III 181.097

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU" IAŞI
III 181097

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

N. IORGA

OPERE ECONOMICE

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

334914
BCU IAȘI

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Supracoperta, coperta: CONSTANTIN GHEORGHIU-ENESCU

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA"

N. Iorga

OPERE ECONOMICE

Ediție îngrijită de GEORGETA PENELEA

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

334914
B.C.U. IASI

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
București, 1982

28 FEB 1953
ob. 560196

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

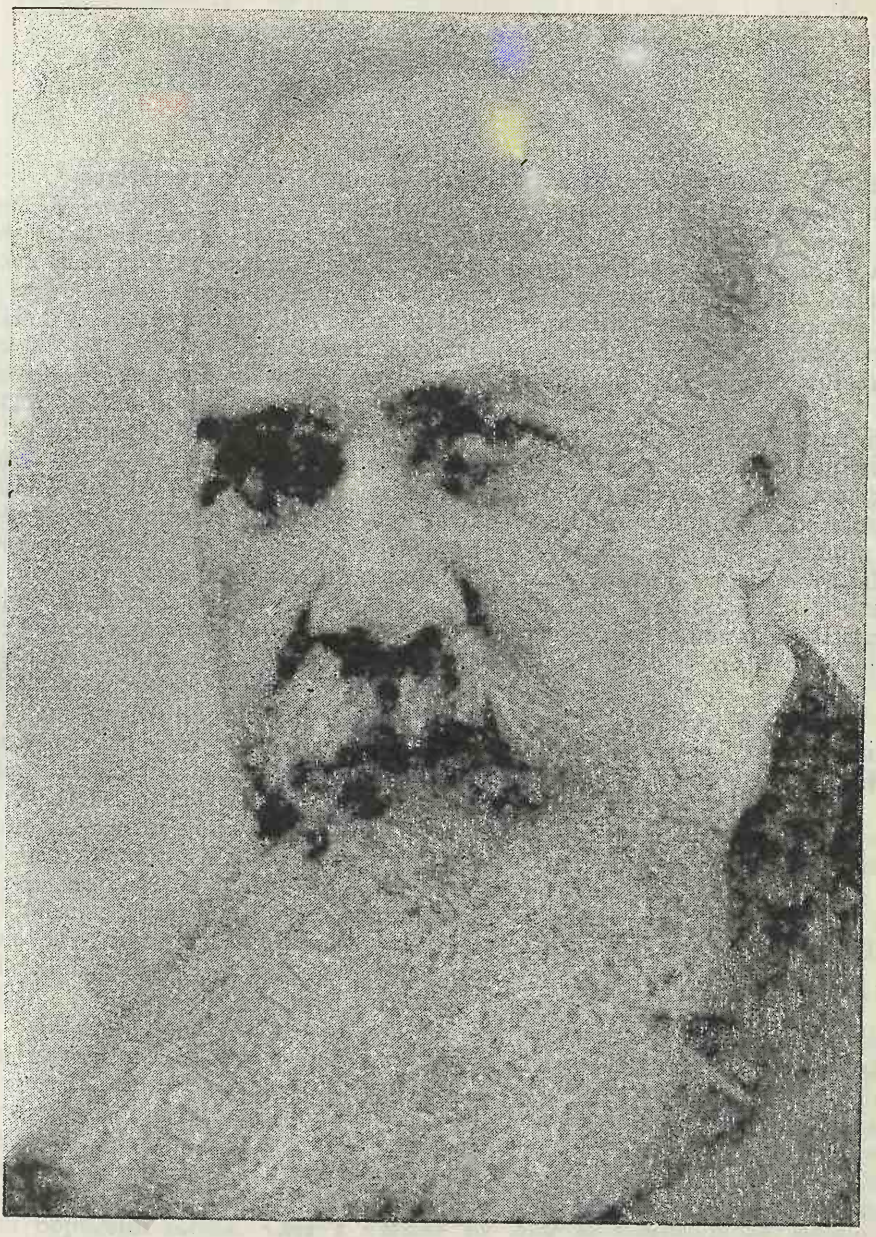

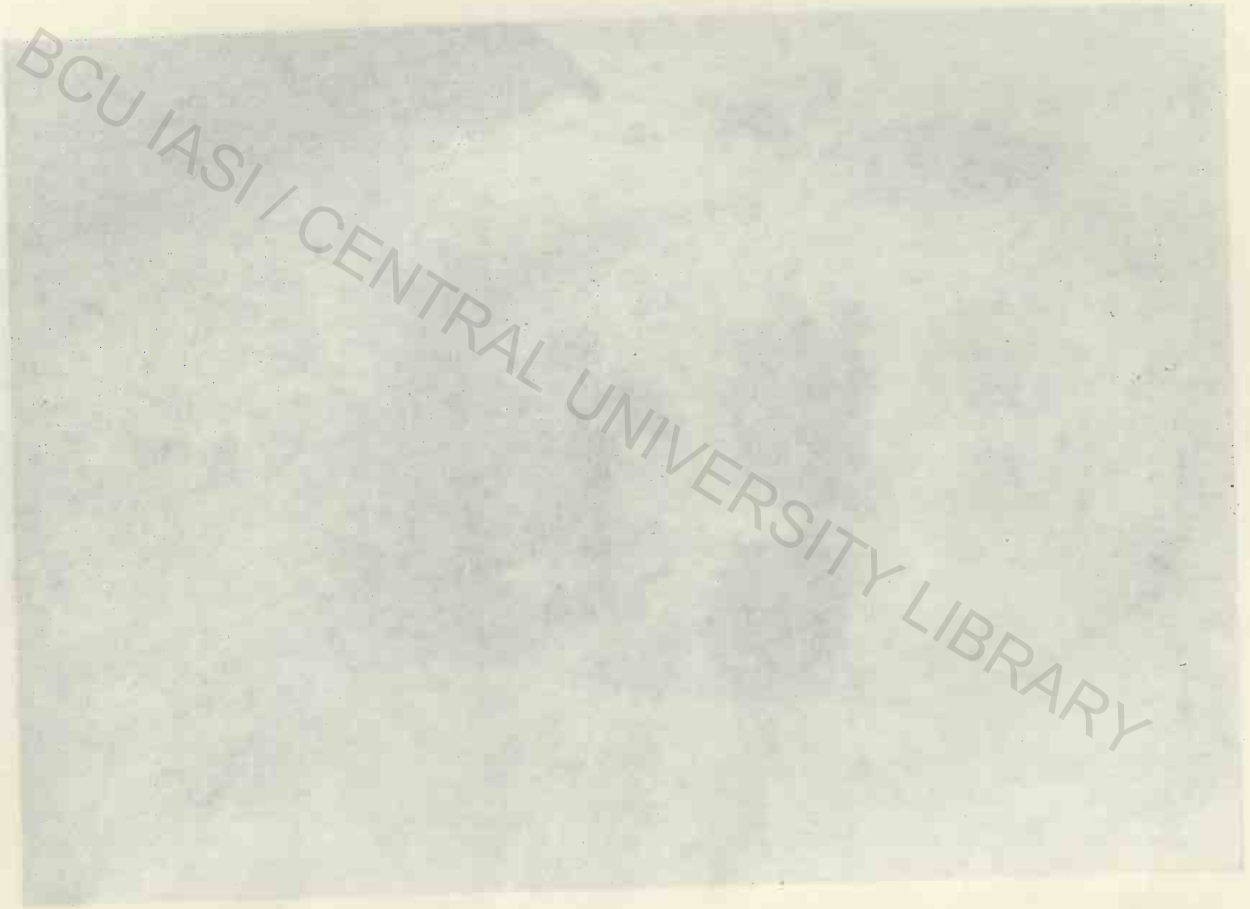
BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CUVÎNT ÎNAINTE

O datorie ştiinţifică şi morală, totodată, a celor care lucrăm în Institutul de istorie „N. Iorga", întîmpinată cu o înţelegere ce face cinste unei mari Case editoriale, care este Editura ştiinţifică şi enciclopedică, ne-a determinat să iniţiem editarea critică a unor însemnate lucrări ale lui N. Iorga. În cadrul seriei ce se deschide cu volumul de faţă vor fi publicate scrierile celui mai mare istoric al nostru, definitorii pentru înţelegerea rolului pe care el l-a avut în dezvoltarea istoriografiei româneşti, ca şi pentru contribuţia lui la scrierea acelei istorii a umanităţii în care să se regăsească partea de civilizaţie adusă de fiecare popor.

N. Iorga şi-a început prodigioasa sa activitate ştiinţifică într-un moment cînd societăţii româneşti i se puneau două mari probleme : desăvîrşirea unităţii statului naţional român şi rezolvarea crizei agrare, manifestată prin ascuţirea contradicţiilor sociale, care au dus la izbucnirea unui şir de mişcări ţărăneşti ce au culminat cu marea răscoală a ţăranilor din 1907. Animat de un fierbinte patriotism, N. Iorga şi-a pus de la primele scrieri condeiul şi larga lui erudiţie în slujba realizării marilor idealuri ale vremii. El a desfăşurat o imensă activitate cultural-ştiinţifică, pregătind admirabil sufleteşte, împreună cu alţi cărturari luminaţi, generaţia care avea să realizeze deplina unitate a statului.

În lucrări ştiinţifice, în presă, ca deputat în Cameră, în vestitele lui discursuri din „era reformelor", N. Iorga a pledat pentru îmbunătăţirea soartei ţăranilor, a cerut realizarea de reforme care să ridice poporul român în rîndul celor mai civilizate popoare, a militat pentru împroprietărirea ţăranilor şi pentru votul universal. În 1907 el a luat apărarea ţăranilor răsculaţi, condamnînd atrocităţile cu care autorităţile guvernamentale au înţeles să reprime răscoala. Unele din articolele publicate în cotidienele conduse de el, „Neamul românesc" şi „Neamul românesc pentru popor", rămîn de neuitat prin dramatismul situaţiilor prezentate, prin asprul rechizitoriu făcut politicii faţă de ţărănime a clasei conducătoare, ca şi prin frumosul lor stil literar.

În preocuparea-i constantă de a pune pe baze documentare solide studiul istoriei patriei, N. Iorga a consacrat o bună parte din timp editării de izvoare. Cu o pasiune neobişnuită, el a cules din zeci de biblioteci şi arhive româneşti şi străine (din Paris, Roma, Milano, Berlin, Viena, Nürnberg, Innsbruck, Madrid, Londra, Budapesta, Varşovia, Stockholm ş.a.), documente interne şi externe, texte literare, inscripţii, corespondenţe etc., menite să contribuie la o cunoaştere mai amplă, mai vie, mai deplin lămuritoare a trecutului poporului român. Cele 3 volume de *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor* (Bucureşti, 1895—1897), cele 31 de tomuri de *Studii şi documente cu privire la istoria românilor* (Bucureşti şi Vălenii de Munte, 1901—1916), cele 8 volume publicate în colecţia de izvoare externe *Documente Hurmuzaki* (vol. X, XI, XII, XIV, partea I, XIV partea II, XIV, partea III, XV, partea I, XV, partea II), cărora li se adaugă alte numeroase

izvoare publicate în reviste fac din N. Iorga unul dintre cei mai însemnați ctitori ai istoriografiei românești.

Pelerin neobosit prin toate ținuturile românești, N. Iorga s-a oprit pe îndelete și a studiat la fața locului monumentele istorice, a ascultat dureri și a insuflat speranțe într-un viitor mai bun celor pe care-i considera adevărații patrioți, „oamenii pământului", marii creatori de bunuri materiale și ai culturii populare, cea care face din poporul român „o singură și nedespărțită ființă". Volumele de evocare a călătoriilor făcute de N. Iorga, *Sate și mănăstiri din România*, *Drumuri și orașe din România* etc. sînt, din punct de vedere literar, dintre cele mai frumoase ale genului.

Perspectiva nouă pe care N. Iorga a deschis-o studierii istoriei naționale, prin adunarea de izvoare necunoscute, a fost lărgită de o foarte bună cunoaștere a istoriei universale, fapt ce i-a înlesnit posibilitatea unei înțelegeri ample, profunde a istoriei naționale. Convingerea lui era că istoria națională fără cadru de istorie universală nu poate să existe. Pentru a cunoaște istoria diferitelor națiuni trebuie plecat de la istoria universală, de la cunoașterea marilor linii de dezvoltare ale umanității. „Viața unui popor — arăta el — e necontenit amestecată cu viețile celorlalte, fiind în funcție de dînsele și înrîurind necontenit viața acestora" [1]. Profesor, care a ilustrat domeniul istoriei universale la prima Universitate a țării, autor al unor lucrări, deosebit de favorabil primite la vremea apariției lor, cu privire la Occidentul european, imperiile bizantin și otoman, statele balcanice, slavii de apus și răsărit, N. Iorga s-a folosit de cunoștințele de istorie generală pentru a reliefa locul și rolul jucat de poporul român în istoria și cultura umanității.

Orizontul larg, dat de lectura bogată a lucrărilor de istorie generală, i-a permis lui N. Iorga să facă asociații și paralelisme istorice, dătătoare de sugestii creatoare, să emită în cercetările lui idei originale, valoroase, deschizătoare de noi perspective. Străin oricăror schematizări rigide, N. Iorga s-a manifestat ca adept al studierii fenomenelor istorice în toată complexitatea de factori care le determină. Istoria în concepția lui N. Iorga nu este un șir de biografii, nici o culegere de portrete dinastice, de vieți ale sfinților, de biografii literare și artistice, o descriere de solemnități ori o cronică de războaie, un catalog cronologic, un dicționar de notorietăți sau un memorial diplomatic. Istoricul vrednic de acest nume și căruia pregătirea enciclopedică i se impune ca o necesitate trebuie să arate viața poporului sau popoarelor sub diferite fațete: activitatea economică, dezvoltarea claselor, credințe și datini, legi și obiceiuri, literatură și artă. „Cum și-ar putea el da seama altfel de situațiile cele mai variate, care trebuie pătrunse pentru a se ajunge nu numai la o judecată, dar la acea legătură neapărată care singură poate stabili unitatea istorică? Nu e o uzurpare îndrăzneață, un cutezător asalt în casă străină cultivarea celorlalte domenii de știință, ci o datorie față de sine însuși" [2].

N. Iorga s-a manifestat cu autoritate în cele mai variate domenii ale cercetării istorice. Nu există aspect al istoriei poporului român în care el să nu-și fi spus cuvîntul. „Nu este cu putință — constata pe bună dreptate George Călinescu — să-ți alegi un domeniu oricît de îngust și umbrit din

[1] N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a III-a, București, 1944, p. 91.

[2] *Ibidem*, p. 96.

istoria română fără să constaţi că N. Iorga a trecut pe acolo şi a tratat tema în fundamentul ei"[1]. Monografii largi a închinat N. Iorga istoriei agrare, economice, armatei, şcolii, literaturii şi artei. Acestea aveau să se topească în sinteze ale istoriei românilor, care să ţină seama de totalitatea fenomenelor de viaţă individuală şi colectivă.

În 1905, N. Iorga publica la Gotha, din îndemnul lui K. Lamprecht, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen* (col. „Allgemeine Staattengeschichte", 2 vol.). Prin arhitectura ei, prin noutatea informaţiei şi ideile călăuzitoare, această lucrare depăşea pe cele ale înaintaşilor, rămînînd, în unele privinţe, cea mai bună sinteză a lui N. Iorga de istoria românilor. Imediat după primul război mondial, în 1920, N. Iorga tipărea în limba franceză *Histoire des Roumains et de leur civilisation*. Tradusă curînd după apariţie în limbile engleză (1925), italiană (1928) şi germană (1929), lucrarea avea să cunoască, în 1930, şi o versiune în limba română.

După mulţi ani de metodice investigaţii şi publicarea de studii şi sinteze parţiale, N. Iorga realiza în 1935—1936, cu lucrarea în 3 volume *La place des Roumains dans l'histoire Universelle*, o sinteză generală privind contribuţia românilor la dezvoltarea istorică universală. *Istoria românilor şi a romanităţii orientale* în 10 volume, apărută în anii 1936—1939 şi urmată imediat de o ediţie în limba franceză (1937—1945), avea să încheie seria marilor sinteze de istoria patriei realizate de N. Iorga. În ele, probleme însemnate ale istoriei noastre au cîştigat în explicaţii. Formarea poporului român a fost abordată pe un plan mai larg şi în mod ştiinţific. S-a pornit de la studierea fondului traco-dacic, subliniindu-se înaltul nivel al civilizaţiei getodace şi importanţa acesteia pentru poporul român, s-a continuat cu expunerea vieţii romanice, nu numai în Dacia, ci în tot cuprinsul romanităţii orientale dintre Marea Adriatică, Marea Egee şi Marea Neagră. „Noi sîntem — scria N. Iorga în 1919 — urmaşii acestei Romanii răsăritene, al cărei nume l-am păstrat cu pietate în acela al limbii noastre, românească, şi al poporului nostru, care s-a numit dincolo de orice deosebire regională român"[2]. N. Iorga a cercetat prefacerile petrecute în urma migraţiei populaţiilor „barbare" pe ansamblul teritoriului Imperiului roman, devenit romano-bizantin şi apoi bizantin, a căutat să reliefeze aspectele comune şi deosebirile între realităţile istorice nord-dunărene şi din alte provincii foste în Imperiul roman, a emis teoria fecundă a „romaniilor populare", ca formă de organizare a populaţiei autohtone nord-dunărene în vremea trecerii valurilor de populaţii migratoare. Marele istoric s-a oprit apoi, analizînd atent, rivalităţile dintre Imperiul bizantin, ţaratul bulgar şi regatul maghiar la Dunăre şi influenţa acestora asupra procesului de formare a statelor româneşti de-sine-stătătoare. Un loc important a fost acordat vieţii economice, studierii oraşelor şi a schimbărilor survenite în decursul timpului în lumea satelor.

Ca un leit-motiv apar în expunerea lui N. Iorga, ceea ce el numea permanenţele istoriei româneşti: *ideia de continuitate* pe acest teritoriu, *tradiţia de rezistenţă* a poporului român, lupta lui din totdeauna pentru păstrarea fiinţei naţionale şi a libertăţii sociale, *unitatea etnico-culturală* peste „graniţele" impuse de vitregia vremurilor, *originalitatea civilizaţiei şi culturii*

---

[1] G. Călinescu, *Istoria literaturii române. De la origini pînă în prezent*, Bucureşti, 1941, p. 542

[2] N. Iorga, *Le rôle des Roumains dans la latinité*, Bucureşti, 1919, p. 6.

românești, trăsăturile morale care au generat epopeea rezistenței seculare a poporului român.

Într-o lumină nouă a tratat N. Iorga problema influențelor străine asupra dezvoltării poporului român. Ideea esențială în această privință este că poporul român, urmaș al romanității orientale și păstrător al tradițiilor ei a dovedit totodată receptivitate la unele influențe din afară, fie ele din Occident sau Orient, influențe care i se potriveau și îi erau necesare în anumite momente. Aceste influențe el le-a asimilat și le-a însușit organic, creindu-și o unitate culturală originală, impresionantă prin vigoarea ei, cu o mare putere de influențare în spațiul geografic înconjurător sau în ținuturi mai îndepărtate. Plasat într-un loc de întrepătrundere a civilizațiilor, în contact cu forțe politice diverse, ce au putut influența dar nu distruge sau determina originalitatea culturii românești, poporul român a fost un important factor amortizor al tuturor exceselor ce veneau dintr-o parte sau alta ; el n-a cunoscut fanatismele religioase sau politice în forma în care acestea s-au manifestat în alte țări și în ciuda vicisitudinilor istorice a oferit larg ospitalitatea sa persecutaților din țările vecine, luptători pentru eliberarea popoarelor lor.

N. Iorga a văzut în istorie, în difuzarea cunoștințelor istorice, un mijloc de a întări propriul popor prin conștiința puternică a trecutului său și prin simțul exact al locului pe care l-a avut în viața lumii. Trecutul țării face parte integrantă din prezent. Noi trăim prin „oamenii care au fost", în așezămintele lor, în bogăția adunată de dînșii prin munca lor, înconjurați de frumusețea pe care au realizat-o în monumente și în alte opere de artă ; ne hrănim cunoștințele din agonisita lor, pe care ne-au lăsat-o și ne mîndrim, ne îndemnăm prin poezia rămasă de la dînșii și cuprinsă în cronici și istorii, dar și în scrisorile particulare.

Concepînd istoria nu numai ca știință a trecutului, dar, totodată, și ca știință a prezentului, N. Iorga atrăgea atenția istoricilor asupra necesității de a nu fi absenți la problemele actualității. „Să scriem și să predăm — arăta el — *ceia ce trebuie*, lucrurile de care societatea are nevoie și în sensul pe care societatea îl pretinde ca să ne audă și să ne asculte. Să intrăm în lupta care se poate lipsi de noi, poate, dar departe de care noi înșine nu însemnăm nimic. Pulsul preocupațiilor noastre să bată în ritmul, fie și înfrigurat al timpului. Orice subiect am trata, îndată ce trecem de domeniul, pe care să-l știm mărginit și să-l concepem modest, al constatărilor noi, cu care se îmbogățește istoria, să-l interpretăm în sensul vremii noastre, să-i stoarcem ceia ce această vreme dorește pentru folosul ei. Să pornim de la societatea contemporană și să revenim la dînsa" [1]. Istoricul este dator să vegheze ca adevărul, scopul suprem al cercetării științifice — să slujească „în marea luptă pe care o duce omenirea pentru drept, și unele popoare pentru însăși existența lor" [2]. Idealului umanist slujit de cercetarea istorică, N. Iorga i-a asociat permanent idealul național. „Învățătura" istoriei era văzută de el ca un mijloc de a cimenta unitatea politico-morală a statului nostru, de a întări legăturile de fraternitate între poporul român și naționalitățile conlocuitoare, între poporul român și popoarele vecine. Datoria științei — după N. Iorga — este să facă să dispară toate acele prejudecăți eronate care au înveninat viața

[1] N. Iorga, *Generalități*, p. 142.
[2] *Ibidem*, p. 259.

politică a acestor popoare. Numai astfel se va realiza fraternitatea rodnică pentru civilizație a popoarelor, bazată pe respect reciproc.

Ideea de educare a popoarelor în spiritul cunoașterii și prețuirii reciproce, al păcii și al muncii constructive, revine adesea în opera lui N. Iorga. În 1924, el arăta că lumea trebuie reeducată pentru pace și muncă. Acel care va ajunge mai curînd la aceasta va avea rost și mai mare pe lume [1].

Identificîndu-se cu cele mai nobile aspirații ale poporului nostru, N. Iorga a manifestat, în împrejurări grele, o atitudine curajoasă, hotărîtă, demnă. În timpul primului război mondial, cînd mai bine de jumătate din teritoriul țării se afla sub stăpînirea germană, stăpînirea silei, a cuceririi, a dominației universale — după propria-i expresie — N. Iorga și-a manifestat deschis ostilitatea față de cotropitori, chemînd la luptă împotriva dușmanului energiile populare. Cele 10 lecții ținute de el la Iași, în 1917, despre *Cugetare și faptă germană* și-au păstrat actualitatea și 25 de ani mai tîrziu, cînd țara cunoștea ocupația hitleristă.

Atunci cînd Germania lui Hitler și Italia lui Mussolini au trecut la cotropirea și subjugarea popoarelor Europei, N. Iorga, în numele spiritului de dreptate, în numele dreptului pentru libertate al popoarelor și al prieteniei ce lega poporul român de popoarele victime ale agresiunii, s-a ridicat în apărarea lor. Profetic, el, pătrunzătorul fin al istoriei umanității, își exprima convingerea că această stare de lucruri nu poate dăinui, voința popoarelor de a fi ele însele nu poate fi înfrîntă. „Se vor ronțăi hotarele, se pot pronunța în conferințe internaționale desfaceri de provincii, se poate chiar nimici un stat național. N-aveți nici-o grijă : națiunea îl va face la loc și de multe ori mai întreg decît mai înainte de lovitura pe care dușmanii o credeau mortală“ [2].

Cu inima zdrobită de durere a văzut N. Iorga ajungerea la putere a Gărzii de fier și invadarea țării de către hitleriști. Înfruntînd moartea, el a înfierat teoriile rasiste ale acestora, a îndreptat împotriva lor atacuri directe, ironii incisive [3]. Ca să nu mai fie auzit și să dispară un focar de rezistență, legionarii, la îndemnul Gestapoului, i-au pregătit o moarte îngrozitoare. „Cel mai reprezentativ intelectual, dacă nu cea mai de seamă personalitate a lumii moderne“ — după expresia profesorului John L. Gering de la Universitatea Columbia din New York — cel a cărui operă, străbătută de înalt umanism, îi adusese titlul de *doctor honoris causa* din partea a 9 mari universități din lume, 10 academii și 8 institute de înaltă cultură alegîndu-l *membru* și 3 orașe declarîndu-l *cetățean de onoare*, N. Iorga a fost smuls de la masa de lucru și asasinat. Șapte revolvere au întrerupt condeiul — păstrat azi cu veneratie în institutul ce poartă numele savantului — de la scrierea marii opere de sinteză care urma să fie *Istoriologia umană*, încununare a activității lui N. Iorga și din care unele materiale aveau să vadă lumina tiparului în zilele noastre, prin grija pioasă a fiicei sale Liliana Iorga și a soțului ei prof. D. M. Pippidi.

Fapta legionarilor i-a definit încă odată ca forțe brutale ale întunericului și silniciei, ca asasini în slujba dușmanului ocupant și l-a înălțat pe

---

[1] N. Iorga, *Cinq conférences sur le sud-est de l'Europe. Paix roumaine, Idées politiques du sud-est européen. Art populaire roumain*, București—Paris, 1924.

[2] N. Iorga, *Doctrina națională*, București, 1925, p. 7.

[3] Vezi Titu Georgescu, *Nicolae Iorga împotriva hitlerismului*, București, 1966.

N. Iorga şi mai mult în ochii posterităţii prin noblețea spiritului său şi curajul civic.

Vastă ca dimensiuni şi problematică, impresionantă prin profunzimea ei, opera lui N. Iorga cuprinde adesea idei care se contrazic şi care fac dificilă definirea limpede a concepţiei lui istorice. Sub influenţa lui Leopold von Ranke, N. Iorga a acordat o importanţă deosebită istoriei politice, însemnătăţii ideilor în istorie, idei care la el, spre deosebire de Ranke, îmbracă aspectul ideilor forţă, care vin să înlocuiască un ideal îmbolnăvit şi perimat, să creeze noi forme de viaţă. În *Istoria românilor*, N. Iorga dă o atenţie deosebită ideilor dominante, întruchipate în marile personalităţi istorice.

Deşi N. Iorga a căutat să arate că nimic nu-l lega de tendinţa romantică în scrierea istoriei [1], în concepţia lui se observă influenţa romantismului sub forma manifestată la începutul secolului al XIX-lea şi de care şcoala istorică a lui Leopold von Ranke era strîns legată. N. Iorga a împrumutat ideia de dezvoltare, ideia „spiritului vremii" şi a sufletului naţional de la curentul romantic şi întocmai ca la Jules Michelet sau la Adam Mickiewicz în concepţia lui ideia naţională se lega indisolubil de ideia afirmării prin cultură. Convingerea lui N. Iorga — pentru care a militat tot timpul — era că răspîndirea culturii în masele populare va duce la dezvoltarea conştiinţei lor individuale şi apoi la fenomenul mai general al desăvîrşirii conştiinţei naţionale. Marele nostru istoric considera că între elementele de materialitate ale unei societăţi şi între elementele de gîndire, există, fără îndoială, un raport de reciprocitate, dar — adăuga el — orice formă materială nu este decît încorporarea unei idei, că totul trebuie să fie trăit întîi în gîndirea unei naţiuni şi apoi restul vine de la sine.

Curentului romantic i-a datorat N. Iorga viziunea idilică, patriarhală a începuturilor vieţii de stat româneşti. El n-a văzut adevăratul mobil în crearea statului. Diferenţierea socială era în concepţia sa înlocuită cu egalitatea deplină a celor conduşi şi a căpeteniilor lor ; voievodul, el însuşi, era, în fond, un ţăran cu toată îmbrăcămintea lui deosebită. Boierimea primelor secole de viaţă statală românească era idealizată, punîndu-se accentul pe virtuţile militare ale ei şi estompîndu-se conflictul social. Contradicţiei sociale îi lua locul armonia, democraţia deplină. Un proces de feudalizare n-ar fi existat, instituţiile patriarhale ar fi caracterizat începuturile statelor româneşti.

După săpăturile arheologice efectuate la Curtea de Argeş, N. Iorga a trebuit să-şi schimbe părerea. Domnul ţării îi apărea acum nu ca un ţăran „ci reprezentantul unei dinastii destul de vechi al unei dinastii legate, de altfel, cu cele mai vechi şi cele mai însemnate dinastii din vecinătate" [2].

Îndrumat în anii de studii cîtva timp de K. Lamprecht, N. Iorga, cu toate că nu a împărtăşit întru totul punctele de vedere ale savantului german [3], a împrumutat ceva din concepţia lui despre rolul „psihicului în istorie". Considerînd că în istorie, căreia îi este proprie complexitatea fenomene-

[1] N. Iorga, *Generalităţi*, p. 177.

[2] N. Iorga, *Sensul tradiţional al monarhiei*, Bucureşti, „Universul", 1934, p. 34—35.

[3] În 1912 N. Iorga scria : „...nu vreau să se creadă că sînt lamprechtian. Întîmplător, în cursul studiilor mele istorice, m-am întîlnit cu studiile marelui profesor german. Am citit operele lui, dar ce am scris eu nu e condus de principiile din care se inspiră Lamprecht... teoria lui mi se pare... numai o concepţie fecundă în interpretările pe care le provoacă, în direcţiile pe care le deschide" *(Generalităţi*, p. 115—116).

lor, nu este posibilă stabilirea legilor generale, ca în științele naturii, N. Iorga credea că sînt posibile, în schimb, legile psihologice, care se manifestă, atît în evenimente, cît și în instituții, instituția fiind — după el — o „psihologie națională realizată". Această teorie își găsește originea în concepția lui K. Lamprecht, potrivit căreia psihicul social, „structura spirituală a societății constituie cauza fundamentală a fenomenelor istorice".

Considerată chiar de contemporani ca „o mare eroare", datorită căreia dorința foarte lăudabilă a lui K. Lamprecht de a lua în considerație „întreg ansamblul vieții sociale" nu poate duce decît la eclectism lipsit de conținut, teoria „legilor psihologice" împărtășită de N. Iorga a accentuat și în cazul lui eclectismul ce-i caracterizează de fapt concepția istorică.

Judecăți de valoare pripite, făcute pe baza unor fragmente din opera lui N. Iorga, pot surprinde considerații diferite ale lui asupra unor fenomene și fapte istorice, formulări care din punct de vedere științific nu pot fi acceptate sau care sînt depășite, erori materiale numeroase.

„Nimic nu se poate construi ignorînd trecutul ! Esențial este să se ia ce este bun și să se asigure o dezvoltare pe baze noi în raport cu nivelul de cunoaștere la care a ajuns societatea într-un moment sau altul" [1].

Propunîndu-ne reeditarea operei lui N. Iorga ne vom feri să facem apologia acesteia, fapt străin științei și de care memoria lui N. Iorga nu are nevoie ; vom evita, totodată, aprecierile simpliste, incompatibile cu nivelul de dezvoltare la care a ajuns istoriografia noastră, vom respecta principiul istorismului.

Editorii actuali ai creației științifice a lui N. Iorga sînt preocupați să readucă în circuitul științific tot ce este durabil din ea, valorile care-l definesc pe N. Iorga ca o veritabilă autoritate spirituală a poporului român și a umanității întregi, un contemporan al nostru, un susținător pe drumul înălțării, prin știință, a României.

Cititorii, pe care ni-i dorim cît mai numeroși, vor aprecia în ce măsură intențiile noastre contribuie la creșterea respectului și prețuirii față de o mare operă și de una din cele mai alese personalități ale culturii românești.

Prof. univ. dr. ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU
membru corespondent al Academiei R. S. România

[1] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 12, București, 1976, p. 461.

BCU IAȘI / CENTRUL VECHI

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Volumul de față cuprinde lucrările *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc* (după ediția din 1906), *Istoria industriilor la români* (1927), *Istoria comerțului cu Orientul* (1939), *Istoria comerțului românesc* (1937).

Reproducerea textelor s-a făcut prin adoptarea ortografiei actuale; s-au păstrat însă unele particularități de exprimare ale lui N. Iorga. Observația se referă și la unele forme mai puțin uzitate. Așa a fost suprimat *u* final din cuvintele *Dorohoiu, obiceiu, războiu, vechiu* etc. Dar s-a menținut *ianuariu, Siretiu, negriu*. *S* intervocalic a devenit z. Au fost eliminate vocalele duble (*Siibiu*) și consoanele duble în cuvinte ca *înnălța*, dar au fost adăugate la *înnoire*. S-a ortografiat Adjud, Kuciuk Kainargi, Kiseleff, Tîrnovo (pentru *Agiud, Chiuciuc Cainargi, Chiselev, Tîrnova*). În cazul unor meserii care tind să desemneze nume proprii s-a păstrat ortografia corespunzătoare (*Tîmplarul, Cofetariul, Dulgherul*). Pentru numele de popoare, puncte cardinale, unele instituții s-a renunțat la majuscule.

Am lăsat moldovenismele: *tatar, frumusețe, părete, păreche, țerani, li, ni, samă, sară* etc. De asemeni *majoritate* (pentru majorat), *corespund* (corespondează), *deputase* (delegase), *schei* (scheeni), *Inidoara* (Hunedoara). Apoi *preferia, venia, Francia, îmbielșugare, înșii, patriarcal*.

Am încercat să corectăm lipsa de uniformitate, datorată adesea neglijenței în culegerea textului, deplînsă dealtfel chiar de N. Iorga. La fel am îndreptat tacit unele erori mărunte de tipar. Astfel am reținut Baiazid (nu *Baiezid*), șindrilă (*șindilă*), Tighina (*Tighinea*), pîne (*pîine*), etc. Dar am păstrat alternanța *Tomi-Tomis*.

Cînd erorile priveau un cuvînt întreg sau o propoziție le-am semnalat cu * în subsol. În același mod am procedat pentru traducerea sau explicarea unor termeni sau pentru precizarea denumirii actuale a unor localități.

Față de textele inițiale care aveau notele de subsol numerotate în pagină am adoptat numerotarea lor în continuare, pe capitole. Notele noastre — trecute în text în paranteze drepte — se află la sfîrșitul fiecărui capitol. Intervențiile noastre în textul lui Iorga sînt marcate prin paranteze drepte. Ele privesc în chip precumpănitor completarea notelor de subsol. Tacit au fost întregite unele datări sau numerotări: 1706—7 = 1706—1707, pp. 515—7 = 515—517.

Indicele se referă numai la textul lui N. Iorga.

La verificarea și completarea notelor lui N. Iorga ca și în semnalarea unor informații bibliografice necesare propriilor noastre note am beneficiat de sprijinul competent al colegilor E. Lazea, Ș. Papacostea, D. Pleșia, M. Ștephănescu, N. Stoicescu. Lectura făcută de redactorul Alexandru Stănciulescu a permis îmbunătățirea formei în care se înfățișează volumul în general. Tuturor editoarea le exprimă gratitudinea ei.

ABREVIERI *

I. Antonovici, *Documente bîrlădene* = I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, 5 vol., Bîrlad-Huşi, 1911—1926.

I. Bianu, *Catalogul ms. româneşti* = I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor româneşti din Biblioteca Academiei*, 3 vol. Bucureşti, 1907—1931.

BRV = I. Bianu, N. Hodoş, *Bibliografia românească veche*, 4 vol. Bucureşti, 1903—1944.

Călători = *Călători străini despre ţările române*, 5 vol., Bucureşti, 1968—1974.

Cultura moldovenească = *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel mare*, culegere de studii, Bucureşti, 1964.

Corespondenţa lui Aman/Documente Aman = N. Iorga, *Corespondenţa lui Dimitrie Aman, negustor din Craiova (1794—1834)*, Bucureşti, 1913 (vol. XXV din *Studii şi documente*).

Documente Callimachi = N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, publicate şi întovărăşite de o prefaţă, 2 vol., Bucureşti, 1902—1903.

Documente economice şi financiare/Documente şi cercetări = N. Iorga, *Documente şi cercetări asupra istoriei financiare şi economice a principatelor române*, Bucureşti, 1900.

Documente Mano = C. G. Mano, *Documente din secolele XVI—XIX privitoare la familia Mano*, Bucureşti, 1907.

Documente Tudor = N. Iorga, *Situaţia agrară, economică şi socială a Olteniei în epoca lui Tudor Vladimirescu*, Bucureşti, 1915.

C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei* = C. Erbiceanu, *Istoria mitropoliei Moldovei şi Sucevei şi a catedralei metropolitane din Iaşi...*, Bucureşti, 1888.

Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade* = Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, 25 vol., Iaşi, 1906—1933.

C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe* = C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1967.

B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică* = B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, 4 vol. (vol. I în două părţi), Bucureşti, 1865—1867.

Herodotul românesc = *1645. Herodot*, traducere românească publicată după manuscriptul găsit în mănăstirea Coşula de N. Iorga, Vălenii de Munte, 1909.

Hurmuzaki = *Documente privitoare la istoria românilor...*, 45 vol. (seria veche), Bucureşti, 1876—1942.

N. Iorga, *L'art populaire en Roumanie* = N. Iorga, *L'art populaire en Roumanie, son caractère, ses rapports et son origine*, Paris, 1923.

N. Iorga, *Istoria bisericii* = N. Iorga, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase a românilor*, 2 vol., ed. II-a, Bucureşti, 1929—1932.

N. Iorga, *Inscripţii* = N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, adunate, adnotate şi publicate de..., 2 fascicole, Bucureşti, 1905—1907.

N. Iorga, *Acte şi fragmente* = N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor...*, 3 vol., Bucureşti, 1895—1897.

N. Iorga, *Studii şi documente* = N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, 31 vol. (vol. XXX în două părţi) Bucureşti, 1901—1916.

N. Iorga, *Biobibliografie* = N. Iorga, *Biobibliografie*, întocmită de Barbu Theodorescu, Bucureşti, 1976.

---

* Lista priveşte atît pe cele folosite de N. Iorga cît şi de noi.

N. Iorga, *Notes et extraits* = N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades, au XV-e siècle*, 6 vol., Paris—București—Vălenii de Munte, 1899—1915.
N. Iorga—G. Balș, *Histoire* = N. Iorga, G. Balș, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922.
Istoria comerțului = N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, 2 vol., București, 1925.
Melhisedec, *Cronica Romanului* = episcop Melchisedec Ștefănescu, *Chronica Romanului și a episcopiei de Roman*, București, 1874.
Melhisedec, *Cronica Hușului* = episcop Melchisedec Ștefănescu, *Chronica Hușilor și a episcopiei cu asemenea numire...*, București, 1869.
Scrisori de meșteri = N. Iorga, *Scrisori și zapise de meșteri români*, București, 1926.
N. Stoicescu, *Repertoriu București* = N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961.
N. Stoicescu, *Bibliografia* = N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România. Țara românească*, 2 vol., Craiova, 1970.
N. Stoicescu, *Repertoriul* = N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974.
T. V. Ștefanelli, *Documente cîmpulungene* = T. V. Ștefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului moldovenesc*, București, 1915.
Sub semnul lui Clio = *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu la 60 de ani de la naștere*, Cluj, 1974.
Stoica Teodorescu, *Telega* = Stoica Teodorescu, *Monografia comunei Telega. Istoric și documente...*, Cîmpina, 1926.
V. A. Urechiă, *Istoria românilor* = V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, 14 vol., București, 1891—1902.
Uricariul = *Uricariul*, colecție de documente interne și externe publicate de Theodor Codrescu, 26 vol., Iași, 1852—1895.
Valea Teleajenului = N. Iorga, *Documente de pe Valea Teleajenului*, Vălenii de Munte, 1925.

•

AARMSI = Analele Academiei Române. Memoriile secției istorice.
AARAD = Analele Academiei Române. Partea administrativă și dezbaterile.
AIESEE Bulletin = Bulletin de l'Association Internationale des Etudes Sud Est Européennes.
AIINC = Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj.
AMN = Acta musei Napocensis.
An. Ac. Rom. = Analele Academiei Române.
Anuar Cluj = Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca.
Anuar „A. D. Xenopol" = Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași.
AO = Arhivele Olteniei.
Arhiva din Iași = Arhiva Societății științifice și literare din Iași.
AUB = Analele Universității C. I. Parhon din București.
AUII = Analele Universității Al. I. Cuza din Iași. Seria Istorie.
BCMI = Buletinul comisiei monumentelor istorice.
BIESO = Bulletin de l'Institut pour l'Etude de l'Europe Orientale (vezi și RHSEE).
BOR = Biserica ortodoxă română.
București = București. Materiale de istorie și muzeografie.
Buletinul comisiei istorice/BCI = Buletinul comisiei istorice a României.
BSNR = Buletinul Societății Numismatice Române.
BSHAR = Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine.
Creșterea colecțiilor = Creșterea colecțiilor Academiei Române.
Ioan Neculce = Ioan Neculce. Buletinul muzeului municipal din Iași.
MMS = Mitropolia Moldovei și Sucevei.
MO = Mitropolia Olteniei.
RA = Revista arhivelor.
RESEE = Revue des études sud est européennes.
Revista arhivelor statului = Revista istorică a arhivelor statului.
RFR = Revista fundațiilor regale.

RHSEE = Revue historique du sud est européen.
RIAF = Revista pentru istorie, arheologie şi filologie.
RIR = Revista istorică română.
RRH = Revue roumaine d'histoire.
SAI = Studii şi articole de istorie.
SCIA = Studii şi cercetări de istoria artei.
SCN = Studii şi cercetări de numismatică.
SCŞII = Studii şi cercetări ştiinţifice Iaşi. Seria Istorie.
SMIM = Studii şi materiale de istorie medie.
SMMIM = Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară.
SUBB s H = Studia Universitatis Babeş Bolyai. Series Historia.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

NEGOȚUL ȘI MEȘTEȘUGURILE ÎN TRECUTUL ROMÂNESC*

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

* Se publică după ediția apărută la București, Editura Minerva, 1906, ca al treilea volum din *Istoria românilor în chipuri și icoane*, 263 p. + 9 pl.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PREFAȚĂ

Trei din capitolele acestei cărți au format conferințe la „Societatea Femeilor Române" ; aceia despre bani și măsuri s-a adaus la tipărire.

Se poate ca în curînd să se alcătuiască alt volum din expuneri privitoare la viața femeiască din timpurile vechi. Mă gîndesc la două alte cicluri : unul privitor la biserică, în privința căruia mi-am luat și anumite îndatoriri pe care le voi îndeplini cînd voi avea cu cine sta de vorbă ; altul despre oastea trecutului ; dacă aș putea să țiu la vreo societate de ofițeri sau la vreo școală un șir de conferințe cu acest subiect, aș fi îndemnat și mai mult a mă ține de o făgăduială pe care, altfel, între atîtea alte lucrări, aș putea s-o uit *

N. IORGA

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

---

* N. Iorga își va ține promisiunea publicînd, între altele, *Viața femeilor în trecutul românesc*, Vălenii de Munte, 1910, 218 p. ; *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, Vălenii de Munte, I, 1908, VII + 431 p. ; II, 1909, 2 f. + 479 p. (ediția a doua, revăzută și adăugită, București, I, 1928, 432 p. ; II, 1930, 493 p.) ; *Istoria armatei românești*, I, Vălenii de Munte, 1910, IV + 428 p. ; II, București, 1919, 224 p. (ediția a doua, București, I, 1929, 383 p. ; II, 1930, 256 p.). Vezi și *Pagini alese*, formând ediția N. Gheran — V. Iova din 1970, București, 407 p.

I.

MEŞTEŞUGUL DE PICTURĂ ŞI SCULPTURĂ ÎN TRECUTUL ROMÂNESC

Pînă în timpurile de prefacere din urmă s-a desfăşurat la noi, pe lîngă un anume meşteşug de clădire pe care l-am schiţat aiurea[1], şi un adevărat meşteşug de pictură şi sculptură. Adesea s-a vorbit de dînsul în cursul altor cercetări şi expuneri, pomenindu-se opere, uneori însemnate, pe care le-au produs meşterii noştri sau acei meşteri de aiurea cari lucrau şi pentru noi ; s-au dat ici colo şi numele acelora cari au zugrăvit ori au lucrat metalul în forme frumoase. Fireşte însă că lucrurile se înfăţişează altfel atunci cînd se cuprinde cu privirea întregul cîmp de cercetare, cînd se leagă între dînsele lucrările ce ni s-au păstrat şi se orînduiesc într-o singură dezvoltare, cînd în sfîrşit această dezvoltare e lămurită prin adăogirea, prin alăturarea cadrului general de cultură [1].

Aceasta căutăm s-o facem aici. La urmă numai se va încerca şi o caracterizare a lucrărilor religioase pe care artiştii cei noi ai românilor le-au dat în veacul al XIX-lea sub înrîurirea artei apusene. Celelalte lucrări ale acestor pictori sînt mai mult un capitol din acea artă apuseană, unul din cele sărace, şi tocmai de la urmă.

I.

Vechea noastră pictură şi sculptură e, înainte de toate, religioasă. Ea caută să împodobească bisericile şi mănăstirile. Meşterii lucrează cadrele uşilor, ferestilor de la lăcaşurile sfinte, ei sapă catapitezme, ei înfloresc marmura şi piatra mormintelor, ei înseamnă slove amintitoare pe lespezile de deasupra intrării, ei coase odăjdiile şi sculptează odoarele, ei acopăr în sfîrşit pe dinăuntru, şi, într-anumită epocă, şi pe din afară, pînă sub streaşină, pînă sus pe turn, pereţii bisericii cu un strălucit veştmînt de zugrăveală.

E, fără îndoială, o mărgenire foarte mare a domeniului în care se poate mişca arta. Nu sîntem noi însă vinovaţi pentru dînsa. Ca multe alte lucrări din trecutul nostru, şi acest caracter de îngustare a stăpînirii frumosului lucrat de mîna omenească e împrumutat de la aceia cari ni-au dat cea mai mare parte din cultura noastră medievală, bizantinii, ai căror tălmaci şi mijlocitori faţă de noi au fost vecinii de peste Dunăre, mai înaintaţi decît noi, fiindcă erau geograficeşte mai aproape de izvorul luminii, Bizanţul.

Idealul de artă antic perise prin decăderea firească a însuşirilor sale, prin nepotrivirea lui cu nevoile unei societăţi nouă. Spiritul învingător al creştinismului suflă departe rămăşiţele încă frumoase ale mîndrei statui de odinioară. Lui Dumnezeu, pe care omenirea-l iubea, fiindcă în legătura cea nouă

[1] În volumul II din această *Istorie a Românilor în chipuri şi icoane* [Cap. I, *Vechiul meşteşug de clădire al românilor*, Bucureşti, 1905, p. 3—45].

el însuși se apleca plin de iubire asupra lumii, i se aducea ca un prinos frumosul. Acest frumos închinat însă lui Hristos și sfinților cari au pătimit și au lucrat pentru a răspîndi, a întări și a înălța învățătura lui, nu trebuia să mai rămîie în atingerea necontenită cu viața. El era închis într-un iconostas, cu candela credinței lîngă dînsul ca să-l lumineze. Timpul trebuia să-i înnegrească liniile, să coboare un văl de negură neagră asupra trăsăturilor unei fețe care fusese la început frumoasă ; nimeni nu putea să cuteze a le mai atinge însă, pentru a le învioara și întineri. Legea sfîntului tipic oprea o profanare ca aceasta ; în acest *canon* recunoscut și binecuvîntat de biserică trebuia să stea arta, înfășată în strînse legături îmbălsămate, de mumie uscată. Numai astfel, în această formă îndreptată, din care se înlăturase orice frăgezime, orice bogăție și vioiciune a cărnii Dracului, se putea înfățișa înaintea lui Dumnezeu trupul trecător al oamenilor. El trebuia să fie străveziu pentru suflet, și sufletul acesta trebuie să se ridice numai într-o înaltă, într-o subțire flacără de închinare.

Biserica Răsăritului, mai evlavioasă, mai bună ținătoare de datini, mai canonică decît cealaltă, a văzut chiar în orice operă de sculptură în care acel trup blestemat se mlădie cu toată puterea lui de ispită, o jignire pentru sfinția locului de închinare, și ea a închis sculpturii profane, lumarețe, pîngăritoare, intrarea în cuprinsul de lumină curată și de miresme sfinte al bisericii.

Arta avea însă chiar și aicea toată voia de a culege în tot largul naturii legături de linii împleticite, icoane de flori, de roade ale cîmpului și grădinilor, de dobitoace chiar, în cele mai sprintene și mai sprințare mișcări ale lor. Catapitezmele, brîiele, cadrele, anumite părți din zugrăveală sînt pline de acest element vioi și voios care se adaoge la țapăna sfințenie de jale supusă a icoanelor de pe lemn și a icoanelor de pe părete.

Aceste condiții au stăpînit o bucată de vreme, pînă departe în evul mediu, și arta Apusului creștin. Acolo însă spiritul mai îndrăzneț, mai felurit și mai complicat al rasei germane, avîntul dîrz, înnoitor al vieții negustorești și al meșteșugurilor din orașe, au adus pe încetul o prefacere. Astfel s-a pregătit pentru veacul al XV-lea putința de a se întoarce la antic[h]itate, la iubirea frumosului de-a dreptul, pentru el însuși, pentru toată întregimea și puterea lui. Astfel s-a deschis calea pentru *învierea omului în artă.*

În Răsărit a fost altfel. Roma s-a păstrat încă o mie de ani în Bizanț, care nu e decît Roma nouă, cea de-a doua Romă, însă o Romă creștină, însuflețită de duhul de pustnicie al coclaurilor și pustiilor Asiei. Puterea împărătească a ținut, pe de altă parte, strîns frînele în această jumătate răsăriteană a lumii civilizate. Orașele au trăit și ele sub patrafirul împăraților. Toată arta a fost stăpînită de curte, păzitoare a *canoanelor* și datinelor, străjuitoare a celei mai strînse ortodoxii. Aici în veacul al XV-lea, cînd se săvîrși peirea, pictura și sculptura erau în aceeași stare ca în al X-lea, cît privește idealul, dacă nu cît privește mijloacele și ușurința de lucru.

Popoarele vecine, abia ieșite din barbaria deplină a începuturilor, au luat de la acest Bizanț al încremenirii, care hiberna, cultura antică și creștină, formele politice, ca și mijloacele, țintele culturii. Arta se primea ca niște moaște închise în scumpe cutii pe care nu e slobod să le deschidă nimeni. Țarii bulgari și sîrbi, cnejii rusești, voevozii noștri, au stat și ei de pază la

acest chivot unde zăcea frumosul cel sfinţit, stăpînire dumnezeiască ce nu se poate înstrăina.

Astfel se înţelege pe deplin unul din caracterele deosebitoare ale artei noastre vechi, şi cu mult cel mai însemnat.

Ceva din această artă religioasă se poate lua, ca o fărîmiţă de nafură din biserică ori ca o singură picătură de mir din potirul sfinţit, şi pentru folosul societăţii oamenilor. Cîte puţină zugrăveală a pereţilor, oarecare împodobire sculpturală a stîlpilor locuinţei sînt împrumutate astfel din marea vistierie de frumuseţă a lui Dumnezeu. În sfîrşit, pe lîngă icoanele din biserică, sînt şi icoanele fiecărei case, care înlocuiesc cu totul tablourile de astăzi. Afară de icoanele umile ale săracilor, împrumutul se face însă numai pentru plăcerea şi mîndria celor puternici, a domnilor şi a celor dintîi boieri. Statul în afară de dînşii, cetatea cetăţenilor ca în antic[h]itate nu mai există. Deci nu mai e nevoie de o artă închinată clădirilor publice, odată ce este o artă care se coboară din biserică pînă la Curţile celor mari.

Dar în acest Răsărit, asupra căruia a fost totdeauna aşa de puternică înrîurirea Asiei este o mare iubire pentru scule, pentru juvaiere sau, cum se zicea în vremile vechi, pentru „giohale". Ele nu sînt numai frumuseţea de căpetenie din casa fiecăruia, pînă la cel mai mic boiernaş şi pînă la cel mai sărac negustor, ci încă ceva. Mijloacele de astăzi pentru a se păstra şi asigura banul, nu erau pe atuncea. Banii înşii erau de tot rari şi, în loc să alerge prin toate părţile ca astăzi, ei se cufundau răpede după ivirea lor în pungile, în lăzile, tainiţile şi gropile vreunui mare bogătaş sau vreunui mare puternic al lumii. Semnul bogăţiei era deci altul pe atunci: juvaierul, care avea o răspîndire şi o căutare pe care n-o putem nici bănui astăzi.

Astfel în lucrul cinstit, răbdător şi migălos al aurului, al argintului, al tutulor felurilor de pietre scumpe, se cuprindea încă un domeniu, foarte mare, bogat şi răsplătitor, al artei. În această săpare a metalului şi a preţioaselor, în această măiestrie de argintari sau zlătari, se încheie chiar cea mai rodnică şi mai adevărată „artă profană" a trecutului.

II.

După această caracterizare a vechii arte româneşti, se cuvine acum a se arăta ce erau meşterii cari s-au străduit pentru dînsa, din ce ţară veneau şi ce deprinderi de meşteşug aduceau cu dînşii. Astfel se vor putea cunoaşte mai bine şi cele mai însemnate lucrări ale lor, lămurite prin înrîuirile din care au pornit, prin idealul şi practicile de artă de care se leagă.

Cele mai vechi ştiri în această privinţă se cuprind într-o carte de danie a domnului moldovenesc Alexandru cel Bun [2] şi în inscripţia unui clopot de mănăstire olteană, cam din aceiaşi ani de la începutul veacului al XV-lea, cînd începurăm a ne alcătui în toate. Domnul din Suceava pomeneşte pe acel meşter din Galiţia care a lucrat la mănăstirile sale, acum în ruină sau cu totul înlăturate: Moldoviţa [3], Bistriţa [4]. Iar clopotul de la mănăstirea Cotmeana [5] are în limba veche slavonă, pe care o întrebuinţam atunci în stat şi în biserică, această pisanie: „Întru numele sfintei şi de viaţă în-

cepătoarei Troițe, în zilele marelui Ion Mircea Voevod [6] și ale lui Mihail Voevod s-a făcut acest clopot în anul 6921 [1413], indicția 6, luna lui maiu, și supt egumenul Sofronie, cu vrearea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvîrșirea Sfîntului Duh, Hanăș maistorul".

Deci și din una și din alta se vede că, dacă nu toți vechii maeștri, cel puțin mulți dintre dînșii nu erau din Răsăritul care ni dădea norme de arhitectură bisericească pe care le-am îmbinat pe încetul cu datinele deosebite ale Apusului. Un supus al regelui Poloniei lucra pe cheltuiala lui Alexandru bătrînul, iar un sas, de la Sibiu sau de la Brașov, un „maistor" cu clasicul nume săsesc de Hannes, turna clopote pentru Mircea Vodă. Poate că le turna în țară, dar e mult mai de crezut că el întrebuința pentru comenzile venite de la noi turnătoria lui de acasă, de peste munți.

Și prin alte lucrări de artă ajungem iarăși pe urma „maistorilor". În rămășițele bisericii catolice din Baia [7] și ea a lui Alexandru cel Bun, se văd frînturi de sculptură care au ieșit, desigur, din mîinile maeștrilor sași, pe cari încă de la început domnii, doritori de a-și veșnici numele prin lucrări făcute cu meșteșug, i-au cîștigat de i-au adus în țară — mai tîrziu chiar în chip statornic.

Chiar cei dintîi domni ai Țerii Românești și ai Moldovei au bătut monedă [8], nu atîta pentru nevoile plăților și schimbului mărfurilor, ci pentru a dovedi și printr-aceasta, că stau în fruntea unei țeri neatîrnate. Bogdan Vodă [9], întemeietorul Moldovei, puse să se întipărească un frumos ban care dă pe o parte stema bourului cu steaua între coarne, avînd de o lature Craiul nou al lunii, iar, de alta, soarele ca o floare, pe cînd reversul e însemnat cu două spade, ale căror mînere sînt deosebite; de jur împrejur se cetește o legendă latină, foarte deslușită, în cele mai îngrijite litere gotice, cu tăietura aleasă. Urmașul său, Petru Mușat [10], are un ban întru toate asemănător, afară de herbul cu spadele, pe care-l înlocuiește acum un număr de flori de crin, arătînd oarecare înrudire cu neamul angevin, francez al lui Ludovic cel Mare [11], regele Ungariei. Modelul acesta se urmează și sub Alexandru cel Bun, la monedele căruia [12] însă luna trece de la stînga la dreapta capului de bour, și acest cap, foarte fin săpat, se ridică acum și de-asupra blazonului cu crinii[2]. Alte ori o rozetă, foarte delicată, îi ține locul. Pe aceste monede ale lui Alexandru capul de bour de pe avers, adecă de pe „pajure", începe să aibă obișnuit urechile lucrate împodobit ca niște flori lunguiețe. În același chip se bat monedele lui Iliaș [13], fiul lui Alexandru, la care însă capul de bour obișnuit mai înainte pe revers se coboară de de-asupra stemei și ia acuma jumătatea din dreapta a scutului, în fața dungilor ce-l scrijelează în lat, pe cînd altă dată acest loc se păstrează pentru floricelele de crin. Iliaș întrebuințează odată și un blazon nou, cu o singură cruce, altă dată încă unul: un cavaler în armură. Ștefan [14], fratele lui Ilie, obișnuiește lîngă dun-

[2] V. articolul „Ban" din *Magnum Etymologicum* (planșele d-lui D. A. Sturdza). Moneta cu no. 10 în planșa A pare să fie de la vreun pretendent al veacului al XIV-lea, care avea în arme, în locul crinilor, o cruce, mărgenită sus de două coroane domnești, iar, jos, de soare și lună. De la același domn e și no. 1 de pe aceeași planșă, care poartă numai soarele între ramurile crucii, sus, la stînga [tab. A, nr. 10, tab. A, nr. 1, hors texte la p. 152—153; descriere p. 153, 155, *ed. cit.*].

gile în curmeziș, spre stînga, o cruce și o rozetă, iar unul din domnii cu numele de Petru [15], frați și urmași ai lui Iliaș și Ștefan, are și el crucea întreagă.

Cum se vede, pînă pe aproape de Ștefan cel Mare [16] inscripția rămîne latină ; bănarii care au lucrat acești bani erau deprinși a însemna astfel numele și titlurile stăpînitorului care comanda bani la dînșii. Numai Alexandru cel Tînăr [17] sau Alexăndrel de la jumătatea veacului al XV-lea, păstrînd stema cu crinul, introduce literele slavone, care sînt deocamdată nedibace și altfel spațiate pe o parte și pe alta a monedei [3]. Dar de la Ștefan cel Mare înainte sînt numai legende slavone, cu litere croite însă întocmai ca și cele latine ; — o deosebire a caracterelor c[h]irilice așa cum ele se întrebuințează și pe inscripțiile de biserică și pietrele de mormînt. O cruce răsăriteană, cu două ramuri, crucea legii grecești, se răsfață mîndru într-un cadru punctat pe margeni de două rozete. Același cadru, dar fără rozete, se vede de almintrelea într-un ban, tot slavon, de la Bogdan [18], tatăl lui Ștefan. Crucea răsăriteană apare însă întîi într-o monedă latină a lui Ștefan [19] cellalt, unchiul celui mare. Monedele latine încep iarăși a se ivi ceva mai tîrziu, după sfîrșitul puterii moldovenești, dar acum ele nu se mai lucrează în Polonia, ci la unguri.

Banul muntean începe odată cu întemeierea principatului Țerii Românești [20]. Chiar de la biruitorul ungurilor și orînduitorul de țară care a fost Nicolae Alexandru Vodă [21] cîmpulungeanul, n-avem monede. Dar urmașul acestuia, Vladislav [22], om cu o putere și cu însușiri în adevăr regale, a făcut ceea ce făcea în același timp Bogdan [23] din Moldova, și a cerut să i se bată monedă în străinătate. S-a îndreptat la meșterii unguri din Ardeal, cari i-au lucrat perperi sau ducați de aur și dinari de aramă. Avem o formă latină și mai multe forme slavonești, cu inscripția mult mai necorect și mai neîngrijit întipărită, în slove scurte și îndesate, lipsite de orice frumuseță. De o parte e vulturul din herburile Apusului, un vultur adevărat, și nu un corb, care stă pe o culme de munte, însemnată uneori cu crucea, pe care pasărea heraldică n-o ține niciodată în plisc, ca mai tîrziu. De cealaltă parte, sînt trei grinzi în lat, iar în fața lor, cînd nu e chiar goală, s-a înfățișat luna în chip de Crai nou și o rozetă care înseamnă soarele. Urmașul lui Vladislav, Radu [24], pune în locul acestor stele o singură floare de crin aplecată, păstrînd, altfel, cu totul neschimbat modelul cel vechi. În alte forme ale monedei acesteia a lui Radu, vulturul e de tot subțiat și scîlciat, ca o îngrămădire ciudată de oase, iar în locul crinului se vede în fața grinzilor numai o figură în chipul slovei grecești Θ. Aceste forme se poate să fi fost bătute în țară cu ajutorul țiganilor, cari pe atunci și pînă în vremea lui Mihai Viteazul făceau tiparuri de peceți pentru boieri. Nu e înlăturată însă cu totul ipoteza că monedele cu pasărea deșirată ar putea veni de la alt Radu [25], fiul lui Mircea.

O înrîurire bizantină, împărătească, se face simțită încă sub Mircea. Acesta are de o parte a banilor săi [26] stema vulturului, dar foarte urît și prost îngrămădită, iar de alta chipul domnului purtînd într-o mînă sceptrul ca un toiag, iar în cealaltă rotogolul pămîntului însemnat sus cu crucea.

[3] Și acest ban ca și al lui Iliaș, fiul lui Alexandru cel Bun, are de-asupra blazonului un *m* (moneta, *ban*) [tab. B, nr. 1, 2, 3, *ed. cit.*].

Legenda repetă de două ori titlul de „Io Mircea Voevod", cu multe greșeli, iar odată chiar într-o formă cu totul neînțeleasă. Nu poate fi îndoială că și aici avem un lucru de-al metalurgilor noștri țigani, imitat după acela, cu mult mai bun, al meșterilor ardeleni cari lucrară pînă atunci pentru voevozii munteni.

De aici înainte numai unul dintre urmașii lui Mircea mai bate monedă, și încetarea aceasta a dovezii de neatîrnare deplină prin întipărirea numelui pe bani se lămurește prin situația politică scăzută a acestor domni de cîțiva ani, cari nu scapă mai niciodată de grija cea apăsătoare a pretendenților. Moneda lui Dan al II-lea [27], fiul lui Mircea și luptătorul de la Dunăre, arată foarte limpede decăderea răpede în care se afla țara în toate privințele. Ea e numai un bănuț fără inscripție, purtînd de o parte o pasăre pitică, în care nu mai poți recunoaște vulturul, iar de alta o cruce cu patru rozete în unghiuri. Atribuția la domnia lui Dan se poate face numai printr-un D așezat strîmb lîngă pieptul vulturului. Se știe că banii ungurești s-au lucrat întîi la Brașov și pe urmă (de la 1443) în Sighișoara, unde era și bănăria, monetăria sau, cum se zicea pe atunci, hereghia (de a χαράσσω = întipăresc) muntenilor. De la 1450 înainte, *hărăgarii* de acolo nu ne-au mai trimes nimic, și în Țara Românească a mers numai moneda moldovenilor sau a străinilor de la hotarele celelalte. Dan încercase însă, în 1424—1425, să bată moneda într-o *hereghie* a sa din țară, dar el a fost oprit de la aceasta de regele Ungariei. Totuși în 1437 Vlad Dracul [28] a făcut și el, cu învoire crăească, încercarea de a-și avea *hereghia* în țară.

În cea mai strînsă legătură cu banii sînt pecețile: ele dau aceleași steme, aceleași podoabe, aceleași inscripții. Pecețile moldovenești poartă stema bourului cu steaua între coarne și o scurtă legendă în slavonește, cu litere frumoase, al căror duct e mai mult gotic, apusean. Inscripții latine nu se cunosc în pecețile păstrate, care merg totuși pînă la Roman Vodă [29] de la sfîrșitul veacului al XIV-lea. Poate că în latinește să fi fost alcătuită și aceea de la pecetea, astăzi cu totul ștearsă, a lui Petru Mușat, fratele și înaintașul lui Roman. Herbul e prins într-un scut, pe care-l încadrează o floare larg desfășurată prin care trec vițe punctate. Pe lîngă această pecete mare, care e străbătută de un șnur în mai multe colori și legată astfel de document, sînt altele mici, foarte fin lucrate, care se apasă pe ceară deasupra unui petec de hîrtie tare, menit să primească întipărirea. Lucrul unora ca și al celorlalte e, neîndoielnic, polon.

Tot așa dintr-un cadru larg, care înfățișează în cele mai vechi timpuri o cruce cu înfloriturі la colțuri, se desface stema cu vulturul în pecețile muntene cele mari. Altele mai mici au forma ovală. Mai tîrziu, în locul vulturului se văd mai des două capete, apoi două busturi și la urmă două chipuri împărătești, ca în Răsăritul bizantin, de o parte și de alta a unui copac în chip de brad. Legenda latină se află pe pecețile lui Vladislav cel dintîi; ea se întîlnește încă multă vreme pe lîngă cea chirilică, menită să biruiască cu totul după 1450. Pînă la această dată cel puțin, tiparul de metal se turna în Ardeal [30].

III.

Şi mai departe se poate urmări în toată arta noastră cea veche, pînă departe în veacul al XVI-lea, înrîurirea Apusului. Această urmărire e firească mai uşoară în Moldova, unde s-au păstrat atîtea monumente, decît în Ţara Românească, supusă în acest timp multor turburări şi prefaceri. Venind acum la arta bisericească, se va cerceta pe rînd sculptura decorativă, pictura şi alte elemente ale împodobirii lăcaşului de închinare.

Pentru Ţara Românească n-avem nici o lucrare săpată în piatră pînă în vremea lui Radu cel Mare [31] şi a lui Neagoe [32], adică pînă la începutul veacului al XVI-lea, care cum se va vedea, primeşte şi alte înrîuriri. Lucrările din Moldova se pot împărţi în trei categorii: cadre de uşi şi ferești, pisanii la uşa de intrare şi pietre de mormînt.

Cine pune alături săpăturile care încunjură uşile şi ferestile în clădiri ardelene din vremea lui Matiaş Corvinul [33] şi a urmaşului său cu acele ce se întîmpină prin aceleaşi locuri în bisericile Moldovei lui Ştefan cel Mare, acela se va încredinţa lesne că ele sînt făcute de una şi aceeaşi mînă. Meşterii cari au lucrat în amîndouă locurile săpînd arcuri frînte, linii care merg alături drepte, pînă ce la mijloc ele se taie înălţîndu-se, aceşti meşteri sînt saşi din Ardeal. Ştefan a pus să i se trimeată oameni de aceia care împodobiseră clădirile lui Ioan Corvinul [34] (de exemplu cea de la Teiuş, biserica Vlădicăi din Feleac [35], pe dealul de deasupra Clujului). E un împrumut al podoabei gotice, şi totodată şi al lucrătorilor de piatră cari erau deprinşi s-o croiască.

Pisania, care aminteşte pe ctitor, hramul şi data clădirii, e făcută totdeauna cu un deosebit meşteşug. E, firește, totdeauna chirilică, dar slovele capătă o înălţime, o mişcare împodobită, care amintesc neapărat scrisoarea gotică. Şi aici săpătorii au fost străini, luaţi din aceeaşi ţară care dăduse pe meşterii de cadre în stil gotic. Niciodată însă ei nu sînt îngăduiţi să-şi însemne numele, pe care am dori totuşi să-l cunoaştem.

Pînă la Ştefan cel Mare, domnii fuseseră coborîţi în mormînt fără ca de-asupra locului lor de odihnă să se aşeze o piatră de pomenire, purtînd vreo inscripţie pe dînsa. Ştefan a luat asupră-şi sarcina de recunoştinţă de a însemna, de a împodobi, de a „înfrumuseţa", cum se zicea pe atunci, gropile înaintaşilor săi şi rudelor sale răposate. Din culegerea ilustrată de epitafe bucovinene pe care a dat-o dl. Kozak [36], se poate vedea cu cît gust ales se scria o piatră mormîntală din acel timp: ca un covor se aşterne la mijloc ramura cea mare de acant cu foile ascuţite, iar de jur împrejur slovele chirilice cu linii gotice, potrivite cu acele frunze de spin pe care le încunjură, se înşiră cu o pompă aspră, înjghebînd amintirea mortului domnesc sau a boierului sfetnic al domniei, a clericului care a păstorit sufletele în ţară. Alt chenar de frunze tiveşte margenea dincolo de gardul slovelor. Nicăiri frumuseţea nu e mai mare decît pe acea lespede de marmură curată care acopere la Putna [37] ceea ce a fost trupul lui Ştefan [38] însuşi.

Aici sîntem mai fericiţi decît în ceea ce priveşte pe ceilalţi sculptori domneşti. Pe lespezile scrise ce se urmează la Rădăuţi de jur împrejurul

bisericii [39], ca o greoaie lavița săpată, și-a tăiat numele un „mistr. Ian", un maistor Ianoș deci, care arată prin însuși numele său, din ce părți venise pentru a împodobi cu asemenea scrisori dibace bisericile Moldovei. Iarăși un ardelean deci, și, data aceasta, s-ar părea chiar un ungur.

Dacă Tismana [40] și Vodița [41], mănăstirile oltene întemeiate de călugărul sîrbo-grec Nicodim, ctitorul vieții călugărești de la noi, vor fi fost zugrăvite în deplinul înțeles al cuvîntului, și nu numai cîrpite ici și colo cu cîte o icoană de sfînt, — această zugrăveală trebuie să fi reprodus însușirile și neajunsurile tradiției ce se păstra în muntele At[h]os, unde adusese o reformă binefăcătoare priceperea lui Panselinos [42]. Dar biserica Mitropoliei [43] de la Argeș, apoi aceia a Sfîntului Nicoară [44] din același Scaun de Domnie vor fi fost pictate de meșteri ardeleni, precum se dovedește aceasta pentru alte biserici muntene, mai nouă și mult mai vestite.

Peste cîtva timp, școala călugărească întemeiată dincolo de Olt prin rîvna și străduințele lui Nicodim pătrunse și în Moldova. Cea dintîi mănăstire de cărturari se întîmpină în această-laltă țară românească încă înainte de Alexandru cel Bun : Neamțul [45].

Desigur că pe lîngă frații caligrafi, care puteau lucra răbdător, ca o faptă de evlavie, manuscripte de toată frumusețea [46], pe lîngă „tahigrafi", meșteri în a așterne răpede copia vreunei noui cărți străine — dacă numai „caligraf" și „tahigraf" nu erau tot una pentru oamenii, puțin deprinși cu vorbele mai învățate, din veacul al XV-lea, — pe lîngă legătorii de cărți, precum a fost Siluan de la această mănăstire a Neamțului, — mai erau și călugării zugravi. Ei țeseau, din linii bine potrivite între dînsele, podoabe pentru începuturile de capitole : ele se alcătuiesc din linii paralele aplecate, din roate care se prind în aceste linii, iar la margine se întîlnesc umflături ca niște flori de scai sau țepi mărunți ca ai spinului. Literele inițiale cuprind și ele împleticiri de asemenea ciubuce subțiri și margeni aspre, de asemenea vîrfuri micuțe. În jurul vreunei însemnări de la sfîrșit aceleași linii șerpuitoare se desfășurau pentru a-i face un cadru, pe care-l ținea de jos o mînă schițată. Cîte odată o pagină de pergament întreagă era prinsă de o zugrăveală care înfățișa un sfînt sau un chip de ctitor. Într-o carte de evanghelii care a ajuns pînă la München [47], unde se păstrează în Biblioteca Regală, diacul Teodor Merișescul a făcut astfel patru icoane mari și frumoase, care ar trebui copiate pentru colecțiile noastre, pentru că ele înfățișează unul din cele mai vechi monumente de artă ale noastre, fiind opera unui român care trăia la 1492 și lucra pentru Ștefan cel Mare însuși, în acea dintîi mănăstire a învățăturii moldovenești, care a fost Neamțul.

Astfel de miniaturiști cum era diacul nemțean Teodor puteau fi întrebuințați și la zugrăveala bisericilor. La unele din bisericile lui Ștefan cel Mare, — precum la Sf. Nicolae din Popăuți [48] — s-a păstrat această zugrăveală dintîi. Ea e făcută după tipic, care hotăra întîi care sfînt sau care grupă de sfinți va trebui înfățișată în cutare parte a bisericii și, al doilea, care va fi atitudinea acelui sfînt, care-i vor fi veșmintele și atributele, în ce chip îi va fi redată figura, ce cuvinte îndătinate vor fi scrise pe lîngă dînsul, pe cartea ce va fi ținînd-o în mînă sau pe fășia ce i se va fi desfăcînd de pe buze. Deci nu poate fi nici vorbă de originalitate, pe care o înlătură însăși natura picturii bizantine, dar oricine a văzut acele zugrăveli care se deslușesc încă destul de bine, trebuie să-și fi format părerea că lucrul e făcut cu o deosebită luare

aminte şi cu o precizie, cu o siguranţă de colorit, cu o cinste de procedare vrednice de toată lauda. Iar că aceşti călugări puteau să zugrăvească şi după natură, în a cărei reproducere însă erau încă stăpîniţi de amintirile tipicului, — aceasta se dovedeşte din frumuseţea chipurilor de ctitori. Cu mult mai izbutite decît portretul lui Ştefan cel Mare din Evangheliarul dela Homor [49], portret foarte cunoscut şi după care toată lumea îşi închipuie astăzi pe cel mai fericit dintre oamenii mari ai neamului nostru, sînt cîteva alte reprezentări ale eroului în anume biserici pe care le-a înălţat el (Pătrăuţi [50], Voroneţ [51], Rădăuţi [52], Volovăţ [53]). Asămănarea pe care o are el, Doamna sa Maria [54], cea din urmă şi aceea care a stat mai mult timp pe lîngă dînsul, sau tînărul lor fiu Bogdan în deosebitele ctitorii ale lor, dovedeşte că asemenea chipuri nu erau făcute după placul fiecăruia ori după un şablon mort, ci căutau şi ajungeau în oarecare măsură să se apropie de originalul viu. Din picturile de biserică ale Moldovei lui Ştefan, am dat aiurea [4] pe Evdochia Doamna [55], cea venită din Kiev, şi o culegere a tuturor acestor portrete ar trebui să înceapă orice album de bucăţi alese ale picturii româneşti din vechime.

În ce măsură au putut fi chemaţi străini la zugrăvirea bisericilor lui Ştefan, nu se poate spune, după cunoştinţele ce avem astăzi.

Cunoaştem însă numele zugravului care lucra pentru Petru Rareş [56]; el a murit pe cînd zugrăvea din nou biserica din Hîrlău [57] şi e îngropat acolo supt o piatră care pomeneşte pînă astăzi numele „maistorului Gheorghe zugravul" — care pare să fie un grec, din Trikala.

Zugravii greci nu lipsesc, nici mai tîrziu dintre aceşti meşteri, ca Dima şi Gheorghe „istoriograful", cari iscălesc supt un zapis ocnean la 1692.

Privirile celor ce ascultă slujba într-o biserică se opresc toate asupra tablei strălucitoare a catapitezmei [58] bogat săpate în cadre ce cuprind de sus pînă jos icoanele sfinţilor. Împreună cu boltirea de deasupra naosului, pe care o văd privirile ce se ridică în clipele de evlavie către înălţime, catapitezma are o chemare de căpetenie şi un mare preţ. De aceea ar fi de un interes deosebit dacă am putea avea înaintea noastră o catapiteazmă din acele vechi timpuri de înjghebare a artei noastre. Caracterul fragil al catapitezmei face însă ca ea să trebuiască a fi schimbată des, aşa încît nu cred să fie vreuna care să poată fi datată mai departe în urmă decît veacul al XVII-lea.

Bisericile lui Ştefan cel Mare nu sînt zugrăvite şi în afară. Podoaba în această parte o alcătuiesc, în locul chipurilor de sfinţi, care se îngrămădesc apoi şi aici, în vremea lui Petru Rareş, cărămizile smălţuite, şi mai ales discurile de smalţ. Fiind nevoie de multe asemenea rotile, e de crezut că ele nu se aduceau din Ardeal, unde le-ar fi lucrat acasă la dînşii vecinii noştri saşi, ci că astfel de meşteri din mijlocul săsimii erau aduşi la noi pentru a lucra ornamentele bisericilor domneşti. E adevărat că abia prin 1560 Alexandru Lăpuşneanu [59] se gîndeşte a face o fabrică de cărămizi şi de ţigle la Baia, unde ar fi un lut foarte potrivit, dar se poate ca într-o vreme mai depărtată să se fi lucrat în Moldova astfel de lucruri: s-a constatat că nu se poate afla o mai bună cărămidă decît aceea care a dat clădirilor lui Ştefan cel Mare o trăinicie deosebită.

[4] *Istoria Românilor în chipuri şi icoane*, II [Bucureşti, 1905, hors texte].

Pe astfel de discuri, galbene, verzi, albastre, se desfac figuri ciudate ale închipuirii. Ici un cap cu coroană domnească încheie un trup de copil care se mîntuie cu două cozi solzoase de pește uriaș; dincolo calcă prevăzător o fiară cu coada bîrligată; aiurea se plimbă o alta cu frumoase aripi de arhanghel, al cărei cap de om poartă iarăși o greoaie cunună de voevod; pe cutare din discuri stema bourului se înfățișează între unul sau doi păzitori, a căror îmbrăcăminte, o mantie pînă la pămînt, nu se poate deslușì bine, pe cînd cutare altul are numai raze șerpuitoare. Mai întîlnești războinici în fugă, cerbi subțirateci, grifoni cu plisc și aripi, sau cercuri care strîng o cruce cu crengile împletite. Astfel de figuri nu se mai întîmpină nicăiri, precum nicăiri nu capătă o întrebuințare ca aceasta strălucitoarele, feluritele discuri de smalț.

IV.

Orice biserică își are *odoarele* și *odăjdiile*. Cele dintîi sînt lucrări de metal, cele de-al doilea țesături și cusături scumpe, care slujesc de veșmînt preoților în ceasurile cînd își îndeplinesc chemarea bisericească.

N-avem în Țara Românească nici de unele, nici de altele din cea dintîi epocă, așa de puternic înrîurită de străini, mai ales de străinii din Apus, din arta noastră. Cu totul altfel e, firește, în Moldova.

Și aici s-a pierdut, spre veșnica părere de rău a celor care recunosc frumosul în toate formele sale, ca și a celor care urmăresc viața de odinioară în toate formele ce a îmbrăcat, o mulțime neprețuită de danii ale vechilor ctitori. Jefuitorii le-au luat, le-au răspîndit, le-au vîndut pentru metalul scump ce cuprindeau, pentru firul de aur prins în ele, pentru mărgăritarele sau pietrele scumpe cusute deasupra celor din urmă. Ceia ce s-a păstrat, se află mai mult în comoara de la Putna [60], mănăstire care a fost deseori despoiată și deseori prefăcută, dar a putut să-și scape de peire o mare parte din bogățiile căpătate de la marele și sfîntul ei întemeietor.

Astfel, de la Ștefan sînt ripidele, evantaliile de aur, înfățișînd serafimi cu cele șase aripi desfășurate; ele sînt făcute cu un chip de lucru solid, deci puțin fin sau strălucitor. Tot de la dînsul sînt unele dvere sau perdele de întins la ușile altarului, lucrate în fir de argint pe mătasă roșie, galbenă, sau înflorită, ori pe brocard, care acopăr tetrapodul, cortul de deasupra sfintei mese, sau unele acoperișuri de morminte, țesute toate din fir adevărat și greu pe mătasă sau catifea. E o frumusețe acela care face să se vadă împărăteasca soție a lui Ștefan, Maria din Mangupul Crimeii [61], cu ochii închiși supt cununa greoaie a cezarilor, cu mîinile unite pe piept, pe cînd trupul lung se pierde în valurile bogate ale rochiei de aur. S-ar mai putea pomeni și îmbrăcămintea moaștelor de la mănăstirea Neamțului, lucru sigur și trainic, din aceeași epocă solidă și cinstită.

Într-o epocă mai tîrzie, perdelele și aierele se lucrau și în străinătate, precum la Constantinopol, unde Nistor Ureche comandă un aier pentru ctitoria sa de la Secul [62]; alte aiere s-au adus pe aceeași vreme de la ruși. Nimic nu dovedește însă că lucrările de toată frumusețea pe care le păstrează încă Putna, n-ar fi ieșit din mîinile pricepute ale femeilor noastre sau călugărilor de la noi.

Dimpotrivă, ştim că aierul din 1437, care se păstrează în mănăstirea Neamţului, a fost lucrat de însuşi egumenul mănăstirii, Siluan. Tot lucru românesc trebuie să fie cele două *dvere*, *zavese* [63], sau perdele de uşă, ce se păstrează încă la mănăstirea Slatina [64], unde le-au dăruit ctitorii, Alexandru Vodă şi Ruxandra Doamna [65], Lăpuşnenii, care şi sînt înfăţişaţi pe ele.

Iar odoarele sînt, fără îndoială, datorite celor dintîi din argintarii, din *zlătarii* care se întîlnesc ici şi colo între locuitorii breslaşi ai scaunelor de domnie.

V.

După Ştefan cel Mare se petrec multe înnoiri, care pornesc mai ales din Ţara Românească. Ele se pot vedea urmărind arta în deosebitele domenii studiate şi pînă acum, precum şi în altele care i se deschid de acum înainte.

Încă de pe vremea lui Ştefan, soli români merseseră la Veneţia [66], pentru a cere ajutorul de nevoie împotriva turcilor; cei dintîi porniseră din Suceava îndată după biruinţa cea mare din 1475. Alţii li urmară pînă la 1504, şi soli moldoveneşti se întîmpină în minunatul oraş de pe apă şi după moartea marelui domn, supt fiul acestuia, Bogdan Orbul [67]. În cele din urmă zile ale lui Ştefan a fost căutat şi de un medic veneţian, pe care îl aduseseră trimişii lui către Republică. Dogele primea daruri de la depărtatul domn creştin, apărător al Crucii, şi îmbrăca, la rîndul său, cu vestitul brocard de aur al Veneţiei pe străinul venit din părţile răsăritene, făcîndu-l, în puterea dreptului său, *cavaler* de modă apuseană. Trimişii stau la masă lîngă doge, ei privesc la strălucirea veselă a balurilor mascate, se minunează de focurile de artificii care ţîşnesc luminoase spre frumosul cer de noapte al Italiei, ei văd din luntrea lor cum inelul de legătură cu Marea bogăţiilor cade din mîna încercată a dogelui şi se pierde în adîncuri. Dar vistierul, stolnicul, pîrcălabul, întorşi acasă, nu aduc cu dînşii nici un meşter, nici un fel nou de podoabe, nici o datină nouă de înfrumuseţare. Moldovei îi ajunge iscusinţa „maistorului" de peste munţi şi marea sîrguinţă evlavioasă a călugărilor ce urmează datinile greceşti şi sîrbeşti ale vechilor mănăstiri răsăritene.

Altfel e însă lucrul cu Ţara Românească. Între negustorii străini cari o cutreieră, aducînd frumuseţi de prin alte locuri, raguzanii [68] au o oarecare însemnătate. Îi aflăm în Brăila încă din veacul al XV-lea, şi tot în aceiaşi vreme găsim pe cîte un supus al micei republici dalmatine la Tîrgovişte chiar, pe atunci scaunul de domnie. Raguzanii însă stăteau în cele mai strînse legături cu Veneţia, şi ei răspîndeau în Peninsula Balcanică fabricate veneţiene. Şi pe această cale pătrundea prin urmare la noi o înrîurire veneţiană. Nu e mirare deci dacă la anul 1517 Neagoe, cel de al patrulea Basarab, omul care în trecutul noastru a avut mai multă iubire şi înţelegere pentru artă, trimete prin Raguza la Veneţia pe medicul său, raguzanul Ieronim Matievici [69] şi dacă acesta, fiind şi el făcut cavaler de către doge, se întoarce în ţara lui de adopţie aducînd postav de aur, mătăsării şi juvaiere, — din acele lucrări ale meşterilor veneţieni, care, avînd un colorit răsăritean, erau cu toate acestea puternic întipărite de celălalt spirit, al Apusului.

Înaintaşul lui Neagoe, Radu cel Mare [70], a clădit minunata biserică de marmură de la Dealu [71]. Odată ea a avut odoare care s-au pierdut cu totul, neavînd norocul celor de la Putna, pe care le putem vedea şi pînă

astăzi. Dar nu s-a putut risipi frumoasa, gingașa operă a celor două plăci de marmură lucrate în *ajour*, care au fost așezate la dreapta și la stînga ușii de intrare pentru a purta pisania, inscripția amintitoare. Și întretăierea de linii, care formează fondul și literele ce se desfac de pe dînsul au însă un caracter cu totul nou. În acele litere nu e nici gîrbovirea greoaie a c[h]irilicei bulgaro-sîrbești, nici colțurarea gotică din inscripțiile lui Ștefan cel Mare: ductul dezlegat, aplecarea spre linii mlădioase, spre rotunjire, arată o influență a scrisorii Apusului, a elegantei maiuscule pe care a înviat-o Renașterea. E, fără îndoială, aici, nu un lucru al sașilor, ci un lucru italian, îndeplinit de venețieni chiar, sau de acei ucenici ai lor din Balcani în fruntea cărora stăteau chiar raguzanii.

Neagoe el însuși făcu o biserică și loc de îngropare pentru ai săi, care trebuia să întreacă — și a întrecut în adevăr — ctitoria lui Radu. Povestea poporului, îmbrăcată în versuri tînguioase, spune despre marele meșter Manole [72], care n-a putut să-și îndeplinească măreața operă pe care o vroise, decît după ce stropșise, strivise, ucisese în zidurile ce nu voiau să se înalțe fără această jertfă, pe soția sa iubită. Se știe însă astăzi că tînguiri pentru femei prinse în ziduri, care au fost fermecate ca să nu se ridice altfel, se întîmpină și la vecinii noștri sîrbi, de la care am luat cea mai mare parte din epopeea noastră.

Povestea în versuri nu spune însă nimic despre meșterii săpători și zugravi. Unii au vrut să aducă din Răsărit, din cel asiatic chiar, armenesc, pe sculptorii mănăstirii de la Argeș. Nimic nu vine în sprijinul acestei păreri, care ni se pare pripită și romantică. Depărtarea ca și deosebirea de lege, frica de turci, lipsa de orînduire în marea împărăție căreia-i plătim birul, nu erau făcute ca să aducă la noi meșteri de prin acele ținuturi.

Neagoe obișnuia să ceară de la sașii din Ardeal lucrul de juvaiere care-i plăcea așa de mult, așa încît cu o mînă el căuta frumusețea venețiană, iar cu cealaltă frumusețea pe care o puteau făuri acești reprezintanți ai vechii arte germane. Știm și numele „furnizorilor" [73] săi, care erau Ioan Flesser, Ludovic Rorer din Sibiu și Celestin din Brașov, apoi din Mediaș, la care Neagoe rămase și dator. Domnul trimetea argintul și-și arăta dorința, hotărînd uneori și modelul, iar „maistorii" își dădeau toată osteneala pentru a mulțămi pe acest bogat client căruia nu-i plăcea orișice lucru, ca lui Radu, care cerea numai să i se facă „o oală de aramă pentru fiert doi boi", alta „de un bou", alta „de jumătate de bou" sau „de doi berbeci", „de un berbece" și „de jumătate de berbece".

O însemnare a lucrurilor, rămase în Ardeal, ale doamnei Voica, soția lui Mihnea cel Rău [74], care stăpînise înaintea lui Neagoe, arată cam de ce fel erau juvaierele ce se comandau: sînt cești de argint aurite, cu flori, farfurii de același metal, topitori de argint, pahare de argint, săbii de argint aurite. Toate erau făcute în străinătate, și mai ales la sași, dar încă de mult era o „modă românească" pentru facerea lor. Încă Ștefan cel Mare ceruse de la genovezi, cari nu se pricepură însă a-l servi, pe cînd modeștii vecini de peste munte erau gata oricînd să ghicească gîndurile domnilor noștri, — să-i făurească o frumoasă sabie „după moda românească" (*ala facione velachesca*).

Socotelile Brașovului cuprind deci, la 1522, după moartea lui Neagoe, vestea că s-au trimes în Țara Românească, în decembrie, un anume Czakó Bencze și, cu el, „sculptorul care trebuia să potrivească (*proportionare*) biserica

de la Argeș" [75]. În alt loc se dă și numele acestui „maistor", Vitus sau, pe nemțește, Veit, care era chemat — se spune aici apriat — să „zugrăvească" (*effigiare*) frumoasa biserică, în calitate de sculptor și de pictor. Acest Vitus nu mai e pomenit undeva, dar nu e nici o îndoială că el era un sas. Un altul n-ar fi venit pe această cale. Știm deci că și zugrăveala și săpătura bisericii celei mai frumoase din trecutul nostru vine din Europa, prin sași. Meșterul Dobromir, pomenit și el ca zugrav, puțin mai tîrziu, trebuie să fi deprins sau înălțat meșteșugul său la Veit sasul. Și, în legătură cu aceasta, nu strică a se aminti că omul pe care sașii l-au găsit între ei la 1544, pentru a tipări *Catechismul* luteran al românilor, se chema Filip Maler sau Pictor [76], deci zugravul. Să nu fi lucrat și acest zugrav la biserici românești din acest veac al XVI-lea ? E mai mult decît probabil.

Cînd, aproape în acești ani, Petru Rareș începu iarăși clădirea de mănăstiri și biserici în Moldova, el chemă meșteri de biserici de piatră din Ardeal. I-a slujit pentru clădirile sale din Suceava [77] și Roman [78] un zidar Hans, un Hans Maurer, pe care nu odată Petru Vodă l-a chemat cu stăruință din orașul lui, Bistrița. Dar zugrăveala, care dă acum și sfinți, scene ale judecății celei de pe urmă, alegorii ale hidrei, înfățișări de cetăți pe care le atacă turci în turbane, toate pe un dulce fond albastru senin —, acestea nu cred să le fi zugrăvit străinii, ci tot călugări de aceia de prin mănăstirile *de artă* ale Moldovei : Neamțul cel vechi și Putna lui Ștefan cel Mare. Într-aceasta se încheie pînă acuma meșteșugul nostru propriu în clădirile românești, afară de adaptarea, poate prin voința Domnului, a artei străine la nevoile noastre.

VI.

Și într-o altă artă, aceasta nouă, s-a încercat întîi o imitație a Veneției, pentru ca pe urmă să învingă înrîurirea de cultură mai puternică ce venea din vecinătatea nemijlocită a sașilor. E vorba de arta tipografiei.

Ea și-a dat cele dintîi roade în Țara Românească, unde a fost adusă de un călugăr dalmatin, care avuse atingere multă vreme cu Veneția [79] și dăduse tipărituri și în Balcani, Macarie, care pentru meritele sale ajunse și mitropolit în Tîrgoviște. Încă de supt Radu cel Mare, înălțătorul mănăstirii Dealului, împodobită de meșteri venețieni, apărea cea dintîi tipăritură [80] slavo-românească, *Liturghierul* din 1508. Literele sînt de o frumuseță deosebită, asemenea întrucîtva cu acelea din inscripțiile mănăstirii Dealului, și arătînd într-un chip foarte vădit influența apuseană care le-a produs : nu rămîne nici o îndoială că ele vin din matrițe venețiene, pe care Macarie le-a purtat pe rînd în Muntenegru, unde a început a lucra, și în Țara Românească. Cel dintîi tipograf pe pămîntul românesc trebuia să caute apoi a da lucrări care să se apropie ca podoabe de manuscrisele [81] ce se obișnuiau pînă atuncea și cu care erau deprinși ochii cetitorilor. El nu puse deci nici o foaie de titlu, iar deasupra foii dintîi, ca și în fruntea tuturor celor care deschid capitole, el a imitat vechile frontispicii din cărțile scrise cu mîna ale veacului al XV-lea, așa cum le-am descris mai sus vorbind de Moldova lui Ștefan cel Mare. Numai cît și aici, în această operă de imitație, el a introdus maniera largă, mlădioasă, înflorită a Renașterii, și e foarte interesant să se compare modelul cu această reproducere a lui, pentru ca să se vadă în ce

chip elegant s-a făcut prefacerea : dunguțele ajungînd acum ca niște mlădițe mici, înnodările pierzîndu-se în tot felul de complicații, florile de scai luînd chipul unor boboci împodobiți, unor coroane domnești cu trei ramuri, țepii de spin trecînd în forme mai încălcate, mai vii. Pentru a se pomeni numele voievodului care a cheltuit pentru tipărire, stema țării e zugrăvită acum la mijlocul cadrului, în linii subțiri, și aici întîi vechiul vultur e greșit redat ca un corb mărunt, cu pieptul mic și ghiarele lungi și ascuțite. În același chip de prefacere împodobită și îmbogățită se înfățișează apoi și inițialele colorate cu roșu, care deschid rîndurile de la început. Părerea d-lui Hasdeu că inspirația vine de la vechile manuscrise e desigur adevărată, iar din părerea contrară a lui Odobescu trebuie să se ia numai atîta, că aceste podoabe au fost traduse în spiritul mai larg și mai vesel al Renașterii.

Astfel se mai tipărește o Evanghelie [82], încă mai împodobită, supt Neagoe Vodă. Apoi, peste trecere de vreo douăzeci de ani, numai Radu Paisie [83] învie tipografia slavonă din Țara Românească. O tipăritură [84] din vremea acestui Petru Vodă sau Radu Paisie (1545) are litera mai mărunță, frontispiciile mai sărace, mai încurcate și lasă cu totul la o parte grija inițialelor. Matrițele le dăduse însă tot un slav de la Adriatica, în legătură cu Renașterea prin Veneția, Dimitrie Liubavici, fiul lui Liuba. În sfîrșit, din aceeași vreme s-a afirmat că este o carte de cîntări, groasă și de format mare, un Triod Penticostariu [85], care s-a păstrat numai într-o formă necompletă, așa încît el nu dă însuși știri cu privire la locul de tipărire și la persoana celui care a luat asupră-și cheltuiala. Frontispiciile de linii înnodate urmează pe acelea din cele dintîi lucrări așa de izbutite, însă aici liniile sînt sfărîmate urît și, ca și litera, ele arată o decădere față de trecut. Dimpotrivă, sînt foarte frumoase stampele din lăuntru, care ocupă cîte o pagină întreagă cu scene din Evanghelie. Ele au fost făcute, fără îndoială, nu pentru acest Triod, ci pentru un Evangheliar, care poate să se fi și tipărit. Inscripția stampelor e slavonă, dar unele litere arată o obîrșie latină. Inițialele sînt cu totul apusene, fără nici o legătură cu trecutul. Cu tot corbul-vultur din stemă, s-ar putea crede că această lucrare, evident din al XVI-lea veac, a ieșit din teascuri balcanice, sîrbești, ca alte cărți din acest timp.

Îndată după aceasta, domnia lui Mircea Ciobanul [86], care îngrozește o țară întreagă, gonește în Ardeal pe cărturari, — între ei și pe aceia cari pînă atunci ajutau la lucrul tipografiei. Diacul Coresi [87] se înțelege deci cu negustorii saşi și începe a lucra cărți slavone, slavo-române sau curat românești în Brașov [88]. De la o vreme, și alte cetăți ardelene se împărtășesc la acest cîștig. Unele din aceste cărți nu sînt urîte : frontispiciul, foarte mare, e semănat cu flori albe de o frumoasă tăietură, pe cînd stema corbului se frînge la mijloc, abia văzută. Dar nimic nou nu se adaugă, și de la un timp încep a se lucra cărți, ca Evanghelia din Bălgrad, dela 7087 [1579], ca Sbornicul, ca Psaltirea românească, ca Liturghia slavonă, care întrebuințează frontispicii și ornamente de tot proaste, fără nici un stil, ca în cărțile străine care apar pe atuncea în Ardeal. Cu aceasta, decăderea și-a atins capătul.

Moldova n-a tipărit în această epocă, mulțumindu-se cu lucrările care-i veneau din țara vecină (uneori cu stema moldovenească) sau din Polonia [89], unde către sfîrșitul veacului al XVI-lea rutenii începură și ei a pune supt teascuri cărți religioase slavone.

VII.

Influența venețiană sau influența Renașterii prin mijlocul altui popor a atins și un alt domeniu al artei noastre: inscripțiile de pe morminte. Dacă se compară cele de la Putna [90] lui Ștefan cu cele de la Argeșul [91] lui Neagoe, deosebirea e bătătoare la ochi: aici nu mai sînt frunzele de acant, nici literele cu formele colțurate. Iarăși toate liniile se împărtășesc de siguranța senină a scrisorii maiuscule din epoca Renașterii.

Nu știm care au fost meșterii ce au lucrat la aceste epitafe: îi bănuim însă a fi dalmatini, sîrbi italianizați din același neam ca și Macarie sau Liubavici tipografii. S-ar crede că ei să fi pătruns și în Moldova, unde, cu toate că se păstrează obiceiul de a acoperi mijlocul pietrei sepulcrale cu un covor de flori decorative, slovele inscripției se desfac pe margini mai rotunde, mai pline decît altă dată, precum se poate vedea aceasta la mormintele de la mănăstirea Pobrata [92] ale dinastiei Rareș, sau de la Slatina [93], ale Lăpușnenilor. Totuși dintr-o pomenire a socotelilor sibiene se află că piatra de pe mormîntul lui Petru Vodă Rareș a fost trimeasă din Sibiu, de la „maistori", pe la Tălmaciu, de-a lungul Oltului, în Țara Românească întîi, unde era doamnă pe atunci fiica lui Petru, Chiajna sau Despina [94].

Cînd intră cineva în acea parte adăpostită a marii biserici săsești din Sibiu unde se păstrează pietrele de morminte ce au fost puse deasupra locului de odihnă al fruntașilor săsimii din acest oraș, timp de mai multe veacuri, el vede în cadrul de litere gotice ascuțite sau de drepte și mlădioase litere ale Renașterii, chipuri de preoți și de războinici, de negustori și de meșteri bogați. Și la noi a răzbătut de acolo obiceiul de a se înfățișa chipul mortului, deasupra mormîntului său; dar se cunosc numai cazuri de tot puține. Astfel, la Curtea de Argeș, pe piatra, cuprinzînd o întreagă cronică, a mormîntului lui Radu de la Afumați [95] († 1529), voievodul se vede alergînd la asalt cu coroana pe cap, mantia pe umeri și buzduganul în mînă. La Vieroș[i] [96], Albu Golescu [97], din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, apare și el luptînd, cu aceeași aripă a mantiei umflate de vînt; pe cap îi stă un coif cu vîrful ascuțit. În sfîrșit, la Stănești [98], într-un colț muced și negru, lumina făcliei te ajută să descoperi priveliștea luptei lui Stroe Buzescu [99] cu acel tatar care, perind, a pregătit moartea învingătorului său. Amănuntele sînt foarte cinstit lucrate, și recunoști bine căciula de pîslă, răsfrîntă jos, a tatarului, cuțitul lui cu mînerul mic, cu tăișul scurt, lat, învîrtit, juvățul de prins dușmanii, care i se desfășură de pe umăr, tolbele pline cu săgeți care i-au căzut din mînă în prăbușirea morții; încălțămintea fină a lui Stroe se deosebește și ea foarte bine. În silința de străpungere a lui Stroe, în povîrnirea moale a tatarului cu mîna deschisă, cu degetele răsfirate deznădăjduit, e, desigur, mișcare și viață.

Înrîurirea de aici e fără îndoială apuseană. Și nu e fără interes să se însemne că tot la Vieroș[i] pe o fîntînă părăsită, care nu va mai dăinui multă vreme, se desface o minunată sculptură decorativă, din veacul al XVII-lea, și ea apuseană în inspirație, care cuprinde stema [100] Țării Românești între ramuri măiestru împleticite, pline de frunze și flori, pe care le ține cu ciocul un grifon subțiratec, pe cînd deasupra un corb, într-o frumoasă mlădiere ce face pentru a-și ciuguli pieptul, privește doi pui golași care-și așteaptă lacomi mîncarea din plisc.

VIII.

Legăturile cu Veneția au trebuit să se întărească prin venirea în scaunul muntean a lui Petru Cercel [101], căruia-i plăcea așa de mult să-și așeze mazilia în cîte un palat de marmură deasupra canalurilor triste. Și prin Bartolomeiu Bruti [102], albanezul italianizat, care a stat în Moldova atîția ani din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, ca sfetnic al mai multor domni, a trebuit să răzbată la noi gustul venețian. Totuși vecinătatea Ardealului hotăria încă pentru predominarea spiritului artistic săsesc.

Și banii moldovenești ce se mai întîmpina, vin din Ardeal. Meșterii nici nu-și dau osteneală să schimbe tiparele cu care erau deprinși la baterea banilor ungurești sau ardeleni. Astfel, se lucrează la 1558 pentru Alexandru Lăpușneanu o monedă [104], care pe o parte strînge la un loc toate semnele monetare vechi: cele trei grinzi, cele trei rozete, floarea de crin, iar la mijloc, bourul, pe cînd pe cealaltă parte tronează Maica Domnului, „patroana Hungariae", căreia i se zice acum „patrona Moldaviae". În 1563, tot prin sași, Despot [105], ajuns Ioan Vodă, înnoiește, cu altă stemă combinată, în care vulturul ține locul bourului, moneda înaintașului gonit de dînsul: pe cînd un ban cu bourul are pe cealaltă parte capul său însuși cu banda cezarilor pe plete, fără a se înlătura inscripția „patrona Moldaviae", a Maicii Domnului [106]. În Germania, desigur, el și-a bătut însă monedele cele mari, de tot strălucite, dintre care una-i cuprinde capul, cealaltă bustul întreg cu sceptrul și globul, pe rînd reversul înșiră toate stemele la care acest ambițios șiret credea că are dreptul. Modelul e vădit acela al talerului german.

Io[a]n Vodă cel Cumplit [107] tocmi în 1573 cazaci pentru ca să-l ajute în lupta cu turcii ce voiau să-l scoată. Îi trebuiau bani mărunți pentru a-și putea plăti lefegiii. Nici în Ardealul supus turcilor, nici în Polonia prietenă a sultanului nu i se puteau bate însă banii, în starea în care el se afla. Cred deci că banii [108] cei noi, care au de o parte bourul și data de 7081 [1572, septembrie 1 — 1573 august 31], iar, de alta, capul bărbos al domnului, purtînd calpacul, iar pe ambele fețe o grosolană inscripție slavonă care numește acest *groș* „aspru", turcește chiar: *accè*, au fost lucrați în Moldova, de țigani. Ioan a tradus în „părintele Moldovei" cuvintele fără rost „patrona Moldaviae" de pe moneda lui Despot, iar pe revers a săpat mîndru: „hereghia Moldovei", bănăria proprie a țerii.

Un urmaș al lui, Ștefan Răzvan [109], răsculîndu-se și el în 1595, și avînd și el lefegii în ajutor, bătu un ban cu bourul, rozete și pumnalul între două semilune de o parte, pe cînd de alta se vede, nu chipul lui Răzvan însuși, ci acela, încoronat, al suzeranului său ardelean, Sigismund Báthory [110]. Astfel, banul s-a putut bate în țara lui Sigismund cu o inscripție încurcată care-i zice „grossus argenteus triplex" (groș de argint întreit), și poartă apoi titlul lui de voievod în jurul chipului báthoresc, iar, de alta, numele țerii Moldovei, în litere amestecate cu cele grecești (B = v, Σ = 1). Medalia bătută întru mărirea lui Mihai Viteazul [111], biruitor și stăpînitor al Ardealului, în 1600, aparține firește medaliilor [112] ardelene și n-are altă legătură cu noi decît acea frumoasă icoană a izbînditorului. Mai tîrziu, iarăși o bănărie a fost întemeiată în Moldova.

În socotelile lui Gheorghe Ștefan [113], urmașul lui Vasile Lupu [114], se vorbește de șalăi sau „schilingi" mărunți de aramă, care par a fi de

obîrşie moldovenească. Peste cîţiva ani avem însă ştiinţa sigură că la Suceava, de oamenii lui Ienachi Zlătarul, căpetenia *hereghiei* lui Istrati Vodă Dabija [115], s-au bătut frumoşii şalăi [116] care poartă icoana Sf. Gheorghe călare, cu stema Moldovei la picioare, iar pe revers cuca cu trei pene şi două topuzuri încrucişate. Moneda polonă era imitată în formă, ca şi în inscripţia latină. La 1658, cu cinci ani înainte, moneda de răscoală a domnului muntean Mihnea Vodă [117], care-şi zicea Io Mihail Voievod, monedă cu capul încoronat al „principelui cu mila lui Dumnezeu al Ţerii Româneşti" şi cu vulturul bicefal supt coroană, trebuie să fi fost bătută în Ardealul lui Gheorghe Rákóczi [118] al II-lea, aliatul şi ocrotitorul lui Mihnea.

IX.

De la o vreme însă, domnii veneau de la Constantinopol, unde-şi petrecuseră mai mult sau mai puţin din tinereţa, din bărbăţia, din bătrîneţele lor chiar, cînd norocul domniei sosea tîrziu. Ei aduceau cu dînşii o sumă de juvaiere şi alte lucruri de artă făcute la Constantinopol, unde mîni orientale dibace ştiau să mulţămească şi gusturile cele mai rafinate. În altă parte s-a arătat ce bogăţii în metal şi în pietre scumpe cuprindeau lăditele lui Petru Şchiopul [119], domnul Moldovei care fugi în Apus la 1591 [5]. O mulţime de lucrări de făurărie au fost dăruite de acelaşi domn mănăstirii sale de la Galata [120]. Atîtea dintre ele vor fi sosit din Răsărit, unde Nistor Ureche punea să se coase, cum s-a mai spus, minunatul aier [121] de la mănăstirea Secul, prin călugăriţa Filofteia din Constantinopol. Însă ar fi o greşeală să se creadă că de pe la 1550 înainte arta noastră a căpătat o îndreptare răsăriteană, făcîndu-se prin meşteri de alt neam decît cei de pînă acum.

În adevăr, meşterii cei buni erau musulmani, şi turcii n-aveau voie să se aşeze în ţările noastre, unde datina impunea să nu se ridice niciodată o moscheie. Domnii înşii nu puteau să vadă cu plăcere turci aşezaţi în jurul lor. Grecii nu se îndeletniceau cu meşteşugurile, ci se închinau mai mult negoţului. Armenii, aceia aveau pricepere în arhitectură, şi se pare că Vasile Lupu şi-a adus un arhitect armean pentru marile clădiri bisericeşti pe care le-a făcut. Ca argintari însă, ca zugravi, ei n-aveau nici o însemnătate.

Prin urmare, şi în această vreme, care ţine, nu pînă la 1700 numai, căci în această privinţă „epoca fanarioţilor" nu constituie nici o deosebire, ci pînă departe în veacul al XIX-lea, arta din ţerile noastre are o întreită origine, care nu duce mai niciodată în părţile adevăratului Orient. Se mai păstrează legătura cu Veneţia, se mai fac comenzi în Ardeal şi, în sfîrşit, ceea ce are o însemnătate deosebită, ai noştri încep a deprinde genuri de activitate, care îmbogăţiseră multă vreme pe acei străini ce nu mai erau în stare acum să corespundă tuturor nevoilor noastre.

Radu Mihnea [122], cel mai strălucitor domn al nostru în cea dintîi jumătate a veacului al XVII-lea, învăţase carte la Veneţia, unde erau aşezate de mult timp unele din rudele sale. Bunica lui Radu Vodă, doamna Eca-

[5] Capitolul despre îmbrăcăminte [şi locuinţă] din vol. I al *Istoriei* [*românilor*] *în chipuri şi icoane* [Bucureşti, 1905, p. 106—137].

terina [123], primea de la sora ei, călugăriță din Murano, portrete, talismane și alte lucrușoare de fabricație apuseană, în schimbul cărora trimetea pahare de argint, linguri, năstrape, lighene, mărame, basmale, postavuri aurite, postavuri zise leșești, atlazuri și damascuri. În 1600, Mihai Viteazul aducea din Veneția, prin soli anume, pe lîngă multe feluri de văpseli, postavuri și cofeturi, șase săbii lucrate acolo. De obîrșie venețiană, par să fie și unele panaghiare, unele cutiuțe săpate foarte fin în filigrană, ca aceea, care mai poartă și icoane de argint brunat, pe care Alexandru Iliaș [124] a dăruit-o la 1621 mănăstirii Secul. Alte lucruri de filigrană slujesc drept copce la încheierea brîielor, și am văzut una de tot frumoasă la biserica Curtea Veche [125] din București. Anumite brîie care se păstrează în biserici ardelene, brîie de solzi mari metalici, par să vie și ele din Apus. Deseori se întîlnesc cruci de filigrană de aur, care sînt desigur cele mai delicate. În schimb, și pînă astăzi vin din Răsărit, de la mănăstirile și lavrele Europei turcești și Asiei, crucile săpate cu o deosebită îngrijire migăloasă în lemn tare, negriu de abanos.

Încă din cele mai vechi timpuri, Răsăritul bizantin obișnuia îmbrăcarea cu argint [126] a icoanelor prin plăci lipite de lemn sau coșcovite deasupra lui, care lasă libere numai mîinile și picioarele, pe cînd trupul se acopere cu acel argint săpat în cute, punctat și înflorit, așa încît să înfățișeze un strălucit veșmînt. Firește că și în epoca lui Ștefan cel Mare s-a întrebuințat acest sistem de împodobire și că bisericile noastre de atunci aveau icoanele de lemn „ferecate", precum le-a avut încă de la întemeiere mănăstirea Argeșului. Din ele a rămas însă numai icoana de la Sucevița [127], a episcopului de Rădăuți, Pahomie (1505), dar și aceea prefăcută. În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, întîlnim însă în mare număr pomenirea de icoane „ferecate". La Putna [128] e una de fildeș săpat din 1558, alta din 1565—1566, cu inscripția slavonească și chiar românească, de la meșterul arhimandrit Spiridon ; o a treia, din 1568, îmbrăcată cu cheltuiala episcopului de Roman, Anastasie, alta din 1585, al cărei meșter de ferecătură a fost arhimandritul putnean, Dosoftei și ucenicul său ierodiaconul A[ta]nasie. Între lucrurile rămase pe urma lui Petru Schiopul († 1594) și a fiului său, tînărul Ștefan, se află în Muzeul din Ambras, lîngă Innsbruck [129], o icoană cu cei doisprezece apostoli, purtînd această însemnare : „Io Petru Voevod și fiul său Io Vlad Voevod și Domn a toată Țara Moldo-Valahiei, au făcut această icoană" ; tot în acea culegere mai sînt alte două icoane care au fost odinioară ale fugarului voievod moldovenesc : o fotografie a lor n-ar fi mai puțin de dorit decît a celorlalte mărturii de artă românească ce sînt încă risipite prin străinătate.

Aceste icoane nu par să fie îmbrăcate cu argint, nici să aibă pe capete cununi suflate cu aur și împodobite cu pietre scumpe. Dar o foarte mare și frumoasă îmbrăcăminte de acestea, cea mai veche în acest fel răsăritean, grecesc, pe care o cunosc pînă acum, se află pe icoana Sf. Gheorghe de la mănăstirea Viforîta [130], fiind făcută la 1631 cu cheltuiala acelui domn venit din Constantinopol care a fost Leon Vodă Tomșa [131]. Inscripția e grecească, și e sigur că lucrarea s-a făcut acolo în Răsărit. „Icoane ferecate" n-avem de la nici unul din marii dăruitori de biserici din veacul al XVII-lea : Matei Basarab [132] și Constantin Brâncoveanu [133]. Ele se întîlnesc însă îndată ce trecem de anul 1700 și intrăm în așa-numita „epocă fanariotă".

Nu e nici unul din membrii familiilor domnitoare din acest timp, Mavrocordaţi [134], Ghiculeşti [135] şi alţii, care să nu fi dat un astfel de prinos icoanelor minunate de la care cereau sprijin şi ajutor. În mijloc, jos sau undeva pe laturi se înseamnă, totdeauna numai în caractere greceşti, numele ferecătorului. Familiile boiereşti urmează acest exemplu. La biserica Icoanei [136] din Bucureşti este, astfel, o icoană brîncovenească din al XVII-lea veac încă, pe care au reparat-o, adăugîndu-şi numele, Văcăreştii. Cele mai multe din aceste icoane s-au păstrat însă în iconostasele de acasă. Chiar şi negustorii cu oarecare evoluţie obişnuiau a-şi comanda astfel de icoane îmbrăcate, pentru a le păstra în casă sau pentru a le dărui la vreo biserică.

Se „ferecă" astfel şi crucile, lucrate de cele mai multe ori la noi, ca aceea de la Neamţ, din 1559, al cărei meşter a fost popa Nichifor ; se ferecă pe toate laturile lor sau numai „pe codiţă". Ca mai veche cunosc crucea [137] dată Putnei de Ştefan cel Mare la 1503, apoi aceea pe care a închinat-o aceleaşi mănăstiri, la 1566, pîrcălabul Bainschi de Orhei şi soţia lui. Şi la Secul se găsesc astfel de cruci ferecate [138] de pe la anul 1600. Cea mai veche din cîte am văzut, e din veacul al XV-lea încă, păstrată la mănăstirea Sf. Ilie [139] de lîngă Suceava ; ea poartă această inscripţie, în slavoneşte : „această cruce a făcut-o Silion ieromonahul, proegumen al Sf. Ilie prooroc". Mai tîrziu, obiceiul acesta se răspîndeşte aşa de mult, încît numai crucile bisericilor celor mai sărace din satele fără boieri evlavioşi se înfăţişează în goliciunea lemnului lor.

În al treilea rînd, se ferecă moaştele. S-a pomenit mai sus de moaştele ferecate în veacul al XV-lea, care se păstrează în mănăstirea Neamţului. Mihai Viteazul a ferecat şi el moaştele Sf. Nicolae, care se află în biserica bucureşteană a Sf. Gheorghe Nou [140]. Ferecătura cuprinde capătul osului sfînt într-o legătură de metal scump pe care o împodobesc slovele amintitoare. Moaştele mai mari se cuprindeau la început în cutii de lemn tare, precum e aceea în care au stat cîtva timp la Bistriţa [141] olteană rămăşiţele Sf. Grigorie Decapolitul. Dar pe urmă s-au făcut lădiţe de argint suflat cu aur, pe care erau bătute cu ciocanul scene din viaţa sfîntului, grupe cu multă mişcare şi varietate într-însele, care reprezintă ceea ce a dat mai înalt acest gen de artă în ţerile noastre.

Cel mai vechi chivot de moaşte e acela ce închide oasele, către care se închină cu evlavie o lume întreagă, ale Sf. Ioan cel Nou [142] din Suceava, în biserica Sf. Gheorghe din acel oraş. Se vede pe pereţii marelui sicriu cum a pătimit mucenicul, de mîna tatarilor, cum a fost adus de Alexandru cel Bun, de clerul, de boierimea lui şi aşezat în acest oraş de scaun al domniei şi mitropolici. Aceste scene au fost lucrate, desigur, în Răsărit, la unul din cei mai buni meşteri din acel timp. Mai nou cu o sută de ani e acuma sicriul Sf. Grigorie Decapolitul, din Bistriţa olteană : caracterul literelor din inscripţie arată lămurit că ctitorii, Constantin Vodă Basarab [143] şi soţia lui Bălaşa, l-au comandat la saşii din Ardeal. Tot această pereche domnească a făcut, desigur, în Ardeal, chivotaşul de la Argeş, pentru micile frînturi de oase ale patriarhului constantinopolitan Nifon, care se află acolo. Tot de acolo va fi fost adus talerul de nafură pe care Mihai Viteazul îl dărui bisericii Stelea [144] din Tîrgovişte, care-l păstrează încă. Policandrul

de la Sucevița, în oul de aur de supt care se păstrează cosițele nenorocitei doamne [145] a lui Ieremia Movilă [146], trebuie să fi fost lucrat în Polonia [147]. Obîrșie săsească trebuie să aibă blidul de colivă de la Putna, dăruit de Alexandru Vodă Lăpușneanu cel cu păcatele multe (1567).

Ferecarea se aplică în sfîrșit cărților sfinte. Cele mai vechi din aceste cărți ferecate sînt de la Ștefan cel Mare, în zestrea Putnei [148]. Argintul le acopere din toate părțile; numai pe dos e o legătură trainică de zale, o „mreajă". În colțuri se văd evangheliștii, scoși foarte mult în relief. Între dînșii, în față și pe dos, e, la mijloc, o altă icoană, puternic rotunjită, care înfățișează de obicei pe Mîntuitorul sau hramul bisericii. Cu timpul s-au deprins a se face din metal însă numai colțurile, medalioanele din mijloc și chiotorile, pe cînd cealaltă legătură e de catifea sau piele. Asemenea cărți apar de la 1700 înainte. Una din cele mai frumoase cărți ferecate, după datina cea veche, darnică și în ceea ce privește scumpetea muncii, e Evangheliarul de la Feleac, lucrat în Moldova însă [6], și dăruit la 1498 de vistierul lui Ștefan cel Mare, Isac, bisericii vlădicești a Feleacului [149]. Mănăstirea bucovineană Sucevița are o evanghelie legată în Țara Românească sub Neagoe Vodă.

Toate aceste lucrări — afară de chivote — le puteau face și zlătarii noștri, și numele lor se și întîmpină în odoarele din veacul al XVIII-lea: nume românești. Legătura unei frumoase evanghelii putnene, din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, a făcut-o astfel un zlătar din Suceava, Iachim [150]. Înaintea lui, lega la Putna proegumenul Eustatie. Un Dumitru [151], care-și zice „maister Dumitru", leagă o carte a Putnei în 1679—1680.

X.

Am văzut că sicriele de moaște se comandau în străinătate, unde ele trebuiau să fie lucrate însă după „moda românească", precum se cerea odată pentru sabia comandată la Genova de Ștefan cel Mare. Pînă foarte tîrziu și clopotele se aduc tot de peste hotare. Datina de a cere sașilor se păstrează mult timp. Încă în 1655 se lucrau la Brașov clopote pentru bisericile noastre, întocmai ca pe timpul lui Ștefan cel Mare ori al lui Petru Șchiopul. Petru Maurer, probabil un sas, a lucrat supt mitropolitul Ștefan clopotul cel mare de la Mitropolia din Tîrgoviște [152]. Pînă și Brîncoveanu lucra multele clopote care trebuiau pentru atîtea ctitorii ale sale la „jupînul Hendrec Lambru" brașoveanul. Totuși, pe la 1650—1660 unele clopote, ca acelea de la Sf. Sava [153] din Iași, de la Cetățuia [154], în apropierea aceleiași capitale, de la biserica domnească din Tîrgoviște se aduceau din Danzig, unde turnătorul Benningk căpătase, nu știm pe ce cale, clientela domnilor noștri. Ba chiar la Viena s-a turnat un clopot care a sosit în țară prin anul 1696. Clopote mai mici cercau să le verse și cîte un călugăr.

Pînă în cele dintîi decenii ale secolului al XIX-lea clopote pentru noi se lucrau la Andrașovschi din Brașov, care avea să susție însă concurența vreunui evreu moldovean sau a călugărilor îndrăzneți și născocitori.

---

[6] ΩΚΟΒΔ = a făcut, și nu ΩΤ ΚΟΒΔ = din Craiova, cum citește dl. Hasdeu, în *Analele Academiei Române*, III, [1880—1881], *Dezbaterile*, p. 41.

La Braşov făceau muntenii şi de multe ori chiar moldovenii şi alte lucruri de metal preţios, pentru biserică sau pentru casă.

Sculele boierimii şi negustorilor se lucrau în aceleaşi locuri ca şi odoarele de biserică. Toată argintăria de masă venea fără îndoială din Ardeal, din atelierele saşilor, mărămile cu fir se lucrau în casă[7], afară de cele de tot scumpe, „de Ţarigrad". Juvaierele, s-ar părea, după numele ce poartă, că ar trebui să vie totdeauna din Răsărit. Dar aceasta nu se dovedeşte. Dimpotrivă, în cutare înşirare de scumpeturi, ca testamentul, din 1728, al unei jupînese din Oltenia, Ilinca, soţia lui Constantin Strîmbeanul, unul din secretarii Brîncoveanului, se pomenesc şi „cercei de aur făcuţi la Veneţia" şi „1 pereche de brăţări cu diamante care s-au făcut la Veneţia", pe cînd moldovenii comandau brăţări de la Braşov pînă la Danzig pe la 1700. Grecii din Veneţia, ca familia Glykys, aveau legături de afaceri, de prietenie şi de înrudire cu grecii de la noi. Nicolae Caraiani reprezinta acolo interesele Brîncoveanului şi ale Cantacuzinilor, cari aveau capitale depuse la Banca din Veneţia. Panaite Nico Papa Zaraful era tot aşa de mult veneţian ca şi bucureştean, şi testamentul său a fost aflat în copie la Veneţia. Secretarul domnesc Del Chiaro [155] era veneţian, şi medicul Curţii, Pilarino [156], venise şi el din Veneţia. Boierul cel mai învăţat al Ţării Româneşti, Constantin Cantacuzino Stolnicul [157], fusese prin Veneţia şi învăţase la Padova, pe unde au trecut şi atîţia alţi greci care şi-au avut rostul şi la noi.

Brîncoveanu pune să i se gătească însă la Braşov pahare, sfeşnice, tipsii, al căror rost îl ştia pe placul lui Vodă un meşter care a îmbătrînit servindu-l : Gheorghe Mai [158] argintarul. Şi la nunta Mariei, fata lui Vasile Lupu, cu cneazul Radziwill, darurile boierilor au fost tot lucru de Braşov : pahare de argint, „făptură mîndră şi supţire, şi arătătoare, şi în poleială frumoase", unele şi cu capace. Ameninţările lui Brîncoveanu, în ceasurile lui de nemulţămire şi de nerăbdare, că va aduce de acum înainte „lucru de Danţca", mai bun decît al saşilor, rămaseră zadarnice. Tot la vecinii de peste munţi îşi lucra acest al doilea Neagoe peceţile, inelele de piatră scumpă, talerele, armele, medaliile [159], ca acel frumos ban de aur, în două forme, cu chipul său purtînd cuca şi cu inscripţie latină, care fu întrebuinţat împotrivă-i, ca o dovadă de trădare, în anul de peire 1714. Răsăritul îi dădea numai, pentru doamna şi domniţele lui, cercei, salbe de aruncat pe cap, leţi şi alte elemente de podoabă pe care le-am cercetat în studiul despre îmbrăcăminte.

Deci, cînd găsim în mănăstirile şi bisericile noastre, la Hurez [160], la Bistriţa [161], în Bucureşti chiar, lucruri de la Brîncoveanu, cînd admirăm îngrijirea cu care sînt făcute figurile, cu care sînt croite literele într-un stil liber, european, nu trebuie să uităm datoria de recunoştinţă pe care o avem faţă de meşterii harnici şi mulţămiţi cu puţin, care, locuind la hotarul ţării noastre, au contribuit aşa de mult la înfrumuseţarea ei.

Deseori se făcea şi cîte o comandă de cadelniţe sau de candele din Braşov ori din alt oraş al Ardealului. Cele mai frumoase sînt la Cotroceni [162], unde ele au fost dăruite de ctitor, Şerban Cantacuzino [163].

[7] Mărămile erau de multe feluri ; pe la 1700 se deosebeau : cele „cusute pe scris", cele „umplute cu fir", cele „cusute peste tot şi umplute cu fir".

Lucrul din ele e întocmai ca acela din alte odoare de argint pe care le știm că sînt făcute peste munți. Dacă ni s-ar fi păstrat corespondența lui Șerban Vodă cu Brașovul, am avea desigur scrisorile în care el a trebuit să vorbească despre aceste podoabe bisericești ce-i trebuiau. Ba chiar evanghelii se legau cu argint la Brașov în vremea Brîncoveanului, cînd vechea viață de mănăstire decăzuse mult. Ripidele domnești date pe la biserici de Brîncoveanu, de Ghiculești (la Sf. Spiridon) [164], lucrări foarte frumoase, au și ele caracterul ardelean.

Numai într-un tîrziu, argintăria toată s-a făcut în țară, și ea n-a putut atinge decît cu timpul și numai în unele locuri frumusețea și bunătatea vechiului lucru săsesc.

XI.

Meșteșugul lucrului de manuscripte cu miniaturi [165] mai urmează cît timp cărțile tipărite sînt rare și scumpe, uneori necrezut de scumpe. Mănăstirea Sucevița are în cîteva din cărțile sale miniaturi de toată frumusețea, foarte mici, fine și felurite în colorile ce se întrebuințează. Nu lipsesc nici chipurile domnilor alături cu scenele din Scriptură. Astfel, în Evanghelia dăruită de Movilești [166] la 1604—1605, dar scrisă în Țara Românească, se pot vedea încă voievozii munteni Alexandru [167] și Mihnea Turcitul [168], ceea ce arată că ea a fost copiată între anii 1568 și 1577. Un mitropolit al Moldovei, Anastasie Crimca [169], din cele două dintîi decenii ale veacului al XVII-lea, a fost însuși un vestit caligraf și miniaturist, și strălucite lucrări de-ale lui se păstrează la Dragomirna [170], ctitoria sa din Bucovina, sau în Biblioteca din Viena, unde a ajuns mulțămită jefuitorilor.

După o îndelungată întrerupere, tiparul a început să lucreze iarăși la noi, tot pentru folosul bisericii, ca și mai înainte. Tipăriturile încep supt Vasile Lupu și Matei Basarab, domni cu lungă stăpînire liniștită. Data aceasta, ruși, ucenici ai lui Petru Movilă [171], românul înstrăinat, aduc cu dînșii slovele cele nouă. Timotei Alexandrovici a fost zețarul celei dintîi cărți muntene din epoca nouă, Molitvenicul cîmpulungean slavon [172], din 1635. Nu ni se dă numele întîiului tipăritor moldovean, dar el trebuie să fi fost alt rus, ca și acel Ilie [173] care făcu în stil cu totul rusesc, cu perspective de clădiri cum nu se zideau la noi, planșele săpate în lemn de la *Cartea de învățătură* [174] a mitropolitului Varlaam [175] (1643). Tiparnicii ardeleni pentru cărțile românești erau ucenici de-ai acestor străini, trecuți peste munte, ca odinioară Coresi.

Într-o a treia epocă, a tipografiei moldovenești întemeiate prin anii 1670 de mitropolitul Dosoftei [176], noua literă măruntă, rotundă și destul de frumoasă vine iarăși de la ruși, — data aceasta însă, nu de la cei ce trăiau supt obladuirea polonă, ci de la rușii din Moscova. După negocieri zadarnice cu călugării ruteni care-și aveau tipografia destul de veche, la Lemberg în mănăstirea lor stavropighială, supusă adică de-a dreptul patriarhiei constantinopolitane, și poate și cu meșterii de tipar de la mănăstirea Unievului, mitropolitul Moldovei aduse literă de la patriarhul Moscovei, Ioachim, și, împreună cu dînsa, veni și „arhitipograful", *directorul*, am zice, Vasile Stavnițchi. Săpătorul ce i se adause, fu însă un român, Stancu Faurul. Îndată putu să facă „peceți" pentru cărți un călugăr de la Bisericani [177], Mi-

trofan [178], care a fost apoi urmaşul rusului la tipografie şi, la capăt, unul din ierarhii bisericii româneşti. Cînd, la 1678, muntenii aduseră şi ei slovă, ei tocmiră ca meşter pe un alt muscal, Ivan. Frontispiciile şi figurile sînt lucrate în stil apusean, fără nici o legătură cu trecutul, şi multe din ele sînt foarte bune, ca evangheliştii Evangheliei [179] de la Bucureşti, din 1682, sau ca acea capodoperă care e evanghelistul Luca din Apostolul [180] de la 1683, iscălit din nenorocire cu o monogramă care nu se poate înţelege. În acelaşi timp, se lucrau la Iaşi cărţi greceşti cu o literă adusă din Veneţia.

Astfel găsi o operă bine începută acel călugăr străin, Antim [181] din Ivirul Caucazului, ce luă prin anii 1690 conducerea tipografiei muntene, care nu fu niciodată mai roditoare decît în timpul lui. Om înzestrat cu toate însuşirile artistice, Antim era un bun desemnator, şi din condeiul lui ieşiră cele mai multe din chipurile care împodobesc tipăriturile muntene de pe la 1700.

Amintirea lui se mai păstră un timp şi după ce el căzu de pe jeţul metropolitan în mîinile ucigaşilor, la 1716. Pe urmă însă, tipografiile din ţările noastre, care ne-au dat vreo sută de ani o întreagă literatură, pierdură orice valoare artistică.

În legătură cu tiparele, sînt şi *antimisele* mai nouă. Ele se tipăresc pe pînză, uneori chiar pe mătasă, pentru ca să acopere sfînta masă, unde ele sînt numaidecît de nevoie cînd se face „jertfa". De jur împrejur merg litere care cuprind de obicei numele arhiereului ce păstoria dioceza cînd s-a sfinţit antimisul. În mijloc se înfăţişează punerea în mormînt a Mîntuitorului. Cei patru evanghelişti la colţuri, vederi din Ierusalim, îngeri, desăvîrşesc tabloul.

Antimisele stricate se schimbau la arhiereul de pe vremuri. În principate s-a făcut chiar obiceiul de a se schimba neapărat antimisele la orice schimbare de episcop. De aceea, cele vechi sînt foarte rare [182]. Din Ţara Românească abia se păstrează unul de la Teodosie, mitropolitul Cantacuzineştilor şi al lui Constantin Brîncoveanu. De pe atunci, de supt Varlaam (1680), e cel mai vechi antimis al Mitropoliei ardelene. Din Moldova nu cunoaştem nimic mai vechi decît antimisele de la episcopul de Roman, Pahomie, din cel dintîi sfert al veacului al XVIII-lea care se află prin cîte o veche biserică din nord estul Ardealului, parte supusă odată Scaunului romaşcan.

Trebuie să se facă în sfîrşit un loc tiparului de icoane. De pe săpături în lemn ele se întipăreau pe o hîrtie sugătoare, fără să fie nevoie de un adevărat teasc. Cea mai veche pe care o cunosc se află în colecţia mea: ea înfăţişează pe Dumnezeu Tatăl în nori, între doi serafimi. Un cadru cu chipuri de îngeri, cu luna şi soarele, cuprinde pe strămoşii omenirii de-o parte şi de alta a arborelui cunoştinţii: cu inscripţie slavonă — ceea ce arată vechimea desenului — se înseamnă într-un colţ, foarte naiv, crearea Evei din coasta lui Adam: Hristos binecuvintează pe cea dintîi femeie, care se desprinde din laturea bărbatului adormit, pe cînd de cealaltă parte se vede arhanghelul Mihail, venit cu sabia pentru a pedepsi păcatul. Jos în cadru se mai vede un cap cu aureolă între doi peşti. La margini se desfac apoi Adam săpînd şi Eva torcînd, — înainte de a se fi îmbrăcat încă. Data e de 1700. Am aflat-o în Ardeal ca şi altele, nedatate, de acelaşi fel.

La expoziția [183] din Sibiu a fost expusă și o icoană profană lucrată în același chip. Ea închipuiește pe „Alexandru Marele Împărat Machidonean, [care] au bătut pe groznicul Poriu Indianu care, cu D[u]mn[e]zeu Savaoft, s-au înpotrivit, iară Alexandru cu silința l-au zdrobit". Se văd în ea „popi de la Indiia", „Împărăteasa lui Poriu, Cletemiștra", „Petrecerea lui Poriu", „Înpăratul la îngropăcune", „Voivozi[i] lui Alexandru: Potolomei, Filon, Vizantie, Antioh". Titlul e dat și în latinește, și în această limbă își mai dă numele meșterul, de pe la 1680—1700, „mon[ahul] Ghiorghie", *Georgius Pater*.

XII.

Lucrul cusăturilor dădea bisericilor pe la 1600 o bogăție de podoabe pe care nici nu ne-o putem închipui astăzi. Catastiful cel dintîi al mănăstirii Galata, întemeiată, în anii 1580, de Petru Șchiopul [184], nu poate decît să uimească: antimisele, care pomenesc numele arhiereului ce a sfințit masa asupra căreia se face jertfă mistică, erau pe atunci, nu acele simple tipăriturii pe mătasă sau abia pe pînză, ca în zilele noastre, ci strălucite bucăți [185] de „atlaz roșii cu slove de aur"; preoții sînt încărcați de patrafire și stihare din „sîrmă" sau fir curat cu „nasturi" — cari sînt de mărgăritare, uneori foarte mari — și cu „canafe", ba foarte dese ori cu „obraze" adică cu chipuri de sfinți sau de ctitori, lucrate în mătasă de mai multe colori, ca acelea ale lui Alexandru Lăpușneanu și doamnei Ruxanda în *zaveasa* de la Slatina. Icoanele au toate „poale de sîrmă", ale căror „margeni" sînt uneori de cea mai bună mătasă, de „urșinic". Înaintea ușilor altarului se întind *dvere* făcute din *zarbà* albastră sau din brocard de aur pe fond albastru. *Șirince* de taftă, adecă marame lucrate cu fir atîrnă în colțul icoanelor. Deasupra altarului, tetrapodul sculptat se înfășoară în alte stofe scumpe. Pe morminte se întind la hramuri splendide *grobnice* de adamască neagră și de urșinic roșu. Pînze scumpe cu aurării se desfășură și între stîlpii cari despart tinda femeilor de biserica însăși. Pretutindeni se văd stofe rare de *ceatmà* roșie, de atlaz, de cutnie, de adamască și urșinic, de pe care strălucesc *rotelele*, țintele de fir, „florile albe de fir". Prapurile, steagurile cu vîrfuri de aramă, în chip de cruce, sînt lucrate și ele numai în fir, precum sînt acele două ce se păstrează pînă astăzi la At[h]os [186], steaguri ale Sf. Gheorghe luptătorul, călcînd balaurul în picioarele calului sau tronînd în liniștea biruinții sale.

Dar, din aceste podoabe, foarte puține au ajuns pînă la noi, în urma atîtor jafuri și pagube. În rîndul întîi merită a fi pomenite odăjdiile, păstrate la mănăstirea Secului, ale marelui mitropolit cărturar, Varlaam [187]. Cel mai vechi prapur după acelea din At[h]os e prapurul cu Sf. Constantin și Elena, lucrat în stil apusean pentru biserica lui Brîncoveanu de la Hurez. Trebuie să se țină sămă și de faptul că aierele și perdelele de la început puteau să se păstreze mai ușor decît lucrurile de metal, așa încît nu era nevoie să fie înlocuite.

XIII.

Pictura de biserică nu e de loc în scădere după 1600. Sucevița [188] lui Ieremia Movilă, mîntuită în cei dintîi ani ai veacului al XVII-lea, e desigur cea mai frumos zugrăvită biserică bizantină ce se poate închipui: pe dină-

untru ca şi pe dinafară, e un strălucit covor de chipuri care se desfac de pe armoniosul fond albastru şi verziu. La celălalt capăt al veacului şi la celălalt capăt de pămînt românesc, Hurezul lui Constantin Brîncoveanu e de o îmbielşugare incomparabilă. Chiar şi bisericuţa din Bucureşti, atît de cu meşteşug alcătuită, a lui Mihai Cantacuzino Banul, Colţea [189], e şi un juvaier de pictură bună, în margenile sfinte ale tradiţiei.

Unii dintre aceşti zugravi erau în stare să puie în mirare şi pe străinii veniţi din Apus şi deprinşi cu adevărata pictură. Del Chiaro, secretarul italian al lui Constantin Brîncoveanu şi al celor dintîi doi urmaşi ai lui, pomeneşte astfel cu laude pe un om al Cantacuzineştilor, pe un tînăr trimes de Constantin Vodă în Veneţia de unde s-a întors cu mai multe copii bune de tablouri italiene, — cel dintîi bursier de pictură prin urmare [190].

Săpătura în lemn [191] se face tot mai îngrijită şi mai fină. Mai toate catapitezmele de odinioară sînt foarte bine lucrate, de oameni harnici, răbdători şi cu adevărat evlavioşi. Acest meşteşug se dovedeşte şi în alte părţi ale bisericii, în amvoane, care sînt sculptate uneori ca o horbotă, peste care întinzîndu-se apoi veşmîntul strălucitor al poleiturii, ele samănă cu o stofă bogată şi rară, în jeţurile arhiereilor şi Domnilor, care înfăţişează de multe ori şi o măiestrită săpătură a stemei ţării, sau în uşi. Din nenorocire cele mai multe din vechile uşi s-au prăpădit cu desăvîrşire, fiind înlăturate ca nişte bucăţi de lemn mîncate de cari şi netrebnice, în locul cărora ctitorii şi epitropii au avut mîndria de a pune uricioase table de fier, împodobite doară cu iniţialele numelor acelor ce le-au plătit. Cu atît mai scump trebuie să ni fie un exemplar aşa de desăvîrşit ca uşa de la Colţea, — o adevărată filigrană în lemn.

Un foarte frumos jeţ, zvîrlit acuma în pragul unei tinde, e acel de la biserica Şubeştilor [192] din Cîmpulung, cu hramul Naşterii Fecioarei ; meşterul şi-a săpat numele, care pare să fie Nicolae tîmplarul („Nicolai Tem"), adăogind şi data, de 2 Mart 1786.

Săpăturile acestea în lemn le fac prin sate ţeranii. În acelaşi fel ei îşi fac crucile de mormînt, porţile şi alte lucruri de lemn. Prin părţile bistriţene ale Ardealului ei nu dau numai figuri geometrice, ci sapă chiar încercări de chipuri de oameni şi de dobitoace.

Cine vrea să-şi dea sama de bogăţia şi puterea acestui lucru de sculptură ornamentală, poate găsi o frumoasă dovadă despre dînsul în uşa de intrare a bisericii Coltii, făcută la începutul veacului al XVIII-lea, cu şerpuirile sale de flori şi cu cele patru chipuri energice, deşi cam scumpe, ale evangheliştilor din colţuri.

Zugravii care fac asemenea lucrări, nu mai sînt deci călugării. Sînt meşteri din lume, oameni umili, care n-au măcar un nume de familie, cu care să-i putem deosebi unii de alţii. Deci în zadar pun ei în dosul inscripţiei frumos săpate a Domnului, care înseamnă cu numele său intrarea în biserică, sărăcăcioasa lor pisanie zugrăvită. Numele lor de botez se cetesc, se amestecă şi se uită.

Totuşi ei fac o şcoală, o şcoală serioasă, mare şi puternică. Zugravii munteni străbat toată ţara, împodobind pentru preţuri foarte mici, cît să-i ajute să trăiască, pînă şi bisericile satelor depărtate, care se învrednicesc de o podoabă cu totul cuviincioasă. Nu numai atîta, nu numai că ei dau ţeranilor noştri privelişti care li înalţă gîndul şi li curăţă inima ; ei trec hota-

rul, ajung în Ardealul plin de români ca și dînșii și, unde se învoiește a plăti vreun cleric mai bogat, în ținutul Sibiului (Poiana), în Țara Oltului, ei zugrăvesc frumos, ca în „țară". Cutare călugăr din schiturile ardelene, cutare sătean, cutare femeie chiar, care ajunge astfel „zugrăviță" învață de la dînșii, și astfel pînă astăzi trăiește în Ardeal o astfel de școală țerănească ce pornește de la acești vechi maeștri rătăcitori ai meșteșugului bisericesc. Școala se manifestă serios la Săliștea sibiană și, în cea mai ciudată și sălbătăcită formă a ei, la Nicula [193], lîngă Gherla, unde meșterii scriu pînă și slove pe care nu le poate ceti nici un om pe lume.

E folositor să se însemne însă că cea mai veche zugrăveală ardeleană e aceea din vechea biserică de la Crișcior [194], unde încă de la 1411 erau chipuri și inscripții sîrbești („rascianicae") [8].

Unii din boierii noștri din veacul al XVIII-lea știau și ei să zugrăvească, și gramatica, tipărită la Viena, în 1804, a lui Nichifor Theotokis [195], are chipul scriitorului, de Scarlat Sturdza, care făcuse studii și la Lipsca.

Pentru a se face în sfîrșit toată dreptatea acestor două veacuri de artă, trebuie să se amintească de tot frumoasele discuri de smalț, cu bourul, cu vulturul, pe care Vasile Lupu, cînd își făcu Trei Ierarchii [196] avu grija să le comande, nu în Ardeal, credem, ci în părți mai depărtate ale Europei, unde se lucra în proporții mai mari și cu mijloace tehnice mai desăvîrșite. Și mai ales nu trebuie să se uite săpătorii de pietre.

Aceștia sînt acuma numai români. Ei lucrează cadrele de uși și de ferești, ei lucrează ciubucele, ei pot face uneori și un fel de falsă podoabă sculpturală, din tencuială (ca la Fundenii Doamnei) [197]. Dar mai ales ei sapă pietrele de mormînt, în slove cuviincioase, uneori chiar dibaci înlănțuite, totdeauna desăvîrșit proporționate și fără o singură greșeală în scriere. Unele biserici bucureștene, ca Radu Vodă [198], Mihai Vodă [199], Negustori [200] sînt căptușite cu asemenea pietre, și măcar odată în viața lui un om de gust trebuie să înlăture covoarele nouă care le acopăr pentru a-și face însuși o părere despre frumusețea lor.

XIV.

În al doilea sfert al veacului trecut, această înflorire a smeritei arte bisericești se pierdu pe încetul. După 1830, pe vremea influenței rusești, se aduseră cu grămada din Rusia icoane îmbrăcate cu argint, aiere de fir, odoare și odăjdii, care nu semănau cu vechiul lucru moschicesc, pomenit încă înainte de 1600, ci erau un lucru prost de fabrică. Vechile podoabe fură jertfite pentru aceste noutăți grosolane. Toate bisericile noastre sînt pline de ele.

Știrbei Vodă [201], om de rînduială și creștin cucernic, voi să dreagă și să înfrumusețeze toate bisericile noastre, care se jupuiau și se năruiau. Se știe că el a reparat foarte mult, și adaug că a reparat foarte prost. Trebuindu-i pictori, căci pereții bisericilor drese stăteau cu totul goli, el trimese în străinătate pe trei tineri: [G.] Tattarescu, P. Alexandrescu și dl. [C. I.] Stăncescu [202].

---

[8] Vezi revista maghiară „Turul", II, p. 102 [trimitere neidentificată — n. ed.]

Cel dintîi singur a răspuns aşteptărilor şi s-a întors cu cunoştinţi de pictură şi cu dorinţa de a-şi face datoria acolo unde o avea mai mare: în biserici. Mai tîrziu a învăţat pentru aceleaşi scopuri şi în acelaşi Apus dl. [G.] Pompilian.

Pictorii cei noi n-au avut însă nici o cunoştinţă deplină despre vechea noastră zugrăveală pe care o dispreţuiau. Ei au făcut pe acele mari ziduri de reparaţie chipuri străine, catolice, care n-au măcar îndreptăţirea că sînt frumoase. Dimpotrivă, unele sînt groaznice. Şi prin multele biserici ce se clădesc prin sate se aştern fără control grozăvii şi mai mari. Negăsindu-se meşteri nici pentru aşa ceva, sătenii din Ardeal cheamă pentru asemenea lucrări saşi şi evrei chiar.

Tocmirea de pictori străini [ne] dă astfel de îmbrăcăminţi hîde bisericilor noua sau înnoite din oraşele mari sau din localităţile istorice. Am alergat astfel pe rînd la francezul Lecomte du Noüy [203], fratele arhitectului care a meşteşugit Curtea de Argeş, la italianul Marchetti, care a lucrat biserica Amzei [204], clădită din nou într-un stil haotic şi pretenţios, din care nu se desface nici un plan, la danezul Exner, care a zugrăvit biserica din Sinaia [205]. Nu numai din punctul de vedere al mîndriei naţionale, care se pare că lipseşte tocmai în acele domenii unde ea îşi are locul mai mult, astfel de întrebuinţare a străinilor e condamnabilă. O artă nu se învaţă în cîteva luni, ea se *deprinde* prin tot ce vede în jurul său din îndepărtatii ani ai copilăriei chiar, artistul, ea se însuşeşte şi prin credinţă, pietate şi iubire, prin instincte puternice şi fine care leagă cu strămoşii. Pentru aceşti artişti care abia ne cunosc şi nu ne pot înţelege, arta bizantino-românească e sau o piedică, un şablon impus, sau un sport făcut cu uşurinţă. Cînd vezi Hristoşii cu părul roşu, fărîmiţat în flacări uşoare, ai lui Marchetti, mai ciudaţi încă atunci cînd grele argintării, lucrate la Radivon* sau cine ştie prin ce locuri depărtate, li încunjură faţa, cînd poţi descoperi la fiecare chip înrîurirea artei apusene *necontopite cu tradiţiile noastre* sau amintirea bizantinismului grec străvechi, învăţat în fugă din manuale sau din călătorii, mai că-ţi pare rău după sfinţii făcuţi cu multă uşurinţă de condei, cu simţ pentru decoraţie şi cu simţire adevărată pentru această lege creştină a Răsăritului, de preotul român zugrav de biserici Damian, care a lucrat pînă acum la trei biserici înnoite: Sf. Voevozi [206], Vergu [207] şi Cuibul cu Barză [208]. Pentru cinstea, ca şi pentru folosul nostru, apelurile la străinătate ar trebui să înceteze măcar pentru acea parte din artă care e mai strîns legată de trecutul nostru acela umil şi cinstit, arta care împodobeşte bisericile româneşti.

De curînd, problema unei împăcări între idealul modern al frumuseţii, între tradiţiile artei apusene bisericeşti şi între cerinţele ortodoxiei şi-a pus-o pictorul ardelean Octavian Smigelschi [209]. În catedrala din Sibiu el a dat lucrări de cea mai înaltă valoare artistică, aşa încît să se poată mîndri cu ele orice neam înaintat în cultură. Studii mai adînci şi mai iertătoare în trecut ar apropia desigur şi mai mult problema de soluţia ei.

Pictura românească are pînă acuma un singur nume netăgăduit, vrednic să intre în istoria artei europene din veacul al XIX-lea: cîntăreţul în culori al ţerii şi ţeranului român, dulcele şi marele poet optimist şi ve-

* [Magazin bucureştean de gablonţuri].

sel, Nicolae Grigorescu [210]. Atîția tineri rătăcesc însă pe căi falșe, imită harnic, se silesc să inventeze, și într-un anume moment simt că străduințile lor nu sînt prețuite de o societate indiferentă, se zice, pentru artă; ei se dezgustă sau de arta lor, și o lasă, sau de țara lor, și pleacă. Oare n-ar găsi un mai bun cîmp de lucru în acea artă bisericească, ce are nevoie de dînșii și în care s-au îndeplinit cele mai mari minuni pe care le știe lumea?

Iar unde arta lor e prea înaltă, și, mai ales, prea scumpă, preotul însuși să știe lua în mînă, ca preotul Damian din București, penelul zugravului. În locul atîtor studii zadarnice, seminariile noastre ar putea să-l introducă pe acesta, și să mai facă într-o privință din preotul nostru ceea ce trebuie să fie, omul care să ajute și să folosească satelor noastre.

NOTE

După cum cititorul a constatat, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc* are un aparat critic redus. Spre a-i pune la dispoziție o informație documentară mai largă pentru personajele, monumentele de artă, instituțiile pomenite, am inserat în cuprinsul notelor noastre bibliografia principală, reținînd în primul rînd contribuțiile lui Nicolae Iorga.

[1] Lucrări cu caracter general: N. Iorga et G. Balș, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922, 413 p. + 5 pl.; N. Ghica-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia*, 4 volume, Vălenii de Munte, 1927—1936; I. D. Ștefănescu, *La peinture religieuse en Valachie et Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle*, 2 volume, Paris, 1932; I. D. Ștefănescu, *L'evolution de la peinture religieuse en Bukovine et en Moldavie. Nouvelles recherches*, 2 volume, Paris, 1932; N. Iorga, *Vechea artă religioasă la români: I, Icoana românească; II, Argintăria românească; III, Miniaturile românești; IV, Sculpturile în lemn; V, Țesăturile*, Vălenii de Munte, 1934, 145 p. + 48 il.; N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, 2 volume, București, 1934—1935, 53 p. + 129 pl.; 27 p. + 10 pl.; N. Iorga, *Scrieri despre artă*, antologie de Barbu Theodorescu, București, 1968, 383 p.; Vasile Drăguț și alții, *Pictura românească în imagini. 1111 reproduceri*, București, 1970, 328 p.; Al. Alexianu, *Acest ev mediu românesc. Însemnări de iconografie și artă veche păminteană*, București, 1973, 383 p.; Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, 331 p. + pl.; Corina Nicolescu, *Case, conace, palate vechi românești*, București, 1979, 110 p. + il.

[2] Alexandru cel Bun, domn al Moldovei (1400—1432). Vezi N. Iorga, *În jurul pomenirii lui Alexandru cel Bun*, București, 1933, 11 p.; Emil Diaconescu, *Alexandru cel Bun*, București, 1968, 90 p.

[3] Mănăstirea Moldovița (jud. Suceava), reclădită de Alexandru cel Bun la începutul secolului al XV-lea. Vezi N. Iorga, *Studii și documente*, XV, p. 13—14; N. Iorga, *Neamul românesc în Bucovina*, București, 1905, p. 99—105; N. Iorga—G. Balș, *Histoire*, p. 115—116, 346; N. Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 76, 104; Corina Nicolescu, *Mănăstirea Moldovița*, București, 1958, 125 p. Bibliografia completă la N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 570—575.

[4] Mănăstirea Bistrița (jud. Neamț), construită de Alexandru cel Bun ante 1407. Vezi N. Iorga, *Inscripții*, I, p. 37—42; N. Iorga, *Două inscripții nouă găsite la mănăstirea Bistrița, Neamț*, București, 1913, 5 p.; N. Iorga, *Deux nouvelles inscriptions du monastère de Bistrița en Moldavie*, în BSHAR, II, 1914, p. 145—148; N. Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 58, 76—77, 80—81, 103; Teodora Voinescu, *Noi identificări de meșteri*, în „Studii și muzeale", I, 1957, p. 80. Bibliografia completă la N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 74—76.

[5] Mănăstirea Cotmeana (jud. Argeș), construită de Radu I, ante 1385. Vezi Constantin Stoide, *Despre clopote și clopotari în țările române, secolele XIV—XIX*, în „Glasul bisericii", XXX, 1971, nr. 7—8, p. 725—728; nr. 9—10, p. 887—911; N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 202—203; St. Nicolaescu, *Cercetări arheologice. Străvechile clopote ale mînăstirii Cotmeana și Cozia din timpul lui Dan Voevod*, București, f. a. 9 p.

[6] Mircea cel Bătrîn, domn al Țării Românești (1386—1418). Din 1408 asociază la domnie pe fiul său Mihai. Domnia întreruptă între 1394—1397 de Vlad I. Vezi P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, 363 p.

[7] Biserica catolică Sfînta Fecioară din Baia, construită la 1410. Vezi N. Iorga, *Pietrele de mormînt ale saşilor din Baia*, în BCMI, XIV, 1931, p. 1—6; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, I, Bucureşti, 1920, p. 230; colectiv, *Călători străini despre ţările române, 1596—1620*, Bucureşti, 1972, p. 38; N. Iorga, *Studii şi documente*, I—II, p. 416; N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 80; N. Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 67—79; bibliografia completă la N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 47—48.

[8] Asupra monedelor vezi D. A. Sturdza, *Uebersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Romanian*, în „Numismatische Zeitschrift", IV, 1872; B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, ed. Gr. Brîncuş, Bucureşti, 1976, tom. III, p. 143—166; Const. Moisil, *Monedele României*, în *Enciclopedia României*, III, Bucureşti, 1938, p. 98—124; Oct. Iliescu, *Despre manuscrisul unui vechi corpus al monedelor Moldovei şi ale Ţării Româneşti*, în „Studii şi cercetări de bibliologie", II, 1957, p. 303—314; Oct. Iliescu, *Moneda în România, 491—1864*, Bucureşti, 1970; Aurel Smaranda, *Jus monetae dans les pays roumains depuis la fondation jusqu'à 1867*, în „Recherches sur l'histoire des institutions et du droit", II, 1978, p. 121—128.

[9] Bogdan I, domn al Moldovei (cca 1359—1365). Vezi Const. Moisil, *Efigiile monetare ale domnilor români*, în BSNR, XXV, 1931, p. 126—142; Ilie Ţabrea, *Influenţe externe asupra primelor monede moldoveneşti*, Bucureşti, 1945, 15 p.; Oct. Iliescu, *Despre legendele celor mai vechi monede moldoveneşti*, în „Anuar A. D. Xenopol", III, 1966, p. 210—212; Şt. Gorovei, *Dragoş şi Bogdan, întemeitorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova*, Bucureşti, 1973, 168 p.

[10] Petru I Muşat, domn al Moldovei (cca. 1374—1392). Vezi N. Docan, *Notiţă despre monedele lui Petru Muşat*, în AARMSI, s. II, tom XXX, 1907—1908, p. 117—182 + 1 pl.; Oct. Iliescu, *Le prêt accordé en 1388 par Pierre Muşat à Ladislas Jagellon*, în RRH, XII, 1973, nr. 1, p. 123—138.

[11] Ludovic cel Mare de Anjou, rege al Ungariei (1342—1382) şi al Poloniei (1370—1382).

[12] Vezi Eugenia Neamţu, *Tezaurul de monede anepigrafice de aramă de la Alexandru cel Bun, descoperit la Iaşi*, în „Arheologia Moldovei", II—III, 1964, p. 495—504.

[13] Iliaş, domn al Moldovei (1432—1433), asociat cu fratele său Ştefan al II-lea (1435—1442).

[14] Ştefan al II-lea (1433—1435), asociat (vezi nota precedentă), apoi singur (1442—1444).

[15] Petru al II-lea, domn al Moldovei, asociat cu Roman al II-lea (1447); singur (1448—1449).

[16] Ştefan cel Mare, domn al Moldovei (1457—1504). Vezi N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare povestită neamului românesc...*, Bucureşti, 1904, 336 p. (restul lucrărilor consacrate de N. Iorga lui Ştefan cel Mare în volumul *Biobibliografie*, întocmit de Barbu Theodorescu, Bucureşti, 1976, p. 297—299); I. Ursu, *Ştefan cel Mare, domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 pînă la 2 iulie 1504*, Bucureşti, 1925, 461 p.; Oct. Iliescu, *Emisiunile monetare ale Moldovei în timpul lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Cultura moldovenească*, Bucureşti, 1964, p. 181—234; Al. Boldur, *Ştefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457—1504)*, Madrid, 1970, 375 p.

[17] Alexandru cel Tînăr, domn al Moldovei (1449).

[18] Bogdan al II-lea, fiul lui Alexandru cel Bun, domn al Moldovei (1449—1451). Vezi D. Constantinescu, *Unde a fost înmormîntat Bogdan al II-lea voievod?* în „Carpica", IV, 1971, p. 315—322.

[19] Ştefan al II-lea, vezi supra, nota 14.

[20] Vezi între altele: N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, *Ctitorii*, Bucureşti 1937, 363 p. + pl.; Gh. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1945, 263 p. (ediţia a II-a, 1980, 295 p.); Ştefan Ştefănescu, *Ţara Românească de la Basarab I Întemeietorul pînă la Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1970, 176 p.; Dinu Giurescu, *Ţara Românească în secolele XIV şi XV*, Bucureşti, 1973, 496 p.; C. Moisil, *Monetăria Ţării Româneşti în timpul dinastiei Basarabilor*, în AIINC, III, 1924—1925, p. 107—159; acelaşi, *art. cit. din Enciclopedia României*, p. 122—123; Aurel Golimas, *În legătură cu politica balcanică a lui Vlaicu Vodă şi cu data primei emisiuni monetare în Ţara Românească*, în MO, XXII, 1970, nr. 9—12, p. 973—985; Oct. Iliescu, *1365—1965, şase veacuri de la emiterea celei dintîi monede româneşti*, în BSNR, 42—46, 1948—1972, p. 83—89; Oct. Iliescu, *Ducaţii Ţării Româneşti cu numele lui Basarab Voievod*, în SCN, VI, 1975, p. 139—152.

[21] Nicolae Alexandru, fiul lui Basarab, domn al Ţării Româneşti (1352—1364).

[22] Vladislav Vlaicu, domn al Ţării Româneşti (1362 — cca 1377).

[23] Bogdan al II-lea, vezi supra, nota 18.

[24] Radu I, fiul lui Nicolae Alexandru, domn al Țării Românești (cca. 1377—1383).

[25] Radu al II-lea Praznaglava, fiul lui Mircea cel Bătrîn, domn al Țării Românești (1420—1427, cu întreruperi).

[26] Vezi C. Mateescu, *Contribuție la studiul monedelor lui Mircea cel Bătrîn: un ducat găsit la Vădastra*, în SCN, III, 1960, p. 279—286; Maria Grigoruță, *Monede de la Mircea cel Bătrîn descoperite la București*, în „București", VII, 1969, p. 179—184; D. A. Sturdza, *Uebersicht...*, p. 94—99; Const. Moisil, *Considerațiuni asupra monedelor lui Mircea cel Bătrîn*, în BSNR, X, 1931, p. 37—56; Oct. Iliescu, *Cu privire la problema realizării unui corpus al monedelor feudale românești*, în SMIM, I, 1956, p. 304—307; același, *Emisiuni monetare ale Țării Românești în secolele al XIV-lea și al XV-lea*, în SCN, II, 1958, p. 316—319.

[27] Dan al II-lea, domn al Țării Românești (1422—1431, cu întreruperi). De fapt este fiul lui Dan I. Monedele bătute de el, ca „delegat" al împăratului Sigismund, după un act din 10 noiembrie 1424, atestă dreptul ce avea de a-și face „o haraghie de bani".

[28] Vlad Dracul, domn al Țării Românești, fiul lui Mircea cel Bătrîn (1436—1446, cu întreruperi). Vezi Gr. Conduratu, *Michael Beheims Gedicht über den Woiwoden Wlad II Drakul*, București, 1903, 118 p.; I. Minea, *Vlad Dracul și vremea sa*, Iași, 1928, 219 p.; Oct. Iliescu, *A fost monetărie la București în Evul Mediu?* în „București", VIII, 1971, p. 103—110; același, *Emisiuni...*, p. 329—330; același, *O nouă contribuție privitoare la istoria monetară a Țării Românești în secolul al XV-lea*, în SCN, III, 1960, p. 501—505; L. Huszár, *A segesvári pensverö Zsigmond koraban* (Monetăria de la Sighișoara în timpul regelui Sigismund), în „Numismatikai Közlöny", XL, 1941, p. 28—33.

Vlad Dracul, aflat la Nürnberg, e investit de împăratul Sigismund ca domn al Țării Românești. Impiedicat de Alexandru cel Bun, care îl pune pe Aldea pe tron, se retrage în Transilvania. Acolo primește îngăduința de a înființa o monetărie la Sighișoara. S-au bătut astfel monede care au avut putere de circulație în regiunile controlate de Vlad Dracul: trecătoarea Bran, Prahova, Teleajen, orașele Brașov și Sibiu. La un moment dat domnul pribeag a vrut, fără succes, să mute monetăria de la Sighișoara la Sibiu. Monetăria de la Sighișoara a funcționat pînă în 1441 (*Enciclopedia României, art. cit.* al lui C. Moisil, p. 110—111).

[29] Roman I Vodă Mușat, domn al Moldovei (1392—1394).

[30] Vezi C. Moisil, *Sigiliile lui Mircea cel Bătrîn*, în RA, VI, 1933—1945, nr. 2, p. 256—286; E. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în vol. *Documente privind istoria României. Introducere*, II, București, 1956, p. 331—538; I. D. Ștefănescu, *Cu privire la stema Țării Românești. Arborele din pecețile și bulele originale de aur*, în SCN, I, 1957, p. 373—388; E. Vîrtosu, *Les relations de la Moldavie et de la Valachie avec l'Empire Ottoman reflétées par le sceau du prince regnant*, în RESEE, IV, 1966, nr. 1—2, p. 197—206; E. Vîrtosu, *L'apparition et le rôle politique et juridique du sceau princier*, în RRH, VI, 1967, nr. 1, p. 57—65; A. Sacerdoțeanu, Sigiliul *domnesc și stema țării. Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă și rolul avut în formarea ideii de unire*, în RA, XI, 1968, nr. 2, p. 11—68; Magdalena Bunta, *Tiparul sigiliului mare al domnului Țării Românești Pătrașcu cel Bun*, în AMN, V, 1968, p. 533—538; Maria Dogaru, *Sigiliile, mărturii ale trecutului istoric. Album sigilografic*, București, 1976, 284 p. + il.; mai vezi *Bibliografia arhivisticii românești*, București, 1969, cap. *Sigilografie*, p. 95—99.

[31] Radu cel Mare, domn al Țării Românești (1495—1508). Vezi Al. Lapedatu, *Politica lui Radu cel Mare 1495—1509*, în vol. „Lui Ion Bianu", București, 1916, p. 191—223.

[32] Neagoe Basarab, domn al Țării Românești (1512—1521). Vezi Neagoe Manole, *Neagoe Basarab*, București, 1971, 264 p.; *Neagoe Basarab (1512—1521) la 460 de ani de la urcarea sa pe tronul Țării Românești*, București, 1972, 455 p.

[33] Matei Corvin, rege al Ungariei (1458—1490). Vezi Teleki, József, *Hunyadiak kora Magyarországon* (Epoca Huniazilor în Ungaria), 12 vol., Pesta, 1852—1863; Fraknoi Vilmos, *Mátyás király élete* (Viața regelui Matia), Budapesta, 1890, 416 p.; Fraknoi, Vilmos, *Mathias Corvinus, König von Ungarn (1458—1490)*, Freiburg im Breisgau, 1891, 6 f. + 316 p. + facs.; Elekes Lajos, *Mátyás és kora* (Regele Matia și epoca sa), Budapesta, 1956, 188 p.; A. Bonfini, *De rege Mathia*, trad. maghiară de Geréb László, Budapesta, 1959, 354 p.

[34] Ioan Corvin (Iancu de Hunedoara), (?—1456), ban al Severinului (din 1438), voievod al Transilvaniei (din 1441), regent al Ungariei (din 1446). Vezi Teleki József, *Hunyadi János élete* (Viața lui Ioan de Hunedoara), Pesta, 1851; Camil Mureșan, *Ioan de Hunedoara și vremea sa*, ed. a II-a, București, 1968, 243 p.

[35] Pentru biserica din Feleac vezi Ştefan Meteş, *Istoria bisericii române din Transilvania*, I, Sibiu, 1935, p. 66 şi urm. Apoi atît pentru aceasta cît şi pentru cea din Teius, Virgil Vătăşianu, *Istoria artei feudale în ţările române*, I, Bucureşti, 1959, p. 566 şi urm.; Marius Porumb, *Bisericile din Feleac şi Vad*, Bucureşti, 1968, 60 p.; Gh. Arion, *Sculptura gotică din Transilvania. Plastica figurativă din piatră*, Cluj, 1974, 115 p. + fig.

[36] E. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina. Epigraphische Beiträge zur Quellenkunde des Landes und Kirchengeschichte*, I, Viena, 1903, XIV + 214 p.; N. Iorga, *Excurs, culegerea de inscripţii moldoveneşti din Bucovina a domnului dr. E. Kozak...*, în *Studii şi documente*, VI, p. 605—657.

[37] Vezi infra, nota 60.

[38] Din cuprinzătoarea bibliografie consacrată artei din epoca lui Ştefan cel Mare amintim: G. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1926, 331 p.; *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, 512 p.; *Cultura moldovenească*, Bucureşti, 1964, 684 p.

[39] N. I. se referă la biserica episcopală Sf. Nicolae, ridicată de Bogdan I (1359—1365); adaosuri între 1479—1480 făcute de Ştefan cel Mare, timp în care pune lespezi pe mormintele înaintaşilor săi: Bogdan I, Laţcu, Roman I, Ştefan I. Vezi Dan Dimitrie, *Cronica Episcopiei de Rădăuţi, cu apendice de documente slavone originale şi traduse şi mai multe ilustraţiuni*, Viena, 1912, VII + 264 p. + pl. Raportul lui N. I. la lucrare în AARPAD, S. II, tom XXXV, 1912—1913, p. 256—258; Ştefan Gorovei, *Taina mormîntului domnesc de la Rădăuţi şi piatra de la Probota, 1375—1391*, în MMS, XLV, 1969, nr. 5—6, p. 369—371. Bibliografia completă la N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 699—702.

[40] Mănăstirea Tismana, ridicată de călugărul Nicodim sub domnia lui Radu I şi Dan I între 1377—1378. Vezi C. Rădulescu Codin, *Sf. Nicodim şi zidirea mănăstirilor Vodiţa şi Tismana*, în vol. *Legende, tradiţii şi amintiri istorice*, Bucureşti, 1910, p. 60—62; Emil Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana şi rolul său în cultura veche românească*, în „Romanoslavica", XI, 1965, p. 270—277; Rada Teodoru, *Mănăstirea Tismana*, Bucureşti, 1966, 60 p. Bibliografia completă la N. Stoicescu, *Bibliografia*, II, p. 653—658.

[41] Mănăstirea Vodiţa, construită de Vladislav Vlaicu în 1371—1373 la îndemnul călugărului Nicodim. Dărîmată în secolul XV. Vezi Ghenadie Enăceanu, *Despre mînăstirea Apele*, în BOR, IV, 1877—1878, p. 635—638; N. Dobrescu, *Din istoria bisericii române în veacul al XV-lea*, Bucureşti, 1910, p. 39—40; E. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 264—267; N. Stoicescu, *Bibliografia*, II, p. 717—718.

[42] Pentru Muntele Athos şi legăturile cu ţările române vezi: N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu ţerile noastre*, Bucureşti, 1914, 71 p. + 1 stampă; M. Beza, *Biblioteci mînăstireşti la Muntele Athos*, Bucureşti, 1934, 41 p.; M. Beza, *Urme româneşti în Răsăritul ortodox*, Bucureşti, 1935, 208 p.; Gr. Nandriş, *Documente româneşti în limba slavă din mînăstirile muntelui Athos, 1372—1658*, publicate de..., Bucureşti, 1937, 309 p.; Th. Bodogae, *Ajutoarele româneşti la mînăstirile din Sfîntul Munte Athos*, Sibiu, 1941, LII + 354 p.; P. S. Năsturel, *Aperçu critique des rapports de la Valachie et du Mont Athos des origines au début du XVI-e siècle*, Bucureşti, 1964, 34 p.; D. Năstase, *Le Mont Athos pendant l'occupation latine de Constantinople*, în „Byzantinisch Neugriechischen Jahrbücher", XXII, 1977, p. 126—130. Apoi *Le millénaire du Mont Athos (963—1963). Etudes et mélanges*, 2 vol., Haversin, I, 451 p.; II, 501 p. + 13 pl.

Panselinos, pictor care lucrează la mijlocul secolului al XVI-lea (în special la mănăstirile Rossikon şi Hilandari). Vezi Gabriel Millet, *Recherches sur l'iconographie de l'Evangile aux XIV—XVe et XVIe siècles, d'après les monuments de Nistra, de la Macédoine et du Mont Athos*, Paris, 1916, p. 656 şi urm.

[43] Biserica domnească din Curtea de Argeş, construită în secolul al XIV-lea. Cea mai veche biserică păstrată în Ţara Românească. Vezi N. Iorga, D. Onciul, I. Bogdan, *Raport înaintat Academiei Române cu privire la biserica domnească din Curtea de Argeş*, în BCMI, VIII, 1915, p. 141—143; O. Tafrali, *Biserica domnească din Curtea de Argeş. Răspuns unui raport academic*, în „Noua revistă română", XVIII, 1916, nr. 1; O. Tafrali, *Biserica domnească. Datele clădirii şi decorării sale picturale*, în RIAF, XVI, 1922, p. 148—159; A. Pernice, *Curtea de Argeş e le origine bizantine dell arte rumena*, în „Studi bizantini", III, 1924, p. 295—308; I. D. Ştefănescu, *La peinture religieuse...*, I, p. 27—66 + 16 pl.; N. Iorga, *Notiţe*, în „Revista istorică", XVIII, 1932, p. 93; Antonio Munoz, *Arta bizantină în România*, în RFR, 1942, nr. 10, p. 113—117; I. D. Ştefănescu, *Arta balcanică şi arta religioasă a ţărilor române*, în RIR, 1943, fasc. III, p. 14—15; D. Onciul, *În chestiunea bisericii domneşti de la Curtea de Argeş*, în *Opere*, I, ediţia A. Sacerdoţeanu, Bucureşti, 1946, p. 352—362; H. Focillon, J. Strzy-

kowski, N. Iorga, G. Balș, *Fresques des églises roumaines*, în „Arcade", 1947, nr. 3—4, p. 49—64, 115, 119; N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 238—242.

[44] Biserica Sîn Nicoară, construită în secolul al XIV-lea de doamna Marghita. Vezi N. Iorga, G. Balș, *Histoire de l'art...*, p. 16—19.

[45] Mănăstirea Neamț, ridicată de Petru Mușat între 1374—1391; reclădită de Alexandru cel Bun. Vezi N. Iorga, *Mănăstirea Neamțului. Viață călugărească și muncă pentru cultură*, ediția a III-a, Mănăstirea Neamțului, 1925, 104 p.; Corina Nicolescu, *Mănăstirea Neamț*, București, 1958, 131 p.; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 589—600.

[46] Vezi I. Bianu, *Sur les miniatures et ornements polychromes de l'evangeliaire écrit en langues slave et grecque dans le monastère de Neamț en Moldavie en 1429 par le moine Gavriel (Bibl. Boldeyenne. Cod. Canonici Graeci 12)*, în BSHAR, XI, p. 37—38; N. Iorga, *Miniaturile românești*, București, 1933, 16 p.; E. Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1943, 240 p. + XIII pl.; Corina Nicolaescu, *Miniatura și ornamentul cărții manuscrise în țările române, secolele al XIV-lea — al XVIII-lea*, catalog de expoziție, București, 1964.

[47] Vezi D. Dan, *O evanghelie a lui Ștefan cel Mare la München*, Cernăuți, 1914, 2 p.

[48] Mănăstirea biserică Sf. Nicolae Popăuți din Botoșani, ridicată de Ștefan cel Mare în 1496. Vezi I. D. Ștefănescu, *L'evolution de la peinture religieuse en Bukovine et Moldavie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle*, Paris, 1928, p. 93—95; S. Ulea, *Gavril Ieromonahul, autorul frescelor de la Bălinești*, în volumul *Cultura moldovenească*, p. 447; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 113—114.

[49] Mănăstirea Humor, cu hramul Adormirea, construită la 1415. Ștefan cel Mare îi dăruiește [Tetra]evangheliarul din 1471 cu chipul său. Vezi Teodora Voinescu, *Portretele lui Ștefan cel Mare în arta epocii sale*, în volumul *Cultura moldovenească*, p. 465—469; *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă...*, p. 383—388 [portretul său la pagina 387]; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 374—379.

[50] Biserica din Pătrăuți, cu hramul Înălțarea Sfintei Cruci, construită de Ștefan cel Mare în 1487. Vezi Teodora Voinescu, *op. cit.*, p. 468, 481; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 631—633.

[51] Mănăstirea Voroneț, cu hramul Sf. Gheorghe, construită de Ștefan cel Mare la 1488. Vezi Teodora Voinescu, *op. cit.*, p. 472—475; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 920—925.

[52] Vezi supra, nota 39.

[53] Volovăț, biserica din lemn, construită de Dragoș Vodă, a fost mutată în 1468 de Ștefan cel Mare la Putna. Vezi Ștefan Gorovei, *Biserica de la Volovăț și mormîntul lui Dragoș Vodă*, în MMS, XLVII, 1971, nr. 5—6, p. 374—383; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 918—919.

[54] Maria Voichița, fiica lui Radu cel Frumos, domnul Țării Românești. S-a căsătorit în 1480 cu Ștefan cel Mare, fiindu-i a patra soție. Fiul lor, Bogdan cel Orb, a moștenit tronul. A murit în 1511 și este înmormîntată la mănăstirea Putna.

[55] Evdochia de Kiev, care a fost căsătorită cu Ștefan cel Mare între 1463 și 1466. A avut trei copii: Elena, Bogdan, Petru.

[56] Petru Rareș, fiul lui Ștefan cel Mare, domn al Moldovei (1527—1538; 1541—1546). Vezi P. Simionescu, *Petru Rareș, domnul și vremea sa*, București, 1970, 192 p.; *Petru Rareș, domn al Moldovei*, București, 1978, 336 p.; R. Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare, (1527—1546)*, București, 1978, 272 p. + pl.

[57] Biserica domnească Sf. Gheorghe din Hîrlău, construită de Ștefan cel Mare la 1492. Zugrăvită de Petru Rareș la 1530. Vezi Al. Lapedatu, *Cercetări istorice cu privire la meșterii bisericilor moldovenești din secolul XV*, în BCMI, V, 1912, p. 29; Garidis Miltos, *Contacts eventuels entre la peinture de la Grèce du Nord et de la Moldavie à la fin du XVe siècle*, în *Actes du XIVe congrès international des études byzantines, Bucarest, 6—12 septembre 1971*, I, București, 1974, p. 141—143; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 359—360.

[58] Vezi N. Iorga, *Catapitesme*, conferință, Vălenii de Munte, 1932, 12 p. (și în „Cuget clar", 1932, p. 234—244).

[59] Alexandru Lăpușneanu, domn al Moldovei (1552—1561; 1564—1568). Vezi N. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1935, 130 p.

[60] Mănăstirea Putna, construită de Ștefan cel Mare între 1466 și 1470; refăcută în 1480. Vezi D. Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905. IV + 262 p. + 1 pl.; S. Gheorghiescu, *Mormintele, odoarele, inscripțiile și clopotele monastirii Putna*, în „Arhiva Românească", II, 1845, p. I, p. 399—422; II (ediția a II-a), 1862, p. 301—318; O. Tafrali, *Le trésor de Poutna*, Paris, 1925, două volume. I, X + 87 p.; II,

4 p. + 60 pl.; E. Turdeanu, *La broderie religieuse en Roumanie. Les étoles des XVe et XVIe siècles*, Bucureşti, 1941, passim; I. D. Ştefănescu, *Voiles d'iconostase, tentures de ciboire, aers ou voiles de procession*, Bucureşti, 1943, 14 p. + 22 pl.; P. S. Năsturel, *O dveră necunoscută de la Argeş şi rostul acelora de la mănăstirile Putna şi Slatina*, în SCIA, VII, 1960, nr. 2, p. 198—202; Corina Nicolescu, *Tezaurul de broderii şi ţesături al mănăstirii Putna*, în MMS, 1966, nr. 7—8, p. 443—459; Epifanie Norocel, *Mormintele din biserica mănăstirii Putna*, ibidem, p. 574—582; Ana Maria Musicescu, *Muzeul mănăstirii Putna*, Bucureşti, 1967, 60 p. + 31 pl.; Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în ţările române, secolele XIV—XVIII*, Bucureşti, 1970, passim; M. M. Popescu, *Podoabe medievale în ţările române*, Bucureşti, 1970, passim; *Cultura bizantină în România*, Bucureşti, 1971, p. 124—127; Al. Alexianu, *Mode şi veşminte din trecut. Cinci secole de istorie costumară românească*, două volume, Bucureşti 1971, passim; Corina Nicolescu, *Broderiile din Moldova. Aere şi epitafe*, în MMS, XLIX, 1973, nr. 1—2, p. 62—80; nr. 9—10, p. 656—671; bibliografia completă la N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 671—683.

[61] Vezi M. Romanescu, *Albizii şi Paleologii. Studiu genealogic cuprinzînd neamurile doamnei Maria de Mangup*, în „Hrisovul", III, 1943, p. 75—101; O. Tafrali, *Maria de Mangop şi învelitoarea mormîntului ei de la Putna*, în volumul *Îndrumări culturale. Artă, istorie, chestiuni sociale*, Bucureşti, 1930, p. 18—19.

[62] Mănăstirea Secu, construită de marele vornic Nestor Ureche în 1602. Vezi St. Petrescu, *Odoarele de la Neamţ şi Secu*, Bucureşti, 1911, VII + 106 p.; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 750—753.

[63] Vezi Em. Lăzărescu, *În jurul datării a două vechi broderii româneşti*, în SCIA, V, 1958, nr. 2, p. 169—173; *Cultura bizantină în România*, Bucureşti, 1971, p. 126, 132.

[64] Vezi infra, nota 93.

[65] Ruxandra (1534—1569), fiica lui Petru Rareş, soţia lui Alexandru Lăpuşneanu. Înmormîntată la mănăstirea Slatina.

[66] Vezi N. Iorga, *Veneţia şi Marea Neagră. Originea legăturilor cu Ştefan cel Mare şi mediul politic al dezvoltărilor*, în AARMSI, 1914, s. II, tom XXVIII, mem. XXXI, 76 p. (cu 66 documente latine şi italiene dintre 1473 şi 1484 în anexă); *Venezia ed i paesi romeni del Danubio fino al 1600*, Veneţia, 1915, p. 291—312 (extras); *Ospiti romeni in Venezia (1570—1610)*, Bucureşti, 1932, 162 p.; G. Lăzărescu şi N. Stoicescu, *Ţările Române şi Italia pînă la 1600*, Bucureşti, 1972, 406 p.; Ş. Papacostea, *Venise et les pays roumains au Moyen Age*, în volumul *Venezia e il Levanto fino al sec. XV*, Veneţia, 1973, p. 599—626; Şt. Olteanu, *Aspecte ale relaţiilor Moldovei cu Veneţia la sfîrşitul secolului XV în lumina cercetărilor recente*, în „Studii şi materiale. Istorie. Muzeul judeţean Suceava", III, 1973, p. 291—295.

[67] Bogdan al III-lea, cel Orb, domn al Moldovei (1504—1517).

[68] N. Iorga a întreprins cercetări laborioase în arhivele Raguzei materializate în seria *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, Paris, 1899—1915, vol. I, II şi IV, V; *Italia vista da un romeno*, Milano, 1930, 386 p.; *Une ville „romane" devenue slave: Raguse*, Bucureşti, 1931, 75 p.

[69] Ieronim (Girolamo) Matievici, medic la curtea lui Neagoe Basarab (1517—1518), cînd a fost trimis la Veneţia pentru a aduce medicamente şi instrumente medicale.

[70] Radu cel Mare, domn al Ţării Româneşti (1495—1508). Fiul lui Vlad Călugărul. Vezi Al. Lapedatu, *Politica lui Radu cel Mare, 1495—1508*, în volumul *Lui Ion Bianu. Amintire*, Bucureşti, 1916, p. 191—223; C. C. Giurescu, *La 450 de ani de la moartea lui Radu cel Mare, 1495—1508*, în BOR, LXXVI, 1958, nr. 3—4, p. 366—386.

[71] Mănăstirea Dealu, cu hramul Sf. Nicolae, reconstruită de Radu cel Mare (1499—1501). Vezi N. Iorga, *O veste însemnată din trecutul nostru cel vechiu. Cum a fost Radu cel Mare ctitorul mănăstirii Dealul?* în „Floarea darurilor", II, nr. 28, p. 433—435, 441; N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 269—272.

[72] Vezi A. Fochi, *Versiuni extrabalcanice ale legendei despre „jertfa zidirii"*, în „Limbă şi literatură", XII, 1966, p. 373—418; *Parallelismes folkloriques entre Roumains et Serbo-Croates*, în „Narodno Staralestvo", 1969, p. 29—32; I. Ionescu, *Despre cîntecul bătrînesc al mănăstirii Argeşului. Balada meşterului Manole*, în MO, XXII, 1970, nr. 3—4, p. 188—211; A. Fochi, *Recherches comparées de folklore Sud Est Européen*, Bucureşti, 1972, 340 p.; I. Taloş, *Meşterul Manole. Contribuţie la studiul unei teme de folclor european*, Bucureşti, 1973, 472 p.

[73] Vezi Teodora Voinescu, *Din legăturile artistice ale Ţării Româneşti cu Transilvania. Meşterii argintari*, în SCIA, III, 1956, nr. 1—2, p. 75—97.

[74] Mihnea cel Rău, domn al Ţării Româneşti (1508—1509). Fiul lui Vlad Ţepeş.

[75] Vezi supra, nota 43.

[76] Philip Mahler Pictor (Moldoveanul), translator de limba română pe lîngă magistratul orașului Sibiu. A tradus catehismul spre a înlesni propaganda luterană printre români. L-a tipărit cu caractere chirilice. Un exemplar incomplet a fost văzut de Timotei Cipariu în 1838 la biblioteca mănăstirii din Blaj. Originalul unui exemplar, de asemenea incomplet, se păstrează la biblioteca Saltîkov Șcedrin din Leningrad. A fost prezentat în BRV, I, p. 21—23. Mai vezi I. Crăciun, *Catehismul românesc din 1544, urmat de celelalte catehisme româno-luterane: Bîrseanu, Sturdza și Marțian*, Sibiu—Cluj, 1945—1946, 168 p.; L. Demény și D. Simionescu l-au prezentat în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie", 1965, nr. 1, (vezi infra).

[77] Bisericile din Suceava ale lui Petru Rareș: Sf. Dumitru, reconstruită de el între 1534 și 1535, pictată în 1537—1538. Vezi L. Podlacha, *Wandmalerein in der griechisch-orientalischen Kirchen in der Bukovina*, în „Bulletin de la société polonaise pour l'avancement des sciences", 1912, p. 37—51; Al. Lapedatu, *Cercetări istorice cu privire la meșterii bisericilor moldovene din secolul XVI*, în BCMI, V, 1912, p. 25; *Ioan, zidarul lui Petru Vodă Rareș*, ibidem, p. 83—86; L. Podlacha, *Picturile murale din bisericile din Bucovina*, în „Junimea literară", 1927, p. 206—207; G. Balș, *Biserici și mănăstiri moldovenești din veacul al XVI-lea (1527—1582)*, București, 1928, p. 273; S. Ulea, *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești*, în SCIA, X, 1963, nr. 1, p. 57—91; XIX, 1972, nr. 1, p. 37—52; Irineu Crăciunaș, *Bisericile cu pictură exterioară din Bucovina*, în MMS, XLVI, 1970, nr. 3—6, p. 136—137; Al. Artimon, *Cronologia mormintelor și a descoperirilor monetare din complexul arheologic medieval de la biserica Sf. Dumitru din Suceava, secolele 15—18*, în „Studii și materiale. Istorie. Muzeul județean Suceava", III, 1973, p. 137—157; Sf. Gheorghe, biserică a mănăstirii Sf. Ioan cel Nou, clădită de Bogdan al III-lea cel Orb între 1514 și 1517 și zugrăvită de Petru Rareș între 1532 și 1534. Vezi L. Podlacha, *Picturile murale..., loc cit.*; G. Balș, *op. cit.*, p. 278—279; I. Zugrav, *Biserica Sf. Gheorghe de la mănăstirea Sf. Ioan din Suceava*, în MMS, XXXIII, 1957, nr. 5—7, p. 473—479; S. Ulea, *Datarea frescelor bisericii mitropoliei Sf. Gheorghe din Suceava*, în SCIA, XIII, 1966, nr. 2, p. 207—231; I. Caproșu, *Biserica Sf. Gheorghe din Suceava*, București, 1969, 31 p. + pl.; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 803—807.

[78] Bisericile din Roman ale lui Petru Rareș: Episcopia, cu hramul Sf. Paraschiva, construită de Roman I sau Alexandru cel Bun la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor. Reconstruită de Petru Rareș. Vezi Episcopul Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, București, 1874, IV + 363 p. + pl.; G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea...*, p. 277; I. Testiban, *Dintr-un pridvor cu fresce*, Roman, 1939 (prezentare N. Iorga, în BCMI, XXXI, 1939, p. 143); același, *Catedrala episcopală de la Roman*, în MMS, XXXV, 1959, nr. 9—12, p. 616—622; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 721—723.

[79] Vezi V. Molin, *Venise, berceau de l'imprimerie glagolithique et cyrilique*, în „Studi veneziani", VIII, 1966, p. 347—445.

[80] Prima carte cu caractere glagolitice s-a tipărit în 1483 la Veneția. Au urmat tipăriturile scoase de Schweipolt Fiol la Cracovia, începînd din 1491. Macarie, după ce a lucrat la Veneția și Cetinie, s-a stabilit la Tîrgoviște tipărind aici prima carte slavo-română, liturghierul din 1508. Vezi I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românească veche, 1508—1830*, I, *1508—1716*, București, 1903, 571 p. (acolo și descrierea tuturor tipăriturilor de început pomenite de N. Iorga. La p. 1—8 descrierea liturghierului din 1508). Apoi N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, București, ediția a doua, 1929, Cartea I-a, capitolul V, *Curentul cel nou de cultură slavo grecească în epoca lui Neagoe Basarab... tiparul Macarie*; N. Iorga, *Tipografia la români*, Craiova, 1931, 26 p.; L. Demény, *Le premier texte roumain imprimé* în RRH, IV, 1965, nr. 3, p. 385—412; P. P. Panaitescu, *Les origines de l'imprimerie en langue roumaine*, în RESEE, VI, 1968, nr. 1, p. 23—37; M. Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi pînă în 1918*, București, 1968, 216 p.; L. Demény, *L'imprimerie cyrillique de Macarios de Valachie*, în RRH, VIII, 1969, nr. 3, p. 549—574; același, *Le livre et l'imprimerie roumains au XVIe siècle*, în RRH, IX, 1970, nr. 4, p. 625—639; Tit Simedrea, *Epilogul din Octoihul slavon (mănăstirea Dealu, 1510) și identitatea de tipograf a lui Macarie din Țara Românească (1508—1512) cu Macarie din Muntenegru (1493—1496)*, în MO, XXII, 1970, nr. 7—8, p. 605—620; Livia Bacîru, *Știri noi despre legătura primei tipărituri românești (1508)*, în „Revista bibliotecilor", XXV, 1972, nr. 1, p. 31—37.

[81] Vezi N. Iorga, *L'ornementation du vieux livre roumain*, Paris, 1925, 12 p. + 7 pl.

Vezi Al. Odobescu, *Despre unele manuscrise şi cărţi tipărite aflate în mănăstirea Bistriţa,* în „Revista Română", I, 1861, p. 703 şi urm.; B. P. Hasdeu, *O pagină din istoria tiparului la români în secolul XVI,* în „Columna lui Traian", VII, 1876, p. 193.

[82] Evangheliarul din 1512, tipărit tot de Macarie (descriere BRV, I, p. 9—21). Pagini reproduse la M. Tomescu, *op. cit.*, nr. 14—15, hors texte.

[83] Radu Paisie (Petru de la Argeş), fiul lui Radu cel Mare, domn al Ţării Româneşti (1534—1545). Vezi St. Nicolaescu, *Domnia lui Radu Vodă Paisie şi a fiului său Marcu Voievod, 13 iunie 1535—17 martie 1545,* în AO, XVII, 1938, p. 193—220.

[84] Molitvelnicul tipărit în 1545 de călugărul Moisi. Acesta lucrase în atelierul veneţian al lui Bojidar Vuković, apoi în Serbia, la Gracianiţa, unde lucra Dimitrie Liubavić. Descrierea lui în BRV, I, p. 23—29.

[85] În 1558 diaconul Coresi scoate la Tîrgovişte un Triod Penticostar la comanda lui Pătraşcu cel Bun şi terminat în domnia lui Mircea Ciobanul (descriere BRV, I, p. 31 şi urm. unde este, însă, datat, după Hasdeu, ca fiind tipărit în 1550, cu locul imprimării şi numele tipografului necunoscuţi); vezi şi M. Tomescu, *op. cit.*, p. 47.

[86] Mircea Ciobanul, fiul lui Radu cel Mare, domn al Ţării Româneşti (1545—1559, cu întreruperi).

[87] Pentru Coresi vezi lucrările lui N. Iorga, *L'Ornementation du vieux livre roumain,* Paris, 1925, 12 p. + 7 pl.; *Istoria literaturii româneşti,* I, ed. II-a, Bucureşti, 1925 (sub voce); *Un exemplar românesc al unei tipărituri coresiene şi o publicaţie nouă,* Craiova, 1926, 5 p. + 2 pl.; *Tipografia la români,* Craiova, 1931, 26 p.; *Istoria bisericii,* I, cartea II-a, cap. I, *Tipăriturile lui Coresi.* Apoi I. Bianu, *Lucrul apostolesc. Apostolul tipărit de diaconul Coresi în Braşov în anul 1563,* Bucureşti, 1930, XIV + 632 p.; A. Huttman, *Consideraţii privind venirea diaconului Coresi la Braşov,* în „Cumidava", II, 1968, p. 103—108; Al. Mareş, *Note despre Coresi,* în „Limba română", XIX, 1970, nr. 3, p. 253—259; L. Démeny, *Evangheliarul slavo român de la Sibiu 1551—1553,* Bucureşti, 1971, 420 p.; Al. Mareş, *Cînd a murit Coresi?* în „Limba română", XXI, 1971, nr. 2, p. 155—158; *Psaltirea slavo română (1577) în comparaţie cu psaltirile coresiene din 1570 şi 1589,* ediţie de Stela Toma, Bucureşti, 1976, 780 p. + fac simile.

[88] Coresi tipăreşte la Braşov în 1561 un Evangheliar (descriere BRV, I, p. 43—46); altul tot acolo în 1562 (*Ibidem,* p. 46—49). În acelaşi loc Sbornicul slavonesc (1568) (*Ibidem,* p. 53—54), Psaltirea românească (1570) (*Ibidem,* p. 54—56), Liturghierul (1570) (*Ibidem*).

[89] Vezi V. Molin, *Precizări în legătură cu tiparniţa de cărţi slavo bisericeşti de la Cracovia, secolul XV,* în BOR, LXXXVIII, 1970, nr. 7—8, p. 749—763.

[90] Pentru inscripţiile de la Putna vezi Fl. S. Marian, *Citeva inscripţiuni şi documente din Bucovina,* în „Analele Academiei Române. Discursuri, memorii şi notiţe", s. II, tom VII, 1884—1885, p. 295—307; E. Kozak, *Inschriften...,* p. 60—97; Dorin Jacotă, *Trei inscripţiuni mai puţin cunoscute din muzeul mănăstirii Putna,* în MMS, XXXV, 1959, nr. 7—8, p. 517—518; I. Zugrav, *Pisania de la locuinţa domnească din mănăstirea Putna sau piatra funerară a lui Dragoş voievod pusă de Ştefan cel Mare? Ibidem,* XLII, 1966, nr. 7—8, p. 560—565; vezi şi supra, nota 60.

[91] Pentru inscripţiile de la Argeş vezi *Uricariul,* IX, p. 152—153; N. Iorga, *Inscripţii,* I, p. 146—155; I. Remus, *Inscripţiile de la mănăstirea lui Neagoe Basarab din Curtea de Argeş,* în „Glasul bisericii", XII, 1953, nr. 9—10, p. 587—597.

[92] Mănăstirea Pobrata (Probota), construită ante 1391. Reclădită de Petru Rareş (1527—1530); zugrăvită în 1532, terminată în 1541. Ziduri exterioare făcute de doamna Elena Rareş şi fiii ei în 1550. Vezi N. Iorga, *Inscripţii,* I, p. 56—62; *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă...,* p. 246—247; 265—266; N. Stoicescu, *Repertoriul,* p. 666—669.

[93] Mănăstirea Slatina, cu hramul Schimbarea la Faţă, construită de Alexandru Lăpuşneanu (1553—1564). Vezi Hurmuzaki, XV_1, p. 549, 556, 568, 610; Al. Lapedatu, *Cercetări istorice cu privire la meşterii bisericilor moldovene din secolul XVI,* în BCMI, V, 1912, p. 27—28; N. Iorga, *Inscripţii,* I, p. 45—51; G. Balş, *Biserici şi mănăstiri moldoveneşti din veacul al XVI-lea...,* p. 337—339, 349; N. Stoicescu, *Repertoriul,* p. 764—766.

[94] Doamna Chiajna, soţia lui Mircea Ciobanul. Din 1560 a domnit în numele fiului ei minor, Petru cel Tînăr. A dus o politică filoturcă exprimată, între altele, şi prin trecerea la islamism a doi dintre fiii ei. Pierde încrederea Porţii şi este exilată la Alep unde duce o existenţă penibilă. Înmormîntată la Galata.

[95] Radu de la Afumaţi, fiul lui Radu cel Mare, domn al Ţării Româneşti (1522—1529). Vezi T. Palade, *Radu de la Afumaţi,* Bucureşti, 1939, 96 p. + 3 pl.; P. D. Popescu, *Radu de la Afumaţi, domn al Ţării Româneşti,* Bucureşti, 1969, 93 p.

[96] Mănăstirea Vieroși, județul Argeș, cu hramul Intrarea în Biserică. Construită de Ivașco Golescu vornicul între 1571—1573. Vezi P. V. Năsturel, *Mănăstirea Vieroș*, în „Albina", VIII, 1904—1905, p. 61—70; N. Iorga, *Inscripții*, I, p. 141—146.

[97] Albu Golescu, clucer, a pierit în 1574 la Jiliște în lupta dintre Ioan Vodă cel Cumplit și Alexandru al II-lea. Cf. N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV—XVII*, București, 1971, p. 62.

[98] Biserica din Stănești, Vîlcea, cu hramul Adormirea, construită la 1536 de familia Buzescu. Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia*, II, p. 594—595.

[99] Stroe Buzescu, stolnic; a îndeplinit mai multe misiuni diplomatice pentru Mihai Viteazul și Radu Șerban. A murit la 2 octombrie 1602, în urma rănilor căpătate în lupta cu tătarii de la Ogretin (13 septembrie 1602). Vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p. 38—39.

[100] Pentru steme vezi N. Iorga, *Sur le blason des princes roumains*, Bruxelles, 1925, 4 p.

[101] Petru Cercel, fiul lui Pătrașcu cel Bun, domn al Țării Românești (1583—1585). Vezi Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, Sibiu, 1944, 313 p.

[102] Bartolomeo Brutti, frate cu translatorul ambasadorului Republicii venețiene la Constantinopol. A fost cămăraș de Lăpușna, l-a sprijinit pe Iancu Sasul să ocupe tronul Moldovei (1579). A primit în schimb exploatarea unor importante venituri ale țării. Îl părăsește pe Iancu Sasul după ce înăbușise o ridicare boierească împotriva acestuia și se apropie de Petru Șchiopul, căruia îi înlesnește revenirea la tronul Moldovei. Pe lîngă noi slujbe (mare clucer, căpitan de Lăpușna) desfășoară o susținută activitate de prozelitism catolic. Contribuie la înființarea seminarului catolic de la Cotnari. După plecarea lui Petru Șchiopul din domnie Brutti caută să se apropie de Aron Vodă. Prudent, acesta evită serviciile albanezului. În 1582 e implicat într-un complot boieresc, acuzat de felonie și ucis.

[103] Vezi C. Matasă, O. Iliescu, V. Mihăilescu Bîrliba, *Date noi cu privire la circulația monetară în Moldova în secolul al XVI-lea*, în „Arheologia Moldovei", VII, 1972, p. 369—376.

[104] Dinarii de argint emiși de Alexandru Lăpușneanu, după model unguresc, au pe față stema Ungariei, cu blazonul Moldovei și legenda ALEXANDER D.G.W. MOL. 1558. Pe revers PATRONA MOLDAW (cf. *Enciclopedia României, art. citat* al lui C. Moisil, p 119).

[105] Despot Vodă (Ioan Iacob Eraclid), domn al Moldovei (1561—1563), (izgonește pe Alexandru Lăpușneanu din prima domnie). Vezi N. Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilikos l'Héraclide, dit le Despot, prince de Moldavie*, București, 1900, XXVI + 93 p.; *Un Héraclide à Montpellier et un courtisan valaque de Henri III*, București, 1930, 28 p.; C. Gane, *Farmece. Viața lui Despot Vodă*, București, 1933, 184 p. + + il.; C. Marinescu, *A propos d'une biographie de Jacques Basilikos l'Héraclide récemment découverte*, în „Mélange d'histoire générale", II, 1938, p. 381—422; A. Armbruster, *Jakobus Heraclides Despota und der Romanitäts und Einheitsgedenke der Rumänen*, în RRH, X, 1971, nr. 2, p. 257—265; G. Lăzărescu, *Despot Vodă și veleitarismul lui luminat*, în „Analele Universității București. Literatură universală și comparată", XX, 1971, nr. 1, p. 21—26.

[106] Despot Vodă a emis, între anii 1562 și 1563, ducați de aur, taleri de argint, dinari, groșițe. C. Moisil observă că sînt de influență austriacă. Dinarii sînt copiați după cei ai lui Matei Corvin (*Enciclopedia României, art. cit.* al lui C. Moisil, p. 129—130). Vezi și I. Țabrea, *Monedele lui Despot Vodă în lumina ultimelor cercetări*, în SCN, V, 1971, p. 161—177; Oct. Iliescu, *Un dinar fals de la Despot Vodă*, în BSNR, LXVII—LXIX (1973—1975), nr. 121—123, p. 167—170.

[107] Ioan Vodă cel Cumplit, fiul lui Ștefăniță, domn al Moldovei (1572—1574). Vezi Dinu Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, București, 1966, 229 p.

[108] Cf. *Enciclopedia României, art. cit.* C. Moisil, p. 120; Oct. Luchian, *Moneda lui Ion Vodă cel Cumplit*, în SCN, I, 1957, p. 441—446.

[109] Ștefan Răzvan, domn al Moldovei (1595). Vezi N. Iorga, *Originea lui Ștefan Răzvan*, București, 1930, 7 p.; monedele lui, emise după model polonez, de trei groșițe aveau pe față: bustul voievodului încoronat și legenda în românește cu litere amestecate latine și chirilice: STEPH BOIBO MO DOB. Pe revers legenda latină: GROS ARG/ RIPR/RE/ G MO/O DABIA (grosus argentus triplex regni Moldaviae). Într-un cerc dublu, cu doi trandafiri, stema Moldovei, iar jos stema monetarului polon Ian Dulski și anul 1595 (*Enciclopedia României, art. cit.* C. Moisil, p. 120).

[110] Sigismund Báthory, principe al Transilvaniei (1581—1602, cu întreruperi).

[111] Mihai Viteazul, domn al Ţării Româneşti (septembrie 1593—august 1601), al Transilvaniei (noiembrie 1599—septembrie 1600), al Moldovei (mai—septembrie 1600). Din cuprinzătoarea bibliografie vezi: N. Iorga, *Scurtă istorie a lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1900, 116 p.; *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. XII, *Acte relative la războaiele şi cuceririle lui Mihai Viteazul*, adunate şi publicate de N. Iorga, Bucureşti, 1903, 5 pl. + LXXXIX + 1281 + XXXIV p. Restul lucrărilor lui N. Iorga consacrate lui Mihai Viteazul la *Biobibliografie*, p. 278—284. Apoi P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, 269 p.; *Mihai Viteazul*, culegere de studii, Bucureşti, 1975, 280 p. + il.; *Documenta Romaniae Historica. Seria B. Ţara Românească (1593—1600)*, Bucureşti, 1975, 744 p.; I. Sîrbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul, domnul Ţării Româneşti*, ediţie de D. Mioc, Timişoara, 1976, 567 p. + il.

[112] Vezi *Enciclopedia României, art. cit.* C. Moisil, p. 121; Şt. D. Tănăsescu, *Despre medalia lui Mihai Viteazul*, în BSNR, LXVII—LXIX (1973—1975), nr. 121—123, p. 235—252.

[113] Gheorghe Ştefan, domn al Moldovei (1653—1658). Vezi Al. Papadopol Calimach, *Despre Gheorghe Ştefan voievod. Domnul Moldovei (1653—1658)*, Bucureşti, 1886, 152 p.; N. Drăganu, *Codicele pribeagului Gheorghe Ştefan, voievodul Moldovei*, în AIINC, III, 1924—1925, p. 181—254.

[114] Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634—1653). Vezi N. Iorga, *Cei dintîi ani din domnia lui Vasile Lupu, 1634—7, mai ales după corespondenţa olandeză din Constantinopol*, în „Noua Revistă Română", 1900, p. 340—351; *Vasile Lupu ca următor al împăraţilor de Răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinopol şi a bisericii ortodoxe*, Bucureşti, 1913, 30 p.

[115] Dabija (Eustatie) Vodă, domn al Moldovei (1661—1665).

[116] C. Moisil, *Bănăria lui Dabija Vodă*, în BSNR, XXIV, 1930, p. 53—79. Bănăria acestuia de la Suceava a funcţionat clandestin, organizată de specialişti polonezi. A bătut milioane de şilingi falşi poloni, suedezi şi germani, exportaţi apoi în Polonia (*Enciclopedia României, art. cit.* C. Moisil, p. 121—122).

[117] Mihnea Vodă al III-lea (Mihai Radu), pretins fiu al lui Radu Mihnea, domn al Ţării Româneşti (1658—1659). Vezi Al. C. Ciorănescu, *Documente privitoare la domnia lui Mihail Radu (1658—1659) culese mai cu seamă în arhivele Veneţiei*, Bucureşti, 1934, 157 p.; acelaşi, *Domnia lui Mihnea al III-lea (Mihnea Radu) 1658—1659*, Bucureşti, 1936. 181 p.

[118] Gheorghe Rákóczy al II-lea, principe al Transilvaniei (1648—1660). Vezi N. Iorga, *Acte şi fragmente...*, vol. IV, *Legăturile Principatelor Române cu Ardealul de la 1601 la 1699. Povestire şi izvoade*, Bucureşti, 1902, CCCXIX + 345 p.; E. Pavlescu, *Georges II Rákóczy, prince de Transylvanie (1648—1660). Essai sur sa politique extérieure*, Iaşi, 1924, 133 p.

[119] Petru Şchiopul, frate cu Alexandru al II-lea din Ţara Românească, domn al Moldovei (1574—1591, cu întreruperi; din 1589 în asociaţie cu fiul său minor, Ştefan). Vezi N. Iorga, *Documente nouă, în mare parte româneşti, relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1898, 68 p.; *Acte şi fragmente...*, vol. XI, *Acte din secolul al XVI-lea (1517—1612) relative mai ales la viaţa şi domnia lui Petru Şchiopul*, Bucureşti, 1900, 1 pl. + CLVI + 884 p. + XLIV + 2 pl.; *Oameni şi fapte din trecutul românesc. Petru Şchiopul*, Bucureşti, 1905, 123 p; St. Nicolaescu, *Petru Vodă cel Tînăr şi Petru Vodă Şchiopul*, Bucureşti, 1915, 34 p.

[120] Mănăstirea Galata „din vale", cu hramul Înălţarea, construită de Petru Şchiopul între 1576—1578, năruită şi refăcută. Galata „din deal", construită de acelaşi domnitor (1582—1583). Vezi N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 447—450.

[121] Vezi supra, nota 62.

[122] Radu Mihnea, domn al Ţării Româneşti (1601—1623, cu întreruperi şi al Moldovei 1616—1626, cu întreruperi). Vezi I. Caproşu, *Despre politica internă a lui Radu Mihnea şi răscoala ţăranilor din prima domnie în Moldova (1616—1619)*, în „Studii şi cercetări de istorie. Iaşi", XIII, 1962, nr. 1, p. 84—104.

[123] Bunica lui Radu Mihnea, Ecaterina, era soţia lui Alexandru Mircea. Cu sora ei, Maria Adorno Valarga, aflată la mănăstirea San Maffio din Murano, întreţine o emoţionantă corespondenţă între anii 1574—1595 pe care N. Iorga o va publica în *Contribuţiuni la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1896. Parţial N. I. le-a publicat şi în „Arhiva Societăţii ştiinţifice şi literare", 1895, p. 111—132 sub titlul *Scrisori ale unei familii domneşti din Muntenia şi Moldova în veacul al XVI-lea*. Piesele îi fuseseră puse la dispoziţie — în număr de 35 — de învăţatul veneţian Urban Gheltof. Vezi şi N. Iorga, *Ospiti romeni in Venezia (1570—1610)*, Bucureşti, 1932, 162 p.

[124] Alexandru Iliaş, domn al Ţării Româneşti (1616—1618, 1623—1628) şi Moldovei (1620—1621, 1631—1633).

[125] Pentru Curtea Veche, vezi N. Stoicescu, *Repertoriu București*, p. 27—39. În incinta ei existau biserica Buna Vestire (construită ante 1569) și Sf. Ioan Botezătorul (construită sub Grigore Ghica și Gheorghe Duca în a doua jumătate a secolului al XVII-lea). N. I. se referă la prima biserică (*Ibidem*, p. 195—198).

[126] Pentru arta metalelor prețioase vezi Teodora Voinescu, *Argintăria și colecția de artă medievală din tezaur*, în volumul *Studii asupra tezaurului restituit din URSS*, București, 1958, p. 57—116; Corina Nicolescu, *Argintăria laică și religioasă în țările române (secolele XIV—XIX)*. Catalogul operelor de argintărie din colecțiile Muzeului de artă al RSR, București, 1968, 376 p.; aceiași, *Arta metalelor prețioase în România*, București, 1973, 64 p. + 40 pl.

[127] Mănăstirea Sucevița, de lemn, cu hramul Învierea Domnului, ridicată în secolul al XVI-lea. Recălădită de mitropolitul Gheorghe Movilă și fratele său, domnul Ieremia Movilă. Vezi Dim. Dan, *Mănăstirea Sucevița. Cu anexe ale Suceviței și schitului celui mare*, București, 1923, 226 p.; Ana Maria Musicescu, M. Berza, *Mănăstirea Sucevița*, București, 1958, 196 p. + pl.; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 812—819.

[128] Vezi supra, nota 60.

[129] Petru Șchiopul a trăit în exil la Bozen, în Tirol. N. Iorga a publicat asupra episodului lucrarea *Oameni și fapte din trecutul românesc. Petru Șchiopul*, București, 1905, 123 p. (reeditare 1932, 128 p.). Icoana se află astăzi la Kunsthistorisches Museum din Viena. O reproducere color pe coperta *Almanahului parohiei ortodoxe române din Viena* pe anul 1967.

[130] Mănăstirea Viforîta, cu hramul Nașterea Maicii Domnului, construită de Vlad Înecatul la 1530 (?). Vezi V. Brătulescu, *Elemente profane în pictura religioasă*, în BCMI, XXVII, 1934, p. 56; N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 710—711.

[131] Leon Vodă Tomșa, pretins fiu al lui Ștefan Tomșa, domn al Moldovei (1629—1632).

[132] Matei Basarab, domn al Țării Românești (1632—1654). Vezi I. Sîrbu, *Mateiu Vodă Basarabas auswärtige Beziehungen 1632—1654*, Leipzig, 1899, 356 p.

[133] Pentru Constantin Brîncoveanu, vezi N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin Vodă Brîncoveanu, la domnia și sfîrșitul lui*, București, 1901, XXIII + 177 p.; *Viața lui Constantin Vodă Brîncoveanu de Radu vel logofăt Grecianu*, publicată de Șt. Grecianu, București, 1906, 386 p.; N. Iorga, *Viața și domnia lui Constantin Brîncoveanu*, București, 1914, 215 p.; *Activitatea culturală a lui Constantin Brîncoveanu și scopurile Academiei Române*, București, 1914, 17 p.; *Valoarea politică a lui Constantin Brîncoveanu*, Vălenii de Munte, 1914, 52 p.; Al. A. C. Sturdza, *Constantin Brancovan, prince de Valachie, 1688—1714. Son règne et son époque*, Paris, 1915, 302 + 288 p. + 5 pl.; N. Iorga, *Căderea și moartea lui Constantin Vodă Brîncoveanu*, Vălenii de Munte, 1933, 26 p.; Șt. Ionescu și P. I. Panait, *Constantin Vodă Brîncoveanu. Viața. Domnia. Epoca*, București, 1969, 464 p.; N. Șandru, *Prințul aurului*, București, 1972, 106 p.

[134] Pentru familia Mavrocordat vezi Al. A. C. Sturdza *L'Europe Orientale et le rôle historique des Maurocordato*, 1660—1830, Paris 1913, 463 p.; N. Camariano, *Al. Maurocordato, le grand drogman. Son activité diplomatique, 1673—1709*, Salonic, 1970, 109 p.

În Țara Românească au domnit: Nicolae (strănepot de soră lui Alexandru Iliaș), decembrie 1715—noiembrie 1716; martie 1719—septembrie 1730. Ioan, noiembrie 1716—februarie 1719. Constantin, septembrie—octombrie 1730, octombrie 1731—aprilie 1733; noiembrie 1733—septembrie 1741, iulie 1744—aprilie 1748; februarie 1756—august 1758; iunie 1761—martie 1763.

În Moldova au domnit: Nicolae, noiembrie 1709—noiembrie 1710; septembrie 1711—decembrie 1715. Constantin, aprilie 1733—noiembrie 1735; septembrie 1741—iulie 1743; aprilie 1748—august 1749; iunie—decembrie 1769. Ion, iulie 1743—mai 1747. Alexandru (Deli-bei), mai 1782—ianuarie 1785. Alexandru (Firaris), ianuarie 1785—decembrie 1786.

[135] Familia domnitoare Ghica, de origine albaneză, atestată documentar în Țara Românească din secolul al XVII-lea. Au domnit: Gheorghe, noiembrie 1659—septembrie 1660. Grigore, septembrie 1660—noiembrie 1664; februarie 1672—noiembrie 1673; Grigore al II-lea, aprilie 1733—noiembrie 1735; aprilie 1748—august 1752. Matei, august 1752—iunie 1753. Scarlat, august 1758—iunie 1761; august 1765—decembrie 1766. Alexandru, decembrie 1766—octombrie 1768. Grigore al III-lea, octombrie 1768—noiembrie 1769. Grigore al IV-lea, iunie 1822—aprilie 1828. Alexandru, aprilie 1834—octombrie 1842.

În Moldova: Gheorghe, aprilie 1658—noiembrie 1659. Grigore al II-lea, septembrie 1726—aprilie 1733; noiembrie 1735—septembrie 1739; octombrie 1739—septembrie 1741; mai 1747—aprilie 1748. Matei, iunie 1753—februarie 1756. Scarlat, martie 1757—august 1758. Grigore al III-lea, martie 1764—ianuarie 1767; septembrie 1774—septembrie 1777.

Grigore Alexandru, octombrie 1854—iunie 1856. Vezi *Cronica Ghiculeştilor*, ediţie de Ariadna Cioran Camariano, Bucureşti, 1965, LV + 808 p.

[136] Biserica Icoanei (Ceauş David, Popa Dima), construită de David Corbea, dip'omat al lui Constantin Brîncoveanu. Icoana, de unde îşi trage şi numele, fusese dăruită în 1682. Vezi N. Iorga, *Istoria Bucureştilor*, p. 111; N. Stoicescu, *Repertoriu Bucureşti*, p. 218—219.

[137] Vezi V. Gheorghiu, *O cruce din „scumpul lemn", aflată în sfînta mănăstire Putna*, Cernăuţi, 1908, 12 p.; I. Veslovschi, *Cele mai vechi cruci de mînă din Bucovina*, în BCMI, VIII, 1915, p. 26—29; V. Laurent, *La prétendue croix byzantine du trésor de Poutna*, Bucureşti, 1944, 24 p. + 2 pl.

[138] Vezi S. Petrescu, *Odoarele de la Neamţu şi Secu*, Bucureşti, 1915, VII + 106 p.; I. D. Ştefănescu, *Monuments d'art chrétien trouvés en Roumanie*, în „Byzantion", 1931, p. 590—592 + pl.

[139] Mănăstirea Sf. Ilie de lîngă Suceava, construită de Ştefan cel Mare în 1488. Vezi N. Iorga, *Procesul călugărilor de la Sintilie şi Gheorghe, pisarul leşesc*, Bucureşti, 1925, 24 p.; Costea Erast, *Mînăstirea Sînt Ilie, ctitoria voievodului Ştefan cel Mare (1488 — 1783 — 1938)*, Cernăuţi, 1940, 175 p. + 10 pl.; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 807—809.

[140] Biserica Sfîntul Gheorghe Nou; prima construcţie ridicată, probabil, în secolul al XVI-lea. Cea de piatră, începută sub Antonie Vodă din Popeşti, continuată sub Constantin Brîncoveanu (1698), care foloseşte pentru ea modelul celei de la Hurez. Vezi N. Stoicescu, *Repertoriu Bucureşti*, p. 281—286.

[141] Mănăstirea Bistriţa (jud. Vîlcea) cu hramul Adormirea, ctitorie a familiei Craiovescu, ridicată la sfîrşitul secolului al XV-lea. Vezi D. Petroşanu, *Sfîntul Grigore Decapolitul din mănăstirea Bistriţa Vîlcea*, în BOR, LIX, 1941, p. 682—703; N. Stoicescu, *Bibliografia*. I, p. 71—75.

[142] Vezi S. Fl. Marian, *Sfîntul Ioan cel Nou de la Suceava. Schiţă istorică*, Bucureşti, 1895, 206 p.; N. Grămadă, *Aducerea moaştelor sfîntului Ioan de la Zolkiew la Suceava*, în „Junimea literară", 1909, p. 112—115; V. Drăghiceanu, *O icoană din sicriul sfîntului Ioan cel Nou din Suceava*, în BCMI, 1916, p. 21—24; D. Dan, *Însemnări vechi despre Sfîntul Ioan cel Nou de la Suceava*, în „Junimea literară", XII, 1924, p. 163—168; 242—246; O. Luţia, *Legenda Sfîntului Ioan cel Nou de la Suceava în frescurile de la Voroneţ*, în „Codrul Cosminului", I, 1924, p. 332—354; Teodora Voinescu, *Cea mai veche operă de argintărie medievală din Moldova*, în SCIA, XI, 1964, nr. 2, p. 265—289.

[143] Constantin Şerban (Basarab), fiul lui Radu Şerban Cîrnul, domn al Ţării Româneşti (1654—1658) şi al Moldovei (1659—1661).

[144] Biserica Stelea, cu hramul Învierea, construită de Stelea Spătarul în 1522. Vezi C. Moisescu şi Gh. Cantacuzino, *Biserica Stelea*, Bucureşti, 1968, 60 p.; N. Stoicescu, *Bibliografia*, II, p. 648—649.

[145] Elisabeta, soţia lui Ieremia Movilă, fusese siluită de turci. Cosiţele ei se păstrează într-o cutie de argint aninată de un policandru în mănăstirea Suceviţa. N. Iorga a făcut o comunicare la Academie despre nefericita femeie: *Doamna lui Ieremia Vodă*, Bucureşti, 1910, 59 p. + 5 pl.; în 1924 avea să scrie drama în cinci acte *Doamna lui Ieremia (Trei drame: Doamna lui Ieremia, Gheorghe Lazăr, Contra Patriei)*, Bucureşti, 1924, p. 163—239.

[146] Ieremia Movilă, domn al Moldovei (1595—1600; 1600—1606).

[147] Vezi I. Corfus, *Odoarele Movileştilor rămase în Polonia. Contribuţie la istoria artei şi preţurilor*, în „Studii", XXV, 1972, nr. 1, p. 29—59.

[148] Vezi supra, nota 60.

[149] Evangheliarul de la Feleac a fost adus de B. P. Hasdeu în 1880 la Bucureşti. La pagina indicată în subsol de N. Iorga este reprodus „Frontispiciul de argint sculptat al Evangheliarului slavic de la Feleac (1497)". Evangheliarul de la mănăstirea Suceviţa a fost ferecat în 1519.

[150] I/o/achim Zlătarul fereacă la Suceava, în 1599, un Evangheliar pentru pîrcălabul George Izloveanu.

[151] „Maister Dumitru" a legat în 1680 un Evangheliar.

[152] Biserica domnească din Tîrgovişte, cu hramul Adormirea, construită de Petru Cercel la 1583, arsă la 1658, reparată şi zugrăvită de Constantin Brîncoveanu între 1697 şi 1698. Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia*, II, p. 640—642.

[153] Biserica Sf. Sava din Iaşi, cu hramul Adormirea, construită la 1583 de Petru Şchiopul şi de călugării de la mănăstirea Sf. Sava de lîngă Ierusalim. Refăcută în 1625; zidul înconjurător a fost făcut de Antonie Vodă Ruset în 1676—1678. Vezi N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 471—473.

[154] Cetățuia, cu hramul Sfinții Apostoli, construită de Gheorghe Duca între 1669 și 1672; zidul de incintă ridicat în 1670, reparat în 1739. Între 1682 și 1694 a funcționat acolo o tipografie grecească. Vezi N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 441—444.

[155] Anton Maria del Chiaro, italian stabilit la București în 1709. A fost secretarul lui Constantin Brîncoveanu, Ștefan Cantacuzino, și Nicolae Mavrocordat. Lucrarea sa *Istoria...* (vezi infra) rămîne un izvor interesant pentru istoria Țării Românești din epocă.

[156] Giacomo Pilarino (doctorul Iacob), 1659—1718. Medic și jurist. A practicat la Constantinopol. Vine la București în 1684; după trei ani pleacă în Germania, Rusia, la Veneția și Belgrad. Se reîntoarce în 1695 la București unde devine medicul Curții. În 1708 e consul al Veneției la Smirna.

[157] Pentru stolnicul Constantin Cantacuzino (1640—1716), cronicar, diplomat, erudit de talie europeană vezi N. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, 1901, XLIV + 180 p.; V. Cândea, *Stolnicul între contemporani*, București, 1971, 180 p.

[158] Vezi Minerva Nistor, *Noi identificări de lucrări ale argintarului brașovean Georg May*, în „Cumidava", V, 1971, p. 55—69.

[159] Vezi H. Meyer și C. Săcășanu, *Medaliile lui Constantin Brîncoveanu și gravorul lor*, în SCN, I, 1957, p. 389—402.

[160] Mănăstirea Hurez, cu hramul Sfinții Împărați, construită de Constantin Brîncoveanu între 1690—1694. Vezi N. Iorga, *Mănăstirea Hurezul. Dezvoltarea și viața ei*, Vălenii de Munte, 1912, 77 p. + 8 pl.; I. Ionașcu, *Contribuții la istoricul mănăstirii Hurez*, Craiova, 1935, 191 p.; N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 369—373.

Pentru argintăria de la Hurez vezi Arh. St. Buc., fond Așezămintele Brîncovenești, dosar 96/1842; catagrafie de odoare din 1842; N. Iorga *„Arginturile" lui Constantin Brîncoveanu*, în BCMI, VII, 1914, p. 97—110.

[161] Vezi supra, nota 141.

[162] Mănăstirea Cotroceni, construită de Șerban Cantacuzino în 1679—1682; amintește de planul bisericii Mitropoliei de la Curtea de Argeș. Vezi G. M. Ionescu, *Istoria Cotrocenilor, Lupescilor (Sf. Elefterie) și Grozăveștilor*, București, 1902, 557 p.; N. Stoicescu, *Repertoriu București*, p. 188—192.

[163] Șerban Cantacuzino, domn al Țării Românești (1678—1688).

[164] Mănăstirea Sf. Spiridon, construită de familia Ghica între 1767—1768. Cf. N. Stoicescu, *Repertoriu București*, p. 297—298.

[165] Vezi Teodora Voinescu, *Contribuții la studiul manuscriselor ilustrate din mănăstirile Sucevița și Dragomirna*, în SCIA, II, 1955, nr. 1—2, p. 89—114; Corina Nicolescu, *Miniatura și ornamentul cărții manuscrise în țările române, secolele XIV—XVIII*, București, 1964, 80 p. + 70 pl.

[166] Movilă, familie domnitoare din Moldova, atestată documentar la sfîrșitul secolului al XV-lea. Șapte membri din această familie au ocupat tronul Moldovei și al Țării Românești în primele decenii ale secolului al XVII-lea.

[167] Alexandru Turcitul, domn al Țării Românești (1568—1577).

[168] Mihnea Turcitul, domn al Țării Românești (1577—1583; 1585—1591).

[169] Pentru Anastasie Crimca vezi N. Iorga, *Istoria bisericii*, I, cap. III, § *Anastasie Crimca*; P. Partenie, *Mitropolitul Anastasie Crimca al Moldovei, 1608—1617, 1619—1629. Viața și activitatea sa*, București, 1907, 61 p.; N. Iorga, *Două manuscripte înstrăinate ale lui Anastasie Crimcovici*, în „Revista istorică", 1933, p. 17—18; *Miniaturile românești*, București, 1933, 16 p. (conferință); S. Nersesian, *Une nouvelle réplique slavone de Paris gr. 74 et les manuscrits d'Anastase Crimcovici*, în „Mélanges offerts à Mr. N. Iorga", Paris, 1933, p. 695—725; E. Turdeanu, *Le métropolite Anastasie Crimca et son œuvre littéraire et artistique (1606—1629)*, în „Revue des études slaves", Paris, 1952, p. 54—70; N. Grigoraș, *Mitropolitul Anastasie Crimca (1600—1629)*, în MMS, XXXIV, 1958, nr. 3—4, p. 296—314; Veronica și Al. Gonța, *Mitropolitul Anastasie Crimca, fondatorul celui dintîi spital din Moldova*, Ibidem, XXXVIII, 1962, nr. 1—2, p. 33—39; Zlatca Iuffu, *Manuscrisele slave din biblioteca și muzeul mănăstirii Dragomirna*, în „Romanoslavica", XIII, 1966, p. 189—202; G. Popescu-Vîlcea, *Școala miniaturistică de la Dragomirna*, în BOR, 1968, nr. 3—4, p. 455—468 + il.; 7—8, p. 959—972 + il.; nr. 10—11, p. 1118—1211 + 8 il.; același, *Anastasie Crimca*, București, 1972.

[170] Mănăstirea Dragomirna, biserica mare, cu hramul Coborîrea Duhului Sfînt, construită de mitropolitul Anastasie Crimca și marele logofăt Lupu Stroici (1608—1609). Vezi I. Vorobchievici, *Sfînta mănăstire Dragomirna. Schiță istorică*, Suceava, 1908, 63 p + pl., ed. a doua, 1925, 69 p.; *Mănăstirea Dragomirna*, Iași, 1967, 24 p.; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 263—266.

[171] Petru Movilă, din familia domnitoare din Moldova, fiul lui Simion Movilă (1597—1647). Întemeietor al școlii teologice și al unei tipografii la Kiev. Mitropolit al

Kievului (1633). Vezi P. P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Moghila, archevêque de Kiev, dans les Principautés Roumaines,* Paris, 1926, 95 p.

[172] Molitvelnicul slavonesc, tipărit la Cîmpulung în 1635 de către Timotei Alexandrovici (descriere, BRV, I, p. 103—104).

[173] Ilie (Ilia), gravor ucrainean. Despre el la Mircea Tomescu, *op. cit.,* p. 42.

[174] *Cartea de învățătură,* Iași, 1643 (descriere BRV, I, p. 157 și urm.).

[175] Mitropolitul Varlaam Moțoc a păstorit între 1632 și 1653. *Cartea românească de învățătură* a tipărit-o cu cheltuiala lui Vasile Lupu și cu literele trimise de mitropolitul Petru Movilă din Kiev. Vezi St. Dinulescu, *Notițe despre viața și activitatea mitropolitului Moldovei Varlaam (1632—1653),* Cernăuți, 1886, 104 p.

[176] Dosoftei, mitropolit al Moldovei, 1671—1679. L-a îndemnat pe domnul Moldovei, Gheorghe Duca, în 1671, să ceară Stavropighiei din Liov tipărirea a 400 de psaltiri (în limba română cu caractere slave) și 200 de exemplare dintr-o cazanie. Se pare că cererea nu a fost onorată. În 1673 el a tipărit la Uniev (Galiția) *Psaltirea* în versuri și *Acatistul Născătoarei de Dumnezeu.* Cu Vasile Stavniţki și Stancu Faurul a tipărit la Iași, în 1679, o *Liturghie* în condiții grafice deficitare. De aceia, în același an, s-a adresat patriarhului Ioachim al Moscovei pentru a-i trimite material tipografic. Acesta i-a trimis „tipare de Mosc". Mitrofan de la Bisericani, ajutat de „tiparnicii" Ursul și Nicolai, a imprimat, în 1681, un *Molitvelnic* românesc (M. Tomescu, *op. cit.,* p. 71).

[177] Mănăstirea Bisericani, cu hramul Buna Vestire, construită în lemn în prima jumătate a secolului al XV-lea; construcția de piatră ridicată de Ștefăniță Vodă între 1517—1527 și terminată de Petru Rareș. N. Stoicescu, *Repertoriul,* p. 72—73.

[178] Mitrofan era episcop de Huși la 1683. În 1691 trece în Țara Românească unde devine episcop de Buzău (pînă în 1702, cînd moare). A înființat tipografia din localitate. Vezi G. Cocora, *Un mare tipograf român din secolul al XVII-lea, episcopul Mitrofan al Buzăului,* în BOR, XCV, 1977, nr. 9—12, p. 981—997.

[179] *Evanghelia* din 1682, tipărită la București, desciere BRV, I, p. 246 și urm.

[180] *Apostolul,* tipărit la București în 1683 (descriere BRV, I, p. 258 și urm., unde numele „tiparnicului" este descifrat *ieromonași Damaschinu Gherbestu*).

[181] Pentru Antim Ivireanul vezi N. Iorga, *Antim Ivireanu. Predicile ținute la Mitropolia din București 1709—1716,* Vălenii de Munte, 1911, IV + 86 p.; *Oameni care au fost,* I, 1934, (sub voce); N. Șerbănescu, *Antim Ivireanul tipograf,* în BOR, LXXIV, 1956, p. 690—766; același, *Mitropolitul Antim Ivireanul, 1716—1966,* în MO, XVIII, 1966, nr. 9—10, p. 771—811; același, *Documente din timpul păstoriei mitropolitului Antim Ivireanul, Ibidem,* p. 845—851; G. Popescu, *Un manuscris al Didahiilor mitropolitului Antim Ivireanul în Biblioteca Patriarhiei Române,* în „Studii teologice", XXII, 1970, nr. 9—10, p. 685—688; N. Șerbănescu, *Încă o carte tipărită de mitropolitul Antim Ivireanul,* în BOR, XCIV, 1976, nr. 3—6, p. 349—355; Eftimie Bîrlădeanul, *Mitropolitul Antim Ivireanul, ierarh al Țării Românești,* în BOR, XCIV, 1976, nr. 1—2, p. 167—175; Al. Duțu, *Antim Ivireanul et les solidarités modernes,* în RRH, XV, 1976, nr. 2, p. 313—321.

[182] Un antimis de la Teodosie se păstrează la biserica din satul Șirnea (jud. Brașov).

[183] Expoziția din 1905, cu prilejul sărbătorilor organizate de asociația „Astra". N. Iorga a fost invitat de onoare al transilvănenilor; a publicat cronica festivităților în foaia „Semănătorul".

[184] Vezi G. Cocora, *O dveră necunoscută de la Petru Șchiopul,* în BOR, 1965, nr. 3—4, p. 349—354; vezi și supra, nota 120.

[185] Vezi E. Turdeanu, *La broderie religieuse en Roumanie. Les étoles des XVe et XVIe siècles,* București, 1941, 62 p. + 6 pl.; A. Filimon, *Din vechea noastră artă bisericească,* în „Arta și tehnica grafică", II, 1940, p. 62.

[186] Vezi supra, nota 42.

[187] Vezi supra, nota 175.

[188] Vezi supra, nota 127.

[189] Mănăstirea Colțea, a lui Mihail Cantacuzino, a fost ridicată pe locul unei mai vechi construcții de lemn ctitorită de Udrea slugerul prin 1641—1642 și de fratele său, Colțea Doicescu. M. Cantacuzino a construit, pe locul cumpărat de la Mitropolie, un complex ce cuprindea: o biserică mare (Trisfetitele), cu trei paraclise, un spital, o școală cu atenanse, terminate toate în 1714—1715. Biserica a fost repictată, în 1781, de către Gh. Tattarescu. Vezi N. Iorga, *Citeva observațiuni asupra bisericii Colțea,* în BCMI, IV, 1911, p. 47—48; V, 1912, p. 42; *Pridvorul de la Colțea, Ibidem,* XXIV, 1931, p. 136, 190; XXV, 1932, p. 96; N. Stoicescu, *Repertoriu București,* p. 182—186.

[190] Textul lui Del Chiaro sună așa: „Mi ricordo aver veduto un giovine servitor della casa cantacuzena, il quale aveva così bene imparato a disegnar con la penna, che i disegni a lui fatti parevano stampati in rame. Un altro ancora (fratello di un mercante noto

qui in Venezia ad alcuni di quelli che negoziano con li mercanti valahi) riesce assai bene nel depingere, a segno tale che há copiato molto essatamente alcuni quadri di chiesa, in Venezia e, ritornato poi nella Valachia, há fatto quivi diverse pitture, trà le quali un San Francesco inginocchioni in atto di ricever le stimmate, il quale si vede nell'altar laterale a man diritta per andar all'altar maggiore nella nostra chiesa di Tergoviste" (*Istoria delle Moderne Revoluzioni della Valachia,* ediție N. Iorga, București, 1914, p. 50).

[191] Vezi N. Iorga, *Vechea artă religioasă la români,* capitolul IV, *Sculpturile în lemn,* Vălenii de Munte, 1934; Florentina Dumitrescu, *Trăsături specifice ale sculpturii în lemn brîncovenești,* în volumul Pagini de veche artă românească, II, 1972, p. 257—306 și *Sculptura în lemn brîncovenească. Studiu și repertoriu,* Ibidem, III, 1974, p. 7—146.

[192] Biserica Șubești, reclădită în 1779, construită lîngă ruinele bisericii din 1551—1552. Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia,* II, p. 167—168.

[193] Vezi I. Kádár, *Monografia județului Solnoc Dobîca,* Dej, 1905, vol. V, passim. (în l. mag.); V. Bojor, *Maica Domnului de la Sf. Mînăstire Nicula,* Gherla, 1930, p. 69 și urm.; Iuliana și D. Danciu, *Pictura țărănească pe sticlă,* București, 1975, 256 p. + 74 pl.

[194] Pentru biserica din Criscior, vezi V. Vătășianu, *Istoria artei feudale...,* p. 404 și urm.

[195] Cel ce tipărește o *Gramatică* la Viena în 1804 este Neofit Dukas. Teotokis publică, tot acolo, o *Geografie,* cu chipul său lucrat de Scarlat Sturdza.

[196] Biserica Trei Ierarhi, construită de Vasile Lupu (1637—1642), zugrăvită în 1641—1642. Vezi N. Grigoraș, *Biserica Trei Ierarhi din Iași,* Iași, 1962, 120 p.; *Biserica Trei Ierarhi și sala gotică,* album, București, 1964; N. Stoicescu, *Repertoriul,* p. 480—485.

[197] Fundenii Doamnei, construită de marele spătar Mihai Cantacuzino ante 1699. Decorația exterioară este atribuită de N. Stoicescu meșterilor persani (*Repertoriu București,* p. 211). Vezi și G. Mandrea, *Biserica din Fundenii Doamnei,* București, 1904), 20 p.; G. M. Cantacuzino, *Fundenii Doamnei,* în „Boabe de grîu", II, 1931, p. 151—154.

[198] Mănăstirea Radu Vodă, începută sub Alexandru Mircea Voievod în 1568, pe locul unui mai vechi lăcaș. Aruncată în aer de Sinan Pașa la 1595. Reziditâ de Radu Mihnea (1614), zugrăvită de Alexandru Coconul (1624—1625) și în 1714, 1859—1863 (de data aceasta de către C. Lecca și Mișu Popp). Vezi N. Iorga, *Piatra de mormînt a lui Alexandru Mircea,* în BCMI, XXII, 1929, p. 161; St. Nicolaescu, *Istoricul mănăstirei Sfînta Treime (Radu Vodă) din București,* 1939, 50 p.; N. Iorga, *Istoria Bucureștilor,* p. 38, 40, 42, 47; N. Stoicescu, *Repertoriu București,* p. 259—264.

[199] Biserica Mihai Vodă, construită de Mihai Viteazul în 1589—1591. Arsă în 1775. Refăcută în mai multe rînduri în secolul al XIX-lea. Cf. N. Stoicescu, *Repertoriu București,* p. 230—235.

[200] Biserica Negustori, construcție de lemn din 1665; cea de zid datează din 1725—1726. Zugrăvită de ucenicii lui Pirvu Mutu. Repictată de G. Tattarescu. Vezi G. Țițeica, *Biserica Negustori din București,* București, 1940; N. Stoicescu, *Repertoriu București,* p. 237.

[201] Barbu Dimitrie Știrbei, iunie 1849—octombrie 1853; septembrie 1854—iunie 1856 (sub administrație militară austriacă pînă în 1856, martie). Vezi N. Iorga, *Corespondența lui Știrbei Vodă,* I, *Corespondența politică,* București, 1904, X + 655 p.; *Mărturii istorice privitoare la viața și domnia lui Știrbei Vodă,* București, 1905, IV + 755 p.; *Viața și domnia lui Barbu Dimitrie Știrbei, domn al Țării Românești (1849—1856),* Vălenii de Munte, 1910, 300 p.

[202] Gh. Tattarescu, 1818—1894. Vezi Al. Marcu, *Un pittore romeno all'Accademia di S. Luca: Giorgio Tatarescu,* Roma, 1923, 15 p. + il., Teodora Voinescu, *Gh. Tattarescu, 1818—1894,* București, 1940; J. Wertheimer Ghyca, *Gh. M. Tattarescu, un pictor român și veacul său,* București, 1958, 288 p. + il.

P. Alexandrescu, 1828—1899. Studii la Paris. Profesor de desen la București. A decorat bisericile Antim (București) și Sf. Nicolae (Brăila). Apropiat lui Mihail Kogălniceanu.

C. I. Stăncescu, 1837—1909. Studii la Paris și Roma. Profesor la Școala de Belle arte din București.

Gh. Pompilian (mort în 1907). Studii la Roma. A decorat biserica Sf. Gheorghe Vechi. Vezi G. Ioachim, *Catalog cuprinzînd tablourile lucrate de pictorul...,* București, 1891, 14 p.

Pentru toți vezi G. Oprescu, *Pictura românească în secolul al XIX-lea,* București, 1937, 234 p. + CXXXIII pl.

[203] Lecomte du Noüy, Jean Jules Antoine, 1842—1923. Pictor francez stabilit în România. A decorat, discutabil, Curtea de Argeș, Sf. Nicolae și biserica Trei Ierarhi din Iași. Fratele său, Emile André, 1844—1914, elev al lui Violet le Duc, a restaurat biserica episcopală din Curtea de Argeș, Sf. Nicolae și Trei Ierarhi din Iași, Sf. Dumitru din

Craiova și Mitropolia din Tîrgoviște. Vezi Gr. Ionescu, *André Lecomte de Nouy și restaurarea monumentelor istorice din România*, în „Revista Monumentelor și Muzeelor. Seria Monumente istorice și de artă", XLVII, 1978, nr. 1, p. 63—70; nr. 2, p. 35—42.

[204] Biserica Amzei, construită în 1805—1810 de Nicolae Dărăscu polcovnic și Amza Năescu. Restaurată în 1847; dărîmată. Forma actuală datează din 1901 și a fost construită de arhitectul Al. Săvulescu, pictorul Umberto Marchetti și sculptorul C. Babic. Vezi D. Stănescu, *Pictura bisericii Amza*, în „Noua Revistă Română", IV, 1901, nr. 42, p. 244—247; N. Stoicescu, *Repertoriu București*, p. 106.

[205] Mănăstirea Sinaia cuprinde biserica mică cu hramul Adormirea, construită de Mihail Cantacuzino în 1694—1695, zugrăvită în 1795 și biserica mare, Sfînta Treime, construită în 1843—1846. Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia*, II, p. 579—580.

[206] Sfinții Voievozi, prima biserică, din lemn, ridicată la mijlocul secolului al XVIII-lea de Mihalcea băcanul; cea de zid, ridicată în 1817 de Stan băcanul ș.a. Dărîmată în 1900; pe locul ei construcția actuală, terminată în 1903, ridicată de arh. P. Patriciu, preot V. Damian și sculptor C. Babic. Vezi V. Pocitan, *Notițe istorice asupra bisericii cu hramul sfinții Voievozi din București*, București, 1904, 112 p.; N. Stoicescu, *Repertoriu București*, p. 303.

[207] Biserica Vergului, construită ante 1742 de Daniile Mitropolitul. Renovată în 1901 cînd o repictează preotul pictor V. Damian. Vezi N. Stoicescu, *Repertoriu București*, p. 327.

[208] Biserica Cuibul cu barză (Podul de pămînt), atestată în secolul XVIII. Reparată radical în 1898 cînd e pictată de V. Damian. Vezi N. Stoicescu, *Repertoriu București*, p. 194.

[209] Octavian Smighelschi, vezi V. Vătășianu, *Pictorul Octavian Smighelschi*, Sibiu, 1936, 86 p.; N. Iorga, *Scrieri despre artă*, antologie de B. Theodorescu, București, 1968 (Capitolul V: *Arta modernă și contemporană românească*); N. Sabău, *Contribuții la cunoașterea pictorului Octavian Smighelschi (1866—1912)*, în SUBBsH, XVII, 1972, fasc. I, p. 47—70.

[210] Pentru Nicolae Grigorescu vezi, între altele, N. Iorga, *op. cit., cap. cit.*; G. Oprescu, *Nicolae Grigorescu. Maturitatea și ultimii ani ai vieții*, București, 1970, 252 p. + 166 pl.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

II.

NEGOȚUL ÎN TRECUTUL ROMÂNESC

I.

Încă din cele dintîi timpuri ale culturii sale, pînă nu începe chiar a se împărți munca și a se alcătui categorii sociale după ocupații, un popor face, deși într-o măsură numai foarte mică, un îndoit negoț [1]. Pe de o parte, fără a întrebuința încă banii, fiecare ia de la un altul ceea ce-i trebuie, ceea ce-i folosește sau îl aduce în ispită, iar, pe de alta, locuitorii de la hotar sau acei care se strîng la bîlciurile, iarmaroacele din marginea țerii, schimbă pe lucruri făcute de meșteri străini sau vînd într-adevăr, pe bani, anumite produse și bogății, care prisosesc peste trebuințele țerii sau nu pot avea în țară decît o trecere mai mică.

Un popor poate trăi fără bîlciuri, fără drumuri de negoț, fără călătoriile negustorilor străini, fără banii bătuți cu numele stăpînirilor apropiate sau îndepărtate. Așa a fost cu unele neamuri din continentele mai puțin fericite, pînă la descoperirea, străbaterea și înviorarea lor de către europeni. Schimbul însă între hotarele țării sau hotarele deosebitelor grupări care țin loc de țară e o nevoie firească, primordială, a omenirii.

Deci n-a fost timp, de cînd acest pămînt carpatin și dunărean e locuit de români sau de înaintașii lor, cînd să nu se fi făcut astfel de schimburi patriarhale, prin bună învoială. Nu trebuie să se creadă însă că ele se făceau cu lucruri de îmbrăcăminte sau de podoabă. Pînă nu s-a desfăcut o clasă stăpînitoare, cu obiceiuri de lux luate din străinătate, pînă atunci oamenii din fiecare casă se îmbrăcau cu ceea ce se lucra în ea. Din lîna oilor fieștecăruia, din fibrele cînepei și inul sămănat pe ogoarele unuia și al altuia, femeile, care moștenise anumite datine de tors, de țesut, de înflorit, încă de la străbunii traci, pregăteau veșminte de acelea, potrivite și cu clima și cu deosebitul simț de frumusețe al oamenilor de pe aici, care se văd și pe columna lui Traian peste trupul vînjos al luptătorilor lui Decebal și aievea astăzi, pe țerănimea noastră. Juvaierul a fost multă vreme necunoscut românului de la sate, și chiar salbele de bani de aur n-au fost întrebuințate în toate părțile, ci numai acolo unde în vecinătate au fost turci sau au pătruns negustori de-ai turcilor. Dacă ni aruncăm privirile asupra unei foi de zestre foarte tîrzie, din 1820, găsim, despre partea mirelui, țeran de pe la Buzău: boi, vacă cu viței, cal de ginere, cal de lucru, căruță, livadă de pruni, zăbun, anteriu (modă de oraș), ghebă, căciulă, căldare, topor și sapă, iar, despre partea miresei, două vaci, un cal, loc de casă și de păragină, livadă de pruni, „ștergare de masă", mărămi de borangic, o ladă, perne, velinturi, cămăși „în mătăsuri", cămășoare, iar, ca adaus de la tîrg, o roche de stambă, una de șamalageà și o maloteà de ghermesut. Nici o sculă, un cercel, o brățea, o salbă. Și totuși țeranii care puteau întruchipa cu adusul celor doi soți o astfel de gospodărie, se pot privi ca bogați.

Uneltele, „ciuoaiele" şi mobilele casei erau de tot puţine, — adecă, pe de o parte, patul, masa, uneori scaunul, iar, pe de alta, ceea ce trebuia la lucrul pămîntului. Orice sătean era meşter lemnar şi n-avea nevoie de nici un ajutor pentru a tăia, potrivi, ciopli şi chiar înfrumuseţa prin săpături, cum se pricep a face şi astăzi sătenii din Gorj, din părţile Sibiului, din ale Bistriţei, îndeobşte cei de la munte, oierii care-şi au multe ceasuri de răgaz şi se pot apuca de astfel de lucruri migăloase. Topitul, turnatul, călitul şi bătutul fierului nu l-au putut deprinde bine ai noştri, sau cel puţin ei l-au uitat de pe la 1250 cînd tatarii au adus în ţerile noastre pe ţigani [2], meşterii, *faurii* din neam în neam, deprinşi „cu scînteia" încă din depărtata lor patrie asiatică, Industanul. Unele sate îşi aveau ţiganul la îndămînă, căci boierul stăpîn de ţigănie îşi lăsa robul să lucreze şi pe la oameni, în schimb pentru hrană sau vreun dar de îmbrăcăminte. Altele, care n-aveau boieri în preajma sau chiar în mijlocul lor, întrebuinţau pe corturarii pribegi, care treceau de-a lungul ţinuturilor păduroase cu şătrile, căruţele, ţigancele, copiii, căluţii, căţeii şi purceii lor. Şi cu meşterul faur care făcea cîte o sapă, cîte o broască, cîte o cheie — plugul era însă de lemn în cele mai vechi timpuri —, se făcea un fel de negoţ, dar, cum se vede, unul cu totul simplu şi primitiv.

Între ei, ţeranii trecutului celui mai adînc făceau numai vînzarea şi cumpărarea de pămînturi. Şi aceasta însă nu e prea veche, căci la început fiii, nepoţii, strănepoţii aceluiaşi tată trăiau pe moştenirea lui, pe *moşie*, pe *bătrîn*, fără a trage hotare, fiecare luîndu-şi cît se cuvenea după spiţa neamului [3], nu după numărul căsaşilor. Din sat nu se ducea nimeni în alte sate sau în oraşe, care nici nu prea erau, aşa încît vînzări între sine nu puteau să fie. Iar străinul nu era primit între ei prin cumpărarea de pămînt, ci numai prin căsătorie : cînd însă el venea astfel prin cununie cu o fată din sat, străinul căpăta dreptul de împărtăşire la pămînt al miresei, pe cînd se pare că acasă el îşi pierdea orice drept la moşia unui neam de care se desfăcuse prin *adopţiunea* aiurea. Numai de la o vreme încep a se slăbi aceste principii sfinţite de o îndelungată datină, care poate fi chiar mai veche decît alcătuirea deplină a neamului nostru.

Atunci însă cumpărătura nu se face de la început cu bani. Pe la 1400 boierii care luau pămînt de la boieri — aici nu mai stăpînea nici o datină, ci prin boierie cineva se *individualiza*, ieşea dintr-o seminţie pentru a fi *un om* — dădeau bani străini, zloţi tătăreşti, asupra rostului cărora ne vom lămuri îndată. Chiar după aceea, ţeranii n-aveau la îndămînă acest lesnicios, dar încă foarte rar mijloc de plată, aşa de rar încît şi vreunul din boierime îşi lua moşia cu linguri, pahare, cingători scumpe, cu cîte un cal bun de călărie. Cînd ajunseră a şti ce e banul, pe care-l vedeau, dar nu-l aveau, căci toate dările se răspundeau în natură, ei făceau socoteala în galbeni de aur şi zloţi de argint, dar plăteau în cojoace, în vite şi ogoare. Cea mai obişnuită plată trebuie să se fi făcut în capete de vită, căci într-o ţară bogată în poiene şi cîmpii goale de locuitori, în plaiuri fără stăpînitori siguri, care să caute a întrebuinţa pentru sămănături pămîntul, bogăţia cea mare o formau vitele.

Negoţul intern a fost deşteptat şi întărit numai prin alcătuirea unei bogate clase de boieri, care prin războaie, prin călătorii şi prin primirea de oaspeţi ajunsese a cunoaşte nevoile, trebuinţele şi gusturile Răsăritului bizantin, ale Apusului care cuprindea vecinătatea noastră şi pe unguri şi pe poloni, şi

adusese astfel în mijlocul simplei vieți patriarhale țerănești o viață nouă, mai vioaie, în stare să se schimbe și supusă prefacerilor răpezi pe care le aduce fluctuația înrîuririlor străinătății.

Cît despre săteni, ei s-au deprins a cumpăra într-adevăr și a vinde pe bani, altora decît celor ce se aflau în starea lor și stăteau în nemijlocita lor apropiere, numai foarte tîrziu, — putem zice cu deschiderea istoriei noastre moderne. Despre această schimbare a obiceiurilor lor comerciale va fi vorba numai la sfîrșitul acestei expuneri.

II.

Negoțul [4] străinilor într-o țară sau negoțul unei țeri cu străinii se ivește atunci cînd în vecinătatea acelei țări începe o viață economică deosebită de a ei, cînd păstorii se așează lîngă plugari, cînd orășenii se aciuiază în preajma sătenilor, cînd meșteri prind a lucra în apropierea celor ce vînd piei, lemne și alte produse ale naturii sau ale muncii omenești celei mai rudimentare. Aceasta se întîmplă apoi cînd între două mari izvoare de bogăție deosebită, fie naturală, fie venită din munca omului, se deschide un drum ce trece prin acea țară care pînă atunci nu avuse[se] ea încă un negoț cu străinătatea, nici, prin urmare, negustori străini în orașele și pe drumurile sale. Într-un caz, e comerțul propriu, iar în celălalt comerțul de tranzit.

Noi nu puteam începe cu un comerț propriu. Aceasta și din pricina stării noastre înseși, cît și a împrejurărilor în care se afla toată vecinătatea noastră.

În adevăr, foarte multă vreme, cum se întîmplă aceasta la popoarele cu o civilizație economică înapoiată, noi n-am avut prisosul, care se schimbă, care se vinde, care-și caută cumpărătorii sau îi ispitește. N-am avut prisosul fiindcă, supuindu-ne legii firești de a nu cheltui puteri mai multe decît trebuie, nu lucram decît pentru îndestularea nevoilor noastre. Dar aceste nevoi erau de tot puține. Potrivit cu starea noastră de propășire economică, păstrată de altfel pînă destul de tîrziu, ni trebuia „pînea de toate zilele", pînea *zi cu zi*, haina cu oarecare podoabe, locuința pentru a dormi vara, pentru a hiberna în timp de iarnă. Nu venise încă o cultură superioară pentru a deschide un viitor economiei casnice a fiecăruia și pentru a înmulți și înălța trebuințele omenești.

În timpul de astăzi însă, cînd o țară cu bogății naturale mari, cum a fost fără îndoială țara noastră, nu poate însăși, prin poporul său de baștină, să le scoată, să le puie în mișcare, să le prelucreze, asupra ei se prăvale, spre ea se aruncă, în chip firesc, munca omenească ce rămîne slobodă de aiurea. Atunci nu era așa. Popoarele trăiau, mulțămită întrucîtva și împrejurărilor politice, așa de adeseori tulburate, fiecare pentru sine. Dacă de la un timp întîlnim la noi străini, sași și unguri de o parte, armeni și nemți galițieni, de alta, aceasta nu vine dintr-o pornire a lor de a ni scotoci, pregăti și vinde bogățiile, ci din alte motive. Unii veneau ca meșteri pentru boieri, iar alții țineau, cum s-ar zice, conacele, locurile de oprire și împrospătare a puterilor, pentru negustorii cari făceau de-a lungul și de-a latul domniilor * românești negoțul cel de mare tranzit.

* Citește drumurilor !

Din cel[ă]lalt punct de vedere, vecinătatea noastră a fost foarte mult timp tot românească, o margine de românime mai risipită şi răzleaţă, iar dincolo de dînsa veneau străini care trăiau tot în împrejurările noastre, săteni a căror muncă nu dădea prisos fiindcă n-avea nici un scop mai înalt de urmărit. Dincolo de Nistrul Moldovei era, cale de mai multe zile, pustiul tătăresc, deasupra Moldovei era ţara ruşilor mici, care formase în veacul al XIII-lea, ce e drept, un regat, dar unul de stăpînire slabă, de hotare nehotărîte, de cultură puţină, care nici n-a ţinut multă vreme ; din această parte veneau în hotar cu ţinuturile şi judeţele româneşti, care sînt cea mai veche formă de organizare a noastră, numai mărunţi stăpînitori de pămînturi fără nici o însemnătate ori bogăţie. În Ardeal n-au fost, pînă după anul 1000, decît sate de români sau sălaşe, aproape ţigăneşti, de pecenegi de rasă turcească ; chiar ici şi colo, după venirea ungurilor, nu s-a făcut o schimbare deosebită : o mulţime de secui, unguri din avangardă, a fost strămutată de o parte şi de alta a Carpaţilor moldoveneşti, unde însă, fiind inferiori în civilizaţie românilor, ei au primit de la aceştia mai toate elementele portului, mai toate datinile vieţii şi, dacă n-ar fi adus de acasă legea catolică, ei ar fi luat şi legea noastră şi s-ar fi perdut astfel cu totul între ţeranii noştri ; încolo nu era adaus nimic alta decît un voievod în numele regelui Ungariei şi cîţiva castelani unguri. Peste Dunăre se mai păstra şirul vechilor cetăţi romane şi bizantine, de la Drîstorul-Silistra pînă la Vidinul, căruia ai noştri i-au zis Diiul, dar ele se mai ţineau numai în condiţii de tot proaste, mai mult pentru nevoile apărării hotarului, scop pentru care şi fuseseră înfiinţate.

Şi de aici se vede cît de greşită a fost credinţa că am fi putut avea pe acest timp porturi şi oraşe înfloritoare, pentru dezvoltarea cărora să fi fost aduşi chiar a încheia legături cu Mesembria [5] grecească de pe malul Mării Negre sau chiar cu nespus de depărtata Genovă. Pe la 1150 nu era deci nici un Galaţi [6], unde să fie corăbii greceşti, nu era nici un Bîrlad [7], unde să stea în voie bună şi siguranţă Ivanco Rostislavovici, principe rus, rătăcit din ţara lui şi fără nici o legătură cu acea Galiţie a neamului său, şi nu era nici atunci, nici după 1265, cînd genovezii au început abia a se întinde în Răsărit, nici pe urmă un San-Giorgio, pe locul Giurgiului [8], un Calafat [9], care să nu-şi fi schimbat numele nici pînă astăzi. Astfel de păreri, pe care le mai au încă atîţia oameni cari nu mai cetesc, se întemeiază pe documente falşe, pe etimologii greşite şi pe o desăvîrşită necunoştinţă sau uitare a împrejurărilor în care se trăia atunci la Dunărea de Jos.

III.

Schimbări s-au adus acestei vieţi paşnice, desigur, şi mulţămite, dar fără nici o putere şi nici o însemnătate, abia pe la anul 1300, înainte şi după această dată cînd se deschide un secol nou. Mai multe schimbări la hotarele noastre au adus la noi negoţul de tranzit între anumite părţi din Europa centrală, harnică în meşteşuguri, şi Răsăritul, cu mărfurile lui rare, de mirodenii, de bumbacuri şi mătăsării.

Regii unguri şi-au dat seama că o ţară întinsă, fără locuitori deşi, fără muncă felurită şi bine îndreptată, fără drumuri de negoţ şi oraşe de meşteşugari şi negustori nu e o ţară mare. Pe atunci, cu toate necurmatele lupte

dinlăuntrul ei, Germania avea un mare prisos de oameni pregătiți pentru felurile mai înalte de îndeletnicire omenească, care se revărsau deci în toate părțile. Mai ales însă în acele părți unde ei nu puteau întîmpina, ca în Franța cu orașele multe, ca în Țările de Jos care erau un singur uriaș atelier, ca în Italia, țara-cetate, învățătoarea Europei întregi în această privință, localnici care îndeplineau de multă vreme aceeași sarcină. Îndreptarea emigranților trebuia să fie deci, neapărat, spre Răsăritul slavilor și ungurilor, în mijlocul cărora eram prinși și noi.

Astfel veniră din părțile de la Rin cete întregi [10] de purtători ai culturii, care merseră și pînă în cercul de munți al Ardealului, care pe urma lor se îmbogățiră îndată cu orașe, pe cînd înainte de aceasta erau aici numai sate și cetăți. Cu o judecată cuminte a lucrurilor, ei nu se ținură numai către margine, acolo unde legătura cu Ungaria era mai strînsă, ci înaintară pînă către pasurile de către Țara Românească, stăpînită pe rînd de cumani [11] și pecenegi, apoi de tatari, care trebuia să dea principatul Țerii Românești [12] (pe la 1300) și al Moldovei (pe la 1360). În preajma pasului cu Turnu Roșu se întemeie Sibiul [13], iar în gura Branului, Brașovul [14], pe cînd în apropiere de munții de sus ai Moldovei, aproape de răscrucea drumurilor tăiate de apă se aciuase sașii din Rodna și din Bistrița [15]. Toate aceste orașe, stăpînitoare de trecători și capete de drumuri, erau în ființă la 1200. Li-a trebuit însă vreo sută de ani, în cursul cărora se orînduiră și la noi, prin scoaterea stăpînirii păgîne și sălbatece, condițiile vieții, pentru ca aceste cetăți săsești să-și poată îndeplini menirea lor, roditoare, și pentru ei și pentru noi. O încercare a regilor unguri de a grăbi lucrurile prin aducerea în Ardealul de jos a cavalerilor teutoni [16], chemați din Palestina, n-avu nici o izbîndă trainică: vitejii luptători pentru cruce trecură, în adevăr, în țară, puseră temeliile Cîmpulungului [17], care trăiește pînă astăzi, dar ei dispărură îndată, lăsînd regalității ungurești care-i gonise, o moștenire ce nu se putea păstra.

Alt curent al emigrației germane apucă prin Ungaria de sus, unde nu e oraș care să nu-și aibă începuturile de la acești colonișți care păstrează chiar pe alocurea și astăzi, ca la Pressburg-Pojon, întrebuințarea limbii strămoșești, și răzbătu în Polonia. Și aici regii erau bucuroși de venirea unor oaspeți așa de folositori veniturilor regale care se hrăneau în mare parte din vămi. Se întîmplă că pe la jumătatea veacului al XIV-lea rămășițele stăpînirii rusești, care erau o piedică pentru orice cultură și pentru orice muncă închegată, fură înlăturate din Galiția de mîna mai puternică a stăpînitorilor Poloniei. Pe locul unde tîrguri întărite trăiseră în chip păcătos în mijlocul gîlcevurilor fără sfîrșit, noii domni ai țerii căutară să înjghebe orașe vrednice de acest nume. Germanii erau un ajutor bine venit, și privilegiile lor fură deci întărite și întinse. Așa se începu bogăția și mărirea Cracoviei și a Lembergului sau, cum li ziceau ai noștri, Cracăului și Liovului [18].

Cam pe același timp, saracinii, ostașii arabi ai sultanilor din Siria și Egipt, nimiceau regatul Armeniei Mici de lîngă Marea Mediterană și bieții fugari trecură din țara lor pustiită în insulele vecine, Cipru, Rhodos, în coloniile italiene din Levant, dar mulți dintre dînșii străbătură Marea Neagră pentru a se oploși în marele oraș de lucru și de mișcare al Caffei [19] genoveze. Aici soseau negustorii galițieni, străbătînd stepa tătărească. Armenii [20], care aveau de lucru cu dînșii vînzîndu-li produse răsăritene aduse prin ai lor de acasă, fură ispitiți uneori a-i întovărăși în noua provincie

depărtată a regelui Poloniei. Astfel se întemeie şi în Lemberg o colonie de armeni, care se dezvoltă răpede şi căpătă peste puţin timp o mare însemnătate.

La 1261, cu ajutorul genovezilor cădea Împărăţia de împrumut pe care latinii [21], cruciaţii de la 1204, o încercaseră la Constantinopol. Negustorii foarte practici, cumpătaţi şi lipsiţi de simţ pentru războaie depărtate ai marelui oraş italian nu ajutaseră fără scopuri, pe care de multă vreme le aveau în minte. Împărăţia latinilor fusese întemeiată mai ales mulţămită veneţienilor, care-şi tăiaseră apoi o largă parte în moştenirea grecilor învinşi şi căutaseră a se face domnii economici ai Răsăritului întreg. Acuma Genova-şi răzbuna, şi ea căuta pentru sine stăpînirea pe care o smulsese de la alţii.

Ca o urmare a biruinţii deci, corăbiile genoveze pătrunseră în toate acele părţi unde se mai păstra stăpînirea sau înrîurirea constantinopolitană. Multă vreme, bizantinii îşi avuseră dregătorii şi ostaşii prin locuri destul de depărtate ale Mării Negre, pînă în Crimeea, care păstră pînă foarte tîrziu atîrnarea ei de Împărăţia Răsăritului. Această atîrnare nu dăinuise şi supt împăraţii latini. Tatarii din Rusia luaseră cu totul în stăpînire peninsula. Acuma genovezii se înţeleseră cu hanul şi căpătară de la dînsul dreptul de a-şi face pe aceste coaste o colonie, care avu cel mai mare noroc. Cu timpul, un lanţ de aşezări genoveze se înşiră de-a lungul acestei frumoase mări albastre, şi unul din cele mai mari drumuri de negoţ cu Răsăritul ţintea încă de pe la 1350 la Caffa.

În sfîrşit, o ultimă schimbare folositoare pentru negoţ se făcu la hotarele noastre. Ultimele timpuri ale vechiului Imperiu bizantin fuseseră numai o luptă necontenită cu statul cel nou întemeiat [22] la Tîrnovo pentru bulgari de păstorii ar[o]mîni ai munţilor. Nici o dată nu se odihniseră apoi armele în acea jumătate de veac cît ţinu Imperiul latin. Cînd Paleologii din Niceia intrară în Constantinopol, aducînd înapoi stăpînirea grecilor prin greci, o Bulgarie obosită stătea în preajma Bizanţului care se întorsese să moară la el acasă. Cînd însă după 1360 egemonia turcească se statornici în Balcani, cu toate campaniile de cucerire ale sultanilor osmanlîi, se făcu o oarecare linişte, priincioasă negoţului. Şi turcii dovediră că pot impune şi păzi o „pax romana".

Să adăugim la aceste împrejurări deplina liniştire şi curăţire de tatari a pămînturilor româneşti dintre Dunăre, Nistru şi Carpaţi, supt mîna puternică a domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti. Cu aceasta, iarăşi prin 1360, se asigura pe deplin negoţul răsăritean făcut pe aceste căi mai lesnicioase decît vechiul drum sîrbesc, unde pînă aproape de 1500 turci urmară războaiele lor de înstăpînire.

IV.

Din schimbul între Europa, reprezintată prin saşii ardeleni, prin nemţii şi armenii galiţieni, şi Levantul, ale cărui produse sînt strînse la Caffa şi la Constantinopol, se crează şi se înteţeşte viaţa de negoţ în ţerile noastre.

Afară de întîmplătoarele schimburi între vecinii europeni de o parte şi vecinii răsăriteni de alta, făcute prin pasurile noastre, toată această viaţă, foarte puternică, se scurge pe aceste două drumuri, pe aceste două rîuri mari: calea tătărească şi calea turcească. În ele se varsă o sumă de afluenţi, care nu sînt lipsiţi de însemnătate.

În Țara Românească, erau mai multe drumuri de acestea mărunte, spre care era îndreptat mai ales Sibiul. Se putea merge astfel de la Turnu Roșu, de la popasul din Rîmnic, unde stătea episcopul care fusese silit a părăsi Severinul [23], și de aici, fără alt loc unde sașii să poată găsi oameni de ai lor, gata să-i înștiințeze și să-i ajute, se ajungea la cetatea de pază a vadului peste Dunăre, la Turnu, sau Nicopoia cea Mică, în față cu care se vedea peste apa largă manina de stîncă a Nicopoiei, a Nicopoiei turcești, celei Mari. Trecerea Oltului de pe malul drept pe cel stîng se făcea pe podul cu luntrea de la Slatina.

Dacă sibienii care veneau pe acest drum mic voiau însă să atingă drumul cel mare cu Turcia și Răsăritul — căci de partea aceastălaltă nu se putea merge de la Nicopole mai departe —, ei o luau pe Dunăre și, după trecerea supt tunurile Giurgiului, ei atingeau Brăila [24], unde încă înainte de 1400, încă înainte de 1350, așteptau corăbiile cele mari, galerele venite pe Marea Neagră [25] din deosebite țeri păgîne. Și unele corăbii creștine care mergeau la Caffa, se abăteau pe la Chilia [26], multă vreme genoveză și ea, pînă la acest port al gurii Dunării. Brăila de astăzi, făcută pe ruinele cetății turcești, nu e poate tocmai pe locul vechii Brăile, care se ridicase așa de sus de la starea umilă a unui sat de pescari întemeiat de țeranul român Brăilă, Brae (cf. și Brăiloiu, format la rîndul său din Brăilă).

Brașovenii [27], din partea lor, nu mergeau cu carăle lor de mărfuri pe valea Timișului, care duce printre păduri dese și pe căi grele la Predeal, ci apucau în largul șesului, prin celălalt capăt al orașului de astăzi, unde era, de alminterea, Brașovul cel vechi, și atingeau Rîșnovaul [28], care pentru aceasta se ridica de la un sat la însemnătate de tîrgușor. De aici drumul se desfăcea iarăși în voie pînă ce atingea de-a dreptul, fără nici o pregătire, muntele la Bran [29], unde se ridică de la o vreme ca și la Landskrone de lîngă Tălmaciul Sibiului, ca și la Lotrioara și la Turnu Roșu, un castel de pază asupra trecătorii. Odată ce muntele era străbătut, între marile movile rotunzite, se ajungea în muncelele Țerii Românești. Calea urma, prăvălindu-se în cazane și strecurîndu-se printre înălțimi, apa Dîmboviței. La Rucăr [30], sat-tîrgușor, care pare întemeiat de sași, și la Dragoslave [31], unde stăteau vameșii domnului, era un întîi popas sigur. De aici se mergea la cea de-a doua așezare săsească pe pămîntul nostru, la Cîmpulung-Langenau. La Cîmpulung era o răscruce de drumuri ; o cale de legătură, care se întrebuințează și astăzi, putea duce la Ialomița, care purta pe malurile sale Scaunul Domniei, de pe la 1450 încoace, Tîrgoviștea [32], vechi tîrg românesc, care primise însă și sași între locuitorii săi. Ialomița ducea însă la Piua Petrei [33], la cetatea Floci din timpuri [sic !], și de aici luntrile urcau pînă la Brăila. Sau iarăși se putea merge pe valea Buzăului pînă la Siret, al cărui curs îndrepta tot către marele port dunărean. Pe calea Buzău—Brăila îl vedem pe Radu cel Frumos mergînd împotriva lui Ștefan cel Mare, prin anii 1470 [34].

Urmînd însă vechea călăuză de la hotar, Dîmbovița, se ieșea pe altă cale, în șes, unde păzea o cetate domnească, din care s-a făcut încă în veacul al XV-lea alt Scaun de Domnie, Bucureștii [35]. Iar de la București la Giurgiu se mergea prin șesul, plin atuncea de păduri, se trecea Argeșul la Călugăreni [36], unde Mihai Viteazul a înfruntat în 1595 pe vizirul Sinan care venea asupra reședinței sale bucureștene, și de aici se coboria la acel sat al lui Giurgiu, al lui Gheorghe adecă, unde s-a putut face o cetate, pe

rînd a românilor şi a turcilor, dar unde, cît priveşte viaţa de negoţ, nu s-a putut face niciodată mai mult decît un vad, ca al Turnului.

Cel dintîi din aceste drumuri era al Brăilei, adecă al Levantului, al mărilor, pe cînd cel de-al doilea era un drum turcesc de o însemnătate mai mică, un drum bulgăresc mai mult.

V.

Drumurile moldoveneşti [37] apar cu mult mai însemnate încă de la început, dar în schimb ele ţin mult mai puţin. De aceea, sau măcar *şi* de aceea, Moldova a întrecut cu mult principatul vecin în vremea lui Ştefan cel Mare şi al urmaşilor săi din veacul al XVI-lea pentru ca pe urmă, în cel următor, să piardă din ce în ce mai mult faţă de bielşugul mai mare al Ţerii Româneşti.

Şi aici drumul cel mare străbătea ţara în lung, şi aici el se desfăcea de la un loc într-o ramură levantină şi una curat turcească.

Capătul său stătea în mîna nemţilor şi armenilor din cele două mari emporii galiţiene. Liovenii, locuitorii din Lemberg, mai ales, treceau întîi, cu carăle lor totdeauna bine încunjurate şi păzite, prin ţerişoara de margine a Pocuţiei, unde vameşii regelui stăteau la Colomeia. Pe la Sniatyn, cetate destul de puternică, se atingea apoi graniţa Moldovei, aşa cum ea se ridicase în aceste părţi prin întregirile făcute de domnii Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea. Se trecea îndată peste cîteva sate de hotar din valea Prutului în a Siretului, şi această trecere se făcea probabil pe la Cernăuţi [38], care nu era însă pe atunci decît numai un vad pe Prut, nici măcar un tîrguşor, cît de sărăcăcios. Pe această nouă vale se întîmpina tîrgul Siretiului [39], unde stăteau destui „oaspeţi" strămutaţi din acea Galiţie, care ni trimetea pe acea vreme numai creştini. Se făcea un încunjur destul de mare, spre Apus, pentru a se ajunge la Suceava, unde erau mai totdeauna multe afaceri de hotărît cu cîrmuirea, unde era o vamă nouă de răspuns, unde se putea vinde destul, pe bani buni, străini, lui Vodă şi boierimii de curte care-l încunjura statornic.

Luîndu-se înapoi calea Siretiului, se trecea prin Roman [40], care se dezvoltase dintr-o cetate a lui Roman I-iu. Aici veneau mărfuri ardelene, care treceau prin depozitul de graniţă al Băii [41], asemenea cu Cîmpulungul muntean şi întemeiat, ca şi acesta, de saşii vecini încă de la începutul veacului al XIII-lea, şi se coboriau apoi fără alt popas pe apa Moldovei. La Bacău [42], veche creaţiune ungurească din timpul năvălirii secuilor şi fostă reşedinţă a episcopiei latine, soseau, tot prin secuime, alte mărfuri ardelene, care se coboriau prin Tulgheş şi Bicaz şi treceau pe la Cetatea de Piatră sau Piatra [43], de-a lungul Bistriţei. Prin alte două pasuri, Ghimeşul şi Oituzul, altă cară de-ale ardelenilor, ale celor din Braşov, ajungeau la Trotuş şi, după popasul de aici, ele dădeau viaţă altui punct de pe acest drum „muntenesc", Adjudul [44], unde apa Trotuşului se varsă în Siret. Apa Siretiului, la rîndul ei, ducea la Galaţi, la satul lui Galaţ, care n-are însă oarecare însemnătate decît numai din veacul al XVI-lea înainte. Pînă atunci, acest drum rămîne în adevăr „muntenesc", în ceia ce priveşte ţinta sa, căci ducea şi el la Brăila.

La început, cine lua drumul „tătăresc", pleca de la Suceava, pe o cale printre dealuri care se întrebuințează și acuma, spre Botoșani [45], unde nu mai întîlneai nemți galițieni sau sași nemți, a căror ultimă colonie era în Suceava, ci întîlneai numai armeni [46], dintre aceia care nu lipsiau, de alminterea, nici în Suceava, nici în Siret. De la Botoșani se căuta valea Bahluiului, care ducea la Hîrlău [47], cu biserici și curți domnești din vremea lui Ștefan cel Mare, apoi la Cotnari [48], unde erau cele mai bune vinuri ale Moldovei, și de aici la Iași [49], lîngă vărsarea Bahluiului în Jijia. Încă din al XIV-lea veac și Iașii și-au avut armeni, cu mult înainte de a fi scaunul cel nou al domniei. Prutul se trecea ceva mai jos, la vestitul vad al Țuțorei, și acum începea drumul pustiu prin ținutul de dealuri basarabean, care atingea la capăt Tighina [50] (Benderul de mai tîrziu), unde iarăși armenii își aveau biserica din timpurile cele mai vechi.

Cînd cu prădăciunile tătărești de pe la 1440 însă, care merseră pînă la Botoșani și pînă la Vaslui [51], drumul tătăresc se schimbase. Dar schimbarea își are obîrșia încă mai de mult, odată cu începutul veacului al XV-lea. Moldova capătă de la genovezi însemnata Cetate-Albă [52], care-și ridica zidurile fără pereche de puternice în preajma limanului prin care Nistrul se varsă în mare. Încă înainte de moartea lui Mircea cel Mare, Alexandru cel Bun, vecinul său moldovean, izbutise, pe de altă parte, să cîștige de la munteni cetatea Chiliei [53], și ea genoveză odinioară, unde veneau corăbiile italiene ca să încarce grîne încă înainte de 1360. Sau, cel puțin, moldovenii făcură pe malul stîng al Dunării o cetate a lor, care aruncă în umbră cetatea din ostrov a muntenilor și ajunse chiar a o stăpîni în curînd.

Acum drumul „tătăresc" trebuia să tindă aiurea decît la Tighina, de unde pînă la Caffa se întindea sălbateca stepă a tatarilor, pe care necontenit o străbăteau cetele hoților. Se mergea mai departe printre dealurile Moldovei, se atingea acum, în locul unde ele sînt mai învălmășite și, pînă în ziua de astăzi, mai bine înveșmîntate de pădure, tîrgul Vasluiului. Calea se coboară apoi printre înălțimi de lut sub care se scurgeau ape noroioase, la Bîrlad, trecînd dintr-o vale de rîuleț deci în alta. Cea din urmă ducea însă la Siret, deci la Galați. Se pare totuși că mai de mult se trecea Prutul pe la Fălciu, unde e al doilea vad mare al acestui rîu, pentru a ajunge de-a dreptul, fie la Chilia, cercetată de corăbii, ca și în țara vecină, Brăila, fie chiar de-a dreptul la mare, care se vede din cuprinsul Cetății-Albe.

Drumul nu era, fără îndoială, tocmai lesnicios. În acest bărăgan al Bugeacului Basarabiei, lipseau fîntînile. Dar pădurile pitice care au perit de atuncea, dădeau putința vînatului și lemne pentru focurile vesele ale serii. Oricum, era mai lesnicios și mai plăcut acest drum decît îndelungata rătăcire prin stepa în care tatarii vînau necontenit cîștigul prăzii. El a ispitit deci, firește, pe negustorii de pretutindeni, și a îmbogățit Moldova.

Nu trebuie să uităm în sfîrșit calea scurtă care ducea din Suceava în părțile răsăritene ale Poloniei. Ea mergea odată prin Siret la Cernăuți, dar pe urmă se întrebuința linia mai scurtă prin Dorohoi [54] și Hotin [55]. Postavurile polone se treceau prin Baia și Moldovița-Vama la Bistrița Ardealului, iar prin Bacău și Trotuș la Brașov.

Pentru țerile noastre trecerea marilor drumuri de negoț ale lumii avu mai multe urmări. Domnii se îmbogățiră prin vămi, și politica lor se resimte de aceasta. Apoi negustorii străini se așezară statornic la noi, ceea ce s-a

mai arătat şi aiurea. În sfîrşit, bogăţiile noastre începînd a fi mai bine cunoscute de aceşti călători ai afacerilor şi intereselor, ele fură cerute în străinătate, unde, prin creşterea necontenită a oraşelor din apropierea noastră, era tot mai multă nevoie de hrana pe care ne găsirăm îndemnaţi s-o căutăm prin îngrijirea noastră şi să le-o trimitem pentru o plată care a ajutat înaintarea noastră în cultură. Ai noştri, chiar şi orăşenii, dar şi boierii, de multe ori mai ales boierii, deprinseră negoţul şi începură chiar de la sine a face oferte şi trimeteri. Apoi negustorii străini nu treceau pe la noi fără să facă vînzare, şi în curînd se introduseră astfel înnoiri şi adăogiri însemnate în îmbrăcămintea şi împodobirea claselor stăpînitoare, precum aceasta s-a arătat aiurea. Nu trebuie să se uite apoi că unele mărfuri răsăritene se aduceau încă de pe vremea lui Alexandru cel Bun în Suceava, şi deci puteau să vie să le cumpere mai lesne negustorii din Polonia care se învoiau a plăti „vama" de vînzare, în folosul domnului.

VI.

Regimul vamal din alte timpuri n-are nici o asemănare cu acela pe care-l întrebuinţează astăzi toate popoarele. El nu e cu desăvîrşire asemenea nici de la un principat la celălalt, aşa încît el trebuie cercetat deosebit în Moldova şi în Ţara Românească, căci în fiecare din ele s-a desfăşurat supt alte înrîuriri şi nevoi. Trebuie să se ţie seamă apoi de faptul că, pe cînd astăzi, în acelaşi sistem de taxare, o naţiune a izbutit să capete un tarif şi alta un altul, pe atunci *sistemul* de vămuire varia de la o naţie cu care neguţam la cealaltă.

Faţă de saşii din Ardeal, atît moldovenii, cît şi muntenii se mulţămiau să hotărască suma care se cuvine domnului pentru fiece articol de comerţ: postav, pînză, dobitoace, peşte, *specii* răsăritene, lînă, seu, ceară, blănuri, piei, fierării, ba chiar pentru caii de la cară, pentru caii de supt călăreţ, pentru trecătorul pe jos: suma se socotea pentru moldoveni în *groşi* poloni, în *florini* şi *dinari* ungureşti, afară de peşti, de la cari se lua vama în natură.

Muntenii făceau socotelile în bani italieni şi în bani răsăriteni, de care băteau şi ei în ţară: ducaţi şi perperi, dar şi în dinari sau bani. Vechea cutire a mărfurilor ce se aduceau în Ţara Românească şi mergeau pe calea privilegiată a Brăilei, scutire întărită şi la 1368 [56], fusese pierdută de braşoveni. Se introduse deci sistemul general de a se lua vama îndoită, la trecerea muntelui şi la vadul Dunării, pentru mărfurile nescutite, ce călătoreau în străinătate, şi erau, prin urmare, la noi numai de tranzit. Şi cele scutite la intrare plăteau însă la Dunăre tariful fix de 3%. Mărfurile răsăritene plăteau iarăşi, cînd soseau la Dunăre, odată, şi odată la ieşire. Erau scutite de vamă mărfurile ieftene care veneau din Ardeal, puindu-se plată numai pentru postav, fierării şi mied. Orice marfă ieşea însă din ţară era supusă, cum s-a zis, vămii. Aceasta nu era fixă, ci se păstra vechea preţuire din cine ştie ce timpuri depărtate, pe cînd vama la Dunăre era de trei la sută. Vămi interioare se luau numai pentru peşte, şi anume în Brăila chiar şi în două popasuri ale drumului brăilean, Tîr[g]şorul [57] şi Tîrgoviştea. O uşurare era şi în clauza că mărfurile aduse spre vînzare vor plăti

numai jumătate din vamă la intrare, rămîind să se perceapă cealaltă ca taxă pe vînzare, în momentul desfacerii.

De aici se desfac unele principii și constatări, cu toată încîlcirea patriarhală a acestor tarife muntene. Se vede întîi că negoțul cu peștele era de o mare bogăție, și, în adevăr, cînd deschidem cel dintîi volum al socotelilor brașovene, la anul de la început, 1503, găsim între însemnările vameșului tot cară cu pește pe care le aduc sașii chiar, șcheii din suburbia românească a Brașovului, sau români, din toate părțile, de la Pitești, de la Tîr[g]șor, de la Buzău, din Cîmpulung, din Cîmpina, din Rîmnic, din Tîrgoviște, din Floci, din Teleajen, din Didrih, din Brăila, din Gherghița, din Florești, din Argeș, ba chiar din Moldova, din Trotuș, din Suceava chiar. Aducătorii erau cărăuși români, foarte mulți la număr, cum se întîmpină și în Moldova, pe lîngă cei germani și armeni, care veneau de-a dreptul din Galiția.

Se mai vede, iarăși, că un alt izvor de căpetenie era taxa de export și că deci călătoriile sașilor [58] de pe un mal pe altul al Dunării nu erau rare.

Se vede, în al treilea rînd, că se scuteau acele lucruri care aveau o vînzare mai restrînsă, așa încît în privința lor se putea face o plăcere negustorilor din țara vecină.

Și, în sfîrșit, se constată ființa unor venituri deosebite, luate din vămile dinăuntru, pentru unele orășele privilegiate.

Sistemul întrebuințat de domnii moldoveni, de la Alexandru cel Bun pînă la căderea stăpînirii lor asupra Chiliei și Cetății Albe, e cu mult mai precis, mai complicat și, cred, mai folositor vistieriei. Pe cînd în Țara Românească, acești negustori, oaspeți rari dincolo de Milcov, erau ținuți numai a plăti o vamă de hotar fixă, doi florini de fiecare car de marfă, și vămile interioare, rămîind apoi slobozi să facă ce voiesc cu lucrurile ce aduc, iată ce prevăd privilegiile din Moldova :

Sînt trei feluri de vămi : vama de hotar, vama interioară, în care se poate cuprinde și taxa de cumpărătură, și vama de căpetenie, la Suceava. Marfa de vînzare în Moldova are altă situație decît cea de export, și se face deosebire dacă exportul merge în Tataria sau în Polonia sau în Țara Românească. Exportul de vite cornute, de oi, de cai, de piei : de veveriță, de vulpe, de oaie, de bou, către Polonia e supus unei singure vămi la Suceava, pe cînd exportul cailor — oprit pentru caii cei buni — e supus la patru vămi pe rînd. Vitele cumpărate aiurea decît în Suceava plătesc numai taxa de vînzare. Vama de la Cetatea Albă e iertată cu totul lembergesilor, chiar cînd ar face vînzări mai mari către dregătorii tătărești. E scutit la întors peștele cumpărat la Brăila sau la Chilia. Orășenii au dreptul la un *fondaco* * în Suceava. Exportul în Ungaria însă e foarte împovărat, precum și acela de vite la tatari. La Siret se plătește vechea vamă, și tot așa vadul de la Cernăuți, ori cel de la Țutora. Straja are și ea drepturile sale de a fi plătită. Domnul își rezervă oprirea unor articole de export sau cumpărarea unor articole de import, înaintea oricui.

* [Depozit de mărfuri, han pentru negustori].

VII.

Marele negoţ moldovenesc şi muntean din veacul al XV-lea, acela care ajută luptele şi înlesni biruinţile, fu oprit, înainte şi după anul 1500, prin încălcările turceşti. Învingătorii marilor noastre silinţi către o viaţă de sine stătătoare urmară, şi întrucît priveşte ţerile noastre, vechile datine ale Bizanţului. Pe cînd cereau învinşilor tribut, un haraciu [59] de răscumpărare, ei se îngrijiră să aibă în mîinile lor locurile de trecere peste apele mărginaşe, vadurile, unde se culegea venitul bogat al vămilor. La 1484 [60], năvălind pe neaşteptate asupra lui Ştefan cel Mare, cu totul nepregătit, pentru întîiaşi dată în viaţa lui, ienicerii şi galeongiii lui Baiazid al II-lea puneau mîna pe Chilia din ostrovul Dunării, pe cetatea cea nouă din faţă şi pe Alba Cetate a limanului. Cu nouă ani înainte de aceasta, într-o mare catastrofă care avu răsunet în toate părţile lumii, minunata capitală a stăpînirilor genoveze din Crimeia, Caffa, era pentru totdeauna pierdută, în dauna negoţului Genovei şi în dauna negoţului lumii creştine. Încă de mult, begii turceşti sau chehaielele, locotenenţi ai begilor de peste Dunăre, stăteau la Turnu, la Giurgiu. Severinul fu smuls de la unguri şi păstrat de turci în 1523. La 1550, vestita Brăilă, poarta deschisă spre Răsărit a Ţerii Româneşti, îşi avea şi ea begul ; vama o strîngea de acum ghiumrucgiul (ghiumruc, κομμέρκον *commercium*, vamă) ; un nazir avea grija pescăriilor şi a celorlalte venituri, care erau acuma împărăteşti. Încă înainte de această nouă încălcare, în 1538, Soliman cel Mare, care zvîrlise de pe scaunul Moldovei pe Rareş, duşmănit şi de poloni şi de boierii săi, înălţa la Tighina zidurile noii cetăţi Bender, „poarta", pentru a străjui asupra Nistrului său. Dintre toate cetăţile de hotar care aveau paza apelor, rămăsese numai Hotinul moldovenilor în mîni româneşti.

Aceste îngustări ale pămîntului nostru, această retezare a întregii lui margini e, desigur, un mare fenomen politic. Dar el are şi urmări economice, pentru vistieria noastră, pentru negoţul nostru. Vistieria se făcu cu mult mai săracă prin pierderea venitului vămilor de la o graniţă întreagă, de la cea prin care se trecea spre răsărit. Din partea lor, negustorii străini, care plăteau acuma turcilor aceste drepturi de vamă, nu mai avură avîntul, siguranţa, îndemnul de călătorii îmbogăţitoare de altă dată. Turcii din veacul al XIV-lea erau desigur mai buni decît grecii, decît bulgarii şi sîrbii din acest timp, mai ales cînd aceştialalţi vecini erau într-o veşnică luptă între sine. Dar mai buni pentru străini decît vechii noştri domni, cinstiţi păstrători ai învoielilor, omenoşi, găzduitori ai negustorilor, nu erau nici cînd. Şi apoi din veacul al XIV-lea, cînd turcii sînt încă în epoca lor de frumoasă vitejie şi de credinţă adevărată, pînă în al XVI-lea chiar, e o mare deosebire în ceea ce priveşte firea acestui popor. Biruinţa grea întărise ; biruinţa uşoară de mai tîrziu, zilnica scurgere spre vistieria împăratului, spre vistieriile puternicilor a bogăţiei atîtor ţeri, robite sau închinate, atîtor neamuri de supuşi, roşesc, rugenindu-l de lux şi de lene, vechiul oţel turcoman al cuceritorilor. Negustorilor le era acum frică să mai treacă, la Dunăre şi Nistru, înaintea turcului cu ghiumrucul, care lua vama cam în acelaşi fel cum o ia astăzi vameşul sultanului din Maroc, şi astfel tot mai puţine se făcură carăle cu mărfuri care mergeau spre apele noastre de hotar, pe numele saşilor din Ardeal sau al armenilor, al nemţilor din Galiţia. Vama

n-o mai pierdeam noi, ce e dreptul, ci acei stăpîni destrăbălați și fără de credință ; dar ceea ce pierdeam, era întregul cîștig care se desfăcea pentru noi, cîștig curat negustoresc și cîștig de cultură, din trecerea aceasta a negustorilor pe pămîntul unui domn sau al celuilalt.

VIII.

Totuși și după aceasta noi făcurăm negoț cu Răsăritul, cu toate neapăratele pagube și nedreptăți, cu toată veșnica nesiguranță de la hotar. Îl făcurăm noi, cu mijloacele noastre mai puține, și astfel străinii, care nu mai mergeau, din vecini, de-a dreptul în țara mirodeniilor, a mătăsurilor, a stofelor de păr de cămilă, a vinurilor tari, dulci și aromite, puteră căpăta aceste mărfuri de la noi, cu un adaos de plată care rămînea în mînile noastre. Acesta a fost desigur unul din cuvintele pentru care s-a întemeiat la noi în veacul al XVII-lea o clasă a negustorilor de țară, clasă destul de mare la număr, de bogată și de înfloritoare.

O parte din acest negoț al nostru cu Răsăritul era impus, silit, cu toate că el nu era lipsit de folos pentru noi, chiar în aceste împrejurări.

Anume, închinîndu-ne [61] turcilor, luasem, neapărat, asupra noastră și îndatorirea de a-i ajuta cu hrană în timp de război, de a trimite „pînea" noastră, turmele noastre de oi (turcii disprețuiesc carnea de vacă), mierea noastră, unt, brînză în taberele lor, de cîte ori ei le așezau în vecinătatea țerilor românești. Hrană se trimetea pe Marea Neagră, în orișice timpuri, și la Constantinopol, turcii păstraseră acestui oraș situația înzestrată cu cele mai mari privilegii pe care o avusese în vremea stăpînirii grecești. Și supt sultani ca și supt împărații creștini, grija cea mare se îndrepta asupra capitalei [62], de la satul sau foametea, de la mulțămirea sau nemulțămirea căreia, atîrna păstrarea sau schimbarea celor mai înalți dregători și chiar soarta strălucitului stăpînitor care, domnind peste „două lumi", era însă robul „robilor" săi țarigrădeni. Tot așa de mult atîrna el de ienicerii ce-l încunjurau, ostași bine hrăniți. Sosirea galioanelor cu hrană era și acum supt turci un lucru tot așa de mare, tot așa de nerăbdător așteptat și de plin de urmări ca și în timpurile bizantine. La anumite soroace din an, bine cunoscute de toți, și care nu se puteau zăbovi fără cele mai strașnice urmări, trebuiau să răsară din zarea mării corăbiile cu grîul, berbecii, cu mierea Moldovei și Țerii Românești. De cu vreme, gelepi, măcelari, musulmani sau, deseori, creștini, slavi, armeni, greci, mai ales greci, mergeau pe la stîne, pe la *perdelele* și *odăile* de oi, și scriau cît se putea vinde din ele, învoindu-se cu păstorii sau cu boierii ce aveau turmele, pentru trimiterea lor într-un loc știut, de unde le porneau apoi *ciobanii* turcilor. De cele mai multe ori, domnul, care avea datorii față de împărăție, vindea oile ce i se cuveneau din dijmă, din așa numita *goștină* a oilor, gelepilor Țarigradului, care veneau apoi să le strîngă din toate locurile. Sau, iarăși, avînd nevoie de bani pentru nevoile sale la Poartă, domnul împrumuta de la acești gelepi, oameni care aveau întotdeauna pungile cu *aspri*, cu bani albi, la îndemînă, și-i lăsa apoi să-și strîngă datoria în capete de turmă. Gelepii erau buni bucuroși de o astfel de învoială, care li aducea o frumoasă dobîndă, și ei se îndesau la împrumutat cînd un domn punea pe oamenii săi din Constantinopol să-i caute bani. Mulți dintre dînșii erau mai totdeauna datornicii * voievozilor ce

* Citește *creditorii !*

se urmau în scaunele domniei românești, și, după ce-și trimiteau sau își duceau marfa vie la Constantinopol și primeau plata de la vistieria împărătească, ei se întorceau în preajma domnului, pîndindu-l de aproape, ca nu cumva să treacă, în socotelile și măsurile lui de om foarte strîmtorat, asupra datoriei pe care o avea față de dînșii. Grîul nostru mergea deseori pe ascuns sau pe față, cu știrea mărturisită sau nemărturisită a domnului și a dregătorilor lui, și peste alte granițe, dar oile de vînzare, din soiurile căutate mai mult de turci, *araman* și *chivirgic*, treceau cu toatele pe drumul cel mare ce ducea la porturile de încărcare : Galații Moldovei și Brăila Țerii Românești. Și săul vitelor mari, pastrama bună pentru războaiele lungi se cereau.

Caii noștri erau ceruți și pentru oastea stăpînilor, în rîndul întîi de către turci : săul și grăsimea din oase, *țervișul*, slujeau mai mult la ungerea corăbiilor din flota împărătească. Dacă se exportau într-acolo și *boi*, era mai mult pentru nevoile creștinilor din capitala turcească. Cele mai multe din *lemnele* care treceau hotarul, mergeau și ele la cetățile turcești ce se înălțau ori se dregeau prin vecinătate, sau ele erau încărcate pe galioane și duse la Constantinopol, unde se întrebuințau pentru durarea corăbiilor, pentru clădirea palatelor împărătești și altor zidiri făcute din porunca și cu cheltuiala sultanului. Din ocnele noastre pleca, atunci ca și mai tîrziu, mai toată *sarea* de care aveau trebuință provinciile vecine ale Împărăției, căci pe pămîntul turcesc din Europa nu se mai culegea altă sare decît sarea din bălțile de la Anchialos, unde se strîngea pentru aceasta, din cele mai vechi timpuri, apa Mării Negre. Să se mai adauge necontenita cerere a turcilor de a li se trimite *ceară* pentru lumînări curate în multele încăperi ale seraiului, mare cît o lume, în casele ocrotiților Porții și în atîtea moschei împărătești, și *piei* pentru trebuința oștirilor mai ales. *Salitra*, care se culegea pe la Soroca, era și ea înscrisă între furniturile militare neplătite.

Aceste cereri nu erau făcute însă pînă în veacul al XVIII-lea fără a se pune în vedere domnului sau, prin el, vînzătorilor, că Poarta înțelege să plătească, deși fără nici un fel de negustorie, cu un preț fix, care nu era prea mare. Unele furnituri venite de la Domnie vor fi fost trecute în sama haraciului sau a datoriilor țerii față de Împărăție. Abuzurile nu puteau să lipsească, dar niciodată în epoca pe care o avem acum în vedere, ele n-au adus stabilirea unei *norme* abuzive, unui *principiu* de despoiere. Anumite împrejurări ce nu se puteau înlătura, au adus în veacul al XVIII-lea, în dauna noastră vădită, o altă stare de lucruri, care se cuvine a fi arătată deosebit.

IX.

Rămîneau însă destule articole și pentru negoțul cu străinătatea [63]. Ele se îndreptau din Țara Românească către Ardeal, unde închiderea pasurilor, din partea vreunui domn supărat pentru adăpostirea de pribegi sau pentru altă jignire, era privită ca o mare pagubă, întru înlăturarea căreia se cheltuiau cele mai mari silinți. Ardealul a trăit ca țară deosebită, cu principii ei sub suzeranitate turcească, pînă la sfîrșitul veacului al XVII-lea și pînă atunci, sașii, deși slăbiți ca hărnicie și avere, au tot cerut de la vecinii munteni acele produse pe care turcii nu puneau mîna înaintea oricui altuia.

Boierii din Oltenia trimeteau cîrduri întregi de *porci*, pe care-i îngrășau în marile păduri de stejar de la munte, care s-au tăiat de atuncea, și cu banii cîștigați astfel, de pe acești *rîmători*, pe care-i lăudau că sînt așa de grași, încît nici nu se mai pot ține pe picioare, ei își acopereau și trebuințele de gospodărie și cheltuielile luxului, care începea să se iveaască. Negustorii de porci în foarte mare măsură erau toți boierii mari din Țara Oltului, și chiar unii dintre ai Munteniei propriu-zise: Știrbeii, Bălenii ș.a. *Lîna* era mai ales foarte căutată, și toate fabricile săsești din țara vecină lucrau cu lîna ce venea din principatul muntean sau și din părțile dunărene ale Bulgariei, mai ales din ținutul Vidinului. Agenți, români sau bulgari, răscoleau toate văile și intrau în vorbă cu păstorii pentru a cumpăra *mițele*, pe care erau datori să le aducă îndată după tuns la locul pe care-l hotărîse agentul. Mult mai puțin se căutau vitele albe, care se aduceau mai ales din Moldova, sau oile, din care muntenii n-aveau niciodată un mare prisos; trimeterile de piei nelucrate nu se întîmpină nici ele tocmai des. Dimpotrivă, era foarte mult cerut și destul de bine plătit un alt articol: *vinurile*. Viile boierești erau multe, cu toate că rodul lor nu era destul de prețuit. Dumitrachi Bibescu, tatăl lui Bibescu Vodă și al lui Știrbei Vodă, se mira cînd i se spuse în Ardeal că vinul acela bun pe care l-a băut la o masă de cinste, e vin de Drăgășani, dar, ce e dreptul, peste cîțiva ani el sădise cu viță tot pămîntul ce avea pe dealurile vîlcene și vindea bine în Ardeal vinurile sale de Drăgășani, pe care le lăuda spuind că cine le cunoaște odată, nu poate să nu mai întrebe de dînsele.

Pînă foarte tîrziu, carăle cu *pește* din țară au sosit zilnic în Brașov și în Sibiu cu cărăuși munteni sau români din posesiile acestor cetăți.

Cu alți vecini muntenii n-au încercat legături de negoț. Totuși se pare că de la dînșii venea acea bună *ceară* [64] românească de care se foloseau venețienii, pînă ce Imperiul vecin al Germaniei opri trecerea acestei mărfi, de care și el avea nevoie, pînă la depărtata republică italiană.

Înainte de toate, moldovenii făceau negoț cu *boii*, ale căror cirezi acopereau din primăvară pînă în toamnă întinsele și grasele pășuni ale poenilor și văilor. Alexandru Vodă Lăpușneanu plătea ardelenilor cumpărăturile sale trimețîndu-li boi de vînzare. El era și un mare negustor de *porci*, și se supăra cînd rîmătorii lui nu se puteau vinde la Bistrița ardeleană decît cu trei galbeni părechea. Dar niciodată vînzarea de porci n-a fost o ramură însemnată a negoțului moldovenesc, care se răzima mai ales pe trimeterea vitelor albe. Se desfăceau destule, și în Ardeal se făceau asociații între sașii din acolo și ungurii de prin orașele Moldovei; pe la 1547 astfel de tovarăși puteau cumpăra în această țară capul de viță cu 5 florini și desigur că, vînzîndu-l în Ardeal, ei scoteau un cîștig frumos.

Cei mai mulți boi nu se trimeteau însă nici la Brașov, nici la Bistrița ardeleană. Negustorii moldoveni se duceau în Polonia vecină, sau negustorii din Polonia veneau să-i cumpere în țară. La bîlciul din Lemberg soseau astfel cu boii de vînzare, la 1557, negustorii moldoveni, Andreico, Toma Stigleț, Romașcu și Manea din Suceava, Hagiadur Armeanul din Botoșani, Avram Șirzincă din Iași, Giurgea din Siret. Cirezile treceau mai mult pe la Hotin, unde era vama cea mare. Vameșii erau uneori români, alte ori însă greci adevărați, greci italianizați, din posesiile venețiene, raguzani de la Marea Adriatică. Oameni bogați, ei făceau de multe ori și negoț pe sama

lor, și, pe la 1560, Nicoară, vameșul din Hotin, vindea boi în Polonia pentru suma de 418 ughi sau galbeni ungurești de aur. Și la iarmarocul de la Sniatyn veneau cumpărători poloni pentru boi moldovenești, din acea rasă veche care se socotea pe atunci mai presus decît rasele străine. De cele mai multe ori, negustorul cel mai mare era voievodul însuși, și vameșul nu era decît un agent al său. În 1560, Lăpușneanu, care n-a fost numai un cumplit tiran, ci și un negustor priceput și harnic, negocia cu un venețian, Iosif de Francisci, care trimesese a i se căuta boi în Moldova. Domnul se învoia cu bucurie la acest plan, și cerea ca jumătate din plată să și i se dea în galbeni ungurești, în *ughi* de cei buni, iar cealaltă jumătate să se facă în „catifea cu flori de aur, mătasă roșie păroasă, damasc, atlaz și altfel de mătăsării și postavuri, precum ecarlată, grenată, *stammet* — care se aducea și din Ardeal —, postav de Londra, postav de Bergamo". Și pînă astăzi se află în arhivele din Veneția o scrisoare slavonă a lui Alexandru Vodă privitoare la afacerile de negoț pe care le urmărea pînă în locuri așa de depărtate, dar și așa de bine cunoscute tuturor pe acea vreme.

Boii din Moldova nu se întrebuințau numai pentru hrana locuitorilor din multele orașe înfloritoare ale Poloniei; negustorii din această țară îi duceau mai departe, în Silezia sau la Danzig, de unde-i luau corăbii engleze. În vederea unui negoț direct cu Moldova, trecu prin această țară la 1586 un agent englez, Austell, care, venind din Constantinopol, trecu, prin Polonia și Germania, spre portul Hamburg. Peste doi ani, Petru Șchiopul, domn moldovenesc, dădea o carte de trecere și așezare supușilor englezi, adresînd-o lui Harebone, ambasadorul de curînd așezat la Constantinopol al reginei Elisabeta. [65]

Exportul de oi și de lînă din această țară se va fi făcut tot în Polonia, dar în măsură mică. Piei se vindeau însă destule la orășenii din Sniatyn și Lemberg. Caii moldovenești, cu care și-a purtat războaiele Ștefan cel Mare, erau, desigur, cunoscuți de vecini, dar pînă la o vreme domnii neatîrnați, apoi stăpînii turci vor fi oprit cu asprime vînzarea lor în străinătate. Abia la începutul veacului al XVII-lea, vedem pe patricianul venețian Paul Minio [66], care ținea pe fata lui Petru Vodă Șchiopul și care călătorise în Moldova, propuind a se cumpăra cai de aceștia pentru cavaleria italiană și dalmatină a Republicii și a se trimete prin Vidin și Bosnia, cale de cincisprezece zile, la Spalato *, pe coasta Adriaticei. Vinuri moldovenești ieftene treceau în Polonia.

În sfîrșit, în veacul al XVII-lea măcar, unii boieri care aveau întinse păduri pe moșiile lor și nu puteau vinde în străinătate lemnele, ardeau copacii și vindeau *potașul* din cenușa lor, care se căuta, iarăși, foarte mult în Polonia.

Nu trebuie să se uite apoi acel negoț al *cazacliilor*, care duceau în țara muscalilor și cazacilor vinuri și aduceau de acolo, pentru domn, boierime și pentru turci, blănuri de samur și *dinți de pește*, fildeș, adus de caravanele Asiei.

---

* Split.

X.

Numărul grecilor așezați în principate între 1500 și 1600 nu era mic, fără să se poată alătura însă cu acel care se întîlnește ceva mai tîrziu. Aceștia nu erau însă decît într-o mică măsură dregători și casnici ai domnului ori clerici. Ei se țineau cu negoțul.

Acest negoț nu urmărea, ca al gelepilor, al *saigiilor* sau păstori, ce strîngeau turmele, al *beglicgiilor*, care căutau furniturile de *beilic*, al *capanliilor*, pe care-i trimetea „capanul", tîrgul împărătesc din Constantinopol, al *casapilor* veniți de la căpetenia măcelarilor țarigrădeni, Casap-Başa —, nu urmărea deci produsele țării. Ei nu se hrăneau și îmbogățeau nici din camăta pe care de cele mai multe ori o făceau aceia. Rostul lor era acela al aducătorilor de mărfuri răsăritene pe care le desfăceau pe la boieri, mergînd din casă în casă, ca la Constantinopol prin seraiurile puternicilor, sau pe care le expuneau în prăvăliile de pe la hanuri; dar unii duceau aceste mărfuri și peste hotar.

Negustori trecuți prin Țara Românească, unde ni învățaseră limba, se așezară astfel pe încetul în toate orașele și tîrgurile, mari și mici, ale Ardealului. Îi găsim la Brașov, la Sibiu mai întîi, și pînă la Tokaj, pe malul Tisei. Încă de la 1636, Gheorghe Rákóczy, principele Ardealului, un bun gospodar, li dădu un privilegiu, făcînd din ei o Companie [67], care-și avea birul ei hotărît, cîrmuirea ei deosebită prin dregători aleși, agenții săi anume pentru strîngerea birului datorit cîrmuirii. Ramurile Companiei grecești se tot înmulțiră; pe lîngă grecii, bulgarii, sîrbii, armenii de la început se adauseră de la o bucată de vreme români de dincolo sau de dincoace, și aceștia ajunseră a romaniza pe încetul măcar unele din companii, mulțămită și multelor legături zilnice cu elementul românesc din Ardeal și cu ținuturile principatului muntean. Pe urma acestor grupări de negustori au rămas alor noștri din Ardeal biserici frumoase, mari, bine înzestrate cu toate cele ce trebuie pentru slujbă, precum și elemente orășenești care au fost de cel mai mare folos dezvoltării neamului românesc în acele părți.

Prin acești oameni căpătau casele de negoț din Ardeal și cele din Europa care stăteau în legătură cu dînsele, bumbacul din ce în ce mai folositor, țeseturi din „Turcia" și mirodeniile care nu erau mai puțin căutate decît în evul mediu. Un articol de comerț foarte însemnat care se căpăta pe această cale, sînt *cordovanele*, pieile lucrate în Răsărit după datina arabilor din Cordova.

Acești greci erau veniți mai mult din Macedonia și părțile vecine cu dînsa.

XI.

Țara Românească mai avea însă de la un timp și alți negustori de marfă „turcească", pe chiprovicenii [68] veniți din Bulgaria, din orășelul Chiproveț * sau Ciproveț în Balcani, și unele sate vecine, unde locuitorii erau cîștigați la catolicism. Pe la 1688 cei mai mulți însă fugiseră de frica

* Ciprovci.

turcilor aici la noi şi apoi în Ardeal la Alvinţi *, unde ei se pierdură între „companiştii" romanizaţi. Unii dintre „grecii" de la Deva şi Bălgradul Ardealului (Alba-Iulia) sînt dintre aceşti chiproviceni fugari care ştiau încă de la început foarte bine românește. Familiile Parcevici, Paiacevici, care şi-au înscris numele în analele misiunilor catolice sau în istoria monarhiei vecine, se coboară dintre fruntaşi de-ai bulgarilor acestora.

În Moldova pătrunseră alţii, a căror patrie erau stăpînirile veneţiene din Răsărit, şi mai ales marea insulă a Cretei. Cunoscători de italieneşte, deprinşi cu felul de trai din Europa latină, ocrotiţi de un guvern care nu pierdea niciodată din vedere interesele de negoţ ale cetăţenilor şi supuşilor săi, aceşti cretani pricepuţi şi îndrăzneţi erau deopotrivă acasă la dînşii în Iaşi, în Suceava, la Lemberg [69] şi în alte centre negustoreşti ale Poloniei. Unii dintre dînşii ajunseră la o mare însemnătate. Astfel Constantin Corniact [70] a fost pe rînd vameşul lui Alexandru Lăpuşneanu şi al regelui Poloniei, în slujba căruia muri, lăsînd faima un[ui] adevărat „patrician", bogat şi puternic. Un Vevelli, Constantin sau Ioan-Baptist, fu dregător şi sfetnic de căpetenie pe lîngă domnii moldoveni de limbă grecească de la începutul veacului al XVII-lea. Pe un timp cînd o Maria Amirali [71] din Rhodos ajungea doamna lui Petru Şchiopul, unul din urmaşii acestuia, Iancu Vodă Sasul [72], se căsători cu grecoaica Maria, văduva unui Antoniu, şi fata acestui Antoniu luă pe grecul Catacalo. Colonia din Lemberg a cretanilor greco-italieni care făceau negoţ cu Răsăritul prin Moldova, aducînd apusenilor pe această cale vin din insule şi stofe, postavuri orientale, era bine cunoscută, şi avem o mulţime de ştiri privitoare la viaţa ei prin anii 1600.

XII.

De cînd amîndouă ţerile noastre căzuse în atîrnarea turcilor şi nu mai erau socotite de vecini ca nişte state care pot lua de sine hotărîrile privitoare la viaţa lor, nu se mai încheiau tratate de comerţ cu dînsele, nu se mai cereau de la românii noştri privilegii comerciale, de care s-ar fi folosit numai un număr de străini cu mult mai restrîns decît odinioară. Nici măcar lui Bogdan Orbul sau lui Petru Rareş nu i-au cerut negustorii din Lemberg, cei mai interesaţi la aceasta, o întărire a vechilor drepturi pe care le aveau la noi, mai ales în Moldova, supuşii regelui Poloniei. Saşii din Ardeal, pe de altă parte, nu mai erau acum oamenii regelui Ungariei, ci ai unui principe ardelean, şi el închinat turcilor, şi care n-avea prin urmare decît trecerea sa personală pe lîngă puternicii din Constantinopol.

Practica, nevoile zilnice, înţelegeri nescrise sau mici învoieli pierdute vor fi adus pe încetul schimbări în regimul vamal la care erau supuşi în amîndouă principatele negustorii veniţi de peste hotar. În cea mai mare parte, rămîneau însă, pe hîrtie, vechile clauze, ce se strămutau dintr-o condică domnească în alta, dintr-un *catastif* în acela care-i lua locul. Cînd se făcea o schimbare mărturisită şi pusă în scris, nu se mai întreba vecinul şi nu se negocia un nou tratat, ci ajungea o măsură a cîrmuitorului moldovean şi muntean, împotriva căreia, ce e dreptul, cu mai multă sau mai pu-

* Vinţu de Jos.

ținã izbîndă, se putea plînge cineva la Poartă. Cînd se încheia vreo învoială cu vecinii, aceasta avea în vedere vreun scop politic revoluționar sau cuprindea numai prevederi cu privire la asigurarea hotarelor.

Avem *tariful vamal* al lui Constantin Brîncoveanu, dat în 1691. El se deosebește de vechile privilegii prin aceea că are un caracter general, valabil deopotrivă pentru localnici și pentru străinii din orice parte. Taxa, hotărîtă întotdeauna în bani, se socotea pe unitatea de marfă: „un lup", „o coasă", „o vidră", pe măsura de capacitate pentru licvide, *copul*, butea (numai de vin), pentru grîne pe *ferdelă*, care se întrebuința pretutindeni în Ardealul vecin, pentru ceara singură de măsura de greutate turcească a ocăi sau ocalei, iar pentru toate celelalte de *povară*, de vechiul *iuc*, „încărcătura de cal" a turcilor, analogă cu acel *summo* sau *sommo* după care socoteau genovezii în coloniile lor orientale, și în legătură desigur cu vreo veche unitate de prețuire bizantină. Unele poveri sînt numite după marfa ce cuprind, altele însă după originea unei mărfi ce nu se numește: astfel se prevede vama pentru poveri de Persia sau de *Agem*, pentru poveri de Țarigrad, de Adrianopol sau de *Odriiu*, de Brusa, de Sofia, de Tîrnovo, de Veneția și de *Rumele* sau de Rumelia; poate că e vorba de marfă amestecată, venind din aceste locuri. Turcii vor fi impus a nu se socoti marfa *lor* decît după greutate, pe cînd marfa ardeleană, marfa *evropenească* era prețuită după natura ei. Fără nici o rînduială se înșiră astfel deosebitele articole, așa încît după „copurile" de rachiu și de ulei, vine „lupul", adică pielea de lup, apoi poverile de „ierbe de dohtorii", de roșcove, de oțet, de săpun și de brînză [9]. Unele vămi, ca pentru „omul călare", și „omul pedestru", amintesc puncte din tratatele cu ardelenii în veacul al XIV-lea și al XV-lea.

XIII.

În aceste împrejurări se alcătui la noi o clasă de negustori români. Să încercăm a-i reconstitui, pe cît se poate, fizionomia așa cum se înfățișează la sfîrșitul veacului al XVII-lea înaintea amestecului celui mare al mărfurilor și negustorilor europeni, înainte de deschiderea, sau încercarea măcar, a marilor drumuri de negoț moderne.

Orașele săsești din Ardeal, cele nemțești din Ungaria de sus și din Polonia s-au bucurat de la început de o autonomie asigurată prin privilegii regale. Aceasta pentru că acolo regele a adus din străinătatea depărtată pe coloniști. La noi însă, coloniștii s-au strîns cînd și cum au vrut, și domnia i-a găsit așezați de mai multă vreme, înfrățiți cu localnicii ce se strînsese în jurul lor și mai mult decît pe jumătate desnaționalizați. Nu mai putea fi vorba de privilegii cumpănite și alcătuite la Curte; și în viața orășenească, trecutul și-a păstrat numai drepturile sale, datina a rămas în putere.

Astfel orașele au trăit și mai departe cu Sfatul lor de cetățeni aleși, avînd în frunte pe unul ieșit din mijlocul Sfatului. În Moldova, unde a învins norma germană din Galiția și dreptul german zis de Magdeburg [74], sistemul magdeburghez de organizare și conducere a orașelor, căpetenia se chema *șoltuz* (Schultheiss), sau, ca la poloni, *voit*, iar membrii Sfatului erau

[9] V. tariful în *Studii și doc.*, V, pp. 364—367, în același, XII, pp. 12—17. Mult timp, *Archiva* [73] din Iași a anunțat în zădar tipărirea tarifului vamal de supt Brîncoveanu, — nu știm după ce copie.

pîrgari (Bürger), unii putînd fi intitulaţi „pîrgari mari". Hotărîrile se luau şi mărturiile se dădeau şi în numele „oamenilor buni", „negustori şi tîrgoveţi". În Ţara Românească, în locul şoltuzului se află, după moda săsească, un judeţ (*Richter*) şi un număr de pîrgari — tot doisprezece. Aici foştii judeţi stau în acte în acelaşi rînd cu judeţul care cîrmuieşte. Niciunul din aceşti dregători nu e meşter sau boier sau lucrător de pămînt. „Ţeranii" cari sînt în satele din margine nu pot fi cuprinşi în oraş; aşa se întîmplă cu cei din satul Săseşti în apropierea Bîrladului. Preoţii fac parte însă din comuna „orăşanului"-negustor. Pîrcălabul, care e comandantul oraşului întărit, marele vătaf al ţinutului, ureadnicul sau namestnicul, care înfăţişează puterea civilă, vornicii, care arată drepturile de proprietate ale Domniei sau ale vreunui boier, vameşii domneşti, ispravnicii pentru vreo delegaţie în acel loc, pivnicierii lui vodă la Cotnari, aceia se află *pe lîngă* oraş, dar n-au a face cu ţesătura lui veche, intimă.

De la oraşe, supt pecetea lor cu stemă şi inscripţie [75], de multe ori aşa de stîngaci imitată după cea veche, încît nu se înţelege nimic, ni s-au păstrat numai mărturii în afaceri de vînzare sau de schimb sau de judecată şi cîte o scrisoare îndreptată totdeauna *numai* către alte oraşe, din străinătate: Bistriţa Ardealului, Braşovul, Lembergul. Dar rostul sfaturilor orăşeneşti nu era numai acesta.

Ele păstrau un „catastif al tîrgului", în care se însemnau toate schimbările de proprietate, în care se treceau poate actele de vînzare întregi, şi chiar zapisele de datorie. Ele se îngrijeau de ţinerea bîlciurilor, a iarmaroacelor, care erau izvorul de bogăţie cel mai însemnat al oraşului şi ale cărora dată şi loc nu se puteau schimba, de la o vreme fără o învoire din partea Domniei. Ele culegeau poate anumite gloabe de la aceia care călcau orînduielile oraşului sau ale bîlciului. În apărarea cetăţii ele vor fi avut fără îndoială vreun amestec îndătinat. În sfîrşit, sfatul şi căpetenia oraşului luau măsurile de trebuinţă pentru a se strînge de la orăşenii-negustori suma ce se datoria domniei. Prin grija lor se îndeplineau şi unele îndatoriri faţă de domn, precum era la Iaşi aceea de a se schimba atîţia bani de tot felul ce veneau la vistierie în bani buni, noi, de care avea nevoie stăpînitorul pentru plăţile sale.

De la o vreme însă, se pare că meşteşugarii, uniţi în *frăţii* sau bresle [76], asemenea corporaţiilor din Apus, cu bisericile lor, cu hramurile lor, cu bătrînii sau *staroştii* lor purtînd un nume împrumutat din Polonia, au tot cîştigat prin numărul lor teren faţă de negustori, cari se tot împuţinau. Astfel în veacul al XVIII-lea, sfatul cel vechi al negustorilor pierde necontenit din însemnătatea sa şi chiar dispare în cele mai multe oraşe, pe cînd breasla cu starostele în frunte, păstrează pentru dînsul întregul rost al vieţii orăşeneşti.

La aceasta a ajutat mult şi intrarea negustorilor străini, veniţi în anumite condiţii, în sînul vechiului oraş privilegiat. Ei erau organizaţi de la început în breaslă. Aşa s-a întîmplat cu armenii [77] din Suceava, care-şi aveau şoltuzul deosebit, şi cu chiprovicieni[i] bulgari; aşa s-a făcut şi cu braşovenii, cu acei români din Şchei [78], foşti cărăuşi şi lucrători de pămînt, care, deprinzînd negoţul de la companişti şi neîncăpînd în strîmtoarea privilegiilor de acasă de la ei, veneau să se aşeze „dincoace" în Bucureşti şi în deosebite oraşe ale ţerii. Ei n-au nimic a face cu organizarea

localnicilor, ci stau deosebiți de dînșii ca breaslă, cu staroste, cu vătafi, cu scutiri și ocrotiri.

Ei n-aveau nici una din sarcinile negustorilor de țară, care erau în Țara Românească: *fumăritul* prăvăliilor, *cotăritul* buților, schimbul și împrumutul către vistierie, „așternuturile", „armăturile" pentru oaspeții turci, „podinile", pentru ținerea stradelor în stare bună, pentru făcutul și dresul *podurilor*, veniturile sfatului, pocloanele de covoare, blăni, pahare ale dregătorilor și boierilor.

În Moldova, orice cîrciumă are de plătit camena cămănarilor, pentru vin, cuparului cupăritul, pentru cupe, bezmenul pentru chiria casei, bourul pentru pecetea ce se pune pe buți, braniștea, pentru locul casei, locul agesc, pentru răsplătirea agăi, prefect de poliție.

La Galați negustorii dau în 1683, pe lîngă birul lor învoit, banii săului, pentru săul cerut de turci de la domnie, banii mezelgiului, adică ai celui ce are poșta cu Constantinopolea, și ale „năpăști".

Astfel în acest veac negustorii români rămîn numai o breaslă între multe altele, o clasă a *ruptașilor*, care au „rupt" o învoială cu vistieria, și între ruptași și breslași ei sînt cei mai puțini fericiți, fiind „de țară".

Primirea modelor turcești, între care era și o asemenea împărțire a meșterilor și a negustorilor în *esnafuri*, cu anumite roluri în părăzile [79] capitalei, a înrîurit și ea la această îngustare de situație a negustorilor noștri și la sfărîmarea totală a vechilor așezăminte.

XIV.

Negustorii din alte timpuri se pot împărți în negustori drumeți și așezați. Cei dintîi erau mult mai mulți decît cei de-ai doilea. Ei veneau cu carăle, se adăposteau în curtea *hanului* cu multe cerdace, care încunjura mănăstirea sau biserica de la care-și lua numele și în a căreia stăpînire era. Toți răsăritenii făceau așa și, deoarece ei veneau mai ales în Țara Românească, Bucureștii erau plini de astfel de hanuri [80] mănăstirești. Negustorii stăteau, se odihneau, vindeau pe la casele mari și plecau în altă parte. Pentru turci se făcu apoi o casă de primire anume, la *carvasară* (caravan-serai adică). Apusenii vor fi avut conacele lor anume.

Negustorii așezați aveau prăvălii sau dughene, case la stradă, cu o singură odaie în față, cum sînt multe din acelea care, pînă și pe Calea Victoriei, necinstesc Bucureștii de la începutul veacului al XX-lea. Mărfurile care se expun astăzi, cît se poate mai în vaza tuturora, erau pe atunci tăinuite, ascunse. Asupra ferestilor, foarte înguste, pe atît de înguste atunci, pe cît sînt astăzi de largi, se coborau noaptea grele obloane de lemn, care ziua se prindeau cu un cîrlig de coperișe. Uneori se prelungește coperișul pe stradă, ca la hanurile de la drumul mare de astăzi; aceasta se cheamă în Moldova *șandramă*. Supt șandrama sau înaintea ferestrilor stă negustorul, care se expune astfel pe el însuși. Poartă pe cap *șlicul* sau *işlicul* înalt, de blană de miel, și, cînd trece pe „uliță" un om de cinste și zice o vorbă de închinare, și el se ridică de pe scaun și se închină. Erau foarte mîndri în această privință negustorii ieșeni de pe la 1670—1680, care nu voiau să se ridice nici înaintea lui Cîrstea marele vameș și fratele lui Duca Vodă [81],

pînă nu-şi lua el întîi *şlicul*. Cînd se plînse pentru aceasta, Duca, om cuminte şi bun cu negustorii, îi răspunse atîta : „Pas pe uliţă şi-ţi iea şlicul şi apoi, dacă nu-şi vor lua ei şlicele, vin de-mi spune mie, că ştiu eu ce oiu face".

Fiecare uliţă are negustori de acelaşi fel : de o parte sînt băcanii sau bacalii, de alta pescarii, de alta argintarii, de alta postăvarii ; apoi bogasierii, cari vînd bogasii (it. boccassino) din Răsărit, mătăsarii, abagerii, pentru desfacerea de abale, căldărarii, ciobotarii, opincarii, tălpălarii, sărarii, olarii, sticlarii, pităriţele creştine cu *pitele*. De o parte braşovenii, de alta răsăritenii, fiecare după breasla sa. Şi astăzi multe din stradele noastre amintesc prin numele lor acest obicei.

Mac-Michael [82], un englez care a fost pe la noi în 1817—1818, a văzut o stradă de acestea. Mergînd la Chişinău, el găsi pe uliţa mare „clădiri joase, acoperite cu şindrilă, fără ferești de sticlă, pe care le înlocuiesc obloane de lemn, ridicate şi atîrnate de coperemînt". Supt şandramale el află tărăbi pline cu „miere, smirnă, piper, sămînţuri de tot felul, strafide, portocale, pucioasă, natriu, ş.a. Pe pămînt stăteau bolovani mari de sare, de altă parte erau crapi, moruni şi alte feluri de peşte... În mijlocul mulţimii şedeau zarafii evrei cu mesuţa înainte, pe care erau răspîndiţi zecchini de Veneţia, galbeni de Olanda, *fonduchi*, *stamboli* (galbeni de Stambul, de Constantinopol, sultanini) şi alte feluri de aur turcesc, amestecat cu greoaia arămă a copeicilor ruseşti". Şi astăzi se poate vedea în îngusta uliţă a turcilor din Hotin, umbrită toată de streşine şi şandramale, starea de lucruri de acum un veac sau de multe veacuri în urmă. Trunchiurile de carne sînt de o parte, dar prin toate părţile sînt răspîndite cîrciumele, *crîşmele*, care în timpurile mai vechi se alcătuiau din pivniţa singură. Aşa a putut prinde Cantemir [83] bătrînul pe polonii beţi care zăceau acolo în fundul pămîntului, în 1686. Bucureştii au încă de pe vremea lui Constantin Vodă Brîncoveanu cafenele turceşti, pe care le ţin oameni veniţi din Stambul, cunoscători ai celor mai nouă deprinderi ale capitalei împărăteşti.

XV.

Aşa-numita epocă a fanarioţilor [84] aduse însemnate schimbări în starea negustorilor de ţară, români sau străini, aşezaţi statornic la noi şi fără nici o legătură de protecţie cu statul din care veniseră.

Aceste schimbări n-au însă, cum s-ar putea crede, după faima rea de care se bucură această epocă, un caracter fiscal. Nu s-au înmulţit dările, destul de multe şi de încurcătoare, ale timpurilor de mai înainte. Nu s-a crescut suma pe care, pentru fiecare dintre ele, trebuia s-o răspundă negustorul. N-au fost mai multe abuzuri, peşcheşuri şi mituiri decît altă dată. Dar *organizarea* negustorilor în corpuri recunoscute de cîrmuire, aceea e în veacul al XVIII-lea şi în cei douăzeci de ani de la începutul celui următor alta decît cea de pînă acum.

A hotărît în această privinţă moda turcească, de care, în acest răstimp se ţine samă în toate. Această modă nu era însă decît prelungirea peste multe veacuri a datinilor bizantine de odinioară, strălucitoare şi pompoase. Negustorii, ca şi orice fel de meşteşugari, erau orînduiţi în bresle, care se

chemau la turci *esnafuri*, și aceste bresle își aveau partea la orice serbare de căpetenie a Curții, la orice mare alai împărătesc. Astfel, la marile petreceri din iunie 1582, cu care nu se pot asemăna altele în tot cursul istoriei osmane, trecură pe rînd înaintea stăpînului, a sultanelor, a demnitarilor celor înalți lucrătorii de mărămi pentru cap și de papuci femeiești, *modiștii*, cum am zice, apoi, în altă zi, dărăcitorii de bumbac, cizmarii bărbătești, șelarii, croitorii lungilor caftane, mătăsarii, meșterii în facerea *frînghiilor* de aur și de argint, a firului țesut din aceste două scumpe metale, cofetarii, plăcintării, pregătitorii șerbeturilor răcoritoare, țesetorii firelor supțiri ale mătăsei, împletitorii de șireturi, pînzarii, pielarii, meșterii de ață și de șorțuri, lumînărarii, legătorii de cărți, și cîte alte feluri de meșteșugari se mai aflau pe atunci în acest uriaș și putred de bogat oraș împărătesc. Alături cu acești meseriași însă, întîlnim tot ca un *esnaf* deosebit, avîndu-și locul hotărît în alai, pe precupeții ce vînd poame, ca vecini ai luntrașilor și băiașilor, pe gelepii aceia care aduceau din părțile noastre multele turme și cirezi care trebuiau pentru hrana Stambulului păgîn, pe negustorii care țineau în prăvălii, în *dughene* — acesta e cuvîntul turcesc — ulei și grăsime, pe arnăuții care vindeau săpun. Cafegiii sînt un *esnaf* tot așa ca și cătîrarii, ca și vînzătorii de găini spînzurate pe pîrghii, cum spînzură, după același obicei turcesc, oltenii noștri, precupeți în București, bieții miei sîngerați ; așa sînt negustorii de... ochelari pentru oamenii cu cetirile îndelungate și obositoare și negustorii veniți din Egipt. Deci orice ramură de negustori e bucuroasă acolo să capete o învoială cu vistieria, care-i aruncă anumite sarcini și-i asigură anumite drepturi, și prin aceasta breasla a intrat în rîndurile privilegiaților, a celora de care nu se poate atinge, din lăcomie sau din poftă de asuprire, orice slujbaș, mare sau mic, al cîrmuirii.

Tocmai așa s-a făcut și la noi, în același spirit și în aceleași forme. Erau negustori ca mai înainte, pe care-i atingea și *bezmenul* pentru locul pe care stau, și *camănăritul*, și birurile deosebite, și tot felul de peșcheșuri îndătinate, și acele chefuri obișnuite ale „slugilor domnești". Dar, îndată ce se găseau mai mulți cu același fel de marfă sau veniți din același loc — ceea ce presupunea, de alminterea, iarăși aceeași specialitate de marfă străină —, ei întrebuințau toate mijloacele de stăruință și de cîștigare prin daruri și bani pentru ca vistieria să binevoiască a încheia cu dînșii o *ruptă* care nu se mai puteau schimba, a face dintr-înșii un *esnaf*, o *breaslă* care nu se mai putea sfărîma. Dacă izbuteau, acești negustori puși la un bir anumit și înzestrați cu un fel de mărunță cîrmuire neatîrnată, se chemau negustori cu *hrisov*, sau, cu cuvîntul obișnuit : *hrisovuliți*. Trebuie să se ție samă însă de faptul că, dacă noi am avut brașoveni cu marfă de Brașov, chiproviceni cu marfă turcească, în Moldova cazaclii, cari făceau negoț numai cu Rusia muscălească, mai tîrziu, cum se va vedea, lipscani cu marfă adusă din Lipsca, ne-au lipsit breslele de negustorii deosebite prin felul de marfă *din țară* pe care-l desfăceau. Recunoscînd pe cei dintîi ca brașoveni, chiproviceni, lipscani, domnul îi apăra de orice concurență în specialitatea lor : ei aveau dreptul de a se plînge oricînd împotriva acelui care, fără să fie din ceata lor, aducea marfă de același fel din locurile unde se aprovizionau ei, și o astfel de încălcare era oprită fără zăbavă.

Și evreii [85] însă — veniți destul de tîrziu, în cea mai mare parte după luarea Bucovinei [86] de Austria, — și vechii noștri tovarăși de bucurii

şi de restrişte, armenii, erau alcătuiţi în bresle pe oraşe. Dar, pentru aceasta, nu era şi o marfă armenească, o marfă evreiască, recunoscută şi apărată de cîrmuire. Pe lîngă acestea, asemenea negustori de lege străină n-aveau dreptul, de care se bucurau pe deplin braşovenii sau lipscanii, de a primi în rîndul lor pe oricine s-ar fi învoit a vinde în condiţiile obişnuite specialitatea lor. La aceştia hotăra legea, neamul, pe cînd ceilalţi erau numai uneori braşoveni şi nu erau niciodată lipscani din Lipsca, numindu-se deci numai după felul mărfii lor, cu toate că erau români, greci, bulgari sau sîrbi. E interesant că saşii din Braşov, cînd veneau în ţară, nu voiau să aibă nimic a face cu şcheii, cu românii braşoveni care ţineau marfă de braşovenie, ci treceau cu mîndrie pe lîngă dînşii ca oameni de un fel mai înalt, de o mai nobilă naţie, chiprovicenii, care erau numai bulgari din Chiproveţ, stăteau alături, în ceea ce priveşte felul de înţelegere al breslei lor, cu evreii şi armenii, căci aveau şi o lege deosebită, fiind catolici. Deşi de aceeaşi religie cu locuitorii ţării, erau socotiţi tot deosebit, ca o *breaslă naţională închisă*, faţă de *breslele comerciale deschise*, negustorii, de tot neamul de alminterea, cari trecuseră Dunărea de la Silistra, dristorenii (după numele de *Dristor* al Silistrei). Cînd două sate bulgăreşti de pe acolo se strămutară în marginea dunăreană a Bărăganului nostru, aceşti străini [87], deşi nu făceau negoţ, trecură şi ei la bresle, şi astfel se adăogi încă o breaslă, a caloienilor.

Cămărăşul cel mare era socotit, cel puţin în Ţara Românească, drept judecătorul negustorilor de orice fel, dar el nu judeca de-a dreptul decît pe acei negustori străini cari, venind din ţara turcească, nu se aşezau în principat, ci erau numai în trecere, cu marfă de la noi sau cu marfă turcească. Pentru lămurirea dreptăţii acelora dintre ei cari erau musulmani, ieniceri, de mult timp negustori prin ţerile româneşti, pentru prestigiul de care se bucurau, laji din Asia Mică, de pe la Trapezunt, care veneau de la un timp pentru grîne, curzi, din munţii aceloraşi locuri, — cămărăşul avea pe lîngă sine ajutorul divan-efendiului, „domnului de judecată" de la stînga lui vodă, turc de cinste, plătit de ţară pentru acest rost de judecător după Coran al celor de legea sa care se aflau în ţară.

Aceste chemări le avea cămărăşul, şi nu vreun alt boier dintre acei ce ţineau scaun de judecată, pentru că banii hrisovuliţilor mergeau de-a dreptul la vistieria proprie, la cămara voievodului. Negustorii şi meşteşugarii cu hrisoave erau cunoscuţi pe acest timp supt numele de oameni ai cămării, întocmai după norma turco-bizantină.

Această orînduire a tuturor negustorilor la bresle [88], product de organizare al veacului al XVIII-lea, de străbatere a normelor şi principiilor turceşti, era îndeplinită pe la 1750, cînd negustorii de ţară, cu starostele lor judecător şi cei douăzeci şi patru de sfetnici ai lui, erau priviţi ca o breaslă nouă. După ce se luptaseră un timp fără noroc şi fără putinţă de izbîndă, cu tot felul de hrisovuliţi, răsăriteni şi apuseni, şi ei izbutiseră în sfîrşit să capete mila unui hrisov. N-ar greşi cineva bănuind că aceste măsuri au fost luate de cei doi Mavrocordaţi, Nicolae şi Constantin, care, cu sufletul lor de „principi-filosofi", după cerinţele veacului, vor fi căutat să facă şi în această ramură rînduială, potrivind la un loc şi închegînd într-un sistem atîtea obiceiuri de prin condice [89].

Odată ce încetase cu totul vechea viață a orașelor de negustori, bucurîndu-se de o oarecare autonomie, odată ce puterea domnească încălcase și cucerise tot ce se desfășurase în afară de dînsa, firește că asemenea așezăminte erau folositoare. Prin ele s-a păstrat pînă în timpurile de tot nouă ceea ce a fost negoțul românesc făcut prin români. În puterea *hrisovului*, cărții domnești, orice fel de negustori, bogasierii să zicem, care vindeau postavul cel mai obișnuit, mărgelarii, care țineau mătăsărie, aveau dreptul să ceară ca orice străini veniți cu marfă de același fel să nu deschidă, să nu *dezlege* „poverile" și „teancurile" lor fără voia starostelui, ci să fie datori în deobște a-și vinde cu toptanul cele aduse, pe care le desfăceau apoi cu mărunțișul acești negustori de țară. Venirea străinilor în alte condiții era îngăduită numai la bîlciuri, mai ales la cele din margine, precum erau în Țara Românească : bîlciul de la Rîureni, cel de la Cleanov [90], lîngă Dunăre, cele *turcești* de la Vidin sau Diiu și Giurgiu, iar în Moldova mai multe : la Sniatyn, la Mohilău, la Odobești și la un punct din lăuntru, întemeiat cu dreptul de iarmaroc, tîrgușorul de lîngă Iași, Nicolina. Plătind în acest din urmă principat trei lei de prăvălie, străinii nu mai aveau pe urmă altă grijă sau sarcină.

Despărțirea între meșteșugari și negustori nu era mai lămurită la noi în acest veac al XVIII-lea decît în Răsăritul bizantin sau turcesc. Vînzătorii de bogasii erau, ce e dreptul, opriți de a face și croitorie. Dar zăbunarii, al căror meșteșug, zice o poruncă domnească, „este oricîte se umple cu bumbac și cu lînă", adecă haine vătuite, aveau în același timp toată voia de a-și desface în orice împrejurări zăbunele.

Astfel de negustori care lucrau prin calfele lor lucrurile ce desfăceau în prăvălie, s-au păstrat pînă foarte tîrziu, și după Regulamentul Organic, care nu s-a atins de acest vechi temei al vieții negustorești și industriale a trecutului, statornicit de domnii veacului al XVIII-lea. Dintr-o reglementare de prin anii 1850 a breslelor reunite, abagiii și pînzarii, care-și zic acuma, cu un cuvînt nou : „corporație", se vede care era mersul lucrurilor în bresle [91]. Ele cuprindeau negustori și calfe, iar calfele se împărțeau în calfe sau *călfi* de prăvălie, care vindeau, în calfe de „odaie", care lucrau în cămara din dosul prăvăliei, și în lucrători din mahalale, cărora li se dădea lucrul pe acasă. Calfele puteau fi înaintate la starea de „tovarăși", și atunci ele plăteau o sumă la casa breslei, cînd li se „adeverea zapisul", precum plăteau una, mai mare, „străinii", cari se învoiau cu starostea pentru deschiderea unei prăvălii noua. Smomirea și atîtarea calfelor era o vinovăție care se pedepsea, ca și „artorosirea" chiriilor. Starostele avea dreptul de a judeca, de a strînge amende, de a hotărî fiecăruia unde trebuie să-și deschidă prăvălia ; el păzia și ca prăvăliile să fie închise de Paști și în cele douăsprezece mari praznice, hramuri ale anului ; în asemenea zile, nu era iertat să se vîndă, nici din partea străinilor, necredincioșilor. Și cumpărarea mărfilor se făcea printr-un fel de cartel primitiv prin mînile acestei căpetenii sau supt supravegherea lui. Pentru atîtea sarcini, el primește acum o simbrie. Subalternul său, ceaușul, ține catastih de negustori și adună de la dînșii contribuția pentru vistierie. Casa de ajutor a breslei se ține dintr-un drept asupra mărfurilor ce se cumpără, drept care e pus în sarcina vînzătorului, apoi din amende și din taxele de intrare în breaslă.

Cam aşa trebuie să fi fost şi statutele, „ponturile" altor asemenea alcătuiri negustoreşti.

Calfele primeau numai cîte o mică răsplătire pe an. Se găseau totdeauna destui care voiau să intre astfel în negoţ, stînd în casa unui negustor cunoscut, care-i ţinea cu mîncarea şi cu îmbrăcămintea. Se cerea unora ca acestora „să-şi facă pomană" cu cîte un băiat sărac şi de neam cinstit. Pînă şi boiernaşi olteni, ca Murgăşanii, se rugau pentru o astfel de primire a odraslelor lor în cîte-o casă de negoţ [92] aşa de însemnată ca a lui Hagi Constantin Pop din Sibiu, care a făcut din astfel de tineri crescuţi supt îngrijirea şi în tradiţiile lui agenţi ai Casei în principatul vecin.

XVI.

În ce chip se făcea această patriarhală şcoală de comerţ, cum o fac şi astăzi nouăzeci la sută din aceia care ajung la noi negustori cu trăinicie şi viitor, se poate vedea din memoriile aşternute bătrîneşte la începutul veacului trecut de un vlăstar boieresc căzut între rude depărtate şi între străini, Teodor Vîrnav[10].

Vîrnav vine în 1813 din Basarabia la Iaşi cu cară mocăneşti de marfă, făcute şi mînate de mocanii Sovejei şi Vrancei. De acolo e luat la Bucureşti, pe alte cară de acestea. Drumul ţine nu mai puţin de trei săptămîni. La sosire, convoiul de mărfuri, cu băieţaşul în vîrful sacilor, trage la hanul Colţii, deci în curtea largă a prăvăliilor ce încunjurau bisericuţa Colţii, acolo unde e astăzi parcul spitalului cu acest nume. Negustorul grec, către care era îndreptat, stătea în prăvăliile ce încunjurau biserica zisă a grecilor, astăzi dărîmată, va să zică la Hanul Grecilor. Ladă era un om tînăr, care „vorovia slobod nemţeşte, franţuzeşte şi italieneşte", pe lîngă limbile sale *naţionalnice*: româneşte şi greceşte sau, cum se făcea pe atunci legătura, greceşte şi româneşte. Umbla îmbrăcat *turceşte* cu un „antiriu de suvaia şi cutnie", „giubea de blană de samur", biniş de postav „englizăsc", floare străină, şal scump ca cingătoare şi în cap işlic „din pielcele de Crîm brumarii şi foarte supţiri la păr". Lua dimineaţa cafea nemţească sau „ciocaladă", pe care o cerea toată boierimea de pe atunci, împreună cu ananasuri şi multe „delicatesuri" nouă. Mergea îndată în Lipscani, unde era un fel de *bursă* în piaţa care purta acelaşi nume. Căuta de „magazia" lui din alt *han*, al lui Şerban Vodă, unde-i veneau şi mărfuri străine, „de Austria şi Saxonia", adecă de Lipsca, sau mergea să-şi cerceteze Compania de „oane, vămi şi poşte" la care era tovarăş.

Masa o lua cu prieteni, şi înşira cu poftă pînă la şapte şi opt feluri îmbielşugate şi grase. „Se odihnia" pe urmă, făcea somnul obişnuit de după masă. Se trezea abia către sară, punea să se înhame caii la caleaşca de Viena, lua cu sine un cunoscut sau chiar însemnata persoană a „conţului lui nemţesc", — care era pe atunci Fleischhakel von Hakenau — şi, cu „lacheul", cu arnăutul în coada trăsurii, se plimba pe Podul Mogoşoaii. Sara-şi trecea timpul jucînd cărţile pe la consuli, mai ales însă la cel ru-

[10] Tipărite de dl. Artur Gorovei, în „Revista Săteanului" pe 1893 şi pe urmă deosebit: *Istoria vieţii mele*, Rîmnicu-Sărat, 1893 [93].

sesc, bătrînul grec Luca Chirico, „Luc de Chirico", care avea o „ghenarăleasă tînără".

Aceasta era viața unui mare negustor bucureștean de pe atuncea, cînd și clasa de mijloc era străbătută în ceea ce privește formele vieții de curentul de prefacere care venea din Apus.

Vîrnav era prea tînăr pentru a-și face datoria de ucenic în ale negoțului, și Ladà era prea bogat, prea mult în legătură cu rudele boierești ale copilului, pentru a-l închide, așa necărturar cum era, în prăvălia din Hanul Șerban-Vodă. El îl dădu deci, după ce-l îmbrăcă frumos nemțește, în seama dascălului de la o școală grecească ; acasă dormea cu grămăticul, care se îngrijea de corespondența stăpînului. Cînd acesta plecă într-un *taxid*, o călătorie, la Viena și la Lipsca, el luă pe Teodor cu sine și-l lăsă, pentru urmarea procopselei, la Sibiu, pe lîngă comisionarul lui de acolo, Paciurea. Aici deprinse toate apucăturile rele, și după doi ani fu expediat înapoi la București, cu atîta folos numai. Aici mîncă cîteva părechi de palme și fu dat apoi la dascălul Panaiot din Corfù, care ținea la Hanul Mitropolitului Filaret școală pentru înlăturarea prin bătaie a relelor apucături de care sufere vîrsta copilărească. Această pregătire se plătea cu un galben olandez, „de Olandia", pe lună. Acasă, tînărul slujea pe grămăticul Ienachi, fura și mînca bătaie.

Moartea peste cîteva luni a lui Ladà îl trecu în sfîrșit la practica negoțului. Epitropii îi puseră întrebarea, ce i-ar plăcea mai mult : blănăria, marchitănăria, bogasieria ori lipscănia. Hotărîndu-se pentru aceasta din urmă, el fu așezat la lipscanul Constantin Nazlîm, armean de origine. Aici mătura în prăvălie și dormea din picioare ; noaptea petrecea. Peste cîtva timp el trecu la alt lipscan, Canusi, a cărui prăvălie, închisă de mult pentru *mofluzie* sau faliment, trebuia curățită.

Aici putea fura mai lesne, și n-a pierdut prilejul. Descoperit, a fost supus cercetării stărostiei, care i se păru o „giudecată precum să făcea odinioară la Ispania de către inviziții cu lumînările aprinse" (calfa Teodor citea cu deosebită rîvnă „cărți istoricești", pe care noi le numim romane). Fu bătut, mărturisi și ce nu făcuse, dădu zapis grecește pentru toate, zăcu, i se pare : o lună, și fu apoi chemat înaintea „invizitorilor" ca să audă că este „izgonit din treapta lipscanilor". I se dădu sfatul să mai cerce și la Iași, și astfel el pornea, după cinci ani de ucenicie ca aceasta, într-o căruță jidovească, de la Hanul lui Manuc.

În Moldova, „Tudor de la Ladà" trebuia să se prefacă însă iarăși în feciorul de boier Teodor Vîrnav, menit pentru altfel de viață.

XVII.

Calfa Tudor dăduse zapis în grecește pentru furtul de care se făcuse vinovat. Cea dintîi grijă a lui Ladà fusese să vadă dacă copilul știe grecește. Cu tot mai marea pătrundere a elementului grecesc, care începe a se simți încă de pe la 1550, cu îndreptarea noastră către Răsărit, foarte hotărîtă într-o parte măcar din acest veac al XVIII-lea, cu așezarea grecilor în Ardeal și Ungaria, în Viena, mai tîrziu în Paris chiar, unde locuia pe la 1820 unul din familia Sakellario, pentru a ține astfel și în Răsărit

şi în Apus toate firele negoţului cu părţile dunărene şi balcanice, preponderenţa elementului acestuia în negoţul de ţară, în negoţul de bancă, în comision era numai foarte firească.

Teoria se dovedeşte prin cercetare, prin urmărirea numelor acelor negustori mai de frunte care aveau legături dese şi însemnate cu străinătatea în a doua jumătate a veacului de care e vorba.

Prin anii 1760 casa silezianǎ Reitemeyer şi Compania avea afaceri cu următorii lipscani din Iaşi şi Bucureşti : Chiriac Mărgărit, Safir Dimitrie, Ştefan Constantin, Cristofor Duh şi Teodor Dimitrie, fraţii Constantin Pop, Diamanti Anastasiu, Florian Ioan, Ioan Constantin, Eustratie Diamandi, Anastase Economu, Dimitrie Petru, Dimitrie Lois, — toţi grecii. Un Teohari, un Papafil din Iaşi erau din acelaşi neam. Ba chiar Cristofor Ioan Scurti din 1775—1776, client al bîlciului din Lipsca, era privit, cu tot numele său, şi el ca grec. Mai multe firme germane reclamau de la aceştia datorii, de care ei se făceau că nu ştiu nimic. Greci erau în anii 1760 acei îndrăzneţi negustori de vite, care hrăneau cu boi moldoveneşti oastea din Silezia a lui Frederic cel Mare în război cu Austria şi care, fiind prinşi de austriaci şi sechestrîndu-li-se 324 de capete de vită, învîrtiră aşa de bine lucrurile la Poartă, încît învinseră toate stăruinţele Internunţiaturii * şi făcură să fie despăgubiţi. Casa Hagi Constandin Pop avea în 1789 corespondenţe la Bucureşti cu Chiriac Polizu [94], mare negustor cu multe cunoştinţi în Germania şi chiar la Berlin, pentru care şi ceru el îndată, fără folos totuşi să fie primit consul prusian în principate, cu voia Porţii ; un altul din corespondenţii firmei sibiene era atunci un Nicolae Eliad. În acelaşi an veneau scrisori din Iaşi, de la Atanasie Vasiliu, alt grec. Marele negustor Băltăreţul din Bucureştii de la începutul veacului al XIX-lea era un Ioannis Evstation Baltaretzis. Cu tot numele său bulgăresc — şi era fără îndoială bulgar —, Eustatie Pencovici, alt amator pentru consulatul prusian, era cu totul grecizat şi scria numai în greceşte. La 1818—1821, moştenitorii Hagi Pop corespundeau la Bucureşti cu Christodulo, Sakellario, Nicolopulo, Gume, Papazoglu, Baltoridi, Piga, Schermelly, Mummiali, Stauro Cuciuchi, Hagi Moscu, şi cu grecul de origine mai nouă Manovitzis (Manovici).

Numele de armeni nu lipsesc, dar în cea mai mare parte nu mai sînt vechii armeni, veniţi prin Caffa şi Galiţia, purtătorii unor frumoase nume româneşti mai vechi decît întemeierea Moldovei. Avem acum, în Ţara Românească mai ales, dar şi în Moldova, armeni turceşti, veniţi din Asia prin Constantinopol sau din Constantinopolul părinţilor şi moşilor lor fără a fi văzut vreodată Asia. Armenii moldoveni ce am întîlnit în scrisorile lui Pop sînt din familiile Balasan, Buicli. În 1818 Bucureştii aveau aceste case armeneşti : Aratun Dilanoglu, Sarchiz Aracagloglu, Asadur Anedov, Luca Garabet, Garabet Melicovici — acesta venit din Rusia, deşi nu era încă o Armenie rusească. Peste cîţiva ani mai aflăm tot acolo pe Ovanes Vartanoglu, Vartan Hagigov, Hagi Chircor şi Hagi Mangiuc Buiucluoglu.

Deşi veniţi în ultimul sfert al veacului al XVIII-lea în Moldova, deşi sămănaţi de mult în exemplare de tot rare în Ţara Românească, evreii de nord, galiţieni, austriaci, şi cei de sud, spanioli trecuţi prin Turcia, nu sînt foarte multă vreme decît orîndari (cîrciumari) sau mici meşteşugari de mode

* Ambasada austriacă la Constantinopol.

apusene, mici negustori fără specialitate, vînzători, — cum strigau încă în copilăria mea bocceagiii care mergeau din casă în casă, — de „marfă-mărunțișuri" strălucitoare, ieftene și proaste, aduse peste granița Iței sau a Siretiului. Negustori mari evrei avînd a face cu străinătatea sînt de tot neobișnuiți încă pe la 1800. Ne mirăm astfel cînd întîlnim în 1803 pe tînărul Leiba Davin din Focșani făcînd negoț cu Ardealul. Dar în 1818, scriau din București următorii bogați negustori evrei: Abraham de Lion, Isaac Elias Kohen, Moses Sissu et Comp. (evreu cu nume grecesc), Efraim Nahmias, Sch. Friedmann. În 1820—1821 se adauge Moises Semo. Ei scriu grecește mai ales. Dar și nemțește, iscălind uneori cu caractere ebraice. Însă „Ersăl Fincălștain" trimite la 1822 un bun răvaș românesc.

Greci, nu armeni, și încă mai puțin evrei, se întîmpină și printr-unele părți ale provinciei. Astfel în 1818 negustorii de căpetenie din Pitești erau Andreitso Hagi Zeno, N. și C. Zapanioti, Ianachi Dim. Russi. Și la Curtea de Argeș găsim în 1814 un grec, pe Paraskevas Ioannu.

Dar aceste nume nu trebuie să ne ducă la încheieri cu un caracter prea general. Oltenia înfățișează alt caracter. Aici, în Craiova ca și în Rîmnic, cele două orașe de negoț, găsim români sau sîrbi de aceia care și-au uitat de țară și de neam: Dimitrie Constantin, Todoran Mihail, Velie Palovici, Nicoliță Iovipale, Iota, Băluță Ioan, Fitochi, Nicolae Radovici, toți pe la anul 1800. Și în Moldova numărul grecilor cu nume cunoscut și bogăție mare sînt mai puține. În 1784, făcîndu-se de Casa Pop o mare cumpărătură de săftiene în acestălalt principat, numele vînzătorilor sînt: unchiașul Necula de la Prut, Dimitrache Gălățanul, Iancu de la Tecuci, Nenul Bulgarul de la Nistru.

Deci se vede bine că grecii, armenii, evreii au tabăra lor mai ales în marele loc de schimb pe drumul Constantinopolei, Bucureștii. Aici ei sînt mai mult bancheri, zarafi, comisioneri. Mulți se bucură de cîte o protecție străină și sînt *sudiți* deci, iar nu *raiale*. Acei ale căror nume se citesc mai sus, sînt personalități neatîrnate, care n-au nici o legătură cu breslele, precum n-au nici o adevărată legătură cu țara.

În bresle însă, în margenile averilor mici, în umbra situațiilor modeste trăiesc mii de oameni care înfățișează negustoria de țară [95], păstrată acum, în fața acestui mare negoț străin, îmbrăcat nemțește și prieten cu consulii; întocmai cum se alcătuise de pe la 1680 pînă la jumătatea veacului XVIII-lea.

XVIII.

Prin tratatul de la Požarevac sau Passarowitz (1718) Austria smulgea de la turcii din nou învinși dreptul de a face negoț pe Dunăre și de a numi consuli acolo unde i-ar fi avînd mai de mult și alte puteri. Concesie zădarnică deocamdată, căci corăbiile nemțești nu se iviră pe marele nostru rîu de margene și nici consulii împărătești nu veniră încă la noi.

Dar Austria căpătase prin același tratat județele de peste Olt [96]. Între măsurile pe care le luă ea pentru înaintarea lor economică, a fost și aceea de a crea o companie de negoț străină [97], din bulgarii catolici, asemenea cu compania de negoț grecească din Ardeal și Ungaria. Companiștii, de aproape îngrijiți de guvern, înfloriră cîtva timp, în Craiova, în

Rîmnic, în Tîrgu-Jiului, unde boierii văzură cu mînie pe aceşti venetici care cutezau să li vorbească fără nici un fel de consideraţie şi de cruţare. Satul Brădiceni din jud. Gorj fu colonizat întreg cu bulgari. Companiştii din Rîmnic îşi aveau tîrgul lor de săptămînă în fiecare luni şi un mare bîlciu la Sînta-Măria catolică de la 5 august; bulgarii din celelalte două oraşe căpătară şi ei tîrgul şi bîlciul lor. Un Petru Duralia, un Lilla, dintre aceşti negustori străini, căpătară o oarecare autoritate. Episcopul catolic de Nicopole, care era atunci Stanislavici, veni de se aşeză la Craiova, în această Oltenie a împăratului ocrotitor al legii latine. La Rîmnic [98] se ridică o frumoasă biserică, asemenea cu cea din Deva ardeleană, făcută din piatră pentru aceiaşi bulgari: parohul, căruia i se zicea odată: „provinţianul", „starostea Bărăţiilor", avu de acum înainte un rost cu mult mai mare. Bulgarii cereau şi locul slobod al Severinului, cu pămîntul dintre apa Vodiţei şi apa Topolniţei, pentru a-şi face acolo un oraş nou, o Carolopolis, întru cinstea numelui împăratului.

Cînd însă pacea de la Belgrad (1739) dădu cele cinci judeţe înapoi domnului muntean şi graniţa Ardealului ca şi a Banatului se închiseră, Compania intră în decădere. Nu doar că noii stăpînitori le-ar fi stricat privilegiile; dinpotrivă, ei le-au întărit, şi pe la 1760—1770 erau chiar două „Companii ale Craiovei [99], una mare şi una mică", dar legătura cu companiile ardelene era acum ruptă şi, pe urmă, aceşti bulgari, care venise ca plugari, nici n-avuseră vremea să se ridice pînă la starea economică, de burghezie catolică în pămîntul schismatic, care li se menise. În curînd, nici nu se mai vorbi de dînşii. Brădicenii fură arşi cu totul de turci în 1738, biserica cea bună de piatră [100], care scăpă, căzu apoi şi ea în ruină, şi astăzi în acest sat gorjean cu totul românesc nimic nu mai aminteşte fiinţa bogaţilor colonişti veniţi din văile Balcanului. Bulgarii aceştia care fuseseră pe la noi, au ajuns în Banatul celălalt, de dincolo de Cerna, şi archiva marelui sat bulgăresc Vinga păstrează pînă acum privilegiile date chiprovicenilor de Constantin Vodă Şerban [101], de Antonie Vodă [102], de Brîncoveanu.

XIX.

Negoţul străin fu ajutat prin schimbarea modelor de locuinţă, de mobilare, de îmbrăcăminte şi de petrecere, care se petrece în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Ni trebuiau tot mai multe lucruri din Europa. Tariful vamal moldovenesc de prin anii 1760 [103], care reproduce pe unul mai vechi, — nu lipsesc nici arcele şi săgeţile —, dar îmbogăţindu-l şi rînduind articolele după alfabet, pentru uşurinţa vameşului, n-are decît vechile lucruri ce se aduceau din Apus şi care sînt numite încă în forma slavonă de odinioară: cuţite „dansca" (de Danzig), chilimuri „broslavscoi" (de Breslau), piperniţe de Braşov, vechiul postav „şiftu" (*Schieftuch*) şi „novigaton" (Neue Gattung), pahare de Veneţia care veneau într-un „secriu mare cu 1000 pahare", mijlociu, de 500, sau mic, de 250, scatulce mici, tot de Danzig, lăzi sau *sicrie* de Braşov, postavul de Flandra sau „filendriş", după numele străvechi. Tot cam aşa, însă fără buna orînduială de dincolo, e şi tariful muntean din aceeaşi epocă, în care, dintre mărfurile apusene, aflăm numai: zahăr de Veneţia, „cumaşuri de Veneţia aurite" — brocard

veneţian —, care treceau în Rusia, vechile postavuri ardelene: filendreș, brecleș și *șift* și, în sfîrșit, noua marfă de Lipsca, fără altă specificare. Dar din cărțulii de-ale negustorilor ardeleni de pe acest timp, culegem ca articole de export la noi: mărămi de Olanda, încheietori de Lipsca, hîrtie veneţiană tricapello și hîrtie de rînd, aspră din Ardeal, văpseli de tot felul, cognacuri de Viena și de Veneţia, tabacul de Pernambuco, cositor și alte metale, cafea de Olanda. Din răvașele lui Hagi Constandin Pop mai aflăm că se cereau postavuri de Brünn*, mătăsuri de Lyon, muselină engleză, cameloturi, fir pentru împodobirea veșmintelor sau galoane, carâte, pînzeturi de Linz, cituri, belacoase de Veneţia, sticlării, oglinzi, ceasornice, lucruri de metal, icoane de smalţ, ceară tare, pesmeţi, vinuri apusene, ananasuri, licheruri. Ceva mai tîrziu, alte asemenea registre înseamnă pălării, tot felul de unelte, pînză de Eperjes, cămăși de Rákos. Dar acestea mai mult pentru tîrgoveţi, pe cînd pentru boierime se trimetea fard de Veneţia, canapele, garnituri de scaune, sfeșnice nouă, cristaluri franceze, postavuri de Reichenberg, flanele de Viena, batiste, umbrele, cognac sau „vutcă franţuzească" și peruci.

Pentru vînzarea acestor produse nu se așezau însă străinii ca negustori în ţară. În zădar se făcură planuri mari de „negoţ activ" al sașilor, în zădar se căpătă voia de a trimete corăbii și pe Marea Neagră, în zădar se făcură încercări de navigaţie pe Olt [104], în apa căruia plutiră chiar luntrile Casei Bürker. Întemeierea unui consulat austriac, la 1782, după ce rușii își stabiliseră un spion poruncitor cu titlul de consul, n-avu cine știe ce urmări; deocamdată consulii strîngeau, pentru folosul lor, pe evrei la sudiţie. În 1784 la Galaţi stătea un reprezintant al casei austriace Dellazia și Brighenti. Tot pe atunci casa vieneză Bienenfeld trimetea la Iași, la Chilia pe reprezintantul ei, Kleemann. Și o societate Willeshofen se alcătui pentru a trimite mărfuri apusene pînă la Galaţi și Chilia. Toate însă, încercări fără izbîndă și trecătoare.

Ajungeau pentru aducerea acestor mărfuri nouă, de care deocamdată aveau nevoie numai boierii, cîţiva boieri care voiau să se ţie în curent cu timpul lor, ajungeau comisionarii greci, armeni și evrei, negustorii de aceleași neamuri care mergeau la iarmarocul din Lipsca [105], grecii, care se așezaseră în deosebite locuri din Apus. Străinii veneau ca meșteri, fiindcă prisoseau din ţările lor, dar negustorii, oameni mai bogaţi, nu cutezau să se așeze între noi sau nu găseau că aceasta i-ar putea răsplăti în deajuns. Și Hagi Constandin Pop a fost poftit în zadar de prietenii lui să treacă dincoace. Marfa străină venea deci singură, ea plătea la hotar tariful statornic de 3 la sută și ajungea de-a dreptul la consumator sau în prăvălia mijlocitorului. Între atîtea scrisori ale firmei silesiene** pomenite, găsim abia cîte una de la vreun negustor „european" rătăcit: un Philadelphy (1785; scrie italienește), o „veuve Bonnet". Spiţerii însă erau în cea mai mare parte din Ardeal, din Ungaria și de prin alte locuri.

Tratatul de la Kuciuk-Kainargi [106], din 1774, adusese o schimbare, dacă nu în ceea ce privește putinţa noastră de export spre creștină-

* Brno.
** Citește: sibiene!

tate, cel puțin în condițiile cumpărării grînelor, oilor noastre de către turci. Vechii negustori sălbateci care împrumutau oamenilor cu de-a sila și se așezau statornic prin *casabe*, prin sate, împotriva datoriei, nu mai veniră prin toate colțurile principatelor. Zahereaua fără plată, provizia de război, care se prelungea din an în an, ori de erau oști ale sultanului în luptă, ori de se bucura de liniște împărăția, fu ridicată de pe umerii noștri. Cu toate abuzurile neapărate, se făcu de acum un negoț mai cinstit decît odinioară.

Mulțămită trecerii ambasadorilor de la Constantinopol și puternicului amestec al consulilor de la noi, — militari din Austria, din Prusia, chiar din Danemarca puteau să vie în țerile noastre pentru a face remontă de cai pentru armatele lor. Armenii din Galiția, înzestrați cu bune privilegii, soseau în Moldova, cumpărau vite slabe pe la tîrguri, le îngrășau pe moșiile ce țineau în arendă și apoi le vindeau în Polonia ori în părțile smulse de Austria din această țară, cu prețuri bune.

XX.

Dar prefacerea deplină a negoțului nostru veni numai ceva mai tîrziu. O urmare a războiului ruso-turc încheiat prin pacea de la Adrianopol în 1829, fu deschiderea desăvîrșită a hotarelor către Europa, turcii părăsindu-și toate drepturile de monopol și de prioritate.

Europa, a cărei poporație creștea răpede într-o eră nouă, avea însă nevoie de grîne. Tot în mai mare întindere se curățiră deci pămînturile noastre pentru a se face din ele țarine hrănitoare ale lumii. Porturile de la Dunăre, Galați [107] și Brăila [108], niște biete șchele turcești pînă atunci, se modernizară, se împuternicira, se îmbogățiră în cîțiva ani, supt cîrmuirea lui Mihai Sturdza [109] în Moldova și a lui Alexandru Ghica [110] în principatul muntean. În 1840, peste șepte sute de corăbii veneau pe an în portul cel mare al Țerii Românești, desemnat frumos militărește pe ruinele cetății de odinioară, și luau de acolo milioane de kilograme de grîu, porumb și orez. Turcii păstrau pe atunci încă locul întîi, grecii cumpărau foarte mult, mai ales pentru turci. Dar italienii ce se țineau de regatul Sardiniei, făceau mai multe cumpărături decît rușii. Austriacii erau în rîndurile din urmă, însă vapoarele care făceau curse regulate pe Dunăre aveau o parte însemnată în circulația comerțului nou al principatelor. Se căpătase, de guvernul muntean, și marea înlesnire de a se plăti numai 3% vamă pentru mărfurile turcești [111] ce treceau prin Țara Românească, pe cînd pentru exportul în alte părți taxa era de 5%. În Galați aveau consuli pînă și Anglia, Sardinia, Neapole, Olanda și Prusia, al cărei consul, Kuch, scria, încă de prin anii 1830, că „Galații sînt strada pe care se mișcă azi exclusiv negoțul german spre Orient" [112].

Aceasta însemna o eră nouă. O europenizare completă a vieții sociale îi corespundea, și cei dintîi negustori străini o serveau. Luptăm și astăzi pentru ca ai noștri să poată lua locul lor, întregind astfel în domeniul economic viața unui popor care vrea să trăiască în adevăr de sine.

NOTE

[1] Pentru istoria comerțului românesc vezi lucrarea lui Nicolae Iorga sub acest titlu, care formează partea a doua a volumului de față.

[2] Pentru țigani vezi G. Potra, *Contribuții la istoricul țiganilor din România*, București, 1939, 354 p.

[3] Mai pe larg la H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, trei volume, București, 1958—1965.

[4] Vezi I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV, XV und XVI Jahrhundert*, Gotha, 1911, XIX + 240 p.; același, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16 Jahrhunderts*, Cernăuți, 1912, XIII + 200 p.; Șt. Olteanu, *Comerțul pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X—XIV*, în „Studii", XXII, 1969, nr. 5, p. 849—874.

[5] Mesembria, azi Nesebăr (R. P. Bulgaria). Vezi G. Balș, N. Ghica Budești, *Ruinele bizantine din Mesembria*, București, 1912, 32 p.

[6] Pentru Galați vezi C. I. Karadja, *Delegații din țara noastră la conciliul din Constanța (și Baden) în anul 1415*, București, 1927, 12 p. (prima mențiune, poate, a orașului, Galff = târg); I. T. Dragomir, *Descoperiri arheologice pe actualul teritoriu al Galațiului din cele mai vechi timpuri și până la întemeierea orașului*, în „Danubius", I, 1967, p. 179—212; Paul Păltînea, *Citeva date privind începuturile orașului Galați*, în „Anuar A. D. Xenopol", VI, 1969, p. 141—150; Bistra Țvetkova, *Regimul schimbului economic dintre teritoriile de la Nord și Sud de Dunăre în secolul al XVI-lea*, în volumul *Relațiile româno-bulgare de-a-lungul veacurilor, secolele XII—XIX*, București, 1971, p. 107—108; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe*, p. 225—227.

[7] Bîrlad, vezi B. P. Hasdeu, *Diploma bîrlădeană, în „Columna lui Traian"*, nr. 50—51, p. 199, 203—204, 206; I. Bogdan, *Diploma bîrlădeană din 1134 și principatul Bîrladului*, București, 1889, 48 p.; N. Iorga, *Relations des Roumains avec les Russes Occidentaux et avec le territoire dit de l'„Ukraine"*, în BSHAR, 1916, nr. 4, p. 327; *Brodnicii și românii*, în AARMSI, s. III, tom XIII, nr. 6, 1928, 28 p.; P. P. Panaitescu, *Diploma bîrlădeană din 1134 și hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1374. Falsurile patriotice ale lui B. P. Hasdeu*, în RIR, II, 1932, p. 46—58; A. Boldur, *Contribuții la studiul istoriei românilor*, Chișinău, 1937, p. 135—137; C. Cihodaru, *Considerații în legătură cu populația Moldovei în perioada premergătoare invaziei tătarilor—1241*, în SCȘII, XIV, 1963, fasc. II, p. 234—238; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe*, (sub voce); A. Boldur, *Țara Bîrlad, numele și unele momente din istoria ei (secolele XII—XIV)*, în RA, LI, 1974, nr. 3, p. 429—436.

[8] Giurgiu, Vezi B. P. Hasdeu, *San Giorgio și Calafato*, în „Columna lui Traian", I, 1870, nr. 97, p. 16—21; I. Boldescu, *Monografia orașului Giurgiu*, București, 1935, 240 p.; P. Cernovodeanu, *Cetatea Giurgiului. Studiu istorico-militar*, în SMIM, 1969—1970, nr. 2—3, p. 76—107.

[9] Calafat, vezi B. P. Hasdeu, *op. cit.*,; N. Iorga, *Revelații toponimice pentru istoria neștiută a românilor. I. Teleormanul*, București, 1941, p. 11 (stabilește etimologia toponimului de la spoitor de vase).

[10] Vezi *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, 4 vol., Sibiu, 1892—1937. Ediție de Fr. Zimmermann, C. Werner, Fr. Müller, G. Gündisch; Th. Nägler, *Populația românească în Sudul Transilvaniei și caracterul colonizării săsești în secolele XII—XIII*, în SAI, XIII, 1969, p. 181—186; K. K. Klein, *Saxonica Septemcastrensia. Forschungen, Reden und Aufsätze aus vier Jahrzehnten zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Marburg, 1971, XX + 442 p.; I. Hurdubețiu, *Puncte de vedere cu privire la raporturile dintre coloniștii germani și populația autohtonă românească în spațiul carpatino danubian în Evul Mediu timpuriu*, în „Studii", XXVI, 1973, nr. 6, p. 1179—1193; K. Horedt, *Unele aspecte ale colonizării germane în Transilvania în prima jumătate a secolului al XIII-lea*, în *Sub semnul lui Clio*, p. 279—284.

[11] Pentru cumani și pecenegi, vezi N. Iorga, *Imperiul cumanilor și domnia lui Basarabă. Un capitol din colaboratia română barbară în Evul Mediu*, București, 1927, 7 p.; *Istoria românilor*. Vol. III, *Ctitorii, 1937*, cartea I: *Simbioza româno cumană*; P. Iambor, *Atacurile cumano tătare asupra Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, în „Anuar Cluj", XVIII, 1974, p. 211—223. P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas Danube*, București, 1970, 158 p.

[12] Vezi supra, capitolul I, nota 20.

[13] Între altele pentru Sibiu vezi A. Dumitrescu Jippa, N. Nistor, *Sibiul și ținutul în lumina istoriei*. I, Cluj, 1976, 263 p. + il.

[14] Pentru Braşov vezi *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, I—VIII, 10 volume, Braşov, 1886—1926.

[15] P. Grapini, *1773—1903. Monografia comunei mari Rodna Nouă din fostul district al Năsăudului (azi comitatul Bistriţa Năsăud) împreună cu note istorice despre valea Rodnei*, Bistriţa, 1903, 160 p. + h.; O. Kirsch, *Die wichtigsten Ereignisse aus der Geschichte von Bistritz und des Nösnerganes von der Zeit der Kolonisten Einvanderung bis zur Gegenwart*, I, Bistriţa, 1926, 143 p. + il.; K. Gündisch, *Cu privire la începutul patriciatului orăşenesc medieval la Bistriţa, sec. XIII—XIV*, în *Sub semnul lui Clio*, p. 199—206.

[16] Cavalerii teutoni, vezi Felix de Salles, *Annales de l'Ordre Teutonique ou de Sainte Marie de Jerusalem depuis son origine jusqu'à nos jours...*, Paris, 1887, IX + 583 p.; C. Em. Lăzărescu, *Notă despre documentele Ţării Bîrsei şi cavalerii teutoni*, în „Ţara Bîrsei", VI, 1934, nr. 4, p. 336—356; Joachim Erich, *Regesta historico diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum (1198—1525)*, Göttingen, 1948—1973, 5 vol.; A. Armbruster, *Nachspiel zur Geschichte des Deutschen Ordens im Burzenland*, în RRH, XVIII, 1979, p. 227—287.

[17] Cîmpulung (Muscel), atestat la 1300. Vezi C. D. Aricescu, *Istoria Cîmpulungului, prima reşedinţă a României*, Bucureşti, 2 volume, 1855—1856, I, 191 p.; II, 179 p.; I. Răuţescu, *Cîmpulung Muscel. Monografie istorică*, Cîmpulung, 1943, 10 + 426 p.

[18] Pentru Lemberg vezi N. Iorga, *Relaţiile comerciale ale ţărilor noastre cu Lembergul. Regeste şi documente din arhivele oraşului Lemberg*, partea I-a, Bucureşti, 1900, 113 p.; C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei, 1387—1422*, în RIR, X, 1940, p. 237—332; V. Pocitan, *Biserici româneşti din Lemberg*, Bucureşti, 1928, p. 508—520 (extras din BOR), vezi şi infra, nota 69.

[19] Caffa, vezi N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, I, Paris, 1899, 581 p. (documente privind colonia genoveză între anii 1374—1447).

[20] Armeni, vezi H. Dj. Siruni, *„Armenia maritimă": Crimeia ca prim popas al armenilor din ţările române*, în „Ani", 1942—1943, p. 129—170.

[21] Vezi N. Iorga, *Istoria vieţii bizantine. Imperiul şi civilizaţia după izvoare*, Bucureşti, 1974, 655 p. (cartea a III-a, *Imperiul pătrunderii latine [1081—1453]*), trad. de Maria Holban după versiunea franceză a autorului din 1934.

[22] Vezi V. N. Zlatarski, *Istoria primului ţarat bulgar*, tom I, partea a doua *(852—1018)*, Sofia, 1927, 860 p.; Petăr Mutafciev, *Istoria poporului bulgar*, partea I-a, *Primul ţarat bulgar*, ed. a III-a, Sofia, 1948, 311 p. (ambele în limba bulgară).

[23] Vezi N. Şerbănescu, *Mitropolia Severinului, secolele XIV—XV*, în BOR, LXXXVIII, 1970, nr. 11—12, p. 1191—1227.

[24] Brăila, atestată documentar la 1300. Vezi N. Iorga, *Din trecutul istoric al oraşului Brăila*, Brăila, 1926, 32 p.; N. A. Vasilescu *Oraşul Brăila odinioară şi astăzi...*, Brăila, 1906, 291 p. + III + 3 pl.; I. Bileţchi Albescu, *Originea Brăilei*, în „Analele Brăilei", II, 1930, nr. 3, p. 22—26; M. Bănică, *Proila[va]*, Brăila, 1932, 11 p.; G. Mihăilescu, *Importanţa comercială a Brăilei de la întemeiere pînă la căderea sub turci şi relaţiile ei cu Braşovul. Epoca 1358—1540*, în „Analele Brăilei", VII, 1935, nr. 1, p. 11—13; C. C. Giurescu, *Istoricul oraşului Brăila. Din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Bucureşti, 1968, 373 p. + 60 pl. + 2 h.

[25] Vezi G. Brătianu, *La Mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, München, 1969, 394 p.

[26] Vezi N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1900, 418 p. + 5 pl.; Oct. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo (Chilia, secolul XII—XIII)*, în „Studii", XXV, 1972, nr. 3, p. 435—462; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 179—183.

[27] Vezi R. Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV—XVI)*, Bucureşti, 1965, 307 p.

[28] Pentru Rîşnov vezi A. D. Xenopol, *Rîşnovul de lîngă Braşov*, Iaşi, 1912, 47 p.

[29] Vezi, între altele, T. N. Haşdeu, *Cetatea Bran*, 1968, 40 p. + 37 il. + 8 pl.

[30] Rucăr, vezi Gh. Pârnuţă, *Rucăr*, Bucureşti, 1972, 364 p.

[31] Dragoslave, vezi I. Răuţescu, *Dragoslavele...*, ediţia a II-a, Cîmpulung, 1937, VIII + 552 p. + 2 pl.

[32] Tîrgovişte, vezi Em. Constantinescu, *Citeva date şi păreri despre fondarea şi numele oraşului Tîrgovişte*, în „Tîrgovişte", I, 1939, nr. 1, p. 10; Şt. Olteanu, *Cercetări cu privire la geneza oraşelor medievale din Ţara Românească*, în „Studii", XVI, 1963, nr. 6, p. 1278.

[33] Piua Petrei (Oraşul de Floci), amintit la 1467. Vezi D. Iliescu, *Un vechi oraş dispărut. Cetatea de Floci*, Bucureşti, 1930, 43 p.; Şt. Olteanu, *Cercetări...*, p. 1277—1278.

[34] Vezi M. Costăchescu, *Arderea tîrgului de Floci și a Ialomiței, 1470. Un fapt necunoscut din luptele lui Ștefan cel Mare cu muntenii*, Iași, 1935, XIII + 280 p.

[35] Pentru București vezi Gh. Ionescu Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, VI + 818 p.; N. Iorga, *Istoria Bucureștilor*, București, 1939, 399 p.; N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, 362 p.; D. Berindei, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești (1459—1862)*, București, 1963, 301 p.; C. C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor. Din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, București, 1967, 465 p. + il.

[36] N. Iorga, *Crucea de la Călugăreni*, în BCMI, XXII, 1929, p. 103—105.

[37] Vezi supra, nota 4 și N. A. Bogdan, *Din trecutul comerțului moldovenesc și mai ales a celui ieșean*, Iași, 1925, VII + 188 p. + 89 il.

[38] Cernăuți, vezi C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe*, p. 199—200.

[39] Siret, vezi S. Reli, *Orașul Siret în vremuri de demult. Din trecutul unei vechi capitale a Moldovei*, 1927, 168 p. (prezentare de N. Iorga în „Revista istorică", XIV, 1928, p. 210—211); C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe*, p. 269—275.

[40] Roman, atestat documentar în 1392. Vezi N. Grigoraș, *Orașul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, în SCȘII, XI, 1960, fasc. I, p. 91—92; Al. Andronic, *Orașele moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, în „Romanoslavica", XI, 1965, p. 211; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe*, p. 261—269; D. Ciurea, *Noi considerații privind orașele și tîrgurile din Moldova în secolele XIV—XIX*, în „Anuar A. D. Xenopol", VII, 1970, p. 22 și urm.

[41] Baia, vezi N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 88—90; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe*, p. 182—190; Eugenia Neamțu, V. Neamțu, Stela Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, Iași, 1980, 288 p.

[42] Bacău, atestat la 1408. Vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 178—182.

[43] Piatra, vezi Al. Andronic, *op. cit.*, p. 212; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 256—261.

[44] Adjud, atestat la 1433. Vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 177—178.

[45] Pentru Botoșani vezi Al. Papadopol Calimach, *Notiță istorică despre orașul Botoșani*, București, 1887, 58 p.; N. Iorga, *Inscripții botoșănene publicate cu o prefață despre istoria Botoșanilor*, București, 1905, 33 p.; A. Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, Botoșani, 1926, 458 p. + 1 pl.; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe*, p. 195—197.

[46] Pentru armeni vezi A. Altunian, *Dare de seamă despre colonia armenească din Moldova, Valachia, Ungaria și Polonia*, Focșani, 1870 (în limba armeană); Gr. Goilav, *Armenii ca întemeietori de orașe în partea de răsărit a Europei*, în RIAF, X, 1909, p. 233—251; N. Iorga, *Armenii și românii, o paralelă istorică*, București, 1913, 38 p.; V. Mestugean, *Istoria armenilor întocmită după noile cercetări istorice*, 2 vol., București, 1923—1926; H. Dj. Siruni, *Legăturile seculare între armenii din Polonia și cei din Moldova*, în „Ani", 1942—1943, p. 171—206 + 8 pl.

[47] Hîrlău, vezi N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 93; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe*, p. 227—230. Curtea domnească construită ante 1384, refăcută de Ștefan cel Mare în 1486 și de Radu Mihnea ante 1624. Vezi I. D. Marin, *Contribuții la cunoașterea curților domnești din Moldova*, în SCIA, XIV, 1967, p. 26—41; pentru monumentele din Hîrlău vezi N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 357—361.

[48] Cotnari, vezi N. Iorga, *Cercetări noi la Cotnari*, Vălenii de Munte, 1936, 3 p.; Gh. Ungureanu, Gh. Anghel, C. Botez, *Cronica Cotnarilor*, București, 1971, 422 p. + pl.

[49] Din vasta bibliografie a Iașilor, pe care cititorul o poate găsi la N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 391—487, reținem: N. A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială ilustrată*, ediția a II-a, Iași, 1913, 522 p.; D. Bădărău și I. Caproșu, *Iașii vechilor zidiri*, Iași, 1974, 424 p.

[50] Tighina, vezi N. Iorga, *Vechile cetăți românești după contele de Langeron*, în BCMI, 1915, p. 70; Șt. Ciobanu, *Cetatea Tighina*, în „Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice — Basarabia", II, 1928, p. 15—17; N. Iorga, *Les chateaux occidentaux*, în BCMI, 1929, p. 64—66; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 853—855 (care nu reține pentru această localitate nici o biserică armenească).

[51] Vaslui, vezi Gh. Ghibănescu, *Vasluiul. Studii și documente*, Iași, 1926, LI + 342 p.; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe*, p. 315—320; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 898—902.

[52] Cetatea Albă, vezi N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1900, 418 p.; I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă și stăpînirea Moldovei asupra ei*, București, 1908, 50 p. + VI pl.; G. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, 2 volume, I, Cluj, 1935, 197 p. + 81 pl.; II, București, 1940, 46 p.; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 172—178.

[53] Pentru trecerea Chiliei din stăpînirea muntenilor în cea a moldovenilor vezi P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chiliei*, în „Romano-slavica", III, 1958, p. 95—115.

[54] Dorohoi, vezi Gh. Ghibănescu, *Dorohoiul. Studii și documente*, Iași, 1924, XXXVI + 130 p.; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe*, p. 221—223; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 260—262.

[55] Hotin, prima mențiune la 1310. Vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 233—237; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 369—372.

[56] Vezi privilegiul acordat de domnitorul Țării Românești, Vladislav Vlaicu, negustorilor din Brașov în Hurmuzaki, I_2, p. 144—145.

[57] Tîrgșor, vezi N. Iorga, *Țara Românilor. I. România. 1. Județul Prahova*, Vălenii de Munte, 1910, 117 p. (sub voce); Al. Zagoritz, *Evoluția istorică a tîrgurilor și orașelor dintre Buzău, Tîrgoviște și București*, în „Anuar de geografie și antropogeografie", 1914—1915, p. 279—295; N. I. Simache, *O străveche așezare din regiunea Ploiești: Tîrgșorul vechi*, în „Studii, referate, dări de seamă, documente", I, Ploiești, 1956, p. 109—119.

[58] Pentru comerțul sașilor pînă în Levant vezi R. Brunschwig, *Coup d'oeil sur l'histoire des foires à travers l'Islam*, în volumul *La foire*, Bruxelles, 1953, p. 67 și urm.

[59] Haraciu, vezi M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în secolele XV—XIX*, în SMIM, II, 1957, p. 7—47; M. Maxim, *Circonstances de la majoration du kharadj payé par la Valachie à l'Empire Ottoman durant la période 1540—1575*, în „AIESEE Bulletin", XII, 1974, nr. 2, p. 367—381; Tahsin Gemil, *Date noi privind haraciul țărilor române în secolul al XVII-lea*, în „Revista de istorie", XXX, 1977, nr. 8, p. 1443—1446.

[60] Pentru luptele cu turcii din 1484 vezi B. P. Hasdeu, *Asediul Cetății Albe după Andreea Combini*, în „Arhiva istorică", I, partea a II-a, 1865, p. 55—59; N. Iorga, *Noi știri bizantine despre istoria românilor*, în „Revista istorică", XX, 1934, p. 46—47; A. Antalfy, *Două documente din biblioteca egipteană de la Cairo despre cucerirea Chiliei și Cetății Albe la 1484*, Ibidem, p. 33—42; Al. Culici, *Campania turcă pentru a cuceri Chilia și Cetatea Albă (iunie—august 1484)*, în „România militară", 1940, nr. 11—12, p. 112—131; N. Beldiceanu, *La campagne ottomane de 1484: ses préparatifs militaires et sa chronologie*, în „Revue des études roumaines", V—VI, 1960, p. 67 și urm.; același, *La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayased II*, în „Südost-Forschungen", XXIII, 1964, p. 69 și urm.

[61] Asupra „închinării" vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, *Cavalerii*, 1937, 451 p. + 62 pl.

[62] Vezi Maria Matilda Alexandrescu Dersca Bulgaru, *Contribution à l'étude de l'approvisionnement en blé de Constantinople au XVIIIe siècle*, în „Studia et acta orientalia", 1957, p. 13—37.

[63] Vezi mai mult în *Introducerea* lui N. Iorga la volumul X, Hurmuzaki, București, 1897, CXXX + 694 p.

[64] Vezi Gh. Bartoș, *Comerțul cu ceară între țările române și Veneția în secolele XVI—XVIII*, în „Cahiers internationaux d'histoire économique et sociale", 1973, no. 2, p. 269—277.

[65] Textul privilegiului acordat de Petru Șchiopul negustorilor englezi în Richard Hakluyt, *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation*, II, Londra, 1599, p. 290; cu traducere în limba română și în *Călători străini despre țările române*, vol. IV, București, 1972, p. 596 (printre întocmitorii volumului și P. Cernovodeanu). Originalul privilegiului nu s-a păstrat. Asupra emiterii lui, în 1588, vezi P. Cernovodeanu, *Privilegiul comercial acordat negustorilor englezi în Moldova la 1588 și răsunetul său politic în anii Unirii Principatelor*, în „Revista de istorie", XXXI, 1978, nr. 6, p. 1041—1049.

Henry Austell a vizitat Moldova în 1585. William Harborne a fost numit ambasador în 1582. Acțiunea se încadra penetrației engleze în Levant (în 1580 se înființase Compania Levantului). Un rol de seamă în închegarea relațiilor cu Anglia l-a avut Bartolomeo Brutti (vezi supra, cap. I, nota ns. 102). Despre Harborne la S. A. Skilliter, *William Harborne and the trade with Turkey, 1578—1582. A documentary study of the first Anglo Ottoman relations*, Oxford, 1977, p. 40 (apud P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 1042).

[66] Vezi N. Iorga, *Știri nouă privitoare la familia lui Petru Șchiopul*, București, 1932, 6 p. + 4 pl. Maria, fiica lui Petru Șchiopul și a Mariei Amirali din Rodhos, fusese măritată întîi cu Zotu Tzigara și apoi cu Paul Minio. Amănunte la M. Stephănescu, *O piatră de mormînt uitată și o pecete necunoscută. Mărturii vechi și noi despre marele spătar Zotu Tzigara*, în BCMI, XL, 1971, nr. 4, p. 58—62.

[67] Pentru Brașov vezi N. Iorga, *Acte romînești și cîteva grecești din Arhivele Companiei de comerț oriental din Brașov, publicate cu o introducere despre istoria Companiei*, Vălenii de Munte, 1932, LII + 363 p.; Cornelia Danielopolu Papacostea, *La compagnie „grecque" de Brașov. La lutte pour la conservation des privilèges (1777—1850)*, în RESEE, XII, 1974, nr. 1, p. 58—78.

Pentru Sibiu: N. Iorga, *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, I, *Scrisori din arhiva grecilor Sibiului, din arhiva protopopiei neunite a Făgărașului și din alte locuri*, București, 1906, LXI + 303 p.; N. Camariano, *L'organisation et l'activité culturelle de la Compagnie de marchands grecs de Sibiu*, în „Balcania", VI, 1943, p. 201—241; Olga Cicanci, *Les statuts et les règlements de fonctionnement des compagnies grecques de Transylvanie (1636—1746). La compagnie de Sibiu*, în RESEE, XIV, 1976, nr. 3, p. 477—496.

[68] Vezi infra, nota 97.

[69] Pentru comerțul cu orașul Lemberg vezi N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXIII, *Acte străine din arhivele Galiției, vechii Prusii și Țările de Jos*, București — Vălenii de Munte, 1913, 519 p.

[70] Constantin Corniact, dintr-o familie bogată de negustori cretani. A fost mare vameș al Moldovei, apoi, în 1570, al Poloniei. În a doua parte a vieții a trăit la Liov; patron al bisericii ortodoxe de acolo. Chipul lui e pictat în biserică. Frații săi, Iani și Micheliu, au fost de asemenea, cu rosturi negustorești în Moldova.

[71] Vezi supra, nota 66.

[72] Iancu Sasul, fiul lui Petru Rareș, domn al Moldovei (1579—1582).

[73] N. Iorga se referă la „Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași" care a apărut între 1889 și 1916, 1921 și 1940.

[74] Drept orășenesc care a început să se constituie în 1188; unul dintre cele mai importante din evul mediu. S-a răspîndit în Silezia, Brandenburg, Boemia, Polonia, Moldova. A adaptat legile general aplicabile pe teritoriul respectiv condițiilor economice și politice ale comunităților orășenești.

Dreptul de Magdeburg era elaborat prin diferite acte administrative ale consiliului orășenesc și ale altor autorități locale precum și prin instanțele de judecată cu juruți. A constituit o combinare de norme scrise cu practici cutumiare.

[75] Cf. Maria Dogaru, *op. cit.*, passim.

[76] Pentru bresle vezi E. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, București, 1938, 638 p.; Șt. Olteanu și C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, 1969, 460 p.; N. Grigoraș, *Unele aspecte privind breslele din orașele moldovenești în secolele XVI—XVIII*, în „Studii", XXII, 1969, nr. 6, p. 1103—1125.

[77] Vezi supra nota 46 și H. Dj. Siruni, *Armenii în viața economică a țărilor române*, București, 1944, 93 p. + 16 pl.

[78] Vezi S. Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șchei*, Brașov, I, *1700—1783*, 1901, XXIV + 361 p.; II, *1784—1811*, 1910, XL + 374 p.; III, *1812—1845*, 1903, XXVI + 360 p.; IV, *1846—1868*, 1903, XXIX + 368 p.; V, *1701—1795*, 1906, XVI + 284 p.

[79] Pentru alaiuri vezi, de pildă, pe cele din vremea lui Nicolae Caragea, la V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, I, p. 283 și urm.

[80] Vezi G. Potra, *Hanurile bucureștene*, București, 1943, 100 p.

[81] Vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VI, *Monarhii*, cartea a IV-a, *Monarhia orientală a lui Duca Vodă*; C. Stoide, *Prima domnie moldovenească a lui Gheorghe Duca Vodă*, în RIR, XV, 1945, nr. 1, p. 36—73; N. Grigoraș, *Duca Vodă cel Bătrîn. Înfăptuirile sale culturale 1668—1672, 1678—1684*, în MMS, XLVIII; 1972, nr. 7—8, p. 525—545.

[82] Macmichael, William, *Journey from Moscow to Constantinople in the years 1817, 1818...*, Londra, 1819, VI + 272 p. + 6 pl.; N. Iorga, *Un călător englez în țările românești înainte de Eteric*, în „Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași", VII, 1896, nr. 1—2, p. 10—36.

[83] Constantin Cantemir, domn al Moldovei (1685—1693). Vezi D. Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir*, ediție R. Albala, București, 1973, 248 p.

[84] Primul care delimitează epoca fanariotă ca atare este Engel (cf. *Geschichte der Moldau und Walachay*, Halle, 1804). A. Wolf o numește astfel în *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Furstentums Moldau*, Sibiu, 1805. Cel mai înverșunat detractor al fanarioților este Zallony, *Essai sur les Phanariotes*, Marsilia, 1824; în același spirit, P. Eliade, *De l'influence française sur l'esprit publique en Roumanie*, București, 1898. Mai vezi A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, vol. 5, Iași, 1892; Al. A. C. Sturdza, *loc. cit.*; N. Iorga a consacrat mai multe pagini acestui capitol din istoria noastră, *Cultura română sub fanarioți*, București, 1898; *Românii și grecii de-a-lungul veacurilor*, București, 1921;

O prigonire politică sub fanarioți, București, 1935; *Formularul fanariot*, București, 1935; *Trei rare documente fanariote*, București, 1935; *Au fost Moldova și Țara Românească provincii supuse fanarioților?*, București, 1937; *Istoria românilor*, vol. VII, *Reformatorii*, 1938, 351 p. Mai recent, *Symposium, l'époque phanariote, 21—25 octobre 1970*, Salonic. 1974.

[85] Din ampla bibliografie reținem lucrarea lui J. Berkowitz, *La question des Israelites en Roumanie. Etude de son Histoire et des divers problèmes de droit qu'elle soulève*, Paris, 1923, III + 798 p. N. Iorga a tratat problema în broșurile *Istoria evreilor în țerile noastre*, București, 1913, 14 p.; *Iudaica*, București, 1937, 23 p.

[86] Asupra acestei provincii N. Iorga a scris: *Neamul românesc în Bucovina*, București, 1905, 254 p.; *Legăturile culturale între Bucovina și Principatele românești*, București, 1914, 26 p. (conferință); *Histoire des Roumains de Bukovine à partir de l'annexion autrichienne 1775—1914*), Iași, 1917, 122 p. (ediția a doua, 1931, 87 p.); *Conferințe bucovinene*, București, 1919, 106 p. De asemenea a îngrijit ediția a doua a broșurii lui M. Kogălniceanu *Răpirea Bucovinei* (ediția I-a 1875), Vălenii de Munte, 1910, 24 p.

[87] Vezi C. Velichi, *La contribution de l'emigration bulgare de Valachie à la renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762—1850)*, București, 1970, 279 p.; Vl. Diculescu, *Despre situația și activitatea economică a imigrației bulgare în Muntenia și în Oltenia în secolul al XIX-lea (pînă la războiul ruso-turc)*, în volumul *Relațiile româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII—XIV)*, I București, 1971, p. 283—368; C. Velichi, *România și Renașterea bulgară*, București, 1980, 333 p. + pl.

[88] Pentru breslele din secolul XVIII vezi Ș. Papacostea, *Cel mai vechi statut de breaslă meșteșugărească în Țara Românească* (Craiova, 1725), în RA, III, 1960, nr. 1, p. 215—218.

[89] Discuții asupra reformelor lui Constantin Mavrocordat la Al. A. C. Sturdza, *op. cit.*, p. 382 și urm. Acolo e reprodusă și Constituția acestuia după textul publicat în 1742 în „Mercure de France". Apoi N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII; I. Minea, *Reforma lui Constantin Mavrocordat*, în „Cercetări istorice", II—III, 1926—1927, nr. 1.

[90] Bîlciul de la Rîureni, alături de Drăgaica ținută la Buzău și de cel al Sf. Ilie de la Cîmpulung, era printre cele mai mari ale țării. Se ținea la Sf. Maria. Cel de la Cleanov aparținea familiei Bibescu. Se aduna la 40 de sfinți, a doua duminică după Paști și la Sf. Ilie. Pentru bîlciurile din Țara Românească vezi Georgeta Penelea, *Les foires de la Valachie pendant la période 1774—1848*, București, 1973, 189 p.

[91] Vezi C. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, București, 1972, 295 p.; A. Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional*, București, 1977, 168 p.; asupra organizării de breaslă în epoca regulamentară vezi Vl. Diculescu, *Bresle, negustori și meșteșugari în Țara Românească (1830—1848)*, București, 1973, 218 p.

[92] Arhiva casei comerciale sibiene Constantin Hagi Pop, însumînd peste 200 000 de piese, se află la Biblioteca Academiei. Din ea au publicat: N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VIII, *Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni către casa de negoț sibiană Hagi Pop, publicate cu note genealogice asupra mai multor familii*, București, 1906, LXXI + 204 p.; D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului la români, 1593—1855*, București, 1908, XXXIX + 556 p.; același, *Documente privitoare la comerțul românesc, 1473—1868*, București, 1931, 557 p.; A. Oțetea, *Casa de comerț Hagi Pop din Sibiu și rolul ei în dezvoltarea comerțului cu Țara Românească*, în „Comunicări și articole de istorie", 1955, p. 29—44.

[93] *Istoria vieții mele. Autobiografie din 1845*, publicată după originalul inedit de A. Gorovei în „Gazeta sătenilor", Rîmnicu Sărat, 1893, 128 p. O ediție la București, 1908, 143 p.; alta la Chișinău în 1944, 79 p. Vezi și Ș. Cioculescu, *Viața și opera lui Teodor Virnav. Discurs de recepție la Academia Republicii Socialiste România*, București, 1975, 23 p.

[94] Pentru Chiriac Polizu vezi *Introducerea* lui N. Iorga la vol. X din documentele Hurmuzaki.

[95] Pentru tagma negustorească vezi și N. Iorga, *Scrisori de negustori tipărite pentru sfatul negustoresc*, București, 1925, XIV + 223 p.

[96] Asupra dominației austriece în Oltenia vezi: C. Giurescu, *Materiale pentru istoria Olteniei sub austrieci*, I—III, 4 volume, București, 1913—1947; Al. Vasilescu, *Oltenia sub austrieci, 1718—1739. I. Istoria politică a Olteniei sub austrieci*, București, 1929, 240 p.; Ș. Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718—1739)*, București, 1971, 342 p.

[97] Vezi Cornelia Danielopolu Papacostea, *Le régime privilégié des marchands bulgares et grecs en Oltenie pendant l'occupation autrichienne (1718—1739)*, în RESEE, IV, 1966, nr. 3—4, p. 475—493.

[98] Desigur mănăstirea Franciscanilor, cu hramul Sf. Anton de Padova, construită ante 1530, ruinată, refăcută în 1723. Vezi N. Iorga, *Documente scoase din arhiva mănăstirii catolice din Rîmnic*, în *Studii și documente*, I—II, p. 234—235, 250, 251—252, 434, 448—461.

[99] Pentru compania mare și mică a Craiovei vezi *Meșteșuguri și negustori din trecutul Craiovei. Documente. 1666—1865*, București, 1957, 375 p.

[100] La Brădiceni exista o singură biserică, Sf. Nicolae Mămăroi, ridicată în 1739, arsă în 1821 ; refăcută în 1829—1839. Reparată în 1909. Cf. N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 85.

[101] Constantin Șerban, domn al Țării Românești (1654—1658).

[102] Antonie Vodă din Popești, domn al Țării Românești (1669—1672).

[103] Vezi infra, pagina 46.

[104] Vezi A. Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc...*, p. 154—156, § *Incercări de navigație pe Olt*, cu bibliografia corespunzătoare.

[105] Iarmaroacele din Lipsca, vezi L. Arqué, *La foire de Leipzig dans les temps passés*, în „Science sociale", mai 1910, p. 58—59 ; G. Netta, *Die Handelbeziehungen der Stadt Leipzig Ost und Süd Ost Europa bis zum Verfall der Warrenmessen*, Zürich, 1920, 149 p.

[106] Tratatul de la Küciuk Kainargi s-a încheiat în urma războiului ruso-turc început în 1768. În afara unor cîștiguri teritoriale, Rusia a dobîndit libertatea de navigație în apele turcești, dreptul de a înființa consulate pe teritoriile aflate sub suzeranitatea otomană, tratament egal pentru supușii săi cu cei ai națiunilor celor mai favorizate. Privilegiile Principatelor române erau confirmate iar reprezentanții lor la Constantinopol se bucurau de dreptul ginților. Rusia obținea dreptul de intervenție în favoarea creștinilor din Imperiul turcesc.

[107] Vezi C. Bușe, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port franc (1837—1883)*, București, 1976, 202 p.

[108] Vezi supra, capitolul I, nota 24.

[109] Mihail Sturdza, domn al Moldovei (1834—1849). Vezi Al. A. C. Sturdza, *Le règne de Michel Sturdza*, Paris, 1907.

[110] Alexandru Ghica, domn al Țării Românești (1834—1842). Pentru domniile celor doi vezi I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834—1848*, București, 1915, XVIII + 688 p.

[111] Tarifele de 3 și 5% discutate de I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 189 și urm.

[112] Cf. *Introducerea* lui N. Iorga la vol. X, Hurmuzaki, p. LXII.

III.

MEȘTEȘUGURILE LA ROMÂNI

I.

„Meșteșug", cuvîntul obișnuit în popor, pe care de cîtva timp numai îl înlocuiește în stilul „ales" *meserie* e de origine ungurească. Primirea și răspîndirea lui se datorește faptului că într-un trecut îndepărtat, din veacul al XIII-lea înainte, locuitorii celor mai vechi orașe din Țara Românească și din Moldova au fost și unguri [1], pe lîngă nemți, cu mult mai mulți, și pe lîngă armeni din cel din urmă principat. „Meșteșug" înseamnă ocupația, îndeletnicirea „meșterului". *Meșter* are și el aceeași origine ungurească, fără ca pentru aceasta ungurii, veniți în valea Dunării mijlocii ca niște vînători sălbateci, deprinși a trage cu arcul în fiare și în dușmani, să fi adus cu dînșii o cunoștință deosebită, mai înaltă a acestei activități. Ei au fost însă, de la sfărîmarea regatului morav, care-i despărțea de Apus, în legătură de-a dreptul cu germanii. *Meister* al acestora, care, și el, printr-un și mai vechi împrumut, vine din *magister* al latinilor, s-a preschimbat puțin în ungurește. Astfel pe această cale de lungă rătăcire am căpătat noi unul din cuvintele de o deasă și neapărată întrebuințare din graiul poporului aceluia care ne-a dat limba.

Cum s-a spus, primirea e dintr-o vreme tîrzie, și n-a fost mijlocită prin românii din Ardeal. Se pare că în mijlocul poporației străine a celor dintîi orașe din țerile noastre, împărțirea între nemți și unguri se făcuse astfel, încît cei dintîi erau negustori, ceilalți *meșteri*. Pentru micul meșteșug au pînă astăzi o deosebită aplecare vecinii noștri ungurii, pe cînd abia în timpurile mai nouă au început să se dedea cu negoțul. Firește că în această socoteală nu intră secuii vechi sau ceangăii ori secuii noi din văile Carpaților moldovenești: aceștia, care fuseseră cuceriți la munca pămîntului de românii între care se așezaseră, au rămas pînă astăzi țerani. Unii unguri din Hîrlău, din Iași, din Vaslui, din Huși, din părțile basarabene, erau vieri. Îi adunaseră, desigur, domnii, de prin părțile unde se cultiva mai bine o viță de vie mai aleasă, și-i așezaseră cu privilegii largi pentru a sădi și îngriji viile domnești. Ei s-au pierdut de mult între români, și numai la Huși, dincolo de valea adîncă ce se sapă chiar lîngă episcopie, mai trăiesc încă pe dealul așa de potrivit pentru cultura viței care se zice Corni, după desișul de corni ce va fi fost înainte de colonizare, locuitori catolici, bălani, buni gospodari, care se zic „unguri" și ascultă slujba latină și predica românească de la cîte un cleric venit din Italia, din Germania sau Polonia. *Acești* unguri sînt însă ceva mai noi pe pămîntul nostru decît cei dintîi meșteri de „modă apuseană" de la Argeș, Cîmpulung, Tîrgoviște, Buzău, de la Adjud, Trotuș, Bacău, trei locuri cu totul ungurești în cele mai vechi vremuri, din Roman, Baia, Suceava. Băiașii scriau nemțește, săsește ardelenilor din Bistrița, dar sucevenii, care întrebuințau și limba germană, dau odată, în al XVI-lea veac, și un răvaș unguresc către aceiași.

Același cuvînt latin îl avem însă și într-o formă care e cu adevărat și de la început a noastră. Cîntecele poporului știu să spuie despre minunile ce fac paserile *măiestre*, care pot vorbi ca oamenii și văd limpede în viitor. Și zînele se zic ființe măiestre sau, scurt, măiestre. Cu această vorbă a noastră s-a petrecut aceeași schimbare de înțeles ca în franțuzește cu *maître* ajuns să însemne și fermecător : astfel din evul mediu e *maître Merlin*. Dar și sensul cel vechi s-a păstrat pe lîngă acesta. În scrisorile domnești de pe vremuri, care dăruiesc vreunui boier sau vreunei mănăstiri întrebuințarea întreagă a unui lac, se împiedică sătenii de „a vîna peștele cu măiestrii". De un om priceput se zicea încă pe la 1700 că e „măestrit". Destule rămășițe ca să arate însemnătatea și răspîndirea cuvîntului odinioară. [2]

Meserie e de tot nou ; îl aflu întîi la 1730 supt forma mesereà (plural : mesereale). Pînă la un timp, locuitorii de limba noastră care stăteau în țerile dunărene aveau tîrguri la care veneau în anumite zile din săptămînă, precum și în acele de sărbători. Aveau atunci mai puțină nevoie de a-și găti ei înșii lucrurile de trebuință prin așezările lor mai mărunte. Pe urmă, cînd și ei fură prinși în păienjenișul barbariei, împrejurările se schimbară, firește. Oamenii rămaseră îndreptați la ei înși[ș]i.

II.

Pentru multe lucruri fiecare sătean se pricepea mai bine sau mai rău, pentru foarte multe era priceperea femeilor din casa lui ; dar erau cîteva pentru care se cere o anumită pregătire și o practică neîntreruptă. Astfel, nu oricine poate ciopli piatra pentru temelia, pentru ușorii, pentru cadrele de fereastră ale unei biserici ; nu oricine poate face o cruce de cimitir, un stîlp de mormînt, lucrat în flori și în tot felul de podoabe ; nu oricine poate face margenile unei fîntîni, crucea de piatră din locurile de pomenire sau crucile de lemn cu mai multe ramuri, crucile cu acoperiș, crucile cu zugrăveală care au sămănat din cea mai mare vechime unele ținuturi ale pămîntului românesc. Nu oricine poate face măcar o roată, nu oricine poate săpa o albie, o covată, nu oricine poate ciopli un sicriu. Trebuie oarecare pricepere pentru a face un arc vînătorului și ostașului. Astfel satele noastre avură neîntrerupt : pietrari, lemnari, covătari, rotari. A fost și un timp cînd lingurile nu le vindeau lingurarii țigani rătăcind cu căruțele. Ici și colo prin zapisele țerănești se pomenesc acești oameni iscusiți în lucrul mînilor. Îndeletnicirea lor ajungea apoi o poreclă pentru ei, un nume de familie pentru urmași, și în acest fel s-a păstrat amintirea unor ocupații de mult pierdute.

Pentru îmbrăcămintea sa, țeranul a avut totdeauna nevoie de doi meșteri : unul pentru a-i face căciula, căciularul, altul — dacă nu se pricepe în amîndouă același meșter — pentru a-i croi, a-i blăni, a-i înflori cu cusături cojocul. Erau mulți cojocari prin tîrguri, dar, precum nu lipsesc astăzi în satele din Ardeal, astfel ei trebuie să se fi aflat în trecut prin toate așezările țerănimii noastre. Ba chiar sate întregi care se cheamă și astăzi Cojocari, Cojocărești [3], pot să-și fi luat numele de la cojoacele ce făceau pentru alte sate și le purtau apoi în lungul și în latul țerii.

Postav pentru sumane, pentru zeghi, se aducea, de obicei din Ardeal. Dar foarte adeseori materia se lucra în țară. Femeile care țeseau, dădeau însă o stofă neplăcută la vedere, zburlită, care trebuia strînsă și netezită.

La aceasta slujeau altă dată mult mai mult decît acum *dîrstele* sau *piuele* [4], al căror zgomot, bufnitura pilugelor în moalele postavului, se aude şi acuma lîngă cutare izvor de pădure prin munţii Argeşului şi Vîlcei. Un mare sat din Ardealul de miazăzi, lîngă Braşov, se cheamă şi astăzi Dîrste, adecă Dîrstele. La gura Ialomiţii o şchele se zice Piua Petrei pentru că aici o femeie, Petra, îşi avea piua de bătut, „de învelit" sumanele. Aflăm o Piuă în Argeş, alta, zisă a Sîrbului, în Putna Moldovei. Aceia cari lucrează la astfel de „fabrici" săteşti sau acei cari le au pe locul lor, în stăpînirea lor, se cheamă piuari sau dîrstari. Şi un nume şi celălalt se întîlneşte în scrierile trecutului. Drepturile asupra unei piue ajungeau cu vremea aşa, încît un moşnean avea o parte din venitul unei singure roţi.

Fiecare sat îşi avea *olarul*; ba chiar ceva mai în urmă s-au alcătuit sate întregi numai de olari, cum este pînă astăzi, cam fără ştirea, şi, oricum, fără sprijinul nimărui, Potigraful din Ilfov. Fiecare din meşterii unui asemenea sat îşi are un fel de specialitate, din oalele mari, din ulcele, din oalele smălţuite, din cele înflorite. Multe sînt satele care se zic Olari [5], dar de unde a perit olăria. Olăria noastră sătească n-a fost încă înrîurită de cultura europeană: ea întrebuinţează forme de tot vechi şi foarte felurite, pînă la ulcioarele de la Ţebea şi din celelalte comune ale Munţilor Apuseni, care samănă întru toate a urne antice. Ea ştie colorile ei îndătinate, păstrează anumite obiceiuri milenare de a înfrumuseţa: ea se foloseşte de procedări speciale, foarte bine potrivite cu împrejurările. Pînă acum nu s-a făcut asupra ei acea îngrijită şi întinsă cercetare ce nu poate zăbovi prea mult, cu necontenita năvălire a produselor de fabrică, prin care va muri peste cîtva timp olarul ţeran, a cărui moştenire de artă trebuie să o culegem.

Cărămida se întrebuinţa numai la lucrul bisericilor, cetăţilor, pivniţelor, Curţilor domneşti şi unor case din oraşe.

Cuptoarele de cărămidă care se roşesc azi aşa de adeseori în noapte prin toate colţurile româneşti, trebuie să fi fost de tot rare. Oricum, ele nu erau un meşteşug ţărănesc. Ba vedem că într-o epocă aşa de tîrzie ca domnia lui Vasile Lupu veneau din Ardeal, după cererea voievodului, şi zidari pentru lucrul clădirilor, şi cărămidari pentru pregătirea materialului. La aceiaşi meşteri li se zicea şi olari şi cărămidari.

Morile [6] erau boiereşti şi mănăstireşti; după datina feudală, satul n-avea voie să-şi facă moară. Pietrele, de care se puteau găsi doar şi în ţară, se aduceau din Ardeal, pînă şi din Haţeg. Înjghebarea lor cu fier se făcea tot de meşteri străini.

„Varniţa" se cheamă multe localităţi, dar meşteşugul vărarilor [7], „vărnicerilor" e nou, măcar al vărarilor buni. Căci pe la 1638 hatmanul Gavril, fratele lui Vasile Lupu, scria în Ardeal: „nu putem afla aicea în ţară la noi meşteri să poată lucra var de piatră".

Vechile case de ţară aveau desigur fereştile de băşică de bou, care a fost înlocuită de săracimea din zilele noastre, într-un chip cu totul neîndestulător însă, cu hîrtia albă ori chiar cu hîrtia tipărită a ziarelor. Sticlari înseamnă mai mult vînzători de sticlă. Sticla era, firește, foarte bine cunoscută, dar foarte scumpă şi puţin întrebuinţată prin sate. Ea s-a răspîndit mai mult prin vînzătorii de peste Dunăre: *geam* e turcesc, şi *geamgiu* are

finala obișnuită în limba turcească, pentru acel care se îndeletnicește sau desface ceva. Ardelenii, care au primit sticla, în mult mai mare măsură, de la sași, i-au zis și-i zic *glajă*, după germanul *glas*. Totuși, de vreme ce unele localități din județele Iași, Argeș, Dîmbovița poartă numele de Sticlărie, trebuie să se creadă că facerea de sticlă sau mai bine steclă (cum se zice și acum în Moldova) se putea săvîrși uneori și de săteni, cari alegeau pentru aceasta un loc nisipos de pe la marginea rîurilor.

Blidele vechi de prin sate erau numai de lemn, pe un timp cînd ale boierinașilor și negustorilor se făceau din cositor, al căror nume ni s-a păstrat de la strămoșii romani, iar ale domnilor, și de argint. Blidele se lucrau iarăși de meșteri anume, care-și alegeau o poiană din marii codri necurățiți încă și găteau acolo, în căsuța sau bordeiul lor, la blide. Ei se ziceau blidari, și de aici vine cîte un nume ca Poiana Blidarului, care trăiește și pînă acum în Moldova. Cunosc în Țara Românească patru sate cu numele de Blidari. Unul din Mehedințul întipărit în multe de o înrîurire sîrbească, se zice Blidnița, ceea ce arată că locul unde se făceau blidele se chema în Oltenia astfel : blidniță.

Să nu uităm de făclieri. În casă ajungea și cîte un opaiț făcut de gospodar sau de gospodină. Biserica trebuia să-și aibă însă făcliile ei de ceară albă sau de ceară galbenă, curată ca evlavia acelor ce le aduceau. De bună seamă, multe din ele se cumpărau de pe la călugări rătăcitori. Dar și mirenii au trebuit să se îndeletnicească cu acest lucru, poate și unii din prisăcari, păzitori ai stupilor.

Găsim în adevăr la 1681 un „Andrei făclierul din Bălteni".

Și lucrarea metalelor a trebuit să se facă la început, pînă la venirea țiganilor, meșterii cei mari în această privință, de către ai noștri. Dar se cereau foarte puține lucruri de metal, casa, carul lucrîndu-se fără ca fierul să intre în alcătuirea lor. Trebuia mai mult decît cheia, zăvorul, lacătul, care n-aveau ce păstra, cuțitul, toporul, coasa, securea, sulița, uneltele cîmpului și armele războiului, care erau, pe acel timp, aceleași.

Ca o complinire la meșteșugurile satelor noastre care nu s-au prea schimbat cu vremea, trebuie să se pomenească întrebuințarea pentru acest scop de către boierii stăpîni de moșii întinse a unora dintre *rumînii* lor, dintre țeranii supuși pentru totdeauna din neam în neam pînă la răscumpărare sau pînă la fapta de milă a „iertării de rumănie". Pe cînd cei mai mulți rumâni lucrau la ogoare, pescuiau, vînau și făceau altfel de slujbe, de clăci stăpînului de pămînt, alții erau puși la meșteșuguri pentru a-și plăti în acest chip zilele de muncă de care moșia n-avea * nevoie. Astfel în Oltenia veacului al XVIII-lea Știrbeii aveau familii de pînzari, care se înseamnă în *diete* și în foi de zestre îndeosebi cu acest nume.

Meșteșugarii de la orașe, — întîi străini vorbind o limbă străină, apoi urmașii, vorbind românește, ai străinilor de la început, în sfîrșit români curați — sînt mai ales aceia care se îngrijesc de îmbrăcăminte și încălțăminte.

* Citește : avea !

Boierimea şi negustorii chiar purtau pe cap căciuli de blană tari care se chemau *şlice* sau *işlice*. Pentru facerea lor, care nu se lăsa niciodată pe mîna ţigănimii de casă, erau deci işlicarii, cari lucrau din piei de miel supţire, de miel lepădat, pentru clienţii cei mai înalţi, marile acopereminte de cap ale acelor timpuri.

Tîrgoveţii săraci de pe la margine aveau însă căciularii sau, în Moldova, cuşmarii lor.

Părul s-a purtat la noi, cînd după datina vecinilor creştini, cînd după a ţarigrădenilor. Pe vremea lui Ştefan cel Mare, a lui Bogdan Orbul, a lui Radu cel Mare şi a lui Neagoe se rădea barba, se lăsau cu mîndrie mustăţile lungi, şi părul tinerilor cădea în valuri bogate. Ioan Vodă cel Cumplit însă e bărbos şi cu părul tuns scurt, ungureşte ; acelaşi chip de a se purta se întîlneşte la Mihai Viteazul, la Movileşti. Ceva mai tîrziu, boierii şi chiar domnii îşi rad capul, şi numai un moţ lung atîrnă pe frunte, întocmai ca la răsăritenii de lege musulmană, care se supun prescripţiilor Coranului. Atunci bărbierul ajunge un meşteşugar foarte căutat, şi o întreagă breaslă vioaie se alcătuieşte în reşedinţele noastre, ca la Constantinopol. Şirul bărbierilor noştri îl începe Ioan Genovezul, un italian deci, care bărbierea pe Ştefan cel Mare la 1464 şi a cărui pomenire arată tot atîta cît şi cunoscutul chip din Evanghelia de la Humor că marele domn nu purta barbă.

Postăvari, ţesători de mătasă, pînzari de pînză mai aleasă nu se întîmpină la noi pînă foarte tîrziu. Dar din mătasa care se aducea din Răsărit, din brocardul de aur, care sosea din Veneţia, din postavurile săseşti, sileziene, din pînzele leşeşti, din catifele şi atlazuri, din cameloturi (ţesute din fire de păr de cămilă) de care veneau din Răsărit, croitori de ai noştri făceau hainele deosebitelor epoce : dulămile, sucnele, zăbunele, ghiordiile, tîmbarele sau modele cu nume turceşti ale vremii fanariote. Mai de demult, meşterul îşi zicea cu mîndrie, în slavoneşte, *craveţ*, precum astăzi el vrea să fie în România *tailleur*, iar în Franţa *tailleur-ilor*, „English taylor". Dar lumea-i zicea croitor, de la „a croi", verb care şi el are obîrşia slavonă. Şi unele sate se cheamă Croitorii [8], Croitoreştii, după o specializare ţerănească a locuitorilor din ele sau după un întemeietor care a purtat porecla de Croitorul. Pe lîngă croitorii ţigani erau croitorii de casă, români — ca acela pe care-l pomeneşte la 1697 beizadeaua Gheorghe Cantacuzino — şi croitorii pentru toată lumea, strînşi mai pe urmă în bresle. O astfel de breaslă nu se găseşte însă pînă la 1700. Croitorii erau încă de tot puţini. Li se făcea o puternică concurenţă şi prin aducerea de haine gata de peste hotar, — pentru moldoveni, din Polonia. Deoarece boierimea se strîngea tot mai mult în capitală, lîngă domn, numai în cele două scaune de domnie puteau să-şi afle de lucru croitorii veşmintelor pentru clasa de sus. Strămutarea dintr-un loc în altul era îngăduită, dar meşterul cel nou nu putea clădi fără voia orăşenilor între cari sosea.

În aceleaşi oraşe, însă, cojocarii, care lucrau pentru „prostime", pentru mahalagii, pentru ţeranii ce veneau la tîrg, erau mult mai mulţi şi înfloreau într-adevăr. Ei erau împărţiţi pentru bir pe la 1750 în trei clase, care se întîlneau de bună seamă şi în mijlocul altor meseriaşi : „prăv" sau întîi (şi azi se mai întrebuinţează în Moldova acest calificativ slavon, cînd

se zice „făină pervă“ făinii de calitatea întîi), cel „de cojoace proaste“ și „cojocarul cîrpaciu“, care cîrpea și, dacă nu voia să plătească o cislă mai mare, trebuia să nu croiască, nici să facă din nou. Întîlnim chiar, tot în Moldova, și *sucmănari*.

Pentru aceeași lume mai umilă se lucra, chiar înaintea epocei de fabrici, postav, dar postav în casă, de meșteri ce-și țineau cîte un războiu. Lucrul se făcea după datina veche, dar poate și după vreun împrumut din Ardeal, căci se pare că se trimeteau acolo pe sama domniei tineri care să învețe lucrul postavului.

Astaragiii [9] munteni și chiar moldoveni de pe la 1780 lucrau *astare*, o pînză grosolană, care slujea la căptușeli; în Țara Românească ei ajunseră în acel timp să alcătuiască o breaslă deosebită chiar.

Plăcerea și mîndria de a purta blăni începe odată cu cultura noastră și ține pînă la ultimele prefaceri ale modei. Blana se purta și vara; ea era socotită ca „toaletă de gală“ la toate prilejurile mari. De aceea numărul blănarilor era de tot mare. Cea mai mare parte din material îl căpătau ei de la Moscova și alte locuri ale Rusiei muscălești prin negustori speciali în astfel de călătorii la cazaci, care se și cheamă pentru aceea *cazaclîi* sau *cazaclii*.

Cel mai vechi nume pentru încălțăminte e desigur *ciobotă*. Și astăzi poartă acest nume sate [10] așezate în locuri ce par să aibă o asemenea formă. Ciobotarii aveau în orașele cele mari din țerile noastre de multe ori o stradă întreagă, o „uliță a ciobotarilor“. Cele dintîi ciobote par a fi fost aduse de negustorii sași, poloni, cele bune chiar de negustori italieni. Că termenul ciobotă, din care moldovenii au făcut „ciubotă“, „cibotă“ e cel mai vechi, se vede și din numele de „bani de ciubotă“, care se dă amenzii pe care o plăteau neascultătorii poruncilor domniei, la cari se trimeteau, cu multă stricare de ciubote, slujbași de la Curte pentru a-i aduce cu de-a sila. Vechile ciobote erau galbene — mai tîrziu se zice „cibote negre nemțești“; poate că domnul purta, ca și împărații bizantini și cîți stăpînitori de țeri s-au luat după dînșii, încălțăminte roșie. Pieile, săftienele, cordovanele, și le aduceau ciobotarii din Răsărit.

Numele de „cizmă“, „cizmar“, sînt mai nouă; ele vin din ungurește pe aceeași cale ca și „meșter“, „meșteșug“. Astăzi ele sînt obișnuite în toată Țara Românească și la toți românii din Ungaria. Odată se zicea însă și în Moldova la ciubotari: cizmari. Ceva mai tîrziu se statornicește însă o deosebire. Cizmarul face cizme mari, înalte, *botforții* sau *botforii* de mai tîrziu (*bottes fortes*), pe cînd ciobotarii lucrează „ghetele“ din zilele noastre: cele de tiletin (piele de Rusia sau Bulgaria; it. modern: *bulgaro*, fr.: *cuir de Russie*), cele roșii de săftian, zise *iminii*. Deoarece tiletinul se mai zice și bulgari sau bulgariu, iată o nouă breaslă, a bulgaragiilor, care făceau ciobote numai din acest fel de piele. O rînduială de prin anii 1750 a birului cuprinde două trepte ca prețuire și ca impunere de sarcini: „cizmarul bun“ și „cîrpaciul“. Și astăzi cuvîntul de cîrpaci a rămas, în cercul meșteșugurilor, mai mult pentru cizmari. O altă împărțire era: „cizmari la uliță“ și „cizmari la mahala“.

Opincile sînt pe sama breslei, deosebită uneori, a opincarilor.

Papucii nu se obişnuiesc pînă pe timpul de înrîurire covîrşitoare a Răsăritului. În zădar ar căuta cineva acest cuvînt, de origine turcească, înainte de jumătatea veacului al XVII-lea. Pe atunci vin meşterii orientali ai papucilor, cari se numesc şi ei pe turceşte *papugii*. Acest din urmă termin se întrebuinţează mai mult în Ţara Românească şi, după cîtva timp, el mai capătă şi un înţeles de batjocură [11], arătînd pe un om uşuratic, pe un „moftangiu". Papugiii mai lucrau şi meşii sau mestii, o a doua încălţăminte de piele, care cuprindea piciorul pînă la genunchi şi pe cari vremea veche nu i-a cunoscut. Ei acopereau ciorapii, care se lucrau totdeauna în casă.

Jupînesele nu purtau papuci şi meşi, ci *conduri, condurăşi*, tot de proveniență turcească, care se puneau peste *terlici*. Tot papugii după moda Ţarigradului erau şi aceia care găteau acest fel de încălţăminte.

Cavafii sau cavacii ar fi fost ţinuţi să vîndă numai încălţăminte turcească, dar ei par să o fi şi făcut în Moldova, unde-i aflăm pe ei în locul „papugiilor". Căvăfia era însă darea răspunsă de oricine vindea ciubotărie la stradă.

Tălpile se lucrau în ţară de nişte meşteşugari cari alcătuiesc în veacul al XVIII-lea una din cele mai puternice bresle : tălpălarii. Cutare biserică din Iaşi, deşi clădită de însemnatul boier Iordachi Cantacuzino, primi numele obişnuit de biserica Tălpălarilor [12], pentru că aici veneau la slujbă aceşti breslaşi.

Curelarii făceau curelele. Nu se poate spune cu siguranţă dacă tot ei erau aceia care vindeau trăsurile, carăle, hindeele (de la hintó, ungureşte : trăsură), rădvanele din epoca cea mai veche, deşi acest lucru e probabil. Şi ei formează o breaslă deosebită. La biserica lor din Iaşi [13] merg şi ciobotarii.

Şelarii par a fi aceiaşi ca şi curelarii. Socoteala de bir din anii 1750 pomeneşte pe cei dintîi şi nu cuprinde pe aceşti din urmă. Ei au numit una din stradele mari de negoţ ale Bucureştilor de astăzi.

În Ţara Românească, oraşele mai mari au *tabaci* care gătesc pieile. În Bucureşti, ei sînt una dintre cele mai însemnate bresle, şi au o biserică [14] în stăpînirea lor. S-ar putea crede că tălpălarii moldoveni să nu fi avut numai grija tălpilor, ci să fi îndeplinit aceeaşi sarcină industrială mai întinsă ca şi aceşti tabaci. Socoteala de bir, deseori citată, 1748—1749, n-are pe tălpălari, dar cuprinde pe „tăbăcari", aceiaşi ca şi tabacii. Trebuie să se ţie samă însă că pînă la 1766 tălpălarii au format o singură breaslă cu cizmarii. *Şoronarii* moldoveni, pomeniţi la un loc cu cizmarii, au vreo legătură, ce nu se poate încă deslusi, cu aceştia. Tabacii din Ardeal, foarte de demult şi temeinic organizaţi la Făgăraş, se numesc *timari*, după cuvîntul unguresc corespunzător.

De la o vreme, încă din veacul al XVII-lea, se iveşte la noi, şi într-un principat şi într-altul, o breaslă a *ceprăgarilor* ciprăgarilor sau ceaprazarilor. Ceaprazul e ciucurele care se adauge la haină sau la manta

sau la șea, la frîie ; cepragarul sau ceaprezarul e acel care face și vinde asemenea ciucuri. Dar firește că dintr-atîta nu s-ar fi putut ține una din cele mai însemnate bresle din trecutul industriei noastre. De fapt, cepragarii vînd și galoane și tot felul de podoabe dintre acelea care intră sub numele nou de „pasmanterie", de *galanterie*. Deci nasturii, mai tîrziu florile artificiale, horbotele, penele, panglicile se țineau de articolele aduse, prelucrate și vîndute de această ramură a vechiului meșteșug românesc. „Galanteria" turcească, răsăriteană, — aceasta e ceaprazăria, al cărei nume nu s-a stîns cu totul nici pînă astăzi.

Funieri n-au fost niciodată la noi în număr așa de mare, încît să poată alcătui o breaslă. Dar găsim în Moldova anilor 1750 una a pîslarilor : rostul acestor meșteșugari era, desigur, să facă pentru țerănime pălării de pîslă, care nu mai veneau acum, ca odinioară, din Ardeal. Traistarii, ce se întîmpină tot acolo și pe aceeași vreme, fac traista, iarăși pentru vînzarea la tîrguri.

Din cele mai vechi timpuri au rămas armurieri de două categorii. Unii fac săbii, și săbieri de aceștia se întîmpină destul de adeseori, avînd în fruntea lor pe cel „gospod", al domniei. Făcătorii de arcuri, care nu vor fi avînd nici ei prea mult de lucru, în acest timp de decădere ostășească, se cheamă *săhăidacari*, de la numele tătăresc de „sahaidac" al arcului. De aici s-a făcut saidacar. Ce a fost mai tîrziu saidacarul, se știe ; acești presupuși meșteri de arcuri s-au prefăcut pe încetul în meșteșugari și vînzători de ce se zice astăzi, „efecte militare".

Alături de țiganii lui Vodă și de țiganii din curțile boierești, lucrau în aceste timpuri și *potcovari* liberi dintre români. Și căldărarii țigani rătăcitori nu erau numaidecît de nevoie, căci bresle de căldărari se întîlnesc și în orașe. Ei aveau locurile lor știute de la tîrguri și iarmaroace. Boierii își trimeteau țigănașii la astfel de meșteri pentru a-i învăța meșteșugul strămoșesc. Avem o astfel de învoială, din 1819, între Alexandru Căldărarul din Iași, și boierul Dracachi Roset pentru ucenicia adolescentului țigănesc Vasile. Meșterul ia asupră-și hrana și îmbrăcămintea numitului ucenic, iar la un an de zile, cînd i-l va înfățișa, i-l „va face teslim" gata învățat, Alexandru va primi plata în „șase coți postav".

Lăcătușii poartă un nume care vine din ungurește, de unde vine și cuvîntul *lacăt*. Lăcătușii liberi, netigani, fac o breaslă deosebită în Moldova anilor 1750.

Argintarii, despre lucrul cărora a fost vorba aiurea, fac breaslă deosebit printre metalurgi. Pe slavonește li se zice de mult zlătari. De un timp, moda turcească i-a poreclit *cuiumgii* sau *cuiungii*. Printre dînșii sînt în Moldova și destui evrei. Mihai Vodă Racoviță[15] zice însă, la 1719, „zlătar", și țiganului ca „lucra la bolduri de rădvanuri domnești și la cocii ce se fac pentru treaba măriilor sale hanilor și altor Agi și spoestele hiierăle".

Dintre cei ce lucrează lemnul, în rîndul de jos stau lemnarii. Cei din Moldova se împart în *broscași*, cari lucrau, cred, la uși, și în *bărdași*, cari ciopleau grosolan din bardă lemnăria ce trebuia la casa măruntă a omului de rînd.

Li se mai zice dulgheri şi, oficial, *teslari.* Nefiind arhitecţi, zişi *maimari,* după turceşte, teslarii, starostele lor, meşteri sau şi calfe, se unesc cu aceia ai breslei surori a *pietrarilor,* care potrivesc piatra pentru clădiri, şi fac împreună cercetarea şi preţăluirea prăvăliilor sau dughenilor şi caselor în privinţa cărora este judecată. În Moldova anilor 1770 era chiar o singură stărostie pentru teslarii şi pietrarii din Iaşi.

Stolerii sau *tîmplarii* — cel din urmă nume vine de la tîmpla de biserică pe care o lucrau aceşti săpători ai lemnului — au şi ei un rost dar mult mai neînsemnat. Breasla lor, starostele lor, nu se prea pomenesc. *Rotarii* sînt socotiţi deosebit la bir.

Butnarii, dogarii din Piatra, din partea tîrgului care se cheamă Mărăţăi, dau în veacul al XVII-lea un zapis pentru vînzarea unui loc al lor către mănăstirea Bisericanilor [16]. Ei aveau acolo un staroste, şi prin acele locuri de păduri găseau destul material de lucru, aşa încît stăteau în fruntea orăşenilor. Pe la 1750, cei din Moldova se împărţeau în butnari ce fac buţi nouă sau „burii" şi în „butnariul-legător" adecă în butnari adevăraţi, ce fac buţile, şi în dogari care leagă.

Tîrziu de tot, apar *şindrilarii,* răzleţi, fără breaslă. „Şindrilă" e un cuvînt luat din nemţeasca saşilor din Ardeal: *Schindel.* Odată se aduceau de acolo din Ardeal şi şindrilele înseşi şi *cuiele* cu care se băteau. Pe urmă, ajunserăm a întrebuinţa meşteri de-ai noştri, care au avut de lucru pînă deunăzi, cînd locul şindrilei n-a fost luat de ţiglă, ci de urîta tablă de fier roşie.

Olarii şi *străchinarii* erau cuprinşi la un loc în socotelile şi rînduielile vistieriei. Porţelanele însă, *farfuriile,* nu se făceau în ţară, ci se aduceau din locuri depărtate.

Meşteşugarii alimentării erau *pitari*[i] şi *mesercii.*

Cei dintîi, din cari se desfăceau jimblarii, ce lucrau pîne de lux, se numesc după vechiul nume al pînei, *pită,* „pîne" fiind grîul hrănitor el însuşi. Şi în Moldova li se zicea odată *brutari,* ca şi în Ţara Românească, de la *Brod,* nemţeşte: pîne, cuvînt adus de saşii întemeietori de oraşe şi de o mare vechime deci. Alexandru Lăpuşneanu se gîndise a trimite în Ardeal, la saşii de acolo, femei pentru a învăţa meşteşugul de jimblăriţe.

Măcelarii, care tăiau vitele la *meserniţele* lor şi se numeau după un vechi cuvînt slavon *mesercii,* îşi aveau scaune luate în arendă de la oraş, de la domn ori de la boierul care avea stăpînirea „moşiei" unui tîrg. Ei îngrijeau întîi casa boierului, apoi trimeteau carne unde li se arăta „cu ţădule" şi se înţelegeau în privinţa unui preţ statornic pe care-l vor plăti aceşti privilegiaţi; obştea venea pe urmă. Cei ce se învoiau cu domnia, precum se făcea la Iaşi, care n-avea drepturi boiereşti asupra sa, încheiau pe la 1800 o învoială cu „nazirul căsăpiilor": se hotăra preţul cărnii pe un an întreg, se lua îndatorirea de a se vinde săul la mumgiii turci ş.a. Tăierea porcilor nu făcea parte din monopolul ce se dădea arendatorului unui

„scaun". Mesercii erau în Moldova pe la 1800 mai mult evreii, din nevoia de a-și avea carne *coșer*, pe cînd la 1683 era în Iași o întreagă breaslă de mesercii avînd în frunte pe unul cu un nume ca Ursul Boghirlan.

Odată pînă și săpunul se cumpăra din Ardeal ; în veacul al XVIII-lea era un număr de *săpunari* prin orașele mai însemnate.

Dacă se adaugă acum *făclierii* sau *lumînărarii* și *boiangiii* sau *văpsitorii*, are cineva toate ramurile obișnuite ale vechii vieți de meșteșugari români [17].

III.

Între breslele meșteșugarilor și ale negustorilor sau ale negustorilor-meșteșugari nu e nici o deosebire. Iarăși, era o potrivire desăvîrșită între statutele breslelor industriale și acelea ale unor corporații de un caracter cu totul special, cum e a calicilor sau *mișeilor* [18], foarte veche, ori breasla *cioclilor*, cu un tot așa de lung trecut. Tot așa ei au „privileghii" din vechi, întărite de domn, legate supt blestem de mitropoliți, episcopi sau, dacă se întîmplă să fie vreunul de față, și de patriarhii greci ai Răsăritului. Breslașii trebuie să fie, iarăși, de aceeași lege, cu hramul lor anumit și biserica pe care o ajută. Ei au un staroste și un vătaf, un sfat de „meșteri", un drept de gloabă ; ba chiar starostele poate osîndi la un număr de toiege, chiar pînă la o sută. Se face un praznic pe an, la care fiecine dă partea lui, de obicei un *ort*. Se face o pomenire deosebită a tuturor ierarhilor și voievozilor care au întărit privilegiul. Și aici sînt meșteri, calfe și năimiți. Și aici străinul nu poate fi primit decît după cerere către staroste. În Moldova, un drept special, mearul, *bărbînța* (aceasta din urmă era la început o măsură de grîne, iar în Muntenia berbenița pare să fi însemnat traistă, desagi) se plătește la intrarea în breaslă cînd *e scris* cineva în *catastif*. O despăgubire, o *herîie* [19] e plătită totdeauna de cel care părăsește breasla pentru a trece aiurea. Cel ce aduce marfă străină, o răscumpără către breaslă ; străinul care vine să cumpere marfă de la breaslă, dă un preț de vînzare, în ceară pentru praznic. Cine trece de la meșteșugul cizmăriei la negustoria cizmelor despăgubește și el breasla. Străinii care cumpără marfa breslei, nu o vor vinde în oraș, ci pe la tîrguri sau bîlciuri ; ei vor trebui să cumpere în aceeași măsură de la toți breslașii, după orînduiala starostelui.

IV.

În timpurile mai vechi, cînd tot ce ni trebuia pentru îmbrăcămintea boierimii, pentru înarmare și pentru deosebitele feluri de muncă, venea de-a dreptul din Ardeal sau din Polonia, nu putea fi vorba de fabrică, adecă, firește, de acele puține, foarte puține fabrici pe care pe atunci le aveau și apusenii ; precum fabrici de hîrtie, de sticlă, căci toate celelalte „fabricate" se făceau de cîte un meșter cu ucenicii lui așezați într-o casă obișnuită.

Pergamentul cel bun și frumos, subțire, neted și alb, pe care se scriu toate actele domnești de oarecare însemnătate [20] — și aceste acte, în-

tărind nu numai orice schimbare de proprietate a pămîntului, dar asigurînd uneori supt un domn nou o stăpînire căpătată pe vremea unuia din înaintaşii săi, erau multe, — acest pergament se va fi adus din Veneţia. Mai era însă şi altfel de pergament, de „piele", cum se zicea la noi, gros, scorţos, cu aspriturĭ, noduri şi lipsuri, care se putea căpăta şi de la meşterii oraşelor ardelene. Şnururile de mătasă roşie, verde, albastră, galbenă, aşa de bine văpsite, încît se păstrează pînă astăzi cu toată vioiciunea colorilor, şi aceste şnururi cu care se prindea pecetea atîrnată, veneau de peste hotare.

Încă din veacul al XV-lea se întrebuinţa şi hîrtia, dar pînă pe la 1550 ea slujeşte numai, ca un material inferior, ieften, pentru răvaşe care nu erau menite să fie păstrate. Această hîrtie venea întîi, prin Ardeal sau prin Polonia, de la germani. Hîrtia cea mai bună, lustroasă, vărgată, foarte groasă, întrebuinţată mai mult după 1550 însă, e de fabricaţie veneţiană: o aduceau la noi negustorii din Raguza, cari stăteau în legătură de-a dreptul cu Veneţia, sau şi negustorii greci din coloniile, din insulele veneţiene de prin Răsărit, negustorii greci din Constantinopol cari din cele mai vechi timpuri au cunoscut drumul ţerilor noastre.

„Mori de hîrtie" [21] n-au fost la noi pînă foarte tîrziu. Se vede, ce e dreptul, pe unele documente de pe la 1580 un semn de fabrică, un chip transparent sau, cum se zice de obicei, o filigrană, care înfăţişează bourul moldovenesc între cruce şi stea; el poartă deasupra sa coroana domnească, ceea ce arată şi mai mult că nu e un cap de bour oarecare, cum se află şi în stema altor locuri. S-a crezut că aceasta ar fi o dovadă despre fiinţarea unei mori de hîrtie în Moldova lui Petru Vodă Şchiopul. La aceasta se poate întîmpina că împrejurările de atunci nu erau prielnice pentru întemeierea de fabrici în Moldova ce se zbătea în suferinţile necontenitelor năvăliri căzăceşti. Dar stema bourului cu cununa deasupra şi cu literele Z, B, la dreapta şi la stînga cotorului care o poartă, se întîmpină în hîrtia pe care se scriau socotelile braşovene încă din anul 1494. Fără aceste litere, aceeaşi filigrană se întîmpină la 1491, ba chiar la 1487. Cea dintîi moară de hîrtie ardeleană [22] e însă abia din 1539. Trebuie să se creadă prin urmare că acest semn deosebit se obişnuia de multă vreme în hîrtia de fabricaţie germană care se vindea în oraşele Ardealului înainte de anul 1500. Astfel cade singurul temei pe care se rezima părerea că am fi avut, pentru multele nevoi ale cancelariilor domneşti, o moară de hîrtie românească încă de pe la 1580. Să mai adăugim că puţin mai tîrziu aceiaşi meşteri din depărtata Germanie făceau şi hîrtie cu stema vulturului muntean, foarte frumos zugrăvit şi avînd sus şi el cununa domnească.

Nu ştiu cît temei se poate pune pe asigurarea răposatului V. A. Urechiă că o fabrică de hîrtie ar fi fost în Ţara Românească supt bătrînul Vodă Matei.

Dar cea mai veche fabrică ce se pomeneşte la noi e aceea de sticlă, pe care o avea pe la anul 1650 tot Matei Basarab [23]. Vornicul cel mare al acestui voievod scrie într-un rînd braşovenilor să trimeată pămîntul ce trebuie pentru sticlăria stăpînului său. Ea trăi şi după moartea întemeietorului ei, şi pe vremea lui Vodă Brîncoveanu se mai lucra sticlă proastă, cam albăstruie, la această fabrică de lîngă Tîrgovişte. Cîte o sticlărie două se mai pomeneşte şi pe urmă.

Dar asemenea încercări sînt cu totul risipite; ele n-au nici o legătură, precum n-au nici o însemnătate.

V.

Lucrurile s-au schimbat, și a fost cu putință întemeiarea unor fabrici adevărate numai în veacul al XVIII-lea. În tot acest veac, înțelepciunea de stat în opera de progres prevede ca o datorie din partea oricărui stăpînitor, neatîrnat sau supus altuia, „încurajarea industriei". A scoate cît mai puțini bani din țară, a păstra cît mai bine aurul și argintul, a vinde pe de altă parte cît mai mult, a produce într-o măsură cît mai largă bogățiile firești ale pămîntului național, — aceasta se cere de la o cîrmuire care vrea să fie lăudată de opinia publică și care caută a se învrednici de recunoașterea „filosofilor", cugetătorilor politici care o stăpînesc. Cel mai desăvîrșit gospodar încoronat e marele rege prusian Frederic al II-lea, care întrebuințează meșterii de țară și meșterii străini, care se gîndește necontenit la lucrul postavurilor, la pregătirea porțelanelor din statele sale, pe care le trimete cu mîndrie în dar tuturor vecinilor și tuturor cunoștințelor sale, pînă și ocrotitului din Moldova al Prusiei, Grigore Alexandru Ghica [24].

Tocmai acest domn, care a stăpînit și în Țara Românească, dar mai ales în Moldova, unde a avut două domnii model, e unul dintre acei principi după moda veacului al XVIII-lea, care a încercat o industrie de stat în țerile noastre. Fost dragoman al Porții, om isteț și deosebit de luminat, înrudit cu Mavrocordații prin bunică-sa, care profesa medicina, Grigore Vodă, care e lăudat ca un administrator neîntrecut, a întemeiat în Moldova o fabrică de postav al cărei istoric nu e fără interes.

Prin anii 1750—1760 starea protestanților nemți și unguri adăpostiți în Polonia nu era tocmai plăcută. Guvernul acestei țări căuta să-i aducă la catolicism cu orice preț. Aceste supărări atingeau și pe lucrătorii de postav pe care-i colonizaseră de curînd oamenii castelanului Poniatowski pe moșia acestuia Zalesczyk, așezată tocmai la hotarul Bucovinei noastre. Neavînd dreptul de a-și face biserică și școală, ei trecură deci granița în Moldova încă de la 1759. Bătrînul Ioan Vodă Callimachi [25], care stăpînea de curînd această țară, îi primi cu bucurie și, după datină, li dau un privilegiu de *slobozie*. Coloniștii erau să fie scutiți de orice dare timp de trei luni * de zile ; pe urmă ei aveau să răspundă numai un bir de zece lei pe an, în patru șferturi ; dacă vor face agricultură, ei vor plăti numai patru parale de stup și trei parale de oaie. Vor fi scutiți de cai de olac și de orice fel de angarii. În fruntea lor va sta un căpitan, cu drepturi ca ale unei staroste de breaslă ; el va atîrna de starostele din Cernăuți. Protestanții din această colonie bucovineană a Filipenilor își vor ținea pastorul și vor putea să-și facă școală. Pentru a strînge fonduri în privința clădirii unei biserici, parohul Scheidmantel și colonistul Marschall străbătură pînă în 1764 o bună parte din Europa de aceiași lege, ajungînd și pînă în Anglia.

Încă de la 1762 coloniștii începuseră a lucra la postav în noua lor așezare moldovenească. În acest an, Grigore Vodă [26], fiul și urmașul lui Ioan Vodă Calimachi, trimetea unui prieten „cinci bucăți de postav din țara noastră". Deocamdată însă, cîrmuirea n-avea o îngrijire deosebită pentru

---

* Citește : ani !

meşterii nemţi şi, ţiindu-se numai la privilegiul din 1759, nu se amestecă întru nimic în afacerile lor.

Meritul lui Grigore Ghica e că a prefăcut mica fabrică din fundul părăsit al Bucovinei într-un aşezămînt de stat, într-o *chirhaneà* a Curţii.

Încă din 1766, domnul [27] cel nou se înţelesese cu lucrătorii de la Filipeni şi-i adusese acum înlăuntrul ţerii, în apropierea sa. Polonii, care văzuseră greşala făcută de dînşii faţă de colonişti, începuseră într-adevăr a se plînge în cuvinte tari către Poartă, pentru că se smomiseră de moldoveni aceşti locuitori de folos ai regatului. Ei stăruiau pe lîngă paşa de Hotin pentru ca acesta să le strice rostul, şi întrebuinţau toate mijloacele pentru a ispiti la întoarcere pe protestanţi. Deci aceştia trebuiau depărtaţi de graniţă, pînă nu-şi făceau biserică de zid, în locul celei de lemn, şi pînă nu prindeau rădăcini la Filipeni. Vodă cumpără o moşie a bisericii Sf. Ioan din Iaşi, şi aşează acolo, în satul Chipereşti [28] sau Pipereşti, botezat acuma: Noii-Filipeni, pe fabricanţi. O parte din colonişti rămaseră încă pînă tîrziu în vechea aşezare, supt stărostia căpitanului Christiani, care nu voi să se coboare la Iaşi; ceilalţi fură aduşi în satul de la margenea Iaşilor de un căminar, trimes al domniei. Astfel se întemeie în anul 1766 manufactura domnească de postav de la Chipereştii Jijiei, lîngă Iaşi, cu un căpitan căruia i se recunoşteau drepturile unui boier de ţară. Ghica izbutise a căpăta şi un firman al Porţii, care întărea privilegiul postăvarilor străini, de la fabrică.

Fabrica era mişcată de apa de la morile aşezate la vărsarea Bahluiului în Jijie. Lîna „de oi mari şi de cîrlani" era dată de la cămara domnească. De aici, din veniturile personale ale stăpînitorului, se dădea şi leafa lucrătorilor şi un ajutor, plătit odată pe an, pentru biserica şi şcoala străinilor.

Se începu astfel lucrul postavului de mai multe feluri: postav pentru slujitori, pentru oastea de Curte, care se îmbrăca pînă atunci cu postavuri cumpărate destul de scump din Braşov sau din Polonia, postav pentru tîrgoveţii Moldovei, postav pentru daruri la turcii din *serhaturile* vecine şi pînă şi la Poarta sultanului, unde sosi chiar o „bală de postav prea frumoasă" pentru sultanul Mustafa însuşi, care nu ţinu în samă tocmai mult această dovadă de vrednicie a cîrmuitorului Moldovei. Duşman al luxului celui mare în îmbrăcăminte, prin care boierimea se ruina, *se stîngea* „cu straiele lor şi a femeilor", Grigore Vodă făcu şi încercarea de a înlocui prin postav de Chipereşti stofele felurite, şi toate din cale afară de scumpe, în care pe întrecutele se înfăţişau sfetnicii săi şi cercetătorii Curţii sale. Într-o bună dimineaţă, el se înfăţişă deci într-un simplu „rînd de straie de postav": „libadea" — haină dedesupt — „şi giubea", şi izbuti astfel a îmbrăca şi pe cei ce-l slujiau şi înconjurau cu astfel de „libadele de postav şi giubele".

Chirhanaua lucră doi ani, supt Ghica şi supt urmaşul său, Grigore Callimachi, întors iarăşi în scaunul Moldovei. Apoi veni războiul dintre ruşi şi turci, care, început la anul 1768, ţinu pînă în 1774. Între bunele rînduieli pe care le sfărîmară tulburările, fu şi fabrica de la Chipereşti. La numirea sa cea de-a doua ca domn al Moldovei, Ghica Vodă nu mai află nimic din aşezămîntul cu care se mîndrise şi din care nădăjduia în 1766 să facă şi export în „alte provincii": Ţara Românească, Bugeacul şi Crimeia, Turcia. Astăzi Chipereştii, un biet sat din comuna Oprişani, nu mai are nici o însemnătate, şi nimic nu aminteşte clădirile, morile de postav, biserica străină, şcoala ce fuseseră aici pe vremuri.

VI.

În măsurile de bună orînduială și chiverniseală cuminte, Alexandru Vodă Ipsilanti [29], contemporanul lui Ghica, nu s-a lăsat întrecut de acesta, și ei amîndoi sînt desigur cei mai buni și mai prielnici domni după Mavrocordații cei mari, Nicolae și Constantin. Și Ipsilanti pornea de la principiul apusean, „european", al veacului său, că „cea dintîi îndestulare a unei țări este înmulțirea negustoriei, și ales și felurilor de meșteșuguri și lucrări de mînă" — manufacturi —, „încît nu numai că n-are trebuință țara aceea de lucruri ce vin din părți străine, să piarză atîția bani, ci încă să cîștige, trimițînd la alte părți acelea ce ar putea pune la stare ca să lucreze și să facă într-însa: cu acest mijloc, atît îndestularea ei și mijloacele chiverniseniei multora se înmulțește, cît și slava numelui și lauda cîștigă".

Încă din 1766—1768, un boier muntean, clucerul Radu Slătineanu, fiul unui arvanitohorit, fu îndemnat de priveliștea manufacturii întemeiate în Moldova, și făcu și el, cu meșteri deprinși la Chipereștí, desigur, sau cu nemți smomiți de acolo, o a doua fabrică de postav, pe o moșie străină, Pociovalișteu [30], din Ilfov, „la începutul pădurii Vălenilor". Alexandru Vodă Ghica [31], un nepot de văr al lui Grigore din Iași, se grăbi să-i dea un privilegiu. Cu și mai multă bucurie îl întări apoi, în 1769, acesta din urmă, strămutat la București. Alexandru Ipsilanti ridică fabrica la loc în 1774, și ea căpătă aceleași drepturi și de la cei doi urmași ai săi.

Din actul de la 1784 putem afla în amănunte care era organizarea fabricii.

Ea se deosebește de cea din Moldova supt mai multe raporturi. Aici statul, Vodă, nu dă nici lînă, nici leafă, și nu în numele lui se face vînzarea. Proprietarul, Slătineanu, răspunde stăpînului moșiei o arendă anuală de numai 250 de lei, care nu poate fi crescută. Cîrmuirea iartă de orice biruri pe preotul și cîntărețul fabricii *, pe cei cincizeci de lucrători străini speciali, pe „meșterii cîți vor veni dinăuntru"; el se îndatorește a cere numai opt lei pe an, în două soroace, la Sf. Gheorghe și la Sf. Dumitru, fieștecăruia dintre alți cincizeci de străini cari sînt întrebuințați la tors. Cele 2 000 de oi „aduse din străinătate într-adins pentru felul lînii" — căci nu se va lucra numai cu lînă din țară, ci cu lînuri amestecate — nu vor fi însemnate pentru oierit, nici pentru *beilic*, adecă pentru trimeterea oilor de care se simte nevoie pentru hrana Țarigradului. Satul fabricii va fi scutit de orice drepturi ale proprietarului, neputînd fi chemat la clacă, taxat cu bezmen sau „chirie de casă", ori silit a-și cumpăra „vinul, rachiul, carnea, pînea, băcănia" de la vînzătorul pus de stăpînul pămîntului. Numai pentru postavul vîndut *en gros* sau, cum se zicea pe atunci, „cu ridicata", se va plăti, și anume de către cumpărător, dreptul de vînzare de 2%; Casa orfanilor va mai culege apoi o para de fiecare cot ce s-ar cumpăra, ceea ce ar face 1/20. Lîna se va lua din țară în condiții deosebite, înainte de a-și începe tîrguielile lor „postăvarii de țară" și înainte de a-și începe tîrguielile negustorii români sau străini; ea va sosi la fabrică fără a plăti undeva vreo vamă. În fiecare duminecă se va face un tîrg la Pociovalișteu pentru aducerea la lucrători a celor trebuincioase pentru hrană și trai.

---

* Citește: *bisericii!*

Privilegiul împarte aceşti lucrători în: pieptănători de lînă, ţesători, torcători, văpsitori, tunzători, lemnari, covaci şi piuari sau „făcători de pive".

Această fabrică ţinu pînă la războiul cel nou, început în 1788 [32]. Lucrul trebui să se oprească într-un timp cînd oştile străbăteau necontenit întreg judeţul. Din fericire pentru acest aşezămînt folositor, ca şi pentru atîtea altele, Ţara Românească dobîndi după încheierea, în 1791, a păcii de la Şistov şi strecurarea neînsemnatului şi bătrînului domn Mihai Suţu [33], încă un stăpînitor de o înţelegere, o cultură şi o dorinţă de a face bine, cu totul deosebită. Acesta a fost Alexandru Vodă Moruzi [34]. La 1794, în al doilea an al cîrmuirii sale, el ţinea la Viena pe un pitar Dimitrie Teodor Slătineanu pentru a ispiti acolo fabricanţii care trebuiau să-şi strămute meşteşugul la noi. În acelaşi an, un privilegiu domnesc cuprinde pomenirea lui Hagi Chiriac Arbut ca „epistat" al fabricii de postav. Ea fusese înnoită încă de la 1793, cu un privilegiu solemn, dîndu-i-se o nouă alcătuire, cu un director, zisul „epistat", cu şase vătaji, cu meşteri postăvari şi cu copii aduşi spre învăţătură din mijlocul ţerănimii de prinprejur. Cu dreptate deci întîlnim la 1796 din partea lui Moruzi lauda de sine că „a izvodit ca din nou şi a pus în faptă" fabrica. Ea era acum a cîrmuirii, căci Radu Slătineanu, care lucra la refacerea ei în 1793, pare să nu o fi lăsat urmaşilor săi[11]. Fabrica nu mai era însă la Pociovalişte, ci la Afumaţi, unde lucra chiar de la acel an de înnoire. Un diplomat rus care trecu atunci prin Ţara Românească vorbeşte de postavul albastru şi cenuşiu de la Afumaţi, care se vinde cu 22 parale cotul.

VII.

Cea dintîi fabrică de hîrtie, numită pe greceşte *harturghie*, din veacul al XVIII-lea o întemeie un om foarte harnic şi şiret, Nicolae Lazaru sau Lazăr din Ianina. Acest grec, cunoscut ca tipograf în anii 1780, îşi avea fabrica încă din 1768, cînd văzurăm că s-a început în Ţara Românească şi lucrul postavului. Iarăşi Grigore Ghica întărise, la 1769, privilegiul. Nicolae şi fratele său, Iani, care nu se mai întîlneşte pe urmă, făcură întîi o fabrică la Fundenii din marginea Bucureştilor, pe Colentina, moşie cantacuzinească, trecută cu zestrea unei fete a lui Mihai Cantacuzino spătarul la Racoviţeşti. Lucrul fu oprit de tulburările războiului şi, după încheierea păcii, fraţii Lazăr îşi aleseră şi un alt loc pentru fabrică, moşia prahoveană Batiştea, a schitului Turbaţii de lîngă Snagov. Amîndouă morile de hîrtie ale acestor oameni îndrăzneţi, care-şi vor fi deprins meşteşugul la Veneţia, unde erau foarte mulţi greci de aceştia din Ianina, fură recunoscute şi ocrotite prin actul din august 1776 al lui Alexandru Vodă Ipsilanti [35]. Cîrmuirea asigura la patruzeci de lucrători străini birul scăzut de 4 lei pe an; ea lua supt apărarea sa pe strîngătorii de cîrpe sau „cîrpituri", scădea la 2% vama ce va plăti hîrtia vîndută peste Dunăre, în Împărăţia turcească, în cuprinsul larg al căreia se întrebuinţa atîta hîrtie de Veneţia; cîrpele se puteau aduce şi de acolo fără a se plăti nimic la vamă. Fraţii Lazăr se îndatoriau numai a dărui Cămării domneşti patruzeci de topuri de hîrtie pe an.

---

11 Slătineanu e cunoscut şi prin învinuirile ce-i aduce cunoscutul descriitor al Ţerii Româneşti, Sulzer, care avusese gîlceavă cu dînsul pentru un han. [*Geschichte des transalpinischen Daciens...*, 3 volume, Viena, 1781].

Și la 1784 lucra harturghia, dar Nicolae Lazăr era acuma ruinat, cu toată fabrica și tipografia sa. El se mai ținu încă o bucată de vreme, supt Mavrogheni, cînd tipărește în limba grecească pagini traduse tot de dînsul din franțuzește [36]; dar așezămintele lui nu mai ieșiră la iveală după războiul cel nou.

Alexandru Moruzi, încă din cel dintîi an al venirii sale în această domnie munteană, întemeie o nouă fabrică de hîrtie la noi. Ea fu așezată, în legătură iarăși cu mori care dădeau puterea, pe apa Sabarului, în Ilfov, în locul ce se zice Cațichi și care păstrează și pînă astăzi numele amintitor de „Moara-de-hîrtie".

Această alta fabrică era domnească, a Cămării. Moruzi cumpără moșia prin schimb cu stăpînul ei, și o dădu ca proprietate statornică și venit al așezămîntului. Toată hîrtia de la dregătoriile care aveau mai mult de scris: logofeția divanului, vistieria, divanul Craiovei, judecătoriile și isprăvniciile, trebuia să fie cerută de la directorul, de la „epistatul" acestei fabrice. Firește că se întrebuințau cîrpe pentru facerea hîrtiei, și nu lemn ca astăzi, cînd trăinicia țesăturii și durata ei sînt cu mult mai slabe; în strîngerea „pînzeturilor" oamenii fabricii erau ajutați de slujbașii mărunți ai țerii. Deoarece era și nădejde a se vinde în străinătate hîrtia domnească, i se dădu o scutire de vamă pe timp de cinci ani. Nu era vorba de lucrători străini; trebuiau să fie tocmiți săteni de prin satele vecine și cincizeci din ei n-aveau să mai plătească nimic cîrmuirii; se închinau fabrici și „patru sălașe țigani meșteri de hier".

Domnul nu înțelegea ca fabrica să rămîie pentru totdeauna Cămării. El ceru mitropolitului, a cărui tipografie fusese înviată supt același stăpînitor cu iubire pentru lumină, să dea înapoi din vînzarea hîrtiei prețul moșiei de schimb și numai jumătate din cheltuielile făcute cu instalarea. După aceasta, Mitropolia rămînea pe deplin stăpînă a fabricii, cu condiția de a se îngriji bine de dînsa, numind director priceput, „ipochimen ales, om de nădejde, practicos". Astfel se ușura rostul tiparnicilor de la Mitropolie, și cărțile pe care de la 1796 înainte le dădură la iveală aceștia, pînă la 1806 poate, adecă timp de zece ani, trebuie să fie tipărite pe hîrtia românească de la Cațichi. Pe vremea războiului din 1806—1812 [37], lucrul a fost, desigur, întrerupt la fabrica de hîrtie de pe apa Sabarului, dar un scriitor francez [38] o pomenește și după acest război, într-o carte care a apărut la 1822.

VIII.

O a treia cherhană sau fabrică munteană din acest timp, e aceea de lumînări de ceară albă, frumos împodobite uneori, care se aduceau pînă atunci din Veneția. După pacea de la Kuciuk-Kainargi, un „străin", de bună samă grec din Veneția, Alexandri [39], se oferă a face în țară lumînări de acestea frumoase și scumpe, vînzîndu-le însă cu un leu mai ieftin decît negustorii de marfă „venetică". I se dădu, prin urmare, de Alexandru Ipsilanti un privilegiu, care fu întărit și de urmașul acestui domn, Nicolae Caragea [40]. Alexandri nu se ținu însă de învoială; supt ochii îngăduitori ai unui agă strîngător de mită, el vîndu cu trei parale mai mult decît lumînarea străină un fabricat al lui în care punea său și „alte amestecături". Pentru aceasta, și poate pentru alte cuvinte nemărturisite, Mihai Vodă Suțu

trecu în 1783 dreptul de a ţinea fabrica de lumînări de ceară albă curată unui localnic, fost ucenic al lui Alexandri poate, Dănuţ lumînărarul. Acesta se arătă gata a scădea preţul lumînării cu un leu şi cinci parale şi a răspunde cămării trei sute de lei din cîştigul său. Aga avea supravegherea greutăţii lumînărilor ce porneau de la *cherhană*, şi el punea pe dînsele pecetea domnească drept chezăşie că sînt curate şi trag drept la cîntar.

IX.

În legătură cu fabricile de postav trebuie să se pomenească altele asupra cărora n-avem lămuriri îndestulătoare. Înainte de războiul din 1806—1812 era astfel una de şaluri de Ţarigrad, *stambulşali*, care slujeau pe atunci ca brîie pentru boieri, şi alta de *ghermesuturi*, adecă de satin, de mătăsică. Desigur însă că lucrările ieşite din aceste manufacturi româneşti erau de o fineţe îndoielnică şi de un preţ ieften. Întemeietorii unor asemenea fabrici aveau în vedere şi exportul, mai ales acela în ţerile de peste Dunăre, ai căror locuitori aveau aceleaşi gusturi şi aceleaşi mode ca şi cei de la noi. Aceasta lămureşte pentru ce asemenea *cherhanàle* nu se făceau în Moldova, de unde exportul era mai greu, ci în Ţara Românească, pe a cărei lungă margine dunăreană se sevîrşea un necontenit schimb de mărfuri cu Răsăritul. Se pomeneşte chiar o fabrică de faianţă proastă, de blide albe.

O fabrică de testemeluri, pentru broboadele ţerănimii, fu mai trainică decît celelalte. Ea era aşezată iarăşi în preajma Bucureştilor, în mănăstirea Mărcuţa [41]. Se lucra încă în 1818. În 1828 însă, turcii prădară mănăstirea, unde se făcu mai pe urmă un spital de ciumaţi. Fabrica nu se mai ridică deci niciodată din această distrugere.

Dar, după întoarcerea liniştii, supt domnii cei noi pămînteni, se mai fac unele încercări. Pe la 1822 era astfel o nouă fabrică de *ghermesuturi* în vestitul han al dragomanului şi beiului Manuc. Testemèle se lucrau pe strada Podului-de-Pămînt, într-o *cherhaneà* al cărei personal se încheia într-o „văduvă cu trei fete". Nu putem spune cît timp au ţinut aceste începuturi slăbănoage.

O moară de tutun lucra în margenea Cîmpulungului la 1821.

Trebuie să se adauge, în sfîrşit, „fabrica de fideà, cu ergalii (instrumente) de aramă şi de lemn", care fu întemeiată de Dumitrachi Turnavitul sau Tîrnoveanul, poate pe vremea lui Mavrogheni. Un Costachi Hatmanul o cumpără de la acesta, şi „fabrica" trecu la 1798 în mînile doamnei lui Vodă Hangerli [42], cel ce a fost tăiat de turci, Ruxanda Ghica.

X.

În Moldova încercările de manufacturi sînt mai puţine şi au o şi mai scurtă durată. Nu le fac aici greci sau bulgari sau chiar veneţieni, ci străini din apusul Europei, aventurieri, vînători de cîştiguri răpezi, cari n-au nici stăruinţa, nici priceperea celorlalţi. Ei n-au în vedere gîndul sănătos al unui export în Răsărit, ci urmăresc ţinte mai puţin lămurite.

Lucachi sau, cu numele întreg, Lucca della Rocca, un levantin, cumnatul lui Grigore Alexandru Vodă Ghica, aduse din Braşov pe la 1774 pe un francez vîntură-ţară, fost ofiţer, Ledoulx de Saint-Croix. Acesta luă în

arendă, pentru 450 de lei pe an, o moșie de la Prut a cumnatului domnesc, și făcu acolo o fabrică de *faianță*. Contractul era pe patru ani, și la încheierea lor o ceartă izbucni între moșier și fabricant. După multe plîngeri, stăruințe și intervenții, bietul Ledoulx fu silit a pleca din Moldova, în cea mai mare grabă, cu bani împrumutați, la ianuar 1778. Vodă Constantin Moruzi [43] îl privea ca pe un francmason, un „farmazon" primejdios.

Abia peste treizeci de ani, în 1818, francezul de Lincourt [44], profesor de limba sa părintească, lua cu chirie într-o mahala din Iași casele lui Ioniță Codreanu și le potrivea pentru a face în ele o „moară de oloiu", cum nu se mai pomenise pînă acum în Moldova. E vorba, cred, de ulei de in, care ar fi putut aduce cîștig unui om în alte împrejurări decît ale lui Lincourt. Acesta se întoarse îndată la meșteșugul lui de dascăl de franțuzește.

În 1813 se afla la Iași sasul Ioan Hart, care venise cu multe gînduri de întreprinderi mănoase. El avea planul de a întemeia o tipografie „grecească" și, în adevăr, înțelegîndu-se cu niște negustori localnici, cari-l scoaseră apoi din tovărășia lor, el adună materialul trebuitor. Dar Ioan Hart mai avuse în vedere și o fabrică de postav și o moară de hîrtie, pentru care și făcu pregătiri la Deleni, lîngă Hîrlău. Din planurile lui nu se alese totuși nimic.

Alte fabrici erau în mîna boierilor din țară, și anume acelea pentru alcătuirea și explotarea cărora nu trebuiau nici bani mulți, nici alte cunoștinți decît acelea care se treceau dintr-o generație într-alta.

În 1798, era o singură fabrică de *potaș* din cenușă de stejar în toată Moldova. În singurul an 1799 se mai făcură vreo treizeci. Domnul de atuncea dădu o luare-aminte deosebită acestei mișcări. Boierii opriseră pe țerani de a mai face lemne în pădurea care trebuia să fie întrebuințată numai pentru cenușă. Unele sate se plînseră lui Alexandru Vodă Callimachi [45]. Acesta chemă pe sfetnicii săi firești la Mitropolie și căpătă de la dînșii rostirea părerii că fabricația de potaș în această măsură și cu aceste mijloace e dăunătoare țării. Fabricile fură deci pretutindeni stricate de ciohodarii domnești.

Velniți pentru rachiu erau multe, de cînd plăcerea ruinătoare a rachiului se simțise și de țeranii noștri. Horilca nu se mai aducea acum prin evreii mărginași, de peste Nistru, din Polonia, ci se făcea pe deosebite moșii. Bucovina, plină de velniți evreiești, putea sluji ca model, deși încă înainte de anul anexării, 1775, darea pe velniți se întîmpină alături cu aceea pe mori și pe cîrciume în catastiful veniturilor domnești.

Dar frica de a nu se întrebuința pentru facerea de rachiu o prea mare parte din pînea culeasă în fiecare an — căci vechiul rachiu, mai sănătos, se făcea din grîne — frica de a nu se găsi țara în neputință de a vinde turcilor grîul și orzul de care ei aveau nevoie, aduse pe la începutul veacului al XIX-lea oprirea lucrului velniților. Mai înrîurise și faptul că domnul lua o vamă mare, 60 de parale la vadră, pe horilca ce se aducea din străinătate.

Dar în mai 1814 mitropolitul și boierii se îndreptară către Scarlat-Vodă Callimachi [46], arătîndu-i că la facerea rachiului se întrebuințează tot grîu și orz stricat, apoi săcară și hrișcă, sămănate anume pentru aceasta,

că ei sînt gata a da Cămării de fiecare vadră din horilca făcută în țară cît se lua la vamă din cea importată și că, prin urmare, nu mai e nici un cuvînt pentru a se mai păstra vechea oprire. Domnul și îngădui velnițele, cu condiția însă ca ele să se oprească în anii în care s-ar simți lipsa de cereale.

Cam pe aceeași vreme, moldovenii — în țara cărora sașii *fierbeau* încă din veacurile cele vechi, al XV-lea și al XVI-lea, berea, care peri odată cu deznaționalizarea acestor sași — începură a-și avea berării cu altfel de lucru decît acela care se obișnuia în berăriile săsești din cele mai depărtate timpuri. La Roman era berărie încă din 1798. În 1814 avea monopolul în acest oraș grecul Petradi. Peste doi ani, episcopul chiar făcea o berărie, și domnul îi impunea prețul obișnuit al acestei băuturi și darea la spital a berii „cu o parà mai jos, fiind pentru trebuința bolnavilor". O a treia berărie se afla tot la Roman în 1816, a lui Alexandru Dos, cu privilegiu de la vornicia de obște. Acesta era un austriac, sudit, supus Agenției. Pe același timp era la Iași berăria lui Ienachi Nicolau Altăn. Toate berăriile sau *bărăriile* erau „închinate" la cutia milelor, căreia îi dădeau o parte din cîștig. Altăn avuse ca înaintaș, încă din 1793, un berar cu titlul de doctor, medicul Herlitz.

Cei dintîi băutori de bere fuseseră ofițerii și soldații armatelor străine de ocupație, rușii care stătuseră în Iași și austriacii cari în războiul din 1788 făcuseră din Roman o capitală a ținuturilor de dincolo de Siret. Astfel, în București cel dintîi care capătă un privilegiu de berărie fu Ioan Timpel, zis neamțul, din Gotha, în 1809. Localnicii nu se lăcomeau deloc la băutura cea nouă. *Neamțul* păstră monopolul și sub Caragea [47], înlăturîndu-se un concurent, „neamț" din Austria. El era îndatorit însă a nu lucra în oraș, a nu întrebuința decît grînele care nu pot sluji pentru trebuința țerii sau pentru folosul turcilor și a plăti — ca în Moldova — 300 de lei la cutia milelor. Berăria arse în 1821. Peste trei ani, Frederic, fiul lui Ioan, o făcu din nou, și o trecu apoi unui văr, Kube. Peste puțin acest al doilea *neamț* intră însă în ceartă cu tovarășul său Krebs, care căpătase un privilegiu pentru a face rachiuri din poame și se apucase a lucra bere. Consulul francez, supt protecția căruia el trecuse, îl ajuta, dar domnul însuși se amestecă în afacere, și monopolul berăriei fu păstrat lui Kube. El va fi avut, peste trei ani, cînd rușii ocupară țara, destui clienți stăruitori.

XI.

Prin astfel de fabrici meșteșugari străini pătrunseseră la noi, dar n-ar trebui să se creadă că înainte de „era nouă", din 1830 numărul lor ar fi fost mare. Aceasta e adevărat mai ales dincoace la Milcov.

Și iată de ce. Meșteșugarii cei noi, sprijiniți, potrivit tratatelor, de consulate — în rîndul întîi de cel austriac, de cel prusian — aveau de lucru mai ales în două ramuri : case de modă și articole de modă.

Cea dintîi casă *europeană* din Iași a fost a boierului Scarlat Sturdza, un ginere domnesc, care învățase în Germania și s-a așezat apoi în Rusia, ajungînd și guvernator al Basarabiei. Nu știm cine i-o clădise, dar nume de

arhitecți care înlocuiau pe vechii *maimari-başi* după datina Răsăritului se pot culege ici şi colo, deşi materialul n-a fost strîns pînă astăzi decît într-o foarte mică măsură. Cam pe aceeaşi vreme, un grec din Italia, care făcuse inginerie militară, Spiridon Macri, lucra pentru o biserică a lui Alexandru Vodă Ipsilanti, şi el îşi arătă priceperea şi la scara curții celei nouă de la Mihai Vodă, ca să nu mai vorbim de un proiect pentru exploatarea europeană a ocnelor de sare. Ioan Rathner, adus din Sibiu de acelaşi domn, prin mijlocirea episcopului de Buzău, înălță numai mănăstirea de la Poiana [48], pentru banul cel mare, Pană Filipescu.

Asachi însuşi, poetul, fu acela care dădu Iaşilor de înaintea anului 1821 casele doamnei Sturdza-Păstrăvanu ; el învățase arhitectura la Viena. În 1820 „maiestrul zidar" Iosif Weltz făcea porucicului, viitorului general, Ioan Odobescu un rînd de case după „planos" apusean.

Între anii 1824 şi 1826, Freywald, socrul influentului secretariu al agenției austriace Udriţchi, lucra la pavarea cea nouă a Bucureştilor, cu bucăți de lemn. O fabrică anume se făcu pentru pregătirea acestora, şi, în *Almanachul* său ilustrat Mihai Kogălniceanu dădu înfățişarea celei asemănătoare care fiinţa la Iaşi pe vremea Regulamentului Organic. În locul *suiulgiilor* din Balcani, care aduceau odată apa în oraşe, acuma această sarcină se dădu pentru Bucureşti, în condiții nouă — cu întrebuinţarea de tuburi de fontă sau de oale — lui Ernest Meyer din Saxonia, care făcu cel dintîi plan la 1824 şi-l văzu primit la 1827.

Grădinile de modă nouă, cu liniile trase drept ale aleilor, cu boschete şi podoabe meşteşugite, cum se obişnuiau în veacul al XVIII-lea, le-au făcut meşteri aduşi, cu plată bună, din Ardeal, de boierii care voiau să se ţie în curent cu timpul. Multe scrisori oltene, încă netipărite, au acest scop. Grădinarul „neamţ" se cerea tot aşa de mult ca şi guvernanta, „nemţoaica la copii".

Încă de pe la 1784, banul Filipescu, cel cu mănăstirea de la Poiana, lua la socoteală bătrînească, de tot aspră, cu oareşcare bătaie, pe neamţul său meşter de canapele. Acum deci această mobilă nu se mai aducea de peste hotare, cu toate că pînă după 1830 garniturile cele bune trebuiau neapărat comandate în străinătate. Dintre deosebitele feluri de meşteri străini, cei mai căutați erau teslarii. Bine plătiți, ei petreceau cu toate veniturile ce puteau să aibă : unul din consulii ce-i ocroteau recunoaşte şi el că aceşti „nemţi", al căror nume ajungea acum, mai ales în Moldova, să însemne meşter de lucruri nouă : inginer, arhitect, maşinist, fabricant, erau cei mai beţivi din ţară. Unii stăteau puţin şi se îndreptau apoi spre alte plaiuri ale norocului ; cei ce au rămas, s-au pierdut răpede în clasa noastră mijlocie, cîtă era.

Pătrunderea nemţilor însă, ca şi a doua epocă de întemeiere a fabricilor, cade în bună parte după 1830 şi nu putem urmări lucrurile dincolo de această margine, în capitole care tratează despre viaţa supt „vechiul regim" românesc.

NOTE

[1] Vezi N. Iorga, *Privilegiile şangăilor de la Tîrgu Ocna*, Bucureşti, 1915, 19 p.; *Acte româneşti din Ardeal privitoare în cea mai mare parte la legăturile secuilor cu Moldova*, prefaţă de Ioan Bogdan, Bucureşti, 1916, XI + p. 179—272 (extras din BCMI); Domokos Peter, *A moldvai magyar ság* (Maghiarii din Moldova), Ciuc, 1931, 303 p.

[2] Vezi Lucreţia Mareş, *Termeni meşteşugăreşti în Evul Mediu*, în „Limba română", XX, 1971, nr. 3, p. 301—303.

[3] Cojocăreşti (jud. Mehedinţi), Cojocarul de Jos şi Cojocarul de Sus (jud. Dîmboviţa).

[4] Vezi şi C. Şerban, *Meşteşugurile...*, p. 246 şi urm.

[5] Olari (jud. Buzău, Gorj, Argeş, Prahova), Olaru (Romanaţi, Dîmboviţa).

[6] Vezi Valeria Costăchel, *Le monopole du moulin en Moldavie aux XVe et XVIe siècles*, în RHSEE, XXII, 1945, p. 171—183; C. Şerban, *Meşteşugurile...*, p. 251 şi urm.

[7] Varniţa (jud. Botoşani, Mehedinţi, Prahova, Putna); Văruiţi (Argeş).

[8] Croitoreşti (jud. Argeş), Croitori (jud. Dîmboviţa, Vîlcea, Tutova).

[9] *Cartea stărostiei de astaragii din Bucureşti*, dată de Mihail Suţu la 1784, în V. A. Urechiă, *Istoria Românilor*, I, p. 449. Vezi şi p. 454 şi urm. Tot la acest autor privilegiile pentru breslele pomenite în continuare de N. Iorga.

[10] Ciobota (jud. Ilfov, Argeş), Cioboţi (Olt).

[11] Vezi sensul pejorativ uzitat de Caragiale în *O noapte furtunoasă*.

[12] Biserica Tălpălari, construită de marele vistier Iordache Cantacuzino la mijlocul secolului al XVII-lea, refăcută în secolul următor. Arsă în 1827, restaurată de Dimitrie Cantacuzino Paşcanul. Biserică a Academiei Mihăilene. Vezi Gh. Ghibănescu, *Biserica Tălpălari cu hramul Naşterea Maicii Domnului*, Iaşi, 1934, 62 p.; N. Şerbănescu, *Ştiri noi din vremea păstoriei mitropolitului Veniamin Costache. Biserica din mahalaua Tălpălarilor din Iaşi, metoh al episcopiei Huşilor*, în RIR, XIV, 1944, p. 107—108.

[13] Biserica Curelari Iaşi, cu hramul Pogorîrea Duhului Sfînt, construită la mijlocul secolului al XVII-lea. Refăcută de Costache Conachi. Vezi N. Iorga, *Inscripţii şi însemnări din bisericile Iaşului*, Bucureşti, 1907, p. 65—67; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 444—445.

[14] Biserica Tabaci, construită de lemn, atestată documentar la 1654. Reclădită ante 1731 de Ştefan logofăt; reparaţii succesive între 1903—1945. Vezi I. A. Stoenescu, *Biserica sf. Nicolae din Tabaci*, în „Gazeta municipală", XIII, 1944, nr. 611; N. Stoicescu, *Repertoriu Bucureşti*, p. 313.

[15] Mihai Racoviţă, domn al Moldovei (1703—1705; 1707—1709; 1715—1726) şi al Ţării Româneşti (1730—1731; 1741—1744).

[16] Vezi supra, capitolul I, nota 177.

[17] Vezi mai mult în *Listă de toate corporaţiile ce se află în oraşele şi tîrgurile acestui Principat*, la Arh. St. Buc., fond Administrative Vechi, 2/1831 şi Biblioteca Academiei, ms. rom. 248.

[18] Vezi Fl. Mîrţu, *„Mişeii" Cimpulungului medieval şi biserica Sfîntu Gheorghe Olari*, în BOR, XC, 1972, nr. 3—4, p. 362—366.

[19] Pentru heriie vezi Vasile Bogrea, *Din vechea noastră terminologie juridică, feriie*, în AIINC, II, 1923, p. 345—350.

[20] Vezi generalităţi în *Documente privind istoria României. Introducere* I—II, 2 vol., Bucureşti, 1956. I, 672 p.; II, 639 p. (cu facsimile). *Bibliografia arhivisticii româneşti...*, cap. *Paleografie* p. 80—84, cap. *Diplomatică*, p. 89—94.

[21] Vezi M. Popescu, *Fabrici de hîrtie în Transilvania. Filigranele*, în „Arta şi tehnica grafică", 1940, nr. 13, p. 51—56; Livia Bacîru, *Valoarea documentară a filigranelor, cu privire specială asupra cărţilor româneşti tipărite în secolul al XVI-lea*, în „Studii şi cercetări de documentare şi bibliologie", VII, 1965, p. 273—298; S. Jakó, *Filigrane transilvănene din secolul al XVI-lea*, în SUBB s. H., fasc. I, 1968, p. 3—19; Damian P. Bogdan, *Filigranologia ca disciplină ştiinţifică*, în RA, X, 1967, nr. 2, p. 3—40 + pl.

[22] S. Jakó fixează începutul funcţionării morii de hîrtie din Braşov în 1546, ca cea mai veche din Transilvania. Cf. S. Jakó, *Scurt istoric al morilor de hîrtie din Transilvania în epoca feudală*, în SUBB s. H., 1962, fasc. II, p. 59—81; 1964, fasc. I, p. 55—92 (în limba mag.); Gebhard Blücher, *Filigranele braşovene şi tipăriturile chirilice din secolul al XVI-lea*, în „Revista bibliotecilor", XX, 1967, nr. 7, p. 421—426; S. Jakó, *Începuturile fabricării hîrtiei în ţara noastră. Morile de hîrtie din Braşov şi Cluj în secolul al XVI-lea*, Ibidem, XXIII, 1970, nr. 3, p. 177—181; Pentru Ţara Românească vezi

A. Sacerdoțeanu, *Fabrica de hîrtie din Rîmnicu Vîlcii în secolul al XVII-lea*, în „Buridava", 1972, p. 273—290.

[23] Asupra existenței sticlăriei de la Tîrgoviște în vremea lui Matei Basarab vezi N. Iorga, *Studii și documente*, X, p. 108; în domnia lui Constantin Brîncoveanu, Del Chiaro, *op. cit.*, p. 25—26; pe moșia Vîlcaț e atestată o sticlărie la jumătatea secolului al XVIII-lea (cf. Constantin Șerban, *Date noi de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea privind sticlăria de la Tîrgoviște*, în „Acta Valachica", 1972, p. 252). La 1783 funcționa sticlăria meșterului bucureștean Mina și a celui brașovean Reimer. În 1793, la Șotînga, exista manufactura lui Moise evreul cu șase lucrători. În sfîrșit, în 1796, Conrad Gotlieb Schröder face o încercare de transferare a sticlăriei ce înființase, prin contract, cu magistratul orașului Brașov, de la Rîșnov la Tîrgoviște *(Ibidem)*.

[24] Grigore al III-lea Ghica, domn al Moldovei (1764—1767; 1774—1777) și al Țării Românești (1768—1769).

[25] Ioan Teodor Callimachi, domn al Moldovei (1758—1761). Vezi A. D. Xenopol, *Istoria și genealogia casei Callimachi*, București, 1897, VII + 307 p.; N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, 1902, CCXII + 4 f. + 605 p.

[26] Grigore Callimachi, domn al Moldovei (1761—1764; 1767—1769).

[27] În 1766 domnește Grigore Ghica!

[28] Vezi *Acta morii de postav de la Chiperești*, în „Ioan Neculce", 1931, p. 177—181.

[29] Alexandru Ipsilanti, domn al Țării Românești (1774—1782; 1796—1797) și al Moldovei (1786—1788).

[30] Vezi C. Șerban, *Intreprinderea manufacturieră de postav de la Pociovalișle și București*, în „Studii", V, 1952, nr. 3, p. 86—105; Bujor Surdu, *Cîteva știri noi despre manufactura de postav de la Pociovalișle (1793)*, în „Anuar Cluj", I—II, 1958—1959, p. 379—381.

[31] Alexandru Ghica, domn al Țării Românești (1766—1768).

[32] Războiul austro-ruso-turc, octombrie 1787 — august 1791.

[33] Mihai Suțu, domn al Țării Românești (1783—1786; 1791—1793; 1801—1802) și al Moldovei (1793—1795).

[34] Alexandru Moruzi, în Țara Românească, (1793—1796; 1799—1801).

[35] Cf. Privilegiul „harturghiei" de pe Batiștea, dat în 1776 la V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, I, p. 95.

[36] N. Iorga se referă la lucrarea lui Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Frankfurt/Leipzig, 1778, 236 p. Nicolae Lazăr a tradus-o în grecește, dedicînd-o lui Nicolae Mavrogheni, și a tipărit-o la Dimitrie tipograful din București.

[37] Războiul ruso-turc (1806—1812), încheiat cu pacea de la București în urma căreia teritoriul dintre Prut și Nistru a fost încorporat Imperiului țarist.

[38] Fr. G. Laurençon, *Nouvelles observations sur la Valachie...*, Paris, 1822, VIII + 129 p.

[39] Asupra fabricării luminărilor, hrisoavele date lui Dănuț Lumînăraru (1783) și organizării refetului lumînărilor vezi V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, I, p. 459 și urm.

[40] Nicolae Caragea, domn al Țării Românești (1782—1783).

[41] Pentru manufactura de la Mărcuța vezi C. Șerban, *Manufactura de basmale (testemeluri) de la Mărcuța (1800—1822)*, în „Materiale de istorie și muzeografie", III, 1965, p. 43—52.

[42] Constantin Hangerliu, domn al Țării Românești (1797—1799).

[43] Constantin Moruzi, domn al Moldovei (1777—1782).

[44] Jean Lincourt a fost profesor la pensionatele grecești ale lui Govdala, Cuculi și Chiriac din Iași. Apoi a ținut, la Miroslava, cu Chefneux și Bayard, un pensionat de băieți pe care l-a frecventat și Mihail Kogălniceanu.

[45] Alexandru Callimachi, domn al Moldovei (1795—1799).

[46] Scarlat Callimachi, domn al Moldovei (1806; 1807—1810 (nominal), 1812—1819).

[47] Ion Gheorghe Caragea, domn al Țării Românești (1812—1818).

[48] Mănăstirea Poiana, cu hramul Adormirea (jud. Prahova). Construită de spătarul Toma Cantacuzino la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor (ante 1711). Reparată în 1785, avariată în 1802 și 1838 de cutremur, reparată în 1841. Pictată de Pîrvu Mutu. Refăcută în 1940. Vezi N. Iorga, *Meșteri din alte vremi*, în „Literatură și artă română", 1899—1900, p. 687—689; *Scrisori și zapise de meșteri români*, București, 1925, p. 42—45 (contractul lui Ioan Rathner din 1785).

IV.

BANI ŞI MĂSURI

I.

Ban înseamnă moneda banului, precum monedei lui Ludovic al XII-lea i s-a zis „ludovic" (*louis*), monedei lui Frederic cel Mare „frederic" (*Friedrich*), monedei lui Napoleon I-iu „napoleon", monedei ducelui de Veneţia „ducat", iar celei a sultanului „sultanin". Cei mai mulţi bani au plecat în veacul al XIII-lea din Banatul unguresc al Severinului, şi de aici vine numele lor. Căpetenia care cîrmuia în numele regelui vecin ţinuturile de peste Olt n-avea însă, firește, o monedă a lui deosebită, însă, deoarece moneda ungurească trecea prin mînile lui, venea de la el şi de la dregătorii lui, de la negustorii în legătură cu dînsul, i se zicea, după numele demnităţii pe care o avea banul, tot „ban".

Totuşi, nu prin acest pîrcălab al Severinului a pătruns pentru întîia oară semnul lesnicios pentru schimburi al monedei în părţile locuite de români. După epoca romană, care a lăsat în toate unghiurile, supt pămîntul grămădit în cursul veacurilor banii de aramă şi argint ai cesarilor, ai altor stăpînitori de la miazăzi şi ai oraşelor grecești, în evul mediu moneda bizantină a răzbătut pînă şi prin văile cele mai adăpostite. Uneori ea venea, desigur, prin războinicii întorşi cu prada ţinuturilor civilizate, alteori însă ea dovedeşte călătoria negustorilor străini sau întoarcerea localnicilor de la vreun bîlci de hotar. Şi în părţile Bistriţei ardelene, în locuri odinioară sălbatece de la picioarele munţilor s-au găsit bani cu chipul lui Justinian şi cu crucea ocrotitoare a Bizanţului.

Niciodată n-au putut fi întrerupte cu totul legăturile de negoţ între „judeţele" sau „ţinuturile" românești, de o parte, şi, de alta, părţile, cu o viaţă mai aşezată şi mai plină de bielşug de la dreapta Dunării. Niciodată drumurile de negoţ n-au fost cu totul închise. Dar ele erau numai foarte puţin cercetate şi banul mergea numai de tot slab. El va fi fost întrebuinţat în satele noastre mai mult pentru făcutul salbelor de podoabe decît pentru schimbul între ţeranii noştri, care nu dăduseră încă o boierime şi care nu oploşiau negustori străini în mijlocul lor.

Cum s-a mai arătat în această expunere, se vindea şi se cumpăra într-o măsură de tot mică ; lefi nu se dădeau nimănuia ; judeţii sau juzii, ori cnejii, vătămanii, căpeteniile cele mari, voievozii, nu cereau decît dijma turmelor, cirezilor, cailor, sămănăturilor, gloabe sau amenzi tot în natură ; pocloane li se aduceau iarăşi altfel decît în metalul pecetluit cu o inscripţie şi o efigie ; slujba, munca braţelor înlocuia atîtea dări şi venituri din timpurile mai nouă şi mai civilizate.

Dar voievozii, ca şi mai micii lor, care domneau peste unele văi numai, primeau la vămi, la trecătorile de munte şi la vadurile apelor, banul străinului din sus sau din jos. Din acest venit de căpetenie se hrănea visteria lor. Tot de acolo se scotea apoi darul ce se făcea stăpînitorului vecin,

care ocrotea țara sau era în măsură s-o amenințe, s-o cotropească, și s-o pustiieze. Încă de pe la 1240—1280 regele unguresc [1] avea astfel de la Litovoi [2] și de la frații săi din părțile vîlcene și gorjene niște venituri (*proventum*), un „bir" (*tributum*), la care astfel de fruntași ai țerănimii noastre erau supuși încă de multă vreme.

II.

Rămîne să se vadă acum de cîte feluri era banul altor țeri, care răzbătea și se cheltuia astfel la noi, precum și acela pe care, după aceste modele, îl bătură domnii noștri înșiși.

Cel mai vechi privilegiu [3] amănunțit de comerț la munteni, de supt Mircea cel Bătrîn, cunoaște întîi monede bizantine, ca perperul (hyperpyron), care era răspîndit și în Ungaria, avînd însă acolo o valoare mai mică decît a perperului clasic, unitate *nominală*, care era de metal nobil și avea un preț mare. De almiterea, era și un „perper muntean", cunoscut încă de pe la 1392, tot supt Mircea, și pînă în Constantinopol, unde era socotit cam o treime din originalul împărătesc. Perperul [4] n-a pătruns niciodată în Moldova, sub nici una din formele sale; în Țara Românească el a dat numele unei vechi dăjdii, *părpărițul*, care s-a păstrat pînă foarte tîrziu, pînă la reformele fiscale din vremea fanarioților. Perperul însuși a ieșit din întrebuințare odată cu peirea statului bizantin și a anexelor sale; pe de altă parte, de la Vlad Dracul înainte, nici unul din domnii munteni n-a mai bătut monedă în țara lor sau pentru această țară. Aceasta e, în scurt, istoria la noi a perperului celui adevărat și a imitației lui în epoca lui Mircea.

Caratul bizantin, care nici el nu se înfățișa totdeauna într-o singură monedă, fiind și acesta, ca și perperul, ca și *marca* apuseană, mai mult o unitate de *greutate monetară*, nu se pomenește niciodată la noi [5].

Unele vămi se hotărăsc în „bani". E, s-ar crede un ban de aramă, din țară, dar e mult mai probabil că supt acest nume se înțelege întîi dinarul (*denarius*) ardelean, la început a zecea, dar apoi o sută pînă la a treia suta parte dintr-un florin crăiesc, care dinar avea o largă răspîndire în micile noastre socoteli din acele veacuri începătoare. D. I. Bogdan citează și terminul de *„banalis* denarius" [6] dinar al banului, întrebuințat în Ungaria și care dezleagă pe deplin întrebarea. Acest dinar-ban era întrebuințat și în Moldova în această epocă și-l întîlnim în învoiala de negoț a lui Alexandru cel Bun cu voievodul Ardealului.

Din Germania vine *fertunul* („Viertel"), a patra parte din greutatea *mărcii*, fertun care se socotea uneori ca egal cu florinul, care nu e numit, trebuie să adăugim, niciodată în aceste dintîi tratate cu sașii ardeleni, cu toate că-l aflăm în documente de țară din veacul al XV-lea.

Ducatul era de origine venețiană, dar se bătea și în Ungaria. Ducatul de aur ar fi deci cea mai mare monedă ce mergea în țerile noastre. Cînd vedem însă că se lua de la o bucată de catifea de Ypres un fertun, de la alta de Louvain, care trebuia să aibă cam aceeași valoare, un perper, iar de la una de Colonia, care nu putea să fie neasămănat mai scumpă, *doisprezece* „ducați", cînd un butoi de mied e taxat tot așa, cînd un butoi de vin dă șase ducați, ca și un cal, cînd, în sfîrșit, boul sau vaca e pus

la vama de trei ducați, porcul la aceea de doi, și berbecele, cerga, burduful de brînză, pielea argăsită, la cîte un ducat, trebuie să se admită că acest cuvînt, care ajunge pe urmă a însemna „bani" fără deosebire (iar *ducatar*, bănar), își pierduse încă de pe atunci adevărata însemnătate.

Aceasta se vede, de alminterea, prin acel privilegiu pe care-l dă brașovenilor Dan Vodă cel de-al doilea la 1424 [7], cînd el a început să bată din nou, și pe o scară și mai întinsă, bani, pe care-i intitula, cînd erau de un preț mai mare, „în limba de rînd românească", *ducați*. Acest ducat corespundea, după cît se pare, asprului de argint curat, apoi de argint amestecat și, în sfîrșit, de aramă ușor argintată, pe cînd banul era deopotrivă cu *dinarul* din Ardeal. Cercetarea monedelor păstrate arată în adevăr un ban mai mare și mai strălucitor, vădit de argint, și altul, mai înegrit de vreme, care înfățișează o suprafață simțitor mai mică. Unul e ducatul, iar în celălalt trebuie să vedem banul cel mic, bănuțul. Comparînd cele două tarife: al lui Mircea și al lui Dan, se vede că un fertun vechi făcea 36 de bani noi, un perper 24, iar un ducat de la 1,3 bani pînă la 2 bani. Încă o comparație se poate face, puind alături un privilegiu din 1413 al lui Mircea, în care vămile sînt socotite în ducați, cu acele ale lui Dan sau cu vechile privilegii slavone ale aceluiași Mircea, unde socoteala e făcută și în fertuni și perperi. Se vede că 24 de ducați (1 fertun) fac 36 de bani, 18 (= 1 perper) fac 24, 12 fac 16, 6 fac 8, și așa mai departe. Să se mai ție samă că la vamă calul fără călăreț plătea un *ducat*, iar drumețul pe jos numai un *ban*.

Deci, în rezumat, iată care era sistemul monetar, indigen și străin, din principatul lui Mircea († 1418) și din al fiului său, Dan.

Fertunul, șfert de marcă germană, florin, 24 de ducați *românești*, 36 de bani *românești*.

Perperul, imitat după cel bizantin, dar egal numai cu 1/3 din el, 18 ducați de țară, 24 de bani.

Ducatul de țară, asemenea cu *asprul* bizantin, 1,3, 1,5, sau chiar 2 bani.

Banul sau *dinarul*, întîi ardelean, apoi localnic, cea mai mică monedă, de argint la început, dar mergînd tot mai mult spre aramă.

Acest ban fu părăsit, după stăruința poruncitoare a ungurilor, încă din anii 1426—1431, și socoteala vămilor se făcu de aici înainte tot în ducați ca supt Mircea Vodă.

Întrebuințarea în Țara Românească a *florinului* unguresc, numit chiar cu acest adevărat nume al său, se dovedește apoi din privilegiul de negoț dat la 1439 de Vlad Dracul orășenilor din Galiția [8] și care hotărăște plata vămii în astfel de bani. Datorii ale unora și altora din boierii țerii se înseamnă tot în această monedă mare a statului vecin. E deci banul curent pentru afacerile și tîrguielile mai mari, banul de schimb în legătură cu străinătatea.

Alături cu florinul însă umbla, pentru afacerile mai mici, *asprul* bizantin, ce se păstrase, după cucerirea din 1453, și de către turci, care și înainte de această dată nu-și impuseseră pe teritoriul balcanic luat în stăpînire de dînșii un fel de monedă a lor deosebită. În veacul al XVI-lea, un galben venețian sau un galben al sultanului, un sultanin, potrivit după modelul italian, avea șeizeci de aspri, dar, cu necontenitele schimbări și

falșificări ale monedei, această relație se schimbă foarte mult. Valoarea galbenului fu crescută prin poruncă împărătească, iar asprii cei noi fură necontenit mai slabi decît cei vechi. Astfel pe la 1600 trebuiau o sută douăzeci din aceste subțiri foițe de argint amestecat în largă măsură cu aramă sau de aramă înfășurată în pojghițe de argint pentru a face cît o monedă frumoasă și lucie de aur. Socotelile mari cu asprii se făceau, ca în vremea bizantină, cu pungile, care cuprindeau 500 de unități, sau cu povara, zisă turcește *iuc* (în italienească levantină: sommo), care făcea o sută de mii de aspri. Cînd Țara Românească a început a plăti haraci [9] turcilor, ea avea alegerea între a-l plăti cu galbeni sau a trimite sutele de mii ale asprilor în saci pecetluiți de vistierie, pe „carăle domnești".

Pe la 1500 toată negustoria se purta în principatul muntean cu florini de peste munte și cu aspri de peste Dunăre. Moneda polonă, cea germană, cea italiană răzbăteau numai foarte puțin; banul de țară nu se mai întrebuința de mult.

În afacerile cu străinătatea, florinul e pomenit de cele mai multe ori; prețuirea unei moșii care se vindea, prețuire făcută odinioară în vite, în veșminte, în scule, în alte pămînturi, se face, mai ales de pe la 1500 înainte, în aspri. Uneori asprii sînt puși numai pe hîrtie, căci de fapt se săvîrșește tot un schimb; acest fel de a socoti în bani care nu se văd și nu se plătesc, poartă un nume deosebit: *a biciului*. Cînd însă răspunderea banilor este un adevăr, atunci se amintește în act că s-au dat „aspri *gata*".

Florinii se ziceau în graiul obișnuit și *florini*, *flurini*, și *ughi*, de la prescurtarea ug. pentru slavonul „ugărschi" (ungurești). Cum se va vedea, vînzările de „ughi" sînt cele mai obișnuite dincolo, în Moldova. În Țara Românească, dimpotrivă, mulțămită graniței întinse pe care o avea față de turci, asprul biruiește, și de la o vreme el e pomenit aproape singur și în actele de vînzare și în răvașele de interes care se trimet în străinătate.

III.

În Moldova, cele mai vechi privilegii de vamă arată următoarele monede, de țară sau străine, — cele din urmă fiind, pînă la un timp, cu mult mai răspîndite decît celelalte și cîștigînd, apoi, la sfîrșit biruința.

Cel mai mare ban, de argint și de aur, e „zlotul tătăresc". El nu vine, firește, de la tatarii Crimeii, al căror nume îl poartă. Aceștia n-aveau bani cu o astfel de răspîndire și de însemnătate. E numai moneda venită din țara tătărească, pe drumul de negoț tătăresc. De fapt însă, el poartă slove latine și semnele deosebitoare ale Republicii genoveze care avea pe fericita coastă crîmleană minunatul oraș al Caffei.

Îndată ce banii adevărați, „gata", se întrebuințează pentru a se plăti moșiile pe care le cumpărau boierii moldoveni — și această înlocuire a „economiei naturale" prin „economia de bani" se face în principatul nordic mai răpede decît în cel de sud —, acest zlot cîștigă locul dintîi. El domină în tot veacul al XV-lea.

„Zlot" înseamnă monedă de aur, dar desigur că cei mai mulți dintre acești „bani frîncești" sau „italienești" — li se zice odată și astfel — erau

din argint numai. Polonii li ziceau atunci *„ruble"* un nume care a avut noroc şi s-a păstrat, la ruşi măcar, pînă în ziua de astăzi. Cînd Petru Vodă Muşat din anii 1380 a împrumutat cu bani pe ruda sa craiul leşesc Vladislav Iagello, el i-a dat astfel de „ruble de argint frîncesc", pînă la suma de 4 000.

Aici, în Moldova, era, apoi, în veacurile al XIV-lea şi al XV-lea, o singură monedă mică, tot de argint, *grosul*. Numele vine după al grosului polon, care e asemenea cu acela ce mergea în toate ţerile germane, fiind o împărţire a monedei ideale: marca. Cînd voievozii moldoveni începură, pentru mîndrie mai mult decît pentru cîştig, să bată şi ei banii lor deosebiţi, *hereghia* dădu astfel de groşi pe care Iliaş-Vodă, fiul lui Alexandru cel Bun, în privilegiul său pentru saşii din Ardeal, îi defineşte „groşi din moneta noastră". Precum avem bani munteni, ni s-a păstrat un număr destul de însemnat din aceşti groşi ai ţerii moldoveneşti. Li se zicea, încă de la început — poporul poate că nici nu ştie alt nume decît acesta — bani. Astfel vechea vamă a Şipinţului [10] cerea un *ban* de capul de vită. Dar, pe cînd banul muntean e tot una cu asprul mărunt, dincoace el înseamnă o monedă a cărei valoare e ceva mai mare chiar decît a ducatului de dincolo. În adevăr, vama boului, pentru ardeleni, care e în Ţara Românească de 3 ducaţi, e hotărîtă în Moldova pe aceeaşi vreme la 2 groşi de aceştia de-ai domnului. Şi tariful pentru saşi e cam acelaşi în amîndouă ţerile, afară doar de taxa postavului „frîncesc", care corespunde, credem, postavului pe care privilegiile moldoveneşti îl numesc de „Bîtvar", ceea ce trebuie să însemne Beauvais, unde de mult încă se lucrau bune postavuri negre.

Din Ungaria venea florinul, căruia i se zicea la început, în veacul al XV-lea, „flurin". Mai pe urmă, în al XVI-lea, numele-i obişnuit e „zlot unguresc", — sau prin prescurtarea grafică a formei ungureşti, — cum am spus —, *ugul* (plural, mai întrebuinţat fireşte: *ughi*).

De pe la 1550, cînd legăturile cu turcii şi cu muntenii sînt mai dese, nu lipsesc nici socotelile în *aspri*, care se fac tot mai dese supt Lăpuşneanu şi Petru Şchiopul. Numele de bani trece atunci asupra lor, ne mai fiind acuma *groşii* de ţară.

Zloţii poloni aveau, desigur, o trecere mai mică. Ei sînt însă pomeniţi în privilegiul de negoţ al lui Petru Şchiopul, la 1579.

Aceasta e starea de lucruri în Moldova pînă pe la 1600.

IV.

Cu întinderea negoţului german spre Răsărit, dar mai ales prin aşezarea într-o parte din Ungaria, care-şi pierduse la 1526 [11] şi neatîrnarea şi unitatea, a unor principi din Casa de Austria, răzbătu noua monedă germană a *talerului*. Despot Vodă a bătut şi el frumoşi taleri de paradă cu chipul său. I se zicea şi *Löwenthaler*, pentru leul care era întipărit pe dînsul. Ai noştri ziceau acestui mare ban de argint sau „taler" (plural: şi „talere" şi „taleri") sau *leu* (în Ţara Românească prin a doua jumătate a veacului al XV-lea şi „talant"). De pe la 1600, tot mai multe socoteli se fac, mai ales în Moldova, în „taleri bătuţi" sau în „lei bătuţi".

Trebuie să se facă însă o deosebire între aceste două nume. Astfel, un act de pe la 1600 vorbește de „50 *taleri* bătuți și 25 *lei* bătuți" și se adauge: „am pus zălog la dumnealui 51 taleri bătuți pol (și jumătate), să-i facem dumisale lei bătuți, și să ni luăm taleri". Lămurirea e aceea că mai erau un fel de taleri mai mari, care n-aveau pe dînșii leul, ci *coroana*, și de aceea se și ziceau *Kronenthaler*, pe cînd leul avea 40 de aspri după cursul turcesc, un *Kronenthaler*, egal cu un *scudo* sau *écu*, valora ceva mai mult: 50. Peste cîteva decenii, „zlotul tătărăsc" fu învins cu totul, și pe la 1620—1630 nici nu se mai vorbea de dînsul. Leul și asprul erau temeiul circulației monetare străine în țerile noastre. Odată un taler valora patruzeci de aspri; pe la 1600 trebuiau optzeci din bănuții cei noi de argint pentru a face un taler.

Prin urmare, talerii românești nu sînt altceva decît astfel de „coronați".

Mai presus de talerul-leu se mai păstra însă galbenul unguresc. Dar el e acuma un ducat asemenea cu cel italienesc, deși purta chipul împăratului-crai din turnătoria căruia pornește. I se mai zice și galben *roșu*, fiindcă era de aur.

Cît despre *groși*, ei dispar. Dar turcii primiseră în sistemul lor monetar *grușul*, care făcea patruzeci de aspri, ca și leul.

Florinii de argint, „florinții", se pomenesc și în cele mai vechi zapise ardelene, dar împrejurările monetare de acolo au numai o însemnătate ajutătoare pentru subiectul nostru. Zloții nu sînt aceiași ca și acești florini, căci pe la 1620 se făcea socoteală că „7 zloți fac 6 florinți". Zlotul ajunge acum să fie deopotrivă, nu cu galbenul, ci cu leul.

După aceste monede, anumiți strîngători de dăjdii din Moldova se și zic: *leuași*, *tălerași*, *gălbenași*. Ei strîngeau așa numitele dăjdii de zloți, lei, taleri și galbeni de casă, la care erau supuse anumite categorii de dajnici. Tot astfel se zicea „zlotaș" acelui trimes al vistieriei care strîngea din plăți una din dările obișnuite ale țerii. Acest nume învinge la urmă și înseamnă orice fel de împlinitori ai veniturilor domnești.

Încă din cei dintîi ani ai veacului al XVII-lea, se întrebuințează la plăți *potronicul*, monedă de argint, de obîrșie leșească. La 1621, un potronic valora nouă bani (ceva mai tîrziu: șese, supt fanarioți: zece), iar banul trebuie să fie în această vreme asprul. Cînd se plătește în taleri germani, se zice că plata s-a făcut în „bani buni"; de atîtea ori însă, vînzătorul trebuie să se mulțămească numai cu potronici, și atunci se zice că afacerea s-a încheiat în „bani proști", în „taleri proști" sau „bani potronici". Pe la 1670 se socotește în galbeni și potronici. Pe la 1740 erau, în sfîrșit, potronici *vechi* și potronici *noi*.

Cam de aceeași mărime era *ortul*, cu care putea cumpăra în Moldova de la 1715, o vadră de vin. El era a patra parte din leu și se deosebea după cum leul era turcesc sau nemțesc.

Ceva mai tîrziu e *costanda*, „monedă de Constantinopol", măruntă în care se făceau socotelele pe la 1700. Ea era egală, se pare, cu potronicul.

În sfîrșit, în ceea ce privește *banul*, trebuie să se spuie că asprii cei noi, cari mergeau în principate pe la 1620, nu mai erau priviți ca bani de argint, și se și făcea deosebirea între „asprul de argint" vechi, și cel

nou, care-şi dădea la iveală metalul inferior sau, cum se zice plastic, printr-o expresie trecută apoi ca zicală, „îşi arată arama".

Asemenea cu aceşti aspri sau cu *solidi* din Apus (franc : sou) sînt *şalăii* bătuţi pentru plata ostaşilor săi plecaţi cu turcii în războaiele din Austria de Istrate-Vodă Dabija. Poate că şi Gheorghe Ştefan, înaintaşul său, avuse, pentru asemenea nevoi, bani de aramă ai ţerii. Ai lui Dabija erau primiţi însă numai ca un şfert de ban bun.

V.

În Ţara Românească întîmpinăm iarăşi în frunte galbenul unguresc. Urmează talerul. Nu lipsesc nici în aceastălalt principat *leii*. În al treilea rînd vine pînă la o vreme mai tîrzie decît în Moldova — chiar şi pe la 1670 — asprul. *Banii* ce se află mai pe urmă nu sînt altceva decît aceşti aspri străvechi. Printr-o înrîurire moldovenească pătrund către sfîrşitul veacului, deşi numai într-o măsură foarte mică, potronicii. Se mai pomeneşte *burlincul*, asupra căruia nu se pot găsi lămuriri.

Afară de aceste monede, mai umblau însă pe la 1700 şi altele. Astfel, *polturacul*, întrebuinţat rareori şi în Moldova, care făcea doi bani, *grosul*, egal cu doi polturaci sau opt * bani, *şuştacul*, socotit doi groşi sau patru polturaci, *pitacul* de cinci polturaci. Jumătatea de leu se zicea *tult*. *Zlotul* se deosebia de leu, fiind egal (cel vechi, ceva mai mare decît cel nou) cu 0,93 1/2 din florinul ardelean, pe cînd leul făcea 1,40. Leii erau, de alminterea, de mai multe feluri : leul turcesc vechi, noul leu turcesc şi leul împărătesc. Pe lîngă florinul austriac, pătrunsese şi cel francez chiar, şi mai era şi o monedă turcească nouă, de aceeaşi valoare ca şi florinul. Erau galbeni împărăteşti, galbeni de Veneţia sau *venetici*, şi galbeni olandezi sau „de Olandia". Crucerul, crăiţarul, a suta parte din florin, se introdusese. Să se adauge în sfîrşit *mariaşul* ardelean, cu chipul Sf. Fecioare, *crivacul* de acelaşi preţ, şi *greşla*.

VI.

Cînd austriacii luară cele cinci judeţe de peste Olt, ei aduseră cu administraţia şi oastea cea nouă mulţi bani ardeleneşti. Banul de Ardeal făcea însă cît un ban şi jumătate muntean. De aici multe încurcături şi dezbateri, care se mîntuiră numai prin întoarcerea Olteniei la ţara din care fusese smulsă.

Pe la 1750 se mai păstrau din vechiul stoc de monede : galbenii sau ughii, „ughii de aur ungureşti", apoi leii germani, „lei, bani de argint", şi, în Moldova, potronicii, în toate socotelile obişnuite. Dar din ce în ce mult se lucra în negoţ cu leul turcesc, o unitate de monedă fictivă, cu paralele, din care 40 făcea un leu, precum 40 de aspri de odinioară — de la cari pleacă paraua — făceau un leu creştinesc din vremea veche sau un gruş constantinopolitan ; trei bani formau pe la 1740 o pară. În acest fel se poartă toată contabilitatea veacului al XVIII-lea.

* Patru !

De aici înainte, ținînd la galbenii Europei pentru plățile mai mari în străinătate, am primit pe rînd banii deosebitelor reforme monetare din Austria și din Turcia, pînă la baterea în anii 1860 a celei dintîi monede a României unite, în Anglia [12].

Să amintim cîteva din numele monedelor celor mai cunoscute:

Galben: de Austria, de Veneția, zișI ţechini de la *zecchino* (dispare odată cu căderea Republicii venețiene), de Kremnitz și de Olanda (cel mai căutat de negustori).

Galbenii cei doi dintîi se prețuiau în Craiova, la 1822, cîte 19 lei, iar cei doi din urmă numai 18. O valoare cu mult mai mare o avea atunci *ludovicul* francez al Restaurației, „luidorul", egal cu 36 de lei. Galbenul turcesc, zis *stamboli*, de Stambul, sau turaliu, fiindcă purta turaua, iscălitura, cifra sultanului, era cotat cu mult mai puțin decît cel din Apus, abia 9 lei. Cel din Egipt, al lui Mehemed Ali, și mai jos, numai 8 (cu cîteva decenii în urmă, umblau cu 8 și 7).

Nisfiaua mergea la Craiova în 1833, $2^3/_4$ lei, dacă era de Constantinopol, iar cea egipteană $2^1/_4$; ceva mai tîrziu, ea se urcă însă ajungînd și pînă la 4 lei. Pe atunci încă nu bătuse Mahmud, sultanul reformator, *mahmudeaua* cea mare de 45 de lei, „luidorul" turcesc. Umblau însă *rubielele* de 5 lei turcești (prețuite la noi în 1822 cu $3^1/_2$ lei numai), egală cu vechiul *zărmacup* și cu $2^1/_2$ din vechiul galben *zingirliu*. Apoi o monedă de aur de patru ori mai scumpă, „napoleonul" din acel timp al turcilor, *irmilicul* sau *icosarul*, — cele două nume, unul turcesc, altul grecesc, înseamnă același lucru: piesă de douăzeci de lei. Mai mic decît napoleonul și ludovicul era însă vechea monedă a sultanului Ahmed al III-lea, contemporanul lui Dimitrie Cantemir, *fonducul*, *funducul* sau *fundicliul* „greu", prețuit la 1822, 14 lei, ca și „tunusul" sau „tunuhul". La 1826, în București se dădeau $23^1/_2$—24 de lei pentru galbenul împărătesc; peste puțin, el se sui chiar, la Iași, pînă la 25, 26, $27^1/_2$.

Aceasta în ceea ce privește monedele de aur.

Scudul (*écu*) de argint era egal cu 2 florini convenționali austriaci. *Kronthalerul*, mai de mult tot așa de prețuit, face în 1826, 9 lei, ori de e „curat" ori nu. *Speciesthalerul* e numai $7^3/_4$. Altă monedă de argint, [z]gripsorul cu vultur, face la 1822, 8 lei.

Sfanții (*zwanziger*) mică monedă subțire, slab întipărită, purtînd în numere mari, urîte, valoarea sa de 20 crăițari. Se întrebuința mult pentru *bacșișurile* dregătorilor celor mici, de unde vine și vorba de a *sfănțui*: țeranul mai ales e „sfănțuit" de funcționarul ce are a face cu dînsul. La 1826 în Moldova sfanțul umbla 20 de parale.

Jumătatea de sfanț, valorînd deci zece crăițari: monedă de argint și ea, întru toate asemănătoare cu cealaltă.

Rubla rusească, puțin răspîndită, e egală la 1822 cu 6 lei. În Moldova cel puțin, se căuta pe la 1826 și o altă monedă europeană de argint, *columnata* americano-spaniolă, asemenea cu piesele de cinci lei de astăzi. Ea venea prin turci, care-i ziceau, prin traducere, *direcliu* sau *derecliu*. Valora la 1826, $8^1/_2$ lei.

Din argint erau afară de acestea și monede turcești. Astfel, *pendariul* (πεντάριον), de cinci lei, zis turcește *beșlic*: la 1822 se dădeau pe dînsul 6 lei de țară. *Iuzlucul* de o sută de parale mergea atunci 4 lei $^3/_4$. *Ichilicul* e numai de 4 lei pe atunci.

La începutul veacului al XVIII-lea în sfîrşit, ruşii ni trimeteau *dutce* şi *timfi* de-ai lor.

De aramă erau bucăţile mari şi grosolane ale austriacilor, de la gologanul de 30 de crăiţari, mai vechi, pînă la cel de 3, preţuit la 1826, 12 parale. Din Austria mai veneau *mariaşii* de 35 de parale, *petacii* sau *pitacii*, de 13, şi *groşiţele* de 6. Pitacii s-au răspîndit aşa de mult, încît în Moldova pînă dăunăzi o mare monedă de aramă se zicea pitac sau gologan.

Copeicele ruseşti, asemenea cu creiţarii, nu prea aveau trecere. La 1771—1774, în timpul uneia dintre ocupaţii, ruşii bătuseră, la Sadagura Bucovinei [13], o monedă anume pentru români, care înfăţişează, de o parte, într-un cadru pătrat, valoarea: 2 parale, 3 copeici, iar, de alta, stema celor două ţeri supt aceeaşi coroană princiară şi, tot în ruseşte, însemnarea „moneda Moldovei şi Ţerii Româneşti". Ea a dispărut însă în curînd din circulaţie.

Despre partea turcilor, aveam în 1822 *leul nou*, preţuit $1^3/_4$ din cei vechi şi *paraua*, această efectivă, pe cînd leul era o „monedă de socoteală". De la un timp după 1812, ea era însă foarte mult căutată în Basarabia, aşa încît lumea din Moldova trebuia să se ajute, după putinţă, cu moneda cea mică a austriacilor.

VII.

Un adaus asupra măsurilor [14] ni se pare folositor la sfîrşitul acestei cărţi care tratează despre negoţul ţerilor noastre.

A. MĂSURI DE GREUTATE

Vechea măsură de greutate, obişnuită deopotrivă şi în Ţara Românească şi în Moldova, e aşa-numitul *tar* sau şi *tovar*, al cărui nume vine din ungureşte, dacă nu din tătăreşte, şi pe care românii l-au luat deci de la foştii lor stăpîni tatarii sau de la tîrgoveţii ardeleni, saşi şi unguri. *Tar* înseamnă „povară" şi răspunde, prin urmare, lui *sommo* al italienilor din Răsărit şi lui *iuc* al turcilor. Forma românească *povoară* n-am întîlnit-o însă decît în veacul al XVII-lea; se zicea şi *sarcină*: ea avea atunci cînd era „dreaptă", un cuprins de 125 de ocă. Latineşte i se zice *pondus*. Cu *tarul* se socoteşte lîna, săul, ş.a., apoi toată marfa turcească şi persană sau „de Agem". Cuvîntul *tar* se mai păstra, deşi suna arhaic, şi în veacul al XVIII-lea; a rămas însă pînă astăzi derivatul *tarhat*, cu înţelesul de sarcină a unui dobitoc de povară.

În preţurile de vamă e obişnuită apoi şi *marca*, în amîndouă principatele. În Moldova, ea se împarte în *grivne*, pomenite măcar pînă la 1500.

Maja, de origine slavă, e cunoscută în amîndouă principatele. Ea răspunde *centenariului* (Zentner), apusean. În ea se făceau toate cîntăririle mai mici, şi acelea de ceară. Mai tîrziu numai peştele se cîntărea cu maja, şi pentru aceasta Petru Vodă Rareş e numit de legendă care-l face la începuturile sale negustor de peşte: Petru „măjarul".

Din cele mai vechi timpuri se preţuieşte în Moldova ceara (cîntărită la munteni însă cu maja), piperul, zingiberul, cu piatra (lat. *lapis*). Mai ales

cu privire la ceară această măsură se păstrează foarte multă vreme. Odată am găsit chiar numele de *„besmin* de ceară" pentru „piatră de ceară" (sec. al XVII-lea, către sfîrșit). „Bezmen" se numea și dijma de ceară și său, pe care, în Moldova veacului al XVIII-lea, o strîngea pentru Curte cămărașul de lumini. E o veche vorbă tătărească, trecută și la ruși, unde înseamnă cîntar, și la turci. Orice prăvălie, orice casă chiar clădită pe loc străin dădea bezmen în bani proprietarului; la început însă acesta primea desigur, nu moneda, ci o măsură de acestea, o *piatră* de marfă. Faptul că asemenea cu *bezmenul*, pentru cîrciume este *camăna*, ridicată de cămănar, cînd „camănă" nu înseamnă alta decît în slavonește, tot piatră, e o dovadă hotărîtoare.

Pentru pește se mai întrebuința în veacul al XVIII-lea și *lăturoiul* moldovenesc. Cuvîntul înseamnă apoi scîndură mărginașă.

Oca sau ocaua turcească (plural *oci* sau *ocă*, în Moldova, *ocale* în Țara Românească), *litra* și *dramul* pătrund prin turci, mai ales de la 1700 înainte: în tariful vamal muntean de supt Brîncoveanu însă, puține mărfuri se cîntăresc cu ocaua, pe cînd tarul, zis acum povară, stăpînește. Oca vine din „uncie", litra e o veche măsură grecească, iar dramul, *dirhemul* asiatic, își are obîrșia în drahma antică.

Pe vremea lui Brîncoveanu încă, se zicea *cop* ocalei de mai tîrziu.

B. MĂSURI DE CAPACITATE

Încă dintru început vinul și numai vinul — în Moldova un timp însă și mierea scursă — se cîntăresc cu *vadra*. În amîndouă țerile ea rămîne pînă în zilele noastre.

Pentru grîne este *oborocul*, *obrocul*, mai puțin întrebuințat. De obicei, la munteni se măsoară cu *găleata*, în vremuri vechi și cu *bărbînța*. Aceasta din urmă, supt numele de *berbeniția*, se întîlnește și în porturile Dunării și Mării Negre de sus, pe la 1450: o bărbință de grîu moldovenesc ajungea să fie plătită pe atunci 50—55 de aspri. *Banița* e altă măsură; ea poate să vie de la *ban* și să însemne acea măsură de grîne care se obișnuiește în pămînturile băniei ungurești. Îi corespunde altă veche măsură cu numele slavon: *merța* sau *mirța*, comună amînduror țerilor.

Și în această ramură, de la 1700 mai cu samă, turcii aduseră datina lor. De atunci se făcu socoteala în *dimerlii* moldovenești de cîte 19 ocă. *Chila* de douăzeci de baniță se obișnuia însă în Țara Românească încă de înaintea anului 1600.

Sașii dădură și ei două măsuri. Una e *Viertel*-ul, care se zice în Ardeal *ferdèlă* (4 *ferdèle* fac o găleată), iar în Moldova, pe la 1600, *fărtar*, *fărtaiu*. Cealaltă a *Kübel*, *cubulus*, din care am făcut *cîblă*, formînd chiar și numele de *cîblărit* pentru un fel de dijmă a grînelor.

C. ALTE MĂSURI

Unele mărfuri se vindeau cu legătura. Cuiele de șindrilă veneau astfel în Moldova anilor 1620 în *fașce*. Samurii se vindeau în *coropce*, de unde numele de *coropcar* pentru negustorul ambulant.

Stofele se desfăceau în bucăți sau *viguri*; numele de *vig* ține pînă pe la 1650 măcar. *Cotul* și împărțirea sa *rupul* sînt de o epocă mai nouă.

D. MĂSURI DE PĂMÎNT

Multă vreme nu era altă măsură a ţarinilor decît *bătrînul*, întregimea pămîntului moştenit de la un singur strămoş. El putea să se împartă în *pămînturi* ce veneau de la un înaintaş mai apropiat : un „bătrîn" putea să aibă astfel 44 de „pămînturi". „Pămîntul" desfăcîndu-se în făşii din întinderea moşiei străvechi, *bătrîneşti*, ele se mai ziceau şi *funii*. Uneori din 25 de pămînturi se forma un „rînd de pămînturi". Împărţirea pămînturilor se făcea uneori în *cuturi*, de cele mai multe ori însă în paşi : un „pămînt" putea să aibă douăzeci de „paşi". Şi „pasul" se desfăcea în *palme*, care puteau fi şase, opt.

De la un timp mai ales, pasul se zise stînjen, iar numele de funie învinse în cele mai multe locuri, — dar nu în Vaslui de ex., unde ţine foarte mult numele cel vechi — pe acela de „pămînturi".

Pogonul slujeşte întîi numai pentru măsura viilor, într-o ţară ca şi în cealaltă. Şi *falcea* are această mărgenire, în amîndouă principatele ; mai tîrziu ea trece şi în domeniul păşunilor, pînă ce înţelesul ei se întinde şi mai mult.

Viile se măsoară cele dintîi ; măsura în stînjeni a moşiilor se face abia prin veacul al XVIII-lea. Cu puţin timp înainte, Şerban Vodă Cantacuzino căutase a unifica deosebitele feluri de stînjeni [15] şi dăduse astfel stînjenul mijlociu care poartă numele său ; şi Brîncoveanu a încercat un stînjen ceva mai mare şi mai apropiat deci de cel moldovenesc : stînjenul lui Constantin Vodă. În Moldova trebuia să se arate însă adesea în margenea cărţii de hotărnicie mărimea stînjenului ce s-a întrebuinţat.

Totuşi şi aici se hotărîse o palmă domnească, turnată în fier şi aşezată în vistieria din Iaşi cum mărturiseşte vlădica Hotinului Amfilohie în ale sale „Elementi arithmetice arătate fireşti", din 1795 [16]. Se statornici împărţirea pasului în şase palme şi a palmei în douăsprezece degete.

Măsurătoarea se făcea în acest principat cu *prăjina* de trei stînjeni.

NOTE

[1] Bela al IV-lea, rege al Ungariei (1235—1270).

[2] Litovoi, voievod al unei formaţiuni statale în Oltenia ante 1247—cca 1273. Vezi N. Iorga, *Carpaţii şi luptele dintre români şi unguri*, Bucureşti, 1915, 28 p. ; *Originea şi sensul direcţiilor politice în trecutul ţărilor noastre*, Bucureşti, 1916, 21 p. ; D. C. Arion, *Cnejii (chinejii) români. Contribuţii la studiul lor*, Bucureşti, 1938, 245 p. ; S. Columbeanu, *Cnezate şi voievodate româneşti*, Bucureşti 1973, 144 p.

[3] Vezi infra, pagina 41.

[4] Vezi Oct. Iliescu, *L'hyperpère byzantin au Bas Danube du XIe au XVe siècle*, în RESEE, VII, 1969, nr. 1, p. 109—120 ; C. C. Giurescu, *An old rumanian Tax with a byzantine name : Părpărul*, Roma, 1972, 8 p. (extras).

[5] Pentru monedele care au circulat în ţara noastră vezi G. Zane, *Economia de schimb în Principatele române*, Bucureşti, 1930, 460 p. şi *art. cit.* C. Moisil din *Enciclopedia României*, III, Bucureşti, 1938.

[6] Denarii *banales*, fabricaţi în Banatul de Severin, încep a pătrunde la noi după 1270 (cf. C. Moisil, *art. cit.*, p. 102—103).

[7] Cf. I. Bogdan, *op. cit.*, p. 15—17.

[8] Vezi infra, p. 42.

[9] Vezi M. Guboglu, *Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte jusqu'au XVIe siècle d'après les sources turques*, în „Revue des études islamiques", 1969, nr. 1, p. 49—80. Vezi şi supra.

[10] Șipinț (jud. Botoșani), vezi N. Iorga, *Documentele moșiei Serpenița (vechiul Șipinți) din ținutul Dorohoi*, în *Studii și documente*, V, p. 542—546.

[11] În 1526, prin lupta de la Mohács, regatul ungar s-a prăbușit sub loviturile sultanului Soliman. Transilvania a rămas sub conducerea lui Ioan Zápolya iar Ungaria propriu-zisă a intrat în stăpînirea lui Ferdinand de Habsburg.

[12] Primele monede după Unire avînd în titlu numele România s-au bătut în fabricile engleze Watts et Co și Heaton din Birmingham, cu următoarele valori: 1 ban, doi bani, cinci bani, zece bani (aramă), în 1867. În 1870 a fost inaugurată monetăria statului. Vezi G. Zane, *Problema monetară în România și reforma de la 1867*, în volumul *Crearea sistemului monetar național la 1867*, București, 1968, p. 9—45.

[13] Vezi I. Spiru, *Monede bătute la Sadagura, găsite în Muntenia*, în SCN, II, 1958, p. 475—476.

[14] Pentru măsuri vezi N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București, 1971, 330 p. + 18 pl.

[15] Stînjenul lui Șerban Cantacuzino măsura 1,962 m și a fost introdus în 1679. Spre a fi reținut, domnitorul a dispus ca porticul de la mănăstirea Cotroceni să aibă coloanele de dimensiunea stînjenului. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 47. Stînjenul lui Constantin Brîncoveanu măsura 2,020 m.

[16] Descriere în BRV, II, p. 383 și urm.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

APENDICE [1]

I

CÎTEVA SCRISORI DIN ARHIVA CASEI DE NEGOȚ SIBIENE HAGI COSTANDIN POP, CU PRIVIRE LA VECHEA ZUGRĂVEALĂ ȘI LA ALTE RAMURI DE ARTĂ BISERICEASCĂ

I.

[6 Octombre 1778, Hagi Gheorghe către negustorul Hagi Costandin Pop, din Sibiiu. Pentru ctitoria sa, o biserică: Precista (din Rîmnic). Episcopul a venit anume la hram. Asistă Caimacamul, boierii, negustorii. S-a închinat și pentru Pop, care dăduse taere și tipsii]. N'am preoț de potriva besearicii, și nu poci găsi în toat[ă] țara... Frate, să păziț pe părintele arhimandritu carel[e] aveț, foarte bine, să nu vă scape din mân[i], că, de va scăpa, nu veț putea găsi preot ca Sfinția sa păn veț trăi... Să fac răspetie [cruce cu răstignirea], au de nuc, au de alun, au de tei să fie... Și să fie cu 2 rânduri de săp[ă]turi înprejur; unu să fie mai mărunt și altul să fie mai măr[i]șor, cu ochiuri și afar din săpătur[i]; apoi să-i pui flori după cum se cade, și la îngeri tot așa să meargă și săp[ă]turile și florile... Să faci o candelă la răspetie, de argint, însă o candel[ă] mai mare la mijloc și 2 mai mič alăturea, și să fie încleștate, ca odat[ă] să se sloboaz[ă] pe căte trele, să le aprinză, și jos în vărful candelelor să le faci la căte treale căte o floare de argint. Și am scris la dum[nea]lui jupănu Ianache, din chipurile care sănt ale Maicăi Precestii să oprească 10 chipuri care veț socoti dum[nea]v[oastră], iar celelalte să ți le dea să le pui în candele... Pentru un stihar, să fac[ă], chipul sfintei cei bune și, de nu va găsi alt[ă] materie, să fac[ă] de ștof, să fie cu flori de fir... Și la spintec[ă]tur[a] de la pozinar la vale să fac[ă] căte șas[e] flori de pantlic[ă] dup[ă] cum fac la Veneția: pantlicile să fie cu fir și cu mătas[ă] amestecate".

II.

15 April 1779 sau 1778. „Și pentru un orari ce este pentru diiacon, să fie materiia cu flor[i] de fir, și să fie mai lat, să-i pue cipce bune, de cele mai ușoare, și să fie de lungi de 6 coți cu cotu Săbiiului, fără ucuri, să fie de 6 coț, și la čucur[i] să pue ceva fire. [Să vie la sfințire în „casăle Maicii Precistii..., că am 2 părechi de casă, cu cămară, cu hunie, cu grajdi cu tot, în curte bisăricii". Și pentru „10 coț de beniș"].

III.

9 Mart 1780. B. Șt[irbei] Serd[ar] [către același. Pentru sfeșnicele cerute]. Mai poftescu pe dum[neatali] pentru un jugravu sau și doi, să ne tocmești de acolo, cu aurulu lor, care vei socoti și dum[neatal]i că sămt mai vreadnici, să vie să ne jugrăvească[ă] sfănta bisearică peste tot, în lăuntru

numai, iar nu și pe din afară, fiindcă aici acum nu să găsăscu oameni învățați, că dum[neatal]i știi sfânt[a] bisearică cât iaste de mare și cum să lucreaz[ă] pe aici.

[Pecete neagră cu blason ținut de doi lei și Br. Șt. ... 177 ...]

IV.

Brașov, 21 Februar 1789. Pană Ioan, negustor, către același. „Am găsit un zugrav dăn streini, dă la București venit, Grec, care au fost și pă la Sfântagură și știe meșteșug bun, pe care chemându-l la părintele nostru în casă și sfătuindu-ne, i-am arătat 2 icoane a Domnului H[risto]s și a Maicăi Precestii, care avem în capela noastră, care aceste sânt la Sfântăgura zugrăvite foarte frumos și cum să cade a fi icoana după canon, și așa s-au făgăduit cu prinsoare, ca să le facă asemenea dă mare; am găsit 2 icoane dă la Sinaea aduse aici, și sânt foarte mari, dăn destul, mai mari nu cade; măsura acestor iaste: lungul $1^3/_4$ cot, latul $1^1/_4$ cot, că așa zice și zugravul că proporționul icoanei trebue să fie 4 părți lungul și 3 părți latul. Pentru care aceste 4 icoane, după mai sus-numita măsură, pentru zugrăvit cu văpselile lui, cere cel mai jos preț Rfl. 200, și scândurile să i le facem noi la măsar. Care așa fain lucru, fiindcă trebuie multă chibzueală, mai curămdu decât păn în 2 săptămîni după Paști nu să pot găti. Încă zice zugravul că lucru ordinar poate face cu Rfl. 100, și să pot găti păn la Paști, dar lucrul ordinar nu ține mult, să negrește, dar lucrul fain stă tot așa. Păntru pervazuri, făcîndu-să icoanele, puteț și acolea face, daca nu va fi destul latul cel mai sus numit, așa și lungul, ca să fie potrivă; iar, de nu, acolea vor trimite măsură, înștiințându-mă bine, și le vom face aciea. Însă icoana Domnului H[risto]s așa vine, șezându în jețu, și de o parte stându Maica Precista și de alta Sfeti Ioan. A Maicăi Precistei icoană pă jeț și cu Domnul H[risto]s în brațe și 2 îngeri, dă o parte unul și de alta altul. A Blagovestiniei și a Sfântului Ioan, după obiceiu. [Și pentru „bumbacuri"].

V.

Cinstite dum. jup. Hag[i], cu întreagă și norocită sănătate mă închin dum[itale].

M-am înștiințat prin dumnealui dascalul Radul că ai pofti dum. ca să zugrăvesc 4 icoane mari, și, fiindcă s-au pierdutù de la dumnealui măsura, vream a mă îndemna după îndemnarea dum. jup. Pană Ioan ca să viu la Sibii pentru mai bună înțelegere, dar m-am înfricoșatu a pleca la drum, pentru multe vești rele. Ci iată că trimiț o iconiță cu pervazul ei, ce ai fost pohtit dum. să fac pentru iconostas; trimiț cu dumnealui jup. Dimitrie Dutcă de l[a] Sibii, prețul iconiți o față de căte 2 flor. și pervazul flor. 4; care face preste totù flor. 8. Iar, cătu pentru icoanele cele mari ce mi-au spus dumneal[ui] j[upăn] Pană Ioan, latul 1 cotu și jum[ă]tate, de vei pofti dum. cămpurile și jețurile i florile și veșmintele Sfinților totu cu aur, prețul nemțeșt[i] 100, iar, de vei pofti dum[neata] aur numai la coroane prețul nemțeșt[i] 70. Dar, cât pentru lucru, cu mult mai fain să face cel mare decât cel măruntu. Și să mă înștiințezi dum. care sfinți să fac și în

ce chip, şi la icoane poftești să fie cu părcan nesăpat, de 2 sau 3 degete de latu, sau numai glotu* să rămăe marginile icoanelor. Pentru care formă de lucru v-a povestit dum[nitali] dumnealui jup[ăn] Dimitrie cum am lucratu icoanele cele de la biserica cea noo de aič din cetate, că socotescu că pe acestea locuri nu va fi a întrece. Iar pentru plată scrie dum[neata] la dumnealui jup[ăn] Pană Ioan, că așa mi au zis că va da dumnealui oricăt vei porunci dum[neata], iar, de vei pofti dum[neata] ca să fac şi alt lucru mai mare în biserică, prin scrisoarea dum[itale] voi veni. Cu acesta — şi lemnul iar eu îl voi plăti la icoane. Şi rămăi al dum[itale] așteptând răspuns.

De bine voitor gata :

Diac Costandin zogr[av], de la Braşov.

Braş[ov], 22 Iul[ie] 1789.

Cinstitului dumnealui d[umisale] jup[ănului] Hag[i] Costandin Pop, cu cinste întru norocita aflare să se dea, la Sibii.

[Pecete cu un vultur şi P. Gh.]

VI.

Cozia, 10 Iunie 1815. Ilie zograf. „Iată că trimiseiu icoanele, ştiucuri 10, care le-am dat vernichi sau firnais, după cum să veade, că altul mai bun şi mai fain nu am avut gata acum odată ; ci, de va fi plăcut, vei trimite şi cealalalte icoane, după cum vorbirăm.

Eu, fiindcă, cum am venit de la Sibiiu, m'am apucat de lucru de zugrăvesc o bisearică a Coz[ii], şi pentru aceasta nu am avut vreame ca să merimetisăsc icoanele cu aurù, şi mai că nici prinde locù cînd va socoti cinevaş, fiindcă așa iaste gustul lor precum le-au lucrat acel meşter zug[rav], fără de aur, numai din văpseli... Icoa[ne]le le-am trimis pă Ioan frate-m[ieu], şi poate iarăş el ca să aducă ceale rămase.

* *Glatt*, neted.

APENDICE

II.

CÎTEVA PRIVILEGII DE NEGOŢ ALE DOMNILOR NOŞTRI

I.

Eu cel în Hristos Dumnezeu bine-credinciosul şi de Hristos iubitorul şi de sine stăpînitorul Io Mircea, Mare Voevod şi Domn, stăpînind şi domnind peste toată ţara Ungrovlahiei şi peste părţile de dincolo de munţi, precum şi spre Ţinuturile tătărăşti, şi peste amîndouă ţermurile pe Dunărea întreagă, pînă la Marea cea mare, şi din mila lui Dumnezeu şi stăpînitor al cetăţii Dîrstorului, binevoit-am Domnia Mea, de bună voia mea, cu inimă curată şi luminată, şi dăruit-am acest hrisov al Domniei Mele şi împlinit-am rugămintea pîrgarilor din Braşov, fiindcă s'au rugat de Domnia Mea să li înnoiesc şi să li întăresc aşezămintele ce le-au avut de la strămoşii Domniei Mele pentru vamă prin tîrgurile din ţara Domniei Mele şi pe drumul Braşovului pînă la Brăila: ca să dea de la un vilar de Ypres 1 fertun, de la cel de aur de Louvain 1 perper, de la cel de Colonia 12 ducaţi, de la cel din Silesia 6 ducaţi, iar de la vilarul tăiat nimica. Şi cine aduce săpci frînceşti [= pălării de modă italiană], nimica. De la un butoiu de mied 12 ducaţi, de la un butoiu de vin 6 ducaţi, de la un cal, cine cumpără, 6 ducaţi; de la o maja de ceară 12 ducaţi; de la piper, de la şofran, de la bumbac, de la părul de cămilă (camelot), de la pieile de miel, de la pieile acelea şi de la alte mărfuri ce vin de peste Mare [din Levant: *outremer*], de la 100 de perperi 3 perperi; de la un porc 2 ducaţi, de la un bou 3 ducaţi, de la o vacă 3 ducaţi, de la un berbece 1 ducat, de la o piele de cerb un ducat; de vor fi şi alte piei cu ea, să nu dea nimica; de la un burduf de brînză un ducat. Călăreţul care trece pe la Bran 3 bani; pedestrul 1 ban. Şi cei ce trec cu peşte, de la un car un peşte, iar pentru ce va fi pe deasupra, să nu dea nimica. Iar la Brăila de maja 1 perper, iar de car la Tîrgşor 1 peşte; la Tîrgovişte aşijderea; un cal încărcat, fie cu orice, 3 ducaţi. Iar la Dîmboviţa, cîţi cai vor fi la car, atîţia şi ducaţi, şi un peşte; iar de la un cal încărcat, 3 bani, de la alte mărfuri nimica, şi un cal slobod 1 ducat, iar pedestrul 1 ban. Şi, iarăşi, cine-şi dă marfa pe datorie, să-şi caute datornicul sau chezaşii, dacă-i are, iar de oameni drepţi să nu se atingă; şi nimenea să nu bîntuiască pe vreun om drept. Şi, iarăşi, cine se va încerca dintre boierii Domniei Mele, mari şi mici, fie că va fi cumpărată acea vamă, fie că va fi dată cuiva de pomană, şi va adăoga şi nu va rămînea la cele ce le-am întărit şi legiuit în aşezămîntul cel dintîi, unul ca acela va avea să primească mare rău şi urgie de la Domnia Mea, şi s'au făcut acestea, cînd au venit la Cîmpulung Felentin şi Martin şi Cruş [= Valentin, Martin şi Kraus]. Iată şi matorii: Radul Ban, jupîn Andriaş, jupîn Radul, fratele jupînului Cazan, jupîn Şerban al lui Bilcea, jupîn Stoica Rusul, jupîn Badea al Vameşului. Şi eu logofătul Baldovin am scris, în luna lui August în 6 zile, la anul 6921 [= 1413], indicaţia a 6-a.

Io Mircea Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn[12].

[12] I. Bogdan, *Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ţara Ungurească*, I, pp. 3—6. [Ungaria în secolul XV şi XVI], Bucureşti, [1902] [cu mici diferenţe de lectură].

II.

În Hristos Dumnezeu bine-credinciosul şi blagocestivul şi de Hristos iubitorul şi de Dumnezeu unsul şi de sine stătător Io Vlad Voevod, cu mila lui Dumnezeu şi cu dumnezeiasca îndurare stăpînind şi domnind peste toată Ţara Ungrovlahiei pînă la Marea cea mare, şi, în Ţara Ungurească, herţeg al Amlaşului şi al Făgăraşului, am binevoit Domnia Mea cu a mea bunăvoinţă, cu a mea curată şi luminată inimă de am dăruit acest cinstit şi cucernic şi prea-vrednic de ascultare mai pre sus de toate cinstitele daruri hrisov al Domniei Mele, mai cu seamă fiind rugat şi de către prietenii Domniei Mele care sînt localnici din Cracovia, anume Martin Hmil şi Stanislav Divni, care sînt tîrgoveţi în Lemberg (Liov); deci am scris această cinstită carte domnească cu credinţă şi cu făgăduială, înştiinţînd pe toţi negustorii şi pe toţi oamenii care ar dori să vină în ţara Domniei Mele, din toată Ţara Leşească, din Cracovia, din Liov, şi din alte oraşe, şi din Ţara Românească şi din Moldova, oricare om şi oricare negustor ce va vedea sau va auzi această carte domnească şi va dori a se abate aici cu negoţul, cu orice fel de marfă, acela să vină în pace şi în voie, să vînză ce are şi să cumpere ce-i place, şi apoi să se întoarcă în pace şi în voie, nimic să se teamă. Iară vama se va plăti la Rîmnic de toţi oamenii, de car cîte 2 florini ungureşti şi în celelalte locuri, vama cea dreaptă, precum dau şi oamenii miei; şi după aceia vor fi slobozi a merge în pace, şi la Ţara Turcească cine va vrea, dacă-şi va plăti vama cea dreaptă. Aceasta vă scriu vouă, negustorilor, pentru vecii vecilor, pe viaţa Domniei Mele, pănă la moartea Domniei Mele, şi pe viaţa fiilor Domniei Mele Mircea şi Vlad şi Radu, sau şi oricine se va alege de la Dumnezeu a fi Domn al Ţerii Româneşti din alt neam, pentru păcatele noastre, acela să ţie în samă. [Blestemul obişnuit cu Iuda, Arie şi cei 318 de părinţi din Nicea]. Iară pentru toate cele mai sus scrise este credinţa şi sufletul Domniei Mele; şi credinţa lui jupîn Tatul Domniei Mele; şi credinţa lui jupîn Tudor, şi credinţa lui jupîn Tatul Marele Vornic, lui jupîn Nanul, lui jupîn Voicu, lui jupîn Manea Udrişte şi fratelui său Stoica, lui jupîn Iarciul, lui jupîn Radul Borcea, lui jupîn Stanciul Honoiu, lui Ştefan Logofătul, lui Dimitrie Spătarul, lui Şerban Vistierul, lui Semen Stolnicul, lui Micle Păharnicul, lui Bade Comisul. Iată pentru mai mare întăritură am poruncit credinciosului nostru scriitor Mihail de a scris această carte şi a atîrnat pecetea noastră cea mare. Dat în Argeş, iar scris în Tîrgovişte, Septembre în 8 zile, la anul 6948 [1439][13].

III.

Cu mila lui Dumnezeu noi Alexandru Voevod, ş.a., am încheiat cu sfetnicii şi orăşenii din tîrgul Liovului şi cu toată pospolita lor aşezămîntul de vamă ce urmează, după cum trebuie să umble ei cu mărfurile lor în ţara noastră, plătind vămi mai uşoare de cum au fost în trecut, şi anume. D-intăiu, vama de căpetenie de la Suceava: la descărcarea postavurilor se vor plăti aici cîte 3 groşi dela o grivnă; tot atîta pentru cumpărarea mărfii tătăreşti

[13] Hasdeu, *Arch. istorică*, I[1], pp. 84—85.

în Suceava: ori mătasă, ori piper, ori camocat sau camhă, ori *tebencă*, ori tămîie, ori vin grecesc; iară, cumpărînd aceste lucruri în alte tîrguri ale noastre, acolo la locul cumpărăturii se vor plăti cîte 2 groșite la o grivnă și apoi la vama cea mare din Suceava tot cîte 3 groși de la o grivnă, și numai astfel va fi îngăduit a vinde mai departe. Scoțînd vite în țară la Liov, se va plăti la Suceava de la o vită cîte un groș, așijderea de la 10 porci, 10 oi[14]; de la un cal sau de la o iapă cîte 6 groși; 100 vulpi — 10 groși, 100 de piei crude de oaie — 4 groși, 100 de piei de miel — 2 groși, 100 de piei de vită — 15 groși. Atîta pentru vama de căpetenie dela Suceava. Scoțînd însă cineva marfurile spre părțile Tătărești, se va plăti de la 12 cîntare la Suceava cîte o rublă de argint, în Iași — 30 de groși, în Cetatea-Albă — 1/2 rublă de argint; iară mergînd, nu prin Cetatea-Albă, ci prin Tighinea, se va plăti aicea vama Cetății-Albe, afară de plata vadului, și încă și la strajă se va mai da de la tot carul cîte 12 groși. Ducînd vite din țară la Tatari, se va plăti de toată vita la vama cea mare din Suceava cîte 4 groși, iar în Iași — 2 groși, iar la Tighinea 2 groși. Iară de pe 100 de oi la Suceava, 60 de groși, iar în Iași 30 de groși, iar la Tighinea 30 de groși. Aceasta este vama pentru cine merge la Tatari. Postavurile cată a se vinde chiar la locul descărcării, în Suceava, iar în alte orașe ale noastre nu se pot vinde; și apoi, cu banii căpătați, slobod li va fi să umble și să tîrguiască orice lucruri în toate tîrgurile noastre. Trecerea postavurilor la Unguri și la Basarabeni (Munteni) este slobodă, și anume: pentru scoaterea la Basarabeni se va plăti la vama cea mare din Suceava dela o grivnă — 3 groși, și la granița de la Bacău de la o grivnă 2 groși, și apoi la întorsul de la Basarabeni (din Țara Românească) cu marfă de acolo, fie piper, fie lînă, fie orișice, se va plăti în Bacău de la 12 cîntare — 1/2 rublă de argint, și la vama cea mare din Suceava de la 12 cîntare — o rublă de argint; iară pentru scoaterea postavurilor la Bistrița la Unguri se va plăti în Suceava de la o grivnă — 3 groși, în Baia de la o grivnă — 1 1/2 groși, iar la Moldovița 1 1/2 groși; și apoi, la întorsul de la Unguri, cu marfă de acolo, se va plăti de la un tar în Moldovița — 2 groși; așijderea în Baia. Scoțînd postavuri la Brașov, se va plăti la vama cea mare din Suceava de la o grivnă cîte 3 groși, la Bacău — 1 1/2 groși, așijderea la Trotuș; și, la întorsul de acolo, de la fiecare tar, în Trotuș cîte 2 groși, și tot așa în Bacău. Slobod este a scoate [în Galiția] cai moldovenești de cei de 3 grivne, precum și caii ungurești sînt slobozi, dar în ce loc se vor cumpăra, acolo vor da de tot calul cîte 4 groși, iar la tîrg în Suceava de fiece cal cîte 6 groși, și la Siretiu — 2 groși de cal; așijderea în Cernăuți. Iară, scoțîndu-se cai sau iepe la Camenița Podoliei, se va plăti în Dorohoi vama Siretiului și în Hotin vama Cernăuțului. Aceasta este vama și pentru cai și pentru iepe. Cumpărînd vite sau cîrlani în Bacău, sau la Roman în tîrg, sau în Baia, sau la Neamț, sau în alte tîrguri ale noastre, la locul cumpărăturii se va da vamă: de la o vită — 1 groș, tot așa de la 10 oi, sau de la 10 porci, sau de la 100 de piei de miel; de la 100 de piei de bou — 10 groși; de la 100 de piei [de oaie] crude — 2 groși. Și apoi să se iea o mărturie pecetluită de la vameș, care se va înfățișa la vama de căpetenie în Suceava, fără a se mai plăti undeva a doua vamă. Vama de la Siretiu este de la: mărunțișuri: șapci, nădragi, coarde de arc, săbii, de la care toate se vor

[14] În traducerea d-lui Hasdeu și: „100 de veverițe".

plăti de o grivnă — 3 groşi. Iară, scoţînd din ţara noastră, din Suceava prin Siretiu, se va plăti în Siretiu, pentru piei, lînă, piele de oaie, pentru toate, cîte o jumătate din vama Sucevei: aceasta este vama Siretiului. În Cernăuţi se va plăti: de la un car nemţesc vamă, 4 groşi, de la un car armenesc, 6 groşi, o vită — 1 groş; tot aşa 10 porci sau 10 oi, un cal sau o iapă — 2 groşi; iară, pentru vad, fie cu cară nemţeşti întregi, fie cu cară armeneşti, — 4 groşi: aceasta este vama Cernăuţului. În Cernăuţi, carăle să nu se răscolească, ci numai negustorul să încredinţeze că nu are în carul său mărfuri oprite, adecă: jderi, argint, ceară şi caii de ţară cei buni. Preţul postavurilor să fie în Suceava după preţul obişnuit din Liov. Liovenii, care vor voi a merge la Brăila după peşte, vor plăti cîte $1^1/_2$ groşi de la o grivnă la vama de la hotar: sau la Bacău, sau la Bîrlad; iară carul şi peştele să nu li se supere; şi apoi, luîndu-şi de acolo mărturie pecetluită, să vină în pace la Suceava, unde, la vama de căpetenie, să mai plătească cîte 3 groşi de la o grivnă, fără să li se supere carul şi peştele; după aceia în Siretiu să mai plătească de la o grivnă $1^1/_2$ groşi, fără alt amestec la car sau la peşte; în sfîrşit, în Cernăuţi să se iea vama pe car. Liovenii cari vor aduce de la Unguri argint ars (topit, în bucăţi, *lingots*) mai înainte de toate ni vor vinde nouă cît ni va trebui, şi apoi, din rămăşiţă, să vînză altora. Aducerea cerii munteneşti şi braşoveneşti e slobodă, plătindu-se vamă de la o piatră de ceară, în Bacău, — 1 groş, la vamă în Suceava tot aşa, şi în Siretiu aşijderea. Adusul jderilor ungureşti e îngăduit, plătindu-se vamă de la o grivnă în Baia $1^1/_2$ groşi, în Suceava 3 groşi, în Siretiu, $1^1/_2$ groşi de grivnă; din cari jderi slobod este a vinde oricine numai după ce noi ni vom alege cît ni va trebui nouă. E îngăduit Liovenilor a ţinea în Suceava o casă a lor, în care însă să nu fie cîrciumă, să nu se fiarbă bere, nici mied, nici să ţie măcelărie, nici pîne să se vîndă: căci, pentru călcarea acestei opriri, îngrijitorul casei va fi dat afară. Acestea le-am făcut pentru negustorii domnului nostru Craiul Poloniei, din toată Ţara Rusească şi Podolia. Care toate mai sus scrise făgăduim a le păzi totdeauna, în vecii vecilor, fără viclenie sau înşelăciune, noi şi urmaşii noştri, nestrămutat vre-odată, pe cinstea noastră şi pe credinţa noastră, după legea creştinească. Şi marturi ni sînt: domnul Jiurj staroste, d. Mihail de la Dorohoiu, d. Vlad de la Siretiu, d. Oană Vornic de Suceava, d. Iaţco şi d. Iliaş Păharnicul; iară din partea oraşului Liov au fost marturi solii: Măcico Culicovschi şi Zimirstan Hanăş şi Hanăş Verzăst, Rus Nichius, şi pisarul de la Liov, Hanăş. Spre mai mare tărie am poruncit credinciosului nostru Brateiu [15] Logofăt a scrie şi a pune pecetea noastră cea mare.

Suceava, 6916 [1407], Octombre 8 [16].

IV.

Adetul vămii schelii de la Căineani, de povărăle şi de bucatele ce trec prin scală, de ce marfă căte căt iaste să se iă vamă; care s-au scos după catastih[ul] schilii de la Duca-Vodă, la leatul 7184 [1676].

---

[15] Numele lipseşte în ediţia originalului.

[16] *Ibid.*, pp. 130—132 (numai traducerea românească, pe care o urmăm); originalul în Kaluzniacki, *Dokumenta moldawiskie i multanî skie z archiwum miasta Lwowa*, Lemberg, 1878 („Akt. grodzk. i ziemsk.", VII), pp. 12—15 (tot acolo, pp. 28—29, privilegiul precedent).

[Într-o formă grecească :]. Orînduita vamă a Cînenilor, ce se cuvine să iea vameșii de la povara de orice fel de lucru, ce a luat-o domnul Tănase Veneţianul de la Vistierie ; 30 Februar, anul 1705.

Povara de Agem (de Persia) bani românești 266 (166).

Povara de șofran	1000
„ „ Țarigrad	250
„ „ Adrianopol	250
„ „ Brusa	266
„ „ Sofia	140
„ „ Tîrnova	166
„ „ piper	333
„ „ săftiane	165
„ „ meșină	120
„ „ postav supțire, bun sau anglie	335
„ „ cel mai de jos (feld i brecleș)	266
„ „ sîngeap	333
„ „ bumbac	140
O coropcă de samuri	1600
lămîile	80
Orezul	80
Smochinele	80
Chiverele	135
Lîna bună	50
Inul, cînepa	25
Sfoara	33
Destrămăturile (strămăturile)	166
Pentru un fier lat de plug	2
„ o povară de grîu	6
„ „ „ „ meiu	4
Povara de vin	12
Pentru un cal de cumpărat	25
„ „ bou mare	6
„ o vacă	4
„ „ oaie	2
Și dar (poclon) vameșilor, la miei (de turmă un miel)	1
Pentru un porc, cînd îi mînă, în țară de-i hrănesc la pășune	4
Pentru un porc mare hrănit, gras	6
Și dar, de tult, un burlinc, la o sută de porci unul	1
Povară de procoveţe	60
„ „ mazăre	6
„ „ șireanguri	25
„ „ piei de miel	200
Pentru un om călare	2
„ „ „ pe jos	1
Povara de Veneţia	333
Aţa (arnici)	168
Povara de Rumelia	168
Betele	120
Pentru o vulpe, pentru un jder	6

BCU "MIHAIL KOGĂLNICEANU" UNIVERSITY LIBRARY

Povara de argint viu	333
„ „ plumb	120
„ „ undelemn	150
Pentru un cop (o ocă) de rachiu	2
„ „ „ uleiu	1
Pentru un lup	4
„ o povară de doftorii de spiţer	140
„ „ „ „ roşcove	80
„ „ „ „ oţel	50
„ „ „ „ săpun	40
„ „ „ „ brînză	40
„ „ „ „ tutun şi lulele	80
„ „ „ „ abale	133
„ „ „ „ blănuri	200
„ „ „ „ chihlimbar (pietre de „caplamal“)	266
„ „ „ „ stafide	80
„ „ „ „ scumpie	12
„ „ „ „ miere	30
Butoiul de vin	80
Pentru o coasă	1
Povara de tămîie	266
„ „ morun	50
Lînăriile	50
Povara de peşte	20
Pentru un procov bun	20
„ „ rîs	40
Un cal turcesc	133
Povara de cuţite	120
„ „ văpseală	80
„ „ anison	53
Pentru o ocă de ceară de biserică	2
Povara de osînză (său)	40
Ferdela de grîu	1
Pentru o vidră	28
„ două seceri	1
„ doi dihori	10

Vama Ţerii Romaneşti, scoasă la anul 1705 [17].

V.

O LITERĂ DIN TARIFUL VAMAL MOLDOVENESC DIN ANII 1760

Abà albă de 14 bucăţi 1 leu vechiu (1 leu, 4 parale).
Alăgeà de Misir [Egipt], de bucăţi 1 leu vechiu.
Alăgeà de Halep, bucata 55 bani vechi.
Alăgea Şam [= de Siria], bucata 50 bani vechi.

[17] În româneşte, cu data de 1691, în *Studii şi doc.*, vol. V, pp. 364—367; în greceşte, *ibid.*, XII, pp. 12—14. Aici s-au amestecat, aşa încît să dea o privelişte de total.

Alămăi, din zece, una la vamă.
Alune, cantarul 50 bani.
Anison, cantarul 110 bani.
Arnici roș și vînăt de Halep, oca 28 de bani, iar de cel de Țarigrad oca 22 bani.
Arce zugrăvite, de unul 30 bani, iar de cele proaste să se socotească doi drept unul.
Arce nelucrate de 2, 16 pol bani.
Aramă lucrată, de 14 ocă, 1 leu vechiu.
Astariu, de 14 bucăți, 1 leu vechiu.
Atlaz, de 14 coți, 1 leu vechiu era mai înnainte, iar de la o vreme încoace trag în cantar tot felul de mătăsuri și de cele cu fir de una ocă ieu 3 lei vechi, iar de cele făr de fir cîte 1 pol leu vechiu.
Albii, covăți, căușe, de carul încărcat, 1 leu vechiu.
Anterlicuri, de 14 ocă, 1 leu vechi.
Ață roșie și vînătă, de 2 legături, 9 pol bani.
Anterlicuri bune, de unul, 90 bani.
Argint, oca 5 lei[18].

VI.

SOCOTEALĂ DE VALOAREA BANILOR

Rîureni, 10/22 Septemvrie 1819

De la negustorul Savva Ion.

Galbeni	. . . . .	Lei 15
Crontaleri	. . . . .	„ 7,10 parale
Dereclii	. . . . .	„ 6,30 a 35 parale
Taleri ordinari	. . .	„ 6,25
Dori, ștucul	. . . .	„ 44 par[ale]
Detto găuriți	. . . . .	„ 42½
Iozluci	. . . . .	„ 4
Ichilici	. . . . .	„ 3,10

VII.

PROBĂ DE SCRISOARE DE NEGOȚ

Hațeg, 18/30 Iunie 1821

[B. Pavlovici și D. Stf. Popovici către Hagi Constandin Pop din Sibiiu]. După cum și din gură va spune chiar Vasile ce urmare am făcut, noi, cu ajutoriu lui Dumnezeu, asară, la 6 ceasuri, am ajuns aici dă la Vîlcea, și știut fie dumitale că am togmit cu vr-o 3 Rumăni ca la vr'o 3.000 oc[ă] lînă franco aici la Hațeg, dă la 53 la 55 pr. ocaua; care socotim că, după togmà ce am făcut, și alți oieri, la care le-am dat de știre, vor aduce lîna, iară, cîtă să va putea strînge, încă nu putem ști pănă cu

[18] După Kogălniceanu, „Arhiva românească", II, p. 242—243.

al doilea, fiindcă chir Nicolae Zotu au rămas în Vîlcan, să să mai întîlnească şi cu alţi oieri, şi iară să vorbească pentru lînă. Care, după venirea dumnealui, vom arăta pe larg. Cu toate acestea, că socotim că mult-mult să să strîngă ca la 10/m oca ; mai multu nu să va putea strînge. Pentru care, fiind voia dumitale, socotim că, de s-ar găsi la Braşov, fiindcă iasă şi mai fainâ, ar fi bine să facem o cercare, că aceia totdeauna să vinde şi mai cu preţ şi şi mai în grabă, apoi iară rămîne la voie dumitale.

Noi astăzi, avînd ocazion, am scris pe la Ruşava la Craiova că, un ceas mai în grabă, să ne trimiţă 100 saci, 3 gheme cazul (?), şi 4 basargii pentru bătutu lîni, apoi iară dumneata de-acolo, find drum deşchis, după cum vei găsi cu cale, vei porunci să se urmeze.

Chir Vasile vine acuma, mai cu samă fiindcă iaste neşte lînă unde au dat vorbă, la Romos, Ola-Pian, Răchita şi Lomas, ca, mergînd în colo, să întărească, şi cu întoarcerea să o primească de pe unde va fi, şi să o bată în saci. Aseminea şi pentru de ales, mai în grabă ne-ar trebui saci cazîl [roşii] şi sfoară de legat saci la gură, şi un car, cel ce să aducă saci, şi să-l încărcăm cu lînă înnapoi. Şi iarăşi ne rugăm pentru bani, ai lui (?), şi de cheltuială, v-o 500 f.w.w. *altinterim*, că cele 200 s'au cheltuit. Şi, iară, cele trebuinčoasă va arăta chir Vasăli din gură. Noi am fi scris dumitale şi mai d'innainte, iară, fiindc[ă] apoi poşta nu umb[l]ă, n'am avut prilej. Destul, cercetînd aici, n'am aflat necăiri loc de spălat lîna : aşa am găsit că va fi mai bine să se strîngă toată lîna la Sibiiu, şi acolo sau la Sad să va găsi loc să să spele ; şi numai atîta ne rugăm, cît mai în grabă pentru saci şi bani, ca să plătim lîna ce va veni. Şi cu toată plecăciunea rămînem cei mai mici..."

NOTE

[1] Am păstrat documentele anexate de N. Iorga în transcrierea şi cu intervenţiile sale. Le-am considerat o ilustrare a textului iar nu ca editare în sine, care presupune anume exigenţe ştiinţifice.

TABLA ANALITICĂ A CUPRINSULUI

I. Meşteşugul de pictură şi sculptură în trecutul românesc 22—49
Generalităţi, 22—24 • Cei dintîi meşteri în Ţara Românească şi Moldova, 24—25 • Vechile monede, ca lucrări de artă, 25—27 • Săpături în piatră şi pisanii amintitoare, 28 • Pietrele de morminte în epoca veche, 28—29 • Miniaturistica manuscriptelor, 29—30 • Nume vechi de zugravi, 30 • Zugrăveala, 30 • Plăcile de smalt, 31 • Odoare şi odăjdii, 31—32 • Legături cu Veneţia şi urmări artistice, 32 • Mănăstirea Dealului, 32 • Mănăstirea Argeşului, 33—34 • Meşterul sas al lui Petru Vodă Rareş, 34 • Cele dintîi tipăriturі muntene, 34—35 • Pietre de mormînt muntene, înrîurite de arta veneţiană 36 • Monedele moldovene din veacul al XVI-lea şi din al XVII-lea, 37—38 • Înrîuriri orientale în veacul al XVII-lea, 38—39 • Lucrări în filigrană, 39 • Icoane îmbrăcate cu argint, 39—40 • Cruci „ferecate", 40 • Cutii de moaşte, 40—41 • Legătura cărţilor sfinte, 41 • Clopotele, 41—42 • Sculele, 42 • Lucrări săseşti în metal din veacul al XVII-lea, 42—43 • Nouă miniaturi de manuscripte în veacul acesta, 43 • Tipăriturile epocei a doua (veacul al XVII-lea), 43—44 • Antimisele, 44 • Tiparul de icoane, 44—45 • Cusături de biserică în veacurile al XVI-lea şi al XVII-lea, 45 • Noua pictură de biserică (veacul al XVII-lea), 45—46 • Noualе săpături în lemn, 46 • Zugravii de biserică ai veacului al XVIII-lea, 46—47 • Boierii pictori în acest veac, 47 • Noualе rotile de smalt (veacul al XVII-lea), 47 • Epoca nouă de stricare a tradiţiei (veacul al XIX-lea), 47—48 • Pictorul Smigelschi, 48 •

II. Negoţul în trecutul românesc 65—96
Lipsa schimbului negustoresc în viaţa veche a poporului de la sate, 65 • Cei dintîi meşteri săteni, 66 • Ivirea negoţului, 66—67 • Condiţiile ei, 67 • Noii vecini negustori: Saşii, 68—69 • Germanii din Polonia, 69 • Armenii galiţieni, 69—70. „Pacea turcească" în Balcani, 70 • Căile de negoţ: drumurile Sibienilor, 71 • ale Braşovenilor, 71—72 • Drumurile moldoveneşti: drumul Sucevei, 72 • Drumurile ardelene din Apusul Moldovei şi drumul „muntenesc" al Siretiului, 72 • Drumul tătăresc cel vechiu (al Tighinei), 73 • Noul drum tătăresc, 73 • Calea de la Suceava în Podolia, 73 • Urmările trecerii drumurilor mari ale lumii prin ţările noastre, 73—74 • Vămile muntene, 74—75 • Vămile moldoveneşti, 75 • Cotropirea turcească a porturilor Moldovei, 76 • Regimul furniturilor turceşti, 77 • Oile, 77—78 • Caii, 78 • Săul şi ţervişul, 78 • Lemne, sare, ceară, piei, salitră, 78 • Negoţul cu creştinătatea: porcii, 79 • Lîna, 79 • Vinurile, 79 • Peştele, 79 • Ceară, 79 • Boii, 79—80 • Alte articole de export moldovenesc, 80 • Potaşul, 80 • Negoţul cu Moscova şi cazacliii, 80 • Negustorii turci la noi: saigii, beglicgii, capanlîi, casapi, 81 • Compania grecească din Ardeal, 81 • Chiprovicenii, 81—82 • Cretanii în Moldova, 82 • Nouele *catastife* de vamă, 82—83 • Vechea orînduire a negustorilor, 83—85 • Sarcinile negustorilor de ţară, 85 • Înfăţişarea vechilor prăvălii şi strade de negoţ, 85—86 • Noua organizare, după model turcesc, din epoca fanariotă, 86—87 • Breslele hrisovuliţilor, 87 • Străinii cu hrisov, 87—88 • Învoielile negustorilor de ţară, 88—89 • Bîlciuri sau iarmaroace, 89 • Negustori şi meşteri, 89 • Breslele sub Regulamentul Organic, 89—90 • Învăţarea negoţului: viaţa unui băiat de prăvălie, 90—91 • Străinii negustori la noi în veacul al XVIII-lea: Greci, 91—92 • Armeni, 92 • Evrei, 92—93 • Negustorii străinii şi Români în provincie, 93 • Compania bulgărească în Oltenia ocupată de Austriaci, 93—94 • Mărfurile nouă, europene, 94—95 • Noul regim al mărfurilor şi negustorilor străini în veacul al XVIII-lea, 95—96 • Deschiderea porturilor în epoca Regulamentului Organic, 96 •

III. Meşteşugurile la Români 104—123
Numele pentru meşteşug şi meşteri, 104—105 • Meşterii de sate, 105 • Dîrstele, 106 • Olarii, 106 • Cărămidarii, 106 • Morarii, 106 • Vărnicerii, 106 • Sticlarii, 106—107 • Blidarii, 107 • Făclierii, 107 • Fierarii, 107 • Pînzarii, 107 • Meşterii de la oraşe: işlicarii, 108

• Bărbierii, 108 • Croitorii, 108 • Cojocarii 108—109 • Postăvarii, 109 • Astaragiii, 109 • Blănarii, 109 • Ciobotarii şi cizmarii, 109 • Opincarii, 110 • Papugiii, 110, • Cavafii, 110 • Tălpălarii, 110 • Curelarii, 110 • Şelarii, 110 • Tabacii, 110 • Şoronarii, 110 • Ceaprăgarii, 110—111 • Funierii, 111 • Săhăidăcarii, 111 • Potcovarii, 111 • Lăcătuşii, 111 • Argintarii, 111 • Lemnarii, 111 • Butnarii, 112 • Şindrilarii, 112 • Olarii şi străchinarii, 112 • Pitarii, 112 • Meserciii, 112—113 • Săpunarii, 113 • Alte bresle de meşteşugari, 113 • Datinile breslelor de meşteşugari, 113 • Fabrici vechi de hîrtie, 113—114 • Fabrici vechi de sticlă, 114 • Fabrici de postav în Moldova, 115—116 • Fabrici de postav muntean, 117—118 • Fabrici de postav în veacul al XVIII-lea, 118 • Fabrici de lumînări, 119 • Alte fabrici, 120 • Fabrici moldovene de pe la 1800, 120—122 • Berării, 122 • Meşterii cei noi, 122—123 •

IV. Bani şi măsuri 126—136

Originea banului, 126—127 • Cei mai vechi bani munteni: perperul, 127 • Banul, 127 • Fertunul, 127 • Ducatul, 127—128 • Florinul, 128 • Asprul, 128—129 • Monede moldoveneşti: Zlotul, 129—130 • Grosul, 130 • Alte monede, 130 • Talerul şi leul, 130—131 • Galbenul, Alte monede, 131 • Potronicul, 131 • Bani şi şalăi, 132 • Monede muntene corespunzătoare, 132 • Moneda în Oltenia austriacă, 132 • Galbenul în veacul al XVIII-lea, 133 •

Monede de argint: scudul, sfanţii, rubla, drecliul, pendariul, başlicul, iuzlucul, ichilicul, dutca, tinful, 133—134 • Monede de aramă, 134 • Măsuri de greutate, 134—135 • Măsuri de capacitate, 135 • Alte măsuri, 135 • Măsuri de pămînt, 136 •

Apendice I. Cîteva scrisori din archiva Casei de negoţ sibiene Hagi Costandin Pop, cu privire la vechea zugrăveală şi alte ramuri de artă bisericească 138—140 • I. Scrisoare din 1778, pentru o „răspetie" şi o candelă, 138 • II. Scrisoare din 1778—1779, pentru un orar, 138 • III. Scrisoare din 1780, a lui Barbu Ştirbei pentru un zugrav ce-i trebuie, 138—139 • IV. Scrisoare din 1789 (Braşov), pentru alt, 139 • V. Scrisoare din 1789, de la zugravul braşovean Diacul Costantin, 139—140 • VI. Scrisoare din 1815, de la zugravul Ilie din Cozia, 140 •

Apendice II. Cîteva privilegii de negoţ, ale domnilor noştri, 141—148 • I. Privilegiul lui Mircea cel Bătrîn pentru saşi (1413), 141 • II. Privilegiul lui Vlad Dracul pentru poloni (1439), 142 • III. Privilegiul lui Alexandru cel Bun pentru lioveni (1407), 142—144 • IV. Tariful vamal muntean supt Duca Vodă şi Brîncoveanu, 144—146 • V. O literă din tariful vamal moldovenesc din anii 1760, 146—147 • VI. Socoteală de la Rîureni, din 1819, de valoarea banilor, 147 • VII. Probă de scrisoare de negoţ (Haţeg, 1812), 147—148 •

ISTORIA INDUSTRIILOR LA ROMÂNI*

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

* Se publică după ediția pentru „Societatea națională de credit industrial", București, Tipografia „Datina Românească", 1927, 224 p.

CUPRINSUL ANALITIC AL CĂRȚII

Definiția istorică a cuvintelor „măiestrie", „meserie" și „meșteșug", „meșter", „maestru", „maistor", „maistru" 156

CAP. I

Industria casnică 158
Îmbrăcămintea omului: Cămăși, 158 • Cingători, brîie, 158 • Năd[r]agi, 159 • Zăbranice, 159 • Cioareci, călțuni, ștrimfi, scarpi, 159 • Sucmane, sarici, etc., 159 • „Hainele albe rumînești", 159 • Veșminte preoțești, 160 • Lăvicere, 160 • Velințe, păretare, scoarțe, 160 • Cerșafuri, prostiri, lepedee, chindeale, 160 • Perne, 161 • Plapome și pături, 161 • Năfrămi, 161 • Materialele: cînepa, 162 • Inul, 163 • Varietăți de tort și de pînză, 163 • Țerancele lucrătoare, 164 • Țigancele din casă, 164 • Torcari, torcători, inari, 165 • Femei române și țigance cu plată, 165 •

CAP. II

Meșterii satelor 166
Săteanul, casa și uneltele lui, 166 • Lucrul lui pentru vînzare, 167 • Morarii, 167 • Piuarii, dîrstarii, 167 • Călțunarii, opincarii, străițarii, 168 • Olarii, 168 • Butnarii și alți lucrători ai uneltelor de lemn, 169 • Lăcrarii, 170 • Scăfarii, 170 • Strugarii, 170 • Blidarii, 170 • Lucrul jugului și al plugului, 170 • Rotarii, 170 • Lingurarii, 170 • Sitarii, 171 • Rogojinarii, 171 • Arhitecții țerani, 171 • Cărămidarii, 171 • Vărarii, 171 • Șind[r]ilarii, 172 • Lemnarii, buștenarii, dîrvarii, 172 • Varietățile lucrului de lemn țerănesc, 172 • Herăstrăierii, 172 • Cîrjarii, crucerii, 173 • Cărbunarii, tăciunarii, 173 • Folarii, 173 • Ulierii, 173 • Fluierarii, 173 • Dohotarii, 173 •

CAP. III

Industriile de oraș înaintea concurenței străine 175
Caracterul și originea orașelor noastre, 175 • Meșterii străini ai începuturilor, 175 • Numele românești ale meseriilor, 175 • Libertatea individuală a meșterilor, 176 • Primele bresle libere, 176 • Pitarii moldoveni și Alexandru Vodă Lăpușneanu, 176 • Pitărițele lui, 176 • Brutarii: cocarii, jimblarii, 176 • Țigani la fabricarea pînii, 177 • Uneltele brutăriei, 177 • Plăcintarii, 177 • Cofetarii, 177 • Rachierii și brăharii, 177 • Cele dintîi berării săsești, 177 • Pieptănarii, 177 • Pînzarii și postăvarii, 177 • Fabricație de zăblaie și importul de boboaie, 178 • Materia hainelor de lux în vremea veche și croitorii străini, 178 • Fabricație de steaguri în Ardeal, 178 • Croitorii de țară, 179 • „Cusători" și „cusătorese", 179 • Caracterul meșterilor de haine: țigani, clienți episcopali, 179 • Cei dintîi croitori pomeniți în documente, 179 • Croitorițele, 180 • Croitorii ardeleni, 180 • Croitorii de sate, 180 • Cingători și brîie de import, 181 • Băibărăcarii, 181 • Zăbunarii, 181 • Șalvaragiii, 181 • Cumpărare de călțuni pentru sate, 181 • Blănarii cei mai vechi, 181 • Mai noi, 181 • Felurile de haine blănite, 182 • Pălării și șlicuri, șlicarii, 182 • Potcapicerii, 183 • Tabacii, tăbăcarii, pielarii, 183 • Cojocarii cei mai vechi, 183 • Curălarii, 184 • Ceprăzarii, 184 • Tălpălarii, 184 • Șelarii sau săhăidăcarii, 185 • Lucrul traistelor, păturilor, chingilor, 185 • Cizmarii, 185 • Numele mai tîrzii de: cavafi, papugii, conduragii, pantofari, 185 • Rarii cizmari țigani; cei de altă origine, 185 • Bulgarul din vremea lui Mircea Vodă Ciobanul, 186 • Ciubotarii și ulița lor la Iași, 186 • Plăpumarii, 186 • Lucrul de fier și țiganii, 187 • Varietățile de lucrul fierăriei, 187 •

Uneltele fierarului țigan, 187 • Vechiul nume de „faur", 187 • Lăcătușii, 188 • Potcovarii, 188 • Cuțitarii, 188 • Căldărarii, 188 • Lucrul lor, 188 • „Hierul alb", 189 • Tinichigiii, 189 • Clopotele și clopotarii, 189 • Argintarii sau cuiungiii, 189 • Zlătarii și aurarii, 190 • Importul obiectelor de metal din Apus, 190 • Bănăria și bănarii, 190 • Carătașii, 191 • Cocii, leagăne, carăte și cară, „cămări", leftice și lefticari, sănii, 191 • Arcarii, 192 • Cordarii sau săbierii, 192 • Fabricanții de suliță, 192 • De zale, paveze, platoșe, 192 • Băltăgarii, 192 • Coifănarii, 192 • Sălitrarii, 192 • Prăvarii, 192 • Butnarii și puntașii, 192 • Dogarii, 192 • Făclierii, 193 • Lumînărăria lui Vodă Brîncoveanu, 193 • Năvodarii, 193 • Funarii, 193 • Dubăsarii, 193 • Lemnarii, 193 • Plata lor, 193 • Fierăstrăul lui Alexandru Vodă Lăpușneanu, 193 • Teslarii și contractele lor, 193 • Tîmplarii munteni, 194 • Măsarii ardeleni, 194. • Șind[r]ilarii, 194 • Meșterii de zidărie ai vechilor Domni moldoveni, 194 • Zidarii lui Petru Rareș, 194 • Ai lui Alexandru Lăpușneanu, 195 • Meșterii lui Vasile Lupu și ai lui Șerban Cantacuzino, 196 • Ai lui Brîncoveanu, 196 • Baia acestuia, 196 • Zidari de mănăstiri, 197 • Zidari la boieri, 197 • Săpătorii-sculptori, 197 • Materialele, 197 • Zugravii vechilor domni (Despot, Petru Șchiopul, apoi Callimachi, Brîncoveanu), 197 • Cei de la Biserica domnească din Argeș, 198 • Cei dintîi pictori, 198 • Alexandru Lăpușneanu și pictorii venețieni, 198 • Pictorii lui Vasile Lupu, 198 • Bursierii lui Brîncoveanu și ai lui Constantin Mavrocordat la Veneția, 198 • Liotard la noi, 198 • Cîțiva zugravi moldoveni, 198 • Zugravi munteni și ardeleni, 199 • Familii de zugravi, 199 • Zugravi călugări și preoți, 199 • Zugravul domnesc în Moldova, 200 • Zugravi boieri, 200 • Zugravi în casă, 200 • Contracte de zugravi, 200 • Învățătura zugravilor, 201 • Școala de la Rîmnicul Vîlcii, 201 • Tratatele de pictură, 201 • Colorile și procurarea lor, 201 • Săpunarii, 201 • Ceasornice din Ardeal, 201 • Ceasornicarii așezați în Moldova, 201 •

CAP. IV

Vechiul meșteșug și modele străine 205

Influențele străine asupra industriilor românești, 205 • Îmbrăcămintea, 205 • Mobilarea, 206 • Noile stofe turcești, 206 • Abaua, 207 • Bogasia, ghermesutul, hatai, 207 • Alte stofe, 208 • Șaluri, 208 • Brîie orientale, 208 • „Mese", năfrămi, peșchire, 208 • Perdele, 208 • Așternuturi, 208 • Noile haine: tătarca, șarvanaua, ciacșirii, șalvarii, etc., 209 • Stofele apusene, 209 • Din Veneția, Florența, Neapole, 210 • Din Anglia („anglie"), 210 • Din Olanda, 210 • Din Polonia, 210 • Din Germania: varietăți, 210 • Din Viena, 211 • Stamba și „tratidianul", 211 • Din Rusia, 211 • Croitorii de țară în această epocă, 211 • Lucrul lor, 211 • Prețurile croitorilor, 212 • Croitorii proprietari, 212 • Lipsa străinilor croitori, 212 • Basmagiii și basmalele, 212 • Batistele, 212 • Mănușarii, 212 • Mătăsarii, 213 • Cizmarii noi și vechi, 213 • Situația lor de avere, 213 • Ciubotele lui Vodă și ale beizadelelor, 213 • Tîrlicii și încălțămintea turcească, 214 • Încălțămintea ardeleană, 214 • „Ciubotele nemțești" în Moldova, 214 • Scoarțe vechi și covoare nouă din Orient, 214 • Șlicarii, 214 • Mindirigiii, 214 • Carătașii, 215 • Căruțele orientale, harabalele, 215 • Carătele apusene: butcile, 215 • De Viena și Anglia, 215 • Caleștile, 216 • Trăsuri rusești, 216 • Droștile, brișt ile, 216 • Săniile, 216 • Căruțele jidovești, 216 • Contract de caleașcă, 216 • Un carătaș consul (staroste), 216 • Hamuri, frîie, ceaprazuri, bice, 216 • Șelarii și noile șele, 217 • Săhăidăcarii, 217 • Bucătarii sau maghirii, 217 • Borșărițele, 217 • Cofetarii, 217 • Căldărarii, Spoitorii, 217 • Potcovarii, 218 • Lăcătușii, 218 • Lucrul de metal turcesc, sfeșnice, lighene, etc. 218 • Importul din Leipzig și Viena, 218 • Din Ardeal, 219 • Obiecte de cristal, 220 • Clopotarii, 220 • Armurierii și armele, 220 • Teslarii, 220 • Tîmplarii, 220 • Mobilele noui, 221 • Șin[r]dila, 221 • Lemnăria pentru turci, 221 • Dubăsarii, 221 • Șeicarii, 222 • Ghimigiii, 222 • Boiangiii, 222 • Moda orientală a burgheziei, 222 • Moda nouă orientală a boierilor, 223 • Mobilarea turcească a odăilor, 223 • Import de marfă austriacă, de Linz, de marfă de Leipzig, de Olanda, de Anglia, de marfă italiană, 224 • Fabricația franceză: camelot, linot, cadrillé, etc. 224 • Croitori evrei, 225 • Mode arbdelene, Batiste, umbrele, etc. 225 • Șervete din Apus, 226. • Plăpumarii noi, 226 • Așternut de import, 226 • Cărămidarii, 226 • Tinichigiii, 226 • Constructorii de vase, 226 • Meșterii de sfoară și odgoane, 227 • Funarii, 227 • Podarii, 227 • Suiulgiii și cișmegiii, 227 • Ceasornicarii, 228 • Legătorii de cărți, 229 • Turnătorii, 230 • Litografii, 230.

CAP. V.

Bresle vechi şi bresle noi, 233 ● Breasla mixtă din Roman, 233 ● Statutul ei, 233 ● Ţechiul timarilor din Făgăraş, 234 ● „Şetlicul" breslaşilor munteni, 235 ● Noile rufeturi şi Alexandru Vodă Ipsilanti, 235 ● Modelele bizantine, 235 ● Breslele muntene: a brutarilor, 236 ● Narturi şi pedepse, 236 ● Noi măsuri după 1810, 237 ● Măsuri pentru brutari, 237 ● „Longea" lor, 238 ● Rufetul pitarilor la Iaşi, 238 ● Furmagii şi franzelari în Moldova, 238 ● Breasla brăharilor, 239 ● A rachierilor, 239 ● Berarii, 239 ● Pastramagii, 239 ● Oţetarii, 239 ● Bucătarii şi breasla lor, 239 ● Abagerii, 240 ● Raporturile lor cu pînzarii, 240 ● Zăbunarii, 240 ● Croitorii de sate, 241 ● Croitorii moldoveni, 241 ● Şalvaragiii, 242 ● Blănarii, 243 ● Blănarii moldoveni, 243 ● Breasla lor în Botoşani, 244 ● Cearta cu Armenii bogasieri, 245 ● Breasla cojocarilor, 246 ● Breasla din Craiova, 247 ● Cojocarii prin tîrguri, 248 ● În Moldova, 248 ● Şlicarii, 249 ● Căciularii, 249 ● Fesurile, şăpcile şi pălăriile, 249 ● Breasla tabacilor, 249 ● Şcoala lor olteană, 250 ● Timarii din Făgăraş, 250 ● Aiurea, în Ardeal, 250 ● Ciorogarii, 251 ● Tăbăcarii din Moldova, 251 ● Breasla cizmarilor, cavafiilor şi papugiilor, 251 ● Varietăţi de încălţăminte, 251 ● Bresle de provincie, 252 ● Cizmarii în Moldova şi tălpălarii, 252 ● Trăistarii, 253 ● Olarii, 253 ● Străchinarii, 253 ● Şelarii, 254 ● Săpunarii, 254 ● Zlătarii şi giuvaergiii, 254 ● Fierarii şi covacii, 255 ● Butarii şi dogarii, 255 ● Dulgherii, strungarii şi tîmplarii, 256 ● Starostele de binale, 257 ● Meimarbaşa, 257 ● „Cumpania" meşterilor de clădire şi „crucile" ei, 257 ● Zidarii sau pietrarii, 258 ● Zugravii, 258 ● În provincie, 259 ● Pictorii de portret, 259 ● Şcoala ardeleană, 259 ● Zugravi moldoveni, 259 ● Zugravii din Bucureşti şi cutremurul cel mare, 259.

CAP. VI.

Meşteri şi fabrice, 262 ● Fabrica de sticlă a lui Matei Basarab, 262 ● Import din Ardeal, 262 ● Import de sticlă în Moldova, 262 ● Sticlarii la Bacău, 262 ● Fabrica din Hîrlău şi cea din Dîmboviţa, 262 ● Simon Kohani şi fabrica de sticlă şi cristal, 263 ● „Moara de hîrtie" a lui Matei Basarab, 263 ● Fabrica de hîrtie a fraţilor Lazaru, 263 ● Fabrica de la Turbaţi, 263 ● Fabrica de la „Caţichi", 263 ● Teoria „manufacturilor" supt Fanarioţi, 263 ● Fabrica de postav moldovenesc a lui Grigore Alexandru Vodă Ghica, 263 ● Fabrica de postav muntenesc de la Pociovalişte, 264 ● Refacerea ei, 264 ● Fabrica de postav de la Bălteni, 265 ● Gaudy şi fabrica de tors bumbac, 265 ● Cearta lui Arbut, directorul fabricei de postav, cu muncitorii săteni, 265 ● Compania austriacă pentru hîrtie şi postav, 266 ● Găitănarii, 266 ● Trocarii din Braşov, 266 ● Fabrica de basmale, 266 ● Fabrica de şaluri şi „ghermesuturi", 266 ● Fabrica de testemeluri, 267 ● Fabrica de basmale turceşti a lui Stănuţă, 267 ● Altă fabrică de ghermesuturi, 267 ● Fabrica moldovenească de potaş, 267 ● Velniţe şi poverne, 268 ● Rachierii şi fabricile lor, 268 ● Berării în Moldova, 269 ● În Muntenia, 270 ● Fabrica de rachiu, oţet şi rom a lui Krebs, 270 ● Săuarii şi instalaţiile lor, 270 ● Fabrici de lumînări, 270 ● Făclierii moldoveni şi breasla din Botoşani, 270 ● Moara de păsat, 272 ● Morile de arpăcaş, 272 ● Fabrica de fidea, 272 ● Moara de oloi, 272 ● Fabrica de macaroane, 272 ● Plan de o fabrică de zahăr din sfecle, 272 ● Fabrica de bumbac tors, 272 ● Fabrica de chihlimbar, 273 ● Moară cu aburi, 273 ● Fabricile de tabac din Moldova şi Muntenia, 273 ● Fabrica de cărămidă, 273 ● Fabrica de poleit, 273 ● Fabricile de porţelan, 273.

CAP. VII.

Criza, 276 ● Concurenţii străini. Orientalii, 276 ● Apusenii, 276. ● Meşterul zidar Rathner, 277 ● Alţi zidari nemţi, 277 ● Freywald arhitectul la Iaşi, 277 ● Pictorul veneţian al lui Alexandru Ipsilanti şi alţi pictori din Apus pînă la Chladek, 277 ● Evreii concurenţi, 278 ● Evrei moldoveni în bresle, 278 ● Evreii şi meşteşugurile, 279 ● Agonia blănarilor români din Botoşani, Ieşirea din bresle, 279 ● Elementul moral şi religios al breslelor, 279 ● Iniţiativa breslelor şi stările de presiune oficială ale vremii noastre, 280.

Documente inedite, 282

Izvod de lucruri (și cărți) depuse la Sfînta Vineri din Iași (15 iunie 1722), 282 • Izvod de lucrurile aflate la negustorul Misăilă de la Sveti Sava din Iași (3 septembrie 1740), 283 • „Rămășițurile" Ilincăi Slăninoaia la mănăstirea Dancul din Iași (27 Septembrie 1776), 285 • Întărirea de Constantin Vodă Moruzi a privilegiilor negustorilor blănari din Iași (26 Octombre 1778), 286 • Despărțirea nevestei unui zăbunar din București, fugit la Brăila, 286 • Prețuirea caselor Păunei Știrbei, 286 • Despărțire a unui lumînărar din București (18 Novembre 1779), 289 • Împăcare cu nevasta a unuiișlicar din București (19 Septembre 1780), 289 • Despărțire a unui croitor din București (28 Novembre 1779), 289 • Privilegiul făclierilor din Botoșani (16 Mart 1794), 289 • Cumpărarea de domnița Ruxanda Hangerli a fabricei de fidea (Iulie 1798), 290 • Un evreu din Iași face o vînzare unui blănar (15 Novembre 1803), 291 • Un evreu, la București, iea în stăpînire, pentru o datorie, prăvălia unui blănar (20 Maiu 1819), 292 • Acte privitoare la deosebiți meșteri din București (1813—1815), 292 • Ordin domnesc pentru un blănar din Galați (10 Novembre 1815), 293 • „Matcă de numele compăniilor muntene" (Septemvre 1820), 293 • Privilegiul lui Grigore Vodă Ghica pentru blănarii munteni, 293 • Proces al unui șalvaragiu din București, tovarăș la găitănărie cu niște bulgari (10 Februar 1823), 294 • Procesul mănăstirii Văcărești cu chiriașii ei, meșteri (Decembre 1923), 294 • Procesul unei jupănese cu un bumbăcar din București (1824), 294 • Privilegiul pentru o fabrică de șters petele (20 Septembre 1826) • Privilegiul fabricei de tabac a lui Dimitri Carastat, la Iași (Mart 1827), 294 • Privilegiu pentru arhitectul Freywald (10 August 1827), 296 • Plîngerea unei evreice din București contra unui boiangiu (29 Iulie 1830), 296 • Socoteala unei prăvălii bucureștene cu brînze, dimii, etc., (23 April 1838), 297 • Poliția din Iași cercetează plîngerea blănarilor din Iași (5 Iulie 1847), 297 •

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY

Am cunoscut pe vremuri *măiestria*, vechi cuvînt de origine latină pe care l-am mărgenit apoi la păsările *măiestre*, din basme, dar şi la „măestriile" cu care „se vînează peştele", omul cu pricepere la lucruri subţiri fiind, pe la 1700, „măestrit" [1].

Cuvîntul de *meserie* ca şi acel de *meşteşug* vin de aiurea decît din principalul izvor al limbii noastre. Ele sînt împrumuturi de la neamuri care n-au ajutat esenţial la alcătuirea graiului românesc. O constatare lingvistică, pe care nu trebuie să o întindem în alt domeniu decît al său, căci, cum se va arăta îndată, priceperea şi obişnuinţa prefacerii materiilor prime în fabricate ori a unor fabricate în altele, de o valoare superioară, n-au trebuit culese din altă parte decît din comoara îndătinată a însuşi neamului nostru.

Terminul cel mai obişnuit, cel mai vechi şi acela a cărui întrebuinţare a trecut de mult şi în alte domenii, reprezintînd şi : dibăcie, şiretenie chiar, e „meşteşug". L-am luat de la unguri, şi în ce priveşte finala, ca şi „prieteşug", „beteşug" şi altele. „Meşterul", împrumutat de ungurii înşii de la germani (Meister), cari se îndreptaseră după latinescul *„magister"*, aparţine aceluiaşi bătrîn strat al vocabulariului nostru.

În ce priveşte pe *meşterii* români, numirea aceasta a ajuns să însemne mai ales pe lucrătorii cu mîinile, şi dintre aceştia în special pe acei care se îndeletnicesc cu zidăria, lemnăria şi fierăria. Mai ales prin sate, acest înţeles se întîlneşte adeseori. Meşteri de aceştia întîmpinăm şi în Moldova secolului al XVII-lea, ca „Toader meşterul den Cîmpuri" [2], în Oltenia în tot veacul următor ca şi, după 1800 [3], în Ţara Românească [4] şi în tot Ardealul [5]. Am găsit chiar odată şi o „meşteroaie" după care-şi iea numele fiul [6]. Bucovina stăpînită de austrieci are îndată după anexare şi „maestri", ca Luca din

---

[1] Vezi Iorga, *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul românesc*, Bucureşti, 1906, pp. 155—158 (şi în *Istoria Romînilor în chipuri şi icoane*, Craiova, 1921, pp. 262—263. [Vezi şi supra, p. 104].

[2] „Revista Istorică", II, p. 161.

[3] Mihai meşterul, Iorga, *Studii şi documente*, XIV, p. 34, nr. XXIX ; Cârstea meşterul, aiurea.

[4] [N. Iorga] *Inscripţii din bisericile României*, I, p. 371, nr. 943 ; Stoica Teodorescu, *Telega*, p. 188.

[5] Meşteri de la Beclean, *Studii şi documente*, XII, p. 215, nr. 9.

[6] Stoica Teodorescu, *o. c.*, p. 155.

Cîmpulung la 1784 [7]. Forma de „maistor" e mai obișnuită *, și e în de obște uzitată aceea de „maistru".

În ce privește „meseria" și „meseriașul" care i se consacră, cea mai veche mențiune pe care am întîlnit-o e din 1730, dincoace de Carpați, și forma de *mesereà, mesereale* pare să arate o proveniență turcească. Actul moldovenesc de care e vorba, și care introduce și cuvîntul paralel de „meșterșug", se rostește astfel: „la toate breslile den meserealile tuturor, a tot felul de meșterșug" [8].

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

[7] Ștefanelli, *Documente cîmpulungene*, p. 146.
[8] *Studii și documente*, VI, p. 430.
* Citește *neobișnuită!*

INDUSTRIA CASNICĂ

Cea dintîi industrie, de o imemorială vechime, de o întindere imensă şi de o valoare de originalitate cu totul deosebită, formînd cu dreptate un motiv de mîndrie pentru poporul nostru aşa de bine înzestrat, e aceea pe care o reprezintă priceputa şi stăruitoarea muncă din cuprinsul însuşi al casei.

Să începem prin a-i aminti categoriile, care se păstrează, pînă astăzi, deşi nu pretutindeni cu aceeaşi puritate şi, iarăşi, nu în aceleaşi condiţii în stratele de sus.

Ea priveşte mai ales *îmbrăcămintea omului* şi *îmbrăcămintea casei.*

Întîi cămăşile, atît cele *voiniceşti*, ale bărbaţilor — o varietate, mai împodobită, e aceea care se dă, în zestre, mirelui —, cît şi cele femeieşti. Se lucrează în vremea de odinioară, ca şi astăzi, din pînză de in sau cînepă, sau din borangic, simplu sau cu mărgele, cu fir sau „sîrmă" şi cu fluturi [9]. În căsuţele de sat ca şi la curţile boiereşti se făceau asemenea *ii*, care puteau fi astfel, ca într-o socoteală din 1740, „cu sîrmă", „cu fir" sau „cu mătasă" [10]. Uneori, au „gulere de fir", ca în secolul al XVI-lea muntean [11]. Mînecile apar şi deosebit [12] ca şi altiţele cu sîrmă [13] şi fluturi [14]. Pentru călugări se ţese din lînă [15]. „Cingătorile" de mătasă şi apoi de bumbac, deosebite de simplele *brîie* sau *brînețe* [16], *brînişoare* [17], pot fi „de purtat", dar şi de mătasă [18] şi unele chiar foarte împodobite, ca „brîul roşu mare cu şarpi di fir" pe care-l pomeneşte un act moldovenesc din 1745 [19]. O catrinţă a unei „mangopiţe", unei bucătărese de la o mănăstire din Moldova, se înseamnă la 1743 [20], şi în bagajul lăsat de o călugăriţă ardeleancă din Sad, lîngă Sibiu, în acelaşi secol, aflu o „cătrinţă" de lînă [21], alături de „şurţuri" pe cînd în vechea Muntenie, se poartă fota [22].

---

[9] Hasdeu, *Arhiva istorică*, *I*, [p.] 40, no. 44; *Studii şi documente*, VII, p. 223, no. 64; p. 356 (1812); VIII, p. 3, no. 3 (1778); XVI, p. 310, no. 40 (1714). „Cămeşi cu fir, leşeşti", 1735—1736 (Moldova), *ibid.*, VII, p. 194. „Cămeşi[cu] sîrmă" şi „cu fir leşeşti", *ibid.* La 1678, în Moldova şi „cămeşi de feredeu", *ibid.*, p. 179.

[10] *Ibid.*, VII, p. 213 (1696); XI, p. 266, no. 7. „Cu mătăsuri", *ibid.*, *XIX*, p. 59 (1803).

[11] *Arhiva Istorică*, I, p. 40, no. 44.

[12] *Ibid.*, p. 63, no. 71.

[13] *Ibid.*

[14] *Ibid.* (Moldova, c. 1690).

[15] „Cămeaşă de lînă călugăriască", în Sad (Ardeal), *Studii şi doc.*, XII, pp. 63—64, no. 115.

[16] *Ibid.*, XXIII, p. 315 (1811).

[17] *Ibid.*, VIII, p. 3, no. 3.

[18] 1760, Bran, *ibid.*, X, p. 224.

[19] *Uricariul*, XI, p. 225.

[20] „Buletinul Comisiei Istorice", I, p. 234.

[21] *Studii şi doc.*, XII, pp. 63—64, no. 115. Fote de Ienicalè, de import, în revista „Ion Neculce", II.

[22] *Arhiva istorică*, I, p. 63, no. 71 („fotă roşie").

Tot în casă se lucrau „nădragii", groşi şi „supţiri", de care se vorbeşte în Argeşul secolului al XVIII-lea [23], ca şi, în Ardeal, izmenele, dintre care unele, boiereşti şi de bună siamă femeieşti, erau de borangic [24] ori chiar cu „flori mari de fir" [25].

Capul se acoperea, pînă la introducerea modelor turceşti la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi chiar după aceea pentru femeile măritate, cu *zăbranice*. Ele erau obiectul unei îngrijiri speciale, fiind de o neobişnuită fineţă. Unele purtau pe un fond negru fluturi, altele erau „cusute cu beteală" [26]. *Fachiolul* graţios al ardelencelor era făcut tot în casă [27]. Găsesc odată şi o „cîrpă pentru grumazi" [28]. Din mîna acelorăşi ţesătoare ieşeau *cioarecii* [29], *călţunii* (se zice odată „călţuni de haine"), care se puteau tăia şi în abă [30], Ei vor fi înlocuiţi, mai ales în Ardeal, unde apar întîi, prin *ştrimfii* (*Strümpfe*), de fabricaţie nemţească [31]. „*Scarpii de fir*", încălţăminte luxoasă, dar uşoară, puteau fi daţi în lucru femeilor de sub acoperămîntul boieresc [32], pe cînd cum vom vedea, opinca ţerănească intră în domeniul unei fabricaţii săteşti anumite.

Pentru îmbrăcămintea ţerănească vrednicele femei de pe vremuri, care n-au dispărut fără să lase urmaşe cu aceeaşi îndemînare şi sîrguinţă, lucrau *sucmane*, albe, negre [33], *sarici* [34], *chepenege* [35] şi *ipingele*, *pieptare* [36], *sucne*, *straie* şi *zăbune*, *mintii*, *propoialnice* (călugăreşti), *ţundre* [37], *glugi* [38], desigur şi *străiţe*, precum şi tot felul de *desagi* şi *ţoluri* [39], saci pentru transport sau alt uz [40]

Acestea toate alcătuiau „hainele albe rumîneşti", de care se deosebea îmbrăcămintea tîrgoveţilor atît de esenţial încît, la 1817, Vodă Caragea, vrînd să pedepsească pe un supus al său din principatul muntean, hotăra astfel: „Să-l rumîniţi întăiu, îmbrăcîndu-l în haine albe rumîneşti", pentru ca apoi „să-l dee pîn tîrg, bătîndu-l ca pre un vinovat ca să strige arătîndu-şi vina pentru care i se face această osîndă" [41].

---

[23] *Studii şi documente*, XIV, p. 285, no. 15. Acolo şi o „zărcuţă".
[24] Cf. *ibid.*, XII, pp. 227—228, no. 4 (1811) şi *Uricariul*, XI, p. 249 (Moldova, 1780).
[25] V. A. Urechiă, *Istoria Romînilor*, VI, pp. 432—433 (1793). V. si *Studii şi doc.*, VIII, p. 3, no. 3.
[26] *Ibid.*, VII, p. 356 (1812); Iorga, *Doc. din valea Teleajenului*, p. 87, no. 2 (c. 1750).
[27] „Fachiol negru", *Studii şi doc.*, XII, pp. 67—68, no. 120 (Ardeal, 1754). „Fachiul negru, lat", *ibid.*, p. 59, no. 110 (Sibiu, 1750).
[28] *Ibid.*, XII, p. 174, no. 376 (Ardeal, 1817).
[29] „Păreche de cioareci muereşti", *ibid.*, pp. 63—64, no. 115 (Sad).
[30] *Ibid.*, XIV, p. 258, no. 21 (Oltenia, c. 1700); V. p. 260, no. 155 (1814).
[31] „Păreche ştrimfi de iarnă", *ibid.*, p. 59, no. 110 (Sibiu, 1750).
[32] Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 141 (1813—1814).
[33] *Studii şi doc.*, VII, p. 234 (Moldova, 1784; „30 coţi sucmani negre"). Cf *Arh. istorică*, I, p. 71.
[34] *Studii şi doc.*, VII, p. 223, no. 64 (Moldova, 1765); XII, p. 68, no. 120 (Ardeal, 1754).
[35] *Fain* şi *ordiner*, se spune la o epocă de fabricaţie orăşenească, în 1817, *ibid.*, p. 174, no. 376.
[36] *Ibid.*, XIV, p. 276, no. 45 (Oltenia, c. 1730).
[37] *Studii şi doc.*, XII, p. 63—64, no. 115 (Sad).
[38] Preţul lor la Bucureşti în 1818, „Revista istorică", VI, p. 206.
[39] *Ibid.*, VII, p. 234, (Moldova, 1784): „1 ţol de lînă nou, necusut".
[40] „Saci care pui pe culme", se zice într-un document, *ibid.*, XIII, p. 4, no. 4 (Ardeal, sec. XVII).
[41] *Arhiva societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi*, II, p. 573.

Aş crede chiar că din cămările boiereşti, unde lucrau „meşterele" de care va fi vorba îndată, ieşeau şi vechile veşminte arhiereşti : *rucavițe*, *stihare*, *pogonatece*, *epitrafire*, *patrahire* sau „patraile" (şi de ibrişim, mai tîrziu), *orare*, *sfite*, *procovețe*, sau „procoave", *faloane* (şi de „urşinic"), *aiere* (şi de „serasir"), sau „plăştanițe", *poale* la icoane [42].

Pentru casă acelaşi personal gospodăresc fabrică *lăvicere* sau lăicere, „de lînă, proaste", sau „vrîstate" [43].

Dar mai ales, pe lîngă cergi şi *velințe* [44], *păretarele* [45] şi *scoarțele* (se zice şi *scorțuri* [46]). „Scoarțele româneşti", după vechi modele geometrice, de origine preistorică, în Moldova, în Basarabia, în părțile prahovene, ori după cele persane, cu flori, păsări, animale, chipuri omeneşti, pînă la portrete, în Oltenia [47], — „bune", „alese", „mari" şi pînă la zece coți, prețuite în Moldova, la 1777, cu cîte 40 de lei [48], „vărgate", „în doaă foi" [49] —, sînt arătate uneori, ca şi lăicerele, păretarele, cergile, ca fiind „cu ozoară" [50], alte ori se spune că sînt „la femei în casă", poate de aşternut pe jos, dar se întrebuințează mai ales pe paturi, cînd se zic „scoarțe de pat" [51]. Tîrziu numai li se va face o oarecare concurență în casele mari, fără însă a le putea înlătura, de „scoarțele" de Țarigrad şi de Breslau şi de covoarele importate, de „chilimuri" [52].

O necontenită muncă, în vederea căsniciilor viitoare, a căror comoară era expusă pînă sus în bagdadii pe lavițele din jurul cămărilor, „caselor" țerăneşti, o cereau pînzeturile de pat.

Cerşafurile muntene (numele e turcesc [53]), *prostirile* moldoveneşti (de la *prosterno* ?), *lepedeele* ardelene (după ungureşte), sau *chindeale*, jucau un rol în această exhibiție permanentă de artă casnică. Un „aşternut" putea să fie „cu fir şi cu peteală" în gospodăriile mari, cînd atunci cuprindea „2 rînduri de aşternut de purtat", cu două plapome şi o saltea [54]. Cearşafurile-prostiri erau de obicei din „pînză de casă" [55], „de tort", „groase, sau supțiri",

---

[42] *Studii şi doc.*, XII, p. 129 ; XIII, p. 198, no. 696 ; XV, p. 312 ; XXIII, p. 23, no. 10 ; Iorga, *Doc. Aman*, pp. 93—95 ; „Rev. ist.", II, p. 156.

[43] *Ibid.*, VII, pp. 233, 234 (Moldova, 1784).

[44] „Cergă mare cu lați mici" ; „velință albastră, turcească", *ibid.*, p. 213, no. 26 (Moldova, 1636). „6 cergi de poclăzi la un cal boieresc", „Revista istorică", IV, p. 83. V. şi *Arh. ist.*, I, pp. 63, 71 (Moldova, 1690).

[45] La Hurezi, în 1738, lîngă „păritare de postav", „păritare de lînă" (şi „cergi mari de lînă"), *Studii şi doc.*, XIV, p. 57.

[46] „Rev. ist.", VII, p. 148 (an 1840). V. şi *Studii şi doc.*, XIV, p. 43. D-na Hilohi, din Galați, a apucat acum vreo treizeci de ani evrei de la Hîrlău care se ziceau *scorțari*, fiindcă din lîna ce li se da făceau scoarțe după modele țerăneşti.

[47] V. Iorga, *L'art populaire en Roumanie*, Paris, 1923 [p. 5, 103]. Cf. *Studii şi doc.*, XIV, p. 191, no. 9 (Oltenia, 1753) ; VII, p. 72, no. 88 (Moldova, 1823 : „scorți moldovenească").

[48] *Ibid.*, p. 153, no. 5 ; XIV, p. 180 ; Iorga, *Doc. din Valea Teleajenului*, pp. 23, 50, no. 45.

[49] *Studii şi doc.*, VII, p. 355 (an. 1812).

[50] *Ibid.*, pp. 191, 195 (Moldova, 1730—1736).

[51] *Ibid.*, XI, p. 103, no. 34 ; p. 266, no. 7.

[52] Vezi mai departe.

[53] Se zice în Moldova, alături de „prostiri" şi „cerciavuri", *Studii şi doc.*, VII, p. 223, no. 64 (Moldova, 1765).

[54] *Ibid.*, VII, pp. 232—233 (Moldova, 1784).

[55] *Ibid.*, XXIII, p. 317, no. 15 (Moldova, 1811).

„alese" cîte odată, dar mai tîrziu şi din „batistă" [56], ori „cu mătase" [57]. Se notează că sînt „cu chenare" [58], „cu rînduri cu fir", „cu răţăle", „cu alesături", „împlute cu fir", „cusute cu fir", „cusute cu flori", „cusute" şi „umplute cu mătasă", „vărstări" [59]. Unele sînt de „odghial" sau plapomă, altele de „saltea" [60].

Pernele — dintre care cele de părete [61] sînt mai mult o parte din mobilă —, umplute cu paie ori cu lînă, pot fi „de urşinic cu fir" ori avea „răţele cu fir" ori se zic „umplute cu frînghie" [62]. Alte perini sînt cele „de rădvan", care pot fi acoperite cu urşinic [63].

Plapoma însăşi, în Ardeal „poplomul" [64], în locul căreia ajungeau odată mai uşoare *pături*, fu mai tîrziu îmbrăcată de obicei cu atlaz [65].

Măhrămile (numele îl aflăm în greceşte pe la 1570: μαχραμᾶδες *năfrămile* (nume derivat din cele dintîi), peşchirele (vine din turceşte), lucrate de multe ori foarte fin — şi atunci li se zice, cu termenul turcesc: gevrèle [66], — sînt şi de in, dar, la casele boiereşti mai ales, bogat împodobite: „cusute pe scris", „umplute cu fir", „pe scrisoare cu fir, sîrmă" şi „cu mătăşi", „cu betealâ", sau şi numai de mătasă [67].

Unele sînt făcute anume pentru o nuntă şi se dau naşului [68], altele se atîrnă în cui şi împodobesc oglinda pe care o încunjură (un caz în Moldova în 1779) [69], sau, la biserică, o icoană. Se zic „năfrămi denainte" — adesea făcute, în secolul al XVIII-lea, la Ţarigrad — cele care, cum se vede în frescele din biserici şi în unele portrete pe pînză, se anină în brîu [70], pentru care li se şi zice: „măhrămi de brîu" [71]. Sînt „basmalele cusute cu fir" din altă epocă [72]. O altă categorie e a „măhrămilor de mîni", zise şi „meneşter-

---

[56] *Ibid.*, XI, p. 266, no. 7 (1740); XII, p. 146, no. 298 (Ardeal, 1803); Iorga, *Valea Teleajenului*, p. 50, no. 45.

[57] *Arh. Istorică*, I, pp. 63, 71 (Moldova, c. 1690).

[58] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VI, p. 433 (1793); se adauge un „cerşaf moschicesc".

[59] *Studii şi doc.*, VII, p. 195 (Moldova, 1735—1736); p. 356 (an. 1812).

[60] *Ibid.*, p. 195 (*Moldova*, 1735—1736); p. 223, no. 64 (Moldova, 1765). V. şi „polcuţele de aşternut, cusute pă scris", la Homoriciu, 1807, Iorga, *Valea Teleajenului*, p. 23.

[61] *Studii şi doc.*, XXI, p. 428 (1828). Şi „pilote de pînză, umplute cu fulgi", *ibid.*, XIX, p. 58 (Bucureşti, 1803).

[62] *Ibid.*, VII, p. 195 (Moldova, 1735—1736); XI, pp. 266—267 (an. 1740). În Muntenia, la 1793, aflu „2 calafurii de pernă cu bagsin năramzate" (V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VI, p. 436).

[63] *Uricariul*, XI, p. 255 (Moldova, 1745); „Buletinul Comisiei Istorice", IV, p. 69.

[64] *Studii şi doc.*, XI, pp. 227—228, no. 4 (Haţeg, 1811).

[65] *Ibid.*, XII, p. 91 (Făgăraş, 1775); p. 146, no. 298 (Ardeal, 1803); XIV, p. 276, no. 45 (c. 1730); V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VI, p. 433; cf. *Studii şi doc.*, XXIII, p. 343 (Gorj): „pătură de coperit"; V. *ibid.*, VII, p. 179 (Moldova, 1678): „oghial de şahmarand agravaniu cu marginile de atlaz florentin".

[66] „Gevrèle, al doilea, mici, cu flori în colţuri", *ibid.*, VII, p. 356.

[67] *Ibid.*, XI, p. 266, no. 7 (an. 1720); VII, p. 195 (Moldova, 1735—1736); XIII, p. 160, no. 552 (Rodna); „Buletinul Comisiei Istorice", IV, p. 36, no. 33.

[68] *Studii şi doc.*, X, p. 224 (Bran, 1760); XIV, p. 258, no. 23, (Oltenia, 1700).

[69] *Ibid.*, VII, p. 232, no. 162 (1784); XI, p. 104, no. 24; Stoica Teodorescu, *Telega*, p. 218.

[70] *Studii şi doc.*, VII, p. 195 (Moldova, 1735—1736); „Buletinul Comisiei Istorice", IV, p. 69.

[71] *Arh. ist.*, I, pp. 63, 71. Cf. *Studii şi doc.*, VII, pp. 178—179 (Moldova, 1678); p. 224 (Bran, 1760).

[72] *Studii şi doc.*, VII, p. 233, no. 103 (Moldova, 1784).

guri“ [73], sau simple „ştergare“ [74]. Pentru obraz sînt „miniştergurі“ speciale, „pişchirile de obraz“, care se mai zic apoi şi prosoape [75]. Tălmaciul cel mare al Porţii la jumătatea veacului al XVIII-lea, bun moldovean de modă veche, cu toată schimbarea numelui său de Călmăşul în Callimachi, trimete de la Constantinopol fratelui său Dumitraşcu „năfrămi de obrazuri“ lucrate în casa lui însuşi [76]. Se deosebesc de toate aceste pînzeturi „năfrămile de ibric“, care apar odată, la 1784 [77]. Sînt şi, deosebit, la aceeaşi dată, „prosoape de ras“ [78]. Pentru baie se întrebuinţează „pestemenuri“ albe ori albastre [79]. Tulpanele, şi „cu flori de fir“ [80], sînt tot de fabricaţie casnică. Între „pînzuri“ [81], „pînzături de masă“ [82], aveau întîi ceea ce numim acuma: „faţă de masă“, şi era atunci „masă“ fără nici o altă determinaţie [83]. Putea fi de cînepă, apoi şi de bumbac, de borangic, cu flori [84]. „Făcută în casă“, „vărgată“ ori ba, ea se cheamă totuşi, în Moldova, uneori „masă leşească“ [85]. „Mesele de Ţarigrad“ apar însă la sfîrşitul secolului, gata făcute [86]. Şervetele [87], de obicei cu duzina în foile de zestre, sînt de calitate mai simplă, albe, „vărgate de fuiori“, ori „cu aţă albă“ [88], la cei mai bogaţi, „cu borangic“, „împlute cu hir“, „cu mătasă“, „turceşti“ [89].

Materialul întrebuinţat se pregătea în casă, şi atîtea însemnări, foi de zestre, catastihuri de moşteniri, îl înşiră, în cantităţi mari. Se pregăteşte din timp cînepa necesară. Condica de cheltuieli a lui Vodă Brîncoveanu cuprinde această însemnare, unică: „150 tal. s-au dat pentru sămînţa de cînepă care s-au dat să se seamene de astă primăvară“ [90]. „Oca de cînepă trasă“ figurează în socotelile mănăstirii Hurezi [91]. Se notează „chite de cănipă rărită“ [92], „chite de in“ puse în „săcriu“ [93]. Apoi în Muntenia coţii de „pînză

---

[73] *Ibid.*, VII, 44—45, no. 57 (1815); pp. 178—179 (Moldova, 1678).

[74] „4 ştergare de borangic bune şi două mai proaste“, Stoica Teodorescu, *Telega*, pp. 196—197 (an. 1818); *Studii şi doc.*, VII, p. 192 (Moldova, 1730); „miniştergurі de mînă cu fir“, „cu mătasă“, „alesă cu fir“.

[75] *Ibid.*, p. 195 (Moldova, 1735—1736); p. 223, no. 64 (Moldova, 1765); „Buletinul Comisiei Istorice“, IV, p. 69; [N. Iorga], *Valea Teleajenului*, p. 87, no. 2 (c. 1750).

[76] *Studii şi doc.*, XXI, p. 242.

[77] *Ibid.*, VII, p. 232, no. 102.

[78] *Ibid.*, p. 234.

[79] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VI, p. 433 (an. 1793).

[80] *Ibid.*, p. 433.

[81] Termenul în Moldova la 1811 şi 1818, *Studii şi doc.*, XVI, p. 92, no. 19; XXIII, p. 315.

[82] *Studii şi doc.*, XII, p. 91 (Făgăraş, 1775).

[83] Dar şi pomesealnic, în Făgăraş, c. 1800, *Studii şi doc.*, XII, pp. 214—215, no. 5.

[84] Stoica Teodorescu, *Telega*, p. 274. Acolo şi o „zăbadă de borangic“.

[85] *Studii şi doc.*, VII, p. 191 (Moldova, 1730); XI, p. 266, no. 7 (1740).

[86] *Ibid.*, VII, pp. 194—195 (1735—1736).

[87] „Salvetumuri“ în inventariul vicarului Ţopa din Haţeg, 1811, *ibid.*, XII, pp. 227—228, no. 4.

[88] *Ibid.*, VII, p. 191 (Moldova, 1730), [p.] 199 (1735—1736); XII, p. 207, no. 49 (Făgăraş, 1817).

[89] *Ibid.*, VII, pp. 44—45, no. 57 (an 1815), [p.] 179 (Moldova, 1678), [p.] 194—195 (Moldova, 1735—1736); XI, p. 266, no. 7 (1740). V. *ibid.*, XXIII, p. 317, no. 6; „36 şărvite în 5 iţi; 12 şărvite în doi iţi“. Cf. *ibid.*, XXI, p. 201 (Moldova, 1824): „opt prosoapi în cinci iţe“.

[90] Aricescu, „Revista Arhivelor Statului“, I, p. 243.

[91] *Studii şi doc.*, XIV, p. 57.

[92] *Ibid.*, XXI, p. 428 (a. 1828).

[93] *Ibid.*, VII, p. 234 (Moldova, 1784).

borungiuc" sau „cu mărgini de borangic" [94], „stanurile" de pînză în Moldova secolului al XVII-lea [95], calepele de fuior şi pînza de fuior, în valuri, mosoarele cu tort [96], „legăturile de tort", în Oltenia, pe la 1800 [97], „jirebiile de tort, de cîlţi" [98] şi „coturi de pînză de cîlţi", „nălbită" şi „nenălbită" [99]. Ardealul socoate pînza pe „chischineie" şi „ştucurèle", pe „dărăvuri" şi „chindene" [100]. Este osebire între pînza groasă [101], pînza de in şi de cînepă [102].

Anumite inventare din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea începător, dau pînză „cu margini", „pînză melez", „pînză în ciubuce" şi „vrăstată", pînză de şervete şi minişterguri, pînză în patru iţe, pînză „de bîrneţe" [103].

Peste un secol se importă din Braşov „un znop de in periat gata" [104]. „Jurăbii de tort suptire de in" şi „jurăbii de fuior" se adună [105], cu „spate de pînză nouă", cu „ocă în miliţat" şi nemeliţat, cu „guri pînză fuior dă cănipă pentru coţ" [106]. Se notează „chite de cînepă răriţată" [107], „chite de in" puse în săcriu" [108]. Dragomanul Ioan Callimachi cere de acasă, la 1740, „pănză lipoverască (lipovenească) de trebuinţă roabelor, de primăvară" [109]. Iar, în „materie de lînă", se cumpără „miţele" [110], se aduc „jurebii de lînă răsucită pentru scoarţă" şi „ocă tort jurebii dă cîlţi dă groasă" [111].

Cine lucra aceste „pînzuri" şi aceste fabricaţii de lînă de cea mai veche modă?

Lăsînd la o parte pe cei dintîi meseriaşi rurali şi orăşeneşti, vedem într-o scutire de vamă pentru cei ce intră cu marfă la Roman şi postavul, pînza ţeranilor încă din 1466, pe vremea lui Ştefan cel Mare [112]. Ţerance lucrează nu numai pentru casa lor, dar, cînd boierul vrea „bucăţi de pănză lucrate la ţară", şi, pentru acest stăpîn sau numai vecin mai puternic al lor [113]. Nişte socoteli de moşie din Moldova între 1825 şi 1827 au însemnări ca acestea: „Am dat Capmoloaei de ţăsut nişte saci boiereşti... Pe patru coţi sucman pentru purcariu... Unii fimei pentru ţăsutu unii pînzi din poronca cucoanii... Unii fimei ce au ţăsut un ţol boieresc... De ţăsut 74 coţi pănză de călţi" [114].

---

[94] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VI, pp. 432—433 (Muntenia, 1793).
[95] *Arh. ist.*, I, pp. 63, 71.
[96] Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei*, p. 217 (după 1821).
[97] *Studii şi doc.*, XII, pp. 214—215, no. 5.
[98] V. şi „jurebii" în Oltenia, c. 1760, *ibid.*, XIV, p. 309, no. 48.
[99] *Ibid.*, XIX, p. 58 (Bucureşti, 1803).
[100] *Ibid.*, XII, pp. 63—64, no. 115.
[101] *Ibid.*, pp. 63—64, no. 115 (Sad).
[102] *Ibid.*, XXIII, p. 324, no. 12 (Moldova, 1827).
[103] *Ibid.*, VII, p. 233, no. 163: lăsămîntul lui Grigoraş Costachi, tatăl Mitropolitului Veniamin.
[104] *Ibid.*, XIX, p. 58 (Bucureşti, 1803).
[105] *Ibid.*, VII, p. 356 (an. 1812).
[106] *Ibid.*, p. 355[—356] (an. 1812).
[107] *Ibid.*, XXI, p. 428 (an. 1828).
[108] *Ibid.*, VII, p. 234 (Moldova, 1784).
[109] *Ibid.*, XXI, p. 242.
[110] „Şasă groşi de miţă albă", Ştefanelli, *Doc. cîmpulungene*, p. 13 (an. 1688).
[111] *Studii şi doc.*, VII, p. 355, no. 6 (an. 1812). Cf. p. 233, no. 103, alte pînze.
[112] Melhisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 127; I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan-cel-Mare*, [Bucureşti, 1913], I, p. 95.
[113] Iorga, *Corespondenţa lui Dimitrie Aman*, p. 112 (an. 1828).
[114] „Revista istorică", IV, pp. 83, 86.

La 1802 un bucureştean face această socoteală cu „Nastasia spălătoarea cămăşilor" pentru „pînza ce au ţesut, supţire şi groasă : urzitul 10 parale, ţeava 5 parale, învălitul 5 parale, dăpănatul 5 parale, şi ţesutul deosebi, după tocmeală, făcîndu-să peste tot taleri 7 şi parale 14. I-am dat taleri 2 şi parale 14, şi am rămas să-i dau la împlerea anului taleri 5" [115]. A spăla cămăşi şi a le ţese erau deci pe acel timp îndeletniciri care puteau să meargă împreună.

Ici şi colo se văd sătence împlinindu-şi sarcina de a îmbrăca ţara prin osteneala mînilor lor : „M-am dus cu furca într-o seară", spune o femeie din Făgăraş, la 1803, „la numita Bucură" [116]. Într-un proces contra unei ţerance din aceleaşi părţi ardelene : „Ia, tocma ca o eşită din minte doară, chiară au tăiat pînza, fiind ţesută numai jumătate, şi au scos spata şi iţele din hire şi le-au lăsat în casă" [117]. „Fomeaia birăului, anume Ana", arată un martur, „au eşit cu furca din casa ei într-o Duminecă, fiind în slujba liturghii, au tors în casa popii", care o face „strigoae şi fermecătoare" [118]. O alta declară, cam tot pe atunci : „s-au cusut două cămăşi de bumbac şi două la copii" [119]. „I-am cusut cămaşa şi l-am cărpit", spune cu năcaz o a cincea [120].

Grigoraş Costachi, tatăl mitropolitului Veniamin şi soţul unei Cantacuzine din Ţara Românească, împărţia, în veacul al XVIII-lea, lucrul la ţigancele din casă. Această lume de roabe, aşa de multe şi adesea aşa de îndemănatece, cu atîta simţ pentru covoare şi strălucire, şi-au avut partea în marea industrie casnică înfloritoare prin casele boierilor, stăpîna fetelor conducînd o activitate neîntreruptă şi participînd la dînsa. Vechile „ergasterii" ale sclavilor antici se continuau în „ţigăniile" boierimii noastre pînă la jumătatea veacului al XIX-lea, cînd s-a proclamat liberarea robilor" [121]. Încă de la jumătatea veacului al XVII-lea Doamna Elina a lui Matei Basarab scrie „judecesei" de la Braşov, „Catrina", pentru a cere „izvoadele de peteare", de nevoie pentru împletitoarea de curînd cumpărată a Măriei Sale : „Aici am cumpărat Domnia Mea o roabă şi iaste împletitoare. Numai nu avem aici izvoade de peteare, ci să faci dumneata bine să ne dai ceva izvoade de peteare, şi mai mari şi mai mici, şi de cîlţi şi de tot fealiul" [122]. Tot aşa şi Ioan Callimachi, în casa căruia se găseau perini frumos cusute cu fir, care împiedecau de a dormi pe un oaspete apusean cu pielea aşa de simţitoare ca de Tott [123], cerea să i se trimeată din Moldova originii sale fete, care să

[115] Iorga, *Manuscriptele mănăstirii Cernica, aflătoare azi la Academia Română*, (din „Biserica Ortodoxă [Română]"), Bucureşti, 1902, p. 27, no. 231.

[116] *Studii şi doc.*, XII, p. 195.

[117] *Ibid.*, pp. 212—213, no. 68 (an. 1827).

[118] *Ibid.*, XIII, p. 260, no. 120 (Sîmbăta-de-Jos).

[119] *Ibid.*, XII, p. 208, no .53.

[120] *Ibid.*, p. 183 (an. 1778). Un Andrei Zvîrlefus, în Antonovici, o. c., IV, p. 180.

[121] V. şi „Buletinul Comisiei Istorice a României", I, p. 253 (an. 1743, Moldova) : „Au dat de făcut sucmanii la chîi".

[122] *Studii şi doc.*, X, pp. 110—111, no. 3 (an. 1649).

[123] *Mémoires [du baron Toth] sur les Turcs et les Tartares*, [Amsterdam] ed. 1785, I, pp, 75—76 : La couverture et les oreillers effaçoient en magnificence la richesse du sopha dont cet appartement était décoré... Quinze matelas de coton, piqués, d'environ trois pouces d'épaisseur, posés l'un sur l'autre, formoient une base très molle que recouvroit un drap de toile des Indes cousu sur le dernier matelas. Une couverture de satin vert, chargé d'une broderie d'or trait, relevée en bosse, était également réunie au drap de dessus, dont les bords retroussés étaient faux filés tour-à-tour. Deux grands oreillers de satin cramoisi

se poată deprinde la meşteşugul casnic de ţesut şi cusut: „două copile sărace ca de zeci, doisprezece a[n]i de vrâstă, însă să fie curăţele; de nu s-or putè afla sărace [= orfane], fie şi cu mame. Şi aici le ţinem prea bine şi îmbrăcate şi podobite, apoi le şi măritäm... Copilele ţigance să nu fie, ci moldovence, au corcite“ [124]. Şi, cu privire la această făgăduială de măritiş, glumeţul terziman al Porţii spune în altă scrisoare către fratele său de la Stănceştii Botoşanilor: „Poftim pe dumneaei cumnata să-i afle un voinic cam cu ochii deschişi, să-i dè cîte odată şi peste ochi, că-i cam şăguia copila, şi cu acia sută de lei să o căsătoriţi cu ciracul“ [125]. Ţiganca de care vorbeşte ceva mai tîrziu, în 1764—1765, un boier moldovean avea preţ deosebit ca torcătoare de bumbac — erau, şi *torcari* săteni, *torcători*, lîngă *inari*, formînd bresle la Putna pe la jumătatea secolului [126] —: „Iar pentru giumătate de suflet ce s-ar mai veni în parte dumisale, aciastă parte s-au dat pentru meşteşug(ul) Catrinii Ţigăncii, fiind învăţată a toarce bumbac cu roata şi, luînd-o postelnicul Jora, rămîne jicnicerul Sandul păgubaş de la meşteşug(ul) ţigancii. Şi pentru aceia să rămăe acia giumătate de copil în parte jicniceriului Sandului“ [127]. O hotărîre domnească mai tîrzie stabilia, de alminteri, că „Ţiganul ce va fi cu meşteşug să se socotiască diosăbit preţul lui“, ceia ce invocau, şi nu fără succes, şi ţiganii cari n-aveau alt meşteşug decît acela de vizitei [128].

Mai tîrziu numai, anume fabrici, cît de modeste, luară ţigancelor, fetelor crescute în casă, chemarea de a face cu degetele lor atîtea lucruri frumoase. La 1813, cînd li se iea abuziv o taxă de cinci taleri, femei erau întrebuinţate însă la „dulapurile ce lucrează borangic“ pe lîngă „acei lucrători ai borangicului“ cari se cred nedreptăţiţi de această măsură fiscală. La 1819, făcînd dreptate zişilor nemulţămiţi, Vodă pomeneşte, cu „roatele de borangic“, pe „femeile care lucrează cu dulapuri hazneà de borangic“ [129]. Pe atunci lîna munteană trecea de altfel hotarul muntelui, şi la Braşov chiar sau în satele vecine ea se prefăcea în cergi şi în „deosebite veşminte româneşti“ [130]. Ceia ce nu împiedeca însă sporul caselor pline de roabe ca şi de fete luate pentru creştere, învăţătură şi la sfîrşit un cinstit măritiş, cu o zestre potrivită din partea familiei care aproape le adoptase.

---

couverts d'une pareille broderie, où l'on avoit prodigué les laines et la canetille, s'appuyoient sur deux coussins du sopha rapprochés pour servir de dossier, et étoient destinés à soutenir les têtes.

[124] *Studii şi doc.*, XXI, pp. 239, 240, no. 2.

[125] *Ibid.*, p. 243, no. 15.

[126] *Ibid.*, VI, pp. 365—366, no. 1152. Nălbitori de pînze, ţerani, la 1801, V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, XI, p. 94. Sucmănari la 1779 în Moldova, *Studii şi doc.*, XXIII, p. 23.

[127] *Ibid.*, XVI, p. 333, no. 102.

[128] *Ibid.*, p. 343, no. 131 (Moldova, 1804).

[129] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, XII, p. 397—398, nota.

[130] „Stragula et diversa vestimenta valachica tam Coronae quam in adiacentibus regionibus in simili quantitate et taliter effabricatae lanae rursus in ditiones turcicas referentur“, *Studii şi doc.*, XII, p. 177, no. 332 (an. 1820).

MEŞTERII SATELOR

Săteanul nostru ştie să îndeplinească o mare parte din rosturile care, în societăţile unde funcţiile sînt mai bine împărţite, dar unde, adesea şi îndemănarea omului e ceva mai slabă, cad în sama unor profesionişti ce n-au altă chemare.

El îşi clădeşte casa, săpîndu-i temelia, cînd o crede de cuviinţă, sau sprijinind pe patru pietre mari ori grupe de pietre tălpile de lemn care vor susţinea celelalte elemente ale fragilei construcţii, pentru ca apoi între parii înfipţi la cele patru colţuri şi legaţi între dînşii prin alţii transversali să întreţesе mlădiţele de răchită şi să isprăvească această arhitectură uşoară, dar destul de trainică prin aruncarea între vergi a vălătucilor de lut şi prin aşternerea muruielii de suprafaţă, prin întinderea albului acoperiş de var. Din mărăcini, din pari şi scînduri el fabrică împrejmuirea curţii sale. Cu ciocanul în mînă el trebăluieşte, în lunile pe care le lasă slobode munca ogorului, la carul care-l poartă la cîmp ori îl duce de-a lungul drumurilor prăfoase ori pline de noroi. Uneltele şi le face singur de cele mai multe ori şi, oricum, poate să le dreagă, dacă nu e vorba de metalurgie, din vechi reservată ţiganului, precum al femeii e tot ce se cuprinde în cercul mai îngust al casei.

Totuşi, măcar pe alocuri, oameni mai dibaci, mai iscusiţi au ajuns, de la un timp încoace, de cînd banul a pornit să umble şi timpul n-a mai fost aşa de ieftin, să lucreze, nu numai pentru dînşii, dar pentru comunitatea rurală întreagă. Meşterul sătesc apare astfel.

Mai rămînea un pas de făcut, şi măcar în secolul al XVIII-lea el şi fusese. Anume să se ducă la oraş, pentru clienţi, mai numeroşi şi ceva mai greu de satisfăcut, produsele acestor modeste îndeletniciri. Pe piaţă, o parte măcar din ţerani nu mai aduc deci numai laptele şi untul vacii, brînza şi urda oilor, pieile animalelor moarte, lemnele culese în pădurea deschisă, lîna turmelor sau şi carnea porcului tăiat de sărbători.

În sfîrşit, acelaşi ţeran se ridică la capacitatea de tehnică şi la putinţa de împodobire artistică, arătîndu-se gata să înalţe şi altfel de zidiri decît căsulia lui, ba chiar să închine lui Dumnezeu şi sfinţilor bisericuţa căreia a izbutit să-i croiască linia cea mai potrivită cu mediul şi scopul şi să-i desăvîrşească structura, care, uneori, nu mai e de lemn înjghebat mai lesne, ci de solidă piatră şi de cărămidă coaptă în cuptoarele lui.

O răpede ochire — materialul, şi prin natura lui, neîngăduind alta — va arăta în cît mai multe specialităţi se pricepeau sătenii noştri, pentru ca pe alături să se prezinte în general care erau condiţiile acestui mai modest meşter al nostru.

Țerani lucrînd tot pentru țerani sînt cei a căror producție e în legătură cu acele nevoi ale satului pe care nu le poate satisface fiecare în margenile casei, curții și priceperii sale. Ei sînt furnizorii tovarășilor lor de locuință și de ocupație principală. Plata li se face la început de bună samă prin schimb, într-o societate care pînă foarte tîrziu păstra obiceiul de a considera moneda ca o unitate abstractă, fictivă, cea reală fiind obiectele, „buciuluite", după valoarea pe care ar avea-o în bani. Ceea ce nu împiedică însă ca industriașii țari au în vedere mai ales mediul rural pot să-și ducă la tîrg pentru desfacere o parte din rodul ostenelilor lor, ba chiar ca țeranii să cumpere de la alți țerani numai la prilejul de întîlnire al tîrgului, ceea ce, în măsură și mai mare, și din cauza ușurinții comunicațiilor, se face, cu toată decăderea iarmaroacelor, bîlciurilor, nedeilor, și pînă în ziua de astăzi.

Săteanul e îndreptat către conlocuitorul lui „specializat" supt anumite raporturi, dintre care ca întîi trebuie să fie considerat acela al *hranei.*

Aici apare *morarul.* Încă de la 1247, cînd regele unguresc Béla dăruiește Cavalerilor Ospitalieri [1] o parte din pămîntul de „dincolo de munți", al românilor trăind într-o Țară Românească de libertate deplină sau numai relativă, în județe și voievodate, așteptînd Domnia, se pomenesc morile, existente sau de construit, făcîndu-se o excepție pentru situația de drept a celor care se găsesc în țara lui Litovoi din părțile Jiului, care acestea se păstrează pentru Coroană [1]. Aceste mori de apă, înlocuind vechile rîșnițe, de origine romană, se întîlneau pretutindeni pe pămîntul românesc. Atîția oameni de la țară își iau numele de la ocupația de morari sau murari, a lor ori a înaintașilor lor : Morariu, Morărașu.

Nevoia de pietre a morilor a adus și deschiderea de cariere pentru aceasta, ca la Deleni lîngă Hîrlău. La începutul veacului al XIX-lea pietre de moară din Moldova se și exportau la turci ; socotelile domnești din 1812 notează în adevăr : „100 părechi chetre de moară" de la Hîrlău trimese Pașei din Silistra [2].

Morile de cai par a fi cu totul recente : la 1793 două din ele lucrau în București, „la capul podului" [3].

Cum morarul avea rosturile lui la ape, nu e de mirare că el putea să se ocupe și de bătutul sumanelor în piue. Astfel găsesc la 1799 pe Prahova, în satul Breaza, un morar care vinde o „dîrstă cu o roată" [4]. Satul Piua Petrei (sau Pietrei), în Ialomița, satul Dîrstelor de lîngă Brașov își trag numele de la această ocupație.

Cu *piuarii* ajungem în al doilea domeniu de necesități ale țeranului în afară de propria lui muncă de „politehnician" practic. Roata de piuă, care se moștenește, se vinde, se împarte, figurează într-un testament oltean de la 1728 [5]. Se pare că lucrătorul la piuă e zis „chiotor", ca acel Toader „chio-

[1] „Exceptis etiam molendinis omnibus infra terminos praenominatorum terrarum ubicumque factis vel faciendus, praeterquam in terra Lytvoi", Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch zur* [*Geschichte der*] *Deutschen in Siebenbürgen,* I, Sibiu, 1892, p. 73—74.

[2] Iorga, *Documente economice și financiare,* (extras din „Economia Națională"), p. 131.

[3] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.,* V, p. 305.

[4] *Studii și doc.,* XXI, p. 83, nr. 5, V. și adausele.

[5] *Ibid.,* XI, p. 263, nr. 6.

toriul", ţigan, de care dau într-un act moldovenesc din 1782 [6]. În Ardeal piua, am spus-o, e dîrsta, cu dîrstarii ei. Lîngă Braşov acel mare şi frumos sat li păstrează numele. Dar şi în oraş se găseau astfel de meseriaşi ca acela cu porecla greu de reprodus, care funcţiona pe la 1700 în suburbia Şcheilor [7]. De altfel şi dincoace de munţi se întîlnesc alături, ca în Oltenia, numele dîrstei" [8].

Pentru încălţăminte se puteau găsi *călţunărese* [9], iar pentru pregătirea pieii de opinci se cerea un meşter anume, *opincarul*. Îl cunoaşte şi Ardealul românesc [10], şi el răzbate şi în mahalalele oraşelor trăind în mare parte ţerăneşte : astfel, la 1753 în Bucureşti Chiţa „din mahalaoa Scaunelor" (de măcelărie) [2] se judecă înaintea lui Vodă cu „tovarăşii de opincărie" ai răposatului ei soţ, Nicolae Opincarul, cari sînt nişte armeni de pripas, Ştefan şi Vartan [11].

De alţi meşteri n-are nevoie românul ca să se îmbrace. Numai în Banat, la Timişoara, în „mahalaoa rumânească" — şi pretutindeni consider, în general, mahalaua împreună cu satul — se întîlnesc nu numai *străiţari*, dar o întreagă corporaţie, zisă, supt influenţa turcilor odată stăpîni, nu supt aceia a românilor din Principate, cari au împrumutat terminul turcesc : „rufetul străiţarilor" [12].

Pentru gospodăria sa, ţeranul trebuie să recurgă, în al treilea rînd, la anumite categorii de producători speciali. Şi *olarii* sînt aceia de la cari, cu sau fără amestecul „nurorii în blide", el recurge mai des, oricît de atent s-ar aşeza această marfă fragilă, avînd adesea o străveche valoare de artă, pe blidarele din lăuntru sau în prepeleacul de afară, din curte [13].

Moldova-şi avea olarii, vestiţi, din Baia. Cele mai frumoase străchini moldoveneşti le-am găsit în turnul bisericii din Dolţeştii [3] ţinutului vecin al Romanului : dacă pămîntul de la Baia era privit ca fiind cel mai bun din ţară [14], nicăieri ca în aceste vase romaşcane nu e, pe lîngă frumuseţea simplă şi aşa de armonioasă a liniilor elegant aruncate, atîta pricepere de tehnică în lucrul smalţului cu variaţii verzi şi roze de cea mai mare delicateţă. Aceiaşi olari au putut fi întrebuinţaţi şi pentru făcut cahlele care căptuşeau încăperile din cetatea Sucevei. De la ei vin şi discurile prinse la întîlnirea arcurilor din bisericile lui Ştefan cel Mare sau tivind, cu grîul lor multicolor, cu seria lor de figuri enigmatice sau heraldice [15], linia streşinilor. În principatul muntean, Curtea de Argeş păstrează încă o mahala de olari ţerani cari au lucrat necontenit, după aceleaşi tradiţii, din veac în veac, şi cărora li se datoresc desigur şi acele fragmente de olărie aşa de variate în desemn care s-au găsit în pămîntul vechii Curţi domneşti [16]. Şi mai tîrziu, din asemenea mîni au ieşit probabil plăcile de porţelan, care, descoperite în Ardeal,

---

[6] *Ibid.*, XVI, p. 338, nr. 119.
[7] *Ibid.*, X, p. 324—325.
[8] *Ibid.*, XVI, p. 55, nr. 49.
[9] Stoica Teodorescu, *Telega*, p. 218.
[10] *Studii şi doc.*, XIII, p. 273, nr. 597 (Sas-Sebeş, 1819).
[11] [Nota lipsă].
[12] *Studii şi doc.*, XIII, p. 197, nr. 692 (an. 1833).
[13] Olari de sate, *ibid.*, XIV, p. 124, nr. 124 (Oltenia).
[14] V. mai departe, la zidari.
[15] Vezi-le mai ales la G. Balş, *Bisericile din Moldova* [4], Bucureşti, 1926.
[16] V. *Biserica domnească din Curtea de Argeş* [5], Bucureşti, 1923.

au împodobiri ca acelea din vremea lui Ştefan sau poartă stema cu vulturul bicefal al Cantacuzinilor [17]. Episcopiile-şi aveau olarii [18].

În ce priveşte însă cerinţele ţeraneşti, mult mai modeste, îi aflăm pe olari prin toate satele Moldovei, Munteniei, Olteniei, Ardealului [19]. Un sat întreg, Potigraful, de lîngă Crivina, la cîţiva paşi de Bucureşti, se ocupă, afară de plugărie, îndeletnicirea de căpetenie, cu această meserie, şi anume aşa încît fiecare meşter îşi alege şi transmite urmaşilor săi o anume speţă de lucru. Din mînile olarilor ia săteanul: oale, ulcioare, străchini — găsim şi cîte un străchinar [20] —, borcane, zise în Oltenia şi „borochine" (de unde borchinos) [21], sfeşnice de lut, ibrice de lut [22], ba chiar şi lulele [23], gavanoase şi clondire [24]. Vedem cîte odată pe olari, ca pe cei ce vin la Bucureşti în 1775, aducînd „cară cu vase de lemn, de pămînt zmălţuite, de pămînt nezmălţuite", care plătesc o vamă [25].

Împreună cu vasele de pămînt se întrebuinţau şi cele de lemn, cum s-a văzut şi mai sus. Vasele de lut şi cele de lemn se află împreună în privilegiul [6] citat al lui Ştefan cel Mare. Buţi — *butnarii*, butarii [26], de sat, mai ales în regiunile de vii, dogarii nu lipsesc [27], lucrînd şi doagele, cercurile [28] şi ducînd, ca acei de la Rîmnicu Sărat, în 1779, la tîrg, şi pînă la Rîmna, la Odobeşti, buţi, dar şi vase, scînduri şi doage [29], lopeţi, albii, copăi, hîrdaie, cofe, — deci şi cofari [30] —, scoabe [31], burie şi buriaşe [32], vedre şi vedriţe [33], buţi de pîne, poloboace, putini şi putinèle, coveţi — deci şi *covătari* [34] —, covăţele, ciubere [35], cauce, hîrdaie [36], căzi [37], ciuturi, apoi „dimirlii

---

[17] „Revista istorică", VI, p. 120.

[18] Cei doi de la Huşi, Melhisedec, *Cron. Huşului*, II, p. 54.

[19] *Studii şi doc.*, XIII, p. 90, nr. 246 (Dobra, 1815); p. 109, nr. 328 (1790, Gura Sadului: preot); p. 254, nr. 91 (1765); XIV, p. 129 (Oltenia, c. 1790); XXI, p. 118 (1798); „Buletinul Comisiei Istorice", III, p. 104, nr. 63 (jud. Argeş, 1804); *Corespondenţa lui Aman*, p. 135, nr. 297 (Oltenia, 1831). V. şi *Doc. Academiei Române*, 144, XIII (1776, Suceava); ms. 640, f. 16 (1791, Bucureşti).

[20] *Studii şi doc.*, XIV, p. 262, nr. 25 (Oltenia, 1703).

[21] *Corespondenţa lui Aman*, p. 195, nr. 91 (c. 1820); p. 127, nr. 285 (Oltenia, 1830); „borcan de pămînt".

[22] *Documente economice şi financiare*, p. 38 (an. 1764).

[23] *Documentele Callimachi*, II, p. 124 (1763—1764): „liulile ciarchiş".

[24] *Studii şi doc.*, XXIII, p. 325, nr. 13 (Moldova, c. 1817); XIX, p. 59 (Bucureşti, 1803). Se întîlnesc şi formele *crontir, scrontir*.

[25] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, I, p. 100.

[26] Butar sîrb la Banoviţa (Oltenia), 1812, Iorga, *Doc. Tudor*, p. 30, nr. 37.

[27] *Studii şi doc.*, V, p. 506, nr. 87; XII, p. 216—217; I (Făgăraş, c. 1830); „Revista istorică", IV, p. 84 (Moldova, 1826—1827). Bătrînul Butnariu la Focşani, *Studii şi doc.*, V, p. 234 şi urm. Şi satul Butari, Oltenia, *ibid.*, XIV, p. 103, nr. 106 (c. 1780).

[28] „Revista istorică", IV, p. 83 (Moldova, 1823).

[29] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, I, p. 280. „Dogi de cară, dogi de ciubăr", *Studii şi doc.*, VII, p. 262, nr. 198.

[30] Ion Cofer vinde vie la Odobeşti, *ibid.*, p. 69, nr. 81 (an 1816). Matei Cofar, 1790, Stoica Teodorescu, *Telega*, p. 42, 185.

[31] *Corespondenţa lui Aman*, p. 191, nr. 80.

[32] *Documente Tudor*, p. 164, nr. 190.

[33] „Vedriţă de tisă", *Corespondenţa lui Aman*, p. 195, nr. 91 (c. 1820); de teiu, *ibid.*, p. 127, nr. 285.

[34] *Studii şi doc.*, XI, p. 97, nr. 132 (Deleni, 1673).

[35] *Studii şi doc.*, XXIII, p. 327 (Moldova, c. 1827).

[36] „Cauce dă dăvarniţă", *Corespondenţa lui Aman*, p. 127, nr. 255 (Craiova, 1830).

[37] *Studii şi doc.*, XXI, p. 427 (an. 1828).

de măsurat pîine"[38], lacre — de unde *lăcrari*[39] —, căpistere, găleți, curători, la vii[40], ba chiar sfeșnice[41], tăiere, sau tiere[42], troace[43], trocuțe, fireaze, ploști[44], berbenițe[45], scafe[46], erau cumpărate de la meșteri anume și în sate.

Sînt anume *scăfari*, cari fac și blidele de lemn, întrebuințate în gospodăriile țerănești. Un caz din Moldova, prin 1680, în care e vorba de „Iftimie Scăfariul", care, „fiind bejănar, au rămas acolo în Poeni cu șidere, cîțva ani, și lucra la strug" — de aici *strugarii* din orașe — „și s-au numit aceli Poeni pe numele lui de le zic: Poenile *Blidarilor*"[47]. Blidarii se moștenesc, cu poiana lor de lucru cu tot. „Apostol Blidariul, feciorul lui Eftimi Blidariul" — cel de mai sus — vinde la 1694 poiana de lîngă Socola, în ființa a altor doi blidari[48].

Jugul pentru boi și-l poate face omul singur[49]. Dar se pare că trebuie mai mult decît îndemănarea oricui pentru a face *plugul* și accesoriile lui, mai toate de lemn, cum era în cutare sat moldovenesc, încă din 1834: „pluguri de lemn cu bărdițele și oticii lor i cu 80 guri de ham și toate halaturile lor", plus „cinci boroni de her și altele de lemn"[50]. Definiția carului de țară românesc o dă un document muntean din 1791, care vorbește de un „car nou și mare, cu roate, de treaba cîmpeanului, cu dricul strîmb, însă fără de fier", pe cînd „carul sîrbesc mare" e „cu dricul drept", dar tot „fără de her"[51]. Carăle mocănești cu osiile și dricurile legate cu fier reprezintă o inovație[52]. Din Austria vecină luaseră oltenii pe la 1738 carul de la care se putea lua fierul[53].

Roțile în noul sistem apusean sînt „ferecate" „cu șine de fier", pe cînd cele vechi erau „sadè"[54]. Unele și altele erau făcute de *rotari* de sate, din cari găsim cîte unul[55], mai ales în Moldova. De fapt ei lucrau carul întreg, cum se vede din pomenirea la 1652 a lui „Pătrașco rotariul din Branițte", care iea moșia lui pentru „niște cocii și cară"[56].

De la țigani, numai de la ei, se luau *lingurile*. *Lingurarii* erau în parte „gospod", ai Domniei: un act moldovenesc din 1799 îi arătă plătind 3 lei și

---

[38] *Ibid.*

[39] *Ibid.*, XIV, p. 124 (Oltenia, 1785).

[40] *An. Ac. Rom.*, XXXIV, p. 57.

[41] „Sfeșnic vechiu de lemn", [Al] Ștefulescu, *Polovraci*, [Tg. Jiu, 1906], p. 32.

[42] „Tier mic de copil", *Studii și doc.* [volumul lipsă], p. 146, nr. 298 (Ardeal, 1803). V. și p. 227, nr. 4 (Hațeg, 1881): și blide.

[43] „Troacă de săponit", *ibid.*, p. 146, nr. 298 (Ardeal, 1803). V. și XII, p. 146, nr. 298 (Ardeal, 1803).

[44] „O ploscă cu cureale", dar și „ploscă de pămînt", *ibid.*, XII, p. 227—228, nr. 4 (Hațeg, 1811). Un ploscar, V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 173—174, nota.

[45] *Ibid.* [Studii și documente!], XIV, p. 57—58 (Hurezi, 1738), p. 99.

[46] *Doc. economice și financiare*, p. 38 (an. 1764).

[47] *Studii și doc.*, VI, p. 62, nr. 28.

[48] *Ibid.*, p. 59, nr. 16; p. 62, nr. 28. V. și satul Blidari, în părțile Trotușului.

[49] Într-un catastif: „5 giuguri", *ibid.*, XXI, p. 428 (an. 1828).

[50] *Ibid.*, p. 441.

[51] Și o „căruță nouă fără de fier", V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 319, nota.

[52] *Studii și doc.*, XXI, p. 426 (an. 1828). V. și p. 427 (an. 1828): „chilne de car mocănesc"; *Doc. Callimachi*, II, p. 122.

[53] „Cară de boi, le-au luat fierul ce au fost la iale, iar de cai ferecat", *ibid.* [Studii și documente!], XIV, p. 57 (mănăstirea Hurezi).

[54] *Ibid.*, XXI, p. 426 (an. 1828).

[55] *Ibid.*, VI, p. 45, nr. 109 (la cislă); XI, p. 57 (an. 1738). V. *ibid.*, VII, p. 116, nr. 53 (an. 1776): „eu, Ivan rotar ot Forăști, sînt om ca de 80 ani și trăesc în Forăști".

[56] *Ibid.*, VI, p. 61, nr. 25.

4 parale la Cămara Doamnei în momentul cînd îi scrie la această categorie; apoi dau patru dăjdii pe an și la Sfîntul Gheorghe un leu de nume, *banii masalalelor*, cu răsura, 10 parale de leu [57]. Ei se alegeau dintre lăieți [58]. În Ardeal la meșteri liberi se lucrează pentru gospodării mai complicate „cîrpitori" și „sucitori" [59].

Pentru bucătăria săteanului trebuie o *sită* „deasă" sau „mistreață" [60]; ea e datorită unor *sitari* de sate de cari găsim încă din veacul al XVII-lea [61]. Vasele de metal, de aramă, adecă, pe care se întîmplă să le aibă, trec prin mîinile spoitorilor țigani, cari se întîlnesc însă mai ales la orașe [62], pentru a acoperi lutul de jos se cere lucrul *rogojinarului* [63].

Am spus cîtă pricepere dovedește țeranul la durarea din așa de puțin a casei lui. Nu numai preoți sînt „purtători de grijă și chivernisitori la facere besearicii păr s-au isprăvit" [64], — „casă încă mi-am făcut", spune pe la 1760, popa Ion de la Ighiu, „și eu încă mult am lucrat la ia" [65], — ori meșteri fără carte [66], ci și simpli plugari [67].

Pătru meșterul, Drăgoiu meșterul și calfa lui, Lupul, sînt astfel, la 1684, ctitorii frumoasei biserici de lemn de la Socoteni [7] (Dolj) [68]. La 1680, în Cîmpulungul Moldovei, Ifrim zet Ciurlei" își spune „meșter de biserici" [69]. Administrația fanariotă va vorbi cu despreț, la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, de această „zidărie" țerănească: „Din prostime", spune o ordonanță din 1795, în Muntenia, „și din cei fugari după afară, care se ascund aici, casele ei și le fac de gard, fără de meșteri, și lipesc cu pămînt și cu șovar învelesc... nu-și fac nemestiile cu meșteri" [70]. Cu cîtva timp înainte însă, pe la 1740, la Iași, trebuiau numai „300 cară de spini" „pentru să se isprăvească grădina gospod de supt curte" [71].

Casa țerănească, întrucît ea nu iese astfel întreagă, cum am spus înainte, din truda pricepută, din instinctul tehnic și simțul de frumuseță al unui singur om, ar avea nevoie de cărămidă, dar pînă foarte tărziu *cărămidarii* lucrează numai pentru orașe. *Vărarii* cari se întîlnesc ici și colo,

---

[57] *Studii și doc.*, XI, p. 95, nr. 223. Țigani lingurari domnești, *ibid.*, XXI, p. 197; *Doc. Callimachi*, I, p. 425, nr. 18 (an. 1759); Melhisedec, *Cronica Hușului*, II, p. 141 (an. 1793).

[58] „Lăieții ce se numesc și lingurari", V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 508. Alți lingurari, *Studii și doc.*, XI, p. 200, nr. 10 (an. 1792). „Linguri de lemn cu testeaua", 1791, Muntenia, V. A. Urechiă, *o. c.*, IV, p. 320, nota.

[59] *Studii și doc.*, XII, p. 146, nr. 297 (Ardeal, an. 1803).

[60] *Studii și doc.*, XXIII, p. 337 (Moldova, c. 1830); *Corespondența lui Aman*, p. 171, nr. 25 (an. 1808).

[61] Antonovici, *Doc. bîrlădene*, II, p. 152—153, nr. 168; cf. și p. 175. V. și *Studii și doc.*, V, p. 506, nr. 87 (Sima Sitarul, rudă cu un dogar, an. 1785).

[62] Vezi mai departe.

[63] „Rogojini de a doua și a treia mînă", V. A. Urechiă, *Ist. Rom.* IV, p. 320, nota (Muntenia, 1791).

[64] *Studii și doc.*, XVI, p. 325, nr. 928 (an. 1785).

[65] *Ibid.*, p. 242, nr. 22.

[66] La Perjani (Ardeal), „Lazăr bătrînul nostru și meșter besearici" *(ibid.*, XIII, p. 143, nr. 478).

[67] V. ridicarea unei crame la Odobești: „Cramă de bîrne durată; hruba supt cramă; gîrliciu de cărămidă, iară pe pimniță, lasă de pus păpușoi, șopron de făcut rachiu", „Revista Istorică", V, p. 231.

[68] A. Vincenz, [*Din trecutul Craiovei*], în „Arhivele Olteniei", V, pp. 184—185.

[69] Ștefanelli, *Doc. cîmpulungene*, p. 13.

[70] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, V, p. 290.

[71] *Studii și doc.*, VI, p. 378, nr. 1274.

mai ales în vremi mai nouă, stăteau însă la îndemîna celor ce clădiau sau şi numai a gospodinelor obişnuite a-şi întineri astfel în fiecare an mica locuinţă [72]. Ţerani se îndatoriau la 1710 să dea lui Mihai Cantacuzino spătarul 60.000 de ocă de var, cîte douăzeci de bani suta de ocă [73]. Fratele lui Vasile Lupu, hatmanul Gavril, se plîngea însă la 1638 că „nu putem afla aicea în ţară la noi meşteri să poată lucra var de piatră" [74]. Acoperişul poate fi numai de şovar, de stuh, uneori foarte frumos aşezat în snopi, pe culme şi la muchi, cum se obişnuia de altfel în secolul trecut în jurul Veneţiei, unele exemplare rămînînd încă şi pînă acum lîngă coperişurile de ţiglă solidă. Dar, cînd casa e mai cuprinsă, şind[r]ila formează ca un ţugui de zale cenuşii de-asupra uşorilor pereţi. Ţeranii cari ştiu pregăti şind[r]ila din stejar ca şi din brad [75], cari „fac şind[r]ilă" [76] şi ştiu s-o aşeze, lucrează mai mult pentru biserici şi pentru boieri [77]. *Şind[r]ilarii* se învoiesc la boieri, în condiţii pe care le fixează cu de-amănuntul cutare învoială din veacul al XIX-lea, bogată în nume şi precizări tehnice, de pe valea Teleajenului [78].

Venim acum la ţeranii meşteşugari cari au în vedere o clientelă alta decît a clasei lor, cari produc mai mult pentru o mai răsplătitoare plată depărtată.

Cei dintîi sunt numeroşii *lemnari*, *buştenari*, *dîrvari*, cari, în unele ţinuturi ca Vrancea, au o practică seculară [79].

Cu barda, care e şi o armă, de temut, aceşti zdraveni munteni din ţara pădurilor dau lemnului formele cele mai simple ca şi cele mai alese, pentru nevoia străinătăţii însăşi, de ale cării cereri, în lumea turcească, va fi vorba în alt capitol, pentru o epocă de mai mare dezvoltare şi diferenţiare.

Socoteli din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea menţionează : butuci, pari, despicaţi şi obli, şarampoi, drugi, bulamaci, tumurugi, dulapi, blăni de nuc, de brad, de paltin, de tei, cu specială întrebuinţare la acoperişuri, bîrne, grinzi, amnari, căpriori, laţi şi lăteţi, de arin, de tei, „coşaci, adecă stinchii de uluc", tălpi, tălpoaie de uluci, podine pentru tavan, podele, costoroave, praguri, grindei, şi „lemne, de patru roţi", de „o roată", ursoaice, „sticeri de brad", matracuri, vîrfuri, gălătuşi, „furci de fîntînă", „furci oable" [80]. Din acest material se fac, în sat chiar, „fuşcei de coşer" [81], corlăţi etc. Lucrul la „fierăstrău", la „herăsău", dă scînduri : „de podeală" sau duşumele, lăturoaie, pardafuri, „tinichele" ; *„herăstrăerii"* întrebuinţează la cutare „hirăstrău" grecesc de pe Valea Teleajenului, acuma trei şferturi de veac : „pînză

---

[72] *Ibid.*, XXIII, p. 335 (Moldova, 1836) ; *An. Ac. Rom.*, XXVII, p. 147 (Bucureşti, 1836).

[73] Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1910, p. 145—146.

[74] Hurmuzaki, XV, la această dată.

[75] Hurezi, 1738, *Studii şi doc.*, XIV, p. 57.

[76] *Ibid.*, V, p. 157, nr. 104 (Oltenia, 1745).

[77] V. mai departe.

[78] Iorga, *Valea Teleajenului*, p. 81, nr. 114 (an. 1865).

[79] V. *Arhiva* din Iaşi, VII, p. 260, nota 3. Material de lemnărie la munteni în 1792, V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 330 şi urm., nota.

[80] *Studii şi doc.*, VI, p. 214, nr. 61 ; XII, p. 228, nr. 4 (Haţeg, 1811) ; XXI, p. 416—417 (c. 1821) ; XXII, p. 26 (Moldova, 1775), p. 45 (c. 1820), p. 305, nr. 38 ; *Doc. Tudor, passim ; Corespondenţa lui Aman*, p. 193, nr. 87 ; p. 127, nr. 285 (an. 1830) ; *Doc. economice şi financiare*, p. 129 (an. 1822) ; V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 318—319, nota.

[81] „Revista istorică", IV, p. 84 (Moldova, 1823) ; V. A. Urechiă, *Ist. Rom.* VII, p. 547.

de herăstrău, roate, cujbe, lanțuri, pene, adică cîrlige, roata de apă cu cercuri, boldul" [82]. Moldova pregătea turcilor, pentru a face transportul pe Bistrița pînă la Galați, încă din veacul al XVIII-lea măcar, catarge, cîrme de ulm, trencheturi, sirice mari și mici, tahtalîcuri, cift-dulapi, grinzi sau ușori [83]. În legătură cu aceste ocupații ale cherestelei se înseamnă bărdași și toporași, cari duc marfa, legată cu funii, în „clituri", și pînă la „Sulina boaz", pînă la golful Sulinei [84]. Plutașii de la Roznov treceau încă la 1853, din schela Pietrei la Galați șase „poduri herestaie" [85].

Între meșterii cari pregătesc din lemn obiecte de întrebuințare țerănească adaug pe *cîrjari* [86]. *Cruceri* [87] lucrează la frumoasele cruci împodobite care se înșiră la drumul mare, și cu privire la unul dintre ei, din vremea lui Cuza-Vodă, legenda sătească spune cu cîtă delicată discreție, netulburat de oameni și nici măcar de glasul păsărilor, se străduia el la măiestrele lui săpături de cea mai veche datină românească [88]. Unul din Vîlcea, pe la 1800, a lăsat lucruri minunate.

În poienile ascunse, în bahne, *cărbunarii, tăciunarii*, pregătesc, mai mult pentru orașe, mangalul [89]. Din scoarța teiului se fac funii, de *funari*, care se vînd cu testeaua, de „teiu topit sau netopit" [90]. Lîngă ape, rîuri și mai ales multele heleștee și iazuri, dese în Moldova, împletesc năvoade (se zice și: „a năvozi"), mreje, *năvodari* și *mrejeri*, [91] pe cînd alții gătesc peștele sărat. Iar în așezările din jurul ocnelor *ciocănarii* și *măglașii* sînt muncitorii prin cari se taie și se scoate sarea [92]. *Folarii* pregătesc foalele în care se vinde brînza [93]. În sfîrșit prin poiene înflorite ale codrului *ulieri* cioplesc uleiele lor, din care se va culege miere și ceară [94]. Odată am găsit și un *fluierar*, la Banovița olteană [95].

În ținuturile de păcură [96], *dohotarii* aveau și ei ocupația lor specială [97], care prevestia așa de puțin o măreață și îmbogățitoare industrie.

---

[82] Iorga, *Doc. Văii Teleajenului*, p. 80, nr. 110; p. 81—82, nr. 115 (an. 1866—1867).
[83] *Studii și doc.*, XXIII, p. 11 (Moldova, 1775).
[84] *Doc. economice și financiare*, p. 63 (an. 1792).
[85] Academia Română, *Creșterea colecțiilor*, an. 1910, p. 190.
[86] *Studii și doc.*, XXIII, p. 376 (an. 1834). Cf. „cîrjob" în traducerea lui *Herodot*, pe care am publicat-o la Vălenii de Munte, p. 116.
[87] „Necolai Crucer ot Mehedinți, protopop", la 1815, Iorga, *Doc. Văii Teleajenului*, p. 39, nr. 34.
[88] V. „Universul", din 21 iunie 1926, după un articol al arhitectului [Al. M.] Zagoriț, în „Convorbiri literare", an. 1914. [nr. 6, p. 672—676, *Arta țărănească în România*].
[89] „Protopop Pătru Cărbunar", *Studii și doc.*, XIII, p. 263, nr. 139 (Ardeal, 1760); „Revista Istorică", IV, p. 84 (Moldova, 1823): „Bahna Cărbunariului". Tăciunari, Stoica Teodorescu, *Telega*, p. 202 (an. 1826).
[90] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 320, nota; p. 335, nota (Muntenia, 1792).
[91] *Arhiva Istorică*, I, p. 95, nr. 128 (Bărcan Măjearul la Piatra Neamțului, în 1665); Antonovici, *Doc. bîrlădene*, I, p. 359 (soția lui Iani Năvodariul, 1853); V. și *Herodot*, p. 25, 53, 321—322. Botițe de păstrăvi, 1814, Oltenia, *Doc. Tudor*, p. 54, nr. 54.
[92] Pentru Ocna Moldovei, „Analele Academiei Române", XXXVII, p. 245 și urm. Pentru Telega, Stoica Teodorescu, *Telega, passim*. Învoirea ciocănașilor cu schilerii, *ibid.*, p. 223.
[93] „Brînza iaste în foale de căine", „An. Ac. Rom., lit.", XXVIII, p. 212 (an. 1796).
[94] Un spițelnic pentru ulee în „An. Ac. Rom.", XXXIV, p. 57—58. V. și *ibid.*, XXVII, p. 147 (București, 1836).
[95] *Doc. Tudor*, p. 30, nr. 37 (an. 1812).
[96] V. *Studii și doc.*, VII, p. 288, nr. 9 (an. 1608); p. 292, n-le 27—29, [p.] 293, nr. 32; p. 298, n-le 56—57; p. 306, nr. 65.
[97] „Gheorghe Dohotariul din sat din Mândrești", *Studii și doc.*, XI, p. 60, nr. 62 (an. 1750); „Doghotărița", „Revista Istorică", IV, p. 83 (an. 1823).

NOTE

[1] Vezi N. Iorga, *Carpaţii în luptele dintre români şi unguri*, Bucureşti, 1915, 28 p.; *Istoria românilor*, vol. III, *Ctitorii*, 1937, 363 p. + 54 pl. (cartea a doua).

[2] Mahalaua Scaune se afla în spatele spitalului Colţea. Biserica cu acelaşi nume există şi azi.

[3] Dolješti (azi jud. Neamţ). Exista o biserică de lemn ante 1754. În 1765—1774 hatmanul Dimitrie Roset şi ieromonahul Dimitrie Hudici construiesc schitul Sf. Troiţă. Vezi Ath. Vasilescu, *Monografia mînăstirii şi comunei Dolješti din judeţul Roman. Studiu istoric şi critic*, Roman, 1930, 215 p. + 18 pl.

[4] Gh. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1926, 331 p. Recenzie de N. Iorga, în RHSEE, III, 1926, p. 111—112.

[5] *Curtea domnească din Argeş*, Bucureşti, 1923. Culegere de studii ce s-a publicat în BCMI, X—XVI, 1917—1923. N. Iorga are în vedere, poate, studiul lui V. Brătulescu, *Fresce din veacul al XIV-lea aflate în biserica domnească*, p. 196—252, care cuprinde şi referiri la ceramică.

[6] Vezi supra, cap. I, nota 112.

[7] Biserica din Socoteni (jud. Dolj), construită în 1654, rămîne una din cele mai vechi biserici de lemn păstrată pînă azi. Vezi Gh. Referendaru, *Biserica de lemn din satul Socoteni, parohia Slăvuţa, judeţul Dolgiu*, în BCMI, XIX, 1926, p. 23—27.

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAP. III.

INDUSTRIILE DE ORAŞ ÎNAINTEA CONCURENŢEI STRĂINE

Nu e nici o îndoială astăzi că oraşele [1] noastre nu sînt întemeiate de români. Unele din ele, ca Baia, Siretiul, Suceava, în Moldova, iar în Ţara Românească Cîmpulungul, Tîrgovişteа, vin de la o aşezare străină, de germani din Galiţia, de saşi sau de armeni; altele, ca Romanul sau cetatea lui Romaşcu (Roman Vodă I-iu; de unde: romaşcani), Hotinul, Chilia, Cetatea-Albă, Iaşul chiar, la munteni Argeşul şi chiar Bucureştii, au la origine o cetate zidită de Domnie, în jurul căreia s-au strîns meseriaşii ca şi negustorii. Cele mai multe aşezări urbane din principatul muntean sînt tîrguri: adecă, între mai multe sate, la locul întîlnirii lor, şi-au ridicat negustori de aşezare vremelnică şatrele, corturile lor, prefăcute de la o bucată de vreme, odată cu putinţă unui cîştig de toate zilele, în case cu largi palanuri de lemn în faţă, cu tărăbi, care se puteau ridica spre streşină, închizînd astfel prăvălia, sau, lăsate în jos, întinse orizontal, ofereau meşteriului putinţă de a se aşeza acolo turceşte şi de a lucra, după străvechiul obicei oriental, de faţă cu clientul sau trecătorul.

Coloniştii străini, aduşi de Domnie sau veniţi de la sine, uneori chiar înainte de consolidarea ei, aparţineau unei civilizaţii, aceea a Europei Centrale, care continuă pe a vieţii romane de odinioară. Aici plugarul, meşterul, negustorul reprezentau îndeletniciri deosebite pe care de obicei tatăl le transmitea fiului, rudei de sînge ori ginerelui, odinioară ucenic, calfă în acelaşi atelier. Sistemul acesta de osebire din cealaltă populaţie a meşteşugarului, legat adesea ereditar de meseria lui, s-a introdus încă din cele dintîi timpuri, prin descălecătorii în domeniul acesta, şi la noi.

Între cei dintîi orăşeni din amîndouă ţerile cea mai mare parte erau fără îndoială meşteri. Ei lucrau pentru colonia din care făceau parte, uneori şi pentru Domnie, niciodată pentru export, în spre ţeri de o mai veche şi mai solidă muncă industrială. Nu li se arată însă, în listele de marturi, alipite la zapisele municipale, profesia pe care o exercita fiecare. Astfel, în cutare act de la 6 mart 1655, al oraşului Bacău, cine ar putea spune ce anume făceau străinii de nume, de religie şi rasă cari vin după Boldur Gheorghe şoltuzul şi Ionaşco pîrgarul mare: Nortbat (Rothbart) Mibro (Imre, Emeric), Ivin, Tiier Martin, Marco staroste ot Sohodol (din Valea Seacă), Vasile nepotul lui Bindoc din Răcăciuni, Ţinpur, Oanăş [1]?

Vor fi primit de la început ucenici români, deveniţi calfe şi apoi meşteri? E îndoielnic. De la o vreme, vechea clasă orăşenească, pe care n-o creşteau imigraţii ulterioare, a trebuit să se continue prin localnici.

Dar aceştia cunoşteau şi fără această învăţătură esenţa meşteşugului lor. Căci puţine meserii sînt numite cu termini străini, de împrumut. Lemnarul, tîmplarul, care lucrează pentru tîmplele minunat înflorite ale bisericilor,

[1] Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, IV, p. 291.

fierarul, curelarul, căldărarul poartă nume de bătrînă origine latină, dacă nu e astfel şi numele de cojocar, impunîndu-se în locul celui unguresc, de söcs, sociu sau suciu, de unde satele cu numele de Soci. [2] Pentru croitor, la care rădăcina e slavă, — se zice şi cravăţ, — sufixul românesc s-a adaus înlăturîndu-se forma slavonă, dulgherul singur păstrînd aspectul străin, pentru „măsarul" ardelean (din germ. Tischler) semasiologia fiind însăşi străină.

Ceia ce caracterizează epoca întîia, care se întinde asupra secolului al XVI-lea şi asupra celui următor mai ales, e *libertatea individuală a meşterilor*. Ei se pot lega după un obicei slav din părţile ruteneşti ale Poloniei, adus odată cu aşezările, în secolul al XIV-lea, de la Suceava şi Siretiu, în „bresle" (bratstvo ; slav : frăţie), ai căror membri se vor zice mai tîrziu numai, şi nu în chip curent : „breslaşi", vechiul şi frumosul termin fiind totdeauna : „fraţi". Îşi vor putea alege biserica de hram, ziua solemnă la ospăţ, şi vor petrece cinstit, în condiţii de amănunte pe care le vom vedea în secolul al XVIII-lea, cînd capătă ultima formă şi cea definitivă ; au toată voia să-şi aleagă bătrînul cel mare, starostele, şi ceilalţi „bătrîni" (cuvîntul românesc s-a păstrat deci, ca la organizarea satelor şi a municipalităţilor) şi să i se supuie supt pedeapsă de toiege pe spinare şi de amendă din pungă ; ei cer firesc binecuvîntarea de la biserică, iar de la Domnie asigurarea monopolului. Dar constrîngerea, intrarea, de bună voie sau ba, într-o corporaţie închisă, judecata la domn, care el şi boierii lui pot face şi desface, toate aceste străvechi obişnuinţe romano-bizantine, trecute la turcii otomani, sînt încă străine de viaţa meşteşugarilor noştri şi mai ales a celor din Moldova, cari pînă la sfîrşit vor rezista la tiraniile inovaţiei orientale, stăpînă, după 1774, asupra activităţii industriale din Ţara Românească. Sistemul e, în această epocă, atît de întinsă şi corespunzînd cu o mai mare bogăţie, cel patriarhal românesc şi occidental german.

Încep cu industria orăşenească a alimentării. Odată, în 1559, Alexandru Lăpuşneanu se rugase în Ardeal, la saşi, să i se primească două femei spre a se deprinde a face *pîne* de lux, ca aceia din care, ca şi din turta dulce (torta mellita) [2], se făcea de orăşenii ţerii vecine daruri voievozilor [3]. Aceasta e cea dintîi dovadă de ucenicie a noastră în acest domeniu la saşi, deprinşi cu o hrană mai puţin îmbielşugată poate, dar mai îngrijită. În 1564 domnul ceruse doi brutari în Ardeal, dar iată că descopere pe una din cele două femei „de al cării meşteşug e acum mulţămit" [4]. Domnia a păstrat datina de a ţinea o *pităriţă* a Curţii, şi astfel găsim mai tîrziu pe „Nazarina pităriţa cea domnească de jitniţă" [5].

De la Vodă se vor fi învăţat apoi şi boierii. Cuvîntul *brutar* (de la Brod, germ. pîne ; se zicea şi cocar) [6] arată cît de mare a fost înrîurirea de peste munţi în fabricarea unui produs mai ales. Dar, foarte mult timp, pînă în pragul chiar al timpurilor noastre, pînea, jimbla, luată după *Semmel, simila*, a cetăţenilor ardeleni, ca şi cea mai obişnuită, nu s-a cumpărat de la prăvălie, cum se făcea cu covrigii, poate mai de mult, ci fiecare-şi

[2] V. de ex. Hurmuzaki, XI, p. 792. Un Pitar Petru la el în 1558, *ibid.*, p. 797. Un pitar al lui Vodă cere făină, în 1559, *ibid.*, p. 800, 801.

[3] Venit Pythayr, familiaris Alexandri Wayvode, adducens duas mulieres que pinsere similas addiscere debebant, Hurmuzaki, XI, p. 801.

[4] *Ibid.*, XV, p. 604, no. MCXXVII : „cuius arte hoc tempore contenti sumus".

[5] Revista „Ion Neculce", I, p. 261.

[6] Bucur Cocariu, *Studii şi doc.*, XIII, p. 40, no. 44 (Amlaş).

cocea pînea în casă la dînsul. „Pînea de casă" era de tradiţie şi în copilăria mea : în Moldova, această pîne, mai puţin amestecată cu drojdii, mai puţin „aerată" şi mai puţin acră decît aceia a pitarilor evrei, era de o calitate cu totul superioară. Orice casă de ţară avea cuptorul înalt necesar pentru fabricaţia de pîne. Episcopiile, mănăstirile îşi ţinură de acum jimblarii [7]. Ţigani şi ţigance erau întrebuinţaţi la aceasta, şi, încă la 1825, „Ţigani chitari" apar în Moldova [8]. La ţară boierul avea monopolul pităriei ca şi al măcelăriei, cîrciumei şi băcăniei [9].

Catastiful unui pitar din Moldova, cam din această din urmă vreme, poate lămuri, terminii fiind româneşti sau slavoni, asupra aparatului unui cuptor de pîne, în vremile de la început. Găsim : covata, „cîmpina de trei mîini", „...gripca de pîine, sitele, 2 poslovaci, 1 capac de gura cuptorului, o masă de plăcinte, lăiţi, 2 culmi de pus panecoadi, 1 sătă di cernut făină" [10].

Plăcintarii erau foarte vechi, şi aveau la Iaşi staroste în 1744, pe Coste [11].

Cofetarii continuă tradiţia fabricanţilor de „confetti", „confectiones", din coloniile orientale ale Genovei, îi găsim în secolul al XVIII-lea în Iaşi (Savin, 1722—1723), în Bucureşti (Gheorghe, 1774) [12].

Rachierii [13], *brăharii* [14] vor fi pomeniţi mai tîrziu.

De mult, saşii aveau *berărie* la Baia şi poate şi aiurea. La 1567 Alexandru Lăpuşneanu voia să facă o fabrică pentru el, „pro gustu nostri ipsius", cu doi meşteri din Bistriţa [15].

Pentru pregătirea lînii lucrau *pieptănarii*. Se pomenesc „pieptenii de postăvari", cu părechile, şi în Ardeal [16]. Uneori erau ţigani [17]. Stăteau şi în sate, căci la 1632, în Piscani, [3] „la besearecă", Petrea Cheptănariul din Hănăseani, face danie o parte de moşie [18].

Pînzarii, cari lucrează la pînză de ţară sau la pînză „trepezeneassă", modă de Trapezunt [19], culeşi, uneori, şi dintre fiii de ţerani [20], alte ori din-

---

[7] Episcopia de Argeş, la 1810, „An. Ac. Rom., lit.", XXVIII, p. 220.

[8] *Studii şi doc.*, XXI, p. 287 ; Erbiceanu, *Mitr. Moldovei*, p. 441 (an. 1828).

[9] Caz din 1817, în Muntenia : a-şi face „zahană, băcăniie, cîrciumă, brutărie, măcelărie", Iorga, *Doc. Văii Teleajenului*, pp. 95—96, no. 15.

[10] *Ibid.*, *[Studii şi documente!]* VII, pp. 147—148, no. 106 (c. 1820—1830). V. şi „cheltuiala ce merge pă zi la un cuptor pentru lucru a trei chile grău, leat 805", în Bianu, *Catalogul mss. româneşti*, I, p. 127. Mavrodin, brutar din Focşani, 1790 ; un Milea tot acolo la 1792 (Arhiva Statului din Bucureşti, [mănăstirea] Sf. Ioan din Focşani, 6, 10, 35, 42, comunicaţie a d-lui Iuliu Tuducescu).

[11] Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1909, I, pp. 43, 70, 81.

[12] *Ibid.*, an. 1908, II, p. 167 ; Arh. Statului, [Bucureşti, mănăstirea] Radu-Vodă, C. 6 (comunicaţie a d-lui Iuliu Tuducescu). Paraschiva în 1823, la Bucureşti (Condica Agiei, 1824—1825, fol. 1, comunicaţia aceluiaşi).

[13] În Bucureşti, 1774, Constantin (Arh. Statului, [Bucureşti, mănăstirea] Radu-Vodă, C. 6, comunicaţia d-lui Iuliu Tuducescu) ; Zisu, 1791 *(ibid.*, CXXI; *idem.)*.

[14] Dumitru, la Iaşi, 1697 (Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, 1912, p. 118).

[15] Hurmuzaki, XV, p. 623, no. MCLXIII.

[16] *Studii şi doc.*, XII, no. 91 (an. 1740).

[17] Foiletonul *„Zimbrului"*, 1855, p. 260.

[18] Bianu, *Documente româneşti [reproduse după originale sau după fotografii...*, Bucureşti, 1907, I], p. 201, no. 218.

[19] *Studii şi doc.*, VI, p. 544 (Moldova, c. 1740).

[20] „Un copil de rumân pănzati", *ibid.*, XI, p. 263, no. 6 (Craiova, 1728).

tre ţigani [21], pîslari [22], gătiau material pentru croitori. Tot aşa *postăvarii* „cu războiu" [23] din „vigurile" cărora se făceau habacie şi alte haine obişnuite [24].

În secolul al XVIII-lea se vor cuprinde multe menţiuni de postăvari: proprietari de case în Bucureşti, ca Manu din 1699, intitulat „jupîn" [25], negustori, ca Mihai din acelaşi oraş, la 1714 [26], gata să treacă la acel meşteşug, ca Hristea din 1762, apoi şalvaragiu [27]; la Focşani i se zicea, în 1708, „chir Petre" unui postăvar [28]; nişte fraţi postăvari din Roman îşi fac la 1777 dugheni pe locul dat de episcop [29].

Dar postavul „şai" şi de altă speţă se aducea, şi în schimb pentru lînă, din Braşov, unde par a fi fost şi postăvari români [30]. *Zăblaiele* groase pentru saci, ca aceia în cari se pun posmagii pentru turci, sînt şi ele făcute în ţară [31]. Dar *boboaiele* vin tot de la Braşov, ca şi unele cămăşi gata [32] şi sucmane [33].

Hainele luxoase ale voievozilor munteni, cum se văd în mormîntul domnesc de la Curtea de Argeş, cu dulame de mătasă purtînd în ţesătură florile de crin, acelea, încă mai bogate, ale domnilor înfloritoarei Moldove din epoca lui Alexandru cel Bun şi mai ales a lui Ştefan cel Mare şi a urmaşilor lui, n-au fost cumpărate întregi, „gata", de la negustorii răsăriteni de bogasie şi camocat, de mătasă, atlaz şi brocart, ori de la saşii, germanii din Polonia, armenii galiţieni cari adunau marfa de stofe a Sileziei şi Boemiei, a Germaniei, a Flandrei. Uneori, cum se întîmplă odată în domnia, mai strălucitoare de cum se crede, a lui Alexandru Lăpuşneanu, se cere, pentru a potrivi stofa scump plătită, un croitor de la Braşov, şi oraşul trimite pe Celestin, care nu va fi rămas în ţara străină [34]. Steagurile se fac pe atunci tot în atelierele săseşti [35].

---

[21] Ţigan pînzar din Moldova fugit la munteni, 1714, Antonovici, *Doc. Birlădene*, III, p. 331.

[22] *Doc. Tudor*, p. 30, no. 37 (an. 1812); *Studii şi doc.*, VII, p. 125, no. 17 (Botoşani, 1766). „Floarea Păslarul", *ibid.*, VI, p. 44, no. 109 (Moldova, 1748—1749).

[23] *Ibid.*, p. 44, no. 108 (1748—1749). Postav pe lăviţi, *Documente Callimachi*, II, p. 124 (an. 1763—1764). Ioan al Postăvăriţei în Ploieşti, 1775, „Buletinul Comisiei Istorice", IV, p. 108.

[24] *Studii şi doc.*, V, p. 99, no. 36 (Iaşi, 1706).

[25] Arh. Statului, Mitropolia Bucureşti, 220/39 netrebnice, 6, 7 (comunicaţie a d-lui Iuliu Tuducescu).

[26] *Ibid.*, Episcopia Argeş, 69 bis, 34.

[27] *Ibid.*, *Condica domnească* 27, caiet VII, fol. 6 v-o.

[28] *Ibid.*, *[mănăstirea] Sf. Ioan din Focşani*, 6, 10, 85.

[29] Bibl. Ac. Rom., 181, LXIII. Soichiţa la Bucureşti, 1763, Arh. Statului, *Condica de còpii*, 1819, p. 360. Hristea tot la 1763, Bibl. Ac. Rom., ms. 907, fol. 59. Vasile din Roman, 1776, *ibid.*, 178, LXIII. Gheorghe, tot acolo, *ibid.*, 177, LXIII. Altul în Roman, 1776, *ibid.*, 179, LXIII. Marin la Focşani în 1786, Arh. Statului, *Sf. Ioan din Focşani*, 6, 10, 21. Drăgoiu din Bucureşti, Bibl. Ac. Rom., ms. 637, fol. 109. Niţul tot acolo, în 1805, Arh. Statului, *Condica domnească*, 51, fol. 247. Unele comunicaţii ale d-lui Iuliu Tuducescu. O mătăsăreasă, Sorica, în 1786, Bibl. Ac. Rom., 23, LXVIII *(idem)*. Un pîslar, în Moldova, 1766, Academia Română, *Creşterea colecţilor*, an. 1915, p. 167. V. mai sus.

[30] *Studii şi doc.*, V, p. 362 (catastiful brîncovenesc); X, p. 47, no. 1 (an. 1649). Postăvari şi *ibid.*, p. 346, no. 1 (Braşov, 1696), „Stoica postăvariul".

[31] Aricescu, *o.c.*, pp. 122, 416 („un căruceán cu zablău, cu ştreanguri"; catastiful brîncovenesc, *[Studii şi documente, V]*.

[32] *Studii şi doc.*, X, p. 56, no. 1.

[33] Hurmuzaki, XV, p. 609, no. MCXXXVIII.

[34] „Curialis sartor", *ibid.*, XI, p. 796.

[35] Hurmuzaki, XI, p. 794 (an. 1556).

Moldova, ca și Țara Românească, trebuie să-și fi avut însă întîi dintre străini, dar și dintre localnici, meșteri de haine așezați. Din Galiția, cum am spus, li venia numele de cravăți [36]. Cei cari se ocupau cu cusutul [37] s-au putut chema însă, pînă a nu se impune numele de *croitori*: „cusători". Femininul *„cusătoreasă"* s-a păstrat pînă astăzi, iar odată se zicea „cusătoare": „Paraschiva cusătorea" figurează la 1747 într-un zapis ieșean lîngă Vasile croitorul [38].

Pentru croirea de „hăineturi" [39], deci, se putea întrebuința, ca și pentru coacerea pînii, trei feluri de meseriași: țigani, oameni de casă, patroni de prăvălii.

Pentru o epocă mult mai tîrzie întîlnim cîte un țigan croitor [40], dar așa trebuie să fi fost din capul locului prin casele boierești, cu lume multă de îmbrăcat, la stăpîni, la slugi și la robi. Cîte un român e însurat cu o țigancă, scoasă prin urmare din robie, care țigancă-i va fi adus și priceperea la cusut. Astfel la 1642 în Moldova „Filip croitoriul și cu femeaia sa, țiganca, den trăg den Iași", oameni cu casă a lor pe care ajung a o vinde [41]. Peste aproape două veacuri aceiași e legătura de căsnicie a lui „Nicolae croitorul" oltean [42].

Lucrul de croitorie acasă apare și în legătură cu centrele bisericești: astfel croitorul episcopiei de Huși în 1623 [43]. Întîlnim și chemarea de croitorese pe la boieri: consulul rusesc Kirico urmă în 1810 la București acest obicei [44].

După nume nu s-ar putea hotărî naționalitatea, ci numai religia creștină, răsăriteană, a celor dintîi croitori cari apar în documente.

Nu cunosc vreun caz înainte de 1600. Între 1608 și 1617 hainele boierilor moldoveni erau cusute însă, în Iași chiar, de croitorul Luca [45].

Puțin după aceia, doi croitori bucureșteni, Ienachi și Dumitru, figurează ca marturi la capătul unui zapis [46]. Dacă Luca și Ienachi ar putea să fie greci, veniți din Constantinopolul celor mai mari splendori răsăritene, după care se va îndemna bogata domnie „împărătească", bizantină a lui Lupu, care și-a zis, ca dătătorul de legi de pe Bosfor, Vasile, Iațco, croitorul ieșean din 1636, arată a fi rutean, venit din Polonia [47].

---

[36] V. și Dulea crav în Iași (sec. al XVII-lea), revista „Ion Neculce", I, p. 101.

[37] „Înblănitul, cusutul, văpsitul, deosebit", „Revista Istorică", VI, p. 206 (București, 1818).

[38] Revista „Ion Neculce", II, p. 274.

[39] Așa zice Catinca Bibescu, în Oltenia ei, la 1838, *Studii și doc.*, XIV, p. 179.

[40] *Ibid.*, XXI, p. 287 (Moldova, 1825).

[41] *Ibid.*, V, p. 83, no. 28.

[42] *Ibid.*, XI, p. 234 (an. 1813).

[43] Melhisedec, *Cron. Hușului*, II, p. 54.

[44] *Studii și doc.*, VIII, p. 98, no. 13.

[45] *Ibid.*, XI, p. 276, no. 22.

[46] Bianu, *Documente*, p. 172, no. 188 (an. 1630).

[47] *Arhiva* din Iași, I, p. 106 (an. 1636). Fata unui potcovar vinde în 1648, la Iași, un loc unui croitor, Academia Română, *Creșterea colecțiilor*, an. 1911, p. 113. La 1664, croitorul Teodor, acolo, *ibid.*, p. 238. 1714, croitor cu case în Iași, *ibid.*, an, 1908, p. 77. Constantin croitorul, în 1730, tot acolo, *ibid.*, an. 1911, p. 135. I se zice Șchiopul, *ibid.*, an. 1912, p. 102. Apoi alți croitori, în ordinea cronologică: Petre la Focșani (Arh. Statului, [mănăstirea] *Sf. Ioan din Focșani*, 6, 10, 115); Gavril la Iași în 1786 (Academia Română, *Creșterea colecțiilor*, an. 1908, p. 92), Grigore la Focșani, în același an (Arh. Statului, *loc. cit.*, 15, 11, 7), Cîrstea la Iași în 1798 (Bibl. Ac. Rom., 50, V), Iene la Focșani

Dar Voico croitorul, al cărui nepot era, la 1640, în Țara Românească, grămăticul Ștefu[48], Șerban, croitorul muntean de la 1642[49], Mihăilă, croitorul din Pitești, cam la aceiași dată[50], sunt desigur români, ca și Vasile Tegle, „cravățul" din Iași (1648—1649)[51]. Între 1673 și 1680, Gheorghe croitorul pitestean corespunde croitorilor Constantin și Cîrstea din Roman[52]. La 1694 în Focșani figurează ca martur Ion croitorul[53]. Mai tîrziu Botoșanii vor avea pe croitorul Zaharia[54]. Pe atunci Iașul are o croitoriță, pe Măria sau Marica[55], precum la începutul veacului celui nou găsim la Odobești o bătrînă care croiește pentru nevestele vierilor de acolo: „moașa Măriia croitoriță"[56]. „Maria Costăndoaia croitoriță" din Iași la 1730 pare a fi exercitat ea însăși acest meșteșug[57], ca și „Maria croitoriță" ieșeană din 1786[58]. Se „făcea", probabil tot de o croitoriță, o rochie de dimie roșie unei oltence la 1713[59].

Croitori români se întîlnesc și în Ardeal, unde în suburbiile cetăților săsești românii joacă un rol tot mai activ și mai ridicat. O icoană din biserica Sfîntului Nicolae în Șcheii Brașovului, [4] ale cării temelii sînt din vremea lui Neagoe Basarab, e dăruită, pe la 1650, de „Ioan fiul lui Dumitru croitorul"[60]. Și vedem la 1697 pe beizadeaua Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Șerban-Vodă, stăruind pe lîngă judele Brașovului pentru „un croitor al nostru", căruia i se fac neajunsuri[61]. La Brașov funcționa un „țehiu al croitorilor și al cojocarilor", de care vorbește, într-o scrisoare, Vodă Brîncoveanu[62], dar e vorba, probabil, de meșteri sași.

Și obiceiul de a-și comandà hainele la meșteri se întinde și prin sate. Croitori de aceștia țerani îi întîlnim adesea după anul 1700, în Oltenia — la Govora, la Hurezi, în părțile Odobeștilor — la Pățești, lîngă Argeș — la Flămînzești, în regiunea Sucevei — la Rotompănești, în regiunea Vasluiului — la Solești, etc.[63].

Deocamdată se lucrează cu vechile stofe după moda îndătinată. Stofe și mode se vor schimba însă peste puțin, și originea chiar a croitorilor va fi înrîurită de aceasta.

în 1799 (Arh. Statului, *loc. cit.*, 6, 10, 59), Ilie din București, probabil *(ibid., Con[dica] dep[artamentului de]* opt, 3, 62 v-o; comunicații ale d-lui Iuliu Tuducescu); unul care vinde la 1828 casa-i în Iași unui plăcintar (Academia Română, *Creșterea colecțiilor* an. 1911, p. 232).

[48] *Studii și doc.*, V, pp. 481—482, no. 13. Vinde un „loc de prăvălie".

[49] *Ibid.*, pp. 298—299, no. 24.

[50] Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, p. 210.

[51] „Buletinul Comisiei Istorice", IV, p. 167, no. 10.

[52] *Studii și doc.*, V, p. 486; XVI, p. 100, nota.

[53] *Ibid.*, p. 95, no. 86.

[54] *Ibid.*, VI, p. 264, no. 436.

[55] „Ion Neculce", II, p. 139; Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VIII, p. 126.

[56] *Studii și doc.*, VII, p. 62, no. 21.

[57] Bibl. Ac. Rom. [mss.] 225, LXXXIX (Comunicație a d-lui Iuliu Tuducescu).

[58] Academia Română, *Creșterea colecțiilor*, 1900, p. 196. (Comunicație a d-lui Iuliu Tuducescu).

[59] *Studii și doc.*, VII, p. 8, [capitolul] II, [partea] I.

[60] *Ibid.*, XIII, p. 65, no. 140.

[61] *Ibid.*, X, p. 278.

[62] *Ibid.*, p. 99, no. 7.

[63] *Ibid.*, V, p. 94, no. 82; VII, p. 15, no. 48; XIV, p. 34, no. 29; p. 39; p. 47, no. 39; p. 56, no. 50; p. 187, no. 1; p. 201, no. 8; pp. 255—256, no. 18; p. 268, no. 35; „An. Ac. Rom.", XXXVI, p. 7, no. 12; „Buletinul Comisiei Istorice", IV, pp. 209—210, no. 21. O moșie Croitorul în Ialomița, Academia Română, *Creșterea colecțiilor*, an. 1911, p. 141.

Cingătorile, *brîiele* se comandă supt Lăpuşneanu în Ardeal; odată se aduc 4 000 poate şi pentru oaste [64], de tăietură tătărească.

Pentru un anume fel de stofe, roşii [65], lucrează *băibărăcarii*. „Simion Armanul băibărăcarul, ficiorul Cărstei zlătariul", e la Iaşi în 1662 [66]. În curînd se va face la Iaşi o breaslă [67], şi uliţa lor va fi „Băibărăcăria" [68].

Zăbunarii, fabricanţii de zăbune (grec σινούνι, jupon), de cari se va vorbi mai mult pe urmă, aveau în Bucureşti la 1763 o „uliţă" a lor [69]. Se spunea pe atunci: „în Zăbunari, pe uliţa cea mare" [70]. La 1788 unul din ei, Tudoraşco, era căpitan, în ranguri [71].

Un singur *şalvaragiu*: la Bucureşti, în 1803 [72].

Călţunii încep a se cumpăra la oraş pentru sătence [73].

O situaţie cu totul superioară o ocupau meşterii şi negustorii de lux ai acelei vremi cari erau *blănarii*. Nu vorbesc de modeştii „blănari bîrsani", cu pieile lor de oaie, cum e unul din Trotuş, pe la 1740 [74], ci de aceia cari erau furnizorii Curţii, atît de „îmblănite", şi ai caselor boiereşti care urmau un exemplu aşa de înalt, dat, de alminterea, şi de Ungaria şi Polonia. Încă de pe la 1590, apare un „Ştefan Blănariul ot Căineni" [75]. La 1621 Lazăr blănarul păhărnicelul e în Blidăreni, lîngă Căiuţi [76]. La 1662 Andonie Blănariul din Iaşi „ţinea o nepoată de sor a Iorgăi Postelnicul", ruda lui Vasile Lupu, Maria, şi avea satele aceluia [77]. Un străin pare a fi contemporanul său Drosea (Drosos), fost staroste al breslei, formată la această dată [78]. „Mihăilachie Blănariul", al treilea din acest deceniu, era însuşi „ficiorul măscăriciului" domnesc [79]. Mama lui Ion Blănariul din 1737, ginere al lui Cîrstea

[64] Hurmuzaki, XV, p. 436, no. DCCCCXX (an. 1553).

[65] Miron Costin, la L. Şăineanu, *Influenţa orientală, [asupra limbii şi culturii române*, vol. II, Bucureşti, 1900, p. 35, 144], supt acest nume.

[66] *Studii şi doc.*, XI, p. 92, no. 200.

[67] *Ibid.*, XVI, p. 379 (an. 1721).

[68] *Ibid.*, XXVI, p. 24 (an. 1775). Un băibărăcar la Chişinău în 1798, *ibid.*, XXI, p. 117.

[69] Bibl. Ac. Rom., ms. 907, fol. 59 (comunicaţie a d-lui Iuliu Tuducescu).

[70] Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1909, p. 48.

[71] *Ibid.*, an. 1910, pp. 48, 49.

[72] Arh. Statului, *Condica domnească*, 52, fol. 347 v-o. (comunicaţie a d-lui Iuliu Tuducescu).

[73] *Studii şi doc.*, VII, p. 8 [capitolul] II, [partea] I. V. *ibid.*, p. 203: „călţuni de bumbac cu flori".

[74] *Ibid.*, VI, p. 312, no. 704.

[75] Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, VIII, p. 112.

[76] Bibl. Ac. Rom., 77, XXI.

[77] *Studii şi doc.*, V, p. 37, no. 174.

[78] *Arhiva istorică*, I, p. 136, no. 198; p. 182, no. 273.

[79] *Ibid.* Şi în doc. 121—122, LXXVII, ale Ac. Rom. (an. 1673). Vasile Blănarul din Iaşi, la 1691, *ibid.*, 168, LXX. Apostol, tot acolo, la 1708, Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1911, p. 134. Toader în 1711, Bibl. Ac. Rom., 38, LXIV. Statie în 1715, *ibid.*, 146, LXVIII. Ştefan, ginerele lui Căpăţînă, în 1719, *ibid.*, 36, LXIV. Chiriţă în 1727, Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1909, p. 192. Toader din Roman, 1732, *ibid.*, [Academia Română!] 185, LXXXVIII, 188, LXV, Vasile din 1744, Bibl. Ac. Rom., 153, LIX. Ienachi, în 1753, Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1907, p. 202. Dumitrachi, din Moldova, Bibl. Ac. Rom., 61, V. Panait, de acolo,

Blănariul, tot din Iași, era nepoata unui vătaf [80]. Blănarii jucau un rol prin județe ca Apostol din Roman (1678), Simion de acolo [81], Ștefan din Cotnari [82].

Se blănuiau timbare, conteșe, ghiordii, cățaveice, malotèle, cu „soroace de samur" sau de „sobol", de cacom, cu „pacèle de samur" [83], cu „zagarale" și „alimii" de aceiași speță [84], cu „sîngiape" [85], cu scumpa „vulpe de Mosc" [86], cu pîntece de sîngeap [87], ba chiar cu lup [88], ori cu pîntece de cîne" [89] și alte „misăzi".

Socotelile Brașovului menționează *pălăriile* de stofă sau de blană trimese de negustorii de acolo domnilor noștri la unele prilejuri solemne [90]. După 1600 însă *șlicurile*, cărora li se zice mai tîrziu : işlicuri, sînt fabricate de *işlicari*, așezați în țară, cari întrebuințează același material ca și aceștí blănari, fără a se bucura de aceiași trecere, ajungînd la aceiași bogăție [91].

în 1759, *ibid.*, 136, LXXXVI. Pavel din Iași, în 1760, *ibid.*, 112, XII. Ioniță, în 1761, *ibid.*, 59, LXXIV. Constantin, în 1763, *ibid.* 246, CLXXXIX. Mihalachi Grecul și Dumitru, în 1763, *ibid.*, 246, LXXXIX. Dobre și Panait „Tarapaian" în 1764, *ibid.*, 259, IV. Toader în 1765, *ibid.*, 88. C. Gligore Solomon în 1773, *ibid.*, 64, LX. Vasile Rugină în 1774, *ibid.*, 52, LX. Nicolae în 1777, *ibid.*, 252, XXXIV. Nistor în 1778, *ibid.*, 193—194, LXV. Nicolae ot Căliman, în Moldova, la 1783, *ibid.*, 251, XXXIV. Chir Tănase blănarul în Galați, 1784, *ibid.*, 82, LXXXVIII. Ioniță Tulea, în Iași, 1785—1787, *ibid.*, 37, XCVII, 52, XCVII. Jupînul Dima, acolo, în 1787, *ibid.*, 44, XCVII. Badiul, la Focșani în 1790, Arh. Statului, [mănăstirea] *Sf. Ioan din Focșani*, 6, 10, 31 (comunicație a d-lui Iuliu Tuducescu). Ioniță și Toader căpitanul, moșieri, la Iași, 1790, Bibl. Ac. Rom., 155, IX. Istrati, mort la această dată, Academia Română, *Creșterea colecțiilor*, an. 1908, p. 92. Pavel, la Focșani, 1792, Arh. Statului, [mănăstirea] Sf. Ioan din Focșani, 6, 10, 46 (de la dl. Tuducescu). Nicola Penciul și Simion Dumitru, în Iași, 1792, Academia Română, *Creșterea colecțiilor*, an. 1911, p. 144, Dumitru, acolo, în 1794, Bibl. Ac. Rom., 103, XCVI. Gheorghe în 1795, *ibid.*, 216, LVI. Nicolae Racoviță, 1798, *ibid.*, 54, L. Vasile din Botoșani, în 1802, Academia Română, *Creșterea colecțiilor*, an. 1909, p. 199. Toma în 1803, Bibl. Ac. Rom., 278, X. Ioniță, la Roman, în 1804, *ibid.*, 183, LXIII. Dumitru, la București, în 1804, Arh. Statului, *Condica domnească* 50, 77 (de la dl. Tuducescu). Marin la Focșani, în 1805, *ibid.*, Sf. Ioan din Focșani, 6, 10, 72, *idem*. Manole, la București, în 1806 *(ibid., Condica domnească*, 53, 307 ; *idem*). Tatul la Bîrlad, în 1811, Academia Română, *Creșterea colecțiilor*, an. 1905, p. 108, Antonie Mihail, la Iași, în 1816, *ibid.*, an. 1911, p. 50. Ioniță, acolo, în 1818—1823, *ibid.*, an. 1909, I, p. 46, Bibl. Ac. Rom., 126, XXV, 132, XXV, 134, XXV, 136, XXV, 137, XXV. Hriste Ioan, în 1820, Academia Română, *Creșterea colecțiilor*, an. 1907, p. 228. Teodor la Focșani, în 1823, Arh. Statului, [mănăstirea] *Sf. Ioan din Focșani*, 6, 10, 119 (de la dl. Tuducescu). Ioan porușnic, la Ocna, în 1824, Bibl. Ac. Rom., 163, XXV, 222, XXV. Zamfir la Iași, Academia Română, *Creșterea colecțiilor*, an. 1909, I, 44 (Bibl. Ac. Rom. 181, CXV), V. și *ibid.*, 60, LXXIV, și 64, XXVI.

[80] *Studii și doc.*, V, pp. 55—56, no. 253. Pare a fi Lăpușneanul din doc. 225, LXXXIX, al Ac. Rom. Familii de blănari la Iași, revista „Ion Neculce", I, pp. 89—90.

[81] Bibl. Ac. Rom., 68, LVI, 71, LVI (1742—1743).

[82] *Studii și doc.*, VI, p. 90, no. 74 ; Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VIII, p. 19, no. 20.

[83] *Doc. economice și financiare*, p. 166 ; *Studii și doc.*, V, p. 156, no. 104.

[84] *Ibid.*, VI, p. 260, no. 416 ; XI, p. 281, no. 39.

[85] *Ibid.*, VII, p. 8, II, 1.

[86] *Ibid.*, V, p. 370 (catastiful brîncovenesc).

[87] Antonovici, *Doc. bîrlădene*, II, p. 92.

[88] *Studii și doc.*, V, p. 260.

[89] *Doc. Callimachi*, II, p. 111.

[90] Hurmuzaki, XI, *passim*.

[91] Sandu işlicar în Iași, 1798, Academia Română, *Creșterea colecțiilor*, an. 1908, p. 97.

Ei puneau pe calîpurile [92] sau calupurile lor cuşme ţurcăneşti [93], cuşme leşeşti cu funduri de postav şi de plisă, cuşme mocăneşti [94], şi şlice boiereşti şi domneşti cu jder şi sobol [95], cu samur [96]. Acestea din urmă erau deosebit de luxoase: unul are „şapte flori dă mărgăritar, cu căsuţăle dă auru, cu robinuri şi cu zmăragduri" [97], gugiumanele erau tot în sama lor [98]. Pe lîngă şlicari, se întîmpină, în secolul al XVIII-lea, şi o „şlicăriţă" din Iaşi, Maria, care e soră de cojocar [99]. Pentru pomenile „mişeilor" se aduceau din Braşov cumănace, al căror uz a fost apoi restrîns la călugări [100]. Am găsit şi un *potcapiceriu*, negustor [101].

Tabacii, tăbăcarii sau *pielarii* sînt de înfăţişat lîngă cojocari. Pomenirea lor e rară înaintea epocei de privilegii fanariote; am notat un singur tăbăcar moldovean, la Focşani, pînă la 1700 [102]. Săftianurile şi iufturile [103] pregătite de dînşii, trebuiau să întîmpine concurenţa Orientului, de o mare vechime şi de o fineţă inegalabilă.

Cojocarii apar ca o breaslă deosebită de a blănarilor [104]. Unii sînt simpli negustori [105], alţii îşi lucrează singuri marfa pe care o vînd. Se împart în cojocari „pîrv", sau de clasa întîi, „cojocari de cojoace proaste", şi „cîrpaci" [106], aceştia din urmă fiind pentru ţerani şi săteni şi satisfăcînd şi „obiceiul orăşanilor dă la oraş dă dau pre anu cojoace la vezetii şi la comişăi" [107]. Cel mai vechi cojocar cuprins în documente poartă numele unguresc de Suciu (Söcs), şi, anume e şoltuzul de Trotuş, Suciu Mihai, din 1590—1591 [108]. Episcopiile ca acea de Huşi, la 1623, îşi aveau cojocarii lor [109], ca şi domnia, care pe vremea lui Brîncoveanu lua „cojoace de rîs" de la dînşii, pentru sultanul însuşi [110]. Nu e de mirare că la 1662 era în Bucureşti un cojocar fiu de persan: „Cîrstea cojocariul, feciorul lui Dumitru Că-

---

[92] V. A. Urechià, *Ist. Rom.*, IV, pp. 404—405.

[93] *Studii şi doc.*, XXI (Moldova, 1829). V. *miţurcă, miţuşcă*, în *Herodotul românesc*, p. 533.

[94] Antonovici, *l.c.* (diată din 1800 a lui Constandin Şlicariul din Bîrlad).

[95] V. *Studii şi doc.*, VI, p. 213, no. 16 (Moldova, 1696): „şlic naramgiu cu sobol", şi altul „cu jder". V. şi *ibid.*, VII, p. 201 (Moldova, 1735—1736): „şlic cu sobol".

[96] *Ibid.*, XIV, p. 247 (Oltenia, 1693): „işlic cu samur".

[97] *Ibid.*, XI, p. 266, no. 7 (an. 1740).

[98] *Documente Callimachi*, II, p. 124 (an. 1763—1764).

[99] Revista „Ion Neculce", I, pp. 50—51.

[100] *Studii şi doc.*, X, p. 56, no. 1.

[101] Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1909, p. 210 (an. 1823).

[102] „Strătulat tăbăcar", *Studii şi doc.*, V, p. 95, no. 86. Contracte pentru piei pe la 1720 în Ardeal, *ibid.*, XIII, pp. 23—24, no. 34; pp. 25—26, no. 25—26, no. 38. Pielari în Bucureşti (sec. al XVIII-lea), [N. Iorga], *Inscripţii*, I, p. 353, no. 906. În Iaşi: 1740, Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1911, p. 243; 1816, Bibl. Ac. Rom., 201, XVIII.

[103] Revista „Ion Neculce", II, (şi pentru săftianuri de Diarbecr).

[104] *Studii şi doc.*, XVI, p. 379 (Moldova, 1721).

[105] V. *ibid.*, V, p. 347 (catastiful brîncovenesc; alături cu mătăsarii). V. şi *ibid.*, XIII, p. 3, no. 4 (preţuri de cojoace, caţaveice, plus o „cretinţă", o ie şi măhrămi).

[106] *Ibid.*, VI, p. 44, no. 109 (cisle 1748—1749).

[107] *Ibid.*, V, p. 362.

[108] *Ibid.*, VI, p. 263, no. 429. V. şi Dumitraşco Suciu, biv vel agă, ispravnic de Putna, *ibid.*, p. 263, no. 433.

[109] Melhisedec, *Cronica Huşului*, II, p. 54.

[110] Aricescu, *o.c.* p. 516.

zălbaşul"[111]. Îi găsim pînă după 1700 în oraşe — un Petriman cojocarul de Tîrgovişte pe la 1640[112] —, dar şi prin tîrguşoare şi sate[113].

Două bresle moldoveneşti, de o îndeletnicire în legătură cu acestea înfloresc, în veacul al XVII-lea, şi din cauza războaielor ce încă se poartă şi a unui comerţ care în curînd va fi distrus de năvala importului din Apus. La 1623, episcopia de Huşi îşi avea *curălarul*[114], precum pe la 1700 Deadiul curălarul era pe lîngă vlădica de Niceia, retras la mănăstirea [5] Burdujeni[115]. Pe la 1680, Iaşul adăpostia o breaslă întreagă, cu starostele ei, Nicolae[116]. Se ştie că ei aveau aici o biserică a lor[117], care trăieşte încă [6]. La Botoşani lucrau curălari în secolul al XVIII-lea[118], şi-i întîlnim pe alocurea şi prin sate[119].

Ei fac, pe lîngă curele ţintuite sau ţintate[120], şi bice, hamuri, „cu alămuri", „cu presin", cu paftale şi cu moţuri[121], guri de hamuri, friie, ceprăzării — de unde li se zice şi *ceprăzari*[122], asociaţi şi cu făcătorii de nasturi[123] —, zgărzi[124], şleauri, opritori de la hamuri[125], căpeţele.

Tălpălarii, şi ei cu biserică [7] la Iaşi[126], aveau înainte de 1682 ca staroste pe „Pătrachie", care vinde, în fiinţa urmaşului său în dregătorie, Gligoraşco, un loc lîngă casa starostelui de mişei, adecă de calici, în „mahalaua tălpălăriasci"[127].

---

[111] Academia Română, *Creşterea colecţilor*, an. 1914, p. 73.

[112] Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, VI, p. 210. Cf. Iorga, *Inscripţii*, I, p. 322, no. 785 (an. 1732).

[113] Zota cojocarul din Filipeşti, c. 1700, *Studii şi doc.*, X, p. 211, no. 16; Un sat Cojocarii din Vaslui, Ghibănescu, *o.c.*, VIII, p. 301 şi aiurea; Dan la Bucureşti în 1784, Arh. Statului [Bucureşti, mănăstirea] Stavropoleos, 13, 16. Unul la Hîrlău, c. 1800, Academia Română, *Creşterea colecţilor*, an. 1908, p. 100. Hristea în Bucureşti, 1803, Arh. Statului, *Condica domnească*, 52, fol. 347 v-o; 51, Atanase, Manole; *ibid.*, 50, fol. 166. Vo. (de la dl. Tuducescu). La Tîrgul Frumos, Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1909, I, p. 45.

[114] Melhisedec, *Cronica Huşului*, II, p. 54.

[115] „Care au fostu la Vlădica la Nichee", *Studii şi doc.*, X, p. 55, no. 46.

[116] „An. Ac. Rom.", XXXV, p. 346. Alţi curelari ceva mai vechi, se întîlnesc la 1661. Radul „Curărariu" la 1718 în Oltenia (*Studii şi doc.*, XIV, pp. 293—294, no. 12). La 1730 „Vlase starostia de curărari" în Iaşi.

[117] *Ibid.*, XV, pp. 177—178. V. şi *ibid.*, XXII, p. 23 (an. 1775); *Doc. economice şi financiare*, p. 220 (an. 1764). Gheorghe curălarul, la Focşani, Arh. Statului, [mănăstirea] Sf. Ioan din Focşani, 6, 10, 72 (comunicaţie a d-lui Iuliu Tuducescu).

[118] *Studii şi doc.*, XVII, p. 127, no. 25 (an. 1777).

[119] *Ibid.*, XIV, p. 101 (Oltenia).

[120] *Ibid.*, X, p. 224 (Bran, 1760).

[121] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 403 (1790, Muntenia); *Studii şi doc.*, XI, p. 267, no. 8; *Doc. economice şi financiare* p. 43 (an. 1764).

[122] *Studii şi doc.*, VI, p. 45, no. 109 (an. 1748—1749).

[123] Năsturari apar pe la 1700, *ibid.*, V, p. 74, no. 3.

[124] *Doc. Callimachi*, II, pp. 129—130 (an. 1763—1764).

[125] *Corespondenţa lui Aman*, p. 194, no. 91.

[126] *Ibid.*, XV, p. 183, şi urm. Privilegii pentru dînsa, V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VII, pp. 266—267.

[127] *Studii şi doc.*, V, p. 92, no. 72. V. şi Mane Tălpălarul, c. 1740, *ibid.*, VI, p. 253, no. 383. Simion sin Tălpălar la Botoşani, *ibid.*, VII, p. 23, no. 8. Ştefan Tălpălar la Iaşi, în 1789, Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1905, p. 116. V. şi *ibid.*, an. 1911, p. 247.

Șelarii sau *săhăidăcarii* își au tot atunci cea mai bogată clientelă de boieri războinici, mai ales în Moldova.

Încă din 1631 la Tîrgoviște, cu o populație străină, ungurească și săsească, rămasă catolică pînă tîrziu, un „Lemberi șelar" lucra pentru Domnie și boieri [128]. În 1779, la Botoșani Iacob Șălariul vindea o casă lui Ioniță Ciobotariul, ginerele lui Iordachi Săhăidăcariul [129]. La sfîrșitul secolului, Oltenia avea șelari și prin sate [130]. De la început, moda a fost cea turcească: șelele cu poclăzi [131], „cusute cu fir cu toate halaturile", pe lîngă „raftul greu cu presăn cu pohi" [132], șelele cu „grana și cu frău" [133], „cu sîrmă, cu rafturi turcești grele" [134]. Îndeosebi, era strălucit, la nunțile boierești, harnașamentul calului de mire, cu raftul lui de argint; în Moldova de sus, el costa, la 1777, 150 lei [135]. Săhăidăcarii adăugiau la lucrul de piele cusăturile cu fir de aur [136]. Moldova avea în secolul al XVIII-lea atît de buni meșteri în această ramură, încît îi trimetea și hanului [137], așa precum în vremea mai veche Ardealul săsesc inițiia țerile noastre în cunoașterea unor ramuri mai grele de meserii.

Anume meșteri lucrau „traistele, păturile, chingile" pentru caii lui Vodă [138].

Nu cunosc nici un caz în care încălțămintea să fi fost adusă pentru domn și pentru boieri de peste munți, în care sașii să fi trimes la Curțile noastre pe vreunul din excelenții lor *cizmari*. Numele cel mai vechi al meșteșugului e acela pe care i-l dau moldovenii și care e luat de la italienii veacului al XV-lea, întîii furnizori de încălțăminte: „ciubotari"; „cizmari" e după ungurește, și în Ardeal se zice chiar, și cu sufix unguresc: „cizmași" [139]. Numele de „scarpi" pare a fi și el vechi, și se recunoaște aceiași origine italiană, care nu poate fi atribuită altei epoce [140]. Alte nume, turcești, „cavafi", „papugii", „conduragii", vor veni mai tîrziu, ca și numele occidental de „pantofari".

Cizmăria țigănească n-o întîlnim decît în vreun caz izolat [141]; rasa n-avea gust pentru așa ceva. Încălțămintea nu se făcea în casă. Pînă și

---

[128] *Arhiva istorică*, I, p. 22, no. 34.

[129] Academia Română, *Creșterea colecțiilor*, an. 1908, p. 89.

[130] *Studii și doc.*, XIV, p. 240: „Cârstea Șelariul" (an. 1684). Șelărițe, *ibid.*, XII, p. 146, no. 298 (Ardeal, 1803).

[131] *Ibid.*, VII, p. 213, no. 26.

[132] *Ibid.*, p. 196 (Moldova, 1735—1736).

[133] *Arhiva Istorică*, I, p. 139, no. 120 (Muntenia, 1620).

[134] *Studii și doc.*, VII, p. 179 (Moldova, 1678).

[135] *Ibid.*, p. 152, no. 5.

[136] V. *Herodotul românesc*, p. 382. Cf. *Studii și doc.*, VI, p. 45, no. 109 (Moldova, 1748—1749).

[137] „Săhăidăcar ce merge la Hanul", *Documentele Callimachi*, II, p. 119 (an. 1763—1764).

[138] Aricescu, *l.c.*, p. 443.

[139] *Studii și doc.*, XII, p. 214, no. 2 (Făgăraș, 1781). Între ciubotari și cizmari era o deosebire, arătată prin alcătuirea de bresle separate în Moldova, la 1721, *ibid.*, XVI, p. 379.

[140] V. „scarpe de tot soiul", „Revista Istorică", VII, p. 148 (an. 1840). Scarpii puteau fi însă de stofă: astfel „scarpii de dimie" din Moldova, la 1824 (*Studii și doc.*, XXI, p. 203).

[141] La 1781 în Moldova Mihalachi ciobotariul țiganul, *ibid.*, XVI, p. 378, no. 118.

pentru slugi, mocanii luați în serviciu de Vodă Brîncoveanu [142], „magopița", bucătăreasa, unei mănăstiri din Moldova [143], se comandau afară ciubotele și cizmele. Frumoasele cizme de modă ungurească și polonă, papucii turcești fără călcîi, de piele galbenă, se lucrau afară, de meșteri liberi. În Țara Românească îi găsim și prin județe: un Zlate, cu nume „sîrbesc", desigur, din mahalaua sîrbilor, la Tîrgoviște, un Andrei cizmarul la Pitești [144].

Un bulgar care venea de peste Dunăre la Bucureștii lui Mircea Ciobanul [8] ca să isprăvească apoi ca Sfîntul Nicolae cel nou al Balcanilor, spune în notele despre viața sa că a adus în capitala munteană, unde hainele bogate împodobiau o strălucită Curte, plină și de atîția greci în jurul Doamnei Chiajna, luxoasa fiică a lui Petru Rareș, cunoștiința acestui meșteșug nou [145].

La Iași era o întreagă „uliță ciubotărească" [146] în secolul al XVII-lea, care e, mai tîrziu, numită: Ulița Cizmăriei sau simplu: Cizmăria [147]. Meșterii, afară de armeni ca Iacov de lîngă Curălari în 1735 [148], sînt strînși cu atelierele lor lîngă puternica zidire de la începutul acestui veac care era mănăstirea [9] lui Vodă Barnovschi. Unii erau, ca și Zlate, străini, sîrbi (= bulgari), meșteșugurile bizantine fiind mai bine păstrate în viața, rămasă încă orășenească, a Balcanilor. Astfel, acel „Dumitrașco Caba, feciorul lui Stoian Sîrbul", care, cu ginerele său, un străin botezat, fost turc sau armean, Constandin Botezatul, și cu fiica, Măria, vinde un loc, așezat într-un colț de meșteșugari, căci, de o parte, stă Apostol Blănarul și, de alta, un Dumitrașco Băbăverdea, probabil cu asemenea ocupații. Cumpărătorul e un zlătar, Constantin, iar marturi Sava și Ienachi zlătarii, precum și Mihai ungurul, croitor, deci încă un străin. Tovărășie de viață care-și află corespondentul în principatul vecin, unde, la 1727, niște vin e cumpărat de „Iancul cizmariul ot Brăncoveni", moșia lui Constantin Vodă, și „Costandin croitoriul" din același sat [149].

Plapoma, obialul „cu flori de hir", încep a se face la meșteri anume, după datina grecească, și la 1630, în București erau acum doi *plăpumari*, Dima și Crăste [150].

După meseriile îmbrăcăminții si încălțăminții, ale metalurgiei, începură a înflori în veacul al XVII-lea pentru ca în al XVIII-lea concurența co-

---

[142] „S'au dat la 20 de mocani pentru ipîngele și pentru cizme", Aricescu, *l.c.*, p. 104.

[143] „Pe un băibărac și o pereche cibote magopiții", „Buletinul Comisiei Istorice", I, p. 251 (an. 1743).

[144] *Arhiva Istorică*, I, p. 8; Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, p. 210.

[145] Comunicație a d-lui Șt. Ciobanu la Academia Română, mai 1926. *[Știri din lumea slavă asupra românilor din veacul al XVI-lea]*, în „Analele Academiei Române. Dezbateri", XLVI, p. 100.

[146] *Uricariul*, VII, p. 10 (an. 1666); *Studii și doc.*, VI, p. 158, no. 14 (an. 1672); XXIII, p. 24 (an. 1775); VII, p. 86, no. 44 (an. 1823). La Roman „ulița lui Borșu sau ciubotărească" (Melhisedec, *Cronica Romanului*, II, p. 49). La Bîrlad, „ulița cizmăriei, între Tanasă Ciobotaru și între Anton Ciobotaru" (Antonovici, *Doc. Bîrlădene*, II, p. 121, no. 36).

[147] Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, p. 331.

[148] Bibl. Ac. Rom., 226, LXXXIX.

[149] *Studii și doc.*, XIV, pp. 273—274, no. 42.

[150] Bianu, *Documente*, p. 172, no. 188; Cf. „Buletinul Comisiei Istorice", IV, p. 69 (Moldova, 1734).

merțului apusean, favorizat prin tratate și ajutat în Principate de intermediari scutiți de dăjdi și ocrotiți de consuli, să le oprească în dezvoltarea lor.

Lucrul țigănesc, mai ales, continua a da tot felul de unelte de casă din fier, de fierotii [151], din schijă și din aramă ori alamă: cazane, ceaune, chei, cuie, „piroae" sau „piroane" [152], bărzi, topoare, linguri de dulceață, sahane, tigăi, tipsii, căldări și căldărușe (și pentru rufe) [153], gratii, grătare, podușți de fier [154], cuțite, cuțitoaie [155], cuțitașe, pirostii, frigări și rîșnițe de cafea, felinare de trăsuri, lighene (și „lighinuri"), săfertașe („safertiasuri"), sfeșnice, tiaruri, blide de cositor și de tumbac [156], piulițe și piluge (pisăloage), sau „măiugi de hier de pisat sare, de cinci ligre de her" [157], „pente", balamale, obezi, zăbale [158], „her și oțele de moară" [159], „cuetori, brânci și alte legături de her la case" [160], lacăte, lanțuri de car, „sfredele de roate" [161], „tămîierniță de aramă" [162], scări de șea [163], „cîrcei de fier", „șini de fier pentru roate", „cercuri de fier de buți", „bleauri de fier", „scări de raft" [164], cinzeci", pîlnii, calofire [165], maiuri de fier, vătrae, „coși de hier", „lanțuri de cal" [166], sape, fiară de plug [167] — „un plug cu fiare și cu douăzeci și patru de boi" se întîlnește în Țara Românească încă de la 1557 [168], „dimerlii de măsurat pâine" [169], „herestrae" [170], blide și talgere de plumb [171].

Lucrează țigani robi, și avem tocmeala, din 1622, a fiului lui Vreameș, care, vînzîndu-se unui negustor din Tîrgoviște, „ca țigan de moșie și de strămoșie", drept un cal și 600 de bani, ca să scape de turcul ce-i „cade

---

[151] *Corespondența lui Aman*, p. 133, no. 294 (Craiova, 1831).
[152] *Ibid.*, p. 127, no. 285 (Oltenia, 1830).
[153] *Studii și doc.*, VII, p. 356 (an. 1812); XIV, p. 267, no. XXXII, (c. 1710—1720), tipsii de aramă.
[154] *Ibid.*, XXI, p. 417 (an. 1828).
[155] *Ibid.*, VII, p. 262, no. 198 (Moldova, 1827).
[156] *Ibid.*, p. 234 (Moldova, 1784).
[157] *Ibid.*, XIV, p. 309, no. 48 (Oltenia, c. 1760). V. și „piulița de tuciu, cu pisălogul ei", „An. Ac. Rom.", XXXIV, p. 89 (Buzău, 1831).
[158] *Ibid.*, XXVIII, p. 209 (Ardeal, an. 1795).
[159] „Buletinul Comisiei Istorice", I, p. 239 (Moldova, 1743).
[160] *Studii și doc.*, XIV, p. 57 (mănăstirea Hurezi, 1738); *Doc. Tudor*, p. 148: „broaște de la ușile casălor de sus".
[161] *Ibid.*, *[Studii și documente!]* XIV, p. 57 *(ibid.)*.
[162] *Ibid.*, XII, p. 146, no. 198 (Ardeal, 1803).
[163] Și „o zăbală olăcheasca", *ibid.*, XXI, p. 373 (Moldova, 1829).
[164] *Ibid.*, p. 428 (Moldova, an. 1828).
[165] *Doc. Tudor*, p. 343, no. 481 (an. 1830).
[166] *Studii și doc.*, XIV, p. 276, no. 45 (Oltenia, c. 1730).
[167] *Ibid.*, p. 57 (mănăstirea Hurezi); VII, p. 213, no. 26 (Moldova, 1696: „păreachi de hiară de plug"); p. 356 („păreachi heară dă cai").
[168] *Arhiva istorică*, I, p. 40, no. 44.
[169] *Studii și doc.*, XXI, p. 427 (an. 1828).
[170] *Ibid.*, XIV, p. 57 (și „lanț de hânteu").
[171] *Uricariul*, XI, p. 120 (Moldova, 1745). Mai vezi *Studii și doc.*, VII, p. 262, no. 198 (Moldova, 1827); XIV, p. 48, no. 40 (Oltenia, c. 1730); XXIII, p. 337, (Moldova, 1830); frigare de cafea; „Analele Academiei Române", XXXIV, p. 57; XXXV, p. 80 (an. 1821); *Documentele Tudor*, p. 148; *Corespondența lui Aman*, p. 57, no. 138, p. 98; p. 194, no. 91; *Arh. ist.*, I, p. 64, no. 71 (Moldova, c. 1690); „Buletinul Comisiei Istorice", IV, p. 72 (Moldova, 1734); *Herodotul românesc*, p. 12 („grătar de fier"); *Uricariul*, XI, p. 219 (Moldova, 1711: „căldări mari de rachiu"); *Doc. economice și financiare*, p. 149 (an. 1825—1826): „gratiile de her ce din poruncă s-au făcut și s-au trimis la Iași"; p. 129 (an. 1822: „obezi și altele la temniță").

asupră", mai cere: „hier, 20 oca derept 300 de bani de mi-am făcut ciocane şi o păreachie de foi derept un galben" [172]. Numele cel vechi e acela de *faur* [173] (de unde „a făuri"), apoi cel de fierar, „herar" [174], de „meşter de fier" [175]. Se deosebesc însă *lăcătuşii*, răspîndiţi şi prin tîrguşoare, prin sate chiar [176] şi *potcovarii* (se vorbeşte şi de o „potcovăriţă") [177], între cari cel domnesc în Moldova, la 1733 [178]. Un preot din Ardeal, notar şi patron, „paronuş" al bisericii din Ludişor, poartă, la 1786, numele de Iacov Lăcătuşul [179].

Odată la 1700, lucrează la munteni „Hanăş lăcătuşul de acii de la Braşov" [180]. Cuţitari anume se află numai acolo [181]. Uneori li se dădea meşterilor materialul de către client. Astfel în socotelile lui Vodă Brîncoveanu figurează această însemnare: „2 cară cu procoane... la fierul ce s-au blehuit şi s-au cercuit carăta şi s-au potcovit boii şi s'au făcut barde, cuţitoaie, topoară" [182].

Căldărarii aveau un rol aparte. Puteau fi ţigani, ca simplii meşteri fierari, [c]ei cari lucrau cu aramă. Încă din 1612 găsim la Tîrgovişte pe căldărarii robi Cracea şi Stan [183]. Iaşul avea la 1709 pe un Burcă ţiganul căldărar [184]. Dar capitala Moldovei număra înainte şi după 1700 o sumă de căldărari liberi, români de bună samă [185], cari-şi aveau prăvăliile [186], pe aiurea; alţii posedau proprietăţi şi vindeau vin din viile lor [187]. Catastiful brîncovenesc arată că supt vătaful de căldărari erau la tîrguri: căldărari, domneşti, boiereşti, călugăreşti, alţii ca seimeni, cazaci, talpoşi, străini, „cu marfă căldărărească", toţi dînd dajde pe „samsană şi car" şi datorind a

---

[172] *Arh. istorică*, I, p. 128, no. 187.

[173] Necolai Faor (sec. al XVIII-lea), „Buletinul Comisiei Istorice", IV, p. 40; „ţigan faur de fier", *ibid.*, p. 68 (Moldova, 1734).

[174] Herari, Melhisedec, *Cronica Huşului*, I, p. 305 (an. 1768), p. 387 (an. 1795); *Documente financiare şi economice*, p. 40 (an. 1764).

[175] „La 2 ţigani, meşteri de fier ce s-au trimis la Măria Sa Hanu", *Documente Callimachi*, II, p. 119 (an. 1763—1764); *Studii şi doc.*, XVI, p. 224 (Galaţi, sec. al XVII-lea: „Dima heraru").

[176] *Studii şi doc.*, VI, p. 45, no. 109 (Moldova, 1748—1749); XIV, p. 97, no. 105 (mănăstirea Hurezi, 1780); p. 123 (Oltenia, 1785); p. 128 (Oltenia, c. 1790: ereditari); Iorga, *Inscripţii*, I, p. 320, no. 378 (an. 1795); *Doc. Văii Teleajenului*, pp. 36—37, no. 31 (an. 1814).

[177] *Studii şi doc.*, VII, p. 298, no. 52 (Iaşi, 1704: „Ion Viardeş potcovariul"); XV, p. 241, no. 639 (Vălenii de Munte, c. 1828: „Voica potcovăriţa").

[178] Postolachi, Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1908, p. 79.

[179] *Ibid.*, [Studii şi documente!], XIII, p. 126, no. 406; p. 127, no. 409; *Arh. istorică*, I, p. 64, no. 71 (Moldova, c. 1690): „tocuri de talgire".

[180] *Studii şi doc.*, X, p. 38, no. 7.

[181] *Ibid.*, pp. 236—237, no. 260. De acolo se trimet, de către boierul expatriat Nicolae Ruset, în Moldova „prăjitori de cafea", *ibid.*, V, pp. 56—57.

[182] Aricescu, *l.c.*, p. 400.

[183] *Arhiva Istorică*, I, p. 128, no. 187.

[184] Melhisedec, *Cron. Huşului*, I, pp. 257—258.

[185] *An. Ac. Rom.*, XXXV, p. 346 (Iaşi, 1682); *Studii şi doc.*, VII, p. 324 (Iaşi, 1701); V. p. 74, no. 3 (Iaşi, sec. al XVIII-lea), revista „Ioan Neculce", II, p. 287 (Iaşi, 1713). V. şi Nicolae Sima căldărarul, în 1807, Bibl. Ac. Rom., 60, V.

[186] *Ibid. [Studii şi documente!]*, VI, p. 267 (Iaşi, c. 1740): „căldărarii cu dugheană de lucrul căldărării".

[187] *Ibid.*, V, p. 490, no. 41, c. 1700: „Ivan căldărarul" muntean; X, pp. 40—41, no. 9 (Braşov, c. 1700).

drege vasele Curții [188]. Mănăstirile întrebuințau căldărari tocmiți cu contract, cari primiau arama cu patru parale ocaua și fierul și erau plătiți cu mertic legume și vin, primind o arvună și plata de 14 parale ocaua. Ei fabricau linguri, fier de țevi, foarfeci, funduleţe, „țiție", ciocane, cleşti, „carmacuri", „maxildare", „cotale", „șorăpuri" (șuruburi), „cauce cu coadă", „nicovale", „còpii" *, „tipare de aramă" și „alte măruntaie" [189].

În acest timp se aduce de aiurea numai acel „hier alb" de care vorbește documentul lui Ștefan cel Mare citat mai sus [190]. Cu el se lucrează în 1707 la Mitropolia Bălgradului [191], și în 1656 moldovenii îl aduceau din Ardeal pentru o mănăstire domnească [192]. Cel dintîi tinichigiu ce cunosc e Stan din București, la 1669 [193]. Tot de importație par a fi obiectele de „aciuae", de „cioaie" [194].

Cele mai vechi clopote, ca la Cozia [195], sînt turnate în Ardeal [10]; secolul al XVII-lea le aduce din Danzig-Gdansk, Danțca noastră [196]. Odată, într-un tîrziu, clopotul pentru mănăstirea Sf. Pavel de la Athos, neputîndu-se face la Sibiu, e comandat la Viena [197]. *Clopotari* de țară nu arată să fi fost pînă foarte tîrziu după această epocă, dar se putea aduce temporar un meșter din alte părți. Astfel pare că e vorba de fabricarea la noi a unui clopot brîncovenesc în această mențiune din socotelile Domnului pe atît de pios, pe cît de bogat: „360 taleri s'au dat la Neamțul clopotarul pentru un clopot ce s-au făcut la biserica domnească de la Tîrgoviște" [198].

Nici o breaslă decît a blănarilor nu stătea alături ca bogăție și însemnătate cu a *argintarilor*, cărora pe urmă li s'a zis cu un nume turcesc „cuiungii".

Urmînd exemplul înaintașilor saşi din Ardeal, ca Luca argintarul, chemat de Lăpușneanu [199], ei „ferecau" cu argint și aur. Putea fi „ferecată" o evanghelie, o cruce, dar și o sabie, ca în Țara Românească la 1557 [200]. Doi ani mai tîrziu, pentru îmbrăcarea cu argint a unor moaște se face această socoteală în Moldova: „92 aspri argint: 50 lemnul crucii, 50 pietrele, mărgăritarele, 9 ughi aurul de poleit, 32 zloți facerea lucrului"; iscălește meșterul care e popa Nichifor, probabil un călugăr, un ieromonah [201]. La biserica din Brusturi, boierul Șarpe dă următoarele odoare: sfeșnic de 16 măsuri argint, pahar de argint, patrahir cu fir, icoane și mărgăritare,

---

188 *Ibid.*, V, p. 357.
189 *Studii și doc.*, IX (an. 1757).
190 V. mai sus. În traducerea lui I. Bogdan e numai: „fier".
191 *Studii și doc.*, XIII, p. 96, no. 268.
192 „Hier albu care este de triaba mănăstirei a Mării Salę lui Vodă", *Studii și doc.*, X, p. 31 (Ocna).
193 Academia Română, *Creșterea colecțiilor*, an. 1914, p. 73.
194 Revista *Ion Neculce*, II; *Studii și doc.*, XIV, p. 57 (mănăstirea Hurezi, 1738).
195 Inscripția la Hasdeu, *Istoria critică*.
196 Iorga, *Inscripții*, I, passim.
197 „An. Ac. Rom., lit.", XXIX, p. 13.
198 Aricescu, *l.c.*, p. 661.
199 Hurmuzaki, XI, p. 804. Un vas de argint din Brașov pentru acest domn, *ibid.*, p. 800.
200 *Arhiva istorică*, I, p. 40, no. 44. Cf. *Studii și doc.*, XV, p. 129, no. 356, și *Herodotul românesc*, pp. 43, 237.
201 „An. Ac. Rom.", XXXIV, p. 464.
* [copăi?]

pe lîngă veşmintele de urşinic cu aur[202]. Se lucrează de ei „sponce de argint“[203], nasturi de mărgăritare cu căşute de aur[204], „căpetare cu sîrmă şi cu mărgăritar şi cu 6 poctale de aur şi 12 diamanturi în poctale şi 5 rubinuri cu cuiburi între poctale“[205].

Români de obicei — am găsit un singur ţigan „zlătar“ în Moldova anului 1744[206], dar acela pare să fie un „aurar“, culegător de aur în rîuri —, ei făceau domniei şi boierilor tot felul de lucruri de artă din metalul scump care era încredinţat îndemănării şi gustului lor. Calul făgăduit de Matei Basarab „craiului“ ardelean Gheorghe Rákóczy I-iu, are „scările de argint şi abăioară de sîrmă“[207]. Pentru a doua jumătate a veacului avem nume de zlătari ieşeni: Chira din 1669[208], Calodin de pe acelaşi timp[209], Crîstea, care în 1662 avea un fiu la alt meşteşug, acela al băibărăcarilor[210]. Bogatul Vasăiu zlătarul din Tîrgovişte vinde la 1680 patru prăvălii boierului Apostol Catargiu[211]. Dar încă înainte de sfîrşitul veacului importul din Ardeal scade veniturile acestor iscusiţi meşteri, răpede ajunşi la bogăţie: la 1678 se purtau „brăţări de Dansca“ şi se întrebuinţau la bucătăriile celor mari „piuliţe de Braşău poleite pe dinăuntru“[212].

În legătură cu zlătăria era şi *bănăria*[213]. Istrate Vodă Dabija, în dorinţa şi nevoia lui de a plăti ostaşii colaboraţiei militare, oricît de modeste, cerute de turci, puse ca la Suceava să i se bată monedă falşă suedeză, *şalăii* (după schillingi)[214], precum şi unii bani purtînd numele şi chipul său. Însă bănarul şef fu Ienachi zlătarul, fiul lui Gheorghe zlătarul, cu care Vodă avu apoi un proces, cerîndu-i o despăgubire de o mie de lei, aşa încît Ienachi trebui să-şi puie chezaşi nu mai puţin de treizeci de negustori şi boierinaşi[215]. Un alt document, din 1676, arată „cum au fost pus Dabija Vodă pre Ghine ispravnic la bănărie“[216]. Doi ani mai tîrziu, un „Iorga zăt bănari“ pare să arăte legătura de familie cu unul din cei de mai sus[217].

---

[202] Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, I, p. 260. Pentru averea în juvaiere a lui Petru Şchiopul v. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, I; Hurmuzaki, XI, şi comunicaţia mea despre foaia de zestre, din 1587, a Mariei, fiica lui Petru Vodă, în „An. Ac. Rom.“, an. 1926 [11].

[203] *Arhiva Istorică*, I, p. 63, no. 71.

[204] *Studii şi doc.*, XIV, p. 243, no. 8 (Oltenia, 1691).

[205] „Buletinul Comisiei Istorice“, II, p. 211 (Moldova, 1711).

[206] *Ibid.*, IV, pp. 80—81, no. 35.

[207] *Studii şi doc.*, IV, p. 27.

[208] *Arhiva istorică*, I, p. 136, no. 198.

[209] *Studii şi doc.*, VII, p. 103, no. 5. E în ceartă cu un negustor, şi în act e martor şi un „schimbătoriu“ de bani, un zaraf.

[210] *Ibid.*, XI, p. 92, no. 200. Cf. şi revista „Ion Neculce“, I, p. 99 (Iaşi, 1726). Şi un sat în Putna, Zlătari, *Studii şi doc.*, VI, p. 262, no. 126.

[211] Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, IX, p. 233.

[212] *Studii şi doc.*, VII, p. 175.

[213] Ion Bănariul biv Vel Căpitan în 1737, Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1907, p. 220.

[214] V. studiul d-lui C. Moisil [12] asupra acestor bănari. Şi la Rodna, posesiunea moldovenească, în Ardeal, se băteau bani falşi, supt Ilie [13], fiul lui Petru Rareş, Hurmuzaki, XV, p. 483, no. DCCCXCVII.

[215] *Studii şi doc.*, III, p. 20.

[216] Antonovici, *Doc. bîrlădene*, III, p. 258.

[217] *Studii şi doc.*, VII, p. 185.

O meserie care, în acest timp de lux, trebuia să culeagă multe comenzi era a *caretaşilor* (numele e mai nou) [218]. Cel mai vechi nume de vehicul e acela de: car; în Ţara Românească la 1557 el avea cinci telegari [219]. Pe atunci carăle se cereau de domni în Ardeal, ca supt fiii lui Rareş şi supt Lăpuşneanu [220].

Meşterii întrebuinţau uneori şi ţigani. Astfel, la 1719 unul, fiu al zlătarului Bărgău, e arătat ca „ţigan domnescu, trebuitoriu Curţii domneşti, carili lucriază la bolduri de rădvănuri domneşti" — rădvanul era marea trăsură de paradă cu şase cai, ca şi „cuhnea" [221] — „şi la cocii" — acelaşi lucru ca şi „cuhnea"; avem şi „cocieri gospod", cu vătaful lor [222] —, „ce să fac pentru treaba Măriilor Sale Hanilor şi altor Agi şi spoeşte hiările" [223]. Cociile erau „spănzurate în curăle" [224]. Dacă mai vechi decît orice trăsură era leagănul tras de telegari [225], Vodă mai avea pe la 1700 „carăte domneşti", „cară domneşti" [226], asemenea cu acelea care pe la 1580 duceau tributul la Constantinopol [227]. Din Ardeal li se trimeteau hintee [228]. Odată se vorbeşte de o „camără cu 6 telegari bătută cu bulgariu de Mosc" [229]. Erau şi leftice, făcute de *lefticari* [230]. Sănii, şi anume de os, le întrebuinţa, spune Ureche, în Iaşul de pe la 1580, Iancu Vodă [15] Sasul [231]. Pe vremea lui Vasile Lupu [16] însă carătele se ivesc, aduse din Polonia, unde, la Liov, domnul trimete pentru acest scop pe marele comis şi pe Ioan Robuleţco, şoltuzul de Cernăuţi [232]. Brîncoveanu-şi avea carătaşul la Braşov, şi Şerban Greceanu se servia de o „căruţă nemţească" [233], dar în aceiaşi vreme în ţară se făceau cocii pentru turci [234].

---

[218] V. şi *Documentele Callimachi*, II, p. 124 (an. 1763—1764). „Caretaşul gospod", către 1760 (plata 5 lei pe lună, în Moldova), *Studii şi doc.*, XXII, p. 133. V. şi V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, XIII, p. 360, nota (an. 1822). Rotari şi fierari, *ibid.*, p. 569, no. MLIII.

[219] *Arhiva Istorică*, I, p. 40, no. 44.

[220] Hurmuzaki, XV, p. 489, no. DCCCCVIII. Cf. *ibid.*, XI, pp. 801, 802. Roate de fier de acolo, *ibid.*, p. 794. Cărată cu bogasie pentru Alexandru Vodă, *ibid.*, p. 793. Cu postav de Lund, *ibid.*, XV, p. 496, no. DCCCCIX. Cf. pp. 527—528, [no.] DCCCCLXVII, no. DCCCCLXV. Pentru Petru Şchiopul, *ibid.*, p. 601, no. MCXX.

[221] „Buletinul Comisiei Istorice", IV, p. 68 (an. 1734). V. mai tîrziu „rădvan cu căfasuri ferecate şi spănzurat în curăle", *Doc. economice şi financiare*, p. 37 (an. 1764). „Răzvan, 6 telegari şi cuhni bătută cu pulgariu cu 6 cai telegari", *Studii şi doc.*, VII, p. 192 (Moldova, 1730).

[222] „Ioan vătavul de cocieri gospod", *Studii şi doc.*, VI, p. 61, no. 23 (an. 1719). Cf. „Mihăilă, vătaf de cărăuşi", Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, III, p. 63.

[223] *Studii şi doc.*, XI, p. 94, no. 219.

[224] *Doc. Callimachi*, II, p. 111 (an. 1763—1764).

[225] „Leagăn cu telegari", *Studii şi doc.*, V, p. 298, no. 23 (Muntenia, 1642).

[226] „Cinci carăte domneşti", *ibid.*, VI, p. 313, no. 707.

[227] Hurmuzaki, XI: călătoria lui Bongars [14].

[228] *Studii şi doc.*, XII, p. 98, no. 186 (Ardeal, 1778); „2 hănteae cumpărate cu florinţi 360", *Studii şi doc.*, XIV, p. 57 (mănăstirea Hurezi, 1738). Pocliturile se făceau deosebit, de *poclitari*, „Revista Istorică", X, p. 121 (an. 1778).

[229] *Studii şi doc.*, VII, p. 196 (Moldova, 1735—1736).

[230] „Leftică cu hamurii bulgariu, 250 lei", *Studii şi doc.*, VII, p. 152, no. 5 (Dorohoi, 1773); *ibid.*, p. 225, no. 69 (Moldova, 1773). Iacob lefticariul din Botoşani, *ibid.*, VII, p. 127, no. 25; p. 130, no. 38 (an. 1777, 1783).

[231] Cronica lui Ureche [*Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie P. P. Panaitescu, 1955, p. 200].

[232] *Studii şi doc.*, V, p. 120, no. 13.

[233] *Ibid.*, X, pp. 84—85, 86—87, n-le 3—4 (an. 1708).

[234] „La Vel Pitar de au făcut cucia Vizirului şi alte patru cucii", Aricescu, *l.c.*, p. 15.

Cîteva meşteşuguri mai mărunte înainte de a trece la acelea, aşa de importante, care sînt legate de zidărie.

Din cele pentru război, care vor dispărea odată cu fiinţa unei oştiri de luptă în ţerile noastre, Ştefan [17], fiul lui Alexandru cel Bun, chema la dînsul din Braşov, în 1435—1447, pe Hanea Arcaşul [235]. În Moldova o breaslă era ocupată cu fabricarea „arcelor încujbate" şi „încordate" [236]: *arcarii*. Odată Ardealul furniza arce lui Lăpuşneanu [237]. Ei aveau în Iaşi o întreagă stradă; se zicea la 1701: „pe Podul Vechiu, în arcari" [238]. Săbiile, simple şi „ferecate" [239], erau făcute de *cordari* sau *săbieri*, ca aceia cari făceau săbii „ferecate" în Suceava la 1655 [240]. La 1519 Ştefan cel Tînăr [18] dădea satul Cordăreni, care venia de la „fiica lui Andreica cordar" [241]. Între săbieri erau şi ţigani, ca Ghiorghiţos săbierul de pe la 1700 [242]. Dar cu vremea săbii străine, orientale, pătrunseră: la 1780 găsim o „sabie bună căzălbăşească", adecă persană [243].

Sulițele, pîrlite la vîrf, — se zice şi „lance de suliţă" [244] — *zalele*, *pavezele* sau *pavețele*, *platoşele* [245], erau datorite ţiganilor armurieri. Trebuie să fi fost şi un fabricant de buzdugane, de măciuci şi „măciuciţe" [246]. Iar *băltăgarii* lucrau baltagele [247]. Pentru coifuri, erau *coifănari* [248]. Găsim în 1655 un fecior de *selitrar*, care pregătia sălitra, şi mult mai tîrziu un *prăvar*, pregătind praful de puşcă [249].

Pentru negoţul vinului se crease încă din secolul al XVI-lea o întreagă industrie. Doamna Marghita, a lui Simion Vodă Movilă [19], scutia la începutul veacului al XVII-lea pe şase *butnari* şi doi *puntaşi* din Piatra Neamţului de orice angării şi de birul talerului [250]. La Nicoreşti, în 1693, butnarii aveau un chehaie [251]. Tot aşa va fi fost şi la Odobeşti, poate şi la Cotnari. O socoteală de cisle deosebeşte pe „butnariul ce faci buţi noi sau burii" şi pe simplul „butnariu legătoriu" [252]. N-avem despre *dogarii* munteni decît ştiri din secolul al XVIII-lea.

---

[235] Bogdan, *Relaţiile Braşovului cu Moldova, [Documente moldoveneşti din secolul al XV-lea şi al XVI-lea în arhivul Braşovului*, Bucureşti, 1905], p. 16.

[236] *Herodotul românesc*, pp. 143, 383.

[237] Hurmuzaki, XI, p. 800.

[238] Revista „Ion Neculce", III, p. 91; *Studii şi doc.*, VII, p. 105, no. 11.

[239] V. şi „fărcuşul săbiei", în *Herodotul românesc*, p. 172.

[240] Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1906, p. 99.

[241] *Arhiva Istorică*, I, p. 86.

[242] *Studii şi doc.*, XVI, p. 318, no. 58 (an. 1724); V. şi *ibid.*, VI, p. 45 no. 109 (an. 1748—1749).

[243] *Ibid.*, VII, p. 233, no. 103.

[244] *Herodotul românesc*, p. 18. V. descrierea în *Acte şi fragmente*, I, partea II, în 1663, a unei oşti româneşti înarmate cu asemenea suliţi. „Sulițe arse la vîrf" în *Herodotul românesc*, p. 384.

[245] *Herodotul românesc*, pp. 51, 137, 260, 309, 382, 388.

[246] *Ibid.*, p. 81.

[247] Ieremia Străchinuţă Băltăgarul, revista „Ion Neculce", IV, p. 17.

[248] Baciul Coifănar în Muntenia la 1672, *Studii şi doc.*, X, pp. 338—339.

[249] Liţu Prăvari, *ibid.*, XII, p. 200, no. 36 (Făgăraş, 1809).

[250] *Arhiva Istorică*, I, p. 70, no. 82.

[251] *Studii şi doc.*, V, p. 224, no. 55.

[252] *Ibid.*, VI, p. 45, no. 109 (Moldova, 1748—1749). Vasile vătaf de butnari, la Iaşi, 1706, Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1912, p. 153.

Moldova are *făclieri* pe la 1680 pe Ursul [253], Alexandru, Ursan [254], la Iaşi, pe Pălade la Focşani, pe Andrei din Bălteni [255]. La Bucureşti Brîncoveanu întreţine *lumînărăria* lui, cu lumînărari cari o ieau în arendă şi pot fi despăgubiţi pentru ce au dat mai mult, ca Hagi Vasile, Mihul, Sterie [256].

Năvodarii de ţară aveau concurenţi, în Ardeal, pe vremea lui Lăpuşneanu [257]. Un *funar* apare la 1723 în Botoşani [258].

Pentru trecerea apelor cu *dubasul* erau *dubăsarii*, de la cari numele unui tîrg pe Nistru [259].

Lemnarii aveau un rol întins, dar modest. „Broscaşii" şi „bărdaşii" sînt înscrişi deosebit de cislă [260]. „Ei fac sicrie sau secrie (şi pentru scrisori [261]), sicrinuri [262], săcrieşe, lăzi (şi zugrăvite), scatulci, în care intră clondire în toc de piele, altele „legate cu fer" [263], etc. Uneori, bogaţi, ei pot vinde vii, ca Arsănie lemnarul din Iaşi, la 1742 [264]. „Mesele de pin case şi cu scaunele lor" apar pe acest timp, lîngă paturi, laviţe, dulapuri [265]. Sînt şi „lemnari meşteri la Curte" în Ţara Românească pe vremea lui Constantin Brîncoveanu [266]. Astfel teslarul devenia un fel de arhitect unit cu un antreprenor.

În Ţara Românească „meşterii de lemn" aveau plăţi ca acelea ce se arată în 1673 la zidirea schitului Fedeleşcioiu [20]: „unuia lei 5 pol, altuia lei 6 şi iar la altul ughi 5, iar la altul lei 3" [267].

Alexandru Lăpuşneanu, negustor îndrăzneţ înnoitor în industrie, chemase doi oameni din Săcele ca să-i facă un fierăstrău în ţară: „erectum molam serrariam" [268]. Vodă avea în Moldova „teslari gospod" [269]. *Teslăria*,

---

253 „An. Ac. Rom.", XXXV, pp. 345—346. V. şi revista „Ion Neculce", II, p. 287.

254 *Studii şi doc.*, VII, p. 60, no. 10 (an. 1693). La 1809 Necula făclier din Iaşi, Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1911, p. 254.

255 *Studii şi doc.*, XI, p. 53, no. 28 (1681).

256 Aricescu, *l. c.*, pp. 86, 217, 321, 432. La 1831 încă Vîlcea lumînărarul din Buzău, Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1912, p. 233.

257 Hurmuzaki, XI, pp. 795, 796 (an. 1556).

258 *Studii şi doc.*, VII, p. 121, XII, 1.

259 Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1908, p. 82 [tîrgul Dubăsari, judeţul Lăpuşna].

260 *Studii şi doc.*, VI, p. 45, no. 109.

261 *Ibid.*, XVI, p. 192, no. 37 (Moldova, 1653).

262 Cf. *Corespondenţa lui Aman*, p. 195, no. 92; *Doc. Tudor*, p. 148; *Studii şi doc.*, VII, p. 192 (Moldova, 1730); p. 196 (1735—1736). Dar „sipet mare de Lipsca, turcesc", *ibid.*

263 *Studii şi doc.*, III, pp. 27—28, no. 2 (1708).

264 *Ibid.*, V, p. 239, no. 97.

265 *Ibid.*, XIV, p. 57 (mănăstirea Hurezi, 1738).

266 *Ibid.*, V, p. 372. Dulgheri: 1774, Paraschiva, Bibl. Ac. Rom., 109, XCI. Oprea, 1784, Arh. Statului, *Condica domnească*, [nr.] 86, [f.] 215; 1792, Enciu, *ibid.*, [mănăstirea] Sf. Ioan din Focşani, 6, 10, 45; 1794, Şerban, *ibid.*, *Condica domnească*, [nr.] 85, [f.] 215; 1808, Neacşul, *ibid.*, pp. 54, 159; 1811, Radul, *Ibid.*, *Condica departamentului [de]*, trei, fol. 62 v-o.; 1815, Dumitru, *ibid.*, *Condica domnească*, [nr.] 84, [f.] 46; 1838, Ilie, care e şi bărbier, *ibid.*, *Condica de vînzări*, an. 1839, 78 [trimitere neidentificată] (comunicaţii ale d-lui Iuliu Tuducescu).

267 *Studii şi doc.*, V, p. 485.

268 Hurmuzaki, XI, p. 806, an. 1559.

269 *Doc. Callimachi*, II p. 127.

lemnăria de clădire, pare a fi fost în secolul al XVII-lea o datorie gratuită; de aceia se văd scutindu-se orășenii din Huși la 1645—1650 [270].

Ce putea face un teslar se vede din contractul încheiat la 1755 între Clément Laydet, superiorul bisericii catolice din Iași, și Manolachi teslarul, care se îndatorește a face cu totul niște dugheni, specificînd pardosele, ferești, paturi, laviță și „hiară", prispa „pe dinainte dughenilor de piatră" [271], „poditul hudiței porții", poarta din dos, „ieșitorile".

În Țara Românească se zicea tîmplar acelui care poate face tîmple meșter scobite și înflorite, uși sculptate, ca „Ioan tîmplarul" de la Vălenii de Munte [272]. În Ardeal terminul e „măsar"; Manu Apostolu, agentul de afaceri al lui Vodă Brîncoveanu, are discuții la 1709 cu „jupăneasa Ana măsărița" din Brașov [273].

Șind[r]ilarii sînt parte fabricanți de șind[r]ilă, parte acoperitori de clădiri. Pe la 1742, Baia poate da odată 30 000, altă dată 60 000 pentru mănăstiri [274]. La 1698, în Țara Românească se spune că „la Berca streașănele mănăstirii și foișorul denaintea mănăstirii au rămas tot neșând[r]ilite" [275].

Pentru cele dintîi construcții de cărămidă, care nu încep în Moldova decît cu Alexandru cel Bun, pe cînd în Țara Românească biserica din Argeș dată acum de o jumătate de veac, stăpînitorii români au trebuit să se adreseze străinilor obișnuiți de veacuri cu acest lucru. Nu știm și probabil nu vom ști niciodată numele constructorului zidirii domnești muntene, care va fi fost un grec, cunoscător al sistemului de arhitectură din Macedonia și Salonic. Mi s-a spus cîndva de I. Bogdan că Alexandru Vodă a recurs la meșteri poloni și fără aceasta nu s-ar înțelege zidirea pur gotică de la Baia [21]. Ștefan cel Mare a chemat pentru săparea pietrelor înflorite de pe mormintele de la Rădăuți [22] ale înaintașilor săi pe acel ceh, „mistr Ian", al cărui nume e săpat cu discreție, într-un colț de lespede. Fără îndoială că meșteri poloni au fost chemați de dînsul și că prin ei a venit toată partea de gotism din zidurile lui, frumoase și trainice, la care armeni din Caffa, știind milenarele tradiții ale Orientului, au putut adăugi legătura cu totul specifică a turnului central și chiar arcadele lombarde, aduse de genovezi în această margine de Crimeia.

La munteni, Basarab cel Tînăr [23] face să-i aducă meșteri ardeleni pentru „mănăstirea de cărămidă și piatră" ce înalță [276]. Știrile precise, care lipsesc pentru secolul al XV-lea, afară de numele zidarului Ioan din Liov

---

[270] Melhisedec, *Cronica Hușului*, I, p. 69.

[271] „Literatură și artă română", IV, pp. 689—690; Iorga, *Scrisori și zapise de meșteri [români*, București, 1926, 143 p.], la această dată. La 1781 Nicolae teslarul gospod în Iași, Academia Română, *Creșterea colecțiilor*, an. 1907, p. 223. Toader, fiul lui Mihai Rotarul, tot acolo în 1789, Bibl. Ac. Rom., 101, CVI. Nicolae calfa de teslari, ieșean, în 1800, *ibid.*, 185, XVI. Ivan Sîrbul, tot acolo, în 1815—1816, *ibid.*, pp. 169—170, XVI.

[272] *Studii și doc.*, XV, p. 232, no. 668 (an. 1742—1743).

[273] *Ibid.*, X, p. 261, no. 12. La 1764 o danie a lui Gheorghe Măsarul către schitul Vălenii, Arh. Statului, [mănăstirea] *Cotroceni*, 55, 84 (comunicație a d-lui Iuliu Tuducescu).

[274] *Studii și doc.*, VI, p. 214, n-le 50—51.

[275] *Ibid.*, X, p. 164, no. 18. Sînd[r]ilire de schit la Hurezi, 1726, *ibid.*, XIV, p. 33, no. 29.

[276] I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țerii Românești cu Brașovul și Țara Ungurească*, București, 1905, p. 177, no. CXLVI.

şi a greco-genovezului Ioan Privana de la Chilia [277], venit, cred, din Caffa polietnică, le avem pentru arhitecţii de peste munţi ai lui Petru Rareş, care n-a făcut decît să urmeze un mult mai vechi obicei. La Cetatea Neamţului el voia să aducă din 1529 încă zidari bistriţeni. Un Adrian meşterul e pomenit în 1536. La 1543 Vodă se adresa personal „credinciosului meşter" care-i trebuie pentru lucrul la cetatea [24] Sorocăi [278]. Şi la 1545 el scrie unuia tot la Bistriţa pentru o biserică asemenea cu cea din Suceava, puind chezaşi pe vlădicii lui [279]. Un lung proces ni arată că Ioan Meşterul a fost adus de el de undeva, devenind „omul lui" [280], şi luîndu-şi case, locuri, la Suceava şi aiurea [281], pentru o clădire bisericească din Suceava, plătindu-i-se în total 1 500 de zloţi tătăreşti sau 18 000 de aspri. După năvălirea turcească, Ioan, care greşise construcţia, îndată dărîmată, dar înlocuită de Vodă cu o alta „din temelie", se retrăsese la Bistriţa. Întorcîndu-se Petru Vodă, el încearcă zădarnic să readucă pe fostul său servitor artistic pentru zidirile bisericeşti nouă pe care le plănuia, la Roman [25] şi aiurea. Se simţia nevoia lui pentru că zidarii saşi, adunaţi de Vodă, nu ştiau zidi după datina ţerii [282]. Meşterul refuză, pretextînd că Petru vrea să afle de la el unde sînt comorile îngropate ale boierilor tăiaţi pentru trădarea din 1538. Cum domnul, care striga că „ce are el cu moartea lor" [283], că frumoasă biserică ar face el cu sînge nevinovat, îl scotea dator, făcîndu-i proces, bietul om, speriat, fugi la Sibiu, numai să nu dea ochii cu stăpînul teribil de odinioară. Oferise şi o curăţire prin jurămînt, pe care acesta n-o primi. Un Luca, un Gheorghe, un Andrei se unira deci cu Adrian, o mai veche cunoştinţă, pentru spornicul lucru domnesc urmat de Vodă Ilie [26], dar cel dintîi nu fu mulţămit cu hrana şi băutura ce-i dădea învăţatul vlădica Macarie de Roman, la a cărui biserică lucra, şi fugi. În zadar domnul oferi ca hrana şi vinul meşterului, cît îi va cere inima, să fie în sama unui boier ca ispravnic [284]; omului îi era destul.

Alexandru Lăpuşneanu, cătînd a-şi întrece predecesorii prin proporţiile şi împodobirea mănăstirii sale Slatina [27], recurse la aceiaşi ajutători tehnici şi artistici. Cărămidarii înşişi veniau tot de acolo [285]. Cea dintîi scrisoare a lui către saşii cei mai de aproape, din Bistriţa, poartă data de 1560, şi lucrul se şi vede a fi fost început prin cumpărătura de cîlţi cari se puneau în tencuială. Fîntînarii saşi, de cari se simte nevoia odată, aveau să lucreze, fără îndoială, nu numai „colacele de piatră", despre care se vorbeşte şi aiurea la altă epocă [286]. Din părţile Haţegului către Banat se cere marmură pentru pietrele de mormînt din ctitoria sa. Pentru întîia oară Alexandru Vodă împrumută, în ţara unde pînă atunci se făcea acoperişul cu şindrilă sau, în cazurile celui mai mare lux, cu plumb şi aramă, datina munteană de

[277] V. Lapedatu, în „Buletinul Comisiunii Istorice a României", IV, p. 23 şi urm.
[278] Hurmuzaki, XV$_1$, p. 432, no. DCCCVII.
[279] *Ibid.*, p. 440, no. DCCXCIV.
[280] *Ibid.*, p. 447, no. DCCCXXXIII; p. 453, no. DCCCXLI.
[281] *Ibid.*, pp. 454—455, no. DCCCXLV.
[282] Vestrates non noverant iuxta consuetudinem nostram edificare, *ibid.*, p. 448, no. DCCCXXXV.
[283] Quid nobis cum sua morte — auferat Deus, *ibid.*, p. 448, no. DCCCXXXV.
[284] *Ibid.*, pp. 465—466, no. DCCCLXV.
[285] *Ibid.*, XI, p. 795 (an. 1556).
[286] V. mai sus.

întrebuințare a pămîntului ars. În locul olanelor lui Basarab [287], el cere însă țiglă ca în Ardeal. Cînd Petru Șchiopul se apucă de lucru la mănăstirea sa Galata [28], din nou, la 1577, se întrebuințară sași: Vodă, constatînd că în țară nu sunt meșteri de așa ceva [288], vrea nu mai puțin de cincisprezece pînă la șaisprezece meșteri cu căpetenia lor numită de judele și jurații Bistriței, „căci voim ca nimeni să nu li poruncească în țara noastră" [289].

La 1564, întors în domnie, și cu meșteri răsăriteni [290], Alexandru Vodă poftește de la Bistrița meșteri pentru baia domnească din Iași [29], oferind „doi bani peste plată" [291]. Meșterul cel mare, *„magister magnus, primarius"*, îl avea el denainte [292].

În veacul al XVII-lea se poate ca, odată, Vasile Lupu, urmînd obiceiul din vremea Lăpușneanului, să ceară pentru clădirile sale un meșter ardelean în stare a învăța pe ai săi. Dar lucrul de zidărie se razimă de acum înainte de acești zidari indigeni cari sînt pentru Moldova: *pietrari*, ceia ce la munteni însemnează exclusiv lucrători în piatră [293]. Numai cînd Șerban Vodă Cantacuzino [30] lucrează la palatul său din Curù-Ceșmè, lîngă Constantinopol, el întrebuințează oameni, materiale, mode și numiri de acolo. Cetim într-o schiță grecească, păstrată din fericire: „5450 de aspri 25 dulapuri și 7 iucuri cu rahturi (αρφια), dulapul cu 170 aspri". Urmează socotelile pentru odaia cea mare, a doua, cea către Arnăut-chioiu, cea mică de deasupra străzii, odaia cea mare a doamnei și a doua odaie a ei, acelea ale fetelor și copiilor din casă, zidul grădinii celei mari și al grădinii domnești, pardoseala în jos, cu pietrele ei; lucrătorii ieau odată o mie de aspri [294].

La București, Brîncoveanu, urmașul lui Șerban, lucrează cu „zidarii domniei" [295]. În socotelile acestei măreț stăpîniri găsim: „s-au dat plata petrarilor ce au lucrat petrele la Curtea domnească de la Tîrgoviște" [31] și la zidari și la cărămidari [296]. Ori: „123 taleri s-au dat la meșterii ce au lucrat la casele domnești de la viile de la Pitești și la cărămidă și la șindrilă, la cuie, la fier și la alte mărunțaie, afar den ce au dat și de la cămară, tal. 65" [297]. Pentru lucrări de specialitate se făcea însă tot recurs la meșterii orientali, ca Alexandru Lăpușneanu cînd își clădia baia lui domnească din Iași, admirată de cancelariul Ioan Zamoyski. Aceleași socoteli însemnau la alt loc: „600 tal. s-au dat, s-au plătit marmurile ce s-au adus de la Țarigrad

---

[287] *Ibid.*, XV, p. 557, no. XXXXVI: „ettliche Brunnengraber und Fontanenmacher" (recunoaștem pe fîntînarii noștri).

[288] Ad quam constructionem in regione nostra magistros ad satisfactionem habere non possumus, *ibid.*, p. 669.

[289] Quia volumus ut nemo imperet eis in regione nostra, *ibid.*, — Subiectul a fost tratat, pe baza actelor ce am dat în Hurmuzaki, XV, pp. 317, 325, 371, 432 și urm., 513—521, 556, și urm., 600, 610, 669, no. MCXXXIX (v. și pămîntul „pro caramidibus faciendis in oppido nostra Baria"), de dl. Al. Lăpedatu, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", IV, p. 23 și urm. [acolo, *Cercetări istorice cu privire la meșterii bisericilor moldovene din secolul al XV-lea*], p. 83 și urm. [vol. V. *Ion, zidarul lui Petru Vodă Rareș*].

[290] Lăpedatu, *l. c.*

[291] Hurmuzaki, XV, p. 592, no. MCXVI.

[292] *Ibid.*, p. 600, no. MCXVIII.

[293] V. și *Herodotul românesc*, p. 125.

[294] Hurmuzaki, XIV, p. 261.

[295] *Studii și doc.*, V, p. 372.

[296] Aricescu, *l. c.*, p. 231.

[297] *Ibid.*, p. 335.

de treaba băii, şi plata la trei armeni meşteri, ce au venit de la Ţarigrad de au lucrat la baie", iar, îndată după aceasta, fiind vorba numai de lucrul obişnuit: „S-au dat Cornescului pîrcălabul" — un boier din acest neam, sculptor, şi-a lăsat însemnarea numelui pe piatra bisericii episcopale din Argeş [32], refăcută, — „de au plătit meşterilor şi argaţilor carii au lucrat la casele domneşti, şi nu li s-au fost plătit" [298].

Alţi „pietrari" cu vătaful lor, sînt tocmiţi la mănăstirile ce se înalţă acum mai ales în Ţara Românească. La Fedeleşcioiu s'au păstrat socotelile: „Datu-s-au la Stoica meşterul de zid, lei 10. Datu-s-au lui Marin zidarul, întăiu lei 14 pol. Datu-s-au logofătului Dragomir cănd s-au lăsat de zidit şi s-au socotit cu zidarii, datu-li-s-au ughi 19". Sau: „Viind pietrari la Bucureşti, li s-au dat ughi 5, deosebit dintr-altă tocmeală" [299]. La 1698 dăm de un „Gheorghie meşterul carele au fost tocmit să lucreze la mănăstirea dumnealui stolnicului Mihalcea [Cîndescul] la Bercă" [33] (jud. Buzău) [300]. Zidarul cel mare de la Hurez [34], Manea, e înfăţişat pe zidul măreţei clădiri cu unealta meşteşugului în mînă.

Boierii munteni, imitatori zeloşi ai lumii apusene, precum Vodă însuşi imita, în măsura sa, pe măreţul Ludovic al XIV-lea, tocmesc astfel de meşteri la cari adaugă, pentru lucruri noi sau mai gingaşe, şi cîte un străin. Astfel Matei Filipescu, scriind la Braşov, pomeneşte pe „acel Iane zidar" care nu e deci sas [301]. Dar Toma Cantacuzino cere din acel oraş „neşte zădari, trebuindu-mi să-mi spoiască neşte case ce mi-am făcut la Bucureşti", şi anume pentru lucrări de stuc, de bună samă de genul acelor ramuri, flori, păuni, lămpi atîrnate pe care le vedem la casele din Mogoşoaia, din Filipeştii de Tîrg, de la Fundenii Doamnei [35]: „un ştiucatur ce au fost aici de au lucrat [302].

Cred că *„săpător"*, titlu întîlnit o singură dată, şi foarte tîrziu — „săpătorul" Alexa din Bîrlad [303], — a avut odinioară o mai largă răspîndire, cu sensul de sculptor.

În ce priveşte materialul ni s-a păstrat o învoială de cărămidari din 1722: meşterii se îndatoresc a da unui preot 6000 de bucăţi cu 90 de bani una [304].

Meşterii de *zugrăvie* lucrau încă din veacul al XV-lea la împodobirea lăcaşurilor sfinte, şi, adăugăm, şi a caselor domneşti şi boiereşti, căci Despot puse pictori necunoscuţi să-i înfăţişeze în Curţile de la Suceava biruinţa lui de la Verbia [36], Petru Vodă [37] munteanul trimese aceluiaşi, ca unui logodnic, portretul surorii sale, şi în zestrea Mariei, fiica lui Petru Şchiopul,

---

[298] *Ibid.*, p. 38—39.
[299] *Studii şi doc.*, V, p. 485 (an. 1673).
[300] *Ibid.*, X, pp. 164—165, no. 18 (an. 1698).
[301] *Ibid.*, p. 142 (an. 1712).
[302] *Ibid.*, p. 113, no. 7 (an. 1709); „Literatură şi artă română", IV, p. 687.
[303] Antonovici, *Doc. bîrlădene*, I, pp. 774—775 (an. 1822).
[304] *Studii şi doc.*, XIV, p. 191, I. Zidari la 1780, în Iaşi, Luca, Academia Română. *Creşterea colecţiilor*, an. 1905, p. 117, 1785, Diicul, în Bucureşti, Arh. Statului, [mănăstirea] *Stavropoleos*, 13, 16. Contract pentru biserica din Oniceni cu calfe din Bucureşti, Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1909, I, p. 46. 1804, zidari bucureşteni, Arh. Statului, [mănăstirea] *Radu Vodă*, CXXI, 2. 1806, Muşat, din Bucureşti, *ibid.*, 3—4. 1806, Neagu CXXI, 4, 1815. Leontie, *ibid.*, *Condica domnească* [nr.] 83, p. 46.

sînt şi chipuri domneşti [305]; pe zidurile de la Mogoşoaia Brîncoveanu-şi înfăţişa periculosul drum la Adrianopol şi chioşcul Callimachilor de la Iaşi era acoperit cu osteneala a doi zugravi [306]. Apoi şi la facerea de icoane [307].

În Ţara Românească, doi mari pictori religioşi, un grec şi un slav, au aşternut în Biserica Domnească de la Argeş [39] o măreaţă serie de chipuri şi scene care va face din această biserică una din ţintele cele mai cunoscute ale pelerinagiilor de artă.

Vladislav Iagello, regele de curînd creştinat al Poloniei, îşi adusese zugravi ruso-greci pentru capela sa din Wavelul Cracoviei [308]. Moldova avea pictori încă de la 1445, ca un Ştefan [309], uneori greci, ca acel Gheorghe din Trikala care e înmormîntat în biserica domnească [40] din Hîrlău [310]. Alexandru Lăpuşneanu trimetea la Veneţia ca să-i vie meşteri de picturi de acolo pentru frumoasa-i ctitorie [41] de la Slatina [311]. Dar pînă în cea dintîi jumătate a secolului al XVII-lea numărul zugravilor pomeniţi în documente e foarte restrîns, deşi o întinsă şi frumoasă operă picturală acopere atîtea lăcaşuri din amîndouă ţerile. Pe cît e de lung şirul uricarilor, pisarilor, „caligrafilor" [312], acela al „tahigrafilor", lucrînd pentru manuscripte în mănăstiri, pe atîta de anonim se prezintă opera acestor harnici şi cuvioşi artişti. În Ardeal vedem, odată, pe măierani recomandînd saşilor pe zugravul sătean de la biserica lor [313]. Se ştie ceva numai despre condiţiile în care, la o vreme de scădere a vechiului meşteşug, Vasile Lupu, împrietenit cu Petru Movilă [42], mitropolitul Kievului, şi-a adus de la acesta meşteri, cari au lăsat ucenici de ţară [314].

Brîncoveanu va avea meşteri formaţi în Veneţia [315], şi doisprezece tineri boieri învăţau pe la 1740 în acest oraş probabil şi zugrăvia [316], pe vremea cînd un Liotard [43] zugrăvia pe Constantin Mavrocordat la Iaşi, şi pe el însuşi cu barbă, supt işlic de boier.

Deodată, după 1670, putem pătrunde în oarecare intimitate a acestor zugravi ai vechiului regim moldovean. Iată Mihai zugravul din 1678 [317], Ştefan zugravul din 1682, care face o cumpărătură, în Iaşi, de la Alexandra

---

[305] Iorga şi Balş, *L'art roumain ancien* şi foaia de zestre a Mariei, *l. c.* [vezi nota 202].

[306] *Doc Callimachi*, II, p. 118 (1763—1764).

[307] Cele mai vechi la Ambras, lîngă Innsbruck şi într-o mănăstire din Cefalonia, la Biblioteca Bathyányi, din Alba Iulia (V. Drăghiceanu, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice", april, iunie 1926, la cronică [38]) (cf. foaia de zestre, citată, a domniţei Maria).

[308] V. şi „Revista Istorică", VI, p. 192.

[309] *Uricariul*, XI, p. 58.

[310] Iorga, *Inscripţii*, I, p. 5.

[311] După un document publicat de C. Esarcu în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", Iorga, *Istoria comerţului*, [*românesc*, Bucureşti, 1925], ediţia a doua, [vol. I, p 175].

[312] Pătraşco caligraf, „dascăl domnesc", *Arhiva* din Iaşi, I, p. 500; „Revista Istorică", X, p. 233. Cf. lista din *Album paléographique moldave. Documents du XIV-e, XV-e et XVI-e siècles*, Bucureşti, Paris, 1926, p. 3—4, a lui I. Bogdan, prefaţă de Iorga. V. şi *Arh. istorică*, I, p. 146, no. 202 (an. 1680).

[313] Hurmuzaki, XII, p. 1175.

[314] Ei au lucrat la Trei Ierarhi şi la Golia [44].

[315] Del Chiaro, *Rivoluzione della Valachia*, ed., Vălenii de Munte, 1914, tabla [45].

[316] Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor* [46], cap. Răducanu Cantacuzino; reprodus şi în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice", an. 1926, articolul Vălenii de Munte.

[317] *Studii şi doc.*, VII, p. 184.

zugrăviţa [318]. Alexandra, „Alicsandra cè bătrână zugrăviţă", e „fămeia zugravului lui Neculai celui bătrân den Iaşi" şi casa pe care o vinde în 1685 e lîngă a Anuţei lui Ştefan zugravul menţionat mai sus [319]. Pe atunci iscăleşte, tot în capitala Moldovei, greceşte, un zugrav Constantin [320]. Dacă, la 1692, un Dimo ia numai titlul de „zugrav", tovarăşul lui, din aceiaşi Moldova, ţine să fie „istoriograf" [322].

Moldova mai are de-a lungul unui întreg veac mulţi zugravi de la cari nu s-a păstrat numele. Excepţiile sînt rare: Mihai de la 1698 în Focşani [322], Ion din 1738 [323], Grigore, Ioan de supt Callimachi [324], Balomir din Iaşi [325]. Mai puţin sînt daţi cu numele la munteni. Rusul Tihan (Tihon), fiul lui Ivan (1703), David, care face drum la Braşov, Mincul de la 1800 [326]; la 1698 în Tîrgovişte lucrau zugravii Constantin, Ioan şi Stan [327]; la Craiova Simon Oprovici e destul de cunoscut, în 1771 ca să fie chemat a împodobi biserica ardeleană din Poiana [47] Sibiului [328], precum alt craiovean, Simon, îşi înseamnă numele în satul vecin, Apoldul de Jos [329], apoi: Nicolae zugravul din Piteşti, care se află în 1776, cu Ioan din Deva, la Gura Sadului [330], iar cu mult înainte de dînşii — dacă trecem cu vederea pe zugravul cu inscripţie slavonă de la Sîngiorgiul-Streiu [48] al Inidoarei [331] —, Caian Constantin şi Stan cari zugrăvesc biserica din Inidoara însăşi, la 1684 [332]. Şcoala din Răşinari şi din Sălişte, care a durat pînă în zilele noastre, vine de la astfel de împrumutaţi [333]. Tot aşa Poplaca, Veştemul, Caransebeşul intră în acest curent de artă [334], care se transmite pînă la Geoagiu, la Petrid, la Turda [335], prin meşteri ambulanţi, şi pînă la acel însemnat pictor abrudean de care va fi vorba în alt capitol.

Zugravii formează, ca şi alţi meşteri, familii în care arta se întinde de la unul la altul sau trece ca moştenire. Astfel la 1759 întîlnim pe un călugăr Teofil, care e fiul lui Gheorghe zugravul, iar fraţii lui Gheorghe, Matei şi Dima sînt şi ei zugravi. Deşi au moşie la Focşani, de unde fac negoţ, cu sare şi altele, trecînd la munteni, unde se mărită din nou văduva lui Gheorghe, ei sînt priviţi ca „oameni streini" [336]. Pe „Teofil zugravul

---

[318] „An. Ac. Rom.", XXXV, pp. 345—346, reprodusă în Iorga, *Scrisori de meşteri* [p. 6—7].

[319] *Ibid.*, p. 346, reprodus *ibid.*

[320] Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, VI, p. 123, no. 117.

[321] *Studii şi doc.*, XI, p. 281, no. 38.

[322] *Studii şi doc.*, VII, p. 323, no. 33. V. şi „Rev. Istorică", X, p. 253 (an. 1700).

[323] Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XIII, pp. 44, 81.

[324] *Studii şi doc.*, XV, p. 194, no. 545 (an. 1766—1767); „Revista Istorică", X. p. 160.

[325] *Ibid.*, VII, p. 236.

[326] *Studii şi doc.*, XV, p. 132, n-le 79, 80; XVI, p. 354; „Revista Istorică", X, p. 233.

[327] *Studii şi doc.*, XV, p. 369, no. 1070.

[328] *Ibid.*, XIII, p. 147, no. 499.

[329] *Ibid.*, p. 38, no. 6 (an. 1772).

[330] *Ibid.*, p. 109, no. 317.

[331] Articolul mieu în „An. Ac. Rom.", pe 1926. [XLVI, p. 61], [Vezi şi nota ns. nr. 48].

[332] *Studii şi doc.*, XIII, p. 118, n-le 362—363.

[333] Zugravi la Creţeşti (Dolj), *ibid.*, XV, p. 84, no. 223 (an. 1772).

[334] *Ibid.*, XIII, p. 201, n-le 709, 710.

[335] *Ibid.*, p. 76, no. 184 (an. 1787); p. 104, no. 313 (an. 1771); p. 144, no. 480; p. 195, no. 684 (an. 1760); p. 196, no. 689 (an. 1742).

[336] Revista „Ion Neculce", I, pp. 308—309.

monah ot Putna" îl găsim în același an judecîndu-se cu Catrina zugrăvoaia și cu Ion zugravul [337].

Domnia își are de la o bucată de vreme în Moldova meșterul ei, „zugravul cel domnesc". Un Ștefan poartă acest titlu la 1730 [338]. Cîte un zugrav se poate ridica și în ranguri de boierie, cum e cazul, la 1739, cu sulgerul Costea zugravul [339].

Dar se observă că de la un timp acești artiști cari cu degete adesea înfiorate de taina celor înfățișate încondeiază chipul Mîntuitorului, al Maicii Domnului, al sfinților și sfintelor, mucenicilor și mucenițelor, poartă titluri bisericești, ca acel călugăr din Putna harnicului fost mitropolit Iacov [49], Tofan. Pe la 1700 avem un călugăr zugrav [340]. Zugravul Vasile din 1742, care luase asupră-și să facă „o catapiteazmă la mănăstire la Niamțu", e frate cu diaconul David [341]. La 1731 popa Ursu din Iași e zugrav [342], ca și un preot Ion de pe la 1760 [343]. Apoi la Rîmnicul-Vîlcii în 1748 popa Gheorghe și diaconul Badea [344], la București, în mahalaua sîrbilor la 1775, popa Toma [345]; pe același timp la Breaza, pe Prahova, diaconul Manole (lîngă zugravii laici Manole și Răducan) [346], în 1794 la Veștem, popă Ioan Grigorievici. [347]. La 1765 Teofil monahul, fiul lui Dima zugravul, venit, cu frații, din Ianina, lasă averea unei nepoate [348]. Cutare, ca Stan zugravul din Tordaș, la 1782, e fiu de preot [349]. Cutare altul se mîndrește cu dăscălia lui ca „dascălul Grigorie zugravul Ranitie" din Sărcinești Vîlcii [350]. Din ce în ce mai mare e apoi numărul zugravilor de sat, al „chiparilor" cum li se zice la Sălișteă [351], statornici sau rătăcitori cari înlocuiesc pe oamenii de bresle din orașe [352].

Unii lucrează „în casă" la cineva [353]; alții fac contracte — și cu biserici străine, ca a catolicilor din Iași [50], unde Ștefan zugravul face din 1793 „tabernaculul", „scaunul de de-asupra" și un înger [354], — asigu-

---

[337] *Documentele Callimachi*, I, pp. 425—426, no. 21.
[338] *Studii și doc.*, V, p. 104, no. 116; „Revista Istorică", X, p. 238.
[339] *Uricariul*, XVII, p. 200; *Studii și doc.*, XVII, p. 200 și urm.
[340] *Ibid.*, IV, p. 85, nota 1.
[341] Revista „Ion Neculce", III, p. 81. Nepoatele lui David diaconul, 1760; *ibid.*, p. 85.
[342] *Ibid.*, pp. 82—83.
[343] *Ibid.*, p. 80.
[344] *Studii și doc.*, XV, p. 321, no. 912.
[345] [N. Iorga], *Inscripții*, I, p. 345, no. 877.
[346] „Revista Istorică", X, pp. 63—64.
[347] *Studii și doc.*, XIII, p. 201, no. 708.
[348] Academia Română, *Creșterea colecțiilor*, an. 1911, p. 140. Un portret, de vreun zugrav indigen, al episcopului Filaret de Rîmnic e dat *ibid.*, an. 1910, I.
[349] *Ibid.*, [Studii și documente !], p. 194, no. 693.
[350] *Ibid.*, p. 155, no. 531. Popa Bunea la București în 1813, *Inscripții*, I, p. 330, no. 816.
[351] *Studii și doc.*, XIII, p. 40, no. 44; p. 128, no. 114.
[352] *Ibid.*, p. 38, no. 36 (Poiana Sibiului); p. 73, no. 169 (Calborn); p. 90, no. 242 (Sălișteă); p. 101, no. 298 (Gelmar); pp. 122—123, n-le 378, 386 (Letca); p. 166, no. 571 (Sălișteă); p. 198, no. 696; p. 210, no. 752 (Zîrnești); p. 246, no. 706 (Suceava); Academia Română, *Creșterea colecțiilor*, an. 1908, IV, p. 279, (Vasile Porucicul, la Chișinău). — V. și lista ce am dat în Iorga și Balș, *L'art roumain ancien*, [p. 206, 209 și urm., p. 241].
[353] „Cînd am fost la dascălul Samoil în casă", spune Aron zugravul din Șoimuș pe la 1778 (*Studii și doc.*, XIII, p. 188, no. 646).
[354] „Literatură și artă română, VI, p. 691; reprodus în *Scrisori de meșteri*, [p. 29—30].

rîndu-şi, ca Ioan şi Gheorghe, cei cari lucrează la Bălicești pentru Dumitrachi Cluzerul, hrană, dar şi vin şi rachiu, „pentru osteneala stării în picioare“ [355].

Ca mijloc de a învăța era slugăria şi învățătura la un meşter. Avem învoiala, de pe la 1770, între zugravul Constantin şi fiul lui Radu, copil de casă, care va sta un an şi jumătate, plătind 30 de taleri pe an ; în acest caz nu se ajunsese la nici un capăt, mama copilului cerîndu-l îndărăt, iar Vodă hotărînd că „nu se găseşte cu cale om slobod a se ţinè ca un rob, făr de voie“ [356].

Ioan zugravul se gîndise încă de la 1785 să facă o şcoală la Rîmnicul Vîlcii, „de a învăța copiii la meşteşugul acesta“, — cea dintîi „Şcoală de Bele Arte“ [357].

Pentru lucru, ei se îndreptau după vechea „Erminie“, tradusă din greceşte în româneşte, de mult ce o cereau necărturarii [358]. Tratatele de pictură greceşti nu lipsiau. Şi se pare că în adevăr la 1775 un Nicolae Zalomit ar fi scris în Ţara Românească o operă, originală sau compilată, asupra subiectului [359].

Alexandru Lăpuşneanu trimetea în Polonia după colori pentru zugravii săi [360]. Mai tîrziu se tîrguia materialul în oraşele ardelene. Se cumpărau : feteale, sau tefeale, de aur, făioară albă de Veneţia cu ocaua, hărtioare de „cărmil“ roşu cu duzina sau „tuţunul“, lazur albastru şi verde, indibi (indigo), chinovar pisat şi nepisat, chilermeniu, ohră (ocre) supţire, coloare de piatră („culur piiatră“), arsenic, „minău“ (miniu), „vernelacu“ (vernis laque), şi, bineînţeles, penèle, adecă, în graiul timpului, cu testeaua, „condeae, mai supţiri şi alte mai de mijloc şi alte mai mari“, care în ţară se făceau, iar în Ardeal „se găsiau făcute gata“ [361].

Săpunari sau *soponari* (Moldova) se găsesc încă din veacul al XVII-lea : la Iaşi, la Vaslui (Iosif săpunariul) [362]. Catastiful brîncovenesc pomeneşte la munteni pe „Dobre Tătarul i brat ego Stoica Săpunariul“ [363].

În veacul al XVI-lea *ceasornicele* se cereau şi se reparau în Ardeal [364] ; într-un caz, la 1554, Alexandru Lăpuşneanu trimete din Moldova argint pentru a i se face un ceasornic la Braşov [365].

Se credea că întîiul *ceasornicar* e Gaspard Caillé din Iaşi, „Gaşpar Calié ceasornicarul Franţuzul“, sau „Gaşpar Calè Franţuz“, de la 1670—1676 [366], care-şi cumpără casele de la un boier în 1671 [367]. Avem însă pe

---

[355] *Ibid.*, pp. 690—691.
[356] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, I, p. 94, nota 3.
[357] *Ibid.*, V, p. 416, nota 1.
[358] „Literatura şi arta română“, l. c.
[359] C. Litzica, *Catalogul manuscriptelor greceşti ale Academiei Române* [Bucureşti, 1909], pp. 523—524 (an. 1795).
[360] Hurmuzaki, XV, p. 606, no. MCXXXI.
[361] „An. Ac. Rom., lit.“, XXVIII, p. 229, V. şi *ibid.*, pp. 217, 220 ; XXIX, p. 15 (an. 1797, 1800).
[362] *Studii şi doc.*, V, p. 76, no. XIX ; revista „Ion Neculce“, II, p. 286. Un „soponar“ ieşean la 1763, Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1914, p. 137.
[363] *Studii şi doc.*, V, p. 362.
[364] Cf. Hurmuzaki, XI, pp. 787, 790 ; XV, p. 491, no. DCCCCXIII, (an. 1553).
[365] *Ibid.*, XI, p. 790.
[366] *Studii şi doc.*, V, p. 89, no. 60 ; p. 90, no. 63.
[367] Erbiceanu, *Mitr. Moldovei*, pp. 2—3.

Petre ceasornicarul încă din februar 1649 în același oraș[368]. Ceasornicele din acest timp erau, bineînțeles, numai „ceasornice de sin", și sarcina ceasornicarului stătea numai în a le drege[369].

NOTE

[1] Pentru orașe vezi supra, notele de la *Negoțul și meșteșugurile...*

[2] Soci, sate în județele Suceava, Neamț, Iași și Bacău.

[3] Biserica din Piscani, jud. Tutova.

[4] Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului (și Adormirea), datînd din secolul al XV-lea. Reclădită de zid de Vlad Călugărul și Neagoe Basarab. Adaosuri făcute de Petru Cercel la 1584. Zugrăvită în 1594 din porunca lui Aron Tiranul, domnul Moldovei. Reclădită la 1740 de Radu Tempea, prin lucrările efectuate de Enache Stama, Hristea Hagi Petru și Toma Gheorghe Moldoveanul. Aici a activat Coresi. Vezi S. Stinghe, *Istoria besericei Șcheilor Brașovului (Manuscript de la Radu Tempea)*, Brașov, 1899, VI + 219 p. (O ediție O. Schiau și L. Boț, București, 1969, 227 p.); S. Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șchei*, 5 vol., Brașov, 1901—1906; N. Iorga, *Însemnări de cronică ale clericilor din Șcheii Brașovului*, în BCI, XII, 1933, p. 59—103; N. Iorga, *O descriere privitoare la biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, în AARMSI, s. III, t. XXII, 1941, p. 1—14 + 2 pl.; C. Mușlea, *Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, 2 vol., Brașov, 1943—1946.

[5] Burdujeni (Todireni), Suceava, cu hramul Înălțarea, Pantocrator, construită la 1597 de Toader Movilă, postelnicul. Restaurată de familia Costin în secolul XVII, închinată mănăstirii Sf. Pavel de la Muntele Athos. Refăcută la 1785 (zugrăveala datorată grecului Veniamin din Troada). Vezi, între altele, N. Iorga, *Stema Moldovei pe clopotnița bisericii din Todireni — Burdujeni*, în BCMI, 1915, VIII, p. 139—140; *Citeva știri despre comerțul nostru în veacurile XVII—XVIII*, în AARMSI, s. II, t. XXXVII, 1914—1915, p. 305—321; I. Popovici, *Legende burdujene*, în „Crainicul cetății", Suceava, I, 1933, nr. 5—7, p. 89; Elena Găinaru Costache, *Monografia comunei Burdujeni din județul Suceava*, București, 1936, p. 87—97; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 810—811.

[6] Vezi *Negoțul și meșteșugurile...*, cap. III, nota ns. 13.

[7] *Ibidem*, cap. III, nota ns. 12.

[8] Mircea Ciobanul, domn al Țării Românești, fiul lui Radu cel Mare (1545—1552; 1553—1554; 1558—1559).

[9] Mănăstirea Barnovschi, cu hramul Adormirea, construită de Miron Barnovschi în 1626—1628. Vezi, între altele, N. Iorga, *Miniaturi românești din secolul al XVII-lea*, în BCMI, XXIV, 1931, p. 146—148; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 636—637.

[10] Pentru clopotul de la Cozia vezi supra, *Negoțul și meșteșugurile...*, cap. I, nota ns. 5. La B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor. Pămîntul terrei românești*, București, 1875, p. 129, se pomenesc numai actele mănăstirii.

[11] B. P. Hasdeu, *Limba română vorbită între anii 1550—1600*, I, București, 1878 (trimitere neidentificată). Vol. XI din colecția Hurmuzaki este în întregime consacrat lui Petru Șchiopul. Articolul lui N. Iorga, *Foaia de zestre a unei domnițe moldovene în 1587 și exilul venețian al familiei sale*, București, 1926, 28 p. (extras din AARMSI, s. III, tom VI, nr. 10).

[12] Pentru bănăria lui Dabija Vodă vezi supra *Negoțul și meșteșugurile...*, cap. I, nota ns. 116 și C. Moisil, *Bănăria lui Dabija Vodă*, în BSRN, XXIV, 1930, p. 53—79.

[13] Ilie (Iliș), domn al Moldovei, fiul lui Petru Rareș (1546—1551).

[14] Jacques Bongars, 1546—1612. Erudit și diplomat francez. În 1585 face o călătorie la Constantinopol din însărcinarea regelui Franței. Trece prin țările române și impresiile le consemnează în *Collectio Hungaricarum rerum script.*, Frankfurt, 1600. Vezi și N. Iorga, *Istoria românilor prin călători. I. Pînă la jumătatea veacului al XVII-lea*, București, 1920 (sub voce).

[15] Iancu Vodă Sasul, domn al Moldovei, fiul lui Petru Rareș (1579—1582).

[16] Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634—1653; aprilie—iulie 1653).

[17] Ștefan al II-lea, domn al Moldovei (1433—1435). Asociat cu Iliaș, fratele său:

[368] Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, p. 139.

[369] „Ceasornic de sîn, să se driagă", *Studii și doc.*, V, p. 155 (an. 1814).

august 1435—decembrie 1442. Asociat cu Petru al II-lea: aprilie 1444—1445. Singur: 1445—iulie 1447.

[18] Ştefan cel Tînăr (Ştefăniţă), domn al Moldovei, fiul lui Bogdan al III-lea (1517—1527).

[19] Simion Movilă, domn al Moldovei, fratele lui Eremia Movilă (1606—1607).

[20] Schitul Fedeleşcioiu, cu hramul Schimbarea la Faţă, construit la 1673 de Grigore Ghica şi mitropolitul Varlaam. Vezi N. Iorga, *Schitul Fedeleşcioiu*, în BCMI, V, 1912, p. 30—35; N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 302—303.

[21] Vezi, între altele, V. Vătăşianu, *Pentru originea arhitecturii moldoveneşti*, în „Junimea literară", XVI, 1927, p. 180—191; P. Henry, *Les églises de la Moldavie du Nord, des origines à la fin du XVI-e siècle. Architecture et peinture. Contributions à l'étude de la civilisation moldave*, Paris, 1930, 2 vol. (text şi album). Recenzie de N. Iorga, în RHSEE, VIII, 1931, p. 133—137. Şi supra, *Negoţul şi meşteşugurile*, cap. I, nota ns. 7.

[22] Vezi supra *Negoţul şi meşteşugurile...*, cap. I, nota ns. 39.

[23] Basarab cel Tînăr [Ţepeluş], domn al Ţării Româneşti, fiul lui Basarab al II-lea (1477—1481; 1482). În 1480—1481 el se adresează braşovenilor rugîndu-i să-i trimită „doi zidari buni, unul care să ştie să învăleaască cu cărămidă scobită, iar altul să-mi facă o mănăstire din cărămidă şi piatră".

[24] Cetatea medievală de la Soroca — prima — ridicată din lemn şi pămînt de Ştefan cel Mare la 1499; a doua, înălţată de Petru Rareş la 1543. Vezi Al. Lapedatu, *Cetatea Sorocăi. Notiţă istorică descriptivă*, în BCMI, VII, 1914, p. 85—96. Întreaga bibliografie la N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 772—773.

[25] Pentru bisericile construite de Petru Rareş la Roman vezi supra *Negoţul şi meşteşugurile...*, cap. I, nota ns. 78.

[26] Vezi supra, nota 13.

[27] Alexandru Lăpuşneanu, domn al Moldovei (1552—1561; 1564—1568). Pentru ctitoria sa Slatina, vezi supra *Negoţul şi meşteşugurile...*, cap. I, nota ns. 93.

[28] Pentru Petru Şchiopul, *Ibidem*, nota ns. 119. Ctitoria sa Galata, *Ibidem*, nota ns. 120.

[29] Baia Curţii domneşti a fost construită cca 1564.

[30] Şerban Cantacuzino, domn al Ţării Româneşti (1678—1688).

[31] Pentru refacerea Curţii domneşti din Tîrgovişte în vremea lui Constantin Brîncoveanu vezi *Viaţa lui Constantin Vodă Brîncoveanu de Radu vel logofăt Grecianu*, cu note şi anexe, publicată de Ştefan Grecianu, Bucureşti, 1906, passim. Şi *Negoţul şi meşteşugurile...*, cap. I, nota ns. 152.

[32] Pentru biserica episcopală din Curtea de Argeş, *Ibidem*, cap. I. nota ns. 43.

[33] Mănăstirea Berca, Buzău, cu hramul Sf. Mihail şi Gavril, construită de stolnicul Mihalcea Cîndescu la 1694; metoh al episcopiei Buzăului. Vezi N. Iorga, *Braşovul şi românii. Scrisori şi lămuriri*, Bucureşti, 1905, p. 164—165; G. Cocora, *Biserica de la Berca, monument de artă brîncovenească*, în „Glasul bisericii", XXII, 1963, p. 515—534; N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 64.

[34] Pentru mănăstirea Hurez, vezi supra *Negoţul şi meşteşugurile...*, cap. I, nota ns. 160.

[35] Palatul Mogoşoaia, construit de Constantin Brîncoveanu la sfîrşitul secolului al XVII-lea (terminat în 1720); ruinat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Refăcut la 1860. Restaurat în 1914—1921. Vezi V. Drăghiceanu, *Curţile domneşti brîncoveneşti. II. Mogoşoaia*, în BCMI, II, 1909, p. 149—164. N. Stoicescu, *Repertoriul Bucureşti*, p. 52—55.

La Filipeştii de Tîrg (Prahova) sînt ruinele palatului familiei Cantacuzino, construit de postelnicul Constantin Cantacuzino la mijlocul secolului al XVII-lea. Conacul Filipescu, tot de acolo, datează de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Biserica Adormirea a fost construită de Constantin Cantacuzino postelnicul, Dumitraşcu Filipescu stolnic şi Pană Filipescu logofăt în 1641—1642. Vezi N. Iorga, *Palatul de la Filipeştii de Tîrg*, în BCMI, VIII, 1915, p. 1—5; N. Stoicescu, *Bibliografia, I*, p. 304—305.

Fundenii Doamnei, vezi *Negoţul şi meşteşugurile...*, cap. I, nota ns. 197.

[36] Pentru Despot Vodă, *Ibidem*, nota ns. 105. Lupta de la Verbia a avut loc la 18 noiembrie 1561; ajutat de polonezi, Despot l-a învins pe Al. Lăpuşneanu şi a ocupat tronul Moldovei.

[37] Petru cel Tînăr, domn al Ţării Româneşti, fiul lui Mircea Ciobanul (1559—1568).

[38] Vezi *Ibidem*, nota ns. 91. Cronica făcută de V. Drăghiceanu aminteşte de o icoană din 1521 dăruită de episcopul Anastasie de Vad.

[39] *Ibidem*, nota ns. 43. Iar pentru pictorul grec, N. Iorga, *Notiţe*, în „Revista istorică", XVIII, 1932, p. 93.

[40] Pentru biserica domnească din Hîrlău, vezi *Negoţul şi meşteşugurile...*, cap. I, nota ns. 57.

[41] Vezi G. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacul al XVI-lea (1527—1582)*, în BCMI, XXI, 1928, p. 278.

[42] Petru Movilă, vezi supra *Negoţul şi meşteşugurile...*, cap. I, nota ns. 171.

[43] Jean Etienne Liotard (1702—1789), pictor elveţian specializat la Paris. În 1732—1742 s-a aflat la Constantinopol, de unde Constantin Mavrocordat, domnul Moldovei, l-a adus la Iaşi. A stat acolo zece luni, timp în care a executat portretele domnitorului şi al soţiei sale. A mai decorat săli ale palatului princiar, distruse ulterior de incendiu. Vezi G. Oprescu, *Ţările române văzute de artişti francezi (sec. XVIII şi XIX)*, Bucureşti, 1926, 77 p. + LXXX pl. (sub voce).

[44] Pentru Trei Ierarhi vezi supra, *Negoţul şi meşteşugurile...*, cap. I, nota 196, meşterii ruşi vezi S. Dragomir, *Contribuţii la relaţiile bisericii româneşti cu Rusia în veacul XVII*, în AARMSI, s. II, tom. XXXIV, 1911—1912, p. 1008; P. Mihailovici, *Legături culturale bisericeşti dintre români şi ruşi în secolele XV—XX*, în „Revista societăţii de istorie şi arheologie bisericească", 1932, p. 217—220. Iorga a scris asupra mănăstirii *Tapiţeriile doamnei Tudosca a lui Vasile Lupu*, în BCMI, VIII, 1915, p. 145—153.

Mănăstirea Golia, cu hramul Înălţarea, construită de boierul Ioan Golii în 1564. Refăcută de Vasile şi Ştefăniţă Lupu. Arsă de Ioan Sobieski în 1686; din nou incendiată în 1735. Afectată de cutremur în 1738. Reparaţii succesive în 1827, 1838, 1900, 1943—1947. N. Iorga publică pisania mănăstirii în *Studii şi documente*, XV, p. 169 şi *Câteva însemnări. Reparaţii la Golia*, în BCMI, XXX, 1937, p. 45. Mai vezi C. Stoide, *Ştiri despre cîţiva zugravi moldoveni din sec. XVII—XVIII*, în MMS, 1959, nr. 7—8, p. 423—424. Bibliografia completă la N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 450—453.

[45] Anton Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzione della Valachia. Con la descrizione del paese, natura, costumi, riti e religione degli abitati*, ediţie de N. Iorga, Bucureşti, 1914.

[46] Cf. N. Iorga, *Nouă ştiri asupra bisericii mănăstirea de la Vălenii de Munte şi asupra altor antichităţi religioase locale*, p. 49—55. (*Genealogia...*, p. 120). Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ediţie N. Iorga, Bucureşti, 1902, XI + 565 p. + 9 tab. genealogice.

[47] Biserica din Poiana Sibiului, „din Deal", a fost construită în 1766. Locuitorii satului s-au împotrivit cu înverşunare Unaţiei, păstrîndu-şi credinţa ortodox răsăriteană. Vezi S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în veacul XVIII*, Sibiu, 1930, II, p. 3—5; Tănase Eugen, *Toponimia comunei Poiana Sibiului*, în „Analele Universităţii Timişoara. Filologie", V, 1967, p. 9—48.

[48] Biserica din Sînziorz Strei Hunedoara, construcţie de piatră şi cărămidă de la începutul secolului al XV-lea, datorată cneazului hunedorean Cîndreş şi familiei sale. Repictată în secolul al XVIII-lea. Cf. N. Iorga, *Cea mai veche ctitorie de nemeşi români din Ardeal (1408—1409)*, Bucureşti, 1927, 5 p. + 2 pl.; V. Vătăşianu, *Vechile biserici de piatră româneşti din judeţul Hunedoara*, Cluj, 1929, p. 27—32; N. Iorga, *Un coin de peinture médievale roumaine en Transylvanie*, în BSHAR, XVII, 1930, p. 69—77; I. D. Ştefănescu, *Mărturii sfinţite*, în vol. *Omagiu I.P.S.S. dr. Nicolae Bălan*, Sibiu, 1940, p. 746—747; Mircea Păcurariu, *Biserica din Strei Sînziorgiu*, în „Mitropolia Ardealului", III, 1958, nr. 1—2, p. 133—135.

[49] Mitropolitul Iacov al Putnei, mitropolit al Moldovei (1750—1760). S-a retras la Putna pe care a gospodărit-o cu deosebită grijă. A murit în 1778.

[50] Biserica Franciscanilor (ungurească), cu hramul Adormirea, construită din lemn în secolul al XVII-lea. Distrusă, refăcută de zid, după 1703. Între altele vezi N. Iorga, *Extrase din socotelile bisericii catolice din Iaşi* în *Studii şi documente*, I—II, passim. Pentru contractul de zugrăvire din anul 1793 vezi N. Iorga, *Meşteri din alte vremuri*, în „Literatură şi artă română", 1899—1900, p. 691. Bibliografia completă la N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 440—441.

VECHIUL MEŞTEŞUG ŞI MODELE STRĂINE

Am urmărit pînă în secolul trecut pe zugravi fiindcă meşteşugul lor a fost scutit de orice influenţă străină hotărîtoare, menţinîndu-se în vechea direcţie tradiţională. Străinătatea a lucrat însă puternic prin relaţiile tot mai strînse cu viaţa, mult timp mai izolată, a ţerilor noastre, asupra celorlalte ramuri de meserii. Materialul a devenit altul, sosind gata făcut din ţeri unde lucrau alte ateliere decît cele ale căsuţei ţerăneşti, şi ale Curţii boierului, cu ceata de robi la îndemînă pentru orice. Şi odată cu acest material, a venit alt obicei de a-l întrebuinţa, alt gust pentru a-l împodobi.

Perioade se pot fixà în aceste mari schimbări, care au transformat esenţial vechile noastre meşteşuguri, înainte de a se ajunge la o prefacere tot aşa de adîncă în condiţiile înseşi de organizare a meşteşugarilor.

Este, întîi, mai ales în Ţara Românească [1], o puternică undă orientală, care izgoneşte sau îneacă tot ceea ce pînă atunci, prin Ardealul ale cărui cetăţi şi-au pierdut autonomia şi cu dînsa energia, iniţiativa, puterea de înrîurire, sau prin Polonia, intrată în faza luptelor interne şi împărţirilor, ni venise din Occident. Nu atîta lumea turcească, al cării caracter simplu, patriarcal se păstrează din veac în veac, aduce această revoluţie în moda clasei de sus, singura interesantă supt acest raport, ci Constantinopolul, marea cetate contopind în ea atîtea curente şi rezumînd atîtea dezvoltări istorice. Luxul fantastic, făcut pentru o viaţă care a ajuns îndolentă pînă la trîndăvie, risipa de splendidă decadenţă a capitalei pentru care muncesc toate provinciile, aceasta îndeamnă pe românii bogaţi de pe la 1680 înainte la un alt fel de viaţă, copiat după acela, atît de impunător şi plin de irezistibile ispite, al Bizanţului otoman. Moldova e în stare, prin situaţia ei geografică şi prin amintirile ei, să reziste mai bine, dar principatul Cantacuzinilor şi al Brîncoveanului, mai pregătit pentru domnia fanariotă, care desăvîrşeşte revoluţia, se supunea acestor noi cerinţi ale timpului pînă la cinchirea * pe divanurile din jurul odăilor cu plafoane şi stucaturi turceşti, pînă la mobilarea cu mesuţe rotunde sau poligonale, încrustate cu sidef, pînă la prînzurile a căror etichetă cere mînecile goale fluturînd pe veşmîntul larg, pînă la capul ras cu codiţa atîrnînd la ceafă ca la musulmani [2].

Dar e *mai ales o altă îmbrăcăminte*. Tratatele încheiate cu austriacii de la 1718 înainte [1], deschizînd Dunărea ca şi pasurile muntelui, aduc, însă, peste vreo cincizeci de ani, supt ocrotirea consulatelor, *un aflux de obiecte, de unelte felurite*, şi el face ca în orice domeniu omul, deprins cu

[1] Dar în Moldova şi tuiulgii, cari fac tuiuri pentru domn după obiceiul turcesc, *Studii şi doc.*, XV, pp. 295—296, no. 852 (Tîrgul Frumos, c. 1820).

[2] V. introducerea la Iorga, *Documente privitoare la Constantin* [Vodă] *Brîncoveanu, [la domnia şi sfîrşitul lui*, Bucureşti, 1901, XXIII + 177 p.].

* Ghemuirea

fabricația casnică sau cu produsul vechilor bresle-frății libere, să deie de fabricatul venit de peste graniță și purtînd pecetea unei civilizații moderne, de mult despărțită de datinele speciale ale inventivului și variatului ev mediu. Pretutindeni lucrul de duzină apare astfel în locul celui de producție spontanee, cu mult mai interesant în felurimea lui.

Moda franceză, aceeași în toată Europa cultivată, va cîștiga apoi o biruință definitivă și durabilă asupra fabricatului, avînd încă un caracter local și național, din celelalte monarhii ale Apusului. Acuma nu mai e vorba numai de stofă și de croială, de pieptănătură, de uzanțele în odăile de primire devenite niște saloane ca la Paris, la Viena, la Petersburg, dacă nu și la Pera, decăzută, și la Fanarul, rob. Într-un nor de pudră și într-o dulce muzică de *épinette*, în fluturarea farbaralelor, panglicuțelor și dantelelor, în scînteierea galoanelor vine și *o nouă mobilare a casei*, cu tot ceia ce poate aduce după sine. Bizantinizați în forma otomană pe la 1680—1720, „nemțiți" pentru cîteva decenii după începutul guvernării fanarioților, întreruptă prin desele și destul de îndelungatele ocupații imperiale, austriece și rusești, boierii români se francizează în momentul cînd vîntul parizian bate pe toate granițele, chiar și pe aceia de miazăzi, căci turcii ei înșiși, supt mai mult decît un raport, au primit, fie și cu oarecare ezitare și stîngăcie, moda cea nouă.

Încă de la 1557 în principatul muntean se purtau „caftane" de „maia", de „mîncaș" și de „lonir", alături de dulămi de postav [3]. Babachi terzi dintr-un act bucureștean de la 1571—1572 pare să însemne: croitorul Babachi [4]. Adamasca neagră la o ghiurdeà sau ghiordie făcea parte din îmbrăcămintea unui boier de pe la 1650 [5], pe cînd „dulama bagreniță, de felandrăș", de postav „flandrisch", de Flandra, nu ieșise încă din uz [6]. La 1620, în Muntenia se poartă însă „dulămi cabanițe cu guler vulpe de atmișcele roșii" [7]. Pacèlele de sobol, rîs, jder împodobesc dulămi de atlas și de tabin, pe lîngă contășuri [8]. La 1678 o foaie de zestre prezintă aceste varietăți de stofă: „sucnă șahmarand, alb, verde, agraban, de tabin agraban cu fir, de atlas alagè cu fir de hată cu flori de fir, de adamască turugi, timbare de telen galbăn, de șahmarand și cu izme de mărgăritare" [9]. „Timbar verde de postav turcesc" se pomenește la 1696 [10]; se fac sucne și de hataià [11], contășe mahut [12], timbare de lastră [13], „belacoase de catifea cu galoane de hir, petială" [14],

---

[3] „Revista istorică", I, p. 60, no. 1.
[4] *Arhiva istorică*, I, p. 40, no. 44.
[5] *Studii și doc.*, V, p. 120, no. 12.
[6] *Ibid.*, p. 13, no. 1. Vezi și *ibid.*, V, p. 14, no 60 (an. 1619); Aricescu, *l. c.*, p. 347.
[7] *Arhiva istorică*, I, p. 139, no. 200.
[8] *Studii și doc.*, VII, p. 176. Haine de sarasir, *ibid.*, V, p. 298, no. 23. Și celelalte cazuri sînt din întîia jumătate a secolului al XVII-lea, afară de ultimul, din 1678. Cf. și *Arhiva istorică*, I, p. 62, no. 69 (an. 1687). Chindeș (= contăș) de atlas albastru, modă ungurească, 1693, *Studii și doc.*, XIV, p. 247.
[9] *Ibid.*, VII, p. 177.
[10] *Ibid.*, p. 213, no. 26.
[11] *Ibid.*, p. 191.
[12] *Ibid.*, X, p. 423 (an. 1734). Cf. „Buletinul Comisiei Istorice", IV, p. 68 (Moldova, 1734).
[13] *Ibid.*, VII (Moldova, 1735—1736); și „timbare șahmarand ghiurghiuliu"
[14] *Ibid.*, p. 191. În general, *ibid.*, p. 190 și urm.

„belacoase cu fir" grele, „embirboz" și „cu petială di galioane de fir" [15], mîneci de tulpan cu colțurile de fir cu fluturi de argint poleit" [16] „timbare cu zagarele" de soboli [17], „tivilichii" [18] „ghiordii de coftirie", pînă și în Ardeal (1670), rochii de beldireà" [19], „rochii de beal-ceamenie", căptușeli cu „idal cacum" [20], rochii de „șamalageà" (de alageà de Sam, Siria) [21], cîte un „habaciu" cu blane negre [22], „tătarce blănite cu sangeap" [23], haine de savaià [24], „atlazuri cu flori de fir cu șatrange", „rochii de atlaz cu flori de fir în șatrange, cu antereul lor", „giubele de ghermesut" [25], „genedane de teletin" [26], „dulămi cu antereu stambolsalisă alb" (șal de Stambul), „bineșe șal căptușite cu maltin", „conteșe blănite cu nafè", „saiële și cu antereu lor de citărie, de vară", „giare turungii" [27], benișuri de enghiurșal (șal de Angora) negru, blănite cu „singiap alb" [28].

Din Constantinopol, terzimanul Ioan Callimachi trimete „o deghermià de iaminiia", „un pambliu cu fir" nepoatelor sale de frate [29]. La nunta lui Dimitrie Cantemir cu domnița Casandra Cantacuzino, Brîncoveanu trimete cu vel aga „2 lastruri, taleri 100, i la 2 hataiale cu flori de fir t. 60 și la 2 sigideale t. 20 și la o pacea samur..., t. 80" [30]. Din șal se fac giubele, caftane (de șal „evri"), straie, de lastră [31], dulghet [32].

Abaua pătrunde tot mai mult, ajungînd pînă la fabricația populară [33]. O breaslă anume vinde bogasie, de veche întrebuințare [34], apoi „giubele de zuf", de hatai, de ghermesut, care poate fi „exaricà" și „octaricon" [35], cu profilurile de zavadea veche și înlăuntru sandrace" [36], rochii de „maltin",

---

[15] *Ibid.*, p. 194.
[16] *Ibid.*, V, p. 318, no. 90 (an. 1730).
[17] *Ibid.*, VII, p. 194 (Moldova, 1735—1736).
[18] *Ibid.*, V, p. 156, no. 104 (an. 1745).
[19] *Arhiva* din Iași, X, p. 259 (Muntenia, c. 1750).
[20] *Studii și doc.*, XI, p. 266, no. 7.
[21] *Ibid.*, X, p. 340, no. 21 (Brașov, 1764).
[22] *Ibid.*, XVI, p. 376 (Moldova). Unui mîrzac i se dă pe la 1690 un „contoș cu paceà de jder, cu zagarele de samur, cu ciaprage de fier" (catastiful brîncovenesc), *ibid.*, V, p. 371.
[23] *Doc. Văii Teleajunului* p. 87, no. 2 (c. 1750).
[24] *Ibid.*
[25] *Studii și doc.*, XI, pp. 267—268 (an. 1772).
[26] *Ibid.*, VI, p. 234 (Moldova, 1784).
[27] Și „o ghiordé de norcă", *ibid.*, VII, p. 256, no. 170 (Moldova, 1795).
[28] *Ibid.*, p. 233, no. 103 (Moldova, 1784). Cf. și *ibid.*, V, p. 499, no. 79; VIII, p. 153, no. 5 (an. 1777). V. Academia Română, *Creșterea colecțiilor*, an. 1909, p. 215.
[29] *Studii și doc.*, XXI, pp. 242, 243, no. 5.
[30] Aricescu, *l. c.*, p. 490. Total 410 taleri. Se dă solului și postav șai și postav *feld* (de Ardeal).
[31] *Doc. financiare și economice*, p. 167 (an. 1777); *Studii și doc.*, VII, p. 153, no. 5; p. 225, no. 69 (Moldova, 1773: „straе de șal, cusute cunaturile cu carsac"; „straе de lastră", *ibid.*, p. 223, no. 64 (Moldova, 1765).
[32] Dulghet roșu în coți, V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 406 (Muntenia 1790).
[33] Pe la 1660, neaflîndu-se bumbac ieften la Brașov, se cumpără abà, *Studii și doc.*, X, pp. 52—53, no. 1. „Stati abăgeriul" la Iași, *ibid.*, VI, p. 84, no. 44 (c. 1663). Abageri în Moldova, *ibid.*, VII, p. 184. Abagiu la Ploești: Dima; *ibid.*, V, p. 499, no. 79.
[34] Bogasie trimeasă pe la 1660 din Polonia la Brașov; *ibid.*, X, p. 53, no. 1. „Bogasieri prăv. carii nu sănt la briasla neguțitorilor", *ibid.*, VII, p. 44, no. 109 (an. 1748—1749). Ulița Bogasierilor la Bîrlad, 1815, Antonovici, *Doc. bîrlădene*, II, p. 127.
[35] *Doeumentele Callimachi*, II, p. 118.
[36] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 403 (an. 1790).

cu „nafè" şi jder, şi de „stamboloşală" [37], de „citarea de Hindie" (India) [38], de unde, ca şi din Constantinopol, vin ghermesuturile [39], malotèle tot de „maltuh", anterie „lahori" (de Lahore) [40].

Aceasta înseamnă însă o necontenită împuţinare a lucrului de casă şi de atelier pe care stofele răsăritene, frumoase şi de o faimă de atîtea ori seculară, le puneau în umbră, căutînd să le înlăture. Găsim „fote de tulpan" în catastiful brîncovenesc [41], din acel tulpan care se vindea cu cotul în Ţara Românească de pe la 1620 [42]. Chingile sînt prinse în paftale de Ţarigrad [43]. Cămăşile sînt de „melez" [44]. Se preferă brîie „mocadin" ca la Craiova în 1713 [45]. Găsim „brîie de Ţarigrad", plătite 30 de lei în 1735—1736 (Moldova), brîie, „cu stele" [46], brîie cumpărate de-a dreptul la Ţarigrad [47]. Steagurile, „praporele" se fac, în veacul al XVIII-lea, la moldoveni, din „sandal" albastru, ibrişim cu „topuz" şi „funtă", din „sandal galbăn şi albastru" [48]. Aceiaşi modă se observă la „harşalele de postav" [49]. Lîngă rochiile obişnuite se înseamnă „degremele de saric cu flori albe", „degremele tulpan pentru saric" (sînt opt feluri de „sarice") [50]. „Proboadele de Ismail, cap de mătase" împodobesc la Bucureşti în 1752 capetele [51]. „Mesele", feţele de masă, se mai zic: leşeşti, dar alături apar cele de Ţarigrad în Moldova de pe la 1735—1736 [52]. Avem tot pe atunci „năfrămi de Ţarigrad [53], cîte 30 lei, de celi lungi", odată cu „năfrămi răţăli cusute cu fir în capăt", de veche datină ori cu „aclas cu fir", „cu sîrmă" [54]; „năfrămi de tulipan" sau tulpan, şi „cusute cu mătase" se caută. „Peşchirele de taftă cu fir şi cu petială, de pus împregiurul mesei", se întîlnesc cu cele „de Ţarigrad" în aceiaşi Moldovă de pe la jumătatea veacului [55].

Încep a se întrebuinţa perdelele, în locul cărora trebuiau să fie odată năfrămile, maramele de fereşti [56], „perdele de canavaţi cu rînduri" [57]. La aşternut, saltelele se fac din adămască sau dămască [58] şi din „atlaz cu flori de mătasă". Sînt poloage, „de taftă alageà, cu sandal căptuşite" [59] „de ha-

---

[37] *Studii şi doc.*, VI, p. 109, no. 173 (c. 1796).
[38] Melhisedec, *Cron. Romanului*, II, p. 129.
[39] *Documente Callimachi*, II, p. 120 (an. 1763—1764).
[40] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VI, p. 432 (an. 1793).
[41] *Studii şi doc.*, V, p. 362.
[42] *Arhiva Istorică*, I, p. 139, no. 200.
[43] *Studii şi doc.*, V, p. 156, no. 100.
[44] *Ibid.*, VII, p. 134, no. 48 (Botoşani, 1794).
[45] *Ibid.*, p. 8, [capitolul] II, [partea] I.
[46] *Ibid.*, p. 191. Şi, „colan" cu paftale de argint.
[47] *Ibid.* Preţul e de 30 de lei.
[48] *Doc. financiare şi economice*, p. 72 (an. 1792). Se pomeneşte şi sulița, canafurile, coada de suliţă, „bogasiul alb pentru sămne".
[49] „Cusute cu cămaşa de postav roş", *Studii şi doc.*, VII, p. 233, no. 10 (Moldova, 1784).
[50] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VI, pp. 432—433 (an. 1793).
[51] *Ibid.*, II, p. 481.
[52] *Studii şi doc.*, VII, pp. 194—195.
[53] *Ibid.*, p. 192.
[54] *Uricariul*, XI, p. 125 (Moldova, 1745); Iorga, *Doc. Văii Teleajenului*, p. 87, no. 2 (c. 1750).
[55] *Studii şi doc.*, VII, p. 223, no. 64. (an. 1765); XIV, p. 174, no. 735 (Ardeal).
[56] Perdea în Moldova la 1784, *ibid.*, VII, p. 232, no. 102.
[57] *Ibid.*, p. 223, no. 64 (Moldova, 1765).
[58] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VI, p. 433; „An. Ac. Rom.", XXXVI, p. 934; *Studii şi doc.*, XI, p. 267 (Muntenia, 1792).
[59] *Ibid.*, VII, p. 191 (Moldova, 1734).

taè veche cu flori de hir i cu belciugi de argint“ [60]. Perinele se confecţionează acum din cutnie de Ţarigrad, din sangulie cu flori ; făcute din tiriplic — ca şi şervetele —, sînt umplute cu mătasă [61]. Plapoma, oghialul sau „obialul“ e de taftă albastră [62], de belacoasă verde cu flori. Cearşafurile — terminul, cum am spus, e turcesc — pot fi de pînză, dar „cusute cu tiriplic şi umplute cu fir“, ca la Constantinopol, deşi împreună cu ele, în Ţara Românească de la sfîrşitul veacului al XVIII-lea se menţionează elemente din vechea garderobă românească : „feţe de pînză leşască cu orbote“, „reţele de pînză leşească“, „şervete de pînză leşească“, „peşchire“ — cuvîntul vine din acest Orient acum normativ — „de pînză de ţară“ [63].

Croitorii „prîv“, de prima clasă, cei de a doua şi simplii „cîrpaci“ [64], lucrează acuma piese de îmbrăcăminte ale căror nume ciudate li arată originea.

De pe la 1750 mai ales fabricaţia apuseană se adaugă la asaltul dat lucrului de mînă al satelor şi oraşelor noastre.

Am spus că forme, „fasoane“ nouă de veşmînt, se introduc în această epocă, şi se vor menţinea. La 1726 lîngă nădragii de postav aflăm „sarachiu“ de aceiaşi materie [65]. Tătarca apare ca haină obişnuită [66]. La 1777 se împărţiau, de Curtea moldovenească, anteree albe ceauşilor [67]. De pe acelaşi timp e apariţia iamurlucului [68]. Şarvanele, haine de noapte, cu „ceprage“ sînt încă din 1619 [69]. Fustanlîcul agabaniu e de prin 1780 [70]. Satîrilor domneşti li se dau la Iaşi, în 1777, „10 topuri cotnie galbenă pentru unsprezece şalvari“ [71]. La 1796 un şcolar scrie : „Să-mi trimiţi postav ca să-mi fac nădragi, iar nu nădragi strînşi, ci cu şalvari ori poturi“ [72]. Se poartă „ciacşiri“, de „ilbichir roş“, şi altfel [73]. Întîlnim „ciacşirlăcuri enghiureşali“ [74], postav roşu dat pentru ciacşirlicuri [75], „dunlucuri“, „stofă somichi“ [76].

„Stofa“, „ştova“ apuseană e pomenită numai la 1772—1790 [77]. Dar încă de mult se aducea „canavăţ“ (canavazzo) din Italia, „cheneafaş“ [78], pen-

---

[60] „Buletinul Comisiei Istorice“, IV, p. 69 (Moldova, 1734).
[61] *Studii şi doc.*, XI, p. 267, no. 8 (Muntenia, 1772) ; „Revista Istorică“, II, p. 30 (Oltenia, c. 1760) ; V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VI, p. 433 (an. 1793).
[62] *Studii şi doc.*, VII, p. 234 (Moldova, 1784).
[63] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 403 (an. 1790).
[64] *Studii şi doc.*, VI, p. 44, no. 109 (cislă din Moldova, 1748—1749).
[65] *Ibid.*, XIV, p. 33, no. 29 (an. 1726).
[66] Tătarca de postav, blănită „cu spinare de răs“, *ibid.*, VII, p. 356 (an. 1812).
[67] *Doc. financiare şi economice*, p. 166 (an. 1777). „Anterei cătăneşti“ la trei carătaşi, *Doc. Callimachi*, II, (an. 1763—1764) „anteriu de maniţă“, 1796. „An. Acad. Rom. lit.“, XXVIII, p. 212.
[68] „Iamurluc de postav vînăt cu başlic“, *Studii şi doc.*, VII, p. 234 (Moldova, 1784).
[69] *Studii şi doc.*, V, p. 13. V. şi Şăineanu, *o.c.*, II [trimitere neidentificată].
[70] Melhisedec, *Cron. Romanului*, II, p. 129.
[71] *Doc. financiare şi economice*, p. 166. Nădragi în Ardeal, c. 1770 ; *Studii şi doc.*, XII, p. 85, no. 157 (c. 1770).
[72] „An. Ac. Rom., lit.“, XXVIII, p. 216, nota 2.
[73] *Ibid.*, p. 212 ; *Studii şi doc.*, VII, p. 256, no. 170 (Moldova, 1795).
[74] *Doc. economice şi financiare*, p. 85 (an. 1805—1806).
[75] *Ibid.*, p. 166 (an. 1777).
[76] *Documentele Callimachi*, II, p. 125.
[77] „Giubea de samur cu rochii de ştovă“, *Studii şi doc.*, VI, p. 109, no. 173.
[78] *Ibid.*, XII, p. 81, no. 144 (Ardeal, 1766).

tru tot felul de costume [79]. Tot spre negoţul italian din secolul al XVIII-lea ne trimete menţiunea „rochiei lastre cu naturale" din 1735—1736 [80]. Din Veneţia se aducea pe vremea lui Vodă Brîncoveanu un anume fel de adămască: „adămasca vinetică" [81]. Măhrama de Veneţia, întrebuinţată în Ardeal, e tot de pe atunci [82], ca şi „sandalul de Veneţia" [83], „şărveturile de Veneţia cu horgote" [84]. Atlazul „fiorintin", figurînd lîngă „postaje ecstra", e din 1764, Moldova [85]. Odată cu „tabacheri de purţulan" vine „zăbranic de Niapoli" [86]. Postavul ardelean, şai, felandreş, poate şi brecleş, nu ieşise din uz [87]. Anglia va da încă de pe la 1740 stofa care-i poartă numele, „anglia" [88]. Din anglie se fac mintii, sucne cu şurţ, „cu chipce şi ipigèle şi brăul ei de argint" [89]. Avem „perine şi macaturi englizăşti" [90]. „Basmalele di olandă", ca şi cele de „ibri", înlocuiesc năframele pe la 1770 [91]. Postavul poate fi şi de Olanda [92]. Se poartă „capoturi" [93].

Din Polonia aducea la 1774 Tănase negustorul din Botoşani marfa sa [94].

Dar ţerile germane, acum bogate în manufactură, trimit mai mult decît orice alţi exportatori în Orient. Fireşte că Ardealul e plin de marfa lor, variată, ieftenă şi nu totdeauna urîtă, cum m-am putut convinge văzînd probele de stofe trimese lui Hagi Constantin Pop, [2] marele negustor român din Sibiu, şi astăzi aflătoare, după multe peripeţii, în muzeul Camerei de comerţ din Bucureşti. La 1747, un catalog de lucruri cuprinde cele ce urmează: „tupoltăc", (de unde moldovenescul: tobultoc), „finet", „fachiol alb", „rochie cu hir cusută", „ştuc postav vasmelirt", (weiss meliert), „anglie", „ştuc golon lat", şi o „şlofimţ" (*Schlafmütze*, bonetă de noapte) [95]. La noi apare postavul din care se fac „capoate" [96], cartonul care serveşte şi la saltele [97]. Fără a părăsi atlazul — şi „periplocat", „atlăjăl" [98] — se

---

79 „Dulamă de canavăţ înblănită", *ibid.*, V, p. 822, no. 103 (Muntenia, 1745).

80 *Ibid.*, VII, p. 194 (Moldova).

81 *Ibid.*, p. 213, no. 26 (an. 1696).

82 *Ibid.*, XII, p. 45 (an. 1747). *Ibid.*, p. 46, no. 90, în Ardeal, la 1740, „bogaciu" (boccassino), care poate fi din acelaşi izvor.

83 *Arhiva* din Iaşi, X, p. 257 (an. 1755). „Zăvasă dă sandal dă Veneţia", *Studii şi doc.*, XI, p. 266, no. 7 (an. 1740).

84 *Ibid.*, XIV, p. 44, no. 35 (Oltenia).

85 *Doc. economice şi financiare*, p. 44.

86 V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VI, p. 491 şi urm. (an. 1794).

87 „Dulamă de şai neblănită", *Studii şi doc.*, XIV, p. 307, no. 43 (c. 1750).

88 „Mantie de anglie", *ibid.*, XIII, p. 243, no. 30; *Studii şi doc.*, XII, p. 216 (Ardeal, 1747).

89 *Studii şi doc.*, XII, p. 188, no. 9 (Făgăraş, 1787).

90 *Documente Callimachi*, II, p. 111 (an. 1763—1764).

91 *Ibid.*, VII, p. 153, no. 5 (Moldova, 1777).

92 V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VI, p. 491 şi urm. (an. 1794).

93 *Ibid.*, pp. 259—260 (Moldova, 1801).

94 Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1907, p. 203.

95 *Studii şi doc.*, XII, p. 216. Dar şi o dulamă verde la Bran, în 1782, *ibid.*, X, p. 224.

96 V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 903.

97 „Revista Istorică", II, p. 30.

98 „Atlăjăl în şatrange", V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 406.

iea „rips vărgat", pentru rochii în Oltenia pe la 1760 [99], flanelă [100], „zofă de cea neagră, țesută în patru ițe" la Viena [101]. Cămașa poate fi un „forhemet" (*Vorhemd*) [102]. Din Beciu vine chepeneagul pentru ardeleni [103]. „Ciorapii nemțești de mătase" concurează la București „condurii de catifea cusuți" [104], cînd șalul cu patru ițe e luat din Viena, „fabrică de Beciu" [105], cînd umbrelele de sandal vin de prin Apus [106], ca și pieptenele de bagă, periile de Beciu [107]. Vechea horbotă — sînt rochii cu horbotă și „rochii blondă" [108] —, e înlocuită cu spițuri [109]. „Floretul", „fluda" apar la export, cu „cătărămi nemțăști" [110]. La 1790 se poartă în Muntenia la copii „căiță nemțească" [111]. Într-un tîrziu se poate alege între rochia de bagzeà, cea de marinar, cea de „stambă" (origine italiană : *stampa*), „inghinească" și cea de „tratidian" („drap des dames" [112]). „Pînza moschicească" se luptă cu citul oriental pentru șervete, „mese" plapome, cearșafuri [113].

Croitorii de țară lucrau și în noile împrejurări. Îi vedem, la începutul veacului al XVIII-lea, făcînd și țerancelor rochii de alageà, călțuni negri, etc. [114]. Îi aflăm pretutindeni, de la Rîmnicul Vîlcii [115], la Vălenii de Munte [116], și la Botoșani [117], și la Iași [118]. Întîlnim pe croitorul Ienache și soția Sora închiși la Brașov în calitatea lor de chezași la 1723 [119]. Ei nu lipsesc nici din sate [120], unde în curînd numărul lor se va înmulți foarte mult.

Lucrul acestor meșteri se vădește în cutare socoteală moldovenească de la 1772 : „*Am făcut* o giubè de stofă vînătă ca mura, tij una cu cacom. *Am cumpărat* o rochie de stofă galbănă cu fir. O rochie cu fir atlas roșu *am*

---

[99] *Ibid.*

[100] *Doc. economice și financiare*, p. 45 (an. 1764).

[101] „An. Ac. Rom., lit.", XXIX, pp. 14—15 (an. 1797).

[102] *Studii și doc.*, XII, p. 174, no. 376. Se cere în Ardeal de un ucenic de școală și „pănză de cămașă", „An. Ac. Rom., lit.", XXVIII, p. 10, nota 2.

[103] „Chepeneag de Beciu", *Studii și doc.*, XII, p. 100, no. 187, p. 98, no. 184 (ambele an. 1778) : „cărpă de mătase, bundă, chepeneag" ; p. 94, no. 181 (*idem*) : pe lîngă „brîne săsești", „chepeneag de Beciu vînăt".

[104] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 403 (an. 1790).

[105] „An. Ac. Rom. lit.", XXIX, p. 14 (an. 1797).

[106] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 403 (Muntenia, 1790).

[107] *Ibid.*, p. 406.

[108] *Studii și doc.*, XI, p. 93, n-le 18—19.

[109] „Căițe de spițuri" *ibid.*, XII, p. 146, no. 298 (Ardeal, 1803).

[110] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VI, p. 491 și urm.

[111] *Ibid.*, IV, p. 403.

[112] Stoica Teodorescu, *Telega*, p. 418.

[113] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 405 ; *Documentele Callimachi*, II, p. 124 (an. 1763—1764) ; *Doc. economice și financiare*, p. 45 (an. 1764). Numai „babei din casă" i se dau „benișe de postav sait, vînăt, giubele tătărești de șal negre-verzi, blănite cu sîngiap", *Studii și doc.*, VII, p. 234 (Moldova, 1784).

[114] *Ibid.*, p. 9, no. 1 (Oltenia, an. 1713).

[115] Stoica croitorul, 1723, „Rev. istorică", VIII, p. 153.

[116] *Studii și doc.*, XV, p. 243, no. 695 (an. 1814).

[117] Pîntelii și Chira croitori, V. și Zaharia croitor, *ibid.*, VII, p. 123, no. 10. Tănasie „crau", 1766, *ibid.*, p. 125, no. 17. Ioniță Munteanul, *ibid.*, XXI, p. 472, no. 2 (c. 1830).

[118] Revista „Ion Neculce", II, p. 290.

[119] *Studii și doc.*, X, p. 328, no. 9.

[120] În Dolj, *ibid.*, XV, p. 84 ; XIV, p. 91, no. 97 (c. 1770).

prefăcut şi antereu nou am cheltuit. *Am făcut* o rochie asteri“ [121]. Coseau bucăţile de stofă şi adăugiau buzunarele, care se chemau „sinuri“ [122]. Avem şi unele socoteli care arată preţurile. Dacă nu pentru Ardeal, unde cutare croitor face caftane la îngropări [123], în socotelile domneşti ale Moldovei care, la 1763—1764 [124], prezintă aceste comenzi pentru steaguri: „Un stiag ce s-au făcut la beşlii... 60 lei pe atlaz pentru 4 stiaguri, la dunalmà [125]... 85 coţi, un rup sandal... la 10 stiaguri... Croitoriului de lucru... Găitanuri cu cănafuri ce s'au făcut la stiaguri“.

Ca şi în secolul al XVII-lea, croitorii au casele lor proprii ori cu bezmen, şi ni s-au păstrat actele de cumpărătură. La Iaşi, în 1754, „Aniţa croitoriţa“ declară că ţine ca bezmenară o casă de la biserica Sf. Nicolae [126]. Ceva mai tîrziu, „Antohi croitoriul“, „Antohi crav“, cumpără o locuinţă în Muntenimea de sus [127]. Un meşter de sat, la Telega, Milea, e judecat pentru că „a tăiat patru pruni şi cereşi altoiţi“ în livada unei femei, vecina lui [128]. Li se dă o cinste deosebită: la 1751 Ioan croitorul din Iaşi, proprietar de vie, e dintre ostaşii beşlii ai Curţii [129]. Croitorului din Vălenii de Munte la 1814 i se acordă titlul de „chir State“ [130]. Vedem pe un Mihai croitorul dîndu-şi copilul la dascălul românesc din Cernavoda, Ioan, ca să înveţe carte [131].

Străini nu se întîlnesc niciodată, pînă la Moldova de la începutul secolului al XIX-lea. Doar între chiprovicenii bulgari pe cari pe la 1720—1730 Austria îi colonizà în Oltenia [3] sînt şi croitori [132]. Întîlnim *basmagii* la o epocă foarte tîrzie [133], dar basmalele se aduceau de peste graniţă. „Basmaua nemţească“, „batista“ [134], cîştigă tot mai mult teren. E „tipărită“: „basmà pictată în tipar“ [135]. De la Sibiu se comandă „basmele de cele ce poartă domnele la piept“ [136]. Dumitrana Ştirbei vrea „basmà de orbotă albă de gît“ [137]. Trebui ca fanarioţii, duşmani ai luxului, pe care caută să-l împiedice prin adevărate edicte somptuoare, să oprească formal „flude şi linez sadedicà i în cusături şi basmale“ [138].

Mănuşile se mai confecţionează în casă, de *mănuşari*. O socoteală domnească din Moldova, la 1776, spune explicit: „pentru o mănuşe ce s'au fă-

---

[121] *Ibid.*, XXIII, tabla.
[122] *Herodot*, p. 350.
[123] *Studii şi doc.*, XII, p. 83, no. 156 (c. 1770).
[124] *Doc. economice şi financiare*, pp. 39, 45; *Documentele Callimachi*, II, p. 124.
[125] Iluminaţia.
[126] *Studii şi doc.*, V, p. 107, no. 134.
[127] *Documentele Callimachi*, II, p. 162, no. 5.
[128] Stoica Teodorescu, *Telega*, pp. 198—199 (an. 1821).
[129] Bianu, *Catalogul mss. româneşti*, I, p. 52.
[130] *Studii şi doc.*, XV, no. 695. Are şi o calfă.
[131] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, II, pp. 163—164. V. capitolul precedent.
[132] Sartores, pelliones, tonsores, *Studii şi doc.*, V. pp. 138—139, nr. 75.
[133] „An. Ac. Rom.“, XXVII, p. 147 (Bucureşti, 1836).
[134] *Studii şi doc.*, VII, p. 17, no. 10 (c. 1816); p. 356 (an. 1812).
[135] *Ibid.*, X, p. 224 (Bran, 1760).
[136] *Ibid.*, VIII, p. 8, no. 36 (an. 1783).
[137] *Ibid.*, p. 11, no. 5 (an. 1785).
[138] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, V, pp. 306—307 (an. 1794).

cut“ [139]. Sînt însă în mare parte articole de import: „mănuşi de lînă“, „mănuşi cusute cu aur“ [140], „mănuşi flanel“ [141].

Mătăsarii noştri se păstrează în această vreme: „diaconul Marin Mătăsariul“ de la Iaşi [142], Sandu mătăsarul de acolo [143]. Apoi alţii: la Putna [144], în Ploieşti [145], în Oltenia şi aiurea [146]. Ei fac şi frîne, hăţuri de mătasă [147]. Alături se aşează mătăsarii greci, pe cari-i aflăm de pe la 1740 [148]. Schimbări aduse de moda cea nouă europeană nu se observă însă.

Cizmăria se menţine în mare parte şi ea după vechea datină. Se lucrează cizme — şi „cizme galbene“ [149] —, specificîndu-se, în Ardeal „cizmele muiereşti“ [150], ciubote, cu „turiace“ şi fără [151], conduri, papuci [152]. Socotelile domniei moldoveneşti din 1777 ne lămuresc asupra varietăţilor: „ciobote negri la 12 fustaşi de vatră“, „ciobote roşii la fustaşi de spre doamna, la meşteri creştini, la trîmbiţaşii Curţii, la vătavii grajdului“, „ciobote galbene la 14 ciohodari“, conduri şi *iedecuri* la spălătorese [153].

Cizmari, ciubotari se întîlnesc pretutindeni în număr mare [154], şi la ţară [155]. La Bîrlad ei au la 1735 un staroste [156]. Proprietari de case, ca şi croitorii, îi vedem, făcînd vînzări şi cumpărări [157]. Ca şi aceia, ei pot ajunge şi la oarecare boierii: pe la 1740 trăiau în Iaşi „Ion cibotar uşeriul“ şi „Gavril cibotar, şetrărel“ [158]. Avem şi pentru această breaslă o urmă de tarif: în Moldova la 1743 se înseamnă această plată: „1 leu am dat pe o păreche cibote lui Păladi monah“ [159].

Moda turcească a răzbătut şi în acest domeniu. Socotelile domneşti pomenite mai sus arată că Vodă şi familia lui, oameni născuţi adesea, trăiţi mult timp la Ţarigrad urmează a se încălţa ca acolo. De aceia se notează: „ciboti i conduri i papuci cu mestii i tirlici ce s-au dat Mării Sali Vodă,

---

[139] *Doc. economice şi financiare*, p. 56.
[140] *Studii şi doc.*, XII, pp. 6—8, no. 120 (Ardeal, 1784).
[141] „An. Ac. Rom. lit.“, XXIX, p. 13 (an. 1790).
[142] *Studii şi doc.*, XIV, p. 47, no. 39 (Oltenia, c. 1730).
[143] *Ibid.*, XVI, p. 116, nota. V. şi revista „Ion Neculce“, II, p. 29 (an. 1755).
[144] *Studii şi doc.*, VII, p. 345, no. 24 („Costandin săn Mătăsaru“).
[145] „Buletinul Comisiei Istorice“, IV, p. 109.
[146] *Studii şi doc.*, XIV, p. 100 (an. 1780). V. şi Stan Mătăsarul în 1785, *ibid.*, V, p. 506, no. 88.
[147] *Ibid.*, XII, p. 174, no. 376 (Ardeal, 1817).
[148] *Ibid.*, VI, pp. 319—320, no. 375.
[149] *Ibid.*, X, p. 225, no. 5. Cf. *ibid.*, VII, p. 9, no. 1 (an. 1713).
[150] *Ibid.*, XII, p. 63 (Sad, an. 1752).
[151] „Ciubote nu prè lungi în turiace“, *ibid.*, XI, p. 56, no. 49 (Moldova, 1724).
[152] Papuci negri, *ibid.*, VII, p. 9, no. 1 (Oltenia 1713).
[153] *Documente economice şi financiare* pp. 54, 166 (an. 1757).
[154] *Studii şi doc.*, XI, p. 57 (Suceava, 1735); VII, p. 125, no. 15 (Botoşani, 1765); p. 67, no. 59 (Odobeşti, 1792); XXI, p. 118 (Orheiu, 1798); „Bul. Comisiei Istorice“, IV, p. 107 (Ploeşti, 1775); VI, p. 23, no. 8 (Botoşani, 1742). V. capitolul precedent.
[155] *Studii şi doc.*, XIV, p. 98 (Oltenia, 1780); XXI, p. 263, no. 9 (Putna, Crucea de sus: „Strătulat, ficiorul ciubotariului şi Ion Ciubotariul, Radu Ciubotari, Grigoraş Strătulat, ciubotar“).
[156] Antonovici, *Doc. bîrlădene*, II, p. 24, no. 16.
[157] *Documentele Callimachi*, II, p. 161, no. 4 (an. 1763): casă vîndută de un ciubotar unui cîrciumar, în Muntenimea de sus.
[158] *Studii şi doc.*, VI, p. 253, no. 383.
[159] „Buletinul Comisiei Istorice“, I, p. 269.

Mării Sale Doamnii şi Mării Sale beizadelelor şi Măriilor Sale Domniţelor“ [160]. Cizmele şi papucii de Ţarigrad apar în scrisori muntene de la sfîrşitul veacului [161]. Tîrlicii, „papuci cu tîrlicuri“, ajung destul de răpede a fi de o întrebuinţare generală [162].

Ardealul românesc fireşte s-a mutat demult ca gust la cele apusene. În 1754 socoteli de acolo cuprind ce urmează : „şuh glat, strimfi vineş, ainrah, pată albă, chindraş (*Kinderschuh*) glot“ [163]. Dar şi în Moldova din 1777, importaţia din Occident se înfăţişează pe neaşteptate : „cioboti negri nemţăşti la 4 cărăţaşi“ [164].

Scoarţele vechi româneşti, „moldoveneşti“ [165], se păstrează, ca şi cergele, dar *covorul* oriental se introduce în acest moment. Încă din 1678 e vorba de şase, de opt „covoară hagimiş“, adecă de Persia [166]. „Scoarţele turceşti“, „chilimurile“ [167], cîte „o mahlă cu covoră şi cu scoarţe“, ba chiar cu „perdeale de Ţarigrad“ se întîmpină tot atuncea [168]. Se zice uneori : „covoare seasideà“ [169]. Socotelile lui Vodă Brîncoveanu chiar au această menţiune cu privire la covoarele de import : „S-au dat la vel cămăraş pentru covoarăle şi perdealele caselor ot Tîrgovişte, ce au cumpărat de la Ţarigrad“ [170]. Avem şi preţuri : două covoare se vînd la 1777 în Moldova cu 30 şi 80 de lei [171]. Încep să se cumpere însă, la moldoveni, chilimurile de Breslau * [172].

Doar *şlicarii* îşi fac şi mai departe, rostul la căciuli, de „hîrşie neagră“ sau altfel [173]. Avem şi tariful lor pentru Moldova : odată : „2 lei de lucru pentru o gugiumană“. Altă dată : „4 lei postav saita albu i taftă leşească pentru căptuşala şlicului gospodu“. Ori : „1 leu, 105 bani de postav saita albu pentru işlic gospodu, 1 leu de lucru acestui işlic, 3 lei, 45 bani pe sandal, pentru acoperemăntu işlicelor“ [174].

Mindirigiii coase din bumbac aşternuturi, puind înuntru şi păr de capră [175].

---

[160] *Doc. economice şi financiare*, p. 166 (an. 1777).
[161] „An. Ac. Rom.“, XXIX, p. 227.
[162] *Studii şi doc.*, XIV, p. 311, no. 52 (Oltenia, c. 1780) ; V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, III, p. 488 (Galaţi, 1785).
[163] *Studii şi doc.*, XII, p. 67, no. 120 (an. 1754).
[164] *Doc. economice şi financiare*, p. 166.
[165] *Studii şi doc.*, VII, p. 72, no. 88 (an. 1823).
[166] *Ibid.*, VII, pp. 176, 179. Alte „covoare agimeşti“ (c. 1740), *ibid.*, VI, p. 544.
[167] *Corespondenţa lui Aman*, p. 205. „Chilim de Ţara Turcească vărgat“, „Revista Istorică“, II, p. 39 (c. 1700).
[168] *Studii şi doc.*, VII, p. 191 (Moldova, 1730). V. şi *ibid.*, pp. 232—233 (Moldova, 1784).
[169] *Ibid.*, XI, p. 266, no. 7 ; VII, p. 191 (Moldova, 1735—1736), p. 195 *(idsm)*.
[170] Aricescu, *l.c.*, p. 87, V. şi *Studii şi doc.*, XIV, p. 43 (Oltenia, 1726) ; VII, pp. 322—323, no. 102 (Moldova, 1784) ; V. p. 318, no. 90.
[171] *Ibid.*, VII, p. 153, no. 5.
[172] Revista „Ion Neculce“, II [trimitere neidentificată].
[173] *Studii şi doc.*, X, p. 224 (Bran, 1760). V. mai sus, pp. 182—183.
[174] *Documentele Callimachi*, II, p. 124 (an. 1726—1764). Cf. Antonovici, *o.c.*, II, pp. 119—120, 126—127 ; revista „Ion Neculce“, III, p. 73.
[175] *Studii şi doc.*, XXI, p. 199 (Moldova, 1824) ; 428 (an. 1828) ; 467 (Botoşani, 1814) ; Revista „Ion Neculce“, II, p. 290 (Iaşi 1766).
* Wrocław

În activitatea şi rostul *carătaşilor* se petrec mari schimbări în cursul acestei epoce de tranziţie. Vechiul car de transport[176], vechea căruţă, acum cu roatele „încălţate", „cercuite"[177], iese din mîna meşterilor de tradiţie, ca şi „carăta cu telegari", „rădvanul" din veacul al XVII-lea[178]. Dar acuma se adoptă harabalele[179], cu postav, căruţele tătăreşti ale crîmlenilor[180], căruţele de Giurgiu, „giurgiuveneşti", „ghiurghiuvanice", şi la vechile rădvane se adaogă „căfasuri" ca la vehiculele care transportă haremurile[181].

„Căruţa nemţească" se introduce[182]. Butcele-şi fac apariţia[183], probabil întîi pe calea polonă, cum pare să indice numele. Sînt „butce cu şase telegari" peste care „curărarul" pune „un teletu (teletin) nou şi postav"[184]. Ele sînt astfel „înfăşurate". Pot fi şi „butce turceşti" de acest fel[185]. Ce se întrebuinţa pentru transport în vremea butcelor, pe la 1760, reiese din aceste socoteli moldoveneşti: „Butca cia mică ce s-au făcut Mării Sali beizadè Alixandru... Ce s'au cheltuit cu meremetul la carăta fetelor... Bogasii, aţă, la broaşti i bunghi... 2 rădvani... Pentru zugrăvitul unuia... pentru ferecat altul... Meremetul unii leftici a Mării Sali beizadè Alixandru"[186].

De pe la 1780 lucrul caretaşilor de ţară e tot mai mult îngustat de năvala importului din Apus. Se comandă carătele în Ardeal mai ales de boieri olteni[187], dar şi de vlădica Iosif din Argeş [4], care avea atîtea legături peste munţi[188]. El cere acolo şi vehicule de purtat, „căruţe de patru cai pentru trebuinţa drumului, însă încheiate ca o ladă (cu coviltiriu cu piele)"[189], „car bun, legat de fier"[190], pe lîngă butca de postav negru pentru călătorii personale[191].

Dar de la un timp ceia ce se doreşte e marfa nouă occidentală, ce se numia pe atunci „naimodul". Pentru boierul oltean Otetelişanu, se cere o butcă *engleză* sau „de Beciu", „frumoasă, ţapănă, uşurică, şi — mai eftioară", avînd pe ea şi „corone"[192]. Contelui Constantin Dudescu, [5] vestit pentru drumurile lui cu „fraţi de cruce" francezi, pînă la Paris, îi trebuie o adevărată *carozza* occidentală[193]. Tudor Vladimirescu însuşi face din Viena, pen-

[176] Car cu blănărie, căvăfie, citarii, *Doc. economice şi financiare*, p. 110 (an. 1812).
[177] *Studii şi doc.*, XXIII, p. 337 (Moldova, c. 1830). „Chelne de car", *ibid.*, XXI, p. 419, no. 5 (după 1821). O descriere de căruţă, la 1812: „una dă cai, legată, 2 roate şi 3 ochiuri dă lamoc şi crucile şi ţohturile dă her", *ibid.*, VII, p. 356 (an. 1812); „Căruţă cu opt cercuri de her", *ibid.*, XIV, p. 309, no. 48 (Oltenia, către 1760).
[178] *Ibid.*, VII, p. 233, no. 103 (Moldova, 1784), p. 234.
[179] *Ibid.*, XXI, p. 427 (an. 1828).
[180] Revista „Ion Neculce", II [trimitere neidentificată].
[181] „Căruţi giurgiuveneşti ferecate, rădvan cu căfasuri ferecate şi spănzurate în curèle", *Doc. economice şi financiare*, p. 37 (an. 1764). „Car ghiurghiuvanic", *ibid.*, p. 78, an. 1805—1806.
[182] Se cere din Sibiu una la 1822, *Studii şi doc.*, VII, p. 65, no. 420 (Oltenia).
[183] „1 butcă vechi ce să meremetisăşti acum di către un tocmit herari", *ibid.*, XXI, p. 414 (după 1821).
[184] *Ibid.*, XIV, p. 157, no. 162 (an. 1798); XII, p. 144, no. 295 (an. 1802). Ordin către un „faur" din Sibiu ca să dreagă butcă şi roţile, *ibid.* „Butcă cu bobou" în Moldova, la 1784, *ibid.*, VII, p. 234.
[185] *Ibid.*, XII, p. 174, no. 376 (Ardeal, 1817).
[186] *Documentele Callimachi*, II, p. 126.
[187] *Studii şi doc.*, VIII, p. 5, no. 18.
[188] „An Ac. Rom., lit.", XXVIII, p. 198 (an. 1784).
[189] *Studii şi doc.*, VIII, p. 225.
[190] *Ibid.*, p. 217 (an. 1798).
[191] *Ibid.*, p. 212 (an. 1796).
[192] *Ibid.*, p. 9, no. 47; p. 10, no. 50 (an. 1784).
[193] *Ibid.*, XII, p. 108, no. 211 (an. 1785).

tru amicul său Glogoveanu, socoteala prețului unei „calești de frunte" : „mai jos de 1.800 de florinți nu să poate lua" [194]. Poate supt influența rusească, într-un moment cînd și prin sate se strecoară cîte „un muscal ca să facă cară de lună" (sic) [195], se încetățenește bricica, brișca, „ordinară" sau „pe răzoară" [196], brișca „acoperită și fericată" [197]. O lungă ocupație rusească va impune „droșca", și cu „patru telegari" [198], și birja (trăsura „cetățenească") [199]. *Săniile*, albe ori zugrăvite, se fac după nouă gusturi [200]. Pentru nevoile ordinare se aleargă, încă de prin 1820, la „căruțele jădovești", adevărate diligențe care merg de la Iași la Galați [201].

În marea îmbulzeală a modei, care necesitează și unele măsuri de apărare [202], mergînd pînă la ameninţarea cu spînzurătoarea, vin și meșteri de înnoire apuseană, cari lucrează la noi. Un răvaș de la 1832 are acest cuprins : „Am făcut o *caliașcă*" (franc. calèche) la Vais neamțul de la Lipscani de vale, în Șelari, de modă. De-ți va plăcea fasonul întocma ca de modă, mă rog a număra taleri o mie doo sute și a lua caleașca la dumneata. Tocmeala mi-au fost : cafenie fața ; cum zic : de modă, numai fără felinare" [203]. Consulul austriac la Bîrlad e pe acea vreme caretașul Andriko Manaki [204].

Hamurile trec de-a dreptul la „naimod" [205], afară doar de frîiele turcești [206]. Încă la 1678 moldovenii le cereau de la Liov [207]. Brîncoveanu la comandă la Brașov [208]. „Ceaprazuri de Sibiu cu fluturi" se întîmpină mai tîrziu [209]. Din Brașov trimete pribeagul Nicolae Roset „hamuri nemțești" rudelor sale din Moldova [210]. Șleaurile ardelenești sînt de uzogiu comun [211]. La Chișinău, în 1763—1764, se lucrează „bulgării", un fel de piei [212]. Din Rusia se iea numai „harapnicul, biciu căzăcesc" [213].

Șelarii se răspîndesc și la sate [214]. „Șeaua rumânească" nu se părăsește, dar alături apare „șeaua frîncească" [215], „șeaua pozargic cu scăriile de alamă

---

[194] „An. Ac. Rom.", XXXVII, p. 137.
[195] Stoica Teodorescu, *Telega*, p. 28.
[196] Hurmuzaki, *Supl.* I[5], p. 152.
[197] *Studii și doc.*, XXI, p. 290. Tot acolo „căruță ferecată", „cocii de un cal ferecată, rădvan... sanii vechi" (de două și patru persoane), „coș de sanii zugrăvit".
[198] *Corespondența lui Aman*, p. 155, no. 334 (după 1830).
[199] *Doc. Tudor*, la an. 1849 (și vătaf de birjari la Craiova).
[200] *Corespondența lui Aman*, p. 194, no. 91 ; *Studii și doc.*, XXI, p. 477.
[201] *Doc. economice și financiare*, p. 142 (an. 1824).
[202] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, V, p. 307.
[203] „An. Ac. Rom.", XXXIV, p. 85.
[204] „Revista Istorică", X, p. 159 (an. 1837). V. și „sacă de cărat apă, cu cotiga ei", *Studii și doc.*, XXI, p. 427 (an. 1828).
[205] *Studii și doc.*, X, p. 224 (Bran, 1760).
[206] V. „hamuri rotași... cu căpețelele lor", *Studii și doc.*, VII, p. 355 (Moldova, 1812).
[207] *Ibid.*, p. 179.
[208] *Ibid.*, X, pp. 88—89, no. 1.
[209] *Ibid.*, VIII, p. 24, no. 116 (an. 1792).
[210] *Ibid.*, V. pp. 56—57. Cf. și *ibid.*, XXI, p. 428 (an. 1828).
[211] *Studii și doc.*, VIII, p. 107, no. 3 (Ardeal, 1754) ; XXI, p. 373 (Moldova, 1829). Pentru țesăli, perii, piepteni de cai, *ibid.*, XII, p. 110, no. 217 (Ardeal, 1787).
[212] *Documente Callimachi*, II, p. 130.
[213] „An. Ac. Rom.", XXVIII, pp. 208—209.
[214] Cf. *ibid.*, VI, p. 45, no. 109 (1748—1749) ; XII, p. 187, no. 8 ; „Revista Istorică", IV, p. 84 (1826—1827, Moldova) ; Iorga, *Doc. Văii Teleajenului*, pp. 85—86, no. 1 (an. 1741).
[215] *Studii și doc.*, XXI, p. 428 (an. 1828) : „5 șeli vechi, streati : 2 nemțăști si 3 moldovenești".

şi cu ha[r]şă postav" [216]. Descripţia de la 1802 a unei şele de acest din urmă model e lămuritoare: „şă cu obläncile îmbrăcate cu argint, însă şi poliite... 1 harşă, cu cabarile de argint, iarăş poliite, 1 harşă cusută cu sîrmă" [217]. Aceleiaşi mode-i aparţine cutare „raht pe curèle cu ciucuri, albastru" [218].

În ce priveşte pe *săhăidăcari*, într-o vreme fără războaie odată numai aflăm, în socoteli domneşti, la 1764, menţiunea „plăţi săhăidăcarilor, pentru aşternuturile lor" [219].

Bucătăria veche românească, mai ales cea din Moldova, era influenţată, de Apusul vecin [220]. În Iaşi găsim o *„borşăriţă"* după datina polonă, la 1760. La munteni numele de „socaciu" (1631), unguresc, arată originea noii îndeletniciri [221]. Cu datinele turceşti se ivesc *maghirii*. Un bucătar din Iaşi e „tăuşan", din insulele Arhipelagului [222]. Meşteşugul se învăţa prin încredinţarea copiilor în sama unui meşter: „l-am dat într-un han ca să înveţe bucătăriia, şi l-am dat încălţat, îmbrăcat" [223]. Se găteşte acum la Curtea Moldovei altă listă de bucate. Dar şi aceasta va fi înlocuită cu a „bucătarului frînc", francez, din 1763—1764 [224].

Cofetarii [225], care, cum am spus, par a fi de foarte veche datină, de cînd genovezii din Caffa şi de aiurea primiau cu *confectiones*, cu *confetti*, se găsesc, deosebit, — am mai arătat-o pe la 1700, în ambele ţeri.

Răpede cîştigaţi de reţelele turceşti, ei fac „baclavale, prăjituri i zaharică" (1764) [226], „zaharică albe, roşii, galbene" (şi în Ardealul de modă nouă) [227]. Cu prilejul unui „zăefet la chioşcu domnesc" din Iaşi, în 1805—1806 se găteşc „douăsprezece paneri zaharecale" [228].

Neschimbaţi, *căldărarii*, în parte numai ţigani, se întîlnesc adesea. Constantin căldărarul poate fi ctitor, în 1785, la Sf. Arhangheli [6] din Craiova [229], un altul, la Chişinău, e hagiu [230].

---

[216] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 404; *Studii şi doc.*, VII, p. 356 (an. 1812).
[217] *Studii şi doc.*, VII, p. 259, no. 185 (Moldova).
[218] *Ibid.*, p. 23, no. 108 (Craiova, 1792).
[219] *Doc. economice şi financiare*, p. 45 (an. 1764).
[220] Revista „Ion Neculce", I, p. 115: „Socacii, curechearii şi grădinarii hătmăneşti"; Bianu, *Doc. româneşti*, II (1907), p. 189.
[221] *Herodot*, pp. 229, 330.
[222] Erbiceanu, *Mitropolia Moldovei*, p. 323 (an. 1792). Iscăleşte greceşte.
[223] Iorga, *Inscripţii*, I, pp. 345—346, no. 880.
[224] *Doc. Callimachi*, II, p. 124. Acolo şi „grădinariul frăncu". Dar „plăcinta cu sorţi" se păstrează, *Doc. economice şi financiare*, p. 164.
[225] Pe lîngă locurile arătate mai sus, „Revista Istorică", V, p. 70; *Studii şi doc.*, VI p. 149, no. 35 (Savu Cofătariul, Iaşi, 1709).
[226] *Doc. economice şi financiare*, p. 38.
[227] „An. Ac. Rom., lit.", XXVIII, p. 212 (an. 1796), comandă la Sibiu.
[228] *Doc. economice şi financiare*, p. 78.
[229] *Studii şi doc.*, XV, p. 67, no. 181. Ţigani, *ibid.*, XXI, p. 172 (Moldova, 1794), 287 (an. 1825), 413 (d. 1821).
[230] Hagi Gheorghe Căldărarul, *ibid.*, p. 118 (an. 1798). Căldărar la Făgăraş, 1809, *ibid.*, XII, p. 200, no. 36 (an. 1809); la Craiova, c. 1820, *Doc. Tudor*, pp. 112, 141; la Bîrlad, 1825, 1834, Antonovici, *o.c.*, I, p. 42, no. 34; [p.] 104, no. 36; la Botoşani 1764—1765, *Studii şi doc.*, VII, pp. 124—125.

Spoitorii, „ce spoesc vasele de cuhnii", apar, ca şi în socotelile brîncoveneşti, şi în Chişinău la 1798 [231].

Potcovarii sînt tot ţigani, dar şi turci, ca „Mustafà turcul potcovariul şi ca fămeia Maghiula şi feciorul lor Dimu", cari au casă în Iaşi, ori ca Ali Potcovarul [232]. Dar *lăcătuşii* încep a fi nemţi în Moldova [233].

În lucrul uneltelor de metal, Constantinopolul întîi cîştigă teren în veacul al XVIII-lea. Se întrebuinţează „linguri cu coadă, de Ţeligrad" [234]. Pe lîngă „sfeşnicile leşeşti", care mai sînt în uz [235], avem „sfeşnice mari de arămi de Ţarigrad" [236], cu mucările lor, tot de aramă [237]. Această aramă este sau va ajunge a fi în curînd: alama galbenă, cu ale cării fabricate se mîndria Orientul cu mult înaintea frumoaselor obiecte pe care le dă Danemarca [238]. Într-o listă din Moldova la 1784 aflăm lighene cu ibric, sfeşnice de argint, tacîmuri de masă, blide şi talgere de cositor, solniţe, scatulce, „tave cu zarfuri argint şi felegene", „stropitoarea argint" şi „afumătoarea", care aparţin aceloraşi articole de menaj orientale [239]. „Felegenele de tumbac" (alamă), „galbene cu zarfuri", se găsesc în Moldova, la 1784, pe toate mesele [240], lîngă lingurile de tumbac şi cositor. Cuţitele sînt însă tot de cele „cu mănunchele negre şi de os" [241]. „Ţintele galbene" şi „ţintele de fier meşin" aparţin aceluiaşi paragraf [242].

Îndată însă Apusul, prin bîlciul de la Lipsca [7] mai ales, năvăleşte cu alte produse metalurgice. Aflăm „tablă lipţcăniască" [243]. Blidele şi talgerele de cositor au altă înfăţişare decît aceia, foarte veche, pe care li-o dădea Răsăritul în forma ultimă, turcească [244]. Se pomeneşte „o tavă de cele de Beciu cu 8 păhare", lîngă „grătarul de her", „sufertaşul", ibricele orientale, „hiarele de ciorapi" şi rusescul ceainic de inovaţie [245]. „Tablalele de Lipţca" sînt mai tîrzii [246]. „Blehul" (*Blech*) vine din aceleaşi părţi germane şi avem o „tablă de bleh văpsită frumos pentru cinstit" [247]. „Fulculiţa proastă de os" [248] e înlocuită cu „furcuţa de carne", cum se întrebuinţa-n Ardeal la

---

[231] *Ibid.*, V, p. 326; XXI, p. 117.

[232] Secolul al XVIII-lea, *ibid.*, V, p. 74, no. 3. Potcoave ce vin din Turcia la munteni, 1792, V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 330, nota.

[233] „Rev. Ist.", IV, p. 84 (Moldova, 1823).

[234] *Studii şi doc.*, XII, p. 95, p. 181 (an. 1778).

[235] *Ibid.*, VI, p. 544 (c. 1740).

[236] *Ibid.*, VII, p. 192 (şi un „sîpeţ mari de Ţarigrad"). V. şi *ibid.*, p. 196 (Moldova, 1735—1736).

[237] „Buletinul Comisiei Istorice", IV, p. 69 (Moldova, 1734). V. şi „mucări cu tăblăluţăli lor", la 1821, în Moldova, *Studii şi doc.*, VII, p. 262, no. 197.

[238] Sfeşnice de alamă către 1818, în Ţara Românească, *ibid.*, p. 18, no. 12.

[239] *Ibid.*, p. 232, no. 102.

[240] *Ibid.*, p. 234.

[241] *Ibid.*

[242] *Doc. economice şi financiare*, p. 45 (an. 1764).

[243] *Ibid.*, p. 129 (an. 1822). Tipsii şi blide, talere de cositoriu în Ardeal la 1803, *ibid.*, XII, p. 146, no. 297.

[244] Tocuri de blide şi talgere, *ibid.*, VII, p. 223, no. 64 (Moldova, 1765); „Buletinul Comisiei Istorice", IV, p. 69 (an. 1734).

[245] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, pp. 404—405 (Muntenia, 1790).

[246] „Revista Istorică", VII, p. 148.

[247] *Studii şi doc.*, XII, p. 174, no. 376.

[248] *Ibid.*, VII, p. 262, no. 197 (an. 1821).

1803 [249]. De la Lipsca, Lipţica, se aduc, pe lîngă furculiţele nouă, cuţitele, — cele de Danzig [250] ajungînd în discredit —, linguri de ciorbă, de argint [251], şi desigur ciorbalîcuri, linguri mari de supă, polonicele noastre [252]. Se cer şi din Sibiu cuţite, linguri, solniţe [253]. După vechea „scatulcă mare cu şăpuri creştal de Zdansca" [254], vine „scatulca cu ceşte poliite şi alte lucruri într-însa" [255], pe care o trimete Occidentul. „Tipsioare de dulceţuri" par a fi de aceiaşi proveniență [256]. Cazanele se comandă în Ardeal, la Sibiu, la Braşov [257]. Episcopul de Argeş, Iosif cere în Ardeal sfeşnice de „cele de acioaie", „să nu fie tocmai din cele mari" [258]. Prin doctorul român Molnar, [8] scriitorul, Ardealul trimete pînă la Căldăruşani sfeşnice, şi anume din „alamă turciască, iar nu bătută, şi date în strung, cu lustru, frumos" [259]. Un „policandru neghiob" e prefăcut, după dorinţa vlădicăi, la Sibiu în sfeşnice [260]. De import prin Ardeal sînt, pe lîngă „călămările de cristal cu scăueş roş, cu clopoţel" şi „călămarul de cristal cu scăunaş [sic] verde", foarfecile, şi cele de hîrtie [261]. Se introduc „meşanele" (maşinile) de cafea [262], „măngălăul di călcat straie" [263], sau „manghinul mari de călcat strai" [264]. „Spunculiţe", „undrele", se menţionează atunci întîi [265]. Împrumutul merge pînă la „broaşte de uşă nemţeşti" [266], la „soba de fier turnată" [267], la „soba de modă" [268], la tulumbe cerute în Ardeal [269], la comenzi de sîrmă „drod" (drot) [270], la „condeie de plumb şi nişte cărămi (sic) nemţeşti" [271]. Cunoaştem întîmplător şi preţurile care se cereau pentru asemenea articole importate la 1815, în Moldova: „1 toc cu şasă părechi cuţăti, cu furculiţăle şi lingurile lor, şi un scăueş mic argint, a cărora preţul este şasă sute lei" [272].

---

[249] *Ibid.*, XII, p. 146, no. 297.

[250] Revista „Ion Neculce", II. Pentru cuţitele de „Lipţca" şi *Studii şi doc.*, VII, p. 356 (an. 1812).

[251] *Studii şi doc.*, XXIII, p. 315 (Moldova, 1811).

[252] *Doc. economice şi financiare*, p. 129 (an. 1822).

[253] *Studii şi doc.*, VIII, p. 34, no. 173 (an. 1796).

[254] *Ibid.*, VII, p. 192.

[255] *Ibid.*, XVI, p. 92, no. 19. Şi totuşi, la începutul veacului al XIX-lea în Moldova, garnitura de masă turcească apare: „2 tăblali di cafè şi cu dulceţi, şăsă linguri, şăsă furculiţă di tumbac şi tri cuţăti di os", *ibid.*, VII, p. 262.

[256] *Ibid.*, VIII, p. 23, no. 108 (Oltenia, 1792).

[257] *Ibid.*, XII, p. 168, no. 260 (an. 1811). „Cazane pentru prefăcut rachiu", *ibid.*, p. 153, no. 293 (Ardeal, 1804).

[258] „An. Ac. Rom.", XXIX, p. 10 (1785).

[259] *Ibid. lit.*, XXVIII, pp. 232—233.

[260] *Ibid.*, p. 225. Un „sfeşnicar" în Moldova după 1821, *Studii şi doc.*, XXI, p. 415.

[261] *Ibid.*, VII, p. 262, no. 198; p. 263, acelaşi nr. (Moldova, 1827).

[262] Pe lîngă „ibricele pentru cafè, de lut", *ibid.*, p. 263, no. 198.

[263] *Ibid.*, XXI, p. 415 (c. 1821).

[264] *Ibid.*, p. 429, no. 7 (an. 1828).

[265] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 407 (Muntenia, 1790).

[266] *Ibid.*, p. 406. Balamale la Porumbac, *Studii şi doc.*, XIII, p. 41, no. 236 (an. 1805).

[267] „An. Ac. Rom.", XXIX, p. 15 (an. 1814).

[268] *Doc. Callimachi*, II, p. 143 (an. 1813—1814): „mai proastă" şi „de fher noî".

[269] „An. Ac. Rom., lit.", XXIX, p. 10, nota 1. V. şi „cîntari mari de tulumbă", *Studii şi doc.*, XXI, p. 427 (an. 1828).

[270] „An. Ac. Rom.", XXIX, pp. 16—17 (an. 1799).

[271] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 406.

[272] *Studii şi doc.*, XXI, p. 191.

La începutul secolului trecut se făceau comenzile la anume meşteri din Ardeal: un oltean lasă astfel la Sibiu lui „meşter Gheorghe Valtiter, în uliţa Cisnădii", material din care să-i facă „tipsii în cornuri", „castroane de bucate" şi „castronaşe de hrean" [273]. Treizeci de ani mai tîrziu, egumenul de Hurezi scrie: „Este ca să viie din năuntru acolea la vamă un neamţ, fabricant, cu cinci cazane ale mele" [274]. Încă din 1795 la Craiova ciuma ucidea la un han şi nişte meşteri de fier nemţi [275]. Tot acolo lucra la 1825 fierarul I. Baumann [276].

Clopotarii continuă a fi străini, sau măcar ardeleni. În Ardeal, la Inidoara, este în 1805 o jupăneasă Dima Eva clopotăriţa [277]. Iosif de Argeş cere la Sibiu un clopot „cu glas bun" [278]. Gheorghe Wolf din acest oraş, care dăduse atîta lucru de metal lui Brîncoveanu: evanghelii, tipsii, inele, lucra pentru Argeş din cositor de Olanda; dar el are un frate la Bucureşti [279]. Acest „Volf clopotariul din uliţa Cisnădii" face şi policandre [280]. Braşovul furnizează partea lui pînă la lucrul din 1818 al unui Andraşovschi [281]. Un Bota, care face clopotul pentru Topolniţa lui Caragheorghe, clopot rămas în Craiova, trebuie să fie şi el ardelean, dar, fireşte, român [282].

La Iaşi se toarnă după 1828 clopote din tunuri turceşti [283], cum, după anexarea Bucovinei de austriaci, se topiau tunuri la Pătrăuţi [284]. Se ceruse la Iaşi, de prezidentul divanurilor româneşti, Kiseleff, [10] „o limbă de clopot pentru Bucureşti" şi ea se face la „fabrica din Bocovina" cu preţul de 870 sorocoveţi, 2 puişori, cuprinzînd şi vama [285].

Armurieri de ţară nu apar încă, dar se aduc de afară, şi din Veneţia (pentru Moldova în 1763—1764), pistoale şi flinte [286].

Teslarii moldoveni se menţin după datină [287], ca şi *rotarii* de acolo [288] şi *tîmplarii* munteni [289], pentru lucruri mărunte: crivate, sanduce, tavale de

---

[273] *Ibid.*, XII, pp. 143—144, no. 294 (an. 1802).
[274] *Ibid.*, XIV, p. 177.
[275] „An. Ac. Rom., lit.", XXVIII, p. 203.
[276] *Corespondenţa lui Aman*, p. 81, no. 206.
[277] *Studii şi doc.*, XIII, p. 120, no. 371.
[278] „An. Ac. Rom., lit.", XXVIII, p. 225.
[279] *Ibid.*, XXIX, pp. 17—18.
[280] *Studii şi doc.*, XII, p. 144, no. 295.
[281] *Ibid.*, VII, p. 18, no. 11 (c. 1818); X, p. 70 şi urm., 90 şi urm., 105—106; Stoica Teodorescu, *Telega*, p. 280.
[282] Iorga, *Clopotul lui Caragheorghe*, [9] în „An. Ac. Rom.", Cf. „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale", VIII, [1921, nr. 1—2], p. 58.
[283] Erbiceanu, *Mitr. Moldovei*, pp. 285—286, 462.
[284] „Revista Istorică", IX, p. 170.
[285] Erbiceanu, *Mitr. Moldovei*, p. 473 (c. 1830).
[286] *Documentele Callimachi*, II, p. 114.
[287] *Studii şi doc.*, XXI, pp. 458 şi urm., 461, no. 2 (Botoşani, 1779).
[288] *Ibid.*, VI, p. 186 (c. 1780). Învoială de rotari la Botoşani 1837; *ibid.*, VII, p. 149, no. 115.
[289] *Ibid.*, XV, p. 243, no. 696 (Vălenii de Munte, 1814). Blane şi speteze la sicrie, *ibid.*, XXIII, p. 45 (Oltenia, c. 1820).

scînduri [290], sfeşnice care se zugrăvesc [291], apoi sipete [292], tetrapoade la biserică [293], poate bisactele [294]. Dar la 1792, Hagi Stan Jianu, boier oltean, trimete un dulap la dres în Ardeal, unde i se pare că sînt măsari mai buni [295].

Dar mobila nu mai e în mîna acestor meşteri. După 1810 apar paturile de modă, „canapelele de culcat, de tisă", „mesele de tisă", „scaunele de tisă cu jeţurile lor şi cu citurile lor", „scaunele de lemn prost, negri, îmbrăcate cu plisă, de sofragirii", de la mosiu Jan, scaunele îmbrăcate cu adamască, cu cit, cu meşănă, canapelele cu şal. Socotelile moldoveneşti cuprind această menţiune: „dascălului Gal pentru o canapè cu şasi scaone şi 4 oglinzi ce s-au luat pentru Curte" [296].

Se continuă doar cu „facerea şind[r]ilei", întrebuinţîndu-se la şind[r]ilit şi cutare, băiat „slut şi nu tot în minţile lui care ştie să şindrilească" [297].

Nevoia de a furniza turcilor lemnărie pentru corăbii dădu în acest secol un mare avînt industriei ţerăneşti de cherestea. Încă pe vremea lui Brîncoveanu se exportau catarge, se fabricau cuşaclîcuri sau scînduri pentru căptuşală, ustuacicuri sau poduri de vase [298]; se notează săniile „ce au dus catarturile la Giurgiu". Acum se lucrează pentru trimeterea pînă la Ismail, la Sulina şi la Vozia (Oceacov), la Hanul *, la Angora **, stîlpi, babale, lemn criş, mesecriş, chirisie flamură, hatelie, duşumele (*dusemel*), „mesesi", scînduri tahtasă sau ortù-tahtasă, gugiù-tahsî, top-condaclarî, tarhanè, făcute la Neamţ şi Bacău [299] bastarde, trîncheturi [300], canatlîcuri, tecnelicuri, mătrace, pe lîngă vulgarii dulapi [301]. Vedem la 1822 un boier „stînd în munţi trei luni de zile întru tăere catarturilor Sucevei" [302]. Un „marangoz" supraveghiază livrarea [303].

Ai noştri, cari ştiau să lucreze dubase (de unde *dubăsari*, tîrgul Dubăsarilor) [304], făceau supt Brîncoveanu caice pentru sultan „cu cherestea, cu

---

290 „20 scănduri ce s-au făcut 3 tavale de dus bucate", *Doc. economice şi financiare*, p. 38 (an. 1764). V. şi *ibid.*, p. 219 (an. 1826) şi *Studii şi doc.*, XXI, p. 441 (an. 1834).

291 „Zugrăvitura sfeşnicelor celor de lemn", *ibid.*, XIII, p. 256, no. 97.

292 „Săpit cu cheli îmbrăcat", *ibid.*, VII, p. 262, no. 197 (Moldova, 1821). V. şi X, pp. 327—328, no. 8 (Braşov, 1720).

293 „Tratapod de 45 flor.", *ibid.*, XIII, p. 161, no. 552.

294 „1 pazactea", *Corespondenţa lui Aman*, p. 195, no. 92 (c. 1820); *Studii şi doc.*, XV, p. 243, no. 636 (Vălenii de Munte, 1814). Blane şi speteze la sicrie, *ibid.*, XXIII, p. 45 (Oltenia, c. 1820).

295 *Ibid.*, VIII, p. 23, no. 108.

296 *Doc. economice şi financiare*, p. 132; *Studii şi doc.*, V, p. 166; VII, p. 262, n-le 197—198; XXI, p. 414.

297 V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VI, p. 70.

298 Aricescu, *l.c.*, pp. 79, 92; *Studii şi doc.*, V, p. 374.

299 *Documentele Callimachi*, II, p. 111 (an. 1763—1764; cf. p. 125; „butuci de tisă, scănduri de teiu şi de nuc" pentru Galaţi); *Doc. economice şi financiare*, pp. 35, 65, 77, 125 şi urm.

300 *Ibid.*, p. 126.

301 Galaţi-dulap stejari, *ibid.*, p. 161.

302 *Ibid.*, p. 126.

303 *Ibid.*, p. 145. Cheresteaua Orheiului, *Studii şi doc.*, XXIII, p. 133 (c. 1760).

304 V. *Arh. ist.*, I, p. 11.

* Hanul Crimeii.

** Ankara.

meşteri, cu pînzele, cu funiile“ [305]. Condica de socoteli scrie: „10 tal. s-au dat la un meşter de la Giurgiov ce au venit de s-au tocmit caicele să le facă, dar pentru osteneala lui, căci au venit de s-au tocmit să le facă“ [306]. Acuma, cheresteaua de la Oltenița va merge și la Ismail, și sătenii se vor prefface în *șeicari*, și *ghimigii*“ [307]. De altfel, „caice duc glastre pe Prut“ [308]. Și alte socoteli spun: „Se fac, la Căşcioare, şăici cu fier adus de la Roman la Focşani şi mai trebuieşte lemne, scînduri şi o funiie şi 220 fulăi, lopătari din judeţul Vlăştei şi Ilfov“ [309].

Un rol important au în această vreme *boiangiii*. Îi vedem văpsind și hamuri: „hamurile“, scrie un oltean, la 1822, „le-au văpsit boiangiu, însă doo bucăți de un feli și doo într'alt feli, adecă unele deșchisă și altele mai închisă“ [310]. Boielile le pregătesc ei singuri (și „boià de spălat“) [311], sau le cumpără de la țeranii cari le fabrică după foarte vechi procedee, asemenea cu acelea întrebuințate de femei pentru admirabilele lor țesături, procedee indicate de un italian în *Caronni in Dacia* [11]; astfel un țeran, furnizează la 1799 clientului său bucureștean „40 de cîntare boià de căpriţe“ [312]. Sînt și femei care exercitează acest meșteșug, ca Maria boiangioaica din 1775 [313]. Cutare boiangiu își trimete la 1733 fiul la dascălul Șerban din București ca să învețe carte [314]. Grigore boiangiul din 1822, care merge la Constantinopol, are de soție, pe doica de la doamna lui Grigore Vodă Ghica [315]. Găsim pe un boiangiu ieșean destul de bogat ca să facă ușa de la biserica [12] Sf. Constantin [316]. Dar odată apare, semn de alte vremi, deocamdată numai în Ardeal, un „ferbăr nemțesc“ [317].

În sfîrșit, în ultima fază a vechiului regim de îmbrăcăminte lucrul de casă e aproape cu totul înăbușit. El nu mai figurează în socoteli de moștenire și în foi de zestre. Numai în lumea țerănească el își păstrează și toată valoarea și toată frumusețea.

Cumpărăturile de materii și piese gata făcute după moda Occidentului n-au împiedicat moda răsăriteană de a se continua mai ales în anume cercuri de burghezie. Pînă tîrziu în secolul al XIX-lea avem „bohcèle de buhur de Ţarigrad“ [318], „cămeși de helalie“, de hasà, de melez [319], benișuri enghiurșalî,

---

[305] Aricescu, *l. c.*, p. 541.
[306] *Ibid.*, p. 314.
[307] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VI, pp. 323—324.
[308] *Doc. economice și financiare*, p. 142 (an. 1824).
[309] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 506.
[310] *Doc. Tudor*, p. 202, no. 244.
[311] Revista „Ion Neculce“, II [trimitere neidentificată].
[312] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VIII, p. 98. Să nu fie un văpsitor Ștefan Gălbănar ot Orheiu, din 1630? *Studii și doc.*, VI, p. 537.
[313] „Buletinul Comisiei Istorice“, IV, p. 108.
[314] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, XIII, p. 336.
[315] [C.] Litzica, *Catalogul mss. grecești ale Academiei Române*, p. 214, no. 421.
[316] *Studii și doc.*, XV, p. 200, no. 572.
[317] *Ibid.*, XII, p. 67, no. 120 (an. 1754). V. și Bibl. Ac. Rom., ms. 4236, fol. 104; Arh. Statului [mănăstirea] *Zlătari*, 1716, și 20, *Netrebnice*, 10 (București, 1739—1748); ibid., *Cond. domnească* 52, fol. 347 v-o., 351 (1776—1802); 86, fol. 79 (1782) (comunicații ale d-lui Iuliu Tuducescu); Academia Română, *Creșterea colecțiilor*, an. 1910, p. 49 (la București, „în boiangii“, an. 1788); Bibl. Ac. Rom., 64, I, 203—204; CLXXIX (Iași, 1800—1804); Arh. Statului, *Cond. domnească* 46, fol. 62 (București, 1803); 90, fol. 282 (București, 1815) (comunicație a aceluiași).
[318] *Studii și doc.*, XXIII, p. 48 (Oltenia, c. 1820).
[319] *Ibid.*, p. 317, no. 6 (Moldova, c. 1811); XXI, p. 202 (Moldova, 1824).

ceacşiri de plisă perviia, catifele, caftane de pambriu [320], „giasuri de Ţarigrad cu flori la căpătăie, iar pîn prejur cu chenaruri“ [321], rochii de dibet [322] şi ghermesut, salope de atlaz [323], ori altele, „faţa pambriu cu catifè prin prejur, blănite, cu blana înnăuntru, salvie, şi gulerul cu samuri“ [324], „degremele de tulpan alb, de legat“ [325], „tămbare de şahmarand cu pacè de sobol, cu şireturi de fir“, „sucne de canavaţă cu flori de fir, cu petile cusute cu sîrmă, cu sponce de argint“ [326], „fermenele de bucumeà“ [327], benişuri de atlaz [328], rochii de hasà şi de tulpan [329], de şamalagìu, de chismeriu, de agabanìu, fuste de malton ghinghiurluc [330], checèle de Ţarigrad [331], malotele de ghermesut [332], „filii de hatai“, „veznèle“, „strafilèle de paioare“, „buianale“ [333].

Pe la începutul veacului al XIX-lea, unii boieri începuseră să poarte şaluri ca turbane : portrete din acest timp îi înfăţişează astfel „turceşte“ şi a trebuit o formală oprelişte din partea domniei la 1813 [334]. Mai ales la ţară datina orientală se păstrează : pe vremea lui Tudor Vladimirescu se purtau poturi cu copci de argint, ilice, giubele de postav blănite cu nafeà ; femeile cereau cepchene cu hargiurile de fir, tuzluci cu găitane de mătasă, cauce şi tacliturì [335]. Ori „chiurturi înblănite cu nefeà cu vărgi, spinare vulpe“ [336], „şalvari postav găitan mătasă“, epingele, igialîcuri [337], mintene cu ceaprazuri de argint [338]. Se găsesc cămăşi de mătasă turcească de Ţarigrad [339], „izmene de paftà“ [340].

În orînduirea camerei de culcare se întîlnesc, pe lîngă „cearşafuri cusute cu şapte rînduri, grele, cu fir“, perinele, cu fir, şerveţele, „cusute“ şi „văr-

---

320 *Doc. economice şi financiare*, p. 131 (an. 1822).
321 *Studii şi doc.*, XXIII, p. 49.
322 „Revista Istorică“, VII, p. 148 (an. 1840).
323 *Ibid.*
324 *Studii şi doc.*, XXI, p. 201 (Moldova, 1824).
325 *Ibid.*, p. 202.
326 *Ibid.*, VI, p. 250, no. 955 ; VII, p. 55, no. 28 (1818). V. şi „39 coţi maltin ghirghiliu“, *ibid.*, XXI, p. 199 (Moldova, 1824). „Biniş de poală îmblănit cu cacom, tătarcă de atlaz, vărgată cu fir, cu şireturi, rochie atlaz vărgată cu fir, cu antereu ei, fustă de maldeh, rochie ghermesut sadeà“, *ibid.*, VII, p. 18, no. 12 (Muntenia, 1818).
327 „Revista Istorică“, VI, p. 206 (Bucureşti, 1818).
328 *Studii şi doc.*, VII, p. 15, no. 9 (c. 1816).
329 *Ibid.*, XXI, p. 190 (Moldova, 1815).
330 *Studii şi doc.*, XII, p. 23, no. 258 (Ardeal, 1798) ; *Doc. Văii Teleajenului*, p. 23 (an. 1807).
331 *Studii şi doc.*, XI, p. 103, no. 24 (an. 1779).
332 *Ibid.*, XIX, p. 58 (Bucureşti, 1803).
333 V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 403 (Muntenia, 1790). V. şi *Studii şi doc.*, VIII, p. 18, no. 84 (Oltenia, 1790).
334 Hurmuzaki, XXI, p. 648.
335 Cf. *Documentele Tudor*, p. 81 şi [C. D.] Aricescu, *Istoria revoluţiei [române] de la 1821*, [Craiova, 1874], II, p. 81.
336 „Straie cu coade samuri“, „cu pîntece samuri“ şi „cu cacomi“ la 1806 în Moldova, *Studii şi doc.*, XXI, p. 186. „Contăş samur de Mosc“, 1805—1806, tot acolo, *Doc. economice şi financiare*, p. 78.
337 *Studii şi doc.*, VII, p. 15, no. 9 (Muntenia, c. 1816).
338 *Ibid.*, la 1807, Homoriciu (Prahova), haine de dimie blănite cu nurcă ; *Doc. Văii Teleajenului*, p. 22, no. 16.
339 *Studii şi doc.*, XII, p. 226 (Ardeal, 1817).
340 Şi de bumbac de casă, *ibid.*, VII, p. 45, no. 57.

gate“ [341], „aşternuturi cu un rând de agabanii“ [342] şi de tulpan [343], cultuce de cit, ca şi „perdele de ghermesăt cu pui de fir“ [344].

Dar pînza de Braşov pătrunde [345]. Se fac din ea „fultuce“ (cultuce), alături de „pernele de carton, căptuşite cu bogasiu“ [346]. Din Sibiu îşi are Dumitrana Ştirbei „materia de giubea“ la 1780 [347], şi de acolo vine chembrica engleză [348] şi „mese leşeşti“ la 1796 [349]. „Pohcelele de Ţara Nemţească“ apar [350]. Avem, în Ardeal, e drept, „cămăşi faine de Linz“ împreună cu „izmene de *Hausleinwand*“ [351]; Casa Pop din Sibiu furnizează însă pînză de Linz şi clienţilor de dincoace de munţi [352]. „Citaria de Lipţca“ se întrebuinţa curent de olteni pe la 1826 [353]; avem şi „taclitul de Lipţca“ [354]. Cămăşile de Olanda sînt pomenite în Moldova pe la 1811, împreună cu cele de *batistă* [355]. „Stamba“ italiană [356], „pînza americă“ [357], „chimbricul“, chembrica engleză [358] pătrund mai tîrziu.

Dar ce răzbate tot mai mult e fabricaţia franceză [359], care va cere, pentru „capoduri de iarnă“ [360] şi rochii, şi altfel de meşteri dintre croitori. Iată la 1804 *camelotul* care, lucrat din păr de cămilă, nu mai vine din Orient [361]. Apoi rochiile de bazeà [362], capoatele de percal [363], poate „testopanurile fămeieşti“ [364], rochiile de croazeà (croisé) [365], anteriele de dumicaton (demi-coton) [366], „seminţele“, „simizeturile“ (cu „orbote“ şi cu „zăbranic“ sau şi „sadè“) [367] (chemisettes) de „horbotă“ [368], vapelele sau vapelurile [369] — aceleaşi se pare, cu „văzduhurile“ [370] —, (vapeurs), dradidanul (drap des

---

341 *Ibid.*, p. 18, no. 12 (Muntenia, c. 1818).
342 *Ibid.*, XXI, p. 130 (Moldova, 1815).
343 *Ibid.*, XXII, p. 325, no. 12 (Moldova, 1827).
344 *Ibid.*, VII, pp. 259—260, no. 185 (Moldova, 1802).
345 *Ibid.*, p. 355, no. 6 (an. 1812).
346 *Ibid.*, p. 44, no. 57 (an. 1815). V. şi *ibid.*, XII, p. 157, no. 221 (Ardeal, 1804).
347 *Ibid.*, VIII, p. 4, no. 11.
348 *Ibid.*, VII, p. 44, no. 57: „cămăşi de chimbric, meletu, pînză supţire“ [vezi şi nota 358 !].
349 *Ibid.*, p. 33, no. 163.
350 *Ibid.*, VIII, p. 355, no. 6 (an. 1812).
351 *Ibid.*, XII, p. 145, no. 297 (Ardeal, 1803).
352 „An. Ac. Rom.“, XXVIII, p. 220 (an. 1800).
353 *Studii şi doc.*, XXIII, p. 45.
354 *Ibid.*, pp. 47—49 (c. 1820).
355 *Ibid.*, XXII, p. 317. Batistă pentru cămăşi, „Revista Istorică“, VI, p. 205 (Bucureşti, 1818).
356 *Ibid.*, VI, p. 137, no. 34.
357 *Ibid.*, XIV, p. 180 (Oltenia, 1838); Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 216.
358 *Ibid.*, VII, p. 44, no. 57; „Cămăşi de chimbric, meletu, pînză supţire).
359 Postavuri belgiene, c. 1850, „Rev. Ist.“, V, p. 351.
360 „An. Ac. Rom.“, XXXVII, p. 23 (an. 1814).
361 Îl cere episcopul de Argeş, Iosif la 1804, *ibid.*, XXVIII, p. 225.
362 Bucureşti, 1818, „Revista Istorică“, VI, p. 205.
363 *Studii şi doc.*, XXIII, p. 49 (Craiova, c. 1820).
364 V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 403 (Muntenia, 1790).
365 *Studii şi doc.*, VII, p. 355, no. 6 (an. 1812).
366 *Ibid.*, XIV, p. 180 (Oltenia, 1838); „Rev. Ist.“, VI, p. 205 („mintean de dimicoton“, Bucureşti).
367 *Studii şi doc.*, VII, p. 45, no. 57 (an. 1815); XXI, p. 202 (Moldova, 1820): „o săminţetă blondă, doi săminţeturi cu valpeluri“.
368 „An. Ac. Rom.“, XXXVI, p. 935 (Moldova, 1825).
369 *Ibid.*, p. 935 *(idem)*; *Studii şi doc.*, XXI, p. 201 (Moldova, 1824).
370 Antonovici, *Doc. birlădene*, I, p. 261 (an. 1813).

dames), din care se fac fermenele, giubele, ciacşiri [371], linoul (linot) pentru cămăşi şi izmene [372], catrilatul (cadrillé), cadriletul, cadrilinul [373], plisa [374], pichetul [375], pica [376] nanchinul sau nanchinetul, anghinetul [377], flanelul sau flanela [378], caşmirul [379], „forangul" [380], „creditorul" [381], „gaza", „petinetul" [382], musilinul (mousseline) [383], chiar „şalul franţuzesc" [384]. Pe lîngă vechile „spiţuri" şi „galoane" [385], panglicele, cordelele, care se cer [386], podoaba e făcută din blonde sau „blionduri", din „gherlanturi de flori" [387], din bibiluri şi dantele [388], din bucheturi [389], din „pai" (paille) [390].

Noii vînzători de asemenea „materii" străine, sînt în Moldova „Jădoavce" sau evrei masculini ca Leiba Grosul şi Iancu Chiorul din 1824 [391]. Se croiesc ori se cumpără gata pantaloni alături de arhaicii ceacşiri [392].

Ardealul purta „manşete vineţi" încă de pe la 1817 [393]. „Călţunii" de odinioară, „colţunii" rămaşi în Moldova [394], sînt noii „ştrimfi de mătasă, dă tiriplic, fini", cari intră în „pantohii dă mătăsărie" ori „dă piele" [395].

Se poartă „batiste cu fir şi peteală" ori „basmale purţulan" [396], („basmale dă nas" [397]), „batiste zugrăviti prin pregiur", „batiste cu margini pe di lături" [398], „basmale dă Lipţca, dă cele mari sau dă cele negre" [399]. Um-

---

371 *Studii şi doc.*, XIV, p. 180 (Oltenia, 1838); XXIII, p. 49 (Oltenia, c. 1820); *Doc. Văii Teleajenului*, p. 67 (an. 1842).

372 *Studii şi doc.*, XXI, p. 202 (Moldova, 1824); XXII, p. 49 (Craiova, c. 1820).

373 *Ibid.*, VII, p. 18, no. 14; p. 44, no. 57 (an. 1815).

374 *Ibid.*, p. 15, no. 9 (Muntenia, c. 1816). Alături de „arbechir", pînză de Diarbecr.

375 *Ibid.*, XII, p. 174, no. 376 (Ardeal, 1817).

376 *Ibid.*, VII, p. 263, no. 198 (an. 1827). Şi „izmeni olandă".

377 „Nădragi de anghinet", *ibid.*, XII, p. 174, no. 376 (*idem*). Se fac în Ardeal haine de „anghin, pentru vară". „*An. Ac. Rom.*", XXIX, p. 45 (an. 1823).

378 „Nădragi de flanel pentru iarnă", *Studii şi doc.*, XII, p. 174, no. 376 (Ardeal, 1817).

379 „An. Ac. Rom.", XXXVII, p. 30, no. 3 (an. 1815).

380 *Ibid.*, XXI, p. 201 (Moldova, 1824); *Doc. familiei Mano*, p. 459 (an. 1814).

381 *Studii şi doc.*, VIII, p. 51, no. 706 (an. 1811); XII, p. 146, no. 298 (Ardeal, 1803): „creditor lilafarb, cîrpă de burdunariu".

382 *Ibid.*, XXI, pp. 198—199 (Moldova, 1824).

383 *Ibid.*, XII, pp. 144—145 (Ardeal, 1802). Interesantă listă de îmbrăcăminte ardeleană.

384 V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VII, p. 260, nota. Şalgii în Moldova, Melhisedec, *Cron. Romanului*, II, p. 156 (c. 1800).

385 *Studii şi doc.*, XII, pp. 145—146, no. 297 (Ardeal, 1803).

386 *Ibid.*, XXI, p. 190 (Moldova, 1815). Cu alte stofe, purtînd nume curioase, ca „nemeteţuri".

387 *Ibid.*, VII, pp. 44—45, no. 57; VIII, p. 51, no. 306 (Muntenia, an. 1815).

388 *Doc. Mano*, p. 459.

389 Rochie de şal alb cu bucheturi, rochie cu „petială de petinel", *Studii şi doc.*, XXI, p. 201 (Moldova, 1824). „Şal cu bucheturi", *ibid.*

390 „2 rochii: una cu petială şi una cu pai", *ibid.*, p. 199, (Moldova, 1824).

391 *Ibid.*, pp. 199—200.

392 *Ibid.*, p. 373 (Moldova, 1829); „Revista Istorică", VI, p. 206 (Bucureşti, 1818).

393 *Studii şi doc.*, XII, p. 174, no. 376.

394 *Ibid.*, XVI, p. 92, no. 19, an. 1811.

395 *Studii şi doc.*, XXI, p. 49 (c. 1820). Cf. *ibid.*, XXI, p. 198 (an. 1824). „Ciorapi bumbac supţiri", *ibid.*, XIV, p. 180 (Oltenia, 1838). „Şuh pantofi" de la Sibiu, *ibid.*, VIII, p. 33, no. 163.

396 *Ibid.*, p. 44, no. 57 (an. 1815); VIII, p. 85, no. 30 (an. 1796).

397 *Ibid.*, XII, p. 45, no. 57 (Muntenia, 1815).

398 *Ibid.*, XXI, p. 202.

399 *Ibid.*, XXIII, p. 46 (c. 1820). Cf. „măramă de batistă de s-au legat la gît", *ibid.*, XII, p. 207, no. 49 (Făgăraş, 1817).

brelele de pînză se importă [400], „ştocparisoalele", „corturile cele de ploaie" (şi de muşamă verde), ca şi „apărătoarele", nemţeşti, evantaliile [401].

Tot din Apus vin şervetele : se face socoteala la Craiova, prin 1820, a „unui tuţun şervete cu mesele lor, dă Lipţca" [402].

Vechii *plăpumari* [403] nu mai lucrează cu basmà şi „canefas", cu „cit de Tocat", cu cutnie, cu „cit de cel bun", cu mătasă, cu ghermesut [404].

Braşovul dă pături Moldovei [405] ; Craiova are saltele „dă ştofiţă fir dă fir" [406], „plapome de pambriu sadea, iar prin prejur cu chenaruri dă cele dă Viena" [407] ; prostiri de olandă, de „batistă cu horbotă", se fac în Moldova [408] şi macaturile sînt de „pînză nemţească" [409]. Perdelele la ferești se fac de alte stofe [410].

Cărămidarii se pot urmări pînă la 1673 : astfel socotelile pentru clădirea schitului Fedeleşcioiu cuprind „cărămida de la Jăblea, ce s'au făcut la 80 000, tocmeala cîte 1 leu, fără cheltuiala adusului" [411]. La Bucureşti ei ocupau o întreagă mahalà [412]. Domnia-i pune să lucreze pentru dînsa [413]. Cei de la „margine" în Moldova dau cîte 10 000 de bucăţi pe an către 1740, şi Vodă chiamă de la Putna zece cărămidari şi un „miimar", un clăditor, „meşter de lemn" [414]. Ei făceau şi ţiglă şi „chiunghiuri pentru aducire apii" (în Moldova) [415].

Tinichigiii, cunoscuţi mai de mult în Moldova *, prin vecinătatea ei specială, aduceau o industrie de peste Dunăre : la 1840 la Bistriţa Oltului, lucrau „maistări izrailiteni tinichigii din oraşul Brăila" [416].

O nouă îndeletnicire era aceia a *constructorilor de vase*. În Moldova, la 1786 erau oameni pentru „meremetul caicului gospod ot Jijie" şi la 1795 se făceau acolo zece bărci cu tunuri [417]. Pentru aceasta se recurge şi la meş-

---

[400] *Ibid.*, VIII, p. 85, no. 30 (an. 1796).
[401] *Ibid.*, XII, p. 146, no. 298 (Ardeal, 1803) ; V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 405 (Muntenia, 1790).
[402] *Studii şi doc.*, XXIII, p. 49.
[403] Cei din Bucureşti, 1823, *Inscripţii*, I, p. 335, no. 843.
[404] *Studii şi doc.*, V, p. 156, no. 104 ; VII, p. 15, no. 9 ; p. 18, no. 12 ; p. 44, no. 57 ; XII, p. 70, no. 367 ; p. 123, no. 258 ; *Doc. Văii Teleajenului*, p. 23 ; p. 50, no. 45 ; *Doc. Mano*, p. 459.
[405] *Studii şi doc.*, VII, p. 355, no. 6 (an. 1812).
[406] *Ibid.*, XXII, p. 49 (c. 1820).
[407] *Ibid.* Şi feţe de pernă de *linot* cu horbote.
[408] *Ibid.*, XVI, p. 92, no. 19 (an. 1811) ; XXI, p. 202 (Moldova, 1824).
[409] *Ibid.*, p. 429, no. 7 (an. 1828). V. şi ciudatele numiri vechi din aceiaşi colecţie, XI, p. 24 (an. 1779).
[410] Pentru cele de şal verzi, de cit, *ibid.*, XXI, p. 441 (an. 1834).
[411] *Studii şi doc.*, V, p. 485.
[412] *Inscripţii*, I, p. 318, no. 768. V. şi Cărămidăria din Bîrlad, 1813, Antonovici, *Doc. Bîrlădene*, II, p. 156.
[413] Pentru „cărămizile ce să fac pentru Curtè vechi", *Doc. economice şi financiare*, p. 73, an. 1792.
[414] *Studii şi doc.*, VI, p. 236, no. 227 ; p. 244, no. 303.
[415] *Doc. economice şi financiare*, p. 73 (an. 1792) ; *Studii şi doc.*, XII, p. 119, no. 243 (Făgăraş, 1795).
[416] *Studii şi doc.*, XV, p. 84, nota. Cf. *Doc. Aman*, p. 195, no. 1. V. şi mai sus.
[417] *Doc. economice şi financiare*, p. 7 ; *Doc. Callimachi*, II, p. 506, no. 152.
* Citeşte Ţara Românească.

teri de *sfoară* şi *odgoane* [418], cari lucrează şi pentru poduri [419]. Găsim la 1822 „odgoanele, funiile făcute la Tutova [şi] Tecuci... spre legare salupurilor" (şalupelor) „cu catartele" [420]. Dar de mult sfoara se aducea din Braşov, unde erau şi cunoscuţii „funari" [421].

Pentru „podirea", cu bîrne şi scînduri, cu „podele", care atunci ţinea loc de pavagiu, a oraşelor noastre şi pentru întreţinerea acestor „poduri" [422], al căror nume pe străzi principale din capitala României abia a dispărut, rămînînd calificaţia de „podari", apoi pentru adevăratele poduri peste ape, pentru caldarîm ca şi pentru pietruire [423], trebuiau, nu numai săteni, scutiţi de bir, ci şi oameni cari să se îndeletnicească anume cu acest lucru. Socotelile fanariote arată de pe la 1770 în ce sta această îndoită sarcină. În Ţara Românească un *podar* se întîmpină încă înainte de 1600 la Tîrgovişte [424]; în secolul al XVIII-lea Iaşul îşi avea „podarii gospod" [425]. Astupînd gropile cu nuiele şi nisip sau pămînt, întinzînd „podinele" şi „urşii", lucrau la Bucureşti în 1794, pe lîngă cîte un bulgar, un sîrb, Dragul din „Ostrov, în ţara turcească, la Turtucaia", „podari puţini, zdraveni şi vrednici de slujbă" [426].

O meserie fireşte mult mai grea, cerînd în adevăr oameni speciali, cari se ispitesc de aiurea şi cari se ţin cu privilegii deosebite, e aceia a alimentării oraşelor cu apă, grijă de care nu se puteau lipsi fanarioţii veniţi din oraşul măreţelor apăducte romano-bizantine.

Suiulgiii — numele e turcesc —, „cişmegiii" de o speţă mai savantă, apar deci cu veacul trimeterii normale din Constantinopol a domnilor noştri. Îi precedaseră însă „meşterii de gîrlă" pe cari-i găsim, cu vătafii lor, încă din secolul precedent, la Putna [427]. Încă din 1622 vedem pe Ştefan Vodă Tomşa [13] din Moldova scutind la Huşi „de toate dabilile şi de toate angheriele şi de jold şi de podvoade şi de cai de olac şi de alte mâncături mai mărunte, de toate câte simptu pre alţi mişei a dumimeale prin trăgoveţi pre ceşti doi fântânari, anume Iliaş şi Palcău, ce ei simtu de treaba fântânei domneşti"; ei sînt scutiţi astfel „de toate mărunţişurile", şi „dobitocul lor încă să nu-l trageţi printru alţi oameni" [428]. Îi regăsim pe cei doi „fîntînari dom-

---

[418] Moldova, 1825, *Studii şi doc.*, XXI, p. 291.

[419] An. 1792, *Doc. economice şi financiare*, [p. 59].

[420] *Ibid.*, p. 26. Pentru păpuşi de sfoară, v. *Doc. Aman.*, p. 17, no. 25.

[421] *Studii şi doc.*, X, pp. 62 şi urm., 78 şi urm.; XII, p. 123, no. 259 (Ardeal, 1798): „jupan Cărstiia Funaru".

[422] În principatul muntean se propune odată ca această întreţinere să se plătească prin monopolizarea cărămidăriei şi olăriei în douăsprezece judeţe (V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VIII, p. 674). Pentru dresul podurilor bucureştene în 1782, *ibid.*, I, p. 293. „80 de dulgheri ce am hotărît a se da la Casa podurilor, să-i împliniţi ori dintre poslușnici boiereşti sau iamaci, ori birnici", *ibid.*, X, pp. 823—824 (an. 1813). „Este şi un lucru necuviincios în politie să nu poată cineva pe poduri umbla de tină şi necurăţenie", *ibid.*, I, p. 505. La Iaşi, sarcina se dă unui număr de negustori, „Rev. Ist.," I, p. 218—219.

[423] „Caldarămul de la poarta cia mare", *Doc. Callimachi*, II, p. 131 (an. 1763—1764). „La carăle ce-au cărat gunoiu şi pădure şi mâncare oamenilor de au tocmit drumul de piatră", *Doc. economice şi financiare*, p. 45 (an. 1764). La Iaşi, în 1792, *ibid.*, p. 63. V. şi *ibid.*, p. 85 (an. 1805—1806): „facire podului Eşului", „facire podului de la Movilău". Caldarîmgii la palatul ţarigrădean al lui Şerban Cantacuzino, *Studii şi doc.*, XXIII, p. 85.

[424] *Arhiva Istorică*, I, p. 35, no. 38.

[425] Grigoraş Crudu, revista „Ion Neculce", I, p. 91.

[426] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VI, p. 786 şi urm.

[427] *Studii şi doc.*, VII, p. 364, no. 4 (an. 1639).

[428] Melhisedec, *Cronica Huşului*, II, pp. 45—46.

neşti" de acolo şi în 1656 [429]. În principatul muntean însă, Vodă Brîncoveanu trebuia să scrie la Braşov pentru un „meşter carele nu lucrează la un meşteşug ce va să facă aici, la o fântână..., să încarce sulinarile şi alte lucruri ce mai sânt de treaba fântânii aceştiia" [430]. La Sibiu în 1728 avea „boltă" de negoţ un jupîn Hristea, care era „feciorul cişmegiului" [431]. În deosebire de simplii puţari şi fîntînari, de cari se află şi pe la sate [432], tehnicianii de Ţarigrad aduceau arhaice forme perfecţionate. Erau la 1757—1759 în Iaşi doi fraţi, Dima şi Constantin, ca „suiulgii haznalelor oraşului" [433]. Dincoace de Milcov Dumitru suiulgibaşa era întrebuinţat încă din 1781, rămînînd în slujbă pînă la 1798 ; urmaş al lui e un Stroe din 1804 [434]. Un act privitor la „olacul de apă ce se află în grădina caselor" lui Dinicu Golescu, a „caselor ce le are din susul Bucureştilor", cu „acareturi i alte înfrumuseţări", ne face să cunoaştem opera îndeplinită prin ajutorul lui Dumitru de neobositul reformator fanariot. El aduce apa de la Crîngaşi din jos de Giuleşti pentru două cişmele şi se adaugă cea din Crevedia lîngă Creţuleşti [435]. O cişmea funcţiona la boiangii [436], alta pe atunci, „lîngă clubul cel mare pe Podul Mogoşoaii, în dreptul cluzerului Deşliu" [437]. Ruşii, în ocupaţia lor de la 1806 la 1812, „legase prin contract" nouă cişmele „la cişmegii", fiecare proprietar fiind dator a-şi face haznaua [438].

Meseria lui Petru *ceasornicarul* şi a lui Gaspard Caillé continuă a găsi clienţi. În Moldova se întrebuinţau ceasornice cialâr şi besactă după moda turcească [439], avînd cutia de metal preţios, dar şi de simplu tumbac [440]. Mai tîrziu Curtea Moldovei, care avea încă de la 1763—1764 un „ceasornicar (ce) drege ceasornicele" [441], face să se însemne în socoteli „un ceasornic de aur cu diiamanturi şi mărgăritare, ce s-au cumpărat de la Nicola Dimitriu pentru trebuinţa Curţii" (1805—1806) [442]. Se întrebuinţa şi cutare „ciasornicar jidov de la hanul" [443]. Deşi se comandau ceasornice în Germania, şi pentru turcii din Constantinopol, la 1763—1764 [444], Moldova-şi avu la Iaşi cîtva timp un ceasornicar genevez, de aceiaşi limbă ca vechiul Caillé. Îndeplinind şi un modest rol secret de informator, Arlaud se aşezase la Iaşi încă prin 1763 şi se însurase probabil cu o româncă : în adevăr, fata lui,

---

[429] *Ibid.*, p. 103.
[430] *Studii şi doc.*, X, p. 107 (an. 1709).
[431] *Ibid.*, p. 417.
[432] *Ibid.*, XXI, p. 292 (Moldova, 1825).
[433] *Doc. Callimachi*, I, p. 426, no. 22 ; revista „Ion Neculce", I, p. 104 ; p. 63, no. 165. Şi Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1911, p. 141.
[434] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, II, p. 503 ; V. pp. 393—399 ; VII, p. 539 ; XI, p. 466 şi urm., 886.
[435] *Ibid.*, p. 102, no. 18 (an. 1819).
[436] *Ibid.*, I, p. 511, nota.
[437] *Ibid.*, IX, p. 914.
[438] *Ibid.*, X, p. 913 şi urm.
[439] *Doc. Callimachi*, II, p. 110 (an. 1763—1764).
[440] *Doc. economice şi financiare*, p. 78 (an. 1805—1806).
[441] *Doc. Callimachi*, II, p. 124.
[442] *Doc. economice şi financiare*, p. 81.
[443] *Doc. Callimachi*, II, p. 115.
[444] *Ibid.*, II, p. 125. Şi oglinzi.

măritată cu agentul diplomatic polon Boskamp purta numele de Bălăşica [445]. Casa din Iaşi a lui Arlaud, care părăseşte atunci ţara, e încredinţată ceasornicarului grec Grigore Teodoridi [446].

Între ocupaţiile pe care nu era să le schimbe moda e şi aceia a *legătorilor de cărţi*. Urmaşi ai meşterilor călugări cari legau în argint, aceşti modeşti industriaşi, cari nu întrebuinţau decît pielea lucrată în Răsărit pînă la roşul marochin cu grăuntele supţire şi înlocuiau lemnul înaintaşilor cu cartonul, mucavaua turcească, puind uneori în schimb foi de vechi manuscripte sau tipărituri rare, prinse împreună cu clei de peşte, ei leagă şi „retează" [447]. Uneori sînt preoţi, ca popa Iosif „legătoriul de cărţi" din Oltenia pe la 1730 [448], ori ca Isaia popa de la Poplaca, un veac mai tîrziu [449], ori ca popa Mihai din Iaşi, c. 1760 [450].

Legătorii mireni iau la lucru o carte de biserică pentru a o „tocmi" pentru un leu şi un loc la pomelnic, ca Ion legătorul ieşean la 1713 [451], ori scad plata pentru a fi numiţi la liturghie [452]. Îi aflăm pretutindeni : la Focşani, la Rîmnicul Vîlcii [453], şi aiurea în Oltenia [454]. Avem şi preţurile : pe lîngă cel de mai sus, cazul muntean din 1828 în care se iau 23 de taleri, sumă foarte mare [455]. Ardealul îşi are „puhpinterii" săi români, ca Moise Popovici de la Becicherecul Mare [456], dar clienţii de dincoace se adresează — urmînd datina unui Vodă Brîncoveanu — de pe la 1800 la străini, ca Samuil Handrecău, care leagă pentru scriitorul oltean Pleşoianu, la 1829 [457]. Boierul Vasile Balş lega la Cernăuţi [458]. Încă de la 1798, se ivesc legători evrei, la munteni [459].

Tipografii, cari la mănăstirea Neamţului vor fi toţi călugări, se ridicau adesea din rîndurile necărturarilor. Avem astfel un psalt tipograf [460], un tipograf Pavel Clopotarul (Moldova, 1796) [461]. Aşezate şi lîngă şcoli, cum voia să facă, la 1709, pentru Sfîntul Sava din Bucureşti, învăţatul arhidiacon

---

[445] Hurmuzaki, X, p. 1 ; *ibid.*, II, p. 111 ; [I. C.] Filitti, *Scrisori franceze*, [*Lettres et extraits concernant les relations des Principautés Roumaines avec la France (1728—1810)*, Bucureşti, 1915], p. 15.

[446] Hurmuzaki, X, p. 551.

[447] „Legător de cărţi care să o reteze", *Studii şi doc.*, XII, p. 168, no. 359 (Ardeal, 1811).

[448] *Ibid.*, XIV, p. 39.

[449] *Ibid.*, XIII, p. 139, no. 454.

[450] Bianu, *Cat. mss. rom.*, I, p. 70, no. 19.

[451] *Ibid.* [*Studii şi documente !*], XV, p. 133, no. 370. Vasile legătorul de cărţi muntean la 1822, V. A. Urechiă, *Ist. rom.*, XIII, p. 336, nota.

[452] Astfel un legător de sat la Zvorîta, care lasă 30 de parale din 6 taleri, *ibid.*, XV, p. 327, no. 936.

[453] Gavriil, legător de cărţi ot Focşani, *ibid.*, XV, p. 333, no. 988.

[454] „Ion legătorul de cărţi săn Cărstea", *ibid.*, I, p. 458, no. 17.

[455] „Meşteri ce leagă cărţile" (1796), *ibid*, VIII, p. 32, no. 159.

[456] *Ibid.*, XV, p. 251, no. 724.

[457] „An. Ac. Rom., lit.", XXVIII, p. 267. Evanghelia legată la Sibiu în sec. al XVIII-lea, *Studii şi doc.*, XIII, p. 202, no. 712.

[458] *Ibid.*, VII, p. 263, no. 201 (an. 1827).

[459] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VII, p. 211, nota 2. Legători din secolul al XIX-lea, mai ales clerici, C. Bobulescu, *Crucea-de-Sus*, Bucureşti, 1926, pp. 17, 74, 77.

[460] *Studii şi doc.*, VII, p. 12. Un dascăl, Barbu, la Mitropolie (mort 1783), Bibl. Ac. Rom., ms. 640, fol. 74.

[461] *Studii şi doc.*, XII, p. 154, no. 5.

şi viitor patriarh de Ierusalim Hrisant [14] Notara[462], tipografiile aveau atingere şi altfel decît prin mînuirea slovelor cu cultura timpului[463]. Odată, la Iaşi, în 1796, „aşăzător slovelor" e diaconul Teodor, precum diacon fusese Coresi [15], şi pe vremea aceia protopopul Strilbiţchi îşi purta meşteşugul de tipar bisericesc din loc în loc. Oricum, oameni evlavioşi, meşterii tipografi fac daruri de cărţi pe la biserici, ca „tipograful Erdache" la Voila [16] Făgăraşului[464]. Aşa, în 1808, cu „popa Ioniţă, sin popa Costandin tipograf, Bucureşteanul", care ia cu 9 lei, 9 parale o carte de la „Simion tipografu şi de la Ioanu tipograful, vistiernicul tipografii al sfintei Mitropolii Bucureşti", iscălind pe notiţele lui de danie „ierei Ion tipograful"[465]. Formarea ucenicilor se făcea şi cu copii veniţi din alte părţi în Principate, unde de la începutul veacului al XVII-lea, după importantul capitol precedent, lucrul de cărţi nu încetase o clipă. Astfel la 1766 găsim în Ardeal vînzînd cărţi, un Dumitru Lăcătuş din Chioara, care învăţase meşteşugul la Bucureşti[466]. O socoteală de la Rîmnicul-Vîlcii ne iniţiază în nomenclatura şi tehnica tipografică din acest veac al XVIII-lea[467].

Erau şi *turnătorii* în ţerile noastre. La 1789 se cere din Ardeal, „plumb întărit" pentru turnat[468]. Numai lucrările de litografie se comandau aiurea: la 1796 nişte hărţi sînt cerute din Rîmnicul-Vîlcii la Sibiu[469]. Eliad aduse din Viena „un teasc de litografie" pe la 1832[470], şi tot de acolo va fi venit şi al lui Asachi [17], mai vechi ceva, în Moldova.

Către sfîrşitul veacului apar tipografii privilegiate. Astfel cea din 1783 a lui Nicoli Lazăr vameşul în Bucureşti[471], şi apoi a lui Caracaş, Clinceanu şi Topliceanu [18], tot acolo[472].

NOTE

[1] În urma războiului austro-turc (1716—1718) s-a încheiat pacea de la Passarovitz. Oltenia a fost încorporată Imperiului habsburgic (pînă în 1739). Vezi Ş. Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718—1739)*, Bucureşti, 1971, 342 p.

[2] Pentru casa de comerţ Constantin Hagi Pop din Sibiu vezi supra, *Negoţul şi meşteşugurile...*, cap. II, nota ns. 92.

[3] Colonizarea în Oltenia sub austrieci, vezi supra, nota 1.

---

462 Hurmuzaki, XIV, p. 413.

463 V. *L'ornementation du vieux livre roumain*, în „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale", an. 1923 [p. 51—58] şi în *Procès-verbaux et mémoires du Congrès international des [bibliothécaires et] bibliophiles*, Paris, 1923 (şi tiraj a parte) şi *Studii şi doc.*, XIII, p. 154 no. 5.

464 *Ibid.*, p. 209, no. 747.

465 *Ibid.*, XV, p. 192, no. 59. V. şi un Stancu tipograful în Bucureşti, la 1784, V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, I, p. 400.

466 Imbuta in Valachia civitateque Bukarest arte typographica, *Studii şi doc.*, XIII, pp. 257—258, no. 107.

467 V. Iorga, *Scrisori şi zapise de meşteri*, p. 17 şi urm.

468 „An. Ac. Rom.", XXIX, p. 58.

469 *Studii şi doc.*, VIII, p. 32, no. 16.

470 „An. Ac. Rom., lit.", XXVIII, p. 265.

471 V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, I, p. 269, nota 1.

472 *Ibid.*, X, p. 427 şi urm.

[4] Iosif, episcop de Argeş (1793—1820). A reparat şi zugrăvit pe cheltuiala sa biserica episcopală din Curtea de Argeş (în 1804). Epitaful lui este publicat de V. Drăghiceanu în BCMI, VI, 1911, p. 107. N. Iorga a publicat scrisori de la el aflate în arhiva bisericii „din groapă" de la Sibiu a lui Constantin Hagi Pop (Cf. *Contribuţii la istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea şi al XIX-lea*, Bucureşti, 1906 (sub voce).

[5] Constantin Dudescu (1770—1828), conte; titlul fusese acordat în 1711 lui Radu, al cărui strănepot de fiu era Constantin. Despre călătoria acestuia împreună cu francezul Lagarde şi extravaganţele sale la Viena şi Paris vezi N. Iorga, *Les voyageurs orientaux en France*, Paris, 1927, p. 46—47 şi *Români în străinătate de-a-lungul timpurilor*, Vălenii de Munte, 1935.

[6] Biserica Sf. Arhangheli, construită de Dumitru polcovnic, Ioan Mătăsaru ş.a. la 1783; terminată în 1798. Cf. N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 224.

[7] Pentru bîlciul de la Lipsca vezi supra, *Negoţul şi meşteşugurile...* cap. II, nota ns. 105.

[8] Ioan Piuariu Molnar (1749—1815), medic oftalmolog. Doctor în medicină la Viena. Protomedic al Transilvaniei. Efectuează numeroase operaţii în Ţara Românească şi Moldova. Profesor de oftalmologie la Academia de chirurgie din Cluj. Mediator în răscoala lui Horea. Coautor la Supplex Libellus Valachorum (1791). Iniţiator al „Societăţii filosofeşti a neamului românesc din Mare Principatul Ardealului" (1795). Activitate tipografică la Buda pentru răspîndirea cărţilor religioase pe ambele versante ale Carpaţilor. Vezi I. Lupaş, *Dr. Ioan Piuariu Molnar. Viaţa şi opera lui, 1749—1815*, Bucureşti, 1939, 45 p.; M. Popa, *Ioan Piuariu Molnar*, Cluj-Napoca, 1976, 224 p.

[9] În 1922 N. Iorga publică la Bucureşti volumul *Relations entre les Serbes et Roumains à l'occasion du mariage de la Princesse Marie et du roi Alexandre*; ultimul text al culegerii îl formează *Relations modernes entre Serbes et Roumains. La cloche de Carageorges destinée à la chapelle de Topola (découverte à Craiova)*. În BIESO N. Iorga a publicat articolul *Deux cloches serbes en Roumanie*.

[10] Pavel Dmitrievici Kiseleff (1788—1872), conte, general şi diplomat rus. Preşedinte al Divanurilor Ţării Româneşti şi Moldovei în timpul administraţiei militare din 1829—1834. Ambasador la Paris (1856—1862). A participat la conferinţele internaţionale care au statornicit noul statut al Principatelor române. Vezi I. Şendrulescu, *Pavel Kiseleff şi românii*, în „Analele Universităţii C. I. Parhon Bucureşti", seria ştiinţe sociale, istorie, 1957, nr. 9, p. 143—164.

[11] Felice Carroni, *Carroni in Dacia. Mie osservazioni locali, nazionali, antiquarie sui Valacchi specialmente e Zingari transilvani, la mirabile analogia della lingua valacca coll italiana e la nessuna della zingara colle altre conosciute. Con un rapporto su le minieri più riche di quel Principato*, Milano, 1812, 93 p.

[12] Biserica Sf. Împăraţi din mahalaua Broşteni, construită din lemn în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Reclădită în 1766, arsă în 1827. Reparată în 1866. Vezi N. Iorga, *Studii şi documente*, VII, p. 343—344; *Inscripţii şi însemnări din bisericile Iaşului*, Bucureşti, 1907, p. 88—89.

[13] Ştefan Vodă Tomşa II, domn al Moldovei (fiu prezumtiv al lui Ştefan Tomşa), 1611—1615; 1621—1623. Vezi N. Băjenaru, *Ştefan Tomşa II (1611—1615. 1621—1623) şi rivalitatea turco-polonă pentru Moldova*, Iaşi, 1926, 92 p.

[14] Hrisant Nottara (?—1731), erudit grec, teolog. Bursier al lui Constantin Brîncoveanu. Studii la Paris şi Bucureşti. A tipărit la Bucureşti mai multe cărţi greceşti. A adus de la Moscova manuscrisul lui Nicolae Milescu asupra călătoriei în China. În 1707 devine patriarh al Ierusalimului. Vizite repetate la Bucureşti după această dată favorizînd tipărirea unor cărţi greceşti. Despre el la D. Russo, *Studii istorice greco-române*, 2 vol., Bucureşti, 1939, passim.

[15] Pentru Coresi şi Strilbiţki vezi supra *Negoţul şi meşteşugurile...* cap. I, nota ns. 87.

[16] Biserica din Voila (Făgăraş), construită în secolul al XVII-lea. Vezi V. Literat, *Din Ţara Oltului*, p. 5, 41.

[17] Pentru I. Heliade Rădulescu şi Gh. Asaki tipografi vezi N. Iorga, *Gh. Asaki ca tipograf şi editor, după catalogul lui din 1847*, Bucureşti, 1912, 25 p. + 6 pl.; E. Vîrtosu, *I. Heliade Rădulescu*, Bucureşti, 1928, p. 8—20; D. Simonescu, *Din activitatea tipografică a Bucureştilor (1678—1830)*, Bucureşti, 1935, p. 15—19.

[18] Nicolae Lazăr, împreună cu fratele său Ioan, au înfiinţat tipografia grecească de la Cişmeaua lui Mavrogheni, la Bucureşti, în 1783. Atunci au tradus şi au dedicat domnului lucrarea lui Bauer, *Mémoires historiques...* (vezi *Negoţul şi meşteşugurile...*, cap. III, nota ns. 36). De asemenea, au scos *Abecedarul cel mare* (1784) şi o lucrare a lui Iosif Mi-

siodax (1789). Tot în 1783 N. Lazăr a înființat o fabrică de hîrtie la București pe apa Dîmboviței.

Constantin Caracaș (1773—1828), doctor în medicină la Viena. Din 1801 a profesat la București. Fondator al spitalului Filantropia. Continuă activitatea tipografică de la Cișmeaua lui Mavrogheni. Publică *Descrierea Țării Românești cu observații antropologice privitoare la higiena și boalele locuitorilor ei* (în l. greacă), București, 1830. Vezi G. Ionescu Gion, *Doctor Constantin Caracași (1773—1828)*, în „Revista Nouă", III, p. 281—288.

Constantin Caracaș, Răducanu Clinceanu și Dimitrie Topliceanu au ținut tipografia de la Cișmeaua lui Mavrogheni începînd din 1818 cînd tipăresc *Legiuirea Caragea*. Ultimii doi apar, din 1819, ca proprietari ai „noii tipografii", cu activitate pînă în 1830.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BRESLE VECHI ŞI BRESLE NOI

Am pomenit de mai multe ori breslele [1], care, şi pentru alte ocupaţii decît acelea cu meşteşugul, se întîlnesc din vremea cea mai veche — deşi ni lipsesc documentele pentru începuturi —, legînd împreună un număr de oameni de aceiaşi profesiune, în jurul unor îndatoriri religioase şi morale, de solidaritate, de apărare a dreptului şi de petrecere onestă. E aici momentul să le caracterizăm înainte de a arăta în ce fel le-a înlocuit, pe aceste dintîi formaţiuni, spontanee, libere, binecuvîntate numai de biserică şi ocrotite de domnie, — bresle de caracter occidental, venite prin Galiţia polonă sau prin Ardeal —, noile bresle, de pecete arhaică orientală, sprijinite pe privilegiul, controlul şi penalităţile statului.

Avem, din fericire, ca tip al acestor asociaţii, mai ales moldoveneşti — principatul de nord fiind mai mult în legătură cu Apusul —, statutul, înnoit la 1781, al breslelor din Roman.

Aici *nu e vorba de o singură specialitate.* În ţara unde breasla cioclilor se alcătuia, la 1730, din toate celelalte : blănari, croitori, ceprăzari, abageri, săhăidăcari, zlătari, cizmari, săpunari, curelari, olari, trăistari, teslari, şelari, lăcătuşi, pînzari, pietrari, stoleri, soronari, tălpălari, şi făclieri [1], asociaţia romaşcană cuprinde aceste îndeletniciri : „blănarii, croitorii, bărbiarii [2], abagerii, cu cojocarii", plus „breasla de tărgu de Roman". Membrii se privesc ca „fraţi", strînşi laolaltă pentru slujba bisericească la Sfinţii Voievozi şi pentru datorii filantropice : „să ospăteze săracii şi mişeii şi străinii şi să-i adape". Par amintiri simple şi bune din creştinismul primitiv al eleimosinelor şi agapelor. Din ele va rezulta, pe lîngă multă ajutorare, şi împodobirea, de multe ori chiar înălţarea din temelie sau repararea temeinică, a atîtor biserici.

Afară de aceasta, „frăţia" se întemeiază pentru petreceri cinstite şi bine orînduite, fiecare aducîndu-şi întru aceasta „poclonul". La praznic se vor veseli „cu voroave înţelepţeşti şi cu cîntări dumnezeeşti, nu cu giocuri şi cu haburi, nici c-un fial de cîntece lumeşti, ci dzăc, nici cu cuvinte deşearte sau cu minciuni sau sfadă". Orice „nebunie" e oprită supt pedeapsă.

Autoritatea e exercitată, monarhic, de bătrînul, de „starostele" breslei. „Carii ar cuteza a lucra fără ştirea starostelui, nedîndu-şi bărbînţa" — ce vechi termin, care, pomenit în acte genoveze din Caffa în secolul al XV-lea, însemna o măsură de brînză : „berbeniţa" ! — „după obicei acela să nu fie volnic a lucra", supt pedeapsă de blăstăm arhieresc. Starostele are dreptul de a culege pe an cîte doi orţi — şi aceasta o monedă, polonă, din secolul

[1] *Studii şi doc.*, VI, p. 430.

[2] *Un coiffeur* francez la Bucureşti în 1850, [N. Iorga], *Documentele Ştirbei-Vodă* [*Corespondenţa lui Ştirbei Vodă.* II. *Mărunţişuri istorice privitoare la viaţa şi domnia lui Ştirbei Vodă*, Bucureşti, 1905], p. 120. Pentru Andronachi bărbierul domnesc care-şi iea casă, la Iaşi, „inpotriva chervasăriei ce se zice a lui Macaria", Bibl. Ac. Rom., 58, V.

al XV-lea — „de dughiană de blănari, de băibărăcari, de cojocari și de abageari". Pentru praznic, plata, în mîna lui, e de doi lei și jumătate, „precum au fostu obiciaiu de vacu, iară ficiorul meșterului carele a fi di[n]tru părinții de loc, acela să-ș dea 1 leu bărbănța". Ucenicii se iau numai cu voia lui, altfel * : „căte zile a fi slujit acel ucenic, atîțea orți să dia". Tovărășiile atîrnă tot de el : „a să însoți meșter cu meșter la niscareva negoț". Tot lui îi revine să ia zăloage, gloaba, cum și, de la cei ce petrec cu zgomot și scandal, patru lei, în afară de cele o sută de toiege.

Fiind el „cap breaslii", „nime să nu aibă voe a întoarce cuvîntul starostelui sau a-l sudui, sau a-i zice cuvînt de scandală" ; căci cel ce „nu va veghea voe starostelui", își va primi aceiași sută de toiege — în a căror aplicare se făceau desigur reduceri, fiind dată obișnuita slăbiciune omenească, — plătind și din pungă cinci lei gloabă.

Știindu-se cu cîtă energie poate să apere o femeie pe soțul ei contra autorității, un întreg paragraf e consacrat rezistenței femeiești, de bună samă probabil experimentată. „Așijderea fimeaia a fiecărui meșter, cînd va vrea starostele cu frații să certe pre vre un frate pentru vina lui, fimeaia acelui frate ce iaste datori să ia certare să nu vie ia și să-i părtinească și să gălcevească sau să suduiască pre staroste ; iară, de va veni să gălcevască, să ia parte și ea depreună cu bărbatul ei, pentru gălciava ei". Cum meșterul e dator să meargă oriunde-l va trimete starostele, putînd fi adus și cu sila, se adauge, ca necesară măsură de precauție, potrivit cu aceleași obiceiuri de familie : „și fimeaia lui sau ficiorii lui sau rudele lui să nu aibă voe a sări pe porunca starostelui, să scoață pre acel vinovat".

Nu e voe să se aducă vre-o „sfadă" înaintea „giudețului mirenescu". Totul se hotărăște și se împacă la episcopul singur, — ceia ce arată și mai bine adevăratul caracter arhaic, patriarcal și bisericesc, lipsit de orice constrîngere din afară, al tovărășiei de „frați".

E adevărat că într-un timp cu alte obiceiuri, cînd statul, influențat de monarhia absolută turcească, se amesteca în toate, aceste legături, cu așa de aspre sancțiuni de modă veche, tindeau a se desface. Obrăznicia tinerească, în relație cu alte moravuri, și întărită de oameni din alte părți, cari vin în oraș, caută să se afirme contra acestor constrîngeri. „Dară acum", — spune episcopul de Roman, Ioanichie, care se referă la o confirmare din veacul al XVII-lea a statutului — „de doi, trei ani necăutându-se aceste bresle, s-au rădicat cătva meșteri tineri, *alții de aiurea veniți*, și nu bagă samă pe starostele de breaslă, și s-au stricat și obicinuitului praznic..., din pricina nesupunerii meșterilor". De aceia s-a simțit nevoia de a rosti o nouă întărire a bisericii pe numele lui Ion sin Iftimi, starostele [3].

Cu mai puțin element de patriarcalism îndătinat și cu o influență, ușoară de înțeles, a breslelor, „țehiurilor", împrumutate sau aduse din țerile germane, sînt normele, desigur și ele destul de vechi, deși n-avem documente decît tot din veacul al XVII-lea, ale breslei cizmarilor sau pielarilor, tabacilor din centrul românesc al Făgărașului, încunjurat de satele „boierilor" de supt munte și ale tovarășilor lor plugari. Și ei sprijină biserica lăsată în sama lor mai mult, — și la început nu erau două biserici față în față, ca după Unire.

[3] Melhisedec, *Cronica Romanului*, II, p. 11 și urm. Confirmarea anterioară e din 1624—1625. Analog e statutul făclierilor din Botoșani (1794) aici la *Apendice*.

* Citește *astfel* !

Şi aici e grija „ospăţului". Socotelile lor îi arată contribuind şi la „o ridicare de biserică săsască, de milă", la „un popă de bărăţi", adecă un franciscan, la îngroparea unei femei sărace [4]. Oameni simpli, neştiutori de carte, ei plătesc şi „la un cetitor care au poftit să ne cetească cărţile de belit" [5]. Şi aici este un fond comun, în care intră şi „lada feciorilor, adecă a meşterleghenilor". Aceiaşi impunere de ucenicie : trei ani pentru „inaşi". Şi se prevede : „feciorii de meşteri care merge la tîrg d-intîi, ca să dea nănaşul 10 potori la acel tîrg" ; altfel 5 dutce amendă. Nu se specifică drepturile starostelui, care trebuie să fie ca acelea ale „capului breslei" din Roman, dar aici avem jurămîntul „bătrînilor", de stil foarte vechi, care lipseşte dincolo : „În numele sfintei Troiţe, Tatăl, Fiul, Duhul Sfînt, jur eu — sau jurăm noi — precum ne vom ţinea toate articuluşurile cinstitului ţehi şi poruncile celor mai mari deregători. /Mai nou :/ Şi la orice judecată voi lua sama şi la nime n-oi părtini şi numai sufletului : aşa să-mi ajute Dumnezeu. Şi meşteşugul din mîna noastră până vom trăi nu l-om da (şters : şi orice pricină vom vedea împotriva articuluşurilor cu sufletele noastre drept vom arăta şi vom da înainte). Aşa să ne ajute Dumnezeu" [6].

Şi în principatul muntean trebuie să fi fost bresle după aceste norme, şi la ele se gîndiau calfele de la patru alcătuiri profesionale, reglementate acum după sistemul de stat, cînd cereau să li se îngăduie „a face un şetlic, ce-l şi numesc trifinţie (sic) cu cheltuiala cutii lor", „adecă să se adune la un loc să facă chef cu mîncări şi băuturi după adetul lor", fără „nici o netrebnicie în această adunare" [7].

Asupra acestor datine se întinse, şi anume la o dată precisă, în domnia munteană, după 1774, a lui Alexandru Ipsilanti, — un reformator de vocaţie, chemat a da o nouă aşezare ţerii pe baza tratatului ruso-turc de la Kuciuk-Kainargi —, milenara practică imperială cu privire la meşteşuguri, formula *rufeturilor*, care, cu tot acest nume turcesc, e absolut bizantină.

Căci aceste măsuri nu sînt decît copia acelora care, secole întregi, au stăpînit vechea industrie a Bizanţului. „Cartea Prefectului" din vremea împăratului Leon cel Înţelept (secolul al X-lea), atît de fericit descoperită acum cîtva timp, împiedică, în adevăr, pe βεστιοπράται, vînzătorii veşmintelor de lux, de a ţinea şi haine de un preţ mai mic şi de „a da ceva din cele oprite celor de afară", aceasta supt pedeapsă şi de amendă, şi în rîndul întîi, de bătaie ; ei au datoria de a prezinta prefectului, pentru ca acesta să-şi puie pecetea, „marfa care trebuie să se dea barbarilor". Oricine intră în breaslă se cere să fie prezintat de persoane care să dea mărturie că e un om de treabă : cu acest prilej el plăteşte şase bani de aur acestei bresle, τῷ συσθηματι. Pentru a fi cineva stăpîn în breaslă, cu prăvălia lui, οἰχοχυρος, i se impune a scoate după porunca starostelui, eparhului, zece monede. Nu poate fi cineva şi „vestioprat", vînzător de astfel de veşminte scumpe, şi „sericoprat", care desface marfă de mătasă : o alegere neapărată, altfel pedeapsă : amendă ori bătaie. A creşte chiria unui tovarăş, făţiş sau pe ascuns, aduce aspră pe-

[4] *Studii şi doc.*, XII, p. 216, no. 9.
[5] *Ibid.*
[6] *Ibid.*, p. 215, no. 6.
[7] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VIII, p. 99 (an. 1801).

deapsă : bătaia şi tunderea. Starostele breslelor se numeşte de prefect ; el, acest προστάτης, poartă numele de *exarh* al acestuia. Marfa adusă se aşează într-o casă anume, de unde se face împărţirea. Smomirea ucenicului se opreşte supt aspre sancţiuni. Se pedepsesc lumînărarii cari amestecă în ceară materii străine, inferioare. Pitărilor li se fixează nartul după preţul grîului cumpărat, meşterilor de clădire li se interzice a-şi părăsi clientul pentru un cîştig mai mare : altfel îi ajunge bătaia, tunderea, surgunul. * Ei au timp de şase pînă la zece ani răspunderea clădirii pe cari au ridicat-o [8].

Să cercetăm acum la români această operă, concepută şi executată în spirit străin pentru singurul principat muntean, înainte de a-i vedea urmările, deosebite de acelea pe care păstrarea sistemului patriarcal le are pentru Moldova.

Începînd şi în acest capitol cu industriile alimentării, fanarioţii au găsit la noi pitari, „chitari" [9], brutari (şi în Moldova) [10], liberi de orice legătură în relaţiile cu calfele [11] şi cu cumpărătorii. Totuşi se pare că o breaslă în sens moldovenesc exista şi la Bucureşti în 1763, căci un Stanciul vătaf de brutari se prezintă ca unul din ctitori la biserica [2] Stejarului [12].

La 1775 însă, supt Alexandru Ipsilanti, se stabileşte oficial rostul vătafului. Va primi 1 taler de la cei „cu coptor", 60 de bani de la „cei ce vînd cu zeciuiala", iar sarcina lui va fi să fie pînea bună, „nu crudă, ca să tragă la cîntar, sau proastă, ori mai mică" şi să îngrijească de provizie, de „zaherea" pe o lună în caz de înghiaţă morile [13]. Spitalelor li se dau brutari anume ; „frangilagii", cei ce fac franzele, pîne „francă" [14], „jemlarii" au în Moldova, de la Curte, hacul lor anume [15].

Războiul din 1789 introducînd călcări ale regulamentului, în 1791 e înlăturată darea luată asupra brutarilor din Bucureşti de zapciii poliţiei : 70 de parale de cuptorul de pîne [16]. Se fixează totodată nartul, preţul curent, după norme vechi din Constantinopol, oraşul unde e primejdie mare cu mulţimea doritoare, şi supt turci, de *panem et circenses :* „Jimbla albă cu drojdii de hămei ..., pînea albă de grîu spălat, fiind împreunate trei mîni de grîu, precum obicinuiesc brutarii..., simitul alb..., covrigii albi [17]..., prescurile i colacii şi pînea ce-i zice corn, care se lucrează de mueri, iarăşi albă..., covrigii care fac iarăşi femeile... cei mărunţi cu drojdii" [18].

Cum brutarii cei mai „ehlierzi" (cinstiţi), se spune în privilegiul dat cu acest prilej, se plîng că de la începerea ostilităţilor „mulţi iabangii sermainsizi" (venetici fără capital) li fac concurenţă, neaducînd pînea la tîrg"

---

[8] *Le livre du préfet ou l'édit de l'empereur Léon le Sage sur les corporations de Constantinople, ...*, publié... par Jules Nicole, Geneva, 1893.

[9] Bogdan Arman sin Chitariului, Botoşani, 1742, *Studii şi doc.*, VII, p. 123, no. 6.

[10] *Ibid.* VI, p. 45, no. 109 (an. 1748—1749).

[11] *Ibid.*

[12] *Inscripţii*, I, p. 337, no. 848.

[13] V.A. Urechiă, *Ist. Rom.*, II, p. 180.

[14] Al Sfintei Vineri din Bucureşti la 1775, V.A. Urechiă, *Ist. Rom*, II, pp. 269—270.

[15] *Ibid.*, IV, p. 347, nota 1.

[16] *Ibidem.*, / sic ! /

[17] Un „covrigariu pentru jăble", 1782, *Studii şi doc.*, XII, p. 102, no. 196.

[18] V.A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, pp. 302—303, nota.

* Evident surghiunul ! În tc. *sürgün.*

şi, „cînd nu se vede buluc de pînă în tîrg", ceilalţi, jăluitori, răspund, dar totuşi acei intruşi vin şi la obor şi strică preţurile, se cere ca brutarilor cari coc în fiecare zi să li se dea prioritatea la cumpărat, rămîind numai pe urmă „făinarii, sau mai bine să le zicem : matrapazii", cu lăsarea la o parte a „ficlenilor lăpădaţi de rufet". Aceasta se şi acordă, dar impunîndu-se beneficiarilor privilegiului anumite îndatoriri : a găti făină pe trei luni, ca nu cumva să flămînzească oraşul prin înecarea de ape sau îngheţarea morilor [19].

Reglementarea oficială urmează neîntrerupt. La 1792 Vodă află că în Ialomiţa, „acolo de unde vine grîul", se dau 89—90 dramuri la parà, „şi aceasta nu albă şi curată, pe cînd la Bucureşti 150, şi vor fi şi 200, fiind ieften grîul", brutarii ialomiţeni sînt luaţi la socoteală [20]. Un nou nart stabilia plata de 11—12 lei chila de „grîu de frunte, spălat", celalt avînd a se lua cu 8—9 lei ; dar pînea de o parà poate să nu aibă mai mult ca 135 de dramuri [21]. Cînd, peste doi ani, ajunge a lipsi grîul, se iau de guvern 150 de chile de la „cumpanişti", ocrotiţi de agentul austriac, unii capanlîi şi gelepi (măcelari exportatori), şi se împart la brutari [22]. Pentru această lipsă domnul se plînge că brutarii, „după multe vicleşuguri şi vinovăţii trecute ale lor, acum unii îşi închid cuptoarele" sau „furnurile", „şi fug şi se ascund..., cu pricină că n-au zaherea sau că n-au sermaià (capital), să „cumpere zaherea" [23]. Ei sînt ameninţaţi cu ocna pe viaţă dacă nu lucrează, scoţînd zilnic pîne din două cuptoare ; şi simigiii sînt invitaţi a deschide „fumuri" [24]. Brutarul Cristodor e mînat, pentru lipsă la cîntar, „în tîrg la trei răspîntii şi bătut cu cîte cincizeci toiage la tălpi şi apoi din mijlocul tîrgului trimes la ocne", spre învăţătura celorlalţi, ameninţaţi cu ţreangul [25].

Prigonirea brutarilor neascultători urmează. În 1796 unii sînt, de fapt, trimeşi la salinele din Telega, fiindcă făceau cumpărătura la obor cînd era grîul mai scump, — peste ceia ce se chiamă „cişniul", preţul mijlociu, ca să crească şi ei preţurile ; se pune în vedere şi „ţintuitul urechilor prin tîrg" [26], întocmai ca la Constantinopol. La 1803, fiind iarăşi lipsă, li se impune simigiilor să nu mai lucreze covrigi şi simiţi pînă în primăvară [27]. Ispravnicii din provincie cari nu poartă grijă de pîne bună şi ieftenă sînt taxaţi de „măgari" prin adresă a domniei [28]. Brutarii de prin sate erau supuşi „dreptăţii" proprietarului : astfel la Gherghiţa mitropolia intervine oprind pe meşterii de acolo, între cari un fiu de măcelar şi armeanul Măgîrdici, Petre Dogarul [29].

Ocupaţia rusească aduce măsuri aspre din partea comandanţilor împărăteşti. Breasla jimblarilor e reunită silnic cu a simigiilor şi a brutarilor, în 1810 [30]. Nemulţămiţi de vreo altă măsură, brutarul din Ploieşti Marin şi Tănase simigiul se alătură la răsculaţi, între cari şi un pescar şi un bărbier [31].

---

[19] *Ibid.*, pp. 304—305, nota.
[20] *Ibid.*, p. 306, nota.
[21] *Ibid.*, p. 307, nota.
[22] *Ibid.*, VI, pp. 768, 770.
[23] *Ibid.*, pp. 764—765.
[24] *Ibid.*, pp. 765—766. Cf. *ibid.*, V, p. 338.
[25] *Ibid.*, p. 238. Cf. preţurile din *Studii şi doc.*, VII, p. 222, no. 62.
[26] V.A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VII, p. 106 şi urm. Pentru cişniu, v. Şăineanu, *o.c.*, II, pp. 135—136.
[27] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VIII, p. 665. Nou nart de pîne, *ibid.*, XI, pp. 327—329. Alte măsuri pentru pîne bună, *ibid.*, pp. 921—922.
[28] *Ibid.*, VIII, p. 666 (an. 1806).
[29] *Ibid.*, XIII, p. 311, nota ; p. 313, nota (an. 1822).
[30] *Ibid.*, IX, p. 622.
[31] „Buletinul Comisiei Istorice", IV, p. 122.

Întoarcerea domniei aduce aceleaşi măsuri: grijă de făină, care, la un îngheţ al morilor, se dă din magazie, căutîndu-se şi de-a lungul Dîmboviţei, la toţi morarii, obligaţia de a se face prăvilii, impunerea de pîne „bună, albă şi curată", nartul oficial [32]. La 1817, legare silnică a jimblarilor de brutari [33]. Cu un an înainte se oprise vînzarea pînii afară din brutării: „Trebuinţa este să fie politia îndestulată de pîne şi nu face trebuinţă a o căra pe la băcănii şi pe la alte prăvălii, ca să o vînză chiar la brutăriile lor, unde nu dau nici o zăciuială, căci o vinde oamenii lor, ale cărora simbrii sînt intrate în cheltuiala de taleri 15 pe zi, cum şi a prăvăliei" [34].

În sfîrşit, iată şi o măsură mai cruţătoare pentru breasla în sama căreia se punea flămînzirea poporului. La 1818 se recunoaşte că slujbaşii agiei, supraveghetorii de pînă atunci, „nu au frica lui Dumnezeu, pentru interes al lor în parte", aşa încît lasă pînea mică, neagră şi necoaptă. Aga-şi va avea venitul său de 2.000 de taleri pe an. Supuindu-se breasla inspecţiei a doi-trei boieri din cei mai mari, i se dă o alcătuire ca a „rufeturilor" ţarigrădene: un staroste ales înaintea boierimii de întîia clasă şi întărit de domn (se alege Babic), patru „proeşti" (proestoşi), un logofăt, un ceauş; va fi vechea loggie genoveză, adusă la Constantinopolul bizantin moştenirii romane, *longea*, pentru judecăţi şi adunări. [35].

Aceşti brutari bucureşteni puteau fi printre fruntaşii oraşului. Manea vătaful de brutari face, în 1814, după o călătorie la Ierusalim, biserica [3] Manea Brutaru [36]; fratele lui e popa Ioan [37].

Sistemul breslei turceşti, a „rufetului" trece şi la Iaşi, pe la 1803 [38], şi la Galaţi, unde „rufetul pitarilor" face o icoană la Sfînta Vineri [4] în 1814 [39]. Breslaşii erau în parte greci, şi se pare că ei au pus la cale peste vreo treizeci de ani un fel de grevă [40].

În restul Moldovei nici o urmă de reglementare domnească. „Calfele şi lucrătorii pităriilor" stau alături şi supt Regulamentul Organic [41]. „Chitarii" şi „chităriile", cu „edecurile" lor, se prezintă ca în vremea veche [42]. Pe lîngă franzelarii de lux [43], pitărie mai aleasă e a *furmagiilor* sau *formagiilor*, ca la Botoşani, la Telineşti (Iacob şi Necola, la 1798) [44]. Am pomenit acel inventariu de formagii care cuprinde: „covata, cîmpina de trei mîni, gripca de pîne, sitele, doi poslovaci, un capac de gura cuptorului, o masă de plăcinte, lăiţi, două culmi de pus panacoadi, o sătă di cernut făină" [45].

---

[32] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, X, p. 877 şi urm.
[33] *Ibid.*, X², p. 223.
[34] *Ibid.*, X, pp. 924—925.
[35] *Ibid.*, X², p. 224.
[36] *Inscripţii*, I, p. 318, no. 769; p. 319, no. 770 (an. 1787) p. 771—772.
[37] „Popa Ioan brat Manea Brutarul", V.A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VII, pp. 382—383 (an. 1798). Un brutar la Vălenii de Munte, Dinu, în 1814, *Doc. Văii Teleajenului*, pp. 36—37, no. 31.
[38] *Uricariul*, I, p. 106.
[39] *Studii şi doc.*, XV, p. 343, no. 988.
[40] Hurmuzaki, *Supl.* I⁶, pp. 346—349 (an. 1841).
[41] Cînd cei din Iaşi dau o icoană bisericii Rufenilor[5], *Studii şi doc.*, XV, p. 194, no. 543.
[42] *Ibid.*, VII, p. 220, no. 55 (Bîrlad, 1756—1757); Antonovici, *Doc. bîrlădene*, I, p. 82, no. 17 (an. 1798: Ivan), p. 88, no. 22 (c. 1806).
[43] Cf. *Inscripţii*, I, p. 347, no. 885 (an. 1857).
[44] *Studii şi doc.*, XXI, pp. 119, 471.
[45] *Ibid.*, VII, pp. 147—148, no. 106 (Botoşani, c. 1820—1830). Se frige şi carne. Tot aşa simigiii din Bucureşti (Prager, *Blănăria în trecutul Ţerilor Româneşti*, Bucureşti, 1906, p. 136, no. XLI, p. 141 [nr. XLIII].

Brăharii [46], brăgarii, fabricanții de bragă, apar cu veacul al XVIII-lea. La 1733 Iașul avea și o „uliță a Brăhăriei". [47] Breasla exista în Muntenia la 1780, cînd un vătaf o conducea: „lucrul lor din meiu" e din nou permis la această dată, în pînă la douăzeci de prăvălii, dacă dau orfanotrofiei 600 de taleri pe an, îndatorîndu-se a nu lua materialul, „zahareaua", în țară; „cei mai de frunte" să fie căsătoriți [48]. Dar la 1796 rămăsese un singur *bozagiu*, Iani, cu patru copii și două fete de măritat, oprit și el de a lucra din cauza lipsei de grîne; i se îngăduie *bozagilîcul*, în măsură de două chile de mei iarna și 6 baniță vara [49]. Cele douăzeci de bragagerii existau în 1803 [50].

Rachierii țerani se întîlnesc și la sfîrșitul secolului al XVII-lea [51]. Se bea încă mied [52], dar Vodă Brîncoveanu împărția vutcă și „orelcă", horilca de la pomenile moldovenești de atunci [53].

Sașii cei vechi aveau *berării* la noi. În secolul al XVIII-lea germanii introduceau din nou băutura. Astfel Alexandru Dos încearcă la Roman, în 1816, alții — seria începînd la 1740—1741, cu Franz și Ioan, „care au venit acum din țara ungurească și sînt meșteri bărari" [54] —, la Iași, Krebs și Kube la București în 1826. Dar despre aceste industrii de fabrici mai departe.

Alte îndeletniciri în legătură cu hrana rămîn nereglementate. Astfel industria — exercitată în Moldova mai mult de armeni, în special la Botoșani, — a *pastramagiilor* [55]. Se exporta pastramă și în Turcia [56], dar Iosif, episcopul de Argeș, cerea din Ardeal o provizie de ghiuden [57]. Tot așa și *oțetarii*, cari fac o biserică, cercetată și de măcelari, la București [6].

Bucătarii fură supuși de reforma lui Ipsilanti, după însăși a lor cerere, puindu-li-se vătaf un anume Panait, „pămîntean", bucătarul domnesc sau acci-başa, [58] purtînd titlul aceluia al sultanului. Îl aflăm și la 1791 [59] pe „Panait ahci-başa al cuhniei gospod". În 1792 ei înșiși, bucătarii din București, cer din nou a li se admite breasla, cu acesta drept staroste, iar cercul de activitate să fie „numai și numai pentru trebuința nuntelor și a praznicelor obștii" [60]. Aceasta se și acordă, ahci-başa păstrîndu-și titlul de la Curte, căci, se spune în 1797, ar fi „cu necinste a se numi din acci-başa domnesc vătaf de bucătari". Breasla avea „paraclisul ce este din dreapta la biserica domnească ot Curtea Veche", cu „tejghea cu lumînări de ceară" [61].

---

[46] *Studii și doc.*, XXI, p. 453.
[47] Revista „Ion Neculce" [lipsă anul] pp. 99, 101, 113.
[48] V.A. Urechiă, *Ist. Rom.*, I, pp. 446—447.
[49] *Ibid.*, VII, p. 112, nota 4. Privilegiu și la 1791, *ibid.*, IV, pp. 287—288, nota.
[50] *Ibid.*, XI, p. 355.
[51] *Studii și doc.*, X, p. 184, no. 13; XIII, p. 113, no. 345; „Rev. Ist.", II, p. 155.
[52] *Arhiva Istorică*, I, p. 64, no. 71, la o îngropare în Moldova, c. 1690.
[53] *Ibid.*, și Aricescu, *o.c.*, p. 225.
[54] *Studii și doc.*, VI, p. 443, no. 1675; Hurmuzaki, X, p. 597; V.A. Urechiă, *Ist. Rom.*, X², p. 376.
[55] „An. Ac. Rom.", XXVII, p. 147 (București, 1836).
[56] La 1803, V.A. Urechiă, *Ist. Rom.*, XI, pp. 255—256.
[57] „An. Ac. Rom., lit.", XXVIII, p. 212.
[58] *Inscripții*, I, p. 285 și urm.; V.A. Urechiă, *Ist. Rom.*, I, pp. 374—375, nota.
[59] *Ibid.*, IV, p. 218.
[60] *Ibid.*, p. 287, nota.
[61] *Ibid.*, VII, p. 121, nota.

Mai tîrziu, în 1793, bucătarul domnesc fiind un Petre, breasla nu-i primeşte pretenţiile, stăruind a se păstra „Panait Grecul, bucătar, carele s'au însurat aici şi se află pămîntean", ca unul care „a fost îndemnător şi silitor dintru întăiu a se face această orînduială între dînşii" [62].

Venind la îmbrăcăminte, *abagerii* îşi aveau isnaful la Craiova pe la 1800, cînd dădeau o icoană la biserica [7] Oota [63]. Legătura dintre cei de la Bucureşti şi pînzari, pe bază constantinopolitană, o cunoaştem printr-un act de la 1781. Au staroste şi ceauş, epitropi, cu plată ca şi starostele, care face „adeverinţe de zapis" şi „răsplăteşte" în „adunare" pentru „necinstirea" bătrînilor, înaintîndu-se şi raport al „starostiei" la vornicul politiei ; ceaşul ţine catastih pentru capitaţia vistieriei. Meşterii au hram comun, al Sfîntului Petru şi Pavel, se îndatoresc a închide la Înviere şi la cele douăsprezece praznice împărăteşti ; „precum şi din pînzari să nu fie volnici să dea la jidovi cămăşi sau pînză în numitele zile". Pentru cutie se ieau de abageri de la client 20 de parale la 30 de bucăţi, iar pentru cele de Maraş 20 la 20 ; clienţii obişnuiţi, „cumpărătorii", plătesc după „mîna" din care fac parte, cîte 20, 15 şi 10 lei pe an la cutie, plus două parale sîmbăta. „Nimenea din braslă să nu aibă voe a deschide prăvălie unde nu-l va îngădui brasla" ; amendă se va lua şi de la „meşterii carii îi vor face tovaroşi din calfe în prăvălia sa" şi de la aceia cari *artorisesc* chiria prăvăliei altuia, şi de la aceia cari zavistuiesc calfele ori le ieau pe ascuns. Cei cu cinci lucrători şi alţi cinci la mahalale nu mai au voie să iea la „odaia prăvăliei" nici „tuzlucari". Străinii trebuie să ceară voie de a deschide prăvălie, dînd şi ei la cutia breslei, căreia calfele-i depun 50 de parale pe an. Pe aceste baze Hagi Dinu sin Radu Chiţu se aşează ca „starostea corporaţii abagiilor şi pînzari" [64]. Nimic din toate acestea în Moldova, unde aflăm pînzari liberi pînă şi prin sate [65].

În ce priveşte confecţia, *zăbunarii* îşi căpătau privilegiile lor încă din 1780, apoi din 1784, 1785 şi 1793, şi ele erau confirmate la 1797 [66], apoi la 1813 şi 1819 [67].

Ei singuri au voie „să înple cu bumbac şi cu lînă" [68], vînzînd „marfa de zăbunărie" în Bucureşti şi aiurea, „antiree voiniceşti şi zăbune femeieşti şi copilăreşti şi altfel de zăbune mari" ; dar sînt datori să aibă lucrul gata „spre vînzare şi îndestularea ţeranilor ce vin de pe afară, cari nu se pot zăbovi cu aşteptarea pînă se face haină" ; „nici armean, nici giurgiuvan, nici croitor" n-are voie a-i concura. Şi aceştia îşi au cutia şi starostele, amenzile pentru cine strică lucrul sau „calcă legătura breslei a lucra la prăvălieşi" ; şi

---

[62] *Ibid.*, V, pp. 286—287, nota.

[63] *Studii şi doc.*, XV, p. 70, no. 195. La Botoşani, Petru Naghi cofetar, Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, [Fălticeni, 1926] p. 85 (an. 1820).

[64] *Ibid.*, [*Studii şi documente!*], II, pp. 195—198 ; *Studii şi doc.*, VII, pp. 36—37, no. 28.

[65] Ivan Pînzarul, în ţinutul Vasluiului, 1816 ; *Studii şi doc.*, VI, p. 177, no. 147.

[66] Prager, *o.c.*, pp. 144—161, n-le XLV—XLVI ; V.A. Urechiă, *Ist. Rom.*, V, pp. 285—286, nota ; VII, p. 113, nota 2. Zăbunari, *Studii şi doc.*, V, p. 28, no. 16 (Muntenia, 1679), VII, p. 9, no. 1 (an. 1713) ; Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, V, p. 339.

[67] Prager, *o.c.*, pp. 147—151.

[68] V. în privilegiul de la 1780, pentru cei şapte zăbunari : „meşteşugul zăbunăriei, care este ori cîte se umple cu bumbac şi cu lînă", V.A. Urechiă, *Ist. Rom.*, I, pp. 437—438.

pentru nevoile Curții tot prin staroste pot fi chemați [69]. La 1801, numindu-se șeful lor, iorgangi-başa, se întăreşte privilegiul [70].

În 1775 Alexandru Ipsilanti avea acum o breaslă organizată a *croitorilor*, supt terzi-başa, cu numele constantinopolitan, ajutat de bătrîni, şi el dădea acestei căpetenii dreptul de a judeca şi pentru „stricarea hainelor de lucru" [71]. Într-un act din 1776, de întărire a vechilor datini negustoreşti, călcate de acei străini cari, fără a voi să se aşeze şi fără a înştiinţa starostia, vindeau cu mărunţişul, se ocupa şi de neajunsurile pe care noile abuzuri din timpul războiului le aduceau *croitorilor*, negustorii avînd obiceiul de a cumula vînzarea stofelor cu croirea lor: „Aşijderea neguţitorii cei cu prăvălii ce vînd marfă şi n-au avut obicei, ca, vînzîndu-şi marfa, să o şi croiască ei, să o facă şi haine, ci muşteriul după ce îşi tîrguia marfa, o da la croitor osebit de i-o croia şi făcea haine, iar, de la o vreme încoace, obişnuindu-se unii din neguţitori cu prăvălii, de metaherisesc şi meşteşugul croitoriei, cari, după ce îşi vînd marfa o şi croiesc şi lucrează haine ei singuri şi la alţi neguţitori iarăşi sînt de nimic alişveriş, rămînîndu-li mărfurile nevîndute" [72].

La Craiova se şi face o învoială între croitori şi cei cu prăvăliile, înaintea a „neguţători şi meşteri bătrîni ai breslei", în acel sens că „neguţătorii prăvăliaşi" „să aibă voie după vechiul obiceiu a croi şi a lucra haine de vînzare numai de cele mici, iar alte haine mai de credinţă, cu cheltuieli mai grele, să nu fie slobozi a lucra ei, ci să le dea la croitori să le facă", aşezîndu-se şi preţul pentru acestea [73].

Hrisovul dat în 1781 de Alexandru Ipsilanti defineşte rosturile îngăduite fiecăreia din categoriile meşterilor de îmbrăcăminte. Negustorii şi oricari alţii „să nu fie volnici a lucra meşteşugul croitoriei, adecă să croiască sau să coasă materii cu fir i alte cumaşuri, ori... cu mătase, i de bogasier i alăgele i de postav bun". Dar şalvaragiii au drept să lucreze din „postav de ţară" pentru ţerani, cosînd haine gata; abagiii se ţin la marfa lor de abà; zăbunarii la „haine de bumbac". Dar pentru folosul satelor venite la tîrg li se impune croitorilor ca, pe lîngă cele „gata haine vechi ce ţin telalii" [74], „să facă primirea de tot felul de haine trebuincioase ţeranilor şi călătorilor", cari nu-şi pot pierde vremea aşteptînd. Totodată se confirmă organizarea de breaslă după normele arătate mai sus, precum şi la analizarea învoielii, contemporane, dintre abageri şi pînzari. Starostele, terzi-başa, are patru epitropi, un ceauş care aduce la judecată pe cei cu vreo vină. Se fixează ce trebuie să dea la cutie oricine intră în breaslă, cu aceiaşi scutire pentru fiul de meşter urmînd tatălui său, şi cît stagiu se cere în ucenicie. Se ieau măsuri contra celor ce-şi părăsesc stăpînul: „calfele başcalii ce vor lucra haine cu plată în prăvălii, întru

---

[69] Zăbune de ibrişin, *Studii şi doc.*, XIV, p. 257, (Oltenia, c. 1700). Zăbune de mătasă, *ibid.*, p. 191 (Oltenia, an. 1793).

[70] Urechiă, *Ist. Rom.*, VIII, p. 100, nota, nouă confirmare în 1813, *ibid.*, X², pp. 220—221. Apoi în 1819, *ibid.*, XII, p. 371 şi urm., nota. Staroste de iorgangii, 1814, *ibid.*, X² p. 224. Cf. şi *ibid.*, VII, p. 113, nota. Pentru Moldova, fără breaslă, v. „Buletinul Comisiei Istorice", I, pp. 234—235 (an. 1743).

[71] V.A. Urechiă, *Ist. Rom.*, II, p. 177.

[72] Urechiă, *Ist. Rom.*, I, p. 98.

[73] *Ibid.*, II, pp. 184—185. Cf. şi *ibid.*, I, p. 281, nota 4. Se hotărăşte în acelaşi timp că de beilic se vor da numai doi croitori, la caimacam.

[74] V. în confirmarea de la 1820: „telalii cărora aceasta le este hrana, cu haine gata date de obşte", *ibid.*, XII, p. 385 şi urm.

a căror nădejde stăpînii dughenilor croiesc mușteriilor haine din destul iar apoi, la vreme de păs, ei se prefac la alții și îi lasă în necaz" [75].

Regimul lui terzi-başa se dovedi însă cam aspru. Micii croitori fură opriți de a lucra totodată și pentru negustori și pentru mușterii [76]. Se vede de acolo că la 1791, cînd se produce conflictul, pe lîngă mai marea căpetenie era și un simplu staroste ca pentru celelalte bresle. Domnul hotărăște să fie „slobozi a lucra lucrul lor și a face alișverișul lor" [77].

Privilegiul fu în[n]oit în 1793, după isprăvirea unui război care atinse și pe acești meseriași — unul se sinucide pentru că a omorît pe neferul turc care-i necinstise nevasta [78]. Croitorii bucureșteni aveau biserica [8] Flămînda [79]. Era o breaslă puternică, în stare să răspingă, cum a fost cazul în 1812, cu un prea tînăr Ioniță Craioveanu, șefi „fără ipolipsis" ne-„ipolipsicoși" [80].

Satele muntene își aveau pe atunci mai peste tot locul modești croitori: ba la Telega în 1810 întîlnim trei cu acest meșteșug, avînd proprietăți ca și ceilalți săteni [81]. La mănăstiri călugării își făceau rase cu lîna adusă uneori din Ardeal [82].

Și, iarăși, în Moldova, starostii funcționează liberi ca odinioară, fără nici o impunere din partea domnului, desigur cu vechea binecuvîntare arhierească [83].

Alexandru Ipsilanti reface și „vechiul" rufet al *șalvaragiilor*, care, „din prefaceri vremilor, căzuse din obiceiul lor". Ei sînt osebiți de croitori, avînd ca specialitate recunoscută, nu numai șalvarii, ci și „dulămi, mintene, giubele, iamurluce", pe care să le facă „cu bune cusături și curat", adăugîndu-se că „să nu le înșire numai, fără nici un temei, de a se descoase în puține zile". Breasla e constituită în condițiile obișnuite, cu staroste și cinci „proești", cu ceauș și cutie [84]. Și ei aveau legături cu bisericile, unde-i vedem dăruind icoane [85].

Ibrișingiii, cari lucrează cu ibrișin, fiind prea puțini, sînt reuniți, la 1820, cu croitorii, după însăși a lor cerere [86].

---

[75] *Ibid.*, II, p. 192 și urm.

[76] *Ibid.*, IV, p. 292, nota. Cf. și *ibid.*, XI, p. 797.

[77] *Ibid.*

[78] *Ibid.*, VI, p. 575.

[79] *Ibid.*, V, p. 282 și urm. Nart pentru îmbrăcămintea și încălțămintea proastă, *ibid.*, IV, p. 323, nota; p. 329. Numire de terzi-başă în 1803, *ibid.*, XI, p. 278.

[80] *Ibid.*, pp. 796—797. Confirmarea privilegiului în 1813, *ibid.*, X², p. 221. Carte de staroste în 1820, *ibid.*, XII, p. 384, nota. Privilegiul din 1820 fixează ca plată pentru deschiderea de prăvălie patru galbeni stamboli și doi pentru terzi-başa, *ibid.*, p. 385 și urm., nota. Cf. și *Inscripții*, I, p. 355. Tarife în București, „Revista Istorică", VI, pp. 205—206 (an. 1828).

[81] *Studii și doc.*, XIV, pp. 98—99, 103, no. 106 (an. 1780); Stoica Teodorescu, *Telega*, pp. 188—190, 192—193.

[82] „An. Ac. Rom., lit.", XXIX, p. 14.

[83] *Studii și doc.*, VII, p. 126, no. 24; p. 129, n-le 34—35, 37; p. 130; XXI, p. 459 (starostele Tănase la Botoșani, 1777—1781). V. croitori la Bîrlad în 1812, Antonovici, *Doc. birlădene*, I, p. 259. „Negul croitoriul" lucrînd o vie în Moldova la 1802, *Studii și doc.*, VII, p. 139, no. 65.

[84] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, pp. 289—290, nota.

[85] *Studii și doc.*, XI, p. 102, no. 18 (București, 1819); XXV, p. 147 (București, 1863); *Inscripții*, I, p. 333, no. 833; p. 336, no. 61; p. 353, no. 906.

[86] V. A. Urechiă, *Ist Rom.*, XII, pp. 390—391, nota.

Încă de la 1780 găsim la munteni tariful *blănarilor*, însemnîndu-se conteşul de samur, coburul de cacom, giubelele femeieşti, blana de nurcă şi nafea, tătarca, binişul şi giubeaua de sîngeap, tivilichia de cacom, de sîngeap şi, alături, „prefacerea, mutînd blana pe altă faţă“ [87]. Cu un an înainte, cum se socotia că „blănarii din Bucureşti au început a face feluri de înşelăciuni norodului la vînzarea mărfii lor, că misăzile le face mici, de nu poate ajunge a se face o blană“, iar „preţul îl cer scump foarte, pe cît nu fac“, se numesc doi boieri epitropi cari cu şeful breslei, numit, ca la Constantinopol, chiurci-başa — dintr-un chiurci-basă se coboară şi Ipsilanteştii, sau Psiolii —, şi cu „alţi trei-patru bătrîni ai breslii lor“, să fixeze numărul tanelelor de fiecare blană şi preţul de vînzare [88].

La 1794, breasla, formată tot de Ipsilanti, la 1780, întărită la 1786 de Vodă Mavrogheni [9], căpăta un nou privilegiu, care înşiră şi el „sîngepii de Nicsi“, „blana întreagă de zardavoleşi“ [89] (zardavà = samur), „blana întreagă de şandrace“, „blana întreagă pîntece de sîngep negru“, „blana de rîşi“, „blana de crocu“, „blănile ce le fac mici pentru panighiruri“ (bîlciuri), înnoindu-se şi tariful de mai sus [90]. În 1795 se făcea osebire formală între aceşti „cojocari supţiri“, de o parte, şi, de alta, işlicarii şi „cojocarii groşi“. Nouă întărire la 1795 şi 1799 [91]. Constantin Ipsilanti dă un hrisov aparte la douăzeci şi trei blănari străini cu nouă călfi, aşezaţi încă de pe vremea tatălui său, scutindu-i de cotărit, iar de fumărit numai dacă stau la han fără a-şi face acolo lucrul, avînd a se judeca numai la marele vameş [92]. În 1806 se iveşte discuţie asupra numărului de tanèle impus, şi blănarii observă că „măsura blănilor nu este cu putinţă a o face precum să arată în hrisoave, căci s-au schimbat felurimea hainelor ce să purta mai nainte şi sînt siliţi a face blănile după cea de acum modă a hainelor“. Revenind * acest proces, domnul pămîntean Grigore Ghica întăreşte vechiul privilegiu, în care blănarii sînt apăraţi de concurenţa „cazacliilor“, cari „aduc marfă din ţeara căzăcească“ şi a celor ce aduc „marfă Rumele“, de Rumelia [93], de a bogasierilor cari vînd haine blănite gata, de a celor ce desfac „vulpile, jderii, pisicile şi alte măruntăi de cojocărie“, bogasieri, abagii, braşoveni, mătăsari, croitori, armeni, ovrei, „brăslaşi“, slujitori, slugi de ale străinilor „de prin alte părţi“. La sfîrşitul anului se confirma şi vechea orînduire interioară a breslei [94], de care rămîn osebiţi străinii cei douăzeci şi trei însemnaţi în privilegiul din 1803 [95].

---

[87] *Ibid.*, II, p. 191.

[88] Prager, *o.c.*, pp. 54—55, no. IX.

[89] V. zardavo-paceà, paceà de samur, *ibid.*, p. 105. Şi „zardavobuni“, *ibid.*

[90] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, XI, p. 274 şi urm., nota.

[91] *Ibid.*, V, pp. 284—285, nota. „Misăzi de oae pentru îmblănitul giubealii“, „An. Ac., Rom.“, XXVIII, p. 212 (an. 1796).

[92] Prager, *o.c.*, pp. 116—117, no. XXVII. V. şi *ibid.*, pp. 19—20, no. XXVIII. Numirea vătafului celorlalţi (an. 1811), *ibid.*, pp 120—121, no. XXX, pp. 122—123, no. XXXII (an. 1824).

[93] La speţe se adaugă: „tanèle cu cafaleli lor“, „sîngepi negri“, „sîngepi de Sibir“, „sîngepi proşti“, „carsaci cu bogazurile (gurile) lor“, „pacele de samur cu făscăi“, „blană de veveriţă“, „blană de elangicuri“, „biană de croculungul“; Prager, *o.c.*, pp. 98—107.

[94] *Ibid.*, pp. 107—110. Un chiurci-başa la Craiova pe la 1800, ctitor la biserica Oota, *Studii şi doc.*, XV, p. 70, no. 194.

[95] [Al.] Papiu-Ilarian, *Tesaur* [*de monumente istorice pentru România*, Bucureşti, 1863], II, pp. 322—323, no. VIII.

* Citeşte *revizuind !*

Cu totul altfel în Moldova tradițională. Un timp, și în veacul al XVIII-lea, se urmează cu meșterii lucrînd fiecare deosebi[t], fără vre-o legătură [96]. La Botoșani era un centru important al lucrului de blănărie [97]. Săpunari, șlicari, cojocari participă la fabricație. Iașul își avea și el blănarii, între cari întîlnim și pe unul care e calificat de ungur [98]. Blănarul Sandul avea, la 1743, o moșie, Colănești [99].

La 1760, din porunca domnului [10], *dar și din a mitropolitului*, frate cu acesta — e vremea de început a Callimachilor —, un mare număr de meșteri „au cerut ei cu voe lor ca să facă briasla blănărească la Botoșani" și, „adunînd toată briasla la un loc", „rădică staroste cu voe tuturora", pe Andrei Șlicarul, puindu-i alături patru epitropi [100]. La 1768 apoi Gavriil mitropolitul „li așează osebită breaslă", în aceste condiții: hram la Sfîntul Ilie, care e și la Bîrlad patronul breslei [101], a căruia biserică va fi ocrotită și împodobită de dînșii [102]; în acea zi „să fie datori a merge la casa starostelui ca să slujască"; formarea unei cutii, hrănită și din gloaba pentru neascultarea de staroste, „după obiceaiul vechiu" (6 zloți), pentru lipsă de la înmormîntări, pentru smomirea de ucenic (12 zloți, plus 100 de toiege ucenicului), de la „blănarii străini" cari „scot pielceale ce sînt de meșteșugul aceștii bresle", „după veachea așăzare și obiceiu" (20 de zloți). Ucenicul dă la primirea lui între calfe, cu voia starostelui și a breslei, 5 zloți „bărbință", fiul de meșter urmînd tatălui doar jumătate, blănarul străin bărbința toată [103]. Vodă intervine numai cu „cartea cea domniască pentru tăetul meilor" [104].

Andrei Șlicarul găsi însă că „frații" sînt prea neascultători ca să-i poată conduce: el demisionă deci, „se supără", la 1772. Îndată breasla, „rămasă ca o turmă fără păstor", îl rechiamă, admițînd ca amendă pentru nesupunere 5 ocă de ceară breslei, 10 lei gloabă, „judecătorului de Botoșani",

---

[96] Și șube, *Studii și doc.*, XIX, p. 18 (de urs, de ianod, Basarabia, 1839).

[97] Neculai Toader, blănarii ș.a.; *ibid.*, VI, p. 264, no. 436; VII, p. 123, no. 8. V. și Iorga, *Breasla blănarilor din Botoșani*, în „An. Ac. Rom.", XXXIV, p. 7.

[98] Vasile blănariul și soția, fata lui Iordachi Cracatiță, *Doc. Callimachi*, II, p. 162, n-le 5, 6. „Costandin sin Savii, staroste de blănari", 1799, *Studii și doc.*, VII, p. 139, no. 62; „An. Ac. Rom.", XXXIV, no. 11, nota 1. Blană săngiap, de Sibiu, *Doc. Callimachi*, II, p. 110; blană carsac, *ibid.*, p. 118 (an. 1763—1764); Blănarul ungur, 1766, revista „Ion Neculce", II, p. 279; III, p. 91 (an. 1771). Supt ruși în războiul de la 1806 la 1812, revista „Ion Neculce", III, p. 129 și urm. Blănari din Bîrlad, Antonovici, *Doc. bîrlădene*, I, p. 32, no. 24; p. 53, p. 59, no. 44; pp. 69, 71, no. 3; p. 243, no. 2 (an. 1798). Pe la 1790 ei fac o biserică, *ibid.*, p. 127. Din Vaslui, *Studii și doc.*, VI, p. 167, no. 100. Din Folticeni, *ibid.*, p. 237, no. 112 (an 1785). Din Suceava (1768, Manole), *ibid.*, VII, p. 224, no. 66. Din Cîmpulungul Bucovinei, Ștefanelli, *o.c.*, p. 130 și urm. (an. 1782). Varietăți de blăni, *Studii și doc.*, VII, p. 225, no. 69 (an. 1773). „Mieii ce se taie de blănari", *Uricariul*, VI, p. 471. Din Chișinău, mai mulți, *Studii și doc.*, XXI, p. 116 și urm. (1798), pp. 119—120. Blănar, care se face diacon și preot, ca socrul, pe la 1820, în Ion Ionescu (de la Brad) *Agricultura română de la Bradu*, Roman, 1886, pp. 13—14.

[99] Bianu, *Catalogul mss. rom.*, I, p. 60.

[100] *Breasla blănarilor din Botoșani*, p. 7 [vezi nota 97].

[101] Biserica de acolo „zidită și făcută cu toată zestre ei prin agiutorul numitii bresle a blănarilor", Antonovici, *Doc. bîrlădene*, I, p. 319.

[102] Împrejmuirea cimitirului, *Breasla blănarilor din Botoșani*, p. 16. Odăjdii pentru preoți, *ibid.*, p. 17. Dascălul e și ceauș și i se dă, după treisprezece ani, un loc de căsuță. Ajunge și preot, *ibid.*, p. 23. Împărțire la breslași de locuri pentru casă, pp. 25—26. V. și *Studii și doc.*, XXI, p. 457 și urm.

[103] *Breasla blănarilor din Botoșani*, p. 5.

[104] *Ibid.*, p. 22.

plus 50 de „beţe în tălpi“ [105]. La 1795 îl înlocuia un Manole sin Ioniţă, iar fără nici un amestec de sus ; e ales cu „bună voia şi primire noastră“, zic meşterii, cari cer „boerilor dregători“ o simplă „carte“ de recunoaştere [106].

După o plîngere la domn şi un ordin de acolo, la 1797, „Armenii dughengii care ţin bogasierii aice în Botoşani“ se îndatoresc a nu mai „cumpăra de acum şi a ţine prin dughenile lor orice fel de gujulii“, „cum şi strai gata blănite, adecă maloteli, caţaveici, care le lucrau tot la briasla blănarilor“, avînd voie a lua de la „neguţitorii lăturaşi ce vor aduce sângiap de vânzare la acest oraş şi blani gata“, „tanèle“ sau blăni pentru a blăni „straiele de vînzare ce vor face“, dar nu pentru a vinde deosebit [107].

La rîndul lui, mitropolitul Veniamin întăreşte statutele breslei, care cuprindea tineri veniţi din Hotin, Suceava, Cernăuţi, Folticeni, din satele Pătrăuţi, Dănuleni, Stăncești, — fiul preotului, — Vlădeni, Zvancea, un fiu de diaconiţă văduvă, un nemeş, un ginere de vameş, un fiu de dascăl, un şlicar [108], adăugînd că, pînă ridică marfa, materia primă, orice meşter e dator a da şi altuia. Havaetul îl vor da şi cei cari „lucriază meşteşugul acesta la mahalale, pe la casele lor, şi, numai la zioa târgului obicinuiesc de scot căte puţină marfă cu rogojina la uliţi“. Se prevede că străinii nu pot fi primiţi la lucru. „Nici unul din breslaşi să nu fiia volnic a priimi ucenic la învăţătura meşteşugului din limbi streine, adecă din armeni sau din jidovi, pentru ca nu după vremi să să întăriască aciastă briaslă prin mînile lor, şi ca să nu rămîie aceste bune aşezări, ce sânt făcute spre folosul şi podoaba bisericii, spre răsăpire. De va veni vre un meşter blănariu armean strein, dintr-alt oraş, aicea şi va vrea ca să-l aşăze şi să lucreze meşteşugul acesta, să nu fiia volnic“ [109]. Vom vedea ce va ieşi de aici.

Starostele şi epitropii aveau şi voia de a împărţi cu bezmăn, cu „embatic“ locul liber al bisericii lor [110].

O singură dată, la 1805, vedem domnia amestecîndu-se în rosturile generale ale blănarilor, şi aceasta pentru a osebi privilegiul lor de al altora, vecinii lor, de cari va fi vorba îndată : cojocarii. „Cuşmele şi blanele“ se atribuie acestor „cojocari supţiri“ cari sînt blănarii. Şi cu acest prilej relaţiile între cele două categorii de meseriaşi se luminează începînd încă de la 1761, cînd se rupe vechea legătură dintre blănari şi cojocari [111].

La acea dată, reformatorul, „filosoful“ domnesc din Moldova, hotărîse ca de la Paşti pînă la Ispas blănarii singuri, deosebiţi şi ei de „blănarii greci ce lucrează la blăni supţiri“, să cumpere pielcele de miel şi să taie miei pentru pielcele, cojocarii neavînd voie chiar după acest termin să ieie piei de blăni, ci numai de cojoace. După aproape o jumătate de veac, probabil în faţa concurenţei străine, cele două bresle se cer a fi reunite, şi li se

---

[105] *Ibid.*, p. 9. Tudose blănarul din Botoşani cu moşia la Cătămăreşti în 1785, *Studii şi doc.*, VII, pp. 344—345, no. 23.

[106] *Breasla blănarilor din Botoşani*, p. 10.

[107] *Ibid.*, p. 11.

[108] *Ibid.*, p. 15 şi urm.

[109] *Ibid.*, pp. 13—14. Un Chiriac Blănariul la 1801, *Studii şi doc.*, VI, p. 139, no. 64. Ajunge staroste la 1812. Văduva lui în 1822. Un nepot de olar, calfă cu dughiană, *ibid.*, p. 22. Cf. cu *ibid.*, VII, p. 141, no. 77. Ghimeş blănarul, c. 1830, *ibid.*, XXI, p. 471.

[110] *Ibid.*, pp. 25—26 (şi în *Scrisori de meşteri*) [p. 83] Actul, din 1825, e dat de starostele Ioniţă Popa, de protopop şi de „ipitropii“ Dabija, Schipor şi Necşoiu.

[111] Prager, *o.c.*, pp. 45—46. Scutirea ei de camănă la 1741.

acordă. Dar îndată blănari şi cojocari îşi aduc aminte că „într-aceste două bresle dintru început au fost vrajbă şi gîlcevi", ceia ce aduce noua osebire [112].

Despărţiţi de cojocarii başcalii [113] şi de işlicari, blănarii îşi au privilegiul întărit la 1799 şi precizat la 1826, cînd concurenţa bogasierilor e strict oprită ca să nu se piardă cu totul breasla. Grigore Vodă Ghica [11] hotărîse împotriva anaforalei boierilor, favorabilă celor din urmă [114].

Vechii *cojocari* munteni arată să fi fost legaţi permanent cu croitorii, stînd ca şi aceştia supt privegherea lui terzi-başa, care era astfel şi cuiungi *-başa, căpetenia meşterilor de cojoace, avînd a osebi, la îndeplinirea funcţiilor sale de judecată, pe unii de alţii: „să judece pe cei de supt breasla lui, adică croitoru cu croitoru, cojocaru cu cojocaru, care vor fi avînd pricini între dînşii pentru ale meşteşugului, i pentru ucenici şi călfi, cum şi cei ce va cădea în vină de stricarea hainelor la lucru". De această asociaţie se ocupă şi creatorul breslelor „turceşti", Alexandru Ipsilanti, la 1775 [115]. Dar, la 1776 încă, acelaşi domn apără pe „pămîntenii neguţători cojocari" de noua concurenţă legală a „cojocarilor streini, creştini" şi a armenilor [116]. La 1778 cojocarii singuri îşi aleg staroste pe Daniil Ciupag [117]. Cojocarii făceau însă individual asociaţii cu işlicarii [118], de cari ne vom ocupa şi îndeosebi.

La 1779 Alexandru Ipsilanti, întemeiat pe „hrisovul ce au, vechiu", preţuieşte acest „meşteşug ales", şi, constatînd că „isnaful n-are nici un nizam" şi că nu sînt „cunoscuţi" cojocarii, li dă ca epitropi pe marele cămăraş şi doi boieri de frunte, cari să cerceteze starea de lucruri pentru ca, împreună cu chiurci-başa şi cinci-zece fruntaşi ai meseriei, să înlăture pe cei cari, „neştiind meşteşugul cum se cade, fiind puţintel deprinşi a cîrpi şi împunge cu acul, să numesc cojocari". Comisia va redacta „nizamul", care lipseşte, statutul [119].

Ca o breaslă separată cojocarii capătă tot la 1779 întărirea dreptului lor de protimisis la cumpărarea, în primăvară, de la mocanii cu oile, a „hîrşiilor de stîrpituri şi de gemeni spre a le lucra pentru bîlşugul oraşului Bucureşti şi pentru chivernisala lor" [120]. În schimb li se impune o anumită lungime a misăzilor şi un anumit tarif [121]. Cei din Gorj sînt apăraţi de amestecul „mătăsarilor şi mămularilor", de cari se plînseseră că din cauza lor „sînt numai cu numele cojocari, iar alişverişul lor nu pot să şi-l facă cu această amestecătură". [122]

La 1780, se încearcă de domnie o singură breaslă unită pentru „blănari, cojocari, işlicari şi matrapazi", consideraţi ca negustori, chiurci-başa avînd a servi ca element de legătură, cu autonomie interioară pentru fiecare specia-

---

[112] [Th.] Codrescu, *Uricariul*, III, p. 140 din ediţia I-a.

[113] Pentru cei doisprezece cojocari başcalii din Bucureşti, cu prăvălii la Sf. Gheorghe, în 1819, Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1910, p. 298.

[114] Prager, *o.c.*, pp. 93—98. Confirmare de privilegiu în acelaşi an, *ibid.*, pp. 98—106. Adaus în decembre, *ibid.*, pp. 107—110.

[115] *Ibid.*, p. 47.

[116] *Ibid.*, pp. 52—53, no. VII.

[117] *Ibid.*, p. 48.

[118] Proces în 1784, *ibid.*, p. 51.

[119] *Ibid.*, pp. 64—66.

[120] *Ibid.*, pp. 53—54.

[121] *Ibid.*, pp. 54—55, no. IX.

[122] *Ibid.*, pp. 55—56, no. X.

* Citeşte *chiurci!*

litate [123]. La 1784, Vodă făcea însă breaslă organizată pentru cojocarii singuri, cu obișnuitele organe, de la staroste la ceauș, trecînd prin „epitropi" și „purtătorii de grijă" [124].

Dar la 1785 e rîndul işlicarilor, cari ceruseră o cercetare cu carte de blăstăm în prăvăliile concurenților lor [125], să fie apărați de „amestecătura" cojocarilor bașcalii. Acestora li se interzice să cumpere „pei de cele stîrșituri sau pei albastre, cari sînt de trebuință meșteșugului işlicăriei", pentru a face din pielcelele mieilor avortați „căciuli cazaclieşti sau boznieceşti", iar din hîrșii altfel de căciuli. Scuza că se vinde material amestecat la „tîrgurile de prin alte țeri" ca și de către mocani e răspinsă. Fiecare, e porunca domnului, să se ție de lucrul său [126]. Așa se vorbia și la Bizanț.

În schimb, pe același principiu, breasla e ocrotită contra bogasierilor și altora, cari „nu numai aduc marfă de cojocărie de la panighirurile țerii turcești", dar ieau din țară pentru prăvăliile lor și „lucrează cu mînile lor" sau cu ale simbriașilor, „îmblănind și tot felul de haine țerănești", fără a vinde fabricarea lor la isnaful blănarilor. Astfel acești uzurpatori trimet pe la tîrguri „tot felul de haine blănite cu feliuri de blane", pe cînd cojocarii nu pot vinde nimic și n-au cu ce-și ținea calfele, care li sînt și smomite. Ordin se dă ca blănile aflătoare la aceia să se vîndă singurei bresle care e îndrituită a practică meșteșugul [127]. La 1786, prin noul privilegiu al cojocarilor, „groși" și „supțiri" (aceștia au patru din șase „proești"), cărora li se fixează taxele pentru cutie, se prevede din nou că bogasierii n-au voie să facă marfă „cojocărească" nici să blănească „gordii sau tivilichii, sau jubele". Din nou se impune cazacliilor a deschide marfa la sosire — ca și cei ce vin din Rumelia, Brașov și Lipsca —, și vor da la cutie 30 de bani la 60 de lei. La marfa mai ușoară ce sosește: „sîngeap, cacom, lațcă, dihor, pisică", împărțirea, și cu blănarii, se va face după anumite norme. Se ieau măsuri ca fabricația să fie pe „măsura hotărîtă" și neputredă, precum și ca să nu se *mizduiască vama* [128].

Trec cîțiva ani însă, în această fluctuație a raporturilor dintre meșteșugari, și iarăși işlicarii sînt alături cu cojocarii bașcalii, despărțindu-i numai de breasla blănarilor și de „chiurci-başa" al cojocarilor, adecă al celor „supțiri" [129] (1794). La 1796 însă işlicarii smulg cojocarilor îndatorirea — e vorba de un „așezămînt prin sînge, cu voia și primirea tuturor" — de a nu furniza ei pe preț mai mic materialul de işlice [130].

O breaslă era și la Craiova, pe baza vechii companii, „cumpănii" austriece, breaslă care se judeca la 1804 cu vameșii pentru hîrșiile, „pieile

---

123 *Ibid.*, pp. 66—74; V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, II, pp. 187—192.

124 *Ibid.*, I, p. 439 și urm., nota.

125 O dughiană de șlicar în Chișinău, 1798, *Studii și doc.*, XXI, p. 118.

126 Și Prager, *o.c.*, pp. 58—61, no. 18.

127 V. A. Urechiă, *Ist Rom.*, I, pp. 447—449, nota; Prager, *o.c.*, pp. 61—63. Pentru cojocarii din București la această dată de 1785 și V. A. Urechiă, *l.c.*, p. 375, nota. Cf., pentru Oltenia, *Studii și doc.*, XIV, p. 283, no. 66.

128 V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, III, pp. 56—60; Prager, *o.c.*, pp. 74—80. Întărire la 1788, V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, III, pp. 53—54.

129 *Ibid.*, V, p. 270 și urm., nota; Prager, *o.c.*, pp. 81—86. Privilegiul pentru cei supțiri, uniți cu blănarii, *ibid.*, pp. 86—92 (an. 1795).

130 *Ibid.*, pp. 110—111 (confirmarea oficială la 1799). Casele lui Vasile cojocarul, *ibid.* [V. A. Urechiă, *Istoria românilor!*] VII, p. 98 (an. 1797). Cf. și *ibid.*, p. 212, nota. „Cojocarii subciri" la 1836, *Inscripții*, I, p. 352, no. 903.

de miel albe sau negre", de la „fătăciunea oilor", „dupeste cîmp" [131], şi ea încearcă la 1818 să oprească pe „neguţătoraşii" din Caracal [132] de a-şi face vînzare şi în această ramură, ceia ce se admise de caimacam, dar cu un hotărît refuz din partea lui Vodă Carageà [133]. La începutul veacului funcţionau bresle şi la Tîrgovişte [134], la Slatina [135], la Ploieşti [136], la Rîmnicul Vîlcii [137]. Prin sate-i găsim amestecaţi cu ţeranii, al căror fel de viaţă-l împărtăşesc, avînd ogoarele şi viile lor [138], — aceştia, bineînţeles, fără nici o legătură cu breslele orăşeneşti, principiul fiind acela că o breaslă se osebeşte numai atunci cînd se iveşte concurenţa între cei ce exercită aceiaşi ocupaţie. La Drăgăşani cojocarii Pătru, Dincă sînt ctitorii bisericii Sf. Ilie [12], în 1834 [139].

Cojocarii umblă tîrgurile: pe cei din Craiova-i aflăm la bîlciul din Rîureni, în 1819 [140]. Prin Ardeal nu odată găsim cojocari români, ca, la Apoldu de Jos, unul care face un tetrapod la biserică [141]. Cutare cojocar din Bucureşti la 1824 e „proin vameş" [142]. Ba la Ocna Sibiului popa Ion Cojocariul arată profesia sa ori a părintelui [143]. În Timişoara, cartierul Fabric, „mahalaua rumânească", adăpostia în 1833 un „rufet al cojocarilor" [144].

Cu totul altceva e în Moldova, unde, afară de osebirea din 1805, făcută mai sus, cojocarii nu par să fi avut o breaslă în faţa celei a blănarilor.

Încă la 1775 apare la Iaşi şi starostele de cojocari alături de alţi şapte şefi de bresle [145]. În cîteva alte oraşe, meşterii apar răzleţi. Astfel la Bîrlad, unde, în 1812, Arsenie cojocarul, vînzîndu-şi casele, spune că „le-a avut descălecătură veche ca şi alţi bîrlădeni" [146], la Galaţi [147], la Odobeşti [148].

---

[131] *Ibid.*, pp. 130—132. La biserica Sf. Arhangheli e ctitor Ioachim cojocarul, *Studii şi doc.*, XVI, p. 67, no. 181. Nume de cojocari, lîngă un sticlar, un boiangiu, un cizmar, un cibucciu, „Revista Istorică", VII, p. 175 (an. 1792).

[132] Un Stăvărache, un Ivanciu, ctitori la biserică, *Studii şi doc.*, XV, p. 60, no. 160. V. şi p. 59, no. 158 (c. 1800); „An. Ac. Rom.", XXXVI, p. 719 (an. 1838).

[133] Prager, *o.c.*, p. 113, şi urm. V. şi p. 120, no. XXIX, p. 124 şi urm.

[134] *Ibid.*, pp. 132—134. Uniţi cu tabacii, V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, X², p. 223, V. şi *Studii şi doc.*, XV, p. 92, no. 252 (c. 1830). La Oota, Sandu Cojocar, cu rufetul, *ibid.*, XV, p. 70, no. 194 (c. 1800). V. şi *Doc. Tudor*, p. 112, no. 141.

[135] Prager, *o.c.*, pp. 134—136. Şi ei se ceartă cu vameşii ca să nu dea o a doua vamă după cea luată de la măcelari. Cei din Bucureşti se plîng că la cercetarea în prăvălie li se face „zmăcinărie" în marfă, care „se frămîntă", *ibid.*, p. 137. V. şi *ibid.*, pp. 139 şi urm., no. XLIII.

[136] *Ibid.*, pp. 138—139, no. XLII. Cf., pentru anul 1775, „Buletinul Comisiei Istorice", IV, p. 107.

[137] Ctitor pe la 1835, *Studii şi doc.*, XV, p. 313.

[138] *Studii şi doc.*, XII, p. 129, no. 265 (c. 1800); Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, VI, p. 205 (an. 1795); Stoica Teodorescu, *Telega*, pp. 188—189 (şi un unchiaş Mateiu); *Corespondenţa lui Aman*, p. 56 (an. 1820); p. 97, no. 232; pp. 102—103, no. 248. Unul strînge lînă, *ibid.*, p. 156, no. 337; (an. 1836).

[139] *Studii şi doc.*, XV, p. 302, no. 870.

[140] *Ibid.*, VIII, p. 89, no. 66.

[141] *Ibid.*, XIII, p. 38, no. 36. Un cojoc, un „chieptariu", la Făgăraş, pe la 1820, *ibid.*, XII, p. 208, no. 53.

[142] Arh. Statului, *Condica veliţilor boieri*, [nr.] 17, fol. 328 (comunicaţie a d-lui Iuliu Tuducescu).

[143] *Studii şi doc.*, XIII, p. 139, no. 456 (an. 1806).

[144] *Ibid.*, p. 197, no. 692.

[145] *Ibid.*, XXIII, p. 23. Un cojocar în 1755, revista „Ion Neculce", II, p. 296.

[146] Antonovici, *Doc. bîrlădene*, II, pp. 123—125, no. 100. Un Ioniţă a Cojocăriţii în 1792, *ibid.*, I, p. 82.

[147] *Studii şi doc.*, XII, p. 204, no. 43 (an. 1813).

[148] *Ibid.*, VII, p. 70, no. 84 (an. 1819).

Şlicarii, asociaţi un timp cu cojocarii başcalii, aveau la 1773, în Bucureşti, o căpetenie, pe calpacci-başa al domnului, Iane. Dar întîiul privilegiu al breslei constituite nu e decît din 1774, de la Alexandru Ipsilanti; condiţiile sînt cele obişnuite [149]. El e întărit la 1787 [150]. Prin sate se fac în voie căciuli (şi „căciuli femeieşti" [151]), de *căciulari* [152].

Alăturea de işlice se întrebuinţau la munteni fesuri („fesuri albe" în 1793) [153]. Şăpcile, introduse de ruşi, se primesc odată cu veacul cel nou şi mai ales cu ocupaţia de la 1806 la 1812 [154]. Cele dintîi pălării s-au adus desigur din Ardeal [155]. Pălăriile de Lipsca se vindeau la Craiova în epoca lui Tudor [156]. Dar încă din 1815 Ploieştii aveau un pălărier, pe Ioachim [157].

Şlicarii din Moldova, pomeniţi între cele opt bresle, n-au lăsat documente despre rosturile lor. Nici ei n-au avut un „isnaf" sau „rufet" de datină turcească, cu „nizamul" lui.

Tabacii din Bucureşti numeau o uliţă în 1752 [158]. Domnia li acorda încă din 1766 scutire pentru scumpia de care aveau nevoie pentru lucrul lor [159]. La 1785, cînd se plîng că vameşii de la oborul Tîrgului de afară li ieau vamă de la „scumpia şi alte ierburi ce aduc de peste cîmp" — li se obiectează că le şi vînd —, tabacii nu formau o breaslă, ci li se spune numai: „toţi cîţi se hrănesc cu meşteşugul tăbăcăriei de săftiene aici, în Bucureşti" [160]. Ei îşi vor continua această sfadă şi pentru „rînza şi sovîrfu, cum şi frunza de măr" [161]. Grămădiţi în mahalaua tabacilor, ei provoacă din partea vecinilor plîngeri că „tabacii ce sînt puşi cu tabac-hanelele pe marginea gîrliţei ot Radu Vodă..., cu gunoiul ce-l aruncă, au îngustat matca şi au început apa a face mîncătură". Meseria lor era aşa de supărătoare prin „samanul şi rînza ce aruncă în mijlocul drumului", încît „s-au făcut movilă, de nu mai pot trece carele... şi un batac în care s-au înomolit doi cai a trecătorilor şi, neputînd să se scoată, acolo s-au prăpădit" [162]. Aveau un vătaf, şi acestuia i se cerea să arăte la carvasară ce marfă aduc [163]. Refuzau să dea vama pentru „frunzele" şi „buruienile" necesare [164].

---

[149] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, I, pp. 443—444, nota. Un işlicar la Bucureşti în 1785, *ibid.*, p. 509, nota.

[150] *Ibid.*, III, pp. 54—56. „Un işlic bărbătesc, un calîp de işlic", 1790, *ibid.*, IV, pp. 404—405. Un Păun işlicarul avea la 1799 o simigerie, care-i e oprită, fiind „cu adevărat pricinuitoare de primejdii şi de multă supărare la atîtea prăvălii vecine" (*ibid.*, VIII, pp. 105—106).

[151] „An. Ac. Rom.", XXXVII, p. 145.

[152] *Corespondenţa lui Aman*, p. 146 (an. 1833).

[153] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VI, p. 436.

[154] *Studii şi doc.*, XXI, p. 374 (an. 1829); „Revista istorică", VI, p. 206 (an. 1818).

[155] Sofica Salmon, „palariţa", la Sibiu, 1793; Leoniar (Leonard) Şuster, acelaşi an, *ibid.* [Studii şi documente !], XII, p. 116, no. 230.

[156] *Ibid.*, XXIII, p. 49, (c. 1820).

[157] *Doc. Văii Teleajenului*, pp. 26, 95, no. 14.

[158] *Studii şi doc.*, V, p. 498, no. 72.

[159] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VII, p. 112, nota 3.

[160] *Ibid.*, I, pp. 453—454, nota.

[161] *Ibid.*, XI, p. 273.

[162] *Ibid.*, XIII, pp. 288—290, nota. Se vorbeşte şi de „iazul Bucureşteanca".

[163] *Ibid.*, IV, p. 254 (an. 1792). Pentru mahală v. *Inscripţii*, I, p. 345, no. 879. „Mahalagiii ot biserica Sîrbilor din Bucureşti, tabaci", V. A. Urechiă, *Istoria Rom.*, XIII, p. 340 şi urm., nota. Un tabac la 1856, *Inscripţii*, I, p. 370, no. 940.

[164] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, X², p. 223 (an. 1813). Pentru scutirea „scumpiei, rînsei, cum şi celorlalte frunze" (şi a pieilor din afară), *ibid.*, XII, pp. 395—397, nota.

Tabacii lucrează în libertate de orice constrîngere în breaslă la Tîrgoviște[165], la Pitești, unde ei sînt la 1748 printre fruntașii orașului — contracte ale lor îi îndatoresc a da „marfă bună, albă, curată, nepătată“[166] —, la Argeș[167], la Craiova[168], ca și prin sate[169]. Aceștia din urmă au de lucru cu lînarii, negustorii de lînă: „eu foarte mult sînt supărat cu tabacii“, se scrie către un fruntaș dintre aceștia, tatăl pictorului Aman, în 1820[170]. Ori, în altă scrisoare: „Și, pentru lîna neagră, de n-or vrea tabaci să-mi vănză lîna cea albă, fără neagră, caută să iau și neagră, și să o primești cu doao parale sau trei mai jos“[171].

Se lucrau și piei de capră verzi[172], piei de bivol[173]. Făcînd „felurime de saftian și meșini și tălpi“, ei le vindeau la cavafi pentru încălțăminte „la norodu de obște“[174]. Se face „de douăzeci și opt de negustori din Brașov, Șapte Sate, ce sînt în ținutul Brașovului, sudiți chesaricești, ca negustori cu piei de capră“, și un export în Ardealul lor, de „meșine de oaie și sahtiene“[175].

E interesant și înduioșător cazul acelor săteni din Preajba olteană, proprietate a lui Hagi Stan Jianu, cari fac o școală, căpătînd de la cîrmuire voia de a înlocui birul prin darul de zece parale la suta de piei (1783, 1792)[176].

În Ardeal se menține pînă pe la 1840 țehiul timarilor din Făgăraș, cari au „contractușe de uric“, pentru bolțile lor și trăiesc după vechile datini supt gotmănia „cinstitului meșter bătrîn“ țehmeșterul, latameșterul mare și mic și notarișul, precum și alți bătrîni, îngrijind de zugrăveala bisericilor, îngropîndu-și morții[177], plătindu-și școala cu învățătorul ca „Ioan Fogarașii, dascălul normalicesc Făgărașului și reghiușului țehiului“, din 1799[178]. La Almăj, la Pojorta, la Tîrgul Murășului[179], se întîlnesc întîmplător tineri români, la deosebitele date din veacul al XVIII-lea, fără a se pomeni însă țehiul, breasla. În acel centru săcuiesc, cu sate de-ale noastre prin prejur, vedem la 1824 pe un Ștefan Pantea, care pleacă la Făgăraș, să-și

---

[165] Lazăr Tabacul reface Biserica Roșie [13] *Studii și doc.*, XV, p. 354, no. 1007 (an. 1828).

[166] *Ibid.*, *XIV*, pp. 211—213, n-le 4—5 (ieau 21 de taleri pentru lucrul a 300 piei).

[167] *Ibid.*, pp. 188—189, no. 4 (același an; același tarif: „tăbăciala pieilor, de sută către tl. 7“).

[168] *Corespondența lui Aman*, p. 165, no. 3 (an. 1802).

[169] *Studii și doc.*, XIV, pp. 77—78, n-le 77—78 (c. 1750); p. 310 (c. 1770); *Doc. Tudor*, p. 19 (an. 1811).

[170] Tabacii smulg „piei de oi moarte de la lînari“, *Studii și doc.*, VII, p. 13, no. 58 (an. 1787).

[171] *Corespondența lui Aman*, pp. 4—5. V. p. 167, no. 9: „Eu rămăsei de minciună cu lînă, dar, frate, nu este greșală de la mine, ce este a tabacilor, bată-i Dumnezeu pe ei, că au ieșit preț de lînă mai mult“.

[172] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, XI, pp. 253—254 (an. 1803).

[173] *Studii și doc.*, XXI, p. 439 (an. 1834).

[174] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, XI, p. 276.

[175] *Ibid.*, XI, p. 252 (an. 1803). Pentru pieile de vacă și capră exportate „affabricatae et confectae rursus“, care „haud in exigua quantitate revehuntur in Valachiam“, v. *Studii și doc.*, XII, p. 177, no. 332 (an. 1820).

[176] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, I, p. 269; IV, pp. 123—124.

[177] „Uneltele țehului cele de săpătura morților“, *Studii și doc.*, XII, p. 216, no. 9.

[178] *Ibid.*, p. 4. V. și *ibid.*, p. 214, no. 1, 3; pp. 215—216, no. 9; p. 216, no. 10; XIII, p. 95, no. 263; p. 97, n-le 271—272.

[179] *Ibid.*, VIII, p. 87, no. 52 (Chirilă Pintea de la Moroș-Vașarheiu [Tîrgu Mureș]; XIII, p. 150, no. 513 (c. 1771); *Corespondența lui Aman*, p. 181, no. 49 (c. 1818).

facă ucenicia la „jupăneasa Creştina tăbăcăriţa“ [180]. Pe acel timp Timişoara avea „mult cinstitul ţeh al tabacilor“ în „mahalaua rumînească“ [181].

Socotelile ţehiului făgărăşan cuprind menţiunea „cheltuieli beclerenilor“ (oamenii din Beclean) „care au avut pricină cu *ciorogari* pentru căce le-au luat peile din mînă“ [182]. Iaşul îşi avea şi el ciorogarii, al căror nume s-a întins asupra dealului Şorogarilor de lîngă oraş [183].

Tăbăcarii din Moldova sînt foarte rari. O cislă-i pomeneşte la 1748—1749 [184], iar viitorul oraş Focşani începe de la satul Stoeştii, devenit mahalaua Tăbăcarilor [185].

Încă de la 1775 Alexandru Ipsilanti dă un privilegiu fundaţional breslei reunite a *„cavafilor şi cismarilor, papugiilor* creştini pămînteni din Bucureşti“, pentru „cisme, papuci, meşi şi tot lucrul căvăfesc i papugesc“, apărîndu-i prin acest solemn monopol de „turci papugii şi cavafi“ contra cărora se plînseseră la 1767 încă, supt alt domn. Aduşi să dea ei înşii un hoget formal, turcii nu vor mai putea vinde decît marfa adusă de ei, nici cumpăra ceva de la indigeni, săftienele venite din Turcia trebuind să treacă şi ele la breaslă. Armenii papugii, din ţară şi străini, sînt supuşi la aceleaşi restricţii [186]. Ştim din alt act, datat tot 1775, că papugiii sau cavafii aveau un staroste ales, dar că trebuiau să plătească, toţi cizmarii, ciobotăritul dregătorului care se îngrija de încălţămintea lui Vodă, ici-ciohodarul [187].

Un nart al încălţămînţii se stabileşte numai la 1792, şi el conţine enumeraţia acestor categorii: „papuci femeieşti galbeni cu călcîi şi fără de ţopi, asemenea papuci liochii, conduri cu terlici şi cu ţopi liochiu de copil, de la cinci, şase ani pînă la nouă şi zece..., papuci cu terlici femeieşti liochii cu ţopi şi postav roşu înlăuntru, pantofi de copii liochii cu ţopi de la trei ani pînă la şase ani şi opt ani, pantofi galbeni cu ţopi, de copii..., perechea de postali pestriţi de copii mici, cizme liochii de copii de la şapte pînă la zece şi doisprezece ani, cizme galbene, conduri cu ţopi galbeni şi cu meşi lungi femeieşti..., conduri cu terlici şi cu ţopi liochii, cizme galbene muiereşti bune fără de căptuşală, papuci galbeni femeieşti şi fără de ţopi“ [188]. „Cizme voiniceşti“, „cizme roşii turceşti de om mare cu două cusături, căptuşite, cu carîmb lung“, „surăturile căptuşite“, „iminei bărbăteşti“ şi roşii şi negri de săftian, „cizmele, papucii cu meşi bărbăteşti, cu postav sau fără postav“, se întîmpină în acelaşi nart [189].

---

[180] *Studii şi doc.*, XII, pp. 210—211, no. 63.

[181] *Ibid.*, XIII, p. 197, no. 692.

[182] *Studii şi doc.*, XII, p. 216, no. 9.

[183] Revista „Ion Neculce“, I, p. 119 (an. 1797). Pentru starostele de şoronari din Bîrlad la 1743, Antonovici, *Doc. bîrlădene*, II, p. 24. Soronari ce curăţă grăsimea vitelor, Gorovei, *o.c.*, p. 312.

[184] *Studii şi doc.*, VI, p. 45, no. 109.

[185] *Ibid.*, VII, p. 323, nota 5.

[186] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, II, p. 178—179.

[187] *Ibid.*, p. 178. La 1785, carte pentru „starostele de papugii din Bucureşti“ ca să-i judece pe meşteri, pe 4 ucenici şi calfe după vechea datină; *ibid.*, I, p. 445, nota. Altă carte de staroste de papugii, la 1791, *ibid.*, IV, p. 292, nota.

[188] *Ibid.*, IV, pp. 312—313, nota. Conduragii la Bucureşti, în 1794, *ibid.*, VI, p. 286.

[189] *Ibid.*, pp. 312—313, nota. Nart pentru cavafi („iminei negri pirpirii“) la 1805, *ibid.*, VIII, p. 664, nota.

„Breasla cizmărească" e pomenită la Bucureşti, în 1813, cu nouă membri, deosebit de papugii[190]. Mutaţi, după focul de la 1804, în dosul Sfîntului Gheorghe Nou şi lîngă biserica lui Răzvan [14], cavafii cer la 1817, „a-şi face samare la prăvăliile lor, zicînd că aceste samare nu supără pre nimeni în strada unde stau ascunse"[191]. La 1820 cizmarii, pantofarii, papugiii şi iminigiii sînt în ceartă cu cavafii[192].

Pe lîngă cizmari lucrînd individual, ca la Caracal[193], ori la Piteşti[194], sau la sate[195], unele oraşe au breslele lor. La Craiova privilegiul e din 1806 şi-l apără meşterii contra abagiilor ce vin cu marfă de Tîrnovo, „cizme, iminii şi papuci", afară de „seraclîc, adecă şeale, frîne şi altele". Cu acest prilej se statornicesc condiţiile de funcţionare ale breslei, care cuprindea şase prăvălii de cavafi (la deschiderea de prăvălie se dau 44 de taleri, iar starostelui „o pereche papuci de Ţarigrad")[196]. Ştim de aiurea că la Craiova fiecare prăvălie de cizmar datorià polcovnicului trei taleri[197]. La Piteşti cavafii şi cizmarii fac breaslă cu croitorii[198].

În Moldova, care dădea saftiene şi „piei verzi" şi pentru Ardeal[199], între cei opt staroşti pomeniţi în cea de-a doua jumătate a secolului se află „cibotari ce lucrează săftiene" şi „starostele de ciobotari ce lucrează teletin"[200]. Dar aici nu e vorba de vre-o impunere administrativă. Ci, la 1767, vechea breaslă a ciubotarilor, despărţindu-se de tălpălari cu cari erau într-un „catastiv", merge la mitropolitul Gavriil şi-i cer întărirea statutului de pe vremuri. Prescripţiile sînt aceleaşi ca pentru blănarii moldoveni. Breasla e apărată de orice amestec. Să punem întîi al cizmarilor: „Cizmarii să-şi păzească cizmăria, cum şi ciobotarii ciobotăria, să nu aibă voie a lucra teletin sau iminii sau opinci, nici să vîndă, după cum au fost din veac; iar ciobotarii să fie volnici a cumpăra piei, păzind a sa rînduială". Armenii şi evreii pot cumpăra oricîte ciubote, dar n-au voie să le vîndă alături cu ciubotarii, ci numai „la alte tîrguri". „Năimitul moldovean, de se va băga la armean, să aibă a da heräia: un ort ciobotarilor". Meşterii nu pot vinde marfă de-a armenilor şi evreilor. Ciubotarii pot lucra tălpălăria. Supt pedeapsă de confiscare nu se poate vinde marfă de aceasta venită „de aiurea" fără voia starostelui şi plata unei taxe. Tovărăşia cu un negustor e interzisă. Căvaşii (pluralul de la căvaf) se pot face din ciubotari, dînd o ocă de ceară la praznic, dar pentru a putea vinde ei au a răspunde această ofrandă bi-

---

[190] *Inscripţii*, I, p. 330, no. 816; V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, X² p. 223. Pantohi la 1815, *Studii şi doc.*, VII, p. 45, no. 57.

[191] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, X², p. 223. Cizme cu călţunii lor, 1817, *Studii şi doc.*, VII, p. 15, no. 9. „Ciahşiri dă şal" şi papuci, *ibid.*, XXIII, p. 45 (c. 1820).

[192] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, XII, pp. 390—391, nota.

[193] Unde Toma Cizmariul, către 1800, face o biserică, *ibid.* [*Studii şi documente!*], XV, p. 59, no. 158.

[194] Cizmari, papugii, *ibid.*, XII, p. 370, nota (an. 1819).

[195] *Studii şi doc.*, XV, p. 244, no. 293; p. 243, no. 696 (Vălenii de Munte); XXIII, p. 148 (Oltenia); *Corespondenţa lui Aman*, p. 73, no. 166; *Doc. Tudor*, p. 19; Stoica Teodorescu, *Telega*, p. 208; *Doc. Văii Teleajenului*, p. 71, no. 90 (Mizil, an. 1846).

[196] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, XII, p. 380 şi urm. (nota).

[197] *Ibid.*, p. 390, nota.

[198] *Ibid.*, X², p. 222 (an. 1815). Papugii în mahalalele Craiovei la 1830, *Corespondenţa lui Aman*, p. 126. Un pantofar la 1842, *Inscripţii*, I, p. 354, no. 905. În Ardeal, cizmaşi „străini", *Studii şi doc.*, XII, p. 116, no. 230.

[199] Un Sava tăbăcar cumpără la 1784 pe Prut pentru negustorul ardelean Hagi Constantin Pop (*ibid.*, VIII, p. 82, no. 7).

[200] *Ibid.*, XXIII, p. 23 (an. 1775).

sericii [201]. Mitropolitul Veniamin va întări mai tîrziu breasla, al cării monopol e înnoit de domnie la 1827 [202].

Breslaşi se mai găsesc apoi, la Iaşi, unul din ei fiind şi cîrciumar de profesie [203]. La 1823 şeful cavafilor, cavacci-başa, era un armean, căpitanul Sava [204]. Ceva mai tîrziu însă, la 1832, se punea la Biserica Alba [15] piatra de mormînt a Ruxandei, fiica starostelui Vasile Cizmariul [205]. Tot un armean, Măgîrdici, se aşează în Botoşani, pe un loc al mănăstirii de la Popăuţi, „în mahalaoa Sf. Neculai cel Sărac", dînd cu arendă „o părechi papuci negri cu mestii pe tot anul, însă papuci negri buni, după cum ni-a plăcè" (egumenului) [206]. Un conduragiu, Mihalcea, lucra la Odobeşti puţin după începutul acestui veac al XIX-lea [207].

Trăistarii erau prea puţini şi prea săraci ca să încerce o breaslă ori ca să li se impuie ceva [208]. Dar domnia înţelegea să li supravegheze munca şi preţurile. Astfel cetim în 1792 următoarea mustrare a domnului muntean : „Domnia Mea am zis cum că o traistă se cumpără acolea cîte 20 parale şi opincile un zlot şi altele asemenea, foarte peste măsură ; de care ne-au prins mirare : cum de o îngăduiţi aceasta în vreme ce acestea sînt lucruri ale locului de acolea ?" [209]. De obicei, se află prin sate [210]. În Moldova trăistarii figurează la cisle în 1748—1749 [211]. Traiste se poartă şi în Ardeal, lucrate prin case [212].

Olari erau mulţi la Bucureşti, şi cu biserica [16] lor [213]. Şi pe aceştia cîrmuirea-i are în vedere numai supt raportul fiscal. Sub Alexandru Ipsilanti se taxează astfel ploieştenii, vechi olari : „Birul ce au să dea olarii din Ploieşti, cîte 200 bani de cuptorul de oale pe dreptul de vînzare de la gura cuptorului, iar, scoţînd la tîrg cu carul, va plăti cîte 25 bani de carul cu oale şi 2 vase" [214]. Olarii moldoveni, cari făceau şi sobe [215], stau alături cu *străchinarii* în cisla din 1748—1749 [216].

---

201 V. A. Urechiă, [*Din istoria breslelor*], în „Convorbiri literare", XXII, [1888], pp. 800—802.

202 *Ibid.*, p. 799.

203 *Studii şi doc.*, VII, p. 86, no. 44.

204 *Ibid.*, pp. 86—87, no. 44.

205 *Ibid.*, XV, p. 192, no. 530.

206 *Ibid.*, VII, pp. 143—144, no. 84. Cizmari la Bîrlad, Antonovici, *Doc bîrlădene*, I, Cf. şi Gorovei, *o.c.*, p. 314 („ciubote moldoveneşti") ; *Studii şi doc.*, XXI, p. 289. La 1829, în Moldova, „2 părechi turetci, una de vax şi una de săfteian", *ibid.*, p. 373.

207 *Ibid.*, VI, p. 69, no. 77.

208 La Ploieşti, în 1775, „Buletinul Comisiei Istorice", IV, p. 107.

209 V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 324, nota. V. şi *ibid.*, VII, p. 124, nota (an. 1797) ; „An. Ac. Rom.", XXVII, p. 147 (Bucureşti, 1836).

210 Doi trăistari fraţi fac lui Aman saci pentru douăzeci de taleri, în 1808, *Corespondenţa lui Aman*, p. 170, no. 21. V. şi *ibid.*, p. 197, no. 98 (an. 1825).

211 *Studii şi doc.*, VI, p. 45, no. 109. „Traiste pentru cai", *ibid.*, XXIII, p. 336 (c. 1830). V. satul Trăisteni, în „Arch. soc. şt. şi lit. din Iaşi", I, p. 112.

212 Şi o „mosărcă mare", *Studii şi doc.*, XII, p. 86, no. 160 (an. 1771).

213 *Ibid.*, V, p. 498, no. 72 ; *Inscripţii*, I [sic !].

214 V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, I, p. 112 (an. 1770—1780). Olari la Craiova, *Studii şi doc.*, I, p. 259 (an. 1781).

215 „Buletinul Comisiei Istorice", I, p. 275 (an. 1743).

216 *Studii şi doc.*, VI, p. 45, no. 109. Un blănar, ginere de olar, 1756, *ibid.*, V, p. 250, no. 126 (an. 1756). La Botoşani, *ibid.*, VII, p. 9, no. 111 (an. 1833). V. şi *ibid.*, V, p. 239, no. 98 (Vasile olariul la Iaşi), an. 1742. Un Constantin olariul, şoltuz de Suceava, 1735, *ibid.*, XI, p. 57. V. şi *ibid.*, XIV, p. 99 (an. 1780).

Statutul *şelarilor* e din domnia lui Alexandru Ipsilanti, la 1777, fără a se pomeni, nici în acest caz, vre-un privilegiu anterior. El cuprindea punctele obişnuite, copiate după cele bizantino-otomane. Între cei trei-patru epitropi, „mai bătrîni şi mai de cinste", pot fi şi străini [217]. Dar mai tîrziu Carageà opreşte pe străin de a-şi avea prăvălii în Bucureşti [218]. La 1819, statutul lor e întărit de dînsul [219]. Pentru celelalte provincii româneşti, materialul lipseşte.

Săpunarii munteni dădeau vornicului de harem, care îngrijea de odăile doamnei, deci şi de „toaletă", ca săpunărit un ban de ocă, din ce lucrează cu „cherhanalele" lor [220], asemenea cu ale lumînărarilor, şi ei meseriaşi cu fabrică, dar mai legaţi de aceasta, de care va fi vorba în capitolul următor. La 1815 se şi face o „simfonie" între aceste două bresle. Se prevede un monopol pentru „isnaful breslei săpunarilor de aici din Bucureşti, cari fac şi lucrează săpun de aici de ţară şi iarăşi ei îl vînd cu tărăbi şi prăvălii de obşte", făcîndu-se cu această ocazie şi osebire între „săpunul cel bun care este ca cel de Tîrgovişte" şi „săpunul cel prost, care se cheamă cialcamà" [221]. Aflăm săpunari răzleţi la Caracal [222] şi prin deosebite sate [223]. Erau, prin oraşe, meşteri bine văzuţi şi cu oarecari aplecări spre învăţătură. Căci descoperim în 1778 pe un Tudor săpunarul care învăţase „în zilele nemţilor" la „Ştefan dascălul" şi putea „ieşi la osfeştanie cu episcopul Inochentie" (de Rîmnic) [224]. Şi la 1794 vedem un copil de săpunar dat la şcoală [225]. În Moldova „soponarii" nu arată să fi fost prinşi în breaslă [226].

Zlătarii, cărora li se zice acum *cuiungii* [227], „breaslă cuiungerească", au încă de la 1775 legătura lor de tip nou, şi pentru a se pedepsi „cei ce vor cădè în vină pentru schimbatul aurului, argintului şi a altor giuvaeruri" [228]. Cuiungi-başa e acela care-i supraveghează (pentru giuvaiere e, deosebit, *giuvargi-başa*) [229]. El vinde săricica şi şoricioaica necesare pentru lucrul meş-

---

[217] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, III, p. 64. Şelari în Bucureşti la 1791, *ibid.*, IV, pp. 165—166.

[218] *Ibid.*, X², p. 221 (an. 1813).

[219] Bianu, *Catalogul manuscriselor româneşti*, I, p. 127.

[220] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, XI, p. 163.

[221] *Ibid.*, X², p. 222. V. şi Bianu, *Catalogul mss. româneşti*, I, pp. 127, 274.

[222] Ctitori de biserică, *Studii şi doc.*, XV, p. 60, no. 160 (c. 1800).

[223] Litzica, *o.c.*, p. 30 (sat în Ialomiţa); *Doc. Văii Teleajenului*, pp. 15—89; *Studii şi doc.*, XXIII, p. 151 (an. 1818).

[224] *Ibid.*, p. 161, no. 111.

[225] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VI, p. 266.

[226] „Fîntîna soponarilor" la Bîrlad, Antonovici, *Doc. bîrlădene*, II. p. 115. „Săpon prost pentru căruţi", *Doc. economice şi financiare*, p. 64 (an. 1792).

[227] Un deal al zlătarilor în Oltenia, la 1790, *Studii şi doc.*, XIV, p. 128. Argintari bucureşteni la 1791, V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, pp. 164—165, nota.

[228] Urechiă, *Ist. Rom.*, I, p. 281; II, p. 177. Lucru de buhurdare, „burdare" de argint, *Studii şi doc.*, XI, p. 267 (an. 1772); solniţe de argint, *ibid.*, V, p. 323, no. 103 (an. 1745). Cingătoare de argint, V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, II, p. 481 (Iaşi, 1792). „Undrea dă argint", *Studii şi doc.*, VIII, p. 356 (an. 1812). Hamailii de argint, Aricescu, *Rev. din 1821*, II, p. 81. Numire de cuiungi-başă, V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, III, p. 65 (an. 1788). Un Filip argintar, 1793, *ibid.*, VI, p. 431.

[229] *Ibid.*, pp. 700—701. La această dată de 1793 e Elizar, probabil un evreu. Fiii de diamant, *Studii şi doc.*, XXIII, p. 48 (c. 1820).

terilor [230]. Odată un zlătar falsifică monedă şi complicele lui e un profesor de chimie, Nicolae Castrişanul (1815) [231]. Sînt şi zlătari prin oraşe mai mari (Craiova) [232], sau şi pe la tîrguri şi sate [233].

Cel puţin tot aşa de bogată în argintării, Moldova, care înşiră în catastifuri şi foi de zestre, în socoteli strâchinuţi de dulceţi, linguriţe, solniţe, zarfuri, sadea şi cu flori [234], bumbi, harşale cu raht, bastoane de dregători [235], îşi are la 1775 starostele de „cuiungii" [236].

Meşteri se mai află la Huşi, la Botoşani, la Bîrlad, la Chişinău, şi aiurea [237].

Dar, încă de la 1799, vedem că se reiea obiceiul comenzilor în Ardeal, de unde episcopul de Argeş aduce racla sfinţilor Sergiu şi Bah [238]. De mai nainte încă începuse, cum se va vedea în alt capitol, concurenţa străinilor în interior.

Faţă de *fierari* „ţigani şi sîrbi", se iea numai, în 1794, măsura de a se împărţi materialul după o anume normă ; erau şi „hierari teşghetari" [239]. Neaşteptată această ivire a fierarilor sîrbi, adecă din Bulgaria, balcanici, asemenea cu acei căldărari români de peste Dunăre, din cari a ieşit nesfîrşita vervă populară, aşa de adaptată sufletului de aici, a lui Anton Pann, „fiul Pepelei". Într-un tîrziu găsim la Bucureşti „opştea corporaţii *cavacilor*" [240].

Ca *butari* erau socotiţi, în principatul muntean, nu fabricanţii de buţi, ci acei „ce încarcă şi descarcă buţile". Ei erau „orînduiţi" la aceasta ; deci, iarăşi, statul fanariot se amesteca în rosturile lor [241]. Fabricanţii erau *dogari*, al căror isnaf erau legat la începutul veacului al XIX-lea de biserica bucureşteană [17] a Oborului Vechi [242]. În Moldova, *butnari* liberi [243].

Iată acum şi situaţia pe care o creiază în Ţara Românească meşterilor de clădire noul sistem turcesc de organizare.

---

[230] Şi Toma argintarul *ibid.*, XII, p. 395, nota (an. 1819). Argintarii mai tîrziu, Bianu. *Doc. româneşti*, pp. 123—124, no. 140. Ţigani zlătari, V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VIII, p. 105 (an. 1799).

[231] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, X, p. 426.

[232] În 1821, Matei, *Corespondenţa lui Aman*, p. 66, no. 160.

[233] *Doc. Tudor*, p. 19 (an. 1811 : Ocnele Mici) ; *Studii şi doc.*, XV, p. 243, no. 696 (Vălenii de Munte, 1814).

[234] Dar si „1 tavă de tinichè de felegeani", *ibid.*, VII, p. 233, no. 103 (an. 1784). V. şi *ibid.*, XXI, p. 186 (an. 1803) ; VII, p. 256, no. 170 (an. 1795) ; *Doc. Callimachi*, II, p. 124 (an. 1763—1764) ; *Doc. economice şi financiare*, p. 167 (an. 1777).

[235] *Doc. economice şi financiare*, p. 134 (an. 1812) ; „tocmitul bastoanelor şi pe 52 dramuri de argint ce au pus la 7 bastoane de iznoavă". „Plata bastonului vornicului de harem pe 123 dramuri argint şi, sacăzul şi lemnul, plata argintarilor ce au făcut trii piluri şi lucrul... şi cumpărătoare ştofii".

[236] *Studii şi doc.*, XXIII, pp. 24, 225, no. 69 (an. 1773). Ţigani, *ibid.*, XVI, p. 337, no. 113 (nume muntene, 1777).

[237] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 216 (d. 1821), 410—411 (1825) ; *Studii şi doc.*, XXI, p. 117 (Chişinău, 1798) ; Antonovici, *Doc. bîrlădene*, I, p. 329 (an. 1846).

[238] „An. Ac. Rom., lit.", XXVIII, p. 219.

[239] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, V, p. 307.

[240] *Inscripţii*, I, p. 342, no. 865 (an. 1851).

[241] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, I, pp. 281, 415, nota.

[242] *Inscripţii*, I, p. 330, no. 818. Pentru „dogăria" munteană, *ibid.* [V. A. Urechiă, *Istoria românilor*], IV, p. 282, nota.

[243] *Studii şi doc.*, V, p. 557, no. 4 (Roman, 1801) ; VII, p. 94, no. 22 (Cernăuţi, c. 1760).

În ce privește industria zidirii, *cărămidarii* munteni lucrau cu „calîp de la domnie“ în 1792 [244]. În Moldova, cu „cămeșluiala“ lor de „hanuri“, ei sînt de la un timp în legătură cu ce-i învață nemții din Bucovina [245].

Cu *dulgherii* din București, breaslă numeroasă și neastîmpărată, reglementația fanariotă avu necontenit de lucru [246]. La 1793 lemnarii, uniți cu zidarii, se plîng de arhitectul domnesc, „maimar-başa“, care-i înjură, îi iea de beilic, etc. Cum se arată că n-au „longie“ în care să se aleagă conducătorii, înțelegem că dorința de a păstra breasla după sistemul nou îi stăpînia [247]. De fapt, încă din 1784 se scutește „Toader maimar-başa de lemnari, i de *zidari* i *strungari* și *tîmplari*“, care lucrează și pentru Curte. Are dreptul să iea de la zidarii pămînteni 11 parale pe an, iar de la cei ce vin pentru lucru și pleacă pe urmă, 22, plus havaetul de la prețuiri, pe care-l împarte cu „bătrînii“ breslei. Lucrează, în administrația sa, cu „un ciauș de lemnari“ și „un ciauș de zidari“ [248]. Domnia fixase la 1792 și tariful acestor meșteri uniți supt marele supraveghetor al clădirilor: „zidarul de lucru pe zi, bani 60, iară ucenicii de dulgheri sau de zidari de lucru pe zi, 36; tîmplarul pentru lucru pe zi, 105“ [249]. Cutia milosteniei de obște“ a breslei funcționa în 1795 [250].

Un fost maimar-başa e trecut peste Dunăre doi ani după plîngerile menționate [251]. În acest an 1795 se ieau apoi măsuri de orînduire nouă.

„Isnaful lemnarilor i al zidarilor, cărămidarii și nisiparii“ din București arătaseră că lucrul li e cu „cheder“ (pagubă) și „zăticnire“, „cu luarea teșcherelelor de la staroste“, cînd tocmai e de lucru departe, așa că „li se strică ghindelicul“. Cer să fie liberi în schimb pentru 1 500 de taleri ce vor da la cutie și la stărostie. Li se îngăduie a se adresa starostelui dacă-i silește cineva. Starostele va fi un om de treabă; dintre străini, șaisprezece să fie calfe cu cîte un vătaf de fiecare ocupație (și nisiparii), avînd dreptul de a fixa prețurile, de a da pînă la o sută de toiege, de a trimete la „gros“, de a inspecta mahalalele. Dar, în schimb, li se impune o amănunțită reglementare, ori dacă e vorba de lucrul obișnuit, ori de acela „cu ghiotura“. „A nu se întinde pe podu cu binaua ce vor lucra pe la unii alții sau a face case din căpătîiul podului înainte, pe lîngă drumu lui ca să lungească podurile și în afară de București“. (Mărgenirea cuminte a razei orașului). „Namestiile și alte acareturi“ să nu strîmteze strada, cum s-a făcut, „încît pe alocurea nu pot trece două care alăturea“. Starostele va fi gata, cu șaisprezece calfe, la caz de foc. Se precizează tot ce datoresc meșterii: vor face zidirea „cu tencuială, cu sobele, cu tavanurile și cu pardoseala“, cu ușile, cu ferestrele,

---

[244] „Cărămidă cu adusul (sau de pe loc), însă să se deae calîp de la Domnie, mia 2,60“, V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 332, nota, an. 1792.

[245] „Cărămidarii ce au cămeșluit doă hanuri de cărămidă ce au rămas de la Neamțu din Bucovina“ (li se dă rachiu). Brînză „tot la cărămidari pentru cămeșluială“, Erbiceanu, *Mitr. Moldovei*, p. 56 (an. 1839).

[246] Dulgheri cari, lucrînd la biserica Mihai Vodă, ar fi găsit o comoară, V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VI, pp. 589—590 (an. 1793).

[247] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VI, pp. 694—695.

[248] *Ibid.*, I, pp. 444—445, nota. O carte de maimarbașă, 1791, *ibid.*, IV, p. 293, nota.

[249] *Ibid.*, pp. 331, nota, p. 332, nota [trimitere neidentificată].

[250] *Ibid.*, VI, pp. 657—658.

[251] *Ibid.*, p. 560.

cu paturile, fie dacă e cu rupta, fie că starostele alege meşterii, împărţiţi pe două clase sau „mîni". Dulgherilor li se va plăti $2^1/_2$ taleri mia de şindrilă, iar „pentru catul de sus cîte parale 2 şi jumătate uluca" [252].

În 1796 vedem pe „starostele de binale" alegînd patru meşteri [253], dar în acelaşi an se constată că breslele reunite nu-şi dau cuvenita taxă la cutia de ajutor [254]. Privilegiul e în[n]oit la 1797 pentru zidari, lemnari, tîmplari şi strungari (fără nisipari), confirmînd organizaţia supt un maimarbaşa cu bătrînii lui şi cinci proeşti, plus ceaşul. Se prevede a nu se lua arvună de la mai mulţi clienţi, a nu se „năpusti" strada cu cărămizi şi nisip [255]. După un act ceva mai tîrziu se vede că maimarbaşa avea „ofichiu" cu caftan, cu boierii, iar ai lui puteau fi şi „iamaci după la ogiacuri" (soldaţi), „călăraşi de pe la lipcani" şi „oameni domneşti" [256]. Maimarbaşa Lazăr, fost „epistat de maimarbaşa" era la 1802 „proin (fost) polcovnic", deci iarăşi un militar [257].

El nu era însă ascultat şi de aceia demisionă, „şi mai vîrtos pentru troposul cu care i se arată acei ce îşi metahirisia în treaba aceasta". Dar, după „cutremurul ce s-a întîmplat de la Dumnezeu", fiind atîta de lucru, boierii nu vreau să-l lase [258]. El va rămînea încă multă vreme [259].

În 1819 Alexandru Vodă Suţu are să judece o neînţelegere între breslele asociate ale lemnului, tîmplarii şi dulgherii. Se constată cele ce urmează : „Nici mai nainte, nici de cînd s-au făcut această hotărîre, dulgherii n-au fost opriţi a nu lucra împreună cu binaua şi uşi şi ferestre, şi tîmplarii metahirisesc de fac scaune, mese şi dulapuri ; iar cine voieşte se tocmeşte şi cu tîmplar de face şi uşi şi ferestre de tîmplari". Domnul pune chestia din punctul de vedere al clienţilor cari au nevoie de lucrul mai ieften al dulgherilor ; dacă s-ar da hotărîrea pentru tîmplari, aceştia ar putea să ridice încă mai mult preţurile. „O fereastră ce se face de dulgheri", zice el, „cu taleri 6, tîmplarul mai jos de 7 taleri 15 nu o face i o uşă ce se face de dulgher cu taleri 12, tîmplarul o face cu taleri 30 şi mai mult... Cînd vor fi opriţi dulgherii, urmează ca tîmplarii să mai scumpească lucrul lor" [260].

În acelaşi an, Suţu face o nouă grupare a meşterilor de clădire, legînd într-o singură „cumpanie" pe zidari, dulgheri şi tîmplari, „care sînt uniţi la

---

[252] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, pp. 289—291 ; VI, p. 695 şi urm.

[253] *Ibid.*, p. 700.

[254] *Ibid.*, p. 660. Reparaţii la mănăstirea Dealu, *ibid.*, VII, p. 19, nota. La Argeş, „An. Ac. Rom., lit.", XXVIII, p. 221 ; XXIX, p. 16.

[255] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VII, p. 114, nota. Carte de maimarbaşa, la 1802, *ibid.*, XI, p. 269—270.

[256] *Ibid.*

[257] *Ibid.*, p. 273 şi urm.

[258] O anchetă la maimarbaşa, *ibid.*, p. 929 (an. 1808). Un contract de zidari în 1809, *Studii şi doc.*, VII, p. 44, no. 55. Altă carte de maimarbaşă, V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, XI, p. 793 (an. 1811).

[259] Şi în 1813, *ibid.*, X^2, p. 219. Urmaş în 1819 prin alegere, *ibid.*, XII, p. 375, nota. Un Minea Dulgherul la Bucureşti, Litzica, *o.c.*, p. 27, no. 40. Tarif de dulgheri în 1818, „Rev. Ist.", VI, p. 205. V. pentru împătrita breaslă şi V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IX, p. 131.

[260] *Ibid.*, XII, p. 376, nota. Dulgheri în Buzău, *ibid.*, VI, p. 738. V. şi *Corespondenţa lui Aman*, p. 57, no. 138 (c. 1820—1830) ; „pentru dulgheri ce au făcut uşile ; la fereste..., ce au dat la dulgheri ce au făcut esli grajdului". Cf. şi *Inscripţii*, I, pp. 329—330, no. 813 (an. 1832). Dulgheri lucrînd la biserica Troiţa din Craiova, la coperiş. Mănînca la cîrciumă, *Corespondenţa lui Aman*, pp. 142—143, no. 311 ; p. 156, no. 339 (an. 1832). Datorie pe vin, *ibid.*, p. 156, no. 339. Dulgheri din Telega bat la 1795 nişte zapcii spătăreşti, V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VI, p. 560.

ale lor meşteşuguri, neputînd săvîrşi unul fără de altul întregimea unei binale". Îi „alcătuieşte în cruci, şi crucea unită din două nume, oricarele va fi din acele meşteşuguri, adecă zidar, lemnar şi tîmplar", dar „să nu unească crucele cu nepotrivirea meşteşugului, ci zidar cu zidar, lemnar cu lemnar şi tîmplar cu tîmplar, ca să nu fie amestecare la unire". Starostele va fi ajutat de epitropi cîte trei de fiecare ramură (unul dintre ei poartă ciudatul nume de „Mocio Ipodromus" ; celelalte nume sînt româneşti). Din venitul lui maimarbaşa se ieau 750 de taleri pentru străzi, pentru „cutia podului", restul mergînd la cutia „cumpăniei". Membrii, toţi „hălăduitori", „şăzători în Bucureşti" sînt scutiţi de dijmărit şi vinăriciu, dacă dau 24 de taleri de cruce la fiecare patru luni, cinstindu-se după plac între sine ; li se atribuie şi nouă scutelnici [261].

Cum se vede, măsura priveşte numai capitala ; prin oraşele de provincie, prin tîrguri şi sate zidarii, pietrarii, lucrează fără nici o constrîngere [262].

În Moldova, afară de rechiziţii pentru Curte şi autorităţi — la 1775—1776 se aduc pentru palatul domnesc 81 lespezi şi 37 cară de ipsos de la Gîrcina [263] —, atît dulgherii, cari aveau la Botoşani în 1815 un staroste, Dragu (supt el : Gheorghe Mustaţă, Ion Muraru, Ion Tătaru şi Gligore cel Mititel), cît şi pietrarii, „chetrarii", cu „calfele" lor care ridică la 1837 pentru breasla blănarilor biserica Sf. Ilie, lucrează pe sama lor după vechiul obicei [264].

Zugravii nu fură constituiţi în breaslă. Niciodată însă ei nu fură mai larg răspîndiţi asupra ţerii, unde, mai ales în Ţara Românească şi cel din urmă sat ţine să-şi aibă, cu plata gospodarilor de acolo, o biserică frumos zugrăvită, după străvechea datină [265]. Se lucrează la Bistriţa olteană, la Argeş, supt supravegherea harnicului episcop Iosif, care pune să-i facă şi icoane pe muşamà după model din mitropolie, ca în Rusia [266]. Meşterii sînt sau laici, uneori lucrînd în tovărăşii întîmplătoare [267], cum e cazul cu „cel mai mic între zogravi Gavriil Andronescul zograf, avînd ajutoriu pre fratele de mo-

---

[261] *Ibid.*, XII, p. 377 şi urm., nota. La 1859 era numai „corpul pietrarilor", în Bucureşti, *Inscripţii*, I, p. 347, no. 887.

[262] *Studii şi doc.*, XIV, p. 102 (c. 1780) ; *Doc. Tudor*, p. 21, no. 24 ; *Doc. Văii Teleajenului*, p. 40, no. 35 (an. 1819).

[263] *Doc. economice şi financiare*, p. 55. La 1825—1826 : „pentru 680 lespezi ce s'au făcut la mănăstire Slatina", *ibid.*, p. 149. „Pentru facire unii siminè" (cheminée) „în Curtea gospod", *ibid.*, p. 148 (aceiaşi dată). V. şi „chioşchiul de ceia parte de heleşteulu de la Frumoasa, supt Cetăţue", Antonovici, *Doc. bîrlădene*, III, p. 295.

[264] *Studii şi doc.*, VII, p. 144, no. 87 (Botoşani : Dragu) ; XVI, pp. 214—215, no. 96 (an. 1779, Iaşi : Gheorghe Scurtul şi Simion, „chetrari") ; *Breasla Blănarilor din Botoşani*, pp. 28—29. Mihaiu Popoiu, „maestru de chetrari" la Bîrlad în 1861, Antonovici, *Doc. bîrlădene*, I, p. 170 şi urm. Cf. socotelile pentru zidirea bisericii Sf. Spiridon din Iaşi, în revista „Ion Neculce", II, pp. 296—297.

[265] O listă în Iorga şi Balş, *L'art roumain ancien*.

[266] „An. Ac. Rom.", XXVIII, pp. 215, 219—220 ; XXIX, p. 26.

[267] *Studii şi doc.*, XIII, p. 210, no. 753. V. în „Literatură şi artă română", IV, pp. 690—691 (an. 1816—1819), contractul lui Ioan zugravul şi tovarăşul Gheorghe zugravul pentru mănăstirea Bălăceşti. Cf. şi *Scrisorile de meşteri, Corespondenţa lui Aman*, p. 94 („răspetii", crucifixe) şi V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, X, p. 421, nota 3. Teohari şi Chiriţă în 1835, *Inscripţii*, I, p. 371, no. 942. Un Dragomir, *poleitor*, *ibid.*, p. 341, no. 761 (an. 1857).

nahi Costandin şi pre Andronic", în 1811 [268], alteori călugări [269]; ba găsim odată şi un polcovnic (1823) [270].

Tîrgovişteа [271], Rîmnicul Vîlcii [272], Ploieştii, unde lucrează Hagi Tănase Anghel (1851—1861) [273], îşi au pictorii. La Craiova e o întreagă şcoală, cu zugravii Gheorghe, Ilie, Fotache, Barbu Coşovici, pînă la 1850 [274].

Pictorii de portret apar : uneori dintre boier[i].

Astfel cei ce lucrează pentru bogatul negustor Aman, cel ce face portretul lui Iancu Văcărescu [275]. Negulici zugrăveşte pe Eliad, şi bursierii lui Vodă Ştirbei vor deschide şcoala de pictură modernă la noi [18], cu P. Alexandrescu, cu Lapati şi mai ales cu Teodor Aman [276].

O şcoală ardeleană, pornită şi influenţată de tradiţia Principatelor, se formează, dar numai ca individualităţi nelegate între ele. Astfel, la Braşov, unde e de lucru la Sf. Nicolae din Şchei, Constantin de la 1796 [277], Ioan Pop şi tovarăşul său Iancu zugravul din 1805—1828 [278], la Făgăraş, Ioan Fogaraşi din 1818 [279], la Abrud un om de un mare talent, Simion Silaghi, de la 1795 pînă pe la 1810 [280], la cari se poate adăugi arădanul sîrb Ştefan Toreţchi [19], căruia i se datoreşte îngrijita catapiteasmă a catedralei din Blaj [281].

În Moldova găsim zugravi la Iaşi, la Galaţi, la Bacău, şi pînă la Cîmpulungul Bucovinei [282]. La 1847 o icoană de la Patruzeci de Sfinţi [20] din Iaşi pomeneşte pe *iconarul* Ioan Vasiliu şi pe „soţia sa Zamfira prezvitera" [283].

Din Ardeal Hagi Constantin Pop cerea corespondentului său, episcopul Iosif de Argeş un zugrav pentru biserica lui „din groapă" la Sibiu [21]. Vlădica-i scrie că n-ar vrea un „cîrpaciu", că la Bucureşti este un greu, dar, „din pricina cutremurului fiind stricate besearicile şi dregîndu-se, să întrec care să-l apuce mai întîiu" [284]. În curînd însă invazia străinilor se va produce şi în acest domeniu, şi vechea tradiţie va trebui să se piardă.

---

[268] *Studii şi doc.*, XIII, p. 210, no. 754.
[269] „Revista Istorică", V, pp. 199—200 (an. 1826).
[270] *Inscripţii*, I, p. 311, no. 867. Şi *ibid.*, p. 330, no. 817.
[271] *Studii şi doc.*, XV, p. 359, no. 1028 (an. 1854).
[272] *Ibid.*, XV, p. 314 (an. 1831).
[273] *Ibid.*, p. 248, no. 711 ; Stoica Teodorescu, *Telega*, pp. 279—280.
[274] *Studii şi doc.*, XV, p. 85, no. 231 (an. 1832) ; p. 67, no. 183 (an. 1848) ; *Doc. Tudor*, p. 112, no. 141 (c. 1820) ; „Rev. Istorică", X, p. 65 (an. 1837).
[275] *Corespondenţa lui Aman*, p. 155, no. 343 (an. 1853) ; „An. Ac. Rom., lit."; XXVIII, p. 365.
[276] *Ibid.*, XXVII, p. 99 ; *lit.* XXIX, p. 190. Mai ales frumoasa biografie a lui Teodor Aman de regretatul pictor Horaţiu Dimitriu [*Teodor Aman, XIII : plecarea la Paris*], în revista „Clipa" pe 1926. [21 februarie, p. 3].
[277] *Studii şi doc.*, XIII, p. 80, no. 198.
[278] *Ibid.*, XII, p. 213, no. 71 ; XIII, p. 65, no. 141. Cf. „Revista Istorică", VI, p. 288.
[279] *Studii şi doc.*, XIII, p. 181, no. 620.
[280] *Ibid.*, p. 130, n-le 425—426 ; XIII, p. 202, no. 716.
[281] *Ibid.*, p. 58, no. 115. V. şi *ibid.*, VIII, p. 169, no. 20.
[282] „Revista Istorică", II, p. 98 (an. 1803) ; *Studii şi doc.*, XV, p. 27, no. 59 (an. 1840) ; p. 343, no. 987 (an. 1828) ; Ştefanelli, *Doc. cîmpulungene*, pp. 318—319 (an. 1804).
[283] *Studii şi doc.*, XV, pp. 118—119, no. 313.
[284] „An. Ac. Rom.", XXVIII, p. 225.

NOTE

[1] Pentru bresle în general vezi *Negoțul și meșteșugurile...*, cap. III.

[2] Biserica Stejarului, București, prima construcție de lemn ridicată la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Ctitori: Grigore Grăjana și Maxim arhiereu. Construită din zid în 1763 de Tănase căpitan și Stanciu, vătaf de brutari. Restaurată în 1894. Azi demolată. Vezi I. D. Ștefănescu, *Monumentele de artă din București*, în „Glasul bisericii", 1956, nr. 1—2, p. 46—56; N. Stoicescu, *Repertoriu București*, p. 312.

[3] Biserica Manea Brutarul, București, ridicată de negustorul Gheorghe vătaf, Ioan meșterul și Manea, vătaf de brutari, în 1787. La mijlocul secolului trecut funcționa în incinta ei o școală. Reparată în 1858 și 1898 (cînd a fost pictată din nou). Bibliografia la N. Stoicescu, *Repertoriu București*, p. 224.

[4] Biserica Sf. Vineri din Galați, construită ante 1811 din nuiele. Reclădită de zid, arsă la 1821. Refăcută în 1824. Vezi N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 319.

[5] Biserica Sf. Voievozi Rufeni, în Tătărași. Construită din lemn în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. N. Stoicescu (*op. cit.*, p. 477) o consideră a breslei teslarilor.

[6] Biserica Oțetari, București. Prima construcție, de lemn, ridicată în 1680—1681. Refăcută din același material în 1701—1702; ridicată din zid în 1757 de Mărgărit staroste, Nicolae cupeț și Dumitru cupeț. Restaurată în 1860, pictată de G. Tattarescu în 1866. Refăcută în 1906. Cf. N. Stoicescu, *Repertoriu București*, p. 239.

[7] Biserica Oota (Madona Oota), cu hramul Adormirea, construită din lemn în secolul al XVIII-lea. La 1813 ridicată din zid de C. Brăiloiu vel clucer și niște negustori. Reparată după 1838 și în 1914. Vezi D. Buzatu, *Biserica Oota din Craiova*, în MO, XIV, 1962, nr. 10—12, p. 641—647.

[8] Biserica Flămînda (Săracă), prima construcție de lemn ridicată de Dimitrie la 1766. A doua, de zid, ctitorie a lui Istrate mare vornic și Constantin Crețulescu și a breslei croitorilor (făcută între 1782 și 1800). În secolul al XIX-lea este biserica breslei croitorilor. Restaurată în 1869—1871, cînd e pictată de Ștefan Stoenescu. Refăcută în 1928. Vezi N. Stoicescu, *Repertoriu București*, p. 207—208.

[9] Nicolae Mavrogheni, domn al Țării Românești (1786—1790). Bibliografia asupra lui la V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, vol. III (1786—1792), București, 1892.

[10] Ioan Teodor Callimachi, domn al Moldovei (1758—1761).

[11] Grigore al IV-lea Ghica, domn al Țării Românești (1822—1828).

[12] Biserica Sf. Ilie, construită în secolul al XVIII-lea de Datco cojocarul. Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 287.

[13] Biserica roșie (Drugănescu), în mahalaua Tabaci, construită de Coadă mare vornic la 1542—1546. Reparată de Lazăr tabacul în secolul al XVIII-lea iar în 1823 de popa Ion și Grigore tabacul. Dărîmată în 1924. În afara mențiunii din nota 165 a lui N. Iorga vezi și *Din documentele Drugăneștilor (Studii și documente*, vol. XXI, p. 15—17).

[14] Biserica Sf. Gheorghe Nou, vezi supra *Negoțul și meșteșugurile...*, cap. I, nota ns. 140.

Biserica Răzvan, construită probabil de căpitanul Răzvan, în timpul domniei lui Matei Basarab, între anii 1635 și 1647. O construcție anterioară din secolul al XVI-lea a fost dată la iveală de săpături arheologice. Refăcută după 1705 de Bîrcă Cojescu, mare logofăt, mama sa Vlădaia și Enache Văcărescu. A ars în 1847. Pictată de C. Lecca și Mișu Popp. Vezi articolele lui D. Caselli din „Gazeta municipală", nr. 189 și 190 din 1935; *Mănăstirea Răzvan din București* și *De cine a fost întemeiată biserica Răzvan?* De asemenea, N. Stoicescu *Repertoriu București*, p. 264—265.

[15] Biserica Albă, cu hramul Sf. Ioan, construită ante 1606. Vezi C. Erbiceanu, *Documente privitoare la Biserica Albă*, în „Revista teologică", 1886, p. 212—213; N. Stoicescu, *Repertoriu*, p. 432.

[16] Biserica Olari (Ceauș Precup) din București. Prima construcție, de lemn, datează din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Cea de zid, ante 1758, ridicată de Dumitrașco Racoviță, mare vistier. Restaurări 1836, 1863, 1914, 1939, 1943. Cf. N. Stoicescu, *Repertoriu București*, p. 238.

[17] Biserica Oborul vechi, București. Construită cca 1780 de mitropolitul Grigorie al Ungrovlahiei. Avariată în 1838. Refaceri succesive în 1850 (de Goțea bogasierul), 1937—1939, 1940. Vezi Em. Elefterescu, *Biserica Oborul vechi*, în „Glasul monahilor", XII, 1934, nr. 405; N. Iorga, *In legătură cu o „călăuză" necunoscută a maiorului Papazoglu*, în BCMI, XXXII, 1939, p. 147; N. Stoicescu, *Repertoriu București*, p. 237—238.

[18] La Biblioteca Academiei, secția Stampe, există un desen de Mondonville reprezentîndu-l pe Iancu Văcărescu, din 1828. Un portret al lui, datorat lui Chladek, într-o compo-

ziție care îi prezintă, în medalioane, pe poeții Văcărești.

I. Negulici (1812—1851). Portretist, se perfecționează la Iași apoi la Paris. Călătorii în Orient. Activează la Atena. Din nou specializare la Paris și la Viena. Activitate revoluționară la 1848. Vezi N. Iorga, *I. D. Negulici*, „Revista istorică", 1934, XX, p. 16—17; Lucia Dracopol Ispir, *Pictorul Negulici 1812—1851*, București, 1939, 160 p. + XXXIII pl.; G. Oprescu, *Pictura românească în secolul al XIX-lea*, ed. II-a, București, 1943, p. 71—79; G. Potra, *Contribuții la cunoașterea activității pictorului I. D. Negulici*, în SCIA, III, 1955, nr. 3—4, p. 351—364; D. Grigorescu, *Trei pictori de la 1848*, București, 1973, ed. II-a.

P. Alexandrescu, vezi *Negoțul și meșteșugurile...*, cap. I, nota ns. 202.

M. Lapati, n. cca 1815—1820 — după 1857. Expune la Paris; din datele biografice destul de vagi pe care le deținem asupra lui nu reiese că ar fi fost bursier.

Teodor Aman (1831—1891), elev al lui Wallenstein și Lecca. Studii la Paris. Lucrează pe front în timpul Războiului Crimeii. Expune cu succes la expoziția internațională de la Paris din 1855. Ca recompensă Barbu Știrbei îl face pitar. Expune din nou în 1857. Se consacră tabloului istoric și portretului. Director al Școlii de Belle arte pe care o înființează în 1863. Vezi, între altele, Al. Tzigara Samurcaș, *Viața și opera lui Teodor Aman*, în „Convorbiri literare", XLII, 1908, p. 586—594 + 4 pl.; N. Iorga, *Cum trăia un pictor acum șaizeci de ani. Scrisori ale pictorului Aman*, „Ramuri", XVI, 1922, p. 81—86, 97—101; G. Oprescu, *Pictorul T. Aman*, Cernăuți, 1924, 21 p.; N. Iorga, *Teodor Aman: la pomenirea lui*, în vol. *Oameni cari au fost*, II, 1935, p. 450—451.

[19] Mențiuni despre ei și în N. Iorga și G. Balș, *L'histoire de l'art roumain ancien...*, p. 58, 181, 288.

[20] Biserica 40 de sfinți (Iași), „din capul Muntenimei de sus", construită cca 1760 de hatmanul Vasile Roset. Închinată Mitropoliei Proilavei și mănăstiri Reni (Basarabia). Pictată în 1848—1849, reparată în 1869. Vezi *Reglement al bisericii sfintilor 40 de mucenici*, Iași, 1854, 24 p.; Gh. Ghibănescu, *Biserica 40 de sfinți*, în „Viitorul", Iași, 1901, p. 2—3; Șt. C. Gheorghiu, *Biserica „Sf. 40 de ucenici din Iași"*, în MMS, XXXVIII, 1962, nr. 1—2, p. 40—52.

[21] Biserica „din groapă" de la Sibiu, construită între 1788 și 1789 cu banii Stanei Hagi Petru Luca. Refăcută din temelii la 1802 de C. Hagi Pop. Vezi N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 179; I. Lupaș, *Sibiul ca centru al vieții românești din Ardeal*, Cluj, 1928, p. 21.

BCU IAȘI CENTRAL

MEŞTERI ŞI FABRICE

Cea mai veche fabrică la noi poate să fie aceia de sticlă [1] pe care a întemeiat-o Matei Basarab, sau mai curînd un înaintaş, căci la 1621 sînt sticlari în Tîrgovişte [1]. Dragomir vornicul spune braşovenilor că stăpînul său are „aciastă sticlărie, carea iaste de treaba Măriei Sale", cerînd, în urma unui răvaş al aceluiaşi, „pentru pămîntul ce să află în olatul cetăţii" supt ascultarea „judeţului" braşovean [2]. Supt Brîncoveanu, Del Chiaro vorbeşte de sticla albăstrie care ieşia din fabrică [3]. Pe la 1791 Sava şi Coman lucrau sticle la Tîrgovişte, urmaţi de un „cuiungiu" Minea [4]. Mai întîlnim în acest principat sticlari, la Craiova [5] şi prin sate, unii calificaţi de nemţi, sau unguri [6]. Pe la sfîrşitul secolului următor însă, Iosif, episcopul de Argeş lua sticlă de la o „glăzărie" ardeleană, cerîndu-şi-o fără „zgrăbunţă şi fără strămbături" [7]; se aduceau şi „ochiuri de sticle pentru ferestri" [8], în Moldova.

În Moldova nu fusese nici o fabrică înainte de 1700. Se aduceau de peste graniţă „geamurile mari şi mici", apoi, de la o vreme, „solniţele de sticlă", „sticlele de apă", „carafile", „păharele de cristal", uneori „poleite cu aur", ca şi „ceştile de cafè cu farfuriori", „zaharniţele" [9].

Cei „doisprezece ungureni sticlari de la Bacău", cari dau pe an domniei „500 de table de sticlă, de fereste, şi căte 100 sticle de băut apă", către 1740, par a fi fost nişte fabricanţi [10].

La 1786 un evreu întemeiază la Hîrlău cea dintîi fabrică vrednică de acest nume, şi ea trece de la dînsul la un „Petre Mazi, neamţu", care şi el o vinde lui „Sabèr", adecă francezului Chabert [11]. Tot un evreu, Moise ovreiul, avea la 1794 o fabrică de sticlă în Dîmboviţa. De fapt o întemeiaseră „6 sticlari domneşti vechi, ce dau sticla de trebuinţă Curţii"; ei asociaseră numai pe Moise. Cînd pleacă, şi un Mina Ciungul are şi el

---

[1] Încă din 1622 un Pavel Sticlaru la Tîrgovişte şi Stan Sticlaru, ca marturi la contractul pentru facerea schitului Vilcani, Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 22, no. 32.

[2] *Studii şi doc.*, X, p. 108.

[3] *Rivoluzioni della Valachia*, ed. Iorga, 1914, tabla.

[4] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 469; Cf. *ibid.*, X², p. 225.

[5] „Revista Istorică", VIII, p. 175 (an. 1792).

[6] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, X², p. 225 (Ştefan Sticlarul, neamţ, 1818); *Studii şi doc.*, VI, p. 319, p. 765; p. 443, no. 1672 (aceştia în Moldova, pe la jumătatea veacului al XVIII-lea).

[7] „An. Ac. Rom.", XXVIII, p. 213.

[8] *Ibid.*, p. 219.

[9] *Studii şi doc.*, VII, p. 234 (an. 1784); p. 262, no. 197 (an. 1802): *Doc. Callimachi*, II, p. 110 (an. 1763—1764); *Doc. economice şi financiare*, p. 43 (an. 1764).

[10] *Studii şi doc.*, VI, p. 319, no. 765.

[11] *Ibid.*, XI, p. 84, no. 165; V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, I, p. 230.

dreptul de a lucra sticlă, evreul oferă sticlă și „table curate" domnului, care ordonă o cercetare [12].

Un ceh, Simon Kohani, încearcă, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, o nouă fabrică de sticlă și cristal.

O mențiune într-un document arată că Matei Vodă avea și o „moară de hîrtie [2] după modelul celor din Ardeal [13]. O nouă fabrică fu întemeiată încă pe vremea lui Alexandru Scarlat Vodă Ghica [4] la 1768, de tipograful grec, din Ianina, Nicolae Lazăr [5], și de fratele său Iani [14], lîngă frumoasa biserică a lui Mihai spătarul Cantacuzino, la Fundenii Doamnei [6], pe apa Colentinei, moșie racovițească prin căsătorie. După război, o alta fu creată nu departe de Snagovul tipăriturilor lui Antim Ivireanu [7], pe moșia schitului Turbați, la Batiștea ; Alexandru Ipsilanti nu lipsi să li acorde protecția sa prin actul din august 1776, care constată patruzeci de lucrători străini, datori numai cu 4 lei bir pe an ; în schimb pentru douăzeci de topuri de hîrtie date Cămării domnești se îngăduia culegerea de „cîrpituri", aducerea lor de peste Dunăre, exportul într-acolo cu vamă de numai două la sută. Lucrul urmă, fără cîștig, pînă la 1784 [15].

O nouă fabrică fu făcută de Alexandru Vodă Moruzi pe Sabar, la „Cațichi", în locul pe care poporul îl numește încă așa, „Moara de hîrtie" ; ea era menită să aprovizioneze toate cancelariile țerii. Și acesteia i se acorda dreptul de a strînge „pînzeturi" și de a exporta cu vamă scăzută, timp de cinci ani deocamdată. Patruzeci de săteni cu totul scutiți și patru sălașe de țigani fierari erau lucrători. Vodă o trecu apoi mitropoliei, în schimb pentru valoarea moșiei și pentru jumătate numai din cheltuielile făcute cu așezarea „harturghiei" [16].

Pentru fanarioți era o îndoită datorie de cîrmuitori : să introducă ordinea turcească, prin înregimentarea oricării acțiuni individuale, dar, în același timp, să se pună la nivelul Apusului, urmînd direcția indicată de filosofi, recăditorii, după principii, ai lumii întregi. Iar aceștia, aruncînd în circulație și nouă teorii economice, glorificînd munca, recomandau — și-i urmă un Frederic cel Mare al Prusiei, o Maria Tereza, un Iosif al II-lea în statele austriece — întemeierea de „manufacturi", adecă de fabrici.

Era și un scop fiscal : oprindu-se importul, se ținea aurul în țară, care era socotită ca bogată și, în curentul general contra luxului, se încuraja și se făcea posibil felul de viață simplu, corespunzînd moralei antice, predicată în școli.

Contemporanul în Moldova al lui Alexandru Ipsilanti, Grigore Alexandru Vodă Ghica, se simți și el îndatorit cu o astfel de creațiune. Găsise în

---

[12] *Ibid.*, V. p. 303 și urm.

[13] V. „Grafica română" [3], an. 1925 ; „Archivele Olteniei", același an. Pentru iluzia unei fabrici în secolul al XVI-lea din cauza capului de bour din hîrtia întrebuințată în Moldova, v. *Negoțul și meșteșugurile*, p. 114 și în *Istoria Românilor în chipuri și icoane*, ed. Craiova.

[14] V. pentru datoriile lui, V.A. Urechiă, *Ist Românilor*, I, pp. 474—475. Cf. și „An. Ac. Rom., lit.", XXVIII, p. 216.

[15] V.A. Urechiă, *Ist. Rom.*, I, p. 95, nota 2.

[16] V. *Negoțul și meșteșugurile*, pp. 118—119. Cf. Urechiă [*Documente inedite din*] *domnia lui* [*Alexandru Constantin*] *Moruzi* (în „An. Ac. Rom.", [*s. II, tom XV, mem. secț. ist.*, 1895], p. 688 și urm. ; „Rev. Istorică", X, p. 152.

ţara peste care ajunsese a domni o risipă de bani cu scumpe postavuri orientale : postav saita, postav roşu, pentru malotele, postav milir[17]. Aproape de hotarul Moldovei era însă la Zaleszczyk, pe moşia contelui Poniatowski, o fabrică de postav, cu meşteri aduşi din Germania. Protestanţi, ei nu se putură bucura însă de nici o concesie religioasă, în Polonia aşa de intolerant catolică. Căutară deci să-şi facă biserica, şcoala pe pămîntul moldovenesc, şi bunul domn Ioan Teodor Callimachi li dădu la 1759, urmînd şi datinele ţerii, fără nici o greutate această învoire, pe care o confirmă şi fiul lui, Grigore Vodă, în 1762. Aşa se întemeiè colonia, *slobozia*, de la Filipeni [8].

La 1764, Ghica, aflînd că pastorul, Ioan Iacob Scheidmantel, om învăţat, corespondent de Academie, e în ceartă cu epitropii, dă ideia unei noi fabrice de postav. Învoindu-se Scheidemantel, satul Chipereşti pe Jijia, al urmaşilor lui Piper, se prefăcu, prin act domnesc de scutire, în Filipenii Noi. Fabrica se înălţă îndată lîngă noile clădiri de cult şi învăţămînt, Ioan Daniel Christiani fiind numit căpitan al coloniei.

Fabrica sau, cu terminul turcesc obişnuit atunci, *cherhanaua* a durat doi ani. Domnul izbuti să impuie postavul său ieften luxoasei boierimi moldovene. „Împăratul" din Constantinopol primi el însuşi în dar o „bală" din Chipereşti, trimeasă pentru a arăta destoinicia vasalului său. Dar din toată întreprinderea n-a rămas, după izbucnirea noului război dintre ruşi şi turci, decît „o pomenire pămîntenilor, căci nu mai fusese altă dată în ţară"[18].

Dar la 1-iu ianuar 1766 vedem pe acest îngrijit gospodar după obiceiul Apusului ocupîndu-se de „fabrica de scos postaja" „pentru cè mai multă eftinătate a lăcuitorilor ţerii aceştia". *Cu ciniile* sau *ergaliile*, adecă maşinile ei, cu „oameni streini dintr-alte părţi de locuri", el o închiriè spitalului Sfîntului Spiridon din Iaşi[19].

În noua sa domnie de la 1774 înainte, Ghica [10] luă măsuri contra *casabaşlîcului*, lui casap-başa împărătesc, care lua oile din Moldova, uneori şi cu sila şi, potrivit cu prescripţiile tratatului de la Kuciuk-Kainargi, trece acest negoţ unui Sandu Panaite. Aceasta putea folosi şi unei eventuale refaceri a „postăvăriei".

În domnia munteană a lui Alexandru Vodă Ghica [11], boierul Radu Slătineanu deschisese o altă „postăvărie" la Pociovalişte [12], nu departe de Bucureşti. Privilegiul, întărit de toţi domnii următori, capătă o nouă şi deplină confirmare la 1784. Colonia de postăvari, cu doi preoţi şi un cîntăreţ pentru nevoile ei sufleteşti, cuprinde cincizeci de „lude străini", ale căror rosturi speciale se înşiră : „pieptănători de lînă", „ţesători, văpsitori, tunzători", pe lîngă lemnarii, covacii sîrbi, „făcătorii de pive" necesari ; „spre trebuinţa de tors" sînt, deosebit, alţi o sută de străini. Se aduc de peste graniţă nu mai puţin de 2 000 de oi, care trebuie încrucişate, pentru calitatea lînii, cu soiul de ţară. Fabrica e scutită de orice arendă a moşiei alta decît 250 de taleri pe an, de toate drepturile boiereşti, de orice dajde afară

[17] *Doc. Callimachi*, II, pp. 112—114 (an. 1763—1764).

[18] Ienachi Kogălniceanu, în *Letopiseţe* [9], III, pp. 252—253 ; Wickenhäuser, *Die deutschen Siedelungen in der Bukovina*, II, Cernăuţi, 1888 ; Iorga, *Acte şi fragmente*, I. pp. 375—377, 380—384. O expunere şi pe baza altor izvoare în Hurmuzaki, X, pp. XXXVI—XXXVII. [Introducerea semnată de N. Iorga]. Pentru legea sumptuară a lui Grigore Ghica, v. actul publicat în [D.Z.] Furnică, *[Industria şi dezvoltarea ei în ţările româneşti*, Bucureşti, 1926, p. 100] şi analizat în *Istoria comerţului*, II.

[19] *Studii şi doc.*, V, p. 63, no. 284.

de 2 la sută la vînzarea cu ridicata, a se plăti de cumpărător, şi de paraua de cot închinată orfanilor. Pociovalişteа are tîrg. Cumpărătura de lînă o pot face postăvarii de aici înaintea celor de ţară [20].

Ceva mai tîrziu se fixează preţul postavului produs, de trei „felurimi", şi întinderea bucăţilor, lăţimea trebuind să fie de un cot, cinci rupi şi un gref [21].

Un chiot, Hagi Chiriac Arbut, fu aşezat ca director, „epistat" al fabricei refăcute de Slătineanu după război, şi la 1795 se căpătă şi o întărire din partea împărăţiei turceşti [22]. De la domnie se asigura plata pentru „ergalii, unelte şi alte avandalîcuri" ; se promitea „tort" de la postăvarii bucureşteni, „lîna supţire" din cinci judeţe şi 10.000 de ocă de „văpsea paţachină" [23]. Se căutau şi copii pentru a-i învăţa meşteşugul, zece copii săraci de la doisprezece ani în sus [24].

Să fie o altă fabrică cea pomenită în 1794, la Băltenii din Ilfov [13], cu frumoasa biserică a lui Hrizea, încunjurată de un peristil oprit în absidele străinilor ? [25]

Austriacul Gaudy, care introduce „meşteşugul de torsul bumbacului după al englezilor tertip" [26], se adaugă îndată, ca şi grecul Ioan Papa Polizoi, şi alt grec [27], Teodor Arcuda, la conducătorul de pînă atunci al postăvăriei, şi el aduce din Ungaria oi spaniole în ţară [28]. Arbut rămîne însă „epistatul" şi contra lui se produce mişcarea din 1799 a ţeranilor, cari preferau să fie lăsaţi la muncile lor agricole în loc de a înlocui ca scutelnici pe străinii plecaţi. Procesul se dezbate înaintea lui Vodă. Contractul lor prevedea ca întîia mînă să dea 40 de ocă de lînă, a doua 36, a treia 22 ; iar ei, spune Arbut, nu dau decît 20, 18 şi 11, ceia ce li se admitea totuşi cu condiţie „să toarcă supţire". Aveau şi o săptămînă liberă. Dar, în loc să vie înşii, îşi trimeteau copiii, scăzîndu-se producţia la abia patrusprezece ocale de postav pe an [29]. Cereau acum o săptămînă de deplină libertate după cea de muncă. Hotărîrea domnească e favorabilă meritosului „epistat" străin. Săptămîna ţinea de luni dimineaţa pînă sîmbătă seara ; lucrul va fi „supţire după forma fabricei" ; se vor acorda congedii de boală. Plata e numai pentru săptămîna lucrătoare, dar pentru cealaltă, dacă vin la fabrică, li se asigură 60 de parale pe ocă. Lipsa va fi amendată cu cinci taleri. O săptămînă nelucrată, pentru care sătenii oferiau doar un leu, va fi plătită doi zloţi [30].

Cu aceasta sătenii nu se odihniră însă. La 1803 ei acuzau la judeţul domnesc pe Arbut că li iea 40—50 de taleri, că „apururea îi bate". „Epista-

---

[20] Urechiă, *Ist. Rom.*, I, p. 454 şi urm., nota.
[21] *Ibid.*, pp. 456—457, nota (an. 1785).
[22] *Ibid.*, V, pp. 291—293, 294 şi urm. ; p. 295.
[23] *Ibid.*, şi p. 296, nota.
[24] *Ibid.*, VI, pp. 692—693, p. 773, Cf. ibid., V. p. 297 şi urm., 300 şi urm. La 1797 se dau la Pociovalişte două sălaşe de ţigani fierari şi o pivă, *ibid.* VII pp. 111—112. V. şi *Ist. comerţului* II, infra, pp. 668, 710.
[25] *Ibid.* [V.A. Urechiă, *Istoria românilor*, vol. VII !], pp. 692—693. Un sat Postăvari, în Dîmboviţa, *ibid.*, VI, p. 776 (an. 1793).
[26] *Ibid.*, XI, pp. 214 şi urm., 301.
[27] Un german din Aachen pleacă îndată, Hurmuzaki, XIX, p. 650, no. DXLVI ; p. 698, no. DXCV ; p. 704, no. DCII ; pp. 785—786, no. DCCXIV ; p. 801.
[28] *Ibid.* [V.A. Urechiă, *Istoria românilor !*], VIII, p. 661 ; XI, p. 296 şi urm.
[29] V. şi *Negoţul şi meşteşugurile*, supra p. 118.
[30] *Ibid.* [V.A. Urechiă, *Istoria românilor !*], VIII, pp. 87—92.

tul" declară că nu primeşte lucrul acasă, care e „gros şi prost", dar oferă o ocă de mălai pe zi[31].

La Pociovalişte-Afumaţi se produse încă o bucată vreme un postav albastru şi cenuşiu asămănător cu cel ce se făcea odinioară în Moldova vecină[32].

La 1813 o companie austriacă voise să întemeieze pe lîngă o moară de hîrtie şi o fabrică de postav[33].

Să adăugim îndeletnicirea, de fabrică, *găitănarilor* din Dealul Spirei[34]. La Braşov lucrul lor îl făceau *trocarii* din Şchei cu „troacele" lor.

Boiangiii din Bucureşti se formează ca breaslă în 1781, cu întărire în 1788 : „s-au unit cu toţi cei ce au intrat la rufetul acesta şi s-au aşezat ca să fie numai o cherhaneà de lucru meşteşugului acestuia în Bucureşti..., făr de a nu ţinea aiurea prăvălii de boiangerii". Cherhaneaua lor e la biserica Zoodochos Pighi [14], biserica lui Mavrogheni Vodă „la poarta de jos a Curţii Vechi", ctitorul breslei. N-au să răspundă decît 300 de taleri şi 20 de făclii albe în post[35]. Ei cereau monopolul profesiei lor[36]. La 1803 erau în război cu fabrica de postav[37], care voia să li oprească „mengheneaua", maşina de egalizat suprafaţa stofelor văpsite şi de a li da „moire". Expunerea lor către domn arată că „mengheneao lor este mică, care să metaherisește numei la vechituri, după ce le văpsesc le dă lustru, care nu se amestecă în lucru ce este a fabricii". Dacă ei sînt opriţi, să nu se permită boiangiului de dincolo a văpsi lucruri vechi şi a ţine „altă menghenè mică de vechituri". Mai fusese o „menghenea" liberă în oraş, a unui *basmagiu* care a murit anul trecut ; a lor a fost adusă anul trecut cu cheltuială de peste 600 de taleri. Sentinţa domnească interzise amînduror părţilor de a trece dincolo de căderea lor specială[38].

Un alt proces e cu „epistaţii *fabricei nouă de şaliuri, ghermesituri*, amestecîndu-se fabrica şi la meşteşugul lor", şi iarăşi li se învinueşte mengheneaua, „care este drept numai fabricei d-a o avea", şi domnul recunoaşte că numai ei i s-a dat dreptul de „şaldangelîc" cu zisa menghenea. Prăvălia cu boiangiu a fabricei nu lucrează, de altfel, pentru public. Boiangiii îşi pot însă „mengheni" acolo lucrurile lor vechi sau nouă[39]. În schimb,

---

31 *Ibid.*, XI, pp. 274—275, 293 şi urm. Postăvari de sate, *ibid.*, VI, p. 622 (an. 1749) ; *Studii şi doc.*, XV, pp. 197—198, no. 659 (an. 1794). Postăvari de la Sibiu, *ibid.*, XII, p. 161, no. 230 (Sibiu, 1793).

32 *Voyage en Krimée, suivi de la relation de l'ambassade envoyée de Pétersbourg à Constantinople en 1793, publié par un jeune Russe attaché à cette ambassade*, Paris, 1802 ; rezumat [de N. Iorga în *Sfîrşitul veacului al XVIII-lea în ţările române. După o anonimă carte de călătorii*] în „Arh. soc. şt. şi lit.", III, [1892] p. 217. Cf. *Ist. comerţului*, II, infra p. 668 [despre actul de fundaţie al fabricii de la Chipereşti] Citaţiile de la p. 49, nota 1, privesc însă alt volum din Hurmuzaki).

33 *Doc. Callimachi*, I, p. 182, no. CXXVII.

34 Urechiă, *Ist. Rom.*, XI, pp. 442—443 (an. 1806) ; „An. Ac. Rom.", XXVII, p. 147 (an. 1836).

35 V.A. Urechiă, *Ist. Rom.*, III, pp. 61—62.

36 *Ibid.*, VIII, p. 661 ; Cf. *ibid.*, p. 658.

37 Corporaţia postăvarilor avea hram la Delea Nouă [15] ; *Inscripţii*, I, p. 335, no. 842 (an. 1859).

38 *Ibid.*, [V.A. Urechiă, *Istoria românilor* !], XI, p. 291 şi urm.

39 Se spune că boiangiii „dau lustru cu hier", *ibid.*, p. 281 şi urm.

boiangiii erau apărați de orice imixtiune din partea „basmagiilor, abagiilor, ceaprazarilor, ibrișîngiilor și mătăsărăgiilor armeni“ [40]. La 1814 încă li se confirma breasla [41].

Și prin orașele celelalte ale Țerii Românești boiangiii își aveau — astfel la Craiova — „ergaliile meșteșugului boiangerii“ : o socoteală le prețuiește 2000 de taleri [42].

La 1803 se pomenește fabrica de *testemeluri* înființată de Grigore Ghica [16], viitorul domn, definind-o astfel : „Fabrică de saldangialîc, în care să se lucreze ghermesituri, șaliuri și alte cumașuri ce se lucrează de mătase i fir i mintene, cum și prefacerea mătăsurilor Țarigradului, care se aducea de neguțători cu mare cheltuială“. În schimb pentru un venit de 400 de taleri pe an mănăstirii Mărcuța i se dau acestei fabrici cu menghenea dreptul de a-și avea la București prăvălia de boiangerie, 100 de scutelnici la lucru, 50 alții pentru cărat lemne, ș.a., 2 sacagii, 3 dulgheri, 3 zidari [43].

La 1808 un anume Stănuță, fiul lui Teodorache țarigrădeanul, își avea fabrica de *basmale turcești*, adecă de testemeluri, „tulpanuri“, „boccele, macaturi, perine, plapome, brâne“, „și orice alt lucru se face cu mijlocul calăpurilor acestui meșteșug“, cu monopol pe cincisprezece ani, prelungit mai tîrziu pe încă doi și jumătate. Îl concurau „Sîrbi băjenari de peste Dunăre, de la Sistov, uniți cu Cincu, Hristea, Bogoiu, Lăbul“, fugari de la Stănuță ; un Anghel și Constantin, cari se oferiseră și ei a face o nouă fabrică la Herăstrău și la Colentina Florescului și fuseseră refuzați [44]. Fabrica urmează și mai departe la Mărcuța [45]. La 1819 era și aceia a lui Anghel de mai sus, unit cu Zguri și cu Manole Culoglu, dar în neînțelegere, „voind a înșela unul pre altul și a desrădăcina și a isgoni pe ceilalți din tovărășie“. Domnul e silit a o trece boierului Manole Băleanu ; pentru 1 000 de taleri la spitalul Filantropiei, se pot ținea treizeci de scutelnici și face prăvălie în București [46]. Fabrica, oprită în 1828, cînd în Mărcuța prădată se așezară ciumații, va dură pînă la 1849 măcar [47]. Ghermesuturi se lucrau în București și la Hanul lui Marinco, în 1822, iar testemele și în căsuța de pe Podul-de-Pămînt, unde era numai „o văduvă cu trei fete“ [48].

Încă de pe vremea lui Duca Vodă [17], care era pe vremea lui cel mai mare creator economic în părțile acestea ale sud-estului european, se extrăgea din cenușa bătrînilor copaci ai Moldovei, *potașul*, care se vindea în Polonia cu un cîștig ce îmbogăția pe domn și cîțiva negustori din Liov. La 1798 numărul acestor „cherhanale“ crescu foarte mult, în dauna țeranilor cari nu mai puteau culege lemne în păduri. Trebui ca domnia, supt Alexandru Callimachi [18], să intervie, oprind cu sila o industrie care

[40] *Ibid.*, p. 283. Cf. și *ibid.*, X², p. 377 (an. 1813).
[41] *Ibid.*, p. 221.
[42] *Corespondența lui Aman*, p. 174—175, no. 37 (an 1814) ; „Revista Istorică“, VIII, p. 175 (Craiova, 1792 ; *Studii și doc.*, XV, p. 59, no. 158 (Caracal, 1800).
[43] Urechiă, *Ist. Rom.*, VIII, pp. 87, 659—661 ; IX, p. 561.
[44] *Ibid.*, XI, p. 801 și urm.
[45] *Ibid.*, X², p. 225.
[46] *Ibid.*, XII, p. 399 și urm., nota. V. și Hurmuzaki, X, p. 299.
[47] „An. Ac. Rom.“, XXVII, p. 105. V. și *Doc. Văii Teleajenului*, p. 50, no. 45 (an. 1827). Testemeluri în Moldova, 1780—1812, Melhisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 129 ; *Doc. economice și financiare*, p. 110. Cf. și *Ist. comerțului*, II, p. 12.
[48] *Negoțul și meșteșugurile*, p. 195. [vezi supra, p. 120].

aducea pagube unei clase aşa de importante a populaţiei [49]. Şi acum ca şi cu o sută de ani înainte potaşul moldovenesc se trimetea, dar prin mijlocirea evreilor din Suceava şi Cernăuţi, pînă la „Danţca" noastră, Danzigul (pol. Gdansk) [50]. Se aştepta şi un firman turcesc pentru oprirea definitivă a acestor fabrici, răsărite aşa de răpede, ca din pămînt [51].

Tot unui îndemn venit din Polonia se datoreşte — numele însuşi o arată — întemeiarea, din produsele cîmpului, din ceia ce se numia atunci : „zahareaua", cerută stăruitor şi de turci, a *velniţelor* de rachiu. Boierii din amîndouă ţerile pretextau că au grîne stricate şi cereau voie să întemeieze astfel de fabrici, în Ţara Românească, *poverne*, pentru a „fierbe" rachiu. La 1756, „alăturea cu hotarul tîrgului Sorocii, pe din sus de tîrg, pe un părăuţ", erau „velniţile jidoveşti", fabricînd în ţară horilca, al cării import era oprit [52]. Tot un evreu era acela care, în 1785, la Bucureşti, căpăta dreptul „să-şi lucreze zahereaua, atît acea udă, ce a apucat de a intrat în apă, cît şi cea neudată care s-a aflat a o avea cumpărată pentru trebuinţa povernei" [53]. Dar boierii se înfăţişează îndată pentru a-şi urmări cîştigul, în dauna şi a aprovizionării şi a sănătăţii locuitorilor. Astfel la 1792, banul Dimitrie Ghica, frate şi tată de domn, care descopere că are la Fierbinţi „bucate stricate" [54].

În anul următor, şi această industrie stricătoare fu oprită, măcar oficial. Hotărîrea domniei e netedă : „Povernele de rachiu sînt oprite de a mai lucra" pentru „a nu se cheltui zaherelele de hrană la lucru de băutură" [55]. Mănăstirea Sadova cerea atunci să i se îngăduie a preface în băutură nu mai puţin de o sută şaizeci de chile de bucate pe care le pretindea ude [56]. La 1820 vedem că, peste momentane oprelişte, se permitea povarnagiilor a-şi exercita urîta meserie [57].

Rachierii se deosebeau de aceşti povarnagii prin aceia că-şi scoteau băutura din vin. La 1797 vedem pe trei dintre dînşii cumpărînd materie de fabricaţie de la locuitorii a trei judeţe : Focşanii munteni, Buzăul, Secuienii [58]. Îi aflăm la Tîrgovişte [59], la Craiova, unde sînt ctitori la Sf. Gheorghe Vechi [19], şi aiurea. După reglementaţiile erei constituţionale de la 1834 înainte îi vedem uniţi în „corporaţie" cu cîrciumarii şi chiar cu cofetarii [60], despre ale căror orînduieli de breaslă nu ştim nimic.

Rachieri avea şi Moldova, pe lîngă cîte un *vutcar*, de modă rusească, rămasă după ocupaţiile militare, ca acel armean Cerchez, pe care-l găsim la Chişinău în 1798 în tovărăşia unui rachier şi unui căldărar, români [61].

---

[49] *Doc. Callimachi*, I, pp. 122—124, n-le LXXIV—V ; pp. 125—126, no. LXXVIII.
[50] *Ibid.*
[51] *Ibid.*, p. 126, no. LXXVIII.
[52] Melhisedec, *Cron. Huşului*, 1, p. 251, Velniceri, Gorovei, o.c. p. 280.
[53] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, I, pp. 452—453, nota.
[54] *Ibid.*, IV, pp. 350—351, nota.
[55] *Ibid.*, VI, p. 269.
[56] *Ibid.*, p. 693. Scutire pentru povarna unui grec în acelaşi an, *ibid.*, p. 694.
[57] *Ibid.*, XII, pp. 408—409, nota. Povarnagiu de sat în Prahova, „Rev. Ist." II, p. 187.
[58] *Ibid.*, VII, p. 122, nota.
[59] *Studii şi doc.*, XV, p. 94. Cf. *ibid.*, p. 69, no. 188.
[60] *Inscripţii*, I, p. 328, no. 809 (an. 1853).
[61] *Studii şi doc.*, XXI, p. 120.

Cîştigul de la spirtoase — aici e vorba de otrăvitoarea horilcă a evreilor poloni — ispiteşte şi aici, peste orice altă grijă, pe proprietarii de moşii. La 1814 îi vedem invocînd exemplul muntenilor pentru a cere îngăduinţa să facă horilcă din pîne stricată, dar şi din săcară şi hrişcă, pentru că aceste produse nu se cer la Constantinopol; spre a cîştiga fiscul, ei oferă a da 60 de parale taxă pe vadră. Domnia admite, dar cu „cărţi de slobozenie", cu *permisuri*, şi supt anume condiţii: să fie anul bun şi să nu se întrebuinţeze grîu sau orz, pe care le cere capanul împărătesc [62].

Berăria moldovenească e mai veche decît cea de la munteni. La Roman exista una la 1798 [63], iar, în 1814, fabrica bere Constantin Petradi, un grec, căruia prin act domnesc i se cerea numai să dea marfă bună şi cu „preţul cuviincios". I se acorda monopolul în schimb pentru o sută de lei daţi anual la cutia milelor: „În cîtă vreme va lucra berăriia mai sus numitului, altul nimine, de orice stare ar fi, să nu fie volnic a dişchide al doile berărie în tîrgul Romanului, cum nici a aduce de aiure beri spre vănzare" [64]. Doi ani mai tîrziu, episcopul Gherasim întemeiază berăria bisericii, şi pentru bolnavii de la spitalul Precistei [20], sau supt pretextul lor. Domnul apără berăria episcopală de ajutorinţă şi de orice alte contribuţii şi acordă situaţia ocrotită, de scutelnici, „oamenilor străini trebuincioşi pentru lucrul berii, ce-i va aduce Sfînta Episcopie de piste hotar"; ca singură condiţie e să se dea la spital berea „cu o pără mai gios, fiind pentru trebuinţa bolnavilor" [65]. Petradi nu se înţelesese cu vlădica şi acestuia însuşi, spune Iordachi Drăghici banul către Gherasim, nu i se admite monopolul, *apalto*, care „nici pentru un tîrg din ţară, nu o priimeşte" Vodă, dar se dă asigurarea că în orice alt privilegiu se va prevedea înţelegerea cu scaunul episcopal [66]. Nu trecu vreme şi, în acelaşi an chiar, Alexandru Dos, „austriac", căpătă voie de a ridica, în înţelegere cu cutia milelor, de care atîrnau toate berăriile, încă o fabrică [67]. Instalaţia costă, „cu edecul, marfa şi altile ci-au trebuit", pînă la 2 000 de lei. Dar episcopul nu lasă pe concurentul său să lucreze. Convins că n-avea dreptate cînd, la început, credea asigurării „că Prea Sfinţie Sa episcopul nu iaste bărar", omul era gata acum să plece dacă ar fi despăgubit. Dar ameninţa cu agenţia şi cîrmuirea Moldovei. Amintia lui Gherasim că nu şi-a plătit renta cuvenită faţă de cutia milelor [68].

La Iaşi, unde Potemkin, favoritul Ecaterinei a II-a, făcuse pe boieri să bea „bere engleză", în 1793 medicul danez de la Sf. Spiridon, Herlitz, soţul berlinezei Margareta Bötticher, avea berăria lui [69]. Un Müller o cumpără la moartea, în acelaşi an, a doctorului [70]. Apoi Ienachi Nicolau Altăn şi fratele Iordachi cumpără în acelaşi an, 1817, un loc în Muntenimea-de-sus „ca

---

[62] V.A. Urechiă, *Ist. Rom.*, X [2], pp. 377—378.
[63] *Doc. Callimachi*, I, p. 484, no. 176: „Orînda vinului, a rachiului, a medului, a berii numai a stăpînului moşiii să fie".
[64] *Doc. Callimachi*, I, p. 516, no. 210.
[65] *Ibid.*, p. 524, no. 231.
[66] *Ibid.*, no. 232.
[67] *Ibid.*, p. 531, no. 247.
[68] *Doc. Callimachi*, I, pp. 537—538, n-le 254—255.
[69] Hurmuzaki, X, p. 39, no. XXXIX.
[70] *Ibid.*, *Supl.*, I [2], p. 297, no. CDVII.

să dișchidă bărării", ceia ce i se admisese de domn încă din 1816. Se îndatorește a împărți cîștigul cu proprietarul terenului [71].

În Țara Românească, monopolul era asigurat, după o adevărată licitație, la 1809, lui Ioan Timpel, zis neamțul, din Gotha, care-și asociase pe vărul său, prusianul Andreas Kube. O încercare de concurență din partea unui austriac, la 1815, fu oprită ; nici un localnic nu se prezintase în concurență. Timpel își stabili fabrica afară din oraș, pe gîrlă, mărgeni o cantitate de material și dădu 300 de lei pe an la cutia milelor. Berăria lor arse în 1821. Refăcută la 1824 de fiul „neamțului", Frederic, care muri în curînd, și de Kube, acesta adăugîndu-și o moară de cai, se înădi ca ajutor un Krebs, din Mannheim. Dar după puțin timp acesta întemeiază o fabrică de rachiu și oțet, apoi și de rom, privilegiul domnesc îndatorindu-l a nu întrebuința decît fructe. Începînd a face bere, e oprit, confiscîndu-i-se de consulatul prusian instrumentele și materialele, dar, după un drum acasă, el revine ca supus francez și deschide fățiș cîrciuma lui [72].

O industrie întinsă și puternică a fost în decursul celor două din urmă veacuri aceia a *săuarilor, lumînărarilor* [21], și *făclierilor*.

Săuarii se întîlnesc, alături de făclieri [73], numai în Moldova și încă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, numele unui Hristodor și al fratelui, Canilò, arătînd îndeajuns originea lor grecească [74]. Unul din ei, Franguli, ajunse chiar vameș mare [75].

În Țara Românească se admit, la 1784, supt Ipsilanti, ca lumînărari, datori să aprovizioneze capitala, oricine „își iea dajdea de la Visterie și sinet de la Cămară". Toamna, la strînsul săului, se fixează nartul, pe care pristavul îl anunță obștii. Avem a face la această dată cu o breaslă deplin constituită, în condițiile cunoscute [76]. I se fixa și nartul după cererea lor, de urcare, „ca să nu ne stingem cu totul, fiind oameni săraci și cu case grele și cu dajdie" : 12 parale oca din său de capră [77]. Lumînărarii de făclii, lucrate din ceară („lumînăria de ceară"), erau deosebiți [78].

Pe acea vreme, în 1783, Dănuț lumînărarul li făcea concurență. Un „Alexandri străinul" nu se putuse ține de făgăduiala de a vinde cu un taler mai jos ca făcliile de Veneția, ci luase chiar trei parale mai mult. Fățindu-se la 1785 noua „cherhanea", i se impunea lui Dănuț a desface făcliile de ceară fără său cu un leu și cinci parale mai ieften. Lumînările lui sînt oprite însă [79], cînd, în 1784, se încredințează fabricarea făcliilor unor „oa-

---

[71] *Doc. Callimachi*, I, p. 544, no. 264. Cf. *ibid.*, p. 295. La 1843 un evreu are berărie la Iași, pe Podul Lung, Academia Română, *Creșterea colecțiilor*, an. 1906, p. 113.

[72] Hurmuzaki, X, pp. 382—385, no. CCCCLXIX ; pp. 389—390, no. CCCCLXXVI. La 1828, se acorda un privilegiu văduvei hirurgului Krebs de la Pantelimon, probabil același cu berarul de mai sus ; Arch. Statului, *Condica domnească* [nr.] 103, fol. 644 (comunicație a d-lui Iuliu Tuducescu).

[73] Unul are moșie la 1674 (Academia Română, *Creșterea colecțiilor*, an. 1908, I, p. 73.)

[74] *Studii și doc.*, VII, p. 184 ; XI, p. 93, no. 208.

[75] *Ibid.*, V, p. 133.

[76] V.A. Urechiă. *Ist. Rom.*, I, pp. 459—460, nota.

[77] *Ibid.*, I, p 482, nota. Alt nart la 1793, *ibid.*, VI, pp. 269, 670. la 1795, *ibid.*, V, pp. 247—248, nota. La 1796, *ibid.*, VI, p. 673. Pentru lumînări albe, roșii, *ibid.*, pp. 674, 677—678. Nart în 1803, *ibid.*, XI, p. 348 și urm. Pe 1811, *ibid.*, p. 911. Pe 1812, *ibid.*, p. 831 și urm.

[78] *Ibid.*, I, pp. 415—416, nota.

[79] *Ibid.*, p. 459 și urm., nota.

meni cari să o caute în credință, cu poruncă și hotărîre ca nici un fel de amestecătură într-însele să nu fie", luîndu-se tot săul și lumînările de său din depozit [80]. Vel aga căpătă sarcina de a supraveghia fabrica.

La 1792 „lumînăria domnească", pentru lumînări de său, se scotea la mezat [81]. Lumînărarii puteau cere oficialității materialele necesare, și astfel îi vedem, în același an, pretinzînd postelnicului să li se asigure 80 000 de ocă „său curat de capră, în schimbèle", pe lîngă cel vechi [82].

Peste doi ani, ocupîndu-se din nou de preț, fixat acum prin „ceșniu", se decide strămutarea cherhanelei afară, departe, „pentru ca să lipsească primejdia și putoarea din oraș". Din acel său să aibă voie a lucra și săpun de țară, ca mai nainte [83].

„Negustătorii cherhanagii" rămîn a se judeca apoi cu „vechii lumînărari", pentru suma de 14 000 de taleri, „plata cherhanalei", redusă apoi la 7,500, de dat la termine [84]. „Mumgiii" erau cercetați din timp în timp ca să se vadă de pot sau ba îndestula orașul [85]. Li se interzice să întrebuințeze pe lîngă său „felurimi de murdalîcuri cari pricinuesc nesuferită putoare" [86].

În schimb li se asigura „contra[c]țiilor", la 1816, 230 000 de ocă de său de capre și vite mari pe an [87]. Săpunarii se împotriviseră la încălcare [88], pînă ce se luară, la acea dată, măsuri, iar cele definitive în 1819 [89], unindu-se breslele supt un singur staroste; două părți din său date la lumînări [90].

Atunci, la 1819, se căuta o îmbunătățire a calității lumînărilor de său, încredințînd grija lor unuia „carele știind meșteșugul lucrării lumînărilor de său cu multă osebită curățenie la făptura lor decît lumînările ce le fac lumînărarii Bucureștilor și cu atîta lumină frumoasă arderea lor încît și vremea o depărtează cu mai multe ceasuri, pe lîngă asămănarea formei lumînărilor din tîrg" [91].

Pentru lumînările de ceară, grija de a nu se pune în ele său era așa de aspră încît la 1797 cumpărătorul * fu bătut și marfa confiscată. Pentru a fi numai ceară „safi", curată, se iea vînzarea de la cochii vechi și se dă unui om domnesc. Monopolul celor galbene fusese desființat în 1809, dar, în 1812, era vorba a-l introduce [92]; celelalte lumînări, avînd „scăzămînt la nălbit", pot fi vîndute cu un taler mai scump: se dă un privilegiu

---

[80] *Ibid.*, p. 461, nota.
[81] *Ibid.*, IV, p. 265, nota 1.
[82] *Ibid.*, p. 324, nota. Se lucra și cu său de vacă și oaie, luat de la măcelari, *ibid.*, p. 326, nota.
[83] *Ibid.*, V, p. 278 și urm., nota. Cf. și *ibid.*, pp. 245—246, nota; Bianu, *Catalogul mss. românești*, I, p. 274.
[84] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VII, p. 110, nota 5.
[85] *Ibid.*, p. 539. Termenul de mumgiu și în Moldova, la Bîrlad, Antonovici, *Doc. bîrlădene*, I, p. 90, no. 25; p. 245, no. 4. Lumînări în 1805, V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, XI, p. 351.
[86] *Ibid.*, p. 923 (an. 1811).
[87] *Ibid.*, X, p. 925 și urm.
[88] *Ibid.*, VIII, pp. 92—93 (an. 1799).
[89] Săpun de Tîrgoviște și „cealcamă", *ibid.*, XII, p. 403, nota. V. și mai sus.
[90] *Ibid.*, p. 404, nota.
[91] *Ibid.*, XII, p. 405, nota.
[92] *Ibid.*, VII, p. 110; IX, p. 597; XI, pp. 346—381.
* sic!

domnesc la 1819 lui Riza Zisul, om „cu știință de acest meșteșug al nălbitului cerii și al făcutului lumînărilor“ [93]. Anume biserici aveau fabricile lor, ca Patruzeci de Sfinți din București (1793) [94], ori episcopia de Rîmnic („cherhaneaua lumînărăriei de ceară albă“, la 1764, la 1796—1797) [95].

În Moldova găsim un staroste de făclieri în 1779 la Iași [96], fără a ști ceva asupra breslei [97]. Dar făclierii, mumgiii, lucrează separat, fie la lumînările de său, pentru care cutare „neguțătoriu Andrei făclierul“ merge să cumpere săul de capră la armenii din Botoșani [98], fie la cele de ceară, chiar zugrăvite [99]. S-a păstrat privilegiul, din 1794, al făclierilor din Botoșani, supuși mitropoliei și protopopului; orînduiala e cea îndătinată. Îl dăm la documentele acestei lucrări.

Venim la unele încercări ambițioase, dar trecătoare.

La 1797 se permite unui arendaș să întemeieze la București *„o moară de păsat“* sau o „chiuă de păsat“ [100]. Două mori, la Agești (în Ilfov) și la Cornești (Dîmbovița), serviau, în 1792, lui Scarlat Greceanu, logofătul, ca să fabrice *arpăcaș*, menit și la export în Turcia și în Moldova; se făcuse și un magazin la București [101]. La 1778 Dumitrachi Turnavitul (din Tyrnavu sau din Tîrnova bulgărească) vindea lui Costachi hatmanul, care o trecea apoi domniței Ruxanda Hanger[l]i „o fabrică de fidea, cu ergalii de aramă și de lemn“ [102].

În Moldova francezul Lincourt [22], face *moară* și morișcă de *oloi* (ulei) la Iași, în 1814 [103]. Tîrziu de tot, supt Știrbei Vodă, italianul Barabino va risca o *fabrică de macaroane* la București [104]. În sfîrșit, întemeitorul învățămîntului mai înalt în principatul muntean, Petrachi Poenaru [23], voia să meargă la Arras pentru a introduce *fabricarea zahărului de sfecle* [105].

La 1803 în dorința de a spori numărul „meșteșugarilor de mînă“, adecă a „manufacturilor“ utile, Gaudy, de la agenția austriacă, și grecul Ioan Papa Polizoi [24] (probabil traducătorul Polizoi Kontu) plănuiesc „acel nou meșteșug după a englezilor tertip, adică *meșteșug de torsul bumbacului*, cu care meșteșug se face o mare înlesnire, că poate un om scoate bumbac tors într-o zi cît ar putea să scoată cu alte meșteșuguri în trei,

---

[93] *Ibid.*, XII, p. 405 și urm., nota.
[94] *Ibid.*, VII, p. 119.
[95] *Ibid.*, p. 18, nota. Cf. și *ibid.*, IV, p. 350. Un Hristea lumînărar la Pitești, „An. Ac. Rom., lit.“, XXIX, p. 24.
[96] Revista „Ion Neculce“, III, p. 80. Dar un Ioniță făclierul e, la 1781 „staroste de ciocli la Botoșani, *Studii și doc.*, VII, p. 129, no. 35.
[97] V. „luminile de său ce ardu la fînarurile cele mari de la ulițe“ în 1763—1764, *Doc. economice și financiare*, p. 130.
[98] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 426 (an. 1826).
[99] *Doc., economice și financiare*, p. 71 (an. 1792). „Hărtii zugrăvită ce au pus la sfeșnici“, *Doc. Callimachi*, II, p. 140 (an. 1813—1814).
[100] „An. Ac. Rom.“, XXXV, p. 64.
[101] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, IV, p. 349, nota 1.
[102] *Studii și doc.*, V, p. 163, no. 117; *Scrisori de meșteri*, Apendicele de documente.
[103] Hurmuzaki [lipsă volumul], pp. 559—560, no. 15. Îl aflăm cu Dubert, Chabert („Siaidar“), Genilie și „Ruja“ în revista „Ion Neculce“, III, p. 10. O moară cu aburi la Țigănești în 1856 a lui Célestin Peytavin pentru caimacamul Vogoridi, Academia Română, *Creșterea colecțiilor*, an. 1906, p. 113.
[104] „An. Ac. Rom.“, XXVII, p. 105.
[105] *Ibid., lit.*, XXVIII, p. 249.

patru săptămîni". Li se dă monopol de cherhanà, pe douăzeci de ani, cu cincisprezece scutelnici, acordîndu-se în schimb Cămării, pe an, „cîte douăzeci şi cinci suluri de tors supţire şi bun, de cel mai de frunte" [106].

Desigur că se lucra într-un fel de fabrică *chihlimbarul*, care se găsia şi în ţară [107]. La 1812 în Moldova apar „Petre Lavercu şi Piler" ca „fabricanţi de *tabac*" [108]. Cea mai interesantă încercare e însă, la 1827, a lui Dumitru Carastat, venit din Basarabia („ci să află din a stânga Prutului"), care vrea să facă în Moldova o „fabrică de tabac", şi, anume „fără a amesteca acele materii vătămătoare ce li obicinuesc cei mai mulţi pentru neştiinţă, precum cenuşă, chiper roşu, var, cuişoare, spirturi mirositoare şi altele asămene, care, după dovezile nestrămutate a acelor mai ispitiţi doftori, sânt cele mai întîi, precini a durerii de cap, a slăbiciunii vederii, a gutunarului şi a altor patimi". Se cere monopolul pe doisprezece ani, şi el se şi acordă, „oprindu-să jidovii şi alţii care, pentru nebăgare de samă, cu volnicie de la sine, fac tabacuri vătămătoare", — pentru a nu ieşi moneda din ţară cu „tabacuri streine", fabricantul putînd şi exporta: „slobod să fie a scoate şi peste hotar". Dar timp de doi ani se vor da 500 de lei la şcoală, 1000 în curs de alţi zece, fabrica rămîind după această dată a aşezămîntului de învăţătură, căruia-i revin şi amenzile de la contravenienţi [109]. La 1821 era lîngă Cîmpulungul muntean o fabrică de tutun [110]. Numai în 1855 funcţiona fabrica de *cărămidă* cu maşini a serdarului Filipescu. Pe atunci un Vásáry propune să facă la Bucureşti *fabrică pentru poleit* cu aur şi argint pe cale electro-chimică [111].

Porţelanul, farfuria pătrunsese de mult la noi, ajungînd tot mai rare blidele de metal. Găsim, pe lîngă obişnuitele tăiere: „chesele de ciorbă", „zăhărniţe de marmură", „castroane de răsol", „taiere de părţălan pentru confeturi, friptură sau ciorbă" (acestea în Ardeal), „scatule de porţulan" pentru piper şi sare, pentru zahăr şi dulceaţă [112]. Odată boierul Barbu Ştirbei comandă din Ardeal, de unde vin şi altă dată „porţolane felurite", o ladă de farfurii pentru douăzeci şi patru de persoane [113].

Între 1774 şi 1778 un ofiţer francez, Ledoulx de Sainte-Croix, adus din Braşov, de Lucacchi della Rocca, cumnatul lui Grigore Alexandru Vodă Ghica, încercă pe o moşie a acestuia, la Prut, luată în arendă, o fabrică de porţelane, dar, neînţelegîndu-se cu proprietarul, fu silit să plece [114].

---

[106] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VIII, p. 661; XI, pp. 298—299. Cf. mai sus, p. 265.

[107] „O părechi di mătănuţă de chehrimbar", *ibid.* [*Studii şi documente*], XXIII, p. 319, no. 9 (Moldova, c. 1818).

[108] *Doc. economice şi financiare*, p. 109. Odată Molnar scrie lui Hagi Constantin Pop; „vigurile ceale ce prin mahine în Sad s-au tors şi prin ţehiul de aici s-au hotărît de prea bune", „An. Ac. Rom.", lit., XXVIII, p. 231—232 (an. 1814) *. Arhimandritul de Argeş cere la 1797 un ciur de ales grîu „cum am văzut la Porumbac", *ibid.*, XXIX, p. 14 **.

[109] V. Apendicele. Acolo e vorba şi de un „tăietor de tutun", la 1815.

[110] *Negoţul şi meşteşugurile*, p. 106.

[111] „An. Ac. Rom.", XXVII, p. 120.

[112] *Studii şi doc.*, VII, p. 256, no. 170 (Moldova, 1795); p. 262 (*ibid.*, 1802); XII, p. 174, no. 376 (*ibid.*, 1817); p. 179, no. 340 (Ardeal, 1822).

[113] *Ibid.*, VIII, p. 6, no. 24 (an. 1781); „An. Ac. Rom., lit.", XXVIII, p. 228 (an. 1811).

[114] Cf. *Negoţul şi meşteşugurile*, p. 120; Cf. Sulzer, *Gesch. des transalpinischen Daziens*, III, p. 9.

* Probabil în continuarea notei 106.

** Probabil în continuarea notei 102.

La 1806 boierul Constantin Filipescu se gîndi la o fabricaţie în ţară: „un nou meşteşug, adecă făcători de farfurii", cu privilegiu pe zece ani şi atribuire de douăzeci de scutelnici [115].

Adăugim pe acel Teodor Mamelegioglu care, în 1826, „a adus nou meşteşug de a face postavurile vechi ca noi spălîndu-se şi *curăţindu-se de pete*" [116].

NOTE

[1] Sticlării, vezi supra *Negoţul şi meşteşugurile...*, cap. III, nota ns. 23.

[2] *Ibidem*, cap. III, nota ns. 22.

[3] N. Iorga a publicat *Tipărituri muntene slavone şi româneşti* în „Almanahul graficii române", 1925, p. 69. În AO, II, 1923, nr. 9, p. 345—346 articolul *O fabrică de hîrtie lîngă Cozia*.

[4] Alexandru Scarlat Ghica, domn al Ţării Româneşti (1766—1768).

[5] Nicolae Lazăr din Ianina şi Iaşi, vezi supra, cap. IV, nota ns. 18.

[6] Fundenii Doamnei, vezi *Negoţul şi meşteşugurile...*, cap. I, nota ns. 197.

[7] Antim Ivireanu, *Ibidem*, cap. I, nota ns. 181.

[8] Filipeni, *Ibidem*, cap. III, nota ns. 28.

[9] Ienachi Kogălniceanu, *Letopiseţul domnilor Moldovii de la domniea întîiu şi pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat, 1733—1774*, vol. III, Iaşi, 1846 (ediţie M. Kogălniceanu). Asupra paternităţii textului vezi N. Iorga, *Istoria literaturii române*, II, Bucureşti, 1926, p. 535.

[10] Grigore al III-lea Ghica, domn al Ţării Româneşti (1768—1769) şi al Moldovei (1764—1767; 1774—1777).

[11] Alexandru Ghica, vezi nota 4.

[12] Pociovalişte, vezi supra *Negoţul şi meşteşugurile...*, cap. III, nota ns. 30.

[13] Schitul Bălteni, cu hramul Sf. Nicolae, ridicat de Hrizea vornicul în secolul al XVI-lea, refăcut la 1626. Descris de N. Iorga în *La biserica Bălteni*lor, în „Floarea darurilor", II, 1907, nr. 8, p. 120—124; Al. Lapedatu, N. Iorga, T. Socolescu, *Biserica din Bălteni*, în BCMI, I, 1908, p. 107—119. Bibliografia completă la N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 55.

[14] Biserica Zoodochos Pighi (Izvorul Tămăduirii), construită de Nicolae Mavrogheni în 1785—1787. Reparaţii radicale în anii 1890, 1902, 1940, 1944. Vezi N. Iorga, *Documentul lui Nicolae Mavrogheni pentru biserica Izvorul Tămăduirii*, în „Revista istorică", XVI, 1930, p. 202—206. N. Stoicescu, *Repertoriu Bucureşti*, p. 228.

[15] Biserica Delea Nouă (Calist), construcţia de lemn atestată în 1774. Cea de zid, ctitorie a lui Nicolae Inimă Rea, datează din 1790—1798. Dărîmată în 1871, reconstruită în 1875. Vezi Calist Ialomiţeanu Botoşăneanu, *Biserica Delea Nouă „Calist", 1790—1906*, Bucureşti, 1906, 63 p.; N. Stoicescu, *Repertoriu Bucureşti*, p. 199.

[16] Grigore al IV-lea Ghica, domn al Ţării Româneşti (1822—1828).

[17] Gheorghe Duca Vodă, vezi supra *Negoţul şi meşteşugurile...*, cap. II, nota ns. 81.

[18] Alexandru Callimachi, domn al Moldovei (1795—1799).

[19] Biserica Sf. Gheorghe Vechi (şi Sf. Ioan Botezătorul), construită în 1775—1785 de Ion Brăiloiu, mare sluger şi Ion, fost staroste. Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 226.

[20] Spitalul Preacista din Roman, pe lîngă mănăstirea cu acelaşi nume. Episcopul Gherasim Putneanul construieşte în 1789 o bolniţă transformată în spital în 1797. Vezi P. Pruteanu, *Contribuţii la istoricul spitalelor din Moldova*, Bucureşti, 1957, p. 39—85; E. Cozărescu, *Bolniţa mănăstirii „Precista" din Roman — precursoare a spitalului actual*, în MMS, XXI, 1969, p. 908—912.

Vezi şi *Hrisovul lui Al. S-. Callimachi din 1816 prin care întăreşte episcopiei de Roman ca singură să fabrice bere în acel oraş*, în „Şcoala şi biserica", 1913, nr. 5, p. 18—19.

[21] Pentru luminări vezi *Negoţul şi meşteşugurile...*, cap. III, nota ns. 39.

---

115 V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VIII, p. 661; XI, pp. 299—301.

116 V. Apendicele.

[22] Lincourt, *Ibidem*, Cap. III, nota ns. 44.

[23] Petrache Poenaru (1799—1875). Inginer topograf. Studii la Viena şi Paris; călătorii în Franţa şi Anglia. Profesor la colegiul Sf. Sava. Secretar al lui Tudor Vladimirescu. Din 1831 profesor la Bucureşti, inspector şcolar, director al Eforiei şcolilor (1832—1848). Redactează capitolele din Regulamentul Organic privitoare la şcoli. Înfiinţează şcoli sătesti militînd activ pentru învăţămîntul naţional. După 1849 rămîne doar efor al şcolilor. Din 1856 ocupă diferite funcţii administrative. Autor de manuale didactice. Membru corespondent al Societăţii de Ştiinţe naturale din Paris şi membru al Societăţii de arheologie din Atena. A editat „Învăţătorul satului" (1843—1848, 1849—1852). Membru al Academiei Române. Vezi G. Potra, *Petrache Poenaru, ctitor al învăţămîntului în ţara noastră*, Bucureşti, 1963, 393 p.

[24] Polizoi Kontos din Ianina. În 1805 compune la Bucureşti un imn pentru Alexandru Ipsilanti pe care îl tipăreşte la Viena în acelaşi an (cf. BRV, IV, p. 122).

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CRIZA

Asupra acestei societăţi economice, care era completă, cuprinzînd în acelaşi timp dezvoltarea tradiţiei locale, adoptarea, măcar într-unul din principate, a normelor arhaice bizantine, transmise prin turci, şi reproducerea în mic a „manufacturilor" recomandate de „filosofia" apuseană, se abătură, pe lîngă năvala, cu neputinţă de oprit, a fabricatelor apusene, două porniri distrugătoare, puind capăt unui regim armonizat în elementele lui compunătoare: *concurenţa străinilor neasimilabili* şi *noua doctrină de stat abstractă, anti-tradiţionalistă.*

Unii din imigraţi sînt răsăriteni, dar puţini: nu va fi din partea aceasta primejdia. La 1793, în Bucureşti un Ienachi e chiurci-başă, stînd în două odăi cu chirie, dar soţia, copiii i-au rămas la Constantinopol [1]. Doi ani mai tîrziu, un Istrati cojocarul, dîrstorean, se cere acasă la dînsul, la Silistra [2]. Oameni cari nu înţeleg să rămîie în ţara unde ei, slavi sau greci, deşi întîlnesc aceiaşi religie şi pot învăţa uşor o limbă plăcută, n-au prins rădăcini. Sînt cei cari vin, cîştigă, economisesc şi pleacă. Speţa va exista tot mai mult de acum înainte.

Apusenii acaparează izvoarele de venit, ca unii cari reprezintă noua modă, nebiruită, în curînd stăpînă pe o întreagă societate boierească şi chiar burgheză, dar ei se întorc la familiile lor lăsate în urmă şi uneori se şi pierd, chiar supt raportul credinţii, în mediul românesc. Bărbierii orientali [3] vor fi înlocuiţi prin coaferi din Occident. Croitori de modă nouă au fost pomeniţi mai sus. Zinca Deleanca scrie în Ardeal lui Hagi Constantin Pop [1], marele negustor sibian, adeseori menţionat: „Prin dumnealui dohtor Molnar am trimis patru rochii ale mele ca să le dea la croitor, să le driagă: doo de malteh, şi una de stambă şi alta de batistă" [4]. În hîrtiile lui Dimitrie Aman se face pomenirea „prăvăliei unde şade un Antonie Neamţu, cizmaru" [5].

De la un timp, cînd Alexandru Ipsilanti întrebuinţează pentru clădiri, pentru facere de vase raguzani şi greci din Italia [6], un „Maurer Polier Johann Ratner" [2], căruia i se zicea la noi „Ioan Ratner neamţul", ia asupră-şi o sumă de clădiri. Astfel la Băneasa lui Ienachi Văcărescu [7], unde e ajutat

---

[1] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VI, pp. 738—739.

[2] *Ibid.*, p. 832.

[3] Hurmuzaki, XV, p. 502. Şi Ştefan cel Mare avuse „bărbier" apusean, *genovez*, dar acela e medicul lui Vodă. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p. 43: „maestro Zoane, barbero del dicto Vaivoda", la 1498. O Ilinca spiţăreasa, † 1791, Academia Română [Arhivele Statului], *Condica domnească*, 27, caiet VII, fol. 6 Vo. (comunicaţie a d-lui Iuliu Tuducescu).

[4] An. Ac. Rom.", XXVIII, p. 49, nota 1.

[5] *Corespondenţa lui Aman*, p. 65 (an. 1821).

[6] V. şi [N. Iorga] *Ist. lit. române în sec. al XVIII-lea* [(1688—1821)], II, [*Epoca lui Petru Maior*, Bucureşti, 1901], pp. 17—18.

[7] *Studii şi doc.*, III, p. 79, no. 7 (an. 1784). Se plăteşte 1000 de cărămizi din roşu 2 taleri şi jumătate.

de doisprezece meşteri nemţi, cum, de altfel, străinul Teodor János îi face rame de fereşti la casa de ţară [8]. Lui Vodă el însuşi, care-l chemase prin episcopul de Buzău, meşterul sas Rathner îi promisese a-i face o biserică [9]. Cu chizăşia unui lipscan, el se îndatoreşte la 1785 a face mănăstirea Poiana pe deal, lîngă Cîmpina, boierului Pană Filipescu [10]. În Moldova contemporană socotelile domneşti înseamnă la 1792 cei 600 de lei daţi unui inginer străin, cei 100 lei lui „Matei i Leopold, fraţi, arhitectori", aceiaşi sumă „calfei Andoni", al lor [11]. O biserică în Roman, ale cării cheltuieli s-au păstrat în aceleaşi registre, e făcută de „meşteri nemţi", cărora, după „tocmeală" prin „zapis", li se dau 1 500 de lei. La mitropolia din Iaşi [3] lucrează în 1839 „Solţ şi Franco Fatiriu, mecanici", cu „cioplitorii de piatră", cari „prefac" după „planul nou", cu meşteri de rînd, dintre cari un „rus" şi un român, ceilalţi fiind cu toţii nemţi, ceia ce se simte şi din terminologia socotelilor, cu „şuhuri în cvadrat" şi alţi termini ca aceştia [12]. În acelaşi an, 1840, Dimitrie Aman se adresează unui Andrei Kraus, pe care-l numeşte şi „zidar" şi „arhitect" pentru a-i face „tipare" şi „ciubuce" [13], şi la Bîrlad o biserică [4] e încredinţată „arhitectorului". Ioan Sîrbeschi [14]. Arhitecţii Kubelca [5], la Frumoasa, „Herr Leopold" la Banu [6] din Iaşi sînt chemaţi în Moldova, în timp ce la munteni aflăm pe Hartler [7], Giulini, Tabai [15]. Prefacerile de biserici şi mănăstiri fură încredinţate de fraţii domni Bibescu şi Ştirbei unor vienezi, un german a făcut Teatrul Naţional din Bucureşti [8], iar pavagiul capitalei muntene e datorit lui Freywald [9] (care e şi „arhitectonul" mitropoliei ieşene), supt cel d-intîi domn pămîntean [16].

Şi pictura bisericească e invadată. Italianul din Veneţia, Giorgio Venier [10] ajunge supt Alexandru Ipsilanti, în 1787, „arhizugrav" muntean, deosebit de şeful tagmei zugravilor de ţară, lucrător şi la Curtea domnească, Ioniţă ceauş-başa de zugravi [17]. Clerul muntean face la 1798 icoane pe „table de aramă" [18]. Lui Iosif episcopul de Argeş îi plac „iconiţe făcute de la Viena" [19]. Aman dă „lucrurile de ipsos" şi „zugrăveala odăilor" unui „Iosif zugravul" care nu arată să fie de la noi [20]. Cunoscutul chip — „cadra" — al mitropolitului Iacob Stamati [11] e de un pictor străin [21]. Şi cu

---

[8] Şi tariful, *ibid.*, p. 79, no. 8 (an. 1785).

[9] În 1782. V. „Literatură şi artă română", VI, p. 688 (proces de injurii cu un Iosif Rovelli, la 1795). Episcopul va aduce, la 1792, de peste hotar doi zidari şi doi lemnari, Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1910, p. 167. Un Iosif Baiardi, inginer şi arhitect, *ibid.*, an. 1907, I, p. 50. Tîmplarul Königsberger la Iaşi, în 1834, *ibid.*, an. 1905, p. 113. V. şi *Scrisori de meşteri*, p. 42 şi urm.

[10] *Literatură şi artă română*, VI, pp. 688—689. V. şi *Scrisori de meşteri*, l.c.

[11] *Doc. economice şi financiare*, p. 70.

[12] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 55—57.

[13] *Corespondenţa lui Aman*, p. 152, no. 342.

[14] Antonovici, *Doc. bîrlădene*, I, pp. 268—269: „lui Iacov teslariul..., Heru sibir dungi supţiri..., chilivar..., cui di şindrilă..., chiroani pentru leaţuri, şuşăli, pardosăli..., tălpoae di pardosăli i corzi..., nueli, pari, coveţi, lopăţi, căuşă, ciubere, funii..., dulachi pentru pardosăli, scînduri mărunte la casas. Tabli her albu, pentru beşici i pe coama bisericii". Hrană pentru meşteri zidari olteni la 1842, *Doc. Tudor*, pp. 346—347.

[15] Revista „Ion Neculce", III, pp. 134—135; V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, XA, p. 421; „An. Ac. Rom.", XXVII, p. 119 (1851).

[16] V. locurile indicate în Hurmuzaki, X, p. 666.

[17] V. A. Urechiă, *Istoria Şcoalelor [de la 1800—1864*, Bucureşti, 1892], I, p. 76—78.

[18] „An. Ac. Rom. lit.", XXIX, p. 15 (an. 1798).

[19] *Ibid.*, XXVIII, p. 227.

[20] *Doc. Aman.*, p. 152, no. 342.

[21] „An. Ac. Rom.", XXXIV, p. 472 (an. 1797).

harnicul, exactul, modestul Chladek [12] cehul, care va fi învăţătorul în ale artei al lui Nicolae Grigorescu, şcoala de pictură apuseană se instalează la noi [22].

O luptă aprigă se duse împotriva unor concurenţi mai numeroşi, cari se adaptau cu cea mai mare uşurinţă la orice mediu şi biruiau prin iuţeala lucrului adesea superficial şi prin modestele pretenţii ale unei vieţi căreia totuşi nu-i lipsia nimic din condiţiile de sănătate şi de bună hrănire, evreii [23].

La 1773 era în Bucureşti o „casă a Slăvuţei ovreica" în care se bea „vutcă" [24]. Un evreu polon se judeca la 1791 tot în Bucureşti cu vătaful de brutari şi ceata lui, cari i-au stricat la datul în pivniţă şase buţi cu rachiu [25]. Subt Alexandru Moruzi se produce un „rebelion al ovreilor" cu Samoil ovreiul în cap [26]. Cînd, pe acest timp, un croitor român cearcă să boteze cu sila un copil de evreu, e „certat" cu o sută de toiege la tălpi şi exilat în Moldova [27]. Evreii aveau voie să facă negoţ cu „felurimi de piei de miel i de jigănii..., făcînd alişverişi neoprit" [28].

Criza care se desemnează e semnalată limpede de croitorii bucureşteni la 1804, cînd ei protestă că se îmbulzesc evreii şi sudiţii, cari n-au de dat angarale şi beilicuri şi pot smomi calfele, făcîndu-se „chedir" pămîntenilor. Şi domnul decide aşa: „Dumnealui vel agă, Domnia Mea, croitorii ce lucrează aici în politie nu cunoaştem de sudiţi: cum îndrăznesc dar unii ca aceia a se împotrivi la rînduielile breslei croitorilor şi a nu fi supuşi la cele care sînt acestui isnaf? Ci dar poruncim să cercetezi jalba aceasta şi, fiind arătarea lor adevărată, vercine va fi acela care nu se supune la rînduiala isnafului, să-i pecetluieşti dumneata prăvălia" [29].

Am arătat aiurea [30] cum aceleaşi scutiri au permis evreilor din Galiţia, lipsiţi şi de orice îndatoriri de breaslă — ei avînd numai breasla fiscală pentru cisluirea „ruptei" lor către Cămara domnească —, să atace şi să distrugă breasla Moldovei, cu caracter frăţesc şi religios, fără stricta solidaritate impusă din Muntenia. Pe la 1770 se pare că un evreu a putut fi anexat cumva la breasla blănarilor din Botoşani: acel „Zălmăn sîn Ecul şlecar", pomenit în catastif [31]. Pe acel timp evreii botoşăneni aveau un „staroste de evrei", pe Iosif [32]. „Sămnele boeriilor", toiegele dregătorilor erau

---

[22] V. articolul d-lui Oprescu, din *Omagiul Iorga*.

[23] Zialic jidovul în Moldova la 1710, Academia Română, *Creşterea colecţiilor*, an. 1909, p. 127; „Şcoala jidovească" la Iaşi, 1736, *ibid.*, an. 1908, p. 80. 1744, negustor evreu de horilcă, *ibid.*, an. 1909, p. 200. 1805, la Bucureşti, procesul lui Leibul, Iosif, Isac şi Lazăr, Arh. Statului, *Condica domnească* 51, fol. 247 (comunicaţie a d-lui Iuliu Tuducescu). Mendela jidauca cu dughiană la Podul Vechi, Academia Română, *l.c.*, an. 1907, p. 226. Hagiu evreu la Tîrgu Frumos, 1818, *ibid.*, an. 1909, I, p. 46; V. şi p. 17. 1820, Ursul Potcovarul, jidov din Iaşi, sudit, *ibid.*, an. 1908, IV, p. 280. Leibo, sin Herşcu, rachierul jidovul, la Iaşi, în 1828, *ibid.*, an. 1909, I, p. 46. Iancu jidovul, Simon şi Leiba în Botoşani. V. şi pentru Laba Faibiş, şi alţii de acolo, *ibid.*, an 1910, p. 259.

[24] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, V, p. 215, nota.

[25] *Ibid.*, IV, pp. 172—173, nota.

[26] *Ibid.*, XI, p. 497 şi urm.

[27] *Ibid.*, V, p. 477 şi nota 2.

[28] Prager, *o.c.*, p. 116 (an. 1818).

[29] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, VIII, p. 657.

[30] *Istoria Evreilor în Principate*, [*Istoria evreilor în ţerile noastre*, Bucureşti, 1913, 41 p.], în „An. Ac. Rom." [s. ist., s. II, t. XXXVI, mem. 7].

[31] *Breasla blănarilor din Botoşani*, p. 9.

[32] V. A. Urechiă, *Ist. Rom.*, II, p. 423 şi urm. (an. 1784).

lucrate la Iași, în 1792, de „jidovul Dănilă“ [33], argintăria evreiască impunîndu-se tot mai mult. La 1816 Leiba dulgherul, teslarul, face șase dugheni cu pivniță de piatră, și actul pomenește totodată pe Simăn croitorul și Moscu Șifter „chetrarul“ [34]. Cam pe atunci, tot acolo, „Aron croitorul jidov“ [35]. Avram croitorul face căptușeli de salop, haine de pielea-dracului, găitane de rochii, capoturi [36]. La Bîrlad o stradă e a jidovimii [37], și pînă și olari evrei, desigur însă numai negustori, răsar la Tîrgul Frumos [38].

Blănarii români încep să decadă, la Botoșani, în fața unei concurențe de o admirabilă solidaritate și de o tactică dibace. La 1822 văduva lui Chiriac Blănarul, Zoița, vinde pentru datorii prăvălia ei la mezat: se prezintă un Vîrnav, cinci armeni și cinci evrei; suma de 4000 de lei o dă „Rifca jidoavca“ [39]. E un caz din atîtea. La 1830 Haim Iuftăriul sin Herșcu și Iancu Cușmarul pot lua locuri cu bezmăn — cum fac alți conaționali la Iași în jurul mitropoliei în vremea unui Veniamin Costachi — ca și oricare din „frații“ creștini ai breslei [40]. Iar peste douăzeci de ani, în 1851, în agonie, blănarii botoșăneni arată că „nația evreiască cu sumeție să amestică fără îndrituire în toate... Creștinii patrioți au rămas cu desăvîrșire impilați întru o sîmțitoare obijduire“. Bieții oameni cer — în zădar — măsuri ca acelea de la Iași contra armenilor bogasieri și a evreilor cușmari și croitori [41]. În zădar o cerere către domnul însuși arăta cum „obștiia breslii, aceia ci au purtat toate greutățile în folosul ocărmuirii, într-atîta au înbrăcat, întru cât acii scapatați și agiunși în staria ninorocirilor au cantandisăt a fi cerșitori, din sângură pricina evreilor, a cărora răutate și aerului este nesuferită“, cerînd „periorisirea lor di aciastă spiculație, de la care sânt îngrădiți și departați cu vechi priveleghiuri“ [42]. Fatalitatea era hotărîtă.

Nu măsurile formelor abstracte erau să aducă o îndreptare, o înviorare. Supt domnul pămîntean din București, Grigore Ghica, breasla măcelarilor iese din formele seculare. Altele nu se mai simt ocrotite cu aceleași forme corporative. Pe baza unei libertăți teoretice și păstrînd din trecut doar forme tot mai deșarte de sens, Regulamentul Organic începe prin a crea după plac bresle [13] de o alcătuire mixtă, tot așa de curioasă ca a sovietelor de meseriași din Rusia de astăzi. Sufletul breslei, biserica, joacă un rol tot mai mic. Perdeaua se trăgea, și iute, asupra unui întreg trecut, și ea nu s-a ridicat nici azi asupra unei realități mai bune. Deși vedem pe meșterii din Roman manifestînd pentru Unirea Principatelor în 1857 [43], ei nu mai reprezintau un organism viu.

---

[33] *Doc. economice și financiare*, p. 72.
[34] *Studii și doc.*, VII, p. 145, no. 92.
[35] *Ibid.*, XXI, p. 479 (an. 1816).
[36] *Ibid.*, p. 200. V și „Dragomir Șalvaragiul ce-i zice ovreiul“, 1805, Arh. Statului, *Condica domnească* 51, fol., 247 (comunicație a d-lui Iuliu Tuducescu).
[37] Antonovici, *Doc. bîrlădene*, I, p. 32, no. 24.
[38] *Doc. Callimachi*, I, p. 602, nota 1 (an. 1835).
[39] *Studii și doc.*, VII, 146, no. 99.
[40] *Breasla blănarilor din Botoșani*, p. 27.
[41] *Ibid.*, p. 31 și urm.
[42] *Ibid.*, pp. 33—34; și în *Scrisori de meșteri* [trimitere neidentificată].
[43] Bianu, *Catalogul mss. românești*, I, p. 13. Nu s-au publicat. Pentru Botoșani o statistică plină de învățăminte în Gorovei, *o.c.*, 1832, p. 80. Mai sînt cușmari, furnagii, pălărieri, solonari, străchinari, etc., de-ai noștri.

Nu se poate breaslă fără biserică, fără ajutor mutual „frățesc", fără hram și ospăț. O suflare de altruism cald bate în față cînd li se cercetează puținele acte care au supraviețuit. Cînd Toader Hăulică dulgherul din Bîrlad mîntuie, la 1825, o biserică a Sfîntului Spiridon [14], el ia „din banii călfiei", „din hacul lui", 205 lei și plătește pe „meșterii tocmiți", cari „i-au lucrat agiutor" [44]. Pînă și lăutarii țigani din Botoșani, cînd li se ia stărostia, se plîng că de atunci „au lipsit unirea noastră și alișverișul dintre noi, cît și a cutiei bisericii unde sîntem închinați". Acuma, „umblă besmetici ca albinele fără matcă" [45]. Aceasta e o familie, și una onestă. Cînd popa lor stă într-o chilie „foarte învechită și stricată", i se permite a o reface spre locuința lui [46].

Vechile bresle n-aveau a face cu statul, care trăia după normele lui, respectînd viața locală, folosindu-se de așezămintele ei, dar fără a li cere concursul în legiuire, în guvernare sau în control. Noul stat însă s-a sprijinit de principii de reprezintare națională, mai restrînsă sau mai largă. Într-o aceasta însă breslele n-au avut nici un rol.

Prin breslele organizate, avînd rădăcini în viața satelor, se filtrau spre tîrguri și orașe elemente țerănești destoinice, care, trecînd în marea familie nouă, binecuvîntată de biserică, nu părăsiau nimic din învățămintele religioase și morale ale locului de origine. Satul rămînea și mai departe în legătură cu acela pe care nu-l mai avea în mîini, dar îl știa îngrijorat, priveghiat și îndreptat în același sens. Ce frumos sună, în Ardealul de acum o sută de ani, aceste felicitări, întovărășite de sfaturi, pe care le dădeau, din tîrgul de la Vașarheiu *, Pantea Toader și Pantea Vasile fratelui lor Ștefan, așezat la meșteșug în Făgăraș: „Căsătorîndu-te, cinstește și pre aceia care ți-o da-o Dumnezeu soț și pre toate niamurile avute după sine, că ești strein în locurile acele. Cinstește-i ca pe părinții tăi cei trupești, și poartă năravuri bune, și cu oameni slabi să nu te însoțești în soțietate slabă. Ferește-te de rău și de urgie, ca din unile ca acèle să nu ți se întămple ceva rău, că apoi ție să-ți imputi, — ca să auzim și noi veste bună, să ne bucurăm de tine". Rude de protopop, cei doi frați se bucură că viitoarea soție, „cocoana", copila, e rudă de protopop și ea [47]. Așa se legau pe atunci, prin ascensiuni normale, fără întrerupere clasele, pe care nu le despărția invidia și ura, ale societății!

Breslele, formate în Moldova prin voia lor, se dezvoltau după propriile lor nevoi. Corporațiile de azi există prin voia statului, și se dezvoltă potrivit cu interesele acestuia. Cele vechi se ajutau cu un mîndru sentiment de frăție; azi, pe baza cotizațiilor stoarse polițienește și administrate birocratic, ele primesc un ajutor care samănă mai mult a filantropie oficială. Odată ele rugau pe cineva să li fie șef, îl reținеau din toate puterile, cînd „se supăra" să plece; azi ele suportă adesea cu greu omul, fără tragere de inimă și putere de lucru, pe care li-l impun, supt scutul statului, interesele politice.

---

[44] Antonovici, *Doc. birlădene*, I, pp. 277—278; și în *Scrisori de meșteri* [p. 74—76].
[45] 15 Septembre 1836, *Scrisori de meșteri*, la această dată [p. 86—87].
[46] *Breasla blănarilor din Botoșani*, pp. 27—29, 30—31. Și în *Scrisori de meșteri* [p. 91—92].
[47] *Studii și doc.*, XII, pp. 210—211, no. LXII. Și în *Scrisori de meșteri* [p. 78—80].
* Tîrgu Mureș.

Calităţile de atunci veniau din principiul dublu al *asociaţiei sufleteşti* şi al *libertăţii de iniţiativă*. Defectele, fatale, de azi vin tocmai din lipsa acestor însuşiri. Şi, alături, fără apărarea unui spirit de vitează rezistenţă, venind dinlăuntrul organizaţiilor de meşteri, libertatea neţermurită a oricărei concurenţe de aventuri, folosită mai ales de străini, tîrăşte în apele ei tulburi ultimele fire de nisip din zidurile de piatră ale simplei, dar nebiruitei cetăţi de odinioară.

NOTE

[1] Pentru Constantin Hagi Pop vezi supra *Negoţul şi meşteşugurile...*, cap. II, nota ns. 92.

[2] Mănăstirea Poiana şi Rathner, *ibidem*, cap. III, nota 48.

[3] Mitropolia din Iaşi. Vezi S. Porcescu, *Catedrala metropolitană din Iaşi*, Iaşi, 1977, 156 p. + il.

[4] Biserica Sf. Voievozi, ridicată din nuiele la 1806. Construcţia de zid executată de Ioan Sîrbeski şi meşterul teslar Iacov, în 1840. Bibliografia la N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 87.

[5] Martin Kubelka nu e reţinut la lucrările consacrate mănăstirii Frumoasa (cf. N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 446—447).

[6] Biserica Banul din Iaşi, cu hramul Duminica Tuturor Sfinţilor, construită de Savin Zmucilă banul, din lemn, la 1705—1706. Refăcută din zid de mitropolitul Iacov Stamate la 1800 cu ajutorul arhitectului Leopold (cf. N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 435—436).

[7] Hartler colaborează cu Freywald (vezi infra, nota 9). Tabai proiectează şi construieşte la 1875 cazarma de la Copou.

[8] Teatrul Naţional din Bucureşti. Vezi S. Alterescu şi F. Tornea, *Teatrul Naţional I. L. Caragiale, 1852—1952*, Bucureşti, 1955, 392 p.

[9] Johann Freywald, arhitect austriac venit în 1802 la Iaşi unde construieşte curtea domnească. În 1814 lucrează pentru familia Balş. Trece în Ţara Românească în slujba lui Ion Gheorghe Caragea. În 1816 e angajat de Ali paşa din Ianina. Revine în Ţara Românească în 1819 cînd face un plan al Bucureştilor. Realizează aici mai multe lucrări edilitare împreună cu inginerul constructor Hartler. Între 1833 şi 1840 se îndeletniceşte cu acelaşi lucru în Moldova (ridică catedrala metropolitană şi palatul Rosetti Roznovanu). Din aceiaşi familie au mai activat ca restauratori şi arhitecţi constructori în Ţara Românească şi Moldova, în deceniul şase al secolului trecut, Gustav şi Iuliu Freywald. Vezi Viorica Malacopol, *Date în legătură cu activitatea arhitecţilor Freywald*, în „SCIA. Artă Plastică", XI, 1964, nr. 2, p. 325—334.

[10] Georgio Venier, pictor veneţian care ajunge sub Nicolae Mavrogheni (nu Alexandru Ipsilanti!) „arhizugrav". A executat un ulei pe pînză, reprezentînd urcarea pe tron a acestuia la 17 mai 1786. Identificat de unii cu Iordache Vechier, trimis în 1786 de Mihai Suţu să restaureze unele biserici muntene.

[11] Iacov Stamati (1749—1803), mitropolit al Moldovei din 1792. Vezi M. Kogălniceanu, *Bărbaţi însemnaţi ai bisericii românilor*, în „România literară", I, 1855, p. 29—32; 41—43; 57—60; Al. I. Ciurea, *Figuri de ierarhi moldoveni: Iacov Stamati (1749—1803)*, Iaşi, 1946, XXVI + 257 p. + XV pl. Portretul din 1797, reprodus aici hors texte, se află în altarul bisericii Banul din Iaşi. A. I. Ciurea nu precizează autorul.

[12] Anton Chladek (1794—1882). Originar din Serbia. Studii la Milano. Activitate la Viena şi Pesta. S-a stabilit în Bucureşti în 1835. Vezi G. Oprescu, *Primul profesor al lui Grigorescu: Anton Chladec (1794—1882)*, în *Lui Nicolae Iorga. Omagiu. 1871—5/18 iunie 1921*, Craiova, 1921, p. 231—238 + pl.; Teodora Voinescu, *Anton Chladec şi începuturile picturii româneşti*, Bucureşti, 1936, 50 p. + IX pl.

[13] Asupra breslelor în acest timp vezi Vl. Diculescu, *Bresle, negustori şi meseriaşi în Ţara Românească (1830—1848)*, Bucureşti, 1973, 220 p.

[14] Biserica Sf. Spiridon, ridicată ante 1809; reclădită de Safta Sturdza şi Gheorghe Oprişan în 1822—1825, care lucrează cu calfa de dulgheri Toader Hăulică şi cu spătarul Alexe. Metoh al mănăstirii Neamţ. Bibliografia la N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 87.

DOCUMENTE INEDITE [1]

I.

1722, Iunii 15 zi[le], izvod de unelte ce am lăsat în mănăstire în Sfînta Vineri, la egumenul Neofit şi la Ionichiia, cum arată izvodul anume în gios şi care cât preţ s-au pus, împreună cu Lupul feciorul lui Năstasiia în Iaşi, la Sfînta Vineri, şi l-am dat dumisale pentru o datorie.

Un săcrieş cu urice şi cu zapise de moşii, de vii şi de Ţigani carii sînt neînpărţiţi între noi fraţii.

2 teftice noi, 20 lei
1 covor hagimăscu, 12 lei.
1 oghial de hagem, 8 lei.
2 cergi cu laţe mici, 24 lei.
2 lăvicere, 8 lei.
1 velinţă roşiia, 3 lei.
2 mindiruri de crîşinini, 4 lei.
1 pilotă cu puh, 2 lei.
4 perni mari de săftiian galbăn cu marginile roşii, 4 lei.
13 tingiri cu căpacea noo de Ţarigrad, 48 lei.
2 bărcace de aramă noo, iar de Ţarigrad, 1 leu pol.
8 felegene de şerbet, farfuriia, 3 lei.
1 leturghie tălcovanna, 2 lei.
1 carte Sfada Lumii cu Inţăleptul, 2 lei [1].
1 Psaltire de a lui Dosoftei, 1 leu.
1 polustav mic de Chiev, 1 leu.
1 potir de argint de biserică, 15 lei.
1 tigae mare cu picioare, 2 lei.
1 păreche călămări de masă cu sădefuri, 4 lei.
1 căldare mare de aramă, 5 lei.
12 blide de aramă noo de Ţarigrad, 12 lei.
8 săhănele aramă, 4 lei.
12 talgere de cositor, 8 lei.
4 părechi cacre (sic) aramă tot într-un loc, 4 lei.
3 lighinuri cu ibricea, 2 cu căfas, unul slobod, 20 lei.
2 tavale aramă, una mare şi alta mică, 5 lei.
1 piuliţă de spijă cu pilug, 1 leu.
8 linguri de argintu, 12 lei.
4 părechi dărlogi poleiţi, 10 lei.
1 şcatuică cu 8 şipuri, 1 leu.
1 tigae de prăjit, 1 leu.
2 solniţe, una de costor, alta de marmurea, 1 leu.

[1] De Dimitrie Cantemir. Liturghia e a lui Dosoftei, ca şi Psaltirea [2].

1 caftan de celea ce înbracă boierii, 6 lei.
2 tocuri cuţite de cele mari, 10 lei.
10 părechi cuţite slobode, 3 lei.
9 cărţi de biserică, 30 lei.
1 lighizeu.
1 chieptine de os albu.
1 tocu de linguri de os, de Ţarigradu.
1 tocu de linguri de cimşir.

Aceste toate s-au pus într-un săpăt şi în 2 lăzi şi în 2 mahle care s-au dat pe mîna lui Neofit egumentul şi pe mîna lui Ion cel gros călugărul şi s-au lăsat în biserică la Sfînta Vineri.

Un săpăţel mic cu nişte năfrămi de Ţarigrad s-au fost uitat să să scrie la rându.

Fac peste tot 297 lei.

Afar de un lichizeu şi de chieptine şi un toc de linguri de os albu şi altu toc de linguri de cimşir, aceste toate li-am dat pentru căci nu s-au agiunsu banii.

Ghiorghii biv Vel Spăt.

II.

Izvod de ceale ce s-au aflat în duughiana lui Misăilă neguţitorul de la Sveti Sava, lt. 7249, Săp. 3.

1 contăş de post. vănăt cu spinare de vulpe de ţară.
1 pieptar de dimie de bumbac.
1 păreche bernevici de postav supţiri roşii cu mestii.
10 coţi de păndză de ţară.
1 gheordie de bogasiu sandraci sîngiap.
2 scoarţă vechi.
1 mindir cu bumbac cu cit.
2 oghialuri purtate.
3 perini de cit cu bumbac, cu una mică.
1 biniş de postav vănăt vechi cu dihor.
1 biniş de bogasiu singipiu cu sîngiap.
1 băibărac tărciniu (*sic*) vechi.
1 covor vechi.
1 ipăngia drăgăniască roşie.
2 coţi pol cit.
9 coţi astar.
2 şeali, o păreche poclădzi şi 1 cergă care s-au dat la Iani brat Misăilă.
2 poloage de lănă.
1 şea munteniască, numai cu curăle.
1 păndză leşască de mindir.
1 păreche ciobote galbeni.
1 părechi pistoale cu tocuri şi cu cămeşi lipscăneşti.
1 puşcă arbănăşască.
1 sabie meschiu ferecată cu fier şi cu 1 bici cu coadă de trestie de maria.
1 lăduncă proastă.
1 căpăstru de cură.
1 piperniţă de Lipsca.

2 frăe, 2 piedeci.
1 ocă aramă însă :
1 căldare cu toartă.
1 tingire cu căpaci.
5 sahanuri.
1 saplaică.
1 tias.
1 lengher.
3 ocă pol 1 talger costor.
4 ocă aramă un lighian cu ibric.
2 părechi pirostii.
3 ocă pol nişte fărmături de fier.
1 cuţitoaie, 1 săcere, 1 satăr, 1 cuţit de bucătărie.
4 ocă cuie de şindrilă vechi.
1 băltag, 1 bărdiţă.
1 cleşte butnărescu.
1 pirus (sic) de fier alb.
3 plosce.
1 ţol de păr.
1 cleşte, 1 ciocan de potcovit cai.
1 daltă, 2 păivani de fier.
3 litre schiclos (sic).
1 solniţă de plumb.
2 şipuri de plumb de cernială.
1 păreche de desagi de păr.
1 presin de cură vechi.
1 giantă veche.
1 lăcată stricată cu 2 cui.
1 plută de voloc de plumb.
12 cărţi greceşti de citit.
3 bucăţi bogasiu.
1 păreche chiostice, 2 şireturi.
3 cruceliţă.
1 scul mic de mătasă vănătă.
1 păreche foarfece de hărtie.

Ca s-au aflat într-un sicrieş a lui Mihălachi băcalul.

1 cumpănă de galbeni.
1 piatră mehenci (sic).
1 păreche cuţite cu plasă de aramă.
1 hărtie cu caraghiunlum (sic).
5 pile zlătăreşti.
27 păpuşi de şfară de cele mici.
20 măsuri de fier alb de triaba băcălii.
7 ocă arămi, însă :
4 căldări mici, 1 tava cu căpac şi 1 brădică.
2 ocă văpsală galbănă.
1 chichiţă de fier alb de ciaiu.
1 chichiţă străcată cu dramurile lor fără cumpene.
2 table de numărat bani.
35 pacele vulpe cu 15 necusute.

1 chichiță, 1 peștiman cu furdale vulpe pacèle.
8 dramuri bumbac de cusut la blană.
3 măță negre și 1 vănătă.
2 caiușuri.
1 cumpănă de galbeni.
1 cutie cu o cruce de lemn în sicriiul cel mare.
8 năfrămi cu fir cu 2 turcești și 1 meneșterguri turciască, tij în sicriiul cel mare.
1 cot, 2 rupi sandal i pol cot dimie roșie.
2 rupi post, albastru.
7 turale ață.
1 brău chimerbent.
11 dramuri cuișoare.
2 pungi de fotă turcești.
3 tichiuri șofran.
1 piatră mihenci.
18 nasturi de aramă nemțești.
4 dramuri argint.
2 linguri vechi, 30 dram. argint.
20 nasturi galbeni alamă.
9 dram 3 tichiuri argint[2].

III.

Rămășituri de a Ilincăi Slăninoaia ce s-au găsit în mănăstire Dancul și s-au dat la mâna dum. Ruxandrii Fotioae, 1776, Săpt. 27.

3 căldări mari cu velniță cu căpace și țevile lor.
1 sănie mare de aramă.
1 chesă cu blide i 12 talgere costor, 1 blid mare.
1 beșahtè cu hărtii scrisori.
1 săpet deșert.
3 castroane de costor cu toarte.
2 chesele de aramă cu bolduri.
1 păreche pirostii costor de pus pe masă.
1 blid mare costor.
1 blid mare de aramă.
1 tingire.
1 păreche hamuri de cai rotaș.
1 căldari mare cu 2 toarte.
1 căldare ca de o cofă de apă cu o toartă.
1 frigari de fier pentru fripturi.
1 sofră mare de aramă cu flori.
1 bărneț cu suzsaiă (?) fir.
1 prostire cu alesături și înplută cu fir.
1 ghiuriș de aramă.
1 tingire mare.
(*Ibid.*, fol. 190).

[2] (Bibl. Ac. Rom., 3 258, fol. 27, 44). O listă de juvaiere, fol. 80. Cf. și *ibid.*, fol. 90. Cheltuieli de mîncare la o nuntă, fol. 148. Boieri pentru datorie lui Misailă către Lupu, fol. 200 Vo.

IV.

26 Octombre 1778.

Constantin Vodă Moruzi întăreşte privilegiile negustorilor blănari din Iaşi.

Întărire de Mihai Suţu (28 Februar 1795), de Ioan Sandu Sturza (1827).

(Bibl. Ac. Rom., 93/LXIX ; 96/LXIX ; 101/LXIX ; notiţe de d. Iuliu Tuducescu).

V

1779, 9 Octombre.

Despărţirea Ioanei din Popa-Rusul de Chiriţă sin Andreiu zăbunarul de la Sf. Gheorghe Vechiu : „fiind fată şi el june, s-au luat amăndoi întru căsătorie". El capătă „năravuri rele", stă la puşcărie şi fuge. Se află vina lui în „istraprahticaoa judecăţii". „Furtişag de o perdea şi doao zarfuri de argint şi o giubea blănită". „S-au apucat de mişălii şi de hoţii, până au încăput şi în puşcărie şi, scăpând, ş-au lăsat soţiia şi au fugit la Brăila de sănt ani cinci şi s-au şi însurat". Acest din urmă lucru îl arată „Antonie zăbunaru şi Toma zăbunarul şi Ştefan postăvarul". Spun că, „într-acest an lt. 1779, mergând la tărgul Buzăului, ar fi găsit pe Chiriţă în tărg, şi, întrebându-l unde să află şi de ce nu vine la nevastă, el ar fi răspuns că şăderea îi iaste la Brăila, slugă la un neguţător, iar, pentru nevastă, deaca i-au pomenit, el cu vrăjmăşie ar fi înjurat-o de cruce şi au zis că n-are nici o nevastă, să-i trăiască nevasta care au luat-o şi, întâmplându-să de i-au văzut şi stăpână-său, adecă la cine slujà numitu Chiriţă, au venit la dănşi, şi, în vorba care vorbea ei pentru nevastă, au zis şi stăpână-său că cu adevărat l-a însurat şi şade la Brăila". Despărţire pe baza pravilei, la „Leu şi Costandin Impăraţi".

(Bibl. Ac. Rom., 623, fol, 75 Vo—6).

VI

Din cinstită porunca dumnealui Costache Gherahe biv Vel Post. caimac. Craiovei, ce ni s-au dat prin pitac, ca, după anaforaoa dumnealor veliţilor boieri ce este întărită şi cu luminată pecetea Mării Sale lui Vodă, de judecata ce au avut dumnei Pităreasa Păuna Ştirboaica cu vechilul dumneiei Cluceresei Fotescăi, ca, după coprinderea anaforalei, în frica lui Dumnezeu să facem preţuire casălor ce le are dumnei numita Pităreasă, date de zestre de la răpt. părintele dumisale Clucerul Costandin Fotescul, după care poruncă a dumnealui Caimacamului ne am adunat cu toţi aici la aceale case, unde, faţă fiind atăt dumnei Pităreasa Ştirboaica, căt şi dumnei Cluceresa Foteasca, şi întăi am cetit anaforao în care la luminată hotărărea Mării Sale lui Vodă să porunceşte către dumnealui Caimacamul a orăndui doi boieri cu frica lui Dumnezeu ca prin carte de blestem să preţuiască casăle după starea ce vor fi fost atunci când s-au dat dumnei Pităresei, iar preţi să se pue pe căt poate face acum, afară din meremetu ce să va fi făcut în urma căsătorii dumnei Pită-

resi ; la care casă de la trecuta lună lui Fevr. fiind iar noi orănduiţi din porunca dumnealui Gheorgache Suţu biv Vel Clucer ce au fost Caimacam le-am fost şi preţuit după arătarea meşterilor lemnari i zidari ce din poruncă au fost atunci de faţă. Dar, fiindcă la acea preţuire puşasăm preţu cât s-ar fi cheltuit la facerea caselor atunci, iar nu cum umblă acum, am adaos acum, încărcând preţuirea cum s-ar putea face acum, mai adăogând şi doi pareţi de zid ai pivniţei, care fiind ca o ascunzătoare, nu i-am priceput noi atunci, iar acum din arătarea dumnei Pităresi i-am văzut şi am făcut după cum să arată mai jos anume.

Coturi		tl. bani
49 1/3	tot zidul casăi înprejur, patru pareţi.	
15 1/3	doao ziduri ale pivniţei, însă fundul casăi de spre uliţă şi păretele din dos, de spre grădină, unde la facerea casălor au fost făcute alte doao ziduri temelie casăi, rămăind între pareţi pivniţa şi între zidul temeliei casii ascunzătoare.	
65	tot zidul casei de jur împrejur cu aceale doao ziduri ale ascunzătoarei.	
9	naltu zidului din temelie din pământ până în podu casei, fiind zidul gros într-o 1 pol cărămidă, înmulţindu-să 9 cu 49 fac coturi 445 1/2.	
7	naltu la doao ziduri la temeliia casăi, de la ascunzătoare din pământ până în podină, nefiind aceste doao ziduri adânc în pământ potriva cu ale pivniţei, înmulţindu-să 7 cu 15 fac 108 1/2, care face toate zidurile coturi 554, însă cotu de trei palme, din care scădem pentru uşa pivniţei i a casăi şi 4 ferestiei, coturi 20, şi rămân bune coturi 534, socotindu-se la un cot câte 93 de cărămizi, zidul întru 1 pl. cărămidă, cum am zis mai sus, după cum la cea mai denainte preţuire am pus de au zidit cărămidă noao, afar din varu ce am socotit că va intra, şi au mersu la un cot 93 de cărămizi, peste tot 49.662 cărămizi, miia po tl. 2, cum umblă, însă tl. 1 pl. preţu cărămizi şi tl. pl. plata căratului, fac	99,40
	8.000 ocă var la tot zidul, socotind cărămizi una ocă var, fiindcă numai pareţi pivniţei să văd ziditi cu var după orănduială, iar la pareţi casăi să cunoaşte a fi prea puţin var, miia po tl. 6, cum umblă acum . .	48. —
	62 de zile lucru zidarilor, socotind a lucra un zidar pe zi câte 800 cărămizi, plata cu mâncarea lor pe zi, câte bani 56, fac	28.12
	Nesip, apă, lucru zidului i stămpăratu varului, săpatu la groapa pivniţei, nefiind adâncă, cu tahinu .	52. —
	Cheresteao, mai încărcând noi acum preţul unde ni s-au părut a fi cu cale peste arătarea meşterilor lembani 45	
	cu cotoci (sic) lor, socotindu-i drept căpriori unu po nari ce au fost faţă la preţuirea de-ntâi, 20 căpriori	7.60
	4 cosoroabe, una po bani 60	2. —
	500 lănteţi, unu po bani 4 1/2	18.900

5.000 şindilă de stăjări, miia po tl. 4½ . . . . 20. —
10.000 cue de fier la şindilă, la lănţetu, miia po tl. 3, a. 45 . . . . . 33.90
8 ocă piroae de ceale mari, oca po bani 60 . . . . 4. —
6 ferestie la casă, la sacnăsău, una po tl. 1, a. 60 . 9. —
11 grinzi la casa cea mare, una căte bani 90 . . . 8. —
2 grinzi la sacnasău, po bani 90 . . . . . 1.60
3 grinzi, 10 scănduri la pod în casă, grinda po bani 45, scăndura po bani 12 . . . . . 2.15
9 scănduri, doao grinzi la pat la sacnasău, scăndura po bani 12, grinda po bani 45 . . . . . 1.78
325 podine la casa cea mare, suta po bani 45 . . 1.24
100 podine la sacnasău . . . . . —. 30
1 grindă mare la pivniţă, cu stălpi ei . . . . 4,60 —
8 grinzi la pivniţă, una po tl. 1. . . . . 8. —
60 scănduri podine la pivniţă, po bani 20 . . . 10. —
2 grinzi la stălp, la uşa pivniţii, doao scănduri uşa . 2.60
16 scănduri la becişor sacnasăului po bani 12 . . 1.72
3 grinzi la beci, una po bani 15 . . . . . 1.105
Plata meşterilor de lemn . . . . . 60. —
Măncarea lor, cu vinu . . . . . 25. —
223.54

O hodae cu pridvoraşi, ce au fost lipită dinaintea lăngă aciastă casă la căsătoria dumnei Pităresi, care stricănd-o răpt. Clucr. Fotescu la facerea altor case ce au adaos tot într-un zid şi într-un învălişi, care hodae la preţuirea ce am fost făcut noi mai nainte un Stănislav zidariul, ce au arătat că el au zidit la casa cea noao, că ar fi fost în stălpi de lemn şi hodaia de scănduri, i-am fost pus preţi numai tl. 15, iar acum, după arătarea dumnei Pităresei Păuni, ce zise că dedesupt au fost becişor de zid şi pă beaci hodae iar de zid şi denaintea hodăi acel pridvoraşi ce întra în casă, care nefiind lucru da faţă, să să vază, cu tahmin am pus preţi . . . . . 80. —

tl. bani toată preţuirea
290,32 preţul zidului.
223,54 cheresteaoa.
80. — odăiţa ce arăt mai sus.

593,86 toţi banii preţul casălor cum arată mai sus toate anume, noi, după cum ni să porunceşte de către dumnealui Caimacamul, urmănd luminata hotărări a Mării Sale lui Vodă ce să coprinde la întărirea naforali pentru preţuirea casăi, în frica lui Dumnezeu am preţuit toate cum urmează plata acum, adecă suma tl. cinci sute noaăzăci şi trei, bani optzeci şi şase.

Chiriiac Clucer, Athanase Selcian biv. vt. Vist. Zaharie R. biv. 3-ti Logft.

(Colecţia d-lui M. Protopopescu-Pake).

VII.

1779, Novembre 18. Cererea de despărțire a lui Gheorghie lumînărarul de soția Zamfira.

VIII.

7289 (1780), Sept. 19. Tudor işlicar se împacă cu soția Maria, care se îndatorește a nu mai fugi.

IX.

1779, Nov. 28. Procesul lui Dumitru Croitoriul din mahalaua Mihai Vodă cu soția Maria. „Om cu fire proastă și blestemată; de când s-au luat amândoi, el dă meșteșug nu să apucă, ci umblă pân cărciume prăpădind al ei din zestre și face și înșălăciuni pă la unii alții cu luare de bani și-i bea pă la cărciume". Își pusese chezași frații: popa Stanciul și Pătrașco Croitoriul. Nu se îndreaptă, „ce încă și o salbă de galbeni și un șal și nește argint și altele den zestre le-au luat el fără de știrea ei și le-au prăpădit prin blestemățiile lui... L-au gonit din casă". Frații retrag chezășia. El nu vrea să deie alții.

(Bibl. Ac. Rom., 623, fol. 82 Vo, 85—5 Vo, 95 Vo.)

X.

Iacov, cu mila lui Dumnezeu arhiepiscop și Mitropolit Moldaviei.

În zălile prè-înnălțatului și de Hs. iubitorului Domnului nostru Mihai Costandin Suciul [3] Voevod, cu mila lui Dumnezău Domn Țării Moldaviei, iată, viind înaintea noastră toți breslașii făcliiari din târgul Botoșani cu multă rugăminte căzînd, au cerșut ca să le facem catastiv și să le întărim și alte obiceiuri a breslii lor, precum sânt și a făclierilor de aici din Iași, cum și praznecul ce însuș ei au ales a prăznui, adecă la zioa sfântului marelui mucenic Dimitrie. Drept aceia, și noi, văzînd cum că cerirea lor iaste cu cale și spre paza rânduialei breslei lor, iată le-am întărit prin acest catastiv, hotărând ca pe tot anul să fie datori a prăznui după cuviința creștinească praznecul de mai sus numit, prin știrea și sărguința starostelui lor. Așijdirea li-am întărit alte obiceiuri ci-au avut din vac, precum să vor arăta mai gios.

1. Pe starostele să-l aliagă dintre dânșii, care să va socoti a fi om vrednic și, arătându-l la Sfânta Mitropolie, de aicea să să orânduiască.

2. Pentru praznic câți bani să vor strânge, să facă starostele împreună cu briasla o cutie pecetluită, și toți banii aceia în cutia aceia să între, și să să aliagă unul din breslași ca să poarte cutia cu dreptate.

3. Când va fi zioa praznecului, să aibă a merge toți făclierii ca să se afle slujind la trebuința praznecului; și câți bani să vor fi strâns în cutie, să-i facă doo părți, și parte să să dea la bisărică, unde iaste hramul, adecă tămâe și lumânări, iar o parte să-i dea pe la săraci.

4. Orice meșter va smomi și va lua ucenic de la alt meșter să aibă starostele a-l globi cu zăce lei și pe ucenic să-l bată cu 50 toiege.

5. Care va vrea să iasă cu dughiana, să lucrezi făclierii deosăbi, întăi să-ş ia voe de la starostele şi de la briaslă, şi aşa să deşchidă dughiana, iar fără ştire starostelui şi a breslii nime să nu fie volnec a deşchide dughiană şi a lucra făclierie, şi osăbit de cei ce să află păn acum la aciastă briaslă lucrănd făclierie, nimene altul să nu fie volnec a să amesteca la aciastă briaslă. Aşijdirea să nu fie volnec nimenea, ori din pămănteni, ori din străini, a face lumănărie şi a le vinde, fără ştire starostelui şi a breslii, ori furiş, ori făţăş, pe la mahalale, iar care vor face un lucru ca acesta să le ia ciara şi săul şi să-i şi globască.

6. Oricarile din breslaşi va greşi în pricinile breslii, să nu aibă a merge pe la alte giudecăţi, ce să-l giudece starostele cu ciialalţi breslaşi şi să-l certe după vina lui. Iar, de va avè vină mai mare şi nu-l va putea aşăza starostele cu ciialalţi breslaşi, să aibă a merge la Sfănta Mitropolie or la protopopul de Botoşani ca să-i judece, cum au fost din vac, însă numai la pricinile ale breslilor, iar, fiind deosăbite pricini, atunci să aibă a merge la dumnealor dregătorii politiceşti.

Aceste toate bune aşăzări şi obiceiuri ce s'au arătat în catastivul acesta le întărim şi cu mare blăstăm legăm ca să fie păzite în veci, şi niminea să nu străce aşăzarea acesta şi obiceiurile lor şi pomenirea sfăntului praznec, ci mai vărtos să întăriască fieştecarile pentru a sa vecinică pomenire. Iar carile va pricinui într'alt chip şi va fi înpotrivitoriu, ispitindu-să ca să străce aciastă bună aşăzare, ori din starostii ce vor fi, ori vre unul din făclieri, ori din alţii străini, unii ca aceia să fie supt strajnic şi înfricoşat blăstăm.

1794, Mart 16.

Iacov, Mitropolitul Moldovei.
(Pecetea cu Sf. Gheorghe)
† Breslaşii făcliari din tărgul Botoşani.
Apostol Placà.
Haretu Gheorghiu.
Panaiot Ioanu.
Iordache Sava.
Dimitrie Gheorghiu.
Nicola Muruj.
Hagi Costandin staroste.
Lupul Jidov gemeni.

Μετὰ Θάνατον τοῦ μακαρίτου Νικωλάου Μουρούλι ἀηέρασαυ εἰς στὼ κατὰστειχον και εἰς τήν ηρὰσλα ὼ κτρ Ἰωανης Τριανταφιλου.
Γεώργιος Φώτις στὰροστης τῶν μουμτλίδου, 1812.
Βασίλης τοῦδιακὸνου, φεβρουαριου 20,812[3].

XI.

Io Costandin Gheorghie Hangeri [4] Vvd. i gospodaru zem. vlahiscoie.

Intărim Domniia Mea anaforaoa aciasta ca să stăpănească dumnealui cinst. şi credincios boerul Domnii Mele Vel Hatman Costache aciastă fabrică

[3] După moartea răposatului Nicolae Moruzi a trecut la catastih şi la breaslă chir Ioan Triandafil, Gheorghe Fote, staroste al mumgiilor, 1812, Vasile al diaconului, Fevruar 20, 812.
(Bibl. Ac. Rom., no. 215, fol. 2—3).

cu bună pace, ca un bun cumpărător de la mezat, plătind și ajutorul cutii după orânduială.

1798, Iuli 9.

(Pecetea gospod.) Vel Logft.

Prea înnălțate Doamne,

Dintre acareturile răposatului Dumitrache Turnavitu care din luminată poruncă Înnălțimei Tale s'au dat la mezat spre vânzare pentru înplinirea datoriilor ce să află dator pe la unii, alții, s'au scos la mezat și o fabrică de fideà cu ergalii de aramă și de lemnu și cu puținică vie pe loc mănăstirii Radul-Vodă, cu otaștină de la una sută vedre cinci, care strigându-să aciastă fabrică întru auzul obștii mai bine de doaoă luni și arătărdisind din mușterii după obiceiu, la prețul cel drin urmă au rămas asupra dumnealui Vel Hatman Costache cu tl. 274, peste care preț ne mai eșind alt mușteriu ca să mai înnalțe și fiindcă au trecut și peste sorocul mezatului, s'au și haracladisit mezatu aceștii fabrice pe seama dumnealui numitului, drept aciastă sumă, tl. doaoă sute șaptezeci și patru. Care bani i-au și numărat pe deplin la starostie, din care scoțându-să telalăc după obiceiu, la leu pe bani șase, ceilalți să vor da unde vom avea luminată poruncă, Ci, fiindcă dumnealui mai sus numitu cumpărător au cumpărat de la mezat, să roagă Înnălțimei Tale a i să da și luminată întărire pentru mai buna stăpânire.

1798, Iulie 8

Al Mării Tale,
prea plecată slugă,

Panait Țigară, starostea.

Adeverez cu acest zapis al mieu la casa luminatei Doamne Roxandra Hangeri ca să fie Luminății Sale de bună încredințare că, cumpărînd eu de la mezatul domnescu ce s-au făcut lucrurilor lui Dumitrache Turnavitul, pentru înplinirea datoriilor lui, o fabrică de fideà cu ergalii de aramă și dă lemnu și cu puțină vie în deal lângă Văcărești, a numitului Turnavit, aciastă fabrică cu toate ale ei am vândut-o și eu din bună voința mea Luminății Sale Doamnei Ruxandrei în tl. dooă sute optzeci; care bani i-am și priimit toți dăplin, și rămâne casa Luminății Sale stăpână desăvârșit pe aciastă fabrică și vie dinpreună și cu locul ei ce cu schimbu l-au luat luminata Doamnă de la Mănăstirea Radul-Vodă. Pentru care am dat Luminății Sale și sinetul mezatului cu întărire domnească dinpreună cu acest zapis.

1798, Sept. 23.

(Pecetea domnească octogonală cu chinovar, 1797)
Κοστάκης Χάτμαν (Costachi Hatmanul).
(Bibl. Ac. Rom., 260, fol. 110 Vo.)

XII.

15 Novembre 1803.

Marco sin Leiba Jidovul vinde lui Tănasie blănarul, negustor, via lui de la Socola.

(Bibl. Ac. Rom., 236/XXXV; notiță de d. Iuliu Tuducescu.)

XIII.

20 Maiu 1810.

Eu Herşul sin Lupu Jăd/ovul/ adeverez cu acestu zapis al miu la mâna giupânului Gavril dascăl precum că Mihai, ficiorul lui Nistor blănar, ce au ţinut pe Tudora, fata răposatului Andronache Caramalău, rămăind la scăpătăciuni şi la datorie, s-au rugat de mine şi le-am făcut bine cu 600 de lei, cu vadè de 10 ani, cu zapis, puindu-mi şi amanet o dugheană cu casa din dos ce au avut-o zăstre de la socrul lui, Andronache Caramalău, dându-mi-o supt stăpînire pentru dobânda banilor păr' la vadè, după coprindere zapisălor ce am dat unul la mâna altue, care zapisă înpreună cu acesta s-au dat la mâna numitului Gavril dascal. Care aciastă înprumutare de bani au fostu înainte arderii focului şi, după ardere, rămăind numai locul făr' bină, şi eu apucându-i ca să-mi dei dugheana cu casa iar la stăpînire, după tocmala ce am avut, n-au dat mâna niciune din cei iscăliţi în zapis ca să-mi facă dugheană şi casă iar la loc, făr' numai numitului Gavril dascăl, la care facere a binalii au cheltuit doa sute cinzăci de lei. Deosăbit, dugheana neavând loc de agiunsu din dos, au mai cumpărat loc de la un protopop Ştefan, care şi pe acel loc au dat una sută lei. Care la toate aceste am fostu faţă, şi, la înplinire vadeli de 10 ani, me-au răspunsu numitul Gavril dascăl toţi banii deplin, acele şase sute de lei, pre care i-am primit în mîna mea. Pentru care i-am dat zapisul de datorie ce au fost la mine înpreună cu acestu zapis. Şi, când mi-au dat banii, au fostu şi alţi neguţitori cinstiţi faţă. Şi pentru adevărata credinţă am iscălit însumi cu mâna mea jădoveşte.

1810, Maiu 20.

(Iscălitură ovreiască).

Sandu ...

Toader Rojniţă am scris cu primirea amînduror părţilor.

XIV.

1813 30 April. Scutire şi pentru o cîrciumă a lui Costea lumînărariul, „fiindcă au slujit cu silinţă la lucrul căselor domneşti până în sfîrşit".

" 13 Maiu. Scutire pentru „Avraam şalvaragiu... aflându-să la vârsta bătrâneţelor".

" 8 Maiu. Scutire pentru „Sideri furnaru Ţărigradeanul...., om strein venit aici şi fără niciun părlej".

" 10 Iulie. Scutire pentru „Nicolae sin Gheorghie povarnagiu dă aici din Bucureşti, de casa lui Constantin Filipescu" (ţine o prăvălie).

" 4 Iulie. Scutire pentru „Marin i sin ego, conduragiu din Bucureşti" (ţine o prăvălie).

1814 30 April. Scutire pentru „Ioniţă cojocar şi Dinul băcan ot Ploeşti, sud Prahova..."

" 24 Februar. Scutire pentru „Ivan cojocar şi Radul Sărbul ot Bucureşti".

" 14 Maiu. Scutire pentru „Apostol holteiu, şalvaragiu de aici din Bucureşti".

1816 [sic], 21 April. Scutire pentru Ştefan cuiungibaşa din politia Bucureştilor.

1814 27 April. Scutire pentru „Gheorghe sin Dima, tăbac din București, carele fiindcă s'au aflat slujind la cafegieriie căt și iamac al treilea".
" 28 Iulie. Scutire pentru „Gheorghe croitor Dăiani sin polcv. Ioan Moldoveanul".
" 9 Maiu. Scutire „Dinului croitor ot mahl. Mihai-Vodă dă aici din București", pentru „greutatea casii și sărăciia întru care să află".
1815 25 Februar. Scutire „lui Chiriiac Zatărul, tăitor dă tutun, dă aici din București".

(Bibl. Ac. Rom., 357, fol. 125, 140 Vo, 179 Vo, 180 Vo, 209, 209 Vo, 212, 215).

XV.

10 Novembre 1815

Scarlat-Vodă Callimachi poruncește pîrcălabului de Galați a da lui Mihail Andonie blănarul tot venitul oprit de la moșia Rădenii, puindu-l și în stăpînirea unei jumătăți din ea.

(Bibl. Ac. Rom., 151/XV, rezumat de d. Iuliu Tuducescu).

XVI.

1820, Septemvr. No. 2

Matcă de numele tuturor compăniilor țării alcătuită pe județe și orașe, i cu banii datoriei răspunderii lor, pe totremeniia [4] următoare ot Septv., Octv., Noemvr. și Dechvr. cum înlăuntru să arată.

(Bibl. Ac. Rom., 245).

XVII.

Grigore Vodă Ghica [5] „acestor lude 23 blănari străini i lude 9 călfile lor iarăși blănari, ale căror nume s'au așăzat prin osebită foaie supt pecetea Domnii Mele, carei fiind negutători blănari, oameni streini dă felul lor și șăzători prin hanuri, veniți fiind de multă vreme aici în pămîntul țării și avînd acești cojocari streini și dajdia lor la Vistiarie, deosebită ruptoare, a da lude 23 din cap în capu po tl. —, care fac tl. — și lude 9, călfile lor, cîte —, pe an, care fac tl. — și atît bani lor, cît și ai călfilor fac pe an tal. —, care bani să aibă a-i da după cum să va orăndui pe mazili, avănd ei și hrisoave de la trecuți Domni, după cum s-au văzut și de către Domniia Mea hrisovul Domnii Sale" —. Se strînge darea de nume dintre ei lor. „Fără numai dintr-ănși care vor ținea prăvălii la uliță cu marfă, să plătească pe an un fumărit după vechiul obiceiu, iar în han de va avea odaia de șăzut, pe aceia să nu să supere de fumărit, iar, neavînd dugheană afară, și va lucra la odaia din han, să plătească fumărit. Și de cotărit încă poruncim Domniia Mea să nu să supere, fiindcă marfa lor nu să vinde cu cotu". Vel Vameș îi are în samă. Scutiți de amestecul Vel Spătarului, lui Vel Agă, lui Vel Căpitan de dorobanți „și alți boieri și zapcii care după vreme vă veți orăndui pă tărg"....

(Bibl. Ac. Rom., 621, fol. 53 Vo).

[4] Tetraminie, termenul de patru luni.

XVIII.

10 Februar 1823.

Ioan Șalvaragiul din București, în judecata lui cu un Petre, arată că, la 1810, fiind șezător la Rusciuc, a avut tovărășie cu un Ganea de acolo și cu un Tonciul la găitănărie. Tonciul trece în Țara Românească.

(Arhivele Statului, *Condica Agiei* pe 1824—1825, fol. 1 ; rezumat de d. Iuliu Tuducescu).

XIX.

Decembre 1823

Mănăstirea Văcărești e în judecată cu chiriașii hanului Constantin Vodă, cari n-au plătit de la 1821 înainte ; între alții : Ștefan cojocarul, Petre cojocarul, Răducan boiangiul, Gheorghe calpacciul, Pascale cojocarul, polcovnicul Hristea cojocarul, Zoița cojocăreasa, Rot spițerul, Matei cojocarul, Dumitru Ceamur cojocarul, Alecu cojocarul, Diamandi cojocarul, Mihale calpacciul, Mihil spițerul.

(*Ibid.*, fol. 5).

XX.

1824.

Elena Polcovniceasa are judecată cu Hristea bumbăcarul pentru o prăvălie „în boiangeriile cele vechi", lîngă locul sterp al lui Stan plăpumarul.

(*Ibid., Condica Departamentului de opt*, no. 7, fol. 32 ; rezumat de d. Iuliu Tuducescu).

XXI.

20 Septembre 1826.

Privilegiu pentru Teodor Mamelegioglu, care a adus nou meșteșug de a face postavurile vechi ca nouă, spălîndu-le și curățându-le de pete. E de încurajat, făcînd parte din „lucrurile de mînă ce s-ar putea izvodi într-o țară".

(*Ibid., Condica domnească* nr. 103, fol. 413—417 ; rezumat de d. Iuliu Tuducescu).

XXII.

Țidula gospod., Cinstiți credincioși dumv. veliți boieri ai Domniei Meli [6] proin și halè. Dumnealui pomeșcicul Dimitrii Carastat, ci să află din a stănga Prutului, prin vechilul său, încă din toamna trecută au cerut să i se

dea slobozănie a deschide aicea în politie Iașii o fabrică de tabac, făcând-o din temelie prin a sa cheltuială, aducând meșteri cu bune științe, și lucrând cu iscusință feluri de tabacuri de tot prețul, fără a amesteca acele materii vătămătoare ce li se obicinuesc cei mai mulți pentru neștiință, precum cenușă, chiper roșu, var, cuișoare, spirturi mirositoare și altele asămene, care după dovezile nestrămutate a acelor mai ispitiți doftori sânt de mai întâiu pricini a durerii de cap, a slăbăciunii vederii, a gutunariului, și a altor patimi, însă pe aceste tocmeli ce să arată mai gios. Adică:

1. În curgirea de doisprezece ani niminea altul să nu fiie volnic a lucra aicea în țară după publicarisirea și începirea lucrării fabricii sale.

2. Oricine va voi a aduce tabac de peste hotar, de orice feliu, să nu fie oprit, însă să se însămneze funturile prin casa vămii cu pecetea fabricii sale fără vre-o altă plată, și oricine va voi a cumpăra de acel tabac volnic să fie.

3. Prețul tabacului și să cumpări pe ușurința analoghii cheltuelilor ca să tragă pre norod a cumpăra pe bună voință, și a nu caute tabacuri streine, care scot moneda din țară, și, iarăș, de va face de prisos, încât să nu să poată trece tot aicea, slobod să fie a scoate și piste hotar, ca să alcătuiască un matah (sic), osăbit ce va aduci monedă în pământul acesta, oprindu-să Jidovii și alții care pentru nebăgare de samă cu volnicie de la sine fac tabacuri vătămătoare, amestecate cu materiile pomenite, fără a aduci vre un folos obștii.

4. Pentru că la început are a pune simțitoare cheltuială spre întemeiere acestii fabrici, să îndătorește pe doi ani dintâiu a da la școală domniască de aicea din Eși câte cinci sute lei, iar pe zeci ani următori câte una mie lei pe an. Și după înplinirea vadelii de 12 ani să leagă a lăsa la școala politii fabrica întreagă cu toate instrumenturile, cii mari și cii mici, de lemnu sau de her, sau de orice materii, driaptă afierosie și danie, și școala, luînd venitul, îl va întrebuința spre învățătura și luminarea fiilor Moldovenilor.

5. După publicuirea așezării acestii fabrici di să va afla cineva îndrăznind a lucra tabac în pământul Moldoviei, să să ia straf pe sama și folosul școalii fără a pretendarisi măcar un dram.

Intru aciasta am priimit și anaforă de la preosfințitul Mitropolit al Moldoviei, duhovnicescul nostru părinte, îndemnători să slobozim prin domnescul nostru hrisov cererile dumisale pomeșnicului, fiind de folos în multe chipuri, și noi, giudecând că oriunde un matah iasă, matca prisosăști, prin fabrica întemeiată, acolo firește iaste și mai eftin, precum videm tabacurile de Ianina, de Franța, așa de alte locuri, că, unde să fac, sânt mai ieftine, iar scoțându-să afară, să scumpesc, nu socotim a fi vre o greșală slobozăniia acestui lucru, ce mai vârtos nemerită, pe aceste temeiuri: întâiu că, după ce săngur ceri neoprirea tabacului strein de piste hotar, prin aciasta încredințează că atât cu bunătate, cât și cu eftinătate tabacului său să bizuește a mulțămi toată obștea de toate stările a nu mai pofti pe cele streine. Al doile, că, mulțămintu-să și obicinuindu-să obște cu tabacul său, nu s-ar mai scoati și pe acest lucru moneda din țară, ci, mai ales de-l faci, precum făgăduește,

cu meşteri iscusiţi, va şi aduce monedă în acest pămînt. Al treilea că lăcuitorii, folosăndu-să din vînzarea tutunului, să vor sili a faci mai mult cănd vor vedea că are căutare. Al patrulea că, pilda domnii sale fiind spre folosul obştesc, poate îndemna şi pe alţii întru altele spre aseamine urmări. În sfărşit, cănd patriia nu ari niciun folos de la acei ce lucriază pînă acum tabac fără oprire, Jidovi şi streini oameni, necunoscuţi şi netrebnici în folosul obştescu, atăt mai de protimisit pot fi acei ce în multe feluri ar pricinui binele şi pîn aciasta a trage din alte părţi cu statornică lăcuinţă acei spre deşteptare alişverişului, care acum să află amorţit pentru slăbăciunile tuturor isnafurilor şi a breslilor politii. De aceia rănduim întru chibzuinţa dumv., lucrul acesta să-l socotiţi cu scumpătate, şi, fiind cu cali, să ne arătaţi prin anaforà ca să să dè hrisovul cerşut. Poroncim şi dum. Vel Vornic za aprozi să faci cunoscut dum. boierilor ţidula aciasta şi să să pue în lucrare chipzuirea fără prelungirea.

1827. Mart (şters : April)
26, 2 lögt. procit.

(Bibl. Ac. Rom., ms. 350, fol. 13—14).

XXIII.

10 August 1827.

Milă de 200 de taleri pe lună bătrînul „Fleivalt" (Freywald) [7], inginer şi arhitect, care a făcut la Bucureşti patru poduri domneşti cu caldarîm de piatră.

[Arhivele Statului Bucureşti] (*Condica domnească* 105, fol. 644 ; rezumat de d. Iuliu Tuducescu).

XXIV.

Copie, 29 Iulie 1830
Cătră cinst. judecătoresc Divan,
Plecată apelaţie.
No. 24.

Fiindcă la pricina de judecată ce am cu Nicolae boiangiu, fiind orînduită la Departamentul de şapte, de unde s-au făcut şi anaforà, şi mă văz cu totul depărtată de dreptul mieu, de aceia mă rog cinstitului Divan ca să fiu înfăţişată şi la cinst. Divan de a-mi aflà despăgubirea zestrii după cum se va da pliroforie cinst. Divan din deosebit tacrir, căci văz alcătuit în anaforà că mi s-ar fi cerut foaie de zestre, şi eu am zis că nu am, cu care arătare sînt cu totul năpăstuită, fiindcă pe mine nu m-au cercetat şi vorbea numai cu numitul în limbă grecească, şi am întrebat ce spune, ca să dau răspunsul, şi mi-au zis ca să tac.

A cinst. Divan prea-plecată,

Ita, soţia lui Cusiel Ovreiu.

(Bibl. Ac. Rom., ms. 1.661, fol. 27).

XXV.

23 April 1838

Foaie de socoteală a prăvăliei de acum, leat 1837, Apr. 23, şi până la leat 1838, Apr. 23, cum mai jos să arată :

Suma ocalilor			Preţul		Suma cât face	
ocă	dramuri		taleri	par.	taleri	par.
86	100	brîne lînuri zuvelci nărînzate mustiereşti . . .	12	—	963	—
60		brîne portocalii, ipac . .	7	—	423	—
234		brîne lînuri zuvelci cişit	2	20	585	—
61		dimii lînuri civite . .	3	20	213	20
2	100	caere roşii de vînzare .	8	—	18	—
.	.	. . . . .	.	.	.	.
.	.	. . . . .	.	.	.	.
.	.	. . . . .	.	.	.	.
60	200	toprac	5	35	352	20
75		băcan roşu turcesc . .	3	20	262	20
.	.	. . . . .	.	.	.	.
.	.	. . . . .	.	.	.	.
256		peatră acră turcească . .	1	10	319	30
96	300	boiă nemţească . . .	3	35	375	—
		Total	—	—	29 399	31
		Cîştig	—	—	4 392	11

(Bibl. Ac. Rom., ms. 1734, fol. 457—458).

XXVI.

5 Iulie 1847.

Poliţia din Iaşi se ocupă de plîngerea breslei blănarilor din Iaşi contra celor ce nu se supun aşezămintelor.

(Bibl. Ac. Rom., 103/LXIX ; notiţă de d. Iuliu Tuducescu).

NOTE

[1] Vezi *Negoţul şi meşteşugurile...*, Apendice, nota ns 1.
[2] Dimitrie Cantemir, *Divanul sau gîlceava înţeleptului cu lumea sau giudeţul sufletului cu trupul*, ediţie princeps, Iaşi, 1698, 9 + 139 p. Vezi şi ediţia V. Cîndea, Bucureşti, 1969, CX + 573 p. + 6 pl. Dosoftei, *Dumnezăiasca liturghie...*, ediţie princeps, Iaşi, 1679, 6 + 36 + 49 f. ; *Psaltirea în versuri*, ediţie princeps, Uniev, 1673, 6 + 258 p. Vezi şi ediţia N.A. Ursu, Iaşi, 1974, LX + 1164 p. + il.
[3] Mihai Constantin Suţu, domn al Ţării Româneşti (1783—1786 ; 1791—1793 ; 1801—1802 ; şi al Moldovei (1792—1795) ; 1801—1802).
[4] Constantin Hangerliu, domn al Ţării Româneşti (1797—1799).
[5] Grigore Ghica, vezi supra, cap, VI, nota ns. 16.
[6] Ioniţă Sandu Sturdza, domn al Moldovei (1822—1828).
[7] Freywald, vezi supra, cap. VII, nota ns. 9.

TABELA OCUPAŢIILOR ŞI UNOR ARTICOLE[1]

A.

Abà, 207.
* Abageri, 240.
Ahci-başa (şeful bucătarilor), 239.
Alamă, 218.
Anglia (stofe de), 210.
Anglie (stofă), 210.
* Arcari, 192.
Ardeal (stofe de), 210.
* Argintari, 189, 292.
* Arhitecţi, 195, 277.
* Armurieri şi arme, 220.
Arpăcaş (moară de), 272.
Aşternuturi, 160, 226, 282.
Aţă, 285.
* Aurari, 190.

B.

Băcan (văpsea), 297.
* Băibărăcari şi băibărace, 181, 283.
* Băltăgari şi baltage, 192, 284.
Bărcace, 282.
* Basmagii şi basmale, 212, 275.
Basmale (turceşti; fabrică de), 267.
* Başcalii, 241.
* Batiste, 212, 225.
* Berari, 177, 239, 269.
Bernevici, 283.
Bice, 216, 283.
* Binale (staroste de), 256.
Birneţe, 158.
Bisactele, 285.
* Biserici (meşteri de), 171.
* Blănari şi blăni, 181 şi urm., 243—245, 276, 278, 284, 291, 293.
* Blidari, 170.
Blondă (stofă), 225.
Bobou (stofa), 178.
Bogasie, 207, 284.
* Bogasieri, 245.
* Boiangii, 222, 294, 296 (cherhanaua lor), 266.
* Borşari, 217.
* Brăhari, 177, 239.
Bresle (primele), 176.
Brîie, brîne, 158, 181, 208, 285, 297.
Brişti, 217.
Broboade, 208.
* Brutari 176, 236—238 (la Alexandru Vodă Lăpuşneanu), şi pitari. 176.
* Bucătari, 217, 239.
Bumbac, 284.
Bumbac tors (fabrică de), 265, 272.
* Bumbăcari, 294.
* Buştenari, 172.
* Butari, 192, 255, V. şi butnari.
Butci, 215.
* Butnari, 169, 192.

C.

* Căciulari şi căciuli, 214, 249.
„Cacre", 282.
Cadrilat (stofă), 225.
Caiere, 297.
„Caiuşuri", 285.
* Căldărari, 188, 217, 268.
Caleşti, 216.
Călimări, 219, 282.
* Calpaccii, 294.
* Călţunari şi călţuni, 159, 168, 181.
„Cămări" (cară), 191.
Cămăşi, 158, 208.
Camelot, 224.
Canapele, 221.
Cară, 170, 191.
* Cărămidari, 171, 226, 256.

[1] Ocupaţiile sînt indicate printr-o steluţă preliminară.

Cărămizi (fabrică de), 273.
* Cărătaşi şi carăte, 191, 215.
* Cărbunari, 173.
Căruţe (jidoveşti), 216.
Casă ţerănească (lucrul — ei), 166.
Castroane, 220.
Caşmir, 225.
Caţaveici, 182.
* Cavafi, 185, 251.
Cazane, 219.
Ceaprage, ceaprazuri, 184.
* Ceasornicari şi ceasornice, 201, 228.
Cergi, 160.
Cerneală, 184.
Cerşafuri, 160, 209.
Chembrică, 224.
Chemisettes, 224.
„Chichiţe", 284.
Chihlimbar, 273.
Chindee, 160
Chisèle, 285.
Chiunghiuri (pentru apă), 226.
* Chiurci başa (de blănari), 243.
Cimşir, 285.
Cînepă, 162—163.
Cingători, 158, 181.
Cioareci, 159.
* Ciocănări, 173.
* Ciorogari, 251.
* Cirjari, 173.
Cîrpături (pentru hîrtie), 263.
Citarie, 224.
* Cizmari, 185, 213, 251—252.
* Clopotari şi clopote, 189, 220.
* Cocari, 176.
* Cocieri şi cocii, 191.
* Cofetari, 177, 217, 268.
* Coifănari, 192.
* Cojocari, 183, 246, 248, 292, 294.
Condeie, 219.
* Conduragii şi conduri, 185, 253, 292.
* Cordari, 192.
* Covaci, 255.
Covoare, 214 (de Persia), 214.
Creditor (stofă), 225.
Croaze (croisè, stofă), 224.
* Croitori, 179, 241.
(pîrv şi cîrpaci), 209.
(străini), 212 (evrei), 278.
(preţuri), 212.
* Cruceri, 173.
Cuişoare, 285.
* Cuiungii, 189, 254. V. argintari.
Cumpănă de galbeni, 285.
Curte (lucrul -ţii), 171.
* Cuşmari şi cuşme, 245 (evrei), 279.
* Cuţitari şi cuţite, 218, 293.

D.

Dalte, 284.
Dantele, 211, 225.
Demi-coton, 224.
Desagi, 159, 284.
Dimii, 297.
Dîrlogi, 282.
Dîrstari, 168.
Dîrvari, 172.
Dogari, 169, 192.
Dohotari, 173.
Droşti, 215—216.
Dubăsari, 193, 221.
Dulgheri, 256, 280 (evrei), 279.

E.

Evantalii, 226.

F.

Fachioale, 159.
* Făclieri, 193, 270, 272, 289, 290.
* Făinari, 237.
* Fauri, 187.
Fesuri, 249.
Fidea (fabrică de), 272, 291.
* Fierari, 187, 255.
Flanelă, 211, 225.
Florenţa (stofe de), 210, 224.
* Fluierari, 173.
Foarfeci, 189, 284.
* Folari, 173.
Franţa (stofe şi mode de), 206.
* Franzelari, 238.
Frîie, 213, 216, 284.
* Funari, 173, 193, 227.
Furculiţe („furcuţe"), 219.
* Furmagii, 238.

G.

* Găitănari, 266.
Galoane, 225.
Gază, 225.
Geantă, 284.
Germania (stofe din), 178.

Ghermesut, 207.
Ghermesuturi (fabrică de), 266.
* Ghimigii, 222.
Ghirlande, 225.
„Ghiuriș", 285.
* Giuvaergii, 254—255.
Glăjărie, 262.

H.

Haine, 282.
Hamuri, 216.
Harabale, 215.
Hatai (stofă), 207.
* Herăstrăieri, 172.
Hier alb, 189.
Hintee, 191.
Hîrtie, 263, 266, 284.
fabrica de, 263.
Horilcă, 269.

I.

* Ibrișingii, 242, 267.
În, 162.
Incălțăminte (orientală, varietăți), 251.
Ipingele, 159.
* Ișlicari, 247 V. și șlicari.
Italia (marfă de), 209.

J.

* Jimblă și jimblari, 176, 236, 238.
Juguri, 170.

L.

* Lăcătuși, 188, 218.
* Lăcrari, 170.
Lăduncl, 283.
Lăvicere, 160, 195.
Leagăne, 191.
* Lefticari, 191.
* Legători de cărți, 229.
Leipzig (marfă de), 216, 225.
(batiste de), 225.
Lemn (lucrul de — cu barda), 172.
(varietăți), 172.
* Lemnari, 172, 193.
Lemnărie (pentru Turci, varietăți), 221.
Lepedee, 160.
* Lingurari și linguri, 170, 218.
Linot (stofă), 225.
Linz (marfă de), 224.
* Litografi, 230.
* Lumînări și lumînărărie, 193, 270, 289, 292.

M.

Macaroane (fabrică de), 272.
Macaturi, 226.
* Măcelari, 279.
* Maghiri, 217. V. bucătari.
* Măglași, 173.
Măhrămi, 161.
Malotele, 182.
Măngălău, 219.
* Mănușari, 212.
Masalale, 171.
* Măsari, 194.
Mătasă (sculuri de), 284.
* Mătăsaragii, 267.
* Mătăsari, 213.
* Meimari și meimarbașa, 256, 257.
V. și arhitecți.
Meneșterguri, 161.
Menghenèle, 266.
Merinose, 265.
„Mese" (fețe de masă), 161, 208.
* Meșteri (de orașe, primii), 175.
Metel (obiecte de, felurite), 218, 285.
* Mindirigii, 214.
Mintene, 223.
Moară cu aburi, 272.
* Morari, 167.
* Mrejeri, 173.
Musulină, 225.

N.

Nădragi, 159, 209.
Năfrămi, 161, 208, 285.
Nanchinet (stofă), 225.
Nasturi, 285.
* Năvodari, 173, 193.
Neapole (stofe de), 210.

O.

Odgoane, 227.
Olandă (marfă), 210, 224.
* Olari, 168, 253 (evrei), 279.
Oloiu (moară de), 272.
* Opincari, 168.
* Oțetari, 239.

P.

* Pălării şi pălărieri, 182, 249.
* Papugii, 185, 251.
Păretare, 160.
Păsat (moară de), 272.
* Pastramagii, 239.
Paţachină (văpsea), 265.
Păturі, 161.
Paveze, 192.
Percal, 224.
Perdele, 208.
Perne, 160.
Peşchire, 161, 208.
Pete (fabrică de şters — le), 274.
Petinet (stofă), 225.
Piatră-acră, 297.
Pichet (stofă), 225.
* Pictori, 198, 259, 277. V. zugravi.
* Pielari, 183.
* Pieptănari şi piepteni, 177, 211.
* Pietrari, 196. V. şi zidari.
Pile (zlătăreşti), 284.
Pînză, 163, 224 (lucrul de), 163, 164.
* Pînzari, 177.
Piperniţe, 283.
* Pîslari, 178.
Pistoale, 283.
* Pitari, 176, 238 (catastif de) 177.
V. şi brutari.
* Piuari, 167. V. şi dîrstari.
* Plăcintari, 177.
* Plapome şi plăpomari, 160, 186, 226.
Plisă (stofă), 225.
Pluguri, 170.
Poclăzi, 283.
* Podari, 227.
Poduri (nomenclatură), 227.
Poleit (maşină de), 273.
Poloage, 283.
Polonia (stofe de), 210.
Porţelan (fabrici de), 273.
Postav (de Ardeal), 210.
(fabrica de), 264—266.
* Postăvari, 178, 201.
Potaş, 267.
* Potcovari, 188, 218.
* Povarnagii şi poverne, 268.
* Prăvari, 192.
Prostiri, 160.
* Puntaşi, 292.
Puşti, 283.

R.

* Rachieri, 177, 239, 268.
Rachiu, oţet, rom (fabrică de), 270.
Rădvane, 215.
Rînză (pentru văpsele), 249.
* Rogojinari, 171.
* Rotari, 170, 220.

S.

* Săbieri şi săbii, 192, 283.
* Săhăidăcari, 185, 283.
* Sălitrari, 192.
Sănii, 216.
* Săpători, 197.
* Săpunari, 201, 254.
Sarici, 159.
Satîre, 284.
* Scăfari, 170.
Scarpi, 159.
Scăuieşe de cuţite, 219.
Scaune, 221.
Scoarţe, 160, 214, 283.
Sfeşnice, 218.
* Sfoară şi sforari, 227, 284.
Sipete, 221.
Sîrmă, 219.
Sitari, 171.
Sobe, 219.
Sofale, 285.
Solniţe, 218.
Sovîrf (pentru văpsele), 249.
* Spoitori, 218.
Stambă, 211.
Steaguri, 208.
Stelărie, 262.
Stofe, 206. V. Ştofe.
* Străchinari, 169, 253.
* Străiţari şi străiţe, 159, 168.
* Strugari, 170, 256.
Sucmane, 159.
* Suiulgii, 227.
Suliţe, 192.

Ş.

Şaluri, 225 (fabrică de —), 266.
* Şalvaragii, 181, 242, 292.
Şăpci, 249.

* Şeicari, 222.
* Şelari şi şele, 185, 217, 254.
Şemizeturi, 224.
Şervete, 161, 223.
* Şindrilari şi şindrilă, 172, 194, 203.
* Şlicari, 182, 214, 244, 246, 249.
V. şi işlicari
Şofran („tichiuri" de), 285.
Ştofe (noi turceşti), 207, 209.
Ştrimfi, 159, 214, 225.

T.

Tabac (fabrici de), 273, 295—296.
V. şi tutun.
Tabacheri, 210.
* Tăbaci, 183, 249—250.
Table de numărat bani, 284.
* Tăciunari, 173.
* Tălpălari, 184, 252.
Teftice, 282.
* Terzibaşa, 241.
* Teslari, 193, 220.
Testemele (fabrica de), 267.
* Timari, 250.
* Tîmplari, 194, 220.
* Tinichigii, 189, 226.
* Tipografi, 229.
Tîrlici, 213—214.
Toprac, 297.
Torturi, 163, 265.
* Trăistari, 253.
* Trocari, 266.
Tulumbe, 219.
* Turnători, 230.
* Tutun (tăietori de), 293.

T.

Ţehiuri, 234—235.
Ţoluri, 159.

U.

Umbrele, 225.

V.

Vapeluri, 224.
Văpseli, 284, 297.
* Vărari, 171.
Vase (construcţie de), 226.
Velinţe, 160.
* Velniceri şi velniţe, 268.
şi nota 52.
Veneţia (stofe de), 210.
Veşminte preoţeşti (categorii), 160.
Viena (marfă de), 211, 218.

Z.

Zăblaie, 178.
Zăbranice, 159.
* Zăbunari, 181, 240, 286.
Zahăr (plan de fabrică), 272.
Zale, 192.
Zarfuri, 286.
Zăvelci, 297.
* Zidari, 196, 197, 256—258.
(saşi, supt Petru Rareş şi Alexandru Lăpuşneanu),
* Zlătari, 190, 254.
* Zugravi, 197—199, 200, 258.
V. şi pictori.

Cîteva cuvinte rare

Avandalîc (avantagiu), 265.
Casabaşlîc (oile lui casapbaşa), 264.
Ceşniu (preţ), 271.
Chedir (pagubă), 278.
Cherhana (fabrică), 266.
Ciniii (instrumente), 264.
Ergalii (instrumente), 264.
Herîie (amendă), 252.
Istraprahticà (extra-practica), 286.
Matah (fabrică), 295.
Rebelion (rebeliune), 278.
Şaldangelîc (fabrică de şaluri), 266.

IASI / CENTRALA UNIVERSITARA

ISTORIA COMERȚULUI CU ORIENTUL*

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

* Se publică după ediția apărută la „Cartea Românească", București, 1939, 153 p., în cadrul Institutului Economic Românesc. (Seria *Cercetări și material documentar privitor la istoria economică a României.* IV). Textul reprezintă traducerea făcută de Gheron Netta a lucrărilor: *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen Age*, Paris, 1924, 111 p. și *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient à l'époque moderne*, Paris, 1925, 123 p.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Paginile care urmează, în bună traducere, a învățatului mieu coleg de la Academia de comerț reprezintă, supt forma unor conferințe la Universitatea din Paris, una din încercările mele fără răsunet de a căuta în istoria lumei alte legături decît cele de pînă acum.

În ele se află cîteva idei la care țin; ele n-au fost înfățișate de mine nicăiri în aceleași proporții.

Ascultătorii cursurilor noastre, mai ales aceia pe cari am încercat să-i deprind cu sintezele istorice ar putea trage un oarecare profit din ele. Nu pot spera că ar putea, în mijlocul indeferenții pentru gîndire care prinde lumea întreagă, găsi mai mulți cetitori decît forma franceză însăși.

La capătul unei lungi și grele activități, generația mea mîntuie, afară de cei cari se prind bucuros de tot ce scînteie nou, cu un sentiment dureros al inutilității sforțărilor sale.

Mai tînărul mieu coleg să-mi îngăduie a da și aici, în prefața pe care a dorit-o, expresia acestui sentiment.

N. IORGA

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

TABLA DE MATERII

A. Evul mediu.

Capitolul I. Comerțul în Orient în timpul marilor invaziuni barbare 307
Capitolul II. Drumul de comerț interior și francii 320
Capitolul III. Rivalitatea veneto-normandă și veneto-ungară și imperiul comercial al tătarilor 342
Capitolul IV. Noul regim al comerțului pe Dunărea de Jos și întemeierea statelor românești 354

B. Epoca modernă.

Capitolul I. Comerțul Levantului prin genovezi și venețieni sub suzeranitatea turcească 367
Capitolul II. Franța și comerțul Levantului 379
Capitolul III. Ivirea concurenței engleze și olandeze în comerțul Levantului . 394
Capitolul IV. Regimul comerțului levantin în secolul al XVIII-lea 406
Capitolul V. Noua Turcie și comerțul Levantului 415

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

A. EVUL MEDIU

CAPITOLUL I

COMERȚUL ÎN ORIENT ÎN TIMPUL MARILOR INVAZIUNI BARBARE

Gîndul meu este acela de a căuta în dezvoltarea comerțului elemente de istorie universală, de a găsi încă un punct de razim pentru a putea fixa liniile generale ale istoriei universale în timpul Evului Mediu [1].

Comerțul, e bine să o spunem, este nu numai un schimb de produse, dar în același timp și un schimb de cunoștințe, un fel de a uni între ele diferite națiuni.

Istoria comerțului, ca și istoria literară, ca și istoria ideilor, poate să ne dea puncte de sprijin de o foarte mare importanță în istoria universală. Dar paginile care urmează privesc comerțul și dintr-un alt punct de vedere. În Evul Mediu nu se poate studia dezvoltarea comercială fără a nu se atinge chestiuni care propriu zis nu aparțin subiectului, dar care privite din punct de vedere comercial dezvăluesc anumite secrete ale mișcării popoarelor și ale schimbării frontierelor, ce nu s-ar putea găsi pe altă cale.

În primul rînd trebuie să cercetăm invaziunea barbarilor [2], să-i arătăm adevăratul caracter care corespunde fără îndoială mărturisirei izvoarelor, dar care corespunde în același timp și cu altceva. Nimic nu este mai important decît cuvîntul scris al acelora cari au trăit evenimentele, cari au fost martorii, dar mai e un lucru în afară de acesta : este geografia care nu se schimbă. Ea indică liniile generale ale oricărei mișcări economice, ale oricărei mișcări psihologice care provoacă și însoțește mișcările economice.

Să amintim deocamdată în acest prim capitol părerea primită pentru a încerca apoi să vedem pentru ce această părere ar putea să fie înlocuită printr-o alta.

Se spune că a existat un comerț pe uscat foarte important între regiunile centrului și Occidentului Europei cu Orientul. Către secolul al IV-lea acest comerț îmbogățise provincii întregi, înlesnise dezvoltarea națiunilor care participau la el și deodată, într-un anumit moment din acest secol al IV-lea, către 370, au intervenit evenimente cari i-au împiedicat continuarea, ba chiar l-au distrus. În lumea civilizată s-a produs atunci un haos și printre ruinele provocate de această învălmășeală de mai multe zeci de ani se găsea și ruina completă a comerțului.

Barbarii ar fi venit în mase mari, s-ar fi năpustit asupra provinciilor bogate ale Imperiului roman ; drumurile mari de comerț ar fi fost întrerupte ; regiuni, cari jucaseră un rol important în dezvoltarea vechei civilizațiuni sau care fuseseră adînc atinse de această dezvoltare, ar fi fost devastate. Se găsesc, ce e drept, texte pentru sprijinirea părerilor acestora, dar se pot admite și exagerări în literatura istorică a secolului al IV-lea ca în orice document literar ; există un fel de a prezenta faptele care poate să le schimbe puțin. Dar, pe baza acestor mărturisiri de izvoare reale, autentice, contemporane, s-a decretat existența unei mari lacune între comerțul înfloritor al antichi-

tăţii continentale şi maritime şi între o altă epocă, pentru care se coboară pînă în secolul al X-lea sau al XI-lea, pentru a face onoare republicilor italiene de a fi înviat comerţul lovit de moarte prin invaziunea hunilor şi prin fenomenele de migraţiune pe care ea le-a provocat.

Teoria cataclismului provocat de invaziunea barbarilor este în legătură cu aceea a rezultatelor extraordinare pe care le-ar fi avut această invaziune pentru dezvoltrea umanităţii, cu profitul moral pe care ştiinţa germană îl atribuie năvălitorilor.

În anumite regiuni şi în anumite domenii se admite o schimbare totală datorită iniţiativei naţiunilor năvălitoare : germanii de orice categorie, de orice origine, printre cari vom vedea în curînd că se găsesc şi unii cari nu sînt germani decît cu numele, după cum sunt şi huni cari nu sunt huni decît după nume, aduc o civilizaţiune tînără lumei conrupte, lumei îmbătrînite de o civilizaţiune goală, lumei care nu ar fi fost în stare să-şi urmeze dezvoltarea, fiind atacată în principiile ei înseşi, aduc o altă civilizaţiune ale cărei principii vor trăi pînă în timpul nostru.

Este adevărat că teoria aceasta a fost atacată de Fustel de Coulanges [1] cu talentul pe care îl ştim şi cu logica de fier care caracterizează gîndirea sa.

Este imposibil de a prezenta într-un mod mai complect actele unui proces istoric, de a avea o vedere generală mai bună, după ce s-au atacat cu enegie păreri, cari deşi erau vechi, nu mai erau solide.

Sarcina mea asupra multor puncte de vedere esenţiale este deci mult uşurată.

În afară de aceste consideraţiuni, dacă nu ar fi fost decît continuitatea în Peninsula Balcanică a vechilor oraşe cu vechile lor nume, acesta încă ar fi un argument contra teoriei fugii generale şi a rezultatelor ruinătoare provocate de invaziunea hunilor.

Oraşele există pînă astăzi şi cea mai mare parte păstrează numele lor vechi. Să ne gîndim că Dalmaţia a fost atacată de două serii de barbari, dintre care ultimii nu au fost mai buni decît cei dintîi în ceea ce priveşte procedeele. Se vorbeşte mereu de slavul sentimental, visînd pe ţărmurile fluviilor. Este exagerat : barbarul fără distincţie de rasă era acelaşi, nici prea rău şi nici atît de bun cît şi l-ar putea cineva imagina. Nici unul nici celălalt nu era atît de crud, nici atît de mărinimos, în stare să cruţe pe învinşi. Dalmaţia a fost străbătută deci pe rînd de către goţii lui Teodoric [3] înainte de a trece în Italia, şi de a se stabili acolo, apoi de invaziunea slavă a secolelor VI şi VII, care a dobîndit oraşele şi le-a transformat complect. Însă trebuie să ne închipuim că între trecerea goţilor lui Teodoric şi între aşezarea slavilor au mai existat şi atacurile altor barbari din acea parte. Ei nu puteau să piardă din vedere regiuni aşa de bogate şi oraşe a căror bună stare trebuia să atragă privirile lor nesăţioase. Cu toate acestea coasta Adriaticei dalmatine păstrează în mare parte vechia sa înfăţişare : Jader din antichitate este Zara de azi ; Tragurium trăieşte în Trau [4] ; dacă Epidaurul nu mai există decît în amintirile cetăţei Captat de lîngă Raguza, Rizanum se numeşte încă Rizano. Palatul lui Diocleţian [5] este amintit sub numele de Spalato.

[1] *Histoire des institutions politiques de l'ancienne France, l'invasion germanique et la fin de l'Empire*, 3-e édition, Paris, 1911.

Întreagă regiunea a păstrat deci numele ei vechi, numele ei grecești, ba chiar numele pe cari le-au dat vechii iliri [6].

Dar nu e numai aceasta. Fără a avea pretenția de a face bună filologie, și fără a avea curajul de a face una rea, se poate spune că singurul fapt al păstrării cuvintelor latine pentru negoț în istoria Peninsulei Balcanice, arată că negoțul a fost practicat fără nici o întrerupere.

Au fost două limbi romane în Balcani; o limbă romană dalmatină, care a dispărut de cîteva decenii de ani, și o limbă romană dunăreană și carpatină, care este limba românească. În aceasta din urmă vînzătorul de mărfuri se numește încă *negustor*, adică „negociator"; dacă termenul de *comerț* este un neologism, el a fost de prisos adăogat la celălalt de *negoț* (negocium). Cîștigul, *lucrum*, a devenit în românește *lucru*. Mai este ceva din vechiul vocabular ce se întrebuințează de lumea romană pentru măsuri. Stofa, pînza se măsura cu *cubitus*; românii au *cotul*, care derivă din acela, iară în ceea ce privește părțile, *rup* vine de la „rompere". În sfîrșit, mai este și un al treilea argument care nu ar putea să permită primirea ipotezei cataclismului general provocat de invaziuni. Iată-l.

S-au făcut, mai mult întîmplător cercetări de-a curmezișul Peninsulei Balcanice și pe tot teritoriul român pentru găsirea de monezi. Rezultatele la care s-a ajuns au fost acestea: s-au găsit monezi [7] aparținînd aproape tuturor împăraților romani și multor împărați bizantini. Unele monezi lipsesc, dar seria de monezi a împăraților romani și chiar bizantini nu prezintă lipsuri prea importante. Aceasta însemnează că în regiunile menționate comerțul a persistat în tot timpul Evului Mediu.

Prin urmare, păstrarea perfectă a localităților din Dalmația, de altfel cu numele lor vechi, păstrarea, cel puțin în parte, a terminologiei, a comorilor monetare, arătînd o circulațiune neîntreruptă a banului și călătorii periodice ale negustorilor, neîmpiedecați niciodată de cataclism, toate acestea constituesc un argument.

Și lucrul se explică fără greutate. Rezultatul năvălirei barbare a fost stabilirea unui stat întins atingînd de o parte Asia Centrală și de cealaltă, spre nord-vest, Alpii Elveției actuale. Acestea sînt fără îndoială condițiuni politice cari îngăduie dezvoltarea comerțului. Iar, în ceea ce privește procedeele am spus-o, procedeele lui Attila [8] nu erau prea blînde și lucrul acesta se resimți; însă mă întreb dacă Evul Mediu prezintă, în regiuni mai ferite de catastrofe, supuse unor noțiuni cu dispoziții sufletești mai îngăduitoare vieții aproapelui, scene mai înfiorătoare decît acelea cari au întovărășit invaziunea, și mai presus de toate stăpînirea lui Attila.

Pentru a intra chiar în subiect voi arăta că din această epocă posedăm un izvor contemporan. Este cineva care a văzut ceea ce s-a petrecut în acel timp: Ammian Marcellin [9]. El a fost în Siria, în Mesopotamia și pe Dunăre, și în povestirea acestui soldat, care nu avea numai pretențiunea de a face memorii, ci de a introduce aceste amintiri într-o expunere generală a istoriei vechi, sînt lucruri văzute și răsvăzute. Chiar în domeniul invaziunei hunilor înșiși, se poate pune întrebarea dacă tabloul său celebru privitor la năvălirea barbarilor corespunde realității, și dacă nu sînt aici lucruri luate de aiurea, din izvoare mult mai vechi, chiar din Herodot [10], ca descrierea sa despre îngrozitorii barbari.

Dar, în sfîrșit, avem un izvor contemporan, și acest izvor ne arată apariția hunilor, dezordinea produsă mai întîi în partea de răsărit a

lumei prin năvălirea goților, a ostrogoților și apoi a vizigoților, fixați în Tracia, tratativele dintre germanii amenințați de invazia noilor barbari uralo-altaici, și romani, rezultatul trecerii Dunării și așezarea germanică în peninsulă. Expunerea în totalul ei face o impresie foarte bună.

Să privim însă mai de aproape amănuntele pentru a le interpreta, adică pentru a le reduce și a le îndrepta. Hunii vin din fundul Asiei; hunii aceștia negri, în deosebire de hunii albi, — „alb" și „negru" arătau punctele cardinale —, vin din regiunea Altailor în provincia Niprului, pe un teritoriu ocupat de ostrogoți. Ei împing pe ostrogoți către Nistru și către Prut. Rezistența era slabă în această parte. Și în sfîrșit învinșii merg să ceară refugiu pe teritoriul Imperiului de Răsărit. Ei sînt primiți. Apoi, nemulțumiți de felul cum sînt tratați de ofițerii împărătești, ei se revoltă; ei se luptă la Adrianopole cu împăratul Valens [11], care este omorît. Timp de cîțiva ani în peninsulă domnește anarhia provocată de așezarea acestor barbari.

Concluziunea este că ei au distrus în întregime activitatea comercială din aceste regiuni? Ammian Marcellin nu ne-o spune. Pe aceste meleaguri totuși se păstrează pînă în secolul al VII-lea linia de orașe de pe țărmul drept al Dunării. Se găsește, plecînd de la Vidin-Bononia, de la Palanca-Ratiaria și pînă la Durostorum (Dîrstor în românește și tot așa și în bulgărește) [12], pînă la Tomi, așezat în locul Constanței de astăzi, întreaga linie de orașe comerciale care s-au păstrat într-un mod destul de mulțumitor. Își poate oricine închipui că cetățenii lor ar fi părăsit zidurile dacă nu ar mai fi avut putința de a face un anumit comerț, pentru că ei nu se puteau hrăni numai din munca oamenilor de la țară din locurile învecinate. Abia se trecea peste teritoriul unuia din aceste orașe care se înșirau foarte des pe țărmul drept al Dunării pentru a intra în teritoriul altuia. Toate aceste orașe trebuiau să se hrănească prin comerț (Novae, Akys, Zaldapa etc.). Și cronicile bizantine din secolul al VII-lea, din epoca împăratului Mauriciu [13], ni le arată la fel, și tot așa erau în epoca avarilor.

Acești barbari, mult mai de temut și mult mai cruzi decît hunii, străbat de fapt regiunea aceasta și iau în stăpînire orașele. Ei cer prețuri de răscumpărare și ca atare existența orașelor pe țărmul drept al Dunării continuă. De asemenea mai este și un alt fapt care a fost neglijat pînă în ultimii ani, și anume că prezența de orașe pe țărmul drept al Dunării, nu presupune neexistența altor orașe pe țărmul stîng. Avem o parte din numele vechi, pînă la o anumită dată, de pe țărmul care a devenit mai tîrziu românesc. În același timp, nu există îndoială că Dunărea nu a fost niciodată un fluviu părăsit.

Sînt panegiriști din secolul al IV-lea cari îl descriu spunînd că fluviul curge între țărmuri acoperite de orașe și de castele cu garnizoane bine întreținute.

Drumul acesta mare de comerț n-a fost lăsat niciodată în mîna barbarilor, cari n-ar fi știut ce face cu el. Nu am avut deci o Dunăre gotică, după cum nu am avut nici o Dunăre hunică sau mai tîrziu o Dunăre care să aparție avarilor, slavilor sau bulgarilor către finele secolului al VII-lea, cînd s-a format statul bulgar în Peninsula Balcanilor.

Mai departe, goții sînt închipuiți ca formînd o armată, iar armata aceasta că ar fi aparținut unui stat. Că statul ar fi avut un rege și că exista un antagonism între lumea gotică, organizată într-o astfel de regalitate și ocupînd un teritoriu delimitat, avînd interese economice proprii, și

între celălalt teritoriu, al țărmului drept, aparținînd împăratului, avînd o altă organizațiune și alte tendințe economice. Că ar fi existat un conflict între aceste două lumi, iar lumea romană, în neputință de a se apăra, s-ar fi prăpădit în aceste regiuni, cu urmările de ruinare pe care le-am arătat.

Însă între lumea germanică neorganizată încă și între lumea veche a existat, la un moment dat din antichitate, o lume mijlocie, o lume care participa la civilizațiunea veche, dar nu o poseda în aceleași proporțiuni ca provinciile aparținînd Imperiului.

Unul din aceste state, care se găsește la baza unei mari părți a dezvoltărei relațiunilor franceze, este lumea galică. Și de cealaltă parte, la Dunăre, exista o altă lume barbară, căreia dl. Jullian îi dă un loc important în capitolele frumoasei sale lucrări „Istoria Galiei" [14], dar care nu a fost încă introdusă în considerațiunile generale privitoare la antichitate. Aceasta este lumea dacică, al cărei regat poate să fie pus alături de acea colectivitate de cetăți galice cu o importanță în istoria veche care nu poate să fie suficient subliniată.

Misiunea Galiei de o parte și a Daciei de alta era, pentru a spune astfel, aceea de a filtra lumea germanică, de a opri barbaria, de a o face să intre în acele forme intermediare, pentru ca apoi, după ce se va fi transformat, să poată participa la mișcarea generală a civilizației vechi.

Cesar a făcut să dispară posibilitățile de viitor ale Galiei [15]; Traian a făcut să dispară posibilitățile de viitor ale Daciei [16]. Atunci, în spatele Daciei, distrusă, romanizată [17] pînă la un punct, — pentru că romanizarea este mai veche decît Traian, tocmai pentru că ea este mai fundamentală și are un caracter popular care este mult mai vechi decît epoca lui Traian, — a trebuit să se producă o împingere a maselor pînă atunci reținute.

Lumea barbară a încercat să se organizeze și în alta din aceste forme intermediare între civilizația romană și între barbarie. Astfel a fost și regatul lui Marbod [18] în Boemia.

După dispariția acestei de a doua citadele intermediare, n-au mai fost la germani formațiuni regale în adevăratul înțeles al cuvîntului[2]. Adică, germanii nu puteau prin ei înșiși să creeze ceea ce alte rase, sau alte elemente amestecate, au avut putința să dea în Carpați sau în munții Boemiei.

Goții se găsesc timp îndelungat în regiunile carpatice, la Dunăre, însă ei formează bande militare. Nu există un singur neam got și n-a existat niciodată un stat got.

Regele Hermanric [19], apărătorul Nistrului contra hunilor, aparține în mare parte legendei transmisă de Iordanes [20]; puterea sa nu reprezintă o regalitate serioasă și reală.

Existau elemente gotice care participau la viața militară a imperiului, dar mai erau și alte elemente care nu participau, care alergau pe toate drumurile și se îmbogățiau din îndeletnicirea, obișnuită de asemenea și la alți germani, de a prăda pe negustori.

Cei cari trecuseră Dunărea în secolul al IV-lea, ei înșiși nu constituesc masa principală a goților; ei nu sînt decît o mică parte din aceia. Partea cea mai mare rămăsese sub dominațiunea hună. Iar, în ceea ce privește pe ostrogoți, ei au trecut mai tîrziu în Peninsula Balcanică, cu predecesorii lui

---

[2] Cf. Ammian Marcellin, XXXI, 2: „auguntur autem nulla severitate regali, sed tumultuaria optimatum ductu content".

Teodoric, cari s-au așezat la Novae, iar „statul" lui Teodoric trebue să ni-l închipuim ca avînd ambele țărmuri ale Dunării. Elementele silite să părăsească vechile lor teritorii, ca și acestea, nu veneau ca elemente distrugătoare: ele se ofereau ca soldați Imperiului și numai faptul că au fost rău primite de Imperiu a produs revoltele.

Sub „dominațiune", sau în vecinătatea lor simplă, orașele de pe țărmul drept al Dunării păstrează tîrgurile lor periodice, și care au durat, cea mai mare parte a Evului Mediu, tot așa ca și astăzi cînd țărmul stîng al Dunării[3] prezintă, sub raportul economic, o civilizație mai înaintată, iar locuitorii Bulgariei vin la bîlciurile orașelor de pe Dunărea românească, la Calafat, la Giurgiu sau aiurea.

Piața, tîrgul, era botezată cu numele unei sărbători, fiindcă zilele de sărbătoare erau alese pentru schimbul de mărfuri, și cuvîntul paneghir a rămas în chiar limba populară[4]. Acesta este „panair"-ul Dobrogei de astăzi și panaghiurișteа bulgară reprezintă locul unde a fost un „panair".

Paneghir apare, dealtfel, și în mărturia, foarte interesantă, a lui Priscus [22], secretarul ambasadei bizantine, ca să întrebuințăm un termen din timpurile de azi, secretarul care însoțea pe trimișii împăratului de la Constantinopol la Curtea lui Attila. Este vorba de hunii cari năvăliseră într-un oraș de la frontieră în timpurile paneghirului; ei prind o parte din clienții tîrgului, iau mărfurile și duc în robie pe negustori[5]. Așadar, după năvălirea din ultimul sfert al secolului al IV-lea nu era nimic care să nu fi existat și mai înainte.

Pe această linie a Dunării în interior se găsiau soldați de-ai Imperiului, se găsiau și bande de jăfuitori, cari aveau chiar un nume deosebit, în Noricum [23] erau botezați „scămari" cuvînt luat din chiar limbagiul locuitorilor după cum mărturisește biograful Sfîntului [24] Severin[6]. Dar mai exista și o populațiune liniștită care întreținea legături negustorești ca și altădată.

Posedăm o dovadă documentară că spre sfîrșitul secolului al V-lea situațiunea în regiunea vecină părții dunărene de care ne ocupăm, era aceeași ca și mai înainte [25].

Aceasta este viața unui sfînt de o importanță cu totul excepțională, contemporană nu în înțelesul cel mai precis al cuvîntului, dar descrisă de cineva care a cunoscut pe sfînt și care a cerut mărturia persoanelor din jurul lui, persoane cari luaseră parte la activitatea lui și văzuseră miracolele săvîrșite de rugăciunile lui, între altele acela de a fi oprit revărsarea Dunării.

Viața Sfîntului Severin a fost scrisă de Eugippius, de pe timpul împăratului Anastasie [26]: Teodoric se afla atunci în Italia pentru că autorul amintește epoca în care regele got se găsea încă la Novae[7].

Sfîntul primise pe Odoacru [27] pe cînd, tînăr, el pornise pe drumul spre Italia, și îi prezisese un mare viitor.

---

[3] Asupra cărora vezi articolul meu [21] privind „Romaniae"-le în „Revue belge d'histoire et de philologie", III [1924, nr. 1, p. 35—50].

[4] Vezi Priscus, p. 168.

[5] *Ibid.*, p. 140.

[6] Latrones quos vulgus scamaras appellabat, *Vita S. Severini*, p. 14.

[7] Apud Theodoricum regem qui tunc apud Novas civitatem provinciae Moesiae morabatur, ed. Mommsen, p. 49.

În acest izvor se vede o regiune acoperită în întregime cu orașe, castele și sate. Era o populațiune [8] care se ocupa cu agricultura, fiind cîmpuri stăpînite de locuitorii înșiși. Erau și barbari păzitori ai orașelor, dar soldați slabi, pentru că, îndată ce apăreau alții, ei cereau voie să plece de la romanii pe cari trebuiau să-i păzească (este vorba de popoare romane, nu de romani din Imperiu). Li se deschid porțile, și păzitorii pleacă pentru a găsi pe inamicii de cari ei se tem poate și de aceea și ei intră în banda [28] care trece [9].

În afară de agricultură se constată și o industrie în aceste orașe din mijlocul barbarilor. Barbarii se ocupau cu prelucrarea artistică a metalelor : „aurifices barbari" sînt reținuți cu scopul de a lucra ornamente pentru rege [10]. Ei trăiau închiși, sub chee, și nu doreau altceva mai bun decît o invaziune, sau ceva asămănător, pentru a putea scăpa de acest regim de muncă silnică.

Dunărea era vie în aceste regiuni [11]. Încărcături, vase [29], străbat mereu fluviul și, într-un anumit moment, cînd foametea bîntuia într-unul din orașe, se spune că ea e cauzată de faptul întîrzierii vaselor care trebuiau să vie din părțile Inn-ului. Și, cum țara înfometată cere ajutorul divin, ghiața care închidea rîul dispare, iar proviziile vin în această parte a rîului din Italia [12].

În provincia Noricum, în secolul al V-lea, în mijlocul haosului, cînd nimic nu era încă orînduit, existau tîrguri foarte cercetate [13]. Atunci nu mai era imperiu și nici rege în stare să domine peste ceilalți ; erau de o parte goții, de cealaltă bandele germane, bandele turingiene care nu se înțelegeau între ele. De-a lungul provinciei, o mișcare neîntreruptă de mici grupe de barbari prădători. Ar fi prea mult să se spue că toate acestea nu stinghereau mișcarea produselor, totuși se putea trăi, și comerțul putea să se păstreze. Și iată chiar dovezi :

Într-un anumit moment negustorii adresează Sfîntului Severin o rugăminte pentru a mijloci pe lîngă regele barbar ca să li se îngăduiască continuarea comerțului lor. În acel timp pentru Sfîntul Severin comerțul nu era lucrul cel mai de seamă, și, cum el simțea nevoia unei pedepse pentru o populațiune nesupusă învățăturilor bisericei, el face negustorilor următoarea morală : Pentru ce să vă încărcați de privilegii comerciale, pentru că mîine aici ca și aiurea va dispărea viața cetății și ca atare, din lipsă de negoț, nu va mai fi nevoe nici de negustor [14].

Lucrul acesta este posibil din cauza „pactului" local cu regele barbar vecin, al cărui „supus" era în condițiuni bine definite [15].

Să punem împreună acum aceste două fapte : Dunărea secolului al IV-lea, după huni ; Noricum de la sfîrșitul secolului al V-lea pe cînd Odoacru comanda în Italia, unde el este bătut în marea sa luptă de către Teodoric.

---

[8] *Ibid.*, p. 35. Cf. „omnis populus", p. 36.
[9] *Ibid.*, pp. 13, 19—20 ; „praedones barbari", p. 14. „Turba latrocinantium barbarórum", p. 17. „Barbari, cum ad Italiam pergerent, promerende benedictionis ad eum intuitu deverterunt", p. 18.
[10] *Ibid.*, pp. 19—20.
[11] *Ibid.*, p. 33.
[12] *Ibid.*, pp. 10, 32.
[13] *Ibid.*, p. 20.
[14] *Ibid.*, p. 32.
[15] *Ibid.*, pp. 28, 47.

Aceasta este o situaţiune asemănătoare aceleia care se regăseşte în cronica bizantină a lui Malchus [30], pentru Dalmaţia, cu drumul ei mare de la Durazzo [31] la Constantinopol, umblat încă, avînd toate hanurile şi toate locurile de popas şi mijloacele militare necesare. Cînd Teodoric încearcă pentru prima oară de a ieşi din Peninsula Balcanică, mărturisirea lui Malchus îl urmăreşte pas cu pas, şi din aceasta vedem că drumul era neîmpiedecat.

Povestirea lui Priscus, privitoare la ambasada bizantină din care făcea parte ca secretar are aceeaşi importanţă ca şi istorisirea lui Ammian Marcellin pentru Dunărea moesică şi dacică sau ca aceea a biografului Sfîntului Severin pentru regiunea Noricului şi a Panoniei.

Întrebuinţînd săptămîni întregi pentru a se duce la curtea regelui hun şi pentru a se înapoia de acolo, iată ce constată acesta :

Attila nu este un rege. Se vorbeşte mereu de regele hun. El este dependent de Imperiu, de două imperii. Acţiunea lui ofensivă, — care se manifestă prin invaziuni în Peninsula Balcanică, în partea Serbiei actuale, în Galia şi în Italia —, se datoreşte faptului că erau două imperii care îl linguşeau, care încercau să-l cîştige fiecare pentru sine. În fond el este un funcţionar al Imperiului roman : Aeţiu [32] îi „dăduse" Panonia, şi el va cere o concesiune şi mai largă, pînă la Novae. Regele hunilor, funcţionar al Imperiului roman, acest lucru pare paradoxal, însă aceasta era realitatea. Ni se spune limpede că el era socotit de romani ca magister militiae în aceste regiuni, de altfel ca şi Alaric [33] [16].

El ceruse în căsătorie pe principesa Honoria [34], lucru care i s-a refuzat. Sprijinindu-se pe faptul că Honoria avea dreptul de a moşteni jumătate din Imperiul de Apus [17], el ar fi putut să ajungă moştenitorul împăratului care murise. Priscus o spune lămurit : că el nădăjduia să fie rege şi că avea de gînd să facă o expediţie în Persia din care dacă s-ar fi înapoiat victorios, în timp ce ai săi ar fi întreprins campanii în Caucaz contra naţiunilor de aceeaşi origine, s-ar fi proclamat rege şi ar fi pretins Imperiului să nu-l mai intituleze magister militiae [18].

De altfel, el obişnuia să spue că nu e magister militiae, pentru că se găsesc generali cari sunt mai mult decît un magister militiae roman şi pe care nu i-ar fi dat nici pe însuşi împăratul.

Barbarul pe care ni-l închipuim pustiind toate regiunile vecine nu există : intenţiunea era să-i fie date. Stăpîn pe Ratiaria [36] „oraş mare şi bine populat", pe Margus, oraş episcopal, pe Asimos, o „puternică aşezare" [19], pe această regiune de păstori bogată în cirezi [20], el avea pretenţiunea să înainteze pînă la Noric[um], unde comandau şefi romani şi unde, la Petavium, trăia acel Romulus [37] pe a cărui fiică o luase în căsătorie Oreste [21]. Odată este vorba de o întrevedere cu ofiţerii imperiali de pe la Serdica.

Ceea ce Attila voia era ca emporium, agora, piaţa schimbului de mărfuri, să nu mai fie pe malurile Dunării, ci ca el să se coboare pînă la Naissus [22], şi el făcea această socoteală de aritmetică barbară care nu era aşa de rea (au fost şi alţii cari au întrebuinţat-o, dar nici ei nu şi-au putut ajunge

[16] Priscus, p. 201.
[17] *Ibid.*, p. 151.
[18] *Ibid.*, pp. 170 [35], 201.
[19] *Ibid.*, pp. 141, 143—144.
[20] *Ibid.*, pp. 140, 145.
[21] *Ibid.*, pp. 184—185.
[22] *Ibid.*, p. 147. [Niš].

scopul) : un teritoriu bogat nu se dă. Dar, dacă se pustiește acest teritoriu ani de-a rîndul, nelăsînd decît zidurile fumegînde și locuitorii risipiți, Imperiul s-ar putea lipsi de el pentru a-l ceda regelui vecin sub a cărui amenințare se găsește teritoriul. De altfel, Imperiul era adesea dispus pentru aceasta, necerînd noului posesor decît să se declare federatul său [23].

Acesta este înțelesul invaziunilor lui Attila în regiunea Serbiei Occidentale. Trebuie să se noteze de asemenea faptul că acest om care deținea întreaga regiune pînă în fundul stepei putea să facă invaziuni și în alte părți. Totuși el nu o face : el înaintează și pustiește întotdeauna partea Serbiei pentru că intenționea sa era de a face să i se cedeze acest teritoriu.

La curtea lui se vorbea limba hunică, gotică, se vorbea „ausoniana". Aceasta este limba italiană, limba romană vulgară. Priscus deosebește foarte precis persoanele care vorbesc limba „ausoniană" de acelea care vorbesc grecește [38] [24]. Toată lumea din jurul lui Attila cunoștea limba romană populară. Eu cred că nu merg prea departe semnalînd faptul că descrierea casei lui Attila și a femeii sale Kreka nu corespunde, lucrul este sigur, descrierii unei locuințe barbare, a unei locuințe hune. Casa aceasta construită în lemn, avînd o prispă înconjurătoare și arcade, este vechea locuință tracică moștenită de români [25]. Se descopăr chiar vechile ei covoare [26].

În Attila sunt multe lucruri împrumutate de la Imperiul de mijloc *. Orgoliul său este un orgoliul chinezesc, numărătoarea lui severă, socoteala exactă pe care o face persoanelor care pleacă de la el refugiindu-se în pămînturile Imperiului și pe care el le cere înapoi pentru a le înapoia în pămînturile sale, această exploatare nemiloasă de oameni este un lucru chinezesc.

Tot așa și în pompa lui, în arătarea bogăției care forma principalul element de trufie pentru curtea regelui hun, era ceva care venea din foarte îndepărtatul Orient galben.

Erau legături care veneau din partea aceia, dar, în același timp, el este șeful ordinii barbare în nordul Dunării, al Dunării străbătute neîncetat de vase [39], σκαφοί, dintr-un singur trunchiu de arbore, μονόξυλοι din Eugippius [27]. Toți barbarii intră pe acolo [28]. După cum în regatul dac erau, fără îndoială, elemente germanice, elemente slave se găsesc reunite sub sceptrul lui Attila, ca sub sultanii turci, cari mai tîrziu, în secolul al XV-lea, în epoca lui Soliman [40], aveau nu numai o cancelarie turcească, dar, în același timp, și una grecească și una slavă.

Peninsula Balcanică era deci sub Attila o țară de trei limbi, o țară de mai multe civilizații. Era vechiul fond al populației originare, acea populație care suferise influența civilizației romane, era, sub „juzi" [29], provincialul romanizat, de la care hunul, „vecinul" sau numai [30], împrumuta o

---

[23] *Ibid.*, pp. 162, 167.

[24] *Ibid.*, pp. 190, 206.

[25] Cf. lucrarea noastră *Art. populaire en Roumanie [son caractère, ses rapports et son origine]* Paris, Gamber, 1923 ; Priscus, pp. 183, 197.

[26] Priscus, pp. 197, 203.

[27] *Ibid.*, *[Viața S. Severini !]*, pp. 172, 183.

[28] *Ibid.*, *[Priscus !]*, p. 169.

[29] *Ibid.*, p. 143.

[30] *Ibid.*

* Numele ca atare pe care îl dădeau chinezii țării lor, socotită a se afla în mijlocul lumii.

mare parte a elementelor vieții sale politice, sociale, artistice, și mai erau resturi de germanism [31]. Suprafața deci era hună, și totul se grupa într-o formă pe care nu pot să o numesc armonioasă, dar avînd totuși o oarecare stabilitate.

Și această stabilitate aducea un folos : pe un teritoriu mic nu se poate face decît un comerț restrîns. Pe o întindere imensă de teritoriu, începînd din Karacorum și pînă în vecinătatea pădurilor germanice, se putea circula doar numai cu un bilet de „liberă trecere" de la regele hun. Ceia ce, mai tîrziu, în secolul al XIII-lea, a format bogăția și însemnătatea mondială a Imperiului tătar, se găsește deci în germen în această formație a lui Attila, care îndruma o întreagă moștenire de civilizație decăzută și de flux urcător al barbariei germanice către civilizație.

NOTE

[1] În legătură cu cea de-a treia lucrare inclusă în volum sînt necesare unele precizări, atît privitoare la forma cît și la fondul ei. Textul pe care îl publicăm, așa cum avertizam și la început, reprezintă traducerea făcută de Gheron Netta, prefațată, și prin urmare girată de însuși Nicolae Iorga. Cititorul va constata, neîndoios, unele asperități — pe care nu le-am îndreptat — mărginindu-ne doar, mai ales cînd fraza devenea incongruentă, să alăturăm pasajul original din limba franceză. G. Netta a eliminat majoritatea citatelor din limbile greacă și latină cuprinse în notele de subsol. Nu am revenit la publicarea lor decît acolo unde această omisiune prejudicia textul propriu-zis. De asemenea, am inserat, în conformitate cu ediția franceză, explicațiile din note aparținînd lui N. Iorga și omise de traducător. În fine, am păstrat, după G. Netta, ortografia franceză a numelui propriu Celebi (Tschélébi).

Textul reprezintă conferințe ținute de Nicolae Iorga la Sorbona, în fața unui public avizat, de viitori specialiști. De la primele cuvinte el înțelege să-și avertizeze auditoriul că privește comerțul în context universal — ceea ce explică și numeroasele referiri la elemente de istorie generală. Republicînd această lucrare, avem convingerea că ea va interesa deopotrivă publicul larg, ceea ce ne-a obligat să adnotăm uneori textul spre a-l face mai accesibil nespecialiștilor. În același timp însă notele noastre nu au putut fi extinse pînă la o bibliografie exhaustivă asupra unui moment sau altul. Am căutat ca, alături de note cu caracter enciclopedic (anii de viață ai unor personalități, localizarea unor bătălii etc.) să indicăm cîteva titluri spre înlesnirea cititorului interesat, fără a avea : retenția de a epuiza subiectul. O atare încercare ne apare dificilă de altfel, întrucît multitudinea de evenimente la care face referire N. Iorga ar obliga la o adnotare bibliografică imensă, ce depășește cu mult posibilitățile noastre ca și scopul ce ne-am propus cu această reeditare din opera sa economică.

Pentru cadrul general al subiectului pot fi consultate următoarele lucrări : F. Funk Brentano, *Le Moyen Age*, Paris, 1922 ; M. P. Charlesworth, *Trade Routes and Commerce of the Roman Empire*, Cambridge, 1926 ; *Medieval Trade in the Mediterranean World*, New-York, 1926 ; Aug. Fliche, *La chrétienté médievale, 395—1254*, Paris, 1929 ; Ch. Bémont, R. Doucet, *Histoire de l'Europe au Moyen Age, 1270—1493*, Paris, 1931 ; H. Pirenne, A. Renaudet..., *La fin du Moyen Age*, 2 volume, Paris, 1931 ; M. Bloch. *La société féodale. La formation des liens de dépendance*, Paris, 1949 ; Ch. Dawson, *Le Moyen Age et les origines de l'Europe des invasions à l'an 1000*, Paris, 1960 ; J. W. Thomson, *Economic and Social History of Europe in the Later Middle Ages, 1300—1530*, New-York, 1960 ; R. L. Reynolds, *Europe emerges Transition toward an Industrial World Wide Society, 600—1750*, Madison, 1961 ; H. Pirenne, *Histoire économique et sociale du Moyen Age*, ed. H. van Werveke, Paris, 1963 ; S. Painter, *A History of the Middle Ages, 284—1500*, Londra, 1965 ; L. Genicot, *Les lignes de faîte du Moyen Age*, Tournai, 1966 ; *The Cambridge Medieval History*, vol. IV (1—2), ed. J. M. Hussey, 1967—1975 ; I. Agus, *Urban Civilization in pre Crusade Europe*, Leida, 2 vol., 1968 ; P. E. Schramm, *Kaiser, Könige und Päpste...* Stuttgart, 1968—1971, 5 vol. ; Jacques Le Goff, *Civilizația Occidentului Medieval*, ed. rom., București, 1970 ; *L'abolition de la féodalité dans le monde*

[31] *Ibid.*, pp. 188, 205.

occidental, Paris, 1971; *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas, 1450—1650*, Köln, 1971; R. Foltz, *De l'antiquité au monde médieval*, Paris, 1972; G. Duby, *Guerriers et paysans, VII—XII e s. Premier essor de l'économie européenne*, Paris, 1973; R. Lopez, *La Révolution commerciale dans l'Europe médievale*, Paris, 1974; M. Lorenz, *Handelsbränche des 16 Jahrhunderts*, Wiesbaden, 1974; E. Ashtor, *A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages*, Berkley, 1976; Jacques le Goff, *Pour un autre Moyen Age. Temps, travail et culture en Occident*, 18 essais, Paris, 1978.

Din contribuțiile lui N. Iorga reținem: *Dezvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei*. Vol. I. *Evul Mediu*, București, 1920; *Elemente de unitate ale lumii medievale moderne și contemporane* (prolegomene de istorie universală). Vol. I, *Papi și împărați*, București, 1921; vol. II, *State și dinastii*, București, 1922; *Relations entre l'Orient et l'Occident au Moyen Age*, Paris, 1923; *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, Paris, vol. II, *Histoire du Moyen Age*, 1927, vol. III, *Epoque moderne*, 1928: *Scrieri istorice*, vol. II, ed. B. Theodorescu, București, 1971.

[2] Asupra invaziilor vezi F. Lot, *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe*, Paris, 1937, 2 vol.; L. Halphen, *Les barbares. Des grandes invasions aux conquêtes turques du XI e siècle*, Paris, 1948, ed. 5-a; L. Musset, *Les invasions. Les vagues germaniques*, Paris, 1965.

[3] Teodoric cel Mare, rege ostrogot (475—525). Imperiul său cuprinde Panonia, Moesia, Italia (cucerită de la Odoacru), părți din teritoriile locuite de bulgari, Spania. Vezi M. Brion, *Théodoric, roi des Ostrogoths, 454—525*, Paris, 1935.

[4] Pentru Trau vezi P. Andreis, *Storia della città di Trau*, Split, 1908; pentru Raguza, B. Krekić, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au Moyen Age*, Paris, 1961.

[5] Dioclețian (Caius Aurelius Valerius) împărat roman (284—305 e.n.), originar din Salona, lîngă Split (Spalato). Palatul ridicat aici s-a păstrat pînă în zilele noastre. Vezi W. Seston, *Diocletien et la tétrarchie*, Paris, 1946.

[6] Aici probabil nota din subsolul francez: „Cf. Stalimene, Starea, Stanchio, Stamboul, même Silistrie (εἰς τὴν Δρίστραν). Lipsa numerotării ei în text l-a făcut poate pe G. Netta s-o omită în traducere.

[7] Asupra monedelor romane și bizantine descoperite pe teritoriul României există o vastă bibliografie din care reținem contribuțiile lui Bucur Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în RPR*, publicate în „Studii și cercetări de istorie veche" începînd din 1961 și în „Dacia", nouvelle série, din 1962 înainte.

[8] Attila, șef hun, mort în 453. A invadat Imperiul bizantin apoi Europa pînă la Orléans. Centrul puterii sale s-a aflat în Panonia. A fost învins în 451 de romani și vizigoți în Cîmpiile Catalaunice. A atacat Italia în anul următor, distrugînd Pavia și Milan, dar a ocolit Roma. Vezi A. Thierry, *Histoire d'Attila et de ses successeurs jusqu'à l'etablissement des Hongrois en Europe*, 2 vol., Paris, 1856; M. Brion, *La vie d'Attila*, Paris, 1928; F. Altheim, *Attila et les Huns*, Paris, 1952; G. D. Gordon, *The Age of Attila. Fifth Century Byzantium and the Barbarians*, Ann Arbor, 1960; M. Neagoe, *Attila, Ginghis Han și Tamerlan*, București, 1971.

[9] Ammianus Marcellinus, istoric latin (330 — cca 400). Istoria lui, *Rerum gestarum libri XXXI*, continuă analele lui Tacit și acoperă anii 91—378. Primele 13 cărți s-au pierdut. Au rămas relatările începînd din anul 352. Sînt prețioase pentru informațiile de ordin istoric și etnografic pe care le-a cules ca martor ocular. O ediție Lipsca, 2 vol., 1874—1875, în biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga". Pentru el și în continuare pentru izvoarele documentare privind Evul Mediu vezi Ulysse Chevalier, *Répertoire des sources historiques du Moyen Age, biobliographies*, 2 vol., New-York, 1960.

[10] Herodot din Halicarnas, istoric grec (cca 484—425 î.e.n.), considerat „părintele al istoriei". *Istoriile* sale cuprind nouă cărți, subiectul principal fiind războaiele medice. Descriindu-le, Herodot prezintă aproape întreaga lume cunoscută pe atunci, din nordul Africii pînă la Marea Neagră și din India pînă la Marea Mediterană. A trăit o vreme la Olbia, pe țărmul de nord al Mării Negre, unde a cules date despre sciți, traci și geți (cărțile a IV-a și a V-a cuprind informații despre expediția lui Darius contra sciților). Vezi A. Hauvette, *Hérodote, historien des guerres médiques*, Paris, 1894; A. R. Glover, *Herodotus*, Cambridge, 1924; Adelina Piatkowski și Felicia Vanț-Ștef, *Herodot. Istorii*, 2 vol., București, 1961—1964.

[11] Valens (Flavius Valens) împărat roman (364—378 e.n.), asociat cu fratele său Valentinian. A condus provinciile orientale. A luptat contra vizigoților aflați la nordul Dunării (367—369). În timpul acestor campanii a trecut Dunărea pe un pod de vase pe la Daphne, apoi pe la Noviodunum. I-a înfrînt, iar pacea cu regele lor Athanaric a încheiat-o pe o corabie în mijlocul Dunării; în 378 a reluat ostilitățile, pierind în bătălia de la Adrianopol.

[12] Notă în textul francez (trad. ns.): „Asupra înțelesului Silistrei, derivat din acest nume vezi mai sus" supra, nota 6.

[13] Mauriciu, împărat bizantin (582—602). A purtat lupte îndelungate cu longobarzii, avarii și slavii (în Balcani). Masacrat în urma unei revolte a armatei. I-a urmat centurionul Focas. Vezi P. Goubet, *Byzance avant l'Islam*. I. *Byzance et l'Orient*, Paris, 1951.

[14] Camille Jullien, *Histoire de la Gaule*, Paris, 8 vol., 1920—1926.

[15] Caesar a devenit proconsul al Galiei în anul 58 î.e.n. Comentariile sale asupra războiului cu galii *(De bello Gallico)* rămîn o sursă de informare excepțională asupra istoriei teritoriului francez pînă la cucerirea romană. Vezi L. A. Constans, *Guide des campagnes de César en Gaule*, Paris, 1929; Ch. Jordan, *César et Attila en Gaule*, Paris, 1947; M. Rambaud, *L'art de la déformation historique dans les commentaires de César*, Paris, 1953; J. Carcopino, *Jules César*, Paris, 1968; Petre Ghiață, *Caesar*, București, 1972.

[16] Traian (Marcus Ulpius), împărat roman (98—117). A cucerit Dacia în urma războaielor din anii 101—102, 105—106; cf. J. Carcopino, *Points de vue sur l'impérialisme romain*, Paris, 1934; Maria Ursu, *Traian*, București, 1971; I. I. Rusu, *Getica lui Statilius Crito*, în „Studii clasice", XIV, 1972, p. 111—128.

[17] Istoriografia consacrată Daciei romane este extrem de bogată. Amintim aici doar pe cei care au stăruit în chip deosebit asupra subiectului: D. Berciu, C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, S. Dumitrașcu, I. H. Crișan, N. Gostar, N. Gudea, C. Pop, C. Preda, D. Protase, A. Rădulescu, I. I. Russu, Al. Suceveanu, D. Tudor, R. Vulpe, I. Winkler. De asemenea, *Römer in Rumänien. Ausstellung des Römisch-Germanischen Museums Köln und des Historischen Museum Cluj*, Köln, 1969; M. Macrea, *Viața în Dacia Romană*, București, 1969; I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981.

Persistența populației autohtone după venirea romanilor este o realitate care poate fi certificată atît prin analogie cu situația similară creiată în Galia, Peninsula Iberică sau Britania, cît și printr-o serie de argumente la fața locului. Sînt astfel de reținut dovezile arheologice, cele toponimice, strămutările de daci liberi — în anul 180 e.n. generalul roman Sabinianus intenționa să aducă pe teritoriul Daciei 12 000 de costoboci — răscoalele antiromane și, în sfîrșit, existența a cca 15 corpuri militare dacice care acționau în afara hotarelor provinciei din Mesopotamia pînă în Britania.

Însumarea acestor factori i-a făcut pe specialiști să conchidă că în Dacia, după cucerirea romană, a rămas aproximativ trei sferturi din populația băștinașă.

[18] Marbod, căpetenie marcomană. A fondat, împreună cu Arminius, un vast imperiu al populațiilor suabice la Dunăre. S-a retras la Ravenna ca pensionar al împăratului Tiberiu. A murit în anul 37 e.n.

[19] Hermanaric, rege ostrogot, mort în anul 375. Imperiul său se întindea între Nistru și Don, avînd capitala pe locul orașului Kiev de astăzi. S-a sinucis în momentul invaziei hunilor.

[20] Iordannes, istoric latin din secolul al VI-lea. În anii 551—552 scrie *De origine astibusque Getarum*, un rezumat al lucrării lui Cassiodor. În 552 întocmește *De summa temporum*, compilație de istorie universală după Eusebiu, Ieronimus, Orosius, Eutropius, Florus.

[21] *La Romanie danubienne et les barbares au VI-e siècle.*

[22] Priscus din Panion, istoric grec (410—473). Împăratul roman Teodosiu al II-lea l-a trimis în ambasadă pe lîngă Attila. A scris o *Istorie* păstrată fragmentar. Vezi *Corpus Scriptores Historiae Byzantinae* (în biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga" o ediție Bonn, 1879).

[23] Noricum, provincie romană mărginită la nord de Dunăre, la est de Panonia, la sud de Sava și Alpii Carnici, iar la vest de provincia Raetia.

[24] Sf. Severin, mort în 482, a predicat în Noricum, fondînd așezăminte mănăstirești. A fost vizitat de Odoacru. Canonizat, corpul lui se află la Napoli. *Vita Sancti Severini* a lui Eugippius în *Monumenta Germaniae Historica*, vol. I_2, Berlin, 1877 (ed. H. Sauppe).

[25] Textul francez: „Il y a une preuve documentaire que vers la fin du V-e siècle la situation était la même qu'auparavent dans une région voisine de cette partie danubienne".

[26] Anastasius I, împărat bizantin (491—518). A construit un zid de apărare a Constantinopolelui și a redresat finanțele imperiului. Vezi Carmelo Capizzi, *L'imperatore Anastasio I (491—518)*, Roma, 1969.

[27] Odoacru, rege al herulilor (434—493), fiu al unui apropiat al lui Attila. Șef al unei bande de *foederati*, apoi al gardei de *domestici* la Roma. Omoară pe împăratul Oreste

și îl depune pe Romulus Augustulus. Învins de mai multe ori de Teodoric, regele ostrogot. Blocat în anii 490—493 în Ravenna, este ucis.

[28] Tetxul francez: „On leur ouvre les portes et les bons gardiens s'en vont retourner ces ennemis qu'ils redoutent peut étre et ils entrent la bande qui passe".

[29] În textul francez: „des ambarcations, des scafes".

[30] Malchus, cronicar bizantin din secolul VI. Retor la Constantinopol. A scris o istorie cuprinzînd domniile de la Constantin la Anastasius păstrată fragmentar. În biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga" o ediție Bonn, 1829.

[31] Durazzo, Dyrrachium (azi Durrës) în Albania.

[32] Aetius Flavius, general roman (c. 390—454). L-a învins, alături de Teodoric și Meroveu, pe Attila la Cîmpiile Catalaunice. Ucis de împăratul Valentinian al III-lea.

[33] Alaric, rege vizigot. În anul 400 a invadat Panonia, Grecia, Macedonia; a devastat îngrozitor Roma (410). A murit în 412.

[34] Principesa Honoria, Justa Grata (417 — după 453), fiica împăratului Constantin al III-lea și soră cu Valentinian al III-lea. Attila a cerut-o de soție, dar a fost refuzat de Valentinian. Pe sora lui a închis-o într-o mănăstire unde și-a sfîrșit zilele.

[35] În textul francez (trad. ns.): „La Serdica (Sofia, n.n.) hunii pun numele căpeteniei lor alături de cel al Caesarului; romanii sînt indignați doar pentru că un om nu poate sta alături de un zeu".

[36] Ratiaria, azi Arčăr (Bulgaria), oraș pe Dunăre în provincia romană Moesia.

[37] Romulus, numit în deriziune Augustulus, ultimul împărat al Imperiului roman de Apus. Era de fapt fiul, nu socrul lui Oreste. A fost proclamat în 475 și răsturnat în același an de Odoacru. Oreste, regent al Italiei, fusese secretarul lui Attila. La moartea acestuia, împăratul Iulius Nepos l-a adus în Italia trimițîndu-l împotriva vizigoților. S-a proclamat regent la Ravenna, obținînd în același timp ca fiul său — Romulus Augustulus — să fie recunoscut împărat. A fost omorît în anul 476 de Odoacru.

[38] În textul francez (trad. ns.): „Termenul de γραικός chiar folosit sub influența limbajului populației de acolo".

[39] Notă în textul francez (trad. ns.): „A se vedea cazul senatorului trimis la Attila, care pleacă din Odessos, unde stăpînește strategul Teodul în 441, p. 169. Cf. deja Jung, *Auflänge der Rumänen* în „Zeitschrift für osterreichische Gymnasien", anul 1876, p. 169: „In ähnlicher Weise verstand man auch unter dem Namen Hunnen zu Atilla's zeiten eine Keihe germanischer, slavischer, Kirkischer Stämme".

[40] Soliman I, sultan otoman la Adrianopol (1403—1411), fiul lui Baiazid I.

DRUMUL DE COMERŢ INTERIOR ŞI FRANCII

Cred că am stabilit că, în afară de comerţul maritim, foarte însemnat şi care durează, mai exista în Evul Mediu, un altul pe uscat, un comerţ care urma calea Europei Centrale prin valea Dunării. Apoi că această comunicaţie prin valea Dunării, ca şi a Italiei prin unele trecători ale Alpilor, spre Noric[um], Panonia şi spre ţinutul Daciei, n-a fost întreruptă deloc prin invazia barbarilor, că nu a existat o stare de mare război între un stat şi alt stat. Că barbarii n-au format niciodată un regat care ar fi putut fi opus Imperiului roman. Că au existat barbari de diferite feluri şi că mulţi barbari s-au acomodat regimului roman, pe care l-au servit, şi l-au ajutat. Că ceilalţi au format cete, numai cete, care puteau să tulbure liniştea unei provincii, dar care nu împiedicau ca această provincie să păstreze oraşele sale tîrguşoarele sale, satele sale, bîlciurile sale, — mai cu seamă bîlciurile sale. Apoi că imperiul lui Attila n-a fost un adevărat imperiu avînd în fruntea sa un rege, că Attila n-a fost decît şeful unei confederaţii de barbari în care intrau toţi fără deosebire. Germanii ca şi ceilalţi. Că, în acelaşi timp, vechea civilizaţie populară a acestei regiuni a Dunării mijlocii s-a conservat, micşorată, dar trainică.

Căci, atunci cînd Imperiul dispărea, „Romania" populară, cu limba sa, cu instituţiile sale, cu tradiţiile sale, cu întreaga moştenire pe care o datora unor civilizaţii mai vechi decît dominaţia Romei, rămîne şi transformă în felul său tot ceia ce vine în contact cu ea. Cînd slavii au apărut la rîndul lor în Peninsula Balcanică, această năvălire, care n-a fost de loc dulce, n-a schimbat acestor regiuni condiţiile normale, din punctul de vedere al comerţului, ca şi din celelalte puncte de vedere.

În curînd, această cale centrală a Europei va intra sub influenţa dominaţiei franceze şi mai cu seamă a aceleia ce se numeşte a Imperiului lui Carol cel Mare [1], un imperiu foarte relativ. Imperiu în unele domenii de regalitate franceză, în altele, aşezămînt în primul rînd creştin.

Ceia ce a fost întotdeauna mai important, a fost comerţul maritim. A fost un moment cînd acest comerţ maritim şi comerţul pe uscat s-au găsit sub aceeaşi direcţie. Aşezămîntul lui Teodoric în Italia este o acţiune politică impusă de către Imperiu ; nu el, nici neamul său nu domină în teorie, şi nici scopul aparţinînd naţiunei sale nu-l realizează el în Italia. El este delegatul Imperiului de Răsărit. Dacă Alaric a fost şeful miliţiei în Dalmaţia, dacă după dînsul, această calitate de şef al miliţiei în Noric[um], în Panonia, în ţinuturile vecine (nu în Dalmaţia) a fost atribuită lui Attila, Teodoric reprezintă o a treia fază a acestei formaţii intermediare, determinată şi condusă de către Imperiul roman de Răsărit.

Nu gotul își cîștigă Italia, prin propriile sale mijloace și urmînd un ideal care-i aparține ; el rămîne totdeauna acela care locuise, timp de mulți ani, pe Dunăre, la Novae, un vechi supus și elev al Bizanțului [1].

Cum el rămîne în legături cu acest Imperiu, cum el nu face altceva decît să-l reprezinte pe pămîntul italian și, în același timp, cum trecerea sa de la Dunăre în Italia nu s-a făcut pe mare, ci prin relațiile geografice naturale care existau între această regiune dunăreană, din care venea el, și Italia, și cum mai tîrziu, el a ajuns să aibă întregul ținut al Dalmației și al Noricului, trebuie să admitem că paza marii căi dunărene s-a găsit, cu începere de la sfîrșitul secolului al V-lea și în prima jumătate a secolului al VI-lea, în mîinile cuiva care nu reprezinta o regalitate barbară, care nu reprezinta decît Imperiul bizantin prin acel vicariat italian. În mîinile lui Teodoric și cu sistemul economic al vicariului Imperiului în Italia, această cale a comerțului a trebuit să păstreze întreaga ei însemnătate.

Scrisorile lui Cassiodor [2] arată acest sistem. E cel al Romei bizantine în toată asprimea sa. Pentru lucruri fără nici o importanță, ca un schimb între boii alamanilor și boii din Noric [2], trebuie să se ceară permisiunea regelui.

După victoria lui Belisariu [3] și reunirea Italiei cu statul bizantin, acest drum s-a găsit încă și mai mult în mîinile Imperiului, s-au făcut într-un fel mult mai bine ordonat de către însiși ofițerii acestui Imperiu.

Exista deci, de o parte, flota constantinopolitană, care stăpînea marea și, alături comunicația prin interior care ducea din Italia în ținuturile Dunării.

Dar în a doua jumătate a secolului al VI-lea dominația bizantină a fost ruinată prin ceea ce n-a fost trădarea lui Narses [4], prin acel accident care s-a produs în epoca domniei lui Justinian [5] al II-lea atunci cînd Narses avea guvernul Italiei : longobarzii, pe cari el nu-i chemase, supuseră o mare parte din peninsulă [3].

Dar ceea ce ne interesează aici sînt consecințele pe care putea să le aibă această stabilire a longobarzilor pentru comerțul Europei de mijloc.

Există de asemenea o legendă a barbariei longobarde care ar fi influențat în modul cel mai defavorabil toate relațiile civilizației, și între altele pe acele ale comerțului. Trebuie să ținem socoteală totuși de faptul că longobarzii au fost timp îndelungat clienții Imperiului bizantin, că stabilirea lor în Panonia și în Noric[um] a fost făcută sub ocrotirea Imperiului, că, în campaniile contra goților conduse de către Belisariu, care n-avea o armată a Imperiului, printre contingentele barbare supuse autorității sale, să zicem : persoanele, erau longobarzii alături de huni, cari erau acum avari, și cari se obișnuiseră deci nu numai cu regimul bizantin, dar și cu acțiunea acestui regim în Italia. Calea Dunării se găsește astfel din nou în mîni sigure. Unitatea care exista mai înainte între regiunile Dunării de mijloc, între teritoriile romane din Orient și Italia se păstrează.

---

[1] Vezi lucrarea noastră : *Relations entre l'Orient et l'Occident au moyen-âge*, Paris, Gamber, 1923 ; și în *Études byzantines*, 1939 [cap. III].

[2] *Varia*, II, 50. „Dromonarii", *ibid.*, IV, 7.

[3] Iorga, *Relations* citate, p. 63 și urm.

Primul contact al francilor cu această cale a Dunării de mijloc trebuie fixat în epoca lui Teodoric. Ceia ce se neglijează în personalitatea, care nu este simplă, a lui Teodoric, este faptul că el era, în acelaşi timp rege pentru ai săi şi vicariu în Italia pentru Imperiu, preşedintele ordinului barbar în Occident, întrucît exista o întreagă comunitate barbară pe care el o reprezinta.

Cutare cronică bizantină notează faptul că, în momentul cînd statul got în Italia era distrus, francii, cari nu atacaseră pe turingieni atît timp cît regatul lui Teodoric a existat, au dezlănţuit acest atac. Această comunitate, în fruntea căreia se găsea puternicul rege got al Italiei, s-a sfărîmat deci, şi acei cari făceau parte din ea au putut să urmeze propria lor politică.

Comunicaţiile maritime, bineînţeles, nu încetează. Marea Mediterană a rămas, timp de secole, cel puţin înaintea apariţiei dominatoare a arabilor, o posesiune bizantină [6]. Şi Pirenne, care a fixat o altă dată pentru începutul Evului Mediu [7], bazîndu-se pe această schimbare de hegemonie, are într-adevăr dreptate pînă la un carecare punct.

Din secolul al VIII-lea împrejurările comerţului maritim cu Orientul se schimbă, şi istoricul belgian a notat urmările acestora [4].

În timp ce în epoca Merovingienilor [8] legăturile părţii meridionale a Galiei cu ţinuturile răsăritene ale Mării Mediterane fuseseră permanente şi produceau un cîştig destul de însemnat pentru toate ţinuturile care erau interesate, în epoca lui Carol cel Mare comerţul se va retrage către nord. De fapt, în unele anale ale acestei din urmă epoci se constată la frontiera dintre danezi şi saxoni un mare număr de negustori; un atac al lui Godfried, regele danezilor, duce la distrugerea unui port de la frontierele dinspre ocean, port care se numea, în limba daneză, Reric, şi negustorii care se găseau stabiliţi acolo sînt duşi în altă parte. Analele lui Eginhard [9] dau data: 808 [5].

Dar eu nu cred ca pirateria arabă să fi avut în adevăr importanţa ce i se atribuie.

Numărul incursiunilor, momentele, fixate de către analele carolingiene sau de către alte izvoare, privitoare la apariţia arabilor [10] pe coastele Adriaticei, pe celelalte coaste ale Italiei, în regiunile vecine cu Franţa, cu Spania, formează de abia douăzeci sau treizeci de cazuri. Se găsesc numai aşezări cu caracter foarte mediocru şi trecător. Acela de la Fraissinet *, în Provence, n-a avut nici un viitor, deşi n-a fost un stat puternic care să fi putut alunga pe năvălitori. A fost, în alte condiţiuni, ceia ce a fost în epoca lui Frederic al II-lea [11], acel sîmbure al saracinilor pe care el îl stabilise în Lucerna sa pentru a-i întrebuinţa în anume scopuri.

Apoi, în cazul de la Fraissinet, saracinii fuseseră chemaţi probabil de către cineva care i-a părăsit apoi de capul lor. Căci, în general, nu trebuie să se admită că în năvălirile barbarilor era vorba de propria lor pornire, cînd intrau într-un teritoriu şi puneau stăpînire pe el.

Astfel năvălirea lui Attila în Galia nu se datora dorinţii de dominaţie universală sau poftei nestinse de jaf care ar fi fost caracterul permanent al şefului hunilor, căci izvorul bizantin contemporan, povestirea diplomatului Priscus, dă această explicaţie, care este cea adevărată: doi pretendenţi la

---

[4] „Revue belge d'histoire et de philologie", I.

[5] De la Roncière, *Charlemagne et la civilisation maritime au IX-e siècle*, „Moyen-âge", IX, 1907, p. 201 şi urm.

* Sat în Lozère.

tronul franc se luptau pentru putere ; unul din ei adresîndu-se lui Aetiu, care deși ofițer roman, reprezinta o confederație a forțelor ce se găseau în Galia, a chemat pe Attila [6].

Și, fiindcă Attila avea o socoteală cu Imperiul de Apus, chestiunea Honoriei, expediția în Galia s-a continuat, străbătînd Italia.

În cazul invaziilor saracine trebuie să se mai țină seama și de un alt fapt.

Dacă, pentru barbarii cari năvălesc în regiunile Dunării în secolul al IV-lea și al V-lea, trebuie să deosebim totdeauna între ceata de barbari care nu este acolo decît pentru a jăfui și între ceilalți barbari, în majoritate, cari vor să se înțeleagă cu Imperiul și cari ajung la aceasta, nu trebuie să facem aceiași deosebire și în ceia ce privește pe saracini ? Un analist franc nu poate să facă această deosebire întrucît el nu este în stare să priceapă o dezvoltare istorică ; nu se poate orienta, el care ia fiecare fapt izolat, și are chiar o anumită formulă de stil pe care o repetă. Se pot deosebi însă, de fapt, două manifestări ale arabilor în timpul secolului al VIII-lea și mai ales al celui de al IX-lea.

Pe de o parte, statul arab este dispus să întreție relații cu vecinii săi, indiferent sub care formă, afară de pacea definitivă pe care nu o permiteau, cu Bizanțul, antagonismul religiunilor ce se găseau la baza celor două state. Dar, puțin înaintea luptei dela Poitiers [12], considerată ca un fel de cruciată, prin care Occidentul a scăpat de un mare pericol, existau raporturi pașnice între năvălitori, cu toate că erau păgîni, și între populația romană sau vizigotă, și aceste relații s-au continuat în așa fel de cealaltă parte a Pirineilor, încît o căsătorie s-a legat între un șef arab și o prințesă aquitană.

Pe de altă parte exista o piraterie, care nu era numai arabă, ci și greacă în același timp. Existau relațiuni normale, dar, în același timp în care aceste relațiuni normale dădeau orașului Arles, Marsiliei și întregii coaste din Provence un cîștig ce venea din Orient, poate din colonii, care sigur făcea să treacă obiecte fabricate ale acestui Orient ce-și păstrase necontenit corporațiile sale, — și pentru a înțelege mai bine comerțul Orientului, trebuie să ținem socoteala de acest fapt că aceste corporații romane n-au durat pretutindeni în Occident, în timp ce ele s-au menținut fără întrerupere în Orient, apărînd Adrianopolul în epoca lui Valens contra goților — „corabiotae“ [7] apar, la un moment dat, ca pirați.

Termenul grec de korabion s-a păstrat de altfel în Sicilia și a avut o întrebuințare curentă în timpul unei mari părți din Evul Mediu.

Dar comerțul s-a menținut, cu toate incidentele de felul acelora care aduceau chiar distrugerea orașelor, cum a fost cu Populonia [13]. Însăși Roma a fost amenințată de invazii saracine, cari turburau o întreagă provincie italiană.

Relațiile însă care interesează în primul rînd, în cursul acestor explicații, sînt cele ale drumului de pe uscat.

Eu le voi pune în raport cu ceia ce am încercat să arăt, în altă parte, asupra „Romaniei“ populare din Evul Mediu, care a urmat Imperiului în decădere. După cum ele reprezintă organizațiuni spontane, tot așa

---

[6] Priscus, p. 152—53.

[7] Terminul de „orabiotae“ pe care l-am găsit în analele france pare că trebuie să fie corijat astfel, Analele lui Eginhard, la anul 809.

au existat factori spontani, plecînd din aceste „Romaniae", în dezvoltarea comercială din Evul Mediu, şi în primul rînd acea curioasă aventură a lui Samo, de naţiune franc.

Fredegariu are un capitol scurt, în care spune, — capitolul este bine cunoscut —, că : „În timpul celui de al 40-lea an al domniei lui Clotar [14] (în 623), un om numit Samo, de naţionalitate franc, chemă împrejurul său mai mulţi negustori pentru a face comerţ în regiunea slavilor, cari se numiau vinizi (venzii)... Vinizii, dîndu-şi seama de utilitatea lui Samo, îl proclamă rege al lor, şi el domni peste vinizi timp de treizeci şi cinci de ani într-un mod fericit (*feliciter*), şi ei avură mai multe războaie contra hunilor, vecinii lor" [8].

S-a discutat mult asupra situaţiei lui Samo. Care putea să fie situaţia reală a acestui şef de întreprindere economică, care se asamănă cu exploratorii europeni din epoca modernă, aceia cari, înaintea stabilirii oficiale a englezilor în Indii, au ajuns cei dintîi în acele regiuni şi au fixat primele jaloane ale expansiunii europene în peninsulă ?

Din partea ştiinţii slave, s-a încercat a se slaviza Samo, pe temeiul unei mărturii posterioare privitoare la convertirea la creştinism a slavilor din acele regiuni, a slavilor din Carinthia şi din regiunile învecinate. Dar mărturia este numai din secolul al IX-lea, dintr-o epocă înaintată a secolului al IX-lea [9].

Însă, după mărturia expresă a lui Fredegariu, Samo nu era slav, el nu era din acea ţară, din acea regiune definită ai cării locuitori se vor numi mai tîrziu carinthieni. El avea în jurul său o „companie", pentru a întrebuinţa un termen din secolul al XVI-lea, al XVII-lea sau al XVIII-lea.

Astăzi suntem siguri că Samo n-a fost trimis de regele franc. Nu i se încredinţase nici o misiune. Statul franc nu avea, pe la anul 623, nici un mijloc de a-l susţine. Situaţia sa de rege (termenul este vag) al acestor slavi venzi nu atîrna de expansiunea statului Merovingienilor, imposibilă în acel moment. Trebuie deci să se admită faptul că Samo, cu negustorii cari îl înconjurau, cari îl susţineau, cu cei cari se găseau în jurul lui, reprezintă un fenomen cu totul spontan, popular. Deci, dacă marea cale maritimă rămîne o cale bizantină, pe care piraţii arabi şi greci puteau s-o tulbure, dar nu să o împiedece, alături de această cale de comunicaţie veche şi oficială se formează o alta, de comunicaţie spontană şi populară, pe uscat, urmînd cursul Dunării.

Şi iată alte fapte care se adaugă misiunii întîmplătoare a lui Samo, pentru a arăta că nu este vorba de o întreprindere izolată, că există un întreg curent, care s-a continuat în alte forme, sub alte steaguri şi spre folosul altor naţiuni, pînă la marea linie de comunicaţie carolingiană, de-a curmezişul Europei Centrale.

Se consideră adesea Bavaria[15], statul primului Tassilo, al acelui Theodon, care s-a prezentat la Roma şi a fost primit de către Papa, al lui Hucbert, acel stat creştinat supt Odilo de către Bonifaciu [16] şi care a infiltrat longobarzilor din Italia, vecinii săi, religia creştină, care s-a opus în sfîrşit regalităţii franceze a lui Carol cel Mare şi a fost zdrobit, ca o

---

[8] P. 48. Cf. Gustav Schnürer, *Die Verfasser der sogenannten Fredegar-Chronik*, Freiburg, 1900.

[9] *De conversione Bogoarorum et Carantanorum*, în *Monumenta Germaniae Historica*, XI, 7. Vezi şi Huber *Geschichte Oesterreichs*, I.

formație întîmplătoare, cu un caracter numai geografic, neavînd nici un contact, nici o legătură cu marea politică a acestei epoci.

Totuși trebuie să observăm faptul că, în timp ce turingienii n-au ajuns niciodată să formeze un stat, în timp ce alamanii dispăruseră, în timp ce alte națiuni germanice care au jucat totuși un rol într-o epocă oarecare, nu mai figurează în analele istoriei, Bavaria rezistă în diferite forme, ea fiind chiar, pentru vreun bastard din familia Carolingienilor [17], pentru vreun fiu al lui Carol Martel, o posibilitate dinastică. Unul din bastarzii acestuia a încercat în adevăr să se substituie dinastiei Agilolfinzilor, cari au rămas pînă la sfîrșit dominatorii acestui ducat ce avea tendința să devie un regat.

Mi se pare deci că Bavaria nu este o creațiune întîmplătoare a istoriei, că lunga sa durată, că soliditatea sa învederată sunt datorite unui fenomen al istoriei universale, unui fenomen aparținînd ordinii economice ; că această cale a Dunării a creat Bavaria denaintea secolului al VIII-lea, care, regenerată în această epocă, s-a făcut dorită de Carolingieni din cauza acestei valori comerciale.

Se socotește de asemenea ca un fenomen curat religios înaintarea noilor misionari ai Domnului, noii „viri Dei" de felul Sfîntului Severin, în secolul al VII-lea și al VIII-lea, apariția călugărilor, predicarea continuatorilor Sfîntului Columban [18], cari au creat, peste Bavaria, pe văile Elveției de astăzi și ale Salzkammergut-ului, primă Austrie [19].

Probabil, ca și la întreprinderea aventuroasă a lui Samo și la stabilirea acestei Bavarii consolidate, trebuie să admitem că fenomenul este în legătură și cu existența acestei căi de comerț, a neîntreruptei comunicații economice.

Mănăstirea nu este numai un adăpost pentru persoanele cu aplică i pioase, care vor să se roage. Ea este, în același timp, un surogat, o înlocui e a vechii „mansio" a marilor căi de comerț romane. Este un „xenodochium", adăpostul pentru străini al cărui nume figurează în cutare capitular al lui Carol cel Mare, care ia măsuri pentru ca săracii să fie adăpostiți gratuit de aceste „xenodochea".

Ea joacă, în această epocă și în regiunile de care mă ocup, același rol pe care l-a jucat, supt dominația otomană, de la un cap la altul al imperiului sultanilor, mănăstirea românească, aproape în tot timpul dezvoltării țărilor fundate de această națiune a noastră, pînă la începutul secolului al XIX-lea : loc de rugăciune, cetate, făcînd parte dintr-un sistem militar și, în al treilea rînd, loc unde negustorul știa că poate să se oprească pentru adăpostul unei nopți și chiar pentru trei zile în plus.

Viața Sf. Rupert [20], care a urmat calea Dunării ajungînd pînă la frontierele Panoniei [10], pentru a răspîndi sămînța cea bună a Evangheliei supt ducele bavarez Theodon, arată ce operă, cu deosebire populară, putea să iasă din această propagandă.

Și apoi, iată că, urmaș al acestor tradiții, apare regatul Carolingienilor și Imperiul care se adaugă la aceia ce fusese această regalitate înaintea încoronării lui Carol cel Mare.

---

[10] Viața Sf. Remigiu (în Dom Bouquet, p. 373) face să vie troienii pe această cale.

Deci, expansiunea francă supt Carolingieni în aceste regiuni nu este primul fenomen, care crează o situaţie; ea continuă imbolduri mai vechi; ia supt paza sa oficială o mişcare ce începuse în condiţiuni cu mult mai modeste, în nişte condiţiuni pe care nici un stat nu le garanta, pe care nici o armată nu le apăra, care nu erau ocrotite de nici o autoritate.

Însă, în momentul în care Carolingienii lui Carol cel Mare iau sub conducerea lor această expansiune a Occidentului pe valea Dunării, ei se găsesc înaintea unui nou adversar. Acest adversar e reprezintat prin noii „huni", avarii.

Între huni şi avari, cu toată distincţia, numai de formă, a cronicilor bizantine, nu trebuie să se facă osebire; nu e vorba de o populaţie nouă venind din stepă pentru a înlocui în Panonia, acolo unde existase palatul lui Attila, o dominaţie asiatică anterioară. Avarii formează una din părţile constitutive ale vechiului imperiu hun. Numele lor poate fi uşor explicat, ca şi acela al bulgarilor, ţinînd seamă de finala „ar" care este a pluralului; trebuie să însemne ceva ca „bravii", „îndrăzneţii".

Dar avarii reprezintă cu mult mai mult rasa lor decît hunii din secolul al V-lea. Nu mai există elemente germanice care ar putea să facă parte din noua confederaţie; aceste elemente s-au retras spre Occident. Supuşii străini ai haganului avarilor sunt alţi barbari, slavii. Căci şi aici trebuie să admitem un caracter dublu; o clasă dominantă aparţinînd vechii rase hune şi o clasă supusă, reprezintată prin slavii din Dacia şi din Panonia.

Nici unii, nici ceilalţi n-au încercat să facă a dispărea resturile vechii vieţi la Dunărea de mijloc. Această viaţă veche, care garanta comerţul, a rămas aceeaşi ca în secolul al IV-lea şi al V-lea, şi ca dovadă se regăsesc, — aşa cum observă Jung [21] —, vechile nume din secolul al V-lea. În „Viaţa Sfîntului Severin", este vorba de un oraş care se numeşte Comagena [22]; el există încă în secolul al IX-lea. Tot aşa, Sabaria figurează în analele france.

Cum în epoca hună supt stăpînirea lui Attila se poate constata o viaţă culturală destul de dezvoltată, conţinînd elemente foarte variate dintre care unele sunt destul de superioare, dacă ar exista o descriere de ambasadă pentru secolul al VII-lea ca aceia a lui Priscus, s-ar găsi şi pentru avari o situaţie asămănătoare aceleia, din toate punctele de vedere.

Nu avarii sînt aceia care au distrus civilizaţia în aceste regiuni; nu ei sînt cei cari au întrerupt comunicaţia între Occident şi Orient, pe uscat, prin acea cale a Dunării.

Vechea situaţie care nu fusese schimbată de către întreaga serie a năvălirilor exista încă în secolul al IX-lea. Ea a fost mai întîi distrusă prin lungul război dintre imperiul carolingian şi avari, acel război care a fost reluat de mai multe ori şi care nu s-a terminat decît prin nimicirea imperiului acestor hagani [11] sau hani, pentru că, de data aceasta, în fruntea turanienilor n-a mai fost un funcţionar bizantin, ci un şef purtînd marele său titlu asiatic.

Dar, pentru a supune definitiv pe ultimul hagan independent, pentru a permite lui Carol cel Mare să impuie un altul, creat de el însuşi [12], a fost nevoie să se distrugă şi sîmburele acelei vechi civilizaţii tradiţionale care se conservase timp de secole în părţile Noricului şi ale Panoniei.

---

[11] Cf. *Géographie d'Edrisi* [trad. din limba arabă de P. Amedée Jaubert], Paris, I, 1836: „La turci, tibetani şi khazari regele se numeşte Khakan" (p. 173).

[12] Analele lui Eginhard, an. 795 şi 805.

Nu e acesta primul caz cînd barbarii conservă și cînd civilizația distruge. Barbarii în indiferența lor nu distrug principiile vieții, în timp ce civilizația, uneori egoistă, urmărind scopurile sale cu încăpățînare, ajunge să distrugă însești izvoarele folosului pe care ea vrea să-l cîștige pentru sine.

Acțiunea Imperiului Carolingian în aceste regiuni ale Panoniei a creat de fapt un pustiu [13].

De la 791 „vallum" este nu numai sfărîmat, ci și „despoiat" [14]. Podul de peste Dunăre [15], pod de bărci construit în 793, servea de asemenea și pentru a face să treacă mărfurile.

Eginhard, de altfel, spune aceasta și în acea „Viață a lui Carol cel Mare" care era destinată să ridice personalitatea marelui împărat în memoria generațiilor următoare. El povestește că toate comorile adunate timp de secole în Panonia, în „campus" sau „ring", au fost luate de către franci, că niciodată ei nu duseseră o asemenea bogație, că tot ceia ce avarii luaseră de la celelalte națiuni, a fost compensat în acest moment. Acolo a rămas un „pustiu" [16].

Și o cronică din Evul Mediu, aceia a lui Simon de Durham, menționează chiar numărul de cincisprezece al carelor cu boi, caracteristice acestei întregi regiuni a Dunării mijlocii și inferioare, care duceau aurul tezaurului avarilor către Aachen, reședința împăratului cuceritor [17].

Comerțul dunărean a fost totuși favorizat de către noii stăpîni carolingieni, și chiar în 793 Carol cel Mare încercase, prin canalul lung de 2.000 de pași și larg de 300 de picioare, între Rednitz și Altmühl, să pună în comunicație Rinul cu Dunărea [18].

A trebuit să intervie un alt fenomen pentru a pune capăt comerțului continental care străbătea Europa Centrală de-a lungul Dunării.

Acest fapt nou, o altă năvălire, nu este pretinsa dominație bulgară. Există totuși în Analele lui Eginhard, la data de 827, mențiunea că bulgarii au venit să atace pe slavii stabiliți în Panonia, că flota lor a intrat prin rîul Drava, că ei au trecut prin sabie și foc tot ce se găsia acolo, alungînd pe ducii-voievozi slavi, înlocuiți prin „rectores bulgarici", prin „comandanți bulgari".

Slavii despre care este vorba în acest moment sunt moravii, cari, după moartea lui Carol cel Mare, după discordiile care izbucniseră între fiii și scoborîtorii săi fundaseră, cu forme france, un stat aparținînd rasei lor. Șefii slavi se numesc voievozi, adică „comandanți de armate" după ducii franci, predecesorii lor. Fortăreața acestor slavi, „grad"-ul, nu este decît continuarea „burgului" carolingian, și, cînd noțiunea regală se va introduce la slavii cari duceau această viață voievodală, numele regelui va fi acel al lui Carol cel Mare el însuși, Carolus devenind cral (românește : crai).

Acești slavi din Moravia, avînd relațiuni mai strînse cu cei din Boemia și relațiuni mai slabe cu slavii din Dalmația și din Liburnia, acești slavi supuși autorității lui Carol cel Mare, n-au putut să se menție sub o formă într-adevăr regală.

---

[13] Menționat și de către cronica lui Reginon [23].
[14] Annales *Einhardi* : „Expoliaverunt ipsum vallum".
[15] *Ibid.*
[16] Aceleași anale, 796.
[17] După Huber, *o. c.*, I, p. 79.
[18] *Annales Einhardi.*

Se vorbește despre regii Moraviei. A fost o întreagă serie din aceștia, însă acesta este un titlu atribuit de cele mai multe ori unor șefi cu un caracter foarte vag, cu toate că nici unul din acești regi moravi n-a fost încoronat. Uneori, chiar pînă tîrziu de tot, Imperiul a protestat contra unei noi creații locale de regi. El considera ca o uzurpare orice regalitate de creație spontană. Nu poate să existe, în privința aceasta, decît regalitatea germanică, de origine carolingiană; tot ceia ce nu provenea de acolo, sau nu era o regalitate de al doilea ordin, creată prin însuși descendentul lui Carol cel Mare și mai tîrziu de către Papa, era „nelegal". Astfel că „regatul" morav, cu șefii săi, nu era mai „regal" decît „regatul" lui Attila și nici decît multe alte formații pe care o tradiție istorică aproximativă le împopoțonase cu acest titlu.

Niciodată Moravia nu s-a consolidat. Cu toate predicile, cu toate influențele venite din Bizanț, ea a fost totdeauna un stat provizoriu, sprijinindu-se pe amintiri france și deschizînd perspective altor aventuri barbare, putînd să creeze, acestea cel puțin, ceva nou în locul statului avar, care reprezintase totuși o realitate politică militară, economică, sprijinită pe vechea populație, așa de încercată prin campaniile lui Carol cel Mare. Din partea lor, bulgarii n-au făcut decît să stabilească posturi înaintate în vederea de a obține cîștiguri de vamă, de a jăfui un comerț care exista încă în această regiune a Dravei și a Dunării mijlocii.

O adevărată dominație bulgară n-a existat niciodată în aceste regiuni. Pe urmă însă, la sfîrșitul secolului al IX-lea, au apărut maghiarii sau ungurii.

De data aceasta nu există nici o formă de stat: nu-i decît banda, ceata dominată de către șefii de război, de către descoperitorii de bogății, ceata care nu are nici o orientare, care nu urmărește nici un scop și nu înțelege să se menție în hotare geografice.

Iată pentru ce, fără a stabili ceia ce hunii și avarii așezaseră mai înainte, valul năvălirii ungare se aruncă spre Europa Centrală, înaintează în mai multe rînduri în Italia, pătrunde pînă în mijlocul Franciei înfloritoare din secolul al X-lea [19].

Pentru a avea o formă politică, a trebuit ca noii năvălitori să recurgă la acea populație slavă, la acel „stat" morav, distrus în colaborație cu lumea germanică de către regele german Arnulf [24], dar ale cărui elemente rămaseseră pentru a forma chiar baza civilizației maghiare din Evul Mediu.

Toate noțiunile de cultură vin, în adevăr, de la aceste forme slave, pe care maghiarii [24], stabiliți în Panonia, le-au moștenit. Dar, cu voievozii lor de creație slavă, cu răspînditorii cei dintîi ai creștinismului, cari veneau cu un episcop consacrat de către Constantinopol, n-au ajuns ungurii să formeze un stat pînă la sfîrșitul secolului al IX-lea. Astfel că pe locul pustiit prin luptele Carolingienilor contra avarilor, pe locul unde Moravia nu ajunsese să formeze o organizație solidă, există acum o tabără a maghiarilor, dar aceasta nu-i decît un punct de plecare pentru cetele care năvălesc centrul, vestul și sudul Europei. Nu există încă o putere politică organizată, intrată în ordinea creștină, singura care permitea unei națiuni, să rămînă în societatea Evului Mediu; de altfel nu-i decît o ceată care

[19] Vezi cartea, destul de veche, a lui Dussieu, *Essai historique sur les invasions des Hongrois en Europe et spécialement en France, (Mémoires de la société bibliophile historique)*, Paris, 1839 [ediția a II-a, 1879, 84 p.].

trece. Nu exista încă o formație cu caracter permanent care să permită a se restabili ceia ce cetele din secolul al IX-lea distruseseră.

Năvălirile maghiare erau făcute oare totdeauna la întîmplare? Istoria cu mult mai bine cunoscută, a stabilirii turcilor otomani în Europa poate să dea un răspuns. Aceștia din urmă au fost prezentați adesea ca niște bande năvălitoare avînd ca singur scop bogăția fără deosebire de pămînturi, fără preferință în ceia ce privește națiunile pe care ei le-ar fi atacat.

Am arătat în Istoria Imperiului Otoman [26] că turcii urmăreau un scop unitar, și anume pe unele căi. Ei n-ar fi putut să meargă pretutindeni, dat fiind ceia ce li se putea opune: micile lor bande ar fi fost ușor distruse de către sîrbi; bulgarii din secolul al XIV-lea, cu toate că în stare de decădere, reprezintă totuși o forță militară în stare să se opuie acestei năvăliri. Dar năvălitorii în Balcani urmau marile drumuri, continuînd acea misiune de jăfuitori pe care ei o îndepliniseră înainte, străbătînd Asia, pîndind caravanele pentru a lua dinainte cîștigul lor.

Ne-am putea întreba dacă jafurile, dacă năvălirile repetate ale ungurilor în tot timpul secolului al IX-lea și în o parte din secolul al X-lea, care au format fenomenul cel mai teribil dintre tulburările europene în cursul acestei epoci, nu erau îndreptate în anumite direcțiuni. Eu cred că ele urmăreau un scop identic cu acela pe care îl urmăreau turcii în Peninsula Balcanică: ele aveau în vedere calea comerțului. Ele o jăfuiau înainte de a o stăpîni; ele nu au ajuns niciodată să o stăpînească, dar intenția lor era să o stăpînească pînă în fundul Italiei. Totuși comerțul Europei Centrale va rămîne, în mare parte, paralizat pînă la începutul secolului al XI-lea, în momentul cînd ducele Ștefan [27], voievodul maghiar de modă veche, devine rege apostolic avînd misiunea de cruciată.

Și atunci moștenirea comerțului continental trebuie să treacă la acele republici italiene care rețin toată mișcarea economică a Europei și o îndreaptă prin relațiile lor cu Imperiul de Răsărit, — relații pe care voi căuta să le precizez — către regiunile bizantine și către Siria cruciatelor.

Există o părere care admite o Veneție în plină înflorire spontană, găsindu-și toate mijloacele prin ea însăși [28]. Aceasta este o părere cu totul greșită, și mi se pare mai folositor a căuta direct izvoarele originilor comerțului decît a discuta, așa cum s-a făcut timp îndelungat, unele chestiuni mai mult sau mai puțin inutile, ca aceea de a ști care au fost adevăratele raporturi teoretice cu politica bizantină, sau a ne sili de a fixa exact momentul cînd venețienii au avut sentimentul independenței[20]. Și ne putem întreba întrucît aceste chestiuni de independență, care ne pasionează atît în epoca noastră, aveau același înțeles și în Evul Mediu; dacă cineva se simțea mai umilit aparținînd, într-o formă teoretică, la cutare sau cutare stat care rezuma viața politică a epocii.

Este foarte adevărat că Imperiul de Răsărit a fost totdeauna un imperiu maritim; el se îngrijește foarte puțin de anume elemente de stăpînire continentală.

Balcanii puteau trăi vechea lor viață fără ca imperialii să se amestece în lucruri care nu-i priviau, pentru că nu trăgeau nici un folos din ele.

---

[20] Vezi Eduard Lentz, *Das Verhältnis Venedigs zu Byzanz nach dem Fall des Exarchats bis zum Ausgang des IX-ten Jahrhunderts, 1. Theil, Venedig als byzantinische Provinz*, Berlin, 1891.

Fiindcă în această epocă nimeni nu se ocupa de lucruri care nu aduceau un cîştig imediat. De la un timp acest imperiu maritim era stingherit de pirateria musulmană.

A venit însă un moment, în cursul secolului al X-lea, cînd el a putut să reia dominaţia mării, mai cu seamă supt doi împăraţi, împăraţii cruciatei bizantine.

Printr-o serie de expediţii săvîrşite de către Nichifor Focas [29] şi Ioan Tzimiskes s-a ajuns, nu numai să se cîştige situaţia pierdută în Siria, dar să se şi alunge arabii din cuiburile unde se fixaseră şi să se împiedica năvălirile lor ulterioare. Marea s-a făcut din nou liberă.

Acesta este un fapt de o însemnătate cu totul excepţională. Se putea prin aceasta înlocui dispariţia momentană a căii de comerţ pe uscat care străbătea Europa Centrală.

Marea liberată era la dispoziţia unui imperiu care avea toate mijloacele de a întreprinde un comerţ foarte activ.

Am arătat mai sus că viaţa corporativă în Occident încetase în cea mai mare parte a regiunilor unde ea existase într-o formă atît de vie în epoca romană, în timp ce în Orient corporaţiile au continuat să existe, ele trăind în însăşi conştiinţa maselor populare. Şi atunci nimic nu este mai natural decît năpădirea Europei Centrale şi Occidentale cu mărfuri bizantine, transportate pe mările curăţite de piraţi.

Cînd la Constantinopol se primia trimisul împăratului din Occident Otto I [30], care era considerat ca un simplu „rege al lombarzilor", împăratul Nichifor nu uita să aducă aminte că occidentalii, cu tot titlul de împărat cu care se lăudau, n-aveau vase, că nu exista decît o singură flotă pe lume: aceea care-i aparţinea lui. Trimisul lui Otto putea să rîdă de hainele vechi pe care le purta, din cauza „sărăciei", împăratul Bizanţului, haine pe care le găsise la predecesorii săi, el putea să rîdă de mîncarea mediocră, obişnuită în întreg Orientul, însă el trebuia să recunoască în schimb că nu există decît o flotă în lume şi că marea aparţinea acelui care avea această flotă.

În acelaş timp alte lucruri se petrec în Peninsula Balcanică. Nu există pentru moment, la sfîrşitul secolului al X-lea, o dominaţie a Imperiului. Împăratul este ocupat în altă parte, la opera sa de recucerire asiatică şi maritimă. Totuşi, în acest timp, se organizează forţe în peninsulă care trebuie să depindă de cineva capabil de a le reprezinta şi de a le apăra.

În Croaţia, în Dalmaţia, se forma ceva nou [21].

Se spune de obicei: exista statul croat. După ce se prezintase un adevărat stat morav, regal, în secolul al IX-lea şi al X-lea, iată acum un altul recunoscut de istorici.

Există documente privitoare la aceşti regi ai Croaţiei, cu nume creştine, împerechiate cu vechile lor nume slave, ca Zvonimir sau Creşimir [22]; se preferă cele de Petru, Ştefan, împrumutate din Occident şi mai ales din

[21] Vezi: Ludmil Hauptmann, *Die bestimmenden Kräfte der kroatischen Geschichte im Zeitalter der nationalen Herrscher*, în „Mitteilungen des öst. Instituts für Geschichtsforschung", XI, 1924, p. 1 şi urm.

[22] În 1059 apare acest rege Creşimir „al croaţilor şi al dalmaţilor" la Biograd [31] (Racki, *Codex diplomaticus*, p. 62—63, cf. pp. 65—67). Pentru Zvonimir, *ibid.*, pp. 104—105.

biserica romană. După listele de martori care figurează în documente, reușim să ni dăm seamă de organizația interioară a acestui stat.

Nu se uită însă decît un lucru: că acest stat al Croației a dispărut înainte de a fi putut — dealtfel, ca și statul Moraviei — să-[și] formeze o politică definitiv fixată.

De fapt, el era ca și Veneția la început, o dependență teoretică a împăratului contantinopolitan [23].

Aceasta era situația acestui rege care era rege pentru supușii săi, care ajunsese să fie rege pentru papă, cu toate că papa nu i-a trimes niciodată coroana, cum o făcuse pentru șeful ungurilor, Sf. Ștefan.

Din partea lor, venețienii, cari se găseau pe celălalt mal al Mării Adriatice, își dădeau bine seama că acest stat nu era un obstacol fix înaintea expansiunii lor; el era doar o poartă ce putea fi foarte ușor deschisă, pentru a intra pe calea aceasta în peninsulă.

Se văd de pe acuma elementele care vor forma din Veneția marea stăpînitoare a comerțului în Orient.

Apariția Veneției ca factor esențial al comerțului la sfîrșitul secolului al X-lea, în epoca glorioasă a lui Petru Orseolo [32], se datorește mai întîi faptului că Marea Mediterană redevenise liberă, că, drumul Dunării fiind întrerupt, întreg comerțul ținuturilor occidentale se cobora peste Alpi către orașul format încetișor, din așezările modeste de pe lagune.

Pentru că vechiul comerț nu poate să se mai îndrepte pe căile antichității, pe căile romane, el o ia de-a curmezișul și Veneția adună astfel un oarecare număr de drumuri occidentale pe care le întrebuințează prin posibilitățile comerțului său maritim, îndreptîndu-le către Constantinopol.

Calea balcanică, ea însăși, cerea să fie înlocuită prin mijlocirea venețiană.

Statul bulgar ajunsese acum să aibă pretențiuni imperiale de neîngăduit. Putea fi distrus în două feluri: prin forță sau mai bine, civilizîndu-l și creștinîndu-l. S-a produs mai întîi o invazie a creștinismului oriental și a civilizației grecești, astfel încît unul din „șefii" bulgarilor, Simeon [33], a devenit un cezar prin pretenții, — nu în realitate, — tinzînd, a cuceri Constantinopolul. Bizanțul însă a luat imediat seama că, prin această creștinare și interesare la civilizația bizantină, bulgarul devenea un concurent periculos. S-a întrebuințat atunci celalt mijloc. S-a recurs la rușii din Kiev pentru a năvăli în acest stat bulgar din două părți. Și „Imperiul" rival a fost distrus pentru ca rușii, ei înșiși, cari voiau să reie rolul bulgarilor, să fie alungați, mai tîrziu, din Silistra dunăneană, din care voiau să facă un centru pentru dominațiunea lor asupra Balcanilor. Astfel, căile comerciale ale Balcanilor au fost scăpate, de vechea amenințare bulgară.

Pe lîngă marea liberă, existau și comunicații continentale de-a curmezișul peninsulei, care și ele erau libere.

Este de asemenea adevărat că, puțin timp după dispariția statului bulgar de la Marea Neagră, în partea Macedoniei a izbucnit o revoluție a popoarelor apăsate de impozite. Bizanțul administra rău, tot ca și mai înainte

---

[23] În adevăr în 1066 regele croat adaogă în diplomele sale această indicație: „Duka, in partibus Constantinopoleos imperante" (*ibid.*, p. 67). Dar nepotul lui Creșimir, fiul lui Ștefan, se intitulează ca fiind liber în 1069 (*ibid.*, p. 72). Ei pretindeau că au titlul lor în urma alegerii populare (*ibid.*, p. 211).

Roma în decadență ; fusese o răscoală a albanezilor, a slavilor cari nu erau bulgari. S-a întrebuințat totuși drapelul Bulgariei dispărute numai pentru că aceasta era o legitimare care aducea o tradiție de imperiu și, mai cu seamă, sprijinul unei biserici [24].

Noul stat, format la sfîrșitul secolului al X-lea, la Ohrida, deci la sudul Croației, ținea calea dela Durazzo la Constantinopol. A trebuit toată energia împăratului Vasile al II-lea [34] pentru ca această nouă formație contra Bizanțului să dispară.

De aici înainte toate căile balcanice sînt libere. De altfel Veneția era aproape bizantină. Peninsula Balcanică nu era numai supusă Bizanțului, ci ea forma o parte constitutivă a lumii bizantine. Întrebarea nu trebuie astfel pusă : care era dependența exactă a unui stat veneto-italian față de Imperiul bizantin, ci numai astfel : care era situația elementului venețian în lumea bizantină, căreia venețienii îi aparțineau supt toate raporturile ?

Aceste raporturi sunt foarte vizibile. N-avem decît să luăm vechile cronici autentice ale Veneției, nu cronicile care pot da material pentru dezvoltări romantice, pentru marile tablouri colorate, cum am dori să avem și pentru Veneția cu începuturi foarte modeste. Se găsesc și aci „Romaniae"-le populare ca și pretutindeni.

La început, mici grupe de pescari, de corăbieri, în mai multe „Veneții", și mai tîrziu chiar, în limba oficială, nu se spunea : Veneția, ci : Venețiile, „Venetiae". Sînt nume păstorești ca Agnello ; „judecători" apar ca „iudex Marianorum" [25] ; consiliul este cel al organizațiilor populare de pretutindeni ; Senatul începe prin a fi simpla adunare a bătrînilor. Și deasupra acestei romanități populare, care se păstrează foarte plebeiană și pitorească încă și astăzi, în zidiri, în marile palate aristocratice reprezentînd splendori din secolul al XVI-lea și chiar al XV-lea, s-a stabilit o altă influență : influența exclusivă a civilizației bizantine.

N-avem decît să examinăm numele șefilor acestei Republici, — și în locul acestui titlu, care desemnează organizații cu un caracter mult mai înaintat, aș zice mai curînd, ca și cei vechi de acolo : „comunitate", „communitas", — pentru a întîlni Bizanțul. Ei se numesc Justinian, Dimitrie, Roman ; un altul face parte din familia Caloprini ; Obelerio reamintește, „Obelos" grec, frigare ; candianii sunt oameni din Candia. Termenii geografici cari se găsesc în paginile cronicei lui Ioan Diaconul sînt grecești, ca și numele de persoane ; se zice „Basilius" și „Vasylius", nu i se spune Bari orașului italian care, la un moment dat, împreună cu Veneția, a ajutat pe bizantini contra năvălirii arabilor, în vecinătatea Siciliei și chiar pînă la Grado [26], ci „Vari" [27]. Bulgarii sînt „Vulgari", țara este un „Vulgaricum regnum", șeful lor este „Vulgaricus Rex" [28].

Țărmul opus, apărat de către tarentani, succesorii vechilor pirați iliri — un doge a botezat pe șeful lor [29], — este o „Sclavonie", un „Sclavorum

---

[24] Vezi lucrarea noastră *Formes byzantines et réalités balcaniques*, Paris, Gamber, 1922 ; ed. a 2-a, în *Études byzantines* citate [vol. I, cap. II].

[25] Ioan Diaconul, ed. Monticolo [35], p. 113.

[26] *Ibid.*, p. 121.

[27] *Ibid.*, p. 123. Ajutor venețian în Sicilia (820) ; p. 109. V. și *ibid.*, p. 114.

[28] *Ibid.*, pp. 132—133 [în ed. fr. : Preconisum, Sumatorapi], 136 [în ed. fr., p. 168 : palatul Yconomium la Constantinopole].

[29] *Ibid.*, pp. 109—110, 125.

ducatus“ [30]. Și, cînd se urmărește biografia și istoria administrației acestor duci de formă bizantină, a acestor dogi, îi vedem venind uneori de la Constantinopol, care poate să-i destituie [31], mergînd acolo să se inițieze în civilizația Orientului, și păstrînd toate legăturile cu Curtea, foarte mîndri de a avea titluri bizantine: spătari ca Obelerio, proto-spătari, hypați, ca Justinian. De acolo le vine titlul de „duci glorioși“ [32].

Cînd li se dă însușirea de consuli, ei o pomenesc în titlurile lor și aceasta reprezintă o mare onoare. Unii copii ai dogilor venețieni revin din Constantinopol căsătoriți cu cîte o princesă greacă, așa ca fiul dogelui Petru cu fiica lui Argyropulo [33]. Și în cronica lui Ioan Diaconul „domina Maria Greca ductrix“, înmormîntată la biserica Sf. Zaharia, a cării origină imperială este amintită, arată un moment însemnat în dezvoltarea Republicii.

Există simțul unei demnități cu totul particulare, aparținînd Republicii, — un document din 1097 vorbește despre „honor nostri mercati et totius nostrae patriae, Romaniae“, însă acest „honor“ nu era o „onoare“ de independență. Dealtfel, dogele, cum e cazul lui Justinian, [36] se intitulează: consul imperial și delegat al unui suveran ale cărui titluri le dă pe toate: „imperialis hypatus et Venetiarum dux, per revelationem domini noștri omnipotentis et iussione domini serenissimi Imperatoris seu et conservatoris totius mundi, Leonis“ [34]. Decretele sale sînt date după anul domniei împăratului [35]. S-ar părea că viața economică a Balcanilor nu aparține Constantinopolului, ci Veneției venețienilor. Privilegiile ce li fuseseră acordate arată însă că ei formau o parte integrantă a Imperiului. Dacă ar fi fost vorba numai de relațiuni în funcție de tratate, ele ar fi fost mai dese; s-ar fi revenit asupra acestor tratate în care nu s-ar fi schimbat decît suma drepturilor de plată. Tipul privilegiului acordat la început venețienilor se păstrează mereu. Bizanțul poate să se schimbe în relațiile lui cu străinătatea, el are însă obiceiul de a nu se schimba pentru proprii săi supuși.

Veneția era într-atîta de bizantină încît la începutul cruciatei ea n-a dat ajutor apusenilor la fel cu celelalte republici italiene. Siria ofensivei latine nu-i aparține; ea nu vrea să turbure nici să supere pe împărat; ea nu înțelege să piardă o situație pe care și-o cîștigase și pe care vrea s-o exploateze; ea rămîne legată de Bizanț, ca un parazit bine hrănit.

Dacă va fi un conflict [38] în secolul al XII-lea între ea și împărat, aceasta nu e din cauza Veneției, ci din cauza altor fapte. După Vasile, restauratorul, a fost, timp de zece ani, o întrerupere a activității înnoitoare în noul Bizanț. S-au încercat împărați militari. Isaac Comnenul [39] a fost cel dintîi; dinastia nu a putut să se impue în acel moment; a fost chiar, apoi, o situație lipsită de autoritate și de prestigiu, în Asia Mică pericolul cel mare venind din partea turcilor, cari soseau din vechea lor patrie prin Armenia. Turburat de certuri pentru tron în interior, atacat de către turci în Asia Mică, Imperiul se oprește.

Comnenii, cari au fost o primă încercare de dinastie militară, revin: o familie foarte bogată, dispunînd de teritorii întinse, avînd cu ele o în-

[30] *Ibid.*, pp. 106—107. Un „Sclavorum rex“, Ștefan, *ibid.*, p. 171.
[31] *Ibid.*, p. 105.
[32] *Ibid.*, pp. 103, 106—107, 132.
[33] *Ibid.*, p. 168. Fiul lor fu botezat Vasile după „avunculus“ (*ibid.*, p. 169).
[34] Tafel și Thomas, *Urkunden* [37], p. 2.
[35] *Ibid.*, p. 19.

treagă feudalitate bizantină, — pentru că se poate întrebuința terminul acesta, cu toate că Bizanțul, ca și țările române, n-a avut o feudalitate ierarhizată.

Astfel că atunci cînd Alexie Comnenul [40] cîștigă puterea, el o reține pentru fiul său Ioan, care o va transmite propriului său fiu, Manuil. Dacă dinastia odată stabilită nu poate să reia opera cuceririlor în Asia, aceasta s-a întîmplat din cauză că ea a fost împiedicată de pericolul normanzilor stabiliți în sudul Italiei [41]. În timp ce amenințarea turcă, la sfîrșitul secolului al IX-lea, nu mai era așa de gravă, întrucît ei se așezaseră, formînd o țară, în sudul Italiei, prin invazia micilor cete normande, se formase un nou Bizantin italian. Dacă veneții vin la Constantinopol și înțeleg să domine tîrgurile bizantine, ei o fac ca parte constitutivă a Imperiului, însă cînd cetele lui Robert Guiscard [42], lui Bohemund, lui Tancred, se îndreaptă spre Durazzo, ei nu mai fac aceasta ca fiind elemente constitutive, ci ca elemente străine Imperiului. Vechii supuși bizantini înțeleg să cîștige Bizanțul, simțindu-se mai puternici în privința mijloacelor militare.

Astfel că sînt două organizații contra Bizanțului : Veneția la nord, pentru a ține negoțul, dar făcînd toate gesturile de umilință de care putea să fie în stare, și, de cealaltă parte, la sud, lumea normandă, orbită de purpura bizantină, întrebuințînd toate mijloacele prestigiului vechiului Imperiu, întrebuințînd chiar puteri noi pentru înnoirea Bizanțului, în același fel ca egiptenii în sec. al XIX-lea, cu Mehemet-Ali [43], înaintînd prin Siria și prin Anatolia, cu pretenția de a reface Imperiul otoman, înlocuind dinastia lui Osman cu aceia a viceregelui egiptean [36].

Cruciații se înfățișează, și Bizanțul îi răspinge pentru că în primul rînd printre ei se află aceiași normanzi, înainte-mergătorii inamicilor declarați ai Imperiului. Dar, după ce relațiile, — care nu ne interesează aici, — între primele cruciate și Bizanț, au fost stabilite, după ce cruciații deveniți șefi de stat în Siria, fac actul de supunere pe care Bizanțul îl cerea, și avea destulă dreptate să-l ceară, Manuil al treilea [45] din dinastia Comnenilor, primind formele occidentale pentru a domina mai bine statele de cruciată, făcîndu-se cavaler pentru a fi șeful cavalerilor stabiliți pe teritoriile pe care le consideră ca ale sale, voi să restabilească Imperiul bizantin în felul roman. Dorea să stăpînească însuși căile de comerț și fiindcă Veneția, care îndeosebi ajutase pe împărat în luptele sale contra normanzilor, nu înțelegea să fie redusă la condițiile de supusă, fără să păstreze măcar privilegiul marilor căi de comerț, ea a rezistat.

Între Imperiu și veneții așa de mîndri de credința lor către Imperiu existase o neînțelegere [37] : insula Corfu fusese atacată de către vasele Republicei, care vizitaseră Rhodos, Chios, Samos, Andros, Modon.

Activitatea lui Manuil Comnenul trebuie înțeleasă deci în acest sens. El vrea să reia căile de comerț în folosul direct al Imperiului.

---

[36] Cf. scrisoarea împăratului scrisă de Psellos [44] lui Robert Guiscard, publicată în „Annuaire des études grecques", an. 1870, p. 206 și urm. : „vă consider demn de o onoare mai mare. Chiar rudele noastre cel mai depărtate consideră ca o mare onoare faptul de a ne fi unit". Robert cu toate că de „origine străină" s-a „altoit pe arborele Imperiului grec" (e vorba de fiica lui Robert, logodită cu un fiu al lui Roman Digenis, pe urmă cu un frate al lui Mihail VII, porfirogenetul Constantin Ducas).

[37] [*Cronica din Altinum*] *Archivio storico italiano*, VIII, 1845, p. 153 și 157.

Nu avem decît să urmărim cele două mari linii ale acțiunii sale. În afară de campania sa în Asia Mică, el voia să afirme dreptul său de proprietar asupra pămînturilor care aparțineau romanilor din Bizanț, din timpurile cele mai depărtate. Apoi vin campaniile pentru a păstra ceia ce va fi mai tîrziu Serbia și la fel părțile vecine Ungariei.

Aceste lupte permiteau comerțului bizantin să ajungă la linia comerțului Europei de mijloc. Au fost lupte înverșunate timp de zece ani în părțile Belgradului și Semlinului *, pentru că aceasta era marea cale ce venea de la Constantinopol, și Ungaria a fost redusă, în acest timp, la o situație de dependență față de Bizanț.

În momentul în care Papa combătea pe Frederic Barbarossa, [46] cînd orașele din Italia se coalizaseră contra „expedițiilor romane" ale Împăratului și primiau mai curînd drapelul bizantin [38], toate acestea însemnau că Bizanțul, dispunînd acum de Calea Egnatia [47] înțelegea să aibă de asemenea un punct de sprijin pe coastele italiene. Republica Sf. Marcu va face un nou și lung război pentru a împiedeca această hegemonie, care acum o amenință la ea acasă. Acesta este rolul Veneției. [48]

Celelalte republici italiene nu se pot compara cu ea. Veneția reprezinta cu totul altceva decît Pisa [49] sau Genova [50]. Trebuie făcută o deosebire numai pentru Amalfi [51].

Amalfi, oraș cu înfățișare greacă și cu calendar grecesc, pronunțînd unele cuvinte după limba greacă (*amvi, scriva, deliveratio*), întrebuințînd moneda, greutățile grecești și arabe: „mancosus", „tari", livra din Bizanț, dînd nume grecești, construind cu sirieni și constantinopolitani catedrala sa [39], este o Veneție, o Veneție foarte rău așezată, care poate fi cucerită și care a și fost cucerită [40]. Strînsă între munte și mare, ea avea în fruntea sa un șef care lua, ca și cei din Veneția, toate titlurile posibile, și mai ales titluri împrumutate de la Bizanț. A fost un șir de duci de Amalfi; paralelismul între dezvoltarea Veneției și dezvoltarea acesteilalte republici de comerț este perfect. Este același sistem, același tip, numai că la Amalfi există din secolul al XII-lea o dinastie de duci patrici [41], „ducele-tată", „ducele-fiu", pe cari Veneția nu i-a avut niciodată [42].

Amalfi a avut comptoare la Constantinopol. Ea a participat la cîștigurile cruciatelor; cetatea era celebră prin bogățiile ei, trimeținînd în primul rînd Occidentului mărfuri orientale, pe care cînd împăratul Nichifor se laudă că le are, în timp ce occidentalii erau lipsiți de ele: bogatele costume purtate la Constantinopol, aromatele din Orient și altele, i se putea răspunde: „avem și noi din acestea, prin mijlocirea amalfitanilor" [43].

---

[38] Baer, *Die Beziehungen Venedigs zum Kaiserreiche in der staufischen Zeit*, Innsbruck, 1888.

[39] O „yconella" in colecția de documente a lui Camera, *Memorie della Citta di Amalfi*, Palermo, 1876, p. 185.

[40] Vezi descripția pe care o dă Edrisi trad. II, p. 258.

[41] În 922 orașul este condus de către un tată patriciu și un fiu protospatar, *ibid.*, pp. 111, 112, 128 și urm. Pentru Bari: *Codice diplomatico barese*, 1897, p. 51.

[42] Afară de cazul lui „Ursus Bonus, dux, una cum Ioanne, filio sue" (Tafel și Thomas. *loc. cit.*, p. 19). După Musatti, *Il principato veneziano (Nuovo archivio venet.*, XXXIV) [52] dogele asămănător în totul ducilor de Calabria, de Neapole, de Gaeta, de Amalfi avea dreptul de a-și asocia pe fiul sau pe fratele său.

[43] Camera, *o.c.*, p. 196 și nota 1.

* Zemun.

Numai că Amalfi avea desavantagiul de a fi expus saracinilor mai mult decît Veneţia : o expediţie saracină în lagune era un act foarte rar. Mai mult, în sudul Italiei stabilindu-se normanzii, ei nu mai puteau să admită existenţa autonomă a acestui ducat [44].

Dealtfel, dacă în împrejurimile Veneţiei s-ar fi aşezat vreo putere străină către anul 1000, niciodată Veneţia n-ar fi jucat rolul său.

Normanzii erau mai tari. Amalfi a şi fost suprimat.

Pisa, Genova s-au format ca nişte centre comerciale numai pentru o activitate îndreptată către vestul şi sud-vestul african, unde ele sunt rivale cu Amalfi. Şi, dacă mai tîrziu, la începutul cruciatei, ele au avut un rol însemnat, excepţional, — prima flotă care venise să ajute pe cruciaţi, în 1097, plecase din Genova, — aceasta a fost pentru că aceste două republici erau îndreptate către alte regiuni : a merge la Locurile Sfinte, în Egipt, era deci ceva foarte natural pentru acei care aveau legături cu Africa regilor saracini.

Veneţia ar fi jucat un rol cu mult mai mare încă, dacă drumul Dunării nu s-ar fi refăcut în secolul al XII-lea. El s-a refăcut prin consolidarea regatului ungar.

Îndată ce regele s-a creştinat [53] şi a căpătat misiunea de a converti păgînii şi schismaticii, moştenirea Carolingienilor trecînd asupra regalităţii ungare, după ce Ungaria trecuse marea ei criză, — lupta între partidul păgîn care nu voia să se supună unei noi politici creştine, şi între cei ce încurajau pe Sf. Ştefan şi urmaşii lui, — calea de mijloc a Europei Centrale a fost reluată.

În cronica lui Adhémar de Chabannes [54], se văd primii pelerini din Franţa, îndreptîndu-se către regele Coloman al Ungariei [55], Guillaume de Angoulême [56] trecînd prin Bavaria şi primit cu prietenie de către Ştefan, regele Ungariei [45], apoi abatele Richard, poate şi contele de Anjou, Foulques, cu episcopii de Poitiers şi de Limoges — şi, cînd cruciaţii, la sfîrşitul secolului al XI-lea căutau o cale, ei nu s-au adresat Veneţiei.

Veneţia deci n-a fost decît mai tîrziu un port al cruciatelor, cînd lucrurile din Orient au luat altă înfăţişare. La început, era, pe lîngă Marsilia pentru provenţali şi porturile din Sicilia pentru normanzi, încă o cale ; aceia a Europei Centrale, care se putea încerca.

Dacă, după Petru Er[e]mitul, cruciaţii [57] aparţinînd marei noblete a Occidentului s-ar fi adresat Veneţiei, ea ii-ar fi cerut autorizaţia formală bizantină. Atunci cruciata a trebuit să ia, la început, drumul Ungariei.

Ungaria a cîştigat în însemnătate prin toată această acţiune militară care trecea mereu, fără încetare, pe pămînturile sale. Ea ajunse a avea o ambiţie şi mai mare : Croaţia nu putea să se mai menţie, deci ea trebuia să revie sau Veneţiei, sau Ungariei.

Supuşii maritimi ai regelui croat nu erau numai slavi ; mai era şi o populaţiune romană, care multă vreme se păstrase cu limba ei particulară, cu instituţiile ei speciale [46].

---

[44] Noul lor atac în 1101, *ibid.*, p. 327.

[45] Tafel şi Thomas, *o.c.*, III, pp. 65, 189.

[46] Vezi în Lenel, *Dandolo*, p. 112 şi urm. În „codex diplomaticus" de Racki, I, p. 26, există pentru Zara tribuni, priori, burghezi cari se numesc Dominicus, Dabio, Ursana, Borbo.

Insulele Veglia, Arbe și apoi toate cetățile de pe coastă, Spalato, Trau, Zara, Biograd, s-au adresat pe la anul 1075 — sau 1076 și apoi la 1096 Veneției pentru a cere să fie primite. Dogele a trebuit să ceară îngăduința Constantinopolului pentru a consimți să fie în același timp duce de Croația și de Dalmația [47]. Dandolo [58] admitea să primească drepturile sale de la împărații Vasile și Constantin, ca și dela voința liber exprimată a indigenilor [48].

Dacă Ungaria n-ar fi moștenit pe regii croați, dacă ea nu s-ar fi consolidat, dacă ea nu s-ar fi scoborît, de la începutul secolului al XI-lea, pe coasta Mării Adriatice [49], întinzînd mîna normanzilor pentru a încerca să strîngă marea Veneție între cele două brațe ale acestei coaliții pentru a o sfărîma [50], Republica ar fi avut, față de Comneni chiar un rol cu mult mai mare. Strînsă din două părți, ea a fost atunci nevoită să întrebuințeze forța, la începutul secolului al XIII-lea, pentru a cuceri Dalmația și, în același timp, pentru a pune stăpînire pe Constantinopolul care o renega, alungînd, la sfîrșitul secolului al XII-lea încă, pe negustorii latini din capitală, pentru a scăpa de dominația lor.

Această Veneție, pe care Manuil Comnenul voia să o distrugă la ea acasă, săracind-o, această cetate pe care regele Ungariei căuta să o depărteze din Dalmația, ajunge astfel la începutul secolului al XIII-lea, prin cruciata pe care o finanțează [59], pe care o conduce și o exploatează pînă la sfîrșit, să fie stăpîna Zarei, apoi, după cucerirea orașului imperial, prin patriarhul și bailli-ul său, să fie stăpînă peste piețele de comerț al vechiului Imperiu „roman". Fără să vrea, ea a atins scopul, care este unul din cele mai mari ce s-au urmărit vreodată, de către o comună în Evul Mediu.

Pentru comerțul cu Orientul, acesta nu este sfîrșitul conflictului, natural, între venețieni, deținătorii drumului pe mare, și unguri, cari păstrau drumul pe uscat. Întreg secolul al XIII-lea va fi prins de această rivalitate căreia trebuie să i se precizeze mai întîi caracterul, chiar de la 1204, data aventurii „latine" la Constantinopol.

NOTE

[1] Imperiul lui Carol cel Mare (742—814) cuprindea Neustria, Austrasia, părți din Aquitania, Regatul lombard, Benevent, Saxonia, Bavaria, Frisia, Panonia, Catalonia, Bretania. Capitala era la Aachen. Vezi H. Pirenne, *Mohamed et Charlemagne*, Paris-Bruxelles 1937; L. Halphen, *Charlemagne et l'Empire carolingien*, Paris, 1949; H. Bauer, *Reise in die Karolingerzeit*, Leipzig, 1975.

[2] Casiodor (Flavius Magnus Aurelius) (485—578). Demnitar și scriitor roman în slujba lui Odoacru și Teodoric. S-a retras la Vivier, unde a creiat o academie mănăstirească. Opera principală, *Variae*, în *Monumenta Germaniae Historica*, Berlin, 1894.

[3] Belizarie (504—565), general al împăratului bizantin Justinian. În campaniile din Italia împotriva ostrogoților a cucerit Sicilia, Napoli, Roma (537), Ravenna. Vezi Agathias și Procopie. *Histoire des guerres faites par l'empereur Justinien contre les vandales*

---

[47] Titlul de duce de Croația datează din 1094 (Lenel, *o.c.*, p. 101). Pentru supunerea insulelor, Racki, *o.c.*, I, pp. 32—33.

[48] Lenel, *Dandolo, o.c.*, p. 227: supt Alexe Comnenul un trimes venețian se duce la Constantinopol pentru a obține aceste drepturi, *ibid.*, pp. 85—87.

[49] Despre încoronarea în 1102 a regelui Ungariei ca rege croat vezi Lenel, *o.c.*, pp. 20—21.

[50] Regele Coloman ceru în căsătorie pe fiica normandului Roger, *ibid.*, p. 20.

et les gothes..., Paris, 1587 (în biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga"); L. M. Chassin, *Bélisaire, généralissime byzantin (504—565)*, Paris, 1957.

[4] Narses (478—568), general al lui Justinian, favorit al Teodorei. Trimis în ajutorul lui Belizarie în Italia, ajunge în conflict cu acesta. Îl înfrînge pe regele got Totila (552) și alungă pe franci și alamani din Italia (554—555). A fost dizgrațiat de Justin al II-lea.

[5] De fapt Justin al II-lea, căci el e succesorul lui Justinian, domnind între 565—578. În timpul stăpînirii sale longobarzii invadează Italia (568), plătește avarilor tribut iar slavii se așează în Iliria. Justinian al II-lea a domnit între 685—695 și 705—711.

[6] Vezi mai mult la H. Ahrweiler, *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VII—XV-e siècles*, Paris, 1966.

[7] H. Pirenne, *Histoire de l'Europe des invasions au XVI-e siècle*, Paris, 1936 (ed. a II-a); *Histoire économique et sociale du Moyen Age*, Paris, 1963; vezi și M. Berza, *H. Pirenne și originile Evului Mediu*, București, 1938. Limitele cronologice ale Evului Mediu, pînă la H. Pirenne, erau considerate în general a fi 476 (căderea Romei sub dominația herulilor conduși de Odoacru) și 1453 (cucerirea Constantinopolelui de către turci). H. Pirenne în articolul *Mohamed et Charlemagne*, publicat în „Revue belge de philologie et d'histoire", I, p. 77—86, și ulterior, a susținut că începutul Evului Mediu trebuie fixat odată cu instaurarea dinastiei carolingiene iar sfîrșitul lui la expansiunea islamică pe coastele Mării Mediterane.

[8] Merovingienii, dinastie a francilor salieni care domnește în Galia între 448—751. Le-au succedat Carolingienii. Vezi *Scriptores rerum Merovingiarum*, în *Monumenta Germaniae Historica*, tom II; G. Monod, *Études critiques sur les sources de l'histoire merovingienne*, Paris, 1872; F. Lot, *La fin du monde antique et le début du Moyen Age*, Paris, 1927; C. Lelong, *La vie cotidienne en Gaule à l'époque mérovingienne*, Paris, 1963; F. Graus, *Volk, Herrscher und Heiliger im Reich der Merowinger. Studien zur Hagiographie der Merowingerzeit*, Praga, 1965.

[9] Eginhard (770—840), erudit din epoca lui Carol cel Mare. A scris *Vita et gesta Caroli Magni*, Colonia, 1521 (ed. L. Halphen, Paris, 1947). Vezi și Fr. Ganshof, *Notes critiques sur Eginhard, biographe de Charlemagne*, Bruxelles, 1925. La locul indicat e doar regele danezilor, Godfried (cf. § 15 din ed. L. Halphen).

[10] Despre arabi vezi Mehmed Ablai, *Arabii. De la Mecca la Cordoba*, București, 1968.

[11] Frederic al II-lea de Hohenstaufen, rege al Siciliei (1197—1250) și împărat german (1220—1250). A avut numeroase conflicte cu papalitatea fiind supranumit Antichrist. A manifestat interes pentru cultura arabă. Între 1224 și 1246 el a adus la Lucerna (Italia) o colonie de arabi din Sicilia. Intrînd în conflict cu regii angevini, arabii au fost exterminați sau izgoniți de regele Carol al II-lea de Anjou. Cf. G. Masson, *Frédéric II de Hohenstaufen*, Paris, 1963.

[12] Lupta de la Poitiers (732) pune capăt expansiunii arabe în Occident. Majordomul Carol Martel i-a învins și i-a izgonit din Aquitania.

[13] Populonia, vechi oraș-port etrusc din peninsula Piombino (Italia). A decăzut din cauza climei nesănătoase. După secolul al IV-lea a devenit sediul unui episcopat.

[14] Clotar al II-lea, rege franc (584—629). În 613 reușește să unifice imperiul.

[15] Bavaria s-a constituit sub ducii din familia Agilolfinzilor, care o stăpînesc pînă în anul 788. Atunci Carol cel Mare îl depune pe Tassilo și încorporează Bavaria statului franc. Devine regat în 817. După un secol, în 911, redevine ducat.

[16] Misiunea de creștinare în ținuturile germanice a Sf. Bonifaciu (680—755) a început în anul 716. În anul 748 a devenit arhiepiscop de Mainz.

[17] Carolingienii, dinastie francă întemeiată în anul 751 de Pepin cel Scurt sub care se organizează teritoriul Galiei, Germaniei de vest, Italiei de Nord. Extensiunea maximă a statului franc carolingian se plasează între anii 775 și 825. Carol Martel a murit în anul 741.

[18] Sf. Columban (543—615) a înființat mănăstiri în Galia, Elveția și în Italia (la Bobbio, ajuns centru misionar pentru longobarzi).

[19] Austria s-a format pe locul vechilor provincii romane Raetia, Noricum, Panonia. După alungarea, de către Carol cel Mare, a avarilor, în 803, aici s-a constituit marca de Est (Ostmark). În secolul al X-lea a fost atacată de maghiari. Refăcută în anul 955 după victoria de la Lechfeld a lui Otto cel Mare.

[20] Sf. Rupert (650—718), episcop de Worms. Călugărul benedictin Dom Bouquet (1685—1754) a editat, începînd din 1738, *Rerum Gallicarum et Franciscarum scriptores*, în 8 volume. În notă pare să fie o eroare căci un Sf. Remy (Remigiu), episcop de Reims, trăiește între 437 și 533, iar altul, episcop de Rouen, moare în 772.

[21] Julius Jung, *Grundriss der Geographie von Italien und dem Orbis Romanus*, München, 1879, VIII + 178 p.

[22] Comagena, regiune pe malul Eufratului. Regat vasal Romei din anul 65 î.e.n. pînă sub Domițian, care a transformat-o în provincie sub numele de Euphratesia.

[23] Reginon de Prün (mort în 915), cronicar și abate. Cronica lui ajunge cu narațiunea pînă în anul 906.

[24] Arnulf de Carinthia, împărat german (887—899). Încoronat de papă în 896. S-a luptat cu normanzii și moravii.

[25] Vezi, între altele, Ig. Acsády, *Istoria Imperiului unguresc pe baza izvoarelor (896—1903)*, 2 vol., Budapesta, 1903—1909 (în l. mag.)

[26] *Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, I, Gotha, 1908, XX + 486 p.

[27] Ungurii, originari din Asia, au început în a doua jumătate a secolului al IX-lea să se deplaseze spre Vest, ajungînd în anul 889 în Atelkuz (Bugeacul de mai tîrziu). În anul 896 au ajuns în Panonia, de unde au întreprins expediții spre Apus pînă în anul 955, cînd au fost înfrînți de împăratul german Otto cel Mare la rîul Lech. Cetele năvălitoare ale căpeteniilor maghiare s-au îndreptat apoi spre Transilvania, atacînd ducatul lui Menumorut (în Biharia), al lui Gelu „dux Blachorum" (în centrul Transilvaniei) și al lui Glad (între Mureș și Dunăre). Luptele pentru cucerirea Transilvaniei au fost reluate de către regele Ștefan. Atunci au căzut ducatele lui Ahtum (urmașul lui Glad), cel din centrul Transilvaniei (ținut de un urmaș al lui Tuhutum, Jula) și cel al lui Kean, din sud-estul Transilvaniei. Vezi C. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și pînă azi*, București, 1971, p. 158, 192 și urm. (cu bibliografia aferentă).

[28] Pentru comerțul venețian vezi mai nou Gino Luzzatto, *Studi di storia economica veneziana*, Padova, 1954.

[29] Nikephoros Phokas II (Nicefor Focas), împărat bizantin (963—969). A întreprins expediția împotriva Siriei, pe care a cucerit-o parțial în anii 966 și 968. A fost ucis de generalul Ioannes Tzimiskes (Ioan Tzimiskes), proclamat apoi împărat (969—976). Acesta a anexat Bulgaria Orientală și a cucerit, în Orient, Damasc, Nazaret, Beirut. Vezi E. Frances, *L'Empereur Nicéphor et le commerce maritime byzantin*, în „Byzantinoslavica", XXVII, 1966, nr. 1, p. 41—47.

[30] Otto I cel Mare (912—973), primul împărat al Sfîntului Imperiu german; rege al Italiei (951—973). A fost învins în sudul Italiei de Ioan Tzimiskes (972). Fiul său era căsătorit cu Teofana, fiica lui Nicefor Focas. În 962 papa Ioan al XII-lea l-a încoronat la Roma.

[31] Biograd-na-morum, a fost prin excelență reședința episcopală a Croației în Evul Mediu. V. *Codex Diplomaticus* în *Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium*, Zagreb, 1894 (ed. P. E. Fermanzin).

[32] Despre Pietro Orseolo, duce al Veneției (976—987) vezi P. Cesi, *Venezia ducale*, II, Padova, 1929.

[33] Simeon, cneaz bulgar (din 893) apoi țar (919—927), fiul lui Boris, cel care i-a creștinat pe bulgari. Stăpînirea lui s-a întins asupra teritoriilor sîrbești pînă la Belgrad, în Macedonia Occidentală și Albania. A încercat să cucerească Constantinopolul; în 897 i-a impus plata unui tribut iar în 924 l-a asediat fără succes.

[34] Vasile al II-lea Bulgaroctonul, împărat bizantin (976—1025). În timpul său Imperiul este la apogeul puterii militare. A distrus statul bulgar în anii 1001—1018; a ocupat Croația, Dalmația, sudul Italiei.

[35] Ediția Monticolo nu ne-a fost accesibilă. Vezi însă *Annali d'Italia*, ed. Muratori, Venezia, 1830—1835 (46 vol.). Un ex. în Biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga". Apoi N. Balzani, *Le croniche italieni del Medioevo*, Milano, 1901 și Ul. Chevalier, *Répertoire...*, II, p. 1451.

[36] În listele de dogi nu apare numele Justinian.

[37] G. L. Tafel și G. M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante von neunten bis zum Ausgang des fünfzehnten Jahrhunderts*, Viena, 3 vol., 1856—1857 (Fontes rerum Austriacarum).

[38] Vezi P. Lamma, *Comneni e Staufer. Ricerche sur rapporti fra Bisanzi e l'Occidente nel secolo XII*, 2 vol., Roma, 1955—1957.

[39] Isaac Comnen (1057—1059), fiul lui Manuel Comnen. Consilier al împăratului Vasile al II-lea. A abdicat.

[40] Alexios Comnen (1081—1118), Ioan (1118—1143), Manuel (1143—1180) împărați bizantini. Vezi N. Iorga, *The byzantine Empire*, Londra, 1907; *Histoire de la vie*

byzantine, 3 vol., Bucureşti, 1934; *Istoria vieţii bizantine*, trad. şi note de Maria Holban, Bucureşti, 1974. De asemenea, E. Frances, *Alexis Comnène et les privilèges octroyés à Venise*, în „Byzantinoslavica", XXIX, 1968, nr. 1, p. 17—23.

[41] Normanzii i-au dizlocat pe arabi din Sicilia între anii 1058 şi 1090.

[42] Robert I Guiscard, duce normand; se numără printre fondatorii regatului de Napoli. A cucerit Sicilia în 1072. Excomunicat de către papa Grigore al VII-lea în 1074, apoi iertat. A atacat Corfu, Durazzo, vrînd să cucerească Imperiul de Răsărit. A apărat Roma împotriva împăratului german Henric al IV-lea dar a prădat-o îngrozitor. A murit în 1085, într-o luptă cu grecii în Cefalonia. Tancred de Hauteville era fiul său.

[43] Mehmed Ali, paşă al Egiptului (1804—1849), albanez de origină. A ocupat Arabia. Fiul său, Ibrahim, a cucerit Siria şi a atacat Constantinopol. Prin pacea de la Cutahia i s-a recunoscut stăpînirea asupra Siriei şi Adanei. Sprijinit de Franţa şi combătut de Anglia. Din 1840 a asigurat ereditatea la tronul Egiptului pentru familia sa. Cf. R. şi G. Cattani, *Mehmed Ali et l'Europe*, Paris, 1950.

[44] Psellos, erudit bizantin (1020—1110), preceptor, apoi consilier al împăratului Mihail Dukas. Căzut în dizgraţie sub urmaşul acestuia, se retrage într-o mănăstire.

[45] Manuel al III-lea Comnen, împărat bizantin al Trebizondei. Asociat la domnie, din 1376, al tatălui său, Alexios al III-lea. A murit în 1412. Vezi D. A. Zakithinos, *Le chrysobule d'Alexis III Comnène, empereur de Trébisonde en faveur des Vénitiens (1364)*, Paris, 1932.

[46] Frederic I, Barbarossa, împărat roman de naţie germană din anul 1152. Papa Adrian al IV-lea l-a chemat pentru a elibera Roma de Artaud de Brescia. A făcut astfel şase campanii în Italia ridicînd pretenţii asupra ei ca urmaş al lui Carol cel Mare. A impus un antipapă, Victor al IV-lea. Împotriva lui s-a organizat o ligă veroneză, apoi una lombardă. S-a împăcat cu papa în anul 1177, făcînd penitenţă. Pacea definitivă s-a încheiat la Constanţa în 1183. În 1189 a organizat o cruciadă pentru eliberarea Sf. Mormînt, în timpul căreia a murit înecat.

[47] Calea Egnatia lega Durazzo de Constantinopol. Cf. G. L. Tafel, *De via militari romanorum Egnatia qua Illyricum, Macedonia et Thracia iungebantur*, Londra, 1872 (reimprimare a ed. Tübingen, 1842).

[48] Vezi N. Iorga, *Les commencements de Venise*, Bucureşti, 1930, cu bibliografia principală consacrată oraşului. Apoi *Deux siècles d'histoire de Venise*, Bucureşti, 1932.

[49] Pentru Pisa vezi L. Cantini, *Storia del commercio e navigazione dei Pisani*, Bologna, 1974 (ed. I, 1797).

[50] Pentru Genova, E. Bach, *La cité de Gènes au XII-e siècle*, Copenhaga, 1955.

[51] Amalfi, vezi N. Iorga, *Di alcuni formazioni popolari romane nel Medio Evo*, Torino, „Studi medievali", nuova serie, 1930, p. 72—81.

[52] Anul XXXIV din „Nuovo archivio Venetico" nu ne-a fost accesibil.

[53] Ungurii s-au creştinat sub regele Ştefan, vezi supra, nota 27.

[54] O ediţie a cronicii, datorată lui Jules Chavanon, Paris, 1897, la Biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga".

[55] Regele Coloman al Ungariei (1095—1116), Dalmaţiei şi Croaţiei (1102—1116).

[56] Guillaume, conte d'Angoulême şi Périgord; Foulques al IV-lea, conte de Anjou, mort în 1109. A scris o *Histoire des comtes d'Anjou*, (ed. de abatele Marolles în *Histoires des anciens comtes d'Anjou*).

[57] Cruciadele — cele opt expediţii desfăşurate sub egidă papală de numeroşi aventurieri europeni pentru cucerirea Sf. Mormînt — s-au desfăşurat între anii 1096 şi 1270. Petru Eremitul a fost predicatorul primei cruciade, eşuată în 1096. Vezi J. Michaud, *Histoire des croisades*, Torino. 25 volume, 1830; *Recueil des historiens des croisades*, Paris, 1841—1906 (foto print 1967, Farnborough, 18 vol.); F. Chalandon, *Histoire de la première croisade jusqu'à l'élection de Godefroi de Bouillon*, Paris, 1925; G. Schlumberger, *Byzance et croisades. Pages médievales*, Paris, 1927; N. Iorga, *Les narrateurs de la première croisade*, Paris, 1928; H. Lamb, *Les croisades*, Paris, 1932; R. Grousset, *L'épopée des croisades*, Paris, 1939; P. Alphandery, *La chrétienté et l'idée de croisade*, Paris, 1954—1959, 2 vol.; *Arab historians of the crusades*, Los Angeles, 1969; S. Columbeanu şi Radu Valentin, *Cruciadele*, Bucureşti, 1971. O prezentare sistematică, cu comentarii asupra istoriografiei problemei la N. Iorga, *Brève histoire des croisades et de leurs fondations en Terre Sainte*, Paris, 1924.

[58] Enrico Dandolo, doge al Veneției (1192—1205), participant la a patra cruciadă. A pus bazele puterii coloniale a Veneției în Orient. A cucerit orașul Zara de pe coasta dalmată. A fost orbit de împăratul bizantin Mihail Comnen în 1173 cînd s-a dus în ambasadă la Constantinopol. Vezi Manfroni, *Storia della marina italiana dalle invasioni barbari che al tratato di Ninfeo*, Livorno, 1899; E. Bravetta, *Enrico Dandolo*, Milano, 1929. Lucrarea lui Lenel nu ne-a fost accesibilă.

[59] A patra cruciadă (1202—1204), predicată de Foulques de Neuilly, sub pontificatul lui Innocențiu al III-lea și condusă de Baudouin de Flandra, Villehardouin, seneșal de Champagne, marchizul de Montferrat și dogele Enrico Dandolo. La Constantinopol cruciații l-au răsturnat pe împăratul Alexios Anghelos în 1203 punînd în locul său pe Alexios cel Tînăr. În 1204 a apărut un nou uzurpator, Dukas, pe care l-au înfrînt. Baudouin a fost proclamat împărat; Veneția a ocupat parte din Constantinopol și alte orașe bizantine.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

RIVALITATEA VENETO-NORMANDĂ ŞI VENETO-UNGARĂ ŞI IMPERIUL COMERCIAL AL TĂTARILOR

Data de 1204 este fără îndoială una dintre cele mai însemnate pentru dezvoltarea comerţului din Evul Mediu şi pentru raporturile dintre jumătatea orientală şi jumătatea occidentală a lumii medievale. Însă pentru a-i înţelege şi mai bine însemnătatea, trebuie să ne întoarcem puţin în urmă, pentru a vedea că în cucerirea veneţiană a Constantinopolului e ceva mai mult decît se admite de obicei : că sensul comercial al aşezării Republicei Sf. Marcu în Orient este cu mult mai larg decît ni închipuim de obicei.

Şi voi începe prin a aminti un fapt. După înfăţişările obişnuite ale acestei de-a „patra cruciate", s-ar crede că luarea Constantinopolului de către veneţieni se datoreşte unei întîmplări şi s-a discutat multă vreme cu oarecare folos pentru amănunte, asupra abaterii cruciatei [1].

S-a spus : nobilii din nordul Italiei, nobilii Flandrei şi de pretutindeni, cari au alergat pentru scăparea resturilor regatului din Ierusalim, ameninţat să dispară, toţi aceia cari voiau să meargă pînă la mormîntul Mîntuitorului, din ce cauză s-au oprit ei ?

Atunci s-a invocat interesul veneţienilor, care este evident. Veneţienii cîştigaseră în Locurile Sfinte ceia ce ei puteau să aibă, ceia ce ei erau în stare să reţie, ba chiar ceva mai mult, aşa cum face totdeauna negustorul aventurier plecat pentru a avea ceva pe care nu l-ar fi cîştigat prin propria sa valoare.

Zara, capitala Dalmaţiei, a fost smulsă regelui Ungariei, cu sprijinul cruciaţilor şi cu toată opunerea Papei care afurisia pe cruciaţii cei răi cari uitaseră scopul lor firesc oprindu-se pe coasta Adriaticei pentru a supăra pe un rege avînd o misiune de cruciată [2]. Căci luarea Zarei de către veneţieni şi asociaţii lor însemnează de fapt întoarcerea unor cruciaţi contra unui rege care este el însuşi cruciat dintr-o generaţie în alta, acesta fiind sensul permanent al regalităţei Ungariei.

Dar, pentru Veneţia, Zara, pe care o rîvnise totdeauna, pe care o dominase, pe care o pierduse în unele momente, pentru a nu o lăsa să dispară niciodată din cercul viziunii sale politice, merita osteneala „devierii" unei cruciate, cu atît mai mult cu cît rătăciţii nu erau veneţieni : erau ceilalţi şi a face să devieze ceilalţi pentru a ajunge la propriul ei folos, aceasta era în fond politica Veneţiei. Cu capitala Dalmaţiei se avea siguranţa dominaţiei asupra ţărmului oriental al Mării Adriatice. În sfîrşit, a lua Constantinopo-

[1] V. acum Iorga, *France de Constantinople et de Morée* (din „Revue historique du Sud Est Européen") [1].

[2] Mai mult, legături de rudenie existau între Arpadieni [2] şi aristocraţia Veneţiei. Cronica din Altinum menţionează căsătoria între Leonard, fiul dogelui, conte de Apsero şi „ducis Dessae filia, qui potentior fuit in tota Ungaria". Fratele lui Leonard, Nicolae, conte de Arbe, ia în căsătorie pe fiica regelui Ladislau (p. 159).

lul însemna a avea cartierul comercial: „embola", prăvăliile, piața capitalei bizantine. Comerțul foarte vechi al Mării Negre venea de la sine.

Și Veneția s-a găsit la un moment în fața unei situații care-i îngăduia să schimbe ținta cruciatei. Ea făcuse o înțelegere comercială cu francii cari se duceau la Locurile Sfinte: trebuia să i se plătească datoria. Dar cruciații nu puteau plăti.

Pe de altă parte, mai era un al treilea, care de asemenea trebuia să plătească, împăratul detronat pe care-l reînscăunaseră și fiul lui: Isaac Anghelul [3] și tînărul Alexe, [4] însă, cu toate sforțările lor, nici aceștia nu puteau să plătească.

Ocuparea Constantinopolului era deci o necesitate; ajutînd, și împingînd să se întemeieze Imperiul Latin, Veneția reținu pentru sine, în plină proprietate, o parte din această cucerire a cruciaților.

Fără trecerea acestora prin Veneția, fără înțelegerea care nu putea să fie împlinită, fără refuzul plății, din partea împăratului Isaac și a fiului său, Veneția n-ar fi luat Constantinopolul. Un mare incident, dar un incident simplu.

Pentru istoria politică și militară chestiunea privită din acest punct de vedere poate să fi fost așa. Din punctul de vedere însă al relațiunilor de comerț, chestiunea aceasta nu a fost o întîmplare, ci un moment de dezvoltare logică al unei singure și aceleași politici.

În cursul îndelungatei neînțelegeri cu Manuil Comnenul, între 1162 și 1179, a fost o expediție curat venețiană, cu mult mai importantă decît aceea de la 1204, o expediție care putea duce de asemenea la cucerirea Constantinopolului. Dacă nu s-a ajuns la acest rezultat, greșeala nu a fost a acelora cari conduceau expediția, ci numai a unei boli întîmplătoare izbucnite în mijlocul trupelor care nu mai voiau să continue campania. Cronica populară a Veneției, cuprinsă în compilația care se numește, într-un mod cu totul nelogic și greșit, „Cronica din Altinum", pentru unele mențiuni privitoare la acel punct de pregătire a Veneției care a fost Altinum, ne face să vedem bine marile iluzii pe cari și le nutreau venețienii în ceia ce privește rezultatul acestei întreprinderi.

Veneția înarmă în acest moment 120 de vase: niciodată o flotă militară de o așa însemnătate nu se îndreptase către apele Levantului. Dogele, el însuși, conducea expediția, și trebuie să ne reamintim că el nu putea să părăsească a sa capitală fără o permisiune cu totul specială. Reguza a fost ocupată de către un viconte [3], Eubeea, Chios, Lesbos, Schiros au fost vizitate, Lemnos de asemenea a fost rîvnită [4].

Expediția era determinată de intenția de a pune mîna pe Imperiul Romaniei.

La 1147 se acordase venețienilor un privilegiu de către Manuil. Acest privilegiu, acest tratat, trebue luat numai în clauzele sale și fără nici un gînd la felul în care era considerat de însăși conștiința acelor pe cari-i privea.

Cronica menționată lămurește cu privire la aceasta. Împăratul se obliga să păstreze Veneția ca pe propria sa Romanie; să iubească pe fiii

[3] P. 165.

[4] Vezi F. Besta, *La cattura dei Veneziani in Oriente per ordine dell'imperatore Emmanuele Comneno e le sue consequenze nella politica interna ed estera del comune di Venezia*, Feltre, 1900.

Veneţiei ca pe propriii săi fii [5] şi să li dea Romania întreagă (Romaniam totam) pentru a se servi ei singuri de ea (ut ipsi soli utantur ea in mercationibus suis) [6].

Deci ei credeau că Imperiul li aparţinea exclusiv sub raportul relaţiilor economice şi comerciale.

Şi pentru că Manuil Comnenul voia altceva, atunci ei voiră să restabilească tratatul în toată întinderea lui; ei voiau să-şi însuşească această „Romanie" care credeau că li fusese atribuită prin tratat. Se preparau să meargă asupra Constantinopolului, cînd interveni acea boală şi revoltă a echipagiilor, care nu mai voiau să urmeze expediţia în aceste împrejurări; dogele îşi propunea să o reia, cînd fu omorît la Veneţia de către masele populare exasperate de a fi fost duse într-o expediţie grea, care nu putea să-şi atingă scopul [7].

Astfel că aceia ce s-a făcut la 1204 este repetarea a ce se petrecuse cu treizeci de ani înainte, acum cu o colaborare poate nedorită, folositoare într-un moment oarecare, dar periculoasă în altul.

După victoria comună, cînd Republica cere şi obţine „un şfert şi jumătate din Imperiul Romaniei", cu toate porturile însemnate, ale lui, şi chiar unele oraşe din interior ca Adrianopol pe care ea nu l-a administrat direct, dar care totuşi îi era rezervat prin tratatul împărţirii, nu ni putem da seamă de socoteala exact ce se făcea pentru a determina acest „şfert şi jumătate". Pentru că exista imperiul real şi exista imperiul de drept, şi eu cred că s-a calculat în felul acesta: se lua imperiul de drept, însă Veneţia retrăgea şfertul său adevărat, căci, în acest fel, avînd coastele, porturile se voia în acelaş timp şi folosul căilor interioare. De altfel, Imperiul bizantin avînd înainte de toate stăpînirea mării şi a aşezărilor de pe coaste, a avea coastele, a-şi asigura dominaţia asupra mării, însemna în fond a avea Imperiul.

Şi ceia ce se da cruciaţilor, Imperiul Constantinopolului, care era prevăzut, regatul Salonicului, care rezultase din împrejurări, — Veneţia ar fi ocupat şi Salonicul ca şi celelalte porturi ale Imperiului bizantin, — aceasta nu însemna altceva, de fapt, decît riscul, decît pericolul şi catastrofa finală.

Ei trebuiau să facă paza astfel, — bună sau rea, — în interior. Ei continuau să rămîie cruciaţi, îndeplinind acuma, după ofensivă, o funcţie de defensivă, în folosul totuşi al comerţului veneţian. Şi chiar Veneţia se aranjează astfel încît să poată răpi împăratului Constantinopolului cel mai mare număr posibil de vasali, ocupînd toate pieţele care nu erau ocupate de către altcineva. [5]

Genovezii se stabiliseră în mod provizoriu în insula Creta după aventura cretană a contelui de Malta, Henric Piscator „prin graţia lui Dumnezeu şi a regelui", adecă a regelui Siciliei, „şi a comunităţii Genova, conte de Siracuza şi prieten al regelui", care, urmînd pilda piraţilor arabi, urmăreau un vis măreţ de întinsă dominaţie pe aceste mări [8].

---

[5] După cuvintele spuse de Manuil trimisului Veneţiei.
[6] Pp. 162—163.
[7] P. 167.
[8] El este expulzat de către piratul genovez care era numit „comes Alamanus".

Veneția potrivește astfel lucrurile încît face să dispară această dominație genoveză trecătoare în Creta [6] și, în același timp, ea face înțelegeri și încheie tratate cu toți cei ce pot să-i dea ceva mai mult din dominația „Romăniei". Era mai întîi în insula Rhodos un grec, Leon Gabalas: Veneția îl cîștigă de partea sa. Căci ea, care este o comunitate, un stat al burgheziei, încalcă domeniul feudal și se face suzerana vasalilor. La Karpathos va avea un alt vasal. Mai tîrziu un Sanudo se așează pentru sine, dar recunoaște, în același timp, autoritatea superioară a dogelui.

Piratul Leon Vetrano este gonit din Corfu. În Negroponte familia venețiană dei Carceri devine vasală a Republicii. Și încă un nou vasal: Villehardouin, care, în tovărășie cu un alt senior francez, stabilește în peninsula Peloponez dominația sa feudală. La 1210 exista de asemenea un tratat cu Epirul, unde se așezase dinastia de protestare și de răzbunare a familiei Duca [9]. Și din 1205 Veneția caută să se așeze pentru totdeauna la Durazzo pentru a stăpîni Calea Egnatia. Ea va pierde Durazzo pentru a-l relua mai tîrziu, însă nu-l va putea păstra.

În fond, ea era greacă. Dacă nu în ce privește limba, era greacă în felul ei de a acționa politicește, cu toate că latina scrisă la Veneția pe la începutul secolului al XIII-lea e aproape indescifrabilă, ceia ce se atribue nu știu cării influențe lombarde. Iar limba pe care Martino di Canale [7] o preferă pentru cronica sa este franceza, aceasta fiind internațională. Veneția, moștenitoarea fără riscuri a „Romaniei", pe care ea le lăsa bucuroasă cavalerilor, era greacă ea însăș în acest mediu grec.

Dar nu trebuie să uităm că nu numai Veneția putea să reclame drepturi de stăpînire asupra acestei „Romanii". Mai era o altă putere, dar care nu era o republică de burghezi, o organizație oarecare de cetățeni, o lume negustorească cuceritoare și dominatoare: aceasta era o monarhie, monarhia Italiei, avînd o coroană regală, dar ale cării origini aparțin toate epocii bizantine, ale cărei rădăcini se înfing în pămîntul bizantin. Acesta era regatul lui Roger al II-lea și al urmașilor lui, regatul normand [8].

Acest regat normand ajunsese să intre prin moștenire în mîinile Hohenstaufenilor, al căror șef, Frederic Barbarossa, a străbătut de-a curmezișul, ceva mai înainte de 1204, Peninsula Balcanilor, îndreptîndu-se spre Constantinopol, a cărui cucerire el părea numai că o amînă, ceia ce Veneția, vechea sa dușmană, părea că o știe [10].

Această dinastie germanică a reușit, prin căsătoria lui Henric al VI-lea, fiul lui Frederic Barbarossa, cu principesa Constanța, moștenitoarea Celor Două Sicilii, să întemeieze acest stat cu origini bizantine, cu un caracter pe o treime latin, pe o treieme grec [11], pe o treime arab, care are toate interesele sale în Marea Adriatică, încă din epoca bătrînului Robert Guiscard, tinzînd și el către stăpînirea orașului Durazzo. Adică, atunci cînd Veneția era de partea împăratului, normanzii erau inamicii Imperiului, și, dacă i s-ar fi

---

[9] Să mai notăm că, înainte de a lua în căsătorie pe fiica regelui normand Tancred, Petru Ziani fusese soțul Mariei, „dukissa de domo Basiliorum" (*Chronicum Altinum*, p. 197).

[10] *Chronicum Altinum*, p. 161.

[11] Roger I fundase mănăstirea greacă a Mîntuitorului. Roger al II-lea vru să aibă un scaun metropolitan oriental. Vezi nota următoare. Contra lui Henric al VI-lea Bizanțul încheie un tratat cu Veneția în 1198 (vezi Tafel și Thomas... la această dată). În schimb, Genova era gata să atace pe greci în 1187 (Schaube, *Gesch. des Handels*, p. 250).

întîmplat Veneţiei să fie dușmana Imperiului bizantin, normanzii s-ar fi prezintat imediat, ca apărătorii acestui imperiu[12].

Acest stat regal din sudul italian, care avea pretenţii asupra întregii Italii, nu poate îngădui stabilirea Veneţiei ca singură moștenitoare a Imperiului din Bizanţ, şi astfel, între expediţia veneţiană din epoca împăratului Manuil, şi între luarea Constantinopolului de către veneţieni şi cruciaţi în 1204, Hohenstaufenii, adoptaţi de către dinastia normandă, au voit să rişte lovitura lor.

Nu se va spune niciodată destul despre însemnătatea planurilor făcute de Henric al VI-lea [9] pentru stăpînirea Orientului. El lucra ca împărat, fără îndoială, ca împărat care se gîndia la vechea unitate a Imperiului, care găsia neînţeleasă împărţirea, ce se credea că reprezintă un drept mai bun şi o formă religioasă preferabilă. Era un timp în care antichitatea reîncepea să învie, şi s-ar fi putut gîndi, cum îi atribuia un izvor grec, de a reînnoi epoca Antoninilor şi a Augustilor. Testamentul lui chiar conţine dorinţa cruciatei[13]. Dacă întîmplarea care a fost moartea neașteptată a lui Henric al VI-lea n-ar fi intervenit, desigur că luarea Constantinopolului de către Veneţia şi cruciaţi ar fi fost imposibilă. Moştenitorul Celor Două Sicilii, Frederic al II-lea, fiind un copil, din această cauză Veneţia, scăpînd de rivalitatea necesară, logică, a Regatului Siciliei, a ajuns să puie mîna pe Constantinopol, şi a încercat să realizeze acea teorie a „Romaniei comerciale" integrale, intrată supt dominaţia stăpînirei ducale[14].

Însă nu era numai regatul din sudul Italiei în stare să taie drumul Veneţiei şi să sfărîme un aşezămînt care se înfăţişa la început supt auspicii aşa de fericite şi de strălucitoare. Mai era încă şi statul ungur, aşezat în Panonia.

Dacă s-ar vrea să se explice istoria Ungariei prin dezvoltarea unei fiinţe naţionale, a unei puteri naţionale, s-ar cădea mereu dintr-o greşeală într-alta şi s-ar micşora chiar şi ceia ce naţiunea ungară poate cere în mişcarea generală a umanităţii. Acesta nu este primul caz cînd cineva pierde şi ce are dreptul să ceară atunci cînd pretinde prea mult.

De fapt rolul Ungariei a fost foarte mare, dar în afară de ideea naţională, care nu exista nicăiri la începutul secolului al XIII-lea.

Regii Ungariei, cari sunt şi ai Croaţiei şi ai Dalmaţiei, vor lua, mai tîrziu, în timpul secolului al XII-lea şi al XIII-lea şi alte titluri foarte semnificative, nereprezintînd o realitate în ordinea geografică, dar care înseamnă totuşi una în alt ordin, ideologic, a cărei importanţă nu poate să fie de ajuns subliniată pentru întreg Evul Mediu.

Titluri ca: rege al Rasciei, adică al ţării Ras, care la origine este formaţiune politică sîrbească, rege al Bulgariei, rege al Cumaniei, asupra cumanilor veniţi din stepă, populaţie uralo-altaică dominînd pînă pe malurile Dunării, astfel încît viitoarea Muntenie şi Moldovă, figurau în acel timp ca făcînd parte din Cumania.

---

[12] Vezi Heinemann, *Geschichte der Normanen in Unteritalien und Sicilien*, I, Leipzig, 1894; La Lumia, *Storia della Sicilia sotto Guglielmo il Buono*, [Palermo, 1884] şi cartea lui Erich Caspar, *Roger II und die Grüdung der normanisch-sicilianischen Monarchie*, Innsbruck, 1904.

[13] T. Toeche, *Kaiser Heinrich VI*, [Lipsca, 1867], p. 271.

[14] Winkelmann, *Geschichte Kaiser Friedrichs II. und seiner Reiche*, I, 1863.

În acelaș timp se observă la Arpadienii din secolul al XII-lea o dublă linie de conduită.

Mai întîi ei caută frontiere bine determinate și frontiere populate, bogate, la sud.

Statul Ungariei, care nu era limitat pentru că misiunea apostolică era fără margini, putea, după cum a și încercat, să se întindă în partea Rusiei Roșii Occidentale ; și a fost un moment cînd a rîvnit succesiunea principilor și regilor din Halici. Urmașii lui Coloman, stăpînul slavilor de la Adriatica, au avut legături de rudenie cu urmașii vechilor principi de Kiev ; unele regine ale Ungariei au venit din această Rusie.

Dar ce se observă în secolul al XII-lea este părăsirea acestei direcțiuni care prezintă greutăți, din cauza pădurilor din Moldova și din Galiția.

Tendința este îndreptată acum către Peninsula Balcanică, și pentru a avea această frontieră bogată, se ia mai întîi Transilvania locuită de români, dar avînd și șefi pecenegi care nu locuiau acolo de obicei, fiind niște stăpînitori de dreptate, cum au fost tatarii mai tîrziu. Nu erau niște barbari de felul celor maghiari, distrugînd comerțul prin raitele lor de pradă. Din contra, în legenda despre Sf. Bruno [10], povestită de Adhémar de Chabannes, care se duce „în provincia pecenegilor pentru a le predica despre Mîntuitorul“ [15], apostolul trebuind să moară acolo martirizat, se vede că se găsiau sub stăpînirea lor negustori, ca aceia cari au adus regelui Boleslas [11] capul martirului, pe un vas [16]. Bizantinii așezau „Patzinakia“ lor ca stat consolidat între „Turcia“ maghiară și „Rusia“ [17].

Ungurii au pătruns deci în țara transilvană, „de dincolo de păduri“ prin unele trecători ale munților, de-a lungul rîurilor, grăbindu-se să cîștige locurile unde se găsiau mine, ocne de sare, și au întrebuințat atît puterile lor, cît și puterile supușilor, pentru a păstra aceste prime poziții cucerite în țară străină. Ei au adus un episcop și alături de el, comandantul militar, după sistemul carolingian, pe care ei nu l-au schimbat întru nimic.

Dar atîta nu este destul. Chestiunea care se punea pentru ei, în momentul în care ei dețineau calea mijlocie a comerțului european, era de a avea la această frontieră, către Dunărea inferioară, o lume în putință de a plăti dări și de a împopora regiunea ce i se încredința, capabilă chiar (aceasta nu se spunea, însă era în intenția regelui) de o dezvoltare proprie. Trebuiau să se așeze țărani, dar țărani cari să fie aduși dintr-o țară cu orașe și cari, găsindu-se într-o altă țară unde nu existau orașe, să fie în stare la cel dintîi prilej de a întemeia ei înșii centre orășenești.

Aceasta este obîrșia așezării, în secolul al XII-lea, a saxonilor, „sași“ [12] pentru români, nume venind de la faptul că germanii erau cunoscuți în aceste regiuni mai cu seamă ca lucrători în mine și acești lucrători veniau din adevărata Saxonie, în timp ce coloniștii veniau din regiunea Rinului și a Moselei. Ceia ce în adevăr arată, în afară de mărturiile cronicilor și documentelor care vorbesc despre „Flandrenses“, e chiar dialectul acestor saxoni din Transilvania și cîteva nume de localități.

Dar, în acelaș timp, pentru a trece peste „singurătățile“ [13], foarte relative, ale acestor țări și pentru a ajunge în Peninsula Balcanilor, Arpadienii

---

[15] P. 153.

[16] *Ibid.*

[17] „Annuaire des études grecques“, IX (1875), articol de Miller. [Publicația nu ne-a fost accesibilă].

credeau, cu dreptate, că mai era încă un lucru ce trebuia obținut, și anume legături cu lumea latină.

Și ei au avut ideia, chiar înainte de Andrei al II-lea [14], regele cruciat de la începutul secolului al XIII-lea, de a se substitui Imperiului Latin din Constantinopol. Ei vedeau că acest Imperiu era un organism incapabil de a trăi și care s-ar fi putut menține numai cu două condițiuni: dacă s-ar fi continuat imigrarea cavalerilor din Occident, a feudalității occidentale, spre această parte, — dar ea se îndrepta mult mai natural către statele franceze din Sfîntul Pămînt [15] — și dacă el ar fi avut sprijinul real, sincer și devotat al Sfîntului Scaun, care, el însuși se gîndia la foloasele pe care i le-ar fi putut aduce Imperiul Latin. Dar, în fond, Sfîntul Scaun cerea mult mai mult decît protecția asupra Imperiului Latin de la Constantinopol; era timpul cînd el impunea lui Frederic al II-lea ajuns la maturitate, să declare că el nu înțelege să reție în același timp cu coroana imperială și coroana regală a Celor Două Sicilii, și, dîndu-și seamă că această formație trecătoare va dispărea, Roma, în căutarea unirilor religioase, se îngrija să păstreze posibilități de legături cu grecii.

Dacă regii Ungariei nu au ajuns la Constantinopol cu o armată reală, cu posibilitatea ajutorului și aprovizionării propriului lor domeniu, aceasta se datorește faptului că ei au fost împiedecați mai întîi prin crearea noului stat bulgar.

Iată, în cîteva cuvinte, ce era acest imperiu și mai cu seamă care a fost însemnătatea lui în dezvoltarea comerțului din Evul Mediu.

Bulgaria era o tradiție, era un sprijin ideologic, mai mult decît o realitate. Dacă se voia să se construiască un stat contra Bizanțului, trebuia să i se dea acest nume. Cea de-„a doua Bulgarie" [16], se făcuse sprijinindu-se înainte de toate pe albanezi, români și slavi cu un alt caracter decît acel al bulgarilor.

Cea de a „treia Bulgarie" [17] a fost creația unor șefi români cari veniseră din Thesalia: Petru, Asan și Ioniță.

Răzvrătiții fură primiți cu simpatie de toți cei cărora le displăcea Bizanțul, pentru că el administra rău și cerea impozite grele.

Grecii aclamau pe oamenii de aceeași religie cu ei, cu toate că între ei și bulgari era oarecare dușmănie, ca tovarăși de limbă contra eterodocșilor latini din Constantinopol, deosebirile naționale neavînd nici pe departe importanța pe care au avut-o mai tîrziu.

Dar răpedea dezvoltare a acestui nou imperiu, prosperitatea care a ținut cel puțin un veac, se datorau oare ambiției șefilor, unui oarecare avînt al supușilor lor, unei caste militare gata de luptă, unei ideologii speciale?

Eu cred că nu a fost nici ideologia, nici sentimentul național, nici ambițiunea celor trei șefi de păstori cari au hotărît crearea acestui stat și a credincioșilor lor. Trebue atunci să ne oprim la lămurirea că Țaratul Asăneștilor, a cărui culme se găsește pe la mijlocul secolului al XIII-lea, supt domnia lui Ioan Asan, care spera să fie împărat la Constantinopol, și i-a lipsit prea puțin pentru a întrece, în mersul către același țel, pe împăratul de la Niceia, venit din Orientul asiatic, datorește cea mai mare parte din elementele sale de progres căii de comerț care îl străbătea.

Veneția era stăpîna „Romaniei", doamna mărilor și a drumurilor care plecau de la mare. Ungaria era regalitatea care, în afară de drepturile sale date de către papalitate, căuta să se impue în Balcani pentru că ea reprezinta

cealaltă cale de comerț, calea transversală, a Belgradului. Statul bulgar se formează, se păstrează și ia titlul imperial ce i se recunoaște, pentru că, avînd Durazzo, el domină vechea Cale Egnatia care ducea direct la Constantinopol.

Se poate spune că erau, în afară de molaticii latini dela Constantinopol, cari nu făceau decît să cerșească ajutoare Romei, în afară de fantoma latină, care n-a avut niciodată o existență concretă, trei state, pentru că erau trei curente de comerț, legate de trei drumuri.

Acum, aproape după șaizăci de ani de la stabilirea Imperiului Latin [18], grecii din Niceia au cucerit Constantinopolul aproape fără nici o împotrivire.

Importanța pe care cucerirea de către greci a Constantinopolului o poate avea pentru noi, nu exista totuși pentru contimporani. Mai întîi pentru că acest Imperiu Latin era considerat de mult timp ca un muribund. Era „un om bolnav" la Bosfor, înainte de 1204, dar mai tîrziu el se va pune pe picioare făcînd o călătorie în Asia Mică, foarte prielnică sănătății sale, în timp ce celălalt „om bolnav", care îl înlocuise, neputînd ieși din fatalitatea constantinopolitană, moare.

Cronica lui Martino di Canale, ocupîndu-se de această reluare a Constantinopolei de către greci, nu vorbește decît de accidentul fericit care s-a întîmplat, „priceputului ce era numit Seniorul Palialog".

Și aceasta-i totul.

Dar, în momentul cînd latinii au dispărut de la Constantinopol și cînd Paleologii au reluat stăpînirea orașului imperial fără să-și mai poată vreodată aminti trecutul, statul bulgar el însuși era într-o stare de profundă decădere.

Veneția găsise o rivală în Genova, care, după ce se unise chiar cu Veneția pentru a combate pe pisani, aliații lui Frederic al II-lea în planurile asupra Locurilor Sfinte, schimbase direcția în dezvoltarea sa economică. Mihail Paleologul cîștigase Constantinopolul cu sprijinul celorlalți italieni, și el trecu dominația comercială a orașului imperial și a împrejurimilor asupra asociaților săi, a căror mică flotă îl sprijinise, rămînînd ca ei să apere această restaurație greacă.

Genova nu putea să aibă totuși proiecte asupra „Romaniei", ca acelea ale Veneției, care nu se va mai ridica niciodată în Orient, după lovitura ce i se dăduse la 1261. Pentru comerțul interior, Arpadienii, la capătul puterilor lor, muriau.

Dar atunci, cine va putea să ia locul puterilor dispărute?

Imperiul tatarilor [19].

El se formează, puțin înaintea jumătății secolului al XIII-lea, în împrejurări care merită o scurtă lămurire.

Statul avarilor înlocuise, pe același teritoriu, statul hunilor. Dominația pecenegilor și a cumanilor n-a fost decît continuarea dominației avarilor prin aceiași rasă, sub un alt nume, dacă nu în Panonia, cel puțin în țările Dunării de jos. Ungurii ei înșiși au reprezintat, ca rasă, între avari și între pecenegi și cumani, sau alături de aceștia din urmă, aceiași dominație uralo-altaică.

Pentru Bizanț, ei erau „turci" ca și ceilalți.

Dar pecenegii, căutîndu-și norocul în Peninsula Balcanică, au fost distruși de bizantini, către sfîrșitul secolului al XI-lea. Cît despre cumani,

regele Ungariei interveni şi li impuse trecerea la creştinism, prin misionari pe cari îi trimitea şi îi ocrotia.

Odată cu prezenţa unui episcop cuman începe şi dominaţia ungară în aceste regiuni. Păgînii, puţin numeroşi, revin în stepă şi se pierd acolo; alţii trec în Ungaria chiar, unde vor exista mult timp, formînd una din populaţiile supuse autorităţii regelui.

Un gol s-a format totuşi astfel în aceste regiuni. Regele Ungariei a distrus celelalte stăpîniri uralo-altaice, dar el nu a putut să le înlocuiască, el care căuta în toate părţile saşi şi alte elemente pentru a împopora propriile sale regiuni.

La începutul secolului al XIII-lea, unul din regii Ungariei a avut o măreaţă idee, care, bine înfăptuită, ar fi schimbat soarta acestor ţinuturi, însă o idee care ar fi fost cu totul nenorocită pentru toate naţiunile care trăiesc de-o parte şi de alta a Dunării. El a chemat pe Cavalerii Teutoni [20]. Germanii de la Ierusalim au fost aşezaţi în Transilvania meridională, alături de „oraşul coroanei", Kronstadt pentru germani, Braşovul românilor, sau Brassò pentru unguri.

Cavalerii aveau toată libertatea să se întindă pînă la Dunăre. Ei au depăşit chiar programul lor regal grăbindu-se să adune toate teritoriile care nu trebuiau să li revie decît mai tîrziu. Nestatornicia lor a fost curînd pedepsită. Cum ei luau aere de autonomie, care nu conveniau regalităţii ungare, ea i-a atacat şi, cu tot sprijinul Sfîntului Scaun dat cavalerilor, ea a constrîns pe teutoni să părăsească ţinutul Transilvaniei şi al Munteniei superioare pe care-l cuprinseseră.

Mai tîrziu ei au fost chemaţi în Prusia, însă, dacă nu s-ar fi produs neînţelegerea între ei şi regele Ungariei, pe ţărmurile Dunării ar fi fost o colonie germanică, şi, după cum se vede, această realizare naţională ar fi schimbat cu totul aspectul sud-estului european.

Dar, odată teutonii plecaţi, regele Ungariei nu a avut cu ce să-i înlocuiască. Fără întîrziere, peste cumanii adînc destrămaţi de Ungaria, vin tatarii, supt urmaşul marelui cuceritor al Asiei Centrale şi Occidentale, Ginghiz-Han [21].

Ei au făcut mai întîi ce făcuseră, înaintea lor, maghiarii. Au început să devasteze, şi isprava lor s-a întins pînă la coastele Adriaticei. Regele Ungariei, nefiind în stare să se opună înaintării lor, căută scăpare în acea parte a ţărmului Dalmaţiei, de unde va reveni, mai tîrziu, foarte mirat de a regăsi o ţară unde îşi putea relua stăpînirea care părea distrusă pentru totdeauna.

La conciliul de la Lyon [22], toată creştinătatea occidentală se ocupa de soarta Europei întregi, în urma năvălirii tatarilor [18]. Fiecare înţelegea că un pericol aşa de îngrozitor nu ameninţase încă niciodată civilizaţia creştină. Dar trebuie să ne oprim aici, — deci ţinînd seama de toate nenorocirile pe care le-a provocat această năvălire —, în ceia ce priveşte caracterul distrugător al tatarilor.

---

[18] Vezi naiva menţiune în Martino di Canale: „Maintes fois y furent dites ileuc, et de secore la Sainte Tere delà la Mer et secore de l'Empire de Constantinople et de aler chascun en contre les Tatars por ce que il manivent le char humaine" (p. 404). [Acolo li s-a spus de mai multe ori să salveze Locurile Sfinte de dincolo de mare, să salveze Imperiul de Constantinopol şi să se ducă fiecare împotriva tatarilor pentru că se hrănesc cu carne de om — trad. ed.].

Cînd tatarii s-au înapoiat, ei au părăsit Ungaria, Transilvania, păstrînd numai stăpînirea asupra rușilor. Statul Kievului dispare, iar Moscova se ridică mai tîrziu, ca o continuare a dominației tătare: nici bizantin, nici slav și cu atît mai puțin occidental, acest stat nu va face decît să repete dominația tătară în stepă.

În același timp, tatarii au avut supt mîna lor, dacă nu întreg teritoriul țărilor române, cel puțin ceia ce va forma mai tîrziu Moldova. Ei se sprijiniau la sud pe Crimeia, deținînd gurile tuturor rîurilor Rusiei meridionale: Moncastro, sau Cetatea Albă, cu limanul Nistrului, Tana, la gura Donului, Lerici, la aceia a Niprului. Era un stat cu totul civilizat, care ni este cunoscut, la sfîrșitul secolului al XIII-lea, prin călătoria lui Marco Polo. Vizitînd Imperiul lui Kubilai Han de la hotarul Tatariei asiatice și a Chinei, venețianul povestește lucruri cu totul neașteptate privitoare la organizarea economică a acestui imperiu imens care se întindea din China pînă la hotarele Ungariei.

Avea hîrtie-monetă. Orice negustor trebuia să depuie în tezaurul hanului aurul său, argintul, pietrele prețioase, perlele sale, și el primia ceia ce Marco Polo numește, în franțuzeasca sa, corespunzătoare francezei lui Martino di Canale, o „chartrète". Cu această „hîrtiuță", purtînd pecetea hanului, se putea pleca din Altai pentru a ajunge la Carpați. Negustorul venețian își dă seamă de foloasele acestui sistem, mai ales cu privire la greutatea de a mînui piesele grele de metal din Evul Mediu.

Pe drumurile importante, existau poște cu stațiuni. Se vorbește de 10.000 de astfel de popasuri, de 300.000 cai întrebuințați pentru comunicații.

Primele drumuri plantate cu arbori le datorim tatarilor. E un capitol în Marco Polo în care se spune că la fiecare trei sau patru unități de măsură era plantat un arbore [19]. Și, cînd cineva tăia unul din acești arbori, el primia imediat pedeapsa cuvenită.

Acest stat reprezinta oricît o formă superioară a civilizației Evului Mediu. El înfățișa, pentru comerțul lumii, unul din cele mai bune mijloace de comunicație și o siguranță a legăturilor ce nu se cunoștea altădată.

Teroarea hanului stăpînea toată organizația, care poate fi socotită perfectă pentru această epocă. Și sistemul a fost atît de durabil încît el a rămas în Rusia pînă la sfîrșitul Evului Mediu, ba chiar pînă mai tîrziu de această epocă. Moneta rusă, „denghi", poartă, pînă astăzi, numele monetei tătare.

Sistemul vamal [20] s-a păstrat pînă în secolul al XVIII-lea nu numai în Peninsula Crimeii, dar și în Moldova, care a conservat chiar terminii tătari. În amîndouă țările există aceeași împărțire a mărfurilor în două categorii: cele ce erau taxate după felul lor și cele ce se taxau după greutate.

În amîndouă țările era „vama cea mare" și „vama cea mică". Tot astfel vama centrală și dreptul suveranului de a-și rezerva anume articole de comerț. În sfîrșit atribuirea unei părți a veniturilor cutărui ofițer sau cutării instituții.

A fost chiar o încercare [23], aceia a lui Ciochi [21], de a introduce sistemul tătar în Balcanii bulgari. Și abia la începutul secolului al XIV-lea se

---

[19] „Toutes les mestres voies que vont li marchans et messages et toutes autres genz sont planté grans arbres l'un près l'autre, à deux où trois pas". [Pe toate căile principale pe care merg negustorii și curierii și toți ceilalți oameni sînt sădiți arbori mari, la doi sau trei pași unul după altul — trad. ed.]. G. Pauthier, *Le livre de Marc Pol, citoyen de Venise* 1865, pp. 321 și urm., 337, 342. Depozit de grîu pentru caz de foamete, *ibid.*, p. 345—346.

[20] Pauthier, *o.c.*, p. 326.

[21] De unde Ciurchii ieșeni, lîngă Tătărași.

produce o restaurație creștină, dar ea nu se datorește decît noii căi de comerț, care supt raportul economic, va înflori în tot timpul secolului al XIV-lea.

NOTE

[1] Conférences en Sorbonne, RHSEE, 1935, p. 81—105, 177—217, 324—356. Cuprinde: *Déviation de la quatrième croisade. Participation de l'élément français. Les français à Constantinople. La création des fiefs de Morée. L'élément grec. La synthèse.*

[2] Dinastia Arpadiană începe cu hanul Arpad la sfîrșitul secolului al IX-lea. S-a stins la 1301 cu Andrei al III-lea.

[3] Isaac Anghelos i-a succedat lui Andronic Commen în 1185. A fost detronat de fratele său Alexios, care l-a orbit, în 1195. A revenit la tron cu ajutor cruciat în 1203, dar a fost în curînd ucis de Alexios Dukas.

[4] Alexios al IV-lea cel Tînăr, fiul precedentului. A fost ridicat pe tron de cruciați. L-a scos pe tatăl său din închisoare și au guvernat scurt timp împreună (1203—1204). O revoltă populară împotriva cruciaților a înlesnit venirea la tron a lui Alexios Dukas care l-a sugrumat.

[5] Asupra comerțului în general al italienilor în Orient vezi, între altele, lucrările lui A. Schaube, *Handelsgeschichte der romanischen Volker des Mittelmeergebiet bis zum Ende der Kreuzzüge*, München-Berlin, 1905; G. Heyd, *Il commercio dei latini in Oriente*, în „Biblioteca dell'economista", seria V-a, tom V; *Le colonie commerciale degli italiani in Oriente nel Medio Evo*, Veneția-Torino, 1866—1868, 2 vol.; *Die italienischen Handelscolonien ni Griechenland zur zeit des lateinischen Kaiserthums während der Regierungszeit der drei ersten Paläologen (1261—1341) unter den vier letzen Paläologen (1441—1453)*, 3 vol.; G. Yver, *Le commerce et les marchands dans d'Italie méridionale aux XIII-e et XIV-e siècles*, Paris, 1903; R. Renouard, *Les hommes d'affaires italiens du Moyen Age*, Paris, 1949; F. Melis, *Documenti per la storia economica dei secoli XIII-XIV*, Florența, 1972.

[6] În timpul cruciadei a patra, Bonifaciu, marchiz de Montferrat, a obținut insula de la împăratul bizantin Alexios al IV-lea. Veneționii au dobîndit-o în 1204, în urma unui tratat cu bizantinii. Întîrziind s-o ocupe efectiv, ea a intrat vremelnic în posesia contelui de Malta, Enric Piscator. Vezi E. Lenzi, *Della condizione politica delle isole Ionie sotto il dominio veneto*, Veneția, 1858; A. Andreades, *L'administration financière et économique de Venise dans ses possessions de Levant*, în „Acropole", I; G. Gerola, *Monumenti veneti dell'isola di Creta*, Veneția, 1914—1932.

[7] Martino da Canale scrie *Chronique des Véniciens*, compilație după *Chronicon Altinate* (anonimă) și tratează perioada 1229—1275. Vezi N. Balzani, *Le chroniche italiani del Medioevo*, Milano, 1901.

[8] Vezi F. Chalandon, *Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile*, 2 vol., Paris, 1907; *Il regno normanno*, Messina-Milano, 1932 (culegere de studii).

[9] Henric al VI-lea, Hohenstaufen, împărat roman de națiе germană (1190—1198). Fiul său, Frederic al II-lea, a rămas orfan la trei ani.

[10] Sf. Bruno (Bonifacius) a predicat în Prusia. Capturat de lituanieni și ucis în 1008.

[11] Boleslaw cel Viteaz, cneaz apoi rege al Poloniei (992—1025). Regatul său a cuprins la un moment dat teritoriul dintre rîul Saale și Kiev.

[12] Pentru saşi vezi supra *Negoțul...*, cap. II, notele ns. 10 și 58. și T. Nägler, *Die Ausiedlung der Siebenbürger Sachsen*, București, 1979.

[13] În originalul francez *solitudes*.

[14] Andrei al II-lea, rege maghiar (1205—1235). Participant la cruciade. În 1222 a dat *Bula de aur*, charta fundamentală a Ungariei medievale.

[15] Regatul francez de Ierusalim s-a format în 1099, după prima cruciadă, și a durat 88 de ani. A fost la început condus de Godefroi de Bouillon. În 1187 a fost cucerit de arabi. În 1229, Frederic al II-lea, conducătorul celei de a șasea cruciade l-a recucerit. A fost definitiv pierdut în 1239. Vezi N. Iorga, *La France de Terre Sainte. Considérations synthètiques*, București, 1934.

[16] N. Iorga se referă la crearea Țaratului bulgar de Apus de către Samuil.

[17] Al treilea țarat „vlaho-bulgar" s-a organizat în anul 1186, cu cinci țari : Petru, Asan I, Ioniță, Ion Asan al II-lea, Șișman. S-a prăbușit la 1396. Vezi și N. Bănescu, *Vechiul stat bulgar și țările române*, București, 1947.

[18] Imperiul latin din Constantinopol, format în urma celei de-a patra cruciade în anii 1203—1204, a fost recucerit în 1261 de Mihail al VIII-lea Paleolog, împăratul bizantin din Niceia.

[19] Pentru tătari vezi Abulgasi Bayadur Chan, *Histoire généalogique des Tatars*, Leida, 1726 ; *Enzyklopädie des Islam*, IV, articolul lui W. Berthold ; C. C. Giurescu, *Le commerce sur le territoire de la Moldavie pendant la domination tartare (1241—1242)*, București, 1965 ; A. Decei, *L'invasion des tartars de 1241/1242 dans nos régions selon le „Djami ot-Tevarikh" de Fäzl ol-lah Räšid od Din*, în RRH, XV, 1972, nr. 1, p. 101—121

[20] Pentru cavalerii teutoni vezi *Negoțul..., cap. II, nota ns. 16 și Bakó Géza, Cavalerii teutoni în Țara Bîrsei*, în „Studii", X, 1957, nr. 1, p. 143—160.

[21] Imperiul lui Gengis Han (mort în 1227) s-a întins din China pînă în Balcani. Vezi H. Bauchau, *Gengis Khan*, Lausanne, 1961 ; M. Percheron, *Gengis Khan*, Paris, 1962 ; M. Neagoe, *op. cit.*

[22] Conciliul de la Lyon, întrunit în 1245 și prezidat de papa Innocențiu al IV-lea, a decis ridicarea de fortificații în calea tătarilor și totodată un consens de pace între popoarele creștine ale Europei pe timp de patru ani. Vezi G. Sorazano, *Il papato, l'Europa cristiana e i Tatari*, Milano, 1930.

[23] Ciochi, vezi partea a doua a volumului, *Istoria comerțului românesc...*, p. 446.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

NOUL REGIM AL COMERȚULUI PE DUNĂREA DE JOS ȘI ÎNTEMEIEREA STATELOR ROMÂNEȘTI

Ni închipuim de obicei că năvălirea tătară a distrus aproape regatul Ungariei, iar unele izvoare, ca, de pildă, povestea călugărului Roger [1], redată într-un ton plîngător, face să se creadă că, după trecerea hoardelor conduse de către descendenții lui Ginghiz Han, unele regiuni nu s-ar mai fi putut reface niciodată.

Se poate însă opune „poemului jalnic" al lui Roger, faptul că, după cîteva luni, regele Ungariei revenind de pe țărmurile Adriaticei, nu numai că regatul a putut să-și reia dezvoltarea naturală, ci imediat după dispariția tătarilor noua regalitate ungară, angevină [2], a încercat să întemeieze ceva nou. Și, dacă dezvoltarea regatului nu a fost ascendentă, nu sînt vinovați tătarii, ci slăbiciunea dinastiei Arpadienilor, precum și dispariția cauzelor care o aduseseră pînă aici.

Iar, dacă marea pustiire a tătarilor ar fi distrus, prin jafurile hoardei, provincii întregi, ar fi fost cu totul imposibil de a se reface regatul, de a se încerca la cîteva decenii mai tîrziu, să i se dea noi provincii economice.

Dar mai este o urmare, de și mai mare însemnătate.

Către jumătatea secolului al XIII-lea, regele Ungariei chiamă pe Cavalerii Ospitalieri [3] și vrea să-i așeze la Dunăre. Deci, regalitatea ungară, care făcuse mai înainte apel la Cavalerii Teutoni, voind să întemeeze, la începutul secolului al XIII-lea un fel de Prusie dunăreană, s-a gîndit, puțin timp după ce năvălirea tătară se retrăsese, a aduce pe cavalerii francezi, „latini", din Ierusalim, pe valea fluviului.

Privilegiul dat cu acest prilej există [1], și el formează unul din actele cele mai vechi și cele mai însemnate în același timp, pentru primele întemeieri românești în această vale. El a fost confirmat de către Papa, cîțiva ani în urmă, astfel că există o oarecare probabilitate că acest privilegiu, acordat de către regele Ungariei maestrului Raimbaud, reprezentînd cel puțin o parte dintre Ospitalieri, a fost pus în execuție.

Era vorba, nu numai de a crea un zăgaz contra prezenței și dezvoltării puterii tătare în aceste părți dunărene, ci, în același timp, de a obliga civilizația latină, reprezintată prin regele cruciatelor, să deschidă comerțului Occidentului, pe care el avea misiunea să-l păzească, regiuni care, pînă atunci, trăiseră în condițiuni modeste, strîns legate cu neamul care locuia țara, dar nu avea scopuri mai înalte decît valoarea istorică a neamului românesc din secolul al XIII-lea.

---

[1] Cu greșeli de nume („Lyrtioy" în loc de Litovoi, „Lityra" pentru același nume) și în Delaville-le-Roux, *Cartulaire*, II, p. 165 și urm., anul 1247. Se întrebuințează de obicei ediția lui Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch der Deutschen in Siebenbürgen*, [I, p. 73, unde este ortografiat *Lynioy*].

Și iată că regele Ungariei înțelegea să li dea cu mult mai mult decît obținuseră teutonii.

Mai întîi, toți munții. Apoi, stăpînirea primelor întemeieri politice românești în aceste regiuni, mai cu seamă în partea pînă la rîul Olt, cu condiție ca românii să păstreze autonomia lor, dar, în loc de a avea legături de supunere, foarte relative, cu regele Ungariei, să le aibă cu Ospitalierii instalați de către același principe. Mai departe se pomenesc de unele puncte pe Dunăre: Semlinul sîrbesc, Celeiul românesc, cu pescăriile lor.

Și amintirea pescăriilor arată că exploatarea economică a Dunării începuse în vederea aprovizionării cu pește de care avea nevoie Transilvania, mai cu seamă pentru marile posturi ale bisericei ortodoxe. Acestei stăpîniri îi scapă numai românii de dincolo de Olt, cei ai voievodului Seneslau [4].

Împrejurările care au adus dispariția acestei așezări așa de trecătoare nu se cunosc și nici nu se poate măcar fixa gradul însemnătății ei; n-a fost poate decît o vizită de informație.

Dar privilegiul regelui avea și un scop mai îndepărtat. În același act, se spune că acei cavaleri vor avea un port la Adriatica, la Scardona [5]. Li se dă Scardona pentru că, în acel timp, veneții dețineau Dalmația, cu Zara, și în acest mod, se deschidea un alt debușeu pe marea de vest * a regatului. Se crea o nouă cale de comerț plecînd de pe coasta Dalmației pentru a ajunge la Dunărea inferioară, acesta era scopul regelui Ungariei.

El a fost părăsit. Regele va căuta să-și întindă influența asupra acestor regiuni în alt mod: printr-o pătrundere directă, prin legături de vasalitate cu noul principat român care exista, atunci, în munții Argeșului. Și au fost alianțe care tindeau, dacă nu să aducă dispariția statului bulgar, cu totul slăbit, dar, cel puțin, să facă a intra acest stat într-o situație ca aceea a Munteniei față de regatul Arpadienilor.

Una din urmările năvălirei tătare a fost aceasta. Ea a făcut să se nască, din partea regalității ungare, unele temeri de viitor și i-a dat sugestia de a stabili o nouă cale de comerț. Și, dacă n-ar fi fost decît această idee la stabilirea Ospitalierilor pe Dunărea de jos, și tot ar fi trebuit să fie menționată în această scurtă privire asupra dezvoltării comerțului în Evul Mediu.

Însă urmarea cea mai de seamă a creării Imperiului tătar, de la jumătatea secolului al XIII-lea, este alta.

Veneția pierduse în mare parte situația ei la Constantinopol. Trebuie să spunem că activitatea ei, care se îndreptase către mai multe puncte ale coastei europene și asiatice, nu exercitase niciodată în chip mai larg și mai durabil o dominație economică asupra Mării Negre.

Bazinul răsăritean al Mării Adriatice era cu totul însuflețit pe timpul cînd Veneția putea să trimeată acolo flotele sale. Dar Marea Neagră rămînea, ea însăși, un ținut abia exploatat înaintea sosirii în vechea capitală a Imperiului a grecilor din Niceia cu Mihail Paleologul.

Abia în momentul în care Paleologul pune stăpînire pe Constantinopol, cînd el instalează în cartierul comercial al italienilor pe asociații săi, genovezii, comerțul Mării Negre cîștigă o însemnătate care nu putea fi bănuită cu cîteva decenii mai înainte.

---

* Marea Adriatică.

Este adevărat că veneţienii au avut în fundul acestei mări, la vărsarea Donului, o colonie, care s-a păstrat pînă în secolul al XV-lea, colonie al cării nume reproduce pe acela al rîului, Tana. Dar Tana n-a avut niciodată, pentru comerţul veneţian, însemnătatea deosebită pe care a avut-o pentru comerţul genovezilor, o altă colonie, formată către sfîrşitul secolului al XIII-lea, în împrejurări care ne vor rămînea mereu necunoscute, pentru că primul privilegiu n-a fost descoperit şi nici nu este nădejde că se va descoperi, şi nici socotelile vechi ale coloniei privitoare la această epocă nu există (se găsesc numai pentru secolul al XIV-lea şi XV-lea) [2].

Colonia genoveză care rezumă toată mişcarea italienilor în aceste ţinuturi şi atrage către ea tot comerţul materiilor nelucrate ce veniau din stepa rusă, este Caffa.

Înfiinţarea ei se datora fără îndoială mai întîi prezenţei genovezilor la Constantinopol, situaţiei cu totul particulare pe care ei şi-o cîştigaseră susţinînd pe împăratul Mihail, legăturii neîntrerupte ce fusese făcută între imperiul restaurat şi între această republică rivală şi duşmană a Veneţiei înlăturate prin dispariţia Imperiului Latin.

Însă o altă pricină a aşezării, a dezvoltării deosebite, a bogatei prosperităţi a Caffei în tot timpul secolului al XIV-lea şi trei sferturi din secolul al XV-lea, este chiar prezenţa tătarilor în aceste ţinuturi.

Căci Caffa nu este o cucerire : ea este o colonie îngăduită de către han. Reprezintantul hordei, simţind aceeaşi nevoie ca şi regalitatea ungară de a avea provincii ajutătoare în partea dinspre sud, se adresează acelora dintre italieni cari aduceau o iniţiativă mai îndrăzneaţă şi garanţiile unei activităţi mai importante, şi Caffa devine astfel debuşeul marelui comerţ tătărăsc, pe care genovezii se învoiau să-l servească.

Oraşul însă nu era singur. Tana n-a înfiinţat niciodată sucursale ; ea a rămas izolată şi expusă tuturor atacurilor stăpînitorilor din interior ; colonia Genovei însă reprezinta cu mult mai mult : ea rezuma viaţa economică a unui întreg ţinut întins, şi, dacă se socoteşte şi teritoriul mai apropiat, ea este expresia comercială a acelei regiuni mai restrînse care se numea de către genovezi : Campania, şi care păstra pînă în secolul al XIII-lea şi al XV-lea amintirea naţiunilor cari dominaseră odinioară, la începutul Evului Mediu şi puţin mai tîrziu, aceste regiuni care se numiau Goţia şi Gazaria, — Goţia, pentru că, odinioară, fuseseră acolo goţii tetraxiţi, cari ocupau Crimeia şi Gazaria, pentru că aceste locuri fuseseră dominate de imperiul Chazarilor.

De-a lungul coastei pînă la Caucaz, se întindeau schelele care depindeau de această mare capitală Caffa : Cembalo, care corespunde vechiului Symbolum, Soldaia, Sorgat, Kopa, cuprinzînd populaţii de mai mică însemnătate, care puteau totuşi să ia parte la marea mişcare economică a timpului.

Dar, dacă regele Ungariei, pe de o parte, hanul tătarilor, pe de altă parte, socoteau să păstreze aceste noi aşezări pentru ei, pentru tezaurul lor, pentru prosperitatea statului lor, pentru însemnătatea regatului sau a imperiului lor, ei se înşelau : fiindcă venise momentul, la sfîrşitul secolului al XIV-lea, cînd unele elemente ale trecutului trebuiau să dispară şi cînd pretutindeni se prezinta posibilitatea unor noi întemeieri.

---

[2] Vezi Iorga [6], *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croissades au XV-e siècle*, I, prefaţa.

Sistemul statelor (dacă se poate întrebuința terminul de stat) din Evul Mediu nu durează decît pînă în acest moment și, chiar cu începutul secolului al XIV-lea, noile întemeieri se arată. Și, în timp ce acelea din Evul Mediu sînt datorite, adesea, întîmplării, cuceririi, relațiilor feudale, statele secolului al XIV-lea au un sens mai real și mai adînc. Acestea sînt state necesare, adînc înrădăcinate, care cînd vor avea forma organizației de monarhie absolută, se vor păstra și vor domina toată epoca modernă.

Linia comerțului Dunării de Jos va crea un stat, și cealaltă linie a comerțului Crimeii și Caffei, făcînd să crească mereu însemnătatea Poloniei, a noii Polonii, care este cu totul deosebită de cea veche, în mișcarea economică, va crea un alt stat, paralel cu cel care se va stabili mai întîi în Carpați pentru a coborî curînd pînă la linia Dunării. Aceasta a fost nevoia întemeierii [7], cu neamul românesc, a unui principat muntean, de-o parte, pentru a servi linia Dunării inferioare, și aceea a creării, după cîteva decenii, către 1350—1360, a principatului Moldovei, pe văile Nistrului, Prutului și Siretului. Însă, în ce privește comerțul, aceste state nu s-au întemeiat pentru un singur neam, ci pentru toate națiunile în stare de a face comerț în aceste părți și îndreptate de nevoile timpului a-l face numai în aceste ținuturi.

Dovada că întemeierea acestor două state s-a datorit unor factori însemnați, adînci și durabili, se găsește în răpeziciunea dezvoltării lor. Pînă în secolul al XIV-lea, pentru ca un stat să se poată întinde din locul începuturilor sale la frontiere naturale sau la frontiere aproape de cele naturale, trebuiau zeci de ani, uneori secole. Evoluția ținuturilor este foarte înceată în Evul Mediu. Dacă sînt state care, la un moment dat, printr-o înaintare bruscă ajung să aibă o întindere mai mare, curînd urmează și scăderea dominației lor.

Am văzut uralo-altaicii, acele neamuri de stepă care se așezaseră în partea Panoniei. În năvala lor cuprindeau pămînturi cîte odată foarte îndepărtate și, apoi, imediat după aceea, năvălitorii se strîngeau pe o mică întindere; reprezintanții acestor rase de stepă, la sfîrșitul primei și celei mai mari sforțări a lor, rămîn numai pe o anumită întindere.

Principatul românesc al Valahiei s-a numit chiar de la primele hrisoave, altfel decît prin acest nume străin, care a devenit o poreclă pentru români. El se numia Țară, „marea" domnie „a întregii Țări Românești". Un așezămînt deci în sensul modern, pentru că era vorba de un teritoriu geografic bine mărginit, care avea menirea de a reprezinta un neam[3].

Evul Mediu nu se va împiedica de aceste două idei; el mergea după alte principii, care creau și dezvoltau pe atunci statele. Și principatul Moldovei el însuș nu era un principat separat prin ființa sa. Cea mai veche denumire a acestui stat, care se întemeiase în Carpații nordici, la punctul unde se întîlneau frontierele vechii Rusii Roșii, ale Poloniei, ale Transilvaniei și ale ținutului tătăresc, nu este simplu: Moldova. Moldova este rîul pe care s-a format primul așezămînt; vechea capitală, Baia, se numea „civitas" Molda, „orașul Moldovei", al rîului Moldova. Dar statul se intitula,

[3] Vezi ale noastre *Etudes roumaines, I.* [*Influences étrangères sur la nation roumaine*, leçons faites à la Sorbonne, 93 p.] Paris, Gamber, 1923.

la început, altfel : el era „Ţara *Românească* de pe valea Moldovei". Era deci un aşezămînt de concurenţă faţă de celălalt.

Statul fundat la frontierele ruso-polone era acela care, plecînd de la nord, se opunea celuilalt, format între regalitatea ungară şi între năvălirea tătară.

Către 1350, cînd întemeietorul se îngropa în mormîntul de la Argeş [8], unde s-au făcut în ultimul timp cercetări de o însemnătate cu totul excepţională pentru arheologia şi pentru arta Evului Mediu, găsindu-se acela care-şi cîştigase autonomia, Vodă Băsărabă, în acel timp, principatul muntean nu se întindea decît asupra a două ţinuturi de munte, şi regele Ungariei, Angevinul Ludovic, cerea pentru el linia comerţului care ducea de la Braşov, în Transilvania, la Brăila, al cării nume apare către această epocă, ca acela al unui mare port de legătură cu „păgînitatea" asiatică.

Către 1350, domnia deţinea cuibul Carpaţilor, însă calea comerţului era aceea a regelui. Regele lua negustorilor care urmau această cale vamă la trecerea munţilor. Douăzeci de ani mai tîrziu, la 1370, toată linia Dunării de Jos era a Munteniei, şi al doilea urmaş al lui Băsărabă era stăpîn şi pe unele puncte situate pe ţărmul drept al fluviului. Profitînd de faptul că ţaratul Bulgariei, imperiul pretenţiunii bulgarilor, era în plină decădere şi muria supt loviturile turcilor, războinicii români se aflau pe de o parte la Nicopole şi pe de alta, la Vidin. Către 1350, domnia Moldovei nu ocupa decît un mic colţ din Carpaţi şi nu depăşea valea rîului care o văzuse născîndu-se. Cîţiva ani mai tîrziu, ea se întindea pe cursul Siretului : cea de a doua capitală e pe acest rîu şi zece ani după aceasta, acei cari se consolidaseră pe cursul Siretului şi al Sucevei, afluentul lui, ajunseseră, nu numai pînă la Prut, ci pînă la Nistru, şi aveau vama lor la Hotin şi la Tighina (mai tîrziu Bender), în Basarabia, în ţinutul român al Basarabilor munteni. Înainte chiar de începutul secolului al XV-lea domnul Moldovei purta titlul de „stăpînitor pînă la Marea cea Mare" adecă Marea Neagră ; în acel timp domnul muntean, un urmaş al celui care ocupase Nicopole şi care stăpînise un moment şi Vidinul, în acel timp, zic, domnul muntean avea Silistra supt stăpînirea sa, port foarte însemnat [4] în secolul al XIII-lea, ca şi Vicina [9] din apropierea gurelor Dunării, dispărută de atunci şi din care venise primul mitropolit, primul arhiepiscop al ţării lui. Ceva mai mult, Dobrogea, teritoriul dintre Dunărea inferioară la întoarcerea sa spre nord şi Marea Neagră, era supt influenţa principatului Munteniei.

Dar, o ţară nu se dezvoltă cu o astfel de răpeziciune decît numai cînd existenţa ei corespunde unei necesităţi superioare necesităţilor interioare şi restrînse ale unui singur neam.

În secolul al XIII-lea, am văzut statul bulgar formîndu-se datorită marii căi de comerţ care duce dela Durazzo la Constantinopol, datorită Căii Egnatia.

Acelaş lucru se întîmplă şi cu Muntenia care se întemeiază acum.

Erau trei linii care coborau din munţi : linia care mergea la Nicopole, urmînd Oltul, cea care urma Dîmboviţa, rîul care udă Bucureştii, — în acel moment fără o însemnătate prea mare —, şi care atingea Dunărea la Giurgiu, şi o a treia linie, care se îndrepta spre Silistra. Fără a mai număra ma-

[4] Vezi Edrisi, II, p. 386 : „Drumurile sunt largi, bazarele numeroase şi bogăţiile abundente".

rea linie de comerț care aparținuse odinioară regelui Ungariei : linia Brăilei.

În ce privește Muntenia, țara este anterioară drumului de comerț, și voi fixa imediat împrejurările în care statul, ocrotind această cale de comerț, a putut să o facă mai sigură și mai durabilă. Cît despre Moldova, calea de comerț este anterioară statului. Aici este vorba, în adevăr, de o necesitate comercială care a determinat crearea unei forme politice, care rămîne atît de legată cu această formă politică, încît, în momentul cînd calea comerțului se face imposibilă, prin închiderea ei de invazia turcă, imediat scade însemnătatea acestui stat al Moldovei. El rămîne o țară înfundată, atîta timp cît nu mai are putința să servească comerțul a cărui creație și dezvoltare erau însăși cauza existenței lui.

Pentru a avea calea comerțului românesc, trebuia și altceva decît vitalitatea românilor dela Dunărea de Jos : trebuia un nou suflu de viață și în Transilvania. Și, în Transilvania, dezvoltarea economică se datorește noii dinastii angevine.

Ungaria Angevinilor este, în multe privinți, o întemeiere cu totul nouă. Căci ar fi o greșală să se socotească acești Angevini drept continuatorii Arpadienilor. Arpadienii sunt reprezintanții cuceririi. Principiul care a ajutat la întemeierea acestei dinastii a fost păstrat atîta vreme cît el însuși avea o valoare, și, îndată ce acest principiu s-a stabilit în viața generală a Evului Mediu, dinastia Arpadienilor s-a resimțit. Ungaria secolului al XIV-lea a fost însă un fenomen al expansiunii latine către Orient.

Între Angevinii regatului de Neapole [10] și între Angevinii Ungariei, nu era numai o legătură de rudenie, ci și o strînsă legătură politică. Și unii și alții reprezintă două momente ale dezvoltării aceleiași politici și ale aceluiaș avînt economic în legătură cu această politică.

Vechii normanzi încercaseră a se face stăpîni pe coasta orientală a Mării Adriatice. Această politică fusese reluată apoi de către Hohenstaufeni, continuatorii liniei regilor normanzi. Pentru a treia oară, la sfîrșitul secolului al XIII-lea, Angevinii stabiliți la Neapole reiau programul expansiunii către Balcani, și, dacă Robert Guiscard a fost oprit întru împlinirea planurilor sale de boală și de moarte, dacă ofensiva Hohenstaufenilor, la sfîrșitul secolului al XI-lea, a fost tăiată prin dispariția neașteptată a lui Henric al VI-lea, încă un fapt ce nu putea fi prevăzut, a treia ofensivă a acestei țări normande din sudul italian a reușit.

Carol de Anjou și fiul său, Carol al II-lea, dețin o mare parte din țărmul albanez. Ei sînt stăpîni la Durazzo. Influența lor se întinde asupra unei întregi părți din Peninsula Balcanică ; se poate spune chiar că Albania, națiunea albaneză, cîștigă conștiința existenței lor bine determinate și a scopurilor cărora pot să se consacre, prin prezența acestor Angevini.

Albanezii, ei înșiși latini, mai puțin prin rasă și mai mult prin limbă (deoarece limba lor a cules cele mai vechi elemente din latina care pătrunsese în Peninsula Balcanică), primesc, prin acei latini, cari sunt noua dinastie normandă a Angevinilor, îndemnul pentru o viață politică proprie. Conștiința care lor li lipsea li va veni prin acești cuceritori. Mai tîrziu, ei se vor libera de constrîngerea normandă și vor trăi în mici formațiuni albaneze, albano-slave, în care vor intra și elemente românești. Însă, la început, a fost nevoie de această acțiune de cucerire din partea „Normandiei" italiene, dominată de Angevini.

Şi, în acelaş timp, se vede foarte bine că această expansiune, cu funcţie de cruciată, şi în legătură cu moştenirea bizantină deschisă, pătrunde însăşi lumea slavă.

Între Serbia secolului al XI-lea şi al XII-lea, care era întreagă dalmată, care se forma la Zenta, catolică şi latină, şi între Serbia rasciană, a regiunii interioare, influenţată de Bizanţ, dominată de influenţa greacă, era o mare deosebire. Deci între regii din Zenta şi între Nemanizi [11] nu trebuie să se facă o confuzie. Nu trebuie niciodată ca numele ce se continuă să înşele cu privire la realităţile, cu totul deosebite, ce se petrec supt acele nume, şi prima datorie a istoricului este de a atrage atenţia cînd aceste nume reprezintă cu totul altceva decît în trecut.

Însă Nemanizii ei înşişi au, în noua Serbie a secolului al XIV-lea, aceea a marelui ţar Ştefan Duşan [12], un caracter de împrumut occidental. Duşan ţine paznici germani. Ţara lui este străbătută de negustori din Raguza şi Veneţia. Se bate monetă cu numele său, cu o inscripţie latină. Comerţul sîrbesc este, în acea epocă, în mare parte, latin. Latinismul pătrunde acum toate domeniile, şi nu este o întîmplare vizita marelui predicator al cruciatei din secolul al XIV-lea, amicul şi „părintele" lui Filip de Mezières [13], arhiepiscopul Petru Thomas, făcută pentru a propune ţarului să intre în cruciata generală, care era reprezintată de cealaltă parte, în Ungaria, prin succesorul lui Carol Robert, prin cel de-al doilea Angevin. Regi sîrbi se căsătoresc cu prinţipese din Occident[5]. Şi nu sînt numai legături de rudenie cu unele case occidentale ; în acelaş timp, o întreagă lume din Occident pătrunde în Serbia şi o schimbă. Astfel proiectele de cruciată de la începutul secolului al XIV-lea pun împreună cele patru ţinuturi : Neapole al Angevinilor, Albania ocupată de soldaţii lui Carol de Anjou, Serbia, asupra căreia se întind înrudirile latine în acelaş timp ca şi comerţul din Occident, şi Ungaria, care intră în această mare sferă de influenţă a lumei franceze stabilite la Neapole, nu pentru a rămînea acolo, ci pentru a face din el un focar de influenţă asupra regiunilor balcanice şi orientale.

Şi, atunci, Ludovic cel Mare [14] fiind stăpînul Ungariei, el nu înţelegea să rămîe numai în situaţia de dominator al unei singure ţări. Programul lui era mai larg, ambiţia lui mai mare, mijloacele pe care le întrebuinţa întreceau cu mult limitele vechiului stat ungar şi cu deosebire frontierele rasei. Pentru el, Transilvania, Banatul reprezintau cu totul altceva decît pentru înaintaşii lui, cari şi ei se înfiltraseră în Peninsula Balcanilor şi fundaseră teritorii de influenţă, ca Bosnia şi Banatul. Pentru el, Bosnia, Serbia sînt ţinuturi de anexat. Bulgaria, pe cale de a dispărea trebuia să devie o provincie ungurească. Dar nu numai pentru Ungaria, pentru toată acea lume care era reprezintată prin regele Ungariei, după cum el era reprezintant al rudelor sale de la Neapole.

Ceia ce arată bine caracterul acestei noi regalităţi, este schimbarea capitalei. Arpadienii au avut una, Angevinii au înlocuit-o cu alta : oraşul Timişoara, cetatea de pe rîul Timiş. Această capitală a Banatului, care a fost obiect de discuţie între sîrbi şi români şi care formează capitala părţii ce ni-a fost dată nouă, îşi datoreşte însemnătatea dinastiei Angevinilor.

---

[5] Vezi lucrarea noastră, citată, *Formes byzantines et réalités balcaniques* în *Etudes byzantines*, I.

De la Vișegrad nu se putea stăpîni teritoriul țintit de regalitatea cruciatei latine a Angevinilor, însă Timișoara era cu totul potrivită acestui scop. E un punct de unde se poate observa Bosnia și Serbia, de unde se poate merge spre Bulgaria, de unde se poate supraveghea ce se petrece spre Muntenia și de unde se poate ține întotdeauna în mînă însemnata cetate a Severinului, aproape de ruinele podului lui Traian, care fusese luată din secolul al XIII-lea, fiind o cheie a Dunării în acele ținuturi, întărită, colonizată, prevăzută cu un episcop [15].

Dar, dacă, în acest sistem angevin, Banatul are o mare însemnătate, dacă Bosnia și Serbia sunt provincii de păstrat sau de cucerit, dacă Bulgaria e un punct al programului de mîne, Transilvania trebuia să fie cu totul transformată. Cu o Transilvanie pentru dezvoltarea căreia trebuia să se facă apel la Cavalerii Teutoni, cu sașii cari sînt încă agricultori, făcînd comerțul cu vite și cu grîu, regalitatea angevină nu-și putea ajunge scopurile. Trebuia ceva mai de seamă, și, atunci, supt imboldul regalității angevine, marile sate săsești au fost transformate în orașe.

Regalitatea lui Carol Robert, recunoscut totuși foarte tîrziu în Transilvania, dar mai ales regalitatea lui Ludovic cel Mare au creat marile antrepozite de frontieră care au fost: Hermannstadt sau Sibiul, Kronstadt sau Brașovul și Bistritz sau Bistrița.

Și chiar piețele interioare au fost transformate în așa fel încît să poată servi comerțului.

Legăturile orașelor din Transilvania se fac, bine înțeles, pe de o parte cu Muntenia, care dă privilegii [16] Brașovului în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, și cu Moldova, unde, la începutul secolului al XV-lea, oamenii din Bistrița, ca și cei din Brașov, circulau ca în propria lor țară.

Dar nu erau numai aceste legături cu țările românești, legături care duceau spre Dunăre, la Nicopole, la Giurgiu, la Brăila. La vărsarea Nistrului, era Moncastro al genovezilor, „Cetatea Albă" [17] a românilor, care va deveni pentru turci, cînd vor ocupa-o (și probabil că și țăranii o numiau în același fel), Akkerman.

Orașele din Transilvania aveau, în același timp, legături și cu Occidentul. Provincia era piața centrală pentru noul comerț între Occident și Orient. Negustori din Veneția aveau cu ea legături mai mult sau mai puțin indirecte. Boemia îi trimetea mărfurile sale, dar cu deosebire mărfuri din Europa Centrală, mărfuri germane, fier în primul rînd; și stofe din Polonia treceau în Transilvania pentru ca, prin Muntenia, Moldova și peste Dunăre, să ajungă în țările turcești, legate, ele însele, prin cucerirea otomană cu regiunile centrale ale Asiei [6].

Chiar stofe franceze din Flandra se vindeau la Curtea domnilor și nobililor din țările române; stofe de Malines, stofe de Ypres și de Louvain [18].

Și, acum, să trecem la cealaltă cale de comerț, determinată prin crearea noii Polonii.

Fusese odinioară o Polonie unitară, care se sfărîmase în diferite ducate. Aceste ducate, în concurență cu Rusia Roșie, în concurență și cu penetrația ungară venind din Occident în aceste regiuni ale Galiției, s-au găsit la un moment dat, în secolul al XIV-lea, în mînile unui singur șef, unui singur

[6] Vezi lucrarea noastră, *Istoria comerțului românesc*. În timpul din urmă s-a încercat o restrîngere acestui cîmp de afaceri spre sud [Nota lipsește în ed. fr.].

rege ; cu Wladislaw Lokietek [19] începe Polonia nouă, și această Polonie nouă, datorită liniei de comerț, găsește, în curînd, în marea personalitate a lui Cazimir cel Mare [20], pe acela care va putea să o întărească și să-i creeze, prin această cale comercială, o nouă prosperitate.

Nici ea, ca și Ungaria, nu avea posibilitatea să creeze orașe prin ea însăși, prin populația care trăia pe teritoriul ei. Cum în Transilvania fusese o luare în stăpînire germanică, tot astfel și de partea cealaltă, în Galiția, a existat o așezare germanică ; negustorii germani au fost atrași în această regiune și au întemeiat din nou orașele Cracovia și Lemberg. Cracovia reprezinta pentru Galiția, ceea ce Sibiul reprezinta pentru Transilvania : era întrepozitul pentru mărfurile venite din Occident. Punctul de plecare pentru mărfurile care veneau din Occident, mergeau spre Orient, era Lembergul german, Leopolul occidentalilor, pentru polonii înșiși : Lwów de unde Liovul nostru.

În secolul al XIV-lea Lembergul avea o populație foarte amestecată ; erau nu numai germani, dar și ruși și poloni. Caracterul rusesc al orașului dispăruse totuși în întregime. Regele Poloniei stăruise chiar în această privință, întrucît, de atunci înainte, nu mai existau nici vechi drepturi rusești [21], ci există un nou drept german de Magdeburg, care poate fi dus și în altă parte. Căci negustorii străini venind din țara regelui Cazimir și a succesorilor lui nu erau judecați în Moldova după dreptul țării, după acel drept al pămîntului, amestecat cu legi bizantine : totdeauna ei erau supuși dreptului german de Magdeburg.

De la Lemberg plecau mai multe căi de comerț. O cale din ele traversînd Moldova de-a curmezișul, se îndrepta spre Moncastro, Cetatea Albă. Dar negustorii pentru a merge la Caffa, puteau lua calea stepei, fără să atingă Moldova, și de la Caffa, vin armeni, vin saracini, și această populație orientală va servi pentru schimbul mărfurilor și păstrarea legăturilor.

Niciodată Rusia veche, Rusia de la Kiev [7] n-a avut o cale de comerț de însemnătatea aceleia care se stabilise între Galiția și între Crimeia genoveză. Moneta care circula în aceste regiuni era cu totul deosebită de moneta transilvăneană. Transilvania cunoaște numai marca de argint, în felul celei de la Sibiu sau alte variante, dar regiunile orientale, supuse influenței genoveze, se serveau, înainte de toate, de moneta care venea dela Genova, aurul ducaților și rubla de argint.

În același timp cu drumul moldovenesc care ajungea la Moncastro, o altă linie, mai puțin importantă, servește mai ales pentru transportul peștilor din Dunăre, al nisetrului, foarte căutat în orașele poloneze. Aceasta ducea la vechea colonie genoveză de la gurile Dunării, care se numia Licostomo, termin grec trecut în italiană, dar pe care românii ca și grecii o numeau Chilia [23] sau Kellia. Era o Chilie insulară, cea veche, și în fața ei se ridică o alta în secolul al XV-lea.

Galații [24] nu reprezintă decît prea puțin în această epocă. E ultima limită de retragere a comerțului acaparat de turci către Occident, și apare abia mai tîrziu în secolul al XVI-lea. Am văzut că Brăila [25] e mult mai veche : un oraș din secolul al XIV-lea, făcînd de atunci comerțul ținuturilor tur-

[7] Vezi *Relations des Mongols, des Tartares par le frère Jean du Plan de Carpin*, [Paris, 1838] éd. Avezac, p. 375 [22].

ceşti, în timp ce Galaţii nu sînt decît un sat care va ajunge să aibă o oarecare prosperitate numai atunci cînd celelalte porturi nu vor mai exista ca locuri de desfacere libere [8].

Acum, dacă turcii n-ar fi venit în Peninsula Balcanică, dacă împrejurări prielnice nu ar fi uşurat înaintarea lor, ca : slăbirea neamului sîrbesc, dispariţia statului bulgar, neputinţa micilor naţiuni ale peninsulei de a li ţinea piept, dacă aceşti simpli soldaţi plătiţi ai Imperiului bizantin n-ar fi devenit, în cîteva zeci de ani, stăpînii căilor de comerţ ale peninsulei, — drumul de la nord, ducînd spre Dunăre, drumul dela apus, ducînd spre Durazzo, — dacă turcii n-ar fi fost chemaţi (pentru că turcii au fost pretutindeni chemaţi acolo unde s-a stabilit mai apoi dominaţia lor ; ei n-au venit din propria lor iniţiativă) de către neînţelegerile dintre principii sîrbi, de către certele bulgăreşti, de către greutatea succesiunilor din Muntenia, unde fiecare membru al familiei domnitoare putea să ridice dreptul său de a domni, ei n-ar fi ajuns curînd la Dunăre. Şi, dacă acest lucru, care nu putea fi prevăzut, nu s-ar fi întîmplat, nu ni dăm seamă ce importanţă deosebită ar fi rezultat pentru civilizaţia lumii întregi din stabilirea acestor noi căi de comerţ în secolul al XIV-lea.

Căci şi era o întreagă lume de înnoit. S-ar fi putut trezi viaţa peninsulei întregi şi s-ar fi putut da Mării Negre toată însemnătatea pe care putea s-o aibă ca mijloc de schimb între ţinuturile întinse ale stepei şi între ţinuturile Traciei şi Asiei Mici. Erau posibilităţi pe care istoria nu le poate înfăţişa, pentru că înfăptuirea lor nu s-a produs, dar pe care ea trebuie să le arăte adesea, fiindcă lucrurile care ar fi putut să fie servesc la o mai bună înţelegere a lucrurilor care au fost.

A fost, fără îndoială, o mare nenorocire pentru civilizaţia generală întreruperea unui comerţ care abia începuse. Şi, pentru latinitatea pe care în Orient o reprezintă românii, păstrarea căilor de comerţ ar fi avut o însemnătate deosebită.

Pătrunderea germană în Transilvania şi în Galiţia, în loc de a se păstra germană în mersul său de mai tîrziu, ar fi fost captată de prezenţa elementului latin din valea Dunării şi de pe rîurile Moldovei. Domnii români din secolul al XIV-lea erau, prin prezenţa lor în Dobrogea, la Vidin, la Nicopole, la Silistra, pe punctul de a crea un domeniu latin de rasă şi nu numai un domeniu latin de influenţă comercială sau de formă religioasă, cum încercaseră Angevinii din Ungaria. Cu totul altceva decît un imperiu latin, avînd o capitală, şi nu un teritoriu. Românii ar fi creat un teritoriu care ar fi transformat capitala.

Dar au venit turcii, au pătruns în Peninsula Balcanică, au adoptat cea mai mare parte din forme, pentru că nu erau în stare să creeze ceva nou ; ei s-au bizantinizat la Constantinopol ; ei s-au serbizat, s-au feudalizat în felul sîrbesc pe văile interioare ale peninsulei ; s-au oprit la Dunărea româ-

[8] Despre toate acestea vezi studiile mele *Relaţiile [comerciale ale ţerilor noastre] cu Lembergul* (extras din revista „Economia Naţională"), Bucureşti, 1900 [p. 87—173] ; *Geschichte des rumänisches Volkes, I* [Gotha, 1905, XIV + 402 p.] ; *Studii şi documente*, XXIII [*Acte străine din arhivele Galiţiei, vechii Prusii şi Ţărilor de Jos*, Bucureşti, 1913, 519 p.] ; apoi Lucia Charewicz, în „Kwartalnik historyczny", anul 1924, şi Ptasnik, *Kultura wloska wieków srednich w Polsce*, Varşovia, 1922.

nească, dar nu fără să fi luat, în acelaş timp, toate locurile de comerţ care corespundeau celor de pe ţărmul drept.

Chiar de la început, ei au ocupat Giurgiu ; puţin mai tîrziu s-au arătat la Severin. Nicopolea Mică, oraşul român Turnu, a intrat în puterea lor imediat după ce au trecut pe ţărmul stîng. Singură Brăila a rămas liberă pînă la jumătatea secolului al XVI-lea, dar, în acest moment, însemnătatea ei era aproape nulă.

Moldova a rezistat, în timp ce Muntenia a pierdut porturile ei. În primii ani ai secolului al XV-lea, Moldova aceasta, mai bine organizată, avînd un întreg sistem de fortăreţe, a putut să înfrunte pe Mohammed al II-lea [26], în timpul lungii şi glorioasei domnii a lui Ştefan cel Mare. Nu trebuie să uităm că în acest moment moldovenii tindeau să se stabilească în locul genovezilor pe ţărmul mai depărtat al Mării Negre (ei au ocupat portul Lerici), că ei apărau Caffa contra turcilor (cînd Caffa a fost cucerită de sultan, la 1475, soldaţi moldoveni plătiţi aveau apărarea oraşului), că domnul moldovean, a cărui stăpînire ocupă trei sferturi din secolul al XV-lea, încheiase mai tîrziu o căsătorie în familia principilor de Kiev, cu Eudoxia Olelkovici, apoi o a doua căsătorie în partea Crimeii, luînd o Comnenă, din ramura care se aşezase în castelul celor doi sfinţi Teodor, Theodori, sau Mangup [9] pentru tătari. Apoi, dacă se observa şi amintirea legăturilor care au existat, nu numai între Moldova şi între Rusia Roşie, supusă regelui Poloniei, ci şi între ea şi marele duce al Moscovei, acela care pregătia mărirea rusească în viitor, putem să ni dăm seamă că a existat un întreg sistem moldovenesc de dominaţie economică ce putea să se dezvolte.

Dar, de la 1475, Caffa a căzut în mînile turcilor şi, zece ani mai tîrziu, la 1484, la vărsarea Nistrului Cetatea Albă devenea Akkermanul lor, în timp ce ei ocupau şi vechiul Licostomo al genovezilor. Marea Neagră devenea pentru comerţ o mare moartă în timp ce bazinul oriental al Mării Mediterane putea fi exploatat numai în condiţiuni atît de anevoioase, încît republicile italiene au renunţat de a o mai face şi aceasta a fost una din cauzele principale a decăderii lor.

Se găsia din nou un imperiu asiatic în aceste regiuni, însă acest imperiu era cu mult mai prejos, în concepţiune şi program de viitor, decît toate ce-l precedaseră.

În timp ce imperiul tătar reprezenta o vastă fundaţie, cu un sistem economic perfecţionat, superior aceluia al multor naţiuni europene, turcii aduceau cu ei, dela începutul aşezării lor pe Dunăre şi în Marea Neagră, amorţeala de care întreg comerţul Orientului a suferit timp de secole.

NOTE

[1] Roger, arhidiacon de Sopron, arhiepiscop de Spalato (mort în 1266). S-a aflat în Ungaria în timpul invaziei tătare din 1241—1242 încît relatarea lui — „Carmen miserabile" — rămîne cel mai important izvor privind acest episod. Mai vezi G. Strakosch-Grossman, *Der Einfall der Mongolen in Mittel Europa in der Jahren 1241 und 1242*, Insbruck, 1893 ; T. Turchányi, *„Carmen miserabile" a magistrului Rogerius despre invazia tătăară*, în „Századok", 1903 (în I. mag.) ; I. Teoran, *Cnezatele şi scaunele de judecată*

[9] Un studiu recent [27] a notat şi monograma Asanilor bizantinizaţi pe perdeaua de mormînt a Mariei din Mangup [Notă lipsă în ediţia fr.].

românești menționate de Rogerius în „Carmen miserabile", 1241—1242, Beiuș, 1941 ; Rolland Schilling, *Cu privire la cele mai vechi informații scrise despre cnejii români*, în „Apulum", VIII, 1970, p. 41—49.

[2] Angevinii, ramură a familiei dinastice franceze de Anjou începută în Ungaria cu Carol Robert de Anjou (1308—1342). I-a urmat Ludovic cel Mare (1342—1382), fiica acestuia, Maria (1382—1395) — căsătorită cu Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei (1387—1437). Vezi *Codicele diplomatic al epocii angevine în Ungaria*, 6 vol., Budapesta, 1878—1887 (în l. mag.).

[3] Pentru Cavalerii Ospitalieri vezi Felix de Salles, *Annales de l'Ordre de Malte ou des Hospitaliers de Saint Jean de Jerusalem*, Viena, 1889 ; Delaville-le-Roux, *Les Hospitaliers en Terre Sainte et à Chypre (1100—1310)*, Paris, 1904 ; N. Iorga, *Rhodes sous les Hospitaliers*, Paris—București, 1931.

[4] Asupra lui Seneslav vezi N. Iorga, *Originea și sensul direcțiilor politice în trecutul țărilor noastre*, București, 1916.

[5] Scardona, port dalmatin, la 40 km de Zara (azi Arb).

[6] Volumul, publicat la Paris în 1899, cuprinde documente culese din arhivele genoveze asupra vieții economice a Caffei în anii 1374—1375, 1378—1382, 1410—1411, 1420—1426, 1441—1442, 1446—1447. Mai vezi și G. I. Brătianu, *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIII-e siècle*, Paris, 1929. În fine, Roberto Lopez, *Storia delle colonie genovesi nel Mediteraneo*, Bologna, 1938.

[7] Pentru întemeierea țărilor române vezi supra *Negoțul...*, cap. I, nota ns. 20 și Șt. Ștefănescu, *Les premières formations étatiques sur le territoire de la Roumaine*, în „Dacoromania", I, 1973, p. 104—113.

[8] Vezi N. Iorga, *Săpăturile de la Curtea de Argeș*, în „Revista istorică", VI, 1920, p. 175—177 ; întreaga bibliografie asupra săpăturilor de la Curtea de Argeș la N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 238 și urm. Pentru Basarab Vodă vezi Șt. Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" până la Mihai Viteazul*, București, 1970.

[9] De la Vicina a fost adus Iachint, primul mitropolit al Țării Românești. Vezi G. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contribution à l'histoire de la domination byzantine et tartare et du commerce génois sur le litoral de la Mer Noire*, București, 1935 ; P. Șt. Năsturel, *Așezarea orașului Vicina și țărmul de sus al Mării Negre în lumina unui portulan grecesc*, București, 1957 ; C. C. Giurescu. *Localizarea Vicinei și importanța acestui oraș pentru spațiul carpato-dunărean*, în „Peuce", II, 1971, p. 257—260 ; P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, București, 1972 ; P. Șt. Năsturel, *Les fastes episcopaux de la métropole de Vicina*, Atena, 1972.

[10] Angevinii din Napoli, ramură a familiei dinastice franceze de Anjou. Carol I de Anjou (1226—1285) a participat în 1248 la cruciadă. Carol al II-lea (1248—1309) s-a căsătorit în 1270 cu Maria de Ungaria. I-a urmat Robert (1309—1343). Fiul acestuia, Carol (mort în 1328) s-a căsătorit cu Ecaterina de Austria. Fiica lor, Ioana de Napoli, regină a Siciliei (1343—1382) s-a căsătorit cu Andrei de Ungaria.

[11] Nemanizii, dinastie sîrbească începută cu Ștefan Nemanić. Membrii ei au domnit între 1170 și 1371. Vezi C. Jireček, *Geschichte der Serben*, 2 vol. Gotha, 1911—1918 ; *Staat und Gesellschaft im Mittelaterlichen Serbien*, Viena, 1912—1919.

[12] Țarul Ștefan Dușan (1331—1355) a realizat „marea Serbie" care cuprindea și Bulgaria, Macedonia, Albania, Epir, Thesalia. A fost sprijinit de Veneția și Raguza. A încercat, fără succes, să cucerească Constantinopolul.

[13] Vezi N. Iorga, *Philippe de Mézières, 1327—1405, et la croisade du XIV-e siècle*, Paris, 1896.

[14] Vezi supra, nota 2.

[15] Severin și episcopatul său vezi *Negoțul...*, cap. II, nota ns. 23.

[16] Privilegiile date, începînd din 1368, Brașovului de către domnii Țării Românești la I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, București, 1905.

[17] Pentru Cetatea Albă vezi *Negoțul...*, cap. II, notele ns. 26 și 52.

[18] De pildă în privilegiul dat de Mircea cel Bătrîn brașovenilor, publicat în Hurmuzaki, XV, p. 8 și I. Bogdan, *op. cit.* și analizat în partea a II-a a volumului, *Istoria comerțului românesc...*, p. 463 și urm.

[19] Regele Wladislav al IV-lea Lokietek (Piticul), 1304—1333. A purtat lupte îndelungi cu teutonii. A încercat, fără succes, să cucerească Pomerania. În timpul stăpînirii sale Silezia a trecut sub suzeranitate germană. Conflicte cu Lituania, Brandenburg, Boemia.

[20] Cazimir al III-lea, cel Mare rege al Poloniei (1333—1370). A supus Boemia, a cucerit teritorii în Rusia. Mare reformator și sprijinitor al culturii. Fondator al Universității din Cracovia.

[21] Textul francez: „Le roi de Pologne avait insisté même sur ce fait que, dorénavant, il n'y a plus d'anciens droits russes". Pentru dreptul de Magdeburg vezi *Negoțul...*, cap. II, nota 74.

[22] În ediția franceză, după un citat latin: [trad. ns.]: „Erau de asemeni negustori din Breslau".

Jean de Plan de Carpin fusese trimis de papa Innocențiu al IV-lea în 1245 la tătari (la sediul lor de lîngă Baku) în legătură cu prădăciunile la care supuneau Europa. Vezi o ediție mai recentă a relațiilor sale, Paris, 1965.

[23] Pentru Chilia vezi *Negoțul...*, cap. II, notele ns. 26 și 52.

[24] Galați, *Ibidem*, cap. II, nota 6.

[25] Brăila, *Ibidem*, cap. II, nota 24.

[26] Pentru Mahomed al II-lea vezi monografia lui Fr. Babinger, *Mahomed II le Conquérant et son temps (1432—1481)*, Paris, 1954 și Critobul din Imbros, *Din domnia lui Mahomed al II-lea. Anii 1451—1467*, ed. V. Grecu, București, 1963.

[27] Vezi O. Tafrali, *Maria de Mangup și învelitoarea mormîntului ei de la Putna*, în *Îndrumări culturale; artă, istorie, chestiuni sociale*, București, 1930 (el citește monograma *Mariei*). G. Millet și Helène Ylouses, *Broderies religieuses de style byzantin*, Paris, 1947 (reeditare), p. 78, descifrează monograma Asăneștilor. Întreaga discuție prezentată de P. Șt. Năsturel, *Date noi asupra unor odoare de la mănăstirea Putna. II. Vălul de mormînt al doamnei Maria de Mangup*, în „Romanoslavica", IV, 1960, p. 667 și urm.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

B. EPOCA MODERNĂ

CAPITOLUL I

COMERȚUL LEVANTULUI PRIN GENOVEZI ȘI VENEȚIENI SUB SUZERANITATEA TURCEASCĂ

În această serie de observațiuni e vorba numai de a da o explicație generală a fenomenelor esențiale ale istoriei comerțului Levantului cu începere de la cucerirea Constantinopolului de către turci și pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, din punctul de vedere al constatărilor ajutătoare istoriei universale. Trebuie deci în primul rînd să avem istoria universală înaintea ochilor, și pe urmă să cercetăm ceia ce poate servi să explice fenomenele istoriei universale în istoria comerțului.

La sfîrșitul celor patru capitole precedente privitoare la istoria comerțului în Evul Mediu, cred că am reușit să fixez liniile generale ale unui mare sistem comercial care exista în Evul Mediu, care a existat pînă la sfîrșitul secolului al XIV-lea și care s-a păstrat în timpul unei părți din secolul al XV-lea, însă a dispărut, nu zic : chiar în momentul cucerirei Constantinopolului de către turci, dar în apropiere de această dată.

Această dată, prin ea însăși, nu este de mare interes, însă trebuie să căutăm un eveniment deosebit, care să servească a rezuma o stare de lucruri mai generală.

Existau două mari drumuri de comerț cari mergeau spre Orient. Calea pe mare, arătată de către Heyd în *Istoria Comerțului Levantului în Evul Mediu* [1]. Ea era întrebuințată de către venețieni și genovezi.

Și mai exista, în acelaș timp, un întreg sistem continental al comerțului Levantului în Evul Mediu, sistem care se formase încet și care se consolidase tot încet, însă în mod definitiv.

Drumul Dunării ducea în secolul al XIV-lea produsele fabricate ale Germaniei spre Ungaria și spre acea provincie legată de ea prin anexare sau mai curînd printr-o colaborare politică cu Ungaria, care era Transilvania. Și trebuia să se treacă prin Transilvania pentru a se ajunge la anumite porturi ale Dunării sau ale Mării Negre, care serveau pentru schimbul produselor occidentale cu produsele Orientului, precum și, prin mijlocul șesului tătăresc pentru a se ajunge la importanta colonie a genovezilor la Marea de Azov, Caffa, și la întreaga linie de porturi mici ce se întindeau pînă la Munții Caucaz, fără a număra, la vărsarea Donului, Tana venețiană [2], a cărei istorie nu s-a scris încă.

Mai exista și o altă cale, mai veche, care străbătea Peninsula Balcanilor, calea Belgradului care, de la Dunărea sîrbească mergea la Niș, de la Niș la Philippopoli, la Adrianopole și la Constantinopol, calea transversală.

Dar, către 1450, această stare de lucruri dispare, întreagă această prosperitate se pierde, fiindcă se arată împrejurări din cele mai grele. Constatări precise dovedesc în adevăr că în mai puțin de o sută de ani după cucerirea Constantinopolului de către turci, acest mare oraș comercial avea o impor-

tanță economică [3] ce nu se putea deloc compara cu ceia ce fusese sub dominația împăraților bizantini.

Iată o pildă : ceva mai tîrziu nu se găseau decît zece sau douăsprezece case venețiene care făceau comerțul în această metropolă a Orientului [1], și altele nu mai erau nici în altă parte. Comerțul se ridica pentru două categorii de produse, la 150.000 ducați pe an, ceia ce nu-i nimic față cu însemnătatea nesfîrșit mai mare pe care o avea mișcarea acestor regiuni în Evul Mediu.

Pe de altă parte, țările românești luau ceva din cîștigul comerțului. Mica, dar bogata curte a principilor Moldovei și Valahiei, mai cu seamă a celei dintîi, era întreținută în mare parte, cu veniturile comerțului care trecea prin țările lor, și principatele românești ele însile luaseră naștere, în parte, prin acțiunea naturală a naționalității ajunsă în plină stăpînire a *mijloacelor* sale, și pentru că întemeierea acestor principate corespundea momentului istoric, însă de asemenea în mare parte înființarea lor se datorește și acestei mari mișcări economice care trebuia, în mod necesar, să treacă prin aceste ținuturi.

Însă, aceste principate au decăzut ele însile : vechile porturi românești pe Dunăre au fost ocupate de către turci : ienicerii erau în ele, spahii în împrejurimi ; pe țărm vameșii turci erau aceia care luau foarte puțin de la comerț foarte slab, nesemănînd deloc cu ceia ce fusese cîteva zeci de ani mai înainte.

Se poate spune că Imperiul otoman, deși cuceritor și triumfător, a fost curînd sărăcit și nu s-a păstrat prin propria sa viață economică [4].

Este foarte ușor de observat care sînt izvoarele prosperității sale aparențe și nu e de mirare că vedem dispărînd, de la o zi la alta, marele lux, orbitor pentru occidentali.

Chiar la Constantinopol, unde se obicinuia, cînd un ambasador străin aducea daruri, să-l facă să simtă că toate acelea nu valorau nimic pe lîngă lucrurile pe care le aveau și că darurile puteau numai să facă plăcere, mărețul Soliman, în același timp în care se prezenta cu acest prestigiu de bogăție, făcea comerț cu stofele dăruite persoanei sale imperiale și membrilor curții [2] : el le vindea pentru a mări astfel banii tezaurului său.

Era, în tot cazul, luxul unui stat parazitar trăind pe socoteala celorlalte. În fiecare primăvară, armatele otomane începeau campaniile păstrîndu-se cele două date bizantine : data de Sf. Gheorghe (în luna aprilie) pentru plecarea armatelor și data de Sf. Dumitru (luna octombrie) pentru întoarcerea lor.

Deci în fiecare primăvară armatele otomane plecau să culeagă contribuția învinșilor, în afară de tribut și daruri. Ele își luau partea din munca vecinilor creștini.

Și acum este vorba de a găsi motivul acestei mari schimbări, acestei micșorări a însemnătății regiunilor, care rămîn, fără îndoială, atît în ceia ce privește puterea de producțiune cît și căile de comerț, printre cele mai importante din Europa și din lumea întreagă, regiuni care sînt încă *într-o*

[1] Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti* [*al Senato*], *Turchia*, I, [Florența, 1839], p. 275 (anul 1560).
[2] Alberi, *o.c.*, I, p. 275 (anul 1560).

stare mai mult sau mai puțin decăzută, dar se ghicește bine viitorul, care poate să le aștepte dintr-o zi într-alta, sub un alt regim, în ceia ce privește Peninsula Balcanică, cu mai puține certuri între vecini cari iau și înapoiază mereu ținuturi care, în ele înșile, nu au însemnătatea care li se atribue.

Pentru a lămuri această scădere, a cifrei comerțului, această sărăcire a unei întregi regiuni importante, și pînă atunci înfloritoare, a Europei, s-au găsit două motive, dintre care voi îndepărta hotărît primul, care este de obicei admis.

Se zice: nu cucerirea Constantinopolului de către turci, nu barbaria otomană, războaiele care timp de un secol au umplut totuși această regiune de devastări și de ruine, în primul rînd nu această transformare integrală a Imperiului otoman [5] (ași zice mai curînd: această reformare a Imperiului bizantin, sub forma musulmană a familiei domnitoare Osman) nu aceasta a adus micșorarea vieții economice, ci cu totul un alt fapt: marile descoperiri occidentale. Oceanul Atlantic a înlocuit Marea Neagră și atunci comerțul oriental a rămas cu totul local, un fel de comerț de a doua mînă.

Această explicație ar putea fi admisă cu o condiție imposibilă: dacă comerțul veneților și genovezilor ar fi fost, mai cu seamă, un comerț de mirodenii și un comerț de stofe orientale. Dar lucrurile nu stau așa.

Se vorbește, în Evul Mediu, despre „camelot", stofă de păr de cămilă, despre „camocat", grecescul χαμουχᾶ despre „bocasin", despre diferite produse ale industriei orientalilor din Asia Mică sau din regiunile din interiorul Asiei; dar se uită faptul că acest „camocat", „bocasin" sau „camelot", că aceste produse puteau fi fabricate sau imitate în Europa; se uită că brocartul de Veneția era o imitație reușită a brocartului bizantin; se uită că vechea industrie de mătase din Orient, care fusese concentrată, la un anumit moment, într-o oarecare regiune a Greciei pe lîngă Teba, fusese mutată în Sicilia și că la Palermo, curtea foarte luxoasă, îmbrăca, în epoca regilor normanzi, mătăsuri fabricate pe loc de către arabi sau elevii arabilor.

În ceia ce privește mirodeniile, ele formau fără îndoială un articol important al comerțului Levantului, totuși el nu era chiar așa de însemnat, cum se crede. În secolul al XVI-lea către 1550, veneții, voind să se facă prețuiți la Constantinopol, arătau importanța comerțului lor și nevoia hotărîtă de a li se păstra anumite favoruri; și ei își ziceau că ar fi putut boicota pe turci timp de doi ani ne mai cumpărîndu-le grîul lor [3]. Și, doar scriind acest cuvînt grîu, am atins punctul însemnat al acestui comerț. Și în acelaș timp, fiindcă se vedea decadența comerțului Orientului în ceia ce privește piperul, se credea că, dacă piperul nu mai vine la Constantinopol, ar fi fost mai folositor să se trimită piper din Veneția [4], cîștigîndu-se sută la sută. În rapoartele, foarte prețioase ale „baili"-lor, ale reprezentanților Veneției la Constantinopol, care au fost publicate, pentru secolul al XVII-lea de către Barozzi și Berchet [6], se găsește această constatare importantă că Veneția, în acea epocă, putea să furnizeze piperul, pe care și-l procura de pe coastele Spaniei și Portugaliei.

În bogata sa lucrare *Histoire du commerce français dans le Levant au XVII-e siècle* (Paris, 1896), Paul Masson a căutat să explice ceia ce el

[3] Alberi, *o.c.*, I, pp. 82—83 (1553). Cf. *ibid.*, pp. 183—184 (anul 1554).
[4] *Ibid.*, II, p. 399 (anul 1585).

crede că a adus o nouă prosperitate regiunilor din sud-estul european şi Imperiului otoman în general. El spune că în momentul în care Portugalia era ocupată de către Filip al II-lea [7], în timpul în care ea făcea parte din statele regelui Spaniei, întrucît acest rege nu avea pentru coloniile indiene aceiaşi atenţie, pe care ar fi putut s-o aibe regele Portugaliei, a cărui întreagă însemnătate se sprijinea pe aceste posesiuni şi pe puterea economică a acestor regiuni, s-a produs o decădere în acea parte, decădere de care a profitat Mediterana şi cu Mediterana orientală, Imperiul otoman.

Eu n-am putut găsi temeiul acestei lămuriri, ci din contra, cu totul din contra. Către a doua jumătate a secolului al XVI-lea, turcii înşişi se vor ocupa de India, voind să se aşeze acolo [5]. Şi există un proiect despre aceasta : voiau să facă un canal care să plece din Astrahan şi să pue în legătură stăpînirile hanatului tătar cu regiunile asiatice. Căutînd, din Constantinopol, India, bineînţeles că nu se atacau portughezii ; duşmanii ereditari erau spaniolii, guvernaţi de către urmaşul lui Carol Quintul, Filip al II-lea. Dar sultanul ataca posesiunile lui Filip al II-lea nu numai pentru că era moştenitorul lui Carol Quintul [8], dar pentru că a crezut că acolo va putea lua în stăpînire comerţul cu mirodenii.

Comerţul Indiilor era deci încă înfloritor, şi se va vedea cum sistemul caravanelor, despre care eu am găsit o mărturie într-un izvor francez din secolul al XVII-lea, se lega cu importanţa permanentă a comerţului Indiilor.

Deci, nu poate fi admisă lămurirea că decăderea economică a regiunilor din sud-estul Europei se datoreşte concurenţei dintre Oceanul Atlantic şi Marea Mediterană, concurenţă în care Mediterana ar fi fost învinsă de către o Americă, ce, — se uită prea adeseori — trebuia să fie mai întîi organizată pentru a da ceia ce ea putea da. Şi atunci rămîne cealaltă lămurire care arată că condiţiunile deosebite ale stabilirei dominaţiei turceşti au fost acelea care au adus acest fenomen economic.

Mai întîi — nu este pentru prima oară cînd o spun — trebuie să se renunţe cu totul la ideia că turcii au venit pentru a distruge.

Nu zic că turcii n-au meritat să fie calomniaţi, totuşi ei au fost calomniaţi prea mult.

În părerile obicinuite asupra Imperiului otoman, este, fără îndoială, multă exagerare rău voitoare ; s-au ponegrit turcii cari mai meritau şi altceva, cel puţin în unele privinţe şi într-o oarecare măsură.

Mohammed al II-lea nu avea ambiţiunea să fie un nou Tamerlan [9] ; ambiţia sa era aceia de a urma împăraţilor bizantini, în aşa fel încît aproape să nu se observe schimbarea ; să fie cît mai puţin posibil turc şi cît mai mult posibil bizantin, aceasta era dorinţa sa, cea mai însemnată dorinţă a sa, şi, dacă el nu a reuşit în totul, aceasta din cauză că a fost constrîns, timp de mai mulţi ani, să întreţie războaie care s-au continuat după moartea sa.

Dar, de îndată ce a fost oarecare ordine în Peninsula Balcanică, Soliman Măreţul [10], care a fost cu adevărat un împărat măreţ, a reintrat în tradiţia Bizanţului.

---

[5] Alberi, *op. cit.*, p. 19 (proiect veneţian contra portughezilor pentru India) cf. *ibid.*, II, p. 309 (anul 1585) şi cartea mea *Geschichte des Osmanischen Reiches [nach den Quellen dargelstellt]*, III, [Gotha, 1910, XX + 479 p.].

El nu putea să aibă ideia nebună de a îndepărta din Constantinopol pe cei cari prin inteligența lor, prin munca lor, prin economia lor, prin legăturile lor cu diferitele națiuni ale Europei, îi creiau și îi păstrau prosperitatea. Din contra, el căuta să atragă negustori și iată un caz asemănător care nu e din timpul domniei sale, ci a fiului său, Baiazid al II-lea [11].

Cînd acesta a cucerit cele două orașe moldovenești de la Dunărea de Jos și de pe Nistru, Chilia și Cetatea Albă, el a transportat la Constantinopol locuitori din aceste orașe pentru a crea — căci acesta era scopul său — la Constantinopol, în chiar capitala sa, o burghezie în stare să înlocuiască pe aceea care murise în timpul asediului, sau care avusese să sufere urmările naturale oricărei cuceriri, mai cu seamă în secolul al XV-lea, cît și pentru a lucra în locul acelora cari nu mai aveau nici un folos să se întoarcă.

Nu trebuie să se vadă în Mohammed al II-lea *idealul unui organizator*, dar nu trebuie să se vadă în această mare personalitate a istoriei nici un distrugător. În orice caz, el avea mai mult bun simț în preocupările lui economice decît a avut Filip al II-lea prin acțiunea sa îndreptată contra maurilor și contra evreilor din Spania. Filip al II-lea a ruinat Spania, pe cînd Mohammed al II-lea n-a căutat niciodată să sărăciască acest imperiu peste care el s-a făcut stăpîn.

Ba mai mult, el și toți sultanii fără excepție, pînă în secolul al XVIII-lea — cînd au fost imitatori ai Occidentului — atît timp cît au rămas în tradiție, n-au vrut să fie inovatori; ei s-au ferit de acest lucru. Orientul are respect pentru tradiție, pentru lucrul moștenit și admis, pentru lucrul ajuns de nediscutat, pentru că toți s-au obișnuit cu el, — ceia ce Occidentul n-a avut niciodată. Și aceasta este o însușire foarte sănătoasă a acestui Orient, fără nici o diferență de națiune sau de stat.

Sultanii turci n-au avut niciodată ambiția de a fi creatori; ei nu voiau și nu puteau să fie, și atunci pentru fiecare din reprezintanții vechiului comerț, ei au avut înțelegerea necesară pentru a reface ordinea turburată prin cucerire.

Privilegiile date de ei veneților înaintea cuceririi Constantinopolului, scrise în grecește, pentru că greaca și slavona erau, alături de limba turcă, limbi oficiale, caută să păstreze datinele seculare, ale imperiului creștin din Bizanț. Privilegiul dat Veneției, la 1446, are următorul cuprins [6]:

„Eu, marele stăpîn și marele emir, Sultanul Mohammed, fiul marelui stăpîn și al marelui emir, sultanul Murad-bey, jur pe Acela care a creiat cerul și pămîntul, pe marele nostru profet Mohammed, și pe cei șapte comentatori pe cari îi avem și îi recunoaștem noi, musulmanii, și pe cei 124.000 de profeți ai lui Dumnezeu, între cari primul a fost Adam și ultimul Mohammed, care a creiat credința musulmanilor, și pe credința pe care o împărtășesc și o recunosc, și pe viața și pe capul tatălui meu și pe viața și pe capul meu, și pe sabia cu care mă încing, etc.

La 23 ale lunei Februarie, ziua a patra a săptămînei, anul al noulea, al indicției, hotărăsc și zic că voi avea cu părintele stăpînirei mele, dogele Veneției și cu comunitatea respectată și strălucită a Veneției și cu dregătorii

[6] Vezi textul în memoriul nostru asupra privilegiului acordat de Mohammed II în 1453 orașului Pera în „Analele Academiei Române", anul 1913 [s. II, tom XXXVI, mem. secț. ist., nr. 3, 24 p. + 2 pl.].

lor, mari și mici, o pace întreagă și neclintită, egală și bună, pe mare și pe uscat, cu toate cetățile, cu toate ținuturile, cu toate insulele și cu toate regiunile peste care stăpînește marea suveranitate a Veneției".

Acesta nu este un tratat, pentru că turcii, pînă la o anumită epocă, nu au încheiat niciodată tratate pe picior de egalitate. Ei au avut mereu o anumită închipuire care preamărea puterea lor. Ei dădeau acte de iertare, numind pe dogele Veneției, „părintele lor", dar în același timp fiul se credea cu mult superior acestui părinte, căruia îi da de pomană unele concesiuni. Dar aceste concesiuni erau întinse și asigurate.

Cît despre Genova, chiar a doua zi după cucerire, Mohammed al II-lea acordă comunității din Pera, pe care o înfățișează ca pe o imploratoare, ca pe un sclav pe care ar fi putut să-l nimicească sau să-l alunge, dar căruia îi îngăduie să rămîie acolo fiindcă poate să-i fie folositor și fiindcă se obligă să-i fie tributar, acest privilegiu :

„...Nobilii oameni din Galata și Pera s-au înfățișat la Curtea Stăpînirei Mele și au venit să se plece înaintea Stăpînirei Mele pentru a se supune și a-mi fi ca sclavi. Și ei au cerut să păstreze datinele în toate posesiunile Stăpînirei Mele și să poată administra cetatea lor Pera, averile lor, casele lor, magazinele lor, viile lor, morile lor...", etc.

El le-a garantat „toate corăbiile lor, toate bărcile lor, toate mărfurile lor și toate femeile lor și toți fiii lor, și toți servitorii lor după voința lor, pentru ca ei să poată continua liber comerțul lor". Ei vor dărîma numai zidurile lor, nu vor mai suna clopotele și nici nu vor mai întrebuința nici chiar obiceiul oriental, după care, în lipsă de clopote, se chemau credincioșii la rugăciune, lovindu-se cu un ciocan într-o scîndură. Ei nu vor mai ridica alte biserici. Dar, în afară de aceasta, ei vor rămîne stăpîni pe privilegiile lor.

Și cu toate acestea, cu toate că Mohammed al II-lea și toți urmașii săi, și Soliman mai mult chiar decît Mohammed al II-lea, pentru că el era mai „imperial" — dacă se poate întrebuința cuvîntul, — și cu toate că toți acești sultani turci au dorit din inimă să păstreze obiceiurile, totuși comerțul a decăzut. Care a fost cauza acestei decăderi ? A fost în însăși viața Imperiului, o lipsă de producție, o întrerupere a căilor de comerț ?

În acest fel trebuie să se pună întrebarea și trebuie să se răspundă cu hotărîre : Nu.

Cucerirea Constantinopolului a fost ultimul punct al unei expansiuni asiatice, Constantinopolul fiind, din atîtea puncte de vedere, o continuare a Asiei. Mohammed avea, înainte de cucerirea Constantinopolului, un sistem, un regim, și acest sistem și acest regim economic îngăduiau un schimb de mărfuri foarte însemnat, în așa fel încît nu era nici un motiv ca producțiunea să se întrerupă.

De fapt nu creștinii produceau cea mai mare parte a bunurilor industriale.

Creștinii erau, cu deosebire, agricultori și podgoreni. Grecii formau o burghezime de negustori, de mari negustori și mai cu seamă de mici negustori. Dar cei cari lucrau, meseriașii, erau, în primul rînd, chiar musulmanii, și acești musulmani continuă să păstreze și astăzi vechile meșteșuguri, care sînt în totul respectabile.

Se lucra, este adevărat, se continua să se lucreze, dar cît despre căile de comerț, iată într-o lucrare franceză din secolul al XVII-lea, în călătoria lui Boullaye Le Gouz [12], publicată la Paris în 1657, o listă întreagă de caravane : de la Cracovia la Constantinopol ; de la Smyrna la Constantinopol : 8 zile. Era o caravană foarte importantă, de la Raguza, care venea odată pe an. Era caravana de la Constantinopol la Alexandria : pleca în luna septembrie și se reîntorcea în luna februarie. Sînt și căi interioare : caravana de la Alexandria la Damasc ; de la Dșagatai la Maroc, în Indii ; cea de la Cairo la Mecca. Mai era caravana de la Alep la Bagdad : la fiecare două luni. De la Damasc la Basora, odată pe an. Legături foarte dese se întreținеau cu Tebriz și, prin Tebriz, cu Kasbin, cu Uzbeg și Ispahan. Cu China chiar, era o legătură care mergea prin Delhi, Agra, în Indii, prin Golconda. Era linia de la Samarkand, în statul tătar spre China, odată pe an, și călătoria dura șase luni. Mai era în fine, drumul de la Moscat la Goa, și se adaogă că o schimbare a fost adusă în momentul cînd spaniolii au înlocuit pe portughezi la Goa [7].

Deci, producția exista, căile de comerț nu erau întrerupte și totuși veneținii se plîngeau că, chiar de la început, comerțul nu mai mergea. Iată însăși mărturisirile lor :

„Turcii nu sînt negustori și cei cari sînt nu au încă curajul care le-ar trebui pentru a se aventura prea mult pe mare“ [8]. (Raportul bail-ului venețian din 1534).

Un altul zice :

„În acest moment se găsesc puțini negustori la Constantinopol, și am putea să ne minunăm că și aceștia se mai găsesc acolo, fiindcă toți se plîng că nu cîștigă aproape nimic“ [9].

Aceste constatări se regăsesc aproape în fiecare raport al bail-ului.

Iată acum explicația acestor fapte : veneținii căutau înainte de toate, grîul de la Dunărea de Jos. Către 1360, conflictul între venețini și genovezi exista din cauza monopolului pe care fiecare voia să-l aibă în regiunile sale ; aceasta îi interesa. Dar, fără îndoială, din cauza războaielor interioare, se puneau mari greutăți comerțului cu grîu. Din partea ei, Veneția rămăsese, după un timp numai, cu cîteva alte articole de comerț, ea vindea țesături de lînă și de mătase, și tot astfel cositor ; ea exporta mercerie (mărunțișuri), produsele sticlăriilor sale, pentru a lua în schimb carne conservată, fier, frînghii, piatră acră, și atît [10]. Ceia ce ea făcea, era mai cu seamă, în primul rînd, un comerț de export al produselor de lux.

Dar iată ce se găsește într-un raport al unui bail. La epoca în care imperiul otomanilor era condus de cel mai mare dintre miniștrii lui Soliman, pentru că el este acela care a avut o influență cu totul dominatoare asupra stăpînului său și ne-am putea întreba dacă Soliman a creat pe vizirul său Ibrahim, sau dacă nu cumva Ibrahim a fost acela care a creat personalitatea imperială a lui Soliman — pe vremea lui Ibrahim, se cumpăra o

[7] De la Boullaye Le Gouz, *Les voyages*, Paris, 1657.

[8] I Turchi non sono mercanti e quelli che lo sono non hanno ancora preso tanta audacia da commettersi molto al rischi del Mare, Alberi, *o.c.*, I, p. 18 (1534).

[9] Si trovano ora in Constantinopoli pochi mercanti, ed è maraviglia che anche quei pochi vi si trovino, perchè tutti si lamentano che fanno poco guadagno, *ibid.*, mai departe, anul 1553.

[10] Alberi, *o.c.*, I, pp. 274—275 (anul 1560).

mulțime de stofe de lînă și de mătase cu un preț eftin și cu bani gata[11]; acum trebuie să treacă doi ani pentru a vinde ceia ce se vindea înainte într-o săptămînă. Sultanul el însuși, în oarecare măsură, da exemplul, însă, pentru venețieni, aceasta a fost un rău, deoarece, devenit credincios odată cu bătrînețea, ca și Ludovic al XIV-lea în ultimii săi ani, Soliman înțelegea să se scuture de luxul care credea că-i apasă sufletul și el se îmbrăca cu haine de lînă, cerînd ca și ceilalți să-i urmeze exemplul.

Deci, grîul nu mai putea fi cumpărat, o bucată de vreme, în vechile condițiuni, iar în ceia ce privește produsele vîndute de Veneția, după ce luxul de la Constantinopol scăzuse (după moartea lui Soliman nu s-au mai făcut cuceriri mari; Imperiul, ne mai fiind cuceritor, nu mai avea la dispoziție mijloacele de care dispunea Soliman în epoca lui Ibrahim), se aducea marfă proastă. Cît despre stofele de lînă și camocat, ele se găseau în alte mîini.

În urma războiului contra Veneției, Genova era slăbită și, ceva mai mult, primind cele mai grele lovituri prin cucerirea turcească, ea nu s-a mai putut ridica niciodată.

Mai întîi, ea pierduse Caffa, ocupată la 1475 de către turci. Tot domeniul comercial al Mării Negre dispărea și, de atunci înainte, nu mai era cu putință să se exploateze ținuturile Pontului Euxin pentru prosperitatea Genovei, Republica însăși găsindu-se într-o situațiune geografică rea, avînd o vecinătate care tindea să-i răpească independența, Franța regală și ducatul „regal" de Milano.

Și mai era încă un neajuns pentru Genova; acela că ea pierduse insula Chios — mult mai tîrziu, în secolul al XVI-lea, este adevărat, — în timp ce Veneția păstra „regatul" Cretei pînă la jumătatea secolului al XVII-lea, cînd începe războiul acela care a transformat insula într-o colonie neglijată a Imperiului otoman. Și nu numai că Veneția nu pierduse Creta, dar ea a cîștigat celălalt regat, al Ciprului, prin abdicarea acelei fiice a Veneției care a fost Caterina Cornaro [13], soția ultimului Lusignan domnitor în Nicosia, a regelui Jacques. Astfel că, la sfîrșitul secolului al XV-lea, Veneția avînd două puncte de sprijin, în apele Mediteranei orientale, dispariția comerțului său la Constantinopol era larg compensată pentru că aceste două insule atrăgeau comerțul din Orient.

Era deci și pentru ea o schimbare de direcție: comerțul se așează în altă parte și Veneția găsește chiar folositor că comerțul pe care îl făcea la Constantinopol, în condițiuni vamale foarte discutabile, se muta în aceste insule, care erau ale ei. Iată pentru ce, la sfîrșitul secolului al XV-lea, au fost negustori din Cipru și din Creta care s-au așezat pînă în Galiția; o puternică colonie de cretani și chiar de ciprioți trăia în orașele Cracovia și Lemberg și dețineau o parte foarte însemnată din comerțul Poloniei.

Atîta timp cît Genova a păstrat, pînă la jumătatea secolului al XVI-lea, insula Chios insulă foarte bogată, această colonie a fost administrată separat, ca un domeniu special de către o companie genoveză, avînd o organizație din toate punctele de vedere asemănătoare aceleia a orașelor italiene. Un călător francez, Nicolas de Nicolaï, care străbătea Orientul, pe vremea am-

[11] Un mondo di panni di lana e di seta a prezzo vantaggioso e a danaricontanti, *ibid.*, pp. 101—102 (anul 1553). Cf. *ibid.*, p. 183 (anul 1554); II, pp. 46—47 (anul 1564).

basadei de la * Aramon [14], către 1550, arată că nu era în lumea întreagă o insulă atît de bogată, oameni așa de ospitalieri, obiceiuri populare, atît de frumoase ca în Chios.

Dar, cînd, abia după cîțiva ani numai, insula Chios a fost confiscată de către turci, Genova a pierdut în aceste regiuni orice punct de sprijin.

Veneția ea însăși s-a văzut redusă în rolul său în Turcia prin apariția anumitor intermediari. Cari erau intermediarii creștini și cei de altă religie, în Imperiul otoman ?

Erau creștini de trei feluri. Mai întîi levantinii. Aceștia erau vechi genovezi, dar transformați, după un oarecare timp, în semi-orientali de religie catolică, cari păstrau dragostea lor pentru credința și vechile lor obiceiuri. Ei se căsătoreau între ei, dar i-ar fi fost foarte greu unui levantin, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, să-și amintească tradițiile de familie cari să-l readucă în Occident. În același timp, legăturile lor cu grecii erau din ce în ce mai strînse. Existau căsătorii mixte și chiar călătorii francezi din secolul al XVI-lea însemnează faptul că în aceste căsătorii mixte fiecare își păstra religia, dar chiar păstrînd-o, grecul era puțin levantin și levantinul se făcea puțin grec.

În această lume, cu un caracter mai amestecat, nu mai era, de la un timp, nimic din ceia ce făcea odinioară puterea sa, legăturile neîntrerupte cu metropola. Bail-ul venețian chiar, păstrînd drepturile sale, se plînge, din cînd în cînd, că o parte din oamenii săi părăsesc protecția Republicei și se fac „kharadșari“ [12], adecă oameni cari primesc să plătească „kharadsch“, tributul, devenind astfel cetățeni de al doilea ordin ai Imperiului otoman. Cît despre Genova, aceasta a pierdut chiar dreptul de a avea reprezentanți la Constantinopol, drept pe care ea a căutat în două rînduri să-l recîștige : odată în secolul al XVI-lea și altă dată în al XVII-lea, însă fără un cartier politic al genovezilor la Constantinopol.

Mai erau de asemenea și alți creștini cari serveau de intermediari : raguzanii, cetățenii republicei Raguza, care era una din minunile lumii prin așezarea sa, prin frumusețea cadrului naturii și prin marile amintiri istorice, ca și prin spiritul de inițiativă care a deosebit acești slavi, acești coborîtori ai romanilor de la Adriatică, influențați de viața italiană.

E în adevăr uimitor de a vedea cum acești oameni, în cea mai mare parte destul de săraci, socotiți de turci drept sclavi ai lor, supuși la toate batjocurile, ne avînd nici o putere politică, nici o adevărată putere politică în care s-ar fi putut încrede și sprijini, iau parte însemnată la viața tuturor acestor regiuni.

Se întîlnesc mai întîi ca informatori politici, ca purtători de știri ; pe de altă parte, ca negustori. Colonii sînt așezate la Belgrad [13] și pînă la

---

[12] Alberi, *o.c.*, I, pp. 185—186 (anul 1554).

[13] Cf. *Voiage du Levant par le Sieur D. C.*, 1621, p. 54 : „Tout le trafic de la ville de Belgrade est entre les mains des marchands ragusois, qui y demeurent avec beaucoup de liberté ; il y apportent des draps et achètent des cuirs, des laines et des cires, qu'ils portent à Ancône pour les distribuer par toute l'Italie“. [Tot comerțul orașului Belgrad este în mîna negustorilor raguzani care trăiesc aici în deplină libertate ; aduc postavuri și cumpără piei lîneturi și ceară pe care le duc la Ancona pentru a le distribui apoi în întreaga Italie — trad. ed.].

* Citește *lui !*

Timişoara, în Banat; îi găsim la Adrianopole, la Silistra, avînd de la un oraş la altul, legături foarte strînse între ei. Am publicat eu însumi[14] un număr de documente privitoare la aceşti raguzani cari ajungeau să se fixeze în ţările române şi să ia în căsătorie principese, ca aceia, care, în 1580, a devenit soţia lui Giovanni de Marini Poli, aparţinînd unei vechi familii din Raguza, fratele lui Giovanni, Pascal, fiind un negustor bogat şi agent politic foarte întrebuinţat în Principatele Române.

Mai erau, bineînţeles, şi nu în ultimul rînd, grecii. Neamul lor nu s-a descurajat prin cucerirea otomană; aşi zice chiar că, în anumite privinţe, grecul a profitat de la turc, ceia ce era foarte posibil, dat fiind o oarecare greutate a spiritului cuceritorului, stîngăcia lui pentru funcţiunile economice, obişnuinţa lui de a fi servit. Căci cine nu face serviciul sclavului, sfîrşeşte prin a suferi dominaţia acestui sclav.

Înainte de a se împlini o sută de ani de la cucerirea lui Mohammed al II-lea, grecii se făcuseră foarte importanţi. Dar, ceia ce îi împiedica să joace cel mai mare rol, pe care l-ar fi avut altfel, e faptul că ei nutreau ambiţii politice. Patriarhul, care purta încă pe pieptul său vulturul cu două capete al împăraţilor bizantini, era, în fond, un împărat, singurul împărat posibil pentru ai săi, pe care îi domina prin religia neclintită. Umilit, exploatat de turci, el rămînea unul din factorii importanţi ai Imperiului; în fruntea unei întregi curţi, el avea la dispoziţia sa o ierarhie episcopală în care trăia toată amintirea trecutului creştin.

Şi apoi, mai era o puternică viaţă creştină la Dunăre, în principatele Moldovei şi Munteniei, unde, din secolul al XVI-lea, elementul grec se infiltrează, se asociază cu elementul român, avînd dreptul de a reprezinta continuitatea creştină, tradiţia imperială în aceste regiuni. Dacă patriarul este întrucîtva împărat la Constantinopol, principele Moldovei sau Munteniei este continuatorul politic al împăraţilor pentru toată această grecime. Şi atunci, acei dintre greci cari sînt bogaţi, cari sînt întreprinzători, aceia caută înainte de toate, să exercite o dominaţiune asupra patriarhului şi asupra acestei ierarhii episcopale, sau să joace un rol la Dunăre.

Să nu vorbim încă de armeni. Armenii erau foarte puţin numeroşi în comerţ, şi rolul lor la Constantinopol, în secolul al XVI-lea, nu era prea însemnat.

Şi atunci, fiindcă turcul nu era negustor, fiindcă grecul făcea politică, fiindcă cei cîţiva raguzani erau risipiţi peste tot şi fiindcă Veneţia mutase comerţul său în posesiuni proprii, iar Genova era pe moarte, a fost un neam care, în secolul al XVI-lea, a concentrat, fără îndoială, în mîinile sale cea mai mare parte a comerţului. Aceştia au fost evreii din Constantinopol cari, către 1540, aveau aproape monopolul în unele domenii[15].

Iată ce spune în această privinţă, acelaşi călător francez, un diplomat, Nicolas de Nicolaï[16].

---

[14] Vezi Hurmuzaki, *Documente, XV*. [15].

[15] Vezi Alberi, *o.c.*, I, p. 102 (anul 1553); II, pp. 53—54 (anul 1564).

[16] *Les navigations, pérégrinations et voyages faicts en la Turquie par* Nicolas de Nicolay, Anvers, 1576.

„Mulțimea evreilor locuind prin toate orașele Turciei și Greciei, cu deosebire la Constantinopol, este așa de mare, că faptul acesta e uimitor și aproape de necrezut. Căci numărul celor cari fac schimbul și negoțul cu tot felul de mărfuri, ca și cămătăria cu bani, se înmulțește într-atît acolo de la o zi la alta, pentru marele import și afluența mărfurilor cari sosesc din toate părțile, atît pe mare cît și pe uscat, încît se poate zice într-adevăr că ei țin astăzi în mînile lor cele mai mari afaceri de marfă și de bani ce se fac în tot Levantul. Și astfel prăvăliile și magazinele cele mai bogate și cele mai bine aprovizionate cu tot felul de mărfuri, cari se pot găsi în Constantinopol, sînt cele ale evreilor“ [17].

Neajunsul era acesta: ei erau, în primul rînd, cămătari și, în același timp, serveau de intermediari; ei luau pentru ei cîștigul care, mai înainte, revenea negustorilor occidentali. Și bail-ul Veneției spune următoarele: „Din ceia ce se poate cîștiga, 14% revine intermediarilor evrei. Stofele nu mai pot fi vîndute fără a trece prin mîinile lor; camocat-ul de asemenea. Mai mult, fiindcă ei au capital, întrecînd chiar pe greci în această privință, și fiindcă sînt, în același timp, agenții de schimb ai acestor regiuni, ei întrebuințează de asemenea, o influență politică extraordinară care le servește și în afacerile comerciale.

Ei sînt supuși sultanului, dar ei domină Curtea sultanului. Medicul sultanului este de foarte multe ori un evreu. Confidentul sultanului de asemenea, cum a fost germanul Solomon Tedeschi. Ei pătrund în Serai, ca acel don José Nasi, care, către 1570, duce de Naxos, era una din personalitățile cele mai însemnate ale întregii împărății [18]. Să adăogăm mulțimea evreilor veniți din Spania, marele rol pe care îl joacă cei din Salonic și din alte părți [19], și vom vedea atunci o altă cauză a scăderei acestui comerț al Răsăritului [17], cu toate că el ținea la dispoziția negustorilor, cari veneau din ce în ce mai rar, produse tot atît de numeroase și tot atît de însemnate ca acelea care făcuseră bogăția acestor ținuturi la sfîrșitul Evului Mediu.

NOTE

[1] W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Age*, 2 vol., Leipzig, 1885; vezi și *Le colonie commerciali degli italiani in Oriente del Medio Evo*, Veneția—Torino, 2 vol., 1856—1862.

[2] Tana, colonie venețiană la gurile Donului. Vezi Heyd, *Histoire du commerce...*, II, p. 182; N. Iorga, *Un viaggio da Venezia alla Tana*, Veneția, 1896, 9 p. (relatarea, după un manuscris din biblioteca Ambrosiana din Milano, a unei călătorii din anii 1404—1407).

[3] Vezi Ahmed Refik, *Viața la Istanbul în secolul al XVI-lea*, Ankara, 1935, (în l. turcă).

[4] Vezi A. Afetinan, *Aperçu général sur l'histoire économique de L'Empire turc-ottoman*, ed. II-a, Ankara, 1976.

[5] Asupra Imperiului otoman vezi lucrarea, devenită clasică, a lui N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, Gotha, 1908—1913, 4 vol.

---

[17] Pp. 245—246.

[18] Vezi lucrarea cea mai nouă asupra lui don José, aceia a lui Pericles Zerlentis [16] și recenzia mea din „Revue historique du Sud Est Européen“, anul 1925/II, nr. 3—4, pp. 166—170.

[19] Alberi, *o.c.*, II, p. 443.

[6] *Relazioni degli stati Europei, lette al Senato dagli ambasciadori veneti nel secolo decimosettimo*, Veneţia, 1871—1877, 2 vol.

[7] Filip al II-lea, fiul lui Carol Quintul, a devenit rege al Spaniei în 1556. În 1580, prin ducele de Alba, a cucerit Portugalia. Stăpînirea spaniolă a durat aici pînă în 1640. Vezi F. Braudel, *Le Méditérranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, 1949 ; I. Lucas Dubreton, *Philippe II*, Paris, 1965.

[8] Carol Quintul, împărat german (1519—1556), rege al Celor Două Sicilii, rege al Spaniei, sub numele de Carol I (1516—1556). Vezi C. Brandi, *Charles Quint, 1516—1558*, Paris, 1939 ; *Charles Quint et son temps* (colocviu, Paris, 1959), Paris, 1972.

[9] Tamerlan [Timur Lenk], han mongol (1370—1405). A ocupat Asia de Răsărit, India, Kirkizia, Persia, Siria. L-a înfrînt pe Baiazid I în 1402 la Ankara. A cucerit Asia Mică. Vezi R. Grousset, *L'Empire des steppes. Attila, Gengis Khan, Tamerlan*, Paris, 1948 ; M. Brion, *Tamerlan*, Paris 1963.

[10] Soliman Magnificul, sultan otoman (1520—1566). A cucerit Belgrad, Rodhos, Siria, Persia etc. I-a înfrînt pe unguri la Mohács. A cucerit Buda şi a asediat Viena. Vezi F. Downey, *Soliman le Magnifique*, Paris, 1931 ; N. Ceachir, *Soliman Magnificul. Sultanul şi epoca sa (1520—1566)*, Bucureşti, 1972.

[11] Baiazid al II-lea, sultan otoman (1481—1518) ; fiul lui Mahommed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului. Pentru cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe vezi *Negoţul...*, cap. II, nota ns. 60.

[12] François Boullaye le Gouz, *Les voyages et observations du sieur...*, Paris, 1635, 540 p. (ed. II-a, 1657). Un ex. la Bibliothèque Nationale din Paris.

[13] Caterina Cornaro (1454—1510). În 1468 s-a căsătorit cu Jacques de Lusignan, rege al Ciprului. Acesta luase Famagusta de la genovezi în 1464. În 1474 a murit, iar Caterina Cornaro domneşte singură pînă la 1489, cînd e silită să abdice în favoarea Senatului Veneţiei căci fiul ei, Jacques al III-lea, murise în vîrstă de un an. Vezi N. Iorga, *France de Chypre*, Paris, 1931.

[14] Pentru Nicolas de Nicolaï vezi infra, nota 16 în text. *Le voyage de Gabriel Aramon, baron de Chesneau...*, ed. Ch. Chefer, Paris, 1887.

[15] De fapt documentele privitoare la raguzani se găsesc în vol. IV şi VI din *Notes et extraits* şi în vol. XI Hurmuzaki : *Acte din secolul al XVI-lea (1517—1612) relative mai ales la domnia şi viaţa lui Petru Şchiopul*, Bucureşti, 1900. Raguzanul G. M. Poli se afla în 1583, în timpul domniei lui Petru Cercel, în Ţara Românească. Se căsătorise cu Esther Prespa, nepoata Ecaterinei Salvareso. Aceasta era soţia lui Alexandru al II-lea Mircea, domnul Ţării Româneşti şi respectiv cumnată cu Petru Şchiopul. În 1592 G. M. Poli a purtat un proces cu Petru Şchiopul, aflat la Bozen, în Austria, pentru nişte pretinse datorii, pe care l-a pierdut. Se pare că împletea afacerile comerciale cu intriga politică şi spionajul. A murit în împrejurări obscure, în 1600, în noaptea care a urmat unei întrevederi cu banul Mihalcea, omul de încredere al lui Mihai Viteazul. Vezi *Călători străini despre ţările române*, vol. III, Bucureşti, 1971, p. 231. Vezi şi *Istoria comerţului românesc...*, (partea a doua a vol.), p. 555.

[16] P. Zerlentis în lucrarea publicată la Syra în 1924 se ocupă atît de Nasi cît şi de Jose Miquez. Amîndoi fuseseră duci de Naxos. N. Iorga a făcut o dare de seamă în RHSEE, 1925, II, nr. 3—4, p. 166—170.

[17] N. Iorga preia aici opiniile lui Nicolaï la care, fără discuţie, nu putem subscrie fără rezerve.

FRANȚA ȘI COMERȚUL LEVANTULUI

Printre noii părtași la comerțul Levantului erau, în afară de supușii noului Imperiu bizantin, de religie mahomedană, statele pe care monarhia absolută le formase, pentru acest rol, la începutul secolului al XVI-lea. Și, în primul rînd, la începutul epocei acesteia era mai ales Franța regală.

Cîndva, într-o frumoasă cuvîntare a d-lui Herriot [1], — pe atunci președinte al Consilului francez, — a fost vorba de drepturile de protecțiune pe care Franța le avea asupra bisericei catolice de la Locurile Sfinte, și s-a pomenit numele lui Francisc I. Francisc I ar fi fost acela care ar fi cîștigat, de la început, din partea sultanului otomanilor, dreptul de a proteja această biserică din Ierusalim.

Eu cred că această părere, cu toate că este adînc înrădăcinată, sprijinindu-se pe documente ce pot fi atacate, trebuie să fie părăsită.

Dacă, într-un anumit moment, o influență economică franceză se arată în ținuturile Mediteranei răsăritene, pe coaste și în provinciile interioare, care sînt în legătură cu acele coaste, faptul acesta nu se datora unei inițiative politice luată în epoca lui Francisc I. Nu trebuie să ne amăgim în această privință. S-a exagerat, în acel moment, pentru interese politice care au fost servite adoptîndu-se această teorie, dar nu mai sînt timpurile în care această explicație să fie cu totul necesară pentru a servi aceleași interese, dacă s-ar continua să fie susținute.

Pentru a dovedi aceasta, trebuie să începem ceva mai de departe.

Comerțul veneților și genovezilor este, din secolul al XV-lea, continuarea unui comerț mai vechi, comerț datorit unei puternice vitalități a două republici italiene, care, cu deosebire Veneția, aveau nevoie de a întinde activitatea lor în regiunile orientale. Aici, prin urmare, nu era nimic de creiat, nu trebuia decît să se păstreze ceia ce exista. Și am arătat că, din partea lor, sultanii nu aveau nici o teorie la dispoziția lor, că nu aveau nici o dorință de reînnoire; ei înșiși nu căutau decît să păstreze situația pe care o moșteniseră de la Imperiul bizantin.

Cu totul altfel este *expansiunea* comercială a Franței în Orient. Nu este vorba de o vitalitate economică ce nu mai încăpea în sine și care căuta o nouă cale. Nu era nici măcar un centru care să reprezinte acea viață economică a cărei conducere ar fi luat-o. Portul din sudul francez care s-a folosit cel mai mult de comerțul Levantului, care a fost amestecat mai de aproape în dezvoltarea lui, care a apărat mai energic acest comerț atunci cînd în secolul al XVII-lea se înclina să fie părăsit și ambasadorul Franței la Constantinopol să fie retras, acest port al Marsiliei n-a profitat niciodată de situația Veneției și a Genovei. El n-a dispus de soarta lui, el n-a avut calitatea de a trimite ambasadori și a încheia tratate; el n-a avut o flotă

care să-i aparţie şi n-a înfipt niciodată steagul pe vreo mare din Occident sau Orient[1].

Marsilia a aparţinut conţilor de Provence ; la 1481, ea a fost unită cu regatul Franţei lui Ludovic al XI-lea [3] şi acesta avea atunci alte griji decît aceia de a începe în Orient un comerţ rival comerţului veneţienilor şi genovezilor.

Totuşi, între Franţa şi aceste ţinuturi răsăritene, erau oarecare vechi relaţiuni, în domeniul economic, pe care trebuie să le amintim înainte de a ajunge la această nouă activitate comercială din secolul al XVI-lea şi de a discuta problema capitulaţiunilor [4].

Mai întîi, nu trebuie să uităm comerţul Alexandriei [5], adică trebuie să luăm problema din partea Egiptului şi nu din partea Constantinopolului. Localizînd-o astfel, cred că s-ar ajunge la rezultate mult mai acceptabile decît dacă am căuta-o de partea capitalei Imperiului otoman şi dacă ne-am ţine de această regiune. Numai că, interesele comerciale ale Marsiliei la Alexandria nu erau încredinţate unui reprezintant francez ; aceasta nu era o politică economică aparţinînd Marsiliei şi în relaţii numai cu interesele franceze.

Cei ce serveau, în acelaş timp, comerţul francez şi care aveau un trecut mult mai depărtat, o importanţă mult mai mare în acest măreţ port al Alexandriei, unde tăbărau atîtea caravane, erau catalanii, al căror rol se lămureşte datorită cercetărilor cari se fac, de cîtva timp, prin munca unei societăţi ştiinţifice la Barcelona.

Catalanii au avut, în regiunile răsăritene, o importanţă economică care n-a fost îndeajuns fixată. Era o ţară mică ce a jucat un rol foarte mare.

Consulii catalani deci aveau, la Alexandria, grija intereselor franceze. Aceşti consuli erau, adeseori, născuţi în această regiune a *Cataloniei*, şi nu este decît un singur caz cînd un francez a fost trimis la Alexandria. Este cazul lui Jean de Village, trimis de Carol al VII-lea [6] în legătură cu întreprinderile sale, neaşteptate şi trecătoare, datorită unei personalităţi excepţionale, Jacques Coeur [7], acela care, pe timpul său, se gîndise să-şi însuşească Genova pentru a o întrebuinţa în marile sale planuri comerciale. Dar, de obicei, se întrebuinţau catalani ca Parédès, chiar italieni ca Anghiera şi atunci cînd, la începutul secolului al XVI-lea, s-a încheiat o nouă convenţie pentru a favoriza, la Alexandria, comerţul francez, consulul care se numea Benoît, era, de fapt, un catalan, un Benetto[2].

Existau deci vechi relaţiuni cu Alexandria, — datorite mai curînd unor personalităţi excepţionale, ca Jacques Coeur, — şi aceste relaţiuni de comerţ erau strîns legate cu importanta expansiune catalană, cu mult mai importantă chiar decît însăşi comerţul Marsiliei. Şi se va vedea acum că, în epoca lui Francisc I, cînd a fost vorba să se fixeze privilegiile comerţului francez în aceste regiuni, s-a ţinut seama cu stricteţe de vechile condiţiuni pe care le aveau catalanii, că, prin urmare, nu s-a făcut nimic nou.

---

[1] Vezi Julliany, *Essai sur le commerce de Marseille*, Marsilia, 1834, şi Fouque, *Histoire raisonnée du commerce de Marseille*, 2 vol. Paris 1843 [2].

[2] Vezi de asemenea, după Capmany, *Memorias* [*historicas sobre la marina comerccioy arte de la antigua ciudad de Barcelona*, Madrid, 1779—1792, 4 vol.] şi după *Illustrations des Gaules*, Paris, 1548, Charrière, *Négociations de la France dans le Levant*, I, p. 258 şi urm. Veneţia încheiase de la 1454 un tratat cu Sudanul.

Existau capitulațiuni, în această parte, mai vechi decît acelea încheiate cu împăratul otomanilor, și aceste capitulațiuni ale căror date sînt perfect stabilite, se găsesc între captivitatea lui Francisc I [8] la Madrid și primele sale relațiuni politice, foarte exagerate, cu sultanul, între ceia ce s-a numit, cu totul pe nedrept, marile capitulațiuni.

În același timp cu aceste capitulațiuni, formele acordate comerțului francez la Alexandria, sub ocrotirea unui consul catalan, și în legătură cu întreaga dezvoltare a comerțului catalan la Alexandria, nu trebuie să se uite nici vecinătatea genoveză a Marsiliei. Or, genovezii dețineau un comerț care le aparținea cu totul, acela al Mediteranei occidentale : cu majorcanii, cu unii catalani poate, și comerțul cu Tunisul. Și începutul comerțului cu Africa de Nord făcut de către negustorii francezi, trebuie căutat în aceste prime relațiuni legate între republica Genova și între Tunis.

Pentru Genova, există o întreagă serie de documente din secolul al XIV-lea și al XV-lea, care arată, limpede, care era caracterul acestui comerț între înfloritoarea republică italiană din Evul Mediu și între capitala de pe coasta barbară a Africei, care era, la acea epocă, Tunisul [3]. Din partea sa Ludovic al XI-lea scria în 1482 „prea ilustrului rege al Tunisului, prea faimosului său amic" [4].

Cît despre relațiunile dintre Franța și dintre suveranii turci, trebuie să ne gîndim că sultanii sînt niște întîrziați ; înaintea otomanilor, au fost, în lumea turcă, dominatori de o altă importanță, de o altă măsură, cari au jucat un rol cu mult mai însemnat în mișcarea generală a lumii.

Căci otomanii nu sînt numai moștenitorii regalității, ai imperiului, dacă vrem, ai Seleucizilor [9]. Chiar cînd prosperitatea lor militară și politică a început, erau alți turci cari jucau un rol mai mare în dezvoltarea rasei și în istoria Asiei, ca și în relațiunile acestei Asii cu Europa. Regii Franței au avut relațiuni cu adversarul fericit al sultanului Baiazid, cu Timur cel Șchiop. Există o scrisoare în care „marele emir" Timur, *emirus magnus Temir*, scrie regelui Franței prin cineva care, scriind numele său, adaogă, după obiceiul musulman : „că viața sa să fie lungă" [5]. Și regele Franței, „redifransa" (se vede bine că relațiunile au fost totdeauna legate prin italieni), care este Carol al VI-lea [10], răspunde „prea luminatului și victoriosului prinț Timur", *Themyrbeus* [6].

Pentru a ajunge la relațiunile cu sultanii otomani, trebuie să ne amintim relațiunile, rare și nu așa de însemnate, dintre regalitatea franceză și cea din Bizanț, aceia care a precedat pe turci și le-a servit de model, Bizanțul creștin al cezarilor romani din Răsărit, — relațiuni cari s-au continuat pînă la căderea Constantinopolului, cu toate că ni s-au păstrat numai cîteva documente asupra acestei serii de raporturi.

---

[3] Aceste documente au apărut, în „Atti della società ligure di storia patria" [E. Marengo, *Genova e Tunisi*, XXXII (1901), p. 1—312].

[4] Charrière, *o. c.*, p. CXXI, nota 1 ; Mas Latrie, *Traités de paix et de commerce des chrétiens avec les Arabes au moyen-âge*. Cf. H. D. de Grammont, *La course, l'esclavage et la rédemption à Alger*, în „Revue Historique", XXVI (1884), p. 1 și urm. ; XXVII (1885), p. 1 și urm. ; *Correspondance des beys de Tunis et des consuls de France avec la Cour*, de Eug. Plautet, I, 1577—1700, Paris, 1893. La 1510 s-a făcut o încercare franco-genoveză asupra Tunisului. Din 1478 o asociație provensală se ocupa cu exploatarea coralului.

[5] Augetur vita eius.

[6] Charrière, *o. c.*, p. CXVI, nota 1.

Spre pildă într-un moment dat, Teodor Paleologul Cantacuzino, unchiul împăratului Manuil, se prezintă la acelaş Carol al VI-lea [7].

Mai tîrziu, un Andrei Paleologul, care se intitulează „despotul Romanilor" — şi care pretinde a fi „moştenitorul imediat al Imperiului Constantinopolului" [8], oferă succesiunea acestui imperiu (succesiune pe care şi-au atribuit-o mai tîrziu, cu mai multă sau mai puţină dreptate, ruşii din Moscova), regelui Franţei.

Apoi, la sfîrşitul secolului al XV-lea, sînt raporturi determinate de un alt fenomen, cu totul întîmplător: se ştie că după moartea sultanului Mahommed al II-lea, pentru succesiunea sa s-au luptat cei doi fii ai săi, Baiazid II şi Gem, acela care în Occident se numea Zizim, sărmanul prinţ fugar care a fost purtat dintr-un castel în altul şi a sfîrşit prin a fi predat trimişilor sultanului dar otrăvit, aşa că fratele său a avut ceia ce dorea adică dispariţia acestui rival, dar fără să-l vadă murind sub ochii săi.

Or, în acest moment, cum Carol al VIII-lea [11] făcuse expediţia sa în Italia, şi cum acesta trebuia să i se adreseze lui pentru chestiunile din Orient, Gem fiind în mîinile Cavalerilor Ospitalieri, cari aveau interese alături de Franţa, iată o scrisoare adresată de către sultanul Baiazid al II-lea „prea luminatului şi prea bunului prinţ Carol, rege al Franţei şi fratele nostru iubit" [9]. Baiazid este intitulat: „prin graţia lui Dumnezeu, mare împărat al Asiei, Greciei" etc. [10]

În această epocă, sultanul ia deci un titlu care nu corespunde de loc aceluia, foarte modest, care se găseşte în pretinsul act al capitulaţiunilor. Nu trebuie să ne încredem în nici un act care prezintă relaţiunea dintre turci şi creştini pe o bază de egalitate: niciodată sultanii otomani, moştenitori pe deoparte ai împăraţilor din Bizanţ, şi pe de alta presupuşi continuatori ai acelor mari imperii ale Asiei, ale Orientului care întreceau, în mintea lor şi chiar în realitate, cu mult, importanţa regatelor din Occident, niciodată, cel puţin pînă la începutul secolului al XVII-lea şi pînă la decăderea otomană, n-au recunoscut occidentalilor, oricare ar fi fost însemnătatea unui împărat, a unui papă, a unui rege al Franţei, o situaţie care să poată fi comparată cu aceia pe care şi-o atribuiau ei singuri.

Iată în chestiunea lui Gem, în ce fel Baiazid se adresează Papei, cînd îi scrie: „Sultanul Baiazid khan, fiul sultanului Mohammed, prin graţia lui Dumnezeu împăratul Asiei, Europei şi al tuturor mărilor, către tatăl şi stăpînul tuturor creştinilor, Alexandru al VI-lea [12], prin bunătatea lui Dumnezeu demn pontif al bisericei romane".

Aceasta-i totul. Şi cînd acelaşi vorbeşte Papei despre regele Franţei, cu privire la întîmplarea lui Gem, el zice simplu: „regele Franţei", şi totuşi, în acest moment, Baiazid avea un puternic interes de a scăpa de fratele său sau, pentru a mă exprima în forma foarte politicoasă şi foarte solemnă a cancelariilor orientale, era vorba de a se scoate cît mai curînd din mizeriile acestei lumi pe sus numitul Gem şi într-un fel pe care el (Papa) îl va judeca cel mai comod şi de a i se trimite sufletul pe cealaltă lume unde ar putea găsi un repaos mai bun [11].

---

[7] *Ibid.*

[8] *Ibid.*, p. CXXV, nota 1.

[9] *Ibid.*, p. CXXI, nota 1.

[10] Cf. L. Thuasne, *Djem Sultan* [*fils de Mohammed II... 1459—1495*, Paris, 1892, XIII + 457 p.].

[11] Charrière, *o. c.*, p. CXXV, nota 2.

Și după ce acest sărman fugar și-a găsit odihna cea bună datorită intervențiilor frățești ale lui Baiazid al II-lea, între regalitatea franceză și între Imperiul otoman n-au mai fost alte raporturi, decît amintirea acestor relațiuni cu totul întîmplătoare, accidentale, chiar în afară de ceia ce venea de la Imperiul bizantin, în locul căruia se așezaseră turcii.

Or, cîtva timp după această întîmplare, raporturile dintre Francisc I și Imperiul otoman încep și, chiar de la început, trebuiesc să fie înlăturate unele păreri greșite.

Atunci cînd Francisc era prizonier la Madrid, se crede în general (ultimele lucrări istorice păstrează această părere)[12] că el ar fi trimis din închisoarea sa un emisar secret care s-ar fi prezentat la Constantinopol cu scrisoarea sa. O altă scrisoare ar fi venit din partea regentei, a mamei regescului prizonier, Luisa de Savoia, pentru a cere, nici mai mult, nici mai puțin, decît intervenția sultanului pe mare, trimițînd pe celebrul corsar și fondator al statului barbaresc Khaireddin Barbarossa, acela care de obicei era numit în Franța în acel timp: „prințul Haradin, regele din Argel" și care, mai tîrziu, s-a prezentat, de fapt, în mările franceze, debarcînd ieniceri și spahii, la Toulon, pentru ca după conflictele privitoare mai întîi la purtarea turcilor și apoi, la felul de a-i hrăni și de a-i plăti, să se retragă fără a se mai gîndi de a se reîntoarce.

Ar fi fost deci vorba, în această scrisoare a lui Francisc și în scrisoarea care ar fi întovărășit-o sau ar fi urmat-o, de o cerere de ajutor avînd un scop foarte precis: trimiterea flotei otomane în Marea Mediterană, pe de-o parte, și pe de alta, invazia Italiei de către turci, sultanul trebuind să treacă el însuși prin Friul și să meargă pînă la Milan. Mai tîrziu intervenția turcă tindea să aducă cucerirea Siciliei și a Sardiniei, și un reprezentant al Franței la Constantinopol în secolul al XVIII-lea, Saint-Priest, adesea foarte bine informat, adaogă că era vorba de a se creia un regat insular pentru ducele de Anjou[13].

Se cunoaște chiar numele celui care a fost trimis de la Constantinopol, nu însă și aceluia trimis la Constantinopol: Frangepani era un italian care trăia în Ungaria, care depindea de regalitatea ungară. Existența și misiunea sa sînt deci în afară de îndoială. Personalitatea sa, adevăratul rol pe care l-a jucat, calitatea precisă a misiunii sale, nu pot fi fixate tot așa de ușor[14]. Dar care este baza acestor negocieri?

Ea se găsește numai în declarațiile făcute de marele vizir al Imperiului otoman, în acel timp, Ibrahim, de fapt — am mai spus-o — șeful imperiului, dominînd cu totul pe sultan, — declarațiuni făcute unor reprezentanți ai împăratului Carol Quintul, care era, pentru turci, un simplu rege al Germaniei și fratele acelui rege stabilit cu începere de la 1526 în Ungaria,

---

[12] Vezi I. Ursu, *La politique orientale de François I-er, 1515—1547*, Paris, 1908. Autorul reproduce cu atenție toate notițele date de [13] către *Diarii* de Sanudo, fără să le supună criticei.

[13] *Mémoires sur l'ambassade de France en Turquie et sur le commerce des Français dans le Levant*, Paris, 1877, p. 57.

[14] Vezi *Inventaire analytique des Archives du Ministère des Affairea Etrangères. Correspondance politique de Guillaume Pellicier, ambassadeur de France à Venise, 1540—1542*, de Tausserat-Radel, Paris, 1898, p. X, nota 3 [14].

pe care turcii îl considerau ca pe un prinţ cu puteri mediocre, a cărei ambiţie trebuia să fie redusă în propriul său interes [15].

El pretindea, în adevăr, că Francisc a rugat pe sultan „ca pe stăpînul şi fratele său", să formeze o ligă cu el şi cu Veneţia contra Spaniei, cuprinzînd colaborarea pe mare şi invazia Friulului şi a Lombardiei. Bolnav la picior, Francisc se leagă să vie mai tîrziu să sărute pe cel al sultanului înainte de a se duce ca pelerin la Ierusalim [16].

Ibrahim — şi aceasta se vede bine — caută să dea ambasadorilor imperiali o impresie care putea să nu corespundă de loc adevărului, ci intereselor pe care le urmărea Imperiul otoman cu privire la Ungaria şi Germania.

Ar trebui să nu cunoaştem felul de a se exprima al turcilor, prea puţinul lor respect pentru preciziunea raporturilor diplomatice şi a situaţiilor istorice pentru a accepta ceia ce, în două rînduri, Ibrahim Paşa a declarat ambasadorilor lui Carol Quintul cu scopul de a-i înfricoşa puţin şi de a le smulge anumite concesiuni.

După scrisoarea trimisă fără îndoială de către Luisa de Savoia, dar nu şi de Francisc I, şi care nu cuprindea ceia ce Ibrahim va prezenta mai tîrziu, sultanul trimite o *misivă* „fratelui" său, aşteptînd ca regele, scăpat din închisoare, să se adreseze el însuşi acestui amic şi să-i răspundă în termeni cari sînt fără îndoială foarte amabili, dar, în acelaş timp, conţinînd şi multe rezerve.

Luînd titluri care cuprindeau o pagină întreagă, enumerînd toate provinciile imperiului, Soliman scrise lui „Francisc, regele ţării Franciei", amintind comunicările făcute de către Frangepani şi oferind în termeni jignitori ajutorul său unui prinţ nenorocit; după banalităţi morale şi afirmaţia că „tronul său este refugiu lumii", Soliman pune să se spue că oricare prinţ sau împărat poate să cadă în captivitate; „nu e de mirare ca împăraţii să fie slabi şi să cadă prizonieri". „Ţineţi-vă curajul şi nu vă lăsaţi abătut". Regele nu va fi uitat de „stăpînul lumii", dat fiind că „noaptea şi ziua, calul nostru este înşeuat şi sabia noastră încinsă".

Unei scrisori în acest fel concepute, Francisc nu poate răspunde, adresîndu-se prea scumpului său frate, sultanul Soliman, mare prinţ, „dacă am avea aceiaşi credinţă" — el crede necesar de a adăuga această rezervă — decît pentru a-i spune că răspunsul său are ca scop numai să arate recunoştinţa sa, ea însăşi considerată în raport cu demnitatea sa de prinţ creştin. Regatul este liniştit şi n-are nevoie de nimeni pentru a-l susţine [17].

Se vede din acest răspuns, definitiv, că Francisc I nu avea nimic de negociat cu Soliman în acel moment, şi nici mai înainte nu se constată că ar fi existat ceva de negociat cu acelaş sultan. Nu sînt urme, nici propuneri formale, nici cereri precise despre care vorbeşte Ibrahim Paşa, şi cu atît mai puţin există un tratat care ar fi fost încheiat între Francisc I şi sultan.

---

[15] Alberi, *o. c.*, II, p. 158 (anul 1558).

[16] Vezi textul în culegerea lui Gévay, [*Urkunden und Aktenstuckе zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Oesterreich Ungarn und der Pforte im XVI und XVII Jahrhunderts*, Viena, 1838, 1842], III, p. 43 şi altele; V. p. 22.

[17] Charrière, *o. c.*, pp. 119—121.

Trebuie să nu fii amestecat în afacerile politice, nici să nu fi practicat lucruri de felul acestora pentru a putea admite că, atunci cînd, între suverani, există vreun lucru de-o însemnătate așa de mare, o scrisoare poate fi așa de lipsită de simțire ca această scrisoare a lui Francisc către Soliman.

Să venim la privilegiul acordat francezilor pentru comerțul cu Alexandria.

Acest privilegiu începe prin afirmația că acest comerț a existat: acesta era comerțul catalanilor, și numai acest comerț exista mai înainte între catalani și Egipt.

Capitolele și condițiunile păstrate atît într-o formă franceză cît și într-o formă italiană [18], cuprind tot ceia ce conține, indiferent care convenție de comerț încheiată în timpul Evului Mediu între republicile italiene, sau între Catalania și Sudan. Nu e nimic nou.

Urmașul sudanilor Egiptului, care este acum sultanul otomanilor, spune acelaș lucru ca și predecesorii săi, și anume că el renunță la dreptul de naufragiu; că el admite jurisdicția consulilor; că negustorii vor putea să-și facă testamentul; că represalii nu se vor face contra nimănui pentru datoriile altora cari vor fi fugit; că bisericile creștine vor fi respectate. Și aceasta-i totul.

Eu am cercetat documentele privitoare la istoria comerțului în Evul Mediu; dar, în aceste „capitole", nu există nimic care să arate, într-un fel sau altul, măcar intenția de a introduce o schimbare.

Și acum iată-ne înaintea misiunei lui La Forest și înaintea capitulațiilor, înaintea marilor capitulațiuni, care ar fi fost încheiate pentru întregul Imperiu, în februarie 1535 [19]. Trimisul pleacă încă din anul 1534 și, după cîteva luni, el se întoarce cu acest act.

Instrucțiunile care i s-au dat sînt cunoscute. Este vorba de anumite puncte foarte bine definite; mai întîi, regele Franței nu voia ca negoțul Mării Mediterane să fie turburat în fiecare clipă de către populațiunile din nordul Africei, ceia ce acestea făcuseră, de-a lungul veacurilor, pînă la stabilirea dominației franceze în Alger la 1830. O bandă de tîlhari, de formă, cu un pașă otoman în frunte, asociație de jaf, vorbea cu dispreț de lucruri foarte vechi ca despre expediția lui Ludovic al IX-lea și despre rămășițele flotei pe care Carol Quintul le trimisese la un moment dat, pe coasta africană.

Este vorba deci, în acele instrucțiuni ale lui Forest numai de a obține o neîntreruptă stare de lucruri pașnică, privitoare la populațiunile din nordul Africei. Se vorbește, bineînțeles, sultanului, despre „marile și memorabilele sale victorii și cuceriri", dar fără a se aminti despre ceva încheiat cu el. Aceasta este deci un al doilea act, venind din partea diplomației franceze, în care nu se face cea mai mică aluzie la vreo convenție semnată cu Imperiul otoman. Și mai departe chiar, lui Francisc I îi va fi foarte greu să propue o alianță sultanului, din cauza rivalității sale cu Carol Quintul.

El începe în felul acesta, zicînd că el reprezintă în acel moment pe toți creștinii cari vor să facă pace cu Imperiul otoman și chiar pe împărat. Dar, dacă s-ar întîmpla ca împăratul Carol să refuze să primească acest

[18] *Ibid.*, p. 122 și urm.

[19] Asupra călătoriei acestui trimis vezi chitanța [15] publicată în corespondența lui Pélicier, p. XII, nota 1.

armistițiu, atunci numai el trebuia să fie atacat, pe coasta Siciliei și a Sardiniei și chiar, în acest singur caz, ar fi trebuit ca sultanul, foarte bogat prin provinciile pe care le domină și prin prada pe care o ia de acolo în fiecare an, să binevoiască să dea un milion regelui Franței pentru a-i servi în această luptă contra inamicului comun.

Nu este deci nici o idee de înnoire a comerțului în aceste instrucțiuni, nici măcar cea mai mică aluzie la o extensiune a drapelului francez asupra navigației altor națiuni, extensiune care va veni în urmă, dar nu în această epocă a lui Francisc. Și cu atît mai puțin se găsește în instrucțiunile lui La Forest o îndrumare în ceia ce privește protectoratul exercitat de către regalitatea franceză asupra creștinilor catolici din Locurile Sfinte.

Actul însuși al așa ziselor capitulațiuni cuprinde piedici din punct de vedere diplomatic [20].

Titlul care i s-a dat în el lui La Forest, n-ar fi fost niciodată recunoscut de către turci. El este răsunător: „consilier, secretar și ambasador al prea strălucitului și prea puternicului prinț Francisc, prin grația lui Dumnezeu rege prea creștin al Franței, trimis la prea puternicul și neînvinsul Mare Suveran Sultanul Soliman, împăratul turcilor".

E prea puțin pentru sultan, mult pentru rege și mai cu seamă puțin cam mult pentru însuși ambasadorul.

Apoi este vorba de negocierile cu Ibrahim și lui Ibrahim i se dă un titlu bizar, inexplicabil: acela de „cherlesquier Soltan". Era un kadiliskier pentru Asia și altul pentru Europa, dar situația lui Ibrahim era cu mult diferită de aceia a unui simplu „judecător al armatei".

Să mai însemnăm încă un lucru care mi se pare că are o foarte mare importanță. La începutul secolului al XVIII-lea ambasadorii Franței la Constantinopol nu-și aminteau cele dintîi trei capitulațiuni încheiate cu Imperiul otoman, și „capitolele" pe care le discutăm, au fost găsite, cu alte două, în actele misiunii lui d'Aramon [16], de pe la 1550. De Saint-Priest cunoștea „capitulațiile" din 1535 numai pentru că le-a găsit în aceste acte, dar nu în colecția oficială a privilegiilor, pe care o citează. Este adevărat că, mai tîrziu, turcii vorbeau despre relațiuni mai vechi cu regalitatea franceză, dar fără să precizeze și reproducînd numai ceia ce le spunea ambasadorul Franței [21].

Mai e încă un lucru: venețienii, cari erau uneori oameni puțin simpatici, din cauza unui egoism foarte explicabil, dar cari vedeau bine, cari aveau ochii deschiși asupra interesului lor, ambasadorul lor figurînd, în prima linie, printre spionii lumii întregi, nu spun, în toată seria rapoartelor baili-lor lor din secolul al XVI-lea, decît aceasta: că relațiunile între Imperiul otoman și între Franța ar fi putut fi mai importante, că încearcă unii să le exagereze, dar, în fond, ele se reduceau la „puțin lucru" [22].

Intervenția lui Khaireddin Barbarossa nu va fi intervenția unui dregător de al sultanului. Nu trebue să uităm situația cu totul particulară pe care o

---

[20] Vezi Charrière, *l. c.*, p. 283 și urm.

[21] Saint-Priest [17], *op. cit.*, pp. 68 și 191.

[22] Vezi Alberi [18], *Turchia*, I, anul 1534, p. 22; 1553, p. 81; 1554, p. 159; 1558, II, p. 158; 1560, p. 283; 1573, p. 333; 1564, II, p. 20; 1585, p. 308.

avea acest creator al statului. Soliman nu comanda la Alger; ienicerii și șeful lor, acel Consiliu barbaresc, erau stăpîni acasă la ei. Intervenția la T[o]ulon a fost desigur aprobată de către sultan, dar mai înainte de toate ea se trăgea dintr-o înțelegere între regalitatea franceză și între barbaresci, care nu era necesar să fie scrisă.

Iată acum ceia ce conțin aceste capitulațiuni. Exact acelaș lucru ca și „capitolele" acordate pentru comerțul cu Alexandria, care, ele însele, după cum s-a mai spus, nu fac decît să repete în cuprinsul lor privilegiile de care se bucurau catalanii în Evul Mediu, cărora francezii le fuseseră asociați în a doua linie. Este vorba de libertatea comerțului; de renunțarea la dreptul naufragiului; de oprirea luării de sclavi turci, de un tratament pe bază de egalitate cu indigenii, de dreptul de a stabili la Constantinopol un bail de același rang cu consulul Alexandriei; de dreptul de judecată al consiliului; de datoria de a prezenta probe scrise cînd un creștin, un supus al regelui Franței era acuzat într-o cauză civilă; de obligația de a supune judecății Porții chiar acuzațiile de crimă și acuzațiile privitoare la chestiunile religioase, întotdeauna foarte delicate; existau, în această privință, pîrîtori cari căutau să compromită negustorii europeni, pretinzînd că ei au căutat să seducă pe turci și să-i facă să părăsească religia lor. Este mai departe vorba de: oprirea recrutării și rechizițiilor militare; interzicerea represaliilor; libertatea de a face testamentul; liberarea captivilor; salutul pe mare; dreptul de a cere provizii pentru bail; prescripții privitoare la trecerea vaselor franceze pe la Galipoli, apoi de concesiunea pentru francezii stabiliți în Turcia de a nu plăti impozite timp de 10 ani. Și se adaogă că Papa, Anglia și Scoția, numai aceste trei puteri, au dreptul de a se alătura acestei convențiuni.

Impresia care se desprinde din aceste observațiuni este că ele, „capitulațiunile", reprezintă numai propunerile prezentate de către La Forest lui Ibrahim. Acesta trebuie să le supue sultanului. Numai Soliman avea dreptul de a le aproba, de a acorda privilegiul. Și dacă l-ar fi acordat, ar exista [23].

Acum să vedem care au fost urmările imediate ale acestor convorbiri de o valoare, în fond, mediocră?

Așezarea de consuli nu urmează imediat. Abia către 1550 sau 1560 consulatele Franței încep să apară aproape pretutindeni; la Alexandria [24], la Alep [25], în Barbaria [26] și în alte părți. Așa că, dacă baza însăși este contestabilă, nu se văd nici efectele acestei convențiuni, după cum nu se văd nici chiar mijloacele de care dispunea Franța economică, la acea epocă. Marsilia nu va merge pe calea cea nouă.

Căci monarhia absolută a fost, fără îndoială, pentru vitalitatea Franței, o constrîngere, un frîu. Vitalitatea franceză din Evul Mediu s-ar fi putut

[23] Scrisoarea lui Soliman către Francisc, publicată în Testa, I, p. 39 și urm., e tot așa de falșă ca și exercițiile de stil în același gen din Reussner, *Epistolae turcicae* [19], IX, 1. În prima sultanul intitulează pe rege „restauratorul creștinității". Or, titlul autentic dat în actul din 1569 este: „cel mai glorios stăpînitor al marilor principi ai lui Isus, aleși dintre cei mai puternici și credincioși ai lui Mesia", etc. [20].

[24] Benetto, în 1567. În 1569 privilegiul acestui oraș este înnoit, și pentru trebuința locuitorilor din Ancona, Genova și Sicilia.

[25] Jean Reynier (Saint-Priest, p. 282).

[26] Louis Danès, în 1577 la Tunis; Plantet *o.c.* I, pp. 1—2; Barthole în 1554 la Alger apoi Sauron. J. Reynier la Tripoli în 1548 (Masson, *o.c.*, p. XIV, nota 3).

dezvolta în alt fel. Regalitatea absolută, amestecîndu-se în toate, uneori ştiind prea puţin, imaginînd sisteme care erau, adesea, împrumutate din dreapta şi din stînga, nedispunînd de organe capabile de a face să se execute voinţele sale, dibuind în toate părţile, nu avea, desigur, mijloacele de a crea comerţul sub un steag unic, mai ales pentru creştinii din Occident. Trebuie să se ţie socoteală şi de conflictul său, de lungul conflict cu Casa de Habsburg, şi, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, de războaiele religioase, care erau înfăţişate la Constantinopol, ca însăşi ruina Franţei. Turcii credeau aceasta şi puteau să o creadă bine, într-un timp cînd cutare dintre ambasadorii Franţei la Constantinopol, Lancôme, nu mai reprezinta decît pe regele Spaniei şi cînd oraşele din Provence se înţeleseseră între ele şi formau o ligă pentru a se apăra contra barbarescilor [27], alături de autoritatea regală, cînd, în sfîrşit, Marsilia putea fi considerată de către turci ca o duşmană, pentru că ea era duşmană a regelui Franţei [28].

Astfel că regalitatea absolută, care nu încheiase nici un pact formal cu turcii, nu era în stare să conducă pe căi noui o activitate economică neexistentă privitoare la acele mări orientale.

Totuşi turcilor le era de folos să încheie o convenţiune de comerţ cu un singur principe creştin reprezentat printr-un singur ambasador care să ţie sub steagul său celelalte state creştine.

Lucrul acesta se poate vedea bine din felul în care sînt orînduite privilegiile următoare :

Iată la 1569, într-un moment în care nu se poate spune că regalitatea franceză dispunea de mari mijloace, că era în stare să urmeze o politică economică de mare însemnătate, ca urmare a unui conflict cu evreul Miquez [22], o convenţie de comerţ, care nu poate fi pusă la îndoială şi care conţine optsprezece articole. De data aceasta, drapelul francez are dreptul să protejeze vasele anconitanilor, genovezilor, sicilienilor. Şi cînd Raguza vrea să scape de dreptul pe care şi-l luase ambasadorul Franţei, raguzanii sînt constrînşi să primească steagul Franţei. De data aceasta regele Carol al IX-lea este pentru sultan „cel mai mare între principii religiei lui Isus şi cel mai mare între cei mai mari principi, împărat al Franţei" [29].

Trebuie să se ţie de asemenea seama de faptul că războiul dintre Imperiul otoman şi Veneţia pentru stăpînirea Ciprului făcea imposibile relaţiuni, care, pînă atunci, păreau că se păstrează fără întrerupere ; dar se voia în acelaş timp tot ceia ce se putea trece sub steagul Veneţiei. Era astfel nevoie de un nou steag creştin pentru universalitatea economică a creştinilor Occidentului şi atunci, pe de o parte pentru că sultanii vedeau în regele Franţei pe inamicul permanent şi sigur al Spaniei, pe de altă parte, pentru că vechile raporturi cu Veneţia dispăruseră, de la sine, comerţul francez cîştigă o însemnătate pe care n-ar fi avut-o fără aceste împrejurări de politică generală.

În iunie 1581, Germigny, domn de Germolles, se prezintă din nou la Constantinopol pentru a da o formă mai largă privilegiului de comerţ. I se acordă un privilegiu de douăzeci şi şapte articole care se întinde şi asupra Engliterii, asupra Portugaliei, Spaniei, Cataloniei, „şi în întregime asupra

[27] Plantet, *o.c.*, p. VII.
[28] Masson, *o.c.*, p. XVII şi urm. [21].
[29] Saint-Priest, *o.c.*, p. 363 şi urm.

tuturor acelora cari au călătorit sub steagul Franței din cele mai vechi timpuri pînă astăzi, și numai cu condiția de a fi călătorit".

Numai că această informație a fost dată de către Germigny, căci faptul invocat n-a existat niciodată. Dar, într-o vreme în care Anglia nu arăta pretențiuni de a naviga sub un steag care să-i aparție, în momentul cînd olandezii nu aveau mijloacele de a începe comerțul lor în Levant, Franța putea să ție sub pavilionul său aproape tot comerțul occidental.

Pînă în acest moment totuși, nu s-a făcut nici o mențiune de protectorat religios. Asemenea mențiune nu se găsește nici în actul de la 1597[30], în care este vorba de amănunte: oprirea pirateriei [23] barbaresce, îngăduirea exportului pieilor din Cordova, a cordovanului, a bumbacului tors. Comerțul francez începea de asemenea să trimită, în Orient, bani, unele monete care plăceau turcilor. Căci turcii aveau o dragoste deosebită pentru piaștrii din Mexic, și apoi pentru anumite alte monete din Occident, sfîrșind cu acea monetă a Mariei Tereza care s-a păstrat, ca principal mijloc de schimb, aproape pînă în zilele noastre. Și atunci, pentru că de multe ori, nu erau mărfuri de exportat, se trimeteau acești bani, și privilegiul din 1597 are scopul de a împiedica perceperea drepturilor de vamă la banii pe care negustorii francezi îi trimeteau la Constantinopol.

Toate acestea pentru că nu exista încă o marfă franceză pentru Levant[31].

A trebuit activitatea lui Colbert [24], o mare mișcare economică în secolul al XVIII-lea, pentru ca această marfă să fie fabricată și s-au fabricat, în sudul Franței, pînzeturi imitînd pînzeturile din Olanda și din Anglia, „londrins"-urile. S-au așezat chiar olandezi catolici în sudul Franței pentru a fabrica această marfă pe care o cereau turcii.

Sîntem deci la sfîrșitul secolului al XVI-lea și această marfă nu exista încă. Ceia ce se întîmplă de obicei era altceva, și cifrele care se dau pentru comerțul francez în aceste regiuni ale Levantului[32] trebuiesc să fie primite totdeauna sub această rezervă că, dispunînd de privilegii și neavînd mărfuri pentru a le trimite sub acest steag, francezii transportau produsele altora.

În 1604, e un alt privilegiu, de patruzeci și opt articole și, în acest privilegiu, dreptul de pavilion este fixat într-o formă generală, cu totul lămurită și permanentă: Franța are monopolul pavilionului international în Orient. Apoi, de data aceasta numai, i se acordă dreptul de a proteja pelerinajul catolic la Ierusalim.

Încă de pe vremea lui Francisc I, exista o scrisoare a regelui care cerea ca o anumită biserică din Ierusalim să fie restituită cultului creștin. Este și răspunsul sultanului, el zice (acesta este felul obișnuit de a gîndi al turcilor),

---

[30] Cusset, *Illustre Orbandale ou l'histoire ancienne et moderne de la ville et cité de Châlon sur Saône*, Lyon, 1662, cu *Recueil des pièces choisies, extraites sur les originaux, de la négociation de Monsieur de Germigny ambassadeur en Turquie*. De asemenea în Saint Priest, *o.c.*, p. 381 și urm.

[31] Masson, *o.c.*, p. XXXIII.

[32] Sub Henric IV, o mie vase, încărcătură de 30 milioane livre (Masson, *o.c.*, p. XXXXI), 1—1.200 baloturi de mătasă pe o singură corabie (*ibid.*, p. XXXII).

că această biserică a fost transformată în mocheie ; or, odată ce o biserică a fost transformată în moscheie, nu mai poate fi restituită cultului creştin [33].

Acesta-i un refuz. E singurul lucru care există din timpul lui Francisc I privitor la relaţiile regalităţii franceze cu acea creştinătate catolică din Ierusalim şi Locurile Sfinte.

De data aceasta însă, pelerinii sînt sub protecţia regelui Franţei. În afară de aceasta, se interzice turcilor de a lua prizonieri pe francezi, chiar dacă se găsesc pe vase inamice. Sînt patru impozite care francezii nu le vor plăti. Se acordă un anume drept de control ambasadorului Franţei asupra propriilor săi agenţi la Ierusalim, Tunis şi Alger.

Dar, curînd după aceea, soldaţi, ofiţeri francezi luptă contra turcilor în Ungaria. Cum, la sfîrşitul secolului al XVI-lea, se dezlănţuie marea cruciată contra Imperiului otoman în decădere, ducele de Morcoeur [25] şi alţi nobili francezi participă la această luptă care era organizată, protejată şi susţinută cu banii săi, de către Papă.

Este adevărat că erau şi dezertori francezi, — chiar un „mare petardier", originar din Beaucaire, — cari treceau în serviciul turcilor, a fost chiar un regiment francez care ani îndelungaţi, păstrînd costumul său, şefii săi, cari se schimbau de altfel foarte des, după o concesie ce li se acordase, a rămas sub ordinele sultanului [34].

Dar, totuşi, ceia ce se vedea în primul rînd, nu erau dezertorii, ci contingentul marilor seniori, care putea strica relaţiunile regalităţii franceze cu Imperiul otoman. Şi, în acest timp, barbarescii rămîneau stăpînii mării, şi cele cîteva vase ale Marsiliei nu erau înarmate astfel ca să se poată apăra contra acestor corsari îndrăzneţi, care pîndeau aproape din toate părţile.

Mai apare încă cineva nou în comerţul apelor Orientului, englezii şi olandezii.

Aceştia nu erau piraţi, dar englezii erau adeseori, şi trebuia să se intervie de multe ori la sultan pentru ca acesta să stăruiască pe lîngă regina Elisabeta [26], cu scopul de a împiedica corsarii englezi să turbure un întreg comerţ ce lua naştere în împrejurări foarte delicate [35].

Acum deci s-a adăogat vechilor privilegii, după cum am mai spus, şi acela de a proteja Sfintele Locuri ; dar iată explicaţia :

În 1603 sau 1604, o biserică, biserica cea mai însemnată a catolicilor din Pera, ocupată de către greci, a fost înapoiată catolicilor prin sforţările ambasadorilor Franţei. Acesta era (fără să fie cuprins în privilegii) un mod de a-şi arăta însuşirea de protector al catolicismului din Orient.

Dar evenimentul cel mai de seamă nu se arată decît la 1626. Grecii cîştigaseră o situaţie dominantă în Palestina, şi dreptul de protecţie al regelui Franţei se îndreaptă contra acestei situaţiuni pe care şi-o cîştigaseră grecii, atunci cînd şeful lor religios, care era şi şeful lor naţional, Cyril Lucaris,

---

[33] Charrière, *o.c.*, I, pp. 129—130. Sultanul se adresează în această misivă autentică „ţie, Francisc, Regele ţării Franţei", — în timp ce Poarta sa este „răsăritul aurorei şi prosperitatea şi locul pe care vin să-l sărute buzele regilor şi principilor".

[34] *Ambassade en Turquie de Gontaut Biron*, ed. de contele Théodore de Gontaut Biron, Paris, 1885, pp. 39 şi urm., 339.

[35] Masson, *o.c.*, XXV, 14. În schimb, Henric IV se declara gata să „gratifice pe maurii care s-au retras din Spania", *[Recueil des] Lettres missives d'Henri IV*, [Paris, 1876, ed. Berger de Xivrey], VIII, p. 970. Publicaţia lui Gontaut Biron conţine de asemenea corespondenţa Mariei de Medicis, ca regentă, şi a lui Ludovic XIII cu turcii.

patriarhul Constantinopolului [27], făcea o politică ce era aceea a religiei sale, dar și a rasei sale, voind să se impue din nou ca element creștin conducător în aceste provincii ale Imperiului otoman. Atunci numai, timp de un deceniu, și cu deosebire sub conducerea energicului și foarte cheltuitorului ambasador care a fost de Cesy, Franța, luptînd contra pripășirei grecilor la Ierusalim, a cîștigat partida, figurînd de aci înainte ca protectoare a catolicismului în acele regiuni.

Dar trebuie să mai adaog ceva: cum, pentru moment nu exista nici o Companie franceză pentru comerțul Levantului, acest comerț făcea parte din altul mult mai întins, comerțul Indiilor, — Compania n-a apărut decît în epoca lui Colbert — și acela care juca rolul cel mai însemnat în acest comerț francez, nu era statul francez: erau particularii cari reușeau totuși să realizeze un cîștig în aceste regiuni orientale și erau șefii consulari cari ajungeau uneori, datorită însușirilor lor personale, la o situație foarte importantă în cutare sau cutare oraș al Orientului. Ei sînt aceia cari joacă acolo rolul principal.

Și se spune cu dreptate că acest comerț al Levantului, care n-a avut însemnătatea ce ne-o închipuim, a avut totuși una: aceia de a întreține o întreagă populație industrială din sudul Franței. Este adevărat, însă atunci statul francez nu este încă creatorul unei politici și pe care o susține [28].

E o activitate națională care se formează încetul cu încetul și care trăiește prin propriile sale organe, prin organe, pe care statul nu le-a creat și pe care n-a avut mijloacele să le susție.

NOTE

[1] Edouard Herriot (1872—1957), om politic și scriitor francez. Timp de 50 de ani primar al orașului Lyon. Președinte al Consiliului de miniștri, 1924—1925; 1926; 1932. Președinte al Camerei, 1936—1940, apoi al Adunării Naționale (1947—1954).

[2] Mai vezi, E. Salvador, *L'Orient, Marseille et la Mediterranée. Histoire des échelles du Levant et de colonies*, Paris, 1854; O. Teissier, *Marseille au Moyen Age*, Marseille, 1891; R. L. Boireau, *Marseille, port de l'Orient*, Lyon, 1954; M. Zarb, *Les privilèges de la ville de Marseille du X-e siècle à la Révolution*, Paris, 1961.

[3] Ludovic al XI-lea, rege al Franței (1461—1483). Regiunea Provence i-a fost cedată de Charles de Maine. Vezi *Histoire de Louis XI, roi de France...*, Paris, 1620; R. Gaudihou, *Politique économique de Louis XI*, Paris, 1940.

[4] Teza lui N. Iorga asupra inexistenței capitulațiilor din 1535 este dezvoltată de Gaston Zeller, *Une légende qui a la vie dure: les capitulations de 1535*, în „Revue d'histoire moderne et contemporaine", II, 1955, p. 127—132.

[5] Alexandria s-a aflat, între 811 și 827, în mîna diferiților aventurieri spanioli. A fost stăpînită între 1155—1173 de sicilieni. De un regim privilegiat în acest emporiu au beneficiat pisanii, genovezii, venețienii. După descoperirea de către portughezi a rutei maritime care înconjura Africa, portul decade. În 1516 Alexandria a fost ocupată de turci.

[6] Carol al VII-lea, rege al Franței (1422—1461). Vezi Ph. Erlanger, *Charles VII et son mystère*, Paris, 1945.

[7] Jacques Coeur (1395—1456), negustor francez; ministru de finanțe din 1445. Invidiat pentru averea și ascendentul lui în stat, a fost arestat și deposedat de bunuri în 1451. S-a refugiat la Roma de unde a plecat într-o expediție inițiată de papă pentru sprijinirea locuitorilor din insula Rhodos. Aici și-a găsit moartea. Vezi M. Chenu, *Jacques Coeur*, Paris, 1963.

[8] Francisc I, rege al Franței (1515—1547). Prizonier în 1525 la Madrid al lui Carol Quintul. A stat acolo un an, după care a încheiat un tratat prin care ceda acestuia un sfert din teritoriul francez. Vezi F.M.A. Mignet, *Rivalité de François I-er et de Charles Quint*, Paris, 1876; Ch. Terrasse, *François I-er, le roi et le regne*, 2 vol., Paris, 1943—1945.

[9] Dinastia elenistică seleucidă (312/305 — 64 î.e.n.) a stăpînit un teritoriu care se întindea din India pînă pe coastele Mediteranei.

[10] Carol al VI-lea, „Le bien Aimé", rege al Franței (1380—1422).

[11] Carol al VIII-lea, rege al Franței (1483—1498). În 1495 a întreprins o campanie în Italia, terminată printr-un eșec.

[12] Papa Alexandru al VI-lea Borgia (1492—1503).

[13] De fapt trebuie tradus *în Diarii*, căci e vorba de lucrarea lui Marino Sanudo, *I diarii... MCCCCXCVI—MDXXXIII*, 59 volume, publicată de Rinaldo Fulni la Veneția în 1879—1903.

[14] N. Iorga adaugă, în nota la textul farncez, următorul citat explicativ: „Au Seigneur Jehan François Francapan, *ambassadeur du Turc devers le roy*, 200 livers, par lettres à Chastellerault, du 18 Juillet 1526, pour luy aider à supporter les frais, puis son arrivée et en attendant que le dit seigneur ait fait response sur certaines lettres qui le dit comte Jean Francapan luy a présenté de la part du Turc".

Mai vezi în legătură cu ambasada lui Frangepani și Jean Zeller, *La diplomatie française vers le milieu du XVI-e siècle d'après la correspondance de Guillaume Pellicier, éveque de Montpellier ambassadeur de François I-er à Venise*, Paris, 1881.

[15] Reprodusă în textul francez: „A M. Jehan de la Forest, notaire et secretaire du roy, 12 260 livres tournois, par lettre à Paris du 13 Janvier 1534 pour sa depense de 563 jours qu'il pourrait vacquer en l'estat et charge d'ambassadeur du roy devers aucuns princes et seigneurs du pays d'outre mer à commencer du 13 Janvier 1534".

[16] Vezi supra, cap. I, nota 14.

[17] N. Iorga reproduce, în ediția franceză, după St. Priest, p. 68: „De Brève renouvela encore, en 1604, avec Achmed I... les traités entre la France et l'Empire Ottoman (cet acte est le plus ancien des trois qui forment aujourd'hui le corp de nos capitulations"). Dar el citează actul obținut de Du Bourg în 1570, după ediția din Lyon, același an („articles accordez par le Grand Seigneur en faveur du roy et de ses sujets... pour la liberté et la sureté du traffiq, commerce et passage es pays et mers du Levant").

Pagina 191: „cet acte (de 1535) s'est trouvé à la Bibliothèque du Roi dans un journal sur l'ambassade de l'Aramon". La fel pentru cel din 1570: „Cet acte s'est retrouvé avec le journal d'Aramon". Bonnac nu cunoștea în 1727 decît actul din 1597. (Explicațiile lui N. Iorga trad. de noi).

[18] În ediția franceză N. Iorga reproduce din Alberi: p. 22: „Alcune dimostrazioni ovvero uffiicj d'amicizia che altro veramente intendimento sia trà loro io non hò trovato alcun indizio e non par alla ragione convenienti"; 1553 (p. 81): „Del re di Francia in generale sempre farà stima il Gran Signore, come di quello che e gran rè e natural inimico dell'imperatore", cf. 1554 (p. 159); 1558 (II, p. 158): „Sebbene di Francesi si vantano e si presumono di aver molta autorità con Turchi, affermo alle SS. VV. Illustrisime che ne hanno assai meno di quello che si crede"; 1569 (p. 283): „les Turcs ne veulent pas les François, nè grassi, nè magni, nè vittoriosi, nè vinti"; 1573 (p. 333): „Dai Turchi non è fatta quella situazione du quel rè che forse alcuni pretendono"; 1564 (II, p. 20): „la France n'a plus la même situation que sous le visir Roustem"; 1585 (p. 308): „Ma nel resto fanno i Turchi manco conto assai del regno di Francia che dovriano".

[19] I. de Testa, *Recueil des traités de la Porte Ottomane avec les puissances étrangères depuis le premier traité conclu en 1536...*, 6 volume, Paris, 1864—1884.

Nikolaus Reussner, *Epistolarum Turcicarum variorum et diversorum authorum...*, Frankfurt/Main, 1598—1600.

[20] În ediția franceză citatul continuă: „compositeur des différends de l'universelle génération des Nazariens, déstillateur des continuelles pluyes de majesté et marques de grandeur et de gloire, empereur de France, Henry".

[21] În textul francez [trad. ns.]: „Pe la 1560 Marsilia trimitea abia 5—6 vase cu mărfuri în valoare de 100 000 scuzi, mai ales postav, hîrtie, mărunțișuri" (*Ibidem*, p. XV).

[22] Evreul Miquez, vezi supra, p. 378, nota 16.

[23] Vezi, între altele, H. Malo, *Corsaires et filibustiers*, Paris, 1932; Ph. Gosse, *Istoria pirateriei*, București, 1975.

[24] Jean Baptiste Colbert (1619—1683), economist și om politic francez. Ministru de finanțe al lui Ludovic al XIV-lea. Doctrina economică profesată de el — mercantilismul — a dus la înflorirea manufacturilor franceze. Vezi P. Clément, *Histoire de Colbert et de son administration*, Paris, 1874 ; G. Mongrédien, *Colbert*, Paris, 1963.

[25] Philippe, duce de Morcoeur (1558—1602). Guvernator al Bretaniei. Cuscru cu Henric al IV-lea. S-a aflat o vreme în slujba regelui maghiar.

[26] Elisabeta I-a, regina Angliei (1558—1603). Vezi, S. T. Bidoff, *Elisabethan Government and Society*, Londra, 1961 ; J. B. Black, *Reign of Elisabeth, 1558—1603*, Oxford, 1959.

[27] Cyril Lukaris (1572—1638), patriarh al Constantinopolului din 1621. Între 1613 și 1620 a stat în Țara Românească. Adversar al catolicismului.

[28] Textul francez : „C'est bien vrai, mais alors ce n'est pas encore l'état français, créateur d'une politique, qui la soutient". Deci sfîrșitul pasajului trebuie tradus : *care s-o susțină*.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

IVIREA CONCURENȚEI ENGLEZE ȘI OLANDEZE ÎN COMERȚUL LEVANTULUI

Voi încerca să arăt acum felul în care s-a format comerțul englezilor și olandezilor în aceste regiuni ale Levantului, la sfîrșitul secolului al XVI-lea, și prin ce mijloace, în ce împrejurări, datorită căror fapte favorabile, acest comerț englez și olandez a ajuns să se dezvolte foarte repede și să înlocuiască, în unele domenii, comerțul francez, chiar comerțul de sub pavilionul francez, pentru că în privința aceasta trebuie să se facă totdeauna deosebire.

O bucată de vreme comerțul cinstit al acestor națiuni se făcea, potrivit privilegiilor turcești, sub pavilionul „împăratului Franței". Și faptul că alte mărfuri decît mărfurile franceze treceau în Orient sub acest pavilion al Franței, este constatat prin o declarație a lui de Brèves, unul din reprezintanții Franței în Orient, la Constantinopol, în epoca lui Henric al IV-lea, care spune [1]:

„Sunt marinari francezi vagabonzi, cari intră la primul căpitan de vapor care vrea să se servească de ei, sau se închiriază grecilor, supușii sultanului, pentru folosul pe care îl au de a duce grînele afară din țara supusă prințului lor pentru a le transporta în ținuturile și țările adversarilor săi".

Supuși chiar ai sultanului, cari nu erau nici evrei, nici greci, nici armeni, vindeau la Livorno spre pildă cum a fost vestitul Antoine Tschélébi și se cunosc două din marile lor nави în timpul secolului al XVII-lea, dintre care una se numea, în italienește, „Armeanul comerciant" și cealaltă „Negustorul din Persia" [2].

Pentru englezi, originile comerțului lor (un mare comerț, foarte bine organizat chiar de la început) nu sînt în legătură nici cu o tradiție, nici cu o împrejurare politică favorabilă. Mai întîi tradiția nu exista de loc în Anglia; s-ar căuta în zadar, în cronicele engleze din secolul al XVI-lea, ceia ce se găsește așa de ușor în cronicele franceze ale aceleiași epoce. N-avem decît să luăm, spre pildă, cronica lui Jean Chartier, [1] unul din izvoarele domniei lui Carol al VII-lea, pentru a vedea imediat cum faptele din Orient erau cunoscute ușor în Franța și primite cu interes și simpatie dureroasă în împrejurări nenorocite pentru creștini. Luarea Constantinopolului este acolo descrisă pe larg într-un întreg capitol intercalat în această cronică cu amănunte care nu sînt autentice, dar care se referă la această tragedie a Im-

---

[1] *Relations des voyages de Mr. de Brèves, tant en Grèce, Terre Saincte et Aegypte qu'aux royaumes de Tunis et Alger*, Paris, 1628, p. 28. Grecii și turcii duc grîu la Genova și la Majorca, *ibid.*, pp. 28—29.

[2] *Voyages d'Arvieux*, III, p. 13. [*Mémoire du chevalier..., envoyé extraordinnaire du Roy à la Porte, consul d'Alep, d'Alger de Tripoli et autres échelles du Levant, contenant ses voyages à Constantinople*, Paris, 1735].

periului bizantin. Și într-un alt capitol, cu nume de localități absolut indescifrabile și neimaginabile, se povestește nu numai liberarea Belgradului, de sub sultanul Mohammed II, de către eroul creștinătății răsăritene care era Ioan Hunyadi, [2] dar și o întreagă expediție creștină care ar fi ajuns pînă în împrejurimile Constantinopolului. În cronicile engleze ale acestei epoce, nu se vor găsi niciodată fapte din Orient de la sfîrșitul Evului Mediu.

Nu se găsește deci nimic cu privire la pregătirea unei activități comerciale a englezilor în Orient. Și apoi, deodată, la jumătatea secolului al XVI-lea, această activitate începe, și nu printr-o legătură directă cu sultanul, cu marele vizir, legătură care să poată fi așezată la o dată cronologică, cu cei cari aveau autoritatea în Imperiul otoman.

Această activitate țîșnește în același timp din toate părțile nu numai în partea acestei regiuni otomane, ci și spre aceia a Rusiei. [3] Nu mi s-a întîmplat niciodată să constat, în istoria comerțului din Evul Mediu sau din epoca modernă, o activitate revărsîndu-se în acest fel asupra teritoriilor, nu numai asupra celor mai depărtate unele de altele, dar chiar a acelora mai inaccesibile în aparență. Aceasta arată, fără nici o îndoială, mai întîi o puternică energie, cu totul excepțională, a națiunei care este în stare să trimită produsele sale și agenții săi, în același timp în ținuturi așa de depărtate unele de altele, și atît de puțin deschise în acest moment activității comerciale a Occidentului; dar aceasta mai dovedește încă un fapt: însăși existența produselor.

Produsele de exportat sînt acelea cari constrîng statul să întreprindă o activitate care, de la sine, și pentru motive politice, cu atît mai puțin pentru motive de prestigiu, el nu s-ar fi gîndit niciodată s-o întreprindă.

Aceasta se petrece în epoca domniei Elisabetei, înțeleasă într-un mod mai larg, adică cu predecesorii imediați ai marei regine; dar nu de la însăși Elisabeta și nici de la consilierii ei pornește această activitate, foarte bine condusă chiar de la început și revărsătoare în toate părțile. Se simte bine aici acel inexplicabil care se găsește totdeauna la origina tuturor marilor mișcări naționale.

Dar, totuși, pentru a explica într-o oarecare măsură această bogăție de produse, trebuie să ne dăm seama de comunitatea economică ce exista, în acel moment, și care va fi în curînd ruptă, între Flandra și între Anglia. Comunitate economică între țara materiilor prime, pe de o parte — care era încă Anglia — și între țara fabricelor.

Erau deci stofe de exportat, și, în al doilea rînd, se putea avea mirodenii eftine. Într-o scrisoare a Elisabetei către sultan, ea pomenește aceste două lucruri precumpănitoare cari, după părerea sa, trebuiau să facă să se dea comerțului englez o însemnătate mult mai mare decît a celorlalte națiuni. Și ea adaogă cea mai mare ușurință a transporturilor.

Cu această întreită calitate de la 1550 se văd englezi în Barbaria, fără a avea nici o tradiție în această regiune. Și la 1551 ei sînt în Maroc. La 1552, îi vedem în Guineea și pe coasta Beninului. La 1556, aflăm prezența primilor negustori englezi în Rusia, Willoughby și tovarășii săi, Chancelor, spre nord, în meleagurile Waigatz *-ului și ale Nouei Zemliei, unde ei erau oaspeți cu totul neașteptați — și în acelea de la Obi, în Asia.

* Peninsulă în Nord, în Marea Kara.

Un englez, Jenkinson, obţine de la sultan îngăduinţa de a merge, ca negustor, „aventurer" pînă la Alep ; şi în urmă el va merge pînă la Buccara [3].

Pe această vreme se leagă relaţiuni cu Persia şi se găsesc scrisori adresate de către regalitatea engleză şahului, care este intitulat : „Mare Suphi al perşilor, mezilor, parţilor, hircanienilor, carmanilor, margianilor, al popoarelor care sînt între ţărmurile Tigrului şi împăratul tuturor naţiunilor dintre Caspica şi Golful Persic" [4].

Şi se vede foarte bine că cunoaşterea acestor regiuni era foarte recentă, pentru că titlurile acordate şahului, suphiului, nu fuseseră niciodată purtate de acest suveran. Puţin mai tîrziu, în sfîrşit, Elisabeta va avea prilejul să scrie o scrisoare regelui Abisiniei „prea neînvinsului şi prea puternicului rege al Abisinilor şi Mare Împărat al celor două Etiopii" [5].

În acelaş timp cu această activitate, care deşi risipită pleca dintr-un principiu unic şi reprezenta o energie cu totul unitară, mai erau şi consilieri ai acestui comerţ, şi acela care a cules documentele nelăsînd să se piardă nici unul, un olandez, Hakluyt, ni-i va şi prezinta. Dar să vedem mai întîi care era atitudinea Imperiului otoman cu privire la acest nou comerţ. Căci comerţul francez înlocuia pe acela al Veneţiei şi al Genovei, dar comerţul englez nu putea să înlocuiască un alt comerţ.

Nici nu putea să se gîndească cineva la comerţul pe uscat, pe care n-am avut încă prilejul să-l menţionez aici, dar care păstra însemnătatea sa, servind şi el să despăgubească pe veneţieni de ceia ce ei pierdeau în alte regiuni : el mergea, prin Muntenia şi Moldova, pînă în Polonia, se continua pînă în portul Danzig, unde se făcea îmbarcarea pentru Anglia, care cumpăra boii din Moldova în tot timpul secolului al XVI-lea, şi la Elbing. Dar s-a văzut cari erau agenţii italieni ai acestui comerţ, şi pentru începutul secolului al XVII-lea avem descrierea călătoriei făcută de Thomas Alberti [4], care s-a oprit în Polonia. De la sfîrşitul secolului al XV-lea, privilegii acordate regilor acestei ţări, începînd cu Ioan Albert [5], garantau din partea turcilor acest trafic [6].

Însă nu exista încă posibilitatea de a se da un alt pavilion şi aceasta era greutatea cea mare. Englezii s-au împiedecat de această dificultate fără a se lăsa învinşi.

Prima mijlocire făcută de regina Elisabeta, care la 1576 propusese o alianţă „contra inamicului comun al creştinătăţii, a cărui putere creştea zilnic din cauza celei mai nefericite discordii" [7] datează din 1578, mai curînd decît din 1579, pentrucă răspunsul sultanului Murad al III-lea poartă data de 15 martie 1579.

---

[3] *The principal navigations, voiages, traffiques, and discoveries of the English nation* by Richard Hakluyt, Londra, 1598, II², p. 243 (Willoughby) ; III, p. 1 şi urm. (Maroc), 9 şi urm. (Guineia), 126 (Jenkinson). Cf. I, p. 237 şi urm., 243 şi urm., 263 şi urm. (anul 1555), 274 şi urm. (Obi), 283 şi urm. (Noua Zemlie), 314 şi urm., 324 şi urm. (Jenkinson la Buccara) 338 şi urm., (în Persia), 353 şi urm. *(ibid.)*, 364 şi urm., 372 şi urm., 401, 411, şi urm. (pînă la Derbend), 433 şi urm. (în China), 466 şi urm. (în Rusia). [Vezi o ed. mai nouă, *Hakluyt's Voyages*, 2 vol., Londra, 1928].

[4] *Ibid.*, p. 340.

[5] *Ibid.*, III, p. 203.

[6] Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, Apendice documentar.

[7] *Calendar of State papers, Foreign series* (1575—1577) no. 715. Cf. G. R. Abbot, *Turkey, Greece and the Great powers, a study in friendship and hate*, Londres, 1916, pp. 77, 78, 79, 80. [6]

În această scrisoare, însuși titlul dat reginei arată că aceste relațiuni erau cu totul noui. Vedem o cancelarie care își caută încă drumul. Ea se adresează la întîmplare „măreției și gloriei prea vestitei Elisabeta, prea sfîntă regină și nobilă principesă a prea puternicilor adoratori ai lui Isus, prea înțeleapta conducătoare a lucrurilor și afacerilor poporului și a familiei din Nazaret, cer al binecuvîntatei ploi și prea dulce izvor de nobleță și de virtuți, doamnă și urmașă a veșniciei fericiri și glorie a prea nobilului regat al Angliei, (pe care toți îl caută și i se supun)". Și sultanul îi spune că la Poartă „deschisă și dușmanilor" un „om", un „individ" s-a prezentat, cerînd dreptul de a face comerțul, și acest individ, al cărui nume îl știm, Hareborne, [7] a ajuns agent. El va fi consul și creatorul comerțului Angliei în aceste regiuni.

Sosirea lui a fost primită cu bunăvoință, dar nu exista comerț normal, privilegiat, decît pentru Franța, Veneția, Polonia, și se adăuga încă : pentru „regele Germaniei" care este regele Ungariei.

Regina, care, după cum o spune în răspunsul său, vrea un privilegiu general pentru propriul său pavilion, mulțumește amicului său, sultanul, pentru privilegiile individuale, și îl intitulează : „prea augustul și prea neînvinsul principe, sultanul Murad Khan, stăpînitor prea puternic al regatului turc și mai presus de toți, singurul și supremul monarch al Imperiului din Răsărit" (15 octombrie 1579) [8].

Dealtfel, aceste legături se urmară nu numai cu sultanul, dar și cu alte persoane, cu sultanele mame sau sultanele „validè", cu sultanele soții, care se numeau sultanele „hassekis", cu diferite personagii influente ale acestei Curți din Constantinopol. Și iată, de curiozitate, felul în care una din aceste sultane scrie Elisabetei, după ce relațiunile fuseseră îndrumate și după ce privilegiul, despre care voi vorbi, fusese încheiat. Ea se adresează „prea ilustrei regine a Angliei, care calcă pe urmele Fecioarei Maria" și îi trimite „salutul păcii cu atîta onoare că întreaga mulțumire a privighetorilor și muzica lor nu vor ajunge acolo, cu atît mai puțin această hîrtie". E vorba acolo și despre „dragostea deosebită care s-a legat între noi și care e asemenea unei grădini cu păsări frumoase". Și, cît despre scrisoarea reginei, „hîrtia miroase a camfor și ambră, iar cerneala seamănă cu „moscul cel mai perfect" [9].

Cînd se scriu scrisori a căror hîrtie miroase a camfor și ambră, și cerneala este „moscul cel mai perfect", desigur că se obțin multe lucruri și, între altele, un frumos privilegiu de comerț.

Or, acest privilegiu de comerț, un act solemn, conține mai întîi clauzele unui uz devenit comun.

Comerțul și religia sînt libere ; ajutorarea vaselor în pericol de naufragiu ; nu există responsabilitatea colectivă a negustorilor englezi ; ei vor fi liberi să-și facă testamentul ; nu se vor invoca, în justiție, contra lor, acuzațiuni care nu vor fi depuse în scris ; martorii cari vor fi citați, vor fi martori adevărați și cinstiți ; englezii scutiți, și ei, de haraci, vor avea dreptul de a li se judeca procesele de consulii lor. Acești consuli vor locui — chiar de la început, se găsește indicația locurilor unde ei se vor putea sta-

[8] *Ibid.*, [*The principal navigations !*], II, pp. 138—139. Scrisoarea sultanului este dată în englezește în această colecție. Totuși din ea nu se poate înțelege că s-ar fi dat o îngăduință de comerț egală cu cea a națiunilor enumerate.

[9] *Ibid.*, II, p. 311.

bili — la Alexandria, Damasc, în insula Samos, care nu avea mare însemnătate la Tunis, Tripoli, în Egipt (începutul lui iunie 1580) [10].

Or, aceste clauze se găsesc în capitulațiile franceze, și, în același timp, afară de punctul privitor la „kharadsch", în vechile privilegii catalane de la începutul secolului al XVI-lea. Era același fel de a acorda toate drepturile.

Acum, deci, englezii au un privilegiu pe care pot să sprijine activitatea lor și, curînd după aceasta, la 1582, se dau scrisori pentru Hareborne ca ambasador și reprezentant al reginei la Constantinopol (20 noembrie 1582) [11].

Hareborne sosește la 1583, în timpul în care John Newberry și Ralph Fitch călătoreau prin Turcia în India, și, puțin mai tîrziu, Eversham în Egipt [12]. În chip solemn, el își face intrarea în Bosfor, salută Constantinopolul prin salve de tun, este primit în audiență de amiralul Uluudschali și, într-o scrisoare din luna mai 1583, regina este înștiințată, că acest comeț a început în mod definitiv în formele cîștigate [13].

Curînd se văd consulii instalîndu-se. Chiar de la 1583, se simte că totul este bine orînduit; nimic nu începe la întîmplare, printr-o activitate individuală. Există „aventurer"-ul la început, dar acela deschide numai calea; odată drumul deschis, se produce marea mișcare politică ce instalează pretutindeni consulii.

Acești consuli se găsesc, în aprilie 1583, la Alexandria și la Cairo: apoi la Alep [14], la Damasc, în Hauran, la Tripoli, la Ierusalim, din luna iunie a aceluiași an, și din 1585, la Alger.

Hareborne se ocupă, de altfel, și cu comerțul pe uscat; la 1588, el trece prin Moldova către Elbing [15], și se adresează principelui care era un stăpînitor autonom, aproape independent, căci niciodată regimul vămii românești n-a fost aservit aceluia al Imperiului otoman; aceste vămi s-au păstrat totdeauna după vechile tradiții, de origină tătară [16]. Și atunci, principele Petru Șchiopul, care domnea în acel moment în Moldova, acordă englezilor privilegiul de a nu plăti decît 3% vamă și deplina libertate „de a locui, de a rămîne, de a face comerț, de a vinde, de a încheia contracte în provincie, într-un cuvînt de a exercita tot ceia ce cerea societatea, obiceiul negoțului și al vieței omenești, fără nici o contradicție sau opunere".

Pentru a-și cîștiga, în acelaș timp, sprijinul permanent al principilor români, acești diplomați vor căuta să instaleze „clienți" pe Dunărea românească, după cum Franța o făcuse pentru un curtezan al lui Henric al III-lea, așezînd pe tronul Munteniei, timp de doi ani, pe Petru „Cercelul" [8], poet ca și Ronsard. Marele principe muntean Mihai Viteazul, cuceritorul Transilvaniei, a fost de asemenea numit [9] de către al doilea reprezentant al Angliei la Constantinopol, Barton, ca și vecinul său moldovean, Aron, [10] în timp ce familia Movilă [11], care s-a luptat mult pentru domnia Moldovei, întreținea relațiuni cu olandezii, despre cari voi vorbi îndată, și

[10] Aceiași colecție II², p. 141 și urm.
[11] *Ibid.*, pp. 150 și urm., 158—159.
[12] *Ibid.*, pp. 225 și urm., 281 și urm.
[13] *Ibid.*, II, pp. 165 și urm.
[14] Paul Pindar, la începutul sec. XVIII-lea, Gontaut Biron, *o.c.*, p. 400.
[15] *Ibid.*, p. 289 și urm.
[16] Vezi mai sus asupra comerțului acestor regiuni în evul mediu.

în acelaș timp, și cu englezii, pe vremea celui de al treilea reprezentat al regalității engleze la Constantinopol, Glover. Ambasadorul nu scapă să sublinieze faptul că principii sînt numiți prin voința reprezentanței diplomatice engleze și, în acelaș timp, iată în 1590, că ambasadorul englez, intervine pentru ca sultanul să acorde pacea Poloniei [17].

Și în curînd englezii cari iau această cale pe uscat vor fi pretutindeni foarte bine primiți [18].

Dar, firește, a fost o încercare puternică din partea reprezentantului Franței la Constantinopol de a împiedica perpetuarea acestui privilegiu care era socotit ca luat prin surpriză și în putință de a fi retras. Și atunci Salignac, care reprezenta Franța la începutul secolului al XVII-lea, deschide un adevărat război de intrigi contra lui „Sieur Thomasso", care este Thomas Glover, al treilea reprezintant al Elisabetei și al succesorului ei, regele [13] Iacob [19].

El cere ca acela să fie rechemat ; și că, dacă se vrea un agent englez, să se ia un altul, predecesorul său, Lello, care era un om de înțeles. Dar înainte de toate, ceia ce se voia era aceasta : capitulațiile să fie retrase, aceste capitulații prea bine servite de către reprezintanți diplomatici cari, după cum se spune în corespondența lui Gontaut-Biron supranumit Salignac, „avaient la langue turquesque à commandement" [20]. Sau * a avea „la langue turquesque à commandement", a fost, în toate timpurile, lucru foarte util cînd se lucra în Turcia [21].

La un moment dat, ambasadorul englez, care acceptase arbitrajul „bail-ului venețian [22], se recunoaște învins. El vine și oferă colegului său francez să încheie pace : aceasta era la 1609. Dar, puțin mai tîrziu, Anglia recîștigă dreptul său de a face comerțul sub pavilion englez, și comerțul său ia curînd o foarte mare extindere.

Sînt unele regiuni unde Franța rezistă mai bine, dar nu e nici una, pe marea hartă a Levantului, unde să nu se întîlnească această concurență engleză. O găsim la Smirna, la Alep [23], — nu însă și la Damasc, pentru că orașul nu avea o mare importanță în comerțul internațional și, în acel moment în care Beyruth nu exista ca port cercetat, francezii erau așa de bine așezați la Sidon-Saida, că nu putea nimeni să-i scoată de acolo. După decăderea Sidonului, după apariția Beyruthului, Franța a putut risca un alt

---

[17] *Ibid.*, p. 303 și urm.

[18] Vezi studiul nostru [12] în *Mélanges Bémont* sau în *Istoria relațiunilor anglo-române*, Iași, 1918.

[19] Glover susține de asemenea drepturile la un tron român ale pretendentului moldovean Ștefan Bogdan (Gontaut Biron, *o.c.*, p. 159 și urm.). Asupra discuției privitoare la titlul regelui Angliei, care era mai întîi pentru turci un simplu „Engliterra Kirali" (rege) în timp ce regele Franței era „Padișah", vezi James Porter, *o.c.*, [*Turkey, its History and Progress*, I, Londra, 1854] pp. 82—83. Cancelaria otomană s-a făcut că cedează, dar numai de formă *(ibid.)*.

[20] *Ibid.*, [Gontaut Biron, *op. cit., !*] p. 401.

[21] De Brèves reușise să facă să fie spînzurat consulul Angliei, Mariani (James Porter, *o.c.*, p. 85). În 1597 ambasada Franței expulzase pe consulul din Alexandria *(ibid.)*.

[22] Vezi : *Early Voyages and Travels in the Levant. I, The Diary of Master Thomas Dallam 1599—1600.* Cf. *Hakluytus Posthumus or Purchas His Pilgrims... by Samuel Purchas*, Glasgow, 1905—1907 și volumul, ce nu se mai găsește, al lui Roe, *Negociations in his embassy to the Ottoman Port (1621—1628)*, 1893, p. 86 și urm.

[23] Masson, *o.c.*, p. 374.

* Citește *or !*

comerț la Alexandria — la Cairo mult mai puțin —, unde era un întreg cartier francez, dar se întîlnește și acolo aceiași îmbulzeală năvălitoare a englezilor. Ei au mai avut proiecte foarte mari de comerț în Marea Roșie, spre Ormuz, în decursul secolului al XVII-lea [24].

Făcînd aceasta, englezii aveau încă un alt avantaj. La ei, chiar de la început, concurența între negustori fusese cu totul îndepărtată [25]. Cei cari începuseră prin încercări individuale, prin sforțările „aventurer"-ilor terminară curînd prin a nu admite, în nici un fel, această manifestare individuală. Pentru a face comerțul în Levant, condiția cîștigată era de a aparține Companiei. Compania s-a format între 1581—1588, apoi într-o formă definitivă, reunind două asociații anterioare și cincizeci și trei de negustori, la 7 ianuarie 1595 (confirmare în 1605 pentru o sută nouăsprezece membri). La mijlocul acestui secol, comerțul său ajunsese la 15 milioane livre pe an și echivala cu acela al Indiilor. O solidaritate perfectă domnea în sînul acestei asociații : 20% din orice cîștig era rezervat pentru „cheltuielile viitoare ale națiunii" [26]. Ceia ce poate părea destul de curios, e faptul că englezii vindeau mirodenii. Ei nu mergeau la Constantinopol pentru a le cumpăra, dimpotrivă ei luau mirodenii din provinciile olandeze pentru a le vinde în această capitală.

După o lungă criză [27], la 1661, Carol al II-lea [14] confirmă această chartă a Companiei engleze, care este foarte interesantă. Mai întîi, negustorii sînt nobili ; ei aparțin aristocrației engleze ; ei nu sînt săraci ca negustorii de la Marsilia — ci reprezentanții clasei dominante cari pun toată activitatea lor, și în acelaș timp, toată onoarea lor, pentru a face comerțul într-un anumit fel, așa ca să nu fie niciodată surprinși sustrăgîndu-se vămei sau înșelînd cu calitatea mărfurilor [28].

Se va vedea că olandezii nu aveau aceleași scrupule, și se întîmpla uneori, atunci cînd se voia să se treacă unele mărfuri, ca doamne olandeze de pe corabie să se ofere imediat, dată fiind lărgimea rochiilor lor, să facă din ele ascunzători.

Nobilii aceștia englezi erau deci formați pentru comerț. Nu putea nimeni să facă comerț în Levant fără să fi funcționat, timp de șapte ani, ca elev al acestui comerț. Și mai trebuiau încă trei ani de practică la Londra.

Apoi conducerea se găsea în mîinile unui consiliu, în timp ce aceia a comerțului din Marsilia rămînea mereu supusă multor imixtiuni : Consiliului din Levant, diferitelor organe guvernamentale, etc. Și Marsilia avea un monopol, astfel că tot restul porturilor din sudul Franței erau înlăturate de la acest comerț.

Voi adăoga că o altă greșală a fost făcută de francezi în epoca lui Colbert. Se plănuise să se facă din Marsilia nu numai centrul pentru sudul Franței, ci și pentru toate regiunile vecine, și atunci Livorno și Genova au

---

[24] *Ibid.*, p. 111—112.

[25] Poullet, *Nouvelles relations du Levant*, II, Paris, 1668, pp. 27—28. El vorbește de un proiect al unui canal de la Marea Roșie la Mediterană prin Nil (p. 461).

[26] Masson, *o.c.*, p. 125.

[27] Cf. Mordecai Eppstein, *The English Levant Compagny, its foundation and its history to 1640* (teză de la Heidelberg), Londra, 1908 ; el relevează, după Rymer, consul de Chios (1513), în Creta, la Zante (1533) și participarea lui Edward Osborne și Richard Staper pentru a prepara misiunea lui Hareborne. În 1589—1590, erau nouăsprezece corăbii. (p. 19).

[28] Cf. afirmarea marelui vizir în Gontaut Biron, *o.c.*, p. 401. [15]

profitat de acest privilegiu, fără ca nimic din aceste avantaje să fie reținut de marsiliezii înșiși.

În Anglia, există o adunare guvernamentală care prezintă, de drept, trei candidați, din cari regele alege unul pentru situațiile de ambasador, de consul pentru Smirna și Alep și, în același timp pentru a controla calitatea mărfurilor *. Stofele din Anglia și Olanda erau superioare stofelor din alte părți și de aceea turcii le căutau ; cînd cumpărai stofe din Anglia și din Olanda, erai sigur că sînt de bună calitate.

Apoi, mai erau doi inspectori, doi „deputați", cari stăteau în Orient unde erau întrebuințați să studieze și să supravegheze felul în care soseau, se vindeau, și în care erau prețuite aceste mărfuri [29].

Trec la comerțul olandez care, fără să fie cu mult inferior, în unele centre, comerțului francez, a fost stabilit totuși, prin privilegiul din 1593, de a se face la Constantinopol, la Chios, Alexandria, Alep, etc., cu consuli, însă sub pavilionul Franței, în condițiuni cu totul inferioare.

Era, mai întîi, — am mai spus-o, — un comerț mult mai puțin cinstit decît comerțul englezilor. Englezii făceau piraterie, dar, cînd nu făceau, erau buni comercianți, pirateria făcîndu-se pe de lături cel puțin pînă către 1620.

La început, reprezentantul reginei Elisabeta, pentru a se face mai bine prețuit îndrăznise să declare la Constantinopol (ceia ce fără să o mai spunem era cu totul fals), că flandrii aparțin reginei [30] ; că, prin urmare, tot ceia ce vine din Olanda trebuie să fie reprezentat prin delegatul majestății sale și să navigheze sub pavilionul englez. Nu s-a dezis asupra acestui lucru timp de douăzeci de ani, cu o îndărătnicie deosebită, spunîndu-se că comerțul Olandei este, în fond, un comerț englez. Cînd Statele generale au încercat să organizeze un comerț care le aparținea [31], au fost denunțate (și nu numai englezii le-au denunțat în această privință, dar și alții), spunîndu-se mai întîi că ei erau niște agenți ai regelui Spaniei, că ei au atîrnat de acest regat, contra căruia s-au revoltat și contra dominației spaniole ei înființaseră Republica Provinciilor Unite, dar că, totuși, ei au legături cu regele Spaniei ; că, ceva mai mult, era prea posibil ca ei să fugă luînd mai întîi banii creditorilor lor, și apoi sustrăgîndu-le să ducă informațiuni politice extrem de interesante. Anumiți greci (și se va vedea în curînd pentru ce) le propusese să le dea Moreea.

Erau turci cari credeau că statul însuși nu avea o mare importanță, dat fiind că Wilhelm de Orange [16] (citez chiar textul) „nu e mai mare decît un pașă", și atunci, pentru un stat care era un fel de „paşalîc" occi-

---

[29] Vezi, despre regulamentele engleze Masson, *o.c.*, p. 120 și urm. Cf. W. Cunnigham, *The growth of English industry and commerce during the early, and middle ages*, II, Cambridge, 1892, care dă bibliografia tratatelor și pamfletelor privitoare la acest comerț, între altele „Allegations of the Turkey Company and others against the East India Company", 1681, „Reflections on the expediency of opening the trade to Turkey" și „Some Remarks" tot despre aceasta, Londra, 1753.

[30] Gontaut Biron, *o.c.*, pp. 195 și urm., 217.

[31] Chiar de pe timpul lui Soliman Magnificul, existaseră relațiuni între puternicul mare vizir Mohammed Socoli și negustorul olandez Ghisbrecht. În 1582 Statele generale oferă sultanului concursul lor contra Spaniei. Se văd înaintea sfîrșitului sec. XVI-lea călători ca Dousa, negustori la Constantinopol, la Alexandria ; proiectul de comerț pe Marea Roșie. Vezi de asemenea și analiza cărții lui Herringa în „Bulletin de l'Institut pour l'Etude de l'Europe Sud-Orientale".

* Desigur, cititorul a sesizat că fraza trebuia tradusă la timpul imperfect !

dental, cu un şef care n-are un prestigiu mai mare decît al unui şef al provinciilor turceşti, nu e nevoie să se acorde un privilegiu.

Cu toate acestea, încă de multă vreme, războiul revoltaţilor din Olanda contra regelui Spaniei creiase posibilităţi de apropiere, şi după cum s-a văzut, de la 1593, olandezii fură admişi să meargă la Constantinopol, şi într-un număr oarecare de porturi.

La 1910, dl. Charles Herringa a publicat în limba olandeză două mari volume privitoare la comerţul Levantului (*Bronnen tot de Geschiedenis van den levantschen Handel*).

Reiese mai bine decît înainte că personalitatea care a dominat timp de vreo treizeci de ani întreaga activitate a olandezilor în Orient, aceia care corespunde lui Hareborne pentru englezi, întrecîndu-l chiar, este acel Cornelius Haga, care, după nouile negocieri din 1610, terminate prin admiterea pavilionului acestor duşmani ai regelui Spaniei, a ajuns să obţină, la 1612, un tratat formal. Cum exista o abatere de la monopolul comerţului continental, acordată formal regelui Poloniei, şi într-o formă tacită, nu scrisă, celui ce era numit regele Germaniei, Habsburgului, s-a ajuns să se dea şi privilegiul olandezilor. Totuşi a trebuit să fie apărat timp de douăzeci de ani, pentru că era mereu ameninţat să fie retras.

Într-o formă cum se cuvine redactată, se acordă olandezilor dreptul de a naviga pe coasta Tunisiei, a Alexandriei, a Ciprului, Cretei, Cefaloniei, Corfului.

Ceia ce olandezii transportau, erau mai întîi mirodenii provenind din insulele Sonde ; stofe, şi în acelaş timp, marchitănie, pe care şi-o procurau din Germania cu deosebire de la Hamburg, şi, în sfîrşit, pentru că turcii aveau o slăbiciune pentru moneta creştină, piastrul spaniol, piastrul cu leu, numit „aslan" ; se aducea şi această monetă la care se cîştiga mult.

Olandezii ajunseră curînd să aibă consuli pînă şi în Insulele Ioniene, (în 1670, la Zante) [32] şi comerţul olandez a avut o mare însemnătate chiar în unele schele ale Asiei. Bogatul consul olandez din Smirna era ca un ambasador.

Această activitate a fost totuşi împiedicată, cîtva timp numai, prin războiul dintre Ludovic al XIV-lea şi Olanda. La această epocă, francezii păreau hotărîţi să gonească pe olandezi din Mediterană. Dar în 1697, la pacea dela Ryswick, activitatea lor a fost reluată, dar în condiţiuni cu mult inferioare.

„Directorii comerţului cu Levantul şi ai navigaţiei în Marea Mediterană" reluară deci supravegherea asupra unui bogat trafic depinzînd de Camera de Comerţ din Amsterdam, cu cei şase deputaţi şi un grefier de cari depindea ambasadorul şi consulii capabili de a cîştiga din comoara întreprinderii venituri însemnate.

Toţi aceşti străini cari veniau în Turcia nu erau rivali decît în aparenţă. Sau, mai curînd, rivalitatea era aceia a statelor, dar agenţii se înţelegeau între ei. Ei se simţeau acolo foarte bine. Astfel, d'Arvieux, care a fost principalul reprezentant al Franţei la Alep în a doua jumătate a secolului [al] XVII-lea, funcţiona ca un agent general al comerţului european :

[32] *Voyage de Dalmatie, de Grèce et de Levant* par Mr. George Wheler, tradusă din englezeşte, Anvers, 1689, I, p. 64.

turcii ei înșiși temători de averea și viața lor în turburările care erau atunci atît de dese în acest imperiu, îi încredințau capitaluri ; acești bani el îi întrebuința pentru propriul său comerț, turcii fiind foarte mulțumiți de a recăpăta doar depunerile lor. Cît despre produsul acestor sume, consulul respectat de toți, îl punea în mărfurile lui și cele trei volume ale călătoriilor lui d'Arvieux reprezintă astfel tot ceia ce este mai prețios ca informație multiplă pentru istoria comerțului Levantului, în această epocă [33].

Se schimba chiar dependența politică. Se întîmplă astfel ca, cutare consul al Franței la Atena, căruia i se retrăsese însărcinarea, să fie numit imediat agent al Angliei. Statele își răpeau deci agenții, avînd interese atît de întinse în aceste regiuni.

Dar, în concurența care exista între state, unele elemente indigene au profitat încă mai mult decît în secolul al XVII-lea.

Olandezii, reprezentînd calvinismul, căutau să cîștige pe greci. La un moment dat, patriarhul Constantinopulului, celebrul Cyril Lucaris, al cărui chip [34] l-am și înfățișat, a fost pus în situația să publice o profesiune de credință în sensul bisericii din Geneva.

Și atunci grecii profitară de prezența acestui ambasador al Olandei, nu numai sub raportul religios și politic, dar sub raportul economic.

Se poate deci spune că grecii și evreii au ajuns la o importanță economică grație comerțului Levantului, început prin cele trei neamuri de occidentali cari aveau mari interese în Levant și [au] ajuns să profite de el indigenii. Dar ei făceau comerțul acesta într-un anumit fel.

În fiecare descriere de călătorie sunt pasagii foarte severe pentru acești necinstiți concurenți ai comerțului occidental. Iată mai întîi ce spune cu privire la greci :

„Dintre toate națiunile care se așează în schelele Levantului pentru negoț, nu este alta care să aducă mai multă pagubă comerțului nostru, ca aceea a evreilor creștinătății" [35].

Erau „evreii creștinătății" acei cari veniau cu negustorii și cari se înțelegeau cu ceilalți ; și erau evrei originari ai acestor regiuni ale Orientului. În ceia ce-i privește pe aceștia :

„Toate vămile Imperiului atîrnau de marele vameș al Constantinopolului, care de cele mai multe ori le arenda evreilor. Acești evrei, mari inamici ai națiunei noastre, împinși de lăcomie, întrebuințau toate puterile spiritului lor inventiv pentru a născoci noui cîștiguri".

Și în altă parte, în „Les voyages d'Arvieux" :

„Evreii sînt cei mai răi oameni de pe lume. Ei urăsc de moarte creștinii, sînt totdeauna gata să le facă rău ; ei caută cu grije astfel de prilejuri ; ei trădează fără rușine pe cei cari le-au făcut cel mai mare bine".

„Uneori ei sugerează pașalelor motive pentru așezarea de noui taxe vamale, alteori ei vor să evalueze în mod arbitrar valoarea mărfurilor supuse vămei, sau să schimbe într-un chip păgubitor felul de încasare a drepturilor de vamă" [36].

---

[33] D'Arvieux, *o.c.*, III, p. 345 și urm.
[34] Vezi portretul pe care l-am publicat în „Revue des Beaux Arts" din 1924.
[35] Masson, *o.c.*, pp. 303—304.
[36] *Ibid.*, p. 75.

Şi Magni citează acest proverb oriental: „Dumnezeu să ne ferească de un evreu din Salonic, de un grec din Atena şi de un turc din Negroponte“ [37].

În sfîrşit, cu privire la greci, iată ce se citeşte în raportul lui De Brèves, reprezentantul lui Henric al IV-lea:

„Grecii după obiceiul lor practică contra noastră o invidie vădită, deoarece le sîntem mai odioşi decît înşişi turcii“ [38].

În privinţa înşelătoriei, falşităţei, minciunei, d'Arvieux spune că „ei întrec cu mult pe evrei“ [39].

Curînd, în secolul al XVIII-lea, se vor vedea comercianţii indigeni luptînd cu concurenţa occidentală, care se va prezenta sub o nouă formă, dat fiind că înşişi împrejurările politice se schimbaseră în această epocă.

NOTE

[1] Jean Chartier, călugăr la mănăstirea St. Denis. A lăsat o *Histoire de Charles VII, 1476—1493*, 3 vol. (reeditare Vallet de Viriville, Paris, 1838).

[2] Petru Iancu de Hunedoara vezi supra, *Negoţul...*, cap. I, nota 34.

[3] Vezi Inna Lubimenco, *Les relations commerciales et politiques de l'Angleterre avec la Russie avant Pierre le Grand*, Paris, 1933.

[4] Vezi Thomas Alberti, *Viaggio a Constantinopoli di... (1609—1621)*, Bologna, 1889.

[5] Ioan Albert, regele Poloniei (1492—1501).

[6] În textul francez (trad. ns.): „aceiaşi cerere de cooperare cu sultanul împotriva „that idolater the king of Spain, who relying in the help of the Pope and all idolatrous princes, designs to crush the Queen of England and then to turn his whole power to the destruction of the Sultan and make himself universal monarch“ (p. 77—78). Oferta şahului împotriva turcilor, făcută prin Anthony Shirley, a fost refuzată în 1600 de regină (p. 79 şi urm.). Reînnoirea acestor oferte prin Robert, „fratele acestui emisar“ (p. 80).

[7] Pentru Hareborne vezi supra, *Negoţul...*, cap. II, nota 65. Acolo şi despre privilegiul de comerţ acordat de Petru Şchiopul, domnul Moldovei, supuşilor englezi.

[8] Petru Cercel, domn al Ţării Româneşti (1583—1585), fiul lui Pătraşcu cel Bun. Vezi Ştefan Pascu, *Petru Cercel şi Ţara Românească la sfîrşitul secolului al XVI-lea*, Sibiu, 1944. Influenţa, atît a lui Ronsard cît şi a lui Ariosto şi Desportes, este sesizabilă mai ales în *Imn închinat lui Dumnezeu*, poem pe care l-a scris în timpul şederii în Franţa. Vezi Al. Ciorănescu, *Rugăciunea lui Petru Cercel*, în RFR, II, 1935, partea a III-a, p. 660—666. Asupra creaţiei lui Petru Cercel mai vezi N. Iorga, *Scrierile gramaticale şi didactice ale lui Petru Cercel, voievodul Munteniei*, în „Arhiva din Iaşi“, 1894, V, p. 511—514.

[9] Afirmaţia lui N. Iorga trebuie privită doar ca o figură de stil, destinată auditorului sorbonard.

[10] Aron Tiranul, domn al Moldovei (1591—1595, cu o întrerupere), fiul lui Alexandru Lăpuşneanu.

[11] Pentru Movileşti vezi supra *Negoţul...*, cap. I, nota 166.

[12] *Les premières relations entre l'Angleterre et les pays roumains du Danube (1427 à 1611)*, în *Mélanges d'histoire offerts à M. Charles Bémont par ses amis et ses élèves à l'occasion de la vingt-cinquième année de son enseignement à l'Ecole Pratique des Hautes*

---

[37] *Relazione della città d'Athene, colle provincie dell Attica, Focia, Beozia e Negroponte, nei tempi che furono queste passeggiate da Cornelio Magni Parmegiano, l'anno 1674*, Parma, 1688, p. 31. La Alger numai maurii îi întrec. Vezi De Brèves, *o.c.*, p. 361: „oraşul este încă locuit de mauri şi evrei: aceştia în mare număr, dar mai săraci decît în oricare alt loc din Levant, cu atît mai mult cu cît au pe mauri ca tovarăşi de comerţ, tot aşa de fini şi şireţi ca şi ei“.

[38] *Ibid.*, p. 217.

[39] *O.c.*, III, p. 47.

Etudes, Paris, 1913, p. 559—580; retipărire Iași, 1917, în vol. *Histoire des relations anglo-roumaines*.

[13] Iacob, rege al Angliei și Irlandei (1603—1625) și al Scoției (1567—1625).

[14] Carol al II-lea, regele Angliei (1651—1685). Vezi Paul Cernovodeanu, *Englands Trade Policy in the Levant and her exchange goods with the Romanian Countries under the Latter Stuarts (1660—1714)* București, 1972.

[15] În textul francez și citatul din Gontaut Biron: „qu'aussy bien, depuis que leur roy avait recherché l'alliance du Grand Seigneur, le pays où ils traitoient ne s'en estait jamais bien trouvé, y venans comme marchans et retournant comme corsaires".

[16] Wilhelm de Orania-Nassau (Taciturnul), stathuder al Olandei (1573—1584). A organizat războiul contra spaniolilor. Vezi Camil Mureșan, *Focul ocrotit de ape. Revoluția burgheză din Țările de jos*, București, 1960.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

REGIMUL COMERȚULUI LEVANTIN ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Acum este vorba, într-o perioadă care merge mai departe decît jumătatea secolului al XVIII-lea, pînă la o dată care se poate fixa foarte bine : 1774, de a se arăta ceia ce s-a petrecut în acest dublu comerț, comerțul pe mare aparținînd francezilor sau englezilor și olandezilor, și comerțul pe uscat aparținînd polonezilor și ungurilor, supuși nouei regalități a Habsburgilor.

Trebuie să observăm, chiar de la început, că domeniul continental cîștigă, în cursul secolului al XVIII-lea, o importanță pe care o pierduse de multă vreme. Asistăm deci la o reînviere a unui comerț foarte însemnat în Evul Mediu ; din cauza împrejurărilor neprielnice, el pierduse mult din vechea lui importanță, și alte împrejurări, care se nasc la începutul secolului al XVIII-lea, ajung să-l restabilească [1].

Comerțul maritim care, în secolul al XVII-lea îmbogățise pe englezi și olandezi și adusese avantagii însemnate sudului Franței, dacă nu din punctul de vedere al comerțului, cel puțin din punctul de vedere al producției industriale, comerțul acesta nu pare să fie permanent în a doua jumătate a acestui secol în decadență, și aceasta se explică prin faptul că el este în legătură cu intervalele dintre pace și război care caracterizează viața generală europeană a acestei epoci.

Comerțul acesta se sprijinea, la sfîrșitul secolului al XVII-lea, pentru Franța pe capitulațiunile reînnoite de către Nointel la 1673 [2], capitulațiuni cu cincizeci și trei de puncte, mult mai dezvoltate decît cele ce le precedaseră. Dar, pentru Anglia și Olanda, nu se schimbaseră niciodată condițiunile primului privilegiu ; nu s-a crezut niciodată necesar să se revie asupra articolelor fixate în epoca domniei reginei Elisabeta și a lui Cornelius Haga. Era deci o deosebire vizibilă între comerțul francez din Levant și acela al concurenților lui : primul se sprijinea pe mai multe privilegii și era supus

---

[1] Dacă, pentru secolul al XVII-lea, se găsesc informații atîtea cît dorim, în cartea așa de bine lucrată în privința amănuntelor [a lui] Masson, pentru secolul al XVIII-lea nu există aproape nimic în această privință, afară de două lucrări ale lui Fouque și Julliany asupra comerțului Marsiliei [1].

A doua dintre aceste lucrări este foarte însemnată în ceia ce privește statisticele. Pentru sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, ea dă, fără îndoială, material foarte bun de întrebuințat, dar dacă, totuși, pentru comerțul maritim găsesc unele informații, cel puțin, din punct de vedere francez, marsiliez, în aceste două lucrări, nu se găsește nimic asupra învierii comerțului continental. Citez totuși : *Istoria Comerțului românesc* [vezi partea II-a a volumului] a mea care tratează chestiunea numai din punct de vedere al comerțului românesc, al doilea volum, conținînd această epocă, și unele informațiuni principale asupra drumului urmat de comerțul pe uscat.

[2] Vezi jurnalul său scris de Galland [2] și publicat apoi „în Revue rétrospective" de Ch. Schéffer. Albert Vandal a consacrat acestei ambasade o lucrare întinsă și foarte interesantă.

unor schimbări destul de însemnate pînă la capitulațiunea din 1739, care a fost socotită ca definitivă, — și cineva care a scris istoria reprezentanței diplomatice a Franței la Constantinopol în secolul al XVIII-lea, de Saint-Priest, o spune în acești termeni: „cu acest prilej tratatele Franței cu Poarta au luat forma lor actuală" —, în timp ce celelalte se sprijineau pe o veche bază nelimitată și destul de avantajoasă ca să fie păstrată [3].

În comerțul maritim francez, a fost o epocă de prosperitate foarte însemnată, care a durat între 1683 și 1701, după dl. Masson [3].

Dar cei cari se grăbiau să trimită mărfurile lor în Orient în timpul acestei perioade înfloritoare, nu țineau seama de un fapt: acela că, dacă producția rămînea aproape aceeași, sau chiar dacă ea putea crește, dacă condițiunile circulației nu se schimbaseră, dacă aceiași protecție de stat ocrotea comerțul francez, de-o parte, comerțul englezilor și olandezilor de altă parte, nu existau informații precise și exacte asupra capacității de cumpărare a Imperiului otoman.

Să ținem seama de faptul că, în Imperiul otoman, a fost o mare criză economică, ce poate fi explicată; după o perioadă de progres, pînă în 1701, se întîlnește o altă epocă, de la 1701 la 1715, în timpul căreia a fost o mare scădere și trebuie de adăugat că, de atunci, comerțul din Răsărit n-a mai recîștigat vechea sa însemnătate.

Urmările acestei crize au ținut cu deosebire pînă după jumătatea secolului al XVIII-lea, și dacă exportul în Orient a avut din nou o epocă de prosperitate aparentă, aceasta se datorește numai reluării căii pe uscat. Dar adaog că această cale pe uscat nu servește turcilor, deoarece criza economică de care vorbim, criza putinței de cumpărare este în legătură cu dezvoltarea acestei părți a societății trăind sub sceptrul sultanilor, care e însăși societatea turcă.

S-a mai spus că Imperiul otoman atît timp cît a păstrat această prosperitate, nu s-a alimentat din propria sa producțiune, ci că trăia pe socoteala altora din cuceriri și prăzi de război. Or, iată ce se întîmplă de la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Imperiul este incapabil de a mai cuceri. A fost, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, o încercare de a relua politica ofensivă. Mari viziri aparținînd unei familii foarte bine înzestrată, aceia a Küprüliilor [4]: Mohammed și fiul său, Ahmed, s-au gîndit să redea imperiului puterea lui îndreptînd din nou armatele otomane contra creștinilor. Au fost o serie de expediții contra polonilor, contra imperialilor; a fost în 1683, faimosul asediu al Vienei, apoi atacul contra venețienilor, la începutul secolului al XVIII-lea, sub conducerea acelui mare vizir energic și sîngeros care a fost Gin-Ali. Dar cu toate acestea nu s-a ajuns să se redea imperiului vechile cîștiguri pe care altă dată le trăgea dintr-o victorie continuă, prin anexarea, pe scurt timp, de noui provincii.

Și trebuie să adăogăm că, dacă acest imperiu ar fi rămas cel puțin în pace, cu toate că neputînd învinge, neputînd cuceri, ar fi fost totuși capabil să cumpere.

Dar, tot timpul secolului al XVIII-lea, războaiele continuă; numai că ele sînt nefavorabile Imperiului otoman. După nereușita asediului Vienei, urmează o întreagă serie de expediții care răpesc, acestui imperiu, provincii

[3] Olandezii plăteau 3% taxă de import, în timp ce se cerea 5% francezilor.

foarte însemnate, întreaga Ungarie, Buda, Panonia, Transilvania, Banatul Timişanei, Oltenia şi Serbia de Nord.

Dacă după moartea lui Eugeniu de Savoia [5], a fost din partea imperialilor un alt atac, nenorocit, întreprins în tovărăşie cu ruşii, cari nici ei n-au reuşit, atac terminat prin pacea dela Belgrad, în 1739, care a făcut pe Habsburgi să piardă provincia Olteniei [6] şi Serbia nordică, după o perioadă de pace, care, de astă dată, s-a prelungit destul de mult, pînă în 1768, a fost un nou război, care a durat şase ani, între Imperiul otoman şi Ecaterina a II-a (război dezastruos), din care ţarina spera mai mult decît ceia ce a cîştigat prin tratatul dela Kuciuk-Kainargi [7], care a fixat nouile relaţiuni între ruşi şi otomani.

E, de altfel, epoca în care slăbirea cunoscută a imperiului îndreptăţea orice pretenţie, prepara orice năvălire din partea vecinilor cari, pînă atunci, se temuseră de puternicul organism politic şi militar al sultanilor.

Şi atunci, Imperiul care nu mai poate să cucerească, Imperiul care, în loc să anexeze, pierde propriile sale provincii, nu mai oferă posibilitatea de a cumpăra pe care o oferea înainte.

Nu se poate spune că această ţară e săracă, dar Constantinopolul, capitala, oraşul care concentra pînă atunci luxul, splendoarea Imperiului, e, fără îndoială, un oraş sărăcit. Dacă se compară ceia ce putea să ofere veneţienilor pe timpul lui Soliman Măreţul şi ceia ce acelaş Constantinopol oferea negustorilor de diferite origini, cari sosiau din Occident între 1701 şi 1715, se poate ţine socoteală de decăderea economică profundă de care suferea statul.

Dar trebuie să facem chiar de acum, o rezervă:

Sărăcirea unui oraş nu înseamnă sărăcirea unui imperiu întreg. Acesta poate oferi înlesniri de cumpărare şi cîştig, în timp ce capitala nu mai trăieşte în vechiul lux. E adevărat că mulţi se plîng că numeroase mărfuri rămâneau nevîndute; erau depozite enorme, dar la Constantinopol, ce nu se izbutea să fie golite. De pildă, pentru Franţa, sînt informaţii că în 1750 se numărau 3.000 baloturi de pînză pe care nimeni nu le lua, şi fiindcă fenomenul se reînnoia de la un an la altul, a trebuit să se ia măsuri.

S-a plănuit la început să se reglementeze producţia, să fie împiedecată de a produce prea mult, apoi de a face, la sosirea mărfurilor, o statistică pentru a împiedeca, de acum înainte, posibilitatea unui aflux de mărfuri ce nu puteau fi vîndute.

Nu avem informaţii pentru englezi şi olandezi, dar Olanda, în secolul al XVIII-lea nu mai juca un mare rol în viaţa economică a Europei. Marea epocă de prosperitate pentru acest comerţ se continuă cel mult pînă în primii ani ai secolului al XVIII-lea.

Dar şi Anglia, lucrul e cert, vindea puţin. Către jumătatea secolului al XVIII-lea, nu mai erau decît cîteva articole englezeşti cari se mai cereau în Imperiul otoman şi, încă odată, nu prea mult, la Constantinopol. Dar, în provincie, se cumpărau ceasornice, articole de lux aparţinînd fabricaţiei engleze. Şi comerţul de pînzeturi nu dispare în această epocă: se cumpără londrinul cum se cumpăra şi mai înainte, cu toate că în această privinţă, există o scădere.

În unele regiuni ale creștinătății, supuse sultanului, erau mai ales posibilități de vînzare pentru negustorii din Occident. Turcul e din ce în ce mai sărac, dar, supus turcului, e creștinul, care poate prospera. Toate aceste națiuni creștine vor forma state în secolul al XIX-lea, sau, avînd mai de mult state, cum erau românii în cele două principate ale Moldovei și Munteniei, ele vor ajunge, în cursul secolului al XIX-lea, să recîștige o libertate de acțiune politică pe care o perduseră.

Toți acești creștini deci cîștigă, din secolul al XVIII-lea, mijloacele economice ce le vor fi necesare pentru reînvierea lor politică în cursul secolului următor. Fiecare e mai bogat, în această lume deosebită, decît mai înainte. Și de altfel, importanța creștinului în timpul acestui secol e cu mult mai mare decît mai înainte.

Iată cauza pentru care, în timp ce comerțul francez se plînge că mărfurile transportate la Constantinopol nu mai pot fi vîndute, se văd din toate părțile, nu zic apărînd consulate, căci existau și mai înainte, dar le vedem menținîndu-se și dezvoltîndu-se.

Franța avea astfel consuli în localități de o însemnătate foarte mică, unde nimeni nu se aștepta să găsească agenți pentru a ocroti un comerț înfloritor.

Este, pînă și în insula Apocalipsului, la Patmos, un consul al Franței, care e un grec, și e consul din a treia generație, căci și tatăl și bunicul său îndepliniseră aceleași funcțiuni. Se mai găsește altul la Negroponte, unde consulatul a fost suprimat în urmă, la Seriphos, la Modon, la Coron, la Zante, la Milo, de jur împrejurul Moreii și în insulele vecine [4].

Foarte adeseori, după cum s-a văzut, consulii sau viceconsulii, agenții consulari, aparțin rasei indigene. Atunci, nu numai indigenul cumpără, dar indigenul este, în acelaș timp, stăpînul acestui comerț în privința protecției. În acelaș timp cu banii, cu avîntul economic, el are drapelul națiunei occidentale, care, pînă atunci era reprezentată de cele mai adeseori de către membri din chiar acea națiune.

Dacă elementele grecești care trăiau sub stăpînirea Sultanului ajung să fie buni cumpărători, consuli ereditari, agenți ai comerțului perpetuîndu-se dintr-o generație în alta în regiunile grecești, trebuie să vorbim, de acum înainte, de marele cîmp de activitate economică ce se deschide pe Dunăre.

În Principiatele românești moda se schimbase de la jumătatea secolului al XVIII-lea. Mai întîi fusese la sfîrșitul secolului al XVIII-lea o puternică influență a modei turcești, în timp ce mai înainte lumea se îmbrăca în felul polonezilor, ungurilor și se prefera costumul și podoaba occidentalilor. Și bineînțeles, cînd se poartă veșminte după moda din Constantinopol, fuste largi, blănuri, calpace, pantofi galbeni fără tocuri, cînd bijuteriile și celelalte podoabe erau fabricate după moda din Orient, nu erau mari posibilități pentru occidentali de a găsi un negoț la București sau Iași, afară de venețieni cari, de multă vreme, se specializaseră în articolele orientale, vînzînd chiar hîrtie în Orient.

Noua modă occidentală o înlocuește pe aceasta de pe la 1770. Pentru ca acest fenomen să se producă a fost nevoie de lungile războaie ale turcilor contra austriacilor și rușilor [8], de ocupațiile prelungite ale armatelor imperiale. Femeile au început-o ; în timp ce bărbații lor continuau să poarte

[4] Masson, *o.c.*, p. 426.

rochiile lungi, orientale, blănurile, papucii, ele se îmbrăcau în costumul occidental. În cazuri foarte rare și numai în unele domenii ale modei, se mai păstra vechiul obicei.

Schimbarea s-a produs sub domnia fanarioților [9], cari nu erau numaidecît greci, ci locuitori ai Fanarului, cartierul din Constantinopol ce poartă acest nume; oricine se așeza acolo, oricine avea o funcțiune de dragoman în lumea diplomatică turcă și forma planuri privitoare la tronul de principe în Moldova sau Muntenia, era fanariot. Acești fanarioți nu trăiau, la Constantinopol, în lumea turcă; ei aveau, fără îndoială, legături numeroase, însemnate cu această lume, dar relațiunile lor mai numeroase erau cu creștinii occidentali stabiliți în capitală. Ei scriau latinește, italienește, franțuzește și căutau, cînd ajungeau principi, să introducă în casele lor profesori și secretari luați din lumea occidentală. La un moment dat, s-a putut chiar spune că ei, în multe privințe, au fost inițiatorii introducerei occidentalismului.

Curînd — după cum vom arăta în ultimul capitol, — la Iași și la București nu se mai văd decît trăsuri din Viena, panglici din Franța, mătăsuri de Lyon. Unii din pricipii fanarioți dotați cu virtuți de economie — fiindcă grecii au fost totdeauna mai economi decît românii — apar în veștminte foarte simple, fabricate în țară, ei încearcă reglementarea luxului, așa cum se făcuse la Veneția în secolul al XV-lea, dar n-au reușit: boierul cheltuia ceia ce avea, ceia ce el credea că are și ceia ce era sigur că nu va avea niciodată, tîrînd după el o lume întreagă de creditori. Căci clasa aceasta foarte interesantă, care a adus mari servicii, nu numai românilor, dar vieței creștine și civilizației occidentale în Orient, a dispărut în mare parte prin generozitatea ei, generozitate rău întrebuințată, dacă vrem, dar și folositoare furnizorilor ei.

Acești furnizori întrebuințau și drumul de uscat.

Era pe atunci un comerț „polonez" care a durat pînă la a treia împărțire a Poloniei [10], comerț bine cunoscut printr-un mare număr de documente. În comerț sînt amestecați uneori occidentali din acei secretari francezi, cum a fost De la Roche, franco-italieni, poate marsiliezi de origină, ca Julliany; provensali ca Linche sau Linschoult[5], informatori politici pentru principii lor și, indirect, pentru turci, dar și oameni de afaceri.

Comerțul polonez din secolul al XVI-lea și de la începutul celui de al XVII-lea, fusese un comerț levantin; noul comerț al Poloniei, sărăcăcios, restrîns, nu totdeauna cinstit, va fi acel al evreimei sărace care a înlocuit pe cei mai vechi germani și pe levantini. Mai erau resturi de activitate la Lemberg-Lvov, la Cracovia. Dar se încerca să se dezvolte și noui centre de comerț, la frontiera Moldovei. De exemplu la Zalesczik, în partea Galiției, sau în acea localitate pe care românii o numesc Mohilău, și care pentru ruși și polonezi este Moghilev, pe Nistru.

Se mai aduceau și unele produse ale Occidentalului; aristocrația poloneză, foarte luxoasă, care întrecuse chiar pe boierii români în privința cumpărăturilor numeroase dar și în privința plăților mai puțin exacte ca altădată, importa direct. Dar mai exista și un alt comerț de uscat, acela cu posesiunile Habsburgilor.

---

[5] Eu cred că adevărata formă e Linche [11]. Găsesc în Franța, un Linche în secolul al XVII-lea.

E sigur că la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, nu era, în Imperiu, nici o tendință de a începe o nouă eră în comerțul cu Orientul. Austria, amestecată atît de adînc, atît de satisfăcător, dar și atît de supărător pentru adevăratele sale interese, dacă nu pentru ambițiile sale, în viața Europei Centrale, a vechiului și nerealului Imperiu german, a fost mai curînd constrînsă să părăsească planurile sale din partea aceasta pentru a-și îndrepta privirile către Orient. Dar e sigur faptul că, dacă n-ar fi fost acea presiune a Küprüliilor și a lui Kara-Mustafa asupra frontierelor imperialilor, ei nu s-ar fi gîndit la seria de acțiuni ofensive care le-au dat Ungaria și provinciile despre care vorbeam mai sus.

De la sfîrșitul secolului al XVII-lea, imperialii sînt totuși în Transilvania [12]. Ce găsesc ei oare în țara care fusese formată, cu excepțiunile sale, cu libertățile sale de comerț pentru a servi, în Evul Mediu, acelui comerț din Orient care a transformat-o complect, făcînd, din mici sate, orașe înfloritoare ?

Sub principii maghiari din secolul al XVI-lea și al XVII-lea, Transilvania decăzuse mult [13]. Ajunge, pentru a ne convinge, să privim registrele de socoteli, atît de sărace, atît de reduse acum. Se trăiește în condițiuni locale, aproape mediocre, și cînd imperalii s-au stabilit acolo, ei s-au simțit străini, chiar în acele orașe săsești unde credeau că vor fi primiți ca niște conaționali, s-au convins în curînd că se înșelaseră. Sașii din Transilvania trăiau avînd privilegiile din Evul Mediu, în tradițiile altor secole, și Austria aducea centralismul filozofic și biurocrația, fiscalitatea abstractă, inexorabilă a secolului al XVIII-lea.

Fără a mai ține seamă că Austria, sprijinindu-se pe o armată care, timp de zece ani, făcuse războiul în centrul Europei, în Italia, cerea ca această armată să fie adăpostită și hrănită. Și ea avea obiceiuri care nu se potriveau cu politețea medievală a sașilor din Transilvania.

Imperialii, cari nu puteau întrebuința această țară intermediară a treburilor economice cu Orientul, începuseră totuși prin a cere, la pacea de la Passarovitz, privilegii foarte întinse, pe care turcii au trebuit să le admită, și care n-au fost retrase la pacea de la Belgrad [14]. Această pace de la Belgrad a însemnat o reducere a pămîntului turcesc ocupat de către imperiali, dar, cît despre situația comerțului, ea rămînea în 1739, aceiași ca în 1718. Se păstra mai departe libertatea de a face comerțul pe Dunăre și pe Marea Neagră.

Aceasta înseamnă mult. De secole încă, Dunărea, în cursul său oriental, era o cale de comerț aproape părăsită. În timp ce altă dată, vase aparținînd diferitelor națiuni mergeau pînă la Galați, pînă la Brăila, putînd să se aventureze chiar mai departe, Dunărea, sub dominația turcilor, devenise un rîu de circulație interioară. Se vedeau ici și colo vase orientale, vasele riveranilor, ale negustorilor turci, singure aventurîndu-se în apele ei.

Cît despre Marea Neagră, de la dispariția dominației creștine la Caffa, de la prăbușirea dominației genoveze în aceste ape, ea era, pentru comerț, aproape o mare moartă. Ea va reîncepe în momentul expansiunii rusești, dar această expansiune rusă e foarte tîrzie, abia din epoca Ecaterinei a II-a și trebuie să ne gîndim că porturile rusești la Marea Neagră datează de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, sau chiar de la începutul celui de al XIX-lea. Unde se găsește astăzi Odesa [15], cu ceia ce i-a rămas din vechea ei prosperitate din epoca țarilor, era un sat tătăresc, sărăcăcios care se numea Hagibey, și dacă n-ar fi fost administrația ducelui de Richelieu a acelui

emigrat plin de idei și capabil de o energie remarcabilă, niciodată acest cuib musulman nu ar fi devenit un mare și înfloritor port.

Astfel, prin concesia obținută la 1718, în urma victoriei austriece, Dunărea și Marea Neagră au posibilitatea să recîștige însemnătatea de mai înainte. O stare de lucruri părăsită de mai multe secole reînvie acum și, pentru a trage tot folosul ce se putea avea, nu era nevoie decît de o înțelegere mai serioasă a intereselor lor din partea imperialilor.

Ei se găseau deci împărțiți între două sisteme. Ei găseau în Transilvania, sistemul medieval al sașilor și aduceau cu ei un alt sistem, sistemul comerțului inițiat, condus, dominat și uneori împiedicat de stat. Între sași, cu tradițiile lor, de-o parte, și între administrația imperială, cu sistemul său, de altă parte, exista o nepotriveală.

De la 1710, înainte de privilegiile cuprinse în tratatul de la Passarovitz, își face loc un mare proiect de comerț transilvănean. Dar, cu toată slăbiciunea lor, sașii nu înțelegeau să li se trimită de la Viena proiectul unui comerț și funcționari cari să-i supravegheze în fiecare moment.

Această idee a fost deci părăsită. Dar, fiindcă se stăpînea Oltenia românească, s-a căutat să se deschidă o mare cale de comerț comodă, ușoară în această parte, și în 1717 s-a inaugurat acea Via Carolina [16], numită după împăratul Carol, care a fost fără îndoială o mare inovație. Se plănuia chiar, pe acea vreme, o navigație pe rîul Olt [17] care ar fi pus în comunicație directă, pe apă, Transilvania cu Dunărea. La 1719 s-a format Compania orientală pentru navigația pe acest fluviu.

Cît despre elementele pe care nădăjduia să se sprijine Austria, trebuie să spunem că statul Habsburgilor era mult mai dispus să le întrebuințeze pe acelea ale sale decît pe cele moștenite. Sașii [18] fiind oameni cari trăiseră înainte de Austria, ea îi privea cu neîncredere; ceia ce ea prefera, erau companiile orientale.

Cîteva cuvinte sînt de spus despre cele două Companii orientale [19].

Era mai întîi Compania orientală a grecilor. Ea se formase din secolul al XVII-lea, și avea aproape pretutindeni agenți, în orașele Transilvaniei și în împrejurimile acestei provincii. În Companie puteau intra tot felul de orientali; nu era nevoie de un certificat de naționalitate elenică pentru a face parte din ea. Erau în ea mulți slavi din Peninsula Balcanică și mai erau și români din Macedonia.

Compania întreținea raporturi, în secolul al XVIII-lea, nu numai cu Triestul, cu Livorno, dar cu Parisul, Londra și cu Filadelfia din America.

Activitatea sa a durat pînă către jumătatea secolului al XIX-lea, și românii au moștenit frumoase biserici ortodoxe zidite de către acești bogați negustori, afară de biserica din Brașov [20], pe care și-o rezervă încă grecii cari trebuiau să se reînnoiască prin elemente venite din Grecia.

În același timp, mai era o Companie de bulgari catolici, originari din Chiprovaci [21], în Balcani; avînd în fruntea lor un episcop supus Romei, ei au fost în chip deosebit ocrotiți de către austriaci. Unii dintre ei au fost colonizați în Banat, la Vinga, unde un sat întreg, avînd mai curînd înfățișarea unui oraș, este locuit de acești coloniști catolici. Timp de douăzeci de ani, Oltenia a fost dată pe mîna acestor bulgari, cari aveau în fruntea lor un căpitan, ei bucurîndu-se de tot ceia ce lumea oficială putea să acorde unei categorii de negustori privilegiați.

Dar cu compania grecească a cărei însemnătate scădea din ce în ce, care se reînnoia din ce în ce mai greu în secolul al XVIII-lea, și trebuia să

sfîrșească prin a dispare din cauza lipsei unei noi emigrații, cu acești bulgari catolici cari nu prindeau rădăcini, comerțul, pe care imperiul voia să-l inaugureze [22], nu și-a îndeplinit opera.

Așa încît în momentul în care Austria ar fi putut să stabilească un comerț însemnat, comerțul Principatelor intră pe mîna elementelor mai mult orientale sau a grecilor, a armenilor și chiar a turcilor.

A fost un moment în care turcii păreau a fi un element însemnat pentru comerțul acestor regiuni dominate de sultan. Ei erau, înainte de toate, creditorii boierilor, creditorii negustorilor indigeni.

Dar, de la această epocă, negustori din Occident, atrași de noile posibilități de comerț, apar în aceste regiuni. Tocmai de atunci, de cînd imperialii obțin de la turci posibilitatea de a face comerț pe Dunăre și Marea Neagră, există și un privilegiu personal acordat de sultan unui francez, Honoré Bonneau. Nu știm ce ar fi putut vinde el, dar privilegiul i-a fost dat la 1718 numai pentru provinciile românești și numai pentru lînă ; el este scutit de plata haraciului, de contribuția impusă raialelor.

Faptul de a vedea că un privilegiu de natură cu totul individuală este acordat unui francez arată că : Imperiul otoman, care trebuia să admită, pe baza capitulațiilor, un comerț național, un comerț de stat aparținînd regatului Angliei, Provinciilor Unite ale Olandei, nu înțelegea să acorde privilegii pentru o întreagă națiune cînd era vorba de a se face comerțul în interiorul imperiului.

Cînd cineva ieșea din Constantinopol, din porturi, din insule, trebuia să ceară pentru propria persoană, pentru această singură călătorie, un privilegiu care putea fi reînnoit. Și se găsește o întreagă serie de asemenea privilegii acordate negustorilor germani, negustorilor altor națiuni, care arată că pentru a găsi, pe această cale de uscat, un comerț cu o întindere mai mare, trebuie să așteptăm o altă epocă.

Această epocă se începe de la 1774.

NOTE

[1] Vezi supra, p. 380.

[2] *Journal d'Antoine Galland pendant son séjour à Constantinople (1672—1673)*, ed. Ch. Schefer, 2 vol., Paris, 1881 ; Albert Vandal, *Les voyages du marquis de Nointel (1670—1680)*, Paris, 1900.

[3] Vezi supra p. 380.

[4] Vezi *Histoire des grands visirs Mohamed Coprogli Pacha et Ahmet Coprogli Pacha*, Paris, 1676.

[5] Eugeniu de Savoia-Carignan (1663—1736), general austriac. Vezi *Histoire du prince François Eugène de Savoie...*, 5 vol., Viena, 1745 ; Alf. Aneth, *Prinz Eugen von Savoyen, 1663—1736*, Gera, 1888, 3 vol. ; N. Constantinescu, *Un journal de la campagne d'Eugène de Savoie, 1717*, în RHSEE, II, 1925, nr. 4—6, p. 102—141.

[6] Cf. Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718—1739)*, București, 1971.

[7] Pacea de la Kuciuk Kainargi (1774) vezi *Negoțul...*, cap. I, nota ns. 106.

[8] Vezi A.D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci și înrîurirea lor asupra țărilor române*, 2 vol., Iași, 1880.

[9] Asupra fanarioților vezi *Negoțul...*, cap. I, nota ns. 84.

[10] Prima împărțire a Poloniei a avut loc în 1772 între Austria, Rusia și Prusia ; a doua în 1793, iar ultima, a treia, în 1795.

[11] În ediția franceză (trad. ns.): „în românește Leneș; familia a rămas în țară. Linchoult presupune articolul românesc". Vezi Gh. Duzinchievici, *Jean Baptiste Linchou*, Iași, 1935.

[12] Transilvania a trecut definitiv în mîna imperialilor în 1699 prin pacea de la Karlowitz. Statutul separat al principatului a fost consemnat în Diploma Leopoldină din 1690.

[13] Pentru comerțul Transilvaniei în secolul al XVI-lea vezi în special lucrările lui S. Goldenberg, *Clujul în secolul al XVI-lea. Producția și schimbul de mărfuri*, București, 1958; *Hallerii. Un capitol din istoria comerțului și a capitalului comercial din Transilvania în secolul XVI*, în „Studii", XI, 1958, nr. 5, p. 89—115; *Notizie del commercio italiano in Transilvania nel secolo XVI*, în „Archivio storico italiano", II, 1963, p. 255—288; *Der Südhandel in der Zollrechungen von Sibiu (Hermannstadt) im 16 Jahrhundert*, în RESEE, II, 1964, nr. 3—4, p. 385—421; *Bistrița în secolul al XVI-lea și relațiile ei comerciale cu Moldova*, în SUBB s. H, 1964, nr. 2, p. 22—83; *Caransebeșul în comerțul sud-est european din secolul al XVI-lea*, în „Banatica", I, 1971, p. 163—177.

[14] Pacea de la Passarowitz s-a încheiat în 1718; cea de la Belgrad în 1739. În acest răstimp Oltenia s-a aflat sub stăpînirea Austriei.

[15] Vezi pentru Odesa, Jules de Hagemeister, *Mémoire sur le commerce des ports de la Nouvelle Russie, de la Moldavie et de la Valachie*, Odesa, 1835.

A. E., duce de Richelieu (1766—1822), emigrant francez. Ajunge în 1803 guvernator al Basarabiei.

[16] Carol al VI-lea, împărat german (1711—1740), rege al Ungariei și Siciliei. Pentru traseul Viei Carolina vezi infra, partea a II-a, *Istoria comerțului românesc...*, p. 640.

[17] Navigația pe Olt, vezi supra *Negoțul...*, cap. I, nota ns. 104.

[18] Pentru comerțul sașilor vezi O. Jikeli, *Der Handel der Siebenbürger Sachsen in seiner geschichtlichen Entwicklung*, Sibiu, 1913.

[19] Companiile orientale din Transilvania vezi supra *Negoțul...*, II, nota 67.

[20] Biserica Sf. Nicolae din Șchei, *Istoria industriilor...*, cap. III, nota ns. 4 și Cornelia Papacostea Danielopolu, *Organizarea și viața culturală a Companiei „grecești" din Brașov (1777—1850)*, în vol. „Studii istorice sud est europene", I, București 1974 p. 159—212.

[21] Compania chiprovicenilor vezi *Negoțul...* cap. II nota ns. 97.

[22] Vezi A. Beer, *Die Osterreichische Handelspolitik unter Maria Theresia und Joseph II*, Viena, 1898.

BCU IAȘI / CENTRAL

CAPITOLUL V

NOUA TURCIE ŞI COMERŢUL LEVANTULUI

Acest ultim capitol va înainta de la 1774, pînă în acel moment al secolului al XIX-lea cînd va veni să se vorbească despre cu totul altceva decît de studii istorice într-un domeniu care poate fi judecat istoric: adică de chestiuni de politică curentă asupra cărora trecutul poate să arunce reflexe, dar care, desigur, nu fac parte, în ceia ce priveşte metoda cercetărilor şi a responsabilităţei, din opiniile istorice ce pot fi prezentate într-o formă definitivă.

În timpul războiului dintre 1769 şi 1774 şi puţin mai tîrziu, s-a întîmplat un fenomen asupra căruia nu se prea insistă de obicei.

S-a văzut că, începînd de la o anumită dată, comerţul Levantului cată să fie făcut de către greci şi sub supravegherea consulilor greci. A fost un moment în care dependenţa în care se găseau aceşti agenţi greci, cu privire la puterile occidentale, se transformă în antagonism. Va fi atunci o schimbare în comerţul Levantului, a elementului occidental printr-un element oriental format din greci, şi eu cred că chiar succesul revoluţiei greceşti din 1821 [1] şi întemeierea ulterioară a regatului elenic se datoresc în mare parte acestui nou avînt al rasei, care intervine în secolul al XVIII-lea. Dar înainte de a regula o veche socoteală cu turcii, s-a început printr-un fel de răzvrătire contra acelora cari întrebuinţaseră, pînă atunci, iniţiativa şi energia grecilor.

În timpul acestui nou război, s-a întîmplat faptul că, ruşii gîndindu-se să întrebuinţeze pe grecii din Moreea pentru scopurile lor, a izbucnit o revoltă a moreoţilor, care a precedat cu jumătate de secol pe cea pentru independenţa naţională.

Dar această revoltă nu s-a întors numai, din punct de vedere politic şi militar, contra stăpînitorilor ţărei; ea s-a întors, în acelaş timp, şi din punct de vedere economic, contra elementului străin care venea din Occident. În primul rînd, a fost o manifestaţie anti-franceză, şi în acelaşi timp, anti-occidentală.

Un scriitor marsiliez, care redacta cartea sa destul de timpuriu în secolul al XIX-lea, o spune foarte lămurit: „Francezii, mai mult decît altă naţiune, au fost maltrataţi de către greci, printre cari se distinseră moreoţii prin excesele lor“ [1].

Aceste populaţiuni erau compuse, în mare parte, din păstori şi din bandiţi, în cari s-au putut vedea coborîtorii adevăraţi ai vechilor sparţi, cu toate că era şi un amestec destul de însemnat de sînge slav. Locuitorii energici şi de obicei nesupuşi ai acestei regiuni moreote au atacat deci pe re-

[1] Fouque, *o.c. I*, p. 128.

prezintanții comerțului occidental, și trebuie să mărturisim că după această manifestație contra inițiativei occidentale, în aceste regiuni comerțul n-a putut să se mai refacă în vechile condițiuni. Și sînt cifre destul de grăitoare pe care le dau istoricii comerțului Marsiliei.

De la 1779 la 1781, au fost 150 vase pe an care făceau comerțul Levantului și, mai cu seamă în regiunea Moreei, un comerț cu vin, în timp ce, mai înainte, fuseseră 240 vase, și cifra comerțului era cu mult superioară, pentru că întrecea 26 milioane [2].

Cifre asemănătoare sînt date și pentru comerțul Smirnei, alături de comerțul Constantinopolului. Se pare chiar că comerțul, după această mișcare moreotă, și mai cu seamă comerțul Franței în regiunile supuse Imperiului otoman, s-a concentrat mai ales în regiunile Macedoniei [3].

Istoria comerțului Macedoniei [2] n-a fost încă scrisă ; totuși sînt documente, la Veneția, foarte numeroase și foarte însemnate, cari vor servi pentru a o scrie. Se poate vedea din ele cît de strînse erau legăturile ce existau între venețieni și furnizorii lor din această regiune balcanică. Erau unele covoare, foarte aspre, dar trainice, lucrate de elementul românesc din Macedonia, care erau exportate, și se numesc, în greaca modernă, τζέργαι, corespunzînd „cergilor" românești. Și aceste relațiuni erau așa de strînse, că negustorii din Macedonia trimiteau copiii lor la Veneția pentru a face acolo un fel de practică comercială, părinții recomandînd prietenilor lor venețieni de a crește pe viitorii negustori în condițiuni foarte severe care singure păreau că le garantează o activitate morală și economică așa cum o doreau.

Dar la această epocă, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ca și în timpul primilor zece ani ai secolului următor, comerțul Macedoniei este, fără îndoială, un comerț destul de activ. Se cumpără în Macedonia, la Salonic [3], la Kavalla, se cumpăra altădată la Vostitza, la Volos, bumbac, piei, lînă, tutun, acele produse industriale de lînă care se numiau abale, ce se continuă să fie întrebuințate în țările balcanice și chiar în România, și care erau exportate pînă în America. Se mai încărca și grîu, ceară.

E timpul în care, alături de vechile mijloace de comerț era și unul nou. Se găsesc fără îndoială, în Peninsula Balcanică, înainte de ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, bîlciuri foarte căutate. Însă mi se pare că însemnătatea lor e mai mare în această epocă decît mai înainte, pentru mai multe motive. Nu era atunci o mare siguranță a drumurilor, Imperiul ne mai avînd, la centru, puterea necesară pentru a domina provinciile. Era un fel de fărămițare a autorității în acest stat. Ali-Pașa, din Ianina [4], este o pildă bine cunoscută. Apoi toată linia Dunării era ocupată de către „aiani", șefii ienicerilor, cari nu prea se temeau de autoritatea sultanului, și ajunge să se pomenească numele puternicului pașă din Vidin, Pasvan-Oglu [5], „fiul lui Pasvan", care a avut legături cu diplomația napoleoniană și cu ofițerii lui Napoleon trimiși în aceste ținuturi orientale. În sfîrșit, toată Anatolia era în plină revoltă contra sultanului. Vechea viață locală reapărea contra acestei forme concentrate, contra acestei forme monarhice absolute pe care otomanii o împrumutaseră în parte de la mongoli și în parte de la Imperiul bizantin.

---

[2] *Ibid.*, pp. 130—131.

[3] Pînă la 1783 exportul francez cuprindea anual 6 milioane, importul 9 ; între 1783 și 1792 se ia 6.650.000 pentru primul, 3 milioane pentru ultimul (*ibid.*, pp. 163—164, 171 și urm.).

De aceia bîlciurile, către care la date fixe se îndreptau mari caravane, erau foarte căutate. Era, în primul rînd, marele bîlci dela Uzunova [6], unde se cumpărau produsele care erau în urmă exportate peste Dunăre [4]. La fel, se trimeteau acolo mărfuri din Salonic, din Raguza, și produse din Occident ajungeau în aceste regiuni.

S-a făcut socoteală că, de la 1783 la 1792, Marsilia a făcut cu Salonicul și Kavalla un comerț de export de 3 milioane, pe care cel de import îl întrece puțin [5].

Se vor vedea în curînd alte bîlciuri în Occident, a căror importanță este extraordinară în timpul acestei epoci.

Dar înainte de a trece la ceia ce a fost inaugurat acum pe Dunăre, trebuie să vorbim de alte elemente noui.

O jumătate de secol după ce grecii din Moreea se întorseseră contra francezilor, ca și contra englezilor, fără îndoială, cu toate că știrile asupra comerțului englez cu Levantul și cu Orientul întreg sînt cu mult mai rare și mai puțin sigure, blocul continental al lui Napoleon le-a dat prilejul de a moșteni comerțul occidentalilor. Atunci începe însemnătatea economică a unor insule ca : insula Hydra, insula Spezzia, care au contribuit covîrșitor la liberarea națională, prin bogăția lor, prin micile lor vase de comerț care îndrăzneau să înfrunte și erau capabile să învingă grelele galere ale capudanului, ale amiralului turc.

Este epoca în care un intrepozit așa de important ca cel de la Sira, de la Hermupolis, după noul termen clasic, s-a putut stabili în apele Arhipelagului.

Dar, într-o epocă în care se distrug vechile obiceiuri ale comerțului, cînd relațiuni foarte strînse și foarte însemnate se leagă cu unele regiuni ale Occidentului care, pînă atunci, nu jucaseră nici un rol, sau cu regiuni care trebuiseră să-l părăsească de mult timp, iată trei porturi occidentale cari încep sau reîncep activitatea lor. Mai întîi cel mai de seamă : Genova este în stare de o reînnoire în secolul al XVIII-lea, susținută acum de statul care se formase îndărătul ei, acea monarhie a Casei de Savoia-Piemont sau de Sardinia.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, genovezii vor avea o foarte importantă activitate pe Dunăre. Printre primele fundațiuni occidentale la Galați și la Brăila, vor fi unele care vor aparține elementului italian [9], reprezentat prin Genova.

În afară de aceasta mai era și Livorno într-o continuă creștere. Căci marele ducat de Toscana se închiagă sub o formă austriacă, cu dinastia Habsburgilor care trimitea acolo cadeții ei, și prosperă sub o administrație foarte meticuloasă nepermițînd de obicei manifestațiile spontane ale populației supuse, dar încurajînd orice inițiativă care putea izvorî din sînul ei.

Genova pentru Casa de Savoia, Livorno pentru Casa de Habsburg așezată în Toscana, iată deci două puncte de unde poate pleca o nouă inițiativă comercială italiană.

---

[4] Fouque, *o.c.* p. 177. [7].
[5] *Ibid.*, p. 179 [8] și p. 187.

Apoi mai era Neapole. Vase napolitane se regăsesc, la început, şi în porturile româneşti. Mai era ceva şi spre Ancona, însă de un caracter cu totul local.

Se vorbeşte foarte puţin despre Veneţia, pentru motivul că ea era înlocuită. Republica moare în independenţa ei, trăind din resturile prosperităţei şi prestigiului său, într-o atmosferă de lux care nu înseamnă totuşi bogăţie.

Veneţia nu poate da, cu mijloacele puterei sale micşorate, ceia ce dă un nou port, Triestul [10], pentru Austria, a cărei însemnătate în comerţul Orientului apare cu secolul al XVIII-lea, aşa cum am mai spus-o.

Istoria Triestului a fost scrisă ; istoria raporturilor dintre Triest şi lumea orientală rămîne să fie scrisă de acum înainte. Registrele Companiei greceşti din Transilvania şi Ungaria arată însemnătatea relaţiunilor zilnice cu Triestul. În timp ce Veneţia, o foarte veche colonie grecească, cu amintirile şi relicvele ei, cu frumoasa biserică a Sf-tului Gheorghe care datează de la începutul secolului al XVII-lea, muria încetişor, elementele cele mai întreprinzătoare ale grecilor vin să se fixeze la Triest, tot aşa cum alte elemente greceşti vor fi la origina prosperităţii Brăilei şi Galaţilor, unde vechi familii greceşti sînt amestecate azi în lumea românească, fără ca ele să-şi fi pierdut conştiinţa originei lor.

Cît despre Franţa, se văd venind şi în regiunile greceşti la Constantinopol, ca şi la Adrianopol, şi timp de cîteva zeci de ani, ele joacă un rol destul de însemnat, patru sau cinci case franceze destul de însemnate, ale căror agenţi vin pînă la Dunăre, unii fiind însărcinaţi chiar de a îndeplini funcţiuni consulare la Bucureşti. Şi Adrianopole avea un port, Enos, veche cetate bizantină, reînviată sub influenţa acestui nou centru al comerţului [6].

În toate aceste regiuni, se vede o îmbulzeală de noui mărfuri, necunoscute pînă acum. Se vînd pînzeturi fabricate la Verviers, care nu joacă nici un rol înainte de secolul al XVIII-lea. Mai sînt pînzeturi cari vin din Frankfurt, cu toate că sînt fabricate în altă parte. Apoi pînzeturi din Silezia austriacă şi din Silezia prusiană, cu deosebire din aceasta din urmă, care cumpără boi din Moldova [7]. Mai sînt produsele fabricilor din Boemia, fabricelor de pînză, de obiecte de metal, de ceramică, etc.

În acelaş timp, produsele Orientului ajung în Germania, la Londra, la Amsterdam. E o nouă mişcare economică ce aparţine unei alte producţiuni şi care întrebuinţează alte mijloace de schimb. Mai tîrziu, în secolul al XIX-lea, vor începe şi legături cu America ; în 1829, se încheie un tratat între turci şi Statele Unite care permite americanilor [11] să pătrundă pe acea piaţă a Smirnei care era rezervată odinioară francezilor, englezilor şi olandezilor.

Din acest comerţ se nutreşte intermediarul grec care lucrează pentru el însuşi, pregătind o întreagă operă de reînnoire politică printr-o activitate culturală reprezentată prin ceia ce grecii [12] au tradus şi publicat la Viena, Leipzig şi Halle.

În timp ce toate acestea se petreceau în regiunile greceşti, noui fapte se întîmplă pe Dunăre.

---

[6] Julliany, *o.c.*, p. 226.
[7] *Ibid.*, p. 218 şi urm.

S-a spus că de la 1718 exista dreptul de navigație pe Dunăre și pe Marea Neagră, dar și că statele austriace nu erau încă pregătite pentru a întrebuința aceste căi de comerț. Austria ea însăși nu avea produsele necesare. Și, în același timp, ea nu se obișnuise încă, cum s-a întîmplat mai tîrziu, să servească interesele economice ale întregii Germanii.

Dunărea, pe care tratatul de la Passarovitz o rezerva Austriei, începe să fie întrebuințată pentru un schimb mai însemnat de produse numai după tratatul de la Kuciuk-Kainargi. După articolele acestui tratat, Rusia avea dreptul de a introduce consuli unde voia ea. Dar, în acest moment, Rusia nu avea produse de exportat. Numărul vaselor rusești ce se găsesc pe Dunăre, mai tîrziu, n-are nici o importanță, pentru că statisticile, aproape toate vechile statistici ale comerțului, după părerea mea, sînt destul de rău făcute pentru că e vorba în ele despre numărul vaselor și nu despre tonajul lor. Or, ceia ce e important, nu este numărul vaselor ce sosesc sub un pavilion ; ceia ce este important, e tonajul și încărcătura. Rusia obținînd dreptul de a avea consulate aproape pretutindeni, a avut în Arhipelag, la București și la Iași, cu toate că nu avea produse de exportat sau de cumpărat în acele regiuni.

Scopul urmărit de Rusia era cu totul altul : mai întîi, de a obține cele mai bune informațiuni directe, apoi de a supraveghea puțin pe principii fanarioți și de a ajunge — prin această supraveghere continuă, supărătoare, a principilor cari domneau în țările române, — să devie politicește stăpîna acestor ținuturi. Cu intenția de a avea totdeauna o revoluție pe jumătate pregătită pentru scopurile sale, ea voia să-și cîștige complicitatea unei întregi lumi pentru viitoarea Rusie bizantină care trebuia să se instaleze la Constantinopol.

Deci, consulii, în loc să fie negustori cari s-ar fi introdus ușor cîștigînd prieteni, clienți, erau nelămuriți georgieni, sau nelămuriți germani, cari începeau prin brutalități destul de folositoare sub raportul politic.

Curînd după așezarea consulatului rusesc, austriacii au cerut, natural, și pentru ei, dreptul de a avea un agent, și primul care a voit să aibă această calitate, a lăsat asupra „Daciei Transalpine" o carte însemnată, care nu conține de altfel decît o parte a manuscrisului pregătit de autor.

Este un elvețian de origină, care servise ca funcționar judiciar în armata austriacă : Francisc Iosef Sulzer, care, căsătorindu-se cu o săsoaică din Transilvania, se stabilise la București, unde se îndeletnicia cu comerțul mare tinzînd să introducă industrii noui și visînd, în același timp, situația de profesor de drept la Academia princiară. Și, fiindcă n-a avut catedra sa de drept și nici n-a cîștigat influența pe care o spera pe lîngă principii români, el a scris acea lucrare plină de informațiuni, dar și de critici aspre, veninoase care se numește : *Istoria Daciei Transalpine* [13].

Sulzer neobținînd numirea sa diplomatică, primul agent consular așezat la București a fost un raguzan, un fel de medic, neavînd pornirile celuilalt, dar nici inteligența, nici inițiativa lui. S-a întîmplat totuși, cu toate părțile rele, curînd vizibile ale caracterului său, să rămînă mai mulți ani în Muntenia, fiind consultat chiar după plecarea sa în tot ceia ce privea interesele deosebite ale acestor regiuni. El se numea Ștefan-Ignat Raicevich, și a publicat o lucrare italienească, *Osservazioni*, care a fost tradusă și complectată în franzuzește [14] la începutul secolului al XIX-lea, atunci

cînd interesul Occidentului era atras spre aceste ţări ale Orientului prin marile schimbări întîmplate în lumea grească.

Cu Raicevich se înfiinţează deci un consulat al Austriei, Austria dispunea atunci de mărfuri de vînzare: ea avea o întreagă industrie care îşi căuta un debuşeu în aceste regiuni.

Nu mai era vorba de Transilvania apropiată, ci din contra, de fabrici îndepărtate şi punctul central al activităţii economice a monarhiei, Viena, avea gustul şi posibilitatea de a vinde dincolo de această frontieră. Atunci apare navigaţia pe Dunăre.

Acum există companii care se formează pentru acest comerţ al Dunării, companiile Brighenti, Willeshofen, Fries, Dellazia [8]. Sînt agenţi cari ajung pînă la gurile Dunării, pînă la Chilia şi mai departe, în călătorii de informaţie cum a fost Kleemann. Aceste companii se continuă pînă către 1789, pînă în momentul în care un nou război izbucneşte între Imperiul Habsburgilor şi Imperiul otoman [15].

Dacă n-ar fi fost noul război, fără îndoială că navigaţia dunăreană ar fi cîştigat o însemnătate încă şi mai mare.

În acelaş timp cu navigaţia dunăreană [9] şi cu o reluare a planurilor privitoare la Oltul navigabil [10], s-au mai încercat altele. Austria se aşezase, de la 1775, în Bucovina, şi, înainte de a anexa această Moldovă nordică, ea luase Galiţia. Atunci un mare nobil polonez, un Sulkowski, încearcă să sape canaluri, ca cel dintre San şi Nistru; se vor mulţumi şi cu o simplă navigaţie pe Nistru (proiectele Nassau—Siegen, Cospari, Dziaduzicki). Se vorbeşte chiar de posibilitatea unei navigaţii pe Prut. Un armean din Galiţia, Nikorowitz, se gîndeşte să întemeieze un mare oraş armenesc întărit cu privilegii care ar fi înlăturat pe toate celelalte, pe evrei în primul rînd, şi pe germani şi care ar fi avut relaţiuni cu Armenia asiatică, de unde şi-ar fi căutat locuitorii săi. El se adresase chiar patriarhului armean de la Constantinopol, şi a trebuit să se ţie socoteală de greutăţile politice pe care aceste fapte putea să le provoace în lumea armenească supusă sultanului, pentru ca Nikorowitz să fie constrîns să renunţe la intenţiile sale.

Această navigaţie dunăreană a creiat însemnătatea Galaţilor. Brăila, portul muntean, avusese o destul de mare însemnătate în secolul al XIV-lea şi un ostaş din cruciata de la Nicopole, Schiltberger [16], vorbeşte despre aceasta în povestirea călătoriilor sale. Ocupată de turci cam pe la 1550, activitatea ei se mărginise mult timp ca loc de schimb între produsele celor două principate, mai cu seamă ale Munteniei, şi între unele produse ale Orientului. Dar Galaţi era un simplu sat la începutul secolului al XVI-lea, şi către 1700 el nu reprezenta mare lucru. El începe totuşi să se formeze cu mult înaintea Odesei, ca urmare a aşezării navigaţiei pe Dunăre.

În acelaşi timp, pentru a alimenta pe români cu produse occidentale, sînt două bîlciuri foarte însemnate care lucrează în lumea germanică: bîlciul din Leipzig [17], pe de-o parte, şi pe de altă parte, cel din Breslau, în Silezia prusiană.

---

[8] Să nu uităm participarea la aceste planuri a căpitanului francez Masse; vezi lucrarea noastră *Istoria comerţului românesc, epoca nouă*. [vezi partea a II-a a volumului].

[9] Odată, Schloezer, de la Aix-la-Chapelle, transportă mărfuri de la Ratisbona la Semlin (*Ibid.*, p. 21).

[10] Vezi şi Gheron Netta, *Încercări de navigaţiune pe Olt*, Bucureşti, 1928. [Notele 10 şi 11 adăugate la ediţia în limba română].

Guvernul saxon și guvernul prusian întrebuințează toate puterile lor pentru a concentra în regiunile lor comerțul Orientului și primul dintre aceste orașe, — a cărui istorie a fost scrisă de mai multe ori, și, de curînd, de un român, dl. Gheron Netta, care a publicat o lucrare în limba germană asupra relațiunilor dintre bîlciul din Leipzig și regiunile românești[11] — a ajuns să stabilească un fel de monopol asupra clienților „greci" de la Dunăre.

Mai era pe atunci o întreagă clasă de negustori la București, mai cu seamă la București, dar și la Iași, cari întrețineau legături continue cu Leipzig, ei se numeau lipscani ; pînă azi una dintre străzile cele mai comerciale din București poartă numele lor. De la 1728 se constată negustori „lipscani" în principate și de la 1761 călătoria lor periodică n-a mai fost întreruptă.

Un consulat saxon nu a existat decît mai tîrziu. Dar s-a creat un consulat prusian pentru un profesor de limbi, König [18], care cerea depozite mari de mărfuri în Moldova, dar care a sfîrșit curînd prin a dispare, în mijlocul turburărilor noului război. Acest consulat a fost în urmă restabilit către 1820, dar atunci Austria servia, în mare parte, acest comerț, și ea își creiase o foarte mare clientelă de supuși cari alergau la consulat, pentru că acesta da o justiție ce părea mai puțin parțială și mai expeditivă și pentru că supușii împăratului erau scutiți de anumite dări.

Una din lucrările cele mai însemnate asupra comerțului Orientului în această epocă, este cea făcută către 1780 de consulul Franței, Peysonnel [19], care fusese așezat în Crimeea pentru a supraveghea pe hanul tătarilor, și pentru a vedea ceia ce s-ar fi putut folosi de acolo. El s-a îndeletnicit cu comerțul și ne-a transmis știri de prima mînă asupra întregului comerț din Orient.

Nu trebuie să uităm nici începutul comerțului rus în această epocă. La 1780 din Cherson, noul oraș întemeiat de Ecaterina II-a, optsprezece vase plecau la fiecare șase luni și ajungeau la Marsilia[12]. Deci pe lîngă grîul din Ungaria, care trecea prin Galați pentru a ajunge la Constantinopol, mai era și grîul rusesc.

Mai tîrziu, Odesa întrece toate celelalte fundațiuni rusești la Marea Neagră. La 1804 se văd sosind vase pe această coastă. Pe la 1816 intră anual în noul port rusesc 250 de vase engleze, 101 austriace, 28 franceze.

Cînd Rusia s-a făcut stăpîna Moldovei răsăritene, numind-o în mod arbitrar Basarabia, la 1812, ea s-a grăbit imediat, de la 1825, de a declara port franc schela turcească de la Ismail, vechiul Smil moldovenesc.

Cît despre produsele care se vindeau în această epocă, ele erau foarte variate. Se văd șaluri din Anglia, fabricate totuși în Germania ; se văd stofele din Verviers, despre care a mai fost vorba ; mătase italiană, țesături imprimate de la Viena, hîrtie din Veneția, produse metalice din Germania, zahăr, culori etc.

După încheierea păcei de la Sistov, între Imperiul otoman și Austria, în 1791, și după pacea, mai nouă cu cîteva luni, încheiată de acest imperiu cu Rusia, la Iași, comerțul se reia, dar cu foarte mari greutăți. Sînt acum

[11] Vezi : Gheron Netta, *Die Handelsbeziehungen zwischen Leipzig und Ost- und Südost-Europa bis zum Verfall der Warenmessen*, Zürich, 1920.

[12] Fouque, *o.c.*, I, p. 374. În 1786, se primesc la Constantinopol mărfuri rusești pentru 519.811 ruble și se trimit altele în Rusia pentru 942.797 piaștri. În 1785 cifrele fuseseră superioare (*ibid.*, pp. 374, 375).

și agenți ai comerțului francez cari propun statului să adaoge vechiului comerț cu Levantul și un capitol moldo-valah. S-au păstrat mai multe propuneri. Una dintre ele este făcută de un personaj cunoscut în viața politică a Franței revoluționare, unul dintre acei cari au murit pe eșafod : Carra [20]. Apoi mai sînt și acelea ale unui grec care a fost în urmă consul la Altona și al cărui portret, cu cel al membrilor familiei sale, a fost pictat de Ingres [21] : Constantin Stamaty. În sfîrșit, programul unui al treilea care a jucat și el un rol revoluționar și a sfîrșit în același chip tragic, ca și Carra, Gaudin [22].

În această epocă erau deci agenți consulari ai Franței la București și Iași, dar atribuția lor a fost mereu schimbată : aci li se permitea o simplă activitate comercială, aci, în epoca revoluționară, se avea în vedere o activitate de propagandă și, în regiunile vecine, ei trebuiau să aibe relațiuni cu revoluționarii din Polonia. Aci, în epoca lui Napoleon, reprezentantul împăratului, care lua un titlu înalt, pe care turcii nu voiau să-l recunoască, servea mai curînd, prestigiului puterei imperiale : Reinhard [23], a cărui soție, o germană, a scris părinților săi din Hamburg, o întreagă serie de scrisori destul de vii.

Dar, după catastrofele napoleoneene, s-a revenit la agenții comerciali, cari dat fiind lipsa de influență a Restaurației în politica generală a Europei, nu aveau rolul vechilor reprezentanți francezi, în timp ce alții, concurenții, continuau, într-un mod mai hotărît, tradiții mult mai folositoare. În acest mod în principate, ca și în alte părți, dispărea vechea influență cu totul covîrșitoare, a Franței.

Diplomația franceză ea însăși a ajutat puțin la aceasta, pentru că, în momentul cînd Restaurația însărcina pe ambasadorul său la Constantinopol, Rivière, de a încheia un nou tratat, acesta, rău informat, neavînd cunoștința vechilor capitulațiuni, încheie un tratat în așa condițiuni încît negustorii francezi au trebuit să „camufleze" comerțul lor și să-l facă să treacă drept acela al rivalilor țării lor, sau chiar al raialelor ; a trebuit o mare sforțare pentru ca situația intolerabilă creiată prin această neprevedere vădită a lui Rivière să fie reparată, prin actul de la 25 noiembrie 1830, înlocuit la 1861 [13].

Totuși, puțin în urmă, fiindcă noua Franță liberală juca un rol din ce în ce mai însemnat în ideologia europeană, deoarece naționalitățile, orientate spre liberalism, se gîndeau, mai înainte de toate, la sprijinul Franței și al Angliei, consulul Franței la București și Iași căpătă un rol politic foarte însemnat, așa de însemnat că întrecea cu mult orice preocupare economică. Și cînd a fost vorba, către 1840, de a face din consulatul Franței sprijinul principal pentru renovarea [24] românilor, — la această dată era vorba să se realizeze unirea integrală a națiunei, cu sprijinul Franței și al Angliei care, atunci, făceau o politică de înțelegere, întreruptă în urmă prin dificultățile egiptene —, guvernul, avînd în fruntea sa pe Guizot [25], a dezaprobat pe consulul Franței, care era Billecocq [26], a cărui minte a fost tulburată prin această disgrațiere. În acest chip, fără a recîștiga o situație economică, se perdea, în același timp, situația politică ce fusese cîștigată favo-

[13] Acest din urmă act prevedea 8% *ad valorem* ca vamă de intrare.

rizînd aspirațiile cele mai naturale ale populațiunilor creștine cele mai apropiate de Franța, în aceste regiuni.

Rezultatul, din punct de vedere economic, este foarte ușor de prevăzut : sînt statistici care îl arată.

Să cercetăm, spre pildă, un comerț de o foarte mare însemnătate, acela al cerealelor. Pînă la 1829, cerealele românești erau silite să fie vîndute cu preț fix, pentru aprovizionarea Constantinopolului. Or, cei ce sînt siliți să vîndă numai într-o parte și în condițiuni care nu-i mulțumesc, găsesc totdeauna mijlocul de a scăpa de această constrîngere, adică de a nu mai furniza producția lor. Iată pentru ce producția grînelor înainte de această dată era cu totul inferioară.

Imediat ce a fost proclamată libertatea comerțului de cereale, în urma tratatului de la Adrianopol [27] între Rusia și Imperiul otoman, și după ce românii au recîștigat locurile pierdute pe țărmul stîng al Dunărei, de la Severin și pînă la Brăila, activitatea în domeniul producției grînelor a crescut, și chiar în unele epoci de foamete, ca în 1840, s-au văzut vase venind în număr neobișnuit în aceste porturi ale Dunării pentru a se aproviziona.

Astfel, la Brăila, în 1840, se găsesc 3 vase engleze, 39 vase rusești, 32 vase austriace, 7 vase ioniene, 5 vase napolitane, un singur vas francez. Și, la Galați [28], la o dată foarte apropiată, port cu o proporție enormă de vase venind din toate părțile Europei, se vede un singur vas al Franței. Și pentru Macedonia s-a putut face această constatare : „De la 1825, ani întregi au trecut fără ca să fi sosit pe piața noastră (franceză) un singur balot cu bumbac din Macedonia“ [14]. Și un grec din Smirna, amic al Franței, Demetru Georgiade, arată mai devreme chiar că : „comerțul francez care, în 1789 reprezenta 42,41% din traficul general, nu mai reprezenta în 1839 decît 3,10%“ [15].

A fost o schimbare la o singură dată : în timpul războiului din Crimeea, și o schimbare foarte însemnată. Mai întîi, pentru aprovizionarea armatei care opera în Rusia, s-au făcut cumpărături foarte însemnate în regiunea dunăreană. Apoi, pentru prima dată se văd agenții Franței recomandînd să nu se mărginească așa cum se făcuse la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui de al XIX-lea, trimiterea în Principate, ca și în alte părți, pentru luxul boierilor, de lucruri de podoabă, articole de modă, mătăsuri de Lyon și un tutun mai scump decît acela ce se putea procura în Turcia.

Cei mai inteligenți dintre consuli [29] — și nu lipseau din aceștia — sfătuiau exploatarea materiilor prime care se găseau în Principate și cred că pentru comerțul francez, problema se pune astăzi în același fel ca în acea epocă.

Existența materiilor prime este indiscutabilă, la o națiune, îndrăznesc să spun, mai apropiată de națiunea franceză ca indiferent care alta în Europa, națiune ale cărei simpatii au rezistat la aspre încercări și care a trecut peste toate socotelile diplomației pentru a se oferi cu totul Franței, în ora celui mai mare pericol care a amenințat vreodată statul francez și rasa franceză. Sînt deci acolo materii prime, mai e și instrumentul omenesc

[14] Julliany, *o.c.*, p. 221.
[15] *Smyrne, l'Asie Mineure au point de vue économique et social*, Paris, 1885, p. 226.

de care e nevoie pentru exploatarea materiei prime, mai sînt în sfîrşit şi toate înlesnirile unui export maritim : odată Compania Frayssinet juca, în comerţul Dunării, cu totul alt rol decît rolul pe care-l juca, înaintea războiului, navigaţia austriacă şi germană şi după război, navigaţia italiană.

Şi atunci, dacă statul francez s-a arătat totdeauna foarte rece cu privire la orice propunere mai îndrăzneaţă de a exploata acest domeniu economic, au fost francezi cari, individual, au încercat, pe propriul lor risc, şi trebuie să spun şi spre marele lor folos, comerţul regiunilor dunărene.

Se cumpăra, între 1840 şi 1860, lîna turmelor româneşti pentru stofele din Verviers. S-a încercat, sub prinţul Bibescu, o mare exploatare a pădurilor de stejari din Muntenia : viitorul principe Ştirbey a fost el însuşi unul din proprietarii cari au încredinţat această exploatare întreprinzătorilor francezi. Ici şi colo erau fabrici creiate de francezi, de la fabrica de ulei din Limburg pînă la acelea ale epocei războiului din Crimeea. A fost chiar pe la aceeaşi dată, o încercare de contribuţie la exploatarea viilor muntene.

Cu Războiul Crimeei, aceste încercări interesante au dispărut. Austria a rămas stăpîna drumului Dunării şi, cînd a fost vorba de a se apăra interesele româneşti, România s-a găsit cu totul izolată.

La rîndul său, Germania a alergat să puie mîna pe Marea Neagră.

Portul Constanţa este datorit fără îndoială, necesităţilor economice ale României, dar în mare parte, şi celor ale Germaniei. Prin Constanţa trebuia să se facă legătura cu Asia Mică şi marele proiect al celor trei căi, care trebuiau să ajungă la Bagdad, cereau acest port, sub pavilionul românesc, dar trebuind să servească intereselor Germaniei.

Trebuie să spunem că şi Germaniei i-a lipsit iniţiativa. În timp ce Austria, dominatoarea Dunării, nu avea avîntul producţiei necesare pentru a exploata drepturile sale, ea, Germania, care avea industria în putinţă de a întreţine acest comerţ, n-a avut curajul de a pune în valoare Dunărea. Ea a preferat mai mult calea pe uscat spre Constanţa, pentru a se arunca apoi în întreprinderi care, reprezentînd o politică cu totul dezorientată şi incapabilă de a se întreţine într-un mod normal, au dus-o la complicaţiile din care a rezultat marele război.

Şi, ca oricui, care, fiind istoric este legat şi de politica — din care fac parte —, îi place să dea concluzii de actualitate, voi termina aceste observaţiuni zicînd că, mai cu seamă în aceste regiuni prietene Franţei, este un loc de luat şi nu trebuie ca acest loc să fie părăsit indiferent cui, pe care nu-l iubim, dar pe care vom fi constrînşi să-l suportăm, din cauza lipsei amicilor noştri.

NOTE.

[1] Vezi, între altele, vol. *Hellenism and the first Greek War of Liberation (1821—1830), continuity and change*, Salonic, 1976.

[2] Vezi V. Papahagi, *Aromînii moscopoleni şi comerţul veneţian în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1935.

[3] Pentru Salonic vezi N. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIII-e siècle*, Paris, 1956.

[4] Ali de Tebelen, paşa de Ianina (1788—1822), vezi G. Remerand, *Ali de Tebelen, pacha de Janina (1744—1822)*, Paris, 1828.

[5] Pasvanoglu, despre care se spunea că era originar din Pomerania și ar fi dezertat din armata prusiană turcindu-se, era, în 1791, odobașă în garnizoana Vidin. În același an se proclamă aian (confirmat de sultan în 1793). S-a proclamat pașă al Vidinului, trupele sultanului încercînd în zadar să-l captureze; după doi ani de asediere a cetății (1797—1799) sultanul a sfîrșit prin a-l recunoaște (1801). A întreprins raiduri pustiitoare în Țara Românească, arzînd în mai multe rînduri Craiova și Tîrgu Jiu. Despre el la V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, vol. VII și VIII, passim; R. Rosetti, *Arhiva senatorilor*, în AARMSI, partea I-a, s. II, tom XXXI, 1909, p. 7 și urm.

[6] Pentru schimburile făcute de negustorii români la bîlciul de la Uzunova vezi lucrarea noastră *Les foires de la Valachie pendant l'époque 1774—1848*, București, 1973; asupra bîlciurilor din Balcani Arno Mehlan, *Die grossen Balkanmessen in der Turkenzeit*, Stuttgart, 1938.

[7] Notă în ediția franceză (trad. ns.): „În ajunul acestor bîlciuri negustorii localnici, care sînt aproape toți armeni, cumpără postavurile și alte mărfuri. Prin ei sînt aprovizionate Bosnia, Albania, Dalmația, Moldova și Țara Românească".

[8] Notă în ediția franceză (trad. ns.): „În Moreea se ținea, în septembrie, bîlciul de la Misithra, mai ales pentru mătase".

[9] Asupra comerțului italian la Dunărea de Jos vezi lucrările lui D. Bodin, *Politica economică a regatului Sardiniei în Marea Neagră și pe Dunăre în legătură cu Principatele române*, București, 1940; *Documente economice privitoare la legăturile economice dintre principatele române și regatul Sardiniei*, București, 1941.

[10] Vezi pentru Triest I. Erceg, *Triestul și teritoriile habsburgice în comerțul internațional*, Zagreb, 1970 (în l. croată).

[11] Vezi și S. Columbeanu, *The Romanian Principalities and World See Traffic after the Andrinople Treaty (1829); the beginnings of Romanian American Maritime Relations*, în „Nouvelles études d'histoire", V, 1975, p. 241—250.

[12] Vezi Cornelia Papacostea Danielopolu, *Intelectualii români din Principate și cultura greacă (1821—1859)*, București, 1979 (cu bibliografia aferentă).

[13] Fr. J. Sulzer (începutul secolului XVIII—1791). Scrie *Geschichte des transalpinischen Daciens...*, 3 vol., Viena, 1781—1782.

[14] Ig. Șt. Raicevich, *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788 (ed. franceză, Paris, 1822). Vezi și Stela Mărieș, *Activitatea lui Ignatiu Ștefan Raicevich, primul consul al Austriei în țările române (1782—1786)*, în „Cercetări istorice", VI, 1975, p. 123—139.

[15] Vezi amănunte în lucrarea lui A. Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional*, București, 1977.

[16] Johann Schiltberger, călător bavarez, martor al bătăliei de la Nicopole. Prizonier al sultanului Baiazid I, rob al lui Timur Lenk. Evadează și ajunge în slujba lui Ioan al VIII-lea Paleolog. A vizitat în două rînduri țările române. Vezi ed. Valentin Langmantel. *Reisenbuch nach der Nürnberger Handschrift herausgegeben*, Tübingen, 1885; comentat de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, ed. II-a, I, 1928, p. 23—24; mai vezi *Călători*, I, p. 26 și urm.

[17] Pentru bîlciul din Lipsca vezi E. Hasse, *Geschichte der Leipziger Messen*, Leipzig, 1885.

[18] Asupra activității lui König vezi rapoartele acestuia publicate de N. Iorga în Hurmuzaki, vol. X *(Rapoarte consulare prusiene din Iași și București, 1763—1844)*, București, 1897.

[19] Ch. de Peyssonel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, 2 vol., Paris, 1787.

[20] Jean Louis Carra (1742—1793). Aventurier francez cu numeroase călătorii prin Europa. În 1775 e preceptor al copiilor lui Grigore Ghica, bibliotecar și secretar al acestuia. Implicat într-un complot boieresc și expulzat. Reîntors în Franța face ziaristică (la „Mercure national"). Deputat în timpul Convenției. Ghilotinat. Scrie o *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Iași, 1777.

[21] Costache Stamati (1786—1869), poet basarabean. Portretul lucrat de Ingres, un desen în creion, a fost executat la Roma în 1818. Vezi Henri de la Borde, *Ingres, sa vie, ses travaux*, Paris, 1870, p. 312.

[22] Gaudin, consul în Principate, în 1795. De orientare iacobină. Revocat în anul următor.

[23] Pentru el vezi *Texte d'un rapport inédit du ministre Reinhard sur la Valachie et la Moldavie (30 novembre 1807)*, publicat de Maria Holban în RHSSE, 1935, XII, p. 23—46, 125—141, 237—249. Pentru ea, Cristina Reinhard, *Lettres de... à sa mère, 1798—1815*, Paris, 1900; *O pagină din viața românească sub Moruzi și Ypsilanti. Scrisori*, Trad. de Al. D. Sturdza, București, f. a.

[24] În epocă termenul cel mai uzitat era *regenerare* de la *palingenesia*, noțiunea introdusă de I. Heliade Rădulescu.

[25] François Guizot (1787—1874), om politic francez de nuanță conservatoare. S-a aflat în fruntea cabinetului în anii 1847—1848.

[26] E. A. Billecoq, consul general al Franței la București între 1839—1846. Fire ardentă, a căutat să se amestece în viața politică a Principatului. Judecățile sale de valoare asupra oamenilor politici contemporani poartă pecetea subiectivismului. A scris *I nostri prigioni! ou le journal de..., diplomate français*, 2 vol., Paris, 1849—1850; *Album moldo-valaque ou guide politique et pittoresque à travers les Principautés du Danube*, Paris, 1848.

[27] Vezi mai mult în partea a II-a a volumului, care cuprinde *Istoria comerțului românesc*.

[28] Asupra traficului gălățean vezi lucrarea lui C. Bușe, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port franc (1837—1883)*, București, 1976.

[29] Vezi seria Hurmuzaki, *Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze*, vol. XVI *(1603—1824)*; XVII *(1825—1846)*; XVIII *(1847—1851)*.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ISTORIA COMERȚULUI ROMÂNESC *

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

* Se publică după ediția din 1937 — reeditare — București, Tipografia „Tiparul românesc" (ediția I-a, 1915, ediția II-a, 1925). Vol. I, *Epoca veche*, 326 p.; vol. II, *Epoca nouă*, 210 p. „Lucrare scrisă din inițiativa Camerei de comerț din București și cu sprijinul Sfatului negustoresc din România".

PREFAȚĂ

Istoria comerțului interior al țărilor românești e foarte modestă, acest teritoriu neînfățișînd cetăți cu o viață proprie, foarte puternică, ale căror legături de la una la alta să producă un *sistem*, vrednic de a fi studiat, caracterizat și urmărit. Industria casnică, în care țăranul era și zidar și lemnar, lăsînd țiganului, căruia și astăzi îi dau în schimb *lucruri*, sarcina de a pregăti puțina fierărie absolut de nevoie, mai ales pentru potcoavele cailor, în care țeranca era țesătoare și cusătoare, nu [se] îndrepta spre tîrg decît într-o epocă mai apropiată de noi, în care locuitorii satelor aveau, dacă nu un prisos din produsul muncii lor de acasă, dar nevoia bunului pe care-l cerea, prin sarcinile sale, statul. Deci, nici curent continuu și puternic între centre orășenești libere, nici schimb vioi, activ, producător de lucru pentru schimb și de economie bănească, între tîrguri și orașe, de o parte, iar de alta, între satele din șes și din munte, acestea sînt condițiile care se constată măcar în cele d-întîi veacuri ale comerțului făcut pe pămîntul românesc de români.

Ceia ce nu înseamnă că acest comerț, pentru *noi* mai ales, n-ar fi interesant. Totuși, oarecare legături între orașe erau, și, cu multă greutate, din lipsă de izvoare, putem spune ceva cu privire la dînsele. Apoi trezirea, prin trecerea la gospodăria în bani (Geldwirtschaft) a țerănimii, în sensul, fie cît de rudimentar încă al comerțului, al valorii de schimb, al cunoștinței rostului și puterii monedei, merită, fără îndoială, și din punctul de vedere economic *general*, un studiu. Dar mai interesant decît acestea toate e alt lucru : negustorul de țară însuși ca tip, românul sau străinul creștin romanizat care nu știe decît taraba lui, care nu mai vrea să fie țeran deloc, care se face moșier numai cînd își lasă îndeletnicirea de pînă atunci și care, cît ar fi el de bogat și de cunoscut, nu poate — nici supt Regulamentul organic [1], ba nici supt căimăcămia lui Vogoridi [2] — să fie boier. Acest om, care nu înlocuiește pe sas, pe german, pe italian, pe grec în marele rol de mijlocitor al schimbului internațional, fiindcă n-are nici mijloacele uneori, fiindcă n-are orizontul și nici condițiile politice necesare, în vremea cînd apare el, acest „jupîn" de sîngele ori măcar de legea noastră — dealtminterea mai totdeauna, ori de unde ar veni, căsătorit cu o româncă — ne atinge adînc. De la el vin mulți dintre cei cari joacă azi un rol în viața publică — al patrulea înaintaș al mieu chiar era românul din Balcani Iorga Galeongiul [3], negustor din Botoșani — și vine o mare parte din cele mai sănătoase datine, de economie, de cinste în legăturile materiale, de păstrare a cuvîntului dat, de obscur sacrificiu pentru țară, pe care, contra voinței generațiilor următoare, „occidentalizate", puterea de rezistanță firească a lucrurilor solide și vechi ni le-a păstrat. Din secolul al XVI-lea, cînd îl avem acuma, pînă la 1870, cînd el dispare, lăsînd

haosul și putința de întindere cuceritoare a străinului asupra lui, în cadrul liniilor generale, va trebui să ne oprim cu luare aminte — și cu dragoste.

Pentru oricine cercetează însă comerțul lumii în totalitatea și în esența lui, *teritoriul românesc, cu sau fără participarea noastră ca neam,* în locurile de frunte care aduc faimă și cîștig, e de cel mai mare interes. Am avut, pe lîngă pagubele enorme, și foloasele, foarte însemnate, ale prezenței noastre într-*un punct de legătură între mari domenii de producție deosebită,* ajutînd din puterile noastre mai slabe o vastă circulație și vămuind-o nu numai ca bani primiți de vameșii domnești, ci și ca bogăție generală, ca influență culturală, ca valoare politică. Nici gospodăria noastră națională — cu strălucitele biserici de piatră și ruinele mîndrelor palate, cu adîncile pivnițe boltite ale caselor de negoț dispărute, cu eleganța și soliditatea vechilor locuințe orășenești, cu caldarîmul tîrgurilor bătrîne și liniile sigure ale drumurilor mari de odinioară — nici civilizația noastră originală contopind în forme proprii cugetarea latină, arta gotică, ornamentul Renașterii din Apus cu cugetarea greco-slavă, adecă bizantină, cu arta orientală, cu ornamentul asiatic din Răsărit, nici statele noastre, *două, pentru că erau două direcțiile de comerț,* n-ar fi existat fără această *fericită fatalitate geografică.* Istoria comerțului nostru e astfel o condiție necesară pentru a înțelege supt toate raporturile, în originea ca și în dezvoltarea sa, istoria neamului nostru însuși.

Am spus: două direcții. Și ele se recunosc ușor din cele mai vechi timpuri. Una duce de la marea străbătută de corăbiile tuturor neamurilor, de la grecii lui Herodot pînă la austro-ungurii lui Széchenyi [4] și la piemontezii de la 1830, în interiorul unui continent care produce ușor și vinde ieftin materii prime de felurile cele mai deosebite, de la grîu și porumb pînă la piei și la „dinții de pește". Vom vedea că, prin nevoile comerțului cu cetatea cea mare a genovezilor din Crimeia, Caffa [5], acest drum de negoț a creiat pe la 1340—1400 Moldova, atrăgînd-o răpede, aproape cu sila și peste puterile ei, de la smerita cetate săsească din fundul muntelui, Baia [6], pînă la Cetatea Albă [7], cu superbe ziduri bizantine și italiene privind sigură de sine de la margenea limanului apărător către întinderea nemărginită a Mării Negre. Cellalt drum lega adîncul european depărtat, acea Europă Centrală care numai după anul 1000 a ajuns un mare laboratoriu de fabricate, mai ales postav — de la Flandra pînă la Boemia și Silezia — cu provinciile bizantine care lucrau stofe scumpe de mătasă și brocart, și cu teritoriile ultra marine asiatice, care trimeteau țesături de păr de capră și de cămilă, arme arabe din Siria, pietre scumpe din India și, mai ales, din aceleași regiuni ale Asiei și Africei de nord, „colonialele", *speciile,* „spițeriile", de la zahăr și bumbac pînă la piper și scorțișoară. Fără această legătură necesară, care cerea o comunicație sigură, în veacul al XIV-lea, domnii din Argeș n-ar fi fost ispitiți, iarăși printr-o neașteptată săritură, printr-o expansiune îndrăzneață și periculoasă, a trece de la cetatea lui Negru Vodă [8], în adîncul codrilor înalți, la Brăila [9], cu portul plin de galioane, pe larga Dunăre primitoare și roditoare, la Chilia [10], în ostrovul, întărit de mîni genoveze, al Deltei ce ducea la aceiași Mare Neagră.

Aceste volume, întîiul apare în a doua ediție — pe care le-a voit întîi sacrificiul făcut de d. Hagi Theodoraky și iubirea sa pentru cunoașterea trecutului economic al țerii sale, apoi înțelegerea amicală a d-lui Niculescu-Rietz, vor căuta să înfățișeze *în strînsă legătură organică* dezvoltarea celor

două linii de comerț în ce ne privește pe noi, orașele, țara și activitatea comercială a noastră, urmărind însă pas cu pas trezirea și întărirea prin ele a comerțului intern și mai ales producerea și caracterizarea acelui tip de veche viață națională care e negustorul român.

Această expunere poate să aibă chiar o *valoare morală*. Dintr-însa se poate vedea cum odinioară știam să atragem spre folosul nostru prin muncă, economie și chibzuință o largă parte din activitatea și folosul altora, pe cînd astăzi, din nenorocire, dăm altora, prin lipsă de muncă, economie și chibzuință, o prea largă parte din activitatea și folosul nostru.

Nu e o critică nimicitoare aceasta, prin care să ni se închidă orizontul. Mai mult decît o rătăcire, ceea ce s-a petrecut la noi — și în domeniul economic — e mai curînd o zăpăceală de care s-au folosit străinii, cari o provocaseră în chip firesc și o prevedeau ca să se îmbulzească. Forțele vii ale neamului n-au fost atinse măcar, necum distruse, ca în Turcia. Din șase milioane de țerani ai României de ieri, din douăsprezece milioane ale neamului întreg — și sînt șaptesprezece ale cetățenilor României crescute prin marea jertfă a războiului lumii — oameni în cari dorm puteri care, de la marile sforțări de vitejie din veacul al XIV-lea, al XV-lea, și al XVI-lea, au fost prea puțin întrebuințate, se poate face orice, în proporții mari și se va putea face foarte mult chiar pentru generația pe care o creștem, nu în iluzii moleșitoare, ci în aspră critică rece care înviorează, și în domeniul, de recucerit, cu forțe proaspete, entuziaste și disciplinate, al economiei internaționale.

27 octombre 1914 I-iu ianuar 1925

N. IORGA

NOTE

[1] Regulamentul Organic constituie ansamblul legislativ fundamental al perioadei de început a epocii moderne în Principatele Române. A fost elaborat în timpul ocupației militare rusești de comisii compuse din boieri români patronate de președintele divanurilor celor două țări, generalul rus P. D. Kisselef. Temeiul său a stat în mod precumpănitor în legiuirile și cutumele autohtone. Regulamentul Organic a avut putere de lege pînă în august 1858 cînd a intrat în vigoare Convenția de la Paris. A suferit modificări în 1838 (cînd s-a impus un act adițional prin care orice inițiativă legislativă trebuia supusă prealabil Curții protectoare și celei suzerane) și în 1849, în urma dispozițiilor stipulate prin Convenția de la Balta Liman. Analiza lui la I. C. Filitti, *Principatele române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul Organic*, București, 1934.

[2] După încheierea domniei lui Grigore Ghica, în vara anului 1856, Moldova a fost condusă de caimacami care urmau să pregătească alegerile pentru Adunarea ad-hoc. Nicolae Conachi Vogoridi i-a succedat, în 1857, lui Th. Balș. Cîrmuirea sa se caracterizează printr-o furibundă campanie antiunionistă. Falsificînd alegerile, a stîrnit un val de proteste în întreaga Moldovă, exprimat, între altele, prin răsunătoarea demisie a lui Al. I. Cuza din postul de ocîrmuitor al ținutului Covurlui. Pe plan extern intervenția conjugată a Franței, Rusiei, Prusiei și Sardiniei, puteri garante, a impus ca alegerile să fie declarate nule. Refuzul Porții Otomane de a primi această formulă a determinat cele patru puteri să rupă relațiile diplomatice cu cabinetul turcesc. Un nou război se profila la orizont. Spre a-l evita, Napoleon al III-lea și regina Victoria s-au întîlnit la 25—28 iulie/6—9 august la Osborne; Anglia se angaja să determine Poarta otomană a anula alegerile, Franța în schimb promitea să suspende o vreme campania în favoarea Unirii

Principatelor. În august 1857 Vogoridi a trebuit să anuleze alegerile. Scrutinul următor, din septembrie, a însemnat triumful partidei unioniste. Mandatul lui V. a durat pînă la intrarea în vigoare a Convenției de la Paris (august 1858) cînd s-a instituit, în fiecare principat, căimăcămia constituită din trei persoane. Vezi cadrul politic la Dan Berindei, *L'Union des Principautés Roumaines*, București, 1967, p. 124 și urm.

[3] Iorga cupețul Galeongiul. Atestat la Botoșani pe la 1750 cînd se căsătorește cu o păminteancă, Ecaterina. A avut doi copii: o fiică și pe Manole (născut în 1770), tatăl lui Costache Iorga, bunicul istoricului.

[4] Széchenyi, István (1791—1860), conte, om politic ungur. A finanțat crearea Academiei maghiare de științe. Preocupări economice exprimate în lucrarea *Creditul* (1830). A întemeiat o societate de navigație cu aburi pe Dunăre. Ministru în guvernul Batthyáni (martie 1848). Vezi Széchenyi István, *Opere alese*, ed. Barta István, Budapesta, 1959; Vajda Zoltán, *Principalele studii consacrate lui S. de istoriografia maghiară între 1851—1918* (cu bibliogr.), Budapesta, 1963; *Istoricul scrierilor rămase de la S. I.*, ed. H. Boros Vilma, Budapesta, 1967 (toate în limba maghiară).

[5] Caffa, vezi *Negoțul...*, cap. II, nota 19.

[6] Baia, oraș întemeiat de Dragoș. Întreaga bibliografie la N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 43 și urm.

[7] Cetatea Albă, vezi *Negoțul...*, cap. II, nota 26.

[8] Cetatea lui Negru Vodă, Cîmpulung, ridicată în secolul al XIII-lea; vezi N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 159 și urm.

[9] Brăila, vezi *Negoțul...*, cap. II, nota 24.

[10] Chilia, vezi *Negoțul...*, cap. II, nota 26.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

EPOCA VECHE

INTRODUCERE

TERITORIUL ROMÂNESC ÎNAINTE DE ROMANI CA VALOARE DE PRODUCȚIE ȘI DE SCHIMB

I.

EPOCA ANTE-ROMANĂ [1]

Cu cinci veacuri înainte de Hristos, un grec din Asia Mică, de la Halicarnas, care crescuse în amintirea luptelor pe care cetățile de pe această coastă le dăduseră împotriva perșilor cu ajutorul Greciei europene, învingătoare, pentru libertatea și dezvoltarea comerțului și a culturii lor, Herodot (n. 484), pornea să cerceteze, ca exilat al luptelor politice de acasă, toată lumea lui elenică pentru ca să arăte într-o mare operă cum se lămurește această biruință, încă recentă, asupra puterilor fără număr ale regelui asiatic. Pretutindeni, pe malul Mediteranei ca și pe acela al Mării Negre, negustori de neamul său îi vorbiră despre toate popoarele pe care le atinsese, de la începuturile ei, de la pregătirea ei cea mai depărtată, această mare luptă. I se pomeni despre traci, — strămoșii noștri cei mai vechi pe acest pămînt, dincoace și dincolo de Dunăre, ca geți și ca daci aceștia din urmă o uniune războinică neexistentă încă supt acest nume —, „a căror limbă iaste, afară de indiani, mai mare decît toate limbile, care, de ar fi supt o ascultare, ar fi nebiruită, și-i foarte tare“ [1] și „cărora a trăi din jac, furtișag și război iaste lucru bun și cinstit, iar, de lucrează pămînt, iaste fără de cinste“ [2], despre sciții nenumărați, păstori cu toții [3], — afară de „sciții elini“ de la Nipru, și de vecinii lor, „alazones“, „mîndrii“, „plugari“, cari ară și seamănă, și le mănîncă, și ceapă, și ai, și linte, și mălaiu“ [4]. Apoi despre sighinii, îmbrăcați ca mezii — deci tot în port tracic —, cu „caii păroși, cîte cinci degete de păroși, și mici, și nu pot amintrile să poarte oamenii, ci trag la car bine, și cu dînșii se poslușesc ei, locuind pînă la veneți, pe Marea Adriatică“ [5], despre „albinele foarte multe“, de „nu pot oamenii să lăcuiască“, ce s-ar afla, după mărturia tracilor, „decinde * Dunăre“ [6]. Grecii de la Tyras, „nistrienii“, cum li zice vechiul tălmăcitor românesc al lui Herodot, i-au spus despre nevri, vecinii lor, deosebiți de neamurile scitice, care merg numai pînă la liman, „iezeriul cel mare“, — deci și ei o seminție tracică, influențată însă de viața sciților [7]. Numele agatirșilor, așezați la vest și sud de nevri, e aric, asemenea cu numele arice obișnuite în clasa stăpînitoare a sciților ; cu datine tracice însă, cu civilizație elenică prin lucrarea aurului pe

---

[1] Cartea V, 3. Traducerea românească [din limba greacă] în 1645, ed. Iorga, Vălenii de Munte, 1909, p. 276.

[2] *Ibid.*, § 6, p. 276.

[3] Cartea a IV-a, p. 209 și urm.

[4] *Ibid.*, §§ 17—18, pp. 25—26.

[5] *Ibid.*, § 9, p. 277.

[6] *Ibid.*, § 10, p. 277.

[7] *Ibid.*, § 100 ; scurtat pe p. 239 a traducerii. Cf. și § 102, p. 240. V. și *ibid.*, § 105, p. 240.

* *dincolo*

care-l aflau în minele lor[8], — deci în Ardeal —, ei nu sînt decît strămoșii dacilor de mai tîrziu, așezați în același unghi ardelean, lîngă aceleași gropi cu aur.

Se știe ce însemnătate mare au avut cetățile grecești de prin aceste părți: Panticapea, Phanagoria, Olbia, Tyras, Tanais, pe coasta de nord a Mării Negre, către sciți și către aceia, dintre traci, cari izbutiseră a ocupa, pentru mai marele lor folos, coasta[9]. S-au păstrat de la ele inscripții și multe monede frumoase pe care barbarii le cereau pentru valoarea ca și pentru înfățișarea lor artistică. Regii „Sciților elini", purtînd măreațe, sunătoare nume arice, băteau și ei monede după aceleași modele, în care se văd capetele lor pletoase, în caracteristicul lor port, îndătinat, și se cetesc în litere grecești aceste nume și calitatea lor de „basileis", de regi ca și aceia ai perșilor, de cari nici nu voiau să știe. Lîngă grecii cari se intitulau astfel se dezvoltase și o clasă de negustori de obîrșie amestecată, „mixeleni", ca la Tanais, unde „tanaiții" erau una și „elinii", cu șeful lor, „elinarhul", alta[10].

Înflorirea acestor centre orășenești, obișnuit ocrotite de astfel de șefi — cum mai tîrziu hanii tatarilor și domnii „companiei" crîmlene ocroteau pe genovezii din Caffa, Sorgat, Soldaia, Bosporo și alte cetăți ale lor —, alteori prădate de dînșii — cum o păteau și caffezii de la protectorii lor —, se datorește negoțului de grîne în rîndul întîi, de la sciții despre cari se spune anume că nu sînt, ca tovarășii lor din stepă, numai păstori rătăcind cu „coșurile" pentru familie și avere[11], ci „plugari", făcînd „pîni bune"; se mai cumpăra însă de la aceștia și sare, „pește murat" (sărat) „mare, făr de oasă într-însul"[12], „tarichos" (de unde mai tîrziu greci ca negustori de pește sărat, „tarichenporii" la Boristene)[13]; pieile de fiare nu lipseau nici ele[14]. Să nu uităm lîna oilor multe, vinul, care se întrebuința și la jertfele făcute Aresului, Martelui scitic[15]. Aceste produse naturale treceau prin cetatea de la strîmtori a Bizanțului, care și atunci își datoriă acestui tranzit marea însemnătate, ce a determinat apoi ridicarea ei, supt numele de Constantinopol, la situația de Scaun al Împărăției romane.

Caii „păroși și mărunți" ai sighinilor sînt și pînă astăzi caii cazacilor, și au fost odinioară caii, tot așa de vestiți ai călărimii moldovenești; ei trăiesc încă, aproape degenerați, în satele noastre. Export cu dînșii nu credem că se făcea, deși Grecia propriu-zisă, ale cării cetăți aveau nevoie și de cavalerie în armatele lor, n-are ținuturi potrivite pentru creșterea cailor. Aurul podoabelor și monedelor eline se aduceau fără îndoială în cea mai mare parte

---

[8] *Ibid.*, § 104, p. 240.

[9] V. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, Cf. „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale", I, p. 36.

[10] Pârvan, *Die Nationalität der Kaufleute im römischen [Kaiser] Reiche*, Breslau, 1909, p. 87.

[11] Herodot, cartea a IV-a, § 53, pp. 224—225. Țiganii indieni au împrumutat acest obicei de la turcomanii, „sciți" și ei, ai lui Ginghiz-Han, cu cari, pe la 1250, au venit în părțile noastre.

[12] *Ibid.*

[13] Pârvan, *l. c.*, p. 86.

[14] Herodot, § 58, p. 225. Pentru cele de castor la finii mîncători de păduchi, ca laponii de astăzi, *ibid.*, § 109, p. 241.

[15] *Ibid.*, § 62, p. 226; § 66, p. 227; § 70, p. 228.

de aici. Iar mierea şi ceara — pentru care se lăuda muntele Himet din Atica — era prea mult cerută în gospodărie şi cult pentru ca aceste produse care făceau gloria Moldovei şi a Ţerii Româneşti în tot timpul pînă la introducerea mai largă a agriculturii să nu fi fost căutate în aceste regiuni tracice de negustorii greci (milesieni), de la Tyras, la margenea între sciţi şi traci, şi din cetăţile de pe coasta Mării Negre, Tomis, Callatis, Dionysopolis, Odessos * (azi Constanţa, Mangalia, Balcic, Marcianopolis), ori de la Istropolis, la gurile vechi ale Dunării, lîngă lacul Razelm.

Se pare că pe acest timp exista numai legătura cu Euxinul şi cu partea din Dunăre care se apropie de guri — ele aveau atunci însă o înfăţişare cu totul alta ; vadurile Dunării muntene nu erau întrebuinţate, lumea tracică, stăpînă pe amîndouă malurile, nefiind destul de sigură pentru trecerea negustorilor greci. Nimic nu împiedeca însă pe tracii înşii de a-şi strecura mărfurile de la nordul rîului către sud, ceia ce ar explica şi marile depozite de monede, şi din epoca aceasta greacă, ce s-au aflat în deosebitele puncte de pe acest teritoriu. O întrebuinţare a pasurilor din Carpaţi — pe cari Herodot nu-i pomeneşte supt nici un nume — era necesară pentru transportul aurului măcar.

Pentru epoca în care viaţa acestor ţinuturi se strînge în jurul dacilor, al căror centru era în vechea regiune, bună de apărare şi bogată în metale preţioase, din sud-vestul Ardealului de astăzi, izvoare narative sau descriptive lipsesc, şi nu putem culege deci lămuriri aşa de bogate şi sigure ca acelea pe care le înfăţişează Herodot, cu două-trei veacuri înainte. Un lucru se petrecuse însă în lumea politică şi etnografică, de natură să aibă urmări foarte însemnate şi în ce priveşte viaţa economică, deci şi legăturile de comerţ ; anume puterea scitică slăbeşte. Regii pontici ai barbarilor se pierd pe încetul. Confederaţia de arieni dominanţi şi de turani supuşi, care face puterea scitică, se desface în curînd. Pe cînd din sfărîmăturile acestei asociaţii se alcătuieşte formaţiunea mai puţin întinsă şi temută a sarmaţilor, tracii cîştigă tot mai mult teren spre răsărit. *Lumea noastră înaintează*, cu datinile şi îndeletnicirile ei, pe sfărîmăturile organizaţiei unor duşmani ereditari.

Alexandru cel Mare, trecînd Dunărea cu macedonenii săi, cari nu erau decît tot traci mai mult sau mai puţin elenizaţi [16], află aici pe geţi — în părţile Ialomiţei, unde a pătruns mai tîrziu şi sultanul Baiazid [2] —, iar cînd, în secolul întîi înainte de Hristos, după pieirea de către romani a regilor odrizi şi traci în genere, de dincolo de Dunăre, Boirebista [3] întemeiază o „basileia", o împărăţie, după datinele pontice ale sciţilor, pentru seminţia tracică întreagă, sprijinită acum în Carpaţi, şi nu în Balcani, el ajunge, pe de o parte, pînă la Olbia, iar, pe de alta, pînă la Dionysopolis, pe care le „ocroteşte" tot aşa cum făcuseră înainte de dînsul şefii „regali" ai sciţilor înlăturaţi [17].

Pe acest timp avem impresia că oraşele greceşti de la Pont şi Dunăre, sînt în oarecare scădere, urmînd, dealtminterea, mersul general descendent al culturii elenice. Războaiele dintre ele, şi mai ales cu Bizanţul, nu lipsesc ; şubrede autonomii urmează strînsele legături de odinioară. Cetăţile primesc

[16] Cf. Iorga, *Chesti[une]a [Mării] Mediterane. [Istorie a Europei de Miazăzi în legătură cu această chestie]*, Vălenii de Munte, 1914, p. 23 şi urm.

[17] Pârvan, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", IV, p. 1, nota 6.

* De fapt azi Varna ! Marcianopolis este denumirea română a Preslavului.

însă și acum de la barbarii din preajma lor grîne — poate mai mult mei decît grîu [18] — vin, deși Zalmoxis îl oprise, din motive morale geților, miere și ceară, piei, aur. Alexandru cel Mare găsise lanuri gata de secerat la trecerea sa peste Dunăre.

Monedele din Tomis, cu dioscurii, cu caii, monedele din Istros, cu vulturul de mare, cele din Callatis, cu arcul și ghioaga lui Hercule, se răspîndesc și acum cu miile. Cînd Lisimah, ajuns în stăpînirea Traciei, ca urmaș al eroului macedonean, vrea să strîngă prea mult legăturile de dependență, orașele pontice, cu Callatis în frunte, se unesc pentru a zdrobi încercarea tiranului, și armele „regelui" trebuiră să atace, pînă la Istros, pe rebeli [19]. La vreun veac după aceasta, Polibiu arată că Bizanțul primea numai pești și untdelemn din sud, pe cînd grînele, mierea și ceara, blănile veneau din porturile Mării Negre. Legăturile lui cu Olbia erau obișnuite, și cetățenii de acolo erau onorați la Bizanț [20].

II.

EPOCA ROMANĂ

Substituirea romanilor, în plină expansiune militară și culturală, în locul regilor sciți, traci și daci, întîmplată în Scitia Minoră dobrogeană încă de la 25 în. Hr., are și o mare însemnătate economică. Pînă acum cultura venea *din afară*, de pe țerm, prin colonii de comerț, către interior, întocmai precum va fi în aceste părți mai tîrziu, în evul mediu, pînă la întemeierea statelor românești. Acuma însă coasta dalmatină, ilirică atunci, a Mării Adriatice, moștenitoare a tradițiilor și intereselor iliro-tracice, care *dinlăuntru*, de pe continent, răzbate spre țerm. Grecii procedaseră sămănînd colonii aliate cu locuitorii din adînc, cari erau atrași prin bogăție, onoruri, prin firescul prestigiu al oricărei civilizații. Romanii nu înaintau în stoluri desfăcute pentru a-și găsi un alt cuib, fără a uita însă vreodată locul de plecare, ci ca oștiri care ocupă *tot* teritoriul, care distrug orice independență locală, care dau în lături, mai curînd sau mai tîrziu, orice fel de stăpînire. Ei nu procedează prin asociație, ci prin eliminare.

Și aceasta își are însemnătatea și în ce privește faptele economice. Regimului vechi de libertate, de individualism orășenesc, de anarhie barbară, legat prin tratate, nevoi și îndatoriri, *i se substituie o singură ordine de stat*, care cunoaște o singură formă a relațiilor sociale și politice. Mai mult, oricît ar fi trăit și în epoca romană rămășițe ale elenismului anterior, acestea sînt desfăcute din marele complex economic de care se țineau pînă atunci, pentru a intra în altul, care corespunde unor nevoi cu totul deosebite, tinzînd către un centru roman care pînă atunci putea să li fie cu tot la o parte. Și, în sfîrșit, dacă aceste colonii la hotarele barbariei trăiseră pînă atunci pentru ele, pentru comerțul lor, de acum înainte ele vor fi silite a trăi în rîndul întîi pentru un scop politic, și anume pentru unul străin de ele ca și de vecinii lor de pînă aici.

---

[18] Cf. Xenopol, *Istoria Românilor*, I, pp. 77—78.

[19] Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, I, *Dacien und Moesien*, Berlin, 1899, p. 84 și urm.; Raymund Netzhammer, *Aus Rumänien*, I, Einsiedeln, 1909, p. 271.

[20] Pârvan, *Die Nationalität der Kaufleute*, p. 85.

În ce privește pe barbari, independența lor era o amenințare pentru granițile militare, căci condițiile lor de viață îi sileau ori să-și caute pensiile de la orașele riverane, care, pentru cinstea Romei, nu le mai puteau plăti acum, ori să vămuiască prin despoiere cele mai apropiate ținuturi de cultură. Dar, în același timp, această independență barbară era și o primejduire a drumurilor de comerț, care legînd strîns ținuturi romane foarte depărtate, devenind *artere mari ale unui vast schimb internațional* — să amintim *Via Egnatia*, care lega Dyrrachium (Durazzo) cu Bizanțul și calea lui Tiberiu, care, puțin timp înainte de era creștină, ducea din Retia alpină, deasupra Italiei în Panonia, la apusul cetății dacice —, trebuiau să fie absolut sigure pentru a nu se atinge interese esențiale ale civilizației economice a timpului. Astfel pe încetul și *cetății eline* de la Prut și Dunăre și *regalității barbare* de la sciți și traci i se substitui *ordo romanus*, rînduiala neînduplecată a Romei. Regiunile acestea își pierdură pentru întîiași dată caracterul lor local și individual pentru *a intra în vasta mișcare comercială a lumii europene organizate de romani*.

Ele deveniră însă *un teritoriu de exploatare pentru stăpînii noi, și mai ales pentru necesități absolut în afară de dînsele*. De aceia colonizările cu veterani, de aceia chemarea de locuitori pentru mine — din lumea dalmată a piruștilor experți în acest meșteșug —, de aceia favorizarea afluxului aventurierilor. De aceia drumuri nouă care, urmînd cursul Oltului și tăind acela al noilor rîuri ardelene și chiar moldovenești servesc, nu unor scopuri de comerț, ci scopurilor apărării lumii romane de elementele încă nesupuse și incapabile de supunere din Răsărit. De aceia creșterea de cetăți mai totdeauna fără origine barbară, fără legături cu tradiția, fără participare a elementului indigen, create din nou pentru soldați ori pentru „uitlanderii" * aduși de patima cîștigului din toate părțile lumii [21]. De aceia o civilizație improvizată cu cele mai dezvoltate forme ale plăcerilor și luxului, care, neavînd rădăcini, va fi spulberată de cea d-întîi furtună a năvălirilor sau se va vesteji de la sine îndată ce se vor tăia legăturile prin care îi vine o viață artificială, rămînînd ca, pe urmă, din vechea infiltrație populară latină venită pe la Adriatica și din Balcani, din *aportul real* adus de cucerirea lui Traian și din elementele indigene scăpate de distrugere să se întemeieze o nouă viață, foarte modestă, desigur, dar naturală, deci și durabilă [22].

Trebuie să se observe însă că în epoca aceasta romană cetățile nouă, întemeiate de coloniști și pentru coloniști, destinate a trăi cît și regimul colonizării au, în lumea lor administrativă și militară, o altă viață decît vechile cetăți grecești de pe țerm, care păstrează încă destul din vechiul lor caracter. Servind și unei vieți locale, cu un caracter special, a Scitiei Minore, a Dobrogii de astăzi unde, pe lîngă castele se aflau, în *vici*, romani noi alături cu daci vechi și cu elementele intermediare ce se creaseră între unii și alții, cari făceau liniștit operă de agricultori avînd acum și tovărășia unor creațiuni imperiale, ca Tropaeum, ridicată în amintirea unei biruințe, ele

[21] Pentru exploatarea de particulari a minelor de aur, vezi Xenopol, *l. c.*, pp. 242—243. Pentru negustori, *Ibid.*, pp. 250—252.

[22] V. în special pentru naționalizarea ** negustorilor V. Pârvan, *Die Nationalität der Kaufleute*, p. 33—71 și urm.: Romanii din Dacia, magistrați orășenești la Salona și aiurea. Schimb cu lumea dinlăuntru se făcea de mult, și prin gura Siretiului; v. Pârvan, *Castrul de la Poiana*, în „Analele Academiei Române" pe 1913, p. 117 (25) și urm.

* Mercenarii.

** Citește: *naționalitatea*!

par a se strînge laolaltă în cultul unui trecut național acuma închis. La Tomi se întîlnesc greci, dintre cari unii pomenesc în numele lor că vin de la Olbiopolis ori de la Tyras [23]; chiar latineasca lor comună e plină de greșeli care corespund formelor limbii vorbite aproape exclusiv [24].

De fapt, o romanizare deplină nu se putea atinge în aceste părți într-un timp așa de scurt și cu baze elenice așa de adînci și așa de puternice. Pretutindeni rămăsese același popor politic (demos), același sfat al cetății (boulé), aceiași magistrați, uneori și de origine indigenă, scito-tracă (archontes); și calendarul milesian se păstra mai departe [25]. Ovidiu, exilat la Tomi, era aici un străin cu totul, și doar dacă-l interesau „carele sarmatice" cu boi din jurul cetății împuținate și umilite, deși onoruri solemne se făcuseră poetului de trei din cetățile vecine. Așteaptă mult timp în zădar corăbii din Italia, căci negustorii „nu străbăteau decît ape vecine" [26]. Totuși în Tomi erau mulți greci din Anatolia și negustorii din Alexandria aveau chiar o „casă" a lor deosebită de a „corăbierilor din Tomi" [27]. În curînd, pentru a trezi amintirile și a înlătura suprafața subțire de latinizare, se adauseră năvălirile barbarilor celor noi, de rasă tracică, precum au fost costobocii și carpii liberi, de la gurile Dunării — cari luară Tyras și Istros sub Alexandru Sever (222—235) — ori germani, deosebite semințiі ale goților.

Înainte de a se părăsi, după lungi și grele lupte, pe la 270, Dacia lui Traian, în care ei fuseseră admiși ca *foederati*, aliați militari, plătiți și răsplătiți ai împărăției, acești goți din ramura de vest, vizigotică mai ales, contribuiră la sărăcirea, la înceata și iremediabila decădere a orașelor improvizate de Traian, prin întreruperea căilor de comerț, desigur, dar înainte de toate prin tulburarea necontenită a unui organism administrativ care nu putea funcționa decît în condiții de siguranță perfectă. În același timp, așezîndu-se mai ales în spațiul liber, în lacuna de apărare dintre rîurile și valurile oltene și ardelene și linia Dunării de Jos, ei rupseră contactul obișnuit dintre Dunărea dacică și părțile dobrogene.

La apus era deci pe acest timp, în răstimpurile de pace, pe lîngă venirea la tîrg a vechilor barbari, cari și prin aceasta — dar nu *mai ales* prin aceasta — ajunseră a se latiniza, și înfățișarea la anumite locuri fixate pentru schimb de către cîrmuirea romană a noilor barbari vizigoți. Scenele de la Rin, de la izvoarele Dunării, din Panonia se repetară și aici, barbarizînd pe roman în măsura în care barbarul se romaniza. Dar în orașele grecești de la Marea Neagră, — la care se adauge Halmyris de lîngă lacul Razelm și vechiul curs al Dunării [28] — care aveau legături acuma numai cu întreaga linie a țermului pontic, cu toate cetățile de aceiași origine, de același caracter, de aceiași dezvoltare istorică, elenismul primitiv se întorcea pe încetul: cultul lui *Jupiter Olbiopolitanus*, al lui Zeus străbunul din Olbia, reunește și religios

---

[23] Pârvan, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", IV, p. 165.

[24] *Ibid.*, p. 163.

[25] Vezi Iorga, *Chilia și Cetatea Albă* [*Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1900], p. 23.

[26] *Tristia*, c. III, elegia XII. [4]

[27] Pârvan, *Nationalität der Kaufleute*, pp. 73, 86, 100.

[28] Moisil, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", III, p. 93—94; Pârvan, *Ulmetum*, în „Analele Academiei Române", XXXIV, p. 597, nota 2.

aceste colonii[29]. Numai chipurile de cesari cu inscripție latină, dar și greacă[30], rămaseră pe monedele a căror emitere nu fu împiedecată și se continuă pînă pe la 250 în.Hr.[31]. Dar o ortodoxie strictă, de limbă elenică, — în anume inscripții creștine textul grec precede și numele martirilor din Axiopolis sînt mai mult grecești — se întări aici, timp de un veac, în stare să se lupte apoi cu arianismul oficial al împăraților[32]. Și nici vechii „pontarhi" ai „metropolei" din Tomi cu aproape mia de monede[33] nu mai ieșiră la iveală de la Dioclețian [6] înainte[34].

Din nenorocire izvoarele lipsesc ca să ni putem da samă pe deplin de înrîurirea pe care a exercitat-o asupra vieții orășenești, asupra mișcării de comerț în tot cuprinsul Pontului așezarea, de Constantin cel Mare [7], a sediului împăraților pe locul vechiului Bizanț care se prefăcu în „Roma cea nouă". O cetate uriașă se ridică aici care cerea foarte mult, nu numai pentru hrana dar și pentru petrecerile ei. Regiuni de o însemnătate secundară pînă atunci se treziră astfel la o nouă și puternică viață pentru a putea servi metropola cesarilor. Raze de cultură căzură și asupra seminților barbare, asupra neamurilor gotice și sarmatice cari erau cunoscute pînă atunci numai prin povestirile de groază ale fugarilor sau prin rapoartele îngrijorate ale ofițerilor de la graniță. Pe cînd cu vreo jumătate de veac în urmă șeicele goților de răsărit, cuibăriți în Crimeia ca și, desigur, la gura Niprului, debarcau jăfuitori sălbateci pe toate coastele Mării Negre, făcînd ca litoralul Asiei Mici, cu Trapezuntul, Kerasunul și Sinope, să nu fie mai fericit decît litoralul sarmatic opus, în care abia dacă mai erau urme din vechile orașe, de mai multe ori recucerite și pierdute, acuma flota imperială avea neapărata datorie de a ținea libere aceste ape.

Dacia devenea deci pentru noii romani ceea ce Galia Cisalpină fusese pentru cei vechi. Era absolut necesar ca ea să fie liberată. De aici șirurile de lupte[35] ce se dau pentru reocuparea Dunării, sub Constantin și fiii săi, de aici podul de la Celei și refacerea după cîteva biruințe, a castelelor pe amîndouă malurile Dunării, Bononia, Novae, Nicopolis, Transmarisca — Turtucaia, Durostorum, Axiopolis, Troesmis, Arrubium, Noviodunum, de aici restabilirea solidă, începută încă de Licinius [8] a dominației în Dobrogea, unde Tropaeum ieși din ruinele sale, de aici bogăția diferitelor monede ale erei constantiniane și, desigur, întărirea și în vechiul șes getic a creștinismului, predicat pînă acuma mai mult prin inițiativa spontanee, setoasă de ispravă și de martiriu, a misionarilor latini din apusul Peninsulei Balcanice[36].

---

[29] Pârvan, *Nationalität der Kaufleute*, p. 165.

[30] V. una și în Raymund Netzhammer, *Aus Rumänien*, p. 238. Tomi admite pe monede trofeul traianic.

[31] *Ibid.*, p. 278. De la Callatis, sub Geta. [5]

[32] *Ibid.*, p. 252.

[33] *Ibid.*, p. 262.

[34] *Ibid.*, pp. 271—272. Cf. același, *Die christlichen Altertümer der Dobrogea* și „Buletinul Societății Numismatice", I (1908).

[35] Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, [Gotha, 1905], I, p. 56 și urm.; ediția românească, [București, 1922], I, p. 82 și urm.

[36] V. Pârvan, *Studii asupra creștinismului în Dacia [Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco roman]*, passim. [București, 1911].

Dar dualitatea de odinioară se menține și mai accentuată, între ținutul Mării Negre și al gurilor dunărene, de o parte, și între al Dunării de Jos, de alta. Aici barbarii, cercetînd cu sfială *emporiile* de la hotar, dincolo viața elenică înnoită pînă și în ce privește limba actelor publice, a inscripțiilor[37]. De o parte creștinismul arian predicat și în limba gotică, noilor locuitori, tovarăși ai provincialilor, de episcopul Ulfila [9], fără reședință, ambulant, al cărui ucenic Auxenius, un latin, va păstori la Durostorum, la unul din vadurile dunărene înviate, iar, de alta, vechea tradiție ortodoxă greacă în Tomi și Tropaeum[38].

Existau legături de comerț între cele două regiuni, perfect delimitate? Desigur. Bizanțul nou avea nevoie, nu numai de produsele roxolanilor din stepa rusească, dar și de acelea ale Dunării de Jos. Drumurile romane fuseseră restabilite în veacul al IV-lea, și în epoca lui Attila [10] provincialii mai știau direcția lor. Centre însemnate ca Durostorul și Novae, unde marele Teodoric [11] și-a petrecut tinerețea, erau însemnate ca emporii. Dar credem — și prosperitatea centrelor Troesmis și Axiopolis în această epocă o arată îndestul, — că acest mare export de materii prime, atestat și prin limba bibliei traduse de Ulfila, se făcea prin porturile dobrogene ca înainte sau pe drumul care de la Tropaeum prin Abrittus se înfunda în adîncul Traciei maritime către Constantinopol.

Această stare de lucruri nu ținu însă mult. Ea fu distrusă un moment de mișcarea de neamuri produsă prin înaintarea hunică după 370. Timp de cîțiva ani întreaga Peninsulă a Balcanilor, ca și părțile dunărene, fu frămîntată de luptele pentru adăpost și hrană, înaintea primejdiei altor barbari, ale foștilor „federați" cu trupele împărătești ale lui Valens [12], care peri însuși în lupta de la Adrianopol. Nici cînd curtea regelui ostrogot fu așezată la Novae, vechea stare de lucruri nu fusese pe deplin restabilită, deși, evenimente ca acestea arată că un însemnat schimb trebuia să se petreacă din nou în aceste locuri.

III.

DUPĂ ROMANI

Attila, „regele" hun al barbarilor de dincoace de Dunăre, a avut fără îndoială mari ambiții de dominație „civilizată", cu toată grozăvia ce-i încunjura numele. Dovadă „palatul" lui de piatră din stepa dunăreană a Panoniei și fastul de care-i plăcea să se încunjure, meșterii pe cari, ca odinioară Decebal dacul, îi chema la sine. Din prădăciunile lui peste hotarul bizantin, în părțile Moravei și mai departe decît atîta, el aducea înadins robi de prin orașe, pe care-i *coloniza* în țara lui. Se știe că astfel dușmanul Imperiului roman a ajuns să întărească elementul romanic pe malul stîng al Dunării — fără a mai pomeni pe aceia cari treceau de la sine din stăpînirea celor cari erau prădați totdeauna la acela care prăda el totdeauna.

Aceasta are o deosebită însemnătate pentru istoria comerțului. După plecarea ostrogoților din Crimeia, nici măcar corăbiile lor ușoare nu dădeau

[37] Același, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", IV, p. 173.
[38] Cf. *ibidem*, p. 188 și nota 174

viață apelor Mării Negre. Cetățile dobrogene se ruinau, așteptînd o nouă și ultimă refacere bizantină, care era să mai întîrzie cîteva decenii. Dar pentru întîia oară după vremea dacilor exista acum la nordul Dunării un stat barbar oarecum organizat, care prin tendințele sale de progres, ca și prin luxul unei curți „regale“ [39], unei clase stăpînitoare trebuia să provoace un schimb de mărfuri cu părțile vecine din împărăția bizantină. Cînd Priscus [14], trimes de stăpînul lui din Constantinopol, făcu drumul cunoscut spre reședința lui Attila, hrănit cu mălai de mei și adăpat cu mied de locuitorii din părțile Banatului, el nu încerca o cale nouă, ci urma pe aceia care era adesea frecventată de negustorii bizantini.

Întărirea Imperiului de către Justinian [15], în veacul al VI-lea, — într-o vreme cînd Imperiului hunic, sfărîmat în bucăți prin înfrîngere, îi urmase, în aceleași regiuni și cu aceiași direcție, Imperiul, turanic și el, al avarilor, — aduse noua refacere de castele la Dunăre și în Dobrogea. Procopiu [16], istoricul acestei glorioase domnii, le înșiră pe toate : întîlnim vechile nume cunoscute și altele nouă. Sub scutul cetăților, cari opriau tăierea drumurilor și despoierea negustorilor, emporiile de odinioară au trebuit să înflorească din nou.

Această situație nu dură nici un secol. Negoțul în părțile noastre se făcu din nou vioi. Mai pretutindeni, pînă în fundul Ardealului, se află monedele lui Justinian, chiar și marii bani de aramă cu crucea pe dînșii. Cumpărători de obiecte necesare ca și de stofe de lux și de arme scumpe erau, nu numai avarii, cu haganii și șefii lor în frunte, dar și slavii, supușii lor, cari-și aveau domni și „regi“ și în stepa munteană.

Sub Mauriciu, la începutul veacului al VII-lea, slavii, pe care Justinian voise să-i colonizeze formal în părțile oltene [40], arată neastîmpăr, după întețirea suzeranilor turanici cari dispuneau de dînșii. De aceia, se dau, timp de mai mulți ani, cu o stăruință îndărătnică, lupte la Dunăre, — prin părțile Ialomiței, de pildă, și pînă la Tisa, unde erau sălașurile gepizilor — dar și în Scitia Minoră, unde cetățile erau ținute perpetuu asediate ori prefăcute în grămezi de ruine. Trupele bizantine apărură din nou la Durostor, care-și făcea deci și mai departe negoțul cu barbarii [41], la Marcianopolis * lîngă Marea Neagră, la Novae, la Tomi chiar [42], fără a putea să împiedece dezastrul în care se sfarmă și tronul împăratului nevinovat.

Peste încă o sută de ani bulgarii turanici, veniți din Bugeacul basarabean, întîiul lor sălaș, ocupau Dobrogea și treceau mai departe pe malul Mării Negre, unde-și așezau cele dintîi capitale, la Plisca și Preslav. Fără a se fi sprijinit pe Dunăre, acest dîntîi stat prădalnic al lor își avu căpitani și la Durostor, iar cete răzlețe se luptară și pînă la Tisa [43]. Întrucît ei zburătăciră la început pe negustorii bizantini din emporiile lui Iustinian, cari vor fi profitat și din prezența îndelungată a ostașilor lui Mauriciu la această graniță de nord, noii veniți împiedecară comerțul între cele două maluri ale

[39] Băi ale lor, Teofilact [13], ed. Bonn, pp. 40—41. Cf. Iorga, *Points de vue sur le commerce de l'Orient au Moyen Âge*, Paris, 1924 [v. supra].

[40] Procopiu, *De bello gothico*, II, p. 287 și urm.

[41] Teofan [17], ed. Bonn, p. 251.

[42] *Ibid.*, p. 271, 281, 293.

[43] V. Iorga, *Notele unui istoric [cu privire la evenimentele din Balcani]*, în „Analele Academiei Române“ [s. II, tom XXXV, 1913, Mem. Secț. Ist., IV], p. 120 și urm.

* Vezi supra, p. 434.

rîului. Cît privește cetățile de la mare și Dunăre, ele nu mai existau acuma : înfrîngerea oștilor imperiale fusese sentința lor de moarte, și niciodată ele nu erau să se mai ridice. Pe linia de orașe de pe malul drept al Dunării, de la Vidin-Bononia pînă la Durostor-Drstr, peste cîtva timp slavi, dintre supușii aristocrației militare a bulgarilor, înlocuiră pe latinii și mai ales grecii cari stătuseră pînă atunci acolo pentru negoț.

De aici vin numele slave pe care le poartă în limba noastră, care se urmă atunci, o sumă de obiecte de zilnică întrebuințare în toate timpurile, pentru poporul nostru. Atunci cînd, în plugărie, el are *agrul* și *cîmpul*, cînd știe încă de la romani, — strămoșii lui nu numai prin colonizarea lui Traian, dar mai ales prin înceata românizare a tracilor copleșiți de imigrația elementelor rurale din Italia [44], despre *grîu*, *săcară*, *ovăz*, *orz*, *mei*, ar fi de neînțeles cum n-a știut din capul locului și de instrumentele prin care se capătă aceste produse agricole : *plugul*, *sapa*, *rarița*, *secerea*. Ori atunci, de oarece *oul* și *găina* vin din limba latină, dar *cocoșul* nu, ar trebui să admitem că amestecul lui nu era necesar în vremurile mai vechi. Dar și în păstorie, și tot pentru același motiv, că lucrul cumpărat se chiamă așa cum îi zice negustorul și că o formă mai practică și mai perfecționată înlătură nu numai vechea formă, dar, odată cu dînsa, și numele ei, cuvintele slave nu lipsesc, și ele nu provin nici aice de la conlocuitorii noștri slavi din veacul al VI-lea și al VII-lea, cari și-au amestecat sîngele cu noi, căci aceștia, viind din locuri pustii, nu puteau să ne învețe pe noi, cari fusesem pînă atunci în comuniune directă cu Bizanțul cultural, ci de la acești ucenici slavi de la Dunăre ai negustorilor greci cari plecaseră. Cu atît mai numeroși sînt la îmbrăcăminte acești termini, pe lîngă cei vechi dacici, și cei, așa de mulți și ei, luați din limba latină (cămașă, a îmbrăca, — de la *braccae*, pantaloni largi, — colțun, călțun — și a încălța —, vesmînt) : căciulă, cușmă, opincă, haină, suman, cojoc, mintean, bondiță, zavelcă, opreg, fotă, catrință, berneveci, ș.a. Mai tîrziu, aceste elemente ale vesmîntului s-au făcut de țerance acasă, la război, dar la început ele nu sînt — mai ales în ce privește portul femeiesc — decît imitația, adaptată după gustul poporului nostru, a îmbrăcămintii claselor superioare din Orient. Și pînză, postav sînt slave, pe cînd — lucru foarte caracteristic — lîna, inul și cînepa se păstrează cu vechile lor numiri latine. Materialul de clădit, întrucît n-a primit, în Moldova mai ales, influența turcească în veacul al XVIII-lea, prin exploatatorii de păduri musulmani din munții Bistriței, aparține în cea mai mare parte tezaurului latin, dar numele părților casei amestecate (odaie e turcesc ; ușă, fereastră, latine ; ogeac, prag, sobă, slave) iar ale mobilelor în parte slave (pat e slavo-grec, dar scaun, masă, latine, și se poate admite, cum s-a încercat a se dovedi [45], că o populație fără paturi are totuși scaune și mese ?). Cît privește ornamentele, podoabă e slav, inelul, brățara sînt latine, dar cercelul, salba, lanțul, străine. În ce privește uneltele, ele aparțin în mare parte împrumutului făcut de la slavii din Bulgaria nouă creată, cari moșteniseră în orașele lor, încă de prin veacul al VII-lea, desigur, tehnica înaintașilor bizantini.

[44] V. Iorga, *Trei lecții pentru principele Carol*, Vălenii de Munte, 1911 ; *Breve storia dei Rumeni*, 1911 ; *Istoria poporului românesc*, I [18].

[45] V. pentru această erezie ca și pentru aceia privitoare la originea bulgaro-maghiară a agriculturii noastre critica din „Bulletin de l'Institut pour l'histoire de l'Europe sud-orientale", I, p. 6 și urm. V. și Iorga, *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, ed. a 2-a, București, 1922, p. 107 și urm.

Acest mare număr de cuvinte, referindu-se, cum am văzut, la toate domeniile de comerţ, arată cît de strînse şi de puternice au trebuit să fie legăturile în acest timp între malul drept al Dunării, care expunea în nedei (de la *nedelia*, duminecă ; numele, unguresc, de *bîlci* şi cel, săsesc, de *iarmaroc* — Jahrmarkt datează numai de prin veacul al XII-lea—XIII-lea) *mărfuri* (în legătură cu *marha*, sarmatico-sciticul „vită“ [46]), produse industriale fabricate acolo sau aduse din Bizanţ, cu care noi pierduserăm acuma vecinătatea, şi între cel stîng al nostru, unde oraşele periseră cu totul — şi oraşele lui Iustinian acuma, după ale lui Traian —, dar unde totuşi locuitorii păstraseră întrebuinţarea banilor (*ban* înseamnă însă numai moneda banului unguresc de Slavonia, aşezat abia în veacul al XIII-lea). Căci altfel nu s-ar fi putut face un aşa de vast schimb în ţară străină, şi pămîntul nostru n-ar da necontenit, pe lîngă vechiul ban dacic, imitat după al lui Lisimah [20], regele Traciei, deci după cel macedonean, pe lîngă banul roman, al Republicei ca şi al Imperiului, cu o uşoară quasi-întrerupere în a doua jumătate a veacului al III-lea, banii deosebiţilor împăraţi bizantini, deşi, trebuie s-o recunoaştem, în cantitate mult mai mică.

Nu cunoaştem influenţa ce a putut să aibă atunci supt raportul comerţului întinderea dominaţiei *france* [21] asupra Sirmiului şi părţilor vecine, dar, cînd ne gîndim la marele rol „regal“ pe care-l jucase între avari şi slavi cutare negustor franc, Samo [22], în epoca Merovingienilor încă, putem admite că această influenţă n-a fost cu totul neînsemnată. Oricum, pentru întîia oară în Vestul, pustiu sau barbar mult timp, în toată epoca avarilor, se înstăpînia o cultură aducînd cu ea produsele ei şi foarte doritoare de acele mărfuri bizantine care hrăniau luxul începător al noului imperiu din Roma cea veche.

În acest timp însă, Marea Neagră învia. La nordul ei, pe locurile ocupate odată de milezieni, se aşezase un popor turanic, trecut mai apoi, pe o cale încă nedeplin explicată, la iudaism : *cazarii*, cari dovediseră, nu numai că sînt în stare a întemeia o împărăţie ce ţinu două secole, dar şi a relua tradiţii de cultură, între altele, tradiţii de comerţ ce fuseseră de mult părăsite. Avîndu-şi capitala într-un simplu castel de lemn, la Sarchel, ei întrebuinţară toate silinţele pentru a-şi însuşi Crimeia întreagă, cu cetatea Chersonului, pe care comandantul bizantin trebui în sfîrşit s-o părăsească în mînile lor. Cu aceasta ei căpătară o poziţie eminentă în lumea barbară, primind pribegi împărăteşti, însurîndu-i cu princesele lor trecute la creştinism, ajutîndu-i să-şi recupereze tronul, dîndu-li un puternic sprijin împotriva bulgarilor duşmani, cari, din partea lor — cu tot exemplul avarilor şi al slavilor dunăreni, — nu fură niciodată în stare a-şi organiza o flotă, nici, bineînţeles, a juca un rol comercial apreciabil.

Urmaşii cazarilor în aceste locuri fură ruşii slavi cari purtau numele varegilor scandinavi, mîna de aventurieri străini cari-i organizaseră şi lî dăduseră o direcţie. Ei cumpărau de la hoardele de pecenegi turanici, vecinii lor, cari impuseră tributul şi populaţiei româneşti de la nordul Dunării, oi,

[46] La Ammianus Marcellinus [19], în povestirea luptelor cu sarmaţii ale fiilor lui Constantin cel Mare.

boi și cai [47], iar de la chersoniți, mărfuri orientale, pe care le aduceau negustori arabi [48]. Dar, așezați pe locurile ostrogoților, ei reluară, ceia ce nu făcuseră cazarii, tradițiile lor de piraterie. Ele-i aduceau anual pe luntrile lor ușoare, dintr-un singur lemn, ca șeicele de mai tîrziu ale cazacilor, de la Bug și Nipru pînă la gurile Dunării: la Asprokastron sau Maurokastron („Cetatea Albă", „Cetatea Neagră") de la gura Nistrului, la „insula Sf. Grigore", la „Sulina" (Selinàs") în Delta Dunării, pentru a trece apoi la „Conopà", în „țara Bulgariei", la „Constantià" (Constanța-Tomi ?), la „rîul" Varna și la rîul „Ditzina" [49].

A fost un moment cînd rușii de la Kiev păreau să poată ajunge stăpîni în Balcani. Cînd împăratul bizantinilor, Nichifor Phokas, sfărîmă întîiul țarat bulgăresc [24] la sfîrșitul veacului al X-lea (către 970), el avea în solda lui bandele de mercenari și pirați ale cneazului Sviatoslav [25]. La asasinarea lui Nichifor, ei se răsculară, încercînd a face din această Bulgarie pe sfîrșite stăpînirea lor. Aceiași putere politică s-ar fi întins astfel de la Kiev pînă la hotarul Traciei, sprijinindu-se și pe ținuturile noastre. Din Durostor șeful barbar făcu noua sa capitală dunăreană. Aici însă îl încunjură și-l sili la fugă noul stăpînitor al Bizanțului, Ioan Tzimiskes [26]. La 971 nu mai era un stat bulgăresc, ci dominația bizantină directă se întindea pînă la vechia linie de hotar a lui Constantin cel Mare și a lui Iustinian. În același timp începea și opera de grecizare prin biserică și cultură a provinciei recuperate.

Astfel „pacea romană" se restabilea în aceste părți, cu toate urmările ei prielnice comerțului. Orașele de pe malul drept al Dunării, cu Durostorul în frunte, se putură ține vii și înfloritoare. Iarăși cultura economică a Bizanțului ne atinse fără să trebuiască întîi a se răsfrînge prin alții.

Dar încă de la începutul veacului al IX-lea malul stîng dunărean ajunse în atîrnarea noilor bande turanice ale pecenegilor [27], care, firește, nu locuiau în satele sau orașele regiunii, ci făceau popas de vară cu corturile, caii și turmele între ierburile înalte ale Bugeacului ori Bărăganului. Sînt cunoscute aprigile conflicte cu bizantinii, în paguba cărora năvăliseră peste apă, și soarta grozavă care-i aștepta în lupta cu împăratul Alexie Comnenul [28].

Supt dînșii s-au alcătuit desigur cele dintîi voevodate românești mai libere în mișcările lor. Pe cînd ei ocupau o parte din Bulgaria maritimă, la Durostor era stăpîn un anume „Tatos" pentru cronicile grecești, care se chema pe românește, neapărat, Tatul. Vadul acesta pe care-l avu pe urmă ofițerul bizantin trimes pentru recucerire, dar revoltat pentru a-și păstra aici o situație de neatîrnare, Nestor [29], se deschidea astfel în chip mai larg pentru schimbul de producte cu locuitorii români ai nordului Dunării ca și cu dominatorii lor turanici.

După peirea pecenegilor urmară frații lor buni cumanii, cari stătură numai vreun secol în aceleași rosturi. Și poate că dominația unora ca și a celorlalți a avut pentru români și foloase economice: din stepa rusească pînă la noi se întindea aceiași putere politică, și la hotarul ei răsăritean ea

---

[47] Constantin Porfirogenetul [23], *De administratione Imperii*, p. 69.
[48] *Ibid.*, p. 72.
[49] *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 23 și urm.

atingea sfera de acțiune comercială a arabilor. Monede de-ale acestora, ce e dreptul, nu s-au găsit, dar prin schimb (*troc*) poate ei au avut a face cu populația noastră în aceste timpuri cînd pentru bizantini drumurile erau iarăși tăiate și primejduite.

Înlăturarea cumanilor o încearcă împăratul bizantin de la jumătatea veacului al XII-lea, puternicul, întreprinzătorul Manuil Comnenul [30]. În luptă cu ungurii, cari de la 900 pătrunseseră, viind din Bugeac, în Panonia, pe locul hunilor și avarilor, și de la 1000 trecuseră și pasurile către Ardeal, el trimese pe ostașii săi, și în părțile Banatului, întărite de noii stăpîni maghiari, și chiar în ale Moldovei. *Întru aceasta el urmă firește vechi drumuri de negoț*: acela care ducea de la cetatea de hotar bănățeană către Mureș, pe de o parte, iar, pe de alta, cellalt drum, care se îndrepta către „taurosciți", către rușii cei noi din părțile Haliciului.

Cînd Manuil își isprăvi lunga și glorioasa domnie, de pe urma căreia rămînea o împărăție întinsă pînă la Dunăre și la Marea Adriatică, avînd ca vasali pe sîrbi ca și pe unguri, pe aceștia ca și pe ruși, vecinii lor la răsărit, nu era cine să poarte o moștenire așa de grea. După un copil ucis pe ascuns, după un aventurier criminal, noua dinastie a Anghelilor începu prin șovăiri în afară, prin lupte de familie înlăuntru. O răscoală de „vlahi", de păstori aromâni aduse consolidarea noului stat bulgăresc al lui Petru și Asan [31], apoi al „împăratului" de provocare și concurență, Ioniță, pe cînd o nouă cruciată dădea, la 1204 [32], Constantinopolul însuși în mînile latinilor, cari încoronau un împărat „frînc", pe Balduin de Flandra [33]. În același timp cu aceste mari schimbări, creatorii acestui „imperiu latin", venețienii [34], luau pentru dînșii Marea Neagră, pe care o stăpîniau la intrare prin bogata lor colonie Pera, în fața Constantinopolei.

Dacă „împărăția" lui Ioniță, căruia-i urmă marele suveran care a fost Ioan Asan, împărțitor de privilegii comerciale în statele lui și găzduitor bucuros, patron sigur al negustorilor de toate națiile, n-a avut totuși o prea mare influență comercială dincoace de Dunăre, atenția noilor țari fiind îndreptată spre Salonic de o parte — unde erau latini, apoi greci din Epir —, spre Durazzo pe urmă — unde și pătrunseră —, în schimb corăbiile venețiene treziră o nouă viață pe coastele Mării Negre, de la care cereau produsele cunoscute și, în rîndul întîi, grîul, în același timp cînd pentru întîiași dată, din nord, din Ardealul cucerit de ungurii Panoniei, începea o încercare de *a tăia, peste această Cumanie, rău apărată, un drum de comerț către Dunărea de Jos și către tot răsăritul, către noul cîmp de activitate al corăbierilor îndrăzneți din Veneția.*

Intrînd în Ardeal pe valea Mureșului, lîngă care cuceriră și întăriră castelul Bălgradului (Cetatea Albă, zisă Alba Iulia), ungurii [35] înlocuiră numai printr-un om al lor pe voevodul român, pe singurul voevod român pe care-l găsiră în această țară. Își făcură castelele, așezară un episcop în vechea cetate, dar atîta nu li ajungea. Pentru a da locuitori supuși Ardealului (ceia ce înseamnă țara de peste „pădurea" regelui), ei chemară din Apusul cu locuitori prea mulți, bîntuiți adesea de foamete, un număr de „flandri", de „flondori", de germani de la Rinul de mijloc și de jos, pe cari dialectul lor îi dovedește — deși au venit din mai multe regiuni — ca frați buni ai alsacienilor, de pildă.

Nu era vorba de nici o intenție economică în această importare de „oaspeți ai regelui". Pe vremea lui Manuil Comnenul, în Orient, nu se puteau lua inițiative în contra lui și nici chiar pe alăturea de dînsul, iar cumanii, deși în decadență, însemnau totuși încă un puternic element tulburător. „Theutonici ultransilvani", „nemții de peste pădure" cum li zice Papa la 1191 [50], erau simpli țerani, avînd în fruntea lor „gherebi" (*comites*) și organizați bisericește de aducătorul lor „în pustiu", regele Geysa (1141—1161), într-o prepozitură (Probstei) anume, a cării reședință era la Sibiu, numit încă *Cibinum, Zebyn,* după românește, și nu Hermannstadt, „cetatea lui Hermann" [51]. Cum se vede încă dintr-un privilegiu de la 1206, ei păsteau porci, plantau vii și, afară de vreun caz de scuteală, păzeau hotarele de către cumani [52]. Totuși încă de atunci, cum se constată din actul pentru aducerea altor locuitori străini, la 1211, erau în aceste părți, și anume chiar în „Țara Bîrsei", pe lîngă *ville,* „sate" de oaspeți, și *tîrguri* nouă, stabilite de unguri pentru țeranii și barbarii vecini, *fora,* de la care coroana lua venituri speciale, *tributa,* plătite în *denarii,* în *bani* ungurești ; greutățile, *pondera,* obișnuite în regat, se întrebuințau și în aceste părți „de spre cumani".

În Țara Bîrsei se așezară, deci, la 1211 Cavalerii teutoni [36], germani, fugari de la Ierusalim. Colonizarea lor de către regele Andrei al II-lea, care făcuse o cruciată la Ierusalim și avea deci cunoștința împrejurărilor locale, era să deie o *formă politică* unui nou „deșert", „fără locuitori", apoi să exploateze „aurul sau argintul" ce s-ar găsi acolo [53], într-o țară pe care cîrmuitorul o cunoștea abia ca fiind în părțile spre cumani și n-o privea, la dreptul vorbind, ca a sa și, în sfîrșit, să întărească hotarul cu „cetăți de lemn" și întărituri (*urbes*) de lemn, întinzînd-o, dacă se poate, pe sama barbarilor [54].

Se știe că ei și-au făcut datoria, și așa de mult încă, de au speriat pe rege, care li-a retras concesia. Pasul de la Rucăr al Carpaților fu străbătut de mica lor ceată bine înarmată, și se făcu în regiunea de peste „munții de zăpadă" un „castel de lemn", o împrejmuire de lemn, o biată bisericuță catolică în acel nou *burg* [55], la Cîmpulung, *Langenau* al lor, numit ca *oraș* după *vale,* după *ținutul* întreg al Rîului Tîrgului.

Ca și templierii și ospitalierii [37], teutonii se pricepeau, încă din Locurile Sfinte pe care le părăsiseră, la negoț. Ei îl introduseră aici, ca și datina cetăților, fie și de lemn, ca și tendința spre comerțul cu acei cumani pe cari-i cîștigau pentru botez [56]. Banii lăsați de „nummularii" ai regelui, banii cei noi de argint, începură să umble deci și pe plaiurile noastre, și numele de *dinar* se întîlnește ca nume vechi îndătinat („dinarul văduvei") și în cele mai vechi traduceri ale Scripturii. O nouă concesie întindea dreptul lor „pînă la Dunăre" și la „brodnicii" vadurilor moldovenești (poate ale Siretiului), dîndu-li și dreptul de a duce sare, pe cîte șase „corăbii", și pe Mureș — deci către Ungaria —, și pe Olt, deci către părțile noastre. Pentru aceasta li se con-

---

[50] Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen,* I, Sibiu, 1892, pp. 1—2, no. 1.

[51] *Ibid.,* pp. 2—3, no. 2.

[52] *Ibid.,* pp. 9—10, no. 17.

[53] Sarea mergea pe Mureș, spre Apus, ca și pe vremea ducilor franci, *ibid.,* p. 17, no. 29.

[54] *Ibid.,* p. 12, no. 19.

[55] Cf. Kreuzburg în Bîrsa, *ibid.,* p. 14 [Năieni, v. infra].

[56] Cf. Iorga, *Studii și documente,* I—II, Prefața.

cedau ocne de sare *unde voiau*, şi, de oarece nu putem crede că li s-ar fi acordat lîngă Sibiu, ar trebui să admitem că tot ei au deschis şi ocnele moldoveneşti de la Bacău [57].

În urma lor, teutonii lăsară un început orăşenesc la Braşov, pînă atunci un simplu sat cu obîrşii româno-slave, precum şi Kreuzburgul de la Năieni, Marienburgul Feldioarei [58]. Acum se poate vorbi de un comerţ. Pentru întîia oară, regele Ungariei îl recunoaşte şi sibienilor, aşezaţi supt contele lor, ca o „villa", nu încă o „civitas" (cetate), dar numai în marginile „regatului" [59]. Episcopia ungurească a cumanilor [38], cu centrul în „cetatea" Milcovului, era încă un mijloc potrivit ca să asigure legătura între plaiurile de amîndouă părţile [60].

Atunci căzu asupra Ungariei şi părţilor noastre năvălirea tatarilor [39], nimicitoare pentru regat. Tradiţia braşoveană spune că trei ani întregi ei petrecură în aceste părţi. Cetatea Milcovului şi de sigur şi altele erau în ruine. Regele trimetea pe voevodul Ardealului, Laurenţiu, „ca să reculeagă popoarele risipite" [61], la 1243.

Hanii rămaseră suveranii ţerilor noastre, cari, astfel, *intrară în raporturi directe şi continue cu toată lumea orientală*, căci împărăţia noilor stăpîni, din Hoarda de Aur, se întindea peste tot circuitul Mării Negre, afară de ţermurile bizantine şi niceene, şi pătrundea pînă afund în stepa europeană şi asiatică. Prin ei înviară porturile acestei Mări, în care se aşezară în curînd, — după întoarcerea, cu ajutorul lor, contra veneţienilor, a Paleologilor din Niceia [40] ca împăraţi greci, ortodocşi, la Constantinopol, — genovezii [41]. Ştim că pe la 1290 ei aveau acum, pe un teritoriu dăruit de tatari, Caffa, pe locul vechii Teodosii [62]. Şi castelul bizantin de la Cetatea Albă [63], unde pînă pe la 1330 stătu un dregător tatar, luînd vamă pentru han, şi unde de pe urma cuceririi veniseră din Orient un număr de evrei, aşezaţi în cartier special, avu o colonie genoveză, ca şi vechiul Lykostomo („gura lupului"), dintr-o insulă uşoară de apărat, în Delta Dunării, chiar lîngă mare —, încă un castel bizantin în care, supt ocrotirea tatarilor, pătrunseră noii negustori italieni [64].

Influenţa politică a tatarilor supt puternicul Nogai, de care se temea şi Paleologul din Constantinopol, fu foarte mare în Bulgaria vecină, unde se încearcă aşezarea ca stăpînitor a fiului său Ciochi, care şi peri acolo într-o răscoală [65]. Vadurile Dunării erau în mînile lui ca şi porturile mării, şi el ştiu să le întrebuinţeze. Şi supt acest raport ca şi supt cel militar, dară, dominaţia barbarilor înseamnă un progres notabil pentru viaţa istorică, nouă, a românilor.

Ungurii încercară a se împotrivi. Dar puterile lor nu ajungeau pentru aceasta. În 1247, amintindu-şi de isprava aşa de mare şi aşa de prost răs-

---

[57] *Ibid.*, p. 19. Cf. M. Perlbach, *Der deutsche Orden in Siebenbürgen*, în „Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung", XXVI, p. 415 şi urm.

[58] Şi Skt. Peter lîngă Braşov, cu muntele său, trebuie să vie tot de la ei, *ibid.*, p. 68, no. 76.

[59] Zimmermann-Werner, *l. c.*, I, p. 14, no. 43.

[60] *Studii şi documente*, I, l. c.

[61] Zimmermann-Werner, *l. c.*, p. 71, no. 79.

[62] *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades*, I, p. 3 şi urm.

[63] *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 26 şi urm.

[64] *Ibid.*, p. 31 şi urm.

[65] *Studii şi documente*, l. c., p. XVII.

plătită, a teutonilor, ei căutau să aşeze în „ţara Severinului", numită aşa după castelul de pază la Dunăre, care era mai vechi [66], nu pe aceiaşi teutoni, sălăşluiţi acum în Prusia păgînă, ci pe ospitalierii francezi, Ordinul Sf. Ioan din Ierusalim. Fratele Raimbaud trebuia să se strămute din Palestina pierdută în aceste locuri primejduite de alţi păgîni. I se încredinţau „munţii vecini" (ai Mehedinţului şi Gorjului), chenezatele româneşti [42] ale lui Ioan şi Farcaş „pînă la rîul Olt" — cele dintîi organizaţii româneşti cunoscute sigur şi direct, cu numele căpeteniilor lor —, „afară de chenezatul lui Litovoi voevod, pe care-l lăsau românilor (*Olacis*), cum l-au ţinut şi pînă acum", chenezat din care făcea parte şi „Ţara Haţegului" (*Harszoc* în documentul Papei, prin lectură greşită pentru *Hatszec*), românii din acest voevodat tributar avînd să fie aliaţii în război ai cavalerilor. Aceiaşi situaţie de autonomie, în legătură cu singură coroana, trebuia s-o aibă dincolo de Olt, în Cumania ocupată de tatari, Seneslau, pe care-l bănuiam în Argeş şi care nu e numit voevod simplu ca Litovoi, ci „voevod al Românilor" (*Voevoda Olacorum*), deci al „Ţerii Româneşti", cum şi-au zis urmaşii lui.

Domeniul cedat cavalerilor avea şi un rost economic însemnat. Se sprijinia, de o parte, în Banat, pe aşezarea cea nouă de vad a Voilei, „nu departe de Semlin" (*Zenilen*), scoasă pentru aceasta de supt cetatea Craşovului ; dincolo de voevodatul lui Seneslau, în vechiul pămînt teutonic, li se acordau „500 de pluguri", de „jugăre" (teutonii avuseră la început numai 30 [67] !), lîngă „Fekety" (probabil Fekete-halom, Cohalmul *) ori aiurea, „dincolo de păduri" (deci în Ardeal) ; la Marea Adriatică ei trebuiau să aibă un port de comunicaţie, la Scardona. Cumania toată stătea la dispoziţia lor, şi regele trăgea nădejde că, „precum Dunărea se întinde pînă la marea constantinopolitană", se va putea întinde dominaţia cavalerilor pînă la hotarele Imperiului latin doritor de ajutoare [68]. Aveau voie să trimeată sare, scoasă de oamenii lor din Ardeal, de unde poftesc, „spre Bulgaria, Grecia şi Cumania". Pescăriile (*piscationes*) în Dunăre şi *piscinele* (deci erau exploatări sistematice, cunoscute, bogate) li se încredinţau pentru cîştig. Şi mai este vorba — în această Oltenie, care-şi avea fruntaşii, boierii („maiores terrae"), supuşi în judecata capitală numai regelui, de *mori* existente, de *finaţe*, de „păşuni pentru vite şi oi". Numai jumătate din banii ce vor umbla vor fi ai regelui. Colonizarea de saşi sau germani din regat era oprită fără permisiune specială [69].

Dar ospitalierii, deşi sosiră în ţară, nu se văd a fi adus la îndeplinire acest tractat, pe care la 1250 îl întăria şi Papa. Nici trecerea prin Cumania ca luptător, cu ajutoare româneşti, a regelui unguresc Ştefan cel Tînăr [43], oploşit în Ardeal, care pătrundea, contra bulgarilor, pînă la Plevna, nu lăsă ceva durabil pe urmă [70]. Litovoi se răsculă, cu fratele său Bărbat, contra regelui, neplătindu-i „veniturile", şi fu ucis, iar fratele ţinut în închisoare pînă se răscumpără cu mulţi *bani* [71]. În ţinutul Severinului pră-

[66] Zimmermann-Werner, *l. c.*, p. 41, no. 49.
[67] Hurmuzaki, I_1, [*Documente privitoare la istoria românilor, 1199—1345, culese* de Nicolae Densuşianu, Bucureşti, 1887], p. 261.
[68] *Studii şi documente*, I—II, p. XVII.
[69] Zimmermann-Werner, *l. c.*, pp. 73—76, no. 82.
[70] Iorga, *Gesch. des rumänischen Volkes*, I, pp. 140—141.
[71] Hurmuzaki, I^1, p. 454 şi urm.
* Rupea.

daseră cumplit bulgarii [44] lui Sfetislav [72]. Domeniul politic şi economic al tatarilor rămase astfel pînă la uciderea lui Nogai, pînă la uzurpaţia lui Toctai, pînă la desfacerea imperiului Hoardei. Dar aceasta coincide cu stingerea în Ungaria a dinastiei Arpadiene [45], cu luptele pentru coroană, şi în Ardeal, cu anarhia în tot regatul vecin. În acelaşi timp o mai grozavă anarhie sfîşia statul bulgăresc, pe care nu-l putu îndrepta pe alte căi decît Gheorghe Terterii [46], „cuman" cu sînge românesc, din aceste părţi, ale Severinului. Serbia, care-şi întăria organizaţia regală, era mai la o parte.

În aceste condiţii se întemeiè la Argeş, de Basarab, urmaşul lui Seneslau, cea dintîi autonomie românească, supt raportul politic ca şi supt cel economic.

NOTE

[1] Bibliografia extrem de bogată privind epoca veche ne obligă să trimitem la lucrarea cea mai recentă, *Dicţionar de istorie veche a României*, Bucureşti, 1976, unde cititorul găseşte şi istoriografia corespunzătoare.

[2] Baiazid I Fulgerul a năvălit în Ţara Românească în 1394 (cînd are loc bătălia de la Rovine) şi în 1397, cînd este de asemenea înfrînt.

[3] Vezi H. I. Crişan, *Burebista şi epoca sa*, Bucureşti, 1975.

[4] Negustorii „nu străbăteau decît ape vecine
Dar poate c-or începe să vie şi corăbii
La ponticele ţărmuri vreo navă de-oi vedea
Voi alerga nainte-i, voi saluta năierul
L-oi întreba de unde-i şi cine-i şi ce vrea ?
N-ar fi nici o mirare să vie de pe aproape
În apele vecine te poţi încumeta
Rar om din ţara noastră să treacă peste mare
Rar om să vie aice, pe-un ţărm făr'de liman !" (Publius Ovidius Naso, *Scrisori din exil*, trad. Teodor Naum, Bucureşti, f.a., p. 94).

[5] Getta, Publius Septimius, împărat roman (211—212), ucis de fratele său Caracalla.

[6] Diocleţian, Vezi *Comerţul..., Evul Mediu*, cap. I, nota 5.

[7] Constantin cel Mare, împărat roman (306—337). Vezi J. Maurice, *Constantin le Grand. L'origine de la civilisation chrétienne*, Paris, 1924; J. B. Palanque, *De Constantin à Charlemagne à travers le chaos barbare*, Paris, 1959.

[8] Licinius, Valerius Licinianus, împărat roman, cumnat al lui Constantin cel Mare. Domneşte între 308—324. În 313 au dat amîndoi edictul din Milan privind libertatea cultelor, inclusiv a celui creştin. Licinius i-a persecutat însă pe creştini. Despre el în volumul *Din istoria Dobrogei*, II, 1968, cap. *Constantin cel Mare şi Licinius*, p. 318 şi urm.

[9] Ulfila (311—384), episcop vizigot din anul 341 la Nordul Dunării. A tradus parţial *Biblia* în limba gotică. Vezi E. A. Thompson, *The Visigoths in the time of Ulfila*, Oxford, 1966.

[10] Attila, vezi *Comerţul..., Evul Mediu*, cap. I, nota 8.

[11] Teodoric, *Ibidem, Evul Mediu*, cap. I, nota 3.

[12] Valens şi lupta de la Adrianopole, *Ibidem*, cap. I, nota 11.

[13] Teofilact din Simocata, istoric bizantin din secolul al VII-lea. *Istoriile* sale prezintă domnia împăratului Mauriciu (582—602).

[14] Priscus şi ambasada sa, vezi *Comerţul..., Evul Mediu*, cap. I, nota 22.

[15] Justinian I. împărat bizantin (527—565); a consolidat statul bizantin în mod excepţional secătuind însă resursele sale materiale. Procopiu (vezi nota următoare) aminteşte următoarele aşezări refăcute sau ridicate de Justinian: Durostorum, Sucidava, Quesor, Palmatis, Adina, Sf. Chiril, Ulmetum, Ibida, Aegiatus, Halmyris, Grapso, Nono (Novovicus ?), Troesmis, Naioduno (Noviodunum), Residina, Constantiniana, Callatis, Bassidina, Belledina, Altina, Maurovalle, Valentiniana, Zaldapa, Axiopa, Carso, Gratiana, Preidis, Argamo (Er-

[72] *Ibid.*, p. 348.

gamia, Argamum), Paulimandra, Tzasclis (Ad Salices ?), Pulchra Theodora (Histria ?) Tomis, Creas, Noveiustiniana. Cercetări arheologice ulterioare au mai dat la iveală ruinele următoarelor cetăți refăcute de Justinian: Tropaeum Traiani, Histria, Dinogetia, Capidava. Despre el, Ch. Dhiel, *Justinien et la civilisation byzantine au VI-e siècle*, Paris, 1901; B. Rubin, *Das Zeitalter Justinians*, Berlin, 1960.

[16] Procopiu din Cesareea, istoric bizantin al domniei lui Justinian. Între anii 545—553 a scris despre războaiele cu perșii, vandalii și goții; doi ani mai tîrziu termină lucrarea *De aedificiis* asupra construcțiilor civile și militare ordonate de împărat. Tonul laudativ din primele lucrări este părăsit în *Anecdota*, unde istoricul critică virulent curtea imperială, mai ales pe împărăteasa Theodora și pe generalul Belisarie. Vezi B. Rubin, *Prokopius von Kaisareia*, Stuttgart, 1954.

[17] Teofanes Confessor (752—818), cronicar bizantin. A lăsat o *Chronographie* în care relatează întîmplări dintre anii 284—813 (cuprinse între domniile lui Dioclețian și Mihail I Rangabe).

[18] *Trei lecții de istorie despre însemnătatea românilor în istoria universală*, Vălenii de Munte, 1912; Breve storia dei Rumeni, con *speciale considerazione delle relazioni coll'Italia*, București, 1911; *Istoria poporului românesc*, București, 1922.

[19] Ammianus Marcellinus, vezi *Comerțul..., Evul Mediu*, cap. I, nota 9.

[20] Lisimach (360—281 î.e.n.), general macedonean în armata lui Alexandru cel Mare. A administrat satrapia Tracia după moartea împăratului. Din anul 306 s-a intitulat rege al Traciei. Vezi W. Hünerwandel, *Forschungen zur Geschichte des Königs Lysimachos von Thrakien*, Zürich, 1900; G. B. Possenti, *Il re Lisiamco di Tracia*, Torino-Roma, 1901.

[21] Pentru stăpînirea francă vezi *Comerțul..., Evul Mediu*, cap. II, nota 17.

[22] Samo, *Ibidem*, p. 324.

[23] Constantin al VII-lea Porfirogenitul, împărat bizantin (945—959). Scrie, între altele, *De administrando imperio* (vezi ed. Vasile Grecu, *Carte de învățătură pentru fiul său Romanos*, seria „Scriptores Byzantini", VII, București, 1971).

[24] N. Focas și primul țarat bulgar, vezi *Comerțul..., Evul Mediu*, cap. II, nota 29.

[25] Cneazul rus Sviatoslav (967—972), nepot al lui Ruric, a luptat împotriva pecenegilor și bizantinilor. Înfrînt la Pereiaslaveț. Moare în timpul retragerii.

[26] I. Tzimiskes, vezi *Comerțul..., Evul Mediu*, cap. II, nota 29.

[27] Pentru pecenegi vezi Petre Diaconu, *Les Pétchenègues au Bas Danube (896—1091)*, București, 1959; asupra celorlalte populații migratoare și a relațiilor lor cu autohtonii vezi *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, culegere de studii, București, 1971.

[28] Alexios Comnen, vezi *Comerțul..., Evul Mediu*, cap. II, nota 40.

[29] Pentru voievodatul lui Tatos la Durostor și Cronica lui Nestor vezi N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et la Bulgarie*, București, 1946; cronica lui Nestor publicată de Gh. Popa Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, VII, București, 1935. Comentariii în *Din istoria Dobrogei*, vol. III, *Bizantini, romani și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, cap. *Criza stăpînirii bizantine. Problema formațiunilor politice din a doua jumătate a secolului XI pe teritoriul Dobrogei*, p. 131 și urm.

[30] Manuil Comnen, vezi *Comerțul..., Evul Mediu*, cap. II, nota 40 și 45.

[31] Statul bulgar al lui Petru și Asan, vezi *Negoțul...*, cap. II, nota 22.

[32] Cruciada din 1204, vezi *Comerțul..., Evul Mediu*, cap. II, nota 59; cap. III, nota 1.

[33] Balduin de Flandra, *Ibidem, Evul Mediu*, cap. II, nota 59.

[34] Asupra pătrunderii veneților în Marea Neagră vezi lucrările lui N. Iorga *Veneția în Marea Neagră*, București, 1914. I, *Dobrotici*, 28 p. (cu 21 documente în anexă din anii 1340—1377); II, *Legăturile cu turcii și cu creștinii din Balcani de la lupta de la Cosovo pînă la cea de la Nicopoli (1389—1396)*, 48 p. (cu 50 de documente în anexă din anii 1384—1400); III, *Originea legăturilor cu Ștefan cel Mare și mediul politic al dezvoltărilor*, 76 p. (cu 66 documente în anexă din anii 1473—1484). *La politique venetienne dans les eaux de la Mer Noire*, în BSHAR, 1914, p. 289—370.

[35] Cercetările istorice au arătat ca un fapt incontestabil că la venirea ungurilor în Transilvania exista ducatul lui Menumorut (între Someș și Mureș), al lui Glad (în Banat) și al lui Gelu (în Transilvania propriu zisă). Vezi Cronica notarului anonim al regelui maghiar Bela în Gh. Șincai, *Hronicul românilor*, I, București 1886, p. 264 și urm. Comentarii asupra ei și a cronicii lui Nestor la C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, ediția a III-a, București, 1938, p. 282 și urm. Iorga abordează problema în *Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des roumains*, în BSHAR, IX, 1921, p. 193—223. De fapt existența ducatelor românești din Transilvania este atestată chiar de izvoarele maghiare.

[36] Teutonii în Țara Bîrsei, vezi *Negoțul...*, cap. II, nota 16; *Comerțul...*, *Evul mediu*, cap. III, nota 20.

[37] Pentru ospitalieri vezi *Comerțul...*, *Evul Mediu*, cap. IV, nota 3.

[38] Episcopia Cumaniei s-a constituit la 1228, organizată fiind de Robert, arhiepiscop de Strigoniu, cu călugări dominicani și condusă de episcopul Teodoric. Jurisdicția ei cuprindea, probabil, nordul Țării Românești și Moldova dintre Carpați și Siret. Centrul s-a aflat la Milcov (Milcovia), distrus în 1241 de tătari. Vezi L. Ferenț, *Cumanii și episcopia cumanilor*, Blaj, 1931.

[39] Pentru tătari vezi *Comerțul...*, *Evul Mediu*, cap. III, nota 119.

[40] Imperiul de la Niceia, vezi *Comerțul...*, *Evul Mediu*, cap. III, nota 18.

[41] Genovezii în Marea Neagră, vezi *Negoțul...*, cap. II, nota 25.

[42] Cnezatele lui Ioan, Farcaș, Seneslau, Litovoi, vezi *Negoțul...*, cap. IV, nota 2.

[43] Ștefan al V-lea, cel Tînăr (1270—1272), fiul lui Bela al IV-lea, rege maghiar, duce al Transilvaniei.

[44] Sfetislav, căpetenie bulgară care prelia, în sudul Dunării, stăpînirea teritoriului dominat de Ceaka, fiul lui Nogai, hanul tătăresc. În procesul de disoluție a stăpînirii tătărești și de înfiripare a statelor feudale autohtone, mai ales în spațiul ei periferic, autoritatea lui Sfetislav s-a întins vremelnic (pînă în 1322) și la nordul Dunării.

[45] Pentru Arpadieni vezi *Comerțul...*, *Evul Mediu*, cap. III, nota 2.

[46] Gheorghe Terterii, țar cuman din dinastia care a ocupat tronul țaratului de Tîrnovo începînd din anul 1280. A fost înscăunat de bizantini cu ajutorul hanului Nogai și detronat în 1292. Una din fiicele sale a intrat în haremul lui Ceaka, fiul lui Nogai, care la 1300 ajunge țar la Tîrnovo. E ucis însă în același an de Sfetislav, fiul lui Gheorghe Terterii și cumnatul său. Acesta a contribuit, după cum am văzut, la extinderea considerabilă a stăpînirii bulgare de-a-lungul Dunării. Vezi mai mult la Gh. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935, passim.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY

CAPITOLUL I

COMERȚUL ROMÂNESC ÎN VEACUL AL XIV-LEA SUPT OCROTIREA DOMNILOR ȚĂRII ROMÂNEȘTI

Prin lupta de la Posada [1] din 1330 Basarab Vodă, care fusese aliatul bulgarilor contra sîrbilor, într-un timp cînd Dobrogea de Sus se ținea încă de o dominație străină, *se liberase cu totul de Ungaria*, al cării rege, Carol Robert, îi ceruse a plăti tributul, întîrziat, de 7 000 de mărci de argint, tribut — asemenea cu al lui Litovoi —, pe care el îl și oferise înainte de lupta răscumpărătoare [1].

Nu cunoaștem legăturile de comerț care-i puteau da această monedă. Dar Severinul era al lui, și numai în mersul expediției voevodul ardelean Toma îl iea pentru un pretendent, Dionisie, fiul lui Nicolae, fiul lui „Ivanco" (se pare), și numai pentru puțină vreme. Deci pe acolo era un vad românesc, puternic și sigur. Cît privește contactul cu Dunărea de Jos, domnul din Argeș nu-l avea, fără îndoială.

Se știe că, la suirea pe tron a noului rege Ludovic, Alexandru Vodă, urmașul lui Carol Robert, îi făcu omagiul [2]. Poate că oferi și cele 7 000 de mărci de argint. Oricum, Ludovic considera o latură din Țara Românească, — aceia care făcuse parte din provincia cumană de odinioară și din dioceza cumană, și pe care domnii din Argeș, abia coborîți pînă la Cîmpulung, deci încă adevărat și cu totul „munteni", nu apucaseră a o ocupa —, ca o posesiune a sa, la 1358, cînd încep actele scrise privitoare la comerțul nostru.

La 28 iunie din acest an, în adevăr, el se îndreaptă către brașoveni, către „cetățeni" ca și către „oaspeți" — cei dintîi avînd îndatoriri la cetate și, de altfel, ceilalți fiind scutiți de sarcini, ca în Serbia aceleiași epoce [2] — și le acordă cererea de a putea „trece liberi și siguri", „cu mărfurile și orice alte lucruri ale voastre", pe un drum care li se înseamnă anume, „între Buzău și Prahova", deci în județul care pînă la desființarea lui [3] s-a zis al Secuienilor, nu numai după secuii strecurați aici mai tîrziu, ci și după aceia cari de la început, oficial, politic, fuseseră colonizați aici de regele lor. Și privilegiul, redactat după spusele brașovenilor de cineva căruia geografia acestor locuri îi era, vădit, cu totul străină, arată și partea din Dunăre asupra căreia se întinde atît interesul brașovenilor, cît și puterea ori autoritatea teoretică a regelui: „de la locul unde rîul zis Ialomița se varsă în Dunăre, pînă la locul unde rîul zis Siretiu se varsă și el tot în Dunăre". De notat e că nu se arată orașe, pe care peste puține decenii le întîlnim, și încă înfloritoare: la vărsarea Ialomiței, „Tîrgul de Floci", numit așa după vînzarea însemnată de lînă ce se făcea acolo — mocanii fiind deci încă de pe atunci cu oile lor într-un Bărăgan mai vast și mai pustiu

[1] Iorga, *Istoria armatei [românești*, Vălenii de Munte, 1910], I, p. 84—85.
[2] Jirecek, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, I, p. 60 și urm.

decît cel de astăzi [3], — iar la vărsarea Siretiului, Brăila, numită după Brăilă (cf. Brae, Brăiescu, Brăiloiu), întemeietorul satului de pescari care era chemat în curînd la o așa de puternică dezvoltare. Regele poruncește ca „nimeni să nu vă împiedece, peste datoria lui, în această trecere a voastră" [4].

Ni putem pune întrebarea dacă *drumul nu se opria aici*, brașovenii abia ajunseră a fi „cetățenii" unui oraș. Pînă după 1350 ei nu apar în documentele timpului decît cu decanul și preoții lui, cari păstrează vechea organizație săsească — nu teutonică —, asemenea întru toate cu a Sibiului. Numele de Kronstadt apare alături cu acela, vechi, româno-slav de „Brasso", ca lucruri deosebite: se zice astfel la 1336 că, precum cutare e „decan de Sibiu și pleban de Stolchenberk" (Stelzenburg *, lîngă Sibiu), astfel altul e „decan de Brașov — *Brasso* și pleban de *Corona*". Din „Corona" la 1342 dă un act [5] plebanul Coronei, care e și decan *al Bîrsei* (de Wrcia), pomenind pe „gherebi", pe comiți, — cum era pe la 1300 unul, tot sas, și la *Cîmpulung*, îngropat în vechea biserică de acolo, supt o piatră cu inscripție latină care ni s-a păstrat [6]. În „Corona" sînt acum „cives", „cetățeni", avînd în frunte un *villicus*, un reprezintant administrativ al Coroanei, *creatoare și proprietară a noului oraș;* bisericile [5], cu caracter de mănăstire, de la Sf. Petru și de la Sf. Pavel, fundații teutonice, cu *priori*, îi sînt supuse; ele fac parte din cetate, sînt „in Corona". Mai este și o biserică a Sfîntului Iacob, ca și în Cîmpulung. Juzii cetății erau vechi, de vreme ce bunicul cuiva din 1360 avea această sarcină [7]. „Brașov" pare să însemne de acum înainte și județul, fiind echivalent cu Țara Bîrsei — se zice Heltven (Heldsdorf, Hălchiu), *„în Brașov"*, atunci cînd satul se află la o apreciabilă depărtare [8], și i se zice apei Bîrsei și „rîul Brașovului" [9]. Dar încă de pe la 1344 Brașovul e „cetate", deci corespunzător cetății Coroanei: făcînd el însuși acea „descălecare", acea călătorie de supraveghere și judecată pe care o îndeplinea de obicei voevodul Ardealului, regele Ludovic constată faptul la anul 1344, cînd puse la cale desigur și legăturile cu Țara Românească [10]. Un conte [11], peste tot comitatul Brașovului, sau un vice-comite, și un castelan stăteau acolo după ce, din porunca aceluiași rege, se făcuseră întăriturile de nevoie; el înlocuia pe „villicus", pe vechilul regal de pe vremuri [12], al cărui titlu se adăugia uneori la al său și avea întîmplător putere și asupra secuilor [13]. La 1353, Ludovic, ținînd seamă de faptul — foarte ipotetic — că brașovenii, „sașii din Brașov", ar fi avut

---

[3] Îl aflăm existînd după 1400.

[4] Încă din vremea lui Schiltberger [4], pe la 1390, cum vom vedea peste puțin.

[5] Ultima ediție a privilegiului în Hurmuzaki, XV, p. 1, no. I.

[6] Zimmermann-Werner, *l.c.*, I, p. 482 [vezi nota următoare!].

[7] Iorga, *Studii și documente*, I—II, p. 273, no. I: v. „Laurencius comes de Campolongo".

[8] Zimmermann-Werner, *l.c.*, II, p. 753. Cf. și no. 671.

[9] *Ibid.*, p. 16, no. 597.

[10] *Ibid.*, p. 755.

[11] *Ibid.*, p. 18, no. 600.

[12] *Ibid.*, p. 188, no. 780. Se vorbește în acest act din 1361 de *tempus impacatum*, cînd se iau de la decanat venituri pentru a se da „castelelor din părțile ardelene"; cf. *ibid.*, pp. 193—195, no. 787.

[13] *Ibid.*, p. 110, no. 693. Dar se păstrează vechea distincție „plebanus de Corona et decanus de Brassou".

* Slimnic.

vechi acte regale pe care le-ar fi pierdut, întărește privilegii orășenești ce dovedesc care era situația reală a lor: tributul anual, cules printr-un trimes anume al Coroanei, e numai *de 150 de mărci de argint sibiene*; au datoria de a servi gratuit în oastea lui dacă s-ar lupta personal „în părțile orientale", iar pentru lupte, tot personale, în părțile apusene, vor da numai 50 de ostași cu suliță[14].

Un oraș recent, abia recunoscut cu acest caracter, supus și judelui regal, comitelui Coroanei, privit mai mult ca proprietate a aceleiași Coroane, care-l așezase pe baze nouă supt dinastia Angevină, ce înlocuise de curînd pe Arpadieni, nu putea să aibă mari mijloace de comerț. Dar totuși el nu se mulțumea a vinde locurilor românești mai apropiate, ducîndu-li postav, fierării, confecțiuni, lucruri în sfîrșit asupra naturii cărora ne vom lămuri imediat, ci înainta cu activitatea sa negustorească și pînă la Dunăre, pînă la vadurile Dunării. Probabil însă mai mult ca să cumpere: lînă [la] Tîrgul de Floci, pești la gura Siretiului, la Brăila, decît ca să vîndă.

Mai departe decît aceste locuri brașovenii cădeau în alte domenii, bine păzite, asupra cărora regele lor n-avea nici o putere și nici o înrîurire. Dincolo de Brăila, pe malul drept al Dunării, între Isaccea și Tulcea de azi, era cetatea Vicina[15], de care se vorbește de mai multe ori, mai ales în legătură cu episcopia grecească funcționînd aice, și pentru țările noastre, care n-aveau încă o organizație ierarhică; ea aparținea la început bulgarilor, dar, de cînd cetățile de la Marea Neagră, Kavarna, Kalliakra, Varna, ajunseseră a fi reședința unor condotieri uzurpatori, a căror expansiune tindea către sud: Balica, Dobrotici [7], e foarte probabil — și vom reveni îndată — că Vicina, cu tot acest mal dunărean, fu ocupată de tatari pînă ce se îndreptă după Țara Românească îndată ce aceasta ajunsese stăpînă pe cellalt mal al Dunării. Am putea face aceiași ipoteză și pentru Chilia-Licostomo, din insula gurii cu acelaș nume, unde știm bine că la 1360 veniau negustori genovezi ca și negustori venețieni pentru a căuta grîu, ceia ce făceau, dealtminterea, „și în alte părți chiar", din vecinătate[16].

Dealtminterea, în afară de participarea, încă modestă, a brașovenilor — și, dintre toți orășenii sași ai Ardealului, numai a brașovenilor — la comerțul Dunării între cele două puncte arătate mai sus, aceste regiuni căpătaseră o însemnătate deosebită tocmai din punctul de vedere al exportului de grîu. Peninsula Balcanică era încă de la izbucnirea, prin 1320, a luptei dintre cei doi Andronici [8] din Constantinopol, cel Bătrîn și cel Tînăr, într-o veșnică frămîntare, la care participau, prădînd și împiedicînd uneori cu totul negoțul, nu numai mercenari sîrbi și bulgari, dar și turci din Asia Mică, mai ales de la Smirna, la început, dar apoi și de la Brusa — osmanlîii —, cari veniau cu corăbii și ale căror rătăciri făceau marea foarte nesigură pentru cine nu era aliatul lor prin tratat. Pe de altă parte, tocmai pe vremea ciumei celei mari, Gianibec-Han, căpetenia tatarilor de dea-

[14] *Ibid.*, pp. 94—96, no. 677.

[15] Că nu era la Măcin, cu care, ca derivație a numelui, n-are nici o legătură, o arată și înfățișarea acestor regiuni în portulane; *Chilia și Cetatea Albă*, p. 47, nota 5. Cf. acum [6] Gh. Brătianu, în „Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine", 1924 și N. Grămadă, în „Codrul Cozminului" din Cernăuți.

[16] *Ibid.*, p. 49, după G. M. Thomas, *Diplomatarium veneto-levantinum, [sive acta et diplomata res venetas graecas et que levantas illustratia e. 1300—1454*, I], p. 57 și urm., no. 30.

supra Crimeii, deschise un aprig război împotriva „oaspeților" săi din Caffa genoveză, care fu asediată cu stăruință mai mult timp, la 1343 și 1346 [17]. Veneția, care avea încă mult înainte de 1330 legături cu Tana [9], „cetatea Donului" (Tanais), de lîngă gura acestui rîu, pe locul mai vechii colonii milesiene desigur, se crezu amenințată și ea de această ofensivă recuperatoare a indigenilor [18]. Se ajunse deci la o alianță între cele două republici care luaseră în Marea Neagră moștenirea vechilor greci, în aceleași condiții comerciale de schimb, între monedă și lucruri de lux, din partea lor, și grîu, mai ales grîu și materii prime, din partea celorlalți ; ea fu încheiată la 22 iulie 1345 și oprea comerțul cu această „Gazarie", în numele căreia se păstra acela al cazarilor de odinioară [19].

Pînă ce stăpînirea lui Dobrotici, înrudit, prin măritișul fiicei lui după prințul bizantin Mihail, cu Casa domnitoare a Paleologilor și amestecat apoi tot prin această căsătorie și în rosturile împărătești ale Trapezuntului, ajunse, înaintînd pînă la Chilia, a concentra supt aceiași mînă o mare parte din debușeurile de grîne ale Mării Negre [20], locurile dunărene corespunzătoare cu teritoriile locuite de români căpătară o deosebită însemnătate economică. Nu e dovedit documentar că genovezii și venețienii s-ar fi coborît de la Chilia în jos, pînă la Vicina, la Brăila, dar e sigur că Brăila și Vicina n-ar fi avut o însemnătate așa de mare căpătată așa de răpede dacă porturile Mării Negre ar fi fost pe la jumătatea veacului al XIV-lea statornic și sigur deschise și dacă, apoi, asupra Caffei și Tanei s-ar fi revărsat în chip liber prisosul de grîne al stepei rusești.

Dar tocmai această mare însemnătate a litoralului dunărean, în partea dobrogeană, trebuia să îndemne pe domnii munteni a pune stăpînire pe dînsul, cît mai iute și cu orice preț. În împrejurări necunoscute, ei ocupă acel ținut al Secuienilor, al Teleajenului, care era în legătură cu pasul Bratocea, cu Tabla Buții și cu vechiul Kreuzburg buzoian de la Năieni, și pe unde se făcea, la 1358 încă, tot comerțul ardelean cu aceste părți transalpine ale noastre. Să se ție samă și de aceia că un privilegiu al voevodului ardelean pentru cetățenii și oaspeții domnului regelui nostru din Cluj (Kluswar) [21] pomenește și drumul spre „villa Buza" poate „satul Buzăului" în regiunea de la hotarul de azi al Ardealului. Încă de la 1359 — ba chiar înainte de aceasta, căci se spune că se răspundea de către Patriarhia din Constantinopol la cereri repetate — Alexandru Vodă al Țării Românești căpăta de la scaunul ecumenic un administrator al bisericii sale în persoana mitropolitului din Vicina, Iachint, „vecin cu dînsul", ceia ce înseamnă stăpînirea românească asupra Dunării inferioare, pe unde se desfac gurile, dacă nu — precum vom vedea — la Chilia (Licostomo) însăși.

În timpul cînd principatul se întindea în această direcție, el înainta și în altele. N-avem nici un singur act din care să se poată vedea o stă-

[17] V. Iorga, *Notes et extraits*, I, pp. 4—5 ; IV, cap. I.

[18] Cf. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen-Age*, trad. Furcy-Raynaud, II, p. 182.

[19] Izvoarele în *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 49 nota 1.

[20] V. studiul nostru *Veneția în Marea Neagră*, în „Analele Academiei Române" pe 1914, I. [vezi supra, p. 449, nota ns. 34].

[21] Zimmermann-Werner-Müller, *l.c.*, II, p. 191, no. 785. Dar e și o Buxa în comitatul Solnoc—Dobîca.

pînire asupra regiunilor vîlcene — unde odată regii unguri avuseră Loviștea, țara Loviștii („a vînătorii"), lîngă Olt, dînd-o ca răsplată „comiților" săseşti —, ori în regiunile Gorjului, unde se întorsese Bărbat, fratele lui Litovoi, după răscumpărarea lui. Dar, de vreme ce încă de la 1330 fuseseră lupte între români şi unguri şi pentru cetatea Severinului, trebuie să admitem că se găsise, măcar prin şes, — unde însă oraşele lipseau cu totul, afară de centrul de pescărie al Rîmnicului, aşezat ceva mai sus —, o legătură cu acest mal dunărean, de mare însemnătate politică măcar. Serbia, care se întărise supt Ştefan Duşan [10], nu oferia ungurilor un drum uşor, sigur şi lipsit de taxe, aşa încît datina trecerii pe la Belgrad şi Niş către Adrianopol se va fi părăsit poate în folosul acestui vad. Dinastia bulgărească a Terterizilor dăduse însemnătate Vidinului, întrebuinţat şi ca reşedinţă în veacul al XIV-lea, aşa încît şi vechiul vad avea însemnătate pe această vreme; şi pentru valoarea legăturilor de negoţ încercă Ludovic să facă din această cetate, cucerită în 1365, capitala unui nou Banat, întinzîndu-se pe amîndouă malurile Dunării [22]. Calafatul nostru, satul Calafatului (grec. Kalafatis, dar pare a fi un nume de persoană) e pomenit încă de pe la 1400. Celeiul de la 1240 nu mai intră în socoteală acum. Dar Slatina lîngă Olt era vamă munteană, şi vamă nouă, înainte de 1370, ceia ce ar putea să însemne ori vama către porţile oltene, încă nesupuse, ori vama către Nicopol, pe această vreme încă bulgăresc, cu oarecare drepturi teritoriale poate şi pe malul stîng.

De vreo intervenţie comercială *sibiană* pe acest drum, n-avem nici o dovadă: e nu numai lipsa de privilegii peste hotare pentru oraş, dar valoarea lui economică nu apare nici în documentele ardelene pînă la 1360. În schimb, ridicarea iute a Braşovului e evidentă: în 1364, cînd era pace deplină cu ţara lui Alexandru Vodă, — de care auzise şi, în Apusul lui depărtat, predicatorul de cruciată Philippe de Mézières [23], — se acordă de rege, după cerere, dreptul de a se ţinea un bîlci, un iarmaroc anual la 1-iu noiembre (*Jahrmarkt* înseamnă nu mici adunări comerciale cu caracter de tîrg săptămînal, ca *nedeiele* slave de duminică, ci astfel de „fora annua"). Era o inovaţie, căci se iea un model de aiurea, din Buda. Apelul regal e făcut către negustorii din ţară, dar e netăgăduit că se ţintia înainte de toate clientela de peste hotare [24]. Fără a pomeni încă de rosturile de comerţ ale teritoriului care, pe acest timp, după trecerea din Maramureş a voevodului Bogdan şi înlocuirea de către dînsul, prin luptă, a vechii provincii ungureşti de lîngă Baia printr-o formaţiune politică independentă, se chema „ţara Moldovei", vom observa că încă din 1353 se dăduse drept de iarmaroc, după acelaşi model, pe cincisprezece zile, începînd de la 24 august, *Bistriţei*, din unghiul nord-vestic al Ardealului, înconjurată de români supuşi şi de români liberi [25]. Desigur că şi la Braşov nici nobilii, nici agenţii regali n-aveau voie să se amestece în lucrurile iarmarocului, supuse numai rînduielii şi judecăţii ma-

[22] V. Iorga, *Lupta pentru stăpînirea Vidinului [în 1365—1369 şi politica lui Vladislav Vodă faţă de unguri; un episod din cucerirea Peninsulei Balcanice de turci]*, în „Convorbiri literare", pe 1900, [XXXIV, nr. 10, p. 962—999].

[23] Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 1, no. 1 [11].

[24] Zimmermann-Werner, II, pp. 212—213, no. 809.

[25] *Ibid.*, pp. 97—98, no. 679.

gistraților orășenești. Totuși brașovenilor normele de la Buda nu li fură trimise prin Bistrița, ci direct din orașul de obîrșie [26].

Aproape în același timp se constată legături directe ale sibienilor și ale „tuturor cetățenilor părții ardelene" cu Viena austriacă, unde veneau carele cu postavuri din Boemia și Silezia, probabil că și din Colonia și Flandra; locuitorii din Buda, cari aveau și ei postavurile lor, încearcă să-i oprească, împotriva îngăduinții regale, care fu înnoită la începutul anului 1365 [27]. Iar, în iunie 1367, sibienii în special sînt lăsați a merge, nu numai la Viena, dar și la Praga, la Zara și la Veneția, ca și negustorii din alte părți ale regatului, și încă odată se declara că vechiul drept de oprire (*Stapelrecht*) al locuitorilor din Buda va înceta în această privință [28].

În acest moment, cînd legături așa de vaste erau stabilite, cînd bîlciul de la Brașov contribuise de mai mulți ani a atrage și pe ai noștri în mișcarea comercială care, după ce transformase marile sate de la sudul Ardealului în orașe, le înălța la rangul de factori ai comerțului mondial, brașovenii cer și capătă, la 20 ianuar 1368, prin solia unui curtean regal, Dimitrie Lepeș, de la Vlad, Vladislav sau Vlaicu Vodă [12], domn al Țării Românești pînă la Brăila și la Severin, dreptul de a face după voie comerț în tot cuprinsul ținuturilor sale, vechi și nouă [29].

Ca „Domn muntean din mila lui Dumnezeu și a Maiestății Sale Regelui" și ca „Ban de Severin", el face și întărește pace cu „vecinii și prietenii prea-iubiți" din cetatea săsească de la hotar. Aceasta presupune legături rele în ultimele timpuri, și ele vor fi venit din prezența la Bran, la Satu-Lung, la Cernat, la Cristian și pînă la Tohani a unor oameni înfeudați de rege cu aceste posesiuni cari, prin numele lor de „contele Stanislav" ori „nobilul de Drag", ar părea că sînt niște români, niște pribegi sau pretendenți incomozi [30]. Deși se vorbește despre „libertățile avute de brașoveni din vechi (*ab antiquis*) în Țara Românească", nu putem să ne încredem în această motivare a concesiilor făcute în acest moment: „din vechi" nu era nici principatul și nici activitatea comercială a brașovenilor nu era „din vechi"; dacă ar fi existat ceva scris, nu s-ar fi lipsit a se aminti de acest punct de plecare, cum se va face, în privilegii ulterioare, pentru chiar actul acesta al lui Vlaicu. Și desigur că niciodată înainte de acest moment, cînd regele deschidea brașovenilor Orientul, fiindcă deschidea sibienilor rivali Occidentul, ei nu trecuseră prin aceste părți „transalpine" spre „țări streine" (*regna extera*). Nici pe lîngă calea Brăilei, numită acuma, nu fuseseră alte căi de comerț în principat, cum se spune aici, și nici Dunărea nu putea fi privită pînă pe la 1370 ca granița de miazăzi a Țării Românești. Vama Slatinei e iertată poate fiindcă era înlocuită prin vama Dunării în urma întinderii hotarului. Se vede lămurit tendința domnului de a ridica Brăila în dauna altor vaduri; numai pe acest drum mărfurile străine sînt scutite de darea întrării, rămînînd a fi supuse plății numai la întoarcere acelea care se vor aduce din părțile răsăritene.

În ce privește sistemul de vamă, el cuprinde două elemente: „vechiul și dreptul *tributum* (dajde)" pentru mărfurile ce nu se vor exporta: el se

---

[26] *Ibid.*, p. 219, no. 817. Cf. și *ibid.*, pp. 219—220, no. 818; pp. 222—223, no. 823.
[27] *Ibid.*, p. 223, no. 824.
[28] *Ibid.*, pp. 297—298, no. 899.
[29] Hurmuzaki, XV, pp. 1—2, no. II.
[30] Zimmermann-Werner-Müller, *l. c.*, II, pp. 242—243, no. 850; p. 79, no. 884.

plătește la Cîmpulung sau „în apropiere" (*iuxta*). S-ar părea că știm ce înseamnă această aproximație: pe valea Dîmboviței, la intrarea chiar în principat, era *Ruffa arbor*, „copacul roșu", Rucărul nostru, unde apăreau mai tîrziu vameșii din Cîmpulung. Dar pe atunci, după cum se vede dintr-un act ceva mai tîrziu (1377), la „Ruffa Arbor" se lua „tributul" regelui, — deci locul era pe teritoriul acestuia [31]. Apoi „tricesima", plata a 3%, care e de origine brașovenească: li se aplica deci brașovenilor sistemul pe care ei înșiși îl aplicau străinilor. Represaliile — oprirea mărfurilor unuia pentru datoriile altuia, o adevărată plagă, dar o inexorabilă necesitate în aceste timpuri de nesiguranță, — era oprită.

Această măsură trebuia complectată. De la Brăila negustorii Brașovului trebuiau să treacă mai departe prin ape care nu mai erau ale domnului muntean. Era însă vechiul *ținut tătăresc*, care, în ce privește Cetatea Albă, dură pînă pe la 1330, cînd tatarii schingiuiră aici pe Sfîntul Ioan cel Nou, negustor din Trapezunt [32], din ordinul căpeteniei din cetate, „a iparhului", spune legenda, întrebuințînd un cuvînt greco-slav. Desigur că e vorba tot de un „iparh" asemănător, la Gurile Dunării sau chiar în Cetatea Albă, plină de evrei și de negustori italieni, genovezi, veniți de peste Mare [33], cînd, tot în 1368, anul privilegiului muntean, la 22 iunie, regele Ludovic, după cererea anume a brașovenilor, îngăduie ca „negustorii domnului *Demetrius, princeps tartarorum*" (Dimitrie, principe al tatarilor), să nu-i mai plătească lui tricesima obișnuită, „așa încît și voi în pămîntul (*terre*) aceluiași domn Dimitrie să puteți trece sigur și liber, fără plata tricesimei, cu lucrurile și mărfurile voastre" [34].

Nu e aici locul să se stăruie mai mult cu privire la acest prinț tătăresc. S-ar putea crede că, pe un timp cînd Ludovic nu recunoștea încă neatîrnarea „provinciei sale moldovenești", pe care se străduia, prin trimeteri repetite de trupe, s-o recucerească, acești tatari, al căror „domn" poartă un nume creștin, n-ar fi decît numai locuitori români din Țara de Jos, cuprinși apoi și ei în Moldova deplină. Din listele celor dintîi robi tatari în această Moldovă știm de altfel, că mulți din ei erau creștini. Dar, gîndindu-ne la prigonirea, cu treizeci, patruzeci de ani înainte, a sfîntului Ioan de către păgînii din Cetatea Albă, am crede mai curînd că scriitorul acestui privilegiu a reprodus prin *Demetrius* numele tătăresc, așa de obișnuit, mai ales la stăpînitori, de Timur [35].

Încă în cursul anului următor, alte acte regale ne arată care era circulația comercială brașoveană, și ardeleană în genere, care se întindea și asupra noastră. Pe la Brașov, urmînd aceleiași nevoi care concentrase mai mult pe Dunărea munteană schimbul de produse între Apus și Răsărit — căci Bizanțul abia se liniștise supt Ioan Paleologul [13], împăcat acum și cu Cantacuzinul, rivalul său, și cu bulgarii și cu turcii, împotriva cărora trebui să vie ca să-l ajute ruda din Savoia, — se grămădiau să treacă negustori din [alte] părți ale regatului, dar și germani („teotonici"), poloni — desigur

[31] Hurmuzaki, I², p. 243, no. CLXXXIX.
[32] *Chilia și Cetatea Albă*, p. 36 și urm.
[33] Aceiași legendă, analizată *l. c.*
[34] Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 315, no. 917.
[35] În Schiltberger (*Reisen*, ed. Langmantel, Tübingen, 1885) numele de Dimitrie se zice „Timiter".

mai mult din Silezia — „și alții" (adică cehii, și ei fabricanți de postav). Brașovenii se temură să nu fie întrecuți, înecați de aceștialalți, cu toate că nu aveau privilegii de comerț și plătiau vămi mai grele. Ei cerură și căpătară dreptul de oprire, cîntărire și vînzare către ei, după obiceiul de la Buda, a tuturor acestor mărfuri [36]. În acest timp la Sibiu sosiau iarăși carele din Boemia, iar negustorii de aici mergeau pînă la Zara — Dalmația fusese recucerită de Ludovic — pentru a lua mărfuri venețiene și, pe Dunăre pînă la Viena, pentru postavurile Apusului [37]. Legătura cu Zara exista și în ce privește Brașovul și regele se bucura că vin astfel din belșug și cu carele brașovenești „mărfuri maritime" [38], evident din Veneția și Ancona.

Să nu uităm că încă din 1370 Ludovic, regele Ungariei avea, printr-o moștenire care privea pe mamă-sa Elisabeta, încă în viață, *și regatul Poloniei* și că, dacă cele două țări se cîrmuiau fiecare după datina ei — în Polonia Elisabeta fiind de fapt regina — totuși *o viață comună supt raportul general politic și economic devenise cu putință.* De aceia, sibienii și, neapărat, și brașovenii trec îndată după aceasta în provinciile polone vecine, și în *acea Galiție care, prin sfărîmarea stăpînirii ruso-litvane, de răposatul rege Cazimir* [14], *fusese reunită cu statele acestuia.* Aceasta o fac și negustorii Ungariei Superioare, din Cașovia, din Leutschau și, pe de altă parte, negustorii din *noua cetate galițiană,* colonizată cu germani și împodobită cu privilegii de însuși Cazimir, *Cracovia.* Ei trec deci în Ungaria, același regim de vămi fiind stabilit într-o țară și în alta pentru supușii din cealaltă latură ai aceleiași Coroane [39].

Am putea ști și în special ce mărfuri se duceau prin Brașov spre noi și se aduceau de la noi în cetate. La 1370 e vorba de măsurile pentru *ceară* și *postav* [40], și știm că în 1373 sibienii și în 1374 brașovenii desfăceau pînă departe *ceară topită* [41]. Vînzarea de *piei* era însă oprită [42]. Străinii din Răsărit — deci în rîndul întîi grecii — se grăbeau să aducă și ei mărfuri de peste mare, *„piper, șofran și alte feluri de specii"* (mirodenii, băcănii); trecerea lor îndărăt [43] în Țara Românească și vînzarea în parte, cu mărunțișul, fu oprită formal, după plîngerea orășenilor din Sibiu, la 1382; se pare însă că brașovenii o îngăduiau, măcar pentru aceia cari veniau pe la dînșii ca să eludeze măsura de mai sus [44]. Sibienii aveau grijă ca „negustorii de tîrguri" (*mercatores forenses*) nu numai să nu vîndă în orașul și pe teritoriul lor, dar nici măcar „în părțile de dincolo de munte" [45].

---

[36] *Ibid.* [Zimmermann-Werner-Müller!], p. 336, no. 937.
[37] *Ibid.*, pp. 337—339, no. 939; p. 401, no. 1001 și urm.
[38] *Ibid.*, pp. 354—355, no. 954. Și pentru Sibiu, *ibid.*, pp. 361—362, no. 961.
[39] *Ibid.*, pp. 369—370, no. 972.
[40] *Ibid.*, p. 349, no. 948.
[41] *Ibid.*, pp. 402—403, no. 1003; pp. 416—417, no. 1022.
[42] *Ibid.*, p. 451.
[43] Acesta mi se pare sensul actului de la 1382, din Hurmuzaki, XV, pp. 2—3; cf. pp. 3—4, no. IV, și p. 3, nota 1. Cum s-ar fi adus altfel specii din Ardeal pentru a le trece la noi, de unde *tocmai* se exportau asemenea mărfuri?
[44] *L. c.*
[45] Zimmermann-Werner-Müller, *l. c.*, p. 590, no. 1190. Cf. *ibid.*, pp. 612—613, no. 1216. Ei aveau neînțelegeri, pînă pe la 1400, cu castelanul de Lotrioara (Lotorvár). Ultimul castelan, Mihail Lengyel („polonul"), e pomenit la 1406 cu fiul tovarășului său Anton, *ibid.*, III, pp. 415—416, no. 1579.

Cașovienii, cărora li se acordase la început scutirea de această oprire, fură îndatoriți apoi a nu cerceta decît piețele Clujului, Bistriței, Bălgradului, Aiudului, Turdei și Sibiului — nu și a Brașovului deci, — putînd, în afară de aceasta, să vîndă numai la iarmaroacele anuale, iar nu și la *bîlciuri* ori „sfințiri de biserici" (acesta e sensul de la început al cuvîntului unguresc *bucsu*), și nici într-un chip să se tot poarte prin „tîrgurile și satele (*fora et villas*) secuilor noștri" [46].

Acest negoț așa de bine îndrumat, s-ar fi dezvoltat mai normal și mai iute dacă împrejurări politice nu i-ar fi stat în cale, împuținîndu-l, primejduindu-l și apoi distrugîndu-l pe încetul. Trebuia întîi pentru siguranța și înaintarea lui ca legăturile regelui cu „Voevodul Transalpin", căruia îi dăduse feuda Făgărașului, cu atîtea sate românești din Țara Oltului, pentru a-l avea oricînd în mînă, să păstreze atitudinea sa credincioasă, ceia ce era cu neputință, dată fiind răpedea lui creștere și împuternicire. Încă din 1368 el ocupa Vidinul, primit călduros de o populație ortodoxă, care avuse pînă la 1365 ca doamnă pe însăși sora lui, țariță a Bulgariei apusene. Urmă de aici războiu, și lupta cea mare cu voevodul ardelean se dădu pe cursul Ialomiței și la „cetatea Dîmboviței" [47]. La sfîrșitul anului 1369 Vlaicu se împăcase, și el admitea jurisdicția episcopului ardelean asupra „plebanilor și rectorilor" bisericilor sale *catolice*, muntene și făgărășene [48]. După 1372 însă el scăpă din nou de „supt jugul și din mila regelui" [49], care încă din 1370 întărise prin cetatea Landskrone granița din părțile Oltului [50] și era să facă în curînd din stînca Branului, a Terciului (Törcsvar, Lapis Tydrici), la pasul brașovenilor, cari și fură puși la contribuție pentru aceasta, o nouă și puternică cetate de hotar. Oprirea exportului *sării* muntene prin Brașov la 1373, așezîndu-se aici un dregător anume pentru a-i supraveghea venirea [51], nu putea să fie o dovadă de prietenie față de voevod. Se ajunse la lupte formale, la recuperarea cu armele a Severinului [52], — probabil încă din 1374—1377. La 1377, negoțul era desigur oprit: răsplătind pe brașoveni pentru lucrul devotat și obositor la cetatea Branului [53], regele făgăduia să le mute vama de la „Ruffa Arbor" la această „cetate nouă", *dacă ar supune Țara Românească*; deocamdată însă, ei vor plăti în Brașov chiar [54]. Ceia ce nu înseamnă altceva decît că Branul ca și Rucărul erau ocupate de oamenii voevodului vecin, pe care îl cred să fi fost încă Vlaicu.

Sfîrșitul domniei acestuia înseamnă întinderea turcilor, cărora Vlaicu le-a luat o clipă stăpînirea, foarte importantă supt raportul comercial, a

---

[46] *Ibid.*, pp. 491—492, no. 1095.
[47] Iorga, *Istoria armatei*, I, p. 88 și urm.
[48] Ediția ultimă, în Zimmermann-Werner-Müller, *l. c.*, II, p. 334, no. 934.
[49] *Ibid.*, p. 386.
[50] *Ibid.*, pp. 358—360, no. 959.
[51] Hurmuzaki, I², p. 213, no. CLIX. Cf. și expediția pomenită în no. următor și p. 222, no. CLXX. Cf. *Lupta pentru stăpînirea Vidinului*, *l. c.*, și I. Minea, *Din trecutul stăpînirii românești asupra Ardealului*, București, 1912, p. 12.
[52] Iorga, *Studii și documente*, XII, pp. 275—276, no. 1.
[53] Situația orașului era așa de înfloritoare, încît după 1382 începu să se lucreze la „sumptuoasa" biserică a Maicei Domnului (Zimmermann-Werner-Müller, *l. c.*, II, p. 599, no. 1201). Iar la Sibiu se făcea Spitalul Sf. Duh, cu vitraliu colorate, datorite lui Nicolae, „pictor vitricus", *ibid.*, p. 604, no. 1207.
[54] Hurmuzaki, I², pp. 242—243, no. CLXXXIX.

Nicopolei de la gura Oltului —, deci și a „Nicopoli[i]-Mici", din fața vechii cetăți, pe care mai tîrziu o va ataca regele Sigismund al Ungariei, împotriva turcilor, la 1394. Și această înaintare otomană, care trebuia să asigure pe urmă o nouă „pace romană", strict garantată și prielnică negoțului, nu dăduse încă toate roadele ei, ci urmau strașnicele frămîntări (1371, lupta de la Cirmen, 1387, cea de la Plocinic, 1389, cea de la Kossovo), în care se pierdu neatîrnarea creștină a statelor balcanice. Adrianopolul, capitala emirului, era deocamdată numai un punct de plecare pentru necontenite expediții nouă. Să adăugim luptele pe care genovezii, așezați, în sfîrșit, pe ruinele tatarilor, la Chilia-Licostomo, unde-și aveau acum consulul și casierii, *massao*, le duceau împotriva lui Dobrotici, apoi și împotriva lui Ivanco, fiul acestuia. Iar, mai jos, spre strîmtori, dacă fusese un timp liniște, acuma lupta dintre Veneția și Genova pentru insula Tenedos și supravegherea Constantinopolei, de formă, dar, în fond, pentru dominația asupra „schelelor de grîu" (*caricatoria frumenti*) din Marea Neagră, aruncară și aici nesiguranță, provocînd tulburări dinastice, prin „închiderea Mării Negre", în Bizanț chiar. După încheierea păcii de la Turin (1382), Genova biruitoare făcu ce-i stătu prin putință, măgulind, ca și Veneția, de altfel, și puterea în creștere a lui Murad I-iu [15], ca să împiedice pe rivala sa italiană de a se aproviziona cu grîu, dar și cu sclavi, din părțile Mării Negre, din stăpînirile „domnului Dobrotici". Conform cu tratatul chiar, corăbiile venețiene n-aveau voie, timp de doi ani, să răzbată la Tana, dar se încercau alte legături cu domnii tătărești de pe coasta de nord a Mării Negre. La 1383 colonii genovezi din Pera opreau chiar, cu samavolnicie, orice intrare a venețienilor prin Bosfor [55].

În sfîrșit, moartea, la 1382, a lui Ludovic cel Mare, care lăsă numai două fete, ai căror soți intrară în luptă pentru moștenirea întreagă, rupse unitatea politică de la nordul Dunării, înlocuind-o cu acea îndelungată și aprigă dușmănie dintre Ungaria lui Sigismund de Luxemburg și Polonia lui Wladislav Jagello.

În aceste împrejurări, de împiedicare din mai multe părți a comerțului în părțile răsăritene, își începu domnia, după cei cîțiva ani fără vreo însemnătate ai fratelui Dan, Mircea Vodă, căruia i s-a zis pe urmă, — spre a-l deosebi de Mircea Ciobanul, — Mircea cel Bătrîn, adică: cel Vechi.

N-avem nici o dovadă că încă de la începutul unei domnii foarte nesigure el ar fi înnoit privilegiile brașovenilor. În Ardeal chiar, nu era liniște deplină în greutățile schimbării de regim, și numai în 1390 regele Sigismund lua măsuri pentru ca sibienii să se bucure de vechile lor drepturi, încălcate într-o privință de cașovieni și în alta de brașoveni chiar [56].

În acest an, Mircea, care călători pentru aceasta pînă la Lublin, era aliatul lui Vladislav din Polonia, rivalul lui Sigismund [57]. Domnul muntean, înrudit cu Paleologii prin mamă-sa, moștenise pînă atunci, — el și nu Ivanco, fiul lui Dobrotici, care nu poartă niciodată titlul părintelui său, — provincia și despotatul lui Dobrotici, rămînînd să înlăture cu puterea pe acest Ivanco, care încheia la 1387 un tratat, cunoscut, cu genovezii, pentru libertatea comerțului. Purta în tratatul cu regele polon titlul de „despot al

[55] Iorga, *Veneția la Marea Neagră*, I, în „Analele Academiei Române" pe 1914.
[56] Zimmermann-Werner-Müller, *l. c.*, II, pp. 640—642, n-le 1243—1244.
[57] Și *ibid.*, pp. 642—643, no. 1245.

țărilor lui Dobrotici și domn (*dominus*) al Silistrei". Dar relațiile rele cu Ungaria împiedicau reluarea negoțului brașovean de odinioară.

Primejdia turcească, izgonirea lui Mircea de Vlad Vodă, ocrotitul lui Baiazid Fulgerul, după lupta de la Rovine, în 1394, schimbă însă esențial situația. Pentru întîia oară apărea astfel la Brașov, poate nu cu totul ca fugar, căci va fi păstrat unele părți nordice ale principatului, un domn al Țării Românești. Pe bază de egalitate politică Mircea încheia, în mart. 1395, tratatul de apărare comună contra păgînilor, de recuperare, pentru el și creștinătate, a „Transalpinei".

În ajunul încheierii acestui tratat — Mircea fiind cu Sigismund acolo la Brașov —, se întăriau de rege, la 18 februar 1395, privilegiile brașovenilor înlăuntrul Ungariei, voia legăturilor cu Viena, dreptul de a opri mărfurile în trecere către principatul vecin. Încă odată e vorba de *ceară*, despre care se spune anume că „vine mai ales din părțile muntene", arătîndu-se că orășenii au dreptul de a o topi, curăți și vinde [58]. Din preajma cetății, de la Codlea, comitele secuilor era oprit formal de a lua vamă ori alt venit în orașul însuși — de Rucăr sau Bran nu se suflă nimic — de la brașovenii și chiar de la sibienii ce vin — deci și *acești din urmă tot pe această cale* — din Țara Românească [59].

Catastrofa cruciaților conduși de regele Sigismund la Nicopol, unde-i striviră turcii lui Baiazid Fulgerul, făcu pe mulți apuseni cari fură despoiați în Țara Românească unde fugiseră [60], să cunoască pentru întîiași dată aceste locuri. Între dînșii vor fi fost și negustori. Știm că pe această vreme Tîrnova, unde se isprăvise dominația țarului Șișman și începuse a turcilor, era legată printr-o cale de comerț cu „Czwista", Schiltau al germanilor, Nicopol, de unde se putea merge în 1385 la „Nicopolul domnului muntean", la Rușii de Vede („Russenart"), cari erau deci un vechi oraș, la Cetatea Nouă (Neustadt), poate Slatina, la Argeș (*Nerxs*), de unde se trecea la „Langnowe" — Cîmpulung, cu „urma piciorului sfîntului Andrei" și apoi în Ardeal spre Brașov [61]. Un călător de pe la 1350, care luptă și în oastea regelui Ioan contra păgînilor (prusienii) și mai făcuse odată drumul pe mare de la Constantinopol în Rusia, iea, după un nou pelerinagiu la Locurile Sfinte, calea, din același Constantinopol, prin „Valahia", în Ungaria: e Frederic de Kroisbach [62]. Negustorii de la gurile Dunării, de la Chilia, — unde și la 1403 se pomenește un fost consul, Nicolae Fieschi, și un casier [63] — veneau curent în Pera genovezilor, care avea aceiași stăpîni, și nu lipseau nici ștafete muntene, cu vești, bune sau rele, despre întîmplările din Ungaria [64]. Coloniști din Pera veneau și pe la noi, unde plăteau, — ca Iulian de Finario pe la 1392, în bani munteni, după sistemul monetar al Bizanțului, în „per-

[58] Hurmuzaki, XV, pp. 4—5, no. VI.
[59] *Ibid.*, pp. 5—6, no. VI.
[60] Povestirea, în Froissart.
[61] *Acte și fragmente*, III, p. 1—2.
[62] Suchenwirth, *Werke*, ed. Primisser, Viena, 1827, p. 47. Cf. Röhricht, *Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande*, Innsbruck, 1900, pp. 88—89. Pentru un „Nicolae Ungurul", pelerin la 1340, *ibid.*, p. 91. Și ducele Vratislav de Pomerania călători în 1393 la Ierusalim prin *Polonia* și *Ungaria*, *ibid.*, p. 99. Ducele de Liegnitz se întoarce în 1404 prin Praga, *ibid.*, p. 101.
[63] *Acte și fragmente*, III, p. 5, no. 2; p. 6, no. 1.
[64] *Ibid.*, p. 3: notițe din 1392.

peri de Valachia", — pe aducătorii de ştiri [65]. Şi alţi peroţi se află în trecere pentru informaţii, dar desigur şi pentru negoţ, şi pe lîngă dînşii, desigur, în aceiaşi calitate, şi raguzani din Dubrovnicul italo-slav de la Marea Adriatică ; ba unul din marea familie de Resti, Pascal, căpătă de la podestatul din Pera, ca un mai deprins călător pe aici, o misiune la regele Ungariei [66]. Schiltberger, care cunoaşte cele două capitale ale Ţării Româneşti : Argeş („Agrisch") şi Tîrgovişte („Turkoisch"), vorbeşte de *cetatea* („Stadt"). Brăila („Uebereyl"), „care e pe Dunăre şi au acolo depozit („Niederlegung") *cocele* („Kocken", it. *cocche*, corăbii mai mici) şi galerele, care aduc marfă din păgînătate" [67]. Trebuie să ne mulţumim însă cu atîta în ce priveşte legăturile cu Orientul, care au fost, firește, multe şi însemnate. Ba chiar se pomeneşte averea pe care o făceau în aceste părţi cutare greci, pînă şi cîntăreţi şi muzicanţi de profesie, cari contribuiau să răspîndească părerea despre paradisul dunărean al „Valahiei" [68]. Dacă lingurile, paharele de metal se aduceau şi din Ardeal, brîiele de argint şi alte obiecte de lux erau de fabricaţie orientală [69].

Mircea Vodă se apropia de sfîrşitul domniei lui, cînd acordă la Cîmpulung, în ziua de 6 august 1413 (forma latină are 25), privilegiul său de vamă pentru braşoveni. Pentru ca el să fie înţeles, trebuie să amintim unele fapte.

Probabil că în Chilia se făcea acum puţin negoţ : oraşul era în mîna domnului muntean. De aceia-şi zice el domn al „ţărilor tătărăşti", — luate de la Dimitrie Timur. Dincolo de Dunăre nu mai era nici un stat bulgăresc. De mult cetăţile în care Ivanco, fiul lui Dobrotici îngăduise, prin tratatul pomenit mai sus, stabilirea de colonii genoveze, perote, se aflau în mîinile turcilor. Mircea avea, pe lîngă Silistra şi pe lîngă drumul la „Marea cea mare" [70] o seamă de „cetăţi turceşti" la Dunăre, căpătate după moartea lui Baiazid, în cursul luptelor pentru moştenirea lui, ca o feudă din partea lui Musa, care cu sprijinul lui îşi căpătase moştenirea împotriva lui Soliman. E sigur că la 1403, cînd face un tratat cu regele Poloniei, el nu avea nici una din posesiunile transdanubiane — înşirate încă la 1399 [71], — în urma atacului din partea lui Baiazid, care-l pedepsise pentru participarea la cruciata de la Nicopol. În novembre 1406, cînd Soliman era încă sultan, Mircea are Silistra şi chiar malul drept dunărean, pe care-l ocupase, în vremea tulburărilor, de la osmani. Cît se purta încă lupta dintre cei doi fii ai lui Baiazid, el nu anunţă această stăpînire, care-i fusese răpită de acest sultan în 1410, pentru a-l pedepsi de ajutorul dat lui Musa, care se şi refugie la noi [72]. Actele puse din greşeală la 1399 sînt deci posterioare aşe-

[65] *Ibid.*, p. 3, nota 4.
[66] *Ibid.*, p. 4, no. 1.
[67] Ediţia Langmantel, p. 52.
[68] Elissen, *Analekten* [*der mittel und neugriechischen Literatur*, Leipzig, 1855—1862], p. 223. Cf. *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 35 şi nota 1.
[69] Hasdeu, „Arhiva istorică", I, p. 19.
[70] *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 60 şi urm. ; I. Minea, *l. c.*, p. 171, nota ; Bogdan, *Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, I, Bucureşti, 1905, p. 3.
[71] Hasdeu, „Archiva istorică", I, p. 97. Dar pomenirea fiului Mihail pare să arate că e mai curînd din 1409.
[72] Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, I, p. 348 şi urm.

zării lui Musa, în 1410, și chiar celor dintîi luni ale stăpînirii acestuia, ocupate cu asediul Constantinopolei și cu luptele de lîngă Salonic, care sînt contemporane cu actul de față. Dominația Dunării întregi ținu și pînă la 10 iunie și chiar 6 august 1413, cînd Mircea apare în titulatura sa ca „domnind peste întreaga țara Ungrovlahiei și peste părțile de dincolo de munți și spre cele tatarești și peste amîndouă laturile Dunării întregi pînă la Marea cea mare și stăpînitor al cetății Dîrstorului“ [73].

Acestui fapt, *situației dunărene privilegiate a domnului muntean*, i se datorește deci, după o lungă perioadă de oprire din cauza tulburărilor continue în aceste părți, cererea, de către judele brașovean Valentin și doi din bătrîni, cari căpătaseră pentru Brașov privilegii nouă de la voevodul Ardealului și de la contele secuilor, de a se înnoi și „drepturile și datinele cele vechi, mai ales în ce privește vămile de amîndouă părțile, adică Țara Românească și Țara Bîrsei“ [74]. Căci e vorba acum — de aceia și unul din negociatori e de la Rîșnov — de *măsuri care privesc pe toți locuitorii ținutului bîrsean*.

Brașovenii nu veniau însă de-a dreptul la domn: printr-o cerere anterioară, ei căpătaseră de la voevodul țării lor, la 7 septembrie 1412, un privilegiu general, *răzimat pe vechea datină*, pe „anume scrisori privilegiate, vechi și bătrîne, care cuprindeau drepturi, libertăți vrednice de laudă, de mult obișnuite, ținute și întrebuințate, cu aceste vechi și bătrîne privilegii ale lor, scutind anume o seamă de lucruri de vamă“. Aceste privilegii, datînd încă de la regina Elisabeta, a lui Ludovic cel Mare, și de la regina Maria, soția lui Sigismund, *se referiau și la intrarea cu marfă în Țara Românească și la aducerea acelorași mărfuri din Țara Românească*. O prescripție care s-ar părea curioasă căci, evident, nu era să se treacă postav de la munteni și ceară, pești ș.a. la dînșii. Dar ea își află explicarea prin aceia că vechiul privilegiu fusese acordat într-un moment cînd stăpînitorii Ardealului aveau, sau își atribuiau, calitate de a da ei scutirile și a statornici vămile și în această Transalpină, în care recunoșteau totuși voevodului lor anume drepturi fiscale [75]. Mircea nu făcu decît să *accepte* acest tarif.

Se pomenește încă trecerea peste Dunăre spre „regiunile maritime“: cine merge acolo dă 3% și nimic la întors, iar cine se întoarce de acolo, cu marfă nouă, plătește la vad 3%. Astfel privilegiul special pentru Brăila e suprimat.

Dar partea cea mai întinsă privește mărfurile care rămîn în Țara Românească — de și despre postav se spune că poate trece în aceleași condiții și *de la Brăila încolo*, — ori se aduc de aici. Întîi postavul apusean: „vilariul“ (*velours*), *catifeaua de lînă* de Ypres sau „franțuzească“, de Louvain, de Colonia, de Polonia sau Cehia, — de fapt de Silezia, — în bucăți mari, întregi ori „tăiate“. Numai bucățile întregi, *vigurile*, cum li se zicea mai tîrziu, plătesc, și anume la Rucăr: în ordinea de mai sus,

---

[73] Cf. I. Minea, *l. c.*

[74] Hurmuzaki, XV, p. 8 și urm., no. X; I. Bogdan, *Relațiile cu Brașovul*, p. 3 și urm.

[75] Zimmermann-Werner-Müller, III, pp. 545—547, no. 1629. O confirmare generală fusese acordată încă de la 1-iu septembre, *ibid.*, pp. 541—542, no. 1690. Se amintește privilegiul și pe p. 554.

24 „ducaţi" sau bani[76] (= un fertun, sau sfert de marcă, un florin sau 14 groşi) 18 (= un perper), 12 şi 6. La Dîmboviţa (poate Dragoslavele) se va plăti numai pe jumătate vama. Postavul în bucăţi neîntregi, cizmele şi pălăriile, „şepcile frînceşti" (nu căciuli) — *toate de fabricaţie săsească, braşoveană* — sînt scutite de orice taxă, ca şi postavul prost, „cenuşiu" de sumane[77], pînza, — şi cea de in, — traistele, cuţitele, săbiile şi „alte manufacturi", arcele şi funiile, blănile şi cojoacele gata făcute, — tot *lucru ardelean pentru ţărani*: braşovenii vor fi cerut neapărat scutire în vederea marelui cîştig ce ieşia pentru dînşii de aici. Miedul sau mierea dă de vas, 12 ducaţi, vinul, 6, la Rucăr[78]. Prin Brăila, Tîr[g]şor (*Novum Forum*), Tîrgovişte şi „Dîmboviţa" veniau care cu peşte, trase de cai: pentru vamă întîi, se luau bani: 18 ducaţi de majă la Brăila — deci un perper; Ştibor admisese doi, — la „Dîmboviţa" de fiecare cal un singur ducat; dar şi pentru masa domnească — credem — în fiecare din popasuri cîte un peşte, ba chiar la vama ardeleană încă unul (cine trecea peştii dincolo, dădea, după privilegiul ardelean, 15 ducaţi comitelui secuilor, dar era scutit apoi de vama vînzării în piaţă sau la bîlci). Dacă pescarul trece pe la Rucăr, dreptul vămii e de 36 de ducaţi, numărul peştilor opriţi de 7, dar se pare că *nu se mai cerea nicăiri monedă sau marfă*. La „Dîmboviţa" treceau mărfurile cu calul; de aceia vama: 2 ducaţi calul cu povară, care purta pieile şi cojoacele[79], 1 calul slobod, 1 călăreţul, un ban („banus") trecătorul pedestru. Pe la Turciu * (*Törcs*), unde se aşezaseră pîrcălabi de Mircea şi fiul său Mihail, — Ştibor însuşi recunoscînd că cetatea e „în mîni străine" şi mutînd vama la Braşov[80], — se face însă marele transport: ceara, care dă 12 ducaţi de majă, de *Zentner* („centenarium"), boi şi vaci, vama: 3 ducaţi, berbeci: 1, porci: 2, piei de cerb: 1 ducat, — celelalte piei fiind scutite —, brînză: 1; calul împovărat, fiindcă ducea de obicei mărfuri mai scumpe, 3 bani, calul slobod 2, călăreţul 2, pedestrul 1, pieile de fiară 3%; calul cumpărat în ţară 6 ducaţi. Oprirea de represalii se păstrează. Piperul, scorţişoara sau *cariofola, clous de girofle*, nucuşoară, şofranul, bumbacul, camelotul, ţesătura de păr de cămilă sau de păr de capră, pieile scumpe şi alte mărfuri ultramarine 3% în perperi.

Privilegiul are de scop vădit să favorizeze vama Dîmboviţei; a Branului fiind mai grea, se încerca a se îndepărta de dînsa transporturile obişnuite. Întîlnim pe Mircea uneori, ca în 1399 (1409 ?)[81], la Giurgiu, al cărui nume n-are nimic a face cu San-Giorgio [16], patronul genovezilor, cari nu înaintau pe Dunăre nici pînă la Brăila, şi, în cazul contrar, n-ar fi lipsit să-şi facă aici o colonie, pe care ar pomeni-o, între altele şi registrele, păstrate, ale Perei şi Caffei. În cursul unei colaborări la războiul purtat contra turcilor de flota cruciată pe Dunăre, Vlad Vodă Dracul, fiul lui Mircea, aminti

---

[76] Echivalenţa acestor monede se poate constata prin aceia că la trecătorul pedestru Mircea zice un ducat, iar voevodul ardelean Ştibor: „unum ban".

[77] V. *postav guniş* (de la *guna*, gonna, rochie, haină) şi *postav holev*, în dania de la 1424 a lui Dan al II-lea către Tismana (Hasdeu, „Archiva istorică", I, p. 19).

[78] Se vede această echivalenţă din comparaţia cu privilegiul lui Ştibor.

[79] „Sive sint lodices sive corium", în privilegiul lui Ştibor [Zimmermann-Werner-Müller, III], p. 546. V. şi St. Meteş, *Relaţiile comerciale ale Ţării Româneşti cu Ardealul până în veacul al XVIII-lea*, Sighişoara, 1920, p. 50 şi urm.

[80] Zimmermann-Werner-Müller, III, p. 554.

[81] Hasdeu, „Archiva istorică", I, p. 97.

* Bran.

oaspeților săi cheltuielile făcute de părintele său pentru înălțarea cetății, arătînd că a plătit în pietre de sare. Cu turnuri la cele patru colțuri, cetatea era așezată în insulă, și două ziduri cu alte două turnuri o uneau cu malul [82]. Pînă la țărmul muntean era apoi un pod statornic. Cu Giurgiul în puterea creștinilor, spunea Vlad, și femeile cu furcile lor ar fi în stare să ia „Grecia", posesiunile europene ale sultanului [83]. O linie nouă de comerț ducea de la Rucăr pînă la Giurgiu și la Rusciucul din față, care n-avea pe departe aceste întărituri. Acestei linii i se datorește ridicarea cetății dîmbovițene a Bucureștilor, în umbra căreia se dezvoltă apoi un oraș, un „podgrad", care luă numele satului precedent: un act, probabil fals, al lui Mircea, ar dovedi că încă pe acest timp, în 1401, domnul își avea aici una din reședințe [84].

Dealtminterea pe toată linia Dunării Mircea făcu întăriturile de vaduri, pentru asigurarea militară și culegerea de vămi pe care le găsim mai tîrziu. Despre vechea Chilie insulară, pe locul tîrgușorului Eschi-Chilia de astăzi, nu putem spune nimic. *Acest* Licostomo, „Licocosme", exista astfel, ținîndu-se tot de domnul Țerii Românești [85], la 1445. Corăbierii știau încă bine de Brăila, „Brilago", ca portul următor [86]. Silistra se păstră, cu o populație însemnată, chiar după ce, cum vom vedea, Dan al II-lea, fiul lui Mircea, îi distruse întăriturile bizantine [87]. Caracterul pătrat al cetății de la Turtucaia [88], cu cele patru turnuri de la colțuri, ar dovedi că și aceasta e o creațiune a lui Mircea, de și se afirmă la 1445 că turcii au înălțat-o [89]. Știm că Nicopolea Mică exista încă din zilele lui Vlaicu Vodă: e „Turnul" de mai tîrziu, *Cule* al turcilor, cu zidurile sale groase; Mircea-i va fi avut grija, deși ne îndoim că el ar fi stăpînit și cetatea cea mare din față, legată de țărm cu două linii de ziduri, pe care le unia în lat o palisadă [90]. În față cu Vidinul, garnizonat de turci, era vadul Calafatului [91]. La Severin, Mircea era în locul Banului, și el primi aici pe regele Sigismund al Ungariei la 1406 [92]. O flotilă de luntri, pe care călătorul înarmat de la care luăm aceste lămuriri le numește „manocques" [93], întreținea raporturile dintre aceste vaduri asupra cărora se întindea puterea domnului muntean.

Dar expediția sultanului Mohammed în 1417, după ce răpusese pe Musa (iulie 1413), puse capăt acestei scurte vremi de bogăție și înflorire. Încă din 1414 sau 1415, Mircea pierduse Silistra, pe care o arsese, sprijinind pe rebelul cadiu-Bedr-ed-din. Venirea lui Mohammed îl făcu să piardă

---

[82] *Ibid.*, p. 38.

[83] „Son père l'avoit faite faire; si avoit este par dedans plusieurs fois... C'est la plus forte quy soit sur la Dunoue et quy plus poet grever à tous les crestiens de par decha, ycelle estant ès mains des Turcqz" (Jean de Wavrin [17], *Anciennes cronicques d'Engleterre*, ed. M-lle Dupont („Société de l'histoire de France"), II, Paris, 1869, pp. 126—139.

[84] Ionescu Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 22.

[85] Wavrin, *l.c.*, p. 88 „Jusques au chastel de Lycocosme, quy appartenoit au seigneur de la Vallaquie". „Jusques au chastel de Lycocosme, qui sciet en la Vallaquie" (*ibid.*, p. 90). „Au chastel de Lycocosme, où ilz trouvèrent les Vallaques", (*ibid.*, p. 94).

[86] *Ibid.*, p. 88.

[87] *Ibid.*, p. 102.

[88] „Quatre pans de mur en quarrure", *ibid.*, p. 115.

[89] *Ibid.*, p. 117.

[90] *Ibid.*, pp. 145—147, 151.

[91] Hasdeu, „Arhiva istorică", I, p. 19.

[92] *Ibid.*, p. 98.

[93] „Les vaisseaulz des Vallacques, nommez manocques", Wavrin, *l.c.*, p. 107.

şi Giurgiul, şi chiar boierii de la Severin se închinară emirului. Acesta va fi ridicat din nou Nicopolea Mică. Toată linia Dunării îi aparţinea şi, aşezîndu-şi locţiitorul în Vidin, Mohammed dădu apărarea acestui însemnat hotar în mînile fiilor lui Evrenosbeg, unul din vechii şefi asiatici ai cuceririi.

Totodată, *Dobrogea fu smulsă muntenilor.* Cetăţile de la Ieni-Salè, lîngă vechea Istros, şi Isaccea, la vadul Noviodunului, roman, pe locul Obluciţei slavo-române, arătau că s-a ivit un nou urmaş al lui Dobrotici şi pe care nimeni nu era să fie în stare a-l scoate din stăpînirea lui. Iar, mai jos Mangalia, Pangala genovezilor, rămăsese, cu zidul înalt către mare, larg de 30—40 de picioare, cu portul cuprins între dînsul şi uscat, dar era în ruine şi luntrile se fărămau adesea de furtună [94]. Nu se mai pomeneşte de „Costanza", „de Grossea" şi „Bambola", de „Straviqui" şi „Aspera" („la Spera"), de Preslavita, de Sf. Gheorghe, pînă la Sulina-*Saline,* notate în aceleaşi portulane genoveze [18]. „Zanavarda", „Cinavarda", pusă lîngă Constanţa, e foarte probabil Cernavoda, care ar fi, deci, veche. „Vicina" dispare şi ea de pe asemenea hărţi ale navigatorilor [95].

Începuturile domniei lui Mihail, fiul, asociat la tron pînă atunci, al lui Mircea, nu sînt fără însemnătate pentru dezvoltarea negoţului românesc în principatul muntean. Un act curios ni-l arată ca ocrotitor al mocanilor de la Hălchiu, cari veniau la noi cu oile, şi se adauge că voevodul e gata să apere această comunitate de saşi, care-i deputase pe Iacob Armeanul şi încă pe unul, şi anume în timp de război — desigur e vorba de un atac turcesc — trimeţînd acolo un boier „cu săgeata noastră" (*sic*) [96]. Mihail stăpînea — pînă în vara anului 1419, cînd Sigismund luă măsuri pentru o reocupare de ai săi, — cetatea Branului, şi de aceia porunca lui de a scuti de vamă postavul tăiat şi încălţămintea (*calţea,* ital. calze) se îndreptă, nu numai către vameşii de la „Dîmboviţa cetate" şi de la Rucăr, care se întîlneşte pentru întăiaşi dată în forma românească-slavă (*Ruchel*), ca şi către aceia din Bran [97].

Urmă îndată după aceasta haosul politic în Ţara Românească, deci şi întreruperea negoţului, mai ales cu vecinii de la miazănoapte. Ostatec al unchiului său la turci, trecut apoi din lagărul noului sultan Murad în Bizanţul asediat, Dan Vodă, fiul celui dintîi Dan, vine pe o corabie să-şi reclame moştenirea [98]. Ajutat poate şi de turcii dunăreni, el biruieşte la sfîrşit. Intervenţia voevodului ardelean, căruia Mihail îi cedase Branul, în folosul acestuia, nu izbuteşte ; ea se mîntuie printr-o catastrofă, în care cad amîndoi voevozii (vara anului 1420). Sigismund trebui să primească mai tîrziu vecinătatea acestui Dan, care se dovedi prin luptele sale alături cu Pippo Spano [20], păzitorul florentin al graniţei Banatului, unul din cei mai viteji apărători pentru creştinătate ai liniei Dunării, arzînd şi Silistra.

---

[94] Wavrin, *l.c.,* p. 93, „Ung port appelé Panguala..., bien estrange".

[95] *Chilia şi Cetatea-Albă,* pp. 47—48.

[96] Hurmuzaki, I[1], p. 502 ; după Engel, *Geschichte der [Moldau und] Walachey,* [I, Halle, 1804] p. 164, nota.

[97] Cf. Hurmuzaki, XV, pp. 10—11, no. XI ; p. 10, no. 2 şi Bogdan, *l.c.,* pp. 6—7. Scrisoarea e fără îndoială *după* moartea lui Mircea, căci Mihai nu şi-ar fi zis altfel „Mare Voevod şi Domn".

[98] Ducas [19], p. 201.

Dar sultanul așează, în locul biruitorului pe un Radu Vodă, zis Pleșuvul [21], fiu al lui Mircea. Acesta declară că dorește ca țara lui să fie „una singură" cu a brașovenilor, îngăduind a umbla slobod pînea și fierul [99]. Din Tîrgoviște, la 21 novembre 1421, el întărea întru toate vechiul privilegiu al părintelui său [100]. În altă ordine, sînt toate punctele actului din 1413, care nu e însă arătat anume, vorbindu-se ca și în actul lui Mircea însuși, numai de „așezămintele ce le-au avut de la înaintașii săi (*prearoditeli*)". Se păstrează și mențiunea vămii Branului, ceia ce, împreună cu pomenirea prădăciunilor turcești prin satele bîrsane [101], ar însemna o recucerire munteană a cetății. Vama Rucărului și a Dîmboviței rămăseseră, și ele sînt pomenite într-o scrisoare a lui Radu către pribeagul țar bulgăresc pe care-l răsplătise pentru anume servicii militare, dîndu-i folosința celui dintîi din aceste venituri [102].

În cursul anului se dădură ordinele de nevoie vameșilor de Dîmbovița și de Prahova [103], introducîndu-se în ele însă o vamă pentru morun, nouă perperi și două „curele" din mărimea peștelui; se adauge plata pentru cergi, de 1 ducat, și se arată că piei de fiară sînt cele de veveriță, jder, vulpe, pisică sălbatecă și iepure; vama calului, vîndut ori cumpărat, se ridică la 12 ducați.

Încă de la 23 octombrie 1422 și apoi la 10 novembre 1423, din Tîrgoviște, ca vasal ungar, mulțămitor că i s-a dat dreptul de „hărăghie" [104], de a bate „fileri" în numele său, cari să umble și la Brașov — o consecință a unei mai strînse alipiri la Ungaria, cu care părea că tinde a confunda domnia lui autonomă —, noul stăpînitor al Țerii Românești dădea noi privilegii solemne negustorilor din Brașov și din împrejurimi [105]. În cea dintîi formă, avem o copie mai exactă a privilegiului lui Mircea decît chiar actul, mai vechi cu un an, al lui Radu cel Simplu [22], rivalul său, acum înlocuit.

După acordarea hărăghiei, trebuiau însă unele schimbări, pentru care veniseră aceiași trimeși ce încheiaseră și tratatul cu Mircea; data aceasta, taxele sînt prefăcute din „ducați" în noii dinari. Se adaugă doar că vama pentru mărfurile ce trec în Orient se va plăti și la Rucăr și la Dunăre [106]. Iarăși vameșii primiră ordinele de nevoie [107]. Brașovenii refuzară însă peste doi ani această nouă monedă munteană, care nu era primită în străinătate: „ducatul" cel nou, de o valoare ce era mărturisită a fi mai mică, chiar prin taxele acestea mărite, decît cel vechi. Și regele Sigismund ceru lui Dan [23] să nu li facă silă [108].

La capătul domniei sale, în 1431, Dan, pe care Sigismund însuși îl restabilise la 1427, ajunsese herțeg de Făgăraș și Amlaș, ca tatăl său; el avea Severinul, unde la 1427 se încercase de împărat așezarea teutonilor lui Klaus de Redwitz, și pretindea și asupra moștenirii lui Mircea pînă la „Ma-

---

[99] I. Bogdan, *l.c.*, pp. 8—9.
[100] *Ibid.*, pp. 11—12.
[101] Hurmuzaki, XV, pp. 11—12.
[102] Bogdan, *l.c.*, p. 14.
[103] *Ibid.*, p. 17 și urm.
[104] De la „charasso", lat. *imprimo*, bat monedă.
[105] Actul datat 6931 de la Bogdan, *l.c.*, pp. 15—16, e din același an — cum dovedește lista boierilor — cu acel de pe pp. 21—22. Indicția, care avea o mare valoare în cancelariile orientale, nu e exactă, pentru anul de la Hristos, căci se scădea de la septembre înainte din anul bizantin 5509, nu 5508.
[106] Bogdan, *l.c.*, p. 21 și urm.; Hurmuzaki, XV, pp. 12—13, no. XV.
[107] Bogdan, *l.c.*, pp. 27—28.
[108] Hurmuzaki, XV, p. 14, no. XVI.

rea cea mare". Încercarea cu banii săi nu izbutise ; el se întoarse deci, prin actul de la 28—30 ianuar 1431, la situaţia din vremea lui Mircea, fără nici o schimbare [109].

Cu aceasta se mîntuie fluctuaţiile în comerţul Ţerii Româneşti cu Braşovul. Cînd, la 8 april 1437, decanul din Braşov, „burgărul" Michel şi judele Rîşnovului, totdeauna adaus la astfel de solii, căpătară de la Vlad Dracul [24], noul domn muntean, o nouă confirmare, ea nu inova nimic, în monedă ori în taxe [110]. La 7 august 1444, în urma unor încălcări ardelene, Ioan Hunyadi [25], voevodul ţării vecine, trebui să întărească starea de lucruri de supt Mircea, şi atunci Vlad se mulţămi să arăte, într-un act latin, că şi el o restituie, neschimbată [111]. Iar Ţepeş [26] desfiinţează, la 7 octombre 1476, *scala* care se introdusese (la Rucăr), împiedică pe „pîrcălabii de oraşe, vornicii şi vameşii de la oraşe", pe vameşii plaiurilor şi ai vadurilor dunărene, pe dregătorii tîrgurilor de a lua ceva peste „aşezămîntul cel vechi" al lui Mircea, întărit şi de părintele său, îngăduindu-se şi exportul, ce fusese oprit un timp, al cerei [112]. E şi cel din urmă privilegiu muntean pentru Braşov. De acum înainte găsim numai ţidule, care, după o închidere provizorie, din motive politice, redeschid calea [113].

Comerţul cel mare era definitiv oprit. De la 1427 măcar regele şi împărat[ul] Sigismund e în conflict continuu cu turcii, pentru Ţara Românească, pentru Serbia, pentru datoria sa de împărat şi pentru ideia cruciatei. Se creiază o neapărată tradiţie ofensivă a Ungariei, pe care o continuă în scurta-i domnie regele Albert [28], ginerele şi urmaşul cesarului, apoi, în cursul unei îndelungate regenţe, Ioan Hunyadi, neobositul luptător contra „păgînilor", şi regele polon pe care-l aduce la un moment pe tronul Ungariei pentru ca el să piară alături de oastea noului său regat pe cîmpul de luptă de la Varna (1444), lăsînd lui Ioan o datorie de răzbunare, pe care n-a uitat-o pînă la moartea lui însuşi, supt zidurile Belgradului despresurat, la 1456. Se cunoaşte marea pradă pe care o făcu în Ardeal la 1436 sultanul Murad [29] în persoană, luîndu-se o mulţime de ostateci şi robi [114].

Şi chiar după aceia campaniile lui Ştefan cel Mare, continuatorul acestei politice contra turcilor, ating aproape necontenit Ţara Românească şi aceste vaduri ale Dunării.

Nici măcar la stabilitatea dinastică nu se putea ajunge în aceste împrejurări, cînd fiecare vecin vrea să-şi aibă la Tîrgovişte domnul *său :* turcii ca şi Hunyadi, acesta ca şi domnii Moldovei. După Dan începe crîncena luptă pentru Scaun : Alexandru Aldea [30], aşezat de moldoveni, are de luptă cîtva timp, cu Vlad Dracul, care va rămînea domn pînă la lovitura ucigaşă a lui Hunyadi, după care se schimbă voevozi pe cari nu-i putem măcar urmări

---

[109] Bogdan, *l.c.*, p. 32 şi urm. ; cf. Hurmuzaki, XV, p. 14 şi urm.

[110] Bogdan, *l.c.*, p. 71 şi urm.

[111] Hurmuzaki, XV, pp. 31—32, no. LII.

[112] Bogdan, *l.c.*, pp. 95—96 Basarab cel Mare [27] amintea din parte-i, numai privilegiul tatălui său, Dan, *ibid.*, p. 118.

[113] Bogdan, *l.c.*, pp. 112—113 ; Hurmuzaki, XV, p. 108, no. CXCV (de la Basarab cel Mare) ; Bogdan, *l.c.*, p. 93 (de la Ţepeş) ; pp. 107—108 (de la Radu cel Frumos) ; p. 184, no. CVII ; pp. 136—137, 145—146, 156 (de la Basarab cel Mic) ; pp. 185—186, 189—190 (de la Vlad Călugărul) ; pp. 183—184 (credem de la *Vlăduţ*).

[114] Cf. *Acte şi fragmente*, III, pp. 8—10.

cu siguranță în trecerea lor răpede. Prin groază, ca și prin succese de îndrăzneală și de cruzime față de toți vecinii săi, Vlad Țepeș se va impune, după slabul Vladislav Vodă [31], pentru șase ani, dar, dacă, prin așezarea lui de către Ioan Hunyadi, el pare prielnic negoțului ardelean [32], chestia posesiunilor sale de peste munți îl învrăjbește cu sașii, îl face să prade pe sibieni pentru Amlaș și să nu ierte nici pe brașoveni pentru adăpostirea pretendentului Dan. Iar după dînsul activitatea războinică a lui Ștefan cel Mare va face să se strecoare dincolo cinci domni [33] într-o jumătate de veac: Radu cel Frumos, cei doi Basarabi („Mare" și „Mic"), Mircea, Vlad Călugărul, cari încep toți ca prieteni ca să-i ajungă dușmani prin nevoile situației lor și să cadă neapărat — afară de Vlad — pentru aceasta tocmai.

Nu urmează de aici că nu se continuă negoțul. Dar în această aspră și rece furtună, aproape necontenită, el se închircia. De la comerț universal, se prefăcea într-un simplu biet comerț de vecinătate, în stare să ție în viață pe meșteșugarii de postav, de pînză de in și de cînepă, de pălării de pîslă și de cizme, de lucruri de fier și de metal în genere, de arme de tot felul [115]: săgeți, arce, săbii, scuturi, de fier, de platoșe, și de podoabe de război, ca: hamuri scumpe, frîie bătute cu aur și argint [116], de cuțite, cești de argint, policandre și clopote (ale lui Mircea chiar sînt făcute în Ardeal) [117], de care sau leagăne — Basarab Vodă cere și carătași [118], — de mese [119], care mărfuri toate se lucrau în cea mai mare parte de locuitorii Brașovului mai ales. Dar noul negoț era cu totul nedestoinic să plutească pe Dunăre și pe Mare, către locurile răsăritene ale șofranului, bumbacului, piperului, scorțișoarei și scumpelor produse industriale din Orient. Se aduc în loc porci, oi, mărfuri de țară. Postavul de Ypres apare numai rare ori, pe trupul vre unui bogat [120].

Așa e supt Alexandru Aldea, care „mîncase pînea și sarea Craiului" și se credea, mai mult decît Dan chiar, sprijinit de Sigismund, ce nu l-ar fi privit ca vasal, ci ca fiu adoptiv [121]. Așa e supt Vlad Dracul, care se consideră numai ca un „marchis" al „craiului și chesar", pus „să păzească această margine" [122]. Sibienii părăsesc „ducații cei vechi", munteni, și Vlad cere brașovenilor, înainte de instalarea sa, să facă același lucru [123], dar acesta nu-l împiedeca de a bate banii săi la „hărăghia" ardeleană, din arama pe care sașii i-o dădeau după împrejurări, cînd lui, cînd lui Alexandru [124]. Ducații cei vechi ajunseseră, de altfel, un obiect de trafic în Ardeal și Ungaria, și doar brașovenii erau opriți de a o face, pînă la înfrîngerea totală a lui Alexandru, din motive politice [125]. Pe la 1436—1437 Vlad își făcu „hărăghia" [34] lui

---

[115] Bogdan, *l.c.*, pp. 81, 88.

[116] *Ibid.*, p. 121, no. XCIV; pp. 164, 180—190; Hurmuzaki, XV, p. 31, no. LI; p. 1913.

[117] *Ibid.*, p. 133, no. CCXLI; cf. Bogdan, *l.c.*, pp. 167, 304; Hasdeu, *Istoria critică*, ed. a 2-a, p. 132.

[118] Hurmuzaki, XV, p. 87, no. CL; Bogdan, *l.c.*, pp. 219, 220.

[119] Bogdan, *l.c.*, p. 170, no. CXXXVII.

[120] *Ibid.*, p. 81.

[121] *Ibid.*, pp. 48, 50. Dan e ultimul din „marii voevozi"; toți ceilalți își zic numai „voevod și domn".

[122] *Ibid.*, p. 54. De aceia i se dau în seamă brașovenii, Hurmuzaki, XV, p. 25, no. XXXIX.

[123] Bogdan, *l.c.*, p. 56.

[124] *Ibid.*, pp. 57—59. S-ar părea că *acesta bătea banii lui, nu la chesar, ci în Moldova.*

[125] *Ibid.*, p. 64.

deosebită, cu voia „chesarului" şi cu fierul braşovenilor [126], dar tot în Ardeal, — la Sighişoara, credem, de unde fu mutată numai cu multă împotrivire la Braşov [127]. Cînd, „pentru apărarea regatului", Hunyadi dădu oraşului, prin 1440, dreptul de a bate moneda [128], — cu meşteri italieni —, Vlad se supără, mai ales că nu i se mai trimetea metalul necesar „hărăghiei" sale, ba chiar se exporta şi cel aflător în ţară şi bani în cantităţi mari pentru a-i retopi: de aceia el li impune a-şi lua marfă pentru postavul, pînza şi cizmele lor, iar bani cîţi îi pot „pune în sîn", supt pedeapsă de confiscare şi chiar de moarte; nici românii lui n-aveau voie să exporte mai mulţi bani. Importul însă al baniilor îl admitea şi cu carul, şi, ştiind ce poate cîştiga la schimb, el făgăduia să-i vestească de „ieşirea ducaţilor lui celor noi" ca să-şi poată schimba pe cei vechi ai lor [129]. *Cînd astfel de învoieli sînt cu putinţă* — căci pentru aceasta veniseră la domn trei soli, cu judeţul braşovean în frunte —, *e evident că un comerţ în stil mai mare este cu totul imposibil*" [130]. La 7 martie 1448, nevoi de politică externă impuneau lui Hunyadi însuşi să ceară, nu numai braşovenilor, dar şi sibienilor, a nu mai pretinde de la munteni bani turceşti ori ungureşti, florini şi aspri, ci a se mulţămi cu „bani mărunţi de acuma" [131].

Branul nu mai era acum al lui Vodă, şi încălcările pîrcălabilor de acolo, „hoţiile" lor, contribuiau şi ele să scadă însemnătatea legăturilor dintre cele două domenii economice [132]. Se făcură intervenţii la regele Albert, din partea braşovenilor ca să se împiedice represaliile româneşti (1438) [133] şi plîngerile muntene se repetau aprige la 1439 încă [134].

Vladislav deschide din nou un *drum al Prahovei, al Predealului* [135], pe lîngă celelalte două, care se zic: „al *Dragoslavelor* şi al *Rucărului*" [136]. Încă de mult, o nouă vamă, la Cîmpulung, fusese iertată negustorilor, de al doilea [35] Radu [137]. Dar pe la 1476 erau acum încă două drumuri, interne şi ele, al *Teleajenului*, cu vama la Drajna [138], şi al *Buzăului* [139].

Ţepeş isprăvi prin tragerea în ţapă a patruzeci şi unul de negustori, prin jertfirea a trei sute de tineri, braşoveni şi bîrsani, răspîndiţi prin tîrgurile ţării, ca spioni [140]. Se răspunse printr-o confiscare, îngăduită de pretendentul Dan, ca domn legiuit, a lucrurilor muntene aflătoare la Braşov [141]. Reînceperea legăturilor de negoţ ajutată şi de căsătoria lui Vlad cu o rudă a noului rege Matiaş Corvinul [36] şi de alianţa contra turcilor, fu însă de

---

[126] *Ibid.*, pp. 69—70.
[127] *Ibid.*, p. 259.
[128] Hurmuzaki, XV, pp. 27—28, no. XLIII.
[129] Bogdan, *l.c.*, p. 76.
[130] Asupra unei nouă campanii, Hunyadi mută hărăghia la Sighişoara, în 1443, Hurmuzaki, XV, p. 28, no. XLV. Cf. *ibid.*, p. 29, no. XLVII.
[131] *Ibid.*, pp. 34—35, no. LIX.
[132] Bogdan, *l.c.*, pp. 78—79, 81.
[133] Hurmuzaki, XV, pp. 25—26, no. XL. Cf. *ibid.*, pp. 31—32, no. LII.
[134] *Ibid.*, p. 135, no. CCXLVI. Cf. *ibid.*, pp. 136—137.
[135] Bogdan, *l.c.*, pp. 87—88. Cf. Iorga, *Documente de pe valea Teleajenului*, Vălenii de Munte, 1925, Prefaţa.
[136] Bogdan, *l.c.*, p. 89.
[137] *Ibid.*, p. 13, no. VI.
[138] *Ibid.*, p. 206.
[139] *Ibid.*, p. 98, no. LXXVI. La 1508 erau vămile Dâmboviţei, Prahovei. Numai Prahova şi Teleajenul, *ibid.*, p. 250; v. şi pp. 286—287. A Teleajenului, *ibid.*, p. 2—6.
[140] Hurmuzaki, XV, p. 51, nota 3; p. 52, nota 1.
[141] *Ibid.*, pp. 53—54; no. XCII; cf. *ibid.*, p. 55, no. XCIV.

scurtă durată: îndată se porniră acele lupte cu turcii care aruncară țara în haos pentru multă vreme, dîndu-i față de Ardeal mai mult o însemnătate politică și militară. De aceia se reținea oțelul cumpărat de Țepeș [142]. De aceia, pe la 1468, se luau la Bran arcele de mînă ale românilor, — ceia ce se opri de rege [143]. De aceia se interzicea exportul de arme și fier — nu aramă [144] — pentru Vodă Basarab [145], iar la 1484 se oprise, o clipă, exportul de arme, fier și cînepă (pentru funii de arce) [146]. Și oțelul, caii rămaseră mărfuri prohibite, ca și oile pline [147].

Astfel micul negoț de hotar vegeta și mai departe [148]. Pe lîngă pești, vin [149], porci, boi, oi și vaci, — care se făceau și dar județelor [150] — se mai aduceau din Orient piperul și bogasiile [151]. Dar blănile de vulpe, jder, helge și rîs — care se cereau și peste hotar — le păstra la 1470 vistieria domnească [152].

La 1473 sibienii lărgeau chiar drumul Turnului Roșu, așa de îngust, încît caii puteau trece numai unul după altul și apele ori zăpada-l stricau adesea [153]; peste douăzeci de ani însă vicevoevodului Ardealului trebuia să intervie în folosul *vigesimei* regale, căci tot ei, cu de la sine putere, închiseseră absolut hotarul [154]. La 1495 negoțul de export al ardelenilor în genere se mărginea mai ales la postavuri, — care se împărțeau și Curții —, la cojoace [155], la șube gata [156], la metale și mărunțișuri — între altele, lațuri și cuie de șindrilă [157] —, ceia ce face pe Vlad Călugărul să strige sibienilor, după oprirea unui om al lui la Bran: „Nu știu ce vreau să fie aceste lucruri, ca oamenii și negustorii noștri să nu poată merge cu îngăduire ici și colo în mijlocul vostru! Să știți că închidem drumurile, ca oamenii noștri să nu mai treacă la voi și ai voștri să nu mai vie la noi. *Ori credeți că postav ori fier nu putem găsi în alte locuri?* În Moldova ori în Turcia vom găsi atîta cîtă va fi voia noastră“ [158]. Vadurile de la Brăila și de la Floci sînt pomenite din nou numai pe vremea lui Vlad Călugărul, cînd, iarăși, la Dunăre era pace [159], dar nici acum nu e vorba de altceva decît de negoțul *direct* cu peștele. Dom-

---

[142] Bogdan, *l.c.*, p. 94, no. LXXII.

[143] Hurmuzaki, XV, p. 69, no. CXXI. Uneori era lipsă de *grîne* la munteni și se făcea de consîngenii din Ardeal un export care fu oprit la 1470, *ibid.*, p. 75, no. CXXX.

[144] Bogdan, *l.c.*, pp. 250, 255. Se oprea uneori și fierul pentru obezi, Bogdan, p. 241.

[145] Bogdan, *l.c.*, pp. 124—125, no. XCIX; p. 128.

[146] Hurmuzaki, XV, p. 123, no. CCXXIII.

[147] *Ibid.*, p. 127, no. CCXXXI. Exportul de oțel, *ibid.*, p. 1925. Cf. admiterea exportului de arme în Moldova, *ibid.*, p. 130, no. CCXXXV. Oprirea cailor după 1500, Bogdan, *l.c.*, p. 238.

[148] Ordin al lui Matiaș către pîrcălabii de Bran, Hurmuzaki, XV, p. 65, no. CXIII.

[149] Bogdan, *l.c.*, pp. 186, 189.

[150] *Ibid.*, p. 92, no. LXX.

[151] Hurmuzaki, XV, p. 132, no. CCXXXIX; Bogdan, *l.c.*, pp. 121—122, no. XCV; p. 176; pp. 265, 294.

[152] Bogdan, *l.c.*, pp. 108, 219, 304.

[153] Hurmuzaki, pp. 81—82, no. CXL. Cf. *ibid.*, pp. 111—112, no. CC. Cf. Bogdan, *l.c.*, p. 224.

[154] Hurmuzaki, XV, p. 140, no. CCLIV.

[155] Bogdan, *l.c.*, p. 242.

[156] *Ibid.*, p. 248.

[157] *Ibid.*, p. 243.

[158] Hurmuzaki, XV, p. 143, no. CCLX. Și Basarab cel Mare mustra pe brașoveni: „Deci socotiți că se află destul fier și la turci, și încă mai ieften, și vom cumpăra; iar marfa ce vine din țara voastră o voiu opri și eu“, Bogdan, *l.c.*, pp. 124—125, no. XCIX.

[159] *Ibid.*, p. 192.

nul însuşi o spune categoric: „V-am slobozit drumurile peste tot prin Ţara Românească, să umble oamenii voştri şi să se hrănească şi să cumpere ce li place. Cînd oare au umblat oamenii voştri la Brăila şi la Floci, şi peste tot locul la Dunăre, să-şi cumpere ei singuri peştele, precum umblă acuma? Altă dată oamenii voştri cumpărau doar peştele şi tot ce li trebuia de la oamenii noştri şi n-au fost niciodată aşa volnici cum sînt acum; căci i-am slobozit Domnia Mea, ca să trăim şi să fim o ţară ca şi cealaltă" [160]. În faţă cu Tîrgul de Floci stătea, de altfel, acum subaşa Hîrşovei ocupate de turci [161] şi, supt Basarab cel Tînăr ca şi supt Vlad Călugărul, nu odată turcii umblau în preajma Brăilei [162].

Această stare de lucruri urmă pînă la 1526, cînd, după pierderea Severinului, regatul Ungariei fu sfărîmat prin marele asalt al sultanului Soliman cel Măreţ, în lupta de la Mohács, în care rămase printre morţi însuşi regele Ludovic al II-lea. De la braşoveni, Radu cel Mare [37] cerea doar oale de aramă, cuie, cară, blăni de vulpe şi jder [163]. Luptele pentru moştenirea lui, pînă la aşezarea lui Neagoe Basarab, în 1512, aduseră Ardealului mai mare frică de năvăliri turceşti decît cîştig negustoresc [164]. Neagoe însuşi avu mai cu mult a face cu meşterii ce-i pregăteau frumoase lucruri de metal, pentru mănăstirile lui, ori cu zeasornicari, tiparnici, manganari, decît cu negustorii, pe care-i opri din nou a vinde cu mărunţişul, fixînd şi el *depozite:* la *Tîrgovişte, Cîmpulung* şi *Tîrgşor* [165].

După dînsul ca şi înaintea lui, luptele lăuntrice făcuseră negoţul imposibil: încă de cînd domnia Neagoe, se oprise cu poruncă din partea voevodului ardelean trecerea la munteni [166] şi, după lungile frămîntări ale lui Radu de la Afumaţi, adesea adăpostit în Ardeal, acesta ameninţa cu „urîciunea" sa pe braşoveni pentru acelaşi motiv, în 1528 [167]. Uciderea lui Radu, aşezarea domnilor puşi de turci, cari cereau de la braşoveni doar şoimi pentru stăpînii lor [168], slăbiră tot mai mult vechile legături.

De altfel, *acum nici un vad nu mai era liber.* Pe lîngă Severin, pe lîngă „Turnul", „Nicopoii Mici", turcii aveau Giurgiul, *Iercochi* al lor, şi la 30 octombrie 1450 cetim într-un raport polon: „Iar în Ţara Românească, de ceastă parte a Dunării, turcul, luînd o cetate mare şi bogată, anume *Brăila*, a supus-o stăpînirii sale şi a început a face cetate de zid" [169].

Cu aceasta o nouă eră începea în comerţul muntean: era schimburilor principale cu Orientul.

---

[160] *Ibid.*, p. 194.
[161] *Ibid.*, p. 229. Cf. *ibid.*, pp. 302—303, no. CCXLVII.
[162] Hurmuzaki, XV, la anul 1481; Bogdan, *l.c.*, p. 216.
[163] *Ibid.*, pp. 219—220, 243; Hurmuzaki, XIV, p. 159, no. CCXCI.
[164] Mihnea opreşte zăberirile după cererea Sibienilor; Hurmuzaki, XV, pp. 188—189, no. CCCXLIV. Cf. Bogdan, *Documente şi regeste*, pp. 138—140. Oprirea exportului de grîu ardelean în 1510, Hurmuzaki, XV, p. 207, no. CCCLXXV.
[165] Bogdan, *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ungaria în secolele XV şi XVI*, pp. 151—152 (17 mart. 1517). Vechea ceartă pentru exportul de fier şi arme, *ibid.*, p. 158.
[166] Hurmuzaki, XV, p. 234, no. CCCXXVII.
[167] *Ibid.*, pp. 302—304, n-le DLIV—V.
[168] *Ibid.*, p. 358, no. DCLXVII.
[169] *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 323, no. XXXII; *Studii şi documente*, XXIII, p. 46, no. XLV.

NOTE

[1] Pentru lupta de la Posada (1330) vezi N. Iorga, *Carpații și luptele dintre români și unguri*, București, 1915; N. A. Constantinescu, *Posada, 1330, 9—12 noiembrie*, București, 1930; I. Lupaș, *Atacul regelui Carol Robert contra lui Basarab cel Mare, 1330*, Cluj, 1932; Maria Holban, *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria angevină și despre reflectarea campaniei din 1330 în diplomele regale și în „Cronica pictată"*, în „Studii", XX, 1967, nr. 1, p. 3—43; *Constituirea statelor feudale românești*, vol. coordonat de N. Stoicescu, București, 1980.

[2] Nicolae Alexandru Vodă, domn al Țării Românești (fiul lui Basarab), (1352—1364). Vezi E. Lăzărescu, *Despre relațiile lui Nicolae Alexandru Voievod cu ungurii*, RI, XXXII, 1946, p. 115—139.

Ludovic cel Mare, regele Ungariei, 1342—1382.

[3] Județul Secuieni a fost desființat în 1845.

[4] Pentru Schiltberger vezi *Comerțul..., Epoca modernă*, cap. V, nota 16.

[5] Biserica Sf. Petru și Pavel, ridicată în secolul al XIV-lea, ante 1342, cînd primește o danie. Vezi *Documenta Romaniae Historica*, sec. XIV, vol. IV, p. 73; P. Binder, *Unde a încheiat Mircea cel Bătrîn tratatul brașovean din 1395? Considerații privind localizarea curții feudale din Brașov*, în „Cumidava", IV, 1970, p. 59—67; Iványi Béla, *Geschichte des Dominikanenordens in Siebenbürgen und der Moldau. Hauptschächlich unter Benützung des Zentralarchiv des Rom*, în „Siebenbürgische Vierteljahrschrift", 1939, p. 42—59.

[6] Gh. Brătianu, *Contribution à l'histoire de la domination byzantine et du commerce genois en Dobroudja*, în BSHAR, X, 1923, 77 p. + il.; N. Grămadă, *Izvoare cartografice. Originea numelui. Identificarea orașului*, în „Codrul Cosminului", I, 1924, p. 437—459.

[7] Pentru Balica și Dobrotici vezi N. Iorga, *Veneția la Marea Neagră*, I, *Dobrotici*, București, 1914 (cu 21 de documente în anexă din anii 1340—1377); *Drepturi naționale și politice în Dobrogea*, București, 1928, cap. *Dobrogea în Evul Mediu pînă în epoca lui Dobrotici*.

[8] În 1318 Andronic al III-lea declanșează un război civil contra unchiului său, Andronic al II-lea, aflat pe tron. În 1328 acesta se retrage într-o mănăstire. Andronic al III-lea a domnit între 1328—1341, cu ajutorul lui Ioan Cantacuzino, care a contribuit la redresarea situației Imperiului. În timpul domniei sale s-a dezvoltat schisma hesichastă (1333—1339).

[9] Pentru Tana, vezi *Comerțul..., Epoca modernă*, cap. I, nota 2.

[10] Ștefan Dușan, vezi *Comerțul..., Evul Mediu*, cap. IV, nota 12.

[11] N. Iorga a consacrat lui Philippe de Mezières lucrarea cu care a obținut titlul de elev diplomat la École des Hautes Études (Paris): *Philippe de Mezières, 1327—1405, et la croisade au XIV-e siècle*, Paris, 1896, XXXVI + 555 p. (ediție anastatică, Londra, 1973).

[12] Vladislav Vlaicu, domn al Țării Românești fiul lui Nicolae Alexandru. A domnit între 16 noiembrie 1364 — cca. 1377; din 1372 asociat la domnie cu fratele său Radu I.

[13] Ioan al V-lea Paleolog, împărat bizantin (1341—1354; 1355—1376; 1379—1391). Fiul lui Andronic al III-lea. În 1341 Ioan al VI-lea Cantacuzino declanșează un război civil și după șase ani reușește să se facă asociat la domnie. Ioan al V-lea a fost răsturnat de fiul său, Andronic al IV-lea în 1376 și restabilit, trei ani mai tîrziu, în 1379, de sultanul Murad. Baiazid I i-a impus dărîmarea fortificațiilor din jurul Constantinopolului.

[14] Regele Cazimir al Poloniei vezi *Comerțul..., Evul Mediu*, cap. IV, nota 20.

[15] Murad I, sultan (1359—1389). A mutat capitala Imperiului la Adrianopol; a purtat lupte îndelungi cu sîrbii și ungurii. A ocupat Sofia, Niș și Salonic. Împăratul bizantin Ioan al V-lea Paleolog i-a devenit vasal. A pierit în lupta de la Kossovo înfrîngîndu-i pe sîrbi.

[16] Pentru Giurgiu și etimologia lui vezi *Negoțul...*, cap. II, nota 8.

[17] Călătoria lui Walerand de Wawrin e cuprinsă în relația scrisă de unchiul său Jehan de Wawrin. Galerele burgunde au intrat pe Dunăre în 1445. N. Iorga a publicat relatarea în BCI, VI, 1927 și comentarii pe marginea ei în „Mélanges d'histoire générale", Cluj, 1926 sub titlul *Les aventures „sarasines" des français de Bourgogne au XV-e siècle*. Vezi și *Călători străini despre țările române*, I, București, 1968, p. 78 și urm. (ediție Maria Holban).

[18] Discutate în articolul lui N. Grămadă citat mai sus.

[19] Vezi Michaelis Ducae Nepos, *Istoria turco bizantină (1341—1462)*, ediție Vasile Grecu, București, 1958.

[20] Pippo Spano, căpitan maghiar de origină florentină, mort în 1426. S-a aflat în serviciul arhiepiscopului de Strigoniu, apoi a regelui Sigismund de Luxemburg. Span de Timişoara în 1407. A purtat campanii victorioase împotriva turcilor în anii 1423, 1425, 1426. Cf. D. Mellini, *Vita di Filippo Scolari*, Florenţa, 1570; G. Wentzel, *Ozorai Pipo*, Pesta 1873; A. Armbruster, *Ein Florentiner Kondottiere unterstützt den Kampf für Unabhängigkeit rumänischer Herrscher*, în „Rumänien Blätter der Geschichte", II, 1977, nr. 2, p. 58—65.

[21] Radu al II-lea Praznaglava, domn al Ţării Româneşti (1420—1427, cu întreruperi).

[22] Mircea cel Bătrîn şi Radu I, rivali în anii 1373—1383.

[23] Dan al II-lea, domn al Ţării Româneşti, fiul lui Dan I (1422—martie 1431).

[24] Vlad Dracul, domn al Ţării Româneşti, fiul lui Mircea cel Bătrîn (1436—1446).

[25] Pentru Iancu de Hunedoara vezi *Negoţul...*, cap. I, nota 34.

[26] Vlad Ţepeş era fiul lui Vlad Dracul.

[27] Basarab al II-lea, cel Mare, domn al Ţării Româneşti, fiul lui Dan al II-lea (1442—1443).

[28] Albert al V-lea Habsburg, rege al Boemiei şi Ungariei, împărat german (ca Albert al II-lea), a domnit între 1438 şi 1439.

[29] Murad al II-lea, sultan otoman (1421—1444, 1445—1451). A invadat Ţara Bîrsei în 1438. În cursul anului 1443 a fost înfrînt de Iancu de Hunedoara pe teritoriul Bulgariei („campania cea lungă") ceea ce a dus la armistiţiul de la Adrianopol (rectificat la Seghedin). Sultanul renunţa la toate cuceririle sale şi la tron. Creştinii însă au denunţat acordul provocînd reînceperea conflictului. Murad al II-lea este victorios în faţa lui Iancu de Hunedoara la Varna (1444) şi apoi la Kossovopolje (1448).

[30] Alexandru I Aldea, fiul lui Mircea cel Bătrîn, domn al Ţării Româneşti (1431—1436). E în conflict cu celălalt fiu al lui Mircea cel Bătrîn, Vlad Dracul, care îi succede la tron în decembrie 1436.

[31] Vladislav al II-lea, domn al Ţării Româneşti, fiul lui Dan al II-lea (decembrie 1446—1456).

[32] Pentru Vlad Ţepeş şi relaţiile lui cu saşii vezi, mai recent, lucrarea lui N. Stoicescu, *Vlad Ţepeş*, Bucureşti, 1976.

[33] Radu cel Frumos, fiul lui Vlad Dracul (noiembrie 1462—ianuarie 1475); Basarab cel Bătrîn (Laiotă), fiul lui Dan al II-lea (noiembrie—decembrie 1473, 1474, 1475—1476, decembrie 1476—noiembrie 1477); Basarab cel Tînăr (Ţepeluş), fiul lui Basarab al II-lea (noiembrie 1477—septembrie 1481; noiembrie 1481—aprilie 1482); Mircea, fiul lui Vlad Dracul (1481); Vlad Călugărul, fiul lui Vlad Dracul (septembrie—noiembrie 1481; aprilie 1482—septembrie 1485).

[34] Despre monetăria lui Vlad Dracul vezi *Negoţul...*, cap. I, nota 28.

[35] Radu al II-lea Praznaglava.

[36] Matei Corvin, vezi *Negoţul...*, cap. I, nota 33.

[37] Radu cel Mare, domn al Ţării Româneşti, fiul lui Vlad Călugărul (1495—1508).

COMERȚUL EXTERIOR AL MOLDOVEI PÎNĂ LA 1500

Comerțul exterior al Țerii Românești e mai nou decît ființa principatului, căruia, într-un anume moment din dezvoltarea sa, împrejurări prielnice la hotarele sale îi îngăduiră să joace rolul, cîtva timp așa de însemnat, pe care l-am arătat în capitolul precedent. Dimpotrivă, comerțul prin ținuturile „tatarești" care se chemau de pe la 1360 înainte Țara Moldovei este simțitor mai vechi decît întemeierea și consolidarea acestei noua forme politice pentru români.

Încă de pe vremea cînd provinciile de la izvoarele Nistrului și Prutului făceau parte din organismul de stat lituano-rus, deci înainte de cucerirea polonă care se îndeplini în cea dintîi jumătate a veacului al XIV-lea, fiind desăvîrșită de Cazimir cel Mare, erau tîrguri și chiar orașe care făceau negoțul cu Răsăritul. Lăsînd la o parte Cracovia, mai depărtată, — Lembergul-Lwow, Liovul, cetatea lui Lev Danilovici, principe rus al Galiției, care o întemeie după năvălirea tatarilor, lîngă o așezare mai veche, juca un rol cu mult înainte de anul 1300 [1]. Erau acolo ruși „de drept rutenesc", armeni, evrei, tatari și saracini [2], ba chiar și alte „neamuri", trăind fiecare după rosturile lui de acasă, conform principiului medieval că fiecare duce cu sine oriunde dreptul *lui*.

Prezența tatarilor, „a saracinilor" și a armenilor [3], se explică prin negoțul ce făcea acest oraș, care, în Apus, avea legături pînă la Thorn, în Prusia, cu bogata cetate genoveză, pe pămînt tătăresc, Caffa Crimeii, unde toate aceste neamuri erau reprezintate. Erau două drumuri străbătînd „pustiul" rusesc: unul trecea de-a dreptul spre Hotin, al cărui nume, vădit slav, amintește atîtea altele din Galiția: Sniatyn, Radotin, Husiatin, și care, e pomenit încă de la începutul veacului al XIV-lea, se pare [4]. Aici era vadul Nistrului și se putea trece către Cetatea Albă, atunci fără îndoială încă Moncastrul (Maurokastron, Maurocastro, Moncastro) genovezilor. Ori se putea urma și mai departe prin stepă.

Cine voia un drum prin părți mai bine locuite, unde așteptau prietenoase popasuri, putea trece Prutul pe la Vadul Țetinei, unde îndată se alcătui tîrgul Cernăuților, pentru a se opri la Siretiu și Suceava, din care, la început, n-a lipsit desigur și o oarecare populație rusească, pentru ca de aici să se iea calea spre Prut, prin vadul Ștefăneștilor sau cel, mai de jos, al

---

[1] Rasp. *Beiträge zur Geschichte der Stadt Lemberg*, în „Archiv für österreichische Geschichte", XLIII, p. 381.

[2] Îi înșiră privilegiul din 1356, „Akta grodzkie i zemskie", III, p. 13 și urm.

[3] V. memoriul mieu despre armeni. *[Armenii și românii: o paralelă istorică]* în „Analele Academiei Române", pe 1912 [s. II, tom XXXVI, Mem. Secț. Ist.] și în Catalogul Bibliotecii Gr. Buicliu, 1914, [113 p.].

[4] V. *Studii și documente*, I—II, p. XXV.

Ţutorei şi, de-a latul Basarabiei, de mai apoi, să se caute vadul Nistrului la Tighina, care se chema la început, se pare, Teghin, Tehin, nume tătăresc, ori tot slav.

Îndată după ce regele Cazimir avu Galiţia, unde începu o întreagă organizaţie în sens nou, el se îngriji să aşeze colonişti germani, avînd de la început — *cum nu l-au avut niciodată oraşele săseşti, pe încetul ridicate din aşezări rurale* — dreptul german de Magdeburg [1] („*ius theotonicum*, quod magdeburgense dicitur"). Se dădea în toate colţurile cîte un teren pentru a „se aşeza" o *villa*. Oraşele care erau, trebuiau să fie prefăcute în acest sens. La Liov se înlătură prin decretul din 17 iunie 1356 „toate drepturile ruteneşti şi datinele ruteneşti toate, care în orice chip şi supt orice nume s-ar fi socotit că pot tulbura acel drept german". Comunitatea orăşenească liberă va avea pămînt împrejur, drept de cîrciumă pînă la oarecare distanţă, apoi un *advocatus*, cu căpitanul lui; ofiţerii regali nu se vor amesteca în administraţia oraşului, iar străinii, păstrîndu-şi situaţia deosebită, sînt îngăduiţi să se adreseze şi la dînsul [5].

Cu o răpeziciune pe care o pot explica numai împrejurările generale pe care le-am analizat mai sus, coloniştii germani dominară viaţa Liovului şi se revărsară asupra Siretiului, asupra Sucevei: pe la 1380 în aceste oraşe erau „burghezi" cari se chemau Bertold, Friedmann, Ioan Zimmermann, Henric, Anselm, Leffel, Schonebek, Kempe, Konrad, Springer, printre cari se purtau călugări latini, de aceiaşi naţie, ca minoriţii Nicolae de Melhsack şi Pavel de Schweidnitz, cari propuseră Papei la 1370 întemeierea unei dieceze latine pentru această nouă regiune cucerită contra „shismei rutene" [6]. Încă din acelaşi an 1380 regimul comun cu Ungaria se stabilise pentru oraşele Poloniei, şi, în folosul Liovului, cu toată vechea egalitate de drepturi a Cracoviei în ce priveşte negoţul la tătari prin Podolia, se hotăria că nici o marfă în această direcţie nu va putea fi dusă mai departe decît cea dintîi cetate, căreia deci îi revenia monopolul desfacerii pe această cale [7].

Cele dintîi colonii armeneşti în Suceava şi Iaşi veniră desigur prin Liov. De „drumul Moldovei" nu se vorbeşte încă nimic. Între 1370 şi 1380 domnia se mutase însă dela saşii din Baia la nemţii din Siretiu, unde Margareta-Muşata [2], fiică a unei prinţese litvane, credem, şi a lui Laţcu, trecută la catolicism, ridica mănăstirea dominicanilor, a predicatorilor, pentru îngroparea ei, dîndu-i venitul *cîntarului* din oraş („libra seu pensatorium", ceia ce se întăreşte de fiul ei Petru Vodă [8].

Un act oficial al regelui dovedeşte în 1400 că liovenii au dreptul de a trece prin „părţile Moldovei" şi cracovienii „crăcăuanii", nu mai puţin, şi la 1406 cearta între cele două oraşe — ca aceia din Ardeal între Braşov şi Sibiu — urma [9].

---

[5] „Akta" citate, p. 13 şi urm. Nu dăm mai multe lămuriri despre dezvoltarea oraşului, ea nefiind legată de aproape şi exclusiv cu a pămîntului românesc vecin, cum a fost cazul pentru Braşov.

[6] V. *Studii şi documente*, I—II, pp. XXV—VI.

[7] Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV. und XVI. Jahrhundert*, Gotha, 1911, pp. 19—21, după acte din Piekosinski, *Codex diplomaticus civitatis cracoviensis*, în „Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia", Cracovia, 1879.

[8] *Studii şi documente*, I—II, p. XLIX.

[9] „Akta", *l.c.*, p. 148 şi urm.

La început „țara Moldovei" a lui Bogdan, în valea rîului cu acest nume, își avu, cum am spus, reședința domnească în Baia Moldovei, *Stadt Mulda*, Moldvabánya, *civitas moldaviensis*. Cum dovedește legenda peceții sale, — marca e cerbul Sf. Hubert [10] —, era un vechi centru săsesc, întemeiat în veacul al XIII-lea de colonişti veniți de la Bistrița și Rodna, pentru acel lucru de mine pe care-l arăta și numele de Baia ; nomenclatura geografică mai vădește și azi ici-colo această origine (satul Sasca), precum și tipul neobișnuit al țeranilor cu ochii limpezi albaștri.

În această fază, care fu scurtă, relațiile de comerț se păstrară cu cetățile săsești arătate. Dar nici regele Ludovic nu dă un privilegiu, nici voevodul moldovean, Bogdan însuși, Lațcu, vre-un tarif de vamă. Cel dintîi, hotărît să cucerească această provincie rebelă, nu era dispus s-o recunoască nici într-un fel ; ceilalți se simțeau prea slabi, prea puțin întemeiați încă, prea în afară de dreptul public al timpului, și nici nu erau în puterea lor mai vaste linii de negoț.

Ludovic se afla la Bistrița în 1349, în legătură cu aceste greutăți răsăritene [11], pe o vreme cînd pentru apărarea împotriva tatarilor același om, Andrei, era conte al secuilor, al Brașovului, al Sătmarului și Maramureșului, de unde porni peste puțin Bogdan Voevod, întemeietorul Moldovei. Se pare chiar că el făcuse din Bistrița un fel de capitală a sa [12]. Pe acest timp încă, legăturile cu Moldova începătoare erau destul de însemnate ca să îndemne pe clujeni a veni cu mărfuri pînă la acest oraș de hotar [13]. Dreptul de a ține un bîlci pe an ca și Brașovul și Sibiul, după datina din Buda, i se acorda la 24 april 1353 [14], și orașul avea o înflorire a meșteșugurilor capabilă să-l facă foarte folositor [15]. La 1366 regele apărea iarăși în Bistrița, tot pentru o anumită intervenție contra provinciei rebele a lui Bogdan [16], și-l găsim aici și în 1377 [17].

Care au fost condițiile acestui comerț nu se poate cunoaște [18] înainte de actul, din 21 iulie 1412, al voevodului ardelean Știbor. Creșteri mari de vămi, datorite unui Procopie, căruia Rodna îi fusese acordată [19], la Bistrița ca și acolo chiar, la Rodna, îndepărtaseră pe negustorii moldoveni. Știbor, care sosise cu vicevoevodul său, cu contele secuilor și cu o întreagă suită, luă măsuri pentru restituirea vechilor datini. Se vede din cele ce urmează că la acest hotar se culegeau cam aceleași taxe pe care le culegeau vameșii munteni de Dîmbovița, Rucăr sau Bran pe vremea lui Mircea. Un privilegiu

---

[10] Al. Lăpedatu, *[Antichitățile de la Baia]* în „Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice", II, p. 64.

[11] Zimmermann-Werner-Müller, *l.c.*, II, p. 62, no. 642.

[12] *Ibid.*, pp. 72—73.

[13] *Ibid.*, pp. 191—192, no. 785 ; pp. 308—309, no. 910.

[14] *Ibid.*, pp. 97—99, no. 679 ; pp. 214—215, no. 812.

[15] *Ibid.*, pp. 281—283, no. 886 ; cf. p. 189, no. 782.

[16] *Ibid.*, pp. 248—249, no. 857 ; III, pp. 325—327, no. 1514.

[17] *Ibid.*, pp. 462—463, no. 1072.

[18] Scrisoarea lui Ulric Pergauer din Suceava și a vistiernicului Giurgea către bistrițeni, datată 1-iu novembre 1404, am pus-o în Hurmuzaki, XV, la data de 1504 (p. 169, no. CCCXI). Căci judele Fabian, către care se îndreaptă scrisoarea, e cel de la no. CCCCVIII, data 30 mart 1514 (jude la Suceava fiind Stan). Și din alte izvoare se știe că Fabian, singurul cu acest nume, a ocupat judecia între anii 1502 și 1514, cu întreruperi.

[19] Cf. Zimmermann-Werner-Müller, *l.c.*, III, p. 613 : „Procopii, castrum nostrum Rodna vocatum videlicet protunc tenentis". Bistrițenii se plîngeau că-i oprise de la pescuit.

moldovenesc asemenea cu al acestui domn trebuie să se admită deci neapărat şi, pe lîngă aceasta, că el a fost căpătat de regele Sigismund — nu credem de Ludovic însuşi, rămas, probabil, ireconciliabil faţă de Moldova — cam în acelaşi timp cu privilegiul pentru negoţul în Ţara Românească. Dacă ni amintim că în 1394 regele făcuse o expediţie contra lui Ştefan Vodă [3], înaintînd pînă la Hîrlău, putem admite că Alexandru cel Bun a fost acel domn supt care s-au codificat întîi datele vămii.

Se vorbeşte, bineînţeles, de ce luau ardelenii, la Rodna *lor*, dar *principiul unei desăvîrşite reciprocităţi hotăria legăturile dintre ţeri*[20], şi aici ca şi faţă de Ţara Românească a lui Mircea, în acelaşi an. Socoteala se făcea în groşi, căci şi Moldova primise, dacă nu de la început, cel puţin de la mutarea capitalei în Siretiu, apoi în Suceava, sistemul monetar polon. Mărfurile ce urmează în ordinea privilegiului muntean din 1413 : postavurile (de Ypres, 32 de groşi, de Louvain 24, de Colonia 7 sau o jumătate de florin, „după socoteala acelei ţeri" ; cel prost, „boboul", 2 dinari) ; porcii, articol mai important decît dincolo (1/28—30 sau, în cantitate mai mică, un dinar de fiecare), oile (acelaşi tarif), boii şi vacile (2 dinari), piperul (de fiecare „piatră", un florin), ghimberul, *gingembre* (tot aşa), povara (ungureşte *tár*, turceşte *iuc*), de lînă (4 dinari), peştii (1/30), povara de său (4 dinari), caii (4 dinari). Scutit e numai postavul ce se aduce pentru îmbrăcămintea oamenilor din popor, şi anume de cumpărătorul însuşi, pentru sine ori pentru femeia sa[21].

Testamentul unui ungur din Şoncherec, lîngă Bistriţa, evident un negustor, mort în Moldova, după ce făcuse un testament pe care domnul — Alexandru cel Bun iarăşi — îl întăreşte cu pecetea lui, ceia ce arată însemnătatea individului, dovedeşte că mai erau în aceste legături de comerţ şi alte articole, pe care tariful lui Ştibor nu le prevede ; el lasă măsuri de grîu (*annonae*), 20 de oi, ceşti de argint (*cant(a)rum, ciphus*), un veşmînt de purpură (olofir, în românește), o plapumă zisă „poplan" (grec. „paploma") „de purpură", o bucată de camocat, stofă orientală (camhă în românește, grecește „kamuchà")[22].

La data privilegiului lui Ştibor, care evita şi el, prin forma ciudată a spaţiului, a pomeni puterea de stat din Moldova, Alexandru cel Bun fixase baza legăturilor sale cu Liovul.

Încă de la începutul domniei lui, din 1399, el avusese legături cu orăşenii marelui oraş galiţian. Ele ni arată în ce consista comerţul cu dînşii. Se trimet în Moldova, domnului însuşi, „căpitanului Moldovei" şi altor oameni de folos din această ţară, puşti (*baliste*), postavuri orientale, ori primiţii (!), trufandale din Orient, coşuri cu smochine, ba chiar spinări de moruni[23].

---

[20] Cf. şi mai sus, capitolul precedent. Situaţia e identică : o veche datină de pe cînd ţara era provincie a Ungariei, întîi, al doilea, recunoaşterea ei de voevodul ardelean, al treilea, privilegiul de întărire al cestuilalt voevod, ajuns neatîrnat.

[21] Ultima ediţie, Hurmuzaki, XV, pp. 7—8, no. XI.

[22] Zimmermann-Werner-Müller, *l.c.*, III, pp. 426—427, 21 ianuar 1407. Fratele său stătea în Budac, aproape. Testamentul văduvei unui bistriţean la Viena în 1403, *ibid.*, p. 301, no. 1494. Cf. *ibid.*, pp. 412—413, no. 1570 ; p. 435, no. 1589 ; pp. 514—515, no. 1666. Privilegiul ducelui de Austria pentru sibieni (1404), *ibid.*, p. 329 şi urm.

[23] Al. Czolowki, *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta*, II. *Ksiega przychodów i rozchodów miasta*, Lemberg, 1896, pp. 20, 75, 30, 48 ; am avut la îndemînă şi volumele III şi VI din această importantă publicaţie.

Pe atunci domnia Moldovei ajunsese pînă la mare ; Roman, fratele lui Petru al Mușatei și tatăl lui Alexandru, o spune în titlul său : „eu, marele autocrat" — ceia ce era mai mult decît „Marele Voevod" din titlul muntean —, „cu mila lui Dumnezeu Roman Voevod, oblăduind țara Moldovei din munte la Mare" [24]. „Argintul francesc", *rublele* genoveze, și, probabil, ducații de aur de la Caffa veniau în așa de mare cantitate, încît Petru putea face un împrumut de 4.000 din aceste ruble „moștenitorului lituan", ajuns rege al Poloniei, lui Wladislav Iagello, ruda sa, căpătînd astfel ca zălog țara Haliciului, de unde a rezultat apoi stăpînirea moldovenească în Pocuția [25]. Dar Cetatea Albă n-o avea încă : altfel n-ar fi trimes el „un boier cu oaste" ca să ridice din acest oraș, care era și reședință de episcop ortodox, moaștele [4] sfîntului Ioan cel Nou pentru a le așeza în biserica Mirăuților din Suceava, lîngă noul episcop și mitropolit Iosif. La 1410 încă, un notar genovez pomenia Moncastro între cetăți care toate se știu a fi fost stăpînite de fapt de către ai lui. O știre întîrziată, căci la 1408, *poate tocmai în acest an*, cetatea era a Moldovei, cum se vede chiar din privilegiul pentru lioveni. Dar la 1412, cînd Sigismund încheia cu Iagello și ducele lituan Vitold un tratat de împărțire a Moldovei, dacă ea n-ar voi să dea ajutor contra turcilor, se fixează Ungariei *Chilia, care ajunsese și ea acum, — dar cea de pe țerm, în fața insulei Licostomului, — a moldovenilor*, iar Cetatea Albă, căreia i se zice ungurește : Fejérvár (= Belgrad, Bialograd al polonilor), polonilor [26].

În aceste condiții se negocia cu Alexandru Vodă, — care făcuse omagiu polonilor la 6 octombre 1407, în Liov chiar, și ajunsese a cunoaște direct pe orășeni [27], — ca și cu regele, tratatul orașului pentru „drumul moldovenesc". El fu încheiat la Suceava în ziua de 8 octombre 1408, — negociatori fiind pentru Moldova cei mai pricepuți dregători : statrostele de Cernăuți, pîrcălabii de Siretiu și Dorohoi, vornicul Sucevei, pe lîngă doi boieri, iar pentru Liov patru negustori, din toate națiile — și pisarul —, deși „înțelegerea definitivă" se desăvîrșește în Moldova chiar, înainte de jumătatea lui septembre.

Acest privilegiu e vădit decalchiat — cum vom vedea — și după acelea pe care lovenii le avuseră cu principii tatari, în calea lor spre Caffa, ori chiar cu genovezii de acolo cari păstraseră sistemul hanilor. El se caracterizează prin *vămi mari* și *vămi mici* [28], prin *vămi la fiecare oraș*, prin *vămi de hotar* și *vămi de strajă*. Pe de altă parte, monopolul domnesc e foarte strict, specificat anume, nu ca la munteni, unde numai practica opri pentru vistierie unele blănuri. Pe cînd în Țara Românească — afară de favorizarea, trecătoare, a Brăilei de Vlaicu — nu se încearcă a se îndemna negoțul către o țară și a se îngreuia cu alta, nici vădit se face aceasta în folosul Tatariei și în dauna Ardealului.

E un act de o mare complicație, foarte corespunzător însă în aparența sa haotică. Aceasta se vede și mai bine prin comparația cu acela pe care,

---

[24] Hasdeu, „Archiva istorică", I, p. 18 (30 Mart. 1392).

[25] „Acta zapadnoi Rossii", X, p. 22 ; Hasdeu, „Archiva istorică", I. p. 177, Cf. Nistor, *Die moldauischen Ansprüche auf Pokutien*, Viena, 1910, p. 33.

[26] *Chilia și Cetatea Albă*, pp. 57, 77, 79.

[27] Hurmuzaki, I², pp. 827—828.

[28] Cf. Nistor, *Das moldauische Zollwesen*, în „Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung u. Volkwirtschaft", XXXVI, I.

cam tot pe atunci, îl dă Mircea aceloraşi lioveni [29]. Tîrgovişteа e singurul loc în care ei îşi vor deschide lăzile, singurul în care vor da vamă. Aici domnul alege ce-i place lui. Încolo, negustori sînt liberi a trece spre Severin şi Porţile de Fier, spre Brăila, spre munte, „şi nicăieri să nu plătească vamă, nici într-un tîrg şi nici într-o scală", nici unde vama a fost „vîndută", dată în arendă, de domnie, — ci *taxele se vor trece în socoteala lui vodă*. Se ştie că lînă şi piper, peşti de Brăila, ceară (şi de Braşov) se aduceau mai ales de aici.

În Moldova, o vamă de hotar se plăteşte la Cernăuţi — pe car nemţesc ori car armenesc, sau pe capete de vită —, la Cetatea Albă ori la Tighina, — după cum se iea un drum ori altul, — pentru tatari ; la Bacău şi Bîrlad pentru munteni ; la Baia şi Moldoviţa pentru bistriţeni ; la Bacău şi Trotuş pentru braşoveni ; la Hotin pentru Podolia.

Altă vamă, „mare" (*glowni*), se răspunde la Suceava, unde se „descarcă postavurile" şi se vînd neapărat, dacă sînt pentru ţară (3 groşi la grivnă, — vamă pe valoare, tricesimă) [30]. Şi mărfurile menite exportului dau în aceiaşi proporţie ; chiar şi la exportul vitelor se plăteşte, oricum, la Suceava. La ieşirea mărfurilor către tatari se răspund însă aici tot vămi pe greutate (1 rublă la 12 cîntare), *numai pentru că ele nu erau desfăcute*. La exportul de mărfuri indigene se face plata pe valoare. Peştii din Muntenia dau însă pe grivnă 1 groş şi jumătate, tricesima, pentru că sînt marfă neîmpachetată. Numai ceara munteană şi braşoveană plăteşte pe greutate la Suceava, groşul de fiecare piatră. Există şi un drept de *depozit* („sklad"), pentru cei de export.

Vămile locale se află la Iaşi, Siretiu, Cernăuţi, Dorohoi, Roman şi Neamţ. Se înseamnă tariful pentru cumpărătura (de vite), în care caz această vamă a pieţii scuteşte, dovedindu-se cu cărţulie, orice plată la Suceava.

Mai sînt apoi, am spus, vama de vad şi de strajă, pe car. Cernăuţii au şi vamă de oraş şi vamă de vad.

E de observat, pe lîngă deosebirea firească a vămii pe vite, care nu s-au cîntărit nicăieri şi se pot preţui mai cu greu, că unele produse plătesc pe valoare, altele pe greutate. Se înţelege lesne de ce. Marfa care *intră* de tranzit, prin ţară — cum e a muntenilor, a ardelenilor —, nu şi aceea care *iese* într-acolo [31], marfa care *nu se desface* într-un anume loc pe care-l străbate, dă numai pe greutate : la Siretiu se plăteşte, pe valoare, tot tricesimă, măcar în ce priveşte unele lucruri, pentru că era un tîrg obişnuit de desfacere pentru mărunţişuri [32].

Mărfurile ce se aduc sînt postavuri, pălării, nădragi, coarde de arc, săbii. Doamna lui Alexandru primia în dar „pentru a suplini lipsuri ale negustorilor lioveni", la 1419, *postav de Anglia* —, care era pe acest timp o noutate în locurile noastre [33], cum primia şi domnul, iar doi din negociatori, căciuli (*mitre*) roşii de *scarlatto, Scharlach* [34].

---

[29] „Archiva istorică", I, pp. 3—4. Soli ai lui Mircea se află la Liov şi în 1408 şi în 1409 (Czolowski, *l.c.*, pp. 78 şi 83). Actul lui Alexandru, la Hasdeu, „Archiva istorică", I, p. 130 şi urm.

[30] Cf. Nistor, *l.c.*, pp. 246—247. D. Nistor arată că groşii moldoveni nu erau groşi întregi, ci jumătăţi.

[31] La Bacău de ex. marfa ce trece în Muntenia plăteşte însă pe grivnă, nu pe cîntar.

[32] V. observaţiile d-lui Nistor, l. s.

[33] *Studii şi documente*, XXIII, pp. 291—292. Se dau şi scrumbii.

[34] Czolowski, *l. c.*, pp. 25, 34, 68.

Se exportă în schimb mărfuri tătărești, în *tovarele* (ung. : tár), „poverile" lor : mătasa, piperul, camha, tebenca, (tot mătăsărie), tămîia („temianul"), vinul grecesc dulce („cvas" în rusește). Marfa tatarească plătește la Suceava 3 groși de grivnă, în alte locuri 2 groși, fără a prejudeca asupra celei de la Suceava (sic !), care, oricum, trebuie răspunsă.

Apoi vite, care dau la Suceava cîte un groș, și tot atîta pentru 10 porci ori 10 oi, ori 100 de veverițe ; cai, 6 groși ; vulpi, la 100, 10 groși ; piei nelucrate de oaie, la 100, 4 groși ; de miel, la 100, 2 groși ; de bou, la 100, 15 groși. Cînd se trece la tatari, vama vitelor și oilor e foarte deosebită, mult mai mare pentru vite, ceva mai mică pentru oi.

Monopolul atinge, nu numai jderii — luați și din Ungaria — și caii moldovenești cei buni (se pot vinde pînă la valoare de 3 grivne și cei unguresti), dar și argintul, ba chiar ceara. Argintul „topit", „ars" din Ungaria (*lingots*) e supus preempțiunii domnești.

În sfîrșit dreptul de *fondaco* se recunoaște liovenilor, la Suceava, dar fără cîrciumă, berărie, fabrică de mied, măcelărie și pielărie.

A prezidat o ideie la alcătuirea acestui privilegiu. Liovul adusese un singur element : vama principală pentru orașul de căpetenie, dreptul pentru domnul țerii de a impune vînzarea acolo ori de a o îngreuia, făcînd din șuceveni prin urmare negustorii exclusivi sau principali, ca, în Ardeal, brașovenii și sibienii, ca liovenii și cracovienii din Polonia galițiană.

Acest element nou apare și la Mircea, care-l introduce în folosul Tîrgoviștii sale, neavantagiată în vreunul din privilegiile pentru brașoveni. *Încolo, era însumarea datinelor locale din țară, însumare care se făcuse pe încetul, de la sine, căci negustorii din Liov ceruseră și căpătaseră numai o ușurare a vămii față de trecut.*

Moldova lui Bogdan găsise la Siretiu și Suceava, la Dorohoi și Hotin, la Bacău, Trotuș și Adjud, la Bîrlad și Tecuci patru regimuri deosebite, în toate privințile, căci erau patru situații politice deosebite : în orașele germane din Nord, în provincia de influență lituano-rusă din nord-est, în vechea provincie ungurească din vest, în teritoriul care fusese tătăresc, cu cîteva decenii în urmă chiar, din sud-est. Vama orașelor, cu capriciile ei aparente, era o reminiscență a unor vremuri de autonomie, nu numai un mijloc de ajutor a dezvoltării lor sau de îmbogățire a vistieriei și pe altă cale decît a vămii de căpetenie.

În ce privește toată jumătatea răsăriteană a țerii, în ce privește chiar concepția generală a domnului și poate, într-o privință, și a liovenilor, *teoria vamală e tatarească.* Pînă tîrziu s-a păstrat în Crimeia hanilor datina de a se plăti, nu numai asupra capetelor de vită ori a „poverilor" dar și *„asupra valorii curente a mărfurilor în locul de vămuire"* [35]. Privilegiul lui Alexandru cel Bun spune și el anume că „prețul postavurilor va fi la Suceava după prețul obișnuit din Liov" [36]. Tot acolo se păstrează principiul de a se trata deosebit mărfurile venite de la un teritoriu străin și cele venite de la altul : ale cazacilor și rușilor plătesc la intrare 5%, la ieșire 4%, afară de vin, grîne și sare : cele din Polonia, din Principate dau 4% intrare, 3% ieșire.

[35] Peysonnel, *[Traité sur le] commerce de la Mer Noire,* II, [Paris, 1787], pp. 205—206 : „sur la valeur courante des marchandises sur la place".

[36] „Arch. istorică", I, p. 131 ; Iorga, *Negoțul și meșteșugurile,* p. 249. [vezi partea I-a a volumului].

Musulmanul are un tarif, creştinul altul. Şi acolo exportul grînelor e liber. Pe lîngă vama de la Perekop, pe valoare, pentru anume articole, este vama pe greutate : polobocul de vin, carul de sare. În sfîrşit, hanul îşi are o vamă, calga, nuredinul, or-beiul, dregătorii de căpetenie — altele, în oraşe deosebite, Ghiusleve, Balaklava, Perekop, etc. Şi nu trebuie să se uite că la noi, dacă vama de la Suceava era a domnului însuşi, cea de la Botoşani a fost mai tîrziu a doamnei, cele din sud, după Alexandru cel Bun, în vremea stăpînirii împărţite dintre fiii săi Ilie şi Ştefan, a fratelui domnesc şi coregentului, cele de la Bacău, Tazlău ale mănăstirii Bistriţa, cea de la Moldoviţa a mănăstirii cu acelaşi nume [37] (cum în Ţara Românească mănăstirea Tismanei avea vama Calafatului şi „ţarul" bulgăresc Alexandru, pe a Rucărului). Unii termeni : *tarhat* pentru „povară", *tarhan*, „scutit", sînt de origine tatarească, şi acest argument se adaugă la celelalte pentru a lămuri originile sistemului vamal moldovenesc. *Depozitul* de la Suceava (pentru cai) îşi are părechea în depozitul de la Perekop. Să amintim terminul a *tăngălui* (a însemna vitele) după tatarescul : *tamga*.

Prin acest tratat Alexandru se punea în legătură indirectă cu toată lumea apuseană, mai ales germană, dar şi veneţiană, căci veneţienii nu lipsiau la Liov încă din 1404 [38], iar Tana veneţiană, care lîncezia faţă de Caffa, nu avu relaţii directe cu Moldova decît după moartea voevodului [39]. Drumul moldovenesc, odată bine asigurat, înlocui răpede, aproape cu totul, în folosul aproape exclusiv al liovenilor, cari izbutiră iute să înlăture pe rivalii din Cracovia [40], vechiul drum tataresc, între altele pentru că nu mai era de nevoie acum riscul trecerii de la tatari ori cheltuiala suplementară a Caffei, căci tot ce era cerut se găsia în depozit la Cetatea Albă, unde erau şi negustori — îi vom cunoaşte pe urmă — cari se oferiau a cumpăra pentru export pe sama lor tot ce aduceau armenii şi nemţii din Galiţia. De aceia Tighina rămase un simplu vad, şi nu unul din cele mai bogate. Asediul turcesc din 1420, pe uscat şi pe mare, după aşezarea lui Radu cel Simplu la munteni, fu socotit aşa de periculos de poloni şi lituani, încît regele Wladislav înaintă prin Sandomir cu trupe de ajutor. Turcii plecară, dar un mare dregător lituan, un prieten al lui Alexandru, voevodul Podoliei, Ghedigold, care aduse în Moldova pe soţia polonă a moştenitorului, Ilie, veni cu 12 000 de oameni şi 4 000 de cară, cu lemne şi cu piatră pentru a face, cu cea mai mare grabă [41], în timp de numai o lună, un castel nou pe lîngă cel moştenit de la genovezi. Chilia fiind şi ea moldovenească, *între 1408*, cînd încă Sigismund voia s-o întărească pentru a fi baza unei expediţii cruciate îndreptate spre Galipoli [42], *şi 1412* se putea lua de acolo morunul tot aşa de bine ca de la Brăila, şi, cetatea fiind, cum spune lămurit Schitberger, care a

---

[37] Pentru aceasta Nistor, *l. c.*, Cf. lucrarea recentă a d-nei Lucia Charewicz [5], în revista istorică polonă din Liov, „Kwartalnik historyczny", 1924 şi Jan Ptasnik, *Kultura wloska wiekón srednich w Polsce*, Varşovia, 1922, n-am lucrarea aceluiaşi *Italia mercatoria*.

[38] *Studii şi documente*, XXIII, p. 293.

[39] V. mai departe.

[40] Nistor, *Handelsbeziehungen*, *l. c.*

[41] Aceasta înseamnă : *par force*. Descrierea lui Guillebert de Lannoy [6] şi în Hasdeu, „Arch. istorică", I, pp. 129—130. Pentru ediţii, v. *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 83.

[42] [Sirne] Ljubic, *Listine*, [*O odnosajih izmedju južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, Zagreb, 1891]. V. pp. 136—138. Cf. *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 71.

și trecut pe acolo, „la gura chiar a Dunării [43], se putea trece în Marea cea Mare", fiind legătură directă cu Constantinopolul. Nu lipsiau nici schimburile de marfă cu aceasta, căci desigur pe aici veniră la 1410 oameni din Caffa ca să cumpere în „Valahia" „trei clopote pentru turnurile cetății" [44].

Călătorii începură să favorizeze această cale, care ducea prin posesiunile *unui singur domn.* Pelerinii ruși apăruseră, ca să nu dea ochii cu latinii din Caffa, încă din 1416, cînd călugărul Epifanie trece pe la „Belagrod". Peste cîțiva ani diaconul Zosima plătește vama la „Mitrevu Căminu", ceia ce înseamnă „vama Stîncii", care trebuie așezată la Otac (rușește, azi: Ataki), în față cu Movilăul (Moghilev) [45]. Călătorul francez Guillebert de Lannoy [46] venia în 1421 de la Curtea lui Vitold, care se afla la Cameniță, de frica înnoirii atacului turcesc contra Cetății Albe; el voia să treacă la turci, deci prin Chilia. Văzu în cetatea de hotar tatari în turbane cu bărbile „pînă mai jos de genunchi", ospătîndu-se de trei ori pe zi, cu „voevodul" lor în frunte, văzu soli de la *orașele cele mari de negoț din Rusia răsăriteană, Pskov și Novgorod* — ceia ce arată *legături moldovenești și cu centre ale comerțului Hansei în est* — și el înșiră darurile lor către Vitold, asemenea, evident, cu mărfurile lor ce străbăteau la noi pe această cale: blăni de jder, mătasă în haine, șube, căciuli de blană („șăpci blănite"), postavuri de lînă, dinți de pește („couraques"), lucruri de aur și de argint. Erau aici pisari de latinește, tătărește și rușește (corespondența cu noi se făcea în această din urmă limbă). Erau și călăuzi, cărăuși, atît ruși cît și români, cari cunoșteau foarte bine acest drum și erau informați la timp de moartea sultanului Mohammed, ceia ce zădărnicia planul de a trece, *peste Dunăre,* într-o împărăție care era atunci, și trebuia să mai rămîie cîțiva ani, tulburată, ca și Țara Românească vasală.

Pentru Guillebert de Lannoy, ca și pentru toți călătorii din acest timp [47], Moldova era încă „Țara Românească *cea mică*". Pe aici trebui să treacă, pe un drum de „pustietate" (Basarabia de astăzi e, multă vreme, și în documentele moldovenești, „pustiul", *pustina*), pînă ajunge la reședința lui Alexandru, în „Cozial", care e „*Sociav*", Suceava. Vodă avea și el călăuzi și cărăuși, dar, pentru că, după știința lui, trei pretendenți se luptau pentru moștenirea otomană [48], el nu putea să-i ofere drumețului pînă la Dunăre, primejdia fiind prea mare. Călătorul se hotărî deci pentru drumul pe uscat la Caffa, căpătînd de la Alexandru cal, strajă („conduitte"), călăuzi („guides") și tălmaci de turcește („truchemans"). Se trecu iarăși prin „pustie", cale de patru leghi, pînă se ajunse la Cetatea Albă, cu locuitori „genovezi, români și armeni". Despărțindu-se prea mult de escorta lui, Guillebert fu prădat de hoți pînă la cămașă și legat de un copac, — ceia ce nu se întîmpla, desigur, negustorilor cari mergeau în caravane. Pîrcălabul prinse de altminterea pe făcătorii de rele, cari aduși cu funia de gît, fură iertați de păgubași, după restituirea ducaților. Călătorul merse *pe uscat* spre Caffa, pe cînd ai lui luau drumul Mării.

---

[43] Ed. Langmantel, p. 111: „zu ainem Sloss das haist Gily und doselbst fleust die Thonau inn das Meer".

[44] V. mai sus.

[45] *Notes et extraits,* I, p. 20.

[46] V. Iorga, *Basarabia noastră,* p. 13 (călătoria, și în Hasdeu, „Arch. istorică", I, p. 13).

[47] V. și *Chilia și Cetatea Albă,* p. 81 și urm.

[48] V. [N. Iorga], *Geschichte des osmanischen Reiches,* I, pp. 377—378.

Ce drum părăsise, de nevoie, Guillebert, ni-o arată întîi menţiunea din 1414 a trecerii prin „Basarabia", deci pe la Chilia, a ducelui Sigismund Koributh, care vizitase pe Mircea, încă în viaţă atunci, şi venia acum la Liov [49]. Apoi călătoria împăratului bizantin Ioan al VIII-lea, care se întorcea din Apus spre casă, în octombrie 1424. El veni prin Moldova, unde amintirea vizitei sale a hrănit legende, şi a fost luat, în „Megale Blanchia" — ceteşte „Moldovlachia" — de triremele bizantine pe care i le trimesese tatăl [50]. Pe la Chilia, dar apoi pe la Cetatea Albă („Weysstadt"), ca să aibă tovărăşia unor negustori, se întorcea, tot în 1424, Schiltberger. De aici luă drumul Liovului, şi el îl făcu să treacă prin Suceava, şi printr-un oraş [care] nu se află încă în privilegiul din 1408 : *Aspasery*, care e *Iasbazar*, Iaşii [51].

Legăturile Moldovei lui Alexandru cel Bun cu braşovenii nu fură desigur aşa de strînse şi dese ca acelea cu bistriţenii, dar ele-şi au totuşi însemnătatea. Se urmau tradiţiile de pe vremea tatarului „Dimitrie" [52], noul stat românesc păstrînd şi în această privinţă sistemul moştenit dela stăpînii mai vechi ai acestor locuri. Privilegiul lui Alexandru însuşi s-a pierdut, dar fiinţa lui e dovedită, ca şi cuprinsul, prin întăriri de mai tîrziu. Braşovenii nu plăteau „vama cea mare" în Moldova şi, tot aşa, nu se cerea moldovenilor să răspundă „tricesima" regelui. Aceşti negustori din Moldova erau destul de numeroşi pentru ca, atunci cînd judele din Braşov încerca să strice obiceiul, oprind mărfurile acelor cari nu voiau să plătească, domnul să intervie şi voevodul ardelean Ştibor să se simtă dator a face aspre mustrări călcătorilor de datină [53].

Încălcarea-şi găseşte explicaţia prin acordarea, cu cîtva timp înainte, a privilegiului referitor la negoţul cu muntenii, cari, ei, aveau să plătească în adevăr, pe baza *altor* convenţii de reciprocitate, tricesima de la mărfurile de peste Mare, la Braşov chiar, unde se mutase vama Branului, care încăpuse acum în „mîinile străine" ale lui Mircea [54].

Dar, bineînţeles, această scutire nu împiedică pe negustorii braşoveni de a răspunde anume drepturi la hotarul Moldovei, la Oituz, la Breţc[u] sau Várhegy *, cum şi negustorii moldoveni erau îndatoriţi acolo la o plată analogă. Probabil că de atunci încă, pe lîngă această plată generală, care e *vigesima*, se plătea şi *tricesima*, pentru vinul, boii şi „altele ca acestea" care se exportau în Moldova [55]. În schimb moldovenii aveau să răspundă numai patru groşi de *tărhat* (ungurii au luat de aici cuvîntul lor *terh*). Postavul singur şi pînza aveau tarif deosebit, 12 groşi de aceiaşi povară. Aceasta se înţelege pentru acela din Colonia, care era cel mai obişnuit ; cît priveşte pe cel din Louvain, el da 18, cel din Buda („Bîtvar", *Budvár*) 8, cel de Silezia 4, — cum se vede din acte mai tîrziu [56] — deci mult mai puţin decît prin Bistriţa, total biruită. Dacă se făcea însă o cumpărătură în ţară — mai ales

[49] *Studii şi documente*, XXIII, p. 193.
[50] Phrantzes [7], pp. 118—119 ; *Notes et extraits*, I, p. 377 nota 1.
[51] P. III [Schiltberger, ed. Langmantel !]
[52] Nistor, *Handelsbeziehungen*, p. 139.
[53] Zimmermann-Werner-Müller, III, pp. 554—555, no. 1697.
[54] V. mai sus, cap. I.
[55] Restituirea vechii stări de lucruri, după cererea braşovenilor, de Sigismund Báthory, la 1588, Hurmuzaki, XI, p. 709, no. CLXIX.
[56] Bogdan, *Documente moldoveneşti din sec. XV şi XVI în arhivul Braşovului*, Bucureşti 1905 (extras din „Convorbiri literare"), pp. 26, 30.
* Dealul Cetăţii.

de la lioveni, firește, — se plăteau 2 groși de *grivnă* sau marcă, după valoare; negoțul cu cotul al postavului era singur rezervat oamenilor de țară; represaliile rămîneau oprite [57].

Brașovenii erau atunci într-un moment de mare înflorire.

După o lungă ceartă cu sibienii și cu întreaga „Universitate" săsească, li se recunoscuse, într-o adunare solemnă, cu jurămînt, dreptul de a desface în tot cuprinsul provinciei, nu numai postavuri de tot felul, cu bucata, și pînză, barhet (*barhanus*), bumbac fin (*sindon*) sau, cum se zice și azi în Ardeal, fără sensul special căpătat la noi, „giulgiu", dar și vin, care nu se prea aducea de dincoace, miere și ceară, producții ale voevodatelor libere [58]. Și chiar postavurile, giulgiul, nu veneau exclusiv din Viena, din Germania, ci în mare măsură și din țerile noastre, unde erau aduse, cele dintîi din Galiția, celelalte din regiunile „ultramarine". În marea întindere a afacerilor lor, vedem pe brașoveni întrebuințînd și trecătorile care corespund altor orașe, expuindu-se astfel să-și vadă mărfurile confiscate de castelanul de Tălmaciu, pe care-l bănuiau înțeles cu sibienii [59]. Bistrițenii, în schimb, erau siliți să ceară, la 1414, un privilegiu de colonizare pe pămînturile lor din hotarul Moldovei, „în mare parte prădate și jăfuite" [60]. Se capătă scutirea formală de dări pentru asemenea locuri rămase pustii, săsește: *Gerotzel* [61]. La 30 iulie 1414 se dobîndi de la „chesarul" însuși, care se afla tocmai în Spira, o întărire a privilegiului lui Știbor cu privire la tariful față de moldoveni, și li se îngăduia orășenilor a scoate pe la Rodna și fier, pe care lioveni se vede că nu erau obișnuiți a-l aduce, și din cauza greutății transportului [62].

Astfel, pe la Breț[u], pe la Trotuș, pe la Bacău, — unde se făcea *scriptura* vitelor, consemnarea de către diac [63], — treceau în timpul domniei lui Alexandru cel Bun spre Suceava mărfuri brașovene [64]. Privilegiul lui Alexandru slujea pentru aceste legături ca model, precum în Țara Românească era ca model orînduiala lui Mircea. Acest comerț se împuternici chiar, fără îndoială, prin faptul că, în ultimii ani ai bătrînului domn moldovenesc, alianța acestuia cu Svidrigailo, dușmanul regelui Poloniei, și conflictul armat ce rezultă cu acesta, trebuiră să înceteze, ba chiar să întrerupă relațiile cu Liovul.

Cu toată lupta crîncenă, întreruptă de mai multe ori și reluată cu și mai mare furie, dintre fiii și urmașii lui Alexandru, Ilie și Ștefan, viața de negoț a țerilor noastre nu fu distrusă. Se va vedea în alt capitol mai pe larg, cum cresc legăturile cu orașele italiene și cu Levantul. Să semnalăm deocamdată intenția venețienilor de a stabili, la 1435, un consul în Cetatea

[57] Bogdan, *Doc. Mold.*, pp. 12, 14. Cf. Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române [cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în secolele XV și XVI]*, București, 1905, p. 90, no. 37.

[58] Zimmermann-Werner-Müller, III, pp. 470—471, no. 1625; pp. 505—506, no. 1656; pp. 552—553.

[59] *Ibid.*, p. 522, no. 1673.

[60] *Ibid.*, pp. 615—616, no. 1743.

[61] *Ibid.*, pp. 617—619, no. 1750.

[62] *Ibid.*, pp. 617—619, no. 1745.

[63] Bogdan, *Doc. Mold.*, p. 14 și 15, nota 3. „Scriptura" din actul latin al lui Ilie (v. mai departe) trebuie redată cu același cuvînt în românește.

[64] *Ibid.*, p. 13, no. II; Nicolaescu, *[Documente slavo-române]*, p. 89.

Albă, printr-o simplă înţelegere cu „domnul de acolo“ [65]. Gurile Dunării şi ale Nistrului erau moldoveneşti. La 1438 şi 1440 se întăreau, împotriva tatarilor, cari începuseră a roi asupra Moldovei, zidurile amîndoror cetăţilor [8], deşi n-avem decît numai inscripţiile, relative la această lucrare, de la cea dintîi [66]. În tributul făgăduit de Ilie la 1435 rudei sale, regelui Poloniei, nu e vorba numai de cai, de boi, de morun dunărean, pe 200 de care, dar şi de porfiră orientală [67].

Deci toţi vecinii se grăbiră a-şi înnoi privilegiile. Cei dintîi fură ardelenii. Dar nu braşovenii, cari erau mulţămiţi cu situaţia odată dobîndită, — datorii de suceveni la dînşii se înseamnă la începuturile stăpînirii acestui domn chiar [68], — ci ceilalţi negustori saşi de peste munţi, prin *biirgermeister*-ul din Sibiu, Iacob, întovărăşit de jupînii Gaspar şi Ioan, cu dreptul de a reprezinta întreaga „Universitate“, şi mai ales cele Şapte Scaune, în oarecare opoziţie cu Braşovul. Ei cereau, pentru a *începe* comerţul, un privilegiu nou, o învoială deosebită. Li se deschisese o *altă* cale de comunicaţie, prin Adjud — nu prin Trotuş şi Bacău —; li se fixa, nu un tarif mixt, de import pe „povară“, de export pe „grivnă“, deci pe valoare, ci *numai* un tarif pe valoare, pe marcă, şi anume acelaşi pentru mărfurile aduse în Moldova şi pentru cele ce erau să se scoată de acolo: tot cîte patru groşi. Vitele plătesc pe capete: un cal 12 groşi, o iapă 6, un bou sau o vacă 2 groşi (numai în acest ultim caz se păstrează vechiul tarif bistriţean). Vama tîrgului, pentru ce vor vinde în Moldova va fi de 2 groşi; la cumpărare, vor da 2 groşi de oaie ori vită, 6 de cal (mai scump pentru cal şi vită decît lioveni, mai ieften pentru oi). *Scriptura* de hotar a capetelor de vită rămîne fixată la un singur groş. Argintul şi aurul nu se taxează. *Marfa nevîndută nu va plăti nimic* [69].

Privilegiul are poate şi o latură politică. Alexandru Vodă introdusese în Ţara Românească, la moartea lui Dan al II-lea, pe ocrotitul său Aldea Alexandru. Braşovenii în special, urmînd ordinele primite, sprijineau însă pe Vlad Dracul, care dădea şi porunci în ce priveşte oprirea, la un anume moment, a mărfurilor moldoveneşti aflătoare în marea cetate de hotar [70]. Sibienii nu se arată a fi luat parte la asemenea pregătiri, şi ei căutară deci să întrebuinţeze nemeritul prilej spre a înlocui pe rivali în activitatea lor comercială prin aceste părţi.

Nu se constată prin nimic că acest negoţ peste mînă ar fi căpătat vreo însemnătate, cum nu se constată, iarăşi, că Bistriţa ar fi avut o parte mai mare în schimbul cu Moldova ori prin Moldova. Braşovul acapară şi aici tot terenul lăsat liber de lioveni şi de orientali. Avem privilegii şi scrisori de la Ştefan, fiul lui Alexandru şi înlocuitorul prin silă al fratelui său: în ziua de Sf. Gheorghe a anului 1437 el satisfăcea pe trimisul Braşovului, pîrgarul

---

[65] *Notes et extraits*, 1, pp. 573—574, 581. Cf. *Basarabia noastră*, p. 15.

[66] *Chilia şi Cetatea Albă*, pp. 98—99; Bogdan, *Inscripţiile de la Cetatea Albă, [şi stăpînirea Moldovei asupra ei]*, în „Analele Academiei Române“, pe 1908, p. 322 şi urm.

[67] *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 96 (după Dlugosz, [*Historiae Polonicae, libri XIII...*, Frankfurt, 1711—1712] la acest an; reprodus de Cromer).

[68] Hurmuzaki, XV, pp. 18—19, no. XXV.

[69] *Ibid.*, pp. 19—20, no. XXVI.

[70] Bogdan, *Rel. cu Braşovul*, pp. 59—60.

Mihail, întărind vechiul privilegiu și asigurînd de represalii și „în caz de război, ferească Dumnezeu". Pentru a se împiedeca astfel de zălogiri, „zăberiri" „zăboare" sau „opriri", îndeplini o misiune la dînsul și Hannes Armbruster. Se dădeau și ordine la „boieri, șoltuzi, pîrgari, juzi, vătămani și țării întregi". Se luară măsuri și pentru îngăduirea *vînzării cu mărunțișul*. Cumpărarea de vite în Moldova se adeverește și printr-o scrisoare domnească [71]. După privilegiul lui Ștefan erau să vie : noul privilegiu al lui Ilie (Dorohoi, 29 april 1437) cerut tot de Mihail, al lui Roman (Bacău, 4 august 1447), al lui Petru (Suceava, 11 septembre 1448), — pomenind și vama Sucevii —, al lui Alexăndrel, fiul lui Roman * (Vaslui, 3 august 1449, și Vaslui, 12 august 1452) [72].

Încă de la 3 iulie 1443, Ilie făcuse jurămînt polonilor, încheind astfel ostilitățile deschise de părintele său [73]. Dar el nu apucă să înnoiască și privilegiile de negoț ale liovenilor, căci, încă din toamna aceluiași an, era înlocuit de Ștefan, care păstră singur puterea timp de doi ani întregi și o împărți apoi cu fratele împăcat, pînă ce, după alți șapte ani, legăturile fură rupte printr-o lovitură neașteptată și o hîdă crimă.

În stăpînirea lui cea dintîi, Ștefan întări, la 18 mart. 1434, fără vreo schimbare, drepturile negustorilor din Liov, așa cum i se ceruse [74]. Postavurii — și genoveze — treceau din nou la noi și, în schimb, negustori din Liov, cumpărau marfa la Galați, poate morun [75]. Petru, fratele lui Ilie și Ștefan, întări, la rîndul său, prin 1448, într-un moment cînd avea și porturile Moldovei de Jos, care intrară apoi în stăpînirea definitivă a lui Alexandru cel Tînăr sau Alexăndrel, actul acordat de părintele său [76].

În același timp cu această reluare activă a legăturilor cu Moldova se dădu o bază nouă și celor cu Țara Românească, părăsite poate chiar cu totul de la Mircea încoace, și mai ales în timpul dușmăniei dintre Alexandru cel Bun și Dan al II-lea și apoi în cursul tulburatei domnii muntene a lui Aldea Alexandru. Vlad Dracul, ocrotitul „chesarului" Sigismund [77], se impuse la capătul unei îndelungate lupte. În timpul stăpînirii moldovene împărțite, în septembre 1439, el primea la Argeș pe cracovienii Martin Chmiel și Stanislav Divny, așezați în Lemberg, *burghezi* de acolo, și li acorda un privilegiu curios, care e numai pentru Liov și bine înțeles, nici în schimb pentru Cracovia, ci pentru amîndouă orașele împreună și pentru toată „Țara Rusească", ba chiar pentru oricine va veni din Moldova —, tot poloni,

---

[71] Hurmuzaki, XV, p. 20, no. XXVIII.

[72] Bogdan, *Doc. Mold.*, p. 12 și urm. ; Nicolaescu, la datele corespunzătoare ; Hurmuzaki, XV, p. 31, no. LI ; p. 32, no. LIII ; pp. 36—37, no. LXIII.

[73] *Chilia și Cetatea Albă*, p. 92.

[74] Kaluzniacki, *Dokumenta mold, î multanskie*, Lemberg, no. 4.

[75] Nistor, *l. c.*, p. 31, după „Akta grodzkie i zemskie" (XII, p. 5 ; XIV, no. 1340 = no. 745). Volumele III și IV din Czolowski, „Pomniki, dziejowe Lwowcz archiwum miasta" au apărut în 1905 și 1921. Găsim acolo, III, pp. 7, 8, 9, 28, 45, 59, 80) în 1414 pe Petru Wirth, pe Abraham, moldoveni. Căciuli, postavuri și „popelicze" în Moldova. Opreliște de la Ilie Vodă, IV, p. 27 (v. și pp. 43, 50). Piper de la noi, p. 51. Pașco din Siretiu, p. 68. Armeanul din Suceava, p. 53 ; v. și pp. 108, 124, 127, 178, 182, 188, 190, 279, 290. Vin de Malvazia oprit de Ilie la Colomeia, p. 111.

[76] *Chilia și Cetatea Albă*, pp. 100—101.

[77] La 1438 Brașovul fusese încredințat, cum am mai spus, apărării lui de regele cel nou Albert de Austria, Hurmuzaki, XV, p. 25, no. XXXIX.

* Al lui Ilieș !

căci *legături garantate prin învoieli între cele două ţeri, cu aceleaşi producţii şi aceleaşi nevoi, n-au existat.* Cine va veni dintr-acolo, din miazănoapte, nu va plăti mai mult decît vama de la Rîmnicu Sărat, de la Cursul Apei, 2 florini ungureşti de car, iar, încolo, „vama dreptă" a supuşilor domniei, vama desfacerii prin oraşe deci. La hotarul de spre „Ţara Turcească", nu se va plăti nimic. În ziua de 8 septembre, actul era pus în scris, aşa cum cerea obiceiul, la Tîrgovişte [78].

Dar turburările provocate de lăcomia scaunului între urmaşii lui Alexandru cel Bun păreau că trebuie să aducă, nu numai ruina caselor boiereşti, peirea ostaşilor, prada celor mai multe ţinuturi — mai ales prin aducerea de ajutători străini nemilostivi —, dar şi pierderea acelor stăpîniri de la Dunăre şi Mare prin care principatul îşi căpătase şi-şi putuse păstra pînă la 1433 însemnătatea comercială, economică. În scurta sa domnie, Petru Vodă [9] „dădu Chilia ungurilor", adecă atotputernicul voevod ardelean, patron şi supraveghietor al ţerilor noastre, în acelaşi timp cînd era factorul hotărîtor în Ungaria însăşi, românul Iancu Vodă din Inidoara, Ioan Hunyadi, care trebuia să păzească această cetate, împotriva turcilor şi supt steagul vechilor ei stăpîni, domnii munteni. Urmaşul lui Petru, Bogdan [10], alt fiu din flori al lui Alexandru cel Bun, se îndatoria faţă de ocrotitorul de peste munţi să nu tulbure cu armele această stăpînire [79].

În acelaşi timp, ca pe vremea vechiului tratat al lui Sigismund şi Wladislav Iagello pentru împărţirea Moldovei, polonii îşi rezervaseră şi ei partea. În luptele lui Bogdan cu Alexăndrel, ei ajutară pe acesta din urmă, dar cu gîndul, rostit limpede într-o dietă din mart. 1450, de a se aşeza în Cetatea Albă, unindu-se chiar toată ţara cu statele regelui [80]. În anul căderii Constantinopolului, cînd oamenii lui Hunyadi erau încă la Chilia, Alexandru Vodă cel Tînăr [11] stăpînea totuşi marele port de la limanul Nistrului, în care călătorii francezi vedeau la 1445 greci, armeni şi germani amestecaţi la cîştig cu moldovenii şi trăind supt „jupânii" acestora, (dacă nu e vorba, cum pare probabil, de *panii* pîrcălabi) [81].

Oricît ar fi de antipatic prin uciderea trădătoare a fratelui său Bogdan, care avea acum lîngă dînsul pe viitorul Ştefan cel Mare, Petru cel de-al doilea, zis şi Aron, dădu Moldovei linişte pe mai mulţi ani, deci o nouă înflorire a prosperităţii sale. Dovadă şi acordarea unor noui şi solemne privilegii de comerţ.

În iunie 1455, la 2 ale lunii, Petru Vodă înnoia braşovenilor privilegiile de la Alexandru, Ilie, Ştefan şi cel dintîi Petru, fără a scoate sau adăuga ceva [82]. Relaţiile dintre moldoveni şi braşoveni ajunseră a fi aşa de strînse, încît cutare croitor din Roman îşi trimetea fiul la Braşov ca să înveţe *„bărbieria", adecă medicina* [83]. Negustorii braşoveni mergeau pentru „cinii" în Bîrlad [84]. Cunoaştem şi legăturile lor cu Vasluiul, ai cărui şoltuz şi pîrgari

---

[78] După original, în Hasdeu, „Arch. istorică", I, pp. 84—85.
[79] *Chilia şi Cetatea Albă*, pp. 102—103.
[80] *Ibid.*, pp. 103—104.
[81] Wavrin, ed. citată, p. 95.
[82] Bogdan, *Doc. Mold.*, pp. 34—35.
[83] Hurmuzaki, XV, p. 22, no. XXXIII.
[84] Bogdan, *Doc. Mold.*, p. 60.

schimbau păreri cu județul brașovean în privința unor judecăți [85]. Deoarece însă Petru Aron poftia, la 12 august 1456, pe brașoveni să-i vie în țară, se pare că privilegiul nu-și produsese efectul într-o vreme cînd războaiele lăuntrice de la noi aduceau, nu numai prada, dar și schingiuirea negustorilor străini [86].

În 1456, anul supunerii Moldovei la tributul față de turci [87], Petru chema întîi, la 15 ianuar, din Suceava, pe „prietenii săi, toți negustorii din Liov și din toată țara domnului nostru", — căruia de curînd îi făcuse omagiu — „Măriei Sale Craiului și la toți oamenii buni", acordîndu-li un salvconduct, un *gleit* (*Geleit*), o carte de trecere sigură prin țara sa, atîta timp tulburată de războaie; li se va cere numai „vama cea dreaptă". E gata a le da cărți asemenea cu cele ce aveau de la frații săi răposați, Ștefan și Petru, și „după obiceiul acela" [88]. El nu mai avea acum Pocuția, care se pierduse îndată după moartea lui Alexandru, așa încît cei din urmă dregători ai Moldovei stăteau la Hotin și la Cernăuți, iar Sniatynul, Colomeia, Carapciul și Buciaciul (Buczacz) și le cerea, în schimbul concesiilor sale, ca adăpost pentru el și ai săi, la o vreme de nenorocire, de la Muzilo de Buczacz, starostele cetăților pocuțiene, și de la starostele Podoliei [89]. Să nu se uite însă garantarea comerțului cu țerile sultanului printr-un privilegiu care urmă actul de închinare [90].

Acestea erau legăturile lui Petru Aron, cînd el dădu „privilegiul cel mare" din 29 iunie 1456, pe care nu-l ceruseră liovenii intimidați, pe lîngă starea de anarhie a Moldovei, și de noua cucerire turcească a Bizanțului, de întinderea osmanlîilor în Marea Neagră, amenințătoare, cum știm, pentru Chilia și Cetatea Albă [91], de primejdia chiar a Caffei, de atacul lui Mohammed al II-lea asupra Belgradului, care începu în aceiași vară [92]. Totuși, după poftirea lui, ei se înfățișară, cerînd a se micșura vămile, aducîndu-se înapoi la starea din vremea lui Alexandru. Aceasta se și făcu, înșirîndu-se toate clauzele vechiului privilegiu, dar în altă ordine. Se adăugia doar la „mărunțișuri", care se desfăceau și vămuiau la Siretiu, pînza lituană și „pînza nemțească". Se introducea o vamă nouă la Lăpușna și se înlocuia pentru acei ce trec, nu spre Cetatea Albă, ci pe drumul tătăresc, vama Tighinei cu a noii așezări orășenești. Banii pentru strajă se fixau la 12 groși. Alexăndrel introdusese, după cît se pare, o vamă deosebită a Cetății Albe, pretextînd că ar fi pentru darul ce e dator a face fiului hanului; de aceia se spune acum, apriat: „Iar acea vamă tătărească, ce era pusă la Cetatea Albă, iar eu acea vamă o iert liovenilor, să nu dea nici un ban, fie și de la șaizeci de mii („întunearec" de pe vremuri, deci: număr fără margeni), ori de ar fi acolo țareviciul tătăresc, ori de n-ar fi" [93]. Trecerea carălor pe ghiață la Cernăuți rămîne liberă. Ca și pentru ardeleni, se specifica acum că monopolul

[85] *Ibid.*, p. 61, no. XXIX.
[86] Hurmuzaki, XV, p. 44, no. LXXVIII.
[87] V. privilegiul Perei, în „Analele Academiei Române" pe 1914, pp. 80—82 [N. Iorga, *Privilegiul lui Mahommed al II-lea pentru Pera (1 iunie 1453)*, s. II, tom XXXVI. Mem. Secț. Ist.]
[88] Hurmuzaki, II², p. 672, no. DXV.
[89] *Ibid.*, pp. 673—675, no. DXVI.
[90] V. „Revista istorică", 1924, p. 105 (9 iunie 1456).
[91] *Chilia și Cetatea Albă*, pp. 112—115.
[92] Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, p. 74 și urm.
[93] Hurmuzaki, *l. c.*, pp. 678—679.

domnesc ori dreptul de preempțiune nu trebuie legat cu nici o silnicie. Mărfurile muntene veneau acum, nu numai pe la Bacău și Bîrlad, dar și pe la Baia chiar, ceia ce înseamnă o relativă întărire a comerțului bistrițean. Cei ce îngrijesc casa negustorilor lioveni la Suceava vor putea să-și facă berărie, măcelărie, cîrciumă, dacă se vor învoi cu orașul [94].

Pentru a se înțelege și mai bine acest act, trebuie să ne gîndim că Petru Aron, care-și potrivise bune legături cu toți vecinii — *solia la sultan e din aceiași lună a lui iunie — ajunsese de curînd* — încă din 1455 — *domn al Cetății Albe, prin moartea lui Alexăndrel* [95] și că Hunyadi, care schimba în acest timp pe domnul Țerii Românești, Vladislav, așezînd în locu-i pe Țepeș (april), *îi îngăduise legătura cu Chilia*, căci se dă voie lovenilor a merge pentru pește, nu numai la Brăila, ca în privilegiul lui Alexandru cel Bun, ci și la acestălalt oraș „băsărăbesc", Chilia, garnizonat de unguri. În sfîrșit, cum vom vedea și mai departe, *încă din 1455, pescari moldoveni luau prin surprindere, de la niște dinești genovezi, Lerici* [96], *la gura Niprului, din care unii oameni voiau să facă poate o nouă Cetate Albă.*

Negoțul și începu fără zăbavă. În zădar căutară să-l împiedice, în toamnă, anume persoane care se vede că aveau încă gîlcevi cu Moldova, ori se îngrijeau mai mult de cîștigul lor, schimbînd deci calea obișnuită. Regele însuși, — căruia i se făcuse jurămînt în chiar ziua de Sâmpietru, îndatorindu-se vodă a da 300 de boi într-o eventuală campanie contra Cavalerilor Teutoni [97], — interveni ca să deschidă calea către ținuturile vecinului său [98].

Peste cîteva luni, Ștefan cel Mare, răzbunînd asupra unchiului criminal moartea tatălui său și cîștigîndu-și domnia cu sabia, moștenia de la urgisitul înaintaș o situație politică și mai ales comercială care se poate zice priincioasă.

Avem scrisoarea prin care, încă din toamna anului 1457, el chiamă, la rîndul său, pe brașoveni în țara lui, acum liniștită. E un răvaș latinesc, nespus de rău alcătuit, prin care el se arată gata a da și un act solemn, după vechea datină, pentru asigurarea drepturilor. „Dacă va sta cineva însă împotriva domniilor voastre, să i se taie capul" [99].

Propunerea fu primită, firește, cu plăcere. La 31 mart. 1459 privilegiul se și punea în scris, și el nu cuprindea nimic în afară de fondul și chiar forma actului din 1453 [100].

Și acum se opreau cu asprime represaliile, ceia ce nu împiedeca pe vasluieni, cîteva luni numai după aceasta, să oprească lucruri de-ale unui om din Prejmer [101]. Fii de nemți din Suceava — unde pînă tîrziu se vorbi și se scrise nemțește — își făceau ucenicia de meșteri, pielari, de pildă, la Bistrița [102]. Relațiile acestea așa de strînse fură întrerupte de adăpostirea

---

[94] *Ibid.*, pp. 679—680.
[95] V. mai sus, p. 489, [nota 91]. Actul turcesc e pentru această cetate.
[96] Un Lerici e și pe coasta Speziei, lîngă Genova. V. Formentini și Valenti, *La Spezia e la sua provincia*, Spezia, 1924.
[97] Hurmuzaki, II², pp. 64—67, no. LII.
[98] *Ibid.*, pp. 63—64, no. LI.
[99] *Ibid.*, XV, p. 48, no. LXXXIII.
[100] Bogdan, *Doc. Mold.*, pp. 36—38.
[101] Plîngerea brașovenilor din 27 maiu 1460, Hurmuzaki, XV, p. 55, no. XCV.
[102] *Ibid.*, p. 77, no. CXXXIV. Cf. și n-le CXXXV, CXXXVI, pe p. 78.

fugarului Petru Aron, ieșit din Polonia, în acest ținut și de marea expediție nenorocită a regelui Ungariei, Matiaș Corvinul, în Moldova, cu toate urmările ei. Zile mai bune veniră numai după cîțiva ani.

Dar nimic nu tulbură legăturile restabilite de Ștefan cu Polonia în 1459, după cele dintîi ciocniri cu ocrotitorii înaintașului său izgonit. Cînd acesta fu jertfit prin tratatul de la Overchelăuți, se deschise iarăși drumul de negoț pentru negustorii poloni și lituani, acordîndu-se reciprocitatea moldovenilor [103]. Privilegiul veni în anul următor, la 3 iulie 1460 [104]. Trecînd peste actul, mai recent, al uzurpatorului, noul domn se punea în legătură cu acela al unchiului său Ștefan, fiu al lui Alexandru. Dar, întărind prescripțiile de căpetenie ale *ultimului* document, el îl și schimba foarte mult, adăugindu-l și definind lucrurile mai de aproape.

Marfa de mărunțișuri din Siretiu cuprinde acum pînza de Lituania și cea de Krosno (?) (*crosenscoe*), pînza subțire, barchetul, postav pestriț (*pociati*), lucruri de plumb, talere de metal, brîie simple și cu nasturi de metal, unelte de fier și arme de tot soiul. Chilia figurează ca un loc de export deosebit de „Basarabii" munteni ca și de unguri, și *pentru întîia oară se adaugă și turcii, — deci se deschide pe la Isaccea sau Oblucița drumul Dobrogii*, care ducea în împărăția cea nouă a sultanului. *Dezvoltarea orașelor adusese, pentru acest export spre sud și vest, vămi interioare nouă*, în care se plăteau 2 zloți (de argint) de car, și anume : la *Roman, Adjud, Putna*, — pînă unde, după luptele pentru Aldea, mergea granița încă din 1445 [105], — Vaslui, Bîrlad și *Tecuci*, afară de vechiul Bacău, care se întîlnește de la început, ca „graniță", la 1408. La întorsul cu mărfuri de la munteni *sau turci* se plătește, nu numai la Bacău, dar și la Roman, și acuma plata e pe car, în *monedă turcească*, doi zloți turcești [106]. Romanul își are partea și din marfa ce trece la Brașov ; la Trotuș se cer iarăși cei doi zloți de car.

Pe baza acestui nou privilegiu călătoriră liovenii prin Moldova în anii următori, aducînd lui Vodă șpori (pinteni), pălării de vară, postavuri de Bruges, de Florența, cupe, scrumbii, vin de Malvazia, cai scumpi [107]. Cetatea Albă era întrebuințată de ei și pentru a merge apoi pe apă la Caffa [108].

Interveni însă năvălirea lui Mohammed al II-lea în Țara Românească împotriva lui Vlad Țepeș, luptele lui Ștefan pentru cucerirea Chiliei, prezența flotei turcești în Marea Neagră. Această stare de lucruri o întrebuința negustorii din Camenița, cari începuseră a cumpăra ceară și „specii", pentru a cere fără folos să li se îngăduie a ocoli Liovul și a lua o cale nouă, pe la Luck și Oleczko (1462) [109]. La reclamații prezintate în 1463 de

---

[103] *Ibid.*, II², pp. 126—127, no. CVI. Cf. Nistor, *l. c.*, p. 33, nota 1.

[104] Hurmuzaki, II², p. 686 și urm.

[105] Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice*, [București, 1885] p. 98 și urm. Cf. prezența vornicului Moldovei la Putna în 1431, în Hurmuzaki, XV, p. 15, no. XX. Cf. Iorga, *Istoria Românilor în chipuri și icoane*, ed. I, II, p. 93 [vezi partea I-a a volumului]. O a doua ediție, într-un volum, s-a dat la Craiova, la 1921.

[106] „Florenus turcensis" deosebit de „florenus hungaricalis", în Socotelile Liovului, *Studii și documente*, XXIII, p. 289, no. XXIII.

[107] *Ibid.*, XXIII, p. 294 și urm.

[108] Vigna, *Codice diplomatico tauro-ligure* [*delle colonie tauro liguri. Durante la signoria dell'Ufficio di S. Giorgio 1453—1475*], III, [Genova, 1875], p. 472. Locul a fost semnalat și reprodus de Nistor, *l. c.*, p. 34. nota 4.

[109] Hurmuzaki, II², pp. 144—145, no. CXCII.

lioveni, Ştefan declară în sfîrşit printr-un nou act că e gata să se ţie de îndatoririle luate cu trei ani înainte [110]. Luarea Chiliei prin surprindere în 1465 îl făcu, de alminterea, deplin domn pe gurile Dunării, ale Nistrului, dacă nu şi ale Niprului, unde Lerici va fi fost evacuată. Încercarea făcută de poloni, încă din 1415, pentru a-şi putea exporta grîul cerut de constantinopolitani, de a preface într-un mare port localitatea tatarească zisă Cociubei [111] pe locul căreia a răsărit apoi Odesa, nu izbutise. Desigur prin Moldova lui Ştefan era să se facă acel contact de-a dreptul cu cetatea puternică a genovezilor, Caffa, pe care regele-l îngăduise la 1466 [112]. Cînd însă, la atacul turcesc din 1475, Ştefan birui în ianuar, cetăţile lui se păstrară în iulie, iar Caffa căzu, intrînd pentru veacuri în stăpînirea turcilor, *domnul din Suceava se făcu pentru poloni singurul stăpîn al negoţului bizantin, ajungînd astfel, cu neatîrnarea şi puterea lui, nesfîrşit de preţios pentru averea şi înaintarea Poloniei.* O mare parte din silinţile, tîrzii şi prea slabe, ce e dreptul, pe care le cheltui regatul pînă în 1484, cînd Chilia şi Cetatea Albă fură cucerite de sultanul Baiazid, pentru apărarea Moldovei, se lămuresc prin aceasta [12].

Un timp, de pe urma campaniei isprăvite prin înfrîngerea hotărîtoare de la Baia [13], relaţiile politice de tot rele cu Ungaria împiedicară negoţul ardelean. De altminterea braşovenii nu ajutaseră numai expediţia contra Moldovei, ci dăduseră contingentul lor militar, care sîngeră pînă la sfîrşit, în luptă, — pentru care şi fură îndată răsplătiţi prin scutirea de noua vigesimă [113]. Pe la ei se trimise în secuime, în cursul aceluiaşi an 1468, o scrisoare a boierilor moldoveni trădători faţă de Ştefan [114]. Prin părţile ardelene „hoţii moldoveni" prădau şi în 1469 [115]. Că braşovenii încercară însă a-şi face din nou pacea cu cel mai puternic dintre domnii români, aceasta se înţelege de la sine, cum se înţelege şi aceia că ei nu întîmpinară piedici prea mari din partea acestuia. Sibienii, cari, deci, aveau şi ei legăturile lor cu Moldova, dăduseră drumul negustorilor români pe cari guvernul ardelean îi oprise la 1468, cu mărfurile lor, din ordinul regelui însuşi [116]. Din 1469 avem o scrisoare a lui Ştefan către sfat, dar ea priveşte un act de represalii exercitat de domn [117]. Iar, la 1470, Radu cel Frumos, domnul muntean, se plîngea braşovenilor că ei favorizează pe duşmanul său moldovean „cu dare de veşti şi export de arme". Era şi un lucru firesc: *doar, în ziua de 27 februar 1470, Ştefan „prădase şi dărîmase Brăila"* [118], *ceia ce nu era numai un act politic, ci şi unul economic, căutîndu-se a se strînge în Moldova tot comerţul Levantului.*

Brăilenii nu uitară niciodată, cum nu uitară nici rîmnicenii, nici buzoienii, prădaţi şi ei, cu prilejul luptei de la hotar (Rîmnicu Sărat, Cursul Apei) din 1481, aceste pagube din partea lui Ştefan şi, în acest an 1481, ei răspunseră cu batjocuri grosolane la poftirea moldoveanului de a primi ca

---

[110] *Ibid.*, pp. 699—700, no. XXXIV.
[111] Dlugosz, I, col. 367.
[112] Hurmuzaki, XV, p. 171.
[113] *Ibid.*, p. 65, no. CXIV.
[114] *Ibid.*, p. 67, no. CXVIII şi nota respectivă.
[115] *Ibid.*, p. 71, no. CXXIV.
[116] „Columna lui Traian", 1874, no. 1; Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, [Bucureşti, 1913], II, pp. 308—309, no. CXXXVII.
[117] Hurmuzaki, XV, pp. 75—76, no. CXXXI.
[118] Bogdan, *Cronice inedite* [*atingătoare de istoria românilor*, Bucureşti, 1895], p. 38.

domn din mîna lui pe Mircea Vodă [14], fiu al lui Vlad Dracul și al Călțunei din Brăila, pe care, ca Mircea comisul, îl primise la 1471 [119].

Urmă, tot în 1471, solia formală a diacului moldovenesc Grigore la regele Matiaș [120]. În august, acesta era la Gilău, după ce vorbise cu cămărașul ocnelor regale din Ardeal, și în ziua de 20 ianuar 1473 regele acorda moldovenilor din nou voie întreagă și largă de a face orice negoț în provinciile sale [121]. Dar încă din 3 ianuar 1472 Ștefan însuși dăduse permisiune, solemn, brașovenilor „să vie și să treacă la Domnia Mea și în țara Domniei Mele slobozi și în bună voie, cu toate mărfurile lor și cu tot avutul lor, mult-puțin cît îl vor avea", fără a fi supărați cu monopolul domniei ori cu opreliști [122]. Sucevenii, locuitorii din Baia reluară deci vechile lor trimeteri de vite la Bistrița [123], iar brașovenii cutreierară ca mai înainte cu marfă mărunță tîrgurile și satele Moldovei, mergînd pînă la Chilia cea bogată în moruni; în 1483 și negustori din Sighișoara umblau după acest articol de comerț [124]. Pentru ulei și postav însă se trimiteau de domnie oameni anume la Brașov [125].

Luptele cu turcii aduseră numai o întrerupere momentană a acestor legături, prielnice amînduror părților. Una din cele mai bogate și sigure descrieri ale biruinții moldovenești de la Podul Înalt asupra turcilor e datorită expunerii făcute de „un român" unui „negustor din Ungaria", german ori sas [126], și scrisoarea acestuia poartă data de Buda, 24 februar 1475, cîteva săptămîni după luptă, la care, cum se știe, luaseră parte și mulți secui. În același an, de două ori, la 10 iulie și la 1-iu novembre, domnul învingător, care-și scăpase de primejdia turcească porturile, chema în Moldova curățită de dușmani pe „toți negustorii din sfînta Coroană a Ungariei", chiar „și pe vreme de război", „fără înșelăciune și fără vicleșug". În a doua scrisoare, căpătată de solii regali, Gaspar de Hatvan și Mihai din Pesta, el asigura îndeosebi pe brașoveni, adăugînd că „noi sîntem slugile craiului și ale sfintei Coroane și prieteni ai voștri și ai creștinătății întregi" [127].

Pentru întîia oară deci, acest negoț trecea de marginile orașelor respective pentru a lua caracterul unui schimb general cu Ungaria aliată, suzerană. În adevăr, la 12 iulie, aceiași trimeși ai lui Matiaș Corvinul încheiau un tratat, care cuprinde și clauza unei depline libertăți de comerț în Moldova ca și în tot regatul vecin [128]. În august, din Buda, regele asigura lui Ștefan adăpostul ardelean din Ciceu, cetatea din preajma Dejului, în vecinătatea Vadului bistrițean, pe Someș, unde se așează un vlădică al românilor ardeleni, și la această posesiune, de care erau legate și multe sate, se

---

[119] Bogdan, *Relațiile*, pp. 178, 283—285. Brăila se întoarse apoi supt stăpînirea muntează. La 1401, turcii se adunau lîngă oraș (la Măcin); Hurmuzaki, XV, pp. 131—132, no. CCXXXVIII. O scrisoare a lui Vlad Călugărul (Bogdan, *l.c.*, p. 215) pomenește prezența lui Mezet Pașa în acele părți.

[120] Hurmuzaki, XV, p. 77, no. CXXXIII.

[121] *Ibid.*, p. 80, no. CXXXVIII.

[122] Bogdan, *Doc. Mold.*, pp. 89—90; *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, pp. 315—316.

[123] Hurmuzaki, XV, p. 78; p. 113, no. CCIII; p. 158, no. CCXXXIX; p. 169, no. CCCXI; p. 203, no. CCCLXVI; p. 226, no. CCCVIII; pp. 290—291, no. DXXX.

[124] *Ibid.*, p. 121, no. CCXIX.

[125] *Ibid.*, p. 118, no. CCXIII.

[126] *Acte și fragmente*, III, p. 92 și urm.

[127] Bogdan, *Doc. Mold.*, pp. 42—43; *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 329 și urm.

[128] Lewicki, *Codex epistolaris saeculi XV*, 1, I, Cracovia, 1894, pp. 219—220, no. 199. Cf. Dlugosz, XIV, p. 632.

adause Cetatea de Baltă, pe Tîrnave, în mijlocul provinciei [129]. O însemnătate comercială nu pare să fi avut însă vreodată această întindere a lui Ştefan în Ardeal [130]. Dar în toate luptele următoare cu turcii el avu putinţa de a-şi culege ştiri şi de a-şi aduce arme de la braşoveni [131].

Nici liovenii nu rămăseseră fără pierderi de pe urma erei de războaie cu turcii şi clienţii lor care începe pentru Moldova încă din 1470: un act al arhiepiscopului din Liov vorbeşte la 1472 de peste 30.000 de florini ce s-ar fi luat de la negustori, mai mult germani, din acest oraş, cari sînt aduşi apoi a cerşi ori a muri pe paturi de spitale [132]. Moldovenii cereau acum mai multe arme şi muniţii şi de la vecinii lor din nord [133]. În 1478, servitori ai oraşului „călăriau în Moldova" cu domnul [134]; un zidar mergea acolo, în anul următor [135].

Căderea Chiliei şi Cetăţii Albe, pe care sultanul Baiazid, apărut cam pe neaşteptate, le cuceri, cu ajutorul tătaresc, la 14 iulie şi 4 august 1484, însemna, nu numai o mare lovitură, cu urmări ireparabile, pentru Moldova, nu numai cea mai adîncă durere pentru sufletul lui Ştefan, nu numai o ameninţare directă pentru Polonia întreagă şi, îndeosebi, pentru Cameniţa, pentru Liov, care-şi luară îndată măsurile de apărare, dar încheierea unui capitol din istoria Levantului [136].

De acum înainte comerţul cu Polonia e într-o continuă decădere, căci el mai lîncezeşte cîţiva ani pînă ce, contîndu-se că nimeni nu mai poate goni pe turci din cuceririle lor, regele ceru şi căpătă de la turci, la 1487, pentru a doua oară după 1464, voia de a face negoţ cu aceleaşi porturi [137]. Din aceste legături cu Baiazid se poate vedea că şi supt noua stăpînire negustori din Caffa veniau în provinciile lui Cazimir [138]. La 1489, la 1492, la 1497 apoi, tratatul, care era încheiat şi pentru negoţ, se întăreşte la Constantinopol [139].

Războiul lui Ştefan pentru Pocuţia începu încă din 1490; urmă expediţia de anexare a Moldovei pe care Ioan Albert, fiul lui Cazimir, o încercă în 1497 şi care se sfîrşi cu catastrofa, cunoscută, din Codrii Cozminului; în sfîrşit, domnul Moldovei se luptă şi în ultimii săi ani pentru Pocuţia.

În tot acest timp, cu toată asigurarea, dată chiar prin pacea din 1499 [140], că negustorii îşi pot relua drumurile, comerţul fu adesea ori tul-

---

[129] Hurmuzaki, II[1], pp. 8—10, no. XI. Cf. *Chilia şi Cetatea Albă*, pp. 270—272.

[130] În 1474, încă, regele ajuta întărirea Bistriţei tocmai pentru vecinătatea ei cu Moldova; Hurmuzaki, XV, p. 82—83. no. CXLII. Cetatea de Baltă avea bîlci la Sîntă Mărie, *ibid.*, p. 155, no. CCLXXXIII.

[131] Bogdan, *Doc. Mold.*, pp. 44—48; *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 337 şi urm.; Hurmuzaki, XV, p. 105, no. CLXXXVII.

[132] „Akta grodzkie i ziemskie", IX, p. 108; Nistor, *Handelsbeziehungen*, pp. 38—39.

[133] *Studii şi doc.*, XXIII, p. 309, no. LV.

[134] *Ibid.*, p. 312, no. LXVII.

[135] *Ibid.*, no. LXVIII.

[136] *Ibid.*, pp. 317—318, no. LXXXVI.

[137] *Chilia şi Cetatea Albă*, pp. 296—297, n-le I—II.

[138] *Ibid.*, Pentru încă un venetian, din Creta, la Cetatea Albă, v. *Ceva nou despre Cetatea Albă*, în „Analele Acad. Rom." pe 1925 [*Lucruri noi despre Chilia şi Cetatea Albă*, 8 p.]

[139] *Ibid. [Chilia şi Cetatea Albă!]*, p. 297, nota 2.

[140] Hurmuzaki, II[2], p. 403 şi urm.; Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, [p] 417 şi urm.

burat, uneori chiar și pe ani întregi întrerupt cu totul. Ștefan fusese cercetat de lioveni la 1485, cînd merse, cu inima frîntă, la Colomeia, să facă jurămînt regelui Poloniei. În 1486 un sol mergea în Moldova să-l caute cu daruri de postav „macheliensis", de Malines roșu, și de blană de biber; oamenii lui Ștefan la dieta din Piotrkow primiră cele de nevoie pentru întreținerea lor. La 1487 „afacerile orașului" aduc misiunea în Moldova a lui Drzewicki, apoi, în 1490, aceia a lui Szarnowski, castelanul de Szarnow, în 1492 a lui Gheorghe Wayner, cu plîngeri, întovărășite de peșcheșul postavului de Malines, acum obișnuit; în 1494 a aceluiași și a unui senator Ernst[141]. La 1498 turci aținați de domnul Moldovei prădau însă Palatinatul Rusiei și „cercetau" chiar Liovul[142].

Încă de la 4 ianuar 1499, înainte de actul solemn al păcii, Ioan Albert îngăduia negustorilor moldoveni să vie la Liov. Nu știm bine ce urmări va fi avut această îngăduință, căreia Ștefan îi răspunse, fără îndoială, cu alta asămănătoare, dar relațiile se constată în oarecare măsură pînă la noua campanie moldovenească pentru Pocuția. Cînd o întreprinse, în 1502, Ștefan trimese, din Colomeia, pe omul său Ilie Steclă, pentru a spune lovenilor că „el nu vrea să aibă nici un război cu regele", ci „și-a luat numai țara bunicului său, care i se răpise înainte de aceasta cu puterea"[143]. Dar orășenii aveau să se gîndească și la socotința, întru toate deosebită, a suveranului lor, și astfel vameșii cei noi ai lui Ștefan de la Nijniov pe Nistru rămaseră fără nici un cîștig din partea lor[144]. Numai în decembre 1503 mai găsim un sol al lovenilor în Moldova[145], unde peste cîteva luni gloria lui Ștefan se stingea.

Ne oprim aici deocamdată pentru a urmări și relațiile cu Ardealul pînă în acest an de mare însemnătate pentru viața tuturor românilor. Și aceasta cu toate că pînă la 1538 relațiile acestea se continuară cu domnii următori ai Moldovei, și ei preocupați de aceiași problemă a Pocuției ca și Ștefan.

Brașovenii nu păgubiră atîta din luarea cetăților moldovenești de la Mare, fiindcă întregul lor negoț era, cum se vede și din scrisorile pe care le trimete Ștefan în acest timp, numai o desfacere de „mărfuri mărunte". Și la dînșii domnul Moldovei se aproviziona cu arme și, după deschiderea erei de conflicte cu polonii, numai de la dînșii[146]. Și după moartea lui Ștefan negustori moldoveni se mai abăteau pînă la Sibiu[147]; s-ar părea chiar, cum se va vedea și pe urmă, că, în măsura în care scădea amestecul *activ* al ardelenilor la noi, începea acela al moldovenilor la dînșii. Bogdan Orbul intervine pentru ca ai săi să nu fie supuși a plăti *tricesima* la Bistrița decît în timpul bîlciului ori la un caz de vînzare înainte ca bîlciul să se fi deschis[148]. La 1516 același domn stăruia la Brașov ca să nu se iea *vigesima* crescută de la oamenii săi[149]. Pînă și țărani își mînau vitele spre

[141] *Studii și doc.*, XXIII, p. 318 și urm.
[142] *Ibid.*, p. 326, no. CXIII.
[143] *Ibid.*, p. 328, no. CXIX.
[144] Nistor, *Handelsbeziehungen*, p. 47.
[145] *Studii și doc.*, XXIII, pp. 229—230, no. CXXIII.
[146] Cf. Hurmuzaki, XV, p. 130, no. CCXXXV; p. 158, no. CCXL.
[147] *Ibid.*, p. 186, no. CCCXXXVI.
[148] *Ibid.*, pp. 185—186, no. CCCXXXVII.
[149] *Ibid.*, p. 231, no. CCCCXIX.

vînzare la saşii vecini[150], dar şi maramureşeni unguri veneau în Moldova pentru a cumpăra boi[151]. Şi porci se treceau din Baia, la Rodna[152], iar sucevenii aduceau pe la 1530 peşte sărat[153]. Aur din minele domneşti se strecura pe furiş la Bistriţa[154], care căpăta la 19 iulie 1523 dreptul de depozit pe care-l avea de mult Braşovul şi Sibiul[155]. Meşteri de postav, ca „Ioan" din Suceava, pomenit în 1528, se găseau acum şi prin oraşele noastre[156]. Meşteri-zidari însă tot se mai aduceau din acele părţi, şi unul din ei, Ioan, a făcut să se vorbească de dînsul foarte mult în cursul domniei lui Petru Rareş[157].

Cu toate că luptele acestui domn în Ardeal, după catastrofa, în 1526, a vechii Ungarii regale unitare, trebuiră să facă adesea cu neputinţă paşnicele şi sigurele legături de comerţ, — el fu stăpîn al Bistriţei prin cesiune formală din partea unuia dintre pretendenţii la moştenire şi era cît pe-aci să ieie, după un serios asediu, Braşovul —, schimbul cu provincia de la apusul Moldovei a fost adesea mult mai vioi decît acela cu Polonia, împotriva căreia Bogdan Orbul, fiul lui Ştefan cel Mare, răspins ca pretendent la mîna unei surori a regelui Alexandru, purtă un înverşunat război şi de la care Rareş însuşi, în două războaie, se străduia a smulge moştenirea pocuţiană, pierdută îndată după 1504, a părintelui său. La 21 octombre 1529, în mijlocul campaniei contra Braşovului, Petru îngădui ardelenilor negoţul liber în ţara sa[158].

Pe Bogdan liovenii îl sprijiniră la 1505 în negocierile lui cu Sigismund[159], şi în octombre, al aceluiaşi an, mergeau la Curtea domnului, Gheorghe Wagner, Ioan Koszner, care avea afaceri cu sucevenii, şi notariul Liovului, Mihail, „pentru întărirea privilegiilor de Vodă", pe care-l intitulau, ca şi pe marele său tată, numai „palatin" : iarăşi se desfăceau înaintea unui stăpînitor moldovenesc viguri de postav roş şi brun de Malines[160]. La 1507 însă începea războiul, întrerupt numai cît timp Bogdan atacă pe vecinul său muntean, Radu cel Mare. La 1509, pentru întăiaşi dată un voevod al Moldovei încunjură Liovul, împroşcîndu-l cu tunurile şi dînd lupte de călăreţi supt zidurile îndoite ale oraşului, fără nici o izbîndă însă, căci Bogdan pierdu şi tunul cel mare şi pe şeful artileriei sale[161]. Chiar după ce pacea din mart. 1510 îngădui reluarea legăturilor[162], — cu dreptul pentru poloni de a trece în Turcia şi în „ţara Basarabilor", cu observarea

---

[150] *Ibid.*, p. 204, no. CCCLXVIII.
[151] *Ibid.*, pp. 258—259, no. CCCCLXXII.
[152] *Ibid.*, p. 293, no. DXXXV.
[153] *Ibid.*, p. 294, no. DXXXVIII. Cf. *ibid.*, p. 301, no. DLII.
[154] *Ibid.*, pp. 230—231, no. CCCCXVIII. Se spăla aur şi de oamenii saşilor, la hotarul nostru ; *ibid.*, p. 232, no. CCCCXXI. Plan de redeschidere a minelor Rodnei, *ibid.*, pp. 247—248, no. CCCCXLVI ; p. 250—251, no. CCCLIV ; p. 259, no. CCCCLXXIII.
[155] *Ibid.*, pp. 269—270, no. CCCCXII.
[156] *Ibid.*, p. 305, no. DLVIII.
[157] V. articolul d-lui Al. Lăpădatu [15], în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", V, p. 83 şi urm.
[158] Nistor, *Handelsbeziehungen*, p. 155 şi nota 6, după o copie a Academiei Române, pe care n-am mai găsit-o pentru a o cuprinde în vol. XV din Hurmuzaki.
[159] *Studii şi documente*, XXIII, p. 330, no. CXXIV.
[160] *Ibid.*
[161] Iorga, *Ist. Armatei*, I, pp. 209—210.
[162] Hurmuzaki, II², p. 613 şi urm.

depozitelor și vămilor [163], — ele nu putură fi statornice și roditoare, căci de la 1510 la 1513 Moldova fu atacată de tatari și la 1514 întîlnim o nouă ciocnire cu muntenii [164]. Numai cei din urmă trei ani din stăpînirea lui Bogdan se strecurară în liniște.

La 1511 regele-l mustră că a adaus cu 6 aspri „vama obișnuită", care avea deci alături o altă bază, ceia ce ne face să regretăm îndoit pierderea privilegiului din 1505 [165]. Plîngerea se repetă în vara anului 1512, prin același Gheorghe Krupski, pentru că Bogdan mai opria — în anul cînd aștepta o năvălire a turcilor și tatarilor fiului celui mai mare al sultanului Baiazid, Selim, așezat și însurat în Crimeia — trecerea negustorilor spre Dunărea de Jos. Ca motiv pentru aceasta credea că el ar putea aduce înainte faptul că nici negustorii lui nu pot merge, din cauza dreptului de depozit al liovenilor, *pînă în Lituania*, — ceia ce iarăși arăta că *moldovenii treceau tot mai mult un negoț activ, pînă-n locuri destul de îndepărtate.* O afacere de represalii aduse observațiile aspre din cursul aceluiași an. Nici în 1513 nu se încetaseră cu represaliile, ba nici măcar nu se îngăduise trecerea liovenilor și caminecenilor — *înaintea* marii lovituri tatarești — în Turcia [166].

În 1515, unele reclamații tărăgănindu-se și banii bătuți de domn fiind păgubitori pentru lioveni, căpitanul orașului se gîndea să oprească negoțul, ceia ce nu se aproba însă de rege [167]. Trebui ca după moartea lui Bogdan (în 1517) să se facă stăruințe, tot prin Krupski, pe lîngă boierii epitropi ai lui Ștefan cel Tînăr, pentru a se căpăta, printr-o înnoire generală a păcii, asigurări, care nu folosiră însă prea mult [168]. Actul de înțelegere din 1519 se ocupa și de ușurarea și ocrotirea la hotare a comerțului [169]. Această convenție e interesantă, de altfel, și prin aceia că statornicește bîlciurile anuale de hotar, care se vor ține, de Sfînta Treime și două săptămîni după aceia, la Hotin, și la Colacin, odată pe teritoriul moldovenesc, odată pe cel leșesc — era și un bîlci la Braczlaw. Se specifică felul de judecată, cu doi martori cari vor jura pentru pîrît, din cei patru pe cari el îi va înfățișa. Se dă voie a se urmări hoții, și, la recunoașterea mărfii furate, ei vor fi spînzurați. Măsuri precise și numeroase se ieau pentru răspunderea proprietarilor pămîntului unde se face un furt spre a se înlătura opririle de persoane ori de mărfuri [170]. Ca domn pe sama sa, Ștefan reproduce apoi către lioveni, în septembre 1522, vechea invitare la comerț a marelui său bunic, și în octombre 1523 liovenii făceau să li se cetească de un diac „privilegiile rusești ale voevozilor Moldovei date negustorilor noștri" [171]. Senatorii mergeau îndată în Moldova pentru căpătarea drepturilor ce le-au

---

[163] *Ibid.*, II², p. 617.

[164] *Ibid.*, p. 67. Se pare că existau și legături de negoț ale liovenilor cu Muntenia lui Mihnea Vodă, *ibid.*, p. 69.

[165] *Ibid.*, II³, pp. 13—14, no. XVI. Probabil însă că, precum a fost în cazul lui Ștefăniță, e vorba numai de o socotire a „zlotului moldovenesc", neexistînd ca monedă, în mai mulți aspri. Supt Ștefăniță se luau 8 aspri mai mult.

[166] *Ibid.*, pp. 73 și urm., 83—84, 90—91, 103—104, 154.

[167] *Ibid.*, p. 166.

[168] *Ibid.*, p. 264.

[169] După *Acta Tomiciana* (în Hurmuzaki, II² și II³) și Hasdeu, „Arch. istorică", I², p. 185 și urm., no. 276, și în Nistor, *Handelsbeziehungen*, pp. 52—54.

[170] Hurmuzaki, II³, p. 700 și urm.

[171] *Studii și doc.*, XXIII, p. 333, no. CXXXIV.

avut din vechi întorcîndu-se în novembre 1522 [172]. În acelaşi timp negustorii moldoveni cercetau, nu numai provinciile Poloniei, ci şi ale Lituaniei [173], şi Ştefan se ruga de rege să se îngăduie a căuta, prin mijlocul lor, la Lublin blăni de sobol, de „byelky", de cacom, dinţi de peşte şi postav „stamet", — peşcheşul sultanului [174]. Din răspunsul regelui se vede că voevodul ceruse — şi căpătase şi aceasta — 50 de măji de plumb pentru acoperirea Mitropoliei din Suceava, care fuseseră refuzate lui Bogdan [175].

Năvălirile tătăreşti nu încetaseră însă supt urmaşul lui Bogdan. Dînd voie braşovenilor să vie în Moldova ca să cumpere boi, Ştefăniţă însemna cu durere „cît de pustiită şi de arsă e această ţară de procleţii de turci şi de tatari, ca şi de leşi şi de munteni" [176]; în adevăr, el suferise atacul tătăresc din 1518 şi mîntuise abia, la 1526, lupta pentru mireasă cu vecinul din Ţara Românească, Radu de la Afumaţi. Cît priveşte prădăciunile de la leşi, le cunoaştem: hoţi ruşi ai graniţei, începătorii cazacilor, aşezaţi în cuiburile de lîngă Nistru, Braczlaw, Winnice, Chmielnicz, năvăliau în părţile Sorocei şi Orheiului şi mînau spre adăposturile lor oile negustorilor turci, cari le ţineau pentru păşune, cum vom vedea, pe aceste grase şesuri basarabene cu iarbă înaltă, cu zecile de mii [177]. La o răzbunare pentru aceasta nu se ajunse totuşi, nădejdea lui Ştefan faţă de păgîni fiind mai mult în acest puternic crai de peste Nistru. Abuzurile căpitanilor de Cernăuţi şi ale dregătorilor cari socotiau „zlotul moldovenesc" cu 8 aspri mai scump şi umblau, împotriva privilegiilor, prin marfa negustorilor, nu se făceau cu ştirea şi încă mai puţin cu voia domnului. Iar, dacă, în ianuar 1525, se luau măsuri pentru asigurarea bîlciului, din cauza „zvonurilor suspecte ce se repetă despre domnul Moldovei" [178], aceasta înseamnă numai că se auzia din nou despre vreun atac turco-tatar împotriva lui Ştefan. În 1526 încă relaţiile cu Polonia erau aşa de bune, încît camenicenii încercau, împotriva dreptului de depozit al liovenilor, să lege o linie de comerţ prin oraşul lor, între Turcia şi Moldova, de o parte, iar de alta, Lituania şi Moscova [179].

Relaţiile erau deci bune, şi ele urmară astfel şi supt Petru Rareş care succedă lui Ştefăniţă, omorît de boieri. Îndatorit faţă de poloni, el înnoi la 1527, odată cu alianţa sa şi în schimbul unui act corespunzător al regelui, clauzele asigurătoare ale convenţiei de hotar din 1519 a lui Bogdan, adăugînd că e bine pentru a se opri furtişagurile ca vînzarea de mărfuri polone să nu se mai facă la hotar şi să se respecte depozitele, căile obişnuite şi vămile [180]. Dar la 1530 începu noul război pentru Pocuţia şi legăturile cu Moldova fură hotărît oprite de regele Sigismund, fie şi pe calea lăturalnică a grecilor „negustori ai sultanului", de cari ne vom ocupa în alt capitol [181].

---

[172] Hurmuzaki, II³, pp. 706—707, no. CCCLVII.
[173] *Ibid.*, p. 708 şi urm.
[174] *Ibid.*
[175] *Ibid.*, p. 722. Cf. *ibid.*, pp. 16, 29.
[176] Bogdan, *Doc. Mold.*, p. 49.
[177] Hurmuzaki, II³, p. 819.
[178] *Studii şi doc.*, XXIII, p. 333, no. CXXXVI.
[179] *Ibid.*, no. CXXXVIII. Nu e sigur că moneta polonă falşă ce se făcea în Moldova (Hurmuzaki, II³, p. 596, no. CCCCIII) era în legătură cu oficialitatea.
[180] *Ibid.*, p. 732 şi urm.
[181] V. Nistor, *Handelsbeziehungen*, pp. 57—58.

Cu toată mijlocirea altor vecini[182], și mai ales cu toată înfrîngerea, la Obertyn, a lui Rareș, care nu se dădu totuși învins, relațiile nu mai putură fi reluate, pînă la căderea lui, în 1538, prin expediția personală a sultanului însoțit de poloni.

Se știe că rezultatul de căpetenie al acestei intervenții fu reunirea Tighinei, devenită acum un Bender păgîn (Bender = poartă), cu raiaua cetăților de miazăzi smulse lui Ștefan, cu Bugeacul. Deși n-avem nouă dovezi că negustori poloni treceau pe la acest vad, *închiderea lui, datorită neapărat unor considerații economice, fu o nouă și mare lovitură dată prosperității moldovenești.* De aici silințile de a relua din partea boierilor, supt Ștefan Lăcustă, care, între nevoile scurtei și grelei lui domnii (fu omorît de boieri în 1540), a fost silit a îndoi vama pentru poloni[183]; de aici atacul contra raialei pe care-l făcu Alexandru Vodă Cornea [16], ales și sprijinit de țară anume pentru aceasta; de aici toate legăturile tainice cu creștinătatea ale lui Petru Rareș, care, împăcat cu sultanul, se întoarse în Moldova la 1541 pentru a mai ține timp de cinci ani Scaunul domnesc.

Totuși comerțul negustorilor din Liov, din Camenița, a cării însemnătate creștea tot mai mult[184], nu înceta cu totul, așa cum se trimeteau acuma, din Polonia, numai spioni[185], ori a Chiliei, unde se cumpăra doar morun de la nazirul pescăriilor împărătești. Numai în vremea urmașilor lui Ștefan cel Mare, începînd de la 1510, întîlnim, regulat, pîrcălabi la Soroca[186], puternica cetate de la Nistru zidită totuși de Ștefan cel Mare[187], și acești pîrcălabi apar de multe ori, în discutarea afacerilor de graniță, pe vremea lui Bogdan Vodă, ca și, mai ales, supt urmașii lui[188]. Bogdan căpătase de la regele Sigismund proprietatea morilor de peste Nistru, prin care la vreme de nevoie se putea hrăni garnizoana[189]. Pe la Orhei, care se ridică încă supt Ștefan[190], pe la Soroca treceau deci carăle cu marfă după anexarea turcească din 1540. Încercarea turcilor de a se așeza în Orhei [18], ridicînd ziduri, nu avu urmare: e pomenită numai în treacăt într-o scrisoare de temeri pentru viitor, a ofițerului polon de la graniță[191].

Deci, în momentul cînd Brăila munteană intra în stăpînirea sultanului, același stăpînitor adauge la posesiunile sale românești Tighina. Aceleași consecințe se produc de amîndouă părțile. Comerțul Moldovei și al Țerii Românești se îndreaptă tot mai mult către răsărit, întră în domeniul levantin supraveghiat și exploatat de turci. *Aceasta* e ramura de căpetenie a schimbului de produse din țerile dunărene; legăturile ce se mai păstrează, de o parte mai mult cu Ardealul, de alta mai mult cu Polonia nu fac decît să complinească ori, în alte domenii, să suplinească acest mare negoț al Răsăritului întins și asupra amînduror țerilor românești.

---

[182] Hurmuzaki, *Supl.* II[1], p. 48 și urm.
[183] *Ibid.*, p. 121. Cf. pp. 119, 122—123.
[184] *Ibid.*, II[2], p. 184 (an. 1546).
[185] *Ibid.*, *Supl.* II[1], p. 125 și urm.
[186] *Ibid.*, II[2], p. 617; *Chilia și Cetatea Albă*, p. 187.
[187] Lăpedatu, *Soroca [17]*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice" pe anul 1914, p. 85.
[188] Hurmuzaki, II[3] passim.
[189] *Ibid.*, p. 699, no. CCCCLV.
[190] *Uricariul*, XVIII, pp. 480—481; I. Bogdan, în „Analele Academiei Române", XXX, p. 361 și urm., actul Răzenilor; Lăpedatu, *l.c.*, p. 85, nota 3.
[191] *Chilia și Cetatea Albă*, p. 323; *Studii și doc.*, XXIII, p. 46, no. XLV.

Trebuie să se caute acum, dacă nu originile, care sînt străvechi şi despre care s-a spus înainte tot cît era de nevoie, dar dezvoltarea în veacul al XV-lea şi în cei dintîi ani ai veacului următor a comerţului levantin, prin greci, prin genovezi sau veneţieni şi prin turci, în părţile noastre.

NOTE

[1] Dreptul de Magdeburg vezi *Negoţul...*, cap. II, nota 74.

[2] Margareta Muşata a ridicat biserica dominicană cu hramul Sf. Ioan Botezătorul ante 1384. Dărîmată în secolul al XVI-lea. Vezi N. Grigoraş şi I. Caproşu, *Biserici şi mănăstiri vechi din Moldova pînă la mijlocul secolului al XV-lea*, Bucureşti, 1968, p. 54—55. Privilegiul lui Petru Muşat pentru dominicani e publicat de W. Abraham, *Powstanie organizacyi. Kosciola Iacinskiego na Rusi*, Lemberg, 1904, p. 385—386.

[3] Ştefan I, domn al Moldovei, (cca. 1394—1399).

[4] Pentru moaştele Sf. Ioan duse la Suceava Vezi *Negoţul...* cap. I, nota 142.

[5] Vezi Lucja Charowiczowa, *Handel niowiecznego Lwowa* (Comerţul oraşului Lvov în Evul Mediu), Lvov, 1925.

[6] Guillebert de Lannoy trece prin Moldova în 1420. Vezi, între altele, Emil Diaconescu, *Călători străini în ţările române, Guillebert de Lannoy*, Iaşi, 1940; comentat de N. Iorga în *Les voyageurs français...*, Paris, 1928, p. 15—16. Relatarea călătoriei publicată în urmă în volumul *Călători străini...*, I, p. 45 şi urm.

[7] Vezi Georgios Sphrantzes, *Memorii, 1401—1477*. În anexă, *Pseudo Sphrantzes Macarie Melissenos, Cronica 1258—1481*, ediţie Vasile Grecu, Bucureşti, 1966.

[8] Vezi mai mult la N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 175 şi urm.

[9] Petru al II-lea, domn al Moldovei 1444—1445 (asociat cu Ştefan al II-lea), iulie-septembrie 1447 (asociat cu Roman al II-lea), 1448—1449.

[10] Bogdan al II-lea, domn al Moldovei (1449—1451).

[11] Alexăndrel, domn al Moldovei (1449; 1452—1454; 1455).

[12] Pentru căderea Chiliei şi a Cetăţii Albe sub turci vezi *Negoţul...*, cap. II, nota 60.

[13] Matei Corvin a fost înfrînt în 1467 de Ştefan cel Mare la Baia.

[14] Mircea a avut o domnie incertă în 1481.

[15] Al. Lapedatu, *Ion, zidarul lui Petru Vodă Rareş*.

[16] Alexandru Cornea, domn al Moldovei fiul lui Bogdan al III-lea cel Orb, (1540—1541).

[17] Cetatea Soroca a fost construită de Ştefan cel Mare la 1499 (din lemn şi pămînt) împotriva tătarilor. Refăcută din zid la 1543 de Petru Rareş. Al. Lapedatu publică *Cetatea Sorocii. Notiţă istorică descriptivă* în BCMI, VII, 1914, p. 85—96; vezi şi Lucică Chiţescu, *Fortificaţiile Moldovei în secolele XIV—XVI, Cetăţi voievodale şi fortificaţii oraşeneşti*, Bucureşti, 1972 (sub voce).

[18] Cetatea Orheiului a fost ridicată la 1470, distrusă de turci la 1538 şi refăcută abia în secolul al XVII-lea de Ieremia Movilă. Vezi I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, I, p. 146; Aurel Sava, *Documente privitoare la tîrgul şi ţinutul Orheiului*, Bucureşti, 1944.

COMERȚUL ORIENTAL ȘI LEVANTIN ÎN ȚERILE NOASTRE PÎNĂ LA 1550

Vechiul comerț răsăritean la Dunăre a fost făcut firește de greci și alte neamuri ca supuși ai Imperiului bizantin. Dar acest imperiu părăsise cu totul supt Paleologi tradițiile sale de inițiativă economică, transmițîndu-le negustorilor italieni cari de multă vreme își făcuseră din apele Mediteranei orientale și ale Mării Negre un domeniu special. Deși bizantinii încercaseră a domina în veacul al XIV-lea cu ierarhii lor viața noastră bisericească, deși aveau în Țara Românească supt Mircea și legături dinastice, deși supt Alexandru cel Bun, care înlătură tendința de stăpînire prin greci a patriarhatului în biserica sa, influențe culturale foarte puternice se observă încă și domnul însuși cu soția sa, Maria, sînt reprezintați în costume bizantine, cu inscripții grecești [1], totuși comerțul direct al constantinopolitanilor, al negustorilor din Salonic, din insule, din Moreia, încă supusă imperiului, nu se întîlnește la Dunăre. Ceia ce nu înseamnă, bineînțeles, că unele cazuri sporadice nu s-ar putea descoperi în acte încă inedite.

Într-un domeniu avem însă o lămurire, colaterală, ce e dreptul, care dovedește că bizantinii trebuiau să se îndrepte și ei la țerile dunărene pentru a-și îndeplini nevoi care nu sufereau zăbavă. Am pomenit și mai sus că la 1415 „împăratul din Constantinopol și patriarhul" trimeseră la regele polon Wladislav Iagello soli cu scrisori solemne, pecetluite cu plumb, pentru a cere grîu; cronicarul Dlugosz, care a păstrat faptul, pare să fi văzut chiar aceste scrisori. Regele dădu voie să se facă aprovizionarea prin portul său „Kaczubyeiow", Cociubei sau Hagi-bei, care era menit să ajungă pe urmă frumoasa și bogata Odesă [2].

Pe atunci împăratul cel bătrîn, Manuil [2], lipsea din capitala sa, fiind dus în Moreia, unde, nesigur de intențiile noului sultan, Mahommed I-iu, el făcea să se întărească istmul de Corint. Rămăsese în locul lui împăratul cel tînăr, Ioan, de la care vine cererea către Wladislav. Constantinopolul era desigur strîmtorat în acel moment, și, deoarece au fost momente, cînd, în vremea de asediu din partea turcilor, strîmtorarea era și mai mare, trebuie să credem că grîu se va fi adus și altă dată din nord, — și nu numai de la Marea Neagră, dar și de la Dunăre, deși n-aș merge așa de departe încît să bănuiesc că aceasta a putut să aibă o influență în crearea ca despot bizantin a lui Dobrotici. Trecerea, mai tîrziu, a lui Ioan al VIII-lea prin

[1] V. Iorga, *Patrahirul lui Alexandru cel Bun* [1], în „Analele Academiei Române", [1913], XXXV, p. 343 și urm.

[2] Dlugosz, I, p. 367.

Moldova [3], a putut să aibă ca urmare şi vreo înţelegere comercială. Cum se ştie, el s-a întors prin Chilia.

Debarcarea lui Dan al II-lea, plecat din Constanitnopol la Cetatea Albă, cu puţin înainte, arată că drumul la această cetate ca şi la cealaltă nu era deloc neobişnuit pentru bizantini. În sfîrşit vestea căderii Constantinopolei fu aflată de poloni de la domnul Cetăţii Albe, Alexandru Vodă, care va fi oploşit şi pe unii pribegi [4].

Pe genovezii din Pera i-am găsit în Ţara Românească încă înainte de anul 1390 ; la aceiaşi epocă ei stăpîneau încă de mult Chilia, pe care o găsim apoi în mînile lui Mircea, şi Caffa era prosperă, dominînd cu bogăţia şi harnica ei mişcare toate ţerile mărginaşe cu Pontul. Mircea stătea încă în Scaun la 1418, cînd împăratul Sigismund, care nu odată avuse planuri asupra Chiliei [5], unde voia să aşeze pe Cavalerii Teutoni, însărcină pe fraţii Ioan şi Conrad Fischer să caute o cale între Germania şi Ungaria, de o parte, iar, de alta, între „Chilia, Caffa şi Pera" [6]. Se ştie că un delegat al Chiliei luă parte şi la dezbaterile sinodului din Constanţa (1414—1418) [7].

Veneţia încercă să tragă şi ea folos din aceste relaţii începute şi dezvoltate de statornica ei rivală. Într-un timp cînd Genova — care trecea, începînd cu anul 1391, cînd se supuse mareşalului Franciei, Boucicaut, de la o suzeranitate străină la alta, — era în atîrnarea marchizului de Monferrat, ea primi propunerea „domnului de Cetatea Albă, care e călugăr" [8], — el ar putea fi Aron, viitorul Petru Vodă — de a trimite acolo o galeră de comerţ. Hotărîrea e din 19 april 1435 ; o galeră din flota Romaniei trebuia să cerceteze portul moldovenesc, şi bailul veneţian din Constantinopol fu înştiinţat despre aceasta la 27 din aceiaşi lună. La 15 mart. din anul următor se numi şi un consul de Cetatea Albă, care nu avu succesori, Francisc Duodo. La 1439 încă se îndrepta într-acoace una din galerele ce se întorseseră la Rhodos, dar în ziua de 2 iulie comerţul fu oprit [9].

Comerţul, mult mai firesc, al Genovei avea altă soliditate. Dacă întîlnim la Cracovia şi Liov încă din 1404 un veneţian, din popor [10], fa-

[3] V. şi mai sus.

[4] Dlugosz, ed. nouă, XIV, pp. 142—143.

[5] *Chilia şi Cetatea Albă*, pp. 71, 76—77. Pentru Chilia v. şi notiţa lui Sieveking in „Sitzungsberichte der kais. Akademie in Wien, phil, hist. Klasse", 162, partea a 2-a, p. 5, nota 1 ; citată întîi la Nistor, *Handelsbeziehungen*, p. 182, nota 5.

[6] Altmann, *Reichstagsakten*, no. 2957. Locul a fost relevat de Nistor, *Handelsbeziehungen*, p. 80 şi nota 4.

[7] Hurmuzaki, I², p. 497, no. CCCCIX.

[8] V. *Ceva nou despre Cetatea Albă*, în „Analele Academiei Române" pe 1925. [v. capitolul precedent, nota 138 N. Iorga].

[9] Iorga, *Notes et extraits*, I, pp. 573—574, 573, nota 3, 581 ; III, pp. 236, 240, 313. Cf. Bogdan, *Inscr. de la Cetatea Albă*, l.c., Privilegiul din 1409 dat de Alexandru cel Bun genovezilor, pe care Hasdeu declara că l-a văzut la Odesa în mînile lui Alexandru de Stourdza, nu-mi pare a fi existat în adevăr : dacă actul ar fi fost de fapt supt ochii lui Hasdeu, acesta n-ar fi lipsit de la datoria de a-l publica. V. „Foaia de istorie română", p. 50. Cf. Nistor, *l.c.*, pp. 183—184, şi mai ales Ptaśnik, *l.c.* Cf. „Revista istorică", 1924, p. 6. E vorba la d. Ptaśnik, p. 52, de un „Petrus Messopero de Ansaldo, haeres Licostomi, consul Francorum" (nu e greşit pusă virgula înainte de „haeres" ?). V. şi lucrarea d-nei Charewicz, citată mai sus [3].

[10] *Studii şi doc.*, XXIII, p. 293, no. 1.

milia Spinola avea pe la 1449 legături cu orașul, ca și membri ai familiilor Lercari și di Oliva, arestați în acest oraș la 1446 pentru împlinirea silnică, la Pera, a unui liovean, „Zindihac“ [11]; și cîte un Lomellino apare la Liov ceva mai tîrziu [12]. Iulian Gibeletto din Caffa juca un rol însemnat încă de la jumătatea veacului al XV-lea, ca și un Centurione, un Accursio, un Iulian de Valetarii, care ajunse „jupan“ la Drohobycz, în Galiția, și vameș la Liov; mai avem pe un Lucchino din Caffa, pe un Iacob de San Salvatore; tot genovez trebuie să fie Cristofor, predecesorul lui Iulian la Drohobycz și vameș la Grodek; un Ainolfo Tedaldi, din Florența, se întîlnește apoi în aceste rosturi, pe cînd dintre venețieni cîștiga pe aici familia Velluti [13]. La 1466, în ianuar, regele dădu chiar un privilegiu de trecere a caffezilor prin țerile sale, plătind de fiecare cap de rob un florin la Liov [14].

Putem bănui astfel de oaspeți genovezi în Galiția și înainte de jumătatea veacului al XV-lea, cu atît mai vîrtos, cu cît, precum s-a mai spus, din Caffa veniseră, de mult, armenii, tatarii și „saracinii“ Liovului. La Sniatyn aflăm în 1403 pe agentul genovezului Cristofor Frago (Frango, Phrangos, Frîncul) [15]. Pentru întîia oară se vorbește însă anume de un genovez în Moldova în 1444, cînd Angelo Giustiniano se plînge că fratele său Craveotto a fost despoiat „în Moldova, pe pămîntul lui Ștefan Voevod“, de mărfuri în valoare de 4.500 de galbeni (*ducați*) „cari umblă în acele părți“, deci „zloți moldovenești“, cari se plăteau în „aspri“ și pe cari pînă acum i-am găsit în acte polone de la jumătatea veacului al XV-lea înainte. În zădar merse Angelo în mai multe rînduri cu „sclavul“ lui la Suceava, stînd acolo optsprezece luni și cheltuind 88 de „galbeni“ ai țerii pentru a cere despăgubiri, precum dovedesc marturii — alți italieni veniți în Moldova, — Cristofor Guardia di San-Romolo, Francisc de Bergamo și Ioan Rovello, genovez; el trebui să plece în deșert, pierzînd doi cai pe drum. Căpătă deci la Genova dreptul de represalii, putînd opri pe orice negustor moldovean spre a-și lua de la dînsul această sumă [16]. Peste cîțiva ani apare preotul Dominic de Riva, care, *în calea de la Suceava la Liov*, e despoiat de un supus al regelui Poloniei, luîndu-i-se între altele, niște „postavuri de mătasă“ [17], pe acest timp genovezii din Cetatea Albă aveau și o organizație locală — căci în 1448, pentru meritele cîștigate acolo, ale unui Anton „de Francisc Jula“ i se dăruiseră 10.000 de aspri de guvernul Caffei, care hotărăște că se vor scoate din lucrurile ce se trimet în cetatea moldovenească ori se aduc de acolo [18]. La 1449 ei erau în măsură să facă pagube turcilor, cari-și răzbunau aiurea prin represalii [19].

Deci pe calea dintre Liov, Suceava și, desigur, Cetatea Albă [20] treceau înainte de Ștefan cel Mare și genovezi din Caffa, din Pera, din Galiția

[11] *Acte și fragmente*, III, p. 23, nota 1.
[12] *Studii și doc.*, XXIII, p. 300, no. XXVII.
[13] *Ibid.*, pp. 295—299, 301 și urm. Ainulf de Tedaldi, florentin, avea și vama Liovului la 1466, *ibid.*, p. 298, no. XXI. Cf. și *ibid.*, p. 299, no. XXII.
[14] *Ibid.*, p. 288, no. XIX; Hurmuzaki, II², p. 171.
[15] „Akta grodzkie i ziemskie“, XIV, p. 94, no. 745.
[16] *Acte și fragmente*, III, p. 16 și urm.
[17] *Ibid.*, pp. 22—23.
[18] *Notes et extraits*, II, pp. 235—236.
[19] *Ibid.*, p. 240.
[20] Pentru toate căile, note amănunțite în Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, Cernăuți, 1912.

chiar, unde aceşti capitalişti luau în arendă importante venituri regale. În schimb, liovenii nu mergeau numai pînă la Caffa, de unde, cum am văzut, ajungeau şi la Soldaia-Sudac [21], — aici locuia la 1445 românul Teodorca „de Thelica "(Chelica ?, Chilia ?), care era intitulat la 1471 „cavalerul Teodorcha de Telicha" [22]. Ei treceau la Brusa, pentru cumpărare de piper, luînd cu dînşii şi mărfuri de-ale românilor ce se opreau la Cetatea Albă, cum a fost, în 1449, cazul unui sucevean. În legătură cu un astfel de schimb e procesul din 1452 al lui Petru de Gravaigo, genovez, contra lui Bogdan Vodă al Moldovei, pentru represalii : Petru plătise pentru un conaţional, şi vedem, din ce i se luă de dregătorii domnului, care erau mărfurile ce se aduceau la noi de aceşti italieni ai Levantului : bumbac, pălării („capelli Pilosi"), taftă („teftica") ; între marturi, pe lîngă doi concetăţeni ai pîrîşului, este şi un italian aşezat în Cetatea Albă, Hector Mansano [23]. Gravaigo avea de cules aici o datorie de 4.000 de „galbeni de Moncastro", de „zloţi de Cetatea Albă" [24].

În acest comerţ levantin *negustorii de ţară îşi aveau deci partea*, care nu era mică. Exista şi înainte de Ştefan cel Mare în această Moldovă a veacului al XV-lea un avînt către luptă şi cucerire, prin afaceri şi alături cu afacerile. Astfel la 1455, cînd paisprezece locuitori din Cetatea Albă, prinşi de tatari, erau opriţi pînă la preţul de răscumpărare — 3.400 de „zloţi de Moncastro", — ori poate şi ca sclavi, în cetatea Lerici (Illex), de la gura Niprului, de către fraţii Senarega : Ambrosiu şi alţi patru. „Jupanii" de acasă, adecă pîrcălabii, împreună cu „bătrînii" ce stăteau în fruntea municipalităţii, pregătiră, supt masca unei expediţii de şaizeci de pescari, un asalt neprevăzut, în tovărăşia prinşilor, şi izbutiră a se face stăpîni pe Lerici. Faptul că administraţia Cetăţii Albe primi stăpînirea castelului şi luă ca prinşi pe doi dintre fraţi, unul greu rănit, arată, orice ar spune cei păgubiţi, că prezenţa la Lerici a celor paisprezece prinşi nu era chiar aşa de curată : doar Toma, un al treilea frate, încasase o parte din preţul răscumpărării şi se afla chiar în Cetatea Albă, unde fu pus la prinsoare. Afacerea merse pînă la domn, la Petru Vodă, care dădu drumul celui rănit. De altfel stăpînirea la Lerici era reclamată şi de Caffa, ca şi de Oficiul colonial genovez al Sfîntului Gheorghe. 10.000 de galbeni veneţieni ar fi fost prădaţi cu acest prilej şi Petru Vodă îngădui să se iea şi cu sila la „jupani" suma de 14 000 de „galbeni turceşti" (*ducaţi turchi*), care fusese reclamată de Grigore Senarega, adus înaintea sa [25].

Totuşi domnul Moldovei se hotărî să păstreze Lerici, deşi se armase la Caffa o galeră pentru a relua cetatea, dacă se poate însă fără o ciocnire cu moldovenii din Cetatea Albă. Galera intră în gura Niprului, dar cererile făcute de comandantul ei nu găsiră nici o ascultare. Măsurile de recuperare ce fură luate în octombre nu folosiră mai mult. Era mare lipsă de grîu în Marea Neagră, şi prietenia moldovenilor ajunsese cu atît mai preţioasă,

---

[21] Vigna, *l.c.*, III, p. 472.
[22] *Ibid.*, I, pp. 371—372 ; cf. *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 118. Şi *Ibid.*, p. 137 şi nota 2.
[23] *Acte şi fragmente*, III, pp. 27—30.
[24] *Ibid.*, p. 31.
[25] *Ibid.*, pp. 32—36.

În mart. 1456, după ce se ceruseră provizii, care fură acordate, cu prețul de 50—55 de aspri *berbeniță*, — era un grîu ca acel din Anchial, dar ținea mai bine la transportul pe mare [26], — se luă hotărîrea de a se amîna recîștigarea portului pierdut de la gura Niprului [27]. Totuși pînă la sfîrșitul apropiat al stăpînirii lui Petru cetatea nu fu restituită, și Ștefan o ținea încă, împotriva reclamațiilor familiei Senarega, în 1465, anul cînd o altă lovitură îl puse și în stăpînirea Chiliei [28]. La 1472, călăuzi din Rusia polonă, de la Braczlaw și din locurile vecine, duceau pe magistrații viitori ai Caffei de la Cameniţa la „aqua Illicis", la rîul Lerici sau Niprul, de unde apoi se trecea la Caffa [29]. După ce, poate, în 1475, turcii luară Lerici, se credea că ei au fost izgoniți de acolo de cruciata polonă din 1496 [30].

Situația lui Ștefan, de domn al cetăților de la gurile Dunării pînă la hotarele Crimeii, de cumnat al fraților Comneni ce stăpîneau la Mangup sau Theodoroi, deasupra Caffei, de ajutător în vremuri grele al marii cetăți de comerț a Pontului face ca numele lui și al Moldovei să fie foarte deseori pomenite în actele, păstrate măcar în parte, ale guvernului genovez în Marea Neagră. „Soli ai Cetății Albe" primeau daruri la Caffa în 1460 încă [31], precum de altminterea veneau aici și trimeși de-ai lui Vlad Țepeș, în clipa ultimei lupte și căderii acestuia, față de sultanul însuși, care intrase în țara lui, la 1462 [32]. Ștefan avea ca reprezintant aici în 1463 pe un Bartolomeiu sau Barcac, — poate Bartolomeiu Dragffy, care joacă apoi un rol în Ungaria; aducea un cal și primea în dar bucăți de camocat *supai* și *beștabes*, varietăți tatarești; i se dădu și un ospăț solemn [33]. Astfel de soli românești mergeau și mai departe, pînă la Sevastopol, pînă la Symbolon-Cembalo (acum Balaklava). Nu lipseau nici negustorii de frunte din Suceava, pentru cari se găseau iarăși viguri de prețioase postavuri asiatice [34], ori armeni din Cetatea Albă [35]. Luarea Chiliei fu îndată comunicată la Caffa, unde trimesul se învrednici de o foarte bună primire [36].

Cînd apoi, la 1469, o flotă turcească se prezintă la Sulina și se zvonea de o surprindere asupra Cetății Albe, caffezii, la cari Ștefan trimisese iarăși solii săi, avură aceleași temeri ca și domnul Moldovei [37]. Se cereau acestuia cărți de trecere, se ajutau legăturile lui cu cumnatul său „Sachi", Isac de Mangup (1471) [38]. În afacerile tătărești ale sultanului Eminec, care fu întemnițat un timp la Cetatea Albă, pînă izbuti să se strecoare de acolo [39], în ale lui Uzun-Hasan, puternicul han al Persiei — soț al unei Comnene din Trapezunt, rudă cu doamna Maria din Mangup, — care se ridicase asu-

---

[26] Pegolotti, *Prática della mercatura*, p. 25 (întîi la Nistor, *Handelsbeziehungen*, p. 188, nota 2).
[27] *Chilia și Cetatea Albă*, pp. 116—118.
[28] *Ibid.*, pp. 129—130.
[29] *Acte și fragmente*, III, p. 49.
[30] *Chilia și Cetatea Albă*, p. 173.
[31] *Acte și fragmente*, III, pp. 37—38.
[32] *Ibid.*, pp. 39—40.
[33] *Ibid.*, pp. 40—41.
[34] *Ibid.*, p. 42.
[35] *Ibid.*, p. 46.
[36] *Ibid.*, p. 43.
[37] *Ibid.*, Cf. *Chilia și Cetatea Albă*, pp. 31—32.
[38] *Acte și fragmente*, III, p. 47.
[39] *Ibid.*, pp. 50—51.

pra sultanului [40], interesele Caffei şi ale Moldovei erau solidare. Magistraţii numiţi pentru această cetate luau foarte adeseori drumul Moldovei.

Un Dorino Cattaneo, care ocupă în 1465 locul de „cămăraş şi vameş al ţării Moldovei" [41], un Conrad dal Porto stăteau în Suceava, şi „bărbierul", adică medicul domnului înainte de 1460 era „maestru Zoane", un genovez [42]. În 1464—1465 se dădu un salvconduct general tuturor oficialilor Caffei [43].

Totuşi Ştefan nu era un observator riguros al păcii cu negustorii genovezi din Marea Neagră. De multe ori ei avură a se plînge de dînsul pentru pagubele aduse oamenilor lor. Fiindcă Grigore de Reza, unul din consulii anului 1464, nu putuse furniza destul de răpede „o sabie după moda românească" — i se dăduse însă la venire un buzdugan aurit —, acesta fu arestat în trecerea prin Moldova, la sfîrşitul funcţiunilor sale, în 1467, şi adus cu carul cu boi la voevod, pentru că „nu i se înfăţişase" ; boierii ce-l păzeau îl prădară şi-l ameninţară cu moartea [44].

De aici urmă solia lui Guglielmo Centurione din partea Caffei şi alta din partea hanului ; solii nu îndrăzniră însă a ieşi din Cetatea Albă : cu aceasta Reza şi ai săi îşi putură scăpa trupurile, dar nu şi lucrurile [45]. Urmă solia genoveză a lui Carlo Cicogna (1470), care nu se mulţămi cu un nou salvconduct dat caffezilor. În 1473 Ştefan opri, în trecerea lui, pe noul consul Antoniotto de Gabella şi salvconductele moldovenilor pentru Caffa fură suspendate în schimb, la 1474. În septembre încă, deşi se lua grîu de la Cetatea Albă, „unde este destul", se vorbea numai de negocieri pentru pace care se urmau la Suceava de un nou trimis, Cavallino Cavallo [46]. Poate că o deplină înţelegere nu fusese încheiată nici în acea grozavă zi din iunie 1475, cînd puterea Caffei, atacată de flota lui Mohammed al II-lea, se prăbuşi. Ştefan trimisese vreo 300 de ostaşi din Cetatea Albă, cu cumnatul Alexandru, împotriva domnului de Mangup, Isac, fratele acestuia, unit cu turcii [47] : o parte din ei luptară la Caffa şi periră apărînd-o. Între locuitorii prădaţi, prinşi, vînduţi ca robi, deportaţi la Constantinopol erau, pe lîngă caucazieni, georgieni, ruşi, şi desigur greci şi armeni, un număr de români, mai ales moldoveni. Soldaia, Cembalo, Kopa, Tana veneţiană, Mangupul Comnenilor ajunseră tot atunci în puterea sultanului [48]. Numai Chilia şi Cetatea Albă putură scăpa deocamdată [49].

În 1476 erau însă la Suceava prinşi genovezi, de la cari ne-a rămas o povestire a vicisitudinilor din acest an al înfrîngerii lui Ştefan la Valea Albă. Sclavii se duceau prin Moldova în Apus de către caffezi, şi Angelo Squarzafico, care avea cu el paisprezece roabe, fu omorît de hoţi în munţii Bistriţei [50]. La Cetatea Albă veneau în 1478 florentini din Pera cu piper şi cumpărau, pentru sume aşa de mari ca 2.000 de „galbeni", piei (3.000 de

---

[40] V. Iorga, *Veneţia în Marea Neagră*, III („Analele Academiei Române" pe 1914).
[41] *Studii şi doc.*, XXIII, p. 296, no. XIV.
[42] *Acte şi fragmente*, III, pp. 42—43.
[43] *Ibid.*, p. 43.
[44] *Ibid.*, pp. 4, 5.
[45] *Ibid.*
[46] *Chilia şi Cetatea Albă*, pp. 134—136.
[47] Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 334 şi urm.
[48] *Studii şi doc.*, XVI, p. 110 şi urm.
[49] *Chilia şi Cetatea Albă*, pp. 143—145.
[50] *Acte şi fragmente*, III, pp. 52—53.

bucăți)[51]. Iar și după căderea cetăților din sudul Moldovei cîte un italian din Caffa se afla la Suceava pentru a cumpăra postav apusean de la armenii din Liov[52]. Cînd, la 1482, Matrega, în peninsula Taman, fu luată de turci, seniorul, Zaharia de Ghizulfi, se plînge că a fost prădat în Moldova, unde fugise, de Ștefan, fiind „lăsat gol", deși pe urmă el îi oferea un adăpost, un „castel" în Moldova, lui și alor săi[53].

Soliile pe care Ștefan le trimise, din 1475 înainte, în Apus[54], pentru a-și arăta starea nenorocită și primejdia care-l amenință din partea turcilor, atinseră în rîndul întîi Veneția și apoi Curtea romană și Florența[55]. Ele aveau însă numai un scop politic: chiar cînd păstrau Tana, ale cării vechi legături cu Liovul[56] încetaseră de mult, venețienii nu încercaseră a înnoda legături cu Moldova; acum, cînd punctul de plecare lipsea, cu atît mai puțin. O decădere desăvîrșită și iremediabilă atinse și porturile Mării Negre îndată ce ienicerii intrară în ele. Într-un tîrziu se mai pomenește doar de un negoț sărac cu materii prime la Chilia[57]. Prin solia din 1479, a lui Țamblac, „unchiul" său, Ștefan asigura guvernul venețian că, atîta timp cît Chilia și Cetatea Albă-i aparțin încă, el ar avea mijlocul să dea înapoi creștinilor Caffa și toată acea Goție crîmleană[58]. Dar steaua lui Uzun-Hasan apusese, marile speranțe ale Ligei creștine cu greu înjghebate contra sultanului Mohammed al II-lea se stinseseră cu totul, ceasul păcii cu turcii se apropia. În loc să redea creștinătății posesiunile pontice pierdute, Ștefan trebui să sufere durerea despoierii sale de portul Dunării de Jos și de acela al Limanului. Vestea sosi la Veneția într-un moment cînd legăturile cu Poarta erau excelente, și Signoria, în loc să arate păreri de rău aliatului de odinioară, se grăbi să felicite pe cuceritorul păgîn[59].

Și mai tîrziu soli moldoveni cercetară Veneția. Ei căutau un medic pentru vechea rană de la picior a stăpînului lor ori leacuri, și aveau și sarcina de a face unele cumpărături de obiecte de lux, ca brocartul de aur și mătasa, juvaierele, pentru Curte[60]. Dar, precum trimeterea lor — și tot așa sosirea la Suceava de soli venețieni — nu mai avea nici o însemnătate politică, ea nu însemna nici un adevărat schimb comercial. Cînd Matei de Murano, medicul venețian al voevodului, descrie Moldova, el îi laudă situația și bogăția în tot felul de roade: grîne care se samănă în april și mai și se culeg în august și septembre, vinuri ca acelea din Friul, „patria" friulană a venețienilor, „pășuni desăvîrșite", care ar putea hrăni și peste 100 000 de cai. Dar vreo amintire a unui comerț venețian serios, vreun îndemn ca acest comerț să înceapă, vreo indicație a domeniilor asupra cărora el s-ar putea întinde cu folos, nu întîlnim. Petru Rareș trimetea doar

---

[51] *Studii și documente*, XVI, p. 122, no. XVI. Cîte un Tedaldi la Liov încă în 1492, 1496, 1506; *ibid.*, XXIII, p. 321, no. C; p. 323, no. CVII, p. 831, no. CXXV.

[52] *Ibid.*, pp. 321—322, no. CI.

[53] *Acte și fragmente*, III, p. 63.

[54] Notițele, privitoare la cele de după 1479, din *Diarii* ale lui Sanudo le-am strîns într-un articol din „Archiva" de la Iași [4], IX.

[55] *Veneția în Marea Neagră*, III; *Studii și doc.*, XVI, p. 121, no XIV.

[56] Tafel și Thomas, *Diplomatarium veneto-byzantinum* [5], I, p. 267. Cf. Nistor, *Handelsbeziehungen*, p. 197.

[57] *Notes et extraits*, IV, tabla V.

[58] *Veneția în Marea Neagră*, III, p. 70.

[59] *Ibid.*, pp. 75—76. Cf. și Hurmuzaki, VIII, pp. 28—29.

[60] „Archiva" din Iași, l.c. Cf. și Nistor, *Handelsbeziehungen*, p. 201.

la Veneţia ca să-i aducă otravă împotriva duşmanilor săi[61] ! Iar, pe de altă parte, afară de menţiunea unor negustori ucişi la Dunăre în 1481[62], turcii ei înşii nu veniau să înlocuiască pe acei levantini pe cari-i înlăturase întîi numai groaza, apoi şi stăpînirea lor. Singuri evreii băteau încă înainte de 1480 aceste drumuri, venind de-a dreptul din Constantinopol[63].

Matei de Murano a putut vorbi în Suceava cu „negustori de vin din Constantinopol", cale de cinsprezece — douăzeci de zile, cari, rostindu-se duşmăneşte despre turci, erau prin urmare creştini. În mare parte creştini catolici, „latini", „frînci", dar de sigur şi greci în oarecare număr. Pe departe aceşti greci nu erau aşa de mulţi în Moldova — cei din Cetatea Albă dispărură iute între negustorii pămînteni, cum vom vedea —, ca în principatul vecin al Ţării Româneşti, la care veneau acuma.

Aici rostul genovezilor, al veneţienilor e nul. În 1469 doar un Gaşpar italianul pretinde că Ştefan diacul din Braşov a vîndut fără drept piperul a patru greci şi provoacă represalii împotriva aceluia : în lipsa lui, procesul se judecă înaintea vornicului Neagul şi a delegaţilor tîrgovişteni şi braşoveni, în oraşul celor dintîi[64]. Ce sărăcie în această privinţă faţă de Moldova, în care un Dorino Cataneo e vameş, un „meşter Ioan" medic, atîţia alţii, negustori cunoscuţi şi sprijiniţi de domnie, în care sute de italieni trăiesc supt oblăduirea pîrcălabilor din Cetatea Albă ori a altor dregători ai ţării !

Rolul elementului latin l-ar fi putut juca însă ragusanii, de foarte mult timp — încă din zilele ţarului bulgăresc Ioan Asan, dela începutul veacului al XIII-lea, — amestecaţi, pe baza unor largi privilegii, în toată viaţa comercială a Peninsulei Balcanice. Ştefan Duşan îi oprise, în 1349, numai de a exporta arme „în ţara lui Basarab", iar Murad al II-lea li întărise dreptul de a face comerţ şi aici fără vreo restricţie[65].

În scrisorile raguzane de la începutul veacului al XV-lea informaţiile privitoare la Ţara Românească şi chiar la Moldova nu sînt fără motiv aşa de nouă şi exacte : ele se sprijină pe scrisorile negustorilor aşezaţi la noi. Cîteva nume se şi întîlnesc în documente : la 1438 se judecă Liubisa Ivanovici cu „Bogdan Vlasievici şi Racaţ Boghisici şi Maroe şi Marin, fraţii Iurcovici, din Tîrgovişte", pentru „o neînţelegere de tîrg privitoare la nişte postav roşu („de certis cremesiis" ; fr. *cramoisi*). Că e vorba de Tîrgovişte a munteană, o dovedeşte un act din novembre, în care Marinco Iurghievici e arătat ca fiind „din Valachia" („de Valachia"). În sfîrşit, tot pe acest timp întîlnim alţi doi raguzani cari fuseseră păgubiţi „în Valahia" („în Vlachiam") de lucruri în valoare de 50 de perperi, împreună şi cu calul care ducea această marfă[66]. Negustori din acest depărtat Dubrovnik de la Marea Adriatică se află şi în Brăila ; ni s-a păstrat scrisoarea slavonă a judeţului şi pîrgarilor de acolo către braşoveni în afacerea lui Mihociu, căruia i se zice

---

[61] Hurmuzaki, XV, p. 414.

[62] *Ibid.*, p. 116, n-o CCVII.

[63] Un Avram din Constantinopol în Liov la 1477—1479, *Studii şi doc.*, XXIII, p. 312, n-o LXVI. Avram şi Moise la 1479, *ibid.*, p. 313, n-o LXX. Dar un David fiul lui Moise, *armean*, la 1484, *ibid.*, p. 316, no. LXXXIII.

[64] Hurmuzaki, XV, p. 73, no. CXXVII.

[65] Miklosich, *Monumenta Serbica* [*Spectantia Historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Viena, 1858], pp. 146, 410. Cf. Nistor, *Handelsbeziehungen*, pp. 204—205.

[66] *Studii şi doc.*, III, p. LXXX—I.

din cauza obîrșiei sale raguzane „Latinetul", „Letinul" : venit din patria sa de-a dreptul, acesta se făcuse supus muntean, „dîndu-i-se om domnului nostru voevodului, și este orășean și plătește bir la un loc cu ceilalți orășeni" ; el merge și pe [la] Brașov, unde i se făcuse o năpaste [67]. Dincolo de Dunăre, în Vidin, în Silistra, așezările raguzanilor erau și mai vechi, și ei aveau o colonie, de prin veacul al XIV-lea, credem, în Timișoara. „Latinii" din actele ungurești ale evului mediu sînt adesea, nu italieni, ci raguzani [6].

În timpuri mai vechi nu întîlnim și relații oficiale, — și desigur că raguzanii n-aveau privilegii, ceia ce aducea pe unul ca Mihociu, ba poate și pe tovarășii din Tîrgoviște, să treacă supt ocrotirea orașului unde se așează și a domniei, ceia ce în Moldova, unde totul se făcea cu drepturi scrise, nu se întîlnește niciodată. Dar la 1517 se întrebuința calea prin Raguza pentru a se trimite la Veneția „medicul hirurg" al lui Neagoe Basarab, care aducea dogelui, ca și solii lui Ștefan cel Mare odinioară, blănuri scumpe din Răsărit și căuta probabil brocarturi : alegerea căii celei nouă se datorește naționalității trimesului, el însuși un raguzan, Ieronim Matievici, pe care orașul lui de naștere-l cinsti dîndu-i daruri, la dus și la întors (cești de argint, între altele) ; pentru calul, „de vreo 12 galbeni", pe care-l adusese guvernului micii republice, se acorda „un tratament prietenos la vamă" „lucrurilor și mărfurilor" venețiene ce se îndreptau, în april 1518, spre Dunăre [68].

Cel dintîi grec făcînd din Țara Românească negoț în Ardeal e Femiano („Themianos"), în serviciul lui Alexandru Vodă Aldea, care fuge la Brașov, nu numai cu sinete ale unui negustor din Cîmpulung, dar și „cu unele lucruri luate din Cămara noastră", scrie vodă, „ca un trădător și necredincios al nostru" ; Alexandru trimete pe zisul negustor după fugar [69]. Avem apoi pe „Jupan Sarandino", din epoca lui Vlad Dracul [70]. La 1495 se aresta la Brașov un grec, pe care voevodul Ardealului îl închidea în cetatea Branului [71]. Am văzut pe cei patru greci judecîndu-se înaintea vornicului Neagul la Tîrgoviște, îndată după aceia. Un Gheorghe grecul lucra la Sibiu, în 1500, cu armeanul Avedic și cu români [72]. Întreprinzători și șireți, ei supărau pe ardeleni, cari cereau, după 1500, domnilor munteni să li se taie calea, dar aceștia răspundeau că n-au nici o putere asupra unor oameni cari sînt și ei supuși ai aceluiași împărat din Țarigrad [73]. Desigur nu un boier din satul Greci, un grecean, ci un negustor din „Greci", adecă „dintre greci", e acel Duca, de care vorbesc, pe la 1460, brașovenii, cînd îi dau în mînă lucruri, probabil tot ale lui, oprite cîndva în orașul lor ; stofă de atlaz, de urșinic, de camhă, de postav roșu, zis aici, românește, *ciocârlat* (*scarlatto*, *écarlate*), paftale, covoare și o plapomă, tot de camhă [74].

---

[67] Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 236—237.

[68] „Archiva" din Iași, anul IX, articolul mieu, citat, *Două documente din archivele ragusane relative la un trimes la Veneția de Basarab al III-lea (Neagoe)*. Cf. și Hasdeu, „Arch. istorică", II, p. 69 ; Hurmuzaki, VIII, p. 45, no. LV.

[69] Hurmuzaki, XV, p. 15, no. XIX (anul 1431).

[70] Bogdan, *Relațiile*, p. 69, no. XLVI.

[71] Hurmuzaki, XV, p. 144, no. CCLXII.

[72] *Ibid.*, pp. 153—154.

[73] Bogdan, *Documente și regeste*, p. 281, no. CXXII.

[74] Bogdan, *Relațiile*, pp. 297—298, no. CCXLII.

Printre aceşti greci cari prin Muntenia făceau un necontenit comerţ cu Braşovul este şi acel Gheorghe Lascar (Laskaris), care vindea ceară românească pentru aramă, fier, pînză şi postav [75]. Faptul că Vlad Dracul şi-l făcuse agent, nu înseamnă mai mult în ce priveşte obîrşia lui decît pentru cutare genovez din Moldova faptul că ajunsese vameşul lui Ştefan cel Mare.

Grecii figurează încă la 1545 în rîndul întîi faţă de români în negoţul oriental al Sibiului. Ei sînt datori, ca şi aceştia, să-şi depuie marfa în *Kaufhaus*, în „casa negustorilor", un fel de *fondaco*, putîndu-le [sic!] şi lăsa în sama dregătorilor ce o păzesc şi o supraveghează: *der Hausgraf*, „contele casei", şi hangiul, *der Wirt*. Nu e voie a se vinde zilnic în oraş, nici a se desface cu mărunţişul prin sate, ci numai la Sibiu, în ziua tîrgului. La plecarea în Ţara Românească trebuie înştiinţat magistratul. Heringii (scrumbiile), vinul de Malvazia, piatra acră nu se pot vinde cu butea, untdelemnul („Paumoell") cu funtul. Vînzarea către orăşeni supt valoarea de 3 florini nu e îngăduită, precum nici aceia de covoare şi plapome („Tekeltucher") la gospodine. Cumpărarea de fier sau oţel li e îngăduită numai după ce oraşul îşi va fi îndestulat nevoia. Se mai vede că pentru precupeţie astfel de negustori se aşezaseră prin satele vecine, ca la Avrig: de aceia se înlătură de aici toţ[i] aceia cari trec peste numărul de paisprezece [76].

Dintre orientalii de altă confesiune sau de altă lege găsim aici, la munteni, cîte un armean. Astfel — precum îl vădeşte şi numele — acel Hacic de Rîmnic, al cărui fiu, un „sărman" al domniei, avea gîlcevi cu un sas din Braşov pe la 1500; el întreţinea legături de afaceri cu un evreu, ceia ce înseamnă unul venit din Turcia, cu mărfuri răsăritene [77].

Armeni mai erau: astfel acel Avedic care, la 1500, apare lîngă Gheorghe grecul şi românii Mihnea şi Chirca, lîngă Dragotă din Argeş, într-o afacere de datorie cu un sibian [78]. Dar evreii nu sînt pomeniţi în documente.

În schimb, din aceleaşi părţi de peste Dunăre, avem turci. Astfel „Turcul" — şi nu e vorba numai de un nume ca acesta — care scrie pe la 1480 braşovenilor cu privire la un om din Făgăraş, a cărui femeie, robită, se îndatorise a o aduce din Nicopol, precum făcuse şi cu femeia, copiii şi însăşi persoana altui făgărăşan, dintr-un cunoscut neam de boieri, Talabă [79]. Era deci unul din răscumpărătorii prinşilor de război, cari, pe vremea aceasta de neastîmpăr militar turcesc, făceau bune afaceri în toate ţerile Răsăritului. În Moldova, un evreu aducea la 1467 o doamnă polonă de la tatari şi fixa preţul de răscumpărare [80]. Vitele pe care în vremea lui Neagoe Basarab le vindeau la noi turcii [81], erau desigur tot din prada năvălirilor anuale. În legătură şi cu domnia pe acest timp, ei apar ca „prieteni" ai lui vodă, căruia-i aduceau banii trebuitori pentru tribut şi cumpărători:

[75] *Ibid.*, pp. 264—267, n-le CCXIII—CCXIV. Zăgoreanu (literal: din „Zagora") de la p. 231, no. CXCIII, nu e un bulgar adevărat, ci un schei din Braşov.
[76] Hurmuzaki, XV, p. 439, no. DCCCXXII.
[77] Bogdan, *l.c.*, p. 234.
[78] Hurmuzaki, XV, pp. 152—154.
[79] Bogdan, *Relaţiile*, p. 285, no. CCXXX.
[80] Iorga, *Istoria evreilor în ţerile noastre*, din „Analele Academiei Române" pe 1913, pp. 4—5.
[81] Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 150.

nu treceau în Ardeal, ceia ce putea să fie uneori primejdios pentru dînșii, ci se opreau cu marfa la București, unde Vodă chema pe ceilalți „prieteni", sași, să vie cu bani de cumpărătoare [82]. Un turc, Mehmed, făcea afaceri la 1509 cu ginerele lui „Petre doftorul", pe care Mihnea cel Rău, domnul muntean, îl privea ca pe un boier al său ; „doftorul" dăduse garanție pentru ginere și era urmărit pentru datorie cu ajutorul pîrcălabului ungur din cetatea Poienarilor. „Și ce", striga vodă, la amenințările de zăberire ale acestuia, „putem noi să dăm legați în mînile turcilor pentru datoriile ginerelui lui pe acest om drept, cu copiii și soția sa" [83] ?

Marfa turcească era mai cunoscută decît negustorii turci. Basarab cel Bătrîn o definește odată : „piper, mătasă" ș.a. [84]. Să adăugim, și după o însemnare de vamă brașoveană din 1507 : bogasiile, camelotul, olofirul (purpura) [85], camha, hazdeele [86], covoarele (pe lîngă „cocîrlatul" roșu) [87]. O altă socoteală de vamă, slavonă, din 1508—1509, adăugia : astariul de bumbac, atlazul, *ceatma* de matasă brodată, *ceftul* tot de mătasă, sandalul, *cofteriile* de satin, găitanul, caftanele, mahramele, meșii și papucii, mutcalul (cit), tafte, sîrme, stofe de fir, beteală, blănuri de sîngeap, testemele, *mese* (fețe de masă), teci, *paivane* (funii), năstrape și ibrice, tămîie, nestimate [88] ; în aceiași categorie intrau scrumbiile, vinul de Malvazia, piatra acră, plapomele [89], untdelemnul.

Dar, cum e în cazul a doi negustori din Cîmpulung, pe vremea lui Neagoe, cari luaseră marfă de la un „celebi" [90], negustori pămînteni, dacă nu negustorii greci, se îngrijeau de purtarea prin țară și trecerea peste granița a mărfurilor levantine.

În Moldova, grecii „nenaturalizați", aceia cari sînt numai în trecere, cari nu-și au așezarea într-un anume oraș bucurîndu-se de toate drepturile pămîntenilor, sînt foarte puțini : i-au înlăturat de la început italienii levantini. Niciodată o asociare a lor cu moldovenii nu se face, așa cum am văzut că pînă la 1550 se făcea între munteni și greci. Doar la 1562 un „Giani (Dzany) grecul, negustor din Moldova" aduce șofran la Sniatyn [91], și îndată după aceasta apare ca negustor al sultanului în Moscova — pentru blănuri și dinți de pește — Andrei Chalkokondylas din Constantinopol, care făcea însă și pe ascuns afacerile lui Petru Rareș, dușman al Poloniei, pînă ce măsuri de oprire fură luate [92].

În schimb, sînt foarte mulți armeni, *dar, iarăși, nici orientali, ca dincolo, nici străini de țară* [93], *ci deveniți, de mult, indigeni în orașele de sus ale Moldovei, precum grecii erau în cele de jos.* Sînt galițieni, de origine

---

[82] *Ibid.*, pp. 153—154, no. CLV ; *Relațiile*, pp. 123—124, no. XCVIII : în locul dintîiu e fixată scrisoarea în vremea lui Neagoe, în cealaltă, în a lui Basarab cel Mare.
[83] Hurmuzaki, XV, pp. 190—191, no. CCCXLVII.
[84] Bogdan, *Relațiile*, p. 128, no. CII.
[85] Pentru acesta v. *ibid.*, p. 152.
[86] *Ibid.*, p. 167.
[87] Hurmuzaki, XV, p. 176, no. CCCXXVI.
[88] Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 319 și urm.
[89] Hurmuzaki, XV, pp. 117—118, no. CXXI.
[90] Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 266, no. LXXVIII.
[91] *Studii și doc.*, XXIII, p. 334, no. CXXXVII.
[92] *Ibid.*, pp. 355—356, no. CXLII ; Hurmuzaki, *Supl.* II[1], p. 47.
[93] La 1475, un armean din Tocat e în trecere la Liov (*Studii și doc.*, XXIII, p. 309, no. LVI).

caffeză, aşezaţi în Siretiu şi în Suceava, în Roman deocamdată, — de unde vor trece cu vremea în Botoşani şi Iaşi, în Galaţi, în Bacău, în Tîrgu Ocnei şi în Focşani, îndată ce aceste oraşe vor dobîndi o însemnătate comercială sau, în general, economică. Astfel Cocşea armeanul din Suceava, care făcea, se pare, şi el în 1462 negoţ de răscumpărare a prinşilor de război din Polonia [94]; el era în legături cu Dorino Cattaneo, cunoscutul vameş al lui Ştefan cel Mare [95] şi îngrijea de negoţul cu peşte, cu morun (chiar şi prăjit), în cară, pe care-l făcea la Liov Ştefan Vodă însuşi [96]. Armenii Sahac şi Agopşa, din Suceava, amîndoi, — care oraş avea însă negustori germani, supt un şoltuz zis „grov" (*Graf*) şi pîrgari şi purta corespondenţă cu Ardealul în limba acestora pînă tîrziu în veacul al XV-lea, ca şi Baia singură [97], — cumpără la Liov piei de iepure de casă; cel dintîi avea şi locuinţă acolo [98]. Armenii din Suceava, unii cu nume tătăreşti, Tolac, Ulubeiu, Şabdbeiu, primesc la 1476 dreptul de cetăţeni armeni ai Liovului, unde se strămută împreună cu cîte un meşter rus din acelaşi tîrg [99]. Mai de mult era aşezat acolo armeanul Fîrtat, pe care numele-l arată a fi de la noi [100]. La Siretiu erau negustorii Şimco şi Hreor (Grigore), fiul lui Ohenco, armeni rusificaţi, cari erau bine preţuiţi pe piaţa Liovului [101]. Un Asvadur de acolo, socotit ca „moldovean", făcea la 1593 negoţ de ceară în Galiţia [102]. Cînd căzură cetăţile de miazăzi ale Moldovei, acel care merse în cercetare pentru lioveni, în 1484, fu armeanul Zaharca [103]. Poate e acelaşi care funcţionează mai tîrziu ca garant pentru armeanul din Suceava „Derwal" [104]. „Nicolae din Moldova", negustor prin Liov în apropierea anului 1490, e acelaşi cu „Nigolos din Suceava", armean ca şi cei de mai sus: ginerele lui se chema Ivaşco. Nicolae aducea cu dînsul şi aur, argint, mărgăritare [105]. Un „armean din Moldova" era la 1500 rudă, „consanguineus" cu „Iurgi grecul" tot de acolo [106]. Ceva mai tîrziu „Stepan armeanul din Suceava" ducea mărfuri moldoveneşti în Turcia ca şi la muscali [107], în acelaşi timp cînd lucrau la Liov concetăţenii săi Manea şi Bogdan, în legătură cu Nigolos, pomenit

[91] *Ibid.*, p. 295, no. IX.
[95] *Ibid.*, p. 296, no. XIV.
[96] *Ibid.*, p. 306, no. XLVI. Peşti de aceştia cumpără acolo armeanul Calinic (*ibid.*, şi p. 306, no. XLVII: vînzare către negustorul de peşte liovean Matvei). Apoi p. 307, n-le XLVIII—LI; pp. 308—309, n-le LI—LII.
[97] Hurmuzaki, XV, passim. Ioan Kelcz din Baia („de Moldavia, civitate Valachie"), în legătură cu Liovul la 1508; *Studii şi doc.*, XXIII, pp. 331—332, no. CXXVIII. Meşteri germani din „Moldova" şi Cotnari, *ibid.*, p. 332, n-le CXXX—CXXXI, Cf. „Ioan moldoveanul din Bielc", 1527; *ibid.*, p. 335, no. CXXXIX. Ivan din Roman, *ibid.*, no. CXLI (a. 1533).
[98] *Ibid.*, p. 297, no. XV; p. 311, no. LXII.
[99] *Ibid.*, p. 310, no. LVII. Unul din armeni era blănar (*ibid.*). La Liov, un armean poartă numele de Timirbaşa (*Ibid.*, no. LVIII). Mamă-sa se chema Mugal-catun (cadînă).
[100] *Ibid.*, p. 310, no. LIX; p. 320, no. XCVI. Un Dimitraş, poate tot armean, acolo, la 1476 (*ibid.*, p. 311, no. LX). Tot aşa un Mihne (*Ibid.*, p. 315, no. LXXVI).
[101] *Ibid.*, p. 300, no. XXVI.
[102] *Ibid.*, p. 322, no. CIV.
[103] *Ibid.*, p. 317, no. LXXXV.
[104] *Ibid.*, p. 319, no. XC.
[105] *Ibid.*, pp. 319—331, n-le XCII—XCIII, XCV, XCVIII.
[106] *Ibid.*, p. 327, no. CXVI.
[107] *Ibid.*, p. 329, no. CXXII.

mai sus [108]. Către 1550 apare, cumpărînd acolo, cu cai moldovenești, „căldări cu două torți", un armean din Botoșani, orașul doamnei Elena Rareș, Ivașco, ginerele lui Bogdan Sahac [109].

Am întîlnit cîteva nume de evrei constantinopolitani la Liov, unde erau și destui evrei din Germania. În Moldova acest element comercial lipsește cu totul. Iar, cît despre turci, aflăm doar la Liov în 1547 pe „Șeremet și Fait, turci, factori și plenipotenți ai lui Hogea Isaac Emin, vameș în Adrianopol" [110], cari desigur treceau adesea și prin Moldova.

NOTE

[1] Articolul are titlul *Cel dintîi chip de domn român.* E publicat pe baza unui clișeu făcut la muzeul Lavrei Alexandru Nevski din Petersburg. Domnul e reprezentat cu o pălărie cu marginile întoarse, la fel cu cea pe care o purta împăratul bizantin Ioan al VIII-lea. Inscripția, în limba slavonă, este următoarea: *Io Alexandru voievod de sine stăpînitor a toată Moldo Valahia și a Malului Mării.*

[2] Manuil al II-lea Paleolog, împărat bizantin (1391—1425). În timpul său teritoriul imperiului este redus la orașul Constantinopol și despotatul Moreei. Atacat de Baiazid I, apelează la cruciații occidentali care însă sînt înfrînți la Nicopol (1396). Din nou le cere ajutor plecînd în Europa și lăsînd în loc pe Ioan al VII-lea. Lipsit de sprijin, e silit a se recunoaste vasal turcilor în 1424. Se retrage în ceie din urmă într-o mănăstire lăsîndu-l în loc pe fiul său Ioan al VIII-lea, asociat la domnie din 1421.

[3] Bibliografia asupra Cetății Albe la N. Stoicescu, *Repertoriul,* p. 173 și urm.

[4] Vezi infra nota 68 N. Iorga.

[5] Vezi lucrarea celor doi, *Urkunden zur älteren Handels und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer auf Byzanz und die Levante,* Viena, 3 vol., 1856—1857.

[6] Coloniile raguzanilor, vezi Ștefan Manciulea, *Elemente etnice străine așezate în Banat între anii 1000—1870,* în „Revista Institutului Social Banat-Crișana", Timișoara, 1943.

[108] *Ibid.,* p. 332, no. CXXIX. Cf. negoț cu malvaste și morun la 1516, *ibid.,* p. 333, no. CXXIX.

[109] *Ibid.,* pp. 338—339, no. CCXLI.

[110] *Ibidem,* p. 339, no. CXLIX.

NEGUSTORI ŞI ORAŞE PÎNĂ LA 1550

Stăpîni direcţi pe o mare parte din pămîntul ţerii, păstrîndu-şi drepturi asupra unora dintre produse, domnii amînduror Principatelor erau printre cei dintîi negustori. Ştefan cel Mare vindea, cum am văzut, morun la Liov. Pentru aceasta se întrebuinţau în Moldova ca agenţi străinii veniţi în ţară cu afaceri şi cărora li se vînduseră vămile, aşa încît erau mai mult în atingere cu negustorii din alte părţi, cari şi aveau mai mare nevoie de dînşii. Aşa se întîmplă, pe vremea lui Ştefan, cu genovezul Dorino Cattaneo, cu Simco armeanul, care-i luă locul [1], cu grecul Chiracol, vistier şi vameş pe la 1480 [2]. De la un timp vameşul mare era (Chiracol, Trotuşan) şi vistierul cel mare [3]. De la vecini se căpătase scutirea totală de vamă a mărfurilor domniei; avem dovezi pentru Moldova. „Să nu-i luaţi vamă de loc, căci e cumpărătura Domniei Mele", scrie odată şi Radu cel Frumos braşovenilor, la cari trimete pe Frîncul, un „frânc" latin sau raguzan, pentru „lucruri ce-i trebue Domniei Mele" [4]. Tot aşa, ceva mai tîrziu, Ştefan cel Mare arată aceloraşi braşoveni că Trotuşan spătarul, omul său, aduce „marfă de-a noastră" ca s-o schimbe acolo cu lucruri de nevoie: scări de şea, arme şi funii; „vă mai rugăm pe dumneavoastră să nu ni luaţi vamă, căci eu al vostru sunt în toată viaţa mea şi bucuros voi face voia voastră, oricare v-ar fi voia" [5]. Se vede mai tîrziu că şi domnii Moldovei iertau de vamă cumpărăturile din ţara lor (boi şi altele) ale birăului braşovean [6]. Dar era vorba totdeauna numai de cumpărături, şi anume pentru hrană, pentru casă ori pentru stat, pentru război, pentru daruri la Poartă. Cînd găsim pe vameşi, ca pe Chiracol şi Bucium, plîngîndu-se că li s-a luat de vecini vamă de la „marfa lor", înţelegem că această marfă era de fapt a unuia mai mare şi mai tare decît dînşii [7].

Tot ca mari proprietari de moşii, ca oameni cu trecere politică, boierii trebuiau să facă negoţ. Îi găsim în această calitate de negustori în amîndouă ţerile, mai ales de pe la 1450 înainte. Cel mai însemnat „om de afaceri" din Moldova fiilor lui Alexandru cel Bun e Mihul logofătul, fiul bogatului popa Iuga, „rugătorul" şi favoritul lui Alexandru, care Mihul începuse ca grămătic sau pisar prin 1453 [8]. Credincios epitrop al lui Vodă Alexandru,

[1] *Studii şi doc.*, XXIII, pp. 321—322, no. CI.
[2] Bogdan, *Doc. moldoveneşti*, pp. 58—59, no. XXVII.
[3] *Ibid.*, p. 59.
[4] Bogdan, *Relaţiile*, p. 109, no. LXXXIV.
[5] Bogdan, *Doc. moldoveneşti*, pp. 47—48 şi de aici în *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, pp. 467—468, no. CLXXXVIII.
[6] Bogdan, *Doc. moldoveneşti*, pp. 55—56.
[7] *Ibid.*, pp. 58—59. Pentru scutirea de vamă a lui Rareş, Hurmuzaki, XV, p. 360, no. DCLXXII.
[8] Hurmuzaki, I², p. 868. Cf. *ibid.*, pp. 876, 880—881, 882—883, 884—885.

el avea legături cu nobilii mărginași din Polonia, ca Ioan de Buczacz, cari-i rămîneau datori și se porneau la dușmănie cu dînsul, încheind apoi acte formale de pace prin care se obligau a plăti în bani, supt pedeapsă de gloabă în boi pe moșiile lor [9]. Muzilo de Buczacz, starostele pocuțian de Colomeia și Sniatyn, și starostele oștilor podolene, Bartoș de Buczacz, îl priveau ca pe un „frate și prieten" și-i făgăduiau adăpost la Sniatyn ori Colomeia, cu dreptul de a se ținea din jumătatea vămii și din venitul morii orașului; putea să se așeze, de altfel, și la Carapciu, unde ar fi avut toată vama, ca și satul vecin, Stînca, și alte posesiuni vecine, ale familiei [10]. În sfîrșit, regele însuși îi acordă, la 1453, prin trimeșii săi în Moldova, cari dau actul lor din Siretiu, o pensie de 100 de mărci pe an de la ocnele Cracoviei și ale Rusiei întregi [11]. Peste trei ani, în 1456, el și frații căpătau voie de a sta în Galiția, la Colomeia, la Drohobycz și în Camenița, pentru afaceri [12]. Mihul merse la turci ca să facă, supt Petru Aron, care-i întărise multele moșii [13], supunerea țerii ca logofăt, „cancelariu", cum îi ziceau polonii, dar, de sigur, și ca un bun cunoscător al țerilor răsăritene. Ștefan cel Mare îl chiamă înapoi, cu un act dat din Bacău la 1484 și întărit cu iscăliturile boierilor, restituindu-i și „moșiile părintești" [14]. Iertîndu-l pentru trecut în iunie 1460, domnul pomenește „lucrurile nevrednice de amintire ce s-au întîmplat cîndva, la basarabeni sau aiurea" [15].

Întors în țară, Mihul reluă negoțul care-l îmbogățise. În 1460, cu cîteva luni înainte de actul iertării, regele Poloniei îi cruța toate vămile, lui și agentului, rusul Hrinieț. Se arată că acesta mergea la Liov, la Cracovia și chiar în Lituania, și se înșiră mărfurile ce era obișnuit să aducă: oi (*pecora*); ori, mai curînd: vite albe, vite cornute, piei, mătăsuri de Levant [16]. În 1461, Muzilo de Buczacz, vechiul „frate", fiind însărcinat cu o misiune la Vlad Țepeș, domnul muntean, Mihul, ca „om bun", îi împrumută o sumă însemnată în „bani mărunți", ughi și bani, ducați turcești (*floreni turczenses*), ca aceia cari sunt pomeniți și în privilegiul lui Ștefan pentru lioveni [17]. Ba-i mai vîndu și un „cort turcesc", zis polonește „namyoth", pe care-l trimese regelui său [18]. La întoarcerea sa din Țara Românească, unde se pusese la cale o intrigă păgubitoare lui Ștefan, Mihul, care avuse înțelegere în această privință, căpăta, încă din ianuar 1462, voia de a se adăposti în Polonia, cu frații Duma și Teodor și cu toată casa lui [19]. Îndată după aceia începea războiul pentru Chilia al lui Ștefan împotriva lui Vlad, și Mihul părăsia Moldova.

Trebui ca, în 1468, să intervie regele Poloniei pe lîngă solii lui Ștefan, Stanciul, pîrcălabul de Cetatea Albă, și pisarul Toader Prodănescul, trebui

---

[9] *Ibid.*, II², pp. 660—661, no. DX.

[10] *Ibid.*, I², p. 888, no. DCXCI.

[11] *Ibid.*, II², p. 48, no. XXXIII; *Inventarium cracoviense*, ed. Rykaczewki la această dată.

[12] Hurmuzaki, II², pp. 67—68, no. LIII. Cf. V. Pârvan, *Alexăndrel Vodă și Bogdan Vodă*, București, 1904, p. 104 și urm.

[13] *Uricariul*, XI, pp. 9—11, 79—81 (după Ulianițchi).

[14] Hurmuzaki, II², pp. 683—684, no. DXVIII. V și *ibid.*, p. 685. Ori în Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 257 și urm.

[15] Hurmuzaki, *l. c.*

[16] Hurmuzaki, II², p. 132.

[17] *Ibid.*, pp. 135—136, no. CXV. Actul trebuie să fie scris în Moldova. Martur e și un „Dominus Czyran" (Civrano ?).

[18] *Ibid.*, p. 136, no. CXVI.

[19] *Ibid.*, p. 143, no. CXXI.

o misiune polonă anume şi stăruinţa clerului şi a boierilor Moldovei, pentru ca Ştefan să primească înapoi pe acela ce nu fusese niciodată amestecat între boierii săi activi: i se restitui numai curtea de pe Siretiu şi două sate, rămînînd ca purtarea lui să hotărască de i se vor lăsa şi celelalte [20]. Mihul se temu însă a se întoarce, şi în august 1470 el era îngăduit din nou a veni în ţară, lăsîndu-i-se pe sama patru din satele confiscate [21].

Şi mai departe el fu cunoscut în Polonia ca „Mihul cancelariul ţării Moldovei". La 1479 îl vedem făcînd afaceri în Liov, cu armeanul Calinic, în calitate de reprezintant al lui Hărman sau Hrăman, pîrcălabul de Cetatea Albă [22]. Însemnătatea lui ce odinioară scăzuse deci. Iar după aceia nici nu i se mai aude de nume; Duma se îndeletniceşte însă cu negoţul în aceste părţi şi la 1477 [23]. În legătură cu el făcea negoţ şi pîrcălabul Hrăman, al Cetăţii Albe.

Tomşa vistiernicul trimetea la 1529 pe omul său, Cîrstea, ca să ducă la „Bistriţa peşte" şi „ceva postav şi unele blăni" [24]. Firește că un negoţ mai însemnat îl făceau pentru domnie marele vameş Ieremia şi Toader vameşul de Suceava, cari, în 1527, pofteau pe bistriţeni să vie în ţară, cu toate greutăţile politice [25]. Ştefan cel Tînăr, care înnoise voia de negoţ, plîngîndu-se că i se opresc oamenii la Bistriţa, îşi aducea de acolo fierul [26]. Alţi boieri moldoveni făcînd negoţ în Polonia, pe sama lor, nu-i întîlnim apoi, afară de Grigore Rosenberger, ca agent la Liov şi Cracovia, după întoarcerea lui Petru Vodă, care-l servise cu credinţă, în 1541, pe negustorul sucevean Teodor [27].

În Ţara Românească e altfel. În negoţul mai mărunt, fără nevoie de capitaluri mari, de întinse legături, de îndrăzneală şi pricepere, de „factori" influenţi sau credincioşi, se poate amesteca mai fiecare boier. Şi-i aflăm în adevăr, prin scrisori păstrate, pe foarte mulţi, de toate treptele. Pe cînd Mihul umplea Polonia de numele său, Stoica, armaşul lui Ţepeş, se judeca la Braşov pentru marfă cu un jurat al cetăţii [28]. Un Barbu Craiovescu, în Oltenia, un Gherghină, unchiul lui Radu cel Mare şi pîrcălab de Poienari, în munţii Apusului, aveau legături cu saşii de peste munţi [29]. Un „Koryz", „boier şi negustor", precum îi spune şi domnul său, făcea la 1487 negoţ cu Braşovul [30]. Şi vestitul Dragomir al lui Manea trimetea saşilor oamenii lui cu piper [31]. Piper şi bogasii vindea tot atunci Dragomir Udrişte [32]. Vornicul cel mare, Drăghici, expedia la Braşov, pe la 1530, prin oamenii săi,

---

[20] Hurmuzaki, II[5], pp. 705—707; Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, pp. 305—306.
[21] Hurmuzaki, II[2], pp. 707—708; Bogdan, *l. c.*, pp. 309—310.
[22] *Studii şi doc.*, XXIII, p. 313, no. LXIX.
[23] *Ibid.*, pp. 311—312, no. 65; p. 313, no. 71. Pentru moşiile lui v. şi Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, I, p. 177, nota la no. C. El lăsă o fată, Maruşca. În 1490 Mihul nu mai trăia (*ibid.*, p. 490).
[24] Hurmuzaki, XV, pp. 332—333, no. DCXVII.
[25] *Ibid.*, p. 297, no. DXLII, p. 298, no. DXLIV.
[26] *Ibid.*, pp. 274—275, no. CCCCXCIX. Trotuşan, ca logofăt, era învinuit că stricase pacea (*ibid.*).
[27] *Studii şi doc.*, XXIII, p. 336, no. CXLIV.
[28] Bogdan, *Relaţiile*, p. 92, no. LXIX.
[29] *Ibid.*, pp. 232—233, no. CXCIV; Hurmuzaki, XV, pp. 150—151.
[30] *Ibid.*, p. 126, no. CCXXXX.
[31] Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 21, no. CXLVIII.
[32] Bogdan, *Relaţiile*, pp. 2, 4—5, no. CCXXXIX [p. 294—295 !].

Tudor, Dralea, Gonțea, ceară și 63 de boi [33], și se pare că și colegul său vornicul Vintilă făcea negoț cu brașovenii [34]. Cîte un boier ca Drăghici Tatarul, de pe la 1550, n-avea nevoie să fie negustor pentru a oferi județului brașovean Benckner să cumpere de la el un „cal bun turcesc", cu care ar putea „să steie și înaintea craiului" [35].

Aici însă, la munteni, găsim și un mare număr de tîrgoveți *români*, cari fac negoț cu produsele țerii: peștele în rîndul întîi, dar, neapărat, și mierea, ceara, poate și lîna. E cunoscut acel Neacșu Lupa din Cîmpulung, de la care avem cea dintîi scrisoare românească [1], aceia prin care la 1521, arată brașovenilor, într-o limbă curată, mișcările turcilor dunăreni: el avea știrile sale și direct, prin oameni dela Nicopol, „Nicopoia" lui, — nu turci, ci probabil agenți proprii, cari mergeau la schela de pe malul drept pentru negoț; el însuși știa desăvîrșit părțile turcești pînă la Porțile de Fier, „locul cela strîmtul ce știi și dumneata", spune el corespondentului brașovean, arătînd că „nește meșteri den Țarigrad" s-au prins a trece corăbiile de război, ce se gătesc, pe acolo. Era în legătură cu boierii de spre Dunăre; și ginerele bătrînului negustor, Negre, poate tot negustor și el, umbla prin aceleași părți, adunînd știri [36]. Neacșul (sau și Neagul) făcea negoț de pește: crapi, știuci, covoare, taftă, astare, purpură, camhă, piper, tămîie (în tovărășie și cu alții), *ceti* [37], dar și de chepenege, de mătăsuri, brîie, damascuri, bogasii, struguri, orez [38]. El își urmă afa[ce]rile și prin 1530, cînd Vlad Vodă intervine pentru o sumă ce se datoria „acestui om al nostru, Neacșul din Cîmpulung" [39]. La 1527 el avea un proces cu sasul Valentin Gerell din Brașov [40]. Pentru o datorie a lui i se judecă fii[i] cu Aldea din Rîșnov: afacerea privea o vînzare de pește [41].

Prin acești negustori ajung a fi pomenite și orașele din Țara Românească, de la care în tot timpul pînă pe la 1600 abia dacă găsim un act municipal.

Luîndu-le după ordinea în care apar în documente, *Argeșul*, care păstră pînă tîrziu pecetea vulturului din vechea stemă a domniei [42], primea doar din cînd în cînd, ca pe la 1430, 1481, 1508, 1512, 1517, vizita domnului [43]. Doar Neagoe, care se întîlnește deseori aici, stînd în casele domnești, răscumpărase prin frumoasa-i mănăstire trecerea Mitropoliei la Tîrgoviște! Trecătoarea în Ardeal se făcea și prin acest loc în secolul al XV-lea, căci la Argeș fură opriți de un boier creditor la 1487 lucrurile, aduse din „Țara turcească"

---

[33] Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 300, n-le CLVII, CLXIX.
[34] *Ibid.*, p. 302, no. CLXXXI.
[35] *Ibid.*, [p.] 304, no. CLXXV.
[36] Între alte ediții (Hurmuzaki, XI, Stoica Nicolaescu, *l. c.*), aceia din Iorga, *Brașovul și Românii* [2], pp. 283—284.
[37] *Quellen* [*zur Geschichte*] *der Stadt Kronstadt* [*in Siebenbürgen*], I, [Brașov, 1886], pp. 7, 9, 15, 21, 24, 58—59.
[38] *Ibid.*, pp. 58—59.
[39] Bogdan, *Documente și regeste*, pp. 182—183, no. CLXXVIII.
[40] Hurmuzaki, XV, pp. 299—300, no. DXLVIII.
[41] Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 309—310, no. CLXXXVI.
[42] Academia Română a cumpărat în 1914 un act din veacul al XVII-lea cu această pecete, foarte bine păstrată, de la d. Timuș din Ploiești, fratele răposatului episcop Gherasim.
[43] Bogdan, *Relațiile*, p. 31, no. XVI; Hurmuzaki, XV, p. 108, no. CXCV; pp. 183—184, no. CCCXXXIV; p. 221, no. CCCC. Cf. *ibid.*, p. 113, nota 1.

(*regnum Turcie*), ale braşoveanului Gheorghe Csukas [44]. Dar numele lui Dragotă din Argeş era cunoscut în Ardeal pe la 1500, cînd era însărcinat şi cu misiuni din partea domnului [45], şi tot aşa se purta prin părţile ardelene, şi în calitate de om de casă al domnului, pe la 1510, un Bratul [46]. Nichifor din Argeş primea pe la 1500 sarcina de a ridica la Cîmpulung marfa unui braşovean [47]. Un Tatul (Tachol = Tatthol) de Argeş, un Petru, un Vîlcu aduceau exclusiv ceară [48].

În *Cîmpulung* [3] fusese la începutul veacului al XV-lea, cînd era aici şi o cetate domnească [49], — Mircea Vodă dă de acolo privilegiul din 1413 [50] — un mare negustor de lege catolică. E un „letin", Gaşpar din Cîmpulung, — om atît de însemnat, încît, atunci cînd împăratul-rege Sigismund trecu la noi în cunoscuta expediţie pentru cauza lui Dan Voevod, la 1427, el intervені pentru o dispensă în folosul „credincioşului nostru iubit, Gaşpar din Cîmpulung, locuitor în Sibiu" (*in Cibinio residens*), care luase din greşeală, în persoana catolicei Margareta, o rudă duhovnicească [51]. Mai întîlnim acolo pe Ioan, fiul lui Gaşpar, care era în serviciul domniei muntene la 1431, şi Alexandru Vodă Aldea îl numea „slugă statornică a noastră şi a domnului nostru" (Sigismund) [52]. Ioan Hunyadi însuşi se amesteca la 1453 într-o afacere, pendinte la Braşov, a acestui Ioan „de Hozywmeze" (Hoszumezö, numele unguresc al Cîmpulungului; cel german l-am văzut că era: Langenau) [53]. La începutul veacului al XVI-lea erau însă numai români ca negustori în Cîmpulung: Radea (*Ragya*) [54], Stoica Gonţea (*Goltha, Golthe*) [55], Dumitru Florea, Stoica Plăcintă, Stan Cozma, Neacşul, Stan, Stoica Turcoane („Turcoaia") [56], Şerb, Buda, Cucurig, David, Boncilă, Raşea [57], sau, cum la aceiaşi dată, un Sava, un Chircoman, un Pera, un Ioan Furnică [58]. „Ceară este destulă gata la Cîmpulung", scrie odată Mihnea Vodă cel Rău [59], ceia ce arată că negoţul argeşean şi cel cîmpulungean erau de o potrivă. Sunt însă în socotelile Braşovului şi destui negustori de peşte, ba cîte unul, ca Iacob „Langfeltes" (Langfeld, Cîmpulung), şi de piei [60]. Ei aduceau şi marfă turcească (şi mătasă), precum e aceia pe care Stoica şi Stanciul, pentru cari intervine Neagoe Basarab, o luaseră de la un Celebi pentru a o da braşovenilor [61]. În schimb cumpărau de la braşoveni, ca şi alţi negustori de sama lor, chepenege, brîie, frîie, hamuri etc. [62].

---

[44] *Ibid.*, p. 126, no. CCXXX; v. p. 235, no. CCCCXXXIX; p. 236, no. CCCCXXI.
[45] *Ibid.*, p. 153, no. CCLXXX; Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 311; *Quellen*, III, p. 301.
[46] Hurmuzaki, XV, p. 207, no. CCCLXXIV.
[47] Bogdan, *Relaţiile*, p. 238, no. CXCIX.
[48] *Quellen*, I, p. 31, etc.
[49] Bogdan, *Relaţiile*, p. 38, no. XVIII.
[50] Hurmuzaki, XV, pp. 9—10, no. X.
[51] *Acte şi fragmente*, III, p. 82, no. 2.
[52] Hurmuzaki, XV, p. 15, no. XIX.
[53] *Ibid.*, p. 39, no. LXVII. Pe dosul scrisorii i se zice însă „de Longocampo".
[54] *Ibid.*, p. 196, no. CCCLVIII.
[55] *Ibid.*, p. 287, no. DXXIII; *Quellen*, I, p. 7.
[56] Hurmuzaki, XV, p. 277, no. DIII.
[57] *Quellen*, I, pp. 10, 16, 18, 27, 47, 55—57, 61—62, 65—66, 74.
[58] Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 310, no. CLXXXVII.
[59] *Ibid.*, p. 140, no. CXLII.
[60] *Quellen*, I, pp. 2, 3.
[61] Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 266, no. LXXVIII.
[62] *Quellen*, I, p. 7.

De la acest oraș s-au păstrat însă și acte municipale, pecetluite cu stema ce se întîlnește și în veacul al XVIII-lea. Aveau în frunte un județ, căruia sașii îi ziceau „maior" (ca în franc. : *maire*) ; astfel Stoica Hurduzău („hurduzău" înseamnă pod cu lanțuri), de pe la 1540, care pecetluiește cu o albină (amintim negoțul cu ceară) [63]. Avea pe lîngă el doisprezece pîrgari. Acest sfat are dreptul de a hotărî și împlini represalii ; după acordarea satisfacției, Vodă li cere să dea înapoi cele oprite [64]. Ei ascultă marturi și jurători și dau acte doveditoare, încredințări [65]. „Judele și cei doisprezece pîrgari din Cîmpulung" („ausz der Langer Aw"), „prielnicii megiești ai dumneavoastră", corespund la 1524 în limba germană cu prietenii de la Brașov [66]. Sătenii din Rucăr [67] făceau negoț deosebit, de-a dreptul cu Brașovul. Și *schilerii*, vameșii de aice, iarăși pe sama lor [68].

În sfîrșit, *Piteștii* [4] vecini, poate numai un tîrg fără magistrat, trimetea și el negustori la Brașov : un Oprea, un Dragomir, un Ioan, un Moș, un Tăbuș, un Mircea și Cîndea [69], Neagoe Vodă rezidă și aici [70].

În 1503, pleacă din Brașov, aducînd cu el postav de Malines, postav *trichtisch* și postav de Görlitz [71], pe lîngă alte lucruri, în sumă totală de 167 de florini și jumătate, un negustor tîrgoviștean, un „angrosist", anume Rădilă [72] ; fiul lui, Stoica, lucra alături cu dînsul [73].

El e deseori pomenit și pe urmă, căci pare a fi același cu Rădilă din Cîmpulung [74], ca importator de postavuri de Colonia, *Pernisch* și *Halbgarnisch*, de cuțite stiriene, pînă la 39 000 de bucăți, pentru care plătea în ceară, tafte, orez, ș.a. avea legături și cu Sibiul, unde ducea șofran [75]. Între negustorii mari ai acestui oraș, cari vin cu carele lor pînă la Brașov, aducînd tămîie, piper, ghimber, „papilia simplicia", bumbac cu cîntarul, bogasii, brîie orientale, găsim pe Gogoașă (*Gogosch*) pe Chircă Negrea [76] și chiar pe Tudor Voicu, Radislav, Dan, Frățilă, Șerban, Mărcuș, Vîlcu, Nichifor, Stoian, Dumitru al lui Dragotă, Mihalco, Coste, Urle, Tatul etc. [77]. Era odată aici o colonie puternică de catolici de peste munți, avînd biserica lor în margene ; deși pe urmă se află, cum vom vedea, două biserici apusene în oraș, nu aflăm nici un nume care să amintească pe sașii și ungurii de pe vremuri. „Schussman" pare să însemne Gișman, iar Frîncul arată numai că acel numit astfel se ținea de legea franceză, latină [78]. Doar

---

[63] Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 309—310, CLXXXVI.
[64] *Ibid.*, p. 285, no. CXXXIV.
[65] *Ibid.*, p. 238, no. CCXXVII.
[66] Hurmuzaki, XV, pp. 277—278, no. DIII.
[67] *Quellen*, I, pp. 8, 22. Tot așa aceia din Voinești, Suslănești, Ionești, Purcăreni, Mircești, Bunești (*ibid.*, pp. 8, 16, 19, 25), din Breaza (*ibid.*, p. 7).
[68] *Ibid.*, p. 55.
[69] *Quellen*, I, pp. 2, 10, 11—12, 14, 18—20. Cf. și Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 226.
[70] Hurmuzaki, XV, pp. 237—239. Cf. *ibid.*, p. 420, no. DCCLXXIX.
[71] Acuma se desfăcea la noi și postav de Nürnberg (*Quellen*, I, p. 48). Langwerder (*ibid.*).
[72] *Ibid.*, p. 18.
[73] *Ibid.*, p. 50. Tot așa fiul lui Tudoran Bogatul, Stan, făcea negoț și el, *ibid.*
[74] *Ibid.*, pp. 23, 28, 40—50. Un proces al lui cu un sas pentru cuțite, Bogdan, *Relațiile*, pp. 221—222.
[75] *Quellen*, I, p. 280.
[76] *Ibid.*, pp. 46—47.
[77] *Ibid.*, pp. 2, 11—12, 14, 20—21, 28, 33, 53—54, 72—73.
[78] *Ibid.*, pp. 12, 33

dacă braşovenii trime-* de comerţ [79]. Dintre răsăriteni aflăm numai pe grecul Frangopol [80]. Dar şi „Popa Armeanul" („Popa Armeneus") din Tîrgovişte figurează în acest timp printre importatori [81]. Un Mihnea fratele lui Anghel, negustor din Tîrgovişte, avea la 1500 un proces în Ardeal, pentru care intervine şi Radu Vodă cel Mare [82], şi un astfel de proces purtă peste zece ani şi alt negustor tîrgovişte an, Sava [83].

Ca şi Argeşul şi Cîmpulungul [84], *Tîrgovişte a* [5] avea pe lîngă pîrcălabul domnesc, un Cristian, un Panigrad, şi cîrmuirea ei deosebită, cu judeţul şi cei doisprezece pîngari, ale căror drepturi nu erau inferioare celor arătate mai sus pentru alte oraşe. Dacă avem un judeţ Sava pe la 1524 [85], un judeţ (*iudex* pentru saşi) Mitrea pe la 1530—1540, care scrie la Braşov, de la municipalitate la municipalitate, pentru o afacere a negustorului tîrgovişte an Cristodor, asociatul lui Neacşul de la Cîmpulung [86], altă dată, pe la 1545, se înfăţişează toţi orăşenii, ca un corp cetăţenesc, pentru a încheia cu braşovenii un act unic, un adevărat tratat de comerţ : nu vor mai duce marfa lor la Sibiu, cum ajunseseră a o face poate după un conflict cu oraşul acestălalt mai apropiat, ci vor aştepta cu dînsa la Braşov timp de două săptămîni ; dacă nu se va putea ajunge în acest timp la o învoială, să poată vinde străinilor aflători în cetate : moldoveni şi sibieni chiar, ori s-o poată ridica ei pentru a o duce la Sibiu. Aceste condiţii doresc să se însemne într-o „carte de jurămînt". Şi, asociindu-şi în această înţelegere un personagiu de importanţa comercială a lui Dragotă din Argeş [87], ei încheie astfel : „Noi, tîrgovişte nii, şi cu Dragotă din Argeş, ne mulţămim cu aceasta. Cu alţi tîrgoveţi din Ţara Românească să facă aşa cum vor şti ei" [88].

Pentru legăturile cu domnia e interesantă scrisoarea judeţului tîrgovişte an Sava [89], din care se vede că domnii dădeau veste oraşului de Scaun despre cele întîmplate şi-i cereau acel „colac", pe care saşii de peste munţi îl dădeau şi ei la asemenea prilejuri aceloraşi domni, numindu-i „evangelium", „dar de vestire bună". Aceste ştiri erau trimese de tîrgovişte ni apoi şi la Braşov [90].

În această regiune erau şi alte mici centre, de unde veneau negustori la Braşov. În rîndul întîi *Tîr[g]şorul* [6], *Novum forum* [91], pomenit şi în privilegii de comerţ ca loc unde se lua vama, oprindu-se pe la 1480 cu sila — printr-un abuz necunoscut de domn — negustorii braşoveni cu marfa lor acolo [92]. De aici veneau peste munţi, cu cară de peşte, pentru a cumpăra

---

[79] V. şi Bogdan, *Relaţiile*, p. 101.
[80] Hurmuzaki, XV, pp. 20, 32.
[81] *Ibid.*, p. 59.
[82] *Quellen*, II, pp. 153—155.
[83] Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 142, no. CXLV. Şi Zamvel, „omul bun" al lui Vlad Vodă, ucis în drum înainte de 1450, trebuie să fie un negustor (Bogdan, *Relaţiile*, p. 81).
[84] Cf. şi Ştefan Meteş, *Relaţiile comerciale ale Ţerii Româneşti cu Ardealul, [pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighişoara, 1920*]* p. 104 şi urm.
[85] Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 236, no. CCXXV.
[86] *Ibid.*, p. 310, no. CLXXXVII.
[87] V. mai sus.
[88] Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 311, no. CLXXXVII.
[89] V. pentru el, şi *ibid.*, p. 307, no. CLXXVI.
[90] *Ibid.*, p. 236, no. CCXXV.
[91] Hurmuzaki, XV, p. 13 : „in Traxsor, videlicet in Novo Foro".
[92] Bogdan, *Relaţiile*, p. 188, no. CLV.
* Eroare tipografică în ediţia folosită !

mărunțișuri, *parvalia*, Frățilă, Mușat, Mircan [93], Dimitrie Albul, Dimitran, Cernat, Crăcea, Albaș Vîntul, Manea Șerb, Stan Cocoș, Cîrstea, Vancea, Nicoară, „Radul Negru cel cu barba mare", Stănilă [94]. Avem și o scrisoare a tîrșorenilor, între cari foștii județi Cîrstea, Oană și Goștilă, către brașoveni pentru un om din Rîfov, căruia i se oprise calul [95].

Cîmpina [7], tîrg pentru mocanii de pe valea Prahovei, își avea și ea negustorii, cari ca și cei din Argeș și Cîmpulung, duceau sașilor vecini mai ales ceară. Astfel Mansul Șerban și Costea, de pe la 1500 [96].

Teleajenul, care nu era deci numai cetatea munteană atacată de Ștefan cel Mare, — pe locul unde e azi orășelul Vălenii de Munte [8], credem, — ci și o piață de negoț, trimetea oameni cu pește, ca Oancea, pomenit și el în socotelile Brașovului [97].

Precum se îndreaptă către Tîrgoviște, tot astfel Dan Vodă scrie, la 1431, și *Secuienilor*, poate din tîrgul cu acest nume, care a perit lăsîndu-și amintirea în titulatura județului dintre Prahova și Buzău, zis pînă la dispariție, cu formula slavonă: *sud Saac*. Acest tîrg — dacă a ființat — cade însă foarte repede fără a mai fi pomenit în izvoare.

Mai bine s-a ținut, pînă mai tîrziu, *Gherghița* [9], unde se afla Vlad Țepeș la 1458 [98] și după el, la 1476, Basarab Vodă cel Bătrîn [99], *Cetate Nouă*, după ce fusese nouă a Tîrgșorului [100], — dacă nu e vorba de casele întărite din Florești, de care vom pomeni îndată [101]. Gherghiceni întîlnim pe la Brașov: un Bratul, un Triful, un Haneș [102], un Vasile și Tudoran Roșul, un Stănilă, un Petre Turcul, un Vasiiu Negrul, un Albu, un Stanciu, un Sîmbotin, un Drăgan [103]. Gherghicenii aveau în fruntea lor pîrgari, deci și județ, fiind un oraș constituit [104].

Se știe că *Floreștii* [10] din Ilfov ajunseră una din trecătoarele reședințe la țară ale domnilor noștri pe vremea lui Basarab Vodă cel Bătrîn (1477) [105]. Găsim cîte un om din Florești cu carăle la Brașov, și ne întrebăm dacă, unde e tipărit, în socotelile orașului: „Plorest", la 1500, trebuie să se cetească Ploiești sau tot Florești [106].

Ajungem astfel la cetatea *Bucureștilor* [11], întemeiată numai pentru a păzi, la vadul Dîmboviței, drumul de la Rucăr spre Giurgiu. Se știe [107] că

---

[93] *Quellen*, I, pp. 12, 15.

[94] *Ibid.*, pp. 3—4, 21—22, 54, 62—63, 67—70, 74—76. Mai vezi Stanislav Radu, fiul lui Manună Stan, fratele lui Dumitrașcu Basa, *ibid.*, pp. 55—58.

[95] Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 309, no. CLXXXIV. În n-l următor o cumpărătură de cal la Tîrgșor.

[96] *Quellen*, I, pp. 2, 15, 20.

[97] *Ibid.*, pp. 4, 30, 33.

[98] Hurmuzaki, XV, p. 49, no. LXXXVI.

[99] *Ibid.*, p. 87, no. CL.

[100] *Ibid.*, p. 89, no. CLIII. Și *ibid.*, pp. 91—92, no. CLX. Erau doi pîrcălabi: Dimitrie și încă unul *(ibid.)*.

[101] Bogdan, *Relațiile*, p 336. În 1482 și Basarab cel Tînăr e acolo, Bogdan, *l. c.*, p. 183, nota.

[102] *Quellen*, I, pp. 18, 25.

[103] *Ibid.*, pp. 49, 59—62, 67—68, 71.

[104] Bogdan, *Relațiile*, p. 199.

[105] Hurmuzaki, XV, pp. 97—98, n-le CLXXII—III.

[106] *Quellen*, I, p. 6.

[107] *Gesch. des rumänischen Volkes*, I, p. 197, traducere Otilia Enache Ionescu, I, pp. 261—262.

întîiul act municipal bucureştean pe care-l cunoaştem e abia din anul 1577. Dar încă de pe vremea lui Radu cel Frumos [12], care avea nevoie de ajutorul turcilor giurgiuveni, domnia se aşezase pentru mai multă vreme în această a doua „cetate a Dîmboviţei", de la şes, şi se ştie că aici prinse Ştefan cel Mare familia duşmanului său muntean, sus pe culmea de la „Mihai Vodă"[108]. Încă de pe la 1476 veneau aici „negustori turci cu marfă bună şi multă", prieteni ai domnului, care înştiinţa pe braşoveni că se pot tocmi cu dînşii în chiar cetatea sa de Scaun, împrejurările de război neîngăduind oaspetelui a trece mai departe[109]. Nu s-ar crede după aceste date ca oraşul, cu toată vecinătatea Giurgiului şi însemnătatea liniei de negoţ pe care se găsea, să fi avut o viaţă comercială aşa de vie, cum apare din frecvenţa negustorilor ce vin de aici la Braşov încă din cei dintîi ani ai veacului al XVI-lea: Drăgan, Ivan, Radu, Iova, Drăgoiu, Mihnea fiul lui Constantin, Mihail, Iucşa[110].

Cu aceasta se mîntuie o linie de comerţ, căci *Giurgiul* [13], chiar înainte de cucerirea temporară ori de supunerea desăvîrşită de către turci, n-a fost niciodată decît o cetate, fără un oraş supt el, cu magistraţii lui şi viaţa lui comercială.

Trecînd pe altă linie de comerţ, aceia care ducea pe la Buzău la Brăila, găsim întîi în *Buzău* [14] chiar (Buzo sau Buzău s-ar crede că vine de la Buză; oraşul e numit însă după rîu, care nu poate fi numit după persoane; în general numele de rîu sînt vechi, şi, în sfîrşit, rîul numit grecește „Monsaios") un centru vechi şi însemnat, deşi întîia pomenire nu e mai depărtată decît anul 1470[111]. În acest an 1470, Radu cel Frumos, care alergase aici ca să apere ţara împotriva năvălirii lui Ştefan cel Mare, în numeşte *oppidum, oraş*[112]. Se ştie însemnătatea specială pe care a căpătat-o oraşul în luptele ce se purtară pentru Scaunul muntean după moartea lui Neagoe Vodă [15]. Dintr-o scrisoare a doi boieri mari ai ţării, Calotă vornicul şi Harvat logofătul, aflăm că pe la 1520 „Badiul din tîrgul Buzăului" făcea negoţ cu peşte în Ardeal şi avea încurcături din această pricină[113]. Încă pe la jumătatea veacului al XV-lea Voinea din Buzău era un om de care ţinea seamă domnia[114]. Dar însemnătatea comercială a Buzăului se vede mai bine prin marele număr de negustori buzoieni cari se îngrămădesc pe piaţa Braşovului, vînzînd peşte şi primind în schimb mărfurile pentru ţerani pe care îi cunoaştem acuma: Simion, Dobrotă, Hasaban, Sârbul, Draghea, Nenciul, Neagu, Negrilă, Manuilă, Copaciu, Manea, Tudoran, Oprea, Solomon Găvozdan, Costafan[115].

Brăila [16] ni e cunoscută în începuturile ei. Pe la 1450 oraşul avea încă legături cu Chilia şi gurile Dunării[116]. Nici un negustor străin nu apare între cei cari se duc cu carăle la Braşov. Numele lor sunt curat româneşti: Nicula, Bucur, Filip, Stoica, Aldea, ba unul chiar e moldovenesc-maramureşean,

[108] Cf. Hurmuzaki, XV, p. 64 şi urm.
[109] Bogdan, *Relaţiile*, pp. 123—124, no. XCVI.
[110] *Quellen*, I, pp. 9, 12, 14, 35, 49, 53, 62, 70—71.
[111] V. şi Bogdan, *Relaţiile*, p. 52 şi aiurea.
[112] Hurmuzaki, XV, pp. 75—76, no. CLXXXII.
[113] Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 295, no. CLVIII.
[114] Bogdan, *Relaţiile*, p. 192.
[115] *Quellen*, I, pp. 9, 10, 18, 66—67, 71.
[116] Hurmuzaki, XV, p. 38, no. LXVI.

Domuncuș [117], într-o vreme cînd, pe de altă parte, negustorii din Bîrlad și alte orașe ale Moldovei poartă nume caracteristic muntene. Brașovenii încercară pe la 1490 să facă ei înșii cumpărăturile lor de pește la Dunăre, dar fură împiedecați de domnie. Vlad Vodă li scria cu mustrare: „Altă dată oamenii voștri cumpărau doar peștele și tot ce li trebuia de la oamenii noștri, și n-au fost niciodată volnici așa cum sunt" [118]. Alături de „boierii brăileni", de „cnezii" satelor libere din prejur [119], orășenii se înfățișează ca un corp deosebit, cu obișnuitele drepturi ale centrelor muntene; am văzut mai sus că străinii, grecii, de sigur, „letineții" din Raguza, cari se așezau în mijlocul lor, își părăseau * dreptul lor deosebit. Nu lipseau nici copiii la învățătură ai brașovenilor [120]. Orășenii plăteau birul domniei, dar deosebit, nu la un loc cu țara [121]. Ei aveau Scaun de judecată, și corespundeau cu cetățile săsești de peste munte [122].

Tîrgul de Floci e pomenit pe la 1490 în același rînd cu Brăila în ce privește negoțul de pește. „Cînd au mai umblat oamenii noștri la Brăila și la Floci și peste tot locul la Dunăre, să-și cumpere ei singuri peștele, cum umblă acuma?" [123]. „Flocenii" — căci așa li se zicea tîrgoveților [124] — nu făceau negoț de lînă, ci de pește. Fără însemnările de vamă ale brașovenilor n-am ști că ei veneau adesea în cetatea de hotar cu carăle lor. Găsim însă pe la 1500 pe negustorii: Ștefan, care cumpără postav, Bran, Cîrstea, Dobromir, Mansul [125].

Pînă și din *Cornățel*, lîngă gura Argeșului, acum un simplu sat, se rătăcea cîte un „pescar" de aceștia la Brașov, ca acel Costea din 1500 [126]; din *Dridin* [17] venea altul în același an [127]. Iar mai din jos, din șesul dunărean, de la *Ruși* [18] (se zicea și pe atunci): Roși de Vede vin de două ori la Brașov negustori de aceștia [128].

Lîngă Olt, vechea vamă a *Slatinei* [19], de ale cării începuturi s-a vorbit, trimetea și ea oameni pentru cumpărături la sași: un Petcu, un Coico, un Tatul, un Gherghe, un Gonțea [129].

În Oltenia toată, deși se pomenește odată *Severinul*, ca ultim punct al hotarului țerii la Apus, era un singur oraș care întreținea relații de comerț, (căci nu poate fi vorba de neînsemnatul Tîrgul Jiului), *Rîmnicu Vîlcii* [20]: un Buda, un Mușat, un Neagomir, un Stan veneau de acolo la Brașov [130]. Ștefan, județul de aici, era pe la 1500 prieten al vestiților frați Craioveșți și ajuta pe domn să facă la Brașov — și cu atît mai mult, de-

---

[117] *Quellen*, I, pp. 21—23, 26, 29. Găsim și cîte un „Bralay", după ungurește: „Brailay" (p. 3).
[118] Bogdan, *Relațiile*, pp. 193—194.
[119] *Ibid.*, p. 282 și urm.
[120] Hurmuzaki, XV, p. 51, nota 3.
[121] Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 236—237.
[122] *Ibid.*, și p. 309, no. CLXXXV.
[123] Bogdan, *Relațiile*, p. 194; cf. și n-l precedent.
[124] *Ibid.*, p. 38. Cf. într-o scrisoare moldovenească din 1560: „floccos sen massas panni quos sollent panni tonsores tondere de pannis", Hurmuzaki, XV, p. 556, no. MXXXIV.
[125] *Quellen*, I, pp. 2, 3, 11, 17, 23.
[126] *Ibid.*, p. 20.
[127] *Ibid.*, p. 24.
[128] Radislav, *ibid.*, p. 14; cf. și p. 31.
[129] *Ibid.*, pp. 14, 17, 23, 26.
[130] *Quellen*, I, pp. 13, 17, 20.
* Citește: *păstrau!*

sigur, la Sibiu — cumpărături de „belgi" (cacomi) și alte lucruri de lux [131]. Lîngă dînsul stătea pîrcălabul voevodului, avîndu-și scaunul, desigur, în Cetățuia ce domina orașul [132].

Moldova, în schimb, are negustori cari, deși stau, de obicei, la Cetatea Albă, pînă la căderea ei, joacă un rol care, ca al boierului Mihul, cuprinde întreg principatul, și chiar țerile vecine. La 1465 Gheorghe Pollo, grec de origine, probabil, avea afaceri la Liov, fiind în legătură cu vameșul țerii, Dorino Cattaneo, și cu armeanul Cocșa din Suceava [133]. Încă de la 1469 apare în actele liovene un Dumitru fiul lui Iurgi Volata din Cetatea Albă, care făcea negoț de piper [134]; tatăl, acel Iurgi Volata sau „Walata", se întîlnește și el, la 1472 [135]. Dimitrie își păstra legăturile încă în 1476 [136]; afacerile lui se întindeau, de alminterea, și *asupra Țerii Românești, ba chiar asupra Brașovului*, căci ni s-a păstrat scrisoarea prin care Vlad Călugărul se plînge Sfatului de acolo că, Dumitru Volata avînd la ei niște vechi datorii — fără să se arate pentru ce —, „nu i se plătește nici un ban, deși așteaptă de cincizeci de ani" [137].

Cel puțin aceiași însemnătate ca familia Volata o avea o altă familie de negustori, a lui Kaliani sau Calian (polonii îi zic și Kylianus; este un sat Calienești în acest timp [138]), din Cetatea Albă. Tatăl, negustor de piper și aromate, care venea și la bîlciul polon din Saroslav, se întîmpină încă de la 1473, în aceeași binecuvîntată domnie a lui Ștefan cel Mare [139]. El făcea negoț pentru sume mari, cu sutele de ughi. I se zicea „vestitul Kaliani", deși „famatus" (nu însă și „famosus") era un titlu de onoare ce se dădea negustorilor [140]. Fiul său Duca (mai curînd decît Luca) lucra alături cu dînsul [141]. Pînă la 1498 îl mai vedem urmîndu-și la Lemberg socotelile cu armenii; la această dată se pare că tatăl său nu mai era în viață [142]. El trebuie să fie acel Duca, vameș la Suceava, care urmă, pe la 1498, în această situație lui Simco [143]. Dar, după obicei, el nu-și părăsi operațiile de comerț, și la 1500 îl vedem cumpărînd din Liov postav de speța zisă *Trichten* [144].

Un român de naștere era alt mare negustor moldovean de pe la 1500, Nicolae Brînză, deși nume de acestea curat românești le poartă pe atunci și armenii. Locuința lui era în tîrgul Siretiului, unde se mai aflau germani, ca Andreas Rymer (alt Rymer funcționa atunci ca jude de Suceava, unde catolici erau și măcelarul Vlasie și Vartolomeiu, pomeniți lîngă dînsul). În moștenirea lui, depusă la Martin Wasserbroth din Liov, pentru fiii vitregi, Anton

---

131 Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 308, no. CLXXXIII.
132 Hurmuzaki, XV, p. 344, no. DCXL.
133 *Studii și documente*, XXIII, p. 296, no. XIV.
134 *Ibid.*, p. 302—303, n-le XXXVI—VIII.
135 *Ibid.*, p. 306, n-o XLV.
136 *Ibid.*, p. 310, no. LIX.
137 Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 252, no. XXXIII. Se pomenește aiurea aducerea la munteni de berbeci din Moldova.
138 Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 173.
139 *Studii și doc.*, XXIII, p. 307, no. L; cf. p. 309, no. LIV.
140 *Ibid.*, pp. 313—315, n-le LXXI—IV; pp. 315—316, n-le LXXVI—IX, LXXX—III.
141 *Ibid.*, p. 314, no. LXXIV.
142 *Ibid.*, p. 320, no. XCIII.
143 Cf. *ibid.*, pp. 321—322, no. CI și pp. 325—326, no. CXII. Cf. pentru Simco, *ibid.*, p. 316, no. LXXX (anul 1483). Chiar și Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 214 și urm.
144 *Studii și doc.*, XXIII, p. 328, no. CXVIII. Cf. *ibid.*, p. 329, n-le CXX—I.

și Gheorghe, erau ughi, „galbeni tătărești" (genovezi, de Caffa) „aspri vechi", dinari ungurești vechi, „amestecați cu groși vechi moldovenești", argintării, între care un potir, „în mijlocul căruia este chipul Sfîntului Ioan". La Liov își avea și casa, de piatră, pe care o lăsă pentru opere pioase [145].

Să mai pomenim din negustorii moldoveni de frunte, ce merg pînă acolo, pe Teodosie din Suceava, care-și plătea datoriile în morun și în piei [146], pe Tudor Românul, sucevean, care avea acolo un proces la 1541 [147], în legătură cu pîrcălabul de Cotnari, pomenit mai sus, al lui Petru Rareș, germanul Grigore Rosenberger. Pe același timp un Iacob Bobul, poate armean, cerceta, ca odinioară Kăliani, bîlciul din Jaworow [148].

Un mare număr de negustori moldoveni mergea cu boi și vaci — și pînă la o sută de capete — la Brașov. Astfel pe la 1500 Andrica, Babuș, Jidovul („Sydo"), Gavril, Ionașcu, Tudor, Simion, Cocora, Laurențiu, Cozma, Stănilă, etc. [149].

Sucevenii ocupau atunci întîiul rînd: armeni, ca Vartan, Gașpar, Avac, Măgîrdici, ori nemți: Hanăș, Martin, și români: Anghel, Ivașco, Bărbosul, Nicolae, care aduna sașilor produse orientale: muscat, cinamon, smochine, cuișoare (*cariofolia, clous de girofle*), fachioale, și cumpăra în schimb oțel pentru oastea lui Ștefan [150], apoi Drăgan [151], David, care sosea pentru a-și face cumpărăturile, cu piei de lup etc. [152]. Actele pe care le avem în acest timp de la suceveni sînt numeroase. La 1510 Trotușan vistierul aduce mărturia lui Toma Sasul, a lui Stan Șoltuzul și a lui „Gavril Românul, negustori" [153]. Stan acesta avea pentru legăturile cu străinătatea un secretar german, și în nemțește e redactată scrisoarea lui către Bistrița, din 30 mart. 1514, în favoarea lui Solomon Croitorul („Salomon Schneyder") [154] zis și Wolf, pentru care se mai face o intervenție, în 1527, tot printr-o scrisoare germană, de Ianuș Tîmplarul („Janusch Tyschler"), care-și zice „grof" pentru șoltuz și pomenește și pe „jurații săi din Suceava" („myth sampt zaynen geschworen Burgern auff der Socza") [155]. Nu va fi fost român nici postăvarul Ioan, pe care-l recomanda Petru Rareș în 1528, cînd mergea la Bistrița pentru cumpărare de grîne [156]. Copii de sas de aici mergeau la Bistrița ca să învețe și lucrul pieilor, aducînd scrisori de ucenicie de acolo, ca în 1472 [157]. Cum vom vedea și mai departe. Suceava-și păstră caracterul ei internațional pînă la sfîrșitul acestui veac, cînd se mai scriau încă misive nemțești, ba chiar ungurești [158], — ceia ce însemna numai că era mai ușor să se găsească pentru relațiile cu Ardealul un diac unguresc decît unul nemțesc.

---

[145] *Ibid.*, p. 311, no. CXXVI. La p. 333, no. CXXXII, i se zice: Ioan Brînză.
[146] *Ibid.*, p. 318, no. LXXXVII.
[147] *Ibid.*, p. 336, n-le CXLIII—IV.
[148] *Ibid.*, p. 339, no. CXLVIII.
[149] *Quellen*, I, pp. 2, 13, 15—17, 19—20, 22, 30, 53—54.
[150] *Ibid.*, pp. 13, 51.
[151] *Ibid.*, p. 36.
[152] *Ibid.*, pp. 53, 61, 63—65, 72—74.
[153] Hurmuzaki, XV, p. 204, no. CCCLXVIII.
[154] *Ibid.*, p. 226, no. CCCCVIII.
[155] *Ibid.*, pp. 292—293, no. DXXXIV.
[156] *Ibid.*, p. 305, no. DLVIII.
[157] Scrisoare a lui Johannes Rymer, *ibid.*, p. 77, no. CXXXIV.
[158] *Ibid.*, pp. 750—751, no. MCCCCLIII. Cf. *Studii și doc.*, V, pp. 609—610.

Reşedinţă a Mitropoliei, avînd şi pe vameş [159] — un boier pînă la jumătatea veacului al XVI-lea, precum la 1527 era vistierul Ieremia, vama de Suceava fiind unită cu această demnitate, — pe ajutorul de vameş (care era la aceiaşi dată un străin, Tadeu) [160], hrănită din bielşugul, cheltuiala şi risipa Curţii [161], care rămase aici pentru cea mai mare parte a anului, favorizată apoi prin învoielile de negoţ pînă după 1550, Suceava era [21], nu numai cetatea de scaun a Moldovei dar şi principalul ei oraş comercial. Caracterul încă străin i se arată însă şi printr-aceea că nici una din bisericile-i frumoase n-are un negustor drept ctitor.

Siretul vecin, cu şoltuz şi pîrgari, pomeniţi în 1479 [162], cu goştinari cari strîngeau ceara domnească [163], a dat pe bogatul negustor Nicolae Brînză, contemporan al lui Ştefan cel Mare. Tîrgul unde domnia avea mori, pe care Ştefan le dărui Putnei [164], dîndu-i voie a-şi face aici punte umblătoare şi berărie [165], era însă în totală decadenţă încă de pe la 1500 : negustori de aice nu se întîlnesc prin vecinătate ; colonia germană şi armenească se pierduse răpede ori trecuse la Suceava [166].

Şi din această decădere nu folosise *Dorohoiul* vecin, ce apare întîi în tratatele de comerţ din veacul al XV-lea, aproape simultan, în actul lui Ştefan din 16 februar 1459, prin care se pomenesc „judecătorii" din Dorohoi şi ureadnicii lor, cari judecau şi în satele vecine [167]. *Botoşanii* (de la Botăş, întemeietorul satului), moşie a doamnei Elena a lui Petru Rareş, încep a se ridica numai în vremea ei, cînd se înalţă din munificenţa evlavioasei principese cele două biserici de zid : a Sfîntului Gheorghe şi a Vovideniei, nu departe de ctitoria mănăstirească a lui Ştefan cel Mare din satul Popăuţii. *Hîrlăul* sau tîrgul Bahluiului, de care sunt legate tradiţiile despre mama lui Petru Vodă, nu se putu ridica nici el la vreo însemnătate comercială : ungurii de acolo, dintre cari se pomenesc, la 1470, Kárlák László, Tóth, Isván, Slaszko, Sebestyén, Tazekis şi Imre îşi căutau, după învoiala cu domnul, de viile acestuia [168], ca şi concetăţenii lor români, Bilio, Toader şi Dumitru Răul, din 1490 [169]. Către 1500, ca şi în 1477 şi 1480, Ştefan, care isprăvi abia la 1502 biserica-i de aice, pe cînd încă din 1485 curţile lui erau gata [170], stătu mai mulţi ani în Hîrlău, întărindu-şi bătrîneţele, făcînd şi danii mănăstirilor, din fălcile, „corocinile" şi fărtatele de vie cumpărate de la Agata, soţia altui Cîţmo sau Körvák, Lörincz, şi întărind pe cele date de vistiernicul Iuga, care şi el le luase pe „zloţi roşii ungureşti", pe „galbeni buni de aur" de la

---

[159] Vama cea mică a Sucevei se încasa la Vicov, Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 214 şi urm.

[160] Hurmuzaki, XV, p. 297, no. DXLII. Vameşul Matiaş (de Suceava), la 1546—1547, ibid., p. 455, no. DCCCXLV ; pp. 459—460, no. DCCCLIV.

[161] Ea avea aici şi o *sladniţă*, o berărie, Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, I, p. 336 şi nota 2.

[162] *Ibid.*, I, pp. 230, 256, no. CXLI.

[163] *Ibid.*, p. 333.

[164] *Ibid.*, I, p. 181 şi urm. Cf. şi *ibid.*, p. 160.

[165] *Ibid.*, p. 429.

[166] Ne întrebăm dacă numele satului vecin, Grecii (*ibid.*, p. 83 şi urm.), nu înseamnă într-adevăr o veche colonie grecească. Fiind al Mitropoliei, e cu putinţă ca biserica să-i fi aşezat sau atras aici.

[167] *Ibid.*, p. 29, no. XVII.

[168] *Ibid.*, p. 149 şi urm. Cf. şi *ibid.*, pp. 7, 215.

[169] *Ibid.*, p. 429.

[170] Iorga, *Inscripţii*, I, p. 5.

Jurcău (Zsurko) măcelarul, fiul lui Kis László [171], ori de la Oláh János și Gáspar [172]. Era și un „drum al Hîrlăului" [173], dar negustorii nu-l băturâ prea mult [174].

Același lucru se poate spune și despre *Cotnari*. Numele pare să fie de la „Cotunari" (din : *Cotună*). Amîndouă aceste localități erau în sama pîrcălabului domnesc, care avea supt poruncile lui meșteri străini pentru vinurile alese [22] ale Curții și boierilor. Pe vremea lui Ștefan cel Mare nici nu e pomenită localitatea, ce pare a se fi format după ce împrejurări necunoscute aduseră, supt Petru Rareș, trecerea ungurilor și sașilor de la Hîrlău în această parte, apropiată. Școala lui Despot [23] fu așezată întîi în Hîrlău și numai după ce arse aici, se mută la Cotnari [175]. Cel dintîi act pe care-l cunoaștem e dat nemțește de „Tamasch, Groff am Kottnersberg", „Tămaș, șoltuzul dealului Cotnarilor", la 18 iunie 1556 ; se vede din el că erau legături cu depărtata Rodnă, și că la Cotnari acel șoltuz avea scaunul lui de judecată, „unser Rechtenstuhl" [176]. Grigore Rosenberger era pîrcălab aici, și deci acest loc chiar era dat unui german și catolic. Petru Șchiopul stă la Cotnari, în 1576, precum stătuse Ștefan cel Mare la Hîrlău [177].

Hotinul ca și *Cernăuții* din nord pe la 1500 — cu două biserici [178], — ca și *Neamțul*, din apus, ca și *Soroca* și *Orheiul* [179], era numai o cetate și o vamă ; un „podgrad", un oraș supt ziduri, se întemeie doar mai tîrziu.

În fundul apusean de către munte, *Baia* vegeta, neavînd alte legături decît acelea, foarte dese, cu Bistrița vecină. Se păstrează scrisori germane trimese de șoltuzul — care-și zice și el *groff*, iar județului de pîrgari : *Stuhl* și pîrgarii acestei „cetăți" sau „băi a Moldovei" către sașii vecini [180]. Și aici ucenicii plecau de la meșterul din Baia ca să-și desăvîrșească învățătura la vreun bistrițean [181]. Cîte un nume ca al lui Ioan Székely, ca acela al lui Adorian, vădește și unguri [182]. Dar chiar în aceste vremuri apar români : un Dobre, un Negrilă. Ștefan [24] n-a făcut doar biserica sa numai în amintirea biruinții asupra lui Matiaș Corvinul și, oricum, n-ar fi fost nevoie ca Petru Rareș să facă, la 1532, o a doua [183]. La 1499 aflăm aci și pe preotul Mihul [184]. Baia avea judecata ei, la care se luau mărturii „pe suflet", cu jurămînt [185], dar băieșii (de aici numele de familie Băieșescul și noul sat Băieșești) nu făcură niciodată un negoț mai întins.

---

171 Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 146 și urm.
172 *Ibid.*, p. 152 și urm.
173 *Ibid.*, I, pp. 127—129.
174 O biserică, de la Rareș, *Inscripții*, I, p. 8.
175 Hurmuzaki, II, p. 407.
176 *Ibid.*, pp. 521—522, no. DCCCLV.
177 *Ibid.*, p. 665, no. MCCXXX. Ieremia Movilă aici la 1599, *ibid.*, XII, p. 472, no. DCCCLVII.
178 Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, I, p. 423.
179 Un sat „supt Orhei", *ibid.*, II, p. 98.
180 Hurmuzaki, XV, p. 78, n-le CXXXV—VI ; p. 158, no. CCLXXXIX.
181 *Ibid.*, p. 203, no. CCCLXVI.
182 *Ibid.*, p. 293, no. DXXXV. Cf. *ibid.*, pp. 290—291, no. DXXX ; p. 292, no. DXXXIV ; p. 310, no. DLXX ; p. 317, no. DLXXXVI.
183 *Inscripții*, I, pp. 62—63.
184 Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 134 și urm.
185 Hurmuzaki, XV, p. 293, no. DXXXV. Cf. și pp. 370—371, no. DCXCVI.

Originile *Iaşilor* le-am văzut. Încă din 12 iunie 1459, Ştefan cel Mare dă un act din acest oraş [186], pe care străinii îl numeau „Forum Philistinorum". „Tîrgul Filistenilor" identificînd cu filistenii pe iazigi, de unde se credea că vine numele de Iaşi. N-ar fi nevoie de mărturia din 1472 că era „târg" [187], căci l-am întîlnit în această însuşire încă supt Alexandru cel Bun. La 1492, în august, se isprăvea biserica domnească a Sfîntului Nicolae [25], lîngă Curţile domneşti [188], iar din însemnarea pe un minei dăruit de Ioan Tăutul logofătul la 1491—1492 aflăm că era pe atunci la Iaşi şi o „mănăstire cu hramul Adormirii Maicei Domnului", a Uspeniei [189].

Cel dintîi act ieşean de la şoltuz, zis *voit*, după datină polonă, şi pîrgari, e abia din anul 1581 sau 1582 [190]. Pînă atunci însă registrul vamal braşovean dă vreo doi, trei negustori din „Yest" sau „Gesch" („Gykesch") sau, în sfîrşit, „Gessmark", pe care nu greşim desigur înterpretîndu-l Jassmarkt [191], Iaşi (pentru unguri: Jászvasar, pentru orientali, cum am văzut, Iaspazar). Astfel, un Ilie, un Dragoş, etc. [192].

„Tîrgul de jos", *Romanul*, cu cetatea lui Roman Vodă, „Cetatea Nouă" a lui Ştefan, luase pe această vreme o dezvoltare mult mai însemnată decît a Iaşului. Întrebuinţat mai tîrziu şi ca reşedinţă domnească — de Ştefan cel Mare în multe rînduri [193], de Alexandru Lăpuşneanu la 1560 [194] —, el avea numai, în cetate, vechea biserică Sf. Paraschiva a lui Roman Vodă, în care se odihnea maica lui Alexandru cel Bun, Anastasia, soţia întemeietorului [195], pînă ce Petru Rareş, cu meşteri pe cari-i cunoaştem [196], făcu biserica episcopală, isprăvită sub fiul său Iliaş şi vestitul episcop Macarie, la 1550 [197]. Vechea pecete era latină, şi locuitorii cei dintîi au fost colonişti; peste puţin însă ei se pierdură între românii mai vechi sau între cei ce luară loc lîngă dînşii. La 1469 încă mai erau la Roman germani, ca Martin Wasserbroth [198].

Din privilegiul lui Ştefan cel Mare pentru locuitorii unui sat dăruit „Mitropoliei" din Roman la 1466 ştim ce cărau aceşti ţerani în slujba negustorilor romaşcani: peşte proaspăt şi sărat, postav, pînză, fier, plută (?), oale, vase de lemn, miere şi ceară, mere, varză, pe lîngă boi, vaci, cai,

---

[186] Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, I, p. 31 şi urm. Cf. alte acte din Iaşi, *ibid.*, II, p. 295 (1463); I, p. 138 (1469); cf. p. 143; p. 198; II, p. 326 (1475); I, p. 168; *ibid.*, p. 209 (1476); II, pp. 68 (1495), 97, 101 (1497), 171 (1500), 174, 176, 179 (1500), 182 (1501), 191 (1502).

[187] *Ibid.*, p. 169.

[188] *Inscripţii*, II (*Studii şi documente*, XV), p. 135, no. 375.

[189] *Ibid.*, pp. 363—364.

[190] V. *Studii şi doc.*, XXIII, p. 365, no. CCXXII; Iorga, *Călători, ambasadori şi misionari [asupra ţărilor noastre]* (din „Buletinul societăţii geografice" pe an. 1898, p. 406).

[191] „Jassmarkt" e adeverit şi documentar la 1562; Hurmuzaki, II, p. 406, no. CCCLXXX; XI, pp. 836—837, 839; II[3], pp. 678 (un Ianuş de „Josmark") şi 684. Alţii de „Yesch", *ibid.*, p. 686.

[192] *Quellen*, I, pp. 14, 18—19, 31.

[193] Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, I, p. 8 şi urm., etc.; II, pp. 317 şi urm., 351 şi urm., 359 şi urm.

[194] *Studii şi doc.*, XXIII, p. 84, no. XCII. Doamna Ruxandra a făcut, la 1568, biserica Precistei (*Inscripţii*, II, pp. 22—23, no. 48).

[195] Melhisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 39 şi urm.

[196] Hurmuzaki, XV, p. 448 şi urm.

[197] Melhisedec, *l.c.*, p. 183.

[198] *Studii şi doc.*, XXIII, p. 302, no. XXXV.

berbeci și piei de jderi și veverițe, ducîndu-le și pînă la Chilia și la Cetatea Albă [199].

Din actele liovene cunoaștem pe cîte unul din negustorii români de la Roman în cea dintîi jumătate a veacului al XVI-lea: astfel „Ioan din Tîrgul Romanului, român", la 1533 [200]. Tot „român" i se zice la 1568 lui Vartan, pe care numele-l arată însă a fi armean [201]. La Brașov vedem viind pe la 1500 o sumedenie din acești oameni de la „Romesmarkt", de toate neamurile: germani, ca Mihail Rymner, armeni, ca Asvadùr, români ca Petru — mai ales acesta, — Simion, Lupșa, Gavril, Solomon, Lazăr, Neacșul, Ivan, Ignat, Gheorghe, Toma, Onea [202]. Toți sînt mari negustori de boi.

Și din *Bacău*, acum tîrg românesc, cu toate „viile ungurenilor" care-l înconjurau [203], veneau negustori de aceștia de vite la Brașov, precum e Dragoș de pe la 1500 [204]. Se aflau și aici „judecători" domnești, ca la Dorohoi, pentru că era încă un oraș cu drepturile lui [205]. Un timp, Alexandru Vodă, fiul mai mare și moștenitorul lui Ștefan, stătu la Bacău, păzind Țara de Jos, de la 1482 la 1488 [206] și poate chiar pînă la 1491, cînd isprăvi aici cea dintîi biserică de piatră [26], a Precistei [207].

De la *Trotuș*, vin la Brașov în veacul al XVI-lea Magoiu, Mihail, Petru și alții [208]. Oameni din Brașov și Sighișoara aduceau aici pe la 1550 vi[n]uri [209]. Domnul ținea cămărași, pentru ocnele de sare, care fură apoi fixate în noua localitate a Ocnei, ajunsă cu vremea un tîrg [210]. Pe la 1550—1570, unul din acești „cămărași de ocne", Anton, fixează patru *bîlciuri* la Trotuș, în zilele de 26 septembre, 8 novembre, 16 ianuar și de Dumineca Mironosițelor —, înșirarea se face în această ordine, anul începînd la 1-iu septembre. Moldovenii vindeau cu acest prilej vite, porci și pește [211].

Găsim chiar între oaspeții de afară ai Brașovului și *vrînceni*, ca Benedict de pe la 1600 [212]. Și trecătoarea așezare orășenească a *Putnei* trimete pe cîte un negustor cu numele unguresc, ca Balaș de pe la 1500, Luca ș.a. [213].

Vasluiul avea biserică domnească [28] și curți domnești, Ștefan rezidînd aici încă de la 1464, dar mai ales în ianuar 1495, în februar-mart. 1497 și

---

[199] Melhisedec, *l.c.*, p. 126 și urm.; Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, I, p. 94 și urm. Cf. *ibid.*, pp. 9 și urm., 341 și urm.

[200] *Studii și doc.*, XXIII, p. 335, no. CXLI.

[201] *Ibid.*, p. 349, no. CLXIX.

[202] *Quellen*, I, pp. 4, 8, 11, 17—18, 20, 22, 25—26.

[203] Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 28.

[204] *Quellen*, I, p. 21. Asupra orașului în vremea lui Ștefan cel Mare, Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, I, p. 3 și urm., 55—8; II, pp. 258—259.

[205] *Ibid.*, I, p. 30.

[206] *Ibid.*, II, pp. 367 și urm.; Hurmuzaki, XV, pp. 117—118, no. CCXI.

[207] *Inscripții*, II, p. 25—26, no. 54.

[208] *Quellen*, I, pp. 10, 18, 21.

[209] Hurmuzaki, XV, pp. 399—400.

[210] *Ibid.*, p. 360, no. DCLXXII. Cf. studiul nostru despre privilegiul Ocnei, *[Privilegiul șangăilor de la Tîrgu Ocna]* în „Analele Academiei Române", 1914, [s. II, tom XXXVII, Mem. Secț. Ist.].

[211] Bogdan, *Documente Mold.*, pp. 62—63, no. XXX.

[212] *Quellen*, I, p. 31 [27].

[213] *Ibid.*, pp. 13, 18—20.

mart. 1502 [214]; cea dintîi există încă; din cealaltă se păstrează unele ruine [215]. Tîrgul capătă de la Ştefan însuşi, la 15 octombre 1491, un întreg domeniu, care trebuia să-i slujească de moşie, cu nu mai puţin de şaisprezece sate şi siliştі, în preţ de 1.490 de zloţi tătăreşti. *De drept, oraşul însuşi cu toate aceste posesiuni era al domniei,* „uric" lui vodă şi urmaşilor săi, dar folosinţa era a tîrgoveţilor, — orînduire ce nu se întîlneşte niciodată la munteni. Tîrgul, care-şi avea şoltuzul şi pîrgarii, pe lîngă „săracii" obişnuiţi, era scutit, din veniturile ce le ridica vodă, de vama cea mică, dator fiind totuşi a da de la o maja de peşti ori de la căruţă unul [216]. Avem şi o scrisoare slavonă a „şoltuzului şi pîrgarilor de Vaslui" cu privire la tovărăşia ce avuse un om de-al lor cu un braşovean, şi ei o adresau „şoltuzului şi pârgarilor de Braşov" [217]. Braşovenii preţuiau aşa de mult aceste legături, încît la 1460 ei anunţau vasluienilor restabilirea bunelor relaţii cu Ştefan şi-i pofteau să vie la ei [218]. Şi de fapt găsim acolo pe vasluienii Buda, Negrică, Oprea, Simion, Andrica, Stan, Ieremia, pe la 1500 [219].

Bîrladul capătă de la Ştefan cel Mare, pe la ianuar 1495, un privilegiu întru toate analog cu al Vasluiului, numai cît aici suma jertfită de domn e mult mai mică, abia o sută de zloţi tătăreşti. Se spune însă că a fost la început o cerere din partea şoltuzilor, a pîrgarilor, a tîrgoveţilor de Bîrlad, şi a „săracilor" de pe vechiul lui hotar, „care de veacuri s-a ţinut de acel tîrg al Bîrladului" [220].

Fără biserică domnească, fără curţi de locuinţă, Bîrladul era mult mai rar cercetat de stăpînitorii ţerii decît Vasluiul. Dar numărul negustorilor lui ce treceau cu vite la Braşov în 1500 întrece pe al oricărui oraş din Moldova afară de Suceava şi Roman. Găsim astfel — şi e de luat aminte că *aici n-au fost niciodată altfel de străini,* decît doar occidentalii unguri, ca Vargo Jörg şi Kovács Miklós — pe la 1530 [221], — pe Ianciu, Luca, Martin, Mircea, Dragomir, Solomon, Mihail, Miclăuş, Toma, Costea [222]. Un Hîrlea era şoltuz în cea dintîi jumătate a veacului al XV-lea, şi el scrie braşovenilor pentru o judecată a sa [223].

Din *Tecuci* vin numai întîmplător la Braşov negustori de vite pe la 1500 [224], iar de la *Huşi* un Dragoşan, un Simon [225]. Cu privire la această din urmă localitate, notăm că la 1491 era un drum care ducea „de la Vas-

---

[214] Aici era şi Ştefan, fiul lui Alexandru la 1445; Hurmuzaki, XV, p. 32, no. LIII.

[215] Inscripţia a fost publicată de T. Burada, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", cred, dar nu pot regăsi locul. [*Biserica Sf. Ioan din Vaslui,* vol. I, partea II-a 1882, p. 418—421.]

[216] Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare,* I, pp. 476—485.

[217] *Ibid.,* pp. 453—454.

[218] Hurmuzaki, XV, p. 55, no. XCV.

[219] *Quellen,* I, pp. 18—23.

[220] Bogdan, în „Convorbiri literare", XLI, pp. 46—52; *Doc. lui Ştefan cel Mare,* II, p. 62 şi urm.

[221] Hurmuzaki, II[3], pp. 63—64. Cf. Antonovici, *Documente bîrlădene,* 4 vol. (acte interne; cele vechi sînt mai ales reproduse din alte colecţii).

[222] *Quellen,* I, pp. 12, 16—17, 19—20, 22—24.

[223] Bogdan, *Documente Moldoveneşti,* p. 60.

[224] *Quellen,* I, p. 16.

[225] *Ibid.,* pp. 23, 27.

lui la Huși" [226]. Se știe că Ștefan cel Mare, care stătu acolo în 1497 și în 1502, dăruise orașului, încă din 1494—1495, o biserică [29] de piatră [227]. Ba iată și din părțile *Chigeciului* un negustor de vite la Brașov, pe la 1500 [228].

Orașe ale domniei, cu hotar dăruit de dînsa, care-și păstra dreptul de supremă proprietate, creațiuni fiscale și domaniale, avîndu-și șoltuzii la ordinele pîrcălabilor și vornicilor, iar unele total lipsite de organizația municipală, toate, în sfîrșit, fără nici un element de autonomie și inițiativă, orașele moldovenești, deși cercetate de negustori mai bogați, nu se putură ridica mai sus decît cele muntene a căror slăbiciune nu stătea numai în condițiile de organizare. Cînd banul, care venea din afară, lipsi, ele decăzură ca locuri de schimb internaționale, păstrînd numai însemnătatea curat internă de piață în care țăranii puteau afla ceia ce nu producea industria lor casnică. Domnia se hrănia în adevăr din negoț, pe care-l lăsa să se întindă și-l îndemna în margeniile nevoilor ei fiscale, dar țara se ținea tot din plugăria îndătinată și din creșterea vitelor. Nu e de mirare deci că, afară de vechea cultură tradițională, elementele superioare care se produseră și înfloriră la suprafață nu putură pătrunde, pline de binecuvîntare, în adînc.

NOTE

[1] Scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung la St. Nicolaescu, *Documente slavo române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în secolele XV—XVI*, București, 1905, p. 24—26 ; Hurmuzaki, XI, p. 843.

[2] *Brașovul și românii. Scrisori și lămuriri*, București, 1905 (al X-lea volum din *Studii și documente cu privire la istoria românilor*).

[3] La Cîmpulung, amintit documentar de la 1300, erau mănăstirea Franciscanilor, cu hramul Sf. Iacob cel Mare, ridicată în ultimul sfert al secolului al XIII-lea și Cloașterul (Sf. Elisabeta), construit în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Întreaga documentație la N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 159 și urm. Pentru restul orașelor pomenite în continuare vezi *Bibliografia* acestuia, deja citată, ca și lucrarea lui Șt. Olteanu, *Cercetări cu privire la geneza orașelor din Țara Românească*, în „Studii", 1963, nr. 6.

[4] Pitești, atestat la 1388. Cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, II, p. 486 și urm. Vezi și G. I. Rădulescu, *Comerțul și industria în trecutul orașului Pitești*, Pitești, 1938.

[5] Tîrgoviște, vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, II, p. 636 și urm.

[6] Tîrgșor, amintit documentar la 1413. Vezi N. Simache, *O străveche așezare din regiunea Ploiești: Tîrgșorul vechi*, în vol. *Din activitatea muzeelor noastre...*, I, Ploiești, 1956 ; N. Stoicescu, *op. cit.*, I, p. 650 și urm.

[7] Cîmpina este amintită la 1356. Vezi St. Teodorescu, *Monografia orașului Cîmpina...*, Cîmpina, 1924 (recenzie N. Iorga în RI, XI, 1925, p. 117—118). N. Stoicescu, *op. cit.*, I, p. 158 și urm.

[8] Vălenii de Munte sînt amintiți la 1573. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, II, p. 703 și urm.

[9] Gherghița, pomenită la 1431. Cf. Gh. Manolescu și Gh. Codrescu, *Monografia domeniului Gherghița din județul Prahova*, București, 1906. N. Stoicescu, *op. cit.*, I, p. 330 și urm.

[10] Florești-Ilfov, vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, I, p. 307.

[11] Pentru București vezi N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București 1961. Vezi și un document emis din București la 1465, care pomenește de „cetatea de scaun București" (publicat în *Documente privind istoria României, sec. XIII-XV*, p. 139).

---

[226] Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, I, p. 483.
[227] *Studii și documente*, XVI, p. 254 ; cf. Melchisedec, *Cron. Hușului*, passim.
[228] *Quellen*, I, p. 27.

[12] Radu cel Frumos, domn al Țării Românești (1462—1475, cu întreruperi).

[13] Pentru Giurgiu vezi *Negoțul...*, cap. II, nota 8.

[14] Buzăul este amintit documentar la 1431. Pentru toponimie vezi Pericle Papahagi, care crede că numele derivă de la Buză, Buzea (*Buzău*, în „Analele Dobrogei", IV, 1923, nr. 3, p. 337—344); îi răspunde Vasile Pârvan (*Buzăul*, *Ibidem*, nr. 4, p. 46—48). arătînd că *buză* e cuvînt tracic. Vezi și N. Stoicescu, *op. cit.*, I, p. 111 și urm.

[15] După moartea lui Neagoe Basarab s-a ridicat pretendentul Dragomir Călugărul care a ajuns pînă la Tîrgoviște. Aici s-a luptat cu Preda Radu Craiovescu. A fost prins de Mehmed bei și ucis.

[16] Brăila, vezi *Negoțul...*, cap. II, nota 24.

[17] Dridih (Didrih, Dridu) amintit de la 1464. Cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, I, p. 291.

[18] Ruși (Roșiorii de Vede), amintit de la 1512—1513. N. Iorga consideră că numele vine de la *ruși*, nu de la *roși* (curteni). Vezi *Revelații toponimice pentru istoria neștiută a românilor. I. Telormanul*, București, 1941, p. 10—11; N. Stoicescu, *op. cit.*, II, p. 550 și urm.

[19] Slatina este pomenită documentar de la 1368. Vezi G. Poboran, *Istoria orașului Slatina*, ed. II-a, Slatina, 1908; bibliografia completă la N. Stoicescu, *op. cit.*, II, p. 582 și urm.

[20] Rîmnicu Vîlcii este amintit de la 1388; *ibidem*, p. 538 și urm.

[21] Pentru Suceava și celelalte tîrguri moldovenești pomenite în continuare vezi, în afara părții I-a a volumului, *Repertoriul* lui N. Stoicescu și monografia lui C. C. Giurescu, *Tîrguri și orașe...*, deja citate.

[22] Vezi C. Cihodaru, *Podgoriile de la Cotnari și Hîrlău în economia Moldovei din secolele XV—XVIII*, în AUII, tom X, 1964, p. 1—27.

[23] Pentru școala lui Despot Vodă ridicată în 1561—1563 vezi Șt. Bîrsănescu, *„Schola latină" de la Cotnari. Biblioteca de curte și proiectul de Academie al lui Despot Vodă*, București, 1957; *Cultura orășenească în Moldova în secolul XVI*, în AUB, 1971, nr. 1, p. 73—75.

[24] Vezi, între altele, N. Iorga, *La lettre d'Etienne le Grand, prince de Moldavie, sur la bataille de Baia (1467)*, în RHSEE, 1934, p. 249—253.

Pentru biserica Albă, cu hramul Sf. Gheorghe, vezi N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 47.

Biserica Adormirea, ridicată de Petru Rareș, vezi V. Tempeanu, *Portretul de la Baia al lui Petru Rareș și al familiei sale*, în „Făt Frumos", 1929, nr. 1, p. 7—10. Documentația completă la N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 46—47.

[25] Biserica Sf. Nicolae Domnesc. Vezi N. Grigoraș, *Biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iași*, în MMS, XXXVII, 1961, nr. 3—4, p. 213—235. Apoi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 467 și urm.

Biserica Uspenia (Adormirea), ctitorie a logofătului Tăutu. Pentru minei vezi T. Turdeanu, *Manuscrisele slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1943, p. 161—163; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 432.

[26] Biserica Preacista (Adormirea), ca lăcaș al caselor domnești, ridicată de Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare. Vezi T. Zota, *Istoricul bisericii Preacista din orașul Buzău...*, Bacău, 1911; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 41.

[27] La p. 31 este un registru vigesimal din 1503 al orașului Brașov!

[28] Biserica domnească din Vaslui, cu hramul Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul, a fost construită în 1490, lîngă curțile domnești (ridicate de Alexandru cel Bun și urmașii săi; arse în 1440 de tătari. Ștefan cel Mare le-a refăcut în 1491). Ultima reparație a bisericii s-a făcut în 1889—1890. Repictată în 1894. Bibliografia la N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 901.

[29] Biserica episcopală Sf. Apostoli, vezi bibliografia lui N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 383.

CARTEA a II-a
COMERŢUL ROMÂN DE LA 1550 la 1700

CAPITOLUL I-iu

DECĂDEREA ORAŞELOR SĂSEŞTI. FACTORI NOI AI COMERŢULUI ORIENTAL. ALTE DIRECŢII ALE COMERŢULUI ROMÂNESC

Îndelungatele lupte pentru stăpînirea Ardealului dădură negoţului săsesc, pînă la stabilirea Bathoreştilor, o lovitură din care cu adevărat nu se mai ridică niciodată. Cîrmuirea pricepută a lui Ştefan Báthory, administraţia liniştită a fratelui său Cristofor nu izbutiră să restabilească prosperitatea activă a trecutului. Acest principat ardelean vasal al sultanului se putea bucura de sprijinul turcilor în ce priveşte legăturile cu vasta lor împărăţie şi nimic nu tulbura — decît doar desele schimbări de domni în Ţara Românească, dar nu mai dese decît acelea din veacul al XV-lea — schimbul de mărfuri cu ţerile noastre. Dar starea de duşmănie, de neîncredere faţă de vecinii austriaci din Apus împiedica esenţial acele mari relaţii economice care făcuseră cîndva din saşi depozitarii mărfurilor apusene pentru sud estul Europei. Dealtminterea, răscoala lui Sigismund Báthory [1], ajuns la majoritate, împotriva turcilor trezi iarăşi flacăra mistuitoare a războaielor pentru stăpînirea Ardealului, şi ele ţinură pînă la aşezarea, prin 1620, a lui Gavril Bethlen [2] şi pînă la cumintea guvernare a lui Gheorghe Rákóczy I-iu [3].

Expediţiile [4] lui Petru Rareş în Ardeal prin părţile Bistriţei, tendinţa lui de a stăpîni întreg ţinutul nu erau, firește, lucruri potrivite pentru a întări negoţul bistriţean cu Moldova, care lîncezea, cu toate darurile de arce şi de săbii, pahare şi cupe, de linguri, de pălării şi mănuşi, de cizme, de cireşe şi prune uscate, de bere, care se făceau domnului şi boierilor ţării vecine [1]. Stăpînirea moldovenească în aceste părţi n-avu nici o urmare apreciabilă în ce priveşte legăturile de comerţ [2]. Duşmănia trecătoare cu Braşovul lăsă însă urme. Numai pe vremea lui Alexandru Lăpuşneanu [3], care-şi aducea de aici doftori şi leacuri pentru urîta-i boală de ochi, cerînd bistriţenilor fier şi aramă, blănuri, vin scump pentru hramuri, sumane sure, pîslă, şofran, apă tare, apă de trandafir, pucioasă, pergament, ceară roşie, funii, postavuri, uleiuri, rădvane, făcea reparaturi de ceasornice, ş.a., mişcarea se făcu mai vie din partea Moldovei, domnul însuşi luînd pe sama lui proprie — cum a făcut-o şi în alte direcţii, dintr-un adevărat sistem, pe care-l împrumutase de la turci — exportul vitelor.

Trimiterea de *boi* moldoveneşti se întîlneşte din cînd în cînd, ca şi în trecut [4], la Bistriţa, ca şi la Braşov : preţul unui bou era în Ardeal, pe

---

[1] *Studii şi documente*, I—II, p. 11 şi urm. Stăruinţile lui Ieremia vameşul şi lui Toader vameş de Suceava, la 4 iulie 1527, pentru ca negustorii din acest oraş să-şi reia activitatea, Hurmuzaki, XV, p. 298 no. DXLIV.

[2] Cf. Nistor, *Handelsbeziehungen*, p. 105 şi urm.

[3] Chemarea bistriţenilor la dînsul în 1557, Hurmuzaki, XV, p. 523, no. DCCCCLVIII. A braşovenilor, p. 531, no. DCCCCLXXII. El face şi o casă de adăpost pentru drumeţi la Cîmpulung [5], *ibid.*, p. 527, no. DCCCCLXIV.

[4] Cf. locurile arătate în tabla vol. XV_2 din Hurmuzaki, p. 1914.

la 1550, 3—10 florini, atunci cînd un cal bun se vindea cu 10 florini [5]. Îi aduceau peste munţi şi mai departe oameni şi din cele mai depărtate oraşe ale ţării : un ungur din Huşi, — Hustvár pentru ai lui —, Ambrosiu Kobák lua asupră-şi să cumpere boi din Moldova pentru tovarăşii lui saşi, şi tot acelaşi negoţ îl făcea şi un alt ungur, din Adjud, „Edgethallomm", Antal ; aceste afaceri aduceau uneori pe ardeleni înaintea Scaunului de judecată al şoltuzilor noştri, cari-i despăgubeau trecînd în sama lor averea imobilă, de case şi vii, a răilor platnici ; cînd se exercitau represalii asupra locuitorilor altui oraş decît al celui cu pricina, municipalităţile ardelene dezaprobau fapta [6]. Lăpuşneanu oferea pentru plata postavului cingătorilor oştirii (4 500) şi a rădvanelor, ce-i veneau şi de la Bistriţa, pe la Breţc[u] — calea obişnuită spre Braşov [7] —, boi îngrăşaţi [8].

Odată e vorba de *oi* ale lui Vodă — după 1580 se treceau destule [9] —, dar negoţul de căpetenie al Lăpuşneanului cu Ardealul se făcea prin „porci bine îngrăşaţi", cari ajunseseră a fi moneda lui curentă, faţă de aceşti vecini. Ei se trimiteau printr-un credincios domnesc, frumos recomandat într-o scrisoare latină sau germană, şi se încredinţau spre desfacere prietenului birău, arătîndu-i-se ori ba preţul, care se ridica pînă la 12 dinari, un *pfening* şi jumătate, şi declarîndu-se că orice monedă e primită [10] (dar vodă admite să se introducă de la Bistriţa asprii lor occidentali „moneda lor albă" [11]). Dacă nu i se făcea însă pe plac, greşindu-se la preţ, el protesta că acasă la el ia şi pînă la trei galbeni pe 200 de porci şi că, dacă ei ascultă sfaturile vreunui răuvoitor al lui, îşi va călca prietenia de pînă atunci, va închide pasurile pe care le-a deschis numai „de multa voastră rugăminte". „De ce uitaţi aşa de răpede de prietenia noastră şi vă cade greu, nu putem şti. Dar să ştiţi voi prin aceasta că vom închide iarăşi pasul acela din ţara noastră prin ţinutul vostru şi nu vom lăsa să treacă nici o vită, şi nu va avea voie nimeni dintre voi a călători pe acel drum" [12]. „Dacă nu veţi ţinea samă de mînia lui vodă", adăugia secretarul, „veţi plăti-o scump". Li se amintea că ar fi bine ca, pe lîngă preţul aşa cum le fusese fixat, să se adauge şi un mic dar pentru a-l potoli pe domn [13]. De fapt, se opri calea, şi numai peste cîteva săptămîni ea era redeschisă, în acelaşi an 1559, uitîndu-se „ruşinoasele lucruri" petrecute din partea lor, cari supăraseră pe negustorii lui vodă şi uitaseră a-i trimite banii pe vite [14].

Cai se trimit rar din Moldova ; miere şi ceară niciodată — ba încă se aducea la 1564 [15] ceara *curată* din Bistriţa. Nu mai vedem nici aducerea

---

[5] *Ibid.*, p. 417, no. DCCLXXV.

[6] *Ibid.*, pp. 458—459, no. DCCCLII.

[7] Pentru Bistriţa anume era calea Suhardului, pe la Câmpulung, *ibid.*, p. 619, no. MCLVIII. Cu privire la vama Breţcului, *ibid.*, pp. 649—650, no. MCCII. Cea de la Varhégy, *ibid.*, XI, pp. 709—710, no. CLXIX.

[8] *Ibid.*, p. 496, no. DCCCCXX ; p. 526, no. DCCCCLXII ; p. 546, no. MIII ; pp. 554—555, no. MXXI.

[9] *Ibid.*, p. 691, no. MCCLXXIV.

[10] *Ibid.*, p. 489, no. DCCCCIX ; p. 533, no. DCCCCLXXVIII ; p. 542, no. DCCCCXCVII.

[11] *Ibid.*, p. 566, no. MXLVI. Trimetea şi florini (*ibid.*, p. 489, no. DCCCCVIII).

[12] *Ibid.*, pp. 544—545, no. MI.

[13] *Ibid.*, no. MII. Cf. şi *ibid.*, p. 546, no. MIII.

[14] *Ibid.*, pp. 547—548, no. MVI. Şi înştiinţarea de la vameşi, *ibid.* p. 552, no. MXV.

[15] *Ibid.*, p. 609, no. MCXXXVIII.

de mărfuri levantine. Țara lui Alexandru Vodă avea deci numai sarcina de a hrăni marele oraș săsesc, unde, spune una din scrisori, „carnea e scumpă".

Pentru acest singur scop cerură bistrițenii [6] în 1560 să nu mai fie un singur tîrg, *iarmaroc*, pe an. Lăpușneanu li răspunse cu privilegiul din Hîrlău, 17 septembre 1560, arătînd că „aceasta nu e voia lui", că la Hotin se țin șepte iarmaroace pe an și tot așa li se acordă și lor, împărțindu-se, în ce privește locul, între ei și orașele moldovenești, și anume în chipul ce urmează: unul „în tîrgul nostru *Baia*", care se zice pe nemțește „Moldenmerkh" (deci: *Stadt Mulda, civitas Moldavie*) la 14 octombre, „în ziua pe care moldovenii o numesc în limba lor *Vinerea Mare* (Sf. Paraschiva)" al doilea la Bistrița, de Sf. Nicolae, al treilea la Baia, de Sf. Toader, în Postul Mare, al patrulea la Bistrița, de Dumineca Mare, al cincilea, „la noi", de Sîmpietru, al șeselea la Bistrița, de Sf. Ilie și, în sfîrșit, al șeptelea la Baia, de Sîntă Măria Mică. Datele nu sînt alese arbitrar: atunci se făceau iarmaroace în toată Moldova [16]. Se adauge că nici o marfă nu va mai fi oprită, așa cum era obiceiul din vechi, și se prevede că negustorii vor putea să se înțeleagă pentru a-și amîna plata de la un iarmaroc la altul [17]. Așa se și urmă de fapt, și vedem că la 1563, în momentul cînd se isprăvea tragedia lui Despot, înlocuitorul Lăpușneanului, principele ardelean recomandă bistrițenilor să-și ție iarmarocul afară din ziduri [18].

Întors în domnie, Alexandru Vodă [7] restabili vechea stare de lucruri [19], în momentul tocmai cînd Petru Vodă, vecinul muntean, furios de ocrotirea pribegilor la Brașov, oprea pe vecinii săi de a mai lua *oi* [20] din țară, declarînd că renunță la *mazerea* ce se aducea de la dînșii [21] (și în Moldova [22]). Dar de acum înainte, ca și în toată această domnie a doua, porcii — ca și alte mărfuri vii — nu se mai trimet cu oamenii Curții peste munți, ci se arată, la 1564, bistrițenilor că vodă „are bielșug de porci de vânzare" și, deci, să se anunțe „tuturor celor ce se află în cetatea d-voastră ca oricine are [ne]voie să cumpere porci *să vie la noi cu bani, galbeni de aur sau taleri, și pe bani gata să poată cumpăra de la noi*" [23]. Și el însuși nu mai trimetea vite ca plată, ci bani, taleri de Brandenburg, *ioachimici*, — Petru Rareș dăduse, cum se știe, cu douăzeci de ani în urmă, 100.000 de florini în boi moldovenești la bîlciul din Iaroslav pentru întreținerea oștirii cruciate pusă supt comanda lui Ioachim [8] de Brandenburg [24] —, a căror schimbare la Bistrița în „bani mărunți, dinari ungurești", îi aducea fo-

[16] Dar și în alte zile; privilegiul pentru Trotuș, Bogdan, *Doc. Moldovenești*, pp. 62—63, no. XXX.

[17] Hurmuzaki, XV, pp. 569—670, no. MLIV.

[18] *Ibid.* p. 582, no. MLXXIX.

[19] *Ibid.*, p. 597, no. MCXII. Îngăduirea din partea principelui ardelean, *ibid.*, pp. 599—600, no. MCXVII. Plîngere a bistrițenilor pentru creșterea vămii, *ibid.*, p. 693, no. MCXXV. Alexandru Vodă ceruse de la ei și o pitărească pentru pîne de lux, *ibid.*, p. 604, no. MCXXVII.

[20] Pentru ele, v. *ibid.*, p. 645, no. MCXCVI.

[21] *Ibid.*, XI, pp. 581—582, no. VIII. Cf. și *ibid.*, pp. 582—583.

[22] *Ibid.*, XV, p. 109, no. MCXXXVIII.

[23] *Ibid.*, p. 608, no. MCXXXV. Asemenea cumpărături și altă dată, *ibid.*, p. 1926.

[24] [Al.] Papiu [Ilarian], *Tesaur [de monumente istorice pentru România*, București, 1862], I, p. 13 și urm.

los [25]. Trebui, în 1565, o cerere formală a oraşului pentru ca să se îngăduie exportul de 200 de boi, fără vamă, la dînşii [26].

Această politică de negoţ mai întins aparţine, de fapt, nu atîta împrejurărilor, cît lui Lăpuşneanu însuşi, pe care din ce în ce mai mult ajungem a-l cunoaşte şi supt altă latură decît a tiranului setos de sînge, cum îl făcu boala de ochi care-i tulbură pe încetul mintea. Invitat de nobilul polon, vecin cu Moldova, Procopie Sieniawski, el intră în legături cu Albert, ducele Prusiei, care cerea să-i caute „iarbă turcească", revent, în Moldova şi căruia el îi înfăţişă un cal arab, un cal bun moldovenesc şi un cort turcesc din partea boierilor săi : oferea să trimeată boi, „vaci turceşti", cai, ierburi în Prusia, chiar şi pe credit deocamdată, şi în schimb dorea să aibă de acolo hamuri, coifuri, platoşe, halebarde (*Hacken*) şi chiar tunuri. Omul său, Mihail Rohozinski, vizită Curtea ducelui în 1559 şi se răspunse la această politeţă, în 1560, prin solia lui Marcel Konarski, care aducea o parte din arme ; dar nu ştim dacă, la plecare, a dus cu dînsul cele o sută de vaci pe care le oferea vodă [27].

De aceea nu fără o invitaţie formală din partea voevodului, care oferise export de boi şi ceruse sfat cu privire la legăturile sale cu turcii [28], veniră la el în 1559 „un florentin, nepot al unui casnic al craiului ardelean", şi un veneţian, pentru a cumpăra boi pe cari să-i vîndă în Germania ; capuchehaielele de la Poartă ale lui Alexandru Vodă vorbeau în acelaşi sens bailului Veneţiei [29]. Alexandru, care întrebuinţa pentru alinarea grozavei sale boli şi pe un italian din Asolo in Bresciano, pe care-l bănui apoi că a vrut să-l otrăvească, silindu-l astfel a se turci ca să scape [30], trimese şi un sol la Veneţia, pe Toma, întovărăşit şi condus de sibianul Ioan Nyró ; ei erau acolo în mai 1560, primind, în schimb pentru sobolii aduşi, daruri în valoare de o sută cincizeci de galbeni, în „catifea de purpură, cu păr mare şi mic", pentru stăpînul lor. De atunci a rămas în arhivele Veneţiei un răvaş de cîteva rînduri slavone privitor la această misiune [31]. Misiunea, care oferea vînzarea de boi, e interesantă şi pentru istoria vechii noastre arte, căci ctitorul Slatinei [9] cerea ca, *„pentru a împodobi în Moldova sfintele lăcaşuri ale lui Dumnezeu, să meargă acolo cariva dintre pictorii şi alţi meşteri ai voştri potriviţi pentru astfel de opere"* [32]. Republica răspunse că drumul pentru negoţ e lung şi greu, că totuşi se vor da instrucţii furnizo-

---

[25] Hurmuzaki, XV, p. 608, no. MCLXXX. V. şi *ibid.*, p. 609, no. MCXXXVII.

[26] *Ibid.*, pp. 611—612, no. MCLXII. Ioan Vodă cel Cumplit permite la 1572 exportul vitelor, *ibid.*, pp. 651—652, no. MCVII. Cf. *ibid.*, pp. 650—651, no. MCCV. Porci cumpăraţi din Moldova la 1580, *ibid.*, pp. 680—681, no. MCCLIII.

[27] Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilikos l'Héraclide, dit le despote*, Bucureşti, 1900, p. 29, nota 1 ; *Studii şi documente*, XXIII, p. 70 şi urm.

[28] Hurmuzaki, VIII, p. 87, no. CXVI.

[29] Raportul de bail din 26 septembre 1559, notat în „Rev. pentru istorie, arheologie şi filologie", II[1], p. 175, nr. lăsat la o parte de colecţia Hurmuzaki, vol. VIII.

[30] *Ibid.*, pp. 89—90, no. CXIX.

[31] *Ibid.*, p. 88, no. CXVII.

[32] „Rev. p. ist. arh. şi fil.", I[2], p. 141. Dealtminterea în 1553 o mare solie moldovenească venea la Braşov cu argint, ca să se lucreze de meşterii oraşului, Hurmuzaki, XI, pp. 790—791. Odată vine tot la Braşov un om al lui împreună cu Ştefan argintarul din Cluj, pe care deci îl ducea în Moldova, *ibid.*, p. 796. Pare că tot la el merg şi argintarul Erasm şi fîntînarul din Sibiu, *ibid.*, [p.] 798. Cf. şi p. 800. O anaforniţă *(scutella)* de argint făcută la Braşov, *ibid.*, p. 801. Şi p. 803. Lucru de pahare pentru Alexandru, *ibid.*, p. 804.

rilor de carne și că nu vor lipsi meșterii ceruți. O legătură se stabili în același an cu un don Giuseppe de' Francisci, care trimetea pentru primirea cirezilor de boi pe agentul Giambattista Galliciuoli din Brescia: el căzu în mijlocul încercărilor de răsturnare ale „nebunului" de Despot, dar după luptă i se arătară străinului cirezile domnești; se hotărî ca acei meniți să iea boii să nu vie pînă la Sf. Gheorghe viitor; plata trebuia să se facă: parte în „aur curat, bani ungurești, iar alta în mărfuri, precum e catifea (vilar), un fel amestecat cu aur și cu flori în el (brocard), catifea păroasă de mătasă (atlaz), mătasă roșie (*cramoisi, carmasinum*), damasc, atlazul propriu-zis (*atlanticum*) și alte cîteva feluri de mătasă și postav de acesta, precum *ciocârlat* (*écarlate*), granat, postav de Londra, Bergamo, etc.", neluîndu-se nici o vamă pentru bucățile păstrate domnului, ci numai pentru cele pe care le-ar desface între boieri. Se pare că era vorba și de un export de piei din Moldova [33].

Interesanta solie e cunoscută și printr-un alt izvor. La Brașov, de unde Lăpușneanu-și aducea cam aceleași lucruri ca și de la Bistrița — ba chiar și mese și scaune de lagăr și „pilule purgative" [34], poftind chiar odată, în 1556, pe judele Brașovului să-i cerceteze și, firește, să-i aducă și darurile cuvenite [35] —, fără a trimite însă cirezile de boi și turmele de porci pentru plată, sosea, la 26 novembre, întorcîndu-se de acolo din Moldova, negustorul italian care era să inițieze un așa de însemnat schimb de mărfuri cu Moldova. Sașii îi ziceau lui Giambattista Galliciuoli („Galicyol") „sol (*orator*) al domnilor venețieni", și el împunea prin alaiul cu care-și făcea călătoria: pe lîngă fiul Bartolomeiu, „cetățean din Padova", erau 21 de călăreți; boieri moldoveni îl petreceau. Brașovenii se crezură datori a face mari cheltuieli cu mîncarea și băutura neobișnuitului oaspete, care stătu trei zile întregi în mijlocul lor [36].

Dar năvălirea lui Despot și uzurpația lui de trei ani de zile în Moldova împiedecă realizarea unui plan la care pe urmă nu se mai gîndi nimeni; am văzut că, și în ce privește orașele săsești vecine, spiritul întreprinzător al lui Lăpușneanu slăbi în a doua domnie. Dar, pentru a însemna și antecedentele acestui plan de comerț mai depărtat, — peste capul mijlocitorilor vecini, — să amintim și cazul, de la 1520, al lui „Vincențiu italianul, ginerele lui Iacob italianul", care, în legătură cu unii moldoveni, făcea negoț de vite prin Ardeal. Încă de la 1556, italienii veniau la Brașov pentru cumpărare de grîu [37]. În 1568, italieni de-ai lui Alexandru Vodă din București cercetau orașul [38]. Un Morosini, Alexandru, fu oaspetele brașovenilor, în trecerea spre București și la întors, în 1573—1574 [39]. Și Iancu Sasul ținea „velși" pe lîngă dînsul [40], ca și, mai ales, Petru Cercel italianizantul, care trimetea la Brașov pe un anume Franco. În sfîrșit, la 1575 trecea prin oraș spre granița munteană *un scriitor*, „velșul care venise de la prințul Ardealului, ca să scrie istorie", („die Historien zu beschreiben") [41].

---

[33] *Ibid.*, VIII, pp. 88—89, no. CXVIII.
[34] Cf. și Nistor, *Handelsbeziehungen*, p. 157 și urm.
[35] Hurmuzaki, XI, p. 793.
[36] *Ibid.*, p. 804. Cf. *ibid.*, p. 802.
[37] *Ibid.*, p. 793.
[38] *Ibid.*, p. 805.
[39] *Ibid.*, pp. 810, 812.
[40] *Ibid.*, pp. 820, 826, 828.
[41] *Ibid.*, p. 813. Cf. și *ibid.*, p. 840.

Totuşi aceste încercări nu rămaseră fără urmare. Unul din biografii lui Despot, Gratiani, după ce vorbeşte de roditoarele cîmpii ale Moldovei, unde totuşi se samănă numai cît li este de nevoie locuitorilor şi numai sămănătura de primăvară, din april, — vom vedea însă că un puternic export se făcea în Turcia —, după ce înseamnă viile moldoveneşti, al căror produs nu se prea exporta însă pe acest timp, ci se întrebuinţa mai ales în ţară, mai mult amestecat cu miere, căci nici aceasta nu trecea peste hotare, înseamnă marele număr de boi — aşa de mulţi încît se pot pune cîte doisprezece la plug — şi adauge: *„de aici din Moldova se scoate acel mare număr de boi, cu carnea cărora se hrănesc în mare parte, nu numai neamurile Ungariei şi Rusiei, ci şi polonii, germanii şi chiar Italia, iar mai ales cetatea Veneţiei. Acestora li zic veneţienii boi ungureşti şi preferă carnea lor acelei a altor soiuri"* [42]. *„Iarmaroace de boi* se fac în Moldova de şeapte ori pe an" — deci informaţia este foarte dreaptă [43] —, „viind mare număr de negustori, în cîmpii foarte întinse; la fiecare trei zile sfătuindu-se negustorii asupra preţului unui cap, pe care-l urmează apoi mulţimea cealaltă" — datina ruperii preţului —, „care preţ rareori trece peste trei galbeni de aur, toată grămada aceia de boi în cîteva ceasuri se vinde şi se mînă în felurite părţi. Din aceasta *fac cîştig mare boierii cari cresc cirezi, şi voevodul însuşi de aici se îmbogăţeşte foarte mult; căci şi el obişnuieşte a vinde un mare număr de boi pe fiecare an, din moşiile sale,* şi din aceste iarmaroace cresc mult vămile (*vectigalia*) sale" [44]. Despot însuşi plăti o mare datorie — către nobilul ungur Francisc Zay — cu 1.425 de boi, pe cari veni să-i ridice un negustor din Caşovia [45]. Pretendentul Ştefan Mîzgă făgăduia aceluiaşi Zay, între altele, 60 de vaci pe an, pe lîngă două poloboace de *mied* şi de său [46], iar Petru Schiopul făcea daruri de boi braşovenilor [47]. Se fabrica şi pastramă de vacă pentru cetăţi [48].

În schimb, caii cei mici, dar suferitori, nedeprinşi cu grajdul, ţinuţi pe cîmp şi în miezul iernii şi hrăniţi cu iarba pe care o scormonesc cu copita, nu figurează la acelaşi scriitor, printre articolele de export [49]. După Reicherstorffer, sasul care cercetă Moldova supt Petru Rareş, nici nu era voie ca ei să fie scoşi decît pentru soli [50], dar ştim că această oprire privia numai caii cei buni [51]. Mierea se întrebuinţa numai pentru daruri: hanul primia pe la 1560 două poloboace [52]. În ce priveşte lemnul, Lăpuşneanu făcu să vie la el în 1559 nişte oameni din Săcele, apoi un sas, ca să-i aşeze opt fierăstraie [53].

---

[42] Gratiani, *De Iohanne Basilico*, în Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889, pp. 169—170.

[43] V. mai sus, p. 535, ms.

[44] Legrand, *o.c.*, p. 170. Se găsi, din lucrurile lui Alexandru Vodă, numai la Lăpuşna, suma de 20.000 de galbeni. Hurmuzaki, II, p. 411.

[45] *Ibid.*, II[5], p. 538.

[46] *Ibid.*, *Supl.* II[1], pp. 258—259, no. CXXXV.

[47] *Ibid.*, XI, p. 818.

[48] Iorga, *Nouveaux, Matériaux [pour servir à l'histoire de Jacques Basilikos l'Héraclide dit le Despot, prince de Moldavie,* Bucureşti, 1900*]*, p. 12; „haveva (il Dispota) salato molti buoi". Şi Botero *(Relationi* [universali...], ed. [Bergamo], 1596, p. 96) pomeneşte exportul de „carni secche di bue" la sfîrşitul veacului.

[49] Gratiani, *l.c.*, pp. 170—171.

[50] Ed. Papiu, p. 141 [*Chronographia de Georg Reicherstorf...*, II, 1863].

[51] V. şi mai sus.

[52] *Barrillas*, Hurmuzaki, II, p. 405.

[53] *Ibid.*, XI, pp. 800, 804.

În acest timp Țara Românească n-avea nici articole de export de însemnătatea vitelor moldovenești, nici domni de străbătătoare energie a Lăpușneanului. Legăturile cu Brașovul urmau domol pe drumul cel vechi: pești aduși în oraș de negustorii tîrgurilor muntene, *parvalia*, mărunțișuri cumpărate în schimb. În registrele de socoteli ale Brașovului de pe la 1530 înainte găsim oameni din Tîrgoviște, din Argeș, din Brăila, din Rîmnic (Maican), din Cîmpulung, din Pitești, din Buzău [54] (Bubăilă), din Cîmpina și Gherghița, Teleajen și Tîrșor (Mircan, Șeremet, Guliman), din București [55], din Chiojd, din Văleni („Vaylen"), din Tîrgul de Floci (Micul), din Nămăiești, din Teișani, din Dridih, din Slatina (Ciocîrlie, la 1530), pe lîngă moldoveni [56] din Suceava, Siretiu („Zyreta"), Roman, Bîrlad [57], Trotuș, Vaslui (de unde vine la 1530 șoltuzul Ivan [58]), Bacău, ba chiar cîte un grec de peste Dunăre, ca Mavrodin din Nicopol [59]. Dar avem impresia că între acești negustori, cu toții români, erau și foarte mulți cărăuși [60]. În timp de pace darurile obișnuite se făceau domnilor și boierilor, mai ales la schimbare de stăpînire, la nunți și alte prilejuri de veselie, dar și cînd era vorba de a se redeschide calea [61]. Deseori erau primiți solii, cari se ospătau cu hrană de frupt ori de post și cu vin, din dărnicia interesată a „jupînilor". Cîte un vechi prieten, ca Neacșul Lupu sau Hurduzău, mai dădea vești, în scris sau din gură, la hotare [62]. Dar nimic nu ne face să credem că acest comerț s-ar fi ridicat vreodată ori că el s-ar fi ținut măcar la nivelul pe care l-am constatat la începutul veacului al XVI-lea. Unde e vorba de mărfuri mai însemnate: porci, boi, vaci, piei (și de oaie), se întîlnesc la aducători tot nume străine, ceia ce înseamnă că acum agenții sași și unguri veniau să și le caute în țară [63]. Uneori doar vedem pe un Stan ori pe un Valentin Dogarul („doleator") din Tîr[g]șor, care aduce boi [64], dar pe acesta din urmă numele-l vădește străin; ori, tot așa, din „Muscel", un Stoica, din Buzău, un Coman [65]. Odată vedem numai scoțîndu-se din Țara Românească peste o sută de boi ai unor demnitari ardeleni [66]. Rareori apare în Ardeal „vinul muntean", „blescher Wein" [67]. Pentru exportul de grîu din Țara Românească în Ardeal, care se făcea prin negustori munteni, trebuia o permisiune specială de la domn, care era dăruit și atunci cu „vin sublimat" (rachiu), cu turtă dulce și cu jimble într-un vas anume, dar de cele mai multe ori *din Ardeal trecea grîul dincoace* [68]. Acum însă călătoriile la Buzău, la Brăila, la Gherghița, la Pitești și pînă la Silistra,

[54] Cf. Hurmuzaki, XI, p. 784.
[55] *Ibid.*, II³, p. 682.
[56] Mai mult pentru postavuri. V. înșirarea tuturor varietăților, *ibid.*, p. 677.
[57] Cf. *ibid.*, XI, p. 799.
[58] *Ibid.*, II³, pp. 685—686.
[59] *Ibid.*, pp. 651—652.
[60] Aflăm odată și pe „popa din Filipești" (*ibid.*, p. 683).
[61] *Ibid.*, XI, pp. 800, 803, 837.
[62] *Ibid.* Găsim odată: „Item Myhele ad Ruckor, ad Hwrdezow misso".
[63] V. de ex. Hurmuzaki, II³, pp. 673—674.
[64] *Ibid.*, pp. 682, 689.
[65] *Ibid.*, p. 690. Pentru boi din Moldova, și XI, p. 791.
[66] *Ibid.*, p. 838.
[67] *Ibid.*, p. 808.
[68] *Ibid.*, p. 784. Cf. și *ibid.*, pp. 803, 813 (oprire). Făină de lux se lua însă de la Brașov și de moldoveni, *ibid.* p. 800. Jimblările se cereau de Lăpușneanu, *ibid.*, p. 801. Cf. și *ibid.*, p. 806.

la „Drîstor" („Dresther") şi Nicopol se făceau mai mult în vederea culegerii de ştiri cu privire la turci [69].

Astfel, calea se păstra deschisă cu îngrijire: iarna, cînd dădeau zăpezile cele mari, ţerani de la noi o curăţiau şi primiau pentru aceasta mulţămită de la saşi [70]. Cînd se adunau pricinile, boierii delegaţi de domnie se întîlniau cu oamenii braşovenilor la Rucăr ca să le încheie. Relaţii zilnice se întreţineau cu schilerii de la hotare [71]. La judele de Cîmpulung se trimeteau solii ca la un vecin bun şi de folos.

Aceleaşi lucruri se pot spune despre Sibiu, care făcea aceleaşi daruri — odată, la 1541, se trimete şi un pictor la domn [72] —, care se îngrijia de aceleaşi întîmplări politice de peste hotar şi avea să se teamă de aceiaşi închidere a comerţului [73]. Şi în această parte grîul se trimetea de dincolo de munţi, ceia ce se opri adesea [74]. Dar din Oltenia veniau oi în munţi [75], pînă la Miercurea, purtîndu-se negoţ cu ele — odată se făcură plîngeri pentru 5 000 de oi şi o sută de cai furaţi [76] —; boierii din aceste părţi făceau încă din veacul al XV-lea un însemnat export de porci [77]. Domnul însuşi împărţia daruri din ei [78].

Aceste ţinuturi aveau particularităţile lor economice, pe care izvoarele nu ne ajută să le statornicim mai exact, pe baze mai largi [79]. Sibienii trimeteau mai mult postavuri proaste, — şi în Moldova [80]. Ei păziau să fie în bună stare calea Turnului Roş [81]. Legăturile lor statornice erau mai ales cu Rîmnicul, cu Slatina, chiar şi cu Argeşul, deşi spionii mergeau şi pînă la Nicopol, Rusciuc, Vidin; banul oltean era persoana către care în rîndul întîi erau îndreptaţi ochii saşilor, şi ei luară măsuri cînd, puţin după întemeiere, mănăstirea Craioveştilor de la Bistriţa [11] fu prădată de oameni din părţile lor [82].

O compensaţie pentru slăbirea tot mai mare a legăturilor cu Ardealul sărăcit şi tulburat o putea găsi principatul muntean în *tot mai strînsa legătură cu Orientul*, de care am vorbit şi mai înainte, fără să arătăm deocamdată locul din ce în ce mai mare pe care-l reclamă, dacă nu monopolul turcesc, cel puţin rezervarea ocazională a unor anumite articole de export, şi din cele mai însemnate, de către stăpînii turci.

În acest negoţ oriental, mai ales turcesc, elementul naţional juca un rol şi mai restrîns decît acela pe care-l putuse juca, şi-l juca încă, în relaţiile comerciale cu oraşele săseşti. Întîlnim greci în număr mare, şi desigur

---

[69] Cf. şi *ibid.*, pp. 785—786.
[70] *Ibid.*, p. 796.
[71] *Ibid.*, p. 799.
[72] *Ibid.*, pp. 856, 860—861, 865. E cunoscutul Filip Maler [10].
[73] *Ibid.*, pp. 862—863.
[74] *Ibid.*, p. 851.
[75] *Ibid.*, p. 844.
[76] *Ibid.*, p. 882.
[77] *Ibid.*, pp. 849—851.
[78] *Ibid.*, p. 865.
[79] Nu ştim ce poate însemna acel „portus olthensis" la care boierii chiamă pe omul cetăţii, *ibid.*, p. 857.
[80] *Ibid.*, p. 879.
[81] *Ibid.*, p. 850.
[82] *Ibid.*, p. 851.

mai ales greci din Constantinopol, unde, în vremea care dă Imperiului un capitalist așa de bogat, întreprinzător și influent ca Mihai Cantacuzino, zis Șaitanoglu, negustor al sultanului, arendaș al vămilor împărătești și al salinelor de la Achhial, ducele de Arhipelag, măcar ca funcție, dacă nu ca titlu, făcător de patriarhi, mitropoliți și domni[83], inițiativa economică a grecității se trezise mai întîi. Îi găsim în fiecare moment în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, veniți cu domnii, cari, mai ales de la Mircea Ciobanul [12] înainte, nu se mai ridicau prin moștenire, ori printr-o năvălire biruitoare de pribegi, ori și prin ajutorul unui partid de boieri din țară, ci prin alegerea de către „meghistanii" Porții din stocul de pretendenți disponibil în Țarigrad ori în felurite locuri de surgun. Curtea lui Mircea, apoi a văduvei sale, Chiajna — deși fiica lui Petru Rareș, care n-avea nimic a face cu grecii, și a unei principese sîrbești —, a lui Petru, fiul lor, apoi a înlocuitorului acestuia, Alexandru, fiul altui Mircea, care-și trăise toată tinerețea între grecii și levantinii capitalei împărătești, a Ecaterinei, soția lui, o levantină și ea, dar ortodoxă, din neamul chiot Salvaresso (mama ei era greacă), și, în sfîrșit, a lui Mihnea fiul lui Alexandru e o Curte grecească : scrisorile particulare ce pleacă de aici sunt, măcar de la o vreme, redactate numai în limba aleasă, la modă, care, în acest cerc restrîns, era și o limbă uzuală. Între acești greci, mulți erau rude, vechi prieteni — Iacob Paleologul din Chios, vizitînd Bucureștii, a fost primit cu o cinste deosebită de Ecaterina[84] —, persoane influente între conaționalii și coreligionarii lor ; atîția erau însă creditori veniți ca să supravegheze Cămara domnească, de unde trebuiau să fie plătiți, ba adesea ca să-i și culeagă veniturile. Oameni de încredere, ei erau întrebuințați în multe misiuni secrete, și mai ales în dese călătorii de afaceri : socotelile Brașovului pomenesc astfel pe grecul care aduce vestea despre domnia nouă a lui Pătrașcu cel Bun [13], pe Cristian grecul, din suita aceluiași, pe un postelnic Ghica și un Stanciul grecul, al lui Petru Vodă ș.a.[85] Unii dintre dînșii începeau ca boieri ca să mîntuie ca atotputernici agenți la Poartă, stăpîni pe soarta domnilor, în numele cărora luau grelele îndatoriri bănești la ieniceri, gelepi și alți oameni de afaceri din Constantinopol ; alții — ca Banul Iani, fratele mamei lui Mihai Viteazul[86], ca Andronic Cantacuzino, — purtau titlul unei boierii de țară, dar rezidau, pîndind și plătind pentru patronul și ocrotitorul lor, în capitala imperiului, de unde numai anume împrejurări, mai tîrziu, îi putură scoate pentru ca să se așeze, cu neamul lor cu tot, în principatul pe care-l serviseră.

Dar mulți greci de-ai sultanului, fără legătură chiar cu aceștia, cu grecii „politici", veniau la noi, — mai ales, dacă nu exclusiv, în Țara Românească, pentru a face negoțul, dintr-un loc mai potrivit, cu Ardealul și părțile vecine. *Românii se luau cu dînșii*, ca asociați ai lor, dar fără aceiași putere de capital și aceiași îndrăzneală. Astfel la 1545 am văzut că sibienii luau măsuri în ce privește *acest nou comerț greco-românesc*, care li se părea că li-ar amenința inițiativa și li-ar primejdui cîștigul[87].

---

[83] Iorga, *Contribuțiuni la istoria Munteniei [în a doua jumătate a secolului al XVI-lea]*, în „Analele Academiei Române", XVIII, [1896], pp. 16—19.

[84] Cf. și Hurmuzaki, XI, pp. 809—810.

[85] *Ibid.*, pp. 790, 802, 865, 873.

[86] Să nu fie el acel Ioan grecul care anunță la Brașov domnia lui Pătrașcu, tatăl lui Mihai ? V. *ibid.*, p. 865.

[87] *Ibid.*, XV, p. 439, no. DCCCXXII (document analizat mai sus).

Peste vreo douăzeci de ani, cînd Petru Vodă al Ţerii Româneşti avu un conflict cu braşovenii din pricina pribegilor, la 1564, şi opri negoţul, temîndu-se totuşi de represalii posibile, el se rosteşte astfel cu privire la mulţii negustori greci de prin Ardeal, pe cari ajunge ca să-i apere autoritatea sultanului: „Ci, despre partea negustorilor cari sînt greci, nu sînt negustorii noştri, ori din ţara noastră, ci sînt ai Împăratului, şi faceţi în voie ce veţi voi să faceţi“ [88]. Nici la Sibiu nu lipseau greci de aceştia [89]. Cînd însă vreunul dintr-înşii era ucis în cale, reclamaţia se făcea tot de domnul muntean [90]. Ei aduceau mărfurile ştiute, dar şi strămăturі, bogasii, piper, şofran, cordovane (piei roşii), ierburi (*simplicia, de simples*), pe care le vindeau „aromatarilor“ saşi [91].

Atîţia se aşezau însă prin oraşele noastre. Găsim astfel pe la jumătatea veacului pe Ivan, Mihai şi Gheorghe grecul din Piteşti, pe un Dicu, pe un Plako, un Dimitrie, un Ghinea, un Iene, un Frăţilă, care e taxat tot de „grec“. Mai tîrziu, un Gheorghe Comnenul are de lucru prin Ardeal [92].

În Moldova, comerţul *polon* ar fi putut înlocui pe al saşilor din Ardeal, cînd acesta începe să decadă. La Liov veniau bîrlădeni, ca Aron Tetul şi Mihăilă, în legătură cu evreii din Olesko [93]; ba chiar se rătăciau cu afaceri pînă şi cîte un ciubotar din Lăpuşna, aducînd boi măcelarilor lioveni [94]. Cu Liovul vecin păstrau legături coloniile armeneşti din Suceava şi alte oraşe; aici îşi lucra odoarele pentru biserica Sf. Cruci [14] preotul Narses (Noşeţ), din 1557 [95]. Client al negustorilor din oraşul polon era şi acel Vartan din Roman, pe care-l cunoaştem şi de aiurea [96]. La bîlciul de la Liov mergeau în 1557, — pe lîngă cîte un român, ca Andreico, Toma şi Nicoară Telici, Romaşcu din Suceava, Avram Şirzinca de Iaşi, Giurgiu din Siretiu, — armenii Manea din Suceava şi Hagigadur din Botoşani, ducînd cu dînşii *boi, piei crude de cerbi, postăvuri croite şi vin moldovenesc*, pe care le opriră în cale evreii poloni precupeţi [97]. O apucătură pe care aceşti mijlocitori vicleni, şi uneori şi silnici, o exercitară şi după aceasta, trecînd în Moldova pe ascuns, pentru a precupeţi ei vitele de la ţerani sau boieri, de-a dreptul, dînd în schimb postavuri leşeşti, pînă ce Petru Şchiopul hotărî prin 1573 izgonirea lor statornică [98]. Alteori evreii, ca acei din Olesko, dădeau pentru boi zapise iscălite de o familie întreagă fără să se creadă însă datori a plăti [99].

Un Sarcur, un Ivaniş, un Ciaric armenii făceau la 1565 şi ei negoţul — între altele, de camelot — cu lioveni de naţia lor [100].

Boieri mari, ca postelnicul Crăciun, vameşi, ca Nicoară de la Hotin, fratele aceluia pe care Despot îl prădă şi închise, erau amestecaţi în marele

[88] *Ibid.*, XI, p. 581, no. VIII.
[89] *Ibid.*, p. 881.
[90] *Ibid.*, pp. 800, 802 (anul 1559).
[91] *Ibid.*, II[3], p. 693. Cf. *ibid.*, pp. 685—686.
[92] *Ibid.*, XII, pp. 419—420, no. CCCCXXXVII.
[93] *Studii şi doc.*, XXIII, p. 354, no. CLXXXIV.
[94] *Ibid.*, pp. 348—349, n-le CLXVI—VIII.
[95] *Ibid.*, pp. 300—301, no. CLIV.
[96] *Ibid.*, p. 349, no. CLXIX.
[97] *Ibid.*, pp. 341—342, no. CLV. V. şi *ibid.*, p. 344, no. CLXI.
[98] „Arhiva istorică“, I[1], pp. 173—174.
[99] *Studii şi doc.*, XXIII, p. 354, no. CLXXXV.
[100] *Ibid.*, p. 345, no. CLXII.

negoț de boi din acest timp[101]. Alexandru Lăpușneanu însuși cumpără de aici arama și plumbul pentru ctitoria [15] lui de la Liov chiar, și, în 1558, regele-i îngăduia a o face fără a plăti vama[102], cum, pînă la o anumită sumă, — 300 de ughi —, era datina față de domnie și în Ardeal[103]. La căderea lui din 1560, el lăsa în Liov sume de încasat, cu privire la care scrie, lacom de a și le însuși, Despot uzurpatorul[104]. Faptul că biserica moldovenească a Liovului fu ajutată esențial de dînsul, cu bani și transporturi de boi, dîndu-i icoane, zaveze, odăjdii și recomandînd ca femeile să stea de o parte, cerînd apoi a i se trimete tineri pentru învățătura cîntărilor slavone și grecești, că el dădu o piatră cu numele său, care trebuia să fie scris și pe clopote, — unul zis chiar „Alexandru", — că făcu să se aurească la el crucile, că-și ținea acolo un ispravnic anume, că el gătì praznicul de sfințire, că luă aceiași parte la clădirea bisericuții Sf. Gheorghe alegîndu-i patronul, că, în sfîrșit, îngrijia și de aducerea lumînărilor la slujbă ori de mărimea litiilor, arată cît de mare însemnătate punea pe această latură a legăturilor lui cu străinătatea.

Pe la 1561 negustori mari din Liov, ca Melchior Hase, veniau la Hotinul lui Nicoară vameșul. Aici se mutase bîlciul cel mare de boi, care pînă atunci se ținuse la hotar, în Șipineț și în Lențești (unii din boieri și negustori pretindeau că ar fi fost întîi la Botoșani). Măsura fu primită de rege cu neplăcere, și se făcură deci greutăți negustorilor domnești cari mergeau la muscali să cumpere blănì și „dinți de pește" (fildeș), spre a se adăugi la tribut[105]. Măsura nu ținu însă mult, deși Albert Laski, sprijinitorul lui Despot, ceru în schimb și capătă Hotinul tocmai pentru valoarea pe care i-o dădea iarmarocul, și tot de aceia fostul asociat caută să i-l smulgă și cu putere. Se culegea, în adevăr, de aici un venit de 10.000 de galbeni pe an[106]. Despot nu reveni asupra măsurii de schimbare a iarmarocului, deși chemă pe lipoveni la dînsul — se pare că și pe cracovieni[107] — și ceru regelui să-i dea pe urmă pe negustorul Drăgan, trimes de Alexandru cu o însemnată sumă de bani la muscali, — „căci acea sumă nu e a lui Alexandru, ci a țerii întregi, și dată negustorului de aceia ca să scape țara creștină de dușmanul păgîn, turcul", scrie însuși Despot[108].

La restabilirea Lăpușneanului, sultanul porunci ca iarmarocul să fie adus înapoi la locul cel vechi. Spre sfîrșitul anului 1564, el scrie regelui Poloniei că „voevodul de acum al Moldovei, Alexandru, trăind cu Domnia Ta în bună prietenie, nu face nici un rău ținuturilor vecine; *el a suprimat*

---

[101] *Ibid.*, pp. 345—347, no. CLXIII.

[102] Hurmuzaki, *Supl.* II[1], pp. 205 și urm., 212 și urm.; *Studii și doc.*, XXIII, pp. 343—344, no. CLVII.

[103] Hurmuzaki, XV, p. 360, no. DCLXXII.

[104] *Studii și doc.*, XXIII, pp. 343—344, no. CLVIII.

[105] Iorga, *Doc. și cercetări*, extras din „Economia națională", pp. 177—178.

[106] Iorga, *Nouveaux matériaux* p. 58, nota. Sultanul însuși, ispitit, ar fi cerut de la Despot cetatea pentru dînsul *(ibid.)*. Cf. *ibid.*, p. 65, nota 1.

[107] Pățania unuia, în Sommer, la Legrand, *l.c.*, pp. 47—48. Cf. „Archiva istorică", 1, p. 48, no. 51.

[108] *Nouveaux matériaux*, pp. 47—49.

bîlciul de lîngă Hotin, pe care-l orînduise, şi, potrivit, cu scrisoarea noastră împărătească, starea de lucruri aşa cum a aflat-o va trebui să fie păstrată, fără nici o schimbare“ [109]. De aceia, ca şi pentru a mai împiedica uzurpaţii ca a lui Laski, dar încă mai mult pentru a nu se mai trezi pofta de anexare din partea sultanului, Hotinul [16] fu ars („igne combusta“), distrugîndu-se toată lemnăria şi rămîind numai zidurile goale [110].

Astfel, făcîndu-se deplina împăcare cu puternicul vecin, Lăpuşneanu se poate interesa iarăşi de biserica din Liov, neisprăvită şi aşa de puţin sprijinită, încît preoteasa popei Teodor trebuia, ca să-şi ţie familia, să vîndă ceapă în piaţă ; se arată gata a plăti zugravii cari ar lucra la dînsa, cu „colori bune“ [111], — şi ni aducem aminte că acelaşi Lăpuşneanu trimesese odată pe Ioan Benckner, din Braşov, în Polonia, ca să-i cumpere colori de 4.500 de aspri, tot aşa de bune, pentru biserica de la Slatina [112] ; făcea daruri de ceară pentru făclii, pregătia praznicele, socotind oaia zece aspri, comanda ţigle pentru acoperiş [113]. Totodată Alexandru trimetea pe popa Tudor din Iaşi şi pe notariul Filip a urmări datoriile postelnicului Crăciun la Melchior Hase [114].

Alexandru Vodă se mutase la Iaşi, părăsind statornic Suceava. Ar fi greu să se găsească toate motivele acestei importante schimbări. De una trebuie să ţinem samă aici. În sudul Moldovei se făcuse în acest timp, în fostul sat de pescari al Galaţilor [17], pomenit în acte din veacul al XV-lea numai în această calitate, un nou centru de comerţ, locuit, credem, în mare parte de orientali de curînd aşezaţi, ca şi oraşul vecin al Renilor [18] sau Tomarova, despre care un singur contemporan spune apriat că „era locuit de negustori greci“ [115]. Şi Galaţii erau acum un oraş, un „oppidum“ [116]. Despot puse odată tabăra aici, vădindu-se cu acest prilej ura ce fierbea între ostaşii de ţară şi străinii favorizaţi de dînsul [117]. Tot ca oraş apare el apoi şi la 1595, dar afirmîndu-se caracterul lui de mare depozit al pescăriilor : mai ales marfă de morun [118].

Un dregător sau „ureadnic“ de *Iaşi*, Cristea, jucase un rol în misiunile lui Lăpuşneanu [119]. Matei, vameşul de Iaşi, purta, la 1569, — cînd domnul era acum tînărul Bogdan [19], care înnoise privilegiul general de comerţ al polonilor prin actul de închinare către rege [120] — un proces la Liov, alături cu Parascheva din Lăpuşna, „şi tovarăşii săi români“ [121]. Un Marcu de Iaşi se judecă la 1570 cu armeanul Chircor, şi un Iurco Baranovici, „moldovean din Iaşi“, îşi trimete plenipotenţiarii [122]. Drăghici armeanul din Iaşi avea

---

[109] Hurmuzaki, *Supl.* II[1], p. 244.
[110] *Nouveaux matériaux*, pp. 85—86.
[111] Hurmuzaki, *Supl.* II[1], pp. 249—250.
[112] *Ibid.*, XV, p. 606, no. CXXXI.
[113] *Ibid.*, *Supl.* II[1], p. 254 şi urm.
[114] *Studii şi doc.*, XXIII, p. 348, no. CLXV.
[115] Sommer, în Legrand, *o.c.*, p. 31.
[116] Cf. Nistor, *Handelsbeziehungen*, p. 173.
[117] Sommer, *l.c.*, pp. 31, 42. Cf. notele, p. 137, şi Hurmuzaki, II, p. 424 ; *Studii şi doc.*, XXIII, pp. 388, 397, n-le CCLXII, CCXCV.
[118] *Ibid.*, p. 436, no. CCCLXV. Cf. *ibid.*, XVI, p. 223 şi urm.
[119] Hurmuzaki, XV, pp. 562—563, no. MXXXVI (anul 1560).
[120] *Ibid.*, II[5], la data de 1569—1570 (cf. şi II, la această dată).
[121] *Studii şi doc.*, XXIII, pp. 349—350, n-le CLXX-I.
[122] *Ibid.*, p. 351, n-le CLXXII—VIII.

legături cu coreligionari din Cameniţa [123]. La 1572 se făceau chiar contracte pentru dusul mărfurilor de la Liov direct la Iaşi, şi acelaşi act care dă această ştire pomeneşte pe un Ivan din Iaşi, negustor — ca Ursul sau Faurul — ori numai cărăuşi [124], ca armeanul Ivan Vartirès din 1573, ori ca Lupu, din 1583 [125], ca Toma, Telega, Pătraşcu, Alexe [126]. Altă dată mărfuri se [a]duc aici de la Reni [127]. La 1581—1582 putem cunoaşte şi municipalitatea din Iaşi, prin zapisul dat de Alexe voitul (şoltuzul) şi cei doisprezece pîrgari juraţi ai săi, cuprinzînd o mărturie în chestia unui negustor grec, care li schimbase bani în ughi pentru *„daidea către visteria domnească"* [128]. Se vindea de ieşeni, ca Gherman, şi carne de morun, de oameni din Iaşi, ca Vartic al lui Cristofor, postav caragiu [129]. Legăturile dintre acest oraş în plină dezvoltare şi Galiţia erau aşa de strînse, încît ieşanul Petru dădea în suma * unui fost consul din Sniatyn pe un copil, ca să-l crească [130].

N-am dovezi despre legături mai strînse între acel harnic client al polonilor care a fost Lăpuşneanu şi alte ţeri, dar cu polonii el avea legături aproape zilnice, şi ele erau însemnate. Astfel încă din 1569 Alexandru ridică pretenţii la Liov contra unui armean local, Lazăr Ludzodzowicz, care, ruinat, se ascunsese într-o mănăstire [131]. După căderea din domnie, Bogdan Vodă Lăpuşneanu, refugiat în Polonia, cu muzicanţii [132] lui străini, urmăria pe creditorul său din Liov, Toma [133]. O datorie a lui de 11 713 taleri vechi şi 30 1/2 groşi poloni, era reclamată, în schimb, de italianul Carlo Soderini, care opri pentru aceasta argintăriile pribeagului, rămase la argintarii *cracovieni* Cesar şi Petru Swieszkowicz [134].

Ioan Vodă cel Cumplit începuse, în 1572, reclamînd nu numai pe „lotrul" de Bogdan, dar şi, în schimbul supunerii şi jurămîntului de vasalitate, „Pocuţia, ocina sa dreaptă" [135]. El mută deci iarăşi iarmaroacele la Hotin [136], unde se păstra un centru comercial, cu toată arderea cetăţii de Alexandru Vodă, căci un Costea, un Holub Trohin, un Matei şi Ivan făceau obişnuitul negoţ de boi cu Liovul [137].

Această hotărîre nu dură însă mai mult decît domnia strașnicului vecin, care peri ucis la capătul unei răscoale, viteze, dar nenorocite. La 1577, polonii

---

[123] *Ibid.*, p. 355, no. CLXXXVII.
[124] *Ibid.*, p. 356, no. CXCIV; p. 359, no. CCIV.
[125] *Ibid.*, p. 358, no. CC; p. 373, no. CCXXVIII.
[126] *Ibid.*, p. 384; p. 386, n-le CCLVI—VII, CCLIX; p. 393, no. CCLXXXIII; pp. 396, 398, 400 şi urm.
[127] *Ibid.*, pp. 394—395.
[128] [N. Iorga], *Relaţiile comerciale [ale ţărilor noastre] cu Lembergul*, [I, 1900, Bucureşti], pp. 52—53.
[129] *Studii şi doc.*, p. 389, no. CCLXVIII; p. 436, no. CCCLXV; p. 393 (şi alţi armeni); alt negustor din Iaşi, *ibid.*, p. 358, no. CCI.
[130] *Ibid.*, p. 378, no. CCXXXVIII.
[131] *Ibid.*, I, p. 350, no. CLXXII. Un sucevean are atunci afaceri cu Nicolae Klopoth din Lemberg, *ibid.*, p. 351, no. CLXXIII.
[132] *Ibid.*, p. 356, no. CXCI.
[133] *Ibid.*, pp. 355—356, no. CXC.
[134] Hurmuzaki, *Supl.* II[1], pp. 267—268, no. CXXXXVIII. V. şi *ibid.*, p. 292 (despre datoriile „răposatului voevod Petru"). Cf. cu *Studii şi doc.*, XXIII, p. 362—363, n-le CCXV—VI.
[135] *Ibid.*, pp. 270—271. Cf. şi *ibid.*, pp. 272—273 (răspunsul).
[136] „Archiva istorică", I[1], p. 173.
[137] *Studii şi doc.*, XXIII, p. 352, no. CLXXIX; p. 355, no. CLXXXVI; p. 358, no. CXCIX.

* Citeşte: *seama*.

se plîngeau încă de „feluritele şi noile feluri de vămi şi tricesime născocite în Moldova şi Turcia de patru ani încoace", şi care sunt insuportabile [138]. Şi iată acum că, la 8 ianuar 1579, puţin timp înainte de una din acele năvăliri căzăceşti care au fost blăstămul stăpînirilor sale, Petru Şchiopul restituie iarmarocul la Şipineţ şi Lenţeşti, dar totodată fixează şi vama legiuită, care în ultimele timpuri fusese mult crescută în chip abuziv: „acum, de o bucată de timp încoace, aţi fi început a impune alte vămi, disproporţionate şi nelegale". Mărturia cunoscătorilor arată că odată la Colomeia polonă din Pocuţia se luau numai „cîte 3 groşi de car, fie cît de încărcat, iară acum li ieau (negustorilor moldoveni) cîte 5 groşi, şi mai ieau pe deasupra cîte 10 groşi, de bucata (vigul) de postav de Lund („Lyndysch" al saşilor, foarte căutat), şi, apoi, mai venind la rînd şi vameşii din Liov, cer şi ei de la bucata de postav cîte un taler şi de tot insul din Moldova, cît de sărac, cîte 4 zloţi leşeşti". Acuma, cînd se face favoarea aşezării bîlciului în locul voit de poloni şi cînd se făgăduieşte că vameşii de la Şipineţ nu vor lua mai mult decît banul şi boul, se cuvine ca „vămile cele vechi" să fie restabilite. „Cel dintîi iarmaroc se va ţinea la Păresime; iar despre celelalte vă vom înştiinţa îndeosebi". Cum s-a arătat mai sus, precupeţia evreilor, dăunătoare negustorilor moldoveni, era împiedecată printr-o expulzare generală şi fără termin [139].

Urmaşul trecător al lui Petru, Iancu Vodă [20], fiul lui Petru Rareş şi al nevestei de meşter din Braşov, nu prevedea sfîrşitul său de sabia călăului pe piaţa din Liov, cînd strîngea şi mai mult, aproape indiferent faţă de Ardealul său, legăturile cu Polonia, înspre care-l îndreptau împrejurări de familie ce se vor lămuri pe urmă. În 1582, cînd i se făcu socoteala averii şi datoriilor în regat, cuprinzîndu-se şi ale tuturor supuşilor săi, se descoperiră vînzări de boi făcute de Sima Vorsi şi de Nicoriţă (Nicoresio), unul vameş şi cestălalt mare vameş al Moldovei, — „a cărui autoritate e mare şi ţinea loc de judecător în afacerile negustorilor" [140], şi care, cum e cazul cu Teodor Chiriac, supt Aron Vodă, împrumuta domnului bani şi cai de preţ pentru nevoile către turci [141], — pentru sume mari, de multe mii de taleri, primind în schimb postavuri de Lund şi de Colonia; afacerile se făceau la bîlciurile cele mari pocuţiene, din Colomeia ca şi din Sniatyn, şi se observa uşurinţa, dată cîndva bistriţenilor de către domnii Moldovei, de a putea amîna plata banilor de la un iarmaroc la altul. Acelaşi Nicoriţă, care-şi avea în Galiţia factorul, grecul Manuil, luase de la domnul său „cinci *iuci* (cuvînt turcesc pentru povară sau *tar*) de taleri, cari fac laolaltă 12 500 de taleri", pentru a comanda, prin cunoscutul său Stanislau Scholcz din Liov, lucrări de artă la argintarul Ioan Rotendorf, care trebui să tocmească pentru acestea un mare număr de lucrători şi pentru un timp îndelungat: se bănuieşte că el şi-a potrivit plată dublă şi că a stricat argintul amestecîndu-l. Se pri-

---

[138] Hurmuzaki, XI, p. 597.

[139] „Arch. istorică", I[1], pp. 173—174. Dar mărfuri veniau şi mai departe de la Hotin la Liov, *Studii şi doc.*, XXIII, p. 397, no. CCXCVI; p. 398.

[140] *Ibid.*, p. 394, no. CCLXXXVI. Polonește i se zice lui Sima: „glowny mythnik" (*ibid.*, p. 395, no. CCLXXXVI). Cf. Fourquevaulx, în *Acte şi fragmente*, I, p. 39; „le grand commercier, qui est celuy qui arrente au duc de Moldave tous les revenus de son duché".

[141] *Studii şi doc.*, VI, p. 12, no. 6. Dăduse şase cai în preţ de 12 000 aspri, şi i se dărui o moşie.

miau și în schimb pentru vămi neplătite vase de argint, în suma vameșului, deci în a domniei [142].

Nicoresio e intitulat grec, dar avea legături cu Italia, căci, după ce plecă din slujba lui Petru Șchiopul, se retrase, cu toată averea, la Ancona [143]. Mai erau greci așezați prin orașele Moldovei [144], ca acel Emanuil de Siretiu, care peri ucis la Liov chiar, noaptea, pe la 1586, și a cărui avere fu sechestrată de doamna Maria „Jankulina", rămasă în orașul unde fusese tăiat soțul ei [145]. El lăsa un fiu, Zaharia, și un frate Ștefan, și în afacerea moștenirii sale se amestecă și „Iosif armeanul, fiul popei Gligore din Suceava" [146]; se aflaseră la dînsul, pe lîngă lucruri și marfă, 835 de ughi [147]. La 1587 un Mihai grecul din Iași făcea să se pună sechestrul la Liov asupra averii unui datornic [148]. Petru Șchiopul, care urmă datinele înaintașilor săi în ce privește negoțul mare cu străinătatea, se servia de grecii Panas Simon, adeseori pomenit în actele liovene, și Ianachi, tovarăși în negoțul (*negociatione*) moldovenesc al domnului (sau: „al domnului moldovenesc"), și lui Ianachi i se spune chiar, ca odinioară lui Drăgan românul, „negustorul domnului moldovenesc"; în josul unui zapis ce-l privește, scris la Iași, în ziua de 14 octombre 1586, se întîlnesc, pe lîngă Sima Vorsi, pe lîngă Panas, pe lîngă Simon Massari venețianul, cunoscut și de aiurea, și Sebastiano Montacuto, și grecii Gheorghe Melanchrinos (Melanhren), Leon Varșami, Alexandru Rali, cu privire la o parte din cari se va vorbi și pe urmă [149]. Manoli Masino, grec constantinopolitan, avea la 1588, un asociat grec statornicit în Iași și întrebuința cărăuși români, ca Marcu Fîrtatul, Maxin Lupu, Nichita, Stan din Muntenia, Grecul și Iliaș, cu alți ieșeni, ale căror nume sînt redate însă grecește de scriitorul din Liov, după actul ce avea înainte [150].

E adevărat că încă din 1588 cancelariul și hatmanul atotputernic al Poloniei, Ioan Zamoyski [21], avea intenția de a croi alt drum de comerț levantin, care, de la noua sa cetate Zamosc, unde se așezară cîțiva armeni și greci, trebuia să ducă pe alături de Moldova la Constantinopol [151]; e adevărat că un florentin formă proiectul de a face Nistrul navigabil [152]; e adevărat că tulburările continue din Moldova, zguduită de năvăliri cazăcești, de deasa schimbare a domnilor și, în curînd, și de războiul împotriva turcilor, făcea pe unii din acești greci să se gîndească și la o altă cale de întoarcere, prin „Polonia Mică, Imperiu, Austria și Veneția" (1590) [153]. Dar aceasta nu împiedeca o adevărată și mare prosperitate a țerii, totuși așa de des încercată, și un cîștig însemnat pentru noii mijlocitori ai comerțului răsăritean, grecii. La 1595, în primul război, un alt atestat din Iași arată acolo pe călugărul

[142] *Ibid.*, XXIII, p. 366 și urm., p. 37 și urm. Plata lui Rotendorf se fixează la 1 florin, 15 groși de marcă (*ibid.*, p. 373, no. CCXXVII).
[143] *Ibid.*, p. 383, no. CCXLVII.
[144] Un grec călător ucis supt Despot, Sommer, în Legrand, *l.c.*, p. 38.
[145] *Studii și doc.*, XXIII, p. 384, no. CCL.
[146] *Ibid.*, p. 385, no. CCLIV.
[147] *Ibid.*, pp. 385—386, no. CCLV.
[148] *Ibid.*, p. 391, no. CCLXXII.
[149] *Ibid.*, p. 398—399, no. CCC.
[150] *Ibid.*, p. 400, no. CCCIV.
[151] Hurmuzaki, [lipsă volumul], p. 717. Cf. *Studii și doc.*, XXIII, p. 430, no. CCCLIV; p. 436, no. CCCLVI; p. 455, no. CCCXXXI.
[152] *Acte și fragmente*, I, p. 14.
[153] *Studii și doc.*, XXIII, pp. 401—402, no. CCCIX.

Climent de la Muntele Sinai şi pe „negustorii din Iaşi", cu toţii greci : Dima „Balagora", Dimo Mihail, Chryso Ienachi, Manuil Simotos, Pano Limidari, Gheorghe Ierosolimitanul („Iorosmoli"), Nicolae Paleologul — şi alt Paleolog, Dimitrie, umbla pe atunci prin Galiţia după afaceri, şi am văzut Paleologi mergînd prin Ţara Românească în Ardeal puţin mai înainte, — Lazăr şi Dimitrie [154]. Ei aveau şi legături cu Nicolae Pogoniadj, „grec din Bucureşti" [155], care mersese, cu zisul Clementie, din Iaşi, la muscali, ca să cumpere piei de sobol „şi alte lucruri", pe care le duce la Liov [156]. Şi cu acest oraş avea legături, venind ca agent al unui conaţional, şi Pavel Caraman (Caramanlîul, din Caramania), „grec din Ţara Românească" [157]. Un grec de acolo intentase proces în anul următor unui Ioan Egumenul (un mirean, se pare, „Iegumenos", dar şi Macarie, egumenul de la Sf. Nicolae din Bucureşti, făcea negoţ, personal, cu Liovul [158]), „grec" pentru vama nedreaptă pe care i-o luase în Moldova Alexe, fratele acestuia [159]. Alături de aceşti greci, şi printr-înşii, nu numai vameşii, dar şi boierii Moldovei făceau un comerţ rentabil cu liovenii. Astfel Luca Stroici [22], ale cărui scrisori de patron către comunitatea din jurul bisericii ortodoxe de acolo ni s-au păstrat, trimetea, printr-un agent polon, nobilul Piotrowski, şi un Teodor Cernescu („Czerniesko"), în acest oraş „cofe" de vin moldovenesc, pe la 1590—1591 încă, supt Petru Şchiopul [160].

În 1592 locul de vameş la Hotin, unde erau „veniturile cele mai îmbielşugate" [161], îl avea grecul Andrei Damilo sau da Milo, zis şi „Milinko" [162], de loc însă din Pera, care e deseori pomenit în actele Liovului ; la plecarea din ţară a uzurpatorului Petru Vodă Cazacul [23], ce se zicea fiu al bătrînului Lăpuşneanu, el fugi, luînd cu dînsul 7 000 de taleri vechi ai vistieriei, 700 de viguri de atlaz „de colori deosebite" ale voevodului, soroace de sobol şi blăni obişnuite de acelaşi fel, pe lîngă cîteva pietre scumpe. Din hîrtiile ce se aduseră cu acest prilej se poate vedea care era viaţa de negoţ ce s-a desfăşurat la acest mai însemnat punct de graniţă, supt privigherea vameşului hotinean : era un tîrg la 21 august, „tîrgul cel dintîi", care ţinea, se pare, cel puţin zece zile, urmînd şi pînă tîrziu în septembre ; veniau evrei şi alţi negustori, aducînd — firește în schimb pentru boi — taleri poloni, noi şi vechi, şi zloţi de aur, iar, din jos, venia *caravana Constantinopolului* ; deosebit era apoi „iarmarocul" (în polonește *jarmork*), de la care se culese pentru vistierie în 1592 nu mai puţin decît 3 453 de taleri [163]. Un pisar — la această dată tot grec şi el, Manuil Achiellis, — ţinea socotelile [164]. Numai vama de la Iaşi putea să steie alături în ce priveşte produsul cu aceasta [165]. De la Hotin o singură dată Petru Vodă pomenit mai sus iea 16 000 de gal-

---

154 *Ibid.*, pp. 443—444, no. CCCLXXX.
155 Un „Iani din Bucureşti, grec", la Liov, în 1594, *ibid.*, p. 430, no. CCCLIII.
156 *Ibid.* Cumpărături de acestea făcea şi Zotu Tzigaras, ginerele lui Petru Şchiopul, pe la 1593, Hurmuzaki, XIV, pp. 97—98, no. CLXXV.
157 *Studii* şi doc., XXIII, p. 444, no. CCCLXXXII.
158 *Ibid.*, pp. 448—449, no. CCCC.
159 *Ibid.*, p. 447, no. CCCXCIII.
160 *Ibid.*, p. 408 şi urm. Ca arbitri, un român şi un armean din Iaşi, *ibid.*, p. 410.
161 Pentru un vameş din Suceava, Toader, în 1546, *Studii şi doc.*, VII, p. 379, no. 14.
162 Odată i se zice şi cretan, *ibid.*, XXIII, p. 446, no. CCCXCI. V. şi mai departe.
163 *Ibid.*, pp. 422—425.
164 *Ibid.*
165 *Ibid.*, p. 426.

beni de aur [166]. Suma totală a arendării era de 80 000 de taleri bani gata pe an, afară de un dar de cai turcești și de viguri de atlaz. Damilo dădu o arvună, la Iași, de 800 de galbeni. Arenda se putea înnoi, și atunci, la 15 august, se făceau daruri lui Vodă: cai împodobiți ori ba [167]. Partea vameșului se întindea și la Soroca, și el avea legături pînă la Sniatyn. Vama de la boi și viței se lua de dregători pînă la 18 septembre — anul financiar încheindu-se la 1-iu —, iar de la oi pînă la 26 ale lunii următoare, „după obiceiul și datina cea veche" [168]. Domnul lua uneori sumele ce-i trebuiau „pentru trebile lor", [sic!] pentru datoria față de sultan, de „Măria Sa Împăratul, stăpînul nostru", de la negustori străini cunoscuți lui mai bine și-i trimetea pentru plată la vameși, cari în schimb primiau un număr de boi domnești, ca să-i neguțeze. Cu prilejul actelor privitoare la grecul nostru, aflăm că între acei cari veniau pentru acest negoț de boi în Moldova începeau a fi și *apuseni din părțile germane*: astfel Andrei Papa, de la care iea Petru Vodă la nevoia lui suma de 16 800 de florini, era „german din ținutul cetății Hamburg" [169].

Cu aceiași greci urmă afacerile la Liov și Aron Vodă [24] împreună cu vornicul cel mare al Moldovei, Crîstea, și alți boieri [170], ba chiar cu mitropolitul Moldovei, care ajunse apoi egumen de Drohobycz, în posesiunile cneazului pravoslavnic Constantin de Ostrog [171]. Nicolae Nevridi, zis Domestico, grec din Constantinopol, era vameșul său, — pînă ce-l osîndi la moarte pentru ca să despoaie, — așa încît și îndreptarea de comerț a noului domn tindea tot către Polonia, cu mijlocirea grecească obișnuită. Și așa a fost și supt Ștefan Răzvan, care-i smulse domnia în 1595 [172]. La moartea sa silnică [173], Nevridi, care e același cu Nicoriță-Nicoresio, lăsa la Camenița lucruri de ale lui, în sipete căptușite cu piele, și vinuri de Malvazia și de Moldova în pivniță [174].

Între negustorii greci, cari, pe la Cernăuți, pe la Ștefănești, pe la Hotin, treceau în Polonia, spre orașele pocuțiene ori spre Liov, cu carăle conduse de cărăuși români de la Iași, Roman, Suceava, — dintre cari unii, ca Frumos, din 1600, își aveau și locuința în suburbiile liovene — și cu bani cusuți, ca la Nevridi, pînă la 3 000 de galbeni, în pieptarele caftanelor lor [175], erau ortodocși. Nicolae Nevridi însuși era născut dintr-o mamă greacă de legea răsăriteană; numele lor curat grecești arată ca ortodocși pe o sumă din acești constantinopolitani: un Lascar Pragiota (Eupragiotes), un Ienachi Simota, curtean al lui Ieremia Movilă, care dă mărturia sa și în procesul din Tirol, cu vameșii, al lui Petru Șchiopul [25] fugar („Enachi Simon grecul") [176],

[166] *Ibid.* Pentru Damilo și ai lui, v. și paginile următoare.
[167] Hurmuzaki, XI, p. 326.
[168] V. și *Studii și doc.*, XXIII, p. 439 și urm.
[169] *Ibid.*, p. 432. Germani par a fi alți creditori domnești, Nicolae Walpern, Ioan Wolda, *ibid.*
[170] *Ibid.*, pp. 437—438, n-le CCCLXIX—LXX.
[171] *Ibid.*, p. 455, no. CCCCXXLXXI.
[172] *Ibid.*, p. 439 și urm.
[173] Un grec fu ucis pe locul satului dorohoian Letoviștea pe la 1587, și, plătind moartea lui, căpătă satul acesta Ivanco, diacul leșesc al lui Petru Șchiopul, *Uricariul*, XXIII, pp. 19—20.
[174] *Studii și doc.*, XXIII, p. 443, no. CCCCLXXX.
[175] *Ibid.*, pp. 364—365, no. CCCXIX—XX.
[176] *Ibid.*, p. 456, no. CCCCXXV; Hurmuzaki, XI, p. 317 și urm., no. CCCCXLVIII; cf. *Studii și doc.*, XXIII, p. 389, no. CCLXVII.

un Condoleu (Kontoleus), un Saul de „Danin, cetate a grecilor", ori familia Palamidi, — din care unul [26], adăpostit la Ostrog, scrise în versuri greceşti povestea glorioasă a lui Mihai Viteazul, precum o scrisese în închisoarea-i ardeleană alt grec, dar acesta, un boier şi un ostaş, Stavrinos [27] vistierul, — ori Procopie Syropulo, Manoli Masino, Anton şi Gheorghe Coresi, Marcu Lani, din Constantinopol, Apostol, Ioan Aphendikos. Avem şi un grec din Macedonia, Pano Limidari [177]. Ajunse apoi, „negustorul Măriei Sale voevodului", şi la 1604 el scria din Iaşi, împreună cu vameşii Manea şi Alexe, cari ţineau de mult veniturile ţerii, în afacerea unui negustor „Giva, din Grecia, din Epir, ce este aproape de Macedonia" [178]. Dintre epiroţi unul, venit ca negustor, ajunse mare spătar al Moldovei şi ginere al lui Petru Şchiopul, Zotu Tzigaras [28] din Ianina, al cărui frate, Apostol, urmă şi mai departe a face negoţ la Veneţia, unde trebuiau să se sfîrşească şi zilele fratelui său [179]. Un Ştefan, care face negoţ de vite în Ardeal la 1599 şi alţii se mai întîmpină în acest timp [180], şi avem scrisori de-ale unor greci din Moldova către vameşii Bistriţei. Tot între aceşti greci trebuie aşezat şi Filip Cavac din 1590, vameş al Moldovei, care făcea afaceri şi cu depărtatul oraş Baia Mare [181]: familia se întîmpină în Chios.

Cu mult mai obişnuiţi decît aceşti credincioşi ai „bisericii moldoveneşti" ori „rutene" (ruseşti) din Liov erau însă preoţii catolici, ca Andrei Damilo însuşi ori alţi levantini, cari se zic anume „catolici" şi poartă uneori caracteristice nume italiene, deşi li se spune şi lor tot greci: Toma Alberti [29] din 1581, probabil acelaşi cu călătorul de care vom vorbi mai departe, Anton Confortino, foarte mult pomenit şi petrecător adesea în Liov, cei doi de Albori, mai vechi prin aceste părţi, Pero Galanta, din Galata Constantinopolului, pomenit încă de pe la 1572, Mihail Cavalo, notarul lui Sima Vorsi [182], Cosma de Campis (un Pompeiu de Campis îşi zice însă: italian) [183].

Un avînt mare capătă însă pe acest timp, care e şi al cuceririi [30] Ciprului de la veneţieni — din motive economice, semnalate sultanului Selim de intimul său evreu isteţul don Jose Nasi [31], doritor de o pălărie ducală în Arhipelag —, insulele greceşti. Şi acelea supuse sultanului, căci *Rhodos* [32], unde se trimese în exil pretendentul Radu Vlad, boierul Socol, complicele său, apoi Petraşcu, fiul lui Petraşcu cel Bun, împreună cu credinciosul său grămătic Radu din Măniceşti, care şi-a scris acolo „Evangeliariul de la Londra", şi tot aşa Iancu Sasul, viitorul domn al Moldovei, iar, pe urmă, după destituirea lui, Petru fiul lui Mircea (Şchiopul) şi fratele Miloş [184], fără a uita pe Mihnea, domnul Ţării Româneşti ca şi, în sfîrşit, pe pretendentul Ioan Despot din 1592[185], dădu Moldovei două doamne: pe Maria Amirali, a

[177] *Ibid.*, p. 440, no. CCCLXXIV.

[178] Hurmuzaki, XV, pp. 809—810, no. MDCLIII. N-aş crede că el e „negustorul anume Pană" care fu ucis în Ardeal, lăsînd 80 de piei de bou la Bistriţa, *ibid.*, p. 838, no. MDCLXXXIV.

[179] V. memoriul nostru despre legăturile cu Epirul, în „Analele Academiei Române" pe 1914, *[Fundaţiunile domnilor români în Epir*, s. II, tom. XXXVI, 35 p. Mem. Secţ. Ist.]

[180] Hurmuzaki, XII, pp. 435—436, no. DCLXIX.

[181] *Ibid.*, XV, p. 703, no. MCCXCVI.

[182] *Studii şi doc.*, XXIII, p. 395, no. CCLXXXVI. Pentru ceilalţi, ca să nu se acumuleze prea mult citaţiile, vezi tabla volumului citat.

[183] *Ibid.*, p. 440, no. CCCLXXIV; p. 450, no. CCCCI.

[184] *Doc. şi cercetări*, p. 182. Tot acolo şi „Iovan cel prins în Rodhos".

[185] Hurmuzaki, XI, tabla, la: Rodhos.

lui Petru Șchiopul, și pe cealaltă Marie, Paleologa, a Iancului Vodă. Aceasta rămase pînă tîrziu în Liov, făcînd negoț cu alți greci, precum făcea și fiul ei din altă căsătorie, Filip al lui Anton, pe care-l găsim la Brașov, pentru afaceri, și în timpul domniei tatălui său vitreg, și precum făcea și ginerele ei, Anton Catacalo, ales din aceiași lume a grecilor ortodocși ce purtau negoțul între Orientul turcesc și Galiția [186]. Ici și colo nu lipsește la Liov și cîte un negustor din Rodhos, ca Bernard Gambili, de mai multe ori pomenit [187].

Joacă însă un rol *chioții*, de sudiție genoveză (insula rămase pînă la 1566 în stăpînirea familiilor venite din Genova, plătind turcilor, cari o anexară apoi, numai tributul), sau și venețiană (aceasta din urmă căutată, desigur, după anexare). Încă din 1542 un Ioan de Chios apare la Liov [188]. Cîteva decenii mai tîrziu în aceiași zi se aflau în acest oraș un Nicolae Anselmo, un Petru Cafaluco, un Iani (Giani) Coresi, toți din Chios [189]. Tot pe atunci se purta prin aceste părți și un alt chiot cu vechi nume genovez, Giani Salvago (Salvaigo), care era agent al lui Nicoriță vameșul [190]. Către sfîrșitul veacului, doi Anselmo, unul zis și Valporga, un Oramlaco, grec, un Castrati se întîlnesc lîngă compatrioții lor pomeniți ceva mai sus [191].

Unul dintre acești chioți ajunse însă la o mare însemnătate în noua sa patrie. E Sima Vorsi, pe care l-am crede același cu Simion prin care Alexandru Lăpușneanu trimetea, la 1558, bani pentru biserica sa din Liov [192]. Încă de la 1582 el era mare vameș al Moldovei, supt Iancu Vodă, și fu primit cu cinste de brașoveni, la cari venise într-o călătorie de afaceri [193]. La 1584, *Sima încerca pentru întîia oară o legătură directă pe Mare cu Veneția*: corabia lui, cu marfă domnească — în nădejde să se poată cruța vama, — purta 12 000 de piei de bou, lînă, ceară și altele, pe care trebuia să le schimbe cu produse ale industriei venețiene, ca acelea pe care, cu douăzeci de ani înainte, voia să le aducă și Lăpușneanu. Corabia fu îndreptată însă de vînturi la Cerigo, insula venețiană care avu pe acest timp ca episcop pe vestitul Maxim [33], în legătură cu țerile noastre, și rectorul de aici reclamă a treia parte din încărcătură, ca de la niște naufragiați. Trebui ca Petru Vodă însuși să intervie pe lîngă bailul din Constantinopol, arătînd că acest drept nu se exercită în provinciile „prea-luminatului și pre-puternicului împărat al turcilor" în dauna lor [194]. Sima muri în Moldova, lăsînd trei fii, crescuți aici: Antonachi, Constantin și Hector [195]. Acesta din urmă cercetă pe fostul lui stăpîn, Petru Vodă în retragerea acestuia de la Innsbruck, la 1593, cu un Cristofor Negri, din Cipru acesta [196]; mai tîrziu el se așează la Constantinopol, fără a se mai întoarce prin Moldova [197]. Constantin învățase „artele umanioare", în vîrstă de paisprezece-cincisprezece ani, la

[186] *Ibid.*, p. LII și nota 10; p. 862.
[187] *Studii și doc.*, XXIII, p. 385, no. CCLV.
[188] *Ibid.*, p. 339, no. CXLVII.
[189] *Ibid.*, p. 440, no. CCCLXXIV.
[190] *Ibid.*, p. 443, no. CCCLXIX. Cf. și *ibid.*, p. 446, no. CCCLXXXVII.
[191] *Ibid.*, p. 440, no. CCCLXXIV.
[192] Hurmuzaki, *Supl.* II[1], p. 207, no. CI.
[193] *Ibid.*, p. 823.
[194] „Columna lui Traian", 1874, p. 239.
[195] *Studii și doc.*, XXIII, p. 402 și urm.
[196] Hurmuzaki, XI, pp. 361—362; „Analele Academiei Române", XVIII, p. 30, sau, la data de 20 februar 1578, Hurmuzaki, XIV, pp. 53—54, no. XCIX.
[197] *Ibid.*, XI, p. 529, no. DCLVII.

şcoala din Liov, supt rectorul Adam din Brzesk ; Simon de Massari, casnic al tatălui său, îl adusese aici şi-i căutase gazdă [198].

În călătoria menţionată, tînărul Vorsi era întovărăşit, am spus-o, şi de un *cipriot*, Cristofor Negri [199]. Îl cunoaştem şi din actele Liovului, unde apare încă din 1587 [200] : era factorul lui Sima şi avea discuţii de afaceri şi cu văduva „Ianculina", Doamna Maria [201]. În Cipru fusese exilat la început Petraşcu menţionat mai sus [202] ; de acolo se răscumpărau robi, ca popa Adam care se află în suita de exilat a lui Petru Şchiopul [203]. Familia Vorsi făcea afaceri, nu numai cu Constantinopolul, Roma, Veneţia şi Ancona, dar şi cu Cipru [204]. Însă elemente din acele părţi nu veniau pe la noi la sfîrşitul veacului al XVI-lea.

Din *Creta* era numărul cel mare al negustorilor greci. Începutul îl făcu Constantin Corniact [34], o mare personalitate, al cărui chip în veşmînt de brocard, întocmai ca al boierilor Moldovei, se poate vedea pe păretele bisericii moldoveneşti din Liov [205]. După ce fu, mai mult timp, vameş mare al Moldovei, îmbogăţindu-se, el trecu în Polonia, unde regele-l făcu, pe la 1570, vameş al Rusiei ; rămase la Liov pînă la moarte, patron al bisericii şi fruntaş al negustorimii greceşti ortodoxe, în corespondenţă cu Orientul [206]. Deschiderea graniţelor moldovene supt Iancu Sasul se făcu prin stăruinţa lui pe lîngă noul domn [207]. Un frate al lui, Iani, murise mai de mult prin aceste locuri [208]. Un altul, Michelin, fu omorît din ordinul lui Despot, luîndu-i-se 60 000 de galbeni de aur şi căutîndu-se încă 40 000 [209].

Între cretani se ridică apoi la însemnătate, supt Petru Şchiopul, Battista sau Bati Amorosi, care era vameş al Moldovei, împreună cu Teodor Chiriac, la 1579 [210]. El e unul dintre marturii procesului din Tirol al lui Petru Şchiopul [211], şi pînă la sfîrşitul veacului acest cretan se întîlneşte la Liov, împreună cu compatrioţii Anton şi Mihai Perdicari, cu Cavaco şi alţii [212]. Rămăsese catolic, făcea daruri bisericii catolice din Suceava şi-şi ţinea un nepot la Colegiul grecilor din Roma [213].

Alături cu Constantin Corniact încă apar factorii Iani şi Gheorghe Paczo din Retimo, din aceiaşi insulă Creta, apoi un „Michailo de Candia" în 1554 [214], un Marc Langis, un Anton Ierakari, un Leoni Varşami, asociat al

---

198 *Studii şi doc.*, XXXIII, p. 411.
199 Hurmuzaki, *l. c.*
200 *Studii şi doc.*, XXII, p. 395, no. CCLXXXVI ; p. 408, no. CCCXXII.
201 *Ibid.*, p. 413, no. CCCXXIX.
202 *Acte şi fragmente*, I, p. 119. Cf. Hurmuzaki, XI, tabla.
203 *Ibid.*, p. 897.
204 *Studii şi doc.*, XXIII, p. 407, no. CCCXIX.
205 Wladislav Lozinski, *Patricyat i mieszczanstwo lwowskie w XVI i XVII wieku*, ed. a 2-a, 1892, p. 312. Cf. Hurmuzaki, *Supl.* II[1], p. 96 şi XIV, Apendice, la început. Cf. în „Analele Academiei Române" pe 1924, *Notele polone* ale mele.
206 *Ibid.*
207 *Studii şi doc.*, XIX, p. 52.
208 *Studii şi doc.*, XIX, pp. 49—51, no. II. Cf. şi *ibid.*, p. 51, no. III.
209 *Studii şi doc.*, XIX, pp. 49—51, no. II. Cf. şi *ibid.*, p. 51, no. III.
210 Hurmuzaki, XII, pp. 307—308.
211 *Ibid.*, XI, tabla, la Amorosi.
212 *Studii şi doc.*, XXIII, p. 426.
213 Hurmuzaki, III[1], p. 547. I se zice aici : chiot. Dar în actele Liovului el apare între negustorii cretani, *Studii şi doc.*, XXIII, p. 426, no. CCCCII.
214 *Ibid.*, p. 340, no. CLIII. Pentru Paczo, pp. 344, 347.

„Ianculinei" — un alt Leonin, Servo, era cumnatul lui Corniact, — un Kokoli Kaliota, un Mussurus, un Mihail Cacavela din Retimo, ba chiar un Barbarigo, un Gravani, un Perdicari, un Ianuli, și începătorul neamului Catargiilor în părțile noastre, Simon „Caterdzi" (înseamnă: fabricant de catarge), din 1595 [215]. Tocmai la urmă sosește, dar ca italian, ca venețian, acel Batiște Vevelli [35], care, deocamdată pierdut în mulțimea celorlalți negustori, se ridică pe încetul, după epoca Movileștilor, în Moldova, și ajunge a fi mare boier, negociator de tratate, intim al lui Radu Vodă Mihnea și al lui Alexandru Iliaș, pentru a isprăvi apoi în ghiarele mulțimii din Iași, ridicată împotriva amestecului lacom și imperios al acestui străin [216].

Italienii curați se amestecau foarte puțin în asemenea întreprinderi: rasa întreprinzătorilor genovezi din al XV-lea veac părea că a dispărut cu totul. Doar din Veneția dacă apare cîte unul care-și caută de-a dreptul cîștig în aceste regiuni. Astfel, pe lîngă Pompeiu de Campi, un Leonard Bersiano, un Anton de Massari, un Iuliu del Pace, dați ca „italieni" fără vreo precizare [217], avem, către sfîrșitul veacului, pe un Semitecolo, — agent al lui Bartolomeo Paruta — pe un Ioan Foscarini, despre cari se spune anume că sunt venețieni, și nu de cei din Creta [218].

Toți acești greci, levantini, rodieni, ciprioți, chioți și mai ales, cretani, nu mai aduc, precum ne-am aștepta, piper, scorțișoară, cuișoare, șofran — cu care fac negoț și moldovenii, iar ei numai sporadic [219] —, și nici brocard, mătăsuri, stofe orientale — o singură dată *mohair* [220]. Aceste produse orientale, „ultramarine", nu mai veniau prin Constantinopol și porturile Levantului din vechile Indii, ci din Indiile cele nouă, descoperite la sfîrșitul veacului al XV-lea prin navigatorii Spaniei și Portugaliei: arareori domnii noștri mai trimet peste munți năramze, care se vor chema în curînd portocale, rodii, pepeni turcești și alte curiozități răsăritene [221], în schimbul darurilor obișnuite, la care se adăugia cîte o pălărie de catifea purpurie, cîte un surguci de pene [222]. Brocardul, ca și hîrtia orientală, sunt acum mărfuri venețiene, și vedem pe Mihai Viteazul aducînd de la Veneția, în 1600, colori de tot felul — care odată se căutau și în Polonia —, zahăr, măsline, cofeturi, pahare de sticlă, piei de leopard, săbii turcești, „scimeterre" (în număr de șese), piei pentru teaca lor și postavuri de toate calitățile și de toate colorile [223].

Încă de mai înainte găsim importîndu-se la munteni din Moldova vin de Malvazia (după localitatea din Moreia zisă grecește Monembazia) [224]. La 1557, grecul Gavril din Suceava făcea negoț cu vinuri de Orient [225]. Sașii

---

[215] *Ibid.*, pp. 371—372, 377, 384, 388—389, 438, no. CCCLXXI.
[216] *Ibid.*, pp. 447—448, no. CCCXCV; pp. 453—454, n-le CCCCXVII—VIII; pp. 455—456, n-le CCCCXXIV—V. Pentru uciderea lui, — Miron Costin, în *Letopisiți*, *[Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1901*]*, pp. 203—204.
[217] *Studii și doc.*, XXIII, pp. 374, 435.
[218] *Ibid.*, pp. 451—2.
[219] *Ibid.*, p. 356, no. CXCIV.
[220] *Ibid.*, p. 340, no. CLII.
[221] Hurmuzaki, XI, pp. 796—797.
[222] *Ibid.*, pp. 794—795.
[223] *Ibid.*, VII, p. 203, no. CCXCVIII.
[224] *Ibid.*, II[4], p. 52.
[225] *Studii și doc.*, XXIII, p. 342, no. CLVI.

aduceau direct prin Galaţi alte asemenea vinuri [226]. Cretanii mai ales îşi făcură dintr-însul, ca şi din alt vin dulce grecesc, vinul „muscat" sau *muscatello*, o specialitate care îmbogăţi pe mulţi dintre dînşii. Se aducea, în cofe şi în „berbenițe" [227], pentru mesele luxoase din ţerile germane în legătură cu Liovul. Pe lîngă aceasta ceva untdelemn în amfore [228] şi puţine alte produse ale ţerilor calde complectau marfa lor. Vinul moldovenesc se adăugia uneori la altă marfă [229].

Aceşti negustori creştini nu erau singurii cari se hrăniau din această ramură de comerţ. Armenii moldoveni mai păstrară un timp însemnătatea lor. La 1574 vedem un mare număr dintre ei, mai ales suceveni, în legătură cu Bistriţa [230]. Armenii din Iaşi [231] erau mulţi, şi ei aveau cele mai strînse legături cu conaţionalii din Liov [232]; Ungarlo, armean, ieşean, moare astfel la Lublin prin 1595, spoveduit, după cererea lui, de preotul noii biserici din Zamosc [233]. Ei duceau în Galiţia şi săftiane turceşti [234] şi erau *aromatarii*, spiţerii Iaşului [235]. Intim şi tovarăş de afaceri al lui Petru Vodă Alexandrovici Cazacul fu, pe acelaşi timp, un Ovac Matisovici, care fu prins şi dus la Constantinopol împreună cu acest stăpîn al său [236]. Dar cel mai mare rol îl jucă Bogdan Donovac [36] sau Donovacovici, fiu al unui Drăgan — care ar putea să fie negustorul de la muscali al lui Alexandru Lăpuşneanu, căci Bogdan însuşi fugi la Liov de răul lui Despot [237]. Ctitor al mănăstioarei armeneşti Hagigadar lîngă Suceava [238], el îşi avea casele la Suceava, pe „Uliţa armenească cea mare", bolţi „la începutul bolţilor mănăstirii armeneşti", păşuni de vite la „izlazul armenilor", vie între viile armeneşti, aici ca şi la Cotnari; Petru Şchiopul confiscă pe acestea din urmă, dîndu-le lui Sima Vorsi. Dar, pe lîngă aceşti armeni de ţară, cu nume vechi româneşti, vine în acest timp un întîi rînd de armeni din Turcia. Acestora li aparţin fraţii [37] Petru şi Iosif Grigorovici. Armenii, care îndeplinră misiuni diplomatice — Iosif merse pînă în Persia — pentru Împăratul Rudolf şi mai ales, în ce priveşte pe cel dintîi, cunoscut ardelenilor ca „Armin Péter", pentru Mihai Viteazul [239]. Tot aşa cîte un armean din Caffa, ca acel ce e pomenit în a doua jumătate a veacului al XVI-lea în Liov [240], ori ca Bostan de Cesareia, agentul la Constantinopol al lui Petru

---

[226] *Quellen*, III, pp. 264, 347; cf. *ibid.*, II, p. 394.
[227] *Studii şi doc.*, XXIII, p. 395; no. CCLXXXVI.
[228] *Ibid.*, pp. 395—396, no. CCLXXXVII.
[229] *Ibid.*, p. 443, no. CCCLXXX.
[230] Hurmuzaki, XV, pp. 661—662, no. MCCXXIV; pp. 675, no. MCCLI; cf. p. 561, no. MXXXIII.
[231] *Ibid.*, p. 552, no. MXV.
[232] *Studii şi doc.*, XXIII, p. 38, no. CCCLXX.
[233] *Ibid.*, p. 436, no. CCCVII.
[234] *Ibid.*, p. 451, no. CCCCVII.
[235] Mancinelli, în Hurmuzaki, XI, p. 115, no. CXCI. V. şi *ibid.* XV, p. 816, no. MDCLIX.
[236] *Studii şi doc.*, XXIII, pp. 432—433.
[237] Un ordin turcesc priveşte, la 1560, pe acest Drăgan, care, mergînd la Mosc, se află în Liov. *Doc. şi cercetări*, p. 178.
[238] Iorga, *Armenii şi Românii, o paralelă istorică*, în „Analele Academiei Române", [1913] XXXVI, pp. 27—28.
[239] *Ibid.*, pp. 28—29. Cf. *Studii şi doc.*, XXIII, p. 451. Petru Narses (Norşeţ) de Suceava (1554), v. *ibid.*, pp. 340—341, no. CLIV.
[240] *Ibid.*, p. 351, no. CLXXV.

Șchiopul, care-și trimetea la 1585 plenipotențiarii într-o afacere ce privia moștenirea lui „Serchiz armeanul din orașul Sitlia, care este în Grecia“ [241].

Cu mult mai însemnat e rolul evreilor turcești, în continue legături cu cei din Polonia. Cei mai mulți vin din Constantinopol, la Galați, la Reni, la Chilia, la Iași, la Hotin și de acolo la Liov, întrebuințînd, pînă la Țarigradul lor, cărăuși români, plătiți 4 florini, 15 groși de fiecare „centenariu“ de marfă ori 9 taleri pe carul de Malvazie, cu îndatorirea de a duce și altă marfă la întoarcere, de a plăti ei vama carului și cailor, de a purta cu dînșii și pe agentul evreu însărcinat cu paza lucrurilor și de a se opri pentru ziua de sîmbătă. Avem astfel pe Haim Cohen în 1570, pe Avram Mosso, asociatul lui [242], pe Nahman Tor, pe David, pe Iacob Felenchino, pe Avram Gambais și o sumă de alții [243], pînă la sfîrșitul veacului.

În sfîrșit, împotriva părerii că elementul turcesc a rămas nesimțitor la foloasele negoțului ori că n-ar fi fost în stare să și le capete pentru sine, nu odată găsim negustori musulmani, și anume din mai toate părțile vastului imperiu, aducînd și ei, ca și creștinii și evreii, vin de Malvasia pentru mesele mari ale Europei. Soliman cel Măreț însuși intervenise odată la regele Poloniei pentru Mehmed Toctamiș, care era, de fapt, ca și Mohammed Celebi din 1571 [244], ca și creștinul, grecul Andreas Svero din 1575, ca și, mai de mult, Andrei Chalkokondylas, „negustor împărătesc“ pentru blănile și „dinții de pește de la Mosc“ [245]. În 1547 încă turcii Șeremet și Fait fac negoț la Liov în numele lui Hogea Isac, vameșul Adrianopolei [246]. Dar adevărați negustori, pe sama lor, sunt un Balibeg, un Sadic [247]. Pe cei mai mulți îi știm și de unde vin: din Caffa, din Cetatea-Albă (Hasan Aga și Hagi Hasan), din Silistra, din Rusciuc, — Chemal, care și moare în Liov, — din Brusa, din alte părți ale Anatoliei [248].

Iezuitul Mancinelli [38] găsi la Iași și *raguzani*. Ei ajung să capete vama țerii, precum o căpătaseră pe rînd armeni, genovezi, greci de toate spețele. La 1593 arendași ai vămilor erau astfel, pe lîngă grecul Mano ori Manea, tovarăș pînă atunci cu un Alexe, probabil de același neam. Raguzanii Dominic de Giorgio și Giani („Dziani“), care avea ca agent într-o afacere la Liov pe compatriotul său Lucian [249]. Acest Giani nu e altul decît „Giva“ al lui Petru Șchiopul, Giovani de Marini Poli [39], cu care — și cu fratele Pascal — el avu să poarte un lung și supărător proces în pribegie.

Raguzanii jucau însă un rol mai mare în Țara Românească. Aveau o colonie puternică la Timișoara și așezăminte de bancă la Sofia și la

---

[241] „An. Ac. Rom.“, *l.c.*; *Studii și doc.*, XXIII, p. 378, no. CCXL. Cf. Hurmuzaki, XI, p. 330.

[242] *Studii și doc.*, XXIII, p. 352 și urm. Cf. și *ibid.*, p. 351, no. CLXXVI; p. 384, no. CCXLIX.

[243] *Ibid.*, pp. 356, 358, 359—360, 393, 394 și urm., 396, 398, 456 și tabla de acolo la evrei.

[244] *Ibid.*, p. 353, no. CLXXXI.

[245] Cf. Hurmuzaki, *Supl.* II[1], p. 218; *Studii și doc.*, XXIII, p. 359, no. CCV.

[246] *Ibid.*, p. 339, no. CXLIX.

[247] *Ibid.*, p. 365, no. CCXXII; p. 373, no. CCXXVIII.

[248] *Ibid.*, pp. 351, 357—358, 373, 384.

[249] *Ibid.*, p. 429.

Silistra, unde lucra Casa de Luccari, căreia-i aparţine cronicarul Iacob, pus, prin legăturile de afaceri ale familiei sale, în măsură să cunoască prezentul ca şi tot trecutul principatului muntean. La 1585 cardinalul Ludovic de Este el însuşi recomanda lui Petru Cercel pe „dumnealui Domenico de' Gorgii din Raguza, care-şi are de scos felurite datorii ale lui din ţara Excelenţei Voastre“ [250]; îl vom regăsi pe acest „Duminecă“ în Moldova lui Petru Şchiopul, ca arendaş al vămilor. De la Sofia venise ca fugar pentru datorii, Ioan de Marini Poli în Ţara Românească, unde afacerile erau conduse cu energie de mîna doamnei văduve Ecaterina, o levantină, care avea surori şi nepoate sărace: pe una din acestea, Prepia, fiica Lucreţiei Frangopulo, o luă el de soţie, făcîndu-se a trece la ortodoxie, dar în 1590, după ce Giovanni străbătuse de atîtea ori ţara în căruţă, culegînd dijmele domniei de miere şi ceară, după ce figurase, îmbrăcat în brocard de aur, între boierii sfatului, căsătoria era desfăcută; foasta rudă *letină* a doamnei ortodoxe trecu în Moldova, la unchiul tînărului Mihnea Vodă, după un mai bun cîştig [251]. Mărturiile cu privire la procesul lui îl arată că şi-ar fi bătut joc de trupul şi averea fetei altui „neguţătoriu den Raguza, ce lăcuia în Tîrgovişte“, care, murind, i-ar fi recomandat toate „ca unui prieten şi ca unuia ce era de o limbă şi de o ţară şi de un loc“ [252]. În Moldova, raguzanii ar fi fost recomandaţi şi sprijiniţi de sfetnicul albanez [41] al domniei, Barto[lo]meiu Bruti [253].

Un mare venit al domniei era din goştina oilor: în mai se făcea socoteala acelor ce veniau în partea Cămării şi se desfăceau îndată către *gelepii* şi *casapii* constantinopolitani, ai *capanului* împărătesc, cari adeseori înaintau o parte din preţul lor, sau chiar preţul întreg, pe cîtva timp; la 1591 se vindea de către dînşii oaia *chivirgic* şi *araman* [254] cu 33—37 aspri noi şi 40—48, ba chiar 52 de aspri vechi. Şi unii particulari primiau banii cu anticipaţie. Se puteau strînge astfel pînă la 45 880 de oi pe an, ceia ce arată marea bogăţie în turme a Moldovei, din care putem deduce bogăţia şi mai mare în acest articol a Ţerii Româneşti, care nu făcea creştere de vite mari. Cumpărătorii erau în cea mai mare parte greci din Constantinopol, dintre cari unul se chiamă Cazacul; dar mai veniau pentru acest însemnat cîştig şi turci din Caramania, caramaniţi sau caramanlîi, arvaniţi sau albanezi — să nu uităm marele rol pe care-l joacă atunci supt Petru Şchiopul Bartolomeiu Bruti, căpitanul de Lăpuşna şi postelnic, originar din Albania veneţiană —, oameni din Scutari. Casapii erau turci mai toţi. La plecarea unui domn, datina era ca datoriile să treacă asupra urmaşului, şi astfel pe lîngă oile plătite şi ale creditorilor domnului actual se mai luau atîtea altele în sama unor datorii, vechi de mai mulţi ani, faţă de un înaintaş [255]. În sumă intra şi un număr de boi şi vaci [256]. Tot transportul

---

[250] Hurmuzaki, XI, p. 193, no. CCCXVIII.

[251] Rezumatul carierei sale, *ibid.*, pp. LXXIX—LXXX; cf. Iorga, *O familie domnească în exil* [40], în „Biblioteca pentru toţi“, după actele publicate în acelaşi volum şi după cele din „Analele Academiei Române“, XVIII, p. I şi urm. (v. pp. 77—78).

[252] Hurmuzaki, XI, p. 319.

[253] *Ibid.*

[254] *Doc. şi cercetări*, p. 179.

[255] Hurmuzaki, XI, p. 221 şi urm.

[256] *Ibid.*, p. 229. Aş ceti acum: ageladia, în loc de: alladia. Pentru desetina de stupi, *ibid.*, p. 233, no. CCCLVIII.

trecea Dunărea pe la vaduri. Vameșii aveau învoială a scuti de taxa de trei aspri numai 150 de capete de oaie, rămîind ca, în lipsa lor, ei să răspundă suma corespunzătoare [257].

Să adăugim că turme mari de oi și de vite din Dobrogea, din părțile Ozeakovului pășteau pe pămîntul gras al Moldovei, și de la acestea nu se putea lua nici dijma locului, nici goștina obișnuită [258]. În ce privește Moldova, turcii n-aveau un bîlci la hotare; muntenii mergeau însă la cel din Rușciuc [259], și la aceștia erau și mai deși negustorii turci în trecere [260], ori chiar așezați, ca, prin 1560, un locuitor din Salonic [261]. Oile din acest principat treceau pe la Nicopol și aiurea, cadiii dunăreni făcînd cumpărătura. Se cumpăra și sare, cu miile de chile [262].

Între oile ce se ridică din Moldova la data arătată mai sus sunt și cele date beglerbegului Rumeliei, care tocmai plecase cu oastea asupra Poloniei. E vorba de un dar din partea domnului [263]. Se mai înseamnă că o mie de oi a fost luată de unul din comandanții trupelor împărătești, Ibrahim Pașa [264].

Acestea erau furnituri militare, care făceau parte din îndatoririle neapărate ale domnilor către „împăratul" lor din Constantinopol. În epoca lui Soliman cel Măreț, pentru care avem documente, se cerea de la noi grîu și orz pentru grajdurile împărătești ori pentru caii oștirii, cîte 6 aspri chila, și lemne, trimețîndu-se la Reni, la Galați, la Chilia, și Brăila, unde așteptau corăbiile, la Nicopol, cu plata vîslașilor, ori, în caz de război spre Apus, la Belgradul sîrbesc. Se cereau cai pentru begul de Caffa și alți șefi vecini. Uneori plata se apropia din tribut [265]. În afară de aceste furnituri erau însă cele pentru aprovizionarea capitalei turcești, care, acestea, erau permanente și invariabile. La începutul fiecării domnii se fixa suma cu care era dator noul voevod. „La suirea ta în Scaun", scrie Soliman lui Alexandru Lăpușneanu, „îți scrisesem să trimeți pe fiecare an din Moldova la Constantinopol 12 000 de boi pentru hrana capitalei..., cu un oarecare cîștig pentru proprietari..., ca și pentru ei", și i se lămurește că trebuie să se trimeată o mie de capete de vită pe lună [266]. Domnul, preocupat de propriul său cîștig, nu se arăta dispus să observe prea de aproape asemenea porunci — doar se formase în statele austriace, în legătură cu unele împrejurări politice de la hotare, planul de a trece boi, în număr mare, de la noi și din Ungaria „de-a dreptul la Viena", pentru a scăpa de tributul față de Rusia și Polonia [267] —, și atunci, se recurgea la o prohibiție totală a exportului. Dar cine putea să facă supravegherea? Și mai departe vitele treceau la negustorii străini, cari plătiau mai sigur, mai mult și în bani mai buni. Oprirea decretată față de Alexandru Vodă fu înnoită astfel față de Bogdan:

---

[257] *Ibid.*, p. 318.
[258] *Doc. și cercetări*, p. 175.
[259] *Ibid.*, p. 176.
[260] *Ibid.*, p. 178.
[261] *Ibid.*, p. 179.
[262] *Ibid.*
[263] Hurmuzaki, XI, p. 226. Cf. *ibid.*, și p. 327.
[264] *Ibid.*, p. 228.
[265] *Doc. și cercetări*, p. 179.
[266] *Ibid.*, pp. 178—179.
[267] Hurmuzaki, XI, p. 83, no. CXXVIII.

„Exportul din Moldova şi Dobrogea în Polonia şi alte ţări creştine, de oi şi boi, fiind oprit, porunci categorice au fost îndreptate către părintele tău" [268]. Probabil, însă, cu tot atîta efect: îndată Ioan Vodă cel Cumplit hrăni cu oile şi boii ţării sale pe cazacii chemaţi tocmai să apere siguranţa şi libertatea Domniei sale împotriva turcilor.

Ştim deci ce drum apucau produsele Moldovei şi Ţerii Româneşti pe acest timp. De unul singur se vorbeşte de o bucată de vreme mai puţin (am văzut pe negustorii din Iaşi): peştele. Şi totuşi el forma încă una din bogăţiile ţerii, deşi acum la gurile Dunării, unde se prindea morunul, erau alţii, turcii, cari lăsară foarte răpede ca vechiul „vînat" de peşte să decadă. Mancinelli a văzut pe la 1580 în aceste regiuni, pe amîndouă malurile Dunării, „lemne ca nişte furci pline de carne de morun uscată, cu preţ foarte jos, vînzîndu-se o bucată întreagă, mare cît omul, cu 60 de aspri, adică un scud, care cuprinde înnăuntru aproape o putinică de icre" (dealtminterea în părţile turceşti dobrogene 15 ouă de găină [269] se dădea pe un aspru, cu doi aspri se lua o găină şi cu patru „o măsură mare" de vin, cît patru *fiaschi* de Italia) [270]. Iar călătorul francez Fourqueveaux, care trece prin aceleaşi locuri aproape în acelaşi timp, notează că „la gurile acestui rîu mare se prind foarte mulţi moruni, pe cari i-am văzut vînzîndu-se, ori mai bine dăruindu-se, cu mai bine de doi solizi („souls") din moneda noastră bucata, şi totuşi aşa de mari, încît fiecare făcea povara unui catîr; pentru care nici nu fac atîta pescuire, deşi sunt foarte buni de mîncat, decît ca să-i spintece şi să scoată ouăle, din care fac icre — *caviars et boutargues*, — mîncare foarte căutată în Grecia şi în ţerile unde se ţine legea grecească, din cauza posturilor lor, între care este unul de sunt siliţi a nu mînca nimic cu sînge" [271].

NOTE

[1] Ştefan Báthory voievod (1571—1575), principe al Transilvaniei (1573—1583), rege al Poloniei (1575—1586). A dus o politică de cumpănire între presiunile Curţii imperiale de la Viena şi cele ale turcilor. Conflictul cu Gaspar Békés, omul imperialilor, a degenerat în luptă armată (în 1575 îl înfrînge pe acesta la Sînpaul). A sprijinit propaganda catolică în Transilvania ca şi consolidarea ortodoxismului. În timpul uniunii personale polono-transilvane, principatul românesc a fost condus de fratele mai mare al lui Ştefan, Cristofor (1575—1581). Acesta, urmînd în general instrucţiunile sale a continuat politica de obedienţă faţă de turci. Fiul său minor, Sigismund, i-a succedat în 1581, sub tutela guvernatorului Ioan Ghyczy. În 1588 Sigismund a început a domni singur şi s-a orientat spre Habsburgi încheind o înţelegere secretă antiotomană cu aceştia. Participă în acest context la campaniile împotriva turcilor din anul 1595 în care Mihai Viteazul deţine un rol de excepţie. Sigismund a abdicat vremelnic în 1598 şi definitiv în 1599, tronul fiind ocupat de Andrei Báthory, cardinalul care a reorientat politica principatului spre Turcia. Politica plină de meandre a lui Sigismund Báthory şi a lui Andrei Báthory poate fi cel mai bine înţeleasă din urmărirea relaţiilor cu Mihai Viteazul. Vezi de aceea N. Iorga, *Scurtă istorie a*

[268] *Doc. şi cercetări*, p. 179. Evrei turceşti în legătură cu Petru Vodă Munteanul, fiul lui Mircea, *ibid.*, p. 182.

[269] Ouă la tîrg cu căruţele în Moldova pe acest timp. Fourquevaux, în *Acte şi fragmente*, I, p. 39.

[270] Hurmuzaki, XI, p. 116.

[271] *Acte şi fragmente*, I, p. 34.

lui Mihai Viteazul, București, 1900; vol. XII din Hurmuzaki, *Acte relative la războaiele lui Mihai Viteazul*, București, 1903; I. Sîrbu, *Istoria lui Mihai Voevod Viteazul domnul Țării Românești*, 2 vol., București, 1904—1907; N. Iorga, *Există o scrisoare de trădare a lui Mihai Viteazul?* în AARMSI, s. III, tom XI, 1929; idem, *Istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1935; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936. Pentru Ștefan Báthory vezi *Etienne Báthory, roi de Pologne, prince de Transylvanie*, Cracovia, 1935 (cu anexa lui I. Lukinici, *Bibliographie hongroise d'Etienne Báthory*).

[2] Gabriel Bethlen, principe al Transilvaniei (1608—1629), care va duce aceeași politică de echilibru între turci și austrieci. A atacat Țara Românească dar a fost înfrînt la Moara de Hîrtie (lîngă Brașov) de către Radu Șerban în 1611. A întreprins, între 1619 și 1626, trei expediții împotriva Habsburgilor. A hrănit ideea de a deveni „rege al Daciei" prin unirea celor trei țări române sub sceptrul său. Pe plan intern a realizat o remarcabilă consolidare a autorității centrale. Din rațiuni politice a sprijinit calvinismul. Vezi Szilagy Sándor, *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*, Budapesta, 1879; Szekfü Gyula, *Bethlen Gábor*, Budapesta, 1929. Vezi și N. Iorga, *Un biruitor, Radu Șerban*, Vălenii de Munte, 1911.

[3] Gheorghe Rákóczi I, principe al Transilvaniei (1630—1648), a cărui domnie se caracterizează printr-un autoritarism deosebit. A participat, cu acordul Porții Otomane, la războiul de 30 de ani, fiind stipendiat generos de coaliția antihabsburgică. Relațiile cu Matei Basarab și Vasile Lupu au marcat în chip particular istoria celor trei țări române. Vezi Szilagy Sándor, *I, Rákóczi György*, Budapesta, 1893 și monografia lui I. Sîrbu consacrată lui Matei Basarab (infra, cap. II, nota 3). Apoi N. Iorga, vol. IV de *Studii și documente, Legăturile Principatelor Române cu Ardealul de la 1601 la 1699. Povestire și izvoare*, București, 1902.

[4] Prima expediție a lui Petru Rareș în Ardeal a avut loc în ianuarie-februarie 1529 pentru pedepsirea secuilor și a cetăților săsești care rămăseseră credincioase regelui Ferdinand. Cea de a doua (mai-iunie) a fost întreprinsă după înțelegerea intervenită între el și Zapolya, acesta obligîndu-se ca în schimbul ajutorului primit să-i confirme posesiunea Ciceiului și a Cetății de Baltă și să-i cedeze Bistrița cu Rodna și domeniile aferente. Rareș este victorios la Feldioara (22 iunie). În aceeași campanie, la 24 iunie, ocupă Ciceiul. În afara cetăților pomenite mai sus, Rareș primește acum și Ungurașul. A treia expediție, din toamna anului 1529, a fost îndreptată împotriva cetății Brașovului rămasă credincioasă regelui Ferdinand și pe care a silit-o, la 3 noiembrie 1529, să-l recunoască pe Ioan Zapolya. O parte din oastea moldovenească a rămas să asedieze Bistrița care nu s-a supus decît la 14 iulie 1530. În 1534, un corp de oaste din Moldova contribuie la asediul Mediașului, unde se refugiase Aloisio Gritti. Într-a doua domnie, la cîteva luni după înscăunare, Petru Rareș participă la expediția turcească în Ardeal împotriva Ferdinandiștilor dar și cu intenția de a redobîndi cetățile (iunie 1541). Nereușind, organizează o nouă expediție militară în octombrie 1542, terminată fără rezultat, astfel că revine la sfîrșitul lunii septembrie 1543, și apoi din nou în iunie 1544, cînd reușește să ocupe Rodna. Vezi I. Ursu, *Die Auswärtige Politik des Petru Rareș, Fürst von Moldau*, Viena, 1908; idem, *Petru Rareș*, București, 1923; *Petru Rareș*, București, 1978, capitolul lui C. Rezachevici, *Politica externă*, p. 229 și urm.

[5] Vezi pentru Cîmpulung, T. Bălan, *Din istoricul Cîmpulungului moldovenesc*, București, 1960.

[6] Pentru relațiile Bistriței cu Țara Românească și Moldova vezi vol. XV din seria Hurmuzaki, scos de N. Iorga în 1911.

[7] Domnia lui Alexandru Lăpușneanu (1552—1561, 1564—1568) a fost întreruptă de Ioan Iacob Heraclid (Despot Vodă) între 1561—1563. Contemporanul lui din Țara Românească e Petru cel Tînăr (1559—1568), fiul lui Mircea Ciobanul.

[8] Electorul Ioachim II de Brandenburg fusese numit comandant suprem al armatelor creștine aflate sub egidă imperială care urmau să elibereze Ungaria transformată din 1541 în pașalîc. Prin tratatul secret încheiat cu Petru Rareș la 1 martie 1542 acesta își lua angajamentul ca în tot cursul războiului ce trebuia să înceapă să țină la curent pe creștini cu mișcările turcilor. Iar dacă însuși sultanul își va însoți oastea (ceea ce implica și prezența domnilor români) domnul Moldovei făgăduia ca la primul prilej să treacă de partea creștinilor. Ca o condiție a acestui ajutor Petru Rareș cerea restituirea cetăților și posesiunilor din Ardeal precum și „o sumă însemnată". La 24 iunie 1542, principele elector recunoaște că a primit de la domnul Moldovei suma de 200 000 florini unguresti (jumătate în bani lichizi și jumătate în vite) iar la 6 iulie 1542 se obligă a-i plăti, dacă își va îndeplini obligațiile asumate, suma de 500 000 galbeni unguresti. Vezi I. Ursu, *Petru Rareș*, București, 1923.

[9] Pentru Slatina vezi *Negoțul...*, cap. I, nota 93.

[10] Filip Maler, vezi *Negoțul...*, cap. I, nota 76.

[11] Boierii Craioveşti au ridicat mănăstirea Bistriţa la sfîrşitul secolului al XV-lea; stricată de Mihnea cel Rău la 1509, a fost refăcută de familia ctitorilor la 1519. Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 71.

[12] Mircea Ciobanul, domn al Ţării Româneşti, fiul lui Radu cel Mare (1545—1552, 1553—1554, 1558—1559); fiul său, Petru cel Tînăr, domneşte între 1559—1568. Înlocuitorul lui este Alexandru al II-lea Mircea, fiul lui Mircea „pretendentul" şi nepot de fiu al lui Mihnea cel Rău (1568—1574, 1574—1577). Fiul său e Mihnea Turcitul (1577—1583, 1585—1591). Vezi mai mult în Hurmuzaki, vol. XI, *Acte din secolul al XVI-lea (1517—1612) relative mai ales la domnia şi viaţa lui Petru Schiopul*, Bucureşti, 1900 (întocmit de N. Iorga) şi vol. IV din *Istoria românilor* a aceluiaşi, *Cavalerii*, Bucureşti, 1937.

[13] Pătraşcu cel Bun, domn al Ţării Româneşti (1554—1557). Pentru Petru cel Tînăr vezi nota precedentă.

[14] Biserica Sfintei Cruci, construită la 1521 de Hacik Hancoian. Vezi H. Dj. Siruni, *Bisericile armene*, în „Arhiva românească", V, 1940, p. 180—181; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 801.

[15] În 1558 Alexandru Lăpuşneanu a trimis la Liov 100 de galbeni pentru zidirea unei biserici făgăduind şi icoane, zaveze, poartă, vase şi veştminte. Banii au fost predaţi ctitorilor liioveni David şi Volos. Domnitorul Moldovei a pus condiţia ca femeile să stea separat de bărbaţi, în pridvor. Că şi pentru Przemysl, a format pe cheltuiala sa diaconi pentru cîntările bisericeşti slavone şi greceşti. Pe unul din clopote figurează numele domnitorului. Vezi N. Iorga, *Note polone*, în AARMSI, 1924, seria III, mem. II, p. 385; Hurmuzaki, supl. II, p. 205.

Biserica cu hramul Sf. Gheorghe ar fi fost sfinţită la 1559 de către un episcop din Moldova împreună cu cel din Liov (cf. Hurmuzaki, vol. VIII,, p. 208 şi urm).

[16] Vezi totuşi Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 211, care spune că cetatea a rămas neatinsă în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu „ca să fie apărătură despre leşi".

[17] Pentru Galaţi vezi *Negoțul...*, cap. II, nota 6.

[18] Pentru Reni vezi C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe*, p. 261; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 709.

[19] Bogdan, domn al Moldovei, fiul lui Alexandru Lăpuşneanu (1568—1572).

[20] Iancu Sasul, domn al Moldovei (noiembrie 1579-septembrie 1582).

[21] Ian Zamoyski (1542—1605), cancelar şi mare hatman al Poloniei. L-a sprijinit pe Ştefan Báthory, principele Transilvaniei, să ocupe tronul Poloniei. Apoi l-a ridicat la aceeaşi demnitate pe Sigismund al III-lea Wassa. L-a instalat pe Ieremia Movilă (1595). Potrivnic lui Mihai. Vezi R. Heidelstein, *Vita Ioannis Zamoyscii*, Poznan, 1861 (în *Collectanea vitam resque gestas Ioannis Zamoyscii ilustrantia*); *Archivum Jana Zamoyskiego*, Varşovia, 1903—1913; A. Tarnawski, *Activitatea economică a lui Ian Zamoiski*, Lvov, 1935 (în l. poloneză); *Călători*, IV, p. 204 şi urm.

[22] Luca Stroici (mort în 1610). Mare logofăt al lui Petru Şchiopul, pe care-l însoţeşte în pribegie şi apoi trece în Polonia unde este primit în rîndurile nobilimii polone. Din nou mare logofăt sub Ieremia Movilă. Ctitor, împreună cu mitropolitul Anastasie Crimca, al mănăstirii Dragomirna. Vezi B. P. Hasdeu, *Luca Stroici, părintele filologiei latino române*, în *Studii critice asupra istoriei române*, Bucureşti, 1864; Hurmuzaki, vol. II$_1$, p. 368 şi urm.; Corina Nicolescu, *Un pahar moldovenesc din secolul XVI*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965, p. 645—650; N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova, sec. XIV—XVII*, Bucureşti, 1971, p. 326—327.

[23] Petru Cazacul, domn al Moldovei (august-octombrie 1592).

[24] Aron Tiranul, fiul lui Alexandru Lăpuşneanu, domn al Moldovei (1591—1595, cu întreruperi).

[25] Giovanni Marini Poli, negustor raguzan înrudit cu Mihnea Turcitul din Ţara Românească (printr-o căsătorie care va fi anulată de patriarhia din Constantinopol) se refugiază în Moldova unde arendează dijma vitelor. În 1591 Petru Şchiopul abdică, lichidează socotelile cu *G.M.P.*, iertîndu-l de o parte a datoriei; prin interpuşi însă acesta continuă a preleva banii arenzii şi după plecarea domnului, căruia îi intentează un penibil proces. E sprijinit de Sigismund al III-lea Wassa şi de arhiducele Ferdinand guverna-

tor al Tirolului (unde se retrăsese Petru Șchiopul). *G.M.P.* a pretins că a avansat banii arenzii și acum nu-i poate recupera din cauza abdicării domnului. Boierii acestuia, refugiați în Polonia au depus însă în favoarea sa și astfel Petru Șchiopul a cîștigat procesul. Luca Stroici a tradus în românește aceste mărturii autentificate de magistratul orașului Lvov la 2 octombrie 1592 (cf. Hurmuzaki, XI, p. 317—320). Mai vezi N. Iorga, *Oameni și fapte din trecutul românesc*, București, 1932, p. 40 și urm.

[26] Gheorghe Palamed, originar dintr-o familie grecească din Lvov, fiu al unui Mihail, și autor al unui poem de preamărire a faptelor lui Mihai Viteazul, scris în 1607. A trăit la curtea ducelui Vasile de Ostrog, fiind profesor la Școala grecească sau interpret al cancelariei ducale. A tradus în versuri Psalmii lui David, manuscrisul aflîndu-se odinioară în biblioteca mănăstirii Văcărești. Vezi E. Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, Paris, 1881, II, p. LXXXI; O. Tafrali, *Poema lui Gheorghe Palamide despre viața lui Mihai Vodă Viteazul, scrisă în 1607. Studiu critic și traducere*, București, 1905; N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, p. 448; D. Russo, *Studii istorice greco-române*, I, p. 145.

[27] Ceea ce se știe despre Stravrinos este consemnat de el însuși în poema sa, unde arată că s-a născut la Malsiana, „aflat prin părțile Delvinului" și că numele său este Stavrinos iar pronumele *vistier* (sic !). Documentele interne contemporane nu-l cunosc. Se știe însă că a îndeplinit la porunca lui Mihai Viteazul mai multe misiuni pe lîngă pașalele de la Sudul Dunării. Împreună cu fiul său Gheorghe (Ieronim ?), hatman al Moldovei, a fost ucis de Ștefan Tomșa în 1612. Prima ediție a poemului lui Stavrinos a fost publicată la Veneția în 1672 de ieromonahul Neofit. Vezi N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, București, 1899, p. XCI—XCIII; idem, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea, 1688—1821*, București, 1901, p. 608—609; D. Russo, *Studii istorice greco-române*, I, p. 114 și urm.; *Cronici străine privitoare la istoria românilor (Doi cîntăreți greci ai lui Mihai Viteazul: Stavrinos și Palamed)*, ediție Simache — Cristescu, București, 1943.

[28] Zotu Tzigara, apropiat al lui Petru Șchiopul, cu care vine de la Constantinopol. Se căsătorește cu fiica acestuia. Pîrcălab de Hotin, vistier, mare spătar. Ctitor al mănăstirii Hlincea. Pleacă din Moldova odată cu socrul său stabilindu-se la Veneția. Epitrop al bisericii San Giorgio dei Greci de acolo. Moare în 1599. Vezi M. Stephănescu, *O piatră de mormînt uitată și o pecete necunoscută. Mărturii vechi și noi despre marele spătar Zotu Tzigara*, în BMI, LX, nr. 4, 1971, p. 58—62.

[29] Tomasso Alberti (mort după 1621), bolognez, agent al unei case de comerț venețiene în legătură cu Polonia și Turcia. În 1609—1612 se află la Constantinopol de unde pleacă cu mărfuri la Liov. Străbate Moldova și stă cinci zile la Iași. La întoarcere, în 1613, revine pe același drum. Face a doua călătorie în Polonia pe aceeași rută și se întoarce la Veneția. Notele de călătorie au fost publicate de Alberto Pacchi de la Lega în *Appendice alla collezione di opere inedite e rare directa da Giosiuè Carducci*, nr. CCXXXII, Bologna, f.a.; descrierea călătoriei în Moldova publicată de N. Iorga în „Buletinul Societății Geografice Române", XIX, 1898, II, p. 58—63; vezi și *Călători*, IV, p. 357—365.

[30] Turcii au cucerit Ciprul în 1571.

[31] Pentru Nasi vezi *Comerțul...*, *Epoca modernă*, cap. I, nota 16.

[32] Nu există un Radu Vlad. Este vorba de Vlad, fiul lui Radu Paisie și al Ruxandrei (fiica lui Neagoe Basarab) refugiat în Ardeal și pe care în 1558 regina Isabella îl trimite la Poartă spre a căpăta domnia. Cu tot sprijinul ardelenilor și al ambasadorului Franței la Constantinopol el este exilat în Rodhos; în drum este înecat împreună cu fostul mare vornic Socol, prietenul fratelui său, Pătrașcu cel Bun. Vezi N. Iorga, *Pretendenți domnești în secolul al XVI-lea*, în AARMSI, s. II, tom XIX, 1898, p. 13.

Pătrașco și Petru Cercel se aflau exilați la Rhodos din fragedă copilărie fiind crescuți în casa unui preot, ceea ce a făcut pe ambasadorul Angliei la Poartă să scrie că Petru (Cercel) era „fiul unui preot grec din Moreea" (cf. E. D. Tappe, *Documents concerning Romanian History*, Haga, 1964, doc. 58). Pătrașco, despre care se credea în 1576 că va căpăta domnia Țării Românești este cel care l-a îndemnat pe Radu de Mănicești (venit la Rhodos în 1574 ca emisar al boierilor potrivnici lui Alexandru Mircea) să scrie Evangheliarul aflat la Londra. Neavînd pretenții la scaun, Pătrașco a fost, în 1583, reprezentantul fratelui său la Constantinopol; moare însă după două luni și este înhumat în Patriarhia de acolo.

Iancu Sasul, fiul natural al lui Petru Rareș (?), a trăit întîi la Brașov, de unde a ajuns la Constantinopol; ca pretendent a fost exilat la Rhodos și în 1576 la Alep. În 1579 devine domn al Moldovei. Părăsește scaunul în 1582, trece în Polonia unde este decapitat din porunca regelui. A fost căsătorit cu Maria Paleolog din Rhodos cu care a avut doi fii (Alexandru și Bogdan) și mai multe fete (vezi N. Iorga, *Pretendenți...*, p. 59).

Exilul lui Alexandru, Petru (Şchiopul) şi Miloş la Rhodos, susţinut de N. Iorga (*Contribuţiuni la istoria Munteniei,* în AAR, s. I, tom XVIII, p. 7) nu este confirmat de cronica murală de la Bucovăţ, în care însuşi Alexandru Vodă arată că după moartea lui Pătraşco cel Bun, el şi fraţii săi au fost „întemniţaţi la Ţarigrad" (cf. *Cronicile slavo-române din secolele XV—XVI publicate de Ion Bogdan,* ediţie P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 195) şi nici de inscripţia de pe fîntîna lui Alexandru Vodă de la Ocnele Mari, ridicată în 1572 şi care pomeneşte de „pribegia în Ţara Arabiei 20 de ani şi la Alep 14 ani" (AO, nr. 86—88, p. 462).

Mihnea Turcitul a fost exilat, în momentul mazilirii, în 1583, împreună cu mama sa, la Tripoli (cf. C. C. Giurescu şi D. Giurescu, *Istoria românilor,* II, p. 334).

Un singur Despot apare ca exilat la Rhodos (în 1565) şi anume Carol. Acesta se dădea drept frate al lui Iacob Heraclid şi ducîndu-se la Buda i-a mărturisit paşei că imperialii i-ar fi oferit ajutor militar pentru ocuparea tronului Moldovei, dar el preferă să se adreseze sultanului. Considerat la Constantinopol drept şarlatan este exilat (vezi N. Iorga, *Pretendenţi...,* p. 34—35).

Maria Amirali, soţia lui Petru Şchiopul, a murit în 1588 şi a fost înmormîntată la mănăstirea Galata (cf. Hurmuzaki, XI, p. LXX, nota 2).

Maria Paleolog, vezi supra

[33] Vezi pentru episcopul Maxim N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor,* ediţia a doua, Bucureşti, 1921, I, p. 153.

[34] Pentru Constantin Corniact vezi şi *Negoţul...,* cap. II, nota 70.

[35] Batiste Vevelli, vezi infra

[36] N. Stoicescu în *Repertoriul* său (p. 796) îl consideră ctitor al bisericii Hagigadar din Suceava (1512—1513) pe Drăgan Danovac, tatăl lui Bogdan. Vezi şi Z. Baronian, *Biserici armene, monumente de artă din Moldova,* în BOR, 1969, p. 1222—1235.

[37] Petru Grigorovici Armeanul (1560—1616), zugrav poliglot, originar din Lvov, agent al lui Mihai Viteazul din 1595, emisar al lui Basta, coautor al „Cronicii lui Mihai Viteazul". Trimis în 1598 de Mihai Viteazul la arhiducele Maximilian. A plastografiat diplome pentru Mihai Viteazul. L-a ponegrit pe Radu Şerban. Fratele său, Iosif, a lucrat pentru Simion Movilă. Fire proteică, adesea lipsită de scrupule, *P. G.* rămîne un izvor care trebuie folosit cu circumspecţie. Vezi Hurmuzaki, IV, p. 368 şi urm.; N. Iorga, *Studii şi documente,* IV, p. 144—149; idem, *Istoria lui Mihai Viteazul,* passim.; *Călători,* IV, p. 289 şi urm.

[38] Giulio Mancinelli (1537—1618), iezuit italian cu activitate de prozelitism în Dalmaţia şi Turcia. A vizitat ţările române între 1583 şi 1586. Specialiştii opinează că datele furnizate de el trebuiesc folosite cu prudenţă. Relatarea călătoriei sale a fost publicată de N. Iorga, *Delle missioni e viaggi che fece nelle parti della Turchia,* în Hurmuzaki, XI. Apoi *Călători,* vol. II, p. 519—526. Despre el mai vezi şi articolul lui L. Koch din *Jesuiten Lexikon.*

[39] Pentru Marini Poli vezi supra, nota 25 şi *Comerţul..., Epoca modernă,* cap. I, nota 15.

[40] Articolul *O familie domnească în exilu* a fost publicat în 1894—1895, în editura Vatra, p. 725 şi urm. Amplificat în volumul *Oameni şi fapte din trecutul românesc. I. Petru Şchiopul,* Bucureşti, 1905 (colecţia „Biblioteca pentru toţi"). Republicat, în aceeaşi colecţie în 1930 şi 1932, 128 p.

[41] Pentru B. Brutti vezi *Negoţul...,* cap. I, nota 102.

STAREA COMERȚULUI ROMÂNESC LA ÎNCEPUTUL VEACULUI AL XVII-LEA. CRIZA DISPARIȚIEI ELEMENTULUI STRĂIN

O luptă mare, deși tăcută, trebuia să înceapă îndată, aceia care a înlăturat pe rînd pe toți acești mijlocitori străini, rămășițele apusenilor din evul mediu ca și armenii, grecii, levantinii, turcii, evreii din vremuri mai nouă, ca să îngăduie crearea unei mari clase a negustorilor de țară, creștini de legea Răsăritului, cari, ce e dreptul, nu mai erau ocrotiți de nici unul din privilegiile altor epoce, în care a se izola însemna a trăi, dar erau apărați îndeajuns de vădit interes al Cămării domnești și al societății întregi pentru ca dăinuirea lor în dreptate să fie cu putință.

Înainte de a cerceta cauzele multiple, speciale pentru fiecare categorie a acestor schimbări — pe lîngă cauze generale, ca acea revoltă a simțului național în Moldova care costă viața lui Vevelli ori fenomenul asămănător din Țara Românească din care ieșiră, supt grecul Leon Vodă [1], măsurile contra grecilor, iar pe urmă domnia pronunțat indigenă a lui Matei Basarab [2], — e de folos, credem, să înfățișăm, pe baza actelor municipale și a însemnărilor de călători, încă o dată viața din orașele noastre între anii 1600 și 1630.

Începem cu Moldova, în care, cu mai puțină independență față de puterea domnului, vămile mari de comerț aduceau mai multă bogăție.

O singură și simplă pomenire în actele Liovului [1] ori cîte una în acte interne [2] nu arată vreo însemnătate a *Cernăuțului* și nici măcar faptul că la acest vad s-ar fi întemeiat un tîrg cu o însemnătate deosebită. *Siretiul* și el era în mare decădere, deși-și păstră șoltuzul și pîrgarii pînă la 1650 și pecetluia zapise cu chipul Sf. Ioan [3]. Toată această parte de sus suferia vădit de retragerea elementului străin, german și armenesc, care-și găsia o situație mai prielnică în noi fundațiuni orășenești din Polonia, ca Zamoscul, mai tîrziu Zalesczykul.

Suceava se mai păstra un timp prin ocrotirea Movileștilor cari, în legătura lor politică mai strînsă cu polonii, o preferară Iașilor. Acte germane ori ungurești găsim tot mai rare; vădit că vechea rasă conducătoare se obosește și dispare, cu obiceiurile ei de cancelarie ca și cu legăturile ei în

---

[1] V. *Studii și doc.*, XXIII, tabla.

[2] *Studii și doc.*, V, *passim.*

[3] La 1592 Costin șoltuzul, *Uricariul*, XXII, pp. 63—64. *Studii și doc.*, V, p. 219, no. 37: Alexa e șoltuz la 1643; fost șoltuz e Toader fiul lui Pătrășcan. Grecul biv șoltuz în 1648, *Uricariul*, XXIII, p. 215. Un Ștefan din 1709 în *Studii și doc.*, V, cap. IX, p. 397. Orașul [3] avea încă două biserici de zid și una de lemn ale românilor, două ale armenilor (Bandini, în „Analele Academiei Române", XVI, p. 250). Se vedeau rămășițele bisericii Dominicanilor (Hurmuzaki, VIII, p. 307). V. și *Uricariul*, X, pp. 97—99 (voitul Alexa, 1645).

străinătate. Mai vedem la 1594 judecînd şoltuzul — era şi unul deosebit pentru armeni [4] — Toma Urmeniş (numele acesta însuşi înseamnă armean) cu „bătrînii cetăţii, români şi armeni", pe sufletele lor, în chestia plîngerii unui pîrcălab Andrei de Bistriţa cu privire la „o samă de oameni ucişi în munte" ; se adauge la acest judeţ şi dichiul Mitropoliei (mitropolitul fiind acum la Iaşi), şi hotărîrea se pune într-un „sinet" (Shynet), „cum ni este legea în ţară". O nouă plîngere a pîrcălabului aduse din partea domnului trimeterea afacerii înaintea Sfatului Bistriţei, căruia i se comunică aceasta de Urmeniş într-o scrisoare germană [5]. Ştirile despre turci şi tatari se comunicau încă, în această epocă de lupte, prin răvaşe ungureşti [6]. În aceiaşi limbă mărturisia pentru nişte negustori opriţi la Bistriţa „judele cu doisprezece cetăţeni şi cu toţi pîrgarii" [7]. Nemţeşte scria şi Andrei Accesman, a cărui origine i-o arată numele, un hangiu care arăta că el nu iea chezăşie pentru nimeni din cei ce se abat la ospătăria lui [8]. De aici înainte avem scrisori de la reprezintanţii domnului în această mai veche capitală a sa : un Dima portar de Suceava, un vornic Stîrcea, cerînd de la Bistriţa cuie de şind[r]ilă, „cîte trei mii la un leu bătut", ori alte îndatoriri ; dar, cînd este vorba despre cutare negustori cari au vîndut nişte boi, bănuindu-se a fi „Crăstia şi Gavril de la noi", nu mai scrie Sfatul oraşului în nemţeşte ori ungureşte, ci, în rîndul întîi, „vornicul de Suceava" şi, alături de dînsul, „şoltujul cel armenesc" [9] ; e vorba de un „vornic de tîrg", dregătorie nouă care înseamnă substituirea unei autorităţi în numele lui vodă vechii libertăţi, oricît de nedepline, a oraşului întemeiat şi dominat în parte de străini [10]. O singură dată după 1600, în 1623, aflăm o scrisoare germană, dar pentru o cumpărătură de său în sama lui vodă, şi şoltuzul, „Marckgroff (*Marktgraf*) von der Suctzaw", e românul Isac [11]. Or, iarăşi, scrisoarea particulară din 1633 a negustorului sucevean care vinde morunul cu preţul de 4 florini 20 de bucăţi şi scrumbiile cîte un polturac una [12]. Dar autoritatea superioară a vornicului urmează şi în domnia lui Vasile Lupu : Dumitraşco trimete el pe un negustor armean, Bogdan, la Bistriţa pentru cuie de şindrilă, „să fie de treabă să acoperim curţile măriei dumisale domnul nostru în uraş la Suceava" [13]. O nouă trimetere a acestuia pentru acelaşi scop, adăugindu-se dorinţa de a nu se închide „drumul pe la Cîmpulung", e făcută de „portariul cel mare" (acelaşi ca „vornicul", *dvor*, slavon, fiind egal cu „poartă" ; pîrcălabul era, în schimb, un boier mare, — pe atunci însuşi Gavril, fratele lui Vasile Lupu, care iscăleşte „Hetman şi pîrcălab Suceavei den ţara Moldovei" [14]) — „de cetatea Suceavei şi şoltujii, cu Sfatul, pîrgarii, bătrînii de oraşul Suceavei" [15]. Acest portar vornic, pe la 1640, polonul Hancea („Ancza"), se îngrijia de trebile oraşului ca şi, mai ales, de clădirile lui Vodă, cerînd de la Bistriţa,

---

[4] Hurmuzaki, XV, pp. 727—728, no. MCCCCXXXV.
[5] *Ibid.*, XII, pp. 313—314, no. CCCCLXX.
[6] *Ibid.*, XV, p. 751, no. MCCCCLIV.
[7] La 1636 erau doar opt case de saşi catolici (Remondi, în *Acte şi fragm.*, I, p. 80).
[8] Hurmuzaki, XV, pp. 750—751, no. MCCCCLII.
[9] *Ibid.*, p. 784, no. MDCXII.
[10] *Ibid.*, p. 786, no. MDCXVIII.
[11] *Ibid.*, pp. 931—932, no. MDCCCX.
[12] *Ibid.*, p. 993, no. MDCCCCLXXV.
[13] *Ibid.*, p. 1014, no. MDCCCCXV.
[14] *Ibid.*, p. 1044, no. MDCCCCLXI.
[15] *Ibid.*, p. 1041, no. MDCCCCLVI.

pietrari și olari[16]. Și căpătăm impresia că și grija șoltuzilor, a pîrgarilor privia mai mult lucrurile domnești.

Și în acte interne întîlnim ca marturi la zapise, alături de boieri aflători în oraș, de cîte un hotnog de la cetate, de popa tîrgului, pe „Dvornicul ot Suceava", care odată, în același veac al XVII-lea, are caracteristicul nume românesc de Ionașco Tăbîrță: modest se înșiră lîngă acest important personagiu locuitorii și vreun negustor, a cărui calitate de „cupeț" e anume arătată, ca Zota din actul pomenit[17]. Un altul, datat din 28 decembrie 1639, arată din cine se alcătuia în afară de boieri lumea de frunte a Sucevei: „Onea șoltuzul de Suceavă, cu 12 prăgari și cu toți bătrînii tîrgoveți și preuții toți": Grama, Gheorghie, Drăguș, Gonțul, Ionașco de la vechea mănăstioară din Ițcani, Vasile de la „Mitropolia Veache", „și alți preoți toți", Ianache fost șoltuz, Constantin, fruntașii Grigore Cărăscul — avem și o piatră de mormînt de la cineva din această familie de „burghezi"[18] —, Chira și Gheuca, Ieremia Iulăș, „ce au fost fînar (păzitor al gropilor cu fîn) în zilele Eremiei Vodă, în trei ani, de la Orăș hatmanul", plus un număr de „megiași" din satele-suburbii vecine: Șcheii (apoi Șcheia), Tătărașii și Ipăteștii[19]. Armenii se mai întîlnesc apoi individual, un Simion fiul lui Săhac și alții[20]; ei își păstrează pînă la 1670 și la sfîrșitul veacului, „șoltuzul armenesc de tîrg de Suceava", „protopopul armenesc", diaconul, iscălindu-se toți armenește[21]; ba încă la 1677 orașul adăpostește și un episcop al lor[22], dar e vădit că și vremea lor s-a încheiat. Dealtminterea caracterul lor național se șterge tot mai mult.

Ca să avem o icoană a vieții sucevene în acest timp, lăsăm să urmeze această scrisoare către Bistrița în limba noilor stăpîni exclusivi:

> † Întru tot cinstit și de la milostivul Dumnădzău cu mare cinste dăruit, domniisale giupănul Andreiaș, birăul de cetate Bistrățăi, și la tot Svatul dumilevostre pace și cu sănătate să vă dăruiască milostivul Dumnădzău. Altă, să priimiți domneavoastră de la noi, mai mici și buni priiatini dumilevoastre, cu plecare închinăciune, de la mine, șoltuzul den trăgul Sucevei, și de la ai noștri bătrăni orașului, și de la noi, toți orășenii. Dăm știre dumilevoastre c-am înțeles de tot bine pre răndu scrisore dumitale. Scrii domneata, ca unul carele ești domneta destul înțeleptu: prentru aceia dăm știre domniitale și a tot Svatul domniitale forte cu mare dereptate cum știm noi, cu sufletele noastre, de răndul acestor oamini, anume Gligorie feciorul popei Petrei den Rebrișora și Luca feciorul lui Mătei den Bărgău cel de Sus, cum ei au venit aicea în oraș. Deci n-au ședzut la o casă de om bun, unde-au băut, sau la gazdă, ce, daca s-au îmbătat, ca niește omini făr de ispravă, ei au eșit nopte de au înblat ca niște tălhari cu sabii și cu corduri și cu toporă. Deci e-au dat de strajă, straja i-au întrebat ce oamini săntu de înblă așa cu arme gole pren trăgu. Ei s-au semețit: ce-au dat așa, au și

---

[16] *Ibid.*, p. 1053, no. MDCCCCLXXIII.
[17] *Studii și doc.*, V, pp. 74—75.
[18] Kozak [*Die*] *Inschriften*, [*aus der Bukovina*, Viena, 1903], I, p. 146.
[19] *Studii și doc.*, V, p. 75, no. 2. Un fost șoltuz Pascali, 1646 *ibid.*, p. 400. Cf. *Uricariul*, XXII, p. 70.
[20] *Studii și doc.*, V, p. 75, no. 3.
[21] *Ibid.*, VII, p. 379, no. 14, 2—3. Cf. *Armenii și Românii*, *l.c.*, p. 31.
[22] *Studii și doc.*, V, p. 403.

tăiat pre un fecior a străjerilor, de dzace așa demicat cât el va muri, și, așa făcându ei, au sărit straja de i-au prinsu, că de bună voe nu să da. Deci apoi noi vrum să-i băgăm în cetate ca pre nește răi făcători, iar apoi, daca s-au spus că-s den idicul (= ținutul) domnii tale, noi i-am lăsat, numai să se înpace cu acei omini ce i-au vătămat și dzac răniți, și încă, de va muri omul, ei-ș vor mai întreba cu dănșii. Deci au datu unul bărbiiarului o fotă și o năframă, iar altul au dat iar bărbiiarului, să îmble să tămăduiască pre cel om ce dzace tăiat d-ănșii, de au dat 3 zloți și giumătate, și globa au plătit 6 zloți. Atăta au dat, iar mai mult un ban n-au dat. Iar, de-r hi omini buni, ei ar hi în pace. Prentru aceaia să fii domneata sănătos. Prentru aceaia pohtim pre domneavoastră să nu-i creadeți ce vor grăi, că, de ce grăesc ei, grăesc cum le-i voe, iar, de n-am socoti prientișugul, și cinstit libov dumilevostre, care domneavostră purure arătați cătră noi, ca nește oamini buni și înțelepți și întru tot ai noștri priatini buni, ei, ce răutate au făcut și grozăvie, ei nici cu o sută de taleri nu s-ar plăti. Și, de ar hi făcut ei așa la domneavoastră cum au făcut ei la noi, ei ar hi putredzit în nește temnițe, de nu ș-ar pune și capete. Iar noi am socotit cinstit prietinșugul dumilevoastre, și altă nu le-am făcut, ce s-au înpăcat cu ominii cei ce i-au tăiat, și au plătit ce pre unde-au băut ; și încă apoi ei au scris și carte înșiș pe sine cum ei sânt vinovați, și ce au făcut rău ei, pren vina s-au plătitu, și ei cum nu vor scorni nici pără pre sine, nici să părască nime cum s-au înpăcat. Care v-om trimis și la domneavoastră pre mai mare credință, să vedeț. De aceasta dăm știre dumitale, și să dăruiască milostivul Dumnădzău să afle prea domneta această scrisoare a nostră întru bună pace și cu sănătate, depreună și cu tot Svatul dumitale și cu tot orașul dumilevostre, de la Hristos, amin.

Scris în Suceava, ghenar 27.

† Cu cinste să se de această carte a nostră întru cinstită mâna dumisale giupânul Andriiaș birăul de la cetate Bistriței și la tot Svatul dumilorsale [23].

Vizitatorului apostolic Bandini i se vorbi prin 1640 de cei „peste 8 000" de catolici ce fuseseră „numai sași, amestecați cu unguri și italieni", dar el nu găsi decît 25, cari „uitîndu-și de limba nativă, sunt mai asemenea prin graiu și fire cu românii" ; una din bisericile de piatră ale lor zăcea ruinată în grădina domnească, cealaltă, „din sus de Curte", cu un altar dăruit de Ieremia Movilă, fusese refăcută la 1638, dar n-avea credincioși [24]. Trecuseră vremurile de hotărîtoare influență polonă cînd un predicator de această nație vorbia grecește, cu tălmaciu moldovean lîngă dînsul, către cei 2 000 de soldați, leși și unguri, cari apărau tronul Movileștilor [25]. În schimb, supt ra-

[23] Bistrița, Archiva orașului, în Hurmuzaki, XI [V !], pp. 1053—1054, no. MDCCCCLXXIV ; publicată și în *Documentele [românești din arhivele] Bistriței*, I, [1899], pp. 65—67, no. LXXXVIII.

[24] „Analele Academiei Române", XVI, p. 247. Cf. pentru lucrul făcut de Ieremia la dominicani (?), Hurmuzaki, VIII, p. 307 și urm.

[25] Querini, în Hurmuzaki, III[1], p. 550. Erau atunci, pe la 1600, 6 000 de vetre, dar numai 30 de familii catolice.

portul românesc orașul înfloria, avînd, pe lîngă cei 3 000 de armeni, 20 000 de români, cu șeptesprezece biserici (armenii avînd numai patru și Vlădica lor la Zamca [26]).

În decembre 1592 Petru Binder, jude (*Richter*) de Baia (*Banya*), „împreună cu cei doisprezece cinstiți sfetnici jurați", arătau, în nemțește, colegilor de la Bistrița cum au judecat, după cererea lor, într-o afacere, luînd jurămîntul pîrîtului și osîndind pe vinovat de să-i rămîie în minte [27]. Mai pe urmă, alt sas din Baia, Nicolae Kirschner, apare ca informator, prin scrisori în limba lui, al bistrițenilor [28]. Pe atunci spițerul lui Petru Șchiopul, Iacob Otth, făcea „rost de episcop" în oraș. Tîrgoveții aveau viile lor la Cotnari ca și sucevenii. Scaunul de judecată funcționa, în toate pricinile, chiar „în cele mai grele" ; osîndiți la moarte cari se adăpostiau în cimitirul lor scăpau prin aceasta [29].

De atunci încă preponderența elementului românesc se observă : un zapis e dat la 1591—1592 de șoltuzul Giurgiuman, de primul pîrgar Cristea, pîrgarii Cozma Băloș, Giurgiul, Ioan Hutco, Ioan Giogios, la cari se alătură numai doi străini : Matos (Matthes) și Chircul Hanos [30]. Dar corespondența se oprește aci, și, dacă pe la 1590 se numărau aici 3 000 de vetre (63 de familii catolice) [31], peste mai puțin de o jumătate de veac, un vizitator apostolic putea să scrie aceste rînduri triste : „acest oraș era locuit odată de sași și a avut peste o mie de case și peste șase mii de oameni ; iar acum abia se numără patruzeci de case" — și erau două biserici catolice, dar două ortodoxe de piatră și alte două de lemn — „și în ele două sute cinzeci de suflete, cu copii cu tot" [32]. Oștile lui Mihai trecuseră pe acolo, despoind biserica latină a lui Alexandru cel Bun de odăjdii și argintării [33], dar era și un alt motiv, hotărîtor acesta : rosturile administrative, ca și viața economică, atîta cît putea să rămîie în noile împrejurări, se mutaseră aiurea : în satul cel mare ori mai curînd în șirul, în ținutul de sate al Cîmpulungului moldovenesc [34].

Pînă la 1600 n-avem cu privire la această localitate decît prea puține lămuriri : casa de adăpost clădită în munte de Alexandru Lăpușneanu pentru călătorii prin munte, vama pomenită de două ori după 1580 [35]. De la începutul veacului celui nou apare pentru întîiași dată vornicul, care, avînd lîngă el pe vechiul vameș, uneori un grec fără trecere ca Gavril Cocri, dar de la o bucată de vreme totdeauna român și el, joacă unul din rolurile cele mai mari în viața economică și chiar, ca informator și transmițător al dorinților domnești, în cea politică a Moldovei. El trece la Bistrița porcii și boii, „poloboacele cu pîne", [sic !] „sacii cu pîne" [36], el îngrijește de oile pentru

[26] Bandini, *l.c.*, p. 249.
[27] Hurmuzaki, XV, p. 715, no. MCCCXIV.
[28] *Ibid.*, XII, p. 103, no. CLXIV.
[29] Bandini, în „Analele Academiei Române", XVI, p. 246.
[30] *Studii și doc.*, V, p. 69, no. 1, I. Un fost șoltuz Ștefan la 1610, *ibid.*, p. 397.
[31] Querini, în Hurmuzaki, III [1], p. 547. La 1636 numai 38 de case ale „sașilor catolici", Remondi, în *Acte și fragmente*, I, p. 80.
[32] Bandini, *l.c.*, p. 243. Nume sășești rămăseseră pînă la 1671 ; Ianăș (Ianășoaia), Hanos, *Studii și doc.*, V, p. 69, I, II.
[33] Hurmuzaki, VII, p. 307.
[34] La 1667, aflăm încă șoltuzul, un Măteiaș, lîngă Pricop și Dumitru, foști șoltuzi, Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, p. 120 (130).
[35] Hurmuzaki, XV, pp. 691, 694.
[36] *Studii și doc.*, V, p. 72, no. VII, 2.

capanul împărătesc care se ridică din acest ţinut de păstori liberi al celor vreo cinsprezece sate [37]. El are sarcina de a cere să fie drumurile deschise, de a face morală vecinilor pentru abuzuri, de a li aminti folosul străvechilor legături de negoţ : „Trec negustorii den ţara noastră cu dobitoace şi cu alte negoaţe în ţara voastră, şi să hrănesc unii cu alţii“ [38].

Altădată el se razimă pe faptul că „Măria Sa craiu au slobozit calea să înble neguţătorii de la dumilevoastre la noi şi de la noi la dumilevoastre“ [39]. Un al treilea răvaş constată că : „acest cap de ţară a Moldovei nu poate hi fără dumniavoastră, şi dumnilor voastre ancă are hi îndemînă cu noi“ [40].

Evident că în acest timp şi iarmaroacele de la Baia, aşa de cercetate pe vremuri, încetează. Nu e vorba pe atunci de un Folticeni, biet sat ajuns la însemnătate numai în pragul zilelor noastre, iar Piatra, odinioară şi ea cu unii coloni unguri, de unde prefacerea ungurească în Karácsonkö a numelui întreg de „Piatra lui Crăciun“, n-are alt rost decît acela a unei aşezări de lemnari, — abia 300 de case pe la 1650, mai toţi români [41] — lîngă biserica Sf. Ioan [4] a lui Ştefan cel Mare, pe care şi-o păstrează pînă foarte tîrziu în pecete, dar noul *Neamţ*, din umbra cetăţii bătrîne, începe să aibă un tîrg cercetat, pentru vînzare de cai, între altele [42]. El avea acum, pe la 1600, un şoltuz şi doisprezece pîrgari, şi oameni din Cîmpulung veniau pînă aici la „zi de tîrg“, cumpărînd caii după datină, fără chizeş, fără „sodăş“ [43], dar cu scriere în „catastivul tîrgului“ [44]. Pecetea purta o cruce, flori, săgeţi. Domnia-i fixase un hotar, ca şi Vasluiului, Bîrladului, şi la 1616 se judeca la dînsa pentru nişte poiene din acel hotar „şoltuzul cu toţi tîrgoveţii din Neamţ“ [45]. Era şi o biserică domnească, a Sf. Dumitru [46], cu „popa domnesc“, căreia i se zicea anume „biserica lui Ştefan Vodă“ [47]. Deşi odinioară fuseseră şi aici saşi — urmaşii lor ziceau pe la 1650 : „numai saşi“ —, deşi la 1629 încă se făcea o bisericuţă catolică în cimitir, lîngă pietrele unor clădiri vechi mai însemnate, deşi se mai păstrau urme ale husitismului din veacul al XV-lea [48], tîrgul de la începutul veacului al XVII-lea, legat cu Ardealul prin valea Hangului, avea o populaţie de „orăşeni“ exclusiv românească, cu nume ca : Floreciu, Flocea, Ursul, Bordeiu, Giurgea, Bordea, Bordişor, Leancă etc. Doar cîte un nume neobişnuit ca Vealtin, Hanos, Sandor, Ilie Sasul, dacă rămăsese din vremurile amestecului cu străinii colonizaţi [49]. Şi aici însă autoritatea de căpetenie nu mai era a şoltuzului şi pîrgarilor : o vedem bine din acel act de la 1672 care pomeneşte, într-o chestie de proprietate, că „ju-

[37] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 123 [trimitere neidentificată]. Starea de nesupunere ori nelinişte a ţinutului s-a produs numai după războiul turco-polon.
[38] Hurmuzaki, XV, p. 807, no. MDCXLVII.
[39] *Ibid.*, no. MDCXLIX.
[40] *Ibid.*, p. 808, no. MDCL.
[41] Bandini, *l.c.*, p. 235.
[42] Biserica de acolo căreia i se zicea „săsească“ (*Studii şi doc.*, VII, p. 375, no. 7), latină, era în ruine ; Bandini, *l.c.* Mai erau două bisericuţe româneşti de lemn *(ibid.)*. V. şi ceva mai departe.
[43] Hurmuzaki, XV, p. 753, no. MCCCCLVII.
[44] *Ibid.*, p. 807, no. MDCXLVIII.
[45] *Studii şi doc.*, VII, p. 373, no. 10, 1.
[46] *Ibid.*, p. 374, no. 3 ; p. 375.
[47] *Ibid.*, p. 376, no. 9.
[48] Bandini, *l.c.*, pp. 240—241. Erau abia 20 de familii catolice la 1636 ; Remondi, în *Acte şi fragmente*, I, p. 80.
[49] *Studii şi doc.*, VII, p. 374, no. 4 ; p. 375, no. 7.

deţul" îl face pîrcălabul sau portarul [50] de sus de la cetate, care-şi primeşte ca răsplată „leul bătut", iar „feciorii" lui un potronic; se mai plătesc diacului, ce scrie, doi potronici, pentru osteneală, tîrgului, ai cărui şoltuz şi un pîrgar sunt totuşi de faţă, revenindu-i numai cele „13 costande de băut" [51]. Dealtminterea pîrcălabul cu aprozii, vătafii şi puşcăriaşii * lui se amesteca zilnic în trebile tîrgului, pe care fireşte că-l domina cu autoritatea lui. Şi aici ca şi la Iaşi, domnia apăsa greu cu „dările la dînsa" şi mulţi tîrgoveţi fugiau din cislă, vînzîndu-se apoi pentru ei bucatele celorlalţi; „rămăşiţele" se puteau ridica şi pînă la suma enormă de zece galbeni [52].

O altă cetate, unită însă cu vama cea mai bogată a ţerii în acest moment, care dădu un tîrg înfloritor, prin „podgradul" său, e a *Hotinului*. La începutul veacului al XVI-lea, „mitnicii" sunt acuma doi (ca la 1619: Gheorghe şi Mihail); pe lîngă preotul cetăţii, pe lîngă vătaşi şi puşcaşii lor, întocmai ca la Neamţ, este acum un şoltuz cu doisprezece pîrgari, căruia, ca şi la Iaşi, i se spune şi în acte slavone interne: „voit", şi în „tîrgul Hotinului" slujeşte şi un preot deosebit; vedem şi pecetea acestui tîrg, care reprezintă, se pare, un puşcaş la pîndă între două stele. Şi aici fireşte autoritatea pîrcălabului, care uneori se alege şi din rudele domnului, ca Gheorghe din epoca Movileştilor, întunecă orice altă putere [53].

E evident că o parte a ţerii, aceia în care stătuse puterea ca şi bogăţia vremurilor trecute, decade, din împrejurări de viaţă politică şi economică generală pe care le vom cerceta pe urmă mai cu de-amănuntul: e partea de la miazănoapte şi apus. Precum Suceava sărăceşte, precum Siretiul, Baia nu mai au acum nici o însemnătate, astfel decadenţa atinge acum *Romanul*: cu cît creşte numărul cărăuşilor din Iaşi cari duc mărfuri la Liov, cu atîta cei din Roman sunt mai rareori pomeniţi. De la Ştefan Tomşa, ctitorul Bisericii Albe [5], de la doamna Ruxandra a lui Alexandru Lăpuşneanu, care dădu oraşului noua biserică a Precistei [6], nu se mai clădi nici un alt lăcaş de închinare [54]. La 1603 încă mărturisiau şi pentru episcop, la vînzări de ocine, pe lîngă cei doi pîrcălabi, Nicoară şi Drăgan Ciolpan şoltuzul, Giurgiuman — un român — cu cei doisprezece pîrgari ai lui, la cari să adăugiau „toţi prezviterii" — nu „preoţii" ori „popii", în acest oraş al Sfintei Paraschiva, „Precesta" — şi „mulţi oameni buni din tîrg". Însă iarăşi „Scaunul Romanului", „judeţul" îl formau, nu numai magistraţii municipali, ci şi dregătorii domneşti [55], — confuzie fatală pentru aceşti din urmă, cari n-aveau nici

[50] Echivalenţa, *ibid.*, p. 374, no. 4.
[51] *Ibid.*, pp. 374—375.
[52] Un caz la 1661, *ibid.*, p. 374, no. 4.
[53] *Ibid.*, V, p. 81, no. 16. Pîrcălabul „Tudorie" de la 1619 era însă un grec. V. şi *ibid.*, pp. 81—82, no. 18.
[54] Melhisedec, *Cron. Romanului*, I, p. 39 şi urm.
[55] *Ibid.*, p. 226—227. Dar că la această dată chiar pîrcălabii de Roman nu mai aveau legături cu cetatea distrusă — pretindea Melhisedec — de Alexandru Lăpuşneanu, ci erau administratori de ţinut, stînd în oraş, nu putem crede. Cf. cazurile de la Neamţ şi Hotin. Dar că erau şi „pîrcălabi de ţinuturi", cari culegeau prin sate anume gloabe judecătoreşti, aceasta se vede din actul lui Miron Barnovschi, publicat în „Archiva istorică", I[1], p. 175. Un alt act de la Roman, în Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, [Viena, 1883], p. 129, nota 3.

* Citeşte: *puşcaşii!*

bogăţie, nici privilegii, nici tradiţie ca să se poată răzima pe dînsa. Mai erau în oraş şi goştinarii domneşti [56].

Pentru sărăcirea şi despoporarea Romanului care avea, pe la 1600, doar 400 de familii, din care 25 catolice [57], mai contribui foarte mult şi tendinţa episcopului de a-şi face cît mai mulţi poslušnici, şi anume nu dintre săracii fără profesiune, ci dintre meşteşugari : „cojnici" sau pielari, măcelari şi alţii. La 1612 se ridicară contra şoltuzului şi pîrgarilor plîngeri formale că nu ţin samă de calitatea de poslušnici a unora din orăşeni, foşti săteni colonizaţi supt Petru Rareş încă, supt Iancu Sasul şi Petru Şchiopul, ci-i trag la sarcinile, tot mai grele de purtat, ale domniei. Mai ales supt Constantin Movilă, mulţi tîrgoveţi fugiră la „sat" [7], ca să scape de sarcini nesuferite. Conflictul ajunsese în această privinţă aşa de ascuţit, încît pentru întîia oară vedem într-un oraş moldovenesc o luptă formală între tendinţa lui de a trăi şi încălcările venite din partea altei puteri. Orăşeni se suie în clopotniţă şi strigă împotriva vlădicăi care-i năvăleşte : „aici nu este episcopie, ci chervăsărie" [58]. Interesant strigăt şi prin aceia că din el se vede cum pătrundeau, odată cu interesele orientale, şi unele turceşti : cum era caravana Hotinului şi a Liovului, era deci caravana, şi popasul de caravană, Romanului. La 1626 oraşul unit cu pîrcălabul de Roman înaintă domniei un catastif de birnici în care trecuseră şi o samă de poslušnici ; dar, iarăşi, vlădica se împotrivi, şi învinse [59]. Această biruinţă fu definitivă : oraşul nu mai încercă să se lupte, dar el se cufunda tot mai mult în sărăcie.

Dar că dispăruse şi de aici străinătatea, nemţească, armenească [60] —, pentru care ca şi pentru oaspeţi se ţinea la 1570 un dragoman, armeanul Hărtan [61], — e sigur. Din trecutul internaţional rămăsese şi aici doar cîte un nume ca ale lui Tămaş şi Băştean (Bastian) din 1586 [62], şi pecetea latină cu „sigillum Romanow" [63], viile de la Cotnari, lîngă ale sucevenilor şi băiaşilor [64], ruinele bisericii ungurilor şi bisericii saşilor, lîngă cele patru biserici de zid şi şase de lemn ale românilor, amintirea celor 800—1000 de locuitori catolici ce se mai puteau număra la începutul veacului al XVII-lea [65], şi mai ales înfloritoarea colonie a armenilor, „din cari nu e unul care să nu facă negoţ", şi a căror bogăţie, gospodărie şi cultură chiar întreceau pe al românilor [66].

Scheia [8] vecină era socotită ca oraş încă în vremurile lui Despot Vodă [67]. Ea se menţine ca tîrg şi supt Movileşti. Se pare că, un moment, ea se folosi de scăderea Romanului vecin : cel puţin actul din 22 april 1646, de mărturie pentru un loc cu vad de moară şi păşune „de păscut boii" în apro-

---

[56] Melhisedec, *l.c.*, pp. 238—239. Cf. cu *Studii şi doc.*, VII, p. 378, no. 12.
[57] Querini, *l.c.*, p. 549.
[58] *Ibid.*, pp. 242—243.
[59] *Ibid.*, pp. 253—254.
[60] Un Coman, un Bogdan la jumătatea veacului al XVI-lea în Braşov, Hurmuzaki, II [3], p. 684.
[61] *Uricariul*, XVIII, p. 179.
[62] „Arch. istorică", I [1], pp. 134—135. Ei mărturisesc lîngă Dionisie „dichiul" de la Mitropolia din Roman.
[63] *Studii şi doc.*, V, p. 84, no. XVI.
[64] Bandini, *l.c.*, p. 236.
[65] La 1636 erau doar 10 familii, Remondi, în *Acte şi fragmente*, I, p. 80.
[66] „Armeni, opulentiores Valachis, domos et plateas cultiores habent, in moribus quoque magis urbani", Bandini, *l.c.*, p. 237.
[67] Hurmuzaki, II, p. 406, no. CCCLXXX.

piere, al mănăstirii Secului, arată un centru orășenesc deplin și destul de însemnat. Lîngă „Gheorghe șoltuzul și doisprădzeace pîrgari de tîrg de Șchiae" vedem pe preoți, în număr de trei: Toader, Bilăi, Axintie, pe diaconii Bălan și Pătrașco, pe o sumă de „tîrgoveți" toți cu frumcase nume românești: Tofan, Cozma, fiul lui Panul, Tecuciu, Toader, fiul lui Polediță, Stratul, Gavril, fiul Neancii, Cioban, Toader Burduga și fratele Costin, Dămian, Constantin Gruia și alții. Pecetea cu un pește ar dovedi că se făcea mai ales negoț de pescărie [68].

Cum am spus, *Piatra*, „tîrgul *Camen*", în slavonește, avea șoltuz și pîrgari abia la începutul veacului, cînd prinde a se ridica, dar domnia-și ținea aici un ureadnic, care-i supraveghia și scutelnicii, butnari și puntași, cari nu dădeau „talerul" cerut de la orășeni: un ordin al doamnei Marghita a lui Simion Vodă Movilă [9] ni vădește această stare de lucruri [69].

La *Bacău*, unde vodă-și avea ureadnicul pe la 1570 [70], decăderea e și mai adîncă. Viile ungurenilor sunt părăsite, „cărarea porcilor" nu mai duce marfa vie, pe la Trebiș, către Ardeal [71]. Vechi orășeni străini, ca Ferenț, care făcea negoț de boi la Brașov pe la 1550 [72], n-au lăsat urmași. Biserici nouă nu se mai zidesc; în biserica [10] lui Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare, cu morminte din veacul al XV-lea, nimic nu amintește veacul următor. Pîrcălabul domnesc, de ținut, e mai tîrziu (c. 1660) factorul decisiv [73]. Episcopul catolic nu mai dădea pe acolo niciodată, și reședința lui, la nordul orașului, era o ruină; Franciscanii străvechi, „călugării cu tălpi de lemn", din mănăstire, fugiseră. Dintre străini se păstraseră pe la 1650 doar 680 de oameni [74], în cel mai însemnat centru deci al apusenilor, cari aveau o biserică de zid și una de lemn, dar informatorul adauge că „românii sunt în număr și mai mic, împărțindu-se dregătoriile orașului pe picior de egalitate și pe rînd". Cară mai treceau însă către Cicul secuiesc, și pîrcălabul era acolo ca să supravegheze luarea vămii de la dînsele [75]. Un zapis înșiră încă la 1655 pe șoltuzul Boldul Gherghil (Gergély), lîngă „pîrgarul mare" Ionașco, apoi pe Nortbat (Rothbart?) Mibro, Tiler, Martin, Ținpur, Oanăș, Marco [76].

Acela care avea pîrcălabi, supt Gheorghe Ștefan Vodă, un intim al domnului, purta numele caracteristic de Toader Ungureanul și mai tîrziu un fiu de ungurean are această situație [77].

La *Adjud*, [78] odată centru [11] pur unguresc, aflăm supt Vasile Lupu pe „Petrea șoltuzul" cu cei doisprezece pîrgari ai lui „din tîrgul Adjudului", mărturisind pentru un loc din Stoiești de Sus, din care se vor face cu vre-

[68] *Studii și doc.*, VII, pp. 378—379, no. 2. Prezența vornicului Prăjescu e desigur numai întîmplătoare. El e pîrcălab de Roman, cu cei de Hotin și Suceava la un loc, *ibid.*, V, p. 215, no. 24.
[69] „Arch. istorică", I [1], p. 70, no. 82.
[70] *Uricariul*, XVIII, p. 179.
[71] Bandini, *l. c.*, p. 233.
[72] Hurmuzaki, II [3], p. 686.
[73] *Studii și doc.*, VII, p. 369, v. no. 1; p. 375, no. 5.
[74] La 1636 se socotiau 40 de familii, Remondi, în *Acte și fragmente*, I, p. 80.
[75] Bandini, *l. c.*, p. 229.
[76] Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, pp. 290—291 (255).
[77] V. și mai sus.
[78] Adjud ca nume, Bibl. Acad. Române, [3]/LXI.

mea Focşanii [79]. Şi la 1686—1690, supt şoltuzii Savii Mătcă şi Apostol, viaţa orăşenească urma [80].

La *Trotuş*, de unde veniau la Braşov negustori români, pe la 1550 [81], se mai păstrau atunci treizeci de case de catolici, dar biserica lor era în ruină [12]. Acte municipale din acest timp, pe la 1600, ni arată totuşi aproape exclusiv numele ungureşti. Astfel, în 1587 Coşea Giurgiu, Miş Peatri, Tămaş, Măteiaş, Luţea Tămaş [82]; în 1591 şoltuz e Tămaş, dar e adevărat că între „oamenii bătrîni" găsim numai pe Buhociu, Chihnea, Condrea [83]. Pe la 1620, şoltuz e Nistor, dar pîrgari: Ion, Petrea, Andrăcău Ghiarghili, Benia Iştion, Nicola Miha, Dumitru Fodorman, Foloşii Mărtin [84]. La 1649 găsim însă nume curat româneşti: Verdeş, Boacă, Giurgea, Iftodie, Buhociu, Grădina, Gavriliţă, Manta etc. [85]. Totuşi vizitatorul Bandini spune că sarcina de „jude" se ocupa pe rînd de unguri şi de români, cari aveau două bisericuţe de lemn [86]. La 1656 era, de fapt, un Miclăuş, la 1658 un Gheorghe. Vameşii funcţionau încă la jumătatea veacului [87].

În curînd Trotuşul, unde, precum se ştie, peri Gaşpar-Vodă Gratiani [13] fugar, Trotuşul, aşa de însemnat odinioară — încă în veacul al XVI-lea —, încît vorbindu-se de Bacău, se explica spuindu-se că e o localitate nu departe de Trotuş, decăzu într-atîta, că drepturile lui de tîrg trecură asupra aşezării de *şangăi* vecină, de la Ocna, simplu sat cu birău, care deveni astfel, după 1700, tîrgul Ocnei [88]. Pecetea trotuşeană cu ciocanul nu se mai pune pe zapise, dar apare aceia, cu şangăul ciocănind, a Tîrgului-Ocnei.

Satul *Focşani* apare şi pe la 1650; dar îl găsim acuma, prefăcut în tîrg la 1662 [89], şi la 1680 era şi un dascăl, Toader [90]. Avem şi menţiunea dughenilor în 1686 [91]. Domnia ţinea un pîrcălab [92].

Cît despre vechea *Putnă*, de la rîul cu acelaşi nume, de mult ea dispăruse şi din amintirea locuitorilor acestui ţinut de hotar. „Unde a fost tîrgul Putnei", zice un act de pe la 1570 [93].

---

[79] *Studii şi doc.*, VII, p. 313, no. 1. Cf. p. 321, no. 18; Ghibănescu, *o. c.*, IV, p. 312.
[80] Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, IV, p. 329 (240); pp. 336—337 (247).
[81] Hurmuzaki, II[3], p. 684. Dar la p. 690 un Hermann.
[82] *Uricariul*, XXIII, p. 211 şi urm.
[83] „Archiva istorică", I[1], p. 105.
[84] Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, V, pp. 283—285 (193—4). Cf. *Uricariul*, XVIII, p. 33 şi urm.
[85] *Studii şi doc.*, VII, p. 380, 16. Actul fără dată, cu Costin şoltuz, Dumitru chihaia, Condrea, Isoci Mihai, Benea, Iştion (*Uricariul*, XX, pp. 181—182) trebuie să fie din veacul al XVI-lea.
[86] Bandini, *l. c.*, pp. 210—212.
[87] *Studii şi doc.*, *l. c.*, şi *ibid.*, V, p. 122, no. 26 (şoltuzul Gheorghe Stoian, 1658).
[88] Memoriul nostru despre şangăi, în „Analele Acad. Rom." pe 1914 [*Privilegiul şangăilor de la Tîrgu Ocna*, s. II, tom. XXXVII, 1915, Mem. Secţ. Ist., 19 p.]
[89] *Studii şi doc.*, VII, p. 314, no. 4; p. 316, no. 9. Un săpunar de acolo în 1669, *ibid.*, p. 317, no. 12. Cf. vol. V, p. 335.
[90] *Ibid.*, VII, p. 321, no. 19.
[91] *Ibid.*, p. 322, no. 23.
[92] *Ibid.*, no. 24. Cf. şi p. 323, no. 30; p. 324, no. 34. Apoi *Uricariul*, XX, pp. 77—78.
[93] *Uricariul*, XVIII, p. 180. Cf.: „unde a fost tîrgul Saratei" (loc de luptă cu Tatarii supt Ştefăniţă Vodă, [N. Iorga], *Istoria armatei române[şti*, Vălenii de Munte, 1910], I, p. 220; „Arch. istorică", I[1], p. 155.

În schimb nu e oraș al regiunii de la Siretiu la Prut care să nu se ridice ori să nu-și refacă însemnătatea în aceste decenii de mare prefacere economică. Doar am văzut că linia caravanelor și a carelor pornia de la Silistra, de la Chilia, de la Reni, de la Galați și ținția drept la Hotin, urmîndu-se deocamdată malul drept, mai bogat în locuitori și neasămănat mai sigur, cum vom vedea și pe urmă, decît malul basarabean. Toate orașele din această regiune trebuiau să profite de pe urma acestei circulații aproape continue.

Iată *Dorohoiul*: în veacul al XV-lea numai un popas al liovenilor, unul din locurile unde se culegea vama pentru domnul Moldovei și o trecătoare reședință domnească, avînd biserică [14] de la Ștefan cel Mare, el își avea hotarul delimitat încă de atunci (la 1522 se scoate o parte pentru o danie) [94]. Dacă starostele granței de la miazănoapte urmează să fie pînă la 1600 în Cernăuți [95], Dorohoiul își are un om al domniei, un „urednic", mai tîrziu (c. 1658) „pîrcălab", care stă însă alături și — ca în atîtea cazuri citate mai înainte — lucrează împreună cu șoltuzul și pîrgarii, întovărășiți, la mărturii și judecăți, de „oameni buni". Străini nu se găsesc aproape deloc: doar „Ștefan Hăcimondi ot trîg Dorogoiu" din decembre 1604; încolo șoltuzii, pîrgarii, fruntașii se chiamă Cazacul, Cioban, Tiron, Micul Sava Crivopis (Rus?), Ionașco al Popei, Mihăilaș, Tomșea [96]. Mai tîrziu șoltuzii sunt Ion, Grozav, Miron [97], Ionașco, Lașcenco (c. 1662) [98], Pealcu (1668) [99]. Un timp este, se pare, aici, ca și la Ștefănești, pe Prut, o strajă, în războaiele ce se poartă de-a lungul epocei Movileștilor; de aceia găsim, pe la 1600, un hotnog, vătași, alături de ureadnic [100]. Pecetea, care poartă o cruce și ca un fel de caduceu, pare că începe cu un S latin, pentru „sigillium" [101].

Botoșanii prind să se ridice tot atunci [102]. Pe la 1579 el era destul de însemnat ca să se poată crede că acolo fusese la început tîrgul de hotar al boilor înainte de a se muta la Șipinet și Lențești. Un fiu al cunoscutului pîrcălab Gheorghe de Hotin, Pătrașco, era pe la 1600 ureadnic al orașului, avînd la 1604 lîngă el pe Maxim șoltuzul [103]. Același titlu îl poartă, la 1609, Toma [104]. Ureadnicii devin peste timp, ca la Suceava și la Cîmpulung, vornici ai domniei [105]. Ei stau lîngă șoltuz și pîrgari [106]. Numeroși armeni, un Hanco, un Chirilă, un Minciună, stau, la începutul veacului al

[94] Biblioteca Academiei Române, doc. 4/LII.

[95] *Studii și doc.*, VII, pp. 369—370, no. 1. Un mare vătaf de ținut, la începutul veacului, „Arch. istorică", I[1], pp. 70—71, no. 84.

[96] *Ibid.*, p. 315; *Uricariul*, VIII, p. 13; Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V. p. 53(45).

[97] *Studii și doc.*, XIX, p. 25. Hotarul Dorohoiului, ca și al altor tîrguri, *ibid.*, pp. 6—10.

[98] Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, pp. 90—91 (100—101). Un Vasile, în 1661, și popa Darie, *ibid.*, pp. 88—89 (97—98).

[99] *Ibid.*, p. 107(117).

[100] *Studii și doc.*, V, p. 73, X.

[101] *Ibid.*, XIX, p. 25. Cf. și *ibid.*, V, p. 536, no. 28.

[102] Sat din ocolul lui, dat de domn, în 1588, *Uricariul*, XVIII, p. 214 și urm.

[103] *Uricariul*, XVI, pp. 10—11; XVIII, p. 420; Ghibănescu, *o. c.*, V. pp. 237—238 (116); *Studii și doc.*, XVI, p. 374, I.

[104] *Studii și doc.*, V, p. 214, no. 20.

[105] 1641: Grigore; 1659: Gheorghe. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, p. 219; IV, p. 86(94); 1646: Dumitru. *Uricariul*, XXIII, p. 381; 1668: Gheorghiță Gheanghea, *Uricariul*, XXV, pp. 275—276.

[106] 1641: Dumitru șoltuz, Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, pp. 239—240(140).

XVII-lea, lîngă românii Moşul, Condrea, Gheorghiţă, Pavăl, Groseaiu, Adam, Cernea, Vicol [107]. Pecetea veche a oraşului purta un păun [108]. La 1670 mărturii se dau împreună de „tîrgoveţi români şi armeni de tîrg de Botăşeani" [109].

În apropiere, *Hîrlăul* îşi păstra, de formă, pe lîngă ureadnicul, vierii şi „vătaful de vierii" al doamnelor [110], şoltuzul (către 1620, Costin Beghiul [111]) şi pîrgarii: un timp, Radu Mihnea stătuse aici, isprăvindu-şi zilele în palatul de stil italian lîngă biserica lui Ştefan cel Mare, în 1626, dar, după acest incident domnesc, tîrgul nu mai iese la iveală prin nimic [112]. Bandini spune anume că, doisprezece ani înainte de vizitaţia sa, cele mai bune case, care erau ale ungurilor catolici, fură luate după moartea lor de români [113].

O municipalitate momentană, în vremea primejdiei la Răsărit, de către poloni, se întîmpină şi la *Ştefăneşti* pe Prut [114], care e „tîrg" şi prin 1670 [115].

Iar *Tîrgu Frumos* începe ca oraş încă de la 1608 [116].

În *Iaşi*, colonia de germani * care-şi împodobiseră biserica [15] lor cu steaguri şi steme pe morminte în veacul al XVI-lea [117] — acum era bisericuţa de lemn dăruită de Ienachi postelnicul — şi cari primiseră pe la 1590 învăţăturile bisericeşti ale iezuiţilor ca să se întoarcă de la rătăcirile în care căzuseră [118], ca şi coreligionarii din Hîrlău, Cotnari, Vaslui şi Huşi, se pierdu neaşteptat de răpede — în 1650, din 1000 de unguri, erau numai, prin vii, 300, — în acelaşi timp cînd plecă pentru totdeauna raguzanii, italienii, levantinii. Negustori armeni din Liov se mai purtau însă pe la 1600, cînd „Stecico armeanul, negustor din Liov", dă un act slavon cneaghinei Nastasiei Cărăimănesei, mama lui Dumitraşco Buhuş, înaintea unor armeni din Cameniţa [119].

Avem chiar ca un act de deces al vechiului Iaşi străin. La 23 mart. 1631, Moise Vodă Movilă face această constatare „pentru rîndul neguţitorilor de tîrgul Eşii, cum au venit înaintea noastră şi s-au jăluit cu tînguire mare, şi lacrămi de sînge au vărsat înaintea noastră cum că *„sînt toţi oameni streini de prin alte ţări şi de prin alte pămînturi"* şi, din pricina lăutarilor, *toţi negustorii cari erau cu putere şi cu avere au fugit în alte ţări străine, rămîind numai puţini negustori, cari erau săraci"*. Crezînd că „nu e

---

[107] *Studii şi documente*, V, pp. 214—215, 219, 220, 221, etc.

[108] V. planşa la p. 220, *l.c.*, şi cea de la p. 122, vol. VII.

[109] „Arch. istorică", I², p. 21, no. 290.

[110] Ca la 1606, în numele soţiei şi mamei lui Ieremia Vodă. *Studii şi doc.*, VII, p. 314, nota 1.

[111] Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, V, pp. 188—189(133).

[112] V. *Studii şi doc.*, V, p. 73, no. XII: p. 606. Din 500 de case de catolici, Bandini (p. 251) găsi doar 5.

[113] *L. c.*, p. 252. Cf. *Uricariul*, X, pp. 209—210.

[114] *Studii şi doc.*, XI, pp. 73—74, no. 108: „Belcea şoltuz şi cu doisprăzecea pîrgari". Acolo şi un „orîndariu".

[115] *Ibid.*, p. 78, no. 141. Ocolul c. 1590, *Uricariul*, XXIII, p. 32. Cf. *Uricariul*, XXV, p. 215: „Vechii Ştefăneşti, care acum se numesc Poienile Oancei". Sunt Ştefăneştii din Roman.

[116] *Uricariul*, X, p. 133. Cf. memoriul meu în „Analele Academiei Române", anul 1912. [*Pagini din istoria culturală. I, Privilegiul din 1815 al Tîrgului Frumos...*, s. II, tom XXXIV, 1911, 60 p. + 2 stampe. Mem. Secţ. Ist.].

[117] Hurmuzaki, XI, p. 161.

[118] *Ibid.*, p. LXIV.

[119] *Studii şi doc.*, V, p. 74, no. 2. O Uliţă rusească, *ibid.*, p. 90, no. 64; „Arch. istorică", I¹, p. 140, no. 202.

* Citeşte: *unguri!*

bine a se face aceasta într-un oraș care e cetate de Scaun" și nevroind „să rămânem fără de negutitori", Moise iartă dăjdiile domnilor de mai înainte, impunîndu-li numai — după datina ce am constatat-o în 1580 [120] — „să aibă a schimba banii ce li se vor da de la vistieria domnească să facă bani buni de argint" [121].

În schimb, în noua capitală, acum definitivă, înfloresc bisericile [16] noastre: pe lîngă a lui Ștefan, restaurată de Antonie Ruset la 1678 și făcută „Scaun de mitropolie" [122], și a lui Iurie Danco, pe lîngă a Golăeștilor, pe lîngă Sf. Sava, a călugărilor de la Ierusalim, găsim acuma biserica lui Bărboi vornicul, a lui Nicoriță, Sf. Nicolae de sus, Sf. Ioan din Măji, fundație a lui Vodă Miron, Vovedenia, Blagoveștenia [123], Sf. Gheorghe Lozonschi, care nu e decît fundațiunea pîrcălabului ce-și mai zice „Izlozeanu" și a cărui origine din Lozna (deci Lozonschi) a fost de curînd fixată [124], și a soției sale Crîstina, pe care au aflat-o pe la 1620 în Hotin și care, din neamul Movileștilor, își zicea „cneaghină" cu înțelesul de: princesă; apoi și Sf. Teodor, cu icoană de la Solomon Bîrlădeanul [125]. Domnul li dădea din belșug „obroace și mile", și catastihul lor pentru biserica Sf. Nicolae s-a păstrat [126]. Un mare număr de meșteri trebuitori pentru Curte și pentru boieri, de doftori, spiceri [127], berari, croitori [128], cizmari — era și o Uliță Ciobotărească [129] — etc., butnari, fierari, pînă la ceasornicarul francez Gaspard Caillé din Ulița Mare [130], de prin 1670, și pînă la Sava Cofetariul de la 1685, se așezară aici, contribuind la prosperitatea ca și la pitorescul orașului de scaun, care, deși avea numai case de lemn — 8 000 la 1617 [131] — și pînă pe la 1650, cuprindea însă mari bogății.

Dar șoltuzul sau voitul — la 1620 se data un zapis ieșean după Gaspar Vodă și „Gligorcea Lapteacru, cu 12 pîrgari" [132] — și pîrgarii nu se putură păstra cu autoritate în acest mediu, totuși bogat în negustori, mîndri și bogați, cari, aciuați mai ales prin dughenile mănăstirilor, Barnovski, Sf. Vinere [133], așteptau ca și fratele [17] lui Vodă, trecînd pe lîngă boltile lor, să-și ridice întîi șlicul [134]. În locul lui se așeză deci „starostele de negustori de tîrg de Iași" [135], pe care-l întîlnim în tot decursul acestei epoce [136].

[120] Și la 1662 se găsește la Iași „Miha schimbătoriul de bani", Ghibănescu, *l. c.*, IV, p. 221(205).

[121] *Uricariul*, II, ed. a 2-a, pp. 50—52. În *Uricariul*, XX, p. 69, Pană șoltuz supt Vasile Lupu (1639), Necula și Mihalcea (1639); Ghibănescu, *l.c.*, III, p. 329. Un Lupu negustorul apare pe la 1645. Un ceasornicar român Petre, la 1649, în Ghibănescu, *l.c.*, p. 139.

[122] *Studii și doc.*, V, p. 90, no. 65.

[123] *Ibid.*, XI, p. 55, n-le 42—43.

[124] Sever de Zotta, în „Archiva genealogică", I.

[125] *Inscripții*, II, p. 128, no. 353; *Studii și doc.*, V, p. 83, no. 28.

[126] *Ibid.*, no. 24. Cf. Hasdeu, „Arch. istorică", I[1], p. 140, no. 202.

[127] *Studii și doc.*, V, p. 89, no. 60: Mihalco, în 1670.

[128] *Ibid.*, p. 83, no. 28.

[129] *Ibid.*, p. 84, no. 35.

[130] Erbiceanu, *Mitr. Moldovei*, p. 23; *Studii și doc.*, V, p. 89, no. 60. Vinde casa sa popei Ursul, *ibid.*, p. 90, no. 63.

[131] Tommaso Alberti, *Viaggio a Costantinopoli*, ed. Alberto Bacchi della Lega, în „Scelta di curiosità litterarie", etc., no. CCXXXI, Bologna, [1889], p. 25.

[132] Hasdeu, „Arch. istorică", I[1], p. 182. Se arată că există un „catastih al orașului Iașii".

[133] *Studii și doc.*, V, p. 90, no. 64.

[134] *Ibid.*, III, p. 41.

[135] *Studii și doc.*, V, p. 90, no. 64.

[136] La 1644 încă Pană Caceaun, staroste de negutători, „Arch. istorică", I[1], p. 120, no. 172. La 1669: Vasile Capezan, Ioan Moschici, *Studii și doc.*, VII, p. 317, no. 12.

El plătia pentru oraș darea anuală de 28 000 de lei (?) pe la 1650 [137]. Venituri speciale încasau și cei doi vornici ai doamnei, pe cari-i găsim încă din 1642.

Vasluiul nu participa la acest nou comerț moldovenesc. Dar el rămînea un oraș, cu șoltuzul și pîrgarii, cu negustorii săi români : un Boza, un Zamă ș.a. [138]. Din cele trei sute de case de unguri cari-și aveau biserica și dascălul de școală, nu mai rămăsese nimic pe la 1650 ; în luptele Movileștilor, polonii arseseră biserica aceia și-i prădaseră odoarele : ea nu se mai ridică din ruinele sale ; o parte din credincioși fu răpită de tatari, în epoca lui Vasile Lupu, alta muri de ciumă ; cîțiva trecuseră la legea românească. Se mai arătau casele în care cu puțin înainte locuiseră ultimii supravețuitori [139]. Dintre cei o mie de locuitori, erau 300 de case de români, avînd, pe lîngă biserica [18] lui Ștefan, ale cărui curți se dărîmaseră, *cinci* altele de lemn, și o sută de armeni. Supt Vasile Vodă se întîmplă că pîrcălabul — care era și aici, în rost pur administrativ, neexistînd cetate — să fie italian [140].

Bîrladul (Dan Bîrlad ca nume în 1548 [141]) era însă în adevăr un centru însemnat, avînd încă la 5 000 de oameni, 150 de catolici — 20 de case și două bisericuțe [142] ; am găsit cîțiva unguri ca negustori și pe la 1550. Românii aveau nu mai puțin de două biserici de zid și patru de lemn. Bîrlădenii nu-și caută nici de ogoare, deși locul e foarte roditor, nici de vii, scrie un călător străin la jumătatea veacului al XVII-lea, ci „de negoț înainte de orice alta“ [143].

Se și vede după marele număr de acte municipale ce ni s-au păstrat de aici și care dovedesc o puternică înflorire a orașului. Pe lîngă „țărani“, ca și la Roman, erau tîrgoveții, cu șoltuzul în frunte, român totdeauna. La 1590 găsim pe șoltuzul Iordan [144]. Pe la 1630—1632 locul îl ținea Ion Carapoton, și negustorii de frunte erau Necula, Apostol, Maftei Roșca, Ianachi Goian, Crăciun, Ciudin, Dumitrașco Iurga, din care numai cei dintîi își zic, cu mîndrie „neguțitorul“ [145], ori, după alt zapis, grecii Neofit și Iani, ginerele lui Dorin, levantinul Zani, iar, ca români, Rădea, Crăciun, Cernea, fost șoltuz, Martin șoltuz, Toma Roșca, șelar, Necula Bărbosul, Ciornocuj [146], și, în sfîrșit, după un al treilea act, din 1603, de la șoltuzul Sandul : Ursul, Guiul, Căzacul, Dediul, Tașlica [147].

---

[137] Bandini, *l.c.*, p. 257.
[138] *Studii și doc.*, V, p. 76, no. XIX.
[139] Bandini, *l.c.*, p. 200.
[140] *Ibid.*, pp. 200—201. Actul de întărire pe moșia orașului, dat de Gheorghe Ghica, la 16 mai 1659 (*Uricariul*, I, p. 143) e falș, cum dovedește afectația națională („hirișî moldoveni“) limba fantastică și lipsurile intenționate.
[141] *Uricariul*, XVIII, p. 129 și urm.
[142] Remondi, în *Acte și fragmente*, I, p. 79 ; un izvor inedit în Arhivele Vaticanului (copii Vladimir Ghica, în Biblioteca Academiei Române) dă : 100 de case.
[143] „Negotiationi potius quam ulli alteri labori student“ : Bandini, *l.c.*, p. 201.
[144] *Studii și doc.*, VI, p. 12, no. 4. Cf. și *ibid.*, p. 13, no. 8.
[145] *Uricariul*, XVI, pp. 198—200 ; *Studii și doc.*, V, pp. 69—70, II, 1, VI, p. 19, no. 28.
[146] *Studii și doc.*, VI, p. 16, no. 19.
[147] Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, I, pp. 131—132.

Pe vremea lui Vasile Lupu orașul era încă în plină înflorire : zapise locale înseamnă pe Grasul șoltuzul, pe popa de la biserica domnească, pe foștii șoltuzi Simion, Cerna, Crîstea și Toader Davidescul, pe fostul vameș Ifrim, pe Ionașcu Țifîrdan, Dumitru Iorguleț, Necula Cuciuc, Ilie Cîrcotă, pe locuitorii Jupul, negustor, Scarlet, Hilofie fiul Vîntului, Ursul Vîntul, Constantin și Ianachi Goian, Ionașco Dinga, Gavril și Iane, fiii Necului negustorul, Hilip Ciudin, pe lîngă grecul Micrò [148]. Cîtva timp înainte era șoltuz un Anton, care-și zice însă „voit", ca și șefii municipalității ieșene și ai celei hotinene. Lîngă el apare însă, ca și lîngă voitul Cristea Dănilă, după noile norme administrative, și omul domnesc, căruia i se spune : nemestnic, Precup Negrea [149] ; altă dată găsim pe același funcționar supt numele de „dregător". Căpitani, mari vătași se întîlnesc aici, ca și la Iași, la Dorohoi, în acest veac nou [150] : ei erau însă administratori ai ținutului [151]. Și starostele Chigheciului vecin, cu codrul său vestit și vitele ce pășunau în poiene, stătea adesea în oraș [152]. Dar cu timpul și aici locul șoltuzului fu luat de starostele de negustori, pe care domnul îl putea pune ispravnic la unele rosturi ale lui, ca fabricația de silitră [153].

La *Huși* (de la Husul ; cf. Husovici [154]), domnia ținea un vornic [155], la început „ureadnic", „diregătoriu" numai [156], care stătea, cu „dăbilarii" săi, aceiași ca și goștinarii de aiurea lîngă șoltuz și pîrgari [157]. Și aici episcopul, creat la sfîrșitul veacului al XVI-lea numai, își avea moșia, mult disputată, și poslușnicii și, ca și la Roman, dintre meșteșugari : cojocari, curelari, olari, butnari — căci era loc de vii vestite —, măcelari [158]. Și aici tîrgul plătia „dajdea" lui la domnie, și se amestecau și aici, intenționat, pentru ușurare, sătenii vecini supuși vlădicăi [159]. Ca și la Roman, se ridicară plîngeri în această privință, și, tot ca și la Roman, tîrgoveții fură învinși : „De va mai veni jaloba la Domnia Mea că-i învăluiți (pe poslușnici), cu tine, șoltuze, îmi voi întreba", scrie Vasile Lupu [160]. Se cere de la acest tîrg — și desigur și de la celelalte — pe la 1650 o mulțime de slujbe domnești : „lucru", jold, podvoade, căi de olac, cară de fîn, „teslărie", „ghiață" și altele [161]. Și aceasta nu ajungea : „dregătorul și șoltuzul primiau uneori porunca de a „face fînu Domniei Sale acolo la tîrg", de „a secera pînea Domniei Sale" — pe moșia tîrgului —, ca niște simpli robotnici, supt porunca aprozilor și comișeilor [162]. Să mai adăugim că, după cît se pare, buțile de vin, săcara, mierea, tămîia, berea pen-

---

[148] *Uricariul*, XXI, pp. 255—256 ; *Studii și doc.*, XVI, pp. 190—191, no. 32 ; *Uricariul*, XVII, pp. 90—100. La 1667 ; *Uricariul*, XI, pp. 278—279, Cf. *ibid.*, XXIII, p. 65.

[149] *Studii și doc.*, V, p. 73, no. XI ; p. 213, no. 12. Cf. *ibid.*, VI, p. 14, no. 12 ; p. 16, no. 20.

[150] *Ibid.*, p. 13, no. 11.

[151] *Ibid.*, p. 15, no. 6 : „Simion mare vătah de ținutul Iașilor".

[152] *Ibid.*, p. 15, no. 16 ; V, p. 73, XI.

[153] *Ibid.*, p. 70, no. 2.

[154] *Ibid.*, XIII, p. 130.

[155] *Studii și doc.*, VI, no. 15, no. 16 ; Melhisedec, *Cronica Iașului [Hușilor !]*, I, p. 35 și urm.

[156] Funcționa și pentru Stănilești, la Prut, Melhisedec, *o.c.*, p. 33.

[157] *Ibid.*, p. 31 și urm.

[158] *Ibid.*, pp. 33, 38—39, 104, 115, 133.

[159] *Ibid.*, pp. 34—35, 110.

[160] *Ibid.*, p. 35.

[161] *Ibid.*, p. 69. Cf. *Uricariul*, XXIII, pp. 35—36.

[162] *Ibid.*, p. 71.

tru hramul bisericii episcopale se aruncau, cu poruncă domnească, tot asupra tîrgului [163]. Scutiţi de bir erau şi fîntînarii fîntînii domneşti, pusă şi ea tot în sama bietului şoltuz [164]. Vama Huşului privia numai transporturile de sare şi peşte ale orăşenilor şi ţăranilor din împrejurimi; ea era după „adetiu", după vechea datină deci, pe care am întîlnit-o şi la Vaslui, la Bîrlad, şi care cruţa pe orăşeni de a plăti vama cea mică de la mărfuri.

Pe la 1670 tîrgoveţii, între cari un Butucea, un Rînjea [165], erau români, spre deosebire de satul unguresc, catolic, din faţă al Cornilor, care şi-a păstrat pînă astăzi caracterul confesional, dar nu şi pe acel naţional maghiar. Pe atunci biserica latină a unui oraş care fusese cîndva plin de emigraţi din Ardeal, aduşi, ca şi toţi ungurii din Moldova răsăriteană, pentru cultura viilor domneşti şi boiereşti, era o colibă acoperită cu stuf şi altarul se făcuse din lut [166]. Şi totuşi încă la 1649 se putea scrie că „locuitorii acestui oraş sunt unguri şi români, dar cu mult mai mult unguri (682 de toţi), şi în toate ei sînt cei dintîi, dînd o foarte mică parte din oraş de locuit românilor". Totuşi aşa merg între ei dregătoriile, încît, dacă, într-un an, e judele ungur, în anul următor, un român are locul [167]. Un zapis arată la 1650, supt şoltuzul Gavril Zbîrcea, între tîrgoveţi şi cîte unul cu nume catolic: Mihil, Lucaciu, Beneti [168]. De fapt însă nu erau mai mult decît o sută de case ungureşti [169].

Avem şi acte de la *Fălciu*, sau slavoneşte: Falcin (nume de om) pe malul Prutului, a cărui pecete pare a purta o cruce: alt zapis are un rac. Era şi aici o biserică domnească veche, [19] cu „popă domnesc"; administraţia, prin şoltuz sau voit: un Constantin, un Toma Orăş, şi doisprezece pîrgari, e tot aceia ca în Huşul vecin. Ca locuitori aflăm la 1642 numai români: Ţogoiu, Dumbrăvici, Petrea, Dima, Căzan etc., afară de cîte un grec, cum e Comino şi acela căruia i se zice chiar numai Grecul [170], iar la începutul veacului al XVIII-lea găsim pe un Ionaşcu Tutovan, Vasile Ticodin, Vasile Ţigănaş, Gheorghe al Dancăi, Bucea cel bătrîn, dintre cari mulţi vor fi văzut şi înfrîngerea lui Petru cel Mare la Stănileşti [171].

La *Tecuci* (e un nume de om; v. „Tăbuciu, fiul lui Tecuciu" [172], pecetea: stele, altă dată un epure şi zigzaguri; tîrg cu 500 de case şi 4 000 de oameni), voitul şi pîrgarii aveau supt ascultare o populaţie românească, cum dovedesc numele: Manta, Chiriac, Clăcea, Iapotă, Pătrăşcan, Stanciul [173], Bucă, Gheorghieş, Gronzea, Giocăş, Vărluga, Sugeiu, Păpăneţ,

[163] *Ibid.*, pp. 102—103.
[164] *Ibid.*, pp. 106—107.
[165] *Ibid.*, p. 132.
[166] Dar şi despre biserica lui Ştefan cel Mare se spune că era „în ruină" (Bandini, *l.c.*, p. 196).
[167] *Ibid.*, pp. 196—197.
[168] *Studii şi doc.*, V, p. 607. Pecetea are o cruce, alte semne şi inscripţia: „Huş" (*ibid.*).
[169] După misionarul Remondi, *Acte şi fragmente*, I, pp. 79—81.
[170] Cf. *Studii şi doc.*, V, p. 73, no. XI; revista „Miron Costin", 1914 (cf. „Drum Drept" pe acelaşi an, p. 534). V. şi *Uricariul*, VI, p. 257; XVI, p. 218 şi urm.
[171] Este şi un căpitan, în ianuar 1711, Alexandru. V. şi *Uricariul*, XVI, p. 318 şi urm.
[172] *Ibid.*, XXIII, p. 68.
[173] *Studii şi doc.*, V, pp. 75—76, no. XVIII.

Buga, Mușnul, Orbul. Actele tecucene nu sînt din cele mai rare[174]. De cele 200 de case ale ungurilor pomenia pe la 1650 doar legenda[175].

Deși ars de tatari în 1596, *Galații*, ca singur port al Moldovei, se ridică răpede supt Movilești. Erau acolo la 1650, pentru 5 000 de case cu 15 000 de oameni, două biserici [20] de piatră : Sf. Dumitru, a lui Vasile Lupu, și Precista, fundația negustorului Teodor, refăcută de alți negustori, Dia și Șerbul, fiii lui Coman din Brăila (de aceia Miron Costin îi zice biserica Diei[176]), zidire cu trei turnuri. Aceasta afară de mănăstirea Sfîntului Nicolae de afară, unde se adăposti și un patriarh mazil de Constantinopol [21]. Mahalagiii mergeau la nu mai puțin de cinsprezece biserici de lemn[177]. Erau armeni cu biserică, preoți și chiar un vlădică. Greci, — băcani și de alte profesii negustorești, — apar sporadic, ca și puțini raguzani, cari vin uneori pentru negoț, — spune și Benedetto Emmanuele Remondi, misionar, la 1635—1636. El socoate și douăsprezece familii de *unguri*, și levantinii — nici suta — pentru cari se ridicase o bisericuță. La sfîrșitul veacului, pîrcălabii de ținut rezidau aice[178]. De la municipalitatea gălățeană n-am găsit însă acte. Domnia n-o va fi lăsat să se ridice. La 1683, tîrgoveții, toți români : Coțofană, Pușcă, Chizarleu, Mărcuț, Cerguț, Podrag, Cojocea, Duminică, Cofariul, dau un act de mărturie supt acest singur titlu vag : „noi toți tîrgoveții de Gălați", iar, dacă pecetea e a orașului, purtînd doi pești — Bîrladul are trei, în legătură cu negoțul lui special de pe vremuri, — nu se scrie împrejur numele orașului, ci al domnului din ajun, cînd se făcuse pecetea, Antonie Ruset Voevod[179]. Dar corăbii veniau aici, nu numai din Constantinopol, ci și din porturile tătărești ale Crimeii și de pe coasta de sud a Mării Negre, de la Trapezunt și Sinope, din Egipt și Barbaria, ca să încarce grînele și lemnele datorite turcilor, sare pentru Împărăție, salitră pentru oștile ei, dar și miere, ceară, unt. „Peste o mie de cară" din peștele de aici trec în Polonia[180], și vornicul Țerii de Jos își avea pescarii, prin cari-și căpăta venituri[181].

Din atîta lume străină ce fusese în Moldova, *Cotnariul* [22] singur se păstrează cu vechi caracter catolic, și anume : unguresc pînă pe la 1650, apoi săsesc, deși cîte un orășean, ajuns, ca Iacob fiul lui Dumineca, din vremea lui Vasile Lupu, pîrcălab al lui Vodă, lăsa să fie pus în „gropnița" ortodoxă, supt o piatră cu inscripția românească (dar ai lui îl duceau la catolici, și lespedea îl pomenia în cuvinte latine)[182]. La 1568—1569 încă,

---

[174] V. și *ibid.*, p. 84, no. 31 ; VII, pp. 379—380, no. 15.

[175] Bandini, *l.c.*, pp. 404—405. Și un staroste pe la 1620. *Uricariul*, XVIII, p. 299.

[176] V. „Revista istorică română", anul 1, no. 15.

[177] La 1571 se dăruia o carte unei biserici din Galați — Precista probabil — de vornicul Radul și o lega „giupăneasa *Tămășoaia Grecoaica*", Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, pp. 18—19.

[178] *Studii și doc.*, XII, p. 371, 6, no. 1. Cf. pentru toate, *ibid.*, XVI, p. 223 și urm.

[179] *Studii și doc.*, I—II, p. 83, no. VI. Un Constandin Găl[ă]țeanul ispravnic de scaun muntean (1659). Arch. Statului, [mănăstirea] *Radu Vodă*, XXVI, 7.

[180] Povestire și izvoare, *ibid.*, XVI, pp. 226—227. Cf. Alberti, *l.c.*

[181] În apropiere era o „Slobozie", *Studii și doc. l.c.*, pp. 228—230. Dar nu de această Slobozie e vorba, cînd Pavel de Alep spune că este un drum către Slobozia ; ed. Cioran, pp. 255—256. [*Călătoriile patriarhului Macarie de Antiochia în țerile române (scrise de Paul de Alep)*, București, 1900].

[182] *Inscripții*, I, pp. 12—13, n-le 29—30. Erau trei biserici catolice : cea mare, a lui Despot, azi în ruine, Maica Domnului, apoi a Sf. Urban și a Sf. Leonard (Bandini, *l.c.*, p. 253). „Șapii catolici" la 1636 aveau 60 de case (Remondi, în *Acte și fragmente*, I, p. 79).

supt Lăpușneanu cel bătrîn, pîrcălabul era un român, Goia, după catolicul, ungur, Blaj, și tot român pare să fi fost șoltuzul Ieremia : biserica Sf. Paraschiva [23] era domnească [183]. Încă la sfîrșitul veacului, pe lîngă un Giurgea Capră, ajuns șoltuz, pe lîngă pivnicerul român al lui Vodă, Petre Capră, pe lîngă un Giurgea pîrgar mare (demnitate care se mai află la Baia), găsim nume ca Frîncul, Iomcăș, Iocuș, Iucman, Iosip, Mătieș Bărcuță, Mătieș Darvaș, Ștefan Tudor, Frîncul, Hanos, deosebiți membri ai familiei Wolff și ai familiei Alziner, cari dăruiau cu bani pe iezuiții din Iași [184] ; neamul Benkner se strînsese. Deoarece era în permanență un dascăl în vechile tradiții, ei își puneau iscălitura cu litere latine [185]. Tîrgul, în care mai stăteau păharnicul doamnei și reprezentanții, „vătafii", atîtor boieri și mănăstiri, atîtor negustori chiar, se ținea însă exclusiv de lucrul viilor ; la Țombric, la Biscup, la Mîndru : pecetea, cu litere latine, neînțelese după refaceri, rămînea strugurul [186].

Pentru Țara Românească situația era mult mai puțin favorabilă. Turcii luaseră *Brăila*, în care ostașii prădalnici ai lui Mihai Viteazul găsiră o mare avere, ce e dreptul [187], dar care nu-și păstră nici pe departe importanța economică pe care o avea înainte de această anexare silnică, pe vremea lui Radu Paisie, la 1540, începînd a se face și cetate [188].

Mai jos, ei, cari aveau în Dobrogea Măcinul și Hîrșova, vestite cuiburi de hoți, nu crezură că trebuie să adauge la posesiunile lor de pe malul stîng *Tîrgul de Floci*, care rămase în mîna domnilor munteni, cu vechile-i rosturi de pescărie, ce se tot îngustau însă. Avem și cîte un act municipal de aice, ca acela din acest „varoș Floci", sau „oraș de Floci", ce-și avea „județul" (slavon : „sudțul"), pîrgarii cei doisprezece și „bătrînii". Acești județi sînt la începutul veacului al XVII-lea români : Radul, Radul Stănislăvel, ca și locuitorii : Dobromir, Drăgsin, Buda, Stan Mititel, Pătru Sulinariul, Fiera, Andonie ș.a. [189]. Se pare că prădăciunea cea mare a tatarilor la căderea lui Constantin Basarab distruse pentru totdeauna tîrgul (1658) [190].

Încolo, la Giurgiu, la „Nicopoea-Mică", la Severin, turcii erau acuma domnii, și în curînd bîlciurile pe care le deschiseseră ei nu mai fură cercetate, din cauza deselor violențe și a lipsei de dreptate. Prin întărirea unor sate mărginașe, cum era Cornățelul, nu se putea face decît nesfîrșit de puțin pentru a îndrepta relele imense produse principatului muntean prin această asfixie economică aproape totală. Pe atunci boierul Ienachi [24] deschise în Bărăgan „Slobozia" sa, cu biserică de la Matei Basarab, care ajunse apoi și un tîrg [191].

---

[183] *Studii și doc.*, VII, pp. 370—371, 374.

[184] *Studii și doc.*, I—II, tabla. Cf. memoriul mieu despre moșiile mănăstirii Sf. Ilie în „Analele Academiei Române", pe 1925. [*Procesul călugărilor de la Sîntilie și Gheorghe pisarul leșesc*, s. III, tom IV, 24 p. Mem. Secț. Ist.]

[185] *Studii și doc.*, V, p. 69, I, pp. 72—73 ; VII, pp. 370—371, 374.

[186] *Ibid.*, XI, p. 277. Cf. *Uricariul*, XVI, pp. 33—36.

[187] *Chilia și Cetatea Albă*, p. 210.

[188] *Studii și doc.*, XXIII, p. 46, no. XLV.

[189] *Studii și doc.*, V, pp. 605—606. Pentru „sfînta mănăstire Flămânda ot varoș Floci" la începutul veacului al XVIII-lea, Arch. Statului, [mănăstirea] *Radu Vodă*, X, no. 21. Cf. *ibid.*, XXVII, 7.

[190] Paul de Alep, *l.c.*, p. 229.

[191] *Ibid.*, pp. 254—256.

Nici tîrgurilor de la munte nu li mergea deloc această vreme cînd un fenomen de iute decădere a fost observat în toată Moldova * muntoasă. *Rîmnicu Sărat* e pînă tîrziu un „tîrg" fără nici o însemnătate. Acte *buzoiene* abia dacă se întîmpină : orașul era însemnat numai prin reședința episcopului, care ținea un Scaun de judecată asemenea cu cel domnesc ; boierimea de Buzău se mutase lîngă vodă. Pe la 1600, Năcula județul, Draghia Buzăianul și Jipa din Buzău apar lîngă un număr de izbași din acest ținut de grăniceri [192].

Tîrgoviștea era acum întru toate supt ordinele vornicului domnesc și ale pîrcălabului [193]. Ca și în orașele moldovenești, elementul străin se asimilase. Locuiau pe la 1590 abia douăzeci și două de familii de sași și unguri, pentru cari erau prea mari cele două biserici, Sfîntul Francisc [25] al Baraților și Sfînta Maria, unde, după lupta de la Finta, Matei Basarab închise pe prinșii moldoveni [194] ; bisericile erau, dealtfel, lipsite adesea și de preot [195]. În zadar încercă Mihnea Turcitul [26] ori Radu Șerban prin acte de privilegii, dînd bisericii ca scutelnici pe catolicii din Bezdad, în Dîmbovița, să salveze aceste rămășițe menite peirii [196]. Lîngă sași, trecuți în parte la reformă, — 22—30 de familii abia la o mie de case — erau și cîțiva raguzani [197]. Cît privește pe locuitorii români ai orașului, ei trăiau supt județul lor — la 1608 : Dragul, iar doi „județi bătrîni" : Ivan și Fote — și cei doisprezece pîrgari ; „cupeții" ce apar sunt toți români : un Nica, un Maxin [198]. Supt Matei Basarab la acest „varoș al Domniei Sale" fac negoț un Tudoran, un Avram, un Ghinea, un Mihu, un Nica și Proca, frați, un Dumitru și Parasco, dar și bulgari catolici, ca Ianoș Sîrbul, ori greci, cum e Cara Iane și un Iane Iatro [199]. Un vizitator scrie pe acest timp : „În orașul acesta sunt mulți negustori greci bogați, cari fac comerț cu deosebite părți din țara turcului și din altele. Și armenii sunt mulți și avuți", mergînd la slujba catolică [200]. Domnul „trimetea la neguțători" orice proces între ei [201]. Un zapis arată staroștii, tot români, ai breslelor la 1610—1616 [202]. Dar rolul lor era de tot modest în acest timp în care, cum vom vedea, relațiile cu străinătatea fuseseră aproape total rupte. Pecetea Maicei Domnului se punea tot mai rar pe zapise [203].

---

[192] Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, I, pp. 173—174.

[193] *Studii și doc.*, I—II, p. 228, no. II.

[194] Iorga, *Călători, ambasadori și misionari* [în țările noastre și asupra țărilor noastre, București, 1899], p. 66.

[195] *Acte și fragmente*, I, p. 66 ; Botero, *Relationi universali*, ed. din Veneția, [Bergamo !] 1596, pp. 94—95 ; „Analele Academiei Române", XVIII, pp. 31—32.

[196] *Studii și doc.*, I—II, p. 228. Cf. „Arch. ist.", I², p. 46 și urm.

[197] Pustis, în Hurmuzaki, VIII, p. 403 ; Botero, *l.c.*, partea a III-a, pp. 94—95.

[198] „An. Ac. Rom.", XXXVI, p. 874, nota 7.

[199] *Studii și doc.*, I—II, pp. 226—228, notele ; Hasdeu, „Arh. istorică", I¹, pp. 15—16, no. 15. Județii Tudoran și Baciul pe la 1629, în Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, p. 725, nota 2. Cf. *Uricariul*, XX, p. 130.

[200] Iorga, *Călătorii, ambasadori și misionari*, p. 67.

[201] [N. Iorga] *Brașovul și Românii*, [*Scrisori și lămuriri*, București, 1905], p. 167 și urm.

[202] *Studii și doc.*, I—II, p. 226, nota 1.

[203] *Ibid.*, p. 227, nota 4.

* Citește : *Muntenia !*

Din micile centre vecine nu mai rămăsese nici o adevărată activitate orășenească. Ele se țerăniseră pe încetul, deși la Tîr[g]șor făcea din nou biserică [27] Antonie Vodă din Popești ; la Gherghița erau acum numai „slujitori" țerani, ostași ereditari. Matei Basarab făcu, întrebuințînd ca ispravnic pe căpitanul Iancul, biserica [28] de piatră din 1641 [204]. Cîmpina era numai reședința unui vameș [205].

Viața *Cîmpulungului muntean*, unde pe la 1580 erau 900 de case [206], iar peste jumătate de veac 2 000 de români numai, cu douăsprezece „biserici foarte frumoase" [207], o putem avea supt ochi, prin marele număr de acte ce s-au păstrat la biserica latină de acolo. Județul și cei doisprezece pîrgari, „goțmanii", după cea mai curată datină brașoveană, — mai tîrziu pentru aceia pe cari și domnia-i numia „Șcheaii de la Brașov" [208], — cîrmuiau tot mai mult o obște omogenă, în care sașii, ungurii de odinioară, Martin, Blaj, Orban, Jicmon, Broz Sasul, Iacob Sasul, Paul (genetiv : Paului), Lucaci, Hanțul Șodii, Balin, Țirvișul ș.a., rămîneau ca simpli dizidenți confesionali pe lîngă români cu numele caracteristice : Petru al Tuslii, Gheorghe al Fiicăi, Dumitru Strechea, Gheorghe al lui Scărlat, Stan Focan, Gheorghe Robul etc. Aducerea la biserica Sf. Iacob [209] a călugărilor bulgari, a fraților din Chiprovaci, conduși de arhiepiscopul de Sofia, cărora li se recunoscu, în 1655, dreptul asupra locului vechii mănăstiri, *Cloașterul* (*Kloster*), de care era legată amintirea „doamnei lui Negru Vodă", nu îndreptă o stare de lucruri desperată, ci aduse doar la dreapta credință pe aceia cari se rătăciseră de la oile catolice la caprele luterane : rămăseseră atunci, din 500 de capete (la 1650) [210], 50 de case netrecute la românii de lege [211]. Dar Dosoftei patriarhul de Ierusalim și alții izbutiră apoi să „botez[e]" mai ales multe femei [212] : dăbilarii spuneau celor zece familii rămase încă în credința lor pe la 1690 : „botează-te, păgîne", făgăduind o parte mai mică în sarcinile fiscale [213].

Dar județata cea mare se face, ori la Vodă, ori înaintea ispravnicului pe care el îl deleagă în oraș și care, chemînd înaintea lui pe județ și „orașanii", „puind de au bătut clopotul și s-au strîns și tineri și bătrîni", li fixează o zi pentru îndeplinirea sentinței sale [214]. Orașul era privit, în urma mutării domniei din Tîrgoviște, ca „al doilea după București" [215], dar aceasta

---

[204] *Inscripții*, II, pp. 3—4. A doua biserică, din 1705, o face Preda Căpitanul, fiul lui Paraschiva Vornicul *(ibid.)*. Amănunte în lucrarea recentă a profesorului Ștefan Teodorescu despre Cîmpina (Cîmpina 1924). [Stoica Teodorescu, *Monografia orașului Cîmpina. Istoric și documente*].

[205] *Socotelile Brașovului* [*și scrisori românești către sfat în secolul al XVIII-lea*], în „Analele Academiei Române", XXI [1899], p. 124.

[206] Botero, *l.c.*, partea a III-a, pp. 94—95.

[207] Iorga, *Călători, ambasadori și misionari*, p. 64.

[208] *Studii și doc.*, I—II, pp. 281—282, no. XX. Stoica-pîrgar, în *Brașovul și Românii*, p. 184, no. 13.

[209] *Studii și doc.*, I—II, p. 278, no. X.

[210] Iorga, *Călători, ambasadori și misionari*, p. 64.

[211] „Magazinul istoric" [pentru Dacia], V, p. 61.

[212] *Ibid.*, pp. 62—63.

[213] *Ibid.*, p. 63.

[214] V. de ex. *Studii și doc.*, I—II, p. 276, no. VII. Prea puțin e de luat din cartea lui Aricescu, *Istoria Cîmpulungului*, [*prima reședință a României*, București, 1855—1856] 2 vol.

[215] „Magazinul istoric", V, p. 60.

n-ajunge mai mult decît bîlciul de la Sîntilie, închinat mănăstirii domnești, pentru a-i reface o situație comercială de mult și pentru totdeauna pierdută. Catolicii, așa puțini cum rămăseseră, păstrară multă vreme cu pietate, în ciuda cererilor făcute de români, pecetea vechii comunități orășenești privilegiate [216]. Dar, la 1735, „județul orașului Cîmpulungului", Iorga, mărturisia „cum că toate hrisoavele, și ceale de întîiu, și aceste de acum, încă și peceatea orașului, pîn-la seamă de vreame fost-au întru buna pază a preoților barați, precum le-au fost și obiceaiu, iar *acum toate acestea ce scriem mai sus sunt și se află în mîinile noastre*, și de către nimeni preoții barați învăluială să nu aibă". În adevăr, dedesupt e întipărită vechea și venerabila pecete a orașului, care păstra încă piatra de pe mormîntul celui dintîi jude: Laurențiu din Cîmpulung, „contele", „grofu" sau „*Marktgraf*-ul săsesc de la anul 1300" [217]. Decăderea orașului se vede și după aceia că de la biserica domnească [29], făcută de Chiajna, văduva lui Mircea Ciobanul, și de fiul ei Petru, și de la cea din Șubești, ai cării ctitori sunt orășenii Oprea și Stanciul Boja, la 1551—1552, nu s-a mai înălțat nici un alt lăcaș de închinare pînă în epoca fanarioților [218]. Rămăseseră însă, — pe temeiul actului de la „Radu Negru", care scutia de „vama de pîne", de „vama domnească", de „vama de ce vor vende" [219], — privilegiile față de domnie; „pîrcălabii de oraș" și alți dregători nu se amestecau în stăpînirea sau moștenirea orășenilor; proprietatea nimănui nu se va putea vinde pentru datorii decît altui orășean, judecata Scaunului cîmpulungean să fie fără apel. Găleata, slujba domnească, vama pîrcălabilor de oraș, „vama de pită de la bîlciul — *sborul* — Sîntilie prooroculu" de la orice articol vîndut: cal, bou, oaie, păturі (postav prost), pește, li erau iertate. Li se păstra monopol vînzării vinului în oraș; cei din afară, dacă erau îngăduiți, își lăsau butea în sama orașului. Pitarii, oierii, dijmarii aveau doar dreptul la un „plocon de bucate" [220].

Nici aici n-a lipsit lupta cu mănăstirea, pe care o refăcu Matei Basarab. Egumenul căpăta dreptul de a lua de la orășeni „vama de pește", cinci ocă de fiecare car, și, pe lîngă aceasta, „limbile de vacă sîmbăta de la scaunele de carne". Supt Grigore Ghica însă, puțin mai tîrziu, străvechile drepturi fură întărite [221].

Argeșul încaltea nu mai era pomenit aproape deloc, deși își aflau cîștigul acolo și cîțiva negustori greci [222]. Mănăstirea stăpînia aici: cînd, la începutul veacului al XVII-lea, orășenii îndrăzniră să închidă cu „grădinile" lor calea la „morile de jos" ale călugărilor, „de n-au avut cale să meargă cu carul la moară", doamna Marghita a lui Simion Movilă, regentă a țerii, orîndui pe Stanciul vătahul de „au tăiat gardurile grădinilor ș-au făcut cale să poată merge cu carul svântă mănăstire la moară, cum au fost și mai de nainte vreme" [223]. „Pahărnicia" o plătiau, la 1627, „cîrciumele din oraș";

---

[216] *Ibid.*, p. 62.
[217] Cf. *Studii și doc.*, I—II, pp. 292—293, no. XLVII, și *ibid.*, no. I.
[218] Iorga, *Inscripții*, II, p. 29 și urm. Pentru rămășițile bisericii Sf. Elisabeta, *Călători, ambasadori și misionari*, p. 64
[219] *Inscripții*, I, p. 129, no. 266.
[220] „Magazinul istoric", V, p. 331 și urm. Cuvîntul de sbor (= sobor) pentru bîlci, la p. 351. El se întrebuințează încă în regiunea Prahovei („sborul" de la Florești).
[221] *Ibid.*, pp. 353—356, 356—359.
[222] Pavel de Alep, *l. c.*, p. 141.
[223] Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, pp. 226—227.

ale bisericii însă, din Ţigănie şi din satul vecin, Flămînzeştii, nu[224]. Argeşenii o păţiau cu egumenul lor, care la 1627 era şi „episcop" — undeva *in partibus* —, ca şi romaşcanii şi huşenii cu vlădica lor, dacă nu ca şi, în unele privinţi, sucevenii cu dichiul Mitropoliei, om cu multe drepturi şi cu trecere mare. La 1649 fu o adevărată revoluţie a tîrgului împotriva călugărilor, pe care-i „măscăriau şi li aruncau năpăşti, că li unblă cu fămiile, de fac mănăstirea şi călugării de rîs şi de măscară". Ca şi în cazuri analoage din oraşele episcopale moldovene, domnul dădu dreptate însă călugărilor împotriva „orăşanilor *şi preuţilor şi diaconilor*"[225], cari se vede că aveau să pătimească de aceleaşi jigniri, şi, fiindcă domn era Matei Basarab, el li făcu tuturora una din acele straşnice mustrări pe care obişnuia să le dicteze sinceritatea mîniei sale: „Nici o răutate nimeanile de la ei n-au văzut, ce-şi păzesc lucrul şi beserica, cum se cade, iară acum ei nu se pot răpoosa de voi. Derept aceaia etă că vă scriu Domnie Mea, de vreamea ce veţi vedea această carte a Domniei Mele, iară voi să căutaţi de acum înainte foarte să vă feriţi de mănăstire Dumniei Meale de călugări, mai mult să nu înţeleg Domnia Mea că mai umblaţi făcînd amestecături şi cuvinte fără lucru, — că bine să ştiţi că voi trimite Dumnia Mea de vă vor pune pe toţi pre marginea oraşului ca pre nişte oameni ce umblaţi cu minciună, şi nimica de faţă n-aţi văzut, ce faceţi mănăstirea Dumniei Mele de măscară. Ce foarte să vă feriţi şi în pace să-i lăsaţi, să nu mai scorniţi cuvinte ca acestea"[226]. Acte argeşene, cu pecetea veche a vulturului, se întîlnesc însă şi în a doua jumătate a veacului al XVII-lea.

La *Piteşti*, cu 200 de case pe la 1650[227], şi zece biserici[228], se păstra tîrgul, cu „jupînii" săi, dintre cari găsim la 1632 pe Stamatie negustorul, adus de afaceri la Bucureşti[229], unde cumpără un loc, în Tîrgul de Sus, de la „Gherghe Trufaşul, fratele Mirăi": „prăvălii 2, de cinci stănjăni în latu şi cu pimniţă iar de cinci stănjini în lat şi în lungu cît va mearge, dereptu bani gata ughi 100", pe Necula fiul lui Apostol, la 1679, pe Stroe, Gavril, Arsenie, probabil şi ei negustori[230]. Despre Necula ştim printr-un act ceva mai nou că el mergea prin sate arvunind miere şi, cînd datornicul nu i-o putea da la termin şi nici întoarce banii, el se mulţămia şi cu cai, iepe, luînd „cîrlani în loc de dobîndă"[231]. Un negustor din Piteşti, Avram, cumpăra moşii în 1671[232]. Şi aici autoritatea municipală o avea „judeţul, înpreună cu preoţii şi cu oroşanii, care sînt oameni bătrîni acolea"[233].

---

[224] „Archiva istorică", I[1], p. 105, no. 145.

[225] După Paul de Alep erau nouă biserici: patru ale Sf. Nicolae una a Intrării în biserică, alta a Sf. Petru, a şaptea a Sf. Apostoli, a opta a Uspeniei, a noua a Sf. Gheorghe, *l. c.*, p. 141. [30].

[226] „Arch. istorică", I[1], pp. 106—107.

[227] Iorga, *Călători, ambasadori şi misionari*, p. 63.

[228] Paul de Alep, *l. c.*, p. 140.

[229] Ionescu-Gion, *Istoria Bucureştilor*, p. 727.

[230] „Arch. istorică", I[1], p. 61, no. 65.

[231] *Ibid.*, no. 67.

[232] Poboran, *Istoria oraşului Slatina*, ed. a 2-a, Slatina, 1909, pp. 57—58.

[233] *Ibid.*, [„Archiva istorică!"] pp. 60—61, no. 64. S-ar putea ca şi zapisul lui Neacşul Cantaragiul din 1683, cuprins între actele mănăstirii argeşene Vieroşul, să fie de la Piteşti; *ibid.*, I, p. 62, no. 65. Atunci piteşteni, din aceşti ani, 1679—1683, sunt şi: Duminecă fiul lui Gheorghe şi al Slamnei, Manole şi Dumitru cupeţii; act din 1679, *ibid.*, p. 61, no. 65. Tot aşa şi Stan cupeţul din 1687 (n-le următoare).

Slatina, unde se refugiase Teodose Vodă [31] în 1521 [234] și care dăduse țerii în veacul al XVI-lea pe Vintilă Vodă [32], fiul unui Braga (pentru care i s-a zis și „Braga Voevod", din care o versiune mai nouă a cronicei muntene face chiar un „județ de la Slatină" [235]), apare ca oraș și la începutul veacului al XVII-lea, încunjurat de o „branișce domnească" veche de două sute de ani [236]. La 1640 se numărau o sută de case numai: era tîrg de duminecă, la care se venia de departe [237]. În a doua jumătate a veacului găsim pe mai mulți județi și pîrgari, precum și o samă de orășeni: Drăgușin, Dobrun, nume vechi, și alți români, ca Bucilca, Rustea etc.; cîte unul își zice „cupeț" [238]. Domnia ținea și aici un pîrcălab [239]. În fruntea preoților era protopopul [240].

De fapt între regiunea de munte, total decăzută, și între valea Dunării, aflătoare întreagă în stăpînire turcească, un singur oraș de dincoace de Olt se putuse ridica: *București*. Trei acte din 1572—1578, ale judeților Nicula și Stan și celor doisprezece pîrgari ai lor — cele mai vechi ce se cunosc — pomenesc o sumă de negustori alături de păharnicul Preda, care cumpără o prăvălie: „Radul fiul bătrînului Stan", Fiera Mirgănariul (Mărgenariul?), Ivan Danciul, Minda, Manea Bătog, Crator, Gherghina, Grozav, Savul, Badina, Stoian Păpușă, Miroslav, Caloian, Balbachi, Stan Cociorocca, Cuciuc Grecul, arcariu, Gheorghe Grecul etc. [241]. Caloian urmează, la 1580 lui Stan, și lîngă dînsul mai apar și alți orășeni: Jitco, Oprea, Debel [242]. Petrea e, de atunci încă, a Maicii Domnului.

Aici, la 1583, tălmăcirea scrisorilor de drum ale călătorului francez Bongars [34] — un vestit învățat — se făcuse, înaintea lui Mihnea Vodă, de către franciscani și negustori din Raguză, dintr-o speță pe care o cunoaștem [243]. Bucureștii erau plini, înainte de lovitura lui Mihai Viteazul, de acei creditori domnești, ieniceri — după un izvor, care exagerează desigur, pînă la 2 000; și la Iași erau, dar puțini —, negustori musulmani și evrei, cari periră supt ruinele caselor, dărîmate de tunuri, ale vistierului Dan, „care era cea mai de frunte casă din București" [244]. Peste cîteva luni, ocupația răzbunătoare a vizirului Sinan, care-și făcu „palancă" pe dealul de la Radu Vodă, contribui, desigur, mult să dea înapoi orașul: ungurii lui Mihai, plecînd, arseseră bisericile [245], scăpînd numai două din ele și Curtea [246]. După tîrzia restabilire a ordinii, Bucureștii datoriră mult luxosului Radu Mihnea, care, prefăcînd biserica, profanată de vizir, a bunicului său Alexandru Mir-

---

[234] Bogdan, *Documente și regeste*, p. 61.
[235] Constantin Căpitanul [33], ed. Iorga, p. 53.
[236] Poboran, *l. c.*, pp. 56—57.
[237] Iorga, *Călători, ambasadori și misionari*, p. 62.
[238] Poboran, *l. c.*, p. 58.
[239] *Ibid.*
[240] *Ibid.*, p. 73.
[241] Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, pp. 718—720; Arch. Statului, *Condica Bucovățului*, 197.
[242] *Ibid.*, pp. 724—725.
[243] Hurmuzaki, XI, p. 191. Cf. și mai sus.
[244] [B.] Walter, [*Scurtă și adevărată descriere a faptelor lui Ion Michaiu domnul Țerii Romanesci*... de...] în Papiu, I, p. 13; Șincai, [*Hronicul românilor și a altor neamuri*...] II, p. 395.
[245] Hurmuzaki, *Supl.* II[1], p. 360 și urm.
[246] *Ibid.*, III[1], p. 487.

cea pe locul trecătoarei stăpîniri militare a turcilor, îi dădu pentru totdeauna numele său [35].

Un călător supt Leon Vodă pe la 1630, îl găsi „vast şi mare" (*vastum et ingens*); „toate stradele şi pieţele erau pline", spune el, „de mărfuri scumpe, pe care italieni [247], greci, români, turci" — era şi o uliţă a turcilor la 1625 [248] — „şi armeni le scoseseră în vînzare. Erau atîţia oameni, încît ai fi crezut că toată românimea s-a grămădit acolo" [249]. Negustorii turci nu erau aşa de mulţi, şi dregătorii turci de pe lîngă domn, pentru tălmăcirea şi scrisori şi judecăţile mixte (Divan-Emini şi alţii), se puteau număra pe degete. Dar numărul catolicilor, cari n-aveau decît o biserică de zid cu două prăvălii (Santissima del Carmine), făcută din banii negustorului Locadello [250] — aceia care se încercă pe vremea lui Duca Vodă şi Şerban Cantacuzino fu oprită prin necontenită răscumpărare a materialului de către domnie [251] — era crescut pe atunci, supt Leon Vodă, şi de cei 200 de soldaţi dalmatini ai voevodului. Cretani lipsiau cu totul, afară de predicatorul Curţii, grec ortodox, Benedict, care învăţase şepte ani la Wittenberg şi ştia, pe lîngă limbile: greacă, italiană, latină, turcă, şi pe cea germană [252].

N-avem acte municipale din acest timp decît pe acela din 1619, judeţ fiind Dumitru, urmaş al lui Coman, iar pîrgari Dumitru Tîrnăcopul, Nica Jupoitul, Stoica Butarul, Bratul [253]. Avem altele, din 1628 şi 1631, supt judeţii Vlad, Dumitru al Bahnei, Gheorghe, care aduc înainte negustori ca un Cristea, un Dima *Cantaragiul*, un Necula *Bacalul*, un Constantin *Mătăsariul*, un Leca *Bărbierul*, un Stan *Rachieriul*, fără a mai pomeni o samă de meşteri, bărbieri, cizmari etc. Negustori, ca Stan din 1612, Ghionea din 1624 [254], Ghinea din 1640 se întîmpină sporadic prin actele de atunci [255].

La începutul domniei lui Matei Vodă, orăşenii au un proces, cu preoţii lor în frunte, ca şi la Argeş — cei de acolo cu egumenul de la Radu Vodă — care tindea să-şi întindă stăpînirea asupra întregii părţi mai vechi a oraşului, de peste Dîmboviţa, şi chiar asupra *băii*, ce se ţinea de „biserica domnească", a Curţii, clădită de Chiajna şi de fiii săi [256]. Bisericile acestea a lui Ghiorma Banul, a Sf. Gheorghe Vechi, ca şi boierii cei mari, îşi aveau prăvăliile, ce găzduiau — tot aşa văzurăm că era la Iaşi — pe negustori [257].

Oficial, Matei Basarab socotia că Alexandru Coconul (1623—1627) a mutat definitiv Scaunul la Bucureşti [258]. La 1640 oraşul căpătase în adevăr o întindere şi o însemnătate care-l făceau, nu numai centrul vieţii politice, dar şi al celei economice, a principatului. În 12 000 de case cuprindea „peste

---

[247] Un „negustor francez Joseph" ajută la Dunăre pe prelatul Bandini cu cară pînă la Tîrgovişte (*l.c.*, p. 180).

[248] Ionescu-Gion, *Istoria Bucureştilor*, p. 345. „Podul Armenilor", *ibid.*, p. 381.

[249] Iorga, *Călători, ambasadori şi misionari*, p. 67.

[250] Ionescu-Gion, *l.c.*, p. 229; fără arătarea izvorului (desigur [P.E] Fermendzin, *Acta Bulgariae ecclesiastica, [1565—1799]* Agram, 1887).

[251] „Magazinul istoric", V, pp. 65—66.

[252] Şi la începutul „Archivului" lui Cipariu [36]. Un negustor Gheorghe Criticò (1627). Arch. Statului, [mănăstirea] Radu Vodă, XXIII, 5.

[253] Ionescu-Gion, *l.c.*, p. 725.

[254] *Ibid.*, p. 447.

[255] V. şi Poboran, *l.c.*, pp. 133—134 [anul 1644, p. 57 !]

[256] *Ionescu-Gion, l. c.*, pp. 133—134.

[257] *Ibid.*, p. 41.

[258] „Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice", III, p. 91.

o sută de mii de suflete“ [259]. Deși domnul avea în Bucureștii cei noi un mare palat, ale cărui grădini se întindeau de cealaltă parte a Dîmboviței [260], Matei Vodă, și din motive de sănătate și din motive politice, găsi că e mai bine să se întoarcă la Tîrgoviște, unde mitropolitul „avea o Curte de călugări și dieci, care părea asemenea cu a principilor italieni“ [261]. Bucureștii rămaseră totuși „oraș de negoț și cel mai mare din toate ale acestui principat“ [262].

Domnia arăta că vrea să se întoarcă la București prin zidirea Mitropoliei [37] actuale de către Constantin Basarab, urmașul lui Matei, care Mitropolie era însă la început numai mănăstirea, afară din oraș, a Sfinților Împărați [263]. Un șir de tulburări, răscoale, schimbări de domni, năvăliri de turci și de tatari interveniră pentru a împiedeca o consolidare a noii stări de lucruri. De fapt, numai pe vremea Ducăi Vodă orașul își află o liniște deplină, — un călător îl arăta la 1678 ca „foarte întins și bogat“ [264] —, iar stăpînirea îndelungată și sigură a lui Șerban Cantacuzino înseamnă pentru București o epocă de mare prosperitate. Biserica de piatră în locul alteia de lemn, — a Doamnei Maria, fiică de negustor bulgar din Nicopole, ajuns bogat boier al Țerii Românești, Ghenciu Rustea, — hanul cel mare al lui Șerban Vodă [265], strada, „podul“ aceluiași îi veșnicesc numele și în legătură cu această capitală a sa. Deocamdată însă, afară de bisericile pomenite și de splendidul Sărindar al lui Matei, era doar Sf. Ecaterina — după cea de la Muntele Sinai, — a lui Pană vistierul, acel care ucise la 1603 în lupta de la Brașov pe Moise Székely, principele Ardealului, Sf. Sava al Ierosolimiților, Mihai Vodă, — prefăcută de marele viteaz —, Batiștea, a cretanului Vevelli (Baptist, sau Constantin după „botezare“), Sf. Ioan cel Mare, zidită de un Andrei vistierul din al XVI-lea veac, Sf. Dumitru — unde se făceau jurămintele —, refăcută de Badea Bălăceanu, tatăl lui Constantin, generalul imperial și pretendentul la tron [266], Sf. Nicolae din Prund, ctitorie a unui călugăr din zilele lui Șerban. Mai găsim : zidirea Crețuleștilor sau a Săpunarilor, Sfînta Vinere (1645) ; una din fundațiile mai recente, Sf. Nicolae din Șelari, fusese durată, nu numai de Șerban Cantacuzino, fiind încă în boierie, dar și de „starostele de negustori“ Iorga și de un tovarăș de ocupație, Apostol Lazăr [267].

Acesta e și timpul cînd încep a se așeza unii mari negustori străini, precum a fost epirotul Dona Pepano, în legături directe cu Veneția, — de aceia fu și „ispravnic“ al reparațiilor de la Argeș —, ctitorul mănăstioarei de la Mostiște [38] din Mărculești, făcută la 1661 „de cărpin“ și apoi „stătătoare de zid“, la 1675, — om cu avere întinsă, cuprinzînd și mai multe moșii ; Constantin Stolnicul Cantacuzino, învățatul boier care i-a tradus diata „în

[259] Fermendzin, *l.c.*, *passim*. Cele 6.000 de case din Paul de Alep trebuie să fie deci rău socotite.
[260] Iorga, *Călători, ambasadori și misionari*, p. 67. Cf. Drăghiceanu, *In amintirea lui Constantin Brâncoveanu*, București, 1915 [1914].
[261] Iorga, *Călători, ambasadori și misionari*, p. 66.
[262] *Ibid.*, p. 68.
[263] Ionescu-Gion, *l.c.*, p. 145 ; Paul de Alep, *l.c.*, p. 207.
[264] Iorga, *Călători, ambasadori și misionari*, p. 19, nota 1.
[265] Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, p. 482 și urm.
[266] *Ibid.*, p. 185.
[267] *Ibid.*, p. 205.

limba românilor din marea prietenie și iubire“ [268], avea aceiași prietenie și pentru nepotul lui Dona, Pano sau Pană vătaful, care urmă afacerile bătrînului [269] : fetele lui Pană se măritară apoi în familii boierești [270].

Șirul judeților urmează, constatîndu-li-se aceleași atribuții : între altele, de a face cercetări la fața locului în conflictele de proprietate, „împietrind“ și „stînjănind“ : Șerban în 1655, Gherghina în 1666, Dragotă în 1668—1669 [271], Toma în 1675—1677, pînă la Șerban din 1698 [272], care poate să fie și cel din urmă, căci, cum se va vedea, de la sfîrșitul veacului înainte, toată ordinea în orașe se schimbă, la munteni ca și la moldoveni, după alte principii și alte exemple. Deocamdată constatăm un fapt : că, într-o vreme cînd mai apar județii, se întîlnesc și „staroști de negutători“, ca Hagi Vasile, care, mort în 1699—1700, e îngropat la Colțea [273]. Acești județi pecetluiesc cu chipul, deseori schimbat, al Bunei Vestiri [274]. Încă de pe la 1660 o lume nouă se învîrte în jurul lor : ca proprietari de case, alături cu mănăstirile, cu boierii, cu negustorii de țară, apare cîte un sîrb — „Culea Sîrbul, fratele lui Dumitru Cămărașul, care au fost nepoții părintelui Ignatie vlădica“ —, ori cîte un turc : Salam Ceauș, Aslan Ceauș, căruia-i face o danie de așezare Matei Basarab el însuși, cîte un „vătaf de țarigrădeni“ (călărași de Țarigrad, probabil), ca Dumitru Ghidemoc.

În acest timp, Oltenia duce o viață deosebită, mult mai sărăcăcioasă decît a părților de dincoace de Olt, colțul de Ardeal căruia-i corespunde fiind cu totul cufundată în întunerec, — Sibiul însuși abia-și mai ține socoteli sumare, aproape fără interes comercial sau politic —, iar laturea de Dunăre olteană, cu Vidin cu tot, neavînd pe departe însemnătatea aceleia în care se cuprindeau centre vii în cursul acestui veac, ca Rusciucul și Silistra.

Oraș vechi era aici numai *Rîmnicul*, care avea încă pe la 1550 străini de cei vechi, precum e Șandor negustorul, care face comerț cu Brașovul [275]. Pe atunci Mircea Ciobanul, care, el însuși sau prin ai săi, din marea lui avere, a mai făcut biserici și la București, la Cîmpulung, înălța lăcașul Bunei Vestiri [39] și al Sfîntului Nicolae, care a ținut pînă la focul pus de turci într-unul din războaiele cu imperialii, la începutul veacului al XVIII-lea [276]. Îndată înainte sau după aceasta, Pătrașcu Vodă cel Bun, care a zăcut asupra morții aici în Rîmnic, zidia biserica Sfintei Paraschiva [277]. Apoi nu mai aflăm nici o ctitorie pînă la 1681, cînd mitropolitul Teodosie face din nou biserica Sf. Gheorghe, — arsă apoi și ea de turci —, precum

---

[268] *Operele lui Constantin Cantacuzino*, ed. Iorga, București, 1906, p. 13 și urm.; cf. studiul mieu *Din legăturile noastre cu Veneția*, în „Analele Academiei Române“ pe 1915.

[269] *Operele lui Constantin Cantacuzino*, pp. XXXVII-XXXVIII. Cf. și *Fundațiile Domnilor români în Epir*, în „Analele Academiei Române“ pe 1914, pp. 885—886.

[270] Ionescu-Gion, *l.c.*, p. 449. Una luă pe Cârstea Vistierul, *ibid.*, pp. 449—450.

[271] Lîngă dînsul figurează și „Gherghina care au fost județ“, *Studii și doc.*, V, pp. 70—71, IV.

[272] Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, pp. 731—732.

[273] Iorga, *Inscripții*, I, p. 274, no. 646.

[274] Ionescu-Gion, *l. c.*, *passim*.

[275] Hurmuzaki, II[3], p. 683.

[276] Iorga, *Inscripții*, II, p. 306, no. 879.

[277] *Ibid.*, pp. 309—310.

rivalul său Varlaam înălțase, la 1680, pe aceia de la Cetățuie, deasupra orașului [278].

Râmnicu Vîlcii avea o mică populație catolică, dar ea nu mai juca nici un rol. Înrîurirea bisericească lipsindu-i cu totul, ea și emigră, dealtfel [279]. Comerțul local cu Sibiul nu se ridica, desigur, mai sus decît cumpărături de *parvalia*, de mărunțișuri.

În *Vel Ocna vecină* — pomenită și supt Mihai Viteazul — cu „tîrgul său de vite", găsim doar la începutul veacului al XVIII-lea „cupeți" cu moșii, ca Udrișteș, și o magistratură orășenească — Radu era județ, Dima și Dobrotă foști județi la 1713, și lîngă el aflăm pe Pătru Gemoiu, pe Dima Lungul, pe Constantin Dobrotă ca *„jurați"*; era o biserică domnească [40], și actul de la 1713 îl scrie „Constanda dascălul de aicea, de la Vel Ocnă" [280].

Se simțise nevoia altui centru pentru regiunile Jiului-de-sus, în care era și boierimea bogată, crescînd mai ales porc pentru vînzarea peste graniță. Tîrgul-Jiului se întîlnește întîi la 1591, avînd în fruntea sa pe „Dumitrul pîrcălabul din Tîrgu Jiului" [281]. Dar știm din alte izvoare că Mircea Ciobanul cumpărase moșia unui anume Buzea și întemeiase aci un „pazar", un „tîrg" de munte: Buzeștii, urmașii lui Buzea, nu se atinseră, la recăpătarea proprietății lor, de situația din care veniau ei acum să tragă folos. Am presupus aiurea [282] o răscumpărare din partea locuitorilor pentru a explica de ce în veacul al XVII-lea acest loc se bucura de toate drepturile orașelor.

Craiova, leagănul Craioveștilor, era la început un simplu sat de baștină, căruia frații, așa de darnici pentru cele sfinte, îi făcuseră cinstea unei biserici de zid, care s-a prefăcut apoi în biserica domnească [41] a lui Matei Basarab, urmașul ctitorului, cu hramul Sfîntului Dumitru [283]. Nici vorbă de vreo organizare orășenească, cu județ și pîrgari, pe acest pămînt neliber. La 12 august 1580 însă i se spune numai „loc" („measto") [284]. Pe la 1650 orașul, de la care n-avem încă nici un act municipal, e pomenit mai pe larg într-o descriere de misionar: „Aici se face tîrg în toată vinerea, unde aleargă fel de fel de oameni din satele și pămînturile vecine, și negustori de tot neamul, *ca să cumpere dobitoace și să le ducă la Constantinopol*. Aici sunt cam la 200 de case de români cu biserica lor de căpetenie, clădită măreț, foarte frumoasă, cu cinci cupole și clopotele lor; într-un turn sunt două clopote mari. Se mai află și mai multe biserici de lemn" [285]. Se mai pomeniau în apropiere două mănăstiri: „una a grecilor, alta a sîrbilor", e vorba de Bucovăț [42] și de Jitianu. Dar altă biserică, din acelea pe care le-au ridicat negustorii, nu se întîmpină pînă în veacul al XVIII-lea.

---

[278] *Ibid.*, p. 316, no. 894; I, p. 177, n-le 365—366.
[279] Iorga, *Călători, ambasadori și misionari*, p. 65.
[280] *Uricariul*, VII, pp. 14—16.
[281] Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, I, pp. 57—59.
[282] *Gesch. des rumänischen Volkes*, I, pp. 171—172; trad. românească, I, pp. 229—230. Cf. Ștefulescu, *Istoria Tîrgu-Jiului*. [Tîrgu Jiu, 1906].
[283] După Pessiacov, în „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale", I, pp. 108—109.
[284] Liub. Stoianovici, *Stari srpschi sapisi i natpisi*, Belgrad, 1902, I, p. 229.
[285] Iorga, *Călători, ambasadori și misionari*, pp. 61—62. Cf. Bacșici, în Fermendzin, *l.c.*, p. 98.

Să nu uităm *Caracălul*, sat pe care-l făcu oraș, ca și, dincolo de Olt, *Ploieștii*, cu biserică [43] de la Matei Basarab [286], — lagărul lui Mihai Viteazul, ale cărui curți ruinate se mai recunoșteau încă pe la 1560, (sic!) lîngă „frumosul castel zidit de Matei Voevod, puțin înainte de a muri, cu vie, și biserică de piatră" [287]. 150 de case de români, durate din lemn, încunjurau o singură biserică, probabil a Sfîntului Gheorghe, care, spune inscripția din veacul trecut, a fost începută de „Barbu sin Preda", deci banul dintre Craiovești, ctitorul Tismanei [288]. „Aici", adauge același izvor care a fost citat mai sus pentru Craiova, „se face tîrg în fiecare miercuri, și vin feluriți negustori, catolici, shismatici și turci, pentru tot felul de mărfuri, dar mai ales dobitoace" [289].

Într-acestea se încheie rostul orășenesc al Olteniei. *Baia de Aramă*, în munte, fundație a lui Matei Basarab, supt care, de un sîrb, se găsise mineralul [290], trăia cu totul izolată, iar *Cerneții* era la 1600 un simplu sat [291], deși la 1650 Paul de Alep îi zice pazar, tîrg [292].

NOTE

[1] Leon Vodă se dădea drept fiul lui Ștefan Tomșa din Moldova, domn al Țării Românești (1626—1632).

[2] Pentru Matei Basarab vezi I. Sîrbu, *Matheiu Vodă Basarabăs auswärtige Beziehungen 1632—1654 (zur Geschichte des europäischen Orients)*, Leipzig, 1899.

[3] La Siret erau următoarele biserici de zid: Sf. Treime, ridicată de Sas Voievod în 1354—1356 (restaurată de Horia Teodoru, care scrie *Contribuții la studiul originii și evoluției planului triconc în Moldova*, în BMI, XXXIX, 1970, nr. 1, p. 31—36); apoi biserica Franciscană (Maica Domnului) ridicată ante 1371 și aflată în ruină la 1643. Vezi, între altele, Gh. Moisescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrșitul veacului XIV*, București, 1942, p. 67 și urm.

Din lemn este schitul Onufrei (Mănăstioara), construit de preotul Onufrei ante 1617; metoh al mănăstirii Putna. Vezi I. Zugrav, *Biserica Sf. Onufrie de lîngă Siret*, în MMS, XXXVII, 1961, nr. 1—2, p. 81—84.

O singură biserică armenească este atestată la Siret, ridicată ante 1507, dărîmată de Ștefan Rareș la 1551 și refăcută (exista în secolul al XVII-lea). Vezi H. Dj. Siruni, *Bisericile armene din țările române*, în „Ani", 1942—1943, p. 515—516.

Pentru Bandinus vezi *Memoriu asupra scrierii lui Bandinus de la 1646...*, editat de V. A. Urechiă, în AARMSI, s. II, tom XVI, 1893—1894.

Biserica dominicanilor a fost ridicată, după tradiție, de Margareta Musata doamna ante 1384. Era ruinată în 1646. Despre toate la N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 759 și urm.

[4] Biserica Sf. Ioan Botezătorul din Piatra Neamț, construită în 1497—1498. Vezi I. D. Ștefănescu, *Un mărgăritar al Moldovei*, în „Lamura", II, 1921, nr. 12, p. 933—943; N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 641, ca și pentru celelalte biserici din Piatra Neamț. N.S. nu reține biserica *domnească* Sf. Dumitru. Această specificație o avea biserica lui Ștefan cel Mare cu hramul Sf. Ioan Botezătorul, pomenită mai sus. La fel nu amintește o biserică „săsească".

Biserici „de lemn" erau cele două catolice din secolul al XVI-lea (v. Bandini, *op. cit.*, p. 234—236).

---

[286] Ilea din Ploiești e pomenit la 1612. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, p. 138.

[287] Paul de Alep, *l.c.*, p. 200.

[288] *Inscripții*, II, pp. 59—60, no. 159.

[289] *Călători, ambasadori și misionari*, p. 63.

[290] Pavel de Alep, *l.c.*, *p.* 182 și urm. Se producea de la 200 la 600 000 de ocale pe an *(ibid.)*.

[291] Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, I, p. 89: „Stolnicul Sîrbul din Cerneți".

[292] *L. c.*, p. 182.

[5] Biserica albă domnească, construită în 1611 de Ștefan Tomșa, cu hramul Sf. Voievozi. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 720.

[6] Biserica Preacista, Adormirea, ridicată în 1569 de Ruxandra doamna. Dărîmată la 1870—1873; pe locul ei s-a construit un spital. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 723.

[7] Vezi Melchisedec, *Cronica Romanului și a episcopiei de Roman*, I, București, 1874, p. 242—243.

[8] Pentru tîrgul Scheia vezi C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe*, p. 286—287; pentru monumente, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 746.

[9] Simion Movilă, domn al Moldovei (1606—1607).

[10] Pentru biserica domnească din Bacău vezi și supra. Inscripțiile la V. Drăghiceanu, *Mormintele din biserica Preacista din Bacău. Raport adresat Comisiunii Monumentelor Istorice*, în BCMI, IV, 1911, p. 152—159.

Biserica episcopală, Sf. Fecioară, construită probabil de Margareta, nora lui Ștefan cel Mare, arsese la 1653.

[11] Pentru Adjud vezi *Negoțul...*, cap. II, nota 44.

[12] Din datele culese de N. Stoicescu *(op. cit.*, p. 865) se vede că biserica catolică, cu hramul Sf. Nicolae, se construiește abia la 1557 (reclădită în 1823).

[13] Gaspar Gratiani a ocupat tronul Moldovei între 1619 și 1621. Vezi vol. XX din *Studii și documente*, București, 1911, *Scrisori ale lui Gaspar Vodă Gratiani și despre dînsul, înainte de domnie.*

[14] Biserica domnească cu hramul Sf. Nicolae, construită de Ștefan cel Mare în 1495, zugrăvită de Ștefăniță Voievod în 1522—1525. Reparată ulterior fără a i se deteriora pictura originală. Vezi D. Furtună, *Biserica Sf. Nicolae din Dorohoi*, în MMS, XXXVII, 1961, nr. 9—12, p. 683—692; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 261.

[15] Biserica Franciscanilor, din lemn, „ungurească", cu hramul Adormirea. Ianachi a refăcut-o la 1630. Vezi N. Iorga, *Studii și documente*, vol. I—II, passim; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 440.

[16] Biserica Stretenia (Mitropolia) a fost refăcută în 1682 de Anastasia Duca (cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 456). Vezi însă și Sf. Nicolae domnesc, reclădită de Ștefan cel Mare și reparată la 1677 de Antonie Ruset, care o transformă în Mitropolie *(Ibidem*, p. 467).

Biserica lui Iurie Danco datează din 1541. Vezi C. Mosor, *Biserica Dancu din Iași. Scurtă prezentare istorică*, în MMS, 1970, nr. 1—2, p. 52—61; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 445.

Mănăstirea Golia, construită de Ioan Golîi la 1564. Vezi S. Zotta și N. Ghica Budești, *Mănăstirea Golia. I. Schiță istorică II. Studiu arhitectonic*, în BCMI, XVII, 1924, p. 107—140; 185—186; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 450 și urm.

Mănăstirea Sf. Sava, construită cca 1583 de Petru Schiopul și de călugării de la mănăstirea Sf. Sava de la Ierusalim (cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 471).

Biserica Bărboi, construită de Ursu Bărboi vornicul, între 1613—1615 *(Ibidem*, p. 437—438).

Biserica Sf. Ioan cel Nou (mănăstirea lui Nicoriță hatmanul) construită la 1626—1629 *(Ibidem*, p. 465).

Biserica Sf. Nicolae cel Sărac (Sf. Nicolae de sus), construită în 1670—1690 de Luca pîrcălabul. Vezi C. Turcu, *O biserică din Iași dispărută: Sf. Nicolae cel sărac din Muntenime*, în MMS, 1966, nr. 1—2, p. 96—108; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 470.

Biserica Sf. Ioan Botezătorul (din Tîrgul de sus sau din Măji), începută de Miron Barnovski în 1626—1629. Vezi Șt. Balș, *O biserică fortificată în Iași: Sf. Ioan Botezătorul*, în vol. *Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 28—37; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 463—465.

Biserica Vovidenia din mahalaua Tăbăcari, construită ante 1645 *(Ibidem*, p. 485).

N. Stoicescu consideră că biserica Blagoveștenia din Muntenime este construită ante 1744 *(Ibidem*, p. 439).

Biserica Sf. Gheorghe Lozonski, începută în primii ani ai secolului al XVII-lea și reclădită de paharnicul Iordachi Lozonschi la 1800. Cf. N. Vereanu, *Istoricul bisericii Sf. Gheorghe pronumit Lozonschi*, Iași, 1900; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 462.

Biserica Sf. Teodori, construită de marele vornic Solomon Bîrlădeanul ante 1665. Icoana de care pomenește N. I. la Gh. Ghibănescu, *Două icoane vechi*, în „Viitorul", Iași, 15 ianuarie 1902, p. 2—4; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 475—476.

— [17] Vezi în timpul lui Duca Vodă, *Negoțul...* p. 85—86.

[18] Biserica domnească cu hramul Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul, construită la 1490 de Ștefan cel Mare. Vezi Oct. Mărculescu-Vaslui, *Biserica Sf. Ioan din Vaslui*, în „Cronica Hușilor", martie-aprilie, 1948, p. 19—34; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 901—902.

[19] Tîrgul Fălciu fusese distrus în atîtea rînduri (ars de turci în 1538, 1659, ruinat de tătari în 1758) încît singurele lăcaşuri despre care s-au mai păstrat ştiri datează din secolul al XVIII-lea. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 287.

[20] Biserica Sf. Dumitru, ctitoria lui Vasile Lupu, construită în 1649.

Dia şi Şerbu au reclădit biserica Preacista în 1647. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 317.

[21] Vezi despre acest moment Al. Papadopol Calimach, *Despre Atanasie Patelarie, patriarh ecumenic. Petrecerea sa în Moldova la Galaţi, doisprezece ani (1642—1654)*, în „Convorbiri literare", 1889, p. 1015—1041 ; 1890, p. 30—42.

[22] Pentru Cotnari vezi şi *Negoţul...*, cap. II, nota 48.

Biserica lui Ioan Despot fusese construită în 1561—1563. A ars în 1873 ; biserica Sf. Leonard, construită în 1659. Urmele ei au fost redescoperite în 1934. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 216 şi urm.

[23] Biserica Sf. Paraschiva fusese construită de Ştefan cel Mare în jurul anului 1493 (*Ibidem*, p. 217).

[24] Postelnicul Ianache Caragea a construit biserica (Slobozia lui Ianache) ante 1633 ; a fost adăugată de Matei Basarab în anii 1633—1634. Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia, II*, p. 587—588.

[25] Biserica Sf. Francisc, construită la 1525 (în secolul al XVII-lea a devenit biserica Creţulescu). Vezi *Ibidem*, p. 689.

Biserica Bărăţia, cu hramul Sf. Maria, construită la 1417, dărîmată la sfîrşitul secolului al XIX-lea.

[26] Mihnea Turcitul, domn al Ţării Româneşti (1577—1583 ; 1585—1591).

Radu Şerban, domn al Ţării Româneşti (1602—1610, 1611).

[27] Antonie Vodă din Popeşti a refăcut mănăstirea Turnu cu hramul Sf. Arhangheli în 1662—1671. Vezi I. Ionaşcu, *Mănăstirea Tîrgşor, un fost metoh al spitalului Pantelimon*, Bucureşti, 1938 ; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 651.

[28] Biserica domnească Sf. Procopie, construită în 1641, după lupta de la Nenişori (*Ibidem*, I, p. 330). Acolo şi despre biserica Sf. Dumitru, ctitoria lui Preda Căpitanul.

[29] Biserica domnească Sf. Nicolae a fost ridicată de doamna Chiajna şi de fiul ei în 1565—1566.

Biserica Şubeşti existentă azi e ridicată lîngă locul unde s-a aflat alt lăcaş construit în 1551—1552. Vezi pentru ele N. Stoicescu, *op. cit.*, I, p. 162—163, 167—168. Acesta reţine totuşi pentru secolul XVII ctitoriile : Fundeni, Marina, Sf. Gheorghe Olari, Sf. Ilie, Sf. Nicolae Nicuţ, Sf. Troiţă.

[30] Vezi şi N. Stoicescu, *op. cit.*, I, p. 236 şi urm.

[31] Teodosie, fiul lui Neagoe Basarab, domn al Ţării Româneşti (1521).

[32] Vlad Vintilă de la Slatina, fiul lui Radu cel Mare, domn al Ţării româneşti (1532—1535). Vezi Stoica Nicolaescu, *Domnia lui Vlad Vintilă Vodă de la Slatina în lumina unor noi documente istorice inedite, 1532—1535*, Craiova, 1936.

[33] *Constantin Filipescu Căpitanul. Istoria Domnilor Ţării Româneşti, cuprinzînd istoria munteană de la început pînă la 1688*, Bucureşti, 1902.

[34] Pentru Bongars vezi *Istoria industriilor...*, cap. III, nota 14.

[35] Biserica Radu Vodă (mănăstirea Sf. Troiţă) a fost începută ante 1577 de Alexandru Mircea (Oaie Seacă) şi continuată de fiul său, Mihnea Turcitul. Aruncată în aer de Sinan paşa în 1595. Rezidită de Radu Mihnea începînd din 1613 ; tîrnosită de patriarhul Chiril Lucaris în 1614 şi închinată în acelaşi an mănăstirii Ivir de la Muntele Athos. Pictată de Al. Coconul în 1624—1625. Fortificată în 1658 de Mihnea al III-lea. Refăcută în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea de Al. Ipsilanti. Reparată după cutremurele din 1802 şi 1838. Repictată de C. Lecca şi Mişu Popp în 1859—1863. Dezafectată în 1893. Vezi, între altele, C. Săndulescu Verna, *Biserica Radu Vodă din Bucureşti*, Bucureşti, 1930 (recenzie de N. Iorga în RI, XVI, 1930, p. 123—124) ; St. Nicolaescu, *Istoricul mănăstirii Sf. Treime (Radu Vodă) din Bucureşti*, Bucureşti, 1939. Bibliografia completă la N. Stoicescu, *Repertoriu Bucureşti*, p. 259—264.

[36] „Archivu pentru filologia şi istoria", I, 1867, p. 127.

[37] Mitropolia din Bucureşti este ctitoria domnitorilor Constantin Şerban şi Mihail Radu ; a fost zugrăvită de Radu Leon. Terminată în 1665. Reparată în 1793, 1799, 1834—1839, 1850—1858, 1886 (cînd e repictată de G. Tattarescu). Restaurată în 1832—1835. Vezi N. Şerbănescu, *Scurt istoric al catedralei patriarhiei române*, în BOR, LXXVI, 1958, nr. 9, p. 828—842 ; N. Stoicescu, *Repertoriu Bucureşti*, p. 241—250.

Biserica Doamnei, construită de Maria, soţia lui Şerban Cantacuzino la 1683, pe locul alteia, mai vechi, de lemn. Închinată în 1689 mănăstirii Cotroceni. Reparată succesiv în 1869, 1906, 1931. Vezi I. D. Ştefănescu, *L'Eglise Doamnei (de la Princesse) à Bucarest*,

în BCMI, XXXVI, 1943, p. 7—35; idem, *Monumentele de artă din București*, în „Glasul bisericii", 1956, nr. 1—2, p. 46—56; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 201—203.

Hanul Șerban Vodă, construit între anii 1680—1687 de Șerban Cantacuzino pe locul unde se află azi clădirea Băncii Naționale, amintea ca arhitectură de construcțiile italiene asemănătoare, *fondachi*. Reparat în 1776. Afectat de cutremurul din 1802; dărîmat în 1883. Vezi G. Potra, *Hanurile bucureștene*, București, 1943, p. 53 și urm.

În ceea ce privește biserica Sărindar, N. Stoicescu susține că nu i se cunoaște ctitorul. Oricum, e anterioară domniei lui Mihai Viteazul. Atribuită de călugărul călător Uspenski lui M. Basarab. Refăcută, la mijlocul secolului al XVII-lea, de Radu, mare logofăt din Cocorăști. Reparată de Constantin Brîncoveanu. În chilii a funcționat o bolniță la începutul secolului al XVIII-lea. Afectată de cutremurele din 1802 și 1838. Transformată în 1865. Dărîmată în 1896. Vezi Gh. Stănescu, *Istoria mănăstirii Sărindar din București*, București, 1951; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 266—268; Cristian Moisescu, *Un monument bucureștean dispărut: biserica mănăstirii Sărindar*, în „Revista muzeelor și monumentelor", seria „Monumente și muzee", XLV, 1976, nr. 2, p. 58—61.

Mănăstirea Sf. Ecaterina a fost construită de Ivașco Golescu între 1574—1583, în timpul domniilor lui Alexandru Mircea și Mihnea Turcitul. Închinată mănăstirii Sf. Ecaterina de la Muntele Sinai. Refăcută de Pană vistierul după avarierea pricinuită de retragerea trupelor lui Sinan Pașa. Arsă de ungurii lui Gabriel Bethlen în 1611. Între 1775—1782, Ecaterina, soția lui Alexandru Ipsilanti, a construit un han în preajma mănăstirii. Această împrejurare a făcut ca adesea ea să fie considerată drept ctitorița lăcașului. Afectată de cutremurele din 1802 și 1838. Dărîmată în 1850. Reconstruită în 1852 cu pictura realizată de C. Lecca și Mișu Popp. Reparată în 1899—1909. Vezi C. Bobulescu, *Cronica bisericii Sf. Ecaterina din București, 1577—1 octombrie 1924*, București, 1927 (recenzie N. Iorga, în RI, XIV, 1928, p. 83—84); N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 278—279.

Mănăstirea Sf. Sava, construită pe locul din fața actualei Universități, la sfîrșitul secolului al XVI-lea de Andronache pîrcălab; metoh al Sfîntului Mormînt (1680). Ruinată, este refăcută din temelii de Constantin Brîncoveanu între 1707—1709. Aici a funcționat prima instituție de învățămînt superior din Țara Românească, înființată de Constantin Brîncoveanu. Dărîmată în 1870. Vezi G. D. Florescu, *Biserici bucureștene care nu mai sînt*, în „Gazeta municipală", VII, 1938, nr. 329; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 295—296.

Mănăstirea Mihai Vodă, ridicată de Mihai Viteazul în 1591 în preajma mănăstirii făcute de jupîneasa Caplea. Închinată mănăstirii Simopetra. Arsă în 1761. Reparată parțial de Alexandru Ipsilanti. Avariată de cutremurele din 1802 și 1838. Refăcută în 1838 și 1847. Restaurată în 1928—1935. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 230—234.

Opinia lui N. Iorga privind atribuirea ctitoriei bisericii Batiștea lui Batiste Vevelli, sfetnicul lui Radu Mihnea și al lui Alexandru Coconul e contestată de N. Stoicescu. Acesta consideră că numele îi vine de la vadul („batiște") aflat în apropiere. Atestată documentar în secolul al XVII-lea. Construcția actuală ridicată ante 1764 de Manciu vătaf și alții. Vezi I. D. Ștefănescu, *Monumente de artă din București*, în „Glasul bisericii", 1956, nr. 1—2, p. 40—56; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 175—176; Matei Cazacu, *Istoricul bisericii Batiște din București*, în „Glasul bisericii", XIII, 1964, nr. 9—10.

Mănăstirea Sf. Ioan cel Mare, aflată pe locul actual al Casei de Economii și Consemnațiuni a fost ridicată de marele vistier Andrei în vremea lui Mihai Turcitul, ante 1591. În 1646 este închinată mănăstirii Sf. Ilie din Ianina. Refăcută din temelii în 1703 de Constantin Brîncoveanu și Radu Golescu. Reparată în 1828; refăcută în 1829 de grecul Ziso Karapanos. Dărîmată în 1875. Cf. N. Iorga, *Fundațiunile domnilor români în Epir*, București, 1914, p. 28 și urm.; V. Drăghiceanu, *O ctitorie brîncovenească dispărută: biserica Sf. Ioan grecesc din București*, Cluj, 1931; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 287—289.

Biserica Sf. Dumitru, „de jurămînt" (aici se luau jurămintele pentru judecăți) a fost refăcută, cum arată și N. Iorga, de Badea Bălăceanu; ridicată pe locul unui lăcaș mai vechi datînd de la sfîrșitul secolului al XV-lea. Atestată documentar la 1589—1590, cînd e pomenită doamna Ecaterina, soția lui Alexandru Mircea, pe care N. Stoicescu o consideră a fi eventuala ctitoriță a așezămîntului. Metoh al mănăstirii Vladatos din Salonic. Începe a i se spune a Bălăceanului, de jurămînt, pe la 1695. Badea Bălăceanu, în lupta de la Zărnești din 1690, între turci și austrieci, a luptat de partea acestora din urmă, găsindu-și acolo moartea. Neglijată după moartea ctitorului, e refăcută în 1741—1746, de Stroe Rîmniceanu, vătaf de copii și Radu Anastasievici, logofăt de vistierie. Afectată de cutremure și incendii, biserica a fost rezidită de Constandie Filitti, episcop de Rîmnic, începînd din anul 1819, cu ajutorul meșterului neamț Iosif Weltz și a românilor Anastasie Dulgheru, Ioan Mincu și Costache, zugravi. Arsă în 1847. Refăcută în 1852 (pictura realizată de Carol Popp de Szathmary). Renovată de istoricul I. C. Filitti și redeschisă în 1930. Vezi I. C. Filitti, *Biserica Sf. Dumitru din București (strada Carol)*, București,

1932; idem, *Vechimea bisericii Sf. Dumitru din Bucureşti*, în vol. *Recenzii şi note critice*, Bucureşti, 1937. Întreaga bibliografie, inclusiv polemica lui I. C. Filitti cu Stoica Nicolaescu asupra monumentului, la N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 275—277.

Biserica Sf. Nicolae Prund, dărîmată în 1898, se afla în curtea spitalului Brîncovenesc. Ctitorie, ante 1682, a schimonahului Teofan; ridicată pe prundul Dîmboviţei, de unde numele. Vezi M. Dumitrescu, *Parohia bisericii Sf. Nicolae Vlădică din Prund*, Bucureşti, 1905; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 291—292.

Biserica Creţuleştilor a fost ridicată în 1720—1722 de Iordache Creţulescu şi soţia sa Safta, fiica lui Constantin Brîncoveanu. Reparată în 1815 şi 1859—1860 (cînd e repictată de G. Tattarescu). Restaurată în 1935—1936 de Ştefan Balş şi în 1942—1943. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 192—193.

Biserica Săpunarilor, situată în spatele spitalului Colţea, este atestată în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Dărîmată probabil în timpul cutremurului din 1802.

După cum se vede, cele două monumente nu pot fi confundate.

Biserica Sf. Vineri (Hereasca), ridicată la 1644—1645 de Niţă, mare agă. Arsă în 1712 şi refăcută. În secolul al XVIII-lea este îngrijită de familia Năsturel Herescu, de unde şi numele. Rezidită din temelii de Constantin Herescu Năsturel la 1839. Reparaţii succesive în 1913, 1927—1928, 1950. Vezi N. Iorga, *Monografia bisericii Sf. Vineri Hereasca*, Bucureşti, 1906 (ediţia a II-a, 1915); N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 302.

Biserica Sf. Nicolae Şelari, construită de zid de Şerban Cantacuzino la 1699—1700, pe locul unui mai vechi lăcaş de lemn. După pomelnic, printre ctitori mai figurează Iorga Stancostea şi Apostol Lazo (lectură N. Stoicescu. N. Iorga citise Iorgu „staroste" şi Apostol Lazăr. Noi am citit Iorgu sin Costea!). Reparată în 1742, 1804. Dărîmată în 1867; pe locul ei s-a ridicat lăcaşul actual, în 1868, care a fost pictat de G. Tattarescu. La mijlocul secolului al XIX-lea a aparţinut breslei luminărarilor, bumbăcarilor şi bărbierilor. După opinia lui N. Stoicescu numele şi l-a luat de la mahalaua în care a fost construită. Vezi P. Gârboviceanu, *Biserici cu averi proprii*, s. II, 1910 p. 88—98; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 292—293.

[38] Mănăstirea de pe Mostiştе (Codreni), Mărculeşti, începută de Pană Pepano la 1661, refăcută în 1675, a fost terminată în 1677. Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia*, II, p. 185.

[39] Pentru bisericile din Rîmnic vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 538. În legătură cu biserica Buna Vestire acesta are dubii dacă e ctitoria lui Mircea, fiul lui Mihnea cel Rău sau a lui Mircea Ciobanul (p. 539). Biserica Sf. Nicolae (episcopală) ca şi cea de mai sus, au ars în timpul războiului din 1736—1739. Biserica Sf. Paraschiva a fost ridicată în 1554—1557.

[40] Biserica domnească, Sf. Gheorghe, a fost construită de Statie Vistierul la 1676—1677, pictată de Duca din Sinope cămăraş şi jupan Statie la 1717—1718. Vezi V. Drăghiceanu, *Biserica domnească din Ocnele Mari*, în BCMI, V, 1912, p. 132—134; XXIV, 1931, p. 128—130; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 456.

[41] Biserica Sf. Dumitru din Craiova, construită de boierii Craioveşti la sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul celui următor. Rezidită de Matei Basarab la 1651. A. Pessiacov scrie articolul *Sîntu Dumitru Bănească din Craiova*.

[42] Mănăstirea Bucovăţul, construită de Ştefan clucerul şi fiul său Pîrvu la 1571—1572, era metoh la mănăstirea Varlaam de la Meteore din 1588. Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 103.

Mănăstirea Jitianu, construită la sfîrşitul secolului al XVI-lea, a fost refăcută în 1654—1658 de Ghinea Brătăşanu vistier şi de Udrişte vistier sau de Constantin Şerban şi de doamna Bălaşa. Metoh al mănăstirii Sf. Pavel de la Muntele Athos. *Ibidem*, p. 391.

[43] Biserica domnească Sf. Gheorghe, Intrarea în Biserică, construită, poate, de Mihai Viteazul, care avea o reşedinţă aici, a fost refăcută de Matei Basarab la 1632—1634. *Ibidem*, p. 139.

LEGĂTURI CU STRĂINĂTATEA ÎN VEACUL AL XVII-LEA

După relativa restabilire a liniştii în Ţara Românească, în urma luptelor lui Mihai Viteazul, producţia principatului luă, firește, un foarte mare avînt. Strassburgh, călătorul suedez care a văzut-o supt Leon Vodă, spune că domnul strînge pe an la 300 000 de galbeni numai de la dijmele — şi vămile — peştilor, sării, cerii — era şi o „ceară neagră minerală" lîngă Tîr[g]şor, din care se făceau lumînări [1] —, mierii, cirezilor de vite şi turmelor de oi, „afară de birul ce se obişnuieşte a se da în bani gata şi de dările ce sunt afară din rînduială" [2]. „Ţara e foarte bine locuită", spune, douăzeci de ani după aceasta, Pavel de Alep, „fiecare popas e mare ca un sat şi înzestrat cu înlesnirile pentru călători: *Moldova e cu totul altfel*" [3]. Se puteau face şi de particulari, numai din negoţ, averi ca aceia a boierului [4] de la Brînco-veni, — vestitul vornic Preda ori fiul, Papa, tatăl lui Constantin Brîncoveanu, vizitat, puţin după 1650, de patriarhul Macarie de Antiohia, — avere pe care diaconul ce întovărăşia pe neobişnuitul călător ni-o descrie astfel: „Acest boier e foarte bogat, fără pereche, în ţara aceasta ori şi în alta. Se zice că are pe moşiile lui 12 000 de iepe şi în fiecare din cele 200 de sate cari-i aparţin se află cîte o herghelie de cai. Are 30 000 de oi, dintre care se spune că au murit 5 000 în anul acesta de boală, iar 11 000 i s-au furat de nişte hoţi, în vremea tulburărilor ce au avut loc la începutul domniei lui Constantin Voevod. Mai are 4 000 de boi, 1 000 de bivoli, 4 000 de porci şi 300 de stupi: fiecare stup dă mai mult de o maja de ceară şi aproape o sută de vedre de miere; fiecare vadră se plăteşte un leu şi e cumpărată şi exportată de negustori în Turcia. În fiecare an, acest boier trimete cîte o mie de boi la Stambul, cu oamenii săi, ca să-i vîndă acolo pentru 10 000 de lei. El are 1 500 de robi ţigani, şi se zice că nimeni nu mai stăpîneşte atîţia afară de mănăstirea Cozia, care are 1 000. Am auzit că iea de fiecare sălaş, la Sf. Gheorghe, 6 aspri, şi la Sf. Dumitru, încă şi mai mulţi, ca bir, şi că această sumă se urcă la 20 000 de aspri... Venitul său anual, limpezit de orice cheltuială, se zice că este de 20 000 de galbeni (nu dinari, aspri)" [5].

---

[1] Botero, *l.c.*, partea a III-a, pp. 95—96: „Vicina a Trescorto sorge una sorte di bitume negro, che sente di cera, del quale fanno ottime candele".

[2] *L. c.*

[3] Traducerea citată, p. 78. Dar pe la 1620 Minio scria: „la Moldavia è più ricca", Hurmuzaki, IV, p. 598.

[4] „Evreu botezat" n-are sens, deoarece se spune că neamul său a zidit Bistriţa! Evident că între pasagiul care vorbeşte de botezul aici al evreului şi între acestălalt lipseşte ceva.

[5] *L.c.*, pp. 197—200. Se vorbeşte pe larg de dreptul său de a supraveghia mănăstirile familiei, puind şi egumenii (p. 198).

Acest negoţ se făcea din ce în ce mai mult cu Turcia. Cînd, la 1658, turcii plecară de la noi, după execuţia împotriva rebelilor, ei luară de pe Dunăre „toate corăbiile ce s-au găsit pe rîu, de la gurile lui pînă la Belgrad, mai ales în porturile cele mici ale Moldovei şi Ţerii Româneşti, aducînd cereale din Constantinopol, aproape patru sute la număr“ [6]. Din nenorocire n-avem documente privitoare la această latură de căpetenie şi din ce în ce mai însemnată a comerţului românesc în genere, dar mai ales a comerţului muntean, şi e puţină speranţă că astfel de lămuriri scrise s-ar putea găsi vreodată altfel decît prin sporadice porunci ale turcilor. Avem dovezi că se trimetea la Constantinopol pe la sfîrşitul veacului al XVI-lea pînă şi brînză de la noi [7].

Încercări de a se face legături mai depărtate, cu Veneţia, de pildă, unde am văzut că pătrunsese de mult, dar mai ales indirect, carnea de vită, mierea şi ceara de la noi şi de unde Dona Pepano aducea hîrtie orientală, brocard, alte stofe scumpe de catifea şi atlaz, poate oglinzi, se făcură. Şi anume prin greci de aceştia, al căror rol, care se desemnează mai ales la sfîrşitul veacului, va fi cercetat în ceia ce priveşte întreaga noastră viaţă comercială, arătînd şi legăturile lor ardelene, în ultimul capitol. Deocamdată putem aminti că la 1696 Petru Pano, fiul deci al celui de-al doilea Pepano, care urma negoţul părintelui său, trimetea de la Focşani, de la Bucureşti, asociatului său Pano Glykys, din familia tipografilor şi editorilor veneţieni, ceară, în cîte 10 colete, cuprinzînd 630 de ocale [8], în schimb pentru postav de deosebite colori, pentru lucruri scumpe, argintării şi alte produse industriale [9]. Polo Minio, soţul domniţei Maria, văduvă a lui Zotu Tzigara, care vizitase pentru afaceri, supt Gaspar Gratiani, Moldova, era de părere că s-ar putea aduce din amîndouă principatele cai, dar nu pentru călărimea veneţiană şi dalmatină [10], ci împreună cu călăreţii lor, ducîndu-i, cale de cincisprezece zile, prin Vidin şi Bosnia, la Spalato [11].

Rămînea deci comerţul ardelean.

El fusese întrerupt prin şirul de tulburări pe care-l provocă răscoala lui Sigismund Báthory împotriva stăpînirii turceşti şi amestecul austriecilor în provincie. Cînd însă mîna energică a lui Gabriel Bethlen, dar mai ales dibacea şi sigura mînă a lui Gheorghe Rákóczy I-iu, dădură ţerii vecine o îndreptare statornică, relaţiile fură reluate. S-ar înşela cineva însă dacă ar crede că ele puteau să însemne măcar pe departe ceia ce însemnaseră în trecut. Acuma, cînd principii maghiari ai provinciei erau în perpetuă duşmănie şi în luptă deasă cu Germania împăratului din Viena, Ardealul nu mai era

---

[6] *Ibid.*, p. 26.

[7] *Studii şi doc.*, XIX, p. 53.

[8] Keri... koleto 10, okades 630. Veneţia, *Archivio di Stato, Documenti Greci*, „Analele Academiei Române“ pe 1915, memoriul nostru citat.

[9] Scrisorile din 26 mart., 19 şi 29 iulie 1696. *ibid.* E vorba încă şi de alte articole: parpuro, tampini.

[10] Din care făcea parte acel „Matheus Dragicius“ care ducea 12 cai „turci“ din Veneţia în Piemont ducelui de Savoia şi pe care Senatul veneţian îl scutia de vamă la 14 april 1590 (aceleaşi Archive, *Senato Terra*, 60, fol. 18 V°).

[11] Hurmuzaki, IV², pp. 376—377, no. CCCCVIII; IV¹, p. 559. S-ar putea găsi acea „mia copiosa scrittura“ din iulie 1617, la care el se referă? Cf. răspunsul bailului din 30 septembre al acestui an, — negativ pentru propunere, *ibid.*, IV², pp. 368—369, no. CCCXLXVII (*sic*).

depozitul, totdeauna plin, de mărfuri ale Europei Centrale, care, mai curînd, din Danzig, „Dansca" noastră, își aflau un drum în Polonia și veniau de acolo în Moldova. Schimbul de mărfuri se face doar ca între ținuturi megiești, dintre care unul se ținea numai cu lucrul cîmpului și creșterea vitelor, iar celalt în rîndul întîi cu munca de odaie a meșterilor săi, cari țes și „tund" postavuri, lucrează metalele, împletesc funii sau se îndeletnicesc cu alese opere de artă, după modelele care de mult pătrunseseră din Apus sau după acelea, de un gust particular, care se trimeteau de la noi, potrivit cu tradițiile artei bizantine.

Aceste relații existau mai des între Ardealul noilor principi puternici și Țara Românească, aceasta neavînd, ca Moldova, prin Polonia, o altă îndreptare spre creștinătate și cercetînd deci pentru toate produsele „Europei" tîrgul brașovean, iar în măsură mult mai mică apoi și pe cel sibian.

Înainte de epoca strînsei prietenii dintre Gheorghe Rákóczy I-iu și Matei Basarab avem lămuriri, puține, numai prin registrele de socoteli ale orașelor săsești. Tratate nu se încheie, și, cînd Radu Mihnea va face o învoială cu brașovenii, ea va privi numai afacerile politice, grija de pribegi a domnului muntean, grija de turci a brașovenilor [12]. Scrisorile care s-au schimbat între domni și boieri, de o parte, între „jupîni" de alta, s-au pierdut. Din micile însemnări zilnice ale „Stadthann"-ului știm însă că încă de la 1603 se cumpărau cai pentru „guvernator", pentru Basta [1] însuși, în Moldova, dar nu în Țara Românească, unde nici acuma deci nu se făcea acest negoț [13], deși „craiul" de peste munți lua de aici cai turcești [14], că uneori se trimetea de judele brașovean la munteni ca să cumpere arsenic (*arsenicum*) [15] și argint viu (la Dunăre) [16], pe cînd de la domnul de acolo venia cîte un trimes ca să iea „pene" pentru surguciul Măriei Sale [17], că se aduceau de la Tîrgoviște berbeci, pentru principele ardelean el însuși, — cunoaștem și numele vînzătorului, grecul cu titlu turcesc de onoare, Constantin Celebi [18] —, că se porniau de aici și alte mărfuri, întrebuințîndu-se și cărăușii de la Cîmpulung [19], că, la 1622, „ciocîrlatul" (*scarlato, Scharlach*), de care avea nevoie judele, se căuta la Gherghița [20], iar postav roșu, *cramoisi*, „carmasin", la București, în 1629 [21]. Uneori se cereau la București „moruni sau crapi" — ceia ce dovedește că nu mai veniau, ca odinioară, oamenii cu carăle —, „dar nu se găsia nimic" [22]. Se mai fac daruri domnului și boierilor, însă rareori, afară de cazul cînd ei se găsesc cu oaste pe pămîntul ardelean: cocii, săbii, vase de flori, jimble. Necontenit vin de la noi boieri în misiune, jupînese (fata vistierului Dan, doamna lui Petru Cercel, mama lui Radu Șerban), pentru

---

[12] *Brașovul și Românii*, p. 248 și urm.

[13] *Socotelile Brașovului*, în „Analele Academiei Române", XXI, p. 116. Judele cumpără la 1620 caii vistierului Roșca, aflători la Făgăraș (*ibid.*, p. 156).

[14] *Ibid.*, p. 162. Și *ibid.*, p. 75. În Ardeal era oprit de a se vinde cai domnilor. *Socotelile Sibiului*, *ibid.*, p. 277.

[15] *Socotelile Brașovului*, *ibid.*, 150, 156.

[16] Dar se trimete și argint viu la Tîrgoviște „apotecariului" venit aici pentru îngrijirea lui Vodă (*ibid.*, p. 159).

[17] *Ibid.*, p. 150.

[18] *Ibid.*, pp. 154—155. Și brașovenii trimeteau berbeci la sultan (*ibid.*, p. 159). V. și *ibid.*, p. 160.

[19] *Ibid.*, p. 155.

[20] *Ibid.*, p. 163.

[21] *Ibid.*, p. 175.

[22] *Ibid.*, p. 172.

cumpărături mărunte: vin mai des oameni de casă, cari uneori se îmbată şi sparg geamurile, vasele, sfeşnicele [23]. Dar e vădită decadenţa, supt toate raporturile: o ţară mai puţin vioaie la noi, un oraş mai puţin bogat dincolo. Şi, la Sibiu [24], nici atîta măcar nu putem alege. Ştafetele care se trimet la Tîrgovişte, la Bucureşti, la Gherghiţa, la Cîmpina, la Buzău, la Brăila nu mai au decît rostul lor cel adevărat, de a strînge informaţii politice.

În epoca lui Rákóczy, cînd încep ca material de informaţie scrisorile româneşti, vedem boieri ca Radu aga, cari vînd porci braşovenilor, dar aceştia trebuie să trimeată pe oamenii lor ca să tocmească preţul [25]. „Numai nu avum pre cene-i trimeate", scrie, la 1659, Gheorghe Băleanu, „că oamenii ce avem, sînt toţi la un lucru, de ni lucrează, ci-i grăbim cu lucrul, să lucreze, că iaste vreame de iarnă; iar dumneavoastră să trimeateţi doi oameni ai dumneavoastră aicea la Băleani, să dăm rîmătorii, făgăduiala ce am făgăduit dumneavoastră, — că un om singur nu-i va putea aduce la dumneavoastră" [26]. Oltenii vindeau slănini la haţegani şi la oameni de ţară [27]. Transporturi de oi, nu se constată, ardelenii avînd moşanii lor, care-şi păşteau turmele şi pe pămîntul Ţării Româneşti, după învoieli care nu ne privesc aice [28] şi, pe de altă parte, acest articol fiind cerut, în întregime, pentru piaţa Constantinopolului. Totuşi vedem pe sătenii din bogatul Rucăr vînzînd berbeci în Ardeal [29].

Lîna se expedia însă în Braşov şi Sibiu, pentru a servi la fabricarea postavurilor ce se comandau din cel dintîi oraş, şi pentru uniformele albastre, galbene ale slujitorilor. Boierii vindeau tot cît aveau într-un an judeţului din Braşov ca să capete în schimb fabricatele trebuincioase pentru casa lor, în care se hrănia şi se îmbrăca o lume întreagă. Marele boier Dicul, ispravnicul pentru clădirea, supt ruda sa Matei Basarab, a cetăţii Tîrgovîştii, candidatul la tron care avea atîtea legături în Ardeal, scria astfel lui Mihail, „marele judeţ al cetăţii Braşovului": „Mi-ai scris dumneata pentru rîndul lînii, cum să o trimit acum la dumneata" — era în cea dintîi jumătate a lui mart. 1644 —, „Iar să ştii dumneata adevărat că nu o vom putea trimite acum, că nu vom putea, că vremea iaste de iarnă: fîn nu iaste, paie nu sînt: de iarbă nu iaste vreame. Ci, să ai da pre ocă cîte 10 costande, nu se va găsi nimenile. Iar, de vei fi dumneata îngăduitor pîn-mai încolea, să se mai facă iarba, să poată paşte vite, eu bucuros că o voi trimete la dumneata, toată lîna cîtă voi avea. Şi, cum am grăit întîi, tot de aceea tocmeală mă voi ţinea, că voi lua pentru lînă *mardà*, postav, tipsii, clondire, sfeşnice" — adăugim, după o scrisoare anterioară: „fluturi" de ii [30] —, „de toate acealea voi lua în preţul lînii. Numai să fii dumneata îngăduitor preste puţină vreame, pîn-se va dereage calea şi se va face iarbă. Deci eu o voi trimete la dumneata. Iar acum nu putem nici cum, cumu-ţi va spune şi omul dumnetale din

---

[23] *Ibid.*, p. 150.

[24] *Socotelile Sibiului, ibid.*, p. 272 şi urm. Acolo vine în 1631 o soră, altfel necunoscută, a lui Leon Vodă, *ibid.*, p. 276.

[25] *Braşovul şi Românii*, p. 51, no. 2.

[26] *Ibid.*, p. 304, no. 7.

[27] Pessiacov, *Din istoria Craiovei, p. 27 [Schiţe de istoria Craiovei*, Craiova, 1914. ed. a II-a].

[28] *Braşovul şi Românii*, p. 355 şi urm.

[29] *Ibid.*, pp. 162—163, no. 16.

[30] *Ibid.*, p. 49, no. 3.

gură“ [31]. Iar altă dată în april, arată că „potopul de iarnă“ a urmat pînă adînc în zilele primăverii, slăbind vita lui și a românilor. „Lînă avem multă și bună“, scrie boierul nostru, „tot țigare (țigaie), și de an și estimp. Ci, deacă veți zice dumneavoastră să o aducem și o veți lua, eu să trimiț să o aducă toată la Tîrgoviște. Deci să trimiteți omul dumneavoastră cu credință, să tocmim aicea la noi, la Tîrgoviște. Deci, deacă vom putea tocmi, eu voi aduce pîn-în Rucăr, și eu nu voiu să ieau bani, ci tot negoț de ce ni va trebui, de ce vom scrie la dumneavoastră. Iar, să nu veți vrea dumneavoastră să o luați, iar să ni dați știre să nu o mai pornim de acasă, să mai îmblăm cu dînsa purtînd-o zălud“ [32]. „Cămara“ domnească vindea și ea, cu povara, „lînă de Dobrogea, albă“ [33]. Cai se desfăceau numai întîmplător, — afară, cum văzurăm, de caii turcești : văduva lui Constantin Căpitanul Filipescu oferia judelui brașovean să-i vîndă calul răposatului, „cel bun, frumos, mare ce-l ținea pentru dumnealui, încît, văzîndu-l negutătorii, venia de cerca pre dumnealui ca să-l vîndă, și să mă crezi dumneata că i-au dat și mai bine de lei 100 și nu au vrut dumnealui să-l dea“ [34]. E interesant să se știe că turcii din popor cumpărau din Țara Românească, „pe prețuri joase“, cai de povară [35].

O nouă ramură de negoț e a vinurilor muntene, care încep a se face în cantitate mai mare, pentru export, abia în a doua jumătate a veacului al XVII-lea și cărora li datoriau o parte din proprietatea lor șcheii așezați, cum se va vedea mai departe, la Cîmpulung [36]. La Ștefănești, lîngă Pitești, erau viile postelnicului Constantin Cantacuzino, la Scăieni, ale Bălăcenilor : din aceste locuri trimeterea peste graniță era mai ușoară, pe drumul vechi al Prahovei [37]. La 1651 vinul cel bun se vindea cu 60 de costande ori, alteori, cu 9 dutce (vadra românească ; era și vadra ungurească), prețul „rupîndu-se“ la Brașov chiar ; se adăugia „năema“ carului, între o costandă și 12 bani de vadră. Și egumenii erau printre vînzătorii de vin. La Cîmpulung anume negustori, dintre cari cunoaștem pe „Vasile Cupețul“, se ocupau de această ramură comercială [38].

Cînd și cînd se trecea miere și ceară peste munți [39]. Grîne nu se lăsau a trece decît foarte rar, în caz de prisos. De obicei însă le luau turcii, ei „obișnuind a pune mierea în supe și aproape în toate felurile de bucate și încă și în șerbeturi“, — și un raport venețian de la începutul veacului al XVI-lea spunea că n-ajungea mierea peșcheșului (și a celui ardelean), ci se cumpăra și de la particulari, preferindu-se totuși pentru bucătăria seraiului mierea „mai curată și delicată“, din Candia [40]. „Mă duseasam de la soroc“, scrie un „fecior“ al logofătului Paraschiva la 1630, „să tocmesc nește miare cu cești negustori, să o iau, — din „mierăria“ domnească —, „că ne grăbia turcul cu

---

[31] *Ibid.*, pp. 46—47, no. 1.
[32] *Ibid.*, pp. 47—48, no. 2.
[33] *Ibid.*, p. 49, no. 4.
[34] *Ibid.*, pp. 304—306, no. 8.
[35] *Acte și fragmente*, I, p. 50, nota 3.
[36] V. condițiile de vinărici pe care le făcea domnia tuturor orășenilor (anul 1636), în „Magazinul istoric“, V, pp. 342—343.
[37] Pentru calea, paralelă, a Teleajenului, *Brașovul și Românii*, p. 182, no. 11. Drumul Prahovei și în *Soc. Brașovului*, *l.c.*, p. 113.
[38] *Brașovul și Românii*, pp. 40—41, no. 9. Cf. și *ibid.*, p. 305.
[39] *Ibid.*, pp. 40—41, no. 9.
[40] *Acte și fragmente*, I, p. 50 și nota 3.

miare“ [41]. Turcii „balgii“ (ai mierii) jucau rolul de căpetenie între cei ce se găsia în țară [42], date fiind mai ales și cererile necontenite ale stăpînilor. Vedem chiar pe cutare egumen cerînd să i se îngăduie lui a scoate ovăz de la Brașov [43]. Negoțul de pește era în decădere, dar, precum am văzut și de aiurea că se căutau pești în capitala munteană, întîmpinăm o călătorie în 1683 ca să se cumpere moruni la Dunăre, pentru principele Ardealului, Apaffy [44].

O însemnată ramură de export o formau însă articolele aduse din Turcia : „ciocîrlatul“, carmasinul, — cum s-a văzut mai sus —, „bogasia“, în „baluri“, bumbacul netors, abaua, astariul. Erau pentru aceasta negustori anume români, ca Pîrvan de pe la 1660, care „mergea la bumbac“ peste Dunăre și-l ducea la „Brașeiu“, iar, cînd era prea scump după socotința lui, venia cu abaua, care era „cam ieftenă“ ; el desfăcea bogasia roșie „cîte 2 taleri“. Era un om bogat, avînd agenții săi, cutare „necopoian“, din Nicopol, ori „sîrbul“ Iovan : mergea și prin Polonia cu mărfurile lui orientale. La Brașov corespundea de-a dreptul cu „Catrina Vel judeceasa“, soția județului [45]. Orezul, veche marfă de import de la noi, era adus și de turci [46]. Cămara vindea și tutun [47], piei argăsite [48].

Matei Basarab cerea de la vecini mai mult postav pentru ostașii săi iubiți, „dărăbanții“, și pentru Curtea întreagă, pe care, după datină, el o „îmbrăca“ : nu-l comanda anume, ci-și trimetea omul să cumpere din stocul totdeauna disponibil. O parte măcar se plătia în bani gata, imediat. Alteori, domnul dădea lîna și fixa terminul de predare, prin mai, cînd „iaste vreamea să-l dăm dărăbanților“ ; se întîmpla că meșterii zăboviau, cerînd să fie amînați pînă la „lîna nouă“, și atunci Matei se supăra rău pe dînșii, amenințînd că „va trimite lîna într-altă parte, de ni se va griji lucrul nostru, deacă ei ne dau de atîta zmenteală“. „Dar, deacă au știut ei atîta zăbavă, căci nu ni-au spus de atunce, să ni fim căutat lucrul într-altă parte, să nu avem atîta zminteală“ [49] ? „Slujitorii noștri șed aici de aștept și nu se pot duce pre la lucru, că acum iaste vreamea lucrului casei“, din pricina acelor „oameni făr' de nici o omenie“ [50]. „Cum am luat și altă dată postav de la dumneavoastră și tot s-au plătit pînă la un ban“, scria Vodă la 1651, „așijderele și acum iar vom trimite dumneavoastră toți banii deplin, cîți vor face“ [51]. Cînd se făcea zăbavă cu împlinirea banilor, era cîte un prieten la curte, ca puternicul clucer Socol, și el un client al brașovenilor, care se ostenia să grăbească lucrul [52].

Sfoara se cumpăra pe atunci, după „tocmeală“, după comandă deci, „cîte 3 florinți, 2 costande“ suta plătindu-se cu bani de argint pecetluiți, cărora „jupînii“ li „rupeau pecetea“ [53].

---

[41] *Studii și doc.*, IV, p. 19.
[42] Stoica Ludescu, în „Magazinul istoric“, IV, p. 311.
[43] *Brașovul și Românii*, V, p. 30, no. 1.
[44] *Socotelile Brașovului, l.c.*, p. 225.
[45] *Brașovul și Românii*, pp. 52—53, no. 1.
[46] *Ibid.*, p. 54, no. VI.
[47] *Ibid.*, p. 49, no. 4.
[48] *Ibid.*
[49] *Ibid.*, p. 58—59, no. 5.
[50] *Ibid.*, p. 59, no. 6.
[51] *Ibid.*, p. 57, no. 3.
[52] *Ibid.*, p. 58, no. 4 ; *Socot. Brașovului, l.c.*, p. 229.
[53] *Brașovul și Românii*, p. 79, no. 1.

Mai găsim hamuri, „tipărite" și „cu cosoaie" [54], pământ pentru „sticlăria" lui Matei Vodă [55], sămînțe de flori [56], cuie de șind[r]ilă și de leațuri [57], de care se făcea o mare consumație mai ales în Moldova, unde se construia mai mult.

Mai numeroase și mai însemnate rămîneau și în acest timp articolele de comerț ce se exportau din Moldova. La sfîrșitul veacului al XVI-lea, un geograf italian bine informat dă o listă care se potrivește și pentru toată epoca noastră: „grîne, vinuri, care se duc în Rusia și Polonia, piei de bou, *schiavine*, ceară, *miere* („se fac peste șepte roiuri pe an de stup"), butelii (*fiaschi*) de rădăcini de tei, prețuite pentru frumusețea vinelor, carne uscată de vacă, legume, unt pentru Constantinopol, fără a mai pomeni „muscatelul și malvasia din Candia, care trec către Polonia și Germania și de la care domnul are un venit mare, iar locuitorii folosul de căpetenie al cărăușiei" [58]. E adevărat că numai untul din Moldova mergea la Constantinopol, ca și cel din Caffa [59]. Și se poate adăugi săul și salitra, lemnele și grînele. Cît privește oile, Bandini citează boieri cari aveau și pînă la 24 000, din speța, foarte căutată, cu coada groasă, și el adaugă că „în fiecare an atîtea se scot de aici pentru masa împăratului turcesc și a pașilor, încît văzîndu-le ai crede că n-a mai rămas ceva în Moldova" [60]. Apoi „pești sînt așa de mulți, încît mai multe mii de cară se duc pe an în Podolia, Rusia, Ucraina și Ardeal" [61].

În ce privește aceste mărfuri ce mergeau în jos întîmpinăm firește aceiași lipsă de izvoare ca pentru comerțul muntean. Întîmplarea aduce însă că ni s-a păstrat o călătorie de negustor italian, venețian, a lui Tommaso Alberti, care făcu drumul bătut de atîția cărăuși singurateci și de atîtea caravane pe acest timp, la 1612.

Plecat la 26 novembre din Constantinopol, unde venise pe mare, atingînd Zante, bogat în stafide și smochine, și Chios, bîntuit de ciumă, el stă lîngă poarta de Adrianopol două zile și două nopți, în vînt și ploaie de toamnă, pentru socotelile vămii împărătești, migăloasă și supărătoare. La Podul Lung, vede chervasaraua acoperită cu plumb. Un popas îl duce la Selimbria-Silivri, altul la Ciorlù, „tîrg mare", al treilea la Burgas, Liulè-Burgas. Peste două zile intră la Adrianopol, „oraș foarte vechi, dar urît"; călătorul duce frică pentru un renegat, cîștigat din nou la creștinătate, pe care-l avea cu dînsul. Popasul următor e la Derbend, sat bulgăresc cu tot numele său autentic turcesc, și a doua zi se trece printr-o pădure bîntuită de bulgari, petrecîndu-se, cu pază bună, chiar noaptea în mijlocul ei; și a doua zi se răzbate printre copacii codrului, „pe drum foarte rău, cu ploaie", pentru a se ajunge la Aidos, vechiul Aetos, însă un vechi cuib bizantin „urît, fără ziduri mari". După un „munte foarte greu de suit, încît trebuiau

[54] *Ibid.*, pp. 88—89, no. 1.
[55] *Ibid.*, p. 108, no. XII.
[56] *Ibid.*, pp. 110—111, no. 3.
[57] *Socot. Brașovului, l.c.*, p. 232; supt Șerban Vodă (pentru Cotroceni, desigur): „soll Schindel-Nagel kauffen".
[58] Botero, *l.c.*, p. 96.
[59] *Acte și fragmente*, I, p. 50 și nota 3.
[60] Pp. 300—310. [„Analele Academiei Române", XVI].
[61] *Ibid.*, p. 310.

zece perechi de cai ca să tragă un car", popas — erau unsprezece zile de drum acuma — într-un „sat nelocuit şi ars de tatari, cari adesea" — din Dobrogea lor — „fac năvăliri (scorrerie) în paguba drumeţilor şi pradă satele şi alte locuri, cum li place". A doua pădure mare şi un rîu care se trece de „treizeci şi nouă de ori". Într-un fund de vale, un sat bulgăresc cu locuitori bolnavi de reumatism, — „idropisie" pentru drumeţul nostru — din cauza „aierului rău". Apoi două zile de odihnă în vechiul Provaton, acum Pravadi al turcilor, „între munţi foarte înalţi, în şes, fără ziduri". Se dreg carăle, se strîng merinde ; plouă.

În a şaisprezecea zi de cale se ajunge la un alt sat prădat de tatari. Cărăuşii erau turci — moldovenii începuseră a se împuţina acum —, şi, fiind ziua de Bairam, ei lasă tot şi merg în oraş ca să se bucure cu cei de legea lor. Negustorii rămîn într-un vînt * de munte, în „frig mare şi vînt", la opt ori zece mile de oraş, flămînzi, deşi cu bani în buzunar. După Bazargic — Dobriciul de mai tîrziu al Bulgariei libere, — oraş turcesc, în şes, „urît şi fără ziduri", se intră în Dobrogea, atingîndu-se cel dintîi sat, „Carages" (Carali), în ziua a nouăsprezecea.

„Mergem tot prin şesuri, care sînt aşa de întinse, încît par o mare pe uscat, de nu se vede decît cerul şi pămîntul, fără zare de copac. Drumurile sunt foarte uşoare de rătăcit, deşi sunt oameni cunoscători, din pricina marelui număr de urme ce se văd ale carălor, unul trecînd pe unde a trecut altul. Şi am greşit şi noi drumul de două ori."

După sătuceanul Biulbiul, se luă un cărăuş dobrogean anume. La Carachioi era, ca într-un „tîrg mic", o „chervasară" ca o mănăstire. În Strangea vecină, „sat foarte mare", dă pentru întîiaşi dată de români [62].

A doua zi se întîlneşte „caravana Poloniei", care mergea la Constantinopol : multe cară, cărăuşi, negustori. Îndată Cavacci, „sat mare", apoi „Sobaali" (Topalu) altul pe Dunăre.

La Măcin e „şchelea Dunării" şi vama turcească. „Descărcarăm toate carăle, plătirăm vama, scăparăm de acel neam blăstămat al turcilor, dar cu multe greutăţi, şi ne cotorosirăm şi de acei şireţi de cărăuşi turci ai noştri. Se trecea cu barca : „şi, lăsînd Turcia, intrarăm în creştinătate". Fără a se atinge Brăila turcească, se înaintează spre miazănoapte, pe apele rîului.

La 3 decembre — o lună fără cinci zile de la plecarea din Constantinopol, — se văd Galaţii. Descărcare a mărfurilor, dregere a baloturilor, căutare de cărăuşi. Ca mulţămită lui Dumnezeu, o molitfă românească. Călătorul se simte foarte bine ; merindele sunt de o ieftinătate neauzită : moruni proaspeţi (şi speţele : *sturione* = *esturgeon*, *luccio*) pe nimica, iepuri cîte 5 solizi unul ; puii şi găinile le măturasera, cu cîteva zile înainte, alţii (se dădea lupta între Constantin Movilă, care căzu în mînile lor, şi omul turcilor, Ştefan Tomşa).

Drum mai departe, de o lună, cu frig straşnic. Patru zile, cu călăuză, pe drum pustiu : nici un sat nu se întîmpină. Vara, erau însă aici întinse cîmpii de grîne, pe care le notează italianul care întovărăşi la 1671 expediţia lui Mohammed al IV-lea în Polonia, Cornelio Magni [63]. Bîrladul,

[62] „Giungessimo a Straggia, villa grandissima, abitata la più parte de Valacchi", *l.c.*, p. 22. Cf. călătoria din 1677, *Acte şi fragmente*, I, pp. 93—94.

[63] P. 420. Cf. *ibid.*, p. 447. Cu privire la această carte şi memoriul mieu în „Analele Academiei Române", XXXIII, p. 35 şi urm. [*Un călător italian în Turcia şi Moldova în timpul războiului cu Polonia*].

* Citeşte : *vîrf !*

unde se oprește, e în ruine: tatarii au trecut pe acolo — peste trei ani mulțimea din Bîrlad, unită cu cîțiva boieri, va ataca pe polonii rămași aici, în apărarea cauzei ultimului dintre odraslele lui Ieremia Movilă [64]. Dincolo de oraș e, și după mărturia documentelor tîrzii, „drumul cel mare împărătesc" trecînd peste apă [65].

Alberti e a doua zi la un sat „Zizzaar" și urmează drumul, care aici e neted și sigur — nici o plîngere decît de asprimea mare a frigului — și noaptea întreagă, ceia ce n-ar fi îndrăznit dincolo de Dunăre. Încă o zi, și, la Vaslui, italianul vede, între „multe case", neatinse de tatari, „biserica și Curțile domnului Moldovei, dar cu totul ruinate". Ruinele se păstrează cu sfințenie și de Vasile Lupu, și, cînd el făcu la 1655, mănăstioara de la Corbul [2], „în hotarul călugărilor, lîngă Vaslui", îl vedem poruncind să nu se ia pietrele „de la Curte din Vaslui", căci nu e „cu cinste" [66].

A treia zi, marea pădure moldovenească, în care totuși se poate urma calea, cu tot crivățul și ploaia, ca și în ziua următoare. Aici se strică drumul: „șase perechi de boi nu pot trage un car"; nu e de mîncare, și lupii urlă grozav împrejur. Abia în seara zilei a treia se isprăvește înfricoșatul codru al Dobrovățului.

Tot pe drum rău se ajunge la Iași, la capătul săptămînii a cincea după plecare. Oraș fără ziduri, cu vreo opt mii de case, toate din lemn, „cîteva biserici, unele de piatră, dar parte sunt ruinate de război"; Alberti nu înseamnă baia turcească [3], admirată de Zamoyski, clădire de piatră în stil asiatic [67], ci numai Curtea, de piatră, cu gard de lemn împrejur. Vede pe Tomșa, călărind, în roșu, cu buzduganul în mînă, avînd 500 de archebuzieri după dînsul. În oraș, mare murdărie, mult noroi: „e foarte greu de mers". Femei harnice: orășenii au datoria de a primi în gazdă pe negustorii străini, și o fac cu multă prietenie.

La 20 decembre, călătorul, căruia i se închinase cu paharul de soția oaspetelui, pleacă, pe zăpadă. Drum de zi și de noapte, după care, care fusese pornite cu două zile înainte. Se trece Jijia pe ghiață — deși lîngă Cristești, în ținutul Iașilor, era „marele pod din jos, cel mare, pe unde trec cărăușii" [68] — și se ajunge la Ștefănești, unde erau acum 2.000 de case, lîngă biserică de piatră, și o mie de soldați păziau pe poloni. Două zile, drum pustiu, fără apă pentru vite, fără lemne de încălzit; pămîntul e acoperit de lăcuste înghețate. De Crăciunul catolic [sic!] se trece Prutul, care nu înghețase și pe apele crescute ale căruia crivățul ridica valuri. Trebuie o zi întreagă pentru a strecura carăle. Noaptea, vîntul „taie fața"; nu e foc, nici hrană, nici vin. Drum de noapte pînă la Hotin, fără a se întîlni vreun adăpost. Începînd crivățul a doua zi de Crăciun, se coboară „dealuri rele" și se intră în „podgradul" hotinean, ars și prădat de poloni, cari se aflau în „frumoasa cetate", amanetată lor pentru 100.000 de florini, în care rămaseră cîțiva ani încă, pînă la pacea cu turcii.

Nistrul înghețase, și astfel se trece pe Cameniță, unde e mai multă piatră decît în Moldova, dar același noroi. Cîteva zile de odihnă răsplătesc de

---

[64] *Acte și fragmente*, I, p. 54.
[65] *Uricariul*, XXIII, p. 403.
[66] Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, pp. 325—326; Lăpedatu, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", I, pp. 47—48.
[67] Heidenstein, *Rerum polonicarum libri* XII, p. 318; reprodusă în Iorga, *Istoria armatei*, I, p. 397, nota 3.
[68] *Uricariul*, XXIII, p. 196.

ostenelile îndurate. Şase zile de drum duc de aici la Liov, a cărui descripţie nu e aici afară din locul ei : „Oraşul nu e frumos, casele acoperite cu şindrilă (*asse*) ; e foarte mare bielşug de carne, de pui şi de peşti de baltă : se bea bere", căci — interesant pentru negoţul pe care-l făceam noi cu acest articol — „vinul e foarte scump ; femeile se îngrijesc de prăvălii şi fac toate negoaţele ; e obicei a se săruta între ele femeile pe străzi şi în case, cu multă prietenie şi familiaritate".

Întorsul la Constantinopol e povestit cu aproape tot atîtea amănunte. El se face la 23 april abia. Pentru marfa turcească se luaseră bani şi *cuţite*. În cale, Adam Sieniawski, palatinul regatului, dăruieşte lui Alberti o pereche de cai pentru rădvan ; italianul se oprise la moşia marelui nobil polon, cu care avea afaceri. O pădure e plină de hoţi, şi un călăreţ fusese despoiat şi bătut. Neputîndu-se aştepta prea mult „caravana polonă", se ieau opt oameni de pază. La Cameniţa, după o săptămînă de la plecarea din Liov, se face „strîngerea carălor caravanei pentru a merge la Constantinopol".

După patru zile ea pleacă. O compun „60 de cară mari, toate cu cîte 6 cai de car, pline de felurite mărfuri, precum : soboli, rîşi, blăni de iepuri şi alte piei, postav *cramoisi* („cremisi" în italieneşte), cuţite şi multe alte lucruri, toate cu destinaţia : Constantinopol". Şi negustorul îşi urează pază bună de la Dumnezeu : „Domnul să ni dea călătorie bună şi să ne păzească de ucigaşi !".

Se merge răpede acuma, pe drum înflorit de primăvară : o zi de la Hotin la Prut ; o zi popas la Ştefăneşti, în două zile la Iaşi ; o zi pînă la Bîrlad, unde porneşte o furtună ; o zi pînă la Galaţi. Vamă la Măcin, unde, data aceasta, se stă cinci zile.

În „pădurea cea mare a Balcanului", un car cu treizeci de saci de cîte 500 de galbeni turceşti, reali sau sultanini, cu soboli şi altele, se dă de rîpă, oprindu-se în copaci. Prin Aidos şi Selimbria se ajunge, la 1-iu iunie, în trei săptămîni la Constantinopol.

Alberti porneşte apoi cu a treia caravană, în sus. În cinci săptămîni e iarăşi la Liov. Vede acum şi „bîlciul cel foarte mare" de la Iaroslav, — pe care-l ştim plin de moldoveni. De aici se ajunge la Cracovia, la Praga, la Nürnberg şi, prin Coira Reţilor, la Chiavenna, pentru ca, prin Milan, să se întoarcă la Bologna, oraşul său.

Într-o notă ultimă, în sfîrşit, el pomeneşte o călătorie pe uscat care se făcu în 1621 de la Constantinopol la Veneţia, dar care, nedescrisă, nu pare a fi atins ţerile noastre [69].

Acest drum de comerţ pe la Măcin-Galaţi nu era aşa de vechi. El înlocuise pe altul, care era întrebuinţat şi de călătorul francez Fourquevaux şi de englezul Henry Austell, venit cu paşaport turcesc la 1586 şi care de la Pravadi — unde se putea ajunge şi din Varna, după un parcurs făcut, de la Constantinopol, pe Mare, — ducea la Isaccea, pentru a se străbate Basarabia de Sud şi a se atinge Prutul la Fălciu numai, ceia ce dăduse însemnătatea, arătată mai sus, a acestui tîrg. De la Fălciu se trece la Iaşi şi de aici prin Ştefăneşti, la Hotin şi Cameniţa [70].

---

[69] *O.c.* Partea privitoare direct la Români, în *Călători, ambasadori şi misionari*, p. 10 şi urm.

[70] Hurmuzaki, XI, p. 195, no. CCCXI. Cf. şi *ibid.*, p. 194, no. CCCXX. Şi călătorul polon citat la p. 270, nota 1.

Și această stare a drumului de negoț se păstră pînă la sfîrșitul epocei noastre, pînă în vremea cînd războaiele turco-polone tulburară greu și pentru multă vreme, apoi distruseră pe încetul aceste legături. Venind de la Galați, cu trei, patru biserici mai mari, unde așteptau pentru proviziile expediției șeice turcești din Marea Neagră, Cornelio Magni stătu două zile, făcînd cunoștința parohului de la bisericuța catolică, un conventual din Casa Rossi de la Pesaro din Italia lui [71]; se satură și el de racii iefteni, cîte doi, trei de mica monedă papală care se chiamă *giulio*, un bănuț. Urcîndu-se către capitala Moldovei, împreună cu ostașii sultanului, el vede Bîrladul, care-i pare, ca și Vasluiul „un sătucean rău alcătuit" [72], dar în cel dintîi și ochii lui se opresc asupra „bisericii vechi de pietre masive, foarte măreață, dar aproape toată în ruină". Pe un drum de cîteva zile printre „cîmpii pline și plăcute, dar necultivate", cu „sate distruse toate și nelocuite", unde totuși însoțitorii lui la întoarcere găsesc hrană fragedă, ucigînd cu bățul găinile și rațele bieților locuitori — în credința că *„grecul* nu se conduce decît cu bățul" —, el ajunge la Iași, care-i răsare înainte cu turnurile a două dintre bisericile sale. Găsește și el căsuliile de lemn ale orășenilor, gardurile umile, din mijlocul cărora se ridică locuința domnească a lui Duca Vodă al cării interior măcar nu-l laudă, cum lăudase Bandini interiorul Curții lui Vasile Lupu, — căci exteriorul e, zice el, ca al unei ferme de lîngă Bergamo, unde se face brînză. Aceleași strade noroioase ca niște cloace ori înăbușitoare prin praful lor ridicat de vînt în nouri; dar acum ici și colo s-au întins poduri de grinzi prinse cap la cap, care împiedecă lumea de a se îneca în apele murdare. Aceleași mari biserici de zid, în care e ascunsă acuma prin sipete averea locuitorilor mai bogați. Aceiași orășeni primitori, cari, fără a fi prea mult siliți, iese la fereastră ca să vadă pe sultanul melancolic cînd se primblă călare prin cuprinsul cetății lor; aceleași femei fără frică de străin, care scandalizează prin voioșia lor vioaie pe acestălalt oaspete.

Dar el nu întîlnește decît ici și colo oameni de legea ori chiar și de rasa lui. Iată, dincolo de o împrejmuire de lemn „ca la țăranii din Italia", iezuiții polони, a căror gospodărie o cunoaștem prin socotelile latine ce ni s-au păstrat: bieții oameni sunt bucuroși că găzduirea italianului îi scapă de contribuția obișnuită de orz, grîu și unt pentru ostași; casa lor de paiantă fusese de curînd prădată în răscoala lui Hîncu [4]. Lîngă oraș poate, — de fapt, la Cotnari — stă undeva, rău tratat, episcopul catolic, pe care domnul îl făcuse anume să fie anul trecut. Duhovnicul lui Duca e un preot din Paros, care vorbește italienește, arătînd cu lacrămi cît e de mișcat de amabilitatea sultanului „care, trecînd prin oraș, salutase, cu atîta îndurare, tot poporul". Se mai descopere ici și colo cutare călugăr din Sifanto aparținînd familiei Gozzadini, cutare altul, fugar de pe flota venețiană. Ceasornicul lui Vodă e un francez — îl cunoaștem —, Caillé, care primește un scud pe zi [73].

Dar medicul lui Vodă e un evreu [74]. Neamul cel nou a început a pătrunde, însă negoțul nu e ocupația lui de căpetenie. „Evreii ce locuiesc prin aceste părți (*in que' contorni*) au inventat și înnoit, cum fac pretutin-

[71] P. 448. [vezi supra, nota 63].
[72] Casali mal acconci, *ibid.*, pp. 447—448.
[73] *Ibid.*, pp. 441—442.
[74] *Ibid.*, p. 443. Un altul, „Vaccaresca", la pp. 442—443.

denea, nesfîrşite angarii, ai căror arendaşi făcîndu-se, se servesc de ele pentru a suge sîngele bieţilor supuşi, ajutaţi de autoritatea domnului : sunt în cea mai mare din Polonia şi întrebuinţează cele mai răpăreţe meşteşuguri pentru a apăsa în folosul lor pe oricine e silit a li trece prin mîni" [75]. Vechii evrei spanioli, talmudişti şi cabalişti, cu frumoase nume latine, au dispărut odată cu întreg negoţul levantin de care se ţineau, ca şi turcii tăiaţi la 1620 de Gaspar Gratiani, în momentul răscoalei sale, tovarăşi ai peroţilor, chioţilor, cretanilor acuma săraciţi : doar de-şi mai ţinea domnul, ca şi sultanul, un medic dintre ei, cum e Cohen al lui Vasile Lupu [76]. Fugiţi de furia cazacilor revoltaţi, aceşti evrei sunt urmăriţi apoi la Iaşi, în 1653, cu prilejul nunţii lui Timuş Hmîlniţchi, ajuns soţ al domniţei lui Vasile Lupu, Ruxanda, de victimele lor, pe timpul cînd nobilii poloni arendau la asemenea „arîndaşi" dreptul de a vinde horilcă (rachiu) şi de a face camătă în dauna ţăranilor ruteni. Pe moşia cantacuzinească de la Popricani pe Jijia întîlnim, tocmai pe această vreme, subt Gheorghe Ştefan, pe cel dintîi „orîndar" evreu din Moldova, Moscu Jidovul, aşezat pentru a face aceiaşi meserie, care, pentru moment, nu înseamnă nimic comercial decît prin faptul că orîndarul are şi dreptul de a „vîna" heleşteul, vînzînd peştele în Iaşi [77]. Pe la 1673 numai jidovi se strecoară la Bistriţa, unde se întîmpină pîrile lor [78].

În tot acest timp negoţul cu Ardealul abia se mai urmează ; legăturile cu Cîmpulungul ale Bistriţei au mai mult scopul de a păzi liniştea la hotar şi de a căpăta veşti folositoare despre turci. Nimic nu arată o mişcare comercială mai vioaie. În curînd, pornindu-se greutăţi şi războaie, vornicii se plîngeau că locul e „pustiu" — „iată că umblăm de-i vom strînge şi-i vom aşeza la loc" —, că nu-şi mai aduc aminte de cînd nu s-a lucrat pămîntul ; ei îşi oferiau caii pentru pîne, căci, „nu foarte avem pîne" ; ceva mai tîrziu sunt siliţi „a-şi vinde şi hainele din spate", tîmbarele de adămască, blănile de sobol, dulamele de şahmarand, pînă şi tipsiile de plumb de la masă, „ca să putem a ni cumpăra ceva pîne" ; erau siliţi chiar să-şi caute adăpost peste hotar cu „marha şi iobagii" lor (ca Toderaşco Nacul la 1684). Ori, la 1685, această dureroasă declaraţie : „Să ştii dumneata că ţara noastră este plină de oşti şi de tîlhari, cît nu rămăsese sat sau tîrg sau mănăstire neprădată şi necăjită". „Iată leşii acum iar prădară această săracă de ţară", spune altă scrisoare, „de la tîrg de la Piatră în sus, de au lăsat numai pămîntul". „Tîlharii nu mai lipsesc", spune a treia, „pradă şi iau tot... Despre leşi, zic că se strîng la Trămbovlea (Trembowla). Vedem că nepacea lor va fi pustietate ţerii noastre şi altor ţeri neodihnă ; ce numai milostivul Dumnezeu ce va vrea, să facă cu noi." Din partea cealaltă, umblau falşii negustori după hoţii : „îmbla" se spune la 1686, „prin ţara Moldovei tatari : se făceau neguţitori ; iar am înţeles c-au trimis de la Hanul la Măria Sa Vodă să taie pre cari vor găsi pren ţară, că se făcea neguţători şi îmbla de robie oamenii ; deci acmu s-au dus, nu-s în ţară".

Se strecoară totuşi în vremile mai bune berbeci de-ai nemeşilor, piei pe care le desfăceau vornicii, cîte un transport de vite chiar ; se cumpărau

[75] *Ibid.*, p. 434.

[76] Un negustor evreu foarte cult îmi semnalează evrei spanioli de aceştia şi în Ţara Românească, după un izvor italian care mi-a rămas inaccesibil.

[77] *Studii şi doc.*, V, p. 32, n-le 150, 153. Pentru rest, studiul nostru *Istoria Evreilor în ţările noastre*, în „Analele Academiei Române", XXVI, pp. 172—174.

[78] Scrisoarea din 6 mai 1673, în Hurmuzaki, XV, p. 1351, no. MMCCCCLXXVI.

ori se opriau cai „pe sama craiului", ba chiar cutare episcop, ca Teofan de Rădăuți, vindea vecinilor cîte un „cal turcesc, roib, breaz și armăsariu, bun de călărie și de iape încă bun" ; „lătunoaie de pește armenesc" treceau la cetatea sașilor ; se cumpărau pentru „craiu" și blănі orientale, ca „Meerhasen" [79]. Negustori de Suceava, ca Andrei, treceau la Bistrița pentru a aplana neînțelegerile.

Bîlciul se ținea regulat la septembre [80], și „cărăușii" („Karussen") români sunt pomeniți în socoteli [81]. Amintire de postav care să se fi adus de acolo, nu se întîmplă : postav prost pentru oaste ori pentru săraci, „bobou", care se împărția nevoiașilor, ca și „cămăși și cumănace", se aducea de la Brașov [82]. Se trimeteau de la bistrițeni însă hîrtie, cuțite cu teaca lor sau mai multe într-o teacă și, în genere, lucruri de metal : „plase de fier" pentru cercuit carăle, „sape bune mari, de vii la Cotnari", și mai ales cuie de draniță, cu 80 de bani mia, cuie de șindrilù, cu 50 de bani, cuie de lațuri, cu doi florini, plătindu-se în „polturaci, bani ungurești" ori în „lei bătuți", cari se socotiau 180 de bani. Uneori găsim și cereri de blănuri, ca blana de rîs, dorindu-se de vornici ca negoțul să se facă „prietenește". Pentru daruri la Curte se aduceau, după străvechea datină, rachiu (vechiul „vinum sublimatum", „vinum adustum"), care se dădeau și la mănăstiri, turte dulci („panes melliti, *Pfeffer-Kuchen*), iar jupînilor li se trimetea — cum am văzut că făcea, cu un veac înainte, Petru Vodă munteanul — pepeni turcești, harbuji, din Moldova [83]. Exportul de șoimi în această țară se întîmpină ultima oară la 1641 [84] (și muntenii își luau șoimii pentru peșchesul împărătesc din Ardeal) și odată cu epoca lui Vasile Lupu încetează și darurile cele mari la Curtea lui Vodă și boierilor, de pahare aurite [85] și alte lucruri de preț. Odată însă Vasile Vodă primește în dar nu mai puțin decît 50.000 de cuie de șind[r]ilă, al căror cost e socotit la 25 de florini [86]. Pentru informații pînă tîrziu umblă oameni ai orașului de-a dreptul la „Jassmark", „Jessmarck", „Gessmarck", Iașul lui Vodă [87], ba chiar și pînă la Prut [88], la Hotin și Camenița [89], pe sama „Craiului".

Relațiile cu Brașovul se mărginesc la trimiterea de berbeci [90], de cai [91], de vin de Cotnari, care era cerut anume [92]. Boii apucau, cum vom vedea, altă cale. În schimb, se cerea postavul prost, „boboul", „boboaele", de care a fost vorba mai sus, obiecte artistice de argint pentru nunți domnești [93],

---

[79] *Studii și documente*, I—II, pp. 44—45. Pentru cai, *ibid.* Restul, în Hurmuzaki, XV[3].

[80] *Ibid.*, pp. 48—49.

[81] *Ibid.*, p. 53.

[82] *Brașovul și Românii*, p. 56, no. 1. Pentru Bistrița, v. Iorga, *Documentele Bistriței*, ori Hurmuzaki, XV (text revăzut și mai deplin) ; orientarea se poate avea prin tabla lucrurilor.

[83] *Ibid.*

[84] *Studii și doc.*, I—II, p. 42.

[85] *Ibid.*, p. 43. Unui boier util i se dau pe atunci pistoale, *ibid.*, p. 44. Un „păhăruț" (*Becherlein*) vornicului de Cîmpulung în 1659, *ibid.*, p. 50 : *ein Kleines*.

[86] *Ibid.*, p. 45.

[87] *Ibid.*, pp. 29, 42, 45. Cf. *Soc. Brașovului*, p. 107.

[88] *Studii și doc.*, I—II, p. 45.

[89] *Ibid.*, p. 48.

[90] *Brașovul și Românii*, p. 50, no. 1.

[91] *Soc. Brașovului*, p. 50, no. 2.

[92] *Brașovul și Românii*, p. 305, no. 2.

[93] Cf. *ibid.*, p. 92 și urm., p. 95, no. 4.

tinichea sau „her alb“ (franc.: fer blanc) [94] şi, desigur, cuiele de draniţă, de şind[r]ilă şi de laţuri. Ca agenţi ai acestui negoţ, restrîns şi accidental, întîlnim acuma pe dregătorii, uneori greci, alteori români, cari aveau ocna Trotuşului în samă; ei făceau şi comande speciale pentru dînşii, aducînd din Braşov, de pildă, „funii de ocnă“ [95].

Din nenorocire n-avem adunate pentru Polonia acele documente — păstrate totuşi în arhivele din Lemberg — care ni-ar trebui pentru a urmări această direcţie de căpetenie, a comerţului Moldovei mai ales în a doua jumătate a veacului al XVII-lea.

Încă pe vremea lui Petru Şchiopul se căpătase de agentul la Constantinopol, William Hareborne, printr-un act special al lui Petru Şchiopul, de la 27 august 1588, dreptul de a se scoate din Moldova orice marfă de orice fel [5], plătindu-se numai „vama noastră, adecă de la orice lucruri în preţ de o sută de galbeni, trei“ [96]. Deşi găsim negustori englezi prin socotelile Braşovului [97], această încercare n-avu urmări: legăturile cu agentul englez rămîn politice, deşi el acordă sprijinul său cîte unui negustor ca Petru Elman, în afaceri cu Aron Vodă, care Elman însă se vede a fi fost sas din Moldova [98].

Dacă o astfel de linie de comerţ s-ar fi stabilit şi menţinut, ea ar fi întărit, cum o făcea şi marele negoţ levantin de vinuri, aromate, stofe orientale, negoţul cu Polonia. Aşa face şi comerţul cu Danzigul, „Dansca“, de la care vin obiecte de metal turnat: clopotele de la unele din bisericile moldoveneşti (Cetăţuia) şi chiar muntene (Mitropolia din Tîrgovişte), făcute pe la 1650—1670 la fabrica lui Gerhard Benningk de acolo ori a lui Maurer [99]. Mai tîrziu Brîncoveanu, care plătia tipsii de cositor „de Danţca“ cu un galben ocaua, declara apriat amicilor săi de peste munţi că „lucrul de Dansca tot iaste mai bun decît cum lucrează aci la Braşov“ [100]. Orţii din Danzig, pentru boii ce se trimeteau acolo, erau foarte răspîndiţi şi preţuiţi în Moldova [101].

Negoţul cu Polonia a fost foarte mult ajutat şi de diplomele de naturalizare polonă, care, începînd de către sfîrşitul veacului al XVI-lea, agregară la nobilimea regatului pe atîţia boieri mari ai Moldovei, Movileştii, Luca Stroici, Ion Balica, Nistor Ureche, ba chiar şi cîte un domn, ca Petru Şchiopul. Ieremia Vodă cumpără peste Nistru moşia Uscie, unde el şi ai lui petrecură ceasuri grele de fugă şi exil. În pribegia sa, Nistor Ureche îşi caută de lucru şi de cîştig aicea, între străini, luînd în arendă veniturile oraşului Rahotin, unde ţinea în depozit bani, aur şi argint, cele rămase de pe urma lui Balica, ginerele său şi unde avea afaceri cu mori şi berării; la 1613 el se judeca aici cu doamna Elisaveta a lui Ieremia pentru 600 de

[94] *Ibid.*, p. 31.

[95] *Ibid.*, p. 83, no. 6.

[96] Hurmuzaki, III[1], p. 108, no. CXIV, V. apoi *ibid.*, p. 122, no. CXII. Cf. studiul nostru *Premières relations entre l'Angleterre et les pays roumains*, în „Mélanges Bémont“, Paris 1913 sau *Histoire des relations anglo-roumaines*, Iaşi, 1917.

[97] Hurmuzaki, XI, tabla.

[98] „Mélanges Bémont“, *l. c.*; Bandini, *l. c.*

[99] *Inscripţii*, I, pp. 14, 109, 123. Clopote de la Viena supt Brîncoveanu, *Studii şi doc.*, V, pp. 128—129, no. 51. Lucrări de Danzig în Moldova lui Vasile Lupu: sfeşnice, clopote, în Pavel de Alep *ed. cit.*, pp. 13, 17.

[100] *Braşovul şi Românii*, p. 64. Se aducea mai tîrziu şi „costor curat de Beciu“, în Moldova, prin armeni din Ardeal, *Uricariul*, XVII, p. 68.

[101] Bandini, *l. c.*, p. 310.

boi pe cari i-ar fi luat „și n-ar fi dat birul împăratului turcesc", pentru alte sume de bani și pentru veniturile Orheiului și Cernăuților [102]. Se urma și o judecată între cele două cumnate rivale, Elisaveta a lui Ieremia și Marghita a lui Simion. Pînă la moartea sa, între februar și iunie 1618, Ureche rămăsese, dacă nu în rostul său de la Rahotin, care-i fu luată după moartea lui Adam Zolkiewski [103], dar în Polonia, moștenind și pe fiica sa, Anastasia Balicăi, care-i lăsă pentru grija pomenirii suma de 36 252 de galbeni poloni [104].

Și fiul lui, Vasile Ureche, umbla să cumpere, la 1670, moșia haliciană Zahajpole [105]. Să mai amintim învățătura lui Miron Costin, ca fiu de exilat, la Bar, petrecerea lui îndelungată peste hotare, cetățenia polonă a lui Miron Vodă Barnovschi și adăpostirea maicei sale, doamna Elisaveta, în regat, pînă la moartea între poloni a lui Moise Movilă, al cărui frate era arhiereul vestit al Kievului, Petru — odată pretendentul Petrașcu Vodă — și zilele de răstrișteprin aceleași părți ale străinătății pe care le trăi după definitiva-i izgonire Ștefan Petriceicu, domnul din 1673 și văduva sa, Mariana doamna, fiica lui Gheorghe Catargiu, împreună cu cîteva dintre rudele lor din familia Hâjdău. [6]

Aceste situații trebuiră să aibă o puternică înrîurire și asupra comerțului moldovean cu Polonia. Supt Movilești, hotarul dintre cele două țări pare că dispăruse: domnii Moldovei întrețineau mercenari poloni, de cari atîrnau; ei făceau jurămînt de credință, începînd cu însuși Ieremia, la instalarea lui în 1595, și făgăduiseră a plăti tribut regelui vecin; domnițele se măritau toate cu nobili din șleahtă, cari dispuneau de soarta țării.

Cînd ajunse la domnie împotriva polonilor, Ștefan Tomșa se grăbi a da toate asigurările negustorilor din Polonia, de nație polonă chiar ori ruteană, armenească și evreiască, deschizîndu-li larg toate drumurile vechi, al Cernăuților, al Hotinului, al Sorocăi [106]. Acesta din urmă, adăugim noi, era un drum nou, în legătură cu tendința de expansiune a vieții politice și economice asupra ținuturilor încă neîndestul colonizate dintre Prut și Nistru [107]. La 1619 vedem înflorind bîlciul din Soroca, la care, cu toată frica, întemeiată, de prada cazacilor, veniau boieri de țară, armeni, tatari [108]. Aceasta dădu însemnătate politică și Orheiului, unde era numai un vechi turn de observație militară [109], și încă din 1593 se țineau aici bîlciuri, la care veniau, pe lîngă moldoveni, atîția tatari și turci: în acest an, de Crăciun, nă-

---

[102] V. [E.] Barwinski [*Știri nouă asupra familiei Ureche*] în *Prinos* [*lui D.A.*] *Sturdza* [*la împlinirea celor șaptezeci de ani*, București, 1903] p. 204 și urm.

[103] Făcu socoteală cît grîu, săcară, orz, fîn, porci și oi pierdea prin această deposedare, *ibid.* [?] p. 209, no. XI.

[104] *Ibid.*, pp. 208—219.

[105] *Ibid.*, p. 211. Cf. și *Doamna lui Ieremia Vodă*, în „Analele Academiei Române", XXXII [1910] unde, p. 1048 și urm., și acte suplementare despre Maria „Jankulina". Urmași ai lui Corniact trăiau în Polonia și pe la 1620, Hurmuzaki, Supl. II [2], p. 453.

[106] *Doamna lui Ieremia-Vodă, l. c.*, Apendice, p. 1073. Un pîrcălab de Soroca apare la 1620; Hurmuzaki, *Supl.*, II [2], pp. 489—490, no. CCXXX. Cf. *ibid.*, p. 619—620 și Lăpedatu, [*Cetatea Sorocii. Notiță istorică descriptivă*] în „*Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*", [p. 85—96] anul 1914. Ar fi și o inscripție latină, *Uricariul*, III, pp. 287—288.

[107] V. [N. Iorga], *Basarabia noastră*, p. 56 și urm.

[108] Hurmuzaki, *Supl.* II [2], p. 467.

[109] La 1559 întîlnim aici pe Alexandru Lăpușneanu, *ibid.*, XV, p. 546, no. MIII.

vălîră cazacii lui Slobodca, puind pe fugă pe negustori, ucigînd o seamă de tîrgoveţi, prădînd averile şi arzînd căsele, pentru a trece apoi dincolo, în speluncele şi ascunzătorile lor, recolta jafului [110]. Municipalitatea Orheiului se constată încă prin 1580, cînd, lîngă „vătagul" domnesc Turbure, era Pantea şoltuzul, cu cei doisprezece pîrgari ai săi [111]. Pîrcălabi, ca Nicoară Donici din 1607, îşi făceau, nu numai case, dar şi dughene „în mijlocul tîrgului Orheiului" [112]. De aici vine şi crearea tîrgului căzăcesc al Rascovului, unde stătu mult timp ca văduvă Ruxandra lui Vasile Lupu [113].

După porunca lui Tomşa din 10 decembre 1613, anul întoarcerii lui Toma Alberti de la Cameniţa la Constantinopol, pîrcălabii din Cernăuţi, Hotin şi Soroca trebuiau să asigure şi să ajute pe negustori. Numai dacă ar evita aceste drumuri mari, cu locuri de vamă, ei îşi vor primejdui mărfurile [114].

Pe vremea lui Radu Mihnea, a fiului său şi a lui Alexandru Iliaş, sfătuiţi de un Batiste Vevelli, vechi oaspete al Liovului şi negustor de carieră, schimbul de mărfuri se făcu, firește, şi mai vioi, într-o mai mare siguranţă. Miron Vodă Barnovschi era şi un mijlocitor zelos al păcii polonilor cu tatarii. Moise Movilă nu putea să sprijine îndeajuns pe negustorul de peste hotarul Nistrului. Comerţul cel nou al Poloniei ajunse deci să prindă rădăcini adînci, — bineînţeles întrucît nu-l împiedecau vremelnic tulburările interne ale luptelor pentru tron pînă la stîngerea Movileştilor, ori războiul dintre turci şi poloni care se purtă la 1621 supt Hotin chiar, unde tînărul sultan Osman al II-lea şi îşi întinse corturile [115].

În ce stătea acest comerţ ni putem închipui : din Moldova veniau mai ales boi, cari treceau pînă la Danzig şi de aici în Europa apuseană, ba chiar în Anglia. Se adăugia neapărat şi vinul românesc, precum şi unele mărfuri orientale. La 1627 starostele de Jitomir, care atrăsese „negustori turci şi moldoveni" la iarmarocul din Jaslowiec, opria de la „ciobani" 600 de boi, al căror preţ fusese „rupt" 30 de zloţi bucata [116]. Şepte ani mai tîrziu, Moise Movilă făgăduia hatmanului polon Stanislas Koniecpolski, dacă-i recapătă tronul, un venit anual de o mie de galbeni, o sută de boi „pentru cuhne" şi treisprezece buţi mici de vin [117]. Era deci pe lîngă negoţul cu caravane Liov-Constantinopol şi unul, mai modest, între oraşele şi cîmpiile Moldovei de-o parte, şi părţile vecine ale Poloniei, de alta. Pentru multe lucruri Curtea nu se mai furniza de la saşi, ci de la aceştialalţi vecini, spre cari îndrepta şi noua direcţie politică : la 1605 din Liov îşi aducea Ieremia „hîrtie de scris cărţi", cerînd de la Frăţia ortodoxă de acolo, căreia i se cedă apoi şi venitul domnesc al salitrei [118], şi diac de această treabă [119]. Români

---

[110] Descrierea acestor scene, în *Acte şi fragmente*, I, pp. 134—136.
[111] *Studii şi documente*, V, p. 74, no. XV.
[112] *Ibid.*, VI, p. 377, II, no. 1. La 1603, Vasile, *Uricariul*, XXII, pp. 381—382.
[113] V. şi Hurmuzaki, *Supl.* II [2], pp. 619—620; XV, p. 871, no. MCCCXXXVI.
[114] *Doamna lui Ieremia Vodă*, l. c., [?] p. 1073, no. XVII. Încă de la 8 octombre el îşi făcuse tratatul cu regele, Hurmuzaki, *Supl.* II[2], p. 369 şi urm.
[115] Pe acest timp, Iţcanii de lîngă Suceava sunt favorizaţi, iertîndu-li-se darea de său şi de piei, *Doamna lui Ieremia Vodă*, p. 1077, nota 1. [trimitere neidentificată].
[116] Hurmuzaki, *Supl.* II [2], p. 573.
[117] *Ibid.*, p. 611.
[118] *Ibid.*, p. 536.
[119] *Ibid.*, pp. 343—344, no. CCLXXII.

armeni din Moldova, armeni din Cameniţa, ca acel Luca, de la care doamna Elisaveta avea să ieie în acelaşi an, 1605, o datorie de 600 de zloţi [120], se ocupau cu această ramură a comerţului polon-moldovenesc.

Vasile Lupu, care-şi ajuta negustorii cu scrisori la domnii cei mari din vecinătate [121], dădu toată îngrijirea acestei părţi însemnate a negoţului ţerii sale, deşi relaţiile cu Ardealul fură mult mai strînse, graţie prieteniei personale cu Gheorghe Rákóczy, decît ale Movileştilor şi ale rivalilor dreptului lor. El vizită Orheiul în 1642 şi 1646 [122], făcînd zăgaz, mori şi clădind biserica de piatră a Sf. Dumitru, [7] care se păstrează încă [123].

Curtenii din Orhei, supt pîrcălab [124], apărau de cazaci această parte a ţerii alături cu cei din Lăpuşna. De acolo fusese mama lui Alexandru Lăpuşneanu, un „basarabean" cu interes pentru Basarabia. Am văzut ce mare parte din averea lui o avea depusă aici. Încă pe la 1590, de pe urma recunoştinţei lui Alexandru faţă de locul lui de naştere, erau aici, pe lîngă doi mari vătafi de hotare (la Dorohoi am găsi numai unul) [125], pe lîngă pîrcălab, Toader Cehan, un şoltuz cu doisprezece pîrgari şi mulţi oameni buni ; pecetea poartă o cruce şi are inscripţie slavonă [126].

În sud, de mult încetase orice rost al cetăţii Ciubărciul, unde domnii din veacul al XVI-lea îşi ţineau pîrcălabi, în locul acelora pe cari turcii îi izgoniseră din Cetatea Albă [127]. La 1589 era aici încă pîrcălabul, şi la 1592 Aron Vodă ţinea „pîrcălabi şi hotnogi" [128]. Locul fusese ocupat de turci, cari-l cedaseră hanului tatarilor, supt care ajunsese un biet sat de 200 de locuitori, unguri şi români, cei dintîi singuri avînd dreptul de a-şi suna clopotele, la bisericuţa lor de lemn ; aceşti săteni, cari vorbiau şi turceşte şi tătăreşte, aveau privilegiul de a face negoţ slobod în părţile supuse sultanului şi stăpînului lor, hanul [129], dar nu poate fi vorba decît de un meschin schimb local.

Tot acelaşi rost, din ce în ce mai mult restrîns către Turcia singură, îl aveau alte trei centre, acum turceşti, din sud, care odinioară stătuseră în calea dezvoltării economice a Galaţilor. Fără a mai vorbi de *Cetatea Albă*, a cării însemnătate e acum curat militară, *Chilia* abia apare, tot ca o cetate de hotar, cu 1 600 de turci în 300 de case, ori ca un oraş de pescari, cu 4 000 de mahalagii şi tatari, afară de 50 de case de români şi 15 de catolici şi afară de raguzani drumeţi [130], împiedecaţi însă de a face cuvenita întrebuinţare din enormele cantităţi de morun ce se prindeau, aşa

---

[120] *Ibid.*, pp. 359—360, no. CLXXXIV.
[121] *Ibid.*, pp. 621—622, no. CCLXXXIV.
[122] *Ibid.*, XV, p. 1089, no. MMXXV ; p. 1159, no. MMCLV.
[123] *Ibid.*, p. 1159, nota 1. E pomenită în 1665, Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, IV, p. 224. Ar fi şi cititorul bisericii „domneşti" din Bîrlad, *Uricariul*, XXIII, p. 195.
[124] La 1656, Apostolachi, *Studii şi doc.*, V, p. 74, XV, no. 2. Cf. şi *ibid.*, p. 402 şi VII, p. 377, 11, no. 2. E vorba de Apostol Catargiu, *ibid.*, V, p. 403.
[125] Unul singur la 1581, Bodeiu, *ibid.*, VII, p. 373, no. 9, 1. La 1606 un „chihaie ot tîrg Lăpuşna", *ibid.*, no. 2. Pîrcălabul Luca, în 1655, *ibid.*, no. 3.
[126] *Ibid.*, V, p. 74, no. XIV.
[127] *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 187.
[128] *Studii şi doc.*, VII, pp. 370—373.
[129] Bandini, *l. c.*, p. 330.
[130] Fermendzin, în *Mon[umenta] spect[antia] historiam Slavorum merid[idionalium]*, XVIII, pp. 425—426.

încît îl făceau şi dar corăbierilor în trecere ; un vameş turcesc supraveghia transporturile pentru Constantinopol şi vînzarea întîmplătoare [131]. Călătorul Cornelio Magni plăteşte la 1672 30 de aspri pe doi moruni în greutate de cîte 80 de livre [132]. Rar dacă se abăteau şi corăbii turceşti sau egiptene pentru grîu.

Ismailul [8], Smilul moldovenesc de pe vremuri, cucerit de creştini în 1595 şi apoi pierdut iarăşi în mîinile turcilor, impuse mai mult lui Pavel de Alep, la jumătatea veacului. El socoate 12 000 de locuitori, români şi bulgari, supt beiul turcesc pus în fruntea lor : era o biserică a Sf. Nicolae, clădită de unul din boierii Moldovei din vremea lui Vasile Lupu, care el însuşi făcuse din nou biserica Sf. Nicolae din Chilia [133] —, ctitorii care arată amîndouă strîngerea legăturilor cu Basarabia rămasă domnească [134].

Cîzlar-aga, şeful „fetelor" din serai [135], lua veniturile Ismailului ; ale *Renilor*, ajunşi turceşti, după Miron Costin, pe vremea expediţiei sultanului Osman la 1621 contra Poloniei [136] — ceia ce se potriveşte cu pomenirea „vameşului de la Reni", ca subordonat al domnului, într-o carte din 3 noiembre 1617 a lui Radu Mihnea [137] —, erau închinate mormîntului Profetului [138]. Vechea Tomarova, socotită ca o „cetate" deopotrivă cu Lăpuşna, încă de la 1550 [139], pierduse dealtfel toată însemnătatea ei faţă de Galaţi, care se folosia de toată libertatea-i creştină.

Hotinul îşi păstra vameşul [140] şi, un timp, însemnătatea lui nu scăzu, cu toate împrejurările războinice ce se desfăşurau în preajma lui şi vicisitudinile ce atrăgeau pentru dînsul. Dar, oricum, această alegere a cetăţii ca ţel al expediţiilor turceşti trebui să-i strice de la o vreme. Ceia ce aduse însă ridicarea, încă din întîia jumătate a veacului al XVII-lea [141], a *Cernăuţilor*, pe unde se mergea, deopotrivă în jos, prin Iaşi, la Galaţi, şi spre răsărit, prin Ştefăneşti, la Soroca. Avem, încă de la 1602, un şoltuz Ieremia, cu doisprezece pîrgari şi vătafi, lîngă starostele Iuraşco Dracea [142]. La 1610 locul de şoltuz îl avea Dobruş [143]. La 1641 Ştefan Ungureanul, Alexa, Lazor, alt Alexa, biv şoltuz, erau în fruntea tîrgului [144]. Pentru a se întemeia

---

[131] Pavel de Alep, *ed. cit.*, pp. 419—420. Cf. *Chilia şi Cetatea Albă*, pp. 232—233.

[132] *L. c.*, pp. 328—329, 448—449 ; Pavel de Alep, *ed. cit.*, p. 418.

[133] Cf. de ex. Hurmuzaki, XIV, pp. 193—194, no. CCLXXI şi *Memoriile Societăţii de istorie şi arheologie din Odesa*, I, p. 293 şi planşa a V-a. [„Zapiski Odeskago", 1844]

[134] De mult încetase şi pescuirea în „iezerul de la Cavul", *Studii şi doc.*, VI, p. 661. Pentru aceste lacuri v. şi documentele basarabene din „Revista istorică", pe 1920, p. 88 şi urm.

[135] Magni, *l. c.*, pp. 448—449, 497—498 ; memoriul citat despre el pp. 47—48.

[136] Bogdan, *Cronice inedite [atingătoare de istoria românilor*, Bucureşti, 1895], p. 192.

[137] *Studii şi doc.*, VI, p. 661.

[138] *Ibid.*

[139] *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 331 ; *Studii şi doc.*, XXIII, p. 59, no. LXIV.

[140] Stati vameş de Hotin e pomenit în *Documentele Bistriţei*, II, p. 26, no. CCVIII ; Hurmuzaki, XV, p. 1356, no. MMCCCCLXXXVI.

[141] În cea dintîi, pînă la o vreme, ca şi în veacul al XVI-lea întreg, găsim numai pe starostele hotarului *(Studii şi doc.*, VII, pp. 369—370). La 1656 erau doi staroşti (*ibid.*, no. 2).

[142] *Uricariul*, XXIII, pp. 39—40. Un zapis cernăuţean şi la Ghibănescu, *l. c.*, III, p. 73. Vătaşi, din 1605. V. şi *ibid.*, V, p. 348.

[143] *Uricariul*, XIX, p. 7.

[144] Ghibănescu, *l. c.*, pp. 302—303 (209). Se pomeneşte dijma grîului aici în 1659. V. şi *Uricariul*, XXIV, p. 310.

orașul, se atraseră apoi colonişti şi din părțile galițiene vecine; de aici limba uneori stricată a actelor municipale şi numele nu totdeauna românești ale locuitorilor, ca aceia din zapisul de la septembre 1683 : Cotujchi, Seman Robuleţco, Perănta, Veriha sau Veveha, lîngă cari apar însă un Arsenie Cozman, fost şoltuz, un Zaharia, un Eremie sân Popei, un Goga Pîrciu — un Alexa Pîrciu e şoltuz, probabil tot la Cernăuți, în 1642 încă [145], — un Toader Ciuciu şi un Simion al Varvarei, un Dumitru Căzacul, un Nicola Sireteanul, — şoltuz fiind totuşi rusneacul, de origine românească, Ioan Micuţenco [146]. Nu era o coplesire de elementul străin însă, căci în aceiaşi vreme trăiau la Sniatyn negustori greco-români, ca Iani din 1698, care avea moşii la Lucovăț, la Berhomete şi Pănceşti [147]. Domnii ţineau aici călărașii lor, păstrîndu-şi starostele [148]. În apropiere de Cernăuți, la Orășeni, „la hotarul ţerii, supt Sniatyn", pe moşia Păladeştilor, era, măcar la începutul veacului al XVIII-lea, un iarmaroc supraveghiat de namesnicul starostelui din Cernăuți [149] : se dădea [sic !] negustori, cari făceau mari pagube ţeranilor prin numărul şi îmbulzeala lor, venitul starostelui, al căpitanilor, al cămănarilor veniți cu camăna lor, cu bezmenul şi cepăria — ceia ce se opri, în parte, pe urmă, rezervîndu-se drepturile proprietarului pentru vinul *său* — fără a uita pe al boierului, care culegea prin oamenii săi cîte 15 ori 30 de bani de fiecare dughiană sau, mai curînd, „şatră" trecătoare, după cum negustorul era de ţară ori străin. Aflăm din cartea de la 1708 a lui Mihai Vodă Racoviță că veniau aici şi negustori „din Polonia, Ungaria, Turcia şi alte ţări" [150]. Dar vameşi de Cernăuți mergeau în Polonia să cumpere stofe scumpe pentru domni [151].

Pentru acest mare negoț cu Polonia şi prin Polonia cu Europa Centrală şi apuseană — pe care-l îngăduia din nou, la 15 april 1659 Gheorghe Vodă Ghica [152] — se făceau tovărășii. Astfel aceia de prin 1680 între un negustor de ţară şi popa armenesc din Cameniţa, încheiată înaintea popei armenesc Mîndrul din Suceava, „să înble amîndoi să neguţitorească şi dobînda ce ar avea, să împărţească, şi l-au trimes pre popa să înble să cumpere unt şi cai, să facă neguţătorie ; iar el au trecut în Bistriţa acolo şi mănîncă banii neguţitoriului" [153].

Se putea face astfel averi mari. Dovadă norocul românului Gheorghe Ursachi, un al doilea logofăt Mihu, la distanță de două veacuri. Cred că el e „Ursu neguțătoriul" de la 1651—1652, care se judeca atunci, la Iaşi, cu pitarul Păladie [154]. Încă de la 1670 el avea afaceri în Galiția, vînzînd, pînă la Danzig, potaş din pădurile Moldovei — pentru care, ca şi pentru exportul de vite, el îşi luă moşii întinse, la Telița, la Poienești, la Fîntînele,

---

[145] *Studii şi doc.*, V, p. 399. Alte acte se pomenesc în studiul mieu despre *Chestia ruten[eas]că în Bucovina*, „Revista istorică", 1, no. 3 [p. 46—57]

[146] *Studii şi doc.*, V, p. 71 ; V, p. 604 ; „Archiva istorică", III, p. 257.

[147] *Studii şi doc.*, V, p. 404.

[148] *Ibid.*, pp. 399—400.

[149] *Ibid.*, pp. 407—408.

[150] *Ibid.*

[151] Hurmuzaki, *Supl.* II, p. 74 : Condrea în 1659.

[152] *Ibid.*, p. 81, no. XLII.

[153] *Doc. Bistriței*, II, pp. 49—50, no. CCCXLIX ; Hurmuzaki, XV, p. 1397, no. MMDLXX. Negustorul moldovean adusese ca parte „două sute de lei şi doi cai".

[154] *Studii şi doc.*, XVI, p. 191, no. 34.

în ţinutul Bacăului —, cu Alexandru Balaban din Liov, arendatorul vămilor Rusiei, judecîndu-se apoi cu acesta în Polonia, la Stanislavow. Avea o sumă de agenţi, şi procesul lui ne face să cunoaştem şi pe alţi români şi greci amestecaţi în acest comerţ nou şi foarte rentabil: Mihail Manea, văr cu acel Balaban, Ghinea Nicolau, Neculce, Becherul, Dimitrie Ipatie, Gheorghe Papara, Ioan Mazarachi, Cristofor Ghineavici, Petru Aphendiko — din familia casnicului de la Liov al Movileştilor, poate chiar fiul aceluia —, armeanul Simion Muratovici — familia se află la începutul veacului al XVI-lea şi în Suceava [155].

Astfel strînse destoinicul moldovean o avere care cuprindea 25 de sate, 8 prisăci, 44 de fălci de vie, la Cotnari şi la Iaşi, două case şi alte clădiri la Iaşi, pe Ulița Croitorilor şi, pe lîngă acestea, vite, cai, oi, vinuri, mieduri. La Tîrgu Ocnei se vede încă frumoasa biserică [9] pe care a ridicat-o ca mănăstire şi a înzestrat-o pentru pomenirea neamului său.

Ursachi ar fi dus-o bine pînă la sfîrşitul zilelor sale răsplătite de Dumnezeu, dacă nu i-ar fi răsărit un concurent învierşunat şi, din nenorocire pentru el, şi atotputernic, mai presus de judecată, în acel grec din Rumelia care ajunsese pe atunci domn al Moldovei, Duca Vodă.

Duca se întovărăşise cu Ştefan Krassowski pentru aceiaşi fabricare şi desfacere de potaş din „budele" Moldovei [156]. El întrebuinţă deci prilejul plîngerii lui Balaban pentru a distruge pe Ursachi, osîndit de dreptatea lui a plăti nu mai puţin de 4—500 de pungi de bani, care, pentru o datorie a creditorului însuşi, trebuiau să treacă în mîinile regelui Ioan Sobieski, — bun prilej de a căpăta şi o bunăvoinţă de mare însemnătate politică. Închis în turn, nenorocitul care purta titlul de vistier al Moldovei, fu căznit cu bătaie la tălpi, gol, în ger, pentru a mărturisi o avere pe care n-o avea. „I s-au zgîrcit vinele", scrie o cronică din acel timp, „şi au rămas olog pînă la moarte", ca să se ştie că nu e bine a fi cineva prea bogat în Moldova lui Duca Vodă.

Îl va fi aţîţat pe acest stăpînitor tiranic şi altă concurenţă din partea lui Ursachi, aceia pe care i-o făcea acesta în Ucraina, unde vistierul ţinea un agent, pe grecul Hagi, fiul lui Petru. Din iulie 1681, prin voinţa sultanului, care-l îmbrăcase în veşmînt de hatman căzăcesc şi mai adăusese un tui la cele două ale Moldovei, Duca Vodă era, în adevăr, şi domnul acelei Ucraine, pe care turcii o cîştigaseră, din moştenirea lui Bogdan Hmîlniţchi şi a lui Timuş, printr-un război recent. Aşezînd aici un caimacam grec, în curţile de la Ţicunovca pe Nistru (româneşte: Ţicănăuca), pe Iani, care-şi zicea Drăghinici, el începu să trateze această însemnată întindere de pămînt ca o mare moşie a sa, ca o fermă luată în arendă, colonizînd satele şi tîrgurile cu cazaci, dar numai pentru a li vinde miedurile sale, horilca şi berea din velniţele ce înfiinţase, în acelaşi timp cînd porni sămănături întinse, întemeie prisăci prin poiene şi organiză o mare creşcătorie de vite şi de oi [157]. Ţicanovcei el îi dădu o organizare municipală ca aceia din Moldova, făcînd pîrgar

---

[155] După actele din Hurmuzaki, *Supl.* II[3], în studiul mieu *Ucraina moldovenească*, „Analele Academiei Române", XXXV, pp. 350—352. V. şi studiul mieu despre şangăi, „Anale", pe anul 1914. [*Privilegiul şangăilor de la Tîrgu Ocna*, s. II, t. XXXVII. Mem. Secţ. Ist.]

[156] *Studii şi doc.*, XX, p. 72, no. VIII.

[157] [N. Iorga] *Ucraina moldovenească*, p. 357.

pe un cazac, Ivan Goguma, care va fi petrecut după datoria națională cu tovarășii ostași, căpitani, sotnici și pisari, de cari era plin noul tîrg al lui Vodă [158].

Un comerț mai departe decît Polonia se mai făcea în acest Orient creștin, acel cu Moscova. Știm anume ce se ducea acolo. Se urma întîi fără îndoială tradiția negustorilor domnești de blănuri și dinți de pește. Vedem și pe tatari aducînd, în 1672, la Iași, sultanului Mohammed al IV-lea, samuri și vulpi negre [159]. Pe lîngă aceasta însă, figura ca articol de desfacere în acele părți, vinul moldovenesc, pentru care acești negustori se și porniau mai ales din părțile Odobeștilor [160], unde cultura vinului luase, în dauna Cotnarului, o însemnată dezvoltare. Români și greci, acești cazaclii — numiți așa, după turcește, pentru că treceau întîi la cazacii Niprului — „cu blane de Mosc", cari duceau „vinațe în țara cățăcească" și „săftiane de Bichir", fără a „deslega" în Iași [161], au fizionomia lor particulară între negustorii timpului. Ei ajungeau și pînă la „Nejna", la iarmarocul cel mare din Nijni Novgorod [162]. Panaiot negustorul, care vizita la 1722 pe boierul de odinioară Ilie Abăza, refugiat în Rusia cu domnul său, Dimitrie Cantemir, și ajuns, după săvîrșirea soției, monahul Ilarion Abăza de la Pecersca Kievului, era dintre aceștia [163]. În schimb, veniau de se așezau la noi negustori din Rusia polonă, ca acel Ienachi Șarhorodeanul, de la 1676, care avea prăvălie la Sucevа [164], ori ca acel „Ioan Adam, negustor din Șarhorod", care cu soția sa, Ecaterina, dă mănăstirii Bisericanilor „100 de ughi, 12 pături și un covor", precum se arată în pomelnicul slavon de la 1661 [165]. Și ne întrebăm dacă nu e un negustor de Șarhorod și acel „Vasile Cerneț din Chihorod" (*sic*), către 1650, care e martur la o vînzare de sat hotinean pentru care banii se iau din „Studinița, în Țara Leșească" [166].

NOTE

[1] Gheorghe Basta (1550—1607), albanez, nepot al lui Scanderbeg. Mercenar în slujba ducelui de Parma apoi a împăratului german Rudolf al II-lea. Înobilat și înzestrat de acesta. Relații conflictuale cu Mihai Viteazul, pe care îl înfrînge la Mirăslău (1600). Împăcați vremelnic de împărat. Autor moral al asasinării lui Mihai. A condus o vreme Transilvania. Scrie *Maestre di campo generale* (Veneția, 1606), *Governo della cavalleria legiera* (Veneția, 1612). Vezi N. Iorga, *Basta și Mihai Viteazul*, București, 1895; idem, *Oameni reprezentativi în purtarea războaielor*, București, 1937 (sub voce).

[2] Mănăstirea Corbu (Zografu, Lipovăț), cu hramul Sf. Gheorghe, a fost construită de Vasile Coci, mare vornic, la 1630—1631. Vezi N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 902.

[3] Baia era din marmură, se afla în incinta curții domnești și fusese ridicată de Vasile Lupu. Cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 407 și urm.

---

[158] *Ibid.*, p. 360 și planșa.
[159] Cornelio Magni, *l. c.*, p. 441.
[160] Căpitanul domnesc la Odobești în 1677, *Studii și doc.*, VII, p. 320, no. 15.
[161] *Archiva românească*, II, p. 257 și urm.
[162] Un caz din veacul al XVIII-lea, *Studii și doc.*, VII, pp. 332—333, no. 74.
[163] *Studii și doc.*, XVI, pp. 108—109, no. V.
[164] Indicație pierdută.
[165] *Uricariul*, XXIII, p. 338—339.
[166] *Ibid.*, XXIV, p. 417. Pentru negustori de Szarogrod, v. Hurmuzaki, *Supl.* II², p. 489 [10].

[4] Răscoala serdarului Mihalcea Hîncu s-a produs în 1671—1672 în ţinuturile Orhei şi Soroca împotriva domnitorului Gheorghe Duca. Vezi A. Amiras, *Cronica anonimă a Moldovei (1662—1729)*, ediţie M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, ediţia a II-a, vol. III, p. 100—101.

[5] Pentru relaţiile româno-engleze la sfîrşitul secolului al XVI-lea vezi *Negoţul...*, cap. III, nota 65.

[6] Vezi în *Studii şi documente*, vol. XIX, un document de la Petriceicu Vodă în legătură cu pribegii moldoveni în Polonia.

[7] Pentru biserica Sf. Dumitru din Orhei, ctitorie din 1634—1653 a lui Vasile Lupu, vezi N. Stoicescu, *Repertoriul*, p. 620.

[8] Pentru Izmail vezi S. I. Kiriliuk, *Izmail*, Odesa, 1961. Biserica Sf. Nicolae devine stavropighie în 1641 ; metoh la mănăstirea Caracala şi Trei Ierarhi. Vezi I. Frăţiman, *Studiu contributiv la istoria mitropoliei Proilava*, p. 287—290 ; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 497.

[9] Mănăstirea Preacista, cu hramul Adormirea, construită de Ursachi vistierul ante 1690. Cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 862—863.

[10] Mai vezi şi C. A. Stoide, *Negustori din Şarhorod în Moldova*, în RIR, V—VI, 1935—1936, p. 382—387.

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL IV

VIAȚA COMERCIALĂ ROMÂNEASCĂ LA SFÎRȘITUL VEACULUI AL XVII-LEA. ÎNCEPUTUL UNUI NOU REGIM

Pentru cine cercetează aparențele, acele cam două decenii de la sfîrșitul veacului al XVII-lea, în care Țara Românească e stăpînită pașnic, cu o măiestrie superioară, de Constantin Brîncoveanu [1], pe cînd Moldova se frînge și se distruge supt ocupația polonă sau din cauza necontenitelor treceri de oști turcești, precum și, apoi, alte aproape două decenii de la începutul veacului al XVIII-lea, pînă la așezarea definitivă în amîndouă țerile a cîrmuirii prin „fanarioți", vreme ce urmează întru toate, din punctul nostru de vedere, pe cea precedentă, nu oferă caractere esențial deosebite de acelea pe care le-am cercetat și înfățișat pînă aici.

În adevăr, la munteni urmează legăturile străvechi cu orașele de peste munți, și mai ales cu Brașovul, în formele în care le-am găsit înainte de așezarea în domnie a Brîncoveanului. Cînd era o recoltă mai bună la noi, se îngăduia excepțional exportul de grîne la Brașov, de unde se cerea și „pînă la 2 000 de găleate de grîu pe seama cetății" ; cînd era o secetă, „pînea se opria", de teamă să nu se producă în principat vreo „flămînzie". „Căci", spune odată Brîncoveanu însuși, „nu numai spre partea dumneavoastră o trag, ce, mai mulți, și despre Țara Turcească și despre Moldova", — necontenit prădată — „caută să o tragă" [1].

Măsura de oprire se lua solemn, după sfătuire în Divan, și domnul se apăra că nu o poate ridica el singur. Se puteau trimete însă peste hotar alte grîne, meiul și orzul, cînd grîul era oprit. Știri despre exportul de vite și oi, de lînă nu mai avem din acest timp, — o lipsă care poate să nu fie numai accidentală. Măsura văcăritului, „sămii a doua pe vite", a trebuit să atingă greu ramura corespunzătoare a negoțului, și brașovenii, care-și țineau și ei atîtea vite la pășune în țară, se plînseră la rîndul lor, fără folos însă, la 1705 ori 1707 [2]. Berbeci se treceau și acum peste hotare [3], de săteni musceleni, iar de la Chioajde se vindeau, tot de țerani, boi [4]. Cîte un negustor, ca Mihalachi din 1717, vindea direct cătanelor [5].

Negoțul cu vinuri iea însă un avînt tot mai mare. Ele treceau, pe calea Prahovei, a Teleajenului, ca și pe la Rucăr și Dragoslavele, venind de la Cîmpulung, de la viile din Ștefănești și altele în vecinătate Piteștilor. Vindea județul cîmpulungean și negustorii de acolo, ca Vasile cupețul ori Dumitra băcăneasa din 1697, supt supravegherea ispravnicului, un boier mare [6]. Încă de

[1] *Brașovul și Românii*, pp. 42—43, no. 1.
[2] *Ibid.*, pp. 32—33, no. 3 ; pp. 68—69, no. 13.
[3] *Ibid.*, p. 126 și urm., pp. 207—208 no. 13.
[4] *Ibid.*, pp. 172—173, no. 26.
[5] *Ibid.*, pp. 218—219, no. 24.
[6] *Ibid.*, pp. 38—39, no. 8 ; pp. 40—41, no. 9. Negustoreasă era și „Samfira den Cîmpulung", *ibid.*, p. 165, no. 19. O „mătușă Maria" cîrciumăreasă, *ibid.*, p. 199. Ca negustor, Frățilă de acolo, *ibid.*, p. 169, no. 23. Stoica pîrgarul, *ibid.*, p. 184, no. 13. El mergea la Brașov, „cu carul, pentru hrană", *ibid.*, p. 199.

la 1691 provincia vecină se umpluse de trupe germane, cu ostaşi delicaţi, cari trebuiau hrăniţi cu pîne albă de grîu şi adăpaţi cu vinuri; nenorocirea Ardealului folosia astfel vînzătorilor de produse din Ţara Românească. Pentru aducerea vinurilor şi „altor bucate" se trimeteau cară anume.

Dealminterea, saşii îşi aveau acuma viile pe pămîntul nostru, şi judeţul Gheorghe de la 1708 putea să scoată pe la Văleni dintr-o singură dată, de pe locul lui, douăsprezece buţi, firește scutite de vamă [7]. În schimb, Brîncoveanu izbutise a face să i se recunoască dreptul de-a avea casele lui la Braşov şi îşi umplea pivniţile de vin pentru daruri, dar şi pentru vînzare, deşi, la un anume moment, el se apăra cu indignare că nu e negustor, ci domn, acesta fiindu-i meşteşugul [8]. Preţul era, obişnuit, pe la 1700 —, cum am mai spus-o —, de 8 dutce şi 2 potronici, ori 9 dutce vadra ungurească [9].

Să adăugim un întîmplător export de peşte proaspăt, — vîndut de „prospătaşi" ori „sărat la vaduri" [10] —, de miere şi de ceară [11], de piei de bou şi trecerea unor produse turceşti, pentru care însă, în această perioadă, n-avem acte nouă decît interesantul tarif de la Cîineni pe anul 1691, înnoit apoi la 1706, din care păstrăm atunci o formă grecească [12]. Se taxează deosebit: piperul, săftanele — care se aduceau şi de la Chilia, împreună cu morunul, la Veneţia — meşinii, blana de singeap, de „caplamal", bumbacul prost, şofranul, samurul în coropce, orezul, lămîile, smochinele, arniciul, abalele, stafidele, tămîia, caii turceşti. În bloc se taxau poverile de marfă amestecată, ce veniau — scumpe pînă la 250 de bani povara — din Persia, „Agem", din Constantinopol, Odriu sau Adrianopol, Brusa, Sofia, Tîrnovo şi Rusciuc, Rumelia şi Veneţia. Din acelaşi tarif se vede că din produsele ţerii se mai treceau dincolo piei de miel, de dihor, jder, lup, vidră, rîs şi vulpe, rachiu şi ulei, roşcove, brînză, tutun [13], scumpie, miere, său, — întrucît nu era oprit pentru lumînărăria lui Vodă —, ceară, care trecea pe la Tîrgu-Jiului, cu „miere nescursă" [14], unt — afară de cel „împărătesc", al sultanului.

Ca articol principal de import rămînea postavul: „postavele ce facem în toţi timpii" — după obiceiul vechi de comandă, soroc şi plată — „de treaba slujitorilor noştri", scrie Constantin Vodă la 1697 [15]: bucata de postav verde, roşu, albastru, fără peceţi, cu o pecete ori două, costa „cîte 13 taleri pol", cîte 10 şi 33, cîte 14 [16]; o parte din bani — dar nu şi lînă — se dădea înainte [17]. „Îmbărbătările" pentru meşteri zăbavnici ca să „căpuiască deplin" nu lipsiau, deşi fără energia lui Matei Vodă [18]. Pentru adaus se trimeteau pînă la hotar, prin ispravnicii de acolo (şi de la Cîmpina), ori prin săteni, ca la Rucăr şi Dragoslave, cară, cu slujitori contra hoţilor ori rebelilor

---

[7] *Ibid.*, pp. 33—34, no. 4.
[8] Cf. *ibid.*, pp. 36, 37. Brîncoveanu stabilise vadra de Piteşti (*ibid.*, p. 38, no. 7).
[9] *Ibid.*, p. 40, no. 9. Cf. şi mai sus.
[10] *Studii şi documente*, V, p. 340 şi urm.
[11] *Braşovul şi românii*, pp. 41—42, no. 10.
[12] *Studii şi doc.*, V. pp. 354—356; XII, pp. 12—17; Hurmuzaki, XV[1], Apendice.
[13] Se pomenesc, pentru tutunărit, „neguţtorii carii vor cumpăra tutun să facă neguţtorie, să-l ducă în alte părţi", *Studii şi doc.*, V, p. 348.
[14] *Ibid.*, pp. 350, 363.
[15] *Braşovul şi Românii*, p. 60, no. 7.
[16] *Ibid.*, p. 67, no. 12; p. 71.
[17] *Ibid.*, p. 61.
[18] *Ibid.*, p. 62.

ardeleni din munți, cai, zăbleu, de învelit baloturile [19]. Domnul doria să le întovărășească și cîte un meșter, pentru a se vădi înaintea lui: „deplin sînt, nu sînt deplin", „tocmai la coți" „ori ba" [20]. Particularii aduceau postav, „feld" și „breclaș", ori postav „bun englez", „supțire" [21].

Comenzile de sfoară se făceau în aceleași condiții, plătindu-se mia de „păpuși" cu 21 de taleri [22] (altă dată, „suta de sfoare" 3 florini, 2 costande) [23]. Dacă era vreo zăbavă, bietul trimes era luat la răfuială: „m-au făcut Măria Sa Vodă ca pe dracul, pentru sfoară, și nici n-am apucat să descalec bine, m-au înturnat Măria Sa Vodă înapoi, ca să fie istovul tot de sfoară", scrie Drăghici Spătarul în 1696 [24]. „Arginturile", „netede și cu flori" [25], erau una din grijile de căpetenie ale Brîncoveanului, un mare iubitor și înțelegător de artă, care, pentru multele lui ctitorii bisericești, avea mai necontenit nevoie de anaforniță („tipsii de nafură"), de ripide, de sfeșnice, de cruci, de potire, de cădelnițe și candele, de legături de evanghelii, pentru care trimetea modele, după datina țerii, jupînului Gheorghe Mai din Brașov, ori lui Henric Lambru clopotarul, lui Mihai clopotarul [26]. Pentru el însuși Vodă-și comandă inele a căror făptură o arăta cu de-amănuntul lui Irimia pecetarul, indicînd cum trebuie să se lucreze piatra, „în față", ori „în adînc" [27]. Se comandau și lucrări de sculptură din piatră, „sulinare" pentru puțuri [28].

Lucruri de metal mai grosolane figurează și ele des în comenzile lui: tipsii de cositor, al căror metal îl verifica la primire spoind cu el vase de aramă, clopote, pentru care trimetea iarăși carăle lui la hotar [29]. Căldărari veniau și de peste hotar, cazaci, talpoși — pe lîngă căldărarii seimeni, cu „marfă căldărărească", supuși dăjdii „vătafului de samsanà", care „în Curtea Domniei Mele direage vasele ce se strică" [30].

Să nu uităm, în sfîrșit, cîte un lucru de pielărie pentru trăsuri și carăte, rădvanele, „căruțele nemțești" chiar, cerute carătașilor de peste munți, cum era Gheorghe de pe la 1700, căruia i se cerea imperios „să se ție de cuvînt, că e rușine" [31].

Tariful vamal citat sus arată și alte lucruri de import din Ardeal: chivere, in și cînepă, strămături, fiere late de plug, procovețe, mazere, „streanguri" sau „oștranguri", bete și betele, argint viu și plumb, „iarbe de dohtorii" (care se și exportau), oțel, săpun — deși erau acum „săpunari cari

---

[19] V. d. e. *ibid.*, p. 67, no. 12.
[20] *Ibid.*, pp. 70—71, p. 73.
[21] Tariful vamal citat mai sus, p. 295.
[22] *Brașovul și Românii*, pp. 62, 64, 65.
[23] *Ibid.*, p. 79, no. 1. V. și *ibid.*, p. 80 și urm.
[24] *Ibid.*, p. 81, no. 4.
[25] *Ibid.*, p. 76.
[26] V. articolul mieu în „Buletinul comisiunii monumentelor istorice" pe 1914. [*„Arginturile" lui Constantin Brâncoveanu*, p. 97—110].
[27] *Brașovul și Românii*, p. 96 și urm.
[28] *Ibid.*, pp. 106—107, no. 13. Vezi și meșterii ce lucrară la mănăstirea buzoiană de la Berca pentru Stolnicul Mihalcea Cândescul, *ibid.*, pp. 164—165, no. 18. Cf. Iorga și Balș, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922.
[29] *Ibid.*, pp. 62—63, 70—72.
[30] *Studii și doc.*, V, p. 357.
[31] *Brașovul și Românii*, p. 84 și urm.

fac săpun şi vînd săpunul, de să hrănesc cu săpun" [32], — coase, cuţite, anison, seceri, văpseli [33]. Fierul brut se vindea acum de „sărari", ca şi sarea lor [34]. Între tîrguielile mărunte era, pentru domn şi pentru boieri, rozmarin [35], precum şi alte fabricate apusene pentru masă.

Mult mai puţin rămăsese în Moldova din aceste legături. O dată, la 1696, Ilie Ienachi Stolnicul, un om bogat, care lasă o mare avere [36], era însărcinat de judele braşovean, care trimese anume la el pe „Marcu Sasul de Braşov", să cumpere „cai de treaba dumisale omului a craiului de Saxonia" —, August, regele Poloniei [37]. Boierul răspunde limpede, înapoind banii, cei douăzeci de ughi venetici: „un lucru ce cunosc că nu-i, nu pociu zice că voi face". Dar, pentru că era vorba încă şi de „cai de călărie", cerea să vie un om al judelui pentru „a-l purta pe la fraţii şi prietenii noştri, unde vom şti cîte vr-un cal, şi va vedea de va socoti că va fi de acea treabă: precum s-a putea, s-a neguţa cu stăpînul calului" [38]. Altă dată vedem pe un Iani din Focşani vînzînd vin la Cîmpulung pentru a-l trece la Braşov. [39]

Dacă prezenţa unei oştiri numeroase, înainte şi după anexarea formală de Austria, la 1699, dădea o viaţă artificială negoţului ardelean, cel cu Polonia era cu totul împiedecat de lupte, de ocupaţii militare, de prădăciunile joimirilor nestăpîniţi, de neastîmpărul hoţilor ce se folosiau de împrejurări ca să prade şi mănăstirile (e vremea vestitului Nicolae Pasăre). La Suceava, la Neamţ erau poloni: la Cîmpulung se urmau rohmiştrii craiului şi „horanjii", ofiţerii lor, cari, deşi scriau deseori bistriţenilor, nu aveau tocmai grija negoaţelor.

Deci trebuia ca legăturile de comerţ ale principatelor să se strîngă tot mai mult spre Răsărit. E un fenomen vizibil. El se explică şi prin expediţiile turceşti la Dunărea sîrbească, într-o vreme cînd se poartă — pînă la 1699 — războiul pe viaţă şi pe moarte cu imperialii, cari ocupară Banatul şi izbutiră să smulgă definitiv Ardealul. Cererile pentru oaste, la Belgrad, la Nicopole, unde apare vizirul, la conacele sultanului, care îngădui să i se închine domnul muntean, sunt aşa de mari, încît unele articole încă nu se mai pot exporta aiurea. La 1696, Brîncoveanu e desperat că „ni-au venit poruncă de la Împărăţie ca să dăm 20 000 de oi de treaba Împărăţiei. Care puteţi socoti dumneavoastră că 20 000 de oi nu iaste puţin lucru şi, cunoscînd că nu iaste cu putinţă ca să se poată plini aceste oi numai de la ţară, pentru mare păs s-au socotit ca să facă ajutor şi oamenii de ţara dumneavoastră" — bîrsanii din ţară — „pentru ca să se rădice acest greu" [40]. „Rînduiala fînului" (stogul, 75 de bani), a mierii şi a cerii, „ce se dă la belgi-başa" — „341 pol cantare miere, po taleri 3, 9 000 ocă ceară [41], po bani 100", — a „cînepii", a „boilor de Belgrad" (cîte 5 taleri), a „carălor împărăteşti la Beligrad" — luate după cislă pe sate, la rînd,

---

[32] *Studii şi doc.*, V, p. 340.
[33] V. şi mai sus.
[34] *Ibid.*, pp. 338, 350.
[35] *Braşovul şi Românii*, p. 143.
[36] *Studii şi doc.*, XVI, tabla, p. 429.
[37] *Braşovul şi Românii*, p. 297.
[38] *Ibid.*, pp. 297—298, no. 14.
[39] *Ibid.*, p. 199.
[40] *Ibid.*, p. 365.
[41] *Ibid.*, p. 368.

cară „nouă și cu 4 boi și înscorțate și învălite, și cu chirigiu om de credință, și chirigiul să aibă la car topor, sfreadel, cuțitoaie“ [42], carăle și zahereaua Cameniței, vacile și oile „pentru conacele tatarilor“, „sursatul tainurilor împărătești“, al „oilor împărătești“ (1 taler una), catargurile ce se aduceau de la Rucăr și Dragoslavele, de la Cîmpulung și Mățău [43] sărăciau țara. Condica brîncovenească arată din bielșug cît de mult era stoarsă ea de anumite articole, care — să adăugim — nu mai erau plătite cu exactitatea și cinstea din vremea lui Soliman cel Măreț. Tot ea ni arată cît de multe erau legăturile vistieriei și ale Camării cu capitaliștii cei mari, greci, dar mai ales turci, care-și aveau casele la Constantinopol chiar sau la Adrianopol, cît de mult atîrna deci de dînșii ceia ce am numi azi „creditul țerii“.

Din acele părți, ca și din Epir și din alte provincii turcești, veniau tot mai mulți negustori de se așezau statornic în țerile noastre, alcătuind deci o nouă pătură străină, care însă deocamdată nu era periculoasă supt nici un raport și în nici o ramură. Ei se deosebesc de înaintașii lor de aceleași neamuri sau de altă proveniență din veacurile al XIV-lea, al XV-lea și al XVI-lea prin aceia că, înainte de a fi negustori specializați în anumite articole, ei sunt oameni de afaceri, capitaliști, împrumutători, cămătari, — deocamdată la orașe.

Marele negustor al Brîncoveanului, pe care i-l întîlnim în București, unde familia lui se va înrudi apoi cu case boierești, ori la Brașov, trimes de domnul său pentru comenzi, pentru aducere de bani, pentru stabilire de prețuri, ori la Sibiu, la Veneția, unde era foarte cunoscut, e Mano Apostolu, de la care avem și cîte o scrisoare românească, dar și aceia iscălită tot grecește [44]. Jupîn Manul e mai mult un comisionar, un agent general de comerț, și e sigur că prăvălia lui nu era nicăiri, dar din averea lui văduva, Zamfira, fiica negustorului Iorga, putu să ridice o mănăstire, și aceasta cu toate pagubele pe care el însuși le îndurase la căderea prăpăstioasă a patronului său domnesc [45]. Rămase după această dată, fiind înduşmănit cu noul domn Ștefan Cantacuzino, care se temea să nu-i scotocească scrisorile de trădare, la Brașov, de unde trimetea informații cu privire la lucrurile de la Dunăre.

Manu al lui Apostol avea mai multe rînduri de case în București, și în zapisele privitoare la ele apar și alți greci bucureșteni, un Stamatie, un Zamfir starostele, un Gheorghe fost staroste, un Gheorghe Decà [46]. El le lua de la boieri din provincie ori de la negustori, ca „Nicolae și Andrei, feciorii lui Constandin Bogdaproste din Tîrgoviște, nepoții de soră dumnealui jupînului Gligore cupețul, sîn Mihail cupețul“ —, o familie cu tradiții deci, care-și știa bine genealogia [47]; un fin al lui Mihul, Grigore, își avea încă pivnița lîngă prăvăliile durate de părintele său [48].

---

[42] *Ibid.*, p. 354 și urm. Prețuri pentru orezul (15 bani oca), untul (30), mierea (12), untdelemnul (34), măslinele (25), zahărul (1 leu), cafeaua (5 orți), oca de stafide (20 bani), de *nisiștea* (33 bani) ale zaherelei, *ibid.*, p. 370.

[43] *Ibid.*, p. 374.

[44] *Brașovul și Românii*, p. 261, no. 12. Cf. *ibid.*, pp. 73, 74, 86, 87; Hurmuzaki, VI, tabla, p. 674.

[45] *Inscripții*, II, p. 79 și urm.

[46] C. G. Mano, *Documente din sec. al XVI-lea — XIX-lea, privitoare la familia Mano*, București, 1907, p. 71 și urm.

[47] *Ibid.*, pp. 74—75, no. 45.

[48] *Ibid.*

Ceia ce nu înseamnă că negustorii de țară pieriau. Dimpotrivă, stărostia rămînea a lor (un Șerban și alții); ei ridicau hanuri ca ale Domniei sau ale mănăstirilor: astfel hanul sau „hanurile" lui Iane Stănescul de la 1710 [49]. Dar lîngă ei se aciuau grecii: cei pomeniți mai sus, de pildă, ori un Iani Perdecula [50]. „Jupînul Nica cupeț den oraș București" avea prăvăliile sale „în tîrg" la 1710, și el cumpără case în mahalaua Sf. Gheorghe Vechi peste cîțiva ani [51]. Dar, în legătură cu Mano Apostolu, cu popa Nicolae din Sinope, omul Mavrocordaților la Curtea Brîncoveanului, cu medicul acestuia, Iacob Pilarino, cu Nicolae Caraiani, agentul brîncovenesc la Veneția, acest Nica, de profesie zaraf, negustor, — a cărui mamă era înmormîntată la biserica Stelei din București, — întreținea legături strînse cu Veneția, de unde aducea mătasă și pentru 2 000 de ducați, atlaz roșu, precum și „zaharicale", din chiar însărcinarea domnului. Deși se plîngea de „strîmtorările zilnice de aici și cererile peste puterea mea ale domniei și necontenitele închisori și primejdia ce iese din aceste strîmtorări pentru viața mea", în testamentul său din 1715, el putea să lase fiului, Panaioti, o însemnată avere, pe care o pusese în siguranță, acasă la Caraiani, „scumpul său prieten" ca și la Zecca, unde însuși domnul avea în depozit mii de galbeni rîvnite de turci. El însemna legate importante rudelor sale cu nume albaneze caracteristice [52].

Supt acest testament din 1715 iscălesc, pe lîngă foarte mulți clerici greci, cari nu ne interesează aici, și o sumă de negustori greci prieteni, un Zaharia Macri, un Panos Tamaras, un Teodor Caracadàs, un Constantin Vasile și un Gheorghe al lui Vasile, amîndoi abagii, un Stati Didu, — fără a mai pomeni pe Manu Apostolu, ce apare și el în mijlocul lor. Între rămășițele bogatului grec se aflau zapise de datorie de la un mare număr de bucureșteni de toate treptele, de la Safta Stolniceasa, de la boieri din familiile Brătășanu, Dudescu, Fălcoianu, Pîrscoveanu, Topliceanu, Urdăreanu, Grădișteanu, Filipescu, de la căpitani și copii de casă, de la „călugări zugravi", de la dascăli ca predicatorul Avramie, de la negustori ca Stoica abagiul și o evreică, pînă la oameni săraci ca „Tița cusătoarea", sechestrată și de Marica, văduva Brîncoveanului [53].

Tot printre negustorii din Veneția se afla pe atunci și grecul Spiro Panu, care aducea pergament, mărgean bun roșu, zăbranice ș. a., în schimb pentru ceară, cu privire la care făcea această socoteală concludentă: „Aici prețul cerii a ieșit de 80 de bani, și acolo la Veneția face 25 de galbeni" [54].

Cu acești greci nu mai veniau italieni, cari se întîlnesc numai ca franciscani ori ca secretari (Del Chiaro) [2]. Vin însă evrei spanioli: știm că pe vremea lui Ștefan Cantacuzino sinagoga lor fu dărîmată din ordinul domniei, poate pentru că îndrăzniră a o face de zid [55]. Turcii nu lipsiau, cumpărînd „pîne și alte bucate" și dosindu-le la vad ca să nu dea vamă,

[49] *Ibid.*, p. 73.
[50] *Ibid.*, apoi p. 75 (46) și **aiurea.**
[51] *Studii și doc.*, IV, pp. 74—76, n-le LXX, LXXII.
[52] Cf. știrile din *Studii și doc.*, IV, p. 76 și urm. ale testamentului, cu cele date în memoriul mieu din „Analele Academiei Române" pe 1915, p. 305 și urm., despre negustorii români și aromâni la Veneția spre sfîrșitul veacului al XVII-lea.
[53] *Ibid.*, IV, p. 85 nota 1. Acolo și cariera fiului, Panaite, care se va desluși pe urmă. Fiica, Mărgărinta, se măritase a doua oară, fără voia tatălui, cu „Costea boierul".
[54] Memoriul citat, p. 311 și urm.
[55] Memoriul nostru despre evrei, p. 175.

în care caz erau pedepsiți [56]. În Moldova încă de la 1628 Curt Celebi. Chehaia bei, vindea jupînesei Ilincăi cu 15 galbeni moșia Șendrenii (în Covurlui) [57]. Turcii, cămătari și negustori de miere, totodată, apar în ambele țeri prin a doua jumătate a veacului [58]. Încep a se ivi „odăiașii" turci, care-și ieau în arendă un loc și-l fac *odaie* de vite, unde-și îngrașă pe cele cumpărate [59]. „Oile împărătești" se luau cu firmane și cărți domnești [60]. „Negustorii ibrăileni" sunt însemnați în deosebi la plata oieritului [61]. La Cîmpulung, bîlciul de Sf. Ilie aducea atîția, încît trebui să se trimeată un beșleagă, „să fie de pază pentru gîlcevi și zorbalîcuri ce se face, să poarte grija, și, pe care den turci i-ar găsi făcînd gîlcevi și nebunii, să li facă certare și să nu-i îngăduiască să nu umble în voia lor" ; județul trebuia să-i gătească „lemne de foc și maldăr de cai" ; cercetătorii bîlciului, armeni, „papistași", nemți, evrei — și chiar turci — contribuiau cu 33 de bani de prăvălie „ca să nu umble și el surda și să cheltuiască de la dînsul" [62]. Domnul vămuia la Ciocănești și Lichirești pentru Giurgiu și Olteniță [63]. Armeni, greci, sîrbi, arbănași [64] sunt pomeniți în genere prin cărțile domnești [65].

Schimbarea cea mare se petrece însă în alt domeniu. E evident că această societate se orientalizează, *se turcește*. În mode : în locul pletoșilor boieri de pe vremuri, în locul boierilor tunși ungurește, apar chipurile ridicule cu capetele rase, pe care a fost lăsat un moț în frunte, ca acela despre care legenda populară spune că se lasă musulmanilor ca să aibă de ce-i apuca îngerul ce-i va duce în paradisul lui Mohammed. Haine lungi și largi, papuci galbeni de săftian, blănuri de samur și pentru negustori. De jur împrejurul casei se întinde acum divanul moale ; scaune mai nu sînt, dar se vede mesuța rotundă ori în colțuri, încrustată cu sidefuri. Se face uz și abuz de mirodenii, al căror fum se suflă în barbă la primire, la masă. Jos pe scînduri ca și pe pereți stau întinse covoare orientale. Femeile se înfățișează, întrucît nu se opune încă o ușoară influență occidentală, după moda de Țarigrad : Doamna lui Grigore Ghica, întoarsă din Veneția, trebuie să lepede îndată rochia ei „frîncească", de care se scandaliza lumea. Se cere un dicționar turcesc amănunțit pentru a înțelege numele stofelor, al pieselor de îmbrăcăminte, al podoabelor, al juvaierelor. Ordinea ca și alcătuirea mesei e în casele celor mari și bogați întocmai ca în casele fruntașilor din Constantinopol.

Se luau însă și alte lucruri decît cele cuprinse în pătura de suprafață a modei. Se luau ideile, concepțiile și așezămintele, datinele ce pornesc de la ele.

---

[56] *Studii și doc.*, V, *passim*. Se mai păstra vama de la Floci pentru dobrogeni, *ibid.*
[57] Aricescu, Rev. istorică, Mitr. Moldovei, 22, 1 (1730) : Brazii.
[58] *Uricariul*, XVII, pp. 29—30, 144 ; XXV, p. 144 (an. 1724) ; XXI, p. 383. Cf. Hasdeu, *Toleranța*, [*Istoria toleranței religioase în România*, București, 1868] pp. 54—55 : Hamza Turcul de la Aninoasa. Și Ghibănescu, *o. c.*, VI, pp. 225—226 (184). Împrumut de la Vidin, *ibid.*, p. 214 (173).
[59] Cf. și *Studii și doc.*, V, pp. 341, 348.
[60] *Ibid.*
[61] *Ibid.*, p. 344.
[62] *Ibid.*, p. 353.
[63] Mihai Arbănașul în Moldova, c. 1640, *Uricariul*, XXIII, p. 198 și urm.
[64] *Studii și doc.*, V, p. 338.
[65] *Ibid.*, pp. 338, 347.

Să le urmărim în acest domeniu al comerțului pe care pe la 1700 îl stăpînesc cu totul.

Duca Vodă, care a stăpînit cîtva timp și în Țara Românească — unde fusese domn și Radu Leon [3], venit de-a dreptul de la turci —, reprezintă tipul cîrmuitorului român care aplică principatului său normele de guvern pe care „împăratul", sultanul, le aplica imperiului său. Urmașii lui Osman aveau dreptul să considere statul ca o moștenire a strămoșului lor, cuceritorul ; tot ce era acolo li aparținea, afară de libertatea umană, personală a supușilor lor de rasă veche. Încolo, lucrurile — proprietăți, oameni — robi.

Ar fi fost greu ca în țerile noastre, unde erau atîția boieri mîndri și bogați, unde o parte din țerănime rămăsese încă liberă, unde clerul era într-o privință mai presus de voevodul însuși, să se trateze oamenii tot așa ca în provinciile turcești. Dar proprietatea a fost supusă, fără scrupul, din ce în ce mai mult unui regim care e cel otoman.

Duca e cel mai mare proprietar de pămînt, prin moșiile ce cumpără sau confiscă. El vrea să aibă în mîinile sale negoțul țerii întreg. Nimeni nu exportă cît dînsul, nimeni nu face atîția bani din vînzarea produselor de pe moșiile sale, din codrii săi. Ca și toți înaintașii lui din veacul al XVII-lea, moșiile tîrgurilor i se par a fi o proprietate domnească de care poate dispune cum vrea, fărămițînd-o pentru a o dărui, după interesele și capriciile lui. Acte ca acelea din Muntenia care întăresc cîmpulungenilor moșia lor în vechile hotare [66] sînt în Moldova imposibile. Nu e oraș moldovenesc a cărui veche posesiune de islaz și teren de semănături să fi rămas scutită de aceste spîrcuieli lacome.

În Țara Românească poate că însuși Șerban Cantacuzino va fi urmat acest ispititor exemplu, de care a putut să se inspire și Constantin Cantemir și cei doi fii ai săi, Dimitrie și Antioh, — fără a mai vorbi de fiul Ducăi, Constantin Vodă, și de acel Mihai Racoviță [4] care proclamă fără sfială într-un hrisov solemn din întîia sa domnie că „*toate orașele sunt supuse numai domnului*" și, deci, „toți cei ce țin cîrciume sau ospătării sînt legați și îndatorați a da venitul domnului, și nimeni, ori dintre clerici, ori dintre boieri, ori mănăstirile, ori cine ar fi altul, nu e scutit sau exclus din aceasta", pe cînd „la țară din potrivă, e hotărît lucru că fiecine, oricare ar fi el, poate culege veniturile moșiilor sale și se poate bucura de ele, iar domnul nu are nimic de căutat în ele" [67].

Sistematizatorul noului regim e însă, cu adevărat, Brîncoveanu. Și el e marele negustor al pămîntului ; și după catastrofa lui, în cale spre Constantinopol, el nu uită să scrie cui se cuvine, ce trebuie să vîndă : vinuri, bucate, pînă și țesăturile, cînd și cu ce preț [68]. Vaci și oi se mînă la sulgerie pentru hrana Curții, — dar domnul poate vinde prisosul. Precum Matei Vodă făcuse o sticlărie, Brîncoveanu întemeiază „luminărăria domnească" și se hotărăște că la aceasta, care-și are fabricile în București ca și în Tîrgoviște, vor trebui să vîndă, supt aspre pedepse exclusiv, „toți măcelarii, au fie dorobanț, au lefegiu, au scutelnic, au slujitor, au slugear, au ovreaiu, au măcar verice feal de om a hi", plătindu-se cu prețul fixat de dînsul, 8 bani ocaua. Lumînărarii și cei zece „argați lumînărari" („er-

[66] „Magazinul istoric", V, p. 356 și urm.
[67] *Studii și doc.*, V, pp. 407—408.
[68] Hurmuzaki, XIV, p. 589.

gatis" grec : lucrător) sînt înzestrați cu scutiri, avînd a-și da numai birul lor special [69].

O aspră fiscalitate, neîndurată — necesară, date fiind sarcinile față de turci —, apasă asupra țerii întregi, în care orice se produce, orice se fabrică, e întîi un prilej de cîștig pentru domnie și oamenii ei. O dare nouă, turcească în sensul ca și în numele său, *oluc-hacul*, atinge orice negoț de vite [70]. Măjarii urmăresc pretutindeni peștele [71]. Și așa mai departe.

Asupra orașelor se abate un stol întreg de agenți, cari ieau pentru vodă și, desigur, nu se uită nici pe dînșii. „Cotarii umblă prea la toate tîrgurile, să scrie cotăria de la tot omul, cine se va afla vînzînd marfă cu cotul, de nume po bani 142, iar cojocarii, mătăsarii să dea pre jumătate". Cantaragiii păzesc să nu se cîntărească orice marfă aiurea decît la dînșii, — „au miere, au unt, au tutun, au fier, au sare", luînd zece bani la suta de ocale [72]. Fumarii ieau de la „cei ce au prăvălii și fac negutătorii și cei ce au pivnițe și magazii, de vînd vin, afară din velitii boieri i mănăstirile cele mari" — și „cliseariul de la biserica domnească" — „să aibă a-și scuti cîte o pivniță, orice fealiu de negutătorie ar face : ori tabac, ori cizmariu", de la $2^1/_2$ pînă la 5 taleri, — „slujitorii cei ce au prăvălii și vînd vinuri" dînd numai 1 leu și 33 [73]. Pîrcălabii de tîrguri strîng pretutindeni vama domnească „de bucate", pedepsind și toate tulburările bunei rînduieli : ei trimet doi mortasipi, cari culeg venitul lor și au și dreptul de a-și ținea o cîrciumă scutită [74] etc.

Era, deci, lucru firesc ca negustorii să caute a-și unifica, simplifica și garanta situația. Breslele din Împărăția turcească, *isnafurile*, ieșite din aceiași nevoie, au alt sens decît cele din lumea creștină : nu sunt tovărășii de meșteri cu caracter religios, militar și politic, în legătură cu viața autonomă a orașelor evului mediu, ci aziluri contra unei fiscalități neomenoase, aziluri asigurate de stat, în care *se retrag, nu numai meșterii, ci și negustorii și felurite categorii de străini*, cari numai în astfel de condiții primesc să rămîie și să lucreze. Caracterul e arătat limpede chiar într-o scrisoare a Brîncoveanului : „De multele păsuri ce sînt, cîți sînt aici în țara noastră, și striini, și de alte neamuri, cum am zice și brașovenii, și chiproviceanii, și armenii, și jidovii, fără dajde nu pot fi, ce aceștea toți au fiește care cu răfetul lui legături cu vistieria țerii, de se știu ce dau pe an" [75].

De aici vin, întîi, starostii de negustori pămînteni, ceia ce presupune o breaslă a acestora. La București, supt Brîncoveanu, ei au, după „catastiful vistieriei", unde sunt înscrise toate numele lor, o ruptoare de 4 000 de ughi pe an de plătit în patru soroace : la sama cea mare („vel seama"), la haraciu sau birul împărătesc, la Sf. Gheorghe și la Sf. Dumitru, dînd bani, „drepți și fără zeciuială", afară de ai haraciului, la cari se admite „cusurul" pentru strîngători. „Calfele ce au ieșit *bașcalii*" — alt neologism turcesc —, „cu prăvăliile lor osebi, au cu alte hrane", sunt trecute de staroste la bir. Cu toții sunt apărați de dijmele pe averea mobilă vie, „dijmărit, vinăriciu, oierit".

---

[69] *Studii și doc.*, V, pp. 345—346.
[70] *Ibid.*, pp. 341—342, 345, 352—353.
[71] *Ibid.*, p. 341.
[72] *Ibid.*, p. 347.
[73] *Ibid.*, p. 360 (supt Nicolae Mavrocordat). Cf. *ibid.*, p. 341.
[74] *Ibid.*, pp. 339—342.
[75] *Brașovul și Românii*, p. 400, no. 4.

Tragerea lor la răspundere pentru alții e oprită. Feciorii „nedăspărțiți dîn casă", calfele ce lucrează la stăpîn nu plătesc nimic [76].

Ca și dînșii, au o „rumtoare" armenii, evreii, bulgarii catolici de la Chiproveț și Cobilovaț [77]. N-avem privilegiile date Cămării pentru fiecare, în condiții evident mai favorabile decît acelea pentru negustori pămînteni, ca să-i poată reține în țară, pe această productivă turmă a Măriei Sale. La 1701, după exemplul domnilor mai vechi și al Brîncoveanului însuși, „brașovenii carii se hrănesc cu negoț brașovenesc aici, în tîrg, în București, și prentr-altele tîrguri și sate, cu prăvălii și cu altă hrană, măcar și șezători cu case", erau scutiți de toate angariile, a căror înșirare ține cîteva rînduri — bir slujitoresc, schimbul banilor —, la care ieșenii erau îndatoriți încă din veacul al XVI-lea, — fumărit, dare pe prăvălii („dă prăvălii"), cotărit, covoare, rîșî, pahare, sursaturile toate, zaherelele, carăle de oaste, birul oștii, al lefilor, sama a treia, pocloanele hanului și sultanilor săi, „cai împărățești și domnești", „rînduiala vacilor și a oilor", podvoade și mertice, conace, cai de olac, „împrumutări", „orînduiale și satarale prin mahalăli, tîrguri și sate" și „alte toate dăjdi". Ei dau, după „rumtoarea" cea nouă, din acel an, o mie de taleri, la haraciu și la cele trei sămi. Sunt scoși de supt autoritatea starostelui, firește, dar și de supt a județului de oraș [78].

Acești brașoveni n-au a face cu sașii de pe vremuri. Sunt scheii [5], românii din jurul orașului cărora li zidiseră și înzestraseră biserica Sf. Nicolae atîția domni români, Neagoe, Petru Cercel, Aron Vodă, desigur Mihai Viteazul, Brîncoveanu și cari, trecînd întîi, cum s-a văzut, la Cîmpulung, la Pitești, s-au întins apoi asupra țerii întregi, aducînd ei marfa pe care ai noștri nu mai voiau ori nu mai puteau s-o caute în depozitul ardelenesc. Sînt, cum spune chiar privilegiul arătat, „niscai neguțători dăn Șchiai", ieșiți „cu casele lor" pentru a face „negoț brașovenesc". Aveau și vii și creșteau oi, pentru lînă. Unii se ocupau și cu zărăfia [79].

Nu erau mulți la început, și în 1707 se plîngeau că au numai șase prăvălii, adăugînd că-i supără cărăușii din Comarnic și Cîmpina, cari-i împiedecă de a întrebuința pe „prahovenii" lor îndătinați, că vameșii cîmpineni îi despoaie, că negustorii de țară nu li respectă monopolul. Un vătaf stătea în fruntea lor, avînd numai atribuții fiscale [80].

Din Ardeal nu veniseră încă acei companiști, greci, bulgari, aromâni din Arvanitochori, din Filipopol, din Melenic, cari se organizaseră, cu privilegiul de la Gheorghe Rákóczy I-iu, încă de la 1636, și-și aveau județul-staroste, cei 12 pîrgari-jurați și „hărăgerii" vătafi, cu centrele în Sibiu, Brașov, Tokaj, pentru comerțul cu Orientul [6]. Dar unul dintre dînșii, Caloiani Pater, zis, îndeobște, Pater Ianoș, stătu foarte aproape de Brîncoveanu, ca și familia brașoveană românească a Corbeștilor, și jucă un rol și în apărarea unei părți a românilor de peste munți la Unire *. Un Hagi Ghiurcu avea a face cu Constantin Cantacuzino Stolnicul.

---

[76] *Studii și doc.*, V, p. 349.

[77] Cf. Del Chiaro, [*Storia delle moderne rivoluzione della Válachia*, București, 1914], ed. Iorga, tabla.

[78] *Studii și doc.*, V, pp. 349—350.

[79] Lista lor pentru anul 1715, în *Brașovul și Românii*, pp. 415—416, no. 14.

[80] *Brașovul și Românii*, pp. 405—406, no. 8. V. în genere *ibid.*, p. 393 și urm., apoi pp. 370—371, no. 9.

* Unirea, unația cu Roma impusă unei părți a românilor în anii 1698 și 1700.

Dealtfel, acești companiști, cari făceau, prin „gelepciii" lor, și negoț de vite în Banat, se romanizaseră în mare parte: noua lor biserică din Bungard era o biserică românească, deși „efimeriul", parohul, adus din Turcia, slujea grecește. Români, ca Palcu Florea, trimes la 1698, din București, de Dosofteiu de Ierusalim, erau primiți în această harnică tovărășie, foarte populară în Ardeal și Ungaria.

Compania armenilor, — mulți de curînd trecuți din Moldova la Gherla [7] și Ibașfalău *, — „grecii carii să afla la Făgăraș, la Brașov, la Vașarheiu" ** aveau și ei strînse legături cu Principatele, fără ca o situație legală să li se fi creat aici [81].

Împărăția turcească trăia pentru Constantinopol, pentru împodobirea monumentală a capitalei, pentru buna ei orînduială, pentru îndestularea ei cu toate cele de nevoie: carne de oaie, pîne albă, miere, pastramă, unt, pentru satisfacerea materială și mulțămirea, pentru petrecerea împărătescului Stambul. Toate orașele celelalte decăzură: din multe, coloniști fură luați, pe la 1453—1470, pentru a crește numărul populației constantinopolitane și pentru a face ca în ea să fie reprezintate toate breslele, toate felurile de ocupație omenească. Așa trebuia să fie orașul în mijlocul căruia se ridica Seraiul, cetatea particulară a stăpînului, de la sentimentele bune sau rele ale căreia atîrna dăinuirea pașnică ori căderea tragică a acestuia.

După norma turcească, viața principatelor noastre, și mai ales a principatului muntean, se adună în cetatea de Scaun, în care bate, — zvîrnește, am zice, gîndindu-ne la anemia de care sufere tot trupul, — viața întreagă a țerii. Buzău, Tîrgoviște, Cîmpulung, Argeș, Pitești, Slatina, fără a mai vorbi de Cîmpina, Văleni, Urlați, Filipești, sălașe de vameși ori tîrguri pentru țerani, de Ploiești, pomenit o singură dată — vameșul din Cîmpina e rugat a face la Brașov cumpărătură pentru orășeni [82], — ce sunt ele pe lîngă strălucirea în creștere a capitalei, unde se adună din ce în ce mai mult boierii, părăsindu-și moșiile? Iar orașele oltene vor aștepta stăpînirea austriacă, pentru ca, în altă legătură politică, să-și capete o viață nouă.

Biserici nouă [8] se ridică în București: a Crețuleștilor (1722), clădită de Iordachi vornicul, ginerele lui Brâncoveanu, acel boier căruia-i plăcea să se facă reprezintat pe pecețiile dregătoriei sale, purtînd în mînă toiagul distinctiv și işlicul cel mare pe cap [83], a lui Mihai Cantacuzino, Colțea, cu frumoasele proporții, cu puternicul turn al clopotniței, cu casa de bolnavi din preajmă — are un mormînt din 1692; aici se înmormîntau și negustori ca Hagi Vasile, starostea celor de țară, cu soția și fiii, în 1699—1700 [84] —, a lui Șerban Cantacuzino vornicul, în Șelari [85], a mitropolitului Antim —, cu mănăstire, o minune pentru vremea sa —, a lui Brezoianu vornicul, a lui Mărăcineanu și a lui Bujoreanu, dar mai ales fundațiunile lui Brîncoveanu și ale familiei lui: Sf. Gheorghe Nou, început, supt îngrijirea lui Șerban Can-

[81] V. actele lor în *Studii și doc.*, XII, și prefața.
[82] *Brașovul și Românii*, pp. 214—215, no. 19. Pentru celelalte orașe, și *Studii și doc.*, V., *l. c.*, și urm.
[83] Ionescu-Gion, *l. c.*, p. 183.
[84] *Inscripții*, I, p. 74, no. 646. De acolo și celelalte lămuriri.
[85] Ionescu-Gion, *l. c.*, p. 205.
* Dumbrăveni.
** Tîrgu Mureș.

tacuzino, ca boier, de Panaiotachi Nikusios, marele dragoman, şi isprăvită supt Brîncoveanu, care era să fie îngropat aici ; biserica Sf. Sava, refăcută de dînsul, biserica „dintr-o zi", a doamnei Marica (1702), biserica lui Pană Negoiescu, fratele acesteia : aşa-zisa biserică a Ienei. Dintre oamenii domniei, ceaşul spătăresc David Corbea, de supt ordinele lui Mihai Cantacuzino, unchiul Brîncoveanului, face biserica numită, mai tîrziu, a Icoanei [86]. Exemplul e urmat şi de Ştefan Vodă Cantacuzino, care reface Curtea domnească şi Sfinţii Apostoli, la 1715, de mitropolitul Daniil, care zideşte bisericile Toţi Sfinţii şi Vergul, de mitropolitul Ştefan, ziditor la Lucaciu [87], de Nicolae Vodă Mavrocordat, ctitorul de la paraclisul Mitropoliei şi de la strălucita mănăstire exterioară a Văcăreştilor, de văduva acestuia, doamna Smaranda, care făcu biserica Foişorului [88]. „Jupan Vasile Potceanul cupeţ" cu soţia Sanda şi fiul Ghinea, tot negustor, fac la 1699 (?) biserica Sf. Nicolae din Sîrbi [89]. Biserici ale negustorilor vor apărea în deceniile următoare : deocamdată aceia care poartă chiar acest nume, cu hramul Sfîntului Nicolae, fu clădită din temelie pe ruinele uneia de lemn (arsă la 1718), la 1726 — pentru a adăposti îndată rămăşiţile boierinaşilor şi negustorilor, ca Radu Piteşteanul, „Simion cupeţul", Dumitraşco cupeţul ori Stanciul cojocarul, în cea dintîi jumătate a veacului încă [90]. Sora şi soţia lui Manta cupeţul isprăviau la 1733 biserica numită, după aceasta din urmă, Stanca (deşi întîi se chema : Manta) : Mîntuleasa [91]. Biserica Sf. Elefterie se datoreşte lui „jupîn Constandin sin Macsin cupeţ", ispravnic fiind unchiul acestuia, Andrei Zaraful, căruia i se lăsase la moarte această sarcină, prin 1740 [92]. „Jupîn Iane cupeţul de la Buzău" se pomeneşte cu data de 1744 pe piatra fundaţională de la biserica Popa Soare [93]. Încă de supt Brîncoveanu, tabacii îşi aveau biserica lor [94], ca şi zlătarii [95].

Negustorii rămîneau, şi ei se vor înmulţi în epoca fanarioţilor, dar judeţul, ale cărui drepturi erau luate de domnie, de o parte, iar de alta, de starostii şi vătafii noilor bresle, dispăruse, ca o veche formă ce nu mai avea nici o utilitate actuală şi nici un viitor.

La Iaşi procesul e, deşi într-o măsură mai mică, acelaşi. Ocupaţia polonă a distrus pentru totdeauna rostul Cernăuţilor, Siretiului, Sucevei, Băii. Dorohoiul, Botoşanii aşteaptă alte împrejurări ca să învie. Viaţa s-a retras din toate oraşele basarabene, iar cele din Moldova de Jos, între Siretiu şi Prut, simt cum li scade viaţa, cu toată creşterea de însemnătate politică a ţinutului lor, din care se ridică familii nouă, a Racoviţeştilor, a Costăcheştilor sau Gavriliţeştilor, a Pălădeştilor, pînă la cele mai înalte trepte. Galaţii

---

[86] Din acelaşi timp poate fi şi biserica Ceauş Radu, această demnitate militară fiind apoi desfiinţată. Cf. Ionescu-Gion, *l. c.*, p. 179 (înainte de 1754, după sinodic).

[87] Ionescu-Gion, *l. c.*, p. 199.

[88] *Ibid.*, p. 188.

[89] *Inscripţii*, II², p. 343, no. 871.

[90] *Ibid.*, pp. 321—324.

[91] *Ibid.*, p. 324 şi urm.

[92] *Ibid.*, p. 317, no. 766.

[93] *Ibid.*, pp. 331—332, no. 824. Biserica Hagi Dima (isprăvită la 1731) ar trebui să aibă de ziditor pe un cupeţ cu acest nume (nu o maică), Ionescu-Gion, *l. c.*, p. 195.

[94] *Ibid.*, p. 204.

[95] *Ibid.*, p. 226. Vechea biserică şi clopotniţa s-au dărîmat fără un studiu istoric şi arheologic. V. şi Iorga-Balş, *Histoire de l'art roumain ancien.*

chiar par opriți în creșterea lor. Dar, oricare ar fi împrejurările, capitala, favorizată prin tot ce domnia poate da, urmează mersul ei ascendent.

Duca Vodă zidește la 1682 biserica Sf. Ioan Zlataust [9] în Beilic, pomenind în inscripție pe fiul său Constantin; ea era să fie privită ca o biserică de predilecție și de către Constantin Brîncoveanu, a cărui fiică Maria luă pe tînărul Duca; Nicolae Costin, soțul unei surori a acestuia, privia biserica aceasta ca a familiei sale [96]. Mitropolia [10], „Biserica Albă", e zidită de Anastasia, doamna aceluiași Duca [97]. Lui Mihai Racoviță i se datorește biserica Sfîntului Lazăr [11], „pe locul vămii" [98]. E de observat însă că aici „democraticele" biserici ale negustorilor și breslelor (nu știm de cînd sînt ale Tălpălarilor și Curelarilor [12], dar le presupunem mai nouă), nu apar. Iașul n-avea pe departe marea însemnătate comercială a Bucureștilor, și numărul străinilor privilegiați era de tot mic [99]. Șoltuzii se păstrează însă mai mult decît, dincolo, județii, și avem încă la 1709 în această dregătorie pe românul Popîrșoc [100].

O reglementație domnească a tîrgului se întîlnește încă în vremea lui Dabija Vodă, dar din nenorocire cartea acestuia din 6 mart. 1662 e tipărită așa [101], încît multe pasagii sunt cu totul neînțelese. Domnul se îndreaptă „la șoltuzul și la toți pîrgarii de tîrg de Iași", cerîndu-li să înștiințeze „la toate zilele de tîrg", pe „slujitorii și negustători și mișeii noștri țerani", care aduc la vînzare „boi sau vaci sau cai sau iape", despre un drept pe care au a-l plăti.

Peste puțin interveni războiul turco-polon, care aduse pe craiul Sobieski [13] el însuși în Iași — cu ostașii lui, cari se și uitară pe acolo, prin cîrciumele de supt pămînt, — unde cîntă, după cîntecul popular, fugarului Constantin Vodă Cantemir, versurile acelea ce s-au păstrat de fiul acestuia, Dimitrie:

Constantine,
Fugi bine,
Nici ai casă,
Nici ai masă,
Nici e dragă jupîneasă...

Întors în Capitala sa, bătrînul domn își dădu samă de răul ce s-a făcut Iașilor, „fiind acum aceste răscoale și umblînd limbi streine într-această țară a Moldovei și împrăștiindu-se negutitorii și într-o parte și-ntr-alta, streinîndu-se printr-alte țeri, arsu-li-au mult dintr-agonisita lor" (la plecarea

---

[96] *Inscripții*, II, pp. 131—133. Cf. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, tabla: *Uricariul*, VI, p. 275; XXIV, p. 425.

[97] V. *Inscripții*, II, p. 171 și urm.; *Studii și doc.*, V, p. 90, no. 65; pp. 95—96, no. 87; Ghibănescu, *l. c.* V, pp. 99, no. 89: cea „de la poartă" (și „biserica de spre Doamna". *Uricariul*, XXII, p. 411). Sunt desigur din veacul al XVII-lea. Biserica boierului Ghenghea ființă de la începutul veacului. Biserica Sf. Nicolae se mai zicea atunci a lui Ștefan Vodă, *ibid.*, XII, p. 278.

[98] *Inscripții*, II, pp. 133—134, no. 372; *Uricariul*, XXIV, pp. 428—429.

[99] Interesantă „ulița trapedzinească" (a Trapezuntinilor), *Studii și doc.*, VI, p. 344, no. 696.

[100] *Uricariul*, XXIII, pp. 269—270. Un negustor Miha, *ibid.*, XXII, p. 288 și urm., în veacul al XVII-lea; negustorul Sandul sin Tanasie la 1715. Un dascăl, Pătrașcu, la 1668, *ibid.*, p. 233—235.

[101] *Ibid.*, X, p. 114.

craiului, precum se știe). Deci, în plin Sfat solemn, la 4 mai 1686, el li dădu privilegii neobișnuite, încredințînd frumosul pergament cu chipul Sfîntului Nicolae [102], nu șoltuzului, ci „starostelui de neguțitori", care era acum căpetenia tîrgului (la 1662 aflăm alături pe *„șoltuzul tîrgului Iașilor și cu doisprezece pîrgari* și preuții din tîrg, și *neguțitorii* și starostii" [103]), și încă la 1682 Iane starostele de negustori și Costanda, înaintașul său, stau alături cu un număr de negustori [104]; la 1687, Toader Cojoc e încă „bătrîn de Iași" [105].

Vechea datorie de a primi pe oaspeții străini, pe seimeni și slujitori în „conac", e înlăturată, ca și aceia de a da cară cu boi de podvozi, de a merge în solii la porunca domnului, de a furniza cai de olac. Numai cînd boierii ar fi siliți a primi pe cineva, numai atunci acesta poate să bată și la ușa negustorilor ieșeni. Desetina de stupi, goștina de porci și de oi nu se vor lua de la bucatele lor. Ca și în Țara Românească, deci; și, ca și acolo, li se asigură că, de acum înainte, nu vor plăti pentru alții: „bucatele neguțitorilor pentru țerani sau pentru alți oameni să nu le tragă". Fără a se arăta suma pe care starostea va avea să o strîngă de la ei pentru domnie, nici soroacele plată, se face osebire — și aici — între *această* breaslă și cele ce se pot constitui din străini ce ar veni în oraș: „Iară, de vor mai veni și alți neguțitori, să nu-i tragă ajutoriu la dînșii, ce, afară din soma care sînt ei tocmiți cu Domnia Mea, să aibă a da și aceia, cine precum se va așeza ei, să se adaoge soma, iară nu să se scază" [106].

În legătură cu acest act trebuie pusă scutirea, într-un act scris, la 15 iunie 1691, de însuși protopopul tîrgului, Ursul, a întregului cler ieșean, cari „slujesc în bisericile lui Dumnezeu ziua și noaptea și roagă pre milostivul Dumnezeu pentru pravoslavnicii domni cei pristăviți și pentru cei vii ce domnesc țara aceasta, și pentru toți pravoslavnicii creștini, încît ei n-au altă agonisită sau meșteșug sau neguțătorii, ce numai se hrănesc din sfînta biserică", de dijme, de „podvozile mitropolitului", și de lucrurile la Curte, de podvozi și olac, arătînd și pentru preoți că nu se vor lua „boii lor pentru darea altor oameni" [107].

Domnul ținea încă înainte de 1670 un vornic de tîrg [108]. Nici el nu putea să aibă autoritate în apropierea imediată a domnului.

Cu mahalalele sale întinse — Muntenimea de sus, de jos și de mijloc —, cu podurile sale acoperite de bîrne: Podul Vechi, cu tîrgurile lui, — Tîrgul de jos —, cu străzile: cea Mare, cu biserica unguréască, Ulița Strîmbă, Ulița Nouă, Ulița Ciobotărească, a Feredeielor, a Hagioaii, Ulița din Afară, cu Arcăria ei, avînd încă „arcari", făcători de arce, lîngă biserica armenească [109], Iașul făcea o mare impresie.

---

[102] Reprodus în cartea mea *Negoțul și meșteșugurile*, la p. 122.

[103] Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, p. 318. La 1659 starostii Pascal și Cârstea, negustorii Ianea, Ianachi, Proca, Tuduri, *ibid.*, p. 246 (223).

[104] *Ibid.*, V, p. 48 (38): Adam, Sava, Burnechi, Toma, Apostol, Andrei, Iorga. Să adăugim pe Aslan, care ține pe fata lui Andronachi Crupenschi, *ibid.*, pp. 71—72, no LXIII.

[105] *Ibid.*, p. 76.

[106] *Uricariul*, II, ed. a 2-a, pp. 36—38. Originalul e azi în Archiva Statului din Iași. Pe atunci un Miha negustorul de Iași își ținea porcii prin sate, *ibid.*, XXII, p. 298 și urm. Băcani, *ibid.*; un căldărar, *ibid.*, pp. 235, 411. Tot acolo negustorii Teodor și Mirăuță.

[107] *Ibid.*, VI, pp. 347—349.

[108] Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, p. 36 (40).

[109] *Uricariul*, XXII, pp. 361—363, 367 și urm. (cu pomenirea lui Sandu sin Tanasie, negustorul). Iar la 1664 era vameș Cristea.

Era strălucire, mișcare și veselie : la 1672 se întîmpină într-un zapis nu mai puțin de doi trîmbițași, un vătaf de surlari și Bălan Surlariul [110]. Orașul nu cuprindea însă și o puternică viață economică, deși vameși domnești, — uneori levantini, ca Zane din 1665 [111], — strîngeau încă venituri însemnate. Între altele se făcea, fie și numai pentru consumație internă, un mare negoț de pește : „drumul Măjilor" spre Iași, pe care-l bătuse, după legendă, și Petru Rareș, cînd era numai negustor de pește, „măjar", e pomenit și la 1649 [112]. Erau atîția boi la tîrg, încît amenda către vornicii de poartă se putea ridica în 1645 pînă la 50 de boi. Marele număr de butnari arată și un negoț de vinuri [113].

Supt aceste auspicii de granițe închise către creștinătate și de tiranie fiscală a domnilor, comerțul românesc intra în era „fanarioților". *Trecusem era comerțului internațional prin străini, încheiam era comerțului național prin români și ne îndrumam, prin scutirile acordate de Vistierie și Cămară străinilor, în dauna oamenilor de țară, către era comerțului național prin străini.*

NOTE

[1] Pentru Constantin Brîncoveanu și epoca lui vezi *Negoțul...*, cap. I, nota 133.

[2] Pentru Del Chiaro și opera lui, *Ibidem*, cap. I, nota 155.

[3] Radu Leon (fiul lui Leon, care la rîndul său se dădea drept fiul lui Ștefan Tomșa, domnul Moldovei) a domnit în Țara Românească din 1664 pînă în 1669.

Gheorghe Duca a domnit în Țara Românească din 1673 pînă în 1678.

[4] Constantin Cantemir, iunie 1685—martie 1693 ; Dimitrie Cantemir, martie-aprilie 1693 ; noiembrie 1710—iulie 1711 ; Antioh Cantemir, decembrie 1695—septembrie 1700 ; februarie 1705—iunie 1707 ; Constantin Duca, aprilie 1693—decembrie 1695 ; Mihail Racoviță, septembrie 1703—februarie 1705 ; iulie 1707—octombrie 1709, decembrie 1715—septembrie 1726.

[5] Pentru Șchei și biserica de acolo vezi *Negoțul...*, cap. II, nota 78 ; *Istoria industriilor...*, cap. III, nota 4.

[6] Companiile orientale din Transilvania, *Ibidem*, cap. II, nota 67.

[7] Vezi Gr. Covrighian, *Armenii din Elisabetopolul Transilvaniei*, Viena, 1893, 1899, 1904 (în limba armeană) ; idem, *Metropola armenilor din Transilvania*, Viena, 1896 ; Lukácsi K., *Amintiri d'in viața din trecut a armenilor transilvăneni*, Viena, 1859 (în limba maghiară) ; idem, *Historia Armenorum Transilvaniae*, Viena, 1859 și seria de articole asupra armenilor din Transilvania din „Hon és Külföld", Cluj, 1842, II, p. 51 și urm.

[8] Pentru biserica Crețulescu vezi supra p. 587.

Prima biserică pe locul Coltea a fost ridicată din lemn la 1641—1642 de Udrea slugerul, frate cu Coltea Doicescu, mare clucer. Mihai Cantacuzino începe să construiască aici între 1701—1715 o biserică cu hramul Trei Ierarhi, trei paraclise (din care unul ridicat de Șerban Cantacuzino), un spital de 24 de paturi, cu atenanse. Turnul clopotniței a fost construit în 1714—1715. Avariat în timpul cutremurului din 1802. Dărîmat în 1888. Întreaga bibliografie la N. Stoicescu, *Repertoriu București*, p. 182—188.

Biserica Șelari, vezi supra p. 587.

Mănăstirea Antim, construcția de zid, a fost ridicată de mitropolitul Antim Ivireanul în 1713—1714. Din 1715 în chilii a funcționat o tipografie. Ruinată după moartea ctitorului, e refăcută de arhiepiscopul Antim de Pogoniana ; metoh al mănăstirii Argeș. Restaurată

---

[110] Ghibănescu, *l. c.*, V, p. 59, no. 51.

[111] *Uricariul*, X, p. 231.

[112] *Ibid.*, XII, p. 279.

[113] Astfel la anul 1677 : „Gavril vătaf de butari, Ion biv vătaf tij de butari și Gavril Mărcuș butar" lîngă biserica Ghenghii, unde sunt și ceaprăgari.

în 1857 ; repictată de Petre Alexandrescu în 1860—1863. Restaurată în 1947 şi 1950. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 166—170.

Biserica Brezoianu, azi dărîmată, a fost ridicată în 1710 de Pătraşcu Brezoianu, mare vornic, Şerban Bujoreanu, mare vistier şi Mănăilă Mărăcineanu, mare vornic. Vezi N. Iorga, *Inscripţii Bucureşti*, p. 222. Data de 1710 rămîne totuşi discutabilă deoarece Pătraşcu B. devine mare vornic abia în 1715.

Exista o mănăstire şi o biserică cu hramul Sf. Gheorghe Nou. Mănăstirea e atestată documentar în 1575 ; închinată la Sf. Mormînt în 1624—1625. Construcţiile ridicate de Panaiotachi Nikusios, sub privegherea lui Şerban Cantacuzino, datează din 1671—1672. Constantin Brîncoveanu a reluat lucrările în 1698 : în 1705 a dărîmat biserica existentă şi a ridicat alta în anul următor cu ajutorul zugravului Pîrvu Mutu. Mănăstirea a ars în 1718, 1804, 1847 ; după ultimul incendiu a fost refăcută de arhitectul Villacrosse şi repictată de C. Lecca şi Mişu Popp (1853). Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 281—286 ; Fl. Popescu, *Ctitorii brîncoveneşti*, Bucureşti, 1976.

Mănăstirea Sf. Sava, vezi supra p. 587.

Biserica Dintr-o zi, cu o construcţie iniţială din lemn de la începutul secolului al XVII-lea, ridicată în 1702 de doamna Marica Brîncoveanu. Afectată de un incendiu în 1825. Reparată în 1827, 1915, 1958. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 200—201.

Biserica Ienii, probabil după numele uneia din ctitoriţe, din familia Negoescu — Iana, datează de la începutul secolului al XVII-lea. Ridicată de zid de Pană Negoescu între 1720—1724 ; reparată în 1847, 1897, 1906. Pictată de G. Tattarescu în 1868—1870. Dărîmată după cutremurul din 1977. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 219—220.

Biserica Icoanei (Ceauş David) datează — prima construcţie — din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, fiind ridicată de David Corbea, emisarul lui Constantin Brîncoveanu pe lîngă Petru cel Mare. Dărîmată ante 1770, cînd Mihail monahul ridică o nouă construcţie. Refăcută în 1784—1786 din zid de Panait Băbeanu. Restaurată în 1887—1889. Vezi *Biserici cu averi proprii*, II, 1915, p. 1—64 ; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 218—219.

Biserica Ceauş Radu, construcţia de lemn, datează din 1750—1755. În 1810 exista o construcţie de zid. Afectată în 1838, 1847, 1940. Repictată în 1886 şi restaurată în 1943. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 182.

Ştefan Cantacuzino a adăugat Curţii domneşti „un palat mic şi frumos cu opt odăi, în grădină" pentru soţia sa (A. Maria del Chiaro, citat de N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 32).

Mănăstirea Sf. Apostoli, ridicată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea din lemn şi apoi de zid de către Matei Basarab, a fost refăcută în 1715 de Ştefan Cantacuzino. Afectată în 1802 şi 1838. Refaceri succesive în 1843, 1864, 1936. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 271—274.

Biserica Toţi Sfinţii (Sibilele, Popa Fierea), construită la sfîrşitul secolului al XVII-lea, a fost închinată Mitropoliei. Reziditä şi zugrăvită de mitropolitul Daniil (1728). Avariată în 1838. În preajmă a funcţionat o şcoală. Reparată în 1845, 1897 ; restaurată în 1912—1931, 1933. Vezi D. I. Ioniţă, *Biserica cu sfinţi din Bucureşti*, Bucureşti, 1938 ; N. Stoicescu, *Repertoriu Bucureşti*, p. 269—270.

Biserica Vergu este ctitorie a mitropolitului Daniil din 1724. A ars în 1847. Refăcută în 1874, 1901, 1940. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 327.

Biserica Lucaci, după numele ctitorului, a fost ridicată din lemn în secolul al XVII-lea. Construcţia de zid datează din 1736 ; ctitori au fost Şerban arhiereul, Neofit arhiereul, Momcea ş. a. A ars în 1847. Refăcută între 1847—1953. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 221.

Se pare că paraclisul Mitropoliei datează din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Nicolae Mavrocordat rezidindu-l doar.

Mănăstirea Văcăreşti, ctitorie a lui Nicolae Mavrocordat, a fost construită între anii 1716—1722. Din 1723 a funcţionat aici o şcoală grecească. Mănăstirea a mai găzduit o tipografie şi biblioteca familiei Mavrocordat. Din 1864 a fost transformată în închisoare. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 317—327.

Biserica Foişor, ctitoria Smarandei Mavrocordat, a fost ridicată în 1745 şi închinată mănăstirii Radu Vodă. Pictată în 1888—1889 de G. Tattarescu. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 208—209.

Sf. Nicolae Sîrbi (prima construcţie de lemn ridicată la începutul secolului al XVII-lea) e făcută de zid la 1692 (data pisaniei). Reparată în 1864. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 292.

Biserici ctitorite sau dăruite de negustori avînd hramul Sf. Nicolae sînt Sf. Nicolae Crîngaşi, Sf. Nicolae Sîrbi (vezi supra) Sf. Nicolae Şelari (vezi supra).

Biserica Mîntuleasa a fost restaurată în 1924—1930, 1940. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 234—235.

Biserica Sf. Elefterie Vechi a fost ridicată în 1743—1744. Reparată în 1867. Restaurată în 1930, 1940. Cf. Ștefan Balș, *Biserica Sfîntul Elefterie din București*, în BCMI, 1933, p. 143, 189; 1934, p. 133—142; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 279—281.

Pentru biserica Popa Soare vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 255—256.

Biserica Tabaci e atestată documentar la 1654. Recălădită la 1731. Refăcută în 1903, 1925—1926, 1945. Vezi *Ibidem*, p. 313.

Mănăstirea Zlătari, construită în 1705 pe locul unei mai vechi biserici de lemn, este atestată documentar la 1667. Dărîmată și recălădită în 1850—1852. Pictată de G. Tattarescu. Restaurată în 1907—1908. Vezi *Ibidem*, p. 327—329.

[9] Biserica Sf. Ioan Zlataust în Beilic, a fost construită de unul din cei doi Ștefan Tomșa în 1563—1564 sau 1611—1616; Gheorghe Duca o reconstruiește la 1683. Vezi N. Grigoraș, *Biserica Sf. Ioan Zlataust din Iași*, în MMS, XXXIX, 1963, nr. 5—6, p. 277—287; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 465—466.

[10] Pentru Mitropolia din Iași vezi *Istoria industriilor...*, cap. VII, nota 3.

Biserica „de la Poartă" este ctitoria lui Ștefan al II-lea Tomșa (în incinta curții domnești), *Ibidem*, p. 407.

[11] Biserica Sf. Lazăr, din lemn, a fost ridicată de Mihail Racoviță în jurul anului 1705. Vezi Gh. Ghibănescu, *Biserica Sf. Lazăr*, în „Viitorul" din 1 ianuarie 1902, p. 2—5; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 476.

[12] Pentru bisericile Tălpălari și Curelari vezi *Negoțul...*, cap. III, notele 12 și 13.

[13] Jan Sobieski, rege al Poloniei și Lituaniei (1674—1696), învingător în mai multe rînduri al turcilor. Despre el N. Iorga a conferențiat în februarie 1933 la Biblioteca poloneză din Paris. Textul conferinței s-a publicat în același an la Paris sub titlul *J. Sobieski et les Roumains, 1683—1696*, și apoi în RHSEE, 1933, p. 287—306.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Introducere. Teritoriul românesc înainte de români ca valoare de producție și de schimb.

I. *Epoca ante-romană*, 432.

Mărturiile lui Herodot despre producția teritoriilor scitice, 432 • Însemnătatea orașelor grecești de la Marea Neagră, 433 • Negoțul lor cu barbarii dinlăuntru, 433—434 • Decăderea scitică; întemeierea statului dacic, 434 • Scăderea valorii orașelor grecești, 434—435.

II. *Epoca romană*, 435.

Caracterele noii ere economice romane la Dunăre, 435 • Perpetuarea amintirilor elenice, 436 • Goți și romani în schimbul de produse, 437—438 • Noul Bizanț roman și însemnătatea lui, 438 • Legăturile de comerț ale Bizanțului cu nordul barbar, 438—439.

III. *După romani*, 439.

Imperiul hunic și influența lui asupra vieții economice, 439—440. Schimbările produse de așezarea bulgarilor, 440—441 • Elemente slave de rost economic în limba românească, 441—442 • Francii la Dunărea de mijloc, 442 • Cazarii, domni ai stepei, 442 • Pirateriile varegilor în Marea Neagră și rușii la Dunăre, 442—443 • Dunărea în vremea celor dintîi Comneni, 443 • Epoca lui Manuil Comnenul și Imperiul latin de Constantinopol, 444 • Colonizarea sașilor în Ardeal, 444—445 • Teutonii în Țara Bîrsei, 445—446 • Horda de Aur și schimbările aduse de dominația ei, 446—447 • Cele dintîi organizații de stat românești în veacul al XIII-lea și valoarea lor economică, 447—448.

Istoria comerțului românesc pînă la 1700.

Cartea I. Pînă la 1550.

Capitolul I-iu. Comerțul românesc în veacul al XIV-lea supt ocrotirea domnilor Țării Românești, 451.

Ce'e dintîi probe de întrebuințare a banilor la români, 451 • Privilegiul regelui Ludovic al Ungariei pentru brașoveni, 451 • Formarea Brașovului, 452—453 • Porturile dunărene cu care el era în legătură: Floci, Brăila, Vicina, Chilia, 453—454 • Însemnătatea cea nouă a drumului comercial prin Țara Românească, 454 • Întinderea principatului în vest și sud, 454—455 • Legăturile Brașovului, Sibiului, Bistriței cu părțile de dincoace de munți, 455 • Privilegiul lui Vladislav Vodă pentru brașoveni, 456—457 • Ținutul „tătăresc" al „principelui Dimitrie", 457 • Legăturile de comerț ale Ardealului cu Apusul, 457—458 • Reunirea trecătoare a Ungariei cu Polonia, 458 • Articolele exportului muntean în veacul al XIV-lea, 458 • Privilegiul regal pentru cașovieni, 459 • Dușmănia lui Wladislav Vodă cu ungurii, 459 • Întinderea turcilor în Balcani, 460 • Așezarea lui Mircea Vodă în moștenirea lui Dobrotici, 460—461 • Noul privilegiu pentru brașoveni, 461 • Drumul muntean de comerț pe la 1400, 461—462 • Privilegiul lui Mircea Vodă pentru brașoveni și împrejurările politice în care a fost dat, 462—465 • Dunărea românească supt Mircea, 465 • Încălcările turcești la Dunăre, 465—466 • Mihail, fiul lui Mircea și legăturile lui cu Ardealul, 466 • Sigismund, regele Ungariei și legăturile lui cu urmașii lui Mircea: măsuri ale acestora pentru comerțul brașovean, 466—467 • Klaus de Redvitz la Severin, 467—468 • Nouă acte privitoare la comerțul ardelean în Țara Românească înainte de jumătatea veacului al XV-lea și închiderea erei comerțului mare, 468 • Cauzele acestei opriri, 468 • Domnii munteni din acest timp și Ardealul, 468—470 • Drumul de comerț al Prahovei, al Teleajenului și al Buzăului, 470 • Vlad Țepeș și ardelenii, 470 • Articolele comerțului dintre munteni și ardeleni în a doua jumătate a veacului al XV-lea, 471—472 • Neagoe Basarab și Ardealul, 472 • Dunărea turcească: luarea Brăilei, 472.

Capitolul al II-lea. Comerțul exterior al Moldovei pînă la 1500, 475.

Formarea și dezvoltarea Liovului, 475 • Legătura lui cu Caffa și drumurile de comerț, 475—476 • Colonizarea cu germani a orașelor din Galiția după cucerirea polonă, 476 • Germani în orașele Siretiu și Suceava, 476 • Cei dintîi armeni în aceste

orașe, 476 • Întemeierea domniei moldovene, 477 • Cele dintîi legături ale Moldovei cu Ardealul, 477 • Privilegiul voevodului ardelean Știbor, 477 • Cei dintîi negustori din Ardeal în Moldova, 478 • Cele dintîi articole de import din Polonia, 478 • Întinderea Moldovei pînă la Dunăre și Mare și urmările-i economice, 479 • Privilegiul lui Alexandru cel Bun pentru lioveni, 479—480. Vămile Moldovei, 480 • Mărfurile prevăzute în acest privilegiu, 480—481 • Monopolul domnesc, 481 • Caracterul și explicația privilegiului, 481 • Influența tătărască, 481 • Drumul moldovenesc și legăturile Moldovei cu Levantul, 482 • Călători apuseni: pelerini ruși și propagandiști de cruciată (Guillebert de Lannoy), 483 • Schiltberger și cea dintîi pomenire a Iașului, 484 • Legăturile Moldovei lui Alexandru cel Bun cu Ardealul, 484 • Legăturile ei cu Bistrița, 485 • Consulatul venețian la Cetatea Albă, 485—486 • Privilegiul lui Ilie-Vodă pentru ardeleni, 486 • Legături cu Brașovul înainte de Ștefan cel Mare, 486 • Privilegiul lui Ștefan, fiul lui Alexandru cel Bun pentru lioveni, 486—487 • Privilegiul lui Vlad Dracul pentru aceiași, 487 • Cedarea Chiliei către Ioan Hunyadi și planuri polone asupra Cetății Albe, 488 • Privilegiul lui Petru Aron pentru Brașoveni și legăturile Ardealului cu Moldova în acest timp, 488 • Privilegiul „cel mare" al lui Petru Aron pentru lioveni, 489 • Caracterul și urmările lui, 490 • Cele dintîi legături ale Moldovei lui Ștefan cel Mare cu Ardealul, 490 • Privilegiul lui Ștefan pentru lioveni, 491 • Legăturile următoare ale domnului cu orașul, 491 • Luarea Chiliei de către Ștefan cel Mare și importanța lui ca singur stăpîn al negoțului polon cu Bizanțul, 492 • Legături ulterioare cu Ardealul și prada Brăilei de către Ștefan, 492 • Împăcarea lui Ștefan cu Brașovenii, 493 • Legături cu Liovul pe la 1475, 494 • Pierderea Chiliei și Cetății Albe: urmări pentru comerț, 494 • Ultime legături ale lui Ștefan cu polonii după năvălirea regelui Ioan Albert, 494—495 • Legături cu Ardealul în cele dintîi decenii după moartea lui Ștefan, 495 • Legături cu Liovul în același timp, 496 • Călătorii de negoț ale moldovenilor pînă în Lituania, 497 • Plîngeri polone supt Bogdan Orbul, 497 • Înnoirea privilegiului lioveniilor la 1522, 498 • Ștefan cel Tînăr și comerțul polon, 498 • Petru Rareș și același comerț, 498 • Ocuparea Tighinei de către turci și urmările sole, 499 •

Capitolul al III-lea. Comerțul oriental și levantin în țerile noastre pînă la 1550, 501.

Lipsa de legături directe cu Bizanțul în epoca mai veche, 501 • Vechi legături polone cu lumea bizantină, 501 • Cetatea-Albă în relații cu Constantinopolul, 502 • Cea dintîi mențiune a legăturilor Chiliei cu Pera și cu Apusul, 502 • Explicația consulatului venețian la Cetatea-Albă, 502 • Genovezi în Galiția și Moldova înainte de Ștefan cel Mare, 502—504 • Cucerirea portului Lerici de către moldoveni, 504 • Ștefan cel Mare și Caffa genoveză, 504—505 • Alte legături ale lui Ștefan cu genovezii, 506—507 • Încercările lui pe lîngă venețieni după 1475, 507—508 • Lipsă de legături mai strînse între Țara Românească și levantini, 508 • Raguzani la Dunăre, 508 • Legături mai tîrzii ale lor cu Neagoe Basarab, 509 • Cei dintîi greci în Țara Românească, 509 • Situația negustorilor greci la Sibiu pe la 1550, 510 • Armeni în Țara Românească, 510 • Partea turcilor în comerțul principatului, 510 • Articolele de desfacere ale lor, 511 • Puținii greci din Moldova veacului al XVI-lea, 511 • Armenii și marele lor rol în orașele moldovenești, 511—513 • Cîțiva evrei în Moldova pe aceiași vreme, 513 •

Capitolul al IV-lea. Negustori și orașe pînă la 1550, 514.

Domnii Moldovei ca negustori: scutiri de vamă, 514 • Partea boierilor în comerțul moldovenesc: Mihul Logofătul, 514—515 • Alți boieri ai Moldovei ca negustori, 516 • Boierii munteni și legăturile lor de comerț cu Ardealul, 516—517 • Cei dintîi negustori români în principatul muntean, 517 • Orașele muntene pînă la 1550: Argeșul, 517 • Cîmpulungul, 518—519 • Piteștii, 519—520 • Tîrgoviștea, 520 • Tîrșorul, 520—521 • Cîmpina, 521 • Teleajenul, 521 • Săcuienii, 521 • Gherghița, 521 • Floreștii, 521 • Bucureștii, 521—522 • Giurgiul, 522 • Buzăul, 522 • Brăila, 522—523 • Tîrgul de Floci, 523 • Cornățel, 523 • Dridih, Rușii de Vede, 523 • Slatina, 523 • Severinul, 523 • Rîmnicul Vîlcii, 523 • Mari negustori greci și armeni în Moldova: Dumitru Vodlata, 524 • Calian și fiul său Duca, 524 • Nicolae Brînză, 524 • Alți negustori mari din Moldova, 525 • Negoțul de boi moldovenești cu Brașovul, 525 • Orașele Moldovei pînă la 1550, 525 • Suceava, 525—526 • Siretiul, 526 • Dorohoiul, 526 • Botoșanii, Hîrlăul, 526 • Cotnarul, 527 • Hotinul, Cernăuții, Neamțul, Soroca, Orheiul, 527 • Baia, 527 • Iașii, 528 • Romanul, 528—529, • Bacăul, 529 • Trotușul, 529 • Putna, 529; Vasluiul, 529—530 • Bîrladul, 530 • Tecuciul, Huși, 530 • Ținutul Chigheciului, 531 •

Cartea a II-a. Comerțul român de la 1550 la 1700, 533.

Capitolul I. Decăderea orașelor săsești. Factori noi ai comerțului oriental. Alte direcții ale comerțului românesc, 533 • Cauzele decăderii Ardealului, 533 • Dușmănia

domnilor moldoveni din veacul al XVI-lea față de această provincie, 533 • Articole de export în Ardeal ale Moldovei în acest veac: boii, 533 • Oile, porcii, 534 • Caii, 534 • Bîlciurile: învoiala lui Alexandru Lăpușneanu cu Bistrița, 534 • Legăturile cu Ardealul ale Lăpușneanului în a doua domnie, 535 • Amintirea relațiilor lui Petru Rareș cu Ioachim de Brandenburg, 535 • Lăpușneanu și relațiile lui cu ducele Albert al Prusiei, 536 • Cu Veneția, 536 • Alți italieni în țările noastre, 536—537 • Marele export de boi ai Moldovei după Alexandru Lăpușneanu, 538 • Alte articole de comerț moldovenești trimese în depărtare, 538 • Negoțul de pește al Munteniei cu Ardealul și schimbul de daruri, 539 • Alte articole de negoț muntene, 539 • Relații de hotar între Ardeal și Țara Românească, 539 • Negoțul sibian dincoace de munți, 540 • Creșterea rolului jucat de comerțul grecesc la munteni, 541 • Greci așezați în principat, 541—542 • Comerțul polon al Moldovei, 542 • Alexandru Lăpușneanu și acest comerț, 543 • Ridicarea Galaților, 544 • Noul avînt al Iașilor, 545 • Urmașii lui Lăpușneanu și comerțul polon, 545 • Greci mijlocitori ai acestui comerț, 546—547 • Starea comerțului polon cu Moldova la sfîrșitul veacului al XVI-lea, 547—548 • Veniturile vămii Hotinului, 548 • Aron Vodă și negoțul polon, 549 • Grecii ortodocși și partea lor specială în aceste legături, 550 • Partea levantinilor: peroți, rhodieni, 550 • Chioți, 551 • Ciprioți, 551 • Cretani, 552—553 • Italieni de rasă, 553 • Articolele de comerț, 553—554 • Partea armenilor în comerțul țărilor noastre din acest timp, 554 • Evrei turcești în legătură cu Galiția, 555 • Turcii amestecați în acest comerț, 555 • Raguzanii în Moldova, 555 • În Țara Românească, 555—556 • Exportul de oi din Moldova, 556 • Din Țara Românească, 556 • Furniturile militare pentru turci, 557 • Pescăriile Moldovei la sfîrșitul veacului al XVI-lea, 558 •

Capitolul II. Starea comerțului românesc la începutul veacului al XVII-lea. Criza dispariției elementului străin... 563 •

Decăderea vechiului comerț, 563 • Starea orașelor după 1600: Cernăuțul, Siretiul, 563 • Suceava, 563—567 • Baia, 567 • Neamțul, 568 • Hotinul, 569 • Romanul, 569—570 • Șcheia, 570—571 • Piatra, 571 • Bacăul, 571 • Adjudul, Trotușul, 571—572 • Focșanii, 572 • Putna, 572—573 • Dorohoiul, 573 • Botoșanii, 573 • Hîrlăul, 574 • Ștefănești; Tîrgul-Frumos, 574 • Iașii, 574—576 • Vasluiul, 576 • Bîrladul, 576—577 • Huși, 577—578 • Fălciul, 578 • Tecuciul, 578 • Galații, 579 • Cotnariul, 579—580 • Orașele muntene: Brăila, 580 • Tîrgul de Floci și vadurile Dunării, 580 • Rîmnicu Sărat și Buzăul, 581 • Tîrgoviște, 581 • Tîr[g]șorul, Cîmpina, 582 • Cîmpulungul, 582—583 • Argeșul, 583—584 • Piteștii, 584 • Slatina, 585 • Bucureștii, 585—588 • Rîmnicu Vîlcea și Ocnele Mari, 588—589 • Craiova, 589 • Caracalul, 590 • Baia de Aramă, Cernețul, 590 •

Capitolul III. Legături cu străinătatea în veacul al XVII-lea, 595.

Bogăția Țării Românești, 595 • Averea boierilor brîncoveni, 595 • Preponderența legăturilor cu turcii, 596 • Negustori munteni la Veneția și articole de export, 596 • Noul negoț ardelean: articole căutate în Țara Românească, 596—598 • Porci, 598 • Lînă, 598 • Cai, 599 • Vinuri, 599 • Miere, ceară, grîne, 599—600 • Articole turcești, 600 • Postav, 600 • Sfoară, hamuri, cuie etc. 600—601 • Exportul contemporan al Moldovei 601 • Călătoria lui Tommaso Alberti, 601—604 • Drumul de comerț prin Isaccea—Fălciu—Iași: călătoria lui Cornelio Magni, 604—605 • Evrei la dînsul, 605 • Alte mențiuni de evrei, 606 • Prădăciunile din epoca războiului turco-polon, 606 • Export spre Ardeal și bîlciuri, 607 • Legături cu Brașovul, 607—608 • Privilegiul acordat englezilor de Petru Șchiopul, 608 • Comerțul cu Danzigul, 608 • Afacerile în Polonia ale Movileștilor și ale lui Nistor Ureche, 609 • Alți pribegi moldoveni în Polonia, 609 • Relații cu Polonia supt Ștefan Tomșa al II-lea: însemnătatea Sorocăi și Orheiului, 609—610 • Urmarea acestor relații, 610 • Mărfurile ce se schimbau, 610 • Vasile Lupu și negoțul polon, 611 • Lăpușna, 611 • Decăderea Ciubărciului, Cetății Albe, Chiliei, 611 • Starea Ismailului și Renilor, 612 • Hotinul și Cernăuții, 612—613 • Privilegiul lui Gheorghe-Vodă Ghica și tovarășii de comerț, 613 • Un mare bogătaș moldovean: Ursachi, 613—614 • Negoț cu Moscova: cazacliii, 615 • Negustorii de Șargorod, 615 •

Capitolul IV. Viața comercială românească la sfîrșitul veacului al XVII-lea. Începutul unui nou regim, 617 •

Urmarea legăturilor Țării Românești cu Ardealul: export de grîne muntene, 617 • Export de vite și oi, de vinuri, 617 • Viile sașilor în principat, 618 • Exportul de pește, 618 • Tariful vamal muntean, 618 • Importul muntean de postav, 618 • De sfoară și lucruri de metal, 619 • De pielărie, 619 • Alte articole, 619 • Comenzi de

cai în Moldova ale regelui August al Poloniei, 620 • Căderea comerțului polon, 620 • Legături mai strînse cu Răsăritul, 620 • Mano Apostolu, negustorul Brîncoveanului, 621 • Negustori de țară în București și greci în același oraș: cupețul Nica, 622 • Spiro Panu, 622 • Evrei spanioli și turci, 623 • Moda orientală în locuință și îmbrăcăminte, 623 • Norme turcești în administrația principatelor și în organizarea lor economică, 624 • Brîncoveanu și noul sistem, 624 • Fiscalitate generalizată, 625 • Introducerea breslelor de negustori, 625 • Negustorii pămînteni, 625 • Brașovenii, 626 • Companiștii din Ardeal, 626 • Alți greci din Ardeal și armenii, 626—627 • Concentrarea vieții politice și economice în București, 627 • Biserici ale negustorilor, 628 • Decăderea orașelor moldovenești și concentrarea la Iași, 629 • Reglementația tîrgului de Istrate Dabija, 629 • „Cartea lui Constantin Cantemir", 629 • Scutirea preoților din Iași, 630 • Aspectul orașului la sfîrșitul veacului al XVII-lea, 630—631 •

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

EPOCA MAI NOUĂ

CAPITOLUL I-iu

COMERȚUL ROMÂNESC ÎN EPOCA EXPANSIUNII TERITORIALE AUSTRIECE [1]

Direcția comerțului românesc sufere schimbări însemnate în veacul al XVIII-lea, dar deocamdată schimbarea care se pregătește e încă nesimțită. Nu poate fi vorba de un sistem economic și financiar fanariot [2] opus celui de țară. Dacă ar fi existat, l-ar fi încercat și unii vechi domni greci din secolul al XVII-lea, cari veniau din același mediu constantinopolitan și aceasta, cum se știe, nu s-a întîmplat. Mavrocordații, Ghiculeștii, vor guverna întocmai ca și un Leon Vodă, un Iliaș Alexandru, ba chiar, fiind mai slabi față de țară, cu și mai multă dorință ca nimeni să nu se poată plînge că datina a fost călcată.

Cine ține samă însă de felul absolut „turcesc" cum Nicolae Vodă își judecă boierii în Moldova, cerînd părerea mitropolitului, ca sultanul a muftiului, asupra vinovăției lor politice, ori acela tot așa de țărigrădean în care, ca domn muntean, face să-i piară, supt sabie ori într-ascuns, dușmanii, va bănui că omul obișnuit a vedea așa într-un domeniu, după deprinderea lui de acasă, din tinerețe, va fi adus să procedeze tot astfel și în alte direcții, deci și în aceia a vieții negustorești.

Dar teoria otomană se cunoaște. Comerțul nu e liber și mai ales nu rămîne nesprijinit, neocrotit. Cei de casă trebuie să intre în isnafurile-bresle ; străinii sînt datori să-și ceară prealabil un privilegiu, în puterea căruia ei rămîn într-un raport special, bine precizat, cu haznaua stăpînului.

Aceasta nu se simte deocamdată în negoțul așa de vechi cu Brașovul. În a doua parte a domniei lui Brîncoveanu aceleași văi muntene duc, cu cărăușii din Cîmpulung, ori din Prahova, pe la Vălenii de Munte la Brașov, unde Vodă nu-și mai avea acum depozitul [1] ; se constată aceiași porci pe cari boierii îi trimit peste munte [2], același import întîmplător de piei de bou [3], de miere și ceară [4]. Din Răsăritul turcesc se aduc pentru a se vinde în Ardeal sau a se trece pe acolo bumbac, stofe, ca bogasiile colorate, muselinul, carmasinul (cîrmuziul), mohairul, mătăsurile, cingători de păr de cămilă, ață vărsită, chilimuri, alte covoare, cergi, cordovane și săftiene, șele, „astari", tămîie și alte mirodenii, „marfă amestecată de Rumelia".

Deputația ardeleană era de părere în 1710 că pentru aceste obiecte nu trebuie să se scoată bani buni din Ardeal, cum, pe de altă parte, guvernul

---

[1] Hurmuzaki, XV², pp. 1474, 1477, 1481. Pentru casa cumpărată de Brîncoveanu în Șcheiu, a lui Bialis, *ibid.*, pp. 1478—1479, no. MMDCCXCVII ; *Brașovul și Românii*, pp. 279—280, no. 3. Pentru cele din Brașovul Vechi, Hurmuzaki, XV², p. 1523, no. MMDCCCLXXVI. Pentru ale lui Dieterich, *ibid.*, p. 1531 și urm.

[2] *Ibid.*, p. 1479, no. MMDCCXCIX.

[3] *Ibid.*, p. 1481, no. MMDCCXCIX.

[4] *Brașovul și Românii*, pp. 11—12, no. 10.

ardelean nu voia să admită intrarea banilor răi de la noi, zloți, adecă florini din Oldenburg [5], tulți, adecă jumătăți de zlot, poate chiar lei [6]. Mai puțin radicali alții, în Brașov, credeau că banul se poate căpăta printr-un spor la vamă, constînd într-un florin de fiecare vas de vin și șaizeci de dinari de fiecare rîmător [7]. Din partea lui, generalul Stainville [3] socotia că nici nu e nevoie să se mai aducă, de hatîrul „cîtorva persoane private", acest vin românesc, odată ce Ardealul are tot așa de bun și nu mai scump [8]. Se isprăvi discuția admițîndu-se a doua propunere, dar scăzîndu-se la jumătate sporul pentru porci : nici ardelenii așezați dincoace nu erau scutiți de această nouă contribuție la finanțele slăbite ale provinciei [9]. Iar, în ce privește moneda curentă în Țara Românească, i se admitea cursul, dar cu scădere [10]. Cărăușilor români cari luaseră obiceiul de a nu descărca la Brașov, ci de a merge mai departe, pe cînd cărăușilor ardeleni nu li se îngăduia a se coborî mai jos decît Cîmpulungul, li se interzise în acelaș an 1711 acest adaos [11].

Ardelenii nu mai vindeau dincoace mărfurile care li aduceau atîta cîștig la sfîrșitul evului mediu : postavuri [12], afară de cel ostășesc pentru domnie, fabricat acolo, fierării și altele. O socoteală de vamă privește numai piei, între care cele de sobol vîndute cu coropca, apoi cele de vulpe și curioasele piei de cîni albi [13]. O adunare a șefilor sașilor la Sibiu, în 1710, schiță un plan de nou comerț, pe care guvernul nu-l întări decît patruzeci de ani mai tîrziu. Era vorba de o societate generală avînd în fiecare oraș o reprezintanță : compusă numai din sași cari ar fi făcut trei ani de practică, ea ar fi avut monopolul comercial, cu excluderea „evreilor, armenilor, sîrbilor, românilor, turcilor și unora ca acestora", adunați numai la cele trei bîlciuri, alți negustori avînd drept să ofere marfă numai două săptămîni în prăvălie la aceiaș epocă ; greci, unguri rămîneau cu dreptul întreg de negoț, dar nu pe străzi, nici pe piață [14].

Între „hrisovuliții", privilegiații domniei, brașovenii, adecă scheii, ocupă întîiul rînd. Am arătat în volumul I-iu condițiile în care se învoiseră ei la începutul noului veac. Aveau dreptul de a-și trece vinurile în Ardeal, dar numai ale lor, și de a-și paște fără plată oile și vitele. Dar, sarcinile țerii îngreuindu-se, au fost atinși și ei de noile impuneri. „Răfetul" cel vechi fu astfel crescut. În urma plîngerii ce înaintară, li se reduse însă plata pentru o vită de la un ort la unsprezece bani, adecă a treia parte numai, concesie care se făcu, dealtfel și sibienilor, pentru ei și pentru supușii lor din Rășinari [15].

---

[5] Hurmuzaki, XV², p. 1620, no. MMMXXII.

[6] *Ibid.*, pp. 1538, 1540—1541, p. 1546, no. MMDCCCCXXV. „Zloți rumânești" și în *Brașovul și Românii*, pp. 350—351, no. 6.

[7] Hurmuzaki, XV², p. 1506, no. MMDCCCXXV.

[8] *Ibid.*, pp. 1547—1549, no. MMDCCCCXXIX.

[9] *Ibid.*

[10] *Ibid.*, p. 1549, no. MMDCCCXXIX. Cf. *ibid.*, p. 1509, no. MMDCCCXLVI : „Millia florenorum annuatim exhinc transferantur", zic ardelenii, Cf. și *ibid.*, pp. 1506—1507. Pentru orți, *ibid.*, p. 1508, no. MMDCCCXL.

[11] *Ibid.*, p. 1556, no. MMDCCCXXXI.

[12] Un Stoica postăvariul în Brașov, *ibid.*, p. 1524. Pentru postav, p. 1520 și urm.

[13] *Ibid.*, p. 1511, no. MMDCCCXLV. Cf. Cronica lui Fronius, în *Quellen der Stadt Brassó*, IV.

[14] Jickeli, *Der Handel der siebenbürger Sachsen in seiner geschichtlichen Entwickelung*, în „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde", N. F., XXXIX, 1, Sibiu, 1913, pp. 95—99.

[15] *Ibid.*, pp. 1518—1519, no. MMDCCCLXV, MMDCCCLXVII ; pp. 1521—1522, no. MMDCCCXXI—II.

La urmă toate cererile vătafului din București, ale judeților și gocimanilor din Pitești, unde aveau viile [16], nu putură birui grija pe care o hrănia visteria de a satisface cererile turcești [17]. Numărul „bieților schei" scăzînd la șase prăvălii, „răfetul" însuși trebui să fie redus de la o mie de taleri la abia două sute, în 1707—1708 [18]. Ei păstrau privilegiul de a vinde singuri „marfa brașovenească" [19].

Despre vreun român întrebuințat ca mijlocitor al acestui negoț în Ardeal nu se vorbește : doar dacă se poate ține în samă acel „Milea neguțătorașul", a cărui misiune pare însă a fi fost numai aceia de a îngriji de interesele Brîncoveanului la Brașov [20], alături de acel agent, mult mai cunoscut și mai puternic, care era Mano Apostolu [21].

Cît despre Moldova, de mult comerțul ei părăsise direcția Ardealului pentru a se îndrepta exclusiv către provinciile Poloniei, cu care de-altminterea atîtea din ținuturile ei fuseseră lipsite pînă la pacea din Carlovăț, în 1699. În materialul cunoscut vedem o singură dată pe un negustor din Botoșani, armean, dar fără a se bucura, în această țară, care nu primise încă sistemul turcesc, de un privilegiu de hrisovulit, avîndu-și legăturile cu Bistrița Ardealului [22].

Un război de doi ani izbucni apoi, în cursul căruia se pare că aceste relații deveniră încă mai rare. Brașovenii se plîngeau astfel că li s-au luat de turci peste 20 000 de oi în amîndouă țerile [23]. Prădăciunea cea mare a tatarilor aduși, spre răzbunare, de domnul Moldovei, Mihai Racoviță, sărăci pe mult timp ținutul Bistriței [24].

Negustorii veniți din împărăția turcească, cei din Chiprovăț, ca și armenii și evreii de la munteni, se împrăștiară ; iar cînd veni pacea, încheiată la Pojarevac (Passarowitz) în 1718, în loc de o singură țară muntеană, erau două, județele oltene fiind legate pentru mai mult ca zece ani de Austria învingătoare prin mintea lui Eugeniu de Savoia [4].

Față de această „Valahie austriacă", guvernul din Viena avea și intenții economice bine hotărîte. Încă în vremea ostilităților, în august 1717, se luau măsuri grabnice pentru a se curăți vechiul drum de comerț pe la Turnul Roșu și Cîineni [25]. În curînd turme, cirezi, cai trecură pe această șosea pe care generalul Stainville, săpînd în munte o inscripție rivală a celor lăsate de Traian, o intitulase latinește, după numele împăratului său, Via Carolina. În instrucțiunile date la 1720 comandanților de la graniță se

---

[16] Pentru vătaf, *ibid.*, p. 1516, no. MMDCCCLVI ; pentru ceilalți, *ibid.*, p. 1558, no. MMDCCCCXXXIV. Scutirea, *ibid.*, pp. 1508—1509.

[17] *Ibid.*, p. 1514, no. MMDCCCL ; an. 1707, p. 1518, no. MMDCCCLXIV ; pp. 1517—1518 ; p. 1524, no. MMDCCCLXXIX.

[18] *Ibid.*, p. 1519, no. MMDCCCLXVI ; p. 1524.

[19] *Ibid.*, p. 1518, no. MMDCCCLXII.

[20] *Ibid.*, p. 1523, no. MMDCCCLXXIV.

[21] V. vol. I [Supra p. 621 și urm.]

[22] Hurmuzaki, XV2, pp. 1512—1513, no. MMDCCCXLVII.

[23] *Ibid.*, p. 1567.

[24] *Ibid.*, p. 1568.

[25] *Ibid.*, p. 1566, no. MMDCCCCLV ; p. 1570, no. MMDCCCCLXI ; pp. 1571—1572, no. MMDCCCCLXIII. Regimul vămii de la Cîineni în Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt Austriaci*, I, p. 131 și urm.

prevede și „corabia încărcată plutind pe Olt“ [26], și încă din 1717 se ceruse generalului Stainville informații asupra navigabilității rîului.

Unul din administratorii imperiali, „secretarul Deport“, istețul și întreprinzătorul grec din Chios, Nicolae della Porta [27], cerea să se facă și hanuri oficiale la drumul mare [28], ceia ce trezi din partea boierilor olteni obiecția că țara a suferit de foamete și de revărsări de ape, județele de dincoace simțind ca și cele ardelene oarecare neplăcere față de cheltuielile cerute de asemenea reforme costisitoare. Li se amintise boierilor și aceia că odinioară ei aveau datoria de a îngriji de „poduri, de fîntîni și de drumurile domnești“ pe pămîntul lor [29], păzind și de hoți. Era vorba ca negustorii să trebuiască a fi primiți în casele boierești ceia ce se refuză, firește, cu indignare [30].

O nouă vamă se așează la Vîlcan, și avem tariful ei din 1717, care constată trecerea pe aici de grîne, vite, porci, capre, oi, vin, ceară, pești de Dunăre, pești sărați, piei de lup, de urs, de vulpe, de dihor, unt și caș, lînă, scumpie, cînepă, cordovane, în schimb venind unelte agricole de fier și argint viu [31].

Un mare proiect de comerț cu acest Orient, invadat acum și prin Oltenia și prin Serbia de nord, era în pregătire, și se cerea părerea orașelor ardelene, arătîndu-se intenția de a se întemeia fabrici nouă, manufacturi, ceia ce însemna pe atunci fabrici de pînzeturi și de postavuri, și brașovenii recomandau cultura inului, plîngîndu-se numai că, — de pe urma sarcinilor militare și a unei rele administrații centraliste, contrar vechilor deprinderi de mai liberă viață locală, — provincia e prea săracă, locuitorii prea „miseri“ ca să poată începe o activitate cu spor în acest domeniu [32].

Dar aceste intenții fură iute zădărnicite și din cauza principiului chiar de amestec nesăbuit al guvernului central, de credință că prin hîrtîlărit de cancelarie se poate face orice asupra unei materii necunoscute direct.

Vama între „Valahia“ ocupată și cea „turcească“, vamă din ce în ce mai strictă, era o piedecă pentru negoțul între cele două maluri oltene ca și între Ardeal și principatul lui Nicolae Mavrocordat. Noii plăieși împărățești [33] păziau cu cea mai mare asprime trecătorile.

Din considerațiile monetare cunoscute, ca și din dușmănie față de turci, cărora nu li se putuse smulge la pace tot teritoriul muntean, se oprise

---

[26] A navi per Alutam ascendere onerata, Hurmuzaki, XV², p. 1575. Scaunul Sibiului se plîngea că grija drumului îi e lăsată lui și celor din Tălmaciu, cari erau întrebuințați și pînă la Rîmnic; și Craiova, *ibid.*, pp. 1587—1588. V. și *ibid.*, p. 1595 și urm.

[27] Pentru moartea lui v. *Studii și documente*, V, p. 142, no. 79. V. și Giurescu, *Material*, pp. 214 și urm., 222, no. 201.

[28] *Studii și documente*, V, p. 138, no. 74 (iunie 1719): „domus diversorias pro commoditate itinerantium“.

[29] *Ibid.*, no. 75: „ut quivis dominorum terrestrium pontes, fontes viasque regias in suo territorio restauret, insuper et securitatem publicam procuret“. Cf. Giurescu, *o.c.*, p. 358. Pentru hoți, foști husari imperiali, *Studii și documente*, V, p. 136. Cf. Hurmuzaki, XV², p. 1535, no. MMDCCCCVII; p. 1543, no. MMDCCCCXX.

[30] In pagis, non autem boiaronum domibus diverti, *Studii și documente*, V, p. 138, no. 75.

[31] Giurescu, *o.c.*, pp. 136—137, no. 117. Cu acest prilej se prezintă (*ibid.*, notă) tariful lui Duca Vodă din 1676 și al lui Brîncoveanu din 1706. Cf. vol. I. [Supra, p. 618].

[32] Hurmuzaki, XV², pp. 1613—1614, no. MMMXIV.

[33] *Ibid.*, p. 1577.

prin taxe mari importul vinului din Ţara Românească [34]. Era vorba să se facă acelaşi lucru şi cu porcii, dar braşovenii obiectau că bielşugul de hrană în pădurile cu ghindă şi jir, cu meri şi peri sălbateci, cari dau în fiecare an, îngăduie să se cumpere pe un preţ mult mai mic în folosul provinciei ; opreliştea rămase însă pentru boi, cai şi oi [35].

În acelaşi timp se interzicea trecerea în părţile „turceşti" a grînelor, a fînului [36]. Se fixau preţurile pe cale oficială, ca pentru miere, într-o vreme cînd se făcuse puţină, ceia ce nu se mai întîmplase niciodată [37]. Orice produs, vin, porci, rodul stupilor, tutunul „leşesc şi românesc", era urmărit pentru strîngerea precisă, inexorabilă a dărilor, şi oamenii mergeau pînă acolo de-şi ascundeau dobitoacele prin stuful bălţilor. Un aspru regim de „ţehiuri" strîngea pe meşteşugari, ale căror corporaţii fuseseră pînă atunci mult mai libere [38]. Măsurile erau impuse la o revizie, neadmiţîndu-se decît „obroace, ferdeale, ocale şi cîntare" pecetluite de inspector [39]. În afară de incidente neprevăzute, ca boala de vite care sărăci Oltenia, se adaose o hotărîre pripită, aceia luată în octombre 1727 de a înlătura în termin de trei luni moneda cea rea, „zloţi ungureşti", şuştaci, orţi, „crivaci", ca şi acei bani cari erau, de mult şi mai ales de la ocupaţia lui Sobieski în Moldova, de o întrebuinţare curentă la noi [40]. Braşovenii dezaprobară deciziunea, ei cari obişnuiseră să-şi cîştige cumpărînd cu monedă de aceasta la Bucureşti solizi şi acei galbeni de Olanda pe cari ai noştri îi căutau cu atîta grijă [41].

Dar Compania „grecească", al cării caracter străin se pierdea tot mai mult (avem nume ca : Ghelea, Bunea, Popăşcoveanu), are legături cu negustorii români din ţară şi din Ardeal chiar ; Şerban Braşoveanul scrie astfel pentru o afacere de bani, la 1698 încă, „jupînului Gligorie din cetatea Sibiu" ; Hriza Frenţi se adresează, cam pe atunci, „marelui jupîn birăul cinstiti Companii grecilor, anume naşul Horvat Ghiorghi ot Sibiu" [42] pentru partea ce i s-ar cuveni „di la rămăşiţa jupînului baciul Coman Băcanul", a cărui soţie continuă afacerile. Pater Ianoş, cunoscut din luptele contra Unirii, „chir Pateriul ot Sas-Sebeşu", face negoţ de boi cu „Ghiorghie Lambovici ot Rîmnic, fratele lui chir Lambovici" [43]. La Braşov Hristea Vasilie se face tovarăş „frate la tovărăşie neguţitoriei", cu Nicolae Băcanul din Tîrgul Mic al Sibiului" [44]. Compania aceasta de „greci" se înţelege şi cu compania armenilor, „carii pre unde se află şăzători", precum şi „cu alţii carii să află la Fagaraş, la Braşov, la Vaşarheiu *, greci, neguţtori aici în Ardeal" [45], — şi mai sînt şi alţii la Cluj, la Haţeg, la Zlatna, la Orăştie,

---

[34] *Ibid.*
[35] *Ibid.*, pp. 1620—1621, no. MMMXII.
[36] *Studii şi documente*, V, p. 136.
[37] *Ibid.*, p. 141, no. 78.
[38] *Ibid.*, no. 79.
[39] *Ibid.*, p. 151.
[40] Cf. cu *Studii şi documente*, V, pp. 136—137, Hurmuzaki, XV², pp. 1620—1621, no. MMMXXIII.
[41] *Ibid.*, pp. 1613—1614, no. MMMXIV. Pentru valoarea leului şi a zlotului românesc, v. *Studii şi documente*, V, p. 145 şi nota 1.
[42] Urmaşul lui se chema Başa Stamo Costa, iar după acesta vine un Dima, un Hrisant.
[43] *Ibid.*, XII, p. 38, no. LXXII.
[44] *Ibid.*, p. 3 şi urm.
[45] *Ibid.*, pp. 11, 17—18, no. XXII.
* Tîrgu Mureş.

la Almăj, la Pitriș în Banat, la Dobra, la Blaj, la Răşinari, la Lugoj; tot nume româneşti, — la Deva, la Caransebeş, la Aiud, la Bălgrad. Hagi Ghiurcu, negustor mare, e în legături cu bogatul şi învăţatul Stolnic Constantin Cantacuzino [46]. Staico Bengescu, din fruntaşii boierimii oltene, supuse austriecilor, caută gazdă pentru fiul său Ioniţă, care urma la „paterii" din Sibiu, în casa vreunui negustor „dă ai noştri". Popa Barbu din Bucureşti îşi dădea copilul în slujbă la „jupînul Gligorie" [47]. Arhimandritul de la Hurezi cerea cafea şi postav tot de la „jupînul Gligorie" [48]. Un Otetelişanu vindea lînă aceluiaşi, amestecîndu-se în afaceri şi „Bucşă, bogasierul din Giurgiu" [49]. Gelepii cari cumpără pentru turci vite în Ţara Românească şi Moldova se află şi la Arad; numele lor îi arată sîrbi, dar şi români [50].

Ba vedem pe asemenea negustori „din ţara turcului", „cari dau mai leasne", concurînd pe „neguţătorii cari sînt de pe Criş" şi ale căror nume urmează: Grec Toma din Baia Mare, Ion Fiat din Răşculiţa, Toader Gabăr din Bran, Dănilă, Luca şi Avram Morariu, Ion de la Hălmăgiu, un Ţeben şi alţii [51].

Negustorii localnici fură întrucîtva îngustaţi de privilegiile nouă şi mari ce se dădură bulgarilor [5] catolici, din Chiprovăţ, ocrotiţi şi de vechiul regim, cu căpitanul lor, dar mai ales preţuiţi de guvernul austriac — în timpul războiului ei ţinuseră cu nemţii [52] —, supt îndoitul raport al originii lor deosebite şi al religiei. Prezenţa lor în această situaţie excepţională în Craiova, Rîmnic, Islaz, trezi de la început, mari nemulţămiri. Cel mai bogat dintre bulgari, Lilla, „căpitanul" companiei, strîngea lîngă dînsul o mulţime de scutelnici, „croitori, pielari, bărbieri, grădinari" [53], o adevărată „Curte": şi se înfăţişa necuviincios înaintea deputaţiei boiereşti însărcinate cu administrarea ţerii, reclamînd „ba pentru una, ba pentru alta", „fără a binevoi măcar să-şi descopere capul" [54].

Ai noştri se temeau ca intruşii, cari căutau să-şi unească şi pe bulgarii răsăriteni, să nu atragă şi pe români în noua lor companie şi să nu ajungă şi stăpîni pe moşii [55]. Şi de fapt îi vedem pe „dumnealor bulgarii", *domini Bulgari*, întinzîndu-se la pămînt şi la păduri [56]. Dacă la Rîmnic „judeţul" era român [57], la Brădiceni, centru încă supt domni, găsim pe un „bulgariu" ce se chiamă Alexandru sin Mateiu veneţianul [58]; la Rogova ei aveau un

---

[46] *Ibid.*

[47] *Ibid.*, pp. 24—25, no. XXXV.

[48] *Ibid.*, p. 29, no. XLIV.

[49] *Ibid.*, p. 31, n-rele XLVII—VIII; pp. 33—34, no. LVIII. Un Pană Giurgiuveanul, *ibid.*, p. 55, no. CVII. Şi negustori de la Arvanitohori; *ibid.*, p. 48.

[50] *Ibid.*, p. 19, no. XXV.

[51] *Ibid.*, pp. 27—28, no. XLI.

[52] Giurescu, *Material*, p. 24.

[53] V. un „Nicola cojocariul Chiprovicianul", *Studii şi documente*, V, p. 315, no. 82. Acolo şi un act de la „jupînul Lilea", în 1722, no. 83.

[54] Mox pro hac, mox pro altera..., nec vult caput detegere coram saepe memorata deputatione, *ibid.*, pp. 138—139, no. 75.

[55] *Ibid.* Un Cîrstea Chiproviceanul făcînd împrumuturi însemnate boierilor încă din vremea lui Ştefan Vodă Cantacuzino, *ibid.*, p. 139, no. 76. Cf. numele popei Dobre Stanislavici din Tîrgu Jiului, *ibid.*, VI, pp. 497, 217.

[56] *Studii şi documente*, V, p. 147. Episcopul Stanislavici avea la Suteşti vii cu doisprezece vieri, *ibid.*, p. 150, no. 90.

[57] *Ibid.*, p. 148, no. 86.

[58] Giurescu, *Material*, p. 400 şi urm. Cf. Hurmuzaki, VI, p. 334 şi urmare.

centru exclusiv al lor [59]. Se cerea şi o aşezare la Severin, una la Pristol [60].

O altă Companie grecească, în legătură cu cea din Ardeal, ale cării privilegii fuseseră înnoite, îşi avea aşezarea principală la Tîrgu Jiului, cu trei sucursale după 1730 [61].

Totuşi în aceste împrejurări aşa de grele, negoţul de ţară rezistă, şi cel cu partea de dincolo de Olt şi cel cu Turcia. Vedem astfel pe un Radul Drăgoiu Găleşescul — de fapt din Galeşul ardelenesc, de lîngă Sibiu —, aşezat în Craiova, care e în gîlceavă cu cumnatu-său Pană Hagi Cristea Condoianu, nu grec, ci albanez, plecat, împreună cu „jupînul", Nedelcu, peste Olt, „la partea turcească"; un Mihalachi, un Mihalce, un Damian, un Ienachi Popa Alexe sînt amestecaţi în aceiaşi afacere, ca şi un fost vameş de la Tîrgu Ocnei din Moldova [62].

Nedelcu era „bumbăcar", negustor de bumbac. Astfel de importatori de mărfuri turceşti mergeau, nu numai de-a lungul Dunării, la cetăţile turceşti de pe ambele maluri, Giurgiul, Rusciucul, Nicopolul, Vidinul, Rahova, aducînd de acolo tutun şi anumite conserve de carne, deci pastramă [63], şi vin balcanic şi ducînd miere, caş, unt, oi de hrană pentru turci [64]. Iar de la Constantinopol boierii, cari nu se occidentalizaseră deloc în port, în podoabe, în mobile, în bucătărie, în alte gusturi, aduceau lucruri pe care nu le puteau da „manufacturile" austriace. Se mai înseamnă astfel, la 1727, ca articole de import din acele părţi, coloniale: untdelemn, cafea, migdale, stafide, orez, lămîi, săpun de lux, ba chiar caracatiţe pentru mesele mai rare ale zilelor de post, apoi mătăsuri, pînzeturi, blănuri. Sarea munteană mergea şi la Banja-Luka [65].

Acest schimb de produse întrecea cu mult trimeterea la Viena a unui număr de „boi bătrîni", şi la Veneţia — de unde, pentru scumpete, nu se cumpăra nimic — a unei mici cantităţi din marele rod de miere care, adesea, nevîndută din cauza opririi banilor turceşti [66], se strica. Astfel se spune odată că la Izlaz se pierdea o mare cantitate de miere şi de său, boi şi bivoli de tras, vaci, pentru că turcii nu voiau s-o cumpere, cu moneda austriacă [67]. Lipsia pînă şi paraua, moneda mică de schimb, de pe urma interzicerii unui guvern cu concepţii stricte şi mijloace de execuţie severe.

Acestea explică nemulţămirea generală cu un nou regim care, în ciuda „canţeliştilor", „prezeşilor" şi altor nouă feluri de administraţie, a operelor de utilitate publică, precum noile poduri, spiţeria împărătească din

[59] *Studii şi documente*, V, p. 150, no. 90. Chiprovaţii îşi păstrau, alături de compania Craiovei, veche şi nouă, şi la 1803, privilegiile în Rîmnic, Craiova şi Ocnele Mari, Urechiă, *Istoria Românilor*, XI, pp. 284—287, 289—290, 349, 396. În 1754 un *pater* acolo, *Studii şi documente*, I—II, p. 455, no. XIV şi urm.

[60] Hurmuzaki, VI, p. 416 (an. 1731), 464 şi urm.

[61] *Studii şi documente*, V, pp. 149—150, no. 90.

[62] *Braşovul şi Românii*, pp. 328—329, 416—422.

[63] Salsamentaria esculenta, *Studii şi documente*, V, p. 141, no. 79.

[64] *Ibid.*, p. 141, no. 79; p. 145. Berbeci pentru cumpărarea cărora vin turcii la Izlaz cu patruzeci-cincizeci de pungi în zloţi, *ibid.*, p. 147.

[65] Hurmuzaki, VI, pp. 354—355, 364—365.

[66] Încă din 1717 boierii ceruseră „che la moneta d'or e d'argento che si spende in Valachia non possa esser diminuita o accresciuta di prezzo ma che passi come s'usa sin adesso", Giurescu, *Material*, p. 162, no. 132. Cf. pp. 584, 588—589, 619 şi urm., 623 şi urm. Părerea generalului Tige era că zlotul românesc s-ar putea da ca leafă miliţiei *ibid.*, p. 174.

[67] *Studii şi documente*, V, p. 146: „Magnam mellis et saebi quantitatem iacere absque quod eam Turcae emere velint".

Craiova [68], sărăcise o țară, și nu numai prin îngrămădirea „contribuționului", a rechizițiilor, a lui „donum gratuitum", a zidirii de „cazarme", a „descreționului" de grîu și porumb și de fîn pentru oaste [69], a „forșpanului" pentru transporturi gratuite, a „contrabandului" pentru produse tăinuite, dar, înainte de toate, prin împiedecarea circulației comerciale. Lumea începea să nu-și mai afle de lucru, și găsim olteni cari se duc după cîștig pînă la „Sclavonia" [70]. Nu e de mirare deci că la începerea unui nou război cu turcii douăzeci și patru de familii trecură spre munte, așa încît guvernul putea spune că a rămas singur [71].

Ajunseseră aceste efecte ale administrației austriece pentru ca, în reclamația lui din octombre 1737, Constantin Mavrocordat să nu trebuiască a adăugi și aceste cuvinte de strașnică amenințare : „Iar, de care cumva să va amăgi cu gîndul a rămînea tot dejbinați, supt stăpînirea streinilor nemți, vrăjmașilor prea-puternicii împărății, să știți că, nu numai vă veți jăfui și vă veți prăda de bucatele și averile voastre, ci și robiei vă veți da, și veți trece și prin ascuțișul săbiei, și păcatul acela va fi în grumazii voștri" [72].

În tot timpul stăpînirii austriece peste Olt, domnul „turcesc", Ioan, apoi Nicolae Mavrocordat, care fusese salutat la venirea lui în Scaun de nemeșii din Inidoara [73] și care avusese încă din 1716 o discuție cu ardelenii pentru exportul de mărfuri turcești și de vin și pentru iernatul ciobanilor [74], păstrează o atitudine cu totul deosebită. Nicolae Vodă întărește încă din 1719 (15 novembre) privilegiile păstorilor de peste munți cari trec pe la Breaza și Comarnic, îngăduie exportul de vin al scheilor din Cîmpina, cu o vamă de o sută de aspri la bute și zece la sarcină de cal, permite în condițiile de supt Șerban Vodă Cantacuzino (70 de bani pentru car, 7 pentru cai) ieșirea peștelui în Ardeal [75]. Într-un tîrziu, la 1733, generalul comandant în Ardeal, Wallis, trebui să îngăduie și el acelorași schei a cumpăra vin la Cîmpina [76], și încă din 1723 se aducea sare de la ocnele muntene, fiind mai ieftenă. La 1735 vedem pe negustorul brașovean Coandă păscîndu-și oile pe plaiurile muntene [77]. Șcheii rugau pe vodă, considerat ca un ctitor al bisericii lor, să mai „lărgească opreala cea foarte strîmtă" în ce privește exportul de vin [78]. În sfîrșit în hrisoavele domnești ale lui Constantin Mavrocordat, din 28 mai 1732, lui Grigore Ghica, din 13 iulie 1733, întărit apoi de Scarlat Ghica la 25 august 1760, se asigurau negustorilor așezați în

---

[68] *Ibid.*, p. 148.
[69] *Ibid.*, p. 151.
[70] Hurmuzaki, XV², p. 1724.
[71] *Studii și documente*, V, p. 153, no. 92. Sate trecute la Turci; Giurescu, *o.c.*, pp. 541, 579. Plîngeri boierești, Hurmuzaki, VI, pp. 428—429.
[72] *Studii și documente*, XVI, p. 6.
[73] Giurescu, *l.c.*
[74] *Ibid.*, p. 16, no. 21. Turcii opriseră negoțul (*ibid.*, p. 19, no. 27). Austriecii îl acuză în manifestul lor, *ibid.*, p. 50 și urm.
[75] Hurmuzaki, XV², p. 1574, no. MMDCCCCLXVII.
[76] Ibid., pp. 1644—1645, no. MMMLV.
[77] Giurescu, *o.c.*, p. 579. Pentru situația ce se crea Ocnelor Mari, *ibid.*, p. 579 și urm. Pentru certele austriecilor cu turcii de la pescăritul pe Dunăre și Olt, *ibid.*, pp. 597 și urm.; 613 și urm.
[78] Hurmuzaki, XV², p. 1646, no. MMMLX.

Bucureşti, al căror număr era de douăzeci şi nouă, se pare, la ultima dată, păstrarea vechii taxe unice de trei sute de lei, cu pogonărit cu tot [79].

Bîlciul de la Cîmpulung rămînea vestit şi pentru austrieci [80]. Lîna ciobanilor din Argeş trecea liberă în Ardeal [81]. Exportul de berbeci în Ardeal se făcea, cu toate opreliştile Porţii. Cutare evreu din Silistra, care cumpăra 71 000 de ocă de sare din Slănic, avea raporturi şi cu Ardealul [82]. În 1719 era vorba de a se îngădui imperialilor exportul de potaş, pe care l-ar fi avut pînă atunci englezii şi „batavii" [83].

Pe atunci Moldova are cu Ardealul numai neînsemnate legături de graniţă. Armenii din Ciuc veniau la Iaşi, de unde aduceau ştiri politice, la 1716 [84]. Ai noştri îşi treceau şi fără vamă domnească vitele la păşune dincolo [85].

Un act al noului guvern austriac pomeneşte pe ţeranii de lîngă acest hotar cari, fără a cerceta birourile vămii împărăteşti, trecînd, cum se zice popular, pe la vama cucului, ajungeau peste Căliman pînă la Topliţa, pe alte drumuri pînă la Reghinul Săsesc, pînă la Tîrgul Mureşului şi la Gurghiu, ducînd unt, brînză şi alte produse ieftene ale gospodăriei lor. Ba uneori ajungeau cu carăle şi pînă la Deva [86]. Se exporta fără a se cere nimic — afară de banul pîrcălabului de Bacău, al vameşilor şi al străjerilor de Comăneşti [87], — de către oamenii domneşti, „vite, boi, vaci, cai", peşti, vin şi scumpie, oamenii de la hotar, ca acei din Comăneşti, cari mergeau, dealtfel, să-şi caute marfa, avînd dreptul a încărca din nou cele aduse pentru a le trece în Ardeal [88]. Dar materialul de informaţie lipseşte deocamdată aproape cu totul. Tot aşa şi acela cu privire la activitatea lipscanilor, care se va arăta înfloritoare douăzeci de ani mai tîrziu.

Importanţa comerţului săsesc nu dispăruse, dar îl găsim rareori pomenit. Pe la 1700 se aduceau de la Braşov, ai cărui argintari lucrau harnic pentru un domn bogat ca Brîncoveanu, şi piuliţi [89].

Relaţiile mai importante ale acestuialt principat sînt însă către Polonia şi Rusia. La 1701, Odobeştii erau plini de negustori, abageri şi cazaclii, unii iscălind greceşte [90], cari aceştia merg la „cazaci", în Rusia apuseană, dînd vin pentru piei şi alte produse ruseşti.

Pînă şi vechii şarhorodeni, făcînd comerţ cu adîncul Moscovei, se păstrează în acest timp: la 1716 o moşie e cumpărată de „Gheorghiţă neguţitorul, zet Nicăi Şarhorodeanul" [91]. În ce priveşte Polonia, de la Liov pe la 1700 se cumpărau şi hamuri [92].

---

[79] *Ibid.*, p. 1725. Cf. *Studii şi documente*, XII, p. 28, no. XLIII.
[80] Giurescu, *l. c.*, p. 609, no. 385.
[81] *Studii şi documente*, XII, p. 21, no. XXXI.
[82] *Ibid.*, p. 25, no. XXXVII şi p. 27, no. XL.
[83] Hurmuzaki, XI, pp. 290—291, no. CLXIII.
[84] *Braşovul şi Românii*, pp. 334—335, no. 15.
[85] *Ibid.*, pp. 167—168, no. XCVI; Giurescu, *o.c.*, p. 17, no. 23. Cf. şi *ibid.*, p. 18, no. 24.
[86] *Studii şi documente*, VI, p. 209, no. 1.
[87] Hurmuzaki, XV², p. 1577, no. MDCCXX.
[88] *Studii şi documente*, VI, p. 209, notă.
[89] *Ibid.*, VII, p. 178 şi urm.
[90] *Ibid.*, p. 62, no. 21.
[91] *Uricariul*, XI, p. 299.
[92] *Studii şi documente*, VII, p. 178 şi urm.

Un nou comerț începuse însă a se înjgheba încă de atunci. Tariful lui Brîncoveanu, pe lîngă alte articole, obișnuite, de proveniență orientală, pomenește „povara de mărfuri venețiene și vieneze“ [93]. Un negustor moldovean de la începutul secolului al XVIII-lea, Năhoreanul, vindea la Danzig [94], vite, și exportul e cunoscut lui Dimitrie Cantemir, ca și unui anonim turc de pe la 1740 [95].

E neprețuită în această privință socotința negustorilor din Brașov, dată ca răspuns la proiectul înfățișat de guvernul imperial la 16 august 1726 [96]. Ei constată că Lipsca e de mai mult timp în legătură cu Principatele, că negustorii români îi cercetează anual vestitul iarmaroc, că se urmează drumul prin țerile austriace, dar și prin provinciile prusiene și prin Polonia. Arată că importul din Lipsca e așa de însemnat, încît în acest an numai negustorii bucureșteni au adus opt care — cunoaștem pe unul din ei, la 1728, „Istratie Lipțcanul“ [97] —, pe cînd brașovenii n-au fost în stare să aducă decît două. Se cere deci ca procurarea de marfă pentru piața munteană să se poată face, nu numai la Viena și Graz, ci și la Lipsca, fără mijlocitor, la Breslau, în Silezia încă austriacă. Adăugim că și ardelenii, ca Nica Vasile, merg la Lipsca, de unde aduc și cărți pentru cutare „șolear“ (școlar), de dincoace de munți [98]. Compania orientală, formată la Viena în 1719 pentru negoțul pe Dunăre, se găta de activitate [99].

Negoțul intern pare să fi fost foarte activ în tot acest timp. La București el era reprezintat de vechii negustori din vremea Brîncoveanului, feciorii lui Tudori, Iani, Mihul, Nica, Manu, Mihai etc. [100]. La Craiova, de pildă, se ținea bîlci în tot timpul de la Sfîntă Măria Mare pînă la cea Mică, și „neguțătorii tindeau prăvălii ori cu ce fel de negoațe“, avînd și han, de la care lua venitul mănăstirea Brîncoveanului, Hurezul. Vinuri se aduceau cu acest prilej, și desigur că părțile vecine se împărtășiau la schimbul ce se făcea aici [101]. „Neguțătorași“ se întîlnesc și prin orașele mici [102]. Alături de turci, „untari“ români cutreierau satele [103]. În Moldova, negustori ca Gheorghe din Iași, ca Proca, ori Dima băcanul se află la începutul secolului al XVIII-lea, fiind împrumutători de bani și moșieri. Familii de negustori se continuă. Astfel acel Ioniță Arghirie, care-și lasă averea ginerelui, Teodor Pascul, cupețul [104]. Mai înainte, la 1701, e vorba de „giupînul Lu-

---

[93] Giurescu, *o.c.*, p. 140, nota.
[94] *Studii și documente*, VI, p. 544.
[95] *Descriptio Moldaviae*, p. 31 ; „Revista Nouă“, III, pp. 20—21.
[96] Hurmuzaki, XV², pp. 1613—1614, no. MMMXIV. Cf., pentru relațiile Ardealului cu aceste locuri, Jickeli, *l.c.*, pp. 100—101.
[97] *Brașovul și Românii*, pp. 328—329.
[98] *Studii și documente*, XII, p. 30.
[99] Jickeli, *l.c.*, p. 95.
[100] Furnică, *Din istoria comerțului, [la români. Mai ales băcănia]*, București, 1908, pp. XIX—XX, 6.
[101] *Studii și documente*, XIV, pp. XIII—XIV. Jupînul Chiriac de la Craiova făcînd negoț de „bătloage de horelcă“ și berbeci, pe la 1720—1730, *ibid.*, p. 39. Un Radul băcanul, *ibid.* Un Stan băcanul, *ibid.*, pp. 42—44, no. XXXVI. Un Iane Mațuche, *ibid.*, p. 48, no. XL. În tîrgușorul Hurezi chiar, un Stoica cupeț, *ibid.*, p. 49, no. XLIV. La Ocne, unde Ioan Năsipeanu e județ, un Vlaicul băcanul, *ibid.*, p. 86, no. LXXXIV.
[102] Așa văduva lui Stoica, pomenit în nota precedentă, *ibid.*, p. 55, no. LI.
[103] *Ibid.*, p. 68. Tot volumul e plin de socotelile untului și mierii, uneori și ale caprelor și cașului.
[104] Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VIII, p. 15, no. XIV ; pp. 30—31, no. XXVIII.

paşco sîn Tudori neguţitoriu ot Iaşi“ [105]. La Bîrlad se întîlnesc nepoţii lui Nan negustorul, el însuşi fiul lui Iane, a cărui activitate e încă de la începutul secolului al XVIII-lea [106]. În negoţul lui el întrebuinţa şi agenţi, „feciori“ [107].

NOTE

[1] Cititorul va constata în continuare o anumită grabă în redactarea textului. Locul descrierii minuţioase, a înşiruirii pitoreşti de mărfuri şi nume de negustori, a stăruirii asupra cutărui incident politic este luat de caracterizarea concisă, adesea sincopată, a comerţului românesc în epoca modernă. Mai ales în paginile din urmă răzbat şi unele aprehensiuni personale ale istoricului; ele trebuie privite ca atare şi neapărat coroborate cu ceea ce Nicolae Iorga a afirmat în lucrările speciale consacrate primului război mondial.

Consecvenţi procedeului adoptat de la început, am adnotat textul în primul rînd printr-o aducere la zi, la modul general vorbind, a bibliografiei, ca şi prin mărunte precizări pe care le-am considerat indispensabile, se înţelege, nu specialistului, ci consumatorului obişnuit de istorie.

[2] Despre fanarioţi vezi *Negoţul...*, cap. II, nota 84.

Pentru Nicolae Mavrocordat *Ibidem*, cap. I, nota 134.

[3] Stainville, conte Ştefan (1660—1720), de origine franceză, ofiţer în armata austriacă. Din 1710 a devenit comandantul trupelor austriece din Transilvania iar după 1718 a condus în aceiaşi calitate şi Oltenia. Pentru activitatea sa vezi C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austrieci*, 4 vol., 1913—1947, passim. Date biografice în I. Siebmacher, *Grosses und allgemeines Wappenbüch*, IV, partea a 12-a, p. 55 (Nürnberg, 1898).

[4] Pentru Eugeniu de Savoia vezi *Comerţul...*, *Epoca modernă*, cap. IV, nota 5.

[5] Negustori bulgari privilegiaţi, vezi *Negoţul...*, cap. II, notele 87 şi 97.

---

[105] *Studii şi documente*, VII, p. 63, no. 35, an. 1754. Negustorul ieşean Lois, pomenit la anul 1712, ţine şi cîrezi pe moşii boiereşti (*ibid.*, XIX, p. 33). Lîngă el apare „starostele de neguţitori“ ieşeni, Sava, la 1701 (*ibid.*, VII, p. 105, no. II).

[106] Ghibănescu, *l.c.*, p. 424, no. 15.

[107] *Ibid.*

DE LA PACEA DE LA BELGRAD (1739) PÎNĂ LA NOUA ERĂ DE RAPORTURI CU APUSUL (1774)

Restabilindu-se unitatea politică a judeţelor muntene, prin înfrîngerea austriecilor de către turci şi încheierea de către dînşii a păcii de restituţie de la Belgrad, era de experienţe austriece în teritoriul românesc se încheie. Şi se poate spune că ea a dispărut aproape fără urme.

Ca pe vremurile domnilor de ţară, Constantin Vodă Mavrocordat, suit pe tronul părintelui său, are o companie ca aceia din Sibiu, la Craiova [1], el chiamă pe vechii prieteni braşoveni la tovărăşie de negoţ, în 1744, însă arată ca bază a noilor legături capitulaţiile existente între împărăţia turcească şi aceia a Habsburgilor [2]. La 1751—1752, Grigore Vodă Ghica fixează o singură plată pentru oi, cincisprezece bani vechi, iar văcăritul îl reduce la un singur termin, de un „zlot vechi, scăzînd jumătate" [3].

Vinul muntean trece din nou graniţa; mărfuri turceşti, între altele tutun, cu care face negoţ în Ardeal şi un Gheorghe Clucerul, pătrund în această ţară [4]. Din nou oile bîrsanilor străbat văile noastre bogate în păşuni, şi domnul îi apără contra saigiilor turceşti cari li iau fără îndreptăţire cele de prăsilă. El îndeamnă la aceste legături folositoare şi pe alţii. Scrisoarea lui, adresată „voă tuturor românilor şi altor străini, saşi, ungureni, carele lăcuiţi în Ţara Ardealului şi treceţi cu oile la păşune aice 'n ţara Domnii Mele", răspinge vechea dare de nouă parale, din care numai cinci vechi, dar pretinde de la cei ce-şi iernează, pentru a face brînză şi caşcaval numai, vitele şi oile de la munte fără a se coborî la baltă, să dea şi oieritul ca şi ceilalţi [5]. Măsură care, de altminterea, va trebui desfiinţată de nepotul de fiu al lui Grigore Vodă, restabilindu-se în folosul mănăstirii Sf. Spiridon din Bucureşti, vechiul venit al ispravnicilor de o oaie la sută [6]. În schimb, vor fi sosit aceleaşi fabricate apusene, întrucît nu se aduceau de la izvor chiar; ba odată Grigore Vodă Ghica face să cumpere în Ardeal 2 000 de ocă de făină pentru Curtea sa [7].

Nimic nu tulbură mult timp aceste bune relaţii. Fiul lui Grigore Vodă, Matei, iea din nou măsuri contra abuzurilor făcute de beglicgii, sau de saigii, desfiinţează vechea taxă a ierbăritului şi caută a atrage, cu făgăduiala de

---

[1] *Studii şi documente*, XII, pp. 59—60.
[2] Hurmuzaki, XV², p. 1675, no. MMMXCI.
[3] *Braşovul şi Românii*, pp. 378—381. Cf. şi *ibid.*, pp. 381—382, no. 16. Cf. şi scrisoarea din 1746 a lui Grigore Ghica, Hurmuzaki, XV², p. 1679, no. MMMCII. Alta a lui Mavrocordat, *ibid.*, p. 1687, no. MMMCXVII. A lui Matei Ghica, *ibid.*, pp. 1690—1691. Cei opt bani de oaie ai lui Matei Ghica, p. 1691, no. MMMCXXX. Cerere ardeleană de 22 parale de vită (1762), *ibid.*, p. 1719, no. MMMCCXXI.
[4] *Ibid.*, p. 1681, no. MMMCV.
[5] *Studii şi documente*, V, pp. 157—158, no. 105.
[6] *Ibid.*, pp. 160—161, no. 110.
[7] Hurmuzaki, XV², p. 1681, no. MMMCVI.

nou aşezămînt, şi pe sătenii din părţile Sibiului [8]. Puţin după aceia însă oieritul era crescut de la 8 la 10 parale [9], dar stăruinţile braşovenilor aduceau menţinerea vechiului tarif [10].

Iată în ce termini de prietenie recunoscătoare se adresează, de altminterea, preotul braşovean Dimitrie Duma către episcopul său cu privire la situaţia bîrsanilor : „Să avem blagoslovenie unul din preoţi a ieşi în ţară la Bucureşti pentru un milostiv hrisov ce avem [de] la milostivii domni pentru scutirea a opt sute de oi iertate de oierit şi, prin moartea Măriei Sale Scarlat Grigorie Ghica Voevod, măcar ni s-au înnoit milostiv hrisov, făcîndu-ni şi pecetluită, acum nu ni s-au prins în samă. La care înălţîndu-să în Scaun fiul său, socotim, de ar merge un preot, nu am fi păgubaşi de acea milă. Ce ne rugăm să avem blagoslovenie şi dulce răspuns pentru această cerere“ [11].

Cînd braşovenii stăruiră să se revie la taxele prevăzute în firman, noul domn, Scarlat Ghica, făcu şi mai mari concesii, şi el adăugi făgăduiala că nu va creşte vama şi că va face să se ia de la vasul de vin numai o sută de parale. Boierii fură mai puternici însă decît voinţa lui, şi astfel, la moartea tînărului domn, aceiaşi braşoveni cereau ca în timpul vacanţei Scaunului, Poarta însăşi să iea o hotărîre. Supt noul stăpînitor, Alexandru Ghica, plîngerile se adauseră, fiind vorba acum şi de atragerea colibaşilor de la Bran ca să se aşeze în ţară, şi de o urcare a pogonăritului, a ierbăritului şi vînăriciului. Se numi o comisiune de cercetare. Şi în 1767 se capătă un termin contra abuzurilor puse în seama domnului muntean [12].

Energia acestor reclamaţii se înţelege uşor dacă se ţine samă de faptul că supuşii Braşovului din cele Şapte Sate şi din Rîşnov numărau în „ţară“ nu mai puţin de 4 685 de capete de vite şi cai şi 93 412 oi [13].

Singuri scheii par [a] fi rămas mulţămiţi. La 15 august 1760 li se păstrase de Scarlat Vodă Ghica „răfetul“ de 300 de lei cu scutire de văcărit, de pogonărit, de altă vamă decît tricesima, de altă taxă pe vin decît o sută de bani (nu zece lei) de butoi şi zece bani de sarcină, precum şi de orice zaherea în grîu şi altele [14].

Supt Constantin Racoviţă se scutesc chiar de orice taxe ardelenii cari-şi coboară oile în munţii noştri numai pentru a face caşcaval şi se stabileşte iarăşi oieritul a cincisprezece bani vechi şi văcăritul, cînd va fi la 66 bani pe cap [15]. Vedem după obicei munţi întregi arendaţi bîrsanilor [16], ba uneori se aduceau şi alte vite afară de cei doi cai îngăduiţi la fiecare turmă, şi chiar porci [17]. Se lua măsura de a se împiedeca acest abuz şi totodată cumpărarea de sare şi de hrişcă oprită la 1754 [18]. Colibaşii de la Bran erau mai rău atinşi : Vodă credea, prin astfel de hotărîri, dealtfel răpede retrase, să atragă statornic în ţară la dînsul pe aceşti oaspeţi trecă-

---

[8] Cf. *Braşovul şi Românii*, pp. 385—386, no. 19.
[9] Hurmuzaki, XV², p. 1702, no. MMMCXLVII.
[10] *Ibid.*, p. 1703, no. MMMCLI.
[11] *Studii şi documente*, XIII, p. 263, no. 140.
[12] *Ibid.*, VII, p. 39 şi urm.
[13] Hurmuzaki, XV², pp. 1729—1730, no. MMMCCXLIII.
[14] *Ibid.*, pp. 1734—1735, no. MMMCCLXVIII.
[15] *Braşovul şi Românii*, pp. 382—385.
[16] Hurmuzaki, XV², p. 1695, no. MMMCXXVII.
[17] *Ibid.*, p. 1699, no. MMMCXLI.
[18] *Ibid.*, p. 1700, no. MMMCXLIII.

tori [19]. Ba cutare boieri împrăștiau la Bran zvonul că acei cari vor face altfel pot fi urcați și în spînzurătoare! Totuși porcii de la Făgăraș erau mînați și după aceia la păscut pînă în munții Muscelului [20]. Și trecerea vinurilor era îngăduită [21].

Ciuma singură putuse să aducă în 1757 o întrerupere, dealtfel pentru ambele Principate. Luptele din Ardeal pentru „legea veche", răscoalele țărănești contra Unirii adauseră în materie de vamă numai odată 3%, în materie de taxe opt aspri de o oaie, douăzeci și patru de vită.

Dealtfel acest negoț nu mai era cu totul în mîna domnilor. Turcii credeau să aibă un drept la hotărîre și în această privință, și astfel două firmane din anul Hegirei 1177 (1763) fixară întrucîtva condițiile pășunatului și acelea ale exportului mărfurilor turcești în Ardeal [22]. Domnul muntean trebui să anunțe prin publicații la graniță dreptul ardelenilor de a trece în țara lui potrivit cu vechea învoială, deși e acuzat în 1764 că a ridicat taxele de mai sus, cu amenzi pe deasupra, în proporție enormă: 133 pentru oi, 132 sau numai 60 [23] pentru vaci, că face a se plăti pentru vin zece lei turcești de bute, un leu de sarcina de douăsprezece cofe brașovenești, un leu, 90 de bani [24], dacă sînt numai struguri, odată scutiți, că adauge pogonăritul. Apoi că s-a ridicat „răfetul" șcheilor de la 300 de lei turcești la 1 300, iar, cînd negustorii bucureșteni au refuzat acest spor, li s-au închis prăvăliile și oprit calfele. În sfîrșit că, pe lîngă răul obicei al boierilor de a-și lua adetul pășunii în brînza cîntărită după placul lor, se adauge la întorsul turmelor o dare nouă, de șase parale de oaie și douăzeci și două de cal [25], că s-a cerut de la rășinăreni arenda de 210 lei a muntelui Baiul, atunci cînd pentru întreținerea bisericii Sfîntul Nicolae din Brașov se lăsase liberă pășunea pentru o mie de vite și cai, de o sută șaptezeci și doi de ani [26]; că s-a oprit vînzarea și tăierea pentru oi și capre [27]. Vama fusese îndoită.

Cu acest prilej se dă și lămurirea deplină a rostului beglicgiilor. Sîrbi creștini — unul se chiamă Alexie —, ei vin la noi în april, cu scrisori de la Casap-baș, și ieau după plac ce e mai bun în turme, „aruncînd" „bani". Căci, dacă alți negustori plătesc un leu pentru oaia noatină (de un an), ei nu dau mai mult decît jumătate; alții dau pentru o oaie mare fără miel 50 de parale, iar aceștia numai 105 aspri, adecă 35 de parale, deci cu 45 de aspri mai puțin; un berbece mare sau și o oaie cu miel le plătiau negustorii cu doi lei, iar beglicgiii numai un leu și trei parale. Se luaseră în aceste condiții, în ultimul timp, 8 643 de capete pentru 6 658 taleri și 19 aspri [28].

Ștefan Vodă Racoviță se îndreptăți prin propriile greutăți ale domniei sale, prin cele moștenite de la frate și hotărî, la 16 iunie 1765, că nu se va plăti mai mult de oaie decît 16 parale și jumătate, *deci mai mult că*

[19] *Ibid.*, p. 1699 și urm.
[20] *Ibid.*, pp. 1702—1703.
[21] *Ibid.*, p. 1703 și urm.
[22] *Ibid.*, p. 1722, no. MMMCCXXXII.
[23] *Ibid.*, p. 1726.
[24] *Ibid.*, p. 1723 și urm.
[25] *Ibid.*, p. 1726.
[26] *Ibid.*, p. 1728, n-rele MMMCCXX-XL.
[27] *Ibid.*, p. 1726, no. MMMCCXXXVI.
[28] *Ibid.*, p. 1730, no. MMMCCXLIII.

de două ori suma prevăzută în firmanul citat — dar şi o oaie la zece —, iar de vită decît şaizeci şi şase bani, pe cari deci îi menţine. Ardelenii rămîn îndatoriţi a vinde beglicgiilor sau saigiilor şapte şi nu treisprezece capete la sută, fără a se atinge nimeni de uneltele stînei sau de cîni. Cît priveşte preţul, ei trebuie să rămîie satisfăcuţi cum că el se va îmbunătăţi [29].

Privilegiul acordat în Ardeal, la Braşov şi Sibiu, Companiei grecilor (1758), apoi şi acelei a armenilor (1774) contribui esenţial la întreţinerea unor relaţii mai strînse cu acele părţi [30].

În Moldova şi pentru această epocă raporturile cu Ardealul sînt mult mai rare, deşi Constantin Racoviţă are corespondenţă cu Compania din Sibiu [31]. Exportul de vite continuă, ca şi al peştelui, pe care acum „năvodarii" îl ieau din Brateş [32], uneori pe sama unui turc, arendaş [33]. Pe la Cîmpulung, unde localnicii pretindeau că sunt scutiţi de vamă, se treceau vite şi se aduceau mărfuri ungureşti [34], luîndu-se vama pe „tar" (povară) un potronic pentru domn, unul pentru vornicul local [35]. Bîrsanii de la Caşin, căşinenii, ca şi sovejenii, îngraşă la oi şi pînă la o mie de porci din Ardeal [36]. Cînd se încearcă a li se lua un miel de perdea, ei refuză [37]. Odată generalul din Sibiu cumpără doi armăsari, un început de remontă [38], continuat de ofiţeri francezi, cari la 1767 exportau cai moldoveneşti şi tătăreşti [39]. Avem o urmă de raporturi între armenii din Moldova, ca un Toros, şi cei din Gherla ardeleană [40]. Ba la Iaşi se afla în 1741 un armean, care cu doi „feciori ungureni" şi cu doi „copii iar din Ţara Ungurească", „umblă cu negoţ de Braşov" [41]. Braşovenii li stau alături: la 1775 îi găsim şi în Bîrlad [42].

În ce priveşte comerţul cu Turcia, avem aceiaşi negustori cari merg pînă la Constantinopol, dar uneori înaintează mai departe decît noul centru de comerţ bulgăresc care e la Sliven, de unde aduc bumbac şi „zăblaie" de postav prost, probabil de şaiac [43].

Pentru această epocă avem însă o sumă de ştiri despre negustorii de ţară, despre rosturile şi prăvăliile sau dughenile lor, despre realitatea modestă a vieţii lor.

Cum se înfăţişa piaţa într-un tîrg moldovenesc se vede din reglementaţia de la 1761 privitoare la Suceava: de-o parte „lipovenii, căldărarii, ciobotarii, opincarii, tălpălarii, sărarii", de alta, „olarii, steclarii, păscarii cu marfa lor şi pitărîţele cu pita", în altă latură „carăle cu făină sau cu alte legumi", care „să nu intre la faţa tîrgului, în dugheni, nici de cum, ce să

[29] *Ibid.*, pp. 1728—1729, no. MMMCCXLI.
[30] Jickeli, *l. c.*, p. 103.
[31] *Studii şi documente*, XII, pp. 57—59.
[32] *Ibid.*, VI, p. 231, no. 177.
[33] *Ibid.*, no. 179.
[34] *Ibid.*, p. 371, n-rele 1203, 1207.
[35] *Ibid.*, p. 378, no. 1270. V. şi *ibid.*, p. 434, no. 1635.
[36] *Ibid.*, p. 231, no. 190.
[37] *Ibid.*, pp. 333—334, no. 876. Cf. *ibid.*, p. 334, no. 882. Pentru *trăsura* lor, *ibid.*, p. 340, no. 936. Cărăuşi, „chirigii", la Galaţi pentru peşte, *ibid.*, p. 287, no. 561.
[38] *Ibid.*, p. 239, no. 249.
[39] Hurmuzaki, *Supl.* I, 1, pp. 748, 762—765, 769.
[40] *Studii şi documente*, VI, p. 280, no. 528.
[41] *Ibid.*, p. 329, no. 836.
[42] Antonovici, *Doc. Bîrlădene*, pp. 14—15, no. X.
[43] *Braşovul şi Românii*, pp. 337—339.

stea cu rînduiala lor, la locul ce s-a socotit să dea îndămînă..., adică la locul ce este slobod deschis" [44].

Întîlnim, ceva mai tîrziu, și „o dughiană de scînduri pe roate mișcătoare" la Herța [45]. Orice dughiană era îndatorită la „schimburi de spre neguțtori", la darea către agă (și „plimbarea" lui), la plata „fănarului", încă din 1740 [46].

Cum era o prăvălie atunci se vede din procesul bisericii ieșene Sf. Nicolae cu un evreu Mendel, „Mindilă" „dînd jalbă preuții Mării Sale lui Vodă cum că este om gîlcevitor între mahalagii". Vornicii de poartă află la el, pe lîngă „sobă și cuptior", „paturi i lavițe" și „două dulapuri și polițile... și masa" [47]. La dughenile Goliei se dă chiria de un leu pe lună [48].

Cutare altă dughiană „în Tîrgul de Sus, pe podul Hagioai, în rîndul dughenilor de la vale, unde să vinde peștele cel proaspăt", cumpărată de la un tipsier evreu, are pivniță, hrubă cu gîrliciu de lemn, „în care pivniță își ține jidovul cîte un poloboc doaî de băutură"; apoi se face un cerdac cu cașcioară [49], totul pe preț de 20 de lei. Procesul din 1741 al evreului David din Chișinău cu negustorii de acolo, Tănase Hîncu, Ion Costin, Dumitrașcu Budul, Păladi și Andronic Gratea, arată ce se afla într-o dughiană de atunci: „un poloboc de holercă de 80 de lei și 1 100 ocă tutun, 75 ocă bumbac tare, piei și orez de 120 de lei, frînghii de 70 de lei, un poloboc de dohot de 32 de lei, 60 drobi de sare, 30 ocă de aramă, 30 părechi ciubote și ceva oale" [50].

Cît de importante erau însă uneori afacerile, se vede din faptul că un singur negustor al Capanului, cunoscut de călătorul Boscovich, cumpărase pentru Bairamul acelui an 60 000 de berbeci [51].

Regulamentul lui Grigore Vodă Ghica pentru mortasipie ne face să vedem carăle stînd cu poloboace de horilcă și de rachiu, cu pește sărat și proaspăt, cu făină, cu raci, cu miere, „ce vinde cu bani gata la turci", în poloboace și putini, cu perje și oloiu (uleiu), cu vin, cu cofe, cu sare, cu „despicături de curechiu", cu harbuji și poame, cu brînză, cu coase, cu dohot, plus „precupeața ce vinde în tîrg", „neguțtoriul ce scoate negoț la tarabă de toată săptămîna" [52]. Încă înainte de 1778 aflăm în Iași cafeneaua [53].

Numele negustorilor mai cunoscuți nu sînt rare. La Suceava ei erau mulți, la Iași juca un rol „Matei Bantaș, neguțitorul" [54], la Botoșani, lîngă bogatul Manole, un Dimitrie [55]. Un „Iane Vinețianul" arată prin numele

---

[44] *Doc. Callimachi*, [N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, București, 1902] I, p. 417. Se pomenesc dughenile lui Constantin băcanul, lui Ioniță Foti, lui Ivan Arman *(ibid.)*, casele lui Piele Albă Armeanul (*ibid.*, p. 448). E și „Ulița dornicilor" *(ibid.)*.

[45] *Studii și documente*, V, p. 65, no. 295.

[46] *Ibid.*, VI, p. 441, no. 1660. Pentru mortasipia din 1740—1741, Furnică, *o. c.*, pp. 13—14, no. X.

[47] *Studii și documente*, V, p. 109, no. 142. Cf. și p. 110, no. 149.

[48] *Ibid.*, VI, p. 231, no. 176.

[49] *Ibid.*, p. 260, no. 415.

[50] *Ibid.*, p. 265, no. 442.

[51] Ed. *Uricariul*, XXIV, p. 289. Același socoate un export de boi în Apus, cîte zece ughi unul, unul de 10 000 de cai, cîte 20—30, de 200—300 000 de berbeci, de 300 000 chile de grîne (la Constantinopol) *(ibid.)*.

[52] *Studii și documente*, VI, p. 449, no. 1700.

[53] *Ibid.*, p. 107, no. 163.

[54] *Ibid.*, p. 458, no. 103.

[55] *Doc. Callimachi*, II, p. 9, no. 14; p. 11, no. 221 și urm.; p. 19, n-rele 41—42.

său chiar, în 1754, de unde vine [56]. Un Stihi-şi ţinea la Botoşani, contra voinţii orăşenilor, vite pe moşia tîrgului [57].

Desigur că numărul negustorilor de ţară va fi continuat încă să fie însemnat la Bucureşti, unde Mihu negustorul, proprietar de moşii, dar silit a trăi doi ani din banii luaţi cu împrumut fără dobîndă de la spătarul Mihai Cantacuzino, se preface încă supt Brîncoveanu în călugărul Misail [58]. Ba vedem pe Vodă însuşi puind înainte pe cîte un om de casă pentru a căpăta nişte prăvălii în Şelari, ajunse în mîinile unor boierinaşi, în vederea unui schimb cu egumenul de Comana, care avea pămînt lîngă Potlogii Brîncoveanului [59]. Giuvaergiu mai de frunte era în 1763 un Hagi Chiriac [60]. Un Hagi Chircu putea împrumuta lui Ioan Vodă Mavrocordat, la 1717, 10 000 de lei, cu mai mult de zece la sută pe lună.

La Craiova, un Pantazi, în legătură de afaceri cu boierii ocupaţiei, pare a fi jucat un oarecare rol : era împrumutător şi negustor de oi [61]. Cunoaştem pe cupeţul Nica şi pe fiul său Caloian din Buzău [62], pe cutare abagii, băcani din Ploieşti încă din 1756 [63]. Negustorii localnici făceau împrumuturile cu zece la sută pe lună [64]. Unii întreprinzători de-ai noştri mergeau pînă în ţara căzăcească [65].

Avem şi condiţiile asociaţiilor. Astfel între Dumitraşcu şi Lefter se face la 1720 învoială ca „afară din capete să fim fraţi, ori pe pagubă au pe dobîndă ; ce vom cîştiga să fie din doao“ [66].

Negustorimea românească se păstrează mai puternică în Moldova decît la munteni. Încă din epoca precedentă, Toma negustorul vinde lui Duca Vodă cel tînăr „nişte negoţ ce-au dat la Cămară“, pentru care acesta-i rămîne dator [67]. Băcanul Gheorghiţă al lui Ristodor, Şerban Gîndul, Iacomachi făceau negoţ la Iaşi [68], Afenduli la Botoşani [69]. Cutare boier e silit a-i da lui Toma o moşie pentru datoria de trei sute de lei [70]. Mai tîrziu un negustor din Ismail, din „Smil“, duce marfă în Polonia, de la Soroca la Movilău [71]. Un Sandul Tuduri sau Panait e cupeţ la Iaşi, un Ion Niţă Loizu, un Osmachi, un Pană, mort în 1741, făceau negoţ tot la Iaşi, şi un Andronachi, un Nicolae, un Manole [72] la Botoşani [73]. Pe lîngă „chervăsăria“ oficială, cu turci, aflăm pe a lui Macarie [74].

---

[56] *Ibid.*, *p.* 17, no. 36 ; p. 19, no. 42 ; p. 23, no. 50.
[57] *Ibid.*, pp. 32 şi urm. 73.
[58] *Studii şi documente*, V, p. 307, no. 57 ; p. 310, no. 769. Un Iane negustorul, nepotul lui Andrei, în 1696, *ibid.*, p. 309, no. 64.
[59] *Ibid.*, p. 313, no. 76.
[60] *Ibid.*, p. 328, no. 120.
[61] Giurescu, *o. c.*, p. 182, no. 152.
[62] *Studii şi documente*, V, p. 317, no. 86.
[63] *Ibid.*, pp. 546—549, n-rele 3—4.
[64] *Ibid.*, p. 499, no. 79.
[65] *Ibid.*, p. 329, no. 125.
[66] *Ibid.*, p. 499, no. 79.
[67] *Ibid.*, p. 491, no. 51.
[68] *Ibid.*, p. 98, no. 92 ; p. 227, no. 63. Starostea de curălari, un bacal Panaiti, *ibid.*, p. 104, no. 116.
[69] Furnică, *o. c.*, pp. XX—XXI.
[70] *Studii şi documente*, V, p. 133, no. 65.
[71] *Ibid.*, VI, p. 213, no. 34.
[72] *Ibid.*, p. 264, no. 436.
[73] *Ibid.*, p. 221, no. 89 ; pp. 223—224, no. 119 ; p. 233, no. 199—201 ; p. 247, no. 329 ; p. 253, no. 381.
[74] Un proces pentru miere, *ibid.*, pp. 257—258, no. 397. Cf. *ibid.*, p. 258, no. 400.

O mare parte din negustori era însă de origine străină.

Armenii veniau și din Constantinopol, așezîndu-se în țară dar mai ales din Polonia cu cirezile de boi pe care le îngrășau pe șesurile bogate în fînațe ale Moldovei [75]. Scutiți de olace și conace, ei aveau judecata numai la domnie. Vitele lor sînt așezate la Cîmpulung și fără voia locuitorilor [76]. Cînd beglicgiii caută a-i împiedeca de a lua capre pentru „săftiene", domnul intervine: „știu că capre pentru treaba împărăției nu trebuie" [77]. Exemplul armenilor e imitat apoi de români, cari „cumpără moșii" pentru îngrășatul vitelor, ca Gheorghe Mere Acre la Hîrlău [78]. Unii din aceștia se așează în țară, și astfel cutare armean din Roman făcea comerț cu Sniatynul [79].

Privilegiile lor au fost tipărite și în lucrarea agentului consular austriac Raicevich [80].

La 16 iunie 1734 se decreta iertarea lor de „hîrtii" și de „angarii", de orice dare afară de vamă, cornărit și cuniță pe cai [81]. Supt Grigore Ghica, după privilegiul din 1739, ei plătiau cornăritul de un leu la fiecare bou de negoț, la vitele și „hergheliile de iepe" din țară, patruzeci de bani cuniță, pe lîngă potronicul starostelui de Cernăuți, leul de cireadă al vameșilor de la „otace" și patru bani grămăticia, precum și doi potronici de cireadă călărașilor de la hotar. Aveau voie a lua 200 de stoguri de fîn domnesc la Botoșani, cu 2 lei vechi stogul, a-și ținea ciobani unguri și moldoveni cu bir special. Supt Constantin Mavrocordat erau datori a da 40 de bani de vită și cuniță de oaie cîte 60 de bani și deseatina de stupi, de zece bucate un leu [82]. În anume condiții plătiau și caii lor [83].

Armenii sînt asociați cu negustorii români, nu numai în Suceava, ci și în Roman [84], apoi la Chișinău [85]. La 1741, Grigore Vodă Ghica vorbește „de oamenii rumîni și armeni, tîrgoveți de Roman" [86]. Acești armeni din tîrgul lui Romașco Vodă sau romașcani aveau, dealtfel, prăvălii și la Neamț, la Bacău, la Tîrgu Frumos [87].

Un nou șir de armeni, veniți de-a dreptul din Turcia, apar încă în acest timp. Ei se așează în grupe la Botoșani. „Jupînul Ioanes, negutitoriu arman din Eș", care cumpără vie la 1742, nu aparține, desigur, vechilor neamuri cu nume românești [88], ca și Hagi Lelan din Botoșani, totuși soțul

---

[75] V. și *ibid.*, VI, pp. 234—251, no. 218; p. 236, no. 233; p. 334, no. 880. O încercare a turcilor de a împiedeca aceste relații aduce intervenția lui Ioan Potocki, castelanul de Cracovia, la 1751, Hurmuzaki, VII, p. 3. Scrisoarea lui Constantin Vodă Racoviță, protestînd de bunele lui intenții în anul 1755, *ibid.*, pp. 5—6. Cf. și *ibid.*, p. 12.

[76] *Studii și documente*, VI, p. 233, no. 198.

[77] *Ibid.*, p. 349, no. 1022.

[78] *Ibid.*, V, p. 64, no. 292.

[79] *Ibid.*, VI, p. 231, no. 184.

[80] *Ibid.*, pp. 271—272, n-rele 486—487; Raicevich, *Osservazioni, [storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788]

[81] Cf. *Studii și documente*, I—II, p. 438. Privilegiul din 15 novembre 1759, *Doc. Callimachi*, I, p. 417, no. IV; II, pp. 2—3, no. 248.

[82] *Studii și documente*, VI, p. 372, no. 1210. Cf. și *ibid.*, pp. 378—379, no. 1277.

[83] *Ibid.*, p. 436, no. 1641.

[84] *Ibid.*, p. 341, no. 941.

[85] *Ibid.*, pp. 366—367, no. 1163.

[86] *Ibid.*, p. 210, no. 5; p. 214, no. 61; p. 239, no. 250. Armenii cari vînd mătasă la munteni, Furnică, *o. c.*, pp. 25—26.

[87] *Studii și documente*, IV, pp. 564—565.

[88] *Ibid.*, V, p. 238, no. 97; *Inscripții*, I, p. 219 și urm.; *Istoria Românilor în chipuri și icoane*, ed. a 2-a Craiova, 1921, p. 171 și urm. [vezi partea I-a a volumului]

unei romînce [89]. La Iaşi stau alături Hagi Mane cu starostele Andronic [90], apoi aflăm pe un Ion Mardaros [91].

Testamentul lui Nicolae Başotă la 1721 şi însemnările privitoare la ginerele său îi arată datori, nu numai cunoscutului Toma şi lui Gavril negustorul, lui Cărăcaş Armeanul — proporţia se poate desluşi din lista de datorii —, dar şi unor *turci*: Mahmud Derviş-oglu din Roman, Husein serdarul, Omer Turcul, Hagi Ismail, Mehmed Murteza-oglu, Hasan Aga şi Hagi Halil-oglu din Roman, Ali, fiul lui Mahmud din Iaşi, un alt turc din Iaşi, „ce-au fost chizaş Costa Sîrbul" [92]. Pînă şi localităţi mici, ca Adjudul, îşi aveau, şi după 1774, turcul local, cămătar [93].

Şi îndeobşte ei apar în această calitate de capitalişti. Dacă un evreu de Ţarigrad, Iacob, făcea împrumuturi încă din 1598[94], la 1723 apare datoria „la un neguţitor turcu, ce-i zic Cuciuc Murtaza" a unui boierinaş moldovean, căpitanul de dărăbani, Hîncu [95]. „Neguţitorii de bani", turcii, cari practică împrumutul cu dobîndă celor cu „dăjdi şi nevoi" pentru a-i „strînge" pe urmă, sînt acum intraţi în obiceiul ţerii [96]. Cîte un biet om la vreme de foamete „fiindu lipsă mare de pîinia şi neavînd nici o putere şi murind de foamea cu femeia lui şi cu copchiii lui şi o sor' a lui, şi neavînd de ci să să apuce", merge la un Hagi Ismail, care dă cu dobîndă de zece la sută pe lună: „din dzece lei, unspredzece lei pă lună" [97]. Nicolae Costin cronicarul are datorii la Haşi Ismail şi la „Hagi Emeneh Turcul" [98]. Tăutuleştii rămîn datori vreo zece ani lui „Mahmut Turcul", care, milos, li iartă dobînda şi o parte din capital [99]. Lupu Costachi cere de la Hagi Ismail, şi Hasan Chiurdoglu din Constantinopol împrumută pe alţi boieri [100]. Şi domnii, cum e cazul cu Constantin Vodă Duca, dator „lui Hagi Osman, neguţitoriul de la Enichiiu" [101], n-au ce face şi aleargă la acelaşi izvor de bani, într-un timp cînd turcii întrebuinţau tot mai mult pentru afaceri, şi cu deosebire aici în Moldova, unde veniau de la Bender, apoi şi de la Hotin, puterea lor politică. Aceşti cămătari, cari ştiau totdeauna să-şi recapete banii, se aşezau şi prin ţinuturi: la 1759 găsim pe unul la Huşi [102], la 1731 încă pe „Umir Turcul" şi Ali Beşleaga la Botoşani, pe alţii la Adjud [103]. Săracii se îndatorau a da o oaie, ori perje (prune), nuci, în loc de bani turcilor, cari pentru acest scop umblau prin ţară, unii cu peşte sărat, cu băcănii, făcîndu-şi dughene [104].

---

[89] *Studii şi documente*, VI, p. 213, no. 45.
[90] *Ibid.*, p. 230, no. 167.
[91] *Ibid.*, p. 265, no. 443.
[92] *Ibid.*, XVI, p. 371 şi urm.
[93] *Ibid.*, VII, p. 331, no. 72.
[94] *Uricariul*, X, p. 113.
[95] *Studii şi documente*, V, p. 53, no. 242. Cf. *ibid.*, no. 243.
[96] *Ibid.*, p. 51, no. 235.
[97] *Ibid.*, pp. 50—51, no. 234.
[98] *Ibid.*, p. 133, no. 65; VI, p. 545. Cf. *ibid.*, V, p. 229, no. 72.
[99] *Ibid.*
[100] *Ibid.*, p. 236, no. 88. Cf. *ibid.*, VI, p. 40 şi urm. (an. 1720). Un turc are omul lui în Moldova, *ibid.*, p. 96, no. 118; p 242, no. 275; p. 254, no. 387; p. 297.
[101] *Ibid.*, V, p. 52, no. 240.
[102] *Ibid.*, p. 61, no. 278. Dar şi cîte un biet meşter turc ca „Mustafă Turcul potcovarul", a cărui femeie se chiamă Măghiula şi fiul Dimu (*ibid.*, XIII, p. 74). Cf. *ibid.*, VI, p. 212, no. 25.
[103] *Ibid.*, p. 242, no. 275; p. 297.
[104] *Ibid.*, p. 210, no. 52; p. 214, no. 61.

Chiar în negoțul obișnuit însă, la negustorii de țară, la ardelenii care cutează a merge pînă la Constantinopol [105], încep a se adăugi străini. Vedem la 1760 pe un evreu, Avram, care vine ca un capitalist, dispuind de pungi de bani și iea împreună cu ardeleanul Oprea Floroiu și cu tovarășii lui un munte la Bran pentru a face „căsării" [106]. Vor mai veni și alții. Înainte de 1760 turcii se întindeau și la arenda de moșii, ca „Suliman binbașa Diianul, din Diiu", și trebui un ordin special al Porții ca să lipsească turcii cu stăpînirea din pămîntul Țării Românești, răscumpărîndu-și boierii pămînturile [107]. Negustorii din Sistov aveau vii pe malul stîng unde se așezase și mutaveliul, „mutaful" de acolo, precum aiurea subașa din Daia, „voevodul" din Dăieni [108]. Un Hagi-Mustafà Giurgiuveanul se înțelege cu un Vlădescu pentru ca turcul să-și facă moară pe vadul lui, dîndu-i „chiria vadului", ceia ce însă nu îndeplinește [109], și găsim și creștini acolo, ca Hagi Tănase și tovarășul Iorga, cari fac o danie spitalului Pantelimon [110]. Cît privește pe grecii dintre turci, negustorul Zaharia Dogagioglu din Moreia, iea pe o Ciocîrdia la 1754, fiind privilegiat cu iertarea de vinăriciu, dijmărit și văcărit [111].

Negustori turci, cari nu făceau nici camătă, nici creștere de vite, veniau pe apă, ori pe la munteni, din Rumelia la Iași, plătind și vama de șase lei vechi pe povară „după străvechiul obiceiu". Cînd ei încearcă să treacă din Reni-Tomarova, unde-și luau cară, în Polonia, domnia se opune: „că, de om înțelege", se spunea vameșului de Galați, „c-au trecut vr-unii niscarva care, să știți că urgia lui Dumnedzău va lua" [112]. Acești negustori venind pe la vama din Greceni, dădeau șapte lei vechi de aceiași „povară" [113].

Erau printre ei și oameni pașnici. Un Hagi Mustafa Surdul e creditorul plin de răbdare al Calmășului din Botoșani [114]. De unii din acești turci se vorbește cu prietenie. Astfel și „Ahmet neguțitorul din Bîrlad" face o cumpărătură de la o vornicească [115]. Cara Hasan, „care au trăit într-aci siliștioară ca la douăzeci și mai bine de ani", are cîșla „zămnicele", „bucatele": „acel turc de apurure le era făcător de bine, de lua bani de la dînsul" [116].

O nouă categorie de turci apar pe acest timp, negustorii lazi, veniți din Asia Mică pe mare, făcînd comerț mai ales cu vitele, pe care le cresc în odăile lor basarabene; ei sînt un element rău și tulburător, „zulumgii", „tîlhari și chesăgii", așa încît uneori trebuiau puși în fiare [117], deși unul din

---

[105] Hurmuzaki, XV², p. 1719, no. MMMCCIX.
[106] *Brașovul și Românii*, pp. 388—389, n-rele 22—24.
[107] *Studii și documente*, V, pp. 326—327, n-rele 117—118. Episcopul de Silistra era silit mai înainte să-și vîndă moșiile de pe malul stîng, *ibid.*, p. 328, nota.
[108] *Ibid.*, pp. 502, 504.
[109] *Ibid.*, p. 492, no. 56.
[110] *Ibid.*, p. 498, no. 73.
[111] *Ibid.*, no. 74.
[112] *Ibid.*, VI, p. 372, no. 1212.
[113] *Ibid.*, p. 374, no. 1228.
[114] *Doc. Callimachi*, II, p. 21, no. 45. Cf. și *ibid.*, p. 19, no. 42.
[115] Furnică, *o. c.*, pp. 8—9 (an 1717).
[116] *Doc. Callimachi*, I, p. 431, nota 1. Un turc în 1728 (*Uricariul*, XXI, pp. 383—384). Hagi Mahmet la Roman în 1745 (*Studii și documente*, VII, p. 94, no. 20).
[117] *Ibid.*, VI, p. 212, no. 24. Se smomiau și oameni din Moldova în raiale, *ibid.*, no. 26.

ei, Cuciuc Celebi zadè, e prieten al lui vodă [118]. Se aşează deci la Galaţi un serdar turc, cu ieniceri şi arnăuţi, „ca să apere pe oamenii lăcuitori de spre turcii zulumgii", el este acela care pune în fiare [119]. Unii poartă afaceri în Brăila, cu aceleaşi apucături [120]. Alţii îşi aveau sălaşul la Focşani [121], unde îşi făcuseră, ca şi la Odobeşti, în care localitate aflăm iamaci brăileni, şi corturi, cafenele, meserniţe pentru iarmaroc [122]. Ţara era plină, mai ales partea răsăriteană, de cîşlele lor [123], şi se vorbia numai de aceşti turci „zulumgii", „răi" [124], pe cari domnia trebuia să-i izgonească. Se aprinseră atunci şi casele „chiurzilor", ale „curzilor", asociaţi cu lazii [125], oprindu-se orice arendare de moşie la ei [126]. Ieşirea turcilor din oraşe nu mai fu permisă [127]. Nu mai vorbim de relaţiile pe care turcii din raialele Benderului şi Hotinului le aveau cu evreii polonilor din faţă [128].

Totuşi şi după măsura izgonirii, adusă la îndeplinire, cum o arată şi cronicile, cu cea mai mare asprime [129], de un domn dispunînd de o aşa de mare influenţă la Poartă ca Mavrocordat [130], rămaseră în anumite condiţii turci, cu păstori, „bucate", „odăi" sau „cîşle". Astfel acel „prieten al Mării Sale, Cuciuc-Celebi-zadea", căruia îi dă voie să-şi întoarcă oamenii de la Vitoteşti, unde se mutaseră pe vremea tulburărilor, la locul dintîi. „Ce, cînd să va rădica, de vor pricinui ceva vrunii din răzeşi să nu le dea ascultare, de vreame ce dumnealui iaste om mare" [131].

La Vaslui, tîrgoveţii ajunseră a se plînge de „slugile şi argaţii turcilor", cari nu voiau „să dea agiutor la mezil şi la alte poronci dinpreună cu tîrgoveţii" [132]. Tot aşa şi la Bîrlad [133]. La Tecuci era odaia „casabaşii agalar" [134]. Pretutindeni se aflau dughenile lor, dar în aceste privinţi se menţinea vechiul principiu: „turcii casă şi aşedzare în Moldova n-au, ci, cînd apucă să şadă, să caute neguţtoria lui; că, neurmîndu poroncii, i s-a triimete de l-a aduce aici (la Iaşi) şi să va pedepsi cu urgie" [135]. La Dorohoi se ridică dughenile şi se strică şi cafeneaua ce o făcuseră [136].

---

[118] *Ibid.*, pp. 342—343, no. 959.

[119] *Ibid.*, p. 222, no. 105; p. 230, no. 171; p. 243, no. 289; p. 244, n-rele 293, 296; p. 287, no. 565; p. 405, no. 1527. Un bairactar în fiare, *ibid.*, p. 223, no. 112. La Soroca, la Orhei, *ibid.*, p. 306, no. 655. La Bender şi *ibid.*, no. 181. Cf. *ibid.*, p. 330, no. 846. Un emir tatar arestat, *ibid.*, p. 236, no. 228. Ciobani de-ai turcilor, *ibid.*, p. 290, no. 576.

[120] *Ibid.*, p. 231, no. 187.

[121] *Ibid.*, p. 236, no. 224.

[122] *Ibid.*, p. 244, no. 300; p. 298, no. 619.

[123] *Ibid.*, p. 282, no. 536.

[124] *Ibid.*, p. 283, no. 543; p. 290, no. 580; p. 304, no. 644.

[125] *Ibid.*, p. 286, no. 555.

[126] *Ibid.*, p. 289, no. 574. Cf. şi *ibid.*, p. 290, no. 576.

[127] *Ibid.*, p. 291, no. 583—584. Mori tatareşti arse, *ibid.*, p. 373, no. 1220.

[128] *Ibid.*, p. 243, no. 283.

[129] Hurmuzaki, X, pp. XVIII—XX.

[130] Pentru turcii „oameni buni umblînd prin sate cu neguţitoria", *Studii şi documente*, VI, p. 344, no. 972. Ei umplu şi oraşele de peste Prut, *ibid.*, p. 348, no. 1008. Un laz se face creştin, Sava, *ibid.*, no. 1016. Un Panait Lazul, Furnică, *o. c.*, pp. 15—18, n-rele XII—XIII.

[131] *Ibid.*, pp. 342—343, no. 959.

[132] *Ibid.*, p. 350, no. 1031.

[133] *Ibid.*, p. 366, no. 1155.

[134] *Ibid.*, pp. 363—364, no. 1130. Pentru Bîrlad, şi *ibid.*, p. 289, no. 573; p. 372, no. 1213.

[135] *Ibid.*, p. 353, no. 1055.

[136] *Ibid.*, p. 357, no. 1081. Alţi turci la Vaslui, p. 367, no. 1165. Tot aşa la Galaţi, *ibid.*, pp. 350—351, no. 1033.

Numărul turcilor așezați în Iași era chiar destul de mare pentru ca, la 1767, fiind vorba de deschiderea unei prăvălii a iezuiților, a „iazoviților" din Iași, aga să fie invitat a se întovărăși cu „doi, trei negustori turci și cîțva din rufetul băcalilor" [137]. Acești turci din Iași erau și ei supuși unui beșleagă, și acesta avea dreptul, pe care-l întindea de multe ori și asupra moldovenilor, de a lua cîte un leu de butea de miere, nefiind asupră-li altă sarcină [138]. Afară de cei recunoscuți, erau însă și mulți alții, așa încît a trebuit să se cheme pentru cei de la Bosance adalîi, precum și pentru cei de la Botoșani și Suceava, un ceauș împărătesc [139], pe un timp cînd o astfel de pază era necesară și la Baia, Suceava și Siretiu [140]. La Piatra Neamțului începuse marele negoț cu lemne, și la 1741 se afla acolo șezînd „de vr-o douăzeci de ani" un anume Mahmet [141]. Binà-Emini din Constantinopol avea grija acestui comerț [142]. Iar cei din Hotin [143], uniți cu armeni, apăreau la iarmaroacele din Suceava, Botoșani și Roman pentru a lua vite, pe care le treceau apoi pe la Cernăuți, Mohilău și Soroca [144]; ei aveau stupii și oile lor [145]. Cîte un turc din „Țara turcească", precum e biv-voivoda din 1736, încheie o convenție anume cu Vodă pentru păsterea oilor lui [146].

În sfîrșit, turcii din raia făceau adesea pe intermediarii, cumpărînd pentru poloni boi la Roman și la Botoșani [147] sau aducînd oi din Polonia [148]. Un Hasanachi era așezat la Orhei [149]. O scrisoare din corespondența lui Constantin Vodă Mavrocordat arată că „turcii brăileani [150] și de pe aiurile și Tătarăi mergu la acele părți de fac alișveriș, cumpărînd vaci, oi, unt și altele" și „fac multă supărare lăcuitorilor că le iau fîn, ordzu cu sila și fără de bani, și altele mai fac" [151]. Cei din Bender refuzau vama căruțelor și a peștelui [152]. Alți benderlii păsteau vite supuse la cuniță [153]. Și în sfîrșit negustori de la Smil își aveau rosturi de sare în Moldova [154]. Găsim pînă și orașe, cu vornicul în frunte, care împrumută de la turci [155].

Viața acestor negustori ni e cunoscută. Întrebat ce fac turcii de la Galați, pîrcălabul din 1741 răspunde că li s-a stricat „cahveniaoa" de „Hasan Salahor, ogiacul cafenelii", care „au închis și cafeniaoa și feredeul".

---

[137] *Ibid.*, I—II, p. 110, no. LX.
[138] *Ibid.*, VI, p. 281, no. 530.
[139] *Ibid.*, pp. 281—282, no. 535; p. 303, no. 638. Turc la Iași, băcan, rănind un grec, *ibid.*, p. 290, no. 578, V, și no. 579.
[140] *Ibid.*, p. 303, no. 638. Cf. și *ibid.*, no. 640.
[141] *Ibid.*, p. 305, no. 649.
[142] *Ibid.*, p. 306, no. 652. În părțile Orheiului și Sorocăi erau turci cari dădeau bani „pe miiare și pe hanos" și mai aveau stupi și oi, *ibid.*, no. 655.
[143] Pentru cuniță „neguțătorilor iniceri de la Bender" (1731), *ibid.*, p. 433, no. 1631.
[144] *Ibid.*, p. 376, no. 1249.
[145] V. Pentru „vitele lor cari le poartă odaia după oi", *ibid.*, p. 433, no. 1631.
[146] *Ibid.*, pp. 435—436, no. 1638. Avea 2 500 de oi.
[147] *Ibid.*, p. 246, no. 321. Un evreu din București iea pe o evreică din Botoșani, *ibid.*, p. 254, no. 390.
[148] *Ibid.*, p. 374, no. 1226. Hotinceni cumpărînd vite, *ibid.*, p. 326, no. 817.
[149] *Ibid.*, p. 406, no. 1533.
[150] *Ibid.*, p. 339, no. 926.
[151] *Ibid.*, p. 305, no. 649.
[152] *Ibid.*, pp. 307—308, no. 600. Turci bețivi de horilcă, *ibid.* no. 662.
[153] Ciobanii lor, *ibid.*, p. 324, no. 799.
[154] *Ibid.*, indicație pierdută.
[155] *Ibid.*, p. 312, no. 705.

„Giamii aice am cercat şi n-au turcii fără cît la Ramazan să strîngu la cafenè, şi acolo să închină tiravi“ [156].

Dacă mulţi turci erau aşezaţi „provizoriu“ ca negustori prin oraşele şi tîrgurile noastre, — astfel pe la 1750 Hagi Mustafà din Botoşani şi omonimul din Roman [157] —, se strecurau şi creştini în cetăţile administrate de turci, precum e „Pană neguţtoriul de la Bender“ [158]. Codrenii Chigheciului aduceau vin din „Ţara turcească“ [159] şi vite din Căuşani, de la tatari. Cererea boierilor moldoveni în 1774 cuprinde însă excluderea turcilor din ţară, cu case, ciftilicuri şi tamazlîcuri, înlăturarea abuzului de a „se împărţi bani înainte pe lucruri de neguţătorii“, dorinţa ca „marfa lor să o vînză cu derădicata şi ce ar avea de cumpărat să cumpere şi să se întoarcă la locul lor, ca să nu umble din loc în loc prin ţară“, contra firmanului şi în ciuda bumbaşirilor. Nici slugi şi slujnice români să nu ţie turcii, cari să plece din raza moldovenească a serhaturilor [160].

Dar importul din Turcia e în scădere. Marfa apuseană se importă tot mai mult. Abia dacă se aduc stofe [161] ori, din Niculiţelul Dobrogii, unde e un beşleagă, vin [162]. Odată voevodul polon al Rusiei cară pe la noi vin de la Constantinopol [163]. La Galaţi se descărcau cîteva băcănii [164], ca şi la Brăila, unde se încărcau lemne pentru corăbii [165]. Tatarii aveau în schimb ceva legături de negoţ cu Moldova, unde ai lor căutau „uli şi corui“ pentru vînat [166]. Se exportau la noi cofe fabricate de dînşii [167], şi se vedeau clienţi tatari cari tocmiau cai la iarmaroacele din Moldova [168].

De turci nu se putea apăra nimeni decît în anume împrejurări şi cu anume sacrificii. Cel puţin se încercă apărarea de către greci şi slavi. Mişcarea se observă mai ales în Ţara Românească.

Creşterea numărului meşterilor („cojocari, croitori, zlătari, simigii, paceagii, pitari, casapi şi alţii“), dar şi negustori, „cei mai mulţi goniţi din patria lor pentru multe feliuri de răutăţi şi blestămăţii ce fac acolo“, aduse măsura din 1764 a lui Ştefan Vodă Racoviţă, domnul muntean, care, gîndind că astfel „cîştigul şi folosul ce ar putea să aibă pămîntenii îl apucă ei şi se pricinuieşte de obşte răzvrătire şi stricăciune la toată patria“, opri căsătoriile cu ei şi cumpărarea şi de prăvălie din partea lor [169].

---

[156] *Ibid.*, p. 309, no. 669. Pentru cuniţa turcească strînsă de turci la Botoşani şi Bîrlad, *ibid.*, p. 310, no. 684. Se lua de la turci şi supuşii turci, p. 311, no. 693.
[157] *Ibid.*, XXI, p. 129.
[158] *Ibid.*, XVI, p. 366, no. 1162.
[159] *Ibid.*, p. 376, no. 1247. Cf. *ibid.*, p. 444, no. 1676.
[160] *Uricariul*, VI, p. 422.
[161] Ghermesut, *Studii şi documente*, VI, p. 247, no. 322.
[162] *Ibid.*, p. 244, no. 299.
[163] *Ibid.*, p. 245, no. 310.
[164] *Ibid.*, p. 289, no. 572. Turci „pirpirii“ cu „scafe“, *ibid.*, p. 304, no. 646.
[165] *Ibid.*, p. 311, no. 698 ; p. 329, no. 835.
[166] *Ibid.*, p. 374, no. 1227.
[167] *Ibid.*, *Peyssonel, [Traité sur le] Commerce de la Mer Noire*, [2 vol., Paris, 1787].
[168] Hurmuzaki, X, p. 18. Un cal costa 8—9 galbeni.
[169] *Uricariul*, V, pp. 336—40 ; Bianu, *[Ştefan Vodă Racoviţă şi străinii în Ţara Românească, 1764—1765]* în „Revista nouă“, III, [1890], p. 302 şi urm.

La Botoșani pe la jumătatea veacului, armeni și evrei au întîlnire cu *greci*, ca Afenduli pe „ulița Băcăliilor“ [170], unde și Cuciuc Iene bacal, cu sora călugăriță la Trapezunt [171], și alți „greci băcali“ [172]. Ba avem, la 1776, și un „Ștefan Machidonean“ [173]. Ei fac negoț și peste hotare, pînă și cu „jidovii ot Juravna“, în Polonia [174].

Ce greci se găsiau în Iași la 1741 putem ști. O însemnare oficială dă numele lor ; la Sf. Sava vinde un bogasier și unul din Trapezunt, cu „negoț de Țarigrad“, pe lîngă doi negustori de mătasă, un băcan din Rhodos, unul din Ianina, iar altul cu marfă constantinopolitană la Sfînta Vineri [175], un morait „supt vamă“, la Barnovschi e un bogasier trapezuntin. Și tot acolo aflăm că ei nu erau definitiv așezați, ci stăteau „o lună două“, vînzînd cu ridicata [176]. La Botoșani pe aceiași vreme erau greci „trăitori de multă vreme acolo cu dugheni“ [177]. Așa par a fi la 1774 Chiriac, Atanasie, Andrei Cazacliu, ținînd cinci dugheni [178]. Un Afenduli își spune în nume originea [179]. Nici „grecii“ recenți nu sunt o apariție rară. Iani bacalul din Botoșani, care se întîmpină la 1761, se chema Deli Iani, Iani cel îndrăzneț.

Greci curați erau alde Baș Coste Avram, care dădea împrumut la 1765 nu mai puțin ca 410 de lei noi [180]. Români din Balcani se așezau în oraș pe aceiași vreme, însurîndu-se cu localnice și trecînd astfel răpede între indigeni ca Iorga cupețul, însurat cu Ecaterina, încă de pe acea vreme, dar scriindu-și numele grecește pe icoana de casă și transmițînd fiului, Manole, numit după negustorul care ajunsese moșier la Popăuți, și obiceiul de a-și scrie numele, uneori în aceiași limbă : Gheorghiu. Dealtfel — și acesta-l arată a nu fi fost raia — el se iscălia Galeongiul, „soldat pe galere“ [181], și numele se poate apropia de acela, tot ostășesc, al lui Deli Iani. Și unul și altul, cari-și făceau prăvălie din temelii, erau băcani.

La început, pînă la opreliștea din 1782 [182], *evreii* nu joacă nici un rol ca negustori. Rostul lor e arenda cîrciumei din sat, a dreptului pe care-l au boierii de a vinde vinul și rachiul. Astfel la Focșani aflăm la 1738 un Herșul jidovul, orîndar, fiu al lui Lazor orîndarul, și fata Herșului, Ana, care iea pe un Avram. Se vede însă cum orîndarul se mută cîrciumar la oraș. Lazor însuși făcuse pe la 1670 „casă și pivniță“ în Stoești, unde se alcătuise tîrgul Focșanilor [183]. Cumpărătura lor se menține, cu tot procesul ce li se face, ei fiind recunoscuți „moșiani și stăpînitorii locului aceluea“ [184].

---

[170] *Ibid.*, VII, p. 122, no. 6. În actele următoare bogate nume de negustori : un evreu Drăgan, altul Corbul, *ibid.*, p. 125, no. 18 ; p. 129, no. 35. Un lefticariu, *ibid.*, p. 127, no. 25 ; p. 130, no. 38.

[171] *Ibid.*, p. 131, no. 42.

[172] *Ibid.*, p. 126, no. 20 ; p. 128, n. 29—30.

[173] *Ibid.*, p. 126, no. 23.

[174] *Ibid.*, p. 136, no. 50.

[175] *Studii și documente*, VI, pp. 319—320, no. 775 ; p. 329, no. 836.

[176] *Ibid.*, p. 320, no. 776. Ulița „trepedzinească“ nu mai avea trapezuntini, *ibid.*, p. 344, no. 969.

[177] *Ibid.*, p. 326, no. 819. Ei treceau în cisla de bir a pămîntenilor.

[178] Furnică, *o. c.*, pp. 32—33, no. XXIV ; pp. 36—37, no. XXVII.

[179] *Studii și documente*, VI, p. 263, no. 432.

[180] *Ibid.*, V, p. 543, no. 2.

[181] Act pierdut în război, în colecția mea.

[182] Urechiă, *Istoria Românilor*, II, pp. 348—349.

[183] *Ibid.*, V, p. 234 și urm. no. 87.

[184] Un evreu ca argat în satul Rîureni, *ibid.* ; VI, p. 384, no. 1308. La Hîrlău, *ibid.*, p. 385, no. 1320.

În calitate de orîndari şi ai clerului înalt [185], îi vedem făcînd rachiu, horilcă, după sistemul polon, supuşi fiind numai la plată faţă de cămănari [186] ori aducînd băutură din Polonia pînă la Căuşani [187]. Heleşteie li sînt date în samă [188]. Trimet şi vinuri, ca acel Cerbul din Roman care face negoţ cu Movilăul. Îi găsim luînd pe sama lor căşării [189]. Tot ei la graniţă cumpără iarmaroacele de la boierii cari li aveau privilegiul [190], podurile, vadurile aceloraşi [191]. Uneori se asociază cu cîte un negustor român, ca Manoli din Botoşani, ba chiar cu un boier ca Sturza, pentru miere, evrei din Sniatyn [192]. În ce priveşte felul lor de viaţă, la Roman se face „frăţie" între indigeni, scriind „pe patru şferturi de hîrtie, tot dintr-o coală tăiate" [193]. Numărul evreilor era aşa de mare în Bîrlad [194], încît la 1767 se poate vorbi de „rîndul dughenilor jidoveşti", între care a Cerbului Jidovului. Şi la Suceava în 1761, pomenindu-se pe lîngă un Chiţescul, un Barbălată, un Ivan, un Piele Albă, armenii, un Constantin Bacalul, un Fote, negustorii evrei Solomon, starostele, şi Aron, se dădea ordin a se strînge „toţi tîrgoveţii, atîta moldoveni, cît şi armeni şi jîdovi" [195].

Din elementul băştinaş şi din cele astfel adause s-a creat într-un singur loc din Moldova în întîia jumătate a secolului al XVIII-lea, desigur în puterea unui privilegiu domnesc, un nou tip de oraş, acela al Botoşanilor. Aici negustorii români, între cari Manole, cumpărătorul de sate şi mînuitorul de bani, juca pe atunci un mare rol, sînt asociaţi cu ceilalţi, şi astfel la 1741 Constantin Vodă Mavrocordat vorbeşte de „tîrgoveţi şi de jidovi" [196], iar aiurea de „tîrgoveţii de Botoşani, români şi jidovi", ca marturi „ba chiar de negustori turci şi moldoveni şi jidovi" [197]. La 1745 Ioan Vodă, fiul lui Constantin Mavrocordat, se putea adresa „tuturor tîrgoveţilor moldoveni şi armeni, jidovi şi alţii din tîrgul-de-sus din oraşul Botoşanilor" [198].

Aici se face deci negoţ în oraş. Evreii, care-şi ţineau şedinţile în „şcoală", havră, erau o breaslă, în frunte cu başstarostele şi starostele al doilea, aleşi fără drept de amestec al boierilor [199]. Unii din ei veniseră de la Hotin, de la Soroca, din Polonia, dar se întîlnesc şi băştinaşi, ca starostele Ursul, meşteri ca Avram croitorul [200]. Pe lîngă Chişinău, numai la Cernăuţi se mai văd, în 1751, cu prilejul unei reclamaţii, alături de oameni din Horecea,

---

[185] *Ibid.*, p. 272, no. 490 (ai Mitropoliei).
[186] *Ibid.*, pp. 212—213, no. 31; p. 219, no. 71; p. 229, no. 158; p. 252, no. 378.
[187] *Ibid.*, p. 244, no. 292. Cf. încă de la 1663 vinul „armeanilor sau jidovilor", p. 543. Evrei din Movilău şi din Botoşani cu horilcă, *ibid.*; p. 349, no. 1023. Evrei la Chişinău; *ibid.*, p. 355; p. 359, no. 1096. Hotinceni trec la Bacău, *ibid.*, p. 381, no. 1292. Organizare la Soroca, *ibid.*, p. 426, no. 1622.
[188] *Ibid.*, pp. 252—253, no. 380.
[189] Pentru brînză, *ibid.*, p. 545.
[190] *Ibid.*, pp. 247—248, no. 333.
[191] *Ibid.*, p. 213, no. 35; p. 302, no. 635.
[192] *Ibid.*, p. 249, no. 345; p. 268, no. 473.
[193] *Ibid.*, p. 262, no. 422.
[194] Pentru Bîrlad, *ibid.*, p. 437, no. 1648; Antonovici, *o. c.* I, p. 71, no. III. Aiurea sîrbi, Anton, Staicu, îşi au prăvăliile, *ibid.*, p. 77.
[195] *Doc. Callimachi*, I, p. 446. Despre Solomon starostele, *ibid.*, pp. 180—181, no. 39.
[196] *Studii şi documente*, VI, p. 221, no. 89.
[197] *Ibid.*, p. 266, no. 447. Cf. şi Furnică, *o. c.*, pp. 14—15.
[198] *Studii şi documente*, VI, p. 237 şi urm.
[199] *Ibid.*, pp. 224—225, no. 125.
[200] *Ibid.* Cf. p. 240, no. 258; p. 248, no. 337.

„tîrgoveți moldoveni și jidovi“ [201], deși la 1765 e vorba numai de „negustorii din Cernăuți și alți oameni, din Horecea, toți proprietari ai pămînturilor orașului“ [202], cu nume și slave, dar numai creștine.

Evreii din București aveau în acest timp un staroste, un hahambașa, cu „vechilul“ lui, și se bucurau de scutiri în schimb pentru „ruptoarea“ fixată. Ei țineau „poverne ce le-au avut făcute cu cheltuiala lor pe locul ce li s-a dat de domni și sinagoga lor“ [203]. La 1787 li se îngăduia din nou a-și face „casă de rugăciuni“ [204].

Cum erau repartizate deosebitele specialități și națiii în Iași se vede după însemnarea din 1783 a posesiunilor bisericii catolice. De o parte hanul, cu 1 100 vedre de vin, măsurate cu „cotul de la vamă“ și arendat, cu drojdii cu tot, care revin omului ce vinde, dascălului însuși ; de alta, o dughiană de pitărie la Ulița Mare, două pentru tutun (arenda 60 de lei pe lună), o potcovărie cu un țigan (9 lei), cele două dugheni ocupate de evreul Daniil (50 lei pe an), una de o văduvă evreică (50 lei pe an), alta lui Avram evreul (tot așa). Aproape stă un Giovanni Beltrami [205].

Orașele păstrează mai mult din vechile lor privilegii. Iașul are încă la 1741 „condica veche a tîrgului“, a vechilor șoltuzi [206], în ce privește organizarea nouă a negoțului de țară, în Moldova, la Roman, în 1741 străinii puteau vinde cu „deridicata“, nu însă „cu oca de mînă“ [207], nici pește și băcălii. Domnia avea dreptul de a fixa însă, ca la Botoșani, în ce loc se va vinde „pita“, băcănia, unde va fi Tîrgul vitelor și Tîrgul făinii [208], sau, ca la Suceava, în ce loc „se întinde marfa la fața uliței pe denainte dughenilor, fieșticarele la dughiana sa“ [209], și dreptul ca tîrgul să fie la mijloc. Ea admitea „oameni străini“ în tîrguri decăzute, ca Tîrgu Frumos în 1763 [210]. Dacă se întîmpla un abuz din partea cămănarilor, ei erau rechemați, ca pentru Iași, la vechea normă pentru ruptași, de cincisprezece ughi de pivniță pe an [211].

O măsură generală de organizare fu luată, o constituție [1] se dădu Moldovei de Constantin Vodă Mavrocordat, reformatorul, la 1741. Pentru negoț, ea cuprinde scutire de „așternut, vase, blide la musafiri“ în favorul „caselor neguțitorești ori armenești ori jidovești“, libertatea, *volnicia* „tîrgurilor“, plata în bani a „zaherelelor“, „conacelor“, „podvozilor“, înlăturarea „tidvei de vin sau ocăii de holercă de cofă“ pentru pîrcălabi, a „vedrei domnești de cramă de la Odobești“, oprirea „copiilor de moldovan“

---

[201] *Ibid.*, V, p. 415.

[202] *Ibid.*, p. 416. Totuși și la Iași se interzice a se lua ceva peste obicei, „nici de la creștini, nici de la armeni, nici de la jidovi“, *ibid.*, VI, p. 228, no. 145 ; p. 236, no. 230. Cf. la Bîrlad, p. 231, no. 182 ; p. 274, no. 500. La Orhei, p. 294. La Lăpușna, p. 298. La Vijnița, p. 303. V și pp. 294—295, no. 597 ; p. 446, no. 1688.

[203] Urechiă, *Ist. Rom.*, II, pp. 199—200.

[204] *Ibid.*, III, pp. 62—63.

[205] *Studii și documente*, I—II, p. 124. Cf. ce se spune cu prilejul focului din 1808, *ibid.*, p. 343, no. XXI.

[206] *Studii și documente*, VI, p. 248, no. 339.

[207] *Ibid.*, p. 210, no. 5.

[208] *Ibid.*, pp. 237—238, no. 239 ; p. 350, no. 1029 ; pp. 446—447, no. 1690.

[209] *Doc. Callimachi*, I, p. 444 și urm., no. 70.

[210] *Ibid.*, pp. 458—460, no. 107.

[211] *Ibid.*, p. 440.

supt douăzeci de ani de a sluji în prăvăliile şi casele turcilor, a fetelor supt treizeci de a lucra la evrei, repausul duminical, interzicerea de a fi „cîrciumăriţă" şi pentru „moldovence" şi pentru „jidoavce", „de vreme că s-au cunoscut că pricinuiesc multe lucruri fără de cale, fiind într-adins femei şi fete tinere" [212].

În Ţara Românească, cel mai caracteristic caz de respect pentru trecut e acela din 1779 al Cîmpulungului muntean, rămas oraş închis. Alexandru Ipsilanti confirmă vechiul privilegiu „spre a nu întra streini să dăşchiză prăvălie şi să facă neguţătorie în oraş, ci numai ei pămîntenii să ţie prăvălii şi să-şi facă alişverişul lor..., alţi streini nu pot a dăşchide şi a ţinea prăvălie", dacă nu *se aşează* cu „oroşanii pămînteni", *dîndu-li în chirie*; „însă strein iaste oprit de a le ţinea" [213]. La Rîmnicu Vîlcii pînă tîrziu negustorii catolici rămîn în posesiunea privilegiului lor, confirmat încă în 1820 [214].

Pe lîngă vechile drumuri în Polonia, la muscali pînă la Nijna [215], o oarecare iniţiativă se observă la negustorii moldoveni, îndată ce războaiele dintre Austria şi Prusia făcură foarte dorit pentru această din urmă putere importul de boi din Moldova. În 1760 imperialii izbutiră să pună mîna pe trei sute douăzeci şi patru de boi, pe cari lipscanii Ioan Nicolaiovici, Pascal Nicolaiovici, Cazacliu, Teodosie etc. voiau să-i strecoare în Silezia [216]. Noţiunea „pastportului" era introdusă la noi pe la 1741, cînd unul se dădea lui Dumitru Duca şi lui Cristofor, „mergînd la Lipţca" [217]. Găsim şi pe un chir Dimitrie, pe un chir Postolachi „lipţcanii" [218]. Un evreu Avram aducea la Iaşi marfă de Olanda [219].

Din partea lor, ardelenii se treziau la o nouă activitate comercială. Cutare braşovean mergea pînă la tatari [220]. Nicolae Dumitru „Archkol", Zaharia Nicolau şi un Dumitru erau la turci cu firman, în anul Hegirei 1174 [221], şi la 1763 Petru Luca (Szigeb), ucis pe urmă la noi, şi Constantin Bub, uniţi cu Gheorghe Făgărăşeanul, cumpărau mărfuri orientale la Constantinopol, precum şi ceară de la noi, bumbac, săftian, căpătînd voia de a vinde produse austriece în capitala Imperiului, pe calea Principatelor. Era şi un comerţ cu lînă şi tămîie. Urmează privilegiul pentru Ioan, Mihai, Dimitrie Costea, cumpărători de ceară [222]. Dacă nu se mai întîmpină colonia româno-grecească din Polonia, înfloritoare la sfîrşitul veacului al XVI-lea, găsim pe un grec Caraiane aşezat la Sniatyn, dar păstrînd privilegii în Moldova [223].

---

[212] *Uricarul*, IV, p. 396 şi urm.
[213] *Studii şi documente*, I—II, pp. 312—313, no. LXXXV.
[214] *Ibid.*, p. 459, no. XIX.
[215] *Ibid.*, VI, p. 223, no. 113.
[216] Hurmuzaki, VII, pp. 22—23, no. XXII. *Doc. Callimachi*, II, p. 410 şi urm., mai ales p. 439, no. 58; p. 639 şi urm.
[217] *Studii şi documente*, VI, p. 234, no. 206.
[218] *Ibid.*, p 263, n-le 34—35.
[219] *Ibid.*, p. 295, no. 604.
[220] Hurmuzaki, VII, p. 22, no. XXI.
[221] *Ibid.*, p 18 şi urm., no. XXVII; *Doc. Callimachi*, II, p. 455, no. 79.
[222] *Ibid.*, pp. 31—32, no. XXIX.
[223] *Studii şi documente*, VI, p. 366, no. 1160. Cf. şi no. 1162.

Odată întemeiat, negoțul cu Silezia urmează. E aceiași contrabandă de război, în folosul Prusiei fredericiene, în ciuda Austriei. Niște negustori fiind opriți în 1761, ei cer despăgubire de 35 000 de lei [224]. Dealtfel, între Breslau și tatari relațiile erau pe atunci dese [225]. La 1763 găsim pe Anastase Lipscanul, la 1768 pe „giupînul Costantin Panaite Lipsicanul" [226]. Un Fotie Lipscanul își face dugheni de piatră la Iași încă din 1761 [227].

La sfîrșitul secolului, Anastase și Constantin Pano, Dimitrie Costiva, Dimitrie Papa Anastasie se unire cu frații Mărgărit și Compania pentru negoțul lipscănesc [228]. Avem pașaportul lui Pană, „Constandin Panul", care în august 1796 pleacă din Iași, „cu sluga sa, Nicolae Bostan", la „Lipsia", „pentru a sa neguțitorie" [229]. La 1780 un Dimitrie Petrovici era amestecat la Lipsca în tipărirea cărții grecești *Fluierul păstoresc* de un Procopie Peloponesianul [230].

E, dealtfel, vremea cînd, pornind de la noi, vestitul predicator grec Evghenie Bulgaris [2] merge să publice la Lipsca operile lui asupra știinților exacte [231]. Era aici o *Griechenhaus*, în care mergeau și ai noștri, cari pe cutare desemn sînt prezintați ca greci, și bisericuța grecească s-a păstrat pînă dăunăzi în orașul care păstra, cu toată menținerea marii sale importanțe comerciale, așa de puțin din clientela lui orientală, și în special românească.

Și din locuri nouă pentru relațiile economice cu noi vin negustori, ca acel Petru Hanczy din Danzig (Gdansk), care vinde mărfuri bătrînului Callimachi [232].

La comerțul cu oile moldovenești se împărtășesc și negustorii poloni, cari capătă un firman la 1760 [233]. Negustorii din Stanislaw, Tysmenicza și Sniatyn deveniseră pe la 1760 foarte activi, și iarmarocul din Mohilău folosia mult de pe urma lor [234]. Lemne se exportau din Moldova în Polonia [235]. Polonii se coborau pînă la Galați, Chilia, Smil și Isaccea [236], după moruni și vin [237].

Astfel Zalesczykul polon ajunse pe la 1760 la o mare însemnătate. „Zaleszczyk", se scria din Polonia, „e pentru Moldova ce e Varșovia pentru vecinii ei: s-au comandat astfel de d. de Mille (starostele de Cernăuți) canapele, tapete imprimate" [238]. Mille exportase mult timp în Polonia cai, cîte 30—50 pe săptămînă, totalul ajungînd la 6 000 de capete [239]. Și din

[224] *Doc. Callimachi*, I, p. 18, no. VI.
[225] *Ibid.*, pp. 19—20, no. VIII.
[226] *Studii și documente*, VII, p. 222, no. 62; v. și *ibid.*, p. 64, no. 43.
[227] *Documentele Callimachi*, I, p. 450.
[228] Hurmuzaki, X, p. 552, no. VI.
[229] *Doc. Callimachi*, I, p. 475, no. 156.
[230] Urechiă, *Ist. Rom.*, II, pp. 452—453. Cf. și *ibid.*, p. 454. Asupra Lipscăi și lipscanilor, asupra bumbacului adus de negustorii români din Macedonia, v. Gheron Netta, *Die Handelsbeziehungen zwischen Leipzig und Ost -und Südosteuropa bis zum Verfall der Warenmessen*, Zürich, 1920.
[231] *Doc. Callimachi*, II, p. 466, no. 87.
[232] *Ibid.*, p. 244, no. 20.
[233] *Ibid.*, p. 249, no. 41.
[234] *Ibid.*, p. 250, no. 42.
[235] *Ibid.*, no. 43.
[236] *Ibid.*, p. 251, no. 46.
[237] *Ibid.*, pp. 252—253, no. 49.
[238] *Ibid.*, p. 339. Pentru vadul de acolo, *ibid.*, pp. 357 și urm., 371 și urm., pp. 477, no. 99.
[239] *Ibid.*, pp. 477—478, no. 79.

Imperiu vine în Oltenia un anume Knoblauch, schimbînd, la 1761, fier pentru săftian [240]. Cumpărăturile de mărunţişuri la Liov nu încetează [241].

Pe la 1750 apar şi cele dintîi mărfuri engleze. Astfel Grigore Vodă Callimachi dăruieşte caimacamului de Bugeac un ceasornic de argint englezesc [242], şi la darurile făcute „agilor mari" se mai pomenesc „perini englizăşti" şi „macaturi englizăşti", „aşternuturi englizăşti" între atîtea lucruri orientale [243]. „Oglinzi, ciasornice şi alte mărunţişuri" le aducea tot atunci Baş Coste Avram, pomenit şi mai sus, din „Ţara nemţască" [244]. În sfîrşit un agent moldovean, Westerling, mergea la 1769 să cumpere porţelanuri „şi altele" la Berlin [245].

Această iniţiativă de comerţ cu Apusul ajunse a îngriji pe turci. În 1760 marele vizir aminteşte că „s-a obişnuit din vechime totdeauna ca toată mierea, ceara, untul, săul, manteca, lîna, pieile, carnea sărată, boii şi alte vite pe care le produce Ţara Românească şi Moldova, cu părţile încunjurătoare, adecă tîrgurile şi satele de pe malurile Dunării, pe cel drept şi pe cel stîng, ca şi în general pămînturile Rumeliei şi Oceacovului, să fie cumpărate de acei negustori cari erau obişnuiţi a-i duce la Strălucita Poartă". Acum însă, unii „precupeţi greci, armeni şi evrei" le vînd „în Polonia, Ungaria, Germania, Veneţia şi Raguza", chiar şi „cai, boi, vaci, tauri şi oi". „Peste douăzeci de negustori din Constantinopol, Galata şi păstrătorii de unt" se plîng că sînt îngustaţi astfel în cumpărăturile lor [246].

Domnia încurajează însă aceste porniri. În interior se creiază noi iarmaroace, şi anume la „tîrgurile gospod", cercetate de la un capăt al ţerii la altul [247], şi iarmaroace polone la „otace" li corespund, ca la Horodenca [248] şi Colacin, moşia familiei Potoki [249] „iarmaroace ale bulciului" [250]. Aici se întîmplă uneori, ca la Mohilău, bătaie în regulă cu turcii, supraveghiaţi de ceauşi speciali [251], cari „îmblă cu săbiile goale şi cu cuţitele, îngrozind locuitorii" [252], şi lovesc şi în agenţii împărăteşti. Ieniceri, tatari îşi au partea [253]. Dregătorilor cari jignesc pe negustorii străini la margine li se porunceşte

---

[240] *Ibid.*, p. 424, no. 49.
[241] Furnică, *o. c.*, p. XXVI.
[242] *Doc. Callimachi*, II, p. 111, şi un „ciasornic cialar" *(ibid.)*.
[243] *Ibid.*, pp. 110—111.
[244] *Ibid.*, p. 125.
[245] *Ibid.*, p. 568, no. 18.
[246] *Ibid.*, pp. 413—414, no. 36.
[247] Cel din „tîrgşorul" Iaşilor (Niculina) neputîndu-se ţinea se anunţă prin carte „a se ceti din tîrgu în tîrgu pîn' la Focşani", *Studii şi documente*, VI, p. 221, no. 96. Cf. p. 234, no. 213 ; pp. 273—274, no. 500. Pentru cel de la Budele, în faţă cu Mohilăul, şi cu evrei, *ibid.*, p. 222, no. 103 ; p. 246, no. 319. Pentru al bisericilor din Botoşani, *ibid.*, pp. 241—242, no. 273 ; p. 265, p. 442, no. 1664. Pentru cel din Bîrlad, *ibid.*, p. 351, no. 1038 ; p. 367, no. 1169 ; p. 369, no. 1187. Pentru Mohilău, *ibid.*, p. 367, no. 1168. Pentru „iarmarocul de la Fîntînă", *ibid.*, p. 367, no. 1174. Pentru Tecuci, p. 369, no. 1187. Pentru Fălciu, p. 229, no. 150 ; p. 411, no. 1577. Pentru cel din Botoşani, *ibid.*, p. 234, no. 210. Pentru cel cerut la Siretiu, *ibid.*, p. 234, no. 216.
[248] Opt pe an de cîte cincisprezece zile, *ibid.* I, pp. 239—240, n-le 250, 254. Furnizori speciali poloni ai domnilor, *ibid.*, p. 240, no. 253. Se menţionează privilegii încă de la Nicolae Mavrocordat. Moşia era cantacuzinească, *ibid.*, p. 275, no. 506.
[249] *Ibid.*, p. 361, no. 1109.
[250] *Ibid.*, p. 259, no. 408.
[251] *Ibid.*, p. 288, no. 569.
[252] *Ibid.*, p. 298, no. 618.
[253] *Ibid.*, p. 304, no. 644 ; p. 330, no. 842.

„a nu să supăra cineva afară din obiceiu, măcar și pînă la un ou“ [254]. Se face pază în vestitul codru al Herței, unde se ucideau negustorii străini [255].

Dar domnul lua uneori pe sama lui produsele de rechiziție pentru a le vinde turcilor. Astfel la 1741 „untul gospod“ era vîndut de marele vistier însuși unui negustor turc, și anume „Iamura“, după ce se scosese „daraua“ de șapte ocă la sută [256]. Afară de aceasta, adesea, ca la Bîrlad, „turcii neguțitori“ erau siliți a-și cîntări untul și ceara cu cîntarul vameșilor [257]. Și pentru ce se dădea la conacele turcilor și altor oaspeți prețul era fixat de domnie [258].

La acest comerț de la jumătatea veacului al XVIII-lea erau interesați și boierii. Corespondența dragomanului Ioan Callimachi, peste puțin domn al Moldovei, cu modestul său frate, moșier în părțile Botoșanilor, Dumitrașcu Calmășul, arată pe cel dintîi amestecîndu-se în „cumpărătura de oi împărătești“ a lui Vasilachi Saigiul, „gelepul lui Casab-bașii“ și bun prieten al lui Ioan — altă dată întrebuințează pe un chiot, Anton Sacîzlîul, „negustoraș“ — și speculînd asupra valorii banilor. El se informează dacă e drept „că boii de negoț, dacă nu șed toată iarna la iernatic, nu pot fi boi buni de negoț, nici neguțitorul nu-i cumpără, și, de și-i cumpără, cu scădeare și cu pagubă este negoțul boilor“ [259]. Se mai cumpără pe sama tălmaciului împărătesc și stupi. Un cumnat îi e mare vameș, iar fratele e trimis dregător la Suceava, și pentru negoț, căci „acolo cîmpii și apele foarte dau mîna și, fiind singur, fără soție (tovaraș) socotesc că-ți va fi îndămînă“. „La neguțătorie“, spune fratele mai mare, „să-ți cauți oameni puțini și buni“ [260]. Ioan el însuși își capătă o „odaie“ de vite, care purta numele de „odaia Terzimanului“ [261] și, plin de scrupule, dar mai mult de sfială, acest chibzuit terziman, care cerea și „cărți de scuteală“, adaugia: „Frate, nu face sunet mare, ca să nu paie că voiu să rădic vr-o cîșlă ș-oiu face pagubă țării“ [262]. Nici negoțul cu oile nu-l uită, și astfel se făcea tovaraș cu Ivan Silistrili, care venia cu ciobanii săi și cu „chehaialele“, ca să cumpere cu ajutorul lui Dumitrașcu „6 000 de oi bune, alease, hargè de Stambol“; „i-am dat acmu o mie de lei, au pus și el o mie de lei ai săi, sărmeioa, și osteneala ce-a face, să fie părtaș la dobîndă întocma cu noi“; domnul însuși era rugat să-l împrumute, la nevoie, cu altă mie, și dragomanul se arăta gata a primi și de la alții bani pe „poliță“. Și iar intervine teama de zvon: „Dumneata nu trebuie să-mi scrii, iar el, precum va sluji trebuința, să-mi scrie; însă sunet nu voiu să se facă cu numele mieu, ci să se numască el cumpărător și neguțător turmelor“ [263].

---

[254] *Ibid.*, p. 227, no. 137.
[255] *Ibid.*, p. 241, no. 263.
[256] *Ibid.*, p. 343, no. 960. Vodă avea și varnițile lui, *ibid.*, no. 962.
[257] *Ibid.*, p. 351, no. 1037. Dar de unt și miere la Isaccea, *ibid.*, p. 364, no. 1141.
[258] 1 ban oca de fîn, 3 bani pîinea, 2 ouă la un ban, 1½ leu oaia, 1 para oca de iaurt („igurt“), 2 parale oca de orz, 6 potronici carnea cea bună în 1741, *ibid.*, p. 348, no. 1007. Găina era 4 parale, curcanul 12, *ibid.*, p. 357, no. 1084.
[259] *Ibid.*, XXI, p. 237.
[260] *Ibid.*, p. 239.
[261] *Ibid.*, p. 244.
[262] *Ibid.*, p. 244, no. V.
[263] *Ibid.*, p. 246.

În ce privește porturile, Galații încep a juca un rol mai însemnat. Un act din 1759 vorbește de „schele", de „magazia docuzluului", de cele două mahalale „din dosul magaziilor", de întinsul loc domnesc [264]. Corăbiile încărcate de grîu vin necontenit acolo, supt îngrijirea pîrcălabului [265].

Și în domeniul *industriei* se încearcă înnoiri, în legătură cu posibilitățile de comerț. Un izvor tîrziu vorbește de încercarea lui Constantin Dudescu, mare boier muntean, de a căuta aur cu ajutorul unui tehnician german [266]. Pe cînd încercarea unei fabrici de Kattun silezian în Ardeal cădea [267], fabricanții germani de postav din Zalesczyk, nemulțămiți că nu pot avea în Polonia liberul exercițiu al religiei lor, trecură în Moldova la 1759, și Ioan Vodă Callimachi, apoi fiul său Grigore, în 1761, dădeau privilegii foarte largi pentru noua așezare de la Filipeni [3], care se prefăcu supt Grigore Alexandru Ghica, la 1764, într-o fabrică nouă la Chiperești, în jos de Iași, cari se numiră de acum înainte Filipenii Noi. Avem actul de fundație din 1-iu ianuarie 1776, care începe cu declarația domnului că „a socotit și aceasta ca să deschidă și să facă o fabrică de scos postajă, pentru cea mai multă eftinătate a lăcuitorilor țării aceștia, și să ramîia și un lucru de pomenire pămîntului acestuia", aducînd, pe lîngă „toate cîniile cele de trebuință pentru lucrarea postavului, oameni streini dintr-alte părți de locuri, cu multă cheltuială" ; folosul trebuia să fie al mănăstirii-spital Sf. Spiridon din Iași [268].

Cherhanaua dură, cu toată opoziția polonă, pînă la războiul din 1768, cînd „căpitanul" Daniel Christiani trecu în Muntenia la fabrica din Pociovaliște, lîngă Afumați [269].

Asupra acestui principat însă ca și asupra celui muntean apăsa încă datoria furniturilor cu preț fix către Poartă. Oamenii lui Casap baș a, saigiii, sau și sîrbii [270], așezați și la Movilău, cutreierau țara după vite și, mai mult, păscîndu-le la noi. Cutare poruncă ni arată ce strict se interzicea orice vînzare de oi, de pildă, pînă la satisfacerea cererii cuprinse în firman [271], dar alți turci decît saigiii nici n-aveau voie a cumpăra [272]. În 1741 nu iernau mai puțin de 5 500 de „oi împărătești". Păsteau „la Vaslui, la Tutova și la Tecuci", fără grija de goștină [273]. Constantin Vodă Mavrocordat trebui să ordone „a popri negoț neguțtorii ce ar fi cumpărători de pîine", „păr' va plini dum. Vel spatar toată pîne ce iaste orînduită să cumpere pentru

[264] *Doc. Callimachi*, I, p. 568, no. 5.

[265] *Ibid.*, II, p. 341, no. 248. Pentru lemn exportat, *ibid.*, p. 343, no. 252. Cumpărători acolo, Furnică, *o. c.*, pp. XXV—VI.

[266] Peyssonel, *Commerce de la Mer Noire*, II, pp. 190—191.

[267] Jikeli, *l. c.*, p. 102, nota 10. Maria Tereza visa legături cu Fiume și ordona „Valahilor" ei opincile, *ibid.*, p. 104.

[268] Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 380 și urm. ; *Studii și documente*, V, pp. 62—63, no. 284.

[269] Hurmuzaki, X, pp. XXXVI—XXXVII ; p. 347, no. 240 ; pp. 369—370, no. 347 ; p. 382, no. 363 ; p. 475, no. 97.

[270] *Studii și documente*, VI, p. 372, no. 1211 ; p. 376, no. 1251.

[271] *Ibid.*, p. 353, no. 1054. Ciobani fugari, *ibid.*, p. 370, no. 1197.

[272] *Ibid.*, p. 362, no. 1127.

[273] *Ibid.*, p. 221, no. 91. Scutirea lor și la p. 225, no. 131. Oamenii lor sînt scutiți de bir, *ibid.*, p. 244, no. 294. Procese ale lor, *ibid.*, p. 230, no. 166. Ciobani ai lor, *ibid.*, no. 170 ; pp. 230—231, no. 175.

triaba Împărăției"[274]; chila de Stambul era pentru orz de 20 de bani, de 55 de bani pentru făină[275]; altă dată se plătește 4 lei chila de făină de grîu, 1 1/2 pentru cea de orz, preț al domniei. Poarta fixînd 3 1/2 lei la grîu și 50 de parale la orz. Pentru serbătoarea Ramazanului se cereau la Constantinopol nu mai puțin ca 5 153 de ocă de miere[276]. „Untul gospod" reprezintă altă rechiziție[277], pe lîngă a „poloboacelor de mere domnești"[278]. Se luau de acești „turci streini" și vite pentru zalhană[279].

De ce natură erau aceste furnituri se vede după un firman din 1741: „grîu, orz, unt, miere, ceară, său, pastramă, cercheziagă (*sic*), fasole, mălai, brînză"[280], *răvacul* în poloboace[281], în afară de vitele supuse la cuniță[282]. Scîndurile, catargele se adăugiau la exportul silit[283].

Să adăugim că și Austria încercă un fel de monopol, oprind astfel, cu toate protestările, trecerea cerii românești la Veneția[284].

De alminteri aceiași concepție de aprovizionare silnică trecea și asupra capitalei moldovenești. Cerînd „lăcuitorilor să aducă pîne de vîndut la Iași: grîu, orz, mălai, făină", tot Constantin Mavrocordat asigura, nu numai că nu se vor lua carăle cu boi la beilicuri, ci și că „pîne ce vor aduce, încă vor vinde-o cu prețul ei"[285]. Scîndurile se luau însă cîte două parale una.

Dealtfel și domnia munteană obișnuia să strîngă prin ispravnici miere, unt, său, pe care le trimeteau ispravnicii la București, împărțindu-le pe la băcani, cu prețul fixat de cîrmuire, rămînînd ca ei să-l adauge „fiindcă au și ei cheltuială și plătesc dobîndă la bani[286]".

Toate aceste împrejurări sînt în parte comune celor două țeri. Totuși, ele n-au avut, pînă foarte tîrziu, un regim de comerț comun, fiecare păstrîndu-și debușeurile și drumul. Schimbul de la moldoveni la munteni chiar nu se făcea fără piedeci de veche rutină și de interese fiscale veșnic nouă. Vămășei în legătură cu cel de la Focșani așteptau marfa „pentru Siretiuri și la Soveja, la Putna și la Popeni, în ținutul Putnei"[287].

Astfel nici sarea din Moldova nu trecea la munteni, nici viceversa, după obiceiul vechi[288]. Totuși horilca negustată de evrei, mergea slobod pe la Focșani. Marcu din Bîrlad, Herșul din Focșani, alt Marcu din Iași, fiind tovarăși[289]. Și se întîlnesc înțelegeri între cutare om din Soveja și un altul

---

[274] *Ibid.*, p. 325, no. 811.
[275] *Ibid.*, p. 327, no. 823; p. 332, no. 860. Apoi orzul ajunge 1 1/2 lei. Cf. *ibid.*, p. 346. Prețul mălaiului de rechiziție, *ibid.*, p. 319, no. 763.
[276] 100 de cîntare, *ibid.*, p. 334, no. 884.
[277] *Ibid.*, p. 316, no. 738.
[278] *Ibid.*, no. 739.
[279] *Ibid.*, p. 346, no. 988; p. 359, no. 1098; p. 369, no. 1186; p. 405, no. 1530.
[280] *Ibid.*, p. 371, no. 1209.
[281] *Ibid.*, p. 405, no. 1531.
[282] V. și *ibid.*, p. 400, n-le 1475, 1483, 1484.
[283] *Ibid.*, p. 365, no. 1151.
[284] Hurmuzaki, IX, pp. 685—689.
[285] *Studii și documente*, VI, p. 229, no. 149.
[286] Urechiă, *Ist. Rom.*, II, p. 203.
[287] *Studii și documente*, VI, p. 376, no. 1244.
[288] *Ibid.*, p. 245, no. 307.
[289] *Ibid.*, p. 246, no. 317.

de la „Telejin, la Izvoară", pentru oi și caşcaval [290]. Bîrsanii de la Soveja au relații cu negustori munteni [291]. Corăbieri greci umblau în același timp la Galați și la Brăila, avînd legături și cu clerul grecesc de la Dunărea de Jos [292].

NOTE

[1] Constituția lui Constantin Mavrocordat, publicată în 1742 în „Mercure de France", pe cînd autorul domnea în Moldova, reprezintă prolegomenele reformelor pe care le-a impus în cele două principate și care vizau: reglementarea dărilor în lumea ecleziastică și delimitarea competenței protopopilor, salarizarea boierilor în funcție, scutirea de bir a boierilor de orice treaptă, instituirea comisarilor judecătorești în districte, interzicerea perceperii de impozite ilegale, desființarea văcăritului și a pogonăritului de vii, anularea dreptului de strămutare a țăranilor și obligativitatea de a presta un număr anual de zile și de a da dijma din produse, plata în sferturi a impozitelor.

Aşezămîntul țării Moldovii din 1741—1743 este o dezvoltare a punctelor din Constituție, „un program de domnie", după expresia lui Ilie Minea, comentatorul reformelor Mavrocordătești. Măsura cea mai însemnată rămîne, desigur, desființarea veciniei, decretată la 6 aprilie 1749. Vezi I. Minea, *Reforma lui Constantin Vodă Mavrocordat*, în „Cercetări istorice", II—III, 1926—1927, nr. 1, p. 97—248. N. Iorga a publicat o condică a lui C. M., aflată la Biblioteca Academiei, în vol. VI din *Studii și documente (Cărți domnești, zapise și răvașe*, partea a II-a, București, 1904; apoi *Știri nouă despre biblioteca Mavrocordaților și despre viața muntenească în timpul lui Constantin Vodă Mavrocordat*, în AARMSI, s. III, tom VI, 1926.

[2] Evghenie Vulgaris, erudit grec (1716—1806). *Logica* sa e o adaptare a lucrării lui Ch. Wolff, elevul lui Leibnitz, și a avut o circulație deosebită în școlile Orientului grecesc. Chemat în Rusia de Ecaterina a II-a, devine arhiepiscop de Cherson. A tradus în greaca modernă *Îndrumarea* Ecaterinei a II-a pentru alcătuirea unui cod (tradusă și în limba română de Toma vtori logofăt la Iași în 1773). Lucrările consacrate lui E. V. la Demostene Russo, *O scrisoare a lui Evghenie Vulgaris tradusă în limba română*, București, 1931, p. 18 (extras din RIR).

[3] Pentru Filipeni vezi *Negoțul...*, cap. III, nota 28.

---

[290] *Ibid.*, p. 248, no. 338.
[291] *Ibid.*, p. 369, no. 1188.
[292] *Ibid.*, p. 259, no. 407. Pentru o mărturie din București la un proces din Moldova, al lui Dimitrie Lipscanul, *ibid.*, p. 263, no. 434.

NOUL COMERȚ CU APUSUL PÎNĂ LA RĂZBOAIELE REVOLUȚIEI FRANCEZE (1774—1789)

Războiul cel nou [1] dintre ruși și turci aduce de la început, încă din zilele „stupaiului" și ale surprinderii Bucureștilor de către soldații de aventură ai maiorului Carazin, pagube însemnate comerțului [1]. O mare parte din negustorii munteni făcură ca și boierii, refugiindu-se pe teritoriul împărătesc. Ardelenii cari urmară a-și trece vitele și caii pe pămîntul principatului muntean suferiră de pe urma amînduror părților în luptă [2]. Trebui să se iea din partea comandantului Ardealului măsura expresă a opririi acestor vechi legături [3], ceia ce se putea face însă numai în parte, cum se vede din ordonanța de carantină dată în 1772 cu privire la oile muntene [4]. Pe lîngă ciumă se adauseră însă și sporurile de taxe impuse de administrația rusească [5].

Asupra stărilor de lucru din Moldova n-avem lămuriri, dar trebuie să le credem întrucîtva corespunzătoare cu acestea.

Tratatul încheiat la Kuciuc Kainargi în 1774 nu e fără însemnătate pentru negoțul țerilor noastre.

Clauzele acestui act tind a înlătura abuzurile sistemului de zahereà, de aprovizionare de război introdus de turci încă de la 1756, după nimicirea așezărilor lazilor [6]. Negustorii musulmani trebuiră să dispară cu totul; nu mai erau de nevoie ceaușii și serdarii pentru a împiedica „zulumurile" și a „pune în hiară" pe vinovați, cum se făcuse odinioară în Moldova. Obiceiurile comerciale de pînă atunci ale principatului muntean trecură asupra amînduror țerilor. Afacerile trebuiau să se încheie în porturi și negoțul să se facă de negustori creștini, de „gelepi" pentru oi, după prețul curent. Iar, pentru a supraveghia aducerea la îndeplinire a acestor puncte de înțelegere, care însemnau în aceste regiuni o adevărată revoluție economică, Rusia își rezervă dreptul, pe care fără folos îl căpătaseră austriecii, de a numi cînd va crede ea consuli, vice-consuli, agenți, oriunde au alte Puteri, iar „unde n-are încă nimeni, după ce se va cere permisiunea de cuviință Porții" [7].

Domnii cei noi, însuflețiți de dorința reformelor în sens apusean, Alexandru Ipsilanti pentru Țara Românească și Costachi Moruzi pentru Moldova, erau buni bucuroși, dacă nu să primească un control neplăcut din partea acestor spioni diplomatici, dar să ajute la o dezvoltare economică

---

[1] V. *Brașovul și Românii*, pp. 53—54, no. 2.
[2] Hurmuzaki, XV, p. 1736, n-rele MMMCCLXXVI, MMMCCLXXVIII, MMMCCLXXXI.
[3] *Ibid.*, no. MMMCCLXXXIII.
[4] *Ibid.*, p. 1738, no. MMMCCLXXXV.
[5] *Ibid.*, p. 1739, no. MMMCCXCIII.
[6] *Ibid.*, X, pp. XIX—XX.
[7] Art. 5. [cf. D. A. Sturdza și Ghenadie Petrescu, *Acte și documente*, I, București, 1888, p. 128].

din care aveau să folosească așa de mult și Principatele înseși, și chiar tezaurul domnesc. Îndată după pace locuitorii Țerii Românești se îndreptară către Poartă cu un întreg program de reforme [2]. Se cerea înlăturarea „casabașalîcului", „mai vîrtos că economia de oi pentru Țarigrad poate să se facă și prin negustători gelepi și prin pămînteni cu mai multă îndestulare", împreună cu a „macaiorelei", înnoire recentă, al cării sens nu-l știu, și cu „venirea vitelor ogeacului", poștei, „dă bostangii spre văratec, de la Mangalia, la Jegălia, în țară".

Se mergea mai departe: reclamîndu-se vechile moșii de la Dunăre [8], se arăta dorința de a se face schelă din vechiul Tîrg de Floci la Ialomița, „pentru lesnirea negoției țării după vechime" [9].

Din partea lor, moldovenii pretindeau să nu mai umble prin țară negustorii turci, să nu cumpere de înainte, să nu ție „tămazlîcuri" și să nu facă și mai departe „ciflicuri" [10].

Măsurile luate de la Poartă pentru vînzarea proviziilor către turcii din Diiu-Vidin, arătîndu-se toate abuzurile din trecut, arată că arzul nu rămăsese fără efect [11]. Turcii „serselii", cari călcau această orînduială, trebuiau să fie prinși de beșleaga și de neferi, și se puneau paznici turci la toate tîrgurile [12].

Dar în curînd o plîngere desperată dovedește că turcii nu se țineau de făgăduielile lor solemne [13]. Exportul trebui oprit [14].

Grija lui Ipsilanti pentru negoțul țerii se vădește și prin alegerea șchelelor la Dunăre, „la care schele să aibă a să scoborî toată marfa ce ese din țară pentru alișveriș[ul] cabanului", și anume „întîi la schela Orașului [de Floci] din sud*. Ialomița, unde pot veni și corăbii, cu leznire, al doilea schelă Zemnicile, în sud. Teleorman, și Izlazu, în sud. Romanați, pîn' la carele umblă șăici și bolozanuri" [15].

Un nou avînt cuprinse de fapt ambele țeri după restabilirea liniștii, și Dionisie Eclesiarhul avea cuvînt să scrie că „s-au deschis toate șchelele hotarelor împrejur și de către turci nici o supărare nu era: boierimea sporia întru slujbele lor, negustătorii se lățiau cu alișverișurile lor la cîștig, meșteșugarețli sporiau în lucrarea sa, țăranii își lucrau pămînturile lor nesupărați cu greutate de dăjdi; toți se bucurau și fără grijă petreceau" [16].

Silința domnului Moldovei, Costachi Moruzi de a împiedeca luxul se vădește strălucit prin scrisoarea arhiepiscopală a mitropolitului Gavriil Callimachi, recomandînd „îmbrăcămintea cea de măsură și smerită" și osîndind despretul față de portul modest al Curții, patima pentru „tafți cu fir și mai ales cumasuri de Hindiia", pentru „colburi și fumuri ce sînt prin case iarna". Familii sărace dădeau 200 de lei „pentru o haină, cu care bani

---

[8] Noi încercări turcești de a le avea, Urechiă, *Istoria Românilor*, III, pp. 66—67, no. 10.

[9] Cf. Dionisie Eclesiarhul, la Papiu, *Tesaur*, II, p. 163 și urm. cu Urechiă, *Istoria Românilor*, I, p. 13 și urm. în notă.

[10] *Uricariul*, VI, pp. 422, 450 și urm.

[11] Urechiă, *Istoria Românilor*, I, p. 11 și urm.

[12] *Ibid.*, pp. 118—119.

[13] *Ibid.*, pp. 274—278.

[14] *Ibid.*, p. 278, nota 3.

[15] Furnică, *o. c.*, pp. 34—35.

[16] Papiu, *Tesaur*, II, p. 166.

* Sudstvo, județ (l. slavonă).

putea să se îmbrace cu cinste cu doo și trei rînduri de haine, încă și pe fiii casii aceia, care poate nu avea nici cea trebuincioasă îmbrăcăminte". La nunta domnițelor lui Moruzi însă Curtea a „lepădat toate hainile ceale de mari prețuri și de prisosit în deșarte izvodituri" și „au împodobit mireasile cu cea strălucită întru măsură podoabă și nemîndră cu iconomie și făr' de mare cheltuială, însă nu doară cumva urîtă și neîmpărtășită de cuvioase iscusenie". Exemplul a fost urmat, și fără scădere de frumusețe, căci scumpetea se poate înlocui prin „ceale în multe feliuri flori, adecă renghiuri înfrumusățate precum voiaște". Numai cabanița domnească rămîne cu „ceaprazuri"; nici o altă haină nu poate, nici la Constantinopol, să aibă „tafta cu fir și cu petială ori cu sîrmă țesută sau cusută", „șiret cu fir sau cu petială sau cu sîrmă", și la cap, exceptînd „colanele pentru încins..., ori cu fir, ori cu trasă ori cu sîrmă cusute și țesute de orice feali ar fi", „cumasurile de Hindiia, adecă ceale ce să numesc șaluri chesmerii, ghermesuturi cu flori și beldarii, ori de Hindiia ori de Șam sau de Halep sau de Țarigrad și de tot locul stofă și tot feliul de cumasuri de Evropa, atît cu fir, petială, sîrmă, cît și făr' de aceasta, ori cusute, ori țesute în flori de mătasă, osăbit de floare, adică renghiul tăfților, cum ceale cu flori perviile, atlăgealile și altele asemenea..., afară numai de șalurile ce să numesc giaruri, pentru încins și pentru cap, care sînt trebuitoare la răceale și trainice, așijderea și șalurile sadea, ce se numesc șamlod, lahuluri arăpești și enghiuri-șali, și fieștecare cumașu sadea, cum ghermesutu fără flori, dima, cetareale și totu fealiul de alăgeale de Hindia, de Țarigrad, de Șam, de Halepu, asemenea și tot fealiul de cumasuri sadea de Evropa și alăgeale făr' de flori, cum și tabinuri, hareale, canavațuri ce au în chip de ape flori de fealiu și altele asemenea cumasuri ce lovesc în doao flori, adică renghiuri, iar nu stofe și cumasuri cu flori". Se îngăduie „emenealile, testemelurile", „peteala adică trà" de la nuntă, „după vechiul obiceaiu", caftanele domnești. Se admit iar juvaierele, „lucsurile de aur și altile ca acestea lucruri care nu să strică". Un teribil blăstăm pecetluiește opreliștea [17].

Comerțul cu Turcia se prezintă încă în primul rînd.

Sfătuitorul unui domn fanariot după Alexandru Ipsilanti, în proiectul său de reformă, se ridică împotriva gelepilor și săigiilor cari cumpără, cu o treime din prețul obișnuit, cîștigînd cu daruri pe ispravnici, și peste 70 000 de oi, în loc de 33 000, și trăiau pe sama satelor; ei sînt aduși măcar la observarea echității în tranzacțiile lor. El cerea ca aceiași să nu se înstăpînească pe suhaturile căpătate prin firman de la proprietar pentru oile lor. Observă apoi că un Ipsilanti redusese darul de grăsime de capră, de unt și de miere (120 000 ocă din prima, 80 000 din al doilea, 12 000 din a treia) către capanul Vidinului, luîndu-se întreiala de la negustorii olteni și două „orînduieli" pe an pentru unt, dar pe urmă s-a cerut și la celelalte județe, dîndu-se la 1803 grija acestei trimeteri la trei negustori din Craiova [18].

Porcii erau cumpărați de negustori sîrbi din Turcia [19].

La acel larg program muntean de refacere turcii opuseseră deci vechea lor rutină abuzivă.

Dar, în Moldova, intervenția rusească aduse încă din 1784 întărirea vechilor măsuri de a se opri nelegiuirile „oamenilor răi", așezarea la noi, păsunarea vitelor turcești, ocuparea de pămînturi românești, îngăduindu-se

[17] Furnică, *o. c.*, pp. 45—57.
[18] Urechiă, *Istoria Românilor*, II, pp. 35, 36—37.
[19] *Studii și documente*, VIII, p. 8, no. 37.

numai trecerea din serhaturi în Moldova a unui număr hotărît de „negustori" cu scrisori în toată forma; oile necesare pentru capitală vor fi vîndute în bună înțelegere numai gelepilor. În porturi se va desface capanlîilor veniți cu corăbii din Constantinopol, zahereaua de grîne cerută de aprovizionarea Țarigradului. Plata cherestelei și a salitrei se va lua din datoria bănească a țerii. Chilia și Isaccea nu mai aveau să trimeată vameși la Galați. Dar, mai ales, ca o vamă nouă, se îngăduia negustorilor români să facă negoț pe malul drept, fără a plăti alte dări [20].

Totuși abuzul nu poate fi stăpînit, și astfel întîlnim, la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, cazuri ca acestea: „smeritul giudecător Brăilii Isac-zadea Derviș-Mustafà" vine la Iași să judece un proces, pentru niște oi, trimese în Rusia, ale lui Iordachi Deleanul Cantacuzino cu niște turci [21].

Oricum, turcii cari veniau de acum înainte pentru trebile capanului nu mai fură lăsați să umble pe toate străzile Bucureștilor și pe la toate hanurile, ci numai la al Sfintei Ecaterine, hotărît a li fi singurul conac, sau, la nevoie, și la hanul Colței, „lîngă casele de beilic al mănăstirii Mărcuței" [22]. „Cahvenelele" la care ei se adunau nu erau libere, ci supuse vel cafegiului domnesc [23].

Cu provinciile austriece legăturile se fac însă tot mai dese, dat fiind mai ales faptul că în acești douăzeci de ani nici un conflict al Imperiului cu turcii nu veni să le întrerupă.

Încă de la începutul domniei lui Alexandru Ipsilanti o solie din Brașov sosi să-l cerceteze pentru a cere restabilirea vechilor relații [24].

În ce fel și-au ajuns ei scopul se vede din privilegiul de la 22 april 1773 (probabil 1775), apoi la 6 novembre 1775, înnoit de Nicolae Caragea, și prin acel din urmă, dat în august 1782, domnul „din mila lui Dumnezeu și-a Împăratului", doritor ca „nu numai supușii de aici, ci și străinii să poată căpăta supt cîrmuirea sa îndurare și dreptate", acordă celor treizeci de case de brașoveni, cu optsprezece negustori, din București, dreptul de a face negoț cu mărfurile lor speciale în toată țara, scutiți fiind de orice plată alta, — fără a escepta văcăritul și pogonăritul, vama pe vinul lor, — decît a celor 400 de lei turcești pe an, în două termine.

Numai pentru vinul cumpărat sînt datori a da vamă zece lei turcești de fiecare bute. Mărfurile lor nu se vor deschide la graniță, dar se va da de fiecare povară un leu, ca și la vadurile Dunării. Exportul mărfurilor nevîndute li se admite și mai departe, cu vama obișnuită de trei la sută, fără „vama agească" și a „chervăsăriei". În ce privește pe cărăuși, negustorii sînt liberi a-și alege și ținea ori prahoveni ori cîmpineni ori comărniceni [25].

Primindu-se însă de schei plîngere că administrația muntenească mai adaugă o sută de lei pe an, se recurse la guvernul ardelean cu intervenția agentului de comerț, de curînd numit, al Austriei, Ignațiu Ștefan Raicevich, și se căpătă firmanul din 15 iulie 1783 [26], și pentru Moldova.

---

[20] [D. A.] Sturdza, *Acte și documente*, I; Hurmuzaki, VII, pp. 421—425.
[21] *Studii și documente*, XI, p. 83, no. 160.
[22] Urechiă, *Istoria Românilor*, I, pp. 486—487, nota.
[23] *Ibid.*, IV, p. 266 și nota 1.
[24] Hurmuzaki, XV², pp. 1739—1740.
[25] Urechiă, *Istoria Românilor*, II, p. 181 și urm. (și privilegiul starostelui), traducere germană în Hurmuzaki, XV², pp. 174—175.
[26] *Ibid.*, pp. 1745—1746, n-rele MMMCCCII—XV.

De fapt se menține aici, în Moldova, vechiul comerț, cu trecerea pe la Grozăveștii Bacăului, și internunțiul căpăta de la Poartă numai oprirea sporirilor de vamă pentru vin și alte produse [27]. Păstorii ardeleni [28], cari dădeau în Moldova 10 aspri, nu 12, ca la munteni, erau apărați de impunerile nelegale la Grozești, la Fălciu, unde li se lua un miel de turmă, la Huși și în alte locuri unde erau supuși la aceiași dare [29].

Firmanul din 4 decembre 1786 hotăra pentru țuțuienii și bîrsanii din Țara Românească [30] un oierit de 10 aspri, un ierbărit pe boi și cai, o dare de „perdea" de doi lei sau un leu și un miel, scutind de vamă pieile, lîna și brînza și anulîndu-se cele șaizeci de parale la ieșire pentru fiece turmă, fixată, nu ca înainte, ori la șase sute ori la o mie de oi, ci la șapte sute, și lăsînd vornicia pentru vitele rătăcite la buna înțelegere [31].

Și sași tratați bine sînt arătați la București în 1782 [32]. Cît despre Moldova, „brașovenii", negustori de lînă, de piei de capră, de ceară, de pește (moruni și crapi), de vin adus din Turcia [33], în Iași și Focșani — cinci case, pe lîngă cei de iarmaroace, — cari, pe vremea rușilor, nu plătiseră decît vama pentru mărfurile lor vieneze și venețiene, se plînseră că li se cere și suma de 5% pentru marfa de Brașov, de 6 și 7% lei, chiar 10%, pentru cea de Viena și Graz, darea pentru Cămară 17, plus 49 lei turcești pe an, fumăritul de 20, apoi 30 lei, crescîndu-se și vechea contribuție anuală și cerîndu-li-se și birul [34]. Un firman de asigurare pe capital se publică în vara lui 1783 [35]. În Țara Românească brașovenii se mai plîngeau că li se impun, în locul prahovenilor, bănuiți că duc scrisori de trădare, cărăuși din Cîmpina [36].

Nemulțămirile pentru situația păstorilor ardeleni urmează încă și după căpătarea firmanului din 1786 [37].

Iar brașovenii și „nemții" cari aduceau pește sărat de la Brăila, supărați de „măjari" cu „măjăritul", „negustorii ungureni", cari vînd „sare mărunță" la București, importatori, ca Ioan din Brașov, de bumbac și orez de peste Dunăre, negustori de piei de capră, ca Adam „Ceatiri", „sudițul Nemției", care-și avea agenții la Craiova, dau de lucru agenției [38].

Armenii din Polonia căpătau de la Vodă Alexandru Mavrocordat un privilegiu întru toate asămănător cu cele trecute, oprindu-se creșterile de arendă, deposedările în puterea dreptului de vecinătate, uzurpările pentru

---

[27] *Ibid.*, VII, pp. 390—392, n-rele CCXLI—II. Cf. *ibid.*, p. 427.
[28] Cari aduceau 50 000 de oi, *ibid.*, XIX, p. 1493, no. CXXXVI.
[29] *Ibid.*, pp. 436, 445—446, no. CCLXXXVII—VIII.
[30] Lui Moruzi din Moldova cerîndu-i-se un privilegiu, el sfătuia să se ceară firman, *ibid.*, p. 63, no. LXX. Opunere a domnului muntean mai ales, *ibid.*, p. 209 și urm. Recunoașterea de el a dreptului bîrsanilor, p. 217, no. CXCII. Cf. *ibid.*, pp. 240—241.
[31] *Ibid.*, VII, pp. 519—521. Se vorbește și de porumbul adus de păstori de-acasă. Brașovenii se temuseră în 1782 de cotărit și fumărit, *ibid.*, XIX, pp. 25—26, no. XXV; pp. 46—47, no. XLVII.
[32] *Ibid.*, p. 35, no. XXXVI; p. 40, no. XXXIX; p. 178, no. CLX.
[33] *Ibid.*, p. 88, no. LXXIV.
[34] *Ibid.*, pp. 76—77, no. LXIII; p. 94, no. LXXXI.
[35] *Ibid.*, XV², pp. 1745—1761, mai ales, *ibid.*, XIX, p. 105 și urm.
[36] *Ibid.*, pp. 84—85, no. LXX; pp. 88—89, no. LXXV.
[37] *Ibid.*, p. 266 și urm. În iarna anului 1787, mii de oi înghețau, *ibid.*, p. 273.
[38] Urechiă, *Istoria Românilor*, I, p. 473, nota; p. 476, nota.

arături sau păşune. Dările rămîneau : un leu şi un potronic vechi cornăritul, un leu şi şaizeci de parale la trecerea mărfii peste hotar, desetina de stupi şi porci, zece bani cuniţa de patruzeci de bani pentru boii cari nu sînt de negoţ şi nici din cei luaţi la bîlci şi îngrăşaţi două luni, plus unul sau doi lei bacşiş pentru găsirea vitelor răzleţe ; caii de export erau scutiţi de vamă, care rămînea fixată pentru alte obiecte la 3%. Procesele puteau fi aduse de la ispravnici la Divan, iar cele criminale se vor judeca după tratate [39].

Starea Ţerii Româneşti fusese cum în 1774 o descrie Ipsilanti : „un pustiu, cu o capitală în ruine, cea mai mare mizerie pretutindeni, lipsă de locuitori“ [40], şi Moldova nu va fi fost altfel. În aceste condiţii, şi cu toată extraordinara capacitate de refacere, adeverită de cronică, a unor regiuni a căror activitate economică n-avea la ţară o civilizaţie gingaşă şi complicată, relaţiile cărora trebuia să li servească, în curînd, singurul consulat cu caracter economic au trebuit să aibă începuturi neapărat slabe.

Totuşi încă din 1775 austriecii, apoi şi supuşi[i] lor cei noi din Galiţia, tratau cu turcii pentru „un comerţ folositor, pe Dunăre, în Marea Neagră şi în ţerile turceşti“ [41], luînd şi înţelegere cu ruşii. Cea dintîi societate de navigaţie, a baronului Fries, unit cu Zewerovich şi alţii, în 1777, nu putu să lucreze ; puţină ispravă realiză şi Brighenti, care promitea „o diligenţă“ pe Dunăre [42]. În 1775, pentru acest scop se trimesese pentru cercetări un agent de taină, cu o suită de negustori, la Chilia Nouă, apoi în Crimeia, asupra căreia plutia marea amintire a Caffei, în „noile posesiuni ruseşti“, şi în sfîrşit la Constantinopol [43]. Trimisul, Nikolaus Kleemann, şi-a descris călătoria de explorare şi în curînd un Willeshofen, un Dellazia, negustori din Viena, îşi aveau contoarele la Dunărea de jos [44]. Un firman special, bazat pe noul sened acordat internunţiului, îngăduia trecerea negustorilor austrieci în Marea Neagră [45].

Încă din mart 1782 Kaunitz [3] credea că Willeshofen, care-şi ceruse învoirea în anul trecut, poate începe să-şi aducă proiectul la îndeplinire [46], care ţintia, ca şi ale Franciei şi Prusiei în acelaşi timp, la legarea unor relaţii economice cu Chersonul şi Crimeia, intrată în stăpînirea împărătesei Ecaterina. Viena stătea la îndoială dacă depozitele de mărfuri luate ca probă de la deosebitele firme trebuiau făcute tot la Chilia Nouă ori la Galaţi.

Firmanul pentru reprezintantul lui Willeshofen, Olivieri, era căpătat în mai următor [47]. Şi vasul plecă spre Galaţi, ducînd camelote, batiste, gaze,

[39] *Ibid.*, VII, pp. 417—418, no. CCLX ; *ibid.*, XIX, p. 185, no. CLXV.

[40] Hurmuzaki, VII, p. 132, no. LXXX.

[41] Ein vortheilhaftes erbländisches Commercium mit der Pforte und Russland, besonders nach dem Schwarzen Meer, *ibid.*, p. 155. Pentru explorațiile lui Kleemann şi activitatea Casei Willeshofen în 1781 (cu bibliografie) v. mai ales în Docan, *Explorațiuni austriece pe Dunăre [la sfîrşitul veacului al XVIII-lea]*, „Analele Academiei Române“, XXXVI, [1914].

[42] Henrik Grossmann, *Osterreichische Handelspolitik mit Bezug auf Galizien in der Reformperiode* (1772—1790), Viena 1914 („Studien zur sozialen Wirtschafts- und Verwaltungsgeschichte, hggb. von Dr. Karl Grünberg“).

[43] *Ibid.*

[44] Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 379.

[45] Hurmuzaki, VII, p. 419. Cf. *ibid.*, XIX, pp. 23—24, no. XXII.

[46] Cf. Docan, în „Analele Academiei Române“, XXXVI, p. 566 şi urm. ; Hurmuzaki, XIX, p. 1 şi urm. Încă din 1779 fusese vorba de a se trimite vinuri ungureşti pe apă la Constantinopol, *ibid.*, p. 3, no. 1. Willeshofen începuse aici.

[47] *Ibid.*, pp. 6—7, no. V. chestia mărfurilor, *ibid.*, p. 7 şi urm. No. VI.

museline, pluşuri, moltoane, barhet, bumbacuri, pînzeturi, mătăsuri, tafte, atlazuri, alte postavuri, ciorapi, panglici, pălării, mănuşi, arme şi unelte de fier, apoi ace, galoane, porţelanuri, oglinzi, sticlărie, galanterie, jucării, ca şi vinuri, zahăr, rosolio, săpun, colori. Pe două mici vase această expediţie plutitoare se îndreptă spre Brăila şi Galaţi [48], unde trebuia s-o întîmpine un vas rusesc de la Cherson, condus de căpitanul francez Masse [49]. Uimirea gălăţenilor şi, între ei, a celor cîţiva negustori turci fu mare, văzînd acest lucru fără exemplu ca negustori şi bărci împărăteşti să se oprească la această şchelă, cu atît mai puţin avînd pretenţia de a trece înainte cu mărfurile [50]. Se ceru lui Willeshofen să meargă la Iaşi ca să-şi capete voia de trecere. La Sulina se pretinseră abuziv patru lei de butea de vin [51]. Brînza cumpărată la Galaţi fu oprită acolo [52].

În toamnă însă acelaşi Willeshofen revenia prin Ovidiopol la Iaşi [53], ca să reînceapă la anul [54]. În iunie 1783 apoi sosiau două vase austriece la Galaţi ca să descarce pentru Cherson pe altele turceşti [55]. De acum şi negustori vienezi izolaţi veniau pe uscat, ca un Marini [56]. În 1785 însă Compania se dizolvă şi se cerea vînzarea la Bucureşti a mărfurilor din Cherson [57].

Cu aceasta nu fu părăsit încă acest comerţ plin de viitor. În iunie 1784 funcţiona la Viena o nouă „Companie de comerţ pentru Dunăre şi Mare" (*Donau und Seehandlung*), a lui Bienenfeld. Vasul „Danubio" mergea de la Constantinopol la Galaţi pentru a lua mărfurile depuse acolo şi a le îndrepta iarăşi spre Cherson. Se prevedea acum şi o „călătorie de întoarcere" [58]. O altă companie se interesa de negoţul cherestelei [59]. În sfîrşit, la 1785, contele Festetics şi un anume Gottfried Bozenhard, din Ardeal, încearcă o navigaţie dunăreană cu centrul la Bucureşti [60]. Festetics conducea însuşi casa de aici, din Bucureşti, în 1787, cînd, izbucnind un foc, Vodă Mavrogheni însuşi alergă să-i scape zahărul şi cafeaua, mustrînd pe cine-i zicea să nu se riscă pentru nişte „nemţi" şi spuind tare că de la dînşii el are un mare cîştig [61]. În acelaşi an se întîlnesc plîngeri contra vameşului turc din Sişţov, care făcea mizerii negustorilor ce debarcau mărfurile acolo [62].

Şi se continuă mai departe pe această cale. În 1787 un Ratkowitz din Semlin trimetea un vas de la Constantinopol la Galaţi. Totodată începea întreprinderea, pomenită mai sus, Brighenti şi Dellazia. Cincisprezece vase mici duceau grîu unguresc la Galaţi, unde trebuia să-l iea corăbii mari

---

[48] *Ibid.*, p. 19, no. XVIII ; p. 24, no. XXIII şi urm.
[49] *Ibid.*, p. 27, no. XXVII.
[50] *Ibid.*, p. 29.
[51] *Ibid.*, p. 34, no. XXXV.
[52] *Ibid.*, p. 52, no. LII.
[53] *Ibid.*, p. 81, no. LXVI.
[54] *Ibid.*, p. 97, no. LXXXIV.
[55] *Ibid.*, p. 101, no. XL ; p. 103, no. XLI. Un vas al lui şi altul al baronului de Teufferer, *ibid.*, p. 120, no CVI ; p. 136, no. CXXIII.
[56] *Ibid.*, pp. 107—108, p. 122, no. CIX ; p. 123, no. CXII ; p. 151, no. CXXXVIII ; p. 164, no. XLVI ; p. 211, no. CLXXXVIII.
[57] *Ibid.*, p. 235, no. CCVIII.
[58] *Ibid.*, pp. 185—186, no. CLXVI.
[59] *Ibid.*, p. 186, no. CLXVII.
[60] *Ibid.*, p. 237, no. CCX ; p. 238, no. CCXI.
[61] *Ibid.*, p. 268.
[62] *Ibid.*, pp. 241, 244, no. CCXIX.

trimese din Trieste la Constantinopol, ceia ce fu zăbovit însă de vremea rea [63].

Se încercă apoi, după memoriul unui anume Brückenfeld, şi o navigaţie pe Olt [64], la care domnul muntean se opunea, pretextînd că s-ar supăra turcii, cari au mori la gura rîului [65]. În toamna lui 1784 negustorul Pürcher din Sibiu căută, în tovărăşia baronului Buccow, să treacă pe Olt spre Dunăre, iar de la Galaţi la Constantinopol [66].

Galaţii ajunseră astfel un port însemnat. În şantiere, din cantităţile „imense" de cherestea se construiau şi vase de război de şaizeci de tunuri. Şed mulţi negustori turci, şi în cursul verii se adună un mare număr de vase ce încarcă mărfuri şi zaherea pentru Constantinopol. Întruna se ciocnesc marinarii turci. Vin mulţi negustori din Moldova, Polonia, Bucovina şi Ardeal. Cei din Bucovina cumpără peşte sărat, plătind cinci lei, apoi zece, de fiecare car, afară de leul şi patru parale de car la graniţă [67].

Se vorbia şi de navigaţia pe Prut, pe Nistru. Evreii Hörne [o] aveau în vedere pentru scurgerea produselor galiţiene, şi a tutunului. Ideia era reluată în 1782 şi prinţul de Nassau-Siegen credea să-şi poată trimete grîul şi lemnul la Akerman. Studii se făceau şi de abatele Caspari la 1786. Un conte Dziaduzicki cerea un adevărat privilegiu pentru acest proiect, sperînd să ajungă şi în Mediterana [68].

Şi consulul prusian König semnalează în 1784 un alt proiect interesant: prinţul galiţian August Sulkowski ar fi gîndit să facă un canal între rîul San şi Nistru, la Sambor, legînd astfel Polonia cu Marea Neagră [69].

Ocuparea Bucovinei [4], prin ruşinosul tîrg, care, se ştie, nu trebuia să fie pentru Austria Mariei Terezei şi lui Iosif al II-lea numai stăpînirea unui splendid teritoriu, ci şi punctul de plecare pentru o nouă activitate comercială. De aceia, se ajută din toate puterile formarea, cu burghezie străină [70], de tîrguri în mijlocul satelor moldoveneşti. De aceia, îndată după încheierea convenţiei de delimitare, se ceru de la Poartă dreptul de navigaţie pe rîurile Moldovei pînă la Dunăre [71]. Îndată după aceasta, în vederea noului război ce se pregătia cu Rusia, Curtea din Viena voia să se treacă peste opreliştea exportului vitelor ca să poată cumpăra la munteni ca şi la moldoveni orice număr de vite, şi permisia se acordă, cu nesfîrşite asigurări de prietenie, numai pentru Moldova [72]. În 1782 se doria o astfel de îngăduială pentru cai de remontă, cumpăraţi şi de alte puteri, ca Prusia, dar se capătă numai oferta unui dar de o sută de armăsari [73]. Domnul Moldovei

---

[63] *Ibid.*, pp. 268—269, no. CCXLVI.
[64] *Ibid.*, p. 205, no. CLXXXIII; p. 207.
[65] *Ibid.*, p. 207.
[66] *Ibid.*, pp. 210—211.
[67] *Ibid.*, p. 101, no. XC. Un agent plănuit acolo, *ibid.*, VII, p. 59.
[68] Henryk Goldmann, *o. c.*, Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 379.
[69] Hurmuzaki, X, p. 15, no. XIII.
[70] În invitarea la jurămînt se vorbeşte deosebit de „jidovii [cari] au a jura jurămînt cu credinţă cătră noi, nu numai cei ce sînt şăzători în tîrguri, ci şi cei de prin sate", *ibid.*, VII, p. 299.
[71] *Ibid.*, p. 285, no. CLXII: „die freye Schiffarth auf den Flüssen in der Moldau".
[72] *Ibid.*, pp. 314—315, n-le CLXXIV—V.
[73] *Ibid.*, p. 357, no. CCXI; pp. 358—359, no. CXIV; pp. 361, no. CCXVIII; pp. 363—364, no. CCXXII; pp. 374—375, no. CCXXIX; XIX, pp. 5—6, no. IV.

se gîndia să-i aducă din Țara Românească, de la Craiova sau din Dobrogea [74].

Se mergea și mai departe în elaborarea de planuri. Astfel în mintea unui armean din Liov, Nikorowitz, răsări ideia de a învia vechiul negoț între Galiția și Moldova. El credea că Sniatynul ar putea fi punctul de plecare pentru o expansiune mergînd pînă la Dunăre și cuprinzînd și Ucraina. Pentru aceasta ar fi să se ridice „prăvălii, depozite și, după obiceiul oriental, și băi", care s-ar da coloniștilor. Amîndouă riturile armenești ar fi îngăduite, și s-ar întemeia școală și tipografie, dar evreii n-ar fi îngăduiți decît de două ori pe an, la iarmaroace. Proiectul părînd prea vast, se ceru propunătorului să caute localități de colonizare în Bucovina însăși, și, între Cernăuți, Boian, Siretiu și Suceava, el alese pe cea din urmă, în care trăiau încă rămășițile puternicii așezări de odinioară. Aici găsi biserici întregi, ori ușoare de reparat, șesuri întinse pentru pășunat, putința de vînzare a vinului moldovenesc, a rachiului și berii, cele cinci iarmaroace pe an. Credea că s-ar putea exporta caii și boii în Silezia prusiană, iar vacile și juncile în Ardeal, unde ar fi crescute. Dacă s-ar face colonia, i s-ar acorda tot felul de scutiri. S-ar clădi școli armenești, germane și latinești, băi, cîrciume, evreii, întrucît ar fi tolerați, avînd numai dreptul vînzării cu mărunțișul ; s-ar da voie de import pentru tabac ; s-ar face două iarmaroace noi, pentru tot felul de oameni și tot felul de mărfuri, la Anul Nou și la Sîmpietru.

Un trimes al patriarhului armenesc din Constantinopol fu consultat asupra planului de colonizare. Rămînea ca hotărîrea să fie luată la Viena [75]. Dar planul se opri acolo, Austria arătîndu-se incapabilă de mari creațiuni noi, ca ale Prusiei, cu care în lumea germană se afla în concurență. Și la Constantinopol, dealtfel, internunțiul se speriase de apelurile scrise îndreptate de Nikorowitz coreligionarilor săi din împărăția turcească [76].

Armenii din Liov se mulțămiră deci a stabili o companie pentru negoțul de cai în Botoșani [77]. Proiectul oficial din 1786, tot așa de zădarnic, prevedea fabrici de postav și de pielării [78].

Aceste mari planuri contrastează cu starea negoțului intern, servit de armeni, greci și evrei în Bucovina, fără ca negustorii germani să se simtă îndemnați a participa la el [79]. Nici cîștigul cu boii nu-i atrăgea. Românii și rusnecii, cei dintîi „mai morali și cuviincioși", ceilalți „mai dîrji (*abgehärtetes*) și mai vioi", se mulțămiau să schimbe vitele cu marfă. Cînd evreii fură siliți de guvern a munci la țară, din 714 familii la 1781, se păstrară în patru ani numai 175 [80]. Dealtfel reunirea, la 1786, a Bucovinei cu Galiția [81] tăie toate perspectivele de înaintare spre sud.

În acest timp în Moldova negustorii armeni erau ocrotiți contra proprietarilor de moșii, cari căutau să-i despoaie, prin actele domnești din 1784 și 1785. Li se confirma cornăritul de un leu vechi și un potronic de boul

[74] *Ibid.*, p. 31, no. XXXII ; p. 47, no. XLVIII ; pp. 49—50, no. L.
[75] *Ibid.*, VII, pp. 315—318, no. CLXXVI.
[76] *Ibid.*, pp. 319—320, no. CLXXVII.
[77] *Ibid.*, XIX., p. 759.
[78] *Ibid.*, VII, p. 473.
[79] *Ibid.*, p. 456.
[80] *Ibid.*, p. 457.
[81] *Ibid.*, pp. 474—475, no. CCLXIV. Cf. și *ibid.*, p. 477 și urm.

exportat, plus 1 leu, 60 de cireada trecută peste hotar. Aceste animale ale lor vor da cuniţa de patruzeci de bani pe cap. Desetina de stupi rămînea de zece bani vechi [82]. Ordonanţa care fixează deosebitele categorii de plătitori ai cuniţii pentru cai înseamnă deosebit pe „lăcuitorii din raiaua Hotinului şi a Benderului, din Sălcuţa, din Ocraina", pe cei cu „cai bîrsăneşti din Ţara ungurească" şi cu „cai bîrsăneşti din Ţara Muntenească", lîngă „negustătorii din stăpînirea austriecească, cari au cîşlele lor aicea în Moldova", lîngă „Turculiţăştii ce se află în stăpînirea austriecească, ca unii ce nu sînt din rînduiala celor ce plătesc" [83].

Austria încerca pe acel timp şi ramuri noi de comerţ. În 1785 ea avea la Iaşi un magazin de bijuterii [84]. De mult ea se gîndia la un agent, care să apere aceste multiple interese şi să dea o bază sigură proiectelor ce trebuiau.

Biruinţa asupra temerilor Porţii şi asupra obişnuitei ei politice de tergiversare o cîştigaseră însă ruşii, cari, fără să aibă mărfuri de vînzare sau să cumpere ceva în Principate, scontau cîştigurile politice care s-ar putea trage din prezenţa lîngă domnii români a unui consul.

Sosirea acestuia, în iunie 1780, se făcu fără nici o înştiinţare prealabilă. El era acum în Constantinopol, cînd ambasadorul ţarinei crezu de cuviinţă să facă turcilor o simplă notificare. Se obiectă, firește, că tratatul nu dădea voie să se numească un agent într-un loc unde nici un stat n-avea reprezintant, fără o formală întrebare a Porţii şi că el nu poate avea nici un rost comercial, comerţul însuşi mărginindu-se la singurele călătorii în Rusia ale cazacliilor, cari, de fapt, îşi clădiau pe atunci biserică [5] anume la Odobeşti [85]. Ruşii nu se clintiră însă din loc, refuzînd propunerea franceză a unui consulat la Akerman sau acea turcească de a se fixa ca reşedinţă Silistra. În februar 1782, turcii cedau stăruinţilor necontenite ale noului reprezintant rusesc, Bulgakov, şi consulul se instala în două case la Bucureşti, cu patruzeci şi cinci de slujitori şi şaisprezece cai [86]. În ce chip înţelegeau să apere comerţul, şi întîiul consul, Serghie Laşkarev, şi urmaşul său, Severin [87], se poate vedea din următorul caz. Consulul din Iaşi are, în 1783, o neînţelegere cu vameşii. El li trimete răspuns prin dragoman că, dacă mai fac aşa, îi va aduce la el cu ieniceri şi li va da două sute de cnuturi [88].

Internunţiul crezuse că Laşkarev ar putea să servească şi interesele monarhiei austriace [89], care erau de multe feluri: sprijinire a unei importante emigraţii de meşteri, de agronomi, de medici şi spiţeri, de arhitecţi şi constructori de vase, ocrotirea bisericii catolice, pe care Polonia n-o mai putea apăra în Moldova şi nimeni n-o avusese-n grijă în Ţara Românească, protecţia evreimii, tot mai numeroasă, care-şi căuta un patron. Încă de prin 1779 ideia agentului austriac răsărise în Ardeal, care părea că începe o nouă viaţă economică, şi la 1781 un fost auditor militar, elveţianul Franz Joseph

[82] *Uricariul*, II, ed. a 2-a, p. 148 şi urm.
[83] *Ibid.*, V, pp. 304—306 (1794) şi VI, pp. 465—472 (an. 1809).
[84] Hurmuzaki, X, p. 16.
[85] Pînzele din Moscova şi fierăriile din Tula au existat numai în imaginaţia candidatului austriac la consulat, Sulzer (*Geschichte des transalpinischen Daziens*, III, pp. 443—444).
[86] Hurmuzaki, XIX, pp. 27—29.
[87] *Ibid.*, p. 23, no. XXII.
[88] *Ibid.*, VII, an. 1782.
[89] *Ibid.*, XIX, p. 109.

von Sulzer, însurat cu o săsoaică, publica rezultatul experiențelor sale de cîțiva ani în principatul muntean, unde era preceptor și om de afaceri, în *Istoria Daciei transalpine*, pe care, după jertfa tipăririi a trei volume, n-o putu continua.

Dar alegerea nu căzu asupra acestui om cu temperamentul năcăjicios și cu vorba amară, ci asupra agentului navigației de probă a lui Willeshofen [90], asupra unui raguzan, cu pretenții medicale [91], care făcea comerț cu boi, cu lînă, cu miere și ceară, în același timp cînd pregătia în cunoștința trebilor apusene pe copiii lui Vodă Ipsilanti. Mergînd să-i caute prin Viena, în cursul rătăcirii lor aventuroase, el căpătă locul pe care-l rîvnise concurentul său „bosniac", încă din iunie 1782 [92], brevetul fiindu-i expediat, fără discuție, la 16 octombre 1783 [93].

Domnul muntean, Nicolae Caragea, care știa pe Raicevich [6] în legături cu predecesorul său Ipsilanti, se grăbise, primindu-l ca pe „un străin de distincție", a-l descrie ca „om rău, șiret și intrigant", cu un „caracter urît și turbulent", care făcuse numai intrigi la Viena. Acest „secretar", care-și propunea să cerceteze afacerile dunărene de la Semlin pînă la gura fluviului, îi părea de nesuferit, cu toate complimentele reciproce de la prima audiență [94]. Cu Laşkarev împreună ar fi „doi oameni răi", și Vodă credea că autorizația nu se va da celui de-al doilea [95]. Și fostul domn îl privia ca pe un om „șiret" și ar fi dorit ca el să fie trimes la Neapole [96]. Turcii îl acuzau că i-a insultat într-o convorbire la Iași [97], pe cînd generalul ardelean se întreba dacă Raicevich nu ține prea mult la țara adăpostirii sale [98].

Căci și în Moldova purtarea lui trufașă indispusese. Ceruse conac și i se dăduse, dorise întîmpinare și o avuse, dar încă de la Focșani vorbise de puterea monarhiei gata să ocupe părți din Imperiul turcesc și de hotărîrea sa de a învăța minte pe voevod [99]. Pe cînd internunțiul prezinta scuze, agentul se plîngea de reaua tratare a supușilor imperiali, între cari izgonitul hirurg Bartolozzi [100] și îndepărtatul medic Andreas Wolff [7], de insultele ce i s-ar fi adus lui, și se declara incapabil de a-și îndeplini astfel funcțiunile [101]. Fusese nemulțămit și cu localul dat și pusese, fără a întreba pe nimeni, la poarta bisericii catolice un act de iertare a dezertorilor austrieci.

---

[90] *Ibid.*, pp. 11—12, no. IX.

[91] Consulul prusiac König îl socoate „bărbier sau hirurg din Ragusa", *ibid.*, X, p. 22, no. XX.

[92] În mart. se decisese trimiterea unui agent, *ibid.*, p. 3, no. II. În iulie, numirea imperială, *ibid.*, p. 14, no. XI.

[93] *Ibid.*, pp. 32—34. Pentru Raicevich ca preceptor al fiilor lui Ipsilanti, *ibid.*, VII, p. 332 și urm. Pentru numirea lui și *ibid.*, p. 405 și urm.

[94] „Mi par", scrie Agentul, „un uomo ragionevole e più tosto timido ed amico della pace", *ibid.*, XIX, p. 22 și urm.

[95] *Ibid.*, VII, p. 365.

[96] *Ibid.*, pp. 369—370.

[97] *Ibid.*, pp. 378—379, no. CCXXXIII.

[98] „Sein Herz für das Land zur Zeit noch etwas zu gross sein könne", *ibid.*, XIX, p. 13.

[99] *Ibid.*, VII, pp. 410—411, no. CCLVI.

[100] Un Parmezan, *ibid.*, VII, p. 429, no. CCLXVIII.

[101] *Ibid.*, p. 412 și urm. Instrucțiuni ca să se liniștească, *ibid.*, p. 426 și urm. Mustrări, *ibid.*, XIX, pp. 18—19, no. XVII ; p. 151 și urm.

Din partea lui, încă de la început, Raicevich recomanda continuarea negoțului între Viena și Galați, cu mărfuri ardelene. O companie de comerț en gros, cu un fond de 200 000 de florini, ar putea înlocui pe lipscanii greci, cari, cu un capital mic și împrumutat de la boieri și cu cară de transport, aduc pe an 500 de bucăți de postav, 500 de șaluri (scialloni) „englese", *made in Germany*, postavuri de Verviers, cincizeci de „mantini" de mătasă italiană, pînze tipărite de Viena, hîrtie de Veneția, coase și unelte din Stiria, zahăr de Fiume, mărfuri de metal din Nürnberg, cafea, drogherie, colori, prin negustori austrieci venind pe apă. Ar aduce stofe din Moravia și Boemia, s-ar cumpăra vite, cai, salitră, piei de iepure. În Țara Românească, spune el, negustorii îmbogățiți de război sînt în decadență, domnul devenind creditorul lor, dar lîna și ceara li dau totuși cîștiguri mari. Harnic, amestecîndu-se în toate, mergînd cu stăruința pînă acolo încît apucă de mînă pe caimacamul Brîncoveanu, care nu voia să recunoască ori să asigure o datorie față de un sudit, vorbăreț ca un meridional în rapoartele sale, care ating toate punctele vieții ce-i trecea supt ochi, Raicevich nu pleca, în 1786 [102], și anume pentru portul din Neapole, unde publică la 1788 „Observațiile" sale asupra Principatelor, traduse în limba germană la 1790, fără a fi văzut începuturile comerțului mai mare pe care-l dorise. Urmașul lui, baronul Metzburg, avea un caracter mai mult politic, pentru a contrabalansa pe ruși [103]. Numai în 1790 Raicevich era să reapară, în societatea lui Thugut, care negocia „dobîndirea" Bucovinei [104].

Lumea fanariotă se deprinse însă cu consulii. Cînd noul trimis prusian, von Diez, străbătu Principatele în 1784, el primi sugestii cu privire la întemeiarea unui consulat moldovenesc al regelui său. Agentul ar fi ocrotit un mic negoț de porțelană, de postav de Breslau [105], ar fi pregătit o remontă în creștere, a ofițerului Seydlitz, a armeanului Baronți, și ar fi apărat pe germanii nesupuși monarhiei austriece, pe protestanții fără ajutor, fără a mai pomeni cîțiva evrei fără protecție. Postul fu acordat unui silezian, profesor de limbi, dar și bun desemnator, care venise din București la Iași, ca preceptor al copiilor domnești, ca și Raicevich, Ernest Frederic König [8], care-și capătă beratul în april 1787. Acest original puțin îngrijit, desprețuitor de convenții și iubitor de băutură, avea planuri mari: voia să îngrașe cai tătărești de la iarmaroace la Rașcov, avînd moșie de o parte și de alta a Nistrului, să atragă negoțul de vite albe în Silezia, să stabilească la Iași un depozit de mărfuri prusiene, să înainteze cu afacerile pînă în depărtatul Levant [106]. Vestitul bancher al Curții prusiene, Ephraim, se gîndia să trimeată în Moldova galoane și altă marfă [107]. Cînd un german de pe moșiile lui Poniatowski visa de un comerț care de la Copenhaga prin Zaleszczyk ar cuceri Orientul, gîndurile dascălului nostru de franțuzește nu trebuie să mire. Batjocurit însă de toți, de Diez în primul rînd, el peri misterios la

[102] *Ibid.*, *passim*. Pentru plecare, *ibid.*, pp. 244—245, no. CCXX.

[103] Internunțiul califica astfel politica austriacă: „Ma Cour, outre qu'elle est timide, hautaine, frauduleuse, instable a sa parole, babillarde et disposée à mettre la discorde, est aussi très ambitieuse et très ignorante; on doit s'y faire craindre et estimer et s'y faire état de traiter toute chose avec ton et gravité", *ibid.*, p. 261, no. CCXI.

[104] *Ibid.*, p. 572, no. CCCCLXVI.

[105] *Ibid.*, X, p. 35.

[106] Cf. *ibid.*, XIX, p. 235, no. CCVII.

[107] *Ibid.*, X, p. 23, no. XXII.

începerea noului război [108], după ce la București, promisese lui Mavrogheni Vodă că-i va furniza praf de pușcă printr-un evreu polon [109].

Saxonia făcea și ea cumpărături de cai în Moldova pe la 1781, și o Companie Capetti sau Capelli se întemeia pentru acest comerț, care se oferi de aceiași inițiatori și Prusiei [110]. Un agent saxon, Clement, muria la București pe la 1787 [111], cînd se începeau din partea grecului Stamaty stăruințe în vederea stabilirii unui consulat francez.

Cel dintîi negustor francez, Honoré Bonneau, apare la noi încă din 1718 [112], cînd dragomanul francez la Constantinopol cumpără în Moldova 20 000 de ocă de lînă pentru a le exporta în Polonia [113]. Încercări de comerț franceze se făcuseră și în 1753, dar se ivia temerea de gelozia rusească [114]. Un francez de pe lîngă domnii noștri, Linchoult, se gîndia chiar la un „stabiliment francez" pentru un „comerț productiv între Țara Românească și națiia franceză" [115]. Cum ceara constituia în adevăr un important articol de export, Constantin Vodă Racoviță din Moldova oferia ca plată a unei datorii ce voia să contracteze, 15 000 de ocă de ceară la Galați (i se cerea să nu fie mai scumpă decît 37 de parale oca). Și Casele Hübsch și Cingria, Magy și Compania se interesau de ceara noastră [116].

Franța trimese în curînd la Mohilău un personagiu deosebit de vioi și întreprinzător, de la Roche, apoi agent în Moldova ca și în Polonia, ca să vadă ce s-ar putea face în materie comercială în Polonia și Rusia nouă. Un André Bilistein, din Lorena, care venia din Rusia, avea și el înainte de 1782 proiectul lui de comerț [117]: acesta din urmă se gîndia la o companie de exploatare a minelor, la o uzină de fier, la fabrici de sticlă [118], de hîrtie, la manufacturi cu meșteri francezi. O altă Companie, a Mării Negre, ar ajuta comerțul. Un profesor de limba franceză la Iași, Carra, propunea în același an 1782 întemeiarea consulatului pentru a se aduce în Principate bijuterii, galoane, ceasornice, oglinzi, semințe de flori, mobile, rochii femeiești, hîrtie, postav, afară de cel albastru ca la Afumați [119], flori artificiale, pistoale, cuie, fier în bare, porțelane și faianță, butce, tablouri, tapete, „cărți francese, grecești și latine", în sfîrșit tot ce ar măguli un popor cu „gustul format spre tot ce poate atîța curiozitatea și măguli vanitatea". Ba chiar vase trimese la Constantinopol ar putea aduce de acolo și mărfuri orientale. Iar în Princi-

---

[108] *Ibid.*, pp. XXXVIII—XLIII.
[109] *Ibid.*, XIX, pp. 319—320, no. CCLXXVII ; pp. 383—384.
[110] *Ibid.*, X, pp. 16—17, no. XVII.
[111] *Ibid.*, XIX, p. 313.
[112] *Ibid.*, p. 261, no. LXXVII.
[113] *Ibid.*, VI, pp. 346—347, no. CLXXI.
[114] I. C. Filitti, *Lettres et extraits concernant les relations des principautés roumaines avec la France (1728—1810)*, București, 1915, pp. 63—66, 73—74, 83, 88—89, 91—92.
[115] *Ibid.*, pp. 99 și urm., 350. El [9] se gîndia să ieie pe „cocoana Ancuța Sturdza". Se știe rolul pe care l-a avut aici. V. „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale", II, p. 162 și urm. [nr. 8—9, 1915].
[116] Filitti, *l. c.*, pp. 19—20, 24—25, 27 și urm., 44—45, 90, 210—217, 276, 279, 300, 304—306. Negoț francez de lînă în Moldova, *ibid.*, pp. 25—27. Ofițeri pentru remontă (1768), *ibid.*, pp. 508—513.
[117] Hurmuzaki, XIX, pp. 63—64, no. LX și urm.
[118] Una ungurească în Moldova la 1741, *Studii și documente*, VI.
[119] Presupusul postav francez venia din Prusia, Hurmuzaki, X, p. 16.

pate s-ar lua miere şi ceară, cînepă şi in, lemne şi iarbă galbenă sau indigo [120]. Petiţionarul era trimes la alte birouri, arătîndu-i-se că negoţul pe Marea Neagră — necesar după convenţia de comerţ cu Rusia — pare „problematic" Ministeriului de Externe [121].

Cu toată prezenţa consulilor însă, Poarta nu înţelegea să trateze Principatele de fapt în alt chip decît pînă atunci. Astfel, între capetele de acuzaţie contra nenorocitului domn moldovean Grigore Ghica [10] era şi acela că n-a cumpărat în Polonia, cum i se poruncise, o cantitate de provizii, scuzîndu-se că Rusia nu i-ar îngădui-o [122]. Zaherele se cereau cu preţ fix, ca mai demult, în 1782 şi 1785 [123]. Domnul muntean era silit să cumpere grîu în Bulgaria, pe lîngă săul, untul, brînza, mierea, ceara din principat [124], şi aceasta pe vreme de secetă completă, într-o mizerie generală. Lui Moruzi, din Moldova, i se cerea în grîu un milion şi jumătate de chile de Constantinopol [125], şi el era dispus să cumpere grîne din ţerile austriace, dacă i s-ar aduce la Galaţi [126].

Un raport al lui Raicevich ne face să vedem procedările turceşti. În primăvară veniau gelepii ca să strîngă cele de nevoie Seraiului şi ienicerilor, cu polite către domn, care le transmitea, în sama birului, ispravnicilor unde se făceau cumpărăturile [127]. Numai exportul de porci din Oltenia, neceruţi de turci, era îngăduit şi atunci cînd, ca la 1783, se opria cu străşnicie ieşirea vitelor din ţară, „cu pedeapsă de viaţă" [128].

În Ţara Românească relaţiile cu malul turcesc al Dunării erau obişnuite şi se mergea curent la bîlciurile de acolo, în „Oreava" (Prahova) şi aiurea [129].

Relaţiile comerciale ale Ardealului măcar cu Moldova sînt deci slabe. Dar la 1788 vedem pe Ioan Ionovici Marcus din Braşov aducînd de acolo „ca vr'o 50 de cantare miere bună albă", cu cofa, cîte 80 de bani [130].

Dealtfel liniile vechiului comerţ se îngustau tot mai mult. Am văzut că Moruzi în Moldova interzicea larga vînzare de pînă atunci a horilcăi polone [131], pentru că ea „mineză pe ţeran, îl face cu totul incapabil de lucru, îl aduce a fi leneş şi în sfîrşit calic" [132], deşi un nobil polon, tot acel Dziaduzicki pomenit mai sus, promitea să cumpere în schimb toată sarea din magaziile Moldovei [133], ba chiar exportul boilor şi cailor peste hotarele

---

[120] *Ibid.*, *Supl.* I², p. 14 şi urm., no. XXVII; Urechiă, *Istoria Românilor*, II, pp. 336—339.

[121] Hurmuzaki, *Supl.* I¹, pp. 18—19, no. XXXI. Un Laroche recomandat pentru consulatul din Durazzo, era la 1783 lîngă domnul muntean, *ibid.*, pp. 27—28, p. 40, no. LXVI. Cf. p. 41, no. LXVII.

[122] Hurmuzaki, VII, p. 311.

[123] *Ibid.*, p. 448, no. CCLXXXVI; XIX, p. 23, no. XXII.

[124] *Ibid.*, p. 44.

[125] *Ibid.*, p. 60.

[126] *Ibid.*, p. 62. Lista de cereri turceşti în 1783, *ibid.*, p. 99, no. LXXXVII. Cf. *ibid.*, p. 123, no. CXII.

[127] *Ibid.*, pp. 99—100, no. LXXXVIII. Cf. şi *ibid.*, p. 123, no. CXII.

[128] Urechiă, *Istoria Românilor*, I, p. 472, nota.

[129] *Studii şi documente*, XIV, p. 93, no. XCIX.

[130] *Ibid.*, VIII, p. 83, no. 15.

[131] Hurmuzaki, VII, p. 36, no. CCXXIV.

[132] Filitti, *o. c.*, pp. 229 şi urm., 518 şi urm.

[133] Urechiă, *Istoria Românilor*, II, p. 329 şi urm.

din est și vest [134]. Domnul încerca a face negoț cu Constantinopolul pe sama lui și isprăvia vînzînd polonilor din Brody [135]. Supt urmașul său, trebui ca grija intereselor polone în ce privește horilca să fie încredințată consulului rus, căruia nimeni nu cuteza să-i stea împotrivă [136]. Se încercă și la București un monopol al tutunului [137].

Așa de mult negoțul cel nou amenința pe cel dinlăuntrul țerii, încît în 1783 negustorii moldoveni arată printr-o cerere către domn că străinii îi concurează cu „un folos de douăzeci și cinci la sută în vamă și impozite", așa încît sînt în stare să-i distrugă în curînd. Ca rezultat, evreii galițieni fură impuși la o dajdie mai mare, pe care nevroind a o plăti, fură poftiți să plece în zece zile.

Cel mai însemnat din negustorii moldoveni, unde tot veniau acești evrei galițieni, era astfel în 1784 un Atanasie Iankovics din Cernăuți, ungur de origine, căsătorit cu o româncă : el avea de la Bălșești arenda pe trei moșii ; i se putea ucide un cal de cincisprezece galbeni, boi de o sută cincizeci [138]. Negustorii de țară se grăbiau să-și iea pămînt în Bucovina și să treacă drept sudiți [139].

Războiul început la 1787 cu Rusia, îndată și cu Austria, puse capăt însă răpedei înaintări a comerțului apusean mai ales prin austrieci [140]. Schimbarea totală a moravurilor, începută mai de mult, dar desăvîrșită numai atunci, aducînd alte cereri de mărfuri și de mode, era să deie însă după păcile din Sistov și Iași un și mai mare rol curentului nou de comerț.

Negoțul intern continua în tot acest timp după vechile datine, și domnii fanariotismului filozofic făceau ce puteau ca să-l sprijine. Dacă nu se întemeiază bîlciuri [11] nouă prin orașe, se dă voie mănăstirilor a-și avea bîlci la culesul viilor în locul chiar unde fac vinul. Astfel pentru Hurezi „în sud Mușcel, în dealul Piteștilor" [141].

De la început, Alexandru Ipsilanti opria pe negustorii străini de a vinde, la București și la Craiova, altfel decît cu ridicata. Se hotărî că acești străini, „creștini și armeni" nu vor vinde, cum făceau după război, la Tîrgul de afară și la Tîrgul-Cucului, că mătăsarii pămînteni au singuri dreptul de a desface mătasa de la douăzeci de dramuri în jos ; dar se opriau negustorii de postav de a face pagubă croitorilor, fabricînd haine [142]. Vinurile, rachiurile, holerca străine sînt oprite [143]. Cîmpulungenilor li se îngăduia a merge fără taxă după pește pînă la baltă. „Nimenea din țerani să fie

[134] *Ibid.*, XIX, p. 60.
[135] *Ibid.*, p. 74.
[136] *Ibid.*, p. 166.
[137] *Ibid.*, și pp. 196—197, 201—202, n-le CLXXIX—LXXX. Se exporta și sare, cu contract oficial, în Polonia, *ibid.*, p. 80, no. LXV.
[138] *Ibid.*, XIX, p. 189, no. CLXX, p. 220.
[139] *Ibid.* Și un Gheorghe din Suceava.
[140] Fuga din București a negustorilor sudiți, *ibid.*, pp. 326—327. Pentru cei cîțiva sudiți ruși din București, *ibid.*, p. 331. V. și *ibid.*, pp. 344—345.
[141] *Studii și documente*, XIV, pp. 103—104, no. CVII. Alte bîlciuri și tîrguri sătești, *ibid.*, p. 162, no. CLXXI, și aiurea, mai tîrziu. Privilegiul pentru bîlciul Sf. Ilie de la Cîmpulung supt Alexandru Ipsilanti. Urechiă, *Istoria Românilor*, I, p. 107, nota 2.
[142] *Ibid.*, pp. 97—99.
[143] *Ibid.*, p. 101 și urm., nota.

volnic", spune privilegiul din 1786, „a încărca orice povară din oraș pînă nu vor încărca întîi orășenii, atît peste toată vremea, cît și la sborul Sfîntului Ilie prooroc" [144].

Trei din aceste bîlciuri sunt descrise de călătorul german Hacquet, naturalist, la sfîrșitul veacului al XVIII-lea. La Mohilău se vinde de turci bumbac și cafea, ca și lulele ; la tatari, vite schimbate cu postav și pînză. La Botoșani, cu o mie de case, se desface și marfă din Anglia și Franța. La Iași grecii aduc stofe de Orient din Alep, din Chios), muselină, brocart, materie scumpă ; rușii, blănuri, — pe cînd alții desfac produsele Occidentului [145].

La 1783 Alexandru Constantin Mavrocordat hotărăște cisla negustorilor pămînteni din Iași la un leu, 67 de bani, plus răsura de 14 parale, cu voie a se cislui, luîndu-se unsprezece soroace : „șase pe cîte o lună și jumătate, trei la ajutorința de iarnă", două la „ajutorul cheltuielilor vistieriei ce să ia vara" ; calfele și „ficiori de negutitori neînsurați" nu au a plăti nimic. Pentru desetină și alte dijme, sarcini nu li se impun, nici dări speciale. Negustorii străini nu pot vinde decît în termin, „cu ridicata", iar nu cu „cotul sau cu cumpăna", afară de „ale mîncării", și încă plătind o taxă celor indigeni, de jumătate de leu la sută : o „cutie" a negustorilor se hrănește din taxe. „Abăgerii, băibăracarii, rachierii, bacalii și alte esnafuri" nu vor vinde decît marfa lor, și nu cea „supțire" a indigenilor. „Desăgarii", cari înșeală la vamă, nu vor mai cutreiera, cercetînd numai iarmaroacele. Starostele are supravegherea și judecata cu apel la vistierie, avînd a opri „cotul sau cumpăna vicleană". „Un negutitor de va zice cuvînt de necinste asupra altui negutitor, să se globească, iar care va ridica mîna, mai cu mari pedepse, după cum va găsi cu cale și vor hotărî fruntașii". Pensia „celor cuprinși de nevoi și de sărăcie" se va lua din suma gloabelor.

Dealtfel dreptul starostelui nu se oprește la breasla lui : „Fără știrea starostelui și a fruntașilor nimeni să nu fie volnic a deschide dughiană, ca să negutitorească cu marfă supțire, care vînd negutătorii dughengii, nici din pămînteni, nici din armeni, nici din jidovi". „Dumineca și la douăsprezece praznice împărătești să nu fie volnic a deschide dughenile și a vinde orice fel de marfă, ci numai lucru ce va fi de mîncare, nefiind opriți, să aibă voie a vinde" [146]. Se poate o prevedere mai de aproape și mai iubitoare ? O „cutie" a negustorilor se hrănește din taxe [147].

Măsura închiderii prăvăliilor dumineca și la hramuri, la „douăsprezece praznice împărătești", se iea și în București la 1783 [148], pentru „toți negutitorii prăvăliași, ori lipscani, țarigradeni, bogasieri, mărgelari, postăvari, cavafi". Evreii și armenii aveau aceiași îndatorire, „însă nu zicem pentru toate serbătorile mici, în care cei leneși și netrebnici găsesc pricini de serbătoare a nu-și face lucrul și alișverișul vieții lor și a petrece în bicisnicii, ci numai duminecile și praznicele cele mari împărătești și ale Maicii Precistei", la celelalte, prăvăliile fiind închise numai în timpul slujbei.

Trei ani după aceasta, Alexandru Ioan Mavrocordat fixă în Moldova birul negustorilor de țară la 15 lei pe an, la Sf. Gheorghe și Sf. Dumitru,

---

[144] *Ibid.*, III, p. 28 și urm., nota.

[145] Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, III, p. 24. Pentru Iași și polonul Mikoscha, rezumat, *ibid.*, p. 28.

[146] Urechiă, *Istoria Românilor*, II, pp. 378—381.

[147] *Uricariul*, I, pp. 38—44.

[148] *Ibid.*, pp. 397—398.

plus răsura, dughenile dînd la ajutorință 25 de lei lipscănie, 20 brașovenia și blănăria, 15 bogaseria, plus iarăși răsura. Vama rămîne 3%. Se mai adauge doar cotăritul, 60 de bani de dughiană [149].

Avem și privilegiul din 1785 al lui Alexandru Ioan Mavrocordat și cel din 1795 dat de Alexandru Ioan Vodă Callimachi „breslei negustorilor pămînteni" de la Iași. Se prevede plata la Sf. Gheorghe și la Sf. Dumitru, de numai cinsprezece lei pe an, plus cinci parale la leu răsura și ajutorința, de 25 de lei la „lipscănie" și 20 de lei la „brașovenie și blănărie", 15 la „bogasierie", plus 14 parale la leu răsura. Vama rămîne trei la sută „după adevărata fatură cea vor arăta cătră vameș". Cotarilor li se dau 60 de bani de dughiană. Cîrciumele dau la ajutorință trei lei de bute, 60 de parale de poloboc. Vor fi apărați, pe lîngă negustori, feciorii, „calfele și cîte un om strein adus de piste hotar". Orice angarii sînt oprite. La dijme, negustorii pot scuti 500 de stupi și o mie de vedre, pentru prisos dîndu-se patru parale vechi de stup și răsură patru, „de cruce". Toată administrația se face prin ceaușul breslei [150].

Vreo cinsprezece ani mai tîrziu, rupînd contractul pentru venitul podurilor cu negustorul Apostol Ioanu, Scarlat Vodă, fiul lui Alexandru, pomenește ce se va lua de la „marfa lipscănie", „marfa de Țarigrad și băcălii, cum și altă marfă ce va veni de piste Dunăre", „marfa de Brașov sau rusască", marfa țerănească, precum și păcura și „cărțile de gioc" [151].

Comerțul în orașe rămîne supus mai de aproape supravegherii. Cei cari răspîndiau marfa întîi prin sate și o strecurau pe urmă în orașe, „prin cară cu făină, cu grîu și altele", fură dați, în Țara Românească, la 1783, pe mîna mortasipilor cari strîngeau vama [152]. În Botoșani, băcalii cei mai de frunte „vindeau înaintea celorlalți" [153].

Precupeția era strict reglementată. „Matrapazii bucureșteni, cari iese afară la cîmp înaintea celor ce aduc bucate la tîrgul de vînzare și taie prețul lor cu aceia afară, și apoi, după ce le aduc în tîrg, le scumpesc cu preț nedrept peste măsură" își vedeau, la 1783, „matrapazlîcul" oprit. „Nartul" se fixa în înțelegere cu breslele [154]. Se opriau, de frica focului, „prăvăliașii de orice fel de isnaf și celalt norod de oameni proști, ca nimeni să nu cuteze a mai ședea prin prăvălii cu ciubuce aprinse i pe la ulițe și drumuri să umble cu pipa" [155]. Se opria luarea în „buți, burii mari și în saci aruncați pe aci, pe acolea fieșunde" a pucioasei, silitrei, „fișicurilor", rachiului, ierbii de pușcă [156]. Se dezinfectau prăvăliile unui mort de oftică, precum a fost cazul cu Costandicel Lipscanul, arvanitohoritul, din Craiova [157]. „Zborurile", tîrgurile, aveau nevoie de învoirea domniei [158], oprindu-se „pungașii, calpuzanii, borfașii și furii de cai" țigani [159]. Județele din margenea dunăreană n-aveau drept la bîlci, pentru a se evita scandaluri cu turcii [160].

[149] *Uricariul*, II, pp. 45—49 (cu indicarea confirmărilor pînă la 1795).
[150] *Doc. Callimachi*, I, pp. 470—472, no. 145; Urechiă, *Ist. Rom.*, II, pp. 382—384.
[151] *Uricariul*, II, pp. 49—50.
[152] Urechiă, *Istoria Românilor*, I, pp. 470—471, nota.
[153] Furnică, *o. c.*, pp. 62—63, no. XXXV.
[154] Urechiă, *Istoria Românilor*, I, pp. 478—479, nota; p. 480, nota.
[155] *Ibid.*, p. 487, nota.
[156] *Ibid.*, pp. 507—508, 518—519, nota.
[157] *Ibid.*, pp. 513—514, nota.
[158] *Ibid.*, p. 483 și urm., nota.
[159] *Ibid.*, pp. 484—485, nota.
[160] *Ibid.*, pp. 485—486, nota.

La 1805 se făcu o întreagă reglementare a precupiei sau precupeţiei bucureştene. Opriţi de a ieşi înaintea ţeranilor şi de a-i „măglisi", precupeţii erau aşezaţi în prăvălii, — după cerere, din cauza chiriilor scumpe, tot pe locul lor — şi constituiţi prin hrisov în „isnaf" de patruzeci de oameni, aleşi de agă, ca „oameni de credinţă şi cu statornicie bună, patru fiind puşi la Tîrgu Cucului, cîte şase la cele patru poduri mari" şi doisprezece „prin mahalale, unde se va socoti mijlocul locului". Dar vătaful lor îi va cîrmui „să vînză în tîrguri ţeranii cu ocaua şi cu paraua de dimineaţa pînă seara şi mai multe zile, şi, cînd ţeranii nu vor putea să mai zăbovească şi vor vrea să vînză cu ridicata ce li-a rămas, atunci să aibă voie precupeţii a cumpăra rămăşiţa". Altfel îi mănîncă ocna. Dar vor putea, vor trebui să umble prin sate după lucruri de hrană, căci au răspunderea zaherelei, însă cu cărţi domneşti [161].

În Moldova, privilegiul dat de Mihai Vodă Şuţu (1794) negustorilor pămînteni din Botoşani prevede scutiri de desetină, de slujbe, de angării, ocrotire la iarmaroace şi la cîşle, favoruri la arendarea de moşii, în schimb pentru bir şi „ajutorul" de 30 de bani de casă la tezaurul negustoresc [162].

Vămile interioare rămîneau cele vechi, foarte vechi. În Moldova, la orice apă mare: Dunărea, Nistrul, Prutul, Siretiul, Moldova, Bistriţa, Trotuşul se lua brudina. Pentru oile „mumbaielei împărăteşti" se luau 3 lei, 80 de bani noi la mie, 5 pentru „oile neguţătoreşti" [163]. Peştele ce se aducea din Dunăre şi din bălţi era un atît de important articol de comerţ, pe la sfîrşitul veacului, încît la 1795 se înfiinţă o dare specială asupra lui, a „măgeriei". Cartea domnească privitoare la dînsa pomeneşte „vînzarea peştelui sărat şi proaspăt care vine pe Dunăre cu caicele la schelea Galaţii şi peştele care vine cu cară din balta Bratişului şi din balta Ialpugului, cum şi de la alte bălţi din Ţara turcească, la schelea Galaţilor; aşijderea şi peştele sărat şi proaspăt ce se va încărca prin cară şi, nevrînd să vie la schelea Galaţilor, vor merge pe la alte tîrguri, trecînd prin ţinutul Covurluiului" [164]. Se cunoştea şi sistemul opririi importului articolelor produse în ţară şi astfel regimul de organizare economică pe baza apuseană opri, tot în 1783, cu totul aducerea de vin şi rachiu de peste graniţă [165].

În materie de industrie, în sfîrşit, la 1786 continuă fabrica de sticlă de la Hîrlău, trecută de la un evreu la Petre Mazi, neamţ, şi apoi la francezul Chabert [166]. Se căuta ca aceste manufacturi să nu se strămute în Principate. Astfel, cînd un ceh, Simon Kohani, care-şi avea în Ardeal fabrica de sticlă şi de cristal, trecu în Ţara Românească pentru a face acolo o fabrică, Kaunitz însuşi interveni pentru ca aceasta să nu aducă o pagubă comerţului cu acest fabricat [167].

---

[161] *Ibid.*, XI, pp. 360—363.
[162] *Studii şi documente*, VII, pp. 132—134, no. 47.
[163] *Uricariul*, IV, pp. 204—205.
[164] *Ibid.*, pp. 70—72.
[165] Urechiă, *Istoria Românilor*, I, p. 462 şi urm., nota.
[166] *Studii şi documente*, XI, p. 84, no. 165: Urechiă, *Istoria Românilor*, II, pp. 376—378.
[167] Hurmuzaki, XIX, p. 203, no. CCXVIII. Se pare că fabrica rămase: agentul trimetea acolo pentru a căpăta ştiri recente; *ibid.*, p. 290. Sulzer scrie contra fabricilor din Principate, *Doc. Callimachi*, I, pp. 393—394.

Prin această activitate a comerțului la hotarul între două neamuri o clasă nouă de mari negustori se ridică. Astfel Hagi Enuș, ctitor de biserică, proprietar de moșii [168], în Craiova, și urmașul său, Milco starostele [169], care nu-și uitase compania, și, prin Hagi Constantin Stoenescu din 1787, era în corespondență cu compatrioții din Sibiu [170]. Lui Marcu Iovepale („Evepalin") Chiproviceanul îi succedaseră fiii, nepoții și altă seminție ; succesorul lui Iova e Dumitrachi Iovoiul [171], și Nica Teișanul are ca fiu pe Băluță Ioannu [172]. Începutul acestui secol prezintă între ctitorii de biserici oltene mulți băcani, „boltași", negustori [173], „zaharagii", mătăsari.

În Moldova, afacerile lui Manole din Botoșani sînt continuate de unul dintre fiii săi, Iordachi, moșier, dar și „cupeț", care-și păstrează cele două dugheni [174]. Armeanul Hariton Miculi, al cărui fiu va trece apoi la Iași, se întîlnește în același Botoșani [175]. La Iași, încă la 1779 aflăm pe „Năstase Negrul, cupeț, sîn Toader Negrul" [176]. Panaiti Fote era pe la 1788 „lipțcanul" în vază [177]. La 1795 un Manole, fiul lui Grigore brașoveanul, avea legături cu abagerul oriental Tatul [178].

Scrisorile lui Hagi Constantin Pop din Sibiu [12] ajută să aflăm cine făcea negoț de import la București în 1818—1821, deci, în parte, și mai înainte. Pe lîngă români : M. Cornescu, Statie Constantin, Triandafil, Iovipale, Cristu Papazoglu, Cuciuchi, Cogeamuș, Gheorghe Paapa, pe lîngă grecii Calinderoglu, Gheorghe Sakellario, Gheorghe Stavro, Stavri, Apostol Gheorghiu, St. Moscho, Baltoridi, C. Piga, Papadopol, Chiriac Hristodulo, pe lîngă armenii Mangiuc, Aratun Dilanoglu, Aracagioglu, Ovanes Vartanoglu, Vartan Hagicov, Garabet Melicovici, Buiuclioglu, Sarchis, Asadur Anedov, pe lîngă slavii Cealicovici, Velea Pavlovici, Manovici, pe lîngă francezii Marchand, veuve Bonin, pe lîngă germanii Galtz, Schermelly și în sfîrșit pe lîngă evreii Ascher Lewi, Abraham de Lion, Isaac Elias și Isaac Cohen, Moise Zisu, Efraim Nachmias, Sch. Friedmann, Moise Semo, Herschel Finkelstein [179].

Cunoaștem, însă, pe corespondenții chiar din 1789—1820 ai „hagiului" din Sibiu. La București era cunoscutul Chiriac Polizu, Ioan Eustatie Băltărețul, vestit prin bogăția și influența lui [180], și grecul Nicolae Eliad ; la Pitești Hagi Zeno Zupanioti, Russi, Mihail ; la Argeș, Lazarovici, Nanu, Paraschiv Ioanu ; la Craiova, Albulescu, Marco și Ienachi, Tudoran Mihail, Dumitrie Constantin, Fitochi Calaigi, Nicolae Radovici, Băluță Ioanu, Velie Pavlovici, Stamate Mărgărit, și un Dimitrie Aman, apoi Iovepalii (și la Rîm-

[168] *Studii și documente*, V, p. 333, no. 143.
[169] Și un Ghiță Stoianescu, în 1843, *Studii și documente*, XV, p. 71, no. 196.
[170] *Ibid.*, XII, pp. 110—111, no. CCXVIII ; XV, p. 60, no. 161.
[171] *Ibid.*, XV, p. 311 ; p. 315, no. 891 ; p. 317, no. 897 ; p. 318, no. 898.
[172] *Ibid.*, p. 312.
[173] *Ibid.*, p. 60, n-rele 159—160.
[174] *Ibid.*, V, pp. 423—424.
[175] *Ibid.*, p. 426. Pentru familia lui mai departe, *Documentele Callimachi*, II, p. 208, no. 161.
[176] *Ibid.*, p. 219, no. 30.
[177] *Studii și documente*, V, p. 542, no. 19.
[178] *Doc. Callimachi*, I, p. 472, no. 146.
[179] *Studii și documente*, VIII, p. 88, no. 60 ; pp. 89—90, no. 70 ; p. 91, no. 89. La 1820 și la Craiova era datornic al lui Zenobie Pop, Avram Ovreiul (*ibid.*, p. 89, no. 67).
[180] *Ibid.*, p. 83 și urm. ; p. 85, no. 28 ; p. 86, n-le 34, 37, 40.

nic), pe lîngă Mavrodi şi Hagi Mladen Stoianovici ; la Rîmnicul Vîlcii : Popovici, Nicolachi Mihail, Radovici, Mavrodoglu, Adam Ulrich, Sevanos ; la Caracăl, „Landescomisarul" Ion Moldovan, care-şi avea la „Ioagăr" „măgăzia cè mai mare" din oraş ; la Călimăneşti, Drăgoiu Gheorghiu. La Iaşi, un Atanase Vasiliu, un Balasan ; la Roman, un Stavru Slugerul ; la Botoşani, Hagi Chicor Buiucoglu ; la Braşov, un Barbu Hagi Arion ; la Oradea Mare („Varadin"), un Mihai Mihail ; la Năsăud, Elena Machedon asociată cu o săsoaică ; la Bălgrad, un C. Carcalechi ; la Sighişoara, Vasilică Moise ; la Orăştie, Iene Maior ; la Zlatna, Şăndruţ Dobre şi Ghiţă Tolea [181].

Între figurile de negustori din acest timp se înfăţişează cu un deosebit relief aceia a Turnavitului [13], care învinuit de legături cu Pasvanoglu, rebelul, e atras la Constantinopol în 1788 şi făcut să dispară [182], a acelui Ienache Băltăreţul, poate urmaş de mocan, care în 1822 e zarafbaşa al Paşei de Silistra, şeful armatelor de ocupaţie în Ţara Românească şi, vechi lipscan, făcu şi drumul Berlinului [183]. Un Meitani făcea afaceri mai mult cu Turcia, pe lîngă zărăfie [184]. Ca al doilea între sudiţi trecea bancherul Chiriac Polizu, fost candidat de consul prusian, care dădu în 1826 un faliment de un milion şi jumătate [185].

E cunoscut negustorul Ionaşcu din Slatina, care din avutul său, în care şi două moşii, făcu biserică, spital şi „şcoală pentru învăţătura copiilor" [14]. Întărind, la 1797, această danie, văduva lui, Neaga, doria numai să „se hrănească, cît voi avea viaţă", cu o prăvălioară ce se făcea din nou [186]. Boierii epitropi, însă, un Filipescu şi chiar Iordachi Golescu, lăsară la o parte spitalul şi deteră un caracter grecesc şcolii [187].

Originea acestor negustori nu e totdeauna cunoscută. La Rîmnicul Vîlcii avem generaţii întregi ca a lui Evepalin-Iovepale. La Tîrgovişte cupeţul Bădica, mort în 1769, era fiul unui protopop şi sachelariu [188].

Importanţa acestei clase fu subliniată prin schimbarea, datorită lui Radu Golescu, care înlocui la departamentul epitropiei obştirilor pe cei patru vornici ai doilea cu patru negustori [189]. Se aleg la 1798 Ioan Scufa la mile, Spirea Cazoti la străji, Mihai Chiriţă la şcoli, Petre Vasiliu la cişmele şi orfanotrofie [190].

Ardealul, refăcut economiceşte, era acolo ca să dea Principatelor şi mai ales Ţerii Româneşti, iar, din aceasta, în special Olteniei, cele de nevoie pentru a se „civiliza" în sensul apusean. Încă din 1791 vedem viind pe la Haţeg un ceasornic, o butcă de Viena, cu toate cele de nevoie [191]. Un negustor sibian însurat cu o femeie din mica boierime olteană, o Murgăşancă, Păuna, şi de mult amestecat în „vînzarea" pentru păşune a munţilor de

[181] *Ibid.*
[182] *Doc. Callimachi*, II, p. 602, no. 11 şi nota 1.
[183] Hurmuzaki, X, p. 187, no. CCLIV.
[184] *Ibid.*, pp. 314—315, no. CCCLXXXIV.
[185] *Ibid.*, p. 370, no. CCCCXLVIII. Cf. şi *ibid.*, p. 396, no. CCCCLXXXII.
[186] *Studii şi documente*, XVI, pp. 79—81, no. 16—17.
[187] *Ibid.*, p. 82.
[188] *Ibid.*, XV, p. 358, no. 1022.
[189] Urechiă, *Istoria Românilor*, VII, p. 177 şi urm.
[190] *Ibid.*, pp. 178—179. Cf. şi *ibid.*, p. 471. Asupra raporturilor lui Golescu cu Scufa, *ibid.*, VIII, p. 127 şi urm., nota.
[191] *Studii şi documente*, V, p. 161, no. 113.

la noi [192], acel Hagi Constantin Pop, al cărui chip se vede încă pe mușamaua din „biserica din groapa" [15] de la Sibiu, făcută de dînsul, asociat și cu boierul Hagi Stan Jianu încă din 1756 [193], fu principalul agent al acestui zilnic import. Ce nu se cuprinde în lista ce o putem forma după bogata lui corespondență, din fericire desăvîrșit păstrată ? Carăte, butce vieneze și engleze, „desagi cu cărți", hamuri și mărgăritare, blănuri și seminți de legume, horbote, basmale, fachiole, mănuși, pantofi, căciuli, apă de obraz, „apă de Spa", clopote, după cele din Lipsca, fețnice, farfurii, pahare, „caranfile" și „buteluri", arpacaș, prezentin, orz italian, preparate de carne italiene, pînză de Eperjes și Linz, pistoale englezești și de Viena, fețe de masă polone, „servise de porțelan", stofe, ceaiuri, candel, rozmarin, „unt de anason" și de scorțișoară, cuțite, linguri, piulițe, farfurii, „tipsioare de dulcețuri", „țesăli de piele" pentru vînat, ceaprazuri, hîrtie, ceasornice, „bune de purtat în sîn", pomi rari, colori, „gazeturi", „căței și cîni de rasă", pișcoturi, „rozol de Breslau și francet", undelemn de „Proveții" și de Lucca, procoveți de Brașov, „aufsați de zahăr cu tot felul de figuri", pentru nuntă, „porțioane de doftorii", „hiară de călcat rufele", „hiară de copturi", „crămatartar"...

Pentru întîia oară prin amicul lor, hagiul de la Sibiu, „hagiașul", boierii olteni au, alături de vechile lor sobe monumentale, „sobe de her, de cele supțiri, oarbe, adecă dintr-altă casă să să încălzească, adecă cu orloiu, să iasă fumu într-alt coș" [194]. Pe pereți pun „pînză de cea zugrăvită, ca o materie" [195]. Tot din acel izvor vin pentru aceiași „scaune cu postav fistichiu" și canapele așijderea.

Îmbrăcămintea cuprinde „ștrimfi" și „șuh-pantofi". Se cer „croazele", „creditor cu vergi mărunțele", umbrele, „gherlanturi", „vaperuri". Apele de toaletă se întîlnesc în baloturi cu „săpun ce scriu gazetele că au eșit pentru spălat cocoanele pe obraz". Se doresc peruci de o speță anumită, pentru femei. „Basmalele purțulan" sînt preferate celorlalte.

La mese se bea „ponciu", „vutca franțozască ce să cheamă rum" și „să face din drojdii de zahar" [196]. Se gustă ananas ca din grădina lui Bruckenthal la Sibiu. Se mănîncă presentin și salame ardelenești, „păpușele de zahăr pișcat", „pesmet de Brașov". Bucătari și „socăcițe" lucrau pentru ospețe ; pînă și „spălătoarele" se cer a fi „nemțoaice". „Ciocolata" a intrat în moravuri.

Pentru plăcerea muzicei se aduc „minavete". Femeile, „mamuzelele", se distrează cu „cîini mici de tot, cu păr mare, de care au damele cele mari lîngă dînsele". Ba găsim odată și biberoane, „ploschițe de sticlă din care sug copiii".

Și boierii erau hazlii în comenzile lor făcute unui prieten... Astfel în 1784 stolnicul Brăiloiu definește astfel butca dorită : „nu vreo coptură veaiche și suliminită, ci să fie tînără, frumoasă... Și să nu fie grea, cît de ușoară de s-ar putea, și bună, dar și mai ieftioară" [197].

---

[192] *Ibid.*, p. 160, no. 110. V. și *ibid.*, XIII, p. 179 și urm. *Hagi Constantin* era fiul lui Hagi Petru Luca și al Stanei.

[193] El ținu și „bolți" la Craiova, *ibid.*, VIII, p. 17, no. 73. Lua în arendă ocnele muntene, *ibid.*, p. 83 și urm.

[194] *Ibid.*, p. 21, no. 95.

[195] *Ibid.*, p. 70, no. 468.

[196] *Ibid.*, p. 28, no. 137.

[197] *Ibid.*, p. 10, no. 50.

Dar „hagiul" e numai fruntaşul unei întregi societăţi de negustori bogaţi, mîndri, luptîndu-se de mult, ei şi femeile lor, pentru loc şi rang în biserică, „care şi cine să stea la foişor sus şi care să stea jos" : Horvat, Gioan, Todoran, Alexie, „Mancate", Manicati, şi soţia lui Mărioţa, Zamfira, Andreiţoaia, Făgărăşanu, Zamfirachi, Dumitru Fug, Mavrodin, Zamfir Chiriu, Nastica lui jupînul Gheorghe, Evuţa lui jupînul Mitre, Marcu Cojocarul, Mărioţa Adămoaia, Cruşca, Gheorghe Arnăutul, Vasile Băcanu —, Pascale, Marianca, pe lîngă „bătrînele care stau jos" : mama jupînului Mitrea, Opreana, Anuţa, Poplăcenoaia, Gheţoaia, Calara, jupîneasa Tomei, Piperţoaia [198]. Ca Hagi Constantin Pop, el însuşi urmaşul lui Manole Manicati Sofrone şi al lui Coste Manole Cichirdec [199], dar în condiţii mai modeste, Ardealul cuprinde şi alţi reprezintanţi ai comerţului românesc, avînd legături cu Veneţia, Triestul, Viena etc. : un Geanlì, un Hagi Pătru Luca, Vasile Băcanul, un Ioan Cincu, jude al Companiei, un Ienachi Marcu, un Ienachi Arpaş ; apoi Andraş Dridefi, Toma Vilară, Dumitru Cozma, — ba chiar un român din Balcani, Gheorghe Cuţovlahul [200]. După 1750 un Constantin Osmachi era negustor la Sas-Sebeş [201]. Tîrziu de tot, negustorul, un Vasilachi D. Vlad din Cluj, îşi aducea aminte cum a cunoscut pe „hagiu" la întorsul din Ierusalim, pe la 1776—7, cu „hagica" tînără stînd „în Uliţa Poplăcii, în rîndul bisericii" [202].

La 1807 se strîngea la Braşov o nouă societate, în care, alături de sasul Türck se află românii Apostol Gheorghe şi Ioniţă Radovici Ghinoiu [203]. Cam în acelaşi timp se îngropa la Făgăraş un Ioachim Bădălache, căruia i se dă pe piatra de mormînt titlul de ctitor [204]. Un Ioan Zamfir îşi avea, douăzeci de ani după aceia, cripta în biserica ortodoxă de acolo [205]. În arhivele Inidoarei se găsesc desigur urmaşi din negustorii ctitori ai vechii biserici de acolo în veacul XVII-lea [206].

Şi negustoria nouă va intra în legăturile celei vechi. Astfel acel Theodori Mustaţă, care-şi avea rosturile şi în Moldova, „făcînd alijverişul său cu neguţătorie", în 1813, ca acel ce aducea marfa din Austria, cu plata numai a vămii de 3% „după fătura ce va arăta de cumpărătură" şi exportînd, în aceleaşi condiţii : „boi, vaci, cai, mascuri de negoţ... ori piste Dunăre sau la Evropa". El avea şi două cîşle, două dugheni şi două cîrciume [207].

În Bucovina aceasta, cu oraşele crescute şi prefăcute, elementul românesc nu se dă bătut şi are reprezintanţii săi, cari folosesc din noul comerţ. Astfel la 1782 apar la Cernăuţi, pe lîngă judele Nicolae Grecu, un Ioan şi un Vasile Sasonte, un Gavril Holuscu, un Atanase Costin, un Ioan Haidău, un Ioan Ţilnic, un Ienache Bilouţ [208]. Suceava-şi avea negustorii mai vechi, ca armeanul Isăcuţ, şi mai noi, ca acel Constantin Pantazi, venit din Grecia,

---

198 *Ibid.*, XII, pp. 64—65, no. CXVL. V. şi n-l. următor.
199 *Ibid.*, p. 62, no. CXIV ; p. 69, no. CXXIV.
200 *Ibid.*, p. 78, no. CXL ; p. 104, no. CXCIX.
201 *Ibid.*, XIII, p. 173, no. 596.
202 *Ibid.*, VIII, p. 91, no. 87.
203 *Ibid.*, XII, p. 161, no. CCCXXXIV.
204 *Ibid.*, XIII, p. 97, no. 276.
205 *Ibid.*, p. 98, no. 278.
206 *Ibid.*, p. 117 şi urm.
207 *Doc. Callimachi*, II, pp. 207—208, no. 158.
208 *Studii şi documente*, V, pp. 421—422.

încă înainte de 1775 [209]. Se mai consulta la 1768 „cadastrul cel de demult, aflător în mînile cojocarilor și alcătuit în domnia răposatului Vasile Vodă, avînd toate stradele cu numele lor și înșirînd pe toți proprietarii de case și dugheni anume" [210]. Nume ca Bulaiu, Barbălată, Chiorul, Zgîrie-brînză, Ioleș se păstrau încă [211], precum și un Radovici, un Manzuc, pe cînd un Jakubenz, armean, un Marcus Fallek, evreu, făceau pe la 1795, negoț mai mare cu Moldova [212].

Prezența de la un capăt la altul al pămîntului românesc, în așa de mare număr, și pînă în cel mai mic centru orășenesc, a acestor negustori, cari nu sînt, în parte măcar, răsăriți din țerani, ci aparțin unei adevărate clase, e de cea mai mare însemnătate. Se vede formîndu-se fără plan, din necesitatea însăși a lucrurilor, o burghezie românească, a cării dezvoltare a fost oprită apoi de anumite concurențe și de anumite impuneri. Ceia ce interesează apoi tot așa de mult e că toți acești oameni, din Caransebeș, Lugoj și Dobra pînă la Focșani, Iași și Cernăuți, de la Botoșani și pînă la Giurgiul și Brăila turcilor [213], stau în continue legături românești în același timp cînd scriu românește, foarte bine românește, avînd termini românești pentru tot ce privește negoțul lor și învățînd și ungurii cu cari au afaceri a scrie în limba noastră, fie și cu litere latine, într-o ortografie ca a lor. În menținerea și dezvoltarea unității românești s-a vorbit de ciobanii rătăcitori, de țeranii strămutați, de boierii pribegi, dar nu s-a observat rolul acestor oameni cu avere, inițiativă și știință de carte, cari, în curînd, ca Gheorghe Opran din Craiova, au fost și sprijinitorii tiparului românesc.

Negustorii încep a avea nume de familie, ca Teodor Petrovici din 1802, la Iași [214]. Ei se pregătesc de un rol politic, pe care-l vom vedea. Deocamdată un fel de bursă a comerțului, măcar pentru Moldova, se stabilî în cafenele. Acte publice furate se căutau astfel la 1814 în aceste „publiche botteghe di caffè" din Iași [215].

Și țerani erau negustori: astfel cei de la Bălțătești, cari vînd la tîrguri „scaune, cergi, catrințe, lînă, brîie, brînză, oi, miei, vite și cai", după obiceiu, ca și vinuri scutite de „ortul Trotușului" și pîrcălăbie cătînd și în Ardeal „de chivernisala lor și pentru bir" [216].

NOTE

[1] Războiul din 1768—1774 a izbucnit ca urmare a intervenției Rusiei Ecaterinei a II-a în Polonia. La 6 octombrie 1768 Turcia îi declara război, începînd ostilitățile propriu-zise abia peste șase luni. Maiorul Nazarie Karazin a desfășurat o vie campanie de propagandă în favoarea Rusiei, purtată mai ales prin intermediul călugărilor. Pacea de la Kuciuk Kainargi a fost precedată, după cucerirea Crimeii de către Rusia, de armistițiul de la Giurgiu (30 mai 1772) și de congresele de la Focșani (7 august 1772) și București (no-

[209] *Doc. Callimachi*, I, pp. 584—585, no. 29.
[210] *Ibid.*, p. 585, no. 30.
[211] *Ibid.*
[212] *Ibid.*, II, p. 508, n-le 155—156; p. 513, no. 162.
[213] Lipoveni din Alba Iulia (Bălgrad) și din Lipova Banatului, *ibid.*, XIII, p. 263, no. 136.
[214] *Ibid.*, VII, p. 335, no. 86.
[215] *Ibid.*, I—II, p. 188, no. CXXXIX.
[216] Antonovici, *o. c.*, III, p. 299.

iembrie același an). Tratativele au eșuat și, după ofensiva rusească la sud de Dunăre, Poarta Otomană a fost silită să încheie pacea de la Kuciuk Kainargi (10/21 iulie 1774).

[2] Memorii boierești adresate Rusiei, Austriei sau Porții Otomane încep a fi redactate încă din 1769. Numărul cel mai mare (24), în intervalul 1769—1800 sînt trimise autorităților țariste. Poarta Otomană și Austria primesc fiecare cîte patru în aceiași perioadă.

Primul memoriu din seria celor adresate Porții a fost redactat la Brașov și definitivat la Focșani ante iulie 1772 sub titlul *Oblăduirea domnilor celor mai vechi*. Este atribuit lui Enăchiță Văcărescu. Textul reprezintă o rememorare pentru marele vizir a felului cum era țara guvernată odinioară și care erau sarcinile fiscale. Ideia conducătoare este aceia că prerogativele turcești aici erau limitate iar încasările de toate felurile se făceau prin intermediul administrației pămîntene.

Al doilea, din 1/12 august 1774, este datorat unui grup de boieri munteni care l-au trimis la Constantinopol prin Stan Jianu și medelnicerul Dumitrache. Cele opt articole cereau respectarea vechii autonomii a țării, a privilegiilor politice și economice de care se bucurase odinioară. A fost publicat de V.A. Urechiă, *Memoriu asupra perioadei 1774—1786*, București, 1893, p. 128—133.

Celelalte memorii sînt adresate de moldoveni prin emisarii lor E. Cuza și I. Chirică și sînt întocmite în același spirit. Primul, care cere în mod expres ca Moldova să-și aibă domn pămîntean, a fost redactat la 30 august/11 septembrie 1774 la Focșani (publicat de T. Codrescu în *Uricariul*, vol. VI, p. 419—421, după ms. rom. 348 de la Biblioteca Academiei). Ultimul memoriu e o completare redactată în același loc și la aceiași dată (publicat de T. Codrescu, *Ibidem*, p. 422—423 și mai în urmă în colecția Hurmuzaki, serie nouă, I, p. 108—110).

[3] Wenzel Anton Rietberg Kaunitz (1711—1794), cancelar austriac (1753—1792). A dus o politică de germanizare și centralizare a statului austriac multinațional. Austria a încheiat o serie de tratate internaționale profitabile în timpul administrației sale.

[4] După împărțirea Poloniei, Austriei i-a revenit Pocuția. Prin încetarea stării de beligerantă dintre ruși și turci și retragerea armatelor țariste, cancelarul Kaunitz a dispus, în 1775, anexarea Bucovinei. Corespondența cancelarului cu internunțiul său la Constantinopol, Thugut, asupra procedeelor ce urmau a fi folosite („frica, coruperea și alte mijloace convingătoare") a fost publicată de Mihail Kogălniceanu în broșura *Răpirea Bucovinei, 1775—7 mai/25 aprilie 1875*, București, 75 p. (reeditată de N. Iorga la Vălenii de Munte în 1910).

[5] Biserica Cazacliilor din Odobești a fost ridicată în 1777 și i s-a dat hramul Sf. Apostoli. Vezi N. Stoicescu, *Repertoriu*, p. 613.

[6] Pentru Raicevich vezi *Comerțul cu Orientul...*, *Epoca modernă*, cap. V, nota 14.

[7] Andreas Wolff (1741—1812), medic sas stabilit o vreme la Iași, la curtea lui Scarlat Sturdza. Atașat în 1790 armatelor principelui de Coburg. A scris *Beiträge zu einer statistisch historischen Beschreibung des Fürstentums Moldau*, 2 vol., 1805.

[8] Ernst Fr. König a fost perceptor al copiilor lui Grigore Ghica, Alexandru Moruzi și Alexandru Mavrocordat apoi consul al Prusiei la Iași (1784—1788). Rapoartele sale diplomatice, în vol. X din colecția Hurmuzaki, București, 1897 (în *Introducere* o caracterizare a sa datorată lui N. Iorga).

[9] La locul indicat este o recenzie N. Iorga la lucrarea lui I. C. Filitti *Lettres et extraits...* Sub Constantin Racoviță F. Linche era mare sluger al Moldovei (1740); boierii îi erau potrivnici căci părea „vouloir remplir le pays de français". În 1755 s-a logodit cu Ancuța Sturdza. Corespondența lui cu Des Alleurs, ambasadorul Franței la Constantinopol, între 1750—1754 și cu de Vergennes, ministru de externe, între 1755—1758, la I.C. Filitti, *op. cit.*

[10] Grigore al III-lea Ghica a fost acuzat de hainie și ucis la 1 octombrie 1777 de un capugiu trimis de Poartă în urma unor intrigi de care nu era străină Rusia și parte a boierimii autohtone. Vezi articolul lui St. Nicolaescu *Cum a fost asasinat Grigore Ghica Voevod*, în „Adevărul" din 8 noiembrie 1927.

[11] Pentru bîlciuri vezi și lucrarea noastră *Les foires de la Valachie pendant l'époque 1774—1848*, București, 1973.

[12] Vezi vol. 8 din *Studii și documente, Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni către casa de negoț sibiană Hagi Pop, cu note genealogice asupra mai multor familii*, București, 1906.

[13] Dumitrache Turnavitu, grec născut în Țara Românească. Om de casă al lui Nicolae Mavrogheni. Cronica domniei acestuia îl înfățișează cu un condei vitriolat (publicată de N. Docan în AAR, s. II, tom XXXIII (1910—1911), secția literară, p. 494—512). Pitarul Hristache în *Istoria faptelor lui Mavrogheni Vodă...*, publicată în 1817, (ediție

C. Miller, 1897) susține că acesta a reușit să se apropie de Mavrogheni „cu șoptele, cu momele", înlocuindu-l pe astrologul Perticari.

În timpul războiului austro-turc, cînd N. Mavrogheni era în campanie, D. Turnavitu a fost caimacam la București. Epitrop la Izvorul Tămăduirii, ctitoria lui N. Mavrogheni, alături de Ioan Hagi Moscu, Nic. Venețianul ș.a. A trecut probabil în 1789 cu domnul său la sudul Dunării. În 1790 a revenit în țară unde a fost judecat (în lipsă) de Divan pentru luare samavolnică de bani; a fost iertat și s-a aflat în relații bune cu domnul următor, Mihai Suțu, fapt ciudat, căci acesta a prigonit pe toți oamenii lui Mavrogheni.

D. Turnavitu a mijlocit împăcarea aianului răzvrătit de Vidin, Pazvanoglu, cu Poarta Otomană. În 1793 a supraveghiat construirea magaziilor de cereale pentru trupele otomane de la Silistra și Rusciuc. S-a bucurat și de încrederea lui Alexandru Moruzi, care în 1795 l-a însărcinat cu colectarea cerealelor necesare Capanului. În aceleași bune relații este și cu Alexandru Ipsilanti care îl trimite în 1797 la Pazvanoglu. Sub succesorul acestuia însă, Constantin Hangerliu, este prigonit. Aflat la Constantinopol, este întemnițat cu bănuiala de a fi întreținut legături cu Pazvanoglu deși medierea lui fusese făcută totdeauna la sugestia Porții. A fost ucis la 18 februarie 1798 (greșală evidentă de tipar la N. Iorga!). Amănunte în Hurmuzaki, vol. III, supl. I, p. 493 și urm. Apoi Alexandru Elian, *Conspiratori greci în Principate și un favorit mavrogheneșc*, *Turnavitu*, Vălenii de Munte, 1935, 36 p.

[14] Ionașcu cupețu (1725—1796) a făcut mai multe donații în orașul de baștină în urma decesului unicului copil. În 1856 fondul Ionașcu era de 85 451 lei. Din 1833 averea aceasta a început a fi administrată de Eforia școalelor, apoi a intrat în seama statului. Spitalul Ionașcu a fost înființat în 1797; cișmelele în 1780—1790. Biserica, devenită catedrala orașului, a fost construită între 1782—1787, cu hramul sf. Gheorghe, Sf. Dumitru și sf. Nicolae. A fost reparată în 1834 și 1843. Dărîmată în 1873 și refăcută în 1877 cînd o pictează G. Tattarescu. Școala de băieți a fost înființată în 1799—1800 și funcționează și azi. Școala de fete a fost înființată în 1846 din aceleași fonduri. Vezi G. Poboran, *Istoria orașului Slatina*, ediția a II-a, Slatina, 1908.

[15] Pentru „biserica din groapă" vezi *Istoria industriilor*... cap. V, nota 21.

VREMEA COMERȚULUI DETERMINAT DE TRANSFORMĂRILE OCCIDENTALE (1789—1804)

Războiul început la 1789 de turci contra rușilor și continuat prin intervenția austriacă împotriva celor dintîi fu deosebit de stricător pentru țerile noastre. Ogoarele nu puteau fi lucrate, de la început, în Moldova [1]. Rosturile bîrsanilor pe plaiurile amînduror țerilor încetează [2]; agentul austriac era bucuros că a putut salva măcar averea lor, milionul și jumătate de oi, cele 80 000 de vite [3]. Furia „marelui general" domnesc al turcilor, Nicolae Mavrogheni [1], se îndrepta necruțătoare contra negustorilor sudiți, al căror rol fu nimicit pentru totdeauna [4]. Cunoscutul negustor bucureștean Hagi Moscu, care vindea sarea de la noi — cea din Moldova fu luată în exploatare de o companie austriacă [5] — pe Dunăre, la turcii și bulgarii din toate orașele malului drept [6], fu cuprins și el între suspecții de aderență cu nemții.

În Iași izbucnirea războiului aduse împrăștierea înspăimîntată a negustorilor. Galații fură arși de ruși în așa chip încît numai după ruinele bisericii principale se mai putea cunoaște unde a fost orașul [7].

Ocupația de cinci ani în Moldova, de trei ani în Țara Românească fu, astfel, ruinătoare. Boierii munteni purtară o grea luptă cu generalul Enzenberg, oprindu-se de acesta exportul vitelor [8]. Ea avu însă asupra boierilor, dintre cari moldovenii doriseră pe austrieci, iar muntenii li arătaseră simpatie, o adîncă influență. Balurile, soarelele, întîlnirile la cafenea, vizitele, chiar încuscririle cu ofițerii armatelor de invazie — de „liberare" pentru unii — ajunseră a înlătura, întîi la femei, lăudate pentru frumusețea și eleganța lor, apoi și la bărbați, alipirea la vechile datini de îmbrăcăminte. Rochia, coafura, podoabele europene se impuseră, și, odată cu ele, întreaga mobilare și ornamentare a casei, toate rosturile petrecerii, de la masa de ospăț pînă la cadrul danțurilor nouă, atît de ușor învățate [9]. Aceasta va avea mari urmări comerciale.

Cînd la Sistov, în 1791, pentru austrieci, la 1792, la Iași, pentru ruși, pacea se încheie, supt presiunea Revoluției franceze care înainta, se căută,

---

[1] Hurmuzaki, XIX, p. 490, no. CCCLXXXIV.
[2] *Ibid.*, p. 507, no. CCCCL.
[3] *Ibid.*, p. 587, no. CCCCLXXXIV.
[4] *Ibid.*, p. 514.
[5] *Ibid.*, p. 550, no. CCCCXLVI.
[6] *Ibid.*, pp. 597—598, no. CCCCXCI. Cf. *Studii și documente*, V, p. 331, no. 136, moșiile lui.
[7] Hurmuzaki, XIX, p. 544, no. CCCCLXXVIII. Cf. *ibid.*, pp. 553—554, no. CCCCLI; p. 563 și urm.; p. 625, no. DXX.
[8] Urechiă, *Istoria Românilor*, IV, pp. 511—512.
[9] Cu austriecii vine cutare evreu polon la București, *ibid.*, p. 172, nota. Cf. *ibid.*, p. 503 și urm.

dacă nu din partea Rusiei, măcar din a celorlalți, refacerea vechiului comerț de bază, în condiții cît mai bune.

E drept că prin hatișeriful cel nou din 1792 se hotăra, între altele, menținîndu-se teoria că țerile noastre au datoria de a aproviziona Țarigradul, fiind „ca o magazie" a lui, că numai gelepii vor cumpăra, *mucaesînul* dispărînd: corăbiile capanului vor veni să iea cele cuvenite în porturi, ca și salitra și lemnele din Moldova. Isaccea și Chilia turcilor nu se vor amesteca în vama Galaților [10]. Dar alături se putea face un comerț tot mai important, în legătură cu nevoile și intețirile care veniau din vecini.

Maiorul Cavallar cumpără din nou cai pentru Austria [11]. Se cerea voia exportului, întîi aspru interzis, de lînă, de piei, de cordovane. Se luau măsuri pentru ca oieritul și ierbăritul să nu fie crescute în dauna bîrsanilor, întorși la locurile cîștigului îndătinat [12]. Se îngrijiră noile învoieli cu gelepii, cari porniau iarăși prin țară după hrana capitalei turcești [13].

Ca și înainte, primăvara însemna în Ardeal „vremea de marfă dă Veneția" [14]. Alți „greci" mergeau la Graz [15].

Și gelepi români, ca Ioan Constantin Odobescu și cumnatul său, Radu Stan cupețul, apăreau din nou în Ardeal, cumpărînd porci și vînzînd la Sibiu, la Blaj. Negustori ardeleni luau porci în Oltenia și-i treceau prin pădurile Vîlcii [16]. Relațiile cu vînzătorii de lînă, de la noi și de peste Dunăre, la Rahova, la Vidin și aiurea, erau reluate [17]. Iar „comisionari" ardeleni se așezau, vînzînd văpsele și coase, la Craiova, la Slatina, la Pitești [18].

Dar austriecii nu uitau nici acel comerț nou care luase avînt în epoca precedentă. Un Franz Fronton se lua la întrecere cu germanul Richter, îndată după pace, pentru stabilirea unor depozite dunărene [19]. În înțelegere cu Hagi Moscu din București se trecea peste Dunăre sare, și anume în așa de mare cantitate, sute de mii de ocă, încît trebui să se tocmească la Sistov douăsprezece magazii [20]. Un important articol de export, în care erau interesați și imperialii, era săul și pastrama, care se căpătau de la zalhanale, în număr de douăzeci-treizeci în Țara Românească, în care, afară de capre, se tăiau 8—12 000 de vite [21].

Se poate zice că numai acum supuși[i] imperiali se asimilează, trecînd peste așa de vechile scutiri ale brașovenilor. Astfel în 1783, la munteni, se spune limpede, cu privire la exportul vinului de pe moșiile din țară ale șcheilor, că „acel privileghiu al lor s-a schimbat și a rămas a fi și acești brașoveni următori privileghiului al celorlalți sudiți ai Nemției", fiind scu-

---

[10] Cf. *Uricariul*, III, ed. a 2-a, pp. 137—151; Urechiă, *Istoria Românilor*, IV, p. 426.
[11] Hurmuzaki, XIX, p. 658.
[12] *Ibid.*, pp. 620—623, no. DXV—VII. Cf. *ibid.*, pp. 782—783, no. DCCIX. Pentru noi abuzuri în Moldova la 1796, *ibid.*, p. 790 și urm.; pp. 793—794, no. DCCXI.
[13] *Ibid.*, p. 599, no. CCCCXCIII; p. 602.
[14] *Studii și documente*, XII, pp. 123—124, no. CCLIX.
[15] *Ibid.*, p. 147, no. CCXCIX; p. 151, no. CCCIX.
[16] *Ibid.*, pp. 150—151, no. CCCVII.
[17] *Ibid.*, p. 130, no. CCLXXI.
[18] *Ibid.*, p. 153, no. CCCXIV.
[19] Hurmuzaki, XIX, p. 627, no. DXXII.
[20] *Ibid.*, pp. 717—718, no. DCXXI; pp. 724—725, no. DCXXX.
[21] *Ibid.*, p. 738.

tiți în alte domenii de vama a doua, de „trecătoare", de „măjărit pentru pește ce ar rădica de la Brăila" [22].

De alminterea și războiul însuși ajutase această expansiune a comerțului austriac. Prăvălii cu marfă austriacă se creaseră, nu numai în Craiova și Rîmnicu Vîlcii, dar și în Pitești, Cîmpulung, Tîrgoviște, Ploiești, unde sudiții își făcuseră prăvălii, ca Radu Precup [23] în Buzău [24] și Focșani, și brașovenii mergeau pe toată linia Dunării turcești, înaintînd pînă la Sliven [25]. La Roman, dacă nu erau noi veniți, frații Misir, cari făceau negoț cu vite și cai, luau protecția austriacă [26].

Pe lîngă acești negustori, trecuseră însă și mulți meșteri, cari prin activitatea lor în Principate făceau fără folos importul de obiecte fabricate, ba încă și țeranii din munți, cari se făcuseră vînzători cu mărunțișul ai produselor din țerile împărătești [27]. Se considera ca datorită acestor intruși ruina caselor vechi, frații Dan, frații Vlad, Pricop ș.a. [28]

Activitatea brașovenilor merge uneori și mai departe decît țerile noastre și malul drept al Dunării.

Un Samoilă din Maierii Sibiului ajungea prin Focșani în Polonia, pînă la Poznan, unde dealtfel era o întreagă colonie de macedoneni din Moscopolea distrusă de albanezi și unde Constantin Ucuta, preot și dascăl, alcătuia un manual românesc pentru școlarii lui [29], iar un Vlad din Brașov călătoria la Lipsca [30].

Pe Dunăre, compania Dellazia își reluase afacerile, și se exportase la Constantinopol, nu numai grîu de la noi, ci și din Galiția, casa Maxim Curtovici, avînd o mare întreprindere la Liov: odată, la 1793, acești negustori încearcă a-și face un depozit la Galați [31]. Dellazia însuși era uneori aici [32], și se gîndia, față de opunerea domnului, să facă totuși acest stabiliment, schițîndu-i și planul, de a se coborî pe plute și lemnul din Bucovina, de a concura la Galați comerțul cu pește, pe care unii ardeleni îl făceau și la Isaccea, la Ismail [33]. Încă din iunie 1794 agentul din Moldova, Timoni, credea neapărată întemeiarea unui nou consulat la Galați și din cauza bîrsanilor cari petreceau cu turmele lor „cîteva luni din an" în vecinătatea orașului [34]. De la 1783 înainte, dealtfel, veniau prin Sulina corăbii de la Livorno, de la Fiume și treceau spre Galați [35]. Dellazia făcea afaceri cu Vodă Moruzi, cedîndu-i grîu din depozitele lui, și în ajunul căderii acestuia [36], dar cel dintîi agent

---

[22] Urechiă, *Istoria Românilor*, I, p. 467 și urm., nota. Pentru privilegiul bîrsanilor supt Mavrogheni, *ibid.*, III, p. 630 și urm.; IV, p. 276 și urm.

[23] Hurmuzaki, XIX, pp. 787—788, no. DCCXCIV.

[24] Pentru focul din bîlciul de acolo în 1790, *ibid.*, p. 784, no. DCCXCII.

[25] *Ibid.*, p. 665.

[26] *Ibid.*, p. 678, no. DLXXXII; p. 688, no. DLXXXIII; p. 690, no. DLXXXVII.

[27] *Ibid.*, pp. 696—697.

[28] *Ibid.*, p. 763.

[29] V. notele mele din Polonia, în „Anale le Academiei Române" pe anul 1924. [*Note polone*, s. III, tom II, Mem. Secț. Ist.].

[30] *Studii și documente*, XIII, p. 244, no. 35.

[31] Hurmuzaki, XIX, p. 677.

[32] *Ibid.*, p. 679, no. DXXXIII.

[33] *Ibid.*, p. 685. Manzoli, agentul lui Dellazia, nu se folosi însă de îngăduința verbală a lui vodă, *ibid.*, p. 687, no. DLXXXIII; pp. 697—698.

[34] *Ibid.*, p. 706. Un foc în Galați nu atinge magaziile austriece, *ibid.*, p. 720, no. DCXXIII. Pentru Galați și pescării, *ibid.*, p. 737.

[35] *Ibid.*, p. 738.

[36] *Ibid.*, p. 802.

diplomatic din portul moldovenesc fu, în același an 1796, al Rusiei [37]. Orașul era apărat cu îngrijire de hoții din Turcia [38]. Și în afară de această companie negustori izolați făceau pe Dunăre drumul între Viena și Galați, ca grecul Panaioti Conducli în 1798 [39].

Turcii avură într-un tîrziu gîndul de a favoriza prin lucrări tehnice această navigație. În 1818 un anatolian, Cara-Osmanoglu, venia la Sulina ca să curețe brațul și să așeze un far, și se recurgea la părerile inginerului englez din Gibraltar care lucrase și la Prevesa și Satalieh [40].

Ignatz Pütthner, un elvețian așezat la Sibiu, capătă, în vederea mai ales a importului de lînă, un privilegiu împărătesc încă la 1785. Îndată el ducea pe cele două luntri ale sale postav, sticlă, potcoave spre Dunăre, apoi pînă la Galați, unde mărfurile fură îmbarcate pentru Constantinopol. Și după trecerea luntrilor militare cu provizii pe Olt, se încercă la încheierea păcii cîtva timp exportul de grîne pe această cale [41].

Cu aceste nouă mijloace de transport sau fără, și un comerț de librărie se făcea din Viena, unde se aflau așezați macedonenii Marchide Puiu (Pullio), la București primindu-se romane iritante, ca „Stratagemele Satanei", „Confidențele unei femei tinere", „Jurnalul unei roabe persiene", „Mărturisirile unei galante femine", „Venus în mănăstire", alături cu scrieri despre diferitele revoluții, în 1796 [42]. Mai tîrziu, din Pesta, unde avea un contract cu tipografia universității, Zaharia Carcalechi începea, nu numai vînzarea de tipărituri românești — cele religioase din Ardeal, oprite un timp, deveniau din nou libere —, dar și editură [43].

Cărți se aduceau și înainte de 1795 din Ardeal. În acel an se opresc „Firi și obiceiuri turcești", și „gazeturile", dar se îngăduie „gheografii, fisică, filosofiă" precum și cele bisericești și teologice fără erori [44].

Importul cărților „pentru învățătura copiilor și alte trebuințe" fusese pus un moment la vamă, dar negustorul ardelean Ene Scarlat se plînse, și astfel la 1820 domnul intervenia oprind orice taxă, ca unele ce „sînt pentru învățătura copiilor și pentru luminarea oamenilor", dar să se vîndă cu preț cuviincios [45].

Viena ajunse chiar a-și stabili pe la 1806 agenții financiari în țerile noastre. Originea marii averi a bancherului Andrei Pavlu din Iași stă în legăturile sale de „tovarășie" cu casa grecească Betlis din capitala Imperiului [46].

Dintre negustorii de țară, sudiți, arareori cîte unul merge pe sama lui la Viena, ca acel Dumitru Teodor Slătineanu, care fu arestat la 1794 în statele împărătești [47], ori Teodor Chiriac Ciocan din 1797 [48].

---

[37] *Ibid.*, p. 806, no. DCCXXXIX.
[38] *Ibid.*, p. 854.
[39] *Doc. Callimachi*, I, p. 122, no. LXXIII.
[40] Jickeli, *o. c.*, p. 108.
[41] *Ibid.*, [Doc. Callimachi !], pp. 289—290, 292, n-le CCXXVIII, CCXXXV.
[42] *Ibid.*, pp. 814—816, no. DCCXLVIII ; p. 821.
[43] *Doc. Callimachi*, I, pp. 272—273, no. CCXVI ; p. 299, no. CCXXXVII. Era exclusă Psaltirea, pe care o vindea Mitropolia.
[44] Urechiă, *Istoria Românilor*, V, p. 421.
[45] Urechiă, XII, pp. 86—87, nota. Pentru oprirea cărților unite din Ardeal, la 1793, v. *ibid.*, seria I, V, pp. 16—17, nota.
[46] *Doc. Callimachi*, I, p. 131, no. LXXXIV (un prim agent la Iași, se pare, Maxares), *ibid.*, p. 144.
[47] Hurmuzaki, XIX, p. 689, no. DLXXXV.
[48] *Ibid.*, p. 828 și urm.

Douăzeci de ani mai tîrziu, colonia grecească din Viena, de negustori, pe lîngă cari şi cîte un boier aşezat pentru o viaţă mai comodă, era foarte numeroasă, trăind pe lîngă aceia a românilor balcanici, importantă şi în Pesta. Oamenii erau întreprinzători. Astfel la 1813 Petre Vasiliu, fraţii Economu, Lascar Lambru, vechiul lipscan Anastase Mărgărit — altul, Teohari, în legături de afaceri cu aceştia, se şi stabilise la Lipsca —, se înţelegeau şi cu firma Schwartz şi compania pentru întreprinderi în Moldova. Era vorba de o fabrică de postav, de o „moară de hîrtie" la Deleni, în judeţul Botoşani, de o tipografie, chiar cu lucrători din Viena şi Lipsca: deocamdată, trimiţîndu-se maşinile şi litera, se căzuse la învoială cu un bistriţean, de mai mult timp aşezat la Iaşi ca legător de cărţi, Johann Hart [49].

Vecinătatea cu Bucovina crease şi va crea însă pentru Moldova noi centre de comerţ influenţate de Apus. Înainte ca Mihai Sturdza să fundeze Mihăilenii săi, Folticenii [2] se ridicau dintr-un simplu sat, Şoldăneştii, la rostul de oraş, avînd un iarmaroc de care nu se auzise înainte şi care va ajunge să fie în curînd cel mai însemnat din Moldova. Istoria lui s-ar putea reconstitui, cred, după actele ce se vor mai fi păstrînd în Arhivele Primăriei de acolo.

Întinderea sudiţilor provoacă, în iulie 1795, chiar măsuri contra lor, în Ţara Românească. După plîngerea celor două companii din Craiova, cea veche şi cea nouă, care semnalau că ei cumpără şi vii la Suteşti, că vînd vinul cu oca şi fac pîne de vînzare, că practică micul negoţ de băcănie, că desfac mărfuri cu mărunţişul, Alexandru Vodă Moruzi ceru respectarea punctuală a tratatelor [50].

Braşovenilor li se impuse a plăti pogonăritul, deşi, cum observa agentul, ei nu vindeau vinurile în ţară [51]. Pentru a nu se lovi de asemenea împotriviri, unii armeni, renunţînd la comerţul de odinioară, se aşează în Moldova. Astfel fraţii Pascalovici, cari, supuşi turceşti pe vremuri, dar trecuţi la sudiţie, în timpul războiului din urmă, îşi fac dugheni la Botoşani, ori armeanul Manciuc, din aceiaşi categorie: cu toate stăruinţele agentului imperial, domnul îi supuse la fumărit, invocînd *ius soli*, ca şi, pentru marfa luată şi vămuită la turci, dacă ea se vinde în ţara lui cu mărunţişul, vama de consumaţie [52].

O nouă orînduire se dădu comerţului austriac prin tariful turcesc din 1818, dar negustorii din statele împărăteşti se plîngeau că nu se pomenesc nici postavurile Austriei, Moraviei, Sileziei şi Boemiei, nici „manufactura de Viena", nici pieile de miel şi de iepure ce se exportau din Moldova [53].

În apropierea anului 1821, Ardealul îşi luase şi rolul de fabricant al materiilor prime de la noi, care i se menise de mult. Din bumbacul turcesc patru „fabrici greceşti", la Braşov şi aiurea, ca la Hidveg, făceau postav de fote, roşu şi albastru; din lînă, alt postav şi şnururi, precum şi veşminte ţărăneşti: din piele de vacă şi capră, hamuri, curele, cizme. Se mai exportau la noi fierărie — dar cea din Rusia era mai ieftenă, — sticlăria de la Porumbac, Argeş, Cîrţişoara, Biclad, hîrtie din Sibiu, Braşov,

[49] *Doc. Callimachi*, I, pp. 181—183, no. CXXVII.
[50] Hurmuzaki, XIX, pp. 743—744, no. DCLIV.
[51] *Ibid.*, p. 782, no. DCCIX.
[52] *Doc. Callimachi*, I, pp. 127—129, no. LXXX.
[53] *Ibid.*, p. 293, no. CCXXIX.

Orlat, tot Cîrțișoara și Bogata, brașovenii, lucruri de plumb, vase de lut, piepteni de corn, pe cînd, la import, afară de vechile articole, sînt doar pomenite funiile de cînepă din Moldova și Polonia[54]. Cum se vede, decăderea sașilor nu era chiar așa de complectă cum se crede[55]. Pe Olt la 1819 mergeau luntrile lui Gheorghe Aron, de la vama Turnului Roșu[56]. Plutirea acestui rîu fu reluată, luntrile străine fiind supuse la o treime de taxă mai mult decît cele ale localnicilor[57]. Dealtfel în Moldova, legată comercial cu Galiția, se lucra pe la 1816 la navigabilizarea Prutului[58].

Cu toate vechile propuneri și proiecte, Franța nu fu mult mai harnică. Trecînd și peste planul lui Linchoult de a exporta carne sărată[59], vechiul regim francez nu se putu hotărî să întemeieze consulatul, cerut de mult, iar cel nou, solicitat din mai multe părți, era prea mult ocupat de laturea politică a lucrului. La 1794 era însă la București, pe lîngă Turnavitu, în calitate de „factor al caselor francese din Adrianopol", afară de tineri ca Ruffray și cumnatul lui, fost tipograf la Constantinopol, toți legați de Adrianopol, punctul de radiere, — Ruffray fiind vice-consul acolo, agent la Enos și secretar domnesc[60] —, un harnic negustor francez, Hortolan[61], asociat al lui Pellet din Adrianopol, făcînd negoț cu scumpie (*Kreuzbeeren*) și ceară, pe care le plătia mai bine ca austriecii, și oferind a pune în legături pe negustorii români și greci cu firmele din Franța. Arăta că în curînd va putea să fie numit consul în Principate[62]. În mai 1795 el plecă, făcînd aceiași făgăduială, la Constantinopol, și armeanul Garabet îi îngrijia afacerile[63].

Dar cel care veni, cu o impozantă suită, în septembre, fu un om politic din aceiași tabără a iacobinilor, Émile Gaudin, care-și făcu instalația cu pompă și cheltuială[64], pentru a fi iute revocat. Se credea că tovarășii săi, Montalve și Tinville, sînt destinați pentru Iași[65], unde, venit din Rusia, Ledoulx da lecții de franțuzește[66].

Boierii fanarioți mai ales favorizau noul consulat. Verninac, reprezintantul francez la Poartă, făcea un mare plan de negoț pe Marea Neagră[67]. Dar negustorii din Ianina și Albania, așezați la București, cari puteau avea „Drepturile omului" în grecește și cereau cîntece revoluționare pentru a le traduce, oferiau o slabă bază consulatului[68].

---

[54] *Studii și documente*, XII, pp. 176—177, no. CCCXXXII. Pentru vama materiei prime la 1817, *Doc. Callimachi*, I, p. 285, no. CCXXII.
[55] Jickeli, *o. c.*, pp. 118—119.
[56] *Ibid.*, pp. 134—135.
[57] Hurmuzaki, X, p. 477, no. DLXXXV.
[58] *Doc. Callimachi*, II, p. 155.
[59] Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 185.
[60] Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 101, no. CLXXV.
[61] Scrisori ale lui, *ibid.*, p. 93 și urm.
[62] *Ibid.*, XIX, p. 710. Cf. *ibid.*, p. 713, no. DCXV. Cf. și *ibid.*, p. 734, no. DCXLIII.
[63] *Ibid.*, p. 739, no. DCXLVI.
[64] *Ibid.*, p. 751, no. DCLXV.
[65] Cf. *ibid.*, p. 755, no. DCLXXI.
[66] *Ibid.*, *Supl.* I², p. 98, no. CLXIX.
[67] *Doc. Callimachi*, II, pp. 505—506, no. 150; p. 506, no. 151; p. 507, nota 1.
[68] Hurmuzaki, *Supl* I², p. 94. V. și *ibid.*, p. 185; *ibid.*, I³, p. 411 (cf. recomandațiile consulului din Crimeia, Peysonnel).

Grecul Stamaty, venit din Altona prin Polonia, care luă locul lui Gaudin în 1796 [69], nu fu mai puternic în comerţ; el nu va fi, de altminterea, numit de turci, şi va face loc lui Carra de St. Cyr, un general revoluţionar.

Scopurile lui Stamaty, arătate în memoriul din 1795, erau curat politice, în legătură cu revoluţia polonă [70]. Comerţul Mării Negre venia pentru el în al doilea sau al treilea rînd [71]. Titlul care i se dă, provizoriu, în acelaşi an e de „agent secret al Republicii" [72], un „citoyen Perraudier" fiindu-i adaus pentru uneltiri [73]. Cerînd o calitate publică [74], de frica unor măsuri contra persoanei sale, i se pregătia o catedră de greceşte la Collège de France [75]. Ministeriul spunea limpede că nu se poate un consul atîta timp cît „nu există încă un comerţ între Franţa şi Moldova şi Ţara Românească" [76].

Gaudin fusese trimes mai mult pentru intrigi politice între unguri şi poloni [77]. Cît priveşte pe Stamaty, el nu era să fie agent fără indicaţie a caracterului misiunii lui, ci apăruse în calitate de „consul general al Republicii în provinciile otomane de peste Dunăre" [78]. Cît priveşte pe Carra de St. Cyr, el era numai „însărcinat de afaceri" fără scop politic, pentru „buna armonie" [79]. El ajunse a impune însă la 1798, ca adevărat consul, pe un Flûry şi ca vice-consul pe Parrant [80].

În ce priveşte, acum, înseşi rosturile de comerţ, Gaudin se mulţămise a cere scutirile de taxe, prevăzute pentru mărfurile Levantului. I se admisese suspendarea vămii a doua pentru obiectele din tarif, pentru exportul celorlalte, francezii avînd a plăti ca şi indigenii [81]. Într-un raport făcut în grabă ca „agent al ambasadei Republicei pe lîngă hospodarul Moldovei", Parrant deschidea oarecare perspective de comerţ prin navigabilitatea Mării Negre şi posibilitatea vaselor franceze de a pătrunde pînă la Galaţi. S-ar putea scoate de la noi mai ales carne sărată şi lemne din codrii Iaşilor, Hîrlăului, Neamţului şi Bîcului, vînzîndu-se postavuri de Elbeuf, Sedan şi Abbeville, în locul celor de Olanda, cumpărate la Lipsca, ca şi mătasă de Lyon, museline, batiste, basmale, dantele, tabac de Paris, totul fiind

---

[69] *Ibid.*, I², p. 100 şi urm.

[70] *Ibid.*, p. 102 şi urm., no. CLXXIX. Cf. *ibid.*, I³, p. 406 şi urm.

[71] Cf. *ibid.*, I², pp. 107—109, no. CLXXXI; p. 110 şi urm., no. CLXXXIII.

[72] *Ibid.*, p. 114 şi urm., n-le CLXXXIV—V.

[73] Perraudier cerea consulatul pentru Stamaty, *ibid.*, pp. 135, 138, no. CCXIII. Un Cado de Lille, fost dascăl de limba franceză, îl voia pentru el, *ibid.*, I³, pp. 436—438, no. LXXVII.

[74] *Ibid.*, I², p. 116 şi urm., n-le CLXXXVI şi urm. Un francez, Durosoy, înţeles cu Alexandru Vodă Mavrocordat Firarul pentru revolta generală a grecilor, fusese arestat de ruşi la Iaşi *(ibid.*, p. 117). Mavrocordat era unit cu patriarhul de Constantinopol, Evghenie, cu arhiepiscopul de Poltava şi cu fostul consul rus, Laşcarev *(ibid.*, p. 134). Pentru abatele Chevalier, scriitorul, fost în serviciul lui Alexandru Vodă Ipsilanti, *ibid.*, I³, p. 428.

[75] *Ibid.*, I², p. 119.

[76] *Ibid.*, p. 120.

[77] *Ibid.*, pp. 123, 130, no. CC. Totuşi era prezintat de unii ca un emigrat impenitent.

[78] *Ibid.*, p. 151; *ibid.*, I³, p. 426 şi urm.

[79] *Ibid.*, p. 166, no. CCXLVI.

[80] *Ibid.*, p. 171 şi urm. Şi Stamaty în calitate de cancelariu *(ibid.*, I³, pp. 464—465, no. XCV).

[81] *Ibid.*, I², pp. 158—159; I³, p. 396 şi urm., 413 şi urm.; XVI, p. 649.

adus de-a dreptul din Marsilia la Galați [82]. Dar războiul început de Bonaparte în 1798 contra Turciei, aducînd și arestarea celor doi agenți, puse capăt acestor proiecte [83].

După pace, cînd, în 1801, Parrant, arestat și închis, își valorifica pretențiile de despăgubire, i se propunea Franciei un sub-comisariat comercial la Chilia, dată fiind „cantitatea enormă de piei, de lînă, de ceară, de său, de unt, de grîne și de lemne care coboară Dunărea" [84]. Se ajungea în anul următor la numirea pentru Iași a unui „comisar general al relațiilor comerciale" în persoana unui Piossoco, care nu-și ocupă postul [85], fiind suplinit de Méchain, pe care-l înlocui, în 1803, un „sub-comisar cancelar", Fornetty, care și rămase [86], „comisarul-general" fiind în 1804 Flûry [87]. La București, Sainte-Luce era „comisar al relațiilor comerciale ale Republicii în Țara Românească" [88]. Flûry observă de la început că pe Marea Neagră s-ar putea aduce mărfuri cu mult mai ieftene decît cele pe care, în valoare de un milion pe an, moldovenii le ieau la Lipsca [89]. Parrant îi luă locul în 1805.

Franța avea și dreptul de a ocroti pe ionieni, ca Gheorghe Jupaniotul, și poate în acest chip consulatul avea supt protecția sa pe Corradini, „negustor francez" — tatăl poetului [3] de pe la 1850 —, care fu izgonit în timpul războiului din 1808—1812 ca „ipoptos" (bănuit) că „ar fi avut corespondență printr-ascuns cu Franța și cu turcii în vreme de război", pentru care cere, la 1809, „danispeze (danni-spese) interese". Aducînd la judecată pe fostul caimacam Constantin Varlaam, acesta se îndreptățește cu ordinul dat de generalul Miloradovici [90].

Din partea ei, Prusia nu uita să pomenească la negociațiile de la Sistov, unde, alături cu Olanda, figura ca mediatoare, nevoia consulatului prusian în ambele capitale, avînd aceleași drepturi ca și ale Curților imperiale. Și data aceasta, opinia publică de la noi era pentru o asemenea creațiune. Dar nici ministeriul, care se gîndia la dificultățile de vamă prin Polonia dușmană, nici negustorii silezieni, cari doriau numai păstrarea vămii de trei la sută și simplificarea procedurii în procese, nu arătau aplecare pentru această creațiune. Propunerea secretarului de legație din Constantinopol, prieten al fanarioților, von Stein, de a funcționa în calitate de „consul general pentru Levant", avînd o mare companie lîngă el, nu izbuti, cum nici planul ministerial de a se așeza la Iași, cu un titlu oficial, reprezintantul fabricilor de postav din Silezia. Raiale greci în lega-

[82] *Ibid.*, Supl. I², pp. 177—188; I³, pp. 513—516. El intră în relații cu unele firme franceze, *ibid.*, XVI, p. 687, no. MDLXXXIII.

[83] Cu acest prilej e vorba și de un Dubois (Henry St. Maurice), vice-consul la București, *ibid.*, I², p. 200, no. CLXXX. Cf. I⁵, pp. 449—450, no. LXXXIV; p. 453, no. LXXXIX; pp. 466—467.

[84] *Ibid.*, I², pp. 216—217, no. CCCV; XVI, pp. 670—671, no. MDLXVI. Un memoriu din 1802 al lui Gaudin, *ibid.*, *Supl.* I², pp. 231—232.

[85] *Ibid.*, XVI, p. 651, n-le MDXLVIII—IX.

[86] *Ibid.*, p. 653, no. MDLIII.

[87] *Ibid.*, p. 654, no. MDLV.

[88] *Ibid.*, I², p. 281 și urm.

[89] *Ibid.*, XVI, p. 663. Dar el relevă că negustorii francezi vînd ceasornice franceze cu falsă indicație de fabrică engleză, *ibid.*, p. 670—671, no. MDXCVI.

[90] Urechiă, *Istoria Românilor*, XI, pp. 768—769. La 1792 moare în Craiova francezul negustor Claude Meignier, Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 307, no. CCCCXX; p. 310.

tură cu Lipsca şi cu Breslau, sau negustori de cai, un Sandu Panaioti, un Chiriac Polizo, corespondent al marelui negustor ardelean Hagi Constantin Pop, nu puteră fi numiţi pentru că un hatişerif din 1791 nu îngăduia supuşilor turceşti să îmbrace uniforma consulară. Totuşi guvernul din Berlin trebui să se oprească asupra unuia din aceiaşi categorie. Stati Pencovici, care exercita funcţiunile de agent, cu titlul de bancher al Curţii, în 1795, ajungînd însă îndată supus austriac şi chiar dragoman al Agenţiei din Bucureşti [91]. Totuşi la 1797 negustorii moldoveni urmau a-şi trimete vitele în Silezia [92], iar la 1806 negustorul „turc" Berbier venia pentru negoţ de lînă la Berlin [93]. Un agent de comerţ, în vederea acestei furnituri de lînă pentru uniforme, era venit în 1805 în persoana căpitanului de Marquard [94].

Cînd se reluă consulatul, data aceasta la Bucureşti, guvernul prusian recurse iarăşi la un supus al Porţii, trecut supt protecţia austriacă, bancherul Gheorghe Sakellario [4], care era şi medic, ba încă şi scriitor în mişcarea culturală care prinsese în acea epocă pe ai lui. Dar, cu toată noua lui calitate de sudit, turcii cari-l admiseseră la început, nu voiră să-l îngăduie.

Un slab comerţ continuă, şi după împărţirea Poloniei, cu locuitorii din Podolia, ruşii. Iarmarocul din Mohilău nu-şi pierde însemnătatea şi continuă a fi frecventat de negustori din Moldova [95]. Domnii căutau să-l împiedece [96]. Ruşii lucrau însă ca să capete sudiţi dintre negustorii greci, şi astfel un Anastase Mărgărit, făcînd comerţ cu Viena şi avînd acolo centrul afacerilor sale, era supus acestuialt consul împărătesc [97]. Cum remonta austriacă a lui Cavallar [98], noua remontă daneză [99] erau îngăduite, se căuta a se căpăta pentru exportul de cai în Polonia rusească un nou firman după noile împrejurări [100]. În ce priveşte vitele, odată un aşa de mare izvor de bogăţie pentru Moldova, negustorii armeni le cumpărau la 1798 în Galiţia, trecîndu-le numai prin ţară, unde se întîmpla să aibă neplăceri, cerîndu-li-se vamă şi ierbărit, ca baronului Capri şi altora [101]. Vedem în 1799 evrei din aceiaşi Galiţie ducînd marfă de 100 000 de florini pe la Cetatea Albă turcească, pe la Akerman, la Odesa [102].

Comerţul cu Turcia urmează, şi, cît ţine vechea modă, e încă important. Tariful muntean, începînd din 1792, cuprinde ca mărfuri turceşti abaua (şi de Tuzluc, de Maraş), deşi este şi un export muntean de aba în Turcia, alagelele de bumbac, astarul şi arama de Şumla, blănurile de Rumelia, „albe supţiri sau negre", bumbacul, „ghiulsuiù", tutunul *tombechiu* şi de Ianina, „zenghilieri, adecă şăi turceşti", albe ori altfel, ghiudenul, pastrama de Cesareia şi Ţarigrad, anasonul, cafeaua, chitrele, caracatiţa,

---

[91] *Ibid.*, X, pp. XLIV—XLVIII. Cf. *ibid.*, XIX, p. 763, no. DCLXXXII.
[92] *Ibid.*, p. 814, no. DCCXLVII.
[93] *Ibid.*, X, p. XLIX.
[94] *Ibid.*
[95] *Ibid.*, XIX, p. 644, no. DXXXXIX.
[96] *Ibid.*, p. 679, no. DLXXVIII.
[97] *Ibid.*, p. 675, no. DLXXIII.
[98] *Ibid.*, p. 754, no. DCLXIX.
[99] *Ibid.*, p. 780, no. DCCVI.
[100] *Ibid.*, p. 781.
[101] *Doc. Callimachi*, I, pp. 117—118, no. LXVII.
[102] *Ibid.*, p. 127, no. LXXX.

curmalele, săpunul de Creta, catîrii, „coaja de naranză și de portocale", licurinii de Țarigrad, fisticurile, măslinele, piperul, peștele proaspăt, lîna țigaie, cizmele de Indirneà și Rusciuc, „marfă de Rumelia adecă bogăserie și altele ce sînt de bumbac", mătasă, „chiucrecurile", pielea de cal argăsită, scumpia, sideful, fildeșul, sacîzul, tălpile, filigenele, apoi șofranul de Rumele, candelul, zahărul (și de Egipt), smochinele, migdalele de Chios, fideaua de Adrianopol, „ceaiul sau badicam", „csirihiile de Midia", șelele, „caperele de Misir și de Crîm", „curmalele de Misir", stafidele de Iconia, smochinele de Moreia, migdalele, „halvaua de Permez", „cărnurile uscate de Marea Neagră", pe lîngă „bălăcdiș, os de pește", „in de Misir", „ață de bumbac ot Hindia" și Angora, borangicul de Constantinopol, tulpanul, ibrișimul, pînza de Riza lîngă Trapezunt, fețele de plapomă de Tocat, citul de acolo și de Diarbechir, basmalele de Țarigrad, „fotele de Brusa, Țarigrad, Tesalonic și Misir", „șalurile de Magrăpia (Magreb), albe cu lustruri", și de Misir, „fesurile de la Tocuz", „cingătorile de Tîrnova sau de Odriu", șalurile de Angora, „dibazele de Agem" (Persia), aclazul hataià și tabiliniță de Chios, alageaua ghermesut de Constantinopol, cea de Șam (Siria), de Alep și de Marussa (?), cutnia de Constantinopol, fețele de pernă „cu fir cu perzuri", de la Bilegic, hîrșiile de Crimeia, „potcali", pieile de capră și oaie din Angora, pîslele de Salonic, plapomele de Smirna, teletinul de Bulgaria, pînza de la ostroave, citul de Țarigrad și Anadol, „pînza albă și basmalitică de Tocat", ipingelele cerchezești, „șaiachiul", catifeaua și „hamuhaua", „beteniile altănucum de Țarigrad", musulurile (muselinele), săpunul de Smirna, calacanul [103].

Dar, totodată, ca mărfuri nemțești, carete, coase, postav, felendreș și bricleș, de veche datină, șift de modă veche, de Brașov, piei, pînză de Brașov, singepi, sfoară, streanguri, hamuri, frîne, piei, hîrșii negre, „șofran de Beciu", spirturi de Ungaria, „marfă de Graz, apă de melisa („mătăciună"), vutcă de Triest, „table mari de Beciu", șofran de Beciu, pînză, anason. Ca alte mărfuri, sticlărie și postav din Polonia, postav franțuzesc de Paris, „de Olanda și de Londra", postav englezesc, cărți de joc, zahăr de Veneția, „materiile de Mesina sau Veneția cu fir sau sadea", postav venețian, zahăr de Veneția, „berete sau scufii frînchești", hataì cu și fără fir „frîncească", aclaz de Veneția și Florența, „tablă de sticlă venetică", „mărgilărie de Veneția", „marfă" și ceaiu din Lipsca, aba de Rusia, samuri de acolo (mai proști din Polonia rusească), vulpi de la ruși și cazaci, blăni rusești de iepure, covoare rusești, cuie din Rusia, „in de Rusia", pînză de Olanda și Rusia, „berbuti" rusească, cojocărie căzăcească și polonă.

Se exportă în Turcia bivoli, vin, găitan, caşcaval, „chermele de postav de țară", mere, plocaduri, păcură, miere în putini, pastramă, făină, untură, unt, ceaiu, „iamurlucuri" de postav. În Ungaria (Ardeal), bivoli, băcănie, bumbac, brînză (dar și de acolo), broaște țestoase, in, vite, lămîi, lînă țigaie, bogasierie, lipscănie, mătasă, meșine, morun, alt pește, porci. În Polonia, tot porci. La cazaci, bogasierie, lucruri de Veneția și Mesina, mătasă, meșine. În ce privește comerțul dintre principate, de la munteni în Moldova se trece băcănie, găitan, postav de țară, lipscănie, „iamurlucuri".

---

[103] Urechiă, *Istoria Românilor*, IV, p. 233 și urm., note. Înnoirea din 1803, *ibid.*, XI, p. 206 și urm. Cf. și *ibid.*, p. 305 și urm., 311 și urm., 323 și urm., 443—444, 592 și urm., 619 și urm.

Valoarea acestui comerț e dată la sfîrșitul veacului de mai mulți călători. Moldova exportă după Hacquet de 72 000 de lei miere și ceară, plus cervișul de la 40 000 de vite. După medicul sas Andreas Wolff, ea strînge numai de la oi 3 000 000, iar Țara Românească un milion mai mult (după Colson [5], la 1840, ambele țeri vînd oi de cinci la șase milioane). Generalul rus Langeron [6] socoate 100 000 de oi care trec la turci. Wilkinson [7], consulul englez, vorbește însă de 250 000, plus 3 000 de cai. Exportul de grîne e, după același, pentru cele două principate de 1 500 000 de chile. În Apus, după calculul aceluiași, se trimet 40 000 de chintale (de 44 ocă) de lînă, 500 000 de piei de iepure și ceva iarbă galbenă. Toate acestea sînt însă numai cifre luate ici și colo pentru unele articole din calculele oficiale. Din afară, după același consul englez, vin 800 000 de ocă de cafea pe an, 900 000 de zahăr, 35 000 de piper, afară de bumbac și de stofele germane, a căror socoteală nu se poate da [104].

Marele număr de articole din Turcia se explică, precum am spus, prin aceia că vechile datine nu dispăruseră încă. Nartul Iașilor de pe la 1792 lămurește astfel unele obiecte de întrebuințare și modă. Găsim ciubotele de teletin, trei „mîni" (calități), cele roșii și negre de săftian, „condurii cu cordele frunte și cu terlici", cei fără cordele, „ciubotele galbene femeiești": de „frunte", de „mijloc" și „proaste", „mestii bărbătești", „antereele dintr-o alăgè cu mătasă, cu cheltuielile iarăși de mătasă", cele de „alăgè manițe cu cheltuielile de ață", cele femeiești de „alăgè manițe cu adaos de astariu", cele de „alăgè cu mătasă" și de „alăgè suptire", șalvarii de postav și de „sucman", mantaua de „abà radovici" și de „abà cevrică", — pe lîngă, în alt domeniu, „fierul muschicesc sibir" [105].

Dar încă de atunci așa de mare era lăcomia boierimii mai bogate pentru articolele de lux occidentale, încît la 1796 Alexandru Vodă Moruzi trebui să împiedice importul butcelor de Viena, care se cumpărau pe an pentru suma de peste 30 000 de lei „și cea mai de jos clasă a boierilor fiind mult prinsă de acest lux" [106].

Cu vremea numai, comerțul cu articolele de modă fu însuși scăzut prin aceia că fabricarea unora din ele se mută în țară. Astfel la 1822 supusul prusian Mathias Bouillon făcea trăsuri pentru boierii noștri la București [107].

Moda veche păstrează furnizorii ei numai pentru popor: astfel găsim la 1810 încă în Bîrlad breasla negustorilor abăgeri [108]. Mumgiii [109], blănarii [110], conduragiii [111], șlicarii [112], cari fac „cușme leșești", cu fundul de postav, „cușme leșești cu plisă", „cușme mocănești negre", „cușme cu fundul de chele".

---

[101] Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, III, pp. 26—27, 36, 101, 187.

[105] *Uricariul*, IV, p. 131 și urm.

[106] Weil auch die niedrigste Klasse der Bojaren auf diesen Luxus stark gefallen war, Hurmuzaki, XIX, p. 771, no. DCXCVI; v. și *ibid.*, pp. 774—775, no. DCC. Hagi Moscu era atunci agent muntean la Viena, *ibid.*, p. 776, no. DCCII. Tot atunci se oprește exportul de lînă și ceară din Moldova, *ibid.*, pp. 835—836, 839, 843—844, 849—851.

[107] *Ibid.*, X, p. 151.

[108] Antonovici, *o. c.*, I, p. 192, no. II.

[109] *Ibid.*, p. 245, no. IV.

[110] Cf. „Analele Academiei Române", XXXIV, no. 16. [N. Iorga, *Breasla blănarilor din Botoșani. Catastihul și actele ei*, s. II, 1912, p. 1—35].

[111] Antonovici, *o. c.*, I, pp. 91—92, no. LXVIII.

[112] *Ibid.*, pp. 108—109, no. LXXIV.

În legătură și cu această schimbare de modă, Moldova-și crește necontenit populația evreiască. Dar în București, la 1793, se strică o sinagogă centrală, făcută fără voie, într-un han din mahalaua Răzvanului, unde evreii ieau prăvăliile majorînd prețurile, dublînd chiriile. „Și pe preotul acei sfinte biserici Răzvanul l-au necinstit: încă au rădicat și mîna de au tras pe preot de barbă și de păr, bătîndu-și joc de cinul preoției lui, cum și mai vîrtos chiar de sfînta biserică." Se stricaseră tot așa de pe la 1768 sinagoga de „lîngă hanul Sfîntului Gheorghe Nou" și cea așezată „mai în sus de casele dumnealui răposatul Pîrșcoveanu". Vinovații, Marcu, Iancu croitorul, Herș croitorul și Iancul Nebunul Ovreiul, fură „pedepsiți cu bătaie" și izgoniți prin agentul imperial [113]. Între evreii din acel timp era și un pecetar, Mihel, și fiica evreului Iancu se chema românește Slăvuța [114]. Cutare evreu era meșter în a fura la București „argint din caragroși nemțești" [115], alții treceau peste granită vechea „monedă" mai bună [116]. Cămara domnească avea însă nevoie de ei, și la Focșani ea doria în 1798 „să se îndemne și alții de a veni" [117]. Același domn, Hangerli, li dădea și loc de „poverne" în București [118]. Urmă „zarva" provocată de legenda omorului ritual în 1801 [119], cînd ei sînt goniți o zi întreagă „ca iepurii" [120].

În Moldova creșterea numărului populației evreiești care nu ajută la producție îngrijorează. La 1794 vedem că vornicul Razu, cumpărînd un loc de la Rămădăneasa, e admis a plăti „binalele", dughenile suditului austriac Hascal Haim și a-l înlătura. Ca „har", hatîr, evreul iea 200 de lei peste cei 700 pe cari-i dase [121]. Tot așa procedează Razu și cu „Moise jidovul ceasornicar" ca și cu Maria Umflătoaria [122]. La 1804 se luau chiar măsuri formale contra invaziei evreiești. Un raport către domn cere să li se sporească dajdea, „fiindcă jidovii din pricina hrisoavelor ce li s-au făcut de la o vreme cu hotărîtă dare a birului lor să adună mulțime din toate părțile, care nimică altă nu folosesc decît numai că pricinuiesc în mare scumpete zahareaua, și acei săraci dintre dînșii, însărcinînd iarăși pe a lor neam, s-au umplut toate tîrgurile de jidovi, fără a avea vreun folos de la dînșii domnia sau țara" [123].

Oprirea hotărîtă la 1814 de a ține moșii nu făcu decît să li crească rolul la orașe [124]. S-a încercat socoteala că totuși ei erau atunci numai 2 340 la sate și nici 100 la orașe [125].

Un izvod din Botoșani ni arată proporția elementelor naționale în acest oraș la 1828. Românii au paisprezece negustori, doi băcani, un blănar,

---

[113] Urechiă, *Istoria Românilor*, V, pp. 42—43, nota.
[114] *Ibid.*, p. 213 și urm., nota.
[115] *Ibid.*, p. 358, nota 1.
[116] *Ibid.*, pp. 359—360. Terminul de „monedă" *este*.
[117] *Ibid.*, VII, p. 211; VIII, p. 634 și urm.
[118] *Ibid.*, VII, p. 212.
[119] *Ibid.*, VIII, pp. 21—22. Erau evrei *fișiccii și ciubuccii*, *ibid.*, și cămătari pentru minori, *ibid.*, pp. 22—23. Croitori, *ibid.*, p. 637. Închirieri la ei oprite, *ibid.*, X, pp. 708—709, nota.
[120] *Studii și documente*, XII, pp. 139—140, no. CCLXXXV. Cf. *ibid.*, p. 197, no. CCLXXXIII.
[121] *Uricariul*, XI, p. 317.
[122] *Ibid.*, pp. 318—320.
[123] *Ibid.*, I, p. 25.
[124] Urechiă, *Istoria Românilor*, XI, p. 17.
[125] *Ibid.*, p. 58.

un făclier, un cazacliu, cinci cojocari; lipovenii, un negustor; armeni, un negustor [126]; evreii, doi croitori, doi sticlari, doi pitari, un cușmar și unsprezece alți negustori [127]. Iar la Iași i se imputa mitropolitului Veniamin, care închiriase dughenile Scaunului său la evrei, că:

„Acolo unde-au șezutu Theotoki și Evghene,
Astăzi vînd jidovii marfă, făcîndu-se tot dughene" [128].

Astfel se înfățișau, în vădit progres economic, dar amenințate de o deznaționalizare pe acest teren, prin copleșirea din afară și infiltrația din lăuntru, țerile noastre la începutul veacului al XIX-lea.

Cîteva priviri, pe care ni le îngăduie prea puținele izvoare ne pot lămuri asupra aspectului lor înaintea unei noi și importante schimbări la hotare ca și în toată lumea, prefăcută de Revoluția franceză și de regimul napoleonian.

Văzut[i] la începutul secolului de Wilkinson [129], Galații apar ca un orășel de 7 000 de locuitori așezați, și greci, și evrei, cu doi pîrcălabi, avînd un vast comerț în toate direcțiile [130].

Ca oraș interior, Botoșanii se înfățișează limpede în acel început al secolului al XIX-lea, după un document, cu „dughenile și pe de o parte de uliță și pe de altă parte, din învechime făcute cu șandramale pe dinaintea dughenilor, care șandramale sînt făcute și pentru folosul mărfurilor ce sînt pe dugheni, că nu să strică de arșița soarelui și a vîntului și, la vreme de ploi și de gloduri, pentru înlesnirea norodului, avînd loc de mers pe gios, pe supt acest șandrămale, fără să pătimască atîta supărare" [131].

Un colț din Bucureștii negustorești la 1793 era astfel alcătuit: lîngă Bărăția „paterilor catolici" erau „odăile cu pivniță dedesupt, unde este și cîrciumă, ale răposatului Constantin Căldărarul", „alte odăi ale unui Vartan Armeanul", iar dincolo de cimitir, de „ograda unde-și îngroapă morții lor", hanul lui Dumitrache Papazoglu capanlîul, aproape de care altă prăvălie, cu „o pereche de casă cu cîrciumă dedesupt, ale Sfintei Mitropolii" [132].

Aspectul Bucureștilor în acest timp se poate reconstitui, dealtfel, și după o descriere anonimă a focului, „arsurii" din 1804. Pornit „de la o spițerie din sus de cavafi, pre ulița cea mare ce merge spre Hanul lui Șerban Vodă" se ajunge la acest han, la casele vornicului Moruz, la casele lui Polizu, iar în jos la Sf. Gheorghe cu hanul și prăvăliile, cum și „ulița unde se vinde oale, cu rachieriile și alte prăvălii din Tîrgul Cucului și din Șalvaragii au apucat focul pe ulița ce merge spre hanul lui Hagi Dumitrache Papazoglu, pînă lîngă acest han". Urmează ulița boiangiilor, către Bărăție și „podul cel mare al Tîrgului de afară", pușcăria, cu bisericuța și „prăvăliile ce se făcuse de curînd" în Curtea Domnească cea veche. „Mulți din lipțcani

---

[126] Un Pavel Hagi Lohan Iacobenschi, *Doc., Callimachi*, II; p. 73, no. 163.
[127] *Ibid.*, pp. 67—68, no. 149.
[128] *Ibid.*, p. 72, no. 159. Abuzuri vamale în dauna evreilor în Moldova la 1749, Hurmuzaki, XIX, pp. 707—708, no. DCVII.
[129] *Istoria Românilor prin călători*, III, p. 88.
[130] *Ibid.*, p. 88.
[131] *Studii și documente*, VII, p. 143, no. 83.
[132] *Ibid.*, I—II, pp. 240—241, no. XIX.

și alți negustători s-au stins cu totul, că, și pre unde aruncase din mărfuri prin pivnițe boltite, intrînd focul, le-au ars" [133].

Negustori sîrbi, din această țară liberală, se întîlnesc la Craiova între 1800 și după 1823: Marcu Xenovici, Vasile Pavlovici, asociat cu Aman, Gheorghe Castrici, Mihale Alexievici, Mihalovici și alții [134].

Pretutindeni, negoțul continuă a se desfășura în jurul hanurilor. Cele din București dau venituri fiecării biserici mai însemnate. La Iași [8] aflăm în 1834 pe al lui Vangheli, care mai exista dăunăzi, și al lui Coroiu [135].

Negustorimea de țară era cuminte și evlavioasă. „Chir Dimitrie" Aman, scrie către agentul său, Gheorghe Mihalovici, „arăt dumitale că, de cînd fac negoțătorie, nu m-am rușinat între negoțători, și voiu să nu mă rușinez nici acum, cu ajutorul lui Dumnezeu" [136]. Viitorul negustor începea ca „slugă", ca „ucenic" și ajungea de la o vreme „comisioner" [137].

Negustorii străini de lege creștină aveau la București, către sfîrșitul veacului, organizație deosebit[ă] cu un tribunal de șapte ca să judece, și numele aleșilor de către domn la 1797 erau acestea: Hagi Dumitrache Papazoglu, Diamandi Panaioti, Nicoli Ioan, Mihali Gheorghiu, Polihronie Alexiu, greci, plus Eustatie Petru și Teodose Toma, cari ar putea fi ardeleni. Ei erau considerați ca o companie [138]. Ioan Triandafil făcea negoț și cu Silezia [139].

Lumea din Principate nu rămăsese deci nesimțitoare la acest mare avînt de creațiune și de schimb al epocei. Grecul din Tîrnovo, mutat la București, Dumitrachi Turnavitul, întemeia „o fabrică de fidea", cu „ergalii de aramă și de lemn", care, cumpărată de un boier, ajunsese la 1798 a doamnei lui Hangerli [140].

Lîna olteană, stogoșă, țigaie, bîrsană, pîrnaie, luată de la „tabaci" — de unde se zice și „lînă de tăbăcie" —, era purtată pe la 1804 de agenți de comerț harnici [141], și vîndută lînarilor [142]. Se aducea și din Bender, din Akerman, Chișinău și Balcani, din Țara tatarească cu firman [143]. De acest negoț era legat al pieilor de capră [144]. Se încerca și trecerea lor „la Evropie" [145].

Față de bogata producție, nu lipsește nici dorința noilor domni de a reface așezămintele industriale create de înaintașii lor.

---

[133] Iorga, *Manuscriptele mănăstirii Cernica*, București, 1902 (din „Biserica ortodoxă [română", XXVI, nr. 2—3]), pp. 20—21.
[134] Iorga, *Corespondența lui Dimitrie Aman [negustor din Craiova (1794—1834)*, București, 1913], p. 10, no. 38; p. 73, no. 168; p. 169, no. 16.
[135] *Studii și documente*, XIX, p. 41.
[136] *Corespondența lui Dimitrie Aman*, p. 4, no. 5.
[137] *Ibid.*, pp. 12—13, no. 43.
[138] Urechiă, *Istoria Românilor*, VII, pp. 118—119.
[139] Furnică, *o. c.*, p. VII, nota 2.
[140] *Studii și documente*, V, p. 163, no. 117.
[141] *Corespondența lui Dimitrie Aman*, tabla.
[142] *Ibid.*, p. 6, no. 16.
[143] *Ibid.*, pp. 6—7, no. 17; p. 166, n-rele 6—7.
[144] *Ibid.*, p. 9, no. 32.
[145] *Ibid.*, p. 167, no. 8.

La propunerea unui veterinar spaniol de a face o fabrică de arme tot în Ţara Românească, Alexandru Vodă Moruzi răspunse, ce e drept, că propunerea n-are sens [146].

Dar privilegiul fabricii de postav muntene de la Pociovalişte, în 1784, arată cît de mult intrau fanarioţii, nişte europenizatori, în concepţia curentă a manufacturilor, prin care, oprindu-se exportul, reţinîndu-se banul, se îmbogăţesc ţerile şi statele. Pomenindu-se toţi sprijinitorii, de la Grigore Ghica — „Alexandru Ghica" e o greşală —, se argumentează aşa: „De vreme că cea dintîi îndestulare a unei ţeri este înmulţirea negustoriei şi, ales, şi felurilor de meşteşuguri şi lucrări de mînă, încît, nu numai că n-are trebuinţă ţara aceia de lucruri ce vin din părţi străine, să piarză atîţi bani, ci încă să cîştige, trimiţînd la alte părţi acelea ce ar putea pune la stare ca să lucreze şi să facă într-însa cu acest mijloc atît îndestularea ei, şi mijlocirea chiverniseniei multora se înmulţeşte, cît şi slava numelui şi lauda cîştigă". Creaţiunea marelui clucer Radu Slătineanu are dreptul de a scuti pe preotul şi cîntăreţii bisericii, pe cei cincizeci de lucrători „pieptănători de lînă, ţesători, văpsitori, tunzători, lemnari, covaci şi făcători de pive", pe cei o sută, toţi străini, „cari sînt spre trebuinţa de tors", pe meşteri, proprietarul avînd dreptul de a urmări pe „lucrătorii fabricanţi", cari, împotriva contractului, ar vrea să plece. Se prevede aducerea de oi de altă rasă pentru îmbunătăţirea celei din ţară. Scutirile de taxă erau largi, şi se fixă dreptul de preempţiune al lînii faţă de postăvari. Pociovalişte devenia tîrg. Dar domnia îşi păstra dreptul de a stabili dimensiunile postavului şi preţul [147].

În 1793 încă, Moruzi, de la Bucureşti, căuta instrumente, „ergalii", pentru a reface fabrica de la Afumaţi, Pociovalişte, pe care Rigas o însemna pe harta lui, după schiţa lui Iosif Mesiodax [148]. În cîteva luni „cherhanaua" era pusă în lucrare, şi austriecii se plîngeau că Vodă rezervă o cantitate de lînă pentru întreprinderea lui [149]. Conducătorii fabricii, Hagi Chiriac Arbut şi Teodor Arcuda — de unde numele unei localităţi actuale din Bucureşti —, erau în stare a prelucra însă numai 40—50 000 de ocă de lînă, faţă de milionul pe care-l scotea în vînzare anual Ţara Românească [150]. Un german din Aachen, chemat la 1796 pentru fabrică, nu se putu înţelege şi ceru voie să treacă în Ardeal [151].

La postav lucrau deci ţeranii, o săptămînă din două, putînd să-şi trimită în loc şi copiii, cari erau mai mulţi în număr decît oamenii mari. Lipsa fără înlocuire se plătia doi lei pe săptămînă. Abia se făceau însă, spune epistatul, patrusprezece ocale de postav pe an.

Locuitorii cereau să poată plăti o despăgubire mai mică, şi lucrau o săptămînă din trei. Medelnicerul Arbut, care conducea acum singur fabrica, pare a fi un străin boierit, Hagi Chiriac. El face parte şi dintre capanlîi, cu Ienachi Rahtivan, Hristea Gheorghiu, Manolachi Popa Filip, Nicolae Ioan şi Costea Saigiu [152].

---

[146] Hurmuzaki, XIX, p. 707.
[147] V. Urechiă, *Istoria Românilor*, I, p. 454, nota. Un venit se rezervă orfanotrofiei.
[148] Hurmuzaki, XIX, p. 650, no. DXLVI.
[149] *Ibid.*, p. 698, no. DXCV.
[150] *Ibid.*, p. 704, no. DCII.
[151] *Ibid.*, pp. 785—786, no. DCCXIV; p. 801.
[152] Urechiă, *Istoria Românilor*, VIII, p. 143, nota.

O adevărată chestie muncitorească se deschidea astfel și la noi. Căci la 1803 postăvarii cereau „a da suma de tort orînduită lucrată pe la casele lor, iar nu la fabrică", ceia ce Arbut refuză, obiectînd că în acest chip „îl lucrează gros și prost, iară, în fabrică lucrîndu-l, și care nu va ști învăța de la ceilalți ce știu și toarce suptire, precum trebuie; unde și nici îi silește peste puterea lor, și numai aceia ce pot toarce în săptămîna care este de rînd". Unii se răscumpără cu bani pe tot anul. „Zavistia" fu răspinsă de Divan, care se ocupa de aducerea „unui soiu de oi ce sînt de Ispania, care fac lînă bună, cu multă osebire decît lîna oilor ce se află în pămîntul acesta", ca în Ungaria, dîndu-se mandat secretarului austriac Gaudy ca să aducă deocamdată de acolo. Gaudy era și acela care adusese „meșteșugul de torsul bumbacului după a englezilor tertip" [153]. La 1817 pe locul fabricii era spitalul de „bolnavi străini" [154].

Întîia fabrică munteană de hîrtie e datorită lui Scarlat Vodă Ghica: „harturghia" (de unde: hardughie) funcționa la Fundeni, moșia lui Dumitrașcu Racoviță. Alexandru Vodă Ipsilanti făcu a doua în satul Batiștea din Prahova, pe apa Lentei, „meșteșug de fala țerii și foarte trebuincios, atît politiei, cu trebuința scrisorilor, cît și bisericii, cu tipăritul cărților, întrebuințîndu-se „cîrpiturile ce se află pe la norod". Nicolae și Iane Lazari aveau conducerea. O prăvălie desfăcea la București produsul [155].

O fabrică de sticlă funcționa la 1791 în Tîrgoviște [156]. O fabrică de arpăcaș „care din bogata zaherea ce, din dumnezeiasca putere, se află destulă într-această țară", fu întemeiată la 1792 de boierul Scarlat Greceanu, cu două mori, la Agești în Ilfov și la Cornești în Dîmbovița: se prevedea și export, peste Dunăre și în Moldova [157]. O fabrică de fidea, macaroane, arpăcaș, „ostrachia" și „chiprioticà" era condusă de un Mustacov pe la 1818 [158].

Ceara albă se „fabrica" încă de la 1764 în episcopia Rîmnicului [159]. O altă creațiune a fost a fabricii mai mari, de lumînări de ceară albă, înlocuind pe cele de Veneția. Alexandru Ipsilanti dădea un privilegiu lui Alexandri „străinul", de bună samă un venețian, care se îndatora a nu ridica prețul peste acela, inferior cu un taler față de articolul importat. „Șarturile" acestea nu fură păstrate însă, marfa românească, ce avea și său în ea, întrecînd cu trei parale bucata pe cea din Apus. Deci privilegiul fu desființat, și, cum un Dănuț lumînărarul făgăduia să facă lumînări fără său, mai ieftene cu un leu și cinci parale și să mai dea și 300 de lei pe an la Cămară, se trecu asupra lui, odată cu monopolul, și marfa lui Alexandri, care rămînea a fi despăgubit cu prisos (1783). Dănuț, făcînd alături fabrică de lumînări de său, și transmițînd mirosul celorlalte, avu aceiași soartă. Domnii întemeiaseră, dealtfel, și o lumînărărie domnească, „pentru desfacere" [160]. La 1820 fabrica de lumînări de ceară era a lui Riga Zisu, care iea și dreptul Rîmnicului, fabricînd la Patruzeci de Sfinți în București [161].

---

[153] Urechiă, *Istoria Românilor*, XI, pp. 214—301.
[154] *Ibid.*, XI, p. 897.
[155] *Ibid.*, I, p. 95 și urm.
[156] *Ibid.*, IV, p. 469: a lui Savu și Coman. Alta (?) a lui Mina Cuiungiul. V. *ibid.*, X², p. 225.
[157] *Ibid.*, IV, p. 349, nota.
[158] *Ibid.*, X², p. 224.
[159] *Ibid.*, IV, p. 350; VII, p. 119, nota.
[160] *Ibid.*, I, p. 458 și urm.; VII, p. 119 și nota 1; X, pp. 139—140. Pentru supuși venețieni și *ibid.*, VII, p. 242, nota 1.
[161] *Ibid.*, XII, pp. 336—337, 405 și urm., nota.

Şi după 1800, alături cu dînsa, cum am văzut, cu întărire la 1808, continua fabrica de postav şi cea de la Mărcuţa, a lui Stănuţă, fiul lui Tudorachi Ţărigrădeanul, pentru testemeluri, producînd testemeluri, boccele, macaturi, perine, plapome, briie. Nişte „băjenari sîrbi" erau opriţi de a-l concura [162]. La 1810 Stănuţă-şi păstra fabrica, avînd şi meşteri străini, şiştovii, cari la 1812 încercară, cu „instrumenturi", să facă o fabrică nouă la Herăstrău şi la Colentina Florescului. Ei fură opriţi, antreprenorii fiind liberi a se învoi la „Stănuţă fabricantul" cu 2 000 de lei pe an, plus răscumpărarea mărfii : smomiseră pe „călfile basmagii" ale acestuia, Cincu, Hristea, Bogoiu şi Lăbul. La 1817 afacerea o continua Stănuţă Angheli, asociindu-şi pe un Ziguri şi pe un Manole Culoglu, neprevăzut în privilegiu. Vodă Alexandru Şuţu o dă în sama lui Manolachi Băleanu, care avea voie să mute fabrica şi aiurea, dacă nu se va înţelege cu mănăstirea [163].

Alte fabrici urmează : Gaudy se asociază cu Ioan Papa Palizoi la cea de tors bumbacul, iar vistierul Filipescu capătă pe zece ani privilegiul pentru o fabrică de porţelan, „farfurii" (1806) [164].

Această dezvoltare pe noi drumuri cerea şi creaţiuni de stat la care nimeni nu s-ar fi gîndit cu cîţiva ani în urmă. La 23 novembre 1793 se făcea şi o mică flotă de comerţ românească pe Dunăre, pentru transportul de provizii ; dar nu trebuie să-i exagerăm importanţa [165]. Printr-o îngăduinţă specială a Porţii, Ţara Românească primia dreptul de „a face şi a avea bolozane, şăici, caice şi de toate vasele pe apa Dunării..., privileghiu", scrie desigur Ienăchiţă Văcărescu, „ce din vremile bătrîne, de mulţi ani l-ar fi fost pierdut ţara aceasta, cu toate că hotarele ei sînt matca Dunării". Deocamdată se face „un vas pentru trebuinţa fieştecăruia judeţ al ţării", particularii putînd face şi ei „vase româneşti" pe lîngă cele domneşti. Vor fi pe fiecare an : un căpitan creştin, şăicari şi ghimigii, dar şi „un reiz turc şi un vertrar sau elchegiu". Portul unde vasele se vor adăposti la novembre va fi „gîrla domnească din balta de la Cîrnogi sud. Ilfov" [166].

Toată această înaintare trebuia să se facă însă alături de rechiziţiile turceşti, pe care nici un tratat nu le putea suprima de fapt. Astfel, la un an după încheierea păcii cu Rusia, în ianuar 1793, o cantitate mare de grîne, luate cu poruncă de la ţerani, se îndrepta spre Galaţi, unde aşteptau capanlîii pentru Constantinopol [167]. Îndată după aceasta, un nou domn muntean cerea de la ţară 10 000 de chile de Brăila grîu şi 30 000 de săcară, făcînd şi statistica generală a depozitelor aflătoare [168], ceia ce se ceru cu cea mai mare asprime cîteva luni mai pe urmă, doi boieri mari căpătînd această misiune [169]. Alexandru Vodă Moruzi ajungea să fie desperat de aceste necon-

---

[162] Hurmuzaki, X, p. 299 ; Urechiă, *Istoria Românilor*, VIII, p. 87 ; IX, p. 591 ; X², p. 225.

[163] *Ibid.*, XII, p. 399 şi urm., nota.

[164] *Ibid.*, VIII, p. 661. Pentru postav, şi *ibid.*, XI, pp. 294—301.

[165] *Ibid.*, V, p. 79.

[166] *Ibid.*, p. 96 şi urm. Pentru şeicari, *ibid.*, VI, p. 323 şi urm.

[167] Hurmuzaki, XIX, p. 631, no. DXXVII ; p. 677.

[168] *Ibid.*, p. 635, no. DXXXI. Cereri de lemne pentru cetăţi, *ibid.*, no. DXXXII ; p. 637, no. DXXXIII. Se fac magazii la Silistra şi Rusciuc, *ibid.*, pp. 639, 642, no. DXXXVII ; p. 643, no. DXXXVIII.

[169] *Ibid.*, p. 710.

tenite cereri pe care nici o intervenție diplomatică a rușilor nu le opria [170]. Și bîrsanii ardeleni erau supuși la vînzări defavorabile de către beglicciii și saigiii cari, ca și înainte, străbăteau țerile noastre.

Moruzi, spirit luminat și îndrăzneț, doria comerțul liber și recomanda să se înceapă prin permiterea exportului de grîne din Țara Românească, pe vremuri grele, pentru a cîștiga pe turci [171]. Aceste pretenții necontenite, făcute de un stat decăzut, care credea că-și poate răzbuna, în haosul produs de Revoluția franceză, contra învingătorilor săi, aduceau într-o astfel de stare economică țerile noastre, încît consulul rusesc putea propune, în septembre 1794, ca o companie anume să se formeze pentru a cumpăra grîne în monarhia austriacă și provinciile polone ale Rusiei. Domnul ar fi dat 50 000 de lei, boierii 13 000; fiecare din celelalte categorii partea lor. Și un oarecare Furcă plecă în Polonia rusească, pregătindu-se a trimite agenți și în provinciile austriece, deși exportul de acolo era oprit [172].

Pe cînd țeranii munteni și olteni mergeau să-și care hrana din Moldova, ea însăși în lipsă, Vodă Moruzi încerca să capete restul pînă la cele 80 000 de chile cerute de turci, de la agenția Dellazia, care avea în acel moment patrusprezece vase pe Dunăre [173]. Se vorbia de o înțelegere prin care domnul ar fi căpătat grîne din Polonia, vînzînd sare cu două parale oca [174]. Se încercă același lucru și din Ardeal, oferindu-se chiar plata în bani [175].

În acest timp în Moldova se rechiziționa tot, și de la țerani, cari mîncau pîne de mizerie, și de la clerici [176]. S-ar fi întrebuințat pretextul transportării de hrană dintr-un ținut într-altul pentru a mulțămi pe capanlîii de la Galați [177]. De fapt, Moldova ajunsese să cumpere, prin negustorul grec Teodor Mustață, provizii în Bucovina, la 1796 [178]. Și, peste cîteva luni, boierii Balș și Depasta cercau să se facă din nou această concesie [179], care fu acordată și în 1797 [180]. Poarta storcea de la moldoveni nu mai puțin decît 15 000 de oi dintr-o dată [181]; alte 10 000 fură cerute pe urmă [182].

Nu mai putem urmări o bucată de vreme starea acestor rechiziții: rapoartele consulare austriace n-au fost tipărite decît pînă la 1798 [9]. Dar în 1814 se făcea constatarea că, dacă în vederea unui nou război cu țarul, spre care îndemna diplomația napoleoniană, se cerea cu asprime, de turci, furnitura de lemne pentru corăbii, „scăzuse mult vînzarea de grîne, de său și de miere în Turcia“ [183].

---

[170] *Ibid.*, p. 647, no. DXLII.
[171] *Ibid.*, p. 711, no. DCXII.
[172] *Ibid.*, p. 712, no. DCXIII. Se iviseră și răscoale țărănești, la Dorohoi și aiurea *(ibid.)*.
[173] *Ibid.*, p. 713, no. DCXV.
[174] *Ibid.*, p. 715.
[175] *Ibid.*, pp. 718—719, no. DCXXI; pp. 722—723, no. DCXXVII; p. 727, no. DCXXXIII. Și cerere de lemne, *ibid.* Pentru foamete, *ibid.*, p. 734, no. DCXLIII.
[176] *Ibid.*, pp. 721—722, no. DCXXV.
[177] *Ibid.*, p. 729, no. DCXXXV.
[178] *Ibid.*, p. 765, no. DCLXXXV.
[179] *Ibid.*, p. 773, no. DCXCVIII.
[180] *Ibid.*, p. 854.
[181] *Doc. Callimachi*, I, p. 117, no. LXVI și *ibid.*, p. 120, no. LXX.
[182] Dacă nu sînt aceleași, *ibid.*, p. 121, no. LXXIII.
[183] *Ibid.*, p. 199, no. CXLVI.

O orînduire din 1801 arată raporturile dintre capanlîii creştini şi ceilalţi. Fiind vorba de a se rîndui prin bună înţelegere între ei cît unt şi ce unt se va da la „mutpah", cei şase creştini răspund „că cu turcii nu se pot uni, nici singuri nu pot scoate la cale, căci ei sînt numai şase inşi, iar capanlîii sînt cu mult mai mulţi, din cari unii împart banii de timpuriu şi cuprind pe untari, alţii ce vin mai tîrziu dau preţ mai mult cîte patru şi cinci lei la cîntar, şi aşa mai toată suma untului de capră ce iese din ţară turcii o ridică. Nu fac puţină stricăciune şi căruţaşii turci la judeţele de pre margine, dînd şi la preţ de oca pînă în 25 parale, iară ei deabia strîng cîte cinci, şase burduşe" [184]. Negoţul cu untul, care se aducea şi din Ţara tatarească, e, şi în acest timp, pe la 1800, de mare însemnătate. Datoria olteană de unt, miere, său către Vidin se punea în sama cîte unui negustor, care se ridica astfel la mare însemnătate, ca Dimitrie Aman sau Dimitrie Mihali Dinu din Craiova [185]. De altfel, untul intra în „neguţătoria capanului" cu „boi, vaci, capre şi miere" încă la 1824 [186]. Capanlîi se aflau şi mai tîrziu la Craiova [187].

Deşi influenţa turcească scăzuse, alte datini de Constantinopol încăpuseră în viaţa noastră de la sfîrşitul veacului. Negustorii erau astfel datori să aprovizioneze oraşul de Scaun. Aceasta se vede limpede din pitacul domnesc datat 4 mai 1792, care porunceşte agăi să facă pe băcani „a înţelege datoria lor" că, „precum capanlîii sînt datori de îngrijesc zahereaua cea trebuincioasă de îndestularea Ţarigradului, aşa şi ei datori sînt, ca unii ce ţin prăvălii aicea în Bucureşti şi-şi fac alişverişul şi negustoria lor, a îngriji pentru cele trebuincioase, untul şi altă băcălie, a le avea totdeauna cu îndestulare, a nu fi lipsă în politie. Încă mai cu îndemînă pot fi băcanii a îngriji această datorie cu înlesnire de a strînge şi de a-şi avea gata zahereaua cea trebuincioasă, fiind de aici ai locului, cari pot ieşi dintr-înşii pe afară în ţară, ca să cumpere de la locuitori unt şi orice, suma cea trebuincioasă pe sama politiei, cărora li se va da şi cărţi de la vistieria Domniei Mele spre slobozenia şi ajutorul lor. Şi, în scurt, ca nişte băcani ai Bucureştilor, sînt datori, şi de la dînşii cerem hrana trebuincioasă politiei, şi mai mult să nu auzim că e lipsă, ori de unt, lumînări sau orice altă trebuinţă norodului" [188].

Nu se poate spune îndeajuns şi însemnătatea schimbării pe care o produse aşezarea ruşilor, cu întinse planuri de comerţ, în regiunea de peste Nistru, împoporată cu sîrbi şi cu moldoveni.

Ţinuturile acestea înviară pentru comerţ. Un mare imperiu internaţional îşi întrebuinţa toate mijloacele, nesfîrşite, şi recurgea la toate bunăvoinţile, la toate iniţiativele pentru a pune în valoare această nouă provincie, plină de făgăduieli aşa de frumoase. În locul păcătoasei şchele turceşti Hagibeiu răsări Odesa, unul din porturile cu nume vechi greceşti menite să învie comerţul, de multă vreme amorţit, al Pontului. Şi înainte ca francezul Richelieu [10] să fi făcut din această aşezare unul din marile porturi ale

[184] Urechiă, *Istoria Românilor*, VIII, pp. 143—145, nota.

[185] *Corespondenţa lui Dimitrie Aman, passim*; *Studii şi documente*, XXII, p. 159 şi urm.

[186] *Ibid.*, p. 167.

[187] *Ibid.*, p. 193.

[188] Urechiă, *Istoria Românilor*, IV, pp. 337—338, nota. Desfiinţarea breslei precupeţilor se face şi în 1791, *ibid.*, pp. 345—346, nota.

lumii, se relua vechea cale medievală, așa de frecventată și de rentabilă, care ducea la Caffa-Teodosia, cu această deosebire că pînă aici drumul era mai scurt, și legătura cu Constantinopolul mult mai ușoară[189]. Fără a mai insista asupra faptului că pentru supușii austrieci imensele întinderi ale Rusiei prezintau în cantitate mult mai mare și fără atîtea temeri, din partea unei administrații mai bine orînduite și supraveghiate decît cea fanariotă, mărfurile care odată se aduceau din Moldova.

O eră de mari schimbări de caracter revoluționar începuse în Europa odată cu tulburările franceze, și țerile noastre nu puteau să nu fie atinse de aceste noi legături într-o hartă a lumii care nu mai era întru toate cea din trecut.

Privilegii turcești, smulse de tot mai puternica diplomație a rușilor, vor căuta și ele a pune o altă bază negoțului Principatelor.

NOTE

[1] Nicolae Mavrogheni ocupă un loc aparte în șirul domnilor fanarioți. Propriu-zis el nici nu face parte dintre ei — împrejurare care va explica aprehensiunea tuturor grecilor împotriva sa. Comparativ cu ceilalți domni numiți de Poartă, Mavrogheni a beneficiat de o bibliografie mai bogată (cf. V. A. Urechiă, *op. cit.*, vol. III, p. 5 și urm.) Tonul general este însă agrest, ca să nu spunem dușmănos. Epitetele de „straşnic", sau „excentric" rămîn printre cele mai inofensive. De origine obscură (descendența din familia venețiană Morosini este, se pare, o simplă fantezie genealogică), ajuns doar dragoman al lui capudan pașa, Mavrogheni este primul și de fapt singurul care ocupă tronul Țării Românești călcînd regula ce impunea ca un astfel de candidat să fi exercitat în prealabil funcția de mare dragoman.

Peripețiile războiului, în care pune o energie deosebită, îl poartă pe Mavrogheni în Moldova și Transilvania. Proclamațiile adresate populației din aceste provincii vădesc nu doar o vulgară dorință de a-și extinde stăpînirea, ci cunoașterea profundă a unei realități dureroase: un popor silit să trăiască în țări deosebite. De unde îndemnul său: „Și să vă alcătuiți iarăși la acest Principat de unde v-ați dezghinat" (proclamația către ardeleni, în momentul cînd se afla în preajma Brașovului, Arh. St. Buc., ms. 17, f. 287).

Contestată de succesori, înfierată de istorici, neînțeleasă de clasele producătoare ale bunurilor materiale, către care a îndreptat o sinceră dar vană solicitudine, domnia lui Mavrogheni este un exemplu tipic de eșec în materie de inovație guvernamentală într-o societate tradiționalistă în care factorul intern de decizie rămîne în cele din urmă boierimea.

[2] Pentru tîrgul Fălticeni, înființat la 1780, vezi A. Gorovei, *Folticeni. Cercetări istorice asupra orașului*, Fălticeni, 1938. Despre bîlci, D. Rallet, *O plimbare la iarmarocul Fălticeni*, în „Propășirea", 1844, p. 19—21; W. Kotzebue, *Iarmarocul Sf. Ilie din Fălticeni*, în vol. *Din Moldova. Descrieri și schițe*, București, 1884, p. 97—124.

[3] M. A. Corradini, poet de origine italiană stabilit o vreme în Moldova. A participat la insurecția poloneză din 1830. În 1841 este secretar al lui Nic. Rosetti Roznovanu. În același an publică la Paris *Chants du Danube*. Prieten cu Alecsandri și Kogălniceanu. În 1848 a plecat din Moldova și i s-a pierdut urma (vezi *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, p. 220).

[4] Despre Gheorghe Sakelarie vezi *Introducerea*, semnată de N. Iorga, la vol. X din colecția Hurmuzaki.

[5] Felix Colson, publicist francez de nuanță liberal radicală, filo român. În 1837 a fost atașat lui Chateaugiron, consulul general al Franței la București. Amestecat zgomotos în afacerile politice românești. L-a însoțit pe Ion Cîmpineanu într-o călătorie de propagandă la Constantinopol, Paris și Londra. A văzut în el un virtual domnitor al Principatelor Unite autonome puse sub garanția Porții. Cunoscător subtil al realităților românești,

[189] În 1813 furtuna distruge în portul Odesei nu mai puțin de douăzeci de vase încărcate cu mărfuri, *Doc. Callimachi*, I, p. 161.

Colson a militat pentru modernizarea Principatelor şi abolirea protectoratului ţarist pe care îl socotea ilegal şi potrivnic tratatelor internaţionale. A făcut evaluări corecte ale potenţialului economic al Principatelor, considerîndu-le ca posibili parteneri de afaceri ai Occidentului. Lucrarea cea mai reprezentativă rămîne *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839.

[6] Langeron, general francez emigrant în Rusia. S-a aflat în Ţara Românească între 1790—1791 şi apoi în 1828. Vezi Gh. C. Theodorescu, *Mărturii geografice despre ţările noastre de la Herodot pînă la Wilkinson (450 î. Hr.—1820)*, Buzău, 1942; Gh. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947 (sub voce).

[17] W. Wilkinson, consul englez la Bucureşti şi Iaşi (cu reşedinţa în capitala Ţării Româneşti) între 1814—1816. A scris *An account of the Principalities of Wallachia and Moldavia...*, Londra, 1820 (reproducere anastatică, Londra, 1827); rezumat în limba italiană, Milano, 1821; *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*, Paris, 1821 (ediţie adăugită faţă de cea engleză; o ediţie din nou adăugită, Paris, 1824); *Voyage dans la Valachie et la Moldavie...*, Paris, 1831.

[8] Hanul Vanghele a ars la 1821 şi a fost refăcut ulterior. Cel al lui Coroiu nu e reţinut de N. Stoicescu în *Repertoriu*, deşi înşiră următoarele hanuri ieşene: Afenduli, Balcu, Buzilă, Caţichi, Ciulei Florea Căminarul, Chimici, Manoli, al mănăstirii Barnovski, al mănăstirii Sf. Sava, al mănăstirii Trei Ierarhi, al Mitropoliei, Sava Cihodar — toate în secolul al XIX-lea (p. 420—421).

[9] Între timp au mai apărut în colecţia Hurmuzaki, seria nouă, vol. II, *Rapoarte consulare austriece (1812—1823)*, Bucureşti, 1967.

[10] Pentru Odesa şi guvernatorul Richelieu vezi *Comerţul cu Orientul...*, *Epoca modernă*, cap. IV, nota 15.

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY

CAPITOLUL V

REVOLUȚIONAREA COMERȚULUI ROMÂNESC (1804—1830)

Actul turcesc din 1802 [1] aduse reducerea zaherelei, condiția de a plăti în bani, supunerea gelepilor la supravegherea de către domni, înștiințarea acestora cînd va fi vorba de cherestea și restituirea moșiilor uzurpate. Nici un musulman altul nu va putea călca pămîntul țerii. „Mucaieseaua" era desființată, proviziile aducîndu-se la porturi pentru capanlîi.

Protestările [2] contra cererilor turcești îndătinate încep îndată după acest act. Astfel cînd în 1803 se cere „mutpacul" de 90 000 de ocă de unt la Silistra. „Această țară", spune arzul muntean, „din trecutele întîmplate greutăți ce au cercat și din mulțimea tainaturilor ce au dat spre hrana oștirilor ce au șezut în țară atîta vreme, s-au deșertat și de vite și de zaherele s-au golit, de obicei răsipindu-se încoace și încolo în vremea trecutei răzvrătiri". „Serhatlîii" [1] trimeteau „talicați, adecă căruțași cu teșcherele ale zabiților serhaturilor", cari adăugiau la greutățile „tertipului" crescut și ale „matrapazilor" speculatori. Cu toate măsurile de expulzare, „toată țara este plină de acești căruțași". Din lipsa fînului, multe dobitoace au perit. În ciuda pîrilor „interesate", țara se roagă a se îngădui cumpărarea untului de „negustorii pămînteni de la raiale" și răspunderea lui după putință [2]. Dealtfel, tocmai atunci, pretextînd lipsa de carne la Constantinopol, se cereau 30 000 de oi în plus, pe care gelep-bașa nu știa cum să le afle.

Napoleon crezu un moment că s-ar putea face din Principate un debușeu pentru comerțul francez. Consulul Reinhard [3], împodobit cu titlu superior, n-a fost trimis numai pentru a spiona și pentru a impune. Dar în curînd proiectul s-a prăbușit [3]. Poarta obiectă contra titlului de rezident în toate provinciile turcești de peste Dunăre ce i se dădea [4], Parrant [4] avînd pe acela de „comisar general al relațiilor comerciale la Iași" [5]. Observațiile Porții fură ținute în samă, Reinhard devenind un simplu consul general [6].

Altfel, marele războaie napoleoniene nu rămaseră fără influență asupra comerțului românesc. Domnul muntean trimese atîtea provizii în Rusia, prin Galați, atîția „boi, făină, său, rachiu", în Germania, încît foametea începea să se ivească și, odată cu aceasta, emigrarea țeranilor peste Dunăre [7]. Un negustor de vite, Stavrachi, din Moldova, oferia carne sărată pentru armata

---

[1] Urechiă, *Istoria Românilor*, XI, pp. 477—480.
[2] *Ibid.*, p. 480.
[3] Un Claudin („Clodent"), negustor la Craiova, moare în 1804, *ibid.*, VIII, p. 558—559, nota.
[4] Hurmuzaki, *Supl.*, I², p. 341 și urm.
[5] *Ibid.*, XVI, p. 708, no. MDCV.
[6] *Ibid.*, p. 725, no. MDCXIX; „Casa comisarului franțuzăsc", la 1804, în revista „Ioan Neculce", I, p. 115.
[7] Hurmuzaki, XVI, p. 705.

franceză, şi se vorbia de 10—12 000 de vite[8]. Războiul ruso-turc din 1806—1812 aduse închiderea graniţilor şi la sud, către turci, ai căror negustori fură goniţi, şi la nord, către austrieci[9]. Pe linia Dunării chiar, în oraşele turceşti, averea supuşilor Porţii fu pusă în vînzare, bulgari aşezîndu-se la Zimnicea, devenită Noul-Şiştov[10]. Francezi ca Nadeaud, cari veneau cu mărfuri de la Adrianopol, pentru corespondenţa casei Belhomme, la Bucureşti, fură opriţi la Rusciuc, la un loc cu bulgarii şi armenii[11]. Şi moneda, hîrtia străină fură supuse la măsuri restrictive[12].

Războiul acesta fu mai dezastros pentru comerţ decît oricare altul. Ruşii fură de o necruţare fără exemplu. Agentul francez prezintă la 1808 ţeranii torturaţi în butuci, femeia lîngă bărbat, cari vin să plîngă la uşa lui[13]. Iar, la plecarea ruşilor, ţara era în aşa hal, încît în 1813 un boier putea scrie: „De multă grijă a talharilor pe vremea verii, cum şi alte multe pricini, siliţi sîntem a ni lăsa casele de pe la ţară şi a sta pe la tîrguri“[14]. În 1811 trebuia ca, pentru judeţele oltene, negustorul Hagi Enuş din Craiova să aducă „zaherea“ din „Ţara nemţească“[15]. La Bucureşti lipsa de hrană aduse „o cumplită pătimire de mare lipsă şi distihie nepomenită“, atribuindu-se aceasta multor vămi şi „ruşfeturi ce dau la unii alţii, dregători şi zapcii“. Cîmpulungul privilegiat oferia un exemplu de îndestulare, aducîndu-i-se peşte de Dunăre şi de baltă, „fiindcă acolo nici agă, nici polcovnic de tîrg, nici vătaf de pescari, nici vameş nu este, nici ispravnicii nu se amestică“. Altfel, cîrmuirea, „care este muma norodului“, desfiinţa, supt cele mai grele pedepse, aceste stavili[16], — nu ştiu însă cu ce folos. Experienţa se duse şi mai departe, şi, supt cuvînt că preţurile fixe nu se observă, *nartul* fu desfiinţat, afară de cel pentru pîne, carne şi lumînări[17].

Negustorii se risipiră. Cutare din craioveni arată că ai lui sînt „unii la Piteşti, alţii la Cîmpulung, cu mărfurile“, iar el „aici la Muiereni, şi cînd la Craiova, şi la Preajba, şi la Almaji“[18]. Arnăuţii lui Ipsilanti prădau şi ei prăvăliile[19].

Nimic nu arată mai bine ruina ţerii decît actul din 1807, prin care, pornindu-se de la consideraţia „cît este de sălbatec lucru a privi cinevaşi la cel lipsit şi flămînd şi, avînd mijloc a-l mîngîia cu hrană, să-l treacă cu vederea“, şi ţinînd samă că, „într-această vreme de lipsă şi de foamete, cei mai mulţi dintre lăcuitori se află pătimind şi chinuindu-se, neavînd nici de ei înşişi agonisită hrană, nici a cumpăra negăsind, din pricina unora şi altora cari din vreme au cumpărat îndestulată sumă de zaherele şi le ţin tăinuite,

---

[8] *Ibid.*, p. 710, no. MDCXII.
[9] Urechiă, *Istoria Românilor*, IX, p. 574 şi urm.
[10] *Ibid.*, p. 629.
[11] Hurmuzaki, XVI, pp. 886—887, no. MDCCXCV. V. şi pp. 892—893, no. MDCCXCVII.
[12] Urechiă, *Istoria Românilor*, IX, p. 581 şi urm.
[13] Hurmuzaki, XVI, p. 834, no. MDCCXXXIII. V. şi p. 838, no. MDCCLXXXVIII, p. 849.
[14] Antonovici, *o. c.*, I, p. 133, no. CV.
[15] Urechiă, *Istoria Românilor*, XI, p. 645.
[16] *Ibid.*, p. 777 şi urm.
[17] *Ibid.*, p. 781.
[18] *Studii şi documente*, VIII, p. 123, no. 65; p. 124, no. 69.
[19] *Ibid.*, p. 124, no. 67.

sau nu voiesc a le vinde", se decide „ca oricare din lăcuitori va avea lipsă de bucate pentru hrana vieții lui și va ști pe altcinevași, fie măcar oricine și de orice treaptă, că are bucate de prisos peste trebuința casei sale, pînă la bucatele cele nouă, și peste trebuincioasa sămînță, are voie de la Divan fieșcare să meargă la cel ce va avea prisos de bucate și să ceară a-i vinde și lui pentru trebuincioasa hrana sa", pe preț fix, considerîndu-se cine ar refuza ca „un vrăjmaș al omenirii" [20]. Mehedințul și Gorjul ar fi rămas pe atunci mai mult pustii [21]. Lumea fugia peste munți și peste Dunăre [22].

Negustorii de țară plecînd care încotro, ocupația rusească aduse în schimb pe marchitanii cari furnizau „pe la polcuri celea trebuincioase lucruri și băuturi de la Rusia", și la 1808 Divanul, vorbind de o singură „țară, Moldova și Valahia", îi scutia de orice vamă [23].

Un nou negoț cu Rusia începe deci, în afară de o remontă substituită celei în Austria, Prusia și Saxonia, pe vremea ocupației. Un întreg grup de bucureșteni cu nume semnificative pleacă la Odesa în 1811 : Hagi Mihale Angheli, Hagi Pandele Ianachi, Hagi Aslanoglu, Hagi Bali Partenie, Ivanovici Murat, Hagi Iacome, în legătură cu Hagi Angheli, Hagi Teodorache Alexandru, Iacomi Nicolau și Iacomi Lirovici. Duceau „bani turcești și caragroși", dar și asignații [24] pentru a face cumpărături. Vameșul din Bender îi socoate „oameni răi" și-i trimete la Iași, unde stau mult timp la închisoarea poliției [25].

Tratatul de pace din 1812 [5] are și clauze economice, prevăzîndu-se ca locuitorii să nu fie supărați de domni cu dări nouă. Nu mai putea fi admisă silnica aprovizionare a Constantinopolului. O reglementare la începutul domniei lui Caragea prevedea, nu numai această încetare a furniturilor pentru domnie, dar și a „orînduielii carelor de sare" și „a orînduielii untului Țarigradului ce se împlinia din șase județe din aceste douăsprezece de dincoace de Olt" [26]. Și totuși în 1817 mocanii se plîngeau că, de cîte ori erau siliți a petrece vara în Principate, li se luau douăsprezece oi la sută pentru „mumbaiaua" împărătească, pe un preț care abia ajungea uneori șfertul celui curent [27].

Dar din stabilirea noii granițe, între Moldova rămasă supt domni și „Basarabia" rușilor, relațiile cu Austria sufăr mult. Boierii, cari-i puneau în valoare moșiile, erau contra admiterii păstorilor ardeleni [28].

Din cauza vămilor rusești, nu se mai exportau din Moldova cei 100 000 de boi în valoare de 7 220 000 fr. și oile de 600 000, ci abia peste 1 300 000 fr. pentru vite. Sare se exporta numai în Turcia, de 200 00 fr., nici jumătate ca înainte. Cele 1 500 000 de litri de vin în Rusia, pentru 1 100 000 de franci

---

[20] *Ibid.*, pp. 925—926. Se trimet și cercetători, *ibid.*, pp. 926—927.
[21] Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 625, no. DCCCXVII.
[22] *Ibid.*, p. 631, no. DCCCXXIII.
[23] Urechiă, *Istoria Românilor*, XI, p. 651.
[24] „Bangoțidulele" austriece, ca și noua „monedă" turcească, întîmpinau greutăți, *ibid.*, p. 773 și urm.
[25] *Ibid.*, pp. 766—768.
[26] Urechiă, *Istoria Românilor*, X², p. 127, nota.
[27] *Doc. Callimachi*, I, pp. 269—270, no. CCXIII.
[28] Hurmuzaki, XVII, p. 331.

dispăruseră, şi abia 12.000 litri treceau în Austria [29]. Dar şi după luarea Basarabiei mocanii urmează vechile lor căi de rătăcire. În 1813 îi vedem în Dobrogea, îngrijaţi de mişcările trupelor turceşti [30], cu atît mai mult cu cît administraţia rusească-i supăra în Basarabia, şi ei erau siliţi să treacă Prutul înot, cu caii, la Vadul lui Isac [31].

Înainte de 1812 ardelenii obişnuiau să cumpere lemn de clădire şi de corăbii în Moldova pentru a-l coborî pe plute pînă la Galaţi, ba chiar a şi-l duce pînă la Constantinopol, în tovărăşia vreunui turc. După anexarea Basarabiei, turcii opriră complect exportul. Încercarea ardelenilor de a se amesteca prin lemn bucovinean şi ardelean ca să înşele asupra originii întregului transport, nu izbuti, controlul făcîndu-se foarte de aproape la Galaţi. Totuşi agentul din Iaşi visa punerea în valoare a pădurilor din provinciile chesaro-crăieşti vecine şi un mare export pînă la Veneţia şi Triest [32]. Şi, pe atunci, greutăţile după pierderea Basarabiei făcuseră să se recomande oficial de domnul Moldovei cultura cartofilor, abia cunoscută pînă atunci dincoace de munţi [33].

Luarea de ruşi a Moldovei dintre Prut şi Nistru avu astfel urmări din cele mai importante. Regiunea cea mai potrivită şi pentru grîne şi pentru îngrăşarea vitelor şi creşterea cailor era pierdută. Guvernul ţarului opri orice export către Apus, în special acela al cailor [34]. Măsura care împiedeca pe boieri de a-şi aduce produsele propriilor lor moşii trebui, dar numai o clipă, să fie retrasă [35]. Dar contractul pentru furnituri de sare încheiat cu domnul fu stricat [36]. Negustorii sudiţi se grăbiau a-şi aduce în „Moldova turcească" vitele, oile şi caii [37]. Mocanilor nu li se permitea a-şi scoate oile [38]. Opreliştea exportului de cai din Moldova, care era urmarea firească a măsurii ruseşti, atingea comerţul de remontă al armeanului din Tysmeniecza, Nicolae Agopşevici, şi trimiterea cailor moldoveneşti în Bucovina [39]. Pe cînd o vită se vindea în partea rusească 18—30 de lei, ea ajunse a costa la moldovenii liberi 40—60, ceia ce primejduia comerţul [40]. Dacă Moldova putea strecura în ţerile împărăteşti numai popuşoi, pînea albă, ne oprită, era cumpărată de negustori ardeleni, ca Schuster şi comp. şi Apostol Rizoglu, dincolo de Prut [41].

În acest timp Ţara Românească putea să exporte, cu voia turcilor, şi 50 000 de chile de porumb în ţerile austriace [42], pe cînd exportul din Moldova rămînea strict oprit afară de 2 000 de chile, ca şi tranzitul grînelor basara-

---

[29] *Ibid.*, p. 336.
[30] *Doc. Callimachi*, I, p. 194, no. CXLII.
[31] *Ibid.*, p. 209, no. CLVI.
[32] *Ibid.*, pp. 236—237, no. CLXXXV.
[33] *Ibid.*, p. 257.
[34] *Ibid.*, p. 165, no. CXI.
[35] *Ibid.*, p. 175, no. CXXI; p. 178, no. CXXIV.
[36] Hurmuzaki, X, p. 338.
[37] *Doc. Callimachi*, I, p. 176, no. CXXI; p. 228, no. CLXXVI; pp. 228—229, no. CLXXXVI.
[38] *Ibid.*, II, p. 143.
[39] *Ibid.*, I, pp. 182—183, no. CXXVIII. Export de fîn pentru armata austriacă prin contract oficial cu domnul, *ibid.*, pp. 186—187, no. CXXXIII.
[40] *Ibid.*, p. 208.
[41] *Ibid.*, pp. 212—213, no. CLXI; pp. 215—216, no. CLXV; pp. 216—218, no. CLXVI; pp. 221—231, no. CCLXX.
[42] *Ibid.*, p. 218, nota 1.

bene prin Moldova [43]. Și data aceasta însă era posibil să se treacă puținel alături. Domnul însuși declara că știe despre trecerea prin contrabandă, dar „închide ochii" [44]. În octombre 1815 se opria de la noi cu cea mai mare asprime, de către turci, exportul de grîne și acela al cailor. Domnul promițînd a favoriza singura remontă austriacă [45]. Mierea, ceara erau atinse și ele de aceiași oprelişte [46]. Boii singuri puteau ieși, plătind vama de un leu pe cap [47], dar numai pentru ca îndată după aceasta oprirea să fie reînnoită, aducîndu-se acestei ramuri de comerț o pagubă pe care agentul din Iași o socoate ca echivalînd cu 300 000 de galbeni [48], și apoi să se fixeze un nou procent pentru zalhanà, de 40%, în loc de 30% [49]. Era vorba ca din pieile de iepure să se facă un monopol pentru domnie, și anume luîndu-se de la arendași, bucovinenii Atanase Gane și Apostol Ioan Petrinò, 20 000 de lei pe an ; consulii se opuseră cu folos acestui proiect [50]. Se discuta și o nouă creștere a taxei de ieșire pe boi, ceia ce nu împiedecă însă un export de 36 000 de capete de vită numai în Austria la 1817 [51]. Totuși în același an găsim antreprenori ai acestui articol de comerț și un impozit de 13 parale de fiecare piele pus asupra lor, în mijlocul protestărilor agentului [52]. Negustorii din Tysmenicza protestau energic contra acestui abuz și altor mâriri de vămi [53], luate în arendă de negustori locali.

În schimb valoarea economică a Basarabiei se ridică îndată și prin așezarea de coloniști aparținînd unei civilizații superioare. Încă din 1817 veniau pe Dunăre, atingînd Galații, vasele care aduceau pe noii locuitori șvabi ai provinciei [54] ; guvernul rusesc făcu din Ismail un port franc pe douăzeci și cinci de ani în 1828 [55]. Din Odesa chiar veniau negustori străini de se așezau la Iași, ca acel Dimitrie Marinovski, care intra în război, pe la 1813, cu unul din membrii misiunilor catolice din Moldova [56]. Guvernul basarabean își dădea în același timp silința de a apărea ca ocrotitor al populației și supt raportul economic. El făgăduia, în iunie 1816, și voia de export a vitelor și aceia a grînelor, aceasta după anume prescripții [57].

Cu toate aceste neajunsuri, activitatea economică nu se încetini. La 1814 se făcea chiar constatarea interesantă, provocată de măsura turcească fixînd neplăcut cursul galbenilor străini, că Moldova exporta în Austria de patru ori mai mult, în vite și cai pentru remontă, decît *în parte din** statele

---

[43] Din Ardeal cumpărau la noi porumb armenii Luca Copaciu și Grigore Țeranu, *ibid.*, p. 222.
[44] *Ibid.*, p. 225. Cf. *ibid.*, p. 226, no. CLXXIV.
[45] *Ibid.*, pp. 232—233, no. CLXXI.
[46] *Ibid.*, p. 238, no. CLXXII.
[47] *Ibid.*, p. 240, CLXXXVIII.
[48] *Ibid.*, p. 251. Prețurile în acest moment, *ibid.*, pp. 253—254, 257—265.
[49] *Ibid.*, p. 265.
[50] *Ibid.*, p. 256.
[51] *Ibid.*, p. 288.
[52] *Ibid.*, p. 274 și urm.
[53] *Ibid.*, p. 276 și urm.
[54] *Ibid.*, p. 272, no. CCXV.
[55] Hurmuzaki, XVII, p. 373, I—II.
[56] *Studii și documente*, I, p. 167, no. CXXIX.
[57] *Doc. Callimachi*, I, p. 246, nota 1.
* Citește : importa !

austriece [58]. Un boier de pe la 1811 recomanda astfel vinurile țerii sale: „după cercările făcute în urmă de mulți ani, vinul de Moldova, învechindu-se și îngrășîndu-se după felul lui, este cel mai delicat pentru stomahurile evghenicoase și supțiri decît toate vinațele din părțile evropienești și a Mării Albe“ [59].

Galații luau după 1812 un și mai mare avînt, fără concurența Brăilei, încă un port turcesc cu mai puțină însemnătate, numai pentru turci, al căror pașă stabilise acolo odată un monopol de grîne pentru el [60]. La 18 iunie 1831, agentul austriac von Raab scrie: „Galații sînt, în actualele împrejurări ale căilor de comerț, un loc important și, dacă lumea politică nu se alcătuiește altfel, acest port va deveni din cauza așezării sale unul din cele mai vrednice de luare-aminte. Numai păcat că e așa de rău clădit și sînt așa de multe case de lemn, una peste alta, așa încît la un foc nu s-ar putea scăpa nimic, pentru că nu sînt magazii de piatră, ci bordeie și șuri acoperite cu papură... Negoțul e peste măsură de activ aci, cu negustori austrieci, francezi, ruși și turci. Francezii și rușii au consuli bine plătiți și se bucură de prestigiu“ [61]. Evreii fură odată, la 1796, despoiați într-o revoltă [62].

În toată Moldova cererea de iarmaroace și tîrguri e îndată la ordinea zilei. Astfel în 1819 se îngăduia „doi adunări de iarmaroace“ pe moșia Rădiana (Bacău), a Roseteștilor [63].

Se continuă și cu încercările industriale. Și, în Muntenia, chiar și boierii mari, ca Dumitrachi Ghica și alții, cereau (1792) să li se permită a face rachiu din „o sumă de bucate stricate, din grîu, porumb și mei“ [64]. Velnițile ajunseseră o primejdie, locuitorii înșii întemeindu-le și stricînd grîul în snopi pentru a da materii de fabricat. Boierii făcură pe Constantin Vodă Moruzi să distrugă această industrie, arătînd că decît horilca e mai bun rachiul de fructe, de tescovină sau de vin [65].

Privilegiu pentru o fabrică de „fidea, macaroane, smigdale, i crititorachisia i ostrachia i chipriotica“, cu meșteri din Adrianopol se dă, cum văzurăm, lui Nichifor Hagi Ioan Mustacov la 1816, concurînd fideaua fabricei din Galați [66]. O fabrică de huscă „afierosită Casei Doftorilor“, se așează în Moldova, „cercînd fîntînile cu slatină“, pe moșia mănăstirii Rîșca, Teodorachi Ciurea reprezentînd compania întreprinzătorilor [67].

Autobiografia fiului de boier moldovean din Basarabia Teodor Vîrnav ni arată ca[re] era viața negustorimii noastre de la 1813 la 1820. Trimes de un grec, de la Tătăranca lîngă Otace, altui grec de la Iași, el

---

[58] *Ibid.*, pp. 201—202, no. CL. Pentru schimbarea cursului monedelor, *ibid.*, p. 297, no. CCXXXV.
[59] *Uricariul*, XIX, pp. 292—293.
[60] *Doc. Callimachi*, I, p. 184, no. CXXX; p. 358, no. XXXI.
[61] *Ibid.*, pp. 179—181, no. CXXVI.
[62] *Ibid.*, p. 525, nota.
[63] *Ibid.*, indicație pierdută.
[64] Urechiă, *Istoria Românilor*, IV, pp. 350—351, nota. V. și pp. următoare.
[65] „Arhiva Românească“, [1860], II, pp. 83—87.
[66] Furnică, *o. c.*, pp. 287—291.
[67] *Uricariul*, I, pp. 226—228.

trece, în vîrful unui car mocănesc, la București, unde era mare negustor lipscan Constantin Ladà, fratele patronei lui Vîrnav, Stolniceasa Leonardi. De la Hanul Colței, unde se opresc carăle, el a dus la Hanul Grecilor, al bisericii cu acest nume, unde locuia noul său stăpîn. E îmbrăcat nemțește la croitorul Iohann. Ladà umbla cu beniș de postav englezesc, „floare străină", cu „antiriu de suvaià și de cutnie", încins cu șal, și cu giubea de samur; pe cap purta işlicul de pielcea de Crimeia „brumărie și foarte supțire la păr", și e dat în sama unui grămătic pentru a-l înscrie la o „școală grecească". Ladà însuși, tînăr de vreo treizeci de ani, vorbind și limbile franceză, germană și italiană și care vindea marfă austriacă și saxonă la hanul Șerban Vodă, începea ziua cu „cafea nemțească sau ciocaladă". Trecea pînă la amiază în „piața Lipscanilor" pentru afaceri: ținea, ca și Aman, în arendă „ocne, vămi și pește". Dejuna cu prieteni, gustînd din șapte-opt feluri și desert; în post mînca pește de Dîmbovița, adus supt ochii lui, viu. Într-amurg se plimba în caleașcă, avînd lachei în coadă, cu intimi, între alții agentul austriac, pe Podul Mogoșoaii. Sara, juca și el cărțile la consulul rus Chirico și făcea curte doamnei de casă.

Ladà pleacă în „taxid" peste granița la Viena și Lipsca. Dacă ucenicul n-ar fi mîncat pe drum cofeturile și rahatul adus pentru cadouri, l-ar fi dus acolo la învățătură. Pedeapsa lui Vîrnav fu oprirea la Sibiu, unde fu dat în grija cunoscutului negustor „comisionar" Nicolae Paciurea. Un dascăl îi poartă grija, dar, cum, noaptea, dascălul e prin oraș, bucătăreasa-i spune copilului „povești și feliuri de anecdoturi romanicești", ba-l învață și a fura, ceia ce-i procură ca răsplată „o foarte bună păpară", ba chiar și a o iubi.

În 1815, după nouă luni, alt car mocănesc, cu coase în poloboace, îl readuce la București pe Vîrnav. E primit de Ladà, cu palme preliminare, „încît mi se părea că toată casa s-au umplut de scîntei". Mînia se potolește prin căsătoria stăpînului cu „o grecoaică tînără și frumoasă". Învățăcelul intră în grija dascălului corfiot Panaioti la Hanul lui Filaret, îndreptător prin falangă și vînă de bou, pe care elevii vreau să-l înece în putina cu apă. Acasă, fura bani pentru covrigi și plăcinte, din buzunarul grămăticului.

Ladà se întîmplă a muri în mart. 1816. În testamentul lui, Vîrnav e prevăzut cu 10 000 de lei turcești. Acuma școala-și pierde puterea. Epitropii îl întreabă pe moștenitor, care nu-și cunoaște fericirea, ce alege: „blănăria, marchitănăria, bogasieria sau lipscănia".

Alese pe aceasta din urmă și intră la un fel de rudă a răposatului, Constantin Nazlîm, unde măsură și măsură cu cotul, și sta de părete, pîrotind, pentru ca seara să cetească prin „cărți istoricești" ori să cerceteze „la mahalà" „o fetișoară anume Ecaterina", fostă „camardineră la cucoana" lui Ladà ori la „cucoana Arghira, căreia i se închina mulți lipscani tineri".

Trece la cunoscutul lipscan Petrea Canuși, „Kanusi", care, ajuns, „mofluz", falit, reîncepuse afacerile, după cinci ani. Curățà de paianjeni și de molii marfa părăsită. Cu acest prilej fură pentru iubita-i „nimfă" „un tulpan, o pereche de cercei de tumbac, două perechi de bușmachii și cîteva perechi de colțuni". Pîrît de colegi, e închis și judecat la lumina lumînărilor de „vre-o trei lipscani și de tuspatru epitropii lui Ladà, afară de eforul lor". Se ispitește, de frică, a spune că a făcut așa și la fostul stăpîn, și scrie cu de-amănuntul paguba. După ce petrece o boală de peste o lună,

e scos „din treapta lipscanilor" şi trimis la părinţi, cu pierderea, scrisă şi iscălită de el în neştire, a unei părţi de moştenire.

E adresat la un lipscan din Iaşi, Hristodor Ioanu, cu „un harabagiu jidov cu o brişcă jidovească cu patru cai, carele să înăimise în acea zi să ducă la Iaşi trei jidovi şi o jidoavcă". La 27 iunie 1818, „cu lacrămile pe obraz", pleacă de la hanul lui Manuc „cu ceilalţi jidani".

Cu „anecdoturi", harabagiul îl sfătuieşte pe Vîrnav a-şi vedea părinţii, cari sînt la Floreşti, în ţinutul Tecuciului. Brişca se opreşte în oraş ca să „sălăşluiască", la „gazdă". Într-o băcălie, i se vorbeşte tînărului de ai lui de acasă. Cu chiu cu vai, pleacă la moşia părintească, ducînd maică-sei de o rochie. Aici însă i se amestecară cărările, şi fostul lipscan ajunse funcţionar basarabean [6] şi moşier cu noroc [68].

Avem pentru aceiaşi vreme şi însemnările unui negustor moldovean. Viitorul casnic al lui Scarlat Vodă Callimachi e un epir[o]t, Tzigaras [7] după tată, Comnen după mamă. Tatăl, rămas fără părinţi, vine în „Vlahobogdania", la cei doi Tzigaras de acolo, Gheorghe şi bătrînul Constantin, care ţinuse o Sturzoaie. Murind aceasta, al treilea Tzigaras se face negustor la Moscova şi Nijni Novgorod. Apoi, cu o rudă, Caracadà, iea vama Galaţilor. Merge la Ianina de se însoară şi se aşează ca negustor la Iaşi.

Părăseşte locul său de naştere din îndemnul lui Anastase Dimitriu, „sluga noastră, care, cu vremea, a ajuns mare negustor în Moldova şi a murit ca om foarte cinstit". Mama, singura femeie care poate ieşi din Epir, după recomandaţia marelui-dragoman Gheorghe Moruzi, supt strașnicul regim al lui Ali Paşa, moare la Iaşi în 1794, „de dorul ţerii sale, al mamei şi al fraţilor".

Tatăl era la Iaşi mai dinainte. El îşi căsătoreşte odrasla cu fiica unui grec de la Buiuc-derè lîngă Constantinopol, în 1806.

Un unchi are moşie în Basarabia.

Familia era în legături cu bancherul Pavlu. Tatăl, rămas dator la Dimitriu, se împuşcă, „după ce băuse şaisprezece cafele pe rînd" şi moare „cu ochii înlăcrămaţi la caii lui ce se duceau la apă", doi armăsari perindu-i năprasnic supt ochi. Creditorii îi ieau averea şi moşia. Caracadà murise la Galaţi. Fiul de negustor se face boier şi nazir al poştilor, apoi ispravnic. La 1873, după nenorocirea [8] Callimachilor, era la Odesa, poate revenit la negoţul familiar [69].

Oraşele capătă un nou avînt. În Bucureşti la 1812 nu era voie a se face prăvălie în paiantă decît cu un singur cat, şi, un preot cercînd să calce măsura, se ridică, din mahalaua Sf. Gheorghe, vecinii, un negustor, un croitor, un cojocar, şi preotul, neavînd cu ce face prăvălie de zid cu două caturi, vecinii sînt puşi să-l ajute [70]. „Scoaterea tărăbilor şi streşinilor de pe deasupra", îngustîndu-se strada, era de asemenea oprită. Tot aşa la 1815 se reglementează în Iaşi clădirea noilor dughene, numai de piatră şi cărămidă [71].

---

[68] Teodor Vârnav, *Istoria vieţii mele, autobiografie din 1845*, publicată de Artur Gorovei, Rîmnicu Sărat, 1893; apoi în biblioteca „Minerva".

[69] *Studii şi documente*, XIX, pp. 120—127.

[70] Urechiă, *Istoria Românilor*, XI, pp. 933—934.

[71] *Ibid.*, X², p. 365.

Negustorii craioveni sînt și darnici ctitori. Prin diata lui Hagi Gheorghe se face biserica din Dud [9], rînduindu-se pentru aceasta Zamfirachi, fiul testatorului, Pop de la Sibiu, Chiriac Seianul și un Logofăt (1783). Negustorul Băluță iea pe fata lui Zamfirachi și-și apără dreptul de ctitor [72].

Relațiile de aici între negustori și calfele, „copiii lor", se văd dintr-o scrisoare de pe la 1817 a unuia care plecase din Sibiu, de la Casa Hagi Pop, și se așezase la Craiova. El spune foastei sale stăpîne cum conduce Băluță Ioan pe cei în legătură cu dînsul la slujbele religioase: „Rugăciunile care facem Maicăi prea-curatei Fecioarei la zile de serbători, nopțile cu privigheri și ziua cu deosebite podoabe de cîntări și cu doi cîntăreți, desăvîrșiți psalți, între amîndouă strănile, și, cum se face sară, vine chir Băluță Ioan și ne adună pe toți din tîrg, toți copiii, la toate serbătorile, și ne duce de ascultăm la acest fel de podoabă, ca pe niște călugări" [73].

Breslele de negustori se păstrează în tot acest timp. Un disc la Sf. Andrei din Iași e dat de a precupeților [74]. Curălarii, tălpălarii de la Iași își ridică biserica lor. Era un „isnaf" și de bacali în acelaș oraș [75]. Breslele bogasierilor și abagerilor îmbracă o icoană la Precista din Galați [76].

Asociații cu un caracter mai larg încep a se forma. Astfel frăția, „adelfatul" ieșean din august 1815, care unia pe greci și pe români pentru ajutor mutual [77]. Comerțul devine astfel pe la 1820 o ocupație cercetată și încunjurată de considerație. Preotul craiovean Iordachi crește, „pedepsește" în limba elenică pe fiul său, pe care la cincisprezece ani dorește a-l face să intre pentru învățarea acestei cariere la Casa Hagi Pop din Sibiu [78].

Starea negustorească dobîndise, de fapt, și la noi, supt influența ideilor apusene, un rost în toate. La crearea, în 1817, a epitropiilor și curatelelor în Moldova, se alegeau la fiecare scaun episcopal doi boieri „cei mai notabili", și doi neguțători „cei mai însemnați" [79].

Clasa era capabilă și de acte de rezistență fățișă. De mult familia Moruzi rîvnia posesiunea Ploieștilor [10]. Domnița Raluca transmițînd aceste drepturi lui Costachi Carageà, fiul domnului în Scaun, „neguțătorii și neguțătorașii de toată breasla se ridicară"; „îndrăzniră cu o mare obrăznicie a-și închide toți prăvăliile". Vodă lucră fără cruțare, și pentru exemplu trei dintre „ațîțători și tulburători", Mihalachi bărbierul, Vasile Bidiviul și David măcelarul, fură trimiși la ocna Telegăi. Se confirmă stăpînirea beizadelei, afară de vechii burghezi coborîtori din „trei neamuri de oameni, roșii, călărașii și cămărășeii", toți, nu numai vechile nouăsprezece liude de pe vremuri. Nu e fără interes că Mavrogheni cel calomniat dăduse orașul propriilor săi locuitori, fără deosebire de origine [80]. Afacerea ploieștenilor fu continuată și supt ocupația rusească, sfărîmîndu-se cepurile dughenilor, de

---

[72] *Ibid.*, X, pp. 195—197.
[73] *Studii și documente*, VIII, p. 170, no. 73.
[74] *Ibid.*, XV, p. 124, no. 332.
[75] *Ibid.*, p. 179, no. 486.
[76] *Ibid.*, p. 341, no. 979.
[77] Urechiă, *Istoria Românilor*, X², p. 301, nota 1.
[78] *Studii și documente*, VIII, p. 89, no. 69 (an. 1820).
[79] *Uricariul*, V, p. 27.
[80] Urechiă, *Istoria Românilor*, X², p. 288 și urm.

soldaţi [81]. Cînd, în acest timp, la 1811, se cerură biruri nouă, bucureştenii refuzară. Ruşii pecetluiră cîteva prăvălii, iar negustorii le închiseră şase zile pe toate [82]. Opt sute de negustori merseră să se certe cu vistierul. Trebui ca ruşii să încarce în căruţă pe şase notabili, anunţînd că au luat drumul Siberiei, ceia ce ca mijloc de intimidare reuşi [83].

Cînd, în Moldova, populaţia ieşană se ridică împotriva măsurilor prea aspre provocate de ivirea ciumei, negustorii jucară un rol important în această mişcare din 1818, şi unul din ei, „Ienachi Vasiliu bacal", tovarăş cu Iani Coţăbaşa, însemna tot mersul „zurbalîculuí mare", dînd vina pe administraţia cumplită : notele lui s-au aflat în învelitoarea Trei Ierarhilor [84].

În această Moldovă, în medii ca al Botoşanilor, de veche autonomie, negustorimea începe a „face politică". Astfel, mai tîrziu, la 1827, Ioan Sandu Sturza Vodă se vede adus a denunţa vornicului de Botoşani pe „fraţii Manoleşti, ce se poreclesc şi Varlaam", cari „ar fi răsuflînd feluri de vorbe neîncuviinţate şi bîrfitoare mie şi asupra stăpînirii" şi, oprind „aceste presărări de voroave neiertate şi fără cuviinţă", adauge : „Veţi face cunoscut şi negustorilor din acel tîrg, arătîndu-li şi poruncindu-li ca la nici una din trebuinţile obşteşti a tîrgului, de vreo epitropie sau altele asămine, să nu fie primiţi, nici ascultaţi întrucît de puţin de a să mai amesteca. Dar nici de către dumv. să să întrebuinţeze la ceva de asemenea ; căci, întru împrotivă urmare, şi dumv. şi neguţitorii urmează a fi învinovăţiţi" [85].

Concurenţa străină, cea nedorită, n-a încetat însă. La începutul secolului al XIX-lea capanlîii făceau şi ei învoieli pentru caşcaval, — odată 10 000 de oca, cu 450 de lei mia — cu stăpînii indigeni ai căşăriilor, adăugind la plată însă şi ameninţări şi bătăi. Unul din ei făcea negoţ cu Odesa, unde ducea şi unt şi ciubuce, trecîndu-le asociatului, Petrea Sîrbul. Un tovarăş român, cel de la căşărie, aducea de acolo, de la Odesa, icre negre în poloboace [86]. Se cumpărau la Constantinopol merele moldoveneşti [87].

Casapii turci n-au dispărut, dar la 1803 pentru Bîrlad găsim pe cei de ţară, cari „fac stîni cîte 1 000 şi 2 000 oi", ori „aduc cîte unii cîte 50 şi cîte 100 vite tamazlîcul" [88]. În Ţara Românească un Nicoli era la 1795 „başul gelepilor pentru slujba cu care se orînduieşte la treaba oilor de trebuinţa Ţarigradului" [89].

În ajunul anului 1821 beglicgiii şi ciobanii lor umblau prin toată Oltenia [90]. „Ostrovanii" de la Ada-Calè veniau după porumb [91]. Pînă şi la rachiu se îmbulziau turcii, prădîndu-l fără bani în timpul revoluţiei [92].

---

[81] *Ibid.*
[82] Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 621, no. DCCCXII.
[83] *Ibid.*, p. 622.
[84] Urechiă, *Istoria Românilor*, X², p. 448.
[85] *Studii şi documente*, XXI, p. 279.
[86] *Uricariul*, XIV, pp. 239—241.
[87] *Ibid.*, p. 244.
[88] Antonovici, *o. c.*, p. 206, no. LXXX.
[89] Urechiă, *Istoria Românilor*, V, p. 238, nota. Fixarea preţului untului vîndut lor, la 1793, *ibid.*, pp. 331—333, nota.
[90] Iorga, *Situaţia [agrară, economică şi socială a] Olteniei [în epoca lui Tudor Vladimirescu, documente contemporane*, Bucureşti, 1915], p. 66.
[91] *Ibid.*, p. 70, no. LXXVIII.
[92] *Ibid.*, p. 81.

Abuzurile la cumpăratul grînelor continuă. Avem o mărturisire din care se vede cum la Galați turcii, cari n-aveau voie a se concura între sine, treceau, cu injurii pe deasupra, cel mai bun grîu arnăut de la „fiatul întîi" la „fiatul al doilea". Baniţa care se întrebuința, a „Stambulului" era mai încăpătoare decît cea de țară ; banii cu care se făcea plata erau cei scoși din uz, și nu era voie, supt pedeapsă de bătaie, „să ocărăști banul sultanului" [93]. Dar „vechi capanlîi anadam-babadam" puteau fi la 1822 și români, ca Nicolae Rucăreanu [94]. Grecilor li rămăsese mai mult zărăfia. Astfel la Bîrlad schimba monede un Zanet zaraful [95]. La Galați însă aflăm tot mai mulți : Panaioti Mumgiul, Aleco Afenduli, boier, Grigore Carasava, celebiul Costachi Plaginò la 1813 [96].

Rolul românilor macedoneni e în necontenită creștere. Dintre ei face parte, desigur, și acel mare negustor vienez de pe la 1800, Ioan Nicolide de Pindo, care-și luase afacerile de la Poschari, și-și făcea „casă negutătorească", supt firma Dimitrie Poschari, la Craiova încă din 1792 [97]. Are „slugi" la noi pe frații Pihta, agenți în Ardeal, relații cu Hagi Constantin Pop, și la București lucrează cu un Ruțu, un Dimitriu, un Margula [98]. Un Goga, un Dumba fac negoț în Craiova pe la 1827 [99].

Elementul evreiesc pătrunde și mai departe. Astfel, în 1819, Bîrladul are o uliță a jidovimii, „unde fuseseră foștii blănari" [100]. La Roman aflăm dughenile Berculuí Jidov, lîngă ale Episcopiei, dăruite de Caramanlîul Andronachi [101]. La Herța, evreii vorbesc de „strămoșii lor" cari au lucrat moșia Herța, încă de la Mihai Vodă Racoviță și de la ginerele lui, Gheorghe Ghica [102]. Comerțul ambulant e al lor în 1817 [103].

În Țara Românească, întărindu-li-se privilegiile, li se dă, în 1811, staroste și la Ploiești [104]. Un Bronstein, care ținea cărțile de joc și avea și decorație rusească, se întîmpină, evitînd plata taxelor, la 1810, în București [105].

Bîlciurile își păstrează importanța. La 1819 vedem venind la Rîureni pentru vite cumpărători de pretutindeni, „mulțimea de turci" pentru cai. Poporul țerănesc cumpără de la „negoțătorii", boltașii și cojocarii craioveni. Casa Sakellario din București trimite pentru vînzarea cu ridicata

---

[93] *Uricariul*, XIV, pp. 247—249.
[94] *Studii și documente*, VII, pp. 45—46, n-le 59—60.
[95] Antonovici, *o. c.*, I, p. 107.
[96] *Doc. Callimachi*, I, p. 501, no. 193.
[97] *Corespondența lui Dimitrie Aman*, pp. 12—13, no. 43.
[98] *Ibid.*, p. 5, no. 9 și urm.
[99] *Ibid.*, p. 101 și urm. Cf. pentru un macedonean la Iași revista „Ioan Neculce", IV, p. 167.
[100] Antonovici, *o. c.*, I, pp. 32—33, no. XXIV. Tot acolo Iosăp Jidovul, pe la 1760, *ibid.*, p. 49. Mai erau băcani sîrbi, ca Vîlcul, la 1823, *ibid.*, p. 52, no. VII. Mocani, *ibid.*, no. VIII.
[101] *Doc. Callimachi*, I, pp. 474—475, no. 155. V. și *ibid.*, pp. 484—485, no. 176.
[102] *Ibid.*, pp. 498—499, no. 186.
[103] *Ibid.*, p. 282.
[104] Urechiă, *Istoria Românilor*, XI, pp. 793—794.
[105] *Ibid.*, p. 841.

„lipscănie", „bamboli-ware". Se observă în 1820 că se ceruse, deşi vînzarea era „slabă de tot", cafea: „că aici oamenii sînt cu gîndul mai mult la lux decît la ale mîncării" [106].

Din nou, boierimea iea parte la comerţ. Ea se ocupă de fabricarea postavului încă înainte de 1800, iar pe urmă întrebuinţează cerealele şi pentru a hrăni multele velniţi de rachiu, care dădeau băutura adusă odinioară din Polonia. În 1798—1799 Alexandru Vodă Callimachi se temea ca fabricanţii de potaş să nu îngusteze dreptul ţeranilor de a se aproviziona la păduri [107]. In general, i s-ar fi părut că fabricile nu-i aduc folos în vistierie; de aceia puse o dare şi o vamă pe aceste produse, precum, pe de altă parte, încerca monopolul rachiului [108]. Douăzeci de ani mai tîrziu, la 1818, velniţile funcţionau în toate părţile; dacă în anul precedent se mai aduceau din Rusia 30 000 de cofe de rachiu şi 6 000 din statele austriece, plătindu-se ca vamă şi alte drepturi, cu 1/2 lei de cofă, o permisie domnească de a întrebuinţa la velniţă prisosul recoltei timp de şapte luni de zile opri introducerea alcoolului străin [109].

În acelaşi timp Lincourt, care e şi profesor de limbi, întemeiază, pe la 1830, o „moară de oloi" [110].

Consulatele se înnoiesc şi se întăresc în această atmosferă de schimbări. După 1812, acţiunea consulară a Franciei fu reluată. La Iaşi, reşedinţa de odinioară a lui Reinhard, funcţiona consulul Fornetty, iar reprezentanţa pentru Bucureşti era dată, lăsîndu-se la o parte „mulţimea de aventurieri cari vin aici să-şi cerce norocul", negustorului francez, aşezat de mai mult timp în ţară, Barbier [111]. Rolul ambilor era foarte restrîns, şi Fornetty putea scrie în 1814: „comerţul de import e puţin însemnat în această provincie. Acelea din produsele Franciei care s-ar desface mai uşor deocamdată, dar în cantitate mică, ar fi mătăsăriile, tabacul fabricat, unele articole de bijuterie şi obiecte de modă" [112].

Se adăugiau vinuri [113]. În curînd consulul putea spune că la Lipsca mărfurile franceze avuseră, după mărturia clienţilor moldoveni ai iarmarocului, un mare succes [114]. Ba vase franceze apăreau la 1817 la Galaţi şi pînă la Ismail [115]. Dar guvernul francez credea că e inutil vice-consulatul din Iaşi şi muta, în decembre 1817, pe Fornetty la Dardanele [116]; lucrul trebuia să fie ţinut însă secret, ba chiar admiţîndu-se ca noul consul bucureştean Augrand, îndată înlocuit prin Pagé, să întreţie un funcţionar fără plată în capitala Moldovei [117].

---

[106] *Studii şi documente*, VIII, pp. 88—89, n-rele 66, 68; p. 92, no. 97.
[107] *Doc. Callimachi*, I, pp. 122—123, no. LXXIV. V. şi *ibid.*, p. 123, no. LXXV.
[108] *Ibid.*, pp. 125—126, no. LXXVIII.
[109] *Ibid.*, pp. 287—288, no. CCXXIV. Pentru velniţile muntene, Urechiă, *Istoria Românilor*, X², p. 143 şi urm.
[110] Hurmuzaki, X, pp. 559—560, no. XV. Lua în arendă de la Ioniţă Codreanu, în Iaşi, trei dugheni în Munteni[me].
[111] Hurmuzaki, *Supl.* II; *Doc. Callimachi*, I, p. 341, no. XVIII; p. 363, no. XXXVII.
[112] Hurmuzaki, *l. c.*; *Doc. Callimachi*, I, p. 360, no. XXXIII.
[113] *Ibid.*, p. 362, no. XXXVI.
[114] *Ibid.*, p. 361, no. XXXV. Pentru supuşii francezi, *ibid.*, p. 371, no. XLVII.
[115] *Ibid.*, pp. 373—374, no. XLIX.
[116] *Ibid.*, pp. 375—376, no. LI.
[117] *Ibid.*, I, pp. 381—382, no. VI. Un agent şi pentru Anglia, la Craiova, Lorenzo Giacomelli, Hurmuzaki, X, p. LIII.

Dunărea era încă austriacă, malurile ei turcești, exportul de grîne, nominal măcar, oprit, cînd Anglia își așează un agent consular la București, pe William Wilkinson, în toamna anului 1814. Agentul austriac observă că noul său coleg are puțini supuși de ocrotit [118] și putea adăugi că și comerțul englez era pe vremea aceia foarte slab în ambele Principate. Delegați ai acestui consulat erau să funcționeze și la Iași, la Galați. Același agent înștiința însă, de la început, că „Anglia, după știri sigure, vrea să așeze mai multe contoare de comerț în aceste provincii și astfel să le copleșească cu manufacturile ei ieftene, spre cea mai mare pagubă a celorlalte națiii" [119].

În sfîrșit Wilkinson veni la Iași pentru a se prezinta domnului și în același timp a stabili un locțiitor [120]. Consulatul însă fu întrerupt la 1819, pentru a fi reluat cu un fost secretar al lui Alexandru Vodă Ipsilanti și al lui Alexandru Vodă Șuțu, Cook, în 1822 [121].

Dar, față de creșterea necontenită a negoțului cu Apusul, Prusia proceda încă din primăvara anului 1817 la crearea unui nou consulat, pe care-l încredință unui grec din Ardeal, romanizat, șef al unei vechi case de comerț, Ioan Marcu [122], care îndeplinise funcția de dragoman pe lîngă consulatul englez. El își ocupă postul numai ceva mai tîrziu [123]. În Moldova se numi ca vice-consul un german de origine sileziană, preceptor în familia lui Vodă Callimachi, baronul de Kreuchely-Schwerdtberg, a cărui carieră aventuroasă am schițat-o aiurea [124]. Cînd, în decembre 1819, Marcu muri, baronul rămase cu grija intereselor prusiene în ambele țeri [125], pastorul Harte, un prusian, însurat în Ardeal, înlocuindu-l la Iași [126].

În ce privește însă participarea românilor înșiși la comerț, schimbările petrecute în ultimele două decenii sînt din cele mai însemnate. Din ce în ce o mai mare parte din națiie e prinsă într-o activitate comercială căreia, necrescînd producția în măsura ofertei, i se deschid cele mai mari avantagii. Ele se notează astfel în raportul din 1814 al misiunii catolice din Moldova: „Acum șaisprezece ani obișnuiau țeranii a aduce parohului ouă, unt, miei, găini și altele ca acestea și-l întreținеau care mai de care. Atunci lucrurile acestea nu prețuiau decît foarte puține parale, și birul celui mai bogat țeran nu se suia pe atunci la douăzeci de lei pe an: acuma trece de două sute. Se cumpăra atunci un cal bun cu treizeci-patruzeci de lei: acuma face două, trei sute. Se lua o pereche de boi cu patruzeci, cincizeci de lei, acum abia cu două sute; o vacă, cu zece ori doisprezece lei, acuma cu șaizeci și șaptezeci; untul cu zece parale oca, găina cu patruzeci... Așa că o sută de lei de atunci erau aproape ca o mie de azi. Și în ce privește moneda, e o deosebire simțitoare, pentru că un galben făcea atunci șase lei și jumătate și acuma a crescut pînă la patrusprezece și mai mult" [127].

---

[118] *Doc. Callimachi*, I, p. 214, no. CLXIV.
[119] *Ibid.*, p. 235, no. CLXXXIII.
[120] *Ibid.*, p. 361, no. XXXV.
[121] *Ibid.*, II, p. 62.
[122] Cf. *Studii și documente*, XII, pp. 159—160, cu Hurmuzaki, X, p. 83, no. CX.
[123] Pe lîngă Hurmuzaki, X, Prefața și *Doc. Callimachi*, I, p. 301, no. CCXL.
[124] Hurmuzaki, X, pp. LI—LII.
[125] *Ibid.*, pp. LIII—LIV.
[126] *Ibid.*, p. LVI. Falși staroști prusieni, *ibid.*, p. 153, no. CCIV. Dionisie Kephala, staroste la Focșani, *ibid.*, p. 359, no. CCCCXXXI. Agentul din Galați, p. 456, no. DXXV.
[127] *Studii și documente*, I—II, pp. 172—173.

Nici o invazie n-a fost însă mai stricătoare pentru muncă şi comerţ decît haosul pe care-l provoacă revoluţia grecească din 1821, mişcarea ţerănească a lui Tudor [11], represiunea turcească şi mai îndelungata ocupaţie a ţerilor noastre de către soldaţii paşei din Silistra şi celui din Brăila.

Negustorii de ţară fură trataţi, ca Andreas Pavlu din Iaşi, silit să facă un împrumut de un milion de lei compatrioţilor săi [128]. Rămaşi fără protecţia consulilor, refugiaţi la Giurgiu, negustorii străini erau prădaţi pe drumuri de zavergii. Împrumuturile silnice fură practicate şi de Tudor [129]. Dar de la o vreme turcii restabiliră ordinea şi afacerile fură reluate [130], împiedecate însă, firește, de nesfîrşitele şi grelele lor rechiziţii, ca şi de atacuri asupra cărăuşilor prahoveni [131]. Ba la Iaşi turcii dezbrăcau lumea pe stradă [132]. În Ţara Românească se profita de sărăcia complectă a ţeranului care nu arase pentru a-i lua vitele pe nimic şi a le trece peste Dunăre. Pentru a pune mai uşor mîna pe dînsele, se ordonă de la Constantinopol ţinere de bîlciuri [133].

Memoriul [12] de la 1821 al boierilor munteni cuprinde un întreg program de reforme economice. „Negoţul", spun pribegii, „să ni fie slobod, adecă din tot venitul ce agonisim din pămîntul nostru şi din dobitoacele noastre şi din alte mijloace de lucruri ce ne-am putea îndemîna, să nu fim popriţi de nimeni a scoate peste graniţe, în orice parte vom putea găsi folosul alişverişului nostru, — ca cu acest mijloc să se poată ajutora patria noastră şi a veni în stare bună, după cum să urmează la toate ţerile, de chivernisesc şi să folosesc prin mijlocirea slobodului negoţ". Apoi: „să putem deschide fabrice de orice fel de meşteşug şi să le neguţătorim cu cele ce vor eşi din lucrarea lor". Şi, în sfîrşit: „să deschidem cîte metale va da pămîntul nostru, să le lucrăm şi să să folosească ţara prin negoţul lor slobod" [134]. În schimb, să nu se mai admită a trece vinul şi rachiul de la turci la noi. Vămile, cu oameni de ţară, să aibă „ponturi" clare [135]. Negustorii străini vor trebui să se „lege" la „Compania neguţătorească a pămîntenilor, păzind întru toate obiceiurile şi canoanele neguţătoreşti, după cum sînt întocmite şi legiuite aci, în pămîntul ţerii, supuindu-se întru toate la stăpînirea pămîntului, întocmai ca şi pămîntenii, fără osebire [136]".

Dar memoriile [13] din 1822, care tind a da o formă constituţională Moldovei, se ocupă, în tot felul de „republici" şi alte alcătuiri, de boierii, de „veliţii" sau „cărvunarii" decemviratelor şi triumviratelor [137]. De negustori însă nu prea este vorba.

---

[128] Hurmuzaki, X, p. 110. V. şi pp. 111—112, no. CXLVIII; p. 115, no. CLI. Cf. şi Beldiman, *Jalnica Tragodie*, ed. Kogălniceanu, p. 341 şi urm. *[Tragedia sau mai bine a zice Jalnica Moldovii întîmplare, Cronicile României...*, Bucureşti, vol. III, 1874]. Preţurile din Iaşi la această dată, Hurmuzaki, X, p. 162.

[129] *Ibid.*, p. 127, no. CLXX.

[130] *Ibid.*, p. 135. Kreuchely face şi un tablou al luxului şi corupţiei aduse de ruşi şi austrieci, *ibid.*, p. 133 şi urm.

[131] *Ibid.*, p. 143, no. CLXXXVIII. Cererile turceşti, *ibid.*, pp. 48—49, no. CXCVI.

[132] *Ibid.*, p. 159; *Doc. Callimachi*, I, p. 530, no. 244. Pentru Moşi, *ibid.*, p. 163, no. CCXXII.

[133] *Ibid.*, pp. 162—163, no. CCXXI.

[134] *Studii şi documente*, XI, p. 198.

[135] *Ibid.*, p. 200.

[136] *Ibid.*, p. 202.

[137] V. şi proiectul lui Dimitrie Sturza în *Uricariul*, IV, pp. 280—300.

Totuși silințile făcute în Moldova pentru refacerea țerii sînt vrednice de toată luarea aminte. Se încearcă a se aduce la loc „oamenii răzlățiți de sate", a se distruge „crăcimele și bordeile ci sănt prin păduri și prin locuri sănguratice", a se face, supt supravegherea unor postelnicei „mazilo-ruptași" improvizați ca dregători, „ca nimeni să nu rămîi fără sămănături cu îndestulare". Se ordonă o catagrafie de cît a sămănat fiecare grup sătesc, se rînduiește „facerea și încheiarea gardurilor la țărani", se impune vînzarea de sămînță între săteni, pe prețul „precum să va fi politicind în parte aceia" ; putîndu-se plăti și cu „pîine în natură, din pîine noaî", cei cu pluguri se vor „uni" cu cei fără, dîndu-li „sămbră", „în sămbriuluindu-să așa unii cu alții". Supraveghetorii ispravnici sînt făcuți responsabili pentru sporul neapărat, al producției : „fiind dum. știut cu desăvîrșită încredințare", zice porunca domnului, „că, nu numai pentru un sat oarecarile de ale acelui ținut, ce și pentru unul singur dentre lăcuitori, care prin nepriveghere și neîngrijire dumn. a rămîne fără îndestulare de arături și sămănături, aveți a vă învinovăți și a da greu răspuns" [138].

Urmă însă, cu ocupația turcească, o perioadă în care comerțul fu îndreptat în cea mai mare parte către țara ocupanților. Turcii din Silistra făceau regulat negoț cu București [139]. Beglicgiii din Constantinopol nu-și încetaseră călătoriile [140]. În Moldova, dealtfel, frații Omer Bairactar și Osman-aga arvunesc și culeg grîu încă din 1816 [141]. La 1824 se semnalează „negustători de la Machedonia și Ipiros, de cumpără vite mari cu coarne și cer să ia și său de capră". „Ghighifții", negustorii din Ghighiu, formau o breaslă strîns unită. Cu turcii se băteau pe stradă, la 1826, ruși cari veniau mai numai să vîndă. „Vinde mărgele, cercei și cumpără păr de porc, și pe podul Craiovi numai gura lor să aude : zbiară și beu, că marfă au puțină... Sînt mai uniți decît ghighifții de aici, că toți au o marfă, și umblă grămadă. De cinstiți, sînt oameni cinstiți și nu fură, și, ce beau, plătesc înainte" [142].

Niște table de vamă din 1825 ale Bîrladului ni arată o mulțime de turci, Cara Hasan, cu cai, Omer-aga Ibrăilean, tot așa ca și Mehemet aga Ibrăilean, Ismail aga cu vaci de zalhană, Mulà-Mustafà cu boi de zalhană, Mehmet aga cu „astar prost", „tiutiun turcesc", „tiutiunu persacìu", piper negru, mergînd la Huși, ca și Ibriian-aga, cu căvafie, Memat Trapițanli (din Trapezunt), capanlîu, care iea putini cu unt și piei, Hagi Manciuca Abeecletlù, care trimite la Galați „170 ocă gîndaci de turbă, cîti 450 lei suta de ocă", Ibrian-aga, care duce la Iași astar. Lîngă ei, armeni, cu boi sau „mergînd prin sate cu in și cu cînepă", evrei, cu vulpi, scrumbii, calaican, iarbă de pușcă, tutun, pește sărat, piper, piatră acră și vînătă, lînă, dohot. Se adaugă sîrbi, cari ieau blăni de oaie „caplamà", astare, găitane, „testele de ciorapi de lînă" ; mocani cu mițe și lînă ; greci, cu albii, funii, unt, „tiutun prost" ; brașoveni, cu mițe ; bulgari (ca Marinciu) cu piei de bou și săftiene [143].

---

[138] *Studii și documente*, V, pp. 558—560.
[139] Hurmuzaki, X, p. 289.
[140] *Ibid.*, pp. 314—315, no. CCCLXXXIV ; p. 417, no. DII.
[141] *Doc. Callimachi*, II, p. 54, no. 122 ; p. 65, no. 142.
[142] *Studii și documente*, VIII, p. 92, no. 96.
[143] Anton Popescu, în „Revista Istorică", [1921, nr. 1—3], VII, pp. 75—79. [Anton Oprescu, *Documente cu privire la comerțul Moldovei în 1825*].

La 1822 se adăuseseră şi alte articole turceşti decît cele obişnuite. Astfel: „ghiuderi de Hindia", cituri de Ţarigrad şi Tocat, pîsle de Ţarigrad, şaluri africane, bumbac tors, „dibari" de Persia, colanuri constantinopolitane, căvăfie turcească, pestemane de Salonic, de Constantinopol, Brusa şi Egipt, feţe de plapomă de Cipru şi Tocat, pînze de Trapezunt, hîrşii de Bucara, citarii de Alep şi Diarbechir, „xerihii" de Midia, tiriplicuri de Hotin, citarii de India, „cherement" de Konieh, şaluri speciale de Angora şi Magreb (Maroc), „alinţar" de Persia, alagele de Alep, Diarbechir şi Magnezia, de Siria (Şam), basmale albe de Tocat, brîne de Damasc şi „Caramgeà", „dibas" de fir persan, covoare de Salonic, „cusiuzum" de Moreia şi Konieh, piei de capră de Angora. Apoi: hîrtie grecească şi, ca articole de hrană: rachiu, fisticuri, „nuci de Hindia", vinuri de Marea Albă (Mediterană), păstrăvi de Marea Neagră, smochine de Moreia. Din Crimeia, acum rusească, vin alte mărfuri orientale, precum pîsle cu flori.

Dar nu se putea împiedeca negoţul, de mult îndrumat către Apus. Astfel, pe cînd Braşovul vinde numai găitan, Austria dă: scufe, alagèle, cituri, basmale, „cănăvăţ" de Trieste, pălării de Trieste, geamuri de Viena, fluturi, pistoale, tinichele, foarfece, cuţite, furculiţi, brice şi bricege, pe lîngă vutcă şi scorţişoară de Trieste şi spirturi ungureşti. Comerţul francez e mai bine reprezintat, trimeţînd şaluri, „saiac", „Nîmes în vărgi şi în flori", fesuri, care concurează pe cele din Tunis, borangic, zăbranice, pălării, cituri, batistă de fier, cuie, băcan, unt de naft, farfurii, hîrtie, ceasoarnice, gresii, şi apoi untdelemn, rachiu, cafea, măsline. Din Anglia vin cituri, postavuri, arnice, tiriplic tinichele, pe lîngă „sare" (?), nucşoară. Veneţia trimete scufe, camocat, perne de catifea cu fir, „ştubeţ", sticlărie; Florenţa, stofe, atlaz, „geamfer"; Genova, hîrtie. Din Polonia cumpăram „barbutii", pe lîngă obişnuiţii samuri. Din Rusia pînză, postavuri, alagèle, cituri, muşamale, păr de cal, „coade", aceleaşi „barbuti" (şi cerchezeşti), blăni de iepuri şi vulpi, cuţite şi foarfece, cuie, său şi cerviş. La 1808 Bucureştii erau plini de postavuri belgiene [144]. Ba găsim şi băcan roşu (cel albastru e de S. Marco) din Portugalia şi şaluri din America. În tranzit vin pe la noi şi „neguţători de la Bagdat, de la Caşmir şi din alte locuri" [145].

Cu toată această îndrumare spre „Evropa", domnii primiră din nou, după convenţia de la Akerman [14], înştiinţare că, dacă negustorii turci n-au voie a-şi face „moşii şi cetfelîcuri", nici „a-şi paşte vitele", cum n-are nici garnizoana de la Mangalia, nici „nimeni dinprejurul Dunării lăcuitori şi iamaci", dacă „s-au iertat mumbaiaoa şi de a se cumpăra pe fieşcare an oi cu înalte porunci prin marafetul casap-başii după vremi", Principatele sînt datoare a vinde pentru hrana capitalei oile, „cu preţul ce să politepseşte", „la neguţători şi gelepi". „Mucaeseaua" proviziilor a dispărut, dar grînele se vor coborî la şchele — se admite aceia de la Floci — pentru a se cumpăra de „reizii corăbiilor capanului". Bină-emini păstrează dreptul de-şi procura cherestele de la noi [146]. Se spune acuma că în iunie 1822 impozite speciale se pun pe „cei ce ţin boi şi fac negoţ cu Germania", pe „armenii ce hrănesc mulţi boi în Moldova" [147]. 12 000 de cai fuseseră luaţi de ocupanţi la plecare.

---

[144] Hurmuzaki, *Supl.* I², p. 512, no. DCLXVI.
[145] Urechiă, *Istoria Românilor*, mai ales XIII, p. 203 şi urm.
[146] *Studii şi documente*, XXI, p. 36 şi urm.
[147] Hurmuzaki, X, p. 166, no. CCXXV.

Totuși și în aceste împrejurări comerțul urmează și, prin articole orientale de tranzit, chiar și cu țerile vecine. Un negustor din Sibiu scrie în decembre 1822: „atîta zahar, cafea, untdelemn ce au venit aici și ce au trecut la Brașov, de cînd este Ardealul n-au venit atîta sumă de mărfuri; s-au spăriat și aici la vamă de atîtea mărfuri ce au venit și vin. Încet-încet să va vinde; sănătate să fie" [148]. În schimb armenii din Chișinău pătrundeau în Moldova pacificată [149]. Evreul Lippmann continua să strîngă cai pentru armata prusiană, avîndu-și „odaia" la Avrămeni, în județul Botoșani [150]. Lipscanii din București erau destul de puternici ca să împiedece în toamna aceluiași an 1822 stabilirea cursului constantinopolitan al monedelor [151]. Țara Românească trimetea în acești ani răi în Austria 40 000 de porci pe an [152].

Dar, chiar după 1826 se constată ușor cum vechile forme de comerț oriental și chiar occidentale decad. Hanul unguresc din Iași nu-și mai avea sensul de pe vremuri [153]. Pe de altă parte, în 1822 negustorii nu-și mai fac drumul la Lipsca [154]. Se întărește tot mai mult schimbul cu Apusul mai depărtat, prin Bucovina, prin Ardeal, pe Dunăre. Astfel în acest timp Ghiță Opran de la Rușava (Orșova) joacă un rol important — el făcea la Viena un plan de seminariu muntean [155] — fără a fi un Hagi Pop bănățean, și mai tîrziu casa Popovici din Hațeg, orășel românesc năvălit de boierii munteni în timpul revoluției de la 1821, joacă același rol [156]: arhivele ei, care se păstrau măcar acuma cîtva timp, ar trebui cercetate. Un Stan Popovici a fost mult timp continuatorul „hagiului", în vremea cînd fiul acestuia, Zamfir, devenia, supt conducerea dascălului Lambru la București, eruditul și autorul Zenobie [15], așteptînd să fie nobil austriac și director de bancă în capitala austriacă. Tot așa Brașovul are ca negustor român pe Gheorghe Hagi Radu, căruia i se încredințează păstrarea la 1821 odoarelor Mitropoliei din București [157].

Drumul la Lipsca urmează deci. Vedem la 1822 pe Măgîrdici Buicliu din Botoșani mergînd de acolo prin Suceava la vestitul iarmaroc [158].

Dar noi acte constituționale nu prezidează la dezvoltarea acestui comerț. Nu apar nici noi categorii de negustori. Intermediarii de căpetenie sînt evrei din țerile care fabrică sau transmit articolele necesare unui alt fel de traiu și de lucru: evreii galițieni în primul rînd, cari aveau și înlesnirea de a întrebuința un dialect al limbii germane. Ei scot pe încetul din pozițiile cîștigate pe greci, pe armeni, pe germani. Vechea negustorime de țară, prinsă în alte obiceiuri, se lasă bătută.

---

[148] *Studii și documente*, VIII, p. 152, no. 163.
[149] Hurmuzaki, X, p. 165, no. CCXXIII.
[150] *Ibid.*, p. 173, no. CCXXXIV.
[151] *Ibid.*, p. 194, no. CLXIII.
[152] *Ibid.*, p. 207, no. CCLXXX. Pentru monede falșificate, *ibid.*, pp. 266—267, no. CCCXLVI; pp. 313—315, n-le CCCLXXXIII—IV. Pentru rînduiala de vămi moldovenească din 1826, și *Uricariul*, XXII, p. 292 și urm.
[153] Hurmuzaki, X, p. 201, no. CCLXXI.
[154] *Ibid.*, XVI, p. 1093, no. MMXLI.
[155] Hurmuzaki, *Supl.* I[5], p. 547. Fier vîndut de dînsul. *Corespondența lui Dimitrie Aman*, pp. 17—18, no. 59. Avea relații cu N. Radovici din Craiova, *ibid.*, p. 21.
[156] *Studii și documente*, VIII, p. 59, no. 367. Ecaterina Slătineanu zice lui Zenobie la 1832: „cher ocenik de domna Balacha" (*ibid.*, p. 77, no. 545).
[157] Hurmuzaki, *Supl.* I[6], p. 323.
[158] *Studii și documente*, VIII, p. 91, no. 85. Cf. și revista „Ion Neculce", V, p. 168.

Partea pe care o au evreii în acest comerț de modă se poate vedea din cutare socoteală a unor cheltuieli de nuntă: stofele, de la hasà, horbote, atlaz, catifea *husain* și *maltin* pînă la „gază", „blondă", vapeluri „petinet", se cer de la Leiba Grosul și de la Iancu Chiorul din Iași; de la o „jidoafcă" se ieau „cevrelele cu patială" și giuvaierele. Rochiile le face Avram croitorul [159]. În ce privește întreprinderile, la țară și aiurea, pe la 1830 un „Lahman Botușăneanul" învîrte afaceri importante la Iași [160].

Numărul evreilor în Moldova e socotit de consulul Neigebaur la 60 000, dintre cari peste 30 000 în Iași; în celălalt principat erau „cel mult 6 000" [161]. Sînt între ei și cîțiva din Silezia prusiană și Poznania. Plătesc pe străzile mari ale Iașului chirii „ca la Viena și Berlin" [162]. Deși opriți, prin orînduiala din 1848, ei țin mai ales cîrciumile [163].

Pe cînd armenii din București fac și mai departe afaceri cu Ardealul, și un Kohen își aduce și el mărfurile pe această cale [164]. Evreilor din Moldova nu li se dădea voie să se așeze acolo, învocîndu-se principiul că așa se face cu orice străin care nu lucrează pămîntul [165]. Cei din Muntenia făceau comerțul Brașov-București în 1843, dar în Moldova ei trebuiseră să treacă la Suceava și, cu toată „banda și pajora nemțească", prăvăliile li fuseseră sparte cu topoarele [166].

NOTE

[1] Hatișeriful din 1802 (textul în D. A. Sturdza, *Acte și documente*, I, p. 252) este o emanație a Porții Otomane ca urmare a repetatelor cereri ce i-au fost adresate de boierimea munteană și a presiunii exercitate de cabinetul de la Petersburg. Chiar în partea introductivă se precizează că actul a fost provocat de plîngerile boierilor aflați în emigrație datorită raidurilor lui Pazvanoglu. Hatișeriful cuprinde dispoziții cu privire la reglementarea raporturilor Porții Otomane cu principatele, organizarea lor internă și dreptul dobîndit de Rusia de a interveni în afacerile lor. O analiză amplă face Traian Ionescu în studiul *Hatișeriful din 1802 și începutul luptei pentru asigurarea pieții interne a principatelor dunărene*, în SAI, 1956, p. 37—78.

[2] Protestele boierimii române sînt sesizabile în tot răstimpul 1769—1831. Hatișeriful însuși, pomenit mai sus, este rezultatul „unei noi și puternice plîngeri a unei boierimi ce nu mai putea să rabde" (N. Iorga, *Istoria românilor*, VIII, 1938, p. 134).

Dintre memoriile întocmite în 1802, adresate Porții Otomane, amintim pe cele următoare:

— al boierilor din Țara Românească, redactat la Brașov, la 23 mai/4 iunie despre mizeria în care se zbate țara, despre prădăciunile bandelor lui Pazvanoglu.

— al celor din Moldova, redactat în noiembrie-decembrie, asupra modalității de alegere a domnului și asupra necesității elaborării unui regulament cu valoare de constituție pentru administrarea țării.

Prin arzul din 1803 (citat de N. Iorga după V. A. Urechiă) boierimea munteană cerea absolvirea de trimiterea unor cantități suplimentare de unt.

---

[159] *Ibid.*, XXI, p. 200.
[160] *Ibid.*, p. 399 și urm.
[161] Neigebaur, *Die Donaufürstentümer*, [*Gesammelte Skizzen geschichtlich statistisch politischen Inhalts*, Breslau, 1859], pp. 92—93. Li se fixaseră oficial străzile în Iași (*ibid.*, pp. 93—99).
[162] *Ibid.*, p. 99.
[163] *Ibid.*, p. 100.
[164] Hurmuzaki, X, p. 280. Un Moise Schild, sudit, geamgiu, *ibid.*, p. 307.
[165] *Ibid.*, pp. 427—428, no. DXV.
[166] *Studii și documente*, VIII, pp. 151—152, no. 162.

[3] Napoleon fusese avertizat de situația Principatelor între altele și de memoriile trimise de boierimea românească. Iată-le :

— Brașov, începutul lunii iunie 1802. Boierii munteni emigrați acolo cer protecția sa (comentat de E. Vîrtosu în *Napoleon Bonaparte și proiectul unei republici aristo democratice*ști *în Moldova în 1802*, București, 1947, p. 29—30).

— Brașov, 24 iunie/6 iulie 1802. Din nou boierii munteni aflați în emigrație i se adresează primului consul, încrezători în sprijinul său, căci „Hé ! Comment serions-nous repoussés, nous qui formons un peuple souffrant et opprimé, par le premier consul qui est le protecteur de l'humanité oppressée, qui en est le bienfaiteur reconnu" !

În 1807 Reinhard avea să întocmească un *Rapport sur la Valachie et la Moldavie*, semnalat de Maria Holban în RHSEE, VII, 1930, p. 230—242 și publicat în aceiași revistă, XII, 1935, p. 23—46, 125—141, 237—249.

[4] Parrant a fost vice consul al Franței la București în 1798. În 1801 a fost închis din cauza declanșării războiului dintre Franța și Turcia. În 1805 redevine consul.

[5] Tratatul de pace încheiat la București în 1812 a pus capăt războiului ruso turc început în 1806. Teritoriul dintre Prut și Nistru a fost încorporat Imperiului țarist. Asupra istoriei țărilor române din anii 1806—1812 vezi materialul extrem de interesant aflat în Arhiva senatorilor din Chișinău (cca 4500 de dosare) și semnalat de Radu Rosetti în AARMSI din 1909 sub titlul *Arhiva senatorilor din Chișinău și ocupația rusească de la 1806—1812*. El cuprinde patru memorii : *Cauzele războiului. Începutul ocupației*, s. II, tom XXXI, *Negocierile diplomatice și operațiunile militare de la 1807—1812. Amănunte relative la ambele țări, Ibidem*, (aici lista dosarelor de interes deosebit), *Amănunte asupra Țării Românești de la 1808 la 1812*, tom XXXII, *Amănunte asupra Moldovei de la 1808 la 1812, Ibidem*.

[6] Pentru Teodor Vîrnav și edițiile biografiei sale vezi *Negoțul...*, cap. II, nota 93.

[7] Costache Țigara începe să-și scrie însemnările la Odesa de la 1 martie 1823 și acoperă evenimente din viața familiei sale între anii 1783 și 1818. Nu se poate stabili rudenia între Zotu Țigara, ginerele lui Petru Șchiopu (amintit de N. Iorga, supra 550) și această familie Țigara Samurcaș (prin căsătoria nepotului de frate al lui Costache, Toma, cu Elena Samurcaș).

[8] Citește 1823 ! În acțiunea sălbatică de exterminare a grecilor, turcii au ucis parte din demnitarii aparținînd acestei nații. Atunci au pierit membri ai familiilor Scanavi, Manu, Moruzi etc. Iancu Callimachi, mare dragoman al Porții și Scarlat Callimachi au fost uciși ante 21 noiembrie 1821 (cf. N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, București, 1902, p. CCXII).

[9] Biserica din Dud de la Craiova, cu hramul Adormirea, a fost construită din lemn la 1700 și din zid la 1738 de Hagi Ion Gheorghe tăbăcar și Constantin Fotescu, fost mare clucer. Dărîmată de cutremur în 1838 ; refăcută în 1842—1843. Din nou dărîmată în 1913 și refăcută în 1929—1932. Vezi între altele *Testamentele fondatorilor bisericii Maica Domnului Dudu din Craiova*. Craiova, 1887 ; N. Iorga, *Clopotul dăruit de Caragheorghe, întemeietorul Serbiei, bisericii satului Topola (1811)*, București, 1913 ; I. Constantinescu, *Istoricul bisericii Maica Precista de la Dudu din Craiova*, I, Vălenii de Munte, 1914 ; N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 221.

[10] Conflictul de uimitoare rezonanță în istoria socială românească a fost declanșat în 1775. Atunci Alexandru Ipsilanti a donat moșia Ploiești „din hotar pînă în hotar" lui Ianachi Moruzi. Hotărîrea a fost confirmată în 1782 de Nicolae Caragea. Ploieștenii au făcut jalbe cu atîta insistență încît Al. Ipsilanti, în a doua domnie, revine asupra donației. Locuitorii din Tîrgșor însă au fost aserviți de Moruzești. Ca răspuns, ei aveau să spargă așezarea și să se refugieze la Ploiești. Al. Ipsilanti a fost, în fapt, favorabil tot lui Moruzi. El i-a dat loc de casă în oraș sub pretextul că a adunat lemne și piatră pentru casă, apoi că „moșia Moruzeștilor... e aproape de oraș". În felul acesta l-a făcut orășan dîndu-i monopolul vînzării vinului și rachiului. Nicolae Caragea a dăruit tot orașul Moruzeștilor, cu drepturile regaliene (spirtoase, pește, carne, bîlciul de la Sf. Gheorghe). Doar breslele roșilor și ale călărașilor nu intrau în stăpînirea lui Moruzi.

În 1783, Mihai Suțu, nu tocmai convins de dreptatea Moruzeștilor, le confirmă totuși stăpînirea dar, la procesul pe care orășenii îl intentează acestora, îi obligă pe călcători să achite cheltuielile de judecată. În 1786 Nicolae Mavrogheni restituie moșia ploieștenilor. Patru ani mai tîrziu, în timpul ocupației austriece, hotărîrile lui Nicolae Caragea și Mihai Suțu sînt confirmate. Tot potrivnici orășenilor aveau să fie Mihai Suțu, revenit în domnie, și Alexandru Moruzi. În 1796, Al. Ipsilanti, cel de la care pornise disputa, restituie în întregime moșia orășenilor. În 1799 însă Constantin Hangerli și în 1803 Constantin Ipsilanti revocă această decizie. În 1813 I. G. Caragea, tatăl lui Costache, căsătorit cu fata unei Moruzoaice, dispune a se lua hrisovul de la Al. Ipsilanti din 1796

din mîna orășenilor iar în anul următor trimite la ocna Telega pe orășenii amintiți de N. Iorga. În timpul ocupației rusești din 1831—1834 generalul Kiselef și-a declinat competența în această pricină încît ploieștenii au continuat cu jălbile. Vezi M. Sevastos, *Monografia orașului Ploiești*, București, p. 10 și urm.

[11] Asupra revoluției condusă de Tudor Vladimirescu există o bibliografie extrem de vastă. Lucrările cele mai importante sînt reținute în volumul lui D. Berindei, *L'année révolutionnaire 1821 dans les pays roumains*, București, p. 235—246.

În legătură cu „împrumuturile silnice... practicate și de Tudor" vezi totuși mărturiile unanime din rapoartele diplomatice străine asupra comportamentului său corect în această privință în *Documente externe privind revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, București, 1980, passim.

N. Iorga a consacrat momentului Tudor Vladimirescu următoarele lucrări: *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, București, 1896, vol. II; *Un apărător al săracilor: „Domnul Tudor din Vladimiri"*, București, 1906; *Situația agrară, economică și socială a Olteniei în epoca lui Tudor Vladimirescu. Documente contemporane*, București, 1915; *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921.

[12] Memoriul, publicat fragmentar de N. Iorga, aparține lui Al. Villara și a fost adresat Rusiei. I. C. Filitti a publicat partea a doua în AO, X, 1931, nr. 54—55, p. 247—253. Textul integral la E. Vîrtosu, *1821. Date și fapte noi*, București, 1932, p. 117—140.

[13] În 1822 moldovenii au redactat următoarele memorii cuprinzînd elemente de organizare statală:

— Iași, 10/22 ianuarie, *Armazar ce l-au făcut boierii moldoveni către prea slăvita Poartă*, publicat mai în urmă în *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, V, București, 1962, p. 128—132.

— Constantinopol, 24 aprilie/6 mai. Memoriu al celor șase boieri moldoveni convocați în capitala otomană. Publicat de Gh. Ghibănescu în *Surete și izvoade*, X, p. 324—330.

— Cernăuți/Iași, aprilie. Memoriu al micilor boieri cerînd dreptul de a participa la alegerea domnului (în *Documente... 1821*, III, p. 91—92).

— mai—iunie. Cereri de revenire la domniile autohtone (în Hurmuzaki, I5, p. 1—4).

— 28 iunie/10 iulie. Ioan Sturdza, Gh. Cuza, Gheorghe vornicul, I. Tăutu, I. Greceanu, C. Cerchez trimit un memoriu cu același conținut (BAR, doc. MCCXXIII/161. Copie).

— 25 august/6 septembrie. Memoriu adresat țarului (*Documente... 1821*, III, p. 146—150).

— 13/25 septembrie. I. Tăutu, *Cererile cele mai însemnătoare ce se fac din partea obștii Moldovei în atocmire (!) cu cele cuprinse prin obștească jalba sa trimisă către Înaltul Devlet*. E un program general de reforme, o „Constituție a cărvunarilor", la care face, desigur, aluzie N. Iorga care dealtfel îl și comentează în *Un jacobin moldave au XIX-e siècle*, Paris, 1936, p. 5. Alături de E. Vîrtosu și I. C. Filitti, N. Iorga a atribuit textul lui Tăutu. A. D. Xenopol, care l-a editat, nu i-a stabilit autorul (*Primul proiect de constituțiune al Moldovei*, București, 1898, p. 5—23).

— octombrie. *Asupra punerii la cale a slujitorilor de pe la diferite ținuturi...* Proiect de reorganizare a diferitelor instituții administrative (BAR, doc. CCCXIX/4. Copie).

— 1821/1822. Memoriu al marilor boieri privind reorganizarea administrativă a țării (I. Ciubotaru, *Un proiect moldovean de organizare a statului după Eterie (1821—1822)*, în SCȘII, II, 1962, p. 255—256.

Dumitrache Sturdza (nota 137 N. Iorga) a întocmit în 1802 un *Plan sau formă de oblăduire republicească aristo democraticească*.

[14] Convenția ruso turcă de la Akerman s-a încheiat la 7 octombrie 1827 și prevedea: septenatul domniilor pămîntene, scutirea de tribut a principatelor timp de doi ani, stabilirea cuantumului tributului conform hatișerifului din 1802. Apoi instituirea unor comisii care să elaboreze un proiect de reforme pentru redresarea situației țării.

[15] Zenovie Hagi Pop era fiul lui Constantin Hagi Pop, șeful casei comerciale cu același nume din Sibiu. Educat la Viena, ofițer în armata austriacă, devine conducătorul sucursalei din Viena și reputat bancher. În 1826—1827 a făcut o călătorie la Paris și Londra. Peripețiile ei la D. Z. Furnică, *Călătoria lui Zenovie Hagi Constantin Pop, șeful casei de bancă și comerț cu acest nume din Viena și Sibiu la Paris și Londra în anii 1826 și 1827*, București, 1931; într-o primă formă și în lucrarea aceluiași, *Documente privitoare la comerțul românesc (1473—1868)*, București, 1931, p. 465 și urm.

CAPITOLUL VI

EPOCA DE CREAȚIUNI ECONOMICE (1830—1859)

Ocupația rusească [1] din 1828—1829 lăsă țerile noastre într-o stare desperată. Totul se închidea în magaziile ruseşti. Pentru a rechema la lucru pe țeranii moldoveni îngroziți de înhămarea la carăle cu provizii ale ruşilor trebui o intervenție a mitropolitului [1]. Nu se mai sămăna ; pădurile se tăiau : în Țara Românească pe o singură moşie pînă la 7 000 de copaci [2]. Dările mari făceau să nu se crească vite, să nu se lucreze viile [3]. Trebui desființarea formală, în octombre, a dărilor pe agricultură [4]. Se credea că vama se va muta de la diferitele puncte de graniță, fără adăpost pentru mărfuri [5]. Adăugindu-se ciuma, situația deveni grozavă : negustorii căutau să scape în Austria sau în Turcia, dar erau împiedecați de la aceasta [6] ; Galații fură evacuați [7]. La sfîrşitul lui 1829 nu era nici pîne, nici cartofi la București : lumea se hrănia cu mei [8]. Şi holera venise, ca să culeagă ce lăsase ciuma.

Dar, îndată după încheierea păcii şi cu toată continuarea violentă a ciumei, navigația pe Dunăre reîncepea ca şi comerțul interior pe uscat. Încă în 1829 se semnalau la Galați vase ruseşti şi unul sard, aducînd icre, lămîi, tabac, ş.a., pentru „său, miere, unt, brînză" şi ce se mai putea exporta dintr-o țară aşa de îndelung şi aşa de crud prădată [9]. Prescripțiile tratatului [2] admiteau exportul liber al cerealelor, care mergeau şi în Italia, şi prețul se suia pînă la de cinci ori ca mai înainte. Recolta bună din 1831, — la munteni 30 045 498 ocă de grîu, 28 696 378 de orz şi 398 599 084 de porumb — ajută la un export total de 10 382 931 de franci, plusul asupra importului fiind de 4 017 597. Boierii erau săraciți, şi un transport de mătasă se reexportase la Constantinopol. Se socotia că din 16 709 000 lei, valoarea importului, marfa de Lipsca şi Viena reprezintă [3] 5 872 000. Se exportau vite în Germania : cai, oi, porci, la turci de 6 062 700 de lei. Moldova avea un comerț de trei ori mai mic decît principatul vecin [10].

Pacea de la Adrianopol restitui Principatului muntean teritoriul raialelor [4], şi îndată vechile ziduri turceşti fură rase. Se procedă cu grabă, încă

---

[1] Hurmuzaki, XVII, pp. 148—149, no. CCXXX. Pentru adunarea fînului de către ruşi, *ibid.*, p. 157.

[2] *Ibid.*, p. 175, no. CCLXX.

[3] *Ibid.*, p. 209.

[4] *Ibid.*, p. 222, no. CCCXLV.

[5] *Ibid.*, p. 204.

[6] *Ibid.*, p. 215.

[7] *Ibid.*, p. 216.

[8] *Ibid.*, p. 236, no. CCCLXVII.

[9] *Ibid.*, p. 228, no. CCCLV.

[10] *Ibid.*, p. 263 şi urm. Se prezintă aceste socoteli pe an : 1831, import 6 365 000 fr., export 9 210 000 ; 1832 : 9 800 000 şi 11 550 000 ; 1833 : 12 440 000 şi 15 480 000 ; *ibid.*, p. 342 ; cf. pp. 445—446, no. DXLV.

din 1830, la zidirea Brăilei și Giurgiului ca porturi moderne[11]. În 1835 Alexandru Vodă Ghica inspectă și Brăila și Călărașii[12]. La 19 februar 1836 el anunța că Brăila e port-franc[13]. La 1837 se lucra și la Severin, pe moșia lui Vodă[14], apoi la acea Alexandrie care-i poartă numele și în care fură așezați mulți bulgari cu privilegii.

Cei dintîi brăileni [5] de națiа noastră sînt dregătorii, un Colțachi, un Zefcari, un Topliceanu, un Doicescu, un Calistrat; ba găsim chiar și un advocat[15]. Cu mîndrie Anuarul principatului muntean se rostia astfel despre creațiunea lui Ghica Vodă: „Brăila a ajuns debușeul de căpetenie al negoțului muntean cu străinătatea. În timpul cel bun al anului, portul e plin de corăbii turcești, grecești, austriece, sîrbești, franceze, engleze și rusești, care vin să încarce tot felul de produse muntene pe care le transportă la Constantinopol, Genova, Marsilia și alte porturi din Mediterana; cîteva încărcături s-au expediat chiar de-a dreptul în Anglia. E de observat însă că pavilioanele prusian, danez, suedez și hanseatic n-au apărut încă la Brăila." Și se vor nota la 1840 [6] 321 vase turcești, 197 grecești, 48 sarde, 39 rusești, 32 austriace, 7 ionice, 7 românești, 5 napoletane, 3 engleze, cîte unul din Franța și din Samos, luîndu-se mai mult grîne și porumb, pe lîngă care sămînță de in, lînă și său[16]. Faima Brăilei era așa de mare, încît la 1836 locuitorii Silistrei, bulgari, greci, români ca Triful, se oferiau a trece la Călărași, care astfel „se va face, dacă nu cu mult mai mare decît Brăila, cel puțin cît dînsa"[17].

Îndată măsuri analoage erau luate în Moldova. Aici noul regim găsise în fiul lui Grigoraș Sturdza și al Mărioarei Callimachi, Mihai [7], ajuns domn al Regulamentului Organic, un om de o energie extraordinară, lucrînd prin orice mijloace pentru începerea unei ere noi, din care înțelegea să profite și personal. Croi o șosea de la Mihăileni, tîrgul lui, la Focșani, care întrecea cu mult vechea Via Carolina; deschise, prea larg și prea fără alegere, porțile oricării imigrații; favorizà din răsputeri întemeierea de tîrguri cu evrei pe moșiile boierești și creă Galații [8]. În toamna lui 1836 el orînduia să se lucreze acolo cheiuri, plătite 20 000 de lei din caseta lui și 10 000 din zestrea soției, fiica lui Ștefan Vogoridi, și se făcu apel și la străinii ce se așezaseră acolo[18]. La 1840 se întîlnesc la Galați o mulțime de catolici, cari-și restabilesc biserica: un Manzoli, un Garzoni, un Giurovich, — și francezi, Fr. și H. Martin, Castaing, Girard[19]. Galații (port-franc încă din mart. 1836) și Brăila (din februar) primesc, încă din 1837, 37 de vase sarde, 25 austriece, 20 rusești[20]. Dar pe la 1840 Felix Colson socoate amănunțit că în Brăila intră 449 de vase, în Galați 528[21]. Thouvenel [9] aflase Galații încă fără cheiuri, începînd a se înjgheba modern pe deal: pentru anul 1832 el dă o intrare de 400 de vase.

---

[11] Hurmuzaki, X, p. 451, no. DXLIV.
[12] *Ibid.*, p. 471, no. DLXXVI.
[13] *Ibid.*, pp. 476—477, no. DLXXXIV.
[14] *Ibid.*, p. 488, no. DCII.
[15] *Studii și documente*, XV, p. 53.
[16] V. și *Studii și documente*, XI, pp. 6, 17, nota 1.
[17] *Ibid.*, p. 39 și urm.
[18] Hurmuzaki, X, p. 479, no. DCXXXIX.
[19] *Studii și documente*, I—II, p. 214, nota 1.
[20] *Istoria Românilor prin călători*, III, pp. 182—183.
[21] *Ibid.*, p. 187.

Galații aceștia, liberi de vamă după cererea din 1834 a negustorilor [22], exportau în 1833 numai de 2 802 000 franci față de 8 000 000 ai Brăilei, unde veniau 480 de vase, așteptîndu-se în curînd 600[23], și la Brăila era numai formidabilul export de grîu, aproape fără import, cu vase închiriate de la turci, cari erau vreo două sute, dar începeau a se face ale noastre [24]. Aici, din 600 de case turcești în 1829 se ajungea peste patru ani la 6000, populația se înzecise, iar Galații aveau 18 000 de locuitori. Slătineanu [10] era considerat ca adevăratul creator al Brăilei. Mai departe pe Dunăre, Giurgiul și Zimnicea serviau pentru comerțul austro-turc [25], iar pe la Calafat venia și marfă de Scutari și Raguza în tranzit.

La 1843 Brăila acum avea două străzi comerciale, consuli ai Austriei, Angliei și Greciei, și 14 000 de locuitori; ea atrăgea și negustori din Galați [26]. Un tribunal de comerț funcționa, și negustorii aduceau înlăturarea unui prezident necorect [27]. Ei cereau să fie recunoscuți ca un „corp" [11] cu o deputație și o casă [28]. Din partea lui, Mihai Sturdza își făcu apariția solemnă la Galați în octombre 1836, în tovărășia miniștrilor de Finanțe, Interne și Justiție [29], fără a cunoaște prevestirea lui Wilkinson că portul ar putea rivaliza cu Odesa. Ispravnicul Cuza fu înlocuit cu Teodor Balș, se începu construirea șoselei la port, a zăgazului, a carantinei și căzărmii, a străzilor; se lucră cu consulul Austriei la regulamentul portului-franc [30]. „Galații", spune consulul francez, „ieau chiar un aspect de port maritim, de cînd se văd șantierele lui acoperindu-se cu construcții de vase de comerț, și șaptesprezece îmbarcații, mari și mici, au fost în anii 1839—1840 date pe apă" [31]. La 1843 Galații, avînd consuli (pentru Sardinia, Castellinar) și vice-consuli (Anglia, Franța, Austria, Rusia), cuprindeau, supt oblăduirea lui Vasile Ghica, 25 000 de locuitori [32]. Populația evreiască era în creștere, și aceasta provoacă violente mișcări antisemite la 1847 [33]. Încă din 1843 se putea socoti la 25 000 populația orașului [34], pe cînd la 1821 fusese numai de 7 000 [35].

Un port ca Brăila era în funcție de recoltă, și astfel în 1834 exportul fu oprit din cauza secetei [36]. Încă din 1836 St. Marc Girardin [12] scrie că Galații și Brăila „i se par că trebuie să fie, după deschiderea cataractelor, cele două porți ale Germaniei asupra Mării Negre" [37].

O nouă țară creștină se întemeiase în străinătate prin revolta încununată de succes a Serbiei. Cneazul Miloș curtenia pe Alexandru Ghica, noul

---

[22] Filitti, *Domniile române supt Regulamentul Organic*, p. 577.
[23] Hurmuzaki, XVII, p. 377. Odesa primia numai 629 *(ibid.)*.
[24] *Ibid.*, p. 375 (Casa Argentis din Brăila era franceză, *ibid.*, p. 376).
[25] *Ibid.*, pp. 377—378.
[26] *Ibid.*, p. 951, no. DCCCXCIX.
[27] *Ibid.*, p. 967.
[28] Filitti, *Domniile*, p. 222.
[29] Hurmuzaki, XVII, p. 649, no. DCXLIX.
[30] *Ibid.*, pp. 651—652, no. DCLI.
[31] *Ibid.*, p. 796.
[32] *Ibid.*, pp. 950—971.
[33] *Ibid.*, XVIII, p. 44, no. III; p. 6.
[34] Filitti, *Domniile*, p. 578.
[35] La 1840, 18 096, în 2 882 case (N. Șuțu, *Notices [Notions statistiques sur la Moldavie*, Iași, 1849], p. 144, între ei 600 de catolici, 300 de armeni, 800 de evrei *(ibid.*, p. 170).
[36] Hurmuzaki, XVII, p. 408. V. și *ibid.*, p. 417.
[37] V. Doze, *Un mois en Moldavie*, Bruxelles, 1857, p. 50.

domn muntean, dar menţinînd la Dunăre drepturile ce i se părea că are [13]. Trebui întrevederea de la Poiana, cu prezenţa şi a paşei din Vidin, pentru o înţelegere. Îndată Guvernul muntean încheia o convenţie pentru exportul de sare, promiţînd în doi ani 30 de milioane de ocă, plătite 18 lei suta de ocă; în 1837 însă contractul era să se strice de sîrbi, cari fuseseră momiţi de Austria [38].

Sporul comerţului se urmase neîntrerupt. La 1831 în Brăila intră două vase greceşti supt steag francez, nouăsprezece anglo-ioniene, şaptesprezece austriace, treizeci şi unu ruseşti, treizeci şi opt turceşti, patru italiene [39]. În Galaţi mişcarea era aceasta: vase greceşti supt steag francez şi anglo-ioniene treizeci şi unul, austriece treizeci, ruseşti cincizeci şi patru, turceşti şaizeci şi trei, italiene patru [40]. La 1833 Brăila primia 384 vase, cu un tonaj de 45 000, Galaţul 236 cu un tonaj de 28 060 [41]. La 1836, pe lîngă cinci vase austriace, zece ruseşti şi nouă turceşti, lîngă care se păstra unicul vas sard, găsim şapte vase engleze, plus unul ionian, două româneşti „valahe" şi, concurent nou, optsprezece ale Greciei, care-şi organizase şi consulatele [42]. La Brăila, unde primeşte boierul Slătineanu, sînt 300 de vase cu grîu la 1837, faţă de 700 la 1831. De la 1838 vin şi englezi. Sardinia trimite 300 de vase pe Dunăre [43]. La 1837 intrau de toate 449 de vase în Brăila [44], 397 la 1838 (6 franceze), 465 la 839, ceva mai puţine la 1840 [45]. Galaţii primiau la 1840 şi 1847 vase greceşti: 353 şi 205, turceşti 146 şi 135, sarde 118 şi 108, ruseşti 113 şi 86, austriece 97 şi 67, ioniene 40 şi 14, din Samos 17 şi 10, muntene 11 şi 20, engleze 10 şi 219, napoletane 5 şi 10, belgiene 2 şi 2, române 2 şi 6, franceze 1 şi 42, suedeze 0 şi 4, norvegiene 6 şi 2, persane 0 şi 1, genoveze 0 şi 2, daneze 6 şi 6, moldovene 0 şi 8, germane 2 şi 12 [46]. Dar la 1842 Brăila întrecea Galaţii la export şi la 1848 avea de două ori şi jumătate mai mult [47].

Mişcarea vaselor a fost urmărită şi după aceasta. La 1844 intrau 289 vase greceşti, 96 de vase turceşti la Galaţi, 89 de vase ruseşti, 88 sarde, 76 austriece, 20 engleze şi 38 ionice, 13 din Samos, 5 din Neapole, cîte trei din Franţa, Toscana şi Serbia, 1 din Olanda, 4 din Moldova însăşi [48].

Aşa încît raportul lui Kiselef pentru administraţia lui cuprinde la import pe 1831: 21 721 700 lei, pe 1832: 49 665 847, pe 1833: 47 716 907, iar la export: 32 955 671, 60 813 585, 70 987 933 [49]. O socoteală amănunţită pentru 1831 arată, pe lîngă mărfuri de Lipsca şi Viena, cam jumătate pentru articolele de braşovenie. Călători bine informaţi dau pentru export la 1832 valoarea de: 33 630 291 piaştri, pentru 1836: 41 384 318; importul e la

---

[38] *Ibid.*, X, p. 475, no. DLXXXI şi nota 7.
[39] Hurmuzaki, XVI, p. 272.
[40] *Ibid.*, p. 272.
[41] *Ibid.*, p. 516.
[42] *Ibid.*, pp. 638—639, no. DCXLIII. Pe Dunăre şase şalupe cu tunuri aveau să păzească siguranţa (*ibid.*, p. 1020).
[43] *Istoria Românilor prin călători*, III, pp. 156—157.
[44] Colson, *De l'état présent et de l'avenir de la Valachie*. Cf. Filitti, *Domniile*, p. 216.
[45] Vaillant, *La Romanie*, III, [Paris, 1844], p. 62; întîi la Filitti, *Domniile*, p. 223. V. şi mai sus, p. 738.
[46] N. Şuţu, *Notices*, p. 146.
[47] *Ibid.*, p. 148.
[48] Filitti, *Domniile*, p. 580.
[49] *Uricariul*, IX, p. 429.

1832 de 27 273 000, la 1836 de 32 000 275. La balanța de comerț, în 1833 principatul moldovean lua 7 240 000 fr. din Austria și Lipsca, 2 760 000 din Turcia și pe apă, 220 000 din Rusia, căreia-i trimetea numai, ca odată, vin pentru 141 000 fr. [50].

În 1838 se exportă 2 000 000 de kilograme de sămînță de in. Trieste iea 400 000 de kilograme de miere ; în Turcia trec 10 000 000 de ocă de sare. Cifrele sînt date de consulul englez Cunningham. Și Vaillant da, în *La Romanie*, această statistică de comerț pentru 1840 : 53 112 213 de piaștri exportul muntean față de 29 741 317 importul, iar în Moldova cifrele sînt 42 503 692 și 23 376 251 [51]. Félix Colson prezintă cifre uneori deosebite [52].

Comerțul englez se interesa tot mai mult de Principate. Consulul numit de curînd la București, Colquhoun, era un om foarte activ în toate domeniile. Firma Bell din Londra începea o fabrică de doage la București, și reprezintantul ei, Anderson [14], era în legătură cu Barbu Știrbei [53].

La Galați se cumpărau lemnele de construcție, și casa aceasta Bell și Anderson, care luase reprezentanța intereselor engleze acolo, anunța crearea unei bănci engleze [54]. Englezii din Persia și din India reveniau acasă prin Galați [55]. Valoarea importului englez era la Galați în 1841 de 4 503 750 de lei, de 6 525 000 în 1842, de 7 533 750 în 1843. N. Suțu observă că Galații și Brăila luau în 1848 de 26 458 890 de lei manufacturi engleze.

Pe Dunăre morunul se exportă în 1832—1838 de 500 000 fr. [56].

Încă din 1836 Guvernul muntean ridica din nou problema plutirii pe Olt [57].

Noua populație străină nu era din cele mai prietenești față de localnici. În special ionienii, „chefaloniții", supuși englezi, băteau lumea cu saci de nisip, amenințau cu moartea, și odată mergeau așa de departe încît purtau război cu aruncarea de cuțite contra soldaților, comandantul acestora trebuind să facă amendă onorabilă la consulatul Angliei [58]. Conflictul turco-grec din 1847 aduse ordinul Porții către domnii noștri de a desființa consulatele grecești și de a opri cabotagiul supt steag grecesc pe Dunăre [59]. În Moldova, dealtfel, Sturza, căsătorit cu o Vogoridi, nu dădu urmare acestei îndrumări [60].

În curînd producția grîului se îndoi, la munteni ogoarele crescînd cu o cincime [61]. Se cîștiga de proprietar la 1832—1833 25% asupra recoltei [62]. Vinurile reprezintau în 1833, 768 740 de hectolitri [63]. La moldoveni o recoltă slabă, în 1833, însemna o creștere de o treime față de 1831 [64]. Se exporta la

---

[50] Hurmuzaki, XVI, p. 343.
[51] *Istoria Românilor prin călători*, III, p. 182.
[52] *Ibid.*, p. 187. Știrile mai tîrzii ale lui Thibault Lefebvre (*La Valachie au point de vue économique et diplomatique*, Paris, 1858), *ibid.*, p. 205.
[53] Hurmuzaki, XVII, p. 512.
[54] *Ibid.*, p. 652, no. DCLI.
[55] *Ibid.*, X, p. 474 ; XVII, p. 665, no. DCLX.
[56] *Notices*, p. 147 și aiurea.
[57] Filitti, *Domniile*, p. 223.
[58] *Uricariul*, XV, pp. 259—262.
[59] Hurmuzaki, XVIII, pp. 32—33, no. XXV și urm.
[60] *Ibid.*, p. 39, no. XXXI.
[61] *Ibid.*, XVII, p. 339.
[62] *Ibid.*
[63] *Ibid.*
[64] *Ibid.*, p. 364.

1835 din Muntenia numai cînepă de 10 000 de galbeni [65], în de 13 000, piei de iepure de 15 000 [66], fasole de 5 000 [67].

În toate ramurile de activitate era acelaşi spor. 1 200 de muncitori dădeau în 1832 pentru Ţara Românească 45 000 000 kilograme de sare [68]. Mierea se culegea în Ţara Românească la 1833 de 750 000 kgr., valorînd 715 000 de franci, iar Moldova da în acelaşi an de la 300 000 de stupi 552 000 de kilograme de ceară [69]. Lui Iacobson, un finlandez, ca şi lui Mihail Ghica, fratele lui Vodă, şi învăţatului apuseanului boier Scarlat Rosetti li se datoreşte şi „Societatea de agricultură a Românii", care funcţiona în martie 1835 [70]. Aceleaşi statistice arată că Ţara Românească are în proporţii mai multe vite, cai, porci decît Franţa, afară de oi, a căror tunsoare dădea totuşi măcar un kilogram şi jumătate de lînă [71]. În Moldova erau 660 000 de vite, 360 000 de cai, 1 800 000 de oi, de două ori cît dincolo, de trei ori proporţional cît Franţa. Şi trimesul francez Bois-le-Comte poate scrie, în 1833 : „fiecare familie de ţerani are de obicei patru, cinci boi, doi-trei cai şi patrusprezece-cincisprezece oi" [72].

Apusul se interesa tot mai mult de producţia noastră, grîul ajungînd pînă la Corfù, Dalmaţia, Trieste, Lisabona, săul pînă în Anglia [73]. Totuşi agricultura rămîne numai la începuturile ei. Nu ştiu dacă fostul consul prusian Neigebaur nu exagerează puţin cînd spune : „Se poate admite că numai a noua parte din terenul arabil e lucrat : cea mai bună agricultură lasă a patra parte pîrloagă ; mulţi lucrează numai a opta parte din ce ar putea. Sînt moşii de 3 000 de fălci bun teren arabil, din care însă numai 500 sînt în lucru, şi din ele încă o pătrime rămîne pîrloagă" [74]. În schimb, păşunile, pe care prusianul le-a văzut în părţile de la Prut ale Dorohoiului, lîngă apele Sitnei, Miletinului şi Volovăţului sînt strălucite. Scriitorul le înfăţişează ca nişte pampas europene. El notează păstrarea vechiului sistem de îngrăşare, dar cu folosirea vitelor la plug cîţiva ani înainte de exportul prin Galiţia în Germania. Înseamnă însăşi peirea lor pe vremea secetei de trei ani, cînd carnea şi săul au fost trimese prin Galaţi pînă la Londra. Abia pe la 1848 cultura începe din nou, dînd vite de 10—15 galbeni una, nu şase ca înainte. În sfîrşit, întreprinzătorul boier moldovean Balş de la Dumbrăveni încearcă să creeze o rasă de cai arabi şi persani. Oile bîrsanilor mergeau şi mai departe pe la noi, şi observatorul atent nu uita merinoşii de la Zvorîşte [75].

---

[65] *Ibid.*, p. 511.
[66] *Ibid.*, p. 512.
[67] *Ibid.*, p. 513.
[68] Hurmuzaki, XVII, pp. 338—341.
[69] *Ibid.*, p. 365.
[70] Iorga, *Mărturii istorice despre Ştirbei Vodă, [Mărturii istorice privitoare la viaţa şi domnia lui Ştirbei Vodă*, Bucureşti, 1905], p. 661, no. XXXIX.
[71] Hurmuzaki, XVII, p. 365. În 1835 se putea vorbi de 5 milioane de oi, *ibid.*, p. 510.
[72] *Ibid.*, p. 376.
[73] *Ibid.*, XVI, p. 374.
[74] *Die Donaufürstentümer*, pp. 43—49. El ştie de bîrsane, de ţigăi, de pîrnaie, de mistrugane, dar şi de „Tschurgandzi" ţurcane (p. 47).
[75] Hurmuzaki, XVII, p. 341.

O industrie nouă prinde a se înjgheba. Cele dintîi statistice după război dădeau pentru Țara Românească 134 olării, 131 finării, 70 de tăbăcării, 70 de fabrici de săpun, 9 fabrici de „cordoane de lînă" și de pîslă și postav prost, 22 de testemele, 18 de lumînări de său, 4 de pălării, plus 553 velnițe [76].

Și Alexandru Ghica și Mihai Sturdza erau oameni cu sistem. De la domnii din 1774 nu se mai întîlnise o inițiativă așa de harnică și îndrăzneață. Cel dintîi oferi la Constantinopol un milion de lei mai mult la tribut pentru dreptul de a arbora steagul țerii și pentru voia de a lua 3% de la mărfurile trimise în Turcia, ceia ce însemna complectarea noțiunii de independență economică [77]. Un vas trebuia să facă legătura Galaților cu Constantinopolul [78]. Îndată Barbu Știrbei și Vilara construiră cele dintîi vase naționale [15] de transport [79]. În Moldova șoseaua începîndu-se între hotarul Bucovinei și Galați [80], se lucra pe an la 10 000 de *toises* de drum. Navigația pe Prut și pe Siretiu era studiată de inginerul francez venit din Rusia, Hommaire de Hell [81]. De fapt o societate de tineri boieri aducea în mart 1844 la Sculeni pe nouăsprezece luntri marfă de la Galați și făcea să se încarce pe ele în Moldova de Sus grîu și altă marfă. Era vorba ca aceiași societate să facă o încercare pe Siretiu [82].

Domnul moldovean era o natură cu totul deosebită. Mișcarea, creațiunea erau pentru dînsul o imperioasă nevoie internă. „Fără emoții", scria el la 1824, „ești nimicit moral. Mă simt murind dacă mă simt trăind fără acțiune. Într-un cerc prea strîmt omul încearcă mai mult sentimentul slăbiciunii sale.

Evenimentele mai par a reacționa (rejaillir) asupra lui. Cu cît arena pe care trebuie s-o străbată e mai vastă, cu atît se aruncă mai puternic, cu atîta facultățile sale tind să aproprieze * dezvoltarea lor la dimensiunile ce găsesc. Știu că te poți ușor rătăci, că poți să și piei străbătînd șansele nesiguranței ; dar de aceia trebuie să nu te încerci ? Ar fi să ne punem într-o situație diametral opusă felului de a trăi al tuturor ființilor, al naturii întregi. Sîntem încunjurați (*cernés*), ca să zic așa, din toate părțile de mișcare" [83].

În tinerețea lui el își arăta aplecarea către operele de reformă practică a țerii, studiind, nu numai vechile ei așezăminte, ci și cercetîndu-i producția. El însemna astfel, la Suceava, nu numai „cherestelele de brad", ci și ținutul de la Pașcani, vama de la Dumbrăvița, la Neamț aceiași cherestea, mînată pe Bistrița, la Roman, „destula sumă de in ce se face mai ales la satele locuite de unguri", la Bacău „fîntînile cu păcură", „mina de cărbuni de pămînt în nelucrare la Comănești", la Putna vinul, la Vrancea „brînzurile", lîna oilor, „săul de zalhană" ; la Tecuci vinul de Nicorești ; la Covurlui, Galații îi par „singura schelă a țerii, unde se face mare alișveriș în tot felul de marfă. zaherea și alte roduri de sămănături, cherestea și marfă ce se

---

[76] *Ibid.*, pp. 410—411.
[77] *Ibid.*, p. 419. Consulul englez nou numit acolo, cf. p. 435, al Austriei, *ibid.*, p. 436, no. DXXXIX.
[78] *Ibid.*, p. 513.
[79] *Ibid.*, p. 455.
[80] *Ibid.*, p. 799.
[81] [Hurmuzaki, Supliment I[6], p. 317 ; *Uricariul*, X, p. 231 și urm.].
[82] *Ibid.*, p. 1015.
[83] Hurmuzaki, *Supl.* I[5], p. 44, no. XXXII.
* Din fr. *approprier*, a potrivi.

aduce pe Dunăre" ; la Vaslui preţuieşte urcarea pădurilor de tei, la Fălciu podgoriile, la Dorohoi „neguţătoria vitelor", la Hîrlău viile de la Cotnari [84].

Ideia liberării comerţului nostru îi aparţine exclusiv. În petiţia opoziţiei moldoveneşti către ţar la 1825 el scrie : „opera fericirii publice se sprijină pe libertatea comerţului. E chezăşia cea mai asigurătoare a prosperităţii. Dar această libertate ni era interzisă în ciuda tranzacţiilor care ni asigurau folosinţa ei. De aceia nevoile noastre se îngrămădiau, averea proprietarului scădea simţitor, locuitorii erau săraciţi. Ar fi deci nesfîrşit de înlesnitor pentru Moldova, locuită de un popor de plugari şi păstori, dacă liberul export a tot felul de grîne, de dobitoace, de lemn de dulgherie şi de clădiri şi în sfîrşit a tuturor producţiilor ei ar fi îngăduit. De aceia ne rugăm foarte umil ca portul Galaţi să fie deschis tuturor celor ce ar voi să facă negoţ acolo. Fără această libertate, pînă şi nădejdea unei bune stări e răpită poporului moldovean" [85]. Supt inspiraţia lui, refugiaţii din Bucovina cer, la întors, înlăturarea „odiosului monopol care ne mănîncă pentru a aproviziona capitala Imperiului otoman" [86]. Galaţii sînt „creaţia lui exclusivă" [87].

Boierimea însăşi era atrasă de noua viaţă economică, şi se văzu un boier, Ventura, stabilindu-se la Galaţi şi legînd relaţii cu Marsilia [88]. Boierii trimeteau pe la 1846 porumb în Anglia, şi fiul cel mai mare al lui Vodă Sturdza, Grigore, lua parte la acest comerţ [89].

Exportul cerealelor întrece orice altă vînzare a Principatelor. N. Suţu socoate pentru Moldova că de la 1838 la 1849 s-a arătat * cu o treime mai mult şi în zece ani preţul s-a îndoit aproape [90]. O moară cu aburi fusese fundată la Iaşi de nişte francezi. Acelaşi Suţu înseamnă apoi vitele, sarea (708 000 000 ocă), trecută şi în Basarabia, ceva cărbuni de la Comăneşti, exportaţi prin Galaţi [91]. Lîna se exporta ca înainte, şi singuri Moruzeştii de la Zvorîşte vindeau o sută de chintale pe an (Wilkinson socoate exportul Moldovei la 40 000 de chintale în 1821), de la cele 5 000 de oi merinos [92]. La tăbăcăria Cantacuzinilor din Baia se lucrau 2 000 de piei de boi şi 3 000 de viţel. O companie engleză exporta din Galaţi pentru marina ţerii lor carnea a 4 000 de boi [93]. Pentru lemne întreprinderea lui Condemine în 1842—1846 pe moşiile lui Ştirbei dădea cele mai bune speranţe, vînzîndu-se de 40 000 de galbeni pe an lemne de fag (i se vînduseră pe şase ani 116 000). Cei patruzeci de lucrători fuseseră aduşi anume din Franţa. 3 000 000 de doage vîndute la Marsilia aduseră un cîştig de 250 000 de franci [94].

Pentru găsirea de mine noi, un geolog străin, Mihalik de Hodocin [16], care va face fabrica de hîrtie a lui Asachi [17], fu adus, şi el pretindea că a găsit sare lîngă Piatra, cu avantagii mari de export, în Basarabia şi Turcia,

---

[84] *Ibid.*, pp. 15—17, no. VI.
[85] *Ibid.*, p. 88.
[86] *Ibid.*, p. 90.
[87] I-o spunea vărul său Alexandru Sturdza, *ibid.*, p. 258, no. CLXXXIII.
[88] Hurmuzaki, XVII, p. 714, no. DCC.
[89] Filitti, *Domniile*, p. 582.
[90] *Notices*, pp. 16 şi 101.
[91] *Ibid.*, pp. 103—113.
[92] *Ibid.*, p. 115.
[93] *Ibid.*
[94] Neigebaur, *o. c.*, p. 55. Cf. *Album moldo-valaque*, 1848, [p. 15].
* Citeşte : *arat.*

pe Bistrița [95]. Același raporta „comisiei centrale de agronomie" că se poate face la fiecare județ „o potășărie națională", fiecare vatră, din cele 120 000, dînd 36 de ocă de cenușă [96].

Istoria companiei de comerț austriace pe Dunăre ar trebui scrisă [18]. Moldovenii căpătară dreptul de a-și trimete și ei sarea în Serbia pe Dunăre [97]. Privilegiul acordat de Austria unui englez, apoi unei companii vieneze făcea să apară încă în 1834 întîiul vapor supt steag împărătesc, „Argos" [98]. Casa Puthau-Geymüller făcea să circule în 1837 vase între Pojon și Galați [99]. La 1835 contele Szechényi, care visa de o Dunăre unguréască, veni la București ca să se înțeleagă cu domnul asupra lucrărilor de făcut la Porțile de fier. Cinci ani mai tîrziu, Austria și Rusia se înțelegeau pentru libertatea de plutire pe rîu, și încă din 1838 exista o înțelegere anglo-austriacă. Casa de bancă Wodianer din Viena va avea apoi navigație dunăreană, în 1853, și ea ajunse să reducă la jumătate timpul parcursului [100]. Se transportau și grîne cu preț scăzut pentru guvernul muntean [101].

Pe cînd un plan francez viza Trapezuntul, Armenia, Persia, din Viena venia acela al unui canal Isaccea-Chiustenge; se adăugia propunerea unei căi ferate, din partea lui Hommaire de Hell [102]. Szechényi făcu o faptă mare, nu numai pentru Ungaria sa, ci pentru tot acest sud-est european. Întreprinderea navigației cu aburi nu rămase fără concurență. Anglia simți însemnătatea acestor porturi dunărene; încă din 1853 ea-și organisase mersul vaselor sale [103]. Ce valoare avea noua linie se putu vedea îndată, cînd negustorii persani și georgieni, în loc să se întoarcă, viind prin Pesta, la Lipsca și Viena, înapoi prin Constantinopol, mergeau de la Viena drept la Galați [104]. Românii se gîndiră însă a întrebuința pentru ei fluviul lor. La 1814 Ghiță Opran, negustorul din Orșova, aducea pe Dunăre marfă din Viena [105]. Încă din 1834 se ivește, din partea unui boier muntean, ideia ca această navigație să fie făcută cu un vas românesc. Rusia începe să privească o asemenea dezvoltare cu invidie și avea intenția s-o supravegheze pentru a o împiedeca, printr-un consul anume [106]. La Sulina, care era rusească, ei luau 10—15 lei de orice vas care ieșia din Dunăre, și se taxau greu transporturile de lemn, în ciuda vechilor tratate.

Construirea de căi [19] ferate fu precedată de crearea noilor șosele. În Muntenia se stabiliră la 1845 liniile: Vîrciorova-București, București-Foc-

---

[95] *Uricariul*, VIII, p. 210 și urm.
[96] *Ibid.*, p. 215 și urm.
[97] Filitti, *Domniile*, p. 569.
[98] Hurmuzaki, XVII, p. 438.
[99] Filitti, *Domniile*, p. 219 și urm.; cf. același, în „Revista pentru istorie, arheologie, și filosofie", XI, p. 194 și urm.
[100] *Corespondența lui Știrbei Vodă*, I, pp. 150—151, n-le XLI—II.
[101] *Ibid.*, p. 161, no. LIII.
[102] *Voyage*, I, p. 178.
[103] Planul de navigație pe Olt al lui Wolff se află expus și în *Aktenmässige Darstellung der Geschichte der Altschiffahrt*, Sibiu, 1886 și în *Die Altschiffahrt und ihre Bedeutung für Ungarn und Rumänien*, 1893. Von Rosenfeld răsare la 1837 cu un plan de societate pentru acest scop (50 000 de florini capital). Jikeli, *o. c.*, p. 135.
[104] Hurmuzaki, X, p. 470, no. DLXXIV.
[105] *Ibid.*, p. 474, no. DLXXX.
[106] Iorga, *Situația agrară, economică și socială a Olteniei în epoca lui Tudor Vladimirescu*, 1915, p. 62, no. CXVIII.

şani, Bucureşti—Brăila, Bucureşti—Cîineni, Bucureşti—Braşov, linia gorjană la Vîlcan şi cea dîmboviţeană la Bran [107]. La 1848 domnul putea să anunţe Adunării că s-a deschis calea la Cîineni şi s-a făcut marele pod pe Olt.

Am vorbit şi aiurea de lucrările pentru navigabilitatea Prutului şi Siretiului şi pentru coborîrea de lemne, poate şi cărbuni şi metale. Sturdza încercă să capete sprijinul financiar al băncii vieneze SiSna. Pe lîngă Hommaire de Hell lucra şi germanul Kreuter. La 1844 societatea moldovenească a lui Vasile Alecsandri avea privilegiul legăturii Ştefăneşti—Galaţi [108].

În schimb, se urmăria secarea Bahluiului, pe albia căruia s-ar aşeza colonii din Württemberg [109], cum un Marcu Bissing voia să înceapă pe o moşie a lui Conachi acea cultură de merinoşi, pe care o găsim apoi la Moruzeştii din Zvorîşte [110].

Aceste reforme fură văzute întîi cu antipatie şi temere de Austria, care-şi urmăria vechiul gînd de absolută aservire măcar, dacă ar fi ca anexarea să nu se poată face. Kiselef o vede bine în epoca elaborării Regulamentului Organic: „Austria e foarte departe de a aplauda binefacerea unei reforme care trebuia să stabilească la populaţiile moldo-valahe supuse dominaţiei sale comparaţii foarte dezavantagioase pentru administraţia ei. Ea nu poate şi nu trebuie să vadă cu indiferenţă emanciparea comercială şi înlesnirile politice ale unei naţii ale cării relaţii sînt aşa de fireşti, aşa de intime şi aşa de continue cu provinciile ei de graniţă. Ea vede că motivele care siliau odată pe ţeranul muntean să caute prin emigrare adăpost şi odihnă la vecini nu vor mai fiinţă: se teme chiar ca o mai mare sumă de avantagii politice şi comerciale să nu atragă în Muntenia şi în Moldova o parte din locuitorii Ardealului şi Bucovinei" [111]. Ea nu putu împiedeca însă un mare avînt firesc, şi supuşii ei putură înşişi profita de noile relaţii şi nevoi. Negoţul din porturi îl aveau în 1846 mai ales străinii: greci, ca Sechiari, Panas, Catacazzi, Mihalopol, Dimopol, Macridachi, Evghenidi, italieni ca Peretti, germani, un Krauss [112].

La 1840 N. Suţu dădea aceste cifre pentru Moldova: importul cuprinde marfă de lipscănie 16 500 000 de lei (leu = $^1/_3$ de franc), de Viena, 4 875 000, de Braşov 3 930 000, din Rusia 1 000 000, din Levant 18 416 674, bîlciuri şi colportaj 750 000. Galaţii aduceau marfă engleză de 5 400 000, de Levant 8 700 000, vinuri străine 360 000. Muntenia trimetea de 360 000, Franţa, manufacturi de 900 000. Cărţi se aduceau de abia pentru 72 000. Exportul la 1840 cuprindea marfă de 10 500 000, plus 2 000 000 sarea. Dar Suţu credea că media anuală a exportului cerealelor de la 1838 la 1847 e de 28 380 000, a vitelor de 14 400 000. Turcia iea lemne, piei, rachiu, său, sare, 70 000 000 de ocă, cai, vite; Austria porci, piei, piei de porc, lemne, vinuri, coloniale de tranzit, potaş, gîndaci de turbă, său, vite, cereale; Rusia vinuri, pietre de moară, fructe, 2 500 000 de ocă de sare; Ţara Românească numai rachiu [113].

---

[107] [G. Bibescu] *Règne de Bibesco*, II, p. 168.
[108] Filitti, *Domniile*, p. 583.
[109] *Ibid.*, p. 587.
[110] *Ibid.*, pp. 588—589.
[111] Gh. Bibescu, *Règne de Bibesco*, I, pp. 26—27.
[112] Filitti, *Domniile*, p. 582.
[113] N. Şuţu, *Notices*, p. 136 şi urm.

La 1843 se importă în Moldova din Austria pentru 12 316 374, din Rusia pentru 943 960, din Turcia pentru 7 659 112, din Țara Românească pentru 309 807. Exportul în Austria era de 9 756 821, în Turcia însă de 15 936 069, în Țara Românească de 366 788 și numai de 347 880 în Rusia [114]. La 1851, T. Codrescu dă aceste cifre pentru import: 9 447 200 din Germania (și mătasă, bijuterii, spițerii, iuft), din Anglia 6 750 097 (cituri, materii de lînă, pînzării de bumbac, americă, servicii de porțelan, fier și altele), marfă de Lipsca și mătăsării, „dibituri, cituri, anghineturi, pînzeturi deață, *veibă* și de bumbac"), 2 540 000 din Franța („mătăsarii prețioase", bijuterii, „manufacturi de lînă și de ață"), 6 294 680 din Turcia („șaluri, materii de mătasă, tacîmuri de chihlimbar, tutunuri și osebite articole de băcălii"), 1 279 242 din Rusia (fier, bronz, aramă, clopote, ceaune, cești, frînghii, iuft, icre, cretă, făină „piclită"). La exportul de 61 739 117, Turcia lua încă de 41 020 845 (cherestea, sare, cereale, boi și cai), Austria de 19 124 374 (piei, lînă, vin, untură, păr de porc, păcură, miere, „botășă", băcănie de tranzit, pietre de moară, grîne, vite, cai, oi, porci), Rusia abia de 1 593 898 (băcănie, păcură și mai ales sare 1 500 000 de ocă) [115].

În tot acest timp comerțul francez continuă crescînd cu aceleași articole de modă, a căror consumație se ridica odată cu întinderea modei [116]. Cînd se încheie convenția franco-turcă din 1830, consulul din Iași arătă temerea ca nu cumva, neținîndu-se în samă situația din Principate, taxe nouă să ruineze comerțul [117]. Dar baza lipsia. Încercări ca a lui Oelsner, prin broșura „Quelques mots sur l'opportunité de l'accroissement des relations commerciales de la France avec les Principautés de Valachie et de Moldavie", de a îndruma acest comerț, cădeau prin greșita lor informație. Ideia lui Billecocq [20] de a se face un depozit de mărfuri franceze la Chiustenge nu fu luată măcar în samă [118]. Cele cîteva vase care se riscaseră pînă la 1840 nu mai reapărură, și consulul Viollier, pentru Brăila, rămase fără ocupație [119].

Dar Genova [21] întreținea relații cu Galații care întreceau ale Marsiliei [120], și Anglia trimetea de-a dreptul la Galați marfă de Manchester [121]. La 1840 un Solomon Gurievici din Odesa voia să facă la Iași o casă pentru comerțul cu Anglia [122].

Nu se poate exprima mai bine valoarea organizației comerciale engleze față de a Franciei, care-și repeta de mai multe decenii aceleași proiecte, decît o face consulul Cochelet la 1836: „Cîtă vreme nu se va prețui folosul ce se poate scoate din Principatele dunărene, cu unele din produsele din care ne aprovizionam în Rusia, nu vom avea mari interese în aceste țeri. Totul se va mărgeni la un export de *pacotilles* *, supus gusturilor, capriciilor și nesiguranțelor unui comerț de consumație, restrîns la cîteva capitale unde se speculează asupra luxului și modei. Acest comerț, făcut în mici pachete de

[114] *Analele Parlamentare*, XII², pp. 449—450; și în Al. A. [C.] Sturdza, *Règne de Michel Sturdza, [prince regnant de Moldavie, 1834—1849*, Paris, 1907], p. 413.
[115] Pp. 181—182.
[116] Hurmuzaki, XVII, p. 677, no. DCLXIX.
[117] *Ibid.*, pp. 735—737, no. DCCXIX.
[118] *Ibid.*, pp. 785—786.
[119] *Ibid.*, p. 786.
[120] *Ibid.*, pp. 715—716, no. DCC. V. și *ibid.*, p. 726, no. DCCXI.
[121] Filitti, *Domniile*, p. 575.
[122] Hurmuzaki, *Supl.* I⁵, p. 227, no. CLIX.
* Mărunțișuri (fr.).

mărfuri felurite, îşi va urma calea rutinară pe uscat. Numai cînd ne vom deda, cum au început a face englezii, la exportul materiilor prime, pe care Ţara Românească şi Moldova le produc din belşug şi le vînd cu preţuri foarte joase faţă de ce se capătă aiurea, numai atunci chestiile în legătură cu navigaţia Dunării vor deveni pentru noi de cel mai înalt interes“ [123].

Anglia era aşa de geloasă de orice atingere rusească adusă navigaţiei, încît făcea să se publice în ziare observaţiile ei faţă de anume pretenţii ruseşti. Se vorbia de o carantină la Sulina [124]. Dar la 1840 [22] Rusia promitea să curăţe gura Sulinii, fără a începe vreo lucrare. La 1838 o societate se formează pentru acest scop, din care fac parte consulii Huber şi Cunningham din Galaţi, negustorii Milanovich şi Teodorovich din Brăila [125].

Nici Austria nu rămînea indiferentă faţă de „carantina“ rusească exercitată de şapte vase pe Dunărea basarabeană. Ea îndemna pe sultan să deschidă comerţului gura Sf. Gheorghe [126]. Se vorbia şi de o societate prusiană, în 1845 [127].

Încă de la început Alexandru Ghica şi Mihai Sturdza trebuiră să deie o grea luptă cu turcii ca să li se admită singura vamă de 3% la intrare şi ieşire pentru orice marfă, afară de cazuri prevăzute în tratatele Porţii cu Puterile europene. Cînd imperiul, desfiinţînd multele taxe interioare, ceru Angliei, la 1838, majorarea vămii de [la] 3% la 5% import şi fixă la 12% pe cea de export [23], ţerile noastre rezistară eroic la silinţa de a le face să intre în acest sistem, adoptat şi de Franţa, care ar fi distrus toată prosperitatea noului lor comerţ. Ghica se învoi la o mare creştere de tribut, care provocă indignarea colegului său [128]. Primejdia stătea mai ales în aceia că pentru întîia oară se încercă să se desfiinţeze autonomia noastră vamală, făcîndu-ne să intrăm într-o singură politică, străină de nevoile noastre.

Şi, cum Austriei nu-i convenia majorarea taxei faţă de noi, ea ne ajută esenţial, făcîndu-ne să rămînem la vechea situaţie [129]. Ceia ce nu înseamnă că turcii nu încercară, la cel dintîi prilej, să ceară pentru ei vama [24] datorită ţerilor noastre, impunînd-o vaselor ce pleacă într-acoace din Constantinopol. Un firman din 1256 * anunţa ambele Principate că marfa românească va fi dusă fără vamă la porturile turceşti pentru a plăti întîi 9% la sosire, apoi la plecare alţi 3%, vama românească avînd numai favoarea de a verifica natura şi cantitatea produselor exportate. Marfa străină plătia o singură dată la plecarea din portul turcesc, şi acolo se va putea lua, dacă se va crede de cuviinţă, şi „taxa adiţională“ (admisă de Anglia) de 2% [130].

---

[123] *Ibid.*, XVII, pp. 600—691, no. DCXXVIII. Agenţii consulare franceze la Botoşani şi Piatra, *ibid.*, p. 676.

[124] *Ibid.*, pp. 622—623, no. DCXXXIV. Cf. *ibid.*, p. 635 şi urm., 639 şi urm.

[125] Hurmuzaki, XVI, p. 772; Iorga, *Cîteva fărîme din corespondenţa lui Alexandru Ghica*, din „An. Ac. Rom.“, XXIX, pp. 1—2; Filitti, *Domniile*, pp. 219, 221.

[126] Hurmuzaki, XVII, pp. 657—658, no. DCLIV. Pentru carantina de la Sulina v. şi *ibid.*, p. 660, no. DCLVI.

[127] Filitti, *Domniile*, p. 581.

[128] Hurmuzaki, *Supl.* I[5], p. 104 şi urm.

[129] Documentele în *Règne de Bibesco*, I, p. 151 şi urm. Pe larg în Filitti, *Domniile*, p. 189—195.

[130] *Règne de Bibesco*, I, p. 147 şi urm. Cf. C. Băicoianu, *Geschichte der rumänischen Zollpolitik*, Stuttgart, 1896, p. 65 şi urm.

* 1840.

Sturdza și Bibescu, din partea lor, pretindeau că au dreptul, potrivit cu tratatul din 1838 [25], de a majora vama la 5%, și cel din urmă și căpăta pentru aceasta un act împărătesc, menit a rămînea fără urmări [131] din cauza lungii opuneri austriece [132].

Corespondența schimbată de la 1843 între Bibescu și Poartă e o afirmație energică a dreptului țerilor noastre de a fi considerate ca teritorii absolut neatîrnate supt raport economic.

Succesul lui Bibescu, după o călătorie la Constantinopol, putea fi anunțat, odată cu primirea unui nou firman, la 29 octombrie 1843, arătîndu-se că 5% pentru export în Turcia și orice import e de acum normal, tranzitul muntean fiind scutit de taxă în Turcia [133].

Astfel ambele țeri își afirmau dreptul de independență economică, publicînd în toamna anului 1848 noul tarif vamal [134]. Supușii turcești continuau a plăti vama la graniță (3%) pentru mărfurile exportate peste Dunăre. Tot așa și ordonanța moldovenească prevedea cazul cînd „s-ar fixa un tarif cu vreo putere străină", deși Sturdza lămuria că este vorba de Turcia, care ar face o astfel de învoială [135].

Acest negoț nou crea, se poate zice, o nouă clasă. În noua fază europeană se păstrează vechile firme, multe românești: la București, un Nedelcovici și un Bacaloglu, la Pitești un Toma Nicolae, un Nicolae Pop, la Brașov, un Nicolae Voinescu [136].

Ce era negoțul bucureștean la 1835 ni spune un raport francez [26]. Importul îl aveau treizeci de prăvălii en gros, treizeci cu mărunțișul; o casă engleză fusese de curînd fundată. La export participau mai ales Ștefan Moscu, Sakellario, consul prusian și nou consul grecesc, Hagi Bacaloglu, Zokini și Mexisi, Margărit Ivanovici, Zefcovici, Califarov, Sofia Cristodulo, „Faro", Dedu Ciocaneli, Halepoglu, Calinderoglu ș.a. [137] La Brăila se află dalmatini mulți (Milanovich, Teodorovich, Mirovich, Stoicich); greci (Castrino, Lichiardopulo, Petali, Carapano); italieni (Rubini); la Galați greci (Catacazzi, Panaioti Pavlo, Inglesi, Pano, Sinetò, Mihalopol, Dimopol, Macridachi, Macropoli, Evghenidi, Nioti); italieni (Pedemonte și Peretti, Alessandro di Basilio, Gimba, Gili, Barbis); germani (Bienwerth, Thall); francezi (Argenti și Sechiari) [138]. Un anume Ciocan era decorat de guvernul austriac cu ordinul Franz-Joseph [139]. El funcționa ca antreprenor în 1848 al vămilor din ambele Principate [140]. În Casino de la Galați negustorii cutează a ține piept boierilor și-i silesc a pleca [141].

---

[131] Filitti, *Domniile*, pp. 567—569.
[132] *Supl.* I[5], pp. 113—114; *Corespondența lui Știrbei Vodă*, I, p. 56, no. III, pentru un zvon că Sturdza bate monede la Viena.
[133] *Règne de Bibesco*, II, pp. 120—121.
[134] Hurmuzaki, XVIII, p. 40 și urm.
[135] *Ibid.*, p. 45, no. XXXIV.
[136] *Studii și documente*, VIII, p. 93.
[137] Hurmuzaki, XVII, p. 514—515.
[138] *Ibid.*, p. 522.
[139] *Corespondența lui Știrbei-Vodă*, p. 150, no. XL.
[140] *Mărturii istorice despre Știrbei-Vodă*, p. 506.
[141] Hurmuzaki, XVII, p. 361.

Importanţa acestei clase era aşa de mare în principatul muntean, încît se lăuda în chip deosebit la 1848 în răspunsul la mesagiu atitudinea lor în două crize periculoase şi li se atribuia, cu „un sentiment de mîndrie naţională", salvarea creditului public. În cursul revoluţiei de la 1848 negustorii bucureşteni jucară un rol important. De fapt pe ei s-a sprijinit toată mişcarea republicană de trei luni. Un ziar special fu creat şi susţinut de dînşii [27], şi redactorul lui recomanda să li se încredinţeze capitala lor. Un memoriu contra-revoluţionar pretindea să se creeze un comitet şi de boieri şi de negustori pentru înlăturarea amintirilor revoluţiei învinse [142]. Pe la 1854 un francez care a stat la noi, Thibault Lefebvre, scrie: „Se laudă manierele blînde şi *engagentes*, precum şi cinstea negustorului de naţie românească" [143].

În legătură cu „înaintările ce le-a făcut (Ţara Românească) cu pas urieşesc în anii cei din urmă, sprijinit pă drepturile ce le-au hărăzit pămîntenilor Regulamentul Organic", se ivi la 1839 ideia unei Burse la Bucureşti şi Brăila. Întreţinerea cădea în sama negustorilor locali. Şase efori, cîte unul pe zi, ar conduce la Bucureşti, iar, la Brăila, „deputaţia neguţătorească" [28]. Samsarii erau datori să-şi anunţe afacerile; „preţul mijlociu" rezultat se va publica şi în gazeta comercială. Se adăugia reglementaţia agenţilor trimeşi prin sate, „dragomani" sau „scăunaşi", datori a „nu da bani mai mulţi peste putinţa locuitorului", la „oameni ştiuţi dă neavuţi". La Brăila, „dragomanul" ca şi negustorul nu poate ieşi din oraş în calea ţeranilor cu lucruri de vînzare. „Matrapazlîcul", precupeţia, se opreşte. „Dragomanlîcul" se fixează, pentru orice articol, „după cursul legiuit al galbenului, dă lei 31½" [144].

Fabrici nouă [29] nu se întîlnesc în această epocă, afară doar, pentru Moldova, de cele din Galaţi, de carne sărată, de macaroane, de lumînări [145]. În Moldova mai erau: fabrica de postav a lui Freywald, cea de sticlă a Ghiculeştilor de la Comăneşti, a lui Sacchetti de unelte de plugărie, cea de porţelan de la Scobîlţeni, a lui Levrat de lumînări de spermanţetă, a lui Teodor Ghica de stearină [146]. Pe la 1848 Moldova mai avea unele fabrici neînsemnate: pe lîngă aceasta de lumînări de stearină a lui Teodor Ghica, menită a înceta curînd, cea de ceară tare a lui Ledermann, cea de chibrituri a farmacistului Torenburg, cea de hîrtie a lui Asachi la Piatra şi cea de cărămidă a lui Cihac [147]. La Galaţi era o fabrică de pastramă, altele de săpun, de lumînări bune şi de macaroane [148].

Comerţul cel vechi între ambele ţeri era servit de „arabagii de Focşani", cu privilegiu muntean [149]. Căile de comerţ interioare erau legate de necontenite plăţi. Astfel se făcea socoteala la 1822 că pentru carăle cu marfă se dădea în Oltenia 10 parale la podul de la Balş, 40—50 la Jiblea pentru „trecutul Oltului", iar pentru al doilea „trecut", la Cîineni, 50—80, afară de plata vătafului: 2—4 parale de om şi tot atîta de vită [150].

---

142 *Ibid., Supl.* I⁵, p. 595.
143 O. c., p. 302. [*Etude diplomatique et économique sur la Valachie*, Paris, f. a.].
144 *Mărturii despre Ştirbei-Vodă*, p. 410 şi urm.
145 Filitti, *Domniile*, p. 578.
146 *Ibid.*, p. 595.
147 N. Şuţu, *Notices*, pp. 115—116. Cf. traducerea Codrescu, [Iaşi, 1852], p. 105.
148 *Ibid.*, p. 144.
149 Din 1805, Urechiă, *Istoria Românilor*, XI, p. 372 şi urm.
150 *Studii şi documente*. VIII, p. 159, no. 184.

În tariful normal muntean de la 1834, ținîndu-se în samă vechea interdicție de admitere a produselor similare cu ale țerii, se opria aducerea vitelor și mijloacelor de trai din Moldova. Dar era evident că bariera, dealtfel, în mare parte, nouă, nu putea să dureze. Încă din 1833 se ceruse de o comisie mixtă libertatea de trecere a sătenilor pentru muncile lor agricole, a vitelor de păscut și de vînzare, a mijloacelor de hrană pentru cei aproape de hotar, a lînelor de bătut în Țara Românească. Numai la 8 iulie 1835 însă se putu ajunge la convenția pe șapte ani care opria totuși și mai departe trecerea vitelor și săului, a rachiului (și de tranzit); grînele și sarea moldovenească nu se puteau coborî la porturile muntene [151].

După întîlnirile între Mihai Sturdza și Bibescu, cel dintîi ajutînd pe vecin în afacerea neplăcută a căsătoriei [30] a doua a acestuia, se ajunse la actul cel mai însemnat din viața economică a țerilor noastre: în februar 1847 *vama dintre cele două țeri fu suprimată*. După exemplul, întrecut, al zollvereinurilor germane, îndreptînd către refacerea Imperiului, se crea teritoriul comercial unic pentru viitorul stat unitar între Carpați și Dunăre. De la început, consulul Franciei constată că măsura va avea „ca o consecință imediată, fuzionarea intereselor comerciale și o creștere de simpatie și cohesiune între populațiile moldo-valahe", și se credea că Rusia însăși, cu alte gînduri, firește, „măgulește tendințile a două popoare, unite și pînă atunci prin comunitatea de origine, de limbă și de cult, de a nu forma decît o singură și aceiași nație" [152].

În epoca domniilor de la Balta Liman [31], Moldova lui Grigore Ghica încercă a da o nouă bază, potrivit cu autonomia cîștigată, relațiilor de comerț cu Austria. Memoriul redactat supt acest domn pentru a fi supus Porții enumeră articolele de export: vite mai ales. Austriecii interziceau intrarea tutunului și a băuturilor, a sării; moldovenii se gîndiau mai ales la o presiune asupra Austriei în vederea deschiderii graniții pentru sare, căci altfel n-ar fi drept să se admită trecerea sării austriece în Serbia; nici marile taxe ale monarhiei față de 5% ai țerilor noastre nu li se păreau să aibă temei [153].

Și, cînd ocupația rusească, în timpul războiului Crimeii, sili pe Știrbei să plece din țară pentru cîtva timp, el își întrebuință exilul de un an la Baden lîngă Viena ca să adune informații despre „agricultură, fabrică, instrucții și legi", așa încît, spune un ziar austriac, aducea cu dînsul „o grămadă de caiete" [154].

Pe Simo, calificat de către Știrbei Vodă ca „unul din cei mai onorabili negustori și industriași", guvernul muntean îl trimetea la 1851 în Germania și Italia ca să pregătească o fermă-model lîngă București [155]. Era vorba pentru conducere de un german, Infeld, de un polon, Zdeborski [156]. Boala de vite întinzîndu-se în Țara Românească, Vodă Știrbei căută în străină-

---

[151] Filitti, *Primele convenții între principatele române*, în „Viața Românească", an. 1908, p. 178 și urm.; *Domniile*, pp. 191, 195 și urm.

[152] Hurmuzaki, XVIII, pp. 4—5, no. IV.

[153] *Corespondența lui Știrbei Vodă*, I, pp. 55—59. Cf. *ibid.*, pp. 59—61, no. XLIII.

[154] *Mărturii despre Știrbei Vodă*, pp. 245—246, no. VI.

[155] *Corespondența lui Știrbei Vodă*, I, pp. 123—124, no. XII.

[156] *Ibid.*, pp. 124—125, no. XIII.

tate un veterinar pentru a o opri [157]. Salinele erau încredințate unui specialist străin [158]. Se încerca prin specialiști ruși o nouă flotilă pe Dunăre [159].

Linia telegrafică [32] fu prelungită prin austrieci în 1853 pînă la Galați și Brăila [160]. Știrbei favoriza Austria pentru comenzile de stat : de acolo, din fabrica bănățeană Rückberg, lua material de fierărie [161].

Ideia căilor ferate muntene se ventila încă de prin anii 1840 [162]. La 1856, supt ocupația austriacă, domnul, înțeles cu comandantul chesaro-crăiesc Coronini, încheie o convenție [33] formală cu aghiotantul imperial contele Grünne, lucrînd pentru Maximilian von Haber din Carlsbad [163]. Adunarea munteană vota chiar legea privitoare la traseu și la exproprieri. Linia ar fi venit din Orșova prin Craiova spre București, iar apoi la Brăila sau alt port dunărean, cu voie de a merge și pînă la mare. Concesionarul căpăta privilegii și pentru minele din cale, pentru pădurile mănăstirești. Dobînda capitalului se fixa la 7%.

Se stăruia pentru acea prelungire a liniei pînă la Marea Neagră, și domnul cerea sprijinul guvernului otoman [164]. Camera de comerț din Brașov mijlocia între Știrbei și acea companie din Viena care propunea linia Brașov—Ploiești, prin Slănic ori Telega, sau Brașov—Buzău, iar de acolo la București, pentru o dobîndă de numai 5%. Se începeau lucrările și la 29 mai domnul scria marelui vizir că, nevăzînd posibilitatea unei mai bune oferte, se va vedea îndemnat peste puțin a încheia cu acești propunători [165].

Ca un rezultat important al acestei politici economice trebuie să se considere și proiectul de convenție cu Austria. Admițîndu-se că baza relațiilor de comerț e totuși în tratatele cu Poarta, se adăugia, în art. 5, că „aplicarea acestor dispoziții la Țara Românească va avea a se face după direcțiile de amănunt consemnate în anexă, direcții care au fost fixate împreună pentru mai multă siguranță și în scop de a ușura comerțul, și pe care guvernul princiar va avea grija de a le face să fie observate întocmai". Comerțul afară din prăvălie era considerat ca fiind cu ridicata ; supușii austrieci practicînd micul negoț plătesc patenta, ca și localnicii, dar în mîna agenților imperiali, și sînt înscriși de agenție sau consuli la bresle, cu mențiunea naționalității lor. Dar guvernul muntean nu li va crește patenta și nu va pune țară îngăduirea Austriei alte taxe. Birul nu se va plăti de supușii imperiali. Pentru „ușurința negoțului și muncii" locuitorii de la graniță pot trece cu simple permisuri în cealaltă țară. O altă înțelegere se pune în vedere pentru mocani și pentru carantine. Important e că înțelegerea se face între „Guvernul Maiestății Sale I. și R. A. și Guvernul Alteței Sale prințului hospodar al Valahiei" [166].

---

[157] *Ibid.*, pp. 127—128, no. XVIII ; pp. 129—130, no. XX ; p. 131 ; pp. 149—150, no. XXXIX.

[158] *Ibid.*, p. 128, no. XVIII ; p. 266.

[159] *Ibid.*, pp. 423—424, no. LXI.

[160] *Ibid.*, pp. 85—86, no. LXXII ; p. 87, no. CXXIV.

[161] *Ibid.*, p. 255, no. V.

[162] Filitti, *Domniile, pasim.*

[163] *Corespondența lui Știrbei Vodă*, I, pp. 218—219.

[164] *Ibid.*, pp. 224—225, no. XII ; pp. 603—604, no. CLXXIV ; *Mărturii despre Știrbei Vodă*, pp. 407—409.

[165] *Corespondența lui Știrbei Vodă*, pp. 614—615, no. CXC.

[166] *Ibid.*, p. 309 și urm.

Exemplul lui Știrbei e urmat și în Moldova. Aici un grup de mari proprietari încearcă întemeierea unei societăți de credit agricol, oferind împrumuturi cu 2 la sută în locul celor 10 la sută ceruți de evrei. Cea din Țara Românească ar fi funcționat și ca bancă de comerț, pentru a înlătura vînzarea cu 50 la sută sau 100 la sută spor a articolelor importate de peste graniță, — sporire datorită nesiguranței plăților. Vechiul proiect din 1847 era să fie realizat acuma de banca din Dessau, de o casă din Lipsca făcînd afaceri cu Orientul, și cu sprijinul bogatului bancher român macedonean din Viena, Sinà. Era vorba de o adevărată Bancă Națională cu 20 000 de acțiuni de cîte 150 de florini de hîrtie. Se proiecta și o casă la Galați [167].

O încercare interesantă e apoi aceia pe care o fac în 1850 prusienii Nuhlandt și Oelschläger [34] de a funda o bancă de emisiune la Iași și chiar la București [168]. Cum era vorba ca ea să fie supusă singurei jurisdicții a consulatului Prusiei, guvernul moldovean n-o putu admite [169]. O altă încercare se făcu de Știrbei Vodă la Viena în 1856 [170].

Se poate zice, dealtfel, că aceasta e o epocă în care elementul german iea locul, în comerț ca și în industrie, elementelor orientale. Nicolae Suțu scrie la 1849 astfel cu privire la această înfiltrare: „Un mare număr de germani (nemți), cea mai mare parte originari din statele austriece, au format în Moldova așezăminte industriale sau case prin orașe. Înflorirea întreprinderilor lor, scutirea de tot felul de dări, înlesnirea traiului vieții și apropierea relațiilor comerciale cu Austria contribuie a-i atrage în Moldova, unde se dedau comerțului și meseriilor. Negustorii cei mai avuți și mai cotați sînt nemți, cei mai dibaci lăcătuși și stoleri sînt nemți. O vorbă destul de răspîndită adevereşte spusa noastră: „dă la neamț să dreagă trăsura", „să se cheme un neamț să puie încuietoarea" ori „să facă o mobilă". „Nemții întrec pe meșterii evrei pentru că fac lucrul mai cu băgare de samă; ei fug de specialitățile mici, pentru care evreii au o mare aplecare, și în genere ei nu locuiesc decît prin orașe, afară numai dacă au moșii în posesie ori dacă dirijează vreo mașină. În daraverele lor sînt cinstiți, și sînt vestiți în mai multe feluri de industrie" [171].

Războiul Crimeii, cu o ocupație austriacă strict reglementată, cu nevoile de aprovizionare ale trupelor aliate, fu mai curînd o încurajare a noului comerț. Vasele care vin la Brăila pe vremea războiului se împart așa: 514 turcești, 328 austriece, 239 engleze, 31 sarde, 9 franceze, 442 de alte națiii; la 1847 foametea din Franța face să vie 52 de vase franceze (32 la Galați); în 1851 veniau 59 (13 la Galați) [172].

Și un trimes economic special, Thibault Lefebvre, vorbește de contractul Condemine, pentru 14 000 de stejari și adauge că francezul Malleu a reușit la o asemenea întreprindere în Oltenia [173], doagele fiind coborîte pe Olt. Belgieni vin pe Dunăre, unde un vas francez face curse de la Vidin la Sulina. O Companie anglo-franceză — englezii fac conserve de carne la

---

167 *Mărturii despre Știrbei Vodă*, p. 361 și urm.
168 *Corespondența lui Știrbei Vodă*, p. 37.
169 *Ibid.*, pp. 64—65, no. XLIX.
170 *Ibid.*, pp. 242—243, no. XXV.
171 N. Suțu, trad. Teodor Codrescu, pp. 52—53.
172 Thibault Lefebvre, în *Istoria Românilor prin călători*, III, p. 216.
173 *Ibid.*, p. 213.

Galaţi şi la Calafat — se gîndeşte la canalul [35] Cernavoda—Chiustenge [174]. Din Brăila trece spre Franţa marfă de 302 592 franci, şi şfertul importului muntean — şi piei de Bordeaux — e la 1849 francez. Fabricanţii de postav de la Verviers cumpără lînă în principatul muntean. Se încearcă şi exportul de mătasă la Paris [175]. La Drăgăşani lucrează via un francez. În timpul ostilităţilor libertatea comerţului muntean fu proclamată, şi armatele aliate se aprovizionau la noi. Lipsind însă hrana ţerii, guvernul făcu încă o statistică a grîului şi-l reţinu [176].

Ocupaţia din 1854—1856 însemna pentru Austria suprema sforţare ca să atingă scopul de mult rîvnit: dominaţia la Dunăre, cea economică în ultimul plan. Mari proiecte de natură comercială apar: bănci de credit, canal Cernavoda—Constanţa etc. [177]. Austria declarase de la început că iea asupră-şi paza Dunării [178].

În toate programele din epoca Unirii — şi în a lui Bibescu [179] — se prevede libertatea relaţiilor de comerţ. Fostul domn adaugă libertatea de navigaţie pe Dunăre [180].

Mersul progresiv al comerţului român nu-l mai putea opri de acum înainte nimeni. De la 27 826 062 de lei media importului între 1850 şi 1854, în timpul războiului începător, se ajunse pentru 1854—1859, la 53 942 267, iar exportul, de 55 641 007 pentru întîia perioadă, se ridică la 88 907 429 pentru a doua [181]. Doze, în vremea Unirii, află 75 000 de locuitori la Galaţi, care ar putea să aibă 200 000: laudă „vitalitatea şi puterea", „admirabila situaţie", „răpedea dezvoltare ca în poveşti a oraşului", pe cale de a fi „o cetate comercială de întîiul ordin, unul din cele mai bogate întrepozite ale Europei". Familia Simond are un Hôtel de Paris. Scriitorul sfătuieşte pe fabricanţii francezi a-şi căuta în Moldova materia primă [182]. Irlandezul O'Brien se aşează aici. Şi austriacul Ficquelmont prevede că Galaţii vor concura Odesa. O companie de greci din Constantinopol s-ar oferi a trece bara de la Sulina [183].

„Vremea curat politică e închisă", spunea încă din 1859 domnul Principatelor Unite, şi el anunţa o eră economică [36], cu principiu liber-schimbist. Dar nici mărfuri nouă, nici un îndemn spre creaţiune, nici un impuls plin de iniţiativă nu vor pleca de la domn şi de la prietenii şi ajutorii săi, simpli ucenici ai marii şcoli economice franceze de supt al doilea Imperiu. Toate vechile norme fură păstrate în practică, şi aceasta de teama de a nu ruina cu totul finanţele absolut dezorganizate. Scutirea maşinilor la intrare, a fabricatelor la ieşire făcea parte mai mult din furia progresistă care, de la început, se afişase.

---

[174] *Ibid.*, p. 216.
[175] *Ibid.*, p. 215, nota 4.
[176] *Ibid.*, p. 214.
[177] *Mărturii despre Ştirbei Vodă*, XXXIV, 53.
[178] „Analele Academiei Române" pe 1915. [trimitere neidentificată].
[179] *Mărturii despre Ştirbei-Vodă*, pp. 265—266, no. XV.
[180] *Règne de Bibesco*, II, p. 476.
[181] Băicoianu, *o. c.*, p. 99.
[182] *Un Mois en Moldavie*, p. 247.
[183] Cf. *Istoria Românilor prin călători*, III, p. 248.

Ideia desființării vămii de export era pentru liberali o simplă atitudine de opoziție : se realiză ideia numai în proporții foarte mici. Și, îndată ce domnul avu puterea necesară, el restabili, în august 1862, taxele desființate [184].

Griji mari și foarte însemnate în alte domenii atrăgeau toată atenția și întrebuințau toate silințele.

NOTE

[1] Vezi amănunte la I. C. Filitti, *Les Principautés roumaines sous l'occupation russe (1828—1834). Le Règlement organique*, Paris, 1904.

[2] O analiză a tratatului și a prevederilor cu caracter economic la Vl. Diculescu, *Bresle, negustori și meseriași în Țara Românească (1830—1848)*, București, 1973.

[3] În 1833 valoarea lipscăniei importate fusese de 12 948 839 lei (cf. raportul lui Barbu Știrbei către generalul Kiselef, în „Convorbiri literare", XXIII, 1889, nr. 2). În 1840 acest import scăzuse la 8 095 365 lei (Arh. St. Buc., fond Vistieria Țării Românești, dosar 800/1839, partea a XV-a, f. 14).

[4] Art. 131 din Regulamentul Organic prevedea că moșiile din raielele Brăila, Turnu și Giurgiu „se vor da după dreptate înapoi adevăraților proprietari" (*Analele Parlamentare ale României*, vol. II, p. 578—579). Vezi R. Parianu, *Raiaua Turnu. Un plan topografic al raielei*, București, 1943 (extras din RIR, XIII, fasc. II, p. 52—60) ; același, *Raiaua Brăilei*, București, 1946 ; M. Kandel, *Fosta raia a Giurgiului între anii 1829—1831*, în SAI, III, 1967, p. 159—168.

[5] Pentru Brăila amintim : Gh. T. Marinescu, *Documente privitoare la Brăila*, I, Brăila, 1929 ; I. C. Filitti, *Primii ani de organizare ai Brăilei după eliberarea de sub turci*, în „Analele Brăilei", II, 1930, nr. 1, p. 5 și urm. ; apoi monografia lui C. C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila. Din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, 1968.

Nicolae Iorga a consacrat Brăilei următoarele studii : *Din trecutul istoric al orașului Brăila*, Brăila, 1926 ; *Cei dintîi ani în noua Brăilă românească (1832—1866), istoric și documente*, București, 1929 ; *Din viața socială a Brăilei sub turci*, București, 1933.

[6] În 1840, după calculele noastre, numărul pavilioanelor intrate în rada Brăilei a fost următorul (în paranteză cifrele lui J. A. Vaillant, *La Romanie*, III, Paris, 1844, p. 62) : 246 (208) turcești, 195 (187) grecești, 51 (38) sarde, 30 (27) rusești, 27 (28) austriece, 8 (11) ionice, 8 (12) românești, 2 napolitane, 3 englezești, 1 francez, două din Samos. Vaillant adaugă și un vas belgian.

[7] Pentru Mihai Sturdza vezi *Quinze années d'administration en Moldavie*, Paris, 1856 ; D. Ciurea, *Civilizația în Moldova în perioada 1834—1849*, în „Anuar A. D. Xenopol", XIII, 1976, p. 1—52. Vezi și infra nota 114 din text.

[8] Iorga a consacrat Galaților lucrarea *Contribuții la istoria modernă a Galaților*, București, 1932 ; mai recent, monografia lui C. Bușe, *Comerțul extern prin Galați sub regimul de porto franco (1837—1883)*, București, 1976.

[9] E. Thouvenel furnizează date supra comerțului extern românesc în lucrarea *Hongrie et Valachie*, Paris, 1840. În 1840, după datele culese de C. Bușe, *op. cit.*, p. 46, nota 134, acostaseră la Galați 908 vase.

[10] Vezi I. C. Filitti, *Ioan Slătineanu, notiță biografică*, în „Analele Brăilei", I, 1929, nr. 2—3.

[11] Negustorii brăileni au cerut să se constituie într-un corp distinct în 1838. O deputație de 7 membrii, aflată în fruntea lor, urma să le reprezinte interesele. În același timp se forma un „drept negustoresc" al orașului care însemna perceperea unei taxe de 4% asupra tuturor operațiilor de import export și care urma să constituie fondurile deputației. Din ele se puteau acorda împrumuturi cu dobîndă, „ca să nu stea banii morți".

Postulanții, în număr de 34, erau în majoritate greci. Cererea de constituire poartă doar șase semnături românești (între care cea a olteanului Ilie Vrăbiescu). Sfatul Administrativ Extraordinar a făcut un referat favorabil privind constituirea corpului negustoresc brăilean dar, „ca o băgare de seamă", a impus ca toate hotărîrile mai importante ale noului

[184] Băicoianu, *o. c.*, pp. 104—131. Ni lipsesc lucrări citate de Jickeli, *Handel und Agrikultur in der Walachei*, 1845. Raportul din 1852 asupra comerțului „mai ales în Principatele Unite"

organism să fie în prealabil supuse aprobării autorității centrale. Vezi actul la Arh. St. Buc., fond Ministerul de Interne, Comunale, I, 21/1838; publicat fără semnături în „Buletin. Gazetă oficială" din 22 și 25 decembrie 1838. Republicat de Gh. T. Marinescu în *Documente...*, p. 34—41. Ofisul de confirmare a corpului negustoresc la I. Vârtosu, *Din aspectele Brăilei în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Analele Brăilei", I, 1929, nr. 2—3, p. 51—53.

[12] St. Marc Girardin, *Souvenirs de voyages et d'études*, II, Paris, 1853.

[13] Principele Miloș Obrenovici al Serbiei (1815—1839; 1858—1860) era în legături foarte strînse atît cu Alexandru Ghica, domnul Țării Românești, cît mai ales cu Mihai Sturdza din Moldova. În 1834 el a încheiat cu acesta din urmă o convenție pentru exportarea sării moldovenești în Balcani. Concurența care se instala astfel pentru sarea munteană (exploatată și exportată în acel moment în regie) l-a făcut pe Alexandru Ghica să instituie embargo-ul pe Dunăre asupra sării exportate prin intermediul lui Miloș. A fost necesară intervenția ambasadorului rus la Constantinopol, Buteniev, ca și un schimb de scrisori între principele Ghica și Miloș pentru aplanarea diferendului. La 4/16 noiembrie 1835 ei aveau să se întîlnească la Poiana pentru perfectarea unui contract prin care Miloș se angaja să exporte și sarea munteană peste Dunăre (44 milioane de ocale în anii 1836 și 1837). Amestecat astfel în afacerile financiare ale Țării Românești Miloș, care avea moșii în Oltenia, a putut pe de o parte să crediteze unele persoane (așa, de pildă, a acoperit o fraudă făcută de colonelul Constantin Filipescu în casa regimentului său și a avansat 1 354 500 lei chiar lui Alexandru Ghica pentru „des dettes criantes"). În același timp însă n-a fost totdeauna extrem de scrupulos în achitarea ratelor contractului său de exportare a sării. În 1839, renunțînd la tron în favoarea fiului său, la sugestia presantă a Rusiei, s-a refugiat în Țara Românească. În 1843 se afla în statele austriece. Miloș a păstrat interes și afecțiune Țării Românești și după ce a încetat a mai fi găzduit aici. În 1847, cînd Bucureștii au fost afectați de un incendiu pustiitor, a participat la subscripția publică instituită atunci. Vezi I. C. Filitti, *Domniile Române...*, passim; Ioan Nistor, *Relațiile principilor Karagheorghe și Miloș Obrenovici cu Țara Românească (1804—1860)*, București, 1945; S. Iancovici, *Din legăturile lui Miloș Obrenovici cu Țara Românească*, în „Romanoslavica", V, 1962, p. 163—178.

[14] Bell și Anderson, reprezentanții unei case comerciale engleze, au încercat, fără succes, să exploateze niște parchete de păduri în Țara Românească. În 1837 au dat faliment.

[15] Vasele celor doi, cu un deplasament de peste 100 de tone, au început să circule pe Dunăre din 1837. „Marița", vasul lui Alexandru Villara, a ajuns pînă la Constantinopol arborînd pavilionul național. Entuziasmat, Cezar Bolliac a scris atunci *La cea dintîi corabie românească* (cf. I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 220).

[16] În 1840 Mihalik de Hodocin a scris *Observații asupra stării pădurilor în valea Bistriței de sus*.

[17] Pentru fabrica lui Asaki vezi Aug. Z. N. Pop, *Un memoriu despre fabrica de hîrtie a lui Gheorghe Asaki (1840)*, în „Studii și cercetări de bibliologie", I, 1955, p. 238—240; N. Marcu, *Gheorghe Asaki, întemeietorul primei fabrici de hîrtie în Moldova (1841)*, în „Studii și cercetări economice", I, 1970, p. 225—233.

[18] Vezi date despre ea la A. Beer, *Die österreichische Handelspolitik in 19-ten Jahrhundert*, Viena, 1891.

[19] Pentru începutul căilor ferate la noi vezi infra, nota ns. 33.

[20] Pentru Billecocq vezi *Comerțul cu Orientul...*, *Epoca modernă*, cap. V, nota 25.

[21] Vezi mai mult la D. Bodin, *Politica economică a regatului Sardiniei în Marea Neagră și pe Dunăre în legătură cu principatele române*, București, 1940; același, *Documente privitoare la legăturile economice dintre Principatele române și regatul Sardiniei*, București, 1941.

[22] Convenția austro-rusă din 13/25 iulie 1840 prevedea obligativitatea pentru Rusia de a lăsa liberă navigația pe Dunăre și prin Gurile ei la Marea Neagră și a face lucrările de degajare necesare la Sulina. Textul convenției la C. Băicoianu, *Dunărea, privire istorică, economică și politică*, București, 1915, anexa p. 209 și urm.

[23] Vezi mai jos, nota 25.

[24] Vezi și articolul nostru *Contracte în comerțul extern al Țării Românești (1829—1858)*, în „Studii", XXV, 1972, nr. 4, p. 767—781.

[25] Tratatul încheiat la Balta Liman între Turcia și Anglia (semnat de lordul Ponsomby, de unde numele) prevedea sporirea la 5% a taxelor de import și la 12% a celor de export. Concomitent vămile interne în Imperiul otoman erau desființate. Franța și Sardinia au aderat la tratat. Țările Române erau defavorizate prin aplicarea lui căci vămile interne fuseseră suprimate încă de la începutul epocii regulamentare. Apoi tratatul stipula descompunerea taxelor (la import 3% în momentul intrării mărfurilor în rada

portului și 2% la vînzare iar la export 9% la intrare și 3% în clipa exportării propriu-zise). Or, mărfurile care atinseseră în vreun fel pămîntul turcesc cînd ajungeau în țările române plăteau cel mult suplimentul de 2 și respectiv 3%. Austria a refuzat să adere la tratatul Ponsomby și a impus Porții Otomane să absolve Principatele Române de observarea lui (cf. I. C. Filitti, *Domniile române...*, p. 193—194).

[26] Raportul lui Cochelet, consul francez la București.

[27] „Amicul comercianților", gazetă politică și comercială. A apărut între 11 și 18 august 1848 sub redacția lui C. Andronic, la tipografia lui Z. Carcalechi. Apelul către „corpul comerțial" cerea ca membrii săi să se organizeze în cluburi și acolo să dezbată candidaturile pentru viitoare Constituantă.

[28] Vezi supra, nota 11.

[29] O prezentare a antreprizelor existente în epocă la G. Zane, *L'industrie roumaine au cours de la seconde moitié du XIX-e siècle*, București, 1973.

[30] Gheorghe Bibescu fusese căsătorit cu Zoe Mavrocordat Brîncoveanu. Divorțul de ea și căsătoria cu Mariția Văcărescu (căsătorită Costache Ghica, cumnată cu antecesorul său, Alexandru Ghica) a constituit un subiect copios de bîrfă. Vodă voia să impună în Adunare un proiect de lege prin care la desfacerea căsătoriei soții sînt deopotrivă îndatorați la înzestrarea fetelor. În felul acesta el dorea s-o silească pe Zoe Mavrocordat Brîncoveanu să contribuie din imensa avere pe care o poseda la căpătuirea copiilor lor. Adunarea țării însă îi era potrivnică încît divorțul s-a pronunțat în favoarea soției (în 1845). La 25 august însă același an Gheorghe Bibescu s-a căsătorit cu Mariția Văcărescu la Focșani. Mihail Sturdza, domnul Moldovei a participat cu soția la ceremonie (vezi amănunte la I. C. Filitti, *Domniile române...*, passim).

[31] În urma convenției ruso-turce de la Balta Liman (19 aprilie/1 mai 1849) se instaura în țările române septenatul domnitorilor. Adunările Obștești erau înlocuite cu divanuri ad-hoc. Comisii speciale urmau să revizuiască Regulamentele Organice. Ocupația militară mixtă se prelungea pînă la „restabilirea liniștei" și însemna prezența a cca. 70 000 soldați străini pe pămîntul românesc. Concomitent se preconiza reorganizarea armatei naționale. Viitorii domni aveau să fie supraveghiați, pe durata ocupației militare, de comisarii militari ai celor două curți.

În Țara Românească a fost numit Barbu Știrbei iar în Moldova Grigore Ghica. Domniile le-au fost întrerupte de războiul Crimeii.

[32] Primele linii telegrafice instalate pe teritoriul românesc au fost considerate ca făcînd parte din rețeaua turcească. Abia în 1866 România a reușit să adere la convenția telegrafică de la Paris. Pentru Moldova vezi L. Boicu, *Introducerea telegrafiei în Moldova*, în SCȘII. VIII, 1957, fasc. II, p. 279—305.

[33] La 22 noiembrie/4 decembrie 1855 Barbu Știrbei se adresa contelui Coronini Cronberg în legătură cu perspectivele unei linii ferate Orșova—Craiova—București—Giurgiu. Peste o lună un ofis către Sfatul Administrativ Extraordinar dispunea începerea prospecțiunilor printr-un „inginer special".

Maximilian von Haber se oferise să construiască căi ferate în Țara Românească și Barbu Știrbei intrase în legătură cu el prin fiul bancherului Curtis din Viena. Convenția cu acesta s-a încheiat la 22 ianuarie/3 februarie 1856 la Dresda. Legea pentru „concesia de pămînt la trebuința drumurilor de fier" s-a dat la 17 februarie 1856.

La 15 decembrie 1855 Carol Maager, președintele Camerei de industrie și comerț din Brașov întocmea un memoriu privind importanța unei linii ferate Brașov—Dunăre (Galați—Brăila—Giurgiu). Proiectul era sprijinit atît de Coronini cît și de principele Carol de Schwarzemberg, guvernatorul Transilvaniei. Autoritățile românești au acordat concesiunea pe 90 de ani; lucrările de prospectare au fost executate de inginerul austriac Franz Dimmer.

Încercările din timpul domniei lui Barbu Știrbei au rămas simple proiecte. Prima linie ferată în Muntenia avea să fie inaugurată pe traseul București—Giurgiu în 1869. Vezi C. Botez, D. Urmă, I. Saizu, *Epopeea feroviară românească*, București, 1977.

[34] De fapt Nulandt a obținut concesiunea unei bănci de emisiune și credit ipotecar în 1856.

[35] Vezi Paul Cernovodeanu, *Românii și primele proiecte de construire a canalului Dunăre Marea Neagră (1838—1856)*, în „Revista de istorie", XXIX, 1976, nr. 2, p. 189—209.

[36] Pentru epoca lui Cuza și creațiile ei economice vezi Gh. Zane, *Politica economică a principatelor în epoca unirii și capitalul străin*, în „Studii", XII, 1959, nr. 1, p. 223—261; același, *Les principes économiqes de l'Union à la lumière du message du 6 décembre 1859 d'Alexandre Ioan Couza*, în RRH, V, 1966, nr. 5, p. 35—46; același, *Probleme de economie financiară în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, în vol. *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, 1973, p. 261—328; D. Berindei, *Epoca Unirii*, București, 1979.

EPOCA LIPSEI DE INIȚIATIVE ECONOMICE

Un punct de cea mai mare importanță fu cîștigat prin tratatele și convențiile care terminară războiul Crimeii [1]. Principatele, ca și Serbia, căpătau libertatea de comerț, al cării sens se putea interpreta în felul cel mai larg. Pentru Serbia însă lucrul era spus cu mult mai explicit decît pentru țerile noastre.

În acest moment Austria continuă să domine comerțul românesc. În 1859 negoțul cu Lipsca era de 2 000 000 de taleri și se aducea din Viena marfă de 1 020 000 de florini. Marfa de Brașov se vindea în o sută de prăvălii (Galați 2, Focșani 8, Bîrlad 6, Vaslui 4, Huși 6, Neamț 6) [1].

Se puteau căuta drumuri noi ? Se făcea în noua Românie politica Franciei, dar nici românii, nici francezii nu erau dispuși a trage consecințe economice din înfrîngerea Rusiei.

Cu toată stabilirea la gurile Dunării, prin tratatul de la Paris, a unei comisiuni europene [2] pentru lucrări technice și supraveghere, se lăsă Rusiei învinse mînă liberă pentru a distruge navigația. Decăderea se accentua așa de mult, încît la 1862 se putea spune că „taxa tonagiului vaselor la Sulina fiind prea mare, speculanții, pentru a scăpa de cheltuielile enorme, se grămădesc mai cu preferință în porturile Odesei, Simferopolei etc. etc., părăsind pe acelea ale Ismailului și Galaților" [2]. În zădar se cerea navigabilitatea Prutului [3], care ar fi legat prin șosea cu Iașul [3]. Un alt act de revenire asupra ideii adăugia și pe aceia de a se aduce prin Bahlui Siretiul în legătură cu acel rîu de hotar [4].

Încă de la conferința din 1866 [4], care trebuia să ieie o hotărîre cu privire la viitorul Principatelor Unite, Anglia arătă dorința de a se atribui Comisiunii Dunărene pentru noi lucrări și parcursul fluvial între Galați și Brăila. Se considera, pe de altă parte, această comisiune ca trecătoare, în așteptarea celei riverane. Toată Dunărea ar fi fost supusă aceluiași regim [5]. Prelungind pe cinci ani durata Comisiunii, ceilalți delegați nu crezură că pot lua în discuție propunerea engleză [6].

În societatea însăși, împărțită prin vehemente uri de partid sau paralizată printr-o rea administrație, nu se observă mult avînt. Sericicultura,

---

[1] Jikeli, *o. c.*, p. 132.
[2] *Uricariul*, XII, p. 340.
[3] *Ibid.*, p. 344.
[4] *Ibid.*, pp. 390—392.
[5] D. A. Sturdza, *Charles I-er [Actes. Chronique. Documents* I, *1866—1875*, București, 1899] p. 53.
[6] *Ibid.*, p. 135.

inițiată supt Știrbei, se dezvoltă doar prin îngrijirea negustorului bogasier Coemgiopol [7].

Noul regim din 1866, supt conducerea unui prinț plin de inițiativă [5], dar a cărui energie tînără se încurcă în conflicte de cabinet și parlamentare, nu fu mai spornică. Drept singure măsuri la începutul noii domnii se pot însemna: reducerea taxei de export pentru cereale (1% în 1868 față de 3% în 1866) și pregătirea noului tarif, data aceasta — curioasă concesie! — cu participarea delegaților negustorilor străini.

Întemeierea de fabrici nu e mai deasă de la 1866 înainte. Cele de zahăr, favorizate prin scutiri de taxe pe douăzeci de ani, sînt un reflex local al activității industriale europene. Fabricile de la Sascut și Chitila nu făcură însă decît să vegeteze, așteptînd iar privilegii pentru exportul pe preț scăzut. Fabricile de tutun ale statului și chibrituri (și a lui Goldenthal la Iași) nu merită a fi puse în socoteală. Metalurgia lucra numai la reparația locomotivelor în atelierele statului. Fabrica de postav a colonelului Alcaz n-avu durată. Mai mult folos aduseră morile cele mari, începînd cu ale „cruparilor" din Botoșani.

Doar refacerea în stil occidental a locuinții trezi o întreagă industrie de consumație interioară. Războiul vamal [6] mută apoi pe valea Prahovei o fabrică mare de sticlă și una de hîrtie, adausă la cea de Letea.

Dar în domeniul căilor de comunicație nu se putea zăbovi. Capitaliștii străini întrebuințaseră pe oamenii politici, pe amicii lui Vodă Cuza pentru a-și înfățișa proiectele. Linia Mihăileni—Galați fu propusă astfel în numele comerțului * Brassey-Glyn-Sapieha, de Petru Mavrogheni și votată încă din 1862. Vasile Alecsandri scrie altor capitaliști în același an pentru a aduce înainte linia București—Giurgiu „cu o ramură spre Oltenița", prin o canalizare a Dîmboviții și mai sus de Capitală, ceia ce, după socotința poetului, ar provoca o societate de navigație și reapariția pe Dunăre a steagului național. Grigore Brâncoveanu, unul din fiii lui Vodă Bibescu, primi un proiect francez și mai larg [8]. Se încercă și o combinație [7] cu capitalul englez [9].

La 1863 un alt proiect apare, al lui Salamanca și Delehante. Adăugindu-și pe englezul Bath și pe influentul om politic român Petru Mavrogheni, propunerea reapare la 1868, dar supt numele lui Offenheim, lui Boschowski, lui Giskra și a englezilor Drake și Rate. E vorba de linia Suceava—Iași—Roman. Prusienii crezînd că vor avea sprijinul noului domn, se prezintă și ei cu un proiect Ujest—Ratibor, care nu s-a executat [10].

Singură linia București—Giurgiu, de mult începută și terminată la 1868, fu lucrată în afară de suspiciuni. O linie a Oltului pînă la Rîmnicul Vîlcii era oferită de o deputație din Sibiu încă din novembre 1872 [11], precum odată Brașovul oferise a lua, prin Camera sa de comerț, drumul Prahovei. Ea nu fu adusă la îndeplinire; altele nu erau gata nici în 1874. Numai la 1872 se votează racordarea cu linia basarabeană la Ungheni, iar cea cu liniile

---

[7] Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, [I, Iași, 1903], pp. 208—209; Furnică, *o. c.*, apendice.

[8] Xenopol, *Cuza Vodă*, pp. 307—308.

[9] *Ibid.*, pp. 219—220.

[10] *Uricariul*, XXII, p. 9 și urm.

[11] *Aus dem Leben*, II, p. 289.

* Citește: concernului!

austriece în 1875—1876. Liniile Titu—Tîrgoviște și Focșani—Mărășești urmară. Liniile Vîrciorova și Predeal erau încă în lucru la 1874. Cînd totuși se ajunse, prin antrepriza Offenheim, la linia ferată înaintată de la Suceava pînă la Roman, un fost ministru austriac declara în plin Parlament vienez că s-au adus astfel statului austriac „mari servicii prin cîștigarea acestei linii eminamente strategice". Și, mai departe: „În timpul concesiunii am primit din partea domnului ministru de Externe asigurarea cum că, în curs de douăzeci de ani, diplomația n-a putut obține în România rezultate mai fericite decît concesia acestei linii" [12]. Pentru joncțiunea de la Predeal, guvernul austro-ungar oferise la 1875—1876 să o facă el cu mijloacele sale, și legea nu trecu fără aprinse discuții.

Încă de supt vechiul regim metternichian guvernul din Viena se arătase dispus la o înțelegere comercială cu Principatele. Se discută asupra ei cu Vodă Bibescu, și cu atît mai mult cu fratele său, Știrbei, devotat partizan al sprijinirii pe austrieci. Se va fi încercat același lucru în Moldova, unde opinia publică pretindea concesii corespunzătoare. Supt Cuza Vodă chestia nu înainta, Principatele fiind însă formal recunoscute prin tratatele de comerț turcești din 1860 ca teritoriu economic separat.

Noului domn Carol I-iu i se impuse de turci în 1866 să renunțe la asemenea veleități, dar încă din 1867 el își trimetea emisari la Viena în vederea unei convenții care, putînd trece ca „aranjament local", s-ar strecura pe lîngă clauzele firmanului de învestitură.

La 1871, după căderea Franciei napoleoniene și indiferența pentru noi a biruitorului Bismarck, urmărind brutal plata acționarilor germani ai falimentului Strousberg [8], Viena apărea ca un refugiu. Acolo poruncia, în alt sens decît al rasei sale, Andrássy. El își dădea seama cît de mult țin românii la recunoașterea dreptului lor de suveranitate în acest domeniu și, urmărind politica de înțelegere cu principatul, și pentru a stăvili iredentismul în dauna monarhiei, el vorbi cu o francheță aparentă care trezi recunoștință. Era vorba și de a dovedi sîrbilor, recalcitranți și în chestia căilor ferate, că alții sînt mai înțelegători și mai docili.

Opunerea vehementă a Turciei în 1873, a noii Turcii „reformate", care tindea a ne îngloba o simplă provincie a imperiului unitar, nu fu băgată în seamă. România răspunse întovărășind decretarea noului tarif din 1874 cu o adevărată declarație de independență economică.

Rusia și Prusia îi recunoșteau și ele acest drept. Deși turcii vorbiau de un firman prohibitiv, chemarea unei conferințe europene, pe care Puterile o refuzară formal, convenția [9] fu încheiată și, nu fără împotrivirea opoziției românești, votată în 1876.

Un succes politic era plătit, bineînțeles, cu cele mai grele concesii economice [13].

Ca o consecință, porturile france de la Brăila, Galați și Ismail fură desființate de la 1-iu ianuar 1876 înainte. Se plătia scump recunoașterea

---

[12] *Uricariul*, XXII, pp. 9—10.

[13] V. actele anexate la lucrarea adesea citată a d-lui Băiocianu, Discursurile d-lui V. Boerescu [*Discursuri politice*, I, București, 1910] și cartea mea *Politica externă a regelui Carol I*, precum și *Correspondance politique roumaine sous le roi Charles I-er* (1866—1880), Paris, 1923.

dreptului de autonomie măcar în acest domeniu. După Austro-Ungaria erau să vie acum Rusia, Franța, care reprezintaseră, față de discuția diplomației românești cu Turcia, același punct de vedere.

Dealtfel un angajament formal, ca urmare a unui adevărat „tratat de alianță" cu Serbia, prevedea o învoială „pentru a regula", încă din 1868, „a ușura și a încuraja relațiile de comerț între locuitorii celor două țeri" [14].

Balanța comercială, necontenit cu prisos la export, se prezintă de la 1859 pînă la convenția cu Austro-Ungaria foarte schimbătoare, prisosul coborîndu-se uneori supt 40 000 000 ca să se ridice în 1868 la peste 107 000 000. De la ceva mai mult ca 60 000 000 în 1860 importul ajungea la 122 794 114 în 1874, iar exportul, începînd cu 116 000 000 în 1860, se suia la aproape dublul în 1868 pentru a se coborî cu 50 000 000 la 1875, după capriciul anilor buni sau răi pentru agricultură [15]. Grîul se exporta în valoare aproape de 50 400 000 în medie, porumbul reprezinta ceva mai mult ca 30 000 000, alte cereale vreo 15 000 000.

Din animale, vitele cornute și porcii dau fiecare cam cîte 4 000 000, oile și caprele foarte puțin, dar exportul lînii întrece 6 000 000 pentru același termen de cinci ani [16]. Suprafața cultivată a României se ridica încă din 1870 la jumătate din întregul teritoriu. Războiul vamal cu Austro-Ungaria nu atinse exportul cerealelor, pe cînd al vitelor, care era la 1879—1885 cam 6 la sută, scădea la 4% după conflict (de la 22 000 000 de lei la 9 000 000) [17].

Înainte ca și după războiul vamal eram de fapt un domeniu comercial austriac în marea mișcare a comerțului mondial. Pe cînd Turcia se menținea la import între 1861 * și 1875 la 10—11 000 000 și Rusia la 3—4 000 000 de lei, Austro-Ungaria se ridicase de la aproape 34 000 000 la aproape 40 000 000. Dintre puterile maritime, Anglia (de la 11 600 000 aproape la peste 23 000 000) și Franța (de la aproape 9 000 000 la peste 4 000 000) ** arată o însemnată creștere, dar în limitele lor mai mici.

Abia se arată Italia și alte țeri [18]. De la 1871 însă Germania se ridică tot mai mult fără a trimete însă uneori atîtea mărfuri cît Rusia.

La export cele aproape 60 000 000 cerute de monarhie înfățișează aproape întreit cît în 1861, Franța oscilează între c. 14 500 000 și c. 18 000 000, Italia cade de la aproape 6 000 000 la jumătatea acestei sume, Anglia îndoiește cumpărările ei (de la c. 10 000 000 la aproape 18 000 000), pe cînd Turcia se înscrie cu o scădere la jumătate din cele peste 56 000 000 din 1861 [19].

Efectele convenției se văzură, dealtfel, îndată în alte domenii: de la 1875 la 1885 Austria își crescu vînzarea la noi de la 40 la 130 de milioane, concurată, nu de Franța, care rămînea la 15—24 000 000, ci tot de Anglia, care sări de la 25 la 56 000 000, mai ales pentru stofe de bumbac. Din partea ei, Germania întrecu pe toți concurenții ei: de la cele 5 000 000

[14] *Aus dem Leben*, I, p. 241; Sturdza, *Charles I-er*, p. 409.
[15] Băicoianu, *o.c.*, p. 151.
[16] Băicoianu, *o. c.*, p. 160.
[17] [N. Iorga], *Gesch. des rum. Volkes*, II, pp. 398—399.
[18] Băicoianu, *Zollpolitik*, p. 163.
[19] *Ibid.*, p. 166.

* Citește 1871!
** Citește 40 000 000!

din 1875 ea ajunse şi la peste 40 de milioane [20]. Dar partea Angliei la exportul României era de 38%, pe cînd a Austro-Ungariei creşte doar cu 16%; a Germaniei e de 20% [21]. Numai după războiul vamal exportul de cereale român trecu spre Germania, Belgia, Olanda, Anglia, dar vînzarea germană la noi crescu deodată pînă la valoarea de 90 de milioane pe an [22]. La 1878 se opri importul de vite, dar la 1882 i se dădea iar drumul [23].

Chiar suma însemnată a importului austro-ungar din România nu înseamnă decît încă o dependenţă mai mult. Marea ţară vecină înlocuieşte pe a noastră în funcţiunea de a industrializa produsele româneşti, făcînd din grîu făină, din pieile brute încălţăminte, din lînă postav şi revînzîndu-ni-le cu un spor important peste renta maşinilor şi valoarea salariilor. Era un fel de înceată anexiune economică exploatatoare a unor ţinuturi incapabile de a avea o economie naţională mai complectă, — pentru care însă nu lipsia nici una din condiţiile necesare.

Interesul purtat de Anglia comerţului românesc se vede şi după faptul că, dintre vasele sosite la Dunărea-de-Jos în 1879, 300 erau engleze, 85 austriece, 42 franceze, 25 ruseşti, 8 italiene, abia 2 germane [24].

S-a vorbit nu o dată de Dunărea românească. Un Kogălniceanu [10] a apărat-o cu talent şi energie contra pretenţiilor austriece. Convenţia de la Londra am reuşit s-o anulăm în practică. Dar deschiderea Porţilor de Fier fu încredinţată inginerilor unguri, cari făcură o operă mediocră pentru a sprijini pe dînsa cele mai mari pretenţii şi a exercita în numele ei un control de uzurpaţie în propriile noastre ape. În Comisia Europeană, lucrînd, după marea operă a unui Hartley [11], creatorul canalului Sulinei, încet şi fără avînt, am fost numai o gazdă politicoasă pînă la smerenie. Munca spornică a inginerilor români în toate porturile dunărene, muncă în stare a da rezultate aşa de frumoase ca la Galaţi şi Brăila, unde cheiurile datează din 1873, în crearea portului Giurgiu, nu fu întrebuinţată pentru o afirmaţie politică mai energică. Vechiul cabotagiu grecesc fu îngăduit şi mai departe, grînele noastre fiind transmise pe şlepuri străine. Trebui neapărata nevoie a transporturilor de sare în Serbia pentru ca patriotismul unui Grigore Manu să creeze navigaţia fluvială română, care în curînd făcu să apară steagul nostru comercial pe Marea Neagră pînă la Constantinopol, la Pireu, în Egipt şi Asia Mică. Şi încă strălucitul succes care încununa această tentativă nu îndemnă la o întreagă nouă politică de desfacere în legătură cu aceste mijloace de transport, mărginite mai mult la circulaţia de pasageri străini în condiţii de confort care înlăturau orice putinţă de cîştig pentru stat măcar.

Anexarea Dobrogei [12] deschisese noi orizonturi. Vechea idee a portului de mare la Jibrieni în Basarabia se arătase nerealizabilă [25]; în cîţiva ani satul turcesc Chiustenge deveni portul maritim european Constanţa.

---

[20] D. A. Sturdza, *Charles* I-er, p. 900.

[21] Băicoianu, *Istoria politicei noastre vamale şi comerciale de la Regulamentul Organic şi pînă în prezent, [1831—1902]*, I¹, [Bucureşti, 1904], p. 198.

[22] *Ibid.*, p. 188.

[23] *Gesch. des rumänischen Volkes*, II, pp. 433—435 (mai ales după Robin-Biron, în „Convorbirile literare", 1902—1903).

[24] Jikeli, *o. c.*, pp. 136—137; cf. şi pp. 144—150.

[25] Carol I-iu se gîndise la un port Carol I-iu, pe la Vîlcov, *Aus dem Leben*, la data de 20 iunie 1867; Sturdza, *Charles I-er*, p. 383. Domnul vorbi cu Hartley şi în 1875 în această privinţă (*ibid.*, la 7/19 april 1875).

Odesa era concurată din nou de români. Nu lipsia decît o legătură mai strînsă cu Bucureștii, linii de comunicație în lungul provinciei către Galați și Brăila pentru ca marea operă să fie îndeplinită.

Prin încă un capitol al producției noastre — după aceia ale cerealelor — era să fim legați în curînd de economia politică mondială. Prețurile de păcură începeau să dea oarecare prisos pentru export încă la începutul domniei lui Carol I-iu. Înainte de 1875 chiar acest export întrecea 2 000 000 de lei pe an [26]. La Marsilia se făcea parafină din petrol românesc [27].

Criza petrolului american îndemnă exploatarea mai intensivă a puțurilor * noastre, care dădeau, încă înainte de 1880, de marea mișcare pornită de un Alimănești eanu și Mrazek, suma de 2 300 000 de lei la export: societățile străine începură a lucra numai după 1895, și anul 1901 putu să însemne un export de 76 000 000 de kilograme dintr-o producție mai mult ca întreită. O politică a petrolului însă, ținînd samă și de interesul țerii de a participa larg la exploatarea bogățiilor ei și de necesitățile economiei mondiale, nu s-a fixat nici pînă acum [28].

Toate acestea nu împiedecau însă acțiunea firească de hegemonie a asociației de interese materiale care era monarhia vecină. Acestei supremații economice trebuiau să i se opună doi factori, în afară de creșterea comerțului englez în aceste părți, direct sau și prin mijlocirea belgiană.

Germania unificată tindea tot mai mult să-și întindă imperialismul în domeniul producției și circulației mărfurilor. Știința teoretică fu pusă în serviciul unei industrii care unia disciplina cea mai perfectă cu informația cea mai sigură și cu cea mai îndrăzneață inițiativă. Ea urmăria piața Orientului pe toate căile, și una din ele era a României cîrmuită de un Hohenzollern, țară care însemna și un teren important de desfacere. Cu toată alianța intimă cu Austro-Ungaria, semnele unei lupte îndîrjite contra acesteia apar imediat.

Totuși de la puteri și concepții ca ale Imperiului german se putea aștepta mai mult, în interesul său. Monarhia habsburgică făcu cele mai mari sforțări ca să-și păstreze hegemonia dunăreană pe care Comisia de la guri n-a îngustat-o de fapt. Ca și la 1830—1840 navigația pe partea inferioară a marelui fluviu îi aparținea. Patru legături de cale ferată și numeroase șosele îi ajutau circulația comercială. Din partea lor, germanii se mulțămiau a întrebuința pentru o parte din comerțul lor oriental calea Constanței, noului port român la Marea Neagră, dar navigația bavareză nu cuteză să apară măcar pe apele Dunării, și întru nimic viața economică românească nu se resimți ca spor al vitalității ei prin ivirea noului exploatator, trimițînd în schimb pentru grîul românesc fabricate a căror materie primă era aiurea.

O școală de economie națională se formase, apoi, și în România. Dacă vechiul Nicolae Suțu [13] sau Petru Mavrogheni [14], aproape contemporanul său, se gîndiseră numai la folosul ce am putea trage dintr-un comerț pe care nu-l puteam dirigui, dacă Marțian [15] însuși, de o viziune

---

[26] Băicoianu, *o. c.*, p. 160.
[27] *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er*, p. 227, no. 502.
[28] V. *Gesch. des rum. Volkes*, II, pp. 418—419.
* În text: *prețurilor*.

așa de clară în alte domenii, nu apasă îndeajuns asupra posibilității noastre de a ni prelucra materia primă, P. S. Aurelian [16] făcu din predicarea acestei doctrine scopul de căpetenie al vieții sale. Autorul studiului adîncit asupra valorii economice a României, creatorul revistei „Economia Națională" ceru cu stăruință desfacerea dintr-o robie care de mult nu se mai compensa cu nimic. El merse pînă la ideia războiului vamal și prezise că el nu ni va aduce decît folos. Școala lui Aurelian, continuată prin Emil Costinescu [17], avea însă un defect, și unul mare. Ea credea că industria se poate improviza, că o țară este datoare s-o aibă integrală și, al treilea, că e de ajuns ca statul, prin scutiri și tarife, s-o sprijine. Procedînd prin logica gîndirilor abstracte și străine de cerințile invincibile ale realităților date, care se leagă organic una de alta, ea alerga la un cîștig individual fără să cugete la nevoile adevărate ale unei țeri întregi. Materia noastră aștepta prelucrarea în zeci de domenii, atunci cînd noua industrie improvizată și subvenționată făcea cuie într-o țară lipsită încă de fier și substituia bunei hîrtii străine o rea fabricație indigenă ori inaugura o greșită politică a zahărului, îndulcind pe vecini cu ieftinătatea produsului nostru.

Cererile de înnoiri apar foarte rar din partea opiniei publice sau a grupelor de interesați. Astfel, la 1891, „comitetul ieșan pentru apărarea intereselor economice și culturale ale Moldovei și în special ale Iașului" cere navigabilitatea Prutului, „conform actului internațional din 1862, care a rămas literă moartă și care, executat, ar face din diferitele șchele ale acestui rîu niște adevărate porturi comerciale, menite în scurt timp a ajunge la prosperitatea porturilor muntenești de pe malul Dunării, devenite azi orașe mari", — ceia ce e puțin cam exagerat — ; navigabilitatea Siretiului, canalizarea Jijiei și Bahluiului, căi ferate în lățime, pe rîuri, și legături mai strînse cu Ardealul, puind Pesta în raport cu Galații, Reghinul săsesc cu Bacău, Bistrița ardeleană cu linia principală a Moldovei, apoi : construirea liniei Bîrlad—Galați și a liniei Bîrlad—Fălciu, înlăturarea pentru Iași a curbei de la Cucuteni, legarea Noii Suliți cu liniile Moldovei, în sfîrșit : înființarea unei școli politehnice la Iași, a unui „antrepozit de vinuri" la Iași și a altuia la Focșani, crearea de tîrguri de vite, în vederea exportului în Italia, Turcia și Grecia [29].

Nu e intenția mea a mă întinde asupra tratatelor de comerț încheiate după expirarea convenției cu Austria. De la 1905 înainte o tradiție originală a început a se forma și la noi, fără ca ea să fi căpătat însă acel caracter definitiv, respectat de toate partidele, care ar fi necesar.

În ajunul războiului, un cunoscător făcea aceste constatări : 50% din traficul Dunării inferioare e în mîinile românilor, cari dispun de 3 500 kilometri de căi ferate. Pe Marea Neagră vine 60% din import și pe ea trece 95% din export [30].

---

[29] *Uricariul*, XVII, p. V și urm.

[30] C. I. Băicoianu, *Însemnătatea geografică și economică a României, în actuala conflagrație europeană*, București, 1914. Cf. B. G. Assan, *Alimentarea Germaniei cu cereale*, București, 1914. Pentru producția agricolă în 1919 (cu 25,8% inferioară celei din 1914) și pentru cifrele de export și import în 1920 v. „Bulletin statistique de la Roumanie 1920", București, 1920.

Socoteli făcute în acel moment arată că România reprezinta 0,6% din comerțul internațional, printr-un export de 642 103 783 fr. față de un import de 637 905 560. Importul, fecund, consista mai mult în mașini (65 000 000) și metale, în țesături (104 741 053), în hîrtie (7 000 000) și uleiuri vegetale (6 000 000). Exportul cerealelor întrece cu mult al vitelor (3 190 000) abia în 1912.

Din cereale, Belgia primia 144 800 000, Austria 63 500 000, Anglia 29 200 000, Franța 25 200 000, Germania 19 700 000. Petrolul mergea în Germania pentru 12 900 000, în Anglia pentru 12 300 000, în Franța pentru 16 900 000, în Egipt pentru 7 000 000 și în Austria pentru 4 700 000. Din lemn se lua de Austria 7 300 000, de Egipt 4 400 000, de Olanda 4 700 000, de Bulgaria 2 300 000, de Turcia 2 200 000, de Germania doar 200 000. Produsele animale alimentare aveau această desfacere: 6 300 000 Germania, 6 100 000 Austria. Era și un export de legume, care dădea Belgiei 7 200 000, Franciei 6 000 000, Austriei aproape atîta, Germaniei un milion și jumătate.

Germania dădea în 1912 de 23 599 024 (Austria de 13 231 395) postavuri, de 17 400 000 (Austria însă de 20 900 000) pînzeturi, de 6 700 000 confecțiuni, de 86 100 000 metale și fabricate metalice (Austria 26 600 000), medicamente și produse chimice de 8 300 000, mătăsării de 6 500 000.

Anglia dădea la import 84 milioane postav, 33,3 milioane pînzeturi, 4,5 milioane confecțiuni, 25,7 milioane metale și fabricate metalice, 1,4 milioane produse chimice.

Franța 2,2 milioane postav, 2,1 milioane pînzeturi, 3,8 milioane confecțiuni, 2,7 milioane metale, 1,3 milioane produse chimice, 5,1 milioane mătăsuri [31].

Întreg acest edificiu de lungă răbdare fu dărîmat prin nimicitoarea lovitură a ocupației germane, în cursul căreia România fu „pusă în valoare" pentru a salva Puterile Centrale ajunse la aman. Calcule cu oarecare garanție fixează exportul zilnic la 200 000 kilograme de lînă (în 1917), 201 153 tone de lemn (5 000 de kilograme lemn de nuc pentru patul puștilor), 27 000 tone de fructe și conserve, cantități enorme de pește, 93 945 de tone de sare, 14 679 tone de piei, ba chiar, dezorganizare a industriei, 57 475 de fier [32].

Ceia ce se pregătia prin tratatul de pace era și mai grozav. Timp de șapte ani tot exportul nostru de cereale, — de furaj, de materii oleaginoase, de plante textile pe doi ani *numai* — trebuia să meargă către Germania, și aceasta, ca pe vremea turcilor, cu prețul fixat de cumpărătorii înșii. Terenurile petrolifere ale statului erau cedate unei societăți germane, liberă să construiască linii ferate și conducte și să-și aibă instalațiile ei de telegraf și de telefon.

„Datoria cea mai însemnată a administrației militare, în România", spuneau instrucțiile de la 21 august 1917, „stă în a exploata țara în chipul cel mai desăvîrșit cu putință, pentru folosul țerilor de origine" [33]. Și exe-

---

[31] I. N. Angelescu, *Le commerce extérieur et l'industrie nationale de la Roumanie*, București, 1916.

[32] Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, II, p. 37. În „Buletinul statistic al României" pe 1924, no. 2, p. 38 se dă cifra de 20 115 vagoane de lemn exportate în 23 de luni.

[33] V. G. D. Creangă, *Les finances roumaines sous le régime de l'occupation et de la paix allemande, I, L'émission de papier monnaie*, Paris, 1919.

cutanții înțelegeau *ad literam* că au chemarea de a nu lăsa aici, în țara „trădătoare" și „pedepsită", decît „pămîntul gol". „Marea comisiune a prăzii de război" (*Grosse Kriegsbeute-Kommission*) se răpezise de la început la materialul fabricelor și uzinelor din teritoriul ocupat, pentru a face ca de atunci înainte învinșii să se aprovizioneze numai cu fabricatele germane. Și, pentru Moldova, care rămînea de cucerit, se luau, de-nainte, în septembre 1917, măsurile de împărțire a „exploatării" între germani și austrieci. „Wirtschaftsstabul" a lăsat mult timp urme care nu se puteau șterge într-o țară pe care, prin distrugerea puțurilor de petrol, aliații ei înșiși o despoiaseră, fără despăgubiri, de unul din cele mai însemnate mijloace de producție.

Ca să se vadă cît de mare a fost cîștigul avut de exploatatorii militari vom însemna că numai din producția de lînă s-au luat întîia oară pe lîngă cele 2 200 000 de kilograme și alte 1 600 000 pe urmă; din cînepă și in, producătorii aveau dreptul să-și păstreze numai cîte cinci kilograme de familie, pentru sămînță; se cumpăra pînă și „părul uman, mai ales al femeilor, cu prețul de 12—15 lei kilogramul"[34]. Încă din 1916 se luau 299 218 cai, 383 375 vite, 1 372 615 oi, 88 130 capre, 446 363 porci[35] dintr-un număr total de 710 000 cai, 1 965 000 vite, 56 000 000 oi, 1 milion porci. În 1918 numărul cailor luați se stabilia la 600 000, peste 1 400 000 de vite, 4 400 000 de oi, 2 000 000 de miei și porcii mai toți. Carnea conservată se luase în sumă de 1 342 de tone. Pachetele de cinci kilograme ale soldaților, trimese familiilor lor, dădeau pînă în august 1917 1 002 vagoane pentru Germania. Din ianuar în august al acestui an se luau 18 000 000 de kilograme de alimente pe această cale.

O socoteală făcută pentru o lucrare rămasă inedită dă, în tone de 100 kilograme [!], pe baze oficiale, aceste cifre de export, afară de pachetele soldaților, în străinătate pentru epoca de la 1-iu decembre 1916 la 31 octombre 1918: cereale, grîu 1 273 182 (483 002 Germania, 643 957 Austro-Ungaria, 140 273 Turcia, 5 950 Bulgaria), porumb 495 370 (circa 224 613, 242 089, 22 921, 5 747), alte legume și leguminoase 946 313 (cîte 43 716, 45 770, 553, 4 574), alte alimente și furaje 262 592 (cîte 195 540, 62 879, 3 702 471), oleaginoase 36 148 (cîte 24 239, 11 843, 60, 6), piei 14 679, lemne 201 153, sare 93 945, mașine ș.a. 57 475, substanțe chimice 2 059, materii textile 10 028, alcool și tabac 8 687, diverse materii prime 34 408, produse de petroliu 1 140 809 (cîte 889 944, 231 176, 13 825, 5 864 celor de mai sus), păsări 28 870 (18 881 pentru Germania), vite 86 292 (55 463 pentru Austro-Ungaria), oi și capre 97 563 (9 579 pentru Austro-Ungaria), porci 106 531 (72 535 Austro-Ungaria, 29 323 Germania).

Rezultatele acestui gigantic jaf nu puteau lipsi, și ele au fost dezastroase.

Odată, se exportau cereale în Belgia (și pentru Germania și Elveția) 1 074 335 de tone, în Austro-Ungaria 516 020, în Italia 341 136, în Olanda 217 170, în Franța 162 055, în Anglia 148 895, în Germania direct 128 020. În 1916 se exporta grîu de 242 820 200 (import 10 880), săcară de 20 262 000, porumb de 230 408 800 (import 1 846 500), făina de grîu de 73 255 200. Petrolul rafinat se exporta trimestrial pentru 53 164 000. O socoteală ger-

[34] Statistica d-lui [Ilie] Georgian, *[România sub ocupația dușmană*, fasc. II, București, 1920].

[35] *Ibid.*, p. 90.

mană pentru 1915 dă un export de 24 de milioane mărci cereale, 19 milioane lemn, 6—7 milioane ouă, 2,2 milioane vite, 3—9 milioane oleaginoase, 2,5 milioane lînă, 0,9 milioane tutun, 0,8 milioane sare, 0,6 peşte. Petroliul, scăzut de la 1 885 000 tone în 1913, era încă exportat la 1915 în cantitate de 1 673 105 (capital de 475 milioane fr.: *Steaua Română*, *Româno-Americana*, *Astra Română* şi *Concordia* laolaltă: producţia anuală de 53 746 000) [36].

După o oarecare refacere, în primul trimestru din 1920 se exportau numai 228 900 kg grîu, dar se importa de 762 600; se mai importa săcară de 20 200, porumb de 4 587 500, orz de 19 500, ovăz de 1 300, făină de 114 300 (export 6 600).

Refacerea nu zăbovise prea mult. În 1918—1919 se lucrau pentru Vechiul Regat 4 660 087 ha., 33,79% din toată suprafaţa: 157 874 vii şi livezi, mica proprietate 3 989 500, — cu 23,63% mai puţin ca înainte şi anume: 1 199 758 pentru grîu, 88 752 pentru săcară, 237 658 pentru orz, 237 655 pentru ovăz, 1 967 412 pentru porumb, 69 399 pentru mei, 99 267 pentru oleaginoase şi textile, 79 000 pentru rapiţă, 47 492 pentru leguminoase şi tubercule, 27 780 pentru fasole, 13 179 pentru cartofi, cam atît pentru plante industriale, 481 148 pentru livezi artificiale cu grădini, 14 756 pentru tutun etc. Basarabia dădea orz pe 524 913 ha, porumb pe 699 149 (813 397 519 kg), grîu pe 462 352 732.

E explicabil totuşi că, adăugindu-se o revoluţie agrară de expropriere căreia nu i-a urmat însă un regim de refacere în zodia micii proprietăţi, şi recolte reale, cei dintîi ani după război au fost dezastroşi. Şi în 1923, dacă se lucrau 11 180 800 de hectare, 1 149 288 rămîneau pîrloagă [37]. Măsura de a îngreuia prin taxe fiscale, menite a ajuta finanţele statului, exportul grînelor a făcut ca orzul să ajungă aproape, ca suprafaţă semănată, grîul (2 022 710, 2 488 356, 2 496 640, 2 690 341 în 1920—1924 grîu faţă de 1 400 173, 1 569 373, 1 727 454 şi 1 878 392 orz), a porumbului mai cît a amînduror păioasele împreună [38].

Basarabia a adaus, dealtfel, această favorizare a orzului faţă de grîu. Ovăzul şi el a fost mult mai larg cultivat ca înainte. Dar vinul basarabean, care era căutat în toată Rusia apuseană, îşi căuta zădarnic un debuşeu. Această provincie a adus 10 154 170 de pomi roditori, fără a se fi dezvoltat pînă acum o mare industrie de conserve, nici să se fi deschis o linie asigurată de export.

Cheresteaua, în cantitate de 250 000 de vagoane pe an [39], se cere şi ea trimeasă peste graniţă [40].

Producţia animalelor de tot felul a fost aşa de mare, încît, deşi preţul pe piaţa internă n-a scăzut, s-a creat o problemă gravă a desfacerii lor, — şi în lipsa mijloacelor de transport. Pescăriile n-au exportat nimic, înseşi nevoile

---

[36] Cf. N. Xenopol, *La richesse de la Roumanie*, Bucureşti, 1916; *Rumäniens Landes- und wirtschaftsstatistische sowie topographische Übersichten* von der Direktion des K. K. österr. Handelsmuseums, 2-a ed., Viena 1917. [Cititorul a sesizat, desigur, lipsa de preciziune a unor cifre ca şi absenţa a trei note din textul Iorga. Neavînd mss lucrării la dispoziţie nu am putut îndrepta aceste lacune].

[37] „Buletinul statistic al României", 1924, no. 2, p. 12.

[38] *Ibid.*, p. 13.

[39] *Ibid.*, p. 37.

[40] În 1922 rămăseseră 46.180 de vagoane încă nevîndute, *ibid.*, p. 38.

ţerii neputînd fi acoperite, măcar pe sfert. Petrolul nu şi-a revenit din formidabila distrucţie din 1916.

Industriile sînt însă în creştere : dacă nu ajunge a zăhărului, a ţesăturilor (156 de instalaţii, 70 de fabrici de postav) [41], morile îşi păstrează însemnătatea.

De la mizeria de 104 384 000 de lei, dar în lei buni, la 1919, exportul s-a ridicat la 18 615 242 000 în 1923 [42] (6,4 kilograme cereale, 1,7 kilograme fasole, 2,6 petrol, 2,6 legume).

Noua noastră politică economică nici n-a început. Ea n-a recunoscut măcar terenul şi nu şi-a dat seamă de întregirea mijloacelor ce-i stau la dispoziţie, de putinţa de participare a cetăţeanului de altă origine şi de valoarea propriei noastre rase, ca element muncitor şi diriguitor.

O întreagă tradiţie, plină de evoluţii normale şi de sforţări răsplătite, arată că se poate şi altceva. În ce priveşte, îndeosebi, comerţul, el trebuie curăţit de elementele parazitare pentru ca pe urmă să fie eliberat de restricţii stîngace şi de impuneri lipsite de dibăcie. Ceia ce e sănătos trebuie ocrotit, ceia ce e amorţit trezit la o nouă viaţă, ceia ce se pregăteşte de la sine ajutat să ajungă la suprafaţă, ceia ce e necinstit, aventuros, compromiţător, distrus cu orice preţ.

Odată breslele-i conduceau. Era în ele şi mult rău, dar pe lîngă el atîta bine ! O nouă reprezentare a comerţului e de cea mai mare nevoie. Camerele de comerţ trebuie să fie *Camere* şi să influenţeze asupra negoţului, trezind pe cel bun, oprind pe cel rău, supraveghind pe toţi şi primind toată răspunderea pentru activitatea lor de fiecare clipă. Parte esenţială a unui adevărat Parlament organic, ele ar deveni sistemul nervos al unui vast corp activ. În loc ca politica să le domine, din ele să se desfacă o influenţă binefăcătoare asupra politicei.

E unul din acele lucruri care nu pot fi lăsate pe mîne.

NOTE

[1] Textul Tratatului la D. A. Sturdza, *Acte şi documente*, II, p. 1075 şi urm. Articolul consacrat Serbiei stipula că „La Principauté de Serbie continuera à relever de la Sublime Porte" sub garanţie colectivă europeană. Apoi „...la dite Principauté conservera son administration independante et nationale ainsi que la pleine liberté de culte, de législation, de commerce et de navigation".

Ţările române rămîneau sub suzeranitatea Porţii Otomane şi garanţia marilor puteri, iar „La Sublime Porte s'engage à conserver aux dites Principautés une administration independante". Toate comentariile făcute imediat în epocă la D. A. Sturdza, *op. cit.*, III, passim.

[2] Comisia europeană a Dunării s-a înfiinţat în 1856 cu sediul la Galaţi. Vezi *Les travaux de la commission européenne des Bouches du Danube. 1859 à 1911. Actes et documents*, Viena, 1913 (publicate de D. A. Sturdza).

[3] Navigabilitatea Prutului a început să preocupe autorităţile româneşti mai ales după conferirea statutului de port franc Galaţilor. În 1839 Hommaire de Hell (amintit mai sus şi de N. Iorga) face unele sondaje, iar în 1841 se întocmeşte un proiect privind navigabilitatea pe Prut. În 1844 s-a constituit o societate, condusă de V. Alecsandri, care îşi propunea să asigure traficul pe distanţa Galaţi-Sculeni-Ştefăneşti. În 1869 s-a încheiat *Convenţiunea pentru navigaţiunea Prutului* între România, Austria şi Rusia care prevedea libertatea completă a traficului şi perceperea unei taxe unice la locul de vărsare a Dunării în

[41] *Ibid.*, p. 73.
[42] *Ibid.*, p. 79.

mare, pentru lucrările de întreținere. Vama se percepea doar la acostare. O comisie mixtă urma să întocmească un regulament de navigație, poliție fluvială, amenajări, taxe de péage. Textul convenției la I. M. Bujoreanu, *Collecțiune de legiuirile României, vechi și noi*, I, București, 1873. Anexe, *Legiuiri ale ministerului comerțului și lucrărilor publice*, p. 85—87.

[4] După detronarea principelui Al. Ioan Cuza și refuzul lui Filip de Flandra de a-i fi succesor, în țară s-a declanșat o stare gravă de criză care primejdiua Unirea. Conferința puterilor garante, întrunită la Paris la 26 februarie/10 martie și 1/13 aprilie 1866 a propus separarea principatelor, invocînd faptul că unirea fusese admisă pe plan internațional doar pe durata domniei lui Cuza. Alegerea între timp însă a principelui Carol de Hohenzollern ca și medierea Franței au anihilat intențiile de separare a principatelor.

[5] O cronologie a domniei lui Carol I în lucrarea lui D. A. Sturdza citată în nota 5 N. Iorga (3 volume, 1899—1908). N. Iorga i-a consacrat, între altele, următoarele lucrări: *Correspondence diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er, 1866—1880*, Paris, 1923; (ed. 2-a, București, 1838); *Carol I-iu, o caracterizare*, București, 1932. Vezi și *Bibliografia istorică a României*. III. *Secolul XIX*, tom 5, București, 1974, p. 77—79.

[6] Războiul vamal a fost declanșat la 1 iunie 1886 prin neprelungirea convenției vamale și comerciale dintre România și Austro Ungaria (vezi infra nota 9). Cei doi parteneri au introdus taxe vamale care au prejudiciat serios interesele celuilalt încît starea de tensiune generată de aplicarea noilor tarife a fost caracterizată în literatura de specialitate drept „război vamal". Vezi C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale și comerciale de la Regulamentul Organic și pînă în prezent*, I_1, București, 1904, passim.; I. Moga, *Războiul vamal dintre Austro Ungaria și România în lumina intereselor economice ale Transilvaniei* în vol. *Fraților Alexandru și Ioan Lapedatu la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 503—523; C. Göllner, *Consecințele convențiilor vamale dintre Austro-Ungaria și România asupra vieții economice a Transilvaniei (1875—1891)*, în „Studii", XXI, 1968, nr. 2, p. 317—336; Gh. Șelaru, *Consecințele războiului vamal asupra economiei brașovene (1886—1891)*, în „Cumidava", VII, 1973, p. 159—192.

[7] De fapt Grigore Basarab Bibescu Brâncoveanu era ofertant; la 2 aprilie 1862 el propunea o linie de cale ferată care să pornească de la granița Transilvaniei spre București, cu o bifurcație de aici spre Giurgiu și Buzău-Brăila-Galați. Concomitent statul român a primit oferta lui Brandeis Weikersheim și J. Trevor Barkley pentru una din liniile care, pornind de la graniță, ar fi ajuns la București ca și pentru tronsonul București-Giurgiu. În fine, oferta cuprindea porțiunea București-Cernavodă, cu o ramură spre nordul țării. Cf. C. Botez și alții, *Epopeea feroviară românească*, p. 34—35. Vezi aceiași lucrare în continuare pentru traseele amintite de N. Iorga.

[8] Falimentul Strousberg a rămas unul din marile scandaluri financiare ale domniei lui Carol I. Statul român a acordat lui și asociaților săi, în 1868, concesiunea liniei Roman-Mărășești-Tecuci-Galați-Brăila-Buzău-Ploiești-București și București-Pitești-Slatina-Craiova-Turnu Severin-Vîrciorova. Lansînd obligații pentru noua cale ferată fără acoperire, întîrziind graficul de lucru, transferînd fonduri fără acordul statului român unor bancheri suspecți, Strousberg s-a dovedit un escroc. În 1871 statul român a vrut să anuleze concesiunea; Bismarck a amenințat cu represalii economice statul român invocînd ruinarea deținătorilor germani de obligațiuni. În 1872 s-a constituit *Societatea acționarilor căilor ferate române* cu sediul la Berlin care avea să termine lucrarea. Cititorul interesat găsește relatarea detaliată în presa vremii începînd cu „Monitorul oficial" care publica dezbaterile Camerei și ale Senatului. Vezi și C. Botez și alții, *op. cit.*, p. 82 și urm.

[9] Convenția comercială cu Austro-Ungaria constituie un moment remarcabil în istoria relațiilor internaționale ale țării noastre. Austria se afla în plină expansiune economică spre Orient iar România căuta să-și dovedească autonomia față de Poarta Otomană. Astfel, urmărind scopuri diferite, cei doi parteneri au ajuns la înțelegerea — după caracterizarea lui Mihail Kogălniceanu, devenită clasică — dintre „oala de lut și cea de fier".

La 22 iunie 1875, agentul țării la Viena, Gheorghe Costaforu, a semnat cu contele Andrássy o convenție și un tarif redactate în totalitate de specialiștii austrieci. Tariful avea un caracter convențional nedepășind 7%. Supușii celor două țări puteau cumpăra bunuri pe pămîntul celeilalte, respectînd legile interne. Clauza națiunii celei mai favorizate dobîndită de România rămînea o simplă frază în condițiile marelui decalaj economic dintre cei doi parteneri. Austria putea introduce în România, scutite de vamă, un mare număr de produse manufacturate (lovind astfel industria autohtonă) în vreme ce România exporta în Austro-Ungaria abia cîteva materii prime.

În epocă convenția a fost combătută cu vehemență de liberali și apărată cu fervoare de conservatori. Cea mai răsunătoare critică a făcut-o Kogălniceanu în Camera deputaților în ședințele din 27 și 28 iunie 1875 (cf. ediția îngrijită de noi, M. Kogălniceanu, *Opere*, IV, *Oratorie*, II, *1864—1878*, partea a 4-a, *1874—1878*, București, 1978, p. 147—184;

acolo şi bibliografia respectivă). V. Boerescu, în afara polemicii angajate în parlament, a militat insistent pentru convenţie în „Pressa", foaia pe care o dirija în acel timp.

[10] *Cestiunea Dunărei*, Bucureşti, 1882 (ediţia revăzută, acelaşi an).

[11] C. A. Hartley, inginer al Comisiei Europene a Dunării, a realizat mai multe hărţi ale traseului Dunării: *Sulina Branch of the river Danube surveyed by R. Hansford, surveyor to the commission. Under the direction of..., engineer in chief*, Londra, 1860; *Plans comparatifs de l'embouchure et des différents sections fluviales du bras de Soulina...*, Leipzig, 1867; *Cartes du Delta du Danube...*, Leipzig, 1869; *Soulina Mouth river Danube. July 1877*, Galaţi, 1885; *Carte du bras de Soulina...*, Galaţi, 1895.

[12] Reintrarea Dobrogei în hotarele româneşti s-a produs după cucerirea independenţei de stat, în 1878. La 27 mai 1877 încă, Şuvalov, ambasadorul rus la Londra, prezenta cabinetului englez următoarea formulă spre a fi discutată la viitorul congres de pace: Bulgaria pînă la Balcani devenea provincie autonomă sub garanţia Europei. Serbia şi Muntenegru primeau anumite sporuri teritoriale. Situaţia României urma să fie discutată ulterior. Dacă Turcia accepta aceste condiţii, ruşii şi-ar fi retras trupele cerînd drept compensaţie sudul Basarabiei. În schimbul acestei pierderi teritoriale România putea primi o bucată din Dobrogea sau recunoaşterea independenţei (cf. D. A. Sturdza, *Charles I-er...*, II, p. 817). Acest punct de vedere avea să fie statornic adoptat de imperiul ţarist atît la San Stefano (19 februarie/3 martie 1878) în timpul tratativelor cu turcii, cît şi la congresul de la Berlin, deschis la 1/13 iulie 1878. Articolul 46 al Tratatului de la Berlin prevedea intrarea Dobrogei în hotarele româneşti în schimbul sudului Basarabiei, hotarul de sud formîndu-l o linie dreaptă între estul Silistrei şi sudul Mangaliei.

Pentru toate pertractările diplomatice legate de această împlinire teritorială vezi vol. Kogălniceanu editat de noi, mai sus citat. p. 446 şi urm.

[13] N. Suţu, (1798—1871), economist, adept al lui A. Smith şi J. B. Say. Partizan al dezvoltării industriale şi comerciale a Moldovei. Opera sa — 30 de volume în mss — prin imensul material statistic utilizat, îşi păstrează şi azi valoarea documentară. Vezi *Aperçu sur les causes de la gêne et de la stagnation du commerce et sur les besoins de la Moldavie*, Iaşi, 1838; *Notions statistiques sur la Moldavie*, Iaşi, 1849 (trad. Th. Codrescu, Iaşi, 1852); *Mémoires...*, ed. P. Rizos, Viena, 1899. Apoi V. Slăvescu, *Viaţa şi opera economistului Nicolae Suţu (1798—1871)*, Bucureşti, 1941; *Opere economice*, Bucureşti, 1957 (ed. I. Veverca); A. Pippidi, *Nicolas Soutzo (1798—1871) et la faillite du régime phanariote dans les Principautés Roumaines*, în RESEE, VI, 1968, nr. 2, p. 313—338.

[14] Petre Mavrogheni (1819—1887), economist şi financiar de prestigiu. Ministru de finanţe în mai multe rînduri. Vezi V. Slăvescu, *Viaţa şi opera lui Petre Mavrogheni*, Bucureşti, 1939; acelaşi, *Corespondenţa Petre Mavrogheni — D. A. Sturdza, Treisprezece scrisori din 1860—1863*, Bucureşti, 1943.

[15] D. Pop Marţian (1829—1865), economist şi statistician; promotor al naţionalismului economic. A condus Oficiul central statistic. I se datorează „Studii sistematice în economia politică" (1858) şi „Analele statistice şi economice" (1860—1865). Vezi V. Slăvescu, *O „autobiografie" a lui D. P. Marţian. Corespondenţa D. P. Marţian — Gh. Barţiu (1862—1864)*, Bucureşti, 1940; acelaşi, *Viaţa şi opera lui D. P. Marţian*, Bucureşti, 1940.

[16] P. S. Aurelian (1833—1909), economist şi om politic, partizan al protecţionismului industrial. Oponent al convenţiei comerciale cu Austro-Ungaria. A introdus noţiunea de *program economic* pentru dezvoltarea complexă a României. Vezi *Notice sur la Roumanie, principalement au point de vue de son economie rurale, industrielle et commerciale. Suivie du Catalogue spécial des produits exposés dans la section roumaine à l'exposition universelle de Paris en 1867 et d'une notice sur l'histoire du travail dans ce pays*, Paris, 1868; *Bucovina. Descriere economică...*, Bucureşti, 1876; *Terra nostra, schiţe economice asupra României*, Bucureşti, 1880; *Politica noastră comercială faţă cu convenţiunea de comerciu*, Bucureşti, 1885; Apoi *Opere economice*, Bucureşti, 1967, (ediţie M. C. Demetrescu).

[17] Emil Costinescu (1844—1921). Economist şi publicist; redactor la „Românul" lui C. A. Rosetti. Fondatorul şi unul din directorii Băncii Naţionale. Ministru de finanţe în mai multe rînduri. A scris, între altele, *Încurajarea industriei naţionale*, Bucureşti, 1912.

Departamentul Vistierii.
No. 25
1837, Ghenar 6

CINSTITII VISTIERII A PRINŢIPATULUI MOLDAVII

Cursul monedelor fiind mărginit în toată întinderea acestui prinţipat după alăturata tarifă, afară numai de oareşcare osebire cu încărcare de taxe la portul Brăilii, pentru mulţămirea cumpărătorilor dintr-acest port şi a însuşi cetăţenilor de acolo, speculanţii nu au putut găsi alt mijloc ca să ridice aurul de aici decît năvălind numai cu o mulţime de parale mărunte, şi dînd la schimbarea lor pă galbeni un benefiţ însemnător pînă la 10 şi 15 la %, neputînd însă a face tot aceiaşi lucrare şi în prinţipatul Moldavii, fiindcă cursul monedelor de aur era acolo mai înălţat de cît în Valahia.

Întru adevăr au şi nemerit aceşti speculanţi sfîrşitul cugetărilor, căci după toate izgonirile ce le s-au făcut prin [opririle] dă intrare, iarăşi au găsit mijloace să aducă în ţară o mulţime dă parale mărunte, încît în puţină vreme s-au ivit simţitoare lipsirea monedelor de aur.

Ca să înceteze dar şi această vătămătoare lucrare ce amerinţa prinţipatul dă o pagubă cu desăvîrşire simţitoare, pentru că după pornirea acelor speculanţi era foarte dă crezut ca în puţini ani altă monedă să nu să mai vază decît numai parale mărunte, s-au chibzuit mijloace dă îndreptare, s-au legiuit prin întărirea Mării Sale lui Vodă cuprinderea alăturatului în copie jurnal, s-au publicat în vreme cuviincioasă şi, de la 1 ale următorului Ghenar, s-a înfiinţat curs a mergerii leului şaizeci bucăţi parale mărunte. Curs adesea împotivă întrînsecei greutăţi a galbenului împărătesc, cu puţin mai mult decît a locului tipărirei paralelor, ca printr-aceasta să nu să mai tot adune dă acolo pentru schimbare pă galbeni.

Deodată însă cu această îndreptare a paralelor în Valahia îndreptîndu-să şi cursul monedelor în Moldavia, şi asupra paralelor să vede neprevăzîndu-să niciunele dintr-acestea, tot aceşti speculanţi au năvălit a strînge paralele dă aici şi a le trece acolo, spre a le schimba pă galbeni acum scăzuţi. După care şi să pricinuiesc deodată două rele. Unul că ceia ce amerinţa pînă acum pă prinţipatul Valahiii începe a amerinţa pă cel dă acolo, şi altul că, ascunzîndu-să aici paralele pentru acest sfîrşit, împiedică daraverile mărunte şi cearcă obştea greutate la schimbarea monedelor pentru asemenea trebuinţi.

Acest departament, potrivit cu artic[olu]l — din Regulamentul Organic, cunoscîndu-să dator a supune la cunoştinţa acei cinstite Vistierii lucrarea de aici, o roagă plecat să binevoiască a să pătrunde dă fiinţa adevărului şi a lucra cele de cuviinţă spre a să păzi şi întru acestea armonia cerută între amîndouă învecinatele prinţipaturi, după care şi va cinsti pă acest departament cu un răspuns hotărîtor dă punere la cale ce i să va face.

(Arhivele Statului, Administrative, Dosar 8122/1835, pp. 102 şi 103) [1].

Vistieria
No. 1536
1837, Iulie 16

Catastih arătător de monezile ce au

Împărăteşti	Icoşari	Dodecari	Mahmudele	Rubiele	Nesfiele	Ruble	Beşlici	Insluci	Derecliı
—	62	—	—	—	—	—	—	—	3
5	332	—	—	5	—	—	—	—	—
2	32	—	18	507	—	—	4	—	—
9	74	1	—	1	—	—	—	—	—
—	1 1/2	—	—	—	—	—	1	—	—
6	60	15	—	—	—	2	11	—	—
490	180	15	—	81	—	40	—	6	—
—	2 357	—	—	—	—	—	—	—	—
—	7	—	—	—	—	—	—	—	—
2	9	3	—	33	—	22	—	—	—
30	200	—	—	60	—	17	—	—	—
—	200	—	—	—	—	—	—	—	—
—	50	—	—	—	—	—	—	—	—
6	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	1 017	—	—	—	—	—	—	—	—
154	to.	—	—	—	—	—	—	—	—
—	100	—	—	—	—	—	—	—	—
—	20	—	—	—	—	—	—	—	—
1	2	—	—	7	—	—	4	—	—
—	5	—	—	—	—	—	7	—	—
—	1 207	—	—	—	—	—	100	—	—
—	70	—	—	—	—	—	6	—	—
—	77	6	—	2	—	8	48	—	—
13	13	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	110	—	—	—	—	—	—	—	—
—	3	—	—	—	—	—	31	—	—
43	4	—	—	—	—	—	—	—	—
6	36	5	—	—	—	—	—	—	—
—	18	—	—	—	3	—	—	—	—
—	2	—	—	—	—	—	—	—	—
40	—	—	—	—	—	—	—	—	—
280	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	3	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1 090	6 257	45	18	696	3	89	212	6	3

Arhivele Statului

(Administrative dos. No. 1.267 fila No. 127)

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

intrat în Principat pe luna Septemvrie 1832

Sfanți	Crontaleri	Toată suma	Luna septembrie	ziua	Numele stăpînilor cu monede
—	—	1 180		1	Memet-Ali ot Țarigrad
—	—	6 271 1/2			Zaharia ot Dobroster
—	1 1/2	4 465			Memet-Aga ot Rusciuc
—	—	1 633 1/2		2	Salih Osman ot Măcin
—	—	37			Gospodin Sîrbul ot Brăila
2	—	1 590		5	Hasan
—	—	19 869		10	Simion Petrovici ot Silistra
—	—	42 426		11	Căpit. Iane Caduli ot Țarigrad
—	—	126			Iane Mesembriano
—	1	758			H. Ismail ot Rusciuc
—	—	5 116		13	Hasan Asagi
—	—	3 600			Hasan Aga
—	—	900		14	Osman-Aga ot Țarigrad
—	—	189			Gioane Carolo, călugăr catolic
—	—	18 306		15	Teodori Gheorghe ot Andro
—	—	4 851		18	Arhimandridul Avramie
—	—	1 800			Franțisco Galei ot Petelo
—	—	360			Bartuilă Socolu ot Țarigrad
—	—	149 1/2			Ianache Ianovici ot Cidălsar
—	—	160			Stoicu Cavafu
—	—	22 726			Cara Iani ot Toamne
—	—	1 320			Husein Căpitan
—	—	2 090			Ceacîr Cavaful Ali ot Brăila
—	—	4 342			Meemet-Aga ot Măcin
—	6	96			Iosif Franți ot Ferșan
—	—	1 980			Hristofor Atanasiu
—	—	364			Nero Culea ot
—	—	1 426 1/2			Daniil Partenie ot Iași
—	—	897			Said-Aga ot Măcin
—	—	331 1/2			Nicolea Ioanu ot Brăila
—	—	36			Antim Zamfir
750	—	3 135			Ținco Emanoil ot Cerchez
250	—	9 445			Aga Atanasiu ot București
205	—	664 1/2			
—	15	334			
—	—	—			
1 207	23 1/2	162 963			

DUMNEALUI DOHTORULUI IPITIS DELA OCRUGUL IBRAILEI

Fiindcă Vistieria voește a ști în adevăr cît aur cuprinde în sine un icosar de cei noi, de au și cerut să facă cercarea aici himicește, poftind pă d. dohtorul Constandin Estiotis, și au propus dumisale, dar nu s-au putut săvîrși nimic, căci au răspuns cum că nu să înlesnește întru acea operație din pricină că nu are trebuincioasele instrumenturi himice și că cere cinstitii Vistierii să poată îndeplini de către dumn[eata], carele ai acele instrumenturi. De aceia iești pohtit ca să ostenești a face un asemenea analisis la doi icosari ce să trimit dumneatali închiși în această hîrtiuță, cari, după ce să vor topi și să vor osebi materiile de care sînt compuși, apoi iarăși în osebite hîrtiuțe să să puie aurul lămurit din cîte acei doi icosari, și să să trimiță cît mai în grabă prin otcîrmuirea județului, căruia s-au scris osebită poruncă într-adins pentru pricina aceasta. Să să scrie și ocîrmuirii cu asemenea coprindere și că îndată ce va lua răspuns de la dumnealui, să-l trimiță aici cu cea întîi expediție.

(Arhivele Statului, Administrative, No. 8122/1835, Dec. 31, f. 149) [2].

RAPORT

Este știut Înălțimii Voastre că, toți negutătorii sălășluitori în orașul Brăilei cer a fi slobodă trecerea monedelor cu o taxă mai mare decît cea hotărîtă de Visterie, precum s-au urmat mai înainte și precum urmează și acum în Galați, mărginindu-se aceasta numai în daraverurile portului și a orașului, iar nu și pentru cele către Visterie dări și luări dela aceasta, asemenea și că împotriva aceștii cereri s-au lovit în puțin număr din acei sălășluitori, cari stăruiau a rămînea cursul monedelor precum este hotărît de la Visterie.

Următor fiind poruncii Înălțimii Voastre, la ducerea mea în Brăila am cercetat această pricină cu de-amăruntul și am dovedit că cererea celor întîi este întemeiată pe începutul de lucrări comerțiale, pentru că, orașul Brăilei fiind port și oraș de comerț, firește priimește de afară mai multă monedă decît scoate dinăuntru. Și cei ce se apropie de acest port cu asemenea daraveruri, văzîndu-și aci monedele scăzute pe lîngă cursul cu care pot să le treacă la Galați, părăsesc Brăila și trec la Galați, iar cererea celor de al doilea se mărginește numai într-un puțin număr de contracte de pîine, de carne și de lumînări, cari, încheind odată contracturi pă curs scăzut, firește cearcă cevaș pagubă de vor urma vînzarea producturilor tocmite cu moneda încărcată. Pe lîngă aceștia mai este și un puțin număr de vînzători prin prăvălii de mărfuri, cari, avîndu-și negotul mărginit numai către orășănii Brăilii, voesc a-și vinde mărfurile cu monedă scăzută, supt cuvînt că și ei le cumpără cu asemenea taxă; dar nu au niciun cuvînt, pentru că aceștia, nefiind contraccii, sînt slobozi a vinde cu orice preț vor voi, și pot să-și facă socoteala vînzărilor după orice curs s-ar hotărî monedelor, după care și se înțelege a fi mai mult invitați de pomeniții contraccii. Așa dar, ca să se învoiască cererea celor dintîi, de vreme ce se dovedește a fi folositoare daraverurilor acestui oraș de comerț, și ca să nu se sminteasscă și tocmelile, întărite cu contracciii orașului, am chibzuit, dimpreună cu ocîrmuitorul județului, cele următoare:

1-iu. Cursul monedelor în toate daraverurile portului și orașului Brăilii să se lase slobod și asemenea cu cel ce urmează la Galați, mărginindu-se aceasta numai într-acel ocol și la în parte dări și luări, iar nu și la cele ce se atîng de venituri publice, adecă ale Visteriei și ale maghistraturelor.

2-lea. Contracciii să se îndestuleze după cuviință, și anume: Cel de pîine cu un puțin adaos ia taxa pînei după analoghia monedei, care se va hotărî de d. ocîrmuitor dinpreună cu Sfatul orășenesc, și numai pînă la Octomvrie viitor, cînd se isprăvește sorocirea probei, iar, de la Octomvrie înainte să i se facă socoteala probii cu monedă încărcată.

Cel de carne, cu toate că i se cuvine dare de un asemenea adaos, dar, după făgăduiala d. ocîrmuitor, să se înduplece a o vinde tot cu prețul tocmit și după încărcarea cursului monedelor și,

Cel de lumînări să vînză cu monedă scăzută, pentru că, fiind contract pentru toată țara, nu se poate face osebire numai pentru un județ; apoi, dacă această părere este priimită Înălțimei Voastre, vă rog să binevoiți a-mi da poruncă de urmare, ca numaidecît să mă înțeleg cu d. ocîrmuitor și să se facă ceruta punere la cale spre odihna și mulțămită orașului Brăilii *.

1835 Avgust 10.
No. 20.

(Arhivele Statului, Administrative, No. 4337, pp. No. 161 și 182.)

NOTE

[1] Publicat între timp de I. Cojocaru în *Documente privitoare la economia Țării Românești, 1800—1850*, II, București, 1858, p. 655—657.

[2] *Ibidem*, p. 676—677. Textul ce i-a fost furnizat lui N. Iorga prezintă unele erori de lectură.

* Toate aceste acte, ca și cel următor, mi-au fost comunicate de d. C. Moisil, directorul Arhivelor.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

TABLA CUPRINSULUI[1]

Capitolul I-iu. Comerţul românesc în epoca expansiunii teritoriale austriece, 638.

Legătura cu trecutul, ● Mărfurile îndătinate, 638—639 ● Problema monetară între Ardeal şi Ţara Românească, 639 ● Export ardelean la munteni, 639 ● Situaţia scheilor, 639 ● Legăturile Moldovei cu Ardealul, 640 ● Situaţia comercială a Olteniei supt austrieci, 640—641 ● Planuri nouă ale cîrmuirii imperiale, 641 ● Piedici aduse de formalismul austriac, 642 ● Compania grecilor şi a armenilor, 642—643 ● Negustori români în Ardeal, 643 ● Compania bulgarilor din Chiprovăţ, 643 ● Compania din Tîrgul Jiului, 644 ● Comerţul oltean cu turcii de la Dunăre, 644 ● Exportul românesc la Veneţia, 644 ● Sărăcirea Olteniei, 645 ● Întoarcerea Olteniei la principatul muntean, 645 ● Legăturile domnilor din Bucureşti cu Oltenia austriacă, 645 ● Noile legături ale Moldovei cu Ardealul, 645 ● Alte legături de comerţ moldoveneşti, 646 ● Relaţii cu Viena, Gratz, Danzig, Lipsca, 647 ● Situaţia comerţului intern, 647—648.

Capitolul II. De la pacea de la Belgrad (1739) pînă la noua eră de raporturi cu Apusul (1774), 649.

Măsurile lui Constantin Vodă Mavrocordat şi reluarea raporturilor cu Ardealul, 649 ● Braşovul şi muntenii, 650 ● Privilegiile mocanilor în Ţara Românească, 650 ● Intervenţia turcilor în relaţiile muntene cu Ardealul, 651 ● Beglicgiii turci, 651 ● Alte privilegii muntene pentru păstorii ardeleni, 651 ● Privilegii pentru Compania grecilor şi a armenilor, 652 ● Moldova şi Ardealul după pacea din Belgrad, 652 ● Negoţul muntean cu Turcia, 652 ● Prăvălii indigene în Moldova, 653 ● Cumpărături turceşti acolo, 653 ● Regulamentul moldovenesc pentru mortasipie, 653 ● Negustori moldoveni, 654 ● Negustori munteni, 654 ● Negustori din Oltenia, 654 ● Asociaţii de comerţ, 654 ● Comparaţie între negustorii munteni şi cei moldoveni, 654 ● Armenii în Principate, 655 ● Turcii în ambele ţeri, 656 ● Negustori turci, afară de cămătari şi beglicgii, 656 ● Negustorii lazi şi Principatele, 657 ● Cei izgoniţi şi cei ce rămîn, 658 ● Abuzuri turceşti, 658 ● Turci aşezaţi în ţară, 659 ● Turci din raiele, 659 ● Cafenele şi geamii, 659 ● Încercare de a înlătura definitiv pe turci, 660 ● Importul din Turcia, 660 ● Măsuri contra aşezării de negustori străini de lege creştină, 660 ● Greci în Principate, 661 ● Cei dintîi evrei orîndari, 661—662 ● Evrei în oraşele Moldovei, 662 ● Un tip de oraş cu străini privilegiaţi: Botoşanii, 662 ● Evreii din Bucureşti, 663 ● Proporţia negustorilor de diferite origini la Iaşi, 663 ● Vechile datine orăşeneşti păstrate, 663 ● Comerţul şi reglementaţiile lui Constantin Vodă Mavrocordat, 663 ● Situaţia de negoţ a Cîmpulungului muntean, 664 ● Lipscanii moldoveni şi negoţul cu vite în Silezia, 664 ● Braşoveni la tatari, la Constantinopol, 664 ● Greci în Galiţia, 665 ● Noi călătorii de Lipscani din Moldova de Apus, 665 ● Relaţii cu Lipsca însăşi şi Danzigul, 665 ● Schimbul de mărfuri dintre Moldova şi Polonia, 665 ● Importanţa Zaleszczykului, 665 ● Import de produse din Anglia şi Berlin, 666 ● Protestul turcesc contra exportului românesc în Apus, 666 ● Noile iarmaroace din Moldova, 666 ● Comerţul domnesc cu unt şi ceară, 667 ● Partea boierilor în viaţa comercială: afacerilor marelui dragoman Ioan Callimachi, 667 ● Începuturile Galaţilor, 668 ● Încercări de industrie: fabrica de postav din Moldova, 668 ● Cea din Ţara Românească, 668 ● Furniturile cu preţ fix pentru Poartă, 668 ● Oprirea austriacă a exportului românesc către Veneţia, 669 ● Aprovizionarea oficială a capitalelor, 669 ● Raporturile de comerţ între cele două Principate, 669—670.

---

[1] Serveşte şi ca erată.

Capitolul III. Noul comerț cu Apusul pînă la războaiele Revoluției franceze (1774—1789), 671.

Pagubele aduse de războiul ruso-turc, 671 • Clauzele de comerț ale tratatului din Kiuciuc-Kainargi, 671 • Cereri ale țerilor românești după încheierea păcii, 672 • Măsuri de ocrotire luate de turci, 672 • Refacerea Principatelor, 672 • Silinți domnești contra luxului îmbrăcămințiii în Moldova, 672 • Relațiile cu Turcia, 673 • Stăvilirea abuzurilor prin amestecul rusesc, 673 • Judecăți turcești în Moldova, 674 • Conac al turcilor la București, 674 • Privilegii ardelene în Țara Românească, 674 • Situația ardelenilor în Moldova, 674 • Măsuri noi privitoare la țuțuieni, bîrsani și sași, 675 • Privilegii armenești în Moldova, 676 • Planuri de comerț austriece în Moldova, și pe Dunărea de Jos: Kleemann, 676 • Willeshofen și întreprinderea lui, 676 • Noua companie vieneză pentru comerțul cu aceste regiuni: Festetics, 677 • Navigația dunăreană a lui Dellazia, 677 • Plan de navigație pe Olt, 678 • Începutul prosperității gălățene, 678 • Planuri de comerț galițian pe Prut și pe Nistru, 678 • Ocuparea Bucovinei și efectele ei economice, 678 • Planul armenesc al lui Nikorowitz, 679 • Armenii din Liov și negoțul cu cai moldovenești, 679 • Mediocritatea comerțului intern bucovinean, 679 • Iarăși armenii cumpărători de boi, 680 • Bijutierii austrieci în Iași, 680 • Consulatul rusesc în Principate, 680 • Planul de consulat austriac al lui Sulzer, 681 • Instalarea agentului imperial Raicevich, 681 • Planurile și purtarea acestuia, 681—682 • Consulatul prusian în Moldova: König, 682 • Negoț saxon în acest principat, 683 • Cele dintîi proiecte franceze: de la Roche, 683 • Proiectul Carra, 683 • Abuzurile turcești în această epocă, 684 • Relații muntene cu linia Dunării, 684 • Măsuri moldovene față de negoțul ardelean și polon, 684—685 • Apărarea negustorilor moldoveni contra străinilor, 685 • Noul război ruso-austro-turc, 685 • Iarmaroace și bîlciuri înainte de dînsul, 685 • Situația fiscală a negustorilor pămînteni în Moldova, 686 • „Repausul duminical", 686 • Noi privilegii moldovenești pentru indigeni, 687 • Măsuri privitoare la comerțul ambulant, 687 • La precupeție, 687 • Noua situație a negustorilor din Botoșani, 687 • Vămi interioare și vaduri, 688 • Fabricile nouă, 688 • Marii negustori localnici ai acestei epoce, 689 • Corespondenții marelui negustor ardelean Hagi Constantin Pop, 689 • Marii negustori bucureșteni Turnavitu și Bălțărețu, 690 • Ionașcu, negustorul din Slatina, 690 • Originea negustorimii muntene, 690 • Situația ei socială și politică, 690 • Importul de produse străine prin firma Hagi Constantin Pop, 691 • Moda cea nouă și articolele ei, 691 • Elementul românesc în comerțul Ardealului, 692 • Negustorul moldovean Theodori Mustață, 692 • Elementul românesc în comerțul Bucovinei, 692 • Importanța națională a comerțului intern românesc, 693 • „Burse ale comerțului"; cafenele, 693 • Negoț țerănesc în Moldova, 693

Capitolul IV. Vremea comerțului determinat de transformările occidentale (1789—1804), 696.

Negustorii români și noul război ruso-turc, 696 • Intărirea noii mode, 696 • Clauzele comerciale din hatișeriful de la 1792, 697 • Exportul din provinciile austriece și supușii austrieci în Principate, 697 • Raporturi cu Gratz și Veneția, 697 • Cu turcii de la Dunăre, 697 • Prăvălii austriece în Principate, 697 • Meșteri ardeleni la noi, 698 • Ardeleni și macedoneni la Poznan, 698 • Reluarea navigației dunărene Dellazia, 698 • Lucrări turcești pe fluviu, 699 • Alte întreprinderi austriece pe Dunăre, 699 • Librari macedoneni la Viena: frații Pullio, 699 • Negoțul de cărți, 699 • Bancheri din Principate în legătură cu Viena, 699 • Români sudiți negustori în țerile noastre, 699 • Planuri de întreprinderi industriale din partea grecilor de la Viena, 700 • Noi orașe moldovene: Folticenii, 700 • Măsuri domnești contra cotropirii austriece, 700 • Inițiative industriale în Ardeal cu materii prime din Principate, 700 • Plan de Prut navigabil, 701 • Agenții de comerț francezi după pace, 701 • Consulul Gaudin, 701 • Planuri de comerț ale Franciei și supușii francezi: Stamaty, 702 • Consolidarea consulatului și baza lui economică, 702 • Consuli francezi după 1801, 703 • Supușii Republicei: Corradini, 703 • Plan de nou consulat prusian, 703 • Consulul Sakellario, 704 • Comerț moldovenesc cu Galiția și Viena, 704 • Mărfuri turcești în Principate, 704—705 • Mărfuri occidentale în aceiași epocă, 705 • Export românesc, 705 • Cifre asupra valorii comerțului românesc, 706 • Moda turcească în Principate, 706 • Măsuri contra luxului european, 706 • Supușii austrieci așezați ca fabricanți în Principate, 706 • Furnizorii de articole orientale pentru popor, 706 • Creșterea rostului evreilor, 707 • Măsuri contra lor, 707 • Proporția națională a negustorilor în Moldova, 708 • Aspectul nou al Galaților, 708 • Al Botoșanilor, 708 • Al Bucureștilor, 708 • Negustori sîrbi la noi, 709 • Comerțul și hanurile, 709 • Viața morală a negustorimii românești, 709 • Tribunalul străinilor, 709 • Fabrici nouă, 709 • Negoțul de lînă și piei de capră, 709 • Planul unei fabrici de arme, 710 • Fabrica munteană de postav la Pociovalișie, 710 • O „chestie muncitorească" în secolul al XVIII-lea, 711 • Fabrica munteană de hîrtie, 711 • Fabricile de sticlă, arpacaș și paste alimentare, 711 • Fabricile de lumînări, 711 • Fabrica munteană

de testemeluri şi basmale, 712 • Fabrica de tors bumbacul şi de porţelană, 712 • Plan de flotă munteană pe Dunăre, 712 • Comerţ de grîne cu turcii, 712 • Lipsa de cereale şi planuri de import, 712 • Capanlîii turci şi creştinii, 712—714 • Datoria lor de aprovizionare, 714 • Aşezarea Rusiei la Nistru şi urmările ei economice, 714—715.

Capitolul V. Revoluţionarea comerţului românesc (1804—1830), 717.

Privilegiul turcesc din 1802 şi urmările lui economice, 717 • Noi abuzuri turceşti, 717 • Consulul napoleonian Reinhard, 717 • Comerţul de export în timpul războiului din 1806—1812, 718 • Suferinţile aduse de ocupaţia rusească, 718 • Situaţia privilegiată a Cîmpulungului, 718 • Risipirea negustorilor, 718 • Solidarizarea oficială a locuitorilor în foametea din 1807, 718 • Marchitani ruşi în principatul muntean, 719 • Noul negoţ românesc cu Odesa, 719 • Clauzele economice ale tratatului din 1812 şi noi reglementări supt Vodă Caragea, 719 • Pagubele aduse de pierderea Basarabiei, 719—720 • Exportul românesc în acest timp, 720 • Colonişti străini în Basarabia şi ruşi în Moldova, 721 • Articole moldoveneşti de export, 721 • Situaţia Galaţilor, 722 • Noi iarmaroace în Moldova, 722 • Velniţile, 722 • Fabrici de paste alimentare şi de huscă, 722 • Un învăţăcel negustor în Principate la începutul secolului al XIX-lea: Teodor Vîrnav, 722—724 • Noi clădiri la Bucureşti, 724 • Negustorii craioveni şi viaţa lor modestă, 725 • Rolul breslelor, 725 • „Fraţii" de negustori şi condiţiile uceniciei, 725 • Negustorii în epitropii, 725 • Rezistenţa negustorilor din Ploieşti, 725—726 • Mişcarea negustorilor moldoveni în 1818, 726 • Opoziţia negustorilor botoşăneni Manoleştii faţă de domnie, 726 • Negustorii străini: capanlîii, 726 • Casapii turci, 726 • Beglicgii în Oltenia, 726 • Negustori de grîne turci la Galaţi, 727 • Negustori români din Balcani, 727 • Înaintarea evreilor, 727 • Şi în Ţara Românească, 727 • Bîlciul din Rîureni, 727 • Amestecul boierilor în comerţ; velniţi şi fabrici de potaş, 728 • „Moara de oloi" a lui Lincourt, 728 • Noul consulat francez şi planuri de comerţ, 728 • Consulul englez Wilkinson, 729 • Noul consulat prusian: Marcu, Kreuchely, Harte, 729 • Creşterea preţurilor, 729 • Efectele evenimentelor de la 1821, 730 • Reluarea afacerilor supt ocupaţia turcească, 730 • Partea privitoare la comerţ din memoriile boiereşti de la 1821—1822, 730 • Măsurile moldoveneşti pentru sporirea producţiei agricole, 731 • Negoţul cu turcii, ghighifţii, 731 • Articole de comerţ orientale, 732 • Măsuri turceşti contra negoţului cu Apusul, 732 • Dezvoltarea comerţului în toate direcţiile, 732 • Urmaşii lui Hagi Constantin Pop în Ardeal, 732 • Negoţul cu Lipsca, 733 • Evreii ca negustori şi meşteri, în Moldova, 734 • Numărul lor, 734 • Măsuri oficiale contra lor, 734.

Capitolul VI. Epoca de creaţiuni economice (1830—1859).

Rezultatele ocupaţiei ruseşti din 1828—1829, 737 • Noua navigaţie dunăreană după pacea din Adrianopol, 737 • Cifre pentru exportul, devenit liber, al cerealelor, 737 • Crearea oraşelor muntene nouă: Călăraşii, Giurgiul, Severinul, Brăila, 738 • Începuturile portului brăilean, 738 • Proporţia vaselor străine la Brăila, 738 • Crearea portului nou al Galaţilor, 738 • Comparaţie între activitatea Brăilei şi a Galaţilor, 739 • Legăturile cu Serbia liberă, 740 • Creşterea comerţului în porturile dunărene după 1831, 740 • Mişcarea vaselor în 1844, 740 • Cifrele lui Kiselef pentru comerţul românesc, 740—741 • Alte cifre ale balanţei de comerţ, 741 • Relaţii strînse cu Anglia, 741 • Exportul de peşte, 741 • Plan de navigaţie pe Olt, 741 • Grecii în comerţul porturilor româneşti, 741 • Creşterea producţiei grîului, 741 • Sporul în alte domenii de producţie, 742 • Societatea de agricultură munteană, 742 • Constatări prusiene asupra neajunsurilor vieţii noastre economice, 742 • Inovaţii din partea boierilor, 742 • Noile fabrici, 743 • Acţiunea domniilor Regulamentului Organic: vase româneşti pe Dunăre, navigaţie pe Prut, plan de navigaţie pe Siretiu, şoseaua longitudinală a Moldovei, 743 • Ideile economice ale lui Mihai Sturdza, 744 • Boieri moldoveni la Galaţi şi în legături cu Anglia, 744 • Calculele lui Nicolae Şuţu: întreprinderi franceze de mori şi păduri, 744 • Cercetări de mine, 744 • „Potăşăria naţională", 745 • Navigaţia dunăreană austriacă şi Szechényi, 745 • Planul de cale ferată al lui Hommaire de Hell, 745 • Importanţa navigaţiei dunărene: plan de vas românesc, 745 • Şoselele muntene, 745 • Navigaţia Prutului, plan de secarea Bahluiului, 746 • Cultura de oi merinos în Moldova, 746 • Temerile austriece, 746 • Străinii în porturile româneşti, 746 • Cifre de comerţ pentru 1840—1843, 746—747 • Proiecte de comerţ franceze de la 1830, 747 • Legături ale Galaţilor cu Genova şi Odesa, 747 • Consulul francez Cochelet despre condiţiile adevăratului comerţ francez cu Principatele, 747 • Anglia şi uzurparea rusească la gurile Dunării, 748 • Societatea gălăţeană pentru a curăţi gura Sulinei, 748 • Austria şi gura Sf. Gheorghe, 748 • Planuri prusiene la Dunăre, 748 • Lupta cu turcii pentru autonomia vamală a Principatelor, 748 • Biruinţa punctului de vedere românesc, 748 • Noua clasă de negustori: bucureştenii, 749 • Rolul ei în revoluţia de la 1848, 750 • Planul de bursă la Bucureşti şi Brăila, 750 • Noile fabrici în Moldova, 750 • Relaţiile de comerţ între Principate, 750 • Uniunea vamală, 750 • Grigore Ghica, domnul Moldovei şi relaţiile

cu Austria, 751 • Studiile la Baden ale lui Știrbei Vodă, 751 • Știrbei Vodă și pătrunderea austriacă, 751 • Ideia căilor ferate muntene la 1840, 752 • Convenția cu Austria în 1856 pentru concesia Haber, 752 • Planul liniei Brașov—Ploiești etc., 752 • Planul convenției de comerț cu Austria supt Știrbei Vodă, 752 • Planul societăților de credit în aceiași epocă, 753 • Planul băncii de emisiune Nuhlandt și Oelschläger, 753 • N. Suțu și predomnirea „nemților" în meserii, 753 • Efectele comerciale ale războiului Crimeii, 753 • Mișcarea vaselor în porturi, 753 • Creațiuni economice franceze și engleze în timpul războiului, 753 • Planurile de anexare economică ale Austriei, 754 • Comerțul și proiectele din epoca Unirii, 754 • Sporul comerțului, 754 • Noii Galați, 754 • Măsurile economice ale guvernului Unirii, 754.

Capitolul VII. Epoca lipsei de inițiative economice, 758.

Prevederile economice ale tratatului din Paris, 758 • Predomnirea austriacă, 758 • Decăderea navigației dunărene, 758 • Planuri de navigabilitate a Prutului, de lucrări la Siretiu, 758 • Anglia și Comisia Dunăreană, 758 • Societatea și avîntul economic, sericicultura, 758 • Măsuri vamale după 1866, 759 • Puținele fabrici nouă, 759 • Industria clădirii, 759 • Fabricile de pe Valea Prahovei, 759 • Întreprinderile de cale ferată, 759 • Planul de convenție comercială cu Austria, 760.

Consecințile convenției comerciale, 1875. Tratat de comerț cu Serbia, 760 • Balanța de la 1859 la 1876, 761 • Schimbări după 1876, 761 • Rolul Austro-Ungariei în negoțul nostru, 761 • Interesul englez, 762 • România și chestia Dunării, 762 • Inițiativa românească, 762 • Efectele anexării Dobrogii, 762 • Comerțul de petrol, 763 • Germania și comerțul român, 763 • Școala de economie națională, 763 • Propuneri ieșene, 764 • Comerțul român înainte de marele război, 764 • Exploatarea ocupației de Centrali, 765 • Tratatul din 1918, 766 • Vechiul și noul export, 766—767 • Producția după război, 767—768 • Necesitățile actuale, 768.

Cîteva documente, 771.

„Din fericire pentru mine și pentru țara mea, nu sînt încă economist" — declara Nicolae Iorga în 1934. În accepția curentă, într-adevăr, nu sîntem în fața unui economist. Și aceasta nu pentru că l-ar fi împiedicat ceva să-și însușească cunoștințele necesare unei atare specializări. Reticența sa însă față de diferitele teorii economice nu era egalată decît de repulsia pentru felul cum economiștii ignorau tradiția. Caracterizarea teoreticienilor acestui domeniu este neîndurătoare: Adam Smith este un produs al secolului al XVIII-lea, „cu oameni... care creau o umanitate inexistentă, metafizică, pentru care noțiunea relativității omenești nu exista". Saint-Simon, cu „doctrina foarte interesantă, de un misticism captivant", a lăsat locul, în Europa mereu avidă de teorii, lui List, „creator de lucruri neverosimile și imposibile" — pentru ca în timpul lui Napoleon al III-lea economia politică să ajungă, cu Michel Chevalier, „la o siguranță călduță, la un fel de ceai practic, bun pentru cineva care este răcit dar nu prea tare".

Toate aceste personalități, ca și cele care le-au urmat în secolul XX, dintre care doar puțini au făcut școală, au simțit nevoia „de a da drumul formulei". Dar, atrage Iorga atenția, aderența la o formulă sau alta, la o teorie sau alta s-a făcut la noi cu o condamnabilă ușurință uitîndu-se adesea că erau contradictorii. Oricît ar fi de divergente aceste teorii, ele trebuie totuși cunoscute căci „nici un economist nu are dreptate întreagă, dar toți împreună s-ar putea apropia, în anume domenii, de ceea ce putem numi ca adevăr, întrucît adevărul poate fi un lucru omenesc", recomanda el în conferința *Necesitatea unei enciclopedii a științelor economice* [1].

Singura scuză pentru economiști rămîne, după Iorga, lipsa cunoștințelor de istorie în măsură să-i facă a înțelege continuitatea unor fenomene, permanența lor, caracterul pernicios al unor implantări străine sau, dimpotrivă, efectul vivifiant al interferenței cu elemente de cultură de aiurea căci teritoriul românesc a avut șansa de a se afla, ca „o fatalitate geografică", la un punct de legătură între spații de producție deosebite. El a ajutat circulația bunurilor, vămuind-o nu numai de bani, „ci și ca bogăție generală, ca influență culturală, ca valoare politică".

Dar, dacă economiștii subestimează valoarea experimentului istoric, la rîndul lor istoricii vădesc „o lipsă de pregătire economică" ce se resimte „de la un capăt la altul al istoriografiei contemporane". Necesitatea relevării prin urmare a factorilor economici în explicarea fenomenelor istorice și imprimarea unui anume făgaș studiilor economice izvorît din experiența istorică apar la Iorga ca elementele de forță ale celor două discipline sociale. Astfel, fără să fie economist declarat, el atribuie „motivului" economic un

[1] Ținută la 1 noiembrie 1934 ca lecție de deschidere la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din București; publicată în 1935.

rol „determinant" dar nu „creator" în viața socială, de susținător al tradiției, de permanență și continuitate în istoria unui popor.

Din masa impresionantă, unică probabil în analele istoriografiei universale, de elemente pe care le conține opera lui N. Iorga, cîteva concepte revin obsedant; ele ne interesează în chip deosebit deoarece reprezintă însăși osatura lucrărilor de profil economic.

Urmărirea *tradiției*, atît pentru înțelegerea fenomenului istoric cît și pentru promovarea unei politici economice eficiente devine astfel vitală. Nu întîmplător el invită la investigarea serioasă și amănunțită a preistoriei, „această epocă extraordinară" care, cercetată corect, nu doar „prin etichetarea... diferitelor cioburi" răstoarnă cu desăvîrșire iluzia că înaintașii noștri cei mai îndepărtați erau gata să fugă la munte la fiecare bătaie a crivățului, sau la orice apariție a barbarilor, pe care și-i închipuie cineva cu dinți de doi coți și cu ghiare tot așa de lungi, gata să le înfigă în orice moment în carnea unui «civilizat»" [2]. Același îndemn pentru studierea evului mediu, „una dintre cele mai minunate epoce din istoria omenirii, o creație neîntreruptă, de o originalitate admirabilă" [3].

Apoi rolul lui *homo faber*, în ipostaza de meșter singuratic sau în breaslă și a negustorului de aceiași factură care, asemeni lui Atlas, țin pe umerii lor aproape toată economia unei țări. Omagiindu-l pe țăranul „politehnician" care își înplinește propriile nevoi prin practici moștenite „încă de la străbunii traci", Iorga constată că surplusul propriei gospodării, trebuințele vecinului, ca și nevoia unei producții ce necesita specializarea, l-au scos pe acesta din lumea satului, l-au făcut să călătorească ici colo, așa sînt zugravii sau cei îndeletnicindu-se cu diferitele „ocupații ale cherestelei", ori să se statornicească la oraș.

Dar locul meșterilor se justifică în istorie, munca lor se desăvîrșește doar atunci cînd se constituie în bresle, „formațiuni spontane, libere"; creatorul de bunuri se împlinește ca individ social abia cînd se alătură celor „de aceiași profesiune, în jurul unor îndatoriri morale... de solidaritate, de apărare a dreptății și de petrecere onestă". Căci Iorga are prin excelență o viziune paternalistă asupra organizării economice.

Cuvîntul ca atare de *meșter*, *meșteșug*, reține Iorga ca o constatare lingvistică, a pornit de la latini (*magister*); a fost preluat deopotrivă de germani, de unguri și de români. Dar lucrurile nu trebuie exagerate, previne Iorga, deoarece „priceperea și obișnuința prefacerii materialelor... n-au trebuit culese în altă parte decît din comoara îndătinată a însuși neamului nostru".

O noțiune cu valoare axiomatică este aceia a *drumurilor comerciale* creatoare și susținătoare de așezări omenești — înțelese de la satul de pe valea Teleajenului pînă la statele feudale românești. Pentru Iorga „vetrele civilizației preistorice... se găsesc în legătură cu drumurile" [4].

În sfîrșit, o idee asupra căreia nu se insistă niciodată de ajuns, dar care explică însăși prezența și permanența în timp a românilor în cadrele geografice cunoscute — este aceia a *capacității de asimilare*. Și în cazul comerțului ea rămîne esențială în sensul că cei ce-l practicau nu erau toți ro-

[2] Conferința *Tradițiile comerțului în regiunile dunărene*, publicată la București în 1935.

[3] Vezi nota 1.

[4] Vezi nota 2.

mâni, dar simţeau româneşte, erau solidari cu interesele românilor, ceea ce a făcut ca, în realitate, comerţul să fie „absolut românesc“ [5]. Alte neamuri s-au putut mîndri că încă de la început comerţul lor a fost „naţional“, apoi însă s-a pierdut, s-a risipit, ceea ce înseamnă — observă Iorga — că aceste popoare „nu aveau calităţile trebuitoare unei asimilări“.

Receptivitatea românilor, înlesnită de poziţia ţării, este socotită de Iorga drept „adevărată fericire“, căci ea le-a permis să primească „influenţe“ „de pretutindeni“, să le asimileze, pentru a crea, în cele din urmă, „forme proprii româneşti“.

Principiile profesate de Iorga în domeniul istoriei economice amintite mai sus se regăsesc în operele ce formează volumul de faţă.

Prima lucrare, *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul românesc*, este în primul rînd un omagiu adus creatorului anonim de „frumos“. Structura ei se înţelege mai bine dacă avem în vedere că primele trei capitole au format conferinţe ţinute la „Societatea femeilor române“. Iorga face să reînvie în faţa auditoriului feminin frumuseţea meşteşugului de pictură şi de sculptură practicate odinioară. Textul însuşi devine o operă artistică prin migala descrierii, frumuseţea comparaţiilor, perfecţiunea definiţiilor.

În evul mediu timpuriu arta românească este în primul rînd de factură religioasă, o artă „a încremenirii“, în transpunere bizantină, ceea ce înseamnă „o îngustare a stăpînirii frumosului“. Spre deosebire de antichitate, cînd arta preamăreşte omul, în evul următor, creştin, ea se închide în „canon“, după „legea sfîntului tipic“, înlăturînd „orice frăgezime, orice bogăţie şi vioiciune a cărnii dracului“.

Dar există şi o creaţie profană, care înseamnă „zugrăvirea pereţilor, împodobirea stîlpilor casei“ a streşinilor cu strălucitoare discuri de smalţ, înfăţişînd „figuri ciudate“, care „nu se mai întîlnesc nicăieri“. Meşteri „de lume“, oameni umili — femei şi bărbaţi — fac o şcoală „serioasă, mare şi puternică“ lucrînd în Ţara Românească, Moldova şi Transilvania „cea plină de români“ ca şi dînşii, zugrăvind frumos, „ca în ţară“.

Iorga aminteşte apoi odoarele, îmbrăcămintea, uneltele — clopote, talere, potire, săbii — făcute parte în ţară, parte comandate saşilor din Transilvania, aceşti „meşteri harnici şi mulţumiţi cu puţin“, care de la un timp trebuie să lucreze „după moda valahă“.

În îndeletnicirile practicate în evul mediu Iorga constată acelaşi ciclu: un produs este însuşit prin reproducerea celui străin şi sfîrşeşte prin a se „topi“ într-unul românesc. Exemplul tiparului este poate unul dintre cele mai convingătoare, căci după ce adoptă o vreme forma veneţiană, săsească, poloneză ori rusească, „tiparnicii“ noştri ajung a crea un tipar curat românesc. Părintele său rămîne Macarie, cel care, la 1508, scoate prima carte de sub teasc. La fel săpătura în piatră, luată cîndva de la meşterii străini, devine încă din secolul al XVI-lea românească, pietrele sînt „desăvîrşit proporţionate şi fără o singură greşală în scriere“.

În chip firesc, în virtutea însuşirii românilor de a-şi apropia continuu creaţii realizate în vecinătate, Iorga sesizează împărţirea aproape schematică a ocupaţiilor la diferite neamuri conlocuitoare şi consecinţa ei imediată. Gre-

[5] Conferinţa *Schimbarea de direcţie şi caracter a comerţului românesc în secolul al XIX-lea*, ţinută în faţa Corpului absolvenţilor şcolilor de comerţ şi publicată la Bucureşti în 1921.

cii sînt, prin definiție, negustori, armenii arhitecți, sașii sau ungurii meșteșugari. Curînd însă se produce diseminarea lor în masa românilor, paralel cu însușirea îndeletnicirii lor de către românii neaoși. Se creează așa „o solidaritate", care explică rezistența deosebită a românilor.

Prin asimilare Iorga nu înțelege copiere ; doar procedeele tehnice pot fi preluate, cutare motiv floral sau chip de sfînt din Erminie reprodus, dar arta în sine „se deprinde prin tot ce vede în jurul său din îndepărtații ani ai copilăriei chiar artistul... prin instincte puternice și fine care leagă cu strămoșii". Această împrejurare explică dece restaurările de biserici făcute cu condamnabilă dărnicie în secolul al XIX-lea, cu chipuri catolice „groaznice", adevărate „grozăvii", distonează supărător cu pictura tradițională românească.

Una din activitățile „primordiale" ale omului este schimbul, constata Iorga, și în cazul românilor el a fost înlesnit de așezarea lor extrem de favorabilă, între Europa Centrală, „harnică în meșteșuguri" și Orientul plin de mătăsuri, mirodenii, coloniale. Și aici el evidențiază un proces de asimilare căci trecerea marilor drumuri de negoț ale lumii a însemnat un cîștig bănesc pentru vama domnească și în același timp a favorizat așezarea de negustori străini : greci, armeni, raguzani, genovezi care cu vremea se contopesc în masa românilor.

Europa răsăriteană, puțin sensibilă încă la barierele politice din epoca modernă, face să vină „prisosul" de nemți din Europa Centrală, cei cărora li se datorează numeroase creații urbane sau întărirea și înflorirea unor orașe ca Sibiu, Bratislava, Brașov, Cracovia, Lvov. A respinge această imagine printr-o proiectare a concepției moderne despre stat, națiune, apartenență etnică asupra realităților de la Dunărea de Jos în evul mediu este o greșală după credința lui Iorga, o abordare anistorică a fenomenelor care pregătesc închegarea statelor feudale românești în secolul al XIV-lea.

Drumul este pentru Iorga un element indispensabil vieții comunității umane ; Peninsula Balcanică rămîne un exemplu grăitor în acest sens. Apariția turcilor la Dunăre „învingătorii marilor noastre silinți", a făcut să decadă valoarea drumurilor internaționale din Balcani, a dus la aservirea țărilor române, a îndreptat cea mai mare parte a bogățiilor noastre spre haznaua împărătească.

Dintre toate neamurile, mai apropiate sau mai depărtate, cu care românii au venit în contact, turcii au avut cea mai puțină aplecare spre ocupațiile lucrative. Războinici și cuceritori, ei s-au obișnuit să trăiască din tribut și, de la o vreme, „atîtea bogății" — constată Iorga — „roșesc, ruginindu-l, de lux și de lene vechiul oțel turcoman al cuceritorilor".

Lunga dominație otomană a determinat anumite fenomene în economia românească, între care, în secolul al XVII-lea, constituirea unei pături negustorești autohtone ; în același timp, meșteșugarii încep să se organizeze în „frății", în „bresle" care domină și definesc chiar viața orașelor.

Atît în lucrările de istorie politică cît și în cele de istorie economică N. Iorga vădește predilecție pentru secolul al XVIII-lea, „secolul fanariot". Și de data aceasta descrierea împrumută ceva din fastul care a caracterizat curțile fanariote, imitatoare sîrguincioase ale Constantinopolului, „marea cetate contopind în ea atîtea curente, rezumînd atîtea dezvoltări istorice", cu „viața îndolentă pînă la trîndăvie și risipă de splendidă decadență". Iorga face să defileze în fața cititorului toate meseriile care participă la hrănirea,

îmbrăcarea, adăpostirea, delectarea, cultivarea sau pervertirea printr-un lux nemăsurat a societății.

Tendințele etatiste ale fanarioților au impus înregimentarea meșteșugarilor și negustorilor în isnafuri, bresle de tip turcesc. Tot acum, urmînd principiilor filosofiei iluministe, puse în practică în alte părți de Frederic cel Mare sau de Iosif al II-lea, domnii fanarioți, între care simpatiile lui Iorga se îndreaptă spre Constantin Mavrocordat, Alexandru Ipsilanti, Grigore Ghica, întemeiază manufacturi de postav, basmale, sticlă, hîrtie ș.a. Bunele intenții nu sînt însă suficiente. Munca aservită, nartul, lipsa de debușee „risipesc" curînd aceste întreprinderi.

Negoțul și meșteșugurile se încheie cu un capitol consacrat monedelor și unităților de măsură care constituie, între altele, și un admirabil argument în favoarea continuității : Iorga evidențiază prezența seriilor aproape neîntrerupte de monede antice, apoi bizantine pe pămîntul românesc „pînă în locuri odinioară sălbatice de la picioarele munților". Cînd domnii români încep să bată monedă o fac, după credința lui Iorga, „pentru mîndrie mai mult decît pentru cîștig", ca o dovadă „că stau în fruntea unei țări neatîrnate".

A doua lucrare pe care am reținut-o în volumul de față, *Istoria industriilor la români*, reia aspectele majore ale celei precedente, cu amplificările și nuanțările cerute de o tratare științifică. Aparatul critic, extrem de abundent, trădează pe cărturarul sensibil la orice ecou captat în cutare document care-i poate lumina o epocă obscură, completa șirul unor negustori sau desluși începuturile unei așezări orășenești.

Prima industrie, cea *casnică*, e de o „imemorabilă vechime" și producția ei cuprinde modele „de origine preistorică". E o continuitate nu numai în expresia artistică ci și în organizarea ei ca atare căci „vechile ergasterii ale sclavilor antici" se continuă în gospodăriile boierești pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Meșterii satelor lucrează pentru toată țara și Iorga îi cuprinde în timp și spațiu începînd cu atestarea morarilor în Diploma Ioaniților și pînă la zugravii munteni care străbat Transilvania. Locul care găzduiește în chip special pe meșteșugar este *orașul* și Iorga îi pune în numeroase cazuri întemeierea pe seama străinilor, coloniști mînați de sărăcie din Europa Centrală și care continuă „civilizația romană de odinioară". E un val care nu s-a mai reîmprospătat, încît meșteșugul avea să fie continuat prin localnici care, de fapt îl cunoșteau „și fără această învățătură" și dovada o furnizează înseși denumirile meseriilor — mai toate românești. Respingînd ideia susținerii orașelor românești doar cu elemente străine, Iorga nu pledează nici pentru „un prim impuls" ce ar fi fost dat acestora de către coloniști. Ca spațiu de interferență a culturilor, străbătut de drumuri comerciale, pămîntul românesc atrage continuu specialiști în cele mai variate domenii ca „ajutători tehnici și artistici". Brașovul joacă, prin excelență, rolul de placă turnantă a comerțului românesc.

Reluînd ideia meșterului peregrin Iorga constată că, de pildă, școala de pictură de la Rășinari și din Săliște sînt datorate unor zugravi „împrumutați" din Țara Românească. Căci dincolo de lumea grofilor, închisă în castele, populația simplă românească a Transilvaniei trăiește, își împlinește nevoile de hrană, îmbrăcăminte și frumos prin schimbul cu frații de peste munți. Descrierea îndeletnicirilor este concisă, expresivă și adesea maliți-

oasă. Așa legătorii de cărți „nu întrebuințau decît pielea lucrată în Răsărit, pînă la roșul marochin cu grăuntele subțire și înlocuiau lemnul înaintașilor cu cartonul, mucavaua turcească, puind uneori în schimb foi vechi de manuscripte sau tipărituri rare, prinse împreună cu clei de pește, ei leagă și «retează»".

Vechiul meșteșug prin definiție este conservator. El perpetuează forme, tehnici ancestrale. De aceea este vulnerabil, în primul rînd la modă. Societatea românească suferă din plin efectele ei, la început în forma orientală, cînd protipendada adoptă moda Constantinopolului, apoi în cea occidentală — „naimodul" — de diferite nuanțe. Iorga definește admirabil aceste metamorfoze: „Bizantinizați în formă otomană pe la 1680—1720, nemțiți pentru cîteva decenii după începutul guvernării fanarioților... boierii români se francizează în momentul cînd vîntul parizian bate pe toate granițele".

Consecințele „îmbulzelii" la modă sînt adînci; trecînd peste faptul că domnia trebuie să tempereze zelul unora cu amenințări care merg pînă la spînzurătoare, societatea românească se primenește, reducînd într-un timp uimitor de scurt handicapul ce o desparte, în unele privințe, de lumea occidentală.

Evident, fluctuațiile modei afectează mai puțin sau chiar deloc lumea satelor ori pe cea modestă a orașelor. Aceasta se mulțumește ca noutate cu lipscănia, brașovenia, marfa de Sibiu, „variată, ieftină și nu totdeauna urîtă" pe care o debitează între alții aici Constantin Hagi Pop. Și Iorga amintește încîntat că cercetînd arhiva acestuia păstrată la Sibiu a mai găsit între conturi și chitanțe mostre de stofe și mătăsuri.

Aceiași lume modestă își asigură nevoile de îmbrăcăminte sau utilaj gospodăresc din produsele realizate de bresle (isnafuri) organizate acum, în secolul XVIII, după moda turcească. Prețuirea lui Iorga pentru aceste „asociații sufletești", călăuzite după principiile „libertății de inițiativă" este evidentă și el le consacră numeroase pagini privind sistemul de organizare, opreliștile la care sînt supuse, conflictele cu domnia.

Elementul străin este privit de Iorga ca un virtual partener de schimburi materiale ori spirituale care sfîrșește, mai devreme sau mai tîrziu, prin a se asimila în masa românilor. Pentru secolul al XIX-lea însă Iorga consideră că specialiștii străini „invadează" țara, că breslele sînt reduse la neputință, inițiativa națională de orice fel fiind anihilată. Din punct de vedere economic el apreciază cu neîndreptățită severitate că este o perioadă de *criză* și își intitulează ca atare ultimul capitol al cărții.

Dacă în cele două lucrări discutate mai sus Iorga stăruie asupra unui caz particular din istoria Europei continentale — țările române și implicarea lor în producția și comerțul părții de sud-est — *Istoria comerțului cu Orientul* are alte dimensiuni. În lecțiile ținute la Sorbona și adunate sub acest titlu el încearcă „a căuta în istoria lumei alte legături decît cele de pînă acum". Ideea călăuzitoare a expunerii privește mișcarea economică (adică comerțul, schimburile, drumurile comerciale) și rolul ei în „mișcarea popoarelor", în „schimbarea frontierelor".

Teoriei „cataclismului" provocat de invaziile barbare, care ar fi creat între secolele IV—X un vid social în Europa Centrală, teorie îmbrățișată de numeroși istorici, Iorga îi opune o argumentare robustă, irefutabilă, întemeiată pe realitățile sud-estului european. Aici orașele își continuă viața neîntrerupt, păstrînd limbajul comercial moștenit de la latini (negoț, lucru,

cot. ş.a.). Exemplul cel mai grăitor rămîne Dalmaţia, invadată de goţi, apoi de slavi; acolo s-au menţinut pînă azi oraşele întemeiate încă în antichitate: Zara, Trogir, Cavtat, Split. Apoi tezaurele monetare, cu serii neîntrerupte în această zonă atestă o locuire permanentă, neafectată funciar de invazii. Argumentul este folosit, după cum am văzut, şi pentru certificarea continuităţii românilor în spaţiul carpato-dunărean.

Coabitarea, la modul general vorbind, Iorga o vede posibilă datorită unei verigi de legătură între lumea antică şi cea nouă, „germană" şi anume lumea mijlocie, cum este cea galică în vest şi cea dacică în partea orientală a continentului. Ele au avut misiunea „de a filtra lumea germană, de a opri barbaria, de a o face să intre în acele forme intermediare, pentru ca apoi, după ce se va fi transformat, să poată participa la mişcarea generală a civilizaţiei".

Vitalitatea „civilizaţiilor populare", a „Romaniilor" din Balcani, mai vechi decît Roma chiar, a făcut, după opinia lui Iorga, „să transforme tot ce a venit în contact cu ele". Şi pledînd în continuare pentru elementele constructive care trebuiesc surprinse în cazul invaziilor barbare, Iorga aduce în discuţie lupta regilor franci din dinastia carolingiană cu avarii. Cei care distrug sînt francii, lăsînd în Panonia un pustiu, în vreme ce „barbarii" păstrează „principiile vieţii" — exprimate între altele în persistenţa drumurilor de comerţ. Abia năvălirea ungurilor în acest spaţiu, „fenomenul cel mai teribil dintre tulburările europene în cursul acestei epoci" paralizează pentru aproape trei veacuri unda comercială care străbătea Europa Centrală. Dar schimburile trebuiau continuate, ca un principiu dătător de viaţă al societăţii medievale. Şi sarcina aceasta avea să fie preluată de republicile italiene, de Veneţia în primul rînd, această „romanitate populară care se păstrează foarte plebeiană şi pitorească încă şi astăzi".

Cunoaşterea realităţilor politice din Bizanţ, a păienjenişului de relaţii politice, diplomatice, matrimoniale, economice ţesut pe o arie largă cuprinzînd Mediterana şi Balcanii îngăduie lui Iorga să desprindă concluzii de o necontestată valoare pentru caracterizarea fenomenelor istorice. Veneţia, dependentă de Bizanţ, stăpînind în fond pieţele imperiului, atinge „unul din cele mai mari scopuri ce s-au urmărit vreodată de către o comună în evul mediu". Căci „independenţa", noţiune de mare acuitate în conştiinţa popoarelor de azi, avea în evul mediu alte dimensiuni. Atunci „nimeni nu se simţea umilit aparţinînd într-o formă teoretică la cutare sau cutare stat, care rezuma viaţa politică a epocii".

Aceeaşi punere de acord a termenului cu transpunerea în epocă operează Iorga şi în ceea ce priveşte revendicarea *a posteriori* a „ideii naţionale" pentru maghiarii din secolul al XIII-lea. Atunci ea „nu exista nicăieri". Prin aceasta nu se diminuează cu nimic rolul ungurilor „în mişcarea generală a umanităţii". Dar, constată Iorga înţelept, „cineva pierde şi ce are dreptul să ceară, atunci cînd pretinde prea mult".

Aşa cum arătam şi la început, Iorga şi-a construit expunerea pe o idee centrală, aceia a importanţei căilor comerciale ce infuzează energie oricărei formaţiuni statale. Este cazul imperiului bulgar, constituit în jurul Căii Egnatia; apoi „organizarea perfectă" a comerţului realizată de tătari, în secolul al XIII-lea, din China pînă la hotarele ungare şi care au creat astfel „o formă superioară a civilizaţiei în evul mediu".

Tot existenţa unor linii de comerţ îngăduie, după Iorga, producerea unui fenomen de rezonanţă în istoria sud-estului european cum este înte-

meierea statelor românești, „necesare și adînc înrădăcinate" nu numai pentru un neam, „ci pentru toate națiunile în stare de a face comerț în aceste părți". Că a fost un fenomen general necesar, o demonstrează și extinderea lor rapidă, aproape în granițele actuale, într-o vreme cînd închegarea statală se realiza lent, în timp îndelungat.

Procesul inițiat sub auspicii atît de favorabile în secolul al XIV-lea avea să fie în chip brutal afectat de pătrunderea turcilor în Balcani și de ocuparea punctelor comerciale cheie : Caffa, Cetatea Albă, cetățile dunărene ca și de stăpînirea ca atare a Căii Egnatia. Totuși, nici de această dată Iorga nu admite doar latura distructivă a penetrației turcești în Europa. Sultanii încearcă să perpetueze formele bizantine iar cînd cuceresc o cetate, cum a fost cazul Chiliei, transplantează pe negustori la Constantinopol, întărind așa rîndurile burgheziei cosmopolite a capitalei.

O opinie la care avea în cele din urmă să se ralieze toată comunitatea specialiștilor interesați, demonstrată cu argucia și temeiul documentar cunoscut, lansează Iorga în ceea ce privește capitulațiile încheiate de puterile occidentale, în primul rînd de Franța, cu Poarta otomană. „Nu trebuie să ne amăgim în această privință", recomandă Iorga analizînd toate actele emanate de la ambasadele franceze trimise în acest scop la Constantinopol. Departe de a avea în epocă valoarea ce li s-a atribuit, ele au fost invocate ulterior pentru justificarea preeemțiuni franceze în comerțul levantin. Cu referire la negoțul realizat în această zonă geografică Iorga constată cu uimire impetuozitatea cu care au pătruns aici, și aiurea englezii începînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea : „nu mi s-a întîmplat niciodată să constat în istoria comerțului din evul mediu sau din epoca modernă o activitate revărsîndu-se în acest fel asupra teritoriilor, nu numai asupra celor mai depărtate unele de altele dar chiar a acelora mai inaccesibile în aparență". Lucrurile se întîmplau în timpul domniei reginei Elisabeta I cînd se încheie și tratatul comercial cu Moldova lui Petru Șchiopul (1588).

Oprindu-se asupra comerțului „oriental" în secolele XVIII—XIX, Iorga evidențiază cîteva elemente caracteristice : expansiunea austriacă la Dunărea de Jos, diaspora-ua grecească, care pe lîngă rolul cultural a însemnat și proliferarea elementului negustoresc aparținînd acestei națiii, liberalizarea traficului dunărean și consecințele lui pentru schimburile materii prime—produse manufacturate cu Occidentul.

Demonstrație subtilă, convingătoare, *Istoria comerțului cu Orientul* rămîne o piesă de referință pentru istoria economică a evului mediu și a epocii moderne, un exemplu arareori atins de prelegere universitară.

Ultima parte a volumului cuprinde *Istoria comerțului românesc*, lucrare de sinteză, cu o arhitectură impecabilă și un bagaj de informații desăvîrșit. Ea relevă mișcarea neîntreruptă, circulația vioaie înfăptuită pe aceste „țarini hrănitoare ale lumii" care au fost odinioară țările române. Întreaga lucrare dezvoltă ideea că statele românești s-au constituit, au înflorit sau au cunoscut perioade de recesiune datorită existenței drumurilor comerciale care le străbăteau : cel din Polonia pînă la Marea Neagră — care străbătea Moldova — și cel din Europa Centrală, tot spre mare, care, cu mai multe ramificații spre Dunăre, trecea prin Țara Românească. „Toată istoria dezvoltării politice și economice a tracilor, strămoșii noștri, toată istoria neamului românesc este în legătură cu această linie", scrie Iorga.

După Burebista, întemeietor de „basileia" pentru semințiа tracică, sprijinită pe Carpați și întinzîndu-se de o parte pînă la Olbia, de alta pînă la Dionisopolis, stăpînirea romană distruge independența locală căci *ordo romanus* „nu procedează prin asociație ci prin eliminare".

Împletind narațiunea istorică cu elementele din sfera economică susceptibile a influența cursul evenimentelor, Iorga revine într-o formă amplă, bogat argumentată, la urmările negative pe care le-a avut ofensiva turcească pentru dezvoltarea vieții de stat a românilor și implicit a celei economice în accepția ei cea mai largă: producție liberă, schimb comercial în funcție de interesele proprii, păstrarea monedei naționale etc. Odată sub dependența otomană, țările române „intră în domeniul levantin supraveghiat și exploatat de turci". Este ceea ce Iorga numește faza comerțului internațional făcut pe pămîntul românesc de străini. Statutul acesta trebuie privit totuși cu circumspecție căci deopotrivă iau parte la el și românii; cei mai de seamă negustori rămîn înșiși domnii: Ștefan cel Mare, Alexandru Lăpușneanu, Gheorghe Duca, Constantin Brîncoveanu.

Sub ocrotirea domniei apare, în secolul al XVI-lea și în prima parte a celui următor, o pătură negustorească cosmopolită, mai bine conturată în Moldova, unde e formată în special din greci (cretani, chioți, rodieni), ragu-zani, armeni, evrei; peste o sută de ani profilul ei îi apare total schimbat. Din actele municipale, contracte, zapise, diate, hrisoave se vede că e vorba numai de români. Și de data aceasta procesul inexorabil de asimilare, căruia Iorga îi atribuie un rol capital în formarea negustorimii medievale mai întîi, a burgheziei mai apoi, și-a spus cuvîntul.

La sfîrșitul secolului al XVII-lea Iorga constată astfel existența unui „nou regim", pe care în Țara Românească îl „sistematizează" „pașnic", „cu o măiestrie superioară" Constantin Brîncoveanu. Aici plasează Iorga a doua fază a comerțului românesc de conținut național și realizat de români.

Comparat cu alte epoci, secolul XVIII beneficiază, cum constatam și mai sus, în opera lui Iorga de o tratare mai amplă, mai stăruitoare, am zice chiar entuziastă. Economia românească este în acest timp „completă" căci cuprinde atît tradiția locală, normele arhaice bizantine, transmise prin intermediu otoman în organizarea isnafurilor cît și aplicarea principiilor iluministe care „glorifică munca" recomandînd înființarea de manufacturi. În același timp însă secolul al XVIII-lea reprezintă pentru Iorga un moment de cezură datorită influenței brutale, percutante, imposibil de stăvilit a străinilor. Și din nou el pune în discuție interferența modei orientale cu cea occidentală, biruința acesteia din urmă datorîndu-se femeilor căci, observă el filosofic „femeia a biruit pe bărbat și sub forma aceasta".

Receptarea modei străine se face ritmic, prin intermediul iarmaroacelor din Lipsca, vizitate de negustorii noștri — lipscanii — specializați deja în acest comerț. Sînt apoi numeroși negustori din hotarele Imperiului otoman ca și englezi, francezi, olandezi. E împrejurarea care îl face pe Iorga să caracterizeze comerțul românesc al secolului al XVIII-lea ca „național" în fond dar străin în formă.

Dar robirea față de modă e proprie boierimii; Iorga constată un fapt paradoxal: burghezia, care prin definiție poartă în sine înnoirea, e conservatoare în ținută, mod de viață, obiceiuri. Ea continuă să se adreseze — și aceasta îl salvează pe acesta de la ruină — negustorului de țară, care nu e implicat în schimburile internaționale, „fiindcă n-are nici mijloacele uneori, fiindcă n-are orizontul și nici condițiile politice necesare". Poate niciodată

n-a fost descris mai cald și mai expresiv „acest jupîn de sîngele, ori măcar de legea noastră — dealminteri mai totdeauna, de unde ar veni, căsătorit cu o româncă".

Acești oameni „din Caransebeș, Lugoj, Dobra, pînă în Focșani, Iași și Cernăuți stau în continue legături românești, în același timp cînd scriu românește, foarte bine românește, avînd termini românești pentru tot ce privește negoțul lor și învățînd și ungurii cu care au afaceri a scrie în limba noastră" [6].

În înșiruirea categoriilor sociale care au contribuit la dezvoltarea unității românilor au fost amintiți ciobanii, țăranii strămutați, boierii pribegi; Iorga consideră că deopotrivă trebuie să figureze aici negustorii. Prezenți „de la un capăt la altul al pămîntului românesc", statorniciți în orașe și avînd un statut deja precizat, ei reprezintă un ferment social de excepțională valoare, din care se vede curînd „formîndu-se fără plan, din necesitatea însăși a lucrurilor, o burghezie românească".

Firește, aceasta este clasa care are inițiativa în materie economică în secolul al XIX-lea — cel puțin pentru anii 1840—1859, în accepția lui Iorga — cînd se liberalizează comerțul, se constituie porturile france, sînt inițiate lucrări de modernizare instituțională.

Pentru cel ce parcurge atent *Istoria comerțului românesc* partea finală îi dă senzația unei neîmpliniri. După 1856 Iorga consideră că începe „epoca lipsei de inițiative economice", în care societatea românească, „prin vehemente uri de partid", sau paralizată „printr-o rea administrație" pierde din dinamismul ce o caracteriza odinioară. Tabloul economic este trasat în tușe groase, nervoase, cu caracterizări abrupte ca de pildă convenția cu Austro-Ungaria, această „asociație de interese materiale" ce a însemnat „înceata anexiune economică exploatatoare".

Schița pe care o face economiei românești în timpul primului război mondial, cînd ocupația militară germană a fost un „gigantic jaf", cu „rezultate dezastruoase" este amară, sumbră, pesimistă. Cel care pătimise calvarul războiului, așa cum l-a însemnat în *notele zilnice* [7], care a luptat, a scris, a trăit pentru realizarea României întregite — înțeleasă ca o matcă cuprinzînd toate teritoriile locuite de români — vestejește experiențele teoretice, lipsa de coeziune politică manifestată de guvernele imediat postbelice.

Un cuvînt despre forma în care se înfățișează lucrările înmănunchiate în volumul de față.

Iorga cerea adesea colaboratorilor să-i noteze ideile, observațiile, constatările pe care, în înflăcărarea unei conferințe, a unui curs, ori a unei simple conversații le răspîndea cu o prodigalitate uimitoare. Le considera produse spontane, nerepetabile, care dacă nu erau înregistrate se iroseau ca strălucirea de o clipă a fulgerului. Senzația unor adevăruri cu valoare de aforism, descrierea de o frumusețe antologică a unui văl de tîmplă sau a unui manuscris cu miniaturi, caracterizarea impecabilă a unui grup social o are și cititorul operei sale. Iorga deplînge undeva că „semănăm unii cu alții

[6] Interesul pentru acești întreprinzători s-a materializat, între altele, în publicarea vol. VIII de *Studii și documente*, cu acte din arhiva casei de comerț Constantin Hagi Pop.

[7] Vezi *Războiul nostru în note zilnice*, 3 vol., Craiova, 1921—1924; *Istoria românilor*, vol. X.

atît de mult", că s-a ajuns la tipizarea „unul ca altul". E o constatare care poate privi, într-adevăr, marea majoritate a oamenilor. Dar ceea ce a dus totdeauna societatea înainte a fost gîndirea creatoare a cîtorva personalităţi de excepţie, în rîndul cărora numele său ocupă un loc de cinste. A-i republica opera înseamnă a da curs acelui nobil îndemn adresat economiştilor în 1934 : „Noi trebuie să transformăm istoria cu totul, în loc de vechile cataloage de lucruri mici, foarte exacte..., trebuie să punem grandioasa epopee a omenirii cu efecte morale incalculabile, creatoare de energii" [8].

[8] Vezi nota 1.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

A

Aachen, reşedinţă imperială (R. F. Germania), 327, 710.
Abăza Ilie (Ilarion Abăza), monah, 615.
Abbeville, oraş (Franţa), 702.
Abisinia, 396.
Abraham de Lyon, negustor din Bucureşti, 93, 689.
Abrittus, oraş în Moesia Inferioară (Razgrad, Bulgaria), 439.
Abrud, sat (oraş Alba), 259.
Accesman Andrei, hangiu în Suceava, 564.
Achiellis Manuil, pisar în Hotin, 548.
Adakalè, insulă, 726.
Adam, preot, 552.
Adam, pîrgar în Botoşani, 574.
Adam din Brzesk, rector la Liov, 552.
Adămoaia Mărioţa, soţie de negustor, 692.
Adjud, oraş, 72, 571; vamă, 481, 491; meşteri, 104; cămătari, 656; drum, 486; turci, 656.
Adorian, din Baia, 527.
Adrian, zidar, 195.
Adrianopol, oraş (Edirne, Turcia), 198, 601, 621; capitală, 460; lupta de la ~, 310, 323, 439; tratatul de la ~, 96, 423, 737; francezi, 418, 701; raguzani, 376; veneţieni, 344; meşteri, 722; negustori, 718; drum, 367, 455; marfă de ~, 618, 705; unităţi de măsură, 83.
Adriatică, Marea, 35, 79, 80, 331, 345, 432, 435; oraşe la ~, 462; hotar al Bizantului, 444; negustori, 508; meşteri de la ~, 436; arabi, 322; cruciaţi, 342; goţi, 308; normanzi, 359; ospitalieri, 355, 447; raguzani, 375; tătari, 350; unguri, 337, 347, 354; veneţieni, 355.
Aetius Flavius, general roman, 314, 323.
Afenduli, negustor din Botoşani, 654, 661.
Afenduli, Aleco, zaraf din Galaţi, 727.
Africa, 385, 429; comerţ, 336, 381.
Afumaţi, sat (Ilfov), cu postăvărie, 118, 668, 683, 710. V. şi Pociovalişte.
Agata, soţia lui Lörincz din Hîrlău, 526.
Agem v. Persia.
Ageşti, sat (Ilfov), cu moară, 272, 711.
Agilolfinzi, dinastie bavareză, 325.
Agnello, nume 332.
Agopşa, negustor din Suceava, 512.
Agopşevici Nicolae, negustor din Tysmenicza, 720.
Agra, oraş (India); caravana de ~, 373.
Agrisch v. Curtea de Argeş.
Ahmed al III-lea, sultan otoman, 133.
Ahmed, negustor din Bîrlad, 557.
Aidos (Aetos), oraş (Bulgaria), 601, 604.
Aiud, oraş, 459, 643.
Akkerman, oraş, 709; cetatea, 678; consuli, 680; convenţia de la ~, 732. V. şi Cetatea Albă.
Akys, port la Dunăre, 310.
Alaric, rege vizigot, 314, 320.
Alba Iulia, oraş, 444. V. şi Bălgrad.
Albania, 556; întemeiere, 359; ~ sub Angevini, 360; negustori, 701.
Albă (Marea Albă), v. Mediterană Marea.
Albert al V-lea Habsburg, 468, 470.
Albert, duce de Prusia, 536.
Alberti Tommaso, călător şi negustor, 396, 550, 601, 603, 604, 610.
Albu, negustor din Gherghiţa, 521.
Albul Dimitrie, negustor din Tîrgşor, 521.
Albulescu, negustor din Craiova, 689.
Alcaz Eugeniu, colonel, 759.
Aldea, negustor din Brăila, 522.
Aldea, negustor din Rîşnov, 517.
Alecsandri Vasile, poet; proiecte de antreprize, 746, 759.
Alep, oraş (Siria); caravana de ~, 373; consuli, 387, 398, 401; englezi, 396, 399; francezi, 402; olandezi, 401; marfă de ~, 673, 686, 705, 732.
Alessandro di Basilio, negustor din Galaţi, 749.
Alexa, din Cernăuţi, 612.
Alexa, săpător din Bîrlad, 197.
Alexa, şoltuz de Cernăuţi, 612.
Alexandra zugrăviţa, 198, 199.
Alexandrescu P., pictor, 47, 259.
Alexandri, lumînărar, 119, 120, 270, 711.
Alexandria, oraş (Egipt), 437; caravana de ~, 373; consulate, 387, 398; comerţ, 380, 381, 385, 387, 400; catalani, 380; olandezi, 401, 402.
Alexandria, oraş (România), 738.
Alexandru I Aldea, domn al Ţării Româneşti, 468, 469, 486, 487, 491, 509, 518.
Alexandru al II-lea, domn al Ţării Româneşti, 537, 541; ctitor, 585.
Alexandru al VI-lea Borgia, papă, 382.

Alexandru cel Bun, domn al Moldovei, 29, 130, 192, 479, 482, 483, 488, 489, 491, 514, 528; relaţii cu Ţara Românească, 73, 486, 487; relaţii cu Polonia, 479, 480; comerţul în epoca sa, 74, 482, 484, 485; privilegii comerciale, 481, 484, 485, 490; vămi, 75, 478; moneda, 25, 127; ctitor, 24, 25, 40, 194, 567; influenţă bizantină, 501; moda, 178.
Alexandru Coconul, domn al Ţării Româneşti, 586.
Alexandru Cornea, domn al Moldovei, 499.
Alexandru Iliaş, domn al Ţării Româneşti şi Moldovei, 553, 610, 638; ctitor, 39.
Alexandru cel Mare, rege al Macedoniei, campanii, 434, 435.
Alexandru Sever, împărat roman, 437.
Alexandru cel Tînăr v. Alexăndrel.
Alexandru Turcitul, domn al Ţării Româneşti, 43.
Alexandru, rege al Poloniei, 496.
Alexandru, ţar bulgar, 482.
Alexandru, beizadea din Moldova, 215.
Alexandru, fiul lui Ştefan cel Mare, 529, 571.
Alexandru, cumnatul lui Ştefan cel Mare, 506.
Alexandru Căldărarul, din Iaşi, 111.
Alexandru, făclier, 193.
Alexandru, fiul lui Matei Veneţianul, negustor, 643.
Alexăndrel, domn al Moldovei, 488, 490, 502; vămi, 489; privilegii comerciale, 487; moneda, 26.
Alexe, cărăuş din Iaşi, 545.
Alexe, fratele lui Ioan Egumenul, 548.
Alexe, şoltuz de Iaşi, 545.
Alexe, vameş în Iaşi, 550, 555.
Alexie, beglicgiu sîrb, 651.
Alexie, negustor din Transilvania, 692.
Alexievici Mihale, negustor din Craiova, 709.
Alexios al IV-lea cel Tînăr, împărat bizantin, 343.
Alexiu Polihronie, negustor din Bucureşti, 709.
Alger, oraş (Algeria), 387; consuli, 390, 398; influenţă franceză, 385.
Ali, fiul lui Mahmud, negustor din Iaşi, 656.
Ali Beşleaga, cămătar din Botoşani, 656.
Ali Potcovarul, 218.
Ali de Tebelen, paşă de Ianina, 416, 724.
Alimănişteanu Constantin, economist, 763.
Almăj, regiune în Banat; meşteri, 250; negustori, 643.
Almăj, sat (Dolj), 718.
Aloso in Bresciano, localitate în Italia, 536.
Alpi, Munţii, 309, 320, 331.
Altai, regiune; huni, 310; tătari, 351.
Altinum v. Veneţia.
Altmühl, rîu, 327.
Altona, oraş (cartier din Hamburg, R. F. Germania), 702; consuli, 422.
Alziner, familie din Cotnari, 580.
Amalfi, oraş — republică italiană, 335; sarazini, 336, distrugere, 336.
Aman Dimitrie, negustor din Craiova, 259, 276, 277, 689, 709, 714, 723.
Aman Theodor, pictor, 250, 259.
Ambras, oraş (Austria); muzeul din ~, 39.
America, 370, 553 (!); comerţ, 412, 416, 418, 732.
Amfilochie, episcop de Hotin, 136.
Amirali Maria, soţia lui Petru Şchiopul, 82, 550.
Amlaş, feudă a Ţării Româneşti în Transilvania, 469; herţeg de ~, 467.
Ammian Marcellin, istoric latin, 309, 310, 314.
Amsterdam, oraş, 418; Camera de comerţ din ~, 402.
Amzei, biserică din Bucureşti, 48.
Ana, soţie de birău din Făgăraş, 164.
Ana, fata lui Herşul jidovul, 661.
Ana, măsăriţă, 194.
Anadol v. Anatolia.
Anastasia, mama lui Alexandru cel Bun, 528.
Anastasia, soţia lui Gheorghe Duca, 629.
Anastasie I, împărat bizantin, 312.
Anastasie, episcop de Roman, 39.
Anastasie Lipscanul, 665.
Anastasiu Diamanti, lipscan, 92.
Anatolia, provincie în Turcia, 334; greci, 437; revolte, 416; negustori, 555; marfă de ~, 705.
Anchialos, regiune în Turcia; sare de ~, 78, 541; grîu de ~, 505.
Ancona, oraş (Italia), 552; comerţ, 418; marfă de ~, 458.
Anderson, om de afaceri englez, 741. V. şi Bell.
Andoni, calfă de arhitect, 277.
Andonie, din Tîrgul de Floci, 580.
Andonie Blănariul, din Iaşi, 181.
Andrássy Gyula, prim-ministru al Austro-Ungariei, 760.
Andraşovski, meşter clopotar din Braşov, 41, 220.
Andrăcău Ghiarghili, pîrgar în Trotuş, 572.
Andrei al II-lea, rege ungur, 348, 445.
Andrei, conte al secuilor, 477.
Andrei de Bistriţa, pîrcălab, 564.
Andrei cizmarul, din Piteşti, 186,
Andrei, făclier din Bălteni, 107, 193.
Andrei, negustor făclier, 272.
Andrei, negustor din Suceava, 607.
Andrei şlicarul, staroste de blănari, 244.
Andrei, vistier din Ţara Românească, 587.
Andrei Zaraful, din Bucureşti, 628.
Andrei, zidar, 195.
Andreica, cordar, 192.
Andreico, negustor din Suceava, 79, 542.

Andreiţoaia, soţie de negustor, 692.
Andrica, negustor moldovean, 525.
Andrica, negustor din Vaslui, 530.
Andronachi, negustor din Botoşani, 654.
Andronescul Gavriil, zugrav, 258.
Andronic al II-lea cel Bătrîn, împărat bizantin, 453.
Andronic al III-lea cel Tînăr, împărat bizantin, 453.
Andronic, monah, 259.
Andronic, staroste de negustori în Iaşi, 656.
Andros, insulă, 334.
Anedov Asadur, negustor din Bucureşti, 92, 689.
Anghel, dinastie bizantină, 444.
Anghel, antreprenor, 267.
Anghel, negustor din Suceava, 525.
Anghel, din Tîrgovişte, 520.
Angheli Stănuţă, proprietar de manufactură, 712.
Anghiera, consul italian la Alexandria, 380.
Anglia, 115, 389, 610, 738, 742, 744, 745, 748, 758; relaţii cu Turcia, 397, 398; capitulaţii cu Turcia, 387, 388, 406, 413; comerţ, 394, 399, 401, 408; agenţi comerciali, consuli, 96, 403, 729, 739, 741; relaţii cu ţările române, cu România, 422, 761, 762, 765, 766; marfă de ~, 210, 389, 395, 401, 421, 480, 686, 732, 747; monetărie, 133.
Angora, oraş (Ankara, Turcia), 221; marfă de ~, 207, 705, 732.
Angoulême, conte Guillaume d', 336.
Anjou, dinastie în Regatul de Neapole şi în Ungaria, 354, 359—361, 363, 383, 453.
Aniţa, croitoriţă din Iaşi, 212.
Anselm, orăşean, 476.
Anselmo, negustor chiot la Liov, 551.
Anselmo Nicolae din Chios, negustor la Liov, 551.
Antal, negustor din Adjud, 534.
Antim Ivireanul, mitropolit, 627; miniaturist, 44; tipograf, 263.
Antohi, croitor din Iaşi, 212.
Anton, cămăraş de ocne, 529.
Anton, şoltuz de Bîrlad, 577.
Antonie Vodă din Popeşti, domn al Ţării Româneşti, 94; ctitor, 582.
Antonie Neamţu, cizmar, 276.
Antonini, dinastie romană, 346.
Antoniu, primul soţ al Mariei, soţia lui Iancu Sasul, 82.
Anuţa, soţia lui Ştefan zugrav, 199.
Anuţa, soţie de negustor, 692.
Apaffy Mihai I, principe al Transilvaniei, 600.
Aphendico Petru, negustor din Moldova, 614.
Aphendicos Ioan, negustor grec din Moldova, 550.
Apoldul de Jos, comună (Sibiu); meşteri, 248; biserica, 199.
Apostol blănarul, din Iaşi, 186.
Apostol, blănar din Roman, 182.
Apostol, negustor din Bîrlad, 576.
Apostol, negustor grec din Moldova, 550.
Apostol, şoltuz de Focşani, 572.
Apostol Gheorghe, negustor din Braşov, 692.
Apostol Ioanu, negustor din Iaşi, 687.
Apostolu Mano, negustor, 621, 622, 640.
Apostolu Panaioti, fiul lui Mano ~, 622.
Apuseni, Munţii, 106.
Aracagloglu Sarchiz, negustor din Bucureşti, 92, 689.
Arad, oraş; negustori, 643.
Aramon Gabriel, diplomat francez, 375, 386.
Arbe (Rab), insulă în Marea Adriatică, 337.
Archkol Nicolae Dumitru, negustor din Transilvania, 664.
Arcuda Teodor, epistat de manufactură, 265, 710.
Ardeal, passim.
Argel, regele din ~ v. Khaireddin Barbarossa.
Argenti, negustor din Galaţi, 749.
Argeş, rîu, 71, 523; munţi, 106; judeţ, 107; episcop de ~, 255; formaţiune statală pe ~, 355, 447, 448.
Arghira, 723.
Arghirie Ioniţă, negustor moldovean, 647.
Argyropulo, din Constantinopol, 333.
Arhipelagul grecesc, 217; ducat, 550; comerţ, 417; consulate, 419.
Arlaud, ceasornicar genevez la Iaşi, 228, 229.
Arles, oraş (Franţa), comerţ, 323.
Armbruster Hannes, sibian, 487.
Armenia, 420, 745; ~ Mică, 69; turci, 333; ~ rusească, 92.
Arnăutchioi, staţiune (Turcia), 196.
Arnulf de Carinthia, împărat german, 328.
Aron, croitor, 279.
Aron, negustor din Suceava, 662.
Aron Tiranul, domn al Moldovei, 398, 546, 549, 608, 611; ctitor, 626.
Arpadieni, dinastie ungară, 347, 349, 354, 355, 359, 360, 448, 453.
Arpaş Ienachi, negustor din Transilvania, 692.
Arras, oraş (Franţa), 272.
Arrubium (Măcin), castru pe Dunăre, 438.
Arsănie, lemnar, 193.
Arsenie, cojocar, 248.
Arsenie, negustor din Piteşti, 584.
Arvanitochori, negustori din ~, 626.
Arvieux d', reprezentant al Franţei în Turcia, 402—404.
Asachi Gheorghe, om de cultură; arhitect, 123; tipograf, 230, proprietar de fabrică de hîrtie, 744, 750.
Asan I, ţar vlaho-bulgar, 348.

Asan al II-lea, ţar vlaho-bulgar, 348, 444, 508.
Asan Ioniţă, ţar vlaho-bulgar, 348, 444.
Asăneşti, dinastie vlaho-bulgară, 348.
Ascher Lewi, negustor din Bucureşti, 689.
Asia, 23, 39, 80, 92, 309, 310, 329, 372, 381, 382, 386, 429; bizantini, 334; englezi 395; olandezi, 402; tătari, 350; turci, 361; marfă din ~, 369.
Asia Mică, 349, 432, 762; barbari, 438; bizantini, 335; turci, 333, 453; lazi, 88; comerţ, 363, 657; marfă din ~, 369; interese germane în ~, 424.
Asimos, oraş; huni la ~, 314.
Aslan Ceauş, din Bucureşti, 588.
Aspasery v. Iaşi.
„Aspera", localitate în Dobrogea, 466.
Asprokastron v. Cetatea Albă.
Astrahan, canal (URSS), 370.
Asvadur, negustor armean, 512.
Asvadur, negustor din Roman, 529.
Ataki, localitate lîngă Movilău, 483, 722.
Atanasie, negustor din Botoşani, 661.
Atanasie, ierodiacon, meşter argintar, 39.
Atena, oraş, 404; consuli, 403.
Athos, Muntele (Grecia), mănăstiri, 29, 189; danii din ţările române, 45.
Atica, peninsulă în Grecia, 434.
Attila, rege hun, 309, 314, 439; statul lui ~, 312, 315, 316, 320, 326, 440; în Balcani, 315; în Italia, 323; în Galia, 322.
Atlantic, Oceanul; comerţ pe ~, 369, 370.
Augrand, consul francez la Bucureşti, 728.
August, dinastie romană, 346.
August al II-lea, rege al Poloniei, elector de Saxonia, 620.
Aurelian P. S., economist, 764.
Austell Henry, negustor englez, 80, 604.
Austria, 92, 96, 122, 411, 424, 547, 620, 640, 664—666, 669, 679, 692, 697, 699, 719, 740, 745, 748, 752, 754; întemeiere, 325; casa domnitoare, 130; relaţii internaţionale, războaie, 93, 132, 421, 685, 745; expansiune, 87, 212, 420, 678; consulate, 420, 421, 674, 739; comerţ, 413, 418, 419, 720, 721; comerţ cu ţările române, cu România, 96, 733, 746, 747, 751, 758, 764—766; marfă din ~, 90, 170, 700, 732, 741, 747; moneda, 133, 134.
Austro-Ungaria, 763; convenţia comercială cu România, 761, 762.
Auxenius, ucenic al lui Ulfila, 439.
Avac, negustor din Suceava, 525.
Avedic, armean din Sibiu, 509, 510.
Avram, croitor, 279.
Avram croitorul, din Botoşani, 662.
Avram, croitor din Iaşi, 734.
Avram, ginerele lui Herşul jidovul, 661.
Avram, evreu din Iaşi, 663.
Avram, negustor din Ţara Românească, 657.
Avram, negustor din Iaşi, 664.
Avram, negustor din Piteşti, 584.
Avram, negustor din Tîrgovişte, 581.
Avramie, predicator din Bucureşti, 622.
Avrămeni, sat (Botoşani), 733.
Avrig, sat (Sibiu); negustori, 510.
Axintie, preot din Scheia, 571.
Axiopolis, oraş (Cernavodă); martiri greci la ~, 438; centru comercial, 439.
Azov, Marea de, 367.

B

Babachi, croitor, 206.
Babăverdea Dumitraşco, din Iaşi, 186.
Babic, staroste de brutari, 238.
Babuş, negustor din Moldova, 525.
Bacău, oraş, 221, 571, 572, 646; întemeiere, 72; reşedinţă, 487, 515; ocne, 446; păcură, 743; drum, 73, 486; proiect de cale ferată, 764; viaţă orăşenească, 175; meşteri, 259, 262; negustori, 512, 529, 539, 655; vămi, 480—482; 485, 490, 491; biserici, 529.
Badea, diacon zugrav din Rîmnicu Vîlcii, 200.
Baden, oraş (Austria), 751.
Badina, negustor din Bucureşti, 585.
Badiul, negustor din Buzău, 522.
Bagdad, oraş; caravana de ~, 373; drum, 424; negustori, 732.
Bahlui, rîu, 73, 758; mori pe ~, 116; canalizare, 746, 764; vale, 73.
Baia, oraş, 73, 455, 490, 496, 569, 580, 628; întemeiere, 72, 175; cetatea, 429; capitala Moldovei, 357; reşedinţă, 476, 477; lupta de la ~, 492; mine, 477; fabrici, 30, 744; meşteri, 104, 168, 177, 194, 527; comerţ, 493, 512, 567; vămi, 72, 480; iarmaroc, 535, 568; saşi, 567; turci, 659; biserici, 25, 194.
Baia de Aramă, tîrg (Mehedinţi), 590.
Baia Mare, oraş, 550.
Baiazid I Fulgerul, sultan otoman, 381, 434, 461, 462.
Baiazid al II-lea, sultan otoman, 76, 371, 383, 492, 494, 497.
Bainschi de Orhei, pîrcălab, 40.
Baiul, munte, 651.
Balaban Alexandru din Liov, vameş, 614.
Balagora Dima, negustor din Iaşi, 548.
Balaklava, port în Crimeia (URSS); vama, 482; soli români, 505. V. şi Cembalo.
Balasan, familie de negustori, 92.
Balasan, negustor din Iaşi, 690.
Balaş, negustor din Putna, 529.
Balbachi, negustor din Bucureşti, 585.
Balcani, Munţi, 604; Balcanică, Peninsula, 186, 345, 347, 348, 661, 692, 709; ~ din punct de vedere lingvistic, 309,

359; oraşe, 186, 308; drumuri, 335, 345, 349, 358, 367, 436; meşteri, 123, 436; comerţ, 309, 416, 508; misionari, 438; colonişti din ~, 412; războaie, 439, 453.
bizantini, 329, 330, 332, 333; bulgari, 310, 351; goţi, 314; huni, 315; normanzi, 359; ostrogoţi, 311; pecenegi, 349; români, 428; ruşi, 331, 443; slavi, 320, 412; turci, 70, 329, 363, 369, 370; unguri, 81, 94, 360; veneţieni, 32—34.
Balduin v. Baudouin I de Flandra
Balibeg, negustor turc în Moldova, 555.
Balica, stăpînitor al Dobrogei, 453.
Balica Ion, ginerele lui Nestor Ureche, 608.
Balica Anastasia, fiica lui Nestor Ureche, 609.
Balin, din Cîmpulung Muscel, 582.
Balomir, zugrav din Iaşi, 199.
Balş, sat; podul de la ~, 750.
Balş, familia, 685, 713.
Balş, boier de la Dumbrăveni, 742.
Balş Teodor, ispravnic de Galaţi, 739.
Balş Vasile, 229.
Balta Liman, cartier al Constantinopolului; convenţia de la ~, 751.
Baltaretzis v. Băltăreţul Ioan Eustatie.
Baltoridi, negustor din Bucureşti, 92, 689.
„Bambola", localitate în Dobrogea, 466.
Banat, 408, 440, 455; graniţa, 94, 466; comerţ, 195, 627, 713; monedă, 126; meşteri, 168; colonişti, 94, 376, 412; ospitalieri, 447; ~ sub dominaţie maghiară, 360, 361, 444; ~ sub dominaţie austriacă, 620.
Bandini Marco, misionar catolic, 566, 572, 574, 601, 605.
Banja Luka, oraş (Iugoslavia), 644.
Banoviţa, sat (Mehedinţi); meşteri, 173.
Bantăş Matei, negustor din Iaşi, 653.
Banu, biserică în Iaşi, 277.
Bar, oraş (URSS), 609.
Barabino, proprietar de fabrică, 272.
Baranovici Iurco, din Iaşi, 544.
„Barbaria", 579; englezi, 395; consulate, 387.
Barbarigo, cretan în Moldova, 553.
Barbălată, negustor din Suceava, 662.
Barbălată, negustor din Suceava, 693.
Barbier, consul francez la Bucureşti, 728.
Barbis, negustor din Galaţi, 749.
Barbu, preot din Bucureşti, 643.
Barcac v. Bartolomeiu.
Barcelona, oraş (Spania), 380.
Bari, oraş (Italia), 322.
Barnovschi Miron, domn al Moldovei, 609, 610; ctitor, 575; mănăstirea ~, 186, 575, 661.
Baronţi, armean din Moldova, 682.
Barozzi, istoric italian, 369.
Bartolomeiu (Barcac), emisar domnesc, 505.
Bartolozzi, chirurg austriac, 681.
Barton, diplomat englez, 398.
Basarab, dinastie muntеană, 358, 491, 496.
Basarab I Întemeietorul, domn al Ţării Româneşti, 358, 448, 451, 508.
Basarab cel Bătrîn (Laiotă), domn al Ţării Româneşti, 469, 471, 511, 521.
Basarab Matei, domn al Ţării Româneşti, 563, 580—584, 586—588, 598, 618; întemeiază manufacturi, 114, 262, 263, 601, 624; tiparul în epoca lui ~, 43; relaţii cu Transilvania, 597, 600; ctitor, 39, 589, 590.
Basarab cel Tînăr (Ţepeluş), domn al Ţării Româneşti, 469, 472; ctitor, 194.
Basarabia, 90, 273, 476, 483, 604, 611, 612, 719, 722, 724, 744, 762, 767; drumuri, 73, 484; vămi, 358; ~ sub dominaţie rusească, 421; guvernatori, 122, arta populară, 160.
Basora, oraş (Irak); caravana de ~, 373.
Basta Gheorghe, general în slujba Austriei, 597.
Baş Coste Avram, cămătar, 661, 666.
Başotă Nicolae, boier moldovean, 656.
Bath, antreprenor englez de căi ferate, 759.
Báthory, familia, 533.
Báthory Cristofor, principe al Transilvaniei, 533.
Báthory Sigismund, principe al Transilvaniei, 37, 533; răscoala lui ~, 596.
Báthori Ştefan, voievod, apoi principe al Transilvaniei, 533.
Bati Amorosi (Battista), vameş al Moldovei, 552.
Batişte, biserică în Bucureşti, 587.
Batiştea, sat (Prahova); moară de hîrtie, 118, 263, 711.
Baudouin I de Flandra, împărat latin de Constantinopol, 444.
Baumann I., fierar, 220.
Bavaria, ducat, 324, 325; cruciaţii traversează ~, 336.
Bazargic, sat (Dobrici, Bulgaria), 602.
Bădălache Ioachim, negustor din Făgăraş, 692.
Bădica, cupeţ din Tîrgovişte, 690.
Băiescu, nume, 527.
Băieştii, sat lîngă Baia, 527.
Bălan, diacon din Scheia, 571.
Bălan surlariul, din Iaşi, 631.
Bălăceanu, familia, 599.
Bălăceanu (Uşurelu) Badea, mare vornic, 587.
Bălăceanu Constantin, general austriac, 587.
Bălaşa, soţia lui Constantin Şerban Basarab, ctitoriţă, 40.
Bălăşica, soţia lui Boskamp, 229.
Băleanu, familia, 79.
Băleanu Gheorghe, mare ban, 598.
Băleanu Manole, mare vornic, antreprenor, 267, 712.
Băleni, sat (Dîmboviţa), 598.

Bălgrad, oraş; comerţ, 82, 459, 643, 690; mitropolia, 189; Evanghelia de la ~, 35. V. şi Alba Iulia.
Bălineşti, sat (Suceava); biserica, 201.
Băloş Cozma, pîrgar în Baia, 567.
Bălteni, sat (Ilfov), manufactură, 265.
Băluţă Ioannu, negustor din Craiova, 93, 689, 725.
Băltăreţul Ienache, zaraf, 690.
Băltăreţul Ioan Eustatie, negustor din Bucureşti, 92, 689.
Bălţăteşti, sat (Neamţ); negustori, 693.
Băneasa, moşie (Ilfov), 276.
Bărăgan, 580; mocani în ~; 451; pecenegi, 443; colonişti bulgari, 88.
Bărăţia, biserică în Bucureşti, 708.
Bărbat, voievod, fratele lui Litovoi, 447, 455.
Bărboi, vornic din Moldova, 575.
Bărbosul, negustor din Suceava, 525.
Bărcuţa Mătieş, din Cotnari, 580.
Bărgău, zlătar, 191.
Băştean (Bastian), din Roman, 570.
Bătog Manea, negustor din Bucureşti, 585.
Beaucaire, oraş (Franţa), 390.
Beauvais, oraş (Franţa); marfă de ~, 130.
Becherul, negustor din Moldova, 614.
Beciu v. Viena.
Becicherecul Mare, sat (Timiş); meşteri, 229.
Beclean, sat (oraş Bistriţa-Năsăud); meşteri din ~, 251.
Bedr-ed din, cadiu, 465.
Beghiul Costin, pîrgar în Hîrlău, 574.
Bela, rege ungur, 167.
Belagrod v. Caffa.
Belgia, comerţ cu România, 762, 765, 766.
Belgrad, oraş, 557, 596; drum comercial prin ~, 367, 455; comerţ, 349; colonişti raguzani, 375; ~ sub turci, 395, 620; lupta de la ~, 335, 468, 489; pacea de la ~, 94, 408, 411, 649.
Belgrad v. Cetatea Albă.
Belhomme, casă comercială, 718.
Belisariu (Belizarie), general bizantin, 321.
Bell, om de afaceri englez, 741. V. şi Anderson.
Beltrami Giovanni, evreu din Iaşi, 663.
Bender, oraş, 358, 499, 709; vama, 719; ~ sub dominaţie turcească, 656, 658, 659, 680. V. şi Tighina.
Beneti, din Huşi, 578.
Bengescu Ioniţă, fiul lui Staico ~, 643.
Bengescu Staico, consilier imperial, 643.
Benin, regiune din Guineea; englezi în ~, 395.
Benkner, familie din Cotnari, 580.
Benkner, jude al Braşovului, 517.
Benkner Ioan, din Braşov, 544.
Benedict, predicator la Bucureşti, 586.
Benedict, negustor din Vrancea, 529.
Benningk Gerhard, clopotar din Gdansk, 41, 608.
Benoît (Benetto), consul francez la Alexandria, 380.
Berbier, negustor turc, 704.
Berca, mănăstire (Buzău), 194, 197.
Berchet, istoric italian, 369.
Bercu Jidov, negustor din Roman, 727.
Bergamo, oraş (Italia), 605; marfă de ~, 80, 537.
Berhomete, moşie în Moldova, 613.
Berlin, oraş, 92, 666, 690, 704, 734.
Bersiano Leonard, italian în Moldova, 553.
Bertold, orăşean, 476.
Bethlen Gabriel, principe al Transilvaniei, 533, 596.
Betlis, casă comercială, 699.
Beyruth, oraş, 399.
Bezdead, sat (Dîmboviţa), 581.
Bialograd v. Cetatea Albă.
Bibescu Dumitrachi, 79.
Bibescu Gheorghe, domn al Ţării Româneşti, 79, 749, 751, 754, 759; economia ţării în vremea lui ~, 424, 760; ctitor, 277.
Bicaz, pas, 72.
Bichir v. Diarbechir.
Bicsad, sat sticlărie, 700.
Bidiviul Vasile, din Ploieşti, răsculat, 725.
Bienefeld, casă comercială, 95, 677.
Bienwerth, negustor din Galaţi, 749.
Bilăi, preot din Scheia, 571.
Bilegic, provincie în Turcia; marfă de ~, 705.
Bilio, din Hîrlău, 526.
Bilistein André din Lorena, agent comercial, 683.
Billecocq Adolphe, consul francez la Bucureşti, 422, 747.
Bilouţ Ienache, negustor din Cernăuţi, 692.
Binder Petru, jude în Baia, 567.
Bindoc din Răcăciuni, 175.
Biograd, oraş (Iugoslavia), 337.
Biserica Albă, din Iaşi, 253, 629.
Bisericani, mănăstire (Neamţ), 43, 112, 615.
Bismarck Otto von, cancelar german, 760.
Bissing Marcu, antreprenor, 746.
Bistriţa, rîu, 173, 688, 743, 745; munţi, 441—506.
Bistriţa, oraş, 66, 478, 496, 516, 525, 527, 534, 564, 565, 567, 606, 607, 613, 640; întemeiere, 69; saşi, 104, 477; meşteri, 177, 195, 490, 537, 554; comerţ, relaţii comerciale cu Moldova, 73, 79, 84, 196, 361, 459, 484, 486, 493, 533; vama, 495, 550; iarmaroc, 455, 456, 477, 535; tezaure monetare, 126; proiect de cale ferată, 764.
Bistriţa, mănăstire (Rîmnicu Vîlcii), 24, 40, 42, 226, 258, 482, 540.
Biulbiul, sat în Dobrogea, 602.
Bizanţ, 22, 23, 76, 330, 332, 334, 335, 369, 382, 433, 438, 443, 447; administraţie, 331; aprovizionare, 435, 460; drumuri,

436; bresle, 235, 247; monede, 126, 461; marfă din ~, 442; moda, 205; expansiune, 328, 501; relaţii internaţionale, 333; războaie, 434, 457; relaţii cu: arabii, 323; barbarii, 439; bulgarii, 331, 348; cruciaţii, 334, 343; goţii, 321; italienii, 334; normanzii, 345; sîrbii, 360; tătarii, 349; turcii, 363, 489; Veneţia, 332, 344, 436; prăbuşirea ~, 70, 395, 466; tradiţia ~, 370, 371, 379, 381, 383, 416, 441.
Bîcu, codrii în Moldova, 702.
Bîrlad, oraş, 73, 84, 216, 576, 604; întemeiere, 68; pecete, 579; descriere, 602, 603, 605; hotar, 568; meşteri, bresle, 213, 244, 248, 255, 259, 280, 706; negustori, 488, 523, 530, 539, 648, 652, 658, 662, 667, 726, 727, 731, 758; vamă, 480, 481, 490, 491, 578; biserici, 277; proiect de cale ferată, 764.
Bîrlad Dan, nume, 576.
Bîrsa, rîu, 452.
Blagoveştenia, biserică în Iaşi, 575.
Blaj, din Cîmpulung Muscel, 582.
Blaj, pîrcălab de Cotnari, 580.
Blaj, oraş, 697; negustori, 643; catedrala, 259.
Blidarul Apostol, meşter, 170.
Blidari, toponim, 107.
Blidăreni, sat (Bacău), 181.
Blidniţa, sat (Mehedinţi), 107.
Boacă, din Trotuş, 572.
Bobul Iacob, negustor armean, 523.
Boemia, munţi, 311; stat, slavi, 327; marcomani, 311; comerţ cu Moldova, 178; marfă de ~, 361, 418, 429, 456, 458, 682, 700.
Bogata, comună (Braşov), 701.
Bogdan I, domn al Moldovei, 25, 455, 478, 481.
Bogdan al II-lea, domn al Moldovei, 26, 488, 504.
Bogdan al III-lea cel Orb, domn al Moldovei, 30, 32, 82, 108, 495—499.
Bogdan, armean din Suceava, 564.
Bogdan, negustor din Suceava, 512.
Bogdan Ion, istoric, 127, 194.
Bogdaproste Andrei, negustor din Tîrgovişte, 621.
Bogdaproste Constantin, negustor din Tîrgovişte, 621.
Bogdaproste Nicolaie, negustor din Tîrgovişte, 621.
Boghirlan Ursul, măcelar, 113.
Boghisici Racaţ, negustor raguzan, 508.
Bogoiu, lucrător la manufactură, 267, 712.
Bohemund, duce normand, 334.
Boian, tîrg în Bucovina, 679.
Bois-le-Comte, Charles Joseph Edouard, diplomat francez, 742.
Boja Oprea, din Cîmpulung Muscel, 583.
Boldur Gheorghe, şoltuz, 175.
Boleslaw cel Viteaz, rege al Poloniei, 347.
Bologna, oraş (Italia), 604.
Boncilă, negustor din Cîmpulung Muscel, 518.
Bongars Jacques, călător francez, 585.
Bonifaciu, arhiepiscop de Mainz, 324.
Bonin, negustoreasă din Bucureşti, 689. V. şi 95.
Bonneau Honoré, negustor francez la Bucureşti, 413, 683.
Bonnet, negustoreasă din Bucureşti, 95. V. şi 689.
Bononia, cetate pe Dunăre (Vidin, Bulgaria), 310, 438, 441. V. şi Vidin.
Bordea, din Piatra Neamţ, 568.
Bordeaux, oraş (Franţa); marfă de ~, 754.
Bordei, din Piatra Neamţ, 568.
Bordişor, din Piatra Neamţ, 568.
Boristene v. Olbia.
Bosance, sat pe Suceava (Suceava), 659.
Boschowski, antreprenor de căi ferate, 759.
Boscovich, Roger Joseph, călător, 653.
Bosfor, strîmtoare, 179, 349, 398, 460; genovezi pe coastele ~, 433.
Boskamp, diplomat polonez, 229.
Bosnia, 80, 596; influenţă maghiară, 360, 361.
Bosporo v. Bosfor.
Bostan din Cesareia, apropiat al lui Petru Şchiopul, 554.
Bostan Nicolae, slugă de lipscan, 665.
Bota, clopotar, 220.
Borăş, întemeietor prezumtiv al Botoşanilor, 526.
Botoşani, oraş, 210, 573, 574, 628, 655, 667, 679; pecete, 574; meşteri, bresle, 180, 184, 185, 193, 211, 238, 239, 244, 245, 253, 258, 272, 278, 279, 280, 707; negustori, 272, 428, 640, 653, 654, 661—663, 686—690, 693, 708, 726, 733; vama, 482; iarmaroc, 543, 659; armeni, 73, 512, 513, 655; turci, 659, prădat de tătari, 73; mori, 759; biserici, 29, 253, 526.
Böttincher Margareta, din Berlin, 269.
Boucicaut Jean le Meingre, mareşal al Franţei, 502.
Bouillon Mathias, caretaş prusian, 706.
Boullay le Gouz, călător francez, 373.
Boza, negustor din Vaslui, 576.
Bozenhard Gottfried, agent comercial, 677.
Braczlaw, oraş (Polonia), 498, 505; bîlci, 497.
Brae, întemeietorul prezumtiv al Brăilei, 71.
Brae, nume, 452.
Braga, din Slatina, 585.
Bran, negustor din Tîrgul de Floci, 523.
Bran, cetate, 71, 459, 509; pîrcălabi, 456, 464; vama, 464, 466, 467, 470, 471, 477, 484; pas, 69, 461, 651, 657; colibaşi, 650; şosea, 746.
Brandenburg, electorat, monedă, 535.
Brassey, consorţiu pentru construcţii de căi ferate, 759.
Brasso v. Braşov.

Braşov, comitat, 452; oraş, 25, 106, 120, 180, 197, 199, 273, 361, 452, 461, 477, 491, 509, 518, 520—523, 529, 531, 534, 546, 551, 571, 572, 582, 588, 598, 600, 607, 608, 618, 620, 621, 627, 639, 640, 650, 674, 733, 734; întemeiere, 69, 446; teutoni, 350; luptă, 587; tratat, 461; meşteri, 168, 178, 180, 194, 211, 220, 228, 250, 259, 646, 700; manufacturi, 266; negustori, 457, 467, 642, 647, 690, 692, 733, 749; negustori greci, 81, 510, 627; italieni, 537; saşi, 88, 510; companii negustoreşti, 626, 652; centru comercial, 41, 42, 71—73, 75, 79, 183, 190, 216, 219, 358, 455, 458, 459, 468, 476, 523—525; privilegii comerciale, 361, 463, 468; antrepozit, 361; drept de depozit, 496; vamă, 464, 484, 495; monetărie, 27, 470; preţuri, 599; bîlci, 455, 456, 477; socoteli ale ~, 182, 518, 521, 539, 541, 608; Camera de comerţ, 752; legături economice cu Ţara Românească, 33, 43, 87, 163, 165, 191, 516, 519, 535, 539, 617, 638; legături economice cu Moldova, 79, 84, 116, 192, 201, 226, 484, 486, 488, 496, 530, 533, 537; legături cu Sibiul, 486; marfă de ~, 94, 224, 247, 458, 469, 480, 493, 652, 675, 687, 691, 700, 705, 732, 746, 758; biserici, 412, 651; tipar, 35; şosea, 76; proiect de cale ferată, 752.
Braşoveanul Şerban, negustor, 642.
Brateş, rîu, 652; baltă, 688.
Bratocea, pas, 454.
Bratul, om domnesc, 518.
Bratul, negustor din Gherghiţa, 521.
Bratul, pîrgar în Bucureşti, 586.
Brădiceni, sat (Gorj); colonişti bulgari, 94, 643.
Brăiescu, nume, 452.
Brăila, oraş, 364, 411, 454, 456, 457, 465, 471, 492, 522, 539, 557, 598, 602, 670, 674, 677, 712, 722, 758, 764; întemeiere, 452, 522; drum, 72, 74, 456, 746; cetate turcească, 76, 472, 580, 730; port, mişcare portuară, 71—73, 78, 96, 420, 429, 738, 740, 753, 762; port franc, 738, 739, 760; comerţ, 75, 358, 359, 361, 362, 423, 463, 464, 482, 490, 523, 660, 675, 754; meşteri, 226; negustori, 539, 693, 748, 749; depozit de mărfuri, 462; vamă, 74, 464, 479, 698; proiect de bursă, 750; proiect de cale ferată, 752; linie telegrafică, 752; braşoveni, 453, 472; greci, 418, italieni, 417, lioveni, 480; raguzani, 32, 508; turci, 472, 499, 658; consuli, 739, 747.
Brăilă, întemeietorul prezumtiv al Brăilei, 71, 452.
Brăiloiu, nume, 71, 452.
Brăiloiu Ioniţă, mare stolnic, 691.
Brătăşanu, familia, 622.
Breaza, sat (Prahova), 645; meşteri, 200; mori, 167.
Breslau, oraş (Wrocław, Polonia), 665, 704; iarmaroc, 420; marfă de ~, 94, 160, 214, 647, 682, 691.
Breţcu, pas, 534; vamă, 484, 485.
Brève de, ambasador francez la Constantinopol, 394, 404.
Brezoianu Pătraşcu, vornic, 627.
Brighenti, companie comercială, 420, 676, 677. V. şi Dellazia.
Brilago v. Brăila.
Brîncoveanu, caimacam (!), 682.
Brîncoveanu Constantin, domn al Ţării Româneşti, 39, 42, 44, 86, 207, 228, 239, 595, 618, 619, 621, 622, 626—629, 638, 646, 647, 654; epoca lui ~, 162, 186, 205, 210, 617; economia ţării în timpul lui ~, 94, 114, 136, 183, 188, 193, 196, 198, 221, 262, 624; vămi, 83, 135, 647; relaţii cu: Polonia, 608; Transilvania, 41, 43, 180, 191, 194, 214, 216, 220, 229, 640; Turcia, 620, 625; ctitor, 42, 45, 46, 626, 627.
Brîncoveanu Grigore, fiul lui Gheorghe Bibescu, antreprenor de căi ferate, 759.
Brîncoveanu Marica, soţia lui Constantin ~, 622; ctitoriţă, 628.
Brîncoveanu Papa, tatăl lui Constantin ~, 595.
Brîncoveanu Preda, mare vornic, 595.
Brîncoveni, moşie (Olt), 595.
Brînză Anton, din Siret, 524.
Brînză Gheorghe, din Siret, 525.
Brînză Nicolae, negustor din Siret, 524, 526.
Brody, oraş (URSS), 685.
Bronstein, negustor din Bucureşti, 727.
Broz sasul, din Cîmpulung Muscel, 582.
Brückenfeld, face încercări de navigaţie pe Olt, 678.
Bruckenthal Samuel, guvernator al Transilvaniei, 691.
Bruges, oraş (Belgia); marfă de ~, 491.
Bruno (Bonifacius), predicator martirizat, 347.
Brünn, oraş (Brno, Cehoslovacia); marfă de ~, 95.
Brusa, oraş (Bursa, Turcia), 453; negustori, 504, 555; marfă de ~, 618, 705, 732; unităţi de măsură de ~, 83.
Brusturi, biserică (Neamţ), 189.
Bruti Bartolomeiu, postelnic, căpitan de Lăpuşna, 37, 556.
Bub Constantin, negustor din Transilvania, 664.
Bubăilă, negustor din Buzău, 539.
Bucă, din Tecuci, 578.
Buccara, oraş (Bukhara, URSS), 396; marfă de ~, 732.
Buccow, baron austriac, 678.
Bucea cel bătrîn, din Bucov, 578.
Buciac v. Bugeac.
Bucilca, din Slatina, 585.
Bucium, vameş, 514.
Bucovăţ, mănăstire (Dolj), 589.

Bucovina, 115, 679, 682, 685, 698, 700, 713, 720, 733, 744, 746; anexare, 87, 220, 678; colonişti, 679; meşteri, 116, 121, 156, 256; negustori, 678, 692; biserici, 43; şosea, 743.
Bucşă, bogasier din Giurgiu, 643.
Bucur, negustor din Brăila, 522.
Bucura, femeie din Făgăraş, 164.
Bucureşti, oraş, 44, 49, 71, 91, 117, 120, 133, 169, 197, 220, 256, 264, 278, 358, 537, 541, 582, 584—587, 596—598, 621, 627, 642, 650, 669, 671, 674, 675, 677, 683, 699, 706, 707, 732, 737, 745, 764; întemeiere, 171, 465; cetatea, 521; pecete, 585; descriere, 86; meşteri, bresle, 110, 168, 177—179, 181, 183, 193, 196, 200, 226, 227, 236, 237, 239, 240, 243, 246, 248, 249, 252—256, 258, 259, 266, 271, 276, 279; negustori, case comerciale, 84, 87, 92, 93, 112, 239, 254, 267, 272, 421, 511, 539, 625, 626, 629, 640, 654, 663, 674, 675, 677, 685, 686, 689, 696, 697, 701, 708, 709, 711, 714, 718, 723, 724, 727, 731, 733, 734, 749; fabrici, 272, 273, 624, 707, 709, 710, 741; moda, 186, 208, 211, 409, 410; mori, 167, 272; ferme, 751; proiect de bursă, 750; proiect de bancă, 753; Comera de comerţ, 210; căi ferate, 752, 759; edilitate, 123, 745, 746; hanuri, 85, 709; teatru, 277; tipografii, 229, 230; biserici, 39, 40, 42, 46, 230, 239, 588, 622, 627, 649, 711, 733; consuli, 418, 419, 422, 680, 701, 703, 704, 729.
Buczacz, oraş (URSS), 489.
Buczacz, Bartoş de, staroste de oşti, 515.
Buczacz Ioan de, nobil polonez, 515.
Buczacz Muzilo de, staroste de Colomeia şi Sniatyn, 515.
Buda, din Tîrgul de Floci, 580.
Buda, negustor din Cîmpulung Muscel, 518.
Buda, negustor din Rîmnicu Vîlcii, 523.
Buda, negustor din Vaslui, 530.
Buda, oraş, 488, 493; drept orăşenesc, 477; bîlci, 455, 456, 458; marfă de ~, 484. V. şi Pesta.
Budul Dumitraşcu, negustor din Chişinău, 653.
Bug, fluviu, 443.
Buga, din Tecuci, 579.
Bugeac, 116, 666; drumuri, 73; bulgari, 440; pecenegi, 443; turci, 499; unguri, 444.
Buhociu, din Trotuş, 572.
Buhuş Dumitraşco, 574.
Buicescu Diicul, mare spătar, 598.
Buicli, familie de negustori, 92.
Buicliu Măgîrdici, negustor din Botoşani, 733.
Buiucdere, oraş pe Bosfor (Büyükdere, Turcia), 724.
Buiuclioglu, negustor din Bucureşti, 689.
Bujoreanu Şerban, mare ban, 627.
Bulaiu, negustor din Suceava, 693.
Bulgakov I. I., ambasador rus la Constantinopol, 680.
Bulgaria, 109, 312, 333, 684; întemeiere, 348, ţarate, 348, 358, 459; relaţii cu: Bizanţul, 70, pecenegii, 443; ruşii, 443; slavii, 441, tătarii, 446; ungurii, 346, 360, 361; negustori, 79, 81, 255, 447, 705, 765, 766.
Buna Vestire, biserică în Rîmnicu Vîlcea, 588.
Bunea, negustor companist, 642.
Bungard, sat (Banat), 627.
Burcă Ţiganul, căldărar, 188.
Burduga Costin, din Scheia, 571.
Burduga Toader, din Scheia, 571.
Burdujeni, mănăstire (Suceava), 184.
Burebista, rege geto-dac, 434.
Burgas, oraş (Bulgaria), 601.
Bürker, casă comercială, 95.
Butucea, din Huşi, 578.
Buza v. Buzău.
Buză v. Buzău.
Buzău, judeţ, 65, 268, 521; vale, 72; drum, 451, 470.
Buzău, oraş, 454, 522, 539, 581, 598, 627; meşteri, 104; negustori, 75, 539, 698; episcop de ~, 123, 277; proiect de cale ferată, 752.
Buzea, strămoşul familiei Buzescu, 589.
Buzescu, familia, 589.
Buzescu Stroe, mare stolnic, 36.
Buzo v. Buzău.

C

Caba Dumitraşco, meşter, 186.
Cacavela din Retimo Mihail, cretan în Moldova, 553.
Caesar Caius Iulius, împărat roman; în Galia, 311.
Caffa, oraş în Crimeia (Teodosia, URSS), 73, 195, 362, 446, 483, 503—505, 507, 601, 676, 715; colonie genoveză, 70, 71, 129, 217, 233, 256, 357, 367, 429, 433, 454, 464, 475, 479, 482, 483, 502—504, 525; magistraţi, 505, 506; ~ sub dominaţie turcească, 76, 364, 374, 411, 489, 492, 494, 506, 555, 557; armeni, 69, 92, 194, 554; lioveni, 491, 504; moldoveni, 364. V. şi Teodosia.
Cafaluco Petru din Chios, negustor la Liov, 551.
Caian Constantin, zugrav, 199.
Caillé Gaspard, ceasornicar din Iaşi, 201, 228, 575, 605.
Cairo, oraş; caravana de ~, 373; comerţ, 400; consuli, 398.
Calafat, oraş, 739, 754; întemeiere, 68, 455; vad, 465; vamă, 482; bîlci, 312.
Calaigi, negustor din Craiova, 689.
Calara, soţie de negustor, 692.
Calian v. Kaliani.
Calieneşti, sat (Bacău), 524.
Califarov, negustor din Bucureşti, 749.

Calinderoglu, negustor din Bucureşti, 689, 749.
Calinic, armean din Liov, 516.
Calistrat, dregător la Brăila, 738.
Callatis (Mangalia), cetate grecească, 434; monede, 435.
Callimachi, familia, 198, 244, 724.
Callimachi Alexandru, domn al Moldovei, 687, 728; întemeiază manufacturi, 12, 267.
Callimachi (Călmaşul) Dumitraşcu, boier din Botoşani, 162, 657, 667.
Callimachi Gavriil, mitropolit, 672.
Callimachi Grigore, domn al Moldovei, 199, 666; privilegii, 668; întemeiază manufacturi, 116, 264.
Callimachi (Călmaşul) Ion, mare dragoman, 162—164, 207.
Callimachi Ion Teodor, domn al Moldovei, 665, 667; privilegii, 668; întemeiază manufacturi, 115, 264.
Callimachi Marioara, mama lui Mihai Sturdza, 738.
Callimachi Scarlat, domn al Moldovei, 121, 687, 724, 729.
Calodin, zlătar din Iaşi, 190.
Caloian, negustor din Bucureşti, 585.
Caloian, negustor din Buzău, 654.
Caloiani Pater (Pater Ianoş), negustor din Sas Sebeş, 626, 642.
Caloprini, familie venetiană, 332.
Calotă, mare vornic, 522.
Cameniţa, oraş (Kamenec Podolskii, URSS), 438; negoţ, 491, 499; armeni, 545, 574, 610, 611.
Campis Cosma de, levantin din Liov, 550.
Campis Pompeiu de, levantin din Liov, 550.
Canale Martino di, cronicar italian, 349, 351.
Candia, oraş (Heraklion, Creta), 332; marfă de ~, 599, 601.
Canilo, săuar, 270.
Cantacuzino, familia din Moldova, 744.
Cantacuzino, familia din Ţara Românească, 44, 46, 118; stema, 169; legături cu Veneţia, 42; moda în vremea ~, 205.
Cantacuzino, soţia lui Grigoraş Costachi, 164.
Cantacuzino Andronic, mare ban, 541.
Cantacuzino Casandra, soţia lui Dimitrie Cantemir, 207.
Cantacuzino Constantin, mare postelnic, 599.
Cantacuzino Constantin, stolnic, 42, 587, 626, 643.
Cantacuzino Gheorghe, fiul lui Şerban ~, 108, 180.
Cantacuzino Iani, mare ban, 541.
Cantacuzino Ioan al VI-lea, împărat bizantin, 457.
Cantacuzino Iordache, mare spătar, 110.
Cantacuzino Mihai, mare ban, 627; ctitor, 46.
Cantacuzino Mihai, mare spătar, 172, 628, 654; ctitor, 263.
Cantacuzino (Şaitanoglu) Mihai, negustor, 541.
Cantacuzino Şerban, domn al Ţării Româneşti, 42, 43, 136, 180, 196, 586, 624, 627, 645; ctitor, 587.
Cantacuzino Şerban, mare vornic, 587.
Cantacuzino Ştefan, domn al Ţării Româneşti, 621, 622; ctitor, 628.
Cantacuzino Toma, mare spătar, 197.
Cantacuzino Deleanul Iordachi, 674.
Cantacuzino Paleologul Teodor, emisar, 382.
Cantemir Antioh, domn al Moldovei, 624.
Cantemir Constantin, domn al Moldovei, 86, 624, 629.
Cantemir Dimitrie, domn al Moldovei, 133, 207, 615, 624, 629, 647.
Canusi, negustor lipscan, 91, 723.
Capetti (Capelli), companie comercială, 683.
Capmoloaia, ţesătoare, 163.
Capră Giurgea, şoltuz de Cotnari, 580.
Capră Petre, pivnicer în Cotnari, 580.
Capri, baron galiţian, 704.
Cara Hasan, negustor din Bîrlad, 731.
Cara Hasan, turc în Moldova, 657.
Cara Iane, negustor din Tîrgovişte, 581.
Cara Osmanoglu, hidrotehnician, 699.
Caracada, negustor din Galaţi, 724.
Caracadàs Teodor, negustor din Bucureşti, 622.
Caracal, oraş, 590; meşteri, 252, 254; negustori, 248, 690.
Caracaş Constantin, proprietar de tipografie, 230.
Carachiol, sat în Dobrogea, 602.
Caragea Costache, beizadea, 725.
Caragea Ianachi, postelnic, 580.
Caragea Ion Gheorghe, domn al Ţării Româneşti, 122, 159, 719; breslele din vremea lui ~, 248, 254.
Caragea Nicolae, domn al Ţării Româneşti, 119, 674, 681.
Caragea Ralù, fiica lui Ion Gheorghe ~, 725.
Caraimaneasa Nastasia, boieroaică, 574.
Carages (Carali), sat în Dobrogea, 602.
Caragheorghe (Karagheorghe) Gheorghi, principe sîrb, 220.
Caraiane, negustor din Sniatyn, 664.
Caraiani Nicolae, grec din Veneţia, 42, 622.
Caraman (Caramanlîul) Pavel, grec din Ţara Românească, 548.
Caramania v. Karamania.
Caramanlîul Andronachi, din Roman, 727.
Caramgea (Karangea), insulă în faţa portului Bombay; marfă de ~, 732.
Caransebeş, oraş; meşteri, 199; negustori, 643, 693.
Carapano, negustor din Brăila, 749.
Carapciu, sat pe Siret, 489, 515.
Carapoton Ion, şoltuz de Bîrlad, 576.
Carasava Grigore, zaraf din Galaţi, 727.
Carastat Dumitru, proprietar de fabrică de tutun, 273.
Carcalechi C., negustor din Bălgrad, 690.

Carcalechi Zaharia, editor, 699.
Carceri, familie veneţiană, 345.
Carinthia, regiune în Austria, 324.
Carlovăţ, oraş (Karlowitz, Karlovci Sremski, Iugoslavia); pacea de la ~, 640.
Carol I de Hohenzollern, rege al României, 760, 764.
Carol al II-lea de Anjou, rege al Neapolelui, 359, 360.
Carol al II-lea, rege al Angliei, 400.
Carol Quintul, împărat german, 370, 383—385.
Carol al VI-lea, împărat german, 412.
Carol al VI-lea, rege al Franţei, 381, 382.
Carol al VII-lea, rege al Franţei, 380, 394.
Carol al VIII-lea, rege al Franţei, 382.
Carol al IX-lea, rege al Franţei, 388.
Carol cel Mare (Charlemagne), rege al francilor, 322, 324; încoronare, 325; hagiografie, 327; imperiul, 320, 325, 326, 328; urmaşii, 328.
Carol Martel, majordom al statului franc, 325.
Carol Robert de Anjou, rege maghiar, 360, 361, 451.
Carolingieni, dinastie francă, 325, 326, 328, 336.
Carolopolis, oraş în perspectivă, 94.
Caronni Felice, călător italian, 222.
Carpaţi, Munţii, 70, 157, 311, 357, 358, 751; trecători, 434, 445; secui pe versanţii ~, 68; tătari, 351; unguri, 104.
Carra J. L., preceptor francez în Iaşi, 422, 683.
Carra de St. Cyr Jean François, diplomat francez la Bucureşti, 702.
Caspari, abate, 678.
Caspică Marea, 396.
Cassiodor Flavius Magnus Aurelius, scriitor roman, 321.
Castaing, francez din Galaţi, 738.
Castellinar, consul sard la Galaţi, 739.
Castrati, negustor chiot la Liov, 551.
Castrici Gheorghe, negustor din Craiova, 709.
Castrino, negustor din Brăila, 749.
Castrişanul Nicolae, profesor de chimie, 255.
Caşin, tîrg (Bacău), 562.
Caşmir (Kashmir), stat în India; negustori, 732.
Caşovia, oraş (Kosice, Cehoslovacia); negustori, 458, 538.
Catacalo Anton, ginerele soţiei lui Iancu Sasul, 82, 551.
Catacazzi, negustor grec, 746, 749.
Catalonia, 380; relaţii cu Egiptul, 385; capitulaţii cu Turcia, 388.
Catargiu, familie din Moldova, 553.
Catargiu Apostol, boier, 190.
Catargiu Gheorghe, 609.
Cattaneo Dorino, vameş al Moldovei, 506, 508, 512, 514, 524.
Catrina, „judeceasă" din Braşov, 164, 600.
Catrina, ţigancă, 165.
Catrina „zugrăvoaie", 200.
Caţichi, sat (Ilfov); moară de hîrtie, 119, 263.
Caucaz, Munţii, 314, 367; genovezi, 356.
Cavac Filip din Chios, vameş al Moldovei, 550.
Cavacci, sat în Dobrogea, 602.
Cavaco, cretan din Liov, 552.
Cavallar, maior austriac, 697, 704.
Cavallo Cavallino, sol genovez, 506.
Cavalo Mihail, notar levantin, 550.
Cazacliu, lipscan, 664.
Cazacliu Andrei, negustor din Botoşani, 661.
Cazacul, din Dorohoi, 573.
Cazacul, negustor de vite în Ţara Românească, 556.
Cazimir al III-lea cel Mare, rege al Poloniei, 362, 458, 475, 476, 494.
Cazoti Spirea, negustor din Bucureşti, 690.
Căiuţi, sat (Bacău), 181.
Călăraşi, oraş, 738.
Căldăruşani, mănăstire (Ilfov), 219.
Căliman, munte, 646.
Călimăneşti, sat (Vîlcea); negustori, 690.
Călmaşul v. Callimachi.
Călţuna, din Brăila, 493.
Călugăreni, sat (Ilfov), lupta de la ~, 71.
Cărăcaş Armeanul, negustor din Iaşi, 656.
Cărăscul Grigore, din Suceava, 565.
Căscioare, sat (Vlaşca), 222.
Căuşani, sat lîngă Tighina (URSS), 660, 662.
Căzacul, negustor din Bîrlad, 576.
Căzacul Dumitru, din Cernăuţi, 613.
Căzan, din Fălciu, 578.
Ceatiri Adam, negustor din Craiova, 675.
Cefalonia, insulă; olandezi în ~, 402.
Cehan Toader, pîrcălab de Orhei, 611.
Cehia, marfă de ~, 463.
Celebi, negustor, 518.
Celebi, negustor turc în Ţara Românească, 597.
Celebi Curt, negustor din Moldova, 623.
Celebi Mohammed, negustor turc, 555.
Celebizade Cuciuc, negustor, 658.
Celei, port; întemeiere, 455; podul roman 438; ospitalieri, 355.
Celestin, giuvaergiu din Braşov, 33.
Celestin, croitor din Braşov, 178.
Celiacovici, negustor din Bucureşti, 689.
Cembalo (Balaklava, URSS), port la Marea Neagră, 356; sub dominaţie turcească, 506.
Centurione, genovez, 503.
Centurione Guglielmo, sol caffez, 506.
Cerbul, negustor din Roman, 662.
Cerbul Jidovul, din Bîrlad, 662.
Cerchez, rachier, 268.
Cerguţ, din Galaţi, 579.
Cerigo (Kithira), insulă în Marea Ionică, 551.
Cerna, rîu, 94.
Cernat, sat (Braşov), 456.
Cernat, negustor din Tîrgşor, 521.
Cernavodă, oraş, 466; canal, 754; profesori, 212.

Cernăuți, oraș, 73, 245, 268, 489, 549, 563, 573, 609, 612, 613, 628, 655, 659, 662, 679; întemeiere, 475; căpitani de ~, 498; pîrcălabi, 610; staroste, 479; meșteri, 115, 229; negustori, 663, 692, 693; vama, 75, 480, 489; drum, 609; vad, 75; biserici, 527.
Cernea, șoltuz de Bîrlad, 576, 577.
Cernea, pîrgar de Botoșani, 574.
Cernescu Teodor, agent comercial, 548.
Cerneț Vasile, negustor din Șarhorod, 615.
Cerneți, tîrg (Mehedinți), 590.
Cesareia, oraș (Quisarya, Israel); marfă de ~, 704.
Cesy de, ambasador francez, 391.
Cetatea Albă, oraș, 351, 475, 484, 490, 502, 505, 506, 529, 611, 704; întemeiere, 175, 429; drept de depozit, 482; monedă, 504; negustori, 362, 524; vama, 75, 480, 489; armeni, 505; bizantini, 446; genovezi, 361, 503; greci, 508; italieni, 504; lioveni, 491; români, 73, 75, 479, 483, 488, 490, 502, 504, 507, 508; ruși, 443; tătari, 351, 457; turci, 76, 364, 371, 483, 489, 492, 494, 555; venețieni, 485, 486, 502. V. și Akkerman.
Cetatea Albă v. Alba Iulia.
Cetatea de Baltă, feudă a Moldovei în Transilvania, 494.
Cetatea Dîmboviței v. București.
Cetatea Neagră, la Nistru, 443.
Cetatea Nouă v. Roman.
Cetatea Nouă v. Slatina.
Cetatea Nouă v. Tîrgșor.
Cetățuia, mănăstire în Iași, 41, 608.
Cetățuie, biserică în Rîmnicu Vîlcii, 589.
Chabannes Adhémar de, cronicar francez, 336, 347.
Chabert (Șaber), proprietar de fabrică de sticlă, 262, 688.
Chalkokondylas Andrei, negustor grec, 511, 555.
Chancelor, negustor englez, 395.
Chartier Jean, cronicar francez, 394.
Chemal, negustor din Rusciuc, 555.
Cherson, port la Nipru (Herson, URSS), 442, 676, 677; întemeiere, 421.
Chiajna (Despina), soția lui Mircea Ciobanul, 36, 541, 586; moda în vremea ~, 186; ctitoriță, 583.
Chiavenna, oraș lîngă lacul Como (Italia), 604.
Chichirdec Coste Manole, negustor din Sibiu, 692.
Chigeci, codrii (URSS), negustori din ~, 531, 577, 660.
Chihnea, din Trotuș, 572.
Chilia, cetate, 362, 429, 446, 453, 484, 491, 493, 502, 506, 522, 529, 555, 557, 573, 611, 618, 665, 703; întemeiere, 175; negustori, 75, 95, 461, 462, 499, 507; vama, 673, 697; austrieci la ~, 420, 676; genovezi, 71, 453, 460, 502; lioveni, 490; români, 73, 75, 454, 465, 479, 482, 502, 507, 515; turci, 76, 364, 371, 483, 489, 492, 494, 505; unguri, 488.
China, caravana de ~, 373; tătari, 351.
Chioajde, regiune, 617.
Chiojd, sat (Buzău), negustori din ~, 539.
Chiorul, negustor din Suceava, 693.
Chios, insulă, 601, 641; sub dominație genoveză, 374; venețiană, 334, 343; turcească, 375; olandezi, 401; marfă de ~, 686, 705.
Chipereștí (Filipenii noi), sat (Iași); poștăvărie, 115—117, 264, 668.
Chiprovaci (Chiprovăț, Chiproveț, Ciprovci), tîrg (Bulgaria); bulgari din ~ în Țara Românească, 412, 582, 626; negustori, 81, 88, 640, 643.
Chira, zlătar din Iași, 190.
Chira, din Suceava, 565.
Chiracol, vistier și mare vameș în Moldova, 514.
Chirca, negustor, 510.
Chircoman, negustor din Cîmpulung Muscel, 518.
Chircor, armean din Moldova, 544.
Chiriac, negustor din Botoșani, 661.
Chiriac, din Tecuci, 578.
Chiriac blănarul, din Botoșani, 279.
Chiriac Teodor, vameș al Moldovei, 546, 552.
Chiriaco Luca, consul rus la București, 91, 179, 723.
Chirilă, pîrgar în Botoșani, 573.
Chiriță Mihai, negustor din București, 690.
Chiriu Zamfir, negustor din Transilvania, 692.
Chirnogi v. Cîrnogi.
Chișinău, oraș, 709; descriere, 86; meșteri, 216—218, 255, 268; negustori, 655, 733; evrei, 662.
Chitila, sat (Ilfov); fabrica de zahăr, 759.
Chița, opincăreasă, 168.
Chițescu, negustor din Suceava, 662.
Chiurdoglu Hasan, cămătar din Constantinopol, 656.
Chiustenge (Constanța), oraș, 747; canal, 745, 754; port, 762. V. și Constanța.
Chizerleu, din Galați, 579.
Chladek Anton, pictor, 278.
Chmiel Martin, din Cracovia, 487.
Christiani Daniel, căpitanul coloniei de postăvari de la Chipereștí, 116, 264, 668.
Christodulo, negustor, 92.
Chryso Ienachi, negustor din Iași, 548.
Ciaric, negustor armean din Moldova, 542.
Cibinum v. Sibiu.
Ciceiu, cetate, 493.
Cicogna Carlo, sol genovez, 506.
Cihac Iacob, doctor; proprietar de fabrică de cărămidă, 750.
Cinavarda v. Cernavoda.
Cincu, lucrător la manufactură, 267, 712.
Cincu Ioan, negustor și jude în Sibiu, 692.

Cingria, casă comercială, 683.
Cioban, din Dorohoi, 573.
Cioban, din Scheia, 571.
Ciocan Constantin, antreprenor de vămi, 749.
Ciocan Teodor Chiriac, negustor, 699.
Ciocaneli Dedu, negustor din Bucureşti, 749.
Ciocăneşti, sat (Ialomiţa), vama, 623.
Ciochi, tătar, 351, 446.
Ciocîrdia, femeie din familia ~, 657.
Ciocîrlie, negustor din Slatina, 539.
Ciolpan Drăgan, pîrcălab de Roman, 569.
Ciorlù, sat (Bulgaria), 601.
Ciornocuj, din Bîrlad, 576.
Cipru, insulă, 388, 552; armeni, 69; olandezi, 402; veneţieni, 374, 550; marfă de ~, 732.
Cirmen, localitate pe rîul Mariţa (Bulgaria); lupta de la ~, 460.
Ciubărci, cetate pe Nistru, 611.
Ciuc, judeţ, 571, 646.
Ciuciu Toader, din Cernăuţi, 613.
Ciudin, negustor din Bîrlad, 576.
Ciudin Hilip, din Bîrlad, 577.
Ciurea Teodorachi, negustor, 722.
Civitas Moldaviae v. Baia.
Ciineni, sat (Vîlcea); drum, 640; şosea, 746; pod, 750; vamă, 618.
Cîmpina, tîrg, 277, 598, 626, 627, 645; ispravnici de ~, 618; negustori, 75, 521, 539; vama, 582; cărăuşi, 675.
Cîmpulung (Muscel), oraş, 71, 461, 462, 518, 520, 583, 620, 621, 627, 639, 718; întemeiere, 69, 171, 445; reşedinţă, 518; organizare municipală, 452, 519, 540, 582; privilegii comerciale, 664; meşteri, 104; manufacturi, 120, 273; colonişti, 599, 698; drept de depozit, 472; vama, 72, 457, 470; negustori, 75, 509, 511, 518, 521, 539, 599, 626; bîlci, 623, 646; cărăuşi, 597, 638; drum, 617; biserici, 46, 588.
Cîmpulung Moldovenesc, oraş, 567, 573, 606, 652, 655; hotar, 568; drum, 564; meşteri, 171, 259.
Cîndea, negustor din Piteşti, 519.
[Cîndescu Rada], văduva lui Constantin Căpitanul Filipescu, 599.
Cîndescul Mihalcea, stolnic, 197.
Cîrcotă Ilie, din Bîrlad, 577.
Cîrnogi, balta (Ilfov), 712. V. şi Chirnogi.
Cîrstea, omul vistierului Tomşa, 516.
Cîrstea blănariul, din Iaşi, 181.
Cîrstea căzălbaşul, cojocar, 183.
Cîrstea, croitor din Roman, 180.
Cîrstea, judeţ în Tîrgşor, 521.
Cîrstea, negustor din Tîrgşor, 521.
Cîrstea, negustor din Tîrgul de Floci, 523.
Cîrstea, mare vameş, 85.
Cîrstea, zlătar, 181.
Cîrţişoara, manufactură (Sibiu), 700—701.
Cîţmo, din Hîrlău, 526.
Clăcea, din Tecuci, 578.
Cleanov, bîlci (Mehedinţi), 89.
Clement, agent comercial prusian, 683.
Climent de la Muntele Sinai, călugăr în Iaşi, 548.
Clinceanu Răducanu, proprietar de tipografie, 230.
„Cloaşter", mănăstire în Cîmpulung Muscel, 582.
Clotar al II-lea, rege franc, 324.
Cluj, oraş, 28, 452; negustori, 459, 642, 692.
Coandă, negustor braşovean, 645.
Cobilovaţ, tîrg (Bulgaria), 626.
Cochelet Adrien Louis, consul francez, 747.
Cociorocca Stan, negustor din Bucureşti, 585.
Cociubei v. Odessa.
Cocora, negustor moldovean, 525.
Cocoş Stan, negustor din Tîrgşor, 521.
Cocri Gavril, vameş în Cîmpulung moldovenesc, 567.
Cocşea, negustor din Suceava, 512, 524.
Codlea, tîrg (Braşov), 461.
Codreanu Ioniţă, proprietar în Iaşi, 121.
Codrescu Teodor, istoric, 747.
Codrii Cozminului, lupta ~, 494.
Coemgiopol, bogasier din Bucureşti, 759.
Coeur Jacques, financiar francez, 380.
Cofariul, din Galaţi, 579.
Cogeamuş, negustor din Bucureşti, 689.
Cohalm (Rupea), tîrg (Braşov), 447.
Cohen, medicul lui Vasile Lupu, 606.
Cohen Haim, negustor moldovean, 555.
Cohen Isac, negustor din Bucureşti, 689.
Coico, negustor din Slatina, 523.
Coira Retilor (Curia Rhaetorum, Cuera), oraş (Elveţia), 604.
Cojoc Toader, din Iaşi, 630.
Cojocari, toponim, 105.
Cojocariul Ion, preot, 248.
Cojocarul Marcu, negustor din Transilvania, 692.
Cojocăreşti, sat (Mehedinţi), 105.
Cojocea, din Galaţi, 579.
Colacin, bîlci (Polonia), 497, 666.
Colăneşti, moşie în Moldova, 244.
Colbert Jean Baptiste, economist francez, 389, 391, 400.
Colentina, rîu, 263.
Colentina Florescului, moşie (Ilfov); manufactură, 118, 267, 712.
Coloman, rege ungur, 336, 347.
Colomeia, oraş (Kolomyja, URSS), 495, 515; reşedinţă, 495; vamă, 72, 546; bîlci, 546; disputa pentru ~, 489.
Colonia, oraş (Köln, R. F. Germania); marfă de ~, 127, 456, 463, 478, 484, 519, 546.
Colquhoun Robert Gilmour, consul englez, 741.
Colson Felix, publicist francez, 706, 738, 741.
Colţachi, dregător la Brăila, 738.
Colţea, biserică în Bucureşti, 46, 588, 627.
Colţea, han în Bucureşti, 674, 723.
Columban, misionar sanctificat, 325.

Comagena, localitate pe malul Eufratului, 326.
Coman, din Brăila, 759.
Coman, judeţ în Bucureşti, 586.
Coman, negustor, 539.
Coman, sticlar din Tîrgovişte, 262.
Coman Băcanul, baci, 642.
Comana, mănăstire (Ilfov), 654.
Comăneşti, tîrg (Bacău), 646; mine, 743, 744; sticlărie, 750.
Comarnic, sat (oraş Prahova), 626, 645.
Comino, din Fălciu, 578.
Comnen, dinastie bizantină, 333, 334, 337.
Comnen, familie din Mangup şi Trapezunt, 364, 505, 506.
Comnen, familie din Epir, 724.
Comnen Alexios, împărat bizantin, 334, 443.
Comnen Ioan, împărat bizantin, 334
Comnen Isac, împărat bizantin, 333.
Comnen Manuil, împărat bizantin, 334, 337, 343, 344, 346, 444, 445.
Comnenul Gheorghe, negustor din Ţara Românească, 542.
Conachi Costache, poet, 746.
Condemine, antreprenor, 744, 753.
Condoianu Pană Hagi Cristea, negustor, 644.
Condoleu (Kontoleus), negustor grec în Moldova, 550.
Condrea, din Trotuş, 572.
Condrea, pîrgar în Botoşani, 574.
Conducli Panaioti, negustor grec, 699.
Confortino Anton, levantin din Liov, 550.
„Conopa", localitate în Bulgaria, 443.
Constantin, din Suceava, 565.
Constantin, împărat bizantin, 337.
Constantin cel Mare, împărat roman, 438, 443.
Constantin, antreprenor, 267.
Constantin, croitor din Roman, 180.
Constantin, cupeţ din Bucureşti, 628.
Constantin, monah, 259.
Constantin, suiulgiu din Iaşi, 228.
Constantin, şoltuz de Fălciu, 578.
Constantin, zlătar din Iaşi, 186.
Constantin, zugrav, 201.
Constantin, zugrav din Braşov, 259.
Constantin, zugrav din Iaşi, 199.
Constantin, zugrav din Tîrgovişte, 199.
Constantin Bacalul, din Suceava, 662.
Constantin Botezatul, din Iaşi, 186.
Constantin Bucureşteanul, preot tipograf, 230.
Constantin Căldărar, din Craiova, 217.
Constantin Căldărarul, din Bucureşti, 708.
Constantin Mătăsariul, negustor din Bucureşti, 586.
Constantin de Ostrog, cneaz, 549.
Constantin Panaite Lipsicanul, 665.
Constantin Şerban, domn al Ţării Româneşti, 587, 595; privilegii, 94; ctitor, 40, 580.
Constantin Vasile, negustor din Bucureşti, 622.
Constantinopol, oraş, 31, 39, 80, 82, 179, 196, 207, 222, 227, 228, 237, 264, 269, 276, 363, 370, 383, 391, 413, 460, 461, 483, 517, 541, 547, 550—554, 556, 557, 588, 589, 602, 604, 608—610, 612, 621, 624, 657, 659, 660, 664, 669, 672, 676, 677, 683, 690, 699, 701, 712, 715, 720, 724, 730, 731, 738, 743, 745, 748, 749, 754; întemeiere, 433; reşedinţă, 438, 494, 501, 509; Imperiul latin de ~, 70, 345, 346, 348, 349, 444; ~ bizantin, 70, 312, 328, 330, 333, 355, 382, 440, 446, 453; ~ turcesc, 367, 369, 371, 372, 381, 394, 395, 463, 488, 502, 506; relaţii cu: Amalfi, 335; Genova, 356, 375; Franţa, 379, 386, 389, 418; Veneţia, 333, 334, 337, 342—344, 355, 502; diplomaţi acreditaţi la ~, 96, 388, 394, 398, 399, 407, 422, 680, 683, 703; meşteri, bresle, 197, 228, 238, 243; negustori, 79, 93, 373, 652, 666; comerţ, 70, 114, 160, 196, 214, 331, 335, 349, 368, 369, 371, 380, 387, 400, 409, 416, 541, 579, 601, 685, 698, 726, 737; aprovizionare, 77, 78, 81, 191, 421, 423, 501, 596, 598, 672, 674, 678, 697, 714, 719, 726; vămi, 403; unităţi de măsură, 83, 684; monedă, 86, 127, 131, 133; marfă de ~, 42, 208, 209, 252, 367, 548, 618, 661, 673, 687, 704, 705, 732; moda, 38, 108, 110, 120, 161, 162, 205, 208, 209, 213, 218, 222, 223, 236, 335, 374, 397, 408, 409, 623, 627, 644, 673, 714; patriarhate, 376, 403, 420, 454, 579, 679; caravane, 373; drumuri, 85, 314, 322, 358, 367, 439; armeni, 92, 655; evrei, 376, 377, 508, 555; fanarioţi, 410; greci, 541, 549; olandezi, 401; ruşi, 419.
Constanţa, principesă, 345.
Constanţa, oraş (R. F. Germania); conciliul de la ~, 502.
Constanţa, port, 424, 443 (!), 466, 762, 763. V. şi Chiustenge şi Tomi.
Cook, consul englez, 729.
Copaciu, negustor din Buzău, 522.
Copenhaga, oraş, 682.
Corbea, familie din Braşov, 626.
Corbea David, ceauş spătăresc, 628.
Corbul (Zografu, Lipovăţ), mănăstire lîngă Vaslui, 603.
Cordăreni, sat (Dorohoi), 192.
Cordova, oraş (Spania); piei de ~, 81, 389.
Coresi, diacon tipograf, 35, 43, 230.
Coresi Anton, negustor grec în Moldova, 550.
Coresi Gheorghe, negustor grec în Moldova, 550.
Coresi Iani din Chios, negustor la Liov, 551.
Corfu, insulă, 742; olandezi în ~, 402; veneţieni, 334, 345.
Corint, oraş (Grecia), 501.
Cornaro Caterina, regentă a Ciprului, 374.
Cornăţel, tîrg (Dîmboviţa), 580; pecete, 580; negustori, 523.
Cornescu, pîrcălab şi sculptor, 197.
Cornescu M., negustor din Bucureşti, 689.

Cornești, moară (Dîmbovița), 272, 711.
Corni, sat lîngă Huși, 578; deal, 104.
Corniact Constantin, cretan în slujba Moldovei, 82, 552, 553.
Corniact Iani, negustor cretan în Moldova, 552.
Corniact Michelin, negustor cretan în Moldova, 552
Coroiu, han în Iași, 709.
Coron, insulă, 409.
Corona v. Brașov.
Coronini-Cronberg I. B. Al., conte, general austriac, 752.
Corradini, negustor francez, 703.
Cospari, antreprenor, 420.
Costa Sîrbul, din Iași, 656.
Costachi hatman, proprietar de manufactură, 120.
Costachi, familie din Moldova, 628.
Costachi Grigoraș, tatăl mitropolitului, 164.
Costachi Lupu, 656.
Costafan, negustor din Buzău, 522.
Costanda, staroste de negustori în Iași, 630.
Costandicel Lipscanul, din Craiova, 687.
Costandin croitorul, din Brîncoveni, 186.
„Costanza", localitate în Dobrogea, 466.
Coste, negustor din Pitești, 519.
Coste, staroste de plăcintari, 177.
Costea, negustor din Bîrlad, 530.
Costea, negustor din Cîmpina, 521.
Costea, negustor din Cornățel, 523.
Costea, negustor din Hotin, 545.
Costea Saigiu, negustor căpanliu, 710.
Costea Zugravul, sluger, 200.
Costin Atanase, negustor din Cernăuți, 692.
Costin Ion, negustor din Chișinău, 653.
Costin Miron, cronicar, 579, 609, 612.
Costin Nicolae, cronicar, 629, 656.
Costinescu Emil, economist, 764.
Costiva Dimitrie, lipscan, 665.
Coșovici Barbu, zugrav din Craiova, 259.
Cotmeana, mănăstire (Argeș), 24.
Cotnari, tîrg (Iași), 525, 554, 579, 614; întemeiere, 527; reședință, 527; podgorii, 73, 84, 570, 607, 615, 744; meșteri, 192; coloniști, 574; catolici, 605; școală domnească, 527.
Cotroceni, mănăstire în București, 42.
Cotujchi, din Cernăuți, 613.
Cotunari, sat la originea Cotnarilor, 527.
Cotună, sat la originea Cotnarilor, 527.
Coțofană, din Galați, 579.
Covurlui, ținut, 688, 743.
Cozia, mănăstire, 189, 595.
Cozial v. Suceava.
Cozma, fiul lui Panul din Scheia, 571.
Cozma, negustor din Moldova, 525.
Cozma Dumitru, negustor din Transilvania, 692.
Cozma Stan, negustor din Cîmpulung, 518.
Cozman Arsenie, șoltuz de Cernăuți, 613.
Cracea, căldărar din Tîrgoviște, 188.
Cracovia (Crăcău), oraș (Polonia), 198, 516, 604; întemeiere, 362, 458; drept orășenesc, 476; comerț, 410, 475, 482, 487, 515; ocne, 515; caravane, 373; colonești germani, 69; cretani, 374; venețieini, 502.
Craiova, oraș, 220, 226, 589, 590, 644, 645, 679, 697; meșteri, bresle, 199, 217, 220, 240, 241, 248, 250, 252, 255, 259, 262, 267, 268; negustori, companii negustorești, 93, 94, 643, 649, 654, 673, 675, 685, 687, 689, 698, 700, 709, 714, 718, 725, 727; circulație monetară, 133; bîlci, 647; marfă de ~, 247; moda, 208, 249; episcop catolic, 94; proiect de cale ferată, 752.
Craiovescu, familia, 523, 540, 589, 590.
Craiovescu Barbu, mare ban, 516, 590.
Craiovescu Preda, mare ban, 590.
Crașova, cetate (Banat), 447.
Crator, negustor din București, 585.
Crăcea, negustor din Tîrgșor, 521.
Crăciun, negustor din Bîrlad, 576.
Crăciun, postelnic, 542, 544.
Crăste, plăpumar din București, 186.
Crăstia, negustor din Suceava, 564.
Creșimir, rege croat, 330.
Creștina, tăbăcărița, 251.
Creta, insulă, 552, 553; negustori, 552; legături cu Moldova, 82; marfă din ~, 705; genovezi, 344, 345; olandezi, 402; venețieni, 374.
Crețulescu, familia, 587, 627.
Crețulescu Iordachi, vornic, 627.
Crețulești, sat (Ilfov), 228.
Crevedia, sat (Ilfov), 228.
Crimca Anastasie, mitropolit al Moldovei și miniaturist, 43.
Crimeia, 90, 116, 194, 364, 429, 497, 505; porturi, 579; comerț, 357, 362; marfă din ~, 705, 723, 732; vămi, 351, 481; austrieci, 676; bizantini, 70; cazari, 442; genovezi, 429; goți, 356, 438; ostrogoți, 439; ruși, 676; tătari, 129, 454, 475; turci, 76; consulate, 421; Războiul ~, 423, 424, 751, 753, 758.
Cristea, negustor din București, 586.
Cristea, pîrgar în Baia, 567.
Cristea, ureadnic în Iași, 544.
Cristești, pod pe Jijia la ~ (Iași), 603.
Cristian grecul, slujitor în Țara Românească, 541.
Cristian, pîrcălab domnesc, 520.
Cristian, sat (Brașov), 456.
Cristodor, brutar, 237.
Cristodor, negustor din Tîrgoviște, 520.
Cristodulo Sofia, negustoreasă din București, 749.
Cristofor, genovez, vameș, 503.
Cristofor, negustor lipscan, 664.
Criș, regiune, 643.
Crișcior, biserică (Hunedoara), 47.
Crivina, sat (Ilfov), 169.
Crivopis Micul Sava, din Dorohoi, 573.

Crîngaşi, sat (Ilfov), 228.
Crîstea, şoltuz de Bîrlad, 577.
Crîstea, mare vornic al Moldovei, 549.
Crîstea, zlătar din Iaşi, 190.
Crîstina, soţia pîrcălabului Lozonschi, 575.
Croaţia, 332; întemeiere, 330; regat, 331; dominaţie maghiară în ~, 336, 346; relaţii cu Veneţia, 337.
Croitoreşti, sat (Argeş), 108.
Croitori, toponim, 108.
Croitorul, întemeietor prezumtiv de sat, 108.
Cruşea, negustor din Transilvania, 692.
Cuciuc Grecul, negustor de arcuri din Bucureşti, 585.
Cuciuc Iene, bacal din Botoşani, 661.
Cuciuc Murtaza, negustor turc, 656.
Cuciuc Necula, din Bîrlad, 577.
Cuciuchi Stauro, negustor din Bucureşti, 92, 689.
Cucurig, negustor din Cîmpulung, 518.
Cucuteni, sat (Iaşi): proiect de cale ferată pe la ~, 764.
Cuibul cu Barză, biserică în Bucureşti, 48.
Cule v. Turnu.
Culea Sîrbul, din Bucureşti, 588.
Culoglu Manole, proprietar de manufactură, 267, 712.
„Cumania", întindere, 346; drumuri, 444; comerţ, 447; ospitalieri, 447; tătari, 447.
Cunningham Charles, consul englez, 741, 748.
Curelari, biserică în Iaşi, 629.
Cursul Apei, pîrîu; vamă, 488; lupta de la ~, 492.
Curtea de Argeş, oraş, 175, 461, 520, 583, 586, 627; reşedinţă, 429, 451, 462, 487, 517; meşteri, 104, 168, 250, 700; negustori, 75, 93, 521, 539, 540, 646, 689; moda, 159; biserici, 29, 34, 36, 40, 48, 178, 194, 197, 198, 220, 358, 587.
Curtea Veche, biserică în Bucureşti, 39.
Curtea de la Viena v. Austria.
Curtovici Maxim, casă comercială, 698.
Csukas Gheorghe, braşovean, 518.
Cuza I., ispravnic de Galaţi, 739.
Cuza Alexandru Ioan, domn al Principatelor Unite, 173, 759, 760.
Czakó Bencze, meşter, 33.
Czwista v. Nicopol.

D

Dabija Eustratie, domn al Moldovei, 629; monetărie, 38, 132, 190.
Dacia, 419; ~ romană, 311, 437; comerţ, 320; slavi, 326.
Daia, sat (Ilfov), 657.
Dalmaţia, 742; întemeiere, 330; drumuri, 314; oraşe antice, 309; barbari, 308; goţi, 320, 321; slavi, 327; unguri, 346, 350, 458; veneţieni, 334, 342, 355.
Damasc oraş, 399; marfă de ~, 732; caravana de ~, 373; consuli, 398.
Damian, negustor oltean, 644.
Damian, preot zugrav din Bucureşti, 48, 49.
Damilo din Pera Andrei (da Milo, Milniko), vameş, 548.
Dan, casă comercială, 698.
Dan I, domn al Ţării Româneşti, 460, 466.
Dan al II-lea, domn al Ţării Româneşti, 465—468, 486, 487, 502, 518, 521; comerţul ţării în epoca lui ~, 469; monede, 27, 128; vămi, 128.
Dan, pretendent la tronul Ţării Româneşti, 469, 470.
Dan, negustor din Piteşti, 519.
Dan [Danilovici], mare vistier, 585, 597.
Danciul Ioan, negustor din Bucureşti, 585.
Danco Iurie, ctitor, 575.
Dandolo Enrico, doge al Veneţiei, 337.
Danemarca, 96; marfă din ~, 218.
Daniil, mitropolit, 628.
Daniil, negustor evreu din Iaşi, 663.
Daniil Ciupag, staroste de cojocari, 246.
Danin Saul de, negustor grec în Moldova, 550.
Danţca v. Danzig.
Danzig, oraş (Gdansk, Polonia), 94, 597, 608, 610, 613, 647; legături economice cu ţările române, 41, 42, 80, 189, 190, 219, 268, 396.
Dardanele strîmtoare; consuli francezi, 728.
Darvaş Mătieş, din Cotnari, 580.
David, diacon, 200.
David, măcelar din Ploieşti, răsculat, 725.
David, negustor evreu din Moldova, 555.
David, negustor din Chişinău, 653.
David, negustor din Cîmpulung, 518.
David, negustor din Suceava, 525.
David, zugrav, 199.
Davidescul Toader, şoltuz de Bîrlad, 577.
David Leiba, negustor, 93.
Dăieni, sat (Tulcea), 657.
Dămian, din Scheia, 571.
Dănilă, evreu, 279.
Dănilă Cristea, voit de Bîrlad, 577.
Dănuleni, sat (Dorohoi), 245.
Dănuţ lumînărarul, 120, 270, 711.
Deadiu, curelar, 184.
De Albori, familie levantină în Liov, 550.
Dealu, mănăstire (Dîmboviţa), 32, 34.
Dealul Cetăţii (Várhegy), vama, 484.
Dealul Spirei (Bucureşti), manufactură, 266.
Debel, din Bucureşti, 585.
Decă Gheorghe, negustor din Bucureşti, 621.
Decebal, rege dac, 65, 439.
Dediul, negustor din Bîrlad, 576.
Dej, oraş, 493.
Del Chiaro Anton, secretar domnesc, 42, 46, 262, 622.
Delhi, oraş; caravana de ~, 373.
Deleanca Zinca, 276.
Delehante, antreprenor de căi ferate, 759.
Deleni, postăvărie (Botoşani), 121, 700.
Dellazia, casă comercială, 95, 420, 676, 677, 698, 713. V. şi Brighenti.
Delta Dunării 443, 446.

Depasta, familie, 713
Derbent, sat (Bulgaria), 601.
Derwal, armean în Suceava, 512.
Dresther v. Silistra.
Despot Iacob Heraclid, domn al Moldovei, 535, 537, 538, 542—544, 550, 552, 554, 570; moneda, 37, 130; şcoala lui ~, 527; ctitor, 197.
Dessau, oraş (R. D. Germană) banca din ~, 753.
Deşliu Iordache, clucer, 228.
Deva, oraş, 646; negustori, 82, 643; biserici, 94.
Dia, negustor din Galaţi, 579.
Diaconul v. Ioan Diaconul.
Diamandi Eustratie, lipscan din Bucureşti, 92.
Diarbechir (Diarbekr), provincie în Turcia; marfă de ~, 615, 705, 732.
Dicu, negustor grec în Ţara Românească, 542.
Didrih v. Dridih.
Diicul v. Buicescu.
Diez von, consul prusian, 682.
Dilanoglu Aratun, negustor din Bucureşti, 92, 689.
Dima, din Fălciu, 578.
Dima băcanul, negustor moldovean, 647.
Dima Cantaragiul, negustor din Bucureşti, 586.
Dima, judeţ în Ocna, 589.
Dima, plăpumar din Bucureşti, 186.
Dima, portar de Suceava, 564.
Dima, suiulgiu din Iaşi, 228.
Dima, zugrav, 200.
Dima, zugrav grec, 30.
Dima, zugrav din Focşani, 199.
Dima Eva, clopotăriţă, 220.
Dimitran, negustor din Tîrgovişte, 521.
Dimitrie, duce veneţian, 332.
Dimitrie, lipscan, 664.
Dimitrie, negustor grec în Ţara Românească, 542.
Dimitrie, negustor din Botoşani, 653.
Dimitrie, principe tătar, 457, 462, 484.
Dimitrie Constantin, negustor din Craiova, 93, 689.
Dimitrie Costea, negustor transilvan, 664.
Dimitrie Mihali Dinu, negustor din Craiova, 714.
Dimitrie Petru, lipscan, 92.
Dimitriu, negustor din Bucureşti, 727.
Dimitriu, Anastase, negustor moldovean, 724.
Dimitriu Nicola, ceasornicar, 228.
Dimo, zugrav, 199.
Dimo Mihail, negustor din Iaşi, 548.
Dimopol, negustor grec, 746, 749.
Dimu, fecior de potcovar, 218.
Dincă, cojocar din Drăgăşani, 248.
Dinga Ionaşco, din Bîrlad, 577.
Diocleţian Caius Aurelius Valerius, împărat roman, 308, 438.
Dionisie, pretendent, 451.
Dionisie Eclesiarhul, cronicar, 672.
Dionysopolis, cetate grecească (Balcik, Bulgaria), 434.
Ditzina, rîu în Bulgaria, 443.
Divny Stanislav, din Cracovia, 487.
Dîmboviţa, rîu, 71, 357, 586, 587, 723; proiect de canalizare, 759; valea ~, 457; vad, 521; mori, 238; vama, 464, 466, 477; judeţ, 107, 262.
Dîmboviţa, cetate, 459, 466.
Dîrste, sat (Braşov); meşteri, 106, 167.
Dîrstor v. Durostorum.
Dlugosz Ian, cronicar polonez, 501.
Dobra, comună (Hunedoara); negustori, 643, 693.
Dobre, din Baia, 527.
Dobre Tătarul, 201.
Dobrogea, 451, 557, 558, 580, 599, 679; drumuri, 491; mocani în ~, 720; bîlciuri, 312; bizantini, 440; bulgari, 440; ~ românească, 358, 363, 438, 762; tătari, 602; turci, 466.
Dobromir, din Tîrgul de Floci, 580.
Dobromir, negustor din Tîrgul de Floci, 523.
Dobromir, zugrav, 34.
Dobrotă, judeţ în Ocna, 589.
Dobrotă, negustor din Buzău, 522.
Dobrotă Constantin, jurat din Ocna, 589.
Dobrotici, despot al Dobrogei, 453, 454, 460, 461, 462, 466, 501.
Dobrovăţ, codrii, 603.
Dobrun, din Slatina, 585.
Dobruş, şoltuz de Cernăuţi, 612.
Dogagioglu Zaharia din Moreia, negustor, 657.
Doicescu, dregător la Brăila, 738.
Doljeşti, biserică (Neamţ), 168.
Dominic de Giorgio (Domenico de Gorgii, Duminică), raguzan, arendaş al vămilor Moldovei, 555, 556.
Dominic de Riva, preot, 503.
Domuncuş, negustor din Brăila, 523.
Don, fluviu, 351, 356, 367, 454.
Donici Nicoară, pîrcălab de Orhei, 610.
Donovac Bogdan (Donovacovici), negustor, 554.
Donovac Drăgan, negustor, 554.
Dorin, negustor din Bîrlad, 576.
Dorohoi, oraş, 529, 573, 577, 611, 628, 744; pecete, 573; reşedinţă, 487; organizare municipală, 73, 526, 573; pîrcălabi, 479; vamă, 480, 481; turci, 658; ţinutul ~, 742.
Dos Alexandru, berar, 122, 239, 269.
Dosoftei, arhimandrit, meşter argintar, 39.
Dosoftei, mitropolit al Moldovei, 43.
Dosoftei, patriarh al Ierusalimului, 582, 627.
Doze Virgil, călător, 754.
Dracea Iuraşco, staroste de Cernăuţi, 612.
Drag, nobil din Ţara Bîrsei, 456.
Dragffy v. Bartolomeiu.
Draghea, negustor din Buzău, 522.
Draghia Buzăianul, din Buzău, 581.
Dragomir, logofăt de zidărie, 197.
Dragomir, negustor din Bîrlad, 530.
Dragomir, negustor din Piteşti, 519.

Dragomir (din Plăviceni, Dobromirescu), mare vornic, 262.
Dragomir al lui Manea, negustor din Ţara Românească, 516.
Dragomirna, mănăstire (Suceava), 43.
Dragoslave, comună (Argeş), 460, 621; drum, 617; cărăuşi, 618; vama, 71, 464.
Dragoş, negustor din Bacău, 529.
Dragoş, negustor din Iaşi, 528.
Dragotă, judeţ în Bucureşti, 588.
Dragotă, negustor din Argeş, 510, 518, 520.
Dragu, staroste de dulgheri, 258.
Dragul, judeţ în Tîrgovişte, 581.
Dragul din Ostrov, podar, 227.
Draguşan, negustor din Huşi, 530.
Drajna, sat (Prahova); vama, 470.
Drake, antreprenor de căi ferate, 759.
Dralea, comisionar, 517.
Drava, rîu; bulgari pe ~, 327, 328.
Drăgan, negustor din Bucureşti, 522.
Drăgan, negustor din Gherghiţa, 521.
Drăgan, negustor din Moldova, 543.
Drăgan, negustor din Suceava, 525.
Drăgan românul, negustor din Moldova, 547.
Drăgăşani, tîrg (Vîlcea), 754; meşteri, 248; podgorie, 79.
Drăghici armeanul, din Iaşi, 544.
Drăghici (Florescul, Vintilescul), mare vornic şi negustor, 516.
Drăghici Iordachi, ban, 269.
Drăghici, spătar (!), 619.
Drăghici Tătarul, negustor, 517.
Drăghinici Iani, caimacam al lui Gheorghe Duca, 614.
Drăgoi, meşter, 171.
Drăgoiu, negustor din Bucureşti, 522.
Drăgoiu Găleşescul Radu, negustor, 644.
Drăgşin, din Tîrgul de Floci, 580.
Drăguş, din Suceava, 565.
Drăguşin, din Slatina, 585.
Dridefi Andraş, negustor din Transilvania, 692.
Dridih (Didrih, Dridin, Dridu), sat (Ialomiţa), 75, 523, 539.
Drîstor v. Durostorum.
Drohobycz, oraş (URSS), 503, 515, 549.
Drosea (Drosos), staroste de blănari, 181.
Drzewicki, din Liov, 495.
Dşagatai, caravană de ~, 373.
Dubăsari, tîrg pe Nistru (URSS), 221.
Dubrovnik, oraş (Iugoslavia); negustori, 462, 508. V. şi Raguza.
Duca, familie din Epir, 345.
Duca, negustor grec, 509.
Duca Constantin, domn al Moldovei, 624, 629, 654, 656.
Duca Dumitru, lipscan, 664.
Duca Gheorghe, domn al Ţării Româneşti şi Moldovei, 85, 86, 267, 586, 587, 605, 614, 624, 629.
Dud, biserică din Craiova, 725.
Dudescu, familie, 622.
Dudescu Constantin, conte, 215, 668.
Duh Cristofor, lipscan, 92.
Duma, fratele lui Mihul logofăt, 515.
Duma Dimitrie, preot braşovean, 650.
Dumba, negustor din Craiova, 727.
Dumbrăveni, oraş; armenii, 627.
Dumbrăvici, din Fălciu, 578.
Dumbrăviţa, vama (Putna), 743.
Duminică v. Dominic.
Duminică, din Galaţi, 579.
Dumitra băcăneasa, din Cîmpulung Muscel, 617.
Dumitrachi clucer, ctitor, 201.
Dumitraşco, cupeţ din Bucureşti, 628.
Dumitraşco, vornic de Suceava, 564.
Dumitraşcu, negustor din Ţara Românească, 654.
Dumitru căzălbaşul, din Bucureşti, 183.
Dumitru, croitor din Bucureşti, 179.
Dumitru, judeţ din Bucureşti, 586.
Dumitru, negustor transilvan, 664.
Dumitru, negustor din Tîrgovişte, 581.
Dumitru, pîrcălab în Tîrgu Jiu, 589.
Dumitru, suiulgibaşa, 228.
Dumitru, zlătar, 41.
Dumitru al Bahnei, judeţ în Bucureşti, 586.
Dumitru Cămăraşul, din Bucureşti, 588.
Dumitru al lui Dragotă, negustor din Piteşti, 519.
Dumitru Florea, negustor din Cîmpulung Muscel, 518.
Dumitru Lăcătuş din Chioara, tipograf, 230.
Dunărea, fluviu, 22, 27, 68, 70, 71, 88, 89, 106, 118, 120, 126, 129, 186, 226, 255, 256, 267, 309, 310, 347, 349, 350, 358, 361, 371, 416, 417, 429, 432, 435, 447, 455, 460, 466, 471, 472, 483, 488, 492, 497, 505, 507, 508, 510, 522, 523, 539, 557, 585, 588, 596, 597, 602, 603, 621, 644, 666, 670, 672, 675, 678, 679, 684, 687, 692, 697—699, 702, 711, 717—719, 730, 732, 733, 739, 740, 744, 745, 751, 753, 754, 763; ostroave, 76; vaduri, 446, 468, 674; poduri, 327; barbari, 323, 437, 439, 440; bizantini, 444; bulgari, 328, 453; creştini, 376; cruciaţi, 464; cumani, 346; daci, 314, 437; englezi, 398; franci, 322, 326, 418; genovezi, 464; goţi, 312, 321; greci, 373, 434, 741; ospitalieri, 354; raguzani, 509; români, 358, 359, 423, 438, 453, 454, 456, 457, 463, 472, 486, 712, 762; slavi, 441, 443; teutoni, 445; turci, 364, 466, 620; unguri, 104; statut internaţional, 758; comerţ, 93, 313—315, 320, 324, 325, 327, 331, 336, 357, 363, 367, 411—413, 417, 424, 442, 453, 458, 461, 469, 501, 647, 676, 677, 699, 703, 741, 745; castele, oraşe, porturi, 73, 96, 135, 310, 312, 367, 368, 436, 438, 440, 441, 443, 447, 462, 465, 672, 764; navigaţie, 96, 205, 419—421, 424, 713, 721, 729, 737, 748, 752, 759, 762, 764; vămi, 74, 463,

467, 688 ; pescării, 362, 447, 558, 600, 641.
Duodo Francisco, consul veneţian, 502.
Duralia Petru, negustor bulgar, 94.
Durazzo, oraş (Durrës, Albania), 444 ; drum, 314, 332, 358 ; bulgari, 349 ; normanzi, 334, 359 ; veneţieni, 345 ; comerţ, 363. V. şi Dyrrachium.
Durostorum (Dîrstor), cetate pe Dunăre (Silistra, Bulgaria), 310, 438—441, 443.
Dyrrachium, oraş (Durrës, Albania), 436.
Dziaduzicki, conte polonez, 678, 684.

E

Ecaterina, 723.
Ecaterina a II-a, ţarină a Rusiei, 269, 408, 411, 421, 676.
Ecaterina, soţia negustorului Ioan Adam din Şarhorod, 615.
Ecaterina, soţia lui Iorga cupeţul din Botoşani, 661.
Economu, fraţi negustori, 700.
Economu Anastase, lipscan, 92.
Edgethallom v. Adjud.
Eginhard, analist franc, 322, 327.
Egipt, 380, 385, 579, 762 ; sarazini, 69 ; consuli, 398 ; relaţii cu Genova, 336 ; negustori, 87 ; monedă, 133 ; comerţ cu România, 765 ; marfă de ~, 705, 732.
Egnatia, drum în Balcani. V. Peninsula Balcanică.
Elbeuf, oraş (Franţa) ; postav de ~, 702.
Elbingi, port (Elblag, Polonia), 396, 398.
Elena, soţia lui Petru Rareş, 513, 526.
Eliad Nicolae, negustor din Bucureşti, 92, 689.
Eliade Rădulescu, Ion, 230, 259.
Elias Isaac, negustor din Bucureşti, 689.
Elina, soţia lui Matei Basarab, 164.
Elisabeta, regină, mama lui Ludovic cel Mare, 458, 463.
Elisabeta I-a, regină a Angliei, 390, 395—397, 401 ; capitulaţii cu Poarta Otomană, 406 ; relaţii comerciale cu Moldova, 80.
Elisabeta, mama lui Miron Barnovski, 609.
Elisabeta, soţia lui Ieremia Movilă, 41, 608, 609, 611.
Elman Petru, negustor sas în Moldova, 608.
Elveţia, 309, 325 ; comerţ cu România, 766.
Emanuil de Siret, grec, 547.
Eminec, sultan tătar, 505.
Enos, port (Enez, Turcia), 418.
Enzenberg Carol, general austriac, 696.
Eperjes, oraş (Cehoslovacia), marfă de ~, 95, 690.
Ephraim, bancher prusian, 682.
Epidaur, oraş (Cavtat, Iugoslavia), 308.
Epifanie, călugăr rus, 483.
Epir, regiune, 444 ; influenţa veneţiană, 345 ; negustori, 621, 724, 731.
Erdache, tipograf, 230.
Eremie sin Popei, din Cernăuţi, 613.
Ernst, senator liovean, 495.
Eschi Chilia v. Chilia.
Este Ludovic d', cardinal, 555.
Ethiopia, 396.
Eubeia, insulă ; veneţieni, 343.
Eudoxia v. Evdochia.
Eugeniu de Savoia, principe, general austriac, 408, 640.
Eugippius, hagiograf, 312, 315.
Europa, passim.
Eustatie, proegumen şi zlătar, 41.
Eustatie Petru, negustor din Bucureşti, 709.
Evdochia Olelkovici de Kiev, soţia lui Ştefan cel Mare, 30, 364.
Eversham, negustor englez, 398.
Evghenidi, negustor din Galaţi, 746, 749.
Evrenosbeg, căpetenie otomană, 466.
Evuţa, soţia lui Jupîn Mitre, 692.
Exner Willy, pictor danez, 48.

F

Fait, negustor turc, 513, 555.
Falcin, nume, 578.
Fallek Marcus, negustor din Suceava, 693.
Fanar, cartier al Constantinopolului, 410 ; moda, 206.
Farcaş, cneaz, 447.
Faro, negustor din Bucureşti, 749.
Fatiriu Franco, mecanic, 277.
Faurul, negustor din Iaşi, 545.
Făgăraş, regiune, 164, 510, 651 ; feudă, 459 ; herţeg de ~, 467 ; oraş, 627 ; meşteri, bresle, 110, 234, 250, 259, 280 ; negustori, 642, 692.
Făgărăşanu, negustor din Transilvania, 692.
Fălciu, oraş, 604 ; municipalitate, 578 ; vamă, 675 ; vad, 73 ; podgorii, 744 ; proiect de cale ferată, 764.
Fălcoianu, familie, 622.
Fălticeni (Folticeni), tîrg, 245, 568, 700.
Fedeleşcioiu, Fedeleşoiu, schit (Vîlcea), 193, 197, 226.
Feldioara (Marienburg), cetate, 446.
Feleac, comună (Cluj) ; biserica, 28 ; Evangheliarul de la ~, 41.
Felendrino Iacob, negustor din Moldova, 555.
Femiano, negustor grec, 509.
Ferenţ, din Bacău, 571.
Festetics, companie comercială austriacă, 677.
Fiat Ion din Răşculiţa, negustor, 643.
Ficquelmont, austriac, 754.
Fiera, din Tîrgul de Floci, 580.
Fierbinţi, moşie (Ilfov), 268.
Fieschi Nicolae, consul, 461.
Filadelfia, oraş (Philadelphia, SUA), comerţ cu ţările române, 412.
Filaret, han în Bucureşti, 91, 723.
Filip al II-lea, rege al Spaniei, 370, 371.
Filip, croitor din Iaşi, 179.
Filip, negustor din Brăila, 522.
Filip, notar din Moldova, 544.

Filip al lui Anton, fiul din prima căsătorie al soţiei lui Iancu Sasul, 551.
Filip Maler, pictor, 34.
Filipeni v. Chipereşti.
Filipescu, familia, 622.
Filipescu, serdar (!), 273.
Filipescu Constantin, mare vistier, 274, 690, 712.
Filipescu Matei, mare stolnic, 197.
Filipescu Pană, mare ban, 123, 277.
Filipeştii de Tîrg (Prahova), 197, 623.
Filipopol, oraş (Plovdiv, Bulgaria); negustori companişti, 367, 626.
Filofteia, călugăriţa din Constantinopol, 38.
Finario Iulian de, genovez, 461.
Finkelstein Herschel (Erşăl Fincălştain), negustor din Bucureşti, 93, 689.
Finta, lupta de la ~ (Dîmboviţa), 581.
Fischer Conrad, emisar, 502.
Fischer Ioan, emisar, 502.
Fitch Ralph, negustor englez, 398.
Fitochi, negustor, 93, 689.
Fiume, port (Rjeka, Iugoslavia), 698; marfă de ~, 682.
Fîntînele, moşie (Bacău), 613.
Fîrtat, armean din Liov, 512.
Flandra, în cruciate, 342; comerţ cu Moldova, 178; marfă de ~, 94, 206, 361, 395, 429, 456.
Flămînda, biserică în Bucureşti, 242.
Flămînzeşti, sat (Argeş); biserica, 584; meşteri din ~, 180.
Fleischhakl von Hakenau, consul austriac, 90.
Flesser Ioan, meşter, 33.
Flocea, din Piatra Neamţ, 568.
Floreciu, din Piatra Neamţ, 568.
Florenţa, oraş-republică medievală, 503; relaţii cu Moldova, 507; marfă de ~, 491, 705, 732.
Florescu Iordachi, mare clucer, 712.
Floreşti, sat (Ilfov), 75, 521.
Floreşti, moşie (Tecuci), 724.
Florian Ioan, lipscan din Bucureşti, 92.
Floroiu Oprea, arendaş, 657.
Flûty, consul francez, 702, 703.
Focan Stan, din Cîmpulung Muscel, 582.
Focşani, oraş, 222, 268, 572, 596, 661, 669, 681; întemeiere, 251; meşteri, 178, 180, 183, 193, 199, 229; negustori, 93, 658, 675, 693, 698, 758; armeni, 512; evrei, 661, 707; cărăuşi, 750; şosea, 738, 745; proiect de antrepozite, 764; cale ferată, 760.
Fodorman Dumitru, pîrgar în Trotuş, 572.
Fogaraşi Ioan, profesor, 250.
Fogaraşi Ioan, zugrav, 259.
Foişor, biserică în Bucureşti, 628.
Folosii Mărtin, pîrgar în Trotuş, 572.
Fornetty, consul francez la Iaşi, 703, 728.
Forum Philistinorum v. Iaşi.
Foscarini Ioan, veneţian în Moldova, 553.
Fotache, zugrav din Craiova, 259.
Fote, judeţ în Tîrgovişte, 581.
Fote, negustor din Suceava, 662.
Fote Panait, lipscan din Iaşi, 689.
Fotie Lipscanul, din Iaşi, 665.
Foulques al IV-lea, conte de Anjou, 336.
Fourquevaux, călugăr francez, 604.
Frago (Frango, Phrangos, Frîncul) Cristofor, genovez, 503.
Fraissinet, sat (Provence, Franţa), 322.
Francisc I, rege al Franţei, 379, 381, 383, 384, 386, 389; relaţii cu Imperiul Otoman, 385, 390.
Francisc de Bergamo, italian în Moldova, 503.
Francisci Giuseppe de, veneţian, 537.
Francisci Iosif de, negustor veneţian, 80.
Franco, italian în slujba lui Petru Cercel, 537.
Frangepani J. Fr., emisar, 383, 384.
Frangopol, negustor din Piteşti, 520.
Frangopulo Lucreţia, 556.
Franguli, săuar, mare vameş, 270.
Frankfurt/Main, oraş (R. F. Germania); marfă de ~, 418.
Franţa, 69, 108, 322, 328, 374, 380, 382, 386, 388, 390, 391, 394, 398, 401, 422, 423, 676, 701, 703, 742, 744, 748, 754, 758; participare la cruciade, 336, 379; reprezentanţe diplomatice, 386—388, 390, 402, 403, 409, 421—423, 728, 739, 751; relaţii cu Turcia, capitulaţiile, 381, 386, 387, 389, 397, 399, 406, 407; comerţ, 385, 399, 400, 408, 416, 423, 683, 702, 740, 747, 753; comerţ cu ţările române, cu România, 422, 424, 738, 761, 765, 766; marfă din ~, 389, 406, 410, 418, 686, 728, 746, 747.
Franz, berar din Iaşi, 239.
Franz Joseph, ordin, 749.
Frayssinet, companie comercială, 424.
Frăţilă, negustor grec din Ţara Românească, 542.
Frăţilă, negustor din Piteşti, 519.
Frăţilă, negustor din Tîrgşor, 521.
Frîncul, din Cotnari, 580.
Frîncul, negustor din Ţara Românească, 514.
Frîncul, negustor din Piteşti, 519.
Fredegariu, analist franc, 324.
Frederic I Barbarossa de Hohenstaufen, împărat german, 335, 345.
Frederic al II-lea de Hohenstaufen, rege al Siciliei şi împărat german, 322, 346, 348, 349.
Frederic al II-lea (cel Mare), rege al Prusiei, 92, 115, 126, 263.
Frenţi Hrizea, negustor, 642.
Freywald, proprietar de fabrică de postav, 750.
Freywald Johann, arhitect, 123, 277.
Friedmann, orăşean, 476.
Friedmann Sch., negustor, 93, 689.
Fries, companie comercială, 420, 676.
Friul, regiune în Italia, 383; 384; vinuri de ~, 507.

Fronton Franz, negustor austriac, 697.
Frumoasă, biserică în Iaşi, 277.
Frumos, negustor grec în Moldova, 549.
Fug Dumitru, negustor din Transilvania, 692.
Fundeni, moară de hîrtie (Bucureşti), 118, 711.
Fundenii Doamnei, biserică în Bucureşti, 47, 197, 263.
Furcă, agent comercial, 713.
Furnică Ioan, negustor din Cîmpulung, 518.
Fustel de Coulanges Numa Denis, istoric francez, 308.

G

Gabalas Leon, din Rodhos, 345.
Gabăr Toader, negustor din Bran, 643.
Gabella Antoniotto de, sol genovez, 506.
Gal, dascăl, 221.
Galanta Pero, din Galata, 550.
Galata, cartier din Constantinopol; genovezi din ~, 372; negustori, 666.
Galata, mănăstire în Iaşi, 38, 45, 196.
Galaţ, întemeietorul prezumtiv al Galaţilor, 72.
Galaţi, oraş, 411, 487, 554, 557, 573, 579, 602, 604, 611, 612, 628, 665, 670, 677, 678, 682, 683, 699, 702, 703, 708, 712, 717, 720—722, 731, 737, 741, 742, 744—747, 754, 758, 784; întemeiere, 68, 420; pecete, 579; descriere, 605, 754; meşteri, 239, 259; fabrici, 720, 750; negustori, 85, 95, 676, 698, 727, 749, 758; comerţ, 362, 363, 423, 544, 660; port, mişcare portuară, 72, 73, 78, 96, 173, 421, 668, 684, 688, 728, 740, 741, 746, 753, 762; port franc, 738, 760, 779; vama, 657, 674, 697, 724; biserici, 725; poştă, 216; şosea, 743; telegraf, 752; proiect de bancă, 753; proiect de cale ferată, 759, 764; armeni, 512; evrei, 555; greci, 418; italieni, 417; turci, 658, 659, 713, 727; consuli, 96, 729, 739, 748.
Galeş, sat (Sibiu), 644.
Galia romană, 311, 323, 438; huni în ~, 314, 322.
Galipoli, peninsulă (Turcia), 482; drept de pasaj, 387.
Galiţia, 24, 179, 233, 347, 361, 410, 420, 475, 515, 548, 613, 676, 679, 698, 701, 742; viaţă orăşenească, 83; negustori, comerţ, 128, 362, 485, 512, 545, 546, 551, 704; colonişti, 72, 76, 175, 362, 363, 476, 482; cărăuşi, 75; ~ austriacă, 420; poloneză, 458; ruseacă, 68, 69; armeni, 92, 96, 482, 554; cretani, 374; evrei, 278; genovezi, 503.
Galliciuoli din Padova, Bartolomeiu, 537.
Galliciuoli din Brescia, Giambattista, 537.
Galtz, negustor din Bucureşti, 689.
Gambais Avram, negustor din Moldova, 555.
Gambili Bernard, negustor din Rodhos, 551.
Gane Anastase, arendaş bucovinean, 721.
Garabet, procurist din Bucureşti, 701.
Garabet Luca, negustor, 92.
Garzoni, catolic din Galaţi, 738.
Gáspar, din Hîrlău, 527.
Gaspar, din Sibiu, 486.
Gaspar italianul, din Ţara Românească, 508.
Gaspar, negustor din Cîmpulung Muscel, 518.
Gaspar, negustor din Suceava, 525.
Gaşpar de Hatvan, sol ungur, 493.
Gaudin Émile, consul francez, 422, 701, 702.
Gaudy, austriac, proprietar de manufactură, 265, 272, 711, 712.
Gavril, fiul neancii din Scheia, 571.
Gavril ciubotar, şetrărel din Iaşi, 213.
Gavril hatman, fratele lui Vasile Lupu, 106, 172.
Gavril mitropolit, 244, 252.
Gavril, fiul Neculuí, negustor din Bîrlad, 577.
Gavril, negustor din Iaşi, 656.
Gavril, negustor moldovean, 525.
Gavril, negustor din Piteşti, 584.
Gavril, negustor din Roman, 529.
Gavril, negustor din Suceava, 564.
Gavril, negustor din Suceava, 553.
Gavril, pîrcălab de Suceava, 564.
Gavril Românul, negustor din Suceava, 525.
Gavriliţă, familie, 628.
Gavriliţă din Trotuş, 572.
Gazaria v. Khazaria.
Gălăţeanul Dimitrache, negustor, 93.
Gdansk v. Danzig.
Geanli, negustor din Transilvania, 692.
Gem (Zizin), prinţ otoman, 382.
Gemoiu Pătru, jurat în Ocna, 589.
Genova, oraş republică, 335, 380, 400, 502, 551, 738, 747; întemeiere, 336; comerţ, 76, 374, 376, 379, 396, 417, 502, 732; meşteri, 183; monede, 129, 362; colonii, 177, 356; legături cu Creta, 344; cruciaţii, 336; Imperiul latin de Constantinopol, 70; Tunisul, 381; turcii, 372, 375; ţările române, 41, 68, 503; Veneţia, 349, 374, 460; biserici, 403.
Geoagiu, sat (Hunedoara); meşteri, 199.
Georgiade Demetru, grec din Smirna, 423.
Georgius Pater (Gheorghe monahul), meşter iconar, 43.
Gerrel Valentin, negustor sas, 517.
Germania, 79, 80, 92, 264, 383, 384, 397, 402, 502, 547, 596, 601, 666, 717, 732, 739, 742, 751; exapnsiune economică, 424, 763; monedă, 37, 69, 127; marfă din ~, 224, 228, 367, 402, 418, 419, 421, 485, 682, 747; relaţii economice cu ţările române, cu România, 114, 178, 536, 737, 761, 762, 765, 766; clerici, 104; evrei, 513; români la studii în ~, 122.
Germigny de Germolles, ambasador francez la Constantinopol, 388, 389.
Gesch v. Iaşi.
Gessmark v. Iaşi.
Geysa, rege ungur, 445.

Ghedigold, voievod al Poloniei, 482.
Ghelea, negustor companist, 642.
Gheorghe (Giurgiu), întemeietor prezumtiv al oraşului Giurgiu, 71.
Gheorghe Arnăutul, negustor din Transilvania, 692.
Gheorghe Aron, proprietar de luntrii pe Olt, 701.
Gheorghe Clucerul, negustor, 649.
Gheorghe, cofetar din Bucureşti, 177.
Gheorghe, croitor din Piteşti, 180.
Gheorghe Cuţovlahul, negustor din Transilvania, 692.
Gheorghe al Dancăi, din Fălciu, 578.
Gheorghe Făgărăşanul, negustor din Transilvania, 664.
Gheorghe al Fiicăi, din Cîmpulung Muscel, 582.
Gheorghe Grecul, negustor din Bucureşti, 585.
Gheorghe Grecul, negustor din Sibiu, 509, 510.
Gheorghe de Hotin, pîrcălab, 573.
Gheorghe din Iaşi, negustor, 647.
Gheorghe Ierosolimitanul (Iorosmoli), negustor din Iaşi, 548.
Gheorghe, „istoriograf" grec, 30.
Gheorghe, judeţ în Bucureşti, 586.
Gheorghe, jude în Trotuş, 572.
Gheorghe, jude în Vălenii de Munte, 618.
Gheorghe Mere Acre din Hîrlău, negustor, 655.
Gheorghe, „mitnic" de Hotin, 569.
Gheorghe, negustor din Piteşti, 542.
Gheorghe, negustor din Roman, 529.
Gheorghe, negustor din Slatina, 523.
Gheorghe, preot zugrav din Rîmnicu Vîlcii, 200.
Gheorghe al lui Scărlat din Cîmpulung Muscel, 582.
Gheorghe, staroste grec din Bucureşti, 621.
Gheorghe, şoltuz în Scheia, 571.
Gheorghe Ştefan, domn al Moldovei, 571, 606 ; monede, 37, 132.
Gheorghe din Trikală, pictor, 30, 198.
Gheorghe al lui Vasile, negustor grec în Bucureşti, 622.
Gheorghe, zidar, 195.
Gheorghe, zlătar, 190.
Gheorghe, zugrav, 201.
Gheorghe, zugrav din Craiova, 259.
Gheorghe, zugrav din Focşani, 199.
Gheorghie, din Suceava, 197.
Gheorghie, zidar, 197.
Gheorghieş, din Tecuci, 578.
Gheorghiţă, negustor din Moldova, 646.
Gheorghiţă, pîrgar în Botoşani, 574.
Gheorghiţă al lui Ristodor, băcan din Iaşi, 654.
Gheorghiu Apostol, negustor din Bucureşti, 689.
Gheorghiu Drogoiu, negustor din Călimăneşti, 690.
Gheorghiu Hristea, negustor capanlîu, 710.
Gheorghiu Mihali, negustor din Bucureşti, 709.
Gherasim Putneanul, episcop, 269.
Gherghil Boldul, şoltuz de Bacău, 571.
Gherghina, judeţ în Bucureşti, 588.
Gherghina, negustor în Bucureşti, 585.
Gherghină, mare pîrcălab de Poienari, 516.
Gherghiţa, tîrg (Prahova), 539, 582, 597, 598 ; meşteri, 237 ; negustori, 75, 521, 539.
Gherla, tîrg (Cluj), 47 ; armeni, 627, 652.
Gherman, negustor din Iaşi, 545.
Gheţoaia, soţie de negustor, 692.
Gheuca, doctor din Suceava, 565.
Ghica, familia din Ţara Românească, 39, 43, 638 ; familia din Moldova, 750.
Ghica, postelnic (!) din Ţara Românească, 541.
Ghica Alexandru Dimitrie, domn al Ţării Româneşti, 738, 739, 743, 748.
Ghica Alexandru Scarlat, domn al Ţării Româneşti, 96, 117, 263, 264, 650, 710.
Ghica Dumitrache, mare ban, 268, 722.
Ghica Gheorghe, domn al Moldovei şi Ţării Româneşti, 613, 727.
Ghica Grigore Alexandru, domn al Moldovei, 751.
Ghica Grigore al III-lea Alexandru, domn al Moldovei şi Ţării Româneşti, 115—118, 120, 263, 264, 273, 653, 668, 684, 711.
Ghica Grigore Dimitrie, domn al Ţării Româneşti, 222, 243, 246, 267, 279.
Ghica Grigore I Gheorghe, domn al Ţării Româneşti, 583, 623.
Ghica Grigore al II-lea Matei, domn al Ţării Româneşti şi Moldovei, 645, 649, 655.
Ghica Matei, domn al Ţării Româneşti, 649.
Ghica Mihai, mare ban, 742.
Ghica Scarlat, domn al Ţării Româneşti şi Moldovei, 645, 650, 711.
Ghica Teodor, proprietar de fabrică de stearină, 750.
Ghica Vasile, ocîrmuitor al Gălaţilor, 739.
Ghidemoc Dumitru, vătaf de ţarigrădeni, 588.
Ghighiu, tîrg (Prahova) ; negustori din ~, 731.
Ghimeş, pas, 72.
Ghine, ispravnic de bănărie, 190.
Ghinea, negustor grec în Ţara Românească, 542.
Ghinea, negustor din Bucureşti, 586.
Ghinea, negustor din Tîrgovişte, 581.
Ghineavici Cristofor, negustor din Moldova, 614.
Ghionea, negustor din Bucureşti, 586.
Ghiorghiţos, săbier, 192.
Ghiorma banul, biserică în Bucureşti, 586.
Ghiusleve, vama de la ~ (Crimeia, URSS), 482.
Ghizulfi Zaharia de, senior, 507.
Giani grecul, negustor, 511.
Gianibec, han tătar, 453.
Gibeletto Iulian din Caffa, genovez, 503.
Gibraltar, strîmtoare, 699.

Gilău, tîrg (Cluj), 493.
Gili, negustor din Galaţi, 749.
Gimba, negustor din Galaţi, 749.
Gin Ali, mare vizir, 407.
Gingis Han, han tătar, 350; descendenţi, 354.
Gioan, negustor din Transilvania, 692.
Giocăş, din Tecuci, 578.
Giorgios Ioan, pîrgar în Baia, 567.
Girard, francez la Galaţi, 738.
Giskra, antreprenor de căi ferate, 759.
Gisman, negustor din Piteşti, 519.
Giuleşti, sat (Bucureşti), 228.
Giulini, arhitect, 277.
Giurgea, din Piatra Neamţ, 568.
Giurgea, din Trotuş, 572.
Giurgea, negustor din Siret, 79.
Giurgea, mare pîrgar în Cotnari, 588.
Giurgiu, oraş, 215, 221, 464—466, 472, 521, 522, 580, 623, 730, 739; întemeiere, 68; port, 738, 762; cetate turcească, 71, 76, 364, 472, 644; meşteri, 222; negustori, 358, 361, 693; bîlci, 89, 312; cale ferată, 759.
Giurgiu, negustor din Siret, 542.
Giurgiu Cusea, din Trotuş, 572.
Giurgiul, pîrgar în Baia, 567.
Giurgiuman, şoltuz în Baia, 567.
Giurgiuman, şoltuz în Roman, 569.
Giurovich, catolic din Galaţi, 738.
Giustiniano Angelo, genovez, 503.
Giustiniano Craveotto, genovez, 503.
Giva din Epir, negustor grec, 550.
Gîndul Şerban, negustor din Iaşi, 654.
Gîrcina, sat (Neamţ), 258.
Gligorcea Lapteacru, şoltuz în Iaşi, 575.
Gligoraşco, staroste de tălpălari, 184.
Gligore, cupeţ din Tîrgovişte, 621.
Gligore, negustor din Sibiu, 642.
Gligore cel Mititel, dulgher, 258.
Gligorie, jupîn din Sibiu, 643.
Glogoveanu Nicolae, mare clucer, 216.
Glover Thomas, diplomat englez, 399.
Glykys, familie grecească din Veneţia, 42.
Glykys Pano, veneţian în Bucureşti, 596.
Glyn, consorţiu pentru construcţii de căi ferate, 759.
Goa, teritoriu (India), caravana de ~, 373.
Godfried, rege danez, 322.
Goga, negustor din Craiova, 727.
Gogoaşă, negustor din Piteşti, 519.
Goguma Ivan, pîrgar la Ţicunovca, 615.
Goia, pîrcălab de Cotnari, 580.
Goian Constantin, din Bîrlad, 577.
Goian Ianachi, din Bîrlad, 576, 577.
Golconda, oraş (India), caravana de ~, 373.
Goldenthal, fabrică de chibrituri la Iaşi, 759.
Golescu Albu, clucer, 36.
Golescu Dinicu, mare logofăt, 228.
Golescu Iordachi, mare vornic, 690.
Golescu Radu, mare ban, 690.
Golia, biserică în Iaşi, 653.
Golîi, familie, 575.
Gontaut Biron de Salignac, ambasador francez la Constantinopol, 399.
Gonţea, comisionar, 517.
Gonţea, negustor din Slatina, 523.
Gonţea Stoica, negustor din Cîmpulung Muscel, 518.
Gonţul din Suceava, 565.
Gorj, judeţ, 719; munţii ~, 447; voievodate, 455; ţărani, 66; bresle, 246.
Görlitz, oraş (R. D. Germană); postav de ~, 519.
Goştilă, judeţ în Tîrgşor, 521.
„Goţia", 356, 507.
Gozzadini, familie din Sifanto (Italia), 605.
Grado, oraş în Golful Triest (Italia), 332.
Grama, din Suceava, 565.
Grasul, şoltuz în Bîrlad, 576.
Gratea Andronic, negustor din Chişinău, 653.
Graţiani A. M. biograful lui Despot Vodă, 538.
Graţiani Gaspar, domn al Moldovei, 572, 575, 596, 606.
Gravaigo Petru de, genovez, 504.
Gravani, cretan în Moldova, 553.
Graz, oraş (Austria); marfă de ~, 647, 675, 697, 705.
Grădina, din Trotuş, 572.
Grădişteanu, familie, 622.
Grec Toma, negustor din Baia Mare, 643.
Grecianu (Cornescu) Scarlat, mare vornic, 272, 711.
Grecianu (Dragomirescu) Şerban, mare vistier, 191.
Greceni, vama (Iaşi), 657.
Greci, toponim, 509.
Greci, han în Bucureşti, 723.
Grecia, 382, 412, 433, 465, 550, 558, 764; ~ în antichitate, 432; comerţ, 447; negustori, marfă din ~, 369; consulate, 739, 740; evrei, 377.
Grecu Nicolae, jude în Cernăuţi, 692.
Grecul, din Fălciu, 578.
Grecul, cărăuş din Iaşi, 547.
Grigore, boiangiu, 222.
Grigore braşoveanul, negustor din Iaşi, 689.
Grigore, diac din Moldova, 493.
Grigore, negustor din Ţara Românească, 621.
Grigore, zugrav, 199.
Grigorescu Nicolae, pictor, 49, 278.
Grigorovici Iosif, agent diplomatic, 554.
Grigorovici Petru (Armin Peter), zugrav, agent diplomatic, 554.
Gródek, oraş lîngă Lvov (URSS), 503.
Gronzea, din Tecuci, 578.
Groseaiu, pîrgar în Botoşani, 574.
„Grossea", localitate în Dobrogea, 466.
Grosul Leiba, negustor din Iaşi, 734.
Grozav, negustor din Bucureşti, 585.
Grozav, şoltuz în Dorohoi, 573.
Grozăveşti, drumul ~ (Bacău), 675.
Grozeşti, vamă (Bacău), 675.
Gruia Constantin, din Scheia, 571.
Grünne, aghiotant imperial austriac, 752.

Guardia di San Romolo Cristofor, italian, 503.
Guineea, 395.
Guiscard Robert, duce normand, 334, 345, 359.
Guiul, negustor din Bîrlad, 576.
Guizot, François, om politic francez, 422.
Guliman, negustor din Tîrgşor, 539.
Gume, negustor, 92.
Gura Sădului, sat (Hunedoara), 199.
Gurievici Solomon, negustor din Odesa, 747.
Gurghiu, comună (Mureş), 646.
Gukesch v. Iaşi.

H

Huber Maximilian von, antreprenor din Carlsbad, 752.
Habsburg, dinastie, 388, 402, 406, 408, 410, 412, 417, 420, 469.
Hacic din Rîmnic, negustor armean, 510.
Hacquet R., călător german, 686, 706.
Haga Cornelius, agent comercial, 402, 406.
Hagi, fiul lui Petru, agent al lui Gheorghe Ursachi, 614.
Hagi Angheli Mihale, negustor din Bucureşti, 719.
Hagi Arbut Chiriac, epistat de manufactură, 118, 265, 710, 711.
Hagi Arion Barbu, negustor din Braşov, 690.
Hagi Aslanoglu, negustor din Bucureşti, 719.
Hagi Bacaloglu, negustor din Bucureşti, 479.
Hagi Bali Partenie, negustor din Bucureşti, 719.
Hagibeiu v. Odessa.
Hagi Buiucoglu Chicor, negustor din Botoşani, 690.
Hagi Chircor, negustor, 92.
Hagi Chircu, negustor din Bucureşti, 654.
Hagi Chiriac giuvaergiu, din Bucureşti, 654.
Hagi Dinu sin Chiţu, staroste de abagii, 240.
Hagi Emeneh Turcul, cămătar, 656.
Hagi Enuş, negustor din Craiova, 689, 718.
Hagi Gheorghe, negustor din Craiova, 725.
Hagi Ghiurcu, negustor 626, 643.
Hagi Haliloglu, negustor din Roman, 656.
Hagi Hasan, negustor din Cetatea Albă, 555.
Hagi Iacome, negustor din Bucureşti, 719.
Hagi Ismail, cămătar, 656.
Hagi Ismail, negustor din Roman, 656.
Hagi Jianu Stan, mare postelnic, 221, 250, 691.
Hagi Lelan, negustor din Botoşani, 655.
Hagi Manciuca Abeecletlu, negustor din Bîrlad, 731.
Hagi Mane, negustor din Iaşi, 656.
Hagi Mangiuc Buiucloglu, negustor, 92.
Hagi Moscu Ştefan, negustor din Bucureşti, 92, 689, 697, 749.
Hagi Mustacov Nichifor Ioan, proprietar de manufactură, 722.
Hagi Mustafa, negustor din Botoşani, 660.
Hagi Mustafa, negustor din Roman, 660.
Hagi Mustafa Giurgiuveanu, arendaş, 657.
Hagi Mustafa Surdul, cămătar, 657.
Hagi Osman, negustor din Enichiu, 656.
Hagi Pandele Ianachi, negustor din Bucureşti, 719.
Hagi Pătru Luca, negustor din Transilvania, 692.
Hagi Pop Constantin, casă comercială, 91, 92, 93, 95, 210, 224, 259, 276, 289, 691, 692, 704, 725, 727, 733.
Hagi Pop Zenovie, bancher vienez, 733.
Hagi Radu Gheorghe, negustor braşovean, 733.
Hagi Stoenescu Constantin, negustor din Craiova, 689.
Hagi Stoianovici Mladen, negustor din Craiova, 690.
Hagi Tănase, negustor din Ţara Românească, 657.
Hagi Tănase Anghel, zugrav, 259.
Hagi Teodorache Alexandru, negustor din Bucureşti, 719.
Hagi Theodoraky, de la sfatul negustoresc din Bucureşti, 429.
Hagi Vasile, luminărar, 193.
Hagi Vasile, staroste de negustori la Bucureşti, 588, 627.
Hagi Zeno Andreitso, negustor, 93.
Hagi Zupanioti Zeno, negustor din Piteşti, 689.
Hagiadur Armeanul, negustor din Botoşani, 79.
Hagigadar, mănăstire în Suceava, 554.
Hagigadur, negustor din Botoşani, 542.
Hagigov Vartan, negustor din Bucureşti, 92, 689.
Haidău Ioan, negustor din Cernăuţi, 692.
Haim Iuftăriul sin Herşcu, 279.
Haklyut, istoriograf olandez, 396.
Halep v. Alep.
Halepoglu, negustor din Bucureşti, 749.
Halicarnas (Egipt), 432.
Halici, cnezat, 347, 444, 479.
Halle, oraş (R. D. Germană), 418.
Halmiris, cetate greceaşcă (Razelm), 437.
Hamburg, oraş (R. F. Germania), 80, 402, 422.
Hanăş (Hannes), clopotar, 25.
Hanăş Lăcătuşul, meşter, 188.
Hanăş, negustor din Suceava, 525.
Hancea (Ancza), portar de Suceava, 564.
Hanco, pîrgar de Botoşani, 573.
Hanczy Petru, negustor din Danzig, 665.
Handrecău Samuil, legător de cărţi, 229.
Hanea Arcaşul, 192.
Haneş, negustor în Gherghiţa, 521.
Hangerli Constantin, domn al Ţării Româneşti, 120, 707.
Hangerli Ruxandra, soţia lui Constantin ~, 120, 272, 709.
Hăngu, vale, 568.
Hanos, din Cotnari, 580.

Hanos, din Piatra Neamţ, 568.
Hanos Chircul, pîrgar în Baia, 567.
Hans, meşter zidar, 34.
Hanţul Şodii, din Cîmpulung Muscel, 582.
Haradin v. Khaireddin Barbarossa.
Hareborne William, ambasador englez la Constantinopol, 80, 397, 398, 402, 608.
Harszoc v. Ţara Haţegului.
Hart Johann, legător de cărţi, 121, 700.
Harte, pastor prusian, consul, 729.
Hartler, arhitect, 277.
Hartley C. A., inginer englez, 762.
Harvat, mare logofăt, 522.
Hasaban, negustor din Buzău, 522.
Hasan Aga, negustor din Cetatea Albă, 555.
Hasan Aga, negustor din Roman, 656.
Hasan Salahor, din Galaţi, 659.
Hasanachi, turc din Orhei, 659.
Hascal Haim, supus austriac, 707.
Hasdeu (Hâjdeu), familie, 609.
Hasdeu Bogdan Petriceicu, istoric, 35.
Hase Melchior, negustor din Liov, 543, 544.
Haţeg, 690; negustori, 642; pietre de moară, 106; marmură, 195. V. şi Ţara Haţegului.
Hauran, oraş (Siria), 398.
Hăcimondi Ştefan, din Dorohoi, 573.
Hălchiu, sat (Braşov), 452; mocani din ~, 466.
Hărman, dragoman armean la Roman, 570.
Hărman, pîrcălab la Cetatea Albă, 516.
Hăulică Toader, dulgher, 280.
Hendrec Lambru Braşoveanul, meşter clopotar, 41.
Henric, orăşean, 476.
Henric al III-lea, rege al Franţei, 398.
Henric al IV-lea, rege al Franţei, 394, 404.
Henric al VI-lea Hohenstaufen, împărat german, 345, 346, 359.
Herăstrău, moşie (Bucureşti), 267; manufactură, 712.
Herlitz, doctor, berar, 122, 269.
Hermanaric, rege ostrogot, 311.
Hermann, cetatea lui ~, v. Sibiu.
Hermannstadt v. Sibiu.
Herodot, istoric grec, 429, 432; despre barbari, 309; despre daci, 434.
Herringa Charles, istoric olandez, 604.
Herriot Edouard, om politic francez, 379.
Herş, croitor din Bucureşti, 707.
Herşul, negustor din Focşani, 669.
Herşul jidovul, arendaş din Focşani, 661.
Herţa, codru, 667; tîrg (Dorohoi), 653; negustori, 727.
Heyd W., istoric, 367.
Hidveg, sat (Satu Mare), 700.
Hilofie, fiul Vîntului, din Bîrlad, 577.
Himet, munte (Grecia), 434.
Histria v. Istros.
Hîncu, căpitan de darabani, 656.
Hîncu Mihalcea, serdar, 605.
Hîncu Tănase, negustor din Chişinău, 653.
Hîrlău, oraş, 121, 478; organizare municipală, 574; reşedinţă, 73, 527, 534; drum, 527; comerţ, 526; fabrică de sticlă, 262, 688; vii, 744; pietre de moară, 167, saşi, 527; unguri, 104, 574; şcoală domnească, 527; biserici, 30, 198; codrii, 702.
Hîrlea, şoltuz în Bîrlad, 530.
Hîrşova, tîrg (Dobrogea), 472, 580.
Hmîlniţchi (Hmelniţchi), Bogdan, hatman al Ucrainei, 614.
Hmîlniţki (Hmelniţchi) Timuş, ginerele lui Vasile Lupu, 606, 614.
Hodoczin Mihailik de, geolog, 744.
Hogea Isac Emin, vameş în Adrianopol, 513, 555.
Hohenstaufen, dinastie germană, 345, 346, 359.
Holuscu Gavril, negustor din Cernăuţi, 692.
Hommaire de Hell Xavier, inginer francez, 743, 745, 746.
Honoria Justa Grata, principesă, 314, 323.
Horecea, tîrg lîngă Cernăuţi, 662, 663.
Horodinca, iarmaroc, 666.
Hortolan, negustor francez în Bucureşti, 701.
Horvat, negustor din Transilvania, 692.
Horvat Ghiorghi, negustor din Sibiu, 642.
Hoszumezo v. Cîmpulung Muscel.
Hotin, oraş, 73, 76, 245, 489, 527, 544, 549, 573, 575, 603, 604, 607; întemeierea, 175; pecete, 596; descriere, 86; organizare municipală, 569; pîrcălabi, 610; raia, 116, 656, 658, 659, 680; drumul ~, 475, 570, 609; vamă, 79, 358, 480, 481, 548, 612; iarmaroc, 497, 535, 543—545; marfă de ~, 732; evrei, 555, 662.
Hozywmeze Ioan de, fiul lui Gaspar din Cîmpulung, 518.
Hörne, familie, 678.
Hrăman v. Hărman.
Hreor (Grigore), negustor armean din Siret, 512.
Hrinieţ, agent comercial, 515.
Hristea, lucrător la manufactură, 267, 712.
Hristea, negustor din Sibiu, 228.
Hristea, postăvar din Bucureşti, 178.
Hristea Vasile, negustor din Braşov, 642.
Hristodor, săuar, 270.
Hristodor Ioanu, lipscan din Iaşi, 724.
Hristodulo Chiriac, negustor din Bucureşti, 689.
Hrizea (din Bălteni), mare ban, 265.
Huber, consul prusian la Galaţi, 748.
Hübsch, casă comercială, 683.
Hucbert, duce al Bavariei, 324.
Humor, mănăstire (Suceava), 30, 108.
Hunedoara, oraş, 645; meşteri, 220; negustori, 692; biserica, 199.
Hurduzău Stoica, judeţ în Cîmpulung Muscel, 519, 539.
Hurez, mănăstire (Vîlcea), 42, 45, 46, 162, 180, 197, 220, 643, 647, 685.
Husein serdarul, negustor din Roman, 656.
Husiatin, tîrg (Polonia), 475.

Husovici, nume, 577.
Huştvár, negustor din Huşi, 534.
Husul, nume, 577.
Huşi, oraş, 194, 578, 731 ; reşedinţă, 531 ; organizare municipală, 577 ; meşteri, 179, 227, 255 ; negustori, 530, 758 ; vama, 578, 675 ; unguri, 104, 574 ; turci, 656 ; episcopia, 183, 184.
Hutco Ioan, pîrgar în Baia, 567.
Hydra, insulă, 417.

I

Iachim, zlătar din Suceava, 41.
Iachint, mitropolit de Vicina, 454.
Iacob, rege al Angliei, Irlandei şi Scoţiei, 399.
Iacob, burgmeister în Sibiu, 486.
Iacob, cămătar din Ţarigrad, 656.
Iacob, fiul lui Duminică, pîrcălab din Cotnari, 579.
Iacob, formagiu, 238.
Iacob italianul, negustor din Moldova, 537.
Iacob Armeanul, din Hălchiu, 466.
Iacob Sasul, din Cîmpulung Muscel, 582.
Iacob Stamati, mitropolit, 277.
Iacob Şălariul, din Botoşani, 185.
Iacobson, finlandez, 742.
Iacomachi, negustor din Iaşi, 654.
Iacov, ciubotar din Iaşi, 186.
Iacov, mitropolit, 200.
Iacov Lăcătuşul, preot, 188.
Ialomiţa, regiune, 434, 459 ; judeţ, 237, 672 ; rîu, 71, 106, 440, 451 ; mori, 167.
Ialpug, baltă, 688.
Iamura, negustor turc, 667.
Ianache, şoltuz de Suceava, 565.
Ianachi, negustor grec în Moldova, 547.
Ianciu, negustor din Bîrlad, 530.
Iancu, evreu din Bucureşti, 707.
Iancu, căpitan în Gherghiţa, 582.
Iancu croitorul, din Bucureşti, 707.
Iancu zugravul, din Braşov, 259.
Iancu Chiorul, negustor, 225.
Iancu Chiorul, negustor din Iaşi, 734.
Iancu Cizmarul, din Brîncoveni, 186.
Iancu Cuşmarul, din Botoşani, 279.
Iancu de Hunedoara (Iancu Vodă din Inidoara, Ioan Hunyadi), voievod al Transilvaniei, 28, 395, 468—470, 488, 490, 518.
Iancu Nebunul, evreu din Bucureşti, 707.
Iancu Sasul, domn al Moldovei, 82, 191, 537, 546, 550—552, 570.
Iancu de la Tecuci, negustor, 93.
Iane fiul Neculai, negustor din Bîrlad, 577.
Iane, cupeţ din Buzău, 628.
Iane, negustor din Bîrlad, 648.
Iane, staroste de negustori din Iaşi, 630.
Iane, staroste de işlicari, 249.
Iane, zidar, 197.
Iane Iatro, negustor din Tîrgovişte, 581.
Iane Vineţianul, negustor din Moldova, 653.
Iani bacalul (Deli Iani), din Botoşani, 661.
Iani, bozangiu, 239.
Iani, negustor din Bîrlad, 576.
Iani, negustor din Bucureşti, 647.
Iani, negustor din Focşani, 620.
Iani, negustor din Sniatyn, 613.
Iani Coţăbaşa, negustor din Iaşi, 726.
Ianina, oraş (Grecia), 200, 724 ; negustori, 118, 661, 701 ; marfă din ~, 704.
Iankovics Atanasie, arendaş din Cernăuţi, 685.
Ianoş, meşter pietrar, 29.
Ianoş Sîrbul, negustor din Tîrgovişte, 581.
Ianuli, cretan în Moldova, 553.
Ianuş Tîmplarul (Janusch Tyschler), din Suceava, 525.
Iapotă, din Tecuci, 578.
Iaroslav, bîlci (U.R.S.S.), 535, 604.
Iasbazar v. Iaşi.
Iaşi, judeţ, 107 ; oraş, 89, 90, 122, 123, 136, 198, 199, 218, 229, 484, 547, 549, 550, 553, 563, 564, 569, 574, 577, 585, 604, 606, 612—615, 628, 629, 631, 646, 657, 663—665, 674, 677, 681, 682, 699, 700, 702, 703, 708, 719, 721, 722, 731, 747, 764 ; întemeiere, 175 ; descriere, 603, 605 ; reşedinţă, 528, 544, 607 ; organizare municipală, 84, 545, 574, 630 ; meşteri, bresle, 112, 113, 177, 179, 180—184, 186, 188, 192, 193, 201, 211—213, 217, 220, 227, 228, 238, 239, 244, 248, 251, 253, 259, 272, 279, 687 ; fabrici, 116, 123, 272 ; mori, 121, 744 ; negustori, 92, 95, 421, 545, 548, 558, 575, 629, 653, 656, 661, 675, 686, 689, 690, 693, 724, 730, 734 ; circulaţie monetară, 133 ; vamă, 480, 548 ; drum, 73, cărăuşi, 549, 569 ; armeni, 73, 476, 512, 554, 652 ; cretani, 82 ; evrei, 279, 555 ; raguzani, 555 ; ruşi, 122 ; turci, 658, 659 ; unguri, 104 ; consuli, 419, 422, 680, 701, 703, 717, 720, 721, 728, 729, 747 ; proiect de antrepozit, 764 ; baie, 196 ; proiect de bancă, 753 ; berării, 122 ; cafenele, 653, 693 ; proiect de cale ferată, 759, 764 ; hanuri, 709, 733 ; politehnică, 764 ; poştă, 216 ; spitale, 264 ; tipografii, 44, 230 ; moda, 191, 209, 269, 409, 410, 706 ; biserici, 41, 110, 194, 200, 259, 277, 580, 668, 725 ; pacea de la ~, 421, 685, 696.
Iaţco, croitor rutean, 179.
Ibrahim paşa, comandant otoman, 557.
Ibrahim, mare vizir, 373, 374, 383, 384, 386, 387.
Ibriian Aga, negustor din Bîrlad, 731.
Icoanei, biserică în Bucureşti, 40.
Iconia v. Konieh.
Ienache, croitor din Braşov, 211.
Ienachi, chiurci başă, 276.
Ienachi, croitor din Bucureşti, 179.
Ienachi, grămătic, 91.
Ienachi, negustor din Craiova, 689.

Ienachi, postelnic din Iaşi, 574.
Ienachi Zlătarul, meşter monetar, 38, 186, 190.
Iene, negustor grec în Ţara Românească, 542.
Ienei, biserică în Bucureşti, 628.
Ieni Salé, cetate, 466.
Ierakari Anton, cretan în Moldova, 552.
Iercochi v. Giurgiu.
Ieremia, negustor din Vaslui, 530.
Ieremia, şoltuz de Cernăuţi, 612.
Ieremia, şoltuz de Cotnari, 580.
Ieremia, mare vameş, 516.
Ieremia, vistier al Moldovei, 526.
Ierusalim, oraş, 44; regat, 342; protecţia ~, 390; francezi 391; cavaleri ospitalieri, 354, 447; teutoni, 320, 445; consuli, 390, 398; pelerinaje, 238, 384, 389, 692; biserici, 379, 575
Ifrim zet Ciurlei, meşter, 177.
Ifrim, vameş în Bîrlad, 577.
Iftimie Scăfariul (Blidariul), meşter, 170.
Iftodie, din Trotuş, 572.
Ignat, negustor din Roman, 529.
Ignatie, mitropolit, 588.
Ilfov, judeţ, 222.
Iliaş, cărăuş din Iaşi, 547.
Iliaş, fîntînar, 227.
Iliaş, fiul lui Alexandru cel Bun, domn al Moldovei, 482, 485; privilegii comerciale, 130, 487; monedă, 25, 26; relaţii cu Polonia, 486.
Iliaş, fiul lui Petru Rareş, domn al Moldovei, 528; ctitor, 195.
Ilie (Ilia), gravor ucrainean, 43.
Ilie, negustor din Iaşi, 528.
Ilie, zugrav din Craiova, 259.
Ilie Ienachi, stolnic, 620.
Ilie Sasul, din Piatra Neamţ, 568.
Ilinca, jupîneasă din Moldova, 623.
Ilinca (Strîmbeanu), jupîneasă, 42
Illex v. Lerici.
Imperiul bizantin v. Bizanţ.
Imperiul otoman v. Turcia.
Imre, din Hîrlău, 526.
India, 66, 553, 741; englezi, 324, 398, 400; turci 370; caravane, 373; comerţ, marfă din ~, 208, 370, 391, 429, 672, 673, 705, 732.
Indirnea v. Adrianopol.
Infeld, specialist german în Ţara Românească, 751.
Inglesi, negustor din Galaţi, 749.
Ingres Dominique, pictor francez, 422.
Inidoara v. Hunedoara.
Inn, regiune (Austria şi Germania Federală), 313.
Innsbruck, oraş (Austria), 39, 551.
Inochentie, episcop de Rîmnic, 254
Ioachim, patriarh al Moscovei, 43.
Ioachim al II-lea de Brandenburg, elector, 535.
Ioachim, pălărier, 249.
Ioan, din Sibiu, 486.
Ioan, fiul lui Dumitru, croitor, 180.
Ioan, berar din Iaşi, 239.
Ioan, cneaz, 447.
Ioan, croitor din Iaşi, beşliu, 212.
Ioan, „dascăl românesc" din Cernavoda, 212.
Ioan, medic genovez în Moldova, 508.
Ioan, negustor transilvănean, 664.
Ioan, negustor din Craiova, 93.
Ioan, negustor din Piteşti, 519.
Ioan, postăvar din Suceava, 496, 525.
Ioan, preot, frate cu Manea Brutaru din Bucureşti, 238.
Ioan, zugrav, 199.
Ioan, zugrav, 201.
Ioan, zugrav din Rîmnicu Vîlcii, 201
Ioan, zugrav din Tîrgovişte, 199.
Ioan Adam, negustor din Şarhorod, 615.
Ioan Albert, rege al Poloniei, 396, 494, 495.
Ioan din Braşov, negustor în Bucureşti, 675.
Ioan din Chios, negustor în Liov, 551.
Ioan Constantin, lipscan, 92.
Ioan Corvinul v. Iancu de Hunedoara.
Ioan Vodă cel Cumplit, domn al Moldovei, 108, 545, 558; monedă, 37.
Ioan din Deva, zugrav, 199.
Ioan Diaconul, cronicar, 332, 333.
Ioan Egumenul (Iegumenos), negustor din Liov, 548.
Ioan Genovezul, bărbier, 108.
Ioan Grigorievici, preot zugrav, 200.
Ioan Hunyadi v. Iancu de Hunedoara.
Ioan din Liov, zidar, 194.
Ioan Meşterul, zidar, 195
Ioan al V-lea Paleolog, împărat bizantin, 457.
Ioan al VII-lea Paleolog, împărat bizantin, 501.
Ioan al VIII-lea Paleolog, împărat bizantin, 484, 501.
Ioan Tîmplarul, din Vălenii de Munte, 194.
Ioan din Tîrgul Romanului, negustor, 529.
Ioanes, negustor din Iaşi, 655.
Ioanichie, episcop de Roman, 234.
Ioanu, tipograf şi vistiernic al Mitropoliei din Bucureşti, 230.
Iocuş, din Cotnari, 580.
Ioleş, negustor din Suceava, 693.
Iomcăş, din Cotnari, 580.
Ion Blănariul, 181.
Ion, ciubotar şi uşier din Iaşi, 213.
Ion, croitor din Focşani, 180.
Ion de la Hălmagiu, negustor, 643.
Ion sin Iftimi, staroste, 234.
Ion, legător de cărţi din Iaşi, 229.
Ion, pîrgar din Trotuş, 572.
Ion, preot în Ighiu, 171.
Ion, preot zugrav, 200.
Ion, şoltuz în Dorohoi, 573.
Ion zugrav, 199.
Ion zugrav, 200.
Ionaşco, mare pîrgar în Bacău, 175, 571.
Ionaşco, preot în Iţcani, 565.
Ionaşco, şoltuz de Dorohoi, 573.

Ionaşco al Popei, din Dorohoi, 573.
Ionaşcu, negustor moldovean, 525.
Ionaşcu din Slatina, negustor, 690.
Ioniţă, ceauş başă de zugravi, 277.
Ioniţă, preot tipograf în Bucureşti, 230.
Ioniţă Ciubotariul, 185.
Ioniţă Craioveanu, croitor, 242.
Ionovici Marcus Ion, negustor din Braşov, 684.
Iordachi, fiul lui Manole, negustor din Botoşani, 689.
Iordachi, preot din Craiova, 725.
Iordachi Săhăidăcariul, 185
Iordan, şoltuz de Bîrlad, 576.
Iordannes, istoric latin, 311.
Iorga, din familia de bănari (zlătari), 190.
Iorga cupeţ v. Iorga Galeongiul.
Iorga, judeţ în Cîmpulung Muscel, 583.
Iorga, negustor din Ţara Românească, 657.
Iorga, negustor, tatăl Zamfirei Mano Apostolu, 621.
Iorga, staroste de negustori în Bucureşti, 587.
Iorga Dumitraşco, negustor din Bîrlad, 576.
Iorga Galeongiul (Gheorghiu), negustor din Botoşani, 428, 661.
Iorga Postelnicul, din Moldova, 181.
Iorguleţ Dumitru, din Bîrlad, 577.
Iosif al II-lea, împărat al Austriei, 263, 678.
Iosif, episcop de Argeş, 215, 219, 220, 239, 258, 259, 262, 277.
Iosif, mitropolit, 479.
Iosif, preot legător de cărţi, 229.
Iosif, săpunar din Vaslui, 201
Iosif, staroste de evrei, 278.
Iosif, zugrav, 277.
Iosif Armeanul, fiul popei Gligore din Suceava, 547.
Iosip din Cotnari, 580.
Iota, negustor din Craiova, 93.
Iova, negustor din Bucureşti, 522.
Iova, negustor din Craiova, 689.
Iovan, agent comercial, 600.
Iovipale (Iovipali, Evepalin), familie de negustori din Craiova şi Rîmnicu Vîlcii, 689, 690.
Iovipale, negustor din Bucureşti, 689.
Iovipale Marcu Chiproviceanul (Evepalin), negustor oltean, 689.
Iovipale Nicoliţă, negustor, 93.
Iovoiul Dumitrachi, negustor oltean, 689.
Ipatie Dimitrie, negustor moldovean, 614.
Ipăteşti, suburbie a Sucevei, 565.
Ipodromus Mocio, staroste de tîmplari, 258.
Ipsilanti, familie, 243.
Ipsilanti Alexandru, domn al Ţării Româneşti şi Moldovei, 277, 664, 671, 673, 674, 676, 681, 685, 711, 729; bresle, manufacturi în epoca lui ~, 117—119, 235, 236, 239, 241—243, 246, 249, 251, 253, 254, 263, 270, 276, 672; ctitor, 123
Ipsilanti Constantin, domn al Ţării Româneşti, 243, 718.
Irimia, pecetar din Braşov, 619.
Isaac Anghelos, împărat bizantin, 343.
Isac, şoltuz de Suceava, 564.
Isac, vistier, 41.
Isaccea, tîrg (Tulcea), 453, 604, 665, 698; cetatea, 466; drum, 491; canal, 745; vama, 674, 697. V. şi Noviodunum.
Isaczadea Derviş Mustafa, judecător la Brăila, 674.
Isaia, preot legător de cărţi din Poplaca, 229.
Isăcuţ, negustor din Suceava, 692.
Ismail (Smil) port la Dunăre, 221, 222, 421, 612, 665, 698, 728, 758; port franc, 721, 760; negustori, 654, 659; marfă de ~, 208.
Ismail Aga, negustor din Bîrlad, 731.
Ispahan, oraş (Eşfahan, Iran); caravana de ~, 373.
Istanbul v. Constantinopol
Istrate, cojocar din Silistra, 276.
Istratie Lipţcanul, negustor din Bucureşti, 647.
Istropolis v. Istros.
Istros (Histria, Istropolis), cetate grecească la Marea Neagră, 434, 437, 466; monede, 435.
Isvan, din Hîrlău, 526.
Istion Benia, pîrgar în Trotuş, 572.
Italia, 32, 123, 313, 329, 345, 346, 382, 383, 436, 437, 447, 605, 751, 764; arabi, 322; austrieci, 411; bizantini, 321, 335; goţi, 308, 312, 320—323; heruli, 313; huni, 314; longobarzi, 324; normanzi, 334, 336; unguri, 328; ~ în cruciade, 342; colonişti din ~, 441; economie, 69, 276, 320; relaţii comerciale cu ţările române, 209, 338, 737, 761; clerici din ~ în ţările române, 104.
Iţcani, tîrg (Suceava), 93.
Iucman, din Cotnari, 580.
Iucşa, negustor din Bucureşti, 522.
Iuga, preot, tatăl lui Mihul logofăt, 514.
Iuga, vistiernic, 526.
Iulăş Ieremia, finar din Suceava, 565.
Iurcovici Marin, negustor din Tîrgovişte, 508.
Iurcovici Maroe, negustor din Tîrgovişte, 508.
Iurghievici Marinco, negustor raguzan în Ţara Românească, 508
Iurgi grecul, din Liov, 512.
Ivan, judeţ în Tîrgovişte, 581.
Ivan, negustor din Bucureşti, 522.
Ivan, negustor din Hotin, 545.
Ivan, negustor din Iaşi, 545.
Ivan, negustor din Piteşti, 542.
Ivan, negustor din Roman, 529.
Ivan, negustor din Suceava, 662.
Ivan, şoltuz de Vaslui, 539.
Ivan, tată de zugrav, 199.
Ivan, tipograf rus, 44.
Ivanco, fiul lui Dobrotici, 460, 462.
Ivanco, bunic de pretendent, 451.
Ivanco Rostislavovici, principe rus, 68.
Ivaniş, negustor armean din Moldova, 542.

Ivanovici Liubişa, negustor raguzan, 508.
Ivanovici Mărgărit, negustor din Bucureşti, 749.
Ivanovici Murat, negustor din Bucureşti, 719.
Ivaşco, armean, 512.
Ivaşco, armean, 513.
Ivaşco, negustor din Suceava, 525.
Ivin, din Bacău, 175.
Izlaz, comună (Turnu Măgurele), 644, 672; negustori din ~, 643.
Izloveanu v. Lozonski.

J

Jader v. Zara.
Jakubenz, negustor din Suceava, 693.
Jan, tapiţer, 221.
Jaslowiec, bîlci (Polonia), 610.
Jassmarkt v. Iaşi.
Jaszvasar v. Iaşi.
Jaworow, bîlci (Polonia), 525.
Jenkinson, negustor englez, 396.
Jianu v. Hagi Stan Jianu.
Jiblea, comună (Argeş), 226; pod, 750.
Jibireni, port (U.R.S.S.), 762.
Jicmon, din Cîmpulung Muscel, 582.
Jidovul (Sydo), negustor din Moldova, 525.
Jigălia, comună (Ialomiţa), 672.
Jijia, rîu, 73, 116, 226, 264, 603; canalizare, 764.
Jipa, din Bacău, 581.
Jitco, din Bucureşti, 585.
Jitianu, mănăstire (Dolj), 589.
Jitomir, oraş (U.R.S.S.), 610.
Jiu, rîu, 589; mori, 167.
Johann, croitor din Bucureşti, 723.
Jora, postelnic, 165.
Jula Anton de Francisc, genovez, 503.
Julliany, secretar francez, 410.
Jullien Camille, istoric francez, 311.
Jung Julius, istoric, 326.
Jupaniotul Gheorghe, negustor din Ţara Românească, 703.
Jupaniotul Nica, pîrgar în Bucureşti, 586.
Jupul, negustor în Bîrlad, 577.
Juravna, tîrg (Polonia), 661.
Jurcău (Zsurko), măcelar din Hîrlău, 527.
Justin al II-lea, împărat bizantin (!), 321.
Justinian I, împărat bizantin, 440; hotarele imperiului în vremea sa, 443; oraşele, 442; moneda, 126, 442.
Justinian, duce venetian (!), 332, 333.

K

Kaczubeyciow v. Odessa.
Kaliani, familie de negustori din Cetatea Albă, 524.
Kaliani Duca, negustor din Cetatea Albă, vameş de Suceava, 524, 525.
Kalliakra, cetate (Bulgaria), 453.
Kanusi v. Canusi.
Kara Mustafa, vizir turc, 411.
Karacorum, masiv în Munţii Caşmir, 316.
Karácsonkö v. Piatra.
Karamania, oraş (Turcia), 548, 556.
Karazin Nazarie, maior rus, 671.
Karlák László, din Hîrlău, 526.
Karpathos, insulă, 345.
Kasbin, provincie (Qazvin, Iran); caravana de ~, 373.
Kaunitz Wenzel Anton Rietberg, cancelar austriac, 676, 688.
Kavalla, oraş (Grecia), 416, 417.
Kavarna, cetate (Bulgaria), 453.
Kempe, orăşean, 476.
Kerasun, Cerasunt, cetate în Asia Mică, 438.
Khaireddin Barbarossa, corsar, 383, 386.
Khazaria, regiune între Marea Neagră şi Marea Caspică, 356, 454.
Khmelnitski, oraş (U.R.S.S.), 498.
Kiev, statul din ~, 331, 343, 347, 351, 364.
Kirschner Nicolae, din Baia, 567.
Kis László, din Hîrlău, 527.
Kiseleff Pavel Dmitrievici, general rus, 220, 740, 746.
Kleeman, agent comercial, 95, 420, 676.
Knoblauch, negustor austriac, 666.
Kobák Ambrosiu, negustor, 534.
Kogălniceanu Mihail, om politic, 762; editor, 123.
Kohani Simion, profesor, 263, 688.
Kohen, negustor din Bucureşti, 734.
Kohen Isaac Elias, negustor, 93.
Kokoli Kaliota, cretan în Moldova, 553.
Konarski Marcel, sol prusian, 536.
Koniecpolski Stanislas, hatman polonez, 610.
Konieh, Konya, oraş (Turcia); marfă de ~, 705, 732.
König Ernst Fr., consul prusian, 421, 678, 682.
Konrad, orăşean, 476.
Kopa, port la Marea Neagră, 356, 506.
Koributh Sigismund, duce, 484.
Körvák v. Cîţmo.
Koryz, negustor din Ţara Românească, 516.
Kossovo, lupta de la ~ (Kossovopolje, Iugoslavia), 460.
Kozner Ioan, liovean, 496.
Kovács Miklós, negustor din Bîrlad, 530.
Kozak E., istoric, 28.
Krassowski Ştefan, antreprenor, 614.
Kraus Andrei, arhitect, 277.
Krauss, negustor german, 746.
Krebs din Manheim, berar la Bucureşti, 122, 239, 270.
Kreka, soţia lui Attila, 315.
Kremnitz, oraş (Kremnice, Cehoslovacia); moneda de ~, 133.
Kreuchely Schwerdtberg Ludwig, baron, consul prusian, 759.
Kreuter, tehnician neamţ, 746.
Kreuzburg v. Năieni.
Kroisbach Frederic de, pelerin, 461.
Kronstadt v. Braşov.

Krosno, comună (Polonia); pînză de ~, 491.
Krupski Gheorghe, emisar regal, 497.
Kube Andreas, berar din Bucureşti, 122, 239, 270.
Kube Frederic, berar, 270.
Kubelka Martin, arhitect, 277.
Kubilai, han, 351.
Kuch C. A., consul prusian, 96.
Kuciuk Kainargi, sat (Bulgaria); tratatul de la ~, 95, 119, 235, 264, 408, 419, 671.
Küprüli, familie de viziri otomani, 411.
Küprüli Ahmed, mare vizir, 407.
Küprüli Mohammed, mare vizir, 407.
Kylianus v. Kaliani.

L

Ladà Constantin, negustor din Bucureşti, 90, 91, 723.
La Forest, ambasador francez la Constantinopol, 385—387.
Lahman Botuşăneanul, negustor din Iaşi, 734.
Lahore, oraş (India), marfă din ~, 208.
Lambrovici Ghiorghie, negustor din Rîmnic, 642.
Lambru, profesor în Bucureşti, 733.
Lambru Henric, clopotar din Braşov, 619.
Lambru Lascăr, negustor, 700.
Lancôme, ambasador francez la Constantinopol, 388.
Landskrone, cetate lîngă Turnu Roşu, 71, 459.
Langenau v. Cîmpulung Muscel.
Langfeld v. Cîmpulung Muscel.
Langfeltes Iacob, negustor, 518.
Langeron, general rus, 706.
Langis Marc, cretan în Moldova, 552.
Langnowe v. Cîmpulung Muscel.
Lani Marcu, din Constantinopol, negustor în Moldova, 550.
Lannoy Guillebert de, călător francez, 483, 484.
Lapati M., pictor, 259.
Lascăr (Laskaris) Gheorghe, negustor grec, 510.
Lascenco, şoltuz de Dorohoi, 573.
Laskarev Serghei, consul rus, 680, 681.
Laski Albert, nobil polonez, 543, 544.
Laţcu, domn al Moldovei, 476, 477.
Laurenţiu, jude la Cîmpulung Muscel, 583.
Laurenţiu, negustor în Moldova, 525.
Laurenţiu, voievod al Transilvaniei, 446.
Lavercu Petre, proprietar de fabrică de tutun, 273.
Laydet Clément, superiorul bisericii catolice din Iaşi, 194.
Lazarovici, negustor din Argeş, 689.
Lazăr blănarul Păhărnicelul, 181.
Lazăr, maimarbaşa, 257.
Lazăr, negustor din Roman, 529.
Lazăr Apostol, negustor din Bucureşti, 587.
Lazăr (Lazari) Iani, tipograf din Bucureşti, 118, 263, 711.
Lazăr (Lazari) Nicolae (Lazăr din Ianina), tipograf din Bucureşti, 119, 230, 263, 711.
Lazor, din Cernăuţi, 612.
Lazor, orîndar din Focşani, 661.
Lăbul, lucrător la manufactură, 267, 712.
Lăpuşna, cetate, 611, 612; vama, 489; negustori, 542.
Lăpuşneanu, familie, 36.
Lăpuşneanu Alexandru, domn al Moldovei, 30, 82, 112, 189, 528, 539, 545, 548, 551, 554, 557, 567, 569, 580, 611; comerţul ţării în vremea lui ~, 79, 80, 176, 177, 181, 192, 201, 533—538, 543, 545; moneda, 37, 130; moda, 178, 191; ctitor, 32, 41, 45, 195, 196, 198, 544.
Lăpuşneanu Bogdan, domn al Moldovei, 544, 545, 557.
Leanca, din Piatra Neamţ, 568.
Leca Bărbierul, negustor din Bucureşti, 586.
Lecomte du Noüy Jean Jules Antoine, pictor, 48.
Ledermann, fabrică de ceară tare, 750.
Ledoulx de Sainte-Croix, proprietar de fabrică de faianţă, 120, 121, 273, 701.
Leffel, orăşean, 476.
Lefter, negustor din Ţara Românească, 654.
Leiba, dulgher, 279.
Leiba grosul, negustor, 225.
Leipzig v. Lipsca.
Lello, agent comercial englez, 399.
Lemberg v. Liov.
Lemberi, şelar din Tîrgovişte, 185.
Lemnos, insulă, 343.
Lenta, rîu, 711.
Lenţeşti, iarmaroc, 543, 546, 573.
Leon, împărat bizantin, 333.
Leon cel Înţelept, împărat bizantin, 235.
Leonardi, stolniceasă, 723.
Leopol v. Liov.
Leopold, arhitect, 277.
Lepeş Dimitrie, sol, 456.
Lercari, familie genoveză, 503.
Lerici v. Nipru.
Lerici, cetate la vărsarea Niprului (U.R.S.S.), 304; genovezi, 490, 492; români, 351, 364, 504; turci, 505.
Lesbos, insulă, 343.
Letea, fabrică de hîrtie, 759.
Leutschen, tîrg (Polonia); negustori din ~, 458.
Lev Danilovici, principe rus, 475.
Levant, 72, 494, 682, 702, 703; comerţ, 70, 367, 369, 379, 389, 391, 394, 402, 403, 406, 415—417, 422, 485, 492, 515, 746; porturi, 553; armeni, 69; evrei, 377; englezi, 399, 400; italieni, 504; veneţieni, 343.
Levrat, proprietar de fabrică de lumînări, 750.

Liburnia, regiune în Croaţia (Iugoslavia), 327.
Lichiardopulo, negustor din Brăila, 749.
Lichireşti, vama (Călăraşi), 623.
Liciniu Valerius Licinianus, împărat roman, 438.
Licocosme v. Chilia
Licostom v. Chilia.
Licostomo v. Chilia.
Lilla, negustor bulgar, 94, 643.
Limburg, provincie (Belgia), 424.
Limidari Pano, negustor din Iaşi, 548, 550.
Limoges, oraş (Franţa), 336.
Linche (Linchoult), francez în Moldova, 410, 683, 701.
Lincourt, profesor de limba franceză în Moldova, 121, 272, 728.
Linz, oraş (Austria); marfă de ~, 95, 224, 691.
Liotard, J. E., pictor elveţian, 198.
Liov, Lemberg, oraş (Lvov, U.R.S.S.), 484, 487, 491, 494, 503, 507, 544—549, 551, 554, 555, 563, 569, 610, 614, 646, 666; întemeiere, 362, 475; descriere, 604; drept orăşenesc, 476; drum, 570; negustori, 267, 479, 494, 698; comerţ, 72, 82, 410, 499, 512, 515, 524; privilegii comerciale, 481; comerţ cu Moldova, 80, 84, 216, 478, 479, 485, 487, 489, 514, 516, 542, 545, 549; bîlci, 79, 542; preţuri, 481; vămi, 481, 546; armeni, 70, 476, 507, 512, 554, 574, 679; caffezi, 503; cretani, 82, 374, 552; evrei, 513, 555; genovezi, 503; germani, 69, 476; români, 191, 495, 496, 525; turci, 495, 555; veneţieni, 482, 502; şcoli, 552; arhive, 608; tipografii, 43; biserici, 543, 544, 550—552.
Lipovăţ v. Corbul.
Lippmann, negustor din Moldova, 733.
Lipsca, oraş (Leipzig, R. D. Germană), 91, 664, 698, 704, 723, 733, 745, 758; bîlci, 92, 95, 218, 420, 647, 733; negustori, 88, 700; banca, 752; greci la ~, 418, 421; români, 47, 665; marfă de ~, 87, 90, 95, 219, 224—226, 247, 249, 691, 702, 703, 705, 728, 737, 740, 741, 747.
Lirovici Iacomi, negustor din Bucureşti, 719.
Lisabona, oraş, 742.
Lisimach, rege trac, 435, 442.
Litovoi, voievod, 127, 167, 447, 451, 455.
Lituania, comerţ, 497, 498, 515; marfă de ~, 491.
Liubavici Dimitrie, tipograf, 35, 36.
Livorno, oraş (Italia), 394, 400, 698; comerţ, 412, 417.
Locadello, negustor din Bucureşti, 586.
Locurile Sfinte, 348; pelerinaje, 461; protecţie, 390; cruciaţi, 336, 343, 349; calotici, 379, 386; veneţieni, 342.
Lois Dimitrie, lipscan, 92.
Loizu Ion Niţă, negustor din Iaşi, 654.
Lombardia, 384.
Lomellino din Liov, genovez, 503.
Londra, oraş, 400, 742; Evangheliarul de la ~, 550; Convenţia de la ~, 762; comerţ, 412, 418; marfă de ~, 80, 537, 705.
Lotrioara, cetate, 71.
Louvin, oraş (Belgia); marfă de ~, 127, 361, 463, 478, 484.
Loviştea, regiune, 455.
Lozina, sat (Botoşani), 575.
Lozonschi, pîrcălab, 575.
Lublin, oraş (Polonia), 460, 554; marfă de ~, 498.
Luca, din Cîmpulung, 156.
Luca, armean din Cameniţa, 611.
Luca argintarul, din Transilvania, 189.
Luca, croitor din Iaşi, 179.
Luca, negustor din Bîrlad, 530.
Luca, negustor din Putna, 529.
Luca, zidar, 195.
Lucaci, din Cîmpulung Muscel, 582.
Lucaciu, din Huşi, 578.
Lucaris Cyril, patriarh al Constantinopolului, 390, 403.
Lucca, oraş (Italia); marfă de ~, 691.
Lucca de la Rocca (Lucachi), levantin în Moldova, 120, 273.
Luccari, casă comercială, 556.
Luccari Iacob, cronicar, 556.
Lucerna, colonie arabă, 322.
Lucchino din Caffa, genovez, 503.
Lucian, raguzan la Iaşi, 555.
Luck, oraş (Lutsk, U.R.S.S.), 491.
Lucovăţ, moşie în Moldova, 613.
Ludişor, biserica din ~ (Făgăraş), 188.
Ludovic I cel Mare, rege al Ungariei şi Poloniei, 25, 358, 360, 361, 451, 452, 455, 457, 458, 460, 463, 477, 478.
Ludovic al II-lea, rege al Ungariei, 472.
Ludovic al IX-lea, rege al Franţei, 385.
Ludovic al XI-lea, rege al Franţei, 380, 381.
Ludovic al XII-lea, rege al Franţei, 126.
Ludovic al XIV-lea, rege al Franţei, 197, 374, 402.
Ludzodzowicz, armean din Liov, 545.
Lugoj, oraş: negustori, 643, 693.
Luisa de Savoia, 383, 384.
Lund, oraş (Suedia); marfă de ~, 546.
Lungul Dima, jurat în Ocna, 589.
Lupaşco sin Tudori, negustor din Iaşi, 648.
Lupşa, negustor din Roman, 529.
Lupu, cărăuş din Iaşi, 545.
Lupu Maxim, cărăuş din Iaşi, 547.
Lupul, calfă, 171.
Lusignan Jacques de, rege al Ciprului, 374.
Luţea Tămaş, şoltuz în Trotuş, 572.
Lwow v. Liov.
Lycostomo v. Chilia.
Lyon, oraş; conciliul de la ~, 350; marfă de ~, 95, 410, 423, 702.

M

Macarie, egumen la biserica Sf. Nicolae din Bucureşti, 548.
Macarie, episcop de Roman, 195, 528.
Macarie, mitropolit de Tîrgovişte, tipograf, 34, 36.
Macarie, negustor din Moldova, 654.
Macarie, patriarh de Antiohia, 595.
Macedonia, 550; comerţ, 416, 423, 731; răscoale, 331; arhitectură, 194; greci din ~, 81; români, 412.
Machedon Elena, negustoreasă din Năsăud, 690.
Machidonean Ştefan, negustor din Moldova, 661.
Macmichael William, călător englez, 86.
Macri Spiridon, inginer grec, 123.
Macri Zaharia, negustor grec din Bucureşti, 622.
Macridachi, negustor grec din Galaţi, 749.
Macropoli, negustor din Galaţi, 749.
Madrid, oraş, 381, 383.
Magdeburg, oraş (R. D. Germană); dreptul de ~, 83, 362, 476.
Maghiula, soţie de potcovar, 218.
Magnezia, regiune de coastă în Thesalia (Grecia); marfă de ~, 732.
Magni Parmegiano Cornelio, călător italian, 404, 602, 605, 612.
Magoiu, negustor din Trotuş, 529.
Magreb (Maroc), marfă de ~, 705, 732.
Magy et Co., casă comercială, 683.
Mahmet, turc din Piatra Neamţ, 659.
Mahmud al II-lea, sultan otoman, 133.
Mahmud Derviş oglu, negustor din Roman, 656.
Mahmud Turcul, cămătar, 656.
Maican, negustor din Rîmnic, 539.
Maior Iene, negustor din Orăştie, 690.
Malchus, cronicar, 313, 314.
Malines, oraş (Belgia); marfă de ~, 361, 495, 496, 519.
Malleu, antreprenor francez, 753.
Malvazia (Monembazia), peninsulă (Grecia); vin de ~, 491, 510, 511, 549, 553, 555.
Mamelegioglu Teodor, proprietar de curăţătorie chimică, 274.
Manaki Andriko, caretaş, consul austriac, 216.
Manchester, oraş (Anglia); marfă de ~, 747.
Mancinelli Giulio, iezuit italian, 555, 558.
Manea, negustor din Buzău, 522.
Manea, negustor din Suceava, 512.
Manea, negustor armean din Suceava, 79, 542.
Manea, vameş din Iaşi, 550.
Manea, vătaf de brutari, ctitor, 238.
Manea, zidar, 197.
Mangalia, cetate, 672, 732.
Mangiuc, negustor din Bucureşti, 689.
Mangup (Mangop), principat în Crimeia, 505, 506.
Mangup Isac de (Sachi), 505, 506.
Manicati Manole Sofrone, negustor din Sibiu, 692.
Manicati Mărioţa, soţie de negustor, 692.
Mano (Manea), vameş în Iaşi, 555.
Manolachi, teslar, 194.
Manole, meşter la mănăstirea Argeş, 33.
Manole, negustor din Botoşani, 653, 662, 689.
Manole, zugrav din Breaza, 200.
Manole, zugrav diacon din Breaza, 200.
Manole, fiul lui Grigore Braşoveanul, negustor din Iaşi, 689.
Manole sin Ioniţă, staroste de blănari, 245.
Manole, fiul lui Iorga cupeţul din Botoşani, 661.
Manolescu (Varlaam), fraţi din Botoşani, 726.
Manoli, negustor din Botoşani, 662.
Manovici (Manovitzis), negustor din Bucureşti, 92, 689.
Mansano Hector, italian, 504.
Mansul, negustor din Tîrgul de Floci, 523.
Mansul Şerban, negustor din Cîmpina, 521.
Manta, din Tecuci, 578.
Manta, din Trotuş, 572.
Manta, cupeţ din Bucureşti, 628.
Manu, negustor din Bucureşti, 647.
Manu, postăvar din Bucureşti, 178.
Manu Grigore, 762.
Manuc, han în Bucureşti, 91, 724; manufactură, 120.
Manuil grecul, „factor" moldovean în Galiţia, 546.
Manuil al II-lea Paleolog, împărat bizantin, 382, 501.
Manuilă, negustor din Buzău, 522.
Manzoli, catolic din Galaţi, 738.
Manzuc, negustor din Suceava, 693.
Maramureş, 477, voievozi români, 455.
Maraş, provincie (Turcia); marfă de ~, 704.
Marbod, căpetenie marcomană, 311.
Marchand, negustor din Bucureşti, 689.
Marchetti Umberto, pictor, 48.
Marcianopolis, cetate grecească (Preslav, Bulgaria), 434, 440.
Marco din Bacău, 571.
Marco, negustor din Craiova, 689.
Marco, staroste în Sohodol (Valea Seacă), 175.
Marcu, evreu din Bucureşti, 707.
Marcu, negustor din Bîrlad, 669.
Marcu de Iaşi, negustor, 544.
Marcu, negustor din Iaşi, 669.
Marcu Fîrtatul, cărăuş din Iaşi, 547.
Marcu Ienachi, negustor din Transilvania, 692.
Marcu Ion, negustor, consul prusian, 729.
Marcu Sasul din Braşov, emisar, 620.
Mardaros Ion, negustor din Iaşi, 656.
Marea Neagră, 69, 78, 358, 363, 429, 432, 434, 605, 678, 705, 739, 763, 714; cetăţi la ~, 434, 439, 440, 453; porturi, 125, 367, 435, 460, 579; comerţ, 71, 343, 355, 369, 374, 411—413, 419, 424, 442, 454, 504, 505, 507, 683, 684,

701—703, 732, 764 ; cale ferată spre ~, 752 ;
austrieci, 676 ; barbari, 438 ; bizantini, 70, 438 ; bulgari, 331, 440 ; genovezi, 502, 506 ; greci, 68, 437 ; italieni, 454, 501 ; ostrogoți, 440 ; români, 364, 762 ; ruși, 421 ; tătari, 446 ; turci, 77, 364, 489, 491 ; venețieni, 355, 444.
Margareta, o catolică, 518.
Margareta Mușata, doamnă a Moldovei, 476.
Marghita, soția lui Simion Movilă, 192, 571, 583, 609.
Margula, negustor din București, 727.
Margus, oraș episcopal (în Moesia Superioară, pe Dunăre) ; huni 314.
Maria boiangioaica, 222.
Maria, croitoreasă din Iași, 180.
Maria (Marica), croitoreasă din Iași, 180.
Maria moașa, croitoreasă din Odobești, 180.
Maria șlicarița, din Iași, 183.
Maria, soția lui Alexandru cel Bun, 501.
Maria, fiica lui Dumitrașco Caba, 186.
Maria, soția lui Șerban Cantacuzino, 587.
Maria Costăndoaia, croitoreasă, 180.
Maria, soția lui Constantin Duca, 629.
Maria Greca, principesă grecoaică, 333.
Maria, soția lui Iancu Sasul (Ianculina), 82, 547, 552, 553.
Maria, fiica lui Vasile Lupu, 42.
Maria, rudă cu Vasile Lupu, 181.
Maria, regină a Ungariei, soția lui Sigismund de Luxemburg, 463.
Maria de Mangup, soția lui Ștefan cel Mare, 31, 364, 505.
Maria, soția lui Polo Minio, 596.
Maria, fiica lui Petru Șchiopul, 197.
Maria Tereza, împărătească a Austriei, 263, 389, 678.
Maria Umflătoaria, din Moldova, 707.
Maria Voichița, soția lui Ștefan cel Mare, 30.
Marina, soția lui Ștefan Petriceicu, 609.
Marianca, negustor din Transilvania, 692.
Mariciuc, negustor sudit din Moldova, 700.
Marienburg v. Feldioara.
Marin, brutar din Ploiești, 237.
Marin, zidar, 197.
Marin Mătăsariul, din Iași, 213.
Marinciu, negustor din Bîrlad, 731.
Marinco, han în București, 267.
Marini, negustor venez, 677.
Marini Poli Giovanni de (Giani, Giva), raguzan, 376, 555, 556.
Marini Poli Ioan de raguzan, 555.
Marini Poli Pascal de, raguzan, 376, 555.
Marinovski Dimitrie, negustor din Odesa, 721.
Maroc, 76 ; caravana de ~, 373 ; englezi, 395 ; marfă de ~, 705. V. și Magreb.
Marquard, agent comercial, 704.
Marschall, colonist german, 115.
Marsilia, port, 336, 380, 387, 388, 390, 400, 703, 738, 744, 747, 764 ; comerț, 323, 379, 381, 416, 417, 421.
Martin, din Bacău, 571.
Martin, din Cîmpulung Muscel, 582.
Martin, negustor din Bîrlad, 530.
Martin, negustor din Suceava, 525.
Martin, șoltuz din Bîrlad, 376.
Martin Fr., francez la Galați, 738.
Martin H., francez la Galați, 738.
Martino di Canale, cronicar, 345.
Martian Dionisie Pop, economist, 763.
Marussa v. Maroc.
Masino Manoli, negustor grec din Moldova, 547, 550.
Massari Anton de, italian în Moldova, 553.
Massari Simon, negustor venețian în Moldova, 547, 552.
Masse, comandant francez de vas, 677.
Masson Paul, istoric, 369, 407.
Matei, arhitect, 277.
Matei, negustor din Hotin, 545.
Matei, vameș în Iași, 544.
Matei, zugrav din Focșani, 199.
Matei Corvinul, rege al Ungariei, 28, 470 ; relații cu Moldova, 491, 493, 527.
Matei de Murano, medic, 507, 588.
Matievici Ieronim, medic raguzan, 32, 509.
Matisovici Ovac, casnic al lui Petru Cazacul, 554.
Matos (Matthes), pîrgar de Baia, 567.
Matrega, cetate, 507.
Maurer Hans din Bistrița, zidar, 34.
Maurer Petru, meșter clopotar din Danzig, 41, 608.
Maurer Polier Johann Ratner, constructor, 123, 276, 277.
Mauriciu, împărat bizantin, 310, 440.
Maurocastro v. Cetatea Neagră.
Maurokastron v. Cetatea Neagră.
Mavrocordat, familie, 40, 115, 622, 638.
Mavrocordat Alexandru C. (Deli bei), domn al Moldovei, 686.
Mavrocordat Alexandru I. (Firaris), domn al Moldovei, 675, 686, 687.
Mavrocordat Constantin, domn al Țării Românești și Moldovei, 88, 117, 198, 645, 649, 655, 658, 659, 662, 668, 669 ; constituția lui ~, 663.
Mavrocordat Ioan, domn al Țării Românești și Moldovei, 645, 654, 662.
Mavrocordat Nicolae, domn al Țării Românești și Moldovei, 88, 117, 628, 638, 641, 645.
Mavrocordat Smaranda, soția lui Nicolae ~, 628.
Mavrodi, negustor din Craiova, 690.
Mavrodin, negustor din Nicopol, 539.
Mavrodin, negustor din Transilvania, 692.
Mavrodoglu, negustor din Rîmnicu Vîlcii, 690.
Mavrogheni Nicolae, domn al Țării Românești, 677, 683, 696, 725 ; tipografii în vremea lui ~, 119 ; bresle, 120, 243 ; ctitor, 266.
Mavrogheni Petru, economist, 759, 763.
Maxim, episcop la Carigo, 551.

Maxim, negustor din Tîrgovişte, 581.
Maxim, şoltuz de Botoşani, 573.
May Georg, argintar din Braşov, 52, 619.
Mazarachi Ioan, negustor din Moldova, 614.
Mazi Petre Neamţu, proprietar de fabrică de sticlă, 262, 688.
Măcin, tîrg (Tulcea); vama, 602, 604.
Măgîrdici, brutar din Gherghiţa, 237.
Măgîrdici, negustor din Suceava, 525.
Măgîrdici, papugiu din Botoşani, 253.
Mărăcineanu Mănăilă, ctitor, 627.
Mărăşeşti tîrg; cale ferată, 760.
Mărculeşti, mănăstire (Ialomiţa), 587.
Mărcuţ, din Galaţi, 579.
Mărcuţa, mănăstire (Bucureşti), 267, 674; manufactură, 120, 267, 712.
Mărcuş, negustor din Piteşti, 519.
Mărgărit, familie de lipscani, 665.
Mărgărit Anastase, lipscan, 700, 704.
Mărgărit Chiriac, lipscan, 92.
Mărgărit Stamate, negustor din Craiova, 689.
Mătcă Savii, şoltuz de Focşani, 575.
Măteiaş din Trotuş, 572.
Măţău, sat (Argeş), 621.
Mecca, oraş (Arabia Saudită); caravana de ~, 373.
Mediterană Marea, 69, 432, 678, 722, 738; comerţ, 322, 331, 364, 370, 374, 385, 732; bizantini, 322; francezi, 379; italieni, 501; olandezi, 402; turci, 383.
Mehedinţi, munţi, 447; judeţ, 719.
Mehemed Aga, negustor din Bîrlad, 731.
Mehemed Ali, paşă al Egiptului, 133, 334.
Mehemet Aga Ibrăilean, negustor din Bîrlad, 731.
Mehmed, negustor turc, 511.
Mehmed Murteza oglu, negustor din Roman, 656.
Meitani Ştefan, zaraf şi negustor, 690.
Melanchrinos Gheorghe (Melanhren), negustor grec din Moldova, 547.
Melenic, oraş (Cehoslovacia); negustori, 626.
Melicovici Garabet, negustor din Bucureşti, 92, 689.
Mendel (Mindilă), evreu din Iaşi, 653.
Merişescul Teodor, miniaturist, 29.
Merovingieni, dinastie francă, 322, 324, 442.
Mesembria, cetate grecească (Nessebăr, Bulgaria), 68.
Mesina, oraş (Italia); marfă de ~, 705.
Mesiodax Iosif, topograf, 710.
Mesopotamia, 309.
Metzburg, baron, agent consular austriac, 682.
Mexic, monede din ~, 389.
Mexisi, negustor din Bucureşti, 749.
Meyer Ernst din Saxonia, topograf, 123.
Mibro (Imre Emeric) din Bacău, 175, 571.
Méchain, agent comercial francez, 703.
Michailo de Candia, cretan în Moldova, 552.
Michel, burger al Braşovului, 468.
Miclăuş, jude în Trotuş, 572.
Miclăuş, negustor din Bîrlad, 530.
Micro din Bîrlad, 577.
Micul, negustor din Tîrgul de Floci, 539.
Miculi Hariton, negustor din Botoşani, 689.
Micuţenco Ioan, şoltuz în Cernăuţi, 613.
Midia, veche regiune în NV Peninsulei Arabice; marfă de ~, 705, 732.
Miercurea Sibiului, comună (Sibiu); negustori, 540.
Miha Nicola, pîrgar în Trotuş, 572.
Mihai, fiul lui Mircea cel Bătrîn, domn al Ţării Româneşti, 25, 464, 466.
Mihai Viteazul, 26, 398, 541, 550, 553, 554, 567, 580, 585, 589, 590, 595; lupte cu turcii, 71; legături cu Veneţia, 39; medalie, 37; moda în vremea lui ~, 108; ctitor, 40, 626.
Mihai, clopotar din Braşov, 619.
Mihai, croitor din Cernavoda, 212.
Mihai, cupeţ din Tîrgovişte, 621.
Mihai grecul, din Iaşi, 547.
Mihai, judeţ al Braşovului, 598.
Mihai, legător de cărţi din Iaşi, 229.
Mihai „mitnic" de Hotin, 569.
Mihai, negustor din Transilvania, 664.
Mihai, negustor din Bîrlad, 530.
Mihai, negustor din Bucureşti, 178, 647.
Mihai, negustor din Piteşti, 542.
Mihai din Pesta, sol ungur, 493.
Mihai, zugrav, 198.
Mihai din Focşani, zugrav, 199.
Mihai Manea, negustor din Moldova, 614.
Mihai Mihai, negustor din Oradea Mare, 690.
Mihai al VIII-lea Paleolog, împărat bizantin, 349, 355, 356.
Mihai Ungurul, croitor din Iaşi, 186.
Mihai Vodă, biserică din Bucureşti, 47, 123, 522, 587.
Mihail, negustor din Bucureşti, 522.
Mihail, negustor din Piteşti, 689.
Mihail, negustor din Trotuş, 529.
Mihail, notar liovean, 496.
Mihail, pîrgar din Braşov, 487.
Mihalachi, bărbier din Ploieşti, răsculat, 725.
Mihalachi, negustor oltean, 644.
Mihalachi, negustor din Ţara Românească, 617.
Mihalce, negustor oltean, 644.
Mihalcea, conduragiu, 253.
Mihalco, negustor din Piteşti, 519.
Mihalopol, negustor grec, 746, 749.
Mihalovici, negustor din Craiova, 709.
Mihalovici Gheorghe, agent comercial, 709.
Mihăilachie Blănariul, 181.
Mihăilaş, din Dorohoi, 573.
Mihăilă, croitor din Piteşti, 180.
Mihăilă, negustor din Bîrlad, 542.
Mihăileni, sat (Botoşani); întemeiere, 700; şosea, 738; proiect de cale ferată, 759.
Mihel, pecetar din Bucureşti, 707.
Mihil, din Huşi, 578.
Mihnea, negustor din Tîrgovişte, 510, 520

Mihnea, fiul lui Constantin, negustor din Bucureşti, 522.
Mihnea al III-lea (Mihai Radu), domn al Ţării Româneşti, 38.
Mihnea cel Rău, domn al Ţării Româneşti, 511, 518.
Mihnea Turcitul, domn al Ţării Româneşti, 43, 541, 550, 556, 581, 585.
Mihociu Letinul, raguzan, 508, 509.
Mihu, negustor din Tîrgovişte, 581.
Mihu (călugărul Misail), negustor din Bucureşti, 647, 654.
Mihul logofăt, din Moldova, 514—516, 524, 613.
Mihul, lumînărar, 193.
Mihul, negustor din Ţara Românească, 621.
Mihul, preot din Baia, 527.
Milano, oraş, 383, 604 ; ducat, 374.
Milanovich, negustor din Brăila, 748, 749.
Milco, staroste de negustori din Craiova, 689.
Milcov, rîu, 75, 122, 228 ; centru cuman, 446.
Milea, croitor din Telega, 212.
Miletin, rîu, 742.
Mille, staroste de Cernăuţi, 665.
Milo, insulă, 409.
Miloradovici M. A., general rus, 703.
Miloş, fratele lui Petru Şchiopul, 550.
Mina Ciungul, sticlar, 262.
Minciună, pîrgar de Botoşani, 573.
Mincul, zugrav, 199.
Minda, negustor din Bucureşti, 585.
Minea, cuiungiu, 262.
Minio Polo, patrician veneţian, ginerele lui Petru Şchiopul, 80, 596.
Miquez, duce de Naxos, 388.
Mirăuţi, biserică în Suceava, 479.
Mircan, negustor din Tîrgşor, 521.
Mircan, negustor din Tîrgşor, 539.
Mircea cel Bătrîn, domn al Ţării Româneşti, 25—27, 460, 461, 463, 465, 466, 468, 484 ; privilegii comerciale, 462, 463, 467, 481, 485, 518 ; vămi, 128 ; monedă, 27, 127, 128, 477 ; posesiuni în Transilvania, 461, 464, 484, 502 ; relaţii cu Moldova, 73 ; relaţii cu Transilvania, 478, 479 ; relaţii cu Polonia, 480, 487.
Mircea Ciobanul, domn al Ţării Româneşti, 35, 541, 583, 589 ; moda, 186 ; ctitor, 588.
Mircea Vodă, fiul lui Vlad Dracul, domn incert al Ţării Româneşti, 469, 493.
Mircea pretendentul, tatăl lui Petru Şchiopul, 550.
Mircea pretendentul, fiul precedentului, 541.
Mircea, negustor din Bîrlad, 530.
Mircea, negustor din Piteşti, 519.
Mirgănariul Fiera, negustor din Bucureşti, 585.
Miron, şoltuz de Dorohoi, 573.
Miroslav, negustor din Bucureşti, 585.
Mirovich, negustor din Brăila, 749.
Misail călugăr v. Mihu, negustor din Bucureşti.
Misir v. Egipt.
Misir, fraţi negustori, 698.
Miş Peatri, din Trotuş, 572.
Mitrea, judeţ de Tîrgovişte, 520.
Mitrea, negustor din Transilvania, 692.
Mitrofan, episcop tipograf, 44.
Mitropolia din Bucureşti, 587, 628, 629, 708.
Mitropolia din Tîrgovişte, 608.
Mîndrul, preot din Suceava, 613.
Modon, insulă, 334 ; consuli la ~, 409.
Moghilev v. Movilău.
Mogoşoaia, palat 197, 198.
Mohács, oraş (Ungaria) ; lupta de la ~, 472.
Mohammed I, sultan otoman, 465, 466, 483, 501.
Mohammed al II-lea, sultan otoman, 364, 370—372, 376, 382, 395, 489, 491, 506, 507.
Mohammed al IV-lea, sultan otoman, 602, 614.
Moise Jidovul, ceasornicar moldovean, 707.
Moise Ovreiul, proprietar de fabrică de sticlă, 262.
Moise Vasilică, negustor din Sighişoara, 690.
Moldenmerkh v. Baia.
Moldovan Ion, negustor din Caracal, 690.
Moldoviţa, mănăstire (Suceava), 24, 482.
Moldoviţa-Vama, sat (Suceava), 73, 480.
Moldvabánya v. Baia.
Moncastro v. Cetatea Albă.
Monembazia v. Malvazia.
Monsaios v. Buzău.
Montacuto Sebastiano, negustor italian în Moldova, 574.
Montalve, diplomat francez, 701.
Montferrat, marchiz, 502.
Morariu, nume, 167.
Morariu Avram, negustor din Transilvania, 643.
Morariu Dănilă, negustor din Transilvania, 643.
Morariu Luca, negustor din Transilvania, 643.
Moravia, regat, 328, 331 ; huni, 439 ; slavi, 327 ; marfă din ~, 682, 700.
Morăraşu, nume, 167.
Moreia, regiune în Grecia, 501, 553 ; consuli, 409 ; recolte, 415, 417 ; comerţ, 417 ; olandezi, 401 ; marfă din ~, 705, 732.
Morosini Al., italian. 537.
Moruzi, familie, 725, 744, 746.
Moruzi Alexandru, domn al Ţării Româneşti şi Moldovei, 118, 119, 236, 278, 698, 700, 706, 710, 712, 713.
Moruzi Constantin, domn al Moldovei, 121, 671—673, 684, 722.
Moruzi Gheorghe, mare dragoman, 724.
Moruzi Ianachi, mare vornic, 708.
Moscat, (Mascat) oraş în Peninsula Arabică ; caravana de ~, 373.
Moscopole, oraş în Macedonia, 698.

Moscova, oraş, 382, 555, 724; statul ~, 351, 364; comerţ, 109, 191, 498, 511, 615, 646; tipar, 46.
Moscu Jidovul, arendaş, 606.
Mosela, regiune în Europa Occidentală (Mosella); colonişti din ~, 347.
Mosso Avram, negustor din Moldova, 555.
Mostiştea, mănăstire v. Mărculeşti.
Moş, negustor din Piteşti, 519.
Moşul, pîrgar din Botoşani, 574.
Movilă, familie, 43, 108, 398, 553, 563, 566, 569, 570, 573, 575, 576, 579, 608—611, 614.
Movilă Constantin, domn al Moldovei, 570, 602.
Movilă Ieremia, domn al Moldovei, 549, 565, 603, 608, 610; ctitor, 45.
Movilă Moise, domn al Moldovei, 574, 575, 609, 610.
Movilă Petru, mitropolit de Kiev, 43, 198, 609.
Movilă Simion, domn al Moldovei şi Ţării Româneşti, 192.
Movilău, oraş, 410, 483, 654, 659, 662, 668, 683, 686; bîlci, 89, 666, 704.
Mrazek Ludovic, geolog, 763.
Muiereni, sat (Dolj), 718.
Mula Mustafa, negustor din Bîrlad, 731.
Müller, berar din Iaşi, 269.
Mumgiul Panaiot, zaraf din Galaţi, 727.
Mummiali, negustor, 92.
München, oraş; Evanghelia de la ~, 29.
Muntenegru, provincie (Iugoslavia); tipar din ~, 34.
Murad I, sultan otoman, 460, 466.
Murad al II-lea, sultan otoman, 397, 468, 508.
Murad al III-lea, sultan otoman, 396.
Murano, insulă veneţiană, 39.
Muraru Ion, dulgher, 258.
Muratovici Simion, negustor moldovean, 614.
Mureş, rîu, 445; vale, 444.
Murgăşanu, familie, 90.
Murgăşanu Păuna, boieroaică, 690.
Musa, pretendent otoman, 462, 463, 465.
Muscel, munţi, 651; judeţ, 539, 685.
Mussurus, cretan în Moldova, 553.
Mustafa, turc potcovar, 218.
Mustafa al III-lea, sultan otoman, 116.
Mustaţă Gheorghe, dulgher, 258.
Mustaţă Teodor (Theodori), negustor moldovean, 692, 713.
Muşat, negustor din Rîmnicu Vîlcii, 523.
Muşat, negustor din Tîrgşor, 521.
Muşnul din Tecuci, 579.

N

Nacul Toderaşco, din Moldova, 606.
Nadeaud, negustor francez, 718.
Nahmias Efraim, negustor, 93, 689.
Naissus, oraş (Niş, Iugoslavia), 314. V. şi Niş.
Nan, negustor din Bîrlad, 648.
Nanu, negustor din Argeş, 689.
Nanu Apostolu, agent comercial, 194.
Napoleon I, împărat al Franţei, 416, 417, 422, 717; moneda, 126.
Napoli, Neapole, oraş, 681, 682; regatul normand de ~, 359, 360; comerţ, 418, 740; marfă de ~, 210; consuli, 96.
Narses, general bizantin, 321.
Narses (Noşeţ), preot din Suceava, 542.
Nasi José, duce de Naxos, 377, 550.
Nassau Siegen, prinţ, 420, 678.
Nastasia, spălătoreasă, 164.
Nastica, soţia jupînului Gheorghe, 692.
Nazarina, pităriţă, 176.
Nazlîm Constantin, lipscan, 91, 723.
Năcula, judeţ în Buzău, 581.
Năhreanul, negustor din Moldova, 647.
Năieni, cetate (Buzău), 446, 454.
Nămăieşti, sat (Muscel); negustori, 539.
Năsăud, oraş; negustori, 690.
Năstase Negrul, cupeţ din Iaşi, 689.
Neacşu (Neagul) din Cîmpulung, negustor, 517, 518, 520, 539.
Neacşul, negustor din Roman, 529.
Neaga, soţia lui Ionaşcu din Slatina, 690.
Neagoe Basarab, domn al Ţării Româneşti, 41, 42, 518, 519, 522; comerţul în vremea sa, 472, 510, 511; relaţii cu Veneţia, 509; relaţii cu Raguza, 32; ctitor, 28, 33, 36, 180, 196, 517, 626; tiparul în vremea sa, 35; moda, 108.
Neagomir, negustor din Rîmnicul Vîlcii, 523.
Neagu, negustor din Bacău, 522.
Neagul, vornic de Tîrgovişte, 508, 509.
Neamţ, tîrg, 221, 620, 743; cetatea, 195, 527; codrii, 702; vama, 480; negustori, 655, 758; mănăstirea, 31, 32, 34, 40; tipografia, 229; şcoala de miniaturişti, 29.
Neamţul clopotarul, 189.
Necola, formagiu, 238.
Necu, negustor din Bîrlad, 577.
Necula, negustor din Bîrlad, 576.
Necula Bacalul, negustor din Bucureşti, 586.
Necula Bărbosul, din Bîrlad, 576.
Necula, fiul lui Apostol din Piteşti, negustor, 584.
Necula de la Prut, negustor, 93.
Neculai, zugrav din Iaşi, 199.
Neculce, negustor din Moldova, 614.
Nedelcovici, negustor din Bucureşti, 749.
Nedelcu, bumbăcar, 644.
Negoescu Popescu Pană, mare vornic şi mare logofăt, 628.
Negrea Chircă, negustor din Piteşti, 519.
Negrea Precup, namestnic în Bîrlad, 577.
Negri Cristofor din Cipru, apropiat lui Petru Şchiopul, 551, 552.
Negrică, negustor din Vaslui, 530.
Negrilă, din Baia, 527.
Negrilă, negustor din Buzău, 522.
Negroponte, insulă, 404; veneţieni, 345; consuli, 409.

Negru Radul, negustor din Tîrgşor, 521.
Negru Vodă (Radu I), domn al Ţării Româneşti; cetatea lui ~, 429; soţia lui ~, 582. V. şi Radu I.
Negrul Toader, negustor din Iaşi, 689.
Negrul Vasîiu, negustor din Gherghiţa, 521.
Negulici Ion, pictor, 259.
Negustori, biserică în Bucureşti, 47.
Neigebaur J. F., consul prusian, 734, 742.
Nemanizi, dinastie sîrbească, 360.
Nenciul, negustor din Buzău, 522.
Nenul Bulgarul de la Nistru, negustor, 93.
Neofit, negustor din Bîrlad, 576.
Nestor, cronicar, 443.
Netta Gheron, economist, 421.
Neustadt v. Slatina.
Nevridi Nicolae v. Nicoriţă.
Newberry John, negustor englez, 398.
Nica, cupeţ din Bucureşti, 622.
Nica, cupeţ din Buzău, 654.
Nica, negustor din Bucureşti, 647.
Nica, negustor din Tîrgovişte, 581.
Nica, negustor din Tîrgovişte, 581.
Nica Vasile, negustor din Transilvania, 647.
Niceia, imperiu în Asia Mică, 70, 348, 349, 355, 446; prelaţi de la ~, 184.
Nichifor din Argeş, negustor, 518.
Nichifor, negustor din Piteşti, 519.
Nichifor, preot argintar, 40, 189.
Nichifor Focas (Phocas), împărat bizantin, 330, 335, 443.
Nichita, cărăuş din Iaşi, 547.
Nicoară, negustor din Tîrgşor, 521.
Nicoară, pîrcălab de Roman, 569.
Nicoară, vameş de Hotin, 80, 542, 543.
Nicodim, călugăr, 29.
Nicolachi Mihail, negustor din Rîmnicu Vîlcii, 690.
Nicolae, tatăl unui pretendent, 451.
Nicolae Alexandru, domn al Ţării Româneşti, 26, 451, 454, 455.
Nicolae Băcanul, din Tîrgul mic al Sibiului, 642.
Nicolae, croitor oltean, 179.
Nicolae Ioan, negustor capanlîu, 710.
Nicolae de Melhsack, călugăr minorit, 476.
Nicolae din Moldova v. Nigolos din Suceava.
Nicolae, negustor din Botoşani, 654.
Nicolae, negustor din Suceava, 525.
Nicolae Opincarul, meşter, 168.
Nicolae din Sinope, preot, 622.
Nicolae, staroste de curelari, 184.
Nicolae, tîmplar (Nicolai Tem) din Cîmpulung Muscel, 46.
Nicolae Zugravul, din Piteşti, 199.
Nicolas de Nicolaï, călător francez, 374, 376.
Nicolaiovici Ioan, lipscan, 664.
Nicolaiovici Pascal, lipscan, 664.
Nicolau Ghinea, negustor din Moldova, 614.
Nicolau Altîn Ienachi, berar, 122, 269.
Nicolau Zaharia, negustor din Transilvania, 664.
Nicoli, gelep în Ţara Românească, 726.
Nicoli Ioan, negustor din Bucureşti, 709.
Nicolide Ioan de Pindo, negustor din Viena, 727.
Nicolina, tîrg lîngă Iaşi, 89.
Nicolopulo, negustor, 92.
Nicopoiea mică v. Turnu.
Nicopole (Nicopoia cea Mare), oraş (Bulgaria), 71, 510, 517, 540, 557, 587, 620; cetatea, 438, 644; cruciaţi 420, 461, 462; bulgari, 455; români, 358, 363, 460; comerţ, 361, 600.
Nicoreşti, tîrg (Bacău); meşteri, 192; podgorii, 743.
Nicoriţă, hatman al Moldovei, 575.
Nicoriţă (Nicoresio, Domenico), mare vameş al Moldovei, 546, 547, 549, 551.
Nicosia, oraş, 374.
Nicsi, oraş (Nikšić, Iugoslavia?); marfă de ~, 243.
Nicula, judeţ în Bucureşti, 585.
Nicula, negustor din Brăila, 522.
Nicula, sat (Someş); şcoala de pictură de la ~, 47.
Niculescu Rietz, de la Camera de comerţ din Bucureşti, 429.
Niculiţel, sat (Tulcea), 660.
Nifon, patriarh, 40.
Nigolos din Suceava, negustor armean, 512.
Nijni Novgorod, oraş (URSS); iarmaroc, 615, 664, 724.
Nijniov, tîrg pe Nistru (URSS), 495.
Nikorowitz, armean galiţian, 420, 679.
Nikusios Panaiotachi, mare dragoman, 628.
Nioti, negustor din Galaţi, 749.
Nipru, fluviu, 351, 432, 490, 492, 504, 505, 615; goţi 438; huni, 310; ruşi, 443.
Nistor, şoltuz de Trotuş, 572.
Nistru, fluviu, 68, 76, 121, 193, 357, 358, 361, 364, 371, 410, 475, 486, 492, 498, 499, 603, 608—610, 678, 682, 720; hotar, 70; liman, 73, 351, 488; vad, 475, 476; canal, 420; navigaţie, 547, 678; vamă, 688, mori, 499; ostrogoţi, 310, 311; ruşi, 443.
Niş, oraş (Iugoslavia), 367, 455.
Nîmes, oraş (Franţa); marfă de ~, 732.
Nogai, han tătar, 446, 448.
Noii Filipeni v. Chipereşti.
Nointel, marchiz, diplomat francez, 406.
Noricum, provincie romană, 312—314, 326; goţi, 321; huni, 314; longobarzi, 321; comerţ, 300.
„Normandia" italiana a Angevinilor, 359.
Nortbat (Rothbart), din Bacău, 175, 571.
Nottara Hrisant, patriarh al Ierusalimului, 230.
Noua Suliţă, tîrg; proiect de cale ferată, 764.
Noua Zemlie, regiune (URSS); negustori englezi în ~, 395.
Noul Şiştov v. Zimnicea.

Novae, cetate (Şistov, Bulgaria), 438; bizantini, 440; goţi, 312, 321; huni, 311, 314; ostrogoţi, 439; centru comercial, 310, 439.
Novgorod, oraş (URSS), 483.
Noviodunum, cetate (Isaccea), 432; vad, 466.
Novum Forum v. Tîrgşor.
Nuhland, bancher, 753.
Nürnberg, oraş (R. F. Germania), 604; marfă de ~, 682.
Nyro Ioan, din Sibiu, 536.

O

Oană, judeţ în Trotuş, 521.
Oanăş, din Bacău, 175, 571.
Oancea, negustor din Teleajen, 521.
Obelerio, duce veneţian, 332, 333.
Obertyn, lupta de la ~, 499.
Obi, fluviu; englezi pe ~, 395.
Obluciţa v. Isaccea.
Oborul vechi, biserică în Bucureşti, 255.
Obrenovici Miloş, cneaz sîrb, 739.
O' Brien, irlandez în Galaţi, 754.
Oceacov, port (URSS), 221, 557, 666.
Ocna Sibiului, sat; meşteri, 248.
Ocnele Mari, tîrg, 589.
Odessa, port la Marea Neagră, 492, 501, 704, 714, 719, 721, 724, 726, 739, 754, 758, 564; întemeiere, 411, 420.
Odessos, cetate grecească (Varna, Bulgaria), 434.
Odilo, duce al Bavariei, 324.
Odoacru, rege herul, 312, 313.
Odobescu Alexandru, scriitor şi arheolog, 35.
Odobescu Ioan, general, 123.
Odobescu, Ioan Constantin, 697.
Odobeşti, tîrg (Vrancea), 169, 658; meşteri, 180, 192, 248, 253; negustori, 646; bîlci, 89; vii, 614, 663; biserică, 680.
Odriu v. Adrianopol.
Oelschläger, bancher, 753.
Offenheim, antreprenor de căi ferate, 759, 760.
Ohenco, armean, 512.
Ohrida, oraş (Iugoslavia); statul de la ~, 332.
Oituz, pas, 72; vamă, 484.
Oláh Janos, din Hîrlău, 527.
Olanda, 91, 220, 401, 703; războaie, 402; relaţii cu Spania, 402; cu Turcia, 401; capitulaţii cu Turcia, 406, 413; reprezentanţi diplomatici, 96, 403; comerţ, 408; 740; comerţ cu România, 762, 765, 766; monedă, 86, 132, 133, 642; marfă din ~, 95, 210, 224, 389, 401, 664, 702, 705.
Olari, toponim, 106.
Olbia, cetate grecească la gura Bugului (Porutino, URSS), 433—435, 437.
Olbiopolis v. Olbia.
Oldenburg, ducat (Germania Federală); moneda de ~, 639.
Oliva Di, familie genoveză, 503.
Olivieri, reprezentant comercial, 676.
Oleczko, Olesko, tîrg (URSS), 491, 542.
Olt, rîu, 29, 36, 71, 355, 358, 436, 447, 455, 459, 460, 523, 585, 588, 590, 644, 645, 719, 753; navigaţie, 95, 412, 420, 445, 641, 678, 699, 701, 741; poduri, 746, 750; proiect de cale ferată pe valea ~, 759.
Oltenia, 42, 107, 408, 516, 588, 590, 640, 642, 666, 690, 726, 750, 753; ~ sub stăpînire austriacă, 93, 94, 132, 408, 412; meşteri, 156, 168, 169, 180, 185, 213, 229; negustori, comerţ, 79, 93, 523, 540, 684, 697; colonişti, 212, 412; artă populară, 160; modă, 163, 211.
Olteniţa, port, 222, 623; proiect de cale ferată, 759.
Omer Aga Ibrăilean, negustor din Bîrlad, 731.
Omer Bairactar, negustor turc în Moldova, 731.
Omer Turcul, negustor din Roman, 656.
Onea, negustor din Roman, 529.
Onea, şoltuz de Suceava, 565.
Oota, biserică în Craiova, 240.
Opran Gheorghe, negustor din Craiova, 693.
Opran Ghiţă, din Orşova, 733, 745.
Oprea, din Bucureşti, 585.
Oprea, negustor din Buzău, 522.
Oprea, negustor din Piteşti, 519.
Oprea, negustor din Vaslui, 530.
Opreana, soţie de negustor, 692.
Oprişeni, comună (Iaşi), 116.
Oprovici Simion, zugrav, 199.
Oradea, oraş; negustori din ~, 690.
Oramlaco, negustor chiot în Liov, 551.
Orăş, hatman de Suceava, 565.
Orăş Toma, şoltuz de Făleiu, 578.
Orăşeni, iarmaroc, 613.
Orăştie, sat (Sibiu); negustori, 642, 690.
Orban, din Cîmpulung Muscel, 582.
Orbul, din Tecuci, 579.
Oreava, bîlci (Bulgaria), 684.
Oreste, tatăl împăratului Romulus Augustulus, 314.
Orhei, oraş, 609, 611; municipalitate, 610; pecete, 611; cetatea, 498, 499; vama, 527.
Orlat, tîrg (Sibiu); manufactură de hîrtie, 701.
Ormuz, strîmtoare între Golful Persic şi Golful Oman; comerţ, 400.
Orseolo Petru, duce veneţian, 331, 333.
Orşova (Ruşava), tîrg, 733; proiect de cale ferată, 752.
Osmachi, negustor din Iaşi, 654.
Osmachi Constantin, negustor din Sas Sebeş, 692.
Osman, dinastie turcească, 334, 369, 624.
Osman al II-lea, sultan otoman, 610, 612.
Osman Aga, negustor turc în Moldova, 731.
Ostrog, oraş (URSS), 550.

Otac v. Ataki.
Otetelişanu, 643.
Otetelişanu Ioan, mare şetrar, 215.
Otth, Iacob, spiţer, 567.
Otto I cel Mare, împărat german, 330.
Overchelăuţi, tratatul de la ~, 491.
Ovidiopol, tîrg, 677.
Ovidiu, Publius Naso, poet latin, 437.

P

Paapa Gheorghe, negustor din Bucureşti, 689.
Pace Iuliu del, italian în Moldova, 553.
Paciurea Nicolae, negustor din Sibiu, 91, 723.
Paczo Gheorghe din Retimo, cretan în Moldova, 552.
Paczo Iani din Retimo, cretan în Moldova, 552.
Padova, oraş (Italia); studenţi la ~, 42.
Pagé, consul francez la Bucureşti, 728.
Pahonie, episcop de Rădăuţi, 39.
Pahonie, episcop de Roman, 44.
Paicevici, familie bulgărească, 82.
Palade, familie, 613, 628.
Paladi, negustor din Chişinău, 653.
Palamidi, familie grecească în Moldova, 550.
Palatinatul rusesc, 495.
Palcău, fîntînar, 227.
Palcu Florea, preot, 627.
Paleolog, dinastie bizantină, 70, 349, 446, 460, 501.
Paleolog, familie de negustori, 548.
Paleolog Andrei, despot, 382.
Paleolog Dimitrie, negustor grec în Moldova, 548.
Paleolog Dimitrie, negustor grec în Ţara Românească, 548.
Paleolog Iacob, din Chios, 541.
Paleolog Lazăr, negustor grec în Ţara Românească, 548.
Paleolog Maria, soţia lui Iancu Sasul, 551.
Paleolog Mihail, principe, 454.
Paleolog Nicolae, negustor din Iaşi, 548.
Palermo, oraş; curtea normandă de la ~, 369.
Palestina, greci, 390; ospitalieri, 447; teutoni, 69.
Panait, cupeţ din Iaşi, 654.
Panait Grecul, bucătar şi staroste, 239, 240.
Panaite Nico Popa Zaraful, grec veneţian, 42.
Panaiot, negustor cazacliu, 615.
Panaiot Pavlo, negustor din Galaţi, 749.
Panaioti, profesor din Corfu la Bucureşti, 91, 723.
Panaioti Diamandi, negustor din Bucureşti, 709.
Panaioti Sandu, negustor, 704.
Panas, negustor grec, 746.
Panas Simon, negustor grec în Moldova, 547.
Pană, negustor din Bender, 660.
Pană, negustor din Iaşi, 654.
Pană, mare vistier, 587.
Panigrad, pîrcălab domnesc, 520.
Pann Anton, scriitor, 255.
Pano, negustor din Galaţi, 749.
Pano Anastasie, lipscan, 665.
Pano Constantin, lipscan, 665.
Panonia, 314, 320, 349; avari, 326, 327; barbari, 437; franci, 327; huni, 357, 439; longobarzi, 321; misionari, 325; provincie romană, 436; slavi, 326, 327; unguri, 328, 346, 444.
Panu Spiro, negustor din Veneţia, 622.
Panul Constandin, lipscan, 665.
Panselinos, pictor grec, 29.
Pantazi, negustor din Craiova, 654.
Pantazi Constantin, negustor din Suceava, 692.
Pantea, şoltuz de Orhei, 610.
Pantea Ştefan, ucenic de cojocar, 250.
Pantea Ştefan, din Tîrgu Mureş, 280.
Pantea Toader, din Tîrgu Mureş, 280.
Pantea Vasile, din Tîrgu Mureş, 280.
Pantelimon, spital, 657.
Panticapea, cetate grecească (Kerci, URSS), 433.
Papa Andrei din Hamburg, negustor în Moldova, 549.
Papa Anastasie Dimitrie, lipscan, 665.
Papadopol, negustor din Bucureşti, 689.
Papafil, negustor grec, 92.
Papara Gheorghe, negustor din Moldova, 614.
Papazoglu Cristu, negustor din Bucureşti, 92, 689.
Papazoglu Dumitrache, negustor din Bucureşti, 709; hanul lui ~, 708.
Parascheva din Lăpuşna, om de afaceri, 544.
Paraschiva, cusătoreasă, 179.
Paraschiva din Drăghineşti, mare logofăt, 599.
Parasco, negustor din Tîrgovişte, 581.
Paraskevas Ioannu (Paraschiv Ioanu), negustor din Curtea de Argeş, 93, 689.
Parcevici, familie bulgărească, 82.
Parédis, consul, 380.
Paris, oraş, 91, 215, 369, 373, 754; tratatul de la ~, 758; comerţ, 412; moda, 256; marfă de ~, 702, 705.
Paros, insulă, 605.
Parrant, vice consul francez, 702, 703, 717.
Paruta Bartolomeo, veneţian, 553.
Pasăre Nicolae, brigand în Moldova, 620.
Pascale, negustor din Transilvania, 692.
Pascalovici, negustor din Botoşani, 700.
Pascul Teodor, cupeţ din Moldova, 647.
Passarowitz, tratatul de la ~, 93, 411, 412, 419, 640.
Paşcani, tîrg (Iaşi), 743.
Pater Ianoş v. Caloiani Pater.
Patmos (Insula Apocalipsului), consuli, 409.
Patruzeci de sfinţi, biserică în Bucureşti, 272, 711; în Iaşi, 259.

Paul, din Cîmpulung Muscel, 582.
Pavăl, pîrgar în Botoşani, 574.
Pavel (Paul) de Alep, călător, 590, 595, 612.
Pavel Clopotarul, tipograf, 229.
Pavel de Schweidnitz, călugăr minorit, 476.
Pavlovici Vasile, negustor din Craiova, 709.
Pavlovici Velea, negustor din Bucureşti, 689.
Pavlovici Velie, negustor din Craiova, 93, 689.
Pavlu Andrei (Andreas), bancher din Iaşi, 699, 724, 730.
Pazvanoglu, paşă de Vidin, 416, 690.
Păladе, făclier, 193.
Păladi, monah ciubotar, 213.
Păladie, pitar moldovean, 613.
Pănceşti, moşie (Bacău), 613.
Păpăneţ, din Tecuci, 578.
Păpuşă, negustor din Bucureşti, 585.
Pătrachie, staroste de tălpălari, 184.
Pătraşco, diacon din Scheia, 571.
Pătraşco, rotar din Branişte, 170.
Pătraşco, ureadnic în Botoşani, 573.
Pătraşcu, cărăuş din Iaşi, 545.
Pătraşcu cel Bun, domn al Ţării Româneşti, 541, 550; ctitor, 588.
Pătrăşcan, din Tecuci, 578.
Pătrăuţi, sat (Suceava), 220, 245; biserica, 30.
Pătru, cojocar din Drăgăşani, 248.
Pătru, meşter, 171.
Pătru Sulinariul, din Tîrgul de Floci, 580.
Păţeşti, sat lîngă Odobeşti, meşteri, 180.
Pealeu, şoltuz de Dorohoi, 573.
Pecerskaia Lavra, din Kiev, 615.
Pedemonte, negustor din Galaţi, 749.
Pellet, negustor francez la Adrianopol, 701.
Peloponez, influenţă veneţiană în ~, 345.
Pencovici Eustatie (Stati), bancher, 92, 704.
Peninsula Balcanică v. Balcani.
Pepano Dona, negustor epirot în Ţara Românească, 588; ctitor, 587.
Pepano Pană, vătaf, 588.
Pepano Petru Pano, negustor, 596.
Pera, negustor din Cîmpulung Muscel, 518.
Pera, cartier din Istanbul (Beyoğlu), 462; catolici, 390; florentini, 506; genovezi, 372, 460, 461, 464, 502, 503; veneţieni, 444; moda, 206.
Perănta, din Cernăuţi, 613.
Perdecula Iani, grec din Ţara Românească, 622.
Perdicari, cretan în Moldova, 553.
Perdicari Anton, cretan în Liov, 552.
Perdicari Mihai, cretan în Liov, 552.
Perekop, istm în Crimeia; vama, 482; drept de depozit, 482.
Peretti, negustor italian la Brăila, 746, 749.
Permez, marfă din ~, 705.
Pernambuco, stat brazilian; marfă de ~, 95.
Perraudier, agent francez în Ţara Românească, 702.
Persia, 314, 505, 554, 741, 745; englezi, 396; unităţi de măsură, 83; marfă de ~, 134, 214, 618, 705, 732.
Pesta, oraş, 745, 764; negustori, 700; tipografii, 699. V. şi Buda.
Petali, negustor din Brăila, 749.
Petavium, oraş; huni la ~, 314.
Petcu, negustor din Slatina, 523.
Petersburg, oraş (Leningrad), 206.
Petra, întemeietoare prezumtivă a satului Piua Petrii, 106.
Petradi Constantin, berar din Roman, 122, 269.
Petraşcu, fiul lui Pătraşcu cel Bun, 550, 552.
Petraşcu vodă, pretendent v. Petru Movilă.
Petre, bucătar domnesc, 240.
Petre, „doftor", 511.
Petre, postăvar din Focşani, 178.
Petre Dogarul, brutar, 237.
Petre Turcul, negustor din Gherghiţa, 521.
Petrea, din Fălciu, 578.
Petrea, pîrgar în Trotuş, 572.
Petrea, şoltuz în Adjud, 571.
Petrea Cheptanariul, din Hănăşeani, 177.
Petrea Sîrbul, negustor moldovean, 726.
Petrid, sat (Turda); zugravi 199.
Petriman, cojocar din Tîrgovişte, 184.
Petrino Apostol Ioan, arendaş, 721.
Petrovici Dimitrie, român la Lipsca, 665.
Petrovici Teodor, negustor din Iaşi, 693.
Petru, din Iaşi, 545.
Petru, ceasornicar din Iaşi, 202, 228.
Petru, negustor din Roman, 529.
Petru, negustor din Trotuş, 529.
Petru, rege croat, 330.
Petru, ţar bulgar, 348, 444.
Petru din Argeş, negustor, 518.
Petru cel Mare, ţar al Rusiei, 578.
Petru, fiul lui Mircea Ciobanul, 583.
Petru al II-lea, fiul lui Alexandru cel Bun, domn al Moldovei. 489; moneda, 26; privilegii comerciale, 487.
Petru Aron, domn al Moldovei, 488—491, 502, 504, 505, 515.
Petru Cazacul, domn al Moldovei, 548, 549, 554.
Petru Cercel, domn al Ţării Româneşti, 37, 398, 537, 555, 597; ctitor, 626.
Petru Eremitul, predicator, 336.
Petru Luca (Szigeb), negustor transilvănean, 664.
Petru I Muşat, domn al Moldovei, 476, 479; pecete, 27; monedă, 25; privilegii comerciale, 488; relaţii cu Polonia, 130.
Petru Rareş, domn al Moldovei, 30, 36, 134, 186, 496, 516, 525—528, 538, 541, 546, 570, 631; comerţul Moldovei în epoca lui ~, 511, 535; relaţii cu Polonia, 82, 498, 499; cu Transilvania, 195, 533; cu Turcia, 76; cu Veneţia, 507; ctitor, 30, 34, 195, 527; moda, 191.
Petru Şchiopul, domn al Moldovei, 41, 82, 197, 527, 542, 546—552, 554—556, 567, 570, 608; relaţii cu Braşovul, 538; cu

Polonia, 608; mori de hîrtie, 114; privilegii comerciale, 80, 398; monedă, 130; ctitor, 38, 39, 45, 196.
Petru Thomas, arhiepiscop, 360.
Petru cel Tînăr, domn al Țării Românești, 197, 535, 541, 542, 607.
Petru al Tuslii, din Cîmpulung Muscel, 582.
Peysonnel Ch. de, consul francez, 421.
Phanagoria, cetate grecească la Marea de Azov, 433.
Philadelphy, negustor, 95.
Philippe de Mézière, 360, 455.
Philippe de Morcoeur, duce, 390.
Philippopoli v. Filipopol.
Piatra lui Crăciun v. Piatra Neamț.
Piatra Neamț, oraș, 72, 568, 571, 606, 744; pecete, 568; organizare municipală, 569; meșteri, 112, 192, 750; vamă, 173; turci, 659.
Piele Albă, negustor din Suceava, 662.
Piga C., negustor din București, 92, 689.
Pihta, agenți comerciali, 727.
Pilarino Iacob, medic, 42, 622.
Piler, fabrică de tutun, 273.
Piossoco, agent comercial francez, 703.
Piotrkow Trybunalski, oraș (Polonia); dieta din ~, 495.
Piotrowski, nobil polonez, 548.
Piper, întemeietor prezumtiv al satului Chiperești, 264.
Piperești v. Chiperești.
Piperțoaia, soție de negustor, 692.
Pirenne H., istoric, 322.
Pireu, port (Grecia), 762.
Pirinei, Munții, 323.
Pisa, oraș republică medievală italiană, 335; întemeiere, 336.
Piscani, sat (Tutova); biserica, 177.
Piscator Henric, conte de Malta și Siracuza, 344.
Pitești, oraș, 196, 539, 584, 599, 627, 697; meșteri, bresle, 180, 250, 252; negustori, 93, 539, 640, 626, 689, 698, 718, 749; comerț, 75, 519; vii, 617, 685.
Pitriș, sat (Banat); negustori, 643.
Piua, sat (Argeș), 106.
Piua Petrii, tîrg (Ialomița), 71, 106, 167. V. și Tîrgul de Floci.
Piua Sîrbului, sat (Putna), 106.
Piuariu Molnar Ioan, medic, 219, 276.
Pîrciu Alexa, șoltuz în Cernăuți, 613.
Pîrciu Goga, din Cernăuți, 613.
Pîrșcoveanu, familie, 622.
Pîrșcoveanu Ștefan, mare vornic, 707.
Pîrvan, negusotr, 600.
Plagino Costachi, zaraf din Galați, 727.
Plako, negustor grec în Țara Românească, 542.
Plăcintă Stoica, negustor din Cîmpulung Muscel, 518.
Pleșoianu Gheorghe, scriitor, 229.
Plevna, oraș (Bulgaria); unguri, 447.
Plisca, capitala țaratului bulgar, 440.
Plocinic, lupta de la ~, 460.
Ploiești, oraș, 521, 590, 627; meșteri, bresle, 213, 237, 248, 249, 253, 259; negustori, 654, 698, 727; răscoală, 725; proiect de cale ferată, 752.
Poarta Otomană v. Turcia.
Pociovalișteș, postăvărie (București), 117, 118, 264—266, 668, 710.
Pocuția, 489, 546; drumuri, 72; disputa pentru stăpînirea ~, 479, 494, 495, 498, 545.
Podolia, 601, 659, 704; staroste de ~, 489; comerț, 476; vămi, 480.
Podrag, din Galați, 579.
Podul Înalt, lupta de la ~, 493.
Poenaru Petrache, pedagog, proprietar de fabrică, 272.
Poenile Blidarilor, toponim, 170.
Pogoniadi Nicolae, negustor grec în București, 548.
Poiana, mănăstire (Prahova), 123, 277.
Poiana, sat (Mehedinți), 740.
Poiana Blidarului, toponim, 107.
Poiana Sibiului, sat; meșteri, 47; biserica, 199.
Poienari, cetate (Argeș), 511.
Poienești, moșie (Bacău), 613.
Poitiers, oraș (Franța); lupta de la ~, 323; episcop de ~, 336.
Pojon (Pressburg, Bratislava, Cehoslovacia), 69, 745.
Pojorta, sat (Făgăraș); meșteri, 250.
Polibiu, istoric grec, 435.
Polizoi Ioan Papa (Polizoi Kontu), antreprenor, 365, 272, 712.
Polizu Chiriac, negustor, 92, 689, 690, 704.
Polo Marco, călător venețian, 351.
Pollo Gheorghe, negustor din Cetatea Albă, 524.
Polonia, 26, 80, 198, 205, 268, 357, 364, 422, 458, 460, 479, 485, 486, 492, 499, 503, 512, 515, 516, 543—547, 552, 553, 555, 557, 563, 597, 600, 602, 606, 608, 609, 613, 614, 620, 640, 654, 657, 662, 664—666, 668, 678, 680, 683, 684, 698, 702, 713; întemeiere, 361, 362; împărțire, 410, 704; tratate ale ~, 462; drept orășenesc, 476; drumuri, 73; vămi, 703; comerț, 374, 396, 402, 410, 481, 494, 602, 610, 701; armeni, 70, 655; cretani, 82, 678; evrei, 555, 662; germani, 69, 83, 115, 179, 664; relații cu Moldova, 25, 35, 41, 74, 75, 79, 80, 82, 84, 96, 113, 114, 116, 121, 178, 191, 201, 267, 491, 495, 496, 498, 499, 511, 516, 549, 558, 579, 601, 608, 615, 646, 728; relații cu Turcia, 37, 397, 399, 494, 612; marfă din ~, 108, 210, 361, 463, 481, 705, 732; moda, 181.
Pompeiu de Campi din Veneția, în Moldova, 553.
Pompilian G., pictor, 48.

Poniatowski, nobil polonez, 115, 264, 682.
Pontul Euxin v. Marea Neagră.
Pop Constantin, fraţi lipscani, 92.
Pop Ioan, zugrav din Braşov, 259.
Pop Nicolae, negustor din Piteşti, 749.
Popa Alexe Ienachi, negustor oltean, 644.
Popa Armeanul, negustor din Tîrgovişte, 520.
Popa Filip Manolachi, negustor capanliu, 710.
Popa Soare, biserică în Bucureşti, 628.
Popăşcoveanu, negustor companist, 642.
Popăuţi, moşie (Botoşani), 661. V. şi Botoşani, biserici.
Popeni, vama (Putna), 669.
Popîrşoc, judeţ în Iaşi, 629.
Poplaca, sat (Sibiu); zugravi, 199.
Poplăcenoaia, soţie de negustor, 692.
Popovici, negustor din Rîmnicul Vîlcii, 690.
Popovici Moise, legător de cărţi, 229.
Popovici Stan, negustor din Haţeg, 733.
Popricani, moşie pe Jijia (Iaşi), 606.
Populonia, oraş etrusc (Italia), 323.
Porta Nicolae della, secretar, 641.
Porto Conrad dal, italian în Suceava, 506.
Portugalia, 370, 553; ~ sub dominaţie spaniolă, 370; capitulaţii cu Poarta otomană, 388; marfă din ~, 369, 732.
Porţile de Fier, 517; lucrări hidrotehnice, 745, 762; lioveni, 480.
Porumbac, sat (Sibiu); sticlărie, 700.
Posada, lupta ~, 451.
Poschari Dimitrie, casă comercială în Craiova, 727.
Postolachi, lipscan, 664.
Potceanul Ghinea, negustor, 628.
Potceanul Vasile, cupeţ din Bucureşti, 628.
Potemkin Gr. A., general rus, 269.
Potigrafu, sat (Ilfov), 106, 169.
Potlogi, moşie (Dîmboviţa), 654.
Potoki, familie poloneză, 666.
Poznan, oraş (Polonia), 698.
Poznania, regiune în Polonia; evrei, 734.
Prahova, rîu, 200, 759; mori, 167; drum, 451, 470, 521, 599, 617; cărăuşi, 467; vama, 638.
Praga, oraş, 456, 604.
Pragiota Lascăr (Eupragiotes), negustor constantinopolitan în Moldova, 549.
Pravadi (Provadia), localitate în Bulgaria, 602, 604.
Preacista, biserică în Bacău, 529; în Galaţi, 579, 725; în Roman, 569; spital, 269.
Preajba, sat (Dolj), 718; şcoala, 250.
Precup Radu, negustor sudit din Buzău, 698.
Preda, paharnic, 585.
Predeal, sat (oraş, Braşov), 71; drum, 470; proiect de cale ferată, 760.
Prejmer, sat (Braşov), 490.
Prepia, fiica Lucreţiei Frangopulo, 556.
Preslav, capitala ţaratului bulgar, 440.
Preslaviţa, localitate în Bulgaria, 466.
Preveza, port (Grecia), 699.
Pricop, casă comercială, 698.
Principatele Române, passim.
Priscus, cronicar bizantin, 312, 314, 315, 326, 440.
Pristol, sat (Mehedinţi), 644.
Probota, mănăstire (Iaşi), 36.
Proca, negustor moldovean, 647.
Proca, negustor din Tîrgovişte, 581.
Procopie, din Rodna, 477.
Procopie Peloponezianul, autor, 665.
Procopiu din Cesareia, istoric bizantin, 440.
Prodănescul Toader, pisar, 515
Provaton v. Pravadi.
Provence, regiune în Franţa, 323, 380, 388; marfă din ~, 691.
Provinciile Unite v. Olanda.
Prusia, 354, 475, 664, 665, 676, 678, 679, 703, 719, 760; teutoni, 350, 447; comerţ, 683; comerţ cu ţările române, 96, 115, 536; reprezentanţe diplomatice, 96, 729, 753.
Prut, rîu, 72, 73, 121, 222, 273, 357, 358, 475, 573, 578, 603, 604, 607, 609, 628, 720, 742; ostrogoţi, 310; cetăţi greceşti, 436; navigaţie, 420, 678, 701, 743, 746, 758, 764; vamă, 688.
Psioli v. Ipsilanti.
Pskov, oraş (URSS), 483.
Puiu (Pullio) Marchide, negustor din Viena, 699.
Pürcher, negustor din Sibiu, 678.
Puşcă, din Galaţi, 579.
Puthau Geymüller, casă comercială, 745.
Putna, ţinut, 669; oraş, 572; bresle, 165, 213, 226, 227; negustori, 529; vamă, 491; vii, 743; mănăstire, 28, 31, 32, 34, 36, 39—41, 200, 526.
Pütthner Ignatz, negustor elveţian în Sibiu, 699.

R

Raab Iosif von, agent diplomatic austriac, 722.
Racoviţă, familie, 118, 628.
Racoviţă Constantin, domn al Ţării Româneşti şi Moldovei, 650, 652, 683.
Racoviţă Dumitraşcu, mare vistier, 711.
Racoviţă Mihai, domn al Ţării Româneşti şi Moldovei, 111, 613, 624, 629, 640, 727.
Racoviţă Ştefan, domn al Ţării Româneşti, 651, 660.
Radea, negustor din Cîmpulung Muscel, 518.
Radislav, negustor din Piteşti, 519.
Radovici, negustor din Rîmnicu Vîlcii, 690.
Radovici, negustor din Suceava, 693.
Radovici Nicolae, negustor din Craiova, 93, 689.
Radovici Ghinoiu Ioniţă, negustor din Braşov, 692.
Radu, copil de casă, 201.
Radu, judeţ în Ocna, 589.

Radu, negustor din Bucureşti, 522.
Radu, fiul lui Stan, negustor din Bucureşti, 585.
Radu I, domn al Ţării Româneşti, 26, 467, 583.
Radu al II-lea, (Praznaglava), domn al Ţării Româneşti, 26, 467, 470, 482.
Radu cel Mare, domn al Ţării Româneşti, 472, 516, 520; relaţii cu Moldova, 496; cărtor, 28, 32—34; moda, 108.
Radu de la Afumaţi, domn al Ţării Româneşti, 36, 472, 498.
Radu cel Frumos, domn al Ţării Româneşti, 71, 469, 492, 514, 522.
Radu Leon, domn al Ţării Româneşti, 624.
Radu din Măniceşti, grămătic, 550.
Radu Mihnea, domn al Ţării Româneşti şi Moldovei, 38, 553, 574, 585, 597, 610, 612.
Radu Paisie, domn al Ţării Româneşti, 35, 580.
Radu din Sinteşti şi Popeşti, mare agă, 598.
Radu Stan, cupeţ din Ţara Românească, 697.
Radu Şerban, domn al Ţării Româneşti, 581, 597.
Radu Vlad, pretendent (!) la tronul Ţării Româneşti, 550.
Radu Vodă, mănăstire în Bucureşti, 47, 249, 585, 586.
Radul, judeţ în Tîrgul de Floci, 580.
Radziwill, cneaz polonez, ginerele lui Vasile Lupu, 42.
Raguza, oraş (Dubrovnik, Iugoslavia), 32, 114, 308, 343, 360, 373, 375, 388, 417, 509, 523, 556, 585, 666; marfă de ~, 739.
Rahotin, oraş (URSS), 475; interese româneşti la ~, 608, 609.
Radova, oraş (Bulgaria), 697; cetatea, 644.
Rahtivan Ienachi, negustor capanliu, 710.
Raicevich Ştefan Ignat, consul austriac, 419, 420, 655, 674, 681, 682, 684.
Raimbaud, magistru al ordinului Ospitalierilor, 354, 447.
Rákóczy Gheorghe, principe al Transilvaniei, 81, 191, 533, 596—598, 611, 626.
Rákos, marfă de ~, 95.
Rali Alexandru, negustor grec în Moldova, 547.
Ramadan, boieroaică din familia, 707.
Ranitie Grigorie, zugrav, 200.
Rareş, familia, 36.
Ras, formaţiune politică sîrbească, 346.
Raşea, negustor din Cîmpulung Muscel, 518.
Raşcov, iarmaroc, 610, 682.
Rate, antreprenor de căi ferate, 759.
Rathner Ioan v. Maurer Polier.
Ratiaria, oraş (Arčar, Bulgaria), 310, 314.
Ratibor, antreprenor de căi ferate, 759.
Ratkowitz, negustor, 679.
Razelm, lac, 434, 437.
Razu, vornic în Moldova, 707.
Rădăuţi, oraş; mănăstirile din ~, 28, 30, 194.
Rădea, negustor din Bîrlad, 576.
Rădiana, moşie (Bacău), 722.
Rădilă, negustor din Tîrgovişte, 519.
Răducan, zugrav din Breaza, 200.
Răşinari, sat (Sibiu), 639; negustori, 643; şcoală de pictură, 199.
Răul Dumitru, din Hîrlău, 526.
Răzvan, biserică în Bucureşti, 252, 707.
Rednitz, canal (R. F. Germania), 327.
Redwitz Klaus de, căpetenie teutonă, 467.
Reghinul Săsesc, tîrg, 646; proiect de cale ferată, 764.
Reichenberg, oraş (Liberec, Cehoslovacia), marfă de ~, 95.
Reicherstorffer Georg, cronicar sas, 538.
Reinhardt, consul francez, 422, 717, 728.
Reitemeyer, casă comercială, 92.
Remondi Benedetto Emmanuele, misionar, 579.
Reni, port, 544, 545, 557, 573, 612.
Reric, port, 322.
Resti Pascal, călător, 462.
Retia (Raetia), provincie romană, 436.
Reza Grigore de, consul genovez, 506.
Rhodos, insulă, 550; armeni, 69; genovezi, 502; veneţieni, 334, 345; relaţii cu Moldova, 82; negustori, 661.
Richard, abate, 336.
Richelieu A. E., duce, guvernator al Odesei, 411, 714.
Richter, negustor german, 697.
Rifca, evreică, 279.
Rigas Constantin Veleştinul, poet grec, 710.
Rin, fluviu, 327, 437; colonişti de la ~, 69, 347, 444.
Rivière, ambasador francez la Constantinopol, 422.
Riza, localitate lîngă Trebizonda (Turcia); marfă de ~, 705.
Riza Zisul, luminărar, 272.
Rizanum, oraş (Rizano, Iugoslavia), 308.
Rizoglu Apostol, negustor transilvănean, 720.
Rîfov, tîrg (Prahova), 521.
Rîmna, tîrg (Putna), 169.
Rîmnicu Sărat, oraş, 581; meşteri, 169; vama, 488; lupta de la ~, 492.
Rîmnicu Vîlcea, oraş, 71, 455, 588, 589; meşteri, bresle, 200, 211, 229, 248, 259; negustori, 75, 93, 94, 523, 539, 540, 643, 690, 698; privilegii comerciale, 664; şcoală de pictură, 201; tipografie, 230; biserici, 94, 272, 711; proiect de cale ferată, 759.
Rînjea, din Huşi, 578.
Rîşca, mănăstire (Suceava), 722.
Rîşnov, tîrg (Braşov), 71, 463, 468, 650.
Rîul Tîrgului, 445.
Rîureni, bîlci (Vîlcea), 89, 248, 727.
Robul Gheorghe, din Cîmpulung Muscel, 582.
Robuleţco Ioan, şoltuz de Cernăuţi 191.

Robuleţco Seman, din Cernăuţi, 613.
Rocke de la, agent comercial francez, 410, 683.
Rodna, tîrg, 496, 527; întemeiere, 69; vamă, 478, 485; colonişti din ~, 477.
Roger, arhiepiscop de Spalato, 354.
Roger al II-lea, rege normand, 345.
Rogova, tîrg (Mehedinţi), 643.
Rohozinski Mihail, casnic al lui Alexandru Lăpuşneanu, 536.
Roma, oraş, 348, 412, 442, 552; ~ antică, 320, 436; sarazini, 323; papa, 324; administraţie, 332; şcoli, 552.
Roma cea Nouă (Bizanţ), 23, 321.
Roman, duce veneţian, 332.
Roman I Muşat, domn al Moldovei, 72, 175, 479, 528, 655; pecete, 27.
Roman al II-lea, domn al Moldovei, 487.
Roman, oraş, 222, 569, 570, 576, 577, 743; întemeiere, 175; cetate, 72; reşedinţă, 528; meşteri, bresle, 104, 168, 178, 180, 182, 233, 279, 488; berării, 122, 239, 269; negustori, 529, 530, 539, 655, 662, 663, 690, 698, 727; iarmaroc, 659; cărăuşi, 549; vamă, 163, 480, 491; armeni, 512; austrieci, 122; biserici, 34, 195, 277, 569; proiect de cale ferată, 739, 760.
Romanaţi, judeţ, 672.
Romaşcu, negustor din Suceava, 79, 542.
România, passim.
Romesmarkt v. Roman.
Romulus Augustulus, împărat roman, 314.
Ronsard Pierre de, poet francez, 398.
Rorer Ludovic, meşter din Sibiu, 33.
Rosenberger Grigore, negustor, pîrcălab de Cotnari, 516, 525, 527.
Roset Dracachi, boier moldovean, 111.
Roset Nicolae, 216.
Rosetti, familie din Moldova, 722.
Rosetti Scarlat, conte, 742.
Rossi de la Pessaro, conventual la Galaţi, 605.
Roşca Maftei, negustor din Bîrlad, 576.
Roşca Toma, şoltuz de Bîrlad, 576.
Roşie Marea, comerţ, 400.
Roşii de Vede (Ruşii de Vede), tîrg (Teleorman), 523.
Roşul Tudoran, negustor în Gherghiţa, 521.
Rotendorf Ioan, argintar din Liov, 546.
Rotompăneşti, sat (Suceava); meşteri, 180.
Rovello Ioan, genovez, 503.
Rovine, lupta de la ~, 461.
Roznov, tîrg (Neamţ), 173.
Rubini, negustor din Brăila, 749.
Rucăr, sat (Muscel), 461, 465, 519, 540, 598, 599, 621; întemeiere, 71; cărăuşi, 618; vama, 457, 459, 463, 464, 466—468, 477, 482.
Rucăreanu Nicolae, negustor capanlîu, 727.
Ruchel v. Rucăr.
Rückberg, fabrică în Banat, 752.
Rudolf al II-lea Habsburg, împărat german, 554.
Ruffa Arbor v. Rucăr.
Ruffray, negustor francez, 701.
Rumelia, 557, 614, 657, 666; marfă de ~, 243, 247, 618, 638, 704, 705; unităţi de măsură, 83.
Rupert, episcop de Worms, 325.
Rusciuc, port la Dunăre (Ruse, Bulgaria), 540, 588, 718; cetatea, 644; negustori, 555; bilci, 557; marfă de ~, 618, 705.
Ruset Antonie, domn al Moldovei, 575, 579.
Rusia, 109, 258, 279, 347, 351, 357, 361, 421, 423, 461, 505, 552, 557, 615, 660, 671, 674, 678, 680, 683, 697, 701, 712, 713, 715, 717, 743, 747, 748, 715, 758, 760, 767; relaţii internaţionale, 745; războaie, 421, 423, 685; reprezentanţe diplomatice, 419, 699, 739; armeni, 92; englezi, 395; români, 122; tătari, 70; comerţ cu ţările române, cu România, 47, 87, 95, 109, 216, 362, 364, 395, 419, 483, 538, 601, 646, 684, 719, 728, 746, 747, 761; negustori, 615; vămi, 614; ocne, 515; marfă de ~, 700, 705, 719, 732, 746, 747.
Russenart v. Roşii de Vede.
Russi Ianache Dim., negustor, 93, 689.
Rustea, din Slatina, 585.
Rustea Ghenciu, negustor din Ţara Românească, 587.
Ruşava v. Orşova.
Ruşii de Vede v. Roşii de Vede.
Ruţu, negustor din Bucureşti, 727.
Ruxandra, soţia lui Alexandru Lăpuşneanu, ctitoriţă, 32, 45, 569.
Ruxandra, soţia lui Vasile Lupu, 610.
Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu, 606.
Ruxandra, fiica starostelui Vasile, 253.
Rymer, jude în Suceava, 524.
Rymer Andreas, negustor din Siret, 524.
Rymner Mihail, negustor din Roman, 529.
Ryswick, oraş (Ţările de Jos); pacea de la ~, 402.

S

Saac, judeţ, 521.
Sabar, rîu, 119, 263.
Sabaria, capitala Panoniei romane (Szombathely, Ungaria), 326.
Sacchetti, fabrică de unelte agricole, 750.
Sociav v. Suceava.
Sacîzlîul Anton, negustor, 667.
Sad, sat (Sibiu), 158.
Sadagura, monetărie, 134.
Sadic, negustor turc în Moldova, 555.
Sadova, mănăstire (Dolj), 268.
Safir Dimitrie, lipscan, 92.
Safta, stolniceasă din Bucureşti, 622.
Sahac, negustor armean din Suceava, 512.
Sahac Bogdan, armean, 513.

Saigiul Vasilachi, gelep, 667.
Saint Marc Girardin, călător, 739.
Saint Priest, diplomat, 383, 386, 407.
Sainte Luce, diplomat francez la Bucureşti, 703.
Sakellario, familie, 91, 727.
Sakellario Gheorghe, bancher, consul al Prusiei la Bucureşti, 92, 689, 704, 749.
Salam Ceauş, din Bucureşti, 588.
Salamanca, antreprenor de căi ferate, 759.
Saline v. Sulina.
Salonic, port, 194, 404, 494, 557; regat, 344; lupte, 463; comerţ, 416, 417; negustori, 501; marfă de ~, 705, 732; evrei, 377.
Salvago (Salvaigo) Giani, agent comercial chiot la Liov, 551.
Salvaresso Ecaterina, soţia lui Alexandru al II-lea Mircea, 38, 541, 556.
Salzkammergut, provincie austriacă, 325.
Samarkand (URSS); caravana de ~, 373.
Sambor, oraş (URSS), 678.
Samo, negustor franc, 324, 325, 442.
Samoil ovreiul, 278.
Samoilă din Maierii Sibiului, negustor, 698.
Samos, insulă, 738, 740; veneţieni, 334; consuli, 398.
San, rîu (Polonia), 420, 678.
San Giorgio v. Giurgiu.
San Marco, insulă în laguna Veneţiei; marfă de ~, 732.
San Salvatore Iacob de, genovez, 503.
Sanda, soţia lui Vasile Potceanul cupeţ, 628.
Sandomir, oraş (Sandomierz, Polonia), 482.
Sandu, jicnicer, 165.
Sandu, mătăsar din Iaşi, 213.
Sandu Panaite, casapbaşa, 264.
Sandul blănar, 244.
Sandul, şoltuz de Bîrlad, 576.
Sanudo din Karpathos, vasal al Veneţiei, 345.
Santissima del Carmine, biserică în Bucureşti, 586.
Sapieha, consorţiu pentru construcţii de căi ferate, 759.
Sarandino, negustor grec, 509.
Sarchel, capitala cazarilor, 442.
Sarchiz, negustor din Bucureşti, 689.
Sarcur, negustor armean din Moldova, 542.
Sardinia, 383, 386; comerţ, 96, 740; reprezentanţi diplomatici, 96, 739.
Saroslav, bîlci (Polonia), 524.
Sas Sebeş, oraş, negustori, 692.
Sasca, sat (Caraş-Severin), 477.
Sascut, fabrică de zahăr (Bacău), 759.
Sasonte Ioan, negustor din Cernăuţi, 692.
Sasonte Vasile, negustor din Cernăuţi, 692.
Satalieh, port, 699.
Satulung, sat (Braşov), 456.
Sava, judeţ de Tîrgovişte, 520.
Sava, negustor din Cîmpulung Muscel, 518.
Sava, negustor din Tîrgovişte, 520.
Sava, staroste de cavafi, 253.
Sava, sticlar din Tîrgovişte, 262.
Sava, zlătar din Iaşi, 186.
Sava Cofetariul din Iaşi, 575.
Savin Cofetar, din Iaşi, 177.
Savoia, dinastie, 417, 457.
Savul, negustor din Bucureşti, 585.
Saxonia, 620, 719; comerţ cu Moldova, 683; colonişti din ~, 347; marfă din ~, 90.
Săcele, sat (Braşov), 650; meşteri, 193, 250, 538.
Săhac, armean din Suceava, 565.
Sălcuţa, sat lîngă Tighina, 680.
Săliştе, sat (Sibiu), şcoala de pictură de la ~, 47, 199, 200.
Săpunari, biserică în Bucureşti, 587.
Sărăcineşti, sat (Vîlcea), 200.
Sărindar, biserică în Bucureşti, 587.
Săseşti, sat (Bîrlad), 84.
Sătmar, Satu Mare, regiune, 477.
Scarlat Ene, negustor din Transilvania, 699.
Scarlat, din Bîrlad, 577.
Scardona, port la Marea Adriatică (Arb. Iugoslavia), 355, 447.
Scăieni, vii (Prahova), 599.
Scheia, tîrg (Roman), 570; pecete, 571.
Scheidmantel Ioan Iacob, pastor, 115, 264.
Schermelly, negustor din Bucureşti, 92, 689.
Schiltau v. Nicopol.
Schiltberger Johann, cruciat, 420, 462, 482, 484.
Schiros (Skyros), insulă, 343.
Scholcz Stanislav, din Liov, 546.
Schonebek, orăşean din Moldova, 476.
Schuster, negustor transilvan, 720.
Schwartz, casă comercială, 700.
Sciţia Minoră (Dobrogea romană, bizantină), 435, 436, 410.
Scobîlţeni, sat (Iaşi), fabrică de porţelan, 750.
Scoţia, capitulaţii cu Poarta Otomană, 387.
Scufa Ioan, negustor din Bucureşti, 690.
Sculeni, tîrg 743.
Scurti Cristofor Ioan, negustor, 92.
Scutari, oraş (Shkodër, Albania), 556; marfă de ~, 739.
Sebestyén, din Hîrlău, 526.
Sechiari, negustor grec, 746, 749.
Secu, mănăstire (Neamţ), 31, 38, 39, 45, 571.
Secuieni, judeţ, 268, 451, 454, 521.
Sedan, oraş (Franţa); postav de ~, 702.
Seianul Chiriac, negustor, 725.
Seleucizi, dinastie elenistică, 381.
Selim al II-lea, sultan otoman, 497, 550.
Selinas v. Sulina.
Semitecolo, veneţian în Moldova, 553.
Semlin, oraş (Zemun, Iugoslavia), 335, 355, 447, 677, 681.
Semo Moises, negustor din Bucureşti, 93, 689.
Senarega, familie genoveză, 505.
Senarega Ambroziu, genovez, 504.

Senarega Grigore, genovez, 504.
Senarega Toma, genovez, 504.
Seneslau, voievod, 355, 447.
Serbia, 314, 315, 335, 448. 451, 455, 468, 739, 745, 751, 761; ~ „dalmată", 360; influenţă maghiară, 361; cesiune, 408; statut internaţional, 758; comerţ, 740, 762.
Serchiz, armean din Sitlia, 555.
Serdica, oraş (Sofia), 314.
Seriphos, insulă, 409.
Servo Leonin, cretan în Moldova, 553.
Sevastopol, port (URSS), 505.
Severin, consul rus la Bucureşti, 680.
Severin, port, 94, 423, 456, 523, 580, 644, 738; cetate, 361, 455; Banatul de ~, 447, 456; pîrcălab de ~, 126; boieri, 466; moneda, 126; episcopie, 71; bulgari, 448; lioveni, 480; români, 451, 465, 467; turci, 76, 364, 472; unguri, 459.
Seydlitz, ofiţer prusian, 682.
Sfetislav, căpetenie bulgărească, 448.
Sf. Andrei, biserică în Iaşi; 725; Sf. Apostoli, Bucureşti, 628; Sf. Cruce, Suceava, 542; Sf. Dumitru, Bucureşti, 587; Sf. Dumitru, Craiova, 589; Sf. Dumitru, Galaţi, 579; Sf. Dumitru, Orhei, 611; Sf. Dumitru, Piatra Neamţ, 568; Sf. Ecaterina, Bucureşti, 587; Sf. Elefterie, Bucureşti, 628; Sf. Francisc, Tîrgovişte, 581
Sfîntul Gheorghe, sat în Dobrogea, 466; braţ al Dunării, 748.
Sf. Gheorghe, biserică în Botoşani, 526; Sf. Gheorghe Nou, Bucureşti, 40, 252, 627; Sf. Gheorghe Vechi, Bucureşti, 586; Sf. Gheorghe, Caracal, 590; Sf. Gheorghe Vechi, Craiova, 268; Sf. Gheorghe Lozonschi, Iaşi, 575; Sf. Gheorghe, Liov, 543; Sf. Gheorghe, Rîmnicu Vîlcii, 588; Sf. Gheorghe, Suceava, 40; Sf. Gheorghe, Veneţia, 418.
Sf. Gheorghe, han în Bucureşti, 707, 708.
Sf. Grigore, insulă în Delta Dunării, 443.
Sf. Iacob, biserică în Braşov, 452; Sf. Iacob, Cîmpulung Muscel, 582; Sf. Ilie, Botoşani, 258; Sf. Ilie, Suceava, 40; Sf. Ioan cel Mare, Bucureşti, 587; Sf. Ioan Zlataust, Iaşi, 116, 629; Sf. Ioan, Piatra Neamţ, 568; Sf. Lazăr, Iaşi, 629; St. Maria, Tîrgovişte, 581; Sf. Nicoară, Curtea de Argeş, 29; Sf. Nicolae din Schei, Braşov, 259; Sf. Nicolae din Prund, Bucureşti, 587; Sf. Nicolae din Sîrbi, Bucureşti, 628; Sf. Nicolae din Şelari, Bucureşti, 587, 627; Sf. Nicolae, Chilia, 612; Sf. Nicolae domnesc, Iaşi, 528; Sf. Nicolae din Măji, Iaşi, 575; Sf. Nicolae de Sus, Iaşi, 575; Sf. Nicolae, Ismail, 612; Sf. Nicolae de afară, Galaţi, 579, Sf. Nicolae, Rîmnicu Vîlcii, 588; Sf. Paraschiva, Cotnari, 580; Sf. Paraschiva, Rîmnicu Vîlcii, 588; Sf. Paraschiva, Roman, 528; Sf. Petru şi Pavel, Braşov, 452; Sf. Sava, Bucureşti, 587; Sf. Sava, Iaşi, 41, 575.
Sf. Severin, predicator canonizat, 312—314, 325, 326.
Sf. Scaun, capitulaţii cu Poarta Otomană, 387.
Sf. Spiridon, biserică în Bîrlad, 280; Sf. Spiridon, Bucureşti, 43.
Sf. Spiridon, spital în Iaşi, 264, 269.
Sf. Teodor, biserică în Iaşi, 575; Sf. Vineri, Bucureşti, 587; Sf. Vineri, Iaşi, 575; Sf. Voievozi, Bucureşti, 48; Sf. Zaharia, Veneţia, 333.
Siberia, 726.
Sibiu, oraş, 25, 66, 90, 91, 123, 158, 195, 210, 452, 518, 588, 589, 598, 621, 639, 643, 644, 650, 697, 699, 700, 723, 725, 759; întemeiere, 69; meşteri, 36, 47, 189, 220; colonişti, 445; negustori, companii comerciale, 81, 228, 458, 486, 510, 626, 649, 652, 689, 733; antrepozit, 361, 362; bilci, 477; ocne, 446; drept de depozit; 496; comerţ, relaţii comerciale cu Ţara Românească, Moldova şi Polonia, 71, 79, 212, 216, 219, 220, 230, 259, 476, 486, 495, 519, 520, 524, 540; marfă de ~, 224; biserici, 36, 48, 259, 691; expoziţii, 45.
Sicilia, 336, 383, 386; regatul ~, 344—346, 348; arabi 332; greci, 323; marfă din ~, 369.
Sidon, Saida, port (Liban), 399.
Siemiawski Adam, palatin al Poloniei, 604.
Sieniawski Procopie, nobil polonez, 536.
Sifanto, localitate în Italia, 605.
Sighişoara, oraş; negustori, 493, 529, 690; monetărie, 27, 470.
Sigismund Jagello, rege al Poloniei, 496, 498, 499.
Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei, împărat german, 460, 461, 465—469, 478, 479, 482, 487, 488, 502, 518.
Silaghi Simion, pictor, 259.
Silezia, 420, 664, 665, 682, 709; negustori, 458; evrei, 734; comerţ cu Moldova, 80, 92, 178; marfă de ~, 418, 429, 456, 463, 484, 647, 679, 700, 703, 704.
Silion, ieromonah, meşter argintar, 40.
Silistra, oraş (Bulgaria), 68, 276, 461, 463, 466, 539, 540, 573, 588, 680, 738; cetate, 465, paşa de ~, 167, 690, 730; aprovizionare, 717; negustori, 88, 646, 555, 731; raguzani, 376, 509, 556; români, 358, 363, 462; ruşi, 331. V. şi Durostorum.
Silistrili Ioan, negustor, 667.
Silivri (Selimbria), port la Marea de Marmara (Turcia), 601, 604.
Siluan, egumen, legător de cărţi, 29, 32.
Simăn, croitor, 279.

Simcă armeanul, vameș, 514, 524.
Simco, negustor din Siret, 512.
Simeon, țar bulgar, 331.
Simferopol, oraș (URSS), 758.
Simion, armean din Suceava, 565.
Simion, blănar din Roman, 182.
Simion cupețul, din București, 628.
Simion, negustor din Buzău, 522.
Simion, negustor moldovean, 525.
Simion, negustor din Roman, 529.
Simion, negustor din Vaslui, 530.
Simion, șoltuz de Bîrlad, 577.
Simion, tipograf din București, 230.
Simion Armanul, băibărăcar, 181.
Simion al Varvarei, din Cernăuți, 613.
Simo, negustor din Țara Românească, 751.
Simon, negustor din Huși, 530.
Simon, zugrav din Craiova, 199.
Simon Caterdzi, cretan în Moldova, 553.
Simon de Durham, cronicar, 327.
Simond, hotelier din Galați, 754.
Simota Ienachi (Enachi Simon Grecul), negustor grec din Constantinopol în Moldova, 549.
Simotos Manuil, negustor din Iași, 548.
Sina, bancă vieneză, 746, 753.
Sinai Muntele, 587.
Sinaia, sat (oraș Prahova), 48.
Sinan pașa, vizir, 71, 585.
Sineto, negustor din Galați, 749.
Sinope, port la Marea Neagră (Turcia), 579; cetatea, 438.
Sira (Syros), Hermupolis, insulă grecească, 417.
Siret, rîu, 71—73, 358, 451, 452, 573, 628, 758; vad, 445; navigație, 453, 743, 756, 764; valea ~, 357, drum, 72.
Siret, tîrg (Suceava), 72, 73, 75, 93, 122, 475, 491, 515, 516, 524, 563, 569, 669, 679; întemeiere, 175; organizare municipală, 526; pîrcălab de ~, 479; reședință, 476, 478; negustori, 539; vamă, 480, 481, 489, 688; armeni, 73, 512; colonișți germani, 476; turci, 659.
Sireteanul Nicolae, din Cernăuți, 613.
Siria, 309, 732; bizantini, 330; cruciați, 329, 333, 334; sarazini, 69; turci, 334; marfă din ~, 207, 429, 673, 705, 732.
Sirmium, oraș (Srem, Iugoslavia), 442.
Sissu Moses, negustor, 93.
Sitna, rîu, 742.
Sîmbotin, negustor din Gherghița, 521.
Sîrbeschi Ioan, arhitect, 277.
Sîrbul, negustor din Buzău, 522.
Slaszko, din Hîrlău, 526.
Slatina, oraș, 461, 585, 627, 697; bresle, 248; negustori, 539; 540; vama, 455, 456, 523; pod, 71.
Slatina, mănăstire (Suceava), 32, 36, 45, 195, 198, 536, 544.
Slavonia, Sclavonia, regiune în Croația (Iugoslavia), 645; banul de ~, 442.
Slănic, ocne (Prahova), 646; proiect de cale ferată, 752.
Slătineanu Iancu, ocîrmuitor al Brăilei, 739, 740.
Slătineanu Dumitru Teodor, 118, 699.
Slătineanu Radu, antreprenor, 117, 118, 264, 265, 710.
Slăvuța, evreică, 278.
Slăvuța, fiica lui Iancu, 707.
Sliven, oraș (Bulgaria), 652, 698.
Slobodca, căpetenie a cazacilor, 610.
Slobozia lui Ianachi, sat (Ialomița), 580.
Smigelschi Octavian, pictor, 48.
Smirna, port la Marea Egee (Izmir, Turcia), 401, 423; comerț, 416; caravana de ~, 373; marfă de ~, 705; americani, 418; englezi, 399; olandezi, 402; turci, 453.
Sniatyn, oraș (URSS), 72, 475, 515, 545, 549, 655, 662, 679; disputa pentru ~, 489; negustori, 511, 613, 665; bîlci, 80, 546; genovezi, 503.
Snagov, sat (Ilfov), 118; mănăstire, 263.
Sobaali (Topalu), sat în Dobrogea, 602.
Sobieski Ioan al III-lea, rege al Poloniei, 614, 629, 642.
Soci, toponim, 176.
Socol din Cornățeni, mare clucer, 600.
Socol, mare vornic, 550.
Socoteni, biserica (Dolj), 171.
Soderini Carlo, italian, 545.
Sofia, oraș, 556; unități de măsură de ~, 83; marfă de ~, 618; raguzani, 555; arhiepiscop, 582.
Sofronie, egumen, 25.
Soldaia, schelă la Marea Neagră, 356; genovezi, 433, 504; turci, 506.
Solești, sat (Vaslui); meșteri, 180.
Soliman I, sultan otoman, 315, 462.
Soliman Magnificul, sultan otoman, 76, 368, 370, 372—374, 384—387, 408, 472, 555, 557, 621.
Solomon, negustor din Bîrlad, 530.
Solomon, negustor din Roman, 529.
Solomon, negustor din Suceava, 662.
Solomon Bîrlădeanul, mare vornic, 575.
Solomon Croitorul (~ Schneyder), din Suceava, 525.
Solomon Găvozdan, negustor din Buzău, 522.
Solomon Tedeschi, apropiat al sultanului, 377.
Solț, mecanic, 277.
Someș, rîu, 493.
Sonde, insule; marfă din ~, 402.
Sora, soția lui Ienache, croitor din Brașov, 211.
Sorgat, schelă la Marea Neagră, 356; genovezi, 433.
Soroca, cetate, 78, 195, 268, 498, 499, 527, 612, 654, 659, 662; pîrcălabi de ~, 499, 610; vama, 549; bîlci, 609.
Soveja, sat (Vrancea), 90, 669.

Squarzafico Angelo, caffez, 506.
Spalato, oraş (Split, Iugoslavia), 596; palatul lui Diocleţian, 308; relaţii cu Veneţia, 337; comerţ cu Moldova, 80.
Spania, 91, 322, 370, 384, 388, 553, 711; relaţii cu Olanda, 401, 402; evrei, 371, 377; capitulaţii cu Poarta Otomană, 388; marfă din ~, 369.
Spano Pippo, condotier, 466.
Spezza (Spezzia, Spetsai), insulă grecească, 417.
Spinola, familie genoveză, 503.
Spira, oraş (Speyer, R. F. Germania), 485.
Spiridon, arhimandrit, meşter argintar, 39.
Springer, orăşean, 476.
Stadt Mulda v. Baia.
Stainville Ştefan, general austriac, 639—641.
Stamatie, grec din Bucureşti, 621.
Stamatie, negustor din Piteşti, 584.
Stamaty, consul al Franţei, 683, 702.
Stamaty Constantin, poet, 422.
Stambul, oraş (Istanbul, Turcia), 86, 595, 667; aprovizionare, 87; monedă, 86, 133; unităţi de măsură, 668, 727; marfă de ~, 207. V. şi Constantinopol.
Stan, căldărar din Tîrgovişte, 188.
Stan, cărăuş din Iaşi, 547.
Stan, judeţ în Bucureşti, 585.
Stan, negustor din Bucureşti, 586.
Stan, negustor din Cîmpulung Muscel, 518.
Stan, negustor din Rîmnicu Vîlcii, 523.
Stan, negustor din Tîrgşor, 539.
Stan, negustor din Vaslui, 530.
Stan, tinichigiu din Bucureşti, 189.
Stan, zugrav din Tîrgovişte, 199.
Stan, zugrav din Tordaş, 200.
Stan Mititel, din Tîrgul de Floci, 580.
Stan Rachierul, negustor din Bucureşti, 586.
Stan Şoltuzul, negustor din Suceava, 525.
Stanca, soţia lui Manta cupeţul din Bucureşti, 628.
Stanciu, vataf de brutari, 236.
Stanciu, negustor din Gherghiţa, 521.
Stanciul, din Tecuci, 578.
Stanciul, cojocar din Bucureşti, 628.
Stanciul grecul, slujitor în Ţara Românească, 541.
Stanciul, negustor din Cîmpulung, 518.
Stanciul, pîrcălab de Cetatea Albă, 515.
Stanciul, vătaf domnesc la Curtea de Argeş, 583.
Stanciul Boja, din Cîmpulung Muscel, 583.
Stancu Faurul, gravor de litere, 43.
Stanislav, conte, 456.
Stanislavici, episcop catolic de Nicopol, 94.
Stanislaw, oraş (Ivano Frankovsk, URSS), 614, 665.
State, croitor din Vălenii de Munte, 212.
Statele Generale, v. Olanda.
Stati Didu, negustor grec în Bucureşti, 622.
Statie Constantin, negustor din Bucureşti, 689.
Stavniţchi Vasile, tipograf, 43.
Stavrachi, negustor moldovean, 717.
Stavri, negustor din Bucureşti, 689.
Stavrinos vistierul, grec în Moldova, 550.
Stavro Gheorghe, negustor din Bucureşti, 689.
Stavru slugerul, negustor din Roman, 690.
Stăncescu C. I., pictor, 47.
Stănceşti, sat (Botoşani), 165, 245.
Stănescul Iane, hanul lui ~, 622.
Stăneşti, biserică (Vîlcea), 36.
Stănilă, negustor din Gherghiţa, 521.
Stănilă, negustor moldovean, 525.
Stănilă, negustor din Tîrgşor, 521.
Stănileşti, lupta de la ~, 578.
Stănislăvel Radul, judeţ în Tîrgul de Floci, 580.
Stănuţă, fiul lui Tudorachi Ţarigrădeanul, proprietar de fabrică, 267, 712.
Stecico, negustor din Liov, 574.
Steclă Ilie, emisar domnesc, 495.
Stein von, diplomat prusian, 703.
Stejarul, biserică în Bucureşti, 236.
Stelea, biserică în Tîrgovişte, 40.
Stepan armeanul, negustor din Suceava, 512.
Sterie, lumînărar, 193.
Sticlărie, toponim, 107.
Stigleţ Toma, negustor din Suceava, 79.
Stihi, negustor din Botoşani, 654.
Stiria, provincie în Austria; marfă de ~, 681.
Stînca, sat, 515.
Stîrcea, vornic de Suceava, 564.
Stoeşti, sat (Focşani), 251, 571, 661.
Stoian, negustor din Bucureşti, 585.
Stoian, negustor din Piteşti, 519.
Stoian Sîrbul, din Iaşi, 186.
Stoica, abagiu din Bucureşti, 622.
Stoica, armaş, 516.
Stoica, negustor din Brăila, 522.
Stoica, negustor din Buzău, 539.
Stoica, negustor din Cîmpulung Muscel, 518.
Stoica, negustor din Tîrgovişte, 519.
Stoica, zidar, 197.
Stoica Butarul, pîrgar în Bucureşti, 586.
Stoica Săpunariul, 201.
Stoica Turcoane, negustor din Cîmpulung Muscel, 518.
Stoicich, negustor din Brăila, 749.
Strangea, localitate în Dobrogea, 602.
Strassburgh, călător suedez, 595.
Stratul, din Scheia, 571.
„Straviqui", localitate în Dobrogea, 466.
Strechea Dumitru, din Cîmpulung Muscel, 582.
Strei Sîngiorz, sat (Hunedoara), 199.
Strilbiţchi, protopop şi tipograf, 230.
Strîmbeanul Constantin, secretarul lui Constantin Brîncoveanu, 42.
Stroe, negustor din Piteşti, 584.
Stroe, suiulgibaşa, 228.
Stroici Luca, mare logofăt, 548, 608.
Strousberg, antreprenor de căi ferate, 760.
Studiniţa, localitate (Polonia), 615.
Sturdza, boier, 662.
Sturdza, boieroaică, 724.

Sturdza Ioniță Sandu, domn al Moldovei, 726.
Sturdza Grigoraș, tatăl lui Mihai ~, 738.
Sturdza Grigore, fiul lui Mihai ~, 744.
Sturdza Mihai, domn al Moldovei, 96, 700, 738, 739, 741, 743, 744, 746, 748, 749, 751.
Sturdza Scarlat, pictor, 47, 122.
Sturdza Păstrăvanu, boieroaică, 123.
Suceava, rîu, 358.
Suceava, oraș, 24, 32, 221, 245, 268, 475, 484, 485, 496, 503, 554, 563, 569, 573, 614, 620, 628, 652, 667, 679, 733, 743; întemeiere, 175; cetate, 168; reședință, 197, 478, 479, 483, 487, 492, 503, 506, 508, 526, 544, 563; organizare municipală, 525, 564, 565; vornic de ~, 479; meșteri, 104, 192; comerț, 74, 75; negustori, 82, 505, 530, 539, 607, 615, 653, 655, 662, 663, 692, 734; cărăuși, 549; vama, 72, 75, 480—482; prețuri, 481; drept de depozit, 75, 482; monetărie, 38, 190; iarmaroc, 659; armeni, 73, 84, 476, 512, 542; germani, 73, 476, 490; italieni, 506, 507; lioveni, 490; turci, 659; venețieni, 507; biserici, 34, 40, 195, 498, 552, 565; proiect de cale ferată, 759, 760.
Sucevița, mănăstire (Suceava), 39, 41, 43, 45.
Suciu Mihai, șoltuz de Trotuș, 183.
Sucizav v. Suceava.
Sudan, 385.
Sugeiu, din Tecuci, 578.
Suliman, binbașa din Diu, arendaș, 657.
Sulina, port, 173, 221, 443, 466, 698, 699, 745, 753, 754; canal, 762; vamă, 677; carantină, 748, 758; turci, 505.
Sulkowski August, principe galițian, 420, 678.
Sulzer Franz Joseph, istoric, 419, 680, 681.
Sutești, vii (Vîlcea), 700.
Suțu Alexandru, domn al Țării Românești, 257, 712, 729.
Suțu Mihai, domn al Țării Românești și Moldovei, 118, 119, 688.
Suțu Nicolae, economist, 741, 744, 746, 753, 763.
Svero Andreas, negustor grec, 555.
Sviatoslav, cneaz rus, 443.
Svidrigailo, principe, 485.
Swieszkowicz Cesar, argintar cracovian, 545.
Swieszkowicz Petru, argintar cracovian, 545.
Symbolum v. Cembalo.
Syropulo Procopie, negustor grec în Moldova, 550.
Szarnowski, castelan de Szarnow, 495.
Széchenyi Istvan, conte, 429, 745.
Székely Ioan, din Baia, 527.
Székely Moise, principe al Transilvaniei, 587.

Ș

Șadbeiu, negustor armean din Suceava, 512.
Șandor, din Piatra Neamț, 568.
Șandor, negustor din Rîmnicu Vîlcii, 588.
Șapte sate v. Săcele.
Șapte scaune, comitat, 486.
Șarhorod, negustori din ~, 615.
Șarhorodeanul Ienachi, negustor, 615.
Șarhorodeanul Nica, 646.
Șarpe, boier, 189.
Șăndruț Dobre, negustor din Zlatna, 690.
Șchei (Brașov), 84; meșteri, 168, 266; biserica, 180.
Șendreni, moșie (Covurlui), 623.
Șerb, negustor din Cîmpulung Muscel, 518.
Șerb Manea, negustor din Tîrgșor, 521.
Șerban, croitor, 180.
Șerban, dascăl din București, 222.
Șerban, județ în București, 588.
Șerban, staroste, 622.
Șerban Vodă, han în București, 90, 91, 587, 708, 723.
Șerbul, negustor din Galați, 579.
Șeremet, evreu turc, 513.
Șeremet, negustor turc în Liov, 555.
Șeremet, negustor din Tîrgșor, 539.
Șifter Moscu, pietrar, 279.
Șipineț, bîlci (URSS), 543, 546, 573; vama, 130.
Șirzincă Avram, negustor din Iași, 79, 542.
Șișman, țar, 461.
Șistov, oraș pe Dunăre (Bulgaria), 267; negustori, 657; magazii, 697; vamă, 677; pacea de la ~, 118, 421, 685, 696, 703.
Șoldănești, sat la originea Fălticenilor, 700.
Șoncherec, sat (Bistrița), 478.
Ștefan din Cotnari, blănar, 182.
Ștefan dascălul, 254.
Ștefan, diac din Brașov, 508.
Ștefan, județ în Rîmnicu Vîlcii, 523.
Ștefan, negustor grec în Moldova, 550.
Ștefan, negustor din Tîrgul de Floci, 523.
Ștefan, opincar, 168.
Ștefan, pictor, 198.
Ștefan, zugrav, 198, 199.
Ștefan, zugrav, 200.
Ștefan, fiul lui Petru Șchiopul, 39.
Ștefan, frate cu Emanuil de Siret, 547.
Ștefan, mitropolit, 41, 628.
Ștefan, rege croat, 330.
Ștefan I, domn al Moldovei, 478.
Ștefan al II-lea, domn al Moldovei, 482, 485, 489, 503; relații cu Brașovul, 192; privilegii comerciale, 486, 487, 491; moneda, 25, 26.
Ștefan cel Mare, domn al Moldovei, 30, 32, 71—73, 364, 488, 495, 496, 503, 504, 515, 516, 521, 522, 524—531, 571, 576; posesiuni, 505; comerțul în epoca lui ~, 189, 510, 512, 514; privilegii

comerciale, 169, 490; moneda, 26; relaţii cu Braşovul, 493; Genova, 506; Liov, 492; Poarta Otomană, 76, 491, 494, 506; Polonia, 491—492, 494, 495; Transilvania, 494; Ţara Românească, 469; Ungaria, 493; Veneţia, 507, 509; războaie, 80, 468; ctitor, 28—31, 36, 40, 41, 168, 194, 499, 527, 568, 573—575; arta în vremea lui ~, 33, 34, 39, 41, 169; moda, 108, 163, 178.
Ştefan Blănariul, din Cîineni, 181.
Ştefan Constantin, lipscan, 92.
Ştefan Duşan, ţar sîrb, 360, 455, 508.
Ştefan Lăcustă, domn al Moldovei, 499.
Ştefan Mîzgă, pretendent la tronul Moldovei, 538.
Ştefan Petriceicu, domn al Moldovei, 609.
Ştefan Răzvan, domn al Moldovei, 37, 549.
Ştefan I cel Sfînt, rege ungur, 329, 331, 336.
Ştefan al V-lea cel Tînăr, rege ungur, 447.
Ştefăneşti, sat (Argeş), 599, 617.
Ştefăneşti, vad la Prut, 475, 549, 573, 574, 603, 604, 612, 746.
Ştefăniţă, domn al Moldovei, 192, 497—499; privilegii comerciale, 516.
Ştefuł, grămătic, 180.
Ştibor, voievod al Transilvaniei, 464, 477, 478, 484, 485.
Ştirbei, familie, 79, 107.
Ştirbei Barbu, domn al Ţării Româneşti, 79, 259, 741, 744, 751—753, 759; economia ţării în epoca lui ~, 272, 424, 760; proprietar de vas, 743; ctitor, 47, 277.
Ştirbei Dumitrana, 212, 224.
Şubeşti, biserică în Cîmpulung Muscel, 46, 583.
Şumla, tîrg (Şumen, Bulgaria); marfă de ~, 704.

T

Tabai, arhitect, 277.
Tabla Buţii, pas, 454.
Tadeu, ajutor de vameş la Suceava, 526.
Talabă, familie, 510.
Taman, peninsulă în Marea Neagră, 507.
Tamaras Panos, negustor grec în Bucureşti, 622.
Tamerlan, han mongol, 370, 381.
Tana, colonie veneţiană la gurile Donului, 356, 367, 454, 460, 482, 507; ~ sub tătari, 351; sub turci, 506.
Tanais, cetate grecească, 433. V. şi Tana.
Tancred, duce normand, 334.
Tassilo, duce al Bavariei, 324.
Taslica, negustor din Bîrlad, 576.
„Tătaria", comerţ cu Moldova, 75, 351, 479.
Tatos, stăpîn al Durostorului, 443.
Tattarescu Gheorghe, pictor, 47.
Tatul v. Tatos.
Tatul, abagiu, 689.
Tatul de Argeş, negustor, 518.
Tatul, negustor din Piteşti, 519.
Tatul, negustor din Slatina, 523.
Tazekis, din Hîrlău, 526.
Tazlău, tîrg (Neamţ), 482.
Tăbîrţă Ionaşco, preot în Suceava, 565.
Tăbuciu, nume, 578.
Tăbuş, negustor din Piteşti, 519.
Tălmaciu, sat (Sibiu), 36, 71; castel, 485.
Tălpălari, biserică în Iaşi, 110, 629.
Tămaş, şoltuz de Cotnari, 527.
Tămaş, din Roman, 570.
Tămaş din Trotuş, 572.
Tănase, negustor din Botoşani, 210.
Tănase, simigiu din Ploieşti, 237.
Tătaru Ion, dulgher, 258.
Tătăranca, sat (URSS), 722.
Tăutu, familie, 656.
Tăutul Ioan, logofăt, 528.
Teba, oraş (Grecia); marfă de ~, 369.
Tebriz (Tabriz oraş), caravana de ~, 373.
Tecuci, nume, 578.
Tecuci, oraş, 668; organizare municipală, 578; meşteri, 227; negustori, 530; vamă, 481, 491; turci, 658; vii, 743.
Tecuciu, din Scheia, 571.
Tedaldi Ainolfo, florentin, 503.
Teghiu v. Tighina.
Tehiu v. Tighina.
Teişani, sat (Prahova), 539.
Teişanul Nica, negustor oltean, 689.
Teiuş, sat (Alba), biserica, 28.
Teleajen, vale, 454, 670; drum, 470, 617; meşteri, 172; comerţ, 75; negustori, 521, 539.
Telega, cărăuş din Iaşi, 545.
Telega, sat (Prahova); ocne, 237, 725; meşteri, 212, 242; proiect de cale ferată pe la ~, 752.
Teleorman, judeţ, 672.
Telici Nicoară, negustor din Suceava, 542.
Telici Toma, negustor din Suceava, 542.
Teliţa, moşie lîngă Tighina, 613.
Tenedos, insulă, 460.
Teofan, episcop, 607.
Teofil, călugăr zugrav, 199.
Teofil, monah, 200.
Teodor, fratele lui Mihul logofăt, 515.
Teodor, negustor din Suceava, 516.
Teodor, negustor din Galaţi, 579.
Teodor, preot în Liov, 544.
Teodor, tipograf din Iaşi, 230.
Teodor Dimitrie, lipscan, 92.
Teodor Ianoş, tîmplar, 277.
Teodorache ţarigrădeanul, 267, 712.
Teodorca de Thelica, cavaler, 504.
Teodoric, rege got, 308, 311—314, 320—322, 439.
Teodoridi Grigore, ceasornicar grec, 229.
Teodorovich, negustor din Brăila, 748, 749.
Teodose Toma, negustor din Bucureşti, 739.

Teodosia, cetate în Crimeia, la Marea Neagră (Feodosia, URSS), 446, 715. V. şi Caffa.
Teodosie, domn al Ţării Româneşti, 585.
Teodosie, lipscan, 664.
Teodosie mitropolit, 44, 588.
Teodosie din Suceava, negustor, 525.
Teohari, lipscan, 700.
Teohari, negustor grec, 92.
Terci v. Bran.
Terteri, dinastie cumano bulgară, 455.
Terterii Gheorghe, ţar cumano bulgar, 448.
Tetul Aron, negustor din Bîrlad, 542.
Thall, negustor din Galaţi, 749.
Themianos v. Femiano.
Theodon, duce al Bavariei, 324, 325.
Theodoroi, toponim, 505.
Theotokis Nikifor, autor, 47.
Thesalia, regiune în Grecia, 348.
Thibault Lefebvre, autor, 750, 753.
Thouvenel E., diplomat francez, 738.
Thorn, oraş (Torun, Polonia), 475.
Thugut, internunţiu austriac la Constantinopol, 682.
Tiberiu Claudius Nero, împărat roman, 436.
Ticodin Vasile, din Fălciu, 578.
Tighina, cetate, 73, 476; vad, 482; vamă, 358, 480, 489; turci, 76, 499. V. şi Bender.
Tigru, fluviu, 396.
Tihan (Tihon), zugrav, 199.
Tiier Martin, din Bacău, 175.
Tiler, din Bacău, 571.
Tilnic Ioan, negustor din Cernăuţi, 692.
Timiş, rîu, 360; vale, 71.
Timişoara, oraş, 360, 361; meşteri, bresle, 168, 248, 251; raguzani, 376, 509, 555.
Timoni, agent diplomatic austriac, 698.
Timoţei Alexandrovici, zetar, 43.
Timpel Frederic, berar, 122.
Timpel Ioan, berar, 122, 270.
Timur, nume tătăresc, 457.
Timur Lenk v. Tamerlan.
Tinville, diplomat francez, 701.
Tirol, regiune în Austria, 549; români în ~, 552.
Tiron, din Dorohoi, 573.
Tisa, fluviu, 81; gepizi la ~, 440.
Tismana, mănăstire (Gorj), 29, 482, 590.
Titu, sat (Dîmboviţa); cale ferată, 760.
Tiţa, cusătoreasă din Bucureşti, 622.
Tîrgovişte, oraş, 187, 196, 214, 508, 520, 521, 581, 597—599, 627; întemeiere, 175; cetatea, 598; reşedinţă, 71, 462, 467, 468, 488, 582, 587; meşteri, bresle, 104, 184, 185, 186, 199, 227, 248, 250, 259, 262, 268; sticlărie, 114, 624, 711; negustori, 539, 690, 698; comerţ, 75, 464; vamă, 74; drept de depozit, 472, 480, 481; marfă de ~, 254; raguzani, 32, 509, 556; biserici, 40, 41, 189, 517, 608; cale ferată, 760.
Tîrgşor (Tîrşor), tîrg (Prahova), 464, 521, 582, 595; negustori, 520, 539; comerţ, 75, 464; cramă, 74; drept de depozit, 472.
Tîrgul Bahluiului v. Hîrlău.
Tîrgul Filistenilor v. Iaşi.
Tîrgul de Floci (Ialomiţa), 71, 75, 451, 453, 471, 472, 580, 672, 732; negustori, 523, 539.
Tîrgu Frumos, oraş, 574, 663; negustori, 279, 655.
Tîrgu Jiu, oraş, 523, 589, 618; negustori, 94, 644.
Tîrgu Mureş, oraş, 627, 642, 646; meşteri, 250.
Tîrgu Ocna, oraş, 529, 572, 644; armeni, 512; biserici, 614.
Tîrgul de Jos v. Roman.
Tîrnave, regiune, 494.
Tîrnăcopul Dumitru, pîrgar în Bucureşti, 586.
Tîrnovo, oraş (Bulgaria), 272, 709; capitala ţaratului bulgar, 70, 461; marfă de ~, 252, 618, 705; unităţi de măsură, 83.
Toader, din Hîrlău, 526.
Toader, din Scheia, 571.
Toader, dascăl din Focşani, 572.
Toader, maimarbaşa, 256.
Toader din Cîmpuri, meşter, 156.
Toader, piuar, 167.
Toader, preot în Scheia, 571.
Toader, vameş în Suceava, 516.
Toader Ungureanul, pîrcălab de Bacău, 571.
Tocat, provincie în Turcia; marfă de ~, 226, 705, 732.
Toctai, han tătar, 448.
Toctamiş Mehmed, negustor turc, 555.
Tocuz, marfă de ~, 705.
Todoran, negustor din Transilvania, 692.
Tofan, din Scheia, 571.
Tofan, călugăr zugrav, 200.
Tohan, sat (Braşov), 456.
Tokaj, oraş (Ungaria); negustori greci, 81, 626.
Tolca, negustor armean din Suceava, 512.
Tolea Ghiţă, negustor din Zlatna, 690.
Toma, cărăuş din Iaşi, 545.
Toma, creditor din Liov, 545.
Toma, judeţ în Bucureşti, 588.
Toma, negustor din Bîrlad, 530.
Toma, negustor din Iaşi, 654, 656.
Toma, negustor din Roman, 529.
Toma, preot zugrav din Bucureşti, 200.
Toma, sol moldovean, 536.
Toma, şoltuz de Botoşani, 573.
Toma, voievod ardelean, 451.
Toma Nicolae, negustor din Piteşti, 749.
Toma Sasul, negustor din Suceava, 525.
Tomarova v. Reni.

Tomi, cetate grecească, bizantină (Constanţa), 310, 434, 437, 439, 440; monede, 435, 438.
Tomşa, vistier, 516.
Tomşa Leon, domn al Ţării Româneşti, 39, 563, 586, 595, 638.
Tomşa Ştefan, domn al Moldovei, 227, 609; ctitor, 569.
Tomşa Ştefan al II-lea, domn al Moldovei, 602, 603, 610.
Tomşea, din Dorohoi, 573.
Topliceanu, familie, 622.
Topliceanu, dregător la Brăila, 738.
Topliceanu Dumitru, proprietar de tipografie, 230.
Topliţa, sat (Mureş), 646.
Topolniţa, rîu, 94; mănăstire (Mehedinţi), 220.
Tor Nahman, negustor din Moldova, 555.
Törcs v. Bran.
Törcsvar v. Bran.
Torenburg, farmacist, proprietar de fabrică de chibrituri, 750.
Toreţchi Ştefan, pictor, 259.
Toros, armean din Moldova, 652.
Toscana, mare ducat, 417; comerţ, 740.
Toth, baron, 164.
Toth, din Hîrlău, 526.
Toţi sfinţii, biserică în Bucureşti, 628.
Toulon, port (Franţa), 383, 387.
Tracia, 435, 439, 443; comerţ, 363; monede, 442; goţi, 310.
Tragurium v. Trau.
Traian Marcus Ulpius, împărat roman, 311, 436, 437, 441, 442, 640; columna lui ~, 65; podul lui ~, 361.
Transilvania, passim.
Transmarisca v. Turtucaia.
Trapezunt, oraş (Trebizond, Turcia); negustori din ~, 457, 661; moda, 177; marfă de ~, 705, 732.
Trapiţanli Memat, negustor din Bîrlad, 731.
Trau, oraş (Trogir, Dalmaţia, în Iugoslavia), 308, 337.
Trebiş, sat (Bacău), 571.
Trei Ierarhi, biserică în Iaşi, 47, 726.
Trembowla, Trămfovlea, localitate în Polonia, 606.
Triandafil Ioan, negustor din Bucureşti, 689, 709.
Triest, oraş, 678, 692, 720, 472; întemeiere, 418; comerţ, 412; marfă de ~, 705, 732, 741.
Triful, din Siliştea, 738.
Triful, negustor din Gherghiţa, 521.
Tripoli, oraş (Liban), 398.
Troesmis, cetate pe Dunăre (Turcoaia, Tulcea), 438, 439.
Trohin Holub, negustor din Hotin, 545.
Tropaeum Traiani, cetate (Adam Clisi, Constanţa), 436, 438 439.
Trotuş, rîu, 72; tîrg, 72, 572; pecete, 572; meşteri, 181; comerţ, 75; negustori, 529, 539; bîlciuri, 480, 481, 485, 491, 688, 693; ocna, 608; drum, 73, 486.
Trotuşan, mare vameş, 514.
Trotuşan, vistier, 525.
Trufaşul Gheorghe, fratele Mirăi, 584.
Tschélebi Antoine, negustor, 394.
Tudor, comisionar, 517.
Tudor, negustor din Moldova, 525.
Tudor din Iaşi, preot, 544.
Tudor Românul, negustor din Suceava, 525.
Tudor Săpunarul, 254.
Tudoran, negustor din Buzău, 522.
Tudoran, negustor din Tîrgovişte, 581.
Tudoran Mihail, negustor din Craiova, 93, 689.
Tudoraşco, căpitan zăbunar, 181.
Tudori, negustor din Bucureşti, 647.
Tuduri Sandul, cupeţ din Iaşi, 654.
Tulcea, tîrg, 453.
Tulgheş, pas, 72.
Tunis, oraş (Tunisia), 381; marfă de ~, 732; consuli, 390, 398; olandezi, 402.
Turbaţi, schit (Ilfov), 118, 263.
Turbure, vătaf domnesc în Orhei, 610.
Turcia, 71, 83, 92, 116, 347, 369, 430, 471, 488, 496, 497, 514, 602, 611, 613, 627, 646, 657—660, 666, 671, 672, 675, 680, 681, 690, 699, 712, 717, 718, 737, 744, 751, 760, 761, 764; caracterizare, 370; administraţie, 115; creştini, 391; armeni, 554, 655; evrei, 92, 377, 510; expansiune, 374, 380, 384; războaie, 390, 408, 420, 421, 423; relaţii cu Anglia, 395—397; Austria, 678; Franţa, 383, 385, 387, 390; Polonia, 116; Prusia, 704; Veneţia, 388, 507; relaţii cu ţările române, 77, 78, 118, 162, 165, 239, 272, 398, 512, 517, 536, 538, 541, 595, 596, 600, 617, 644, 673, 675, 684, 743, 747, 752, 761, 765, 766; ambasadori, 399, 701; capitulaţii, 386, 387, 407, 413; economia ~, 368, 407, 408, 625; comerţ, 370, 402, 416, 498, 704, 719, 746; aprovizionare, 579, 668, 669, 713, 744; vămi, tarife vamale, 403, 546, 548, 749; monedă, 133; negustori, 375, 398, 652; marfă din ~, 81, 251, 423, 688, 705, 706, 741, 747.
Turciu v. Bran.
Turcul, negustor, 510.
Turculiţeşti, sat în Bucovina, 680.
Turda, oraş; zugravi din ~, 199; comerţ, 459.
Turin, oraş (Torino), pacea de la ~, 460.
Türck, negustor din Braşov, 692.
Turkoisch v. Tîrgovişte.
Turnavitu (Tîrnoveanul) Dumitrachi, negustor, proprietar de manufactură, 120, 272, 690, 701, 709.

Turnu (Nicopoia cea Mică), cetate pe Dunăre, 71, 76, 364, 460, 465, 466, 472, 580.
Turnu Roşu, trecătoare, 69, 71, 72; drum, 471, 540, 640; cetate, 71; vama, 701.
Turtucaia, cetate (Bulgaria), 227, 438, 465.
Tutova, judeţ, 227, 668.
Tutovan Ionaşcu, din Fălciu, 578.
Tuzluc, marfă de ~, 704.
Tyras, rîu (Nistru), 432.
Tyras, cetate grecească, 433, 434, 437. V. şi Cetatea Albă.
Tysmenicza, tîrg (Polonia), 665, 720, 721.
Tzigaras Apostol, negustor grec, 550.
Tzigaras Costache, negustor, 724.
Tzigaras Gheorghe, 724.
Tzigaras Zotu, mare spătar al Moldovei, 550, 596.
Tzimiskes Ioan, împărat bizantin, 330, 443.

Ţ

Ţamblac, sol, 507.
Ţara Bîrsei, comerţ, 463; teutoni, 445; decani de ~, 452.
Ţara Haţegului, 447. V. şi Haţeg.
Ţara Nemţească v. Austria.
Ţara Oltului, 459; meşteri, 47.
Ţările de Jos, 69.
Ţarigrad v. Constantinopol.
Ţebea, sat (Hunedoara), 106.
Ţeben, negustor din Transilvania, 643.
Ţegle Vasile, croitor din Iaşi, 180.
Ţelineşti, sat, 238.
Ţeţina, cetate, 475.
Ţicunovca, Ţicănăuca, tîrg pe Nistru, 614.
Ţifîrdan Ionaşcu, din Bîrlad, 577.
Ţigănaş Vasile, din Fălciu, 578.
Ţirvişul, din Cîmpulung Muscel, 582.
Ţinpur, din Bacău, 175, 571.
Ţogoiu, din Fălciu, 578.
Ţuţora, sat (Iaşi); vama, 75; vad, 73, 476.

U

Ucraina, 601, 614, 679, 680.
Ucuta Constantin, preot şi profesor, 698.
Udrişte, negustor din Ocna, 589.
Udrişte Dragomir, negustor din Ţara Românească, 516.
Udriţki, secretar al agenţiei austriece la Bucureşti, 123.
Uebereyl v. Brăila.
Uerxs v. Argeş.
Ujest, antreprenor de căi ferate, 759.
Ulfila, episcop got, 439.
Ulubeiu, negustor armean din Suceava, 512.
Ulrich Adam Sevanos, negustor din Rîmnicu Vilcii, 690.
Uluudschali, amiral turc, 398.
Umir Turcul, cămătar din Botoşani, 656.
Ungaria, 25, 27, 37, 68, 82, 265, 335, 336, 356, 358, 359, 362, 383, 384, 390, 408, 446, 448, 458, 460—462, 467, 479, 488, 502, 505, 557, 613, 627, 666, 711, 745; expansiune, 342, 347, 348, 360, 363; războaie, 468; prăbuşirea regatului, 472, 496; ~ sub dominaţie austriacă, 130, 411; participare la cruciade, 346, 359, 360; relaţii cu cumanii, 350; Croaţia, 337; cavalerii ospitalieri, 354, 355; tătarii, 351, 354, 446; cavalerii teutoni, 350; Ţara Românească, 451; Veneţia, 337; germani, 69, 83; români, 109; comerţ, 75, 335, 358, 367, 397, 421, 445, 461, 481, 492, 493, 538; negustori, 91, 93, 95, 418, 458; drept orăşenesc, 476; monede, 127, 130, 469; marfă din ~, 705; moda, 181.
Ungarlo, armean în Iaşi, 554.
Ungheni, tîrg, 759.
Ungureanu Ştefan, din Cernăuţi, 612.
Uniev, mănăstire (Polonia); tiparniţă, 43.
Urdăreanu, familie, 622.
Ureche Grigore, cronicar, 191.
Ureche Nestor, boier din Moldova, 609; legături cu Polonia, 608; ctitor, 31, 38.
Ureche Vasile, fiul lui Nestor ~, 609.
Urechiă V. A., istoric, 114.
Urlaţi, tîrg (Prahova), 627.
Urle, negustor din Piteşti, 519.
Urmeniş Toma, şoltuz de armeni în Suceava, 564.
Ursachi Gheorghe (Ursu neguţătoriul), vistier al Moldovei, 613, 614.
Ursan, făclier, 193.
Ursu, preot zugrav din Iaşi, 200.
Ursul, din Piatra Neamţ, 568.
Ursul, făclier, 193.
Ursul, negustor din Bîrlad, 576.
Ursul, negustor din Iaşi, 545.
Ursul, protopop al Iaşilor, 630.
Ursul, staroste de evrei la Botoşani, 662.
Ursul Vîntul, din Bîrlad, 577.
Uscie, moşie în Basarabia, 608.
Uspenia, mănăstire în Iaşi, 528.
Uzbeg, regiune în Asia Centrală (URSS); caravană de ~, 373.
Uzun Hasan, han turcoman, 505, 507.
Uzunova, bîlci (Bulgaria), 417.

V

Vad, episcopie (Cluj), 493.
Vadul lui Isac, sat pe Prut, 720.
Vaillant J. A., profesor de limba franceză, 741.
Vais, caretaş, 216.
Valahia, passim.
Valea Albă, lupta de la ~, 506.
Valens Flavius Valens, împărat roman, 310, 323, 439.
Valentin, jude al Braşovului, 463.

Valentin Dogarul, negustor din Tîrgşor, 539.
Valetarii Iulian de, genovez, vameş, 503.
Valporga Anselmo, negustor chiot la Liov, 551.
Valtiter Gheorghe, meşter sibian, 220.
Vancea, negustor din Tîrgşor, 521.
Vangheli, han în Iaşi, 709.
Varadin v. Oradea Mare.
Vargo Jörg, negustor din Bîrlad, 530.
Varlaam, mitropolit, 43, 45.
Varlaam, mitropolit, 44, 589.
Varlaam Constantin, caimacam, 703.
Varna, rîu (Bulgaria), 443; cetate, 453, 604; lupta de la ~, 648.
Varniţa, toponim, 106.
Varşami Leoni, negustor cretan în Moldova, 547, 552.
Varşovia, oraş, 665.
Vartan, opincar, 168.
Vartan din Roman, negustor, 542.
Vartan, negustor din Suceava, 525.
Vartan Armeanul, din Bucureşti, 708.
Vartanoglu Ovanes, 92, 689.
Vartic al lui Cristofor, negustor din Iaşi, 545.
Vartires Ivan, cărăuş din Iaşi, 545.
Vartolomeiu, măcelar din Suceava, 524.
Vásáry, proprietar de fabrică la Bucureşti, 273.
Vasăiu, zlătar din Tîrgovişte, 190.
Vasile, din Răcăciuni, 175.
Vasile, croitor din Iaşi, 179.
Vasile cupeţul, din Cîmpulung Muscel, 617.
Vasile, negustor din Gherghiţa, 521.
Vasile, preot în Suceava, 565.
Vasile, ţigan, 111.
Vasile, zugrav, 200.
Vasile Băcanu, negustor din Transilvania, 692.
Vasile al II-lea Bulgaroctonul, împărat bizantin, 332, 333.
Vasile Cizmariul, staroste, 253.
Vasile Cupeţul, din Cîmpulung Muscel, 599.
Vasile, legislator bizantin, 179.
Vasile, împărat bizantin, 337.
Vasile Lupu, domn al Moldovei, 37, 106, 172, 179, 181, 564, 571, 576, 577, 579, 603, 605, 606, 610, 611, 693; epoca lui ~, 607; arta, 38, 196, 198; tiparul, 43; ctitor, 47, 612; moda, 191.
Vasiliu Atanase, negustor din Iaşi, 92, 690.
Vasiliu Ienachi, bacal din Iaşi, 726.
Vasiliu Ioan, iconar, 259.
Vasiliu Petre, negustor din Bucureşti, 690, 700.
Vaslui, oraş, 668; descriere, 603, 605; organizare municipală, 73, 530, 576; hotar, 568; reşedinţă, 487, 529; tătari, 73; turci, 658; unguri, 104, 574; meşteri, 201; negustori, 539, 758; vamă, 491, 578; unităţi de măsură, 136; legături cu Braşovul, 488; biserici, 529; păduri, 744.
Văcărescu, familie, 40, 628.
Văcărescu Iancu, poet, 259.
Văcărescu Ienachi (Enăchiţă), poet, 276, 712.
Vălenii de Munte, tîrg, 521, 618, 627, 638; meşteri, 211, 212; negustori, 539; pădure, 117.
Vărluga, din Tecuci, 578.
Vealtin, din Piatra Neamţ, 568.
Veglia, insulă în Marea Adriatică, 337.
Veit (Vitus), pictor şi sculptor, 34.
Velluti, familie veneţiană, 503.
Veneţia, oraş, 172, 198, 277, 337, 345, 384, 388, 418, 456, 509, 547, 550, 552, 553, 587, 604, 621, 623, 644, 666, 669, 692, 720; întemeiere, 331, 332; cronica oraşului, 332, 343; arhive, 536; expansiune, 333, 343, 348, 454, 502; relaţii cu Bizanţul, 333—335, 344, 346, 555; participare la cruciade, 336, 343; relaţii cu Dalmaţia, 337, 343; Geneva, 345, 349, 356, 374, 460; Macedonia, 416; sarazinii, 336; turcii, 371, 372, 375, 388; relaţii cu ţările române, 32, 34, 35, 37—39, 42, 44, 46, 80, 114, 119, 201, 210, 220, 507, 508, 536, 538, 551, 596, 618, 622; comerţ, 329, 331, 334, 336, 373, 374, 376, 377, 379, 396, 397; negustori, 360, 361, 622; monedă, 86, 126, 132, 133; unităţi de măsură, 83; marfă de ~, 94, 95, 108, 118, 270, 369, 421, 458, 618, 682, 697, 705, 711, 732; moda, 410.
Veniamin Costachi, mitropolit, 164, 245, 253, 279, 708.
Venier Giorgio, pictor, 277.
Ventura, boier din Galaţi, 744.
Verbia, lupta de la ~, 197.
Verdeş, din Trotuş, 572.
Vergu, biserică în Bucureşti, 48, 628.
Veriha (Veveha), din Cernăuţi, 613.
Verniac, ambasador francez la Constantinopol, 701.
Verviers, oraş (Belgia); marfă de ~, 418, 421, 424, 682, 754.
Veştem, sat (Sibiu), 199, 200.
Vetrano Leon, pirat din Corfu, 345.
Vevelli Constantin Ioan Baptist, cretan în slujba Moldovei, 82, 553, 563, 587, 610.
Vicina, cetate la Dunăre, 358, 453, 466; mitropolie, 454.
Vicol, pîrgar de Botoşani, 574.
Vidin, Diu, oraş (Bulgaria), 80, 540, 588, 596, 697; cetate turcească, 68, 463, 466, 644, 672, 673, 753; reşedinţă, 455; paşa de ~, 740; comerţ, 79; aprovizionare, 714; bîlci, 89; raguzani, 509; români, 358, 363, 459.
Viena, Beci, oraş, 47, 90, 215, 412, 557, 596, 640, 644, 679, 681, 682, 692, 700, 704, 705, 723, 734, 745, 751—753, 760;

asediul ~, 407; greci, 91, 418, 700; români, 123, 733; legături cu ţările române, 41, 43, 118, 230; comerţ, 456, 458, 461; negustori, 676; companii comerciale, 647, 677; marfă de ~, 95, 189, 211, 215, 218, 226, 277, 410, 420, 421, 485, 647, 675, 682, 690, 691, 700, 705, 706, 732, 737, 740, 746, 758; moda, 206, 211.
Vieroşi, mănăstire (Argeş), 36.
Viforîta, mănăstire (Dîmboviţa), 39.
Vilara Alexandru, proprietar de vas, 743.
Vilara Toma, negustor din Transilvania, 692.
Village Jean de, emisar, 380.
Villehardouin Geoffroi de, cronicar francez, 345.
Vincenţiu italianul, negustor din Moldova, 537.
Vinga, sat (Banat), 94, 412.
Vinţu de Jos (Alvinţi), sat (Alba), 82.
Viollier, consul francez, 747.
Višegrad, capitala Arpadienilor, 361.
Vitold, cneaz lituanian, 479, 483.
Vitoteşti, sat în Moldova, 658.
Vîlcan, pas şi vamă, 641; şosea, 746.
Vîlcea, judeţ; meşteri, 173; păduri, 697; munţi, 106.
Vîlcu din Argeş, negustor, 518.
Vîlcu, negustor din Piteşti, 519.
Vîntul Albaş, negustor din Tîrgşor, 521.
Vîrciorova, şosea, 745; cale ferată, 760.
Vîrnav, din Botoşani, 279.
Vîrnav Teodor, 90, 91, 722, 723.
Vlad, casă comercială, 698.
Vlad, judeţ în Bucureşti, 586.
Vlad, lipscan din Braşov, 698.
Vlad I, domn al Ţării Româneşti, 461.
Vlad Călugărul, domn al Ţării Româneşti, 469, 471, 472, 523, 524.
Vlad Dracul, domn al Ţării Româneşti, 464, 465, 468, 470, 493, 509; relaţii cu Braşovul, 486; cu Polonia, 487; monetărie, 27, 127, 469, 470; comerţ, 510; privilegii comerciale, 128, 468.
Vlad Înecatul, domn al Ţării Româneşti, 517.
Vlad Ţepeş, domn al Ţării Româneşti, 490, 505, 515, 516, 521; lupte cu turcii, 491; comerţ, 469—471; privilegii comerciale, 468.
Vlad Vasilache, negustor din Cluj, 692.
Vlad Vintilă de la Slatina, domn al Ţării Româneşti, 585.
Vladimirescu Tudor, 215, 223, 249, 730.
Vladislav al II-lea, domn al Ţării Româneşti, 469, 490.
Vladislav Vlaicu, domn al Ţării Româneşti, 456, 459; pecete, 27; comerţ, 479; monedă, 26.
Vlasie, măcelar din Suceava, 524.
Vlasievici Bogdan, negustor raguzan, 508.
Vlaşca, judeţ, 222.
Vlădeni, sat (Iaşi), 245.
Vlădescu, proprietar de vad, 657.
Vodiţa, rîu (Mehedinţi), 94; mănăstire, 29.
Vogoridi, soţia lui Mihai Sturdza, 741.
Vogoridi Ştefan, socrul lui Mihai Sturdza, 738.
Vogoridi Conachi Nicolae, caimacam, 428.
Voica, soţia lui Mihnea cel Rău, 33.
Voico, croitor, 180.
Voicu Tudor, negustor din Piteşti, 519.
Voila, biserica (Făgăraş), 230.
Voila, sat lîngă Zemun (Iugoslavia), 447.
Voinea, negustor din Buzău, 522.
Voinescu Nicolae, negustor din Braşov, 749.
Volata, familie de negustori din Cetatea Albă, 524.
Volata Dumitru, negustor din Cetatea Albă, 524.
Volata Iurgi, negustor din Cetatea Albă, 524.
Volos, oraş (Grecia), 416.
Volovăţ, rîu (Suceava), 742; biserica, 30.
Vonstanda, dascăl în Ocna, 589.
Voroneţ, mănăstire (Suceava), 30.
Vorsi, familie originară din Chios, în Moldova, 552.
Vorsi Antonachi, fiul vameşului Sima ~, 551.
Vorsi Constantin, fiul vameşului Sima ~, 551, 552.
Vorsi Hector, fiul vameşului Sima ~, 551.
Vorsi Sima, chiot, vameş al Moldovei, 546, 547, 550—552, 554.
Vostitza, centru comercial în Macedonia, 416.
Vovidenia, biserică în Botoşani, 526; în Iaşi, 575.
Vozia v. Oceakov.
Vrancea, ţinut, 743; mocani, 90; meşteri, 172.
Vreameş, ţigan, 187.
Vulgaris Evghenie, predicator grec, 665.

W

Wagner Gheorghe, liovean, 496.
Waigach, peninsulă în Marea Kara, 395.
Walata v. Volata.
Wallis, general austriac, 645.
Wasserbroth Martin, negustor din Liov, 524.
Wasserbroth Martin, din Roman, 528.
Wavel, castel în Cracovia, 198.
Wayner Gheorghe, liovean, 495.
Weltz Iosif, zidar, 123.
Westerling, agent comercial, 666.
Weysstadt v. Cetatea Albă.
Wilhelm de Orania Nassau, stathuder al Olandei, 401.
Wilkinson William, consul englez, 706, 708, 729, 739, 744.
Willeshofen, companie comercială, 95, 420, 676, 677, 681.
Willoughby, negustor englez, 395.

Winnice, oraş (URSS), 498.
Wittenberg, oraş (R. D. Germană), 586.
Wladislaw Jagello, rege al Poloniei, 198, 460, 479, 482, 488; relaţii cu Bizanţul, 501; cu Moldova, 130.
Wladislaw Łokietek, rege al Poloniei, 362.
Wodianer, bancă vieneză, 745.
Wolf v. Solomon Croitorul.
Wolf Gheorghe, clopotar, 220.
Wolff, familie din Cotnari, 580.
Wolff Andreas, medic, 681, 706.
Wrcia v. Ţara Bîrsei.
Würtemberg, stat german, 746.

X

Xenovici Marcu, negustor din Craiova, 709.

Y

Yest v. Iaşi.
Ypres, oraş (Belgia); marfă de ~, 127, 361, 463, 469, 478.

Z

Zahajpole, moşie în Halici, 609.
Zaharca, armean din Liov, 512.
Zaharia, din Cernăuţi, 613.
Zaharia, fiul lui Emanuil de Siret, 547.
Zaharia, croitor din Botoşani, 180.
Zalesczyk, oraş (URSS), 563, 665, 682; postăvărie, 115, 264, 668.
Zalomit Nicolae, autor, 201.
Zalpada, localitate în Scythia Minor (Abrit? Bulgaria), 310.
Zamă, negustor din Vaslui, 576.
Zamca, mănăstire în Suceava, 567.
Zamfir, staroste în Bucureşti, 621.
Zamfir Ioan, negustor din Făgăraş, 692.
Zamfira, prezviteră, 259.
Zamfira, soţie de negustor, 692.
Zamfira, soţia lui Mano Apostolu, 621.
Zamfirache, din Craiova, 725.
Zamfirachi, negustor din Transilvania, 692.
Zamosc, cetate (Polonia), 547, 563; biserica din ~, 554.
Zamoyski Jan, cancelar al Poloniei, 196, 547, 603.
Zanavarda v. Cernavoda.
Zane, vameş în Iaşi, 631.
Zanet, zaraf din Bîrlad, 727.
Zani, negustor din Bîrlad, 576.
Zante, insulă, 601; olandezi, 402; consuli, 409.
Zapanioti C., negustor din Piteşti, 93.
Zapanioti N., negustor din Piteşti, 93.
Zara, oraş (Iugoslavia), 308, 456; capitala Dalmaţiei, 342, 355; relaţii cu Veneţia, 337; negustori, 458.
Zay Francisc, nobil ungur, 538.
Zălman sin Ecul, meşter, 278.
Zbîrcea Gavril, şoltuz de Huşi, 578.
Zdeborski, specialist polonez în Ţara Românească, 751.
Zebyn v. Sibiu.
Zefcari, dregător la Brăila, 738.
Zefcovici, negustor din Bucureşti, 749.
Zenilen v. Semlin.
Zenta, oraş (Senta, Iugoslavia), 360.
Zewerovich, antreprenor, 676.
Zgîrie-brînză, negustor din Suceava, 693.
Ziguri, proprietar de fabrică, 267, 712.
Zimmermann Ioan, orăşean, 476.
Zimnicea, port, 672, 718, 739.
Zindihac, orăşean, 503.
Zisu Moise, negustor din Bucureşti, 689.
Zisu Riga, proprietar de fabrică, 711.
„Zizzaar", sat lîngă Bîrlad, 603.
Zlate, cizmar din Tîrgovişte, 186.
Zlatna, tîrg (Alba), 642, 690.
Zoane, bărbier, 506.
Zografu v. Corbul.
Zoiţa, văduva lui Chiriac Blănarul, 279.
Zokini, negustor din Bucureşti, 749.
Zolkiewski Adam, 609.
Zoodochos Pighi, biserică în Bucureşti, 266.
Zosima, diacon, 483.
Zota, negustor din Suceava, 565.
Zvancea, sat, 245.
Zvonimir, rege croat, 330.
Zvorişte, moşie (Dorohoi), 742, 744, 746.
Zyreta v. Siret.

CUPRINS

CUVÎNT ÎNAINTE 7
NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI 15
ABREVIERI 16
NEGOȚUL ȘI MEȘTEȘUGURILE ÎN TRECUTUL ROMÂNESC 19
ISTORIA INDUSTRIILOR LA ROMÂNI 151
ISTORIA COMERȚULUI CU ORIENTUL 303
ISTORIA COMERȚULUI ROMÂNESC 427
POSTFAȚA 780
INDICE TOPONOMASTIC 791

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Redactor: ALEXANDRU STĂNCIULESCU
Tehnoredactor: ȘTEFANIA MIHAI

Coli de tipar: 53. Bun de tipar: 6.IX.1982.

Tiparul executat sub comanda
nr. 909 la
Întreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918",
str. Grigore Alexandrescu nr. 89-97
București,
Republica Socialistă România

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY